CONTENTS OF VOLUME VIII

	PAGES
ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS	VIII
INTRODUCTION .	I–XXXII
TEXT AND CRITICAL APPARATUS OF THE DRONAPARVAN .	1–688

ILLUSTRATIONS

1	ABHIMANYUVADHA . ..	Facing Page	255
2	JAYADRATHAVADHA	" "	664

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

INTRODUCTION

The following thirty-five MSS of the Dronaparvan out of a total of sixty-one collated MSS are selected to constitute

THE CRITICAL APPARATUS

I. N(ORTHERN) RECENSION (23 MSS)

(a) North-western Group

Śāradā (or Kāśmīrī) Version (Ś)

Ś$_1$ = London, India Office Library, No 6483b/3307 Dated A D 1709

Ś$_2$ = London, India Office Library, No 6481/3334 Fragmentary and incomplete

Kāśmīrī Version [K], being Devanāgarī transcripts from Ś

K$_1$ = Lahore, D A V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No 40

K$_2$ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No 65 Dated Samvat 1697 (=ca A D 1641)

K$_3$ = Poona, Mirikar Collection of the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal, No 207

K$_4$ = Lahore, D A V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No 1121

K$_5$ = Lahore, D A V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 4751 Incomplete

(b) Central Group

Bengali Version (B)

B$_1$ = Dacca, University Library, No 981 Dated B S 1177 (=ca A D. 1770).

B$_2$ = Dacca, University Library, No. 4796.

B_4 = Dacca, University Library, No 586 Dated Śaka 1663 (= ca. A.D 1741)

B_5 = Santiniketan, Viśvabhārati Library, No 11B Dated Saka 1734 (= ca. A.D 1812)

B_6 = Dacca, University Library, No 480 Dated Śaka 1631 (= ca. A.D. 1709).

Devanāgarī Version (D), other than K

(i) Devanāgarī Version of Caturbhuja (Dc)

Dc_1 = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 495 of Viśrāmbāg (i)

(ii) Devanāgarī Version of Nīlakaṇṭha (Dn), the "Vulgate".

Dn_1 = Poona, Limaye Collection of the BORI, No 377

Dn_2 = Bhor State Library MS, without number Dated Saṁvat 1846 (= ca. A.D 1790)

(iii) Devanāgarī Composite Version (D)

D_1 = Poona, Sardesai Collection of Mahābhārata MSS. at the BORI, No 15 (now numbered 246) Dated Saṁvat 1828, Śaka 1693 (= ca. A. D. 1771).

D_2 = Madras, Adyar Library, No xxxvi 4109 Dated Saṁvat 1740 (= ca A. D. 1684)

II. S(OUTHERN) RECENSION (12 MSS)

Telugu Version (T)

T_1 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11810.

T_2 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11827.

Grantha Version (G)

G_1 = Calicut, MS (without number), belonging to the Padiññare Kovilakam Collection.

G_2 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11843

G_3 = Pudukotah, State Library, No 346

G_4 = Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No 260

G_5 = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library, without number. Incomplete

Malayālam Version (M)

M_1 = Malabar, Nareri Mana Library, No. 659.

M_2 = Malabar, Poomulli Mana Library, No 303. Dated Kollam year 1021 (=ca A D 1846)

M_3 = Cochin, Vadakanchari Avanapparambu Mana Library, No 34. Dated Kollam year 1016 (=ca A D 1841)

M_4 = Cochin, Paliyam Estate Library, No 7

M_5 = Cochin, State Library, No 29

TESTIMONIA

Ca = Commentary of Arjunamiśra, Banaras Skt. College, MS No 2278, incomplete

Cc = Commentary of Caturbhuja Misra (as in Dc_1)

Cd = Commentary of Devabodha, as found in MS No 482/5757, belonging to the Scindia Oriental Institute, Ujjain

Cn = Commentary of Nīlakantha (as in Dn_1, Dn_2)

Cv = Commentary of Vādirāja, as found in a transcript procured from Madras (now acquired by the BORI).

hopelessly fragmentary, the MS is not discarded on account of the comparative rarity of Śāradā MSS of the Mahābhārata

K_1

Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No 40 Fol 84 Paper Devanāgarī characters

No information is available of the characteristics of this MS, as well as of the MSS K_2, K_4 and K_5 from the same library, mentioned below

K_2

Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No 65 Fol 276 Indian Paper Devanāgarī characters Dated Samvat 1697 (= ca A D 1641) The name of the scribe is given as Kalyānadāsa, who appears to have belonged to Kashmir

This is the oldest dated MS collated for the Droṇa It is written in Devanāgarī, and contains a large number of marginal additions

K_3

Poona, Mirikar Collection of the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal, No 207 Fol 331 Glazed Indian Paper Size 14″ × 7½″, with 12 to 14 lines to a page Devanāgarī characters of the Kashmiri type

Generally correct and legible Side-margins are ruled with double lines of red, with a thick yellow line between them Up to fol 23^a, half-lines, references and Adhy colophons are marked by double Dandas The first few adhyāyas are numbered, but there is no numbering of stanzas Occasional blanks are indicated by dotted lines

The codex contains almost all the Parvans of the Epic, written by the same scribe, except the Virāta, Anuśāsana, and the first eight Adhys of the Strī Parvans The MS of the Drona bears no date, but at the end of the Āranyaka there is a date which has been taken as probably A D 1768 (Introd Crit Ed Bhīṣma, p xxi) The codex has been utilised for the Critical Editions of the Bhīṣma (as K_0), Karna (as K_2), Śalya (as K_1), Sauptika (as K_1), Strī (as K_4) and Mokṣadharma (as K_2), the introductions to which may be seen for further information

K_4

Lahore, D A V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No 1121 Fol 167 Paper Devanāgarī characters

Some folios are missing, and the text is consequently lost, e g, from the beginning to 7 1 16^b, from 7 9 55 to the end of 7 10, etc

Bold legible writing The side-margins are in red. The Ślokas and Adhys are numbered. The MS, which is in good condition, contains the commentary of Caturbhuja Miśra The text is in the middle, and the commentary runs above and below the text

Dn_1

Poona, Limaye Collection of the BORI, No 377 Fol. 305 Indian Paper. Devanāgarī characters, with 11–13 lines to a page.

There is numbering of stanzas and chapters Black Daṇdas appear after lines, Ślokas, references and colophons, but references and colophons, as well as number of Ślokas are marked by red pigment Good legible writing The MS contains the commentary of Nīlakantha and extends from the Drona to Rājadharma sub-parvan of the Śānti only It has been used for Crit Ed of the Śalya as Dn_3

Dn_2

Bhor State Library, Bundle No 1, unnumbered Fol 188 Paper Size $14\frac{1}{2}'' \times 7''$ Devanāgarī characters, with 16 lines to a page Dated Samvat 1846 (= ca. A D 1790)

Good and clear writing Margins, Adhys, colophons and references are in red ink The MS gives the commentary of Nīlakantha written above and below the text It was used in the Crit Ed of the Karna as Dn_1

D_1

Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No. 15 (now numbered 246). Fol 230. Grey Indian Paper Size $13\frac{1}{5}'' \times 6\frac{2}{5}''$ Devanāgarī characters, bold and legible, with 14 lines to a page Dated Samvat 1828, Śaka 1693 (= ca A D 1771–72).
The margins are ruled in black and red separated by a yellow line, and references and colophons are marked with red pigment There is no numbering of Ślokas and Adhyāyas

The MS forms part of an entire Mahābhārata codex (only the Āśvamedhika missing), which was prepared by a Kashmirian Pandit, Sadānanda Miśra, with the help of five scribes The name of the copyist for the Droṇa is Haranārāyaṇa Miśra The codex has been utilised in the Crit Ed of the Āraṇyaka (as K_3), of Udyoga (as D_1), of Bhīṣma (as K_2), of Karṇa (as K_4), of Śalya (as K_5) and of Sauptika (as K_6), *q v* It was copied apparently from a Śāradā exemplar, and its classification as K is not unwarranted

D_2

Madras, Adyar Library, No. xxxvi/4109. Fol 318. Paper Devanāgarī charac-

There is punctuation by black dandas after Ślokas, references and colophons, but no numbering of Ślokas and Adhyāyas

D$_3$

Poona, Parakhi Collection of the BORI, without number Fol 348 Old Indian Paper Size $11\frac{1}{2}'' \times 6\frac{3}{4}''$ Devanāgarī characters, bold and clear, with 13 lines to a page Dated Samvat 1792 (= ca A D 1736)

The margins, as well as all dandas, are in red The Adhyāyas are numbered; but not the Ślokas

The MS contains the Drona and Karṇa Parvans, apparently written in the same year by the same scribe, whose name appears as Kevalarāma It has been utilized for the Crit Ed of the Karna Parvan (as D$_1$, Introd pp xv–xvi)

T$_1$

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11810 Palm-leaf Size $20\frac{1}{2}'' \times 2\frac{1}{4}''$ Small clear Telugu characters of good style, with about 12 lines to a page — *Collated at Tanjore*

The codex contains Parvans 6–11, but it is in continuation of No. 11809 of the same library, which is a similar palm-leaf MS in Telugu characters giving Parvans 1–5 It has been utilized and described for the Crit Ed of the Ādi (as T$_2$, Prol p xx), of the Āranyaka and Virāta (as T$_2$, Introd pp viii in each), of the Bhīṣma (as T$_1$, p xliv) Undated, but Dr Belvalkar suggests A D 1710 as the latest date of the writing of the MS

T$_2$

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11827 Palm-leaf Telugu characters. — *Collated at Tanjore*

The MS also contains the Bhīṣmaparvan

G$_1$

Calicut, Paḍiññare Kovilakam Collection, MS without number Fol 173. Palm-leaf Size $17\frac{1}{4}'' \times 2\frac{1}{2}''$ Grantha characters, with 15 lines to a page

G$_2$

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11843 Fol. 200 Palm-leaf Size $16'' \times 1\frac{1}{2}''$ Grantha characters, with 8–10 lines to a page Considerably damaged — *Collated at Tanjore*

Besides the 35 MSS mentioned above, the following 26 were fully examined

1 Poona, Mbh Collection of the BORI, No 4, dated Śaka 1666 (= ca A D 1744) Incomplete, a large number of folios missing In Devanāgarī characters

2–5 Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI) Four MSS, as follow No 494 of Viśrāmbag (1), dated Samvat 1824 (= ca A D 1768), incomplete, some folios missing, No 231 of 1895–1902, dated Samvat 1795 (= ca A D 1739), No 492 of Viśrāmbāg (1), No 189 of 1891–95, dated Śaka 1606 (= ca A D 1684) All in Devanāgarī characters

6 Benares Sanskrit College, unnumbered, dated Samvat 1827 (= ca A D 1771) In Devanāgarī characters

7–9 Baroda Oriental Library Three MSS, as follow No 6543, dated Śaka 1698 (= ca A D 1776), No 8862, dated Samvat 1666 (= ca A D 1610), No 11467 All in Devanāgarī characters

10–12 Lahore, D A V College The following three MSS No 2827, dated Śaka 1787 (= ca A D 1865), No 4767, dated Samvat 1840 (= ca A D 1784), and No 5290, dated Samvat 1853 (= ca A D. 1797) All in Devanāgarī characters

13–15 Madras, Adyar Library Three MSS in Devanāgarī characters No xi B 1, No xxxv D 1, dated Śaka 1711 (= ca A D 1789), No xxxvi G 9, dated Samvat 1678 (= ca A D 1622)

16 Bhor State Library, Bundle No 2 In Devanāgarī characters

17–22 Tanjore, Saraswathi Mahal Library The following six MSS, all in Devanāgarī characters Coll No 1131, Coll No 1158, dated Samvat 1712 (= ca A D 1656), Coll No 1187, dated Samvat 1669 (= ca A D 1613); Coll No 1205, dated Śaka 1621 (= ca A D 1699), Coll No 1229, Coll No 1276, dated Śaka 1615 (= ca A D 1693)

23 Santiniketan, Viśvabhāratī Library No 688, dated Śaka 1682 (= ca A D. 1760) In Bengali characters

24 Dacca University Library, No 288[b] In Bengali characters

25 Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11856 In Telugu characters

26 Lahore, D A V College Library, No 3945 In Telugu characters

The variants of these 26 additional MSS had been fully recorded on the collation sheets, but the MSS were not utilized at the final stage and the collated readings were not given in our Critical Apparatus The setting aside of so many MSS would

commentary Arjunamiśra, MS No 2278 of the Benares Sanskrit College, was used, but it is incomplete The commentary of Devabodha was available in a transcript from MS No 482/5797, belonging to the Scindhia Oriental Institute, Ujjain The colophon states that it was written at Kāśī in Śaka 1571 (= ca A D 1649) It appears to be the same MS as was used for the Sauptika and Strīparvans (q v Introd p xxiii and xxi) The commentary is unaccompanied by epic text The commentaries of Caturbhuja and Nīlakantha were utilized as found, respectively, in MSS Dcı and Dn of the BORI (the latter also in the printed editions) For the commentary of Vādirāja a transcript from Madras (now with the BORI) was used

The commentaries are not extensive, and their use in the constitution of our text has been very limited, but variants and citations from them are given in the Critical Notes wherever necessary

The commentary of Devabodha, being the earliest known, has naturally received its due importance In the already published Parvans, wherever it is available, the editors have made it clear that Devabodha generally follows the Ś K version, which is so far our best Northern version This is generally true in this Parvan also Apart from concordant readings, Devabodha agrees, for instance, in marking with Ś K B (as against the Vulgate) the end of the Abhimanyu-vadha sub-parvan at 7 51 He rightly comments on the lack of genuineness of the Vulgate passage on the illusion of darkness created by Kṛṣna on the battle-field (after 7 121 15, given in App. I, No 16), although he comments on them His remarks in this connection are illuminating तत्र तम सृष्टि क्वचिद्दृश्यते । सा च न प्रामाणिकी । बहुपुस्तकादरेण पठन्तीति ॥ Accordingly, in the Drona Parvan at least, Devabodha appears to be fully aware of other versions, and sometimes goes directly against Ś K The most remarkable instance is that Devabodha comments on the long episodes of Mṛtyu, Sṛñjaya and Sodasa-rājakīya, to which Kṣemendra (following Ś K) makes no reference This indication is supported by a number of smaller instances Devabodha, for instance, comments on 79*, 162*, 601*, 616*, 952*, 991*, App I, No 15, which are B D passages, lacking in Ś K, he reads, as against Ś K, विमीता in 7 31. 36^{b}, अमंत्र in 50 20^{d}, स्नुषा श्वश्रा यथायस्ते in 54 10^{a}, मन्यते in 62 11^{a}, चोद्गमन् in 65 24^{b} (agreeing with S), मसग्रह in 78 19^{d}, and आत्ययिक in 102 47^{d} It is remarkable that Devabodha accepts the S reading मन्ये in 7 8 35^{a} and कितवो in 7 20 46^{b}, as against Ś K D All this appears to show that he knew the B D versions and possibly the S recension, or perhaps he had a conflated K version before him Devabodha has some peculiar and individual readings, e g , तमेषा in 7 1 31^{d}, नागकन्ये वा in 14 21^{c}, आत्मनिदा (for अस्त्रविदा) in 127 12^{d}, but they are sporadic and not of much consequence

From the rather meagre and incomplete copy of the commentary of Arjunamiśra available to us, no detailed study is possible, as it was possible in the case of the

that Ksemendra does not omit anything important which is not omitted by the Ś K When we take this into consideration, it is not unlikely that Ksemendra's abstract of the Parvan, made in Kashmir, draws upon a version which is nearly identical in content with our Śāradā–Kashmiri version In other words, Ksemendra's testimony establishes for the Ś K version an antiquity higher than that afforded by the age of our MSS In this connection, attention may be drawn to the significant omission of the lengthy episode of the legends of Mrtyu, Sṛñjaya and Sodaśa-rājakīya (920 lines), which is found in B D S, but which is lacking Ś K The incident of the illusion of darkness created by Krsna (App I, No 16 , Bom 7 146 62–103 , 85 lines), which is not documented by Ś K and which is found only in the conflated K_4 and in B and a few D MSS , is not referred to by Kṣemendra , and Devabodha rightly remarks that the passage is not genuine

Some small points, chiefly concerning difference of readings of proper names, have been noticed in our critical notes at the end of this volume , they are not of much significance Stray borrowings or echoes of epic passages are occasionally found , e g , st 72 practically reproduces lines 7–8 of the N passage in App I, No 5 Ksemendra (st 70), in common with Devabodha, apparently knows 162*, an undoubtedly B D passage, which is found only in the conflated K_4 It is not Dhrstadyumna (Kṣemendra st 733) but Bhīma (7 165 27′) who instigates Droṇa by cruel words to discard his bow and arrow and desist from fight It is curious that Ksemendra mentions a king of Vanga, named Samātanga, who was killed by Bhīma (st 76) —

वङ्गराजे समातङ्गे भीमसेनेन पातिते ।

but the name is not found in any of our MSS , as also the name of one of the brothers of Karna given as Ghanagarjita, who is said to have been killed by Abhimanyu (st. 165) These are small discrepancies, the source of which is not known.

A CRITICAL SURVEY OF THE TWO RECENSIONS

To the incident of the actual fight in the Mahābhārata, which consists of a series of 18 battles fought on 18 consecutive days, four Books (namely, the Bhīṣma, Drona, Karna and Śalya Parvans) are devoted Of these the Drona is the most extensive. It is almost exclusively a battle-book, which covers the transactions of the war from the eleventh to the fifteenth day The battles are described with inconceivable prolixity, which is hardly relieved by the occurrence of interesting legends or episodes , and there is no didactic or erotic digression Apart from the actual fight, we have indeed descriptions of the horses of the heroes (7 22), of their distinctive flags (7 80), of the sorrows of the Pāndavas (7 50ff) and jubilation of the Kauravas (7 61) on the death of Abhimanyu, of Arjuna's journey with Kṛṣna in a dream for receiving the Pāśupata weapons (7 57), of Yudhiṣṭhira's morning bath and toilet (7 58), of the curious

7 51, and not at 7 49 , Devabodha agrees with this This should naturally begin the next Pratijñā with 7 52 But since our MSS fail to locate its beginning and ending definitely, we have to begin it with 7 52 and end it with 7 60 The other discrepancies to be noted are (1) the Jayadratha-vadha is concluded at 7 121, and not at 7 126 or 127 (see footnote at p 689) (2) The Ghatotkaca-vadha is ended with 7 154 and not with 7 158, on the evidence of Ś K_{1-3} B_4 M (see footnotes pp 895 and 916)

The question of Adhyāya-division is more complicated It is not uniform in our MSS , but the discrepancies occur chiefly by the insertion of additional colophons, marking ends of Adhyāyas, mostly by B D MSS and the conflated $K_{4\,5}$ Additional colophons, for instance, are inserted

After 7 5 20 by B_1 Dn_2
After 7 5 33 by K_4 $B_{4\,5}$ Dn_2.
After 7 48 38 (335*) by Dn_2 D_4
After 7 57 59 by $K_{2\,5}$ B Dc_1 Dn $D_{1-3,\,5-8}$
After 7 100 22 by D_2
After 7 102 42 by $K_{4\,5}$ D (except Dc_1 $D_{3\,6}$)
After 7 114 65 by K_5 (marg *sec m*).
After 7 154 17 by Dn_1 D_2
After 7 157 29 (1254*) by B $D_{5\,6}$

But the following cases show B S agreements in the insertions

After 7 53 30 by K_5 B Dc_1 Dn_1 $D_{2\,5-7}$ S
After 7 64 28 by K_5 B Dc_1 Dn_1 D_3 (marg) $_{4\,6-8}$ S
After 7 157 10 by K_4 B_5 Dn_2 $D_{1\,2\,4\,5\,8}$ T G_{2-4} M_{3-5}
After 7 164 57 by B Dc_1 Dn_1 D_{1-8} $G_{1\,4}$ M
After 7 164 110 by B Dc_1 Dn_1 D_{2-6} S (G_5 missing)
After 7 165 67 by K_4 B D (except Dn_2) S (G_5 missing)
After 7 166 15 by K_4 B Dc_1 Dn $D_{1-5\,7\,8}$ S (G_5 missing).

But since these B S agreements are also shared by D MSS through which they appear to have come into B, they do not appear to be original, but only secondary , as such they do not possess the same evidential value as that afforded by Ś K They are, therefore, not accepted in our constituted text

The Vulgate text of the Dronaparvan, as printed in the Bombay edition, gives 202 Adhyāyas, while the Kumbhakonam edition shows 203 The Adhyāya figure 173 of our constituted text approaches much nearer to the Parvasamgraha figure of 170

nately missing But Ś$_2$ K insert 321* (except K$_5$), 1212* (except K$_{3\ 5}$), 1430* (B D passage without K), which Ś$_1$ omits, and Ś$_2$ has also some divergences in readings This would indicate that the two MSS do not probably go back to a single common exemplar No direct Southern influence on Ś$_2$ is traceable, except in occasional concordant readings generally through D (e g Ś$_2$ D$_6$ S read मच्यमाश्विन 7 17 17^d, Ś$_2$ Dn$_1$ S मत्स्वप- 33 7^b, Ś$_2$ K$_1$ S वहृव 34 6^a, Ś$_2$ Dn$_1$ S पुरुपर्षभ 50 65^b, Ś$_2$ B$_2$ T G$_{2-5}$ M$_{3-5}$ महावल 102 46^b, Ś$_2$ D$_3$ S च 102 62^c, Ś$_2$ S तमक्षमात्रे 131 64^a, Ś$_2$ D$_1$ S मात्वतस्यार्थे 132 8^a), this, however, is not a sure criterion But it is curious to note that the Ś$_2$ MS reads 7 24 24 on the margin in Telugu characters' Ś$_1$, on the other hand, is definitely independent of the S recension and has practically no additional passage of its own But at the same time Ś$_1$ is not strictly a pure specimen Occasional contamination with B D or D is seen in Ś$_1$ inserting (Ś$_2$ missing in all these cases) 38*, 43*, 67*, 69*, 97*, 285*, 470*, 551*, 948*, 975*, 990*, 997* 1083*, 1171*, 1175*, 1319*, 1471*, 1477*, 1478*, and in reading 7 120 68^{ab} after 120 65 There are some additional passages which Ś as a group (with K) share with D or B D MSS e g 163*, 179*, 188* (except K$_{1\ 5}$), 208*, 319* (only with K$_2$ marg), 383* (subst, except K$_5$), 401* (except K$_5$), 554*, 816*, 1133* (also ins by Ś at a different point), 1135*, 1146 (K$_5$ missing from here in subsequent nos), 1217*, 1276*, 1285*, 1344*, 1345*, 1369*, 1440* (8 lines), 1444* (11 lines), 1453* Only one individual substitution (774*) is traceable in what remains of Ś$_2$, the only one insertion in Ś$_1$ is 202*

The "K" Version

The K version, written in Devanāgarī, is really a specific Devanāgarī version, but being akin and cognate to the Ś version it is distinguishable from the Devanāgarī version of the central group Its affinity as a group to Ś is clear not only from a mass of concordant readings, too numerous to be listed here, but also from some important concordant omissions of B D or B D S passages One of these B D S passages, as already noted more than once above, is the lengthy episode of 920 lines concerning the legends of Mrtyu etc, the other is the omission (except by K$_4$) of the B D passage of 85 lines on the creation of illusion of darkness by Kṛṣna — which Devabodha also declares to be spurious Apart from individual MSS, the K is generally free, as a group, from sharing additional passages with the Southern recension All this makes it, along with the Śāradā version (to which it is closely allied), one of the important Northern versions, for critical purposes

But the group itself is not homogeneous Our five MSS of this version, like individual MSS of other versions, do not possess a uniform value K$_1$ and K$_3$ are comparatively free from outside influence, but not so K$_2$, and especially K$_4$ and K$_5$, which are of composite and uncertain value, heavily contaminated not only with B D but also with S

1375*, 1376*, 1384*, 1388* (6 lines), 1403*, App I, No 20 (50 lines), No 20A (31 lines), No 23 (29 lines), No 24 (86 lines) K_4 shares the following passages from the S recension with B D MSS, 262*, 482*, 596*, 736*, 737*, 763*, 794*, 823*, 958*, 1284*, while the N passage 1132* is omitted (with K_1) It agrees with B D S in inserting additional colophons after 7 157 10, 165 67 and 166 15

The value of K_5 is much impaired by the fact that forty-nine Adhyāyas are lost in it at the end on missing folios It is, however, a MS of the same type as K_4 The D or B D passages found in it are 22* (marg), 32* (with K_4), 46*, 123*, 162*, 174* 276*, 302*, 344* (with K_4), 366*, 397*, 431*, 558*, 568*, 617*, 694*, 697*, 753*, 761*, 802* (last five with K_4), 837*, 855* (with K_4), 976*, 1040*, while the Southern passages shared by it with D or B D are 10*, 284*, 381*, 427*, 511*, 1081* It omits some N passages, e g 188*, 494*, 1082*, 1083* The additional colophons inserted by it occur after 7 53 30 (with B D S), 7 57 59 (with K_3 B and some D MSS), 7 64 28 (with B D S), 7 102 42 (with $D_{4\ 7\ 8}$), and 7 114 65 In view of all this, it is quite natural that B D or S readings are found frequently in K_4 and K_5 The individual insertions in K_5 are 47*, 337*, 801* (subst)

The exceptional vagaries of individual MSS, however, need not affect the marked tendency of K as a group to avoid inferior traditions

The Bengali Version

A critical study of the Bengali version leads us to confirm the conclusion, arrived at in the previously published Parvans, that it is essentially a sub version of the central Devanāgarī version, being closely allied to the Vulgate, to which it scarcely, in the Drona, proves superior to any appreciable extent There is no notable instance of divergence of B as a whole from D MSS in accordance with superior traditions, and agreements of B are very common, as we shall see, with Dc and Dn, which together substantially constitute the Vulgate text. Although there are small additions of particular MSS, there is no individual addition of B as a group, and specific B readings are scarce

But there is a fairly large number of B S agreements (as against Ś K), not only in the matter of readings but also of additional passages, which are also shared by some D MSS, especially by Dc_1 and Dn, and sometimes by the conflated K_4 or K_5 They are, for instance 381* (with K_5 B D), 427* (with K_5 Dc_1 Dn and some D MSS), 428* (with D MSS including Dc_1 Dn), 453* (with D MSS including Dc_1 Dn_3), 474* (with Dc_1 Dn and some D MSS), 482* (with K_4 Dc_1 Dn and D MSS), 488* (with Dc_1 Dn_1 and D MSS), 596* (with K_4 Dc_1 Dn_1), 736* (with K_4 and D MSS), 763* (with K_4 and D MSS including Dc_1 Dn_1), 805* (with some D MSS

1280*, 1281*, 1288*, 1302*, 1306*, 1308*, 1311* (subst), 1315* (subst), 1368*, 1475*, 1476*, App I, No 15 (71 lines), No 16 (85 lines), No 17 (39 lines), No 18 (55 lines) This agreement can be documented by a large number of concordant readings There are also concordant transpositions, e g 7 164. 78–121 transposed after 7 165 26 It is curious that B Dc_1 Dn insert (with variation) a passage 1360* from the *Venī-saṃhāra* (iii 37)!

Of the Eastern version of the Droṇa we had no MSS of Nepālī, Maithilī, Assamese or Oḍiyā sub-versions, it is represented in our text by the Bengali version only To judge from this version, it is clear that, in the Drona, the Bengali, which is an important version of the North eastern group, is really an extension of the central Devanāgarī version, and *so far as this Parvan is concerned, there is no justification for assuming an Eastern recension, distinguished from the Northern and the Southern,* as it was suggested for the Sabhāparvan (cf Bhīsma, Introd p cxiii)

The B is a fairly unitary group The individual B MSS, therefore, do not show much conspicuous characteristics of their own to require consideration in detail The S contamination is palpable, not only from the instances cited above, but also in the case of individual MSS from the following B_1 marginally inserts the S passage 961*, B_3 inserts (also marg) 398*, B_4 852*, $B_{1\ 2\ 4}$ 452*, $B_{1\ 3\ 5}$ ($B_{1\ 3}$ marg) 960*, $B_{1\ 4\ 5}$ 959* B_2 does not also admit the N passages 494*, 1160*, B_4 999*, 1300* Individual insertions are not many, B_4 inserts 375*, 992*, B_5 12*, 526*, 546*, 914* B_4 proves slightly superior by the omission of B Dc_1 Dn passages mentioned above, but there are occasional short omissions (e g 7 27 24–25, 131 25^c–28^d, etc), and some gaps in the text caused by missing folios (e g Adhy 86–87)

The Devanāgarī Version

(Other than K)

The Devanāgarī version in the Droṇa includes (i) the versions of Caturbhuja Miśra (Dc_1) and Nīlakaṇṭha (Dn), and (ii) the Devanāgarī version represented by D MSS Of the Devanāgarī versions of Devabodha and Arjunamiśra we have spoken above (see under Testimonia pp xiii–xiv)

We have already referred to the very close connection between Dc_1 and the Bengali version, which fact makes it probable that Caturbhuja belonged to some Eastern region (cf Āraṇyaka, Introd p xxv) Apart from the passages cited above (under Bengali Version) and numerous concordant readings, there is a large number of exclusive B Dc_1 agreements in insertions and substitutions, as follow

B Dc_1 insertions (some of these without B_4) 53*, 86*, 521* (with D_5), 522*, 602*, 613*, 663*, 685*, 713*, 718*, 724*–725*, 732*, 870*, 872*, 884*,

888* (with D_5), 891*, 902*, 903* (with D_5), 904*, 905* (with D_5), 1017*, 1069*, 1071*, 1096*, 1106*, 1302* (with D_{n1}), and App I, No 12 (with D_5 18 lines)

B D_{c1} substitutions (some of these except B_4) 682*, 689*, 732*, 733*, 734*, 743*, 874*–875*, 885*–886*, 894*, 1068*, 1070*, 1167* (with D_2)

The extensive influence of the S recension is found in the inclusion by D_{c1} of B S or B D S passages cited above, but no *exclusive* addition of S passage is traceable It is interesting to note that D_{c1} accepts the S reading किन्तो (by correction) in 7 20 46[b], along with B_2 (marg) $_{3-5}$ a reading which Devabodha also accepts Several additional colophons are found in D_{c1} (see remarks on Adhy division above), but they are invariably added in common with B, B S, or B D S The individual insertions of D_{c1}, not exceeding one line each, are 234*, 866* (marg), 1429* (*sec m*) The text of Caturbhuja, as evidenced by D_{c1}, is definitely not superior (as it was found to be superior in the Āraṇyaka) to that of Nīlakantha, to which it is closely allied

The highly conflated character of Nīlakantha's text (which fact is also found in the Drona) has been so often commented upon by the editors of the previously published Parvans that it is not necessary to dwell further upon it But the two MSS of Nīlakaṇtha's version ($D_{n1\ 2}$) used in this Parvan are, in many points, independent of each other, not only in readings but also in additions and omissions D_{n1}, for instance, inserts two S passages 37* (with $D_{4\ 7\ 8}$, 11 lines) and 977* (with D_5), as well as the B D passage given in App I, No 15 (71 lines) With $D_{4\ 7\ 8}$, again, it inserts the passage given in App I, No 2 (24 lines) D_{n2}, on the other hand, inserts S passages 176*, 264* and 266* (both along with D_6), 265*, as well as the D passage given in App I, No 13 (with $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ 41 lines), substitutes S passage 1137* (along with D_4), and omits the N passage 411* Individual insertions in D_{n1} are 227*, 384*, 627*, 795*, 927*, 980* (omitting 7 119 1–2), 989*, 1074*, 1150*, 1238*, in D_{n2} we have 235*, 624*, 831*, 1176* Both add some colophons (in company with or without S) to mark end of Adhyāyas, but they do agree in these additions see under Adhyāya division above

In this connection it is necessary to point out that the printed editions of the Vulgate (especially the Bombay edition) introduce strange discrepancies not found in any of our MSS For instance, the Bombay edition inserts independently the following additional passages 793*, 853*, 867*, 881*, 1191*, 1446* It inserts 397* after 7. 55 15 With the Kumbhakonam edition it introduces 224* and 226* With the Calcutta edition of the Vulgate it omits 7 125. 6 It omits by itself the colophon after 7 89 The Bombay edition has the following singular readings भेरीणा निनदेन 7 1 19[b], चयम्य 6 39[a], प्रयमो गजयोधाना 26 4[c], अग्रेपयत्सव्यसाची 28 7[c], द्विर्धैकेक्म् 28. 7[d], राजन्संपेततु 29 12[c], तयोर्भूमिं गतौ देहौ रथात् 29 13[ab], तावकान्पाण्डवा ययु 31 10[d], बहुधा पतितैर्युगै 40 18[d], पाण्डया-

न्समवारयद् 41. 10^d, यादिन 42 15^b, चाश्वान् 45 25^d, अपराजितं 46 1^d, च विंशति 46 18^b, अधिपं 46 22^a, चैव 48 8^a, क्रोधेप्म- 93 35^c, महाबाहु 106 34^a

Coming to the composite Devanāgarī version, which presents an eclectic and inclusive text, but which is not homogeneous, we find that the individual MSS comprising the version exhibit among themselves numerous differences

D_1, written in Kashmir, appears to be the best MS of this group and approaches nearer to Ś K, but it is a difficult MS to classify It is certainly superior to K_2, K_4 and K_6 in its frequent exclusion of B D or S passages, and might as well have been classified as a K MS It does not, as the other D MSS do, accept the B D passage 1112* or the B D S passages 381*, 488* It agrees with Ś K (except K_6) in the insertion or substitution of 929*, 1082*, 1083*, 1133* (an obviously B D S passage), and even in the haplological omission of 7 23 17^b–18^a and also of 7 107 26^c–27^b But, on the other hand, it inserts the lengthy B D S passage on the legends of Mrtyu etc (App I, No 8), as well as the B D passage on the illusion of darkness created by Krsna (App I, No 16), which, not found in Ś K, are distinctive instances of conflation in D MSS It accepts some B S agreements in readings (e g अनन्त 7 10. 48^a, अमीप्सन्त 20 18^c, दशभि 24 11^c, etc) With K_4 it accepts the B D S passages 482*, 596*, 736*–737*, 763*, 805* (K_4 om), 823*, 896*, 958*, 1413*, and B D passages like 543*, 618*–619*, 632*, 674*, 697*, 702*, 709*, 715*, 717*, 1025*, 1027*, 1028*, etc All this would seriously affect the possibility of its being reckoned as a K MS

D_2 has a large number of individual additions 351*, 368*, 374*, 386*, 391*, 442*, 535*, 549*, 667*, 703*, 782*, 933*, 979*, 984*, 1000*, and substitutions 564*, 787*, 897*, 978* In common with D_6 it substitutes or inserts 5*, 7*, 8*, 15*, 909* (8 lines), 1032*, 1265* Apart from the B D S passage on Mrtyu and the B D (except D_4) passage on the illusion of darkness, which, in common with all the other D MSS., it accepts, contamination with S is shown also by its admission of the S passage 856*, 950* (14 lines), 951*, 1089*, App I, No 13 (41 lines), and non-admission of the N passages 781*, 1344*, 1345*, 1361* Other B D S passages admitted by it are 381*, 427*–428*, 453*, 482*, 488*, 736*–737*, 805*, 823*, 896*, 1133*

D_3 is a MS of a similar character It accepts S passages 24*, 198*–199* and 201*, the last three shared with D_6, and 381*, 427*–428*, 482*, 488*, 736*–737*, 898*, 1004*, 1063*, 1133*, 1305*, 1382*, App I, No 13 in common with B D It omits (again with D_6) the N passages 781* (with D_2) and 1113*, and inserts the T G passage 1452* (without D_6) It has some other insertions common with D_6 21*, 49*, 421*, 1257* There are a few individual insertions and substitutions 1309*, 1450* (subst), 1451*

D_4 has some parts of the text missing, e g from 7 44 16^a to 47 14^c, from

7.87 50* to 96 7*, from 7 141 35* to 146 2*, etc It omits the N passages 188*, 1349*, 1351*, and, in company with D_n, it admits the substituted S passages 1089*, 1137*. Its individual insertions are 74*, 175*, 217*, 255*, 319*, 1128*, 1347* But along with $D_{7\ 8}$ it inserts 31*, 35*, 37* (S passage), 64*, 66*, 81*, 83*, 120*, 178*, 218*, 243*, 246*, 1459*, App I, No 1 (18 lines), No 2 (24 lines) As we have already noted, D_4 omits, as against other D MSS, the long passage on the illusion of darkness It omits also all the B D S passages (except 488*, 1133*), which have been mentioned as admitted by other D MSS

D_5 has a fair number of individual insertions 187*, 358*, 486*, 506*, 670*, 673*, 827*, 842*, 864*, 882*, 895*, 916*, 1016*, 1121*, 1140*, 1271*, 1474*, and also individual substitutes 865*, 1095*, 1116*, 1142* It accepts the S insertion 977* (in common with D_{n1}), App I, No 13, and the B D S passages 381*, 427*, 428*, 453*, 482*, 596*, 736* 737*, 763*, 823*, 958*, 1284*, 1413*.

D_6, as noted above, has some additions common with D_5, of which three are S passages Independently, or with B D or D MSS it admits the S insertions 23*, 215* (6 lines), 216* (6 lines), 266*, 268*, 381*, 427*-428*, 453*, 482*, 488*, 736*, 737*, 763*, 805*, 898*, 951*, 1063*, 1322* (subst), 1413*, App I, No 13 It omits the N insertions 1113* (with D_5), 1345*, 1346*, 1392*, 1412* Its individual insertions are also numerous 92*, 184* (6 lines), 195*, 238*, 244*, 1093* (gloss), 1303*, 1316*, 1337*, 1373*, 1395*, 1400*, 1406*, 1407*, 1409*, 1417*, 1420*, 1421* (10 lines), 1442* (15 lines), App I, No 22 (56 lines), but substituted passages appear to be few 1348*, 1416* It omits also the B D passage on the illusion of darkness (App I, No 16)

D_7 and D_8 very often fall together They have a large number of common insertions 42*, 277*, 322*-324*, 326*, 327*, 330*, 332* (gloss), 369*, 376*, 413*-415*, 454*, 477*, 493*, 527*, 1249*, 1282*, 1283*, 1310* (a couplet occurring with variation in Manu 8 112), 1332*, 1364*, 1424*, 1464* They insert in common three S passages 269*, 331* and 406* $D_{7\ 8}$ do not admit the B D passages 357*, App I, No 16 (episode of the illusion of darkness) Of B D S passages we have two, inserted by D_7 (427* and 1133*), one by D_8 (805*), and one also by $D_{7\ 8}$ together (488*) Individual insertions in D_7 are 536*, 539*, 1258*, 1312*, in D_8 14*, 481*, 646* (subst)

The Telugu and Grantha Versions

The Telugu version stands on the borderland of the Northern and the Southern recension, but in the Drona it is clearly allied to the Grantha version, which is its near neighbour There is no specific passage of T version as a group But T as a whole inserts the N passages 1324*, 1403*, and App I, No 23 (29 lines) The two MSS,

however, utilized by us for this version, show some difference from each other T_1 contains a more considerable amount of the Northern element T_2 accepts N passage 61*, but T_1, whose contact with the N recension is more pronounced, inserts the following N passages 1317* (12 lines), 1319*–1320*, 1412*, 1415*, App I, No 24 (86 lines)

But the version, which the two MSS generally represent, is not very materially different from the G version, and there are often common insertions and omissions with particular G MS or groups of G MSS Apart from concordant readings, the affinity of T with G version is illustrated by the following instances

T G_2 insert 143*, 986* (7 lines), 987*, 1215*, 1448*, and substitute 1240*

T G_3 admit N passages 170*, 186* (10 lines), App I, No 5 (34 lines)

T G_{2-4} insert 1203*, 1276* (N passage), 1321*, 1385* (7 lines), 1460*

T G_{2-5} insert 9*, 25*, 54*, 325*, 739*, 825*, 845*, 879*, 896* (N passage), 913*, 919* (8 lines), 1010* (7 lines), 1100*, App I, No 11 (25 lines), and agree in the point of insertion of 157*, and in the sequence of stanzas after 7 1 9

T G_{3-5} insert 912*

It will be noticed that in these cases G_1 stands apart It has a large number of independent agreements with the M version, and as such it follows a better South Indian tradition The G_1 M agreements in insertion, substitution and omission, as well as in concordant readings, are illustrated by the following instances

G_1 M insert 32* (N passage), 101*, 148*–149*, 157*, 190*, 192*, 304*, 309*, 310*, 462*, 501*, 617* (N passage), 625*, 642*, 740*, 856*, 907*, 915*, 1039* (with B D), 1174*, 1177* (with B D), 1251*, 1253*, 1256*, 1278*, 1287*, 1289*, 1352*, 1359*, 1363*, 1366*, 1367*, 1377*, 1379*, 1393* (10 lines), and 1473*

G_1 M substitute 505*, 509*, 513*, 517*, 559*, 650*, 653*, 671*, 693*, 701*, 707*, 710*–711*, 716*, 739*, 741*–742*, 806*, 808*–809*, 812*, 830*, 848*, 860*, 863*, 869*, 878*, 883*, 930*, 932*, 981*, 1239*, 1274*, and 1295*

G_1 M omit 7 1 16, 150 83–104

G_1 M agree in the point of insertion of 156*, 157*, and 512*

G_1 M have numerous concordant readings (selected at random)

महात्मान 7 9 47^a, तत्र 10 20^a, युद्धे 16 6^a, अभिद्रवत् 18 38^d, तदार्जुन 27 22^b, वै रणे 71 5^d, इवान्तक 73 3^b, अताडयत् 85 25^e, प्रवर रथिना भुवि 92 28^d, क्रुद्धो 92

31^{e}, समाकिरत् 92 33^{d}, तस्य 97 49^{a}, त्व हि 98 4^{a}, अप्रियं यच्च वचनं 98 6^{a}, कथं सत्यकपार्थाभ्या 105. 5^{e}, योधाश्च 127. 23^{b}, यत्र सम्यक् 166 2^{d}, etc

[See below also under M_{1-2}]

There is no specific G passage, As a group the G version is comparatively free, but individual G MSS are sometimes contaminated from the N recension G_2, for instance, agrees with N in omitting S insertions 39*, 56*, 355* (subst), 582* and S substitute 111*, 664* and inserts the B D passage 843*, G_3 similarly does not admit the S passage 113*, 983*, 1008*, G_4, more heavily contaminated, omits S passages 154*, 155* (12 lines), 177*, 371* (subst), 372*, 928*, 931*, 983*, 998*, G_5 similarly does not accept the S passages 348* (subst), 396*, 402* (subst), 586*, 645*, 727*, 931*, 951*, and inserts marginally the N passage 1138*

The individual insertions or substitutions are few In G_1 we have 1490*, in G_2 they are 279*, 510*, 847*, 922*, in G_4 1374*, G_5 191* Nearly 37 Adhyāyas of the text are lost at the end in G_6 on missing folios, and there are considerable omissions throughout, e g 7 27 22–23, 7 62, etc

The Malayālam Version

The Malayālam version in the Droṇa, as in the other published Parvans, is the most important and representative Southern version Located and isolated in the extreme south-west (as the Śāradā in the extreme North-west) its comparative purity is shown by its almost complete independence, as a group, of the N recension It is free from the passages which encumber the Vulgate (the B D S passages, which we have considered above, being in all probability S passages which have gone over to B D), and its value is enhanced by its independent agreement with Ś K All this is clear throughout, and need not be illustrated in detail

Only sporadic contamination of M or individual M MSS is found M_2, for instance, admits the Vulgate passage 1223* and omits the S passage 275*, M_5 accepts the N passages 470*, 910*, M_{3-5} admit the N passage 569* and do not accept the S passage 592* With G_1, M admits the N passages 32*, 617* But such cases are not frequent and extensive enough to affect the general character of the M version as a whole

Additional passages exclusive to the entire M version are rare We have noticed two instances 638* and 846* (except M_2) inserted *inf lin* The individual insertions or substitutions in M MSS except in M_{3-5}, are few They are 206* in M_3, and 1036*, 1108*, 1180* in M_4, totalling only 9 lines

Among the five MSS of this version, the last three M_{3-5} hold together, as against the first two M_{1-2}, and have their own peculiarities They have not only concordant

readings (e g , 7 83 12^{d} , 83 23^{a} , 94 8^{d} , 94 11^{d} , 95 46^{bc} , 96 23^{d} , 97 3^{c}, etc), but they also agree in other points M_{3-5}, as against $M_{1, 2}$, make the following additions and substitutions

M_{3-5} insert 185* (8 lines), 194*, 197*, 214*, 318*, 320*, 456*, 497*, 569* (N passage), 579*, 584*, 626*, 634*–635*, 850*, 854*, 1196*, 1277*, 1328*

M_{3-5} substitute 573*, 606*, 610*, 622*–623*, 630*, 633*, 636*, 637*, 648*, 656*, 679*, 683*, 1327*

They agree with T G in inserting 398*, and in substituting 585*, as well as in the point of insertion of 597* , but they differ together in the matter of insertion of 609* They insert 186* with T G_3 They agree also, as noted above, in admitting N and omitting S passages M_{3-5} omit adhy 147

$M_{1, 2}$, on the other hand, have frequent agreements with G_1 They omit, for instance, 7 150 81 and the stanzas from 7 146 50 to 7 147 1^{d}, and agree in the change of sequence of stanzas after 7 173 75^{ab} They insert or substitute, in common with G_1, 109*, 311*, 380* (with T), 463*, 695* (N passage), 706*, 804*, 828*, 832* (subst), 849*, 851* (subst), 858* (subst), 861* (subst), 868* (subst), 1197* (subst), 1199*, 1207*, 1210*, 1235*, 1245*, 1318* (8 lines), 1336* (6 lines), 1338*–1339*, 1341* (9 lines), 1342*, 1354* (N passage), 1365*, 1371*, 1387* (N passage), 1396*, 1405*, 1433*, 1437*, App I, No 21 (36 lines) G_1 $M_{1, 2}$ differ from M_{3-5} in point of insertion of 1273*, 1297* The N passage 1387*, is admitted by them

In conclusion, I want to recapitulate briefly what I said in my previous Editorial Note in order to explain the rather long delay in completing the publication of this Parvan After the sad and sudden demise of V S Sukthankar (1943), I was invited by Dr Belvalkar, who had taken charge as the General Editor, to undertake the editing of this big Parvan , but from my previous experience as the editor of the Udyoga Parvan (1940), I knew what an arduous and exacting task it was I was, therefore, reluctant to take it up, especially as my absorbing duties at the University of Dacca left me little uninterrupted leisure After my retirement from Dacca in 1947, I became comparatively free , but for certain personal reasons it was not possible for me at that time to go and stay at Poona, continuously for at least a year, for the purpose of studying the enormous mass of collation sheets, which was absolutely necessary for the undertaking I paid a brief visit to Poona and laid my difficulties before the Editorial Board But very generously they overruled my plea by accepting Dr Belvalkar's suggestion that the collation sheets should be sent directly to me at Calcutta This, on the face of it, was a most daring proposition Not only the expenditure, but also the risk of loss in the transmission of some 20,000 sheets, which represented the labour of many years, was very great. But Dr. Belvalkar made it possible—thanks

to the generous assistance of the Government of Bombay—to arrange the microfilming of the entire material against such mishap The filmed copy was kept at the Institute, and the original sheets were forwarded to me in due course. All this naturally took time, but I was able to complete the first draft of the entire text by the middle of 1949 This was followed by the revision of the accompanying critical notes, the laborious writing of which was necessarily spread over a long stretch of time After about a hundred Adhyāyas (i e, more than half of the constituted text) were completely written out and finally revised by me, it was decided to start the printing of the work in the Institute's own Press department, but preliminary arrangements in that connection could not be completed before June 1951 As the final page proofs had to be sent to me to Calcutta, there was unavoidable delay in transmission, and progress was naturally slow I had, in the meantime, joined the Calcutta Sanskrit College, and I could devote to the Mahābhārata work such time as I could spare from more regular duties The first fascicule, however, with an explanatory note, was published on Sept 13, 1953 The entire work, except the Introduction, was completely printed off by 1956 But immediately after that, I had to travel about for a year as a member of the Sanskrit Commission, and had no leisure to write out the Introduction till May 1958 I record this somewhat personal note, not only to explain the inordinate delay, but also to express my gratefulness to the General Editor and the Editorial Board, who very kindly went out of their way to meet my difficulties, and gave me an opportunity of serving in a cause of scholarship which is one of national importance

But my obligation to Dr Belvalkar does not end here Although senior to me by some years, he extended to me his friendship and affection now for more than two decades In my work on this Parvan I have profited by his friendly advice and unstinted co operation, as well as by his deep personal interest It is a pleasure to recollect that I had no occasion of any serious difference from him To the Mahābhārata Staff of the Institute, and particularly to the late M V Vaidya and Shri N M Khuperkar, I express my sincere gratitude for their devoted service, especially in Apparatus-writing and proof-reading, which considerably lightened my task as the individual editor

Calcutta,
25-5-1958

S K De

॥ द्रोणपर्व ॥

जनमेजय उवाच ।

तमप्रतिमसत्त्वौजोबलवीर्यपराक्रमम् ।
हतं देवव्रतं श्रुत्वा पाञ्चाल्येन शिखण्डिना ॥ १
धृतराष्ट्रस्तदा राजा शोकव्याकुलचेतनः ।
किमचेष्टत विप्रर्षे हते पितरि वीर्यवान् ॥ २
तस्य पुत्रो हि भगवन्भीष्मद्रोणमुखै रथैः ।
पराजित्य महेष्वासान्पाण्डवान्राज्यमिच्छति ॥ ३
तस्मिन्हते तु भगवन्केतौ सर्वधनुष्मताम् । C 7 B 7 K 7

☞ Ś2 commences with रिवान्तक (in 7 15 38^{d}), K4 commences with 7 1 16^{cd}

The introductory mantra

1* नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

is found only in N (Ś2 K4 missing). Ś1 K1–3 B1 D2 read व्यास (for चैव) in the second line

Before the introductory mantra, Ś1 ins ॐ स्वस्ति । श्रीगणेशाय नम॰ । ॐ नमो भगवते श्रीवासुदेवाय । श्री॰, K1 ॐ स्वस्ति । ॐ नम॰ श्रीगणेशाय । ॐ नम॰ कृष्णाय । ॐ नमो विघ्नहर्त्रे । ॐ, K2 ॐ; K3 ॐ श्रीगणेशाय नम । श्रीकृष्णाय नम । ॐ, K5 ॐ नम॰ श्रीगणेशाय । सरस्वत्यै नम ।; B1 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।, B2 ॐ नमो गणपतये । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।, B3 श्रीदुर्गा । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।, B4 ॐ गणेशाय नम॰ ।, B5 श्री नमो भगवते वासुदेवाय । ॐ, Dc1 श्रीगुरुगोपालगौरीगणपतिभ्य॰ ।, Dn2 श्रीगणेशाय नम॰ ।

2* जयति पराशरसूनु सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यास॰ ।
यस्यास्यकमलगलित वाङ्मयममृत जगत्पिबति ।;

D1 श्रीकृष्णाय नम॰ । ॐ नम॰, D2 श्रीगणेशाय नम । श्रीव्यासाय नम ।; D3 श्रीगणेशाय नम॰ । श्रीरामो जयति । followed by 2*, D4 ॐ नमो गणेशाय, D5 श्रीगणेशाय नम॰, D6 ॐ श्रीगणपतये नम, D7 श्रीगणेशाय नम । श्रीसरस्वत्यै नम ।, D8 ॐ नम श्रीपुराणपुरुषोत्तमाय. — After the introductory mantra, Ś1 K2 cont.

3* जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ।
अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन महात्मना ।
[(L 2) Ś1 गुणात्मना (for महा॰)]

Of the S MSS which om the introductory mantra, T1 begins with श्रीगणाधिपतये नम॰ । श्रीसरस्वत्यै नम, T2 शुभमस्तु । श्रीरामाय नम; G1 with

4* शुक्लाम्बरधर विष्णु शशिवर्ण चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदन ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ।,

followed by श्रीगुरुचरणारविंदाभ्यां नम, M1–3 5 हरि॰ श्रीगणपतये नम॰ । अविघ्नमस्तु, M4 हरि श्रीगणपतये नम

---

1 Owing to missing first folios, the portion of the text from the beginning up to तस्थौ मृत्यु (in 7 15 38^{d}) is lost in Ś2, and up to 7 1 16^{ab} in K4 M2 om the ref M1–4 om 1^{ab} — ^{a}) K5 T1 सत्त्वौजा (sic), D5 G3 सत्त्वोजो — ^{b}) D4 5 पराक्रमी (D5 ॰मै) Ca cites सत्त्व, ओज॰, बल, वीर्य and पराक्रम॰. Cd cites 1^{ab} as in text — ^{c}) B3 (marg as in text) शांतनव (for देवव्रत) D2 5 गांगेय निहत श्रुत्वा; D6 M देवव्रत (D6 ॰त च) हत श्रुत्वा — ^{d}) K1 5 Dn D4 7 G2 5 पांचालेन (for ॰ल्येन) G2 [अ]मितौजसा (for शिखण्डिना)

2 K4 missing (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 तदा * *; K5 Dc1 D1 2 4 7 G1 M1 2 ततो राजा, D3 G3 तथा राजा, M3–5 महाराज॰ (M3 ॰जा) — ^{b}) K5 Dn2 D2 3 5 6 T G (except G1) लोचन; B3 ॰चेतसा (for ॰न) Ś1 * * व्याकुलचे॰ — ^{c}) D2 अकार्षीच्च; D3 अकुर्वंत (for अचेष्टत) K5 D5 7 8 देवर्षे, G3 * * र्षे (for विप्रर्षे) — ^{d}) K5 D4 7 चाब्रवीत् (for वीर्यवान्)

3 K4 missing (cf v l 1) — ^{a}) G4 damaged S (except M3 5, G1 inf lin as in text, G4 damaged) यस्य (for तस्य) D1 2 4.7 G1 5 M1 2 भगवान् — ^{b}) G2 भीष्मद्रोणैर्महारथैः — ^{c}) K5 D4 7 सविजित्य; Dn1 पराक्रम्य (for ॰जित्य) M4 महाभागान् (for महेष्वासान्) — ^{d}) M1 2 4 पांचाल्यान् (for पाण्डवान्) B3 राष्ट्रम् (for राज्यम्) K5 Dc1 (by corr as in text) D4.7 ऐच्छत (for इच्छति).

यदचेष्टत कौरव्यस्तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

निहतं पितरं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनाधिपः ।
लेभे न शान्तिं कौरव्यश्चिन्ताशोकपरायणः ॥ ५
तस्य चिन्तयतो दुःखमनिशं पार्थिवस्य तत् ।
आजगाम विशुद्धात्मा पुनर्गावल्गणिस्तदा ॥ ६
शिबिरात्संजयं प्राप्तं निशि नागाह्वयं पुरम् ।
आम्बिकेयो महाराज धृतराष्ट्रोऽन्वपृच्छत ॥ ७
श्रुत्वा भीष्मस्य निधनमप्रहृष्टमना भृशम् ।
पुत्राणां जयमाकाङ्क्षन्विललापातुरो यथा ॥ ८

धृतराष्ट्र उवाच ।

संसाध्य तु महात्मानं भीष्मं भीमपराक्रमम् ।
किमकार्षुः परं तात कुरवः कालचोदिताः ॥ ९
तस्मिन्विनिहते शूरे दुराधर्षे महौजसि ।

---

4 K4 missing (cf v 1 1) —[a]) Dn2 D8 भगवति; D2 5 सुदुर्धर्षे (for तु भगवन्) Ca as in text —[b]) Ca d cite क्षेतौ (as in text) B3 4 Dc1 धनुर्भृतां (for °म्मताम्) Dn1 क्षितौ सर्वे धनुर्धरा° —[c]) D5 अचेष्टत —[d]) Ś1 D8 पितामह, D3 8 G2 Ca तपोधन (for द्विजोत्तम)

5 K4 missing (cf. v 1 1) After the ref, T G2-5 read 8 —[a]) K1 Dn2 निहितं, D4 न हितं, D7 विहित (for निहत). K1-3 ज्ञात्वा; D6 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) G1 M1 2 हत देवव्रतं श्रुत्वा —[b]) Ś1 Dn1 D8 7 जनाधिप, K5 नराधिप; D5 जनेश्वर°; D8 [अं]बिकासुत° —[c]) K5 Dc1 Dn1 D2, 5 6 T G4 कौरव्य —[d]) Ca d cite चिंता, and शोक D2 5 विषं पीत्वेव मानव°.

6 K4 missing (cf v 1 1) —[b]) The portion of the text from श up to विषवेव च (in 26[a]) is lost in Ś1 on a missing folio Dn2 D8 T1 G1 3-5 M कौरवस्य (for पार्थि°) —[c]) G4 damaged. —[d]) A few MSS गावल्गनिस् —For 6, D2 5 subst

5* निःश्वासपरमो राजा ध्यायन्नास्ते ह्यधोमुख ।
अस्त प्राप्ते दिनकरे निशि गावल्गणिस्तदा ।
स्विद्यमानेन मनसा जगाम गजसाह्वयम् ।

[(L 2) D2 क्षते (for निशि).]

— After 6, K2 Dn2 S ins

6* व्यासप्रसादाद्विज्ञाय सर्वं वृत्तान्तमुत्तमम् ।
सैनिकाना च सर्वेषां सेनयोरुभयोस्तदा ।

[(L 1) K2 Dn2 T G2 सर्व (for सर्वं) —(L 2) T G1-4 अपि (for तदा)]

7 Ś1 K4 missing (cf. v 1 1, 6) —[a]) D6 क्षाशु (for निशि). D8 तदा (for पुरम्). —[c]) G4 damaged K1 Dc1 अबिकेयो; D4 आस्वि°. K1-3 G5 महाराजो, D7 °राजन्

8 Ś1 K4 missing (cf v 1 1, 6). T G2-5 read 8 after the ref in 5 —[a]) Ca d cite निधन (as in text) D8 श्रुत्वा भीष्मवध राजा —[b]) D2 5 तदा (for भृशम्) D8 पाचाल्येन शिखडिना (= 1[d]). — B1 reads 8[cd] on marg —[c]) B1-3 5 Dc1 अन्विच्छ(B1 °क्ष)न् (for आकाङ्क्षन्). —[d]) Dn2 D8 T G1-3 5 M विललाप सु(Dn2 स)दुःखित°; D2 5 °पार्तया गिरा — After 8, D2 5 ins

7* धार्तराष्ट्रान्मृतान्सर्वान्मन्ये सजय सयुगे ।

9 Ś1 K4 missing (cf v 1 1, 6) D2 5 om the ref. G1 M om 9[ab]. —[a]) Ca dp संशोच्य, Cd संसाद्य (for संसाध्य) B1-3 5 Dc1 T1 सशोच्य तं, Dn2 D1 संसोच्य तु, D2 5 आपगेयं, D6 ससाध्य व; T2 G2-5 संकाल्य तु —[b]) B1 G2 भीष्म; Dn1 पर (for भीम) —[c]) Dn2 D8 S अचेष्टन् (for अकार्षु) K5 D4 7 8 पुनस् (for परं). —[d]) K5 Dn1 D4, 6 नोदिता° — For 9[cd], D2 5 subst .

8* हत श्रुत्वा मम सुत किमकार्षीच्च सजय ।

— After 9, the sequence in T G2-5 is 11[cd], 11[ab], 10*, 10, 11[ab] (r), 9*, while the sequence in Cv is 11[cd], 11[ab] and 10*.

10 For the sequence in T G2-5, cf. v 1 9. Ś1 K4 missing (cf v 1 1, 6) D2 reads 10 on marg —[a]) Dn2 D8 6 T G2-5 तु, G1 M च (for वि) Dn2 D8 S वीरे (for शूरे). —[b]) B Dc1 सुदुर्धर्षे, Dn2 D8 T G2-5 भीष्मे युधि, G1 M युधि भीष्मे (for दुराधर्षे) B3 (marg as in text) Dc1 [ऽ]मितौजसि, B4 Dn1 महात्मनि (for महौजसि) —[c]) K1 किन्वास्मिन्; K2 Cd किं तु स्वित्; D8 6 किं नु वै; D8 किं नु श्वित् (sic), T1 G1, 4 M कस्य स;

किं नु स्वित्कुरवोऽकार्षुर्निमग्नाः शोकसागरे ॥ १०
तदुदीर्णं महत्सैन्यं त्रैलोक्यस्यापि संजय ।
भयमुत्पादयेत्तीव्रं पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ ११
देवव्रते तु निहते कुरूणामृषभे तदा ।
यदकार्षुर्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ १२

संजय उवाच ।
शृणु राजन्नेकमना वचनं ब्रुवतो मम ।
यत्ते पुत्रास्तदाकार्षुर्हते देवव्रते मृधे ॥ १३
निहते तु तदा भीष्मे राजन्सत्यपराक्रमे ।
तावकाः पाण्डवेयाश्च प्राध्यायन्त पृथक्पृथक् ॥ १४ C 7 15 B 7 1 15 K 7 1 13

T2 G2 तस्य त, G3 कस्य (submetric), G5 तस्य स, Ca भिन्न स्वित् (for किं नु स्वित्) S [ऽ]स्सापुर् (G5 [ऽ]स्सासु, M3 [ऽ]स्सासुर्) (for ऽकार्षुर्) — [d]) Dn1 निहते जाह्नवीसुते — After 10, T G2–5 read for the second time 11[ab] and thereafter ins

9* सन्त्रासा कुरवो युद्धे केऽत्रातिष्ठन्परंतपा ।

[Before the above, G4 (wrongly) ins भीष्मत कौरवेयाणां G5 तत्र (for केऽत्र)]

11 For the sequence in T G2–5 and Cv, of v l 9 Ś1 K4 missing (cf. v l 1, 6) B4 om 11[ab], D2 reads it on marg K5 Dn2 D4 7 8 G1 M repeat 11[ab] after 11 — [a]) K1 त(before corr स्व)दुत्तीर्णं, D1 तदुद्दीर्णं, Ca तदुदीर्यं, Cd तदुदीर्णं (as in text) B2 3 5 महासैन्य K5 D4 7 (all first time) तदुदीर्णबलं सैन्यं, K5 Dn2 D4 7 8 (all second time) समर्थं तन्महासैन्य, D2 तदुदीर्य ततो द्रोणो, G1 M (all first time) तत्तु दस प्रमुदितं, G1 (second time) 2 5 (both first time) M1 2 (both second time) तद्विदीर्णं महत्स्खदं, M3–5 (all second time) तदपूर्वमहत्स्खद, Cv तद्द्वितीय महत्स्वंद — [b]) B5 त्रिलोक्यस्यापि, D2 महाभागपि T G3–5 (all both times) Cv भीषण (for संजय). — After the first occurrence of 11[ab], T G2–5 Cv ins while K5 Dn2 D4 7 8 G1 M ins after the repetition of 11[ab]

10* भीष्मत कौरवेयाणामभियास्यति क पुमान् ।

[K5 Dn2 D4 7 8 किं पुन, G1 M1 2 अभीत (for भीष्मत) T1 के तु न, G3, 4 के न न (for क पुमान्) T2 G2 अभियास्यति के तु न, G1 M अपिधास्यति क पुन, G5 विधास्यति किं नु न, Cv अपि यास्यति किं नु तत् (for the post half)]

— K5 Dn2 D4 7 8 cont after 10* Dn1 D2 5 ins after 11

11* को हि दौर्योधने सैन्ये पुमानासीन्महारथ ।
य प्राप्य सुमहायुद्धे सक्त शम महाभये ।

[(L 1) Dn2 D6 8 दुर्योधने Dn1 नासीन् (for आसीन्) — (L 2) D2 5 य प्राप्य समरे वीरा (for the prior half) D2 5 न श्रस्यति, D8 तत्र शम]

— D1 om (hapl) 11[c]–12[d] — [a]) T G2 3 Cv उत्पादयस्; G2 4 यन् — [d]) S महद्दल (M3 ञ्चय) (for महात्मनाम्) Cv वाघेनाम (sic) महद्दल

12 Ś1 K4 missing (cf v l 1, 6) D1 om 12 (cf v l 11) 12[bcd] is mostly damaged in G4 — [b]) D2 अधिपे (for ऋषभे) — [c]) K5 D8 M2 यदाकार्षुर्, B1 D2 T G3 किम — [d]) D7 तान् (for तन्) K1 समाचक्ष्व

13 Ś1 K4 missing (cf v l 1, 6) G3 om the ref — [a]) K5 D4 7 8 शृणुष्वै(D4 7 ष्वे)कमना राजन् — [b]) B2–4 Dc1 Dn1 transp वचन and ब्रुवतो — [c]) M1 2 तत् (for ते) B1–4 Dc1 [ऽ]कुर्वन् (for [ऽ]कार्षुर्) Dn1 राजानो यदकार्षुस्ते — [d]) K5 Dn1 D4 7 नृप, T G3 4 तदा, G2 तव, G5 तथा (for मृधे)

14 Ś1 K4 missing (cf v l 1, 6) G4 damaged — [a]) G3 तथा (for तदा) T G3 M4 सख्ये, G1 सधे, G2 M1–3 5 संख्ये, G5 वीरे (for भीष्मे) D2 5 हते भीष्मे महाप्राज्ञे — [b]) S (G4 damaged) भीष्मे (for राजन्) K1–3 भीम, D6 शक्र; G5 सम्यक् (for सत्य) — After 14[ab], D6 reads 16 for the first time, repeating it in its proper place — [d]) K1 5 प्रध्यायत, K2 3 D1 प्राद्रवत; Dc1 D2 6 प्राध्मायंत, D5 प्रध्मा, S (G4 damaged) प्रव(M1 स) दत; Cd प्राध्यायन्त (as in text) T G1 3 परस्परं (for पृथक्पृथक्)

15 Ś1 K4 missing (cf v l 1, 6) — [a]) K3 विजिताश्च, Ca d विस्मि (as in text) B1 5 [ऽ]प्रहृष्टाश्च — 15[bc] is damaged in G5 — [b]) B1. 2 Dc1 क्षत्रधर्मान्, B3 धर्मा, B5 स्खलतश्च, D5 Cv क्षत्रधर्मे (Cv र्मं) K2 3 D1 3 T G1 2 M (except M1) निशम्य ते, B Dc1 Dn D2 3 5 Cv विशां पते; G3 नियम्य ते — After 15[ab], B5 ins

12* जुगुप्समाना परम क्षात्र कर्म विशां पते ।

विस्मिताश्च प्रहृष्टाश्च क्षत्रधर्मं निशाम्य ते ।
स्वधर्मं निन्दमानाश्च प्रणिपत्य महात्मने ॥ १५
शयनं कल्पयामासुर्भीष्मायामिततेजसे ।
सोपधानं नरव्याघ्र शरैः संनतपर्वभिः ॥ १६
विधाय रक्षां भीष्माय समाभाष्य परस्परम् ।
अनुमान्य च गाङ्गेयं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १७
क्रोधसंरक्तनयनाः समवेक्ष्य परस्परम् ।
पुनर्युद्धाय निर्जग्मुः क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥ १८
ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां च महास्वनैः ।
तावकानामनीकानि परेषां चापि निर्ययुः ॥ १९
व्यावृत्तेऽहनि राजेन्द्र पतिते जाह्नवीसुते ।
अमर्षवशमापन्नाः कालोपहतचेतसः ॥ २०
अनादृत्य वचः पथ्यं गाङ्गेयस्य महात्मनः ।
निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाः शस्त्राण्यादाय सर्वशः ॥ २१
मोहात्तव सपुत्रस्य वधाच्छांतनवस्य च ।
कौरव्या मृत्युसाद्भूताः सहिताः सर्वराजभिः ॥ २२
अजावय इवागोपा वने श्वापदसंकुले ।
भृशमुद्विग्नमनसो हीना देवव्रतेन ते ॥ २३

— c) K3 D1 अधर्मं (for स्व°) K5 B5 Dn1 D5 निंद्यमानाश्च D2 ते (for च) B1-4 Dc1 जुगुप्समाना परम्; S (G5 damaged) श्रुत्वा धर्मा(G1 **)नुपादाय (G4 °पा**); Cv स्वधर्मं निन्दमानास्ते

16 Ś1 missing (cf v l 6) 16ab is missing in K4 (cf v l 1) G1 M om 16 G4 mostly damaged. D5 reads 16 for the first time after 14ab. — b) D1 [अ]मितकर्मणे; T G2 3 5 भरतर्षभ (for [अ]मिततेजसे) — K4 reads 16c–17c on marg — c) K Dn1 D1,4 7 8 नरव्याघ्रा°; D2 5 च विजय°.

17 Ś1 missing (cf v l 6) K4 reads 17abc on marg — a) B Dc1 भीष्मस्य (for भीष्माय) — b) S प्रणिपत्य महात्मने (G1 M पितामह) — K1 om. 17cd, D5 G1 3,4 5 M om. (hapl) 17c–18b — c) B1 अभिवाद्य (for अनुमान्य) — d) K2 3 B1 5 Dn1 D1 4,7 8 चाभि; K5 चाति, Dn1 चैव (for चापि)

18 Ś1 missing (cf v l 6). D5 G1 2 4 5 M om. 18ab (cf. v l 17) — b) K1 समवीक्ष्य, K4 अभिवीक्ष्य; B4 T G3 समवेत्य, D1 7 समाभाष्य — D2 5 om 18cd. — c) S सजग्मु° (for निर्जग्मु°) — d) Dn1 D3 4 6 7 नोदिता (for चो°)

19 Ś1 missing (cf v l 6) — a) T G3 4 तत्र (for ततस्) D2 5 निनादेन (for °दैश्च). — b) Dn2 D8 शूराणां च, D2 5 भेरीशङ्ख (for भेरीणां च) D6 महत्स्वनैः; G1 महारवैः Bom ed भेरीणां निनदेन च — d) G4 damaged K1-3 Dn2 D1 3 6 8 चैव, K4 5 B5 D7 च वि, B1 3 4 Dc1 D2, 5 G2 चाभि (for चापि)

20 Ś1 missing (cf. v l 6) G1 3 4 5 M om 20–21. — a) Dn1 निवृत्ते; T2 G3 तस्मिन्; Cd व्यावृत्ते (as in text) Bomb ed [ऽ]पेक्षिण; Cd ऽहनि (as in text) — b) K5 D7 8 निहते (for पतिते) T G3 शन्तनौ (for जाह्नवी). — d) K1 कालेन (for कालोप) K5 D7 युद्धाय (for चेतस).

21 Ś1 missing (cf v l 6) G1, 3, 4 5 M om 21 (cf v. l. 20) — a) K4 तस्य, T1 तत्तु (for पथ्य). — b) D2 5 सुतास्तव (for महात्मन). — c) K4 भरत श्रेष्ठ — d) D4 अस्त्राण्यादाय. K5 Dn1 D4 7 8 T1 (sup lin) 2 सत्वरा, G3 निर्ययु° (for सर्वश°)

22 Ś1 missing (cf v l 6) 22ab is mostly damaged in G4 — a) D5 सु, T G2-5 M3 (sup lin as in text) च (for स). K1 मोहात्तव समुत्तस्थुर्, B5 D3 मोहात्तु (D3 °च) तव पुत्रस्य, Dn1 मोहा दात्तव पुत्रस्य; D2 महतो वसुपु°. — c) K1 4 Dc1 D5 T G M3-5 कौरवा; M1 2 °वान् K2 3 D1 मृत्यु(K3 °त)संभूता, K5 मृत्योराधीना; B2-5 Dc1 D3 6 Cnp मृत्युनाहूता, T G2-5 °नाज्ञसा; Cd °सांभूता — d) = 42b.

23 Ś1 missing (cf v l 6) G5 om 23 — a) K2 3 D1 अजादय, B3(marg) अविमर्ष; D5 आजावय S (G5 om) अजा इव (G2 °जावयो) वने गोपान् (G2-4 °पा), Cv अजावय इवागोपा (as in text) Cd cites अगोपका (gloss रक्षकहीना). — b) S (G5 om) विना (G2 राजन्; G3 4 नाना) (for वने) K4 विष्टिता, K5 Dn1 D1 7 सेविते, D8 चेष्टितै, Cd -शाकने (sic) (for -संकुले) Cv as in text. — After 23ab, S (G5 om) ins

13* कर्णं कर्णेति चक्रन्दुः शेषा भारत पार्थिवा ।

[Cf 32ab G1 M कर्णेति चुक्रुशू राजन् (for the prior half)]

पतिते भरतश्रेष्ठे बभूव कुरुवाहिनी ।
द्यौरिवापेतनक्षत्रा हीनं खमिव वायुना ॥ २४
विपन्नसस्येव मही वाक्चैवासंस्कृता यथा ।
आसुरीव यथा सेना निगृहीते पुरा बलौ ॥ २५
विधवेव वरारोहा शुष्कतोयेव निम्नगा ।
वृकैरिव वने रुद्धा पृषती हतयूथपा ॥ २६
स्वाधर्षा हतसिंहेव महती गिरिकन्दरा ।
भारती भरतश्रेष्ठ पतिते जाह्नवीसुते ॥ २७
विष्वग्वातहता रुग्णा नौरिवासीन्महार्णवे ।
बलिभिः पाण्डवैर्वीरैर्लब्धलक्षैर्भृशार्दिता ॥ २८
सा तदासीद्भृशं सेना व्याकुलाश्वरथद्विपा ।
विषण्णभूयिष्ठनरा कृपणा द्रष्टुमाबभौ ॥ २९
तस्यां त्रस्ता नृपतयः सैनिकाश्च पृथग्विधाः ।
पाताल इव मज्जन्तो हीना देवव्रतेन ते ।
कर्णं हि कुरवोऽस्मार्षुः स हि देवव्रतोपमः ॥ ३०
सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं रोचमानमिवातिथिम् । C 7 32 B 7 1 32 K 7 1 33

—c) K_4 यथा, D_8 यथा हि (for भृशम्) —d) = 30^{d} D_7 ह (for ते) D_4 हीना देवव्रते हते

24 $Ś_1$ missing (cf v l 6) —a) G_4 damaged S (except G_2, G_4 damaged) पातिते (for प) K_1 $D_{4\ 7}$ भरतश्रेष्ठ

25 $Ś_1$ missing (cf v l 6) K_4 om 25^{ab} —a) D. G_3 -सस्यैव, Ca d -स(Ca -श)स्येव (as in text) —b) Dn_2 D_8 एव, G_1 M इव (for चैव) Dc_1 D_6 तथा (for यथा) —c) B_{1-3} 6 Dc_1 महा-, T G_{2-4} रणे (for यथा) Cv as in text —d) K_6 Dn_1 $D_{4.7}$ निर्जिते च (Dn_1 °तेव) (for निगृहीते) G_4 यथा (for पुरा) K_3 D_1 निगृहीता पुरा बभौ ; Cv as in text

26 $Ś_1$ missing up to विधवेव व (cf v l. 6) —a) Ca d cite विधन्वेव (as in text) S (G_4 partly damaged) विधवा तु यथा नारी —b) $K_{4\ 5}$ G_5 शुष्कतोयेन ; M_{3-5} नष्टतोयेव ; Ca मुख्र°, Cd शुष्क° (as in text) — After 26^{ab}, D_8 ins

14^{*} लक्ष्मीरिव सुरैस्त्यक्ता श्रुतिहीना यथा द्विजा ।

—c) T G_{2-5} यथा (for वने) —d) D_8 ऋषभी, Ca v पृषती (as in text) Cv as in text

27 a) $Ś_1$ सुधर्मा ; K_2 शरमी, K_3 बभूव, K_5 B_3 स्वधर्षा, $B_{1\ 3}$ m सरमा, B_1 (marg) दुर्धर्षा (also सुगमा), Dc_1 स्वाधर्म्ये , Dc_1 (marg *sec m*) $D_{1.5}$ Cv शरमा, Dn_1 स्वधृष्य , D_2 सहसा, D_6 G_1 M सुधर्षा, D_7 स्वाधर्ष्या, D_8 माप्यर्षा, T $G_{3.4}$ यथा वा, $G_{2\ 5}$ यथा नि , Ca स्वाधर्मा (also सुगमा), Cd आधर्षा (for स्वाधर्षा) —b) S पर्वतस्येव (T_1 °स्येह, G_1 M_2 °स्य वि , M_1 °स्याव-) कंदरा (G_1 M_{1-4} गह्वरा, M_5 [*sup lin*] वे गुहा) —c) D_1 भारते, $D_{2\ 5}$ भीष्मे च, S सा सेना (for भारती). $K_{2\ 4\ 5}$ B_5 Dn_2 $D_{1\ 3}$ $G_{3\ 5}$ $M_{1.2}$ भरतश्रेष्ठे —d) B_4 S (except $G_{3\ 5}$) पातिते (for प°)

28 a) $K_{4\ 5}$ B_4 Dn D_{2-8} °वाताहता ; G_5 °वाता हत Cd cites विष्वग्वाता° $B_{1\ 2\ 4}$ Dc_1 भग्ना ; B_3 Dn_1 भग्ना, B_5 -[आ]रोहा ; D_1 रुग्ला, S क्षुब्धा, Cd रुग्ना (for रुग्णा) — After 28^{a}, Dn_1 reads 30^{cd}, om 28^{b} —b) G_4 partly damaged —c) Dn_1 वीर्यं , S ह(G_3 टी)हैर् (*for* वीरैर्) —d) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ D_1 °लक्ष्यैर् ; Cd °लक्षैर् (as in text) K_5 Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ प्रहारिभि°, G_2 भृशाकुला (for °र्दिता)

29 a) D_5 तथा (for भृशं) $B_{2\ 3\ 5}$ सा तथा (B_5 °दा) कौरवी सेना ; S सा तथा निहता सेना —b) $M_{3\ 4}$ -नर (for रथ) —c) $Ś_1$ K_2 B_{2-4} Dn_2 $D_{2\ 5\ 7}$ विपन्न , B_5 विशंक , G_1 विपण्णा (for विषण्ण). K_1 -मना (for -नरा) —d) K_4 T $G_{1.3}$ M द्रष्टुर्, Dn_1 भृष्टम् ; $D_{4\ 7}$ भ्रष्टम् (for द्रष्टुम्) D_7 आवहौ (for °भौ) $K_{1.5}$ $D_{2\ 5\ 8}$ कृपणा दुःखकर्षि(K_5 D_8 °र्शि)ता, K_2 B Dc_1 °णा त्रस्त(K_2 ध्वस्त ; $B_{3\ 4}$ भ्रष्ट- ; Dc_1 प्रस्त)मानसा, D_1 कृपायुक्तैव सा बभौ, D_3 कृपणा नष्टभा बभौ ; D_6 क्षतना पृतना बभौ (sic), G_3 कृपणा इव सा बभौ, G_5 corrupt

30 D_8 om 30^{abcd} —a) $Ś_1$ K_2 $D_{1\ 3\ 6}$ तस्या त्रस्ता, $K_{1.5}$ Dn_1 $D_{2\ 4\ 5\ 7}$ ततस्तु ते ; G_1 M भय त्रस्ता, Cd तस्यां दृष्टा —b) G_4 partly damaged $D_{4\ 7}$ सैन्यकाश्च — Dn_1 reads 30^{cd} after 28^{a} —c) K_4 Dn_1 पातालम् (for °ल) —d) = 23^{d} —e) T G $M_{1\ 2\ 5}$ कर्णस्य, $M_{3\ 4\ 5}$ (*sup lin*) कर्णं स्म K_3 $D_{1.2}$ [ऽ]कार्षु° (for ऽस्मार्षु°) Cv as in text. —f) G_3 मेघ- (for देव) B Dc_1 सर्वे देवव्रतोपमं

31 K_4 $D_{4\ 7}$ om 31 B_3 reads 31^{ab} on marg —a) K_3 -धर्म- (for -शस्त्र) —b) B_3 (also as in

बन्धुमापद्गतस्येव तमेवोपागमन्मनः ॥ ३१
चुक्रुशुः कर्ण कर्णेति तत्र भारत पार्थिवाः ।
राधेयं हितमस्माकं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ॥ ३२
स हि नायुध्यत तदा दशाहानि महायशाः ।
सामात्यबन्धुः कर्णो वै तमाह्वयत माचिरम् ॥ ३३
भीष्मेण हि महाबाहुः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
रथेषु गण्यमानेषु बलविक्रमशालिषु ।
संख्यातोऽर्धरथः कर्णो द्विगुणः सन्नरर्षभः ॥ ३४
रथातिरथसंख्यायां योऽग्रणीः शूरसंमतः ।
पितृवित्ताम्बुदेवेशानपि यो योद्धुमुत्सहेत् ॥ ३५
स तु तेनैव कोपेन राजन्गाङ्गेयमुक्तवान् ।
त्वयि जीवति कौरव्य नाहं योत्स्ये कथंचन ॥ ३६
त्वया तु पाण्डवेयेषु निहतेषु महामृधे ।
दुर्योधनमनुज्ञाप्य वनं यास्यामि कौरव ॥ ३७
पाण्डवैर्वा हते भीष्मे त्वयि स्वर्गमुपेयुषि ।
हन्तास्म्येकरथेनैव कृत्स्नान्यान्मन्यसे रथान् ॥ ३८
एवमुक्त्वा महाराज दशाहानि महायशाः ।
नायुध्यत ततः कर्णः पुत्रस्य तव संमते ॥ ३९
भीष्मः समरविक्रान्तः पाण्डवेयस्य पार्थिव ।
जघान समरे योधानसंख्येयपराक्रमः ॥ ४०

---

text) स्पृहणीयम्; Ca d रोचमानम् (as in text). T G3 4 M3-5 [अ]नल, G5 श्रिया (for [अ]तिथिम्) G2 रोचमानमनेकधा —c) S बंधून् (for बन्धुम्). Cv as in text —d) Cd तमेपाम् (for तमेव) K1 3 4 B Dc1 Dn2 D1 3 6 8 तमेपाम(B4 °मा)गमन्मन, S (G1 damaged) Cv तेपामासीद्गत मन°.

32 a) G4 damaged —b) K5 D4 5 7 ततो, S शेपा (for तत्र) G5 भरत (for भारत) —c) D7 अस्माभि° (for °क) K5 D3 5 8 राधेयो हि हितो स्माक; D6 °यो हि महात्मानं —d) D2 5 सूतसूनुस, D4 7 °पुत्रस् (for °पुत्र) K5 D3 तनुत्यज; D5 °त्यजां

33 a) Dn1 तु (for हि) D4-6 8 सहिता युध्यत तदा —b) Dn2 महारथ°; S [ए]क एव च (for महायशा°) —c) Dc1 D8 सामान्य (for °त्य) Ś1 च; D4 हि (for वै). S सामात्य(G2 सपुत्र, G3 सामा त्यो)बांधव° कर्ण° (G5 °र्णं). —d) Ś1 K4 5 B1 4 Dn1 D1, 2 4-8 आनयत (for आह्व°) S (G3 lacuna, G1 damaged) सेनां तां (T °नां स्वा; G2 °नांत; G5 °नां तु) सम(G5 °मु)चूचुदत्

34 For the incident, cf 5 165 —a) D5 तु, T1 G3 स; G2 [अ]पि (for हि) —b) K4 D8 M3-5 शृण्वत° (for पश्यत). — After 34a, D4 repeats 34bc —f) B2 3 Dc1 द्विरथ° (for द्विगुण°) Ś1 K6 D4 7 8 स (for सन्) K5 Dn1 D4 7 नराधिप° (for नरर्षभ°) B5 त्रिगुण° स रथर्षभ°; D2 5 S दोषानुक्त्वा (D2 5 °न्दत्वा) महारथ°, D6 द्विगुणो भरतर्षभ

35 Before 35, G2 ins संजय° —a) G2 एषाति (for रथाति-) —b) D6 अग्रणी° (for योऽग्र°). D6 शत (for शूर). B1 सत्तम°, T G2-5 उत्तम (for संमत°) —c) B Dc1 Ca d वित्तेश (for वित्ताम्बु). D1 G1 सासुरानपि देवेशान्, D3 6 पितृवित्तावुपे सैन्ये. —d) K5 D1 रणे (for अपि). D3 6 योद्धुमुत्सहते तु य°, T G2-5 अपि योद्धुं समुत्सहेत्

36 Cf. 5 165 27 —a) T G2-5 M3-5 च (for तु) —c) S युध्य(G5 युध्य)ति (for जीवति) —d) Ś1 K4 6 B Dc1 Dn D2-5 7 8 कदाचन (for कथ°)

37 a) B1 3 [अ]थ, B4 [अ]थ (for तु). B1 Dc1 त्वयाद्य पाडुपुत्रेषु. —b) Dn1 D6 महात्मसु (for °मृधे) —c) M1 (inf lin as in text) 2 अनुप्राप्य (for °ज्ञाप्य) —d) D2 5 [अ]ह ध्रुव (for कौरव).

38 a) K5 D7 च (for वा) K2 4, 5 B2-4 Dc1 Dn2 D8 भीष्म, D8 भीष्म S हते वा युधि पार्थैस्तु (T G3 4 °र्थेन) —b) S समेयुषि, Cd उपे° (as in text). —d) Cd cites कृत्स्नान् (as in text) D2 मन्यते भवान् (sup lin पथान्) (for °से रथान्) Dn1 कृत्स्नां पाडववाहिनीं

39 a) K5 Dn1 D4 7 8 T G2 3 5 महातेजा, B1 °बाहुर् (for °राज) —b) K4 5 D4 7 8 महामना, S [ए]क एव स° (G1 M च) (for महायशा°) —c) K3 B1-3 Dc1 D5 6 तदा (for तत). —d) Dn1 transp पुत्रस्य and तव K5 D4, 7 तन्मतं, D2 5 दुर्मते (for संमते).

40 a) K3 स रथ, K5 परम, B1-3 Dc1 त्वमर, S त्वमित (G3 °ति) (for समर) —b) K3 D1 भारत; D2 5 पार्थिव (for °व) —c) D2 5 चामुंद (for समरे) G1 M यौधान् —d) K2 B5 D5 8

तस्मिंस्तु निहते शूरे सत्यसंधे महौजसि ।
त्वत्सुताः कर्णमस्मार्षुस्तर्तुकामा इव प्लवम् ॥ ४१
तावकास्तव पुत्राश्च सहिताः सर्वराजभिः ।
हा कर्ण इति चाक्रन्दन्कालोऽयमिति चाब्रुवन् ॥ ४२
जामदग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रे दुर्वारपौरुषम् ।
अगमन्नो मनः कर्णं बन्धुमात्ययिकेष्विव ॥ ४३
स हि शक्तो रणे राजंस्त्रातुमस्मान्महाभयात् ।
त्रिदशानिव गोविन्दः सततं सुमहाभयात् ॥ ४४

वैशंपायन उवाच ।
तथा कर्णं युधि वरं कीर्तयन्तं पुनः पुनः ।
आशीविषवदुच्छ्वस्य धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥ ४५
यत्तद्वैकर्तनं कर्णमगमद्वो मनस्तदा ।
अप्यपश्यत राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ॥ ४६
अपि तन्न मृषाकार्षीद्युधि सत्यपराक्रमः ।
संभ्रान्तानां तदार्तानां त्रस्तानां त्राणमिच्छताम् ॥ ४७
अपि तत्पूरयाचक्रे धनुर्धरवरो युधि । C 7 50 B 7 1 5 K 7 1.5

G1–4 M पराक्रमात्

41 a) B3 8 Dc1 G1 M1.2 च (for तु). K4 निहिते B1 G5 M3–5 वीरे; G3 भीष्मे (for शूरे) — b) B3 8 Dc1 [ऽ]मितौजसि (for महौ°) S तव पुत्रा महाराज (M3–5 °था) — c) Dc1 त्वत्पुत्रा° (for त्वत्सुता). S कर्णं राजंस्तदा जग्मुस् (G1 M1 2 5 °दा स्मार्षुस्, G5 °थागच्छत्, M3 4 °थास्मार्षुस्) — d) B2–4 Dc1 विवीर्षव, G3 कर्तुकामा (for तर्तु°) Dn1 D4.7 [आ]हवप्लवं; D8 इवाप्लव; G4 इवार्णव

42 a) D6 तावतस् (for तावकास्) — b) = 22d — c) K5 Dn1 D4 7 8 हे (for हा) K1 G3 चक्रंदु, K4.5 Dn1 D7 चक्रंदन्, D2 5 चाक्रदस् (D2 °द), T G1 3 4 M1.2 चाक्रदु; Cd आक्रन्दन् (as in text) B2–4 Dc1 एहि कर्णेति चाक्रदन् — d) D2.5 च(D5 व)रत सुमहाभयात् — After 42, D2 5 ins (cf 32cd)

15* पुत्र ते स हि राधेय सूतपुत्र तनुत्यजम् ।

D2 5 cont K4 Dn2 D8 ins after 42

16* चुक्रुशु सहिता योधास्तत्र तत्र महाबला ।

[D2 5 महाबल]

43 b) K4 मत्रे, D3 T1 शस्त्रैर्, D6 अरि-, G1 3–5 M3–5 शस्त्रैर्, M1 2 अस्त्रं (for अस्त्रे) Ś1 K1–3 D1 अस्त्रदुर्धर्षपौरुष, G2 अस्त्रेषु वर्षी° — c) K4 D8 G5 आगमद्यो, D6 आगमद्वो D2 5 Cv आ(Cv अ)गम न्मनसा कर्णं — d) S बधून् (for बन्धुम्) G3 आत्व थिकेषु, Ca d आत्ययि° (as in text) D5 ध्रुवमात्य विकेपि च, Cv मन्युनाम्यत्रिकेष्विह

44 G1 2 4.5 M om 44 — a) D4 ह (for हि) K1–3 D1 (also as in text) T G3 जेतु (for राजस्) D5 सहितोक्तो रणे रा° — b) K4 5 Dn1 D4 7 8 मना° (for भयात्). — d) D1 सुमहद्, T G3 साध्वुराद् (for सुमहा) Ś1 B D6 -यशा; K4 -भये (for -भयात्) Dc1 सर्वतस्तु महायशा — For 44cd, Dn2 D8 subst while, B3 ins after 44

17* देवानिव यथा विष्णुस्त्रायते महतो भयात् ।

45 K4 G3 om. the ref. — a) D1 transp तथा and कर्णं Ś1 (before corr) सुता (for वरं) B Dc1 S तथा तु सजय (G1.2 M °ये) कर्णं (T G3–5 °र्णं) — b) K5 Dn D6 7 कीर्तयत; T G M1.2 कीर्त्य(G4 °र्त)माने D2 राजन्कीर्तयतां पुन; M3–5 कीर्तयाने महौजसि — After 45ab, K1.5 Dn1 D4 7 8 ins

18* गावल्गणिं सजय तु शोकव्याकुललोचन ।

— c) B1–3 Dc1 इव (for -वद्). S श्वसीत(G4 °तीव, M3 4 °धीव, M5 °धीर)मिव नि श्वस्य.

46 Before 46, K4 B Dc1 Dn2 D1–3 5 S (except G5) ins धृतराष्ट्र उ° (resp धृतराष्ट्र°) After the ref, K4 reads 47cd K4 om 46ab — a) B2–4 यत्तु, D3 5 6 यत्र (for यत्तद्). — b) K5 D4.7 नो (for वो) K1 तथा (for तदा) — K4 transp 46cd and 47ab — c) Ś1 युधि पश्यत, K1 अस्य प°, K4 अप्यपश्यत, K5 Dn1 D8 8 अथ पश्य(D8 °श्य)त, B1 अपि प°, Dn2 अयाप°, D5 अमन्यत च, D8 अभ्यपश्यत, D7 अप्यवरस्यत Ca d cite अपश्यत (as in text) S (G4 damaged) अप्यरक्षत्स राधेय° — d) S सूतपुत्रस्तनुत्यज°

47 K4 transp 46cd and 47ab — a) Dc1 अपि तत्र, D6 सहित न (for अपि तन्न) Dn2 D3 5 [अ]कार्षीद्; Cv कर्णं° (for [अ]कार्षीद्) — b) Dc1 (before corr as in text) D2 G5 कच्चित् (for युधि) — K4 reads 47cd after the ref. in 46 — c) S (except G5) सभ्रमाना; Ca d संभ्रान्तानां (as in text) K1–3 G3 तथा (for तदा). — d) Ś1

यत्तद्विनिहते भीष्मे कौरवाणामपावृतम् ॥ ४८
तत्खण्डं पूरयामास परेषामादधद्भयम् ।
कृतवान्मम पुत्राणां जयाशां सफलामपि ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

२

संजय उवाच ।
हतं भीष्ममाधिरथिर्विदित्वा
भिन्नां नावमिवात्यगाधे कुरूणाम् ।
सोदर्यवद्व्यसनात्सूतपुत्रः
संतारयिष्यंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥ १
श्रुत्वा तु कर्णः पुरुषेन्द्रमच्युतं
निपातितं शांतनवं महारथम् ।
अथोपायात्तूर्णममित्रकर्शनो

इच्छय (for °ताम्)

48 ^{a}) K4 अपि नस्, B2 (marg as in text) मुदित, D2 5 अपि य, G1 M3-5 अपीच्छां (for अपि तत्) Ś1 K1 3 D1 2 पारयाचक्रे, K4 तार°, B2 (marg as in text) 3 Dc1 पूरयामास; G5 पूजयांचक्रे — ^{c}) G4 damaged B2-4 Dc1 यद्वै, D3 य तद् (for यत्तद्) K2 4 विनिहिते, B3 3 Dc1 निपातिते, B1 निनिहते Ś1 K1-3 शूरे, D7 lacuna, M3-5 खड (for भीष्मे) — ^{d}) K2 3 अपाकृत, B3 अनावृत, B1 मनोगतं, B5 अपाश्रित; T G2-5 M3-5 महाप्रते (G5 °तौ), G1 M1 2 यशोमृते, Ca d अपावृतम् (as in text)

49 ^{a}) K3 तत्खड्ग; K5 तत कथं (hypermetric), B1 तत्कर्ण°, B5 त खड, D3 तत्सांद्र (for तत्खण्डं) Cv तत्खण्ड पूरयन् K2 B5 D1 T G2-5 M3-5 पूरयन्कर्णे (for °यामास) B1-3 Dc1 कर्णो वैकर्तन खड, G1 M1 2 तत्क्षणात्पूरयन्खड — ^{b}) Ś1 चाददद्, K1-3 च दधद्, B2 साददद्, D5 च ददद्, D6 विदधद्, D7 साद धन्; D3 तदधद्, T1 साददाद्; T1 (sup lin) 2 G3 4 सादधाद् (for °धद्) — After 49^{ab}, K2 4 Dn D1 2 4 5 7 8 ins

19* स हि वै पुरुषव्याघ्रो लोके संजय कथ्यते ।
आर्तानां बान्धवानां च क्रन्दतां च विशेषतः ।
परित्यज्य रणे प्राणांस्त्राणार्थं च शर्म च ।

[(L 1) Dn1 हैक (for हि वै), and कल्पते (for कथ्यते) —(L 2) D5 वै (for the first च) —(L 3) Dn1 D4 7 त्राता संजय संयुगे, D2 5 त्राणार्थं शम (D5 °र्म)मयुत° (D5 °गे) (for the post half)]

— ^{d}) G4 damaged D4 ययाशा (for जयाशां) K5 D3 सकलाम् B3 इव, Dn2 D3 S (G4 damaged) इति (for अपि) Dn1 तत्त्व कथय संजय.

Colophon Ś2 missing G4 damaged — *Sub-parvan* Dn1 द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* K3 प्रथमे दिवसे — *Adhy. name* K5 कर्णप्रशंसा, Dn2 धृतराष्ट्रप्रश्न — *Adhy no* (figures, words or both) K3 4 B1 2 5 Dc1 Dn1 D3 S (G4 damaged) 1 — *Śloka no* Dn1 54

2

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 1. 1)

1 Before the ref, G3 ins श्रीकृष्णाय नमः S transp 1 and 2. — ^{a}) G4 damaged K3 B Dc1 Dn2 G2 अथाधिरथिर्, D1 अयाति°; T G3 चाति°, G5 आदि° (for आधि°) D6 हतं भीष्मसमाधिरथिर्वि° — ^{b}) G4 damaged Ś1 इवागाधे, Dc1 (marg. by corr as in text) इत्यगाधे, Dn1 इवावगाधे; G5 त्यगाधे (sic) (for इवात्य°) K5 B4 D4 7 8 G1 M1, 2 भिन्नां सेनां (B4 निमज्जतीं; G1 M1, 2 भिन्नां जले) नाव मिवात्यगाधे, T G2 3 भिन्नां नाव वारिधावत्यगाधे — ^{d}) = (3^{d}) Ś1 संतारयिता, G1 स तारयिष्यंस्, M1 2 तितार° K1 B1 3-5 D1 5 (marg as in text). 6 T G2 3 पुत्रसेनां; G5 पुत्रश्च सेनां (for °स्य सेनाम्).

2 K5 om. (hapl.) 2-3 Dc1 reads 2-3 on marg (sec m) S transp 1 and 2 — ^{a}) D3 M3-5 om तु — ^{b}) B2 (marg as in text) महारथी, S रिपुघ्नं. — ^{c}) G4 5 damaged. Dn2 S

धनुर्धराणां प्रवरस्तदा नृपः ॥ २
हते तु भीष्मे रथसत्तमे परै-
निमज्जतीं नावमिवार्णवे कुरून् ।
पितेव पुत्रांस्त्वरितोऽभ्ययाचतः
संतारयिष्यंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥ ३
कर्ण उवाच ।
यस्मिन्धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजो
दमः सत्यं वीरगुणाश्च सर्वे ।
अस्त्राणि दिव्यान्यथ संनतिर्ह्रीः
प्रिया च वागनपायीनि भीष्मे ॥ ४
ब्रह्मद्विषघ्ने सततं कृतज्ञे
सनातनं चन्द्रमसीव लक्ष्म ।
स चेत्प्रशान्तः परवीरहन्ता
मन्ये हतानेव हि सर्वयोधान् ॥ ५
नेह ध्रुवं किंचन जातु विद्यते
अस्मिँल्लोके कर्मणोऽनित्ययोगात् ।

C 7 57
B 7 2 6
K. 7 2. 6

जयोपयात्, D8 °न्वयात्, D6 जयो ययौ (for जयोपायात्) Ś1 K (K5 om) B1 Dn2 D2 5 6 -कर्पणो, D4 -कर्शने, D3 -करोनौ, T G1 3 घाती, M4 5 -तापनो (for -कर्शनो) B2-5 Dc1 D1 जयोपययातस (B5 °यात स)द्सारिकर्षणो, Dn1 जयोपयात्तूर्णमरिप्रबर्हो — [d]) G4 damaged Ś1 तथा नृप ; K4 तदा नृपाः B Dc1 Dn2 D1 3 T तदा नृप (D1 °प), D6 तदानीं, G1, 2 5 M क्षितौ नृपा G2 धनुर्धराणां प्रवरोत्तमो नृपा·

3 K5 om 3 (cf v 1 2) Dc1 reads 3 on marg (*sec m*) — [a]) G5 damaged M4 रथि (for रथ-) B5 -यूथपे (for सत्तमे) Ś1 K1, 3 परे, S (G4 damaged) तदा (for परैर्) — [b]) G[4] damaged from नि up to the end of the stanza D8 निमज्जतो (for °तीं) G3 [अ]प्लवे (for [अ]र्णवे) B5 तदा (for कुरून्) D6 निमज्जतो नावमिवाकुरून्वै — [c]) Ś1 [ऽ]भ्यधात्, K1 [ऽ]यधात्, S (G4 damaged) [ऽ]भ्यगात् (for ऽभ्ययात्) K2 D1 7 8 S (G5 damaged) तदा (for तत) — [d]) = 1[d] K2 निधारयिप्यस्, K4 संतारइप्यस, D1 7 ससाराविप्यस् Ś1 K2 B (except B5) Dn D1 4 5 7 T G2 3 4 पुत्रसेनां (for पुत्रस्य सेनाम्) — After 3, S ins

20* समृज्य दिव्यं धनुराततज्य
स रामदत्तं रिपुसंघहन्ता ।
बाणांश्च कालानलतुल्यरूपा
नुछाळयन्वाक्यमिदं बभाषे ।

[(L 1) G6 ससृज्य M1 देव (for दिव्य) G1 आनतज्य — (L 3) T1 G2 5 वायु , T2 G3 -सघ , G4 -सूय-, M5 (*inf lin*) -सर्प (for तुल्य-) — (L 4) T2 उद्धावयन्, G2 विमाप°, G5 मझाळ° (for उझाळ°)]

4 T2 G1 5 om the ref — [a]) B8 (marg, by corr as in text) तस्मिन्, Cd यस्मिन् (as in text) K6 Dc1 सत्य (for बुद्धि) K1 D2 -पराक्रमोजो; B3 °क्रमौजम°, D1 °क्रम च, D6 °क्रमौजा, D7 °क्रमश्च S यस्मिन्धृतिर्धर्मदमौ (G4 °मो) बलं (G1 M2-4 °ल-) ह्री (G5 श्री) — [b]) B1 5 Dn1 D8 सत्य दमो (by transp), B2-4 Dc1 D1 सत्य स्मृतिर्, Dn1 दमश्च सत्य, D2 नय सत्य; D5 6 तप सत्य D2 वीर्य (for वीर-) S सत्यं च दान च पराक्रमं च (G1 3 M1 2 5 [*inf lin*] °मश्च) — [c]) G4 damaged Dn2 T G3 8 शस्त्राणि (for अ°) D6 [अ]ति- (for [अ]थ) M8 सनतिं D6 हि, S (G4 damaged) श्रीर् (M5 च श्रीर्) (for ह्री°) — [d]) Ś1 प्रिया (for प्रिया च) K4 अनया इति, K5 ह्यनपायि; B Dc1 Dn1 D1 3 6 अनसूया च, D5 अनपायिनि D4 प्रिया च वा**नपायिनी च; D1 8 प्रिया च वाचा (D1 °च) ह्यनपायिनी च, S धीश्चापि भीष्मे नियता (G1 3 M1 °ता) सदैव (G3 °वा)

5 [a]) D2 द्विपघ्न D4 (before corr) 5 (marg sec m as in text) 7 कृतघ्ने (for °ज्ञे) B2-5 Dc1 सदा कृतज्ञे द्विजशत्रुघातके — [b]) Dn2 D7 सनातने, T2 G1 2-5 M1 2 5 °तना, G1 सत्यव्रते, M8 सनातनात्; Ca d सनातन (as in text) G3 चान्द्रमसीव, Cd चन्द्र° (as in text) B1 Dc1 D1 T G2-5 M3-5 लक्ष्मी°, Cd लक्ष्म (as in text) — [c]) K2 परवीर हर्ता; D1 7 प्रसमीक्ष्य चैव — [d]) K4 om मन्ये हता· D6 हतान्येव B1-4 Dc1 च (for हि) B2-4 Dc1 D2 5 वीरान् (for योधान्) S सर्वानन्यानातुरानद्य मन्ये

6 [a]) G4 damaged B3 Dc1 विद्या; D8 विद्ये (for विद्यते) — [b]) N (Ś2 missing) लोके ह्य(Dc1 य)स्मिन्; G1 M3-5 ह्यस्मिँल्लोके, G5 अस्माल्लोके K4 M5 कर्मणा; Ca d °णो (as in text) Ca cites नित्ययोगो, Cd °योगिनो· — 6[cd] = (var.) 8. 26 47[cd],

सूर्योदये को हि विमुक्तसंशयो
भावं कुर्वीताद्य महाव्रते हते ॥ ६
वसुप्रभावे वसुवीर्यसंभवे
गते वसूनेव वसुंधराधिपे ।
वसूनि पुत्रांश्च वसुंधरां तथा
कुरूंश्च शोचध्वमिमां च वाहिनीम् ॥ ७
संजय उवाच ।
महाप्रभावे वरदे निपातिते
लोकश्रेष्ठे शांतनवे महौजसि ।
पराजितेषु भरतेषु दुर्मनाः
कर्णो भृशं न्यश्वसदश्रु वर्तयन् ॥ ८
इदं तु राधेयवचो निशम्य ते
सुताश्च राजंस्तव सैनिकाश्च ह ।
परस्परं चुक्रुशुरार्तिजं भृशं
तदाश्रु नेत्रैर्मुमुचुर्हि शब्दवत् ॥ ९
प्रवर्तमाने तु पुनर्महाहवे
विगाह्यमानासु चमूषु पार्थिवैः ।
अथाब्रवीद्धर्षकरं वचस्तदा
रथर्षभान्सर्वमहारथर्षभः ॥ १०
कर्ण उवाच ।
जगत्यनित्ये सततं प्रधावति
प्रचिन्तयन्नस्थिरमद्य लक्षये ।
भवत्सु तिष्ठत्स्विह पातितो रणे
गिरिप्रकाशः कुरुपुंगवः कथम् ॥ ११

— c) K_8 om हि C_v as in text — d) D_6 युद्ध; C_a d भाव (as in text) B_4 D_1 G_5 [आ]र्ये (for [अ]द्य) Dn_1 महाबले (for °व्रते) K_4 lacuna, D_1 मृते (for हते) C_v as in text.

7 b) B_2 (marg as in text) $_3$ Dc_1 वसूनां च (for °नेव) $Ś_1$ $K_{2\,4\,5}$ Dn $D_{3\,5-8}$ वसुंधराधिपा (D_8 °प), K_1 °रान्नृप, K_3 D_1 °रान्नृपा — c) C_v मित्राश्च (for पुत्राश्च). $D_{3\,4\,6}$ वसुधरास्

8 D_6 om. the ref — a) $D_{3\,5}$ वसुदे (for वरदे) — b) K_2 B Dc_1 Dn_2 D_8 लोकेश्वरे; D_8 लोकत्रये; T $G_{2\,4\,5}$ °ज्येष्ठे (for °श्रेष्ठे) $B_{2\,4}$ Dc_1 $D_{2\,5}$ T G_{2-5} M_{3-5} [ऽ]मितौजसि (for महौ°) Bom ed लोकश्रेष्ठे शास्तरि चामितौजसि — c) B_5 [ऊ]प्रतरेषु, G_1 $M_{1\,2}$ [ऊ]परतेषु (for भरतेषु) Dn_1 पराजिते भारत तावके बले — d) T G_{2-4} पराजितो, G_1 $M_{1\,2}$ भृशं कर्णो (by transp) K_4 om भृशं K_6 निःश्वसद्; T G_{1-4} $M_{1\,2}$ निःश्वसन् (for न्यश्वसद्) $D_{4\,7}$ कण्ठ°, D_5 -लोचन (for वर्तयन्) $Ś_1$ कर्णं भृशं श्वसदश्रु प्रवर्तयन्, Dn_1 कर्णो भृशं साश्रुकण्ठस्तदानीं; G_5 पराजितो निव सन्नश्रवत्तयन् (sic), M_{3-5} विनिश्वसन्नश्रु च वर्तयन्नृपा.

9 a) D_6 om from इदं up to चु (in 9c) $K_{4,\,5}$ B_{1-4} Dc_1 Dn_1 $D_{2\,3\,5}$ च, D_3 lacuna (for तु). K_2 B_5 Dn_1 $D_{2\,5}$ G_5 निशम्य, K_4 निशाम्य ते (for निशम्य ते) — b) $D_{4\,7\,8}$ सुतास्तु K_5 B_5 Dn $D_{2-5\,8}$ सैनिकाश्च; S °काश्च ये (for °काश्च ह) — c) Dn_2 D_6 आर्तवद् (for आर्तिजं) K_2 Dc_1 मुहुस्; D_{4} $_{7,\,8}$ तदा (for भृशं) T अश्रुजार्तिज; $G_{1\,4\,5}$ $M_{1\,3-5}$ अश्रु चार्तिज; G_2 शुशुरार्तिज (sic), G_3 अश्रु चार्तज, M_2 अश्रु वार्तिज (for आर्तिजं भृशं) — d) D_1 हि (sic), $D_{4\,7\,8}$ तथा (for तदा) G_{3-5} [आ]शु (for [अ]श्रु) B Dc_1 $D_{1\,2}$ च; D_3 स (for हि). Dn_1 $D_{4\,7}$ $M_{3\,4}$ शब्दं (for शब्दवत्)

10 a) $Ś_1$ प्रवर्त्स्यमाने, K_1 $D_{2\,3\,8}$ प्रवर्त्स्य°, D_5 प्रवर्त्स्य° Dn_1 तुमुले (for तु पुनर्) K_5 च (for तु) S महारथे तदा (for पुनर्महाहवे) — b) $Ś_1$ $K_{4\,5}$ $B_{2\,3}$ Dn_2 विनाद्य°, $K_{2\,3}$ D_8 विनद्य°, D_2 निर्मथ्य°, D_5 निवर्त्य° (for विगाह्य°) Dn_2 पार्थिवे, D_3 सर्वश° B_5 विगाह्यमानेषु धनुःषु पार्थिवैः, Dn_1 $D_{4\,7\,8}$ प्रयोज्यमानेषु रथेषु पार्थिवैः (Dn_1 °पुमानपि), D_6 विनद्यमाने बहुभिश्च पार्थिवै, S महारथाना (M_{3-5} तथा परेषां) च मुदे (T $G_{3\,4}$ मुदा, G_2 मुखे; G_5 मदे) समुत्थिते (G_5 °मद्धिते) — c) Dn_1 कर्णोऽब्रवीद् (for अथा°). B_5 $D_{3,\,6}$ धैर्यं; D_8 प्रहर्ष-, T G_{2-5} धर्मं (for हर्षं) B_2 तथा वचो; B_4 Dc_1 तदा वचो (by transp) $D_{2\,5}$ उवाच वीरो रुचिरं वचस्तदा — d) S नरर्षभ° (M_5 °र्षभान्) (for रथर्षभान्) K_4 महान् (for महा) K_5 नरर्षभा (for -रथर्षभ°)

11 N ($Ś_2$ missing) $G_{4\,5}$ om the ref — a) D_3 प्रधाविनि, T G_{2-4} प्रभाविते; G_1 प्रधापिते, G_5 M प्रधाविते, Cd प्रधावयति (sic) — b) D_3 T_2 G_{3-5} त्रिचिंतयन् K_1 अभ्यलक्ष्यये (for अद्य लक्षये). — c)

निपातिते शांतनवे महारथे
दिवाकरे भूतलमास्थिते यथा ।
न पार्थिवाः सोढुमलं धनंजयं
गिरिप्रवोढारमिवानिलं द्रुमाः ॥ १२
हतप्रधानं त्विदमार्तरूपं
परैर्हतोत्साहमनाथमद्य वै ।
मया कुरूणा परिपाल्यमाहवे
बलं यथा तेन महात्मना तथा ॥ १३
समाहितं चात्मनि भारमीदृशं
जगत्तथानित्यमिदं च लक्षये ।
निपातितं चाहवशौण्डमाहवे
कथं नु कुर्यामहमाहवे भयम् ॥ १४
अहं तु तान्कुरुवृषभानजिह्मगैः
प्रवेरयन्यमसदनं रणे चरन् ।
यशः परं जगति विभाव्य वर्तिता
परैर्हतो युधि शयिताथ वा पुनः ॥ १५
युधिष्ठिरो धृतिमतिधर्मतत्त्ववा-
न्वृकोदरो गजशततुल्यविक्रमः ।
तथार्जुनस्त्रिदशवरात्मजो यतो
न तद्बलं सुजयमथामरैरपि ॥ १६

C 7 67
B 7 2 16
K. 7 2 16

D4 7 विष्टल्य हि, D5 °स्तु नि, G5 °स्त्वपि D1 G3 मृधे; D4 7 8 क्षितौ (for रणे) —[d]) Dc1 लोक (for गिरि-) K3 -प्रकार; G5 -प्रमाव (for -प्रकाश) S परं (for कथम्)

12 [a]) T G2–5 नरर्षभे, G1 M रथर्षभे (for महारथे) —[b]) K5 B5 S भूतलमाश्रिते; D4 7 8 भूमिसमास्थिते —[d]) B5 G4 M3 [अ]नल; D1 [अ]नल (for [अ]निल)

13 [a]) D6 प्रमाणं (for प्रधान) D3 5 आर्तमाकुल, S आर्तं(T G2 °र्तिं)मातुरं (for आर्तरूप) —[b]) Ś1 K1–3 D1 अनंतम् (for अनाथम्) S परैरपि(G1 M1–3 °पि; M4 5 °ति)प्रहतमनाथवद्द्रुत —[d]) Ś1 B1 D5 G2–5 transp यथा and तथा

14 [a]) D5 ईहितं (for ईदृशं) Cv as in text —[b]) B3 m 3 (marg as in text) 4 m Dc1 Cv भारम् (for [अ]नित्यम्) D2 G3–5 M3–5 Cv अहं (for इद) Dn1 हि; Dn2 तु (for च) Dn1 चिंतयन्, D4 7 8 लक्षयन् (for °क्षे) G1 M1 2 जगत्तथानित्यम(G1 °मि)हानुलक्षये —[c]) K5 B5 निपातिते D4 आहव (for चा°). Ś1 K1–3 D1 °शौंडमा(Ś1 K3 °सा)ह स° (for °माहवे) Cv as in text —[d]) D4 7 न, D6 च (for नु) B3 (marg as in text) 3–5 Dc1 ईदृशो (for माहवे) D6 भृश (for भयम्) Ś1 K1–3 D1 कथ न कुर्यां च महाहवे (K3 °णंवे) भय, M1–4 कथं नु कुर्याम महाहवे भयं

15 [a]) K1 वृषमान्; D5 पुरुषर्षभान् (for कुरुवृष°) D6 महाहवे (for अजिह्मगै°) S अह हि त कुरुवृषभ महाबल —[b]) Ś1 K1 3 B3 4 Dc1 (before corr as in text) Dn2 D3 Ca प्र(Dn2 प्रा)वेशयन्, B1. 2 D8 Cd प्रवेदयन्, B5 प्राण्वेशयन्, D2 प्रवेशये, D5 प्रवेपयन्, D6 विदारयन्, T G2–5 प्रधावित, G1 प्रसादित, M1 2 प्रसाधितं, M3–5 प्रयापित; Cap dp np प्रवेरयन् (as in text) K5 D2 सदने (for °नं) Ś1 रणे रिपून्, B5 रणोत्सवे, Dn1 रणेचर°, D1 चरन्रणे (by transp), D2 5 वशे चर(D5 °रा)न्, S विर्चितयन् —[c]) Ś1 K1. 3 D1 भर्तिता, T G2–5 वर्तये, G1 M वर्तयन्, Cd वर्तिता (as in text) —[d]) Ś1 K1 2 B2 5 शरैर् (for परैर्) D8 जितो (for हतो) K3 B2–4 Dc1 भुवि, B1 (marg) रधि (for युधि) D2 5 शयनाय (for शयिताय) S परैर्हत (T °र्हि तै) स इव भवामि वा पुन

16 [a]) G3 partly damaged K4 D4 5 7 धृतमति; Dn1 D8 धृतिमति° B1 5 Dc1 T2 G4 -सत्यसत्त्ववान्, B2–4 T1 -सत्यसंधवान्; Dn1 -सत्यधर्मवित्, D3 6 -धर्मतत्त्ववाग्, D4 7 8 -धर्मसाधनो; G1 M °सत्त्ववान्; G2 -दाक्ष्यसत्त्ववान् (for धर्मतत्त्व°) Ca d cite धृति° (as in text) —[b]) D3 गजराज; G1 M [s]युत गज (for गजशत) B3 (marg as in text) -मत्त (for -तुल्य) —[c]) B1 T G1. 2 5 M अथ, G4 अथो (for तथा) Ś1 K2 3 D1 वरार्जुनो (for °त्मजो) Ś1 यथा, K2 B (B3 marg as in text) Dc1 Dn2 D3 4. 6–8 युवा, G3 damaged, G4 यमो, Ca d यतो (as in text). —[d]) G3 damaged B5 नैतद् (for न तद्) K2 सजयम्, Dn1 सुगमम् (for सुजयम्) B2–4 Dc1 D1. 2 इह (for अथ) G5 न तद्बलं सजयमथामथामरै° (sic)

17 [a]) K1 [s]प्यत्र (for यत्र). B1 यत° (for बले).

यमौ रणे यत्र यमोपमौ बले
ससात्यकिर्यत्र च देवकीसुतः ।
न तद्बलं कापुरुषोऽभ्युपेयिवा-
न्निवर्तते मृत्युमुखादिवासकृत् ॥ १७

तपोऽभ्युदीर्णं तपसैव गम्यते
बलं बलेनापि तथा मनस्विभिः ।
मनश्च मे शत्रुनिवारणे ध्रुवं
स्वरक्षणे चाचलवद्व्यवस्थितम् ॥ १८

एवं चैषां बुध्यमानः प्रभावं
गत्वैवाहं ताञ्जयाम्यद्य सूत ।
मित्रद्रोहो मर्षणीयो न मेऽयं
भग्ने सैन्ये यः सहायः स मित्रम् ॥ १९

कर्तास्म्येतत्सत्पुरुषार्यकर्म
त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि भीष्मम् ।
सर्वान्संख्ये शत्रुसंघान्हनिष्ये
हतस्तैर्वा वीरलोकं गमिष्ये ॥ २०

संप्राक्रुष्टे रुदितस्त्रीकुमारे
पराभूते पौरुषे धार्तराष्ट्रे ।

— ^{b}) M1. 2 ससत्यको (for ससात्यकिर्). M4 स (for च). — ^{c}) G3 4 5 स (for न) T G4 5 क°; M3–5 वै; Cd का (as in text) — ^{d}) B1–4 Dc1 Dn1 G1 M1. 2 इवासुमृत्; D2 5 °स्वमृत्; D6 °सुकृत्, M3–5 °सुहृत् (for °सकृत्)

18 ^{a}) K1 2 D1. 4 8 ततो (for तपो) K1 [ऽ]वि दीर्णं; K2 3 D1 [ऽ]भ्यु°; D3 G4 भ्रु°, D8 [ऽ]भ्य चूर्णं; Cd ऽभ्युदीर्णं (as in text) K4 साम्यते, K5 Dn D2–5 7 8 शाम्यते, B Dc1 वाध्यते, D6 साध्यते, S धार्यते, Ca d शाम्यति (for गम्यते) — ^{b}) Ś1 K Dn2 D2 4 5 7 8 बली, Ca d बल (as in text) B Dc1 [ए]व (for [अ]पि) T G1 3–5 M [अ]रिणा (for तथा) K4 तपस्विभि°, K5 [अ]क्षमस्त्राभि, D2 5 G5 मनस्विन°; T G1 3. 4 M °ना, Ca d °भि (as in text) G2 बल बलेनाप्रतिम मनस्विना — ^{c}) B4 om from मनश्च up to रक्षणे (in 18^{d}) K5 Dn1 D4 7 बलं (for मनश्) D3 रणे (for च मे) Dn2 D3 °विदारणे ध्रुव; D4 7 निवारणेव — ^{d}) D4 7 स्वरक्षणाच्; Cd °रक्षणे (as in text) K4 B3 (marg) D2 5 चाचल वद्; D2 वाचल°, G3 चांचल° Cd cites अचलवत् (as in text) G5 स्वरक्षणे चाचलमव्ययस्थितं — After 18, D5 6 ins

21* अथाब्रवीत्सूतपुत्रः स्वसूतं
हत्वास्म्यह पाण्डवसोमकांश्च ।

19 ^{a}) B5 तेषां; D3 ध्रुवं (for एवं) K4 S तेषां, B5 चैव; Dn2 वैषा (for चैषां) Cd cites एषा (as in text) K2 बुद्धिमन, K5 बुध्यमाना, B1 3 (marg) 5 Dc1 साधमान, B4 वृध्य°, D3 6 युध्य°; D6 युध्यमान, S जानमान (for बुध्य°) K5 B3 om. प्रभावं B3 (marg) प्रभावो — ^{b}) B2 मदैवाह; D2 गच्छे त्वह, D8 मत्वैवाहं; D4 7 गत्वेह वा, D5 गच्छे चाहं, S गंता चाह (for गत्वैवाहं) Cd cites गत्वैव (as in text) T G2–5 तजयायैव, G1 M1 2 ताञ्जयायेह, M3–5 तजयायेह; Cv ताञ्जयाम्यद्य (as in text) Dc1 सूत°; Cv सूत (as in text) — ^{c}) = 8 26 53^{c} S स्याद् (for [ऽ]यं) — ^{d}) K1 om भग्ने. B Dc1 समेयात् (for सहाय) Dn1 D8 6 मित्र° D4 7 भग्ने सैन्यं यश्च रक्षेत्स मित्र

20 ^{a}) K3 5 D6 कर्तास्मि तत्, K4 °स्येतत्, T1 G3 आरम्यैतत्, T2 G1 2 5 M3–5 आहुर्ये(G2 °र्ह्ये)तत्; G4 आर**; M1 2 आहुरेतत् K1 D2 4 5 7 सत्पुरु पार्य°; K2 Dn1 °पाय; K3 °पैरार्य, Dn2 D3 पुरु पार्य; D6 पुरुपाय, D8 सुपुरुपार्य°, S (G4 damaged) सत्पुरुषस्य Ś1 कर्तास्म्येतत्सुपुरुषाकर्म क्रूरं ❀ Cd सत्पुरुषेति संबुद्धौ । आर्यकर्म पण्डितकृत्यं । ❀ — ^{b}) = 8 26 53^{d} K5 अद्य यास्यामि; D3 6 तोषयिष्यामि, D8 अनुयास्याम्येव (for अनुयास्यामि) S त्यक्त्वा प्राणान्योधयेय स(G1 M1 2 °नाहवे यस्स ; G5 °न्योधयेयस्स ; G6 [by corr] M3–5 °न्योधयेय स)परान्° — ^{c}) K1 संघे (for °संघान्) D6 सर्वां सख्ये शत्रुसेनां हनिष्ये, S सर्वाञ्शत्रू नाहवेह (G5 °वे सं-) ह° — ^{d}) D6 हतस्तैर्वाह; B तैर्वा हतो (by transp) Ś1 K1–3 D1 4 7 वीरलोकान्, T G2–5 मृत्युलोकं B2 3 (marg) 4 Dc1 प्रपत्स्ये; B5 पतिष्ये (for गमिष्ये)

21 21^{ab} = (var) 8 26 50 D5 om. (hapl) 21 — ^{a}) K1 सप्राक्रुद्धे, K3 सम्राट्रुष्टे, Dn1 समा क्रुष्ये, D4 7 8 समाक्रु(D7 °क्रु)ष्टे, T G1 3–5 M विप्र क्रु(G1 M °क्रु)ष्टे, Cd संप्राक्रुष्टे; Ca °क्रुष्टे (as in text). K1 रुधिते, K2 D1 G1 M रुदिते; T G3–5 विदित (for रु°) G2 बले च तैर्विदितस्त्री

मया कृत्यमिति जानामि सूत
तस्माच्छत्रून्धार्तराष्ट्रस्य जेष्ये ॥ २१
कुरूनक्षन्पाण्डुपुत्राञ्जिघांसं-
स्त्यक्त्वा प्राणान्घोररूपे रणेऽस्मिन् ।
सर्वान्संख्ये शत्रुसंघान्निहत्य
दास्याम्यहं धार्तराष्ट्राय राज्यम् ॥ २२
निबध्यतां मे कवचं विचित्रं
हैमं शुभ्रं मणिरत्नावभासि ।
शिरस्त्राणं चार्कसमानभासं
धनुः शरांश्चापि विषाहिकल्पान् ॥ २३
उपासङ्गान्षोडश योजयन्तु
धनूंषि दिव्यानि तथाहरन्तु ।
असींश्च शक्तीश्च गदाश्च गुर्वीः
शङ्खं च जाम्बूनदचित्रभासम् ॥ २४
एतां रौक्मीं नागकक्ष्यां च जैत्रीं
जैत्रं च मे ध्वजमिन्दीवराभम् ।
श्लक्ष्णैर्वस्त्रैर्विप्रमृज्यानयस्व
चित्रां मालां चात्र बद्ध्वा सजालाम् ॥ २५ C 7 76 B 7 2 25 K 7 2 25

कुमारैः, Cv as in text —ᵇ) G4 partly damaged B1 D1 3 पराहते, Dn1 D2 T G M1. 2 °जिते (for °मृते) —ᶜ) D4 यथा (for मया) T G2. 4 तेषाम् (for कृत्यम्) Dn2 D5 इव (for इति) G3 6 मया कार्यं साद्य (G2 °ध्य) मयैव सूत —ᵈ) K1 कंदून्, Dn2 धास्मे, D2 शत्रु, D2 जेष्ये (for शत्रून्) B1–4 Dc1 अद्य राज्ञो वि, Dn1 धार्तराष्ट्रेभ्य, D6 °राष्ट्रान्वि- Dn2 D2 शत्रून्, D4 कृत्ये (for जेष्ये) D1 तस्माद्रा ज्ञस्त्वथ शत्रून्विजेष्ये

22 ᵃ) Ś1 K1 2 -सुतान् (for पुत्रान्) Dn1 हनिष्यन्, D2 च जिवा (for जिघांसन्) —ᵇ) K4 om from त्यक्त्वा up to सर्वान् (in 22ᶜ) D8 -रूपान् (for -रूपे) S त्यक्त्वा प्राणानजु (M2–5 °भि) यास्यामि भीष्मं (= 20ᵇ) —ᶜ) G4 damaged B4 सर्वानह, T G2 3 M3–5 °न्वाद, G1 M1. 2 °न्सरो D4 7 8 -गणान् (for संघान्) B1. 2 6 Dn2 निपात्य, T G3 विजित्य, G6 नि ** (for निहत्य) —ᵈ) G5 damaged D1 7 ददाम्यहं, S (G5 damaged) तस्मै (G4 **, M3 तस्मै स) दास्ये (for दास्याम्यह)

23 ᵃ) D4 अनायितां, D6 निर्बध्यतां, D7 आना यता, D8 आनीयतां, G6 *** तां (for निबध्यतां) —ᵇ) D5 वद्धं (for हैमं) K4 om शुभ्र मणि K1–3 B2 6 D2 6 G1 शुभ्र, B3 T G2 चित्र; Ca d शुभ्र (as in text) G1 M3–5 सर्व (for मणि) T G3 3 मत्स्वाव (for -रत्नाव) G4 सुलक्षणं मत्स्यभावावभासि, G6 हैमं चित्रं मणिमच्चारुभास —ᶜ) G3 शिरस्त्राण सूर्य- रश्मिप्रभास —ᵈ) Dn1 D2 शरान् K2–5 B Dc1 Dn D1–3 6–8 T2 चापि (for चापि) Dc1 (before corr) S विषाग्नि (for °हि) Dn1 D2 -कल्पा. D6 धनु शराश्चाहिविषाग्निकल्पा

24 ᵃ) G4 damaged Cd cites उपा° (as in text) D4 7 8 सौम्य सं- (for षोडश) B5 योजनस्तु; D2 °यध्व K4 उपासगान्योजयन्षोडशास्तु —ᵇ) S समा हरन्तु (for तथा°) —ᶜ) K4 om. शक्तीश्च K5 अस्त्रांश्च शक्तीश्च, Dn1 अस्त्राण्यनेकानि, Dn2 असींश्च चक्रांश्च, D2 6 प्रासांश्च शक्तीश्च, D8 शरांश्च श°; D6 प्रासांश्च चक्राणि; T G2 असीन्शतघ्नी (G2 °घ्नीं) श्च, G1 M असिं च शक्तिं च, G3. 4 असिं (G4 °सि-) शतघ्नीश्च, G5 असिं शतघ्न च K4 D2 6 G1 M गदा च (D6 om. च) गुर्वी. —ᵈ) B2 3 Dc1 T G M1 2 चित्रनाभं (Dc1 marg °क्ष), M3–5 -मित्रनाभ

25 ᵃ) K4 D6 एतां च, K6 पताकां, B2–4 Dc1 D3 इमां, T G2–5 M5 Cv स्फीतां, G1 M1 2 पीता, M3 4 सिता (for एता) K8 रुक्मिं, T G2–5 रौद्रीं; M1. 2 रौग्मीं; Cv रौक्मीं (as in text) Ś1 नागकर्ठीं; K4 °कर्ण्यं, B1 (marg) कांचनतप्त, D3 नागकच्छीं, M4 om, several MSS and Cd नागकक्षां; Ca °कक्ष्यां (as in text) K4 च जैत्री, K5 °त्रां, B Dc1 D6 2 S Cv विचित्रा (T1 G2 4 °त्र, G3 5 °त्र-) (for च जैत्रीं) Ca जैत्रां, Cd °त्रीं (as in text) —ᵇ) K5 B1 Dn1 D2 4–6 जैत्र चेमं (D4 °दं); B2. 3 Dc1 ध्वज जैत्र, B4 D1. 8 ध्वजं चित्र, B5 चेमं ध्वजं, D7 चेद ध्वज, T G3–4 छत्र श्वेत (T1 G3 °त); G1 M छत्र चैत्र, G5 छत्र श्वेत (for जैत्र च मे) B Dc1 D1 दिव्यम्; D6 रथम् (for ध्वजम्) Dn1 D7 इन्दी वराक K1 जैत्र च गोमजमिंदीवराभं —ᶜ) B2 D3 सूक्ष्मैर्, B5 शुक्लैर्, Dc1 D4 शुक्लैर्, D8 श्लक्ष्मैर् (for श्लक्ष्णैर्) K1 शस्त्रैर्, G4 damaged (for वस्त्रैर्) K4 Dn2 G1. 5 M1. 2 [आ]नयध्व; D2 G4 °यंतु (for °यस्व) —ᵈ) K3 B2 4 चारुबद्धा, K6 चित्रबद्धां; B1 8 Dc1 चारुबद्धा, D1 चात्र यद्धां, S तत्र बद्धा (for

अश्वानग्र्यान्पाण्डुराभ्रप्रकाशा-
न्पुष्टान्स्नातान्मन्त्रपूताभिरद्भिः ।
तप्तैर्भाण्डैः काञ्चनैरभ्युपेता-
ञ्शीघ्राञ्शीघ्रं सूतपुत्रानयस्व ॥ २६
रथं चाग्र्यं हेमजालावनद्धं
रत्नैश्चित्रं चन्द्रसूर्यप्रकाशैः ।
द्रव्यैर्युक्तं संप्रहारोपपन्नै-
र्वाहैर्युक्तं तूर्णमावर्तयस्व ॥ २७
चित्राणि चापानि च वेगवन्ति
ज्याश्चोत्तमाः संहननोपपन्नाः ।
तूणांश्च पूर्णान्महतः शराणा-
मासज्य गात्रावरणानि चैव ॥ २८
प्रायात्रिकं चानयताशु सर्वं
कन्याः पूर्णं वीरकांस्यं च हैमम् ।
आनीय मालामवबध्य चाङ्गे
प्रवादयन्त्वाशु जयाय भेरीः ॥ २९
प्रयाहि सूताशु यतः किरीटी
वृकोदरो धर्मसुतो यमौ च ।
तान्वा हनिष्यामि समेत्य संख्ये
भीष्माय वैष्यामि हतो द्विषद्भिः ॥ ३०
यस्मिन्राजा सत्यधृतिर्युधिष्ठिरः
समास्थितो भीमसेनार्जुनौ च ।

चा°) D4 7 8 वध्नामि मूर्ध्नि (for वक्षा सजालाम्) K B1–4 Do1 Dn1 D2 3 5 6 सलाजां, Dn2 सलाज ; T [अ]स्वजाला ; G1 M1–3 सुजालां, G4 सजाल (for °लाम्) Ca. d cite लाजा°. B5 चित्राणि चापानि च वेगवति (= 28[a])

26 [a]) K1 अग्र्यान् ; D5 चोग्र्यान्, G3 अग्रान्, Cd अग्र्यान् (as in text) K4 G1 3 5 M3 पांडरा(M3 °वा)भ्र ; Dn2 पांडराभ- ; D5 पांडुरान्सु- M5 -प्रकारान् (for °शान्) — [b]) Dn1 तुष्टांगास्तान् (for पुष्टान्स्नातान्). B5 कृष्णान् ; D6 हृष्टान् (for पुष्टान्). S वेद (for मन्त्र-) — [c]) D4. 7 8 G5 Cv चित्रैर्, Ca d तप्तैर् (as in text) — [d]) Ś1 शीघ्राञ्शीघ्रं, S शीघ्र शीघ्रान् (by transp)

27 D5 om (hapl) 27. — [a]) G4 partly damaged D3 हैम K1 B1–4 Do1 D1 2 6 G1 -मालावनद्ध ; Dn1 -जालायुत च — [b]) B5 वज्रैश् (for रत्नैश्) K2 चित्रैश् ; Dn1 मिश्र (for चित्र) B2 4 Do1 D1 सूर्यचंद्र (by transp) Ś1 K B1 5 Do1 D1–4 6–8 प्रकाश — [c]) T2 G3 4 दिव्यैर् (for द्रव्यैर्).

28 [a]) D4 7 8 चारूणि (for चित्राणि) — [b]) D1 7 संनहनोप — [c]) D4 7 शराश्च (for शराणाम्) S तूणानि पूर्णानि च वर्मवद्भिर् (G3 4 मर्मभिद्भिर् ; G5 मर्म वद्भिर् ; M3–5 बाणमुख्यैर्). — [d]) K4, 5 B1–3 Dn1 D2 5 8 आसाद्य ; Dn2 आमृष्ट ; D3 असह्य ; D6 आसाद्य (for आसज्य) T G M1 2 तत्रा°, M3–5 मुख्या°, Cd गात्रा° (as in text).

29 [a]) K1–3 D1 प्रायाणिक ; K5 प्रयाणकं ; D2 प्रायानिक ; G3 प्रापास्मिकं (for प्रायात्रिक). Cd प्रायात्रिकान्यानयत S (except M3–5) चानय सर्वमाशु (for °ताशु सर्वं) — [b]) K1 कल्प पूर्णं ; K3 कन्यापूर्णं ; K4 कांत्या पूर्णं, B Do1 D2 दध्ना पूर्णं, Dn1 कन्यास्तूर्णं ; Dn2 D3 6 कन्यापूत ; D4 7 8 कन्या लाजा ; T G M1 2 पूर्णं कांत्या, M3–5 पूर्णा (M5 °र्णां) कांत्या (for कन्या पूर्णं) Cv वीरकांश्यं च हैमम् ❀ Cv वीरा एव वीरका तेषामांश्यं असयोग्यं माङ्गल्यमित्यर्थे । ❀ — [c]) T G2 3 अवलब्य, G4 अपनीय (for अवबध्य) B2–4 Do1 शीर्षे ; B5 चांगं (for चाङ्गे) G5 आनीलमवलमध्यचांगे (sic) — [d]) Ś1 प्रवायत्वा(*sup lin.* स्वा)च-, K1 M3 4 °यत्वाशु, K2 °यत्याशु, K4 °यतां वि ; K5 प्रावाद्यतां वि-, B2 प्रवादयन्नाशु, Dn1 प्रचोदयतां वि ; D5 प्रवादयत्याशु ; D7 8 प्रावादयंत्वाशु, T G2–5 प्रवादयित्वा वि ; G1 M1 2 5 °यित्वाशु D4 जयाशु ; D3 जघान (for जयाय) K4 B5 D5 8 S (except G2) भेरीं ; Dn1 D4 7 भेरी

30 [a]) D3 [अ]द्य (for [आ]शु). — [b]) K1–3 D2 पुत्रो (for सुतो) M3–5 वा (for च) — [c]) T G2 M3 सद्ये, G1, 4 M1 2 5 सख्ये. — [d]) K1 2 भीष्मस्य ; Cd भीष्माय (as in text) K4 D6 चैष्यामि, K5 चेष्यामि, Do1 वै यामि, G1 M3–5 यास्यामि (for वैष्यामि) D5 G1 हते (for हतो) T G2 5 भीष्मो यथैषा(G5 °षेष्या)मि हतो द्विषद्भि

31 With 31, cf 8. 37 51. — [a]) S यत्र (for यस्मिन्). D4 7 -द्युतिर् (for -धृतिर्). — [b]) B2 समा

वासुदेवः सात्यकिः सृञ्जयाश्च
मन्ये बलं तदजय्यं महीपैः ॥ ३१
तं चेन्मृत्युः सर्वहरोऽभिरक्षे-
त्सदाप्रमत्तः समरे किरीटिनम् ।
तथापि हन्तास्मि समेत्य संख्ये
यास्यामि वा भीष्मपथा यमाय ॥ ३२
न त्वेवाहं न गमिष्यामि तेषां
मध्ये शूराणां तत्तथाहं ब्रवीमि ।
मित्रद्रुहो दुर्बलभक्तयो ये
पापात्मानो न ममैते सहायाः ॥ ३३

संजय उवाच ।

स सिद्धिमन्तं रथमुत्तमं दृढं
सकूबरं हेमपरिष्कृतं शुभम् ।
पताकिनं वातजवैर्हयोत्तमै-
र्युक्तं समास्थाय ययौ जयाय ॥ ३४
संपूज्यमानः कुरुभिर्महात्मा
रथर्षभः पाण्डुरवाजियाता ।
ययौ तदायोधनमुग्रधन्वा

C 7 85
B 7 2.35
K 7 2.35

श्रितो, Dc1 °मीनो, Dn1 D5 8 T G3 4 °स्थितौ, D3 यत्र स्थितौ, M3–5 सुसनद्धौ (M3 °द्धो) (for समास्थितो) D4 7 भीमसेनो यमौ (for °नार्जुनौ) T G3 तौ (for च) — c) K3 यस्मिन्कृष्ण, Dc1 Dn1 n2 (marg) D2–5 8 M3–5 सवासुदेव (for वासुदेव) Dn1 सात्यकि, G1 M1, 2 सत्यक D8 सजयाश्च G3 5 वासुदेव संजया (G5 संजय) सात्यकिश्च — d) Ś1 यदजय्यं, Dn1 D2–5 7 8 तदजेय D5 महीजैं, G5 च सर्वे (for महीपैः) T G1–4 M यमौ पा(G1 प)चाला केकयाश्चैव सर्वे (G1 M1, 2 °या दुर्जयाश्च, M3–5 °या मत्स्यकाश्च)

32 = (var) 8 26 59 — a) K5 न चेन्, B2 5 M5 ताश्चेन्, T G2 3 5 तिष्ठेन्; G1 4 M1 2 Cv तिष्ठन् (for त चेन्) K1 3 5 B2–4 Dc1 D3 6 [ऽ]भिरक्षते, B5 °रतिष्ठेत् (sic), T G3 3 हि रक्षस, G4 5 Cv [ऽ]भिरक्षन् (for °क्षेत्) — M3 om 32b, M4 5 om 32bc — b) B1 Dn1 सदाप्रमत्तं, Dc1 °प्रवृत्त; T G1 2 M1 2 तथाप्रमत्त, G5 कथ प्र° — c) K1 तथा तं, K3 तथाति-, D5 (before corr as in text) तथा नि- (for तथापि) K2 हर्तास्मि (for हन्तास्मि) D8 तमेत्य (for स°) T G M1 2 त वा हनि(G1 वापयि-, M1, 2 वा वधि)ष्यामि समेत्य सख्ये (T G2 3 °स्ये) — d) B2 G1, 2 5 M1 2 वा भीष्ममुखो, Dc1 D6 °मयो, T G3 4 M3–5 भीष्माभिमुखो (for वा भीष्मपथा) Cd cites भीष्मपथा (as in text) K3 पथाय सद्य, D2 °पि चाह, D4 5 7 °य चाह (for -पथा यमाय) Ś1 भीष्माय वैष्यामि हतो द्विपाद्भि (= 30d)

33 With 33, cf 8 37 53 — a) Dn2 T G2–5 न त्वेव चाह, M2 नरो वाह (for न त्वेवाह) Ś1 B1 गमिष्यामि, D1 न गणिष्यामि, D6 नागमिष्यामि (for न गमि°) B3 lacuna, G3 5 येषां (for तेषां) Cv as in text — b) K4 B3–5 Dc1 D4 7 M4 5 मध्य (for मध्ये) K4 5 Dn1 D4 5 7 8 कुरूणा, G2 शूरस् (for शूराणा) K4 Dn1 D5 सत्यमेतद्, K5 न वृथा, B Dn2 D1 G5 तत्र चाह, Dc1 तव चाहं, D4 8 तदहं, D7 तद्दय, T G2–4 तथ सत्यं, G1 M तथ सत्य (for तत्तथाहं) — c) Ś1 K1 4 5 D4 7 G2 मित्रद्रोहो; Cv °द्रुहो (as in text) K4 5 Dc1 Dn D2, 4 8 दुर्बलशक्तयो, Cv दुर्बलामत्यो, Ca d °लभक्तयो (as in text) K5 B5 वै (for ये) K3 मित्रद्रुहो दुर्मणिष्यामि येषां — d) D4 7 नाम नैते, S मम न स्यु (for न ममैते)

34 a) K2 मांसिद्धि-, K3 B Dc1 Dn2 D1, 3 4 6–8 समृद्धि-, T G1–3 M1, 2 तं सिद्धि, G4 क सिद्धि, G5 तस्मिन्द्धि K5 पूर्वं (for मन्त) Dn1 T G3 M4 5 transp रथम् and दृढं M3 रथ (for दृढ) — b) K1 2 D7 T2 G1 3 4 M1 2 5 सुकूबरं, K4 5 शुक्ला(K5 °क्ल)वरं K1 Dn2 D3 4 6–8 -परिस्कृत Ś1 K1–3 D3 4 6–8 च, Dn2 दृढं, D1 lacuna (for शुभम्) — c) D4 7 8 वायु (for वात) T G2–5 हयैर्युत (for हयोत्तमैर्) — d) T G3–5 स त; G2 सम्यक् (for युक्त) K2 ध्वज (for ययौ) B Dc1 जयाय स (for जयाय)

35 a) D6 T G2 3, 5 स पूज्य, G4 सुपूज्य Dc1 (before corr) बहुभिर् (for कुरुभिर्) Dn1 D2 5 महारथैर्, G3 महात्मना (for °त्मा) — b) K4 Dn1 D2 5 महारथ, K5 D6 नरर्षभ, D8 रथर्षभैर् (for °भ) Ś1 पाण्डुरयाभि(sup lin जि)याता; K3 Dn1 D5 8 पाण्डुरवाजियात (Dn1 °यता, D5 °यायिन, D8 °नाना), K4 D2 पाण्डर(D2 °डुरि)वाजियान, B Dc1 Dn2 D1 8 देवगणैर्यथेन्द्र; D6 पाण्डवाजिजात; T G M1 2 4 5 पाण्डरवाजिवाह (G1 M1 2 °वाहन); M3 पाण्डवो** वाह — c) D7 om from तदा up to

यत्रावसानं भरतर्षभस्य ॥ ३५
वरूथिना महता सध्वजेन
सुवर्णमुक्तामणिवज्रशालिना ।
सदश्वयुक्तेन रथेन कर्णो
मेघस्वनेनार्क इवामितौजाः ॥ ३६
हुताशनाभः स हुताशनप्रभे
शुभः शुभे वै स्वरथे धनुर्धरः ।
स्थितो रराजाधिरथिर्महारथः
स्वयं विमाने सुरराडिव स्थितः ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

३

संजय उवाच ।
शरतल्पे महात्मानं शयानममितौजसम् ।
महावातसमूहेन समुद्रमिव शोषितम् ॥ १
दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वासं पातितं सव्यसाचिना ।
जयाशां तव पुत्राणां संभग्नां शर्म वर्म च ॥ २
अपाराणामिव द्वीपमगाधे गाधमिच्छताम् ।

शालिना (in 36ᵇ) G₄ ययौ तदा योधमुदग्रधन्वा —ᵈ) G₁ M₁ ₂ भरतर्षभाणां, M₃ ₄ ₅ (sup. lin) कुरुपुंगवाना

36 D₇ om 36ᵃᵇ (of v 1 35). —ᵃ) B₂-₄ Dc₁ सुध्वजेन, G₃ lacuna —ᵇ) Dn₂ सवर्ण K₅ मुक्ता फल (for 'मणि-) Ś₁ K₃ B₂ वज्रमालिना, K₄ B₁ ₃ ₄ Dc₁ Dn D₂ ₃, ₅ रत्नशा(B₃, ₄ Dc₁ 'मा)लिना, B₅ D₄ ₆ ₈ वज्रशोभिना (D₈ 'ना); some S MSS 'पालिना —ᶜ) B₁ सदश्व —ᵈ) Dn₃ D₆ स्वरेण (for स्वनेन) K₄ [अ]मितौजसा, G₁ M [आ]वभासे T G₂-₅ सूर्ये (G₂ इवे) घनेनार्क इवावभासे (T₁ 'वभासे, G₃ 'वभापे, G₅ 'नुभासे)

37 ᵃ) D₈ हुताशन (for 'शनाभ) K₄ B₁ D₃ G₂ स हुताशनप्रभ (K₄ 'भु', D₃ 'शनाभे), D₃ G₅ M₃ सुहुताशनप्रभे —ᵇ) K₄ ₅ Dn₁ D₂-₅ ₇ ₈ जै(D₇ जौ) त्ररथे; Dc₁ वै सु' (for वै स्व') Dn₃ समान्वरे सौम्य रथै धनुर्धरन् (sic), S शुभ' शुभे सर्वधनुर्धरे (T G₃, ₄ M₅ 'रो) रथे —ᶜ) Dn₁ G₅ स्थिरो; G₃ स्थिति (sic) (for स्थितो) K₃ [ऽ]पि राजा, D₆ [ऽ]स्य राजा (for रराज) S [अ]तिभृश (for [आ]धिरथिर्). Ś₁ स्वय वै; Dn₃ D₆ महारथे, D₃ महात्मा (for 'रथ) —ᵈ) T G₃ ₄ यथा (for स्वयं) D₁ वर (for सुर) D₄ अव (for इव) M₃ स्थित G₂ यथा विमाने च सुराधिप' स्थित', G₅ 'ने वरसारथि' स्थित

Colophon Ś₂ missing — *Sub-parvan* B₁ द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* K₂ प्रथमो दिवस. — *Adhy name* K₅ B₄ Dn₂ D₆ G₁ M₁ ₂ कर्णनिर्याणं, B₃, ₆ D₃ कर्णनिर्यान, Dn₁ कर्ण नियोगं — *Adhy. no* (figures, words or both) K₃ ₄ B₅ Dc₁ Dn₁ D₂ ₃ ₈ S 2 (as in text). — *Śloka no.* Dc₁ 36, Dn₁ 37

3

☞ This adhy is missing in Ś₂ (cf. v 1 7 1 1).

1 G₃, om. the ref, ins श्रीकृष्णाय नमः before 1. —ᵇ) D₃ S अपराजित (for अमितौजसम्) — G₄ om 1ᶜᵈ —ᶜ) Dn₂ S (G₄ om) ‑समुत्थेन (for ‑समूहेन) — After 1, K₅ (marg) B₅ D₄ ₇ ₈ ins

22* उत्पाद्य पृथिवीं गुर्वीं पातितां सव्यसाचिना ।
उद्यम्याप्यथ वा मेरु लीलयाक्षिप्तमम्भसि ।

[(L 1) K₅ B₅ उत्पाट्य (for 'द्य) D₄ सर्वां, D₇ lacuna (for गुर्वीं) Cv उत्साद्य चाखिलामुर्वीं (for the prior half) B₅ प्रक्षिप्ता, D₄ पातिन (for पातितां). — K₅ B₅ om line 2]

On the other hand, D₆ S ins after 1

23* उत्साद्य चाखिलामुर्वीं सर्वक्षत्रान्तकं गुरुम् ।

[D₆ क्षत्रात्मक Cv cites post half as above]

2 B₃ reads 2ᵃ-5ᵇ on marg —ᵃ) B₅ Dn₁ महात्मान (for महेष्वास) — Ś₁ om 2ᵃ-3ᵇ —ᵃ) K₃-₅ B Dc₁ Dn D₂ ₃ ₅ ₆ G₅ Cv जयाशा S धार्तराष्ट्राणां;

स्रोतसा यामुनेनेव शरौघेण परिप्लुतम् ॥ ३
महान्तमिव मैनाकमसह्यं भुवि पातितम् ।
नभश्च्युतमिवादित्यं पतितं धरणीतले ॥ ४
शतक्रतोरिवाचिन्त्यं पुरा वृत्रेण निर्जयम् ।
मोहनं सर्वसैन्यस्य युधि भीष्मस्य पातनम् ॥ ५
ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मताम् ।
धनंजयशरव्याप्तं पितरं ते महाव्रतम् ॥ ६
तं वीरशयने वीरं शयानं पुरुषर्षभम् ।
भीष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा भरतानाममध्यमम् ॥ ७
अवतीर्य रथादार्तो बाष्पव्याकुलिताक्षरम् ।
अभिवाद्याञ्जलिं बद्ध्वा वन्दमानोऽभ्यभाषत ॥ ८
कर्णोऽहमस्मि भद्रं ते अद्य मा वद भारत ।
पुण्यया क्षेमया वाचा चक्षुषा चावलोकय ॥ ९
न नूनं सुकृतस्येह फलं कश्चित्समश्नुते ।
यत्र धर्मपरो वृद्धः शेते भुवि भवानिह ॥ १०
कोशसंजनने मन्त्रे व्यूहप्रहरणेषु च । C 7 100 B 7 3 11 K 7 3 11

Cv तव पुत्राणां (as in text) — ^{d}) K8 B Dc1 Dn D2 3 5. 6 G5 समग्रा D4 transp शर्म and वर्म K1. 3 शर्व (for शर्म) T G3 वर्मण; G2 4 वर्म न (for वर्म च) Cv cites शर्म and वर्म (as in text)

3 Ś1 om 3^{ab} (cf v l. 2) B3 reads 3 on marg — ^{a}) K1. 3 D5 7 T G1 अपराणाम् D3 अपा गमिवमद्रीपम् — ^{c}) K4 5 Dn D3 4 6 8 श्रोतसा B1 Dc1 D5 T G2 4 यामुनेनैव (G1 °नै*) — ^{d}) K3–5 Dn2 D1. 3 4 शरौघेन; G1 *रो येन

4 B3 reads 4 on marg — ^{a}) D1 repeats from महा up to सह्य (in 4^{b}) after 5^{ab} K4 महामेरिव, B2–4 Dc1 D1 महेंद्रेणेव, D3 इन्द्रेणैव च, D5 इंद्रेण मिव (for महान्त°) — ^{b}) K4 प्रसह्य, B5 असत्य, G1 M अहार्य Dn1 D2 3 5 महावीर्यं निपातित, T G3. 5 महार्यमिव (G5 °मपि) पातित (G3 °तौ), G2 मर्णवे विनि°, G4 आहार्यमिव पा° — D2 5 om 4^{d}–5^{a} — ^{d}) T G2–5 शक्रस्ये(G4 °स्यै)वामृत इव

5 For the repetition in D1, cf v l. 4 D2 5 om. 5^{a} (cf. v l. 4) B3 reads 5^{ab} on marg — ^{a}) B4 Dc1 (before corr as in text) शतक्रतुम्; Dn1 °क्रतुर् (for °क्रतोर्) — ^{b}) B5 शक्रेण (for वृत्रेण) K2 Dc1 Dn D3 4–7 निर्जित (for निर्जयम्) S सहस्राक्षस्य दुर्जे(G1 M निर्जे; G5 निर्द्दे)यं — ^{c}) K4 °सैन्यानां; Dn1 D2–8 S °लोकस्य (for °सैन्यस्य) — ^{d}) G1 M1. 2 4 5 भीष्मनि (for °स्य) D6 घातनं (for पा°) T G2–5 M3 युधि भीष्म निपातितं

6 B4 om 6^{b} — ^{b}) Dn2 लक्ष्य (for लक्ष्म) Ś1 K5 Dc1 धनुर्भृतां (for °ष्मताम्) — ^{c}) K2 B Dc1 D6 °शरैर् (for °शर) — ^{d}) B1 मे (for ते) B5 पातित तु महाव्रत; D3 S वृद्ध कुरुपितामह

7 ^{a}) Dn1 सुत; D2 श्रेष्ठ, S श्रेष्ठे (for वीरं) — ^{b}) M2 पुरुषर्षभ Dn1 तथैव च नरर्षभ — ^{c}) K5 Dn1 D2 5 तूर्णम् (for भीष्मम्) D3 T G2–5 कर्णस्त्व तिरथ इ(D3 °धिरथिर्-, G5 °तिरथिर्दे)ष्ट्वा, G1 M कर्ण स्त्वाधिरथिर्दृष्ट्वा — ^{d}) K4 कौरवाणा; K5 Dn1 D3 T1 G4 भारताना K6 Dn1 D2 3 5 7 8 S पितामह, B Dc1 Dn2 D1 6 महाद्युतिं (D1 °ति) (for अमध्यमम्)

8 ^{a}) K4 Dn2 तूर्णं, D6 कर्णो (for आर्तो). S प्रस्कन्द्य स रथात्तूर्णं — After 8^{a}, D3 S ins

24* शोकमोहपरिप्लुत ।
पद्भ्यामेव जगामार्तो

[(L 1) G5 °प्लुत — (L 2) G1 M1 2 [अ]थ गत्वार्तो (G1 °र्थो), G2 [अ]तिक गत्वा, M3–5 तु गत्वार्थो (M4 °र्तो, M5 °थो)]

— ^{b}) K4 5 Dn2 D8 बाष्पव्याकुलितेक्षण (K4 °ण); B1 5 Dc1 G1 M °पर्याकुलेक्षण, B4 °ऽव्याद[ज?]मिताक्षर, Dn1 D2 3 5 T G2–5 °व्याकुललोचन — ^{c}) Dn2 अभिवद्य Dc1 मूर्ध्ना, Dn1 D3–5 7 8 S कृत्वा (for बद्ध्वा) — ^{d}) K1. 3 4 Dn2 D5 4 G5 M4 वंद्य मानो; Dn1 भीष्म कर्णो K1 [ऽ]त्यभाषत

9 ^{b}) D3 G1 5 M मा (for मा) Ś1 K B Dc1 Dn2 D1. 4 6–8 वद मामपि (K3 B1–4 Dc1 मामभि°; K4 मानो हि, K5 मामिह, B5 D6 मामिति) भारत; Dn1 विद्धि मामपि भा°, D2 वद माममिभाषत, D5 वंदमानोपि भारत — ^{c}) B1 सौम्यया (for पुण्यया) B (except B5) Dn1 D6 G4 क्षेम्यया — ^{d}) K4 B5 मां वि (for चाव) Dn2 भजमान विलोकय

10 ^{a}) K1 कृत (for नून) — ^{c}) G1 M नित्य (for वृद्ध) — ^{d}) Ś1 भवांस्तरां; K1 भवातुर, K2 3 °इश; K4 B5 निपातित, K5 Dn1 D1 5 7 भवान्भ सन्, D1 °नपि; D2 भवांस्तु यत्; D3 भवान्हत; D6 भवांहनम्, D8 भवां पुनन्, G5 भवा** (for भवानिह).

नाथमन्यं न पश्यामि कुरूणां कुरुसत्तम ॥ ११
बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो यः कुरूंस्तारयेद्भयात् ।
योधांस्त्वमप्लवे हित्वा पितृलोकं गमिष्यसि ॥ १२
अद्य प्रभृति संक्रुद्धा व्याघ्रा इव मृगक्षयम् ।
पाण्डवा भरतश्रेष्ठ करिष्यन्ति कुरुक्षयम् ॥ १३
अद्य गाण्डीवघोषस्य वीर्यज्ञाः सव्यसाचिनः ।
कुरवः संत्रसिष्यन्ति वज्रपाणेरिवासुराः ॥ १४
अद्य गाण्डीवमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ।
त्रासयिष्यति संग्रामे कुरूनन्यांश्च पार्थिवान् ॥ १५
समिद्धोऽग्निर्यथा वीर महाज्वालो द्रुमान्दहेत् ।
धार्तराष्ट्रान्प्रधक्ष्यन्ति तथा बाणाः किरीटिनः ॥ १६
येन येन प्रसरतो वाय्वग्नी सहितौ वने ।
तेन तेन प्रदहतो भगवन्तौ यदिच्छतः ॥ १७
यादृशोऽग्निः समिद्धो हि तादृक्पार्थो न संशयः ।

---

11 ^{a}) K_2 शोका, K_3 Dn_1 D_1 शोक, B_{1-3} Dc_1 कोप, Dn_2 शरे, G_5 damaged (for कोश) G_5 *जनने (for सज°) B_{1-3} ₅ मद्रे, T $G_{3.4}$ मंत्र (for मद्रे). $Ś_1$ शोकसजनन मम; $D_{4.7}$ कोशम्मनने शल्ये — ^{b}) B (except B_5) Dc_1 D_6 व्यूहे, Dn_2 व्यूढ (for व्यूह-) $Ś_1$ K_3 $D_{1.2.5.8}$ व्यूहसजननेष्वपि ($Ś_1$ D_1 °नेषु च, K_3 °ने तथा); K_1 $D_{4.7}$ व्यूहसंरक्षणेषु च (K_1 न), K_2 शोकसजननेषु च; K_4 मूढसंहरणेषु च, K_5 व्यूहसंवल्गनेषु च, Dn_1 °संभरणेषु च, G_5 damaged — ^{c}) $K_{4.5}$ B (except B_3) Dn $D_{2.4-8}$ अद्य (for अन्य) K_4 B_3 प्रपश्यामि, D_3 न पश्याम S नाहमन्यं प्रपश्यामि — ^{d}) B_{2-4} Dc_1 पुगव; $D_{2.7}$ °सत्तम (for °म)

12 ^{a}) $Ś_1$ युद्धे (for युक्तो) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ $D_{6.8}$ त्रायते, Dn_2 $D_{4.7}$ त्रायसे (for तारयेद्) D_1 कुरूणा त्रासते भयात् — ^{c}) T $G_{3.4}$ सोस्मांस्, G_1 M योधास्, G_2 सर्वांस् (for योधास्) K_2 त्व सप्लवे, Dn_1 $D_{2.8}$ उपप्लवे, D_5 उपप्लवो; D_7 त्वामप्लवे (for त्व°) Cd cites अप्लवे (as in text) K_4 B Dc_1 Dn_2 D_6 Cvp योधांस्तु (D_6 °श्च) बहुधा (K_4 B_5 °शो) हत्वा (B_{2-4} Dc_1 Cvp भित्त्वा) Cv as in text — ^{d}) K_4 प्रिय, Dn_2 पित्र्य (for पितृ-) $D_{4.7}$ -लोकान् (for लोक) $K_{4.5}$ Dc_1 Dn_1 $D_{4.6}$ गमिष्यति

13 ^{b}) B_5 सिंहा (for व्याघ्रा) — $M_{3.4}$ om. (hapl) 13^{cd} — ^{d}) D_6 कुल (for कुरु)

14 ^{a}) K_2 अभि (for अद्य) S -घोषेण (for घोषस्य) — ^{c}) $K_{1.3}$ संभ्रमिष्यति, B_2 विद्रवि°; $B_{3.4}$ Dc_1 नित्रमि°, Dn_2 M_3 सत्रयिस्य(M_3 °ष्य)ति; D_6 समभिष्यति, G_2 सन्त्रसत्येव — ^{d}) $D_{3.4.7.8}$ S वज्रघोषाद्, D_6 सहस्राक्षाद् (for वज्रपाणेर्) B_{2-5} Dc_1 गाव सिंहस्वनादिव

15 ^{b}) B_5 D_3 स्वनाः. Dn_1 शराणां सुमहास्वन° — ^{c}) $K_{1.3}$ भ्रामयिष्यति, $B_{1.5}$ D_3 त्रासयिष्यंति, D_3 भसयिष्यति B_{2-4} Dc_1 D_1 बाणानां (for सग्रामे) S निपात शरधाराणां — ^{d}) S कुरून्भ्रामयिष्यति

16 ^{a}) D_3 समृद्धो (for समिद्धो) Dn_1 महाज्वालो (for यथा वीर) S अग्नेरिव समि(G_4 °मृ-; G_5 °मु)-द्धस्य — ^{b}) Dn_1 यथा वीर (for महाज्वालो). K_4 द्रुमान्गुरून्; $B_{2.3}$ Dc_1 वन दहेत्, Dn_1 $D_{2.5}$ महाद्रुमान् (for द्रुमान्दहेत्) S महा(G_1 M_{3-5} यथा)ज्वाला वने द्रुमान् — ^{c}) K_4 स्वधक्ष्यति; Dn_2 तु ध°; D_3 च ध°, $D_{4.8}$ हनिष्यति; D_7 दहिष्यति — ^{d}) G_2 महा (for तथा)

17 ^{a}) K_1 वने वने (for येन येन) $D_{2.3.5}$ प्रचरतो; S प्रवह(G_4 damaged, $M_{4.5}$ [sup lin] °हर)-ति — D_1 om (hapl) 17^{bc} — ^{b}) $D_{4.5}$ वाय्वग्नि. K_1 सहितो S वायुरग्निर्म(G_5 M °ग्नि म)हावने — ^{c}) K_5 B_1 D_7 प्रदहतां, T $G_{1.5}$ M_{1-3} प्रदहति, G_2 प्रभवति, $G_{3.4}$ $M_{4.5}$ प्रवह($M_{4.5}$ [sup lin] °हर)ति — ^{d}) K_{1-3} D_1 यदृच्छया, Dn_1 $D_{4.7.8}$ यदीच्छत° K_4 B Dc_1 Dn_2 भूरिगुल्मतृणद्रुमान्; S भगवान्वायुतेजसा

18 ^{a}) K_5 $D_{7.8}$ $G_{1.3.4}$ M यादृगग्नि. $B_{2.4}$ Dc_1 D_2 समुद्भूतस्; Dn_1 $D_{3.5}$ समिद्धस्तु, Dn_2 D_6 समृद्धो हि K_2 यादृशो हि समिद्धोग्निस्. — ^{b}) K_2 तादृग्वातो; Dn_1 °शो वै, $D_{2.3.5}$ °शोसौ (for °क्पार्थो) Dn_1 $D_{1-3.5}$ S धनंजय (for न सशय°) — After 18^{ab}, T G_{2-5} ins

25* तादृगेव हि कौन्तेयो दवाग्निरिव पर्वते ।

[T_1 G_2 वर्धते (for पर्वते)]

— $K_{1.2}$ om (hapl) 18^{cd} — ^{c}) $Ś_1$ K_3 नरश्रेष्ठ, G_1 $M_{1.2}$ °व्याघ्रस् (for °व्याघ्र) — After 18, S ins

26* निर्दहन्तमनीकानि प्रधक्ष्यति जनार्दन ।

[T G_{3-4} निर्दय त्वद्-, G_5 °ऐत्त्वद्- (for °हन्तम्). T $G_{2.4}$ प्रधक्ष्यति, G_3 प्रवक्ष्याति, G_5 प्रधक्ष्यति]

यथा वायुर्नरव्याघ्र तथा कृष्णो न संशयः ॥ १८
नदतः पाञ्चजन्यस्य रसतो गाण्डिवस्य च ।
श्रुत्वा सर्वाणि सैन्यानि त्रासं यास्यन्ति भारत ॥१९
कपिध्वजस्य चोत्पाते रथस्यामित्रकर्शिनः ।
शब्दं सोढुं न शक्ष्यन्ति त्वामृते वीर पार्थिवाः ॥२०
को ह्यर्जुनं रणे योद्धुं त्वदन्यः पार्थिवोऽर्हति ।
यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २१
अमानुषश्च संग्रामस्त्र्यम्बकेन च धीमतः ।
तस्माच्चैव वरः प्राप्तो दुष्प्रापश्चाकृतात्मभिः ॥ २२
तमद्याहं पाण्डवं युद्धशौण्ड-
मसृष्यमाणो भवतानुशिष्टः ।
आशीविषं दृष्टिहरं सुघोर-
मियां पुरस्कृत्य वधं जयं वा ॥ २३ C 7 114 B 7 3 25 K 7 3 28

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

---

19 a) K5 निनद्; Dn1 D2 5 निर्घोष (D2 °ष) (for नदत) — b) Ś1 K1-3 B1 D1 रुवतो, Dn1 धनुषो, Dn2 स्वनतो, D2 रणितं, D5 स्फुरतो, D6 (by corr) रसन (for °तो) ❁ Cd (reading वमत) शब्दं कुर्वत । ❁ — c) K4 transp सर्वाणि and सैन्यानि S भूतानि (for सैन्यानि) — d) B2 कौरव (for भारत) D2 5 त्रासयि(D2 °मे)ष्यति भारत, S वित्रसत्य(G3 °सति, G5 °स्यत्य)मितौजस (G6 °सा)

20 a) B2 सपाते; Dc1 चोत्पाव, Dn1 चोत्पातो, Dn2 वात्पाते, D4 7 चान्यानि, T G2-5 M5 चापस्य, G1 M1-4, 8 (sup lin) चोपाते (for चोत्पाते) — b) K1 B1-3 5 D2 6 -कर्षण, K3 4 D1, 6 -कर्पिण, Dc1 Dn1 D4 -कर्शन, D3 -कर्पण, D7 8 कर्शन, G1 damaged Ś1 रथस्यामिततेजस — d) T G2-5 सर्वे (for वीर)

21 a) B1 Dn1 रणे सोढु; B2-4 Dc1 D1 योधयितु, G3 रथे योद्धु — b) G2 त्वामृते (for त्वदन्य)

22 a) K1, 3 5 B (except B5) Dc1 Dn2 D2-7 अमानुषैश्च, D1 मानुषाश्च स, T G2-4 M1, 2 अमानुष च Cd cites अमानुषै K4 B1 2 5 Dn2 D2-4 7 T G2 संग्रामं, Dc1 °मे, D6 °मैस् — b) A few MSS त्र्यम्बकेण K4 5 B3 Dn1 D4, 6 8 G1 5 M च धीमता, B2 3 (marg) 4 Dc1 D5 महात्मना D2 वासहेतुरधीमता — c) K3 4 B D G5 वर (for वर) B5 D6 प्राप्तं, Dn1 D2 प्राप्तिर्, G1 M लब्धो — d) K3 4 B Dc1 D1 6-8 दुष्प्रापम्; Dn1 D2 5 दुरापम्, D3 दुष्प्राप्यम् (for °पश्) Ś1 K5 योकृतात्मभि, K1 2 D1 ह्यकृता°, K3 4 B Dc1 Dn D2-8 अकृता° (for चाकृता°) — After 22, N (Ś1 missing) ins

27* कोऽन्यः शक्तो रणे जेतुं पूर्वं यो न जितः सुरैः ।
जितो येन रणे रामो भवता वीर्यशालिना ।
क्षत्रियान्तकरो घोरो देवदानवपूजितः ।

[(L 1) K5 कोस्ति, D4 नान्य (for कोऽन्य) K1 जनित, D5 निर्जितस् (for न जित) K5 B Dc1 Dn1 D2 5 त्वया, D6 [ऽ]सुरै (for सुरै). K4 पूर्वो नु जित-स्त्वया (for the post half) — After line 1, B (except B4) Dc1 Dn1 ins

28* पाण्डुपुत्रो बलश्लाघी माधवेन च रक्षितः ।

[Dc1 Dn1 रण (for बल)]

— (L 2) B5 यो न पुरा (for येन रणे) D6 बाहु- (for वीर्य) — (L 3) K4 Dn2 D3 रामो, B2 3 Dc1 रौद्रो (for घोरो) K5 -सेवित, B2 Dn1 -दर्पहा (for -पूजित)]

— Dn cont

29* सोऽप्यद्य निहतः शेते शरैः प्रोतः शिखण्डिना ।

[Dn1 सोय निहित (sic) शेते (for the prior half), and प्राप्त (for प्रोत)]

23 a) K4 तमद्याह च, D6 स दुःसहं, D8 तम द्याह, S (except G5) अह ह्ये(M3 न्ये)क (for तमद्याह) — D8 reads 23b twice — b) K3 आसृष्य- K3-5 B Dn1 (marg) D7 चानुशिष्ट, Dn2 [अ]नुसृष्ट; D6 [अ]नु पृष्ठत (for [अ]नुशिष्ट) — c) Dn1 D2 4 5, 7 8 दृष्टिहण (D7 °हरण), S °विषं (for °हर) B3 Dc1 ययोग्र, S ययोरग (for सुघोरम्) — d) K5 transp. वध and जयं K3 D2-4 6-8 धनजयं; D5 वन जयं (for वध जय) D3 स, D4 7 8 हि (for वा) K4 शूर क्षणेनात्र बलाभिहतु, B Dc1 D1 शूरं शक्त्या(Dc1

४

संजय उवाच ।

तस्य लालप्यतः श्रुत्वा वृद्धः कुरुपितामहः ।
देशकालोचितं वाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः ॥ १

समुद्र इव सिन्धूनां ज्योतिषामिव भास्करः ।
सत्यस्य च यथा सन्तो बीजानामिव चोर्वरा ॥ २

पर्जन्य इव भूतानां प्रतिष्ठा सुहृदां भव ।
बान्धवास्त्वानुजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः ॥ ३

स्वबाहुबलवीर्येण धार्तराष्ट्रप्रियैषिणा ।
कर्ण राजपुरं गत्वा काम्बोजा निहतास्त्वया ॥ ४

गिरिव्रजगताश्चापि नग्नजित्प्रमुखा नृपाः ।
अम्बष्ठाश्च विदेहाश्च गान्धाराश्च जितास्त्वया ॥ ५

हिमवद्दुर्गनिलयाः किराता रणकर्कशाः ।

श्लाघ्या)स्यस्त्रबलान्वि(B5 °वत नि)हतुः Dn1 शूरं शक्त्या स्यस्त्रबला जय च, Dn2 शूरं स्वरक्षणे शस्त्रबलान्विहतु, S शक्त्यास्येन (M3-5 °स्यह) ह्य(T G1 4 श)स्त्रबलेन हतु·

Colophon om in B1 (Ś1 missing). — *Subparvan* B1 द्रोणाभिषेक· — *Day of Droṇa's Generalship* K2 प्रथमो दिवस· — *Adhy name* K5 कर्णविलाप· D5 भीष्मकर्णसमागम ; G1 M1 2 भीष्मदर्शन· —*Adhy no.* (figures, words or both) K2 B1, 3, 5 Dc1 D3 8 S 3 (as in text) —*Śloka no* Dc1 25, Dn1 23.

4

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v 1 7 1. 1)

1 Dn1 repeats 1ᵃ–2ᵇ after App. I (No 2). —ᵃ) K4 प्रलपत·, Dn2 लालपत· B Dc1 D1 T G2 3 5 तस्य लालप्यमानस्य· —ᵇ) K1-3 5 B Dc1 D1, 2 5 8 कुरुवृद्ध (D5 °द्ध·) (for वृद्ध· कुरु) —ᶜ) Ś1 K5 B5 Dn D2-4 7 8 कालोत्तर; K1-3 °पम; D5 °यत; D6 °त्तमं (for °चितं) D8 वाचा, G3 पुण्यं (for वाक्यम्) —ᵈ) B2 D1 प्रीति· (for प्रीत). D4 7 8 S भीष्म शांतनवोऽब्रवीत्. — After 1, D4 7 8 ins a passage given in App I (No 1)

2 For the repetition of 2ᵃᵇ in Dn1, cf v l 1. Before 2, D2 ins भीष्म उ° —ᵃ) D4 damaged —ᶜ) K1-3 D1 सैन्यस्य (for सत्यस्य).

3 ᵇ) K4 Dn1 D3 6 T G1 2 4 5 M भवान् (for भव). Cd cites प्रतिष्ठा (as in text) G3 सुहृदा प्रहृष्टा महान्. —ᶜ) D4 damaged Ś1 D3 त्वां नु; K3 त्वनु·, Dn1 D7 S त्वोप ; D8 चोप (for त्वानु) —ᵈ) D4 7, 8 S स्वादु(T G3 4 °प)वृक्षमिवाण्डजा — After 3, N (except D4 7, Ś1 missing) ins

30* मानदो भव शत्रूणां मित्राणां नन्दिवर्धन ।
कौरवाणां भव गतिर्यथा विष्णुर्दिवौकसाम् ।

[(L 1) D3 सर्वे (for भव) K1 नद, B1-4 Dc1 मान· (for नन्दि·) D6 सुहृदानन्दवर्धन (for the post half) — (L 2) B5 तु भगवान्, Dn1 भवान्नेता (for भव गतिर्)]

4 ᵇ) Dc1 ·हितैषिणा, Dn2 T G2 जयै° (for प्रियै°) —ᶜ) B3 राजपुरीं. —ᵈ) D4 partly damaged Ś1 D1 T2 काम्भोजा K1 निहितास्; K3 विहितास्, B Dc1 Dn2 D5 T G2 निर्जितास् (for निहतास्)

5 T G2-5 om 5–6 —ᵃ) D4 damaged B5 D7 8 ·गतांश्च (for गताश्च) —ᵇ) Ś1 K5 Dn1 D2 6 रथा·, K4 Dn2 D3, 5 तथा; B1 स्वया; B5 नृपान्; G1 M रणे (for नृपा·). D4 7 8 राजन्यप्रमुखाग्रणे —ᶜ) Dn2 (marg) सदा मत्ता (for विदेहाश्च) —ᵈ) D4 7 8 निर्जितास् (for च जितास्) D8 तथा (for त्वया). — After 5, D4 7, 8 ins

31* तथाविबलवान्राजा जरासंधोऽद्भुतोपम ।
समरे समरश्लाघी न त्वयाभ्यधिको रणे ।

[(L 1) D4 damaged from जा up to पम· D7 [S]द्भुतोपमा· (for ऽद्भुतोपम·).]

6 Dn1 T G2-5 om 6 (for T G2-5, cf v l 5). —ᶜ) D4 partly damaged —ᵈ) Ś1 यथा (for त्वया) D5 गिरा (for पुरा) B (except B5) Dc1 G1 M त्वया कर्ण पुरा कृता· (B1 कृता· पुरा); D4 7 त्वयैकेन रणे जिता· — After 6, K4 5 B Dc1 Dn2 D1 3 4 6-8 G1 M ins

32* उत्कला मेकला पौण्ड्रा· कलिङ्गान्ध्राश्च संयुगे ।
निषादाश्च त्रिगर्ताश्च बाह्लीकाश्च जितास्त्वया ।

[(L 1) K4 मेलका· (for मेकला) K4 पुण्ड्रा, D3 प्रौढा, D6 गोपा (for पौण्ड्रा) G1 M पुष्कला मेख(G1 °घ)ला· पुण्ड्रा· (for the prior half) D4 कलिंगोढ्राश्च, D7

दुर्योधनस्य वशगाः कृताः कर्ण त्वया पुरा ॥ ६
तत्र तत्र च संग्रामे दुर्योधनहितैषिणा ।
बहवश्च जिता वीरास्त्वया कर्ण महौजसा ॥ ७
यथा दुर्योधनस्तात सज्ञातिकुलबान्धवः ।
तथा त्वमपि सर्वेषां कौरवाणां गतिर्भव ॥ ८
शिवेनाभिवदामि त्वां गच्छ युध्यस्व शत्रुभिः ।
अनुशाधि कुरून्संख्ये धत्स्व दुर्योधने जयम् ॥ ९
भवान्पौत्रसमोऽस्माकं यथा दुर्योधनस्तथा ।
तवापि धर्मतः सर्वे यथा तस्य वयं तथा ॥ १०
यौनात्संबन्धकाल्लोके विशिष्टं संगतं सताम् ।
सद्भिः सह नरश्रेष्ठ प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ११
स सत्यसंगरो भूत्वा ममेदमिति निश्चितम् । C 7 128 B 7 4 14 K. 7 4 14

°गोंढ्राश्च, D8 °गोधाश्च, G1 M1. 2 °गोष्टाश्च, M3-5 °गोष्ट्राश्च — (L. 2) D6 निवर्गांश्च (for विगतांश्च) Some MSS वाहीकाश्च D7 8 त्वया विना (by transp)]

7 Ś1 K1-3 D2 6 om 7 Dn1 repeats 7 after 12 T1 G2 read 7ab twice — a) Dn2 ते सर्वे (for संग्रामे) — b) Dn1 बहवश्चामितौजस — c) K4 B1 6 हता वीरास्, K6 जिता वीर, Dn2 D3 8 हता वीर (for जिता वीरास्) Dn1 जिता वीर त्वया कर्ण, D4. 7 सर्वे त्वया जिता कर्ण; S बहवो निर्जिता कर्ण — d) D4 7 महार्णव- (for त्वया कर्ण) K4 6 B5 Dn2 D3 6 8 [अ]मितौजसा (D6 8 °स) (for महौ°) Dn1 दुर्योधन हितैषिणा, S त्वयार्णवसमौ(G3 °महौ)जसा — After 7, D4. 7 8 (Dn1 after the second occurrence of 7), ins a passage given in App I (No 2) Thereafter, Dn1 repeats 1a–2b and ins 33*

8 G4 om. (hapl.) 8a–10a Before 8, D7 ins भीष्म उ° — a) B5 जीवेत् (for तात) — b) K1 D8 सजाति B5 सकुलज्ञातिबान्धव — K2 3 ins after 8ab Dn1 after the second occurrence of 1a–2b

33* क्षेमं विन्दति सर्वत्र शत्रुहानिं च विन्दति ।

— c) B5 जय (for अपि) K5 Dn1 D2 तस्मात्त्व (for सर्वेषां) Ś1 तथा भारत तस्मात्त्व, K2 8 तथा कुरु समस्तानां — d) D4 7 कुरूणां तु (for कौरवाणां)

9 G4 om. 9 (cf. v 1. 8) — a) K4 Dn2 D3 [अ]पि (for [अ]भि-) K3 G1. 2. 5 M त्वा (for त्वां) — b) D4 गत्वा (for गच्छ) D6 शक्तित° (for शत्रुभि) — c) D4 अनुशास्व, D7 °शाश्व; S (G4 om.) °शास्य (for °शाधि) D4 7 8 चान्यान्, D6 S (G4 om) सर्वान् (for संख्ये) — d) Ś1 रक्ष्यन्, K1 राजन्; Dn1 D1. 2 5 दास्यन्; Dn2 दद; D8 धास्यन्, D4. 7 [आ]धत्स्व, D6 धास्य (for धत्स्व) D4 7 8 G1 M य(M3. 5 [sup lin] व)शः (for जयम्) K2. 8 निमग्नान्भय(K8 °व)सागरे; K8 (inf lin) *** दुर्योधने जय — After 9, K2 ins.

34* तथा कुरु मनुष्येन्द्र यथा दुर्योधने जयम् ।

10 G4 om 10a (cf v 1 8) — a) Ś1 (before corr) भ्रातृ, K2 Dn1 D4 7 पुत्र- (for पौत्र) Ś1 K1 2 B3 5 Dc1 समो; K5 B2 D1 2 -सखा (for समो) — D4. 7 om. (hapl.) 10cd — c) B2 तथा हि, Dn1 तथापि (for तवापि) D6 पूज्या, G1 M सौम्य (for सर्वे) — d) B2 transp वयं and तथा M5 (inf lin) तव (for तथा) Dn1 यथा दुर्योधनस्तथा

11 B6 om. (hapl) 11–12 — a) Ś1 K1-3 D1 यावत्, G1 M1 2 योनि, M3. 4 ये* (for यौनात्) Ś1 सांबधक, K1 सा***, K2 सवलवल्; K5 सर्वंधनाल्, D1 8 सर्बधिकाल्, D7 8 सांबधिकाल्(D7 °का) — b) S विशिष्ट संगम सता (G3 भवेत्) — D8 reads 11cd twice — c) Dn1 सदा सत्य (for नरश्रेष्ठ) D4. 7 8 (second time) S सद्भि सगम/ D4 7 8 °त , G1 M °ति)मिच्छ(D4 °च्छ)ति — d) Dn1 निगदंति (for प्रवदन्ति) D4 7 8 (second time) S Cv तस्माद्याज्ञा (D4 G5 Cv °द्याज्ञ°, D7 8 °द्यज्ञा) परैरपि

12 B5 om 12 (cf v 1 11). — a) B1 समेत्य (for स सत्य) K5 समतो, B (B5 om) Dc1 Dn1 D1 2 4 5 7 8 G1 M1-3 संगतो (for °रो) — b) D7 ममेति कृत-, D8 ममेतिमिति (sic), S ममैतदिति K5 D4 7 निश्चय°, B3 4 Dc1 Dn1 G1 M निश्चित°, D2 5 निश्चयात्, D8 निश्चिता° — After 12, Dn1 repeats 7 and thereafter ins a passage given in App I (No 2), after that, it repeats 1a–2b and ins 33* and cont D4. 7 8 ins after 12

35* तथा हि कौरवान्युद्धे ध्रुवं जेष्यन्ति पाण्डवाः ।
क्षत्रधर्माजिताँल्लोकानवाप्स्यन्ति न संशयः ।
युध्यस्व निरहंकारो बलवीर्यव्यपाश्रयात् ।
धर्मो हि युद्धादधिकः क्षत्रियस्य न विद्यते ।
संजय उवाच ।
एवमुक्तस्तु भीष्मेण युद्धाय कृतनिश्चयः । [5]

कुरूणां पालय बलं यथा दुर्योधनस्तथा ॥ १२
इति श्रुत्वा वचः सोऽथ चरणावभिवाद्य च ।
ययौ वैकर्तनः कर्णस्तूर्णमायोधनं प्रति ॥ १३
सोऽभिवीक्ष्य नरौघाणां स्थानमप्रतिमं महत् ।
व्यूढप्रहरणोरस्कं सैन्यं तत्समबृंहयत् ॥ १४
कर्णं दृष्ट्वा महेष्वासं युद्धाय समवस्थितम् ।

[(L 3) D4 बलवीर्ये — (L 4) D4 om. हि]

On the other hand, S ins after 12

36* यथा च कुरवो युद्धे योधयन्ति स्म पाण्डवान् ।
तथा कर्ण त्वया कार्यं दुर्योधनहितैषिणा ।

[(L 1) G1 कुरुशार्दूल, G3 कौरवो युद्धे. — (L 2) Prior half in G5 unintelligible]

13 Before 13, K5 S ins संजय उवाच (resp सजय॰) D1 reads 13 twice Dn1 D4.7 8 om 13[ab] — [a]) K4 B5 Dc1 तस्य, K5 साधु (for सोऽथ) B1-4 D1 S निशम्य वचनं तस्य — [b]) Ś1 B3 D5 -वंद्य (for -वाद्य). Dn2 वा (for च) — D4 reads from 13[c] up to line 4 of 37* twice — [d]) B2-4 Dc1 Dn1 D4.7 8 समीप (Dn1 D4 7 प्रमुखे, D8 प्रमुखै॰) सर्व धन्विनां — After 13, Dn1 D4.7 8 ins S ins. after 14

37* अथ तत्र महेष्वासो व्यादिशद्रथिनो वरान् ।
वारणांस्तत्प्रकारेण चकार तदनन्तरम् ।
सादिनश्च पदातांश्च यथाशास्त्रं बृहस्पति॰ ।
स्थापयामास तथा पुत्राणां ते जयप्रिय॰ ।
तत॰ पक्षौ प्रपक्षौ च विधाय भरतर्षभ ।
पक्षकोट्या पुनर्द्वाभ्यां पक्षौ द्वाभ्यां सुहृद्वृत ।
एवमेतन्मया व्यूहं कर्णेन विहितं पुरा ।
प्रेक्षणीयममन्यन्त राजान॰ कुरुभि॰ सह ।
नृत्यन्तमिव त व्यूह दिधक्षन्तमिवाहितान् ।
कृतं बृहस्पतिमत मत्वा कर्णेन धीमता ।
बलं व्यूहशरीरस्य सारानीकं परस्परम् ।

[G3 om lines 1-6 — (L. 1) S (G3 om) [च]-रास (for तत्र) G1 M महेष्वासान्, G2 °ष्वासा. T G1 2 5 M व्यादिश्य (for °शद्) T G1 4 M [ऽ]युत, G2 युत , G5 युग (for वरान्) — (L 2) S (G3 om.) प्रमाणेन (for प्रकारेण) D8 कदन महत् (for तदनन्तरम्). — (L 3) S (G3 om) सादिनो(G5 °तो)थ Dn1 D8 पदातीश्च, T G1.2 4 M °तींश्च, G5 °दींश्च. G1 M1 2 शास्त्रि (for -शास्त्र) T G2.4 M5 बृहस्पते॰, G5 अवल्पयन् — (L. 4) S (G3 om.) च तत॰ (G5 °दा) (for तथा) S (G3 om.) जये धृत॰ (for जयप्रिय) — (L 5) G2 मूल (for तत॰). G1 पक्ष॰; M पक्ष (for पक्षौ). Dn1 च विन्यस्य, G2 प्रपक्षे च (for °क्षौ च) G2 पुरुषर्षभ (for भरत॰). — (L 6) Dn1 D8 पक्षकौ यां, D7 °काद्या, T G5 Cv पक्ष(G5 °क्षि)कोटी; G1 पक्ष कोट्या, G2 पक्षकोट्या , G4 °कोटी , M1 2 पक्ष कोट्या, M8 5 पक्षकोटि (M5 °टिं) S (G3 om) पक्षाद्वृद्धा (G5 पक्षाद्या-, M3-5 सहस्रा)न्यामवृहयत् (G1 °न्) (for the post half). — (L 7) T G3 एत (for एतन्) D8 S (except G4) महाव्यूह. M3 विहित॰ S पुन (for पुरा) — (L 8) Dn1 D8 राजान — Dn1 D4 7 8 om line 9 — (L 10) D7 कृत इयस्पतिमत; T G1-4 कृत बृहस्पत्युशनसोर्, G1 M कृत शुक्रबृहस्पत्योर्, G5 damaged (for the prior half). T G M3-5 मते, M1 2 मतो (for मत्वा) M1 2 द्रोणेन (for कर्णेन) S (G5 damaged) दुर्जय (for धीमता) — Dn1 D4 7 8 om. line 11. — (L 11) M4 व्यूह (for व्यूह-) G1 M3-5 सारानीक , G2 °त्सार, M1 2 °भिक॰ G1 M पुर॰सर (for परस्परम्) Cv cites post half as above.]

14 D4 7 om 14 — [a]) Ś1 K1 3 D1 M3 नरौघानां — [b]) B1-4 बले (for महत्) — Dn1 D8 (hapl) om 14[cd] — [c]) K1 4 D5 व्यूह , T2 व्यूह; G4 व्यूढ, M3-5 व्यूढ॰, Ca व्यूढ॰ (as in text) K4 प्रहरणोरस्कं, G1 °रस्त ; M1 2 °रस्कः, M3-5 प्रहरणोपेत॰ Cd cites व्युतप्रहणारस्कं — [d]) K1 lacuna K4 तत्सैन्य (by transp); D8 स सैन्यं G1 M अव (G1 °प)बृहयन् — Ś1 K B Dc1 Dn2 D1-3. 5 6 ins after 14 Dn1 D8 after 14[ab]

38* हृषिता॰ कुरव सर्वे दुर्योधनपुरोगमा॰ ।
तमागत महाबाहु सर्वानीकपुर॰सरम् ।

[(L 1) Ś1 K1-3 सहता॰; K5 Dn2 हर्षिता (for हृषिता॰) — (L 2) K4 तथापात, B1-4 Dc1 D1 2 उपागत , B5 तथागत; Dn2 D8 तथायांत (for तमागत). B5 नरव्याघ्र, Dn1 महाबाहु (for °बाहु).]

On the other hand, S ins after 14, 37*

15 [a]) S (except M5) द्रोण (for कर्णं). K1 2 D1 ययुद्दर्ष, K3.5 B Dc1 Dn D2-7 महात्मान (for महेष्वासं) — [b]) K4.5 B1 3.5 D2 5 T G3 3 5 M3-5 समुपस्थितं (for समव॰) — [c]) G1 M क्ष्वेलिता॰

क्ष्वेडितास्फोटितरवैः सिंहनादरवैरपि । धनुःशब्दैश्च विविधैः कुरवः समपूजयन् ॥ १५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

५

संजय उवाच ।
रथस्थं पुरुषव्याघ्रं दृष्ट्वा कर्णमवस्थितम् ।
हृष्टो दुर्योधनो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १
सनाथमिदमत्यर्थं भवता पालितं बलम् ।
मन्ये किं तु समर्थं यद्धितं तत्संप्रधार्यताम् ॥ २
कर्ण उवाच ।
ब्रूहि तत्पुरुषव्याघ्र त्वं हि प्राज्ञतमो नृप ।
यथा चार्थपतिः कृत्यं पश्यते न तथेतरः ॥ ३
ते स्म सर्वे तव वचः श्रोतुकामा नरेश्वर ।
नान्याय्यं हि भवान्वाक्यं ब्रूयादिति मतिर्मम ॥ ४
दुर्योधन उवाच ।
भीष्मः सेनाप्रणेतासीद्वयसा विक्रमेण च ।
श्रुतेन च सुसंपन्नः सर्वैर्योधगुणैस्तथा ॥ ५
तेनातियशसा कर्ण घ्नता शत्रुगणान्मम । C 7 139 B 7 5 6 K 7 5 6

Dn1 D1.7 G1 M स्फोटितोत्कुष्टै, D8 °तोत्क्रुष्टै, T G2-4 °ताकुष्टै, G5 °तोग्रष्टै ❀ Ca d क्ष्वेडितं आवार (Ca नाराच)शब्द, आस्फोटरव कूर्पर(Ca दर्प)शब्द । ❀ —[d]) Dn1 D4 7 8 सह, D5 तथा (for अपि) —D4 om 15[cd] —[e]) Dn1 D7 जय, S वाण- (for धनु) G4 -शब्देन (for -शब्दैश्च) —[f]) Ś1 समनादयन्; K1 2 D1 °वारयन्, Dn1 °पूजयत्; T G3 °पूरयन् (for °पूजयन्)

Colophon om in D4 (Ś1 missing) —*Sub-parvan* B1 द्रोणाभिषेक —*Day of Drona's Generalship* K2 प्रथमदिवसे —*Adhy name* K5 भीष्मवाक्य, D2 कर्णागमन, G1 M1.2 कर्णभीष्मसंवाद —*Adhy no* (figures, words or both) K3.4 B1 2 6 Dn1 D2 3 8 S 4 (as in text), Dc1 5 —*Śloka no* Dn1 39.

5

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v 1 7 1 1)

1 D4 om 1[ab] —[b]) B1 व्यवस्थित, D5 8 उप° (for अव°) —[c]) S राजा (for राजन्) —[d]) S कर्णं (G3 वीरं) (for इद)

2 [a]) Ś1 K1-3 D1 सनादम् (for °थम्) B3 4 Dn1 D1.4 7 8 S (except T2) इव (for इदम्) K1 अत्याथ; K4 Dn2 D3 अद्यैव, B3 D1.6 मन्येह, B1 मत्यर्थं, Dn1 D4 7 8 पश्यामि, S (except T2) मेत्यर्थं (for अत्यर्थं) —[b]) B1 भारतं (for भवता) Dn1 D4 7 8 भवता पालिता वयं —[c]) K4 B2 (marg) 4 मन्ये किं तु, B5 मन्ये कर्ण, Dc1 मन्ये कर्तुं; D1 2 अत्र किं तु; D4 7 8 मन्यसे किं (for मन्ये किं तु) B3 4 समर्थं च, T G2-5 तदेवद्धै (for समर्थं यद्) G1 M किं तु त्व मन्यसे मेद्य —[d]) K4 दत्त सत्, B1 कार्यं तत् (for हितं तत्) Ś1 K1.2 मे (for सं) B3 4 T G2-5 यद्धित तत्प्र(B3 4 संप्र)धार्यतां

3 [a]) K4 B1 2 3 (marg) Dc1 Dn2 D1 न; K5 G1 M1 2 त्व, D5 वै, M3 4 तं (for तत्) —[b]) S नृपु (for नृप) —[c]) Ś1 सार्थं भवान्, K1 चार्थ्यं नृपे, K2 वीरश्चार्थं, Dn1 (marg) Ca अर्थपति, D4 7 पश्य यत, D8 पश्य नृपा (for चार्थपति) Cd cites अनुपति G5 कृच्छ्रं (for कृत्य) K3 यथा कृत्य चार्थप्राज्ञ —[d]) B Dc1 वीक्ष्यते; D8 पश्यते K2 3 तयेतरत्

4 G1 2 4.5 M1-4 om 4 —[a]) K4 ते तु, D3 ते च, T1 G3 M5 वयं, T2 तस्मात् (for ते स्म) —[b]) Dc1 जनेश्वरा, D6 नरेश्वरा —[c]) K4 न चा न्याय्य, D5 नान्यथा हि, T G3 M5 तदयाय्यं हि (for नान्याय्य हि)

5 [b]) T G2-4 M5 (*sup lin* as in text) यदासा (for वयसा) Ś1 K1 2 वयसा (Ś1 स्वयमा) क्रमणेन च —[c]) Ś1 चैव; K2 क्षेप, K3 5 B Dc1 Dn2 D1-2.

सुयुद्धेन दशाहानि पालिताः स्मो महात्मना ॥ ६
तस्मिन्नसुकरं कर्म कृतवत्यास्थिते दिवम् ।
कं नु सेनाप्रणेतारं मन्यसे तदनन्तरम् ॥ ७
न *ऋते नायकं सेना मुहूर्तमपि तिष्ठति ।
आहवेष्वाहवश्रेष्ठ नेतृहीनेव नौर्जले ॥ ८
यथा ह्यकर्णधारा नौ रथश्चासारथिर्यथा ।
द्रवेद्यथेष्टं तद्वत्स्यादृते सेनापतिं बलम् ॥ ९
स भवान्वीक्ष्य सर्वेषु मामकेषु महात्मसु ।
पश्य सेनापतिं युक्तमनु शांतनवादिह ॥ १०
यं हि सेनाप्रणेतारं भवान्वक्ष्यति संयुगे ।
तं वयं सहिताः सर्वे प्रकरिष्याम मारिष ॥ ११

कर्ण उवाच ।

सर्व एव महात्मान इमे पुरुषसत्तमाः ।
सेनापतित्वमर्हन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ १२
कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः ।
युक्ताः कृतज्ञा ह्रीमन्त आहवेष्वनिवर्तिनः ॥ १३

---

5 6 चोप (for च सु) K4 Dn1 D4 7 8 श्रुतेनैवो (K4 D8 °न चो)पपन्नश्च (K4 °न्नोसौ). — d) G1 M योध (for योध) K1–3 D1 T2 -गणैस् (for गुणैस्) K5 यथा, T G3.4 युधि, G1 M युत, G2 युत (for तथा).

6 a) S (except G5) -रथिना (for -यशसा) — b) D6 हत्वा (for हता) Dn1 D4 7.8 हता शत्रुगणा मम. — c) K5 सुबुद्धेन (for सुयु°). — d) K5 D2 S (except G5) पालिता स्म, D5 °तानि.

7 b) Ś1 कृते सत्यागते दिव ; Dn1 कृत्वा संप्रस्थिते दिव, D6 कृतवत्याश्रिते दिव — c) Ś1 K5 G1 किं नु ; K1 कं तु, K4 Dn1 कर्तुं, B1 क स्व ; B2 5 D1 कर्णं, Dn2 D6 8 किं तु, G5 स्व तु (for क नु). — d) D2 5 मन्यते.

8 a) Ś1 K2.3 D2 3 5 8 न ह्यृते, K1 न हृते ; K4 ऋते ; K5 न ह्यतो, B Do1 Dn1 D6 न विना, Dn2 सदृते ; D1 न हत ; S ऋते तु (for न *ऋते) Dn1 सैन्य (for सेना) D4 7 न ह्यवैनायका (D7 °की) सेना. — b) Dn2 M3 4 नापि तिष्ठते (Dn2 °ति), D7 उपतिष्ठति ; T G M1 2 5 नावतिष्ठते (G1 5 M1 2 °ति) (for अपि तिष्ठति) — T G3–5 ins after 8ab G1 M subst for 8cd

39* आहवेषु विशेषेण भ्रष्टनेत्रेष्विवाञ्जनम् ।

[G1 M3–5 आहवे तु (for °वेषु). G3 4 दृष्ट (for भ्रष्ट).]

— c) Dn2 आहवे, D4 6–8 आहवे च (for °वेषु) — d) Ś1 नेत्र, B3 5 कर्णे, Dn D3 4 6 7 नेत्रा (for नेतृ) K5 इव (for जले)

9 a) Ś1 यथा चाकर्णे, G4 यथास्य कर्णे, M3 तथा ए°. — b) K4 Dn2 D3.6 वा (for च). — c) Ś1 K1–3 D4.8 भवेद् ; K5 प्राद्रवेद् (hypermetric), D7 भयेद् (for द्रवेद्) — d) Ś1 K1–3 B1 D1 T G3–5 सेनापतेर् ; D4 7 °पतौ ; G2 °पतिर् (for °पतिं). — After 9, N (Ś2 missing) ins.

40* अदैशिको यथा सार्थः सर्वं पाप समर्छति ।
अनायका तथा सेना सर्वान्दोषान्समर्छति ।

[(L 1) K4 5 B4 D1–5.7 8 Ca v अ(K5 D8 Cv आ) देशिको, D6 अदिशको, Cd आदे° D4 सार्थ (for °र्थः). K4 D4 7 सर्वपाप, K5 B Do1 सर्व (K5 °र्वं) कृच्छ्रं ; Dn2 D2 5 6 सर्वापाय, D8 सर्वान्दोषान् K1 2 B4 5 D2 4 5 7 समृच्छति, K4 तमर्छति ; K5 समेच्छति ; B2 3 समर्हति ; D6 स गच्छति, Cd समर्छति (as above) — K1 Do1 om (hapl) line 2. — (L 2) K5 अनाथा हि (for °यका) Ś1 (marg as above) सर्व पाप (for सर्वान्दोषान्) D5 6 समृच्छति.]

10 a) D4 7 समतां, Cd स भवान् (as in text) D5 वीर (for वीक्ष्य) K5 योधेषु (for सर्वेषु). — b) D2 5 सैनिकेषु (for माम°). — c) T G2–4 पश्यन् (for पश्य). B4 शुद्धम् (for युक्तम्) — d) Cd cites अनु (as in text) K5 अनुशातमिहादिश ; S °शास्तु भवानिह.

11 b) D4 सर्वान् (for भवान्). — c) B1 तद्, Do1 M3 ते (for तं) Ś1 संहता, K1.2 सहिता (for स°) — d) K5 प्रकरिष्यामि ; G5 प्रहरिष्याम. S नायक (for मारिष) K4 B Do1 Dn2 D8 करिष्यामो नरोत्तम (Dn2 °म).

12 b) D8 M3 4 (inf lin as in text) 5 सर्वे (for इमे). — c) G2 इच्छति (for अर्हन्ति).

13 a) K4 -संसरण ; Do1 D8 -संनहन (for -संहनन) Cd cites संहननं. K4 S -ज्ञान (for ज्ञानैर्).

युगपन्न तु ते शक्याः कर्तुं सर्वे पुरःसराः ।
एक एवात्र कर्तव्यो यस्मिन्वैशेषिका गुणाः ॥ १४
अन्योन्यस्पर्धिनां तेषां यद्येकं सत्करिष्यसि ।
शेषा विमनसो व्यक्तं न योत्स्यन्ते हि भारत ॥ १५
अयं तु सर्वयोधानामाचार्यः स्थविरो गुरुः ।
युक्तः सेनापतिः कर्तुं द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥ १६
को हि तिष्ठति दुर्धर्षे द्रोणे ब्रह्मविदुत्तमे ।
सेनापतिः स्यादन्योऽस्माच्छुक्राङ्गिरसदर्शनात् ॥ १७
न च स ह्यस्ति ते योधः सर्वराजसु भारत ।
यो द्रोणं समरे यान्तं नानुयास्यति संयुगे ॥ १८
एष सेनाप्रणेतॄणामेष शस्त्रभृतामपि ।
एष बुद्धिमतां चैव श्रेष्ठो राजन्गुरुश्च ते ॥ १९
एवं दुर्योधनाचार्यमाशु सेनापतिं कुरु ।
जिगीषन्तोऽसुरान्संख्ये कार्त्तिकेयमिवामराः ॥ २०

संजय उवाच ।

कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
सेनामध्यगतं द्रोणमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २१
वर्णश्रैष्ठ्यात्कुलोत्पत्त्या श्रुतेन वयसा धिया । C 7 156 B 7 6 2 K 7 6 2

— b) K4 -बलबुद्धिपराक्रमैः — c) M1 2 युक्तां, M6 (inf lin) इमे (for युक्ता) K3 B1 Dc1 (marg) G3 5 श्रुतज्ञा (for कृ°) Ś1 K B5 Dn2 D1-3 6 धीमंत (for ह्री°) — d) B1-3 Dc1 [अ]पलायिन (for [अ]निवर्तिन)

14 a) Dn1 D4 7 8 शक्य ते (for ते शक्या) — b) K4 सेना (for सर्वे) — c) K4 B Dc1 Dn2 D1-3 एव तु, D8 एवातु- (for एवात्र) K5 D8 यो स्तव्या (for कर्तव्यो)

15 a) K4 D6 -स्पर्धिनस्, Dn1 D4 7 एषां, D1 श्रेयां, G2 राज्ञां (for तेषां) D8 मन्ये न स्पर्धिनामेषां — b) K4 यथेक्य, B5 Dc1 यद्येत्र, G2 °क (for °कं) Ś1 K4 5 Dc1 D5 सत्क(K4 स क)रिष्यति, D1 2 यं करिष्यसि, D8 संकं°; S स्वं क° — c) D2 8 भूत्वा, S [ऽ]त्यर्थं; Cd व्यक्त (as in text) — d) B2 G5 योत्स्यति हि; B3 4 °ति च; D2 5 T G1-4 M °हीह K4 B5 Dc1 Dn2 D1 8 न योत्स्यति (Dc1 D1 °ते) हितास्तव, K5 °ति हिते तव; Dn1 तथा पश्यति भारत; D4 7 8 न योत्स्यति हि मावत

16 a) K4 B1 5 Dn2 D1 8 च, K6 न (for तु) K4 योधस्य, T G2-5 -सैन्यानाम्; G1 M -यौधानाम् — K4 om 16b-17c — b) K2 युक्त (for युक्तः) B1 Dn1 D6 सेनापतिं कर्तुं, S °पतित्वाय. — d) B1-4 Dc1 सर्व (for द्रोण)

17 K4 om. 17abc (cf. v l. 16) G4 om. 17a-19b — a) Dn2 D8 दुर्धर्षो, S (G1 om) समामे — b) Ś1 शास्त्रविदुत्तमे, K5 शस्त्रभृतां वरे, B1 ब्रह्मर्षिसत्तमे; Dc1 °विदुत्तम°, Dn2 च पुरुषोत्तमे; D7 ब्रह्मविदुस्वान्मे, S (G1 om) ब्राह्मण(M1 ब्रह्मांड)पुंगवे — c) S (G1 om) इहान्यो(G2 इवान्य-; G5 इहोन्यो)स्मात् (for स्यादन्यो°) B2-5 Dc1 सेनापतित्वयोग्योन्य

18 G1, 2 4 5 M om 18 (for G4, cf. v l 17). B1 om 18ab — a) Ś1 योधयते, K1 स ह्यस्तितो, B1, 2 5 Dc1 Dn2 D1 2 सोप्यस्ति ते (Dc1 नो) (for स ह्यस्ति ते) B3 न च सोप्यस्ति योधोन्य°; D4 7 8 न च ते ह्यस्ति (D4 °ति) योधोत्र, T न च सो ह्यस्ति योधस्ते; G3 न च सो ह्यस्ति सोय (sic) — c) K4 B Dc1 Dn2 D1-3 द्रोण य (by transp) T G3 समर (for °रे) D5 यो द्रोणे समरे याते — d) K3 B3-5 Dc1 D1 T G3 अनुयास्यति, D5 नावि°, D7 वानु° (for नानु°) K1-3 D1 इसि(K1 °शि)तं (for संयुगे).

19 G1 om 19ab (cf. v l. 17) — a) G3 येन (for एष) — b) K4 च वै; K5 D5 8 S (G1 om.) वर (for अपि) — c) K4 B2 T G1 3 5 M श्रेष्ठ (for चैव) G2 एष सर्वस्यश्रेष्ठो — d) K4 एष (for श्रेष्ठो) B1 तव (for च ते) S ब्राह्मण स्थविरो गुरु

20 a) K1 B2 8 Dc1 Dn D1, 2 6 8 S एन (for एव) — c) K4 पुर (for ऽसुरान्). K5 B5 सर्वे; B1-4 D6 सर्वान्, G1, 4 M1-4 सखे (for संख्ये) — After 20, B1 Dn2 ins an addl colophon [*Sub-parvan* B1 द्रोणाभिषेक — *Adhy no* (figures only) B1 Dn2 5].

21 Ś1 K1-3 5 Dn1 D1 4 5 7 8 T G3 4 om. the ref. — a) B1-3 Dc1 तु वच (for वचन) — b) K1 4 तथा (for तदा) — c) K1, 2 5 D1, 4 6-8 -मध्य गतो (K5 °ते); D8 मध्ये गतो

22 K4 om 22 Before 22, N (Ś2 missing, K4 om.) G5 ins दुर्योधन उ° (resp दुर्योधन°) — a) Ś1 K1-3 D1, 5 श्रेष्ठ; D2 श्रेष्ठ; G3 श्रेष्ठ्यात् (for

वीर्याद्दाक्ष्याददधृष्यत्वादर्थज्ञानान्नयाज्जयात् ॥ २२
तपसा च कृतज्ञत्वाद्वृद्धः सर्वगुणैरपि ।
युक्तो भवत्समो गोप्ता राज्ञामन्यो न विद्यते ॥ २३
स भवान्पातु नः सर्वान्विबुधानिव वासवः ।
भवन्नेत्राः पराञ्जेतुमिच्छामो द्विजसत्तम ॥ २४
रुद्राणामिव कापाली वसूनामिव पावकः ।
कुबेर इव यक्षाणां मरुतामिव वासवः ॥ २५
वसिष्ठ इव विप्राणां तेजसामिव भास्करः ।
पितॄणामिव धर्मोऽथ आदित्यानामिवाम्बुराट् ॥ २६
नक्षत्राणामिव शशी दितिजानामिवोशनाः ।
श्रेष्ठः सेनाप्रणेतॄणां स नः सेनापतिर्भव ॥ २७
अक्षौहिण्यो दशैका च वशगाः सन्तु तेऽनघ ।
ताभिः शत्रून्प्रतिव्यूह्य जहीन्द्रो दानवानिव ॥ २८
प्रयातु नो भवानग्रे देवानामिव पावकिः ।
अनुयास्यामहे त्वाजौ सौरभेया इवर्षभम् ॥ २९
उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन्धनुः ।

श्रे°) Dn1 वर्णश्रेष्ठा कुलोत्पन्ना — b) D6 G1 M (M5 inf lin as in text) तपसा, Ca d वयसा (as in text) — c) D6 धैर्याद्दाक्ष्याद् (for वीर्याद्दाक्ष्याद्). — d) B5 चार्थे (for अर्थे) B1 Dn2 नयार्जवात्, B4 °दपि; T G2-4 °न्वयात् (for °जयात्) G5 अर्थज्ञाना थवान्वयात्.

23 a) K5 व्यवसायात्; D6 S वयसा च (for तप°). — b) G1 M अर्हे°, Cd वृद्ध° (as in text) D7 असि; T G3-5 M3 5 (sup. lin) तया; G1 M1 2, 4 5 सदा; G2 शुभै° (for अपि). — c) K1 G2 भवान्स नो, K4 भवसि ना, K5 भवेत्स मे, Dn1 भवान्समो; Dn2 G4 [ऽ]भवत्स नो; D4 7 8 भवान्स मे (for भवत्समो) Ś1 K2 3 युक्तो भवान्गुरुर्युद्धे — d) Ś1 K2 3 विशिष्टे(Ś1 °शेषे)षु विशिष्यते

24 After 24^{ab}, D6 reads for the first time, 27^{a}, repeating it in its proper place. — K1 om. (hapl) 24^{c}–25^{d} K4 om 24^{c}–25^{b} — c) B3 तव प्रीता°; B4 Cdp भवन्नीता, D3 त्वया नेत्रा; D6 मया नेता, G5 भवाद्वता; Cd भवन्नेत्रा (as in text) Dn2 D5 पराजेतुम् — d) Dn1 D3 G1 M1 2 इच्छामि, D4 7 °म K2 3 D1 पुंगव (for सत्तम).

25 K1 om 25, K4 om 25^{ab} (cf v. l 24) — a) Ś1 K2 3 D1 न शङ्करः; K5 नो रुद्रो; Dn2 D4 7 8 वै शङ्करः; Dn2 T2 G2-5 M1 2 कापालिर् (for °ली) Cd cites कपाली (sic), Cdp रुद्र. D2 5 रुद्राणां प्रवरो रुद्रो — b) D3 om (hapl) from पावक° up to मिव (in 26^{b}).

26 D3 om up to मिव (of v. l 25) — a) K1 2 D1, 2 5 6 G5 वसिष्ठ Ś1 (orig) योगीनां; Ś1 (marg) K1 3 D1 चर्षीणां (for विप्राणां). — c) Ś1 K1-3 5 B2-5 Dc1 Dn1 D1-5 7 8 धर्मेन्द्रो; B1 धर्मज्ञो; Dn2 धर्मेष्टो; G4 धर्मो वा, G5 धर्मोय (for धर्मोऽथ) K4 भुजंगानां यथा शेष; D6 य° पितॄणा राजेंद्रो (submetric) — d) G1 [अ]थादित्यानाम्, G5 ह्या° (for आ°) N (Ś2 missing) यादसा(K4 पितॄणा; D6 जादसा)मिव चां (K3 Dn2 वां)बुराट्

27 D6 reads 27^{a} for the first time after 24^{ab}. — b) S वीरुधा(G3 वरूया)मशुमानिव — After 27^{ab}, S Cv ins.

41* सर्वेषामेव लोकाना विश्वस्य च यथा क्षय ।
विश्वोत्पत्तिस्थितिलये श्रेष्ठो नारायण प्रभु ।

[(L 1) G1 M अपि; G5 इय, Cv इह (for एव). T G2 विराट् (for क्षय) — (L 2) G3 4 -स्थिनिलय; G5 स्थिति° शेष; Cv स्थिनिश्चैव. G1 M विश्वो विश्वपति स्त्वीश° (for the prior half).]

— c) S एवं (for श्रेष्ठ). — d) Dn1 S मम (for स न).

28 a) S (G5 partly damaged) एकादशेमा वशगा — b) Ś1 सेनागा (for वशगा) B5 सदा (for ऽनघ) S (G5 partly damaged) अक्षो(G1 3 M3 5 °क्षौ)हिण्य स्तवानघ — c) Ś1 भ्रातृ, K1-3 याहि, K5 ताश° (for ताभि°) D2 5 शत्रून्प्रतिव्यूह्य भवान् — d) T G2-5 दितिजान् (for दानवान्).

29 a) Dn1 अस्माक (for प्रयातु). Dn1 T1 च; T2 G M स (for नो). — c) K5 योत्स्यामहे (for यास्या°) B1-4 Dc1 वयं त्वामनुयास्याम° — d) Cd वृषम् (for ऋषभम्).

30 K4 om 30^{abc} — a) K5 उग्रधन्वानमग्रेषु. — b) Some S MSS विष्फारयन् K5 श्रुतिस्वस्वनना दिता; B1-4 Dc1 दिव्यास्त्रग्रामपारग°. — c) D2, 4 7 8 नौ (for नो). K3 B Dc1 D1 अग्रेभवं त्वां तु (B1 [marg] °सर त्वां तु; B5 °भवंस्त्वा; Dc1 °भवतु त्वा) इष्ट्वा;

अग्रे भवन्तं दृष्ट्वा नो नार्जुनः प्रसहिष्यते ॥ ३०
ध्रुवं युधिष्ठिरं संख्ये सानुबन्धं सबान्धवम् ।
जेष्यामि पुरुषव्याघ्र भवान्सेनापतिर्यदि ॥ ३१
एवमुक्ते ततो द्रोणे जयेत्यूचुर्नराधिपाः ।
सिंहनादेन महता हर्षयन्तस्तवात्मजम् ॥ ३२
सैनिकाश्च मुदा युक्ता वर्धयन्ति द्विजोत्तमम् ।
दुर्योधनं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ३३

द्रोण उवाच ।
वेदं षडङ्गं वेदाहमर्थविद्यां च मानवीम् ।
त्रैयम्बकमथेष्वस्त्रमस्त्राणि विविधानि च ॥ ३४
ये चाप्युक्ता मयि गुणा भवद्भिर्जयकाङ्क्षिभिः ।
चिकीर्षुस्तानहं सत्यान्योधयिष्यामि पाण्डवान् ॥ ३५
संजय उवाच ।
स एवमभ्यनुज्ञातश्चक्रे सेनापतिं ततः । C 7 173 B 7 7 3 K 7 7 3

K4 अग्रे प्रयातु नो दृष्ट्वा, S दृष्ट्वा भवत ग्रामे —d) D6 7 8 मार्जुन (for ना°) Ś1 प्रहासिष्यति, K1-3 D1.4 7 8 प्रसहिष्यति, K4 5 B Dc1 Dn D2 3 5 6 प्रहरिष्यति, M2 प्रहनिष्यते (for प्रसहिष्यते)

31 a) Dn2 पुव (for ध्रुव) G1 4 M (except M4) सन्ये —b) S (except G5) ससैन्यं सहराघव —c) S जेतास्मि (G1 M2-5 °स्म) (for जेष्यामि) K4 D3 जेष्यामि भरतश्रेष्ठ (D3 °ष्ठ)

32 Before 32, K4 5 (sup lin) B Dc1 Dn2 D1-3 ins संजय उ° —a) Dc1 T M3-5 तदा (for ततो) K4 5 B Dc1 Dn2 D2 3 5 6 द्रोण (for द्रोणे) —b) B5 धराधिपा, D5 नरर्षभा —c) B2-4 Dc1 D5 S संहृष्टा (for महता) —d) B2-4 Dn1 D4 7 8 तवात्मजान्, T G2.4 तु पार्थिव

33 a) T G3 4 वेगिताश्च (for सैनिकाश्च) —b) B2-4 Dc1 वर्धयित्वा, S °यतो —Ś1 K1-3 5 B5 D1. 2 5 6 om 33cd —d) K4 प्रय° (for प्रार्थ°) B2-4 Dc1 युद्धायैव मनो दधे —K4 B1 5 Dn2 ins after 33 (B6 after 43*) an addl colophon [Sub-parvan B5 द्रोणाभिषेक —Adhy no K4 B5 5]

—After 33, Dn1 D7 8 ins

42* मेनिरे निहितान्पार्थानात्मनश्चोत्तमं यशः ।

Dn1 D7 8 cont Ś1 K1-3 5 B5 D1. 2 5 6 ins after 33ab B1 3 (marg) D2. 4 after 33

43* दुर्योधन तदा राजन्द्रोणो वचनमब्रवीत् ।

[B1 3 5 D2 3 5 ततो (for तदा) D2 transp राजन् and द्रोणो K3 इद (for द्रोणो)]

34 B1 D2 5 om the ref —a) S (except G1) वेदा(G3 देवा)न्षडङ्गान् D3 वेद्याहम्; G1 वेदांगम् (for वेदाहम्) —b) K4 अर्थं, B5 अनु; D3 9 अय (for अर्थ) Ś1 भारत, K1-3 मानद, B5 मानुषीं (for मानवीम्) D4 7 8 आथर्वं चैव मानव —c) Ś1 K3 D1 त्रैयम्बक, K5 त्र्यैंबक च Ś1 महेष्वेव, K1-3 D1 म(K3 D1 म)हेष्वस्त्रम्, K4 अयो शास्त्र, K6 महेष्वासम्, Dc1 अथायस्त्र —d) Ś1 K4 B Dc1 Dn2 D2 6 G1 (?) शास्त्राणि (for अ°) T G2-4 [अ]न्यानि यानि (for विविधानि)

35 a) K1 वचोप्युक्ता, K4 Dn2 D2 ये वा°; D4 ये ना° —c) G (except G2) M चिकीर्षंस्त (for °र्षुस्त) B2 5 G1 M1 2 सर्वान्, B4 समान्, D5 सत्य (for सत्यान्). —d) D4 7 8 पांडव (for °वान्) —After 35, N (Ś2 missing) ins

44* पार्षत तु रणे राजन्न हनिष्ये कथंचन ।
स हि सृष्टो वधार्थाय ममैव पुरुषर्षभ ।
योधयिष्ये तु सैन्यानि नाशयन्सर्वसोमकान् ।
न च मां पाण्डवा युद्धे योधयिष्यन्ति हर्षिता ।

[(L 1) Dn2 om from पार्षत up to तु (in line 3). B5 च (for तु) K4 om from the post half of line 1 up to the prior half of line 4 K6 B2 कदाचन (for कथ°). B1 3 4 Dc1 न हनिष्यामि कर्हिचित्, Dn1 हनिष्येह कथञ्चन (for the post half) —(L 2) D5 6 ममैष (for °व) K2 D2 पुरुषर्षभ°, B3-4 Dc1 नृपपुंगव; D7 8 भरत(D8 °वने)र्षभ (for पुरुष°) —(L 3) K5 corrupt; B1 5 D2 3 योधयिष्यामि (for °यिष्ये तु) K2 om post half of line 3 and prior half of line 4 Ś1 K1. 3 5 D1 -सैनिकान् (for -सोमकान्) —(L 4) K6 मे (for मां)]

36 a) S एवमुक्तोभ्य(G1 M1-3 5 °क्तेभ्य, G5 °क्तो झ)नुज्ञातस्तु —b) K1-3 S तदा (for तत) —c) Dn1 D4 7 8 श्रीमांस्तु (for द्रोण) D1 T G2-5 राजा (for राजन्) K4 om from राजन् up to वादित्रघोषो (in 38a)

द्रोणं तत्र सुतो राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ३६
अथाभिषिषिचुर्द्रोणं दुर्योधनमुखा नृपाः ।
सेनापत्ये यथा स्कन्दं पुरा शक्रमुखाः सुराः ॥ ३७
ततो वादित्रघोषेण सह पुंसां महास्वनैः ।
प्रादुरासीत्कृते द्रोणे हर्षः सेनापतौ तदा ॥ ३८
ततः पुण्याहघोषेण स्वस्तिवादस्वनेन च ।
संस्तवैर्गीतशब्दैश्च सूतमागधवन्दिनाम् ॥ ३९
जयशब्दैर्द्विजाग्र्याणां सुभगानर्तितैस्तथा ।
सत्कृत्य विधिवद्द्रोणं जितान्मन्यन्त पाण्डवान् ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

६

संजय उवाच ।
सेनापत्यं तु संप्राप्य भारद्वाजो महारथः ।
युयुत्सुर्व्यूह्य सैन्यानि प्रायात्तव सुतैः सह ॥ १
सैन्धवश्च कलिङ्गश्च विकर्णश्च तवात्मजः ।

---

37 K4 om 37 (cf v l 36) —ᵃ) B1 T G2-5 तथा (for अथ) Ś1 शिषिचुर्, D1 7 8 सि° (for षि°) —ᵇ) B1 (also) D6 -पुरोगमा ; D4 7 8 -मुखा रथा (for मुखा नृपा) — After 37ᵃᵇ, S ins

45* स्वस्तिवादरवैश्चान्यैः श्लक्ष्णैः पुण्यैर्मनोरमैः ।

—ᶜ) B D1.7 सैनापत्ये; T G M1 2 सेनापतिं D6 पुरा स्कन्दो ; G3 4 तदा (G4 °था) स्कन्द —ᵈ) D4 7 8 transp पुरा and सुरा° G5 यथा (for पुरा). D5 यथा च सुरसत्तमैः

38 K4 om up to घो (cf v l 36) Dn1 om 38. D3 4 om. 38ᵃᵇ —ᵃ) G5 तथा (for ततो) — D5 om (hapl) 38ᵇ-39ᵃ —ᵇ) K4 B1 4 Dn2 D3 शंखानां च, B3-4 Dc1 युयुत्सूनां (for सह पुंसां). B1 2 4 Dc1 महास्वन°, B3 °स्वनां ; S °स्मनां (for °स्वनैः) —ᶜ) B3 8 Dc1 अथ; B1 अथो, T1 G1 3-5 M1 2 ततो; T2 G2 M3-5 तदा (for कृते) D3 8 महास्वन प्रादुरासीद्. —ᵈ) B3-4 Dc1 S कृते ; D3 6 द्रोणे (for हर्षः) B3-4 Dc1 नृप; S रथ (for तदा)

39 D5 om 39ᵃ (cf v l 38) —ᵇ) Ś1 स्वनि नाद ; D4 7 8 स्वस्तिनाद, S माशीर्वाद (for स्वस्ति वाद). — Dn1 D4 7 8 transp 39ᶜᵈ and 40ᵃᵇ —ᶜ) K4 Dn2 D2 6 वीर ; K4 तुत (for गीत) K4 नादैश्च ; B1 2 -वाद्यैश्च (for -वादैश्च) S सूतमाग धवंदिनां —ᵈ) K3 -वन्दिभि (for °नाम्) S सम्नैर् गी° (G1 °ति)प्रशंसकै

40 Dn1 D4.7 8 transp 39ᶜᵈ and 40ᵃᵇ —ᵃ) K4 D2 द्विजाग्राणां ; D1 °°दीता, S मनोज्ञैश्च (for द्विजाग्र्याणां) —ᵇ) Ca d cite सुभगा° (as in text), Cdp सुभटा° B1 D1 3 4.7 8 तदा, Dn1 तत (for तथा) K4 सुभगैर्नर्तकैस्तथा ; S नर्त(G5 नृत्त)नैस्वत्र वे (G1 M1 2 सं) प्रति — After 40ᵃᵇ, K5 D2 5 6 ins

46* प्रादुरासीन्महाशब्दः कृते सेनापतौ द्विजे ।
सेनापत्ये महात्मानं सर्वे सहृष्टमानसाः ।

[(L 1) K5 महान् (for महा) — (L 2) K5 D2 सैनापत्ये K5 ते (for स) D6 सर्वशत्रुनिबर्हण (for the post half)]

—ᶜ) K6 Dc1 Dn1 D4 7 8 सत्कृत्य (for सत्कृत्य) B1-4 Dc1 D1 विधिना (for °वद्) —ᵈ) N (Ś2 missing) मेनिरे पांडवाञ्जितान्

Colophon om in K3 (Ś2 missing) — *Sub-parvan* K5 B1 D2 द्रोणाभिषेक. — *Day of Droṇa's Generalship* K3 प्रथमे.दिवसे — *Adhy name* K4 Dn सेनापत्या(K4 °ति)भिषेक ; D3 सेनाभिषेक, D5 द्रोणसेनापतिनिरूपणं ; G1 M1 2 सेनापतिकरण — *Adhy no* (figures, words or both). B1 2 Dn1 D2 8 S 5 (as in text), B3 6, Dc1 7. — *Śloka no* Dc1 42, Dn1 43.

6

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 1 1).

1 B1 om the ref G3 ins श्रीकृष्णाय नमः before the ref D1 ins ॐ after the ref K4 om. 1. —ᵃ) B (except B1) G2 सैनापत्य, Cd सेनापत्य (as in text) Dn1 D4 7 तत प्राप्य, D3 corrupt, G1 M तु समप्राप्तो ; Cd सुसंप्राप्य (for तु संप्राप्य) —ᵇ)

दक्षिणं पार्श्वमास्थाय समतिष्ठन्त दंशिताः ॥ २
प्रपक्षः शकुनिस्तेषां प्रवरैर्हयसादिभिः ।
ययौ गान्धारकैः सार्धं विमलप्रासयोधिभिः ॥ ३
कृपश्च कृतवर्मा च चित्रसेनो विविंशतिः ।
दुःशासनमुखा यत्ताः सव्यं पार्श्वमपालयन् ॥ ४
तेषां प्रपक्षाः काम्बोजाः सुदक्षिणपुरःसराः ।
ययुरश्वैर्महावेगैः शकाश्च यवनैः सह ॥ ५
मद्रास्त्रिगर्ताः साम्बष्ठाः प्रतीच्योदीच्यवासिनः ।
शिबयः शूरसेनाश्च शूद्राश्च मलदैः सह ॥ ६
सौवीराः कितवाः प्राच्या दाक्षिणात्याश्च सर्वशः ।
तवात्मजं पुरस्कृत्य सूतपुत्रस्य पृष्ठतः ॥ ७
हर्षयन्सर्वसैन्यानि बलेषु बलमादधत् ।
ययौ वैकर्तनः कर्णः प्रमुखे सर्वधन्विनाम् ॥ ८
तस्य दीप्तो महाकायः स्वान्यनीकानि हर्षयन् ।
हस्तिकक्ष्यामहाकेतुर्बभौ सूर्यसमद्युतिः ॥ ९
न भीष्मव्यसनं कश्चिद्दृष्ट्वा कर्णममन्यत ।
विशोकाश्चाभवन्सर्वे राजानः कुरुभिः सह ॥ १०
हृष्टाश्च बहवो योधास्तत्राजल्पन्त संगताः ।
न हि कर्णं रणे दृष्ट्वा युधि स्थास्यन्ति पाण्डवाः ॥ ११
कर्णो हि समरे शक्तो जेतुं देवान्सवासवान् । C 7 189 B 7 7 21 K 7 7 21

D_7 G_5 भरद्वाजो —^{c}) D_6 सर्वं (for व्यूह्य) —^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} $D_{1\ 6}$ वृत (for सह)

2 ^{a}) $K_{1\ 4\ 5}$ $D_{5\ 6}$ सैंधवा(D_6 °वै)श्च कालिंगा(K_4 °ग, D_5 °गै)श्च —^{c}) S पक्षम् (for पार्श्वम्) After पार्श्वं, Dn_2 reads for the first time the portion of the text from कृतवर्मा (in 4^{a}) up to प्रपक्षा (in 5^{a}), repeating the same in its proper place —^{d}) K_3 $G_{1\ 3-5}$ M दासिता; K_4 Dn_2 सैनिका (for दंशिता)

3 K_4 reads 3 twice —^{a}) $G_{3\ 4}$ प्रपक्ष, Cd अपक्ष, Ca v प्र° (as in text) —^{b}) G_2 प्रवरैश्च महारथै —$Ś_1$ K_{1-3} $D_{1\ 5}$ om (hapl) 3^{cd} —^{c}) K_4 युक्तो (for ययौ) —^{d}) G_5 विम*, $M_{3\ 4}$ विमल

4 For the repetition in Dn_2, cf v l 2 —^{c}) K_4 योधा (for यत्ता) —^{d}) Dn_1 $M_{3\ 4}$ सव्य (for सव्यं) K_4 $B_{1.\ 5}$ Dn_2 S पक्षम् (for पार्श्वम्)

5 For the repetition in Dn_2, of v l 2 —^{a}) $Ś_1$ Dn_1 $D_{2-5\ 7\ 8}$ प्रपक्ष $Ś_1$ D_1 काम्भोजा, K_4 lacuna, D_8 कांयोज. T G_2 तेषां पक्ष प्रपक्षश्च, G_{3-5} तेषां पक्षप्रपक्षाश्च —^{b}) K_5 B_5 पुरोगमा (for -पुरःसरा)

6 K_4 om (hapl.) 6 —^{a}) S अंगास (for मद्रास्) —^{b}) B Dc_1 मालवा (for वासिन) —^{c}) $Ś_1$ B Dn_2 D_3 T G_2 शिवय; K_1 शिवश्च, $K_{2\ 3}$ शिवा(K_3 °बा)श्च (for शिबय) K_5 सूरसेनाथा; $D_{5\ 7\ 8}$ सूरसेनाश्च. —^{d}) B_3 G_1 M मद्राश्च (for शूद्राश्च) K_1 मलवै, K_5 $D_{2\ 5}$ दरदै, B_5 मानवै; $D_{3\ 6}$ मालवै, D_4 मलै (submetric), D_7 मलयै (for मलदै) B_1 शूद्राश्च नरपुंगवा, T G_{2-5} मलदै (G_3 °दा) सहसैंधवा ($G_{3\ 5}$ °वै).

7 ^{d}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ D_1 सूतपुत्र च, Dc_1 Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ °पुत्रश्च (for °पुत्रस्य) B_{2-4} पृष्ठगा, Dc_1 पृष्ठग (for °त).

8 Dn_2 reads 8^{ab} twice —^{a}) $K_{3\ 4}$ $B_{3\ 4}$ Dn_2 (first time) D_3 हर्षयत स्वसैन्यानि, Dc_1 °यतश्च सै°; Dn_2 (second time) प्रवर सर्वयोधाना. —^{b}) K_4 Dn_2 (second time) D_3 आदधु, D_5 आदराव्, D_6 आदधात्; T_1 आददन्; T_2 $G_{3\ 4}$ आदधन् (for °धत्) B_3 स्ववीर्यरणमादधत्, Dn_2 (first time) प्रायात्तव सुतै सह —^{c}) Dn_1 श्रुत्वा (for कर्ण) —^{d}) $D_{4\ 7\ 8}$ प्रमुखे; G_4 प्रमुख (for प्रमुखे)

9 ^{a}) $G_{3\ 4}$ M_{3-5} तस्य दीप्ता महाकाया —^{b}) D_5 तानि (for स्वानि) —^{c}) $K_{4\ 5}$ Dc_1 Dn हस्तिकक्षो; B °कक्षा, $D_{1-2\ 5}$ °कक्ष्यो, $D_{4\ 8}$ °कक्षौ, D_6 °कक्षी; D_7 °कक्ष्यैर्; G_4 °कक्ष्य- (for °कक्ष्या) K_1 महेष्वासा (for -महाकेतुर्) —^{d}) $Ś_1$ समप्रभ, K_4 Dn_2 D_3 इवोदित (for समद्युति)

10 S transp 10^{ab} and 10^{cd} —^{a}) S (except G_5) किंचिद् —K_4 om 10^{c}–11^{c}. —^{c}) S विशोका समपद्यत

11 K_4 om 11^{abc} (cf. v l 10) —^{a}) Dc_1 पृष्टे; Dn_2 D_4 दृष्ट्वा (for हृष्टाश्) G_1 $M_{3\ 4}$ यौधास् —^{b}) $K_{2.\ 5}$ D_5 तत्र जल्पति (K_2 °त), Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ तदाजल्पत, D_6 तत्राजल्पत S तत्र जल्पति सयुगे

किमु पाण्डुसुतान्युद्धे हीनवीर्यपराक्रमान् ॥ १२
भीष्मेण तु रणे पार्थाः पालिता बाहुशालिना ।
तांस्तु कर्णः शरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्यत्यसंशयम् ॥ १३
एवं ब्रुवन्तस्तेऽन्योन्यं हृष्टरूपा विशां पते ।
राधेयं पूजयन्तश्च प्रशंसन्तश्च निर्ययुः ॥ १४
अस्माकं शकटव्यूहो द्रोणेन विहितोऽभवत् ।
परेषां क्रौञ्च एवासीद्व्यूहो राजन्महात्मनाम् ।
प्रीयमाणेन विहितो धर्मराजेन भारत ॥ १५
व्यूहप्रमुखतस्तेषां तस्थतुः पुरुषर्षभौ ।
वानरध्वजमुच्छ्रित्य विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १६

ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मताम् ।
आदित्यपथगः केतुः पार्थस्यामिततेजसः ॥ १७
दीपयामास तत्सैन्यं पाण्डवस्य महात्मनः ।
यथा प्रज्वलितः सूर्यो युगान्ते वै वसुंधराम् ॥ १८
अस्यतामर्जुनः श्रेष्ठो गाण्डीवं धनुषां वरम् ।
वासुदेवश्च भूतानां चक्राणां च सुदर्शनम् ॥ १९
चत्वार्येतानि तेजांसि वहञ्श्वेतहयो रथः ।
परेषामग्रतस्तस्थौ कालचक्रमिवोद्यतम् ॥ २०
एवमेतौ महात्मानौ बलसेनाग्रगावुभौ ।
तावकानां मुखं कर्णः परेषां च धनंजयः ॥ २१

— d) T G1-3 जये; G1 M युद्धे (for युधि)

12 b) S अपि ध्रुवं (for मयासयान्). — c) K6 D2 किं नु (for किमु) K4 B1-4 Dc1 S किं पुन (K4 किं नु [submetric]) पांडवान्युद्धे

13 a) K4 हि पुरा; B2 हि रणे; T G3.6 समरे (for तु रणे) — b) Dn1 D4.7.8 बाहु(D8 बल)-दर्शिना; T G1.2.4 धन्वशालिन (for बाहुशालिना). — c) K4 तवद् (hypermetric) (for तांस्) Ś1 K1.2 घोरैर् (for तीक्ष्णैर्). B3 शितैर्बाणैर् (for शरैस्तीक्ष्णैर्). — d) Ś1 D4.7.8 मयदा; K1-3 D1 सर्वेदा; K4 B1-4 Dc1 Dn2 D2 मयुगे, B2.3 संगरे; Dn1 [अ]मशय (for [अ]संशयम्).

14 a) G3 सेना (for ऽन्योन्य) T G1-3 एवं ब्रुव-माणा (G1 °ण) सेना — b) K5 D2.5 रोमा (for रूपा) — c) T G3.4 पूजयंतस्त K5 ते (for च) — d) T G3.4 प्रशंसंतस्त. B3 (marg as in text) निर्ययु पार्थीरया

15 Before 15, Dn1 D4.7.8 ins संजय उवाच — c) Dn1 च मः; Ca.d क्रौञ्च (as in text) — d) D2 transp व्यूहो and राजन् — f) T G1-3 मारिष (for भारत)

16 a) D2.1 प्रतस्थु (for तस्थतु) K4 पुरुषावुभौ (for °पर्षभौ) S साग्निवतौ (T G1.2 °तो) भरतर्षभ — c) K5 Dc1 उत्सृज्य; Dc1 Dn2 D2 उत्सृज्य; Dn1 उद्धृत्य (for उच्छ्रित्य)

17 a) G1 M1.2 ककुद — b) B3 Dn2 D2 धाम, Ś1 Dn1 लक्ष्य (for लक्ष्म) Ś1 धनुर्भृतां — d) Dn1 D4.7.8 पांडवस्यामितौजस

18 G5 damaged — a) Dn1 D4.7.8 तापयामास (for दीप°). — b) B4 Dn1 D4.7.8 कौरव्यस्य (for पाण्डवस्य). — d) G1 M1.2 वसुधरा. — After 18, K5 ins

47* अर्जुनेन तथा राजन्व्यापिता भारती चमू ।

while B Dc1 Dn2 D5.6 ins after 18

48* दीप्यन्दृश्येत हि तथा केतु सर्वत्र धीमत ।

[Dn2 प्रदृश्यन्दृश्यते तत्र (D5 राजन्) (for the prior half) Dn2 D5 पार्थस्य (for सर्वत्र). Dc1 केतु कल्याण दर्शन , D6 तथा केतुर्महात्मन (for the post half)]

19 G5 damaged — a) B Dc1 D5 योधानाम्; G2.5 अगृह्णताम् (hypermetric) (for अस्यताम्). — c) K5 D2.5 T1 G2 अस्त्राणां च, T2 G3.4 चक्र चास्य (for चक्राणां च).

20 b) K2 वपद्; D1 वहेच्; G5 वाह ; Ca वह°; Cd वाह , Cdp रथ (for वहन्). Ś1 K1.2 D1 चैव (for श्वेत). K1 D1 हयं; K3 हये (for हयो) Dn1 [ऽ]र्जुन (for रथ). — c) K5 D2.5 चाग्रतस् (for अग्रतस्) — d) K4 Dc1 D5 इवोदित (for °द्यतम्)

21 a) N (Ś2 missing) एव तौ तु (Dn2 तु, D5 च) महात्मानौ — b) B (except B1) Dc1 पर ; Dn1 बलन्- (for बल) S -सागरगाव् (for सेनाग्र°) Ca d cite बल°; Cd अग्रे also — c) K1-3 D1 मुख°; K5 B Dc1 Dn D2.6.8 मुखे (for मुख) — d) Dc1 S तु (for च) D2 संजातो वै न संजय .

ततो जाताभिसंरम्भौ परस्परवधैषिणौ ।
अवेक्षेतां तदान्योन्यं समरे कर्णपाण्डवौ ॥ २२
ततः प्रयाते सहसा भारद्वाजे महारथे ।
अन्तर्नादेन घोरेण वसुधा समकम्पत ॥ २३
ततस्तुमुलमाकाशमावृणोत्सदिवाकरम् ।
वातोद्धूतं रजस्तीव्रं कौशेयनिकरोपमम् ॥ २४
अनभ्रे प्रववर्ष द्यौर्मांसास्थिरुधिराण्युत ।
गृध्राः श्येना बडाः कङ्का वायसाश्च सहस्रशः ।
उपर्युपरि सेना ते तदा पर्यपतन्नृप ॥ २५
गोमायवश्च प्राक्रोशन्भयदान्दारुणान्रवान् ।
अकार्षुरपसव्यं च बहुशः पृतनां तव ।
चिखादिषन्तो मांसानि पिपासन्तश्च शोणितम् ॥ २६
अपतद्दीप्यमाना च सनिर्घाता सकम्पना ।
उल्का ज्वलन्ती संग्रामे पुच्छेनावृत्य सर्वशः ॥ २७
परिवेषो महांश्चापि सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ।
भास्करस्याभवद्राजन्प्रयाते वाहिनीपतौ ॥ २८
एते चान्ये च बहवः प्रादुरासन्सुदारुणाः ।
उत्पाता युधि वीराणां जीवितक्षयकारकाः ॥ २९ C 7 208 B 7 7 41 K 7 7 40

---

22 a) B2–4 Dc1 D4. 7 8 यत्तौ, S यौ तौ (for ततो). Dc1 जाता च Dc1 M1 2 -सरब्धौ (for -संरम्भौ) Dn2 D3 6 तौ जा(Dn2 D3 या)तावविसरब्धौ — b) B1 हितैषिणौ, Dn1 जयैषिणौ (for -वधै°) — c) Ś1 Dn1 D3 6 अवे(Ś1 °वै)क्षता, K1. 4 B5 D2 अवे(B5 °व)क्ष्येता (for अवेक्षेता) S दृष्ट्वान्योन्य रणे कोपात् — d) T G2. 4 पेततु, G1 3 वेप(G3 °पि)तु, G5 निपेतु (for समरे) D6 कृष्णपाण्डवौ. —After 22, D3 6 ins

49* दिधक्षन्तौ रणे क्रुद्धौ नेत्राभ्यामितरेतरम् ।
निश्वसन्तौ महावीर्यौ धुन्वानौ धनुषी दृढौ ।
समुच्छ्रितपताकेन ध्वजेन रथिनां वर ।
आचार्यं कुरुपाण्डूनां संग्रामशिरसि स्थित ।

23 a) B5 एव, Dn2 तया (for तत) S सम्प्राप्ते तु सहसा. — c) B Dc1 Dn2 D3 6 आर्तनादेन; D4 7 8 महानादेन (for अन्तर्ना°) K1–3 घोषेण (for घोरेण) S सिंहनादेन महता — d) K1 Dn1 समकंपयत् (for °कम्पत)

24 a) D (except Dc1 Dn2 D1. 8) तुमलम् — b) B5 रथोद्धूतं, D7 वाताधरं, D8 वातोद्धुतं, G5 ततो द्धूतं (for वातोद्धूत) — d) Dn1 कौशेयकसमप्रभ, Cv as in text Cd cites कौशेयं

25 a) Dn1 प्रववर्षे, D3 6 प्रत्यवर्षं (for प्रववर्षं) B Dc1 Dn2 ववर्ष द्यौरनभ्रापि, S अनभ्रे वर्षति व्योम्नि — b) K5 रुधिरान्विता, Dc1 °णि च; Dn1 °ण्यत; G3 °ण्यथ (for °ण्युत) — c) K4 सेना (for श्येना) Ś1 Dn2 Cd वडा ; K1–3 D1 वटा, K4. 5 B1. 3 Dc1 Ca वला, B2 4 5 Dn1 D2 5 6 बका, D3 शिवा ; D8 बरा (for वडा) D2 5 काका (for कङ्का) S (except G3) गृध्रा कका (G4 °क) वला (M1 2 °ळ) श्येना — d) Dn2 महौजस (for सहस्रश)

26 b) K4 भयदा, D4 7 8 भैरवान् (for भयदान्) K5 स्वरान् (for रवान्) Dn1 सर्वतो भैरवान्रवान्; T1 G3 दारुणा भैरवस्वना, T2 G1 3–5 M भैरवा दारुणस्वरा (G5 °ना) — c) D7 आकार्षुर्, D8 अपकार्षुर् (hypermetric) (for अका°) Dn1 आकर्षुश्चापसव्य च — d) K4 S transp बहुश and पृतनां K1 च तत् (for तव) — e) K4 D1 4 6 8 विखादिषवो, D2 5 G5 चखादि° (for चिखादि°) — f) G5 लोहितं (for शोणितम्)

27 a) B (except B4) Dc1 S अ(Dc1 प्रा)पतन् (for अपतद्) K4 B (except B4) Dc1 D5 S दीप्यमानाश्च (for °माना) — b) D2 5 [अ]तिकपना (for सकम्पना) K4 B (except B4) Dc1 सनिर्घाता स(Dc1 सु)कपना ; S निर्घाताश्च सुदारुणा Ca d cite सकम्पना — c) K5 B1–3 S ज्वलत्य, Dc1 ज्वलत (for ज्वलन्ती) S सेनांते (for सग्रामे) — After 27c, K5 reads निर्घाता सकपना । श्मशाने रुते नारा (sic) — d) K5 D2 5 शब्देन (for पुच्छेन) K4 सर्वत, D6 रोदसी (for सर्वश). S उच्चैरावृत्य सर्वत (G2 सास्थिता, G4 सर्वश)

28 a) Ś1 K1–4 D6 परिवेशो D8 महांतश्चो (?); S महाश्चैव — K1 om. 28b. — c) K5 (sup lin) [उ]दये (for [अ]भवद्)

29 b) B4 दुरासद (for सुदारुणा) — c) S उत्पातास्तव सेनाया (G2–4 °या) — d) Dn1 जीवन (for जीवित) D8 -कारणा (for °का) S प्रयाते सत्यविक्रमे

30 b) B1–4 Dc1 Dn D4 7 8 Cd जयैषिणां (for

ततः प्रववृते युद्धं परस्परवधैषिणाम् ।
कुरुपाण्डवसैन्यानां शब्देनानादयञ्जगत् ॥ ३०
ते त्वन्योन्यं सुसंरब्धाः पाण्डवाः कौरवैः सह ।
प्रत्यघ्नन्निशितैर्बाणैर्जयगृद्धाः प्रहारिणः ॥ ३१
स पाण्डवानां महतीं महेष्वासो महाद्युतिः ।
वेगेनाभ्यद्रवत्सेनां किरञ्शरशतैः शितैः ॥ ३२
द्रोणमभ्युद्यतं दृष्ट्वा पाण्डवाः सह सृञ्जयैः ।
प्रत्यगृह्णंस्तदा राजञ्शरवर्षैः पृथक्पृथक् ॥ ३३
संक्षोभ्यमाणा द्रोणेन भिद्यमाना महाचमूः ।
व्यशीर्यत सपाञ्चाला वातेनेव बलाहकाः ॥ ३४
बहूनीह विकुर्वाणो दिव्यान्यस्त्राणि संयुगे ।
अपीडयत्क्षणेनैव द्रोणः पाण्डवसृञ्जयान् ॥ ३५
ते वध्यमाना द्रोणेन वासवेनेव दानवाः ।
पाञ्चालाः समकम्पन्त धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ३६
ततो दिव्यास्त्रविच्छूरो याज्ञसेनिर्महारथः ।
अभिनच्छरवर्षेण द्रोणानीकमनेकधा ॥ ३७
द्रोणस्य शरवर्षैस्तु शरवर्षाणि भागशः ।
संनिवार्य ततः सेना कुरूनप्यवधीद्बली ॥ ३८
संहृत्य तु ततो द्रोणः समवस्थाप्य चाहवे ।
स्वमनीकं महाबाहुः पार्षतं समुपाद्रवत् ॥ ३९

वधै°) S तुमुल रो(G5 लो)महर्षणं —°) K1 3 4 -सेनानां; B2 Dc1 G5 योधानां, B3 4 T G1-4 M -यौधाना (for सैन्यानां) Dn1 कुरूणां पाडुसैन्यानां. —d) Ś1 शब्देनानर्दयन्, K1. 2 °नदयन्; K3 B Dc1 Dn2 D1 3 °पूरयज् (D3 °यन्), D2 4 7 8 G1 2 M3. 4 °नादयन्; D6 °नादयज् (submetric) (for शब्देनानाद यज्) D4 7 8 दिश°, G3 नभ° (for जगत्).

31 a) D2 तेन्योन्यं च (for ते त्वन्योन्य) S समा रब्धा (for सुसं°) D5 ते त्वन्योन्यसंरब्धा (submetric). —b) B2 Dc1 S सह कौरवै (by transp), B3. 4 सह कौरवा Ś1 कौरवा पांडवैः सह —c) N (except Ś1, Ś2 missing) शस्त्रैर् (for बाणैर्) —d) K1 4 5 D (except D1) T G2 जयगृध्रा T G1 3-5 M प्र(G5 स)मन्यव° (for प्रहारिण)

32 a) B1 D3 6 G2 महतां —b) K4 D5 महामति° (for °द्युति°) —c) K5 प्राद्रवत्; D4 7 8 [अ]भ्यप तत् (for [अ]भ्यद्रवत्) D3 6 सैन्य —d) Dn2 D3 6 परान्; D2 5 शनै° (for शितै)

33 a) K2 अभ्यद्भुतं; B3 4 Dc1 अभ्युदितं, S अभ्यागत (for अभ्युद्यत) —c) Ś1 K B2-4 Dc1 Dn1 D4 6 ततो, T G3 4 तथा (for तदा).

34 a) Ś1 K1. 5 Dn2 D3 5 संक्षोभ्यमाना; D2 T1 विक्षोभ्यमाणा — G5 om. (hapl) 34b–36a —b) K5 (sup lin as in text) D5 विद्यमाना; B5 क्षोभ्यमाना (for भिद्य°) S (G5 om.) च सा (for महा-). —c) D4 7 8 च (for स) —d) K2 5 D3 G1 3 M1. 2 वातेनैव B2 3 (marg) 4 Dc1 मेघानीवा(B3 °स्रीरा) निलेरिता (sic), B3 मेघा इवानिलेरिता°.

35 D4 om 35a–36b G5 om 35 (cf v 1 34) —a) B4 बहूनीव, Dn1 S (G5 om.) °न्यपि, D5. 6 °निह, D7 8 °नि हि (for °नीह) —b) B2-4 Dc1 वीर्यवान् (for संयुगे) —c) D2 अपातयत् (for अपीड°) K1 अपीडयन्त्रणेनैव —d) D8 सजयान् (for सृञ्ज यान्)

36 D4 om. 36ab (cf v 1 35) G5 om. 36a (cf. v 1 34) —a) S (G5 om) हन्यमाना (for वध्य°) — K2 om. 36cd —c) K1 पांचाल°, B4 T पचाला , M3-5 पांडवा (for पाञ्चाला)

37 a) K5 स हि (for ततो). —b) Dn2 महा बला , D3 S °बल° (for °रथ°) —c) K2 T G3-5 अच्छिनत्, K4 Dn1 अभिदत् (for अभिनत्) —d) Dc1 अनेकश° (for °कधा)

38 a) Ś1 द्रोणश्च, D5 द्रोणस्तु. B1. 5 G2 शरवर्षेण; Dn D3 T G1 3-5 M °वर्षाणि; D4 7 8 °वर्षं तु (for °वर्षैस्तु) K5 D2 5 च (for तु). —b) Dn1 D4, 7 8 T G2-5 शरवर्षेण, Dn2 D3 G1 M °वर्षैस्तु (for °वर्षाणि). B Dc1 T G1. 2 4 5 M पार्षत°; G3 संयुगे (for भा गश°). —c) B Dc1 S सर्वान् (for सेनां) —d) K5 D2 5 अभ्यवधीद् (D5 °धाद्); Dn1 अप्यवधद्; D6 अभ्यद्रवद्; S अभ्यपतद् (for अप्यवधीद्) B2-4 Dc1 कुरूनप्याजघान ह, Dn2 D3 कुरूणां न्यवधीद्बली

39 a) K2 D4 7 8 संहृत्य; B Dc1 संवृत्य; D3 संहृप्य, D6 संहन्य, S संगृह्य, Bom ed. संयम्य (for संहृत्य) Dn1 च (for तु) —b) T G2-4 समुपस्थाप्य (for समव°) —d) S समभिद्रवत् (M1 °वन्) (for समुपा°).

स बाणवर्षं सुमहदसृजत्पार्षतं प्रति ।
मघवान्समभिक्रुद्धः सहसा दानवेष्विव ॥ ४०
ते कम्प्यमाना द्रोणेन बाणैः पाण्डवसृञ्जयाः ।
पुनः पुनरभज्यन्त सिंहेनेवेतरे मृगाः ॥ ४१
अथ पर्यपतद्द्रोणः पाण्डवानां बलं बली ।
अलातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४२
खचरनगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या
चलदनिलपताकं ह्लादिनं वल्गिताश्वम् ।
स्फटिकविमलकेतुं तापनं शात्रवाणां
रथवरमधिरूढः संजहारारिसेनाम् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

७

संजय उवाच ।
तथा द्रोणमभिघ्नन्तं साश्वसूतरथद्विपान् ।
व्यथिताः पाण्डवा दृष्ट्वा न चैनं पर्यवारयन् ॥ १
ततो युधिष्ठिरो राजा धृष्टद्युम्नधनंजयौ ।
अब्रवीत्सर्वतो यत्तैः कुम्भयोनिर्निवार्यताम् ॥ २
तत्रैनमर्जुनश्चैव पार्षतश्च सहानुगः । C 7 226 B 7 63 K 7 63

---

40 a) S स तु बाणमयं वर्षं — b) T G3 4 5 प्रासृजत्, G1 M व्यसृजत्, G2 प्राहिणोत् (for असृजत्) — c) K4 Dc1 Dn2 D2 6 G3 मघवा (for मघवान्) Dn1 G5 सहसा (G5 समरे) क्रुद्ध॰ (for समभिक्रुद्ध॰) — d) Dn1 समंताद्दानवान्प्रति

41 a) Dn2 वध्यमाना, D3 काल्य॰, D4 7 8 G2 हन्य॰ (for कम्प्य॰) — b) G1 पार्षत (for पाण्डव) D6 7 सजया (for सृञ्जया) — d) Ś1 सिंहेनेव वन (for ॰नेवेतरे)

42 a) B2–5 Dc1 D1 T1 G4 तथा (for अथ) K1–4 D8 पर्यापतद्; B Dc1 D1. 8 पर्यचरद्, D2 पर्यवपद् (for पर्यपतद्) D4 अन्वपर्यपतद्द्रोणः; D7 अजा पर्यतद्रोण (sic) — b) K3 5 B2–5 D (except Dn D1. 3 6) चरं बले; S अनीकिनीं (for बल बली)

43 a) K6 (sup lin as in text) खचरदारणकल्प; Cv ॰नगरकल्प (as in text) D2 शास्त्रवृष्ट्या ज्वलत (for कल्पित शास्त्रदृष्ट्या) — b) Dn2 चलदनल- (for ॰निल) B2–4 Dc1 पवनद्रु (Dc1 ॰धु) तपताका; D8 ज्वलदनलपताका, T G2 M2–5 पवनचलपताक, M1 पवनवनचलाक (for चलदनिलपताक) K5 D5 पताका (for -पताक) Ś1 K1. 3–5 Dn2 D6 ह्ला (Dn2 ह्रा) दिवं, K4 ह्लादिन; B1. 5 Dn1 D2–4 7 8 ह्लादन, B2–4 Dc1 शोभित, D5 प्रादिवं; G2 हेपिवैर्, G5 ह्लादिनी (for ॰न) Dn2 वेगिताश्व; D8 वल्गितं च, D5 चालिताश्वं, D7 8 त्वि (D8 शि) दिताश्व (for वल्गि॰) — c) D5 स्फुटितविमलकेतुम् B Dc1 त्रासनं, D5 तापितं (for तापन) — d) S शत्रुसेनां (G3 सैन्य) जगाहे (for संजहारारिसेनाम्)

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Editions द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* K3 प्रथमे दिवसे — *Adhy name* K5 B5 Dn D2 3 सेनानिर्याण, G1 M1 2 द्रोणसमरावतार — *Adhy no* (figures, words or both) K2 3 B1 2 Dn1 D2 3 S 6 (as in text), K4 B5 7, Dc1 8 — *Śloka no* Dc1 46, Dn1 44

7

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf. v 1 7 1 1).

1 G3 ins श्रीकृष्णाय नम before the ref D1 ins ॐ after the ref. — a) K4 5 B5 D1. 5 ततो; T तदा (for तथा) D4 7 8 S अरीन्घ्नत (for अभिघ्नन्त) — b) Ś1 K2. 3 D1 -द्विप; G1 M -द्विपा (for द्विपान्) K4 साश्वसूतमय द्विप — c) S राजन् (for दृष्ट्वा) — d) K3 परिवारयन्, S प्रत्यवा॰ (for पर्यवा॰)

2 c) B (except B5) Dc1 सर्वयत्नेन (for सर्वतो यत्तै॰) D6 यत्नै, S यत्नात् (for यत्तै॰)

3 a) K6 D1. 6–8 तत्रैवम्; B1 Dn1 अथैनम् (for तत्रैनम्) — b) K5 D2 5 6 सहानुज; G1 M महारथ (for सहानुग) T G2–5 धृष्टद्युम्नश्च पार्षत।

पर्यगृह्णंस्ततः सर्वे समायान्तं महारथाः ॥ ३
केकया भीमसेनश्च सौभद्रोऽथ घटोत्कचः ।
युधिष्ठिरो यमौ मत्स्या द्रुपदस्यात्मजास्तथा ॥ ४
द्रौपदेयाश्च संहृष्टा धृष्टकेतुः ससात्यकिः ।
चेकितानश्च संक्रुद्धो युयुत्सुश्च महारथः ॥ ५
ये चान्ये पार्थिवा राजन्पाण्डवस्यानुयायिनः ।
कुलवीर्यानुरूपाणि चक्रुः कर्माण्यनेकशः ॥ ६
संगृह्यमाणां तां दृष्ट्वा पाण्डवैर्वाहिनीं रणे ।
व्यावृत्य चक्षुषी कोपाद्भारद्वाजोऽन्ववैक्षत ॥ ७
स तीव्रं कोपमास्थाय रथे समरदुर्मदः ।
व्यधमत्पाण्डवानीकमभ्राणीव सदागतिः ॥ ८
रथानश्वान्नरान्नागानभिधावंस्ततस्ततः ।
चचारोन्मत्तवद्द्रोणो वृद्धोऽपि तरुणो यथा ॥ ९
तस्य शोणितदिग्धाङ्गाः शोणास्ते वातरंहसः ।
आजानेया हया राजन्नविभ्रान्ताः श्रियं दधुः ॥ १०
तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं यतव्रतम् ।
दृष्ट्वा संप्राद्रवन्योधाः पाण्डवस्य ततस्ततः ॥ ११
तेषां प्रद्रवतां भीमः पुनरावर्ततामपि ।

— After 3^{ab}, T G_{2-5} M_{3-5} read 6^{ab} for the first time, repeating the same in its proper place, while G_1 $M_{1,2}$ read the same after 3^{ab} — ^{c}) K_{1-3} B Dc_1 Dn_1 D_1 प्रत्य(K_1 °ति)गृह्णस्, K_5 पर्यं गृह्णन् (for पर्यगृह्णंस्) B_{2-4} Dc_2 तथा S तत्र (for सर्वे). — ^{d}) K_3 B_5 T समापेतुर्, G M °गच्छन् (for °यान्त) Dn_3 D_3 महारथ — After 3, $Ś_1$ reads 6^{ab}, while Dn_1 reads 5^{ab}

4 G_5 damaged — ^{a}) $Ś_1$ B_2 केकयो, K_5 Dc_1 $D_{4,7}$ कैकया; Dn $D_{2,3,5,6,8}$ $M_{4,5}$ कैकेया, M_3 केकेया (for केकया). — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1,3,4}$ B_5 Dn $D_{3,6}$ G_{3-5} च (for ऽथ) $M_{1,2}$ धृष्टद्युम्नो महारथ° — ^{c}) Dn_3 $D_{3,6}$ M_2 मत्स्यो; T $G_{1,5}$ $M_{1,4}$ मात्स्यो; G_2 $M_{3,5}$ मात्स्यौ; $G_{3,4}$ मात्स्या (for मत्स्या) — ^{d}) B_1 $G_{1,3}$ M द्रुपदश्च (for °दस्य) Dn_3 D_3 [आ]त्मजस्तथा; S [आ]त्मजे सह (G_5 om. ह) (for [आ]त्मजास्तथा)

5 Dn_1 reads 5^{ab} after 3. G_5 damaged. — ^{a}) $K_{3,4}$ om (hapl) from सहृष्टा up to चेकितानश्च (in 5^{c}) $Ś_1$ च संरब्धा, $K_{2,5}$ D_1 च सक्रुद्धा, $D_{2,5}$ सुसक्रुद्धा (for च संहृष्टा) — $K_{1,2}$ D_1 om. (hapl.) 5^{bc} — ^{b}) Dn_1 $D_{3,7,8}$ M_3 च (for स) — ^{c}) Dn_3 D_3 संहृष्टो (for संक्रुद्धो) — ^{d}) D_4 महारथा°.

6 $Ś_1$ reads 6^{ab} after 3 T G_{2-5} M_{3-5} read 6^{ab} for the first time after 3^{ab}, while G_1 $M_{1,2}$ read the same after 3^{ab} — ^{b}) Dn_1 वशानुगा°, S (all [except G_1 $M_{1,2}$] first time) [अ]नुसैनिका (for [अ]नुयायिन°) — ^{c}) K_1 Dn_1 कुलवीर्याणि, T_2 G_{3-5} बलवीर्यानु (for कुल°) — ^{d}) $D_{7,8}$ T G_{3-5} [अ]नेपश (for [अ]नेकशः)

7 ^{a}) B Dc_1 मरक्ष्य(B_2 °क्ष)माणां; Dn_1 निगृह्य माणा; $D_{4,7,8}$ संवृष्य(D_7 °ष्य)माणां, S स(T स) भिद्यमानां; Ca d सगृह्यमाणां (as in text) G_1 M स्वा (for तां) — ^{b}) B (except B_5) Dc_1 transp पाण्डवैर् and वाहिनीं — ^{c}) K_1 Dn_1 आवृत्य, Cd व्यावर्त्य; Ca व्यावृत्य (as in text). B_{1-4} Dc_1 Dn_1 क्रोधाद्; B_5 राजन् (for कोपाद्)

8 ^{a}) K_2 Dn_3 D_3 तीव्र (for तीव्र) D_6 क्रोधम्; S वेगम् (for कोपम्) — ^{b}) D_6 रथी. Dn_1 D_2 समरदुर्जय (for °दुर्मद°). S विष्वग्वात (G_2 °तो) इवो° (G_2 यथो)द्व($M_{3,4}$ °द्य)त — ^{d}) B Dc_1 मभ्रवृन्दमिवानिलः, $D_{4,7,8}$ S महाभ्राणीव मारुतः

9 ^{b}) K_5 अभिधावस्; $D_{2,5}$ अपिप्लावस्; D_8 अभिवाधंस् (for अभिधावस्). K_3 B_5 D_1 इतस्तत°, G_1 M समतत° (for ततस्तत) B_4 विधायस्ततस्तथा (submetric), T G_{2-5} अभ्यधावत्समतत° — ^{c}) $Ś_1$ K_1 $D_{2,5}$ चकार (for चचार) $Ś_1$ K_1 B_3 $D_{7,8}$ G_2 मत्तवद्; Cd [उ]न्मत्तवद् (as in text) — ^{d}) G_1 M वृद्धश्चैवातिवेगित°

10 ^{b}) T G_{3-5} M_{3-5} पवन ; $G_{1,2}$ $M_{1,2}$ परम- (for ते वात) — ^{c}) $Ś_1$ आजानीया; K_5 अजानेया, D_8 कुलीनाश्च; Cd आजानेया (as in text) — ^{d}) $B_{1,3,5}$ Dn_3 अविभ्रांता°; D_6 विभप्तिव (sic), D_8 सविभ्रांता° (for अविभ्रान्ता) B शिवं ययु° (for श्रियं दधु) T G_{3-5} अधि(T G_5 °वि)भ्रन्वै शिवं पुन°, G_1 M अवि°अघशिवं वपु°; G_2 अविभ्रद्वैशसं पुन

11 ^{b}) K_5 D_6 पातयतं (for आपतन्त) G_5 इवव्रतं (for यतव्रतम्) — ^{c}) G_1 $M_{4,5}$ यौधा° (for योधा°) — ^{d}) T G_{2-4} कौंतेयाश्च; G_5 कौरवस्य; M_{3-5} कौंतेयस्य (for पाण्डवस्य). T $G_{3,4}$ इतस्तत°; G_2 $M_{1,2}$ सहस्रश° (for ततस्तत°).

वीक्षतां तिष्ठतां चासीच्छब्दः परमदारुणः ॥ १२
शूराणां हर्षजननो भीरूणां भयवर्धनः ।
द्यावापृथिव्योर्विवरं पूरयामास सर्वतः ॥ १३
ततः पुनरपि द्रोणो नाम विश्रावयन्युधि ।
अकरोद्रौद्रमात्मानं किरञ्शरशतैः परान् ॥ १४
स तथा तान्यनीकानि पाण्डवेयस्य धीमतः ।
कालवन्न्यवधीद्द्रोणो युवेव स्थविरो बली ॥ १५
उत्कृत्य च शिरांस्युग्रो बाहूनपि सभूषणान् ।
कृत्वा शून्यान्रथोपस्थानुदक्रोशन्महारथः ॥ १६
तस्य हर्षप्रणादेन बाणवेगेन चाभिभो ।
प्राकम्पन्त रणे योधा गावः शीतार्दिता इव ॥ १७
द्रोणस्य रथघोषेण मौर्वीनिष्पेषणेन च ।
धनुःशब्देन चाकाशे शब्दः समभवन्महान् ॥ १८
अथास्य बहुशो बाणा निश्चरन्तः सहस्रशः ।
व्याप्य सर्वा दिशः पेतुर्गजाश्वरथपत्तिषु ॥ १९
तं कार्मुकमहावेगमस्त्रज्वलितपावकम् ।
द्रोणमासादयांचक्रुः पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ २०
तान्वै सरथहस्त्यश्वान्प्राहिणोद्यमसादनम् ।
द्रोणोऽचिरेणाकरोच्च महीं शोणितकर्दमाम् ॥ २१
तन्वता परमास्त्राणि शरान्सततमस्यता । C 7 245 B 7 8 22 K 7 8 22

---

12 a) Ś1 K4 B (except B3) Dc1 Dn D2 3 5 T G2–5 प्राद्रवता, D4 प्रसद्रवता (for प्रद्रवतां) —b) B1 इति (for अपि) —c) K1. 4 Dn2 D2–4 वीक्ष्यता, B (except B5) Dc1 पश्यतां (for वीक्षता) Dn1 शब्द, Dn2 वासीत्; D3 चापि (for चासीत्). —d) Dn1 आसीत् (for शब्द)

13 d) B3 D5 सर्वशः (for सर्वतः) S समालयत सस्वन.

14 G4 om 14^{ab} —b) D2 रणे (for युधि) S (G4 om) नाम विश्राव्य चात्मन

15 a) B (except B5) Dc1 तेष्वनीकेषु, S पांडवेयस्य (for तान्यनीकानि) D6 शतशोयान्यनीकानि. —b) K1 पांडवीयस्य, B3 पांडुपुत्रस्य (for पाण्डवेयस्य) B1 2 (marg as in text) 4 पांडुपुत्रस्य (B2 °पुत्रेषु) मारिष, S तान्यनीकानि भारत (G5 चाहवे) —G3 om. 15^{c}–16^{d} —c) K3 D2 4. 5 7 8 चा(K3 अ)वधीद्, B Dc1 Dn2 D1. 6 व्य(D6 द्र)धरद्, S (G3 om) व्यहनद् (for न्यवधीद्)

16 G3 om. 16 (cf. v l 15) —a) T G2 4 तु (for च) Dn1 उग्रान् (for °ग्रो) —b) Dn2 D8 बाहून् (for बाहून्) Ś1 स भीषणान्, K3 B Dc1 D1 3 4 7 8 T G4 5 सुभूषणान्, Dn1 G2 सुभूषितान्, G1 M1–4 च भूषणान् (for सभूषणान्) —c) Ś1 रथोपस्थाद् (for °पस्थान्) —d) D2 अनुक्रोशन् (for उदक्रो°). B2 3 Dc1 T G2 4 M3–5 महारवान्, B5 G1 5 M1 2 °रथान् (for °रथ)

17 a) G2 तथा तस्य (for तस्य हर्ष) —b) Dn1 G1 5 M बाणवर्षेण (for °वेगेन) K1 B1 5 D1. 3 6 वा विभो, B2–4 Dc1 वा प्रभो (B4 °भौ), Dn1 वै तथा, Dn2 चाविभो, D2 5 चाभिभो, G5 च प्रभो (for चाभिभो) —c) D4 प्राकपत, D5 प्रकपत, S (except G2) अकपत (for प्राकम्पन्त) K4 शूरो, G1. 2 M यौधा (for योधा) —d) S मूत्र चापि प्रसुस्रुवु

18 a) K5 बाणस्य (for द्रोणस्य) Dn2 D3 6 रथनिर्घोषैर् (for °घोषेण) —b) D4 7 8 नेमि (for मौर्वी) Ś1 T G2–4 निर्घोषणेन; Dn1 निष्कर्ष° (for निष्पेष°) D8 मौर्वीभि पेषणेन च —c) Dn2 D3 5 रथ (for धनु-)

19 a) B1 D4 7. 8 तथा (for अथ). B Dc1 D1 6 S धनुषो; D3 बहवो (for बहुशो) —b) B5 Dn D4 7 8 T G2 निःसरंत; G5 निर्ययुर्वै (for निश्चरन्त) —d) B Dc1 S नागाश्व; Dn1 रथाश्व; Dn2 वराश्व-; D3. 6 नराश्व (for गजाश्व). T G3 4 -पङ्क्तिषु (for -पत्तिषु).

20 Dc1 reads 20^{ab} on marg (*sec m*). —a) D4 7. 8 सत् (for तं) Ś1 K4 D8 G5 कार्मुकं K4 आदधानम् (for -महावेगम्) —b) Ś1 Dn1 अस्त्र —c) S द्रोणमावारयांचक्रु —d) B4 D1 G3 4 पचाला (for पाञ्चाला) D1 पांडवा (for °वै) Ś1 K (except K5) पांडवा (Ś1 पावकैः) सह मारिष

21 a) K1. 5 स तान्विरथ (for तान्वै सरथ) K4 D4 7 8 -हस्ता(K4 °स्त्या)श्वान् B1–4 तान्स (B1 °न्वै) कुञ्जरपत्त्यश्वान्, S सनागरथपत्त्यश्वान् —c) Dn1 ह्यकरोच् (for [अ]करोच्) B Dc1 चक्रे चिरेण च द्रोणो (B5 द्रोणस्तु), S अचिराद(G1 M °रेणा)करोद्द्रोणो.

द्रोणेन विहितं दिक्षु बाणजालमदृश्यत ॥ २२
पदातिषु रथाश्वेषु वारणेषु च सर्वशः ।
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चरन्केतुरदृश्यत ॥ २३
स केकयानां प्रवरांश्च पञ्च
पाञ्चालराजं च शरैः प्रमृद्य ।
युधिष्ठिरानीकमदीनयोधी
द्रोणोऽभ्ययात्कार्मुकबाणपाणिः ॥ २४
तं भीमसेनश्च धनंजयश्च
शिनेश्च नप्ता द्रुपदात्मजश्च ।
शैब्यात्मजः काशिपतिः शिबिश्च
हृष्टा नदन्तो व्यकिरञ्शरौघैः ॥ २५
तेषामथो द्रोणधनुर्विमुक्ताः
पतत्रिणः काञ्चनचित्रपुङ्खाः ।
भित्त्वा शरीराणि गजाश्वयूनां
जग्मुर्महीं शोणितदिग्धवाजाः ॥ २६
सा योधसंघैश्च रथैश्च भूमिः
शरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च
प्रच्छाद्यमाना पतितैर्बभूव
समन्ततो द्यौरिव कालमेघैः ॥ २७
शैनेयभीमार्जुनवाहिनीपा-

22 [b]) Dn2 D5 G1 M सततम् (for सततम्) — [c]) K4 G1 M वितत, B3 निहित (for विहित) — [d]) B1 T2 G2 शरजालम्; D7 चाल॰ (for बाण॰) Dn2 D8 समतत॰ (for अदृश्यत)

23 [a]) Ś1 K1 2 D1 रथाभ्रेषु, Dn1 तथाश्वेषु (for रथाश्वेषु) B1-3 T1 पदातिस्यदनाश्वेषु, D5 पदातिरथचाश्वेषु — [b]) Ś1 सर्वत (for सर्वश) T1 रथेष्वपि सह स्रश॰. — [c]) K2 इवार्केषु, D6 इवाकाशे (for इवाभ्रेषु). — [d]) D5 वरकेतुर् (for चरन्केतुर्).

24 [a]) D (except D1 5 6) T1 कैकयानां (for केक॰) Ś1 राजन्, K1 2 4 D1 सर्वान् (for पञ्च) — [b]) B Dc1 Dn2 D2 6 M1 2 पचालराज (for पाञ्चाल॰) Dn1 युधि स (for च शरै) K1-4 D1 विमृद्य, K6 B5 Dn D2 5 T G2-4 प्रमृज्य, B1-4 Dc1 D8 6 8 G6 प्रमथ्य (for प्रमृद्य) — [c]) B1-3 5 अदीनयोध, B4 D2 T G2-5 ॰सत्वो; Dn2 अपींदयोधी (sic) (for अदीनयोधी) — [d]) B3 [s]भ्यगमत् (for ॰यात्)

25 [b]) K6 शनेश्च (for शिनेश्च) K2, 3. 5 B1 3 Dn2 D6 G1 M3-5 द्रुपदात्मजाश्च (for ॰त्मजश्च) — [c]) K6 Dn2 D5 शै(Dn2 सै)ब्यात्मजा, B3 Dc1 D6 सै (Dc1 शि)ब्यात्मज; T G2-5 M3-5 तथार्जुनि, G1 M1 2 शौरे॰ सुत (for शैब्यात्मज॰) S च (G1 M स) चैद्यो (for शिबिश्च) — [d]) K2 B दृष्ट्वा (for हृष्टा) G1 [s]पकिरन्, M1. 2 [s]वकिरन्; M8 [s]प्यकिरन् (for व्यकिरन्) — After 25, T G1. 2 5 M ins

50* श्रेणीकृता सयत्ति मोघवेगा
द्वीपे नदीनामिव काशरोघा ।

[(L 1) G5 श्रेणीकृनात् T G2 मेघवेगा, G6 घोरवेगाद् (for मोघवेगा) — (L 2) G1 M पाशवाद्य (for काशरोघा)]

26 T G1 2 5 M read 26[ab] twice — [a]) B3 4 Dc1 D2 तेषामथ; Dn1 तेषां महद् (for तेषामथो) B5 ते द्रोणयाणा समरे प्रयुक्ता, Dn2 D8.6 ते द्रोणबाणाशनि (Dn2 ॰सन, D8 ॰शत)वेगयुक्ता, T G1 2 5 M (all first time) तेषां शरा द्रोणशरैर्निकृत्ता, S (all [except G3 4] second time) ते द्रोणबाणासनविप्रमुक्ता — [b]) D3 तेषामथ द्रोणधनुर्विमुक्ता (= 26[a]), G1 2 5 M (all first time) भूमावदृश्यत वि(G1 च नि)वर्तमाना — [c]) B1 गजाश्वनृणा, Dn1 गजादिकानां, G4 गजांश्च यूनां (for गजाश्वयूनां) — [d]) Ś1 K (except K6) B5 D1 -दिग्ध गात्रा; B1-4 ॰पत्रा (for ॰वाजा॰) S जग्मु(G1 M ययु)र्महीं बर्हिणबर्ह(G1 M2 ॰र्हि)वाजा॰

27 [a]) B3 योधसिंहैश्च, Dn1 ॰सघै स; G1 M योधसघैश्च — [b]) D4 7 8 विचित्रैर्, G1 M विभग्नैर् (for विभिन्नैर्) G3 4 रथ (for गज) — [c]) S सहसा (for पतितैर्) — [d]) K3 B Dc1 D1 S समावृता (for समन्ततो) S लोहिताभ्रै (M3 ॰भ्रै॰); Ca d कालमेघै॰ (as in text)

28 [a]) Dn2 D8 सैनेय, D6 सैन्येन (for शैनेय॰) K6 Dn2 D2 5 T -वाहिनी (D6 ॰नीं) ता (Dn2 या, T यां); B Dc1 D8 4 6-8 वाहिनीपा॰ (B Dc1 ॰श; D8 6 ॰नां) (for वाहिनीपाल्) — [b]) Ś1 D1 शैवा-(D1 ॰व्या)भिमन्यू, K3 4 Dn2 D6 सैव्या(Dn2 ॰ब्या; D6 ॰न्या)भि॰; K6 Dn1 शैव्याभिपन्नान् (K6 ॰मन्यौ) (for ॰भिमन्यू) D4 6 8 सह (D8 स हि) काशिराज (D6 8 ॰ज); T G1-4 M च सकाशिराजौ (G4 ॰ज) (for सह काशिराजा). B Dc1 सौभद्रपांचालसका

शैब्याभिमन्यू सह काशिराज्ञा ।
अन्यांश्च वीरान्समरे प्रमृद्गा-
द्रोणः सुतानां तव भूतिकामः ॥ २८
एतानि चान्यानि च कौरवेन्द्र
कर्माणि कृत्वा समरे महात्मा ।
प्रताप्य लोकानिव कालसूर्यो
द्रोणो गतः स्वर्गमितो हि राजन् ॥ २९
एवं रुक्मरथः शूरो हत्वा शतसहस्रशः ।
पाण्डवानां रणे योधान्पार्षतेन निपातितः ॥ ३०
अक्षौहिणीमभ्यधिकां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
निहत्य पश्चाद्धृतिमानगच्छत्परमां गतिम् ॥ ३१
पाण्डवैः सह पाञ्चालैरशिवैः क्रूरकर्मभिः ।
हतो रुक्मरथो राजन्कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ३२
ततो निनादो भूतानामाकाशे समजायत ।
सैन्यानां च ततो राजन्नाचार्ये निहते युधि ॥ ३३
द्यां धरां खं दिशो वारि प्रदिशश्चानुनादयन् ।
अहो धिगिति भूतानां शब्दः समभवन्महान् ॥ ३४
देवताः पितरश्चैव पूर्वे ये चास्य बान्धवाः । C 7 258 B. 7 8 35 K 7 8 36

शिराज, D2 7 शैब्या(D2 °ब्यो)भिमन्यु स हि काश राज (D2 स काशिराजं); G3 शैब्याभिमन्युश्च स काशि राजौ — c) B1 धीमान्, Dn1 सैन्यान्, D4 7 8 योधान्; G5 lacuna (for वीरान्) B Dc1 T G2-3 सहसा (for समरे). Ś1 K2 3 5 Dn2 D1 3 प्रमृद्गद्; K1 4 ममृद्गाद्, B Dc1 ममर्द; Dn1 विमृद्गद्, D3 प्रमृद्गद्, D5 ममुद्भवान्, D6 प्रगृह्य, G2 4 प्रवृत्तान्, G5 प्रमुक्ता (for प्रमृद्गाद्)

29 a) S भारतेंद्र (for कौरवेन्द्र) — b) D4 om. समरे महात्मा B Dc1 S महाति (for महात्मा) — c) G3 बालसूर्यो, Cd कालसूर्यो (as in text) — d) B1 हतो (for द्रोणो) Ś1 K1-3 स्वर्गमिवाद्य, K4 °द्य, D2 6 °तोपि (for °मितो हि) K5 च राजन्; B3 Dn2 D5 विराजन् (for हि राजन्) B1 3-5 Dc1 स्वर्गममित्रघाती — After 29, Dn2 D2 6 ins

51* स तु कृत्वा महत्कर्म द्रोण परबलार्दन ।

30 a) K (except K5) विप्रो (for शूरो) — b) Ś1 हत (for हत्वा) — c) Ś1 युद्धा; G1 M यौधान् (for योधान्) — d) D3 [अ]भिपातितवान् (for निपातित)

31 a) G5 M1-3 अक्षौहिणीम् Dn2 om. (hapl) भ्यधिकां शूराणाम D4 7 8 अभ्याधिक — c) G5 निपत्य (for निहत्य) T G2-5 द्युतिमान् (for धृति°) — d) B3 4 Dc1 D4 5 7 8 अगमत् (for अगच्छत्)

32 a) K1 B D4 T G2 पञ्चालैर् — c) M1 2 5 रुक्मरथो — d) Dn2 स दुष्कर; T G2-4 सुदारुण (for सुदुष्करम्)

33 S reads 33a-34b after 36ab. K2 om (hapl) 33b-34c — b) B2-4 Dc1 आश्चर्यं (for आकाशे) S समपद्यत (for °जायत) — c) M1 3 सेनाना B (except B1) Dc1 G1 M तदा (for ततो) — d) D5 च हते, D7 निहिते (for निहते) K5 सति (for युधि) K4 D1 आचार्ये विनिपातिते; D8 आचार्येपि हते युधि, T आचार्यो (T1 °र्यां) निहतो युधि

34 For the sequence in S, cf v l 33 K2 om 34abc (cf. v l 33) G5 damaged — a) B1 2 Dc1 G1 M धरां च द्यां (by transp), D4 7 8 द्यां विनाद्य, T धरा व्योम, G2 धरा नभो, G3-5 धरां (G4 °रा) व्योम K5 lacuna, D8 च, D5 वि (for ख) B1 3 Dc1 Dn1 D1-3 5 6 दिशो वापि, D4 7 8 दिशश्चापि, S दश दिश (for दिशो वारि) — b) D4 7 8 विदिशश् (for प्रदि°) Dc1 चैव, D5 चापि; T G2-4 अन्व (for अनु). — c) B (except B4) Dc1 S हाहा (for अहो) D2 शब्दाना (for भूताना). — d) B5 Dn2 D2 6 भृश (for महान्)

35 a) S देवाश्च (for देवता) — b) Dn2 D6 सर्वे; D4 पूर्वं; D8 सर्वं (for पूर्वे) M1 एवास्य (for ये चास्य) Ś1 बधव, S (except G5) मानवा (for बान्धवा) — c) K1 निहित — d) K4 D7 G5 भर द्वाजं

36 For the sequence in S, cf v l 33. — a) B1 D2 च (for तु) B5 महाराज (for जय लब्ध्वा) — b) S (except G5) सिंहनादं — c) B5 Dn2 D2 8 सिंहनादेन — After 36, S ins.

52* विचित्रजाम्बूनदभूषितध्वज
महारथ रुक्मरथ निपातितम् ।
निशम्य कश्चिद्धि न हर्षमेयिवान्
ऋते मृधे द्रुपदसुतात्ससञ्जयात् ।

ददृशुर्निहतं तत्र भारद्वाजं महारथम् ॥ ३५
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सिंहनादान्प्रचक्रिरे ।
तेन नादेन महता समकम्पत मेदिनी ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

८

धृतराष्ट्र उवाच ।

किं कुर्वाणं रणे द्रोणं जघ्नुः पाण्डवसृञ्जयाः ।
तथा निपुणमस्त्रेषु सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १
रथभङ्गो बभूवास्य धनुर्वाशीर्यतास्यतः ।
प्रमत्तो वाभवद्द्रोणस्ततो मृत्युमुपेयिवान् ॥ २
कथं नु पार्षतस्तात शत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणम् ।
किरन्तमिषुसंघातान्रुक्मपुङ्खाननेकशः ॥ ३
क्षिप्रहस्तं द्विजश्रेष्ठं कृतिनं चित्रयोधिनम् ।
दूरेषुपातिनं दान्तमस्त्रयुद्धे च पारगम् ॥ ४
पाञ्चालपुत्रो न्यवधीद्दिष्ट्या स वरमच्युतम् ।

[(L 1) G_5 भूपणध्वज —(L 2) $M_{1,2}$ रुग्मरथ —(L 3) G_1 M Cv निशाम्य G_1 M तु (for हि). —(L 4) T $G_{2,5}$ द्रुपदसुतात्म(G_5 °न्स)सृजयात् (G_5 °यान्).]

Colophon Ś$_2$ missing —*Sub-parvan* B_1 द्रोणाभिषेक — *Day of Droṇa's Generalship* K_2 प्रथम दिवसे — *Adhy name* K_5 D_6 द्रोणवध ; Dn_1 द्रोणपतननिवेदनं, Dn_2 द्रोणवधोपवर्णनं; $D_{2,5}$ सेना प्रवर्दनं, D_4 संजयवाक्य, G_1 $M_{1,2}$ द्रोणयुद्धसंक्षेप. —*Adhy no* (figures, words or both)· $B_{1,2}$ Dn_1 $D_{2,3}$ S 7 (as in text), B_5 8, D_{c1} 9 —*Śloka no* D_{c1} Dn_1 36.

8

☞ This adhy is missing in Ś$_2$ (cf. v l 7 1.1)

1 B_4 om. 1–4. —^{a}) G_5 कुर्वाणा D_4 कर्म (for द्रोण) Ca d as in text —^{b}) G_5 जग्मु (for जघ्नु) D_6 सजया —^{c}) D_4 द्रोणं (for तथा) K_5 B_1 अस्त्रेण (for अस्त्रेषु) —^{d}) B (B_4 om) D_{c1} भृतां वरं (for भृतामपि)

2 B_4 om 2 (cf. v. l 1). —^{a}) Ś$_1$ Cd रथसंघो; $K_{1,3}$ D_4 °संगो; Ca °शब्दो (for °भङ्गो) K_5 D_6 [ऽ]भवच्चास्य; B_5 बभूवाथ, D_2 [ऽ]भवद्वास्य (for बभूवास्य) S रथ° (G_5 रथं) पर्य(G_5 om पर्य)पतद्वा(G_1 M_{1-4} °च्चा)स्य —^{b}) K_3 B_5 D_7 $G_{1,2,5}$ M धनुर्वाशीर्यं तान्यत° (B_5 $G_{2,6}$ °तास्य तत्, D_7 G_1 M °दस्यत); K_5 किं धनुर्व्यवशीर्यत, Dn_1 धनुर्भंगोथ वास्यत ; $D_{2,5}$ धनुर्वास्य व्यशीर्यत; D_3 धनुर्वासीर्यदस्य च, D_4 धनुर्वासीयदस्यत ; D_6 धनुरासीय चापवत्; D_8 धनुर्वासी व्यदीर्यत Cd cites अस्यत (as in text) —^{c}) Dn_1 श्रम तु चागमद्द्रोणस्, D_4 अप्रमत्तो भवेद्द्रोणो —^{d}) $D_{4,7,8}$ यतो; T $G_{1,3-5}$ M यया; G_2 भवेन् (for ततो) K (except K_5) मोहम् (for मृत्युम्)

3 B_4 om 3 (cf v l. 1). —^{a}) $K_{1,3,4}$ $D_{1,2}$ वा, B_1 Dn तु (for नु). —^{b}) Ś$_1$ $D_{4,6,7}$ दुष्प्रधर्षण (D_6 °र्षिण). —^{c}) K_5 किरंत शर°, D_{c1} M_{3-5} किरंतमिव (for किरन्तमिषु). T G_{2-4} संघांस्तान्

4 B_4 om 4 (cf. v l. 1). —^{a}) T_2 G_3 क्षिप्रहर्षं (for °हस्तं). K (except K_5) D_1 द्विजन्मानं (for °श्रेष्ठ). —^{b}) Ś$_1$ किरतमिषुसंचयान् —^{c}) D_4 नादम्; Ca d दान्तम् (as in text). —^{d}) K_1 $G_{3,4}$ अत्र ($G_{3,4}$ अस्त्रे) युद्धे च; K_4 D_1 M_3 मन्त्रयुद्धे च; K_5 B (B_4 om.) D_{c1} D_6 अस्त्रयुद्धेषु, Dn_1 G_1 $M_{1,2,5}$ मग्ने युद्धे च, Dn_2 D_8 शस्त्रयुद्धेषु (for अस्त्रयुद्धे च)

5 ^{a}) D_{c1} [ऽ]न्यवधीद्; Dn_2 [ऽ]न्वधीद्, S न्यहनद् (for न्यवधीद्). —^{b}) Dn_1 $G_{3,4}$ दृष्ट्वा (for दिष्ट्या) K_1 lacuna for स वरमच्युतम् K_2 G_5 प (G_5 न)रमच्युत (for वरम°) K_3 दृष्टा वा नरम्, B $D_{2,6}$ दिव्यास्त्रधरम्; D_{c1} D_1 दृप्वस्त्रधरम्; Dn_2 D_3 दिव्यास्त्रवरम्; $D_{4,7,8}$ दृष्टद्युम्नस्तम्; D_5 Cd ईश्वा(Cd दृष्वा)सधरम्; T $G_{1,2}$ M दृष्वासय(G_1 M_{1-3} °प)रम्

कुर्वाणं दारुणं कर्म रणे यत्तं महारथम् ॥ ५
व्यक्तं दिष्टं हि बलवत्पौरुषादिति मे मतिः ।
यद्द्रोणो निहतः शूरः पार्षतेन महात्मना ॥ ६
अस्त्रं चतुर्विधं वीरे यस्मिन्नासीत्प्रतिष्ठितम् ।
तमिष्वस्त्रवराचार्यं द्रोणं शंससि मे हतम् ॥ ७
श्रुत्वा हतं रुक्मरथं वैयाघ्रपरिवारणम् ।
जातरूपपरिष्कारं नाद्य शोकमपानुदे ॥ ८
न नूनं परदुःखेन कश्चिन्म्रियति संजय ।
यत्र द्रोणमहं श्रुत्वा हतं जीवामि न म्रिये ॥ ९
अश्मसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
यच्छ्रुत्वा निहतं द्रोणं शतधा न विदीर्यते ॥ १०
ब्राह्मे वेदे तथेष्वस्त्रे यमुपासन्गुणार्थिनः ।
ब्राह्मणा राजपुत्राश्च स कथं मृत्युना हतः ॥ ११
शोषणं सागरस्येव मेरोरिव विसर्पणम् ।

C 7 272
B 7 9 12
Y 7 9 12

(for दिष्ट्या स वरम्) — Ś1 K1-4 D1 om 5^cd T1 (first time) repeats 5^cd after 7^ab — ^c) G1 दुष्कर (for दारुण) — ^d) D2 महाव्रत, S (except G.) °बल (for °रथम्)

6 ^a) K (except K1) D1 नित्य (for व्यक्त) B (except B1) Dc1 D2 6 हि दैव, Dn2 हि दिष्ट (by transp), D4 दृष्ट हि Cd cites दिष्टं (as in text) Dn1 बलवान् — After 6^ab, D4 reads 9^cd for the first time, repeating it in its proper place D4 om 6^cd — ^c) K1 निहित S यत्र द्रोणो हत शूर — ^d) K2 B1 2 (marg also as in text) 4 (marg) Dc1 Dn1 D2 5 8 T G2-4 दुरात्मना, D8 महाबल (for महात्मना)

7 S repeats 7 after 34 — ^a) Dn2 T2 G2-5 (last five first time) शस्त्र, Cv अस्त्र (as in text) T G2-6 (all first time) Cv शूरे (for वीरे) S (second time) अस्त्रं चतुष्पात्मकट B2 S नित्य (for आसीत्) — After 7^ab, T1 (first time) repeats 5^cd — ^c) K2 तमप्यस्त्र, T (both times) G1 (second time) 2-6 (all both times) M (second time) तमिष्वास (for तमिष्वस्त्र) K2 B (B2 marg also as in text) Dc1 Dn D1 2 धराचार्यं, D4 7 विद्रां वर्यं, D8 निद्रा वीर्यं, G1 5 (both first time) पराचार्यं, G1 M1 2 (all second time) महावीर्यं (for -वराचार्यं) — ^d) S (second time) द्रोण जहु कथ रथा

8 ^a) D2 रुक्मरथ — ^b) K1 परिवारिण, B Dc1 D2 °वारित, M2 4 °वारण, Ca d °वारणम् (as in text) — D3 reads 8^cd twice — ^c) K4 Dn1 D3 4 (both times) 6-8 Cd परिस्कार, B2-6 Dc1 शिर स्त्राण (for -परिष्कार) — ^d) Dn2 D8 6 दुस्सम् (for शोकम्) K (except K2) D1 2 6 ह्यपानुदे, B (except B1) त्यजाम्यह; Dc1 Dn D2 ह्यपादंदे; D6 व्यपद्रवे (for अपानुदे) D4 (both times) नन्यशोकेन मुदेत, D7 8 नाद्य शोको न मां तु (D8 नु) देत्.

9 ^a) D3 ननु त (for न नून) Dn1 -दोषेण (for दुःखेन) Ś1 K1-4 D1 नून परमदुःखे न, K2 D2 5 न नून म्रियते कश्चित् — ^b) D1 G2 कश्चिन् (for कश्चिन्) K4 म्रियते, G2 युज्यति (for म्रियति) K2 B Dc1 Dn1 म्रियते कोपि (Dn1 चापि) K2 D2 6 परदुःखेन सजय — Dc1 repeats 9^cd after line 1 of 53* D4 reads 9^cd for the first time after 6^ab — ^c) K2 D2 6 यतो, Dn1 यद्य (for यत्र) Dc1 (second time) Dn1 G2 हत, T G2 4 रणे (for अह) D4 (second time) द्रोणवध (for °मह) — ^d) Dn1 अह (for हत) D4 (first time) जीवति (for जीवामि) K2 D6 नो म्रिये, B1 मन्युना, B2-6 Dc1 (both times) Dn1 D2 8 Ca d मदभाक, D4 (both times) 7 8 सजय (for न म्रिये) — After 9, B Dc1 ins

53* दैवमेव पर मन्ये न सुनीत न पौरुषम् ।
मदीयो नायको यत्र गुणश्रेष्ठो हत परैः ।

[After line 1, Dc1 repeats 9^cd — Dc1 om line 2]

10 ^b) B2 T G2-6 transp हृदय and सुदृढ B2 हृदय मम सजय — ^c) T G2 4 श्रुत्वाय, G1 M1 2 4 6 श्रुत्वा यत् (M4 तत्) (by transp), G2 श्रुत्वा तु, G5 श्रुत्वेम M2 श्रुत्वाय सुदृढ द्रोण — ^d) T G2-4 शतधेद D6 निदीर्यति, T G2 3 न दीर्यते, G6 च दीर्यते (for विदीर्यते)

11 ^a) Ś1 ब्राह्मवेदे, B Dc1 Dn2 D2 6 ब्राह्मे दैवे (for ब्राह्मे वेदे) Dn2 तथान्यास्त्रे — ^b) D4 7 समुपायन् (for यमुपा°) — ^d) K2 8 B Dc1 D1 8 S (except G2-6) हत (for हत) D4 स कथ मृत्यु मश्नुते, D7 8 °मी (D8 °मे) यिवान् — After 11, D4 reads for the first time 13^cd, repeating it in its proper place

12 ^b) B1 2 Dc1 S मेरो पर्यसन यथा, B2 4 मेरो पन्नतन यथा Cd cites पर्यसन — ^c) G1 M1 2 पातनं

पतनं भास्करस्येव न मृष्ये द्रोणपातनम् ॥ १२
दृप्तानां प्रतिषेद्धासीद्धार्मिकानां च रक्षिता ।
योऽत्याक्षीत्कृपणस्यार्थे प्राणानपि परंतपः ॥ १३
मन्दानां मम पुत्राणां जयाशा यस्य विक्रमे ।
बृहस्पत्युशनस्तुल्यो बुद्ध्या स निहतः कथम् ॥ १४
ते च शोणा बृहन्तोऽश्वाः सैन्धवा हेममालिनः ।
रथे वातजवा युक्ताः सर्वशब्दातिगा रणे ॥ १५
बलिनो घोषिणो दान्ताः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।
दृढाः संग्राममध्येषु कच्चिदासन्न विह्वलाः ॥ १६
करिणां बृंहतां युद्धे शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् ।
ज्याक्षेपशरवर्षाणां शस्त्राणां च सहिष्णवः ॥ १७
आशंसन्तः पराञ्जेतुं जितश्वासा जितव्यथाः ।
हयाः प्रजविताः शीघ्रा भारद्वाजरथोद्वहाः ॥ १८
ते स्म रुक्मरथे युक्ता नरवीरसमाहिताः ।

(for पतन) —[d]) K8 मृष्येद्; K4 D8 मृषे, Cd सहे (for मृष्ये) Dn2 द्रोणघातन

13 [a]) B Dc1 Dn2 D5 6 T G2-5 M8 दुष्टानां (for दृप्तानां) T G2-5 प्रतिरो(G2 °यो)द्धासीद् (for प्रतिषेद्धासीद्) —[b]) B Dc1 Dn2 D2 5 6 S धार्मिकाणां T G2-5 तु (for च) Ś1 रक्षणे; K2-4 D1 रक्षक° (for रक्षिता) — D4 reads 13[cd] for the first time after 11 —[c]) B1-3 5 Dc1 योऽहासीत्, D4 (first time) ***पक्षी; D8 योत्यार्थी, S अत्याक्षीत् (for योऽत्याक्षीत्) B4 कृपणार्थाय; B5 मरस्तुतस्यार्थे; T G2-4 स नृपस्यार्थे (for कृपणस्यार्थे) —[d]) D4 (first time) ईयिवान्, D4 (second time) 5 8 परतप, T G2-5 सुदुस्त्यजान् (for परतप)

14 [b]) Dn1 यत्र विद्यते, D4 7 8 शर्म वर्म च, D6 यत्र विक्रमे (for यस्य विक्रमे) —[c]) D2 5 °स्युशान° कल्पो, M3 4 °स्युशनसोस्तुल्यो (hypermetric). —[d]) K1 3 4 द्रोण (for बुद्ध्या) K1 निहित — After 14, T G2-5 ins

54* गुणाना सर्वयोधाना स्थिविरासीन्महाद्युति ।
यं मृत्युर्वशगास्तिष्ठेत्स कथ मृत्युना हत ।

15 [a]) T G3 4 5 हि (for च) Dn1 शूरा (for शोणा) —[b]) Dn2 D8 6 सदा वै (for सैन्धवा) B Dc1 S छन्ना जालैर्हिरण्मयै —[c]) G1 M शूरा (for रथे) B1 D8 8 वायुजवा, D6 वाणजवा (for वातजवा) —[d]) K3 B Dc1 D2 -शस्त्रातिगा, Dn1 सत्त्वातिगा, Ca d -शब्दातिगा (as in text) S (except G3 5) सर्वशब्दा(G1 °स्त्रा)तिपातिन

16 [a]) Dc1 वाजिनो (for बलिनो). B1 D2 हेषिणो, Dn2 Cd शुष्मिणो, D5 घोणिनो (for घोषिणो) —[c]) D1 दृष्ट्वा (for दृढा°) Dn2 D4 7 8 S (except G3) संग्राममध्ये तु (for °मध्येषु) —[d]) K4 कश्चिन्, Dc1 D4 5 क्वचिद् (for कच्चिद्) K4 G4 विह्वल°

17 [a]) Ś1 Dc1 बृहतां; K1-3 बृंहितं (for बृंहतां). S वारणारव(G1 M °पार, G. °वर)गा युद्धे. —[b]) K4 निस्वनै, K6 Dn1 -निस्वनां; B1-3 Dc1 Dn2 D4-6 8 निस्वनान्; B4 5 D8 नि:स्वनान्; Dn1 (also) निःस्वने; D2 -निस्वनात्, D7 निश्वितान्, S घोषिण (for -निस्वनम्) —[c]) Ś1 K3 D1 पवन, K1 2 lacuna, K4 यत्तने; K5 आक्षेप, D2 5 ध्याक्षेप, D1 च्याक्षेप (for ज्याक्षेप) Dn2 D6 -शरवर्षाणि —[d]) K5 D5 अस्त्राणां, T G3 4 मुख्यानां, G1 M उक्तानां, G2 शास्त्रानां, G5 सुरानां (for शस्त्राणां) B2 प्रहारकानां सहिष्णव°

18 [a]) K5 D4 7 8 आशंसंते (for °सन्त) Dc1 D7 पर जेतु, D4 पराजेतुं —[b]) Dn2 D2 6 जिताश्वासा; G3-5 जिताश्वासा (for जितश्वासा) B1 जितश्रमा; D4 7 8 गतव्यथा (for जितव्यथा) — G5 om (hapl) 18[c]-19[b] —[c]) Ś1 K3 B Dc1 D6 S (G5 om) Cv पराजि(Ś1 °वि)ता, D4 प्रजजिता (for प्रजविता) Ś1 K1 2 4 B5 Dn2 D1 6 8 Cv शीघ्र (for शीघ्रा) D8 हया° पराजिताश्चैव —[d]) Ś1 K1 4 महारथ (for भारद्वाज) K1 -रथोद्वह°, K5 -रथोन्विता, Dn1 -रथोद्धता°, D6 -रथोचिता° (for रथोद्वहा)

19 G5 om 19[ab] (cf v l 18) —[a]) K5 D5 तस्मिन्; D7 8 तेन; S (G5 om) ते च (for ते स्म) Ś1 रुक्मरथ —[b]) K2 समाहित, D5 समाहता°, S (G5 om) समास्थिता (for समाहिता°) —[c]) Ś1 (marg) K1 नात्यतरस्; Dc1 Cd नाभ्यभवस्, Dn2 नात्यचरस् (for नाभ्यतरस्) D8 भ्राता (for तात) D4 7 कथ नात्यतरन्ते वै (D7 °भ्राता); S कथं नात्य(T G3. 4 °स्य)चरन्दीप्तं — T G1-4 M ins after 19 G5 after 20[ab]

55* स तु रुक्मरथ दृष्ट्वा विद्रवन्ति स्म शत्रव ।
दिव्यमस्त्र विकुर्वाण सगता सर्वत परे ।

[(L 1) M1 2 किं (for तु) G5 कास्तत्र कुरथ दृष्ट्वा

कथं नाभ्यतरंस्तात पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ १९
जातरूपपरिष्कारमास्थाय रथमुत्तमम् ।
भारद्वाजः किमकरोच्छूरः संक्रन्दनो युधि ॥ २०
विद्यां यस्योपजीवन्ति सर्वलोकधनुर्भृतः ।
स सत्यसंधो बलवान्द्रोणः किमकरोद्युधि ॥ २१
दिवि शक्रमिव श्रेष्ठं महामात्रं धनुर्भृताम् ।
के नु तं रौद्रकर्माणं युद्धे प्रत्युद्ययू रथाः ॥ २२
ननु रुक्मरथं दृष्ट्वा प्रद्रवन्ति स्म पाण्डवाः ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं सेनां क्षिण्वन्तमव्ययम् ॥ २३
उताहो सर्वसैन्येन धर्मराजः सहानुजः ।
पाञ्चाल्यप्रग्रहो द्रोणं सर्वतः समवारयत् ॥ २४
नूनमावारयत्पार्थो रथिनोऽन्यानजिह्मगैः ।
ततो द्रोणं समारोहत्पार्षतः पापकर्मकृत् ॥ २५
न ह्यन्यं परिपश्यामि वधे कंचन शुष्मिणः ।
धृष्टद्युम्नादृते रौद्रात्पाल्यमानात्किरीटिना ॥ २६
तैर्वृतः सर्वतः शूरैः पाञ्चाल्यापसदस्ततः । C 7 267 B 7 9 27 K 7 9 ??

(for the prior half) G1 M शात्रवा, G5 मर्वश (for शत्रव) — G5 om line 2 — (L. 2) G1 M1-4 बिद्रावागा (for °वां) G1 M स्तिना (for मगना)]

20 a) K (except K3) Dn D1 3.4 6 8 परिस्कारम् (for °ष्कारम्) — b) S (except G5) आस्थितो (for आस्थाय) B3 D2 6 रथमत्तम (for °मुत्तमम्) — After 20ab, G5 ins 55* — d) G5 संक्रदनो Ca d cite शूरसंक्रन्दन T G3 4 यथा (for युधि) K1 शूरा सक्रुद्नो युधि

21 D5 om. (hapl) 21 — a) K4 B3 विद्या (for विद्यां) T G2-5 विद्यास्त्र(G3 °स्त्र, G4 °स्त्र)स्योपजीवति — b) B2 5 D4 G1 M सर्वलोके; Dn1 D7 8 सर्वे लोका (D7 लोके, D8 लोक) (for सर्वलोक) K3 B Dc1 वसुधरा, D4 °भ्रमत (for °भृत)

22 a) B1 श्रेष्ठ सर्वं, B2 m (orig as in text) Dc1 Dn2 महात्मानं, D3 महामत्र, Cd महामात्र (as in text) K1.2.4 B1 D1 धनुष्मतां, Dc1 °भृत (for °भृताम्) — c) B1 क्षिन्वत, B4 के न त; Dn1 के नु ते, Dn2 D2 7 S (except G3 5) के नु त, D5 किं नु त (for के नु त) Ś1 रौद्रकर्माणो — d) Ś1 रणे (for युद्धे) K3 प्रत्युदियू (for प्रत्युद्ययू)

23 a) B3 कथ; Dn2 D2 6 स तु, T G2 3 5 के तु; G1 M के स, G4 से (submetric) (for ननु) — b) K B (except B3) Dn D1-3 5 6 T G2 3 प्राद्रवति; G1 3 4 M विद्रवंति (for प्रद्रवन्ति) D8 साश्वसारथिप्रद्रवा — c) Dn2 दिव्यशस्त्र B5 Dn2 D2 6 प्रकुर्वाण (for विकुर्वाण) — Ś1 K1-3 om (hapl) 23d-24c — d) D8 छिन्वतम्; D6 छिंदतम्; Cd क्षिण्वन्तम् (as in text) T G2 M3-5 अव्ययां (for अव्ययम्). K4 D1 सर्वत समवारयन्, B (except B1) Dc1 रणे तस्मिन्महाबल; G4 सेनां क्षीयतमव्ययां.

24 S1 K1-3 om. 24abc (cf. v 1 23) S repeats 24ab after 26 — b) K3 D5 सहानुग (for °नुज) — G5 om 24c-27b — c) D1 पचाल्य, S (G5 om.) पांचाल (G1 M1 2 °ल) B5 पांचाल प्रयतो द्रोण Ca d cite पांचजन्यप्रग्रह Cv पाञ्चाल्यप्राहको द्रोण — d) K1 5 B Dc1 Dn2 G1 पर्यवारयत्, Dn1 D2 6 T G2 पर्यवारयन्, G1.3 M प्रत्यवारयत् (M1 2 °यन्) (for समवारयत्)

25 G5 om 25 (cf v 1 24) — c) Dn1 D4 7 8 समहरत्, S (G5 om.) तदारो(G1 °रो)हीत् (for समारोहत्). — d) K3 पार्श्वत (for पार्षत) S (except M3, G5 om) क्रूर (for पाप)

26 G5 om 26 (cf v 1 24) — a) B4 D3 ह्यहं; B5 हितं (for ह्यन्य) D5 नाहमन्य प्रपश्यामि, G2 न परेषु च पश्यामि — b) K5 Dn1 D4 वध, D7 8 वध (for वधे) Ś1 K1-3 काचन, K5 किंचन; D2 क ननु, D4 किंचिन्न (for कचन) S (G5 om.) इतार तस्य शुष्मिण — c) B2 वीरात्, D4 द्रोणात् (sic), S (G5 om) पापात् (for रौद्रात्). — After 26, S repeats 24ab, while S (except G2, G5 om) ins

56* उत्सृज्य सर्वसैन्यानि द्रोणमेवाभिदुद्रुवे ।

[G1 M द्रोणमेकमभिद्रवन् (M2 4 °वत्) (for the post half)]

27 G5 om 27ab (cf. v. 1 24) — a) D1 धृत°; D6 हृत (for वृत) B1 5 धूर, S (G5 om) क्षुद्रै (for शूरै) — b) K4 D1 तथा; D2 5 सव (for तत) K2 पचाल्यापसदस्तत ; K3 Dn2 D6 पांचाल्यापसदै(K3 °पद)स्तत, S (G5 om) पाचालापश(G3 4 °स)दैस्तथा (G2 4 °दा) Cd cites अपसद — c) K2 4 Dc1 Dn2 D6 कैकेयैश्च; K5 B2 Dn1 D3 4 7 8 M3 कैकयैश्च (for केकयैश्च). K1 चेदिकानूपैः; G1 3 5

केकयैश्चेदिकारूषैर्मत्स्यैरन्यैश्च भूमिपैः ॥ २७
व्याकुलीकृतमाचार्यं पिपीलैरुरगं यथा ।
कर्मण्यसुकरे सक्तं जघानेति मतिर्मम ॥ २८
योऽधीत्य चतुरो वेदान्सर्वानाख्यानपञ्चमान् ।
ब्राह्मणाना प्रतिष्ठासीत्स्रोतसामिव सागरः ।
स कथं ब्राह्मणो वृद्धः शस्त्रेण वधमाप्तवान् ॥ २९
अमर्षणो मर्षितवान्क्लिश्यमानः सदा मया ।
अनर्हमाणः कौन्तेयः कर्मणस्तस्य तत्फलम् ॥ ३०
यस्य कर्मानुजीवन्ति लोके सर्वधनुर्भृतः ।
स सत्यसंधः सुकृती श्रीकामैर्निहतः कथम् ॥ ३१
दिवि शक्र इव श्रेष्ठो महासत्त्वो महाबलः ।
स कथं निहतः पार्थैः क्षुद्रमत्स्यैर्यथा तिमिः ॥ ३२
क्षिप्रहस्तश्च बलवान्दृढधन्वारिमर्दनः ।
न यस्य जीविताकाङ्क्षी विषयं प्राप्य जीवति ॥ ३३

M °कारूशैर् (for °कारूषैर्) — d) S (except G5 M1 2) मात्स्यैर् D3 च बहु (for अन्यैश्च) Ś1 K1 2 मत्स्यमैन्यैश्च भूमिपै

28 G5 damaged — a) T G2–4 व्याकुलीभूतम् (for °कृतम्). — c) K1 Dn1 D4 सुक्त, K4 शक्ते, D1 सक्ते, S (G5 damaged) युक्त (for सक्त) — d) S (G5 damaged) जघानैक महायवान

29 a) Ś1 K1 2 योधीते (for योऽधीत्य) — b) K3 B Dc1 D2 M1 2 Cv सागान्, K5 धर्मान्; G3 सख्यान् (for सर्वान्) — d) M4 (inf lin as in text) पारग (for सागर). — After 29cd, N (Ś2 missing) ins

57* क्षत्र च ब्रह्म चैवेह योऽन्वतिष्ठत्परंतप ।

[K4 क्षत्र रा, B1 2 4 D4 क्षात्र च, Dn1 कृत च (for क्षत्र च) D1 ब्रह्म क्षत्र च (for क्षत्र च ब्रह्म) K5 B1 [ऽ]भ्यनिष्ठद् (for ऽन्वति°). B (except B1) Dc1 गम्भिन्विपाश्च गश्चिना (for the posterior half)]

On the other hand, S ins. after 29cd

58* इत्नाना प्रतिपेद्दा च चक्षुरासीदचक्षुषाम् ।
अमर्षी चावलिप्तेषु धार्मिकेषु च धार्मिक ।

[Cf 13 — (L 1) G1 M प्रतिपिद्धासीच्, G2 प्रतिष्ठासीच् (for °पेद्दा च).]

30 a) K1–3 D1 2 4 6 G2 अमर्षिणो, K5 °र्षणां, B1 2 4 Dn1 D5 7 8 °र्षिणा, D6 °र्षितो, Cd v °र्षणो (as in text) — b) Ś1 K B3 m (orig as in text) 2 4 Dn1 D1– 3 G2 क्लिश्यमानान् (B3 D5 °ना); D7 क्लेश्यमानान् (for क्लिश्यमान°) B3 Dn1 मया सदा (by transp), D3 महायुवान्; S मयासकृत् (M3 मया सह) — c) Ś1 K B1 Dn D1–8 अनर्हमाणान् (Dn2 °माना, D1 3 °मानान्; D6 7 °माना), Dc1 असमर्पं मा T Ś1 K B1 3 Dc1 Dn1 D1–6 8 G5 कौन्तेयान्, D7 क्षौंतियान्, G2 कौंतियै (for कौन्तेय) ❀ Ca d अनर्हमान अनर्हो मानो यस्य । ❀ — d) Ś1 अर्हतस् (for कर्मणस्) Ca d cite कर्मण

31 a) Ś1 K1 4 कर्मोप-, D4 7 8 शिल्पेन (for कर्मानु) S वर्तंते (for जीवन्ति). — b) G5 लोक (for लोके) — c) G1 M धृतिमान् (for सुकृती) T G2–5 सत्यमध° सत्यधृति — d) M4 5 परै (for कथम्). T G2 6 श्रीकाम स कथ हत, M3 श्रिया मे निहत° परै°

32 b) B (except B5) महारथ (for °बल) — c) K3 transp स and कथ — d) S transp. यथा and तिमि

33 a) Dn2 भगवान् (for बलवान्) D6 क्षिप्र हस्तश्च भगवान् (sic), S क्षिप्रहस्तो महाबाहुर् — b) T G1–3 M दृढवर्मारिवर्मभि(T G2 °भृ)त्; G4 5 दृढवर्माणि (G5 °कर्मारि-) वर्मभृत् (G5 °हृत्) — After 33ab, D4 7 ins

59* वा कथ निहत पार्थै रणे ब्राह्मणपुंगव ।

[D4 स (for वा)]

— G1 M om 33cd — c) S (G1 M om) तस्य (for यस्य). K2 B3 4 D1 2 विजयाकांक्षी (for जीविता°) — d) Ca, d गोचर; Cv विषमं (for विषय)

34 D8 om 34 K2 reads 34ab twice — a) K2 (first time) 3 य नो; K2 (second time) यं वो, K4 यद्वौ, D8 यौ द्वौ, G6 यद्वा (for य द्वौ). K4 D7 S जहतु° (for जहत) K2 (first time) कर्णौ; K2 (second time) शब्दो, K3 कर्णौ (for शब्दौ). — b) S जीवनार्ह (for °मान) Ś1 K (K2 both times) Dn1 D1 4 5 7 कथचन (for कदाचन) — c) Ś1 K1 2 ब्रह्मा च, K4 ब्राह्म च, K5 D1 3 6 7 ब्राह्मश्च; D2 5 ब्रह्मणो; D4 ब्राह्मणश्च (hypermetric) (for ब्राह्मश्च) — d) T G2–5 ज्याशब्दश्च, G1 M धनुर्घोषो (for ज्याघो

यं द्वौ न जहतः शब्दौ जीयमानं कदाचन ।
ब्राह्मश्च वेदकामाना ज्याघोषश्च धनुर्भृताम् ॥ ३४
नाहं मृष्ये हतं द्रोणं सिंहद्विरदविक्रमम् ।
कथं संजय दुर्धर्षमनाधृष्ययशोबलम् ॥ ३५

केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं सव्यं के च महात्मनः ।
पुरस्तात्के च वीरस्य युध्यमानस्य संयुगे ॥ ३६
के च तत्र तनुं त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् ।
द्रोणस्य समरे वीराः केऽकुर्वन्त परां धृतिम् ॥ ३७

C 7 301
B 7 9 41
K 7 9 45

पश्च) D (except Dc1 D3 5, D8 om) T G1- धनुष्मता (for धनुर्भृताम्) — After 34, N (Ś1 missing) ins

60* अदीन पुरुषव्याघ्र ह्रीमन्तमपराजितम् ।

[K1 अधीत (for अदीन) D3 5 om the post half]

On the other hand, S repeats 7 after 34

35 D2 5 om from नाहं up to सिंह (in 35b) — a) S Cd मन्ये, Ca मृष्ये (as in text) — b) S स हि लोकभयोत्पत्त — c) S को हि शक्तो (G1 M8 शक्तो) रणे जेतुम् — d) K1 अनाधृष्य, K3 °धृष्य, K4 Dc1 D1 3 °धृष्यं, Dn2 अप्रधृष्य, D6 अप्रहृष्य (for अनाधृष्य-) K1-4 D1 2 महाबल, D1 यथाबल (for -यशोबलम्) — N (Ś1 missing) ins after 35 T2 after 37ab

61* पश्यतां पुरुषेन्द्राणां समरे पार्षतोऽब्रवीत् ।
के पुरस्तादयुध्यन्त रक्षन्तो द्रोणमन्तिकात् ।
के नु पश्चादवर्तन्त गच्छतो दुर्गमां गतिम् ।

[T2 om lines 1-2 — (L 1) B1 मनुज (for समरे) — (L 2) K1 3 4 lacuna, K2 D1 गच्छन दुर्गमां गतिं (for the post half) — K2 D1 om line 3 — (L 3) K1 3 4 om the prior half B1 के च, Dc1 Dn D3 T2 के तु, D1 7 8 के त (for के नु) B1 अयुध्यन (for अवर्तन्त) Dc1 गच्छतो, D6 गच्छन (for गच्छतो) Ś1 K1 4 5 D2 3 5 8 गच्छत (K5 D2 °तो) दुर्गमां गतिं, B1 गच्छतो दुर्गतिं गतिं, T2 गच्छतां दुर्लभां गतिं]

On the other hand, S (T2 continuing) ins after 35

62* ब्रह्मकल्पोऽभवद्ब्राह्मे क्षात्रे नारायणोपम ।
ब्रह्मक्षत्रे च यस्यास्तां वशो स्थाणोरिवाखिले ।
सर्वान्हि मामकान्युद्धे महाश्चर्यकुञ्जरान् ।
युधिष्ठिरस्य तपसा हतान्मन्यामहे कुरून् ।

[(L 1) T G1-5 सर्वेब्राह्मे — (L 2) G2 M8 ब्रह्म क्षेत्रे G1 M [अ]खिल (for [अ]खिले) — (L 3) T G2 3 5 वीरान्, G4 वीरा (for युद्धे) — (L 4) G5 मृताम् (for हतान्)]

36 a) B1 कक्ष (for चक्र) — b) B1 तु (for च) S के सव्य के च पृष्ठत

37 a) T G3 4 के तु, G2 5 के नु (for के च) Ś1 K1-4 D1 4 7 8 G5 M8-8 तनूस्, K5 D2 धनुस्, Dc1 D3 G1 M1 2 तनू, Dn1 तनुस् (for तनु) — After 37ab, T2 ins 61* — c) G1 M द्वारा ; Cv वीरा (as in text) — d) D1 lacuna for के K5 B5 कुर्वंति ; B2 [ऽ]कुर्वंश्च (for ऽकुर्वन्त) K5 B1 Dn1 D5 परां गतिं, G2 5 पराजित (for परां धृतिम्) Cv क कुर्वाति (sic !) परा गतिं — After 37, N (Ś1 missing) ins

63* कच्चिन्नैन भयान्मन्दा क्षत्रिया व्यजहन्रणे ।
रक्षितारस्तत शून्ये कच्चिन्नैको हत परै ।
न स पृष्ठमरेस्त्रासाद्रणे शौर्यात्प्रदर्शयेत् ।
परामप्यापद प्राप्य स कथं निहत परै ।

[(L 1) Ś1 K1. 3 5 D1 केचिन्नैन, B1 कश्चिन्नैव, B2 3 Dc1 कच्चिन्नैन ; B5 कच्चिन्न, D6 कश्चिन्नैव, D8 केचिन्नैव (for कच्चिन्नैन) Dn1 तस्य दया (for नैन भयान्) Ś1 K1 3 4 D1 व्यनयन्, B Dc1 विजहु, D8 व्यहरन् (for व्यजहन्) — (L 2) K1 रक्षिताराम् K5 तथा (for तत) Ś1 शून्या, K1-3 D1 शूरा, K4 सूरा (for शून्ये) K5 कश्चिन्नैको, Dn1 कच्चिन्नेको, D2 कच्चि न्नैनं, D6 कच्चिन्नेको (for कच्चिन्नैको) K1-4 D1 केचिन्नैके हता परै (D1 °रे) (for the post. half) — After line 2, D1 7 8 ins

64* य स देवान्सगन्धर्वान्सयक्षोरगराक्षसान् ।
जेतुमुत्सहते द्रोण स कथ निहत परै ।

— D7 8 om. lines 3-4 — (L 3) K2 म, K5 Dn1 D2 5 च (for स) Ś1 K1-4 Dn1 D1 3 इह, K8 D6 अव, Dn2 D6 अति, D8 इव (for अरेस्) B1-4 न म (B2 च) पृष्ठमर (B1 °म)त्रासाद्, Dc1 न स पृष्ठम- मित्राणां (for the prior half) Ś1 K1-3 Dn D1 3 5 द्रोण, K4 5 द्रोणे (for रणे) B3 शौर्यं ; Cv शौर्यात् (as above) D8 द्रोणसुयात् (for रणे शौर्यात्) Ś1 K1. 3 5 B5 Dn1 अ(K5 Dn1 प्र)दर्शयत् (B5 °येत्), K3 4 D1 अदर्शयन् (K4 °य) (for प्रदर्शयेत्) — (L 4) D8 पराम् (for पराम्) K5 अप्यापदां ; Dn1 अथापद (for

एतदार्येण कर्तव्यं कृच्छ्रास्वापत्सु संजय ।
पराक्रमेद्यथाशक्त्या तच्च तस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ ३८

मुह्यते मे मनस्तात कथा तावन्निवर्त्यताम् ।
भूयस्तु लब्धसंज्ञस्त्वा परिप्रक्ष्यामि संजय ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

९

वैशंपायन उवाच ।
एवं पृष्ट्वा सूतपुत्रं हृच्छोकेनार्दितो भृशम् ।
जये निराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोऽपतत्क्षितौ ॥ १

तं विसंज्ञं निपतितं सिषिचुः परिचारकाः ।
जलेनात्यर्थशीतेन वीजन्तः पुण्यगन्धिना ॥ २
पतितं चैनमाज्ञाय समन्ताद्भरतस्त्रियः ।

अध्यापद) B3 4 प्राप्त (for प्राप्य) K3 B (except B1) D (except Dn2 D5) transp कथ and स K6 निहित . Dn1 शरै , D1 पर° (for परै).]

38 G5 om. 38 — [b]) G3 कृच्छ्रेषु (for कृच्छ्रासु) — [cd]) B1, 3, 4 यथाशक्ति; B3 यथा शांत (for यथा शक्त्या). S (G5 om) यथा(G1 M यथथा , hypermetric)शक्ति च युध्येत द्विषद्भिः स्वांश्च पालयेत् (G3 °यन्) — T G1–4 M ins after 38, G5 after 37

65* कश्चिच्चैन भयात्क्षुद्राः पार्थेभ्य प्रददू रणे ।
गोप्तृभिस्तै समुत्सृष्टः कश्चिन्नैष परैर्हतः ।
धृष्टद्युम्न हि पश्यामि निघ्नन्तमिव ब्राह्मणम् ।
वार्यमाण रणे तात द्रौणिनामिततेजसा ।

[G5 om line 1 — (L. 1) T G2–4 कश्चिन्नैन. G1 M प्रजह्रू (for प्रददू). — (L 2) G3 4 गोत्रभिस् (for गोप्तृभिस्) G1 2 समुत्सृष्ट — (L 3) G1 M च, G6 प्र (for हि).]

39 [a]) K1–3 D1 दह्यते (for मुह्यते) D4 7 8 चैव (for तात). — [b]) K5 कथां, B4 Dn2 कथ (for कथा) D5 कथ्यतां च, D6 कथ तात (for कथा तावन्). B4 G5 निवार्यतां (for निवर्त्यताम्) D4, 7 दह्यते मे मनो भृशं; S (except G5) मा तावत्किंचिदुच्यतां — After 39[ab], D4 7 8 ins

66* क्षणमेकमह सूत न शक्ष्यामीति जल्पितुम् ।

— [c]) D4 7 8 च (for तु) K1 [अ]लब्ध (for लब्ध) B4 5 D2 सज्ञ; Dn1 सज्ञास (for -सज्ञस). K5 B Dc1 Dn1 D3 7 त्वां, D8 तां; S सन् (for त्वा) Dn2 D6 भूयस्त्वां लब्धसंज्ञत्वात् — [d]) K1 2 B5 Dn D2–4 6 8 G5 परिपृच्छामि; K5 D5 °वक्ष्यामि (for °प्रक्ष्यामि)

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* B1 द्रोणाभिषेक — *Adhy name* Ś1 K1–3 Dn1 D1 धृतराष्ट्रप्रश्न ; K5 D2 5 धृतराष्ट्रचिंता; Dn2 D3 6 धृतराष्ट्रपरिदेवन (D3 °वेदन), D4 धृतराष्ट्रचिंताध्याय°, G1 M1 2 धृतराष्ट्रशोक° — *Adhy no* (figures, words or both) K2 3 B1 2 Dn1 D2 3 S 8 (as in text). — *Śloka no* Dc1 73

9

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v l 7. 1. 1)

1 [a]) D4 उक्त्वा तु (hypermetric), D7 8 उक्त्वा (for पृष्ट्वा) — [b]) K5 तद् (for हृत्) D6 आवृतो (for अर्दितो). Dn1 D1 7 8 हृदि (Dn1 तस्थौ) शोकार्दितो भृशं. — [c]) D4 7 8 आशा (D7 8 °शा) निराशी कृत्वा तु.

2 [a]) D4 7 8 तु पतितं (for निप°) — [b]) K4 5 B Dc1 Dn2 D1 2 T G2 3 5 परिचारिका (for °चारका) — [c]) B1 2 5 Dn1 D3 T G2–4 जलेनात्यतशीतेन, B2 (marg) व्यजनेनाप्यथै° — [d]) K1 जीविता , K4 जीवंत , B4 5 Dc1 D2 G2 5 वीजंत्य°, Dn2 व्यजत°, D3 वीज्यत ; D4 जीवत°, D5 वीज्यंत; D6 वीज्य त, T G3, 4 जीवंतः (for वीजन्त) B1–3 वीजयत (B3 °त्य) सुगंधिना

3 [a]) K5 B3 Dc1 Dn2 D4 5 7 8 चैवम्; G1 M1 2 च तम्; G3 4 चैकम् (for चैनम्) B4 D2 आलोक्य; D1 आस्थाय (for आज्ञाय). — [b]) T G2–5 समस्ता (for समन्ताद्). D4 रुदतस् (for भरत) — [c]) K5 परियोद्धुं (for °वव्रुर्). K1 4 D4 महाराज; K3 °राजन्; B5 S °स्मान (for °राजम्) — [d]) K1 स भृश;

परिवव्रुर्महाराजमस्पृशंश्चैव पाणिभिः ॥ ३
उत्थाप्य चैनं शनकै राजानं पृथिवीतलात् ।
आसनं प्रापयामासुर्बाष्पकण्ठ्यो वराङ्गनाः ॥ ४
आसनं प्राप्य राजा तु मूर्छयाभिपरिप्लुतः ।
निश्चेष्टोऽतिष्ठत तदा वीज्यमानः समन्ततः ॥ ५
स लब्ध्वा शनकैः संज्ञां वेपमानो महीपतिः ।
पुनर्गावल्गणिं सूतं पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥ ६
यत्तदुद्यन्निवादित्यो ज्योतिषा प्रणुदंस्तमः ।
आयादजातशत्रुर्वै कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ७
प्रभिन्नमिव मातङ्गं तथा क्रुद्धं तरस्विनम् ।
आसक्तमनसं दीप्तं प्रतिद्विरदघातिनम् ।
वाशितासंगमे यद्वदजय्यं प्रतियूथपैः ॥ ८
अति चान्यान्रणे योधान्वीरः पुरुषसत्तमः ।
यो ह्येको हि महाबाहुर्निर्दहेद्घोरचक्षुषा ।
कृत्स्नं दुर्योधनबलं धृतिमान्सत्यसंगरः ॥ ९
चक्षुर्हणं जये सक्तमिष्वासवररक्षितम् । C 7 316 B 7 10 11 K 7 10 11

K3 4 B5 मस्पृशन्, D4 7 8 पस्पृशुन् (for मस्पृशन्) B4 चापि (for चैव) S (except G2) मं (M1. 2 3 म) स्पृशात्यश्च पाणिभि

4 ^{a}) Dn1 नृप (for चैन) — ^{b}) Dn1 राजान भूमितो बलात् — Ś1 om (hapl) 4^{cd} — ^{d}) B3 मश्रुकण्ठा, T G2–4 M3–5 बाष्पकण्ठा, G6 बाष्पकर्णा (for बाष्पकण्ठ्यो)

5 ^{a}) D4 7 8 म (for तु) — ^{b}) K6 [अ]ति, B3 T2 G2–3 तु, T1 च (for [अ]भि) — K4 om 5^{c}–6^{c} — ^{c}) Ś1 K1–3 5 Dn1 D6 [ऽ]चेष्टत (for ऽतिष्ठत) — ^{d}) D6 वीक्ष्यमाण (for वीज्यमान) D5 विमना मतत तत

6 K4 om. 6^{abc} (cf v. l 5) — ^{a}) K3 D2 तथा (for लब्ध्वा) — ^{b}) S मुहुर्मुहु (for महीपति) — ^{c}) Ś1 K3 D6 गावल्गनिं — ^{d}) K1 3 यथाक्रम, D1 यथा कथ, D5 यथा तथा (for यथातथम्)

7 Before 7, all MSS (except K1–3 5, Ś2 missing) ins धृतराष्ट्र उवाच — ^{a}) B1. 2 3 (marg) 4 योसावुद्यन्, B5 Dc1 D3 M4 5 य स उद्यन्, Dn1 यस्त्वोद्यन्, T G2–5 य सदोद्यन् (for यत्तदुद्यन्) — ^{b}) K1 Dn D3 5 6 ज्योतिषां, S तेजसा (for ज्योतिषा) T G2–5 प्रणुदेत् (for °दम्) B तापयन्समरे स्थित, D4 7 8 वैश्वानरसमप्रभ — ^{c}) K4 D2 T G3 4 वा, K5 Dn1 D4 7 8 G1 5 M च (for वै) B Dc1 D6 अजातशत्रुमायात, Dn2 D3 आसीदजातशत्रु स ※ Ca d यदायात् । यदि(7^{a})त्यव्यय । य स इत्यर्थ । ※ — ^{d}) Dn2 D3 6 कथ (for कस्त) K4 Dn2 D3 T G2–4 द्रोणम् (for द्रोणाद्) — After 7, G1 M read 25 for the first time, repeating it in its proper place

8 ^{b}) B3 D2 4 6–8 G5 यथा (for तथा) T G3 4 क्रोधात् (for क्रुद्ध) — ^{c}) Ś1 K B3 (marg, orig as in text) Dn2 D1 3 5 6 प्रसक्त; B1 Dc1 T G2–5 असक्त (for आसक्त) D1 वदन (for मनसं) Ś1 K D5 6 T G2–5 M3–5 दृप्त, Dn1 (marg) n2 D1. 2 दृष्ट्वा, D3 हृष्ट (for दीप्त) D4 7. 8 आसक्तमिव सिंह (D7 मासिंह) — ^{d}) K3 B5 गामिन, G1 M1 2 घट्टिन, M3–5 घट्टन (for घातिनम्) Dn2 D3 6 मत्तद्विरदगामिन — ^{e}) K4 5 B Dc1 Dn D2–5 8 वासिता; D7 वासिना, M3 4 बाधिता (for वाशिता) K5 D5 यत्तम्, T G2–5 M3–5 यांतम्, G1 M1 2 सक्तम् (for यद्वद्) — ^{f}) K1 अजय; D3 6 अवार्यं, D4. 7 8 दुर्जय, D5 अजेय (for अजय्य) G1 M1. 2 मदोत्कटमिव द्विप, M3–5 वृत्त यूथपयूथपै·

9 G1 M1 2 om 9^{ab} — ^{a}) K4 प्रति च, B1 अभि च, Dc1 M3–5 अतीव, D3 अपि च, T G2–5 अतीत्य (for अति च) K1–3 अतिगान्यान्, B4 निजघान, D4 अचिन्यान् (sic) (for अति चान्यान्) B1–4 Dc1 S (G1 M1. 2 om.) वीरान् (for योधान्) B5 Dn2 D3 6 अभिहन्या (B5 °न्य) द्रणे धन्वी — ^{b}) Ś1 K Dn D1 6 वीर Ś1 K Dn D1 मत्तम, B5 उत्तम, D4 lacuna (for °सत्तम) G3 द्रावयन्हति सत्तम — ^{c}) B1 3. 4 D2 S स (for यो) K1–4 D1 वै, D4 7 8 T G [ऽ]पि (for हि) B (except B5) Dn2 D3 महा बाहुर्, D4 7 8 °बुद्धिर् (for °बाहुर्) — ^{d}) D4 7 8 दहेद्घोरेण चक्षुषा — D5 om 9^{c}–10^{c} — ^{e}) Dn2 रक्ष (for कृत्स्न) — ^{f}) D4 धृतमान् K1 सत्यसगरा

10 K4 om 10^{a}–12^{a} D5 om 10^{abe} (cf v l. 9) — ^{a}) K1 चक्षुर्हीन, K5 °र्हर, D7 °र्हण, T G3 4 °ष्मत, G3 °ष्माणं (for °र्हण) B1 युक्तम्, Dc1 Dn2 D1 3 शक्तम् (for सक्तम्) D4 जयेत्युक्तम् (for जये सक्तम्) G5 चक्षुषैराजयै सक्तम् (sic) — ^{b}) Ś1 K (K4 om) Dn1 D1 2 G5 द्वास्त्र (for इष्वास) B3 वरधा

दान्तं बहुमतं लोके के शूराः पर्यवारयन् ॥ १०
के दुष्प्रधर्षं राजानमिष्वासवरमच्युतम् ।
समासेदुर्नरव्याघ्रं कौन्तेयं तत्र मामकाः ॥ ११
तरसैवाभिपत्याथ यो वै द्रोणमुपाद्रवत् ।
तं भीमसेनमायान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥ १२
यदायाज्जलदप्रख्यो रथः परमवीर्यवान् ।
पर्जन्य इव बीभत्सुस्तुमुलामशनिं सृजन् ॥ १३
ववर्ष शरवर्षाणि वर्षाणि मघवानिव ।
इषुसंबाधमाकाशं कुर्वन्कपिवरध्वजः ।
अवस्फूर्जन्दिशः सर्वास्तलनेमिस्वनेन च ॥ १४
चापविद्युत्प्रभो घोरो रथगुल्मबलाहकः ।
रथनेमिघोषस्तनितः शरशब्दातिबन्धुरः ॥ १५
रोषनिर्जितजीमूतो मनोऽभिप्रायशीघ्रगः ।
मर्मातिगो बाणधारस्तुमुलः शोणितोदकः ॥ १६

चिन, Do1 -धररक्षित, D2 -चररक्षिण, D4 -वरस**, T G3-5 -परिरक्षित (for वररक्षितम्) B5 इष्वासधर मच्युत, Dn2 D8 इष्वस्त्र(Dn2 काष्टासु)वरमच्युत —c) D2 दात, D4 वृत (for दान्त) G1 2 5 M transp बहुमत and लोके T G3 4 दांत लोके मत द्रोण —d) D8 शूरा के (by transp). B Do1 Dn1 त(B5 म)मवारयन् (Do1 °यत्) (for पर्यवारयन्) T1 G3 4 अन्य कस्तमपानुदत्, T2 G1 2 5 M कस्त द्रोणाद(G2 5 °णम)पानुदत्

11 K2 om (hapl) 11–12 K4 om. 11 (cf v l 10) —a) Dn1 दुप्रधृष्य; D6 दुष्प्रदर्पं (for दुष्प्रधर्षं) D5 महाराज (hypermetric) (for राजानम्) —b) Dn1 D2 8 7. 8 इष्वस्त्र (for इष्वास). K5 B1 5 Dn1 D2 5 7 धरमच्युत, B1 यरमुत्तम; B3 8 Do1 धरमुत्तम; D6 धरराक्षित (for -चरमच्युतम्) —c) Do1 तमासेदुर्, D8 समापेदुर् (for समासेदुर्) Dn1 नरव्याघ्रा —d) B1 यत्र, D8 अत्र, D6 अमु (for तत्र) S मदीया वै युधिष्ठिर

12 K2 om 12 (cf v l 11) K4 om 12a (of v l 10) —a) D4 त**व Ś1 B1 D2 T2 G2–4 [अ]भिपद्याथ; K1 D7 8 °पत्या च, B2 8 5 Do1 °पत्याशु; B4 °पत्यास्तु (for °पत्याथ) D1 तरसेवाभिपम्याथ —b) B (except B4) उपागमत्, G6 अपाद्रवत् (for उपाद्रवत्) Ś1 K1 8 Do1 D1 4 7 8 धृतिमान्सत्यसगर (K1 °सगरा, D1 °सागर) (= 9f), D6 युद्धे द्रोणमुपाद्रवन् — After 12ab, Ś1 K1 8 4 B1. 2 8 (last two marg) 5 Do1 (marg) Dn2 D1. 8 6 ins

67* यः करोति महत्कर्म शत्रूणां वै महाबलः ।
महाकायो महोत्साहो नागायुतसमो बले ।

[(L 1) B1 8 यत्, D5 lacuna (for य). D2 महाहवे (for °बलः) —(L. 2) D6 महामायो (for महोत्साहो) K4 D8 6 बली (for बले)]

—d) B (except B4) Do1 S वीरा (for शूरा)

13 G5 damaged —a) B1 यदियाज्, D4 7 8 यथा वै, S स यदा (for यदायाज्) Ś1 K4 5 Dn प(Ś1 Dn2 ज)वनप्रख्यो, K1–3 प्रवरप्रख्यो (K1 °क्षो), B8 D8 जलदप्र(B8 °प्रे)क्षो, D5 पवनिप्रख्यो (for जलदप्रख्यो) D3 5 यदायात्यचलप्रख्यो —b) K4 रथ, Dn2 D8 6 रथी (for रथ) T G1–4 M रथघोषेण, G5 रथघो** (for रथः परम) —c) Dn1 D5 8 तुमलाम् K3 4 B1 3 5 Do1 Dn1 D1 5 8 T1 G2 5 मशनीं (for °निं) B5 इव, D2 8 मनन् (for सृ°) Dn2 D8 6 तुमुलाशनिमुत्सृजन्, D4 तु**मशनी सृजन्, M3–5 तुमुलाशनिनिस्वन

14 a) B Do1 S विसृजन् (for ववर्ष) B (except B6) Do1 Dn1 (marg) n2 D1 2 6 जालानि (for वर्षाणि) —b) D2 7 lacuna, D5 ववर्ष (for वर्षाणि) D6 मघवानिव नित्यशः, G5 वर्षाणीव पुरंदरः —N (Ś2 missing) T1 read 14cd after 18 —e) B1 व्यस्फूर्जत, D6 अवस्फूर्य, T G3 4 अवास्फूर्जन्; G2 5 अवासृजन् (for अवस्फूर्जन्) —f) K5 B5 D8 5 6 वै (for च) Dn2 तलाघोमिस्वनेन वै, G5 रथनेमि****.

15 a) S महावेगो (M3 °गा) (for प्रभो घोरो) —b) T G2 4 5 M3 4 रथवृंद; G1 M1 2 5 रथवृंद (for रथगुल्म) G4 M1 2 5 वलाहक —c) Hypermetric K1–3 रथानां घोषस्तनित; K4 5 B5 Do1 Dn1 D1 2 5 स(D2 सु)नेमिघोष°, Dn2 रथघोषनि°; D8 रथनिर्घोष°, D4 रथनेमिघोषाश्च (submetric), D6 रथनेमिश्वि[स्व]नो घोरः; D7 8 रथनेमिघोषवांश्च, S नेमिस्वनाभिस्तनित —d) Ś1 शरशब्दोऽति Dn2 -वंधुर, D4 7 8 -दुर्धर (for बन्धुरः) S क्षुर(G5 क्षुद्र; M3 पुर, M4 5 क्षुर)सघातनिस्वन

16 a) Ś1 K5 D5 G1 2 5 M रोषनिर्मि(Ś1 °र्दि)त; K1 घोषनिर्मित; Dn2 D8 6 T G3 4 रोषनिर्मुक्त-, D4 7 8 रोषनार्दित (for रोषनिर्जित) B (except B1) रोषानिलसमुद्भूतो —b) S सर्वग. —c) K B Do1 Dn1

संप्लावयन्महीं सर्वां मानवैरास्तरंस्तदा ।
गदानिष्टनितो रौद्रो दुर्योधनकृतोद्यमः ॥ १७
युद्धेऽभ्यपिश्वद्विजयो गार्ध्रपत्त्रैः शिलाशितैः ।
गाण्डीवं धारयन्धीमान्कीदृशं वो मनस्तदा ॥ १८

कच्चिद्गाण्डीवशब्देन न प्रणश्यत वै बलम् ।
यद्वः स भैरवं कुर्वन्नर्जुनो भृशमभ्यगात् ॥ १९
कच्चिन्नापानुदद्द्रोणादिषुभिर्वो धनंजयः ।
वातो मेघानिवाविध्यन्प्रवाञ्शरवनानिलः ।　　E 7 328 B 7 10 23 K 7 10 23

D2 G1 वाणधरस्, D4 °सारस्; T G2 4 क्षुराधारस्, G3 क्षुरधारा- (for वाणधारस्) G5 M मर्माविगक्षुर-घ(G5 M1, 2 °धा)रस् — ^{d}) Dc1 Dn1 D4 5 7 8 तुमल- (for तुमुल-) Dc1 शोणितोदकै- (for °दक-)

17 ^{a}) B3 4 संपूरयन्, D4 सं*वयन् (for सप्लावयन्) K (except K1) महीं सर्वा, B Dc1 Dn2 D1, 8 G1 2 5 M दिश- सर्वा, Dn1 महीं कृत्स्ना (for महीं सर्वां) T G2 4 दिशश्च प्रदिश- सर्वा — ^{b}) S (except G2) व्यास्तृणोत् (for व्यास्तरस्) K. Dn1 D2 तथा, B Dc1 Dn2 D2, 4, 6-8 S महीं; D5 यथा (for तदा) — ^{c}) Ś1 K B5 Dn D1-2, 5 6 गदानिस्व(K3 B5 °निस्व; K5 °स्यस्व-, Dn1 °सिस्व, D3 5 °भिस्व)नितो रौद्रो; B1-4 Dc1 भीमनिस्व(B1, 4 °स्व)नितो रौद्रो; D4 7 8 पदातिस्वनिते रौद्रे- — ^{d}) B Dc1 Dn2 D3 4 6 7 पुरोगमान् (for -कृतोद्यम-) — For 17^{cd}, S subst

68* गदासिविद्युत्कलिल- शात्रवाणां भयकर ।

[G1 M विद्युत्को रौद्र-, G5 °क्लित- (for °त्कलिल-)]

18 ^{a}) K4 Dn1 D4 5 7 8 यदा, D2 यद्वो (for युद्धे) Dn1 D5 [अ]मिपिंचद् (for ऽभ्यपिश्वद्) K3 विजयं S युद्धेभिवर्षन्कौंतेयो — ^{b}) Ś1 K4 गार्ध्रपक्षै-, K1 गाद्धपक्षै-; K3 गाद्धपक्षै-, D1 गार्द्धे पत्त्रै-; D4 गार्द्धपत्त्रै-, T1 G M गृध्रपत्त्रै- (for गार्ध्रपत्त्रै-). K5 B4 Dn1 D4, 7 8 शिलाशितै — ^{c}) K5 गाजीव D3 धारयत् T G3-5 धनुरादाय, G1 M धनुरायच्छत् (M2 °च्छन्) (for धारयन्धीमान्) — ^{d}) Ś1 K1, 2 कीदृशो Ś1 K1-3 वै (for वो) B1 तथा (for तदा) S क तदा प्रत्यवस्थित — After 18, N (Ś2 missing) T1 read 14^{cd} Ś1 K B Dc1 Dn D1-3 5 6 T1 ins after 14^{cd} D4 7 after 20^{cd}

69* यदायात्क्वयमासीद्वस्तदा पार्थं समीक्ष्य ह ।

[B4 D1, 2 आसीत्तु; T1 आनीत्वा (for आमीद्वस्) D7 यदा*त्क्वयमामीद्वस् (for the prior half) Ś1 स न, K Dn D3 5 मन-, D6 तथा (for तदा) K6 ममीक्ष ह, B1 3-5 Dc1 अवे(B4 °पे)क्ष्य ह, B2 Dn1 D1, 8 समीक्ष्य त, Dn2 D4 5 समीक्ष्य तु, D7 समीक्षुना (for समीक्ष्य ह) T1 मन- मर्व महीक्षिता (for the post half)]

19 D4 7 8 om 19^{a}–20^{b} — ^{a}) K1, 2 D1 T कश्चिद् K5 गांजीव — ^{b}) Dn1 om. न K1, 2 4 वो (for वै) Ś1 प्रणश्येत वो, K3 D1 S प्रणश्यति मे (K3 D1 वै), B1-3 5 प्राणश्यत वै (B5 तद्) (for प्रणश्यत वै) K5 प्रणेप्यन्नस्य वै बलं, D2 न प्रीणतस्तेन वै बलास् (hypermetric), D5 प्राणस्तस्य वै बलात् (submetric) — ^{c}) K5 G1-4 M यदा, Dc1 युद्ध, T यया (for यद्व-) B5 सु, T1 च, T2 G1 3-5 M वो (for स) — ^{d}) G4 भयम् (for भृशम्) Ś1 K B4 5 Dc1 D1 5 6 अन्वया(Ś1 D5 °गा)त्, B1-3 अस्यचात्, Dn1 D2 अन्वियात्, Dn2 D3 मुंचति, T G3-5 M3-5 अत्यगात् (for अभ्यगात्) — After 19, S reads 20^{cd}

20 D4 7 8 om 20^{ab} (cf v l 19) — ^{a}) K1 2 कश्चिन् K1-4 द्रोणम्, B1 2 4 5 Dn2 D1, 8 प्राणान्, G5 द्रोणान् (for द्रोणाद्) B3 Dn1 D6 कच्चिद्यापानु (B3 °गानु-, D6 °पानु)दप्रा(D6 °दन्प्रा)णान् (Dn1 °णात्), Dc1 कच्चिद्दरेनुदत्प्राणान्, D3 कच्चिन्नपोनुदत्प्राणान्, D5 कच्चिन्नावानुदन्प्राणान् — ^{b}) Ś1 K1-3 D2 वा; Dn1 यो (for वो) — After 20^{ab}, S ins

70* वायुर्मेघानिवादित्याद्रेणूनिव महाबल ।

—S reads 20^{cd} after 19. — ^{c}) Dn2 इवाविध्य, D3 6 इवाविश्य (for इवाविध्यन्). — ^{d}) K1 2 प्रवन्, K5 प्रावान्, D1 3 प्रावात्, D3 6 प्रायात्, D5 प्रावपन् (hypermetric) (for प्रवान्) K4 स्वर- (for शर) B2 (marg) बलानिव (for वनानिल-) B1 3-5 प्रवाच्छ(B3 5 प्रावाञ्श, B4 स्वावाञ्श)रबलानि च, B2 प्रवाच्छरबलेष्विव, Dc1 प्रावाच्छरगणानिव, Dn2 D3 प्राया(D3 °वा)च्छरवनाविल- (D3 °निव), D7 प्रधावाश वरानिल-; S बलवान्भीमविक्रम — After 20^{cd}, D4 7 ins 69*, while S ins

71* को हि शक्तो रणे जेतु मानव- पार्थमीक्षितुम् ।

— ^{e}) K5 गाजीव; D7 गाटिव — ^{f}) B5 D1, 2 T2 G2 रणे (for नर) Ś1 B5 D1 T2 G2 नरो (for रणे). — After 20, N (Ś2 missing) ins

72* यमुपश्रुत्य सेनाग्रे जन- सर्वो विदीर्यते ।

[K5 B1 3 Dn1 D4 उपाश्रु(K6 D4 °श्रि)त्य; D7, 8

को हि गाण्डीवधन्वानं नरः सोढुं रणेऽर्हति ॥ २०
यत्सेनाः समकम्पन्त यद्वीरानस्पृशद्भयम् ।
के तत्र नाजहुर्द्रोणं के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् ॥ २१
के वा तत्र तनूस्त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् ।
अमानुषाणां जेतारं युद्धेष्वपि धनंजयम् ॥ २२
न च वेगं सिताश्वस्य विशक्ष्यन्तीह मामकाः ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषं प्रावृड्जलदनिस्वनम् ॥ २३
विष्वक्सेनो यस्य यन्ता योद्धा चैव धनंजयः ।
अशक्यः स रथो जेतुं मन्ये देवासुरैरपि ॥ २४
सुकुमारो युवा शूरो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।
मेधावी निपुणो धीमान्युधि सत्यपराक्रमः ॥ २५
आरावं विपुलं कुर्वन्व्यथयन्सर्वकौरवान् ।

उपाश्रित्य. B5 व्यशीर्यंते; Dn1 विमुग्यति, D5 विद्यीर्यंति, D7 8 विशीर्यंते (for विदीर्यंत).]

21 — a) K5 यत्सैन्य, B8 4 यच्छूरा, Dn1 के सैन्या; G1 M1 2 य सेना (for यत्सेना) Dn2 समकपत Ds तं सेना मम धर्षत; D7 8 त च (D7 om च) सेना ममर्पत — b) M3-5 दीनान् (for वीरान्) D8 6 G3 आस्पृशद्; D5 G4 आस्पृशन् G5 भयात् Dn1 के धीरा नास्पृशन्भय, D4 7 के वीरा ना(D4 स्प)स्पृशन्भयात् — D8 om (hapl) 21^{cd}, G4 om 21^{c}–22^{d} — c) B1-4 Do1 तदा (for तत्र) B1-4 Dn2 D8 S (G4 om) न जहुर् (for नाजहुर्). — d) K1 क्षुद्र प्राद्रवद्

22 G4 om 22 (cf. v l. 21). B1 reads 22 twice B1-4 Dc1 transp 22^{ab} and 22^{cd}. — a) D4 7 8 च (for वा) B1 (second time) नृप, Dn2 D8 6 G2 8 तनु, T M1 2 4 तनूस् (for तनूस्) — b) B1 (second time) मन्युम् B2 (also as in text) 3 4 Dc1 प्रतीप तमयाव्रजन्, Cv as in text — c) Cv अमानुषाणां जा[ज्ञा]तार — d) B2-4 Do1 प्रधनेषु (for युद्धेष्वपि) Ś1 धनुर्भृतां, K1-3 D1 गतव्यथं; Dn2 धनंजय; D5 हि निर्भय (for धनजयम्) Cv as in text.

23 Dn2 om (hapl) 23^{a}–24^{b} — a) D4 7 8 हि; S वै (for च) — b) K3 B5 D2 T1 विसहिष्यति, K4 विपेक्षतीह, D4 8 सहिष्यतीह, D5 विपक्ष°, D6 प्रसह्य°; T2 G M2-5 प्रसहिष्य(G3 4 °ष्य)ति, M1 प्रतिस्पष्यति (for विशक्ष्यन्तीह) K1-4 Dn1 D1 T G1-4 M2-5 मानवा (K1 °व) (for मामका) — c) K5 गांजीवस्य, D7 गांडिवस्य — d) K2 3 5 B5 Dn1 D1 3 4 7 8 T1 G1 M3 4 नि:स्वन B1 4 Do1 पर्जन्यनिनदोपम; T2 G2-5 प्रावृडब्ज(G5 °वज्र)लदस्वन

24 Dn2 om 24^{ab} (cf v l 23). K1 om 24^{a} — a) D6 7 8 स्वयं; T G3, 4 यत्र (for यस्य) Ś1 K2 3 दिव्यास्त्रमन्त्रतत्त्वज्ञो; G1 2 M विष्वक्सेनश्च (G2 °मोम्य) मयता; G6 विष्वक्सेनस्य सयान — b) B Do1 D1 8 6 यस्य योद्धा, Dn1 योद्धा यस्य; S यत्र योद्धा (for योद्धा चैव) B1 धनुर्धरः (for धनजय.) — c) D4 न शक्य (for अशक्य) K1 स रणे, K4 D7 8 समरे (for स रथो) S अजय्य त (G1 M अजेय तं) रथं मन्ये — d) Dn2 D8 सर्वैर् (for मन्ये) D7 om देवासुरैरपि S देवैरपि सवासवै

25 D7 om. 25. G1 M read 25 for the first time after 7. — a) Dn2 स (for यु) S (except G5) वीरो (for शूरो) — b) K1 lacuna. Ś1 K4 D1 दर्शनीयो मनोहरः; K2 8 दर्शनीयोतिसोभग — c) Do1 नकुलो (for निपुणो) G1 M (all first time) ह्रीमान् (for धीमान्) — d) S (G1 M all both times) युद्धे (for युधि) K5 D5 दृष्ट (for सत्य) — After 25, G3, 4 ins 73*

26 With 26^{ab}, cf 76*. B3 reads 26 on marg G3 4 transp 26 and 27 — a) G3 4 तुमुल (for विपुलं) — b) D4 व्यथ*न्. K2 सर्वसैनिकान्, B Do1 कौरवान्रणे, G3 4 भैरवान्र(G4 °वं र)णे (for सर्वं कौरवान्). — After 26^{ab}, Ś1 K2 D1 read 33 for the first time, repeating it in its proper place, while K1, 3, 4 read 33 after 26^{ab}, repeating 33^{cd} in its proper place — c) B D2 7 द्रोण (for धीमान्). Do1 यदा गावल्गणे द्रोणं; Dn1 यदायात्तं नकुल द्रोण (hypermetric), D4 यदायाघृपकुलो द्रोण (sic), G3 4 यदाभ्ययात्तदा द्रोण — d) G3 4 वीरा (for शूरा) B1, 2, 4 Do1 Dn2 G4 तमवारयन् (for पर्य°) — T G1 2 6 M subst for 26 G3, 4 ins. after 25

73* सं रथाना वर वीर सदा युद्धेषु दुर्मदम् ।
नकुल पाण्डवश्रेष्ठ के वीरा पर्यवारयन् ।

[(L 1) T G3-5 रथ (for वर). G2 रथिनां रथिन वीर (for the prior half) Cv cites the prior half as above G2-5 दुर्जय (for दुर्मदम्) — (L 2) G1 पांडव (for पाण्डव) M4 ये (for के) G4 प्रत्यवारयन्]

यदायान्नकुलो धीमान्के शूराः पर्यवारयन् ॥ २६
आशीविष इव क्रुद्धः सहदेवो यदाभ्ययात् ।
शत्रूणां कदनं कुर्वञ्जेतासौ दुर्जयो युधि ॥ २७
आर्यव्रतममोघेषुं ह्रीमन्तमपराजितम् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥ २८
यः स सौवीरराजस्य प्रमथ्य महतीं चमूम् ।
आदत्त महिषीं भोज्यां काम्यां सर्वाङ्गशोभनाम् ॥ २९
सत्यं धृतिश्च शौर्यं च ब्रह्मचर्यं च केवलम् ।
सर्वाणि युयुधानेऽस्मिन्नित्यानि पुरुषर्षभे ॥ ३०
बलिनं सत्यकर्माणमदीनमपराजितम् ।
वासुदेवसमं युद्धे वासुदेवादनन्तरम् ॥ ३१
युक्तं धनंजयप्रेष्ये शूरमाचार्यकर्मणि ।
पार्थेन सममस्त्रेषु कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ३२
वृष्णीनां प्रवरं वीरं शूरं सर्वधनुष्मताम् । C. 7 342 B 7 10 37 K 7 10 37

27 B4 D. om (hapl) 27–28, K5 reads the same on marg G3 4 transp 26 and 27 — a) K5 आशीविषम् D4 7 8 आशीविषमिव क्रुद्धं — b) Dn2 D6 यदा(D6 °व)भ्यगात्, T यदा(T1 °व)भ्यधात्, G1–4 M यद्(G2 °म)भ्ययात् (for यदाभ्ययात्) K5 D7 8 सहदेवं समागतं (D7 °त°), D4 के शूरा पर्यवारयन् — After 27^{ab}, D4 ins

74* सहदेवं समायान्त परसेनाविदारणम् ।

— K4 om. 27^{c}–28^{d} — c) Ś1 transp शत्रूणां and कदन कुर्वन् K5 D4 7 8 कर्तुं (for कुर्वन्) B. Dn2 D2 8 कदन (D2 वध) करिष्यञ्शत्रूणां (hypermetric), Dn1 करिष्यन्कदनं तत्र — d) Dn2 श्वेताश्वो (for जेतासौ) K5 D4 7 8 जेतारमपराजित, B1–3 Dc1 D6 रणे जेता सुदुर्जय°, B. जेता शत्रुजयो युधि — For 27^{cd}, S subst

75* अमोघबाण सिद्धेषु शत्रुभिर्युधि दुर्जय° ।
[G1 M3–5 युद्ध- (for युधि)]

28 K4 B4 D5 G3 4 om 28 (for K4 B4 D5, cf v I 27) K5 reads 28 on marg B3 reads 28^{ab} on marg — a) K5 D3 आर्यवृत्तम्, D8 अर्यव्रतम् (for आर्यव्रतम्) — For 28^{ab}, T G1 2 5 M subst

76* आराव तुमुलं कुर्वन्व्यथयन्भैरवं रणे ।
[Cf. 26^{ab}. T G1 M3 4 व्यथयन्, M1 2 5 व्यथयद्]

— c) Dn1 [अ]भिमुखे, D1 विमुखं Dn2 D7 8 सहदेव तमा(Dn2 °था)यां(D8 °या)त, T G1 2 5 M यदा (G2 °द)भ्ययाच्चदा द्रोणं — d) T G1 2 5 M वीरा° (for शूरा) B3 समवारयन्, D7 पर्यतारयन्; T1 G2 5 तमवारयन् (for पर्यवारयन्)

29 D7 8 om 29^{ab} — a) T1 यस्य (for य स) K5 स, B Dc1 Dn2 D3 4 6 तु; G1 M1. 2 च (for स) — b) S प्रसह्य (for प्रमथ्य) — c) B3 Dc1 आददे (for आदत्त) K2 B1 2 4 5 Dc1 Dn2 D3 6 भोजा, B3 भोज्य°, Dn1 भार्यां, G5 काम्या (for भोज्या) — d) K5 काशा, D4. 8 काश्या, D7 कान्ता; T G3 4 कन्यां, G. भोज्या (for काम्यां) D5 भूषणां (for -शोभनाम्)

30 a) B (except B2) धाति (for धृतिश्च) K4 D5 वीर्यं (for शौर्यं) — b) B4 वाक्ये माधुर्यकेवलं — c) D4. 7 8 युध्यमाने (for युयुधाने) Ś1 K1. 2 D3 6 स्म (for ऽस्मिन्) — d) K4 5 Dn2 D1 M3 4 पुरुषर्षभ (for °र्षभे)

31 B4 om 31^{ab} — a) K1–4 D1 धन्विन (for बलिन) K5 D2 5 सर्वकर्माणम्, B2 3 सत्यधर्माणम्, D6 श्रुतकर्माणम् (for सत्यक°) Ś1 धनिन गुरुकर्माणम् — b) T G2–4 अभीतम्, G5 अहीनम् (for अदीनम्) — After 31, S reads 37^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

32 S om 32^{ab} — a) Dn1 धनंजये (for °जय-) B5 -प्रख्य, Dn2 प्रेष्य, D1 प्रैष्ये, D4 7 हिते, D6 प्रेष्यौ (for प्रेष्ये) D5 युक्त धनुर्धर पश्येत् — b) D4 lacuna for र्यक — For 32^{ab}, B1–4 Dc1 subst

77* धनजयोपदेशेन श्रेष्ठमिष्वस्त्रकर्मणि ।

— d) T G1–3 5 M1 2 कथ, M3–5 के त (for कस्तं) G1 5 M अवारयन् K3 यशसा विक्रमेण च (= 33^{cd})

33 Ś1 K2 D1 read 33 for the first time, after 26^{ab}, while K1 3 4 read 33 after 26^{ab}, repeating 33^{cd} here D6 repeats 33^{ab} after 42 — a) K4 D1 (first time) कुरूणां (for वृष्णीनां) K5 B5 Dn1 D4 5 G2–4 शूर (for वीर) — b) Ś1 (both times) K3–5 D5 6 (second time) मुख्यं; K1 2 (second time) D1 (first time) मुख्य, B1 2 Dc1 श्रेष्ठ, B5 Dn1 D4 8 वीर; D6 (first time) वर, D7 lacuna (for शूर) B1–4 Dc1 -धनुर्भृतां — c) K1 समशस्त्रेषु; B1 M3–. सममस्त्रेण — d) D4 7 8 य° समो (for

रामेण सममस्त्रेषु यशसा विक्रमेण च ॥ ३३
सत्यं धृतिर्दमः शौर्यं ब्रह्मचर्यमनुत्तमम् ।
सात्वते तानि सर्वाणि त्रैलोक्यमिव केशवे ॥ ३४
तमेवंगुणसंपन्नं दुर्वारमपि दैवतैः ।
समासाद्य महेष्वासं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ३५
पाञ्चालेषूत्तमं शूरमुत्तमाभिजनप्रियम् ।
नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजसमाहवे ॥ ३६

युक्तं धनंजयहिते ममानर्थाय चोत्तमम् ।
यमवैश्रवणादित्यमहेन्द्रवरुणोपमम् ॥ ३७
महारथसमाख्यातं द्रोणायोद्यन्तमाहवे ।
त्यजन्तं तुमुले प्राणान्के शूराः पर्यवारयन् ॥ ३८
एकोऽपसृत्य चेदिभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः ।
धृष्टकेतुं तमायान्तं द्रोणात्कः समवारयत् ॥ ३९
योऽवधीत्केतुमाञ्शूरो राजपुत्रं सुदर्शनम् ।

यशसा) Ś1 K1 (both first time) 2 (both times) 3 4 D1 (last three first time). 5 कस्त द्रोणादवार(K1 °द)यत्

34 a) D2 5 सत्त्व (for सत्यं) B Do1 D1, 3 4, 7 8 मति°; D6 मन° (for दम). Dn1 मतिस्थैर्यं, S च शौर्यं च (for दम शौर्यं) — b) K1 4 M (M5 *inf lin*, also as in text) ब्रह्म चास्त्रम्, K2 ब्रह्मशास्त्रम्; K3, 5 B Do1 Dn D1–3 5 6 ब्राह्म (K5 D2 6 ब्राह्मय) चा (Dn2 वा)स्त्रम् (for ब्रह्मचर्यम्) D4 7 8 ब्राह्मण्य चाब्र मुत्तम — G1 M1–4 om. 34cd — c) Ś1 K1 सात्वत (K1 °तस्); Ca d सात्वते (as in text). K5 कर्माणि, B1–3 Do1 नित्यानि (for सर्वाणि). — For 34cd, T G2–5 M5 subst .

78* यस्मिन्नित्यानि सन्ति स्म वीरे सत्यपराक्रमे ।

35 a) D3 4 G2 तमेव. — b) K1, 2 D7 G2 देवतैः (for दैवतैः)

36 a) K5 B4 D8 G3 4 पंचालेषूत्तमं; D4 7, 8 पांचालमुत्तमं B5 Dn1 T G2–5 वीरम् (for शूरम्) — b) G3, 4 उत्तमाभिजन (for °भिजन) — d) K1 M1 2 उत्तमोजसम्

37 K2 om. (hapl) 37a–38b. S reads 37ab for the first time after 31 — a) B4 युद्धे (for युक्त). K3 हित, G4 (first time) रणे (for हिते). Dn1 D4 7 8 युक्तं धनजयेनेह (Dn1 °जयस्यार्थे) — b) G3 (first time) मामनर्थाय K5 D2 5 चोद्यत, Dn1 चोधित, Dn2 नोदित; D3 चोदितं, D6 चोच्छ्रित, T1 (both times), 2 (first time) G3 4 (both both times) 5 (first time) कल्पितं (for चोत्तमम्) B Do1 G1, 2 5 M (last eight both times) मामनर्थायमुत्थित (B2–4 °मुद्यत, Do1 °मुत्तम), D4 7 समानार्थार्थदु:खित; T2 (second time) ममानर्थार्थमर्थित. — c) Ś1 यमवैश्रवणा युक्त (sic), K1 3 4 D1 कुबेरयमयोस्तुल्य — After 37, D5 reads 40ab for the first time, repeating it in its proper place

38 K2 D5 om 38ab (for K2, cf. v l. 37) — a) Ś1 K1 4 B Do1 Dn1 D2–5 7 8 M4 महारथ (for °रथ). Ś1 K4 B1 2 D2 5 समाज्ञात, K1 Dn2 G1 M1–4 समाज्ञान, B5 समाज्ञाय; Do1 महाज्ञानं, Dn1 समायात, D8 समायत्तं; D4, 7 8 समायातं (for °समाख्यातं) — b) K2 4, 5 B1–4 Dn1 D1–5 [उ]द्यतम् (for [उ]द्यन्तम्) B5 द्रोणसम्युद्यतं रणे, D8 यथा शक्रस्तु आहवे; T G3–5 द्रोणायातं महाहवे, G1 M द्रोण यांतं महाहवे — K5 reads 38cd on marg — c) K3 गृह्णंतं (for त्यजन्त). B4 Dn1 समरे, D2 तुमुलान्, D4 5 7 8 तुमले (for तुमुले) D2 बाणान् (for प्राणान्) — d) K5 B1–3 5 Do1 D7, 8 वीराः B5 D7 8 समवारयन् (for पर्य°) T G3–5 सात्यकिं (G2 पार्षतं) के न्यवारयन्; G1 M सत्यक को (M3–5 के) न्यवारयत्

39 K2 om 39ab. — a) Ś1 K1 3–5 Dn D2–5 8 एकोपवृत्तश्च; G3, 4 °पवृत्य (for °पसृत्य). — b) Do1 पांचालान्य°, Dn2 D3, 6 पांडवेभ्य (for पाण्डवान्य°). — c) K3 5 B Do1 Dn1 D2 4 6 S (except G1 M1, 2) समायांत, Dn2 D8 समायात्त, D1 समाज्ञात, D5 समासाद्य, D7 अथायांत (for तमायान्त). — d) Do1 Dn2 द्रोण; D8 द्रोण (for द्रोणात्). B1–3 5 तं न्यवारयत्; B4 Do1 Dn1 तमवारयत् (Do1 Dn1 °यन्); D5 पर्यवारयन्, D7 समाचारयत्; T G1, 2 समपारयत् (T G2 °वारयन्) (for समवारयत्) D2 के शूराः पर्यवारयन्.

40 Ś1 K1–4 D1, 3 om (hapl) 40. K5 reads 40 on marg B1 reads 40 twice D5 reads 40ab for the first time after 37 — a) Dn2 D8 6 (second time) यश्चापि (for योऽवधीत्) B2 3, 4 (first time) Do1 S वीरो; B4 (second time) वीरान् (for शूरो) — b) B1 5 सुदारुण, B2 3 4 (both times) Do1 Dn1 दुरासदं; B2 (marg) महाबल (for सुदर्शनम्) — c) S (except T G2) अपरांते. Dn2 D8 गिरिद्वारि. K5

अपरान्तगिरिद्वारे कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ४०
स्त्रीपूर्वो यो नरव्याघ्रो यः स वेद गुणागुणान् ।
शिखण्डिनं याज्ञसेनिमम्लानमनसं युधि ॥ ४१
देवव्रतस्य समरे हेतुं मृत्योर्महात्मनः ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ४२
यस्मिन्नभ्यधिका वीरे गुणाः सर्वे धनंजयात् ।
यस्मिन्नस्त्राणि सत्यं च ब्रह्मचर्यं च नित्यदा ॥ ४३
वासुदेवसमं वीर्ये धनंजयसमं बले ।
तेजसादित्यसदृशं बृहस्पतिसमं मतौ ॥ ४४
अभिमन्युं महात्मानं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ४५
तरुणस्त्वरुणप्रख्यः सौभद्रः परवीरहा ।
यदाभ्यद्रवत द्रोणं तदासीद्वो मनः कथम् ॥ ४६
द्रौपदेया नरव्याघ्राः समुद्रमिव सिन्धवः ।
यद्द्रोणमाद्रवन्संख्ये के वीरास्तानवारयन् ॥ ४७
ये ते द्वादशवर्षाणि क्रीडामुत्सृज्य बालकाः । C 7 357 B 7.10 52 K 7 10 52

D4.7 अपरानपि निर्वाहीद्, Dn1 D2 5 6 अपक्रात गिरि द्वा(D3 5 °रेद्वा)रि — d) D1 lacuna for कस्त and दवारयत् K5 B2 3 4 (first time) 5 Dc1 Dn D5 6 7 द्रोणात्क स(B2–5 Dc1 Dn1 °त्कस्त)मवारयत् (Dn1 °यन्), B1 4 (second time) द्रोणात्कस्त न्यवारयत्

41 B2–5 Dc1 om. (hapl.) 41–42 D5 om. 41ab — a) K2. 5 B1 D (Dc1 D5 om) स्त्रीपुंसयोर् (for स्त्रीपूर्वो यो) D7 reads from नरव्याघ्रो up to युधि (in 41d) on marg D8 नरव्याघ्र S स्त्रीपुंसो पुरुषव्याघ्र (T °घ्र, G1 M °घ्रो) — b) G5 यस्तु (for य स) Dn1 गुणागुणं (for °गुणान्) — D6 reads 41c–42d on marg — c) D8 G3–5 याज्ञसेनम् — d) Ś1 Dn D7 अग्लान , D4 अज्ञान (for अम्लान) K2 -मानसं; K4 D1 ममय, B1 वपुष (for मनस) S अस्यंतम पराजित

42 B1–5 Dc1 om 42 (cf v l. 41) D6 reads 42 on marg — b) D8 G3 4 हेतुर् D4 मृत्यु (for मृत्योर्) — d) Dn1 D6 T G2–5 शूरा (for वीरा) D2 G1 M समवारयन्, G5 प्रत्यवारयन् (for पर्यवा°) — After 42, D5 repeats 33ab

43 D1 reads 43–45 twice — a) K1 D7 अ- (D7 आ)त्यधिका B2 4 Dc1 विद्या; Dn1 सर्वे (for वीरे) — b) B2 3 Dc1 गुरो° सर्वा; Dn1 गुणा वीरे (for गुणा° सर्वे). — c) D7 आसिन् (for यस्मिन्) D8 चास्त्राणि T G2–5 यस्य शास्त्राणि दिव्यानि; G1 M1 2 तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि — d) D2 सर्वदा, S नित्यशः (for नित्यदा)

44 For the repetition in D1, cf v l. 43 — a) B (except B1) Dc1 युद्धे (for वीर्ये) — c) K5 T G2–5 -संकाशं (for -सदृश)

45 For the repetition in D1, cf v l. 43 — b) = 66d — c) D1 (both times) यात (for यान्त) — d) K2 किं (for के) B2–4 Dc1 Dn1 D2 3 शूरा (for वीरा) K1–4 B1 D3 G2 स(K2 B1 D2 G2 त)मवारयन्, B5 त न्यवा° (for पर्यवा°)

46 G5 om. (hapl) 46–47 D1 repeats 46ab after 47 — a) K2 तरणिस्, D1 (both times) तरुणास् (for तरुणस्) K1 2 Dn2 G4 M5 तरणि , K3 4 D1 (both times) 3 तरुणि , K5 T G2 3 तरुण-, Dn1 D6 त्वरणि-, G1 M [s]वरुण (for त्वरुण) K1 -प्रख्या; Bom ed प्रज्ञ°. B Dc1 तरुणो दर्शनीयश्च; D4 7 8 तरुणार्कसमप्रख्य — b) D4 reads वीर- twice — c) B1 D1 6 यदाभ्यधावद्वै द्रोणं; B2–4 Dc1 D2 °भ्यधावत्स द्रोण, B5 °भ्यधावद्द्रोण स, T G2–4 °भ्ययात्स त द्रोणं — d) D5 के शूरा पर्यवारयन्.

47 D5 G5 om 47 (for G5, cf v l 46) — a) B5 महेष्वासा , G1 M महात्मान (for नरव्याघ्रा) D2 द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान् — c) B2 य; D6 8 G1 M ये (for यद्) Dn2 D3. 4 6 प्रा(D4 अ)द्रवन् G1 2 M1–4 सख्ये K5 D2 प्रा(D2 आ)द्रवतो रणे द्रोण. — d) Ś1 B1 2 4 Dc1 Dn1 शूरास् (for वीरास्) K3 4 B5 G3 न्यवारयन् K5 Dn2 D2–4 6 7 के शूरा पर्य(K5 D3 सम)वारय(D4 om रय)न् , — After 47, D1 repeats 46ab

48 K4 D1 om. (hapl) 48–49. — a) Ś1 D2 M1 एते, Dc1 D6 ये च, Dn2 D3 पंच , D8 ते से; T G3–5 येपि (for ये ते) D5 यदाभ्यधावत द्रोण — b) K1 क्षीडाम् (for क्रीडाम्) — c) Ś1 K1 2 अभवद् (for अवसन्) K5 भीष्मं D3 6 अस्त्राण्येवाभ्यस्य न्भीष्मे — d) G1 M1–4 विभ्रतो G3 वृत्तम् (for व्रतम्)

अस्त्रार्थमवसन्भीष्मे विभ्रतो व्रतमुत्तमम् ॥ ४८
क्षत्रंजयः क्षत्रदेवः क्षत्रधर्मा च मानिनः ।
धृष्टद्युम्नात्मजा वीराः के तान्द्रोणादवारयन् ॥ ४९
शताद्विशिष्टं यं युद्धे समपश्यन्त वृष्णयः ।
चेकितानं महेष्वासं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ५०
वार्धक्षेमिः कलिङ्गानां यः कन्यामाहरद्युधि ।
अनाधृष्टिरदीनात्मा कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ५१
भ्रातरः पञ्च कैकेया धार्मिकाः सत्यविक्रमाः ।
इन्द्रगोपकवर्णाश्च रक्तवर्मायुधध्वजाः ॥ ५२
मातृष्वसुः सुता वीराः पाण्डवानां जयार्थिनः ।
तान्द्रोणं हन्तुमायातान्के वीराः पर्यवारयन् ॥ ५३
यं योधयन्तो राजानो नाजयन्वारणावते ।
षण्मासानभिसंरब्धा जिघांसन्तो युधां पतिम् ॥ ५४
धनुष्मतां वरं शूरं सत्यसंधं महाबलम् ।
द्रोणात्कस्तं नरव्याघ्रं युयुत्सुं प्रत्यवारयत् ॥ ५५
यः पुत्रं काशिराजस्य वाराणस्यां महारथम् ।
समरे स्त्रीषु गृध्यन्तं भल्लेनापहरद्रथात् ॥ ५६
धृष्टद्युम्नं महेष्वासं पार्थानां मन्त्रधारिणम् ।

---

49 K4 D1 om 49 (cf v l 48) —b) Ś1 K1 2 B3 6 क्षत्रवर्मा, D4 °धर्मश्च, M3 4 क्षमधर्मा K1 2 Dn1 मारिष, B1 2 4 मानद°, B3 मानद; B5 भारत, G1 M1–4 मानित (for मानिन°) D5 G4 क्षत्रधर्मोति (G4 °व)मानिन. —c) G1 M धृष्टद्युम्नात्मजान् K1 S वीरान्; B4 धीरा° (for वीरा°) —d) Dn1 S कस् (for के) B2 Dn G1 3 4 M अवारयत्

50 B4 om (hapl) 50–51 M3 om (hapl) 50 —a) Dc1 Dn1 शक्राद्; D6 एतद्; S (M3 om) यस्माद् (for शताद्). Dn2 D4 G2–4 सयुद्धे, D1 युयुद्धे, D5 ये युद्धे; T युद्धेषु, G1 M1 2 4 5 नो युद्धे; G5 संग्रामे (for यं युद्धे). —b) Ś1 समपश्यत, B (B4 om.) D2 4 G1 5 M1 2 4 5 समम(G1 M1 2 4 5 °म) न्यत; Dc1 प्रसरंतीह; Dn1 समपश्यति, Dn2 प्रशंसतीह; D6 प्रवदंतीह, T G3 4 नावमन्यत (for समपश्यन्त) —d) D3 अवारयेत्

51 B4 D2 om 51 (for B4, cf v l 50) —a) D5 वार्धकेपि (for °क्षेमि) —b) B1 Dn2 D8 G5 M3 4 अहरद् (for आ°) —c) Ś1 K1–4 D4 5 7 8 M3 अनाधृ(D7 °द)ष्टिर् (for °धृष्टिर्)

52 Ś1 K1–3 om (hapl) 52–55 —a) S केकया (G3 कैकेया) भ्रातरः पञ्च —b) K5 D2 6 धर्मज्ञा (for धार्मिका°) K5 Dn1 D3, 4 5 7 8 -वादिन°; Dn2 D3 सगरा° (for विक्रमा) —c) B1 वर्णाभा, B2 G1 M3 4 वर्णाश्वा, B2 (marg) 3. 4 Dc1 D1 सकाशा; Dn2 -मर्माश्च; D6 -कर्णाश्च (for वर्णाश्च) B5 T G2–5 इन्द्रगो(G3–5 °को)पसवर्णाश्च —d) B1 Dn2 D3 6 रक्तवर्णायुधध्वजा°; B5 रक्तवर्मासुर°; D7 G1 M1 2 5 [आ]रक्तवर्णायुध°, D3 रक्तचर्मा°; T1 G2–4 रुक्मवर्णा°, G1 M रुक्म(M1 2 °ग्म)वर्मा°; G5 रक्तयाणा°

53 Ś1 K1–3 om 53 (cf v l 52) —a) Dn2 D3 5 6 G3–5 मातृष्वसु (for °ष्वसुः) —b) S जयैषिण° (for जयार्थिन°) —d) D1 वीरान् D3 पर्यवारयत्; G5 प्रत्यवारयन् (for पर्यवा°).

54 Ś1 K1–3 om 54 (cf v l 52) D6 om (hapl) 54–55 —a) G3 योधयंतं, M1 यौधयंतो T G2–4 राजान —b) D4 7 वारणाह्वये (for °वते) —c) K4 षण्मासादपि (for °नभि) B4 Dc1 D1 2 7 G5 अपि(D2 7 °ति)संरब्धा, Dn1 G2 अभिसरब्ध (G2 °ब्धान्); Dn2 D3 भृशसरब्धा (D3 °ब्धान्); T अभिसक्रुद्धा (for °संरब्धा). —d) Dn2 D3 जिघांसव D1 प्रति, D7 8 पति° (for पतिम्)

55 Ś1 K1–3 D6 om. 55 (cf v l 52, 54). K5 om from 55 up to the end of adhy 10 —a) B4 S धीरं (for शूर). —b) D5 सत्यसत्त्वं (for °संध). B1–4 महारथ, S जितेन्द्रिय (for महाबलम्). D4 सत्यस*** बल —d) K4 B6 Dn2 D2 3 5 G1 M पर्यवारयत् (K4 D3 M1 3 4 °यन्), Dc1 T G2–5 समवारयत् (T G2 °यन्) (for प्रत्यवारयत्)

56 K5 om 56 (cf v l 55) —a) Dn2 D3 पुत्रं यः (by transp), G2 य पुत्र° —b) D1 M वाराणस्या, G2 सर्वज्ञस्य (for वाराणस्या). T G3 4 महारथ (for °रथम्) —c) K1 lacuna for समरे D3 G2 समरेष्वेषु D3 om षु Ś1 गृध्नत; D6 गृह्णंतं, G5 M1 2 गृध्नत (for गृध्यन्त) —d) K1 यत्नेन; G4 फल्लेन (for भल्लेन) K4 B1 3–5 Dc1 Dn2 D1 2 5 6 T G3 4 [अ]पाहरद्, B2 [अ]पातयद् (for [अ]पहरद्)

57 K5 om. 57 (cf v l 55) —a) D4 lacuna for धृष्टद्युम्न —b) Dn1 अनुचारिण; Dn2 D6 अस्त्रधारिण, D4 T2 G2–5 मत्रधारण (for मन्त्रधारिणम्)

युक्तं दुर्योधनानर्थे सृष्टं द्रोणवधाय च ॥ ५७
निर्दहन्तं रणे योधान्दारयन्तं च सर्वशः ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ५८
उत्सङ्ग इव संवृद्धं द्रुपदस्यास्त्रवित्तमम् ।
शैखण्डिनं क्षत्रदेवं के तं द्रोणादवारयन् ॥ ५९
य इमां पृथिवीं कृत्स्नां चर्मवत्समवेष्टयत् ।
महता रथवंशेन मुख्यारिघ्नो महारथः ॥ ६०
दशाश्वमेधानाजह्रे स्वन्नपानाप्तदक्षिणान् ।
निरर्गलान्सर्वमेधान्पुत्रवत्पालयन्प्रजाः ॥ ६१
पिबन्त्यो दक्षिणां यस्य गङ्गास्रोतः समापिबन् ।
तावतीर्गा ददौ वीर उशीनरसुतोऽध्वरे ॥ ६२
न पूर्वे नापरे चक्रुरिदं केचन मानवाः ।
इति संचुक्रुशुर्देवाः कृते कर्मणि दुष्करे ॥ ६३
पश्यामस्त्रिषु लोकेषु न तं संस्थास्नुचारिषु । C 7 272 B 7 10 68 K 7 10 68

—ᵃ) Dn1 दुर्योधनस्यार्थे —ᵈ) B1 घृष्ट (for सृष्ट)

58 K5 om 58 (cf v 1 55) —ᵃ) S द्रोण (for योधान्) —ᵇ) K3 धारयत, Dn3 D3 6 S वारयत, D1 वारयेत (for दारयन्त) —ᶜ) D1 यात K3 द्रोणाभिमुखमायातं —ᵈ) Dn D1 7 8 शूरा (for वीरा)

59 Ś1 K1–3 5 om (hapl) 59 (for K5, cf v 1 55) —ᵃ) D4 *त्सग, T2 उत्सर्गं (for उत्सङ्ग) Dn D2–6 8 एव (for इव) Dc1 सवद्ध (for संवृद्ध) —ᵇ) Dn1 [आ]ममंमव, Dn2 [अ]स्त्रविक्रम; D6 [आ]शुवित्र(D8 °क्र)म (for [अ]स्त्रवित्तमम्) —ᶜ) K4 B Dc1 Dn D1. 3 4 6 शिखण्डिन K4 B Dc1 D1. 2 T क्षत्रगुप्त, G M क्षत्रगुप्त (for क्षत्रदेव) —ᵈ) K4 B5 के वा, B1–4 Dc1 कौ वा, Dn1 G5 कस्त, D1 2 के च; T G2 4 के तु (for के त) B1–4 Dc1 Dn1 क्षवारयत् (for °यन्)

60 K5 om 60 (cf v 1 55) —ᵃ) B2–4 Dc1 transp य and इमा Dn1 D5 S (except G2 4) सर्वां (for कृत्स्नां) B य इमा रथघोषेण —ᵇ) Dn1 D5 परिवेष्टयत्; D3 परिविष्टयेत् (for समवेष्टयत्) B5 महता समरेषु यत्, D3 चर्मवत्स*वेष्टयन् —ᶜ) Ś1 K (K5 om) B1–4 D रथघोषेण (for °वंशेन) B5 चर्मवत्पृथिवीं कृत्स्ना —ᵈ) Ś1 K1–4 D6 मुख्यारिघ्नन् (Ś1 °घ्नो), D3 lacuna M महाबल Dn1 D1 2 6 8 मुख्यारिघ्नन्महारथान्

61 K5 om. 61 (cf v 1 55) —ᵃ) D2 [आ]वह्रे (for [आ]जह्रे) D1 दशाश्वमेधानायज्ञे —ᵇ) K2 3 स्वन्नपानार्थं, Dc1 D3 स्वन्नपानान्स (D3 °स्त), Dn2 स्वर्णपानाप्त; D2 अन्नपानादि, D8 स्वर्णपात्रान्स; D4 समाप्तानाप्त; D5 अन्नपानाप्त, D6 स्वर्गदानाप्त, D7 समस्तानाप्त; S समाप्तवर (M1 om वर) (for स्वन्नपानाप्त) —ᶜ) Ś1 निर*रवात्, K1 निरमभत्यात् (hypermetric), K2 निर**न्न, B1 निराकुलान्; D1 4 नि*र्गलान्; D3 निर्मलान् (submetric) (for निरर्गलान्) Ś1 K1–4 Dn D1 3–5 सप्तमेधान्, T सर्वमेयान् (for सर्वमेधान्) D8 निर्मलान्सप्तमेधाश्च, G1 M निरर्गलास्तु त्रीन्मेधान्, G3 निर्गलान्सर्वमेधाश्वान् —ᵈ) G3 4 पालयत् K5 प्रजा

62 K5 om 62 (cf v 1. 55) B1 reads 62ᵃᵇ twice —ᵃ) Ś1 K1 3 D1 पिबत्यो, K4 B1 (second time) पिबतो, Dn1 यावंत्यो, D2 यावत्यो; D3 यावत्यो, D1 7 पीवर्यो (for पिबन्त्यो) Dn1 D1–4 7 8 दक्षिणा Dn1 चास्य (for यस्य) —ᵇ) D3 7 गगाश्रोत, Dn1 भिंदवन्त्र, D6 समापिबत् (for समापिबन्) K1 गगास्रोतसि सत्परा, B1 (second time) गगास्नानमपाःमिव, D4 गगाश्रोतसि*** — For 62ᵃᵇ, B (B1 also) Dc1 Dn2 D6 Ca d subst

79* गङ्गास्रोतसि यावत्य सिकता अप्यशेषत ।

[B D6 Ca d गगाश्रोत सु (B5 °श्रोतस्तु) याव (D6 °य)त्य (for the prior half) B1 स्युरशेषत, B3–5 D6 मत्य°, Dc1 सत्यनेकश (for अप्यशेषत) B2 शक्ता पातुमशेषत, Ca d सिकता स्युरशेषत (with the remark इति पाठ साधु in both) (for the posterior half)]

On the other hand, S subst for 62ᵃᵇ

80* विसृष्टा दक्षिणा यस्य गङ्गाजलमवारयत् ।

—ᶜ) T1 तावतीर्या, G1 M1–4 तावद्गा (M3 °द्गौ) स; M5 तावती स (for तावतीर्गा) D8 विप्रान्; T G2–5 धीमान् (for वीर)

63 K5 om 63 (cf. v 1 55). —ᵃ) Dn2 D6 इद (for इति) B1–4 Dc1 य; M3–5 स (for स-)

64 K5 om 64 (cf v 1 55) —ᵃ) B3–5 D6 पश्यामि D1 lacuna for लोकेषु —ᵇ) K1 सस्थानु-; B1 सस्थासु, B3 सस्थानु; B3–5 Dc1 Dn2 D3 6 संस्थान; Dn1 मस्थाणु; D1 7 8 सस्थाणु; D5 स्थ

जातं वापि जनिष्यं वा द्वितीयं वापि संप्रति ॥ ६४
अन्यमौशीनराच्छैब्याद्धुरो वोढारमित्युत ।
गतिं यस्य न यास्यन्ति मानुषा लोकवासिनः ॥ ६५
तस्य नप्तारमायान्तं शैब्यं कः समवारयत् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥ ६६
विराटस्य रथानीकं मत्स्यस्यामित्रघातिनः ।
प्रेप्सन्तं समरे द्रोणं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ६७
सद्यो वृकोदराज्जातो महाबलपराक्रमः ।
मायावी राक्षसो घोरो यस्मान्मम महद्भयम् ॥ ६८
पार्थानां जयकामं तं पुत्राणां मम कण्टकम् ।
घटोत्कचं महाबाहुं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ६९
एते चान्ये च बहवो येषामर्थाय संजय ।
त्यक्तारः संयुगे प्राणान्किं तेषामजितं युधि ॥ ७०
येषां च पुरुषव्याघ्रः शार्ङ्गधन्वा व्यपाश्रयः ।
हितार्थी चापि पार्थानां कथं तेषां पराजयः ॥ ७१
लोकानां गुरुरत्यन्तं लोकनाथः सनातनः ।

स्थान (for सस्थास्नु) K_4 D_1 न त स्थाष्णु (D_1 °स्नु) चरिष्णु च, S न च स्था(G_1 $M_{1,2}$ तस्था, M_{3-5} तं स्था)स्नु च(G_5 प)रिष्णु च —^{c}) K_3 $B_{1,3-5}$ $D_{1,2,7}$ T चापि; G_1 M वाथ (for वापि) $Ś_1$ K_3 B D_{c1} $D_{1,2}$ जनिष्यंत, D_{n2} D_3 भविष्य वा; T G_2 भविष्यद्वा, $G_{3,4}$ जनिष्या(G_4 °ष्य)द्वा (for जनिष्य वा) D_{n1} जात वा जनयिष्यति —^{d}) D_6 न सम (for द्वितीय). K_2 $B_{4,5}$ D_{c1} Dn $D_{1-3,5-8}$ चापि (for वापि) K_2 B D_{c1} साम्प्रतं, D_8 न प्रति (for संप्रति) D_4 द्वितीयं वासव प्रति, S न च सम्प्रति वर्तते.

65 K_5 om 65 (cf v l. 55) —^{a}) G_1 M_{1-4} अन्यद् (for अन्यम्) D_8 अन्यस्त्वौशीनराच्छैब्याद् —^{b}) $Ś_1$ $K_{1,4}$ D_{n2} $D_{5,8}$ धुरं, D_4 ध्रुव (for धुरो). G_1 M_{3-5} मस्य तु (for इत्युत) $M_{1,2}$ धुरो वोधारमस्य तु — G_3 om. 65^{c}–66^{d} —^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} [अ]नुयास्यति; B_5 न जानति, D_4 म यास्यं वा (for न यास्यन्ति). —^{d}) $B_{3,8}$ D_{c1} T $G_{1,4,5}$ M मनुष्या

66 K_5 G_3 om. 66 (cf v. l 55, 65) D_{c1} reads 66^{bc} on marg (*sec m*) —^{b}) K_{1-3} D_8 शूर, K_4 सूरं; D_{n2} सैव्य, D_6 नैव्यं (for शैब्य) $Ś_1$ नैवं कस्त मवारयत्; B_{1-4} शैव्य (B_4 सेव्य) के प्रत्यवारयत्; $G_{1,2,4,5}$ M के वीरा॰ पर्यवारयन् — $Ś_1$ K_{1-3} om. (hapl.) 66^{c}–69^{d} G_1 $M_{1,2}$ om 66^{c}–67^{d} —^{c}) B_2 (marg as in text) $_{3,4}$ द्रोणाभिमुखमायांतं —^{d}) = 45^{b}

67 $Ś_1$ $K_{1-3,5}$ G_1 $M_{1,2}$ om 67 (cf. v. l. 55, 66) For the repetition of 67^{ab} in D_4, see below —^{a}) D_4 (both times) विराट स (for विराटस्य) — D_4 om. 67^{bc} —^{b}) M_{3-5} मात्स्यस्य B_{2-4} -कर्पिण; D_{c1} -कर्शिन॰; D_3 -कर्शिन (for घातिन) —^{c}) D_{n1} यांत च; $D_{2,5}$ युक्त स; $D_{7,8}$ यांत स; M_{3-5} प्रेक्षसं (for प्रेप्सन्त) B_{2-4} D_{c1} विजयं (D_{c1} °ये) संख्ये ($B_{2,3}$ D_{c1} युद्धे); D_{n1} $D_{2,5,7,8}$ समरे धीर (for समरे द्रोणं). D_{n2} $D_{3,6}$ द्रोणस्याभिमुखं यांत —^{d}) B_{3-4} प्रत्यवारयन् — After 67, D_4 reads 69^{ab} for the first time repeating it in its proper place, followed by the repetition of 67^{ab}.

68 $Ś_1$ $K_{1-3,5}$ om 68 (cf v l 55, 66). —^{a}) B_4 मन्ये (for सद्यो) —^{c}) D_5 रक्षसां, D_3 राक्षसां K_4 $B_{1,4,5}$ D_{n2} $D_{1-3,6,8}$ वीरो (for घोरो) —^{d}) $D_{4,7}$ महाभय D_{n1} यस्मान्मे सुमहद्भयं

69 $Ś_1$ $K_{1-3,5}$ om 69 (cf v. l 55, 66) For the repetition in D_4, cf v l 67 —^{a}) G_5 पालयन् (for पार्थाना) D_7 om. जय K_4 lacuna, B_5 D_3 च; D_{n2} D_6 वै (for त) —^{c}) D_{c1} S महाकाय, D_1 °स्मान (for °बाहु) —^{d}) S हैडिंब के (G_5 $M_{1,2}$ °य को, $M_{3,4}$ °बीं के) न्यवारयन् (G_5 M_{1-4} °यत्) — After 69, S ins a passage given in App I (No 3)

70 K_5 om 70 (cf v l 55). —^{b}) G_4 M_1 एषाम् —^{c}) B_{2-4} D_{c1} D_5 समरे (for संयुगे). —^{d}) $Ś_1$ अजितैर् D_{n1} किमेषां न जित युधि.

71 K_5 om 71 (cf v l. 55). —^{a}) K_1 G_1 एषां. D_{n1} $D_{5,8}$ व्याघ्र —^{b}) B_1 गदाधर॰, M_4 न्युपाश्रय॰ (for व्यपाश्रयः) — D_{n1} $D_{4,7}$ om (hapl) 71^{cd}. —^{c}) $Ś_1$ $K_{1,3}$ $D_{5,8}$ G_5 हितार्थं, K_4 हितार्थें; B_3 D_{n2} हितार्थश्च (for हितार्थी) S चैव (for चापि)

72 K_5 om 72 (cf v. l 55) —^{a}) K_2 $B_{4,5}$ D_{n2} $D_{3,6}$ गुरुरत्यर्थं, $D_{2,5}$ °राद्य॰ स; D_8 °रूपश्चो (for °रत्यन्तं). —^{b}) B_5 लोकनाय, D_6 सर्वलोक॰ (for लोकनाथ॰) D_{n2} om स. K_4 लोकनायसनातन —^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} B_4 D_5 रथे, $D_{4,7}$ नरो (for रणे). T $G_{3,4}$ लोकनाथो, G_2 सदा नाथो (for रणे नाथो). —^{d}) $D_{4,7}$ दिव्ये $Ś_1$ दिव्यात्मज॰; B_{1-4} D_{c1} °त्मकः;

नारायणो रणे नाथो दिव्यो दिव्यात्मवान्प्रभुः ॥ ७२
यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ।
तान्यहं कीर्तयिष्यामि भक्त्या स्थैर्यार्थमात्मनः ॥ ७३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

१०

धृतराष्ट्र उवाच ।
शृणु दिव्यानि कर्माणि वासुदेवस्य संजय ।
कृतवान्यानि गोविन्दो यथा नान्यः पुमान्क्वचित् ॥ १
संवर्धता गोपकुले बालेनैव महात्मना ।
विख्यापितं बलं बाह्वोस्त्रिषु लोकेषु संजय ॥ २
उच्चैःश्रवस्तुल्यबलं वायुवेगसमं जवे ।
जघान हयराजं यो यमुनावनवासिनम् ॥ ३
दानवं घोरकर्माणं गवां मृत्युमिवोत्थितम् ।
वृषरूपधरं बाल्ये भुजाभ्यां निजघान ह ॥ ४
प्रलम्बं नरकं जम्भं पीठं चापि महासुरम् । C. 7 336 B 7 11 5 K. 7 11 5

B5 °त्मवित्, Dn2 D2 6 °त्मना, G3-4 °र्थवान् (for °त्मवान्) K1-4 D1 दिव्यो दिव्यपराक्रम°, G5 दिव्या दिव्यार्थवान्प्रभु°

73 K2 om. 73 (cf v l 55). —a) T2 G2 transp दिव्यानि and कर्माणि B1 चित्राणि (for दिव्यानि) —d) B1 3 धैर्यार्थम् (for स्थैर्या°) K3 भक्त्या स्थैर्यान्ममात्मन, Dn2 D2 6 कार्यार्थमिह चात्मन°

Colophon om in K2, Ś1 missing —*Sub-parvan*. Editions द्रोणाभिषेकपर्व —*Adhy name* K1.3 प्रश्न, K3 Dn1 G1 M1.2 धृतराष्ट्रप्रश्न, D1 4 6 धृतराष्ट्रचिंता —*Adhy no* (figures, words or both) K3 B1.2 Dn1 D3 S 9 (as in text), D2 10 —*Śloka no* Dc1 73, Dn1 75

10

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v l 7 1 1) K2 om. this adhy (cf. v l 7 9 55).

1 G6 om the ref. —a) Cd transp दिव्यानि and कर्माणि. —c) S विश्वात्मा (for गोविन्दो) —d) D4 यथा नान्यस्करिष्यति

2 a) B3 Dn1 D4 सवर्धि(B5 °र्ध)तो (for संवर्धता) B1-4 Dc1 गोकुले वर्धमानेन —b) B4 रामेणैव, T G1-2 बालेन च (for बालेनैव) — After 2ab, D4 7 8 ins

81* शकटं पूतनां हत्वा भग्नौ च यमलार्जुनौ ।
[D4 8 पूतना D4 हित्वा]

—c) K1 विज्ञापित, G1 M प्रख्यापित (for विख्या°) T G3-6 बाल्ये (for बाह्वोस्) —d) K4 सजय, D7 सजये (for सजय)
— For 3-5, S subst

82* पूतना शकुनिं हत्वा केशिन चैव वाजिनम् ।
ऋषभं धेनुकं चैव अरिष्ट च महाबलम् ।
वृक हत्वा महाबाहु धृत्वा गोवर्धनं गिरिम् ।
चाणूर मुष्टिक चैव रङ्गमध्ये निहत्य च ।

[(L 1) T G2 3 6 शकट (for शकुनिं) M1 2 पूतना शकट मुक्त्वा (for the prior half) T G2 वाजिन° —(L 3) T G2 गवां मुक्त्वा (T2 मोक्ता), M1 2 वृका न्हत्वा (for वृक हत्वा) M3 4 महाबाहुर् G1.3 5 वृका न्मुक्त्वा (G3 गवां मोक्त्वा, G5 गा[*inf lin* दा]व मुक्त्वा) महाबाहुर् (for the prior half) G3 कृत्वा (for धृत्वा) —(L 4) T G2 चाणूर G3 मूषिक (for मुष्टिक)]

3 a) Ś1 तुल्यबलो —b) B1-3 Dc1 मातरिश्व (for वायुवेग) Ś1 समो (for सम) D6 चले (for जवे) —c) Ś1 जगाम (for जघान) B1-4 Dc1 हयराजं त, B3 (marg) 5 Dn2 D8 हयराजान, D6 च हय राजन्; D5 समरे राजा (for हयराज यो) Cd cites हयराज (as in text) —d) B (B2 also as in text) Dc1 -तीर; D4 तट, D8 -जल (for वन)

4 b) D4 7 इव स्थित, D8 उपस्थित (for इवोत्थितम्). —c) Ś1 K1 3 4 D1 बालो, D4 7 लोके (for बाल्ये). —d) Dn1 D4 7 जानुभ्यां (for भुजाभ्यां). B1 च, B5 स; Dn2 त (for ह).

मुरुं चाचलसंकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः ॥ ५
तथा कंसो महातेजा जरासंधेन पालितः ।
विक्रमेणैव कृष्णेन सगणः शातितो रणे ॥ ६
सुनामा नाम विक्रान्तः समग्राक्षौहिणीपतिः ।
भोजराजस्य मध्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्यवान् ॥ ७
बलदेवद्वितीयेन कृष्णेनामित्रघातिना ।
तरस्वी समरे दग्धः ससैन्यः शूरसेनराट् ॥ ८
दुर्वासा नाम विप्रर्षिस्तथा परमकोपनः ।
आराधितः सदारेण स चास्मै प्रददौ वरान् ॥ ९
तथा गान्धारराजस्य सुतां वीरः स्वयंवरे ।
निर्जित्य पृथिवीपालानवहत्पुष्करेक्षणः ॥ १०
अमृष्यमाणा राजानो यस्य जात्या हया इव ।
रथे वैवाहिके युक्ताः प्रतोदेन कृतव्रणाः ॥ ११
जरासंधं महाबाहुमुपायेन जनार्दनः ।
परेण घातयामास पृथगक्षौहिणीपतिम् ॥ १२
चेदिराजं च विक्रान्तं राजसेनापतिं बली ।
अर्घे विवदमानं च जघान पशुवत्तदा ॥ १३
सौभं दैत्यपुरं स्वस्थं शाल्वगुप्तं दुरासदम् ।

---

5 ^{a}) K_1 जवूं, B_{1-4} Do_1 पीठ (for जम्भ) —^{b}) $Ś_1$ $K_{1\ 3\ 4}$ पीत चापि, $B_{1\ 3\ 4}$ मुरुं जभ; B_2 मुर जय, Do_1 मुर जभ; D_8 अरिष्ट च (for पीठं चापि) B_1 महासुज्ञ (for °मुरम्) —^{c}) $K_{1\ 4}$ $D_{4\ 8}$ मुर; K_2 मुर; Dn_1 मरु, D_1 मुमु (for मुरु) B_6 Dn D_{3-8} चामर; D_2 चांतक (for चाचल) B_{1-4} Do_1 हयग्रीव महाकायम् —^{d}) B_{2-4} Do_1 पुरुषोत्तम (for पुष्करेक्षण)

6 ^{a}) K_4 कंशो, D_6 केशी (for कंसो) S महाराजो (G_6 °बाहुर्) (for °तेजा) —^{c}) D_2 कर्णेन, M कृष्णस्य (for कृष्णेन) —^{d}) D_2 क्षणदा, D_5 गणदा (for सगण) $K_{3\ 4}$ $B_{1\ 5}$ Dn_2 $D_{5\ 6}$ पातितो; $D_{4\ 7\ 8}$ शासितो (for शातितो) B_{2-4} Do_1 निहत सगणो रणे, S सानुबधाश्रयो हत

7 ^{a}) D_8 सुनाम, G_1 M_{3-5} सुदामा (for सुनामा) $K_{1\ 2\ 4}$ Dn_1 D_1 नाम विख्यात; K_3 रणविख्यात, B_5 रणविक्रांत°; Do_1 बलविक्रांत; D_7 चाथ मित्रघ्न° (for नाम विक्रान्त°) D_4 corrupt —^{b}) D_8 सम्यगक्षौहिणी, T $G_{1\ 5}$ M_{1-3} समग्रा($M_{1,2}$ सहस्रा)क्षोहिणी $B_{2\ 3}$ Do_1 °वृत (for पति) —B_4 om 7^{cd} —^{c}) Dn_1 $D_{5\ 8}$ G_1 M भोजराजन्य; $D_{3\ 4\ 7}$ °राजश्च (for °राजस्य) Cv as in text —^{d}) D_4 भ्रातर सत्यवीर्यवान् Cv cites भ्राता (as in text)

8 ^{c}) $Ś_1$ K_{1-3} Dn_1 $D_{1\ 4\ 5\ 7\ 8}$ मनस्वी, Cd तरस्वी (as in text) —^{d}) $Ś_1$ T G_{2-5} ससेन; $K_{1\ 2\ 4}$ D (except Do_1) स शूर° (for ससैन्य) T G_{3-5} सेनवान् (for °राट्)

9 ^{a}) $Ś_1$ दुर्वासाश्चैव T_2 G_3 विप्रेंद्रस; $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M विप्रश्च (for विप्रर्षिस्). —^{b}) Dn_2 D_2 तप; D_5 तत (for तथा) —^{d}) Dn_2 $D_{5\ 6}$ T G_{3-5} वरं (for वरान्)

10 ^{a}) G_4 तदा (for तथा). D_6 गंधार M_2 राजन्य (for राजस्य) —^{b}) Dn_2 $D_{5\ 6\ 8}$ T_2 G_{2-5} Ca d धीर, Do_1 धीर (for वीर) —^{d}) B $D_{2\ 6\ 8}$ T_1 आवहत्; Dn_1 अहनन्, G_3 अहरत्, Cd अवहत् (as in text) B_{2-4} S पुरुषर्षभ°, D_1 पुष्करेक्षया (for °क्षण°)

11 ^{a}) Cv राजान (for °नो) —^{b}) T G_{2-4} [ऽ]भवन्, G_3 [ऽ]वहन् (for यस्य) Dn_2 D_2 यस्य याता; G_1 M मिथुजाता (for यस्य जात्या) —^{c}) D_4 रथे वैवाहके युक्ता; $D_{7\ 8}$ रथैर्वैवाहिकैर्युक्ता, Cv वैवाहिके रथे युक्ता —^{d}) K_3 D_4 कृतव्रण°; D_7 क्षतव्रणा (for कृत°) Cv प्रतोदनकृतव्रणा

12 ^{a}) B_{1-3} Do_1 S (except G_2) महाराज (for °बाहुम्) —^{b}) D_4 उपयाने (for उपायेन). —^{c}) T G_3 भीमेन; Ca d परेण (as in text) —^{d}) K_1 पृथगक्षौहिणीं पतिं, $B_{1\ 3\ 5}$ Do_1 $D_{3\ 7\ 8}$ S समग्रा($D_{7\ 8}$ °हस्रा)क्षौ(T G_1 M_{1-4} °क्षो)हिणीपतिं, $B_{2,4}$ समग्राक्षौहिणीश्वर.

13 ^{b}) K_2 राज, D_2 राजन् (for राज). K_4 D_7 G_1 बलिं, M_{3-5} क्रूरं (for बली) —^{c}) $K_{2\ 4}$ B_2 D_6 अर्घ्यें; Do_1 Dn_1 D_4 अर्यें, D_8 यज्ञे (for अर्घे) D_6 विवादमाने (for विवदमानं) $Ś_1$ $K_{3\ 4}$ D_1 वै; B_{2-4} Do_1 तु (for च) K_1 अर्घेण विवदामान (sic), S अर्घ्येण विवदित वीर —^{d}) G_1 M जघान पुरुषोत्तम

14 ^{a}) K_{1-4} दैत्यपतिं; $D_{2\ 5}$ °परं; D_6 दैत्यं परं; D_7 यज्ञे पुरं (for दैत्यपुरं) —^{b}) K_{1-4} D_7 S

समुद्रकुक्षौ विक्रम्य पातयामास माधवः ॥ १४
अङ्गान्वङ्गान्कलिङ्गांश्च मागधान्काशिकोसलान् ।
वत्सगर्गकरूषांश्च पुण्ड्रांश्चाप्यजयद्रणे ॥ १५
आवन्त्यान्दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयान्दशेरकान् ।
काश्मीरकानौरसकान्पिशाचांश्च समन्दरान् ॥ १६
काम्बोजान्वाटधानांश्च चोलान्पाण्ड्यांश्च संजय ।
त्रिगर्तान्मालवांश्चैव दरदांश्च सुदुर्जयान् ॥ १७
नानादिग्भ्यश्च संप्राप्तान्व्रातानश्वशकान्प्रति ।
जितवान्पुण्डरीकाक्षो यवनांश्च सहानुगान् ॥ १८
प्रविश्य मकरावासं यादोभिरभिसंवृतम् ।
जिगाय वरुणं युद्धे सलिलान्तर्गतं पुरा ॥ १९
युधि पञ्चजनं हत्वा पातालतलवासिनम् ।
पाञ्चजन्यं हृषीकेशो दिव्यं शङ्खमवाप्तवान् ॥ २०
खाण्डवे पार्थसहितस्तोषयित्वा हुताशनम् । C 7 402 B 7 II 21 K. 7 II 21

(except G₅) साल्वगुप्तं; D₆ सुगुप्त च (for शाल्वगुप्त) —ᶜ) Ś₁ विक्रम्य (for विक्रम्य) —ᵈ) D₄ भारत (for माधव॰)

15 ᵃ) K₄ अगा वगा॰, T G₁.₂.₆ M अगवग॰, G₃ अंकवक (for अङ्गान्वङ्गान्) K₄ D₀₁ D ₇ G₃.₄ M₁₋₃ कलिंगाद्य (for कलिङ्गांश्च) —ᵇ) B₁ D₅₂ T₁ G₁ मगधान् K₁ कैशि (for काशि) K₄ B₁₋₃ D₅₂ D₂₋₃ कोशलान्, D₀₁ कौशलान्, D₅₁ कौशिकान्, G₂.₄ ॰कौसलान (for कोसलान्) —ᶜ) K₁₋₃ D₅₁ D₂.₇ वत्सवर्गं, B₁.₂ (marg) ₃₋₅ D₁ व(B₃ m वा)-त्सगार्ग्य, B₃ मात्सगार्ग्य, D₂ वम्सदवान्, D₀ तथा वम्य, D₈ वत्सवर्गं (for वत्सगर्ग) D₀₁ वात्स्यगार्ग्य कलिंगांश्च, D₅₃ करूषां मालवाश्चैव, S वत्सभर्ग(G₁ M वत्सकांश्च, G₅ वात्स्यभर्ग्य)करूषांश्च —ᵈ) B₁₋₅ D₀₁ D₅₃ पौंड्रांश्च, D₅₁ D₄ पुंड्रांश्च, D₁ मुद्रांश्च, D₂ पुद्रान्, D₇ पुद्रांश्च, M₃.₄ पुण्ड्रांश्च (for पुण्ड्रांश्च) B₂₋₄ D₀₁ चैव, T G₁.₃.₄ M₃₋₅ चाप (for चापि) D₄ [ज]यन् (for [ज]यद्)

16 ᵃ) K₁ आवन्त्यान्; K₄ T आवत्यां, G₃ आवत्या (for आवन्त्यान्). D₅₁ दक्षिणात्यान् (for दाक्षि॰) —ᵇ) D₁ पार्वतेयान् K₁ दशीकरान्, B₁ G₃ कशेरकान्, D₀₁ दुरासदान्, D₅₃ D₃ कसेरकान्, D₄ दसेकरान्; T G₃.₄ M₃ कशेरुकान्; G₁ M₁₋₃ दशेरुकान्, G₆ करेणुकान् (for दशेरकान्) —ᶜ) Ś₁ कश्मीरकान्, D₀₁ काश्मीरजान (for ॰रकान्) K₃ B D₁ औरसिकान्; D₃ जातुधानान्, D₆ औकरमान्; D₃ केसरकान्; T G₃.₈ औरम(G₂ ॰अ)कान्, G₁ M₁.₃ औदरिकान्, G₄ औभरकान्; G₆ औरस्भृतान (for औरसकान्) —ᵈ) K₁ समर्दकान; B D₀₁ D₅₃ समुद्रलान, D₅₁ D₂.₄.₅.₇.₈ सग्रं(D₇ ८ ॰शुं)रान्, D₁ समदरान; D₆ समाधय, T G₂₋₅ समत(G₂ ॰द)कान् (for समन्दरान्)

17 ᵃ) Ś₁ D₁ कांभोजान् D₅₁ D₁ वारधानांश्च, D₅₂ D₃ वाटधाना(D₅₂ ॰नां)स्तु, D₆ वाह्लिकाश्चैव, S माल(T G₁ M ॰ळ)वांश्चैव (for वाटधानांश्च) —ᵇ) Ś₁ D₆ चोद्रान्, K₁ चोड्यान्, K₃.₈ चोंड्रान्; D₅₁ चौंडान्, D₅₂ D₈ पुड्रान, D₄ लोचान्, D₆ मुद्रान्; T G₁.₆ M चोळान्, G₄ चौलान् (for चोलान्) D₅₃ D₃ अन्यांश्च, D₆ पांडुश्च (for पाण्ड्यांश्च) T G₂₋₅ माधव॰ (for संजय) —ᶜ) B₃ (marg as in text) विदर्भान् (for त्रिगर्तान्) D₅₃ मालवास्वष्टान्; D₃ मालवान्स्वसान्, T G₂₋₅ मगधाश्चैव (for मालवांश्चैव) —ᵈ) Ś₁ K₄ वरदांश्च, B₅ दारदांश्च, D₅₃ D₆ पारदांश्च (for दरदांश्च) D₅₂ सदुर्जयान् S (except G₁) क(M द)रदांश्चैव दुर्जयान्

18 ᵃ) D₂ om च D₅₁ मप्राप्ता, D₅₂ सम्प्राप्तान् (for संप्राप्तान्) —ᵇ) D₅₁ D₅ जातानश्च, D₅₁ जानानाश्च (for व्रातानश्च) B₁.₄.₅ D₅₂ D₂ खर्षां-(D₅₃ समां)श्चैव शकांस्तथा, B₂.₃ D₀₁ D₄.₇.₈ नृपांश्चैव (D₄.₇.₈ राजानश्च) शकांस्तथा, D₅ (orig) रतिघोला शकान्प्रति, D₆ (marg sec m) एवानन्यान्प्रकामत, T G₁₋₄ M आन्ध्रान्म्ले(G₁ M₁.₂ अध्रम्ले॰, G₄ आंधान्म्ले ; M₃₋₅ अध्रान्म्ले)च्छगणानपि, G₆ आंध्रम्लेच्छगणानपि —ᵈ) G₅ (inf lin as in text) सवनाश्च (for यवनांश्च) Ś₁ K (K₅ om) B₁.₄ Dn D₁₋.₇.₈ यवनं च स(K₁ म)हानुग, D₆ धनजयसहानुग

19 ᵇ) D₇ यादोभिर् (for यादोभिर्) D₁ यादोगणनिषेवित, D₅ जाटोरतिमसवृत (sic) —ᵈ) D₅₂ D₂.₅.₆ तदा (for पुरा) Ś₁ सलिलान्निर्गतं पुरा

20 ᵃ) B₅ युद्धे, G₁ M तत्र (for युधि) —ᵇ) T G₅ M₃ पाताळतल M₁.₂ वासिन (for ॰वासिनम्) B₅ दैत्य पातालवासिन —ᵈ) Ś₁ K₁.₃.₄ D₁ transp दिव्यं and शङ्खम् K₄ om वाप्त

21 ᶜ) K₄ om सम्र —ᵈ) Ś₁ K₁.₂ चक्रे (for चक्रं) Ś₁ महायशा ; B₂₋₄ D₀₁ तथैव च, B₁ D₅ महाबलं, G₁ M₁.₂ जनार्दन॰ (for महायल॰)

मुरुं चाचलसंकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः ॥ ५
तथा कंसो महातेजा जरासंधेन पालितः ।
विक्रमेणैव कृष्णेन सगणः शातितो रणे ॥ ६
सुनामा नाम विक्रान्तः समग्राक्षौहिणीपतिः ।
भोजराजस्य मध्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्यवान् ॥ ७
बलदेवद्वितीयेन कृष्णेनामित्रघातिना ।
तरस्वी समरे दग्धः ससैन्यः शूरसेनराट् ॥ ८
दुर्वासा नाम विप्रर्षिस्तथा परमकोपनः ।
आराधितः सदारेण स चास्मै प्रददौ वरान् ॥ ९
तथा गान्धारराजस्य सुतां वीरः स्वयंवरे ।
निर्जित्य पृथिवीपालानवहत्पुष्करेक्षणः ॥ १०
अमृष्यमाणा राजानो यस्य जात्या हया इव ।
रथे वैवाहिके युक्ताः प्रतोदेन कृतव्रणाः ॥ ११
जरासंधं महाबाहुमुपायेन जनार्दनः ।
परेण घातयामास पृथगक्षौहिणीपतिम् ॥ १२
चेदिराजं च विक्रान्तं राजसेनापतिं बली ।
अर्घे विवदमानं च जघान पशुवत्तदा ॥ १३
सौभं दैत्यपुरं स्वस्थं शाल्वगुप्तं दुरासदम् ।

---

5 ^{a}) K_1 जर्बूं, B_{1-4} D_{c1} पीठं (for जम्भ) —^{b}) $Ś_1$ $K_{3\,4}$ पीत चापि; $B_{1\,2\,4}$ मुरुं जभ, B_3 मुर जव; D_{c1} मुर जंभ, D_3 अरिष्ट च (for पीठ चापि) B_1 महासुज (for °मुरम्) —^{c}) $K_{3\,4}$ $D_{4\,8}$ मुरं, K_3 सुर; D_{n1} मरु; D_1 मुसु (for मुरु) B_5 D_n D_{5-8} चामर; D_2 चांतक (for चाचल) B_{1-4} D_{c1} हयग्रीव महाकायम् —^{d}) B_{2-4} D_{c1} पुरुषोत्तम (for पुष्करेक्षण)

6 ^{a}) K_4 कंशो, D_6 केशी (for कंसो) S महाराजो (G_5 °बाहुर्) (for °तेजा) —^{c}) D_2 कर्णेन, M कृष्णस्य (for कृष्णेन) —^{d}) D_2 क्षणदा°, D_5 गणदा (for सगण). $K_{3\,4}$ $B_{3\,5}$ D_{n2} $D_{2\,5.6}$ पातितो, $D_{4\,7\,8}$ शासितो (for शातितो) B_{2-4} D_{c1} निहत° सगणो रणे, S सानुबधाश्रयो हत°

7 ^{a}) D_8 सुनाम; G_1 M_{3-5} सुदामा (for सुनामा). $K_{1\,2\,4}$ D_{n1} D_1 नाम विख्यात, K_3 रणविख्यात, B_6 रणविक्रांत°; D_{c1} बलविक्रांत, D_7 चाथ मित्रघ्न° (for नाम विक्रान्त°) D_4 corrupt —^{b}) D_3 सम्यगक्षौहिणी, T $G_{1\,3}$ M_{1-4} समग्रा($M_{1\,2}$ सहस्रा)क्षोहिणी $B_{2\,3}$ D_{c1} °वृत° (for पति) —B_4 om 7^{cd} —^{c}) D_{n1} $D_{5\,8}$ G_1 M भोजराजन्य°; $D_{3\,4\,7}$ °राजश्च (for °राजस्य) Cv as in text —^{d}) D_4 भ्रातर सत्यवीर्यवान् Cv cites भ्राता (as in text)

8 ^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} D_{n1} $D_{1\,4\,5\,7\,8}$ मनस्वी, Cd तरस्वी (as in text) —^{d}) $Ś_1$ T G_{2-5} ससेन, $K_{1\,2\,4}$ D (except D_{c1}) स शूर° (for ससैन्य°) T G_{3-5} सेनवान् (for °राट्)

9 ^{a}) $Ś_1$ दुर्वासाश्चैव T_2 G_3 विप्रेंद्रस; $G_{1\,2\,4\,5}$ M विप्र■ (for विप्रर्षिस्). —^{b}) D_{n2} D_3 सप; D_6 तत (for तथा) —^{d}) D_{n2} $D_{3\,6}$ T G_{3-5} वरं (for वरान्)

10 ^{a}) G_4 तदा (for तथा) D_6 गंधार°. M_3 राजन्य (for राजस्य) —^{b}) D_{n2} $D_{5\,6\,8}$ T_2 G_{2-5} Ca d वीर, D_{c1} धीर (for वीर) —^{d}) B $D_{3\,6\,8}$ T_1 आवहत्, D_{n1} अहनत्, G_1 अहरत्, Cd अवहत् (as in text) B_{2-4} S पुरुषर्षभ°, D_2 पुष्करेक्षया (for °क्षण)

11 ^{a}) Cv राजान (for °नो) —^{b}) T G_{3-5} [s]भवन्, G_2 [s]वहन् (for यस्य) D_{n2} D_3 यस्य याता; G_1 M सिंधुजाता (for यस्य जात्या) —^{c}) D_4 रथे वैवाहके युक्ता, $D_{7\,8}$ रथैर्वैवाहिकैर्युक्ता, Cv वैवाहिके रथे युक्ता —^{d}) K_1 D_4 कृतव्रण; D_7 क्षतव्रणा (for कृत°). Cv प्रतोदनकृतव्रणा°

12 ^{a}) B_{1-3} D_{c1} S (except G_2) महाराज (for °बाहुम्) —^{b}) D_4 उपयाने (for उपायेन) —^{c}) T G_3 भीमेन; Ca d परेण (as in text) —^{d}) K_1 पृथगक्षौहिणीं पतिं, $B_{1\,3\,5}$ D_{c1} $D_{2\,7\,8}$ S समग्रा($D_{7\,8}$ °हस्रा)क्षौ(T G_1 M_{1-4} °क्षो)हिणीपतिं, $B_{2.4}$ समग्राक्षौहिणीश्वर

13 ^{b}) K_3 राज, D_3 राजन् (for राज) K_4 D_7 G_1 बलिं, M_{3-5} कृतं (for बली) —^{c}) $K_{2.4}$ B_3 D_5 अर्घ्ये; D_{c1} D_{n1} D_4 अर्घे, D_8 यज्ञे (for अर्घे) D_6 विवादमाने (for विवदमान) $Ś_1$ $K_{3\,4}$ D_1 वै; B_{2-4} D_{c1} तु (for च) K_1 अर्घेण विवदामानं (sic), S अर्घ्येण विवदित वीरं —^{d}) G_1 M जघान पुरुषोत्तम

14 ^{a}) K_{1-4} दैत्यपतिं; $D_{2\,5}$ °वरं, D_6 दैत्य परं; D_7 यज्ञे पुरं (for दैत्यपुरं) —^{b}) K_{1-4} D_7 S

समुद्रकुक्षौ विक्रम्य पातयामास माधवः ॥ १४

अङ्गान्वङ्गान्कलिङ्गांश्च मागधान्काशिकोसलान् ।
वत्सगर्गकरूषांश्च पुण्ड्रांश्चाप्यजयद्रणे ॥ १५

आवन्त्यान्दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयान्दशेरकान् ।
काश्मीरकानौरसकान्पिशाचांश्च समन्दरान् ॥ १६

काम्बोजान्वाटधानांश्च चोलान्पाण्ड्यांश्च संजय ।
त्रिगर्तान्मालवांश्चैव दरदांश्च सुदुर्जयान् ॥ १७

नानादिग्भ्यश्च संप्राप्तान्व्रातानश्वशकान्प्रति ।
जितवान्पुण्डरीकाक्षो यवनांश्च सहानुगान् ॥ १८

प्रविश्य मकरावासं यादोभिरभिसंवृतम् ।
जिगाय वरुणं युद्धे सलिलान्तर्गतं पुरा ॥ १९

युधि पञ्चजनं हत्वा पातालतलवासिनम् ।
पाञ्चजन्यं हृषीकेशो दिव्यं शङ्खमवाप्तवान् ॥ २०

खाण्डवे पार्थसहितस्तोपयित्वा हुताशनम् । C 7 402 B 7 ॥ 21 K. 7 ॥ 21

(except G6) साल्वगुप्तं; D6 सुगुप्त च (for शाल्वगुप्त) —c) Ś1 वि*त्वा (for विक्रम्य) —d) D4 भारत (for माधव॰)

15 a) K4 अगा वंगा, T G1 3 6 M अगवग-, G4 अंकवंक (for अङ्गान्वङ्गान्) K4 Dc1 D 7 G2 4 M1–3 कलिंगाग्र् (for कलिङ्गाग्र्) —b) B1 Dn2 T1 G4 मगधान् K1 कैशि (for काशि) K4 B1–3 Dn2 D2–3 कोशलान्, Dc1 कौशलान्, Dn1 कौशिकान्; G2 4 -कौसलान् (for कोसलान्) —c) K1–3 Dn1 D2 7 वत्सवर्गं, B1 2 (marg) 3–5 D1 व(B3 m वा)-त्सगार्ग्यं, B4 मात्स्यगार्ग्यं, D3 वत्सदतान्, D6 तथा वत्स; D8 वत्सवर्गं (for वत्सगर्गं) Dc1 वात्स्यंगार्ग्यं कलिंगांश्च, Dn2 करूषां मालवाश्चैव; S वत्सभर्गं(G1 M वत्सकांश्च, G5 वात्स्यभर्ग्यं)करूषांश्च —d) B2–5 Dc1 Dn2 पौंड्रांश्च, Dn1 D4 पुंड्रांश्च; D1 मुडाश्च, D5 पुंड्राश्च; D7 पुड्राश्च, M2. 4 पुण्यांश्च (for पुण्ड्राश्च) B2–4 Dc1 चैव, T G1. 3 4 M2–5 चाय (for चापि) D4 [अ]जयन् (for [अ]जयद्)

16 a) K1 आवन्त्यान्, K4 T आवंत्यां, G5 आवत्या (for आवन्त्यान्). Dn1 दक्षिणात्याश्च (for दाक्षि॰) —b) D1 पार्वतेयान् K1 दशीकरान्, B5 G3 कशेरकान्; Dc1 दुरासदान्, Dn2 D3 कसेरुकान्, D4 दसेकरान्; T G2 4 M5 कशेरुकान्, G1 M1–4 दशेरुकान्, G6 करेणुकान् (for दशेरकान्) —c) Ś1 कश्मीरकान्, Dc1 काश्मीरजान् (for ॰रकान्) K3 B D1 औरस्निकान्; D3 जानुवानान्, D5 औंकरमान, D8 केसरकान्; T G3 5 औरभ(G2 ॰भ्र)कान्, G1 M1 2 औद्रिकान्, G4 औभरकान्, G6 औरन्ध्रवान् (for औरसकान्) —d) K1 समर्दकान, B Dc1 Dn2 समुद्गलान, Dn1 D2 4 5 7 8 सरयं(D7 8 ॰घुं)रान्, D1 समदरान्, D6 समाघय, T G2–5 समत(G3 ॰द)कान् (for समन्दरान्)

17 a) Ś1 D1 कांभोजान् Dn1 D1 वारधानांश्च, Dn2 D8 वाटधाना(Dn2 ॰नां)स्तु, D6 वाह्लिकांश्चैव, S नाल(T G1 M ॰ळ)वाश्चैव (for वाटधानाश्च) —b) Ś1 D5 चोड्रान्, K1 चोड्यान्, K2 3 चौंड्रान्, Dn1 चौंडान्; Dn2 D8 पुड्रान्, D4 लोधान्, D6 सुद्रान्, T G1 3 M चोळान्, G4 चौलान् (for चोलान्) Dn2 D3 अन्यांश्च, D6 पाडुश्च (for पाण्ड्यांश्च) T G2–5 माधव॰ (for संजय) —c) B3 (marg as in text) विदर्भान् (for त्रिगर्तान्) Dn2 मालवास्त्वष्टान्; D4 मालवान्स्वस्तान्, T G2–5 मगधांश्चैव (for मालवांश्चैव) —d) Ś1 K4 दरदांश्च, B5 दारदांश्च, Dn2 D6 पारदांश्च (for दरदांश्च) Dn2 सदुर्जयान् S (except G1) क(M द)रदांश्चैव दुर्जयान्

18 a) D8 om. च Dn1 संप्राप्ता, Dn2 सम्प्राप्तान् (for संप्राप्तान्) —b) Dn1 D5 जातानश्व, Dn1 जानानांश्च (for व्रातानश्व) B1 4 5 Dn2 D2 खर्मां(Dn2 वसां)श्चैव शकांस्तथा, B2 3 Dc1 D4 7 8 नृपांश्चैव (D4 7 8 राजानश्च) शकास्तथा, D6 (orig) रविचोला शकान्प्रति, D6 (marg sec m) एतानन्यान्प्रकामतः; T G1–4 M आंध्रान्म्ले(G1 M1 2 अध्रम्ले, G4 आंघ्रान्म्ले; M3–5 संध्रान्म्ले)च्छगणानपि; G5 आंध्रम्लेच्छगणानपि —d) G5 (inf lin as in text) सवनांश्च (for यवनांश्च) Ś1 K (K5 om) B1 4 Dn D1–5 7 8 यवनं च स(K1 म)हानुगं, D6 धनंजयसहानुगं

19 b) D7 चादीभिर् (for यादोभिर्) D1 यादोगणनिषेवित, D5 जाटोरतिससवृत (sic) —d) Dn2 D2 3 5 6 तदा (for पुरा) Ś1 सलिलान्विर्गत पुरा

20 a) B5 युद्धे, G1 M तत्र (for युधि) —b) T G5 M3 पाताळतलं M1. 2 -वासिन॰ (for -वासिनम्) B5 दैत्य पातालवासिन —d) Ś1 K1 3. 4 D1 transp दिव्यं and शङ्खम् K4 om वाप्त

21 a) K4 om सह —d) Ś1 K1. 2 चक्रे (for चक्र) Ś1 महायशा, B2–4 Dc1 तथैव च, B1 D8 महाबलं, G1 M1 2 जनार्दन (for महाबल॰)

आग्नेयमस्त्रं दुर्धर्षं चक्रं लेभे महाबलः ॥ २१
वैनतेयं समारुह्य त्रासयित्वामरावतीम् ।
महेन्द्रभवनाद्वीरः पारिजातमुपानयत् ॥ २२
तच्च मर्षितवाञ्शक्रो जानंस्तस्य पराक्रमम् ।
राज्ञां चाप्यजितं कंचित्कृष्णेनेह न शुश्रुम ॥ २३
यच्च तन्महदाश्चर्यं सभायां मम संजय ।
कृतवान्पुण्डरीकाक्षः कस्तदन्य इहार्हति ॥ २४
यच्च भक्त्या प्रपन्नोऽहमद्राक्षं कृष्णमीश्वरम् ।
तन्मे सुविदितं सर्वं प्रत्यक्षमिव चागमत् ॥ २५
नान्तो विक्रमयुक्तस्य बुद्ध्या युक्तस्य वा पुनः ।
कर्मणः शक्यते गन्तुं हृषीकेशस्य संजय ॥ २६
तथा गदश्च साम्बश्च प्रद्युम्नोऽथ विदूरथः ।
आगावहोऽनिरुद्धश्च चारुदेष्णश्च सारणः ॥ २७
उल्मुको निशठश्चैव झल्ली बभ्रुश्च वीर्यवान् ।
पृथुश्च विपृथुश्चैव समीकोऽथारिमेजयः ॥ २८
एते वै बलवन्तश्च घृणिवीराः प्रहारिणः ।

---

22 ᵃ) D01 समासाद्य (for °रुह्य) —ᵇ) K1 3 4 D1 तोषयित्वा; Dn2 D8 6 द्राव° (for त्रास°) Ś1 K1 3 4 D1 मनस्विनीं, K2 मनीषिणीं, D5 [अ]मरावतिं (for °वतीम्) —ᶜ) D4 भुवनाद् (for भवनाद्) Ś1 महेंद्रात्तत्पुरं गत्वा; K1-3 D1 महेंद्रात्त पुर (K4 °रो) गत्वा —ᵈ) Ś1 अवाप्तवान्; Dn2 D5 6 उपाहरत् (for °नयत्)

23 ᵃ) Dn2 D8 सत्तु; D5 6 तत्र (for तच्च) — After 23ᵃᵇ, Dn1 D4 7 8 ins

83* गोवर्धनस्योद्धरणे ज्ञात्वा वै समसज्जत ।

[Dn1 समजानय, D7 समभज्जना (for °सज्जत)]

—ᶜ) D2 राजा (for राज्ञां) Dn1 नाप्यजितं; Dn2 वाप्य°, D2 T G2 4 चाप्यजित, D7 चाथ जितं; G6 च न कृत°, M8 चाविदित, M4 चाविजितं (for चाप्य°). B2 Dn M3 4 किंचित्, D2 5 T G2-5 कश्चित् (for कंचित्) B1 D3 राज्ञश्चाप्यजितान्कांश्चित् —ᵈ) B2 5 D01 Dn2 D2-4 6-8 S शुश्रुम° D5 कृष्णं नेह न शुश्रुम°

24 ᵃ) T1 G3 अस्या यन्; T2 G2 4 अस्यां यन्, G1 M यच्च वै; G5 अस्याय (for यच्च तन्). —ᵇ) Dn1 केशव° (for संजय) — B3 reads 24ᶜ-25ᵈ on marg —ᵈ) T G1-5 तदन्य° क (by transp) B1 D2 इव (for इह) S करिष्यति (for इहार्हति) Ś1 सन्नवान्श्रोतुमर्हति; B2-5 D01 कोन्य कर्तुं तथार्हति

25 B3 reads 25 on marg —ᵃ) Dn1 तत्र, D3 तच्च, D5 6 यत्र (for यच्च) Ś1 B1 D2 6 प्रपन्नो (for प्रपन्नो) —ᶜ) G5 सुनिस्तर (for °दित) —ᵈ) Ś1 चाभवत्, K (K5 om) D3 4 7 8 चागत; B1 4 D01 Dn D1 6 चागम, B2 3 5 D2 5 T G1 M3-5 चागमात् (for चागमत्) Ca d cite अगमम् and Cap Cdp आगमात्

26 ᵃ) B नांतं (for नान्तो). —ᵇ) D8 बुद्धि (for बुद्ध्या). —ᶜ) B1 4 D01 Dn D1 2 4 6-8 कर्मणां; D3 कर्मणा (for कर्मण°) D5 om गन्तुं

27 ᵃ) D1 3 सदा; M1 2 यथा (for तथा). D6 [अ]गदश्च (for गदश्च) Ś1 सांबश्च; Dn2 D1 6 सांपश्च (for साम्बश्च) —ᵇ) Ś1 K1 2 Dn D3-5 7 8 प्रद्युम्नश्च; D2 प्रद्युम्न, D6 विद्युम्नश्च (for प्रद्युम्नोऽथ) Ś1 वितूरथ; K1 पितूरथ°; K2-4 S (except G2) विदूरथ°; Dn1 महारथ°; D1 विद्धरथ° (for विदूरथ°) —ᶜ) Ś1 K1 3 4 D4 अ(D4 आ)गाहवो; B1-3 5 D1 2 5 अगावहो; B4 असावहो; D01 अगावणो; Dn1 अवगाहो; D6 अंगावोह; D7 8 आगवेहो; T G2-4 आशावहो; G5 आसाह्वो (for आगावहो) M3 आगावद्युम्नायुक्तस्य —ᵈ) K1 चारुदोम° स; G5 चारुदो ष्णश्च (for °देष्णश्च). Ś1 K2-4 B (except B1) D01 Dn2 D1 2 5 6 G3 स- (for च).

28 ᵃ) D5 उल्मूको; T1 उलमको; G1 M उन्मुको (for उल्मुको) K1 निशिठश्चैव; Dn1 D4 7 8 निषध (Dn1 °त)श्चैव (for निशठ°). —ᵇ) Ś1 झल्ली बर्धश्च; K1 लल्मी बभ्रुश्च, K2 गल्ली बभ्रुश्च; B1 2-5 Dn1 D1 4 झिल्ली बभ्रुश्च; Dn2 सिल्ली बभ्रुश्च, D2 5 झल्लि (D3 झिल्लि) चक्रश्च; D8 सल्लो बभ्रुश्च, D3 शाठो बभ्रुश्च, D7 भिल्ली बभ्रुश्च; T G1-5 विबभ्रुश्चैव; M3 4 झल्लिबभ्रश्च; M5 झल्लिर्बभ्रुश्च (for झल्ली बभ्रुश्च) —ᶜ) G3 प्रयुश्च; G5 प्रथुश्च (for पृथुश्च) D7 विष्टथुश्च; G1 विप्रथुश्च (for विपृथुश्च) —ᵈ) K3 B Dn D1 7 शमीको (D7 °कों) थ; D2 5 श(D5 स)मीकश्च; D4 समीकोथ; G1 M3 समि(M5 समी)कोय (for समीकोऽथ) D01 रिपुंजय°; M1 2 [अ]रिमेजय (for [अ]रिमेजय°). K3 D8 समीको वरिमजय; T G1-5 समकोधो नु (G2 समं कोधाश्च, G5 समकोधश्च) सजय.

29 ᵃ) B Dn2 D2 एतेऽन्ये; D01 इत्येते (for एते

कथंचित्पाण्डवानीकं श्रयेयुः समरे स्थिताः ॥ २९
आहूता वृष्णिवीरेण केशवेन महात्मना ।
ततः संशयितं सर्वं भवेदिति मतिर्मम ॥ ३०
नागायुतबलो वीरः कैलासशिखरोपमः ।
वनमाली हली रामस्तत्र यत्र जनार्दनः ॥ ३१
यमाहुः सर्वपितरं वासुदेवं द्विजातयः ।
अपि वा ह्येष पाण्डूनां योत्स्यतेऽर्थाय संजय ॥ ३२
स यदा तात संनह्येत्पाण्डवार्थाय केशवः ।
न तदा प्रत्यनीकेषु भविता तस्य कश्चन ॥ ३३
यदि स्म कुरवः सर्वे जयेयुः सर्वपाण्डवान् ।
वार्ष्णेयोऽर्थाय तेषां वै गृह्णीयाच्छस्त्रमुत्तमम् ॥ ३४
ततः सर्वान्नरव्याघ्रो हत्वा नरपतीन्रणे ।
कौरवांश्च महाबाहुः कुन्त्यै दद्यात्स मेदिनीम् ॥ ३५
यस्य यन्ता हृषीकेशो योद्धा यस्य धनंजयः ।
रथस्य तस्य कः संख्ये प्रत्यनीको भवेद्रथः ॥ ३६
न केनचिदुपायेन कुरूणां दृश्यते जयः ।
तस्मान्मे सर्वमाचक्ष्व यथा युद्धमवर्तत ॥ ३७
अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णोऽप्यात्मा किरीटिनः । C 7 419 B 7 11 28 K 7 11 38

वै) —[b]) B2–4 Dc1 वृष्णिपुत्रा (for °वीरा°). B1 महाबला° (for प्रहारिण°) —[c]) G5 कथ वै (for कथ चित्) —[d]) K1–4 D1 समरस्थिता°, B2–4 Dc1 सम रार्थिन° (for समरे स्थिता°) Dn1 (marg) श्रयेयु समरे श्रिता°

30 [a]) G4 आहूता (for आहूता) —[c]) K1 D6 शमयितं; D1 शंशयितं, D7 8 शंशयिक (for संश यितं) B5 कृत्स्न (for सर्वं)

31 [a]) D4 lacuna for बलो —[b]) A few MSS कैलाश —[c]) D7 om हली —[d]) T G M1 2 3 यत्र तत्र (by transp), M2 4 यत्र यत्र K1 मनीषिण (for जनार्दन°) —After 31, S ins

84* एक एव द्विधा भूतो दृश्यते मानुषैर्भुवि ।

32 G5 om 32 —[a]) G3 4 पितुर्यमाहु पितर —For 32[ab], T G1 2 M subst

85* पितॄणामपि यः पूर्वो वेदेषु परिपठ्यते ।

[G1 देवेषु (for वेदेषु)]

— G3 4 om. 32[cd] —[c]) K1 वार्ष्णेय°, B1–4 Dc1 पार्थाय (for वा ह्येष) B5 सोपि संजय पाहुना; T G1 2 M सोपि कृच्छ्रेषु पार्थानां —[d]) Dn1 योत्स्यत B5 वीर्यवान्; T G1 2 M केशव (for संजय) B1–4 Dc1 योत्स्यते केशव स्वय; D4 योत्स्येर्थाय स***

33 T G2 M5 om. (hapl.) 33[ab] —[a]) D4 यत् (for स) K2 D4 7 तदा; K3 सदा (for यदा) B (except B5) Dc1 युध्येत (for सनह्येत्) K1 सदा तात संनह्येस्यो, G3 4 सोपि कृच्छ्रेषु पार्थानां —[b]) K1–4 G3–5 योत्स्यतेर्थाय, B1, 3 4 पांडवार्थे हि (for °वा र्थाय) K3 Dc1 D1, 3 संजय, K4 सजय°; B3 युद्ध्यत (for केशव°) —[c]) B1–4 Dc1 D1 प्रतिसयोद्धा; B5 प्रत्यनीकाय, S प्रत्यनीको(M2 °के)न्यो (for प्रत्यनीकेषु) —[d]) Dc1 reads from ता तस्य up to महात्मन° (in 43[d]) twice Ś1 K2–4 Dn D1 2 4 5 7 तत्र, K1 तव; B2 तात (for तस्य) D3 भविता शं कथचन, D6 शिष्ट स्यातोथ कश्चन

34 For the repetition in Dc1, cf v 1 33 —[a]) Dn1 यद्यस्मत्; D2 यद्दि स्म (for यदि स्म) —[b]) K3 B Dc1 (both times) D1 3 S नाम (for सर्वं). K1 -पार्थिवान् (for पाण्डवान्) —[c]) B2 (marg) 3. 4 Dc1 (both times) [ऽ]र्थे हि (for ऽर्थाय) Dn1 transp तेषां and वै D6 वार्ष्णेयो योधयस्तेषां —[d]) B3 शरम्, B4 D2 5 अस्त्रम् (for शस्त्रम्)

35 For the repetition in Dc1, cf v 1 33 —[a]) Ś1 K1–4 तत्र (for तत°) Dn1 D6 T G1–4 M नरव्याघ्रान्, G5 °व्याघ्र (for °व्याघ्रो) —[b]) K4 नर पातिं; Dn1 भूमिपतीन्, D6 रण°; S नारायणो (for नरपतीन्) —[c]) K3 कौरवश्च (for °वांश्च)

36 For the repetition in Dc1, of v 1 33 —[b]) B3 4 Dc1 (both times) transp योद्धा and यस्य —[c]) D8 खेटे, G1 M1–4 सख्ये; G2 5 शक्तः (for सख्ये) —[d]) Ś1 K3 4 Dn1 D4–8 प्रत्यनीके (for °नीको) K1 D4 [ऽ]भवद्रथ°; T G3 4 भवेद्रथ (T °थ°), G5 भवेद्युधि (for भवेद्रथ°)

37 For the repetition in Dc1, cf. v 1 33 —[c]) D1 om मे S सजयाचक्ष्व (for सर्वमाचक्ष्व) Ś1 K1 4 B5 D4 7 8 तस्मात्सर्वं (B5 D4 7 8 तन्मे सर्वं) स(K4 म)माचक्ष्व

38 For the repetition in Dc1, of v 1, 33,

अर्जुने विजयो नित्यं कृष्णे कीर्तिश्च शाश्वती ॥ ३८
प्राधान्येन हि भूयिष्ठममेयाः केशवे गुणाः ।
मोहाद्दुर्योधनः कृष्णं यन्न वेत्तीह माधवम् ॥ ३९
मोहितो दैवयोगेन मृत्युपाशपुरस्कृतः ।
न वेद कृष्णं दाशार्हमर्जुनं चैव पाण्डवम् ॥ ४०
पूर्वदेवौ महात्मानौ नरनारायणावुभौ ।
एकात्मानौ द्विधाभूतौ दृश्येते मानवैर्भुवि ॥ ४१
मनसापि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां यशस्विनौ ।
नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वात्तु नेच्छतः ॥ ४२
युगस्येव विपर्यासो लोकानामिव मोहनम् ।
भीष्मस्य च वधस्तात द्रोणस्य च महात्मनः ॥ ४३
न ह्येव ब्रह्मचर्येण न वेदाध्ययनेन च ।
न क्रियाभिर्न शस्त्रेण मृत्योः कश्चिद्विमुच्यते ॥ ४४
लोकसंभावितौ वीरौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ।
भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा किं नु जीवामि संजय ॥ ४५
यां तां श्रियमसूयामः पुरा यातां युधिष्ठिरे ।
अद्य तामनुजानीमो भीष्मद्रोणवधेन च ॥ ४६
तथा च मत्कृते प्राप्तः कुरूणामेष संक्षयः ।

Before 38, K4 ins अर्जुन उवाच — b) B2-4 Dc1 (both times) D6 S कृष्णश्चात्मा, D4 कृष्णस्यात्मा; D5 कृष्णो ह्यात्मा (for कृष्णेऽप्यात्मा) — c) D1 7 8 वै जयो; T G2-5 तु जयो (for विजयो) B4 M1 2 नित्य (for नित्य) — After 38, B Dc1 ins

86* सर्वेष्वपि च लोकेषु बीभत्सुरपराजित ।

39 For the repetition in Dc1, cf. v 1 33 — a) B Dc1 (both times) [ए]व (for हि) S तु भूयिष्ठा (for हि भूयिष्ठम्) — b) T G3 अमोघा (for अमेया) — c) Dn1 मूढो (for मोहाद्) T G1-4 M तु वशिन (G3 M3 4 °न), G5 वशीकृतं (for दुर्योधन) D7 8 कृष्णो (for कृष्ण) — d) B Dc1 (both times) D1 यो न (for यन्न) Ś1 lacuna for यन्न वे K1 य पश्यतीह; K3 8 द्वेषयस्येव; D5 न मन्यतीह; S न सर्वो वेत्ति (for यन्न वेत्तीह) D4 7 8 महाबलं (for [इ]ह माधवम्) D6 जानात्येव हि मानवं

40 For the repetition in Dc1, cf v 1 33 — a) K1 D3 देवयोगेन; D4 8 मृत्युपाशे(D8 °से)न; D7 मृत्युपाशिने (sic), T G M1. 2 5 देवपाशेन; M3 4 देवमायेन (for दैवयोगेन) — b) D4 8 दैवदंड; D7 दैवदंडश्च (hypermetric) (for मृत्युपाश-) K1-4 D1 -वशीकृत, D5 तिरस्कृत (for पुरस्कृत) S वैष्णवेन समावृत

41 For the repetition in Dc1, cf. v 1. 33 — a) D5 पूर्वौ देवौ (for पूर्वदेवौ) — b) K4 om (hapl.) from नर up to एकात्मानौ (in 41c) — c) D4 7 8 द्विधा कृत्वा, M1 2 द्विधाभूतो (for द्विधाभूतौ) — d) K1. 3 4 D3-5 G3 दृश्यते (for दृश्येते) B1. 4 G1 M1. 2 मानुषैर्भुवि; B2 3 Dc1 (both times) मानुषैरपि, Dn1 D6 मानवौ भुवि (for °वैर्भुवि).

42 For the repetition in Dc1, cf v. 1 33 — a) B2-4 Dc1 (both times) चापि, G5 [अ]पीह (for [अ]पि हि) Ś1 K1 2 4 D6 दुराधर्षौ (for हि दुर्धर्षौ) — b) Ś1 K4 D8 एनां, D5 एतौ (for एतां) Ś1 मनस्विनौ (for यश°) — c) Ś1 K1-4 ममेच्छतौ; D1 समेक्षंतौ; M3 5 यदीच्छंतौ, M4 lacuna (for इहेच्छन्तौ) D2 5 नाशयेतामहिंसवौ, D8 नाशयेतामहच्छत्रून् (sic) — d) D3 6 मनुष्यत्वात् (for मानुष°) K3 D2 च, T G2-5 न (for तु) T G2-5 चेच्छत; G1 M3 4 नेच्छतां, M1 2 5 नैच्छतां (for नेच्छत°)

43 For the repetition in Dc1, cf v 1 33 — a) B4 लोकस्येव (for युग°) — b) B2 5 Dn2 D3 6 इह (for इव) — c) D4 भीष्मस्येव हि (hypermetric), D7 8 भीष्मस्येक (for भीष्मस्य च) T G2-5 वधं (for वधस्)

44 a) Ś1 B3 4 न ह्येव, Dn2 D8 नार्जवाद्; D6 नार्जवान् (for न ह्येव) — c) K1. 4 Dn1 D1 5-7 G1 शास्त्रेण; B1. 2 5 D2 चास्त्रेण, B4 Dc1 चेष्टाभिर् (for शस्त्रेण) — d) B (except B1) D6 निवार्यते, Dc1 निवारित (for विमुच्यते) S मृत्योरध्वनि मु(G5 °ध्वान मु, G6 [inf lin] °ध्वा विमु-; M3 4 °ध्वनि प)च्यते

45 d) K1 D4 5 किं तु, Dc1 किमु (for किं नु) Ś1 जीवसि (for जीवामि)

46 a) Dn1 D5 6 असूयाम; D4 अयास्याम; D7 8 अपश्याम (for असूयाम) — b) B3 परां (for पुरा) B Dc1 D6 दृष्ट्वा, Dn1 D8 यातीं, D2 5 जातां, D3 जाता (for यातां) K4 पुण्यात्ताम् (submetric) (for पुरा यातां) S पांडवस्य महात्मन — d) B1-4 Dc1 Dn2 D3 6 इ, B5 Dn1 D2 5 हि (for च)

पक्कानां हि वधे सूत वज्रायन्ते तृणान्यपि ॥ ४७
अनन्यमिदमैश्वर्यं लोके प्राप्तो युधिष्ठिरः ।
यस्य कोपान्महेष्वासौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ ॥ ४८
प्राप्तः प्रकृतितो धर्मो नाधर्मो मानवान्प्रति ।
क्रूरः सर्वविनाशाय कालः समतिवर्तते ॥ ४९
अन्यथा चिन्तिता ह्यर्था नरैस्तात मनस्विभिः ।
अन्यथैव हि गच्छन्ति दैवादिति मतिर्मम ॥ ५०
तस्मादपरिहार्येऽर्थे संप्राप्ते कृच्छ्र उत्तमे ।
अपारणीये दुश्चिन्त्ये यथाभूतं प्रचक्ष्व मे ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

११

संजय उवाच ।
हन्त ते वर्णयिष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
यथा स न्यपतद्द्रोणः सादितः पाण्डुसृञ्जयैः ॥ १
सेनापतित्वं संप्राप्य भारद्वाजो महारथः । C. 7 415 B 7 12.2 K. 7 12.2

---

47 a) G1 M यथा (for तथा) D7 8 प्राज्ञ॰ (for प्राप्त) Ś1 K1-4 तथा च सत्कृतेनाह्नो, B1 2 Dc1 D1 2 सत्कृते चाप्यनुप्राप्त॰ —b) D2 एव (for एष) D7 संजय, D8 सञ्जय, G3 8 सदाय॰ (for सञ्जय॰) —c) B1. 3 (both marg) S-. Dc1 Dn1 पापानां, Dn2 D3 4 6-8 बधूला (for पक्कानां) K3-4 D1. 2 हि तृणा, D4 7 8 सक्षय (for हि वधे) —d) D4 वज्रायति (for वज्रायन्ते) K4 तृणा मन्ये, D1 तृणान्युत (for तृणान्यपि). D7 8 विदूर्यंते तृणामपि

48 a) B D1 S अनतम् (for अनन्यम्) —b) T G3 4 काल॰ (for लोके) —c) B3 क्रोधान्; B3 कोपे (for कोपान्)

49 a) D4 7 8 प्रकृतिनौ (D4 °नो), T G3-5 प्रकृतिजो (for °तितो) D8 प्राप्तस्तु प्राकृतो धर्मो —b) K1 माधवो, Dn1 T1 G3 न धर्मो; D4 नाधर्मो (for °र्मो) B Dc1 Dn2 D3 न धर्मो मामकान्प्रति —c) B1 भव, T G3 4 6 शूरा, G8 शूर (for क्रूर) T G2-5 सर्वे (for सर्वं) —d) K1-4 सप्रति, B1 (marg) मनति, Dn D2 4 7 8 समभि, D6 त नाति; G1 M सनाति (for समति-) B1 Dc1 D1 2 T G2-5 कालोयं (B1 Dc1 कालो यं, D1 2 कालोयां, G6 कालो*) नातिवर्तते

50 a) Dn1 M3 अन्यथा चिंतितो ह्य(M3 °सोप्य)र्थो; M4 °ताप्यर्था —b) G1 M तपस्विभि (for मन°) T G2-5 नरैराशापरायणै॰. —c) G3 om हि Ś1 K1-4 D2 6 प्रवर्तंते; B3 D6-8 विपर्यंते, Dn1 D1 4 प्रपद्यते, Dn2 विपत्यते, D3 विपन्यते (for हि गच्छन्ति) —d) Ś1 K1-4 B2-4 Dc1 Dn1 D4 7 8 दैवयोगान् (for दैवादिति). D5 दैवयोगात्समविन्मम, D6 दैवेनेह पिता पते

51 a) K3 D4 अपरिहार्यर्थे —b) K1 B3-5 कृच्छ्रम्; D2 7 कृत्स्न (for कृच्छ्र) D3 सत्तमे (for उत्तमे). Dn1 प्राप्ते कृच्छ्रे यथोत्तमे; G6 संप्राप्त कृच्छ्रमुत्तम —c) S (except G1) अवार(G3 °रि)णीये (G5 °यन्) (for अपारणीये) T G2 6 M1 3 निश्चित्य, G1 निश्चित्ये (for दुश्चिन्त्ये)

Colophon om in K4 Ś2 missing —*Sub parvan* Editions द्रोणाभिषेक —*Adhy name* K1-3 धृतराष्ट्रप्रश्न, Dn D2 5 6 वासुदेव(D6 श्रीवासुदेव)प्रशंसा, D4 धृतराष्ट्रवाक्य —*Adhy no* (figures, words or both) K3 B1 2 Dn1 D8 S 10 (as in text) —*Śloka no* Dc1 52

11

☞ This adhy is missing in Ś2 (of v 1 7 1.1)

1 M3 4 om. the ref —After the ref S ins

87* शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा शंसतो मम भारत ।
[(G1 स्थितो (for स्थिरो)]

—a) K3 Dc1 Dn2 D2 3 6 G2 6 कथयिष्यामि; K4 D8 संप्रवक्ष्यामि, Dn1 D4 7 8 की(D7 कि)र्तयिष्यामि; T G1 3 4 M वर्त॰ (for वर्ण॰) Cd as in text —b) Ś1 K1 3 M1 3 सर्वं, G1 M3-5 यथा (for

मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पुत्रं ते वाक्यमब्रवीत् ॥ २
यत्कौरवाणामृषभादापगेयादनन्तरम् ।
सेनापत्येन मां राजन्नद्य सत्कृतवानसि ॥ ३
सदृशं कर्मणस्तस्य फलं प्राप्नुहि पार्थिव ।
करोमि कामं कं तेऽद्य प्रवृणीष्व यमिच्छसि ॥ ४
ततो दुर्योधनश्चिन्त्य कर्णदुःशासनादिभिः ।
तमथोवाच दुर्धर्षमाचार्यं जयतां वरम् ॥ ५
ददासि चेद्वरं मह्यं जीवग्राहं युधिष्ठिरम् ।
गृहीत्वा रथिनां श्रेष्ठं मत्समीपमिहानय ॥ ६
ततः कुरूणामाचार्यः श्रुत्वा पुत्रस्य ते वचः ।
सेनां प्रहर्षयन्सर्वामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७
धन्यः कुन्तीसुतो राजा यस्य ग्रहणमिच्छसि ।
न वधार्थं सुदुर्धर्ष वरमद्य प्रयाचसि ॥ ८
किमर्थं च नरव्याघ्र न वधं तस्य काङ्क्षसि ।

सर्वं) Dn1 °दर्शनात् (for °दर्शिवान्) — [c]) K1 2 4 transp यथा and स Dn2 D3 6 सोऽभ्यपतद्; D4 7 सन्यप°; D5 सत्येप°, S सत्पपरो (for स न्यपतद्) — [d]) K1 सादिता , G2 पातित , G4 सूदित (for सादित°) D7 सजयै (for सृञ्जयै)

2 [b]) D1 7 8 महाबल° (for °रथ) S द्रोणो हर्षमुपेयिवान् — [c]) Dn2 D6 सैन्यस्य सर्वस्य (by transp), S सैन्यस्य राजान — [d]) S इद वचनमब्रवीत्

3 Before 3, S ins द्रोण — [a]) K4 5 D1 य (for यत्) — [c]) K1 सैनापत्येन B3-5 यद्; G1 M1 2 मा (for मा) T G2 5 सेनापत्ये त्वया राजन् — [d]) D2 अथ, D5 न च (for अद्य) T G2 4 सत्कृतवानहं; G3 5 °वाहन (for °वानसि) B3 भामद्य कृतवानसि — After 3, S ins

88* अनुरूप फल तस्य कर्मणो लभ्यतां त्वया ।

4 [b]) K5 Dc1 D2 5 6-8 G3 5 6 आप्नुहि (for प्राप्नुहि) B2-4 Dc1 D1 भारत, Dn2 D4 मानव, D3 पांडव; G2 कौरव (for पार्थिव) — [c]) B5 transp करोमि and कामं Ś1 (orig) कामुक; Ś1 (marg) कर्म किं (for काम कं). K5 B5 Dn D2-6 T G2-5 किं (for क) — [d]) Dn1 वृणुष्व त्वं (for प्रवृणीष्व) Dn1 T G1, 3 M3 5 यदि(M3 °दी)च्छसि (for यमिच्छसि) Dn2 D2 6 वृणीष्व किमिहेच्छसि, G5 *णीष्व वरमिच्छसि

5 Before 5, S ins सजय° — [a]) K1 चिंत्य, B Dc1 Dn2 D5 6 S राजा, D2 चिंत्य (for चिन्त्य) — [c]) Dc1 Dn2 D1, 8 T G3, 4 समभ्योवाच; G1 2 5 M समभ्यो(G2 5 M3 °र्थो)वाच (for समथो°). — [d]) M1 2 वर° (for वरम्)

6 Before 6, S (except G3) ins दुर्योधन — [b]) K2 D4 जीवग्राह्य; Ca d °ग्राह (as in text) — [c]) D5 G1 रथिनं (for रथिनां) Dc1 Dn1 D4, 7, 8 T श्रेष्ठ (for श्रेष्ठं) — [d]) Dn1 S सकाशम् (for समीपम्) B1-3 Dc1 उपानय (for इहानय). — After 6, S ins

89* इच्छेय वै महात्मान धर्मात्मान युधिष्ठिरम् ।
भ्रातॄणां पश्यतामेव जीवग्राहेण मे द्विज ।
प्रीणाम्यनेन कार्येण ससुहृत्सनबान्धव° ।

[(L 2) Cv post half as above — (L 3) G2-5 पूर्णो(G2 5 °र्णो)ऽस्मान (for प्रीणाम्यनेन)]

7 Before 7, S ins सजय — [c]) Dn2 D5 सेना (for सेनां) Dn1 सर्वान्; Dn2 D2 6 राजन् (for सर्वाम्).

8 [a]) B1-2 5 Dn2 D1 राजन्; B1 G1 यस्य (for राजा) — [b]) D2 यस्य, G4 जीव (for यस्य) D1 7 8 त्व ग्राहम् (for ग्रहणम्) B3 ग्रहण त्वमिहेच्छसि — After 8[ab], D1 7 8 read 9[ab] for the first time, repeating it in its proper place — [c]) K3-4 B Dn D1 2 5 6 सुदुर्धर्ष S न वधं तस्य दुर्धर्ष. — [d]) G2 वधम् (for वरम्) B1 3-5 T G1 3-5 M प्रयाचसे, G2 प्रयच्छसे (for प्रयाचसि) D1, 8 वरमेनं न याचसे; Cv as in text

9 D1 7 8 read 9[ab] for the first time after 8[ab]. — [a]) D4 (first time) 7 (both times) 8 (first time) तु (for च) — [b]) K1 2 Dn1 M2-5 वध तस्य न; B1 वध न तस्य; D5 न वधस्तस्य (for न वध तस्य) B4 कांक्षसे; B5 D2 4 8 (last two second time) S काक्षसे (for काङ्क्षसि) D4 (first time), 7 (both times) 8 (first time) वध कर्तुं न वांछसि — [c]) D1 नाशस*; T G2-5 नाशंससे (for °ससि) K2 8 क्रिया; Dn1 क्षयाम् (for क्रियाम्) Ś1 K1-4 क्षय; K5 G1 M पूर्णा (for पुत्तां) — [d]) D1 यतो;, D5 laouna, T G3-5 मम; G1 M1 2 4 मयि; M3 5 मही (for मत्तो) K4 B1 दुर्योधनो. D4 स्वयं (for ध्रुवम्)

नाशंससि क्रियामेतां मत्तो दुर्योधन ध्रुवम् ॥ ९
आहो स्विद्धर्मपुत्रस्य द्वेष्टा तस्य न विद्यते ।
यदिच्छसि त्वं जीवन्तं कुलं रक्षसि चात्मनि ॥ १०
अथ वा भरतश्रेष्ठ निर्जित्य युधि पाण्डवान् ।
राज्यांशं प्रतिदत्त्वा च सौभ्रात्रं कर्तुमिच्छसि ॥ ११
धन्यः कुन्तीसुतो राजा सुजाता चास्य धीमतः ।
अजातशत्रुता मत्या तस्य यत्स्निह्यते भवान् ॥ १२

द्रोणेन त्वेवमुक्तस्य तव पुत्रस्य भारत ।
सहसा निःसृतो भावो योऽस्य नित्यं प्रवर्तते ॥ १३
नाकारो गूहितुं शक्यो बृहस्पतिसमैरपि ।
तस्मात्तव सुतो राजन्प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ १४
वधे कुन्तीसुतस्याजौ नाचार्य विजयो मम ।
हते युधिष्ठिरे पार्थो हन्यात्सर्वान्हि नो ध्रुवम् ॥ १५
न च शक्यो रणे सर्वैर्निहन्तुममरैरपि । C 7 449 B 7 12.16 K 7 12.18

---

10 D5 7 8 read 10^{ab} twice — a) B3 Dn D5 6 अहो स्विद्, D5 (second time) 7 (first time) 8 (second time) अहोस्य, D7 (second time) अथ वा (for आहो स्विद्) B Dc1 D5 (second time) 7 (first time) 8 (second time) S धर्मराजस्य (for °पुत्रस्य) — b) D5 (first time) 7 (second time) 8 (first time) हिंसा (for द्वेष्टा) B3 D5 (second time) 7 8 (both first time) यस्य, T G M3 8 5 कश्चिन् (for तस्य) M1 कश्चिद्द्वेष्टा कश्चिन्न विद्यते (hypermetric) — c) Ś1 K1-3 D1 यत्त्व(K1 °त्व)मिच्छसि; K5 Dn1 D2 6 येनेच्छसि त्व, B1-4 M4 यदीच्छसि त्व, D3 G1 M1-3 5 त(D3 य)मि°, T G3-6 तदि° (for यदि°)

11 b) Dn1 पांडव — c) Ś1 राज्य मा; K4 5 B Dc1 Dn D1-3 5 राज्य म, D4 राज्य *; D7 8 राज्यार्धं (for राज्यांश) Dn1 तु (for च) D6 राज्य मथाय दत्वा च — d) D5 सांभ्राज्य; M3 4 सौमद्र, M5 सौहार्दं (for सौभ्रात्र) K5 Dn D2 8 6 अर्हसि (for इच्छसि)

12 b) B3-5 Dc1 Dn1 D1 6 T G1-4 सुजात, G5 सुजातां (for °ता) B2 4 S तस्य, D2 6 यस्य (for चास्य) — c) B5 Dn1 T G2-6 तस्य; D5 यस्य, D7 8 नित्य (for मत्या) — d) Dn2 यस्य (for तस्य) D2 यस्मिन्प्रियो, D4 *स्निह्यते; D6 हस्स्पृहाते (for यत्स्निह्यते) K1 3 तस्य यत्स्नेह्यते भयात्, S यस्य (T G3 4 येन) सस्नि(M1, 3 °स्मि)ह्यते भवान्.

13 Before 13, S (except G3 6) ins संजय — a) Ś1 B Dc1 Dn1 D1 चैवम्; K1 त्वेदम्, M3 त्वेतद् (for त्वेवम्). — c) Ś1 K1-3 D1 विस्सृतो, K4 B1 D8 Ca d निसृतो; D5 विस्सितो; G6 निर्वृतो (for निःसृतो) — d) Dn2 य स; T G1-4 यस्तु; G1 5 M यश्च (for योऽस्य) B Dc1 S (except M3, 4, M5 also as in text) हृदि स्थित (for प्रवर्तते)

14 a) K1 D4 नाकरोद्, G3 नाकार (for नाकारो) K1 न्यूहितुं; G3 गूहित (for गूहितु) Dn2 D2 नाय गृहीतु शक्यो वै — b) G5 (marg) न ह्येवाभिनिगूहितु — d) D5 [अ]पहृष्टो (for प्रहृष्टो) D7 8 पृष्टो वाक्य मथाब्रवीत

15 Before 15, Dc1 Dn1 G M3-5 ins दुर्योधन — a) D5 7 भय, D8 M3-5 [अ]स्य (for [आ]जौ) G2 वधे युधिष्ठिरस्याजौ — b) Ś1 न चाशा (for नाचार्य). S आचार्य (G3 °र्यो) न जयो मम — c) B1 D2 पार्था (for पार्थो) — d) B3 4 D2 हन्यु (for हन्यात्). B5 D5 सर्वं हि नो; D4 सर्वानपि (for सर्वान्हि नो). B5 बल (for ध्रुवम्) S सर्वानस्मान्वधि(G1 M °न्हनि)ष्यति

16 a) K5 D5 न हि, D4 6-8 न स; S नैव (for न च) B D2 शक्या (for शक्यो) K4 B1-4 Dc1 सर्वे, B4 D2 पार्था, D6 पार्थो, D7 सर्वैर् (for सर्वैर्) — b) K1 निहतुंम् (for निहन्तुम्) — After 16^{ab}, S ins

90* यदि सर्वे हनिष्यन्ते पाण्डवाः ससुता मृधे ।
ततः कृत्स्नं वशे कृत्वा निःशेषं नृपमण्डलम् ।
समागरवनां स्फीतां विजित्य वसुधामिमाम् ।
विष्णुर्दास्यति कृष्णायै कुन्त्यै वा पुरुषोत्तमः ।

[(L 2) M1-4 क्षिप्र, M5 क्षत्र (for कृत्स्न) Cv कृत्य (for कृत्वा) — (L. 4) M3-5 कृत्स्नां वै (for कृष्णायै) M3 5 स (for वा)]

— c) D7 8 T G3 4 एप (for एव). K2 B Dc1 Dn2 D2-4 6 तेषां (for चैषां) K1 शोम (sic) (for शेष) D5 यथेक एव; G1 M यथेक ए(M1 °को ये)षां; G2, 5 यथैप चैषां (for य एव चैषां). — d) K4 5 Dn2 D1 8 G2 सर्वान् (for स एव). M1 2 अशेषयेत् (for न शेष°). Ś1 K3 8 D5 6 G4 5 सर्वानस्मान(K3 °र्थान ; D6 °स्मान्स)शेषयेद्, K1 सर्वांश्चसत्वशोषयन्; Dn1 D7 8

य एव चैषां शेषः स्यात्स एवास्मान्न शेषयेत् ॥ १६
सत्यप्रतिज्ञे त्वानीते पुनर्द्यूतेन निर्जिते ।
पुनर्यास्यन्त्यरण्याय कौन्तेयास्तमनुव्रताः ॥ १७
सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति ।
अतो न वधमिच्छामि धर्मराजस्य कर्हिचित् ॥ १८
तस्य जिह्ममभिप्रायं ज्ञात्वा द्रोणोऽर्थतत्त्ववित् ।
तं वरं सान्तरं तस्मै ददौ संचिन्त्य बुद्धिमान् ॥ १९

द्रोण उवाच ।

न चेद्युधिष्ठिरं वीर पालयेदर्जुनो युधि ।
मन्यस्व पाण्डवं ज्येष्ठमानीतं वशमात्मनः ॥ २०
न हि पार्थो रणे शक्यः सेन्द्रैर्देवासुरैरपि ।
प्रत्युद्यातुमतस्तात नैतदामर्षयाम्यहम् ॥ २१
असंशयं स शिष्यो मे मत्पूर्वश्चास्त्रकर्मणि ।
तरुणः कीर्तियुक्तश्च एकायनगतश्च सः ॥ २२
अस्त्राणीन्द्राच्च रुद्राच्च भूयांसि समवाप्तवान् ।
अमर्षितश्च ते राजंस्तेन नामर्षयाम्यहम् ॥ २३
स चापक्रम्यतां युद्धाद्येनोपायेन शक्यते ।
अपनीते ततः पार्थे धर्मराजो जितस्त्वया ॥ २४

सोऽस्मान्सर्वानशेषयेत्, T G3 एष वास्मान्न शेषयेत्, M3-5 स वा चास्मान्न शेषयेत्

17 [a]) Ś1 K1-3 च (for तु) —[b]) D6 द्यूतवि (for द्यूतेन) —After 17[ab], S ins

91* वसिष्ठजीवति चानीते ह्युपायैर्बहुभि कृते ।

[T G3 आनीते; G6 चायाते (for चानीते) G1 M3-5 [ऽ]प्युपायैर् (for ह्युपायैर्) M3-5 कृते (for कृते)]

—[c]) K4 योज्यति (for यास्यन्ति) D6 पुनर्यास्यत एवाय, S पुनरेष्यत्यरण्यानि —[d]) B Dc1 D2 4 पाण्डवास् (for कौन्तेयास्) K1 कौंतेयमस्य निर्गम

18 K1 om 18 —[c]) S नित्यो (M3 4 °त्या) (for व्यक्तं) —[d]) D6 कस्यचित (for कर्हिचित्).

19 Before 19, S ins संजय —[b]) Ś1 K1-4 B D7 8 [ऽ]र्थ (for ऽर्थं) —[c]) Ś1 उत्तर (for त वर)

20 D4 om the ref —[a]) S कुंतीसुत (for युधिष्ठिर) B1 5 Dc1 Dn2 D3 8 6-7 वीर, B3 4 Dn1 D1 वीर°; S पार्थ (for वीर) —[b]) B D1 पालयति (for पालयेद्) G3 यदि (for युधि) M3 5 अर्जुनः पालयिष्यति —[c]) T G2-6 मन्येह (for मन्यस्व) K3-5 B Dn D2-4 6-8 G1 M मन्यस्व पाण्डवश्रे(K4 6 Dn D6 °ज्ये)ष्ठम्

21 [a]) B3 स (for हि) B Dc1 शक्यो (for पार्थो) B1-4 Dc1 पार्थ, B5 जेतु, T1 G1 3 4 6 M यत्त, T2 यत्त, G3 युक्त (for शक्य) —[b]) D6 सर्वैर्; S शक्यो (for सेन्द्रैर्) K4 D4 6 7 8 युधि (for अपि) B5 Dn1 पार्थ सेंद्र° (Dn1 सेंद्रैरपि) सुरासुरै —After 21[ab], D6 ins

92* स्थिते पार्थे धर्मराजो नैव शक्यो मया रणे ।

—[c]) K1 D7 प्रत्युद्यातम्, D5 प्रत्युद्यातम् (corrupt) (for प्रत्युद्यातुम्). K5 हतस्तात; Dn1 अतते धै (sic) (for अतस्तात) Dn1 D2 तत पार्थे धर्मराजे, D4 प्रत्युतयानुमतस्तात (sic) —[d]) S नैतस्माद्(G4 नैता स्माद्)र्षयाम्यह

22 [a]) K3 D5 om स B1-4 Dc1 स हि शूर कृता स्त्रश्च. —[b]) Dn1 मत्पूर्वस्य (for °र्वश्च) K1 2 D1 शास्त्रकर्मणि; K4 Dn2 D3 S शास्त्र°; D7 Cv चास्त्र क° (for चास्त्रक°) —[c]) B Dc1 D6 सुकृतीयुक्त, D5 कीर्तियुक्ताश्च; S सुकृती युक्त (M3-5 यत्त) (for कीर्तियुक्तश्च) —[d]) Ś1 K3 4 D1 6 7 8 [अ]प्येकायन, D3 [अ]प्येकाप्रातु; Ca d v cite एकायन (as in text). B1 3 4 Dc1 ह, D1 य (for स).

23 [a]) K4 D7 अस्त्राणींद्राश्च K1 रुद्रश्च, K5 D1 रुद्राश्च, B3 lacuna, D7 8 रुद्राश्च (for रुद्राच्च) —[b]) K1 4 5 D1 भूयश्च, K3 5 B Dc1 Dn D2 4 भूय स; D6 [अ]भूय स (for भूयासि) D1 6-8 भूयः समभ्यगवाप्तवान्, T G2-5 भूयांसि समुपात्तवान् —B1 reads 23[cd] twice —[c]) K3 अमर्षितस्ते, Dc1 अमर्षतश्च, T G1 अमर्षित च (for °तश्च) K3 transp ते and राजस् —[d]) B (B1 both times) Dc1 D3 ततो (for तेन) K5 S ससत (K5 ते ततो; G1 M ततस्त; G4 न तेद) मर्षयाम्यह

24 [a]) Ś1 K D6 चापक्रा(K3 4 D6 °क्र)मितु; B1-4 G5 स्वपक्र(B1-3 °क्रा)म्यता; Dc1 D7 चापक्राम्यतां, T G1-4 M स्वपाक्रम्यतां (for चाप°). B3 Dn2 D3 6 युद्धे (for युद्धाद्) —[b]) K1 यो नोपायेन (sic), Dn1 अन्योपायेन (for येनो°) —[c]) Dn1 अपक्रांते (for अपनीते) M3-5 भवेत् (for तत).

25 [a]) D7 8 ग्रहेन (for ग्रहण). T G2-5 हि यथा;

ग्रहणं चेज्जयं तस्य मन्यसे पुरुषर्षभ ।
एतेन चाभ्युपायेन ध्रुवं ग्रहणमेष्यति ॥ २५
अहं गृहीत्वा राजानं सत्यधर्मपरायणम् ।
आनयिष्यामि ते राजन्वशमद्य न संशयः ॥ २६
यदि स्थास्यति संग्रामे मुहूर्तमपि मेऽग्रतः ।
अपनीते नरव्याघ्रे कुन्तीपुत्रे धनंजये ॥ २७
फल्गुनस्य समक्षं तु न हि पार्थो युधिष्ठिरः ।
ग्रहीतुं समरे शक्यः सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ २८

संजय उवाच ।

सान्तरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ।
गृहीतं तममन्यन्त तव पुत्राः सुबालिशाः ॥ २९
पाण्डवेषु हि सापेक्षं द्रोणं जानाति ते सुतः ।
ततः प्रतिज्ञास्थैर्यार्थं स मन्त्रो बहुलीकृतः ॥ ३०
ततो दुर्योधनेनापि ग्रहणं पाण्डवस्य तत् ।
सैन्यस्थानेषु सर्वेषु व्याघोषितमरिन्दम ॥ ३१ C 7 464 B 7 12.31 K 7 12.34

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

G_1 हि वधान्, M_{2-8} हि वधन् (for चेज्जय) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 वध, K_4 त च (for तस्य) B Dc_1 ग्रहणे हि जय स्तस्य, $M_{1\ 2}$ ग्रहण हि वधार्थंस्य — b) B Dc_1 D_3 न वधे (for मन्यसे) S धर्मराजस्य मन्यसे — c) K_1 ये तेन (for एतेन) $K_{3\ 4}$ B Dc_1 Dn_1 D_{1-3} M_{3-8} चा (D_2 वा)प्युपायेन, K_6 Dn_2 चाप्युपायेन T G_{2-6} अनेनैवाप्यु(T_2 व ह्यु)पायेन — d) Dc_1 क्षिप्र (for ध्रुव) $Ś_1$ K Dn D_{1-3} ग्रहण मनुपै($Ś_1$ K_4 Dn_1 D_1 °पै)ष्यति

26 b) S सत्यवादिनमाहवे — d) D_2 शमम् (for वशम्)

27 a) $D_{6\ 7}$ स्थास्यति (for स्थास्यति) — b) $D_{1\ 2}$ तेऽग्रत, S पांडव (for मेऽग्रत) — c) D_2 अपयाते, D_8 आनीतेन (for अपनीते) $Ś_1$ (before corr, sup lin as in text) तव पार्थे (for नरव्याघ्रे) — d) D_7 G_6 कुंतीपुत्रो D_4 धनंजय°

28 a) K_1 D_6 फाल्गुणस्य, B Dc_1 Dn $D_{1-6\ 7\ 8}$ फाल्गुनस्य; G_1 M अर्जुनस्य (for फल्गुनस्य) B_1 $D_{1\ 7\ 8}$ समीपे, Dc_1 ममक्षे (for समक्षं) Dn_1 हि (for तु) — b) B Dc_1 Dn_2 $D_{2\ 8\ 6}$ S शक्यो (for पार्थो) — c) A few MSS गृहीतु K_3 B Dn_2 $D_{1\ 2\ 6}$ S राजन्, K_4 शक्य (for शक्य°)

29 G_2 om. the ref After the ref S ins

93* एवमुक्ते तदा तस्मिन्युद्धे देवासुरोपमे ।

— Bom ed repeats 29^{ab} after the ref in 7 12 1 — a) K_3 सातुर, K_6 Dn_1 D_{2-3} Bom ed सातरे (for सान्तर) G_3 $M_{1\ 2}$ प्रतिज्ञा ते — b) K_1 B_3 D_2 G_1 Ca निग्रहे, D_8 निग्रह, Cd निग्रहे (as in text) — c) D_3 ग्रहीतु (for गृहीत) S एवा(M_4 °व)मन्यत (for तमम) — d) K_4 सुबालिसा°, G_3 च बालिशा (for सुबा°) Dn_1 तव पुत्रो युधिष्ठिर

30 S transp 30 and 31 — a) B_3 Dn_1 $D_{8\ 6}$ च (for हि) — b) K_{1-3} D_8 जानामि (for जानाति) — d) D_1 वहलीकृत°, Ca d बहु° (as in text) T G_{2-4} स तु मन्त्रो बलीकृत°, G_6 समन्य बहुलीकृत

31 a) D_8 ततोपि (for ततो) S दुर्योधनश्चापि — b) $D_{4\ 7\ 8}$ तु (for तत्) — After 31^{ab}, S ins

94* स्कन्धावारेषु सर्वेषु यथास्थानेषु मारिष ।

— c) $M_{3\ 4}$ om. सर्वेषु — d) $D_{2\ 6}$ सुघोषितम् (for व्याघो) D_4 घोणापितमनिंदित (sic), S घोषयामास पार्थिव (M_{3-5} सर्वशः°)

Colophon $Ś_2$ missing — *Sub parvan* Editions द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* K_2 प्रथमदिवसे — *Adhy name* K_6 Dn_1 D_6 युधिष्ठिरग्रहणमन्त्र, D_8 दुर्योधनवरप्रदान, D_4 द्रोणवरप्रदान, D_6 युधिष्ठिरग्रहण, G_1 $M_{1\ 2}$ जीवग्राहप्रतिज्ञान, G_5 द्रोण प्रतिज्ञा — *Adhy no* (figures, words or both) K_2 $B_{1\ 2}$ Dn_1 D_8 T G_{1-4} M 11 (as in text), K_3 G_5 12 — *Śloka no* Dc_1 31, Dn_1 32

१२

संजय उवाच ।
ततस्ते सैनिकाः श्रुत्वा तं युधिष्ठिरनिग्रहम् ।
सिंहनादरवांश्चक्रुर्बाणशङ्खरवैः सह ॥ १
तत्तु सर्वं यथा वृत्तं धर्मराजेन भारत ।
आप्तैराशु परिज्ञातं भारद्वाजचिकीर्षितम् ॥ २
ततः सर्वान्समानाय्य भ्रातॄन्सैन्यांश्च सर्वशः ।
अब्रवीद्धर्मराजस्तु धनंजयमिदं वचः ॥ ३
श्रुतं ते पुरुषव्याघ्र द्रोणस्याद्य चिकीर्षितम् ।
यथा तन्न भवेत्सत्यं तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ४
सान्तरं हि प्रतिज्ञातं द्रोणेनामित्रकर्षण ।
तच्चान्तरममोघेषौ त्वयि तेन समाहितम् ॥ ५
स त्वमद्य महाबाहो युध्यस्व मदनन्तरम् ।
यथा दुर्योधनः कामं नेमं द्रोणादवाप्नुयात् ॥ ६
अर्जुन उवाच ।
यथा मे न वधः कार्य आचार्यस्य कथंचन ।
तथा तव परित्यागो न मे राजंश्चिकीर्षितः ॥ ७
अप्येवं पाण्डव प्राणानुत्सृजेयमहं युधि ।
प्रतीयां नाहमाचार्यं त्वां न जह्यां कथंचन ॥ ८

12

☞ $Ś_2$ is missing for this adhy. (cf v 1 7 1 1).

1 T_2 om the ref After the ref, Bom ed repeats 7 11 29^{ab}. —^{a}) $K_{1.3.4}$ ते तत (by transp), K_2 ते तस्मै D_4 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). —^{b}) D_8 तद् (for त). Dn_1 -विनिग्रह (for -निग्रहम्) —^{d}) B_4 यान, Dn_2 D_8 पाद्य-; D_1 चाप (for बाण) M_8 om शङ्ख K_2 शब्दरवै (for शङ्ख°)

2 ^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} Dn_1 D_1 तत्र, Dn_2 D_8 त तु; $D_{2.5.6}$ तच्च; T G_{2-5} तत (for तत्तु) D_2 -न्यायं (for वृत्त) —^{b}) G_2 धार्तराष्ट्रेन (for धर्मराजेन) $Ś_1$ lacuna for भारत. —^{c}) $Ś_1$ lacuna, K_{1-3} D_1 चरैर्; Cd आप्तैर् (as in text) D_6 एव, S चारै (for आशु) K_6 G_1 प्रतिज्ञात (for परि°).

3 B_4 reads 3^{ab} twice —^{a}) Do_1 अनुज्ञाप्य; Dn_1 समानाय; S समानीय (for समानाय्य) $Ś_1$ K_{1-4} तत स ($Ś_1$ K_4 om स) सर्वान्नानाय —^{b}) K_1 G_6 सर्वांश्च; K_3 B (B_4 both times) Do_1 D_2 अन्यांश्च; K_4 सैन्यश्च; K_5 $D_{1.5}$ सैन्याश्च; D_8 सैन्य च; $D_{7.8}$ सैन्यास्तु (for सैन्यांश्च) $Ś_1$ सर्वत; T G_{2-6} भारत (for सर्वशः) G_1 M भ्रातृन्सैन्याधिपानपि. —^{c}) K_3 $D_{2.5}$ त; S वै (for तु).

4 Before 4, S (except G_4) ins युधिष्ठिर. —^{a}) $Ś_1$ Dn_1 D_{4-8} मे (for ते). —^{b}) K_4 Dn_2 D_8 द्रोणस्यास्य; Dn_1 M यद्द्रोणस्य; D_8 ह्रद्रोस्याद्य (sic), T G_{2-5} द्रोणस्य च (for द्रोणस्याद्य) —^{c}) $D_{4.7.8}$ यथा तथ्येन तच्च स्यात् —^{d}) D_8 om था.

5 ^{a}) Dn_1 यत्; S तु (for हि) D_6 प्रतिज्ञात —^{b}) K_1 $B_{1.3.4}$ D_5 कर्षणा, $K_{2.3}$ B_2 Dn_2 D_{1-3} -कर्षण, K_4 कर्मणां; B_2 -कार्षिणा, Dn_1 D_{6-8} M_{3-5} कर्शिना; D_4 कर्शणा; T G $M_{1.2}$ घातिना (for कर्षण). —^{c}) K_1 अमोघेऽत्र (sic), K_4 ममोघोपौ; K_5 अयाद्योपा; B_1 महेष्वास; B_{2-4} Do_1 D_1 महेष्वास; Dn_1 अमोघास्तैस्; Dn_2 D_8 अनाहृत्ये; $D_{2.6-8}$ S (except T) अमोघेषो (for °घेषौ) D_4 तथांतरममो **, D_5 अयांतरममोघो वै —^{d}) Dn_2 $D_{8.6}$ सुसहित (for समाहितम्) K_5 श्रूयते सुसमाहित

6 ^{b}) Dn_2 D_6 सदनंतर; Cd v मदनन्तरम् (as in text). —^{c}) $Ś_1$ यथा ग्रहणजो दोषो, K_{1-4} D_1 यथा ग्रहणज दो(K_4 जो)ष —^{d}) $Ś_1$ Dn_1 न मां; K_{1-4} D_1 नाहं. K_5 B_1 नैनं, $M_{1.2}$ नष्ट; M_{3-5} नेष्ट (for नेमं) K_3 D_1 अवाप्नुया; D_8 अवाप्तवान् (for अवाप्नुयात्).

7 ^{a}) B_1 S (except T $G_{1.2}$) transp मे and न —^{d}) $D_{7.8}$ मम (for न मे) Dn_2 चिकीर्षित

8 ^{a}) K_5 अथैव; B_1 अप्येव; Dn_1 अथैवं; Dn_2 $D_{8.6}$ S अथैव; D_7 यथैवं (for अप्येव) K_1 D_4 पांडवे, D_2 lacuna, D_6 पांडव —^{b}) G_8 उत्सृजेयुर् (for उत्सृजेयम्) —^{c}) B Do_1 D_2 Cd प्रतीपो; $D_{4.7.8}$ गृह्णीयां D_6 Cd आचार्यं T $G_{3.4}$ प्रतियाम्यहमाचार्यं; $G_{1.5}$ M प्रतियातास्माचार्यं; G_2 प्रतियाता महाचार्यं —^{d}) K_6 त्वां च; B Do_1 Dn_2 $D_{4.7.8}$ त्वां वा; D_8 त्वां नो, D_5 त्व च; G_4 तच्च (for त्वां न). $K_{3.8}$

त्वां निगृह्याहवे राजन्धार्तराष्ट्रो यमिच्छति ।
न स तं जीवलोकेऽस्मिन्कामं प्राप्तः कथंचन ॥ ९
प्रपतेद्द्यौः सनक्षत्रा पृथिवी शकलीभवेत् ।
न त्वां द्रोणो निगृह्णीयाज्जीवमाने मयि ध्रुवम् ॥ १०
यदि तस्य रणे साह्यं कुरुते वज्रभृत्स्वयम् ।
देवैर्वा सहितो दैत्यैर्न त्वां प्राप्स्यत्यसौ मृधे ॥ ११
मयि जीवति राजेन्द्र न भयं कर्तुमर्हसि ।
द्रोणादस्त्रभृतां श्रेष्ठात्सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १२
न स्मराम्यनृतां वाचं न स्मरामि पराजयम् ।
न स्मरामि प्रतिश्रुत्य किंचिदप्यनपाकृतम् ॥ १३

संजय उवाच ।

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
प्रावाद्यन्त महाराज पाण्डवानां निवेशने ॥ १४
सिंहनादश्च संजज्ञे पाण्डवानां महात्मनाम् ।
धनुर्ज्यातलशब्दश्च गगनस्पृक्सुभैरवः ॥ १५
तं श्रुत्वा शङ्खनिर्घोषं पाण्डवस्य महात्मनः ।
त्वदीयेष्वप्यनीकेषु वादित्राण्यभिजघ्निरे ॥ १६
ततो व्यूढान्यनीकानि तव तेषां च भारत ।
शनैरुपेयुरन्योन्यं योत्स्यमानानि संयुगे ॥ १७
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् । C. 7 484 B 7 13 19 K. 7 13 19

D1 जह्ये, K4 ह्येक, D8 G4 जह्यात् (for जह्यां) Ś1 K1–4 D1 कदाचन (for कथ°) D2 भवेय यैं कथचन

9 a) Dn1 [आ]वहे (for [आ]हवे) B2 4 5 Dn2 D1–3 M4 राज्यं (for राजन्), — b) K1 यमिच्छत, K5 D2 यदिच्छति; D4 यदीच्छसि; D6 यदिच्छसि (for यमिच्छति) — D7 8 om. 9^{c}–10^{d} — c) K5 Dn1 D2 5 च (for स) G1 M1–3 तज् (for तं) — d) K4 T G3 काम; G4 कर्मं (for काम) K2 प्रति, K5 प्राप्तात्; B1 2 5 Dc1 D2–4 G5 प्राप्ता, B3 प्राप्ते, Dn1 लब्धा, Dn2 प्राप्य; D1 प्राप्ये, M1. 2 प्राप्त (for प्राप्त) Ś1 कदाचन (for कथ°) G2 काम सम्य गवाप्नुयात्

10 With 10^{ab}, cf 5 80 48^{ab} D7 8 om. 10 (cf. v l 9) — a) K1 Dc1 Dn1 D4–6 T प्रपते, K4 प्रतपेद्, M3–5 निपतेद् (for प्रपतेद्) K1 सन क्षत्र — b) K1 सकली-; Cd शकली- (as in text) — c) K1. 2 M1–3 5 त्वा, T त्वाद् (for त्वां) D6 विगृह्णीयाज् (for निगृ°) — d) G1 M1. 2 ध्रुव (for ध्रुवम्)

11 a) D7 8 कुरु(D8 °रू)णां समरे साह्यं — K3 om. 11^{c}–12^{b} — c) B Dc1 S विष्णुर् (for देवैर्) D1 सहितैर् (for सहितो) B Dc1 S देवैर्, D6 विष्णुर् (for दैत्यैर्) D7 8 देवा चा(D8 om. चा)-सहीता दैत्यैर् — d) K1 G5 त्वा (for त्वां) T G3 M5 प्राप्नोति, G1 2 M1–4 प्राप्तो हि; G4 5 प्राप्ता हि (for प्राप्स्यति) D6 S रणे (for मृधे).

12 K3 om 12^{ab} (cf. v l. 11) — b) Dn1 विद्यते तव, Dn2 D8 कर्तुमिच्छसि (for °मर्हसि) — c) Dn1 मन्त्रविदां (for °भृतां) M1. 2 श्रेष्ठान् (for श्रेष्ठात्) — After 12, B D (except D1. 4 5 7) Bom ed. ins

95* अन्यच्च श्रूयां राजेन्द्र प्रतिज्ञां मम नित्यदा ।

[B2 3 Dn2 D3 प्रतिज्ञा (for °ज्ञा) Bom ed निश्चलां (for नित्यदा)]

13 K5 om 13^{a} — a) K4 अनृत तावन्, Dc1 अनृता वाचा, D2 अनृता वाणीं, T G2–5 अनृत प्रोक्तं, G1 M अनृत कर्तुं (for अनृता वाच) — d) D7 om अपि K4 अन्यथा कृत; K5 D5 7 8 अनुपाकृतं, B Dc1 Dn2 D8 Ca अनृत कृत (for अनपाकृतम्) S विस्मृत्य मनसा कृत

14 T om the ref. — a) Ś1 तत्र (for तत) K1 D4 शस्वश्च — b) D3 8 तु (for च) S मृदं गाश्च सहस्रश — c) K4 5 Dn2 D5 G2 5 प्रवाद्यत (for प्रावा°) Ś1 महारण्ये (for महाराज)

15 a) K1 Dn1 D7 G1 M सिंहनादाश्च (for °नादश्) T G2–5 सजात, G1 M सजज्ञु (for संजज्ञे) — b) G5 निवेशने (for महात्मनाम्) — d) G3 सुभैरम (for °व)

16 a) B3 सिंह- (for शङ्ख) — b) D4. 7 8 पाण्डवानां (for पाण्डवस्य) K5 B1. 2 5 Dn2 D1–3 महौजस; B3 महायश; D4 6–8 महौजसां (for महात्मन) S पांडवेयस्य धीमत — c) S सैन्येषु (for [अ]नीकेषु). — d) G4 [अ]पि (for [अ]भि) Ś1 K1. 5 B1 D3 -जघ्निरे (for जघ्निरे)

17 a) K4 D1 [अ]नेकानि, T G2–5 सैन्यानि (for [अ]नीकानि)

18 b) Dn1 D4, 6, 7 8 तुमल (for तुमुलं). Ś1 S

पाण्डवानां कुरूणां च द्रोणपाञ्चाल्ययोरपि ॥ १८
यतमानाः प्रयत्नेन द्रोणानीकविशातने ।
न शेकुः सृञ्जया राजंस्तद्धि द्रोणेन पालितम् ॥ १९
तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः ।
न शेकुः पाण्डवीं सेनां पाल्यमानां किरीटिना ॥२०
आस्तां ते स्तिमिते सेने रक्ष्यमाणे परस्परम् ।
संप्रसुप्ते यथा नक्तं वनराज्यौ सुपुष्पिते ॥ २१
ततो रुक्मरथो राजन्नर्केणेव विराजता ।
वरूथिना विनिष्पत्य व्यचरत्पृतनान्तरे ॥ २२
तमुद्यतं रथेनैकमाशुकारिणमाहवे ।
अनेकमिव संत्रासान्मेनिरे पाण्डुसृञ्जयाः ॥ २३
तेन मुक्ताः शरा घोरा विचेरुः सर्वतोदिशम् ।
त्रासयन्तो महाराज पाण्डवेयस्य वाहिनीम् ॥ २४
मध्यंदिनमनुप्राप्तो गभस्तिशतसंवृतः ।
यथादृश्यत घर्मांशुस्तथा द्रोणोऽप्यदृश्यत ॥ २५
न चैनं पाण्डवेयानां कश्चिच्छक्नोति मारिष ।
वीक्षितुं समरे क्रुद्धं महेन्द्रमिव दानवाः ॥ २६
मोहयित्वा ततः सैन्यं भारद्वाजः प्रतापवान् ।
धृष्टद्युम्नबलं तूर्णं व्यधमन्निशितैः शरैः ॥ २७
स दिशः सर्वतो रुद्ध्वा संवृत्य खमजिह्मगैः ।
पार्षतो यत्र तत्रैव ममृदे पाण्डुवाहिनीम् ॥ २८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

(except G_6) रोमहर्षण (for लोम°) — [c]) D_8 पांडवानां च (*hypermetric*) (for पाण्डवानां) — [d]) B_8 Dn $D_{4\,6\,8}$ S (except G_4) पांचालयोर् (for पाञ्चाल्ययोर्)

19 [b]) K_1 द्रोणानेक, D_3 °नीके, D_6 T G_{2-6} °नीक (for °नीक) K_{1-3} D_2 निशातने, K_6 D_5 T G_{2-5} विशां पते; $B_{1\,2\,5}$ विशातन, B_3 Dn_2 D_8 विनाशने; B_4 विनाशन (for विशातने) — [c]) D_7 सजया (for सृञ्जया) B_4 D_2 युद्धे (for राजंस्) — [d]) Dn_2 $D_{8\,6}$ तद्वै, $D_{4\,8}$ मूर्ध्नि (for तद्धि) K_6 तद्धिद्धि द्रोणपालित

20 [a]) T $G_{3\,4}$ धार्तराष्ट्रस्य (for तव पुत्रस्य) — [b]) $M_{3\,4}$ रथोदारान् (for °दाराः)

21 [a]) D_2 आस्थिते; D_4 अश्रांते (for आस्तां ते). $D_{7\,8}$ सैन्ये; T G_{2-4} आस्तां; G_1 M_{3-5} चास्तां; $M_{1\,2}$ चांतां (for सेने) G_5 ते सेनेस्तमितेयुक्ता ❀ Cd स्तिमिते, स्तिमितव्यापारे। ❀ — [b]) $K_{1\,6}$ B_2 D (except Dc_1 $D_{1\,3\,5}$) रक्षमाणे; K_4 रक्ष्यमाने; S कांक्षमाणे (for रक्ष्यमाणे). — [c]) D_8 सम्प्रयुक्ते; T G_{2-4} समासक्ते, G_5 समासत्ते (for संप्रसुप्ते) — [d]) K_3 वनराज्य; $D_{4\,7,\,8}$ G_{2-4} M_{3-5} °राजी, T $G_{1\,5}$ °राजि (for °राज्यौ) D_5 वनराजीव पुष्पिते

22 [a]) G_5 द्रोणो रथे (for रुक्मरथो) D_6 साजाव् (sic) (for राजन्) — [b]) K_3 B_3 D_4 अर्केनेव, B_4 रथेनैव; Dn_1 अर्केण च; D_2 T G_{2-4} अर्केणैव (for °णेव) K_4 B_1 D_2 G_3 विराजिता (for °जता) D_6 अर्कवाद्धि विराजते — [c]) $B_{3\,5}$ Dn_1 D_5 वरूथिनी, Dn_2 वरूथिनीं, Ca d वरूथिना (as in text) $Ś_1$ K_{1-3} वरूथिनावनिष्पत्य, D_6 वरूथिनीं विनिःपात्य. — [d]) $D_{4\,6}$ व्यचरन् (for व्यचरत्)

23 [a]) K_{3-5} B Dc_1 Dn_2 $D_{7\,8}$ $G_{3\,4\,5}$ तमुद्यंत, D_4 तमुद्यत, D_6 तमुद्यत (for तमुद्यत) D_5 त रुक्म रथमेक वै

24 [a]) $Ś_1$ शरव्राता, $K_{1\,2\,4}$ शरा राजन्, Dn_1 शरा दिव्या (for शरा घोरा) — [b]) $Ś_1$ K_{1-4} $B_{1\,2}$ Dc_1 D_1 M_5 सर्वतोदिशः (for °दिशम्). — [c]) $Ś_1$ K_4 नाशयतो, K_1 घासयंतो, $K_{2\,3}$ वासयतो (for त्रासयन्तो) — [d]) $Ś_1$ K_1 पांडवीयस्य, Dn_3 $D_{3,\,6}$ पांडवस्य च (for पाण्डवेयस्य)

25 [a]) $K_{2\,3\,4}$ B Dc_1 Dn $D_{1-4\,7}$ T G_2 यथा दृश्येत; D_6 यथा दृश्यति (for यथादृश्यत) — [d]) K_2 Dc_1 [ऽ]स्य दृश्यत, $D_{4\,7\,8}$ G_1 M ऽप्यदृश्यत (for ऽप्यदृश्यत) D_2 तथासौ समदृश्यत, D_6 तथा स प्रत्यदृश्यत

26 [a]) B_3 चैवं (for चैनं) — [b]) K_1 शक्नोहि, D_7 क्षुक्नोति (sic) (for शक्नोति) B Dc_1 Dn_2 S भारत, D_1 मारिप, D_8 मानुष (for मारिष) — [c]) K_4 वीक्ष्य स; Dn_2 वीक्षतु. $M_{4\,5}$ ईक्षितु (for वीक्षितुं) T क्रुद्धो (for क्रुद्धं) — [d]) D_2 दानव°

27 [a]) Dn_2 $D_{8\,6}$ तु तत् (for ततः) T $G_{2\,3}$ सेनां; G_5 सेना (for सैन्यं). — [c]) D_4 दृष्टद्युम्न (for धृष्ट°) K_5 सैन्य; G_1 M सर्वं (for तूर्णं).

१३

संजय उवाच ।
ततः स पाण्डवानीके जनयंस्तुमुलं महत् ।
व्यचरत्पाण्डवान्द्रोणो दहन्कक्षमिवानलः ॥ १
निर्दहन्तमनीकानि साक्षादग्निमिवोत्थितम् ।
दृष्ट्वा रुक्मरथं युद्धे समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥ २
प्रततं चास्यमानस्य धनुषोऽस्याशुकारिणः ।
ज्याघोषः श्रूयतेऽत्यर्थं विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ ३
रथिनः सादिनश्चैव नागानश्वान्पदातिनः ।
रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथ्नन्ति स्म सायकाः ॥ ४
नानद्यमानः पर्जन्यः सानिलः शुचिसंक्षये ।
अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषामावहद्भयम् ॥ ५
व्यचरत्स तदा राजन्सेना विक्षोभयन्प्रभुः । E 7 500 B 7 14 6 K 7 14 6

28 K4 D1 om 28[ab] —[a]) Ś1 K2 3 Dn1 D5 सवृत्ता, K1 सवृतु°, K5 संहिता, D6 सत्वरो (for सर्वतो) Ś1 K1 2 5 Dn1 D2 5 कृत्वा, Dc1 रुद्धा, Dn2 रुध्यन्, D3 रुधन्, D4 6–8 हत्वा, S गत्वा (for रुद्धा) —[b]) K5 स्वम् (for स्वम्) Ś1 ख च संवृत्य जिह्मगै° —[c]) T G2 3 5 M3–5 तत्रैनाम्, G1 M1 2 तत्रैवाम्, G4 तत्रैनम् (for तत्रैव) —[d]) K4 मम्रजे, D1 मम्रवे, T G1–3 M अभिनत्, G5 अहिनत् (for मम्रदे) G4 om पाण्डु K5 कुरुवाहिनीं, Dn1 पांडव बल, M3 पाडुवाहिनी (for °वाहिनीम्)

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* Editions द्रोणाभिषेक —*Day of Drona's Generalship* K1 3 प्रथमे युद्धदिवसे, K2 प्रथमदिवसे —*Adhy name* K4 5 सेनाविमर्द, Dn1 सेनाविमर्दन, Dn2 D3 6 पांडव निर्याण, D2 सेनाप्रवर्तन, D4 युद्धप्रवर्तन, G1 M1 2 युधिष्ठिरार्जुनसंवाद —*Adhy no* (figures, words or both) K2 3 B1 Dn1 D2 8 S 12 (as in text). —*Śloka no* Dc1 Dn1 28

13

☞ Ś2 is missing for this adhy (cf. v l 7 1 1)

1 D2 om the ref. —[a]) Dc1 तु; D2 ते (for स) —[b]) Dc1 D4 7 8 तुमल; Dn1 सुमहन्, D5 तुमळ, Cd तुमुल (as in text) Dn1 D4 8 S भय, D7 क्षय (for महत्) —[c]) D5 अचरत्, T G2 5 M1 2 व्यधमत्, G3 4 व्ययमत् (for व्यचरत्) B पृतनां; D5 पाढवीं, G1 M पार्थिवान् (for पाण्डवान्) Dn2 D2 6 व्यचरत्पाडवानीक —[d]) Ś1 कक्ष्यम् (for कक्षम्)

2 [a]) K1 निदहतम् (for निर्दहन्तम्) —[b]) Dn1 कक्षाद् (for साक्षाद्) M4 अहिम् (for अग्निम्) K4 इह (for इव) —[c]) B D2 क्रुद्ध, T G2 3 सख्ये; G1 M यात, G4 5 सखे (for युद्धे) —[d]) K1 पांडवा (for सृञ्जया)

3 K4 D1 om 3[ab] —[a]) Ś1 प्रतित, K3 B4 Dn2 D2 3 6 S सतत (for प्रततं) Ś1 K2 च यथासख्ये, K3 B1–4 Dc1 Dn2 D2 3 कृष्यत° सख्ये; B5 Dn1 कर्षत° सख्ये; D6 चास्यत° सख्ये (for चास्यमानस्य) Cd cite स्फार्यत° (for the v l कृष्यत°) K1 यतन कुर्वत सख्ये, K5 D4 5 7 8 प्रसभ चरत सख्ये —[b]) K3 Dn1 S (except G1) [ऽ]पि, D5 तु (for ऽस्य) —[c]) G5 ज्याशब्द (for ज्याघोष) B1–4 Dc1 शुश्रुवे (for श्रूयते) —[d]) G1 3 4 M विस्फूर्जितम्, G5 विस्फारितम् (for विस्फूर्जितम्)

4 [a]) T G2 पत्तिर्, G1 3–5 M पत्तीन् (for चैव) —[b]) K5 गजान् (for नागान्) T G3–5 M द्वि(T1 द्वी)पान्द्वि(M3 °न्द्वी)पगतानपि —[c]) K2 D4 5 रौद्र, M1 3 (sup lin) रणे (for रौद्रा) B1 युक्ता (for मुक्ता) T G2–5 द्रोणचापविनिर्मुक्ता —[d]) K5 प्रम थ्यति, B1 2 प्रमृद्नति, B3 4 D1 सम्रद्नति, B5 प्रमृ जति; Dc1 प्रगृह्णति, D6 प्रदहति, T प्रमध्नति, G1 4 M प्रमथति (for °थ्नन्ति) K1 2 4 D4 च (for स्म) B D3 शायका (for सायका)

5 [a]) Ś1 D8 नानर्धमान°, K1 नानर्द्य°; D4 तान र्द°, D6 नानर्द°, Cd नानद्य° (as in text) K5 पर्जन्या —[b]) K1 B1 सालिन°, K5 सानिला, B3 4 सलिल, B5 शालिन; D5 सानिळ, T G1 3–5 M साशनि, G2 शासनि (for सानिल°) —[c]) K1 2 4 Dc1 D3 इवावर्षन्, D5 काश (for इवावर्षत्) —[d]) K1. 2 स एषाम्; Dc1 परै (submetric) (for परेषाम्) K5 चाददद्, B5 आहरन्; Dn1 D8 S आदधद्; D4 आद*द्, D5 आदधन् (for आवहद्)

6 G5 om 6–7 —[a]) K2 5 B D (except Dc1 D6 7) विचरन्, K3 T व्यचरन् (for व्यचरत्) Dn2 D8 महाराज; T G1 3 4 M दिशः सर्वा (G4 °र्वां)

500 14 6 14 6 वर्धयामास संत्रासं शात्रवाणाममानुषम् ॥ ६
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
भ्रमद्रथाम्बुदे तस्मिन्दृश्यते स पुनः पुनः ॥ ७
स वीरः सत्यवान्प्राज्ञो धर्मनित्यः सुदारुणः ।
युगान्तकाले यन्तेव रौद्रां प्रास्कन्दयन्नदीम् ॥ ८
अमर्षवेगप्रभवां क्रव्यादगणसंकुलाम् ।
बलौघैः सर्वतः पूर्णां वीरवृक्षापहारिणीम् ॥ ९
शोणितोदां रथावर्तां हस्त्यश्वकृतरोधसम् ।
कवचोडुपसंयुक्तां मांसपङ्कसमाकुलाम् ॥ १०
मेदोमज्जास्थिसिकतामुष्णीषवरफेनिलाम् ।
संग्रामजलदापूर्णां प्रासमत्स्यसमाकुलाम् ॥ ११
नरनागाश्वसंभूतां शरवेगौघवाहिनीम् ।
शरीरदारुशृङ्गाटां भुजनागसमाकुलाम् ॥ १२
उत्तमाङ्गोपलतलां निस्त्रिंशझषसेविताम् ।
रथनागह्रदोपेतां नानाभरणनीरजाम् ॥ १३
महारथशतावर्तां भूमिरेणूर्मिमालिनीम् ।

(for तदा राजन्) G3 विदशन्सदश सर्वा —b) Ś1 विक्षवयन्, K3 B D2 सक्षोभयन्; D8 सक्षोभय (for विक्षोभयन्) K5 M विभु; T G2 4 मुहु; G3 जहु (for प्रभु) —d) K4 D1 शत्रवानाम् (for शात्रवाणाम्) S (G5 om) शत्रूणामतिमानुष

7 G5 om 7 (of v l 6) —b) A few MSS परिस्कृत (for °ष्कृतम्) —c) D7 8 तथा रणे (for रथाम्बुदे) D01 भ्रमद्रथवरे यस्मिन्, D4 भ्रामयन्यथांबुदे तस्मिन् (hypermetric), D6 वृहद्रथवरे तस्मिन्; S (G5 om) भ्राजमान (G4 °ने) रथे तस्मिन् —d) T G2-4 महाभय, G1 M महाप्रभ (for पुन पुन)

8 a) Ś1 K3-5 B1 D1, 8 धीर (for वीर) B3 Dn2 D3 4 6-8 S (except G2 5) सत्यवाक्, D5 सहसा (for सत्यवान्) B3 प्रज्ञो —b) K4 5 धर्मनित्य- Ś1 K3 सुदारुणं; K1 2 सुदारुणां, B1-3 5 D01 Dn1 D3 4 6-8 सदा पुरा, B4 D2 3 सदा पुन, T G3-5 दुरासद, G1 M महाद्युति (for सुदारुण) —c) Ś1 काल (for -काले) K1 भूयस्व, K3 यत्रेष, K5 या तत्र, B2 यमवद्, D1 सक्रुद्धो (for यन्तेव) B1 (marg) यम इव कालवन्मेघो; B3 (marg) 3-5 Dn2 D3 6 युगांतकालवन्मेघो (B3 °न्मोघा), Dn1 D4 7, 8 युगांते कालवद्रौद्रो, D2 युगांतकालवद्घोरां; D5 युगांतकाळो यत्नेन, T G3-5 युद्धकाले प्रयत्नेन, G1 M युगांत इव यत्नेन —d) K4 रौद्र, B1 5 S रौद्रीं (for रौद्रां) K5 B5 Dn3 D4-8 G1, 5 M प्रास्यदयन्, B3 प्रास्य नयन्, B3 D1 प्रस्कदयन्; B4 D2 प्रावर्तयन् (for प्रास्कन्दयन्).

9 a) D8 वेग; S -शैल (for वेग-) —b) Dn1 -संकुळ (for सकुलाम्). S शरवेगमहारवां (M4 5 °ह्रदां). —c) Ś1 K Dn D1 2, 5 6 दीर्णां; D4 7 कीर्णां; D8 कीर्णं- (for पूर्णां) —d) K Dn1 D1 3 4-6 ध्वज (for वीर) Ś1 ध्वजवृक्षापहारिणीं.

10 b) Ś1 K1 3-5 D2-6 रथरोधस (for -कृत). —c) K1 कवचोद्धुत्य; B3 2 5 °रपल, D4 °द्धुत-, D7 °द्रुप; T G2-4 M कवचद्वी(T G2 °द्वि)प, G5 कवद्दद्वीप (for कवचोडुप) —d) Dn2 D1 8 शरनक्र (for मासपङ्क-) D4 G2 मासशोणितसकुलां —Dn2 ins after 10cd D6 subst for 10cd

96* केशशैवालसयुक्तां मांसासृक्कर्दमारुणाम् ।

[D6 -कर्दमाकुलां]

11 Ś1 K3-4 D1 6 om (hapl) 11 Dn1 om (hapl) 11-12 D4 om (hapl) 11a —b) Dn2 D8 उष्णीषा (for उष्णीष) S चय (for वर) —c) K5 D3 5 -जल(D5 °ळ)जाकीर्णां; Dn2 D4 7 8 -जलदाकीर्णां; S रजसा पूर्णां (for जलदापूर्णां) ❀ Ca d सग्रामेति सग्रामा एव जलदा । भविप्रसरणसाधर्म्यात् । ❀ —d) Dn2 D3 4 प्राशमत्स्य (for प्रास). S अत्युग्रां वीरसेवितां

12 Dn1 om 12 (of v l 11) —a) D6 नागासृक्- (for नागाश्व) K3 B D01 D2 -कलिलां, T G3 4 सयाधां, M3-5 सभ्रांतां (for -सभूतां) —b) Ś1 रथवेगौघ, D1 रथवेगाश्व (for शरवेगौघ) K5 मालिनीं; Dn2 D3 गामिनीं (for वाहिनीम्) —c) K3 संगाटा, K4 -ससथ, K5 D2 -सघाता; D01 D1 5-7 G5 सघट्टां; S (except G5) -संघाटां (for -शृङ्गाटां) —d) Ś1 K Dn2 D1-8 हयनाग (for भुज नाग) B D01 रथकच्छपसकुलां

13 D3 om. 13ab —a) Ś1 K1 2 उत्तमांगोपलतुलां; K4 B D01 Dn2 D1 M4 5 °पलतटां, Dn1 °पलमलां; D8 °पलशतां; D6 °पळाचितां; T G3-5 मत्तद्विपोपलवतीं; G1 M1, 2 उत्तमांगोपलकुलां. —b) B1 व्याघ्र (for -झष) K1 2 D1 G1 M सकुलां (for सेविताम्) —d) Ś1 K B1-3 5 D01 Dn2 D1-4 8 भूषितां; B4

महावीर्यवतां संख्ये सुतरां भीरुदुस्तराम् ॥ १४
शूरव्यालसमाकीर्णां प्राणिवाणिजसेविताम् ।
छिन्नच्छत्रमहाहंसां मुकुटाण्डजसंकुलाम् ॥ १५
चक्रकूर्मां गदानक्रां शरक्षुद्रझषाकुलाम् ।
बडगृध्रसृगालानां घोरसंघैर्निषेविताम् ॥ १६
निहतान्प्राणिनः संख्ये द्रोणेन बलिना शरैः ।
वहन्तीं पितृलोकाय शतशो राजसत्तम ॥ १७
शरीरशतसंबाधां केशशैवलशाड्वलाम् ।
नदीं प्रावर्तयद्राजन्भीरूणां भयवर्धिनीम् ॥ १८
तं जयन्तमनीकानि तानि तान्येव भारत । C. 7 514 B 7 14 20 K 7 14 20

-सेवितां (for नीरजाम्)

14 ^{a}) D_5 नानारथ (for महा°) K_5 Dn_1 $D_{3.5.6}$ -वरावतां; G_1 $M_{1.2}$ -शरावतां (for -शतावतां) $Ś_1$ महारथावर्तयुतां. —^{b}) G_1 $M_{1.2}$ भूरि- (for भूमि) —^{c}) S आर्य(T G_3 °र्या)वृत्त- (for महावीर्य) G_1 $M_{3.4}$ सघे, $M_{1.2}$ सखे (for सख्ये) Cv as in text —$D_{4.8}$ om 14^d —^{d}) B_1 जीव-, D_6 Cv भीम- (for भीरु) M_2 सुतां भीरुसुदुस्तरां —$Ś_1$ K B Dc_1 Dn $D_{1-3.5-7}$ ins after 14 $D_{4.8}$ after 14^c

97* शरीरशतसंबाधां गृध्रकङ्कनिषेविताम् ।
महारथसहस्राणि नयन्तीं यमसादनम् ।

[Dn_1 $D_{4.8}$ om line 1 — (L. 1) B_5 कङ्कगृध्र K_5 -संघ, D_3 -काक (for -कङ्क) $Ś_1$ -समाकुला (for -निषेविताम्) — $Ś_1$ K_{2-4} D_1 om line 2 — (L. 2) K_5 $D_{2.5.7}$ आर्य(D_7 °र्या)वृत्तवता (D_2 °ता) सख्ये, Dn_1 D_4 आर्यव्रतवता सख्ये, $D_{4.8}$ lacuna, D_6 आर्यवृत्तधरां सख्ये (for the prior half) Dn_1 D_4 नयत्रीं, D_7 नयीत्रीं, D_8 नयित्रीं (for नयन्तीं)]

— T G_2 read 16^{ab} after 14

15 K_4 om. 15–16 B_5 om 15 $Ś_1$ $K_{2.3}$ Dn_1 D_1 om. 15^{ab} $G_{1.2-5}$ M read 15 after 16^{ab} —^{a}) K_1 भूरि; B_1 Dc_1 $D_{2.4}$ शूल- (for शूर-) B_1 बाण (for -व्याल-) G_2 झषाकीर्णां (for -समा) T $G_{1.3-5}$ M शूरव्यालमृगा(G_5 °ग)कीर्णां —^{b}) T G_{2-5} -वारिज (for -वाणिज) K_1 B_{1-4} Dc_1 Dn_2 $D_{2-5.7.8}$ प्राणिवा(B_2 Dn_2 °रा)जिनिषेवितां; D_6 प्राणिवारिजशोभितां —^{c}) K_3 $B_{3.4}$ Dn_2 छिन्नक्षत्र; D_8 छिन्नच्छत्र-; T $G_{1.4.5}$ M भिन्नच्छत्र- (for छिन्नच्छत्र) —^{d}) D_1 मुकुटां रज; S मुद्गरोडु(G_5 °डु)प (for मुकुटाण्डज-) Dn_2 सेवितां (for -सकुलाम्)

16 K_4 om. 16 (cf. v l 15) K_2 om. (hapl) 16^{ab}, T G_2 read it after 14. —^{a}) D_{5-8} T $G_{2.3}$ चक्रकूर्मं (for °कूर्मां) B_5 नक्रगदा; D_6 महानक्रा, G_2 -गदासक्तां (for गदानक्रा) —^{b}) $Ś_1$ -क्षुर, S (except G_4) -शंकु- (for क्षुद्र-) B_4 त्रसाकुला, D_6 समाकुलां, $D_{7.8}$ -महानघां (for झषाकुलाम्)

— After 16^{ab}, $G_{1.3-5}$ M read 15 —^{c}) $K_{1.2}$ $D_{1-3.5}$ वट, K_3 Dn_1 वट-; $B_{1.4}$ वक; $B_{2.3.5}$ Dc_1 Dn_2 D_6 G_2 बल-, T_1 वळ, T_2 $G_{1.3-5}$ M वळ- (for वड-) $Ś_1$ $K_{1-3.5}$ Dn_1 $D_{1.5}$ पलाशानां; B_2 Dc_1 Dn_2 $D_{3.4.6}$ -शृगालानां (for -सृगालानां) —^{d}) Dn_1 T G_{3-5} घोरैः सघैर्; D_8 घोरैः सवैर्, $D_{4.7.8}$ घोरशब्दैर्; M_1 °सस्वैर् (for °सघैर्) — After 16, S ins

98* नदीं प्रास्यन्दयन्द्रोणः केशशैवलशाड्वलाम् ।

[G_1 $M_{1.2.5}$ प्रास्कदयन् (for प्रास्यन्द°) G_3 शाध्वला (for शाड्वलान्)]

17 D_7 om 17^a–18^b —^{a}) T G_{2-5} सा तत- (for निहतान्) G_5 पृतना (for प्राणिनः) $D_{4.8}$ आर्यवृत्तवतां संख्ये; G_1 M सा तदा ($M_{1.2}$ °था) प्राणिनिः सख्ये (G_1 $M_{1.2}$ °खे, M_4 °घे) —^{b}) G_1 M विहिता (for बलिना) B_{2-5} Dc_1 Dn_2 $D_{3.6}$ रणे; D_8 शनैः; T G_{3-5} कृता (for शरैः) —^{c}) $D_{3.5.8}$ वहती —^{d}) K_5 Dn_2 D_6 राजसत्तमान् (for °सत्तम) — For 17^{cd}, S subst.

99* उवाह शतशो राजन्पितृलोकाय वाहिनीम् ।

[T G_{2-5} पर- (for पितृ)]

18 D_7 om. 18^{ab} (cf v l 17) —^{a}) $G_{1.3.4}$ M -सबाधा —^{b}) $Ś_1$ वस्त्र (for केश) $Ś_1$ K_1 -शैवल-; K_2 B_3 D_6 -शैवाल (for -शैवल-) K_1 Dc_1 Dn D_{2-5} -शाड्वलां S क्रव्यादगणसकुला —^{c}) Dn_2 $D_{7.8}$ नदी (for नदीं) D_7 प्रवर्तयद् (for प्राव°) S बभूव सा नदी राजन् —^{d}) Dn D_{6-8} भयवर्धनीं; S घोरदर्शना (T G_3 °र्शिनी) (for भयवर्धिनीम्)

19 ^{a}) K_4 Dc_1 Dn_2 $D_{3.8}$ $G_{2.5}$ M_{3-5} तर्जयतम्, K_5 संजयतम् (for तं जयन्तम्) T $G_{3.4}$ मर्जयंती (T_2 °ति) ह्यनीकानि —^{b}) K_{1-3} [अ]त्र; G_1 M च (for एव) B Dc_1 तानि तानि महारथ; T G_{2-5} तानि तानि नरर्षभ (G_2 °भ, G_5 °भं) —^{c}) $Ś_1$ तूर्णमभ्यद्रवन्द्रोण; T ततो ह्यभ्य°, G_3 ततो ह्यस्य द्र°

20 ^{a}) S तानपि प्राद्रवञ्शूरास् —^{b}) B_5 दृढध

514 14 20 14 20 सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ १९
तानभिद्रवतः शूरांस्तावका दृढकार्मुकाः ।
सर्वतः प्रत्यगृह्णन्त तदभूल्लोमहर्षणम् ॥ २०
शतमायस्तु शकुनिः सहदेवं समाद्रवत् ।
सनियन्तृध्वजरथं विव्याध निशितैः शरैः ॥ २१
तस्य माद्रीसुतः केतुं धनुः सूतं हयानपि ।
नातिक्रुद्धः शरैश्छित्त्वा षष्ट्या विव्याध मातुलम् ॥ २२
सौबलस्तु गदां गृह्य प्रचस्कन्द रथोत्तमात् ।
स तस्य गदया राजन्रथात्सूतमपातयत् ॥ २३
ततस्तौ विरथौ राजन्गदाहस्तौ महाबलौ ।
चिक्रीडतू रणे शूरौ सशृङ्गाविव पर्वतौ ॥ २४
द्रोणः पाञ्चालराजानं विद्ध्वा दशभिराशुगैः ।
बहुभिस्तेन चाभ्यस्तस्तं विव्याध शताधिकैः ॥ २५
विविंशतिं भीमसेनो विंशत्या निशितैः शरैः ।
विद्ध्वा नाकम्पयद्वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २६
विविंशतिस्तु सहसा व्यश्वकेतुशरासनम् ।

न्विन, D2 5 दृढकार्मुकान्; S जितकाशिन (for दृढ कार्मुका) — ^{c}) K1 प्रतिगृह्णत; K2 प्रत्यगृह्णतु; K5 B1–3 5 Dc1 Dn D2 5 7 8 °गृह्णन्ते; D1 °गृह्णन्ते, D4 °गृह्णते (for °गृह्णन्त) S प्रत्यगृह्णस्ततो (G4 °दा) राजन् — ^{d}) S तदा(G1 3 M °द)भून्लोमहर्षण

21 ^{a}) Dn2 शममायस्, S यतमानस्; Cd शतमा यस् (as in text). — ^{b}) Dn1 D3 7 8 S उपाद्रवत् (for समाद्र°) — ^{c}) D6 सनियम्र, D7 सनियतृ; D8 सनियद (sic), T G2–4 सहयतृ (for सनियन्तृ) S ध्वजहय (for ध्वजरथं). — Dn2 om 21^{d}–22^{c} — ^{d}) D1 om (hapl.) from निशितै up to विव्याध (in 22^{d}) B3 5 दशभि° (for निशितै)

22 Dn2 om. 22^{abc}, D1 om up to विव्याध (for both, cf. v l 21) — ^{a}) D2 तस्य माद्रवती सूनुर् — ^{b}) D2 केतु (for सूत) Ś1 (also) रथानपि; M2 4 हयानि च (for हयानपि) — ^{c}) K5 G4 तानि, G1 M अति (for नाति) — ^{d}) Ś1 शक्त्या (for षष्ट्या) B Dc1 S सौबल; D5 मातुळ (for मातुल) Dn2 विव्याध स च मातुल — After 22, S ins

100* भित्त्वा च शरवर्षेण शकुनिं प्रत्यवारयत् ।
[M2 5 महतां (for भित्त्वा च) T G2–5 शरवर्षाणि (for °वर्षेण)]

23 ^{a}) Ś1 K1 3 4 D1 च (for तु) S गदां गृहीत्वा शकुनि° — ^{b}) Ś1 K2 4 प्रचक्राम; K1 D1 [अ]पचक्राम, K3 प्रचक्रामद् (for °स्कन्द) K4 M1 2 रथोत्तम, D4 M3 °त्तमान् (for °त्तमात्) — ^{c}) G4 एतस्य (for स तस्य) — ^{d}) Dn2 D3 तथा सूतमपोथयत; S सूतमापातयद्रथात्

24 ^{a}) S विर(G5 °त)थौ रथि(G5 °ति)नां श्रेष्ठौ. — ^{b}) B1 महारथौ, B4 °रणौ (for °बलौ) — ^{c}) Dn2 S राजन् (for शूरौ) Ś1 K1–4 Dn1 D1 चिक्रीडतुर्मृधे शूरौ; K5 Dn2 D3–8 चि(D8 वि)क्रीडतुस्तदा (D6 °था) शूरौ (D8 वीरौ) — ^{d}) D5 गोवृषौ (for पर्वतौ)

25 ^{a}) Ś1 K4 B1 3 5 Dc1 D6 पचाल (for पाञ्चाल) S दायाद (for राजान) — ^{b}) Ś1 विध्यन्; D6 विव्याध (hypermetric) (for विद्ध्वा) S विव्याध (G3 4 °थ) दशभि शरै° (G8 शितै°) — T G2 4 5 ins after 25^{ab} G1 M after 25

101* तयोस्तत्र महाराज बाणवर्षं प्रकाशितम् ।
खद्योतैरिव चाकाश प्रदोषे पुरुषर्षभ ।
[(L 2) G5 भरतर्षभ (for पुरुषर्षभ)]

— T G2 4 5 om 25^{cd}, G3 om (hapl) 25^{c}–26^{b} — ^{c}) D4 बहुशस् (for बहुभिस्) K5 चाप्यस्तस्; Dn2 D3 6 चाभ्यस्त, D4 चाभ्यस्ते, D5 चाप्यस्त, D8 चान्यस्तैस्; G1 M3–5 चाविद्धस् (for चाभ्यस्तस्) B5 बहूनन्याश्च समरे — ^{d}) K3 B3–4 शतोधिकै°; G1 M सत शरै (for शताधिकै°) B5 सम व्याधत सायकै°

26 G3 om 26^{ab} (cf v l 25) — ^{b}) Ś1 K5 D5 विविधै° (for निशितै°) — ^{c}) Dn2 D5 6 विद्धो (for विद्ध्वा) K1 2 4 D1 शूरस्; Dc1 वीरं (for वीरस्) Ś1 विध्यन्नकम्पयच्छूरस्. — D4 om (hapl) 26^{d}–28^{a}

27 D4 om 27 (cf. v l 26). — ^{a}) Ś1 K1 2 4 च (for तु) S प्रहसन् (for सहसा) — ^{b}) Ś1 विद्धकेतु; Dn2 D3 हतकेतु-; D5 ध्वस्तकेतु°; D8 व्यस्तकेतु; G4 विश्वकेतु, G5 अश्वकेतु (for व्यश्वकेतु). — ^{d}) Ś1 अपोथयत, Dn1 D3 अपूजयत् (for °यन्). K1 3 4 सर्वे त चाभ्य(K4 °प्य)पूजयन्. — For 27^{cd}, S subst

102* चक्रे तं सर्वसैन्यानि प्रहृष्टान्यभ्यपूजयन् ।

28 D4 om. 28^{a} (cf. v l 26). B4 om. 28^{ab}. — ^{a}) Ś1 K3 4 Dn1 D1 3 स तं न; D2 न तत्र; D6

भीमं चक्रे महाराज ततः सैन्यान्यपूजयन् ॥ २७
स तत्र ममृषे वीरः शत्रोर्विजयमाहवे ।
ततोऽस्य गदया दान्तान्हयान्सर्वानपातयत् ॥ २८
शल्यस्तु नकुलं वीरः स्वस्रीयं प्रियमात्मनः ।
विव्याध प्रहसन्बाणैर्लाडयन्कोपयन्निव ॥ २९
तस्याश्वानातपत्रं च ध्वजं सूतमथो धनुः ।
निपात्य नकुलः संख्ये शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ ३०
धृष्टकेतुः कृपेनास्तांश्छित्त्वा बहुविधाञ्शरान् ।
कृपं विव्याध सप्तत्या लक्ष्म चास्याहरत्त्रिभिः ॥ ३१
तं कृपः शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।
निवार्य च रणे विप्रो धृष्टकेतुमयोधयत् ॥ ३२
सात्यकिः कृतवर्माणं नाराचेन स्तनान्तरे ।
विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या पुनरन्यैः स्मयन्निव ॥ ३३
सप्तसप्ततिभिर्भोजस्तं विद्ध्वा निशितैः शरैः ।
नाकम्पयत शैनेयं शीघ्रो वायुरिवाचलम् ॥ ३४
सेनापतिः सुशर्माणं शीघ्रं मर्मस्वताडयत् । C 7 531 B 7 14 37 K 7 4 37

शर्वेने (for स तत्र) K1 वीरा, S (except G3) भीम (for वीर) — D3 reads 28ᵇ twice — ᵇ) B (B1 om) Dn2 D3 G3 विक्रमम् (for विजयम्) — ᶜ) S तस्याश्वान् (G5 om श्वान्) (for ततोऽस्य) Dn1 राजन्, M2 3 शातान् (for दान्तान्) — ᵈ) D6 वाहान् (for हयान्) Ś1 K4 5 D1 5 हयान्सर्वान्व्य-पातयत्, K1 3 °र्वान्व्यपातयत्, Dn2 D2 4 7 8 °न्हत्वा न्यपातयत्; S सैंधवान्समपोथ(T °पोथ, G1 2 °योध)यत् — After 28, S reads 39-44, while N (Ś1 missing) ins

103* हत्वाश्वान् रथाद्राजन्गृह्य चर्म महाबल ।
अभ्ययाद्भीमसेन तु मत्तो मत्तमिव द्विपम् ।

[(L. 1) D4 8 तु (for म) D1 हयाद् (for रथाद्) K1 खड्ग गृह्य, K5 खड्ग गृह्य, B1 चर्म गृह्य (by transp), D3 गज गृह्य Dn1 बलाद्बली (for महाबल) — (L 2) K1 अत्ययाद् (for अभ्य°)]

29 ᵃ) K1, 4 D1 वीर, D8 वीर, S शूरं (for वीर) — ᵇ) Ś1 स*य; K1 D1 स्वस्रेय — ᶜ) D3 महसा (for प्रहसन्) D2 विव्याध स ह बाणौघैर् — ᵈ) K3 5 D3 6 8 T G1 3-5 M लीलया, K4 B1 3 4 Dc1 Dn2 D2 4 6 लालयन्, B2 म्लालयन्; B5 मानयन्, Dn1 लोलया; G2 लीलयन् (for लाडयन्)

30 ᵇ) K5 सूतपुत्रम् (for ध्वज सूतम्) K2 3 च सदार, K4 D1 च मुकुटं; T G2-5 शरमयो (for सूत मथो) — ᶜᵈ) S नि(T G3-5 वि)पातयित्वा नकुलो दध्मौ शङ्ख मुदान्वित — For 30ᶜᵈ, D1 7 subst

104* चिच्छेद समरे यत्त म च युद्धादुपारमत् ।

[D4 म ययौ*दुपारमत् (for the post half)]

31 ᵇ) D7 भित्त्वा, M1 2 जित्वा (for छित्त्वा) D7 om. from बहुविधान् up to विप्रो (in 32ᶜ). — ᶜ) Ś1 शल्य (for कृप) — ᵈ) Ś1 च स्यहनत्, K1 3 चाप्याहनत्; K4 चाभ्यहनत्, Dc1 चाप्याहरत्, Dn1 D5 चास्य हरत्, D3 8 वास्याहरत् (for चास्याहरत्) T G1-4 M ध्वज (G1 M लक्ष्म) चास्य त्रिभि शरै, G5 पुन रन्यै स्मयन्निव (= 33ᵈ) Cd cites लक्ष्म (as in text)

32 D7 om 32ᵃᵇ (cf v l 31). G5 om 32 — ᵇ) B Dc1 समवारयत्; Dn D2-6 8 °वाकिरन् (for °वाकिरत्) — ᶜ) Ś1 K1-3 B1 D1 2 4 6 8 विव्याध (for निवार्य) Dn1 वीरो (for विप्रो) S (G5 om) निह(M5 °कृ)त्य वाञ्छरान्क्षिप्र — ᵈ) Dn2 D3 T G2-4 M2 धृष्टकेतुर् (for °केतुम्) K1-3 B1 Dn1 D1 2 4 5 7 8 G1 असमर्पण, B4 असमोधयत्; D8 T G2-4 अपोययत्; M2 अयोधयत्

33 G4 om (hapl) 33ᵈ-34ᵃ G5 reads 33 on marg in Telugu — ᵈ) G3 स्तनांतरे (for स्मयन्निव)

34 G4 om. 34ᵃ (cf. v l. 33) — ᵃ) B Dc1 Dn2 S (G4 om) त भोज सप्तसप्तत्या; Dn1 D4 सप्तस प्ततिर्भोजस्त (D4 °र्भिर्मोभेन) — ᵇ) B G5 विद्धाशु; Dc1 T G1 3 4 M विद्धा सु; Dn1 D8 विव्याध, G2 विद्धा स्म (for त विद्धा) — ᶜ) Dn2 D4 नाकप*त, D6 नाकपयस; D7 नाकपयवि (for नाकम्पयत) — ᵈ) K5 शीघ्रैर्, D4 शीघ्र°, D6 शिघ्र; T G2-5 M5 वीरो, G1 M1-4 विवान् (for शीघ्रो) K2-5 Dn1 D5-8 T G M1 2 यथाचल (for इवाचलम्)

35 D3 reads 35ᵃᵇ twice — ᵃ) B1-4 Dc1 D3 4 5 7 समापति (for सेना°) D3 (second time) सात्यकि कृतवर्माण — ᵇ) B Dc1 Dn2 D1 2 G1 M भृश (for शीघ्र) T G3 4 सोमरेण ह्यताडयत्; G2 5 भृश मर्माण्यताडयत् — D4 om (hapl.) 35ᶜᵈ, D5 8 om (hapl) 35ᶜ-36ᵇ. — ᶜ) K1 lacuna, G3, 4 सत् (for त). — ᵈ) D6 जान्नुदेशो; Cd जत्रु° (as in

7 531 7 14 37 7 14 37 स चापि तं तोमरेण जत्रुदेशे *अताडयत् ॥ ३५
वैकर्तनं तु समरे विराटः प्रत्यवारयत् ।
सह मत्स्यैर्महावीर्यैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३६
तत्पौरुषमभूत्तत्र सूतपुत्रस्य दारुणम् ।
यत्सैन्यं वारयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३७
द्रुपदस्तु स्वयं राजा भगदत्तेन संगतः ।
तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ।
भूतानां त्रासजननं चक्रातेऽस्त्रविशारदौ ॥ ३८
भूरिश्रवा रणे राजन्याज्ञसेनिं महारथम् ।
महता सायकौघेन छादयामास वीर्यवान् ॥ ३९
शिखण्डी तु ततः क्रुद्धः सौमदत्तिं विशां पते ।
नवत्या सायकानां तु कम्पयामास भारत ॥ ४०

---

text) Ś1 [ऽ]भ्यपीडयत्; K1.3 [अ]भ्यता°; K2 4 5 B3-5 Dc1 Dn1 D1-3.6 7 G1-3 5 M [ऽ]भ्यता°; B1 भ्यता°; B2 T G4 ह्यता°, Dn2 स्वता° (for *अता°)

36 D5 8 om. 36^{ab} (cf v l. 35) — ^{a}) Dn1 वैकर्तनस्, S वीर वैकर्तन कर्ण — ^{b}) Dn1 विराट K5 B3 Dn1 D2 4 6 7 प्रत्यताडयत् (for °वारयत्) — ^{c}) S (except G1 M1 2) मात्स्यैर्. D8 महावीर्यस् (for °वीर्यैस्) — ^{d}) = 26^{d}

37 ^{a}) K5 Dn1 D2 5 तस्य (for तत्र) Dn2 D3.6 तत्तस्य पौरुषमभूत्, S तत्राद्भुतमपश्याम (G3 M1 2 °म) — ^{b}) T G2-5 लाघव, G1 M पौरुष (for दारुणम्) D5 पुत्रस्य तव दारुण; D8 पततसूतस्य दा° — ^{c}) K3 स्वत्-; B5 S तत् (for यत्)

38 D8 om. 38 — ^{a}) Dn2 D3.6 च (for तु) Ś1 K (except K3) Dn1 D5 राजन् (for राजा) — ^{c}) D7 द्वंद्वं (for युद्ध) — After 38^{cd} (D8 after 37^{cd}), N (Ś2 missing) ins

105* भगदत्तस्तु राजानं द्रुपदं नतपर्वभि ।
सनियन्तृध्वजरथं विव्याध पुरुषर्षभ ।
द्रुपदस्तु तत क्रुद्धो भगदत्त महारथम् ।
आजघानोरसि क्षिप्रं शरेणानतपर्वणा ।
युद्धं योधवरौ लोके सौमदत्तिशिखण्डिनौ । [5]

[D8 om. line 1 — (L 2) Ś1 K2 3 B1 D1 3-6 पुरुषर्षभ; K1 Dn1 D2 °र्षभ — (L 3) D7 स्वय राजा (for तत क्रुद्धो) D5 om the post half of line 3 and prior half of line 4 B3 4 महावल (for °रथम्) — After line 3, Ś1 reads 39^{cd} for the first time, repeating it in its proper place — (L 4) K1-4 रणे (for [उ]रसि). Ś1 K Dn D2 4 6-8 क्रुद्ध (for क्षिप्र) K (except K3) D1 4 7 नत- (for [आ]नत-) — (L 5) D1 युद्धे (for युद्ध) K5 युद्धवरौ (for योध°) K1. 2 3 Dn1 D1. 2 5 सोमदत्ति, K4 सौमदत्त- K4 Dn2 -सिखंडिनौ]

while, G3 4 M ins after 38^{ef} G5 after 45

106* ओदूर्णां वीक्षितूर्णां च मोहकारणमाहवे ।

— G3 4 om 38^{ef} — ^{f}) K1 2 4 D1 स्म, K5 D4 7 8 सु; Dn2 D3 तु (for ऽस्त्र) Dn1 चक्रातेऽस्त्रविदां वरौ

39 S reads 39–44 after 28 — ^{a}) D4 8 सौमदत्ती, D7 सोमदत्ती (for भूरिश्रवा) — ^{b}) Ś1 G1 महाबल; D4 °बल (for °रथम्) — Ś1 reads 39^{cd} for the first time after line 3 of 105* — ^{c}) D7 सहसा (for महता) — ^{d}) S हृष्टवान् (G1 2 5 M °वत्) (for वीर्य°)

40 For the sequence in S, cf v l 39 — ^{a}) Dn1 D8 च (for तु) K1 रणे (for तत) — ^{b}) K5 D4 5 M1 2 सोमदत्तिः D8 सौमदत्त, G4 सोमदत्त (for सौमदत्ति) Ś1 Dn1 प्रतापवान्, D8 विशां पतिं, T G1-5 M1 2 महाहवे; G1 M2-5 भयाहवे (for विशां पते) — For 40^{cd}, S subst

107* छादयामास नाराचैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।

— After 40, S ins.

108* ऋक्षचर्मविनद्धौ तु चक्रतुस्तौ परस्परम् ।
बाह्यमाभ्यन्तरं मार्गं संप्लवन्तौ यशस्विनौ ।
ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्वतौ ।
पिशिताशनसंयुक्तौ वाहैरुद्धाणपातिभि ।
बृहत्पताकौ तूणीरौ घोररूपौ भयानकौ । [5]
कालमेघाविव गजौ लोकाना भरस्यं गर्जनैः ।
रथघोषेण महता व्याप्नुवन्तौ स्यन्दनोत्तमौ ।
बृहत्पताकौ तूणीरौ पैशाचैर्वाहनैर्युतौ ।

[(L. 1) G2-5 अभिचर्म- (for ऋक्ष°) G1 5 तौ (for तु) T अभिचर्मणि सिद्धौ तौ (for the prior half) T चक्रतुस्तु G3-5 स्वस्वन (for परस्परम्) — (L 2) G4 यशस्विन — (L 4) G4 वाहैरुद्धणपाणिभि°, G5 बाणैरुल्बणवर्षिभि (for the post half) — (L 5) G3-5 बृहत्पताक (for °ताकौ) — (L 6) G5 गतौ (for गजौ).

राक्षसौ भीमकर्माणौ हैडिम्बालम्बुसावुभौ ।
चक्रातेऽत्यद्भुतं युद्धं परस्परवधैषिणौ ॥ ४१
मायाश्चासृजौ दृप्तौ मायाभिरितरेतरम् ।
अन्तर्हितौ चेरतुस्तौ भृशं विस्मयकारिणौ ॥ ४२
चेकितानोऽनुविन्देन युयुधे त्वतिभैरवम् ।
यथा देवासुरे युद्धे बलशक्रौ महाबलौ ॥ ४३
लक्ष्मणः क्षत्रदेवेन विमर्दमकरोद्भृशम् ।
यथा विष्णुः पुरा राजन्हिरण्याक्षेण संयुगे ॥ ४४
ततः प्रजविताश्वेन विधिवत्कल्पितेन च ।
रथेनाभ्यपतद्राजन्सौभद्रं पौरवो नदन् ॥ ४५
ततोऽभियाय त्वरितो युद्धाकाङ्क्षी महाबलः ।
तेन चक्रे महद्युद्धमभिमन्युररिंदमः ॥ ४६
पौरवस्त्वथ सौभद्रं शरव्रातैरवाकिरत् ।
तस्यार्जुनिर्ध्वजं छत्रं धनुश्चोर्व्यामपातयत् ॥ ४७
सौभद्रः पौरवं त्वन्यैर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
पञ्चभिस्तस्य विव्याध हयान्सूतं च सायकैः ॥ ४८ C 7 547 B 7 14 53 K 7 14 53

G5 मत्लं तजने (for मत्स्य गजने) —(L 7) G5 घ्याम्यिनौ (for व्या°) —(L 8) G3–5 बृहत्पताक (for °ताकौ)]

41 For the sequence in S, cf v l 39 —a) K3 B Dc1 D1 3 S (except G5) रौद्र, K4 घोर (for भीम) D4 7 8 युयुधानेतिकर्माणौ —b) K5 Dn1 D4 8 है(K5 D8 हे)डवालंबुसाव्, B Dc1 Dn2 D8 हैडिंबा(Dn2 °बौ)लंबुपाव्, D5 °बाल्यमाव् S रणे (for उभौ) —c) D6 ह्यद्भुत (for ऽत्यद्भुत) —d) B Dc1 Dn D1 3 4 7 8 -जयैषिणौ; D6 -यये° (for -वधै°)

42 For the sequence in S, cf. v l 39 —a) D5 वृतौ (for सृजौ) B3 (marg) दीप्तौ, D3 दृष्टौ (for दृप्तौ) —c) D3 4 7 8 अंतर्हित D5 ततस्तौ तु (for चेरतुस्तौ) S अतर्धानेन (G1 M- °र्धाते) द्रष्टुणा —d) D4 7 8 भूत; G1 M वीरौ, G4 भृशा (for भृश) G5 कारिकौ (for कारिणौ)

43 For the sequence in S, cf. v l 39 —a) D4 7 8 युयुत्सुर्, G5 ययादे* (for चेकितानो) Ś1 विविंदेन, B1 [ऽ]भ्य°, D3 तु विंदेन, D4 8 [ऽ]नुविंदेन —b) Ś1 K1–3 D1 तद्धि, D3 त्वमि (for त्वति) — After 43ab, G1 M1, 2 ins

109* तयोस्तु युद्धमभवत्परस्परवधैषिणौ ।
युधिष्ठिरः स्वयं राजा दुर्योधनमयोधयत् ।
तौ पुत्रौ तव दुर्धर्षौ युयुधाते परस्परम् ।

—d) K5 B1 5 Dn2 D3 4 S बलिशक्रौ, D8 (by corr) बलशुक्रौ Ś1 महासुरौ; B2 5 °रथौ, T G3–5 °रणे (for °बलौ)

44 For the sequence in S, cf v l 39 —a) G1 M लक्षण° (for लक्ष्मण°) Ś1 K (except K5) क्षत्रदेवश्च —b) K1–3 चक्रतुर् (for अकरोद्) S महत् (for भृशम्) — D3 om (hapl) 44d–45c —d) Ś1 K3 5 हिरण्याक्षेन

45 D8 om 45abc (cf v l 44) —a) B4 D2 प्रचलिताश्वेन; G2 प्रजविना° (for प्रजविता°) D4 महता यत्नश्चैव, D7 महता जविताश्वेन —c) K1 [अ]त्यप तद्, K5 B3 Dn1 D6 T G1–4 M1 3 [अ]भ्यद्रवद् (for °पतद्) Ś1 K1 3 4 Dn1 D4 राजा (for राजन्) —d) Ś1 D7 सौभद्र° K4 D7 8 पौरवम् K4 D5–6 8 [अ]नदत् — After 45, G5 ins 106*

46 a) Ś1 D2 ततोभीयाय, K5 ततोभ्ययात्स, B2 ततो भीमाय, B5 Dn2 D8 °भ्यधावत्, D5 °भीघाय, D6 °भिधावत् (for ततोऽभियाय) S तेनाभिधा(G1, 2 M °या)तस्त्वरित° (G2 ते) —b) K3 युद्धकाक्षी; Dn2 D8 युद्धकाले (for युद्धाकाङ्क्षी) D4 [ऽ]भिमन्युरपि पौरव, S शतमन्यो सुतात्मज —c) B3 5 Dn2 D8 महा (for महद्) S तस्मिंश्चक्रे (G4 °श्च ते) महामन्युम् (G5 °नुम्) —d) M4 अभिमन्युम् B1 Dn1 D4 5 अरिंदम

47 a) Dn1 तु स° (for स्त्वथ) —b) Dn D3 6 शरवर्षैर् (for °व्रातैर्) K1 Dc1 Dn1 D4 6 8 अवाकिरन् —c) K4 अर्जुन, D4 6 अर्जुन (for अर्जुनिर्) T G2–4 धनुश्चित्र; G1 M धनुश्छत्र, G5 धनुश्छित्त्वा (for ध्वजं छत्रं) —d) S ध्वज (for धनुश्)

48 a) K5 Dn1 D3 4, 5 7 सौभद्र Ś1 K5 Dn1 D5 7 8 पौरवस्, D4 त्वरितस् (for पौरवं) S (except G2) च (for तु) —b) T G3–5 सायसै° (for आशुगैः). —d) Ś1 K (except K5) Dn2 D1 8 6 शीघ्रगै; B1 3 शायकै° (for सायकै°)

49 a) Ś1 K1–4 M3 4 स हर्षयन्; K5 B4 Dc1 G1 प्रह° (for सह°) —b) B3 G3 4 निनदन्; B4 स्यन

548 14 54 14 54 ततः संहर्षयन्सेनां सिंहवद्विनदन्मुहुः ।
समादत्तार्जुनिस्तूर्णं पौरवान्तकरं शरम् ॥ ४९
द्वाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यश्चकर्त सशरं धनुः ।
तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं सौभद्रः परवीरहा ।
उद्ववर्ह सितं खड्गमाददानः शरावरम् ॥ ५०
स तेनानेकतारेण चर्मणा कृतहस्तवत् ।
भ्रान्तासिरचरन्मार्गान्दर्शयन्वीर्यमात्मनः ॥ ५१
भ्रामितं पुनरुद्भ्रान्तमाधूतं पुनरुच्छ्रितम् ।
चर्मनिस्त्रिंशयो राजन्निर्विशेषमदृश्यत ॥ ५२
स पौरवरथस्येषामाप्लुत्य सहसा नदन् ।
पौरवं रथमास्थाय केशपक्षे परामृशत् ॥ ५३
जघानास्य पदा सूतमसिनापातयद्ध्वजम् ।
विक्षोभ्याम्भोनिधिं तार्क्ष्यस्तं नागमिव चाक्षिपत् ५४
तमाकलितकेशान्तं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ।
उक्षाणमिव सिंहेन पात्यमानमचेतनम् ॥ ५५
तमार्जुनिवशं प्राप्तं कृष्यमाणमनाथवत् ।
पौरवं पतितं दृष्ट्वा नामृष्यत जयद्रथः ॥ ५६
स बर्हिणमहावाजं किङ्किणीशतजालवत् ।

दन् (for विनदन्) B5 सिंहद्विरदवन्मुहु° — c) Dn2 D8 S (except G5) सम(Dn2 D8 °मा)धत्त (for समादत्त) — After 49, N (Ś1 missing) ins

110* तस्य सधितमाज्ञाय सायकं घोरदर्शनम् ।

[B त तु; Dc1 तेनु- (for तस्य) Ś1 K1-3 D1 तद्धितम्, D2 5 सधानम्, D6 सचिनम् (for सधितम्) Ś1 आदाय]

50 b) B4 चिच्छेद (for चकर्त) — K5 reads 50c on marg — c) D7 8 S (except G1 M1 2) शीर्णं (for छिन्नं) — B4 om (hapl) 50c–75b — e) K1 उद्धार; K2 3 वद्धार; B5 उद्ववाह, D7 उधारह; D8 उद्यहर्ह; Ca d उद्ववर्ह (as in text) B3 Dc1 Dn1 S शित (for सित) Ś1 उदवहायतस्खड्गम् (sic), K4 ववधानस्तत पङ्कम्, K5 उद्ववर्हायन पङ्कम्; D2 5 उद्ववाहाथ त (D5 °हायत) खड्गम् — f) Ś1 K1-3 B5 D4-6 T2 G3.4 आदधान Dn1 G1 शरासन, D6 स चर्म च, D7 8 शरांतर; Cd शरावरम् (as in text)

51 B4 om 51 (cf v l 50) — a) K5 D7 नैक; G3 4 [अ]निन (for [अ]नेक) B1 2 (marg) G5 धारेण (for तारेण) Cd cites अनेकभावेन D4 स तेनाने*तारेण; D6 शतेनानेकधारेण — b) D4 वर्मणा (for चर्मणा) D6 -हस्तवान् (for °वत्) — c) B1.2 G4 मार्ग (for मार्गान्) K2 5 D1 2 5 भ्रातासिनाचरन्मार्गान्, B5 T G2-4 भ्रांतासिराचरन्मा°; Dc1 विभ्रांतासिश्चरन्मा°; D4 भ्रांतासि व्यचरन्मा°, D6-8 भ्रांतासिर्व्य(D8 °र्वि)चरन्मा°, G5 भ्रातासि विचरन्मा° — d) D1 5 वीरम् (for वीर्यम्) Dn2 D8 वीर्यलाघव, D6 °लाघवान् (for °मात्मन°)

52 B4 om 52 (cf v l 50). — a) K1-3 भ्रासित (for भ्रामित). — b) K5 अधूत; Dn2 D8 6 आनत; T1 आयुत, T2 आयूतं (for आधूत) Ś1 K2 4 5 D5 उद्धृत, K1 D1 उद्धृत; K3 B (B4 om) Dn D2-4 6 उत्थित (for उच्छ्रितम्) — c) D4 वर्म (for चर्म) — d) M4 अविशेषो (for निर्विशेषम्) M4 om अदृश्यत M3 5 अविशेषो ह्यदृश्यत.

53 B4 om 53 (cf v l 50) — a) D4 पौरवस्य (hypermetric) (for पौरव) Ś1 K1-3 D7 8 T2 स पौरवरथस्यै(Ś1 °स्यो)षाम्, B1 2 °रथस्येशाम्, B3 °रथस्तेषाम् Cd cites ईशां — b) D4 अप्लुत्य (for आप्लुत्य) Ś1 K (except K5) बल (for नदन्) — c) Dn2 D8 आसाद्य (for आस्थाय) K (except K5) रथे पौरवमास्थाय — d) K5 केशमध्ये, D5 °पक्ष, Cd °पक्षे (as in text) Ś1 K1 3 4 B1 परामृपत्, T1 G3 °मृपन् (for °मृशत्)

54 B4 om 54 (cf v l 50) D7 om 54-55 — b) D8 [अ]पातयन् — c) Ś1 D8 विक्षिप्य; D5 विक्षोभि (for विक्षोभ्य) K5 [अ]म्बुनिधेस् (for [अ]म्भोनिधिं) K5 Dn1 तार्क्षस्; D4 पार्थस् (for तार्क्ष्यस्). — d) T G M3 5 चाग्रहीत् (for चाक्षिपत्)

55 B4 D7 om 55 (cf v l 50, 54) — a) K B (B4 om) Dc1 Dn2 D1.2 8 तमागलित; D4 °गलेन, S (except G3) °कुलित (for °कलित) — b) K5 दशपक्षपरामृशत् — d) B3.5 Dn2 D5 G1 2 M अचेतसं (for °तनम्)

56 B4 om 56 (cf v l 50) — b) Ś1 K1 2 4 D4 7 8 क्लिश्य(D7 °श्य)मानम्, K5 कृश्यमाणम् (for कृष्य°) — c) K3 B5 T G2 पातित (for पतित)

57 B4 om 57 (cf v l 50) — a) T2 बर्हेण; G2 Ca बर्हिण (for बर्हिण). Ś1 K B1 Dn D1-3 स

चर्म चादाय खड्गं च नदन्पर्यपतद्रथात् ॥ ५७
ततः सैन्धवमालोक्य कार्ष्णिरुत्सृज्य पौरवम् ।
उत्पपात रथात्तूर्णं श्येनवन्निपपात च ॥ ५८
प्रासपट्टिशनिस्त्रिंशाञ्शत्रुभिः संप्रवेरितान् ।
चिच्छेदाथासिना कार्ष्णिश्चर्मणा संरुरोध च ॥ ५९
स दर्शयित्वा सैन्यानां स्वबाहुबलमात्मनः ।
तमुद्यम्य महाखड्गं चर्म चाथ पुनर्बली ॥ ६०
वृद्धक्षत्रस्य दायादं पितुरत्यन्तवैरिणम् ।
ससाराभिमुखः शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ६१
तौ परस्परमासाद्य खड्गदन्तनखायुधौ ।
हृष्टवत्संप्रजह्राते व्याघ्रकेसरिणाविव ॥ ६२
संपातेष्वभिपातेषु निपातेष्वसिचर्मणोः ।
न तयोरन्तरं कश्चिद्ददर्श नरसिंहयोः ॥ ६३
अवक्षेपोऽसिनिर्ह्रादः शस्त्रान्तरनिदर्शनम् । C 7 564 B 7 14 70 K 7 14 70

बर्हिबर्हावत(D8 °न)त ; B3 4 5 Dc1 (marg) T1 G1 स बर्हिण महाराज Cd cites बर्हिबर्हावतत — ^{d}) D6 पर्य चरद् (for °पतद्) — After 57, S reads 59

58 B4 om. 58 (cf v l 50) S reads 58 after 60^{ab} S transp 58^{ab} and 58^{cd} — ^{b}) K2 कार्ष्णिम् D6 पार्थिव (for पौरवम्) S कार्ष्णि पौरवमुत्सृजन् (G5 °जत्) — After 58^{ab}, G5 subst 111* for 60^{cd} G5 repeats 58^{cd} after 60^{cd} — ^{c}) Dn1 रथ (for रथात्) — ^{d}) B1 Dc1 Dn1 D4 7 8 T G2 5 (second time) ह (for च)

59 B4 om. 59 (cf. v l 50) S reads 59 after 57 — ^{a}) B1 2 Dn2 D8 5 प्राश (for प्रास) D4 -पट्टिम-, T G1 2 4 M -पट्टम , G5 पट्टासि (for पट्टिश) — ^{b}) Ś1 K2 B1-3 Dc1 Dn2 सप्रचोदितान, K3 4 सप्रवीरि°, K5 परिवारि , B5 परिचोदि°; D8 6 सप्रणोदि°, D5 8 समवेरि° (for सप्रवेरि°) D2 भ्रातृभि समरेरितान्; S सौभद्रेणाहितेरि(G1 °ति , G5 °र) तान् — ^{c}) K4 D1 चिच्छेदाशु, B (B4 om) Dc1 D2 चिच्छेद च, Dn1 प्रचिच्छेद, D4 चिच्छेदापि (for चिच्छेदाथ) S अपश्याम महाराज — ^{d}) Ś1 च (for स-) S विधूतानमिच(G5 °व)र्मणा

60 B4 om 60 (cf v l 50) — ^{a}) S दर्शयन्सर्व सैन्याना — ^{b}) K5 D4 5 8 S (except G2) आत्मवान्; D7 आसवान् (for आत्मन) — After 60^{ab}, S reads 58 T G2 om 60^{cd} — ^{c}) K1 8 D1 4 7 8 समुद्यम्य, K4 समपद्य; D6 समुद्दिश्य (for तमुद्यम्य) B5 महत् (for महा) — ^{d}) D6 चर्मणाथ (for चर्म चाथ) Dc1 पुनर्नव, D2 महाबली (for पुनर्बली) — After 60, G5 repeats 58^{cd} — For 60^{cd}, G1 3 4 M subst G5, after 58^{ab}

111* दुधाव सहसा खड्ग चर्म चातिरथ पुन ।
[G3 4 दुद्राव G4 °रथी (for °रथ)]

61 B4 om. 61 (cf. v l 50). — ^{a}) D4 5 बृहद (for वृद्ध-) — After 61^{ab}, D7 reads 63^{c}–64^{c} — ^{c}) D6 8 स(D8 स)माराभिमुख (D8 ख) G1 2 5 M शौरि (for शूर) K1 समराभिमुखा शूरा — ^{d}) K4 मार्दूल B3 विक्रम (for कुञ्जरम्)

62 B4 om 62 (cf v l 50) Dc1 reads 62 on marg (*sec m*) — ^{a}) D7 8 आयातौ, S आप्लुत्य (for आसाद्य) — ^{b}) B1 नखायुभौ; Dn1 °कुल; D6 °युधे (for °युधौ) D7 8 अभिमन्युजयद्रथौ — ^{c}) Dn1 D7 8 सप्रचक्राते, D4 सप्रचक्षाते (for °जह्राते) — ^{d}) Dn1 D8 युद्ध, D5 व्याघ्रौ, D7 युद्ध ते (hypermetric) (for व्याघ्र-) Dn1 केशरिणाव् (for -केसरि°)

63 B4 om. 63 (cf v l 50) For the sequence in D7, cf v l. 61 — ^{a}) K4 [अ]पि पातेषु, B (B4 om) Dc1 D1 G5 [अ]भिघातेषु, Dn1 D5 [अ]नि पातेन (Dn1 °षु), D2 निपातेषु (for [अ]भिपातेषु) — ^{b}) Ś1 K1 3 [अ]पि चर्मणो, Dn2 S [अ]सिचर्मणां; D4 [अ]भिचर्मणो (for [अ]सिचर्मणो) — ^{c}) K1 2 4 नोभयोर् (for न तयोर्) K6 om. न्तर B5 किंचिद् (for कश्चिद्) — ^{d}) Dc1 D2 ददृशे (for ददर्श)

64 B4 om 64 (cf v l 50) For the sequence in D7, cf. v l 61 — ^{a}) K1. 2 4 D1 5 7 8 अवा क्षेपोसि ; K3 अचाक्षेपोपि (sic), K5 अथाक्षेपोसि ; D4 अथाक्षेपासि-, T G1 3-5 M अवक्षेपासि ; G2 अवेक्षा चासि- (for अवक्षेपोऽसि) Ca cites अवाक्षेप ; Cd स्वराक्षेप B2 T G1-4 -निर्ह्राद; D2 5-8 निह्राद°; M3-5 निर्ह्रादे (for निर्ह्राद°) — ^{b}) B1 Dn2 D8 -वि दर्शनं, B1 (marg) 2 (marg , also as in text) 5 G1 M1. 2 विसर्जन; T G2-5 -विषर्जन; M3-5 विसर्जने (for निदर्शनम्) Cd अस्त्रांतरनिदर्शन; Ca as in text — ^{c}) D5 -निपातैश्च, M3 -निपाते (for निपातश्च) T G M1 2 4 5 बाह्यतरनिपातं (M4 5 °ते) च Ca cites बाह्ये; Cd राज्ये (?), Ca d अभ्यन्तरे — ^{d}) M3-5 न विशेषम् (for निर्विशेषम्) D7 अदृश्यते; G1

664 14 70 14 70 बाह्यान्तरनिपातश्च निर्विशेषमदृश्यत ॥ ६४
बाह्यमाभ्यन्तरं चैव चरन्तौ मार्गमुत्तमम् ।
ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्वतौ ॥ ६५
ततो विक्षिपतः खड्गं सौभद्रस्य यशस्विनः ।
शरावरणपक्षान्ते प्रजहार जयद्रथः ॥ ६६
रुक्मपक्षान्तरे सक्तस्तस्मिंश्चर्मणि भास्वरे ।
सिन्धुराजबलोद्धूतः सोऽभज्यत महानसिः ॥ ६७
भग्नमाज्ञाय निस्त्रिंशमवप्लुत्य पदानि षट् ।
सोऽदृश्यत निमेषेण स्वरथं पुनरास्थितः ॥ ६८
तं कार्ष्णिं समरान्मुक्तमास्थितं रथमुत्तमम् ।
सहिताः सर्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ॥ ६९
ततश्चर्म च खड्गं च समुत्क्षिप्य महाबलः ।
ननादार्जुनदायादः प्रेक्षमाणो जयद्रथम् ॥ ७०
सिन्धुराजं परित्यज्य सौभद्रः परवीरहा ।
तापयामास तत्सैन्यं भुवनं भास्करो यथा ॥ ७१
तस्य सर्वायसीं शक्तिं शल्यः कनकभूषणाम् ।
चिक्षेप समरे घोरां दीप्तामग्निशिखामिव ॥ ७२
तामवप्लुत्य जग्राह सकोशं चाकरोदसिम् ।

°श्यतां (for °श्यत)

65 B4 om 65 (cf v 1 50) — a) Ś1 K1 3 4 D1 सबाह्याभ्यंतर, B2 Dc1 Dn2 D3 5 G5 बाह्यमभ्य°, D4 बाह्याभ्य° (submetric) (for बाह्यमाभ्य°) S मार्गे (for चैव) — b) Ś1 चरतौ, Ca d चरन्तौ (as in text) S सप(G3 °पा)वतौ यशस्विनौ — c) D3 4 G4 ददर्शाते (for ददृशाते) — d) G1 3 (inf lin as in text) M पक्षिणौ (for पर्वतौ)

66 B4 om 66 (cf v 1 50) — a) K2 विपक्षत°, T विक्षिपतत् (for °पत) G3 खड्गौ (for खड्ग) — b) K5 च सस्वन, M4 तरस्विन (for यशस्विन) —D2 5 om 66cd — c) G4 शरावरेण Ca d as in text — d) Dn2 D3 विजहार, Ca d प्रज° (as in text) G3 जयद्रथ.

67 B4 om 67 (cf v 1 50) — a) K3 B (B1 om) Dc1 Ca d पत्रांतरे, Dn1 D7 8 पुखांतरे (for पक्षान्तरे) K4 B1 3 शक्रस, D5 रक्तस; M1. 2 सक्त; Ca d सक्तस् (as in text) — b) Ś1 K1–3 भारत, K3 Dn1 D4–8 भास्कर°, B1 भास्वति, D2 5 7 भास्वर, D6 भास्करे (for भास्वरे). — c) D8 सिंधूराज Ś1 बलोद्वृत्त°; K5 ततोद्धूत ; Dn1 D8 -बलोधूत°, D7 बलोद्धुत°, M करोद्धूत (for -बलोद्धूत) — d) K5 सोभिद्यत (for सोऽभज्यत)

68 B4 om. 68 (cf v.1 50) — a) Dn2 D3 6 भग्नमादाय, D5 भग्नमास्थाय; M4 5 (inf lin as in text) भग्नमास्थाय — b) K5 अपासर्प्य; B1–3 5 सोव (B2 °प)लुत्य; D2 5 अपासर्पंत्, D7 8 अवप्लुत्य (for °प्लुत्य) — c) B (B4 om) Dc1 M3 अदृश्यत (for सोऽदृश्यत) K5 D5 महाबाहु° (for निमेषेण) — After 68, T G1 2 M read 71

69 B4 om 69 (cf. v 1 50) G3–5 read 69 after 71. — a) K5 D5 दृष्ट्वा, Dc1 Cd कार्ष्णि°, Dn1 D4 5 6 कार्ष्णि (for कार्ष्णिं) — b) K4 B5 Dn2 D3 रथ सत्तम (for °मुत्तमम्) S अभिज्ञाय रथे स्थितं — c) T G3 4 सहसा (for सहिता°)

70 B4 om 70 (cf v 1 50) — a) K5 पड्ग — b) D4 समुत्थाप्य; T G2–5 समुत्सृज्य (for °त्क्षिप्य) T G1 महारथ; G2 M1 °बल; G3 °रथ (for °बल°) — c) G2 दायाद — d) K3 4 D5 प्रेक्ष्यमाणो

71 B4 om 71 (cf. v 1 50). T G1 2 M read 71 after 68 — a) Ś1 K1 Dc1 D4–8 पराजित्य (for परित्यज्य) — c) D4 om ताप — d) K5 M2 भवन; T2 G3 4 गगन (for भुवनं) K5 भास्वरो; Cv as in text — After 71, G3–5 read 69

72 B4 om. 72 (cf. v 1 50). — a) D3 शक्तीं; S शल्य° (for शक्तिं) — b) K1 शाल्य°; S शक्तिं (for शल्य) K2 D6 S -भूषितां (for -भूषणाम्) — c) S प्रजहार भुजाग्रेण

73 B4 om 73 (cf v 1 50) — a) D4 ** ववायु-, D7 8 तामेवाप्लुत्य (for तामवप्लुत्य) D6 तामेव प्रतिजग्राह. — b) K4 B2 D1 विकोष, B1 3 5 D2 G1. 3 विकोश; T G3 विक्रोश (for सकोश) S कृतवानसिं (G1 M1 2 °सि) (for चाकरोदसिम्) Ś1 स केशेषु* रोदसिं; K1–3 करे फल्गुननंदन — c) Dn2 (marg) महासर्पं यथाकाशे — Dn3 om 73d–74c — d) D5 पतगम् (for पतन्तम्) K4 उरगोपरि; D1 उरुगोपरि (for उरगोत्तमम्) D3 6 पतंतीमुरगोपमां; D4 पन्नग-

वैनतेयो यथा कार्ष्णिः पतन्तमुरगोत्तमम् ॥ ७३
तस्य लाघवमाज्ञाय सत्त्वं चामिततेजसः ।
सहिताः सर्वराजानः सिंहनादमथानदन् ॥ ७४
ततस्तामेव शल्यस्य सौभद्रः परवीरहा ।
मुमोच भुजवीर्येण वैडूर्यविकृताजिगम् ॥ ७५
सा तस्य रथमासाद्य निर्मुक्तभुजगोपमा ।
जघान सूतं शल्यस्य रथाच्चैनमपातयत् ॥ ७६
ततो विराटद्रुपदौ धृष्टकेतुर्युधिष्ठिरः ।
सात्यकिः केकया भीमो धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
यमौ च द्रौपदेयाश्च साधु साध्विति चुक्रुशुः ॥ ७७
बाणशब्दाश्च विविधाः सिंहनादाश्च पुष्कलाः ।
प्रादुरासन्हर्षयन्तः सौभद्रमपलायिनम् ।
तन्नामृष्यन्त पुत्रास्ते शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ ७८
अथैनं सहसा सर्वे समन्तान्निशितैः शरैः ।
अभ्याकिरन्महाराज जलदा इव पर्वतम् ॥ ७९
तेषां च प्रियमन्विच्छन्सूतस्य च पराभवात् ।
आर्तायनिरमित्रघ्नः क्रुद्धः सौभद्रमभ्ययात् ॥ ८० C 7 581 B 7 14 67 K 7 14 67

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

मुत्तम (submetric), T G3-5 पतती (T G2 ति) मुरगागतो (G4 °गो गडा), M पतती नागकन्यकां

74 B4 om 74 (cf v l 50) Dn2 om. 74[abc] (cf. v l. 73) G1 M1 2 read 74 after 76 — [c]) D4 lacuna for ता सर्वे — [d]) K1 3 D1 7 सयो न (D1 °योच्च) दन् (for मथानदन्) Dn2 वैनतेयो यथा नदन्

75 B4 om 75[ab] (cf v l. 50) — [a]) S शल्याय — [c]) S प्रजहार महाशक्तिं — [d]) K3 B1 Dn2 वैडूर्यं, D7 सुवर्णं (for वैडूर्यं) K6 Dn1 D3 6 G1 3-5 M विकृ (D6 °वृ) ता सिता (D6 G1 M शिवां, G3-5 स्थिरा), B3 6 त्रिवृताजिनां

76 [a]) D4 om रथ K1 3 D2 4 5 7 8 आस्थाय (for आसाद्य) S सा कार्ष्णिभुजनिर्मुक्ता — [b]) B2 Dn1 D5 निर्मुक्ता, S सहसा (for निर्मुक्त) — [c]) K5 शल्य (for सूत) K6 सूतन्य, D4 *स्यस्य, D6 शल्य च (for शल्यस्य) — After 76, G1 M1 2 read 74

77 [c]) K4 सात्यकी Ś1 B2 G2 4 5 केकयो, K1 कीकया, K5 B3 Dc1 Dn1 D2-8 कैकया, Dn2 कैकयो (for केकया) — [d]) D8 दृष्टद्युम्न (for धृष्ट°)

78 [a]) D4 बाणनादाश्च, S साधुवा (G1 M1 2 °ना) दाश्च (for बाणशब्दाश्च) — [b]) B2 4 5 च दुन्महा, B3 सुदुन्महा (for च पुष्कला) — [d]) K (except K6) T G2-5 अपराजित, Dn1 अपलायन, D1 अन्वियात् (sic), D4 अपलायित (for °यिनम्) — After 78[abcd], S ins

112* परिवव्रुः स्म ते सर्वे पाण्डवाना महारथाः ।
हर्षयन्तश्च सौभद्रं रोषयन्तः सुताश्च ते ।

[(L 1) T स, G1 M च (for स्म) — (L 2) G2 च ते सुतान् (by transp)]

— D1 om 78[e]-80[d] — [e]) Ś1 K2 D3 5 [अ]मृष्यत (for [अ]मृष्यन्त) Ś1 पुत्रस्तु (for पुत्रास्) — [f]) K3 शत्रौ (for शत्रोर्) S1 K2 4 5 D3 5 शत्रौ वि (K2 5 D3 5 °त्रोर्वि) जयमुत्तम, G1 नाद विज्ञाय लक्षण

79 D1 om 79 (cf v l 78) — [a]) S सहिता (for सहसा) B4 om from सर्वे up to यात् (in 80[d]) — [c]) K1 2 4 अवाकिरन्, B5 अथा° (for अभ्या) — [d]) T G2-5 तोयदा (for जलदा)

80 B1 D1 om 80 (cf v l 79, 78) K5 reads 80[ab] on marg — [a]) Ś1 तथा च, K1-4 तथा स्व, S (except G3) तेषां तु (for तेषा च) K3 D7 8 प्रियमथ (for च प्रियम्) K2 4 अन्विष्यन् (for °च्छन्) — [b]) D7 सूतस्यास्य (hypermetric) (for सूतस्य) K3 lacuna, T G2-5 M1. 2 तु (for च) Dc1 D3 5 6 G3 पराभव; M1 2 °भवान् (for °भवात्) — [c]) D3 (marg) 6 शल्योय निर्, Cd v आर्तायनिर् (as in text) — [d]) Ś1 K1-3 अन्वयात्, K4 अन्वियात्, B3 अभ्यगात् (for अभ्ययात्)

१४

धृतराष्ट्र उवाच ।
बहूनि सुविचित्राणि द्वंद्वयुद्धानि संजय ।
त्वयोक्तानि निशम्याहं स्पृहयामि सचक्षुषाम् ॥ १
आश्चर्यभूतं लोकेषु कथयिष्यन्ति मानवाः ।
कुरूणां पाण्डवानां च युद्धं देवासुरोपमम् ॥ २
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतो युद्धमुत्तमम् ।
तस्मादार्तायनेर्युद्धं सौभद्रस्य च शंस मे ॥ ३
संजय उवाच ।
सादितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्वायसीं गदाम् ।
समुत्क्षिप्य नदन्क्रुद्धः प्रचस्कन्द रथोत्तमात् ॥ ४
तं दीप्तमिव कालाग्निं दण्डहस्तमिवान्तकम् ।
जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥ ५
सौभद्रोऽप्यशनिप्रख्यां प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
एह्येहीत्यब्रवीच्छल्यं यत्नाद्भीमेन वारितः ॥ ६
वारयित्वा तु सौभद्रं भीमसेनः प्रतापवान् ।
शल्यमासाद्य समरे तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ७
तथैव मद्रराजोऽपि भीमं दृष्ट्वा महाबलम् ।
ससाराभिमुखस्तूर्णं शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ८

Colophon om in B5 D7 Ś2 missing — *Sub parvan* Editions द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* K1 युद्धप्रथमदिवसे; K2 प्रथमदिवसे; K3 प्रथमे युद्धदिवसे; B2 D6 प्रथमयुद्धे, B3 Dn2 D8 प्रथमदिनयुद्धे — *Adhy name* K3 जयद्रथपराजय; Dn1 D2 5 द्वंद्वयुद्ध; D4 शल्यसारथेः पातन, G1 M1 2 अभिमन्युयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) K2 3 B1 2 Dn1 D2 3 S 13 (as in text) — *Śloka no* Dc1 84, Dn1 82

14

☞ Ś2 is missing for this adhy (cf v.l 7. 1 1)

1) Ś1 बहून्यहो; K1 बहूनि हि; K2-6 Dn1 D2 4, 5 7 8 बहूनीह; D6 विह्वानीह (for बहूनि सु-) — K3 reads 1c–2d on marg — d) Ś1 K6 च चक्षुषा, K1-3 पुन पुन; D2 6 स्वचक्षुषे; D6 सचक्षुषी, D3 M5 सचक्षुष, T G3 च चक्षुषे (for सचक्षुषाम्) — After 1, S (except G3) ins

113* न हि देवासुर युद्धमीदृग्रूप भवेदिति ।
  चिन्तयामि च युद्धानि श्रुत्वा घोराणि संजय ।

[(L 1) T G2 4 5 भूत (for रूप) — (L 2) G1 M3-5 [इ]ह, M1 2 ह (for च)]

2 K5 reads 2 on marg —) S लोकेस्मिन् (for लोकेषु) —) Dn1 transp कुरूणां and पाण्डवानां

3 Ś1 K1, 3 4 D1, 2 5 om (hapl.) 3ab — b) S (except G3) मद्भुत (for उत्तमम्) —) B5 भार्ताय मे (for °यनेर्)

4 M3 om the ref —) Ś1 (inf lin) प्रेप्स्य (for प्रेक्ष्य) — After 4ab, D5 reads 6ab M3 om 4cd —) Dn1 T G2 3 [अ]नु(Dn1 °न)दत्, D1 तदा; D8 G6 नदत् (for नदन्) D4 7 8 नाद; T G2 3 5 शीघ्र (for क्रुद्ध) — d) Dn1 D4 प्रचस्कंदे, T G2 3 5 प्रस्कद्य च (for प्रचस्कन्द) — After 4, T G2 read 6

5 S (except G1) reads 5 after 8 — b) S (except T G1) पाश (for दण्ड) —) Ś1 K3 Dn1 [अ]भ्यद्रवद्, B3 °नद्दद् (for पतद्). Ś1 भीमं (for भीम) K1-4 D1 जवेनाभ्य(K2 °भि)द्रवत (K4 °वत्त) त.

6 K4 D1 M3 om (hapl) 6ab T G2 read 6 after 4 B3 reads 6ab on marg D5 reads 6ab after 4ab —) Dn1 हि, G3 [ऽ]भि (for ऽपि) — b) T G1-3 5 M (M3 om) आदाय स्वरथाद्गदां —) S (except G4) आह्वयत् (for अब्रवीत्) K4 मल्य (for शल्य) — d) D3 स्मयन् (for यत्नाद्) K1 कारिता; D4 भारत (for वारित) D6 यद्भीमसेनेन वारित (hypermetric)

7) G5 [अ]थ (for तु) — b) M3-5 परतप (for प्रतापवान्) —) S (except G4) मेरुर् (for गिरिर्).

8 b) B (except B5) Dc1 महाबल; T G2 3 °रथं; G1 M °गद; G5 °गदां (for बलम्) —) D3 5 [अ]भिमुखं (for °मुखस्) — d) Ś1 K1 2 D1 शार्दूलम् (for शार्दूल). Ś1 K1-4 D1 कुंजर (for कुञ्जरम्).

ततस्तूर्यनिनादाश्च शङ्खानां च सहस्रशः ।
सिंहनादाश्च संजज्ञुर्भेरीणां च महास्वनाः ॥ ९
पश्यता शतशो ह्यासीदन्योन्यसमचेतमाम् ।
पाण्डवानां कुरूणां च साधु साध्विति निस्वनः ॥ १०
न हि मद्राधिपादन्यः सर्वराजसु भारत ।
सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे ॥ ११
तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः ।
सोढुमुत्सहते लोके कोऽन्यो युधि वृकोदरात् ॥ १२
पट्टैर्जाम्बूनदैर्बद्धा बभूव जनहर्षिणी ।
प्रजज्वाल तथाविद्धा भीमेन महती गदा ॥ १३
तथैव चरतो मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
महाविद्युत्प्रतीकाशा शल्यस्य शुशुभे गदा ॥ १४
तौ वृषाविव नर्दन्तौ मण्डलानि विचेरतुः ।
आवर्जितगदाशृङ्गावुभौ शल्यवृकोदरौ ॥ १५
मण्डलावर्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च ।
निर्विशेषमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ १६
ताडिता भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा ।
साग्निज्वाला महारौद्रा गदाचूर्णमशीर्यत ॥ १७ C 7 593 B. 7 15 17 K. 7 15 21

— After 8, S (except G₁) reads 5

9 ᵃ) K₁ Dn₂ D₃ T G₂₋₄ निनादैश्च, K₃ ₄ D₅ ₇ -निनादश्च (for निनादाश्च) — ᵇ) Ś₁ K₁₋₃ शस्त्रनादा (K₂ °द) (for शङ्खानां च) Ś₁ च सर्वशः (for सह-स्रशः) — ᶜ) Dn₂ D₃ ₄ ₆ ₇ G₂₋₅ सिंहनादश्च (for °नादाश्च) D₆ तु (for च) K₅ Dn D₃ ₄ ₅ (marg sec m) ₈ T G₂₋₅ संजज्ञे, D₂ सजज्ञुर्, D₆ ₇ सयज्ञे (for संजज्ञुर्) — ᵈ) K₄ Dn₂ D₃ ₆ G₂ ₄ ₅ महास्वनः; T G₃ °स्वर (for °स्वनाः)

10 ᵃ) K₄ गणशो, S गणशो (for शतशो) T [अ]भि- (for हि) — ᵇ) Ś₁ अयून, K₁ ₃ ₄ D₁ अदीन (for अन्योन्य-) S गतचेतसा (for -सम°) K₂ B Dc₁ Dn₂ D₂ ₆ अन्योन्यमभि(Dn₂ °त्रि)घातनां — ᵈ) K₃ ₂.₆ Dn₁ D₁ ₈ T G₁₋₄ M₂₋₅ निःस्वनः; M₁ ₂ वादिनां (for निस्वनः)

11 G₂ om. 11ᵃᵇ — ᵃ) Ś₁ को (for न) D₆ न हि मद्राधिपो मान्य — K₁₋₃ om. 11ᶜ–12ᵇ — ᶜ) D₂ om (hapl) from वेग up to त्सहते (in 12ᶜ) K₁ लोके, Dn₂ D₂ ₆ युद्धं (for वेगं)

12 K₁₋₃ om 12ᵃᵇ, D₅ om. up to त्सहते (for both, cf. v l 11) — ᵇ) M₂₋₅ महावेग (for गदा°) — ᵈ) B Dc₁ D₁ G₅ transp कोऽन्यो and युधि D₁ G₁ M युद्धे (for युधि)

13 ᵃ) K₁ यद्दै; D₇ ₈ पदैर् (for पट्टैर्) Dn₁ D₄ ₈ नद्दा, M₃ ₄ बद्धा (for बद्धा) — ᵇ) Ś₁ K₁₋₃ Dn₁ D₂ ₅ विवभौ (for बभूव). K₃ ₄ B Dn₁ D₁ ₃ ₆₋₈ G₁₋₄ हर्षणी (D₈ °णा), D₆ -हारिणी (for हर्षिणी) — ᶜ) K₅ प्रज्वलन्सम्; Dn₁ D₂ ₅ प्रज्वलती (for °जज्वाल) K₅ B (except B₁) Dc₁ D₁.₂ ₅ ₆ तदावि (D₂ °न)द्धा (for तथाविद्धा) S अग्निज्वालेव चाविद्धा — T G₁₋₃ M ins after 13 G₅ after 14

114* साग्निदीप्ता महारौद्रा गदा सा शुशुभे तदा ।

[M₂₋₅ साग्निर् (for साग्नि) G₁ M₁ ₂ सा गदा (by transp), M₃₋₅ मभूमा G₂ शुशुभे सा गदा तदा]

14 D₁ om (hapl) 14, G₅ om. 14ᵃᵇ — ᵃ) D₄ [आ]चरतो D₈ मार्गं (for मार्गान्) — ᵇ) Dn₂ D₂ ₅ ₆ विभागशः, D₂ च सर्वशः (for च भागशः) — ᶜ) D₄ महाविष्णु-, T G₂ M विद्युद्रूपं (for महा-विद्युत्) — ᵈ) Dn₁ D₄ ₇ ₈ महती; D₆ च शुभा (for शुशुभे) T तदा (for गदा) — After 14, G₅ ins 114*

15 ᵃ) K₁ ₃ न(K₃ न)दतौ (for नर्दन्तौ) M₃ ₅ वृषाविव विनर्दतौ — ᵇ) D₆ विरेचतुः — Dc₁ om 15ᶜ–20ᵈ — ᶜ) K₂ B (except B₂ ₃) Dn₂ D₁ ₂ S (except G₁₋₄) आवर्तित- (for °र्जित) D₆ आवर्जित महाशृङ्गाव्, Ca d as in text — After 15, S ins

115* कोपताम्रेक्षणौ वीरौ शत्रुसंघविमर्दनौ ।
महामात्रौ महोत्साहौ गदायुद्धविशारदौ ।

[(L 1) G₁ M क्रोध (for कोप-) G₁ M -विमर्दिनौ (for विमर्दनौ) — (L 2) T G₂ महामत्रौ; G₁ M °बलौ (for °मात्रौ)]

16 Dc₁ om 16 (cf v l 15) — ᵃ) T G₂₋₅ -वेगेषु (for मार्गेषु) — ᵇ) S (except G₅) -प्रहरणेषु (for -विहर)

17 Dc₁ om 17 (cf. v. l. 15) D₄ om (hapl.) 17ᵃ–24ᵇ After 17ᵃᵇ, D₂ ₅ read 20ᶜᵈ for the first time, repeating it in its proper place Before 17ᶜᵈ,

तथैव भीमसेनस्य द्विपताभिहता गदा ।
वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृतो वृक्ष इवाबभौ ॥ १८
गदा क्षिप्ता तु समरे मद्रराजेन भारत ।
व्योम संदीपयाना सा ससृजे पावकं बहु ॥ १९
तथैव भीमसेनेन द्विपते प्रेपिता गदा ।
तापयामास तत्सैन्यं महोल्का पतती यथा ॥ २०
ते चैवोभे गदे श्रेष्ठे समासाद्य परस्परम् ।
श्वसन्त्यौ नागकन्येव ससृजाते विभावसुम् ॥ २१
नखैरिव महाव्याघ्रौ दन्तैरिव महागजौ ।
तौ विचेरतुरासाद्य गदाभ्यां च परस्परम् ॥ २२
ततो गदाग्राभिहतौ क्षणेन रुधिरोक्षितौ ।
ददृशाते महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ २३
शुश्रुवे दिक्षु सर्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः ।
गदाभिघातसंह्रादः शक्राशनिरवोपमः ॥ २४

K1 ins संजय उवाच D2 5 om (hapl) 17c–18b — c) Ś1 K1 भ्रिज्वाल, K2 5 Dn D3 5 6 8 अग्निज्वाला, D7 अग्निजाल (for साग्निज्वाला) Ś1 महादीप्त, K2 D7 °रौद्र (for °रौद्रा) K4 अग्निज्वाला महारौद्रा. — d) B2-5 D1 तदा तूर्णम्, Dn D3 6 8 गदातूर्णम्, G6 गदा-चूर्णम् (for गदाचूर्णम्) S अमुचत (for अशीर्यत) B1 तदा तूर्णा व्यदीर्यत; D7 तदा मूलमदृश्यत

18 Dc1 D4 om 18 (cf v l 15, 17) D2 5 om. 18ab (cf. v l. 17) B3 reads 18–19 twice — b) B1 प्रेरिता द्विपता गदा, D3 सुवर्णविकृता गदा — c) G1 5 M3 4 वर्षप्रदोषे — d) Dn1 वृक्षाद् (for वृक्ष) D6 वभौ (for [आ]बभौ) — After 18, Dn1 reads 21c–23b

19 For the repetition in B3, cf v l 18 Dc1 D4 om. 19 (cf v l 15, 17) — a) K3 च (for तु) — b) D7 8 T G M1 3-5 धीमता, M2 धीमतां (for भारत) — c) K1 5 B1 Dn1 D2 5 व्योम सदीपयामास, K3 B3 3 (both times) 4 5 Dn2 D1 3 6-8 व्योम दीपयमाना सा, K4 व्योम सदीपमाना गा, S आकाश दीपयती सा — d) B3 (second time) ससृजे पारक मृदु°, S पावकं चासृजद्बहु

20 Dc1 D4 om 20 (cf. v l. 15, 17) D7 8 om 20ab — b) K1-3 transp द्विपते and प्रेपिता D8 द्विपति (for द्विपते) Dn1 प्रेरिता (for प्रेपिता) S प्रेपिता शत्रुतापनी (G5 °नि) — After 20ab, S ins

116* भीमरूपा महावेगा गदा शल्य रणेऽनुदत् ।

[T G1 2 M भीमवेगा महारौद्रा (T G2 °रूपा) (for the prior half) G3 4 [ऽ]नदत् (for ऽनुदत्)]

— D2 5 read 20cd for the first time after 17ab — c) K4 5 तपयामास, B1 2 पातया°; S त्रासया° (for तापया°). — d) K1 महती (for पतती) S महावेगोग्रदर्शना

21 For the sequence in Dn1, cf v l 18 D4 om 21 (cf v l 17) — a) D2 5 एते चैव, T G2-5 ते गदाना (for ते चैवोभे) D6 नृपश्रेष्ठ (for गदे श्रेष्ठे), K5 पतिते वै गदाश्रेष्ठे, B Dc1 Dn2 D3 6-8 M3-5 ते गदे (M3 4 °दा) गदिनो (B Dc1 Dn2 °नां, D8 °नौ) श्रेष्ठे, G1 M1 2 ते गदा तु तयो श्रेष्ठे — D7 8 om (hapl) 21c–22d — c) K3 वसत्यौ (for श्वसन्त्यौ) Cd नागकन्ये वा S तथा वि(G1 2 M व्य)सृजतां वह्नि (G2 °ह्निर्) ❀ Cd वा शब्द इवार्थे । ❀ — d) S नागकन्ये इवोज्ज्वले — After 21, S ins

117* पुन शल्येन भीमस्य गदाग्राङ्गदया हतात् ।
सवर्पणादुत्थितोऽग्निर्दीपयामास मेदिनीम् ।
पुनश्च भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा ।
ताडिता सहसा राजन्विससर्जाथ पावकम् ।

[(L 2) G3 4 सकर्पणाद् (for सव°) M सघर्षाद् त्थितो (M3 °त) वह्निर् (for the prior half) — G5 om line 3 — (L 3) G2 भीमसेनस्य (for °सेनेन) — (L 4) G2 गदया (for सहसा)]

22 For the sequence in Dn1, cf v l 18 D4 7 8 om 22 (cf v l 17, 21) D5 om 22ab — a) B1 om (hapl) from महा up to रिव (in 22b) — b) Ś1 K B1 D1 महाद्विपौ (for °गजौ) — c) K1 2 4 G1 M1 2 विरेजतुर्, T G3 4 M5 वि(G3 वी)रेद°, G2 विनेद°; M3 4 विदेर° (for विचेर°) — d) B S गदाग्राभ्या, Dc1 Dn1 पादाग्र्याभ्यां (for गदाभ्यां च)

23 For the sequence in Dn1, cf v l. 18 D4 om 23 (cf v l. 17) — a) K5 ततो गदायाभिहतौ, Dc1 Dn1 ततो पदाग्र्या°, S तौ गदाग्राद्(G1 2 M1 2 °ग्रहि, G5 °ग्राहि)तैर्गात्रै° — b) Dn2 रुधिरांक्षितौ — c) K4 G3 4 ददर्शाते (for ददृशाते) — d) B1 Dn1 S किंशुकाविव पुष्पितौ (G6 किंशुकौ)

24 D4 om 24ab (cf v l. 17). — a) D6 शुशुभे;

गदया मद्रराजेन सव्यदक्षिणमाहतः ।
नाकम्पत तदा भीमो भिद्यमान इवाचलः ॥ २५
तथा भीमगदावेगैस्ताड्यमानो महाबलः ।
धैर्यान्मद्राधिपस्तस्थौ वज्रैर्गिरिरिवाहतः ॥ २६
आपेततुर्महावेगौ समुच्छ्रितमहागदौ ।
पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतुः ॥ २७
अथाप्लुत्य पदान्यष्टौ संनिपत्य गजाविव ।
सहसा लोहदण्डाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २८
तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्यां च भृशाहतौ ।
युगपत्पेततुर्वीरौ क्षिताविन्द्रध्वजाविव ॥ २९
ततो विह्वलमानं तं निःश्वसन्तं पुनः पुनः ।
शल्यमभ्यपतत्तूर्णं कृतवर्मा महारथः ॥ ३०
दृष्ट्वा चैनं महाराज गदयाभिनिपीडितम् ।
विचेष्टन्तं यथा नागं मूर्छयाभिपरिप्लुतम् ॥ ३१
ततः सगदमारोप्य मद्राणामधिपं रथम् ।
अपोवाह रणात्तूर्णं कृतवर्मा महारथः ॥ ३२
क्षीबवद्विह्वलो वीरो निमेषात्पुनरुत्थितः ।
भीमोऽपि सुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ॥ ३३ C 7 614 B 7 15 33 K 7 15 37

S (except G6) शुश्रुवुर् — c) D7 -महादा (for महाद) S गदामवातनिर्ह्रा(G5 °महा)दा (T °ह्रा°) — d) Ś1 K1-3 चित्राशनिरि(Ś1 °र)वोपम° (K1 °मा), D2 4 5 शक्रासनिरिवापर°, D6 शनिस्वरोपम°, D7 8 रिवोपम°, T G3 °रिवाचर्मौ, G1 2 4 M °रवा इव, G6 °समन्वित

25 b) S (except G3-6) सव्य (for सव्य-) — c) S न च (G3 न) स्म व्यथते (T G2 4 6 विव्यथे, G3 व्यथितो) भीमो — d) B2 पीड्यमान (for भिद्य°)

26 D3 om 26 — a) K4 तस्य, B1 Dc1 D4 तदा, B5 अथ (for तथा) B1 वेग (for भीम-) — b) K1 महारथै (for °बल°) — c) G1 2 4 6 M हसन् (for धैर्यान्) T G3 न मद्राधिपतिस्तस्थौ — d) Ś1 K1-3 वज्राद् (for वज्रैर्) Ś1 K1-4 Dn2 [अ]चल, D6 [आ]वृत (for [आ]हत)

27 a) Ś1 K Dn1 D1 2 6 उत्पेततुर्, D6 सपे (for आपे) S गदामार्गान् (G3 4 °र्गात्) (for महावेगौ) — b) K5 समुत्सृज्य, G1 M समुद्यत (for च्छ्रित) B1 6 D4 7 8 M गदावुभौ, D6 -महागजौ (for महागदौ) — c) T G3 4 पुनरावृत्त, G1 6 M3-5 °रावर्तं, G2 M1 2 °रावृत्य (for °रन्तर) Cd cites अन्तर° as in text

28 a) K (except K6) D1 अवप्लुत्य, D4 7 अथो त्प्लुत्य (for अथा°) — b) K1 सक्षिपत्य, K6 Dn2 सनि पात्य, Dc1 समुत्पत्य (for संनिपत्य) G1 M2 गदाविव (for गजा°) — K4 D1 om (hapl) 28c–29a — c) B5 लौह-, Cd लोह- (as in text) D4 -दंष्ट्रा भ्याम् (for -दण्डाभ्याम्)

29 K4 D1 om. 29 (cf v l 28) — a) K1 वेगैश्च; Dc1 D4 7 8 वेगात्तु (for वेगाच्च) G1 M तौ परस्पर-मासाद्य — b) Dc1 परस्पर (for गदाभ्यां च) Dn1 सु (for च) Dn1 भृश हतौ, T दृढ हतौ, G M दृढाहतौ (for भृशाहतौ)

30 a) Dn1 अति (for ततो) B2-4 Dn2 D2 6 ततो विह्वलमापन्न, D5 °मात्मान, S तथा (G1 M तदा) विह्वलगात्र त — b) K3 4 D1 2 5 6 G6 निश्वसत (for निश्व°) — c) K6 D2 5 6 अभ्य(D6 °भ्या)द्रवत्, Dc1 आपतत (for अभ्यपतत्) — d) D2 (inf lin) महाबल (for °रथ°)

31 D2 om (hapl) 31–32 B1 reads 31–32 on marg — a) D3 चैव, D6 चैत, G2 चैव (for चैनं) — G2 om (hapl) 31bc — b) B2 D5 [अ]भिनिपातित, Dn1 D4 7 8 परिपीडित, Dn2 D3 6 [अ]भिप्रपीडित, T G3 4 भीमपीडित (for [अ]भिनिपीडितम्) — c) Ś1 K2 विवेष्टत, K4 विचेष्टित (for विचेष्टन्तं) K2 4 D1 महानाग (for यथा नाग) S वेष्टमान महाराज — d) G6 मूर्छना- (for मूर्छया) Ś1 (orig) [अ]ति, Ś1 (marg) हि (for [अ]भि) D5 मूर्छया परिघूर्णित

32 D2 om 32 (cf v l 31) B1 reads 32 on marg — a) B D3 स्वरथम्, D6 त रथम्, T1 स रथम् (for सगदम्) — b) Dn1 ईश्वर (for अधिप) Ś1 K6 Dn D7 8 रथे; B Dc1 D3-6 रणे (for रथम्) — c) D4 8 अपोवाहद् (for °वाह) Ś1 K2 D3 रथात्तूर्णं, T G2-6 रणाद्राजन्, G1 M [अ]भिगत्वा त (for रणात्तूर्णं) — d) G1 M तूर्णमायोधनाद्बहि°

33 a) D5 क्षियवद्, Cd क्षीव (as in text) D7 8 विह्वल (for विह्वलो) S भूमौ निपतितो (T G4 °तौ) वीरो — c) K6 च; Dn2 D6 स, D4 7 8 हि (for

ततो मद्राधिपं दृष्ट्वा तव पुत्राः पराङ्मुखम् ।
सनागरथपत्त्यश्वाः समकम्पन्त मारिष ॥ ३४
ते पाण्डवैरर्द्यमानास्तावका जितकाशिभिः ।
भीता दिशोऽन्वपद्यन्त वातनुन्ना घना इव ॥ ३५
निर्जित्य धार्तराष्ट्रांस्तु पाण्डवेया महारथाः ।
व्यरोचन्त रणे राजन्दीप्यमाना यशस्विनः ॥ ३६
सिंहनादान्भृशं चक्रुः शङ्खान्दध्मुश्च हर्षिताः ।
भेरीश्च वादयामासुर्मृदङ्गांश्चानकैः सह ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

१५

संजय उवाच ।
तद्बलं सुमहद्दीर्णं त्वदीयं प्रेक्ष्य वीर्यवान् ।
दधारैको रणे पाण्डून्वृषसेनोऽस्त्रमायया ॥ १
शरा दश दिशो मुक्ता वृषसेनेन मारिष ।

सु) D7 महाबाहो (for ‑महाबाहुर्) S भीमसेनो महाबाहुर्

34 a) Ś1 अथ (for ततो) — b) S धार्तराष्ट्रा (T G3 4 °ष्ट्र°) (for तव पुत्रा) — c) K1 रथपत्त्यश्वा , D5 7 8 रथवतश्च ; T G3 4 °पत्त्यश्च (for °पत्त्यश्वा) B1 4 सनागपत्त्यश्वरथा° — d) D5 7 8 मारिष°

35 a) D5 7 8 तै (for ते) K1 अर्पमानास् ; B3 Dn2 D3 T G3 4 वध्य° ; D5 अद्यें° (for अर्द्य°) B1 पांडवैरर्द्यमानास्ते — c) B3 8 5 व्यद्रवत , D6 [S]भ्यपद्यत , S व्य(M1 3–5 वि)कीर्यत (for ऽन्वपद्यन्त) — d) B2 3 5 Dc1 Dn2 D3 6 वातभग्ना ; S वायुनुन्ना (for वात‑नुन्ना) D4 द्रुमा इव , T G2–5 यथा घना° (for घना इव)

36 a) K1 च , T G1 3 4 5 M2–5 ते ; G3 तै (for तु) D4 M1 3 निर्जित्य धार्तराष्ट्रास्ते (D4 °श्च) — b) Dn2 पांडुपुत्रा (for पाण्डवेया) D4 समकंपत मारिष (=34d) — c) K1 व्यचरत (for व्यरोचन्त) Dn1 तूर्णं (for राजन्) — d) B Dc1 T G2–5 M3–5 इवाग्नय ; G1 M1 3 यथाग्नय° (for यशस्विन)

37 a) D6 सिंहनादा (for °नादान्) Dn2 D3.6 पृथक् (for भृश) — b) D5 7 8 शङ्खशब्दां(D5 °ब्दा)श्च (for शङ्खान्दध्मुश्च) Dn1 स ; D6 प्र (for च). D5 सर्वशः (for हर्षिता) — c) D6 नादयामासुर् (for वादया°) — d) D2 8 मृदङ्गाश्च B3 3 5 Dn2 D3 6 मुरजै (for चानकैः) — For 37, S subst.

118* अथ मड्डुकभेरिमहामुरजा
पणवानकदुन्दुभिझर्झरिभि ।
विनदन्ति भृशं सह शङ्खरवै
र्विविधैश्च नरोत्तम सिंहरवै ।

[(L 1) G3 मड्डुक‑ (for मड्डुक‑) — (L 2) T झर्झरीभि , G5 निर्झरिभि — (L 4) G4 नृपोत्तम (for नरो°)]

Colophon Ś1 missing —*Sub-parvan* Editions द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* K1 3 प्रथमे युद्धदिवसे, K2 प्रथमदिवसे — *Adhy name* K6 D2 5 द्वंद्वयुद्धे शल्यपराजय , D3 शल्यपराजय , D4 शल्यभग° , D6 शल्यभीमयुद्ध , G1 M1 3 शल्ययुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) K3 B1 2 Dn1 D3 8 S 14 (as in text) — *Śloka no* Dn1 38

15

☞ Ś1 is missing up to 38e (of v 1 7 1 1)

1 D4 वैशंपायन उवाच (for संजय उवाच) — a) B3 नष्ट (for दीर्णं) — b) Ś1 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य). — c) B1 राजन् ; Dn1 D5 पांडुन् (for पाण्डून्) — d) K5 D5 [S]थ , D2 ह्यस्त्र (hypermetric) (for ऽस्त्र). D4 7 8 वृषसेनो जनाधिप (D8 °प°)

2 Ś1 missing (of v. 1 1). — a) D2 सहस्रशो (for दश दिशो). D4 मुक्त्वा (for मुक्ता). — b) B1 सयुगे ; S तेजसा (for मारिष) — c) D5 7 8 निपेतुस् ; T G2 4 विप्रचेरुस् (hypermetric), G1 5 M प्रविचे(G1 °श्चे)रुस् (hypermetric) (for विचेरुस्)

विचेरुस्ते विनिर्भिद्य नरवाजिरथद्विपान् ॥ २
तस्य दीप्ता महाबाणा विनिश्चेरुः सहस्रशः ।
भानोरिव महाबाहो ग्रीष्मकाले मरीचयः ॥ ३
तेनार्दिता महाराज रथिनः सादिनस्तथा ।
निपेतुरुर्व्यां सहसा वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ ४
हयौघांश्च रथौघांश्च गजौघांश्च समन्ततः ।
अपातयद्रणे राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५
दृष्ट्वा तमेवं समरे विचरन्तममीतवत् ।
सहिताः सर्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ॥ ६
नाकुलिस्तु शतानीको वृषसेनं समभ्ययात् ।
विव्याध चैनं दशभिर्नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ७
तस्य कर्णात्मजश्चापं छित्त्वा केतुमपातयत् ।
तं भ्रातरं परीप्सन्तो द्रौपदेयाः समभ्ययुः ॥ ८
कर्णात्मजं शरव्रातैश्चक्रुश्चादृश्यमञ्जसा ।
तान्नदन्तोऽभ्यधावन्त द्रोणपुत्रमुखा रथाः ॥ ९
छादयन्तो महाराज द्रौपदेयान्महारथान् ।
शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पर्वताञ्जलदा इव ॥ १०
तान्पाण्डवाः प्रत्यगृह्णंस्त्वरिताः पुत्रगृद्धिनः ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः सृञ्जयाश्चोद्यतायुधाः ११
तद्युद्धमभवद्घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।

C 7 620
B 7 11 12
K. 7 16 12

D8 च (for ते) —^{d}) B8 बल (for नर-) K4 -वाह ; D1 वाहे (for वाजि) Ś1 K1. 2 D2 4 रथध्वजान्; S महाद्विपान् (for रथद्विपान्)

3 Ś2 missing (cf. v l. 1) —^{b}) K5 Dn1 D2 5 विचेरुस्ते, Dn2 D5 निश्चरति, G1 M निश्चेरुस्ते (for विनिश्चेरु) —^{c}) K5 महातीका (sic), B1 4 S महाराज (for °बाहो) —^{d}) B2 3 5 Dc1 D5 ग्रीष्ममासे, B4 D1 घर्मकाले, Dn2 ग्रीष्मे मासे (for ग्रीष्मकाले) S दीप्यमाना गभस्तय°

4 Ś2 missing (cf v l 1) —^{b}) Dn1 सादिनो रथिनस् (by transp), D4 रथेन रथिन —^{c}) K5 महिता (for सहसा) —^{d}) B1 2 4 G2 वातरुग्णा, B2 5 Dn2 °रुग्णा; Dc1 D2 6 °भग्ना (for नुन्ना) Dn1 D4 7 8 द्रुमा इव (by transp)

5 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) T G1-3 M1. 3-5 गजौघांश्च, M2 lacuna (for रथौ) —^{b}) B4 lacuna, T G1-3 M1 3-5 रथौघांश्च (for गजौ) Dn D2 4 8 G4 सहस्रश; M1 महारथ (for समन्तत°) —^{c}) K4 आपतयद् T G2 5 तापयञ्छतशो राजन्, G1 M1 2 कपयन्समरे रा°; G2 4 पातयञ्छतशो रा°, M3-5 पातयन्समरे रा° —^{d}) T G2 4 समरेथ; G5 रणे शत (for शतशोऽथ) D5 परिवव्रु° समतत°

6 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B4 Dn1 D4 7 8 एव, Dc1 D2 एक (for एव) S कर्णात्मज रणे दृष्ट्वा —^{b}) K5 D5 महाबल (D4 °लं) (for अमीतवत्) — D4 om. 6^{c}–7^{b} —^{c}) S (except G5) राजान° सहिता सर्वे

7 Ś2 missing (cf v l. 1) D4 om 7^{ab} (cf v l 6) —^{a}) D7 8 च (for तु) —^{b}) K1 सम ययु°, B3 समाह्वयत् (for समभ्ययात्) — K1 om (hapl) 7^{c}–8^{d}

8 Ś2 missing (cf. v l. 1) K1 om 8 (cf. v l 7) —^{a}) S कर्णसुतश्च (for कर्णात्मजश्च) —^{b}) M1 2 जित्वा (for छित्त्वा) —^{c}) Ś1 K2 5 B8 Dn1 D4 7 8 भ्रातर° (for भ्रातर) D2 G1 2 M अभीप्सन्तो, D5 परिप्सतो, T G3-5 अभिप्रज (for परीप्सन्तो)

9 Ś2 missing (cf. v l 1) —^{b}) D2 [अ]जस्रम् (for [अ]दृश्यम्) Dn1 D4 6-8 ओजसा (for अञ्जसा) Ś1 चक्षुश्चादृश्य सजया —^{c}) Ś1 K1-3 Dn2 त, D1 ते (for तान्) Dn2 D8 द्रवतो, D5 नर्दतो, D6 तुदतो (for नदन्तो) B1 [s]पि (for ऽभि) —^{d}) D7 G5 महारथा (for मुखा रथा°)

10 Ś2 missing (cf. v l 1) G4 damaged —^{a}) D8 द्रावयतो; D8 निजयतो (for छादयन्तो) K5 D2 5 नरव्याघ्रान् (D2 5 °व्याघ्र) (for महाराज) —^{b}) G5 महारथा° —^{d}) Ś1 K5 D (except Dc1 D1 2 5) T G2 पर्वत (for पर्वतान्) K5 यथा (for इव)

11 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) G5 पांडवा° प्रत्यगृह्णत —^{b}) K8 गृद्दिण, D4 -गृध्रिन (for -गृद्धिन) —^{c}) B4 5 पचाला, D4 7 8 पांचाल्या (for पाञ्चाला) K5 Dc1 Dn2 D5-8 कैकया, Dn1 S सृजया (for केकया) D2 T G1 4 5 M5 मात्स्या° (for मत्स्या°) —^{d}) Dn1 कैकेयाश्च, S के(G3 कै)कयाश्च (for सृञ्जयाश्च) D6 [उ]दितायुधा (for [उ]द्यता°)

12 Ś2 missing (cf. v l. 1) —^{b}) B4 5 M2 सुम

त्वदीयैः पाण्डुपुत्राणां देवानामिव दानवैः ॥ १२
एवमुत्तमसंरम्भा युयुधुः कुरुपाण्डवाः ।
परस्परमुदीक्षन्तः परस्परकृतागसः ॥ १३
तेषां ददृशिरे कोपाद्वपूंष्यमिततेजसाम् ।
युयुत्सूनामिवाकाशे पतत्रिवरभोगिनाम् ॥ १४
भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः ।
बभासे स रणोद्देशः कालसूर्यैरिवोदितैः ॥ १५
तदासीत्तुमुलं युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ।
महाबलानां बलिभिर्दानवाना यथा सुरैः ॥ १६

ततो युधिष्ठिरानीकमुद्धूतार्णवनिस्वनम् ।
त्वदीयमवधीत्सैन्यं संप्रद्रुतमहारथम् ॥ १७
तत्प्रभग्नं बल दृष्ट्वा शत्रुभिर्भृशमर्दितम् ।
अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोऽभ्यभाषत ॥ १८
ततः शोणहयः क्रुद्धश्चतुर्दन्त इव द्विपः ।
प्रविश्य पाण्डवानीकं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ १९
तमविध्यच्छितैर्बाणैः कङ्कपत्रैर्युधिष्ठिरः ।
तस्य द्रोणो धनुश्छित्त्वा तं द्रुतं समुपाद्रवत् ॥ २०
चक्ररक्षः कुमारस्तु पाञ्चालानां यशस्करः ।

हृष्ट, Dn1 D5 6 7 8 तुमल (for तुमुल) K4 रोम हर्षण (for लोम°) T G1 M1 3–5 सुमहाद्भुतदर्शन

13 Ś2 missing (cf v l 1) — a) N (Ś2 missing) एव युयुधि(D7 8 °ष्ठि)रे वीरा — b) N (Ś2 missing) सरब्धा (for युयुधु) Ś1 कुरुपाडवै, D8 कुलपाडवा (for कुरु°) — c) D1 7 8 उदीक्षत, D5 उदैक्षत (for उदीक्षन्त)

14 Ś2 missing (cf v l 1) — b) K1 वायूंष्य सिमिततेजसां (hypermetric), Dn1 वपुष्यमितते°, D2 5 धनूंष्यमितते°; D4 व*ष्यमित° — c) Dn1 D6 G5 युयुत्सुनाम् (for युयुत्सू°)

15 Ś2 missing (cf v l 1) — a) D1 भीम कर्ण कृपो द्रोण — b) D4 द्रौणि K5 Dn1 D5 6 8 सायकै, G1 M सत्यकै (for सात्यकै) — d) D1 7 8 कालमेघैर् (for °सूर्यैर्) D4 इवोद्यतै B1 3 5 Dc1 D3 कालसूर्यं इवोदित — After 15, S ins

119* प्रजाना संक्षये घोरे यथा सूर्योदयो भवेत् ।
शूराणामुदयस्तद्वत्स आसीत्तुरपर्षभ ।

[(L 1) T G2 घोरो (for घोरे) —(L 2) G3 4 आसीत्स (by transp) G1 M तदासीद्भरतर्षभ (for the post half)]

16 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Dc1 Dn1 D4 5 7 8 तुमल (for तुमुल) — c) D8 om भिर् S (except G3) महारथानां बलिनां — d) S (except G3 4) यथामरै (for यथा सुरै)

17 Ś2 missing (cf v l 1) — b) Ś1 K2 D8 उद्धृतार्णव, K1 उद्धूताराबि-, K5 Dn1 D2 5 उद्धु(Dn1 °द्व-; D2 °च्छि-; D5 °च्छि)तार्णव; S उदीर्णा° (for उद्धूता°) Ś1 K2 3 5 B (except B1) Dc1 D6 S नि स्वन, D1 -सनिभ (for -निस्वनम्) — c) K5 D1 5 अभवत् (for अवधीत्). — d) Dn1 प्रतिद्रुत (for संप्रद्रुत) K4 महारथ

18 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Dn2 D8 तत्र भग्न, D8 तत्प्रभग्न (for तत्प्रभग्न) — b) Dn2 D8 भीमम्, G5 बलम् (for भृशम्) Dn1 सप्रमर्दितं — c) D8 द्रवेन, T दूतेन, Ca d द्रुतेन (as in text) —After 18, S ins a passage given in Appendix I, (No 4)

19 Ś2 missing (cf v l 1) — b) K1 2 5 Dn2 D2 8 चतुर्दंष्ट्र; D6 °र्दिक्षु (for °र्दन्त) — d) S अभि द्रवत् (for उपा°)

20 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K2–4 D1 om (hapl) 20 — a) B1 4 आविध्यत् (for अवि°) Dn शतैर् (for शितैर्) — d) D8 तद् (for त) T G2–5 समभिद्रवत् (for समुपा°)

21 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K2 कुमारस्य, T G3–5 सुकुमार, G1 M कुमारस्त (M2 °र त) (for °रस्तु) Cd cites कुमार (as in text) — b) B1 4 Dn2 D1 8 पचालानां, G5 M3–5 पांडवाना B3 D6 यशस्विना, Dn1 महारथ (for यशस्कर) — After 21ab, S (except M3) reads 25ab for the first time, repeating it in its proper place S reads 21cd twice — c) T M1 2 (all second time) वारय, G1 M3–5 (all second time) वारयन् (for दधार) K1 *घत (for आयान्त) — d) K1–4 B3 Dc1 D1 वेलेव मकरालय (K4 D1 °कर), S (all first time) वेलेवोद्धूत(G1 M °द्वृत्त; G2 4 5 °द्धृत)मर्णव, G1 M3–5 (all second time) शरवर्षेण विष्ठित

दधार द्रोणमायान्तं वेलेव सरितां पतिम् ॥ २१
द्रोणं निवारितं दृष्ट्वा कुमारेण द्विजर्षभम् ।
सिंहनादरवो ह्यासीत्साधु साध्विति भाषताम् ॥ २२
कुमारस्तु ततो द्रोणं सायकेन महाहवे ।
विव्याधोरसि संक्रुद्धः सिंहवच्चानदन्मुहुः ॥ २३
संवार्य तु रणे द्रोणः कुमारं वै महाबलः ।
शरैरनेकसाहस्रैः कृतहस्तो जितक्लमः ॥ २४
तं शूरमार्यव्रतिनमस्त्रार्थकृतनिश्रमम् ।
चक्ररक्षमपामृद्नात्कुमारं द्विजसत्तमः ॥ २५
स मध्यं प्राप्य सेनायाः सर्वाः परिचरन्दिशः ।
तव सैन्यस्य गोप्तासीद्भारद्वाजो रथर्षभः ॥ २६
शिखण्डिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसम् ।
नकुलं पञ्चभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥ २७
युधिष्ठिरं द्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
सात्यकिं पञ्चभिर्विद्ध्वा मत्स्यं च दशभिः शरैः ॥२८
व्यक्षोभयद्रणे योधान्यथामुख्यानभिद्रवन् । C 7 647 B. 7 16 29 F. 7 16 40

22 Ś2 missing (cf v l 1) —a) B4 om निवारित S द्रोणे निवारिते तेन —b) Dn1 यदाम्विना (for द्विजर्षभम्) S सुकुमारेण मारिष —c) T G1-4 M चासीद् (for ह्यासीत्) Ś1 K1 3 4 सिंहनादो रणे ह्यासीत्; B3 सिंहनादो महान्ह्या°, G5 सिंहनादस्ततश्चा सीत् —d) Ś1 D5 भाष्यतां, D1 8 भाषित, D4 भाषत, T G3 M नि(G2 नि)स्वन°, G3 4 5 च स्वन (for भाषताम्)

23 Ś2 missing (cf v l 1) —a) S सुकुमारस् (for कुमारस्तु) —b) K3 D4 महामना (for °हवे) —d) B1. 3 Dc1 व्यनदन्, Dn2 D3 6 विनदन्, D1 स्वानदन्; D5 च नदन् (for चानदन्). S सिंहनादमथाकरोत्

24 Ś2 missing (cf v l. 1) —a) K1 सरणे (sic), B4 6 Dn1 च रणे, D3 तु ततो, T G4 तु रथे (for तु रणे) B (except B3) Dc1 D2 द्रोण, M3 द्रोण- (for द्रोण°) —b) K4 5 B1 3 4 6 Dc1 D2 8 कुमार (for °र) B1 म; B3-4 Dc1 सु, B5 D2 तु (for वै) B2 4 Dn2 D3 6 महाबल (for °बल°) T G1-5 M1 2 सुकुमार महारथ (G2 3 °थ); G1 M3-8 सुकुमार समाचिनोत् —c) T G2-6 रथैर् (for शरैर्). —d) K1 जितश्रम°, B3 (marg. as in text) गतक्लम° (for जित°)

25 Ś2 missing (cf v l 1) T G M1 2 4 5 read 25ab, for the first time, after 21ab, while M3 reads 25ab after 21ab —a) S (all [except M3] both times) स (for त) T G2 (all second time) आर्य (for आर्य-) Dn D3-4 7 8 प्रतिमम्, D5 प्रतिमम् (for व्रतिनम्) —b) D7 8 S (all [except M3] first time) श(D8 अ)स्त्राश्च (for अस्त्रार्थ-) B1 Dn1 D2 G3 4 (last two first time) निश्चय (for निश्रमम्) K3-4 D1 अनस्त्रमकृतश्रमं; B3-5 Dc1 महा(B2 5 Dc1 मन्त्रा)स्त्रकृतनिश्चय, S (all [except M3] second time) कृत्वा च कृत(G1 M तल) निस्वन — M3 om 25c-26b —c) K1 अयागृह्णाद्; K3 Dn2 D3 5 अपामृद्नत् (Dn2 D5 °न्), B परामृद्ना- (B3 °ज्या)त्; D4 7 8 अयायात, D6 पराह्लादन्, T G3-4 अवामृद्नात्, G6 अपान्मुक्ताद् (for °मृद्नाद्) —d) K (except K5) D1 द्विजपुंगव°, D2 4 °सत्तम S (M3 om) सुकुमार रथर्षभ — After 25, D4 7 8 ins

120* बाणैर्निवारयामास पश्यतां सर्वधन्विनाम् ।

26 Ś2 missing (cf v l 1) M3 om 26ab (cf v l 25) —a) T G3-5 मध्यम (for स मध्यं) —b) K4 G2 सर्वं K3 3 5 B D प्रविचरन् (Dn2 D5 °द्); T G1 3-4 M1 2 4 5 समचरद् (T2 G1 °न्), G2 स व्यचरद् (for परिचरन्) —c) B3-5 Dc1 तत (for तव) —d) K4 D2 5 6 S महारथ°, B Dc1 द्विजर्षभ° (for रथर्षभ°)

27 Ś2 missing (cf v l 1) —b) B3 5 Dc1 D6 सप्तत्या (for त्रिंशत्या) Dn2 [उ]त्तमौत्तम, A few MSS [उ]त्तमोजस (for [उ]त्तमौजसम्) —c) Ś1 नकुलं च (hypermetric) (for नकुल) — K1 om (hapl) 27d-28c —d) D4 पञ्चभि° (for सप्तभि°)

28 Ś2 missing (cf. v l 1) K1 om 28abc (cf v l 27) —a) D8 सहदेव (for युधिष्ठिर) —b) D4 द्रौपदेयांश्च (hypermetric) (for द्रौपदेयांस्) —d) K1 मत्स्य S विराटं नवभि° शरै°

29 Ś2 missing (cf v l 1) —a) B8 G1 4 M त्रि(B8 व्य)क्षोभयन् (G4 °यद्) (for व्यक्षोभयद्) Dn2 योद्धान्; S मुख्यान् (for योधान्) —b) Dc1 D2 यथामुख्यम्; D7 यथामुखान्, T G2-5 अथ यो(G3 यौ) धान्, G1 M रथयूथान् (for यथामुख्यान्) K5 Dn

अभ्यवर्तत संप्रेप्सुः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ २९
युगंधरस्ततो राजन्भारद्वाजं महारथम् ।
वारयामास संक्रुद्धं वातोद्धूतमिवार्णवम् ॥ ३०
युधिष्ठिरं स विद्ध्वा तु शरैः संनतपर्वभिः ।
युगंधरं च भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥ ३१
ततो विराटद्रुपदौ केकयाः सात्यकिः शिबिः ।
व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाल्यः सिंहसेनश्च वीर्यवान् ॥ ३२
एते चान्ये च बहवः परीप्सन्तो युधिष्ठिरम् ।
आवव्रुस्तस्य पन्थानं किरन्तः सायकान्बहून् ॥ ३३
व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाल्यो द्रोणं विव्याध मार्गणैः ।
पञ्चाशद्भिः शितै राजंस्तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ ३४
त्वरितं सिंहसेनस्तु द्रोणं विद्ध्वा महारथम् ।
प्राहसत्सहसा हृष्टस्त्रासयन्वै यतव्रतम् ॥ ३५
ततो विस्फार्य नयने धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
तलशब्दं महत्कृत्वा द्रोणस्तं समुपाद्रवत् ॥ ३६
ततस्तु सिंहसेनस्य शिरः कायात्सकुण्डलम् ।

D1 6 8 T G2 M1 5 अभिद्रवत् (for °द्रवन्) — S reads 29^{cd} after 121* — ^{c}) K4 अभिवर्तत, K5 अभ्यवर्पत (for °वर्तत) Dn2 D5 त प्रेप्सु, D6 सप्रेक्ष्य, D8 सक्रुद्ध॰ (for संप्रेप्सु॰)

30 Ś1 missing (cf. v. l 1) — ^{a}) K5 B1 D5 T G2–4 राजा; Cv राज्ञ॰ (for राजन्) — ^{b}) B1 G1 M महारथ॰ (for °रथम्) — ^{c}) Ś1 K Dn1 D2 5 सक्रुद्धो (for संक्रुद्धं) — ^{d}) K1 2 B3–5 Dc1 Dn1 D5 वागो द्धतम् (for °द्धूतम्) T G वेलेवोद्धृत्त (G3 °द्धूत-, G5 °द्धव)मर्णव.

31 Ś1 missing (cf v 1 1) — ^{a}) T विव्याय, G M विद्धाय (for विद्ध्वा तु) — D4 om 31^{c}–32^{d} — ^{c}) B1 Dn2 D1–3 7 8 T3 तु (for च) D7 8 बाणेन (for भल्लेन) — ^{d}) S (except G2 3 5) रथनीळाद् (for °नीडाद्) B1 2 4 Dn1 D2 5 अपातयत्, G3 °सरत् (for °हरत्) — After 31, S ins

121* त विजित्य महातेजा भारद्वाजो महामना ।

— After the above, S reads 29^{cd}

32 Ś1 missing (cf v 1 1) D4 om 32 (cf. v 1 31). G4 om. 32^{a}–33^{b} — ^{a}) Ś1 K1 5 Dn1 D2 5 ततो विराटो द्रुपद — ^{b}) K3 केकय, K5 D2 3 7 कैकया॰, B3 Dc1 Dn D5 कैकेया॰; D6 केकजा, D8 कैकया (for केकया) G1 M सत्यक॰ (for सात्यकि॰) Ś1 K1 शिबि॰; T G1, 2 5 M शल॰ (for शिबि) B1 केकया सात्वतै सह — Ś1 K1 D1 om 32^{c}–33^{d} — ^{c}) K2 8 D3 व्याघ्रदतश्च (for °दत्तश्च) D7 पांचाल्या; T G3 5 पांचाल॰ (for पाञ्चाल्य॰) — K3–4 om (hapl) 32^{d}–34^{a}. D6 reads 32^{d}–34^{a} on marg (*see m*)

33 Ś1 missing (cf. v 1 1) Ś1 K1–4 D1 om 33, G4 om 33^{ab} (for both, cf v 1 32) D6 reads 33 on marg — ^{a}) Dn1 D3 6 तत्र (for तस्य)

34 Ś1 missing (cf v 1 1) K2–4 om 34^{a} (cf v 1 32) D4 om 34^{a}–38^{b} M2–5 om 34 T G M1 2 transp 34 and 35 D6 reads 34^{a} on marg — ^{a}) Ś1 D3 व्याघ्रदतश्च, B D1 5 G3 °दत्तस्तु (for °दत्तश्च) G1 2 M1 2 पाचालो (for पाञ्चाल्यो) — ^{c}) Ś1 K1–3 D1 2 पचाशता (for °शद्भि॰) B4 5 D3 सितै, D5 6 G1 शरैः; T G2–5 M1 2 ततो (for शितै) B5 D8 बाणैस् (for राजस्) — ^{d}) Ś1 K (except K4) B1 2 Dn D1, 3 4 6 8 सचुक्रुशुर्, T G2–5 ते चुक्रुशुर् (for उच्चुक्रुशुर्) K1 गणा॰ (for जना)

35 Ś1 missing (cf v 1 1) D4 om 35 (cf v 1 34) B4 om 35–36 T G M1 2 transp 34 and 35 — ^{a}) Dn1 D5 7 8 S त्वरित॰ (for त्वरित) B3 च (for तु) — ^{b}) K1 विव्याध (hypermetric) (for विद्ध्वा) D7 8 G1 2 4 M महारथ (for °रथम्) — ^{c}) Dn1 D5 प्राहसन्; Dn2 D3 6 प्रहसन्; D7 8 प्राहरत्, S प्रा (M3 प्र)णदत् (for प्राहसत्.) T G2–5 नाद, G1 M नादांस् (for हृष्टस्) — ^{d}) D3 समयन्वै, S रोपयश्च (for त्रासयन्वै) B1–3 5 Dn2 D1 3 6 T G2–4 महारथान्, Dc1 महारथात्, G1 M महारथ (for यतव्रतम्)

36 Ś1 missing (cf v 1 1) B4 D4 om 36 (cf v 1 35, 34) G3 damaged — ^{a}) Ś1 K1–3 विस्फूर्य (K3 °र्यं); Dn2 उत्पाट्य, D3 6 उत्फाल्य, S (except G2–5) विस्फार्य (for विस्फार्य) Ś1 K1 3–5 D2 5 8 स घनुः G2 समरे (for नयने) — ^{b}) K1 2 Dc1 D6 अवसृज्य; K4 °मृष्य; Dn1 °मृड्य (for °मृज्य) — D7 repeats 36^{cd} after 37 — ^{c}) Ś1 वल, K3 तळ (for तल) K1 महश्वा (for महत्कृत्वा) — ^{d})

व्याघ्रदत्तस्य चाक्रम्य भल्लाभ्यामहरद्बली ॥ ३७
तान्प्रमृद्य शरव्रातैः पाण्डवानां महारथान् ।
युधिष्ठिरसमभ्याशे तस्थौ मृत्युरिवान्तकः ॥ ३८
ततोऽभवन्महाशब्दो राजन्यौधिष्ठिरे बले ।
हृतो राजेति योधानां समीपस्थे यतव्रते ॥ ३९
अब्रुवन्सैनिकास्तत्र दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् ।
अद्य राजा धार्तराष्ट्रः कृतार्थो वै भविष्यति ।
आगमिष्यति नो नूनं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ॥ ४०
एवं संजल्पतां तेषां तावकानां महारथः ।
आयाज्जवेन कौन्तेयो रथघोषेण नादयन् ॥ ४१
शोणितोदां रथावर्तां कृत्वा विशसने नदीम् ।
शूरास्थिचयसंकीर्णां प्रेतकूलापहारिणीम् ॥ ४२
तां शरौघमहाफेनां प्रासमत्स्यसमाकुलाम् ।
नदीमुत्तीर्य वेगेन कुरून्विद्राव्य पाण्डवः ॥ ४३
ततः किरीटी सहसा द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
छादयन्निषुजालेन महता मोहयन्निव ॥ ४४
शीघ्रमभ्यस्यतो बाणान्संदधानस्य चानिशम् ।
नान्तरं ददृशे कश्चित्कौन्तेयस्य यशस्विनः ॥ ४५

C 7 664
B 7 16 46
K 7 16 58

S क्रुद्धस्तानसमभि(G1 M1 2 °मुपा)द्रवत्

37 Ś2 missing (cf v l 1) D1 om 37 (cf v l 34) — a) B1 त्वरित, S ततस्तत् (for ततस्तु) G2 देवस्य (for मेनस्य) — b) Ś1 K1 4 D3 5 6 व्याघ्रदत्त(K4 D5 च)न्य (for °दत्तस्य) Dn2 वाक्रम्य (for चाक्रम्य) — d) B2–3 D2 T G1–4 M3 4 आहरद्, Dc1 वाहनद् (for रद्) — After 37, D7 repeats 36cd

38 Ś2 resumes from रिवान्तक (in 38d) D4 7 G1 om 38ab (for D4, cf. v l 34) — a) Ś1 B Dn1 D2 T G2 3 प्रमृज्य, Dn2 D3 6 प्रगृह्य; D8 प्रमथ्य (for प्रमृद्य) — c) K1 4 -समभ्यासे, B1. 2 4 5 Dc1 D1 2 G3 4 रथाभ्याशे (B1 2 4 °से), Dn1 D4 8 समाभ्यासे, D5 G5 समाभ्याशे (for -समभ्याशे) K3 Dn2 D3 6 युधिष्ठिरस्य सो(Dn2 D3 6 चा)भ्यासे, B3 युधिष्ठिरमथाभ्यासे — d) Ś1 [अ]तिक, D4 7 8 [अ]प्रत (for [अ]न्तक)

39 a) S आसीन् (for ऽभवन्) K4 Dc1 Dn D4 6–8 S (except G3) महान्छब्दो (for महाशब्दो) Ś1 (marg) ततोभवद्धाहाशब्दो — c) B (except B3) Dc1 Dn2 D1. 2 3 हतो; D6 एतो (for हृतो) G1 M यौधानां (for योधानां)

40 a) D7 अप्रवन्, S जजल्पु (for अब्रुवन्) — b) D8 अथ (for अद्य) Dn1 कृतार्थो वै (for धार्तराष्ट्र) K1 भद्यजद्धार्तराष्ट्र त — d) Dn1 धार्तराष्ट्रो (for कृतार्थो वै) S पादव स(T1 G2 स)निगृह्य च — After 40cd N ins

122* अस्मिन्मुहूर्ते द्रोणस्तु पाण्डवं गृह्य हर्षित ।

[B3 तस्मिन् (for अस्मिन्) B2 वीक्ष्य (for गृह्य) Ś1 (before corr) गर्वित]

— c) B1 वै (for नो) S C7 आहरिष्यति नो मूल — f) S हृत(T G2 5 M3 4 धार्त)राष्ट्र प्रहर्षयन्

41 a) D5 सकल्पता (for सज°) — b) S (except G1 2 M1 2) पाण्डवाना (for तावकाना) — B1 om 41c–43d — c) S प्रायाज् (for आयाज्) — After 41, K6 B3 (marg) Dn2 D4 6–8 ins

123* मा भैषीरिति सर्वार्थं शरैर्द्रोणमवारयत् ।

[K6 भैष्टेति (submetric), D4 7 8 भैष्टति च (sic) (for भैषीरिति) K6 D4 7 8 समाप्य, D6 सचार्य (for मवाय) K6 अवारयन्, D6 अचारयत् (for अवारयत्)]

42 B4 om 42 (cf v l 41) — a) S महारौद्रीं (for रथावर्तां) — b) G3 क्षिप्त्वा (for कृत्वा) B1–3 विशसनीं (B3 ना), Dc1 Dn2 D3 6 विशश(Dc1 D6 °सि)नीं (for °सने) — c) K6 D6 नरास्थिचय, D4 शूरास्थियव-, G5 शूरमचय (for शूरास्थिचय) — d) K6 प्रेतकल्पापहारिणीं, B3 °लोकाप

43 B4 om 43 (cf v l 41) — a) Ś1 शूरौघ- (for शरौघ-) K1 -महापेता, D6 °सेनां, S वतां (for फेना) D4 7 8 तां शरौघां महावेगा — b) Dn1 ग्राहमत्स्य-, Dn1 प्राश° (for प्रास°) B5 सदाकुला (for -समा°) — c) T G3 स ताम् (for नदीम्)

44 b) Dn2 D3 6 उपागत, D4 7 8 अपातयत् (D8 °यन्), T G3–5 अभिद्रवत् (for उपाद्रवत्) — c) D4 7 8 इव (for इषु)

45 a) Ś K1 D4 5 7 8 M3 5 अभ्यस्यतो, D2 अप्यस्यतो (for अभ्य°) D6 सदृमन्यस्यतो बाणान् (sic) — b) K1 B4 सददानस्य Ś1 च निर्भिंद्य (hypermetric),

न दिशो नान्तरिक्षं च न द्यौर्नैव च मेदिनी ।
अदृश्यत महाराज बाणभूतमिवाभवत् ॥ ४६
नादृश्यत तदा राजंस्तत्र किंचन संयुगे ।
बाणान्धकारे महति कृते गाण्डीवधन्वना ॥ ४७
सूर्ये चास्तमनुप्राप्ते रजसा चाभिसंवृते ।
नाज्ञायत तदा शत्रुर्न सुहृन्न च किंचन ॥ ४८
ततोऽवहारं चक्रुस्ते द्रोणदुर्योधनादयः ।
तान्विदित्वा भृशं त्रस्तानयुद्धमनसः परान् ॥ ४९
स्वान्यनीकानि बीभत्सुः शनकैरवहारयत् ।
ततोऽभितुष्टुवुः पार्थं प्रहृष्टाः पाण्डुसृञ्जयाः ।
पाञ्चालाश्च मनोज्ञाभिर्वाग्भिः सूर्यमिवर्षयः ॥ ५०
एवं स्वशिबिरं प्रायाज्जित्वा शत्रून्धनंजयः ।
पृष्ठतः सर्वसैन्यानां मुदितो वै सकेशवः ॥ ५१

मसारगल्वर्कसुवर्णरूप्यै-
र्वज्रप्रवालस्फटिकैश्च मुख्यैः ।
चित्रे रथे पाण्डुसुतो बभासे
नक्षत्रचित्रे वियतीव चन्द्रः ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ समाप्तं द्रोणाभिषेकपर्व ॥

K₆ D₄ ₇ ₈ वानिश, Dn₂ D₅ वासमे॰, G₃ चाद्रिश (for चानिशम्) — ᶜ) K₅ D₅ ददृशु॰ केचित्; B₃ ₈ ₅ Dn₁ दृश्यते किंचित्; D₀₂ दृश्यते कश्चित् (for ददृशे कश्चित्)

46 ᵇ) D₅ न व्योम न च मेदिनी — ᶜ) K₂ B Dc₁ D₂ T G M₂ अदृश्यत (for अदृश्यत) Dn₁ तदा राजन् (for महाराज). — M₂ om (hapl) 46ᵈ–47ᵃ — ᵈ) B₂–₅ Dc₁ बाणभूता, G₁ बाणभूत (for ॰भूतम्) K₅ B₂–₅ Dc₁ D₁ ₂ G₅ इवाभवन्

47 M₂ om 47ᵃ (cf. v 1 46). — ᵃ) K₂ D₅ M₄ ₅ महाराज (for तदा राजस्) — ᶜ) S बलिना (for महति) — ᵈ) B₁ om ते K₅ गांडीव (for गाण्डीव) Dn D₂ ₄ ₆–₈ धन्विना (for ॰धन्वना).

48 ᵃ) Dn₁ चास्तमन (for चास्तमनु). K₅ सूर्य॰ श्चास्तमन प्राप्त — ᵇ) K₂ ₈ B₅ G₂ तमसा (for रजसा) K₁ Dn₁ D₂ ₅ ₇ ₈ चापि, K₅ चैव; Dn₂ D₂ ₆ चाति॰ (for चाभि) — ᶜ) K₂ ₈ न ज्ञायत (for नाज्ञा॰) K₅ D₆ तत॰ (for तदा) Dn₁ तदा न ज्ञायते शत्रुर् — ᵈ) D₄ ₇ ₈ नाति॰ (for न च) B₄ D₁ S कश्चन (for किंचन)

49 ᵃ) D₅ ततोवरोह; T G M₄ ततोपहार (for ततोऽवहार) — ᶜ) Dn₂ D₂ तद् (for तान्) Ś विजित्वा (for विदित्वा) K₄ [अ]त्र स; B (except B₂) पुनस् (for भृश) K₁ अस्तान् (for त्रस्तान्) — ᵈ) D₂ युद्धेन (for मयुद्ध॰) Dn₂ D₆ युद्धे विमनस परान्

50 ᵇ) Dn₁ T G M₂ अपहारयत् (Dn₁ ॰यन्); M₂ अभ्य॰ (for अव॰) — ᶜ) K₁ [ऽ]ति, T G₃ हि (for ऽभि) — ᵈ) K₁ प्रहृष्ट; Dn₁ दृष्ट्वा वै (for प्रहृष्टा) G₂ सह (for पाण्डु) K₁ ॰सृजय॰ (for सृञ्जया॰) D₂ हृष्टा पाडवसृजया॰ — ᵉ) D₁ G₁ ₂–₅ पचालाश्च; D₄ पांचाल्याश्च; D₇ **लाश्च

51 ᵃ) Ś₁ K₁ ₂ Dn₂ D₄ ₇ ₈ स्व, K₆ च (for स्व) — ᵇ) S जितशत्रुर् (for जित्वा शत्रून्) — Dc₁ om 51ᶜᵈ — ᵈ) S मुदित सहकेशव

52 Ś₁ partly damaged — ᵃ) Ś₁ Dn₂ D₁ ₂ ₄ ₈ सुसार; K₁ ₂ ₄ D₆ समार॰; K₃ समाल्य, D₂ संसार; D₇ सुमार, G₂ तुषार (for मसार) D₂ वल्यर्क, D₆ ॰गुल्वक, T G₂ ₄ गल्लर्क॰, G₂ वालार्क (for गल्वर्क॰) Cd cites ससार and गल्वर्क G₄ om सुवर्ण Ś₁ K₁–₃ रौप्यैर्, B₂–₅ Dn₂ D₁–₃ ₆ G₂ ॰रूपैर् (for रूप्यैर्) K₆ ससागरान्वर्पसुवर्णरूप्यैर्, D₅ सुमाव*त्वर्कसुवर्णरौप्यैर् — ᵇ) Ś₁ K₂ प्रवाढ; K₁ ॰प्रवाडु॰; K₄ ₅ T₂ G₄ प्रवालै॰; D₅ T₁ G₅ ॰प्रवालैः; G₁ M प्रवाळ (for ॰प्रवाल॰) K₁ स्फुटिकैश्च (for स्फटिकैश्च) S शुद्धै (for मुख्यै॰). — ᶜ) S तस्मिन्नये पांडुसुतो रराज — ᵈ) K₂ D₁ नक्षत्रचित्रैर् (for ॰चित्रे) D₄ जयतीव (for वियतीव) B₂ चित्र (for चन्द्र॰).

Colophon. —*Sub-parvan* Editions द्रोणाभिषेक —*Day of Droṇa's Generalship*: Ś₁ K₁ ₂, ₅ Dc₁

१६

संजय उवाच ।

ते सेने शिविरं गत्वा न्यविशेतां विशां पते ।
यथाभागं यथान्यायं यथागुल्मं च सर्वशः ॥ १
कृत्वावहारं सैन्यानां द्रोणः परमदुर्मनाः ।
दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य सव्रीडमिदमब्रवीत् ॥ २
उक्तमेतन्मया पूर्वं न तिष्ठति धनंजये ।
शक्यो ग्रहीतुं संग्रामे देवैरपि युधिष्ठिरः ॥ ३
इति तद्वः प्रयततां कृतं पार्थेन संयुगे ।
मातिशङ्कीर्वचो मह्यमजेयौ कृष्णपाण्डवौ ॥ ४
अपनीते तु योगेन केनचिच्छ्वेतवाहने ।
तत एष्यति ते राजन्वशमद्य युधिष्ठिरः ॥ ५
कश्चिदाह्वयतां संख्ये देशमन्यं प्रकर्षतु ।
तमजित्वा तु कौन्तेयो न निवर्तेत्कथंचन ॥ ६
एतस्मिन्नन्तरे शून्ये धर्मराजमहं नृप । C 7 679 B 7 17 7 K 7 17 7

Dn2 D1 2 5 6 (*sec m* marg) प्रथमो युद्धदिवस , K2 प्रथमो दिवस ; B1 प्रथममाह्निक, B3 4 प्रथमदिनयुद्ध ; Dn1 G1 M1–3 5 प्रथमदिवस ; D3 प्रथमदिवसयुद्ध , D4 7 प्रथममह D8 प्रथमदिवसावहार , G5 प्रथमापहार —*Adhy name* K5 व्याघ्रदत्तसिंहसेनवध , B1 2 5 Dc1 द्वंद्वयुद्ध ; D2 5 सेनाविमर्दन (D5 °द), G1 M1 2 सेनाप(M1 2 °व)हार , —*Adhy no* (figures, words or both) K2 3 B1 2 Dn1 D2 3 T G1 2–5 M 15 (as in text), G2 16 —*Śloka no* Dc1 52, Dn1 51

16

1 a) Ś1 शिविर (for शिविरं) Cd as in text. —b) Ś2 विविशाते ; Dn1 निवेशेता, Dn2 D4 7 8 निवि° (for न्यवि°) T G3 4 हि भारत, G2 निशामुखे ; G5 यथातथ (for विशां पते) —G2 4 5 om. 1cd —c) Ś2 damaged Ś1 D4 8 यथा न्याय्य (for यथान्याय) T G1 3 M यथान्याय यथागुल्म (G1 M यथाभागं) —d) Ś1 K D1 2 4 7 8 यथोद्देश, Dn1 यथादेश, Dn2 D3 6 यथायोग (D6 °ग्य); T G3 यथाभाग (for यथागुल्म) K1–3 भागश ; B1 सवश , G1 M भारत (for सर्वश)

2 a) T G1 3–5 M1 5 कृत्वापहार (for °वहार) —b) K1 दुर्मद (for दुर्मना) —c) T G M1 2 इदं वाक्यम् (for दुर्योधनम्) Dn1 अभिवीक्ष्य, M3–5 तदा वाक्य (for अभिप्रेक्ष्य) —d) Ś1 damaged S (except G3) सव्रीळम् (for सव्रीडम्)

3 a) Ś K1–4 D2 5 एव, K5 D4 7 8 एव (for एतन्) —c) Some MSS गृहीत S समरे (for संग्रामे). —After 3, Dn1 reads 6ab, for the first time, repeating it in its proper place

4 G3 M3 om (hapl) 4–5 B1 reads 4–5 on marg —a) D4 7 8 तद्य (for तद्व) Dn1 इति तद्वचन तेन, S (G3 M3 om) इति म(T G2 4 5 त)द्वचन सत्य —b) D4 7 8 कृत (for कृत) S (G3 M3 om) जानीध्व साधु सयुगे —c) Ś1 माभिशङ्के, K1 माविशङ्के, K5 Dc1 D2 M5 माविशङ्कीर्, Dn1 नाविशङ्कीर् ; G2 माविशङ्किर् (for °शङ्कीर्) D4 7 8 मे त्वम् (for मह्यम्) B1 4 5 D6 पश्यता सर्वसैन्यानाम्, Dn2 D3 माशङ्किष्ठावमस्माकम् —d) D6 आयातौ ; T G2 4 5 अजय्यौ (for अजेयौ)

5 G3 M3 om. 5 (cf. v 1 4) B1 reads 5 on marg K4 om. 5b–6c —c) Ś1 तत आनीय ; D3 तत्पातिप्यति (for तत एष्यति) Dn2 नो, G1 M1 2 4 5 मे (for ते) Ś1 संग्रामे (for ते राजन्) —d) Ś2 अत्र, B1 G4 एप (for अद्य)

6 K4 om 6abc (cf v 1.5) Dn1 reads 6ab for the first time after 3 —a) D5 कष्चिद् (for कश्चिद्) Ś K1 2 B1. 5 Dn2 आह्वयता, B1–3 Dc1 D1–8 आह्वयत (for आह्वयतां) D4 7 8 सैन्याद्, G1 M युद्धे, G4 सख्ये (for संख्ये) Dn1 (both times) कश्चिदाहूय संग्रामे, G2 बलेन नीयतां संख्ये, G5 दैवेनेव गत सख्ये —b) S इतोऽर्जुन (G2 °न); Cd प्रकर्षतु (as in text) —c) D4 reads तमजित्वा तु on marg B Dc1 D1 S न (for तु) —d) Ś1 K1 D5 निवर्तेत्स, K3 B Dc1 D1 2 8 S निवर्तेत ; D4 न निवर्तेत (hypermetric) (for न निवर्तेत्)

7 a) K4 D1 शूरे, T G2–5 शून्य, G1 M शूर (for शून्ये) —b) Dn1 अहं पुन ; D4 7 8 T M1, 2

ग्रहीष्यामि चमूं भित्त्वा धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः ॥ ७
अर्जुनेन विहीनस्तु यदि नोत्सृजते रणम् ।
मामुपायान्तमालोक्य गृहीतमिति विद्धि तम् ॥ ८
एवं ते सहसा राजन्धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
समानेष्यामि सगणं वशमद्य न संशयः ॥ ९
यदि तिष्ठति संग्रामे मुहूर्तमपि पाण्डवः ।
अथापयाति संग्रामाद्विजयात्तद्विशिष्यते ॥ १०
द्रोणस्य तु वचः श्रुत्वा त्रिगर्ताधिपतिस्ततः ।
भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ ११
वयं विनिकृता राजन्सदा गाण्डीवधन्वना ।
अनागःस्वपि चागस्कृदस्मासु भरतर्षभ ॥ १२
ते वयं स्मरमाणास्तान्विनिकारान्पृथग्विधान् ।
क्रोधाग्निना दह्यमाना न शेमहि सदा निशाः ॥ १३
स नो दिव्यास्त्रसंपन्नश्चक्षुर्विषयमागतः ।
कर्तारः स्म वयं सर्वे यच्चिकीर्षाम हृद्गतम् ॥ १४
भवतश्च प्रियं यत्स्यादस्माकं च यशस्करम् ।

अह नृप, M_{3-5} युधिष्ठिर (for अह नृप) — ^{c}) K_{1} Dn_{2} $D_{4\ 7}$ $G_{3\ 4}$ गृहीष्यामि (for ग्रही) $D_{4\ 8}$ चमूर् (for चमू)

8 ^{a}) K_{4} अर्जुनस्य (for अर्जुनेन) S परित्यक्तो (for विहीनस्तु) — ^{b}) S न चेद्भयात्पलायति (G_{4} °ते) — ^{c}) B_{3} यम् (for माम्) Ś समुपायां($Ś_{2}$ °या)तम्, $K_{1\ 2}$ समुपायातुम्; D_{6} मां तु चायांतम् (for मामुपायान्तम्) Dn_{2} D_{3} मामुपायात्तमालक्ष्य, $D_{4\ 7\ 8}$ मामुपालोक्य चा(D_{8} मा)यांत — ^{d}) G_{1} M गृहीत (for °तम्) $Ś_{2}$ इव (for इति) D_{6} वर्धते (for विद्धि तम्) B_{1} गृहीत विद्धि पादव

9 ^{a}) Do_{1} एतत् (for एवं) $K_{4\ 5}$ B Dn D_{1-8} एव तेह (K_{5} ते हि) महाराज — For 9^{ab}, S subst

124* क्षोभयित्वा बलं तेषां पाण्डवानां महात्मनाम् ।

[T_{2} फल (for बल)]

— ^{c}) S समानेष्यामि (for समाने) Ś K_{1-3} D_{1} हि रणे, $D_{2\ 5}$ ह रणे (for सगण) — ^{d}) $K_{2\ 3}$ वश्यमद्य; S वश तव (for वशमद्य)

10 ^{a}) S स्थास्यति (for तिष्ठति) — ^{b}) S भारत (for पाण्डव) — ^{c}) K_{5} अपयाति न; B_{3} तथापयात; B_{4} अथापिनेष्ये, D_{3} अथापयात, $D_{4\ 7\ 8}$ अथ प्र(D_{7} प्रा)याति (for अथापयाति) Cd cites अपयाति (as in text) T G_{1-4} M यद्यप्येष्य($G_{3\ 4}$ °पेक्ष्य; $M_{1\ 2}$ °पेप्य)ति संग्रामाद् (G_{2} °मान्) — ^{d}) K_{4} विजयस्, S ग्रहणात् (for विजयात्) K_{2} तु, $D_{4\ 7\ 8}$ ते (for तद्) K_{5} विजयाद्धा विशिष्यते; D_{8} विजयात्तेव शिष्यते

11 Before 11, MSS ins संजय उवाच — ^{a}) K_{4} D_{1-3} तद्वच; B Do_{1} Dn_{2} D_{6} वचनं (for तु वच) — ^{b}) D_{3} तदा (for ततः)

12 ^{a}) K_{5} Dn हि (Dn_{2} च) निकृता, T G_{2} विनिष्कृता (for विनिकृता) K_{5} तेन (for राजन्) — ^{b}) K_{5} सह (for सदा) D_{7} गाढिव $K_{1\ 4\ 5}$ Dn_{1} D_{4} $_{6-8}$ G_{3} धन्विना (for धन्वना) — ^{c}) D_{4} अनागस्वपि K_{5} B D_{1} चागस्तद्, Do_{1} °स्तु; $D_{4\ 7}$ °स्वद् (for °स्कृद्) D_{6} अनागसि कृता ह्येव, S अनागसोपि चाकस्मात् — ^{d}) K_{4} D_{1} कृतमस्मासु भरतर्षभ (K_{4} °भ) (hypermetric), B कृतमस्मासु तेन वै, Do_{1} स एवास्मासु तेन वै; Dn_{2} अयमस्मासु वर्तते, D_{3} उपक्षस्मासु तेन वै (sic), D_{6} तस्मादुद्धाय वै सदा, S प्रेष्या प्रभवता (T G_{2} °ता) यथा

13 B_{2} reads 13–16 on marg — ^{a}) D_{4} तदय (for ते वय) Ś K_{1-4} D_{1} प्रस्मारमाणा ($Ś_{1}$ °णान्); Do_{1} Dn_{2} G_{5} स्मरमाणास्तान् (for °णास्तान्) — ^{b}) Dn_{2} S विप्रका(M_{4} °हा)रान्, D_{6} विप्रकाशान्, Cd विनिकारान् (as in text) K_{4} D_{1} पृथक् (for विधान्) — ^{c}) $D_{4\ 7}$ दह्यमाना वै (hypermetric) — ^{d}) $Ś_{1}$ नश्येमहि, B_{2} न स्वपाम, Cdp न हि शेम, Cd न शेमहि (as in text) B_{1-4} Do_{1} D_{3} निशि (for निशाः) Dn_{1} निशा सदा (by transp) B_{5} Dn_{2} D_{6} न स्वपामो निशां तदा (Dn_{2} D_{6} °मोनिश सदा); $D_{4\ 7\ 8}$ वसाम (D_{4} °मि) सहितानिश, T G_{2-5} क्षपेम(T G_{3} °म, G_{5} °पा)बहुला (G_{3} °ळा) समा; G_{1} M क्षयेम बहुला समा, Cv नाशीमहि दिवानिशम्.

14 B_{2} reads 14 on marg — ^{a}) K_{2} मनो, K_{4} स मे (for स नो) $K_{2\ 5}$ B Dn_{2} $D_{2\ 6}$ दिष्ट्यास्त्र, D_{3} दिष्ट्यार्थ- (for दिव्यास्त्र) Dn_{1} निर्दग्धास्त्र (for संपन्नश्) K_{1} स नो दिव्यास्त्रमापन्नश्, $D_{4\ 7}$ सेनाहि (D_{7} °दि)ष्टार्थसंपन्नश्, D_{5} स नो दिष्टास्त्रसंपन्नाश् — ^{b}) K_{4} आगत, K_{5} आत्मन (for आगत) — ^{c}) Do_{1} कर्तार D_{3} om स्म $K_{4\ 5}$ $B_{1\ 3\ 4}$ Dn_{2} $D_{5\ 6}$ सर्वे, $B_{3\ 5}$ Do_{1} $D_{2\ 3}$ कर्म (for सर्वे) $D_{4\ 7}$ कर्तार

वयमेनं हनिष्यामो निकृष्यायोधनाद्बहिः ॥ १५
अथास्त्वनर्जुना भूमिरत्रिगर्ताथ वा पुनः ।
सत्यं ते प्रतिजानीमो नैतन्मिथ्या भविष्यति ॥ १६
एवं सत्यरथश्चोक्त्वा सत्यधर्मा च भारत ।
सत्यवर्मा च सत्येषुः सत्यकर्मा तथैव च ॥ १७
सहिता भ्रातरः पञ्च रथानामयुतेन च ।
न्यवर्तन्त महाराज कृत्वा शपथमाहवे ॥ १८
मालवास्तुण्डिकेराश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः ।
सुशर्मा च नरव्याघ्रस्त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ॥ १९
माचेल्लकैर्ललित्थैश्च सहितो मद्रकैरपि ।
रथानामयुतेनैव सोऽशपद्भ्रातृभिः सह ॥ २०
नानाजनपदेभ्यश्च रथानामयुतं पुनः ।

C. 7 693
B 7 17 21
K 7 17 21

स्तव मकल्प, S यदि (G1 2 M अपि) कुर्याम तत्कर्म — d) B4 D4 चिकीर्षसि, D8 5 °र्षामि (for °र्षाम) K1 भवयाश्चिकीर्षसि द्रुत्तं (hypermetric)

15 B2 reads 15 on marg — a) Ś2 भवतां (for भवतश्) D2 यस्माद्, G1-4 M तस्याद्, G5 तस्माद्, (for यस्याद्) — S transp 15cd and 16ab — c) D1 एक, D6-8 G5 एव (for पुन) Ś K (except K5) D1 निकृष्यामो, D4 7 8 करिष्यामस् (for हनिष्यामो) — d) B2 8 विकृष्य, D2 निष्क्रम्य, D4 7 8 त्वाकृष्य (for निकृष्य) Ś1 K1, 8 अधि, K2 4 5 D1 2 5 अपि, D7 बलि (for बहि)

16 B2 reads 16 on marg S transp 15cd and 16ab — a) D5 6 G2 अद्य तु (for अथास्तु) — After 16ab, K1 reads 17cd — c) D5 प्रतिजानामि — d) K5 D7 8 नैव (for नैतन्)

17 Before 17, B (B2 marg) Dc1 Dn2 D3 6 ins सजय उवाच K4 transp 17ab and 17cd — a) K5 सत्यपरोश्, B1 महारथश्; D3 सत्यवचश् (for °रथश्) — b) Ś2 K1-3 T G2-5 सत्यकर्मा, K5 D1 8 °वर्मा; D4 7 8 °वर्मश् (for °धर्मा) Ś2 K1 8 तथैव च (for च भारत) — Ś2 K2 3 D2 3 5 G2 om (hapl) 17cd K1 reads 17cd after 16ab — c) Ś1 B Dc1 Dn2 D1 6 सत्यव्रतश्च, K1 5 Dn1 D4 7 8 °श्रवाश्च, T G3 5 °वर्मापि, G4 °धर्मोपि (for °वर्मा च) D6 सत्यश्च, D8 सत्येष्ट (for सत्येषु) — d) B5 सत्यकर्म, T G2-5 °धर्मा (for °कर्मा) S (G2 om) च भारत (for तथैव च)

18 a) Ś2 सर्वे (for पञ्च) — b) G1 M ह (for च) — c) S (except G1 M1 2) न्यवर्तत — d) S कर्तुं समयबन्धन

19 a) D7 पुद्गयस्; S (except G2 5) मालवास् Ś1 K3 4 तुडकेराश्, Ś2 तुडकीराश्; K1 तुडरेकाश्; K2 तुडवेकाश्; D3 तुण्डिकेराश्, D5 तुडकेशाश्; D6 तडिकेराश् (for तुण्डिकेराश्) — b) The portion from रथा up to प्रदिश (in 7 17 3a) is lost in Ś2 on a missing fol K4 रथानामत्रिभिर्युतैः — After 19ab, Ś1 K1-4 D1 read 21cd for the first time, repeating it in its proper place Ś1 K1-3 D1 om 19cd K4 om 19c-21b — c) K5 महाराज, D1 5 नरव्याघ्र, T G1 3, 4 M4 5 रथव्याघ्रस् (for नर) — d) Dn1 S त्रैगर्त

20 Ś2 missing (cf v 1 19) K4 om 20 (cf. v 1 19) — a) K3 मावेल्लकैर्, K5 मावेल्कैर् B Dc1 D2 5 मावेल्लकैर् Dn1 मावेलैश्च, Dn2 मामेल्लकैर्, D1 साल्वेल्लकैर्, D4 7 8 माचेल्लकैर् (for ल्लकैर्) D7 ललित्थश् (for ललित्थैश्) D3 मावेल्लकैर्द्ललित्थैश्च, D6 मावेल्कर्ललित्थैश्च, T1 मच्चिल्लकैर्त्रिविभ्रैश्च, T2 G3 4 मचिल्लकैर्लि (G4 °र्मि) लिभ्रैश्च, G1 M मच्छि, M3-5 °च्छ) लैश्च लिलिभ्रैश्च, G2 मच्चिल्लकैर् मिलिभ्रैश्च, G5 मचालकैः सलिभैश्च — b) K5 D5 सहितैर् (for सहितो) — c) Dn2 D6 [अ]पि, S (except G5) [ए]वम् (for [ए]व) — d) B Dc1 D1 2 सोगमद्; D7 साशयत, T G1-4 M अगमद्, G5 ययमगद्; G5 (inf lin) प्रागमद्; Cd प्रस्खलत् (for सोऽशपद्) — After 20, S ins

125* मल्दाश्च करूशाश्च दरदाश्च महारथा ।
तङ्कणाश्च पराटाश्च युगपत्ते समागता ।

[(L 1) M3-5 मगधाश् (for मल्दाश्) G1 M1 2 4 5 दरदानां, M3 °थानां (for °दाश्च) —(L 2) M3 4 ककणाश् (for तङ्कणाश्) T G2 युगपत्ये (for °पत्ते) M3-5 समाहिता (for °गता)]

21 Ś2 missing (cf. v 1 19) K4 om 21ab (cf. v 1 19) — a) D2, 5 नानापदेशयश्च तथा — b) D3 अयुतेन च (for अयुत पुन) — Ś1 K1-4 D1 read 21cd for the first time after 19ab — c) K5 B2 S समुच्छ्रित, D8 यात (for °स्थित) — d) K1 2 (both both times) Ca d सशापार्थम्; K3 (both times inf lin.) सगमार्थम्, K3 B Dn1 D1 (both times) 2 4 6-8 G1 M शपथार्थम्, K4 (both times) Dn2 सशयार्थम्, K5 सशयोर्थम्, Dc1 शपथार्थे, T G2-4 सशहार्थं, G5 सशसानां (for सशपार्थम्) K5 उपागता, Dn2 °गत,

ग्रहीष्यामि चमूं भित्त्वा धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः ॥ ७
अर्जुनेन विहीनस्तु यदि नोत्सृजते रणम् ।
मामुपायान्तमालोक्य गृहीतमिति विद्धि तम् ॥ ८
एवं ते सहसा राजन्धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
समानेष्यामि सगणं वशमद्य न संशयः ॥ ९
यदि तिष्ठति संग्रामे मुहूर्तमपि पाण्डवः ।
अथापयाति संग्रामाद्विजयात्तद्विशिष्यते ॥ १०
द्रोणस्य तु वचः श्रुत्वा त्रिगर्ताधिपतिस्ततः ।
भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ ११
वयं विनिकृता राजन्सदा गाण्डीवधन्वना ।
अनागःस्वपि चागस्कृदस्मासु भरतर्षभ ॥ १२
ते वयं स्मरमाणास्तान्विनिकारान्पृथग्विधान् ।
क्रोधाग्निना दह्यमाना न शेमहि सदा निशाः ॥ १३
स नो दिव्यास्त्रसंपन्नश्चक्षुर्विषयमागतः ।
कर्तारः स्म वयं सर्वं यच्चिकीर्षाम हृद्गतम् ॥ १४
भवतश्च प्रियं यत्स्यादस्माकं च यशस्करम् ।

अद्य नृप, M3-5 युधिष्ठिर (for अद्य नृप) —c) K1 Dn2 D4 7 G3 4 गृहीष्यामि (for ग्रही) D4 8 चमूर् (for चमू)

8 a) K4 अर्जुनस्य (for अर्जुनेन) S परित्यक्तो (for विहीनस्तु) —b) S न चेद्गासात्पलायति (G4 °ते) —c) B3 यम् (for माम्) Ś समुपायां(Ś1 °या)तम्, K1 3 समुपायातुम्; D6 मां तु चायांतम् (for मामुपायान्तम्) Dn2 D3 मामुपायात्तमालक्ष्य, D4 7 8 मामुपालोक्य चा(D8 मा)यांत —d) G1 M गृहीत (for °तम्) Ś2 इव (for इति) D5 वर्धते (for विद्धि तम्) B1 गृहीत विद्धि पांडव

9 a) Do1 एतत् (for एव) K4 5 B Dn D1-8 एव तेह (K5 ते हि) महाराज —For 9ab, S subst

124* क्षोभयित्वा बलं तेषां पाण्डवाना महात्मनाम् ।

[T2 फलं (for बलं)]

—c) S तमानेष्यामि (for समाने°) Ś K1-3 D1 हि रणे, D2 5 ह रणे (for सगणं) —d) K2 3 वश्यमद्य; S वश तव (for वशमद्य)

10 a) S स्थास्यति (for तिष्ठति) —b) S भारत (for पाण्डव) —c) K5 अपयाति न; B3 तथापयात; B4 अथापिनेष्ये; D3 अथापयात, D4 7 8 अथ प्र(D7 प्रा)याति (for अथापयाति) Cd cites अपयाति (as in text). T G1-4 M यद्यप्येप्य(G3 4 °पेक्ष्य; M1 2 °पेप्य)ति सत्रासाद् (G2 सान्) —d) K4 विजयस्, S ग्रहणात् (for विजयात्) K2 तु, D4 7 8 ते (for तद्) K5 विजयाशा विशिष्यते; D8 विजयात्तेवशिष्यसे

11 Before 11, MSS ins संजय उवाच —a) K4 D1-3 तद्वच, B Do1 Dn2 D6 वचन (for तु वच) —b) D3 सदा (for ततः)

12 a) K5 Dn हि (Dn2 च) निकृता, T G3 विनिष्कृता (for विनिकृता) K6 तेन (for राजन्) —b) K5 सह (for सदा) D7 गाडिव K1 4 5 Dn1 D4 6-8 G3 धन्विना (for धन्वना) —c) D4 अनागस्वपि K5 B D1 चागस्तद्, Do1 °स्तु, D4 7 °स्वद् (for °स्कृद्) D6 अनागासि कृता ह्येव; S अनागसोपि चाकस्मात् —d) K4 D1 कृतमस्मासु भरतर्षभ (K4 °भ) (hypermetric), B कृतमस्मासु तेन वै, Do1 स एवास्मासु तेन वै, Dn2 अयमस्मासु वर्तते, D3 उपसस्मासु तेन वै (sic), D6 तस्माद्युद्धाय वै सदा; S प्रेष्या प्रभवता (T G3 °तां) यथा

13 B2 reads 13-16 on marg —a) D4 तदय (for ते वय) Ś K1-4 D1 प्रस्मारमाणा (Ś1 °णान्), Do1 Dn2 G6 स्मरमाणांस्तान् (for °णास्तान्) —b) Dn2 S विप्रका(M1 °हा)रान्, D6 विप्रकाशान्; Cd विनिकारान् (as in text) K4 D1 पृथक् (for -विधान) —c) D4 7 दह्यमाना वै (hypermetric) —d) Ś2 नश्येमहि, B2 न स्वपाम, Cdp न हि शेम, Cd न शेमहि (as in text) B1-4 Do1 D3 निशि (for निशा) Dn1 निशा सदा (by transp) B5 Dn2 D8 न स्वपामो निशां सदा (Dn2 D6 °मोनिश सदा), D4 7 8 वसाम (D4 °मि) सहितानिश, T G2-5 ह्यशेप(T G3 °cम, G5 °पा)बहुला (G3 °ळा) समा; G1 M शयेम बहुला समा, Cv नाशीमहि दिवानिशम्.

14 B2 reads 14 on marg —a) K2 मनो, K4 तं वै (for स नो) K3 5 B Dn2 D2 6 दिष्टयास्त्र, D8 दिष्टयार्थ- (for दिव्यास्त्र) Dn1 निर्दग्धाश्च (for संपन्नश्च) K1 स नो दिव्यास्त्रमापन्नश्, D4 7 सेनादि(D7 °दि)ष्टार्थसंपन्नश्, D5 स नो दिष्टास्तुसंपन्नाश् —b) K4 आगत, K5 आत्मन (for आगत) —c) Do1 कर्तार D5 om स्म K4 5 B1 3 4 Dn2 D5 6 सर्वे; B2 5 Do1 D2 8 कर्म (for सर्वं) D4 7 कर्तार

वयमेनं हनिष्यामो निकृष्यायोधनाद्बहिः ॥ १५
अद्यास्त्वनर्जुना भूमिरत्रिगर्ताथ वा पुनः ।
सत्यं ते प्रतिजानीमो नैतन्मिथ्या भविष्यति ॥ १६
एवं सत्यरथश्चोक्त्वा सत्यधर्मा च भारत ।
सत्यवर्मा च सत्येषुः सत्यकर्मा तथैव च ॥ १७
सहिता भ्रातरः पञ्च रथानामयुतेन च ।
न्यवर्तन्त महाराज कृत्वा शपथमाहवे ॥ १८
मालवास्तुण्डिकेराश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः ।
सुशर्मा च नरव्याघ्रस्त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ॥ १९
मावेल्लकैर्ललित्थैश्च सहितो मद्रकैरपि ।
रथानामयुतेनैव सोऽशपद्भ्रातृभिः सह ॥ २०
नानाजनपदेभ्यश्च रथानामयुतं पुनः । C. 7 693 B 7 17 21 K 7 17 21

स्तव मत्कल्प, S यदि (G1 3 M अपि) कुर्याम तत्कर्म — d) B1 D1 चिकीर्षसि, D3 6 र्यामि (for °र्याम) K1 मवयाश्चिकीर्षमि इङ्गत (hypermetric)

15 B1 reads 15 on marg — a) Ś1 भवतां (for भवतश्) D2 यस्माद्, G1-3 M तस्माद्, G6 तम्माद्, (for यस्स्याद्) — S transp 15cd and 16ab — c) D4 एक, D6-8 G. एव (for एन) Ś K (except K5) D1 निकृष्यामो, D4 7 8 करिष्यामस् (for हनिष्यामो) — d) B1 3 विकृष्य, D3 निष्क्रम्य, D4 7 8 त्वाकृष्य (for निकृष्य) Ś1 K1. 3 अधि, K2 4 5 D1 2 6 अपि, D1 वहि (for बहि)

16 B1 reads 16 on marg S transp 15cd and 16ab — a) D5 6 G3 अद्य तु (for अद्यास्तु) — After 16ab, K1 reads 17cd — c) D5 प्रतिजानामि — d) K5 D7 8 नैव (for नैतन्)

17 Before 17, B (B1 marg) Dc1 Dn1 D5 6 ins संजय उवाच K5 transp 17ab and 17cd — a) K5 सत्यपरोश्, B1 महारथश्, D3 सत्यवचश् (for °रथश्) — b) Ś1 K1-3 T G2-5 सत्यकर्मा, K5 D1 3 °वर्मा, D4 7 8 °धर्मश् (for °धर्मा) Ś1 K1 3 तथैव च (for च भारत) — Ś1 K2 3 D2 3 5 G2 om (hapl) 17cd K1 reads 17cd after 16ab — c) Ś1 B Dc1 Dn1 D1 6 सत्यव्रतश्च, K1 5 Dn1 D4 7 8 °श्रवाश्च, T G3 5 °वर्मापि, G1 °धर्मोपि (for °वर्मा च) D8 सत्यश्च, D3 सत्येष्ट (for सत्येषु) — d) B5 सत्यकर्म, T G1-5 धर्मा (for °कर्मा) S (G2 om) च भारत (for तथैव च)

18 a) Ś1 सर्वे (for पञ्च) — b) G1 M ह (for च) — c) S (except G1 M1 2) न्यवर्तत — d) S कर्तुं समयमब्रवन्

19 a) D7 पुत्रयस्; S (except G2 5) माळवाश् Ś1 K3 4 तुडकेराश्, Ś1 तुडकीराश्; K1 तुडरेकाश्, K2 तुंडवेकाश्, D5 तुडिकेराश्; D4 तुडकेशाश्; D6 तंडिकेराश् (for तुण्डिकेराश्) — b) The portion from रथा up to प्रदिश (in 7 17 3a) is lost in Ś1 on a missing fol K1 रथानामत्रिभिर्युतैः — After 19ab, Ś1 K1-3 D1 read 21cd for the first time, repeating it in its proper place Ś1 K1-3 D1 om. 19cd K3 om 19c-21b — c) K5 महाराज, D1 3 नरव्याघ्र; T G1 2 4 M4 5 रथव्याघ्रस् (for नर) — d) Dn1 S त्रैगर्त

20 Ś1 missing (cf v 1 19) K4 om 20 (cf. v 1 19) — a) K2 मावेल्लकैर्, K5 मावेल्लिकैर् B Dc1 D2 5 मावेल्लकैर् Dn1 मावेलेश्च, Dn2 मामेल्लकैर्, D1 साल्लकैर्, D4 7 8 माचेल्लकैर् (for °ल्लकैर्) D7 ललित्थश् (for ललित्थैश्) D3 मावेल्लकैर्ल्लिक्थैश्च, D8 मावेल्कर्लिलत्थैश्च, T1 मच्चिल्लकैर्विर्थ्रिश्च, T2 G3 4 माचिल्लकैर्ल्ल (G4 र्मि) लिथ्रैश्च, G1 M मच्चि, M3-5 °च्छ) ल्लैश्च लिर्लिथ्रैश्च, G2 मच्चिल्लकै र्मिर्लिथ्रैश्च, G5 मच्चाल्कैर्सलिर्थैश्च — b) K5 D6 सहितैर् (for सहितो) — c) Dn2 D6 [अ]पि, S (except G5) [ए]वम् (for [ए]व) — d) B Dc1 D1 2 सोगमद्, D7 साशयत, T G1-3 M अगमद्, G. यमगद्, G5 (inf lin) प्रागमद्, Cd प्रस्खलत् (for सोऽशपद्) — After 20, S ins

125* मलदाश्च करूशाश्च दरदाश्च महारथा ।
तङ्कणाश्च परादाश्च युगपच्चे समागता ।

[(L 1) M1-5 मगधाश् (for मलदाश्) G1 M1 2 4 5 दरदानां, M3 °थानां (for °दाश्च) — (L 2) M2 4 ककणाश् (for तङ्कणाश्) T G2 युगपत्ते (for °पच्चे) M3-5 समाहिता (for °गता)]

21 Ś1 missing (cf. v 1 19) K4 om 21ab (cf v 1 19) — a) D2 5 नानापदेशयश्च तथा — b) D3 अयुतेन च (for अयुत पुन) — Ś1 K1-3 D1 read 21cd for the first time after 19ab — c) K5 B1 S समुच्छ्रित, D3 यत (for °स्थित) — d) K1 2 (both both times) Ca d सशपार्थम्, K2 (both times inf lin) सशमार्थम्; K3 B Dn1 D1 (both times) 2 4 6-8 G1 M शपथार्थम्, K4 (both times) Dn1 सशयार्थम्; K5 सशयोर्थम्; Dc1 शपथार्थे, T G1-4 सशपार्थं; G5 सशपार्थं (for सशपार्थम्) K5 उपागता, Dn1 °गत,

समुत्थितं विशिष्टानां संशपार्थमुपागतम् ॥ २१
ततो ज्वलनमादाय हुत्वा सर्वे पृथक्पृथक् ।
जगृहुः कुशचीराणि चित्राणि कवचानि च ॥ २२
ते च बद्धतनुत्राणा घृताक्ताः कुशचीरिणः ।
मौर्वीमेखलिनो वीराः सहस्रशतदक्षिणाः ॥ २३
यज्वानः पुत्रिणो लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः ।
योक्ष्यमाणास्तदात्मानं यशसा विजयेन च ॥ २४
ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।
प्राप्य लोकान्सुयुद्धेन क्षिप्रमेव यियासवः ॥ २५
ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा च निष्कान्दत्त्वा पृथक्पृथक् ।
गाश्च वासांसि च पुनः समाभाष्य परस्परम् ॥ २६
प्रज्वाल्य कृष्णवर्त्मानमुपागम्य रणे व्रतम् ।
तस्मिन्नग्नौ तदा चक्रुः प्रतिज्ञां दृढनिश्चयाः ॥ २७
शृण्वतां सर्वभूतानामुच्चैर्वाचः स मेनिरे ।
धृत्वा धनंजयवधे प्रतिज्ञां चापि चक्रिरे ॥ २८
ये वै लोकाश्चानृतानां ये चैव ब्रह्मघातिनाम् ।

S समागतं (for उपागतम्) D_8 सशयामसुपागमन्

22 $Ś_2$ missing (of v l 19) —^{a}) K_5 $D_{2\,5}$ M_{3-5} आधाय, B D_1 आनर्च्यं, D_{c1} Dn D_8 आनाय्य (for आदाय) —^{b}) Dn_1 transp हुत्वा and सर्वे Dn_2 D_8 कृत्वा (for हुत्वा) —^{c}) D_8 च शरीराणि, Cd v कुशचीराणि (as in text) —^{d}) D_7 चक्राणि (for चित्राणि)

23 $Ś_2$ missing (of v l 19) —^{a}) K_2 D_1 ते वै, $B_{3\,4}$ Dn_2 ते तु, $D_{3\,8}$ ततो (for ते च) Dn_1 °शरत्राणा; $D_{4\,7\,8}$ S -तल° (for तनु°) —^{b}) K_1 कृताख्या (for घृताक्ता) —^{c}) B_5 $D_{3\,7\,8}$ मौंजी°; Ca d मौर्वी (as in text) —^{d}) G_3 $M_{1\,2}$ दक्षिणां (for दक्षिणा)

24 $Ś_2$ missing (of v l 19) —^{a}) K_5 $D_{2\,4\,7\,8}$ यज्विन, D_8 युवान°, D_5 यजत्रीन (for यज्वान) $K_{1\,5}$ लोका; K_3 लौक्या, B_5 $D_{4\,8}$ लोके, D_7 लोकै°, S सर्वे, Cd लोक्या (as in text) —^{c}) Dn_1 योत्समाणास; D_7 मोक्षमाणास, S योकुकामास; Ca d योक्ष्यमाणास् (as in text) Dn_2 तदान्योन्य; $G_{2\,5}$ सदात्मानं; M_{3-5} तथा° (for तदा°) —^{d}) D_2 विजयाय, $D_{7\,8}$ S विक्रमेण (for विजयेन) $Ś_1$ K Dn_1 $D_{1\,5}$ यशसे विजयाय च (K_4 D_1 वा)

25 $Ś_2$ missing (of v l 19) —^{a}) $K_{4\,5}$ $D_{2\,5}$ ब्रह्मचर्ये (for °चर्य) $K_{4\,5}$ -श्रुति(K_4 °त)मुख्यै°, D_1 श्रुतमुखै°; D_8 -स्तुतिमुखै°, S श्रुत(G_3 °ति)मुखै (G_2 °खै°) (for श्रुतिमुखै) Ca cites क्रतुमुख्यै°, Cd क्रतुमुखै Cv cites ब्रह्मचर्य श्रुतिमुखा° — $M_{3\,4}$ om 25^{b}–26^{d} —^{c}) K_4 $B_{4\,5}$ D_{c1} $D_{1\,5}$ प्राप्यान्; B_3 मार्योन्, D_6 प्राप्त, T G_3 M_5 प्राप्तान्, $G_{2\,4\,5}$ प्राप्तु; Cv प्राप्य (as in text) —^{d}) $G_{2\,5}$ जिघामव°, M_5 इया° (for यिया°).

26 $Ś_2$ missing (of v l 19) $M_{3\,4}$ om 26 (of v. l 25) —^{a}) G_1 $M_{1\,2}$ तु (for च) Dn_1 ब्राह्मणान्पूजयित्वा ते —^{b}) T G_{3-5} M_5 निष्क S ($M_{3\,4}$ om) पुन पुन (for पृथक्पृथक्) —T G $M_{1\,2\,5}$ ins after 26 $M_{3\,4}$ after 25^{a}

126* द्विजमुख्यै° समुदितै° कृतस्वस्त्ययनाशिष° ।
मुदिताश्च प्रहृष्टाश्च जल संस्पृश्य निर्मलम् ।

[(L 1) $M_{3\,4}$ om the prior half.]

27 $Ś_2$ missing (cf v l 19) —^{a}) D_8 यद्धास्य; D_5 आज्वाल्य (for प्रज्वाल्य) K_1 कृष्णवर्त्मनि, D_1 °वर्तमानम् (hypermetric), D_6 °वर्माणम् (for °वर्त्मानम्) S ते ज्वालयित्वा ज्वलनम् —^{b}) K_5 B_{1-3} D (except $D_{1\,2}$) $G_{1\,5}$ $M_{1\,2\,4\,5}$ उपगम्य (for उपा°) K_3 B_5 Dn_1 $D_{2\,4\,5\,8}$ S रणव्रतं, D_1 रणे द्रुत, $D_{6\,7}$ रणवृत (for रणे व्रतम्) —^{c}) T G_3 रणे, $G_{1\,2\,5}$ M ततश् (for तदा) — B_4 om 27^{d} —^{d}) D_8 प्रतिज्ञाश्च (hypermetric) T $G_{2\,4\,5}$ दृढनिश्चया

28 $Ś_2$ missing (of v l. 19) —^{a}) D_1 शृणुतां (for शृण्वता) Dn_1 -भूपानाम् (for भूतानाम्) —^{b}) K_1 वाचा; D_2 वच, D_5 वाचं (for वाच) K_1 स भाषिरे; K_2 स मेनिरे, K_5 स सर्वश°, B D_{c1} D_8 बभाषिरे, Dn_1 समीरिता°, Dn_2 Cd शशंसिरे, $D_{1\,2\,5}$ समीरिर, $D_{4\,8}$ समीदिरे, D_7 समीरिरे, Cdp भवार्थेन (for स मेनिरे) S अ(G_1 M इ)त्युच्चैर्वाक्य (M °च)मीरयन् (G_4 °यत्) —^{c}) K_3 सर्वै, K_5 Dn_2 $D_{1\,4\,7\,8}$ Ca धृता; B_{1-4} धृतां, B_5 दृढां; D_{c1} धृतां; Dn_1 प्रीता, $D_{2\,5}$ वृता; D_8 स्मृता, D_6 दृढ, Cd धृता (for धृत्वा) S धृत्वा(M °त्वा)र्जुनवधे शूरा —^{d}) D_1 प्रतिज्ञाश् S अथ (for चापि). K_5 $D_{2\,5}$ च प्रचक्रिरे (for चापि च°)

29 $Ś_2$ missing (of v l. 19) K_4 om 29^{ab}.

पानपस्य च ये लोका गुरुदाररतस्य च ॥ २९
ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिण्डापहारिणः ।
शरणागतं च त्यजतो याचमानं तथा घ्नतः ॥ ३०
अगारदाहिनां ये च ये च गां निघ्नतामपि ।
अपचारिणां च ये लोका ये च ब्रह्मद्विषामपि ॥ ३१
जाया च ऋतुकाले वै ये मोहादभिगच्छताम् ।
श्राद्धसंगतिकानां च ये चाप्यात्मापहारिणाम् ॥ ३२
न्यासापहारिणां ये च श्रुतं नाशयतां च ये ।
कोपेन युध्यमानाना ये च नीचानुमारिणाम् ॥ ३३
नास्तिकाना च ये लोका येऽग्निहोत्रापितृत्यजाम् ।
तानाप्नुयामहे लोकान्ये च पापकृतामपि ॥ ३४
यद्यहत्वा वयं युद्धे निवर्तेम धनंजयम् । C. 7 707 B 7 17 35 K 7 17 36

—^{a}) D4 7 यो (for ये) K1 वृतिना, K3 B4 5 D2 [अ]व्रतिना; K5 B1-3 Dc1 Dn D2 6 8 [अ]नृतिनां, D4 7 [अ]कृतिनां (for [अ]नृताना) S अनृतस्य च ये लोका —^{b}) B2 वै च, D5 च स्युर्, S लोका (for चैव) Dn1 ब्रह्मवातिन; M3 घातिन (for °घातिनाम्) —^{c}) K1 मद्यपानां, B Dc1 Dn1 D2 3 5 7 मद्यरस्य, D1 पाननस्य (sic), G2 सुरापस्य, Cd पान° (as in text) —D4 om (hapl) 29^{d}–31^{c} —^{d}) M4 गतस्य (for -रतस्य) D3 वा (for च)

30 Ś2 missing (cf. v l 19) D4 om 30 (cf v l 29) —^{a}) K1 ब्रह्मस्व हारिणश्चैव, B1 D7 ब्रह्मस्वाहा°, B2 (also as in text) 4 Dc1 Dn2 S °हारिणा(G3-5 °ण)श्चैव, D6 ब्रह्मत्वहारिणा चैव —^{b}) E1 Dc1 Dn2 D5 6 G1 5 M पिंडापहारिणा; G3 4 °लापिनां (for °पहारिण) T रयापिंडाप्रलापिनां, Ca d as in text —^{c}) Hypermetric B3 शरणागतांश्च (for °गत) B Dc1 D2 6 S च त्यजता, D5 त्यजता च (for च त्यजतो) —^{d}) Dn2 D6 याचमानास्; Cd °मान (as in text) B (except B1) Dc1 तथा घ्नता, Dn1 D2 7 8 च निघ्नत° (D2 °ता), D5 च ये घ्नतां (for तथा घ्नत) T G2 3 5 याचमानाभिवातिनां, G1 M याचमाननिवातिना, G4 यचमाभिवातिना (sic)

31 Ś2 missing (cf v l 19) D4 om 31^{abc} (cf v l. 29) D2 5 om 31^{ab} —^{a}) Dn2 D1 3 6-8 आगार, G4 मूतार- (for अगार) Ś1 K1 4 5 D1 दाहिनो, K3 दायिनो (for -दाहिना) B D2 G4 चैव, T G3 5 चापि (for ये च) —^{b}) K1 lacuna, B1 लोका च (hypermetric), D3 वै (for च) K3 गां निघ्नतस्, K4 D1 स्त्रीघातिनाम्, Dn1 D3 गा निघ्नताम् (for गा निघ्नताम्) Ś1 K1 3 तथा, D2 तदा (for अपि) —B1 om. 31^{cd} —^{c}) K5 अपवादिना; B1 5 Dn2 D5 °कारिणां, D3 °वारिणा, S अति(G1 M °भि) चारिणा (for अप°) Ca d cite अपकारिण° Ś1 K1 2 लोका ये (by transp), Dc1 लोकाश्च D6 अपचारीणीनां लोका (sic) —^{d}) Ś1 om. ये

32 Ś2 missing (cf. v l 19) D5 om (hapl) 32–34 —^{a}) K4 भार्यां च, K5 जायाया, B Dc1 Dn2 स्वजायां, D1 3 6 स्वभार्यां, D2 जाया वा (for जायां च) K2 ऋतुदाने वै, K5 B3-5 Dn D2-4 6-8 °कालेषु, B1 Dc1 कालेपि, B2 °काले च (for °काले वै) S भार्यां चाप्यृतुकालेषु (G1 M1 2 ले तु) —^{b}) B3 D2 मोहाद्वै (for ये मोहाद्) K5 B (except B3) नाभिगच्छता, Dn1 D4 7 8 नोप° (for अभि°) K4 Dn2 D1 2 6 यो मोहाच्छाभि(D1 6 धि)गच्छति, Dc1 मोहाद्वै नानुगच्छतां, S ये लोका (G3 °को) नाभिगच्छता —^{c}) K2 श्रद्धा, Dn2 श्राद्धे; D4 7 8 श्राद्ध, Ca श्राद्ध (as in text) D3 -मैथुनिकानां, D6 -सगतकानां, Ca -सङ्गतिकाना Cd सगतिकाना (as in text) B Dc1 Dn1 ये (for च) G2 श्राद्धसत्यागिनां चापि —^{d}) K3 स्वात्मा, Dn D3 वात्मा (for [अ]प्यात्मा)

33 Ś2 missing (cf v l 19) D5 om. 33 (cf v l. 32) S transp 33^{ab} and 33^{cd} —^{a}) K3 3 5 D2 चैव, G2 चापि (for ये च) —^{b}) Dn2 D6 श्रुतिं, Cd सुत, Ca श्रुत (as in text) K5 नाश*तां, D4 न्यापवती (for नाशयता) Ś1 K2 3 श्रुतेनुशयतां च ये —K2 om 33^{cd} —^{c}) D2 क्लीबेण T G1 3 M सांत्वयमानानां, G2 सांत्व°, G4 साध्य, G5 निंद्य° (for युध्य) —^{d}) B1 2 D3 S Cv ये च दी(T G3 ही)नानुमारिणा, B2 (marg) 3 5 ये च दीनापहारिणा, B4 ये च दीनाभ्रहारिणां, D4 7 ये च नीचानुचारिणा

34 Ś2 missing (cf v l 19) D5 om 34 (cf v l 32) —^{b}) K4 D1 4 6-8 येग्निहोत्र, K5 Dn1 अग्निहोत्र; B Dc1 Dn2 D2 3 S येग्निमातृ (for येऽग्निहोत्रा-) K5 परित्यजां (for पितृ) —After 34^{ab}, S Cv ins

127* मत्यमाक्रमतां ये च प्रत्याहित्य प्रमेहताम् ।

[T G2 3 सत्यन् (for मत्यम्) T G2 प्रमेहिना, G3 4 °हिता (for हताम्) Cv प्रत्यहित्य प्रमेहताम् (as above)]

35 Ś2 missing (cf v l 19). —^{a}) S निवर्तेम

ततोऽन्योन्येन ते सेने समाजग्मतुरोजसा । गङ्गासरय्वोर्वेगेन प्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

१७

संजय उवाच ।
ततः संशप्तका राजन्समे देशे व्यवस्थिताः ।
व्यूह्यानीकं रथैरेव चन्द्रार्धाख्यं मुदान्विताः ॥ १
ते किरीटिनमायान्तं दृष्ट्वा हर्षेण मारिष ।
उदक्रोशन्नरव्याघ्राः शब्देन महता तदा ॥ २
स शब्दः प्रदिशः सर्वा दिशः खं च समावृणोत् ।
आवृतत्वाच्च लोकस्य नासीत्तत्र प्रतिस्वनः ॥ ३
अतीव संप्रहृष्टांस्तानुपलभ्य धनंजयः ।
किंचिदभ्युत्स्मयन्कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४
पश्यैतान्देवकीमातर्मुमूर्षूनद्य संयुगे ।
भ्रातृंस्त्रैगर्तकानेवं रोदितव्ये प्रहर्षितान् ॥ ५
अथ वा हर्षकालोऽयं त्रैगर्तानामसंशयम् ।

— ^{c}) K2 4 5 B1-5 Dn D1-3 G1 2 M सरय्वौ, D6 (marg) -सरोय्वो, G5 -सरयुवोर् (hypermetric) (for सरय्वोर्) — ^{d}) D5 7 प्रावृषीवाल्वणोदके

Colophon Ś1 missing — *Sub-parvan* G5 संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 D1 द्वितीययुद्धदिवसे, K2 द्वितीयदिवसे, G1 M1 2 द्वितीये हनि — *Adhy name* K5 Dn1 त्रैगर्तप्रतिज्ञाया (Dn1 °र्यां) अर्जुननिर्या(Dn1 °प्रया)ण; D2 5 त्रिगर्तप्रतिज्ञा (D2 °ज्ञायां) अर्जुननिर्याण, D6 संशप्तकयुद्ध; G1 M1 2 संशप्तकप्रतिज्ञा G5 धनंजययान — *Adhy no* (figures, words or both) K2 3 B1 Dn1 D1 2 3 T G1 2-5 M 16 (as in text), G3 17 — *Śloka no* Dc1 48, Dn1 49

17

1 Ś1 is missing up to प्रदिश (in 3^{a}) (cf v 1 7 16 19) — ^{a}) K1 4 5 B1 2 Dc1 Dn D2-5 6 7 संसप्तका, D5 संसप्तकान् (for संशप्तका) — ^{b}) Dn1 D2 5 समा(Dn1 °म)दाय (for समे देशे) — ^{c}) D2 व्यूहौनिक (sic), D5 व्यूह्यलीक, S व्यूढा G5 ह्या)नीकै (for व्यूह्यानीकं) K4 5 Dn D3 5 रणायैव, Dc1 (before corr) रथेनैव (for रथैरेव) K1-3 D1 व्यूहा(D1 °ह) नीक रणा(K2 °या)यैव, D3 6-8 व्यूह कृत्वा (D6 व्यूह्यानीत्वा) रणे चैव — ^{d}) Ś1 चक्रुराख्या; K1 4 चक्रुव्याख्य (K4 °ख्या), K2 चक्रुर्व्यूम, K3 चक्रुर्त्रर्या, K5 Dn2 D2 3 5 चन्द्राकार, Dn1 चन्द्रार्काभ, D1 चक्रुर्व्याख्या, D4 चन्द्रादरि, D7 चन्द्राद्दरिख (hypermetric), S चन्द्रार्धा(T1 G2 °र्था)ख्यैर् (for चन्द्रार्धाख्य) Ś1 K2 3 5 B1 D (except D1) T G2-5 मुदा युता (for मुदान्विता)

2 Ś1 missing (cf v 1 1) — ^{b}) D6 हर्षात्तु (for हर्षेण) Dn2 माधव (for मारिष) — After 2^{ab}, S ins

132* अतीव संप्रहृष्टास्ते ह्युपलक्ष्य धनंजयम् ।

[G4 5 [s]पि (for हि)]

— ^{d}) S शब्दे(G2 नादे)नापूरयन्दिशः

3 Ś1 is missing up to प्रदिशः (cf v 1 1) — ^{a}) K1 शब्दा, Dn2 T G2-5 दिशः (for शब्दः) B5 प्राज्ञः (for प्रदिशः) — ^{b}) S नभ(G1 M दिशः)श्चैव (for दिशः खं च) B3 तदावृणोत् (for समा°) — ^{c}) D7 आवृत्तत्वाच् — ^{d}) S महानासीत् (for नासीत्तत्र) K5 प्रतिनिःस्वन (hypermetric)

4 ^{a}) N (except Ś K1 D5 7) सोतीव (for अतीव) K1 सं*हृष्टास् (for संप्रहृ°) — ^{b}) D3 4 उपालभ्य, S ज्ञात्वा तत्र (for उपलभ्य) — ^{c}) M3-5 अप्युत्स्मयन् (for अभ्यु°)

5 Before 5, S (except G1 M1 2) ins अर्जुन — ^{a}) Dc1 D5 पश्यतः; D6 S पश्येमान् (D6 G5 °मां, G2 °तान्) (for पश्यैतान्) D1 7 8 S देवकीपुत्र (for °मातर्) — ^{b}) D5 7 मुमूर्षुम् Dn1 चैव (for अद्य). — After 5^{ab}, G2 ins 133* — ^{c}) Dn1 D1 6 8 त्रिगर्तकान् (for त्रैग°) K1 5 Dc1 Dn D3 4 6 8 एव, D7 एव च (hypermetric), S एतान् (for एवं). D5

कुनरैर्दुरवापान्हि लोकान्प्राप्स्यन्त्यनुत्तमान् ॥ ६
एवमुक्त्वा महाबाहुर्हृषीकेशं ततोऽर्जुनः ।
आससाद रणे व्यूढां त्रैगर्तानामनीकिनीम् ॥ ७
स देवदत्तमादाय शङ्खं हेमपरिष्कृतम् ।
दध्मौ वेगेन महता फल्गुनः पूरयन्दिशः ॥ ८
तेन शब्देन वित्रस्ता संशप्तकवरूथिनी ।
निश्चेष्टावस्थिता संख्ये अश्मसारमयी यथा ॥ ९
वाहास्तेषां विवृत्ताक्षाः स्तब्धकर्णशिरोधराः ।
विष्टब्धचरणा मूत्रं रुधिरं च प्रसुस्रुवुः ॥ १०
उपलभ्य च ते संज्ञामवस्थाप्य च वाहिनीम् ।
युगपत्पाण्डुपुत्राय चिक्षिपुः कङ्कपत्रिणः ॥ ११
तान्यर्जुनः सहस्राणि दश पञ्चैव चाशुगैः । C 7 713 B 7 18 12 K 7 18 14

आद्रवस्त्रिगर्तानेव च — [d]) Ś रोषितन्ये (for रोद्रि°) S प्रहृष्य(M3 °ष्ट)त° (for प्रहर्षितान्)

6 [b]) B (except B1) D5 त्रिगर्तानाम् (for त्रैग°) Ś1 K1. 4 B1 D1 M3 समदाय, K5 Dn1 D6 T G न संदाय°, D4. 7. 8 सजायत (for असशयम्) — [c]) K1 D1 शकुनैर्, T G3. 4 ये नरैर् (for कुनरैर्) Dn2 D3 कुपुरुषैर्दुरापान्हि, D4 कुनटैर्दुरवापान्हि, D5 कुरवैर्दुरवापा हि, D8 पुनरन्यैर्दुरापान्हि — [d]) K1 D5 प्राप्स्यति S सयुगे (for [अ]नुत्तमान्) — T G1. 3-5 M ins after 6 G2 after 5[ab]

133* मया हता हि सग्रामे लोकान्प्राप्स्यन्ति पुष्कलान् ।

[T न या (for मया) G4 हता, G5 हतान् (for हता) G3 प्राप्स्यति G2 सयुगे (for पुष्कलान्)]

7 Before 7, T G2 ins सजय — [a]) Dc1 D2. 4. 6-8 महाबाहु, D5 °बाहो, T G3 तत पार्थो, G1. 2. 4. 5 M हृषीकेशं (for महाबाहुर्) — [b]) G1. 2. 4. 5 M महाबाहुस् (for हृषीकेश) K1 धनजय (for ततोऽर्जुन) T G3 वासुदेव महाबल — [c]) S ततो (for रणे) Ś K2. 4 D1 वीरस्, K1 वीरास्, Dn1 D5. 6 व्यूहं, D8 व्यूढांस् (for व्यूढां) — [d]) S1 K3. 5 B Dc1 Dn D2. 5. 6 G2 त्रिगर्तानाम् (for त्रैग°) Ś1 K1. 2 पताकिनीं, Dn1 वरूथिनीं (for अनीकिनीम्)

8 [a]) Dc1 Dn1 आज्ञाय (for आदाय) — [b]) K1. 4. 5 D (except D5. 6) -परिस्कृत (for °ष्कृतम्) — [c]) D7 om दध्मौ B3 (marg, orig as in text) घोषेण (for वेगेन) — Ś K1-3 om (hapl.) 8[d]-9[a] — [d]) K4 B1. 5 D1 G1. 2 M घोषेण; B2-4 Dc1 Dn D2-8 फाल्गुन°, T G4 घोरेण (for फल्गुन) D1 दिश (for दिशः) G3 घोरेणापूरयन्दिशं

9 Ś K1-3 om 9[a] (cf v 1 8) — [a]) K5 B2. 3. 5 D (except Dn2 D1. 8) महता, G4 वित्रासं (for वित्रस्ता) — [b]) K4 B1-3 D (except D1) ससप्तक-; K5 समसप्तक- (hypermetric) (for संशप्तक) — [c]) B5 विचेष्टा, D. निचेष्टा Dn1 D4. 8 [अ]चिष्ठिता, D7 G1 M [अ]विष्ठिता (M3 °त), T G2-4 [अ]विस्थिता, G5 [अ]निश्रिता) (for [अ]वस्थिता) G1. 5 M सख्ये Ś1 K1. 2 निश्चेष्टका स्थिता सख्ये — [d]) Ś K (except K2) B Dc1 Dn D1. 2. 6-8 G2 ह्यश्म (for अश्म) M3 तथा (for यथा) D1 ह्यश्मसारमयाप्यथ — After 9, S ins

134* सा सेना भरतश्रेष्ठ निश्चेष्टा शुशुभे तदा ।
चित्रपट्टे यथा न्यस्ता कुशलैः शिल्पिभिर्नरैः ।
स्वनेन तेन सैन्यानां दिवमावृण्वता तदा ।
सस्वना पृथिवी सर्वा तथैव च महोदधिः ।
व्यूढानीकैस्तु तैः सर्वैः पृथिव्यां समरार्णवे । [5]
स्वनेन सर्वसैन्यानां कर्णास्तु बधिरीकृताः ।

[(L 2) G5 चित्रे पटे यदा न्यस्ता (for the prior half) — (L 3) G3 सैन्यानि (for सैन्यानां) M2 आवृण्वते, M3 °ण्वता (for °ण्वता) — G1 M1-4 om line 4 T G2-5 om. line 5 — (L 6) G1 स्वनैस्तु (for स्वनेन) M3-5 भूताना (for -सैन्याना)]

10 [a]) D8 निवृत्ताक्षा (for विवृ°) — [b]) Ś K (except K3) Dn2 D1. 2. 5 G5 M1. 2 त्रस्तकर्ण, B2 (marg as in text) अस्तकर्ण, Dn1 ध्वस्तकर्ण, G1 सस्त°, M3-5 ततस्तब्ध (for स्तब्धकर्ण) — [c]) Dc1 विश्रब्ध, D2. 5 विध्वस्त (for विष्टब्ध-) Ś1 चरणौ K1 पूर्व (for मूत्र) D4. 7. 8 विशुश्रुवु (D4 विपू*वू) रणे मूत्र — [d]) Ś2 G1 M पुरीष (for रुधिरं) Ś2 विसस्रवु, K1 प्रसस्रवु, K4. 5 Dn2 D5 प्रसुश्रुवु; Dn1 D3. 4. 6-8 प्रशुश्रुवु, D1 प्रसस्रुवु (for प्रसु°) — After 10, S ins

135* ततो व्युपारमच्छब्दः प्रहृष्टास्ते ततोऽभवन् ।

[T G3. 4 ततोप्युपारमत; G5 °प्युपाहरत (for °व्युपारमत). G2 ततोभवत]

11 [a]) D3 उपालभ्य (for उप°) B1. 4 D1. 4 T G2-5 तत; G1 M तु ते (for च ते) — [b]) S पर्य-

अनागतान्येव शरैश्चिच्छेदाशुपराक्रमः ॥ १२
ततोऽर्जुनं शितैर्बाणैर्दशभिर्दशभिः पुनः ।
प्रत्यविध्यंस्ततः पार्थस्तानविध्यत्रिभिस्त्रिभिः ॥ १३
एकैकस्तु ततः पार्थं राजन्विव्याध पञ्चभिः ।
स च तान्प्रतिविव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमी ॥१४
भूय एव तु संरब्धास्तेऽर्जुनं सहकेशवम् ।
आपूरयञ्शरैस्तीक्ष्णैस्तटाकमिव वृष्टिभिः ॥ १५
ततः शरसहस्राणि प्रापतन्नर्जुनं प्रति ।
भ्रमराणामिव व्राताः फुल्लद्रुमगणे वने ॥ १६
ततः सुबाहुस्त्रिंशद्भिरद्रिसारमयैर्दृढैः ।
अविध्यदिषुभिर्गाढं किरीटे सव्यसाचिनम् ॥ १७
तैः किरीटी किरीटस्थैर्हेमपुङ्खैरजिह्मगैः ।
शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ १८
हस्तावापं सुबाहोस्तु भल्लेन युधि पाण्डवः ।
चिच्छेद तं चैव पुनः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १९
ततः सुशर्मा दशभिः सुरथश्च किरीटिनम् ।

वस्थाप्य (for अवस्थाप्य च) — c) D5 पाडुपुत्रस्य (for °पुत्राय) — d) K1 -पत्रिभि° (for पत्रिण)

12 a) D4 7 8 G1 M तानर्जुन, T G2-5 ततोर्जुन° (for तान्यर्जुन) — b) K3 Dc1 D1 पचभिश्च; Dn1 पचैव, M3 4 पच च; M5 पंचापि (for पञ्चैव) S चाशुगान् (for चाशुगे) — c) S अनागतानेव (for °तान्येव) Ś2 शिरश्च, K1 शतैश्च; Dn1 तदा (for शरैश्च) — d) B3 छित्वा च (for चिच्छेद्) Ś K (except K4) Dc1 D1 2 -पराक्रमी, D5 °क्रमै°, Cd पराक्रमः (as in text)

13 a) B5 ते चार्जुन, T G3 4 ततोर्जुन (for ततोऽर्जुनं) K4 D4 7 8 सितैर्बाणैर् K5 D5 शतैर्बाणैर्, T G2-5 शरव्रातैर् (for शितैर्बाणैर्). B3 (marg) Dc1 तेर्जुनं निशितैर्बाणैर् — b) B4 om दशभि — c) K5 D2 तदाविध्यस्, Dn1 प्रत्य°; D1 प्राविध्यत, D5 तदाविध्यन्, T G3 4 प्रत्यविध्यत्, G2 प्रत्यविध्य (for °विध्यस्) K5 D3 तदा (for ततः) — G1 om 13c. — d) D8 M8 आविध्यत् (for अवि°)

14 a) D6 च (for तु) Ś K1-3 तदा (for तत°) M1 2 पार्थं (for पार्थं) — b) S (except G4) पुनर् (for राजन्) — Ś K1-3 om 14c-15b — c) T G2-5 अपि (for प्रति)

15 Ś K1-3 om. 15ab (cf v. l. 14) — a) Dn1 हि, D6 सु (for तु). K4 B1 Dn2 D1 8 M3-5 सक्रुद्धास्, Dc1 सरब्धास् (for °ब्धास्) — b) Dn1 अर्जुन, D1 स्वर्जुन (for तेऽर्जुनं) D4, 7 केशव (for केशवम्). — c) Ś K1 3 Dn2 D8 अपूरयन्, D4 7 8 आधूर° (for आपूर°) Dn2 D8 G1 M तूर्णं (for तीक्ष्णैस्) — d) Ś1 G3, 4 तडाकम्; K1 4 5 B Dn D1 3 5 G2 तडागम्; D4 7 8 मैनाकम्; G1 M2 तटाकैर् (for °कम्)

16 a) T G3 शत (for शर). — b) Ś1 प्रपतन्, D6 प्रपयन्, D7 प्राप्तवन् (for प्रापतन्). B3 4 Dc1 समासान्यर्जुनं प्रति, S प्रपतत्य° — c) K1 घ्रात°; D4 घातात्, Cd व्राता (as in text) — d) D1 T2 G3-5 M4 फुल्ल; M1 2 फुल्लान् Ś K1-3 द्रुमवने; K4 D1 पद्म गणे, B2 3 Dc1 D2 -द्रुमगण, D4 7 °शते, D8 °शतैर्; S °गणान् (for °गणे) K5 वने गणे; D2 -गणे वृते, D8 वनांतरे (for गणे वने) K4 वृते (for वने)

17 a) Ś1 स्व (for सु) T G2-5 तु शरैर्, G1 M दशभिर् (for त्रिंशद्भिर्). — b) Ś1 वज्र, K1 रौद्र (for अद्रि) — c) Dc1 प्राविध्यद् (for अवि°). D4 7 8 पत्रिभिर् (for इषुभिर्) S अविध्यद्दशभिर्बाणै (G1 M °भिश्चान्यै) — d) Ś1 D6 किरीट (for किरीटे). Ś1 D6 S सव्यसाचिन°

18 a) G5 तत (hypermetric) (for तै) Ś वि पक्त°; Ś1 (before corr) K2 3 विमुक्त, K1 वि मुक्ता°, K4 5 Dn2 D1-3 5-8 विपक्तै; Dn1 विव्यक्तैः (for किरीटी) — b) S रुक्म (for हेम) — c) Ś K2 3 D8 शातकौंभ, K1 शांतकौंभ, D5 शांतकुभ; D7 शौतकौंभ (for शातकुम्भ) Dn2 शातकुभामिवा पीडो, Cd शातकुभमयापीते — d) Ś1 K1 3 4 ईश, K8 B1 Dn2 D1 4 सूर्ये, G3 5 धूप (for यूप) Ś K1 3 इवोच्छ्रितै, K4 Dn1 D1 4 इवोत्थित (D2 °तै) (for °च्छ्रित°)

19 a) Dn1 D5 5 6 8 हस्ताघापं. Dn1 D1 5 7 8 च (for तु) — b) Dn1 तु स (for युधि). S स तु भल्लेन पांडव. — c) K4 Dn2 विच्छेद् (for चिच्छेद) — d) K4 5 Dn1 इवाकिरन् (K4 °त्), D4 6 G4 अवा किरन् (for °किरत्)

20 b) Dn1 D2 G1 M3 4 सुरथस्तु, D4 7 सरथश्च (for सुरथश्च) G4 किरीटिन (for °टिनम्) — c) Ś K1-3 D5 सुशर्मा; K4 5 D1 सुवर्मा, Dn2 D2 4.

सुधर्मा सुधनुश्चैव सुबाहुश्च समर्पयन् ॥ २०
तांस्तु सर्वान्पृथग्बाणैर्वानरप्रवरध्वजः ।
प्रत्यविध्यद्ध्वजांश्चैषां भल्लैश्चिच्छेद काञ्चनान् ॥ २१
सुधन्वनो धनुश्छित्त्वा हयान्वै न्यवधीच्छरैः ।
अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ॥ २२
तस्मिंस्तु पतिते वीरे त्रस्तास्तस्य पदानुगाः ।
व्यद्रवन्त भयाद्भीता येन दौर्योधनं बलम् ॥ २३
ततो जघान संक्रुद्धो वासविस्ता महाचमूम् ।
शरजालैरविच्छिन्नैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ॥ २४
ततो भग्ने बले तस्मिन्विप्रयाते समन्ततः ।
सव्यसाचिनि संक्रुद्धे त्रैगर्तान्भयमाविशत् ॥ २५
ते वध्यमानाः पार्थेन शरैः संनतपर्वभिः ।
अमुह्यंस्तत्र तत्रैव त्रस्ता मृगगणा इव ॥ २६
ततस्त्रिगर्तराट् क्रुद्धस्तानुवाच महारथान् ।
अलं द्रुतेन वः शूरा न भयं कर्तुमर्हथ ॥ २७
शप्त्वा तु शपथान्घोरान्सर्वसैन्यस्य पश्यतः । C 7 749 B 7 18 23 K 7 18 31

---

e–8 S (except M7 8) सुधन्वा (for सुधर्मा) D5 सुधनश्चैव, T G M1 2 च सुबाहुश्च, M4 सुबाहुश्चैव (for सुधनुश्चैव) — d) G1 M1 2 5 सुबाणश्च (for सुबाहुश्च) Ś1 K1 2 समा(K2 °म)र्दयन्, Ś2 K4 Dc1 D2. 5 समर्प(Ś2 K4 °र्द)यत्, K3 B Dn2 D1 2 M3 4 समार्पयन् (B2–4 °यन्), Dn1 समर्दयत्, D1 7 8 समाहित, D5 समर्ययन् (for °र्पयन्)

21 a) K5 B3 T G1 3 4 M4 5 च, D. तान् (for तु) D5 पृथक्चापौ (for पृथग्बाणैर्) — b) K1 Dn1 D2 6 वारयन् (for वानर) D2 6 प्लवगध्वज — c) K1 प्रत्यविध्यद्, D5 6 G3 °विध्य (for °विध्यद्) G3 ध्वज T G2 5 तेषां (for चैषां) — d) K1 कांचनात्; Dc1 सायकान्, Dc1 (before corr) कार्मुकान्; S वीर्यवान् (for काञ्चनान्)

22 D3 om 22 — a) K1 सुधन्विनो G5 ततश्छित्त्वा (for धनुश्छित्त्वा) — b) K3 न्यवधत, D1 7 8 व्यधमत, D5 विधमत् (for न्यवधीत्) K6 हयाश्च न्यवधच्छरैः, B Dc1 हयांश्चास्यावधीच्छरैः, Dn1 हयांश्चैवावधीच्छरैः, Dn2 D6 हयांस्तानवधीच्छरैः, S हयांश्च जनान्वा(G3 5 °च्छ)रैः — c) K4 अथास्य शिरस्त्राण — d) D2 4 6 7 अपातयत् (for °हरत्) — After 22, S ins.

136* जहार पार्थः सैन्येषु सहस्रे द्वे च योधिनाम् ।

[G1 M जघान (for जहार) G6 पर (for पार्थ) G5 देहिनां (for योधिनाम्)]

23 a) B1 4 5 Dn2 D2 S नि (for तु) — b) Dn1 ध्वस्तास् (for त्रस्तास्) K6 तत्र, D2 तस्थु, T G2–4 सर्वे (for तस्य) — After 23ab, S Cv ins.

137* भूयिष्ठं प्रतिरुद्धास्ते हतयोधैर्यशस्विन ।

[Cv ये (for ते), G6 हतयोधो (slo), Cv हतैर्योधा (for हतैर्योधैर्) G1 M1–4 महस्त्रश (for यशस्विन) M5 हयैर्यो*म*स्त्रश (for the post half)]

— c) K4 Dn2 D2 3 5 प्राद्रवत, Dn1 प्रद्रवत (for व्यद्रवन्त) B3 5 Dc1 रणाद् (for भयाद्) K1 भीताद् (for भीता) S विदुद्रुवुस्तदा योधा (G1 M भीता, G3 योधा) — d) K3 B1 5 Dc1 (by corr) T G1 3 4 M3–5 यत्र, G5 तेन (for येन)

24 a) Dc1 जवेन (for जघान) Ś2 सरब्धो, Dn1 कौंतेय (for संक्रुद्धो) — b) Dn1 सक्रुद्धस् (for वासविस्) — c) K5 अवच्छन्नैस्, D4 अवच्छिन्नैस् (for अवि°)

25 a) S बाणैर् (for भग्ने) — b) B Dc1 D1 G1 M विप्रलीने, T G2–5 प्रविलीने (for विप्रयाते) — d) G3 त्रिगर्तान् (for त्रैग°) S मृत्युर् (for भयम्)

26 a) D7 om ते S हन्यमाना (for वध्य°) — c) B1 3 5 Dc1 व्यभ्रमस्, Dn2 D3 6 व्यमुह्यस्, D4 मुमुहुस्, D5 आमुह्यंस् (for अमुह्यस्) S मुहुर्मुहुस्तत्रस्ता (G5 °स्तत्र तत्रा) — d) T G4 M सिंहान्, G1–2 5 सिंह (for त्रस्ता) Dn2 D7 4 6 3 योषिन्म (Dn2 न्म)दवशा(Dn2 D2 °सा)दिव, D7 योषिन्मदवशादिव

27 a) Dn1 D2 4 5 7 8 ततस्त्रिगर्तं संक्रुद्धस्; D6 त्रिगर्तराज सक्रुद्धस् — c) K6 द्रवेन, D2 5 द्रवेण, T दूतेन; Cd द्रुतेन (as in text) D6 शूरा वो (by transp) Cv as in text — d) G5 मा (for न)

28 a) K6 B2–5 Dc1 Dn2 D1–5 7 8 G3 श्राव्याय, B1 कृत्वा च, Dn1 T G1 3–5 M शप्त्वा च; D5 उक्त्वा तु, D6 इष्ट्वाथ (for शप्त्वा तु) — c) Ś1 K1 नत्वा, K3 नुत्वा, D3 मत्वा (for गत्वा) Ś K1–3 Dn2 D4 7, 8 दुर्योधन (for दौर्यो°) Ś1 सव्ये, K1–3 सैन्ये (for सैन्य). — d) B3 नु; Dn1 D3 6 चा (for चै),

30 31 गत्वा दौर्योधनं सैन्यं किं वै वक्ष्यथ मुख्यगाः ॥ २८
नावहास्याः कथं लोके कर्मणानेन संयुगे ।
भवेम सहिताः सर्वे निवर्तध्वं यथाबलम् ॥ २९
एवमुक्तास्तु ते राजन्नुदक्रोशन्मुहुर्मुहुः ।
शङ्खांश्च दध्मिरे वीरा हर्षयन्तः परस्परम् ॥ ३०
ततस्ते संन्यवर्तन्त संशप्तकगणाः पुनः ।
नारायणाश्च गोपालाः कृत्वा मृत्युं निवर्तनम् ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

१८

संजय उवाच ।
दृष्ट्वा तु संनिवृत्तांस्तान्संशप्तकगणान्पुनः ।
वासुदेवं महात्मानमर्जुनः समभाषत ॥ १
चोदयाश्वान्हृषीकेश संशप्तकगणान्प्रति ।
नैते हास्यन्ति संग्रामं जीवन्त इति मे मतिः ॥ २
पश्य मेऽस्त्रबलं घोरं बाह्वोरिष्वसनस्य च ।
अद्यैतान्पातयिष्यामि क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ॥ ३
ततः कृष्णः स्मितं कृत्वा परिणन्द्य शिवेन तम् ।

Ś K_{1-4} D_1 नित्यश ; K_5 B D_{01} Dn D_{3-8} मुख्यश. (for मुख्यगाः)

29 ^{a}) S (except $M_{2,4}$) नापहास्या (for नाव°) —^{b}) K_5 तेन (for [अ]नेन). —^{c}) Dn_1 जयेन (for भवेम) K_8 भये समाहिता सर्वे. —^{d}) $Ś_1$ निवर्तेत, $Ś_2$ K_1 D_5 °र्तेत ; $K_{3,4,5}$ D_2 °र्तत ; D_4 °र्तामो, $D_{7,8}$ °र्तामो (for °र्तध्व) K_1 महाबल, D_6 $M_{4,5}$ महाबला , T G_2 M_{1-3} महारथा (for यथाबलम्).

30 ^{a}) K_5 $D_{5,6}$ S ततो (for तु ते) —^{b}) T $G_{3,4}$ विक्रोशंतो ; $G_{1,5}$ M उत्क्रोशतो (G_5 °ते) (for उदक्रोशन्) G_2 उत्क्रोशतस्ततस्तत —^{c}) D_{01} $D_{5,8}$ दधिरे (for दध्मिरे) S शंखान्प्रदध्मुस्ते वीरा —^{d}) Ś K_{1-3} पुनः पुनः (for परस्परम्).

31 ^{b}) K_4 $B_{1,2}$ D संसप्तक (for संशप्तक) —After 31^{ab}, G_4 reads 7 18 1^{cd} —^{c}) K_3 D_1 नारायणाच् (for °यणाश्) C_v d cite नारायणाश् (as in text) K_3 B D_{01} Dn_2 $D_{2,3,5,6}$ G_5 गोपाला. G_2 नादयाना दिश सर्वा ; C_v as in text —^{d}) $Ś_2$ K_5 D_1 G_2 कृत्वा मृत्यु , B D_{01} Dn_2 $D_{2,6}$ C_v मृत्यु कृत्वा (by transp) K_1 निवर्तिनं, C_v निवर्तनम् (as in text)

Colophon —*Sub-parvan* K_5 संशप्तकवध —*Day of Drona's Generalship* $Ś_2$ $K_{1,2}$ द्वितीयदिवसे, K_3 D_1 द्वितीययुद्धदिवसे. —*Adhy name* K_5 सुधन्ववध , $B_{1,2}$ D_{01} $D_{5,6}$ संसप्तकप्रतिज्ञा, Dn_1 संसप्तकभगे नीवर्तनसंसप्तकभगे निवर्तन ; D_3 संसप्तकयुद्ध , G_1 $M_{1,2}$ संशप्तकयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) $K_{3,8}$ $B_{1,2}$ Dn_1 $D_{7,8}$ S (except G_2) 17 (as in text), D_3 18 —*Śloka no* D_{01} Dn_1 31.

18

1 ^{a}) T G_{2-5} च (for तु). D_6 विनिवृत्तांस् (for संनिवृ°). K_5 Dn_1 D_5 संनिवृत्तास्तु तान्दृष्ट्वा —^{b}) K_4 D (except D_1) संसप्तक (for संशप्तक). T G_3 पुर (for पुन) —G_4 reads 1^{cd} after 7 17. 31^{ab} —^{d}) $B_{3,4}$ S प्रत्यभाषत (for सम°).

2 ^{a}) K_5 D_{01} D_{4-8} नोदयाश्वान् (for चोदया°). —^{b}) $K_{1,4}$ D (except $D_{2,6}$) संसप्तक (for संश°) —^{c}) Dn_1 $D_{4,7,8}$ नैते यास्यति संग्रामाज्

3 ^{a}) K_5 $D_{2,5}$ मे सुबल, B_3 शस्त्रबलं, D_{01} मेद्य बल ; S चास्त्र(G_3 °स्त्र)बल (for मेऽस्त्रबलं) S मह्य (for घोर) —^{b}) Dn_2 D_3 $G_{1,2}$ बाह्वोरिष्वासनस्य च ; D_6 T $G_{3,4}$ बाह्वोरिष्व° —^{c}) D_6 अद्यैनान् (for अद्यै तान्) K_5 वारयिष्यामि ; Dn_2 D_3 निहनि° ; $D_{7,8}$ घातयि° (for पातयि°) Dn_1 अथ हस्ये गणानेतान्, D_4 अद्यैव तान्घातयिष्यामि (hypermetric), T G $M_{1,2}$ अद्य द्रोको (G_3 °तो) गणानेतान्, M_{3-5} अद्य द्रोको रणे हन्यां —^{d}) T $G_{1-3,5}$ $M_{1,2}$ हन्यां ; G_4 हन्याद् ; M_{3-5} एतान् (for क्रुद्धो).

प्रावेशयत दुर्धर्षो यत्र यत्रैच्छदर्जुनः ॥ ४
वभ्राजे स रथोऽत्यर्थमुह्यमानो रणे तदा ।
उह्यमानमिवाकाशे विमानं पाण्डुरैर्हयैः ॥ ५
मण्डलानि ततश्चक्रे गतप्रत्यागतानि च ।
यथा शक्ररथो राजन्युद्धे देवासुरे पुरा ॥ ६
अथ नारायणाः क्रुद्धा विविधायुधपाणयः ।
छादयन्तः शरव्रातैः परिवव्रुर्धनंजयम् ॥ ७
अदृश्यं च मुहूर्तेन चक्रुस्ते भरतर्षभ ।
कृष्णेन सहितं युद्धे कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥ ८
क्रुद्धस्तु फल्गुनः संख्ये द्विगुणीकृतविक्रमः ।
गाण्डीवमुपसंमृज्य तूर्णं जग्राह संयुगे ॥ ९
बद्ध्वा च भ्रुकुटीं वक्त्रे क्रोधस्य प्रतिलक्षणम् ।
देवदत्तं महाशङ्खं पूरयामास पाण्डवः ॥ १०
अथास्त्रमरिसंघघ्नं त्वाष्ट्रमभ्यस्यदर्जुनः ।
ततो रूपसहस्राणि प्रादुरासन्पृथक्पृथक् ॥ ११
आत्मनः प्रतिरूपैस्तैर्नानारूपैर्विमोहिताः ।
अन्योन्यमर्जुनं मत्वा स्वमात्मानं च जघ्निरे ॥ १२
अयमर्जुनोऽयं गोविन्द इमौ यादवपाण्डवौ । C 7 765 B 7 19 13 K 7 19 13

4 [a]) B1 क्रुद्ध (for कृष्ण) Dn1 च त (for स्मित) D4 7 दृष्ट्वा (for कृत्वा) — [b]) K3 5 B1 D7 8 प्रतिनद्य, K1 परिनिद्य, B1 D7 8 परिनद्य, B3 Dc1 Dn2 D5 अभिनद्य, B2 5 अतिनद्य D1 परिवद्य (for परिणन्द्य) — For 4[ab], S subst

138* एवं मुवाच बीभत्सु केशव शत्रुवाहिनीम् ।

— [c]) Ś K1 4 दुर्धर्षं (for दुर्धर्षो) — [d]) D1 यत्रैव (for यत्रैच्छद्)

5 [a]) B3-5 Dn1 D7 8 वभ्राज, D2 भ्राजते, D6 विभ्राज (for वभ्राजे) D1 om स रथो K4 रथेत्यर्थम्, B1 Dn1 रथोत्यतम् D6 रथो राजन् (for रथोऽत्यर्थम्) Dc1 S स रथो भ्राजतेत्यर्थम् — [b]) Ś1 Dn1 D8 मुह्यमानो; Ś1 मुह्यमाने, D4 7 उह्यमाने, S (except M1 2 3) ऊह्यमानो (for उह्य°) T G2-5 महाहये, G1 M हयोत्तमै (for रणे तदा) — [c]) T G1-4 M8 ऊह्यमानम् — [d]) D5 पाडुर हयै, S पाडु(G1 2-5 M3 4 °ड)रैर्वने (for पाण्डुरैर्हयैः)

6 [c]) Dc1 D6 तथा (for यथा) K1 चक्ररथो (for शक्र°) — [d]) D4 7 8 कृद्धो (for युद्धे) Ś1 तदा (for पुरा)

7 [a]) D6 विद्धा (for क्रुद्धा) — [c]) In Ś1, the portion from शरव्रातै up to भार (in 7 19 5[b]) is lost on a missing folio

8 Ś1 missing (cf v 1 7) D8 om (hapl) 8. — [a]) B1 Dn1 D6 T G5 अदृश्य तं, G3 4 अदृश्यंत (for अदृश्य च) — [b]) D4 7 8 सं (for ते) Dc1 Dn1 भरतर्षभं

9 Ś1 missing (cf v 1 7) — [a]) Ś1 K (except K5) सक्रुद्ध, D1 अयुध्यत, D3 क्रुद्धश्च (for क्रुद्धस्तु) K2-5 B D G2 फल्गुन G1 4 5 M3-5 संख्ये, M1 2 मघे (for सख्ये) — [c]) K1, 2 D8 उपसमृज्य (D8 °स्य), K3 B Dc1 धनुरामृज्य, Dn2 D8 धनुराकृष्य, S अनुसमृज्य (for उप) — [d]) D5 तूण (for तूर्णं) Dn2 D8 सकुले (for सयुगे) S तूणी (G1 °र्णि, G5 °र्णी, M1 2 °र्णी) सस्पृश्य चाहवे

10 Ś1 missing (cf v 1 7) Ś1 K3 8 om 10[ab] — [a]) K4 D1 वभ्राम, K5 D5 ययाय; D6 बद्धा च, T G2 8 स बद्धा, G4 स कृत्वा; G6 सबद्धा (for बद्धा च) B1 D1 2 3 5 7 8 G5 भृकुटिं, B5 Dn2 भृकुटी (for भ्रुकुटीं) K1 Dn1 D4 7 चक्रे B5 युक्त (for वक्त्रे) Dc1 तथा च भ्रकुटी चक्र

11 Ś1 missing (cf v 1 7) — [a]) S (except G5) ततोऽस्त्रम् (for अथास्त्रम्) — [b]) Ś1 K1 2 5 D4 7 G1 M1 2 अभ्यमद् (for °स्यद्) — [c]) K1-3 भूप (for रूप-)

12 Ś1 missing (cf. v 1 7) — [a]) T G2 3 5 अर्जुन, G1 4 M अर्जुन (for आत्मन) K5 D2 5 प्रतिरूपैस्तु, Dn1 °रूपश्च, D4 7 8 °रूपस्थैर् (for °रूपै-स्तैर्) — [b]) D6 नानारूप- (for °रूपैर्) — [c]) B (except B1) D1 अन्योन्येनार्जुन — [d]) Ś1 K1-3 नि जघ्निरे, K4 विजघ्निरे (for च जघ्निरे) K6 Dn1 D2-8 स्वकीयाने(D5 नि)व जघ्नि(D- घ्नो)रे, S परस्परमथा घ्नत (G8 °ता, G5 M3 4 °त)

13 Ś1 missing (cf v 1 7) D6 om 13 — [a]) Hypermetric Dn1 अर्जुन (for अर्जुनोऽय) Dn2 D8 अर्जुनोयमय कृष्ण — [b]) K8 Dn2 D3 M1 2 इमौ पांडवयादवौ; D2 स्वय केशवपांडवौ, D4 7 8 इमौ

13 इति ब्रुवाणाः संमूढा जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ १३
मोहिताः परमास्त्रेण क्षयं जग्मुः परस्परम् ।
अशोभन्त रणे योधाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ १४
ततः शरसहस्राणि तैर्विमुक्तानि भस्मसात् ।
कृत्वा तदस्त्रं तान्वीराननयद्यमसादनम् ॥ १५
अथ प्रहस्य बीभत्सुर्ललित्थान्मालवानपि ।
माचेल्लकांस्त्रिगर्तांश्च यौधेयांश्चार्दयच्छरैः ॥ १६
ते वध्यमाना वीरेण क्षत्रियाः कालचोदिताः ।
व्यसृजञ्शरवर्षाणि पार्थे नानाविधानि च ॥ १७
ततो नैवार्जुनस्तत्र न रथो न च केशवः ।
प्रत्यदृश्यत घोरेण शरवर्षेण संवृतः ॥ १८
ततस्ते लब्धलक्ष्यत्वादन्योन्यमभिचुक्रुशुः ।

माधवपांडवौ — c) Ś1 K3 8 सपूर्णा; K4 D1 स्वात्मान, D4 ते मूढा (for समूढा) — d) M3 4 जघ्नन् (for जघ्नुर्) S अजसा (for आहवे) — After 13, S ins

139* अन्योन्य समरे जघ्नुस्तावका भरतर्षभ ।

[G2 अन्योन्यमनमा (for अन्योन्य समर)]

14 Ś2 missing (of v 1 7) — b) S पांडवेन महात्मना — After 14^{ab}, S ins

140* रुधिरोक्षितगात्रास्ते प्रेक्षमाणा परस्परम् ।

[M5 तु (for ते).]

— c) Dn1 D4 7 8 मूढा ; G1 M योधा (for योधा). — d) K3 किंशुका पुष्पिता इव; Dn1 किंशुका इव पुष्पिता — After 14, S ins

141* रुधिरोत्पीडमास्ते तु रुधिरेण समुक्षिता ।
चन्दनस्य रसेनेव व्यभ्राजन्त रणाजिरे ।
तत प्रहस्य बीभत्सुर्व्याक्षिपद्गाण्डिव भृशम् ।
न्यहनत्ताञ्शरैस्तीक्ष्णैस्तम सूर्य इवांशुभि ।
हतावशिष्टास्ते भूय परिवार्य धनजयम् । [5]
साश्वध्वजरथ चक्रुरदृश्य शरवृष्टिभि ।

[(L 1) G5 रुधिरोत्पीटमानास्ते, M4 5 °त्पीटिनस्ते तु (for the prior half) — (L 2) S (except G1 M1 2 5) रसैनेव G1 M महारथा (for रणाजिरे) — (L 3) G3. 4 प्रमथ (for प्रहस्य) — After the prior half of line 3, G1 M1 2 5 read 16^{bc}, for the first time, repeating it in its proper place, while M3 4 read 16^{bc} after the prior half of line 3. G1 3 4 M व्याक्षिपन् (for °क्षिपद्). G3 4 धनु (for भृशम्) — (L 4) G5 न्यहनस् (for न्यहनत्) G1 M दीप्तैस् (for तीक्ष्णैस्) — (L 6) G5 साथ (for साश्व)]

15 Ś2 missing (of v 1 7) — b) D8 om तै K4 B1 Dn2 D8 तैर्मुक्तानि च, S (except G2) विप्रमुक्तानि (for तैर्विमुक्तानि) — c) T G M1 2 ततस्तु; M3-5 विशस्त्रान् (for तदस्त्र). — d) K1-3 साधन (for सादनम्).

16 Ś2 missing (of v 1 7) — a) S (except G5) तत (for अथ) K1 प्रशस्य, Dn2 D3 6 क्रुद्धस्तु (for प्रहस्य). — G1 M1 2 5 read 16^{bc} for the first time after the prior half of line 3 of 141*, while M3 4 read 16^{bc} after the prior half of the same line — b) K3 8 B2-4 कलिंगान्, Dn2 लिलित्थान्; T G1 (both times) 3-5 M1 2 (last two both times) 3 4 5 (both times) लिलिं(G3 °ळिं)धान्; G2 सिलिंधान् (for ललित्थान्) Ś1 K2 D6 मानवानपि; B2-4 Do1 मालवाञ्शकान्; G1 (both times) 3 4 M1 2 (last two both times) 3 4 5 (both times) माळवानपि (for मालवानपि). — c) Ś1 साचेल्लकांस्, K1-3 सचेल(K1 2 °ल्ल)कांस्; B (except B2) Do1 Dn1 D2 5 मावेल्लकास्, Dn2 मालवांश्च, D1 4 7 8 मांचेल्लिकां(D1 °का)स्, D6 मेकलांश्च; T G2 4 5 मचिल्ल(G4 °ल्लि)कांस्; G1 M1 2 (all both times) 3 4 5 (both times) मच्छिल्लिकास्, G3 मचिल्लगास् (for माचेल्लकास्) — d) K3 4 Do1 T G2 3 M1 2 योधेयाश्च्, D4 योधयश्च्, D7 योधयेश्च् (for यौधेयांश्च्) K1 B2 D1 G3 चार्दयन् (for चार्दयत्) Dn1 D6 योधानाच्छादयच्छरै, Dn2 योधेयांस्थादयञ्छरै; D2 3 5 यो(D3 यौ)धेयाञ्छादया(D2 °य)ञ्छरै; G4 योधेयाश्चा**ञ्छरै

17 Ś2 missing (of v 1 7) G5 reads 17 twice — a) B (except B1) Do1 D1 S (G5 both times) हन्यमाना (for वध्य°). — b) B1 कालमोहिता; Dn1 D2 4-8 °नोदिता (for °चोदिता) — c) M3 5 असृजन् (for व्यसृजन्) B4 5 G5 (both times) -जालानि (for वर्षाणि) — d) Ś1 Dn2 D8 हृ, K4 D1 वै (for च). D2 पार्थे नानाविधे नृणां

18 Ś2 missing (of v 1 7) — a) S न च (for नैव) K1 तात (for तत्र). — b) B1 नैव, T G2-5 नापि (for न च) — c) B (except B4) Do1 D3 S प्रत्यदृश्यंत (for °दृश्यत). — d) B D3 S संवृता (for संवृत)

19 Ś2 missing (of. v 1. 7) — a) K3 4. 5 B D

हतौ कृष्णाविति प्रीता वासांस्यादुधुवुस्तदा ॥ १९
भेरीमृदङ्गशङ्खांश्च दध्मुर्वीराः सहस्रशः ।
सिंहनादरवांश्चोग्रांश्चक्रिरे तत्र मारिष ॥ २०
ततः प्रसिष्विदे कृष्णः खिन्नश्चार्जुनमब्रवीत् ।
क्वासि पार्थ न पश्ये त्वां कच्चिज्जीवसि शत्रुहन् ॥ २१
तस्य तं मानुषं भावं भावज्ञोऽऽज्ञाय पाण्डवः ।
वायव्यास्त्रेण तैरस्ता शरवृष्टिमपाहरत् ॥ २२
ततः संशप्तकव्रातान्साश्वद्विपरथायुधान् ।
उवाह भगवान्वायुः शुष्कपर्णचयानिव ॥ २३
उह्यमानास्तु ते राजन्बह्वशोभन्त वायुना ।
प्रडीनाः पक्षिणः काले वृक्षेभ्य इव मारिष ॥ २४
तांस्तथा व्याकुलीकृत्य त्वरमाणो धनंजयः ।
जघान निशितैर्बाणैः सहस्राणि शतानि च ॥ २५
शिरांसि भल्लैरहरद्बाहूनपि च सायुधान् ।
हस्तिहस्तोपमांश्चोरूञ्शरैरुर्व्यामपातयत् ॥ २६
पृष्ठच्छिन्नान्विचरणान्विमस्तिष्केक्षणाङ्गुलीन् ।

S -लक्षत्वाद् (for लक्ष्यत्वाद्) — b) K₃ इति, D₁ ₂ ₇ ₈ अति, M₁ अपि (for अभि) — Dn₂ reads 19cd twice — c) D₈ इमौ (for इति) Ś₁ K (except K₈) B₁ Dn₁ (both times) n₂ D₁₋₅ ₇ ₈ प्रीत्या; B₁ तदा (for प्रीता) — d) Ś₁ K₃ वासांश्च Ś₁ [आ]दुद्रुवुस्, K₃ D₂ [आ]दुदुहुस्. Ś₁ D₁ ₃ सह, K₅ B₁ Dc₁ Dn₁ (first time) n₂ D₃ ₄ ₆ च ह (for तदा) K₁ ₂ D₆ वासांस्या(K₁ °साश्च, K₂ °सास्या)- दुद्रुवु मह, K₄ D₅ वासांश्चाधुधुवु सह (D₅ °धुश्च ह); Dn₁ (second time) ननृतुस्ते मुद युयु; S शङ्खान्द ध्मुश्च वे तदा

20 Ś₁ missing (cf. v. l. 7) — a) Dn₂ S -शङ्- खांश्च (T₁ °ख्व्) (for शङ्खांश्च) K₁ ₄ D₁ भेरीमृ(K₁ °न्मृ)दङ्गान्शङ्खांश्च, K₃ भेरीन्मृदङ्गांश्च शङ्खान्, D₅ ₇ ₈ भेरीशङ्खमृदङ्गांश्च — b) S चक्रुर्वीरा प्रहृष्टवत् — c) K₆ Dn₂ D₃ ₅ ₆ ₈ [प]्रोच (for [उ]ग्रांश्च) — d) S प्रचक्रुम् (for चक्रिरे) Dn₂ चोग्रांस्तत्र हि मारिष

21 Ś₁ missing (cf. v. l. 7) — a) Ś₁ K₁₋₃ B (except B₁) Dc₁ Dn D₁ ₂ T G₁ ₃ M₁ ₂ प्रसिस्विदे, K₄ D₃₋₅ ₇ ₈ G₂ ₄ M₃₋₅ प्रमम्विदे, K₅ प्रशशिंदे, D₆ प्रपिपिदे, G₅ प्रशस्यते (for प्रसिष्विदे) Cd cites सिष्विदे — b) Dn₂ प्रस्विन्नो, D₃ ₆ स खिन्नो (for खिन्नश्च) — c) K₁ पश्येत्वां, B₁ ₃ ₄ पश्येय, S पश्यामि (for पश्ये त्वां) — d) K₁ कश्चिज्, D₆ कच्चिज् (for कच्चिज्) D₁ ₇ ₈ भारत (for शत्रुहन्)

22 Ś₁ missing (cf. v. l. 7) — a) Dn₁ D₁ ₇ ₈ T G₁ ₃ M तन् (for त) K₁ B₁ तस्य तच्चापितं श्रुत्वा, B₂ ₃ ₆ Dc₁ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा; G₄ तस्य तन्मानसगत — b) G₂ जीवज्ञो (for भावज्ञो) Ś₁ K₂₋₆ B₁ Dn D₁₋₈ आज्ञाय स (B₁ अवज्ञाय, Dn₁ त्वाज्ञायाथ, D₃ आश्रित्य स, D₄ ₇ ₈ समाज्ञाय) धनंजय; K₁ B₂₋₅ Dc₁ त्वरमाणो धनंजयः; G₃ भावयज्ञाय पांडव. — c) D₁ तरसा (for तैरस्ता) Cd cites अस्ता (as in text) G₄ वायव्यास्त्रे तानस्त्रान् (submetric) — d) T₂ G₂ ₅ शास्त्र (for शर) K₃ D₅ उपाहरत्, Dn₂ D₅ उवाह ता; G₁ M अपानुदत् (for °हरत्)

23 Ś₁ missing (cf. v. l. 7) — a) K₁ B₁ Dc₁ Dn₂ D₂ ₃ ₅ ₆ ₈ संसप्तक, Dn₁ समप्तक, D₄ ₇ त सप्तक (for संशप्तक-). K₄ D₁ गणान् (for व्रातान्) S संशप्तकगणव्रातान् — b) K₄ G₁ M साश्वध्वज; B₂₋₅ Dn₁ D₁ ₃ ₄ ₅ G₃ ₄ °द्वीप- (for °द्विप) G₂ ₅ रथा युधान् G₄ नरायुधान् (for -रथायुधान्) — d) Dn₂ D₂ वनानिव; D₄ ₇ G₃ -चयानि च; G₂ चयानिह (for -चयानिव).

24 Ś₁ missing (cf. v. l. 7) — a) K₄ उह्यमानास्. T G₂₋₅ गृह्यमाणास्, M₂₋₅ ऊह्यमानास् (for उह्य°) Dn₂ D₃ ₆ ततो (for तु ते) — b) Dc₁ Dn₁ D₆ बहु शोभत — c) K₁ उडीना, K₄ प्रोड्डीना, K₅ Dn₁ D₂ ₃ ₅ उड्डीना, B₂ ₄ Dc₁ D₄ ₆₋₈ S प्रलीना, D₁ प्रोड्डीना, Cv प्रडीनां, Ca d प्रडीना (as in text)

25 Ś₁ missing (cf. v. l. 7) — a) K₅ D₅ तदा, Dn₂ D₂ ₄ ततो, G₅ lacuna (for तथा)

26 Ś₁ missing (cf. v. l. 7) — a) Dc₁ Dn₂ D₂ G₂ ₄ अहरद् G₃ असरद् (for अह°) — c) D₂ ₅ ₇ ₈ G₁ M चोरून्, D₆ चैव (for चोरून्) — d) B₂ Dn₂ D₅ ₆ ₇ ₈ G₁ M क्षुरैर्, B₁ बाणैर् (for शरैर्) Dn₁ न्यपा- तयत् (for अपा°)

27 Ś₁ missing (cf. v. l. 7) — a) K₄ छिन्न पृष्ठान् (for पृष्ठच्छिन्नान्) D₃ बाहृष्टच्छिन्नचरणान् — b) K₂ ₃ ₅ Dn₂ विमस्ति(K₄ ₆ °स्त)केक्षणांगुलीन्; B₁, ₂ ₅ Dc₁ Dn₁ D₆ बाहुपृष्ठे(Dn₁ °पार्श्वे)क्षणाकुलान्; T G₃, ₄

27 31 नानाङ्गावयवैर्हीनांश्चकारारीन्धनंजयः ॥ २७
गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ।
शरैर्विशकलीकुर्वंश्चक्रे व्यश्वरथद्विपान् ॥ २८
मुण्डतालवनानीव तत्र तत्र चकाशिरे ।
छिन्नध्वजरथव्राताः केचित्केचित्क्वचित्क्वचित् ॥ २९
सोत्तरायुधिनो नागाः सपताकाङ्कुशायुधाः ।
पेतुः शक्राशनिहता द्रुमवन्त इवाचलाः ॥ ३०
चामरापीडकवचाः स्रस्तान्त्रनयनासवः ।
सारोहास्तुरगाः पेतुः पार्थबाणहताः क्षितौ ॥ ३१
विप्रविद्धासिनखराश्छिन्नवर्मर्ष्टिशक्तयः ।
पत्तयश्छिन्नवर्माणः कृपणं शेरते हताः ॥ ३२
तैर्हतैर्हन्यमानैश्च पतद्भिः पतितैरपि ।
भ्रमद्भिर्निष्टनद्भिश्च घोरमायोधनं बभौ ॥ ३३
रजश्च महदुद्भूतं शान्तं रुधिरवृष्टिभिः ।
मही चाप्यभवद्दुर्गा कबन्धशतसंकुला ॥ ३४
तद्बभौ रौद्रबीभत्सं बीभत्सोर्यानमाहवे ।
आक्रीड इव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये पशून् ॥ ३५
ते वध्यमानाः पार्थेन व्याकुलाश्वरथद्विपाः ।

विमस्तांत्रेक्षणागुली(G_8 °ळी)न्. G_5 विमस्तश्रेणांगुळीन् (sic) — ^{c}) D_6 वरांगावयवैर्हीनाश्च — ^{d}) D_5 [आ शु (for [अ]रीन्).

28 $Ś_2$ missing (cf v l 7) — ^{b}) Dn_1 विवि धान् (for विधिवत्). D_8 कृतितान्, D_7 ललितान् (for कल्पितान्) K_5 रवान्, M_{3-5} नवान् (for रथान्) —^{d}) G_5 चाश्व (for व्यश्व) S (except $G_{4.5}$) ध्वजान् (for द्विपान्). $D_{4, 7, 8}$ चक्रे व्य(D_8 °क्रैर्व्यं)श्वांस्ततस्तत.

29 $Ś_2$ missing (cf v. l 7) — ^{a}) D_4 मुद्धं; D_8 तुढ- (for मुण्ड-) — ^{b}) G_5 om. the second तत्र Some MSS चकासिरे — ^{c}) D_5 -रथध्वज- (for -ध्वजरथ-) B_4 D_2 G_4 छिन्ना रथध्वजव्राता. — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ तत्र केचित्, K_3 B D (except $D_{4, 7, 8}$) केचित्तत्र, T G_{2-5} केचिद्योधा (for केचित्केचित्) G_4 पृथक्पृथक् (for क्वचित्क्वचित्)

30 $Ś_2$ missing (cf v l 7) — ^{a}) B Dc_1 सातरा युधिनो, D_1 सोनरायु°; Ca सोत्तरासाधन, Cd °युधिन (for °युधिनो) G_2 दता (for नागा) Dn_1 सोत्तरीयवतो नागा, D_6 सांतरा रथिनो नागा — ^{b}) B_4 Dn_2 D_2 T G_{2-5} सपताकांकुशध्वजा, $D_{4, 7, 8}$ सपत्रा° (D_8 °त्रा) सांकुशायुधा° — ^{c}) Dn_2 D_8 शक्राशनि-हता पेतुर् — D_8 om (hapl) 30^d–31^e — ^{d}) D_6 यद्वद्द्रुमवत (hypermetric) (for द्रुमवन्त) G_2 सद्रुमा इव पर्वता°

31 $Ś_2$ missing (cf v l 7) D_8 om 31^{abc} (cf v l 30) — ^{a}) B (except B_1) Dc_1 $D_{4, 7, 8}$ S चामरापी(D_8 °पिं)डकधरा, D_5 °पिंडकवचा — ^{b}) $K_{1, 2}$ स्रस्तांत. K_{1-3} D_1 नयनात्मका (for नयनासव) Dc_1 D_5 ध्वस्तांत्रनयनासव°; D_6 सभ्रांतनयनासव.. — ^{d}) $M_{1, 2}$ पार्थबाणाहता क्षितौ.

32 $Ś_2$ missing (cf v l 7) — ^{a}) K_1 D_5 विप्र मिद्धासिनखराश्च. Dn_1 विप्रविद्धा°, D_2 विप्रवद्धासनवराश्च; D_6 विप्रविद्धासनशराश्च; S विप्रविद्धासिनाराचाश्च — ^{b}) Dn_2 D_8 छिन्नचर्मासि, $D_{4, 7, 8}$ M_5 °चर्मर्ष्टि, D_6 °घर्मर्ष्टि, T $G_{3, 4}$ °वर्मष्टि (for °वर्मर्ष्टि) — ^{c}) D_5 पातयन्क्षिव- (for पत्तयश्छिन्न) $Ś_1$ K_1 Dn D_8 चर्माण; $B_{1, 2}$ (marg) Dc_1 $D_{7, 8}$ मर्माण (for वर्माण°) — ^{d}) B Dc_1 $D_{2, 4, 6, 8}$ M_2 कृपणा (for कृपणं) $Ś_1$ $K_{1, 2}$ D_1 शिश्यिरे; $K_{4, 5}$ $D_{2, 4, 5, 7, 8}$ शिश्यिरे; Dn_1 शासिरे (for शेरते) Dn_2 D_8 कृपाणैर्निशितैर्हता°; G_5 शेरते बहवो हता°. — After 32, Dn_1 reads 35^{cd}

33 $Ś_2$ missing (cf. v l 7) — ^{a}) D_6 तु (for च). — ^{b}) K_5 Dn $D_{5, 6}$ महद्भि (for पतद्भि°) $D_{1, 2}$ पातितैर् (for पतितैर्) — ^{c}) T G $M_{1, 2}$ कूजद्भिर् (for भ्रमद्भिर्) $Ś_1$ K_{1-3} Dn_1 नि(K_1 Dn_1 नि)स्वनद्भिश्च; K_5 निप्पत; Dn_2 D_8 निश्वस°, D_7 निष्टनै° (for निष्टन°) M_{3-5} विकूजद्भिर्निष्टनद्भिर् — ^{d}) B Dc_1 क्रूरम् (for घोरम्) D_6 प्रति (for बभौ) S क्रूर विशसन बभौ Cd cites आयोधन (as in text)

34 $Ś_2$ missing (cf v l 7) — ^{a}) Dc_1 T_2 $G_{3, 4}$ सुमहद्भूत, D_6 T_1 G_2 सुमहद्भूत; G_1 M महदुद्भूत, G_5 सुसमुद्भूत (for महदुद्भूत) — ^{b}) S लोहित (for रुधिर) — ^{c}) Dn_1 रुद्रा, D_8 उग्रा (for दुर्गा) — ^{d}) S कश्मलायुत (for कबन्धशत)

35 $Ś_2$ missing (cf v l. 7) — ^{a}) B_1 om बीभत्स K_1 Dn_1 $D_{3, 7, 8}$ रौद्रयीभत्सुं — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1, 2}$ Dn $D_{2, 8}$ या(D_2 य)तमाहवे (for यान°) D_5 सांपातमहाहवे. Ca, d cite यान (as in text). — Dn_1 reads 35^{cd} after 32 — ^{c}) K_2 B Dc_1 D_1 S आक्रीडम्। Cd आक्रीड (as in text), K_5 एव (for इव).

तमेवाभिमुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितां गताः ॥ ३६
सा भूमिर्भरतश्रेष्ठ निहतैस्तैर्महारथैः ।
आस्तीर्णा संबभौ सर्वा प्रेतीभूतैः समन्ततः ॥ ३७
एतस्मिन्नन्तरे चैव प्रमत्ते सव्यसाचिनि ।
व्यूढानीकस्ततो द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३८
तं प्रत्यगृह्णंस्त्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
युधिष्ठिरं परीप्सन्तस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१९

संजय उवाच ।
परिणाम्य निशां तां तु भारद्वाजो महारथः ।
बहूक्त्वा च ततो राजन्राजानं च सुयोधनम् ॥ १
विधाय योगं पार्थेन संशप्तकगणैः सह ।
निष्क्रान्ते च रणात्पार्थे संशप्तकवधं प्रति ॥ २
व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पाण्डवानां महाचमूम् ।

C 7 794
B 7 .03
K 7 20 3

---

36 Ś2 missing (cf v 1 7) —b) D7 T G4 व्याकुलाश्च (for °लाश्च) —c) Dn2 D8 छिन्ना (for क्षीणा) —d) K5 D5 8 [आ]तिथ्यतां; D7 तिथ्यतां (for [अ]तिथितां) Dn1 ययु (for गता)

37 Ś2 missing (cf v 1. 7) Ś1 K2-4 D1 om 37 —c) Dn2 D8 6 विबभौ, D5 च बभौ (for सबभौ) —d) K1 प्रेतैर्; K6 D2 5 8 प्रेत- (for प्रेती) S प्रेतैरिव सचेतनै

38 Ś2 missing (cf. v 1 7) —a) Ś1 K2 5 D1 5 क्रुद्ध, K3 4 D2 क्रुद्धा (for चैव) —b) D6 प्रसक्ते; Cd प्रमत्ते (as in text) K6 D2 5 प्रमुक्त मव्यसाचिना — After 38ab, Dn2 D8 read 7 19 2cd for the first time, repeating it in its proper place, while D6 reads it here only —c) Ś1 K1. 2 व्यूढानीके; K4 °नीक, K5 व्यूढानीकस, D6 व्यूढानीकैस (for °नीकस) —d) T G2-5 अपीडयन्, G1 M अभिद्रवत् (for उपा°)

39 Ś2 missing (cf v 1 7) —b) K6 व्यूढानीका (for व्यूढा°) D8 व्यूढानीकापहारिण, S व्यूढानीकेन पांडवा —c) M6 समीप्सतस् (for परीप्सन्तस्) —d) Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 तुमल (for तुमुल)

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* K5 D2 5 G1 M1 2 संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 D1 द्वितीय(D1 ये)युद्धदिवसे, K3 द्वितीय-दिवसे; Dn2 द्वितीयेह्निके; D8 द्वितीयेह्नि. — *Adhy. name:* K6 त्रैगर्तसैन्यवधः; Dn1 D8.6 संशप्तकयुद्धं. — *Adhy no* (figures, words or both) K3 B1 2 Dn1 D2 8 S 18 (as in text), D3 19 — *Śloka no* Dc1 Dn 39

19

1 Ś2 missing up to भार (in 1b) (cf v 1. 7 18, 7) —a) D2 6 G5 M3 परिणम्य (for °णाम्य) D7 तं (for तां) —b) K1 D7 G3 भरद्वाजो (for भार°) G6 प्रतापवान् (for महारथ) —c) K4 5 Dn1 बहु कृत्वा K4 D1 तु, K6 D2 5 स (for च) Ś1 K1 2 D1 तथा (for ततो) K3 B Dc1 Dn2 D8 6 उक्त्वा सुबहु राजेन्द्र (B2-5 °द्र), G3-5 M2 5 बहुयोक्त्वा ततो (G5 वचो, M3. 5 तदा) राजन् —d) K3 B Dc1 Dn2 D2 3 6 S वचनं वै (D2 च), K4 5 राजत च (K4 om च); D1 राजान त (for राजान च)

2 Ś2 missing (cf. v 1 1) —a) K5 Dn1 D2 4 5 7 8 पार्थस्य (for पार्थेन) S विधाय गोप्तृन्पार्थस्य —b) K1 4 B1 D (except D1) संसप्तक (for सश प्तक) Ś1 K1 2 -गणान्प्रति, D6 -गणै पुन (for गणै सह) — Dn2 D2 read 2cd for the first time after 7 18 38ab, while D6 reads it after 7 18 38ab only —c) B Dc1 D1 तदा; Dn1 रणे, D3 7 8 S रण (for रणात्) T G3 4 प्राप्ते (for पार्थे) —d) K4 Dc1 Dn1 n2 (both times) D3 3 (both times) 4-8 समप्तक (for संशप्तक) K5 वधान्, Dc1 D3 7 8 बलं; Dn2 (first time) रथं (for वध),

3 Ś2 missing (cf v. 1. 1), —b) T G3 अनी

अभ्ययाद्भरतश्रेष्ठ धर्मराजजिघृक्षया ॥ ३
व्यूहं दृष्ट्वा सुपर्णं तु भारद्वाजकृतं तदा ।
व्यूहेन मण्डलार्धेन प्रत्यव्यूहद्युधिष्ठिरः ॥ ४
मुखमासीत्सुपर्णस्य भारद्वाजो महारथः ।
शिरो दुर्योधनो राजा सोदर्यैः सानुगैः सह ॥ ५
चक्षुषी कृतवर्मा च गौतमश्चास्यतां वरः ।
भूतवर्मा क्षेमशर्मा करकर्षश्च वीर्यवान् ॥ ६
कलिङ्गाः सिंहलाः प्राच्याः शूराभीरा दशेरकाः ।
शका यवनकाम्बोजास्तथा हंसपदाश्च ये ॥ ७
ग्रीवायां शूरसेनाश्च दरदा मद्रकेकयाः ।
गजाश्वरथपत्त्यौघास्तस्थुः शतसहस्रशः ॥ ८
भूरिश्रवाः शलः शल्यः सोमदत्तश्च बाह्लिकः ।
अक्षौहिण्या वृता वीरा दक्षिणं पक्षमाश्रिताः ॥ ९
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
वामं पक्षं समाश्रित्य द्रोणपुत्राग्रगाः स्थिताः ॥ १०
पृष्ठे कलिङ्गाः साम्बष्ठा मागधाः पौण्ड्रमद्रकाः ।

किर्नीं (for महाचमूम्) —c) Dn2 D5 प्रत्ययाद् (for अभ्य°) D5 भरतश्रेष्ठ —d) D5 धर्मराजं (for धर्मराज).

4 Ś1 missing (of v l 1). —a) K3 B Do1 Dn1 D1 व्यूढ, T G1-4 M व्यूढां; G5 व्यूढवान् (for व्यूह). D6 तु सौपर्णं, S सुपर्णेन (for सुपर्णं तु) —b) B Do1 भारद्वाजेन त सदा; D4 7 भारद्वाजन्(D4 °त)त सदा; S भारद्वाजस्य ता चमूं (G5 °मून्). —c) S मंडलार्धेन (T G2 °र्थेन; G5 °र्धे तु) त व्यू(G5 तव्यू)हं. —d) Ś1 Dn2 D5 प्रतिव्यूह्य; K1 2 D6 प्रतिव्यूह (for प्रत्यव्यूहद्).

5 Ś1 missing up to भार (of v l 1). —a) D5 सुखम् (for मुखम्). Ś1 K (except K5) D1 अस्य; B Do1 Dn2 G1 2 M1 2 त्वासीत; D4 7 8 आस्तां; T G3-5 M3-5 चासीत् (for आसीत्) —b) Dn1 महायशा (for °रथ) —d) Ś1 B3 4 S (except G2) सोदरैः; B1 सौदर्यं; Do1 Dn2 D5 8 सौदर्यैः; D4 6 7 सौदार्यैं (for सोदर्यैं) M5 सानुजै (for °गै) B Do1 S वृत° (for सह)

6 a) B1 D1 2 कृतवर्मासीद्; D4 7 8 गौ(D7 गो)-तमश्चास्य (for कृतवर्मा च). —b) K4 D1 [अ]च्येतां (for [आ]स्यतां) D5 स्वय; G2 गत (for वर) B3 गौतमश्चास्य भारत; D4 7 8 कृतवर्मास्त्रवित्तम —c) K3 B Do1 भूतधर्मा, K5 Dn1 D5 6 कृतधर्मा; Dn2 D5 कृतशर्मा (for भूतवर्मा) K4 क्षेममर्मा, B1 2 °कर्मा, Dn1 T G3-5 °धन्वा, Dn2 D6 °शर्मा च (hypermetric), D4 7 °चर्मा; D5 M °वर्मा, G1 °वर्म (for °शर्मा) —d) B D1 2 करकाक्षश्च, Do1 करकाख्यश्च; Dn2 कर्माक्षश्चैव, D4 6 कद्(D6 री)कर्पश्च; D7 करकश्चैव्ये; D8 करकर्णश्च, T G3-5 करभश्च सु; G1 M1 करवर्पश्च (for °कर्षश्च).

7 Ś1 K1-4 D1 om. 7. —a) S (except T G2 5) सिंहळा —b) K5 D5 T G3 शूराभीर, B2, 3 5 Dn1 शूद्राभीरा, D4 7 8 शूरानीरा (for शूराभीरा). K5 T G3 M6 कशेरुका, B1 G1 2, 4 M2-4 दशेरुका; D4 दमेरका, D6 दशीरका, G5 दशैरका, M5 कशेरुका (for दशेरका°) —d) B Do1 S (except T) हंसपथाश्च (for °पदाश्च).

8 a) K5 गैवेया° (for ग्रीवायां). K1 शार (for शूर) B (except B1) तु (for च) —b) K5 Dn D3 4 6 मद्रकैकया; D7 8 मंडुकैः सह; G1 M मद्र केकयै (for °केकया). —c) D4 गवाश्वरथ; D2 गजाश्व रथ; T G1-3 M रथाश्वगज; G4, 5 रथाश्व गज (for गजाश्वरथ) D5 पत्तौघास्; G1 M पत्त्यौ(M5 °त्यो)घैस् (for पत्त्यौघास्). —d) K4 D5 तस्थौ (for तस्थुः). B Do1 S तस्थु परमदंशिता° (B Do1 T1 °शिता, G1, 4 °सितै; G5 °शितै).

9 a) K3 B Dc1 तथा; K4 lacuna (for शल) —b) Ś1 D4 सौ(D4 सो)मदत्तिश्च, S (except G2) सोमदत्तोथ (for °दत्तश्च) K4 D1 वीर्यवान् (for बाह्लिक) —c) D6 S (except G5 M6) अक्षोहिण्या; D7 व्यक्षो° (for अक्षौ°) D8 S शूरा (for वीरा). —d) K3 4 B Do1 Dn D1-3 6 पार्श्वम् (for पक्षम्) K3 B Do1 Dn D1 3 6 आस्थि(B1 °ग)ता° (for आश्रिता)

10 a) Do1 D4 विंदानुविंदाव्, D7 विंक्षानुविंदाव्, G3 विंदानुविंदाव् (for विन्दानुविन्दाव्) —b) Ś K3 D1 कांभोजश् —c) N पार्श्वं (for पक्ष). Ś1 उपाश्रित्य (for समा°) —d) K4 द्रोणपुत्रानुगा स्थिता°; B Do1 Dn1 D1 2 6 °पुत्राग्रत स्थिता; Dn2 D5 द्रोणपुत्रादयस्तथा; D4, 7 8 °पुत्रमुखा स्थिता; D6 द्रोणपुत्र पुरोगमाः; S स्थिता द्रोणसुताग्रगा° (G5 M1, 2 °हा°; G4 [inf. lin.] °त.).

गान्धाराः शकुनिप्राग्र्याः पार्वतीया वसातयः ॥ ११
पुच्छे वैकर्तनः कर्णः सपुत्रज्ञातिबान्धवः ।
महत्या सेनया तस्थौ नानाध्वजसमुत्थया ॥ १२
जयद्रथो भीमरथः सांयात्रिकसमो जयः ।
भूमिंजयो वृषक्राथो नैषधश्च महाबलः ॥ १३
वृता बलेन महता ब्रह्मलोकपुरस्कृताः ।
व्यूहस्योपरि ते राजन्स्थिता युद्धविशारदाः ॥ १४
द्रोणेन विहितो व्यूहः पदात्यश्वरथद्विपैः ।
वातोद्धूतार्णवाकारः प्रवृत्त इव लक्ष्यते ॥ १५
तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः ।
सविद्युत्स्तनिता मेघाः सर्वदिग्भ्य इवोष्णगे ॥ १
तस्य प्राग्ज्योतिषो मध्ये विधिवत्कल्पितं गजम् ।
आस्थितः शुशुभे राजन्नंशुमानुदये यथा ॥ १७
माल्यदामवता राजा श्वेतच्छत्रेण धार्यता ।
कृत्तिकायोगयुक्तेन पौर्णमास्यामिवेन्दुना ॥ १८
नीलाञ्जनचयप्रख्यो मदान्धो द्विरदो बभौ ।

---

11 [b]) Dn2 D2 मंदका (for मागधा) Ś K1-3 पाडुमद्रका, B Dc1 पौंड्रमद्रका, D4 8 पौंड्रमस्तका (for पौण्ड्रमद्रका) — [c]) K1 M1 गाधार Ś K3-5 B1 Dn1 D1 2 6 शकुना (D6 ना) प्राच्या, K4 B1 Dc1 शकुनि (K1 °न) प्राच्या, B3 8 शकुनि प्राड्या (B3 [marg] °च्या), B5 T G4 शकुनिप्राड्या (B5 च्या), Dn2 G1 6 M शकुनिप्याग्रा (G1 6 M °प्राग्रा), D3 6 शाकुना (D6 °ना) प्राच्या, D4 7 8 शुनका (D4 °का) प्राच्या, G2 3 शकुना प्राड्या (G2 °ड्या) (for शकुनि प्राग्र्या) — [d]) Ś1 K3-4 पार्वतेया B1-3 Dc1 D1 वशातय

12 K6 om 12[c]-13[b] — [a]) Dc1 पृष्टे (for पुच्छे) — [c]) B3 सार्धं (for तस्थौ) — [d]) B1-3 5 Dc1 T G2-6 नानाजन, B1 तस्थौ जन, G1 M नानादेश (for °ध्वज) K1 -समुत्थिता, B1 G5 पदोत्थया, Dn D2 3 6 -समुच्छ्रया (Dn1 °य), D4 6-8 समु(D7 °म)-च्छ्रया, T G2-4 समृद्धया (for -समुत्थया)

13 K6 om 13[ab] (cf v 1 12) — [b]) Ś1 सांया त्रिकमहो जय, K3 °महोजय, K4 D1 सपा(K4 °या) तिरथमो जय, B1 2-5 Dc1 सपा(Dc1 °म)तिर्क्रपमो जय; B2 D2 6 सपातिर्यासमो जय, Dn1 सयातिर्वासनो जय, Dn2 शर्यातिश्च सता जय, D3 सयातिश्च सत जय, D4 7 सर्यातिर्यासनेज(D4 °क)य, D6 सर्यातिश्च शतजय, D8 शर्यातिर्यासमेजय, S सया(G2 °पा)ति स(G1 M1 2 स्)जयो जय — [c]) D1 भूमिजन्यो (for भूमिंजयो) Dc1 वृषक्रायो, Dn1 वृष क्रायो, Dn2 D3 6 जयक्रोधो, D4 7 विपक्रोधो, D8 विपक्राथो (for वृष°) Ś K (except K8) D5 भूमिंजयोभिपक्रा(K1 °प क्रा)थो, S भूमिंजयश्च वृषवो (G1 6 M वृषको) — [d]) Dn1 नैमिषश्च, D6 (inf lin. as in text) नैष घस्य, T G2-4 निशठश्च; G1 M निषधश्च, G6 निशाकश्च (for नैषधश्च). Ś K1-3 Dn1 G6 महारथ (for °बल).

14 [b]) K3 पुरस्कृता, K5 D2 6 पुरःसरा, G6 पुर * तार (for पुरस्कृता) Cv as in text — [c]) D1 गृहस्य (for व्यूहस्य) B1 4 Dc1 D2 [उ]रसि ते, B3 5 6 [उ]परितो, Dn D3 4 7 8 S परितो (for [उ]परि ते) — [d]) T2 G2-4 युधि (for युद्ध)

15 [a]) D4 7 8 रचितो, D6 सहितो (for विहितो) — [b]) S पत्त्यश्वरथकुञ्जरैः — [c]) K6 ततो (for वातो) K1 वातोद्धूतार्णवाकारा — [d]) K3-5 B3 8 (both marg) 4 D1 8 S प्रनृत्त, B1 प्रवृत्य; Dn2 D5 6 प्रमत्त (for प्रवृत्त) B1 दृश्यते (for लक्ष्यते)

16 [a]) B (except B3) Dc1 यस्य (for तस्य) Ś1 प्रपपेभ्यो, K1 प्रयपेभ्यो, K3 प्रयगेभ्यो, K4 प्रपा तेभ्यो, G3 प्रपातेन, C4 d प्रपक्षेभ्यो (as in text) — [b]) Ś1 D6 निष्पततो, K5 विष्ठनति, D1 2 4 5 8 निपतति, S निष्क्रा(G5 °क्र)मति (for निष्पतन्ति) — [c]) G5 विद्युत्स्तनिता मेघौघा — [d]) S Cv दिवि (for सर्व) Ś K3 इवोष्णगौ, K1 इवोरगौ, Dn2 इवो ष्मके (for इवोष्णगे)

17 [a]) Dn2 D3 राजन्, D6 राजा (for मध्ये) — [b]) D6 कलित; G3 कल्पिते (for कल्पित) G3 गजे (for गजम्) — [c]) K5 B1 आस्थित (for आस्थित) S आस्थितोभूत्स भगवान् — [d]) S (except G5) Cv उदयं (for उदये)

18 [a]) Ś K1-4 राज्ञा; K5 D (except Dc1 Dn2 D6) राजन् (for राजा) — [b]) Ś K1-3 राजता; K5 D5 भारत, D6 शोभिना; S वीर्यवान् (for धार्यता) Cv as in text — [c]) K5 कार्तिके (for कृत्तिका) — [d]) K5 Dn D3 6 पूर्ण(K5 °र्णि)मास्याम् (for पौर्ण°). B1 4 इवोडुराट् (for इवेन्दुना)

19 [a]) B3 5 -मेस्यो (for -प्रख्यो) — [c]) Ś1 K3-4

अभिवृष्टो महामेघैर्यथा स्यात्पर्वतो महान् ॥ १९
नानानृपतिभिर्वीरैर्विविधायुधभूषणैः ।
समन्वितः पार्वतीयैः शक्रो देवगणैरिव ॥ २०
ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य व्यूहं तमतिमानुषम् ।
अजय्यमरिभिः संख्ये पार्षतं वाक्यमब्रवीत् ॥ २१
ब्राह्मणस्य वशं नाहमियामद्य यथा प्रभो ।
पारावतसवर्णाश्व तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ २२
धृष्टद्युम्न उवाच ।
द्रोणस्य यतमानस्य वशं नैष्यसि सुव्रत ।
अहमावारयिष्यामि द्रोणमद्य सहानुगम् ॥ २३
मयि जीवति कौरव्य नोद्वेगं कर्तुमर्हसि ।
न हि शक्तो रणे द्रोणो विजेतुं मां कथंचन ॥ २४
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वा किरन्बाणान्द्रुपदस्य सुतो बली ।
पारावतसवर्णाश्वः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ २५
अनिष्टदर्शनं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नमवस्थितम् ।
क्षणेनैवाभवद्द्रोणो नातिहृष्टमना इव ॥ २६
तं तु संप्रेक्ष्य पुत्रस्ते दुर्मुखः शत्रुकर्शनः ।

B3–5 Dc1 Dn1 D1 अतिवृष्टो, B2 D6 अतिवृष्टैर्, D8 अभिदृष्टो; T G1 3–5 °वृष्ट्या (for °वृष्टो) D4 7 8 G2 यथा मेघैर् (for महामे).

20 a) B4 Dc1 भूपतिभिर् (for -नृपतिभिर्) —b) D2 5 पौरुषै ; D4 -दक्षिणै ; D7 8 -लक्षणै (for भूषणै). —c) Ś1 K2 पार्वतीय°, Ś2 पर्वतीयै ; K4 पार्वतेयै (for °तीयै)

21 a) Dn1 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) —b) Ś K1–3 त व्यूहम् (by transp) Dn2 D8 व्यूह द्रोणेन कल्पित —c) D5 अजेयम् (for अजय्यम्) G1 5 M1–3 5 सखे; G4 संघे (for सख्ये)

22 a) D4 7 8 वशे नाहम्; T G2–5 वश नाद्य, G1 M यथा नाह (for वश नाहम्) —b) K1 D4 7 8 इयाम्यद्य (for °मद्य) Cd cites इयां (as in text). K3 5 D5 यथा विभो, Dn1 D4 7 8 महाहवे (for यथा प्रभो) T G3–5 गच्छेयं भरतर्षभ (G4 °त), G1 M वशं गच्छेयमद्य वै; G2 गच्छेय पुरुषर्षभ —c) Ś2 परावत ; D4 7 8 पारापत (for पारावत-) Ś K1 2 4 D1 समाश्वास्य (for -सवर्णाश्व) T G2–5 पारापताश्व (T °पताश्व, G2 °पतश्च) भद्र ते.

23 D1 धृतराष्ट्र (for धृष्टद्युम्न) —b) K2 वश्यं Ś1 B1 Dn2 D3 T G1 2 M1–3 नेष्यसि; K1 नेपसि, K3 नेष्यामि; Dn1 नेष्यति; D5 एष्यसि (for नैष्यसि) G1 M सयुगे (for सुव्रत). D3 वशमेष्यति शङ्कसे —d) B1 न सहाय°; D4 महानुगं; T G4 सहानुग° (for °नुगम्).

24 a) K2 D4 यदि (for मयि) Dn2 S कौन्तेय (for कौरव्य) —b) G4 मोद्वेग (for नोद्वेग) —c) S न हि द्रोणो रणे शक्तो — D5 om (hapl.) 24d–26c. —d) K5 M3 5 मा (for मां) Dn1 मां च जेतुं कथंचन

25 D5 om 25 (of v 1 24) —b) S (except G5) [आ]त्मजो (for सुतो) —c) D4 8 पाराय(D8 °प)त (for पारावत) Ś1 सुपर्णाश्व , Ś2 सवर्णश्च, K1 2 सुपर्णस्य, K3 सपर्ण* (for सवर्णाश्व) —d) S अभिद्रवत् (for उपा°)

26 D5 om 26abc (of v l. 24). —a) K1 3 4 अरिष्ट- (for अनिष्ट-). Dc1 Dn1 मत्वा (for दृष्ट्वा) —b) B3 T G3–5 उपस्थित (for अवस्थितम्) —d) D8 विभु (for इव) — After 26, S ins

142* स हि जातो महारौद्रो द्रोणस्य निधनं प्रति ।
मर्त्यधर्मतया तस्माद्भारद्वाजो व्यमुह्यत ।
नाशकत्त तत कश्चिदनीके प्रतिवीक्षितुम् ।
तत. किरन्निपूस्तीक्ष्णान्द्रुपदस्य वरूथिनीम् ।
भारद्वाजो ययौ तूर्णं पार्षत वर्जयन्युधि । [5]
द्रुपदस्य महत्सैन्य वारयामास ब्राह्मण ।

[(L 1) G2 महाराज (for °रौद्रो) —(L 2) G2 भरद्वाजो G1 M1 [ऽ]प्यमुह्यत (for व्यमु°) —(L 3) M3 4 नाशकत T G2 तत्र कं (T2 त) (for त तत°) T G2 M1 2 किंचिद्, G3–5 कश्चिद् (for कश्चिद्) T G2 अनीक (for अनीके)]

27 D8 om 27 —a) K5 B1 तत्र, D4 7 8 ते तु (for तं तु) S ते पुत्रो (by transp) —b) Ś K B Dn2 D1 2 5 6 शत्रुकर्षण° (D5 °ण) —c) B1 D1 2 5 6 T G2–5 चिकीर्षुर् (for °र्षन्) —d) B3 Dc1 अथाह्वयत्; D6 निवारयन् (for अवारयत्).

प्रियं चिकीर्षन्द्रोणस्य धृष्टद्युम्नमवारयत् ॥ २७
स संप्रहारस्तुमुलः समरूप इवाभवत् ।
पार्षतस्य च शूरस्य दुर्मुखस्य च भारत ॥ २८
पार्षतः शरजालेन क्षिप्रं प्रच्छाद्य दुर्मुखम् ।
भारद्वाजं शरौघेण महता समवारयत् ॥ २९
द्रोणमावारितं दृष्ट्वा भृशायस्तस्तवात्मजः ।
नानालिङ्गैः शरव्रातैः पार्षतं सममोहयत् ॥ ३०
तयोर्विषक्तयोः संख्ये पाञ्चाल्यकुरुमुख्ययोः ।
द्रोणो यौधिष्ठिरं सैन्यं बहुधा व्यधमच्छरैः ॥ ३१
अनिलेन यथाभ्राणि विच्छिन्नानि समन्ततः ।
तथा पार्थस्य सैन्यानि विच्छिन्नानि क्वचित्क्वचित् ॥ ३२
मुहूर्तमिव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ।
तत उन्मत्तवद्राजन्निर्मर्यादमवर्तत ॥ ३३
नैव स्वे न परे राजन्नज्ञायन्त परस्परम् ।
अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तत्समवर्तत ॥ ३४
चूडामणिषु निष्केषु भूषणेष्वसिचर्मसु ।
तेषामादित्यवर्णाभा मरीच्यः प्रचकाशिरे ॥ ३५
तत्प्रकीर्णपताकानां रथवारणवाजिनाम् । C 7 817 B 7 20 35 K 7 20 19

D1 2 5.6 T G2-5 चिकीर्षुर् (for °र्षन्) —d) B5 Dc1 अथाहयत्, D5 निवारयन् (for अवारयत्)

28 K3 om (hapl) 28–29 B1 D5 (sec m) read 28–29 on marg —a) Dc1 Dn1 D5 6 7 8 तुमुल° —b) D3 समरूपम् B Dc1 S सुघोर सम(G5 °मु)पद्यत —c) D4 7 पार्षतश्च (for °तस्य) —d) S सयुगे (for भारत)

29 K3 om. 29 (cf v 1 28) B1 D5 (sec m) read 29 on marg —b) G1 M आच्छाद्य (for प्रच्छाद्य) G3 भूतलं (for दुर्मुखम्) —c) Ś K1.4 Dn1 G2 शरौघेन —d) D7 महतां Dn1 S समवाकिरत् (Dn1 G5 °रन्).

30 K4 D1 om (hapl) 30 —a) K1 अपारित, Dn1 आचरितं, D8 (before corr) आत्वरितं (for आवा°) —b) D3 कृपायस्तस्, D5 वृथा°, D8 मृशा युश्च, S (except G3) मृशं यत्तस् (for भृशायस्तस्). Cd cites आयस्त° —d) Ś1 Dn2 D5 6 समवारयत्, T G2-5 °योधयत्, G1 M °वाकिरत् (for °मोहयत्)

31 a) K1 विमक्तयो, K5 B3 (orig) D5 विमु°, B3 (marg) विश° (for विष°) G1 5 M1 2 सर्गे, G1 M3 मध्ये (for संख्ये) —b) K4 T G2-4 M1 2 पांचाल (for पाञ्चाल्य) S -पुत्रयो (for -मुख्ययो°) —After 31ab, T G2 ins

143* अभवत्तुमुल युद्ध परस्परवधैषिणो ।

—c) K2 3 द्रोणं Ś2 K1-3 D5 युधिष्ठिर Ś K1-4 मन्ये (for सैन्य) —d) K5 D5 बहुधो (for बहुधा) K4 विधमत् (for व्यध°) S transp बहुधा and व्यधमद्

32 a) K2 अनेन च (for अनिलेन) — Dn1 om 32cd —c) D4 7 8 तत° (for तथा) Dn2 D5 6 पार्षत (for पार्थस्य) S तथा सैन्यानि पांडूनां —d) S दृश्य(G2.4 M5 °श्य)ते स (for विच्छिन्नानि) B4 om the second क्वचित्

33 a) D7 om (hapl) from तद्युद्धम् up to संज्ञा (in 34c) K5 एव, D5 6 अपि (for इव) K1 G5 अभवद् (for इव तद्) —c) B3 4 युद्ध (for राजन्) — After 33, S ins

144* नैव खं न दिशो भूमिर्वभासे न च भास्कर ।

[T2 G3 4 द्यौ (for ख) T G2-4 न भामे न, M3-5 न बभासे (by transp)]

34 D7 om up to संज्ञा (cf. v. l 33) —b) D5 om from अज्ञायन्त up to युद्ध (in 34d) Ś1 K3 4 B3-5 Dn D2 8 आज्ञायत, K5 आज्ञायत, D1 आज्ञायत्य, T G2-4 विज्ञायत; G1 M व्यज्ञायत (for अज्ञायन्त) —c) Ś2 ज्ञायमान तु, K2 4 D1 ज्ञायमानेन; D4 अमुनानेन (for अनुमा°) Ś1 मुह्यमानमसज्ञाभिर् —d) Dn1 युत युद्धमवर्तत, D5 युद्ध निर्भर्यादमवर्तत (hypermetric)

35 a) G1 M1 2 4 5 चूळामणिषु (for चूडा°) —b) M2 [अ]पि (for [अ]सि) Ś K1-3 5 B D (except Dn2 D8) [अ]पि च(K5 म)र्मसु, K4 [अ]य धर्मसु (for [अ]सिचर्मसु) — G1 reads 35cd twice —d) N रश्मय (for मरीच्य) K5 D7 8 प्रचकासिरे; D1 प्रचकाशी*; D5 समकाशिरे (for प्रचकाशिरे)

36 b) D2 (marg as in text) गजानां परमद्विपै (= 38b), S रथवाजिनृहस्तिनां —c) Ś K1-4 D5 बलाकासदृशाभ्राभ (D5 °त), K5 D1 °भ्रां(D1 °भ्रा)त

बलाकाशबलाभ्राभं ददृशे रूपमाहवे ॥ ३६
नरानेव नरा जघ्नुरुदग्राश्च हया हयान् ।
रथांश्च रथिनो जघ्नुर्वारणा वरवारणान् ॥ ३७
समुच्छ्रितपताकानां गजानां परमद्विपैः ।
क्षणेन तुमुलो घोरः संग्रामः समवर्तत ॥ ३८
तेषां संसक्तगात्राणां कर्षतामितरेतरम् ।
दन्तसंघातसंघर्षात्सधूमोऽग्निरजायत ॥ ३९
विप्रकीर्णपताकास्ते विषाणजनिताग्नयः ।
बभूवुः खं समासाद्य सविद्युत इवाम्बुदाः ॥ ४०
विक्षरद्भिर्नदद्भिश्च निपतद्भिश्च वारणैः ।
संबभूव मही कीर्णा मेघैर्द्यौरिव शारदी ॥ ४१
तेषामाहन्यमानानां बाणतोमरवृष्टिभिः ।
वारणानां रवो जज्ञे मेघानामिव संप्लवे ॥ ४२
तोमराभिहताः केचिद्बाणैश्च परमद्विपाः ।
वित्रेसुः सर्वभूतानां शब्दमेवापरेऽव्रजन् ॥ ४३
विषाणाभिहताश्चापि केचित्तत्र गजा गजैः ।
चक्रुरार्तस्वरं घोरमुत्पातजलदा इव ॥ ४४
प्रतीपं ह्रियमाणाश्च वारणा वरवारणैः ।

सदृश ; B8 (marg as in text) °सबलाभ्रातं ; Do1 Dn2 °सहिताभ्रांत (Do1 °भ्राभ) ; D3 6 °सदृशाभाम, D4 7 8 °सयुताभ्राभ ; D4 (marg sec m) °दायुताभ्राभ ; T G3 4 बलाकसदृशाभं तद् ; G5 बलाभ्राभं बलानां हि — [d]) D4 6–8 सदृश (for ददृशे). D8 om. हवे

37 [a]) D6 नरान्वर (for नरानेव). D4 7 8 T G2 M3–5 राजन् (for जघ्नुर्). K4 D1 नराश्चैव नराअघ्नुर् — [b]) T G1–4 M जघ्नुरुग्रा ; G5 * * रुग्र (for उदग्राश्च) K4 B2 महाहयान्, Dn1 हयान्हया° (by transp). — [c]) Dn D3. 5 रथाश्च ; T G2–5 रथिनो (for रथांश्च). — [d]) B2 3 5 Do1 Dn2 D3. 6 वारणान् (for वारणा). B2–5 Do1 Dn2 D3 6 व(Dn2 D3 प)रवारणा°, D4 7 8 वारणात्रणे (for वरवारणान्).

38 [a]) K5 संमूर्छित ; D4. 8 समुत्थित° (for समुच्छ्रित) — [b]) S द्विपानां (for गजानां) Ś2 च पर- (for परम). — [c]) Dn1 D4 7 8 तुमलो ; D2 5 तुमलं. D2. 5 घोरं — [d]) D2 5 संयुगं ; D4 संग्राम° (for संग्राम°). B Do1 T समपद्यत ; G M °जायत (for °वर्तत).

39 M3 om (hapl) 39 — [a]) K1 B1–3 संशक्त (for संसक्त). D3 गात्राणि (for -गात्राणां). — [b]) Dn2 D3. 6 निघ्नताम् (for कर्षताम्). — [c]) D4 संहर्षे ; D7 सहर्षे, D8 सघर्षे (for सघात). B1–3 Do1 Dn1 D4 7 संहर्षात्, D6 -संकर्षात् (for सघर्षात्)

40 [a]) D4 चिप्रकीर्णं (for °कीर्ण). — [b]) Ś K1–3 -जनिताश्च(K1 °श्चि)या° (for °ताग्नय°) — [c]) D4 बभूव D3 सं (for ख) B3 समापद्य (for °साद्य) S बभु(T G2 °भ्रु ; G5 M1 2 °हु)राकाशमाचार्ये (G5 °विश्य) — [d]) Ś K1 3 सविद्युत्क (K3 °रक्ता) ; K2 सविद्युर्कम् (sic) (for सविद्युत). K1 D4 इवांबुद

41 D4 om 41[c]–42[b]. — [a]) Ś1 K B Dn D1 2 6 विक्षिपद्भिर्, D3 5 विक्षपद्भिर् (for विक्षरद्भिर्). Ś K1–3 Dn D2 3 5–8 पतद्भिश् ; K4 यतद्भिश् ; K5 क्षितद्भिर (sic), Do1 निपतद्भिश् (hypermetric) (for नदद्भिर्) — [b]) B4 lacuna, Dn1 D3 निष्पतद्भिश्च ; Dn2 D3 6 नदद्भिश्चैव (for निपतद्भिश्च). — [c]) G1 M सा बभूव (for संबभूव). — [d]) D3 मेघौघैरिव K4 सारदी ; Dn2 D6 शारदा, S वार्षि(G1 °र्षं)की (for शारदी).

42 D4 om 42[ab] (cf v l 41). — [a]) Dn2 D3 6 बहुशो हन्यमानानां. — [b]) Do1 रणे (for बाण). B4 ऋष्टिभि (for वृष्टिभि°). — [c]) Ś K1. 2 रवैर् ; S रणे (for रवो). D6 (marg as in text) जज्ञे — [d]) D1 एव (for इव). K5 नि स्वन° ; S (except G5) संप्लुव (for संप्लवे)

43 Ś1 K (except K5) om 43[b]–44[a] — [b]) Ś2 D1 om (hapl) from बाणैश्च up to केचित् (in 44[b]) — [c]) Dn1 विविशु° (for वित्रेसु) K5 B Dn1 D2 5 सर्वनागानां, Dn2 D3 °तो नागा° ; D6 पर्वतो नागा° (for सर्वभूतानां). S वित्रस्ता सर्वशब्दानां — [d]) Dn1 शब्द ; Dn2 D3 शब्दाद्, D6 शब्दान् (for शब्दम्) T G2 परं सृजन्, G1 M3–5 [आ]हवे सृजन् (M5 °जत्) ; G3–5 [अ]परं सृजन् (for [अ]परेऽव्रजन्).

44 Ś1 K (except K5) om. 44[a] Ś2 D1 om. up to केचित् (for both, cf. v. l 43). — [a]) K5 D (except Do1, D1 om) T G2–5 -हता केचित् (for -हताश्चापि) — [b]) Dn2 D3 6 महागजै° (for गजा गजै°) K5 Dn1 D2 4. 5 8 तत्र त(D6 ततस्त)त्र महागजै°. — [c]) B4 Do1 D2 आर्तस्वन (for °स्वरं) Ś K1–3 अ (Ś2 आ)क्रोशत स्वय घोरम्.

उन्मथ्य पुनराजह्रुः प्रेरिताः परमाङ्कुशैः ॥ ४५
महामात्रा महामात्रैस्ताडिताः शरतोमरैः ।
गजेभ्यः पृथिवीं जग्मुर्मुक्तप्रहरणाङ्कुशाः ॥ ४६
निर्मनुष्याश्च मातङ्गा विनदन्तस्ततस्ततः ।
छिन्नाभ्राणीव संपेतुः संप्रविश्य परस्परम् ॥ ४७
हतान्परिवहन्तश्च यन्त्रिताः परमायुधैः ।
दिशो जग्मुर्महानागाः केचिदेकचरा इव ॥ ४८
ताडितास्ताड्यमानाश्च तोमरर्ष्टिपरश्वधैः ।
पेतुरार्तस्वरं कृत्वा तदा विशसने गजाः ॥ ४९

तेषां शैलोपमैः कायैर्निपतद्भिः समन्ततः ।
आहता सहसा भूमिश्चकम्पे च ननाद च ॥ ५०
सादितैः सगजारोहैः सपताकैः समन्ततः ।
मातङ्गैः शुशुभे भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥ ५१
गजस्थाश्च महामात्रा निर्भिन्नहृदया रणे ।
रथिभिः पातिता भल्लैर्विकीर्णाङ्कुशतोमराः ॥ ५२
क्रौञ्चवद्विनदन्तोऽन्ये नाराचाभिहता गजाः ।
परान्स्वांश्चापि मृद्नन्तः परिपेतुर्दिशो दश ॥ ५३
गजाश्वरथसंघानां शरीरौघसमावृता । C 7 845 B 7 20 53 K 7 20 57

45 ^{a}) B Dc_1 D_1 प्रतीपा (for प्रतीप) $K_{4\,6}$ ह्री (K_6 हृ)यमाणाश्च; B Dn_3 D_5 ह्रिय°, Dn_1 ह्रियमाणास्तु, D_2 नुद्यमानाश्च (for ह्रियमाणाश्च) $D_{4\,7\,8}$ प्रवीताह्रियमाणाश्च — ^{b}) T वारणान् (for वारणा) — ^{c}) Dn_1 $D_{4\,7\,8}$ प्रमथ्य (for उन्मथ्य) K_4 $B_{1\,4\,5}$ D (except $D_{1\,4\,7\,8}$) G_2 आजघ्नु ($B_{4\,5}$ °ग्मु) (for आजह्रु) — ^{d}) K_1 D_4 S (except G_2) प्रेषिता (for प्रेरिता)

46 ^{a}) $Ś_1$ महादर्दैर्, $K_{1\,3}$ °मद, K_2 °पिंदर् (for °मात्रा) B Dc_1 महामात्रैर्महामात्रास् — ^{b}) D_6 वारिता (for ताडिता) — ^{c}) $Ś_1$ धरणीं (for पृथिवीं) K_6 om जग्मुर् — ^{d}) K_4 D_1 शक्ति (for मुक्त-)

47 ^{b}) K_4 D_1 विनर्दंत समंतत — ^{c}) D_7 छिन्ना भ्राणां च (for °भ्राणीव) D_3 om सपेतु. — ^{d}) K_4 संप्रविस्य, B_2 (marg) °द्विश्य, D_4 °पद्य, D_6 (before corr) °मृश्य, D_6 (by corr) °विश्य; $D_{7\,8}$ °मृश्य; S °मथ्य (for °विश्य). — After 47, Dn_1 reads 49^{ab}

48 $Ś_1$ damaged — ^{a}) D_8 हितान् (for हतान्) T G_{2-6} हता प(G_6 °तान्प)रिपतति स्म, G_1 M हता (M_{1-4} °या) परिपतत्श्च. — ^{b}) K_1 यन्त्रिणा; Dn_1 $D_{4\,7\,8}$ यंत्रितान् (for यन्त्रिता) S पतिता भुवि (for परमायुधैः) B Dc_1 $D_{1\,3}$ पतितान्प(B_3 पीडितान्प, B_6 भूमौ च प)तितायुधान् — ^{c}) Dn_1 दिशं (for दिशो) K_6 न नागास्ते; Dn_1 D_8 महाभागा, D_7 °रामा (for °नागा) — ^{d}) Dn_1 एक (for एक). S वायुना खचरा इव

49 Dn_1 reads 49^{ab} after 47 — ^{b}) Dn_2 D_8 तोमरासि (for °र्ष्टि) $K_{4\,6}$ D (except D_1) -परस्वधै (for -परश्वधैः) — ^{c}) $K_{2\,4}$ B_1 $D_{1\,2\,6}$ T G_{2-6} आर्तस्वन (for °स्वर) — ^{d}) G M तदा (for तदा) K_2 विशश्वने; G_6 °सिरे; Cd °सने (as in text)

50 K_1 om 50–51 — ^{a}) D_6 शिलोपमैः (for शैलो°) — Ś K_{2-4} D_3 om (hapl) 50^{c}–51^{b} — ^{d}) $D_{4\,7\,8}$ त्रि- (for च).

51 K_1 om 51 Ś K_{2-4} D_3 om. 51^{ab} (for all, cf v l 50) D_1 om 51^{ab} B_4 om 51^{b}–53^{a} — ^{b}) Dn_1 सतोरणै, G_1 M सतोमरै (for समन्तत) — ^{c}) S तैर्गजै (for मातङ्गै)

52 B_4 om. 52 (cf v l. 51) — ^{b}) Dn_2 विच्छिन्न-, $D_{5\,6}$ विभिन्न (for निर्भिन्न). Dc_1 रथे (for रणे) — For 52^{ab}, S subst

145* गजैर्गात्रवरं क्षुण्णा विषाणश्च निपातिता ।

— ^{c}) B_1 D_3 पतिता (for पातिता) S गजा निपातितारोहा — ^{d}) B_1 $D_{2\,6\,7}$ G_6 तोमरै (for तोमरा) $D_{4\,8}$ विकीर्ण(D_8 °र्णैः)कुशतोमरैः

53 B_4 om 53^{a} (cf v l 51). — ^{a}) K_1 विनदन्तस्ते, Dc_1 $G_{1\,4}$ M निनदतोन्ये; D_6 T G_{2-4} निनद(D_6 °द)त्यन्ये (for विनदन्तोऽन्ये) — ^{b}) B_4 समचाभिहता गजा; D_6 नानास्त्राभिहता गजा — ^{c}) $Ś_1$ $D_{7\,8}$ [अ]भि- (for [अ]पि) K_1 [अ]भिमर्दंत; D_4 [अ]भिमृद्यत; S न जानत (for [अ]पि मृद्नन्त) Dn_1 परान्स्वांश्चाभिमृद्नत; D_8 परान्स्वांश्च प्रमृद्नत, D_6 परस्वांश्च विमृद्नत — ^{d}) K_6 दशो (for दिशो)

54 ^{a}) B Dc_1 $D_{1\,6}$ -योधानां (for संघानां) — ^{b}) S शरीरै(G_6 °रैरो)घै (for शरीरौघ-) $Ś_1$ परिप्लुता (for -समावृता)

बभूव पृथिवी राजन्मांसशोणितकर्दमा ॥ ५४
प्रमथ्य च विषाणाग्रैः समुत्क्षिप्य च वारणैः ।
सचक्राश्च विचक्राश्च रथैरेव महारथाः ॥ ५५
रथाश्च रथिभिर्हीना निर्मनुष्याश्च वाजिनः ।
हतारोहाश्च मातङ्गा दिशो जग्मुः शरातुराः ॥ ५६
जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा ।
इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्रज्ञायत किंचन ॥ ५७
आ गुल्फेभ्योऽवसीदन्त नराः शोणितकर्दमे ।
दीप्यमानैः परिक्षिप्ता दावैरिव महाद्रुमाः ॥ ५८
शोणितैः सिच्यमानानि वस्त्राणि कवचानि च ।
छत्राणि च पताकाश्च सर्वं रक्तमदृश्यत ॥ ५९
हयौघाश्च रथौघाश्च नरौघाश्च निपातिताः ।
संवृत्ताः पुनरावृत्ता बहुधा रथनेमिभिः ॥ ६०
स गजौघमहावेगः परासुनरशैवलः ।
रथौघतुमुलावर्तः प्रबभौ सैन्यसागरः ॥ ६१
तं वाहनमहानौभिर्योधा जयधनैषिणः ।
अवगाह्यावमज्जन्तो नैव मोहं प्रचक्रिरे ॥ ६२
शरवर्षाभिवृष्टेषु योधेष्वजितलक्ष्मसु ।

---

55 [a]) Dc1 (also *sec m*, as in text) प्रमृज्य. — [b]) K3 B Dc1 D1.2 समुत्क्षिप्ताग्र (for °त्क्षिप्य). K4.5 Dn D3.6 [अ]थ (for च) D4 चारणै (for वा°) — [d]) K1 महारथ, D4.7.8 S रथा हता; D6 महा रथभि. (for °रथाः).

56 [a]) Dc1 (by corr.) दीना (for हीना). — [d]) Ś1 समंतत, B Dc1 D1 भयातुरा; D4.7.8 हतेश्वरा (for शरातुरा).

57 [a]) K5 B3 D6 [अ]थ (for [अ]त्र). K4 पुत्र (for पुत्रं). S जघान पितरं पुत्र°. — [b]) K4 च पुत्रश्च (hypermetric) (for पुत्रश्च) B3.4 रणे (for तथा). S पिता पुत्रमताड(G3 °घ)यत्. — [c]) Dn1 D4.5.7.8 तुमल°. — [d]) D7 तत् (for न) Ś1 K2 B Dc1 D1.2.7.8 T G2.3 M6 प्राज्ञायत.

58 [a]) K4.5 Dn1 D3.5 [s]वसीदंति, B Dc1 Dn2 D1 °सीदते, S च सीदति (for ऽवसीदन्त). — [b]) B1 S लोहित- (for शोणित) B1.3-5 Dc1 Dn2 -कर्दमै (for -कर्दमे). — [c]) Dn1 D6 दीप्यमाना (for °मानैः) D4.7 परिक्षिप्ता; D5 परीक्षिप्ता (for परि°). — [d]) K5 B5 Dn1 वातैर्; Cd दावैर् (as in text).

59 [a]) K5 सेच्यमानानि (for सिच्य°). — [b]) Ś2 S (except G1 M1.2) शस्त्राणि (for व°). — [c]) Ś K1.2.4 जैत्राणि (for छ°). — [d]) Dn1 सर्वे; D3.5 सर्वे (for सर्वं).

60 K5 reads 60[c]–63[b] on marg — [ab]) D4.7 M2 हयोघाश्च (for हयौ°) Ś2 K5 B1.2 Dc1 Dn2 D3.4.6-8 न(Dc1 द्र)रौघाश्च रथौघाश्च (by transp) M4.5 गजोघाश्च (for रथौ°) T G M1.2 गजौघाश्च; M3-5 रथौघाश्च (for नरौ°) D5 निपातितैः — [c]) Ś1 K4 Dn2 D1-3.5.6 संवृताः; K5 D4.7.8 मृदिता, B संकृत्ता; Dc1 संक्षुण्णा; T G2-4 निकृत्य, G1 M निकृत्ता, Cv निकृता (for संवृत्ता). K3.5 B D G1 M आवृत्य, K4 आवृता, T G2-5 Cv उत्पत्य (for आवृत्ता). — [d]) S Cv तुरगा (for बहुधा).

61 K5 reads 61 on marg — [a]) M1.2 गजोघ (for गजौघ). Dn1 -महावेगै, D5 G4.5 M4 °वेग (for °वेग). — [b]) Dn2 पराशुजन- (for परासुनर-). Ca cites परासुं, Cd परासुर्. Ś K1.4 शतशो(K4 °शौ)वलः; K2 D7 -नरशोवला (D7 °ल) (for °शैवल). — [c]) Ś2 D4 (marg *sec m* as in text) तुमु(D4 °म)लावृत्तः; Dc1 Dn D3.5.7.8 तुमलावर्त; D6 तुमुला युद्ध°, S (except G3) -तुरगावर्त (for तुमुला°). — [d]) D4 -सागरे; M1.2 -सागर.

62 K5 reads 62 on marg. — [a]) Dn2 D3 वाह नैर्; T G2-5 वारण (for वाहन) — [b]) G1 M योधा. Ś K1.2 धनैषिभि°; K4 D1 जयैषिण (for -धनै°). K5 Dn1 D4.7 योधा धनजयैषिण°; B3 योधा जयपरै°; Dn2 D3.6 योधा जन(D6 °य)वधै° — D3 om. (hapl) 62[c]–63[a]. — [c]) Ś2 K2 अवमज्जत; K1 D6.7.8 च मज्जंतो (K1 °त); K3 B Dc1 Dn1 D1.2 [अ]थ मज्जतो (K3 °त; Dn1 °ते) (for अवम°). Dn2 अवगाह्यानिमज्जंतो; D4 अवगाह्यत मज्जतो, D5 अवगा ह्यानुसज्जतो — [d]) D5 च चक्रिरे; S अकुर्वत (for प्रच क्रिरे).

63 D3 om. 63 (cf. v l 62). K5 reads 63[ab] on marg — [a]) Dn2 सृष्टेषु (for वृष्टेषु) B3 (marg as in text) शरवर्षविवृत्तेषु; Cv as in text. — [b]) D6 यौधेषु; G1 M यौधेषु. K3 B D2 [अ]चित; K4.5 D1.6 G3 [आ]हित; Dc1 [अ]हत-, Dn1 D7.8

न हि स्वचित्ततां लेभे कश्चिदाहतलक्षणः ॥ ६३
वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयंकरे ।
मोहयित्वा परान्द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ६४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

२०

संजय उवाच ।
ततो युधिष्ठिरो द्रोणं दृष्ट्वान्तिकमुपागतम् ।
महता शरवर्षेण प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥ १
ततो हलहलाशब्द आसीद्यौधिष्ठिरे बले ।
जिघृक्षति महासिंहे गजानामिव यूथपम् ॥ २
दृष्ट्वा द्रोणं ततः शूरः सत्यजित्सत्यविक्रमः ।
युधिष्ठिरं परिप्रेप्सुमाचार्यं समुपाद्रवत् ॥ ३
तत आचार्यपाञ्चाल्यौ युयुधाते परस्परम् ।　　C 7 853 B 7 21 4 K 7 21 4

Cd [आ]चित-, Dn2 [आ]चित, D4 [आ]वित; D5 चित्त; T G1, 3–5 M Ca [आ]हत-; Cv [आ]हर (for [आ]जित) —[c]) B5 तेपु (for हि स्व) K3 B1 2 (marg) 3 4 Dc1 Dn1 D2 T2 न तेष्वचित्ततां (T2 °चिं तितं) लेभे, T1 G1 3–5 M न चै(T1 G3–5 ते)पु चिंतन लेभे, G2 न तेष्वम्यतरं लेभे —[d]) K3 B1 D2 6 आहित; G5 आहव- (for आहत) T G2–3 कश्चि(T2 किंचि-)दाहवलक्षणं

64 [a]) T G2–5 महायुद्धे (for तथा युद्धे) —[b]) D5 S भयानके (for भयकरे) —[c]) T G3 4 पर (for परान्) —[d]) Dn2 अपाद्रवत्; T G1–3 5 M अभि°, G4 अभ्यापत (for उपाद्रवत्)

Colophon. — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* Ś1 K3 D1 द्वितीय (Ś1 °ये)युद्धदिवसे; K1 2 द्वितीयदिवसे — *Adhy name*. K4 व्यूहरचनायां व्याकुलयुद्धवर्णन, Dn1 व्यूह युद्धं; D2 6 व्यूहरचना. — *Adhy no* (figures, words or both) K3 B1 2 Dn1 D2 3 S 19 (as in text) — *Śloka no* Dc1 64, Dn1 63

20

1 [a]) Ś K1 3 तथा (for ततो) K4 B5 Dc1 Dn1 ततो (K4 तथा) युधिष्ठिर द्रोणो —[b]) G5 (*inf lin* as in text) उपक्रमं

2 [a]) Ś1 K1 ततो हलाहल- शब्द —[b]) Dn2 D7 6 ह्यासीद् (for आसीद्) —[c]) D1 महासैन्ये; M3–5 यथा सिंहे (for महासिंहे)

3 [a]) K4 D1 G M तथा; T तदा (for तत) Ś K1–3 D1 4 7 8 शूर; B2 क्रुद्ध; T G2–5 वीर (for शूर) — Dn1 om. 3[c]–4[d] —[c]) D5 युधिष्ठिर- Ś1 B1 3 5 D6 अभिप्रेप्सुम्, K1, 5 D2 5 S परिप्रेप्सुर्; B4 Dc1 Dn2 D1 3 4 7 8 अभिप्रेप्सुर् (for परिप्रेप्सुम्) —[d]) M3–5 समभिद्रवत् (for समुपा°)

4 Dn1 om. 4 (cf. v. l. 3) —[a]) D6 T G2–4 -पाचालौ —[b]) B Dc1 महाबलौ (for परस्परम्) S (except G5) युद्धायाभिसमीयतु (G5 °यु°). —[c]) B3 विक्षोभयंतस् S तौ (G1 M ते) सेने (for तत्सैन्यम्) — After 4, N (Dn1 after 3[ab]) ins

146* ततो द्रोणं महेष्वासं सत्यजित्सत्यविक्रम ।
अविध्यन्निशितैरग्रैश्च परमास्त्र विदर्शयन् ।
ततोऽस्य सारथे पञ्च शरान्सर्पविषोपमान् ।
अमुञ्चदन्तकप्रख्यान्समुमोहास्य सारथि ।
अथास्य सहसाविध्यद्धयान्दशभिराशुगै ।
दशभिर्दशभि क्रुद्ध उभौ च पार्ष्णिसारथी ।
मण्डलं तु समावृत्य व्यचरत्पृतनामुखे ।
ध्वज चिच्छेद च क्रुद्धो द्रोणस्यामित्रकर्शन ।
द्रोणस्तु तत्समालक्ष्य चरितं तस्य संयुगे ।
मनसा चिन्तयामास प्राप्तकालमरिंदम ।

[Dn1 om line 1. — (L 1) Dn1 D5 6 तथा (for ततो). K3 B (except B2) Dc1 Dn2 D1 महेष्वास (for °ष्वासं) — (L 2) K3 B Dc1 Dn2 D1–3 6

विक्षोभयन्तौ तत्सैन्यमिन्द्रवैरोचनाविव ॥ ४
ततः सत्यजितं तीक्ष्णैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ।
अविध्यच्छीघ्रमाचार्यश्छित्त्वास्य सशरं धनुः ॥ ५
स शीघ्रतरमादाय धनुरन्यत्प्रतापवान् ।
द्रोणं सोऽभिजघानाशु विंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ६
ज्ञात्वा सत्यजिता द्रोणं ग्रस्यमानमिवाहवे ।
वृकः शरशतैस्तीक्ष्णैः पाञ्चाल्यो द्रोणमर्दयत् ॥ ७
संछाद्यमानं समरे द्रोणं दृष्ट्वा महारथम् ।
चुक्रुशुः पाण्डवा राजन्वस्त्राणि दुधुवुश्च ह ॥ ८
वृकस्तु परमक्रुद्धो द्रोणं षष्ट्या स्तनान्तरे ।
विव्याध बलवान्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९
द्रोणस्तु शरवर्षेण छाद्यमानो महारथः ।
वेगं चक्रे महावेगः क्रोधादुद्वृत्य चक्षुषी ॥ १०
ततः सत्यजितश्चापं छित्त्वा द्रोणो वृकस्य च ।

निशिताग्रेण, D4 7 8 °ग्रेषु (for °ग्रैश्च). K1 4 D5 विमर्दयन्, B3 D4 7 8 निदर्श° (for विदर्श°). Ś D1 परमाग्र्यविदर्दयन्, K3 परमास्त्रैर्विदर्दयन् (for the posterior half). — (L 3) K6 B1-3 Dc1 Dn2 तथास्य, B1 जगास्य (for ततोऽस्य). D8 शिरोपमान् (for विपोप°) — (L 4) Ś1 K1 2 Dc1 Dn2 D5 6 8 स मुमोद (for मुमोद). — (L 5) Dn2 D8 तरसा (for सहसा). K6 अष्टाभिर् (for दशभिर्). — (L 6) K6 D3 5 6 सो; D8 वै (for च) Dn1 D4 7, 8 तयोर्गो (for उभौ ना) Dn2 om. च पार्ष्णिसारथी. — (L 7) Dc1 च (for तु). Ś1 व्यगा रन्; K2 B Dc1 D3 5 6 विचरन्, D8 समरन् (for व्यग-रत्). — (L 8) B1 transp धनुः and चिच्छेद च. K4 बहुक्रोधो (hypermetric), Dn2 D3 5, 6 सक्रुद्धो (for च क्रुद्धो) Ś1 K1 2 D1 6 पार्षिण; K2 B Dn2 D3 5 6 कार्षेण (for -कर्षेन) K4 -चर्षिणी, Ś1 द्रोणस्याभितविक्रम (for the posterior half). — (L 9) Ś1 B1 D1 2 7 8 समालोक्य (for °लक्ष्य). — (L 10) D1 2 6 अरिंदम.]

5 [a]) T1 G2 सत्यजित् (submetric), T2 G3-5 स सत्यजित् (for सत्यजितं). — K4 om (hapl) 5[b]–7[c]. Ś1 reads 5[b] on marg After 5[ab], G3 reads 7[ab] for the first time, repeating it in its proper place. M3 reads 5[c] after 6 — [c]) B1 Dn1 आविध्यत् (for अवि°). D6 आसाद्य; S (except M3 4) आचार्यं. — [d]) Ś1 छित्त्वा चास्य (hypermetric) (for छित्त्वास्य) D4 सदद्य (for सशरं). G1 M1-4 छित्त्वास्य धनुराशुगैः — After 5, T G2-4 M1 ins .

147* आचार्यस्तस्य वै चापं चिच्छेद त्रिभिराशुगैः ।

6 K4 om 6 (cf v. 1 5). — [a]) Dn1 आसाद्य (for आदाय) T G3 4 स शीघ्रमादाय तदा (T2 °था) — [c]) Dn1 चापि, D2 6 स नि (for सोऽभि) K1 D4 [आ]शुर्. B Dc1 S द्रोणमभ्यहनद्राजन् (S °न्बलैस्). — [d]) K1 3 D1 विशद्भि°; K6 Dn1 D4 6–8 S त्रिंशद्भि°; B Dc1 त्रिशता (for विंशद्भि). [b] मर्मभेदिभि (for कङ्कपत्रिभि). — After 6, M3 reads 5[c].

7 K4 om 7[ab] (cf v 1 5). G3 reads 7[ab], for the first time after 5[ab]. — [a]) K1 B Dc1 दृष्ट्वा; D1 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). D3 T G1 2 3 (both times) M1, 2 4 सत्यजितं (for °जिता). D8 द्रोणस्य (for द्रोणं). — [b]) Ś K1-3 5 D3 4 छाद्यमान; Dn1 स्यथमानम्, D1 4 5 छाद्यमानम्; D6 तापयानम्; T G3 5 ग्रसमानम् (for ग्रस्य°). Ś K1-3 D3 महाहवे; B1 D1 इवाहवे; D1 इवाहनम् (for इवाहवे). Dn1 छाद्यमानामिवाहवे (sic), D6 छाद्यमानमिवाहवे (sic). — [c]) D4 विध्यन्; T G3 4 वृत (for वृक). — [d]) T G1 3 4 M1 2 पांचालो (for पाञ्चाल्यो). K1 Dn1 D6 आर्दयन्; K2 4 B Dc1 D3 5 6 आर्दयत; Dn2 आर्द°; D4 7 8 अभ्ययात् (for अर्दयत्).

8 [a]) K3 संछिद्यमान; M3 संछाद्यमान (for °मानं) — [b]) D4 7 8 महारथा (for °रथम्). — [c]) Dn1 D3 6 तुष्टुवु (for चुक्रुशु). — Ś K1-4 D1 om (hapl) 8[d]–9[c] — [d]) D6 (by corr) पात्राणि; D3 अस्त्राणि (for वस्त्राणि) Dn2 प्रदुधुवु; S [आ]दु(G3 °द)धुवुश् (for दुधुवुश्). D1, 8 स (for च). G2 हि (for ह).

9 Ś K1-4 D1 om 9[abc] (cf. v l. 8) G4 damaged — [a]) Dn2 D3 6 M1 2 च (for तु) K6 परम; Dn1 D4 परम (for परम). — [b]) B1 दृष्ट्वा (for षष्ट्या). — [c]) K6 T G2-4 बलवद् (for बलवान्).

10 [b]) Dn1 पुन पुन (for महारथ). — Dc1 om. 10[cd]. — [c]) D1 महावेगा (sic), T G2-5 महावीर; M3-5 °बाहु (for °वेग) — [d]) G2 घोराद्; G1 घोरम्; G5 बाण (for क्रोधाद्) K1 D3-5 6 7 G3 उद्धृत्य; K3 उद्वस्य; G4 चोद्धृत्य (for उद्वृत्य) G1 M1, 2 लोचने (for चक्षुषी).

पद्भिः समूतं सहयं शरैर्द्रोणोऽवधीद्वृकम् ॥ ११
अथान्यद्धनुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरम् ।
साश्वं ससूतं विशिखैर्द्रोणं विव्याध सध्वजम् ॥ १२
स तन्न ममृषे द्रोणः पाञ्चाल्येनार्दनं मृधे ।
ततस्तस्य विनाशाय सत्वरं व्यसृजच्छरान् ॥ १३
हयान्ध्वजं धनुर्मुष्टिमुभौ च पार्ष्णिसारथी ।
अवाकिरत्ततो द्रोणः शरवर्षैः सहस्रशः ॥ १४
तथा संछिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः ।
पाञ्चाल्यः परमास्त्रज्ञः शोणाश्वं समयोधयत् ॥ १५
स सत्यजितमालक्ष्य तथोदीर्णं महाहवे ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद शिरस्तस्य महात्मनः ॥ १६
तस्मिन्हते महामात्रे पाञ्चालानां रथर्षभे ।
अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्त्रस्तो युधिष्ठिरः ॥ १७
पाञ्चालाः केकया मत्स्याश्चेदिकारूपकोसलाः ।
युधिष्ठिरमुदीक्षन्तो हृष्टा द्रोणमुपाद्रवन् ॥ १८
ततो युधिष्ठिरप्रेप्सुराचार्यः शत्रुपूगहा ।
व्यधमत्तान्यनीकानि तूलराशिमिवानिलः ॥ १९
निर्दहन्तमनीकानि तानि तानि पुनः पुनः । C 7 873 B 7 21 25 K 7 21 25

---

11 a) D_5 तत सत्यस्य चापं च — b) K_1 भित्त्वा (for छित्त्वा) — c) B_3 महत; T G_{2-4} सरथं (for सहयं) — d) D_4 मृधा (for वृकम्) G_5 शरैर्द्रोणोग्रवीद्वृत

12 b) K_4 D_1 वेगवत्तमं — d) $B_{1.2}$ (marg also) ससभि (for सध्वजम्)

13 a) B_3 Dn_1 D_2 स तं; D_6 पृतन् (for स तन्). — K_5 om. (hapl) 13^b–14^c — b) K_4 पाचालेन K_1 अर्दयन्, K_2 अंदनं, K_4 B_2 Dn_2 $D_{1.4.5}$ G_2 अर्दितं (G_3 °तो); B_5 अर्दंतं (for अर्दनं). K_3 S रणे, D_5 प्रति (for मृधे) Dn_1 पांचाल्येनावमर्दन — c) G_3 सत्य (for तस्य) — d) $D_{2.5}$ transp सत्वर and व्यसृजच् K_4 Dn_2 D_1 विसृजत्, $D_{4.7.8}$ विसृजन् (for व्यसृजत्).

14 K_5 om 14^{abc} (cf. v l 13) — a) D_2 transp ध्वजं and धनुर् B (except B_1) Dc_1 ध्वजान् (for ध्वजं) $B_{1.3.5}$ Dn_1 $D_{3.5.6}$ T $G_{2.4}$ यष्टिम्, M_{2-5} मुष्टाव् (for मुष्टिम्) — b) Dn_2 $D_{2.3.5}$ तौ; D_6 वै (for च) $Ś_1$ $K_{1.2}$ प्राष्टिसारथी; $G_{1.3.4}$ M प्राष्टि (G_1 M °ष्टि)सारथी (for पार्ष्णि°) — c) Dn_1 D_5 अवाकिरन् (for °रत्) — d) S शरै शत (for शरवर्षै) $Ś_1$ समंतत (for सहस्रश).

15 a) $Ś_1$ K_{1-3} तथा सच्छिद्यमानें($Ś_1$ °ने)षु; S स तथा (T_2 °द्रा) मि($M_{1.2.5}$ छि)द्यमानेषु — b) D_7 यत पुन (for पुन पुन) — c) Dn_2 परमक्रुद्ध (for परमास्त्रज्ञ) — d) K_4 द्रोणाश्वं, K_5 द्रोणोश्वं (for शोणाश्व) D_4 शोणितोश्व स योधयत् — After 15, G_1 M ins

148* अवाकिरच्छरैस्तूर्णं भारद्वाजं समन्तत ।
हयेषु च विपन्नेषु विमुखोऽभवदाहवे ।

[(L 2) G_1 $M_{1.2}$ विमुखी.]

16 a) M_1 ततस्तजितम् (for स सत्यजितम्) $K_{4.5}$ आलोक्ष्य (sic), B Dc_1 D_4 S आलोक्य (for आलक्ष्य) — b) K_5 Dc_1 $D_{1.7}$ तथा दीर्णं, B_1 ततो दीप्तं, B_3 ममोदीर्णं, Dn_2 D_5 यत्नोदीर्णं; D_6 ततो दीर्णं, S ततस्तूर्णं (for तयोदीर्णं) — After 16^{ab}, G_1 M *ins*

149* वेगेन महतामृक्षाद्वातो द्रुममिवोच्छ्रितम्।
तत पाञ्चालपुत्रस्य युद्धे सत्यजितस्तथा ।

[(L 1) $M_{2.4}$ वातोद्धूत (for वातो द्रुमम्)]

17 a) D_4 हते तस्मिन् (by transp) Dc_1 महेष्वासे; D_4 महात्मने (for महामात्रे). — b) B_4 पचालानां B Dc_1 Dn_1 D_4 महारथे; D_2 नरर्षभ, $D_{5.6}$ नरर्षभे, G_1 $M_{1.2}$ यशस्करे (for रथर्षभे) — c) D_4 अपातयज् (hypermetric) (for अपायाज्) — d) S भीतो (for त्रस्तो)

18 a) B_4 D_1 पंचाला, Dn_1 पाचाल्या (for पाञ्चाला) K_5 D (except Dc_1 Dn_1 D_1) कैकया (for केकया) $G_{2.4.5}$ $M_{1.2}$ मात्स्याश्च (for म°) — b) S चेदिकारूशा (for °रूप) $K_{1.5}$ B_5 Dc_1 Dn $D_{1.3-8}$ -कोशला, B_{1-3} कोषला, T G_{2-5} -कौसला (for -कोसला) K_4 चेदिका हृष्टकोशला — c) B D_1 T G $M_{1.2}$ अभीप्संतो; Dc_1 M_{3-5} परीप्सतो (for उदीक्षन्तो) — d) B_4 $D_{2.6}$ G_5 दृष्ट्वा, Dn_1 D_4 हृष्टो, D_5 हृष्ट (for हृष्टा) $D_{4.6}$ उपाद्रवत् (for °द्रवन्)

19 a) K (except K_2) B (except B_1) Dc_1 Dn $D_{2.3.5.6}$ युधिष्ठिर (for °ष्ठिर). — b) Dn_2 D_3 आचार्यो हि महारथ (D_3 °थ) — c) D_7 व्याधमत् — K_2 om (hapl) 19^d–20^a D_7 repeats 19^d after the second occurrence of 20^a — d) $Ś_2$ $K_{4.5}$ B Dc_1

द्रोणं मत्स्यादवरजः शतानीकोऽभ्यवर्तत ॥ २०
सूर्यरश्मिप्रतीकाशैः कर्मारपरिमार्जितैः ।
षड्भिः ससूतं सहयं द्रोणं विद्ध्वानदद्भृशम् ॥ २१
तस्य नानदतो द्रोणः शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
क्षुरेणापाहरत्तूर्णं ततो मत्स्याः प्रदुद्रुवुः ॥ २२
मत्स्याञ्जित्वाजयच्चेदीन्कारूपान्केकयानपि ।
पाञ्चालान्सृञ्जयान्पाण्डून्भारद्वाजः पुनः पुनः ॥ २३
तं दहन्तमनीकानि क्रुद्धमग्निं यथा वनम् ।
दृष्ट्वा रुक्मरथं क्रुद्धं समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥ २४
उत्तमं ह्याददानस्य धनुरस्याशुकारिणः ।
ज्याघोषो निघ्नतोऽमित्रान्दिक्षु सर्वासु शुश्रुवे ॥ २५
नागानश्वान्पदातींश्च रथिनो गजसादिनः ।
रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथ्नन्ति स्म सायकाः ॥ २६
नानद्यमानः पर्जन्यो मिश्रवातो हिमात्यये ।
अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषां भयमादधत् ॥ २७
सर्वा दिशः समचरत्सैन्यं विक्षोभयन्निव ।

Dn2 D2-5 T G2.3 5 M5 (*inf. lin.*) [अ]नल° (for [अ]निल°)

20 K2 om. 20[a] (cf. v. l. 19). D7 reads 20[a] twice. After the second occurrence of 20[a], D7 repeats 19[d]. — [c]) T1 G2-5 मात्स्याद् (for मत्स्याद्)

21 [b]) M3 4 कामीर. Cd cites कर्मार. K2 काश्मीरपरिमोहितैः. — [c]) Dc1 सरथ (for सहय). D5 षड्भिश्च सहय द्रोण. — [d]) Ś1 K1-3 D7 8 भित्त्वा, K5 हत्वा (for विद्ध्वा). D5 विद्ध्वा चैव (for द्रोणं विद्ध्वा). D4 [अ]नदन् (for [अ]नदद्). K4 D1 बली (for भृशम्). S द्रोणं विद्ध्वा ननाद च (G1 M1 2 ह). — After 21, N ins.

150* क्रूराय कर्मणे युक्तं चिकीर्षुं कर्म दुष्करम् ।
अवाकिरच्छरशतैर्भारद्वाजं समन्ततः ।

[(L. 1) B3 (before corr.) क्रुद्धाय. D6.7.8 कर्मणो (for °णे). Ś1 K2.3 B2-5 D6 युक्तश्च. Ś1 K1 4 B1 3 5 Dc1 D1 2 7 चिकीर्षु, Dn2 चिकीर्षन् (for चिकीर्षुं). — (L. 2) The portion from अवाकिरच् in line 2 of 150* up to तान्दृष्ट्वा (in 7. 21. 7[a]) is lost in Ś1 on a missing folio. K4 D5 6 अवाकिरन्. Ś1 K1 2 4 Dn2 D4 6-8 शि(D4 श)र्निर्वाणैर्, Dn1 शरव्रातैर् (for °शतैर्)]

22 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — [a]) Ś1 K2 चानदतो, K1 च नदतो; K4 D1 चापततो, B (except B1) नानर्दतो (for नानदतो). — [b]) K4 D1 अपाहरत्, D8 सकुण्डलं. — [c]) Ś1 K1-3 5 Dn D2-5 7.8 [अ]पातयत्(for °हरत्). K4 क्षुरेण पातयत्तूर्णं, D6 शरेणा पातयत्तूर्णं; T G2-5 M3-5 क्षुरेणैवाहर(T G3 °न)द्द्रोणस्; G1 M1.2 क्षुरेणापहरद्द्रोणस्

23 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — [a]) G2-5 मात्स्यान् (for मत्स्यान्). — [b]) K3-5 B1-4 Dc1 Dn1 D1-3 6 करूपान्; T G2-4 कारूशान्, G1.5 M3-5 करूशान्; M1 2 कुरूशान् (for कारूपान्). Ś1 K D (except Dc1 D5) कोश(Ś1 K2 3 D1 °स)लान् (for केकयान्). — [c]) B4 पचालान् (for पाञ्चालान्). S पार्थान् (for पाण्डून्). — [d]) D6 प्रतापवान् (for पुनः पुनः).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — [b]) K1 5 D1-4 G1 4 M1 2 अग्निर् (for अग्निं). D4 7 वने (for वनम्). — [c]) M1.2 रुक्मरथं (for रुक्म°). B Dc1 T G2 वीर; D1 युद्धे, G1 3-5 M वीरा (for क्रुद्धं). — [d]) Ś1 K4 D1 अकपंत स; K1 संकंपतु स; K2 अकंपंत स (for समकम्पन्त).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — [a]) Dn1 उद्भ्रांतं (for उत्तमं). K5 B D (except D1) ह्या(Dn2 D2 चा)ददानस्य (for °धानस्य). S (except G1 M1.2) उभाभ्यां संदधानस्य. — [b]) K1 3 अथाशु, B3 (also marg.) अप्याशु; G1 M1 2 अस्याशु- (for अस्याशु). K5 G3 4 धनुषोस्याशुकारिण, T G2 5 M3-5 धनुष्यो प्याशु°.

26 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — [b]) G1 M रथांश्च (for रथिनो). K2 D2 -सादिभि (for -सादिन). T G2-5 तथोभौ पार्ष्णि(G3 4 प्राष्टि, G5 प्राष्ठि)सारथी. — [c]) K2 B3 Dn1 D6 G3-5 रौद्र°, D4 पद्म (for रौद्रा). D6 संख्ये (for मुक्ता°). — [d]) K5 D5 6 G1 M प्रमथति; D7 °घ्नति, G5 प्रमृथ्नाति (for प्रमथ्नन्ति). K4 च; D2 [अ]स्य (for स्म). B1.2 4 D3 शायका, D5 सायकै (for सायका.).

27 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — [a]) Ś1 तानद्यमान; B1-4 Dc1 Dn2 D6 नानर्द(B3 4 °र्द्यं)मान (for नानद्य°). — [b]) D5 मिश्रीभूतो, D6 मिश्रवाते; G3-5 Cv विध्वस्तवातो, Cd मिश्रवातो (as in text). G1 M मिश्रवातस्तपात्यये. — [c]) Dn2 D6 अश्मवर्षैर्, S (except G1 M1 2) °वृष्टिम् (for °वर्षम्). K3-5 B4 5 Dn2

बली शूरो महेष्वासो मित्राणामभयंकरः ॥ २८
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
दिक्षु सर्वास्वपश्याम द्रोणस्यामिततेजसः ॥ २९
द्रोणस्तु पाण्डवानीके चकार कदनं महत् ।
यथा दैत्यगणे विष्णुः सुरासुरनमस्कृतः ॥ ३०
स शूरः सत्यवाक्प्राज्ञो बलवान्सत्यविक्रमः ।
महानुभावः कालान्ते रौद्रीं भीरुविभीषणाम् ॥ ३१

कवचोर्मिध्वजावर्तां मर्त्यकूलापहारिणीम् ।
गजवाजिमहाग्राहामसिमीनां दुरासदाम् ॥ ३२
वीरास्थिशर्करां रौद्रां भेरीमुरजकच्छपाम् ।
चर्मवर्मप्लवां घोरां केशशैवलशाद्वलाम् ॥ ३३
शरौघिणीं धनुःस्रोतां बाहुपन्नगसंकुलाम् ।
रणभूमिवहां घोरां कुरुसृञ्जयवाहिनीम् ।
मनुष्यशीर्षपाषाणां शक्तिमीनां गदोडुपाम् ॥ ३४ C. 7 895 B 7 21 42 K 7 21 42

D1 8 द्रुवावर्पन् (for ˚वर्षत्) — d) S परेषु (for परेषां) Dn1 आददे, D2 G8 ˚घन्; D7 8 ˚दृत् (for ˚घत्)

28 Ś1 missing (cf v 1 21) — a) K1 D1 दिशा (for दिश˚) K1 2 Dc1 D2 6 8 समचरन्, K5 समवाच (for समचरत्) — b) G8 M3-5 सेना (for सैन्य) Ś1 सैन्यान्विद्रावयन्निव, K1-4 D1 सर्वा(K4 D1 सैन्या)न्विद्रावयत्रयी, K5 तत्सैन्य क्षोभयन्निव, T G1-4 सेनां संक्षोभयन्मुहु; G1 M1 सेनां विक्षोभयन्प्रभु — c) K2 बले, Dc1 तत; Dn2 D3 रणे (for बली)

29 Ś1 missing (cf v 1 21) — b) A few MSS -परिस्कृत (for ˚ष्कृतम्) — c) K1 2 B3 8 D2 6 G5 पश्याम, K5 B1 2 Dc1 Dn2 D1 2 4 7 8 T G1-4 पश्यामो, B1 D5 पश्यामि (for [अ]पश्याम) — d) K4 om द्रोणस्यामि S [अ]मित्रघातिन (for [अ]मिततेजस) — After 29, N (Ś1 missing) ins

151* शोभमाना ध्वजे चास्य वेदीमद्राक्ष्म भारत ।
हिमवच्छिखराकारां चरत संयुगे भृशम् ।

[(L 1) D2 शोभमाना D8 वेदी चादर्शि (for वेदी मद्राक्ष्म) — D3 om. line 2 — (L 2) D5 शिखरा कारा (for ˚कारां) D4 चरता D1 संयुगे D5 तदा (for भृशम्)]

30 Ś1 missing (cf v 1 21) T G2-5 M3-5 om 30 — a) K4 D5 पाण्डवानीक — c) Ś1 K (except K5) D6 दैत्यगणान् — d) K4 M1 2 नमस्कृत (for ˚स्कृत)

31 Ś1 missing (cf v 1 21) — a) K2 4 B3 8 5 Dn1 D4 5 7 8 G4 M4 सत्यवान्; T G1-3 M1-3 5 सत्त्ववान् (for सत्यवाक्) — b) K4 5 D (except Dc1 Dn2 D3 6) दृढ- (for सत्य) — c) K4 B Dc1 D1 कल्पांते, D2 कालांता (for कालान्ते) — d) Ś1 K1 2 B1 Dc1 Dn2 D1, 2 4 7, 8 रौद्रां; K2 Dn1 D5 6 रौद्रं (for रौद्रीं) K4 D1 भीम; D3 भीरु (for भीरु) B1 2 5 Dc1 D3 विभीषणीं, Dn1 D5 6 विभीषण (for ˚षणाम्) K5 रौद्रातिकविभीषणां, S रौद्रीं प्रावर्तयन्नदीं

32 Ś1 missing (cf v 1 21) — a) Ś1 K2 कव चोद्रा, M3 4 कवचोर्मी (for ˚चोर्मि) S रथावर्तां (for ध्वजा˚) — b) K1 2 4 Dn2 D5 6 मत्स्य(Dn2 D3 रथ)-कूला(K1 2 ˚र्मा)पहारिणीं — Ś1 reads 32cd in Devanāgarī — c) Dn2 महाग्राहाद् (for ˚ग्राहाम्) S गजाश्वमकराकीर्णाम् — d) Dn2 D8 शोणितौघां; T1 असिग्राहां (for ˚मीना)

33 Ś1 missing (cf v 1. 21) D7 reads 33c-34a on marg — a) K1 2 -कर्करां, B3 -मकरां (for शर्करां) B3 भौमा, D5 रौद्रीं; S दुर्गां (for रौद्रां) — d) T1 G1-5 M3 4 -मड्डक, T2 G1 M1 2 5 -मड्डुक- (for मुरज) — c) Ś1 K1 B2 D8 वर्मचर्म, Dc1 चर्मकर्म (for चर्मवर्म) — d) Ś1 K1 केशशेवल, K2 D4 G2 केशशैवाल Ś1 K B3-5 D1 6 -शाद्वला, B1 2 -साद्वला (for -शाद्वलाम्) Dn1 केशशाद्वलशैवला

34 Ś1 missing (cf v 1 21) D7 reads 34a on marg — a) Ś1 K (except K4) D1 शरौघिनीं; Dn2 D3 6 शरोर्मिणीं, T G3 4 शवोघिनीं; G2 शवौघिणीं (for शरौ˚) Some MSS धनुश्रोतां — T G2-5 M3-5 om 34cd — c) B Dc1 तीव्रां (for घोरां) D1 रणभूमिमर्मा घोरां, D5 रणभूमिं महाघोरां; G1 M1 2 रथद्वीपां महाघोरा — d) G1 M1 2 वहन्तीं कुरुसृञ्जयान् — f) Ś1 K2 8 गदोत्तमां, K1 D7 गदोद्रुमां, D6 गदा द्रुमा, T G2-5 M3-5 गदाकुलां (for गदोडुपाम्)

35 Ś1 missing (cf v 1 21) D8 om (hapl) 35ab — a) Ś1 K1 2 D1 -श्मसनां, S विततां (for -वसनां) Dn1 D7 8 उष्णीषफेन(Dn1 ˚ना)मथानां — b) B D (except Dn2 D5 6, D8 om) विकीर्णाग्र (for निरुकी˚). — c) Ś1 K (except K5) D1 वीरोप

उष्णीषफेनवसनां निष्कीर्णान्त्रसरीसृपाम् ।
वीरापहारिणीमुग्रां मांसशोणितकर्दमाम् ॥ ३५
हस्तिग्राहां केतुवृक्षां क्षत्रियाणां निमज्जनीम् ।
क्रूरां शरीरसंघाटां सादिनक्रां दुरत्ययाम् ।
द्रोणः प्रावर्तयत्तत्र नदीमन्तकगामिनीम् ॥ ३६
क्रव्यादगणसंघुष्टां श्वशृगालगणायुताम् ।
निषेवितां महारौद्रैः पिशिताशैः समन्ततः ॥ ३७
तं दहन्तमनीकानि रथोदारं कृतान्तवत् ।
सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं कुन्तीपुत्रपुरोगमाः ॥ ३८
तांस्तु शूरान्महेष्वासांस्तावकाभ्युद्यतायुधाः ।
राजानो राजपुत्राश्च समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ३९
ततो द्रोणः सत्यसंधः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
अभ्यतीत्य रथानीकं दृढसेनमपातयत् ॥ ४०
ततो राजानमासाद्य प्रहरन्तमभीतवत् ।

हारिणीम् Dn1 T G M1 2 रौद्रां, M3-5 रौद्रीं (for उग्रां)

36 Ś2 missing (cf v. l 21) — a) D7 हस्तिग्राहां S ध्वजनगां (G3 om नगा) (for केतुवृक्षां) — b) Ś1 K1 2 निमज्जिनीं — c) B5 युवा (for क्रूरां) B3 प्रवीर (for शरीर) Ś1 K3 4. 5 B Dc1 Dn2 D2 3 5 7 8 G5 संघट्टां; Dn1 सघाम्बा, D1 सघारां; D4 सघुष्टां, D6 सघातां (for ॰सघाटां) — e) D8 प्रवर्तयत् — f) K5 B3 4 Dn1 D5 वाहिनीं; D4 गामिनी (for गामिनीम्)

37 Ś2 missing (cf v. l 21) T G2-5 M3-5 om 37 — a) D7 om from क्रव्याद॰ up to शृगाल (in 37b) K3-5 B4 5 D2 ॰सजुष्टां; Dn2 D8 6 ॰भूयिष्ठां, D5 सघट्टां (for सघुष्टां) — b) K (except K3) D5 G1 M1 2 श्वसृगाल — d) Dn1 पिशाचौघैः (for पिशिताशैः).

38 Ś2 missing (cf v l 21). — b) S नरो(G1 5 M रथो)दारां प्रगल्भवत् (T प्रगल्भयत्; G3 प्रवलभयत्; G4 प्रवल्गयन्) — c) D3 G1 [s]भ्यद्रवद् (for ॰द्रवन्) — d) D8 युगोपमाः (for पुरोगमाः). — After 38, N (Ś2 missing) ins

152* ते द्रोणं सहिताः शूराः सर्वतः पर्यवारयन् ।
गभस्तिभिरिवादित्यं तपन्तं भुवने यथा ।

[(L 1) D5 सर्वा (for शूरा) D5 सहिताः (for सर्वतः) B4 Dn2 D1 प्रत्यवारयन् (for पर्य॰) — D4 om line 2 — (L 2) D7 om वादि D5 तपन (for तपन्तं) K4 B Dc1 D3. 4 भुवन (for भुवने)]

39 Ś2 missing (cf v l 21). D3. 4 om 39. — a) N (Ś2 missing, D3 4 om) स तु शूरं (Dn2 युधिष्ठिर) महेष्वासं; T तांस्तु शूरा महेष्वासास्. — b) Ś1 K1 Dc1 Dn2 D5 तावका उ(Dc1 भ्यु)द्यतायुधाः, D8 ॰काभ्युद्युतायुधा; G1 M3-5 ॰काश्चोद्यतायुधा — d) D8 S (except T G2) सर्वतः (for समन्तात्)

— After 39, N (Ś2 missing, D3 4 after 38) ins

153* शिखण्डी तु ततो द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
क्षत्रवर्मा च विंशत्या वसुदानश्च पञ्चभिः ।
उत्तमौजास्त्रिभिर्बाणैः क्षत्रदेवश्च सप्तभिः ।
सात्यकिश्च शतेनाजौ युधामन्युस्तथाष्टभिः ।
युधिष्ठिरो द्वादशभिर्द्रोणं विव्याध सायकैः । [5]
धृष्टद्युम्नश्च दशभिश्चेकितानस्त्रिभिः शरैः ।

[(L 1) K4 Dn1 च (for तु) — K4 om. line 2. — (L 2) Ś1 K1 5 Dc1 Dn D3 5 6 क्षत्रधर्मा, D1 7 8 कृतवर्मा (for क्षत्र॰) Dc1 (by corr.) वसुदान — D5 om line 3. D4 reads lines 3–4 twice — (L 3) B3 (marg as in text) क्षत्रधर्मश्च (for ॰देवश्च) Ś1 K4 Dn D5 तु, D3 lacuna (for च) — (L 4) Ś1 K Dn1 D4 (both times) 5 7 8 तु (for च). — (L 6) Ś1 K Dn1 D2 4 5 7 8 तु (for च). D5 शतभिश् (for दश॰) K5 om शरैः]

40 Ś2 missing (cf v l 21) G5 partly damaged — a) S (G5 damaged) स सत्यसंधः द्रोणाश्च॰ — c) Dc1 अत्यतीत्य (for अभ्य॰) — d) D6 बृहत्सेनम्, D7 8 बृहत्सेनम्; T G M1 2 वृषसेनं (for दृढसेनम्) T G2-5 M3-5 समभ्ययात्, G1 M1 2 समर्पयत् (for अपात॰)

41 Ś2 missing (cf v l 21) G5 partly damaged — a) D6 om मा — b) K4 D1 अदीनवत् (for अभीत॰) — c) B (except B5) भीम; T G2-4 तीक्ष्णैः; G5 बाणैः; M3-5 क्षेमिं (for क्षेम). D1 7 8 विव्याध पत्रिभिः क्षेम. — d) Ś1 K1 D3 महतः; D5 हसत. (for स हत.) D4 भुवि (for रथात्).

42 Ś2 missing (cf v l. 21). D6 om 42. B3 reads 42a on marg — a) D7 यथा, G5 damaged (for प्राप्य) D5 सेनानां (for सैन्यानां) — K3 om 42b-44a — b) B1 परिचरन्; T G1-4 M3-5 तु विच

अविध्यन्नवभिः क्षेमं स हतः प्रापतद्रथात् ॥ ४१
स मध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रविचरन्दिशः ।
त्राता ह्यभवदन्येषां न त्रातव्यः कथंचन ॥ ४२
शिखण्डिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसम् ।
वसुदानं च भल्लेन प्रेषयद्यमसादनम् ॥ ४३
अशीत्या क्षत्रवर्माणं षड्विंशत्या सुदक्षिणम् ।
क्षत्रदेवं तु भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥ ४४
युधामन्युं चतुःषष्ट्या त्रिंशता चैव सात्यकिम् ।
विद्ध्वा रुक्मरथस्तूर्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ४५
ततो युधिष्ठिरः क्षिप्रं कितवो राजसत्तमः ।
अपायाज्जवनैरश्वैः पाञ्चाल्यो द्रोणमभ्ययात् ॥ ४६
तं द्रोणः सधनुष्कं तु साश्वयन्तारमक्षिणोत् ।
स हतः प्रापतद्भूमौ रथाज्ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ४७
तस्मिन्हते राजपुत्रे पाञ्चालानां यशस्करे ।
हत द्रोणं हत द्रोणमित्यासीत्तुमुलं महत् ॥ ४८
तांस्तथा भृशसंक्रुद्धान्पाञ्चालान्मत्स्यकेकयान् । C 7 915 B 7 21 61 K 7 21 65

रन्, G6 तु व्यचरद् (for प्रविचरन्) —c) K1 त्राता, G1 M1, 2 त्राण (for त्राता) D4 सोम्यवद् (sic), D7 8 सोमवद् (for ह्यभवद्) T ततोऽभ्यद्रवदन्येषां, G2 4 तत्राभ्यभवद् —d) K1 त्रातव्य, B1 G1 8 M1 2 त्रातव्यं (for त्रातव्यः) B2 4 कदाचन, T G1–3 M1 2 5 परंतप, G4 5 परंतप (for कथंचन)

43 Ś2 missing (cf v l 21) K2 om 43 (cf v l 42) G5 damaged —b) G2 4 चोत्तमौजस —c) S (except T2 G2, G5 damaged) तु (for च) —T G2–4 om (hapl) 43^{d}–44^{c} —d) G5 damaged Ś1 B D1 प्रेषयद्, D7 नाप्रेषयद् (sic) (for प्रेषयद्). G1 M रथनीळादपाहरत्

44 Ś2 missing (cf. v l 21) K2 om. 44^{a} (cf v l 42) T G2–4 om 44^{abc} (cf v l 43) G5 M5 om 44 D5 reads 44 twice —a) K5 B1 2 Dc1 Dn1 -धर्माण (for -वर्माण) Ś1 K1 2 4 D1 स मध्य प्राप्य सैन्याना (= 42^{a}) —b) K2 विंशत्या सु (for षड्विंशत्या) K5 सुदर्शनं (for सुदक्षिणम्) —c) B1 क्षत्रवर्म, B4 5 क्षेत्रदेव, G1 M1 2 4 5 जलसंध (for क्षत्रदेव) Dc1 च भल्लेन, D2 6 ततस्तूर्णं (for तु भल्लेन) —d) T2 G1 3 4 M1 2 4 5 रथनीळा(T2 °ला)द् B3 4 Dc1 Dn1 D2–4 5 (first time) T G2 अपातयत्, D6 अपाहरन् (for अपाहरत्) D5 (second time) प्रेषयद्यमसादनं (= 43^{d})

45 Ś2 missing (cf v l 21) D5 om (hapl) 45 —a) K1 om तुःषष्ट्या —b) Ś1 K Dn1 D2 विंशत्या; Dc1 (by corr) त्रिंशत्या, Dn2 त्रिसप्तिभिः, D3 4, 6–8 त्रिसप्तिभि (for °शता) D1 सात्यकीं S सात्यकिं (G1 M2–5 सत्यकं) त्रिंशता (G6 °तां) शरैः —M8 om. 45^{c}–46^{b} —c) K2 रुद्ध्वा (for विद्ध्वा) G2–6 M1 2 प्रेष्यु, M4 5 प्राप (for तूर्णं) T G1 विद्ध्वा रुक्मरथ प्रेष्यु —d) S (M3 om) कुन्तीपुत्र युधिष्ठिर

46 Ś2 missing (cf v l 21) M3 om 46^{ab} (cf v l. 45) G5 damaged —b) Ś1 K D (Dc1 by corr as in text) गुरुतो, B1 2 (marg as in text) 4 5 विक्लवो, B3 (also) स राजा, Cd कितवो (as in text) D5 G1 M1 राजसत्तम —c) G4 अवार्यज् (sic) (for अपायाज्) —d) K4 D4 S (except G5 M3–5) पांचाल्यो K4 अभ्ययत्, K5 °गात् (for °यात्)

47 Ś2 missing (cf. v l. 21) Dn1 om. 47–48 —a) K5 G1 M सधनुष्कं तु, B2 Dc1 D8 6–8 सधनुष्कं च, Dn2 सधनुर्ज्यां च (for सधनुष्कं तु) —b) B1 3–5 D1–3 5 साक्षिणोत्, B2 D4 7 8 सावृणोत्, Cd अक्षिणोत् (as in text) —c) K1 सहत, D5 हसत (for स हत) Dn2 आपतद् (for प्राप) —d) G3–5 यथा (for रथाज्) — After 47, S (except G4) ins

154* तं हत्वा विवशौ द्रोण कुरुभिः परिवारित ।

[G1 M1 2 transp त and हत्वा G3 छित्त्वाविवशौ]

— After 154*, S (G4 om) reads 52

48 Ś2 missing (cf v l 21) Dn1 om 48 (cf v l 47) —b) B3 4 पंचालानां D2 5 यशस्विनि; S रथर्षभे (for यशस्करे) —c) Cd cites ह्नत (for हत) K3 हतो द्रोणो, G4 ह्नतान्द्रोण Ś1 K1 2 हतो द्रोणो हतो द्रोण; Dn2 D2–8 T G1–3 5 ह्नत (G1 2 °त) द्रोण ह्नत (G1 2 °त) द्रोणम् —d) B Dc1 S निस्वनो महान्, Dn2 D3 6–8 तुमुलो (D7 8 °मल) महान् (D6–8 °हत्)

49 Ś2 missing (cf. v l 21) —a) B2 (marg) D8 तांस्तदा, D7 तांस्त* K5 भृशमक्रुद्ध; B1 2 4 D1 G1 M भृशमरब्धान्; B3 5 सहसारब्धान्, Dc1

सृञ्जयान्पाण्डवांश्चैव द्रोणो व्यक्षोभयद्बली ॥ ४९
सात्यकिं चेकितानं च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
वार्धक्षेमिं चित्रसेनं सेनाबिन्दुं सुवर्चसम् ॥ ५०
एतांश्चान्यांश्च सुबहून्नानाजनपदेश्वरान् ।
सर्वान्द्रोणोऽजयद्युद्धे कुरुभिः परिवारितः ॥ ५१
तावकास्तु महाराज जयं लब्ध्वा महाहवे ।
पाण्डवेयान्रणे जघ्नुर्द्रवमाणान्समन्ततः ॥ ५२
ते दानवा इवेन्द्रेण वध्यमाना महात्मना ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः समकम्पन्त भारत ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

सह सरुश्वान्, Dn_2 D_8 नृपसक्रुद्धान्, D_6 नृपतिक्रुद्धान्, T G_{2-5} मृशसविश्ना($G_{3\ 4}$ °म्रा)न् (for मृशसक्रुद्धान्) —[b]) $B_{1\ 2}$ $M_{4\ 5}$ पांचाल्यान्; $B_{4\ 5}$ Do_1 D_1 पचालान् (for पञ्चालान्) K_6 Dn $D_{3\ 4\ 6-8}$ -कैकयान् (for -केकयान्) D_5 पांचालात्मजकेकयान् —[c]) K_4 सत्रयान् $K_{4\ 5}$ $D_{1\ 5\ 7\ 8}$ पांडवांश्चैको; S पांडवेयाश्च —[d]) Dn_1 सर्वान् (for द्रोणो) D_6 विक्षाभयद्; G_1 M_{3-5} व्याक्षेपयद्, $M_{1\ 2}$ व्यापक्षयद् (for व्यक्षोभयद्) S (M_5 *inf lin*) बलात् (for बली)

50 $Ś_2$ missing (of v l 21). —[a]) G_1 M सत्यकं, G_5 सत्यकिं —[c]) Dn_1 $D_{3-5\ 8}$ वार्धक्षेम, D_5 (marg sec m) वृहद्रथ K_5 B (except B_1) Dn $D_{1\ 2\ 4}$ चैत्रसेनिं; D_5 चैत्रसेन G_3 वार्धिक्षेमिं चित्रसेन —[d]) K_2 विंदु सुवर्णवर्चस

51 $Ś_2$ missing (of v l 21) $Ś_1$ K_{1-3} om 51[ab] —[a]) K_4 D_1 अन्यांश्च (for चा°) D_4 चैव (for च सु-) —[b]) B_3 क्रूरान् (for नाना-) D_6 अन्यान्कुनपक्षेश्वरान् (sic), D_8 जनानामापदेश्वरान् —[c]) Dn_1 सख्ये (for युद्धे)

52 $Ś_2$ missing (of v l 21) G_4 om 52 S (G_4 om) reads 52 after 154*. —[a]) B Do_1 $D_{2\ 4\ 7\ 8}$ च (for तु) —[b]) T $G_{1-3\ 5}$ $M_{1\ 2}$ महारणे, M_{3-5} ततो रणे (for महाहवे) —[c]) K_2 राजन् (for जघ्नुर्) —[d]) Dn_2 क्रीडमाणान्; G_1 M द्रवतस्तान्; G_3 द्रुपदास्तान्, G_5 द्रुपदास्तु (for द्रवमाणान्) —After 52, S (except G_4) ins

155* वार्धक्षेमिस्तु वार्ष्णेयो द्रोणं विद्ध्वा शरोत्तमैः ।
नवभिश्चावनीपाल पुनर्विव्याध पञ्चभिः ।
चित्रसेनस्ततो द्रोणं पाञ्चालस्त्वर्दयच्छरैः ।
पुनर्विव्याध सक्रुद्धः सेनाबिन्दुश्च पञ्चभिः ।
सुवर्मा पञ्चभिश्चैव धृष्टद्युम्नश्च पञ्चभिः ।
शिखण्डी नवभिर्बाणैश्चेकितानश्च पञ्चभिः ।
सात्यकिश्च चतुःषष्ट्या राजन्विव्याध सायकैः ।
सुचित्रो दशभिर्बाणैर्द्रोणं विद्ध्वानदद्बली ।
तं द्रोणः समरे राजञ्शरवर्षैरवाकिरत् ।
अपातयत्ततो द्रोणः सुचित्रं सहसारथिम् ।
साश्वश्च समरे राजन्हतो वै प्रापतत्क्षितौ ।
पात्यमानो महाराज यथा ज्योतिरिवाम्बरात् ।

[(L 1) T $G_{2\ 3}$ वार्धक्षेमस् G_1 (*inf lin* as in text) पांचाल्ये, $M_{1\ 2}$ पांचाल्यौ (for वार्ष्णेयो) —(L 2) M_4 अवनीपाल — G_6 $M_{3\ 5}$ om (hapl) lines 3–6 —(L 3) G_3 पांचाल (for °लस्) G_1 M_4 चार्दयत् (for त्वर्द°) —(L 4) G_1 $M_{1\ 2}$ त्रिभिर् (for पुनर्) G_1 $M_{1\ 2\ 4}$ सेनाबिंदुश् —(L 5) T_2 सुशर्मा, G_1 $M_{1\ 2\ 4}$ सुपर्वा (for सुवर्मा) —(L 7) T G_{1-3} $M_{1\ 2}$ सत्यकश् (for सात्यकिश्) —(L 9) G_1 $M_{1\ 2\ 4}$ तान् (for तं) —(L 10) G_1 M तदा (for ततो) —(L 11) G_1 M साश्व च G_1 M स हत (for हतो वै). G_1 $M_{1\ 2}$ भुवि (for क्षितौ)]

53 $Ś_2$ missing (of v l 21) —[b]) G_1 $M_{1\ 2}$ महात्मन —[c]) $Ś_1$ K (except K_3) Dn_1 $D_{2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ सृंजया; Do_1 Dn_2 $D_{3\ 6}$ कैकया (for केकया). K_1 G_3 M_3 मात्स्या (for मत्स्या) —[d]) G_1 $M_{1\ 2}$ मारिष (for भारत)

Colophon— *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध° — *Day of Droṇa's Generalship* $K_{1\ 3}$ D_1 द्वितीय युद्धदिवसे; K_2 द्वितीयदिवसे — *Adhy name* K_4 पांडवसेनापराजये सत्यभृत्प्रभृतिसप्तमहारथवध°, Dn_1 D_2 पांडवसेनापराजय°; D_5 सेनापराजय° — *Adhy no* (figures, words or both) $Ś_1$ $K_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn_1 D_5 S 20 (as in text). — *Śloka no.* Do_1 65, Dn_1 61.

२१

धृतराष्ट्र उवाच ।
भारद्वाजेन भग्नेषु पाण्डवेषु महामृधे ।
पाञ्चालेषु च सर्वेषु कश्चिदन्योऽभ्यवर्तत ॥ १
आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा क्षत्रियाणां यशस्करीम् ।
असेवितां कापुरुषैः सेवितां पुरुषर्षभैः ॥ २
स हि वीरो नरः सूत यो भग्नेषु निवर्तते ।
अहो नासीत्पुमान्कश्चिद्दृष्ट्वा द्रोणं व्यवस्थितम् ॥ ३
जृम्भमाणमिव व्याघ्रं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ।
त्यजन्तमाहवे प्राणान्संनद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४
महेष्वासं नरव्याघ्रं द्विषतामघवर्धनम् ।
कृतज्ञं सत्यनिरतं दुर्योधनहितैषिणम् ॥ ५
भारद्वाजं तथानीके दृष्ट्वा शूरमवस्थितम् ।
के वीराः संन्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ६
संजय उवाच ।
तान्दृष्ट्वा चलितान्संख्ये प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
पाञ्चालान्पाण्डवान्मत्स्यान्सृञ्जयांश्चेदिकेकयान् ॥ ७ C. 7 926 B 7 22. 7 K. 7 22. 7

21

☞ Ś1 is missing up to तान्दृष्ट्वा (in 7a) (cf. v l 7 20 21)

1 D1 2 6–8 G5 om the ref K4 सृजय (for धृतराष्ट्र) —b) B5 केकयेषु, D2 lacuna (for पाण्डवेषु) T G2–5 महात्मसु; G1 M °त्मना (M4 °नां) (for °मृधे) —c) Ś1 B4 पंचालेषु D5 lacuna, D4. 7 8 तु (for च). —d) K2–4 D1 क म्बिद्, D2 किं स्विद्; G2–5 कच्चित् (for कश्चिद्) G1 M नात्र, G2–5 नान्यो (for अन्यो) D4 7 8 S न्यवर्तत (for ऽभ्यवर्तत)

2 Ś1 missing (cf. v 1 1) D4 om. (hapl.) 2c–3b —a) T G2–5 योद्धु, G1 M शुद्धां (for आर्यां) Cv योद्धु युद्धमतिं कृत्वा —b) B5 यशस्विनां, D6 (by corr) °स्करा (for °स्करीम्) Cv as in text —c) Dc1 (before corr as in text) D7 आसेवितां (for असे°)

3 Ś1 missing (cf. v 1. 1) D4 om 3ab (cf. v 1. 2) —a) K4 ह (for हि) K5 सुता, Dn2 शूरो (for सूत) B Dc1 D1 2 6 स हि वीरोत्तम (B2 °रोत्तम) शूरो, S स (G1 M य) एष (G5 °व, M4 °षु) पुरुषव्याघ्रो —b) K5 या भग्नेषु, G1 M भग्नेषु न (for यो भग्नेषु) —c) M1 2 ह (for न) G1 M3–8 (M4. 5 also as in text) अ (M4 आ) हो नैव निवृत्तोन्यो. —d) Dn1 D5 S द्रोण दृष्ट्वा (by transp) Dn1 व्यवस्थित

4 Ś1 missing (cf v 1 1). —a) Ś1 हम्भमाणम्; Dn2 D7 जंभ° (for जृम्भ°) — D8 om (hapl.) 4c–5a —d) Ś1 K Dn1 D4 6 7 सतत; B2 समर्थं (for सनद्ध) Dc1 युद्धदुर्मद (for चित्रयोधिनम्)

5 Ś1 missing (cf v 1 1) D8 om. 5a (cf v 1 4) —a) B1 महारौद्र; T2 G1 3 4 M रथव्याघ्र (for नर°) —b) D4 द्विपानाम् (for द्विषताम्) K5 B3 4 Dn D1 2. 6 G3 भय-, D7 भव (for अघ) — T G (except G1) om 5cd M8 om. 5c–6b —c) D2 ऋतज्ञ (for कृतज्ञं) —d) Dn2 D2. 4. 6 G1 M (M8 om) हिते रत (for -हितैषिणम्)

6 Ś1 missing (cf. v 1. 1) M8 om. 6ab (cf. v 1. 5) —a) G5 भरद्वाजं D6 T G2–4 M4. 5 रथानीके, G1 M1. 2 तदा° (for तथा°) —b) M4. 5 द्रोणम् (for शूरम्) G1 M1 2 व्यवस्थितं (for अव°) T G2–5 शूर दृष्ट्वा व्यवस्थितं —c) K5 Dc1 D1. 4. 7 G1. 4 M शूरा (for वीरा°) — Dc1 reads 6d–7a on marg (sec m.) —d) Dn2 M1 2 सजय°.

7 Ś1 missing up to तान्दृष्ट्वा (in 7a) (cf. v 1. 1) Dc1 Dn1 D1 2 6–8 G5 om the ref. Dc1 reads 7abc on marg —a) D5 चलितान्, D6 चलित (for चलितान्) G1. 4. 5 M1. 2 संख्ये —b) B5 प्रच्छन्नान् (for प्रणु°) B1 D8 शायकैः (for सायकैः) —c) K4 B4 D1. 2 पचालान् (for पाञ्चा°) T G2–4 M1. 2 मात्स्यान् Dn1 पांडवान्सृंजयान्मत्स्यान् —d) Dn1 पाचालांश् (for सृञ्जयांश्) K2 चैव; S च स (for चेदि-) K5 Dc1 Dn D1–8 -कैकयान् (for केक°)

8 a) Dn1 S प्रमु(G5 °यु)केन (for विमु°) —b) Ś K2–4 D6 शरौघेन (for °घेण) Ś K1 B1 Dn2 D1.

द्रोणचापविमुक्तेन शरौघेणासुहारिणा ।
सिन्धोरिव महौघेन ह्रियमाणान्यथा प्लवान् ॥ ८
कौरवाः सिंहनादेन नानावाद्यस्वनेन च ।
रथद्विपनराश्वैश्च सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ९
तान्पश्यन्सैन्यमध्यस्थो राजा स्वजनसंवृतः ।
दुर्योधनोऽब्रवीत्कर्णं प्रहृष्टः प्रहसन्निव ॥ १०
पश्य राधेय पाञ्चालान्प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
सिंहेनेव मृगान्वन्यांस्त्रासितान्दृढधन्वना ॥ ११
नैते जातु पुनर्युद्धमीहेयुरिति मे मतिः ।
यथा तु भग्ना द्रोणेन वातेनेव महाद्रुमाः ॥ १२
अर्द्यमानाः शरैरेते रुक्मपुङ्खैर्महात्मना ।
पथा नैकेन गच्छन्ति घूर्णमानास्ततस्ततः ॥ १३
संनिरुद्धाश्च कौरव्यैर्द्रोणेन च महात्मना ।
एतेऽन्ये मण्डलीभूताः पावकेनेव कुञ्जराः ॥ १४
भ्रमरैरिव चाविष्टा द्रोणस्य निशितैः शरैः ।
अन्योन्यं समलीयन्त पलायनपरायणाः ॥ १५
एष भीमो दृढक्रोधो हीनः पाण्डवसृञ्जयैः ।
मदीयैरावृतो योधैः कर्ण तर्जयतीव माम् ॥ १६
व्यक्तं द्रोणमयं लोकमद्य पश्यति दुर्मतिः ।
निराशो जीवितान्नूनमद्य राज्याच्च पाण्डवः ॥ १७

---

2 5 7 8 [आ]शु, Do1 सु, D3 6 [अ]स (for [अ]सु) D4 शरौघाणां सुरारिणा —c) K5 Dn1 T2 G4 5 महौघेण; Cdp जलौघेन, Cd महौघेन (as in text). —d) Ś2 Dn1 ह्रियमानान्

9 b) Dn2 D3 6 S -रवेण (T2 °णेन) (for स्वनेन) —c) K2 4 B3 4 Do1 Dn2 D1 2 5 नराश्वैव; K3 B2 (marg) Dn1 G3 M (except M2) नराश्वैव; K6 D4 7 8 -नरैश्वैव, B2 5 D3 नराश्वेन (for नराश्वैश्च) —d) Dn1 समतात् (for सर्वत) K4, 5 B Do1 D1 2 4 6 7 8 समवारयन् (for पर्य°)

10 a) D5 सोपश्यत् (for तान्पश्यन्) —b) G1 M -वर्जितान् (for -संवृत) D5 राजभिः परिसंवृत, T G2–5 राजा राजन्विनिर्जितान्

11 Before 11, Ś1 K2 B1 3 (both marg) Dc1 D1–3 6 8 G3–5 ins दुर्योधन उ° —a) Dn2 om from पश्य up to रिति (in 12b) B4 पचालान्. —b) B1, 4 5 D3 -शायकै —c) G2 3 एव (for इव) B5 D5 अन्यांस्, D3 6 भग्नास्; S अस्मैस् (for वन्यांस्) —d) T G (except G1) सादितान् (for त्रासि°) K1 D (except Do1 D1, Dn2 om) T G3–5 धन्विना (G4 °न) (for धन्वना)

12 Dn2 om up to रिति (of v l. 11) —a) Ś K1–3 D7 8 न ते, B3 नैव (for नैते) S योद्धुम् (for युद्धम्) —b) B2 (marg) 3 4 ईहेरन्; Cd ईहेयुर् (as in text) S इहे(G3 4 M3–5 °है)व्यतीति मे मति. —c) K5 D3 यथा प्र-, D4 5 7 8 S तथा हि (D5 M1 °था तु, G1 M2 °थापि, G5 °था प्र-) (for यथा तु) G4 भग्ने. —d) D7 om (hapl) from वातेनेव up to द्रोणेन (in 14b). D3 G2 4 वातेनैव (for °नेव) D4 यथा द्रुमा

13 D7 om 13 (cf v l 12) —a) Ś1 K1, 4 5 D3 एवं, Ś2 तीव्रं, B5 एभी; G5 damaged (for एते) Dn1 अर्धमाना शरव्रातै —b) Dn2 महात्मन —c) Ś2 K4 मिथ्या, K5 Dn1 यथा (for पथा) Ś1 K1 मिथ्या नैते न गच्छति —d) K1 पूर्णमानास्; Dc1 हन्य°; D5 चूर्ण° (for घूर्ण°) Ś1 K1–3 Dn1 पुन पुन, D4 T G3 इतस्तत, G1 4 5 M (M5 also as in text) यत° (for तत°)

14 D7 om up to द्रोणेन (cf v l. 12). —a) D3 सरुद्धा कौरवेयैश्च —b) D4 7 8 S विशेषत (for महात्मना) —c) Ś2 K1 2 वै, K4 [ऽ]त्र; D5 7 8 S [ऽ]थ (for ऽन्ये) —d) K1 2 4 D5–7 T1 G2 M1 2 [ए]व (for [इ]व)

15 a) Dn2 चान्विष्टा; D4 7 8 चा(D4 वा)श्लिष्टा (for चाविष्टा) —c) K4 D1 5–7 S अव(K4 चैव; D1 5 7 सम, D6 सम्र)लीयत (for समलीयन्त).

16 a) T G3–5 द्रोणो (for भीमो) N (except B Do1) रणे (D1 महा) (for दृढ) Ś1 K4 B5 Do1 Dn1 D1 4 7 8 क्रोधी, Ś2 K1–3 5 Dn2 D2 3 5, 6 क्रुद्धो (for क्रोधो) —b) K4 D6 T2 G4 हीन, D4 दीन (for हीन°) —c) S वीरै (for योधै) —d) B Do1 D2 6 S (G5 by corr. as in text) नदयति (for तर्ज°)

17 B1 reads 17ab on marg —a) B2 बाणमय (for द्रोण°) D4 7 लोके —b) D4 7 8 अद्य (for

कर्ण उवाच ।
नैष जातु महाबाहुर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत् ।
न चेमान्पुरुषव्याघ्र सिंहनादान्विशक्ष्यते ॥ १८
न चापि पाण्डवा युद्धे भज्येरन्निति मे मतिः ।
शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ १९
विषाग्निद्यूतसंक्लेशान्वनवासं च पाण्डवाः ।
स्मरमाणा न हास्यन्ति संग्राममिति मे मतिः ॥ २०
निकृतो हि महाबाहुरमितौजा वृकोदरः ।
वरान्वरान्हि कौन्तेयो रथोदारान्हनिष्यति ॥ २१
असिना धनुषा शक्त्या हयैर्नागैर्नरै रथैः ।
आयसेन च दण्डेन व्रातान्व्रातान्हनिष्यति ॥ २२
तमेते चानुवर्तन्ते सात्यकिप्रमुखा रथाः ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः पाण्डवाश्च विशेषतः ॥ २३
शूराश्च बलवन्तश्च विक्रान्ताश्च महारथाः ।
विशेषतश्च भीमेन संरब्धेनाभिचोदिताः ॥ २४
ते द्रोणमभिवर्तन्ते सर्वतः कुरुपुंगवाः । C 7 844 B 7 22 25 K 7 22.25

ध्य) Ś2 पश्यन् (for पश्यति) — c) D7 8 निराशा B2 (marg) S जीविते B2 तूर्णं (for नूनम्) — D5 lacuna for 17d — d) B Dc1 Dn2 D2 6 राजा च, D7 8 राज्यस्य (for राज्याच्च) Dn1 D7 8 पांडवा (D7 °वैः) S राज्येपि च स (T G2 °ज्ये चापि स, G1 M °ज्ये चापीह) पांडव

18 a) D3 7 8 T G (except G1) नैव (for नैष) S महातेजा (for °बाहुर्) — D8 om 18cd — c) D4 न पुमान्, D6 नैवे° (for न चे°) K3 B2 3 Dn1 D3 4 6 7 G1 M1 2 पुरुषव्याघ्र, K5 °व्याघ्रान् (for °व्याघ्र) — d) K3 (marg) S सहिष्यते (G3 स मन्यते), K1 Dn1 D1 विपक्ष्यते (Dn1 °ति); K5 D2 विचक्षते, B Dc1 सहिष्यति, Dn2 D8 विपह्यते, D6 विमर्षयेत, Ca विमह्यते, Cd विवक्ष्यते (for विशक्ष्यते)

19 Dn1 om (hapl) 19–21, B2 reads the same on marg — a) K5 नाथापि (for न चापि) Ś1 K3 युद्ध; B3 4 सर्वे (for युद्धे) — b) Ś1 K3 त्यजेरन्, K1 8 D5 भजे°, D4 7 8 भज्येयुर् (for °रन्) — D4 om (hapl) 19c–20d — d) K4 D1 कृतार्था (for °स्त्रा)

20 Dn1 D4 om 20 (cf v l 19) B2 reads 20 on marg — a) Ś1 (*sup lin* as in text) सङ्क्लेशाद्, Ś2 °सङ्क्लेश — b) Ś K Dn2 D2 5 वनवासांश्च, D6 °वासांश्च, T2 वने वासं च (for वनवासं च) — c) Dn2 D2 स्मरमाना

21 Dn1 om 21 (cf v.l 19). B2 reads 21 on marg — a) K1 3 निह(K3 °हि)तो; K4 5 D2 4 8 निकृत्तो, B Dc1 Dn2 D3 6 G5 निवृत्तो, T G1–4 M आवृतो (M3 °चो) (for निकृतो) S (except G1 M1.2) [ऽ]पि (for हि) D4 महाबाहो — c) K5 वरान्वारा, Dn2 D3 6 चमूवीरान् (D6 °वरा), T G1–4 प्रवरान्, G1 M2 परान्परान्, G5 M1 5 परान्वरान (for वरान्वरान्) D5 वरान्वाराश्च ते योधान् — d) T G (except G1) वधिष्यति (for हनि°)

22 Ś K (except K5) D1 G5 om (hapl) 22, D2 reads it on marg — b) M3 नाग (for नागैर्) B1 रथैरपि, Dn1 G1 M रथैर्नरैः (by transp), Dn2 D3 वरैं रथै T G2–4 रथैर्नागैर्हयैर्नरैः — c) B2 तु (for च) — d) K5 Dn1 वीरान्वीरान्, Dn2 D3 6 वीराश्च स, D2 5 वीरान्वीरान्, D4 7 8 वीरान्व्रातान्, T G2–4 प्राप्तान्प्राप्तान् (for व्रातान्व्रातान्)

23 a) D3 तमेव (for तमेते) K3 B Dc1 D1 तमेन (B1 °व) मनुवर्तते, S त इमे (G1 M1 2 य इमे, M2–5 न चैवे) विनि° — b) S सात्यक(G5 सात्यकि)प्रवरा रथा — K3 om (hapl) 23c–24b T G2 repeat 23cd after 157* G3–5 read 23c–24b after 157* — c) B1 D8 पचाला K5 D (except Dc1 D1) कैकया T (both both times) G1 2 (both times) M1 2 मात्स्या — d) D1 पांडवाश्च विशेषिण (*sic*), S (T G2 all both times) पाण्डवेयाश्च सर्वश

24 For the sequence in G3–5, cf v l 23 K3 om 24ab (cf v l 23) — a) G1 M हि (for च) — b) Dn1 महाबला (for °रथा) — After 24ab, T G2 ins 156*, while G3–5 ins 158* — cd) D1 विनिघ्नसह्य; D4 विशेषगा (for विशेषतश्च) Ś K (except K1) Dn D5–8 हि (for च) Ś K1–4 D5 सरभाद् (for संरब्धेन) Dn D2–5 7 8 सरभादभि (Dn2 D5.6 °द्विति)नो(Dn2 D8 °चो)दिता (for d) K5 विशेषतो हि सरभादिति भीमेन नोदिता; D2 विशेपतो भीमसेनसरभाद्दतिनो° — G1 M ins after 24 T G2 after 24ab

वृकोदरं परीप्सन्तः सूर्यमभ्रगणा इव ॥ २५
एकायनगता ह्येते पीडयेयुर्यतव्रतम् ।
अरक्ष्यमाणं शलभा यथा दीपं मुमूर्षवः ।
असंशयं कृतास्त्राश्च पर्याप्ताश्चापि वारणे ॥ २६
अतिभारं त्वहं मन्ये भारद्वाजे समाहितम् ।
ते शीघ्रमनुगच्छामो यत्र द्रोणो व्यवस्थितः ।
काका इव महानागं मा वै हन्युर्यतव्रतम् ॥ २७
संजय उवाच ।
राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
भ्रातृभिः सहितो राजन्प्रायाद्द्रोणरथं प्रति ॥ २८
तत्रारावो महानासीदेकं द्रोणं जिघांसताम् ।
पाण्डवानां निवृत्तानां नानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

156* एष चापि महाबाहुर्हिमवानिव सुस्थिरः ।
वधिष्यति महाराज गदया भीमवेगया ॥

[(L 1) M4 हिमवच्छिखरानिव (for the post half)]

On the other hand, T G2 ins after 24 158*, followed by 26[abcd]

25 [a]) T1 G3 4 तं (for ते). Ś1 K5 भग्न(K6 °भि)वर्तंत —[b]) Ś1 कुरुपुगव S सिंह (T2 °हान्) मोहान्मृगा इव. —[d]) Ś K1 शूरम् (for सूर्यम्). S (except G2) कृष्णघना (for अभ्रगणा). —T G2-5 ins after 25 G1 M after 26[abcd]

157* समरेषु तु निर्दिष्टाः पाण्डवाः कृष्णबांधवाः ।

[G3 4 विनिर्दिष्टा (for तु नि°). G5 कृष्णपाडवा (for °बांधवाः).]

— After 157*, G3-5 read 23[c]-24[b], while T G2 repeat 23[cd]. G1 M cont T G2 ins. after 24 G3-5 ins after 24[ab]

158* ह्रीमन्तः शत्रुमरणे निपुणा पुण्यलक्षणा ।
बहवः पार्थिवा राजस्तेषां वशगता रणे ।
मावमस्थाः पाण्डवांस्त्वं नारायणपुरोगमान् ।

[(L 1) M1 शत्रुदलने, M2-5 °दरणे (for °मरणे) — (L 3) G3-5 नावमस्था पांडवाना (G3 4 °वेयान्) (for the prior half). G5 पुरोगमा (for पुरोगमान्)]

26 [a]) K4 5 गते (for गता) S स्वेते (for ह्येते). —[b]) K4 D1 वृकोदर° (D1 °र); B1 3 M1. 3 यतव्रता°, G3 4 यथा वृक (for यतव्रतम्) —[c]) Ś K1 3 4 D1 आरक्ष्य(K3 °क्ष)माणं; K5 Dn2 D3 8 T G3 M4 अल क्ष्यमाण (Dn2 D8 °णा); B1, 2 5 Dc1 Dn1 D2, 4, 7 G5 Cv अरक्ष°; D5 G1 अलक्षमाणं (D5 °णा°) (for अरक्ष्य माण) D5 सरमाद्; G2 सहसा, Cv शलभा (as in text) —[d]) D2 5 शक्त्या (for दीपं) Cv as in text — After 26[cd] G1 M ins 157* —[e]) K1 5 D4 7 8 कृतास्त्रश्च; G1 M1. 2 °स्त्रा ये (for °स्त्राश्च). —[f]) Dn2 D8 चाभि-; D5 चैव (for चापि) D4 7. 8 पर्या सश्च निवारणे, S °साश्चारिनिग्रहे

27 [a]) K3 D1 अभिभार (for अति°). K3 B Dc1 Dn D1 M4 अहं, T G2-4 M3 5 रिवमं; G1 M1. 2 स्विद (for त्वह). G5 अतिभारममन्येत. —[b]) D5 भारद्वाजेन हारितं; D8 °जेन समाहित (hypermetric) —[c]) Ś K Dn1 D1 2 4 अत्र; D5 तत्र; T G (except G1) अभि- (for अनु-). D7 शीघ्र तत्र गच्छामो (submetric), D8 शीघ्र तत्रैव गच्छामो —[e]) B Dc1 (before corr) Dn D1 8 Ca d कोका; D4 7 8 वृका; D5 लोका (for काका) K3 महानागा; D4 °स्मान, D6 °भाग, Ca d °नाग (as in text) —[f]) Ś K1 न वै; K3 मैवं, K4 D1 नैते; D5 T G2-4 मा च; G1 M1. 2 मा वा; M3-5 मा मा (for मा वै) T G3 4 महारथ, G1 2 M महाव्रत (for यत°)

28 Ś K (except K2) B5 D2 4-8 om the ref. Dn1 reads 28[ab] twice —[a]) S कर्णस्य तु वचः (T G2 वचन) श्रुत्वा —[b]) D4 8 राजन् (for राजा) K1 G8 सथा, K4 5 B (except B2) Dc1 Dn1 (both times) n2 D1-3 5 ततः (for तदा). —[e]) K4 M4 सहितैः (for सहितो) K4 सर्वैः, Dn1 द्रोण, D5 राजा; S धीरैः (for राजन्) —[d]) Dn1 प्रायात्र बलसंवृत

29 [a]) K3 Dn1 D1 रावो; S नादो (for [आ]रावो). —[e]) B4 lacuna, M1 निवर्तानां (for निवृत्तानां).

२२

धृतराष्ट्र उवाच ।
सर्वेषामेव मे ब्रूहि रथचिह्नानि संजय ।
ये द्रोणमभ्यवर्तन्त क्रुद्धा भीमपुरोगमाः ॥ १

संजय उवाच ।
ऋश्यवर्णैर्हयैर्दृष्ट्वा व्यायच्छन्तं वृकोदरम् ।
रजताश्वस्ततः शूरः शैनेयः संन्यवर्तत ॥ २ C 7 951 B 7 23 2 P 7 23 3

Colophon — *Sub-parvan* Editions सशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* Ś1 K8 D1 द्वितीय युद्धदिवसे, K1. 3 द्वितीयदिवसे (K3 °स) — *Adhy name* K5 दुर्योधनवाक्य, Dn1 D3 5 पाण्डवसेनापराजय (Dn1 °जयनिवर्तन); D4 कर्णवाक्य — *Adhy no* (figures, words or both) K2 3 Dn1 D3 8 S 21 (as in text) — *Śloka no* Dc1 29, Dn1 27

22

1 K8 om the ref. — ab) Ś K1 2 5 Dn1 D3 4 5 7 8 नो (for मे) Ś1 K5 Dn1 D3 रथे, D3 7 8 युद्धे, G2 हय- (for रथ) K1 सर्वत (for सजय) T G1 3-5 M चिह्नान(T G4 °न्य)श्वाश्च सजय (for b) Dn1 D2 6 सर्वेषा ब्रूहि चिह्नानि रथानां मम सजय — After 1ab, S ins

159* तानहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण पृथक्पृथक् ।
दृश्यते मे मनस्तात द्रोण प्रति परतप ।
श्रुत्वा भीष्मस्य निधन तद्देवद्भविष्यति ।
[(L 2) G3-5 परतप (for °तप)]

— c) S अभि(T °भ्य)वर्तते (G5 [by corr] °त) K1 यो द्रोण मन्यवर्वत (sic) — d) Ś1 योद्धु, K1 योधा (for क्रुद्धा) S क्रुद्ध भीमपराक्र(G5 °पुरोग)म

2 a) Ś K1-3 5 B3 5 D3 ऋग्य, K4 B1 2 4 Dc1 Dn D1 3 6 Cd ऋक्ष, D2 रूप्य, D4 7 कृष्ण, D5 रूक्ष्ण, Ca रूक्ष (for ऋश्य) D4 7 G5 वर्ण हय, T G1-4 M वर्णान्हयान् (for वर्णैर्हयैर्) — b) Dn1 व्यायच्छत; D2 5 व्याग (for व्याय) K4 वृकोदर — c) D4 सूत, D7 8 सत्र; G3 4 शूरै (for शूर) — d) K5 Dn2 D2 4 सैनेय K4 B1 Dn2 D3 6 समवर्तत — After 2, N ins

160* सारङ्गश्च युधामन्युरुह्यमानो हयोत्तमैः ।
पर्यवर्तत दुर्धर्षः क्रुद्धो द्रोणरथ प्रति ।
पारावतसवर्णैस्तु हेमभाण्डैर्महाजवैः ।
पाञ्चालराजस्य सुतो धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्तत ।
पितर तु परिप्रेप्सुः क्षत्रधर्मा यतव्रत । [5]
सिद्धिं चास्य परां काङ्क्षञ्शोणाश्वः सन्यवर्तत ।
पद्मपत्रनिभैश्चाश्वैर्मल्लिकाक्षैरलङ्कृतैः ।
शिखण्डी क्षत्रदेवश्च स्वयं प्रत्वरयन्ययौ ।

[Dn1 om lines 1-4 — (L 1) K1-3 B3 शार्ङ्(K3 B3 °र)गैश्च, B1. 2 3 (marg) 4 5 Dc1 D1 Ca d सा- (B1 3 [also marg] शा)रंगाश्वो, Dn2 D3 6 सा(D6 शा)रंगाश्वैर्, D4. 7 8 °गैस्तु (for °गैश्च) B4 युध्यमानो, D4 7 8 उह्यमाणो (for °मानो) Ś1 महाजवै (for हयोत्तमै) B1 2 3 (marg) 5 Dc1 D1 स्वय प्रत्वर(B5 °द्रव)यन्हयान् (for the post half) — (L 2) D6 पर्यवर्तत्सुदुर्धर्ष (for the prior half) Ś1 (marg as above) भीम-, D4 रुद्र (for द्रोण) — (L 3) K1 परावत-; Dc1 D2 4 5 7 8 पाराशत (for °वत) K4 D1 सवर्णाश्वान्, D8 °र्णश्च (for °र्णस्तु). B3 मनोजवै (for महा°) D4 lacuna for the post half B3 (marg) पारावत कपोताभ सितनीलसमन्वयात् — (L 4) K1 B1 D4 7 8 न्यवर्तत (for ऽभ्यव°) — D1 om (hapl) lines 5-6 — (L 5) Cv cites line 5 K5 Dn2 D6-8 च (for तु) — (L 6) Dn1 सिंधि (for सिद्धि) Ś1 K2 Dn1 D4 7 8 चापि (for चास्य) K1 काक्ष, D8 कीर्ति (for काङ्क्षन्) Dn2 क्षत्र चास्य पराकाक्षन् (for the prior half) Dn2 D8 8 णो(Dn2 मो)णाश्व — D4 om. the post half of line 6 and the prior half of line 7. Ś1 K1 Dn2 D3 4-8 स न्यवर्तत (for सन्य°) — D2 om lines 7-8 — (L 7) B3 (marg as above) पद्मपर्ण- K8 B1. 3-5 Dc1 Dn2 D6-8 -निर्मांश्वा(Dc1 D7 8 °मान)श्वान्, B2 निभानन्यान्, Dn1 निभैरश्वैर् (for °श्वाश्वैर्) D8 सलङ्कृतै (for अल°) B Dc1 Dn2 D4 6-8 मल्लिका (Dc1 दुर्निरी)क्षान्स्वल(D4 7 °नल)ङ्कृतान् (for the post half) — D8 om line 8 — (L 8) K2-5 B (except B1, B2 marg as above) D6 शै(K5 शि)खण्डि; Dn2 D1 शैखड (D1 °टी) (for शिखण्डी) B5 क्षेत्र (for क्षत्र-) K5 B (except B5) D6 तु (for च) Dn1 शिखण्डिन क्षत्रदेव, D4 7 8 शिखण्डि (D4 °ढी) क्षत्र(D4 कृत)वर्मा च (for the prior half) B3 (marg) 3-5 प्रावेश(B3 [marg] 4 °र)यन्; Dc1 प्रविर°; Dn1 स त्वर°; D5. 6 प्रतिरथ (for प्रत्वरयन्).]

दर्शनीयास्तु काम्बोजाः शुकपत्रपरिच्छदाः ।
वहन्तो नकुलं शीघ्रं तावकानभिदुद्रुवुः ॥ ३
कृष्णास्तु मेघसंकाशाः सहदेवमुदायुधम् ।
भीमवेगा नरव्याघ्रमवहन्वातरंहसः ॥ ४
हेमोत्तमप्रतिच्छन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवे ।
अभ्यवर्तन्त सैन्यानि सर्वाण्येव युधिष्ठिरम् ॥ ५
राज्ञस्त्वनन्तरं राजा पाञ्चाल्यो द्रुपदोऽभवत् ।
जातरूपमयच्छत्रः सर्वैः स्वैरभिरक्षितः ॥ ६
ललामैर्हरिभिर्युक्तैः सर्वशब्दक्षमैर्युधि ।
राज्ञां मध्ये महेष्वासः शान्तभीरभ्यवर्तत ॥ ७
तं विराटोऽन्वयात्पश्चात्सह शूरैर्महारथैः ।
केकयाश्च शिखण्डी च धृष्टकेतुस्तथैव च ।
स्वैः स्वैः सैन्यैः परिवृता मत्स्यराजानमन्वयुः ॥ ८
ते तु पाटलपुष्पाणां समवर्णा हयोत्तमाः ।

---

3 a) K B1 D (except Do1 D1) च (for तु). Ś K2 काभोजा. — b) G6 वर्ण (for पत्र) Ś1 T G2-4 तनुच्छदा, D5 परिच्छदैः ; G1 M -समच्छदा (for परि) — c) K5 B2 3 Do1 Dn D3-8 शीघ्रास: S युद्धे (for शीघ्रं) — d) Ś1 अनुदुद्रुवु. S तावका न्शीघ्र(G3 °न्शक्र)मभ्य(T G2-4 °त्य)यु

4 a) K1 T G2 हृष्टास् (for कृष्णास्) — After 4a, N (Cv cites prior half of 1. 3) ins

161* प्रावहद्युत्तमौजसम् ।
दुर्धर्षायाभिसंधाय क्रुद्ध क्रुद्धाय भारत ।
तथा तित्तिरिकल्माषा हया वातसमा जवे ।
अवहंस्तुमुले युद्धे ।

[(L 1) B3-5 Do1 अवहन् (for प्राव°). D6 प्रवह-श्चोत्तमौजसं — (L 2) D6 दुर्धर्षम् (for °र्षाय) K4 [अ]भिसरब्ध, K5 °संयात, D8 [अ]तिसंधाय (for [अ]भि°) B Do1 क्रुद्धा ; D8 क्रुद्ध (for क्रुद्ध) K2 B Do1 D1 2 युद्धाय (for क्रुद्धाय) — (L 3) K1 3 4 Do1 Dn2 D1, 3 5 8 तित्तिर- — S K1-4 D1 om line 4 — (L 4) D5 आवहन् Do1 Dn1 D4 6 7 8 तुमले Do1 घोरे (for युद्धे)]

— Ś K1-4 D1 om 4b-5b — b) K5 उदायुधे, D6 सुदा युत; S हयोत्तमा (for उदायुधम्) — After 4b, K5 B Do1 Dn D2 3 5-8 Cv ins

162* दन्तवर्णास्तु राजान कालवाला युधिष्ठिरम् ।

[B5 (marg.) कृष्णपुच्छा, Cd कालवाला (as above)]
— After the above, Dn1 reads 6, for the first time, repeating it in its proper place Dn1 om 4cd — c) G2 महामेघा (for भीमवेगा) — d) T G1-4 M पाण्डव हया (for वातरंहस). G6 अमवत्पाण्डव रथौ (*inf lin* प्रति).

5 Ś K1-4 D1 om. 5ab (of v l. 4). Dn1 reads 5 after 7ab — a) Dn2 D5 6 T G1 3 4 हेमोत्तर; D6 (orig) महोत्तम ; D6 (marg) हयो° (for हेमो°) T G3 4 प्रतिच्छन्दैर् (for °च्छन्नैर्) — b) D5 6 T2 G3 5 जवे — c) Dn1 अभ्यवर्तत ; D2 6 S (except T G2 5) अभ्यवर्तंत — d) Ś1 S (except G6) युधि ष्ठिर.

6 Dn1 reads 6, for the first time, after 162* — a) D4 राजा (for राज्ञस्) Ś1 B2 4 Do1 Dn2 G1 त्वनतरो Ś1 D4 7 8 राजन् (for राजा) — b) D4 S (except G6) पांचालो D7 M3 भवेन् (for ऽभवत्) — c) K3 छत्रै ; B1 Do1 D7 छत्र K3 जातरूप मयैश्छत्रै ; D6 °समालत्र, D3 °मयश्छत्र° — d) N (Dn1 both times) सर्वैस्त(Do1 °र्वश्चि)र् Ś1 K5 Dn2 D3-5 7 लक्षित ; T G6 वीक्षित (for रक्षित)

7 a) D4 हयभिर् (for हरि°) Ś K Dn1 D1 2 5 युद्धे; B Do1 युक्त° (for युक्तै°) — b) Do1 -कर्म (for -शब्द-) Dn2 D3 सहैर् (for -क्षमैर्) Ś1 हयै° (for युधि). — After 7ab, Dn1 reads 5 Dn1 om 7cd — c) S (except G2 5) राज (for राज्ञां) — d) T G (except G1) शातारिर् (for शान्तभीर्) S निरवर्तत (for [अ]भ्यव°)

8 a) D2 तान् (for तं) — b) B Do1 Dn1 D1 7 8 सर्वैर् (for शूरैर्). Ś K (except K5) D1 महा रमभि° (for °रथै). — M3-5 om 8cdef. — c) Ś K1, 4 केकयश्च; K5 B3 Dn D3 4-8 कैक(Dn2 °के) याश्च — d) G1 M1 2 धृतकेतुश्च वैशमे — e) D7 8 तैस्तै (for स्वैः स्वैः). D6 transp सैन्यै and परिवृता. D5 G5 परिधाता — f) D4 अभ्ययु° (for अन्वयु) S K (except K5) मत्स्यराज (K4 °जा) तथान्वयु

9 a) B1-4 Do1 Dn1 D1 2 M2 तं तु; B5 कर्ण ; T G M1 3-5 तस्य (for ते तु) N (except D3, 4 6-8) M2 पाटलि. Dn2 वर्णानां; D4 युक्तानां (for पुष्पा-णां). — b) S (except M2) तुल्य (for सम). D4

वहमाना व्यराजन्त मत्स्यस्यामित्रघातिनः ॥ ९
हारिद्रसमवर्णास्तु जवना हेममालिनः ।
पुत्रं विराटराजस्य सत्वराः समुदावहन् ॥ १०
इन्द्रगोपकवर्णैस्तु भ्रातरः पञ्च केकयाः ।
जातरूपसमाभासः सर्वे लोहितकध्वजाः ॥ ११
ते हेममालिनः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ।
वर्षन्त इव जीमूताः प्रत्यदृश्यन्त दंशिताः ॥ १२
आमपात्रनिभाकाराः पाञ्चाल्यममितौजसम् ।
दान्तास्ताम्रारुणा युक्ताः शिखण्डिनमुदावहन् ॥ १३
तथा द्वादशसाहस्राः पाञ्चालानां महारथाः ।
तेषां तु षट् सहस्राणि ये शिखण्डिनमन्वयुः ॥ १४
पुत्रं तु शिशुपालस्य नरसिंहस्य मारिष ।
आक्रीडन्तो वहन्ति स्म सारङ्गशबला हयाः ॥ १५
धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
काम्बोजैः शबलैरश्वैरभ्यवर्तत दुर्जयः ॥ १६
बृहत्क्षत्रं तु कैकेयं सुकुमारं हयोत्तमाः । C 7 972 B 7 23 23 K. 7 23 24

वर्णं, D6 वर्णैर् (for वर्णा) D6 M8 हयोत्तमैः — ᵇ) Ś2 K2 D4 वाहमाना, D6 8 व (D8 वा) ह° (for वह°) D4 विराजत S वहत समयोमत — ᵈ) S (except G5) मात्स्यस्य B5 कर्शिनः (for -घातिनः)

10 T G (except G1) om 10 — ᵃ) Ś2 B Dc1 Dn1 D1 2 5 6 हरिद्रा (D5 °द्र) D4 -कर्णास् (for वर्णास्) K6 च (for तु) M2–4 हारिद्रकमवर्णास्तु — ᶜ) G1 M पुत्र राज्ञो विराटस्य — ᵈ) K2 B Dc1 Dn1 D1 3 सत्वरं K4 B2 3 D4 7 8 समुपावहन्, B5 °दाहरन् G1 M शास्त्र च तुरगावहन्

11 ᵃ) K1 D6 कर्णैस्तु, B1 D2 वर्णैश्च, T G1. 2 M3–5 वर्णाश्चा (for वर्णैस्तु) G2–5 इन्द्रकोपक (G3 4 °स) वर्णाश्चा Cd cites इन्द्रगोपक — ᵇ) Ś1 हेयया, K1 2 Dn2 D2–8 कैकया — ᶜ) Ś1 Dn2 D3 6 जातरूप मयाभास, K1 B (except B2) Dc1 Dn1 D4 7 8 °समाभासा; S जातरूपा इवाभांति (G1 M °भासन्) — ᵈ) Ś K (except K5) सच्चा; D2 रूपैर् (for सर्वे) B4 5 रोहितक- (for लोहि°) D7 repeats from ध्वजा° up to तौजसम् (in 13ᵇ) after 23ᵉ T G (except G1) ते सर्वे लोहितध्वजा

12 For the repetition in D7, cf v l 11 D4 om 12ᵃ–13ᵇ T G2–5 M2–5 om 12ᵃᵇ D8 reads 12 twice — ᵃ) K4 वीरा; G1 M1. 2 सर्वे (for शूरा) — ᵇ) Ś2 G1 M1 2 सुवर्णकनक (Ś2 °विकृत) ध्वजा — ᵈ) K2 3 D6 S (except T G2) दसिता.

13 For the repetition in D7, cf. v l 11 D4 om. 13ᵃᵇ (cf v l 12) — ᵃ) Ś2 D2 5 6 7 (second time) आम्र (Ś2 °म) पत्र K4 शिवाकारा, B Dc1 Dn1 निकाशास्तु (Dc1 °काशाश्च, Dn1 °काशाश्चा); D1 नवाकारा (for निभाकारा) S आम्रपल्लववर्णास्तु — ᵇ) K1 3 4 B2 अमितौजस Ś1 K5 Dc1 D2 3 5 6 7 (both times) 8 पांचाल्यस्या (Ś1 °लाद्या) मितौजस, Dn2 °स्योषमौजस, S सुधन्वान महौजस (T °स) — ᶜ) D1 हसास् (for दान्तास्) D1 वा आरुणा; D4 सत्र रुणा (for ताम्रारुणा) B Dc1 D5 S दत्तास्तुवुरुणा दिव्या (D5 युक्ता); G5 (by corr) दत्ताभास्तरुणा दिव्या — ᵈ) D6–8 उपावहन्

14 ᵃ) K6 ते तु (for तथा) — ᵇ) B1 4 D5 G2 पचालानां — ᶜ) K1. 2 4 येषां — ᶜᵈ) Ś1 K3 4 B2–4 ते; Ś2 K1 2 त (for ये) D8 अन्ययु

15 ᵃ) Ś1 च (for तु) — ᵇ) Ś1 नरसिंह च (for °सिंहस्य) — ᶜ) D4 आक्रीडन्नावहति स — ᵈ) Dc1 D8 शारगा (D6 °ग) K4 D4–6 8 -सबला Ś2 इव (for हया) K1 (before corr) सारंगशबलाशाया

16 ᵃ) B D2 5 G1 M तु (for च) D4 तेषां तु षट् सहस्राणि (= 14ᶜ) — ᵇ) G5 अधिपो (for ऋषभो) Ś1 बलोद्यत, Ś2 K (except K5) D1 °जित (K1 °ता); D1 8 °चित; S बलान्वित (for -बलोदित) — D4 om 16ᶜ–17ᵈ — ᶜ) Ś काम्भोज, K1 Dn2 कांबोज (Dn2 °जा) K4 B1 3 सबलैर्, G3 4 शावलैर् — ᵈ) Dn1 T G1 3 4 M1. 2 अभ्य वर्तत Dc1 Dn1 दुर्जया (Dc1 °य), S सयुगे (for दुर्जय)

17 D4 om. 17 (cf v l. 16) — ᵃ) B1–3 बृहक्षेत्र तु (B1 च), Dn2 D3 °भ्रातु च, D6 °च्छत्र च (for °क्षत्र तु) K5 कौंतेय, D6–8 कैकेय्य (D6 °या) — ᵇ) Dn2 सकुमार, G3 4 सुकुमारा — ᶜ) Ś2 K1 2 4 D1 3 पलाश (K4 °स); Dn2 D7 पालाल Ś2 D5 6 धूम्र K1 वर्णाभ, B Dc1 Dn1 Cv संकाशा (for -वर्णाभा) — ᵈ) K1 सैंधव K4 D1 सैंधवा शीघ्रवाहन, S °वास्तमुदावहन्

18 Ś2 Dn2 om (hapl) 18 — ᵇ) D6 वाहि-

पलालधूमवर्णाभाः सैन्धवाः शीघ्रमावहन् ॥ १७
मल्लिकाक्षाः पद्मवर्णा बाह्लिजाताः स्वलंकृताः ।
शूरं शिखण्डिनः पुत्रं क्षत्रदेवमुदावहन् ॥ १८
युवानमवहन्युद्धे क्रौञ्चवर्णा हयोत्तमाः ।
काश्यस्याभिभुवः पुत्रं सुकुमारं महारथम् ॥ १९
श्वेतास्तु प्रतिविन्ध्यं तं कृष्णग्रीवा मनोजवाः ।
यन्तुः प्रेष्यकरा राजन्राजपुत्रमुदावहन् ॥ २०

सुतसोमं तु यं धौम्यात्पार्थः पुत्रमयाचत ।
माषपुष्पसवर्णास्तमवहन्वाजिनो रणे ॥ २१
सहस्रसोमप्रतिमा बभूवुः
पुरे कुरूणामुदयेन्दुनाम्नि ।
तस्मिञ्जातः सोमसक्रन्दमध्ये
यस्मात्तस्मात्सुतसोमोऽभवत्सः ॥ २२
नाकुलिं तु शतानीकं शालपुष्पनिभा हयाः ।

जाता (for बाह्लि°). — D5 G5 om 18^cd — ^d) B (except B2) क्षेत्रदेवम्, D1 ऋक्षदेवम्; D4 7 8 क्षत्र व(D4 ध)र्मम् (for °देवम्) K5 उपावहन् — Ś1 K B Do1 Dn1 D2–4 6–8 ins after 18 Ś2 Dn2 after 17 · D5 after 18^ab

163* रुक्मभाण्डप्रतिच्छन्ना कौशेयसदृशा हया ।
क्षमावन्तोऽवहन्संख्ये सेनाबिन्दुमरट्टजा ।

[D5 reads lines 1–2 on marg (*sec m*). — (L 1) K1 4 प्रतिच्छिन्ना — (L 2) D4 corrupt D2 5 सुशोभना (for क्षमावन्तो) K4 सैन्ये (for संख्ये). K5 सुशोभमानान्यवहन् (for the prior half) B3–5 सेनाबिंदु (for °बिन्दुम्) Ś1 शरट्टजा, K1 3 सरद्(K5 °ध्व)जा, K4 B1 (orig) अरिं ध्वजा (B1 °ज), B1 (marg) 2–5 व(B5 धु)रध्वज, B1 (marg also) Do1 अरिंदम (Do1 °म), Dn1 D1 अरिध्वज (D1 °जा), Dn2 D8 महा ध्वजा (D8 °ज), D6 -महाजवा (for अरट्टजा)]

19 D4 om. 19^a–20^b — ^a) K5 संख्ये (for युद्धे) — G5 om 19^b–20^b — ^b) Dc1 (marg *sec m* as in text) Dn1 सौभवर्णा (for क्रौञ्च°) — ^c) Ś1 काशस्य Ś1 K3 Dn1 Cv [अ]भिभव (Dn1 °व); K2 [अ]तिभुव°; K4 [अ]भ्य°, K5 Dn2 D8 [अ]भिसुत, G2 M3 4 [अ]भ्य(G2 °ज्य)वहन् (for [अ]भिभुव) K1 काश्यपश्याभिभव° पुत्र (sic), D6 काश्यकाभिरव° पुत्र; T G3 4 M5 काश्य च सुमहाबाहु — ^d) S (G5 om) यशस्विन (for महारथम्)

20 D4 G5 om 20^ab (of v l. 19) — ^a) Ś1 K2–4 Dn2 D3 5 6 श्वेताश्वा; K1 °श्व (for °स्तु) K1 Do1 D5 7 T G4 M1 2 प्रतिविध्य Ś1 (*sup lin*) D7 8 च; Ś1 K1–3 Do1 Dn1 D1 2 5 6 तु (for त) Ś1 श्वेतास्तु कृष्णविंध्य च, K5 °स्तु प्रतिविंध्यस्य — ^b) S (G5 om) हयोत्तमा (for मनोजवा) — ^c) Ś1 यतृ; Ś2 Do1 Dn1 D4 6 य तु; B1 यस्तु; Cd यन्तु (as in text) K3 प्राज्ञाकरा; B2–5 प्रैष्य°, D4 प्रेक्ष्य°; Cd प्रेष्य° (as in text) — ^d) Dn2 D2 महारथ (for उदावहन्) — For 20^cd, S subst (of 29^cd)

164* युवानमवहन्युद्धे यन्तु प्रेष्यकरा हया ।
[T2 प्रेक्ष्यकरा]

21 D5 om 21^ab — ^a) D8 स्तुतसोम; G5 श्रुत° (for सुत°). Ś D4 य धौम्य (S2 °म्य); B1 य सोम्य, B2 4 5 Do1 Dn1 य(B4 य)सौम्य, B3 य सैन्य; Dn2 D3 6 युध्यत (Dn2 °ते), S यो(G1 M यौ)धाङ्य (for य धौम्यात्) Cv श्रुतसोम तु द्रौपद्यां ❀ Ca d सुत(Ca स्वत°)सोमनिरुक्तिमाह सहस्रे(Ca °जे)त्यादिना । ❀ — ^b) Dn2 D3 4 6 G1 M पार्थ (for पार्थः) B Do1 Dn1 मजीजनत्; Dn2 D3 6 महा हया; D4 क्षपातयत्, G1 M1 2 महाबल, M3 5 हयो त्तमा (for अयाचत) T G2–5 भीमपुत्र महाबल (G5 °रथं) — ^c) Ś2 शमी; B3 4 D3 मास (for माष). Ś K (except K5) D1 पत्र-(for पुष्प) K1 सवर्ण स्तम्, K5 Dn2 D3 6 °र्णाश्च, Dn1 D5 °र्णास्तु, D4 7 8 °र्णाभा (for °र्णास्तम्). S (except G5) ऊर्णापुष्प समा वर्णैर् — ^d) D4 7 8 प्रावहन्

22 ^a) K2 B Do1 Dn1 D2 8 सहस्रसोमप्रतिमो (D2 °मा) बभूव (B2 [marg] °वु); Ca सहस्रशोस[? सोम] प्रतिमा बभूवु°, Cd corrupt — ^b) B2 (marg) पूर्वे, Dn2 D3 6 सर्वे, D2 5 परे (for पुरे) B2 (marg) उदयेंदुरिंद्र; Dn2 D3 6 °यें(Dn2 °मिं)द्रप्रस्थे; D4 7 8 उदये सु(D8 °येंदु)नाम्न; Ca d °येन्दुनाम्नि (as in text) — ^c) Ś1 जाते, D4 प्रजात (for जात) Ś1 K1 3 D1 सम; K4 सम (for सोम) B2 (marg) सस्क दमध्ये (for सक्रन्द°) Ca cites सस्कन्द°, Cd सक्रद°. — ^d) Ś K1 2 त(K2 य)स्मादस्मात्; K4 तस्मात्तस्मात् (for यस्मा°). K5 सोमसुतो, Ca स्वत° सोमा; Cd सुतसोमो (as in text) — For 22, S subst

165* सहस्रसोमप्रतिमा हया° कनकभूषणाः ।

आदित्यतरुणप्रख्याः श्लाघनीयमुदावहन् ॥ २३
काञ्चनप्रतिमैर्योक्त्रैर्मयूरग्रीवसंनिभाः ।
द्रौपदेयं नरव्याघ्रं श्रुतकर्माणमावहन् ॥ २४
श्रुतकीर्तिं श्रुतनिधिं द्रौपदेयं हयोत्तमाः ।
ऊहुः पार्थसमं युद्धे चाषपत्रनिभा हयाः ॥ २५
यमाहुरध्यर्धगुणं कृष्णात्पार्थाच्च संयुगे ।
अभिमन्युं पिशङ्गास्तं कुमारमवहन्रणे ॥ २६
एकस्तु धार्तराष्ट्रेभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः ।
तं बृहन्तो महाकाया युयुत्सुमवहन्रणे ॥ २७
पलालकाण्डवर्णास्तु वार्धक्षेमिं तरस्विनम् ।
ऊहुः सुतुमुले युद्धे हया हृष्टाः स्वलंकृताः ॥ २८
कुमारं शितिपादास्तु रुक्मपत्रैरुरश्छदैः ।
सौचित्तिमवहन्युद्धे यन्तुः प्रेष्यकरा हयाः ॥ २९
रुक्मपृष्ठावकीर्णास्तु कौशेयसदृशा हयाः । C 7 867 B 7 23 37 K 7 23 38

वीर टमवहन्युद्धे हेपमाणा समन्ततः ।

23 — a) K1 5 D6 ना(K1 न)कुल, Dn1 D3 5 M1 2 नाकुलीं Dn2 D3 6 च (for तु) — b) K1 3 4 D1 साल, Dn2 ताल, G2 काश (for शाल-) T G1 3-5 M साल(T1 काश-, T2 G2-5 सोम, M1 2 सालव) पुष्प(M1 2 °ष्पा)समा इव — c) K5 तरुणा, T G M1. 2 -तेजस (for तरुण) B2 (marg) 3-5 Dc1 Dn1 तरुणादित्यसंकाशा, M3 4 आदित्यतेजःप्रख्यास्तु, Ca d v as in text — After 23abc, D7 repeats from ध्वजा (in 11d) up to 13b — d) S ज्वलतोम्य(T1 °तो ह्य)वहन्दया

24 Ś2 reads 24a–25a on marg — a) K3 B Dc1 Dn1 D6 कांचनापिहि(D6 °तिह)तैर् K4 5 D1 2 5 युक्तैर् (for योक्त्रैर्) S कांचनापीड(G5 °पिघ)नैर्गात्रैर् — b) T2 मायूर Ś2 -संनिभै — c) D7 8 नरव्याघ्र — d) T G (except G1) श्रुतवर्माणम् (for °कर्माणम्) Ś2 श्रुतकीर्तिमुदावहन्

25 Ś2 reads 25a on marg — a) Ś2 श्रुतकर्माणमन्यं च — c) D4 पार्थसुत (for °सम) — D4 7 8 om (hapl) 25d–28c — d) Ś1 K1 2 चाप-, B चास, Dn2 D3 6 वश, G4 चापं (for चाष-) Ś1 -दह, B2 (marg) -पक्ष, Cv पच- (for पत्र) S विभु (G5 °भु) (for हया)

26 D4 7 8 om 26 (cf. v l. 25) — a) Ś1 G4 मन्य(G4 °त्य)र्धे, Ś2 K1 अभ्यर्थे (K1 °र्धे); Cd अध्यर्धं (as in text) D5 य तमाहुश्चातिरथ — b) Ś1 T G2-4 पार्थात्कृष्णाच्च (by transp), D4 कृष्णनाथश्च — cd) Ś2 कृशांगास्त, K5 पिशंगाश्च, Dc1 Dn1 °स्ते, Dn2 D3 5 °स्तु, D6 °श्चा (for °स्त) Cd cites पिशङ्गा (as in text) D2 5 हया (for रणे) S सोभिमन्यु पिशंगैस्तु भृशमश्वैर्न्यवर्तत

27 D4 7 8 om 27 (cf v l 25) Ś1 D3 om (hapl) 27 — a) Dn2 हरिताश्च विनीताश्च — b) B5 स (for य) B3 D5 T1 समाहित (for °श्रित) — c) K1 2 T G3 4 वहतो, G1 सुत ते (for बृहन्तो) Ś2 महाकका, K1 °कर्मा, K3 4 D1 °कर्का; K5 D5 (marg as in text) °क(D5 °का)र्णा (for °काया) Ca d cite कर्का — d) S हया (for रणे) Dn1 युयुत्सुमिव सयुगे

28 D4 7 8 om 28abc (cf. v l 25) G1 M1. 2 om (hapl) 28–29 — a) Ś2 पलाश K1 -कांडवर्णस्; T G2 3 5 कूटवर्णा(T G2 °र्णं स) (for काण्ड°) G4 रुक्मपुष्पावकीर्णास्तु (cf 30a), M3-5 आरकूटसवर्णास्तु — b) K4 D5 वार्धक्षेमीं (for °क्षेमिं) Dn2 D3 नरेश्वर, T G3 4 तरस्विन (for °स्विनम्) — c) Dn D5 सुतुमले — d) B1 5 Dc1 Dn1 कृष्णा, B2 (marg) कका (for हृष्टा) Ś1 तरस्विन (for स्वलंकृता)

29 G1 M1 2 om 29 (cf v l 28) — a) K4 5 D4 7 8 सितिपादास्; Ca d v शिति° (as in text) — b) T G2-4 M3-5 रत्न, G5 रक्त (for रुक्म) B5 D4 7 8 S (G1 M1 2 om) चित्रैर् (for -पत्रैर्) — c) K5 सौर्विदिम्, D4 सौविस्तिम्, D5 यौचित्तम्; D5 (marg) सौचित्तम् (for सौचित्तिम्) Dn2 D3 6 आवहन् B3 सख्ये (for युद्धे) — d) Ś2 Dn1 D4. 5 य तु (for यन्तुः) T2 प्रेक्ष्यकरा, M3 प्रेष्यकरान् (for °करा)

30 Ś2 K1-3 om (hapl) 30ab D6 reads 30ab after 33 — a) K5 तीर्णास् (for -कीर्णास्). S रुक्मपुष्पावकीर्णास्तु — D2 om 30cd — c) Dn2 D3 सवर्णे Dn2 क्रांता (for क्षान्ता) — d) K1. 4 शो(K4 श्रे)णिवत्तम्; D4 6 श्रोणिमतम् — After 30, Ś K (except K1) B3 (marg) Dn2 D1 2 5 6 read 43ab, for the first time, repeating it in its proper place

सुवर्णमालिनः क्षान्ताः श्रेणिमन्तमुदावहन् ॥ ३०
रुक्ममालाधराः शूरा हेमवर्णाः स्वलंकृताः ।
काशिराजं हयश्रेष्ठाः श्लाघनीयमुदावहन् ॥ ३१
अस्त्राणां च धनुर्वेदे ब्राह्मे वेदे च पारगम् ।
तं सत्यधृतिमायान्तमरुणाः समुदावहन् ॥ ३२
यः स पाञ्चालसेनानीर्द्रोणमंशमकल्पयत् ।
पारावतसवर्णाश्वा धृष्टद्युम्नमुदावहन् ॥ ३३
तमन्वयात्सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ।
श्रेणिमान्वसुदानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभो ॥ ३४
युक्तैः परमकाम्बोजैर्जवनैर्हेममालिभिः ।
भीषयन्तो द्विषत्सैन्यं यमवैश्रवणोपमाः ॥ ३५
प्रभद्रकास्तु पाञ्चालाः षट् सहस्राण्युदायुधाः ।
नानावर्णैर्हयश्रेष्ठैर्हेमचित्ररथध्वजाः ॥ ३६
शरव्रातैर्विधुन्वन्तः शत्रून्विततकार्मुकाः ।
समानमृत्यवो भूत्वा धृष्टद्युम्नं समन्वयुः ॥ ३७
बभ्रुकौशेयवर्णास्तु सुवर्णवरमालिनः ।

31 ᵃ) T G2-6 M5 शुभ्रा ; G1 M1-4 शुद्धा (for शूरा) — ᵇ) K5 B Do1 Dn1 हेमपृष्ठा , K5 D3 5 Cd 'भांड- (K5 Cd 'डा) (for 'वर्णा) K1 स्वलकृत , Dn2 D8 स(D8 सु)वाहिन (for स्वलकृता) — ᶜ) D2 4-6 काशिराज K1 हयश्रेष्ठ , B Do1 Dn2 नरश्रेष्ठ (B2 3 'व्याघ्र), D1 7 8 हया श्रेष्ठा (for हयश्रेष्ठा) — After 31, D5 reads 35ᵃᵇ

32 Dn2 om (hapl) 32-33 D5 om (hapl) 32 — ᵃ) S यो(G1 M स-; G4 सो)ऽभूयत (for अस्त्राणां च) — ᵇ) Ś1 K1 2 4 ब्रह्मवेदे B1 3 T G M1 2 पारग ; M3-5 भारत (for पारगम्) D4 ब्राह्मणे वेदपारग — ᶜᵈ) B5 समुपावहन् S ह्री(G5 श्री)मा न्सत्यधृति शूरो (G5 वीरो) द्रोण(G2-5 'ण)प्रेप्सु परंतप (G5 'प)

33 Dn2 om 33 (cf v l 32) Ś K1 3 4 D1 om (hapl) 33 D5 transp 33 and 34 B1 reads 33 on marg — ᵃ) K5 B1 यस्तु , B2-5 Do1 Dn1 यश्च T यस्य (for य स) K2 पचाल- D4 5 -सेनानी ; T G2-5 सैन्यानां ; G1 M -दायादो (for सेनानीर्) — ᵇ) D6 द्रोणार्थं समकल्पयत् ; Cv as in text — ᶜ) D4 7 8 पारापत- K2 5 D3 5 स (K5 -सु)वर्णास्तु ; B Do1 D2 4 6-8 'स्वं ; Dn1 'म (for -सवर्णाश्वा)

34 D5 transp 33 and 34 — ᵃ) B3 5 तमन्वगात् (for 'यात्) Ś1 K1 D1 सत्यधृतिं — ᵇ) K5 B1 (marg) D4 सौवित्तिर् , D8 सौचित्तीं , T G2-5 सौविंदो ; G1 M1 2 सोवघ्नो , M3-5 सौविघ्नो (for सौचित्तिर्). B5 यत्र (for युद्ध-) D7 8 -दुर्मदा — ᶜ) B1 D4 श्रोणिमान् B4 D7 8 वसुमानश्च D4 श्रेणिमानश्च वसुदा — ᵈ) D4 काश्यस्य (for काश्यस्य) Ś1 K5 D2 4 5 8 T G (except G1) M3-5 चाभिभू (Ś1 'भो ; D2 4 5 8 'भु), K1 2 B1 D7 चाविभो (B1 D7 'भु); B1-3 5 Do1 Dn D3 6 वा (Dn2 D3 6 वै) विभु (for चाभिभो).

35 D5 reads 35ᵃᵇ after 31 — ᵃ) Ś1 Do1 Dn1 युक्त', K1, 4 D1 युक्ता (K1 'क्ता), S ययु (for युक्तै) Ś K4 D1 -कांबोजैर् — ᵇ) K4 हेममालिनै . — ᶜ) D5 -सेनां (for -सैन्य)

36 ᵃ) K6 D2 5 च (for तु) K1 प्रभद्रकस्तु पांचाल — ᵇ) B1 S (except T G2) षट्महस्रा उदायुधा , Dn1 सहस्रा उ'. — After 36ᵃᵇ, the sequence in T G2 is : 42, 37-38, 44, 40-41, 36ᶜᵈ, 43, 39 G3-5, on the other hand, read 39-41 after 36ᵃᵇ — ᶜ) Ś1 हयैर्युक्तैर्, K3-5 B Do1 Dn D1 2 4 7 हयैः श्रेष्ठैर् (for हयश्रे') G5 नानावर्णमयैः श्रेष्ठैर् — ᵈ) B3 D2 हेमवर्ण (for 'चित्र) Ś1 K1 5 D2 5 -रथध्वजैः ; B1 2 -वरध्वजा (for -रथ') S हेमरूप्यमणिध्वजै (G1 'परिच्छदै)

37 For the sequence in T G2, cf v. l 36. — ᵃ) T न्यरुधत , G1 M निरुध्यत (G1 'त); G2 निरुधत , G3 4 न्यरुध्यत (for विधुन्वन्त) K1 शरव्राता विधन्वत , G5 शरौघैर्निरुद्धत (sic) — ᵇ) M1 2 -कार्मुकान् — ᵈ) Dn2 G1 M1. 2 समस्ययु

38 For the sequence in T G2, cf v l 36 B2 om. 38ᵃᵇ — ᵃ) Dn1 M5 Cd बभ्रु', D5 बिभ्रत ; G5 यमौ B3 च (for तु) — ᵇ) Ś K1 2 4 D1 सुवर्णवन , B3 'र्णमणि ; Dn2 D8 'र्णाबर-, D5 'र्णकृत (for 'र्णवर). — ᶜ) Ś1 K2 3 5 B Dn1 D1 2 5 8 T G1 2 अम्लान ; D7 अज्ञान (for अग्लान). B3 -मनस — ᵈ) D1 G5 चेकितान-(G5 'ना)हयास्तमा

39 For the sequence in T G (except G1), cf.

ऊहुर्ग्लानमनसश्चेकितानं हयोत्तमाः ॥ ३८
इन्द्रायुधसवर्णैस्तु कुन्तिभोजो हयोत्तमैः ।
आयात्सुवश्यैः पुरुजिन्मातुलः सव्यसाचिनः ॥ ३९
अन्तरिक्षसवर्णास्तु तारकाचित्रिता इव ।
राजानं रोचमानं ते हयाः संख्ये समावहन् ॥ ४०
कर्बुराः शितिपादास्तु स्वर्णजालपरिच्छदाः ।
जारासंधिं हयश्रेष्ठाः सहदेवमुदावहन् ॥ ४१
ये तु पुष्करनालस्य समवर्णा हयोत्तमाः ।
जवे श्येनसमाश्चित्राः सुदामानमुदावहन् ॥ ४२
शशलोहितवर्णास्तु पाण्डुरोद्गतराजयः ।
पाञ्चाल्यं गोपतेः पुत्रं सिंहसेनमुदावहन् ॥ ४३
पाञ्चालानां नरव्याघ्रो यः ख्यातो जनमेजयः ।
तस्य सर्षपपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥ ४४
माषवर्णास्तु जवना बृहन्तो हेममालिनः ।
दधिपृष्ठाश्चन्द्रमुखाः पाञ्चाल्यमवहन्द्रुतम् ॥ ४५
शूराश्च भद्रकाश्चैव शरकाण्डनिभा हयाः । C 7 1000 B 7 23 53 K 7 23 54

v l 36 G3 om (hapl) 39[ab] —[a]) S (G3 om.) -सवर्णात् (for °र्णैस्) —[b]) K1 कुंतिभोजोत्तमोत्तमैः, K3 °त्तमैर्हयैः, S (G3 om) कुंति॰ M1 2 °ती) भोजमुदावहन् —[c]) K1 स्ववश्यैः, B Dc1 Dn D1.4 6–8 स (D4 सु) दश्यैः (for सुवश्यैः) D3 पुरजित् S आयस्तु न विषीदतो (G1 M °तं) —[d]) S मातुल

40 For the sequence in T G (except G1), cf v l. 36 —[a]) B1–3 D1 अंतरीक्ष- K5 च (for तु) — K3 om (hapl) 40[b]–43[a] —[b]) Ś1 K1 3 4 Dn2 D3 तारकै (Dn3 D3 °का) इव, G1 M1 2 ताराभिरिव (for तारका-) G2–5 M2–5 तारकाभिश्चित्रिता इव —[c]) D4 तु (for ते) —[d]) G6 भूय (for हयाः) S शतम् (for संख्ये) T G2–5 उदावहन्

41 For the sequence in T G (except G1), cf v l 36 K3 om 41 (cf v l 40) K1 3 om. (hapl) 41–42 D4 om (hapl) 41 Ś1 reads 41 after 43 —[a]) Ś1 कर्पुरा, G5 कर्पूरा K4 5 D7 8 सिति- (for शिति-) D6 च (for तु) —[b]) S हेम (for स्वर्ण-) —[c]) Ś1 K4. 5 Dn3 D5 6 G3 5 जरासंधिं (for जारा°) K4 B1 D2 हया श्रेष्ठा —After 41, G1 M read 43[ab] for the first time, repeating it in its proper place

42 For the sequence in T G2, cf. v l. 36. K1–3 om 42 (cf. v l 40, 41) Ś K4 D1 om (hapl) 42 —[a]) B (except B1) Dc1 Dn1 ते तु, T1 G3 4 श्वेत, Cv ये तु (as in text) K5 पुष्कल- B2 D7 8 -मालस्य, Dc1 Dn1 -जालस्य, S Cv सारस्य (for -नालस्य) —[b]) S तुल्यवर्णा (for सम°). —D4 repeats 42[cd] after 44 —[d]) G1 M (M5 inf lin as in text) सुनामानम्

43 For the sequence in T G3, cf. v l 36 K3 om 43[a] (cf v l 40) D4 om (hapl) 43 Ś K (except K1) B3 (marg) Dn2 D1 2 5 6 read 43[ab] for the first time after 30 G1 M read 43[ab] for the first time after 41 —[b]) T G2–5 M (last five both times) Cv पांडरोद्गतराजय — M3 om. 43[cd] —[d]) Ś1 सूर्यसेनम्, G6 सिंहसोमम् (for °सेनम्) Ś1 K (except K1) Dn2 D1 2 5 7 8 समावहन् — Ś1 reads 41 after 43

44 For the sequence in T G2, cf v l 36 —[a]) K1 B1 D1 4 7 G1 4 पचालाना Dn2 D2 6 नरव्याघ्र, T G2–6 रथश्रेष्ठो (T °ष्ठा, G2 °ष्ठे); G1 M1. 2 रथव्याघ्रो (for नर) —[b]) S निवृत्तो (G3 °त्ते) (for यः ख्यातो) T1 G3 4 M1 2 जनमेजय —[c]) D2 तस्मात्म वर्षपुष्पाणां, G5 तस्य चापि पयोदानां —[d]) Ś K1 2 4 शुद्धवर्णा (for तुल्य°) —After 44, D4 repeats 42[cd]

45 K4 om. (hapl) 45–54 —[a]) K5 Dn2 मास-, B1 मास (for माष-) K1 वर्णस् B Dc1 Dn D1 2.6 च, D3 सु (for तु) Ś1 K1 3 D5 7 यवना (K1 °नोर्) (for जवना) —[b]) B1 D3 वहन्तो (for बृहन्तो) —[c]) K1 -पृष्ठाश्च, B1 -पुष्पाश्च (for -पृष्ठाश्च) Ca पांसुमुखा, Cd पञ्चमुखा (for चन्द्रमुखा) —[d]) Dn2 S पांचाल्यम् B1 रणे, S हया (for द्रुतम्)

46 K4 om 46 (cf v l. 45) —[a]) Ś K1 3 D1–3 6 पुष्ट्राश्च, B1 पुत्राश्च (for शूराश्च) Ca तत्र काश्, Cd भद्रकाश्च (as in text) D4 5 8 पुष्ट्रा (D4 °ष्ट्रा, D5 ष्टो) श्च भद्रकाश्चैव (D4 °श्च); D7 शुद्धाश्च भद्रकाः च (submetric), T G2–4 M1 2 यौ (T2 G2 यो) धाश्च भद्रकाराश्च (T G2 °का राजन्), G1 M3–5 यौधेया भद्रकेयाश्च —D1 om. 46[c]. —[d]) K1 दंदरारम्

पद्मकिञ्जल्कवर्णाभा दण्डधारमुदावहन् ॥ ४६
बिभ्रतो हेममालाश्च चक्रवाकोदरा हयाः ।
कोसलाधिपतेः पुत्रं सुक्षत्रं वाजिनोऽवहन् ॥ ४७
शबलास्तु बृहन्तोऽश्वा दान्ता जाम्बूनदस्रजः ।
युद्धे सत्यधृतिं क्षैमिमवहन्प्रांशवः शुभाः ॥ ४८
एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च ।
अश्वैश्च धनुषा चैव शुक्लैः शुक्लो न्यवर्तत ॥ ४९
समुद्रसेनपुत्रं तु सामुद्रा रुद्रतेजसम् ।
अश्वाः शशाङ्कसदृशाश्चन्द्रदेवमुदावहन् ॥ ५०
नीलोत्पलसवर्णास्तु तपनीयविभूषिताः ।

— After 46, N (K4 om, B5 after 47[ab]) ins

166* रासभारुणवर्णाभा पृष्ठतो मूषकप्रभा ।
वल्गन्त इव संयत्ता व्याघ्रदत्तमुदावहन् ।
हरयः कालकाश्चित्राश्चित्रमाल्यविभूषिताः ।
सुधन्वानं नरव्याघ्रं पाञ्चाल्यं समुदावहन् ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शा इन्द्रगोपकसंनिभाः । [5]
कोशैश्चित्रान्तराश्चित्राश्चित्रायुधमुदावहन् ।

[D1 om the prior half of line 1 D5 om lines 1–2 B3 (marg) repeats and B5 reads the prior half of line 1 after line 6. — (L 1) K5 रासभा सुरवर्णाभा, B3 (marg) चित्राभा हेमवर्णाश्च (for the prior half) B5 om the post half of line 1 K1 5 मू(K6 मु)षक ; K2 3 B1–4 Dc1 D1–6 मूषिक ; D8 मुषक — After line 1, B3 (marg) reads 47[ab]. — (L 2) K6 Dn2 D8 7 मपत्ता (for संयत्ता). K6 B Dc1 Dn1 D5, 7 8 व्याघ्रदत्तम् — D1 3 om (hapl) lines 3–4 — (L 3) K5 D6 का(D5 क)लिकाद्य K5 चित्रायुध (for °श्रमाल्य) — (L. 4) Dn2 पाञ्चालानामुदावहन् (for the post half) — K5 om (hapl) lines 5–6 — (L 5) D8 इन्द्रायुध (for °शनि-) — (L 6) B Dn2 D8 कल्का(B °र्का)श्च, Dc1 D2 5 कायैश्च, Dn1 वक्काश्च; D1 7 8 कक (for कोशैश्च). D6 कोका श्चित्रानानाश्चित्राश्च (for the prior half) B1 चित्रसेनम्, Dn1 चित्ररूपम्, D1 माल्यायुधम् (for चित्रा°) — After line 6, B3 repeats and B5 reads the prior half of line 1, followed by a repetition of 47[b]]

47 K4 om 47 (of v. l. 45). B3 (marg) reads 47[ab] after line 1 of 166* — [a]) B (except B3) Dc1 Dn1 तु (for च) D6 चित्रिता नेमिमालैश्च, S हेममालास्तु चित्राणा(G1 M °श्चैत)श्च — After 47[ab], B5 ins 166*. B3 repeats 47[b] after the repetition of the prior half of line 1 of 166* while B5 repeats 47[b] after the prior half of line 1. — [b]) Dn1 D5, 6 चक्रवाकोपमा हयाः; S °कोदरोपमा (G1 M °रोदरा). — [c]) Some MSS. कोशलाधिपतेः.

— [d]) B1 3 4 सुक्षेत्र.

48 K4 om. 48 (of v 1 45) — [a]) K5 D5 6 T G1 3 M शबलास्ते (K5 D5 6 °श्च, M1 2 °श्चा); Dc1 Dn D3 4 6–8 सबलास्तु (D3 °श्च); G2–5 शबलास्ते (G3 °स्तु) (for °लास्तु). Dn1 D1 बृहदश्च; G6 बहुतोश्वा (for बृहन्तोऽश्वा) — [b]) Ś1 K1 2 धौत- (for दान्ता). Ś K (K4 om) Dn2 D2 3 प्रभा (K1 °भ) (for स्रज) — [c]) Dn2 D3 युधि (for युद्धे). Ś1 K1 3 D1 क्षौमिम्; K2 क्षोमम्, K5 B Dn1 D2 8 क्षेमि(Dn1 °म)म्; D4 क्षितिम् (for क्षैमिम्). D5 द्विसत्यधृतिं क्षैमीम् (submetric) — [d]) D4 corrupt K5 संवहन्; D6 त्वावहन् S स(G4 त्वा)वहन्प्रतिशो (G1 M1 2 °न्वधि शो ; G4 °न्तोतिशो)भना

49 K4 om 49 (of v 1 45). B3 reads 49[a]–51[b] on marg — [a]) D6 शुक्लेन (for सर्वेण) — [b]) D1 कनकेन (for कवचेन) — [c]) D1 6 असैश्च (for अश्वैश्च) G6 तु (for च) K1 2 D5 8 धनुष(D5 8 °षा)श्च (for °षा) G4 वेषैः (for चैव) K5 धनुषा रथयाहैश्च. — [d]) B (except B5) D5 6 G2 [ऽ]भ्यवर्तत; Dn1 D8 भ्यव°; G1 प्राव° (for न्यव°). K5 नैर्तेर्नीशोभ्य वर्तत.

50 K4 om 50 (of v 1 45). B3 reads 50[a]–51[b] on marg — [a]) Ś K1 2 5 Dn2 D2–5 7 8 समुद्रदे (D2–5 °द्र दे, D7 °द्रा दे)वपुत्रं तु — [b]) D1 7 8 सामुद्र. Ś1 K2 स(Ś2 सा)मुद्रादुग्रतेजसः; T G2–4 समुद्रारुणसप्रभ; G1 M समुद्रानूपसंभव (M3–5 °सप्रभ); G5 समुद्रावहसंनिभ — [c]) K1 अश्व शशांकसदृशाश्च — [d]) B Dc1 Dn1 D3 M4 चन्द्रसेनम्

51 K4 om 51 (of v. 1 45) B3 reads 51[ab] on marg. — [a]) D6 S (except M3–5) च (for तु). — [c]) Ś1 शाल्य; Dn2 D8 सैद्यं; G3 सैद्य (for शौर्य). B Dc1 Dn1 D2 सत्ये (for युद्धे). — [d]) Ś1 दिव्य- (for चित्र). S (except G1) -माला (for माल्या). — After 51, Ś1 K1–3 read 54–55, T1 G3 read 54.

शैब्यं चित्ररथं युद्धे चित्रमाल्यावहन्हयाः ॥ ५१
कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः ।
रथसेनं हयश्रेष्ठाः समूहुर्युद्धदुर्मदम् ॥ ५२
यं तु सर्वमनुष्येभ्यः प्राहुः शूरतरं नृपम् ।
तं पटच्चरहन्तारं शुकवर्णावहन्हयाः ॥ ५३
चित्रायुधं चित्रमाल्यं चित्रवर्मायुधध्वजम् ।
ऊहुः किंशुकपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥ ५४
एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च ।
धनुषा रथवाहैश्च नीलैर्नीलोऽभ्यवर्तत ॥ ५५
नानारूपै रत्नचित्रैर्वरूथध्वजकार्मुकैः ।
वाजिध्वजपताकाभिश्चित्रैश्चित्रोऽभ्यवर्तत ॥ ५६
ये तु पुष्करपत्रस्य तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ।
ते रोचमानस्य सुतं हेमवर्णमुदावहन् ॥ ५७
योधाश्च भद्रकाराश्च शरदण्डानुदण्डजाः । C. 7 1015 B 7 22 68 K 7 23 69

52 K4 om 52 (cf v 1 45) G4 om (hapl) 52-53 —ᵃ) Dn1 D5 कलाप, S (except T1, G4 om) क(G1 M1 2 4 का)लाय K5 मदशा, D1 वर्णाश्च (for °स्तु). Cv कालायममवर्णास्तु —ᵇ) G1 2 M1 2 -रोहित (for -लोहित) Cv as in text —ᶜ) Dn1 रथमेन-; T G2 पांड्य(G2 °ड्य)राज (for रथमेन) —ᵈ) Dn1 समूहुर् (for समू°) Dn1 D1 T G2 3 युद्धदुर्मदा

53 K4 G4 om. 53 (cf v. 1 45, 52) —ᵃ) B5 वर्णा, S (except G2, G4 om) य च (for य तु) D1 7 8 S (except T, G4 om) मनुष्येषु —ᵇ) K5 प्राह K1 2 B3-5 Dc1 Dn1 D1 5 S (G4 om) शूरतम D7 नृप; S (G4 om) भुवि (for नृपम्) —ᶜ) T G2 यतार (for -हन्तारं) K1 व पटुश्चरहर्तार, D4 °ह्वर निहंतारं (hypermetric) Ca cites पटच्चरहन्तार° Cd पटच्चरनिहन्तारं —ᵈ) K3 शूलवर्णा; D2 6 G1 M शुक्ल° (for शुक°) Dn2 D3 4 7 हया वहन् (by transp), D1 हयोत्तमा D8 शुकवर्णाह मुदावहन् (sic)

54 K4 om 54 (cf v 1 45) Ś1 K1-3 read 54-55 after 51, T1 G3 read 54 after 51 —ᵃ) Ś K (K4 om.) Dn1 D1 2 5 चित्रमाल्याश्च (for °माल्य) —ᵇ) Dn1 D2 5 ध्वजा B1 D1 8 चित्रवर्णायुधध्वज, B5 °वर्मांबर°, D6 °माल्यायुधध्वजा, T G (except G1) °वर्म(T °र्म°)रथध्वज —ᶜ) B1 (marg) 2 3 -वर्णानां (for -पुष्पाणां) —ᵈ) Ś1 तुल्यरूपा, B Dc1 Dn1 D5 समवर्णा (for तुल्य°)

55 For the sequence in Ś1 K1-3, cf v 1 54 K5 om 55 —ᵃ) Ś1 K1-3 D1 क(Ś1 का)च, K4 कंचन (hypermetric) (for एक) —ᵇ) G5 रथेन (for ध्वजेन) —ᶜ) D3 वाही, D4 नादैश्च (for वाहैश्च) —ᵈ) Dc1 Dn1 D2 6 G1 M न्यवर्तत, G2 ह्यव° (for ऽभ्यव°)

56 S transp 56 and 57 —ᵃ) In Ś1, the portion from ना up to 7 23 10 is lost on a missing folio K1 B1 नानावर्णै (for °रूपै) B4 D1 2 G3 रत्नचिह्नैर् (for °चित्रैर्) K6 नानाकारैश्च विविधै —ᵇ) D6 वरूथ्य, T सानुष (for वरूथ-) K3 B Dc1 D1 7 रथ (for ध्वज) K6 रत्नचित्रैर्ध्वजांगुकै —ᶜ) T G2-5 M3-5 वाजिभिश्च पताकाभिश्; G1 M1 2 °भिर्वर्मणा चैव —ᵈ) Dc1 Dn1 D2 6 S न्यवर्तत.

57 Ś1 missing (cf v 1 56) S transp 56 and 57 —ᵃ) T G2 श्वेत; G1 M3-5 ते तु, G3 4 तेषु, G5 M1 2 ते च (for ये तु). B2 3 G3 5 वर्णस्य, B3 (marg, also as in text) 5 Dc1 Dn1 पर्णस्य, D1 2. 6 7 पुत्रस्य; T सारस्य; G2 damaged, G4 -वर्णाख्यस्य (for पत्रस्य) —ᵇ) Dn2 D2 6 तुल्यरूपा (for °वर्णा) — D5 om. 57ᶜᵈ —ᶜ) S त (for ते) —ᵈ) S हेमरूपम् (for °वर्णम्)

58 Ś1 missing (cf v 1 56) T G2 om (hapl) 58 —ᵃ) K5 वाहास्तु, D1 2 5 G3 4 यो(G3 यो) धाश्च, D4 7 8 G1 M यो(D4 यो)धांश्च, Cv गोधाश्च (for योधाश्च) D4 7 8 G5 भद्रका(G5 °का)श्चैव, G1 2 4 M Cv भद्रका(G1 M3-5 °का)श्चैव ❀ Ca d योधाश्च देशविशेषा (Cd भेदा) ततो जाता । ❀ —ᵇ) B1-3 5 Dc1 Dn1 दडय, B4 Dn2 D2 6 दडका (for -दण्डजा). D1 7 8 S (T G2 om) शरकांड(D1 7 8 M1-3 5 °दट)निभा हया; D6 °दडास्तु दडजा. —ᶜ) Ś1 K1 2 4 D1 S (T G2 om) कुक्कुटांडाश्च (for °टाण्डाभा) D4 श्वेताश्चकुक्कुटाडाभा, D6 श्वेतोंडा कुक्कुटाण्डाश्च (sic), D7 श्वेताश्च तु*टाडाभा (corrupt), D8 °श्च कर्कटांडाभा —ᵈ) S (T G2 om) दढधारम् (for °केतुम्) B (except B3) Dc1 Dn दयावहन्, D7 उपा° (for उदा°) — After 58, N (Ś1 missing) Cv ins

167* केकयेन हते संख्ये पितर्यथ नराधिपे ।
भिन्ने कपाटे पाण्ड्याना विद्रुतेषु च बन्धुषु ।

5 68 59 श्वेताण्डाः कुक्कुटाण्डाभा दण्डकेतुमुदावहन् ॥ ५८
आटरूषकपुष्पाभा हयाः पाण्ड्यानुयायिनाम् ।
अवहन्रथमुख्यानामयुतानि चतुर्दश ॥ ५९
नानारूपेण वर्णेन नानाकृतिमुखा हयाः ।
रथचक्रध्वजं वीरं घटोत्कचमुदावहन् ॥ ६०
सुवर्णवर्णा धर्मज्ञमनीकस्थं युधिष्ठिरम् ।
राजश्रेष्ठं हयश्रेष्ठाः सर्वतः पृष्ठतोऽन्वयुः ।
वर्णैश्चोच्चावचैर्दिव्यैः सदश्वानां प्रभद्रकाः ॥ ६१

भीष्मादवाप्य चास्त्राणि द्रोणाद्रामात्कृपात्तथा ।
अस्त्रैः समत्वं संप्राप्य रुक्मिकर्णार्जुनाच्युतैः ।
इयेष द्वारकां हन्तुं कृत्स्नां जेतुं च मेदिनीम् । [5]
निवारितस्ततः प्राज्ञैः सुहृद्भिर्हितकाम्यया ।
वैरानुबन्धमुत्सृज्य स्वराज्यमनुशास्ति यः ।
ससागरध्वजः पाण्ड्यश्चन्द्ररश्मिनिभैर्हयैः ।
वैडूर्यजालसंछन्नैर्वीर्यद्रविणमाश्रितः ।
दिव्यं विस्फारयंश्चापं द्रोणमभ्यपतद्बली । [10]

[(L. 1) D4 नराधिप. —(L 2) Ś1 K1 4 कवाटे, Ca d कपाटे (as above) Cv भिन्नैकपादयोधाना (for the prior half) D4 7 8 धन्विषु, D6 पांडुषु (for बन्धुषु). Cv post half as above. —(L. 3) Ś1 भीष्मादवापदस्त्राणि (for the prior half) Ś1 K1-3 5 D2 4 5 7 8 तथा कृ(Ś1 क्रमात्कृ-, K1-3 D4 द्रुमात्कृ)पात् (by transp), K4 कृपाद्द्रुमात्. ❀ Cv भीष्मादिभ्य अस्त्राण्यवाप्य. ❀ —(L 5) K3 5 द्वारिकं. D7 om. from हन्तु up to सुहृद् (in line 6). D4 8 जेतु (for हन्तु). Ś1 K1 3 4 D1 इयेष द्वारि- (Ś1 D1 °र)कां भर्तुं (for the prior half). D8 transp कृत्स्नां and जेतुं ❀ Cv दारकान् सपत्नान् हन्तु कृत्स्ना मेदिनीं जेतु च इयेषेति योजना। ❀ —(L 7) Ś1 स्व राज्यम्, D4 सराज्यम् —(L 8) Dn1 चित्र (for चन्द्र-) —(L 9) B वैदूर्य. B2 3 (marg as above) मणि-; B4 नाल- (for -जाल-) K1 3 4 Dn1 D3 4 5 8 -सच्छि(Dn1 °प)न्नैर्, Dc1 (marg as above) सजन्नैर् (for -सछन्नैर्). K1 B1 आस्थित; B5 Dn1 आश्रितैः; D4 लालस (for आश्रित) —(L 10) Ś1 K1 2 4 द्रोणस्य (for द्रोणम्) B Dc1 Dn D8 6 अभ्यद्रवद् (for °पतद्)]

59 Ś2 missing (of v 1. 56) —a) B1. 2 3 (last two marg) 5 अटरूपक, Ca d अटरूपक K5 B Dc1 Dn D1-3. 5 T -वर्णाभा(T °श्च); D6 कर्णाभा (for पुष्पा°). G1-3 5 M आरकूटम(G5 °क)वर्णाश्च; G4 आरक्षवर्णकूटाश्च, Cv आरकूटकवर्णाभा —b) K5 B Dn1 D2 3 6 -यायिनः (Dn1 D8 °नं) (for -यायिनाम्) S रांकवा(T G2 पर्यंका, M4 रांकव)स्त(M4 °रु)णाः पृथक् —c) K1 D4 6-8 आवहन्; G1 M न्यवर्तन् (for अवहन्) S यो(G1. 3 4 M3-5 यौ)ध- (for रथ) —After 59abc, Dn1 reads for the first time the post half of line 1 and line 2 of 168*, repeating the same in its proper place

60 Ś2 missing (of v. 1 56). G5 om 60c-61b —a) S (except T G2, G5 om.) रूपेण (for वर्णेन) Dn3 D8 6 नानावर्णेन रूपेण —b) K1 S (G5 om) नानामुखमुखा (K1 °कृता) हया, D4 °कृतिहया मुखा —c) T G2-4 छत्रध्वजं (for -चक्रध्वजं) Ś1 K D3 4-6 रथचक्रध्वजवरं. —d) D4 उदाहृत (for °वहन्) G3 घटोत्कचहता वहन्. —After 60, N (Ś2 missing) ins.

168 * भरतानां समेतानामुत्सृज्यैको मतानि यः ।
गतो युधिष्ठिरं भक्त्या त्यक्त्वा सर्वस्वमीहितम् ।
लोहिताक्षं महाबाहुं बृहन्तं तं वरध्वजम् ।
महासत्त्वा महाकाया सौवर्णे स्यन्दने स्थितम् ।

[(L 1) K1. 4 5 D1. 7 8 भारतानां. D4 7 8 च सर्वेषाम् (for समेतानाम्). Dn1 reads, for the first time, the post. half of line 1 and line 2 after 59abc. K1 3 Dn1 (both times) मतानि व (Dn1 न), K3 4 °निव (for °नि य) —(L 2) Ś1 D4 7 युधिष्ठिरे (Ś1 °रो) K3 B2. 5 Dc1 Dn1 (both times) D1 2 5 6 त्यक्त्वा सर्वमभीप्सित, K6 °वं समीहित; B1 °वंमहीक्षित (for the post half). —(L. 3) D8 transp बृहन्त and त Ś1 K3 D1-3 अरट्टजा; K1 अरट्ट, K4 B2 (marg as above) D6 अरि(D5 °र)ध्वजा; B5 रथध्वज (for वर°). K2 बृहत मलयध्वजा, K5 वहतमपरध्वजा, Dn2 D4 6-8 बृहतममर(Dn2 °मरित; D4 °मधुर)ध्वज (Dn2 °जा) (for the post. half) —(L 4) K4 महादांता, K5 Dn2 D2 3 5 6 वहदाता (Dn2 D2. 6 °ति स) (for महाकाया) Ś1 D4. 7 8 महासत्त्व महादाव (Ś1 °ता), K1-3 महादाता महासत्त्वा (for the prior half) Dn1 D4. 8 सौवर्ण (for सौवर्णे)]
Dn2 D8 cont.

169* नानाध्वजपताकेन नानाकवचवाजिना ।

61 Ś2 missing (of v 1 56) G5 om 61ab (cf. v 1 60) —a) Ś1 -धर्मा, D4 वर्मा (for वर्णा) K5 सुवर्णवर्णाभरणम्; Dn2 D8 T G2-4 M सर्व(Dn2 D8 हेम)वर्णा(M3 4 °धर्मा)स्तु धर्मज्ञम् (Dn2 °ज्ञा); G1 आरकूटकवर्णास्तु —b) Dn2 D8 आवहन्न, T G2-4

ते यत्ता भीमसेनेन सहिताः काञ्चनध्वजाः ।
प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र सेन्द्रा इव दिवौकसः ॥ ६२

अत्यरोचत तान्सर्वान्धृष्टद्युम्नः समागतान् ।
सर्वाण्यपि च सैन्यानि भारद्वाजोऽत्यरोचत ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

२३

धृतराष्ट्र उवाच ।
व्यथयेयुरिमे सेनां देवानामपि संयुगे ।
आहवे ये न्यवर्तन्त वृकोदरमुखा रथाः ॥ १

संप्रयुक्तः किलैवायं दिष्टैर्भवति पूरुषः ।
तस्मिन्नेव तु सर्वार्था दृश्यन्ते वै पृथग्विधाः ॥ २
दीर्घं विप्रोषितः कालमरण्ये जटिलोऽजिनी । C 7 1048 B 7 24 3 K 7 24 3

M आपदर्थं, G1 धर्मराज (for अनीकस्य) Cv as in text —e) G1 M1.2 राज्ञ श्रेष्ठ, G2 (sup lin) इय श्रेष्ठं; M3 राजश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ) K4 रथ; B3 हया (for हय) —d) Dn2 सर्वतो (for पृष्ठतो) D4 सर्वमुदावहन् (submetric), D7 8 सर्वत समुदावहन्, S हृष्यत (M3 4 °तं) पृष्ठतो ययु (M3-5 °तोन्वयु) —e) K3 B Dc1 Dn1 om. च S उच्चावच (for °वर्तद्) K3 B Dc1 Dn1 D1 2 4 7 8 अन्यै°, S प्रत्यै° (for दिव्यै°) —f) K3 सहस्वान; G3 सृद्वानां (for सद श्वानां) Ś1 K (except K3) D (except Dc1 Dn1) रथ ध्वजा (K1 D3 5-8 °ध्वजा); B3 सुभद्रका (for प्रभ°) — After 61, N (except K3, Ś2 missing) T G3 ins

170* संन्यवर्तन्त युद्धाय बहवो देवरूपिण ।

[Ś1 D1.2 4 5 सन्यवर्तन, G3 °वर्धन K5 D5 वहतो (for बहवो) K3 दिव्य (for देव) K4 बल्देवस्य रूपिण (for the post half)]

62 Ś2 missing (cf v l 56) —a) K5 सजीवा; B1 संयता; B3.4 ये यत्ता (for ते यत्ता) Cv as in text —b) T G2-5 कावनप्रभा D2 नानाविधरथ ध्वजा —e) G3 प्रत्यादृश्यत; G1 इत्यद°

63 Ś2 missing (cf v l 56) —a) Ś1 K2-4 B5 Dn1 D1.2.6 अभ्यरोच(Dn1 D6 °चं)त, B2 3 प्रत्यरो°; T G2-5 अत्यदृश्यत, G1 °रिच्यत (for °रोचत) D4 7 8 अभ्यरोचत ते सर्वे —b) D3 5 7 8 G1 3 5 M1 2 धृष्टद्युम्न (for °द्युम्नः) D4 पुरोगमा; D7 8 समागता (for समागतान्). —e) K1 2 4 पूव च; K3 B4 D1 2 अपि च; B1-3 5 Dc1 अतीत्य; Dn1 तानि; D4 अरि- (for अपि च) T G1.3-5 M अपि सर्वाणि सैन्यानि, G2 अपि सैन्यानि सर्वाणि —d) Ś1 (by corr as in text) न्यवर्तत; K3 5 B Dc1 Dn1 D1 6 8 G2 M3-5 व्यरोचत; K3 4 [s]भ्यरोचत (K4 °चित); Dn2 D5 भ्य(D5 [s]भ्य)योधयत, G1 M1.2 भ्यराजत (for ऽत्यरोचत) — After 63, N (Ś2 missing) T G3 ins a passage given in App I (no 5)

Colophon om in N (Ś2 missing) — *Sub-parvan* editions संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* K3 द्वितीययुद्धदिवस — *Adhy name* T G3 अश्ववर्णन, G5 अश्वकथन — *Adhy no* (figures, words or both) S 22 (as in text)

23

☞ Ś2 is missing up to 10 (cf v l 7. 22 56)

1 b) B3 इव (for अपि) K5 B Dc1 Dn1 D1 S सजय (for सयुगे) —c) G1 M1.2 transp ये and आहवे D5 7 8 [s]भ्यवर्तत (for न्यव°) T G2-5 आहवेष्वभ्यवर्तत —d) B3 वृकोदरमुखा नृपा, Dn1 °रथा मुखा, D1 °महारथा, S भीमसेनपुरोगमा

2 Ś2 missing (cf v l 1) —a) K1.3 G5 किलेवाय (G5 °श्चोर्) (for किलै°) D5 असयुक्तः किलै-कोय; T G3 4 य प्रयुक्त कुले घायं —b) B (except B1) दिष्ट्या, T G3 4 M1 5 (sup lin) दिष्टे; G1 M1 (sup lin) 3 4 5 दिष्टाद्, G2 दिष्टो, G5 दिष्ट्यो (sic), M3 दिष्टाद् (for दिष्टैर्) D5 7 पुरुष°, S पौरुषात् —e) B Dn1 D2.3 T G1 3-5

अज्ञातश्चैव लोकस्य विजहार युधिष्ठिरः ॥ ३
स एव महतीं सेनां समावर्तयदाहवे ।
किमन्यद्दैवसंयोगान्मम पुत्रस्य चाभवत् ॥ ४
युक्त एव हि भाग्येन ध्रुवमुत्पद्यते नरः ।
स तथाकृष्यते तेन न यथा स्वयमिच्छति ॥ ५
द्यूतव्यसनमासाद्य क्लेशितो हि युधिष्ठिरः ।
स पुनर्भागधेयेन सहायानुपलब्धवान् ॥ ६
अर्धं मे केकया लब्धाः काशिकाः कोसलाश्च ये ।
चेदयश्चापरे वङ्गा मामेव समुपाश्रिताः ॥ ७
पृथिवी भूयसी तात मम पार्थस्य नो तथा ।
इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनस्तदा ॥ ८
तस्य सेनासमूहस्य मध्ये द्रोणः सुरक्षितः ।
निहतः पार्षतेनाजौ किमन्यद्भागधेयतः ॥ ९
मध्ये राज्ञां महाबाहुं सदा युद्धाभिनन्दिनम् ।
सर्वास्त्रपारगं द्रोणं कथं मृत्युरुपेयिवान् ॥ १०
समनुप्राप्तकृच्छ्रोऽहं संमोहं परमं गतः ।

M च, G2 न (for तु) Ś1 K1, 2 (marg as in text) 3 सर्वेषां; K5 D2 4 5 7 8 सर्वाशा, D1 सर्वेर्या, D6 सर्वांगा, T G3 4 सत्त्वाशा; G1 2 5 M संदृश्या (G2 °श्य) (for सर्वार्था) — d) Ś1 B Dc1 Dn1 G2 प्रदृश्यते, K2 दृश्यते ते, K4 °तेन्ये, D1 °त्यन्ये; T G3–5 °तेर्था; G1 M °ते च (for °ते वै) Dn2 दिश्यते वै पृथग्विधा°

3 Ś2 missing (cf v l. 1). — a) D5 शीघ्र (for दीर्घं) M1 हि प्रोषित (for विप्रो°) K5 काले; D6 काली — b) Ś1 जने (for ऽजिनी). S अरण्येषु (G5 °ण्ये तु) जटाजिनी. — c) D8 अज्ञात

4 Ś2 missing (cf v l 1). K3 8 om (hapl) 4^{c}–6^{b} — a) D4 7 8 G1 M एष, G3 एवं (for एव) — b) Ś1 M4 समवर्तयद्; B2 (marg) समाक्रा वयद्, C8 समावर्त° (as in text) — c) G3 4, 5 M2 देव (for दैव-) — d) D4 वा भवेत्; D6 चानयात्, D7 8 चाभवे (for °वत्). T G3 4 मम पुत्रा(G3 °त्र)ह्त्राशया (T1 °या); G1 2 5 M1 2 °त्रा(G5 °त्र) भवाय च (G5 वा), M3–5 °त्रभयाय च

5 Ś2 missing (cf. v l. 1) K1 3 om. 5 (cf v l 4) — a) Dc1 Dn1 युक्तम्. D2 भोग्येन, G1 M1 (inf lin as in text) 2 चान्येन — b) K5 D3 4 ऽत्पाद्यते G5 पुन (for नर°) — c) G1 M1, 5 यथा (for तथा) D1 7 8 क्लिश्यते, M1 (sup lin as in text) तुप्यते (for [आ]कृष्यते). — d) B2 3 5 Dn1 transp न and यथा K3 5 D4 M3–5 तथा (for यथा) Dn2 D8 यथा स्वयमिहेच्छति, T G3 4 न यथा यधमृच्छति

6 Ś2 missing (cf v l. 1) K1 3 om 6^{ab} (cf. v l 4) — a) T G3 4 नून (for द्यूत). Ś1 आसाद्य; D4 आलोक्य (for आसाद्य) — c) S स पुनर्भाग्ययोगेन — d) D3 4 स(D4 सा)हायम् (for °यान्) D7 8 S (except G1 M1 2) नारायणमुपाश्रित.

7 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Ś1 K1 3 4 D5 8 अर्धा मे, K1 (marg.) B Dc1 Dn D1 2 अद्य मे; T G3–5 स्वधर्मं; G2 अथेमे (for अर्धं मे) Some MSS कैकया K4 T G3–5 लब्ध्वा; Dn2 मात्स्या (for लब्धा) — b) Dn2 D4 काशिका (for काशिकाः) K1 Dc1 Dn D5 6–8 कोशलाश्च; K5 D4 को(D4 कौ)शिकाश्च (for कोसलाश्च) S काशय कौ(G1 M3–5 °य को; M1 2 °या को)सला(M1 2 °ल)स्तथा — c) D7 वेनयश्च (for चेदयश्च) Ś1 K1 2 D4 7 8 परे (for [अ]परे) K2 (marg) Dc1 वश्या; K3 (orig) B1, 2 (marg as in text). 3 4 Dn1 वश्या (for वङ्गा) S चेदीना चार्धं(T °नां चार्धं; G1 M1 2 °नामंश; G3 °नां नार्धं; M3–5 °नां चाश)मपरे — d) T G3–5 M1, 2 वम्, G2 तान् (for माम्) K4 D3 एवं (for एव)

8 Ś2 missing (cf v l 1) — a) G1 M जीयते (for भूयसी) — b) Dn2 D4 नो यथा, G1 M1 2 वा तथा, M3–5 नित्यदा (for नो तथा) T G3 ममैव न तु पार्थत°. — c) G1 सूतं — d) K1 D2, 5 G3 M3–5 तथा, B Dc1 Dn1 पुरा (for तदा).

9 Ś2 missing (cf v l. 1) — b) S [ऽ]भिवी (G1 M °र)क्षित° (for सुर°) — d) B3 च मे (for अन्यद्)

10 Ś2 missing (cf v l. 1) D7 om. (hapl) 10^{a}–11^{b} — a) D8 राज्ञो G2 5 महाबाहु° — b) B1 3 युद्धे, Dn2 शस्त्र, D2 मध्ये (for सदा) Dn2 -नंदनं G4 सदा युद्धेभिनंदिनं — c) S ब्रह्मास्त्रविदुष द्रोण (G2 शूर). — d) K1 द्रोणम्; K5 M3 मृत्युम् (for मृत्युर्)

भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ११
यन्मा क्षत्ताब्रवीत्तात प्रपश्यन्पुत्रगृद्धिनम् ।
दुर्योधनेन तत्सर्वं प्राप्तं सूत मया सह ॥ १२
नृशंसं तु परं तत्स्यात्त्यक्त्वा दुर्योधनं यदि ।
पुत्रशेषं चिकीर्षेयं कृच्छ्रं न मरणं भवेत् ॥ १३
यो हि धर्मं परित्यज्य भवत्यर्थपरो नरः ।
सोऽस्माच्च हीयते लोकात्क्षुद्रभावं च गच्छति ॥ १४
अद्य चाप्यस्य राष्ट्रस्य हतोत्साहस्य संजय ।
अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति ॥ १५
कथं स्यादवशेषं हि धुर्ययोरभ्यतीतयोः ।
यौ नित्यमनुजीवामः क्षमिणौ पुरुषर्षभौ ॥ १६
व्यक्तमेव च मे शंस यथा युद्धमवर्तत ।
केऽयुध्यन्के व्यपाकर्षन्के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् १७
धनंजयं च मे शंस यद्यच्चक्रे रथर्षभः ।

C 7 1063
B 7 24 18
K 7 24 18

11 D7 om 11[ab] (cf v 1 10) —[a]) K1 3 B5 [ऽ]य (for ऽहं) Dc1 Dn1 समर्थश्चास्तकृच्छ्रोह —[b]) D5.6 समोहं B Dc1 Dn1 मोह परममास्थि(B °ग)त

12 [a]) All MSS (except Ś1 K1 3 G1 M) मां (for मा) G3 4 तात —[b]) D4 7 8 पुरा वै (for प्रपश्यन्) Dc1 reads (see m) from पुत्रगृद्धिनम् up to मया सह (in 12[d]) on marg Ś2 पुत्रगृद्धिण, D1 °गृद्धितं; G1 °गाद्धिनं; G3 °गृद्धिता; M2 °गांधिनं —[cd]) S transp सर्वं and प्राप्त

13 [a]) Ś1 नृशंस्यं, D7 नृशसुं Dn2 G4 M3-5 तं परं; G1 M1.2 परमं (for तु पर) B1 Dn1 तस्मात्, B4 D1.2 5 7 न (B4 D1 तु) स्यात्; Dn2 S तात (for तत्स्यात्) D3 6 नृशंसत्व परं न स्यात् —[b]) K2 (marg as in text) G5 युधि (for यदि) D5 त्यक्तो दुर्योधनो यदि —[c]) Ś1 K1 2 (marg as in text) 3.4 D5 चिकीर्षे(K1 °र्षो)ह; Ś2 चकर्षेह T G1 3.4 M पुत्रशेषस्तु रक्ष्य स्यात्(G1 M रक्ष्योय); G2 °पस्त्वया रक्ष्या, G5 °प तु रक्ष त्वं —[d]) Ś1 K2-4 D1 कृत्स्न च, K2 (marg) 5 B Dc1 Dn1 D2-8 कृत्स्न न, Dn2 न कृत्स्नं; S न सर्वं (for कृच्छ्रं न) Ś2 K1 च (for न) M3-5 हरणं (for मरण) K2 B1 Dc1 D7 8 भजेत् (for भवेत्)

14 [b]) K4 Dn2 D5 नृप (for नर) —[c]) S अस्माच्च (G5 °त्तु) (for सोऽस्माच्च) D5 सोस्माल्लोकाच्च हीयते

15 [a]) Ś यदद्य(Ś2 °द्य), K1 D1 यदत्रा (D1 °या), K2-4 यदद्य; K5 अथा च, Dc1 Dn1 D5 6 8 अद्य(Dc1 Dn1 °य) वा; T G2-5 अस्य च (for अद्य च) G2-5 [अ]स्य; M3 [अ]नु (for [अ]स्य) K4 D1 लोकस्य; Dn1 शब्दस्य, T G3 राज्यस्य (for राष्ट्रस्य) —[b]) Ś K1.4 Dc1 हतोत्साहस्य; S कृ(G1 M1-3 ह) तोऽमेधस्य —[c]) D5 अथ (for अव-) T G (except G1) गच्छाम (G5 °मि) (for पश्यामि) —[d]) S कुरूणामीदृशे सति

16 [a]) Ś1 D4 एव शेष, K3 4 B Dc1 D1 अवशेषो; Dn2 अर्थशेष, D5 दिव (for अव) S अर्थस्य त्वव (G1 M चाप्य)शेषस्य —[b]) K4 दर्पयोर्, D5 नृप योर् (for धुर्य°) B1 अभ्यल्प तयो, B3 4 Dn D3 5 8 G1 M अभ्यतीतयो; Dc1 अस्य°, D4 अभ्यनीकयो; G5 ह्यपनीतयो (for अभ्यती°) —[c]) K3 B Dc1 D1-3 उपजीवाम, Dn2 D4 7 8 अनुजीवामि; D6 °जानामि (for °जीवाम) S यो दीर्घमन्वजीविष्ट (G1 M1 2 °न्विजेविष्ट; G2 °नुजीविष्ट) —[d]) D3 रक्षिणौ; D4 7 8 क्षेमिणौ (for क्षमिणौ) S क्षेमेण पुरुषोत्तम (G1 4 M1 2 °षोत्तम, G5 °षर्षभ, M3-5 °षोत्तम) — After 16, D4 6 7 ins

171* तौ द्रोणभीष्मौ निहितौ किमन्यद्भागधेयत ।

[D4 तौ भीष्मद्रोणनिहतौ (for the prior half)]

17 [a]) D2 मां (for मे) Ś K1 2 (marg as in text) D1 शेष (for शास) S यु(G1 M व्य)क्तमेवद्धि (G1 M1 2 °क हि) मे शास — S K (except K5) D1.6 om. (hapl) 17[b]-18[a] —[c]) B1 (marg) G1 M1 2 [ऽ]प्यु(B1 °व्य)पाकर्षन्, Dc1 Dn1 D2 व्यपा कुर्वन्, Dn2 °कार्षु; T G3 4 ह्यपाकर्षन् (for व्यपा°) —[d]) B1.4 प्रापतन्

18 Ś K (except K5) D1.6 om. 18[a] (cf v 1. 17) —[a]) B1 धनंजयस्य K4 शेष (for शास) —[b]) K3 यम्यश्चक्रे (sic), K4 यदि चक्रे, Dn2 D3 यच्चक्रे स, D6 यच्च चक्रे; D7 प्रत्यघाक्र (sic), D8 प्रत्युचक्रे, T G3 4 शौर्यं(T °र्थं) चक्रे; G2 को व्यथा वद् (for यद्यच्चक्रे) Ś1 रथोत्तम, Dc1 Dn G4 नरर्षभ, D3 4 T G3 रथर्षभ. G5 केष्यधावत्प्रथर्षभा —[c]) M3 यस्माद् K5 मे (for नो) —[d]) Ś1 भ्रातृ व्यश्च, K2 °ध्यश्च, D6 °व्यादि, S °व्याणां (for °व्याश्च) B Dc1 Dn1 वृकोदरात्, D4 6-8 S भयकरात् (for विशेषत)

तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं भ्रातृव्याच्च विशेषतः ॥ १८
यथासीच्च निवृत्तेषु पाण्डवेषु च संजय ।
मम सैन्यावशेषस्य संनिपातः सुदारुणः ।
मामकानां च ये शूराः कांस्तत्र समवारयन् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

२४

संजय उवाच ।
महद्भैरवमासीन्नः संनिवृत्तेषु पाण्डुषु ।
दृष्ट्वा द्रोणं छाद्यमानं तैर्भास्करमिवाम्बुदैः ॥ १
तैश्चोद्धूतं रजस्तीव्रमवचक्रे चमूं तव ।
ततो हतममन्याम द्रोणं दृष्टिपथे हते ॥ २
तांस्तु शूरान्महेष्वासान्क्रूरं कर्म चिकीर्षतः ।
दृष्ट्वा दुर्योधनस्तूर्णं स्वसैन्यं समचूचुदत् ॥ ३
यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वं नराधिपाः ।
वारयध्वं यथायोगं पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ ४
ततो दुर्मर्षणो भीममभ्यगच्छत्सुतस्तव ।

---

19 [a]) Ś1 D6 यदासीच्च (for यथा°) S तु (for च) — [b]) K1 पांडवेषु*, K5 B Dc1 Dn1 D1-3 5 7 8 °वेयेषु; D4 °वेषु न (for °वेषु च). D4 संदाय — D2 om 19[cd]. — [c]) Ś1 K1 D6 °शेषस्य; K3 °शेषाद्य, K4 °शेषाश्च (for °शेषस्य) S मम सेनावशेषेण (G1 M °षस्य) — [d]) D4 सनिपातं सुदारुण — After 19[abcd], N (D2 after 19[ab]) ins:

172* कथं च वो मनस्तात सनिवृत्तेष्ववर्तत ।

[D7 8 वा (for च) Ś1 परस् (for मनस्). K4 5 सनिवर्तेषु (for °वृत्तेषु) Ś K1-3 D1 वर्तते (for [अ]वर्तत) B Dc1 Dn1 निवृत्तेष्वभवत्तदा, D4 सनिवृत्ते व्यवर्तत (for the post half)]

— [e]) B3 सोमकानां (for माम°) K (except K5) B3 D1, 5 G1 M1 2 5 के, M3 ते (for ये). — [f]) Ś1 के तत्र, D5 तांस्तत्र; S तत्र तान् (for कांस्तत्र).

Colophon — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — Day of Drona's Generalship · Ś1 K3 D1 द्वितीययुद्धदिवस°, K1 2 द्वितीयदिवस — *Adhy name* K5 D2-4 T G3 धृतराष्ट्रप्रश्न° (K5 D3 °श्न). — *Adhy no* (figures, words or both) K3 B1-3 Dn1 D3 8 S 23 (as in text), K5 21, D3 24. — *Śloka no* Dc1 Dn1 20

24

1 [a]) B1 महा (for महद्). K5 आसीच्च (for आसीन्न°). — [c]) T G2-4 दृष्ट्वा द्रोणं छादित तैः; G1 दृष्ट्वा तच्छादित द्रोण — [d]) T G2-4 त (for तैर्).

2 [a]) Dn2 G1 M चोद्धतं; D4 चोद्भूतं; T G1-3 चोत्थितं (for चोद्धूतं) Ś1 चोग्रम् (for तीव्रम्). — [b]) K5 B2 तत; B1 (marg) द्रुतं (for तव). D6 अंबरेश्वरमेव च (sic). — [cd]) Ś1 K1-4 transp हत and द्रोणं. Ś1 K (except K5) B1 2 (both marg. also as in text) अपश्याम; B Dc1 Dn1 D2 अमंस्याम, G1 M1 2 अमन्यामो; G3 मन्यमानो (for अमन्याम) K6 तथा हतमिमेमन्यु (sic), M3-5 हतमन्यामहे द्रोणं (for [c]) M3-5 तथा (for द्रोण). G3 गते (for हते). D6 द्रोणं दृष्यपथोस्थितं (for [d]).

3 [a]) M1, 2 तं (for तांस्) D7 8 दृष्ट्वा (for शूरान्). Ś1 महेष्वासा°. — [b]) K1 D7 8 G1 5 M3 5 क्रूर (for क्रूरं). Ś1 K4 चिकीर्षितं; D5 G1 M °र्षव°. — [d]) D1 8 समनूनुदत Ś1 स्वसैनिकमचूचुदत

4 Before 4, D4 6-8 ins. दुर्योधन उवाच — [b]) Ś1 यथातत्त्वं; D4 7 8 °सख; G4 °शक्ति (for °सत्त्व) Ś1 D2 नराधिप; Dc1 जनाधिपा — After 4, G1 M1 2 4, 5 ins

आराद्दृष्ट्वा किरन्बाणैरिच्छन्द्रोणस्य जीवितम् ॥ ५
तं बाणैरवतस्तार क्रुद्धो मृत्युमिवाहवे ।
तं च भीमोऽतुदद्बाणैस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ६
त ईश्वरसमादिष्टाः प्राज्ञाः शूराः प्रहारिणः ।
बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा प्रत्यतिष्ठन्परान्युधि ॥ ७
कृतवर्मा शिनेः पुत्रं द्रोणप्रेप्सुं विशां पते ।
पर्यवारयदायान्तं शूरं समितिशोभनम् ॥ ८
तं शैनेयः शरव्रातैः क्रुद्धः क्रुद्धमवारयत् ।
कृतवर्मा च शैनेयं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ९
सैन्धवः क्षत्रधर्माणमापतन्तं शरौघिणम् ।
उग्रधन्वा महेष्वासं यत्तो द्रोणादवारयत् ॥ १०
क्षत्रधर्मा सिन्धुपतेश्छित्त्वा केतनकार्मुके ।
नाराचैर्बहुभिः क्रुद्धः सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ११
अथान्यद्धनुरादाय सैन्धवः कृतहस्तवत् ।
विव्याध क्षत्रधर्माणं रणे सर्वायसैः शरैः ॥ १२
युयुत्सुं पाण्डवार्थाय यतमानं महारथम् ।　　C 7 1076 B 7 24 13 K 7 24 13

173* एवमुक्त्वा स्वयं भीममभ्ययात्तनयस्तव ।
क्रूरं दृष्ट्वा तु ते पुत्र भीमसेनोऽभ्यवर्तत ।

5 *Before* 5, K5 D4 6–8 ins संजय उवाच K5 D4 7 8 transp 5^{ab} and 5^{cd}, followed by a repetition of 5^{cd} in K5 D4 —^{a}) Ś2 K2 4 5 D1 3 5 दुर्मर्षणो; B1 Dc1 दुर्योधनो (for दुर्मर्षणो) D4 7 8 दुर्मर्षणस्ततो भीमम्, M8 एवमुक्त्वा स्वयं भीमम् —^{b}) D4 7 8 S अभ्ययात्तनयस्तव —^{c}) D6 सेनां; G1 M दूराद् (for आराद्) D5 बाणान् K5 D4 (both first time) 7 8 सेनां (D7 स तां) तु दृष्ट्वा (D4 [first time] दृष्ट्वा तु) बहुलां —^{d}) Dn1 om. from द्रोणस्य up to प्रत्य (in 7^{d}) D2 जिघृक्षुस्तस्य जीवितं

6 Dn1 om. 6 (cf v. l. 5) —^{a}) Ś2 अवतस्तात; K1–4 D1 आहतस्तात (D1 °र), Dn2 एव तेगात्तं (sic), D6 सर्वतस्तत्र (for अवतस्तार) K5 T G1. 2–5 M1 2 बाणैरेवाव (K5 °रवह; G1 M1. 2 °रवत) तस्तार —^{b}) Ś1 K Dn2 D1 3–5 7 8 नृत्यन्, B Dc1 D2 6 मृत्युर् (for मृत्युम्) S नित्यमिवाहि (G5 °महोहि, M4 °मिवाह) व —^{c}) D4 7 8 तु (for च) K2 B1 2 Dc1 D4 5 7 8 तुदन्; K5 D6 तुदन्, B2 (marg) 3 Dn2 D2 [ऽ]नुदद्; S [ऽ]र्दयद् (M3–5 °न्) (for ऽतुदद्) K1 भीमसेनस्तु तद्बाणैस्; K4 °सेनोतुदन्बाणैस —^{d}) Dc1 D4 5 7 8 तुमलं, D3 तुमुलो

7 Dn1 om up to प्रत्य (of v l 5) —^{a}) Ś2 K (except K5) D1 ते (Ś2 before corr तं) चेश्वर-; G5 नरेश्वर- (for त ई°) M1 2 -समाविष्टा°, Cd °दिष्टा (as in text) —^{b}) Dn2 D6 सर्वे; D1. 7 प्राज्ञा (for प्राज्ञा) —^{c}) B4 D2 राज्य; Ca d बाह्य (as in text) Ś1 K5 B2 D1 त्यक्त्वा; Ca d कृत्वा (as in text) —^{d}) Ś K1 प्रत्युत्तिष्ठन् B1 परा; D5 नरा (for परान्) S युयुधु पांडवैः सह

8 ^{a}) K1 (before corr) हतवर्मा K5 D2 3 5 च शैनेयं; B Dc1 D6–8 शिने पौत्र; Dn2 सिने पुत्र (for शिने पुत्र) —^{b}) K1 2 5 B (except B2) Dn D1–3 8 G1 द्रोणं प्रेप्सु (Dn D3 °प्सु, D2 3 °प्सुर्), D5 7 G4 द्रोणप्रेप्सुर् (for °प्रेप्सु) —^{c}) D5 प्रत्यवारयद् (for पर्य°) —^{d}) Ś1 -शोभिन, Dn2 शोभिनं B Dc1 S शूर स (B2 शूर स, M3–5 किरन्स) मरशोभिन

9 ^{a}) G5 शैनेय शरसवातै —^{b}) K5 क्षुद्र; B1 3 5 शितै (for क्रुद्ध) S तदाकिरत् (G5 °न्) (for अवारयत्) —^{c}) Dn1 D4 6–8 S तु (for च) —^{d}) G5 द्विप •

10 ^{a}) K1 3 4 B4 Dc1 Dn2 D1 4 7 8 G1 5 M क्षत्रवर्माणम्; K3 (also as in text) कृतवर्माणम् —^{b}) B शितै शरै (for शरौघिणम्) K3 Dc1 D2 आयांत निशितै शरै —^{d}) Dc1 यांतं; Dn2 यया; M1 2 यत्त (for यत्तो) D8 द्रोणम् (for द्रोणाद्)

11 D7 8 M4 om (hapl) 11 —^{a}) Ś K1 (by corr) 4 Dc1 D1. 2 4 G1 M (M3 om) क्षत्रवर्मा, D6 छत्रधर्मा —^{b}) B4 कार्मुकम्; D2 5 ते वर्म (for केतन) Cd cites केतन K5 B1–3 5 Dn1 D6 -कार्मुक, B4 आहवे (for कार्मुके) —^{c}) B Dc1 D1 S दशभि (for बहुभि) K5 क्षुद्र (for क्रुद्ध)

12 ^{a}) D2 अयास्य (for °न्यद्) —^{b}) D6 G2 -हस्तवान् —D4 om (hapl) 12^{c}–13^{a} —^{c}) B1 चिसाव्य (for विव्याध) Ś K1. 2 (*sup lin* as in text) 3. 4 B1 Dc1 D1 7 8 G1 M क्षत्रवर्माण; D8 (marg as in text) छत्रध° (for क्षत्रध°) —^{d}) K3 चरै (for शरै) S मनोगतिभिराशुगै (M5 *inf lin* °यसै)

13 D4 om 13 (cf. v l 12) —^{a}) Dn1 M युयुत्सु; Dn2 D2 3 युयुत्स —^{b}) S रोचमान महाहवे —^{c}) K4 सुबाहु Dn1 D2 5 भारतं; M3–5

सुबाहुर्भ्रातरं शूरं यत्तो द्रोणादवारयत् ॥ १३
सुबाहोः सधनुर्बाणावस्यतः परिघोपमौ ।
युयुत्सुः शितपीताभ्यां क्षुराभ्यामच्छिनद्भुजौ ॥ १४
राजानं पाण्डवश्रेष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
वेलेव सागरं क्षुब्धं मद्रराट् समवारयत् ॥ १५
तं धर्मराजो बहुभिर्मर्मभिद्भिरवाकिरत् ।
मद्रेशस्तं चतुःषष्ट्या शरैर्विद्ध्वानदद्भृशम् ॥ १६
तस्य नानदतः केतुमुच्चकर्त सकार्मुकम् ।
क्षुराभ्यां पाण्डवश्रेष्ठस्तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ १७
तथैव राजा बाह्लीको राजानं द्रुपदं शरैः ।
आद्रवन्तं सहानीकं सहानीको न्यवारयत् ॥ १८
तद्युद्धमभवद्घोरं वृद्धयोः सहसेनयोः ।
यथा महायूथपयोर्द्विपयोः संप्रभिन्नयोः ॥ १९
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्छताम् ।
सहसैन्यौ सहानीकं यथेन्द्राग्नी पुरा बलिम् ॥ २०
तदुत्पिञ्जलकं युद्धमासीद्देवासुरोपमम् ।

मागध (for भ्रातरं) K4 B3 4 वीर (for शूरं). —d) Dn2 D5–8 S यांतं (for यत्तो).

14 a) Ś1 2 (sup lin as in text) K3 5 B1 4 D1 5 G4 सुधनुर् K4 5 D6 बाणान्. —b) Ś2 परिघोत्तमौ —c) K1 शिति-, K4 5 Dn1 D2 4, 7 8 सित; Do1 Dn2 D6 श्वे(D6 स्वे)त-, T G1 4 5 M3 शीत- (for शित) Dn2 बाणाभ्या (for पीताभ्यां) —d) B5 D5 शराभ्याम्; M1 2 कराभ्याम् (for क्षुरा°) — After 14, K5 Dn2 D6 7 ins

174* दुःशासनस्तु संयान्तं द्रोणाय नकुलं युधि ।
सव्यदक्षिणमस्यन्तं शूरः शूरं न्यवारयत् ।

[(L. 1) K5 D7 समायात (for तु संयान्त). Dn2 D6 तदा (for युधि) —(L. 2) D7 आयांत (for अस्यन्त) K5 सूर सूरो; D7 शूर शूरो (by transp)]

15 a) D4 राजान B3 4 5 Do1 पांडवं; D4 पांडव B3 Do1 ज्येष्ठ; Dn1 -श्रेष्ठ. —b) Ś K (except K3) D (except Do1 D1) धर्मनित्य (for धर्मात्मान) —c) D5 क्रुद्ध; D7 दुष्टं (for क्षुब्ध) —d) K5 Dn2 D6 (before corr) मद्रराज(D6 [before corr] °ट्)मवारयत्

16 B5 om (hapl.) 16ab —a) Ś K (except K5) D1 तं राजा बहुभिर्बाणैर् —b) Do1 D6 मर्मच्छिद्भिर्; D4 7 °विद्भिर्, G5 °भेदैर् (for °भिद्भिर्). Ś1 अवारयत्, Ś2 अताडयत्, K1 Dn1 D5 अवाकिरन्, K5 इवाकिरत् (for अवा°). T G3 4 शरैर्मर्माण्यवाकिरत्; G2 शरैर्मर्मस्वताडयत् —c) D3 तु (for त) —d) D4 नदन् (for [अ]नदद्)

17 a) B (except B1) Dn2 D6 नानर्दत. —b) Dn1 अचकर्तत् (for उच्चकर्त) B4 5 च (for स-) —c) D5 शराभ्यां (for क्षुराभ्या) N (except Ś1 Dn2 D6) पांडवो जेष्ठस् (for °वश्रेष्ठस्)

18 ab) Dn2 D6 च (for [ए]व). S transp बाह्लीको and राजान. —c) B1 प्रद्रवतं; Dn2 D6 अर्दयत (for आद्रवन्तं) Ś D6 महानीकं (Ś1 °क), K2 B3 5 D3 G1 सहानीक°; B4 lacuna (for °नीकं) —d) Ś K1–3 D1 सहानीक; D3 द्रुपदेन (for सहानीको). D3 [s]भ्यवारयत्.

19 G4 om (hapl) 19–22 —b) Dn D2 5, 6 S (G4 om) क्रुद्धयो° (for वृद्धयो°) D4 सहसैन्ययो —d) Dn2 प्रविमत्तयो°; S (G4 om) सहयूथ(T G2 °थ)यो (for संप्रभिन्नयो).

20 G4 om 20 (of v l 19) —a) Do1 D4 7 8 विंदानुविं(D4 °विं)दावावल्यौ. —b) S (G4 om) मात्स्यम् Dn2 D6 विराटमा(Dn2 °मु)छंतां शरै° (Dn2 °रान्) —cd) Ś K1 4 D4 महासैन्यौ (K4 D4 °न्य°), K2 5 B1 Dn1 D2 5–8 सहसैन्य° (K5 D2 5 °न्यै; B1 Dn1 D6 °न्य); K3 महावीरौ; G1 M सहसेन (for °सैन्यौ) Ś1 महाधीरौ, Ś2 K1 2 4 महावीरो (Ś2 °यौं; K1 °रौ), K3 महासैन्यौ; K5 Dn D5 6 G1 M सहानीकौ (K5 D6 °कैर्; Dn2 °को) (for °नीकं) — Do1 reads 20d–22a on marg D4 7 यथेंद्राग्नि (sic) K5 महा- (for पुरा) Ś2 K1 2 (marg as in text) बलिं; B5 बली, Dn1 बलि° T G2 3 5 सहसेन यथेंद्राग्नी पुरा बलिमिवाध्वरे

21 G4 om 21 (of v l 19) Do1 reads 21 on marg. —a) B2 (marg as in text) तद्वत् (for तदुत्) G1 M डार्पिंजालिक, Cd डार्पिंजलक (as in text) Ś K D (except Do1 Dn2) तद्युद्धमभव(K5 D3 5 °द्ध सुमह)द्घोर; Cv तदुरिपच्छलिक युद्ध. —b) Ś K (except K5) D1 तयोर्, D4 8 महद् (for आसीद्). Dn1 D7 महा(D7 °ह)देवासुरोपमं —c) Some MSS कैकयै. S (except G1 M1 2, G4 om)

मत्स्यानां केकयैः सार्धमभीताश्वरथद्विपम् ॥ २१

नाकुलिं तु शतानीकं भूतकर्मा सभापतिः ।
अस्यन्तमिषुजालानि यान्तं द्रोणादवारयत् ॥ २२

ततो नकुलदायादस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः ।
चक्रे विबाहुशिरसं भूतकर्माणमाहवे ॥ २३

सुतसोमं तु विक्रान्तमापतन्तं शरौघिणम् ।
द्रोणायाभिमुखं वीरं विविंशतिरवारयत् ॥ २४

सुतसोमस्तु संक्रुद्धः स्वपितृव्यमजिह्मगैः ।
विविंशतिं शरैर्विद्ध्वा नाभ्यवर्तत दंशितः ॥ २५

अथ भीमरथः शाल्वमाशुगैरायसैः शितैः ।
षड्भिः साश्वनियन्तारमनयद्यमसादनम् ॥ २६

श्रुतकर्माणमायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः । C 7 1050 B 7 25 27 K 7 25 26

म(T G2 5 मा)त्स्यै सार्धमवतीनाम् — d) K1 D6 अवी(D6 °वी)ताश्व , Dn1 G1 अभीताश्व (for °ताश्व) D2 5 द्विपै (for द्विपम्)

22 D1 G4 om. 22 (for G4, cf v l 19) — a) K4 5 S (except M3–5, G4 om) ना(T2 न)कुलिस्, D4 6 ना(D4 न)कुल T G3 5 शतानीको (for °नीकं) — b) B5 G1 M भूतवर्मा, D5 क्रूरकर्मा, G5 हृतवर्मा (for भूतकर्मा) K3 4 D8 M1 2 4 समापतिं; Dn1 स भूपति°, Dn2 सतां पति°, D3 5 महाहवे; G1 सभां प्रति (before corr पतिं) (for सभापति°) K5 T G2 3 भूत(K5 कृत , G2 हृद्)वर्माणमाहवे — c) T G3 5 सवानि, G2 -वर्पाणि (for जालानि) — d) Ś1 यत्त, D5 यात S (G4 om) द्रोणप्रेप्सुमवारयत्

23 a) Ś1 -पुत्रस्तु (for -दायादस्) Ś1 K1 3 4 D1 नाकुलिस्तु तत° क्रुद्धस् — b) K1 वल्लै° Ś1 सुदंसित ; Ś1 अजिह्मगै°, K2 सुसंधितै°, Dn1 D1 4 सुशासितै ; Dn2 D6 सुसंयतै (D6 °त), D2 . सुपुंखिभि°; D8 सुसत्कृतै , S समाहितै (for सुसंशितै) — Ś1 reads 23c–25b on marg — d) K5 कृत , D2 5 क्रूर-; T G2–5 हृत (G3 °द-) (for भूत) K5 S -वर्माणम् (for कर्मा°)

24 Ś1 reads 24 on marg — a) D2, 5 8 श्रुत सोमं, S (except M3–5) श्रुतकीर्तिं (for सुतसोमं) S मै(G3 4 है)मेयम् (for विक्रान्तम्) — b) K3 4 B5 D1 3 5 G2 आयांतं तं (for आपतन्त) Ś1 K1 3 4 D1, 6 शरौघिन — c) Ś1 K (except K5) अभिगतं (for °मुख) S यांतं (for वीर). — d) G1 अवाकिरत् (for °रयत्)

25 G4 om. 25 Ś1 reads 25ab on marg — a) D2 3 5 8 श्रुतसोमस्, S (except M3–5, G4 om) श्रुतकीर्ति (for सुतसोमस्) M3 सक्रुद्ध — b) K5 M स्वं (for स्व) T G3 5 सु(T1 सं)पीताजिह्मगै शरै°, G2 स्वपितृव्यमजिह्मगै शरै (hypermetric) — After 25ab, D4 ins

175* अविध्यत्समरे सोऽपि पुन पुनर्ननादयत् ।

— c) D4 त्रिविंशति T शनैर्; M1 2 शितैर् (for शरैर्) K3 B5 D1 2 भित्त्वा (for विद्ध्वा) M3–5 धिंशद्भि सुशितैर्विद्ध्वा — d) Ś K (except K3) D5 न (K1 ना) न्यवर्तत, B4 सोभ्य°, Dn1 नात्य°, D3 सन्य°, D4 नाभि (for नाभ्य°) S (except T G2, G4 om.) दसित — After 25, Dn2 S (G4 after 24) ins

176* साल्वो भीमरथ शूर श्रुतसेन महाहवे ।
द्रोणायाभिमुख यान्तं शरौघेण न्यवारयत् ।

[(L 1) Dn2 शल्वो Dn2 भीमरथ Dn2 G5 M3–5 शूर° — (L 2) G5 [अ]भियुधे (for [अ]भिमुख) Dn2 lacuna, M1 व्यवारयत् (for न्यवा°)]

26 a) Dn2 om from अथ up to कर्माण (in 27a) Dn1 भीमरथ Ś K (except K4) साल्वम्; D5 शल्वम् S स तु भीमरथ साल्वम् — b) K4 Dc1 Dn1 D1 6–8 सितै°; K5 शरै°, D6 त्रिभि° (for शितै) S मनो(G1 M अजो)गतिभिरायसै — c) K5 साश्व, B4 साल्व (for साश्व-). K5 -सयतारम् — d) G3 आनयद्.

27 Dn2 om up to कर्माण (cf v l 26) — a) Ś1 K5 वर्माणम्; D2 5 -धर्माणम् (for क°) B3 अन यद् (for आयान्त) S सुतसोम (G2 M3–5 श्रुतकीर्ति) समायांतं — c) K5 B5 Dn1 D3 4 7 G5 चित्रसेनिर्, T G1–4 M चित्रसेनो — d) Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D2 3 6 G1, 2 5 M पौत्रम्; D4 पुत्रम्; T G3 4 पुत्रो (for पौत्रो) Ś1 K4 B1–3 Dc1 Dn1 D3 4 6 G1 2 5 M अ-वारयत्, K4 निवा°; D7 8 [ऽ]भ्यवा° (for न्यवा°) — After 27, S (except G4) ins

177* तमार्जुनि शरैश्चक्रे पितृव्य जर्जरच्छविम् ।
शरैश्च द्रौपदीपुत्र चित्रसेन समावृणोत् ।
किरन्त शरजालानि प्रभिन्नमिव कुंजरम् ।
श्रुतकर्माणमायान्तं दौःशासनिरवारयत् ।

चैत्रसेनिर्महाराज तव पौत्रो न्यवारयत् ॥ २७
तौ पौत्रौ तव दुर्धर्षौ परस्परवधैषिणौ ।
पितॄणामर्थसिद्ध्यर्थं चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥ २८
तिष्ठन्तमग्रतो दृष्ट्वा प्रतिविन्ध्यं तमाहवे ।
द्रौणिर्मानं पितुः कुर्वन्मार्गणैः समवारयत् ॥ २९
तं क्रुद्धः प्रतिविव्याध प्रतिविन्ध्यः शितैः शरैः ।
सिंहलाङ्गूललक्ष्माणं पितुरर्थे व्यवस्थितम् ॥ ३०
प्रवपन्निव बीजानि बीजकाले नरर्षभ ।
द्रौणायनिर्द्रौपदेयं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३१
यस्तु शूरतमो राजन्सेनयोरुभयोर्मतः ।
तं पटच्चरहन्तारं लक्ष्मणः समवारयत् ॥ ३२
स लक्ष्मणस्येष्वसनं छित्त्वा लक्ष्म च भारत ।

[(L 1) G3 आर्जुन° — (L 2) T G2 द्रौपदीपुत्रस्य. T G2 3 चित्रसेन — (L 4) Prior half = 27ᵃ. T G2 श्रुतवर्माणम्]

28 S repeats 28 after the first occurrence of 37 after 180*. — ᵃ) B1 पौत्रौ तौ (by transp), B3 D6 8 तौ पुत्रौ T G2–5 (all first time) तौ पैतृकश्च दुर्धर्षौ; T G2–4 (all second time) तव पौत्रौ च दु°. — ᶜ) A few MSS पितृणाम्; G3 (second time) पुत्राणाम् — ᵈ) S (all both times) चक्राते (for चक्रतुर्) T (both second time) G1 (both times) 2 (second time). 3 4 M (all both times) अद्भुत, G6 (both times) अद्भुतं (for उत्तमम्) Dn2 चक्रतुर्युद्ध दुर्मदौ — After 28, D4 7 8 ins.

178* महारथं तु सौभद्रं सर्वयुद्धविशारदम् ।

29 ᵃ) B4 D1 अग्रे तं (for अग्रतो). S विद्धं तु पितुः शासे — ᵇ) K1 Dn1 D3–8 प्रतिविंध्यं, G1 प्रत्यविध्य (for प्रति°) B2 4 महाहवे; S तमायसं (for °हवे). — ᶜ) Ś K1 3 4 D1 द्रौणायनिः पितुर्मार्गान् — ᵈ) K4 सह मारयत्, B3 D5 स(D5 त)मवाकिरत्, D1 °धारयन्; D3 तमवारयत् (for सम°) S आततायिनम(M3–5 °मा)र्दयत् — After 29, D4 7 8 ins 179*.

30 D4 7, 8 om (hapl) 30–31. — ᵃ) K3, 4 Dc1 Dn2 D1 5 T G तं क्रुद्ध, K5 सक्रुद्ध° D5 प्रतिविंध्योपि (for °विव्याध). — ᵇ) B5 प्रतिविंध्य. K4, 5 D5 शातैः शरैः; G1 शरैः शितैः (by transp), M3–5 समायसैः. — ᶜ) K1 लक्ष्मणं, K4 5 Dn2 लक्ष्म्या(Dn2 °क्ष्या)णं. — ᵈ) Ś K (except K5) D1 द्रोणस्याग्रे व्यवस्थित (Ś1 K2 3 °त).

31 D4 7 8 om 31 (cf v l. 30) — ᵃ) M3 जालानि (for बीजानि) — ᵇ) Ś K1 2 B1 5 Dc1 D1 3 नरर्षभ°; B1 2 (marg) 3 Dn1 S कृषीवल; Dn2 D6 च कर्षक (for नरर्षभ) — After 31ᵃᵇ, D3 ins. line 1 and the prior half of line 2 of 179* B2 reads 31ᶜᵈ on marg — ᶜ) Ś1 द्रौणायणिर्; Ś1 K2 4 5 B Dc1 द्रौ(K3 द्रो)णायनि, D1 2 G1 द्रौ(G1 द्रो)णायनि°, D5 6 द्रौ(D5 द्रो)णायणि, T1 G2–4 M3 द्रोणायनिर् (for द्रौणा°). Ś1 K (except K5) द्रौपदेयान्, Ś1 Dn2 D1 2 °देया°, B Dc1 D3 5 °देय (for °देयं) — ᵈ) S शरजालैर् (for °वर्षैर्) Ś1 K2 3 5 D1 6 G5 अवाकिरन्, D5 °रयत्. — Ś K B (except B5) Dc1 Dn D1–3, 5 6 ins after 31 D4 7 8 after 29

179* आर्जुनिं श्रुतकीर्तिं च द्रौपदेयं महारथम् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं दौःशासनिरवारयत् ।
तस्य कृष्णसमं कार्ष्णिस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः ।
धनुर्ध्वजं च सूतं च छित्त्वा द्रोणान्तिकं ययौ ।

[D4 7 8 om lines 1–2 D3 ins line 1 and the prior half of line 2 after 31ᵃᵇ. — (L 1) K3 B1 4 Dn1 D1 तु (for च) — (L 2) D1 यात. K2 निवारित (for अवारयत्) — (L 3) Dn1 कीर्तिस् (for कार्ष्णिस्). Ś1 सुवसित°, K1 Dn1 D4 5 सुशसिते, K2 सुसंसिते, K5 °श्रिते; Dn2 D6 8 °स्कृते, D3 °हते (for °शिते) — (L 4) K4 lacuna, Dn2 D5 6 छत्र (for सूत).]

32 ᵃ) Ś1 K1–3 Dn1 D4–8 शूरतरो — ᵇ) K3 4 B Dc1 D1 S transp. सेनयो° and उभयो. D3 5 सैनेयोर् (for सेनयोर्) T G M1, 2 स्मृतः, M4 प्रभु° (for मतः). — ᶜ) T G3 पाटच्चर K1 3 हर्तारं; G4 -यंतार. Cv as in text. — ᵈ) G1 2 M लक्षण°

33 ᵃ) G1 M लक्षणस्य D5 ज्यासंगं (for [इ]ष्वसन). T G2–5 लक्ष्मणस्येष्वसं छित्त्वा — ᵇ) M3–5 लक्षं (for लक्ष्म) Dn2 D6 सायकैः, G1 M मारिष (for भारत) T G2–5 लक्ष्मणं चापि मारिष. — ᵈ) Dc1 (by corr) लक्ष्मण, G1 M लक्षणे — ᵈ) K1 Dn2 शोभत D4 विसृजते बहु शोभत (hypermetric). — After 33, S ins :

180* ततोऽभिमन्युः कर्माणि कुर्वन्तं चित्रयोधिनम् ।
आर्जुनिं कृतिनं शूरं लक्ष्मणं समयोधयत् ।

लक्ष्मणे शरजालानि विसृजन्बह्वशोभत ॥ ३३
विकर्णस्तु महाप्राज्ञो याज्ञसेनिं शिखण्डिनम् ।
पर्यवारयदायान्तं युवानं समरे युवा ॥ ३४
ततस्तमिषुजालेन याज्ञसेनिः समावृणोत् ।
विधूय तद्बाणजालं बभौ तव सुतो बली ॥ ३५
अङ्गदोऽभिमुखः शूरमुत्तमौजसमाहवे ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं वत्सदन्तैरवारयत् ॥ ३६
स संप्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः ।
सैनिकानां च सर्वेषां तयोश्च प्रीतिवर्धनः ॥ ३७
दुर्मुखस्तु महेष्वासो वीरं पुरुजितं बली ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं कुन्तिभोजमवारयत् ॥ ३८
स दुर्मुखं भ्रुवोर्मध्ये नाराचेन व्यताडयत् ।
तस्य तद्विबभौ वक्त्रं सनालमिव पङ्कजम् ॥ ३९
कर्णस्तु केकयान्भ्रातॄन्पञ्च लोहितकध्वजान् ।
द्रोणायाभिमुखं यातान्शरवर्षैरवारयत् ॥ ४०
ते चैनं भृशसंक्रुद्धाः शरव्रातैरवाकिरन् । C 7 1103 B 7 23 43 K 7 23 43

[(L 2) G1 3 M न्धात]

— After the above, S reads 37 for the first time repeating it in its proper place, followed by a repetition of 28

34 [a]) Dn2 महाप्रज्ञ

35 [a]) Ś1 D4 6-8 स, K4 D3 तु (for तम्) Ś K Dn D2-8 शर (for इषु) — [b]) Ś1 Dc1 D7 8 याज्ञसेनिं — [c]) G1 M नाग (for जाल)

36 [a]) D4 अङ्गदो, M1 2 अंगजो K2 B Dc1 D2 5 6 G1 M1 2 [ऽ]भिमुख B Dc1 D2 वीरम् (for शूरम्) Dn2 G4 अङ्गदाभिमुखं शूरम् — [d]) B Dc1 शरौघेण, D2 दौःशासनिर् (for वत्सदन्तैर्) B Dc1 D2 न्यवारयत्, D5 6 S अवाकिरत् (for °रयत्) — After 36, T G2 ins line 2 of 181*

37 D4 om (hapl) 37–38 S reads 37 for the first time after 180* — [a]) Dc1 Dn1 D2 5 7 तुमुलस् Ś1 सम्प्रहार सुतुमुलस् — [b]) S (all both times) तयोरासीन्महात्मनो — [c]) S (all both times) घोरः णामीक्षितॄणां च — [d]) T G1 (all both times) 3 (first time) 3-5 M1 2 (all both times) 3-5 (all first time) भृशं प्रीतिविवर्धन (G1 3 M1 2 4 [all first time] °न) — After 37, S ins

181* अङ्गद पत्रिभिर्बाणैर्विध्यस्व परंतप ।
अङ्गदो दशभिर्बाणैः पुनरेनमवाकिरत् ।
तत्र समभवद्युद्धमन्योन्यमितरेतरम् ।
वीराणां जयकाङ्क्षाणामतीव बलदर्पात् ।

[G1 5 om lines 1–2 — (L 1) G1 M1 2 अंगज — T G2 ins line 2 after 36. — (L 2) T G1 2 निशितैर् (for दशभिर्) G2 पुन पुनर् (for पुनरेनम्) G1 M अवारयत् (for °किरत्) — (L 3) G1 M इतरे-तरे (for °तरम्) — (L 4) G1 M1 2 °कामानाम्, G1 4 M3-5 °कांक्षीणाम्]

38 D4 om 38 (cf v 1 37) — [a]) Ś K1 4 Dn1 D1 7 8 च (for तु) Ś1 K (except K2) D (except Dc1 Dn2, D4 om) महेष्वासं — [b]) Dn1 D5 G1 पुरजित — After 38[ab], K4 reads 39 Ś K1.2 D1 om (hapl) 38[cd], K2 reads it on marg — [c]) K4 द्रोणायाभिमुखायातान् — [d]) N (Ś K1 3 D1 4 om) वत्सदन्तैरवारयत् (B2 [marg] Dn2 D5 °किरत्) (= 36[d])

39 K4 reads 39 after 38[ab] — [a]) K1 5 B1 D1 4 दुर्मुखं — [b]) B1-3 Dc1 नाराचेनाभ्यपीडयत्, Dn2 D2 5 6 °नाभ्यताडयत्, S °नाहनत् (G5 रो)द्भृश — [c]) Ś2 K2 B Dc1 Dn2 D1 2 5 6 T तद्वि बभौ, Dn1 D1 7 8 विद्धं बभौ (for तद्विबभौ) — [d]) S (except T G2) सनालम्

40 [a]) Some MSS कैकयान् — [c]) K5 Dn1 D2 3 5 6 अभियातान् B1 (before corr) 2 3 5 Dc1 Dn2 याव°; D4 यातान् (sic), G1 यांत Ś1 K1-4 D7 8 M5 द्रोणायाभिमुखायातान् (D7 °यांतिन्, D8 °यातान् [both sic]) — [d]) S शरौघेण (for शरवर्षैर्) K5 B1 2 5 Dc1 Dn D1-8 अ(K5 इ)वाकिरत् (D1-6 °न्), S न्य(G2 व्य)वारयत् (for अवा).

41 B1 om (hapl) 41[ab] — [a]) S त एनं Dn2 M3 सतप्ता (for संक्रुद्धा) — B1 om 41[b]–45[c] — [b]) Ś1 K2 5 B2 Dn2 D5 G1 M1 2 वर्षैर्, M3 जालैर् (for व्रातैर्) Ś K (except K2) Dn1 D1-4 7 8 अ(K4 इ)वारयन् (Dn1 °त्), D6 इवाकिरन्, M1 2 अवाकिरत् — [c]) D4 च मा, S (except T G5) पु(M3 4 हि)तान् (for च तांश्च) — [d]) Ś1 समतत (for पुन पुन)

स च तांश्छादयामास शरजालैः पुनः पुनः ॥ ४१
नैव कर्णो न ते पश्च ददृशुर्बाणसंवृताः ।
साश्वसूतध्वजरथाः परस्परशराचिताः ॥ ४२
पुत्रस्ते दुर्जयश्चैव जयश्च विजयश्च ह ।
नीलं काश्यं जयं शूरास्त्रयस्त्रीन्प्रत्यवारयन् ॥ ४३
तद्युद्धमभवद्घोरमीक्षितृप्रीतिवर्धनम् ।
सिंहव्याघ्रतरक्षूणां यथेभमहिषर्षभैः ॥ ४४
क्षेमधूर्तिबृहन्तौ तौ भ्रातरौ सात्वतं युधि ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरैस्तीक्ष्णैस्ततक्षतुः ॥ ४५
तयोस्तस्य च तद्युद्धमत्यद्भुतमिवाभवत् ।
सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने ॥ ४६
राजानं तु तथाम्बष्ठमेकं युद्धाभिनन्दिनम् ।
चेदिराजः शरानस्यन्क्रुद्धो द्रोणादवारयत् ॥ ४७
तमम्बष्ठोऽस्थिभेदिन्या निरविध्यच्छलाकया ।
स त्यक्त्वा सशरं चापं रथाद्भूमिमथापतत् ॥ ४८
वार्धक्षेमिं तु वार्ष्णेयं कृपः शारद्वतः शरैः ।

---

42 B4 om 42 (of v l 41) —ᵃ) T G2–5 न वै (for नैव) —ᵇ) Dn2 दृश्यंते (for ददृशुर्). K5 Dn1 D3 4 7. 8 S शर- (for बाण) —ᶜ) D4 -रथ द्वीपा॰ (for -ध्वजरथा) —ᵈ) Ś K (except K5) Dn1 D3 4 6 G3 शरार्दिता॰; Dn2 समाचितान् (for -शराचिता)

43 B4 om 43 (of v l 41) —ᵃ) K1 2 5 B (B4 om) Do1 D6–8 T G2 पुत्रास्ते· —ᵇ) D4 विजयश्च जयश्च ह —ᶜ) K4 5 कास्यं; Dn1 D5 कांस्यं, D6 काश (for काश्यं) D4 जय॰ (for जय). Ś1 शूरस्; K4 D8 शूरांस्. K2 3 B (B4 om) Do1 D1 2 नीलकाश्यजयस्सेनांस्; T G1 3 M नीलकाश्य(G3 ॰श्म)-जयाञ्छूरांस्; G2 नीलकान्श्यजयञ्छूरांस्; G4 नीलकांत्यजयच्छूरास्; G5 नीलकस्य जयाच्छूरांस् —ᵈ) K1 प्रत्यवारयत्; Dn1 पर्यवारयत्; S समवारयन् (G4. 5 ॰त्).

44 B4 om 44 (of v. l 41) —ᵇ) Dn1 D2. 3 ईक्षितु॰; Dn2 D5 6 वीक्षतां; D4 7 8 इन्द्रिय, G3–5 वीक्षितृ- (for ईक्षितृ-). —ᶜ) D7 सिंहं K4 5 Dn1 D4 तरि(K4 ॰र)क्षाणां —ᵈ) B (B4 om) Do1 ययक्षे-, D1 यथेन (sic), G4 यथेष्व-, G5 यथेह (for यथेम-) Dn2 D5 यथेभै(Dn2 ॰लै)रभिहर्षितै Cd cites ऋषभ — After 44, Dn2 D6 ins

182* बृहद्धनुर्धृष्टश्चैव जयमित्रो जयस्तथा ।
धृष्टद्युम्नसुतान्वीरान्पुत्रास्ते समवारयन् ।

[(L 1) D6 बृहद्धनुरहश्चैव (for the prior half)]

45 B4 om 45ᵃᵇᶜ (of v l 41). —ᵃ) Ś K1 क्षेमधूर्तें (Ś1 ॰र्तं), K4 ॰धौतृं (sic), K5 ॰मूर्ति-, Dn1 D4 ॰धूर्तिर्; D1 ॰धूत, D5 G2 क्षे(D5 हे)-मधूर्तौ (for ॰धूर्ति) K4 -महतौ, G2 4 5 महौ तौ (for -बृहन्तौ) —ᵇ) Ś1 D7 8 भ्रातरं; T G3–5 सानुगौ (G4 ॰गा), G1 2 M सात्वत (for भ्रातरौ). Ś1 सात्वतौ; K1 D8 सांत्वता (D8 ॰तं); K4 सात्विसो, Dn1 D4 सात्वतां, D8 सात्यकिं; S प्रवरौ (G2 ॰रो; G5 ॰रा) (for सात्वत) D4 7 8 रणे (for युधि) —ᶜ) G1 5 M1 2 अभिमुखौ D3 4 Cv यात, S योतौ —ᵈ) Ś1 शरवर्षैस् (for शरैस्तीक्ष्णैस्) K5 ततु क्षतु॰; Cd अतक्षतु॰ S शल्यपुत्रो न्यवारयत्

46 ᵃ) K5 [अ]त्र, D3 5 तु (for च) Dn2 युद्ध हि (for तद्युद्धम्). S तयो समेतयोर्युद्धम् —ᵇ) K5 इत्यद्भुतम्, Dn2 तदद्भु॰; D5 तदद्भू॰; D8 अत्यद्भूतम् —ᵈ) D4 महावने (for यथा वने)

47 ᵃ) Ś1 K1 3 5 D8 G3–5 तदा (for तथा) K1 (before corr.) अस्वष्टम्, K4 आम्लिष्टम्, D7 अतुष्टम् —ᵇ) D6 नैक; D7 एक, G1 M1 2 एनं (for एक) B1 युद्धाभिमानिनं —ᶜ) K1 चेदिराजा. Ś1 D7 8 शरानस्यत्, K5 Dn2 D8 पराक्रम्य; D5 (before corr) शरान्पश्यन्, D6 पर शक्त्या; S स्वया (M3–5 ॰य) शक्त्या (for शरानस्यन्) —ᵈ) Dn1 क्रुद्धाद्, S क्रुद्ध (G5 ॰द्ध-) D4 अवारयन्

48 D6 om 48 —ᵃ) K3 B Do1 D2 ततोंबष्ठो, D5 तथांबष्ठो D4 has lacuna for अस्थिभेदिन्या and 48ᵇ Dn2 -च्छेदिन्या (for -भेदिन्या) —ᵇ) Ś1 K2 B1 2 4 5 D1 2 निरभिद्यत्, K4 B3 D8 ॰वध्यत्, K5 पर्यविध्यत्; Do1 Dn2 D3 5 7 निराविध्य; Dn1 ॰व्यध्य (for ॰विध्यत्) Ś K3 4 रजाकया (K4 ॰यका), K1 स्वजीकया; M1 2 5 (sup lin) द्विजांकया (for शला॰). —ᶜ) Dn1 स छित्त्वा; G4 5 सात्यके॰ (for स त्यक्त्वा) D8 सरथ (for सशर) G2 सज्यमेव शर चापं —ᵈ) Ś1 क्षितिम्, S भूमौ (for भूमिम्) K3 B1 D5 अ(D5 न्य)पातयत्, B2–5 Do1 उपागमत् (Do1 ॰मू), Dn1 इहापतत्, D2 3 7. 8 अवा॰, D4 इवा॰, S पपात ह (for अथापतत्)

49 ᵃ) Ś1 वार्धक्षेमिस्; K4 D3 6 G4 ॰क्षेम (for

अक्षुद्रः क्षुद्रकैर्द्रोणात्क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४९
युध्यन्तौ कृपवार्ष्णेयौ येऽपश्यंश्चित्रयोधिनौ ।
ते युद्धसक्तमनसो नान्या बुबुधिरे क्रियाः ॥ ५०
सौमदत्तिस्तु राजानं मणिमन्तमतन्द्रितम् ।
पर्यवारयदायान्तं यशो द्रोणस्य वर्धयन् ॥ ५१

स सौमदत्तेस्त्वरितश्छित्त्वेष्वसनकेतने ।
पुनः पताकां सूतं च छत्रं चापातयद्रथात् ॥ ५२
अथाप्लुत्य रथात्तूर्णं यूपकेतुरमित्रहा ।
साश्वसूतध्वजरथं तं चकर्त वरासिना ॥ ५३
रथं च स्वं समास्थाय धनुरादाय चापरम् । C 7 1119 B 7 25 36 K 7 25 37

°क्षेमि) B (except B6) Dc1 D5 6 च (for तु) Ś1 कार्णेय, M1 3 वार्णेय —b) K1 चारभूत (for शारद्वत) D5 त्रिभि (for शरै) —c) Ś1 त्वक्षुद्र, K3 क्षुद्रश्च ; D. संगत, D3 मक्षुद्र (for अक्षुद्र) D2 क्षुद्रक ; G2 क्षुद्रकान् (for क्षुद्रकैर्) Ś1 द्रोण, Dc1 D2.6 यानै, D. योधै ; D1 द्रोणै, G3 lacuna (for द्रोणात्) —d) K1 रुद्र, G1 M1–3 सूर (for क्रुद्ध) M1–· -चापाद् (for -रूपम्) D2 द्रोणात्क्रुद्धं रथावरत् ; D3 द्रोणात्क्रुद्धो न्यवारयत्

50 a) Ś1 वध्यतौ, K4 D6 युध्यतौ, T G2 6 युद्धे तौ, G2 युध्येते —b) G3 यत्तिनौ (for येऽपश्यन्) —c) K1 T तौ ; G1 तद् (for ते) Ś1 K2 5 B D युद्धासक्त (for युद्धसक्त) K1 T -मनसौ —d) D1 नान्यां K5 विदधिरे (for बुबु°) B Dc1 Dn D1 4–8 नान्या (D2 °न्या) ज्ञु(D5 युयु)धिरे क्रियां, S (except G1 M1 3) नान्ये यु(T G2.6 °न्ययुं, G3 °न्यो यु)युधिरे नृप

51 a) K4 Dn2 G. सौमदत्तस्, Dn1 D5 7 8 G1 सोमदत्तिस् B2 च (for तु) —b) Ś K1.4 5 Dn1 D2 मतन्द्रित, Dn2 D. मत्र(D. °त्रा)न्वित ; G1 M महाबल (for मतन्द्रितम्) —d) G2 6 यशो द्रोण वि (G2 व्य)वर्धयन्, G4 यशो द्रोणिर्व्यवर्धयन्

52 a) K5 G4 सोमदत्तेस्, B1 2 5 Dc1 Dn1 D5 6–8 T सौमदत्तिस् K5 Dn1 D3–4 8 G2 4 M1 4 त्वरित Dn2 D5 सौ(D5 सो)मदत्त(D6 °त्ति)स्तु त्वरितम् —b) Ś1 K1.4 छित्त्वेष्वसनकेतने, B Dc1 Dn2 D6 6 तस्येष्व(D6 °ष्वा)स° ; D1 4 7 8 चित्रेष्व°, S छित्त्वा केतनकार्मुके (G2 6 °कां) —c) Ś1 तत (for पुन) G6 पताका D6 पुन परा च भूमि च —d) D6 पत्र (for छत्र) G1 M1 3 क्षितौ (for रथात्)

53 a) B2 तयोत्पुत्य ; B3 Dn2 D5 तयाप्लुत्य ; D6 तयोत्पत्य, S अवप्लुत्य —b) K2 (marg) सौमदत्तिर् (for यूपकेतुर्) B1 (marg as in text) अमित्रजित्, T G1–3 अरिंदम —c) Dn1 M3 साश्वसूत (for °सूत) T G1–4 -ध्वज चैव, G1 5 M1 2 4 5 (orig) -ध्वज चैव, M2.5 (inf lin) ध्वज छत्र (for -ध्वजरथ) —d) S निचकर्त Ś K D (except Dc1 D1) महासिना

54 a) D1 3 चमू (for च स्व) S अथ (G. पुन) स्वरथमास्थाय —b) Ś1 आधाय —c) S (except M1–5) राजा (for राजन्) —d) Ś K1 3 Dn1 D2 5 प्रामय(D3 °थ्य)त्, K4 प्रमथ्यात् (for व्यधमत्) K2 पांडवीचमू ; D1 8 पांडवा चमू ; S पाण्डुवाहिनीं —After 54, N ins

183* पाण्डवमिन्द्रमिवायान्तमसुरान्प्रति जघ्नुपम् ।
समर्थं सायकौघेन द्वीप सिन्धुरिवावृणोत् ।
गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिशायोघनोपलै ।
कडङ्गरैर्भुशुण्डीभि प्रासतोमरसायकै ।

[(L 1) B1 lacuna for पाण्डव B3 दैतेयान् (for असुरान्) B1 5 Dc1 दुर्जय, D2 जघ्नुष (for °षम्) — (L 2) B1 4 संरब्ध, Dc1 समर्थं ; Dn2 समाच्छद ; D6 5 (marg) 7 8 शकुनि, D6 (orig) यवर्ष (for समर्थ) K4 5 D2 द्विप Ś2 D6 सिंधुर् K2 (by corr) B Dc1 वृषसेनो न्यवारयत् (for the post half) — D6 ins lines 3–4 after line 6 of 184* — (L 3) K4 5 निस्त्रिंश-, D1 8 निस्तृंश, D7 -निस्त्रिंश- K1 2 4 B3 Dn2 D1 पट्टिशा(K1 2 °सा)योघनोपमै (K1 2 °रै) (for the post half) — (L 4) Ś2 काडगरैर्, B3 षट (for कड°) K3 भुशुंडीभि, K4 5 D3 8 भुश(K4 °स, K5 ष)ण्डीभि (for भुशु°) Ca d cite कडंगरै K1 कटंगरैर्भुसुंडीभि, K2 कटकटैर्भुसुटीभि, Dn1 भिंडि-मालैर्भुशुंटिभि, D2 5 कटकैर्भुशुंटी(D5 °टि)भि ; D1 7 कर(D7 °ट)गैर्भुशुंडीभि, D6 कारटैर्भुसुंटीभि (for the prior half) Ś1 K5 B (except B2) प्रासैस् (for प्रास)]

D3 cont

184* तस्य सिन्धुपतेर्वाहान्व्यधमत्पाण्डवराट् स्वयम् ।
वीरो वीरेण संक्रुद्धो द्रोणायाभिमुखं व्रजन् ।
अलम्बुषस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमवारयत् ।
मृगर्क्षयुद्धे तिष्ठन्त रथे वीरो रथेषुभि ।
तां पाण्डवीं महासेनां देवसेनोपमां रणे । [5]
अवाकिरच्छरौघेण असुरा इव तावक ।

स्वयं यच्छन्हयान्राजन्व्यधमत्पाण्डवीं चमूम् ॥ ५४
मुसलैर्मुद्गरैश्चक्रैर्भिण्डिपालैः परश्वधैः ।
पांसुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्टतृणद्रुमैः ॥ ५५
आरुजन्प्ररुजन्भञ्जन्निघ्नन्विद्रावयन्क्षिपन् ।
सेनां विभीषयन्नायाद्द्रोणप्रेप्सुर्घटोत्कचः ॥ ५६
तं तु नानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः ।
राक्षसं राक्षसः क्रुद्धः समाजघ्ने ह्यलम्बुसः ॥ ५७
तयोस्तदभवद्युद्धं रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ।

[After line 6, D6 ins lines 3-4 of 183*]

On the other hand M3-5 ins after 54

185* पार्थमिन्द्रमिवायान्तं द्रोण प्रति निजघ्नुषम् ।
समाच्छेरसायकौघेन स्वयं राजा न्यवारयत् ।
स नृप साश्रयन्वारमरातिघ्नमरातिहा ।
अमृद्नात्स पृषत्केन दुर्योधनमरिंदमम् ।
स ज्यां मृद्नत्पृषत्केन स्पृष्ट्वा वृक्षमिवाशनिः ।
वीरो विस्मापयन्युद्धे द्रोणायाभिमुखोऽव्रजत् ।
अलम्बुसस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमवारयत् ।
वृकक्षयुक्ते विष्टम्व रथे वीरो वरेषुभिः ।

55 a) Ś K1 मुसु(K1 °शु)लैर्, K5 Do1 Dn D3-6 8 मुशलैर्, B (except B5) मुषलैर्, B5 चापि; Dn1 चित्रैर्, G5 चैव (for चक्रैर्) —b) Ś1 दिंडिपाल, Ś2 K (except K5) D1 2 7. 8 भिंडिपा(D7 8 °मा)ल; B Do1 भिंदिपाल (B1 °लै), Dn1 D4 भिंडि(D4 °ड)मालै°, D3 भिंडपाल°; D6 भिंडिमाणा, T1 G3 भिंडि(G2 °दि)वालै° (for भिण्डिपालैः) K4 Do1 Dn D2-5 7 8 परस्वधैः D6 भिंदिमालाभिपट्टिशैः —c) Do1 Dn D4 6-8 पांशु-, G2 पाद (for पांसु-) Dn1 G3 -पाताग्नि (for -वाता°). D4 -शलयैर् (for -सलिलैर्) K5 D3 8 5 पांशु(K5 °सु)वर्षेण महता —d) K5 Dn2 D2 साश्म; D5 शाल्म (for भस्म) B1 काष्ठ (for -लोष्ठ)

56 a) K1 8 lacuna for न्प्ररुजन्भञ्ज D1 अरुजन् (for आरुजन्) Ś1 सरुजन्; K4 D1 निरु°, B1 व्यरु°, B4 lacuna, B5 प्रभ°, D4 प्रारु° (for प्ररु°) Ś2 बीजन्, K4 आह्वन्; D3 M3 भुजन्, D6 8 निघ्नन् (for भञ्जन्) K5 आजघ्नु प्रसभ राजन्, D3 आरुद्न्प्रणुदन्सृजन् —b) D5 भजन्, D8 सेनां (for निघ्नन्) D2 सेनां विभीषयन्परान् —c) Dn3 D5 ते भीषयन् (for विभी°) G1 M आगाद् (for आयाद्) D2 विद्रावयन्क्षिपन्निघ्नन्; T G2-5 सेनां विभीषणोऽस्येति. —d) Dn D2 8 6 द्रोण (for द्रोण)

57 a) S सत्य (for नाना) —b) Ś K3 8 D (except D1 5) नानायुध (for °युद्ध) Ś K (except K5) D1 विभीषणै; B1 विशेषितै; Dn1 D5 विभूषणैः; Dn2 विभूषितैः; D6 प्रहारणै (for -विशेषणैः). —c) S राक्षसो राक्षस क्रुद्ध —d) K4 B Do1 Dn2 D4 6 7 अलम्बुष (D4 °सा, D7 °ध) S क्रुद्धोऽभ्यघ्न(G2 °भ्या)दलम्बुस (G2 °ष)

58 a) K5 बभूव तद्, Dn D6 S समसवद् (for तदभ°) —b) Ś K D3 5 घोररूपं भयावहं —c) G1 M यादृक्तादृक् (by transp). —T G3 ins after 58 D3 6 after 60ab D4 5. 7 8 after 61 M3-5 after 59

186* भारद्वाजस्तु सेनान्यं धृष्टद्युम्नं महारथम् ।
तमेव राजन्संपश्यन्नविक्रम्य तथा बहून् ।
महता शरजालेन किरन्व शत्रुवाहिनीम् ।
अवारयन्महाराज सामात्य सपदानुगम् ।
तथान्ये पार्थिवा राजन्बहुत्वान्नानुकीर्तिताः ।
समसज्जन्त ते सर्वे यथायोगं यथाबलम् ।
हयैर्हया समाजग्मुः कुञ्जरैरेव कुञ्जराः ।
पदातयः पदातैश्च रथैरेव रथर्षभाः ।
अकुर्वन्नार्यकर्माणि तत्र ते पुरुषर्षभाः ।
कुलवीर्यानुरूपाणि संसृष्टाश्च परस्परम् ।

[(L 1) D3 5-8 तु दृष्ट्वाथ, D4 सुसंक्रुद्धो (for तु सेनान्य) —(L 2) T G3 M3 8 आयांत (for संपश्यन्) D3 6 महारथान्, D4 5 7 8 रथान्य(D4 °था व)हून्, T पराक्रवान्, G3 पराञ्नृपान् (for तथा बहून्) —(L 3) D4 5 7 8 अरिवाहिनीं —(L 4) T महाराज (for °राज) D3 6 सामात्य सपदानुग°, D4 5. 7 8 स(D4 म)हामात्य(D5 7 °ल)पदानुग (for the post. half) —G3 ins lines 5-6 after 59 —(L 5) T G3 नातिकीर्तिता —(L 6) T G3 सर्वे ते (by transp). —(L 7) D5 7 M3-5 समाजघ्नु°, T G3 तथा जग्मु (for समाजग्मु) —(L 8) T पदातीभी, G3 °तिभी; M3-5 °तीश्च (for °तैश्च) T G3 महारथा (for रथर्षभा). D3 6 द्वंद्वशो भरतर्षभ, D4 5 7 8 द्वंद्वशस्ते (D8 °स्ति) नरर्षभ (for the post. half). —(L. 9) D3 अकुर्वत G3 आयुकर्माणि T G3 तत्रैव (for तत्र ते) —D3 om line 10 —(L 10) T G3 कुरु (for कुल) T G3 रूपाणां, M3-5 रूपाश्च. D3. 6 सहृष्टाश्च, T G3 ससृ°

तादृग्यादृक्पुरा वृत्तं शम्बरामरराजयोः ॥ ५८
एवं द्वंद्वशतान्यासन्रथवारणवाजिनाम् ।
पदातीनां च भद्रं ते तत्र तेषां च संकुलम् ॥ ५९
नैतादृशो दृष्टपूर्वः संग्रामो नैव च श्रुतः ।
द्रोणस्याभावभावेषु प्रसक्तानां यथाभवत् ॥ ६०
इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रततानि बहूनि च ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

२५

धृतराष्ट्र उवाच ।
तेष्वेवं संनिवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
कथं युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः ॥ १
किमर्जुनश्चाप्यकरोत्संशप्तकबलं प्रति ।
संशप्तका वा पार्थस्य किमकुर्वत संजय ॥ २
संजय उवाच ।
तथा तेषु निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
स्वयमभ्यद्रवद्भीमं नागानीकेन ते सुतः ॥ ३ C 7 1131 B 7 25 3 K 7 25 3

(for मह°) D4 5 7 तत्र ते पुष्पर्षभा° (for the post half)]
— After the above D3 8 read 61, followed by a repetition of 60ab, D3 repeating 60ab and 61cd and D8 repeating 60ab and 61 respectively in their proper places, D4 5 7 8 on the other hand repeat 60.

59 b) B2 नर (for रथ) — d) Dn1 समाकुल, D4 5 7 8 T G3 5 6 च संकुले; G1 M च सयुगे — After 59, G3 ins lines 5–6 of 186* M2–5, on the other hand ins 186*

60 D4 5 7 8 repeat 60 after 186* D3 reads and D8 repeats 60ab, preceded by 61, after 186* M3 repeats 60a after 60 — a) D8 (second time) न तादृशो (for नैता°) — b) Ś1 च न च, K1 4 वै न च; K3 वै च न; K5 न च वि; D3 चैव न; D8 (second time) नैव न (for नैव च) K4 M3 (first time) स्मृत — After 60ab, D3 8 ins 186* — c) K3 B1 3 4 5 Dc1 D2 3 4 (first time) 6 G1 M1 2 -भावे तु; K5 भावेन; B2 भावार्थं; M4 (inf lin) काले तु (for -भावेषु) D4 5 7 8 (all second time) द्रोणस्य मा(D8 भ)रतानां च. — d) K4 D8 प्रशक्तानां, Cd प्रमत्ता°; Cv प्रसक्ता° (as in text) D4 5 (both first time) 6 यथाभवन्; D4 (second time) च भारत; S परस्पर (for यथाभवत्)

61 D3 8 read 61 (D8 for the first time) after 186* D3 repeats 61cd after 60cd — c) D8 (first time) S [अ]वर्तंत (for [अ]दृश्यन्त) — d) S पृतना (G. प्रतता)नां (for प्रततानि) D3 8 (both first time) प्रतीतानि महान्ति च — After 61, D4 5 7 8 ins 186*

Colophon —*Sub-parvan* Editions -संशप्तकवध —*Day of Drona's Generalship* Ś1 K2 द्वितीय-दिवस, K1 3 D1 द्वितीययुद्धदिवस° —*Adhy name* K5 Dn1 D1 2 T G1–3 5 M1 2 द्वंद्वयुद्ध (D1 2 °द्व); Dn2 अभिमन्युयुद्धरचना; D3 द्वंद्वयुद्धवर्णने वीरसमीलन° —*Adhy no* (figures, words or both) K2 B1–3 Dn1 D2 3 S 24 (as in text), K3 D8 25 —*Śloka no* Dc1 Dn1 63

25

1 a) D4 तेप्स्येवं, T तेष्वेव — b) D8 प्रत्युत्पातेषु — D3 om. (hapl) 1a–3b, Ś1 reads it on marg — c) Ś1 K3 Dn3 D8 युधिष्ठिरे (for युयुधिरे) Dn2 D3 6 वीरा (for पार्था)

2 D4 om 2 (of v l. 1) Ś1 reads 2 on marg — b) K4 D (except D1, D4 om) संसप्तक Ś1 K4 D1 गणान्; K1–3 बलान्, Dn1 गण (for बल) S तत्र तात प्रतापवान् — c) K4 D (except D1, D4 om) ससप्तका Dn2 D2 6 तु, D1 lacuna (for वा)

स नाग इव नागेन गोवृषेणेव गोवृषः ।
समाहूतः स्वयं राज्ञा नागानीकमुपाद्रवत् ॥ ४
स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्येण चान्वितः ।
अभिनत्कुञ्जरानीकमचिरेणैव मारिष ॥ ५
ते गजा गिरिसंकाशाः क्षरन्तः सर्वतो मदम् ।
भीमसेनस्य नाराचैर्विमुखा विमदीकृताः ॥ ६
विधमेदभ्रजालानि यथा वायुः समन्ततः ।
व्यधमत्तान्यनीकानि तथैव पवनात्मजः ॥ ७
स तेषु विसृजन्बाणान्भीमो नागेष्वशोभत ।
भुवनेष्विव सर्वेषु गभस्तीनुदितो रविः ॥ ८
ते भीमबाणैः शतशः संस्यूता विबभुर्गजाः ।
गभस्तिभिरिवार्कस्य व्योम्नि नानाबलाहकाः ॥ ९
तथा गजानां कदनं कुर्वाणमनिलात्मजम् ।
क्रुद्धो दुर्योधनोऽभ्येत्य प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ॥ १०
ततः क्षणेन क्षितिपं क्षतजप्रतिमेक्षणः ।
क्षयं निनीषुर्निशितैर्भीमो विव्याध पत्रिभिः ॥ ११
स शरार्पितसर्वाङ्गः क्रुद्धो विव्याध पाण्डवम् ।
नाराचैरर्करश्म्याभैर्भीमसेनं स्मयन्निव ॥ १२

— d) K2 5 Dn1 D5–8 T2 G1 M3–5 अकुर्वत ; K4 क्ष(?)कुर्वति

3 D4 om 3ab (of v l 1) Ś2 reads 3ab on marg — a) B2 (marg) प्रवृत्तेषु (for निवृ°). Ś2 तेष्वेव सनिवृत्तेषु (= 1a) — d) K5 नागानीकेषु

4 a) K5 सुनाग, B5 मातग ; S सुप(M1 2 4 °व)र्णं (for स नाग). D4 5 7 8 नागेषु (for नागेन) — b) Do1 गोवृषेण च, D8 वृषेणेव च, D4 lacuna, D7 8 गोवृषेनैव (for °णेव) K1 गोवृषेण यथा वृष , T G1 3–5 M1 2 वृ(G1 M1 2 ऋ)षभेणे(G3 °णै)व चर्ष भ° ; G2 M3–5 ऋ(G2 वृ)षभेण ययर्षभ° Cd cites गोवृष° — c) Ś1 (sup lin) K5 राजा ; S राजस् (for राज्ञा) — d) Ś K1–4 D1 भीमसेनस्तमा(Ś1 K2 °मुपा , Ś2 °मया)द्रवत्, K5 नागानीकेष्वपा° ; Dn2 गजानीकमुपा° ; T G2–5 तथा नाग इवा° ; G1 M तथा नागानुपा°

5 a) G1 M सु (for स). G3 -कुशलं. Ś1 प्राज्ञो, T G2–4 प्राप्तो (for पार्थो) — b) Dn1 बल (for बाहु) D7 च समन्वित (hypermetric), S चात्मन (for चान्वित) — d) Ś2 K1 Dn1 अचिरेणेव ; T G2 चिरेणैव च (for अचिरेणैव) B4 Dn भारत ; D7 मा रिष° ; S पांडव° (for मारिष) — After 5, D5 ins

187* तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रहसानि बहूनि च ।

6 a) Ś1 शैल , Ś2 K (except K5) D1 सा(K4 शा)ल (for गिरि) — b) D5 6 मदान् (for मदम्) Dn2 क्षरत इव तोयदा ; S क्षरतोतिमदा म(T G2–4 °दान्म)द — c) G2 भीमसेनेन. — d) B2 (marg) विदलीकृता , D4 7 8 विमदा कृता ; Ca d °दीकृता° (as in text) Dn1 D5 6 S विमदा (D5 °दैं) विमुखी कृता.

7 a) T2 G4, 5 व्यधमेद् K1 पत्रजालानि ; G4 अभ्र° (for अभ्र°) D4 6–8 विधमेता(D6 °मत्य)भ्रजालानि — b) B1 4 5 Do1 D2, 6 समुद्धत ; B3 8 समुद्गत° ; Dn2 D2 समुत्थि(Dn2 °स्थि)त. (for समन्तत) T G2–5 पश्चाद्वातो यथा तथा ; G1 M पश्चाद्वातो वि(M3 °तोपि)वान्यथा — d) S नागानां मारुति शरै°

8 D4 om 8a–9b. — a) K4, 5 भुवनेष्वपि ; B1 Do1 भवनेष्विव — d) G1 उद्यतो.

9 D4 om. 9ab (of v l. 8) — a) B Do1 Dn1 D5 6 ते भीमबाणा(Dn2 D5 6 °वेगा)भिहता , G2 °बाणै° संस्यूता — b) K1 (before corr) D5 T संसूता ; K1 (by corr) संसक्त ; B2 ससृता ; D5 7 8 निस्यू (D7 °स्फु)ता ; G5 संत्राता (for संस्यूता) G5 दुद्रुवुर् (for विबभुर्) G2 प्रदिशो विविशुर्गजा° — d) G3, 4 M (except M3) बलाहका

10 a) T G (except G5) M1 2 तदा (for तथा) M3–5 गजानां कदन घोरं. — d) B3 4, 5 D3 न्यविध्य (B2 व्यधम ; D3 प्राविध्य)न्निशितैः शरै°, Dn2 D5 6 अविध्यद्(Dn2 विव्याध द)शभि शरै

11 a) D3 क्षितिप, T G5 क्षिपतं (sic), G1 M3–5 क्षितिप — b) K4 5 B4 D (except Do1 D5 6) S (except M3–5) क्षतजप्रतिमेक्षण — B3 reads 11c–21b on marg. — c) Dn1 भय (for क्षयं) — d) M5 भीमं.

12 B3 reads 12 on marg — a) Ś K B1 Dn1 D1, 2 4–8 G5 शराचित ; Dn2 शरांकित ; D3 शरा र्पित (for °र्पित-). K4 -सर्वांग — b) Ś2 K1, 3 4 D1 क्रुद्ध (for क्रुद्धो) G1 3 M3–5 पांडव° — c) K5 रवि ; G5 lacuna (for अर्क) Ś2 K1–3 वर्णाभैर्

तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रं ध्वजे स्थितम् ।
भल्लाभ्यां कार्मुकं चैव क्षिप्रं चिच्छेद पाण्डवः ॥ १३
दुर्योधनं पीड्यमानं दृष्ट्वा भीमेन मारिष ।
चुक्षोभयिषुरभ्यागादङ्गो मातङ्गमास्थितः ॥ १४
तमापतन्तं मातङ्गमम्बुदप्रतिमस्वनम् ।
कुम्भान्तरे भीमसेनो नाराचेनार्दयद्भृशम् ॥ १५
तस्य कायं विनिर्भिद्य ममज्ज धरणीतले ।
ततः पपात द्विरदो वज्राहत इवाचलः ॥ १६
तस्यावर्जितनागस्य म्लेच्छस्यावपतिष्यतः ।
शिरश्चिच्छेद भल्लेन क्षिप्रकारी वृकोदरः ॥ १७
तस्मिन्निपतिते वीरे संप्राद्रवत सा चमूः ।
संभ्रान्ताश्वद्विपरथा पदातीनवमृद्नती ॥ १८
तेष्वनीकेषु सर्वेषु विद्रवत्सु समन्ततः ।
प्राग्ज्योतिषस्ततो भीमं कुञ्जरेण समाद्रवत् ॥ १९
येन नागेन मघवानजयद्दैत्यदानवान् ।
स नागप्रवरो भीमं सहसा समुपाद्रवत् ॥ २०
श्रवणाभ्यामथो पद्भ्यां संहतेन करेण च ।
व्यावृत्तनयनः क्रुद्धः प्रदहन्निव पाण्डवम् ॥ २१　C. D. K

(for -रश्म्या°). —d) M3 5 भीमसेन°. Ś1 (marg as in text) स्म(? स)मंततः (for स्मयन्निव)

13 B3 reads 13 on marg —b) K5 Dc1 D2 3.5 S (except T M5) -चित्र- (for चित्रं) B1 रथे; Dn D4 7 8 G5 ध्वज (for ध्वजे). —d) S क्षुराभ्याम (G1 M क्षिप्रमस्य)हनद्बली.

14 B3 reads 14 on marg —a) K5 B3 (marg) Dc1 Dn D3–5 8 विक्षोभयिषुर् (Dn2 D3 °यितुम्); G1 M1 2 क्षुभोक्ष° (for चुक्षोभ°). D4 अभ्यगाद्; G1 M1–4 अभ्यायाद्; G3 आगाद् (submetric) —d) S वंगो (T G2. 5 °को) (for अङ्गो) B1 आश्रितः; D4. 5. 7 8 संस्थित°.

15 B3 reads 15 on marg —a) N (except Ś1) नागेंद्रम् (for मातङ्गम्) —b) K4 5 D1. 4. 5. 7 8 अंबुदप्रतिनि(K5 D1 8 °नि°)स्वनं —c) K4 कुभांतर. —d) B1 5 Dc1 D2 नाराचैर् (for °चेन). S आर्पयद्.

16 B3 reads 16 on marg. —a) G1 M स तस्य कायं निर्भिद्य. —b) B1 D5 ममज्जुर्, B1 5 D2 S न्यमजत्. B1 अवनीतले

17 B3 reads 17 on marg —a) K5 D4 8 T G3 4 वर्जित- (for [आ]वर्जित). Cd cites आवर्जितम् Dn2 D1–3 -कायस्य (for नागस्य) —b) B3 च; B4. 5 Dn2 D4 5. 7 8 [अ]प°, D2 [अ]य; D3 6 [अ]पि, T G2–5 M1 [अ]ति; M3–5 [अ]भि- (for [अ]व) Dn1 म्लेच्छस्याप्यधितिष्ठत° —G4 om. (hapl.) 17c–19b. —c) D4. 5 7 8 वेगेन (for भल्लेन).

18 G4 om. 18 (cf v l. 17) B3 reads 18 on marg —b) D6 om. (hapl) from स सा up to विद्रव (in 19b). D4. 7 सप्राद्रवदथो चमू°. —c) K1. 2 D4. 5 सभ्रांता(K2 °तां)श्व (for °ताश्व-) Ś1 K1 2 D1 -द्विपरथान्; D4 द्विपरथ- (for -द्विपरथा) —d) Ś1 चैव मृद्नती; Ś1 K2 D1 च विमृद्न(D1 °घ्न)ती; K1 च विमर्द्दती, D4 अवमृश्नती; D6 आवमृद्नती (for अव°).

19 G4 om. 19ab (cf. v l. 17), D3 om. up to विद्रव (cf v l 18). B3 reads 19 on marg —a) Ś1 B Dc1 Dn2 D1. 3 6 G2 अग्रेषु (for सर्वेषु). —c) S तदा (for ततो). D4 7 8 क्रुद्ध°, G2 राजन् (for भीम). —d) S कुंजरेणाभ्युपाद्रवत् (G2 °गमत्)

20 K1 om (hapl) 20 B3 reads 20 on marg K5 om. 20ab —a) D4 बलवान् (for मघ°). G4 तेन नादेन मघवान् —b) S विजिग्ये (for अजयद्). K3 पुगवान्; G5 (before corr) मानवान् (for -दान°). —After 20ab, Ś K2–4 B Dc1 Dn D1–3 5–8 ins

188* तदन्वयेन नागेन भीमसेनमुपाद्रवत् ।

[Ś1 तदा मतेन, Ś2 K2–4 D1 मदपूर्णेन (for तदन्वयेन).]

—D3 8 om. (hapl.) 20cd D4 om 20c–21d.

21 D4 om. 21 (cf. v l 20). B3 reads 21ab on marg —a) B Dc1 चरणाभ्याम् (for श्रव°). B Dc1 अथो द्वाभ्यां, T G2–5 M3–5 अयोमाभ्याम्; G1 M1 2 स मभाभ्याम् (for अथो पद्भ्यां). —b) D5 स हतेन; S आयतेन, Ca d सह° (as in text). —c) M3–5 विवृत्त (for व्यावृत्त). G1 M1. 2 व्यावृत्य नयने क्रुद्ध°. —d) K2 (marg) 3 B Dc1 D2 प्रमथ्नन्; D5 प्रहसन्; D6 प्रसरन् (for प्रदहन्) K2 इह (for इव). D1 पांडवः. S सम्यग्यंत्रा(G1 M °तृ)निचोदितः. —K2

स नाग इव नागेन गोवृषेणेव गोवृषः ।
समाहूतः स्वयं राज्ञा नागानीकमुपाद्रवत् ॥ ४
स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्येण चान्वितः ।
अभिनत्कुञ्जरानीकमचिरेणैव मारिष ॥ ५
ते गजा गिरिसंकाशाः क्षरन्तः सर्वतो मदम् ।
भीमसेनस्य नाराचैर्विमुखा विमदीकृताः ॥ ६
विधमेदभ्रजालानि यथा वायुः समन्ततः ।
व्यधमत्तान्यनीकानि तथैव पवनात्मजः ॥ ७
स तेषु विसृजन्बाणान्भीमो नागेष्वशोभत ।
भुवनेष्विव सर्वेषु गभस्तीनुदितो रविः ॥ ८
ते भीमबाणैः शतशः संस्यूता विबभुर्गजाः ।
गभस्तिभिरिवार्कस्य व्योम्नि नानाबलाहकाः ॥ ९
तथा गजानां कदनं कुर्वाणमनिलात्मजम् ।
क्रुद्धो दुर्योधनोऽभ्येत्य प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ॥ १०
ततः क्षणेन क्षितिपं क्षतजप्रतिमेक्षणः ।
क्षयं निनीषुर्निशितैर्भीमो विव्याध पत्रिभिः ॥ ११
स शरार्पितसर्वाङ्गः क्रुद्धो विव्याध पाण्डवम् ।
नाराचैरर्करश्म्याभैर्भीमसेनं स्मयन्निव ॥ १२

— d) K2 4 Dn1 D4–5 T2 G1 M3–5 अकुर्वत; K4 अ(?)कुर्वति

3 D4 om 3ab (cf v l 1) Ś2 reads 3ab on marg — a) B2 (marg) प्रवृत्तेषु (for तिष्ठ°). Ś1 क्षेप्स्यैवं सनिवृत्तेषु (= 1a) — d) K4 नागानीकेषु

4 a) K3 सुनाग; B4 मातग; S सुप(M1 2 4 °व)र्ण (for स नाग). D4 5 7 8 नागेषु (for नागेन) — b) Dc1 गोवृषेण च; D3 वृषेणेव च; D2 lacuna, D7 8 गोवृषेणैव (for °णेव) K1 गोवृषेण यथा वृष; T G1 3–5 M1 2 वृ(G3 M1 2 ऋ)षभेणे(G1 °णै)व चर्षभ; G2 M3–5 ऋ(G2 वृ)षभेण यथर्षभ Cd cites गोवृष° — c) Ś1 (sup lin) K3 राजा; S राजन् (for राज्ञा) — d) Ś K1–4 D4 भीमसेनस्तथा(Ś1 K3 °मुपा, Ś2 °मथा)द्रवत्; K2 नागानीकेऽभ्यपा°; Dn2 गजानीकमुपा°; T G2–5 यथा नाग इवा°; G1 M तथा नागानुपा°

5 a) G1 M सु (for स) G2 -कुशल Ś1 प्राज्ञो, T G2–4 प्राज्ञो (for पार्थो) — b) Dn1 बल- (for बाहु) D7 च समन्वित (hypermetric), S चात्मन° (for चान्वित). — d) Ś2 K1 Dn1 अचिरेणैव, T G4 चिरेणैव च (for अचिरेणैव). B4 Dn भारत; D7 मारिप°; S पांडव (for मारिष) — After 5, D4 ins

187* तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रसक्तानि बहूनि च ।

6 a) Ś1 शैल; Ś2 K (except K3) D4 सा(K4 शा)ल (for गिरि) — b) D3 6 मदान् (for मदम्). Dn2 क्षरत इव तोयदा; S क्षरंतोऽतिमदा म(T G2–4 °दान्म)द° — c) G2 भीमसेनेन. — d) B2 (marg) विदलीकृता°, D4 7 8 विमदा° कृता°; Ca d °दीकृता° (as in text) Dn1 D3.6 S विमदा (D3 °दं) विमुखी कृता°

7 a) T2 G4 5 व्यधमेद् K3 यत्रजालानि; G1 अब्द° (for अभ्र°). D4 5–8 विधमेता(D7 °मन्न)भ्रजालानि — b) B1 4 5 Dc1 D2.4 समुद्धत; B2 3 समुद्धत°; Dn2 D3 समुत्थि(Dn2 °त्थि)त (for समन्तत). T G2–4 यथाह्लादो यथा तथा; G1 M यथाह्लादो नि(M1 °तोऽपि)यान्यथा — d) S नागानां सादति शरै°

8 D4 om 8c–9b — c) K1 4 भुवनेष्वपि; B2 Dc1 भवनेष्विव — d) G1 उद्यतो

9 D4 om 9ab (cf v l 8) — a) B Dc1 Dn2 D3 6 ते भीमबाणा(Dn2 D3 6 °वेगा)भिहता; G2 °दारैः संस्यूता — b) K3 (before corr) D4 T संमृता; K1 (by corr) समन्ता; B2 समृता; D4 7 8 निस्यू(D7 °स्यु)ता; G4 सदाता (for संस्यूता) G2 दुद्रुवु (for विबभुर्). G3 प्रदिशो विविशुर्गजा. — d) G2 4 M (except M4) बलाहका.

10 a) T G (except G1) M1 2 तदा (for तथा) M3–5 गजानां कदन घोरं — d) B1 4 5 D4 न्यविध्य (B2 व्यधम; D2 प्राविश)च्छितैः शरैः; Dn2 D3 6 अविध्यद्(Dn2 विव्याध द)शभिः शरैः

11 a) D3 क्षितिप; T G2 क्षिपतं (sic), G1 M3–5 क्षितिप. — b) K4 5 B4 D (except Dc1 D2 6) S (except M3–5) क्षतजप्रतिमेक्षणं — B3 reads 11c–21b on marg — c) Dn1 भय (for क्षयं) — d) M4 भीमं.

12 B3 reads 12 on marg — a) Ś K B1 Dn1 D2.4–8 G1 दारार्पित; Dn2 दारांकित; D3 दारा र्पित (for °र्पित). K4 मर्वांगं — b) Ś2 K1 3 4 D1 क्रुद्ध (for क्रुद्धो) G1 2 M3–5 पांडव° — c) K4 रवि; G4 lacuna (for अर्क) Ś2 K1–3 वर्णाभैर

तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रं ध्वजे स्थितम् ।
भल्लाभ्यां कार्मुकं चैव क्षिप्रं चिच्छेद पाण्डवः ॥ १३
दुर्योधनं पीड्यमानं दृष्ट्वा भीमेन मारिष ।
चुक्षोभयिषुरभ्यागादङ्गो मातङ्गमास्थितः ॥ १४
तमापतन्तं मातङ्गमम्बुदप्रतिमस्वनम् ।
कुम्भान्तरे भीमसेनो नाराचेनार्दयद्भृशम् ॥ १५
तस्य कायं विनिर्भिद्य ममज्ज धरणीतले ।
ततः पपात द्विरदो वज्राहत इवाचलः ॥ १६
तस्यावर्जितनागस्य म्लेच्छस्यावपतिष्यतः ।
शिरश्चिच्छेद भल्लेन क्षिप्रकारी वृकोदरः ॥ १७
तस्मिन्निपतिते वीरे संप्राद्रवत सा चमूः ।
संभ्रान्ताश्वद्विपरथा पदातीनवमृद्नती ॥ १८
तेष्वनीकेषु सर्वेषु विद्रवत्सु समन्ततः ।
प्राग्ज्योतिषस्ततो भीमं कुञ्जरेण समाद्रवत् ॥ १९
येन नागेन मघवानजयद्दैत्यदानवान् ।
स नागप्रवरो भीमं सहसा समुपाद्रवत् ॥ २०
श्रवणाभ्यामथो पद्भ्यां संहतेन करेण च ।
व्यावृत्तनयनः क्रुद्धः प्रदहन्निव पाण्डवम् ॥ २१ C 7 1148 B. 7 25 22 K 7 26 22

(for रश्म्या°) —^{d}) M2 3 भीमसेन° Ś1 (marg as in text) स्म(? स)मंतत° (for स्मयन्निव)

13 B3 reads 13 on marg —^{b}) K5 Dc1 D2, 5 S (except T M5) चित्र (for ·चित्रं) B1 रथे; Dn D4 7 8 G6 ध्वज (for ध्वजे) —^{d}) S क्षुराभ्याम (G1 M क्षिप्रमभ्य)हनद्बली

14 B3 reads 14 on marg —^{c}) K5 B3 (marg) Dc1 Dn D3–6 8 विक्षोभयिषुर् (Dn2 D3 °यितुम्), G1 M1 2 सुमोक्ष° (for चुक्षोभ°) D4 अभ्यगाद्; G1 M1–4 अभ्यायाद्; G2 आगाद् (submetric) —^{d}) S वगो (T G2, 5 °को) (for अङ्गो) B1 आश्रित°; D4 5 7 8 समास्थित°.

15 B3 reads 15 on marg —^{a}) N (except Ś1) नागेंद्रम् (for मातङ्गम्) —^{b}) K4 5 D1 4 5 7 8 अंबुदप्रतिनि(K5 D1, 8 °नि)स्वन —^{c}) K4 कुभांतर —^{d}) B1 5 Dc1 D2 नाराचैर् (for °चेन). S आर्पयद्

16 B3 reads 16 on marg. —^{a}) G1 M स तस्य कायं निर्भिद्य —^{b}) B1 D5 ममज्जुर्; B1 5 D2 S न्य मज्जद् B1 अवनीतले

17 B3 reads 17 on marg —^{a}) K5 D4 8 T G3 4 वर्जित- (for [आ]वर्जित). Cd cites आवर्जितम् Dn2 D1–3 -कायस्य (for नागस्य) —^{b}) B3 च; B1 5 Dn2 D4 6 7 8 [अ]थ°, D2 [अ]य; D3, 6 [अ]पि, T G2–5 M1 [अ]ति; M3–5 [अ]भि- (for [अ]व) Dn1 म्लेच्छस्याप्यधिविष्टत° —G4 om. (hapl.) 17^{c}–19^{b}. —^{c}) D4 5 7 8 वेगेन (for भल्लेन)

18 G4 om. 18 (cf v l. 17) B3 reads 18 on marg —^{b}) D6 om (hapl) from त सा up to विद्रव (in 19^{b}). D4, 7 समाद्रवदथो चमू°. —^{c}) K1, 3 D4 6 संभ्राता(K2 °तां)श्व (for °ताश्व-) Ś1 K1 2 D1 -द्विपरथान्; D4 द्विपरथ- (for -द्विपरथा). —^{d}) Ś1 चैव मृद्नती, Ś2 K3 D1 च विमृद्न(D1 °द्य)ती; K1 च विमर्दती; D4 अवमृद्नती, D6 भावमृद्नती (for अव°).

19 G4 om 19^{ab} (cf v l 17), D6 om. up to विद्रव (cf v l. 18) B3 reads 19 on marg —^{a}) Ś1 B Dc1 Dn2 D1, 5 6 G2 अन्येषु (for सर्वेषु) —^{c}) S तदा (for ततो) D4 7 8 क्रुद्ध°, G3 राजन् (for भीम) —^{d}) S कुंजरेणाभ्युपाद्रवत् (G2 °गमत्)

20 K1 om (hapl) 20 B3 reads 20 on marg K5 om 20^{ab} —^{a}) D4 बलवान् (for मघ°) G4 तेन नादेन मघवान् —^{b}) S विजिग्ये (for अजय द्). K3 पुगवान्; G5 (before corr) मानवान् (for -दान°) —After 20^{ab}, Ś K2–4 B Dc1 Dn D1–3, 5–8 ins

188* तदन्वयेन नागेन भीमसेनमुपाद्रवत् ।

[Ś1 तदा मनेन, Ś2 K2–4 D1 मदपूर्णेन (for तदन्व येन)]

—D3 8 om (hapl.) 20^{cd} D4 om 20^{c}–21^{d}.

21 D4 om. 21 (cf v l 20) B3 reads 21^{ab} on marg —^{a}) B Dc1 चरणाभ्याम् (for श्रव°) B Dc1 अथो द्वाभ्यां, T G2–5 M3–5 अथोभाभ्याम्, G1 M1 2 स समाभ्याम् (for अथो पद्भ्यां) —^{b}) D5 स हतेन, S आयतेन; Ca d सह° (as in text). —^{c}) M3–5 विवृत्त (for व्यावृत्त) G1 M1, 2 व्यावृत्य नयने क्रुद्ध°. —^{d}) K2 (marg) 3 B Dc1 D2 प्रमथ्नन्; D5 प्रहसन्, D6 प्रसरन् (for प्रदहन्) K2 इह (for इव) D1 पांडव°. S सम्यग्यत्ता(G1 M °तृ)निषोदित. —K2

20

ततः सर्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्महान् ।
हा हा विनिहतो भीमः कुञ्जरेणेति मारिष ॥ २२

तेन नादेन वित्रस्ता पाण्डवानामनीकिनी ।
सहसाभ्यद्रवद्राजन्यत्र तस्थौ वृकोदरः ॥ २३

ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरम् ।
भगदत्तं सपाञ्चालः सर्वतः समवारयत् ॥ २४

तं रथं रथिनां श्रेष्ठाः परिवार्य समन्ततः ।
अवाकिरञ्शरैस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५

---

marg) 4.6 Dn D1-3 5-8 ins after 21: D2 after 20ab:

189* वृकोदररथं साश्वमविशेषमचूर्णयत् ।
पद्भ्यां भीमोऽप्यथो धावंस्तस्य गात्रेष्वलीयत ।
जानन्नञ्जलिकावेधं नापाक्रामत पाण्डवः ।
गात्राभ्यन्तरगो भूत्वा करेणाताडयन्मुहुः ।
लालयामास तं नागं वधाकाङ्क्षिणमव्ययम् ।
कुलालचक्रवन्नागस्तदा तूर्णमथाभ्रमत् ।
नागायुतबलः श्रीमान्कालयानो वृकोदरम् ।
भीमोऽपि निष्क्रम्य ततः सुप्रतीकाग्रतोऽभवत् ।
भीमं करेणावनम्य जानुभ्यामभ्यपातयत् ।
ग्रीवायां वेष्टयित्वैनं स गजो हन्तुमैहत ।
करवेष्टं भीमसेनो भ्रमं दत्त्वा व्यमोचयत् ।
पुनर्गात्राणि नागस्य प्रविवेश वृकोदरः ।
यावत्प्रतिगजायातं स्वबलस्यमवैक्षत ।
भीमोऽपि नागगात्रेभ्यो विनिःसृत्यापयाज्जवात् ।

[D1 reads and D5 7 repeat lines 1–2 after 23 D5 repeats line 1 after 23. —(L. 1) K3 Dn3 D1 चरेणाम्, D3 7 8 (last two second time) [illegible]; D5 (first time) अविशेषम् (for अविशेषम्) D5 (second time) अविशेषकमचूर्णयत् (for the post half). —(L. 2) D5 transp. the prior and the post half D7 (second time) corrupt. Dn3 D2 8 पद्भ्यां (for पद्भ्यां). K5 Dn3 D1 [ऽ]प्य(K5 °त्य)धावश्च (for ऽप्यथो धावन्). D5 (second time) भीमो (for तस्य). D5 तस्य गात्रे व्यलीयत (for the post. half). —D1 om lines 3–9. —(L. 3) K5 अञ्जलिना वध्य, Dn3 °कावधे, D5 6 अंगुलिकावेधं; D5 (by corr.) अञ्जलिकावेधिं; D6 सांलिकविधिं; D7 आंजलिकविधिं —(L. 4) K3 D5 गात्राभ्यं तरो. —(L. 5) D5 6 लालयामास K3 D1 5 7 वध काङ्क्षिणम् Dn3 D5 6 अव्यय. D5 वधाकाङ्क्षिणम् कृत (for the post. half). —(L. 6) D5 6 तथा (for तदा). Dn3 [अ]भ्रमत् (for [अ]भ्रमत्). —(L. 7) K3 D7 8 बली; D5 6 भर्तं, D7.8 कृत्य (for यत्) D7 8 बाण (for श्रीमान्). —(L. 8) Dn3 D7 7 8 विनिष्क्रम्य (for ऽपि नि°). Dn3 स (for सु). Dn3 भिन्न (for अभवत्). —(L. 9) K3 Dn3 D5.7.8 [अ]वनाम्य, K5 नियम्य; D5 [अ]गमय (for [अ]नमय). K5 D1 अभ्य सादय; D5 समापादय —After the above, Dn3 reads 22ab–23b —(L. 10) D5 ग्रीवां विष्ट्वा वैनं (for the prior half) D5 7 8 सगजो (for स गजो). K3 Dn3 D5 हन्तु (D7 °न्तु), D5 [illegible] —(L. 11) D7 8 करवेष्टाद् (hypermetric). K5 स मोचयन्; D5 7 8 व्यमुञ्चत. —(L. 13) K3 Dn3 D5 7 8 प्रत्यपिताः (D5 6 °तो; D5 °ता)गम (for the prior half) K5 स्व (for स्व) K5 स्वबलं समवैक्षत; Dn3 D5.7 8 स्वं (D5 स्व) बले अपरे (for the post half) —(L. 14) K5 Dn D5 7 विनिःसृत्य.]

22 Dn3 reads 22ab–23b after line 9 of 189*. —a) Ś1 Dn3 D5-8 हाहो विनि; Ś1 K1-4 D1 हतो भीमो; Dc1 B हाहो विनि; G1 M हा हा विनि (for हा हा विनि). —d) D5 6 स युगे (for मारिष).

23 For the sequence in Dn3, cf v. l. 22. —a) D5 6 समनादः; D5 8 वित्रस्ता B Dc1 Dn3 D1 3 G1 तेन नादेन संत्रस्ता —d) D5 तस्थुर्भीमो; S तत्र यत्र (for यत्र तस्थौ) —After 23, D1 reads lines 1–2 of 189*, while D5 7 repeat lines 1–2 and D5 line 1 of 189*.

24 Ś K1 3 D1 om. (hapl) 24ab, K3 reads it on marg —a) K4 B Dn3 D5 6 7-8 सपाञ्चालः (D5 °लैः); D5 च पाञ्चालः. Ś1 K1 3 भगदत्तं सपाञ्चालान् (K3 °लाः). —d) Ś1 निपुणं (for सर्वतः). K3 Dn3 समवारयन्; S पर्यवारयत् —After 24, G1 M ins.:

190* भीमोऽपि दोर्भ्यां नागेन्द्रं निपीड्यामोचयद्बली ।

25 a) Ś1 तैः; K1 ते (for तं). B1 3 Dc1 Dn3 D2 रथं (for रथे). Dn3 D5 8 रथिनः. Ś1 Dc1 D1 श्रेष्ठ S स रथे वृतास्त्रेष्ठैः. —b) S K (except K3) D1 परिवृत्य (for °वार्य) D1 परंतप (for समन्ततः). D5 7.8 सर्वतः समवारयन् —c) D1 शरौघैः (for शरैस्). S कीर्यते विशिखैस्तीक्ष्णैः.

26 a) S K1 D5 6 M3 समावृतः; B1 °हरन्; M3 °रथम् (for °वाम्). —b) T G1 4 तत्क्षणे; G1.3.4

स विघातं पृषत्कानामङ्कुशेन समाचरन् ।
गजेन पाण्डुपाञ्चालान्व्यधमत्पर्वतेश्वरः ॥ २६

तदद्भुतमपश्याम भगदत्तस्य संयुगे ।
तथा वृद्धस्य चरितं कुञ्जरेण विशां पते ॥ २७

ततो राजा दशार्णानां प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ।
तिर्यग्यातेन नागेन समदेनाशुगामिना ॥ २८

तयोर्युद्धं समभवन्नागयोर्भीमरूपयोः ।
सपक्षयोः पर्वतयोर्यथा सद्रुमयोः पुरा ॥ २९

प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः संनिपत्यापवृत्य च ।
पार्श्वे दशार्णाधिपतेर्भित्त्वा नागमपातयत् ॥ ३०

तोमरैः सूर्यरश्म्याभैर्भगदत्तोऽथ सप्तभिः
जघान द्विरदस्थं तं शत्रुं प्रचलितासनम् ।

उपसृत्य तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः ।
रथानीकेन महता सर्वतः पर्यवारयत् ॥ ३२

स कुञ्जरस्थो रथिभिः शुशुभे सर्वतो वृतः ।
पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३३

मण्डलं सर्वतः श्लिष्टं रथिनामुग्रधन्विनाम् ।
किरतां शरवर्षाणि स नागः पर्यवर्तत ॥ ३४

ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य द्विपर्षभम् ।
प्रेषयामास सहसा युयुधानरथं प्रति ॥ ३५

M क्षणेन (for गजेन) B_1 पचालान्; G_6 -पांचास्यान् (for °लान्). —^{d}) D_2 योधयन्; D_6 पोथयत् (for व्यधमत्).

27 ^{a}) D_6 ₇ ₈ तम् (for तद्). $D_{1.4.5}$ ध(D_5 उ)द्भुतम् D_{n1} D_5 ₇ ₈ अपश्यामो —^{b}) D_4 सोमदत्तस्य (for भग°) Ś K Dn $D_{1.4}$ ₅ ₇ ₈ विक्रमं (for संयुगे). —^{c}) D_{n2} यथा (for तथा) $Ś_1$ K_4 ₅ Dn D_2 चरत°. $Ś_2$ K_{1-3} D_1 तथाद्भुतस्य चरत° —^{d}) S रणे स्वय (for विशां पते).

28 ^{b}) G_1 M_{1} ₂ अभिद्रवत् (for उपा°). —^{c}) K_2 तिर्यक्पातेन; D_2 वीर्ययुक्तेन; D_4 ₅ (marg as in text) ₇ ₈ गिर्यग्रामेण (D_5 °ग्रासेन); T G_{1-4} M गि(G_3 मू)रिप्रस्थेन (for तिर्यग्यातेन). G_6 नागेन महता युक्त —^{d}) K_1 वाशुकामिना; K_6 D_{n1} °पातिना (for °गामिना). S श्रीमतामि(G_1 M °ताति; G_2 °ता हि)विराजता.

29 ^{a}) D_{n2} D_2 ततो (for तयोर्) —^{b}) D_4 भीमसेनयो (for °रूपयो). —^{c}) S द्रुमवतोर् (for पर्वतयोर्) —^{d}) D_2 ₆ द्रुमवतो (for सद्रुमयो) T G_{2-5} धरणीधरयोरिव; G_1 M यथा पर्वतयोरिव.

30 ^{a}) $Ś_1$ K_4 ₅ B D_{c1} Dn $D_{2.4.5}$ ₇ ₈ M_{3} ₄ $C_{a.d}$ संनिवृत्य (for °पत्य). K_4 B (B_2 marg as in text) D_{c1} D_{n2} C_a [अ]पसृत्य; D_7 ₆ G_1 M_{1-4} [अ]व ($M_{3.4}$ °प)सृत्य; D_4 ₅ ₇.₈ [उ]पसृत्य; T_1 [अ]पहृत्य; T_2 G_{2-5} M_5 [अ]व(T_2 °प)मृज्य; Cd [अ]पवृत्य (as in text). — After 30^{ab}, G_6 ins .

191* प्राग्ज्योतिषानाधिपतेर्गत्वा ना[ग]मयोधयत् ।

— G_6 om 30^c–32^d. —^{d}) S (G_6 om.) ग(T_1 G_2 ह)त्वा नागमयोध(G_1 M °पोथ)यत्.

31 G_6 om 31 (cf. v l 30). D_{n1} om (ha 31–32. —^{a}) G_2 संकाशैर् (for -रश्म्याभैर्) — T G_3 ₄ हि (for ऽथ) —^{c}) D_{n2} (also as in tex D_2 T G_{2-4} द्विरदश्र(G_2 °श्रे)ष्ठं, D_6 °द पृष्ठे; G_1 °दारूढ (for °दस्थं त). —^{d}) K_6 शीघ्र (for शत्रु K_4 D_1 M_{3-5} शत्रुमा(K_4 D_1 °त्रु प्र)चलिताश्व(M °स)नं. — After 31, G_1 M ins

192* ततो युधिष्ठिरो दृष्ट्वा दशार्णाधिपतिं हतम् ।
महता रथवंशेन प्राग्ज्योतिषमभिद्रवत् ।

32 D_{n1} G_6 om 32 (cf v l. 31, 30). —^{a}) B D_{c1} D_{n2} Cv व्यवच्छिद्य; D_5 (marg as in text) व्यवस्थितं, S (G_6 om) परिच्छाद्य (for उपसृत्य). Ś K D_{1} ₂ ₄ च; Cv तु (as in text) —^{b}) K_4 B_5 D_{n2} T $G_{2.4}$ भगदत्तो (K_4 B_5 °त्तं) युधिष्ठिरं. —^{c}) $G_{1.3}$ ₄ तथानीकेन (for रथा°) S (G_6 om.) सर्वेण (for महता) —^{d}) $Ś_1$ प्रत्यवारयन्; D_{1-6} पर्यवारयन्, S (G_6 om.) समवारयत् (G_2 M_3 °किरत्)

33 ^{a}) K_4 कुञ्जरोपि (for °रस्थो). —^{b}) $D_{2.6}$ दिश (for वृत). —^{cd}) S किरन्निषुसहस्राणि रश्मीनिव दिवाकर

34 ^{a}) Ś K_1 शिष्ट; D_6 क्लिष्ट (for श्लिष्टं). —^{b}) $Ś_1$ उग्रधन्वनां —^{c}) M_5 किरंस्तान् (sic) (for किरतां) B_1 शरवर्षेण. —^{d}) S प्रत्यवर्तत; $C_{a.d}$ पर्य° (as in text)

35 ^{b}) $Ś_2$ D_{n1} प्रतिगृह्य; D_{n2} D_2 परिवार्य (for °गृह्य) B D_{c1} D_1 महागजं; D_{n1} $D_{4.8}$ द्विजर्षभं;

शिनेः पौत्रस्य तु रथं परिगृह्य महाद्विपः ।
अभिचिक्षेप वेगेन युयुधानस्त्वपाक्रमत् ॥ ३६
बृहतः सैन्धवानश्वान्समुत्थाप्य तु सारथिः ।
तस्थौ सात्यकिमासाद्य संप्लुतस्तं रथं पुनः ॥ ३७
स तु लब्ध्वान्तरं नागस्त्वरितो रथमण्डलात् ।
निश्चक्राम ततः सर्वान्परिचिक्षेप पार्थिवान् ॥ ३८
ते त्वाशुगतिना तेन त्रास्यमाना नरर्षभाः ।
तमेकं द्विरदं संख्ये मेनिरे शतशो नृपाः ॥ ३९
ते गजस्थेन काल्यन्ते भगदत्तेन पाण्डवाः ।
ऐरावतस्थेन यथा देवराजेन दानवाः ॥ ४०
तेषां प्रद्रवतां भीमः पाञ्चालानामितस्ततः ।
गजवाजिकृतः शब्दः सुमहान्समजायत ॥ ४१
भगदत्तेन समरे काल्यमानेषु पाण्डुषु ।
प्राग्ज्योतिषमभिक्रुद्धः पुनर्भीमः समभ्ययात् ॥ ४२

---

3 गजोत्तम (for द्विपर्षभम्) — ᵈ) D6 प्रेरयामास — ᵈ) T G M1 2 सा(G1 3 M1 2 स)त्यकाय विशां पते; M3-5 सात्यके स्यदन प्रति. — After 35, S ins.

193* आपतन्तं तु समेक्ष्य नाग सात्वतपुगव ।
अविध्यत्पञ्चभिर्बाणै शितैराशीविषोपमै ।

[(L 1) T G2 4 5 आग(G3, 5 °प)त तु स; G3 आगत्स्तु स, M3-5 तमापतत (for आपतन्त तु).]

M3-5 cont.

194* सोऽतिविद्धो बलवता सात्यकेन विशां पते ।
व्यवर्तत परित्रासान्मण्डलानि शरार्दित ।
[(L 1) M4 द्विपवर (for बलवता)]

36 Dn1 om 36-37. — ᵃ) K3 D4 5 दाने (for शिने) Ś1 B1 D3 6 पुत्रस्य (for पौत्रस्य) Ś1 K D1. 5 7 8 T G3-5 स (for तु) B1 चल (for रथं). Ś1 युयुधानस्य स रथ — ᵇ) Ś1 प्रति; G1 M1 2 धुरि (for परि). B3 महागज; S स नागराट् (for महाद्विप). — ᶜ) S समाचिक्षेप (for अभि°). — ᵈ) B2 D1 M3 युयुधान (for °धानस्) Ś1 स्त्वपाद्रवत्; B2 समाक्रमत्; S तु पुप्लु(G5 °प्लु)वे (for स्त्वपाक्रमत्).

37 Dn1 om 37 (of v 1 36) — ᵃ) K1, 2 बृहंत (K1 °ता); D1 वहत, D7 बृहती; D8 बृहंतान् (for बृहत). S दांतान् (for अश्वान्) — ᵇ) Ś K (except K2) Dn2 D1 समुत्सृज्य (for °त्थाप्य) Ś K B2 4 5 Do1 Dn2 D1-8 [अ]थ; B1 D4-8 स; D8 च (for तु) Ś1 सारथे; K4 सारथी. — ᶜ) M3-5 सत्यकम् (for सात्यकिम्). K3 आस्थाय (for आसाद्य). K4 तस्थौ सात्यकिना सार्धं — ᵈ) Ś1 B2 (B2 स)प्रतस्थे; Ś2 B2 (marg also as in text) प्लुतस्थे (Ś2 °स्थ), K4 सप्लुत्य स; K5 जग्मतुस्तौ; Do1 Dn2 सप्लुत स्वं (Dn2 स्व-); D2 सुप्लुतस्त; D3, 6 प्लुतस्तु; D4 5 7 8 स प्लुतस्तु (D4 °स तु); S सोऽस्य G1 M1, 2 °स्य; M3-5 °स्य)तिष्ठद् (for संप्लुतस्तं) Ca d olle संप्लुत (as in text). D1 प्रति (for पुन).

38 ᵃ) D5 च (for तु). K1 M1 लब्धांतरं; K3 [अ]लब्ध्वांतर — ᶜ) S निष्पतन्सततं (G1 M °त्सहसा) सर्वान्. — K3 om 38ᵈ — ᵈ) K4 पांडवान् (for पार्थि°).

39 ᵃ) S (except G3) -गामिना (for -गतिना). Ś1 K (except K3) D1 ते त्व(K3 4 त्वा)स्य गतिवा(K4 °ना)तेन; D3 6 ते त्वाशुगविनागेन. — ᵇ) K (except K3) D1 भ्राम्यमाणा(D1 °ना), D2 त्रासमाना; G3, 5 त्रस्य° (for त्रास्य°) Dn3 नराधिपा; S (except T1 G2) रथर्षभा (for नर°). — ᶜ) G5 पुन (for एकं). D4 मेने; G1 3 M1 2 सत्ये; M3 सघे (for संख्ये). — ᵈ) D4 सख्ये च (for मेनिरे). K3 (marg) B Do1 D1 द्विपान्; S गजान् (for नृपा).

40 ᵃ) K4 D1 कल्पांते (for काल्यन्ते). — ᵇ) Dn1 भीमता; S पार्थिवा (for पाण्डवा). — D7, 8 om. 40ᶜ-42ᵇ. — ᶜ) Ś K (except K3) D1, 2 5 ऐरावणस्थेन.

41 D7 8 om 41 (cf v. l. 40) — ᵃ) K1 2 Dn1 D3 4 G5 प्राद्रवतां. D3 वीर; D6 T G2 3 M4 सख्ये; G1, 4 5 M1-3 सखे, M4 सबे (for भीम). — ᵇ) Ś1 B4 Do1 पचालानाम्; M3-5 पांडवानाम् (for पाञ्चाला°) D1 om from इतस्तत up to भीम (in 42ᵈ). — ᶜ) S रथ (for गज) T G3 4 गजे; G1 M3-5 -सव; G2 5 -गज; M1 2 -गत (for -कृत). — ᵈ) Dn1 D2 स (for सु°).

42 D7 8 om. 42ᵃᵇ (of v. l 40); D1 om up to भीम (of v 1 41). — ᵇ) D4 कल्प्यमानेषु पांडव. — ᶜ) Dn2 अधि; D7 अति (for अभि). G5 M3-5 -क्रुद्ध K5 प्राग्ज्योतिषवधे क्रुद्ध. — ᵈ) Dn1 D7 8 भीमसेन; D7 8 पुनर्भीम (for °भीम). D5 समन्वयात्.

तस्याभिद्रवतो वाहान्हस्तमुक्तेन वारिणा ।
सिक्त्वा व्यत्रासयन्नागस्ते पार्थमहरंस्ततः ॥ ४३
ततस्तमभ्ययात्तूर्णं रुचिपर्वाकृतीसुतः ।
समुक्षञ्शरवर्षेण रथस्थोऽन्तकसंनिभः ॥ ४४
ततो रुचिरपर्वाणं शरेण नतपर्वणा ।
सुपर्वा पर्वतपतिर्निन्ये वैवस्वतक्षयम् ॥ ४५
तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदीसुताः ।
चेकितानो धृष्टकेतुर्युयुत्सुश्चार्दयन्द्विपम् ॥ ४६

त एनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोय
सिपिचुर्भैरवान्नादान्विनदन्तो जिघांसवः
ततः पार्ष्ण्यङ्कुशाङ्गुष्ठैः कृतिना चोदितो
प्रसारितकरः प्रायात्स्तब्धकर्णेक्षणो द्रुतम्
सोऽधिष्ठाय पदा वाहान्युयुत्सोः सूतमारु
पुत्रस्तु तव संभ्रान्तः सौभद्रस्याप्लुतो रथम्
स कुञ्जरस्थो विसृजन्निपूनरिपु पार्थिवः ।
बभौ रश्मीनिवादित्यो भुवनेषु समुत्सृजन्

43 a) D1 सम्यद्रवतो, M3-5 अभिपततो (for °द्र वतो) — b) K5 B3 युक्तेन (for -मुक्तेन). — c) Dn1 वित्रासयन्; S व्यद्राव° (for व्यत्रास°) Dn2 D4 नागास. — d) D7 8 पुन° (for तत°). D4 ते पार्थाहरयत्पुन° (corrupt), S ते पार्थमवहन्द्रया.

44 a) Ś1 तमाह्वयत्; T G (except G1) समभ्य गात् (for तमभ्य°) — b) K1 D5 [आ]हुती(D8 °ते) सुत° (sic), D8 [आ]कृते सुत Dn1 D4 5 6 (marg) सुपर्वा रुचिरप्रभ°; T G3-5 सुपर्वा पार्वतीसुत°; G1 M सुपर्वा पर्वताधिप° (M2 °तीसुत) — c) Ś1 K4 D1.8 उसुक्षम् (D8 °त्); K1 2 B1.6 T G3-5 स मुचन्; K3 समभ्रन्; K5 अवर्पन्; B2 स क्षुण्णन्; Dn2 स सृज (corrupt), D3 6 सवपन् (for समुक्षन्) Ś1 B1 D2 T G1-5 -वर्षाणि (for वर्षेण) — G5 reads 44d on marg — d) G6 गजस्थो (for रथ°). K4 मेघ (for ऽन्तक°)

45 a) B Dc1 Dn2 D2 6 स रुचि (for रुचिर) S सदार्थं त (G1 M1 2 स चरत; M3-5 स रयस्थं) सुपर्वाणं. — b) K3 समरे (for शरेण) Ś1 K3 4 B Dc1 D1-4 6 [आ]नत (for नत) Ś1 स शरैर्नतपर्वभि°; G1 M1.2 -शरै° सनतपर्वभि° — c) K3 Dn2 सपर्वा; K4 Dn2 सुवर्चा°; D2 सुधन्वा, D4 5 6 (before corr as in text) 7 8 स राजा; T G M1.2 जवान; M3-5 विकिरन् (for सुपर्वा) Dn1 M3-5 -पालिं (for -पतिर्) — d) Dn1 निन्ये चैनं यमक्षयं, S प्रेषयन्वै (M3-5 °द्वै) यम°

46 b) Ś K1 2 B4 Dc1 D2 8 G4 द्रौपदीसुत°. — d) Ś1 आययुर्; K3 मदयन् (for चार्द°). B3 6 Dc1 मूर्धां; Dn1 गर्जं; D4 नृपं, S शरै° (for द्विपम्)

47 a) K5 पर्वतं; D2 स एव; D4 7 8 तपतं (for त एनं) D8 M5 (sup lin) धारा- (for धार°). — b) Dc1 D4 G2 तोयद°. — K4 B (B3 marg) Dc1 Dn2 D1 8 repeat 47cd after 196*, D6 after युयु (1 of 196*) — c) B1 (second time) विभि सिपिचुर्) Dn2 D6 6 (all first time) S ववृपुं D3 सिपिचुर्मै; D6 अमुचन्मै, M5 ववृपुर्मै) — d) K1 Dn1 D1 (both times) T G M1.2 (G5 °ते, M1.2 °त); B1-4 (all second ti (both times) विसृजतो; Dn2 (second time) (for विनदन्तो) Ś1 जिघांसया; D6 (second ti जिघांसत°

48 B3 reads 48a–49b on marg — a) K5 स्तेनाङ्कुशाङ्गुष्ठै — b) Ś1 K5 Dn1 D4 5 7 8 (for चोदितो) B1 Dn2 M3-5 गज (for द्विप° — c) D6 कोपात् (for प्रायात्). — d) Ś1 शुद्ध-; स्तब्ध- (for स्तब्ध). D3 6 स्तब्धकर्णेक्षणोद्यत; G *धकी*****

49 B3 reads 49ab on marg — a) K3 D2 6 अधिष्ठाय (for सोऽधि°) Ś1 (sup lin) वाहन् (for वाहान्). — b) Ś1 D4 6 आरुजन्; K6 आमजत् (for आरु°) — After 49ab, D6 ins

195* रथं बभञ्ज सकृद्भ्रष्टवातो यथा द्रुमम् ।

— D6 cont K4 B (B3 marg) Dc1 Dn2 D1 2 5 ins after 49ab

196* युयुत्सुस्तु रथाद्राजन्नपाक्रामत्त्वरान्वित° ।
तत° पाण्डवयोधास्ते नागराज शरैर्द्रुतम् ।

[(L 1) After युयु, D6 repeats 47cd Dc1 अपक्रामत् — (L 2) Dn2 D6 6 गज (for नाग). D6 गजराजकरैर्द्रुता° (for the post half)]

— After 196*, K4 B (B3 marg) Dc1 Dn2 D1 2 repeat 47cd. — d) G1 M1 2 [आ]हदद्; M3-5 [अ] मजद्; Ca d आप्लुतो (as in text)

50 b) K3 G1 M1.2 5 पार्थिव. — c) D6 रश्मिभिर् (for रश्मीनिव) — d) K1-4 D1 प्रसारयन्; T

तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युयुत्सुर्दशभिः शरैः ।
त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेया धृष्टकेतुश्च विव्यधुः ॥ ५१
सोऽरियत्नार्पितैर्घोरैराचितो द्विरदो बभौ ।
संस्यूत इव सूर्यस्य रश्मिभिर्जलदो महान् ॥ ५२
नियन्तुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेषितोऽरिशरार्दितः ।
परिचिक्षेप तान्नागः स रिपून्सव्यदक्षिणम् ॥ ५३
गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगणान्वने ।
आवेष्टयत तां सेनां भगदत्तस्तथा मुहुः ॥ ५४
क्षिप्रं श्येनाभिपन्नानां वायसानामिव स्वनः ।
बभूव पाण्डवेयानां भृशं विद्रवतां स्वनः ॥ ५५
स नागराजः प्रवराङ्कुशाहतः
पुरा सपक्षोऽद्रिवरो यथा नृप ।

G_{2-4} समा(G_2 °म)सृजन् (for समुत्स°) — After 50, M_{2-5} ins.

197* स भीमेनाथ बहुधा दन्ताभ्यामवपीडयन् ।
मोक्षितो युद्धशौण्डेन नागायुतबलो गजः ।

51 After 51, $D_{5.6}$ S ins

198* चेकितानश्चतुःषष्ट्या सोत्तरायुधिकः पुनः ।
प्रत्यविध्यच्छरैः सर्वान्भगदत्तस्त्रिभिस्त्रिभिः ।

[(L 1) $D_{5.6}$ शराणां युधि तं पुनः, T G_{2-5} सोत्तराभ्य धेकः पुनः, G_2 °गायुधिकः पुनः (for the post half). — (L 2) G_5 ततः (for शरैः). $D_{5.6}$ विव्याध तान्मत्स्य वेध्यद् (for the prior half).]

52 ^{a}) K_{1-4} B_{2-5} D_{c1} $D_{1.2}$ G_3 सोऽपि ; B_1 D_{n2} D_{3-8} T $G_{3.4}$ सोऽपि ; G_6 असौ ; M_5 सोऽनि- (for सोऽरि-) D_n $D_{5.6}$ M_{3-5} यत्नार्पितैर् (D_{n2} °तो) ; D_4 यत्ता° ; $G_{3.4}$ वीरा° ; G_5 वीर्याहतो (for यत्नार्पितैर्). K_5 भिन्ना(? तैरभिन्ना)र्पितैर्घोरैर् ; G_1 $M_{1.2}$ सोऽरिभिर्बहुभिर्बा णैर्. — ^{b}) D_{n2} $D_{5.6}$ अर्दितो (for आचितो). — ^{c}) D_{n1} सस्नात ; T $G_{3.4}$ सस्यू(G_3 °सू)तैर् (for संस्यूत). — ^{d}) D_{n2} पर्वतो (for जलदो). D_{n2} G_1 M यथा (for महान्).

53 ^{a}) G_1 $M_{1.2}$ स यंतृ (for नियन्तु). D_n $D_{3.4}$ शल्य (for शिल्प). $Ś_2$ $K_{1-3.5}$ D_{n2} $D_{1-3.7.8}$ -यत्ना(D_8 °त्ता)भ्यां, K_4 D_{n1} -पत्राभ्यां (for यत्नाभ्यां). $G_{2.3}$ स यंत्रशिल्पियत्नाभ्यां ; G_4 स यंत्रशिल्पयत्ताभ्यां ; G_5 सरुयत्नशिल्पाभ्यां (corrupt), M_{3-5} स यतृयत्न शिल्पाभ्यां — In $Ś_2$ the portion of the text from 53^b up to the end of 7. 26 is lost on a missing folio. — ^{b}) $Ś_1$ K D_{n2} D_{1-8} प्रेरितो (for प्रेषितो). D_{n2} [ऽ]पि ; $D_{5.6}$ [ऽ]ति (for ऽरि-). K_1 -धारा हतः . S प्रेषितोऽति(G_1 $M_{1.2}$ °तोरु ; G_5 °तोऽग्नि- ; M_{3-5} °तोऽरि)धाराहतः (G_2 °तो हताः). — ^{c}) G_5 सं (for तान्). K_1 नागा ; $M_{3.4}$ नागान् (for नाग). D_{n2} परितो व्यधमन्नागः. — ^{d}) $B_{1.3-5}$ D_{c1} D_{3-8} दक्षिणान् ; T $G_{3.4}$ दक्षिणः (for दक्षिणम्). B_2 स रिपून्मरुदाक्षणान् (sic).

54 $Ś_2$ missing (cf v. l. 53). — ^{b}) D_{n1} वने (for -गणान्) — ^{c}) $Ś_1$ D_{c1} D_2 अवे(D_2 °वि)ष्टयत $D_{3.5.7}$ अवेष्टयत ; S सं(M_5 स)कालयति (for आवेष्ट यत). — ^{d}) D_7 तदा (for तथा).

55 $Ś_2$ missing (cf v. l. 53). — ^{a}) K_2 B_1 D_{4-6} सेनाभि(D_6 °वि)पन्नानां ; D_3 श्येनवि° (for श्ये नाभि°). — ^{b}) D_4 वायवानाम् (for °सानाम्). B_3 अभि (for इव). — $D_{4.5.7}$ ins after 55^{ab}. $D_{5.6}$ S after 55

199* रजश्च सुमहद्राजन्नन्तरिक्षं समाचिनोत् ।

[M_3 रथश्च (for रजश्च). D_4 समुदते (hypermetric) (for सुमहद्). D_{5-7} समावृणोत ; G_3 °छिनोत (for °चि नोत)]

— $D_{4.5.7}$ cont. :

200* स रेणुमार्गो वियति भाति दण्ड इवोत्थितः ।
समुच्छ्रितो मृधार्तायाः सेनाया भुभुजो यथा ।

[(L 1) D_4 निर्याति (for वियति) D_4 इवोच्छ्रित (for °त्थित)]

— $D_{4.5.7}$ cont. $D_{5.6}$ S ins after 199* :

201* अभिधावेति कौन्तेयं संचोदयदिवार्जुनम् ।

[$D_{4.6}$ T G_{2-4} अभिधावति (for °वेति). $D_{4.6}$ सनो दयद् (for सचो°) $D_{4.5.7}$ योधयन्निव चार्जुनं ; T $G_{3.4}$ सचोदयति चा° (for the post half)]

— $Ś_1$ $K_{1.2}$ om. (hapl) 55^{cd}, K_3 B_3 read it on marg D_7 repeats 55^c–57^b after 7. 26. 3. — ^{d}) S तथा (for भृशं). T_1 $G_{3.4}$ परं (for स्वनः).

56 For the repetition in D_7, cf. v. l. 55. $Ś_2$ missing (cf. v. l. 53). — ^{a}) D_{n2} $D_{4.5.8}$ नागराज (for °राजः) D_{n2} D_7 (both times) $_8$ प्रवरोऽकुशा हत ; G_1 $M_{1.2}$ प्रबलोद्धतो युवं (for प्रवराङ्कुशाहतः). T G_{2-5} M_{3-5} स नागराट् प्रबल(M_{3-5} समद)बलोद्धतो (G_2 °भ्रतो ; G_4 °द्धूतो) युध. — ^{b}) K_4 om. from यथा up to जनितो (in 57^b). — $D_{4.7}$ (both times)

भयं तथा रिपुषु समादधद्भृशं
वणिग्गणानां क्षुभितो यथार्णवः ॥ ५६
ततो ध्वनिर्द्विरदरथाश्वपार्थिवै-
र्भयाद्द्रवद्भिर्जनितोऽतिभैरवः ।
क्षितिं वियद्द्यां विदिशो दिशस्तथा
समावृणोत्पार्थिव संयुगे तदा ॥ ५७
स तेन नागप्रवरेण पार्थिवो
भृशं जगाहे द्विपतामनीकिनीम्
पुरा सुगुप्तां विबुधैरिवाहवे
विरोचनो देववरूथिनीमिव ॥
भृशं ववौ ज्वलनसखो वियद्रजः
समावृणोन्मुहुरपि चैव सैनिकान् ।
तमेकनागं गणशो यथा गजाः
समन्ततो द्रुतमिव मेनिरे जनाः ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

२६

संजय उवाच ।
यन्मां पार्थस्य संग्रामे कर्माणि परिपृच्छसि ।
तच्छृणुष्व महाराज पार्थो यदकरोन्मृधे ॥ १
रजो दृष्ट्वा समुद्भूतं श्रुत्वा च गजनिस्वनम् ।

नृपोत्तम (D4 °म°), T G M1 2 यथाद्रवत्; M3-5 यथा वै (for यथा नृप) —c) Ś1 K4 Dc1 Dn3 D1 2 4. 7 (both times) 8 तदा, S महद् (for तथा) B5 शत्रुषु (for रिपुषु) B5 चादधद्, D5 समादधन् (for °दधद्) Ś1 K1 D1 महद्, K3 महा (for भृशं) —d) K4 प्रचक्रमे सां, B D (D7 both times) वणिग्जनानां (for वणिग्गणानां)

57 *For the repetition in D7, cf v 1 55* Ś2 missing (cf v 1 53), K4 om up to जैनितो (cf. v 1 56) —a) S तथा (for ततो) Dn3 D2. 6 °वराश्व; D3 रथाश्च (for रथाश्व) D3 वर्तयन्; S मानवैर् (for पार्थिवैर्). —Ś1 K1 2 om 57b —b) D4 भगाद्रविद्भिर्, S भयाग्दद्भिर् (for °द्रवद्भिर्) K4 [ऽ]त्र (for ऽति) —c) G1 M क्षितिर् (for क्षितिं) G1 M द्यौ (for द्यां) S प्रदिशो (for विदिशो) Dn3 तथा दिश° (by transp) D6 च; G4 तदा (for तथा). —d) K3 B Dc1 Dn3 D2. 5 6 8 तत° (for तदा) S समानवेगा° प्रतिसस्वनुर्भृशं. —After 57, Ś1 ins.:

202* समन्ततस्तत्र जनाधिपेश्वर ।

58 Ś2 missing (cf v. 1. 53) —b) D3 8 जगाह, D4 जग्राह S वरूथिनीं (for अनीकिनीम्). —K1. 3 4 D1 om. 58c–59b, K3 reads it on marg —c) S [अ]भि (G4 हि) गुप्तां (for सुगुप्तां). S महाहवे (for इवा°).

59 Ś2 missing (cf. v 1 53), K1 3 4 D1 om 59ab (cf v 1 58) K3 reads 59ab on marg —Ś1 Dn3 बभौ (for ववौ). G1 M -सखा (for -सखो Ś1 जयद्रथ° (for वियद्रज) —b) K6 स रथगजाश्व S (except G2) मुहुरभितश्च (for मुहुरपि चैव) Dn सैन्यकांस्तत° (for चैव सैनिकान्) T G3 4 सैनिका° (for °कान्). —c) D2-8 एव (for एक). S (except G2) शतशो (for गणशो) D8 महा (for यथा). K3 3 B1 3 4 5 Dn1 D3 6 S गजान्; K5 गजं; B3 द्विपा°; Dc1 द्विपान् (for गजा°) —d) K6 समन्वितान् (for °न्ततो) D5 [ऽ]द्रुतम् (for द्रुतम्) K3 B D3 भय (for इव) K1 गजा; D2 जन (for जना°). S समततो द्रुतमभिकाक्षते जन.

Colophon. Ś2 missing —*Sub-parvan* B1 संशप्तकवध —*Day of Droṇa's Generalship* K1 3 D1 द्वितीययुद्धदिवस°; K3 द्वितीय —*Adhy name:* Ś1 K3 3 Dn3 D1-3 6 भगदत्तवध°; K6 भगदत्तजये पाण्डवसेनापलायन°; Dn1 गजविजय°; D5 भगदत्तविजय; T G3. 4 भगदत्तयुद्ध; G1 M1 2 सुप्रतीकयुद्ध. —*Adhy no* (figures, words or both) K3 B1 3 Dn1 D8 S 25 (as in text), D2 24 —*Śloka no.* Dc1 63, Dn1 61.

26

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf. v. 1. 7. 25 53).

भज्यतां भगदत्तेन कौन्तेयः कृष्णमब्रवीत् ॥ २
यथा प्राग्ज्योतिपो राजा गजेन मधुसूदन ।
त्वरमाणोऽभ्यतिक्रान्तो ध्रुवं तस्यैष निस्वनः ॥ ३
इन्द्रादनवरः संख्ये गजयानविशारदः ।
प्रथमो वा द्वितीयो वा पृथिव्यामिति मे मतिः ॥ ४
स चापि द्विरदश्रेष्ठः सदाप्रतिगजो युधि ।
सर्वशब्दातिगः संख्ये कृतकर्मा जितक्लमः ॥ ५
सहः शस्त्रनिपातानामग्निस्पर्शस्य चानघ ।
स पाण्डवबलं व्यक्तमद्यैको नाशयिष्यति ॥ ६
न चावाभ्यामृतेऽन्योऽस्ति शक्तस्तं प्रतिबाधितुम् ।
त्वरमाणस्ततो याहि यतः प्राग्ज्योतिषाधिपः ॥ ७
शक्रसख्याद्द्विपबलैर्वयसा चापि विस्मितम् ।
अद्यैनं प्रेषयिष्यामि बलहन्तुः प्रियातिथिम् ॥ ८
वचनादथ कृष्णस्तु प्रययौ सव्यसाचिनः ।
दार्यते भगदत्तेन यत्र पाण्डववाहिनी ॥ ९
तं प्रयान्तं ततः पश्चादाह्वयन्तो महारथाः ।

1 B3 reads the ref on marg — [ab]) Dn1 G1-4 M भा (for भां) K5 पार्थिव (for पार्थस्य). S transp संग्रामे and कर्माणि. — [cd]) K3 B Do1 महाबाहो; Dn2 महाभाग (for महाराज) B Do1 Dn1 (णे (for मृधे). S शृणु राजन्यथा पार्थश्चकार कदनं महत्.

2 [a]) D7 राजा (for रजो) D7 S (except G3, 5) ससुद्भूत (for °द्भूतं). — [b]) S जननिस्वनं (for गज°). Dn2 D5, 6 भगदत्तेन मारिष — [c]) K3 Do1 Dn1 S भगदत्ते विकुर्वाणे.

3 Before 3, Ś1 K1, 2, 4, 5 Dn1 D1, 4-8 ins. अर्जुन उवाच. — [a]) Ś1 K1-4 Dn1 D1, 2, 4-8 एप (for यथा) B5 प्राग्ज्योतिषेश्वरो राजा — [c]) K3 B [s]भिनिष्क्रांतो, K5 Dn2 D5, 6 व्यतिक्रांतो; Do1 विनिष्क्रांतो (for ऽभ्य तिक्रान्तो) — [d]) Ś1 K3 B1, 3 Dn2 D2, 4, 5, 7, 8 G3 ह्रुव (for [ध्रु]व). Some MSS नि स्वन.. — After 3, D7 repeats 7. 25. 55[c]–57[b].

4 [a]) B3 [अ]पि वर°; Dn1 D4, 6 [अ]वरज°; T G1-4 M [अ]नवम°; G5 [अ]धवन°; Ca d [अ]नवर° (as in text). G1, 4 M सखे (for संख्ये). K1 द्राणा दानवा° संख्ये. — K5 om. (hapl.) 4[b]–5[a]. — [b]) ...a °विशारदा°. — [c]) Bom. ed प्रथमो गजयोधानां.

5 K5 om. 5[abc] (cf. v. l. 4) — [a]) K2 D4 वा (for च). — [b]) Dn2 D5, 6 व(D6 ब)ली; G1, 5 M वि (for युधि). T G2-4 मद° प्रतिगजो युधि. — [c]) ... 5 सर्वशस्त्रातिग°; Dn2 °धन्वाधिक°; D8 °सत्त्वाधिकः (for सर्वशब्दातिग°). G1, 4 M सखे (for संख्ये). — [d]) Ś1 T G3, 4 कृतवर्मा (for कृतकर्मा) K1-4 श्रम°, Dn2 क्रम (for -क्लम)

6 [a]) K5 D2, 3, 5 सोढा; D4, 7, 8 सम; G4 सह; ... d सह° (as in text). Do1 (marg as in text) Dn1 सर्व (for शस्त्र-). D4 प्रतापानाम्; D8 प्रपाता-नाम् (for निपातानाम्). — [b]) T G3, 4 अग्न्यस्पर्शस्य. G5 वा पुन° (for चानघ). — [c]) K3 B Do1 Dn1 D1, 3 T G M1, 2 सर्वम् (for व्यक्तम्). — After 6, S ins.:

203* सिंहनादं महत्कृत्वा धनुर्बाणरवैः सह ।
विद्राव्यमाण सपश्य हतभूयिष्ठनायकम् ।
दृष्ट्वा विनद्य सहसा मम सेनां प्रमृद्नति ।

[(L. 1) G1 M बाणशस्त्र (for धनुर्बाण). —(L. 3) T G4 [अ]नुविश्य (for विनद्य). M3-5 सैन्य (for सेनां). G4 प्रवर्तते; M3, 5 विमृद्नति (for प्र°).]

7 [a]) S पुमानन्य° (for [ऋ]तेऽन्योऽस्ति). — [b]) Ś1 शब्दस; K5 कश्चित् (for शक्तस्). Dn2 D1, 3, 6 T G M1, 2 सप्रति (for तं प्रति). K4 D1 -पादितुं; B1, 4 धारितुं (for बाधितुम्). M3-5 शक्त° सरक्षितुं बलं (M5 बभौ). — [d]) D6 S यत्र (for यतः). Ś1 D4 प्राग्ज्योतिषेश्वर; B1 S °षो नृपः.

8 [a]) Ś1 K1, 2 B4 Dn2 G2 शक्रसं(Dn2 °स)ख्ये; K3 शक्रसख्यो; B1 Do1 Dn1 शतसंख्याद् (B1 °ख्यो); B2 शक्रसख्यैर्; D4, 6-8 शक्रसख्युर्; T G4, 5 शक्रसंख्य (for शक्रसख्याद्) Dn1 M -बलाद्; Dn2 D6, 7 -वर; T G2-5 -बल (for बलैर्). — [b]) K4 M3-5 [अ]ति-विस्मित; Dn1 G1 M1, 2 [अ]पि विस्मित; T G3, 4 च विनिर्जितं; G5 [अ]पि विनिर्मित (for [अ]पि विस्मितम्). K5 बलेन सुदर्पितं (submetric). Ca d cite विस्मितं (as in text). — [c]) K3 B Dn1 D7, 8 अद्य (for अथ). S [ए]व. — [d]) Ś1 बलसख्यु°; K1, 2 °हर्तु; K5 °वंतं; Cd °हन्तु° (as in text).

9 [a]) S कृष्णस्तु वचनात्तस्य. — [b]) S प्रययौ य(M5 प्रापयय)त्र तद्बल. — [c]) K3, 4, 5 B5 Dn D6 दीर्यते; S काल्यते (for दार्यते). — [d]) S पांचाला° सह पांडवै°.

10 [a]) K2, 5 D2, 8 प्रयातं. — [b]) D5 आह्वयंतं (for

संशप्तकाः समारोहन्सहस्राणि चतुर्दश ॥ १०
दशैव तु सहस्राणि त्रिगर्तानां नराधिप ।
चत्वारि तु सहस्राणि वासुदेवस्य येऽनुगाः ॥ ११
दार्यमाणां चमूं दृष्ट्वा भगदत्तेन मारिष ।
आहूयमानस्य च तैरभवद्धृदयं द्विधा ॥ १२
किं नु श्रेयस्करं कर्म भवेदिति विचिन्तयन् ।
इतो वा विनिवर्तेयं गच्छेयं वा युधिष्ठिरम् ॥ १३
तस्य बुद्ध्या विचार्यैतदर्जुनस्य कुरूद्वह ।
अभवद्भूयसी बुद्धिः संशप्तकवधे स्थिरा ॥ १४

स संनिवृत्तः सहसा कपिप्रवरकेतनः
एको रथसहस्राणि निहन्तुं वासवी
सा हि दुर्योधनस्यासीन्मतिः कर्णस्य
अर्जुनस्य वधोपाये तेन द्वैधमकल्पयत् ।
स तु संवर्तयामास द्वैधीभावेन पाण्डवः
रथेन तु रथाग्र्याणामकरोत्तां मृषा तदा
ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
व्यसृजन्नर्जुने राजन्संशप्तकमहारथाः ॥ १
नैव कुन्तीसुतः पार्थो नैव कृष्णो जनार्दनः

°यन्तो) D5 महाबला (for °रथा) — ^{cd}) K1 4 D (except D1) संप्तका D6 महन्नरा (for चतुर्दश). K5 संसप्तका महाराज तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रुवन्

11 Ś1 K5 om. 11 K1, 3 om. (hapl) 11^{bc} — ^{b}) K4 D1 महारथा (D1 °थ); Dn1 नराधिपा, Dn3 D2, 6–7 जनाधिप, G5 महाबल (for नराधिप) — ^{c}) K3 4 B1, 3 4 5 Dn1 D1 च (for तु) G3 चत्वा रिंचत् Cv as in text — ^{d}) K3 Dn D3 5 6 च (for ये) Cv धेनुपा , Cvp चात्मजा (for येऽनुगा)

12 ^{a}) K5 हन्यमानं बलं दृष्ट्वा — ^{b}) S संयुगे (for मारिष) — ^{d}) M4 [अ]भजद् (for [अ]भवद्) S वै मनो (for हृदयं)

13 ^{a}) K1 D8 न; K4 5 Dn3 D2 तु (for नु) K5 धर्म्यं (for कर्म) S किं नु (G1 तु) नि(M3–5 नै) श्रेयमं कृत्यं — ^{b}) K3 B Dc1 Dn1 D1 भवेद्यैति चिंत यन् (B1 चिंतये; B3–5 चिंतया), S भवेदत्रेत्यचिंतयन् (T G3 °यन्) — ^{c}) K4 यतो वा, K5 B Dc1 Dn1 D2, 6 इह वा; D3 ततो वा; S न चेत (for इतो वा) Ś1 K1 3 4 [अ]पि (for वि-) — ^{d}) S पालयेय च पांडवान्

14 ^{a}) T G M1 3 तया (for तस्य) B [ए]वम्, Dc1 Dn1 [ए]व (for [ए]तद्) K5 इत्येवं चिंतमानस्य; M2–6 बुद्ध्या विचार्यमाणस्य. — ^{b}) K5 फाल्गुनस्य महा त्मन ; T G3–5 M1, 3 [अ]शक्रकुलनंदन (G5 °न; M1, 2 °ने); M3–5 [अ]शक्रचस्य भूपते — ^{c}) G1 M परमा (for भूयसी) T G2–5 अकरोत्परमां बुद्धिं — ^{d}) Dc1 Dn D2 3 6–7 सप्तक- (for संशप्तक) Dn3 D3 6 स्थिता, T G2–4 स्थिरां, G6 स्थिरा (for स्थिरा) D4 संशप्तकवध प्रति

15 ^{b}) G1 M -लक्षण (for केतन) — ^{c}) T G2–5 शूरो (for एको) S सहस्राणां. — ^{d}) Dn3 S बहूना (for निहन्तुं).

16 ^{b}) Ś1 K3 3 D2 4 5 7 8 सचिव्, K5 स मति) — ^{c}) K5 वधोपायैस् — ^{d}) T G2–4 G1 6 M या तु (G5 च) (for तेन) M1 2 यन् (for °यत्) D5, 6 तद्द्वैधं समकल्पयत्; Cv text

17 ^{a}) Ś1 K Dc1 Dn D3 तं; B D5 6, 8 तां; तांस् (for स) D1 तं तु दोलायमानोभूद्; D4 संवर्तमाना सा — ^{b}) G1 M द्वैधीभावे (M1, 2 ° महामति — ^{c}) B Dc1 Dn D5, 6 वधेन (for रथेन K5 D2 नराग्र्याणाम् (for रथा°). T G2–5 वधे सं. काल्यानाम्, G1 M वधेन तद्रथाल्यानाम्; G3 वधे रथाल्यानाम् — ^{d}) Ś1 K1 3–5 Dn3 D3 G1 तन्, D 4 5, 7 8 तं; G3 च (for ता). K4 मया तदा; G3–5 तदानघ, G1 M नृपानघ (for मृषा तदा)

18 ^{a}) B1, 3 S शर , B4 तस्मिन् (for शत-) — ^{b}) K3 शरेण (for शराणां) S प्रयुतान्यर्बुदानि च — ^{c}) D1 असृजन् (for व्य°) K4 बाणान्; S क्रुद्धा (for राजन्) — ^{d}) K4 5 Dc1 Dn D2–3 संसप्तक (for संशप्तक) K4 महारथान्; S -रथर्षभा (for -महारथा)

19 ^{a}) D5 6 न च (for नैव) — ^{b}) D6 न च (for नैव) — Ś1 K1 3 D4 om (hapl.) 19^{c}–20^{b} — ^{c}) D6 रथा (for रथो) — ^{d}) Dn3 D3 [अ]दृश्यंत, D6 मदृश्यंत (for दृश्यन्ते स) — For 19, S subst.

204* रथो नैवार्जुनोपेन्द्रौ न रथः साश्वकेतनः ।
दृश्यन्ते शरवर्षेण प्रबलेन समावृताः ।

[(L 1) G3 [अ]र्जुनोपेतौ — (L 2) T G2 5 दृश्यते (for दृश्यन्ते) M3–5 महता तु- (for प्रबलेन). T G3

21

न हया न रथो राजन्दृश्यन्ते स्म शरैश्चिताः ॥ १९
यदा मोहमनुप्राप्तः सस्वेदश्च जनार्दनः ।
ततस्तान्प्रायशः पार्थो वज्रास्त्रेण निजघ्निवान् ॥ २०
शतशः पाणयश्छिन्नाः सेषुज्यातलकार्मुकाः ।
केतवो वाजिनः सूता रथिनश्चापतन्क्षितौ ॥ २१
द्रुमाचलाग्राम्बुधरैः समरूपाः सुकल्पिताः ।
हतारोहाः क्षितौ पेतुर्द्विपाः पार्थशराहताः ॥ २२
विप्रविद्धकुथावल्गाश्छिन्नभाण्डाः परासवः ।
सारोहास्तुरगाः पेतुर्मथिताः पार्थमार्गणैः ॥ २३
सर्ष्टिचर्मासिनखराः समुद्गरपरश्वधाः ।
संछिन्ना बाहवः पेतुर्नृणां भल्लैः किरीटिना ॥ २४
बालादित्याम्बुजेन्दूनां तुल्यरूपाणि मारिष ।
संछिन्नान्यर्जुनशरैः शिरांस्युर्वीं प्रपेदिरे ॥ २५
जज्वालालंकृतैः सेना पत्रिभिः प्राणभोजनैः ।
नानालिङ्गैस्तदामित्रान्क्रुद्धे निघ्नति फल्गुने ॥ २६
क्षोभयन्तं तदा सेनां द्विरदं नलिनीमिव ।

समावृत]
— After 19, S ins.:

205* ततस्तेन शरौघेण महता समवास्तृत ।
नाशक्नाम बीभत्सुरमित्रान्प्रतियाधितुम् ।

[(L. 1) T G2 3 च समावृत, G4 5 च तिरस्कृत (for समवास्तृत).]

20 Ś1 K1 2 D4 om. 20ab (cf. v. l. 19). — a) K4 D1 3 तदा (for यदा). D7 8 सोहम् (for मोहम्) [इ]व (for [अ]नु). — b) B4 D1 सिन्विदे हि, Dn2 D2 3 सस्वेदश्च (D3 °दं च) (for सस्वेदश्च). S स्विन्न(G2 प्रसिन्न)श्चाच्यु(G5 °प्य)तोभवत्. — After 20ab, M2 ins.:

206* ततो जनार्दनः पार्थं प्रत्युवाच हसन्निव ।
वज्रमस्त्रं तु संधाय जहि संशप्तकानिह ।

— c) B5 तदा (for ततस्). Dn2 निहितवान्, D5 6 हितवान्, S अहितवान् (for प्रायशः). — d) Ś1 K1 2 5 Dn D3 5 6 ब्रह्मास्त्रेण (for वज्रास्त्रेण). D5 6 [अ]भि (for नि). S वज्रेणास्त्रेण जघ्निवान्.

21 a) T G2–5 पार्श्वे(G5 पार्श्व)संछिन्ना. — b) Ś1 K1–3 5 Dn D1–5 7 8 -ज्यांगुलि (for ज्यातल-). — c) केसनानि हता (T °त; G1 M1 2 °या) प्रोता.

22 D8 om. 22ab. — a) K1 D4 द्रुमाचलाम्बुद(K1 °र)धरैः. — b) B4 समकायाः; M3–5 तुल्यरूपाः (for समरूपाः). — c) Ś1 K1–3 रथारोहाः (for हता°). — d) Ś1 K1–4 D4 5 7 पार्थशरैर्हताः, B1 °शरार्दिताः (for पार्थशराहताः).

23 ab) B1 विप्रविद्धग्र(marg. °ध्र)थावन्याश्; B2 विद्धकुथावधाश्(marg.) °वर्णाश्(also °वन्याश्); D2 5 (marg.) °विद्धकुथांगाश्च; D3 6 °विद्धांकुशावर्ताश्, D4 विद्धांकुथाश्वावर्ताश्; D5 °विद्धकुशाविल्गाश्, D7 8 °विद्धकुथावर्ताश्; T G3 4 M3–5 °विद्ध(G3 °द्ध)कशायल्गाश्; G1 M1 2 °विद्धकशामासाश्, G2 °विद्धांकुशायल्गाश्; G5 °विद्धांकुशायराश्. K1 2 4 D1 छिन्नदंडाः (for °भाण्डाः) Dn2 D6 S छिन्नभांड(Dn2 °कांड; D6 °कांडा; G5 °पांडु)प्रकीर्णकाः. K2 विप्रविद्धकुथावर्माश्छिन्नभांडाः परासवः. — c) G4 सायकैः (for मार्गणैः). D4 मथिताः पार्थिवा रणे.

24 M3–5 om. 24. — a) K1 Dc1 सर्ष्टिस(Dc1 °च)र्मासिनखराः; K4 सार्ष्टिचर्मा°; D3 सृष्टिचर्मा°; T G1–4 सार्ष्टिचर्मा°, G5 सधिचर्मा°. — b) K1 4 B1 D (except D1) -परस्वधाः (for °श्वधाः). — D5 om. (hapl.) 24c–25b. — c) K3 D1 विच्छिन्ना. — d) Dn1 D4 7 8 किरीटिन.

25 D5 om. 25ab (cf. v. l. 24). — a) K1 D1 बालादित्याबुजेंद्राणां; K4 °जाक्षाणां. — d) B2 D6 G2 [उ]र्व्यां (for [उ]र्वीं).

26 G5 om. 26. — a) B1 जंघाश्च (for जज्वाल). B4 D1 7 अलंकृता (for °कृतैः). K1 B4 सेनां; Dn1 सेना°. S (G5 om.) सारो(G1 3 M1–4 सलो)हालंकृतैः सैन्यैः (G1 M2 सेनां). — b) K2 3 B3–5 Dc1 Dn2 D5 7, 8 प्राणिभोजनैः; D3 6 प्राणभजनैः. — c) K1–4 B Dc1 Dn2 D1–3 6 नानारूपैस् (for °लिङ्गैस्). D3 6 तथाविद्धाः; D4 5 7 8 तथामित्रान्; T G2–4 सदामित्रान्; M3–5 शरयातैः (for तदामित्रान्). — d) K3–5 B D फाल्गुने (for फल्गुने). S (G5 om.) क्रुद्धोभ्यघ्नद्धनंजयः.

27 a) Dc1 Dn2 D3 M5 क्षोभयंतस्. B1, 2 5 D5 6 S (except T G4) तथा (for तदा). — b) Dn2 D3 4 5 द्विरदो(D3 °दौ) (for द्विरदं). G1 3 4 M1 3 4 नलिनीम्. G5 प्रभिन्नमिव कुंजर. — c) D4 7 8 सूतगणाः.

धनंजयं भूतगणाः साधु साध्वित्यपूजयन् ॥ २७
दृष्ट्वा तत्कर्म पार्थस्य वासवस्येव माधवः ।
विस्मयं परमं गत्वा तलमाहत्य पूजयत् ॥ २८

ततः संशप्तकान्हत्वा भूयिष्ठं ये ०
भगदत्ताय याहीति पार्थः

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

२७

संजय उवाच ।
यियासतस्ततः कृष्णः पार्थस्याश्वान्मनोजवान् ।
अप्रैषीद्धेमसंछन्नान्द्रोणानीकाय पाण्डुरान् ॥ १
तं प्रयान्तं कुरुश्रेष्ठं स्वांस्त्रातुं द्रोणतापितान् ।

सुशर्मा भ्रातृभिः सार्धं युद्धार्थी पृष्ठतो
ततः श्वेतहयः कृष्णमब्रवीदजितं जयः ।
एष मां भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माह्वयतेऽच्यु
दीर्यते चोत्तरेणैतत्सैन्यं नः शत्रुसूदन ।

28 [a]) S तु (for तत्) B2 दृष्ट्वा तत्पार्थकर्माणि —[b]) D5 (marg as in text) माधुभि (for माधव) —[d]) G5 [आ]गत्य (for [आ]हत्य) N (Ś1 missing) प्रांजलिस्समुवाच ह —After 28, N (Ś1 missing) ins

207* कर्मैतत्पार्थ शक्रेण यमेन धनदेन च ।
दुष्करं समरे यत्ते कृतमद्येति मे मति ।
युगपच्चैव सग्रामे शतशोऽथ सहस्रश ।
पतिता एव मे दृष्टा सशलकमहारथा ।

[(L 2) D5 यत्तु (for यत्ते) K1 [अ]स्येति, D4 [अ]ध्येति (for अद्येति) —(L 4) K1 2 D1 4 5 7, 8 पातिता (for पतिता) Ś1 K1 2 4 D (except D1) समसक (for सश°). K1 -महारथ]

29 [a]) K1, 2 D (except D1) संसप्तकान् (for सश°). K5 दृष्ट्वा (for हत्वा) B1 Bom. ed. सस (Bom. ed. °श)प्तकास्तो हत्वा —[b]) B1 Dn1 D2 5 (marg) भूयिष्ठा (for °ष्ठं) —[d]) B Dc1 कृष्ण पार्थोभि ; D5 6 कृष्ण पार्थस्तु, T G1 3–5 M वासुदेवम् (for पार्थ कृष्णम्) K4, 5 D4 पार्थकृष्णमनो (K4 °चो)दयत् ; G2 यतोय समचोदयत्

Colophon. Ś1 missing —*Sub-parvan* K5 D2 T G1 2 5 M1 2 सशप्तकवध. —*Day of Droṇa's Generalship* K1–3 D1 द्वितीययुद्धदिवस , T G3 द्वितीयेह्नि —*Adhy name* Ś1 K1–3 Dn1 D5 (marg) 8 भगदत्तवध ; D7 भगध्यवधः (sic) —*Adhy no* (figures, words or both) K5 24, B1–3 Dn1 D3 S 26 (as in text) —*Śloka no* Dc1 30.

27

1 Ś1 resumes. —[a]) K5 Dn1 D1 7 8 तु (K5 Dn1 D1 °ष्णोस्य) (for तत॰ कृष्ण॰) Dn यियासोस्तस्य कृष्णस्तु, S ततोसौ (T2 °त स ; G °प्रासौ) बलवान्कृष्ण . —[b]) G1 M कृष्णस्य (for पा Ś1 B1–3 5 Dc1 D1 5 7 महाजवान् ; Dn1 मह G2–4 तत्राश्वान्वै मनोजवान् —M3 om (hapl) 1 —[c]) B Dc1 D2 6 समैपीद् , G5 समैपीद् (for अ B3 Dn2 D1 -संछिन्नान् ; D4 -संकाशान् (for -सं —[d]) K1 5 D5 4 पांडवान् ; K4 B S (M3 om) q रान्, D2 सत्वर, Bom ed संत्वरन् (for पाण्डुर

2 M3 om. 2[ab] (cf. v 1 1). —[a]) Dn1 प्रयात (for प्रयान्त). D1 कुरुश्रेष्ठ ; D5 T G3–5 °ः (for °ष्ठ) —[b]) K3 3 B G2 स्वान्भ्रातृन् (for स्वां त्रातु) D4 -पांडवान्, D5 -पालयन् (for -तापितान्) —K1, 2 om (hapl) 2[d]–3[c]. —[d]) D5, 7 G2 युद्धार्थं (for °र्थी) D1 पृष्ठतोन्वयात्तत (submetric).

3 K1, 2 om. 3[abc] (cf v 1 2) —[b]) Ś K4 6 D (except Dc1) युधि ; K3 भुवि (for जय॰) S अथ वीरस्समितिंजय —[c]) Ś1 Dn1 D1 मा (for मां) —[d]) T2 युधि (for ऽच्युत). K1 3 एवमा (K3 °प मा)-ह्वयतेच्युत.

4 [a]) B4 उत्तमेन (for उत्तरेण) K1 B5 Dc1 (marg.) Dn2 D5 5 6 G3 4 एव (D5 °ष) (for एतत्). —[b]) T G1–4 M1 2 शत्रुकर्षन, Bom ed मधुसूदन. Dn2 D5, 6 त (D2, 6 म)स्सैन्यं शत्रुकर्षण ; G5 सैन्य नो

ध्रीभूतं मनो मेऽद्य कृतं संशप्तकैरिदम् ॥ ४
किं नु संशप्तकान्हन्मि स्वात्रक्षाम्यहितार्दितान् ।
ति मे त्वं मतं वेत्थ तत्र किं सुकृतं भवेत् ॥ ५
वमुक्तस्तु दाशार्हः स्यन्दनं प्रत्यवर्तयत् ।
न त्रिगर्ताधिपतिः पाण्डवं समुपाह्वयत् ॥ ६
तोऽर्जुनः सुशर्माणं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
जं धनुश्चास्य तथा क्षुराभ्यां समकृन्तत ॥ ७
गर्ताधिपतेश्चापि भ्रातरं षड्भिरायसैः ।
श्वं ससूतं त्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमक्षयम् ॥ ८
नो भुजगसंकाशां सुशर्मा शक्तिमायसीम् ।
क्षेपार्जुनमादिश्य वासुदेवाय तोमरम् ॥ ९

शक्तिं त्रिभिः शरैश्छित्त्वा तोमरं त्रिभिरर्जुनः ।
सुशर्माणं शरव्रातैर्मोहयित्वा न्यवर्तत ॥ १०
तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणम् ।
राजंस्तावकसैन्यानां नोग्रं कश्चिदवारयत् ॥ ११
ततो धनंजयो बाणैस्तत एव महारथान् ।
आयाद्विनिघ्नन्कौरव्यान्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १२
तस्य वेगमसह्यं तु कुन्तीपुत्रस्य धीमतः ।
नाशक्नुवंस्ते संसोढुं स्पर्शमग्नेरिव प्रजाः ॥ १३
संवेष्टयन्ननीकानि शरवर्षेण पाण्डवः ।
सुपर्णपातवद्राजन्नायात्प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥ १४
यत्तदानामयज्जिष्णुर्भरतानामपायिनाम् ।

र्न. — G5 om 4^{cd} — ^{d}) K4 Do1 Dn D2-8 ससप्त, T G2 त्रैगर्तकैर्. D8 [इ]ह (for [इ]दम्)

5 ^{a}) Dn1 D5-7 G1 किं नु, G5 अह (for किं नु). Do1 Dn D5-8 ससप्तकान्, T G2-4 त्रैगर्तकान् (for संशप्त°). — ^{b}) Ś1 D6 रक्ष्यामि (for रक्षामि) G1-3 M स्वान्वा रक्षामि चार्दितान्, G5 स्वानुभीतानु मे — ^{c}) B4 Dn2 D3 8 वेत्सि (for वेत्थ). S वेत्थ (G5 °द) हृदि द्वैध. — ^{d}) Ś त्वत्र किं, K1 न्यत्र, K2 D1 किं त्वत्र, K4 कि तत्र (by transp), अत्र किं D8 तव (for भवेत्).

6 ^{a}) Dn2 D8 ब्रुवति (for उक्तस्तु). — ^{b}) Dn2 वर्तयेत्, D4 पर्यधारयत्; S पर्य(M8 परि)वर्तयत (for प्रत्यवर्तयत्). — D4 om. (hapl) 6^{cd} — ^{d}) समुपाहरत्; B3 °द्रवत् (for °ह्वयत्) T G2-5 प्रति चाह्वयत्; G1 M पाण्डव प्रत्युपाह्वयत.

7 Dn1 om. 7^{c}–8^{b} — ^{c}) Dn2 D6 S (except G5) ध्वज धनुश्चैव, D5 धनुर्ध्वज चास्य तथा. — ^{d}) D6 भ्यां (for क्षुराभ्यां). Ś1 क्षुराभ्यां संचकर्त ह

8 Dn1 om 8^{ab} (cf v l. 7) — ^{a}) K4 D1 स्य (for [अ]पि) Dn2 D3 6 S ततस्त्रिगर्ताधिपतेर् — ^{b}) B Do1 Dn2 D3 6 [आ]शुगै (for [आ]यसै) — ^{c}) Dn2 त्वरित, G3 सत्य (for त्वरित). — ^{d}) S द्वै यमक्षय

9 ^{a}) K4 5 Dn1 D3 4. 6-8 भुजंग (for भुजग) संकाशां; D4 °काशा S निर्मुक्तोरगसंकाशा — ^{c}) मासाद्य, Dn S उद्दिश्य, D3 6 उद्यम्य (for आदिश्य) — ^{d}) S वासुदेवं च (for °देवाय).

10 ^{a}) K5 Dn D2-8 transp त्रिभि and शरै M3-5 शितैश् (for शरैश्) — ^{d}) B4 D1-3 5. 6 न्यवर्तयत् (for °र्तत).

11 11^{ab} = 7 29 35^{ab} — ^{a}) D8 तं वासवसमायांत — ^{b}) Bom ed भूरिवर्षं Ś K1 3 D2 3 -शरौघिन T G3 4 वासवीं भूरिवर्षि(G3 °र्षं)णं (G4 °र्षिणीं), G2 5 वासविं भूरिवर्षिण (G5 °ण) — ^{c}) K4 तावक सैन्यानि — ^{d}) K5 Do1 नाग्रे; B3 नोग्र, M3-5 नैनं (for नोग्रं) K3 T G2-4 किं(G4 क)चिद् (for कश्चिद्). S (except G5) न्यवारयत्.

12 ^{a}) D6 वाजैस् (for बाणैस्) — ^{b}) B Do1 D1 G3 सर्वान् (for तत). T G1 3-5 M त्वरिता(G1 M त्वदीया)न्रथसत्तमान् — ^{c}) D6 अयाद्; S प्रायाद् (for आयाद्) — ^{d}) Ś1 कक्ष्यम् (for कक्षम्)

13 ^{a}) K1 असह्यं तु; Dn1 असमह्यं, Dn2 D3 6 अशक्यं तु (for असह्यं तु) K3 B Do1 D1 2 4 5 7 8 T1 G1 2 M1 2 त, M3-5 तद् (for तु). — ^{c}) Ś1 D4 अशक्नुवस्. Ś1 K1 2 सवोढु (for संसोढु). Dn1 शक्नुवस्ते न वै सोढुं

14 ^{a}) D5 6 स वेष्टयन्, G2 संश्लेषयन् (for संवेष्ट°). — ^{c}) K5 यानवद् (for पात°) S सुपर्ण इव नागेंद्रम् — ^{d}) B1-3 Do1 Dn2 D3 6 प्रायात् (for [आ]यात्)

15 ^{a}) K1 या तु (for यत्तद्) K2 D5 (marg) यत्तदा ह्यजयज्जि(D5 °य जि)ष्णुर्; Do1 D5 6 यत्तदानामयं जिष्णुर्, Dn1 यत्तदा ह्यनयज्जिष्णुर्; D8 यत्तदानीमयाज्जि

धनुः क्षेमकरं संख्ये द्विषतामश्रुवर्धनम् ॥ १५
तदेव तव पुत्रस्य राजन्दुर्द्यूतदेविनः ।
कृते क्षत्रविनाशाय धनुरायच्छदर्जुनः ॥ १६
तथा विक्षोभ्यमाणा सा पार्थेन तव वाहिनी ।
व्यदीर्यत महाराज नौरिवासाद्य पर्वतम् ॥ १७
ततो दश सहस्राणि न्यवर्तन्त धनुष्मताम् ।
मतिं कृत्वा रणे क्रुद्धा वीरा जयपराजये ॥ १८
व्यपेतहृदयत्रास आपद्धर्मातिगो रथः ।
आर्छत्पार्थो गुरुं भारं सर्वभारसहो युधि ॥ १९
यथा नडवनं क्रुद्धः प्रभिन्नः षष्टिहायनः ।
मृद्नीयात्तद्वदायस्तः पार्थोऽमृद्नाच्चमूं तव ॥ २०
तस्मिन्प्रमथिते सैन्ये भगदत्तो नराधिपः ।
तेन नागेन सहसा धनंजयमुपाद्रवत् ॥ २१
तं रथेन नरव्याघ्रः प्रत्यगृह्णादभीतवत् ।
स संनिपातस्तुमुलो बभूव रथनागयोः ॥ २२
कल्पिताभ्यां यथाशास्त्रं रथेन च गजेन च ।
संग्रामे चेरतुर्वीरौ भगदत्तधनंजयौ ॥ २३
ततो जीमूतसंकाशान्नागादिन्द्र इवाभिभूः ।
अभ्यवर्षच्छरौघेण भगदत्तो धनंजयम् ॥ २४
स चापि शरवर्षं तच्छरवर्षेण वासविः । C 7 1250 B 7 28 25 K. 7 28 25

ष्णुर्, S नासीत्तदागते जिष्णौ — b) T G3-4 भारतानाम् (for भर°) Ś2 K1-3 D1 [अ]मायिना, K4 B Dc1 Dn2 D3 8 [अ]पापिनां, Dn1 T G2-4 [अ]नामय, D4 [अ] पलायिनां (hypermetric), D. [अ]यायीनां, G1 M1 2 4 5 [अ]नामय°; M3 अनात्मनां (for अपायिनाम्) — c) D7 क्षेमंकर (for क्षेमकरं). S स्वेषां क्षेम(G3 4 °मं)करे सख्ये (T G2 3 °ख्ये; G4 M3 °घे) — d) Dn1 अश्रुसाधनं, S अघवर्धने (for अश्रुवर्धनम्)

16 a) Dn1 तदेव, S तथैव — b) K1 सुधूत (for दुर्धूत) G2 -वेदिन, G3 देवन (for -देविन°) — c) S कृते (G5 °त) क्षत्रियनाशाय — d) T G2-5 धनुरादाय चार्जुन

17 a) B5 S ततो (for तथा) Ś2 K D1 2 4 5 7 8 विक्षोभ्यमाना — b) T G1 3-5 M1, 2 पुत्रस्य तव, G2 M3-5 तव पुत्रस्य (for पार्थेन तव) — c) Bom. ed व्यशीर्यत (for व्यदी°) T G1-4 M तदा राजन्, G5 तदा सेना (for महाराज).

18 a) K4 देवसहस्राणि; S रथ°. — cd) B1 वीरा, B2-5 Dc1 D2 क्रूरा (for क्रुद्धा) Ś K1 4 वीरराज, B1 क्रूरा राजन् (for वीरा जय) S मरणाय मतिं कृत्वा आत्मनो वार्जुनस्य वा

19 a) Dn1 व्यपेतहृदयास् K2 त्रासान्; K5 Dn2 D1-3 -त्रासा; Dn1 त्रस्ता, T G3-5 त्रासम् (for -त्रास) — b) K5 आचकुस्त महारथा°, Dn2 D3 आप द्धर्मातिगा रथा°; D2 आवव्रुस्त महारथा°, D4 5 7 8 वव्रुस्ते तं (D4 °स्तेनं) महारथा°; S आपद्धर्मार्थकोविद° (G2 M3 °दं) — d) S सर्वलोकमहारथ

20 G3 om 20c-21b — a) Ś1 K3 नडवरं; K1 नरवर; K4 5 B Dc1 Dn D1 2 4 6 T G2 नलवनं, D5 7 8 वाल(D5 °ळ)वन, G3 4 5 M1 3 4 5 नळवन T G1 2 4 5 M नाग (for क्रुद्ध°) — b) D6 S (G3 om) षाष्टि(D6 °ष्ठि)हायन° — c) D8 अत्रस्त°, S (G3 om) आयत्त° (for आयस्त) — d) K1 [ऽ]मृद्नश्, D5-7 °मृद्नन् (for °द्नाच्)

21 G3 om. 21ab (cf. v. l. 20) — a) G1 M1, 2 प्रमृदिते (for प्रमथिते) — b) Dc1 महीपति°, T G1 2 4 5 M1 2 महारथ, M3-5 प्रतापवान् (for नराधिप°) — d) G1 M अभिद्रवत् (for उपा°).

22 G5 om. 22-23 — a) B3 4 D7 8 नरव्याघ्र, D3 6 °व्याघ्र (for °व्याघ्र°) — b) B Dc1 D1 धन जय°, T G2-4 [अ]थार्जुन; G1 M तदार्जुन (for [अ] भीतवत्) — c) K4 5 Dn1 D2 4 6 8 तुमलो

23 G5 om. 23 (cf v. l. 22) — b) Ś2 K1 2 G1 M गजेन च रथेन च — c) Ś1 K1-4 D1 सग्राम (for °मे)

24 B4 om 24-25 — a) Dn2 D3 सकाशे (for °शान्) — b) Dn2 D3 नाग; D8 M3-5 नागान्, G5 नागम् (for नागाद्). M3-5 भिंदन् (for [इ]न्द्र) K3 B1-3 5 Dc1 D2 प्रभु°, Dn2 D3 [अ]वभौ (for [अ]भिभूः) — c) B5 प्रत्यवर्षत, Dn2 अभि°; D3 अश्म° (for अभ्य°) Ś K1-4 Dn2 शरौघेन

25 B4 om 25 (cf v. l. 24) — a) S ततस्तु (for स चापि) K3 B5 Dc1 D3 T G2-4 सं (for तत्)

द्वैधीभूतं मनो मेऽद्य कृतं संशप्तकैरिदम् ॥ ४
किं नु संशप्तकान्हन्मि स्वान्रक्षाम्यहितार्दितान् ।
इति मे त्वं मतं वेत्थ तत्र किं सुकृतं भवेत् ॥ ५
एवमुक्तस्तु दाशार्हः स्यन्दनं प्रत्यवर्तयत् ।
येन त्रिगर्ताधिपतिः पाण्डवं समुपाह्वयत् ॥ ६
ततोऽर्जुनः सुशर्माणं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
ध्वजं धनुश्चास्य तथा क्षुराभ्यां समकृन्तत ॥ ७
त्रैगर्ताधिपतेश्चापि भ्रातरं षड्भिरायसैः ।
साश्वं ससूतं त्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमक्षयम् ॥ ८
ततो भुजगसंकाशां सुशर्मा शक्तिमायसीम् ।
चिक्षेपार्जुनमादिश्य वासुदेवाय तोमरम् ॥ ९
शक्तिं त्रिभिः शरैश्छित्त्वा तोमरं त्रिभिरर्जुनः ।
सुशर्माणं शरव्रातैर्मोहयित्वा न्यवर्तत ॥ १०
तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणम् ।
राजंस्तावकसैन्यानां नोग्रं कश्चिदवारयत् ॥ ११
ततो धनंजयो बाणैस्तत एव महारथान् ।
आयाद्विनिघ्नन्कौरव्यान्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १२
तस्य वेगमसह्यं तु कुन्तीपुत्रस्य धीमतः ।
नाशक्नुवंस्ते संसोढुं स्पर्शमग्नेरिव प्रजाः ॥ १३
संवेष्टयन्ननीकानि शरवर्षेण पाण्डवः ।
सुपर्णपातवद्राजन्नायात्प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥ १४
यत्तदानामयज्जिष्णुर्भरतानामपायिनाम् ।

शौन. — G5 om. 4^{cd} — ^{d}) K4 Do1 Dn D2–8 संसप्त ᳚; T G2 त्रैगर्तकैर्. D8 [इ]ह (for [इ]दम्).

5 ^{a}) Dn1 D8–7 G1 किं तु; G5 अह (for किं नु). ... 2 4 Do1 Dn D8–8 संसप्तकान्, T G3–4 त्रैगर्तकान् (for संशप्त᳚) — ^{b}) Ś2 D5 रक्ष्यामि (for रक्षामि) G1–4 M स्वान्वा रक्षामि चार्दितान्, G5 स्वानुभीतानुगमे — ^{c}) B4 Dn2 D2 8 वेत्सि (for वेत्थ). S ... त वेत्थ (G5 ᳚द) हृदि द्वैधं. — ^{d}) Ś स्वत्र किं, K1 ... न्वत्र; K3 D1 किं स्वत्र, K4 किं तत्र (by transp), ... अत्र किं D8 तव (for भवेत्).

6 ^{a}) Dn2 D8 ब्रुवति (for उक्तस्तु) — ^{b}) Dn2 ... वर्तयेत्; D4 पर्यवारयत्; S पर्य(M8 परि)वर्तयत् (for प्रत्यवर्तयत्). — D4 om (hapl) 6^{cd}. — ^{d}) ... समुपाहरत्; B3 ᳚ह्रवत् (for ᳚ह्वयत्). T G2–5 ... व प्रति चाह्वयत्; G1 M पाण्डव प्रत्युपाह्वयत्

7 Dn1 om. 7^{c}–8^{b} — ^{c}) Dn2 D6 S (except G5) ... ध्वज धनुश्चैव, D5 धनुर्ध्वजं चास्य तथा. — ^{d}) D8 ... भ्यां (for क्षुराभ्यां). Ś2 क्षुराभ्यां सचकर्त ह

8 Dn1 om 8^{ab} (of v l. 7) — ^{a}) K4 D1 ... स्य (for [अ]पि) Dn2 D8 6 S ततस्त्रिगर्ताधिपतेर् — ^{b}) B Do1 Dn2 D8. 6 [आ]शुगै (for [आ]यसै) — ^{c}) Dn2 त्वरित, G2 सरथ (for त्वरित) — ^{d}) S ... द्धि यमक्षय.

9 ^{a}) K4 5 Dn1 D8 4, 6–8 भुजंग (for भुजग). ... सकाश; D4 ᳚काशा S निर्मुक्तोरगसंकाशां — ^{c}) आसाद्य, Dn S उद्दिश्य, D8 6 उद्यम्य (for आदिश्य) — ^{d}) S वासुदेव च (for ᳚देवाय)

10 ^{a}) K6 Dn D2–8 transp त्रिभि and शरै᳚ M8–5 शितैर् (for शरैर्) — ^{d}) B4 D1–8 5 6 न्यवर्तयत् (for ᳚र्तत).

11 11^{ab} = 7 29 35^{ab} — ^{a}) D8 त वासवसमायांत — ^{b}) Bom ed भूरिवर्षं Ś K1 2 D2 8 -शरौघिन T G8 4 वासवीं भूरिवर्षि(G8 ᳚र्षं)णं (G4 ᳚र्षिणीं), G2 5 वासर्षिं भूरिवर्षिण (G5 ᳚ण). — ^{c}) K4 तावक सैन्यानि — ^{d}) K6 Do1 नाग्रे; B3 नोग्र, M8–5 नैन (for नोग्रं) K3 T G2–4 किं(G4 क)चिद् (for कश्चिद्). S (except G5) न्यवारयत्

12 ^{a}) D6 वाजैस् (for बाणैस्) — ^{b}) B Do1 D1 G2 सर्वान् (for तत). T G1 3–5 M त्वरिता(G1 M त्वदीया)न्रथसत्तमान् — ^{c}) D6 अयाद्, S प्रायाद् (for आयाद्) — ^{d}) Ś1 कक्ष्यम् (for कक्षम्)

13 ^{a}) K1 असह्यं तु; Dn1 असंसह्यं, Dn2 D8 6 अशक्यं तु (for असह्यं तु) K8 B Do1 D1 2 4 5 7 8 T1 G1 2 M1 2 त; M8–5 तत् (for तु). — ^{c}) Ś2 D4 अशक्नुवंस् Ś2 K1 2 सवोढु (for संसोढु) Dn1 शक्नुवंस्ते न वै सोढु

14 ^{a}) D5 6 स वेष्टयन्, G2 सश्लेषयन् (for संवेष्ट᳚). — ^{c}) K6 यानवद् (for पात᳚) S सुपर्ण इव नागेंद्रम् — ^{d}) B1–8 Do1 Dn2 D8 6 प्रायात् (for [आ]यात्)

15 ^{a}) K1 या तु (for यत्तद्) K2 D5 (marg) यत्तदा ह्यजयज्जि(D5 ᳚य जि)ष्णुर्; Do1 D5 6 यत्तदानामयं जिष्णुर्; Dn1 यत्तदा ह्यनयज्जिष्णुर्; D8 यत्तदानीमयाज्जि

धनुः क्षेमकरं संख्ये द्विषतामश्रुवर्धनम् ॥ १५
तदेव तव पुत्रस्य राजन्दुर्द्यूतदेविनः ।
कृते क्षत्रविनाशाय धनुरायच्छदर्जुनः ॥ १६
तथा विक्षोभ्यमाणा सा पार्थेन तव वाहिनी ।
व्यदीर्यत महाराज नौरिवासाद्य पर्वतम् ॥ १७
ततो दश सहस्राणि न्यवर्तन्त धनुष्मताम् ।
मतिं कृत्वा रणे क्रुद्धा वीरा जयपराजये ॥ १८
व्यपेतहृदयत्रास आपद्धर्मातिगो रथः ।
आर्छत्पार्थो गुरुं भारं सर्वभारसहो युधि ॥ १९
यथा नडवनं क्रुद्धः प्रभिन्नः षष्टिहायनः ।
मृद्नीयात्तद्वदायस्तः पार्थोऽमृद्नाच्च
तस्मिन्प्रमथिते सैन्ये भगदत्तो नरा
तेन नागेन सहसा धनंजयम्
तं रथेन नरव्याघ्रः प्रत्यगृह्णाद्
स संनिपातस्तुमुलो बभूव रथनागयो
कल्पिताभ्यां यथाशास्त्रं रथेन च
संग्रामे चेरतुर्वीरौ भगदत्तधनंजयौ ॥
ततो जीमूतसंकाशान्नागादिन्द्र इवाभिभू
अभ्यवर्षच्छरौघेण भगदत्तो धनंजयम् ॥
स चापि शरवर्षं तच्छरवर्षेण वासविः ।

ष्युद्, S नासीत्तदागते जिष्णौ —c) T G1-4 मारवानाम् (for मर°) Ś1 K1-3 D1 [अ]मायिनां, K4 B Dc1 Dn2 D3 8 [अ]पायिनां; Dn1 T G2-4 [अ]नामयं, D4 [अ] पलायिनां (hypermetric), D5 [अ]पायीनां; G1 M1 3 4 5 [अ]नामय°; M2 अनात्मनां (for अपायिनाम्) —c) D7 क्षेमकर (for क्षेमकरं). S स्वेषां क्षेम(G3 4 °मं)करे सख्ये (T G2 3 °ख्ये; G1 M2 °घे) —d) Dn1 मश्रुसाधन, S अयवर्धने (for मश्रुवर्धनम्).

16 a) Dn1 तदेव, S तथैव —b) K1 सुधूत (for दुर्धूत) G2 °वेदिन; G3 देवन (for देविन). —c) S कृते (G2 °त) क्षत्रियनाशाय —d) T G1-3 धनुरादाय चार्जुन

17 a) B2 S ततो (for तथा) Ś1 K D1 3 4 6 7 8 विक्षोभ्यमाना —b) T G1 3-5 M1 2 पुत्रस्य तव; G2 M3-5 तव पुत्रस्य (for पार्थेन तव) —c) Bom. ed व्यदीर्यत (for व्यदी°) T G1-4 M तदा राजन्; G6 तदा सेना (for महाराज).

18 a) K4 देवमहद्याणि; S रथ° —cd) B1 धीरा; B2-4 Dc1 D2 क्रूरां (for क्रुद्धा) Ś K1 4 धीरराज; B1 मृत्रौ राजन् (for वीरा जय). S मरणाय मतिं कृत्वा आत्मनो यार्जुनस्य वा

19 a) Dn1 व्यपेतहृदयास. K2 °त्रासान्; K3 Dn2 D1-8 °त्रासा; Dn1 त्रस्ता; T G3-6 त्रासम् (for °त्रास) —b) K4 आपकुम्भं महारथा°, Dn2 D3 आपद्धर्मातिगा रथा°; D3 आपद्गुम्भ महारथा°; D4 5 7 8 पदुक्ते व (D4 °क्तेन) महारथा; S आपद्धर्मार्थकोविद° (G2 M2 °दं) —d) S सर्वलोकमहारथ

20 G3 om. 20a-21b. —a) Ś1 K3 न नरवर; K4 5 B Dc1 Dn D1 2 4 6 T G D7 1 8 ताल(D5 °ळ)वन; G3 4 5 M1 3 4 5 T G1 3 4 5 M नाग° (for क्रुद्ध°) —b) D om) षाष्टि(D6 °ष्ठि)हायन —c) D3 (G3 om) आयत्त° (for आयस्त). —d) K1 दयु. D6-7 °मृद्नन् (for °द्नाच्).

21 G3 om 21ab (cf v l 20) —a) G1 प्रमृदिते (for प्रमथिते) —b) Dc1 महीपति°, T 3 4 5 M1 2 महारथ°; M3-5 प्रतापवान् (for नरा —d) G1 M अभिद्रवत् (for उपा°).

22 G3 om 22-23 —a) B3 4 D7 8 नरव्या D3 6 °व्याघ्र (for °व्याघ्र°) —b) B Dc1 D1 जय°; T G2-4 [अ]थार्जुन; G1 M तदार्जुन (for [अ मीत्सवत्) —c) K4 5 Dn1 D2 4 6 8 तुमलो

23 G3 om. 23 (cf v. l 22) —b) Ś1 K1 3 G1 M गजेन च रथेन च —c) Ś1 K1-4 D1 सग्राम (for °मे)

24 B4 om 24-25. —a) Dn2 D3 सकाशे (for °शान्). —b) Dn2 D3 नाग, D6 M3-5 नागान्; G3 नागम् (for नागाद्). M3-5 भिंदन् (for [इ]न्द्र) K3 B1-3 5 Dc1 D2 प्रभु°, Dn2 D3 [अ]वसौ (for [अ]भिभू°) —c) B3 प्रत्यवर्षत; Dn2 अभि°; D3 अश्म° (for अभ्य°) Ś K1-4 Dn2 शरौघेन

25 B4 om 25 (cf v l. 24). —a) S (for स चापि) K3 B3 Dc1 D3 T

अप्राप्तमेव चिच्छेद भगदत्तस्य वीर्यवान् ॥ २५
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा शरवर्षं निवार्य तत् ।
शरैर्जघ्ने महाबाहुं पार्थं कृष्णं च भारत ॥ २६
ततः स शरजालेन महताभ्यवकीर्य तौ ।
चोदयामास तं नागं वधायाच्युतपार्थयोः ॥ २७
तमापतन्तं द्विरदं दृष्ट्वा क्रुद्धमिवान्तकम् ।
चक्रेऽपसव्यं त्वरितः स्यन्दनेन जनार्दनः ॥ २८
संप्राप्तमपि नेयेष परावृत्तं महाद्विपम् ।
सारोहं मृत्युसात्कर्तुं स्मरन्धर्मं धनंजयः ॥ २९
स तु नागो द्विपरथान्हयांश्चारुज्य मारिष ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय ततोऽक्रुध्यद्धनंजयः ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

२८

धृतराष्ट्र उवाच ।
तथा क्रुद्धः किमकरोद्भगदत्तस्य पाण्डवः ।
प्राग्ज्योतिषो वा पार्थस्य तन्मे शंस यथातथम् ॥ १

संजय उवाच ।
प्राग्ज्योतिषेण संसक्तावुभौ दाशार्हपाण्डवौ ।
मृत्योरिवान्तिकं प्राप्तौ सर्वभूतानि मेनिरे ॥ २

— ^{b}) Ś K D (except D_{c1}) मारिष (for वासवि°) — For 25^{cd}, Ś K Dn $D_{1-3, 5-8}$ subst

208* संन्यवारयदस्याशु लघुत्वात्पाकशासनिः ।

[$Ś_1$ K_6 Dn $D_{2,3,5-8}$ विनिवार्य तमर्थ(D_8 °व्य)स्य (for the prior half).]

— After 25, Dn $D_{2,3,5-8}$ ins

209* ववर्ष शरवर्षं तु पुनरेव धनंजयः ।

26 D_4 om 26 — ^{b}) K_5 $B_{2,4}$ $D_{3,5}$ स (for तत्) Bom ed निवारयत् D_7 शरवर्षेण निवार्य तान् (hypermetric), D_8 शरवर्षैर्निवारितान्, S शरवर्षे निवारिते (G_1 निपातिते) — ^{cd}) Dn_2 महाबाहु° (for °बाहुं) $Ś_1$ B D_{c1} Dn_2 $D_{5,7,8}$ मारिष (for भारत). S सरक्तनयनो रोषात्पार्थं पुनरवाकिरत्.

27 D_2 om 27^{ab} — ^{a}) B_4 ततस्तु S स (T G_{1-4} तं) तथा शरवर्षेण — ^{b}) $D_{5,6}$ च (for [अ]भि-). $B_{1,2}$ व्यवकीर्य; D_{c1} प्रविकीर्य. Dn_1 सहसा चाभ्यवार्य तौ; S पार्थं समभिद्रु($M_{3,5}$ °द्रु)त्य वै ($M_{1,2}$ च). — ^{c}) K_5 D_{1-3} नोदयामास, G_5 प्रेषया° (for चोदया°). — ^{d}) $D_{5,6}$ (marg. as in text) युद्धाय (for वधाय)

28 ^{b}) B_1 क्रूरम्; D_4 घोरम्, $D_{5,8}$ व्यात्तम् (for क्रुद्धम्). — ^{c}) Dn_1 $D_{4,7,8}$ T $G_{1,3,4}$ M_{1-4} त्वरितं (for °तः). G_5 अपचक्राम वेगेन.

29 G_5 om 29 — ^{a}) K_2 स, B D_{c1} Dn_2 S (G_5 om) तं (for सं) $Ś_1$ $K_{1,2,4}$ [इ]व (for [अ]पि) $Ś_1$ येनेषु; $Ś_1$ $K_{3,4}$ मेने तं; G_2 चैवेष; Cd नैयेष (as in text). D_4 सम्प्राप्तममितेयेन. — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1,3}$ पुरावृत्तं; Cd परा° (as in text) — ^{c}) T_1 परुषा; T_2 पुरुषा, G_1 M सरोषो, G_{2-4} सरुषा (for सारोहं).

30 ^{b}) Ś K_{1-4} D_1 [आ]भज्य; B_{3-5} D_{c1} Dn_2 D_4 [आ]रुह्य (for °ज्य). $D_{4,7,8}$ मानद (for मारिष). — ^{d}) $Ś_1$ K_1 क्रव्याद्, B Dn_1 D_2 क्रुद्धो (for ऽक्रुध्यद्). S ततश्च क्रोधं फल्गुन (G_5 पांडवः).

Colophon. — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Droṇa's Generalship* $Ś_1$ द्वितीयदिवस, D_1 द्वितीययुद्धदिवस° — *Adhy name* $Ś_1$ K_{1-3} Dn $D_{1,2,4,7,8}$ भगदत्तवध°; K_5 भगदत्तार्जुनसमागम°, D_5 भगदत्तवधेऽर्जुनसमागम°; T $G_{1-3,5}$ $M_{1,2}$ भगदत्तार्जुनयुद्ध — *Adhy. no.* (figures, words or both) K_2 B_{1-3} Dn_1 $D_{2,3}$ S 29, K_3 25. — *Śloka no* Dn_1 29

28

1 ^{a}) Ś $K_{1,2,4}$ D_1 M_3 तत, B_1 अथ (for तथा). — ^{b}) $Ś_1$ भगदत्तश्च (for °दत्तस्य) — ^{c}) Dn_2 [ऽ]पि (for वा) D_4 (before corr) क्रुद्धस्य (for पार्थस्य) — ^{d}) Ś K (except K_5) D_1 वद (for शंस). D_2 यथा तथा

तया हि शरवर्षाणि पातयत्यनिशं प्रभो ।
भगदत्तो गजस्कन्धात्कृष्णयोः स्यन्दनस्थयोः ॥ ३
अथ कार्ष्णायसैर्बाणैः पूर्णकार्मुकनिःसृतैः ।
अविध्यद्देवकीपुत्रं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ४
अग्निस्पर्शसमास्तीक्ष्णा भगदत्तेन चोदिताः ।
निर्भिद्य देवकीपुत्रं क्षितिं जग्मुः शरास्ततः ॥ ५
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा शरावापं निहत्य च ।
लाडयन्निव राजानं भगदत्तमयोधयत् ॥ ६

सोऽर्करश्मिनिभांस्तीक्ष्णांस्तोमरान्वै च ७
प्रेरयत्सव्यसाची तांस्त्रिधैकैकमथाच्छिनत् ॥
ततो नागस्य तद्वर्म व्यधमत्पाकशासनिः ।
शरजालेन स बभौ व्यभ्रः पर्वतराडिव ॥ ८
ततः प्राग्ज्योतिषः शक्तिं हेमदण्डामयस्मयीम् ।
व्यसृजद्वासुदेवाय द्विधा तामर्जुनोऽच्छिनत् ॥
ततश्छत्रं ध्वजं चैव छित्त्वा राज्ञोऽर्जुनः शरैः ।
विव्याध दशभिस्तूर्णमुत्स्मयन्पर्वताधिपम् ॥ १

2 a) K5 प्राग्ज्योतिषे तु (for °तिषेण) Ś2 सकुद्धाद्; K4 ससिक्ताद्, B1 4 5 Dn1 T G3.5 M5 संयुक्ताद्; D4 5 7 8 सद्मा (for क्षंमक्ताद्) — b) K4 B3 दासार्हं (for दाशार्ह-) — c) B4 Dn3 मृत्यु- (for मृत्योर्) B1 Dn2 D2 6 दंष्ट्रांतरं; B3-5 Dc1 दष्ट्रांतिक; D1 G5 इवांतकं; D4 7 8 इवांति(D4 °त)क (for °न्तिकं) G4 प्रांते (for प्राप्तौ)

3 ab) Dn2 यया (for तया) Ś1 B3-4 Dc1 तु, B1.2 (marg) 5 स्म (for हि) D4 -वर्षेण (for व र्षाणि) Ś K (except K5) D1 विभो (for प्रभो) S महता शरवर्षेण ववर्ष बलवान्रणे — c) B2 5 भगदत्त (for °दत्तो) T G1-4 M द्विपस्कंधात्, G5 द्विपारूढ (for गजस्कन्धात्)

4 a) B1 कार्पायसैर्, D5-7 कार्ष्ण्या° (for कार्ष्णा°) — b) K4 D4.6-8 -निसृतै°; D5 -निस्वनै (for -निःसृतै°). — B3 reads 4cd on marg — c) Dn2 D6 7 अविध्य, D8 अभिद्यन् (for अविध्यद्). — Ś K3 3 4 D1 3 om. (hapl) 4d-5c — d) K5 Dn D1-8 स्वर्ण (for हेम) K3 Dn1 D7 8 सितै° (for -शितै°).

5 Ś K1.2 4 D1 3 om 5abc (cf. v. l. 4) — a) B1 5 -समाकीर्णा (for °स्तीक्ष्णा). — b) K2.3 Dn1 D2 4 5 7 8 नोदिता (for चो°) — c) K5 अविध्यन् (for निर्भिद्य) — d) B2 किंचिज् (for क्षितिं) B Dc1 Dn2 सु(B1 स)वासस° (for शरास्तत°). S ते सुपुंखा ययु° क्षितिं

6 b) K4 5 शरं चाप; B Dc1 Dn D2 3 6 G5 परि धारं (Dn2 °रान्); D4 5 7 8 हस्ताला(D5 °वा; D7 °चा)पं, T G1-4 M परिवा(G2 °चा)पं; Cd परीवार (for शरावाप) K4.5 निहन्य, S निपात्य (for निहत्य) — c) Ś1 (sup lin as in text) क्रीडयन्; B Dc1 Dn D2.5 T G2 लाल°; D4 चाळ°; G1 3-5 M लाळ° (for लाड°) D5 6 लाडयित्वा च राजानं

7 a) D1 सार्कं, D2 सोग्नि, G1 M अर्कं सोऽर्कं) D7 निर्भांस्तीक्ष्ण; T G2-5 निपातीनि; M निकाशानि (for निभास्तीक्ष्णांस्) Dn1 सोग्निर् समांस्तीक्ष्णास् — b) S तोमराणि (for °रान्वै) — Ś1 K5 B Dc1 प्रेरयन्, D2.4 5 7 8 प्रेषयन् (D2 7 ° (for °रयत्) D4 सव्यसाचिनं (for °साची तांस्) Dc1 D2.6 तु (for तांस्) S प्रेषितानि च बीभत्स Bom ed अप्रेषयत्सव्यसाची — d) B4 क्रोधैकै Bom. ed द्विधै° (for त्रिधै°) B1 (marg) S (B1 [marg] °पा)तयत् (for अथाच्छिनत्)

8 B4 reads 8-9 on marg — a) Ś K Dn2 D2 6 तस्य (for ततो) Ś2 K4 Dn2 D7 धर्मं (Ś2 °र्मं); D1 वर्मा, T G1-4 वर्षं; G5 वस्त्र (for वर्मं) — c) B Dc1 Dn2 D2.6 महता, Dn1 D5 7 8 च (D5 वि) बभौ (for स बभौ) — After 8abc, B Dc1 Dn2 D2 5 6 ins

210* सद्धयशीर्षेव भूतले ।
विशीर्णवर्मा स गज° शरै° सुभृशमर्दित ।
बभौ शिरसि मातंगो

[(L 2) D2 मार्दित° — (L 3) Dc1 corrupt B बभौ धारानिपाताक्तो.]

— d) Ś1 (sup lin as in text) T G2 व्यग्र° (for व्यभ्र°)

9 B2 reads 9 on marg — a) Dn2 प्राग्ज्योतिष स्तत° शक्तिं — b) K1 अयास्मयीं; K5 D2 5 (marg sec m) अयोमयीं — d) K5 S (except G2) त्रिधा (for द्विधा)

10 a) D2 धनुश् (for ध्वज) — d) Bom ed पर्वतेश्वरं (for °ताधिपम्)

सोऽतिविद्धोऽर्जुनशरैः सुपुङ्खैः कङ्कपत्रिभिः ।
भगदत्तस्ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य महात्मनः ॥ ११
व्यसृजत्तोमरान्मूर्ध्नि श्वेताश्वस्योन्ननाद च ।
तैरर्जुनस्य समरे किरीटं परिवर्तितम् ॥ १२
परिवृत्तं किरीटं तं यमयन्नेव फल्गुनः ।
सुदृष्टः क्रियतां लोक इति राजानमब्रवीत् ॥ १३
एवमुक्तस्तु संक्रुद्धः शरवर्षेण पाण्डवम् ।
अभ्यवर्षत्सगोविन्दं धनुरादाय भास्वरम् ॥ १४

तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा तूणीरान्संनिकृत्य च ।
त्वरमाणो द्विसप्तत्या सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ १५
विद्धस्तथाप्यव्यथितो वैष्णवास्त्रमुदीरयन् ।
अभिमन्त्र्याङ्कुशं क्रुद्धो व्यसृजत्पाण्डवोरसि ॥ १६
विसृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्वघातकम् ।
उरसा प्रतिजग्राह पार्थं संछाद्य केशवः ॥ १७
वैजयन्त्यभवन्माला तदस्त्रं केशवोरसि ।
ततोऽर्जुनः क्लान्तमनाः केशवं प्रत्यभाषत ॥ १८

---

11 ^{b}) Ś K (except K5) D1 सुपक्षै°; D3-8 सुमुक्तै° (for सुपुङ्खै°) — ^{c}) S तु स (for तत) — ^{d}) B Dc1 जनाधिप (B1 3 5 °प), S नराधिप (G3 5 °प) (for महात्मन)

12 ^{a}) K1-3 D6 व्य(K1 वि)सृजस् (for °जत्). D4 5 7 8 T G1 4 5 M तोमर (for °रान्) — Ś K1, 3 4 D1 4 7 8 om 12^{cd} — ^{c}) G1 M तेनार्जुनस्य

13 Ś1 partly damaged — ^{a}) T G2-5 परिवृत्त, G1 M1 2 °वर्त (for °वृत्त) G2 किरीटस् (for किरीट) Ś1 K1 3 D1 तैर्; K2 D4 7 8 तद्; B1 Dn2 D3 5 6 M3-5 तु (for तं) K5 किरीट तु परावृत्य; D2 किरीट परिवृत्त तु — ^{b}) K5 विनयन्, B1 धाम°, D1 7 8 ना(D1 न)म°, D2 5 (by corr.) व्यप°, D4 भय मन् (sic), D5 (before corr) 6 (by corr sec m) व्यनयन्; T G2-5 व्यय°; Ca d यम° (as in text) K5 Dn2 D2 3 5 6 इव; G2 आह (for एव) K5 B1, 2 4 5 D फाल्गुन, B3 पांडव° (for फल्गुन) — ^{c}) Dn1 D2 5-7 सुदृष्ट, Dn2 सुदृढ; Cd v सुदृष्ट° (as in text) D1 4 लोके (for लोक) — ^{d}) T राजेनम्

14 Ś1 partly damaged. — ^{a}) K1 T G2-5 उक्त्वा (for उक्तस्). Dn2 स; G4 च (for तु). Dn2 सरब्धः (? °ब्ध°), S बीभत्सु (for संक्रुद्ध°) — ^{b}) Ś1 पांडव; S पार्थिव (for पाण्डवम्) — ^{d}) Ś1 पांडुरं; Ś1 (sup lin) B2 भासुर; K1 D1 5 (before corr), 6-8 भास्करं; T G2-5 वीर्यवान्, G1 M वेगवत् (for भास्वरम्) — After 14, D3 6 ins

211* तौ विध्यमानौ नाराचैर्भगदत्तेन भारत ।
जग्मतुर्नैव संमोहं क्षुभ्यमाते न चाच्युतौ ।

15 Ś1 partly damaged — ^{b}) K2 G4 तूणीरौ; D3 तूणीर; Cd °रान् (as in text) Dn1 सानियम्य; G3 °हत्य (for °कृत्य). — ^{c}) D4 5, 7 8 पुन° पार्थो (for त्वरमाणो) B1 [s]थ (for द्वि) — ^{d}) Ś1 Dn2 D3 मर्माणि, D5 मर्मसु (for -मर्म°) Dn1 ताडयत् (for [अ]ताड°)

16 ^{a}) K4 व्यथस् (sic), D8 द्विधस् (sic), M3 4 वृद्धस् (for विद्धस्) B Dc1 Dn2 S ततोति(G5 ततोपि) व्यथितो, Dn1 तथाति°; D6 (before corr marg sec m as in text) स नाति° (for तथाप्य°) — ^{b}) Ś1 damaged K1 3 B3 Dn D1 3 8 G1 M3-5 उदीरय(K3 °ये)त् — ^{c}) D2, 5 (before corr as in text) सुसंक्रुद्धो; G5 [अं]कुशो वृद्धो (for °शं क्रुद्धो). — ^{d}) K1 व्यसृजन् (for °जत्) S पांडवं प्रति (for °वोरसि) — After 16, D4-7 ins

212* तदस्त्रमुद्यत दृष्ट्वा वासुदेवः प्रतापवान् ।
अर्जुनं पृष्ठत कृत्वा प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
[D5 om. line 2]

17 ^{a}) Ś1 निसृष्टं (for विसृ°) — ^{b}) Ś1 damaged K5 B D (except D1) घाति वै (for घातकम्) — ^{c}) K1 B2 तरसा (for उरसा)

18 ^{b}) M3-5 तदा सा (for तदस्त्र) — After 18^{ab}, K3 Dn2 D4, 6-8 S ins

213* पद्मकोशविचित्रा च सर्वर्तुकुसुमाकुला ।
ज्वलनार्केन्दुवर्णाढ्या तारकोज्ज्वलपावका ।
तया पद्माभिशोभिन्या वायुकम्पितलोलया ।
शोभतेऽभ्यधिकं शौरिरतसीपुष्पसंनिभः ।
केशवः केशिमथनः शार्ङ्गधन्वारिमर्दनः । [5]
सन्ध्याभ्रैरिव सछन्न प्रावृट्काले नगोत्तमः ।

[(L. 1) D4 6 (marg sec m) 8 पद्माशोक- (for पद्मकोश-). K3 Dn2 D4 6-8 विचित्राढ्या (for °त्रा च). Dn2 सर्वत्र (for सर्वर्तु-) K3 Dn2 D6-8 -कुसुमोत्कटा

अयुध्यमानस्तुरगान्संयन्तासि जनार्दन ।
इत्युक्त्वा पुण्डरीकाक्ष प्रतिज्ञां स्वां न रक्षसि ॥ १९
यद्यहं व्यसनी वा स्यामशक्तो वा निवारणे ।
ततस्त्वयैवं कार्यं स्यान्न तु कार्यं मयि स्थिते ॥ २०

सबाणः सधनुश्चाहं
शक्तो लोकानिमाञ्जेतुं तच्चापि
ततोऽर्जुनं वासुदेवः प्रत्युवाचार्थ
शृणु गुह्यमिदं पार्थ यथा वृत्तं पु

(K₂ °रा) (for °माकुला) — T G M₁.₂ om line 2 —(L. 2) Dn₂ -वर्णाभा, M₃-₅ बालाभा (for -वर्णाढ्या) D₆ (marg sec m as above) बालभार्के इव वर्णाभा (hypermetric) (for the prior half) D₅ तारकोज्ज्वल (for तारको°). Dn₂ D₅ M₃-₅ स्तव (Dn₂ D₅ पाव) कोज्ज्वलपङ्क्त्या (for the post half). —(L 3) K₂ D₄ ₇ ₈ पद्माढ्य, Dn₂ D₆ पद्माव- (for पद्माभि). Bom ed तया पद्मलाञ्छिन्या (for the prior half) Dn₂ D₆ वात- (for वायु) K₂ D₄ ₇ ₈ वातालवनलोल(K₂ °शोम)या, Cv वानवपितलोकया (for the post half) —(L 4) K₂ Dn₂ D₄ ₆-₈ शुशुभे (for शोभते) D₅ चाधिक, G₆ ध्यधि° (for ऽभ्यधि°) —(L 5) K₂ Dn₂ D₄ ₆-₈ -दमन- (for मथन) K₂ Dn₂ D₄ ₆-₈ शत्रु (Dn₂ °स्र) मध्ये (for शार्ङ्गधन्वा). —(L. 6) K₂ D₄ ₆-₈ सद्याभ्रेण (for °भ्रेर्) T G₂ सच्छिन्न- (for °छन्न)]

— ᵃ) T G₁ ₅ M तमर्जुन (for ततो°) M₂ ₅ (sup lin as in text) क्लीबमना, Cd भ्रांत° (for क्लान्त°)

19 Before 19, Dn₂ ins अर्जुन उवाच — ᵃ) G₁ M युध्यमानस्य तुरगान् — ᵇ) D₄ सयत्ता (for सयन्ता) B₁-₃ Dc₁ तवानघ, B₁ ₃ [इ]ति चानघ, Dn₂ D₄.₆ M₃-₅ तवार्जुनः; D₄ ₆ ₈ जनार्दन (for °र्दन) — ᵈ) T G (except G₂) M₁-₅ Cv स्व; M₁ त(?) (for स्वा) D₆ ₆ निहंतसि, G₃ नरर्षभ (for न रक्षसि) — After 19, M₃-₅ ins

214* इदमस्त्रमवस्थाप्य प्राप्त मां देवकीसुत ।
किमर्थं पुरुषव्याघ्र स्वयं प्रविगृहीतवान् ।

20 ᵃ) D₄ ₈ च; S (except G₁) हि (for वा) — ᵇ) B₂ (marg. as in text) ₂-₅ वा विवारणे; S प्रतिवा° (for वा निवा°) — ᶜ) B₂ तदा (for ततस्) Ś₁ K₁ D₁ T G₃-₅ त्वयैव; K₄ तथैव; Dn₁ त्वदीय (for त्वयैव) — ᵈ) D₁ तत् (for न) K₆ तत्; D₄ च; D₆ वा (for तु) B₁ स्थिरे (for स्थिते)

21 ᵇ) Ś₁ देवासुर (for सुरा°) K₂ ₃ B₁-₃ Dn₁ D₁.₂.₅ ₆ -मानुषान् (D₆ °षं) (for -मानवान्) — ᵈ) S तथैव (G₁ M₁.₂ °च वै) विदितं हि तत्.

22 Before 22, B₂ Dn₂ D₂ ₆ ₆ ins संजय उवाच — ᵇ) T अर्थविद्; Cd अर्थवत् (as in text)

— Before 22ᶜᵈ, T G₁ ₃ ₄ M₁ ₂ G₄ श्रीकृष्ण — K₂ D₇ ₈ repeat — ᶜ) B₁ ₂ ₃ (marg as in text) सू K₁ ₃ B₁ G₂ इम (for इदं) K₄ D₁ D₄ शृणु पार्थ गुह्यमिदं — ᵈ) Ś₁ K D₁ ₇ ₈) transp यथा and पुरा B₆ K₂ D₇ ₈ (all second time) S पुरातनं; D₆ तथानघ — D₆ S ins after 22 the second occurrence of 22ᶜᵈ D₄ af

215* येय लोकधरा देवी सर्वभूतधरा धरा
सकामा लोककर्तारं नारायणमुपस्थिता
स सगम्य तया सार्धं प्रीतस्तस्यै वरं
सा वव्रे विष्णुसदृशं पुत्रमस्त्रं च वैष्ण
बभूव च सुतस्तस्यां नरको नाम विश्रुत°
अस्त्रं च वैष्णवं तस्मै ददौ नारायण°

[D₄ om lines 1–2. —(L. 1) D₆-₈ M₃-₅ (for °धरा) K₂ D₇ ₈ M₅ सर्वलोक- (for —(L 2) K₂ D₆-₈ सा सर्वं, G₃-₄ सा कामा सकामा) G₆ भर्तार (for कर्तारं) D₇ ₈ उपास्थि उपाहिता (for उपस्थिता) —(L. 3) G₆ सगत्य सगम्य) —(L 5) K₂ D₄.₆-₈ G₁ ₃ M₁ ₂ तस्य तस्यां). G₂ नामत° (for विश्रुत°) —(L 6) G₂ तस्यै, G₄ तस्य (for तस्मै)]

D₆ S cont.

216* तदेतन्नरकस्यासीदस्त्रं सर्वाहितान्तकम् ।
तस्मात्प्राग्ज्योतिषं प्राप्त सर्वशस्त्रविघातनम् ।
नास्यावध्योऽस्ति लोकेऽस्मिन्मदन्य कश्चिदर्जुन ।
तस्मान्मया कृतं ह्येतन्मा तेऽभूद्बुद्धिरन्यथा ।
संजय उवाच ।
अनुनीय तु दाशार्हं पाण्डवं त्वरितोऽब्रवीत् । [5]
जहि प्राग्ज्योतिषं क्षिप्रं वाक्यशेषं च मे शृणु ।

[(L. 1) D₆ एव (for एतत्) D₆ सर्वाहितांतकृत, G₂ °तांतिक (for °तान्तकम्) — (L 2) of 33* T G₂ प्राग्ज्योतिषा, G₃.₄ °तिषाद (for °तिष) D₆ M₃-₅ -शत्रु- (for -शस्त्र) D₆ -विनाशन, G₁ M₁ ₂

चतुर्मूर्तिरहं शश्वल्लोकत्राणार्थमुद्यतः ।
आत्मानं प्रविभज्येह लोकानां हितमादधे ॥ २३
एका मूर्तिस्तपश्चर्यां कुरुते मे भुवि स्थिता ।
अपरा पश्यति जगत्कुर्वाणं साध्वसाधुनी ॥ २४
अपरा कुरुते कर्म मानुषं लोकमाश्रिता ।
शेते चतुर्थी त्वपरा निद्रां वर्षसहस्रिकाम् ॥ २५
यासौ वर्षसहस्रान्ते मूर्तिरुत्तिष्ठते मम ।
वरार्हेभ्यो वराञ्श्रेष्ठांस्तस्मिन्काले ददाति सा ॥ २६
तं तु कालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवी तदा ।
प्रायाचत वरं यं मां नरकार्थाय तं शृणु ॥ २७
देवानामसुराणां च अवध्यस्तनयोऽस्तु मे ।
उपेतो वैष्णवास्त्रेण तन्मे त्वं दातुमर्हसि ॥ २८
एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनये तदा ।
अमोघमस्त्रमददं वैष्णवं तदहं पुरा ॥ २९
अवोचं चैतदस्त्रं वै ह्यमोघं भवतु क्षमे ।
नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं कश्चिद्वधिष्यति ॥ ३०

निघातक (for विघातनम्) —(L 3) of 33^{cd} D_5 T नास्ति; G_5 नान्यो (for नास्य) D_6 भूतेषु (for त्वत्कृतेऽसि [?]) D_6 om the ref —(L 5) D_6 वाक्यम् (for त्वरितो) —(L 6) $M_{3,4}$ lacuna, M_5 वाक्य- (for क्षिप्र) M_5 शेष तु त्वं च मे शृणु (for the post half)]

23 ^{a}) D_{n3} D_{5} $_6$ S पार्थ (for शश्वल्ल). —^{c}) M_{3-5} चतुर्धा (for आत्मानं) D_{1} $_7$ प्रतिभज्य (for प्रवि°) B_3 D_{n3} $D_{5,6}$ [अ]ह (for [इ]ह). —^{d}) B_4 हितकाम्यया (for °मादधे) S विधानमिदमादधे

24 ^{a}) D_{n1} D_4 G_5 एक, Ca d एका (as in text) K_3 तपश्चर्यं; D_{n1} तप: कुर्यां (for तपश्चर्यां) —^{b}) D_{n3} D_5 $_6$ कुरुते भुवि सुस्थिता —^{d}) B_4 S साध्वसाधु वा (T G_{3-4} च), D_4 साधु साध्विति (for साध्वसाधुनी).

25 D_4 om 25–26 —^{a}) S कर्म कुरुते (by transp) —^{b}) D_{n3} D_5 $_6$ मानुष धर्ममास्थिता; D_7 $_8$ °र्षीं तनुमाश्रिता ❀ Ca d अपरा क्षेत्रज्ञरूपा मानुषे लोके कर्म कुरुते । ❀ —^{c}) T G_3 $_4$ $_5$ चतुर्थं (for चतुर्थी) D_5 तु परा; S मूर्तिस्तु (for त्वपरा) $Ś_1$ चतुर्थी त्वपरा शेते Cd cites शेते and अपरा (both as in text). —^{d}) $Ś_1$ K_1 D_1 वार्ष- (for वर्ष). $Ś$ K_{1-3} D_{n1} $D_{1,2}$ $_7$ -सहस्रिकीं; $K_{4,5}$ D_{n3} D_5 $_5$ $_6$ °स्रकीं; T °स्रकां, Bom ed °स्रिक (for °स्रिकाम्)

26 D_4 om. 26 (of v l 25). —^{a}) D_7 $_8$ सा (for [अ]सौ). —^{b}) D_{n3} वर्तिष्यते (for उत्तिष्ठते) —^{c}) S वरार्हाय (for °र्हेभ्यो) D_{n3} D_5 $_6$ इष्टांस (for श्रेष्ठांस्). —^{d}) K_4 तत्तत्- (for तस्मिन्). B_3 प्रयच्छति; D_5 ददामि ते (for °ति सा) —After 26, K_3 D_7 $_8$ repeat 22^{cd}, while D_4 ins 215*.

27 D_6 om 27 —^{b}) Ś K (except K_5) D_1 तथा; S पुरा (for तदा). —G_5 om (hapl) 27^{c}–29^{b} —^{c}) $Ś_1$ K_{1} $_3$ $_4$ D_{n1} D_1 $_5$ $_6$ (before corr as in text) G_1 $_3$ प्रयाचत; K_3 $_5$ D_{n3} D_5 $_5$ स्वया°; D_4 प्रवाचयत (hypermetric) (for प्रायाचत). K_{3-5} B D_{c1} D_5 $_5$ $_6$ यन्मां; D_4 मां य (by transp), S (G_5 om) पार्थ. —^{d}) B D_{c1} D_5 $_5$ $_6$ S (G_5 om) तच्छृणु (for तं शृणु)

28 G_5 om 28 (cf v l 27) —^{ab}) B D_{c1} M_{3-5} दानवानां (for असुराणां) Ś K (except K_4) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} $D_{1,4}$ $_7$ $_8$ T G_3 $_4$ चा(Dn1 वा)प्यव-ध्यस् (for च अव°). D_{n1} मम (for ऽस्तु मे) —D_4 om (hapl) 28^{c}–30^{b} —^{cd}) Ś K (except K_4) D_{n3} D_6 उपेतं (for उपेतो). $Ś$ K_3 $_5$ D_{n3} D_1 $_4$ त मे त्व, K_4 त्व मे तं, D_5 $_6$ तमेव (for तन्मे त्व) S (G_5 om) एव वरं वृणे देव तवानघ (T G_3 तव नाथ; G_4 देवनाथ) ममास्त्विति.

29 G_5 om 29^{ab} (of v l 27), D_4 om 29 (of v l 28) —^{a}) $Ś_1$ K (except K_4) D_1 दत्वा (for श्रुत्वा) —^{b}) B_3 (marg) पृथिव्यास्; Cd जगत्यास् (as in text) D_6 (by corr.) तनयं (for तनये) S (G_5 om) जगत्या भरतर्षभ —^{c}) K_3 B_{3-4} D_{c1} D_{n3} $D_{5,6}$ T G_{1} $_{3-5}$ M Cd प्रायच्छं; G_2 प्रथितं (for अददं). D_{n1} अमोघास्त्र चाददं च. —^{d}) $Ś_1$ transp वैष्णव and तदहं B D_{c1} D_{n3} D_5 $_6$ परम (for तदहं) B_1 तदा (for पुरा). S परम वैष्णवं पुरा.

30 D_4 om 30^{ab} (of v. l 28). —^{ab}) K_4 D_{n1} अमोघ; D_2 अवोर्षं (sic), D_8 अमोघ (for अवोच). B_3 D_{c1} D_5 $_7$ $_8$ वा (for च) D_8 मे (for वै). K_4 B_1 D_{n2} अमोघं (for ह्यमोघं) K_3 D_{n3} D_5 क्षिते; Cd क्षमे (as in text) S एतदस्त्रममोघं मे (M_{3-5} ते) भविष्यति वसुंधरे. —^{c}) G_5 [अ]पि (for [अ]भि-). G_1 M नरकस्य रक्षणार्थं तु (hypermetric). —^{d}) B_1

अनेनास्त्रेण ते गुप्तः सुतः परबलार्दनः ।
भविष्यति दुराधर्षः सर्वलोकेषु सर्वदा ॥ ३१
तथेत्युक्त्वा गता देवी कृतकामा मनस्विनी ।
स चाप्यासीद्दुराधर्षो नरकः शत्रुतापनः ॥ ३२
तस्मात्प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकम् ।
नास्यावध्योऽस्ति लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ॥ ३३

तन्मया त्वत्कृतेनैतदन्यथा ०
वियुक्तं परमास्त्रेण जहि पार्थ
वैरिणं युधि दुर्धर्षं भगदत्तं
यथाहं जघ्निवान्पूर्वं हितार्थं नरकं
एवमुक्तस्ततः पार्थः केशवेन ९
भगदत्तं शितैर्बाणैः सहसा स

नैतत्, D6 नैत (for नैत) D1 विशिष्यति, D7 8 हनि° (for वधि°)

31 a) Ś1 पृथिव (for गुप्त) — b) Ś1 Dn1 पुत्र (for सुत) K4 तव (for पर) T G (except G1) M1, 2 सुत परमधार्मिके — c) G1 सुदुर्धर्ष (for दुराधर्ष)

32 a) Ś K1-4 D1 4 7 8 भगवता, K6 Dn1 D2 6 भगवती, Dn2 D3 6 T G2-4 नु सा देवी, G1 M तदा देवी, G5 तथा देवे (for गता देवी) Cd cites देवी (as in text) — b) K6 कृतकर्मा; S °कार्या (for °कामा) Ś1 K (except K6) D1 गता क्षमा, Dn2 D3 6 यशस्विनी, T G2-4 वसुधरा, G1 5 M मही तदा (G1 M2 गता, G- तथा, M1 धरा) (for मनस्विनी). —After 32ab, D4 ins

217* व्यजायत धरा देवी पुत्रं पुत्रशतावरम् ।

— c) T G2 तथा हि (for स चापि) — d) D3 6 दानव (for नरक) Ś K D (except Dc1) सूदन (for तापन)

33 b) S चैत्य (for पार्थ) — D4 7 8 ins after 33ab D6 after 34

218* तदस्त्रं देवगन्धर्वयक्षपन्नगराक्षसान् ।
सर्वान्समागतान्हन्यात्कि पुनस्त्वां धनंजय ।
भोगिना चैव दुर्धर्षं मया दत्तं सुरासुरैः ।
जहि प्राग्ज्योतिषं पार्थ पुरा सर्वान्हिनस्ति मे ।

[(L 1) D3 ततस्तु (for तदस्त्र) —(L 3) D6 धर (for चैव) D8 भगदत्त (for मया दत्त)]

— c) G6 नान्यो (for नास्य) Ś K1-3 D1 त्रि (for ऽस्ति) D4 नगरे, D7 8 नागेषु, S लोकेस्मिन् (for लोकेषु) — d) B1 भारत; Cd मारिष (as in text) S मदन्य कश्चिदर्जुन

34 a) D6 धन् (for हन्). Dc1 D7 8 (before corr. as in text) त्वत्कृते च; S °ते हि (for °तेन)

— b) Ś1 व्यवनाशितं, Ś1 K1 2 4 D1 D1 सु)पपादित, K3 सुपपादित, K6 °शि)त, B1 2 3 Dn1 व्यपलापित, B1 D3 Cd °नाशित (for °नाशितम्). S C6 धन्यथा व्यपलासित — c) K6 B Dc1 D1-4 6-8 विमुक्तः; D6 (by corr sec (for वियुक्त) — d) G1 महासुर (for °सुरम् 34, D6 ins 218*

35 a) Dn1 D1 6 युद्ध, D3 यु*, B6 (for युधि) — c) D1 तथा (for यथा) चाह यथा पूर्व — d) K6 B1 Dn1 D1 6 तदा (f — For 35, S subst

219* त्वत्त्योऽद्य महास्त्रेण भगदत्तं सुरासुरैः ।
यथाहं नरकं लोकहितार्थमहनं पुरा ।

[(L 2) G1 अथाह, M1, 2 यथाह G1 M1 (for लोक)]

36 Before 36, S ins संजय उ° — a) K6 (for तत) — c) K1 2 D6 शरैर्, K6 Dn1 सितैर् (for शितैर्) — d) K6 Dn1 D4 समवा — After 36, K3 (marg) D4 7 8 ins

220* घण्टा काञ्चनसंछन्ना विश्वकर्मविनिर्मिताम् ।
काञ्चनशृङ्खलानद्धां सन्ध्या चिच्छेद पाण्डव ।
सा हता शरघातेन वज्रनिष्पेषसंनिभा ।
पपात दूरपातेन चन्द्रबिम्बसमुज्ज्वला ।
दक्षिणापि हता राजन्घण्टा बाणैः किरीटिना । [5]
पपात दूरमध्वानं गत्वा सूर्य इव क्षितौ ।
भगदत्तेन निर्मुक्तः सुप्रतीकोऽपि वेगतः ।
हनुमान्सूर्यबिम्बस्य ग्रसनार्थमिवोद्यतः ।

[(L 1) D4 संछिन्ना (for °संछन्नां) —(L 5) K3 विहिता (for [अ]पि हता) K3 किरीटिना —(L 8) D7 8 [उ]न्मुक्तः (for [उ]द्यत.).]

On the other hand, D6 after 36

चतुर्मूर्तिरहं शश्वल्लोकत्राणार्थमुद्यतः ।
आत्मानं प्रविभज्येह लोकानां हितमादधे ॥ २३
एका मूर्तिस्तपश्चर्यां कुरुते मे भुवि स्थिता ।
अपरा पश्यति जगत्कुर्वाणं साध्वसाधुनी ॥ २४
अपरा कुरुते कर्म मानुषं लोकमाश्रिता ।
शेते चतुर्थी त्वपरा निद्रां वर्षसहस्रिकाम् ॥ २५
यासौ वर्षसहस्रान्ते मूर्तिरुत्तिष्ठते मम ।
वरार्हेभ्यो वराञ्श्रेष्ठांस्तस्मिन्काले ददाति सा ॥ २६

तं तु कालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवी तदा ।
प्रायाचत वरं यं मां नरकार्थाय तं शृणु ॥ २७
देवानामसुराणां च अवध्यस्तनयोऽस्तु मे ।
उपेतो वैष्णवास्त्रेण तन्मे त्वं दातुमर्हसि ॥ २८
एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनये तदा ।
अमोघमस्त्रमददं वैष्णवं तदहं पुरा ॥ २९
अवोचं चैतदस्त्रं वै ह्यमोघं भवतु क्षमे ।
नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं कश्चिद्वधिष्यति ॥ ३०

°विधानक (for विधाननम्) —(L 3) cf 33[cd] D5 T नारित; G2 नात्यो (for नास्य). D6 भूतेषु (for लोकेऽस्मिन्) D5 om the ref —(L 5) D6 वाक्यम् (for त्वरितो) —(L 6) M2 4 lacuna, M3 वाय- (for क्षिप्र) M4 ऽेप दु द द न मे शृणु (for the post half).]

23 [a]) Dn2 D2 6 S पार्थ (for शश्वल्ल). —[c]) M3-4 चतुर्धा (for आत्मान) D4 1 प्रतिभज्य (for प्रवि°) B2 Dn2 D5, 6 [ज्ये]ह (for [ज्ये]ह) —[d]) B1 हितकाम्यया (for °मादधे). S विधानमिदमादधे

24 [a]) Dn1 D4 G5 एक; Ca d एका (as in text) K3 तपश्चर्यं, Dn1 तप कुर्यां (for तपश्चर्यां) —[b]) Dn1 D2 6 कुरुते भुवि सुस्थिता —[d]) B1 S साध्वसाधु वा (T G1-4 च), D4 साधु साध्विति (for साध्वसाधुनी)

25 D1 om 25–26 —[a]) S कर्म कुरुते (by transp) —[b]) Dn2 D2 6 मानुष धर्ममास्थिता; D1 8 °धी तनुमाश्रिता ॐ Ca d अपरा क्षेत्रज्ञरूपा मानुषे लोके कर्म कुरुते । ॐ —[c]) T G2 4 6 चतुर्थ (for चतुर्थी). D2 तु परा; S मूर्तिस्तु (for त्वपरा) Ś1 चतुर्थी त्वपरा शेते Cd cites शेते and अपरा (both as in text). —[d]) Ś1 K1 D1 वार्ष- (for वर्ष). Ś K1-3 Dn1 D1 3 1 -सहस्रिकीं; K1 3 Dn2 D2 5 6 °स्रकीं; T °स्रकीं; Bom ed °स्रिय (for °स्रिकाम्)

26 D4 om. 26 (cf v 1 25) —[a]) D1 8 सा (for [य]सौ) —[b]) Dn2 वर्तिष्यते (for उत्तिष्ठते) —[c]) S वरार्हाय (for र्हेभ्यो) Dn2 D2 6 इष्टांस (for श्रेष्ठान्) —[d]) K4 तस्याम्- (for तस्मिन्). B2 प्रदस्यति; D1 ददामि ते (for °ति सा) —After 26, K1 D1 2 repeat 22[cd], while D5 ins 215*.

27 D1 om 27 —[b]) Ś K (except K3) D1 तथा; b पुरा (for तदा). —G2 om (hapl) 27[c]–29[b] —[c]) Ś1 K1 2 4 Dn1 D1 3 6 (before corr as in text) G1, 2 प्रयाचत; K3 5 Dn2 D2 5 अथा°; D4 प्रवाचयत (hypermetric) (for प्रायाचत) K3–5 B Dc1 D2 3 6 यन्मां; D5 मां य (by transp), S (G5 om) पार्थ. —[d]) B Dc1 D2 3 6 S (G5 om) तच्छृणु (for त शृणु).

28 G5 om 28 (of v.1 27) —[ab]) B Dc1 M3-5 दानवानां (for असुराणां) Ś K (except K5) B1-3 Dc1 Dn1 D1 4 7, 8 T G2 4 चा(Dn1 वा)प्यवध्यस् (for च अव°). Dn1 मम (for ऽस्तु मे) —D4 om (hapl) 28[c]–30[b]. —[cd]) Ś K (except K5) Dn2 D6 उपेत (for उपेतो). Ś K1 2 Dn2 D1 5 त मे त्व, K5 त्व मे त, D2 6 तमेव (for तन्मे त्व) S (G5 om) एव वरं वृणे देव तवानघ (T G2 तव नाथ; G4 देवनाथ) ममास्त्विति.

29 G5 om 29[ab] (of v 1 27), D4 om 29 (of. v 1 28). —[a]) Ś1 K (except K5) D1 दत्वा (for श्रुत्वा) —[b]) B2 (marg) पृथिव्यास; Cd जगत्यास (as in text) D6 (by corr.) तनयं (for तनये) S (G5 om) जगत्या भरतर्षभ. —[c]) K3 B2-4 Dc1 Dn2 D2 6 T G1, 2-3 M Cd प्रायच्छं; G2 प्रथितं (for अददं) Dn1 अमोघास्त्रं चाददं च. —[d]) Ś1 transp. वैष्णव and तदहं. B Dc1 Dn2 D2 6 परम (for तदहं). B1 तदा (for पुरा) S परम वैष्णव पुरा.

30 D4 om. 30[ab] (of v.1 28). —[ab]) K4 Dn1 अमोघ; D1 अवोचं (sic), D2 अमोघ (for अवोच). B2 Dc1 D2 7 8 वा (for च). D2 मे (for वै). K4 B1 Dn2 अमोघं (for ह्यमोघ). K2 Dn2 D6 क्षिते; Cd क्षमे (as in text). S एतदस्त्रममोघं मे (M3-5 ते) भविष्यति वसुंधरे. —[c]) G5 [अ]पि (for [अ]भि-). G1 M नरकस्य रक्षणार्थं तु (hypermetric). —[d]) B1

अनेनास्त्रेण ते गुप्तः सुतः परबलार्दनः ।
भविष्यति दुराधर्षः सर्वलोकेषु सर्वदा ॥ ३१
तथेत्युक्त्वा गता देवी कृतकामा मनस्विनी ।
स चाप्यासीद्दुराधर्षो नरकः शत्रुतापनः ॥ ३२
तस्मात्प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकम् ।
नास्यावध्योऽस्ति लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ॥ ३३
तन्मया त्वत्कृतेनैतदन्यथा व्यपनाशितम् ।
वियुक्तं परमास्त्रेण जहि पार्थ महासुरम् ॥ ३४
वैरिणं युधि दुर्धर्षं भगदत्तं सुरद्विषम् ।
यथाहं जघ्निवान्पूर्वं हितार्थं नरकं तथा ॥ ३५
एवमुक्तस्ततः पार्थः केशवेन महात्मना ।
भगदत्तं शितैर्बाणैः सहसा समवाकिरत् ॥ ३६ C 7 1232 B 7 29 37 K 7 28 45

नेवत्, D6 नैव (for नैन) D5 विशिष्यति, D7 8 हनि॰ (for वधि॰)

31 a) Ś1 पृथ्वि (for गुप्त॰) — b) Ś1 Dn1 पुत्र॰ (for सुत॰) K4 तव (for पर) T G (except G5) M1. 2 सुत परमधार्मिके — c) G5 सुदुर्धर्षं॰ (for दुराधर्षं॰)

32 a) Ś K1–4 D1 4 7 8 भगवता; K5 Dn1 D3 5 भगवती, Dn2 D2 6 T G2–4 नु सा देवी, G1 M तदा देवी, G6 तथा देवे (for गता देवी) Cd cites देवी (as in text) — b) K5 कृतकर्मा, S ॰कार्या (for ॰कामा) Ś1 K (except K5) D1 गता क्षमा, Dn2 D2 6 यशस्विनी; T G2–4 वसुधरा, G1 5 M मही तदा (G1 M2 गता, G6 तथा, M1 धरा) (for मनस्विनी) —After 32ab, D5 ins

217* व्यजायत धरा देवी पुत्रं पुत्रशतावरम् ।

— c) T G2 तथा हि (for स चापि) — d) D2 6 दानव (for नरक॰) Ś K D (except Dc1) सूदन॰ (for तापन)

33 b) S वेत्थ (for पार्थ) — D1 7 8 ins after 33ab D6 after 34

218* तदस्त्रं देवगन्धर्वयक्षपन्नगराक्षसान् ।
सर्वान्समागतान्हन्यात्किं पुनस्त्वां धनंजय ।
भोगिना चैव दुर्धर्षं मया दत्तं सुरासुरैः ।
जहि प्राग्ज्योतिषं पार्थ पुरा सर्वान्हिनस्ति स ।

[(L 1) D8 तनस्तु (for तदस्त्र) —(L 3) D8 वर (for चैव) D8 भगदत्त (for मया दत्त)]

— c) G5 नान्यो (for नास्य) Ś K1–3 D1 त्रि (for ऽस्ति) D5 नगरे; D7 8 नागेषु, S लोकेस्मिन् (for लोकेषु) — d) B2 भारत; Cd मारिष (as in text) S मदन्य कश्चिदर्जुन

34 a) D6 यन् (for तन्). Dc1 D3 5 (before corr as in text) त्वत्कृते च; S ॰ते हि (for ॰तेन) — b) Ś1 व्यवनाशित, Ś2 K1 3 4 D1 द्य (Ś2 व्य, K3 D1 द्यु) पपादित, K2 द्युपपादितं, K5 B3 व्यमनायि (K5 ॰शि) त, B1 2 5 Dn2 व्यपलापित, B2 (marg) 4 Dc1 D3 Cd ॰नामितं (for ॰नाशितम्). S अन्यथैवोपनिर्मित, Ca अन्यथा व्यपलासित — c) K3 B1 (marg) 2 3 Dc1 D2–4 6–8 विमुक्त; D5 (by corr sec m) विमुक्तः (for वियुक्त) — d) G3 महारय (for ॰सुरम्) — After 34, D6 ins 218*

35 a) Dn2 D2 6 युद्ध, D3 यु*, Bom ed जहि (for युधि) — c) D5 तथा (for यथा) B1 जघ्ने चाहं यथा पूर्वं — d) K3 B1 Dn2 D2. 6 तदा (for तथा) — For 35, S subst

219* वध्यस्योऽद्य महाबाहो भगदत्तः सुरासुरैः ।
यथाहं नरकं लोकहितार्थमहनं पुरा ।

[(L 2) G3 अथाह, M1 2 यथाह G1 M1 2 लोके (for लोक)]

36 Before 36, S ins संजय उ॰ — a) K5 तदा (for तत) — c) K1 2 D8 शतैर्, K5 Dn2 D7 8 सितैर् (for शितैर्) — d) K5 Dn1 D5 समवाकिरन्. — After 36, K3 (marg) D1 7 8 ins

220* घण्टा काञ्चनमच्छत्रा विश्वकर्मविनिर्मिताम् ।
काञ्चनशृङ्खलनद्धा सत्या चिच्छेद पाण्डवः ।
सा हता शरघातेन वज्रनिष्पेषसंनिभा ।
पपात दूरपातेन चन्द्रबिम्बसमुज्ज्वला ।
दक्षिणापि हता राजन्घण्टा बाणैः किरीटिना । [5]
पपात दूरमध्वानं गत्वा सूर्य इव क्षितौ ।
भगदत्तेन निर्मुक्तः सुप्रतीकोऽपि वेगतः ।
हनुमान्सूर्यबिम्बस्य ग्रसनार्थमिवोद्यतः ।

[(L 1) D1 नष्टिश्रा (for ॰सच्छत्रा) —(L 5) K3 विहिता (for [अ]पि हता) K3 किरीटिना —(L 8) D7 8 [उ]न्मुक्तः (for [उ]द्यत).]

On the other hand, D3 after 36 ins. 222*.

ततः पार्थो महाबाहुरसंभ्रान्तो महामनाः ।
कुम्भयोरन्तरे नागं नाराचेन समार्पयत् ॥ ३७
समासाद्य तु तं नागं बाणो वज्र इवाचलम् ।
अभ्यगात्सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ॥ ३८
स तु विष्टभ्य गात्राणि दन्ताभ्यामवनिं ययौ ।
नदन्नार्तस्वरं प्राणानुत्ससर्ज महाद्विपः ॥ ३९
ततश्चन्द्रार्धबिम्बेन शरेण नतपर्वणा ।
बिभेद हृदयं राज्ञो भगदत्तस्य पाण्डवः ॥ ४०
स भिन्नहृदयो राजा भगदत्तः किरीटिना ।
शरासनं शरांश्चैव गतासुः प्रमुमोच ह ॥ ४१

---

37 [cd]) B4 D1 अतरं Ś K (except K5) D1 4 सम(Ś1 °मा)र्दयत्, B2 Do1 Dn1 D2 5 समर्प°, D7 समर्थ°; D8 समार्पयन् (for °यत्) Dn2 D5 6 अविध्य दर्जुनो नाग कुम्भयोरन्तर भृश = (var) line 2 of 221*. — For 37, S subst

221* तत संधाय विशिखं दीप्यमानमिवानलम् ।
अविध्यदर्जुनो नागं कुम्भयोरन्तरे भृशम् ।

38 [a]) D2 5 च; D6 स (for तु). B Do1 Dn2 D4 7 8 स समासाद्य तं नाग; S तस्याददानस्य धनुर्° — [b]) K5 Dn1 D2 5 भित्त्वा; S द्वि(T1 G1 द्वी)प (for बाणो). Ś1 M3-5 वज्रम् (for वज्र) — [c]) Ś1 अस्य**; B1 अभ्ययात्; D6 अत्यगात् (for अभ्य°) Do1 भल्लेन (for पुङ्खेन) S अत्यगात्स शरोरुग्रो° — [d]) Ś1 K1 वाल्मीकम्; B4 Dn1 D8 T G3 वल्मीक (for °कम्). — K2 (marg) 4 Dn2 D1 3 ins after 38 Dn1 after line 3 of 227* D4 5 7 8 (marg) after 223* D6 after 36

222* स करी भगदत्तेन प्रेर्यमाण पुन पुनः ।
न करोति वचस्तस्य दरिद्रस्येव कामिनी ।

[(L 1) D4 7 गजो (for करी) Dn1 भगदत्तस्य (for °त्तेन) D4 7 नोद्यमान° (for प्रेर्यमाण) K2 Dn2 D5 8 मुहुर्मुहु° (for पुन पुन°). D6 स वीरो भगदत्तस्य शरदाहेन पीडित° — D8 reads line 2 twice — (L 2) K2 (marg) Dn D5 8 (first time) योषिता (Dn °त) (for कामिनी) D4 7 8 (second time) दारा इव दरिद्रस्य अविधेयत्वमागमत्]

On the other hand, D4 5 7 8 ins after 38

223* मध्ये विदीर्णस्तस्थौ स प्रास्यन्दत पुन पुन ।
स्यन्दमान ततो नाग चरणाभ्यामनोदयत् ।

[(L 1) D4 हस्ती (for तस्थौ) — D8 om line 2]

39 [a]) K2 मत्तो (for स तु) — [b]) K4 5 B1 Do1 Dn D2 3 5 6 T1 G2 3 5 M3-5 अवनीं (for अवनिं) S गत (for ययौ). D4 7 8 दंताभ्यामगमन्महीं — [c]) Ś1 damaged. B1 (marg. as in text) आर्तस्वर°; B1 T1 °स्वन; G5 अतिस्वरं (for आर्त°) — After 39, Bom Kumbh ed ins

224* ततो गाण्डीवधन्वानमभ्यभाषत केशव ।
अय महत्तर पार्थ पलितेन समावृत ।
वलीसछन्ननयन शूर परमदुर्जय ।

Bom Kumbh. ed cont B (B1-3 marg) Dn2 D5 6 7 ins after 39

225* अक्ष्णोरुन्मीलनार्थाय बद्धपट्ट सदा नृप ।
देववाक्यात्प्रचिच्छेद शरेण भृशमर्जुन ।
छिन्नमात्रेंऽशुके तस्मिन्रुद्धनेत्रो बभूव स ।

[(L 1) Dn2 चैल° (for पट्ट°) Bom Kumbh ed सतो (for सदा) D5 6 नृप (for नृप) — (L 3) B1-3 °मात्रे (for °मात्रे) B पटे (for [अ]शुके). Dn2 सछिन्ने चांशुके तस्मिन्, D6 छिन्नमात्राशुके त° (for the prior half)]

Bom Kumbh ed cont

226* तमोमय जगन्मेने भगदत्त प्रतापवान् ।

40 B4 om 40[ab] — [a]) Dn2 D5.6 रूपेण; S °तुल्येन (for बिम्बेन) — [b]) Ś K (except K5) D1 शितेन; B1-3 Do1 बाणेन (for शरेण) B1 2 5 Do1 Dn2 D2 8 6 [आ]नत- (for नत) S शरेणामित्रक र्शन (G5 M3-5 °र्शिना) — After 40[ab], Dn1 ins

227* बिभेद सकलो देहो द्विधाभूतो बभूव ह ।
राज्ञा बलवता तेन जानुभ्यां धारितो रणे ।
अर्जुन प्रति युद्धे न चिरकाल दधार स ।
एव युद्ध तदा तेन राज्ञा तेन दुरात्मना ।
किरीटी चार्धबिम्बेन शरेणानतपर्वणा । [5]
[After line 3, Dn1 ins 222*]

— [c]) M3-5 वीरो (for राज्ञो) — [d]) Dn1 मारिष (for पाण्डव).

41 [cd]) K1 चैव (for चैव) K4 गतायु; D1 °ख (for °सु) Do1 प्रमुमोह च (for °मोच ह) S मुक्त्वा शरासनं बाहू प्रसार्याथ(T G2 °र्थे न्य ; G3.4 °र्यान्व ; G5 °र्यावा)पत(G1 °गम)द्गजात्.

शिरसस्तस्य विभ्रष्टः पपात च वराङ्कुशः ।
नालताडनविभ्रष्टं पलाशं नलिनादिव ॥ ४२
स हेममाली तपनीयभाण्डा-
त्पपात नागाद्गिरिसंनिकाशात् ।
सुपुष्पितो मारुतवेगरुग्णो
महीधराग्रादिव कर्णिकारः ॥ ४३
निहत्य तं नरपतिमिन्द्रविक्रमं
सखायमिन्द्रस्य तथैन्द्रिराहवे ।
ततोऽपरांस्तव जयकाङ्क्षिणो नरा-
न्बभञ्ज वायुर्बलवान्द्रुमानिव ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८

२९

संजय उवाच ।
प्रियमिन्द्रस्य सततं सखायममितौजसम् ।
हत्वा प्राग्ज्योतिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्तत ॥ १
ततो गान्धारराजस्य सुतौ परपुरजयौ । C. 7 1303 B 7 30 2 K 7 30 2

42 ᵃᵇ) Dn1 शिरसा (for °सस्) K3 B Dc1 Dn2 D1 4 7 8 विभ्रष्ट (for °ष्ट) K1 2 4 D1 महा कुश°, K3 B (except B1) Dc1 Dn2 D4 (before corr) 7 8 वराङ्गुक (for °कुश) S पपात पवतस्तस्य शिरस (M3-5 °स्य) पूर्वमङ्कुश — B1 om 42ᶜᵈ —ᶜ) D5 तल; T G2-4 M1 2 नाळ; M3-5 कठ (for नाल-). K4 5 Dn2 G3 4 ताडित; B1 पातेन; B4 सादन, T G3 तामन (for ताडन) —ᵈ) S नळिनाद्

43 ᵃᵇ) M3-5 transp तपनीयभाण्डात् and गिरिसंनिकाशात् D1 8 भांड°; G6 पांडरात् (for भाण्डात्) Cd cites तप° (as in text). Ś1 K1 2 4 D1 -सनिवेशात्; Ś1 damaged (for °काशात्) —ᶜ) Dn2 D5 8 G2-4 सपुष्पितो (for सुपु°) D (except Dc1 D1) S भग्नो (for रुग्णो) K4 सपुष्पितो वातसुवेगभग्नो

44 ᵃ) T G1 2 M1 2 विक्रम° (for विक्रम) —ᵇ) B1 महायम् (for सखायम्) Dc1 (before corr) सखा महेंद्रस्य (for सखायमिन्द्रस्य) K3 6 B Dc1 Dn D2 5 7 तदा, D3 6 तम्; D4 8 तद् (for तथा) D4 5 8 इन्द्रिर् (for ऐन्द्रिर्) S सखा (T G2-4 °हा) यमिंद्रस्य स इंद्रसमव° —ᶜ) K5 तथा (for ततो) D3 4 तत° परांस् (for ततोऽपरांस्) T G3-5 रणे; G1 M नृपान् (for नरान्) —ᵈ) Dn D3 5 6 S इव द्रुमान् (by transp)

Colophon — *Sub parvan* Editions संशप्तकवध° — *Day of Drona's Generalship* Ś1 K1 3 द्वितीय (K1 3 द्वितीययुद्ध) दिवस. G1 M1 2 द्वितीयेऽह्नि — *Adhy name* Ś K1-3 5 B (B2 m) D S भगदत्तवध°. — *Adhy no* (figures, words or both) K5 26, B2 25, Dn1 D2 8 S 28 (as in text) — *Śloka no* Dc1 45, Dn1 46

29

D4 8 ins before the ref K3 (marg) D5 7 after the ref

228* पूर्वंदस्य महावीर भगदत्त महाबलम् ।
कृष्णौ दशार्हयोमस्य जघ्नतुर्युधि दुर्जयम् ।
नागायुतबलप्राण शूरमाहवशोभिनम् ।
सुप्रतीकोऽपि बलवान्नागायुतसमो बली ।
वैष्णवास्त्रेण सयुक्तो अङ्कुशेन च वीर्यवान् ।
त्रीणि तेजांसि तत्रैव त्रेताग्निरिव चाध्वरे ।
भगदत्त रणे शूरं निहन्यात्कोऽर्जुन विना ।
अर्जुनोऽपि महावीर्यो हत्वा पितृसखं रणे ।
क्षत्रधर्मं विचिन्त्याजौ धिग्धिगित्येव चाब्रवीत् ।
तमादित्यसम कान्त्या भूमौ निपतित दिव ।
प्रसमीक्ष्य तदा पार्थो रेणुना त्ववगुण्ठितम् ।

[(L. 1) D6 पूर्वं (for पूर्वं) — D8 om line 2 —(L 2) D4 (by corr) वैष्ण (for कृष्णौ) D4 (before corr) वैष्णवास्त्रेण सयुक्तेन (hypermetric) (for

C 7. 1303 B 7. 30. 2 K 7. 30. 2

आर्छेतामर्जुनं संख्ये भ्रातरौ वृषकाचलौ ॥ २
तौ समेत्यार्जुनं वीरौ पुरः पश्चाच्च धन्विनौ ।
अविध्येतां महावेगैर्निशितैराशुगैर्भृशम् ॥ ३
वृषकस्य हयान्सूतं धनुश्छत्रं रथं ध्वजम् ।
तिलशो व्यधमत्पार्थः सौबलस्य शितैः शरैः ॥ ४
ततोऽर्जुनः शरव्रातैर्नानाप्रहरणैरपि ।
गान्धारान्व्याकुलांश्चक्रे सौबलप्रमुखान्पुनः ॥ ५
ततः पञ्चशतान्वीरान्गान्धारानुद्यतायुधान् ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्रुद्धो बाणैर्धनंजयः ॥ ६

हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवतीर्य
आरुरोह रथं भ्रातुरन्यच्च
तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ वृषकाचलौ
शरवर्षेण बीभत्सुमविध्येतां पुनः
स्यालौ तव महात्मानौ राजानौ
भृशं निजघ्नतुः पार्थमिन्द्रं वृत्रबलाविव ।
लब्धलक्ष्यौ तु गान्धारावहतां पाण्डवं
निदाघवार्षिकौ मासौ लोकं
तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ राजानौ वृषकाचलौ

---

the prior half). —(L 5) D5 सयुक्त (for संयुक्तो). D4 सांकुशेन स, D5 अकुशेनैव (for °शेन च) —(L. 6) D7 वा (for च) —(L 7) K3 फो हन्याद्; D4 हन्यात्को हि (for निहन्यात्को) —K3 om lines 8–9. —(L 9) D5 विनिंश (for विचिन्त्य). —(L 10) D5 कीर्त्यां (for कान्त्या) —(L 11) D4 रणेन (for रेणुना). D5 चैव (for त्वव).]

1 a) B1 सदृश (for सततं) T G2-4 सतस्तं प्रियमिंद्रस्य —b) T G2-4 सहायम् (for ससायम्) —d) D5.6 अवर्धयत् (for °र्तत)

2 a) K4 गंधार (for गान्धार). —b) S पुत्रौ (for सुतौ). M3-5 परमदुर्जयौ (for °पुरंजयौ) —c) Ś K1.2.4 Do1 D1 Cd आर्छंता(Ś1 °त्ता)म्; K3 अर्दे°; K5 प्राछे°; D5 अछे°; S अभ्ये° (for आर्छे°). G1.2.5 M सख्ये; G4 सघे (for संख्ये). —d) S विसृजंतम(M3-5 °ताव)जिह्मगान्

3 a) G5 वीर (for वीरौ) —b) S पूर्वं (for पुर) G3 धन्विलां Dn2 D3 पुन पार्थिव धन्विनौ —c) Dn1 आविध्येतां, G4 अव° (for अवि°) Dn1 महावेगौ (for °वेगैर्) —d) Do1 आयुधैर् (for आशुगैर्). G2 द्रुत (for भृशम्).

4 a) Dn2 वृषकस्य तु (hypermetric) (for वृषकस्य) —b) G1 M1.2 छत्र; G3.4 चित्रं (for छत्र). K (except K5) Dn1 ध्वज रथं (by transp), D4.6 G3.4 रथध्वज, G1 M1.2 ध्वज रणे. —c) Dn2 D5.6 व्यहनत् (for व्यधमत्) —d) K5 D4.7.8 सिते (for शितै).

5 a) D1.3 -शरैर् (for -व्रातैर्) —b) Dn1 T G2-5 प्रहरणान् (for °रणैर्). S युधि (for अपि). —c) Bom. ed आकुलांश् (for व्याकु°). S गांधारानाकुली कुर्वन् —d) S अचल- (for सौबल)

6 a) Ś1 पंचशानि, Ś2 Dn2 D5.8 ... B2 Do1 Dn1 D4.7.8 M3-5 पच (K5 °चा, °शतान्). K5 Dn1 D3.5 धीरो (for वीरान्) Dn1 राजन् (for बाणैर्)

7 a) B1.2 (marg), 5 स हताश्वाद् (for ... —b) K5 D4 महारथ°; S महास(G5 °हु)वि°भुज) —K3 om 7cd —d) B2 स (for च). K1.2.4 D1 आरुधे (for आरुरोह). S अ(T G2-4 न्यदादाय कार्मुकं.

8 a) Ś1 B5 Do1 Dn1 एकं (for एक). —b) lacuna, G3 वायुभौ (for भ्रातरौ). —Ś K (except K5) D1 om (hapl.) 8c–9b. —d) K5 Dn1 D2.4.7.8 नरर्षभौ, B Do1 Dn2 D5.6 मुहुर्मुहु (for पुन पुन)

9 Ś K (except K5) D1 om. 9ab (of v. l. 8). —a) K5 B Do1 Dn D5.6 (before corr.), 7.8 G2 श्यालौ, D2.4.5.6 (by corr) शालौ (for स्यालौ) —b) K5 सौबलौ. Dn2 D5.6 M3-5 भ्रातरौ; G3 lacuna (for राजानौ) —c) Ś1 K3 B2.4.5 Dn1 D1.2 विजघ्नतु; S तौ ज° (for निज°). B1 निजघ्नतुर्भृशं पार्थम्. —d) D5 S (except T G2) बलाविव (for -बला°).

10 a) N (except Ś1 K1) T G1-4 M -लक्षौ (for -लक्ष्यौ) G5 तौ लब्धलक्षौ गांधारौ. —b) K4 D5 दह (D6 °हे)तां; B2 Do1 Dn1 D4.7.8 आहतां; Dn2 D5.6 S जघ्नतु; Cd अहतां (as in text). —c) Ś2 K1-4 अमोघौ; K5 B1.2.3 Do1 Dn D3.5.8 S नैदाघ (D5 °घौ); D4 निदाघे (for निदाघ). T G2-5 M3- (for मासौ). —d) Ś1 ('

संश्लिष्टाङ्गौ स्थितौ राजञ्जघानैकेषुणार्जुनः ॥ ११

तौ रथात्सिंहसंकाशौ लोहिताक्षौ महाभुजौ ।
गतासू पेततुर्वीरौ सोदर्यावेकलक्षणौ ॥ १२

तयोर्देहौ रथाद्भूमिं गतौ बन्धुजनप्रियौ ।
यशो दश दिशः पुण्यं गमयित्वा व्यवस्थितौ ॥ १३

दृष्ट्वा विनिहतौ संख्ये मातुलावपलायिनौ ।
भृशं मुमुचुरश्रूणि पुत्रास्तव विशां पते ॥ १४

निहतौ भ्रातरौ दृष्ट्वा मायाशतविशारदः ।
कृष्णौ संमोहयन्मायां विदधे शकुनिस्ततः ॥ १५

लगुडायोगुडाश्मानः शतघ्न्यश्च सशक्तयः ।
गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिशाः ॥ १६

सकम्पनर्ष्टिनखरा मुसलानि परश्वधाः ।
क्षुराः क्षुरप्रनालीका वत्सदन्तास्त्रिसंधिनः ॥ १७

चक्राणि विशिखाः प्रासा विविधान्यायुधानि च ।
प्रपेतुः सर्वतो दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यश्चार्जुनं प्रति ॥ १८

खरोष्ट्रमहिषाः सिंहा व्याघ्राः सृमरचिल्लिकाः । C 7 1320 B 7 33 19 K 7 30 19

(except B2) Dc1 D2 3 4 5 G4 M4 घर्मांशु(K4 °सु) मिर्, K1 च मांशु° (sic), G3 (inf lin sec m) घर्षांशु° (for घर्मांम्बु°)

11 D3 om. 11 —ab) D8 रथस्थौ च (for तौ रथस्थौ) S तौ स्थालौ तत्र (G1 M1 2 तदा रण) दुर्धर्षौ समाने स्यदने स्थितौ —c) Ś1 सश्लिष्यावस्थितौ राजन्; Ś2 K1, 3 4 D1 °ष्य भ्रातरौ राजन्; S सस्पृशतौ तदा न्योन्य —d) K3 T G2-4 M3-5 पुन (for [अ]र्जुन)

12 a) D3 रथस्थौ च नरव्याघ्रौ; S तौ रथात्सहसा वीरौ —b) Ś K (except K3) D1 लोहितांगौ (for °ताक्षौ) —c) Dn2 D5 6 S निहतौ; Bom ed. राजन्तं (for गतासू) Ś2 Dn2 पतितौ (for पेततुर्) Dn2 D2, 6 नीमौ, S भूमौ (for वीरौ) —d) Ś2 सोदरावू; K3 4, 5 B1 Dn D4 5 7 सौदर्याव् (for सोद°) Ca पृकलक्षण, Cd °णौ (as in text) Dc1 (before corr) D2 6 सोदर्यौ (Dc1 °र्या-) विक(D3 °ह)लेक्षणौ

13 a) M1 2 ययोर् (for तयोर्) Ś K1-3 D1 भूमौ (for भूमिं) Bom ed तयोर्भूमिं गतौ देहौ —b) Bom ed रथाद् (for गतौ) S -स्थयौ (for प्रियौ) —d) S विकिरतौ स्वमुत्तम

14 a) Dn2 D5 6 तौ दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा वि) Ś K (except K3) D1, 4 5 7 8 तु; T G3, 4 तौ (for वि) G1, 5 M1 2 सखे; G3 M3 सवे (for संख्ये) —c) S सर्वे (for भृशं) K5 मस्त्राणि (for मश्रूणि) —d) K1, 3 D5 पुत्रस् (for पुत्रास्)

15 a) T G2-5 तौ; G1 M1 2 स (for नि) —b) Dn2 D5 -विशारदौ (for °रद°). —d) K1 शाकुनिस् Ś2 K (except K3) D1 G5 तदा (for तत°) G3 शाकु- निर्निदधे तत

16 a) Dn2 नाराचा सगुडाश्मान°; D5 6 लांगला लगुडा°; S मसल्येया घनाश्मान (T1 °या ध्वाश्मान°; T2 G3 4 °या ध्वाश्मान°; G2 °न्याद्रथाश्मान°; M1 °या जनाश्वान°; M2 °या घनाश्मान, M4 5 °यानथा श्मान) —b) D2 4 5 (marg corr as in text) १ शतघ्नश्च (D2 °घ्न च); D8, 6 G M1 2 °घ्नीश्च; T2 °घ्निश्च (for °घ्न्यश्च) Ś2 शतघ्नय, D6 सशाक्तु (sic), S सकिंकिणी (T °णि) (for सशक्तय°) —c) Ś2 K2-4 G1 M1 2 -निस्त्रिंशा (for निस्त्रिंश) —d) K1 D4 8 पट्टिश°, K3 S पट्ट(K3 °ट्टि)सा (for -पट्टिशा) Ś1 -शूलपट्टिशमुद्गरा

17 a) D7 8 स (for स) Ś1 K4 D1 शरशक्त्यृ- (K4 D1 °क्त्य)ष्टिनखरा, Ś2 सकम्पितृष्टि°; K1 * * * स मर्ष्टि, K3 * * * * नृष्टि°; S शक्त्यृ(T G2 3 5 °क्त्य)- ष्टिप्रासनखर- (G1 M1 2 °रा) —b) Ś K2 D1 मुसु लानि, K1 5 Dc1 Dn D6-8 मुशलानि (D3 6 °सि-); B1-3 मुपलानि; B4 मुसलादि (for °लानि) Some MSS परस्वधा° —c) Dn1 क्षुर-; D4 7 8 क्षुरान् (for क्षुरा°) K3 क्षुराप्र; Dc1 D5 क्षुरप्रा (for क्षुरप्र) D7 8 -नालीकान्; G1 M नाळीका (for नालीका) D5 6 क्षुरप्रहरणा(D8 ना)लीक (D6 °कान्). —d) Dn2 [आ]यस (for वत्स-) K3 B Dc1 (before corr) Dn D1-3 6 T1 दतास्थि, K5 (before corr) -दता सु; D7 8 दतास्त्रि; M3-5 दतास्त्र- (for -दन्तास्त्रि) B Dc1 Dn2 D1 S सधय°, D5 6 -वधय° (for सन्धिन°)

18 a) D7 8 चित्राणि (for चक्राणि) K5 D5, 6 विवि(D6 °व)धा°; D4 शिखिना (for विशिखा°) K2 प्रासो; D5 6 पाशा (for प्रासा) S कुसमा(G1 M1 2 °सा प्रा, G5 °स प्रा)समहाशस्त्यो —b) Dn1 [अ]पि (for च) —c) S आपेतु (for प्र°) B4 D1 शतशो (for सर्वतो) G5 दिग्भि° (for दिग्भ्य°) —d) Ś2 विदिग्भ्यश्च (for प्रदि°) D5 6 चार्जुन केशव प्रति

19 Dn1 om (hapl) 19a–20b. —a) G5 सरोष्ट्रा

C 7 1323 B 7 30.19 K 7 30 19 ऋक्षाः सालावृका गृध्राः कपयोऽथ सरीसृपाः ॥ १९
विविधानि च रक्षांसि क्षुधितान्यर्जुनं प्रति ।
संक्रुद्धान्यभ्यधावन्त विविधानि वयांसि च ॥ २०
ततो दिव्यास्त्रविच्छूरः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
विसृजन्निषुजालानि सहसा तान्यताडयत् ॥ २१
ते हन्यमानाः शूरेण प्रवरैः सायकैर्दृढैः ।
विरुवन्तो महारावान्विनेशुः सर्वतो हताः ॥ २२
ततस्तमः प्रादुरभूदर्जुनस्य रथं प्रति ।

तस्माच्च तमसो वाचः क्रूराः ...
तत्तमोऽस्त्रेण महता ज्य ...
हते तस्मिञ्जलौघास्तु ...
अम्भसस्तस्य नाशार्थं ...
प्रायुङ्क्ताम्भस्ततस्तेन प्रायशोऽस्त्रेण ...
एवं बहुविधा मायाः सौबलस्य ...
जघानास्त्रबलेनाशु प्रहसन्नर्जुनस्तदा ॥
तथा हतासु मायासु ...

(for खरोष्ट्र) — [b]) K1 व्याघ्र (for व्याघ्रा). K1 सिमिर, K2 सृमिर; K4 D1 मिमिरि; K5 शबर; B3 (marg as in text) सूकर, Dc1 (before corr.) D4 5 T समर (for सृमर). Ś1 B3 (marg.) D2 ॰क्षिलिका; K1 चलु॰; K3 4 D1 चिलु, K5 चलि॰; K6 चिलुका; B1, 5 चर्चिका, B3 ॰विंद॰; B3 चिह्न॰; B4 चित्र॰; Dc1 निलु॰, Dn1 D5 चिलु॰; D3 वल्लि॰; D5 G1–3 M3 4 ॰मल्ल॰; D6 ॰लि॰, T G1 5 M1 2, 5 ॰मल्लु॰ (for चिलिका). — [c]) Ś1 K1–3 D1 वृक्षा.; K4 वृका. (for ऋक्षा). Ś1 K4 5 B Dc1 Dn1 D1–8 शालावृका; K3 स्याला॰ (for साला॰). G1 M1 2 काका (for गृध्रा). — [d]) B Dc1 Dn1 D3 6 G5 कपयश्च; T G1–4 M कपिश्वान (for कपयोऽथ).

20 Dn1 om 20[ab] (of v. l. 19). — [a]) Ś1 [अ]पि (for च). — [b]) Ś1 K1 4, 5 D5 क्षुभितानि; D4 विविधानि; D7 8 बहुलानि; S विक्षिप्तानि (for क्षुधितानि). — Ś1 om 20[cd]. — [c]) B1 Dc1 सक्षुब्धानि (for संक्रुद्धानि). K4 5 Dn1 D1 S अभि(G5 ॰वि॰)धावंति (K5 ॰तो, Dn1 D1 ॰त); B3 4 अभ्यवर्तंत (for ॰धावन्त). — [d]) Dn2 वसाश्रया. (sic) (for वयांसि च).

21 B1 3 (both marg.) repeat 21[c]–22[b] after 33. — [c]) M4 व्यसृजन् (for विसृ॰). Ś1 बाण (for इषु). — [d]) S (except T2 G3) महसस् (for सहसा). G1 M तानताडयत्.

22 For the repetition in B1 3, cf. v. l. 21. — [a]) Ś K D (except Dc1 D2) वीरेण (for शूरेण). — [b]) B4 Dn1 T G2 दृढ (for दृढैः). B3 प्रवरै साय कोत्तमै॰; Dn2 D3 6 सायकै॰(D6 ॰क)प्रवरैर्दृढैः. — [c]) Ś K D (except Dc1 D2) T G3, 4 विनदन्तो (for विरु वन्तो). K4 Dn1 महानादान्; K5 ॰राज (for ॰रावान्). — [d]) K5 G1 5 M1, 2 विनेदु (for विनेशुः). Ś K D (except Dc1 D1) बहुशो (for सर्वतो) गता (for हता).

23 [a]) Dn2 D3 6 S प्रादुरासीद् (for ॰ Dn2 D3 6 S अर्जुनस्याभितो रथं. — [d]) B1 as in text) 4 5 अकुरुसवन्; G3 महद्भय (fo वन्). — After 23, N ins.

329* तत्तमो भैरवं घोरं भयकर्तृ महाहवे ।

[K3 4 B1 उत्तमो (for तत्तमो). Ś1 भयकर्तृकं... the post half)]

24 [a]) N उत्तमास्त्रेण (for तत्तमो॰). K3 B1 समरे (for महता). G1 तत्तमोऽस्त्रं महास्त्रेण. K3 B3 4 G2 ज्योतिषेण; K4 D3 5 6 ज्योतिष्केण, D7 8 ज्यो(D7 द्यो)तिषा च; D4 ॰षा सा (I सो) (॰षेण) Ś K Dn1 D1 2 4 5 7 8 [अ]वधीत्तत (D6 ॰म; D4 5 7 ॰दा) (for [अ]र्जुनोऽवधीत्). — B1 4 transp हते and तस्मिन्. D3 6 जलौघस्; 7 8 जलाख्य (for जलौघास्). — [d]) Dn2 D3 4 ... प्रादुरासीद् (for ॰रासन्) Ś K Dn1 D2 4 5 7 8 ... महा (D7 8 ॰हं); D1 ... महा; D3 6 यथा तम॰ (for भयानका).

25 [a]) Ś K (except K3) D1 तत्र (for तस्य). — [c]) Ś1 मायाद्; K1 2 Dc1 (before corr.) D3 प्रायुक्त; Dn2 D3 6 मुमोच (for प्रायुङ्क्त). S तदा (G3 5 M2–3 ॰द)स्त्रेण (for ततस्तेन). — [d]) S प्राशु ष्यस्ते(T ॰ष्के)न शोषित.

26 [a]) K1 2 D3 5 G5 माया (for मायाः). — [b]) S सौबलेन K1 Dn D5 कृताकृता. (for कृता कृता). — [c]) D5 आशु; D1 8 अस्त्रं (for अस्त्र). Dc1 D5 आजौ (for आशु). — [d]) G1 पार्जुनो (for अर्जुनस्). S [स]ब्रवीत् (for तदा). D5 अर्जुन प्रहसस्तदा. — 26, S ins.

अपायाज्जवनैरश्वैः शकुनिः प्राकृतो यथा ॥ २७
ततोऽर्जुनोऽस्त्रविच्छ्रैष्ठ्यं दर्शयन्नात्मनोऽरिपु ।
अभ्यवर्षच्छरौघेण कौरवाणामनीकिनीम् ॥ २८
सा हन्यमाना पार्थेन पुत्रस्य तव वाहिनी ।
द्वैधीभूता महाराज गङ्गेवासाद्य पर्वतम् ॥ २९
द्रोणमेवान्वपद्यन्त केचित्तत्र महारथाः ।
केचिद्दुर्योधनं राजन्नर्द्यमानाः किरीटिना ॥ ३०
नापश्याम ततस्त्वेतत्सैन्यं वै तमसावृतम् ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषः श्रुतो दक्षिणतो मया ॥ ३१
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं वादित्राणां च निस्वनम् ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषो व्यतिक्रम्यास्पृशद्दिवम् ॥ ३२
ततः पुनर्दक्षिणतः संग्राममश्चित्रयोधिनाम् ।
सुयुद्धमर्जुनस्यासीदहं तु द्रोणमन्वगाम् ॥ ३३
नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां तव भारत ।
अर्जुनो व्यधमत्काले दिवीवाभ्राणि मारुतः ॥ ३४
तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणम् ।　　C 7 1337 B 7 30 16 K 7 30 38

230* दुर्धूतदेविन्गान्वारे नाक्षान्क्षिपति गाण्डिवम् ।
जलिताग्निशिर्वास्तीक्ष्णान्शरान्क्षिपति गाण्डिवम् ।
[(L 1) G1 M1 2 देवि (for देविन्) T G3-4 M5 गांडिव°, G5 पाडव° (for गाण्डिवम्) —(L 2) M3-5 ज्वल्नो (for ज्वल्नितान्) G5 ज्वलिताग्निशिखास्तीक्ष्णान् (for the prior half) T G3-4 M5 गांडिव]

27 a) D2 G1 4 तदा (for तथा) —b) B2 (marg) G1 M1 2 ततो (for त्रस्तो) K1 °शराहता°; Dn2 D4 7 8 °र्दित°, M4 5 °शरैर्हत° (for °शराहत°) —c) Dn1 अपायाच्छकुनिस्त्रस्तो —d) Dn1 वेगेन (for शकुनि°) Ś प्रहतो (for प्राकृतो)

28 a) K1 4 श्रेष्ठं; K3 B शौर्यं, Dn श्रीम, D2 शौर्यं; D5 श्रेष्ठो, S शौर्यं (for श्रैष्ठ्य) —b) B1 विभु, Dn2 T G1 2 4 M रिपून्; G3 5 रिपो° (for ऽरिपु)

29 a) Dn2 आ- (for सा) S वध्यमाना (for हन्य°) —b) K3 B (except B1) Dc1 Dn D1 3 6 तव पुत्रस्य वाहिनी

30 a) K1 [उ]पपद्यंत, Dn1 G6 (by corr) [अ]भ्य°, G6 (before corr) [अ]भ्यपद्यत (for [अ]न्वपद्यन्त) —b) D4 तव (for तत्र) B Dc1 S नरर्षभा (for महारथा) —c) Dn2 D3 6 मद्ये (for राजन्) —d) Dn2 D2 6 S वाध्यमाना (for अर्द्य°)

31 a) K2 3 Dc1 Dn1 D4 7 8 नापश्यामस् (for °श्याम) K3 B Dc1 Dn2 D1 2 त्वेन, D2 6 तेन; D4 श्वेत, D7 8 चैतं (D8 °त) (for त्वेतत्) S तत एव न पश्यामि —b) Dn1 सैन्यं च; D4, 7 8 सैन्येन, D6 तत्सैन्य (for सैन्य वै) D4 7 8 रजसा (for तमसा) K1 सैन्य वै तरसमावृत, K2 B Dc1 Dn2 सैन्ये वै (Dc1 चा) रजसावृते (K2 Dn2 °त), D2 6 S तीव्रेण रज(G1 2 M1 2 तम)सावृते (D2 6 °त) — D6 om 31c–32b

—c) K4 गाजीवस्य (for गाण्डी°) D8 स्वनिर्घोष°; G5 M3-5 तु नि° (for च नि°)

32 D6 om 32ab (cf v l 31) —a) D4 5 7 8 -निर्घोषो; G3 -निर्घोरं (for -निर्घोषं) —b) Ś K (except K4) B1, 4 Dc1 D3 G1 2 5 M3 4 नि:स्वन, D3 4 5 7 8 नि(D4 नि)स्वन° (for निस्वनम्) —c) K3 B2, 5 D1 G6 M3 तु (for च). Ś2 निर्घोषं, Dc1 निर्घोषा (for निर्घोषो) —d) Dc1 [अ]स्पृशन्दिवं, D4 7 8 [अ]विशद्दिवं, T G (except G5) M1 2 दिवं स्पृशन् (T G2 3 °त्) (for [अ]स्पृशद्दिवम्).

33 b) S समाने (for संग्रामम्). Ś1 Dn2 T G3-5 योधिन°; G1 M योधिभि° (for योधिनाम्) G2 समामस्तुमुखो [? लो] महान् —c) K3 B Dc1 Dn2 D6 चार्जुनस्य, D4 8 स्वर्जु° (for अर्जु) Ś K1 2 4 5 D1-3 5 सुयुद्धस्या(K6 °श्रा)र्जुनस्यासीद्, Dn1 सक्रुद्धस्या° —d) Ś K1-3 D1 आहत्य, D6 दहतं; T G1 3-5 M अह च (for अह तु) Ś K D1 4 6-8 अन्यया(D6 °गा)त्; B. Dn2 D2 3 5 अन्यगां (D2 5 °या); Dn1 G1 5 M1 2 अन्वगा (Dn1 °गात्), Bom ed अन्वियां (for अन्वगाम्) G2 सग्रामे चित्रयोधिन° (cf 7 29 33b) —After 33, B1 3 (both marg) repeat 21a–22b, while after 33, N ins

231* यौधिष्ठिराण्यनीकानि प्रदहन्ति ततस्ततः ।
[B1 5 Dn2 यौधिष्ठिराण्यनीकानि (for the prior half) Dn1 D2 om (hapl) from प्रदहन्ति up to कानि (in 34a). Ś K1-3 D4 7 8 प्रदहत, K6 दहंत त, B4 प्रहरति; D5 प्रदहतस् (for प्रदहन्ति). B3 पुनस् (for ततस्)]

34 Dn1 D2 om. 34a (cf v l 231*) —a) G3 सैन्यानि (for [अ]नीकानि) —b) S त्वदीयानि विशां पते —d) B3 Dc1 Dn1 D4 T G M1 2 दिव्य- (Dn1 दिवा-; G5 महा)भ्राणीव मारुत

C. 7. 1237 B. 7. 30. 35 K. 7. 30. 36 महेष्वासं नरव्याघ्रं नोग्रं कश्चिदवारयत् ॥ ३५
ते हन्यमानाः पार्थेन त्वदीया व्यथिता भृशम् ।
स्वानेव बहवो जघ्नुर्विद्रवन्तस्ततस्ततः ॥ ३६
तेऽर्जुनेन शरा मुक्ताः कङ्कपत्रास्तनुच्छिदः ।
शलभा इव संपेतुः संवृण्वाना दिशो दश ॥ ३७
तुरगं रथिनं नागं पदातिमपि मारिष ।
विनिर्भिद्य क्षितिं जग्मुर्वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ३८
न च द्वितीयं व्यसृजत्कुञ्जराश्वनरेषु सः ।
पृथगेकशरारुग्णा निपेतुस्ते गतासवः ॥ ३९

हतैर्मनुष्यैस्तुरगैश्च सर्वतः
शराभिवृष्टैर्द्विरदैश्च ॥
तदा श्वगोमायुवडाभिनादितं
विचित्रमायोधशिरो बभूव
पिता सुतं त्यजति सुहृद्वरं सुहृ-
त्तथैव पुत्रः पितरं शरातुरः ।
स्वरक्षणे कृतमतयस्तदा जना-
स्त्यजन्ति वाहानपि ॥ ४१ ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

---

35 35ᵃᵇ = 7. 27. 11ᵃᵇ. —ᵇ) B (except B1) Dc1 G6 -चर्प (for -वर्ष-). Ś K D1.4 शरौघिन (for °घिणस्). —ᶜ) D1.2 महेष्वासा (for °ष्वासं). Ś1 Dc1 (before corr) D6 नरव्याघ्र; K4 °व्याघ्रो, D2 °व्याघ्रा (for °व्याघ्रं). —35ᵈ = 7. 27. 11ᵈ. —ᵈ) K6 नोग्रे; B4 G1 नोग्र. (for नोग्रं). K2 G3 किंचिद्; D2 केचिद् (for कश्चिद्). D3 अवारयन्; G3 M6 न्यवारयत् (for अवा°).

36 ᵃ) Ś1 अपोह्यमाना.; Ś2 K (except K3) D1 अ(D1 आ)मुह्य° (for ते हन्य°). —ᶜ) D6.8 बहुशो (for बहवो).

37 ᵃ) Dn2 D3.6 S अर्जुनेन (for तेऽर्जु°). S [इ]षवो (for शरा). —ᶜ) K4 B1 सलभा (for शलभा). K6 D5 निष्पेतु°, D4 ते पेतु° (for संपेतु°). —ᵈ) D7 दिशः (for दश)

38 ᵃ) Dc1 Dn2 D1 T G (except G4) M1.2 तुरंग. —ᵇ) Ś K (except K5) D1 अथ (for अपि) —ᶜ) Ś1 विमथ्य च; Ś2 K1.3.4 D1 विनद्य (K1 °त्य) च; S ते निर्भिद्य (for विनि°). D6 क्षय (for क्षितिं). —ᵈ) T G M1.2.4.5 सु(M4.5 स)पुङ्खा° कर्दमं यथा; M3 सपुंखा इव कर्दम.

39 ᵃ) K1 D3.5 व्यसृजन्; T G6 विसृजत् (for व्यसृ°). —ᵇ) Ś K1.2.4 Dn1 D1.3.5.6 रथेषु (for नरेषु). B2 Dn1 D3.6 T G1.3.4 M च; G6 वा (for स°). D4.7.8 कुंजराश्वरथं प्रति —ᶜ) S व्यस्तम् (for पृथग्). D2.4.6 एष (for एक). K6 Dn1 D2.5 -शराभग्ना; D3.6 शरैर्भग्ना (for शरारुग्णा) — पेतुस्ते तु (for निपेतुस्ते).

40 ᵃ) Ś K (except K2) D1 ततो, T G1-3 (for हतैर्). K1 मानुषैस् (for मनुष्यैस्). K1 (submetric); B Dc1 द्विरदैस् (for तुरगैस्). L (for च). Dc1 Dn D3.6 सर्वशः (for °तः). — K1 -वर्षैर्; K4.5 -सृष्टैर्; B Dc1 Dn2 D2.3.6 ... D4 -वृष्ट (for -वृष्टैर्). B Dc1 च हयैर् (for द्विरदैस्. Ś1 च सर्वतः; B Dc1 निपातितैः (for च पा°) S ... भिसृष्टैश्च गजैर्निपातितैः. —ᶜ) K2.3 Dc1 तदाशु, ... तदा च; D4 तदा हि, S सृगाल- (for तदा श्व-). Ś1 -चडाभि-; Ś2 K2 D1 वटाभि-; K1 वयाभि ; K3-5 B Dc1 Dn2 D2.3.4 T2 G3 -वळाभि, D6 -वृकाभि ; D3 -वटाभि ; T1 वलाभि , G1.2.4 M वळाभि , G5 -चळाभि (for -वडाभि). Ś2 -नर्दित (for नादितं). —ᵈ) K2 आयोप-; K4 आयोधि (for आयोध) D4 -शरैर् (for -शिरो). Ś2 K1.2 Dn1 D2.3.5 T G2.3 M3 lacuna, B Dc1 Dn2 D3 तत् (for इ).

41 ᵃ) K6 त्यजति सुतं (by transp). Dc1 पुत्र (for सुतं) T G1-4 M सखा सखाय, G5 सखा सखं तथा (for सुहृद्वरं सुहृत्). —ᵇ) K1 पुत्रा°; M2 पुत्र (for पुत्र). Ś K (except K3) D1 शराहत. (K1 °ताः); B3 °र्दित , T G2-5 M4 °तुरं (for °तुर) —ᶜ) Ś K1.2 D1 अरक्षणे (for स्वर°). S (except G2) मन सस् (for मतयस्) G1.3 M तथा (for तदा) जनस्, D4.5 S (except G2)

३०

धृतराष्ट्र उवाच ।
तेष्वनीकेषु भग्नेषु पाण्डुपुत्रेण संजय ।
चलितानां द्रुतानां च कथमासीन्मनो हि वः ॥ १
अनीकानां प्रभग्नानां व्यवस्थानमपश्यताम् ।
दुष्करं प्रतिसंधानं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ २
संजय उवाच ।
तथापि तव पुत्रस्य प्रियकामा विशां पते ।
यशः प्रवीरा लोकेषु रक्षन्तो द्रोणमन्वयुः ॥ ३
समुद्यतेषु शस्त्रेषु संप्राप्ते च युधिष्ठिरे ।
अकुर्वन्नार्यकर्माणि भैरवे सत्यभीतवत् ॥ ४
अन्तरं भीमसेनस्य प्रापतन्नमितौजसः ।
सात्यकेश्चैव शूरस्य धृष्टद्युम्नस्य चाभिभो ॥ ५
द्रोणं द्रोणमिति क्रूराः पाञ्चालाः समचोदयन् ।
मा द्रोणमिति पुत्रास्ते कुरून्सर्वानचोदयन् ॥ ६
द्रोणं द्रोणमिति ह्येके मा द्रोणमिति चापरे ।
कुरूणां पाण्डवानां च द्रोणद्यूतमवर्तत ॥ ७ C 7 1280 B 7 31 7 K 7 31 7

Colophon — *Sub parvan* Editions संशप्तकवध — Day of Drona's Generalship Ś1 K2 द्वितीयदिवस (K2 °स), K7 8 D1 द्वितीययुद्धदिवस — *Adhy name* K5 Dn1 D5 8 गांधारपराजये (Dn1 °य) (K5 adding वृषकाय[?च]लवध), G1 M1. 2 शकुनिपराजय — *Adhy. no* (figures, words or both) B1, 2 Dn1 D5 8 S 29 (as in text) — *Śloka no* Dc1 41, Dn1 38

30

1 [b]) G4 पुत्रेषु (for पुत्रेण) — [c]) D2 प्रस्थितानां, D6 प्रद्रुतानां (for द्रुताना च) — [d]) D2. 6 G1 M1 2 आसन् (for आसीन्) Ś1 हि नो मन, K2 4 मनो हि न, Dn2 D2 8 S मनांसि व (for मनो हि व).

2 [b]) B Dc1 Dn2 D2 3 6 C2 d अवस्थानम्; D1 7 8 ह्यवस्था°, S अधिष्ठा° (for व्यवस्था°) B3 प्रपश्यतां — After 2[ab], B1 3 Dc1 (marg *sec m*) Dn2 D2 6 ins

232* अत परं रणे सूत किमकुर्वन्त मामका ।

[Dn2 च ते (for रणे) B1 मानवा (for मामका).]

— [c]) K4 -संधानां; C2 d संधानं (as in text)

3 [ab]) S ते तथा (G5 °दा) हतभूयिष्ठास्तव प्रियहितैषिण — [c]) D2 स्य; T G2-5 सर्वे; G1 M सर्व (for यश) S लोकस्य (for लोकेषु) — [d]) K1-3 B3 क्षरन्तो, T G2 3 5 रक्षणे; G4 रक्षिणो (for रक्षन्तो) Dn1 S (except G5) अभ्ययु (for अन्वयु).

4 [a]) B4 चास्त्रेषु (for शस्त्रेषु). — [b]) B3 संप्राप्तेषु (for °प्ते च) D5 प्रियकामा विशा पते (= 7 30 3[b]), C7 as in text — [d]) Ś1 K (except K5) D1 अभीरुवत्, S अविक्रमा (for अभीतवत्)

5 [a]) D1 7 8 अनीके (for अन्तर) — [b]) D2. 6 पातयन्; D4 प्रापित (for प्रापतन्) — [c]) D1 7 8 चापि (for चैव) B Dc1 वीरस्य (for शूरस्य) S सत्यकस्य च वीर(G1 M1 2 भीम)स्य — [d]) Ś1 K5 D2 8 चाभिभो, K1 B Dc1 Dn2 D2 6 वा (K1 चा) विभो; D1 7 8 चाभिभौ (D1 °भौ), S पार्थिव (T G2-4 °वा, G5 °व) (for चाभिभो)

6 [a]) B2 (marg as in text) Dc1 S क्रुद्धा (for क्रूरा) — [b]) Some MSS पंचाला (for पाञ्चाला) D2 6 समचोपयन्, D1 7 8 °नोदयन्, M3-5 °चूचुदन् (for °चोदयन्) — [c]) S ते पुत्रा (by transp) — [d]) D6 om (hapl) from कुरू up to कुरू (in 7[c]) Ś1 K1 अचोदयत्, K5 D2-5 7 8 अनोदयन् (D5 °त्) (for अचोदयन्) S स्वसैन्य समचोदयन् (G1. 3 [before corr] M1 2 °चूचुदन्), G5 (by corr) शूरा सैन्यमचूचुदन्

7 D6 om. up to कुरू (cf v 1 6) — [a]) S पांडवा द्रोणमि(G5 °न्याम इ)त्येव (T G2-4 °व) — [b]) Dn2 वा (for च) — [c]) T G2-4 पाडवानां कुरूणां च — [d]) Ś1 K4 द्रोणे, K1-3 द्रोणो; T2 G3 4 द्रोण, G5 द्रोणाद् (for द्रोण) G1 M1 2 भूतम्, G5 युद्धम् (for -घूतम्) Dn1 D5 अवर्तयत्; Dn2 तदाभवत् (for अवर्तत)

8 [a]) B Dc1 D1 T G1. 3 4 M प्रमयते, B1

C 7 1351
D 7 31 8
K. 7 31 8

यं यं स्म भजते द्रोणः पाञ्चालानां रथव्रजम् ।
तत्र तत्र स्म पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नोऽध्य धीयते ॥ ८
यथाभागविपर्यासे संग्रामे भैरवे सति ।
वीराः समासदन्वीरानगच्छन्भीरवः परान् ॥ ९
अकम्पनीयाः शत्रूणां बभूवुस्तत्र पाण्डवाः ।
अकम्पयंस्त्वनीकानि स्मरन्तः क्लेशमात्मनः ॥ १०
ते त्वमर्षवशं प्राप्ता ह्रीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
त्यक्त्वा प्राणान्न्यवर्तन्त घ्नन्तो द्रोणं महाहवे ॥ ११

अयसामिव संपातः शिलानामिव
दीप्यतां तुमुले युद्धे प्राणैरमिततेज
न तु स्मरन्ति संग्राममपि वृद्धास्तथा
दृष्टपूर्वं महाराज श्रुतपूर्वमथापि वा ।
प्राकम्पतेव पृथिवी [illegible]
प्रवर्तता बलौघेन महता भारपीडिता ॥
घूर्णतो हि बलौघस्य दिवं स्तब्ध्वेव
अजातशत्रोः क्रुद्धस्य पुत्रस्य तव चा

(marg) G3 s प्रथमतो (for स्म भजते). K4 म्रोण; Dn2 D3 6 वीर (D3 °रा) (for द्रोण). — b) B1 4 D1 2 6 पंचालाना; S पांड्वानां (for पाञ्चालानां). B1 D2 6 रथध्वज, Dn1 °पंभ; D4 °ध्वजे (for °ध्वजम्) — c) K1 lacuna, K3 B1 3 5 Dc1 D3 T G1 2 M स; B4 Dn1 D1 G3 5 तु; G3 च (for स्म). Ś1 b पाचाल्ो — d) K2 5 B5 Dn D1 4 8 [s]न्य(Dn2 स्य; D2 न्य)वर्तत; B1–4 Dc1 [s]भ्यधावत; D1 [s]प्यधीयते; D3 4 6 7 S विधी° (for ऽध्य धी°)

9 a) Ś1 K2 Dn1 D2 4 7 8 तथा (for यथा-) Ś K1 3 D1 -भागे; D4 S -भाग्य (for भाग). B1 विप-र्यासैः; D6 °न्यासे (for °र्यासे) — c) K4 समानदन्; Dn2 G3 °दधन्, D4 °ददन् (for °सदन्). — d) Dc1 T G1–4 नागच्छन् (for अग°). G1 M भैरव (for भीरव) Ś1 वरान् (for परान्). Ś2 K1–4 D1 4 7 8 नद(D1 4 7 8 कुर्व)तो भैरवाश्रवान् (K4 om रवान्). K5 Dn1 D2 5 कुर्वतो भैरव रव; Dn2 अगच्छन्भीरवो रणात्; D3 6 गच्छतो वैरिणो रणात्; G3 अपगच्छति भीरव°.

10 a) Ś1 om (hapl.) from नीया° up to अकम्प (in 10c). Ś2 अकपनीयान्; K1 °नीय° (for °नीया) G3 शूराणाम् (for शत्रूणां). — b) S अभवत्स् (for बभूवुस्) — c) D4 कपयतस् (for अकम्पयस्). B4 S अनीकानि (for त्वनी°) Ś2 K (except K5) D1 तथा-नीकानि वध्यत (K4 °ते)

11 a) Dn2 तत्र, T G (except G1) ते हि (for ते तु). B1 5 तेमर्षवशमापन्ना. — b) Ś K1–4 D1 सत्य (Ś °स्व)वादिन.; K5 Dn1 D4–8 सत्त्वनोदिता; M3–5 सत्यविक्रमा (for सत्त्वचोदिता) — c) D6 G5 प्राणा. B3 T G1–4 M (except M4) अवर्तत; Dn1 G5 निव र्तत (for न्यव°) — d) B3 transp द्रोणं and घ्नन्तो D6 6 संतं (for घ्नन्तो) Dn2 T G1–5 निघ्नतो (Dn2

घ्नतो पै) द्रोणमाहवे

12 a) K1 2 Dn1 D1 2 7 6 मायसान् (f D4 संपाता, S समाघा° (G1 M1 2 °ता°) (f — b) D3 शिलायाम्; T1 शीलानाम् (for — c) K4 T G1 M1 2 द्विप्यतां; G4 (inf. lin m) ओप्यतां (for दीप्यतां). K4 Dc1 D1 7 8 — d) G4 (inf. lin, sec m) पैरं (for

13 a) K4 S नातु (for न तु) — b) S आपि (for अपि वृद्धास्) D2 6 तरम्बिन (for धम्) — cd) 13c corrupt in B1 Dn2 च (for S ये पूर्वेदेवैर्दैत्यानामपश्यन्पूर्वं (G1 2 M1 2 °न्युद्ध; (M3 °माहवे; M4 5 [inf lin] °माहवं)

14 a) K3 Dn D1 3 T G (except G1) M1–3 (D3 5 M5 6 मा)कपते च; K5 D6 प्रा(K5 स)कपतै B3 Dc1 D4 प्रकंपि(D4 °प)तेव (for प्राकम्प°). — b S तत्र (for तस्मिन्) — c) B Dc1 D1 निवर्तता, D3 4 6–8 प्रावर्तत, T G1–4 M विवर्तता; G2 व्यवर्तता (for प्रव°). S जनौघेन (for बलौ°)

15 a) Ś1 K1–3 B1 D6 7 घुर्णितो. K3 B Dc1 D1 [s]पि (for हि) K1 बलौघेस्य (for °घस्य) Dn2 S बलौघस्य च भीमस्य (Dn2 ततस्तूर्णं), D3 6 स बलौघस्त तस्तूर्णं. — b) K1 D3 स्तब्धेन; Dn1 D2 6 गां चैव, T G3 4 स्तब्ध्वैव (for स्तब्ध्वेव). Some MSS. निस्वन. — c) Ś K (except K5) Dn D1, 4, 5, 7 8 अजायताशु (for अजातशत्रो°). N तस्ते(D1 8 न से)न्यम् (for क्रुद्धस्य). — d) N त्वाविवेश सुभै(Ś1 °शाथ भै-; Dn2 °श स भै; D3 °श तु भै)रव° (K4 5 Dn D1 4 5 7, 8 °वं)

16 a) Dn2 D3 6 T G1–3 च (for तु) D2 पीड्यत पांडूनाम्. — c) G1 M3

समासाद्य तु पाण्डूनामनीकानि सहस्रशः ।
द्रोणेन चरता संख्ये प्रभग्नानि शितैः शरैः ॥ १६
तेषु प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाद्भुतकर्मणा ।
पर्यवारयदासाद्य द्रोणं सेनापतिः स्वयम् ॥ १७
तदद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपाञ्चाल्ययोस्तदा ।
नैव तस्योपमा काचित्संभवेदिति मे मतिः ॥ १८
ततो नीलोऽनलप्रख्यो ददाह कुरुवाहिनीम् ।
शरस्फुलिङ्गश्चापार्चिर्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १९
तं दहन्तमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
पूर्वाभिभाषी सुश्लक्ष्णं स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ २०
नील किं बहुभिर्दग्धैस्तव योधैः शरार्चिषा ।
मयैकेन हि युध्यस्व क्रुद्धः प्रहर चाशुगैः ॥ २१
तं पद्मनिकराकारं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ।
व्याकोशपद्माभमुखं नीलो विव्याध सायकैः ॥ २२
तेनातिविद्धः सहसा द्रौणिर्भल्लैः शितैस्त्रिभिः ।
धनुर्ध्वजं च छत्रं च द्विषतः स न्यकृन्तत ॥ २३
सोत्प्लुत्य स्यन्दनात्तस्मान्नीलश्चर्मवरासिधृक् ।
द्रोणायनेः शिरः कायाद्धर्तुमैच्छत्पतत्रिवत् ॥ २४ C 7 1287 B 7 31 24 K 7 31 24

(for संख्ये). —^{d}) S [अ]मितै (for शितै) D4 7 मग्नानि निशितै शरै

17 ^{a}) T प्रमथ्यमानेषु (for प्रमथ्य°) —^{c}) D8 प्रत्यवारयद्, M3 4 पर्यवावयद् (for °वारयद्) —^{d}) Ś1 D4 G4 सेनापतिं (for °पति) Ś1 तदा, D5 6 तथा (for स्वयम्)

18 ^{a}) S तद्युद्धमभवद्घोरं —^{b}) K3 5 B3 5 Dn2 D1-4.6 7 S पाचाल्योस् (for पाञ्चाल्ययोस्) B3 अपि, B4.5 Dn2 D1 6 तथा, S प्रभो (for तदा) —^{c}) K5 तस्योपम (for तस्योपमा) K1.5 G5 कश्चिद् (for काचिद्) —^{d}) K5 B D (except D1) इति मे निश्चिता मति ; S शक्या (T G2 5 °क्त्या) वक्तु विशेषत

19 ^{a}) Ś K Dn1 D5-8 तथा (for ततो) Cv as in text —^{b}) S प्रादहत (for ददाह) —^{c}) Dc1 D5 स्फुलिंग (for -स्फुलिङ्गस्). K1 3 चापाग्निर्; G1 कोपार्चिर् (for चापा°) —^{d}) B1 2 Dc1 Dn1 महत्, Dn2 D5 6 T2 G3 4 शुष्क, T1 G1.2 5 M शुष्क (for दहन्) Ś1 कक्ष्यम्, G5 वनम् (for कक्षम्)

20 ^{a}) G5 दहत तान्यनीकानि — K4 D1 om. 20^{c}-21^{d}. —^{c}) Ś K1 2 5 Dn2 D5 6 G1 पूर्वाभिलापी (K5 °नी); Dn1 पूर्वमाभाष्य, G5 स्मिताभिभाषी (for पूर्वा°) Ś K1-3 D5 6 8 सुश्लक्ष्ण°; Dn2 श्लक्ष्ण स (for सुश्लक्ष्णं) —^{d}) S इद वचनमब्रवीत्

21 K4 D1 om 21 (cf v l 20) —^{a}) Ś1 बहुधा, K5 Dn D5 6 8 पुरुषैर् (for बहुभिर्) Dc1 मग्नैस् (for दग्धैस्) —^{b}) M3-5 transp तव and योधै G1.3 4 M यौधै (for योधै) S (except M3-5) शतार्चिकै (for शरार्चिषा) —^{c}) M1 (before corr) 2 मयैनेन (for °केन) B1 S [प्]व; Dn1 [इ]-ह, D8 च (for हि) D4 युद्धस्व (for युध्यस्व) —^{d}) Ś K1-3 D5 7 8 चाशुगान्; B Dc1 चाशु मां, Dn2 चाशु वै, D5.6 चाहवे (for चाशुगै) T G2-5 सक्रुद्ध प्रहराशुगैं

22 K5 om 22^{a}-23^{b} —^{b}) Ś2 पद्मपत्रायतेक्षण; D5 पद्म * * निभे° —^{c}) B (except B3) Dc1 Cd व्याकोप ; T G3 व्या(G3 सा)क्रोश (for व्याकोश) Ś2 K1 B2 (orig) Dn2 T G3 5.6 M4 Cd v पद्माभि- (for -पद्माभ) B Dc1 D5 6 मुखो; Cd -मुखं (as in text) Ś1 K2 व्याकोशपद्मवदन (K2 °सुमुखं) —^{d}) B1 2 4 D8 शायकै, S पत्रिभि (for सायकै)

23 K5 om. 23^{ab} (cf v l 22) —^{a}) B2 D5 [अ]भि, B4 [अ]पि (for [अ]ति) S प्रहसन् (for सहसा) Dn2 तेन विद्धस्तु सहसा —^{b}) Dn2 D5 7 M2 द्रोणिर्, D4 * णिर् (for द्रौणिर्) B5 Dn1 G2-4 transp शितै and त्रिभि Dn2 D5 7 8 सितैस्, G1 M त्रिभिस् (for शितैस्) B1.5 (marg) शरै (for त्रिभि) —^{c}) B4 सत्व (for छत्रं) D5 ध्वजं छत्रं धनुश्चैव —^{d}) K1 2 सन्यकृतत; K5 स न्य(? नि) कृष्टवान्; Dc1 Dn1 स (Dn1 सं) निकृंतत; D4 7 सत्य कृंतत (for स न्यकृन्तत)

24 ^{a}) Ś1 D6 M3-5 साप्लुत्य (D6 °त); K5 B2-4 Dc1 Dn1 D8 स प्लुत (Dn1 D8 °त्य), B1 5 स द्रुत; Dn2 सोद्रुवत् (for सोत्प्लुत्य) Ś2 K1-4 D1 सोवप्लुत्य रथात्तस्मात् —^{b}) Ś K2 3 -घृत्, K1 4 B Dc1 D1 2 G1 M1.2 भृत् (for -धृक्) —^{c}) Ś2 K B Dn D2 5 6 द्रौणायने (for द्रोणा°) —^{d}) Ś1 कर्तुम्, K2 D1 हतुम् (for हर्तुम्) K5 Dn इच्छत् (for ऐच्छत्). K4 5 पतत्रवत्; Cd पतत्रि° (as in text)

तस्योद्यतासेः सुनसं शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
भल्लेनापाहरद्द्रौणिः स्मयमान इवानघ ॥ २५
संपूर्णचन्द्राभमुखः पद्मपत्रनिभेक्षणः ।
प्रांशुरुत्पलगर्भाभो निहतो न्यपतत्क्षितौ ॥ २६
ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भृशमाकुला ।
आचार्यपुत्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि ॥ २७
अचिन्तयंश्च ते सर्वे पाण्डवानां महारथाः ।
कथं नो वासविस्त्रायाच्छत्रुभ्य इति मारिष ॥ २८
दक्षिणेन तु सेनायाः कुरुते कदनं बली ।
संशप्तकावशेषस्य नारायणबलस्य च ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

३१

संजय उवाच ।
प्रतिघातं तु सैन्यस्य नामृष्यत वृकोदरः ।
सोऽभिनद्बाह्लिकं षष्ट्या कर्णं च दशभिः शरैः ॥ १
तस्य द्रोणः शितैर्बाणैस्तीक्ष्णधारैरयस्मयैः ।

---

25 ᵃ) K₂ [उ]द्धतासे ; K₄ [उ]धतांस॰ (corrupt), Dn₁ [उ]च्चतांस (for [उ]द्यतासे). Ś₁ नीलस्य, D₈ सुभृत; S चरत (for सुनसं). — ᵇ) D₇ सुकुदल॰. — ᶜ) Do₁ Dn₂ D₄. ₇ G₃. ₅ M [अ]पहरद् (for [अ]पा॰) K₁ D₁ द्रोणि , D₄ द्रोण॰ (for द्रौणि॰) — ᵈ) K₄ अनघ॰.

26 ᵃ) Ś₁ Do₁ Dn₁ D₈ M₅ स (for सं) Ś₁ Dn₂ D₈. ₄. ₇. ₈ G₁ M₁. ₂ -चन्द्राभि-, D₈ -चन्द्राति- (for -चन्द्राभ) D₄. ₇. ₈ मुख, G₂ निभ॰ (for -मुखः) Ś₂ K₁. ₂. ₄ D₁ स(K₁ D₁ स)पूर्ण(K₁ ॰र्ण)चन्द्रप्रतिम — ᶜ) D₇ पांशुर् (for प्रांशुर्). Ś₁ B₃. ₄ D₂ S -पत्राभो (for -गर्भाभो) — ᵈ) Dn₁ निहितो (for निहतो). D₄. ₇. ₈ स्यपतत् (for न्यप॰) Ś₁ S भुवि (for क्षितौ)

27 ᵃ) Dn₁ तस्य (for तत॰). K₂ G₁ M सा (for प्र) Dn₁ व्यथिता; D₄. ₇. ₈ -भग्ना सा; T G₂-₄ व्यथते (for -विव्यथे). — ᵇ) K₆ Dn D₂. ₃. ₅. ₆ अर्दिता; S आतुरा (for आकुला) — ᵈ) Ś₂ K₁. ₂. ₄ B Do₁ Dn₁ D₁ ज्वलन (for ज्वलित).

28 ᵃ) S ते यतते यथा(G₁ M परं)शक्त्या॰ — ᵇ) S रथर्षभा॰ (for महारथा॰) — ᶜ) Ś K₁. ₄ D₁ नोपाय विद् (for नो वासविस्) D₅. ₆ G₅ प्रायात् (for त्रायात्) Cv कथ वो वास्वस्तिनायात् (sic) — ᵈ) K₄ D₁. ₂ G₅ इव (for इति). K₄ D₁. ₇ मारिषः

29 ᵃ) S पक्षेण (for सेनाया॰). — ᵇ) Ś K (except K₅) D₁. ₄ महत् (for बली). — ᶜ) Some MSS. संसप्तकावशेषस्य.

Colophon — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* Ś₁ K₁. ₂ द्वितीय दिवस॰, K₈ द्वितीययुद्धदिवस॰. — *Adhy name* K₅ Dn₁ D₂. ₅ T G (except G₄) M₁. ₂ नीलवध॰. — *Adhy. no* (figures, words or both) K₂ B₁. ₂ Dn₁ D₂ S 30 (as in text), K₅ 28. — *Śloka no* Dn₁ 29

31

1 ᵃ) S सैन्यानां — ᵇ) D₄ नामर्षत (for नामृष्यत) — ᶜ) Ś₁ D₂. ₆. ₇. ₈ सोभ्यहनद् (D₂ ॰द्), K₄ Dn₁ ॰भ्यघ्नन्, B₁-₄ Do₁ सोहनद्, D₄ सोभ्यनद्; S अभि(G₄ ॰ह)नद् (for सोऽभिनद्). B₅ Dn₂ D₃-₆ सोभ्याहनद्गुरु षष्ट्या (Dn₂ D₈ वृद्ध) — ᵈ) D₅ निशितै (for दशभि॰) S शरै॰ कनकभूषणै. — After 1, B₂ ins line 2 of 233*.

2 B₄ om (hapl) 2–4, B₃ reads 2–4 on marg — ᵃ) M₃. ₄ द्रौणि (for द्रोण) K₄. ₅ शरैर्; D₄. ₆. ₇. ₈ सितैर्. — ᵇ) K₅ D₅ अयोमुखै॰, B (B₄ om) Do₁ Dn₂ D₃. ₆ अजिह्मगै ; D₂ अयोमयै॰; S सुतेजनैः (G₁ M ॰जितै) (for अयस्मयै॰) — ᵈ) Ś K₂. ₅ Dn₂ D₁. ₃-₅. ₇. ₈ मर्माणि D₈ [प्]व (for [आ]शु) K₈ तं (for ह) D₆ मर्माण्येवाजघान ह, S मर्मण्यभ्य (T G₂-₄ M₃ ॰प्यभि , G₅ ॰स्वस्य)हनद्बली॰. — After 2, B (B₄ om.) Do₁ Dn₂ D₃-₆ ins

233* आनन्तर्यमभिप्रेप्सु॰ षड्भिःशरया समार्पयत् ।
पुनश्चाग्निसमस्पर्शैराशीविषविषोपमै॰ ।

जीवितान्तमभिप्रेप्सुर्मर्मण्याशु जघान ह ॥ २
कर्णो द्वादशभिर्बाणैरश्वत्थामा च सप्तभिः ।
षड्भिर्दुर्योधनो राजा तत एनमवाकिरत् ॥ ३
भीमसेनोऽपि तान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः ।
द्रोणं पञ्चाशतेषूणां कर्णं च दशभिः शरैः ॥ ४
दुर्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिं चाष्टाभिराशुगैः ।
आरावं तुमुलं कुर्वन्नभ्यवर्तत तान्रणे ॥ ५
तस्मिन्संत्यजति प्राणान्मृत्युसाधारणीकृते ।
अजातशत्रुस्तान्योधान्भीमं त्रातेत्यचोदयत् ॥ ६

ते ययुर्भीमसेनस्य समीपममितौजसः ।
युयुधानप्रभृतयो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ७
ते समेत्य सुसंरब्धाः सहिताः पुरुषर्षभाः ।
महेष्वासवरैर्गुप्तं द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥ ८
समापेतुर्महावीर्या भीमप्रभृतयो रथाः ।
तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रो द्रोणोऽपि रथिनां वरः ॥ ९
महाबलानतिरथान्वीरान्समरशोभिनः ।
बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा तावकाः पाण्डवान्ययुः ॥ १०
सादिनः सादिनोऽभ्यघ्नंस्तथैव रथिनो रथान् । C 7 1383 B 7 32 11 K. 7 32 11

[B5 Dn2 D5, 6 transp lines 1 and 2 —(L 1) B5 Dc1 Dn2 D5 नमर्पयत्, D3 समार्छत (for °र्पयत्) — B1–3 Dc1 D4 5 om. line 2 B2 ins line 2 after stanza 1]

3 B4 om. 3 (cf. v l. 2), B8 reads it on marg —b) D2 5 [अ]पि (for च) —c) T G3–5 पष्ट्या (for षड्भिर्) —d) K5 भीमम् (for एनम्) Dc1 Dn1 D4–6 अवाकिरन्, Bom. ed अथाकिरत् (for अवा°). S त एनं (G5 °तं) समवारयन्

4 B4 om. 4 (cf. v l 2), B8 reads it on marg —a) Ś1 बाणैर्, D4 lacuna (for सर्वान्) —b) K1 प्रतिविध्य; Dc1 D4 7 8 प्रति(Dc1 °त्या)विध्यन् (for प्रत्य°) — D5 om. 4c–5b —c) Ś1 K1 D4 7 पञ्चशता (for पञ्चा°) S सद्भिः (for [इ]पूणां) —d) S कर्णं षड्विंशता शरैः

5 D5 om. 5ab (cf v l 4) —b) K2 5 B1 Dn1 D7 8 द्रोण, D1 G5 द्रोणिं (for द्रौणिं) Ś1 K1 5 B1 Dc1 (by corr) Dn1 D1 3 4 7 8 चाष्टभिर्; K1 चाशु°, K3 B4 S अष्टा°; K4 स्वष्टा°, B3 (marg as in text) पंचा° (sic), Dn2 वै षड्भिर् (for चाष्टाभिर्) Dn2 D3 8 एव च (for आशुगैः) D6 द्रौणिमष्टभिरेव शरैः — The portion of the text from 7 31 5c up to 7 33 7b in Ś1 is lost on missing folios —c) K4 D1 M3 4 आरवं (for आराव) K5 Dc1 D2 4 5 7 8 तुमलं; Dn1 विपुल (for तुमुलं). —d) D4 अभ्यवर्तत S अभ्यवर्षत्स तान्पुनः

6 Ś1 missing (cf v l. 5) —a) Dn2 सजयति (for संत्यजति) —b) Dn2 D6 मृत्यो° (for मृत्यु-) K (except K5) D1 4 साधारणे; S °रण (for °रणी-) S गते (for -कृते). —c) K1 3 Dc1 T G2–5 M1 2 स्वान् (for तान्) S (except G1) वीरान् (for योधान्) —d) B4 lacuna, D6 (by corr) पातेति (for त्रातेति) D4 6–8 [अ]नोदयत् (for [अ]चोद°)

7 Ś1 missing (cf v l 5) —a) S [ऽ]गच्छन् (for ययौ) —c) S सौभद्रो युयुधानश्च —d) T G1–3 5 M1 2 भ्रातरौ, G4 M3–5 भारतौ (G4 °त) (for पाण्डवौ)

8 Ś1 missing (cf v l 5). —a) Ś1 K1–3 D1 भीमसेत्य (for ते स°) Dn2 स; D4 च, S (except G5) तु (for सु) T G1, 3 4 M सयत्ता°, G5 सयुक्ता (for -संरब्धा) —b) T G2–4 समवाद; G5 सचित्ता (for सहिता°) —c) Ś1 K3 4 B4 गुप्ता, D2 गुप्तैर् (for गुप्त) —d) K3 Dn2 T1 G5 बिभत्सव°

9 Ś1 missing (cf. v. l 5) —a) M2 समापेत (for °पेतुर्) Dn1 महावीरा, S नरव्याघ्रा (for महावीर्या) —b) Dn2 D3 6 भीमवेगा महारथा —c) Dn2 D3 6 अत्युग्रो (for अव्यग्रो) G5 प्रत्यगृह्णात्तथाव्यग्रो —d) Ś1 बलिनां, D6 धन्विना (for रथिना)

10 Ś1 missing (cf v l 5) —ab) K3 5 B Dc1 Dn2 D1, 3 6 महारथानतिबलान् (for a) K5 B Dc1 Dn D2 3, 5 6 -योधिन° (for -शोभिन) S प्रत्यदृश्यत पार्थाना स्वेषामपि महारथा —c) K4 B2 D1 2 त्यक्त्वा; Cd कृत्वा (as in text) —d) Ś1 K Dn2 D1 3–6 पाण्डवास्तावकान्य(Ś1 K1, 2 °कानि)यु°, D2 7 8 पाण्डवास्तावका ययु°; Bom ed तावकान्पाण्डवा ययु° Cd cites ययु° (as in text), Cdp वयु°

11 Ś1 missing (cf v l. 5) —a) K (except K5) D1 न्यघ्नस्, Dn1 जघ्नुस्, T G2 3 [ऽ]भ्यापन्

आसीच्छक्त्यसिसंपातो युद्धमासीत्परश्वधैः ॥ ११
निकृष्टमसियुद्धं च बभूव कटुकोदयम् ।
कुञ्जराणां च संघातैर्युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ १२
अपतत्कुञ्जरादन्यो हयादन्यस्त्ववाक्शिराः ।
नरो बाणेन निर्भिन्नो रथादन्यश्च मारिष ॥ १३
तत्रान्यस्य च संमर्दे पतितस्य विवर्मणः ।
शिरः प्रध्वंसयामास वक्षस्याक्रम्य कुञ्जरः ॥ १४
अपरेऽप्यपराञ्जघ्नुर्वारणाः पतितान्नरान् ।
विषाणैश्चावनिं गत्वा व्यभिन्दन्रथिनो बहून् ॥ १५
नराश्चैः केचिदपरे विषाणालग्नसंस्रवैः ।
बभ्रमुः शतशो नागा मृद्नन्तः शतशो नरान् ॥ १६
कांस्यायसतनुत्राणान्नराश्वरथकुञ्जरान् ।

(sic), G4 ह्यापन् (for ऽभ्यघ्नस्). G1, M सादिनोऽभ्यघ्नन्सादीन्. —b) S (except G2) अभ्यघ्नन् (for तथैव). G1 M1 2 रथीन् (for रथान्). —c) Ś1 K3 D1 4 शक्त्यभि ; K1 D7. 8 शक्त्याभि , K4 शक्तिनि ; B2 (marg) Dn1 शक्त्यष्टि (for शक्त्यसि). Dn2 -संपातैर् (for सपातो). S असिशक्त्य(G1 3 M 'क्त्यृ)ष्टिसघातैर् —d) S चा(M3–5 त्वा)सीत् (for आसीत्). Some MSS परस्वधैः.

12 Ś2 missing (cf v 1. 5). —ab) K2 B1 (marg) 2–5 Dc1 प्रकृष्टम् ; Dn2 D3 निसृष्टम् ; D8 निक्षष्टम् (sic) (for निकृष्टम्). Dn2 अभि- ; D5 6 अपि (for असि). D5 (by corr sup lin sec m) तद् (for च). K5 कटकोदयं (for कटु°). S प्रवृन्द (G1 M1 °त्त ; M2 °ष्ट)मासीत्तद्युद्ध भरत रोमहर्षण. — After 12ab, Dc1 ins. :

234* कुञ्जराणां च संपातो बभूव कटुकोदयः ।

—c) S तु (for च) B1 सहातैर् ; B2–4 S संपातैर् ; Dc1 सपाते (for सघातैर्). —d) S आ(M1. 2 अ)स गस्तुमुलोऽभवत्.

13 Ś2 missing (cf v. 1. 5). —a) K (except K5) D1 आपतत्, T G1 3 4 M1 2 5 अपतन् (for अपतत्) S (except G2) अन्ये (for अन्यो). —b) Dn1 [ऽ]पि (for तु) S ह(G5 M3–5 म)याद्न्ये प्रदुद्रुवु° —c) K5 D5 रणे ; B1 नाना ; Dc1 S नरा (for नरो). K3 B2 4 D2 8 बाणवि ; Dc1 रणे वि (for बाणेन) K1 सभिन्नो ; Dc1 D4 निर्भिन्ना ; S सविद्धा (for निर्भिन्नो) B3 नाराचबाणनिर्भिन्नो ; B5 न(? ना)राचेन विनि° —d) Dn2 D5 6 भारत (for मारिष) S रथादन्येऽपतन्क्षितौ.

14 Ś2 missing (cf. v 1 5) —a) D5. 7 तथा (for तत्र) T G2 समामर्द (G2 संमर्दित-) रथाश्चापि, G1 3 4 M संममर्द रथाश्चापि ; G5 स ममर्द रथै क्षिप्रं. —b) K5 D2 5 G1 M [अ]पि वर्मिण ; Dn2 विवर्मिण° ; D5. 6 विचर्म(D6 °र्मि)ण° ; T G2. 4 [अ]पि वर्मिनि ; G2 [अ]पि वर्मन (for विवर्मण°). G5 रथाश्चापि समंतत° —d) D8 आहृत्य ; D6 आहत्य ; G1 M आनम्य (for आक्रम्य). M कुचरान् —After 14, M4 reads 17cd.

15 Ś2 missing (cf v. 1 5) —a) D2 चापरान् ; G5 M3–5 [ऽ]पि प° ; M1 2 व्यप° (for ऽप्यप°) S मृद्नन् (for जघ्नुर्). B Dc1 Dn2 D5 6 अपरांश्चापरेऽमृद्नन् —b) K1 D2 4 वारणान्, B5 वारणै , G1 M कुजरा° (for वारणा°) K1 पातितान् (for पति°). K1. 2 D2 G5 रथान् (G5 °त्); K4 Dn2 वरान् (for नरान्). Ś1 वारणास्पतिता नरा° ; B4 अपरे वारणान्वरान् ; D5 वारणानपि ताञ्रणे —K1 om (hapl) 15c–16d. D8 om 15c–16b D4 om (hapl) 15c–17b K4 reads 15c–17b on marg. —c) Dn2 D5 चावनीं ; S धरणीं (for चावनिं) T G3 4 भित्वा (for गत्वा) —d) Ś1 व्यनिघ्नन् ; K2 भिंदतो ; K4 विदर, K5 Dc1 Dn2 D5 व्य(K5 वि)मृद्नन् ; B1 व्यभिनद् ; D6 प्रभिन्न ; D7. 8 विभिन्दन् (for व्यभिन्दन्) Ś1 K2 3 D1 वसु° ; K4 भुवि (for बहून्) S रुवतो (T G2–4 रवंतो, G1 M1 रुवते ; M2 रुदते) भैरवान्नवान्.

16 Ś2 missing (cf. v 1 5) K1 D4 om. 16, D8 om 16ab (for all, cf v 1 15). K4 reads 16 on marg. —ab) Ś1 K3 4 D1 नरा(K3 4 °रां)श्च (for नराश्चै) Ś1 सश्रवै (by corr °वा); K3 B4 Dc1 Dn1 -सश्रयै , D5 संचयैः ; D6 संहतै°, D7 सशय (for संस्रवै). S नरान(M3–5 आदाया)न्ये विषाणाग्रैर्भ्रमासुरिभ क्षपै. परै (T1 G2 क्षितैः परै° ; M3–5 क्षतान्परान्) —c) Dc1 D5 6 बभूवु (D6 °मु), S भ्रमति (for बभ्रमु). K3 B Dn2 D1 समरे, S रुपिता (for शतशो) D5 G1 M1 2 नागान् —d) B4 समरे (for शतशो). B5 बहून् ; D2 7 T1 परान्, T2 G3 4 वरान् (for नरान्).

17 Ś2 missing (cf. v 1 5) D4 om. 17ab (cf v. 1 15) K4 reads 17ab on marg —a) Ś1 K1 2 कांस्यायत ; K4 5 B Dc1 Dn D1–3 6 कार्ष्णायस ; D5 (before corr. as in text, marg sec. m.) सान्या°

पतितान्पोथयांचक्रुर्द्विपाः स्थूलनडानिव ॥ १७
गृध्रपत्राधिवासांसि शयनानि नराधिपाः ।
ह्रीमन्तः कालसंपक्काः सुदुःखान्यधिशेरते ॥ १८
हन्ति स्मात्र पिता पुत्रं रथेनाभ्यतिवर्तते ।
पुत्रश्च पितरं मोहान्निर्मर्यादमवर्तत ॥ १९
अक्षो भग्नो ध्वजश्छिन्नश्छत्रमुर्व्यां निपातितम् ।
युगार्धं छिन्नमादाय प्रदुद्राव तथा हयः ॥ २०
सासिर्बाहुर्निपतितः शिरश्छिन्नं सकुण्डलम् ।
गजेनाक्षिप्य बलिना रथः संचूर्णितः क्षितौ ॥ २१
रथिना ताडितो नागो नाराचेनापतद्व्यसुः ।
सारोहश्चापतद्वाजी गजेनाताडितो भृशम् ॥ २२
निर्मर्यादं महद्युद्धमवर्तत सुदारुणम् ।
हा तात हा पुत्र सखे क्वासि तिष्ठ क्व धावसि ॥ २३
प्रहराहर जह्येनं स्मितक्ष्वेडितगर्जितैः । C. 7 1336 B. 7 22 24 K. 7 32 24

(for काम्या°) Ś1 K1 D1 तनुत्राणा; D7 8 °त्रांश्च (for °त्राणान्) —ᵇ) K (except K3) D1 -यूथपान् (for -कुञ्जरान्) — M4 reads 17ᶜᵈ after 14 —ᶜ) Dc1 D5 पातितान्, Dc1 (before corr) पातिता (for पतितान्) M8 प्रोथयाचक्रुः (for पोथ°) —ᵈ) K4 6 B Dc1 Dn D1-3 6 नलान्, D5 नलानि, D7 नगान्, D8 नगानि (for नडान्) D5 8 च (for [इ]व) D5 द्विपा स्थलगतानिव; S वारणा व(T G2-4 M2 4 प)रवा-वारणा (G3 6 °णान्) — After 17, Dn2 ins

235* अनीकानां प्रभग्नानामवन्यानमपश्यताम् ।
दुष्करं प्रतिसंधानं भुवि चासीत्तदा नृप ।

18 Ś2 missing (cf v 1 5) —ᵃ) Ś1 K3 4 Dn D1-3, 6 M5 पत्राणि, T G2 3 पत्रासि (G3 °म्धि-) (for -पत्राधि) G1 M1, 2 दुःखेन शरजालानां (G1 °छेषु), Cd as in text —ᵇ) Ś1 धनाधिपा , K5 Dn1 D -3 6-8 जना(D5 °धा)धिपा, S [अ]त्र पार्थिवा (for नराधिपा°) —ᶜ) B3 T G2-4 M श्रीमंत (for ह्री°) K2 समुत्का, K3 4 B Dc1 Dn2 D1 2 4 7 8 -संपर्कात, K6 Dn1 D, S -समाता (for -संपक्का°) —ᵈ) K1, 2 स्वदुःस्थान् (K2 °नि); K3 सुदुःखान्, D1 सुखदुःखानि (hypermetric), T G1-4 M सु(M2-5 स)दुःखम् (for सुदुःखानि) Ś1 K1-3 B2 [अ]थ (K2 °भ्य , B2 °श्च) शेरते, B1 3-5 Dc1 Dn1 अभ्यशेरत, D1 6 [अ]नुशेरते (D5 °त), D4 [पु]त्र शेरते, G3 M2-5 [अ]धिशेरते (for अधिशेरते) B3 (marg) D3 सुखदुःखाय (D3 °न्य) शेरते

19 Ś2 missing (cf. v 1. 5) —ᵃ) Ś1 K1 B1 (marg as in text) Dc1 Dn1 हत, K3 हत (for हन्ति) Ś1 स्म तु, Dn2 D2 6 तत्र, D5 यात्र, S स्माय (for स्मात्र) —ᵇ) B2 Dc1 रणेन (for रथेन) K4 रथेनाभ्येति वर्तते; K6 D1 °नाभ्यनिवर्तते, B1 °नाभ्येम्यवर्तत; Dn2 D2 4 6-8 °नाभ्येत्य संयुगे, T G2-5 रणे(G5 °थे)नान्यमवर्तत, G1 M रथेनाप्यनि(M2-5 °ति) वर्तिना, G2 °नान्यमभिद्रवन् —ᶜ) K1 D4 पुत्राश्च, S पुत्रस्तु (for पुत्रश्च)

20 Ś2 missing (cf. v 1 5) —ᵃ) B2 (marg) रथदंड-, Bom ed रथो भग्नो (for अक्षो भग्नो) B1 रथश्च (for ध्वजश्च) —ᵇ) Dn2 ऊर्ध्वं; D2 6 चैव (for उर्व्यां) —ᶜ) G3 4 युगार्धश्च (for °र्धं) —ᵈ) S प्राद्रवत हया क्वचित् (G1 M1, 2 हया द्रुतं, G2 भया नक, M3-5 हया नृप)

21 Ś2 missing (cf. v 1 5) —ᵃ) S सासिर्निप तितो बाहु —ᶜ) Dn1 आक्रम्य, G1 M आरुह्य (for आक्षिप्य) G1 M संभग्नो (for बलिना) —ᵈ) K1 Dn2 रथा मचूर्णिता क्षितौ

22 Ś2 missing (cf v 1 5) —ᵇ) B2-5 Dc1 Dn2 D2 S क्षितौ (for व्यसुः) B1 नाराचैर्वापतत्क्षितौ —ᶜ) Ś1 K (except K6) D1 स्वपतद्, S प(G5 M3 4 पा)तितो (for चापतद्) —ᵈ) K1 D1, 7 8 ता डितो, B1 [अ]भ्यापतद्; B2-5 Dc1 D1 [अ]भ्याहतो; T G2-4 [आ]पीडितो; G5 [आ]पतितो (for [आ]ता डितो)

23 Ś2 missing (of v 1. 5) —ᵃ) K6 महा, D2 अभूद्, D4 अवद् (for महद्) —ᵇ) G5 माव र्तत (for अव°) K6 Dn D2 8 5, 6 आसी(Dn1 मह)-च्चीरुसुदारुणं, T G1-4 M वर्तते भृशदा° — Dc1 reads 23ᶜ-24ᵈ after मातङ्गो न्य (in 30ᶜ) —ᶜ) D1 हता हता (for हा तात हा) —ᵈ) G5 धावि (for क्वासि) Dn2 D2 6 पुत्र (for तिष्ठ) Dn2 D3 6 G1 M (M5 inf lin as in text) प्रधावसि (for क धा°)

24 Ś2 missing (cf. v 1 5) For the sequence in Dc1, cf v 1. 23 —ᵃ) S हवास्मि (for जह्येन) —ᵇ) D2 6 अस्मिन, T G2-4 M नद (M1 °दन्), G5 नाभि (for स्मित-) Ś1 D2 6 क्ष्वेलित-; S (except G1 M2) क्ष्वेलि(G3-5 °ळ)त (for क्ष्वेडित) T G2-4

इत्येवमुच्चरन्त्यः स्म श्रूयन्ते विविधा गिरः ॥ २४
नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत शोणितम् ।
उपाशाम्यद्रजो भौमं भीरून्कश्मलमाविशत् ॥ २५
आसीत्केशपरामर्शो मुष्टियुद्धं च दारुणम् ।
नखैर्दन्तैश्च शूराणामद्वीपे द्वीपमिच्छताम् ॥ २६
तत्राच्छिद्यत वीरस्य सखड्गो बाहुरुद्यतः ।
सधनुश्चापरस्यापि सशरः साङ्कुशस्तथा ॥ २७
प्राक्रोशदन्यमन्योऽत्र तथान्यो विमुखोऽद्रवत् ।
अन्यः प्राप्तस्य चान्यस्य शिरः कायादपाहरत् ॥ २८
शब्दमभ्यद्रवच्चान्यः शब्दादन्योऽद्रवद्भृशम् ।
स्वानन्योऽथ परानन्यो जघान निशितैः शरैः ॥ २९
गिरिशृङ्गोपमश्चात्र नाराचेन निपातितः ।

-गर्जित, G1 M -गर्जे(M1. 2 °र्जि)त (for गर्जितै°) —c) K3. 5 D3. 8 उच्चरंति; B3 °रन्त्य; Cd °रन्त्य (as in text). Ś1 K1. 2. 4 D1 च, D3. 6 तु (for स्म). S इत्येवमुच्चै(T G3. 4 °मूचु ; G2 °मुच्च)रत्यर्थ. —d) D4 M1. 2 श्रूयते

25 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —b) D5. 6 समापद्यत शोणितं; S समंतादविशो° (M3–5 °पि शो°). Cd cites सम° (as in text). —c) K (except K3) B3 Dc1 Dn1 D1. 2. 4. 5. 8 G2 उपशा(K1 Dn1 D4 °श्या)-म्यद्; G4. 5 M1. 2 उपा(G4 °प)शाम्यद्; M3–5 °शमद् (for °शाम्यद्) K3 भीमं (for भौमं). —d) Ś1 Dc1 Dn2 D3. 5 भीरुं; M2 भीमं (for भीरून्) — After 25, N (Ś2 missing, Dn1 after 27ab) ins

236* चक्रेण चक्रमासाद्य वीरो वीरस्य संयुगे ।
अतीतेषुपथे काले जहार गदया शिरः ।

[(L. 1) Dn2 चक्रे चक्र समासाद्य (for the prior half). D4. 7 वीरा (for वीरो). —(L. 2) K4 B3 D1 अतीते सु ; B3 °तेन (sic), Dn2 °तेश ; D5 °ते कु° (for °तेषु) D3 यथा; D6 गते (for -पथे). Cd cites prior half as above, Cv अतीतेषूपथे° काले. Ś1 K1. 3. 4 D1 जघान (for जहार)]

26 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —a) K1. 2. 4 B3 Dc1 D2. 3. 6 -परामर्षो (for °मर्शो). —b) Dn2 D1. 2. 5. 6 तु (for च) —c) D5. 6 भुजैर् (for नखैर्) Dn1 च दन्तैर् (by transp). Ś1 K1–3 B3 Dn1 D1. 4. 5. 7. 8 च वीराणाम्. K4 शरीराणाम् (for च शूराणाम्) —d) K4 D5 G5 अद्विपे, T G1. 2 Cv अद्वी(G2 Cv °द्वि)पैर् (for अद्वीपे). K4 D5 T G3. 5 द्विपम्; Cd द्वीपम् (as in text). Dn2 D8 अद्वीपमिच्छतां (submetric), G4 corrupt.

27 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —a) K3 B Dc1 S शूरस्य (for वीरस्य) —After 27ab, Dn1 ins 236*. K4 om. (hapl.) 27c–30b —c) B2 सधनु° सशरश्चापि; D4. 5 सधनुश्चापरश्चापि. —d) B2 सरथ° (for सशर°). Ś1 चांकुशस् (for साङ्कु°). Dn2 D1. 8 तदा (for तथा)

28 Ś2 missing (cf. v. l. 5) K4 om. 28 (cf. v. l. 27). —a) K3. 5 B1 D1 G2 आक्रोशद्; G3 प्राक्रोशम् (for °शद्). K1 Dn2 अन्येत्र, K5 B1 T G2–5 अन्यत्र; G1 M अन्यो वै (for अन्योऽत्र). — D1 om. 28b–29c —b) K1. 2. 5 Dn2 D2. 3. 6 [ऽ]भवत् (for ऽद्रवत्). S तमन्योभि(T1 G2 M3. 4 °न्यो °वि)मुखोद्रवत्. —c) B1. 3 Dn2 D4. 5. 8 अन्य (for अन्य). T G2–5 तत° प्राप्त° स (G5 °ह्रोपि) चाप्यन्य° ; G1 M असंप्राप्तस्य स देश (G1 M1. 2 चाप्यन्य°). —d) K1 Dn1 D2 अपातयत् (for °हरत्).

29 Ś2 missing (cf. v. l. 5). K4 om. 29 (cf. v. l. 27). D1 om. 29abc (cf. v. l. 28). —a) Bom. ed. स शब्दमद्रवच्चान्य° —b) B (except B4) Dc1 [ऽ]भ्रसद् (for ऽद्रवद्). — For 29, S subst.

237* भीतश्चान्य उदक्रोशदन्यो भीत उपाद्रवत् ।
असंप्राप्तस्य त देशमन्यो जीवितमाददे ।

[(L. 1) T G3 भीताश्, M3–5 भीरुश् (for भीतश्) G5 भीतश्चान्यमपक्रोशद् (for the prior half). M3–5 भीतम् (for भीत). —(L. 2) G4 असत्प्राप्तस्य; G5 समप्राप्तस्य, M3. 4. 5 (sup. lin.) असभ्रांतस्य (for °प्राप्तस्य) G1. 4 M1–3 सदेशम् (for त देशम्).]

30 Ś2 missing (cf. v. l. 5) K4 om. 30ab (cf. v. l. 27). —a) K1 Dn1 G1 M शृंगोपमाश् (for °पमश्) Ś1 K1. 2 D3. 6 चान्यो; Dn2 चान्ये; T G3. 4 चित्रैर्; G1 M चित्रा (for चात्र) G5 अपरैर्-परश्चित्रैर् —b) S बाणै (G1 M नरै°) शूरैर् (for नाराचेन) K1 Dc1 Dn G1 M निपातिता° . —c) After मातङ्गो न्य, Dc1 reads 23c–24d, reading the rest of stanza 30 on marg. G1 M मातंगा न्यपतन्भूमौ. — D8 om. (hapl.) 30d–31c —d) D5 (before corr.) -वेग; Cd -रोध (as in text). Ś1 (marg.) [अं]भसि; Ca d [उ]त्प्गे (as in text).

मातङ्गो न्यपतद्भूमौ नदीरोध इवोष्णगे ॥ ३०
तथैव रथिनं नागः क्षरन्गिरिरिवारुजत् ।
अध्यतिष्ठत्पदा भूमौ सहाश्वं सहसारथिम् ॥ ३१
शूरान्प्रहरतो दृष्ट्वा कृतास्त्रान्रुधिरोक्षितान् ।
बहूनप्याविशन्मोहो भीरून्हृदयदुर्बलान् ॥ ३२
सर्वमाविग्नमभवन्न प्राज्ञायत किंचन ।
सैन्ये च रजसा ध्वस्ते निर्मर्यादमवर्तत ॥ ३३
ततः सेनापतिः शीघ्रमयं काल इति ब्रुवन् ।
नित्याभित्वरितानेव त्वरयामास पाण्डवान् ॥ ३४
कुर्वन्तः शासनं तस्य पाण्डवेया यशस्विनः ।
सरो हंसा इवापेतुर्घ्नन्तो द्रोणरथं प्रति ॥ ३५
गृह्णीताद्रवतान्योन्यं विभीता विनिकृन्तत ।
इत्यासीत्तुमुलः शब्दो दुर्धर्षस्य रथं प्रति ॥ ३६
ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणी राजा जयद्रथः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यश्चैनानवारयन् ॥ ३७
ते त्वार्यधर्मसंरब्धा दुर्निवार्या दुरासदाः । C 7 1411 B 7 32 39 K 7 32 39

31 Ś2 missing (cf v 1 5) D3 om 31[abc] (cf. v 1. 30) G1 M om. 31 K3 om 31[ab] —[a]) Ś1 रथैश्च; K1. 2 4 रथेन, D5 रथाश्व (for तथैव) K1 3 Dn रथिनां (Dn2 °नो) (for रथिनं) Dn3 नागाज् —[b]) K3 Dc1 क्षरद्; D3 6 गिरिं (for क्षरन्) B2 गिरिम् (for गिरिर्) B1 3 4 [अ]सृजत्, B2 [अं]बुज; B3 (marg.) 5 Dc1 [अ]त्यजत्; Dn1 D2 5 7 [आ]रुजन्; D3 6 [अ]व्रजत्, T G2 4 [आ]व्रजन्, G3 5 व्रजन् (for [आ]रुजत्) D4 क्षरन्गिरिवरारुज —[c]) Ś1 अत्यतिष्ठत्; K3 B5 D2 5, 6 अभ्य°; K4 D1 अप्य°; K5 अवा°; B2 अध्या° (for अध्य°) Ś1 K2 4 5 Dn1 D1 3 तदा (for पदा) K1 D7 अध्यतिष्ठत्तदा भूमौ; T G1-5 बले(G5 बधे)नापातयद्भू(T G5 °न्भू)मौ —[d]) D5 सदश्व (for सहाश्व) K5 Dc1 D6 सहाश्व सहसारथि°

32 Ś2 missing (cf v 1 5) B1 3 read 32[ab] twice —[a]) Dn3 एव बहुविधाकारान् —[b]) K3 Dn D2 3 5 6 कृतास्त्रान्युद्धदुर्मदान्; D4 7 8 °श्रणदीक्षितान् —[c]) Ś1 K (except K3) D1 भयेन; M3-5 लघून् (for बहून्). K5 B1-3 D2 7 8 अन्वाविशन्; B4 अन्व°, B5 चैवा°, Dn1 D4 5 अन्यान्विशन्; Dn2 D3 6 हत्वाविशन्; T G2. 4 अत्या°, G1 2 3 M अभ्या° (for अप्या°) M3. 4 मोहं —[d]) K3 D4 भीतान् (for भीरून्).

33 Ś2 missing (cf v 1 5). G1 M om. 33 —[a]) K1 4 आविग्नम्; Dn2 आभिन्नम्; D7 आविज्ञम् (for आविग्नम्) —[b]) K (except K5) B1 Dn1 D1, 4-6 T G1-5 प्रज्ञायत (for प्राज्ञा°) —[c]) K3 4 B D (except D1) T1 G2 सैन्येन (for सैन्ये च) K3-5 B Dc1 Dn1 D2 3 5 ध्वस्तं, T G1-3 ग्रस्ते (for ध्वस्ते).

34 Ś2 missing (cf v 1. 5). —[a]) G5 -त्वरित नैव (for °तानेव). K5 Dn1 एव (for एव) D4 7 8 नित्यं हि प्रेरितानेव; T G3 4 नियतिति च तानेव. —[d]) K6 Dn D5 चो(K3 नो)दयामास (for त्वर°) B2 पार्थिवान् (for पाण्ड°)

35 Ś2 missing (cf. v 1 5) G1 M1. 2 om 35 —[a]) D3 5 कुर्वंत°; S (G1 M1. 2 om.) कुर्वाणा (for कुर्वन्त°) D4 शाश्वत (for शासनं). —[b]) B Dc1 S (G1 M1. 2 om.) पांडवा बाहुशालिन° (G3 5 M3-5 °पा लिन°). —[c]) Dc1 इत्पेतुर् (for आपे°) Dn2 सहसा निव सनिष्पेतुर् (hypermetric). —[d]) K1 भ्रमतो (hypermetric) (for घ्नन्तो) M3-5 घ्नंतो द्रोण महारथा°.

36 Ś2 missing (cf v 1. 5) D3 om. (hapl.) 36 —[a]) Ś1 [आ]नयत; K1 3 द्रवत, K2 [अ]भिद्रवत (hypermetric), B1 द्रवत (for [आ]द्र°). T G2-5 प्रतिगृह्णीत जहि तं (T °हित); G1 M गृह्णीत जहि (M3-5 वापि) तान्यो(M3 5 °न्यौ)धान् —[b]) Ś1 K1. 3 4 व्य(K1 3 वि)पेत; B3 विभीत; D4 7 8 वृणीत; D5 मा भैष्ट, Ca. d विभीता (as in text) Dn2 न्यव° (for विनि) K4 5 D7 8 °कृतत (for °कृन्तत). Dn1 अन्ये तमभिकृतत; S छिंधि भिंधि (G5 छिन्नसंधि) ह(G1 M घ्न)ताहत (T °त°; G1 M °न°) —[c]) K5 Dc1 Dn1 D4 5 7 8 तुमल° S इति शब्दो महानासीद् —[d]) Dc1 दुर्धरस्य, Dn1 °र्षश्च; S आचार्यस्य (for दुर्धर्षस्य)

37 Ś2 missing (cf. v 1. 5) —[a]) G1 M द्रो (M3 4 द्रौ)णि (for द्रोण°). —[b]) D1 om (hapl.) from णी up to द्रो (in 38[a]). K2 Dc1 D6-7 द्रोणी; S स च (for द्रौणी). D4 राजन् (for राजा) —[c]) K3 Dc1 विंदानुविंदावावन्त्यौ. —[d]) B D (except D3, D1 om) T G1-5 चैतान् (for चैनान्) K1 4 5 B (except B2) Dn D2 4. 5, 7 T G2. 4 न्य(B1 4. 5 Dn2 न्य)वारयत् (for °यन्)

38 Ś2 missing (cf v 1. 5) D1 om up to द्रो

शरार्ता न जहुर्द्रोणं पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३८
ततो द्रोणोऽभिसंक्रुद्धो विसृजञ्शतशः शरान् ।
चेदिपाञ्चालपाण्डूनामकरोत्कदनं महत् ॥ ३९
तस्य ज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवे दिक्षु मारिष ।
वज्रसंघातसंकाशस्त्रासयन्पाण्डवान्बहून् ॥ ४०
एतस्मिन्नन्तरे जिष्णुर्हत्वा संशप्तकान्बली ।
अभ्ययात्तत्र यत्र स द्रोणः पाण्डून्प्रमर्दति ॥ ४१
तं शरौघमहावर्तं शोणितोदं महाह्रदम् ।
तीर्णः संशप्तकान्हत्वा प्रत्यदृश्यत फल्गुनः ॥ ४२
तस्य कीर्तिमतो लक्ष्म सूर्यप्रतिमतेजसः ।
दीप्यमानमपश्याम तेजसा वानरध्वजम् ॥ ४३
संशप्तकसमुद्रं तमुच्छोष्यास्त्रगभस्तिभिः ।
स पाण्डवयुगान्तार्कः कुरूनप्यभ्यतीतपत् ॥ ४४
प्रददाह कुरून्सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा ।
युगान्ते सर्वभूतानि धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ ४५
तेन बाणसहस्रौघैर्गजाश्वरथयोधिनः ।

(of v l 37) — ^{a}) D_7 ते शौर्ये, T G_{3-5} अवार्ये ; G_1 $M_{1,2}$ त आर्ये ; G_2 M_{3-5} अनार्ये (for ते त्वार्य-) $Ś_1$ $K_{1,2}$ धर्मा, S -कर्म (for धर्म-) — ^{b}) $Ś_1$ K_3 B D_{c1} दुर्निवारा (for °वार्या) D_5 दुरात्मन ; S निवारिता (for दुरासदा) — ^{c}) D_5 (by corr) शराचिता, S शूरस्त्वाश्च (for शरार्ता न) D_5 (before corr).7 द्रौणिं (for द्रोण). D_{n2} $D_{3,6}$ (before corr.) शरार्ताश्चाययुर्द्रोणं — ^{d}) K_4 पांचाल्यै ; B_4 पचाला (for पाञ्चाला). S सह पाण्डवै (by transp)

39 $Ś_2$ missing (of v l 5). — ^{a}) $K_{1,2,4,5}$ Dn $D_{3,4,6-8}$ [ऽ]भि(D_{n2} $D_{3,6}$ °ति)संरब्धो ; K_3 $B_{4,5}$ D_{c1} D_2 [ऽ]तिसंक्रुद्धो, S भृशं क्रु° (for ऽभिसंक्रु°) — ^{b}) K_5 विसृजत्, S व्यसृजत् (T G_2 $M_{3,4}$ °न्) (for विसृजन्) — ^{c}) B_4 -पचाल (for -पाञ्चाल) — ^{d}) S कुर्वन्विशसनं महत्

40 $Ś_2$ missing (of v l 5). — ^{a}) K_4 D_4 M_3 निर्घोषं. G_5 निःशब्द (for निर्घोष) — ^{b}) K D_{n1} $D_{1,3,4,5,7,8}$ भारत (for मारिष) — ^{c}) G_3 वस्त्र (for वज्र). K_5 B D_{c1} D_{n2} $D_{3,5,6}$ -संह्राद, D_{n1} G_1 M संपात ; T G_{2-5} -सकाश (for संघात-) T G_{2-5} M_{3-5} निर्ह्रादस् ; G_1 $M_{1,2}$ सदृशस् (for -सकाशस्) — ^{d}) K_3 B D_{c1} मानवान् ; T G_3 सृञ्जयान् ; G_2 अहिका(? सा)न् ; G_4 तर्जयन् ; G_5 आत्मजान् (for पाण्डवान्) $Ś_1$ D_7 वहु ; D_{n1} बली (for बहून्) K_6 $D_{2,5}$ त्रासयन्पांडवीं चमूं, G_1 M °यन्सर्वमानवान्

41 $Ś_2$ missing (of v l 5) — ^{b}) $B_{3,4}$ D_{n1} D_2 जित्वा ; G_5 हित्वा (for हत्वा) Some MSS ससप्तकान् $K_{1,2,5}$ B D_{c1} Dn $D_{3,5,6}$ बहून् ; T G $M_{1,2}$ पुन ; M_{3-5} रणे (for बली) — ^{c}) D_{n2} $D_{3,6}$ [अ]सौ (for स) — ^{d}) K_1 स मर्दति, D_5 प्रमार्जति ; S प्र(T G_{2-4} वि)मृद्नाति (for प्रमर्दति)

42 $Ś_2$ missing (cf. v l 5). — ^{a}) B D_{c1} D_{n2} T G_2 तान् (for त) K_3 $B_{4,5}$ D_{c1} शरौघान् (for शरौघ) K_2 महावेगान् ; K_3 B D_{c1} T G_2 °वर्तान् ; D_{n2} समावर्तान् (for महावर्त) $G_{1,3-5}$ M तां शरौघमहावर्ता — ^{b}) D_{n2} $D_{3,4,6-8}$ S शोणितौ($G_{4,5}$ °तो)घ (for °तोदं) D_{n2} महाह्रदान् ; D_2 °प्लवे ; D_6 °प्लुत, S महा(T_2 G_3 बहां, G_1 M ह्रदां)नदीं (for महाह्रदम्). K_2 B D_{c1} शोणितोदान्महाह्रदान् (B_3 °द्रुमान्) — ^{c}) D_6 तीत्व (for तीर्ण) Some MSS ससप्तकान् — ^{d}) $K_{4,5}$ B D फाल्गुन ; G_2 पांडव (for फल्गुन)

43 $Ś_2$ missing (cf. v l 5) — ^{a}) T $G_{2,5}$ लक्ष्मीवतो (for कीर्तिमतो) — ^{b}) $D_{7,8}$ -तेजसं (for तेजस) — ^{c}) K_6 $D_{4,5,7,8}$ G_1 M अपश्यामस् (for °श्याम) D_6 दीप्यमानेन पश्याम

44 $Ś_2$ missing (of v l 5) — ^{a}) Some MSS. संसप्तक — ^{b}) Ś K (except K_3) D_1 [आ]शु (for [अ]स्त्र) — D_4 om 44^c–45^d — ^{c}) D_{n2} $D_{3,6}$ स पांडवो युगार्काभ (Dn2 °तार्क) — ^{d}) B_5 कौरवान् (for कुरूनपि) D_2 अति (for अभि) $K_{2,4}$ कुरूनप्यभ्यभी(K_2 °पी)तपत् ; K_6 $D_{5,8}$ °नप्यभ्य(D_8 °भ्यप्य)पीपतत्, D_{c1} °नप्यश्नतापतत्, D_{n1} °नभ्यतिपातयत् ; D_{n2} $D_{3,6}$ °नुद्दिश्य (D_{n2} °नद्यस्य) तावकान् ; D_7 °नेष्य स्यतीतपत् ; T G_{2-5} °नभ्यागमज्जवात् ; G_1 M °नभ्यपतज्जवात्. Cd cites अभ्यती° (as in text).

45 $Ś_2$ missing (cf. v l 5) D_4 om 45 (cf v l. 44) — ^{a}) S स (G_2 सं) ददाह (for प्रद°) — ^{b}) $D_{3,6}$ सर्व (for शस्त्र) K_1 -तेजस (for तेजसा). — ^{c}) $D_{7,8}$ युगांतमिच्छन्भूतानि — ^{d}) Ś K D_{n1} $D_{1,2,5,7,8}$ [उ]दित (for [उ]त्थित)

46 $Ś_2$ missing (cf. v. l 5) — ^{b}) $D_{3,6}$ अस्ताश्व (D_3 °श्व) (for गजाश्व). K_3 D_{n1} $D_{2,4,5,7,8}$ सादिनः

ताड्यमानाः क्षितिं जग्मुर्मुक्तशस्त्राः शरार्दिताः ॥ ४६
केचिदार्तस्वरं चक्रुर्विनेदुरपरे पुनः ।
पार्थबाणहताः केचिन्निपेतुर्विगतासवः ॥ ४७
तेषामुत्पततां कांश्चित्पतितांश्च पराङ्मुखान् ।
न जघानार्जुनो योधान्योधव्रतमनुस्मरन् ॥ ४८
ते विशीर्णरथाश्वेभाः प्रायशश्च पराङ्मुखाः ।
कुरवः कर्ण कर्णेति हा हेति च विचुक्रुशुः ॥ ४९
तमाधिरथिराक्रन्दं विज्ञाय शरणैषिणाम् ।
मा भैष्टेति प्रतिश्रुत्य ययावभिमुखोऽर्जुनम् ॥ ५०
स भारतरथश्रेष्ठः सर्वभारतहर्षणः ।
प्रादुश्चक्रे तदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ५१
तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ।
शरौघाञ्शरजालेन विदुधाव धनंजयः ।
अस्त्रमस्त्रेण संवार्य प्राणदद्विसृजञ्शरान् ॥ ५२
धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सात्यकिश्च महारथः ।
विव्यधुः कर्णमासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ५३ C. 7 1427 B. 7 32 36 K 7 32. 33

(for -योधिन·) — ᶜ) B3.4 5 Dn3 D5 6 अर्द्यमाना (for ताड्य°) Ś1 जघ्नुर् (for जग्मुर्). — ᵈ) K4 D2 कृत- (for मुक्त) K5 B3-5 Dn3 -केशा (for -शस्त्रा) S मुक्तशस्त्रशरासना·

47 Ś2 missing (cf v l 5) — ᵃ) Dn3 D5 6 ते तदा (for केचिद्) K3 B. Dn3 D2.3 5 6 स्वनं; K5 -स्वनांश् (for स्वर) — ᵇ) Dn3 विनेशुश्च (for °दुर्) Dn3 च परे, D5 चापरे (for अपरे). Dn3 D5 6 जना (for पुन·) — ᶜ) M5 -बाणगता (for °हता) Dn3 D5 6 पार्थेनाभि(Dn3 °न नि)हता केचिन्· — ᵈ) S च (for वि) D4.7 8 निपेतुर्गतचेतस·

48 Ś2 missing (cf v l. 5) — ᵃ) K1 अन्यान मान्, K3 5 B D1 5 T G M1 2 उत्पतितान्; Dn3 D2 3 6 M3-5 °तत (for °ततां) — ᵇ) Ś1 D2 पततां च; K1 4 Dn1 D1 4 पततांश्च; D5 6 पातिताश्च (for प°) Ś1 पराङ्मुख, T G2-5 °क्रमात् (for °ङ्मुखान्). — ᶜ) K4 D1 M4 5 नाजयान, T3 G1 5 निज° (for न ज°). G1 M1 2 यौधान्, M3-5 वीरो (for योधान्) — ᵈ) M यौधवृत्तमनुस्मरन्

49 Ś2 missing (cf. v l. 5). — ᵃ) K5 B Dc1 Dn D2 2.5 6 विकीर्ण (Dn1 °र्णा); T G2-5 M3-5 च जी(M3-5 धी)र्णं (for विशीर्ण). K4 5 B4 D2 रथा-श्विन्ना·; Dc1 °श्वेता (for °श्वेभा) — ᵇ) K5 Dn D2 5 6 प्रययुश्च, B3 प्रायशोस्य (for °शश्च) — ᶜ) K4 B3 om कुरव — ᵈ) T G2-5 हा हा हे(G2 4 चे)ति (for हा हेति च)

50 Ś2 missing (cf v l. 5) — ᵃ) K2 आधि रथम्; D1 °रथि, T G2-5 आतिरथिर् (for आधि°) D1 चक्रंदं; G5 (before corr) आक्रांतं, G5 (by corr) आक्रोशं (for आक्रन्द) B5 D5 4 तमाधि(D4 °ति)-रथिनाक्रंद; D6 (by corr) °रथिनां क्रदं· — ᵇ) D2 शरणैषिण (for °षिणाम्) — ᵈ) G1 M1 2 [आ]भिमुखो (for [अ]भि°)

51 Ś2 missing (cf v l 5) — ᵃ) D2.6 -रथि (for -रथ-) — ᵇ) D5 T G2-5 हर्षणं (for हर्षण·). Ś1 (before corr) सर्वभारमहौरण·, Ś1 K (except K5) D1 सर्वभारसहोर्जुन· (Ś1 °ने) — After 51ᵃᵇ, D6 ins

238* रामशिष्यो महाबाहुर्बल्विनां मानहा सदा ।

— ᶜ) Ś1 K1-4 B2 5 D5 तथा(B5 °मा, D5 °द)ग्नेयम्, K5 D4 तदा(D4 °था)ग्नेयम् (for °ग्नेयम्)

52 Ś2 missing (cf v l 5) — ᵃ) G5 रथौघस्य (for -शरौ°) — Ś1 K1 2 4 D1 om (hapl.) from 52ᵇ up to the prior half of 239* — ᵇ) T G2-5 -रथस्य (for -धरस्य) — ᶜ) Dn3 शरौघ (for शरौघान्) S वारुणेन तदा(T G2-5 °न तद, M3-5 °नैव चा)स्त्रेण — ᵈ) K3 B2 3 Dn1 D2 4 5 7 8 विदु-द्राव; Dn3 D5 6 विव्याध च, Cd विदधार (for विदु-धाव) — After 52ᶜᵈ, N (Ś2 missing) ins

239* तथैवाधिरथेस्तस्य बाणान्ज्वलिततेजस· ।

[Ś1 K1 2 4 D1 om the prior half. K3 D4 -रथम्, Dc1 -रथेस् (for -रथिस्) D2 6 बाण- (for बाणान्). K (except K5) D1 ज्वलन (for ज्वलित)]

— G5 om. 52ᵉ–54ᵇ — ᶠ) K1 2 Dn1 प्रणदद्; D2 5 6 प्रा(D5 प्र)णुदन्; G1 M1.2 विनदन्, M3-5 व्यनदद् (for प्राण°) D5 4.6 G1 M1 2 स्य(D4 वि)सृजत्; M3 4 विदधन्; M5 विधमन् (for विसृजन्)

53 Ś2 missing (cf v l 5) G5 om. 53 (cf v l. 52) — ᵃ) D4 स (for च) — ᵇ) T G (G5 om.) M1.2 सत्यकश्च (for सात्यकिश्च) M2 महारथ, M5 °रथा (for °रथ·) — ᶜ) Dn विव्यधु°, T G2 विव्याध;

अर्जुनास्त्रं तु राधेयः संवार्य शरवृष्टिभिः ।
तेषां त्रयाणां चापानि चिच्छेद विशिखैस्त्रिभिः ॥ ५४
ते निकृत्तायुधाः शूरा निर्विषा भुजगा इव ।
रथशक्तीः समुत्क्षिप्य भृशं सिंहा इवानदन् ॥ ५५
ता भुजाग्रैर्महावेगा विसृष्टा भुजगोपमाः ।
दीप्यमाना महाशक्त्यो जग्मुराधिरथिं प्रति ॥ ५६
ता निकृत्य शितैर्बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
ननाद बलवान्कर्णः पार्थाय विसृजञ्शरान् ॥ ५७
अर्जुनश्चापि राधेयं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
कर्णादवरजं बाणैर्जघान निशितैस्त्रिभिः ॥ ५८

ततः शत्रुंजयं हत्वा पार्थः ...
जहार सद्यो भल्लेन विपाटस्य शिरो ...
पश्यतां धार्तराष्ट्राणामेकेनैव किरीटिना
प्रमुखे सूतपुत्रस्य सोदर्या निहतास्त्रयः ॥
ततो भीमः समुत्पत्य स्वरथाद्वैनतेयवत् ।
वरासिना कर्णपक्षाञ्जघान दश पञ्च च ॥
पुनः स्वरथमास्थाय धनुरादाय चापरम् ।
विव्याध दशभिः कर्णं सूतमश्वांश्च पञ्चभिः
धृष्टद्युम्नोऽप्यसिवरं चर्म चादाय भास्वरम् ।
जघान चन्द्रवर्माणं बृहत्क्षत्रं च पौरवम् ॥ ६

G$_{3.4}$ विव्याध (for विव्यधु॰).

54 Ś$_1$ missing (cf. v. l. 5). G$_3$ om. 54^{ab} (cf. v. l. 52). —^{ab}) B$_3$ D$_{4.7}$ च (for तु). M$_{3-5}$ transp. राधेय॰ and संवार्य. —^{d}) Dn$_1$ निशितैस् (for विशि खैस्). D$_4$ शरै॰ (for त्रिभिः). G$_1$ M छि(M$_{3-5}$ भि)त्वा भल्लैस्त्रिभिस्त्रिभिः.

55 Ś$_1$ missing (cf. v. l. 5). —^{a}) Ś$_1$ Dn$_1$ D$_{2.3.6}$ ते नि(Dn$_1$ D$_6$ तेन)कृत्तायुधा॰ शूरा. —^{b}) S निर्विषा इव पन्नगाः. —^{c}) K$_3$ Dn$_1$ (marg. sec. m.) D$_5$ S (except M$_{1.2}$) अथ; D$_6$ शर॰ (for रथ). Dn$_1$ T$_1$ G$_2$ शक्ति॰; T$_2$ शक्ति (for ॰शक्ती). —^{d}) S भुजैः (for भृशं). K$_{1.4}$ Dn$_1$ सिंह (for सिंहा). M$_{3-5}$ [उ]न्नदन्.

56 Ś$_1$ missing (cf. v. l. 5). —^{a}) Ś$_1$ K$_{1.2.4}$ तं; B$_{1.2}$ (marg. as in text) $_3$ Dn$_2$ D$_{2.6}$ तैर्; Dn$_1$ D$_5$ ते (for ता). S ता भु(G$_1$ M$_{1.2}$ तैर्भु)जाग्राभि(T G$_2$ ॰प्रवि)निर्मुक्ता. —^{b}) B$_4$ D$_1$ निसृष्टा; S निर्मुक्त॰ (for विसृष्टा). —^{d}) K$_{3.4.5}$ B$_{1.2.3}$ D$_4$ G$_3$ माधिरथं; G$_{3-5}$ मातिरथिं (G$_4$ ॰थं) (for माधि॰).

57 Ś$_1$ missing (cf. v. l. 5). —^{a}) D$_4$ M$_{1.2}$ नानिकृत्य, D$_{7.8}$ ताभि॰ (for ता नि॰). K$_{4.5}$ B$_{1.2.3}$ Do$_1$ D$_{1.6.7.8}$ शि(D$_2$ श ; D$_{7.8}$ सि)तैर्भल्लैस्; B$_4$ D$_2$ शरव्रातैस्; Dn$_1$ D$_4$ शरैर्भल्लैस्; S शरैस्तीक्ष्णैः (for शितैर्बाणैस्). —^{b}) S सिंहनादं चकार ह. — K$_4$ Dn$_1$ D$_{1.4}$ om. (hapl.) 57^{c}–59^{b}, B$_1$ reads the same on marg. —^{c}) K$_{1.2}$ बलवत् (for ॰वान्). —^{d}) K$_1$ [अ]वसृजन् (for विसृ॰).

58 Ś$_1$ missing (cf. v. l. 5). K$_4$ Dn$_1$ D$_{1.4}$ om. 58 (cf. v. l. 57). B$_1$ reads 58 on marg. G$_{3-5}$ सायकैः (for आशुगैः). —^{c}) M$_{3-5}$ बाणैर्). —^{d}) D$_{2.6}$ विशितैस् (for निशि॰). B$_{2.3}$ D$_5$ T$_1$ G$_2$ M$_{3-5}$ शरैः (for त्रिभिः).

59 Ś$_1$ missing (cf. v. l. 5). K$_4$ Dn$_1$ D$_{1.4}$ 59^{ab} (cf. v. l. 57). B$_1$ reads 59^{ab} on marg. — Do$_1$ Dn$_1$ D$_5$ विपाठस्य, D$_{7.8}$ विपाथस्य (sic), T G द्विधा तस्य; G$_1$ वीराधस्य; M$_{1.2}$ विराटस्य; विध्वा तस्य (for विपाटस्य). Dn$_2$ शिरस्तदा; G$_2$ धराद् (for शिरो रथात्).

60 Ś$_1$ missing (cf. v. l. 5). —^{a}) D$_4$ पपात; D$_{7.8}$ पततो (for पश्यतां). D$_1$ धार्तराष्ट्रस्य. —^{b}) S एवमेते (G$_1$ M ॰व) (for एकेनैव). —^{c}) Dn$_2$ D$_{2.6}$ वर्तमानस्य (for सूतपुत्रस्य). —^{d}) K$_3$ Dn D$_5$ सौदर्या. D$_{4.7.8}$ शौर्योदार्यहतास्त्रयः.

61 Ś$_1$ missing (cf. v. l. 5). —^{a}) S तदा(G$_1$ M$_{1.2}$ ॰मा ; M$_{3-5}$ ॰था)प्लुत्य (for समुत्पत्य). —^{c}) D$_4$ रथासिना; D$_5$ वराग्निना (for ॰सिना). S जघान सूतपुत्रस्य. —^{d}) Dn$_1$ जवनान्; S बोधवान् (for जघान).

62 Ś$_1$ missing (cf. v. l. 5). D$_{7.8}$ om. 62–63. —^{a}) Ś$_1$ K (except K$_3$) Dn D$_{1.2.4.6}$ तत॰ (for पुनः). K$_3$ च; B$_1$ स; D$_{1.2}$ G$_2$ तु (for स्व॰). —^{b}) S वीर्यवान् (for चापरम्). Dn$_2$ D$_{2.6}$ पश्चादादाय कार्मुकं. — D$_6$ repeats 62^{cd} after 66^{ab}. —^{c}) K$_3$ कीर्णे; D$_4$ तूर्णं (for कर्णं). —^{d}) Dn$_1$ D$_5$ M$_4$ सप्त॰ भि॰ (for पञ्च॰).

63 Ś$_1$ missing (cf. v. l. 5

ततः स्वरथमास्थाय पाञ्चाल्योऽन्यच्च कार्मुकम् ।
आदाय कर्णं विव्याध त्रिसप्तत्या नदन्रणे ॥ ६४
शैनेयोऽप्यन्यदादाय धनुरिन्द्रायुधद्युति ।
सूतपुत्रं चतुःषष्ट्या विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥ ६५
भल्लाभ्यां साधुमुक्ताभ्यां छित्त्वा कर्णस्य कार्मुकम् ।
पुनः कर्णं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ ६६
ततो दुर्योधनो द्रोणो राजा चैव जयद्रथः ।
निमज्जमानं राधेयमुज्जह्रुः सात्यकार्णवात् ॥ ६७

धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सौभद्रोऽर्जुन एव च ।
नकुलः सहदेवश्च सात्यकिं जुगुपू रणे ॥ ६८
एवमेष महारौद्रः क्षयार्थे सर्वधन्विनाम् ।
तावकानां परेषां च त्यक्त्वा प्राणानभूद्रणः ॥ ६९
पदातिरथनागाश्वैर्गजाश्वरथपत्तयः ।
रथिनो नागपत्त्यश्वै रथपत्ती रथद्विपैः ॥ ७०
अश्वैरश्वा गजैर्नागा रथिनो रथिभिः सह ।
संसक्ताः समदृश्यन्त पत्तयश्चापि पत्तिभिः ॥ ७१ C. 7 1446 B 7 32. 73 K 7 32 74

v. 1. 62). —c) T G3–5 रथवरस्य (G3 °रात्) (for ऽप्यसिवरं) —b) T G3–5 चाप; G3 गदां (for चर्म). Ś1 B3 भासुरं; B1 सुमभं; D5 भास्करं (for भास्वरम्) —d) B1–3 वृहत्क्षेत्र; D4. 6 °च्छत्रं (for °त्क्षत्र) E Dn3 D5 6 S नैषधं; Dc1 (before corr.) पौध्रुवं (sic) (for पौरवम्)

64 Ś1 missing (cf v 1. 5) —a) D1 आसाद्य (for आस्थाय) —b) B5 पांचालानां (for °ल्योऽन्यच्). S पांचाल्यो(T G3–5 °लो)न्यच्छरासनं. — K4 D1 om. (hapl) 64c–66b. —d) Dn1 S शरै (for रणे).

65 Ś1 missing (cf. v 1. 5). K4 D1 om. 65 (cf v. 1 64). —a) Dn3 सैनेयो (for शैनेयो). D4 7 8 [अ]न्यम् (for [अ]न्यद्). —b) K1. 5 B D (D1 om.) S धनुरिंद्र(K5 B3–5 °द्रु)समद्युति. —c) Dn3 D3 सूर्यं; D4 तव (for सूत-). —d) K1 Dc1 D4. 8 G5 [आ]नदन्; K5 D3 5 T G1–4 M [उ]न्नदन् (T G1. 2 °त्) (for [अ]नदत्)

66 Ś1 missing (cf. v. 1 5). K4 D1 om. 66ab (cf v 1 64). After 66ab, D6 repeats 62cd —d) Ś1 K (except K5) B3 8 D1 चार्दयत्; D6 वार° (for चार्प°)

67 Ś1 missing (cf. v 1. 5) —ab) S राजा द्रोणस्त् (by transp). —c) Dn1 कर्णं ते (for राधेयम्) —d) Ś1 K (except K3) D1 T1 आजह्रु; Dc1 (before corr.) D5–7 उज्जह्रु (for उज्जह्रु). T G3–5 समरार्णवात्; G1 M सत्यकार्णवात् (M1. 2 °न्) (for सात्य°) — After 67, N (Ś1 missing) ins.

240* पत्यश्वरथमातङ्गास्त्वदीया शतशोऽपरे ।
कर्णमेवाभ्यधावन्त त्रास्यमाना प्रहारिण ।

[(L 1) D4 नृप (for ऽपरे). —(L. 2) Ś1 K D1. 2. 7 8 [अ]भ्यवर्तंत (K5 D7 8 °तस्), D5 °पघत (for °धावन्त) K1–3 D1 भ्राम्यमाणा, K5 भ्रस्यमाना, B3 5 Dc1 Dn3 D5 6 भ्रामया(B3 °मा)ना, Dn1 भ्रातुकामा (for भ्रास्यमाना)]

68 Ś1 missing (cf v 1 5) —b) D4 [ऽ]र्जुनम् —d) G (except G5) M1 2 स(G4 सा)त्यक (for सात्यकिं). K5 जगमत् रणे; S जुगुपुस्तदा(G4 °या) (for जुगुपू रणे).

69 Ś1 missing (cf. v 1. 5) —a) D8 M3 5 पुव (for एष). G3 M4. 5 -रौद्र (for रौद्रः). —b) Dn3 D8 8 प्रहार (for क्षयार्थं) —d) D8 8 रणे; G5 M3–5 रणं (for रण).

70 Ś1 missing (cf. v 1 5). B3 reads 70a–71b on marg —a) K3 -रथि (for रथ-) Ś1 K Dn3 D1. 2 4–8 -नागौघैर्, B1. 3–5 T नागाश्वा, B3 Dc1 नागाश्व; Dn1 नागौघो; D3 नागैर्वा (for नागाश्वैर्) —b) N (Ś1 missing) पत्तिभि (for -पत्तय) — D8 om. (hapl) 70c–71d. —c) K4 नागपत्यैश्च (for °पत्त्यश्वै). —d) T G1–4 M1. 2 गजा; G5 गज; M3 रथा, M4 5 अश्वा (for the first रथ) D4 पत्यै; S पत्ति- (for पत्ती) T G3–5 -ध्वजै (for द्विपै).

71 Ś1 missing (cf. v 1. 5) D8 om. 71 (cf. v 1. 70) B3 reads 71ab on marg —a) M3–5 अश्वा अश्वैर् (by transp). G5 अश्वान् (for अश्वा) K4 D4 7 गजा (for गजैर्) D7 नागै; G4 5 नागान् (for नागा) —c) B5 M4 संयुक्ता; T G3–5 सपक्षा (for ससक्ता) K4 D1 समसज्ज(K4 °ज्य)त, Dn3 D3 5 चैव दृश्यते (D3 °त) (for समदृश्यन्त) K5 ससक्तान्येव दृश्यंते —d) T चाभि (for चापि)

72 Ś1 missing (cf. v 1 5). —a) K4 5 D

C 7 1447
B 7 31. 72
K. 7. 32 72

एवं सुकलिलं युद्धमासीत्क्रव्यादहर्षणम् ।
महद्भिस्तैरभीतानां यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ ७२
ततो हता नररथवाजिकुञ्जरै-
रनेकशो द्विपरथवाजिपत्तयः ।
गजैर्गजा रथिभिरुदायुधा रथा
हयैर्हयाः पत्तिगणैश्च पत्तयः ॥ ७३
रथैर्द्विपा द्विरदवरैर्महाहया
हयैर्नरा वररथिभिश्च वाजिनः ।
निरस्तजिह्वादशनेक्षणाः क्षितौ
क्षयं गताः ... ॥ ७४
तथा परैर्बहुकरणैर्वरायुधै-
र्हता गताः ...
विपोथिता ...
भृशाकुला ...
प्रमोदने श्वापदपक्षिरक्षसां
जनक्षये वर्तति तत्र दारुणे ।
महाबलास्ते कुपिताः परस्परं
निपूदयन्तः प्रविचेरुरोजसा ॥

Cd सुकलिप(K4 Cd °लि)तं; Do1 स्वकालकं; G5 सुतुमुलं; C8 सुकुलिव (for सुकलिलं) —b) G5 भीपण° (for -हर्षणम्) Dn1 अमवल्लोमहर्षणं. —c) S सहा(T G2-5 °ह)भीतैर् (for महद्भिस्तैर्). Dn1 अनीकानां; D4 अभी**, D5,8 अतीतानां (for अभी°) — After 72, S ins

241* संरम्भेणाभिससृज्य निघ्नतामितरेतरम् ।
कुरूणां पाण्डवानां च द्रोणार्जुनसमागमे ।

[(L. 1) G2 संगम्य, M3-5 ससृत्य (for -ससृज्य). G5 निघ्नतम् (for निघ्नताम्). — (L. 2) G4 पांडवानां कुरूणां च (for the prior half)]

73 Ś1 missing (cf. v. l 5). D4 partly corrupt. —a) G5 M3, 4 रथा (for हता). Do1 D5, 6 रथनर (for नररथ-). —b) B Do1 S पत्तिवाजिन (T G2-5 °भिः; M1 2 °नं) (for वाजिपत्तय°) — K5 om (hapl.) 73cd —c) D1 om (hapl.) from रथिभि up to निरस्तजि (in 74c) Ś1 K1 3 Dn1 D5 रु(Ś1 ग)दायुधै (for °युधा). Ś1 lacuna, K1 तथा, D5, 6 T G3-5 रथैर् (for रथा) —d) K1 D5 हया हयै° (by transp). B3 Dn2 D5, 6 S गणाश्च पत्तिभि. (for गणैश्च पत्तय°)

74 Ś1 missing (cf v 1 5) D1 om up to निरस्तजि (cf. v. 1 73) —a) B3 महाहवे; S °रथा (for °हया). —b) K1 5 नर (for वर-). — After 74ab, S reads 75 —c) Ś1 K1 4 D1 -दशनै क्षता (for दशनेक्षणा°) K4 क्षत (for क्षितौ) —d) K1 गत. (for गता) T G2-5 रादित (for प्रमथित-) D6 -चर्मं (for वर्मं). K1 -भूषण

75 Ś1 missing (cf. v l. 5). S transp 75ab and 75cd. —a) B (except B1) Do1 Dn तथा परे; G3-4 तथा वरैर्; M4 रथा परैर् परैर्) B5 परवणैर् (for बहुकरणैर्) M3-5 (for वरा°) —b) Ś1 Dn2 हया (for G2 4 भटा°; G1, 5 M गजा°; G5 हया° (for ... दर्शिता°; D5 दर्शित (for -दर्शिना). B5 क्षितौ. —c) Ś1 विमोहिता; K5 विपाटिता, ** थिता; G1 M निपोथिता; G5 निपातिता (for थिता) T G2-5 गजहय (for हयगज) -पीडिता, S ताडनैर् (for -ताडिता) — D4 (hapl.) 75d. —d) K1 D5 -क्षुर, K2 B1-4 D2, 8 T G1, 2-5 M -सुख-; K5 D7 कुल-; B5 -वर; D1 lacuna (for क्षुर). K4 भृशाकुला ... क्षुरै°; Dn2 D5 6 भृश नराश्वरथखुरनेमिभि° क्षता (क्षता; D6 [marg] हता°)

76 Ś1 missing (cf. v. l. 5). —a) Ś1 K1, 2 D -रक्षि (for पक्षि). —b) D4 तत्र वर्तति (by transp). —c) G1 M परिकुपिता (for ते कुपि°). — D2 om. (hapl.) 76d-77a —d) Ś1 K1, 2 D1 निषेधयत°; B1, 2 G1 M निसूद°; B4 सुसूद° (for निपूद°) S प्रचरंस्तुदायुधा (for प्रविचेरुरोजसा). — After 76, S ins

242* महाबले क्षुब्धमहार्णवोपमे
महेन्द्रसद्मातिथितां यियासव ।

[(L. 2) G5 -सद्माभिमत, M3-5 वासातिथितां (for सद्मा°).]

77 Ś1 missing (cf v 1 5). D2 om 77a (cf v 1. 76). —a) S हया (T G5 °दा) (for D5 6 भृश (for बले) Dn2 D5 6 T G1-4 भृशमर्दिते

ततो बले भृशलुलिते परस्परं
निरीक्षमाणे रुधिरौघसंप्लुते ।
दिवाकरेऽस्तंगिरिमास्थिते शनै-
रुभे प्रयाते शिबिराय भारत ॥ ७७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ समाप्तं संशप्तकवधपर्व ॥

३२

संजय उवाच ।
पूर्वमस्मासु भग्नेषु फल्गुनेनामितौजसा ।
द्रोणे च मोघसंकल्पे रक्षिते च युधिष्ठिरे ॥ १
सर्वे विध्वस्तकवचास्तावका युधि निर्जिताः ।
रजस्वला भृशोद्विग्ना वीक्षमाणा दिशो दश ॥ २
अवहारं ततः कृत्वा भारद्वाजस्य संमते ।
लब्धलक्ष्यैः परैर्दीना भृशावहसिता रणे ॥ ३
श्लाघमानेषु भूतेषु फल्गुनस्यामितान्गुणान् ।
केशवस्य च सौहार्दे कीर्त्यमानेऽर्जुनं प्रति ।
अभिशस्ता इवाभूवन्ध्यानमूकत्वमास्थिताः ॥ ४ C 7 1457 B 7 23 5 K 7 23 5

युयुधे; M3 4 भृशसुलुलिते (for भृशलुलिते) —b) K (except K3) B1 3 D3, 4 6 निरीक्ष्यमाणे (for निरीक्ष°) Ś1 K1 3 4 B1 Dn D1 3 4 6-8 रुधिरेण (for रुधिरौघ) S सप्लु(G5 °प्ल)ते (for °सप्लुते) —c) Dn1 गतम् (for गिरिम्). M3-5 दिवाकरे सगमिते शनै° शनैर् —d) K5 ह्ययातां (for प्रयाते) T3 G3 पार्थिव (for भारत)

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* Editions सशप्तकवध —*Day of Droṇa's Generalship* Ś1 द्वितीयमह°; K1-3 D1 द्वितीययुद्धदिवसे समाप्त°, K5 द्वितीयो युद्धदिवस°, B1 4 द्वितीयदिनयुद्धं; B2 3 (both marg) Dc1 Dn3 D2 5-7 द्वितीययुद्धदिवस, Dn1 D4 द्वितीये दिवसयुद्धे, D8 (marg sec m) 8 द्वितीयो (D8 °य) दिवस; T G3 3 5 द्वितीयापहार° समाप्त°, M3-5 द्वितीयाह्निक समाप्त. —*Adhy name* K5 संकुल° युद्धवर्णनं, G1 M1 2 सकुलयुद्ध (G1 adding द्वितीये इति समाप्त°) —*Adhy no* (figures, words or both) K5 29, B1-3 Dn1 S 31 (as in text), D2 5 30, D3 33 —*Śloka no* Dn1 77

32

☞ Ś2 is missing for this adhy (cf v l 7. 31 5)

1 Dn1 om. the ref. —b) Ś1 K1-3 Dn D1-8 पांडवेन, K4, 5 B Dc1 T G2 M1 2 फाल्गुनेन (for फल्गुनेन) —c) G5 तु (for च) K1 मोघसंकाशे; K4 मेघसकल्पे, D4 [अ]मोघ°.

2 a) D4 सा च (for सर्वे). S वि(G5 स)शस्त्र (for विध्वस्त) K1 D5 °कवचा° —b) K1 युद्ध° (for युधि) —c) K5 Dn1 रुधिराक्ता; M3-5 विमनस्का; Cd रजस्वला (as in text) Dn2 D3 4 8 भयोद्विग्ना (for भृशो°) —d) K1 2 Dn2 D1 3-6 वीक्ष्यमाणा

3 a) T G1 2 4 5 अपहार; G3 अपाहार (for अव°). S शनै° (for तत) —c) All MSS (except Ś1, Ś2 missing) लब्ध(Dn2 om लब्ध; D3 लब्धं)लक्षै K1 दीनान्, K5 B3 5 Dc1 Dn1 D2 4 हीना, B2 (marg as in text) वीरा (for दीना) —d) S भृशापहसिता रणे

4 a) K3 3 Dn1 D3 4 G2 श्लाघ्यमानेषु K5 Dn1 D2 3 5 6 वीरेषु (for भूतेषु) —b) K4 5 B Dc1 Dn2 D1-4 6-8 फाल्गुनस्य; Dn1 D5 पांडवस्य, G1 M अर्जुनस्य (for फल्गुनस्य) S अमितैर्गुणै° —c) T G2 4 M3 तु (for च). —f) Dn1 reads from वन् up to यशीत् (in 5b) on marg Ś1 (sup lin) D3 अभिशस्ता, B1 (marg, orig as in text) शापाभिभूत B3 अविशस्ता, D7 3 अभिशक्ता, M1 2 अपि शस्त्रा Ca. d अभिशस्ता (as in text). K1 इवाभूत्वा; D D8 6 S °भाति, D4 7 8 इव यसुर —f) B3 D4 7

C. 7. 1457 B 7 33 5 K 7. 33 5

ततः प्रभातसमये द्रोणं दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
प्रणयादभिमानाच्च द्विषद्वृद्ध्या च दुर्मनाः ।
शृण्वतां सर्वभूतानां संरब्धो वाक्यकोविदः ॥ ५
नूनं वयं वध्यपक्षे भवतो ब्रह्मवित्तम ।
तथा हि नाग्रहीः प्राप्तं समीपेऽद्य युधिष्ठिरम् ॥ ६
इच्छतस्ते न मुच्येत चक्षुःप्राप्तो रणे रिपुः ।
जिघृक्षतो रक्ष्यमाणः सामरैरपि पाण्डवैः ॥ ७
वरं दत्त्वा मम प्रीतः पश्चाद्विकृतवानसि ।
आशाभङ्गं न कुर्वन्ति भक्तस्यार्याः .
ततोऽप्रीतस्तथोक्तः स　　आजे　वं
नार्हसे मान्यथा ज्ञातुं घटमानं तव ॑.
ससुरासुरगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ।
नालं लोका रणे जेतुं पाल्यमानं . .
विश्वसृग्यत्र गोविन्दः पृतनारिस्तथार्जुनः
तत्र कस्य बलं क्रामेदन्यत्र त्र्यम्बकात्प्रभोः
सत्यं तु ते ब्रवीम्यद्य नैतज्जात्वन्यथा भवेत्

S (except T_1) आगताः (for आस्थिताः). — After 4, $D_{4,7,8}$ ins .

243* निस्तेजसो विमनसो निर्वीर्या निष्पराक्रमाः ।
ये प्रधाना हतास्तेषां वैराग्यं समुपाश्रिताः ।
नार्जुनश्च समो वीर्ये श्लाघ्यमानाः पुनः पुनः ।

[(L 3) $D_{7\,8}$ नार्जुनस्य सखा वीर्ये (for the prior half). D_8 श्लाघमानाः.]

On the other hand, D_6 ins :

244* राजानो राजपुत्राश्च सर्वे दुर्योधनादयः ।

5 Dn_1 reads 5^{ab} on marg. D_8 reads 5^{ab} twice. — For 5^{ab}, S subst :

245* ततो दुर्योधनो राजा द्रोणं दीनोऽभ्यभाषत ।

— ^{c}) T $G_{2-4,5}$ (inf lin) अतिमानाच्; G_5 अति नामाच् (for अभिमानाच्). — ^{d}) K_1 द्विषधृत्या (sic). — ^{e}) B Da_1 Dn $D_{1\,2}$ योधानां; D_6 देवानां; T G_{2-5} सैन्यानां, G_1 M -यौधानां (for -भूतानां) — ^{f}) K_4 Dn $D_{1\,3,5\,6}$ वाक्यमब्रवीत्; S द्रोणमब्रवीत् (for वाक्यकोविदः). — After 5, $D_{4\,7\,8}$ ins

246* कृपकर्णमुखादीनां प्रणयान्निष्ठुरं वचः ।

6 Before 6, $B_{1,3-5}$ Dn_2 D_6 S ins दुर्योधन उवाच. — ^{a}) K_1 वश्यपक्षे; $D_{5\,6}$ दास्त्र° (for वध्य°) — ^{b}) B Da_1 Dn_1 भवतो द्विजसत्तम — ^{c}) K_{1-4} यथा (for तथा). B_3 G_3 [अ]पि; G_5 न (for हि). G_5 चाग्रही D_5 पार्थं, S प्राप्य (for प्राप्तं). — ^{d}) K_5 समीपे यद्; $D_{5\,6}$ समीपेषु (for °पेऽद्य).

7 ^{a}) G_5 इच्छतोपि. T G_{1-4} M इच्छतो न हि (G_3 ह) ते मुच्येत्. — ^{b}) S विषयगो ($G_{1\,5}$ M °तो) (for -प्राप्तो रणे) — ^{c}) K_4 निघृक्षतो; D_7 जिघृक्ष्यतो. K (except K_1) B_3 Dn $D_{3-5,8}$ रक्षमाणः. — ^{d}) S ससुरैर् (for सामरैर्) D_1 G_1 M पांडव°.

8 ^{a}) $Ś_1$ K_{3-5} Dn $D_{1\,4\,5\,7,8}$ मयि; D_3 (for मम) — ^{b}) D_8 विस्तुतवान्; Ca, d ^ in text). — ^{d}) $Ś_1$ भवतो हि (for भक्तस्यार्या) G_{1-4} M आर्या भक्तस्य सत्तम (G_1 $M_{1,2}$ °मा, °म); G_5 आर्या आचार्यसत्तमा

9 Before 9, T G $M_{1\,2}$ ins संजय. — ^{a}) [ऽ]प्रीणस्, Da_1 ह्रीतस् (for ऽप्रीतस्). K_{3-5} $_{2\,4\,5}$ D_2 सन्; S तु (for स). Dn_2 $D_{5\,6}$ चो(Dn_2 प्रो)क्तो (for तथोक्त स). Dn_1 प्रीत सन्. — D_5 reads 9^b–10^a on marg — ^{b} $Ś_1$ K (except K_5) D_1 नृपं; Da_1 नृप, Dn D_7 इदं; S वच (for नृपम्). — ^{c}) $D_{5\,6}$ नाशंसे, G_5 मार्हसे (for नार्हसे). $K_{1\,4}$ नान्यथा; K_2 मा यथा; K_8 B_4 Dn_2 $D_{5\,6}$ मां तथा; K_5 मा वृथा (for मान्यथा). K_5 कर्तुं; Dn_1 मंतु, $D_{2,5}$ ह्यतु (for ज्ञातुं) — ^{d}) $D_{4\,7\,8}$ घटमाने $Ś_1$ प्रिय, G_5 (by corr) प्रिय.

10 D_5 reads 10^a on marg. — ^{a}) D_5 नाळ, Cd नाळ (as in text). S पार्थं (for लोका) Dn_2 $D_{5,6}$ हर्तुं (for जेतुं). — ^{d}) D_5 रक्षमाण (for पाल्यमान)

11 ^{a}) Dn_2 D_8 विश्वधृग् (for °सृग्) — ^{b}) $K_{1\,2\,4\,5}$ Dn_2 D_1 पृतनारिस्; B Da_1 $D_{5,6}$ G_5 पृतनानीस्; D_8 पृतनानि; T $G_{1,2\,4\,5}$ M पृतनायां (for पृतनारिस्). $D_{5,6}$ ततोऽर्जुन; G_5 जनार्दन (for तथार्जुन) — ^{c}) M_5 तत (for तत्र) T $G_{2\,4,5}$ कस्तद् (for कस्य). D_5 बळ क्रामेद्, G_1 M भवेच्छक्तिर् (for बलं क्रामेद्) — ^{d}) K_2 अन्यथा; M_{3-5} अन्यतस् (for अन्यत्र) $K_{4\,5}$ B_{1-3} Da_1 $D_{1\,2\,4\,5,7\,8}$ $G_{1\,3}$ $M_{1\,2}$ प्रभो; Dn_1 ऋते; G_2 विभो f

अथैषां प्रवरं वीरं पातयिष्ये महारथम् ॥ १२

तं च व्यूहं विधास्यामि योऽभेद्यस्त्रिदशैरपि ।
योगेन केनचिद्राजन्नर्जुनस्त्वपनीयताम् ॥ १३

न ह्यज्ञातमसाध्यं वा तस्य संख्येऽस्ति किंचन ।
तेन ह्युपात्तं बलवत्सर्वज्ञानमितस्ततः ॥ १४

द्रोणेन व्याहृते त्वेवं संशप्तकगणाः पुनः ।
आह्वयन्नर्जुनं संख्ये दक्षिणामभितो दिशम् ॥ १५

तत्रार्जुनस्याथ परैः सार्धं समभवद्रणः ।
तादृशो यादृशो नान्यः श्रुतो दृष्टोऽपि वा क्वचित् ॥ १६

ततो द्रोणेन विहितो राजन्व्यूहो व्यरोचत ।
चरन्मध्यंदिने सूर्यः प्रतपन्निव दुर्दृशः ॥ १७

तं चाभिमन्युर्वचनात्पितुर्ज्येष्ठस्य भारत ।
विभेद दुर्भिदं संख्ये चक्रव्यूहमनेकधा ॥ १८

स कृत्वा दुष्करं कर्म हत्वा वीरान्सहस्रशः । C 7 1472 B 7 33 20 K 7 33 20

---

12 a) K4 Dn2 D1 3 6 ते तु (by transp.), B1 तेह, B4 तात — b) K1 T G3–4 न ते; G1. 5 M न तज् (for नैतज्) Dn2 नैतत्त्वयि; D3 6 न तत्त्वद्य (for नैतज्ञातु) — c) Ś1 K1 3 4 D1 अन्येषा, Dc1 अथैकं, Dn1 यथैषां (for अथैषा) B1–4 Dc1 कश्चित्; B5 Dn2 D6 किंचित् (for वीर) — d) M4 वारयिष्ये (for पात°) B1 महाहवे (for °रथम्)

13 a) K5 Dn1 D5 T G1 5 चक्र, G3 पद्म; M1 2 कं च (for तं च) D5 विधास्यामो — b) K1 योभीस्यस् (sic) (for योऽभेद्यस्) S अभे(G4 अह)द्यममरै-रपि — c) S साधु (for राजन्) — d) S सोर्जुनस् (for अर्जु°)

14 a) Dn2 नष्टज्ञातम्; D8 न त्वज्ञातम् (for न ह्यज्ञातम्) S अजित (G8 °ज्ञातं) न च नासह्य (G1 M1 2 नासंह्य, G5 वासव्यस, M3–5 नासाध्य) — b) D7 सखे, S युद्धे (for मख्ये) — c) Dn2 D3 6 S ह्यवाप्त (M1 °हु), D4 ह्यपत्य, D7 ह्यपात्त (for ह्युपात्त) K2 3 B2 (marg) 3–5 Dc1 Dn2 D2 3 सकल, K5 Dn1 D4 7 8 शिववत्, B1 2 अचल, D5 शिखिवत्, D6 सबलं (for बलवत्) — d) Ś1 K1 B2 5 Dc1 D1 सर्वं ज्ञानम्, B4 अस्त्रज्ञानम्, D2 सर्वं जातम् (for सर्वं ज्ञानम्) Dn2 D3 6 सर्वास्त्रममित शुभं, S अस्त्रग्राम समतत (G1 M1 2 ततस्तत) Ca d cite इतस्तत (as in text)

15 Before 15, G2 ins संजय — a) Dn2 ह्येवं (for त्वेव) K1 3 4 D1 इति द्रोणे वदत्येव (K3. 4 °व) — b) K4 5 D (except D1) संसप्तक Ś1 बलात्, K1–4 D1 बला (for गणा) D4 तत (for पुन) — c) B1 5 D5 S आह्वयतो G1 M1–3 सखे; G4 सवे (for सख्ये) — d) S अनयन् (G5 °याद्) (for अभितो)

16 G5 damaged — a) B2 4 Dc1 Dn2 D3 6 ततो, B5 तथा (for तत्र) D3 3 M3–5 [अ]पि (for [अ]थ) D8 [अ]परै (for परै) — b) T G3 4 सम (for सार्धं). D4 तत (for रण) — c) G5 transp तादृशो and यादृशो — d) Ś1 K B2 Dc1 Dn1 [ऽ]थ वा; D4 7 8 मया (for ऽपि वा) S पुन (for क्वचित्)

17 D4 om. 17a–18b — a) B (except B4) Dc1 तत्र (for ततो) D3 6 रचितो (for विहितो) — b) K3–5 B3 D2 3 6 S व्यूहो राजन् (D6 °ज्ञो) (by transp), Dn2 व्यूहराजो, D1 राजव्यूहो B4 व्यराजत, D6 7 व्यरोचतत् (sic) — c) B1 2 4 Dc1 Dn D3 6 7 S (except T1 G5) शरन्, B3 5 सरन् (for चरन्) G4 मध्यादिन — d) K2 D5 7 8 प्रपतन्निव, D6 प्रतपत्त च, S निर्दहन्निव (for प्रतप°) Dc1 M2 दुर्दृश, Dn2 D3 6 दुःसहं (for दुर्दृश)

18 D4 om 18ab (cf v l 17) — a) Ś1 K1 3 4 D1 वचसा (for वचनात्) — b) S धर्मवित् (for भारत) — D7 om 18c–19d — c) D4 दुर्भिदां, G5 दुर्हिव G1 4 5 M1–4 सखे. — d) G1 2 M पद्म व्यूहम् (for चक्र°) S असीतवत् (for अनेकधा)

19 D7 om 19 (cf v l 18) — a) K2 D8 दुष्कृतं (for दुष्कर) — After 19ab, S ins

247* राजपुत्रशतं हत्वा कौसल्य च बृहद्बलम् ।
महारथं शल्यपुत्रं लक्ष्मण च तव प्रियम् ।
[(L 1) G2–4 कोसल]

T G2 cont G3 M6 ins after 19

248* निहत पुरुषव्याघ्र पुत्रो गाण्डीवधन्विन ।
[G3 सूनो (for पुत्रो) G2 धन्वन]

— c) B2–5 Dn2 D3 षट्सु S षड्भिर्वीरै सुसंसक्तो (T G3 4 सुसंवृत्तो, G2 संसयुक्तो, G5 सुसयुक्तो) — d) M1 हत (for गत) — After 19, K3 Dn2 D3 6 ins

249* सौभद्र पृथिवीपाल जहौ प्राणान्परंतप ।
[Dn2 D3 परतप]

C 7 1472
D 7 33 20
K 7 33 21

पदृसु वीरेषु संसक्तो दौःशासनिवशं गतः ॥ १९
वयं परमसंहृष्टाः पाण्डवाः शोककर्शिताः ।
सौभद्रे निहते राजन्नवहारमकुर्वत ॥ २०

धृतराष्ट्र उवाच ।

पुत्रं पुरुषसिंहस्य संजयाप्राप्तयौवनम् ।
रणे विनिहतं श्रुत्वा भृशं मे दीर्यते मनः ॥ २१
दारुणः क्षत्रधर्मोऽयं विहितो धर्मकर्तृभिः ।
यत्र राज्येप्सवः शूरा बाले शस्त्रमपातयन् ॥ २२
बालमत्यन्तसुखिनं विचरन्तमभीतवत् ।
कृतास्त्रा बहवो जघ्नुर्ब्रूहि गावल्गणे [illegible]
विभित्सता रथानीकं सौ[illegible] [illegible] ॥ तं
विक्रीडितं यथा संख्ये तन्ममाचक्ष्व [illegible]

संजय उवाच ।

यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सौभद्रस्य [illegible]
तत्ते कार्त्स्न्येन वक्ष्यामि शृणु [illegible]
विक्रीडितं कुमारेण यथानीकं विभित्सता
दावाग्न्यभिपरीतानां भूरिगुल्मतृणद्रुमे ।
वनौकसामिवारण्ये त्वदीयानामभूद्भयम् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२

---

20 ᵇ) Ś1 K (except K5) B Do1 Dn2 D1-3 शोककर्षिता° —ᶜ) Do1 सौभद्रो निहतो राजन् —ᵈ) S व्यपहारम् (for अव°) K3 B1.3 Dn2 D3-8 अकुर्महि (D4 °हे); B2 3 Do1 स्म कुर्महे. B4 प्रकुर्महे; D2 अकुर्वंहि (for अकुर्वत). — After 20, S (except G2) ins. an addl colophon [*Adhy. name* G1 M1 2 तृतीयाह्निकसक्षेप. —*Adhy. no.* G1 3-5 M 32] —After the addl. colophon, S reads 7. 33 1-11 followed by 251*.

21 M3 om the ref. G5 damaged —ᵇ) K2 B5 प्राप्त (for [अ]प्राप्त) —ᶜ) S निप(G1 M1-3 °पा)तितं (for विनिहतं). Ś1 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). —ᵈ) S दृढं (for भृशं). M3 om from मे up to बाले (in 22ᵈ). S (M3 om) दूय(G5 °यै)ते

22 M3 om up to बाले (of v. l. 21). —ᵇ) K5 क्षत्रकर्तृभि, G3 धर्म°; Cd कर्म°; Ca धर्म° (as in text) G3 (marg. as in text) सहितो धर्मकर्तृभि —ᶜ) D3 राज्ये भव; G1 M (M3 om, M3 *sup lin*) धर्मेप्सव (for राज्येप्सव). —ᵈ) K1.2 4 5 B1-3.5 Do1 Dn D2 3 6-8 शस्त्राणि (K2.4 D1.6 °नि) (for शस्त्रम्) K1 4 5 B1.4 D1 6.8 G1 M व्यपातयत्. D3-5 बा(D4 ब)लेष्वस्त्राण्यपातयन्

23 ᵇ) S (except T1) प्रहरंतम् (for विचरन्तम्). M4 om. भीतवत्. —ᶜ) K1 कृतास्त्र. B3 बहुशो (for बहवो). —ᵈ) Ś1 K (except K5) D1.3 6 गावल्गने. Ś1 हि तत् (for वयम्).

24 G3 damaged —ᵃ) K4 रणानीकं; T2 [illegible] G1.3 M1 2 यथा° (for रथा°). —ᵇ) Ś1 सौभद्रे —ᶜ) D6 T2 G1-3 M विक्रीडित (D6 °ते); G4 वि[illegible]ड़ित. Ś1 K (except K5) D1 सर्वं; G1 4 M1-4 [illegible] (for संख्ये).

25 M3 om the ref. —ᵃ) G1 M यन्मा (for यन्मां). S संग्रामे (for राजेन्द्र). —ᵇ) S सौभद्र (M3-5 °द्र) विनिपातित (T1 M3-5 °पातन). —ᶜ) Ś1 K1 2.5 D1 तु (for ते). S तत्ते(G4 त ते)हं संप्र वक्ष्यामि. —ᵈ) D4 reads शृणु राजन् twice —ᵉ) S वि(T2 G3 वि)क्रीडितं कुमारस्य. —ᶠ) B5 रथानीकं (for यथा°) K1 विविरसता; D4 बीभत्सता; T1 G2 विभत्सत; T2 G1 3 4 M विभित्सत (for विभित्सता). — After 25, N (Ś1 missing) ins

250* आरुग्णाश्च यथा वीरा दुःसाध्याश्चापि विप्लवे ।

[Cd cites आरुग्णा°. D2 3 जयेप्सव (for [अ]पि विप्लवे). Ś1 B1 2 Do1 दुश्च्यावाश्च्या(Do1 °श्चा)वयिष्यता (B1 2 °यिष्ण व, Do1 °यिष्यव), K1 चुच्यर्षे श्रावयिष्यत; K2 दुर्धपांश्चैवधिष्ठित, K3 च्युच्यर्षाश्चावयिष्यत; K4 वश्यर्धाच्युव यिष्यत, K5 D5 7 8 दुश्चाव्याश्चाव(D4 °व्य)यिष्णुना, B3 दुःसाध्याश्चावयिष्णव, Dn1 दुश्चायाश्चात्र जिष्णुना; D1 वश्यर्धा च्यावयिष्यत (for the post half).]

26 ᵃ) K1.5 D1 4 7 8 G3 दा(K1 द, [illegible] K4 दावाग्न्यभ्य; T G1.2 M1.3-5

संजय उवाच ।
समरेऽत्युग्रकर्माणः कर्मभिर्व्यञ्जितश्रमाः ।
सकृष्णाः पाण्डवाः पञ्च देवैरपि दुरासदाः ॥ १
सत्त्वकर्मान्वयैर्बुद्ध्या प्रकृत्या यशसा श्रिया ।
नैव भूतो न भविता कृष्णतुल्यगुणः पुमान् ॥ २
सत्यधर्मपरो दाता विप्रपूजादिभिर्गुणैः ।
सदैव त्रिदिवं प्राप्तो राजा किल युधिष्ठिरः ॥ ३
युगान्ते चान्तको राजञ्जामदग्न्यश्च वीर्यवान् ।
रणस्थो भीमसेनश्च कथ्यन्ते सदृशास्त्रयः ॥ ४
प्रतिज्ञाकर्मदक्षस्य रणे गाण्डीवधन्वनः ।
उपमां नाधिगच्छामि पार्थस्य सदृशीं क्षितौ ॥ ५
गुरुवात्सल्यमत्यन्तं नैभृत्यं विनयो दमः ।
नकुलेऽप्रातिरूप्यं च शौर्यं च नियतानि षट् ॥ ६
श्रुतगाम्भीर्यमाधुर्यसत्त्ववीर्यपराक्रमैः । C 7 1428 B 7 34 7 K 7 33 28

°ष्यपि) Dn1 D8 -परिवाना — b) Ś1 K (except K5) D1 तृणोदके, Dn3 -लवाद्रुमे (for तृणद्रुमे). — c) D4 वनौकसानां चारण्ये

Colophon om. in Ś1 K1-3 D4 7 8 Ś2 missing — *Sub parvan* K5 B1 2 4 Dn1 D2 5 अभिमन्युवध — *Day of Drona's Generalship* D1 द्वितीयो युद्ध दिवस° ; T2 G3 4 तृतीयेह्नि — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 D2 32, S 33 — *Śloka no* Dn1 28

33

1 Ś2 is missing up to पराक्र (in 7^b) (cf v 1 7 31 5) Ś1 K1-3 D7 om the ref Dn1 धृतराष्ट्र, S (except G2) जनमेजय (for संजय) S reads 1–11 followed by 251* after the addl colophon following 7 32 20 — a) S समरोद्युक्त(G2 5 °रे युक्त)-कर्माण (G4 °णं) — b) K4 B3–5 Dn2 D8 कर्माभि (for कर्मभिर्) K5 D2 4 6 7 वि(D7 व्य)जितश्रमा°, B4 व्यजितश्रिय°, Dc1 व्यजिताश्च ये, G1 M वि(M2–5 व्यं)जितेंद्रिया — d) Ś1 K D (except Dc1) सु-दुर्जया (K1 °य) (for दुरासदा)

2 Ś2 missing (cf. v 1 1) For the sequence in S, cf v 1 1 — a) S शश्वत् (for सत्त्व) D4, 7 8 -कर्माश्रयैर् (for °न्वयैर्) B2 (marg as in text) धृत्या — b) K1-3 5 नीत्या च ; K4 D1 5 नीत्याथ, B Dc1 Dn D3–4 6–8 कीर्त्या च (for प्रकृत्या) Dn2 D8 6 वयसाश्रिता (Dn2 D8 °सा श्रिया) — c) Dn1 D5 transp नैव and भूतो न S न भूतो भविता वापि — B4 om (hapl.) 2^d–3^a — d) B2 नैव (for कृष्ण) Dn1 -पराक्रम (for गुण° पुमान्)

3 Ś2 missing (cf. v 1 1) For the sequence in S, cf v 1 1 B4 om 3^a (cf v 1 2) — a) D5 6 स तु (for सत्य) B1. 3 5 Dc1 D6 धर्मरतो B1 (marg) 3 5 Dc1 Dn D2 3 5 6 दांतो (for दाता) S सत्यधर्मतपोदानैर् — b) S द्विज (for विप्र-) — c) K5 Dn1 D2 4 7 8 S सदेहस् (D8 G1 5 M2 °वस्), Cd सदैव (as in text) Dn1 यातो (for प्राप्तो) — d) K5 D2 5 transp राजा and किल. S (except G5) काले (for किल)

4 Ś2 missing (cf v 1 1) For the sequence in S, cf. v 1 1 — a) D4 7 राजा (for राजन्) S चां (G5 वां)तकश्चै(G3 °क चै)व — b) D4 जामद * श्र S कीर्तिमान् (G2 om न्) (for वीर्यवान्) — c) B Dc1 Dn2 D2 3 5 6 M2 रथस्थो (for रण°) — d) D3 8 कस्यैते ; D4 क ** (for कथ्यन्ते)

5 Ś2 missing (cf v 1 1) For the sequence in S, cf v 1 1 — b) D8 गांडिव- K1 4 5 Dn1 T G1 3 5 -धन्विन° — c) K4 उपमा — d) K4 सदृशी Dn2 D4 6 य पार्थ° सदृश° क्षितौ

6 Ś2 missing (cf v 1. 1) For the sequence in S, cf v 1 1 — a) B1 अत्यर्थं (for अत्यन्त) — b) Ś1 मौर्ब (*sup lin* नाद)त्य ; K3 नैनृत्य, K4 D1 नानृतं ; D3 नैपुण्य ; Ca नैऋत्यं, Cd नैभृत्यं (as in text) — c) K3 Dn D8 G2 [ऽ]प्रतिरूप (Dn1 °प्य), T G3 4 [ऽ]प्यामिरूप्यं, G5 [ऽ]प्यभिरूप्य, M1. 2 [ऽ]प्रातिभाव्य (for ऽप्रातिरूप्य) Cd युगांतेऽप्रातिरूप्य — d) D5 वै (for च) G3 विनयानि (for नियतानि)

7 For the sequence in S, cf v 1 1 Ś2 resumes from मै° (in 7^b) — a) Ś1 K (except K3) Dn

C. 7 1438
B 7 34 7
K 7 33 29

सदृशो देवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्विनोः ॥ ७
ये च कृष्णे गुणाः स्फीताः पाण्डवेषु च ये गुणाः ।
अभिमन्यौ किलैकस्था दृश्यन्ते गुणसंचयाः ॥ ८
युधिष्ठिरस्य धैर्येण कृष्णस्य चरितेन च ।
कर्मभिर्भीमसेनस्य सदृशो भीमकर्मणः ॥ ९
धनंजयस्य रूपेण विक्रमेण श्रुतेन च ।
विनयात्सहदेवस्य सदृशो नकुलस्य च ॥ १०

धृतराष्ट्र उ
अभिमन्युमहं सूत ... जि
श्रोतुमिच्छामि कार्त्स्न्येन ...

संजय उवाच ।
चक्रव्यूहो महाराज ... का
तत्र शक्रोपमाः सर्वे राजानो ... वे
संघातो राजपुत्राणां सर्वेषामभवत्तदा ।

D1 2 4 6-8 -माधुर्यगांभीर्य- (K4 °र्यं; D4 °र्या) B4 om माधुर्य G1 रूप च (for माधुर्यं-) —[b]) Ś2 Dn1 S सत्वरूप; K3 -सत्यवीर्यं, K5 रूपवीर्यं; B Dc1 D5 सत्यरूप (for सत्ववीर्यं). —[c]) D3 सदृशो (for सदृशो). —[d]) G6 किलार्जुनो°.

8 For the sequence in S, cf. v. 1 1 —[a]) G2 6 गीता° (for स्फीता°) —[b]) S (except G6) पांडवेषु (for °वेषु च) —[c]) D5 4, 7 8 G1 5 M1 2 अभिमन्यो D5 किलैकत्र, D1 °कस्य; D6 °कात्र (for °कस्था) —[d]) D4 दृश्यते च (hypermetric) (for दृश्यन्ते) Ś1 ते न संशय°; Ś2 गुणसंश्रय; K (except K5) D1 न हि संशय°, S ते (G4 ये) गुणा° शुभा° (for गुणसंचया)

9 For the sequence in S, cf. v 1 1 —[a]) K5 B1 D3 वीर्येण (for धैर्येण). —[b]) K5 D2 स (for च). — M3 om. (hapl) 9[c]-10[b]. —[c]) S (M3 om) कर्मणा (for °भिर्) —[d]) G1 5 M (M3 om.) सदृश Ś2 K1-3 D1 विक्रम (K1 °मा) (for -कर्मण).

10 For the sequence in S, cf. v. 1 1. M3 om. 10[ab] (cf v 1 9). —[b]) D3 6 श्रमेण; T G1-4 शुभेन (for श्रुतेन). — G6 om (hapl.) 10[cd]. —[c]) D3 6 नयेन; S (G6 om) विनये (for °यात्) —[d]) G1 2 M सदृशं.

11 For the sequence in S, cf v 1. 1. Dn1 S om the ref. —[a]) B2 सौते (for सूत). D5.6 इत यात; S द्विज (M1 नर) श्रेष्ठ (for अहं सूत). —[b]) D2 सौभद्रेय पराजित —[d]) D5 हतं — After 11, S ins

251* वैशंपायन° ।

अभिमन्यु हत श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनेश्वर° ।
विस्तरेण महाराज पर्यपृच्छत्स संजयम् ।

12 After the ref. N ins

252* स्थिरो भव महाराज शोक धारय उ
महान्तं बंधुनाशं ते कथयिष्यामि

[(L 1) B Dc1 Dn2 D5 6 स्थिरी. D5 from शोक up to महाराज in (12[a]) —(Dc1 D2, 5 त (for तत्)]

—[a]) S पद्मव्यूहो. —[b]) K1 4 ह्याचार्येण. T रणे कृत°, M2-5 निवेशित° (for [ह्य ... (sup lin) रणे द्रोणेन कल्पित°. —[c]) S [M5 inf lin °श्रो] °श्रो)पमा (for शक्रो°). स (for वि-) D5 6 सुवर्णविकृतध्वजा° (— — After 12, N ins

253* अणुस्थानेषु विन्यस्ता° कुमाराः सूर्यवर्चस° ।

[K2 B3-5 Dc1 Dn1 Ca d अवस्थानेषु, K5 D2 स्था°; B1 2 अथ स्था°, B1 [marg.] अक्षगर्भेषु; आवस्थानेषु; D3, 4 6 आरस्था°, D7 8 आशास्था° (for स्था°). B4 देव*** (for सूर्यवर्चस°).]

On the other hand, T G1-4 M ins after 12 after 16.

254* केसराणि च पद्मस्य सुकुमाराणि भारत ।
कुमारा राजलोकस्य निक्षिप्ता केसरोपमाः ।
कर्णिकास्थो महाराज तस्य दुर्योधनोऽभवत् ।

[(L. 1) G6 पत्रस्य (for पद्मस्य) G6 रक्षिता (for भारत).]

— After 254*, S reads 17-20.

13 Ś K1 3 4 D1 om 13[c]-14[b]. —[a]) S संघाता —[b]) S (except T1) अभवन्. —[c]) D2.6 -संश्रय (for -समया°) S चासन् (for सर्वे). — After 13[c], D3 reads 14[b] for the first time, repeating it in its proper place. —[d]) Dn2 om (hapl) from सुवर्ण up to सर्वे (in 14[d]). S (ध्वजा° (for -विकृत°).

कृताभिसमयाः सर्वे सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १३
रक्ताम्बरधराः सर्वे सर्वे रक्तविभूषणाः ।
सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे वै हेममालिनः ॥ १४
तेषां दशसहस्राणि बभूवुर्दृढधन्विनाम् ।
पौत्रं तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ॥ १५
अन्योन्यसमदुःखास्ते अन्योन्यसमसाहसाः ।
अन्योन्यं स्पर्धमानाश्च अन्योन्यस्य हिते रताः ॥ १६

कर्णदुःशासनकृपैर्वृतो राजा महारथैः ।
देवराजोपमः श्रीमाञ्श्वेतच्छत्राभिसंवृतः ।
चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निव भास्करः ॥ १७
प्रमुखे तस्य सैन्यस्य द्रोणोऽवस्थितनायके ।
सिन्धुराजस्तथातिष्ठच्छ्रीमान्मेरुरिवाचलः ॥ १८
सिन्धुराजस्य पार्श्वस्था अश्वत्थामपुरोगमाः ।
सुतास्तव महाराज त्रिंशत्त्रिदशसंनिभाः ॥ १९　C 7 1304 B 7 34 23 K 7 34 12

---

14 For the repetition in D4, cf. v l 13 Ś K1.3 4 D1 om. 14[ab], Dn2 om. up to सर्वे (for both, cf. v l. 13) D4 om. 14[a] — a) D5 6 ते रथाश्ववरा सर्वे — b) D7 सर्वं (for सर्वे) K6 Dn1 रत्नविभूषणा, S कनक° (G1 M कांचन°) (for रक्तवि°). — After 14[ab], D4 ins :

255* ते रथाश्ववरा सर्वे सर्वे रक्तविभूषणा ।

— d) D5 च हैम-; T G M1 2 कनक, M3-5 कांचन (for वै हेम). — After 14, N ins

256* चन्दनागुरुदिग्धाङ्गा स्रग्विण सूक्ष्मवासस ।
सहिता पर्यधावन्त कार्ष्णि प्रति युयुत्सव ।

[(L 1) K4 5 Dn1 D2 5 चद्रनागरु. Ś K1-4 D1. 2 5 सर्वे वै (for स्रग्विण), Ś1 सूयवर्चस (for सूक्ष्मवासस) — B2 reads line 2 on marg — (L 2) Ś1 पर्यवर्त्यत, Ś2 K1-4 Dn2 D1. 3 5-7 पर्यवर्तत, K5 Dn1 प्रलवर्तन, Dc1 प्रत्यधावत, D4 पार्थ वर्तेन, D8 सर्व- वर्तन्त (sic) (for पर्यधावन्त).]

15 b) G3 बभूव (for °वुर्) Ś1 दृढधन्वनां, T G2 3 5 रथधन्विनां (for दृढधन्विनाम्) — d) D7 G1 M लक्षण (for लक्ष्मणं) D4 प्रतिदर्शन, D7 8 शुभ लक्षण (for प्रियदर्शनम्).

16 a) Ś1 K1 2 Dn2 D4 M3-5 अन्योन्यं — b) Ś1 K1 3 4 D1 ह्यन्योन्य, Dn2 D4 M3 4 अन्योन्यं (for अन्योन्य). B5 -समदर्शना; Dn2 ते महारथा (for -समसाहसा) — c) B3 D2 अन्योन्य (for °न्यं) K4 स्पर्धमानस्य; S अन्व(T G3 4 °न्य)वर्तत (for स्पर्धमानाश्च) — d) Ś1 K1 3 4 D1 ह्यन्योन्यस्य; B3 3 Dc1 [अ]प्यन्योन्यस्य (for अन्योन्यस्य) B1 Dc1 हितैषिण (for हिते रता). S अन्योन्यकृत(G3 °न्यं कृत)निश्रमा — After 16, N ins

257* दुर्योधनस्तु राजेन्द्र सैन्यमध्ये व्यवस्थित ।

[Ś1 राजेंद्र Ś K3 मध्ये, K1 3 तव; K4 D2 तुड, K5 तुग; Dn2 चक्र, D3 4 6 तत्र, D5 कुट, D7 8 तुष (for सैन्य)]

On the other hand, G6 ins 254* after 16

17 S reads 17-20 after 254* — a) D7 8 -दुर्योधन (for -दुःशासन) — b) T G3-5 युतो (for वृतो) D5 राजन् (for राजा) — c) Dn2 D8 -राज सम°; D4 lacuna (for राजोपम°) — d) K1 छत्रैश्च (for -छत्राभि) G1 M1 2 शत्रुजिच्छत्रुसंवृत — e) K3 चामरैर् (for चामर) D1 -व्यजनापेक्षैर्; D5 6 व्यजनछत्रैर्; T2 G1. 3 4 M व्यजनोत्क्षेपै (for °नाक्षेपैर्) — f) Ś1 (sup lin as in text) भासयन्; S समुद्यन् (for उदयन्)

18 For the sequence in S, cf v l 17 — a) T G3 व्यूहस्य, G2. 4 5 (inf lin as in text, sec m) M3-5 शूरस्य (for सैन्यस्य) — b) K5 D5 द्रोणावस्थित; B1. 4 5 द्रोणो वा स्थित; T G2-4 द्रोणोपस्थित-; M3-5 द्रोणो विस्मित (for द्रोणोऽवस्थित-) B Dc1 Dn D2 3 6 G5 नायक, T G1-4 M सायक (for -नायके) Ś1 K1-4 D1 द्रोणो (Ś1 °णे) राजन्यवस्थित — c) K3 D2 4 6 8 [अ]तिष्ठन् (for °ष्ठत्) — d) S गिरिर् (for श्रीमान्)

19 For the sequence in S, cf. v l 17 — a) D4 repeats from पार्श्वस्था up to संनिभा (in 19[d]) after 20[ab] — b) D1 8 अश्वत्थामा — d) D5 त्रिंशस्, Cd त्रिंशत् (as in text) Dn1 S विक्रमा (for संनिभा)

20 For the sequence in S, cf v l 17 For the repetition in D4, cf. v l 19 — a) D3 गंधार राज K6 Dn1 शकुनि (for कितव) S शकुनि कृत वर्मा च — b) K5 Dn1 सह, B5 सुत; S शल (for सथा) — D2 om. (hapl) 20[cd] — c) B4 पृष्ठत (for पार्श्वत) — d) D4 राजस्तव (for व्यराजन्त)

7 1504 7 34 23 7 34 12 गान्धारराजः कितवः शल्यो भूरिश्रवास्तथा । पार्श्वतः सिन्धुराजस्य व्यराजन्त महारथाः ॥ २०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

३४

संजय उवाच ।
तदनीकमनाधृष्यं भारद्वाजेन रक्षितम् ।
पार्थाः समभ्यवर्तन्त भीमसेनपुरोगमाः ॥ १
सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
कुन्तिभोजश्च विक्रान्तो द्रुपदश्च महारथः ॥ २
आर्जुनिः क्षत्रधर्मा च बृहत्क्षत्रश्च वीर्यवान् ।
चेदिपो धृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रौ घटोत्कचः ॥ ३
युधामन्युश्च विक्रान्तः शिखण्डी चापराजितः ।
उत्तमौजाश्च दुर्धर्षो विराटश्च महारथः ॥ ४
द्रौपदेयाश्च संरब्धाः शैशुपालिश्च वीर्यवान् ।
केकयाश्च महावीर्याः सृञ्जयाश्च सहस्रशः ॥ ५
एते चान्ये च सगणाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ।

— After 20, N (D2 after 20^{ab}) ins.:

258* ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
तावकानां परेषां च मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ।

[(L. 1) Dn1 प्रवर्तते; Dn2 प्र*वृते (for प्रववृते). K5 Dn1 D4 5 7 8 तुमल (for तुमुल). Ś1 D2 रोम (for लोम). — (L. 2) Dn1 मृत्यो (for मृत्यु). Cd cites post. half as above.]

Colophon om. in S. — *Sub-parvan*: Ś K1-3 B1-4 D (except Dc1 D4) अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: Ś1 K1 3 D1 तृतीययुद्धदिवस; K3 तृतीये. — *Adhy. name*: K5 दुर्गकर्मणि, Dn1 व्यूहरचन. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 2 Dn1 D3 33 (as in text), D2 31. — *Śloka no.*: Dn1 24.

34

1 $^{a)}$ G2 तद्यानीकम्. K5 अनादृश्यं. — $^{c)}$ Ś1 K1 3 Dn2 D3 4 6 समभिवर्तत, D5 S °भ्य (G5 °भि) धावत (for °भ्यवर्तन्त).

2 $^{a)}$ S सत्यकः सात्यकि (T2 G3 4 °स्वत) श्चैव. — $^{c)}$ B1 कुन्तीभोजश्च (for कुन्ति°). — D4 om. (hapl.) 2^{d}–4^{a}. — $^{d)}$ K1 D5 G5 महारथाः.

3 D4 om. 3 (cf. v. l. 2). Ś K3 4 D1 om. (hapl.) 3–4. Dn2 repeats 3^{abc} followed by 4^{a}–5^{c} after 5^{abc}. — $^{a)}$ S दुर्जय (for आर्जुनि). B1 क्षेत्रवर्मा; B2 D5 7 8 G1 M क्षत्रवर्मा; B4 क्षेत्रधर्मा. K3 om. च. D3 6 कैकेयाश्चित्रवर्मा च. — $^{b)}$ B1 वृद्ध (for बृहत्). — $^{c)}$ B4 चेदयो, S (except G2) चेदिको (for चेदिपो). — $^{d)}$ D1 3 M4 माद्रीपुत्रो. D6 धनंजय (for घटोत्कच). T G3-5 माद्रीपुत्रघटोत्कचा (G5 °चौ).

4 For the repetition in Dn2, cf. v. l. 3. Ś K3 4 D1 om. 4 (cf. v. l. 3). D4 om. 4^{a} (cf. v. l. 2). — $^{a)}$ S पाञ्चाल्य (G1 2 M1-4 °ल) (for विक्रान्त). — $^{b)}$ K1 D4 च (D4 वा) पराजित; Dn2 (both times) M3-5 च महारथ (for चापराजित). — $^{c)}$ B4 G1 M1 2 विक्रान्तो (for दुर्धर्षो). — $^{d)}$ D5 महारथा.

5 For the repetition in Dn2, cf. v. l. 3. G3 damaged. — $^{a)}$ K1 संरब्ध; S दुर्धर्षाः (for संरब्धा). — $^{b)}$ Ś1 K1 2 Dc1 D3 शैशुपालश्च; G3 **पालश्च (for °पालिश्च). — K4 G5 om. (hapl.) 5^{c}–7^{b}, B3 reads the same on marg. D1 reads 5^{c}–7^{b} twice. — $^{c)}$ Ś1 Dc1 D4 7 कैकयाश्च, K5 B2 3 Dn1 D3 5 6 8 कैकेयाश्च (for केकयाश्च). D4 om. from महा up to धाव (in 6^{c}). Dn2 केकयाश्चित्रवर्मा च.

6 For the repetition in D1, cf. v. l. 5. K4 G5 om. 6 (cf. v. l. 5). D4 om. up to धाव (cf. v. l. 5). B3 reads 6 on marg. — $^{a)}$ Ś1 सगुणा, Ś2 K1 S (G5 om.) बहव (for सगणा). — $^{b)}$ S (G5 om.) सगणा (for कृतास्त्रा). — $^{c)}$ S (G5 om.) सहसा

समभ्यधावन्सहसा भारद्वाजं युयुत्सवः ॥ ६
समवेतांस्तु तान्सर्वान्भारद्वाजोऽपि वीर्यवान् ।
असंभ्रान्तः शरौघेण महता समवारयत् ॥ ७
महौघाः सलिलस्येव गिरिमासाद्य दुर्भिदम् ।
द्रोणं ते नाभ्यवर्तन्त वेलामिव जलाशयाः ॥ ८
पीड्यमानाः शरै राजन्द्रोणचापविनिःसृतैः ।
न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पाण्डवाः ॥ ९
तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्बलम् ।
यदेनं नाभ्यवर्तन्त पाञ्चालाः सृञ्जयैः सह ॥ १०
तमायान्तमभिक्रुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
बहुधा चिन्तयामास द्रोणस्य प्रतिवारणम् ॥ ११
अशक्यं तु तमन्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः ।
अविषह्यं गुरुं भारं सौभद्रे समवासृजत् ॥ १२
वासुदेवादनवरं फल्गुनाच्चामितौजसम् ।
अब्रवीत्परवीरघ्नमभिमन्युमिदं वचः ॥ १३
एत्य नो नार्जुनो गर्हेद्यथा तात तथा कुरु ।
चक्रव्यूहस्य न वयं विद्म भेदं कथंचन ॥ १४
त्वं वार्जुनो वा कृष्णो वा भिन्द्यात्प्रद्युम्न एव वा ।
चक्रव्यूहं महाबाहो पञ्चमोऽन्यो न विद्यते ॥ १५
अभिमन्यो वरं तात याचतां दातुमर्हसि । C. 7 1522 B 7 35 16 K 7 35 16

साम्यवर्वंत — d) K_5 सहस्रश (for युयुत्सव°)

7 For the repetition in D_1, cf v l 5 K_4 G_5 *om* 7[ab] (*cf* v l. 5) B_3 reads 7[ab] on marg — a) K_5 Dn_1 D_2 च (for तु) B Do_1 Dn_2 D_2 S (G_5 om) समीपे वर्तमाना(D_3 यतमान)स्तान् D_6 समे*जन मानस्तान् — b) $Ś_2$ च, K_1 [ऽ]ति (for ऽपि) — c) Ś $K_{1\,2}$ Dn_2 $D_{1\,6}$ शरौघेन — d) D_4 सहसा (for महता) D_7 समवारयेत्; S प्रत्यवारयत् (for समवारयत्)

8 $Ś_2$ *om* 8[ab] G_5 damaged — a) $K_{1\,3\,5}$ B Do_1 Dn D_{3-8} Cd महौघ , D_2 महौघं K_1 T G_{2-4} सलिलस्यैव — Do_1 om 8[cd] — c) S तं तु (for द्रोणं) K_5 Dn_2 $G_{1\,3\,5}$ M_{1-4} नात्यवर्तंत (for नाभ्य°) — d) K_1 Dn_1 $D_{7\,8}$ जलाशय

9 a) D_8 वाध्यमाना (for पीड्य°) S तीक्ष्णैर् (for राजन्) — b) $Ś_1$ (*sup lin* as in text) द्रोणाचार्य — c) S नाशक्नुवन् (for न शेकुः प्र) K_6 Dn_1 समरे (for प्रमुखे)

10 a) B_8 तत्राद्भुतम् (for तद°). Dn_2 $D_{4\,5}$ M_2 अपश्यामो — c) Dn_1 यद्वैन, D_4 येनैव; D_6 यचैन (for यदेन) K_5 B_1 G_1 M [अ]त्यवर्तत (for [अ]भ्य°) — d) $B_{4\,5}$ D_6 पचाला ; Dn_1 पांचाल्या K_2 सह सृजयै (by transp), B_3 S पांडवै सह

11 a) M_2 सहायार्थम् $Ś_1$ $K_{1\,2\,4}$ Do_1 D_1 अति क्रुद्धं ($Ś_1$ °द्धो), T G_{2-5} अभिक्रुद्धो — b) B_3 (*marg*) मत्वा (for दृष्ट्वा) — D_2 om (hapl.) 11[c]-12[b]. — d) D_4 प्रतिवारणे.

12 D_3 om 12[ab] (cf v l 11) — a) D_8 तर्तुम् (for तु तम्) B_3 S तद्(G_5 °दा)न्येन (for तमन्येन) — b) S भेत्तु (for द्रोणं) Do_1 Dn_2 D_{5-8} दृष्ट्वा (for मत्वा) — c) $B_{1\,2}$ अविसह्यं; Dn_2 अवि*ह्य, D_2 °शह्य (for °षह्य) — d) G_5 (*inf lin*) सभद्रे D_4 समवारयत् (for °सृजत्)

13 a) D_6 अनवर; S °वम; Cd °वरं (as in text) — b) $Ś_2$ फल्गुणाच्, K_1 $D_{2\,6}$ फाल्गुणाच्; $K_{4\,5}$ B Do_1 Dn $D_{1.3-5\,7\,8}$ फाल्गुनाच् (for फल्गु- नाच्) $M_{3\,5}$ अर्जुनस्यामितौजसं

14 Before 14, S ins युधिष्ठिर — a) K_5 एतान्; B_3 (marg as in text) अद्य; $D_{2\,6}$ पुत्र; Cd एत्य (as in text) $D_{7\,8}$ मे; Cd नो (as in text) K_1 $D_{2\,5}$ गर्ह्येद्, Dn_2 गर्हे — c) D_4 चक्रव्यूहे तु; T G $M_{1\,2}$ द्रोणानीकस्य; M_{3-5} पद्मव्यूहस्य (for चक्रव्यूहस्य) G_1 $M_{1\,2}$ भेद वै (for न वय) D_2 चक्रस्य न वय पुत्र — d) B_4 Dn_2 $D_{3-4\,6\,8}$ G_2 विद्मो भेद; G_1 $M_{1\,2}$ न च विद्म (for विद्म भेद)

15 a) K_5 अर्जुनो; B_3 Dn_1 $D_{5\,8}$ चार्जुनो — b) $Ś_2$ Dn_2 D_4 भिद्यात्; D_1 विंद्यात्; $D_{5\,6}$ भिद्येत् (for भिन्द्यात्) Dn_1 D_8 च (for वा). — c) T G $M_{1\,2}$ द्रोणानीकं; M_{3-5} पद्मव्यूहं (for चक्रव्यूहं) K_5 मम मते (for महाबाहो) — d) K_1 पंचमोन्ये $K_{4\,5}$ पचमो नास्ति विद्यते; B Do_1 Dn_1 G_5 °मो नोपपद्यते

16 b) $D_{2\,6}$ याचतो; S याचे त्वां — c) Dn_2 वै (for च) S पितृभ्यो (G_5 °णां) मातुलेभ्यश्च. — d) Do_1 D_8 [अ]पि (for [ए]व). S सैन्येभ्यश्चैव भारत.

7 1522 7 25 16 7 25 16 पितृणां मातुलानां च सैन्यानां चैव सर्वशः ॥ १६
धनंजयो हि नस्तात गर्हयेदेत्य संयुगात् ।
क्षिप्रमस्त्रं समादाय द्रोणानीकं विशातय ॥ १७

अभिमन्युरुवाच ।

द्रोणस्य दृढमव्यग्रमनीकप्रवरं युधि ।
पितृणां जयमाकाङ्क्षन्नवगाहे भिनद्मि च ॥ १८
उपदिष्टो हि मे पित्रा योगोऽनीकस्य भेदने ।
नोत्सहे तु विनिर्गन्तुमहं कस्यांचिदापदि ॥ १९

युधिष्ठिर उवाच ।

भिन्ध्यनीकं युधा श्रेष्ठ द्वारं संजनयस्व नः ।
वयं त्वानुगमिष्यामो येन त्वं तात यास्यसि ॥ २०
धनंजयसमं युद्धे त्वां वयं तात संयुगे ।
प्रणिधायानुयास्यामो रक्षन्तः सर्वतोमुखाः ॥ २१

भीम उवाच ।

अहं त्वानुगमिष्यामि धृष्टद्युम्नोऽथ सात्यकिः ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्यास्तथा सर्वे प्रभद्रकाः ॥ २२
सकृद्भिन्नं त्वया व्यूहं तत्र तत्र पुनः पुनः ।
वयं प्रध्वंसयिष्यामो निघ्नमाना वरान्वरान् ॥ २३

अभिमन्युरुवाच ।

अहमेतत्प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरासदम् ।

---

17 a) D7 8 हि वस्; S न न(M1 2 त)स् (for हि नस्). —b) B2 न गर्हेदेत्य; Dn1 गर्हेदेत्य न (for गर्हयेदेत्य) K5 Dn1 समरात्, D7 संयुगे (for संयुगात्) —c) K5 Do1 Dn1 D5 8 T2 M3 4 5 (sup lin as in text) समाधाय; D7 °ध्याय, G5 °साद्य (for °दाय) —d) G1 M1, 2 पद्मव्यूह (for द्रोणानीक) Ś2 K1 4 D4 विनाशय; D1 विनातय (for विशातय)

18 After the ref , K1 2 ins.

259* शृणु राजन्महाबाहो वचनं मम सुव्रत ।
पुरा गर्भगते वापि चक्रव्यूहप्रवेशनम् ।
मुखात्कृष्णस्य राजेन्द्र श्रुतमस्ति मया प्रभो ।
तस्माद्व्यूहं प्रविश्यामि चक्राख्यं नृपसत्तम ।

—a) B4 व्यूहम् (for दृढम्) K4 5 B8 Dn1 D2 5 T1 अत्युग्रम् (for अव्यग्रम्) —b) D8 7 अनीक (for अनीक). S महत् (for युधि) —c) Ś1 हितम्; Ś2 K (except K8) D (except Do1 D1) सिद्धिम् (for जयम्) S अन्विच्छन् (for आकाङ्क्षन्) —d) D1 8 अवगाह्य (for °गाहे) Ś1 D4 भिनद्मि व° (D4 वा); K8 lacuna, K4 D1 महारथ (D1 °थः); T जवेन च; G4 [ऽ]भिनाम च, G5 हिनभिव (for भिनद्मि च) G3 न च गाहे हिनापि च (sic).

19 a) Ś1 D1 उपदिष्ट —b) N योगो(Ś2 K1 2, 4 D1 °घा)नीकवि(Ś1 °नि)शातने; G4 योनीकस्य च भेदने —c) K5 Dn1 D5 च; B4 D2 हि; D3, 6 [ऽ]यं (for तु). D1 8 नोत्सहेत. B2 (marg , orig as in text) निवर्तितुम् (for विनिर्गन्तुम्). S नोत्सहे प्रतिनिर्गन्तुम्.

20 The portion of the text from 7 34 20a up to यालम in 7 41. 1a is lost in Ś2 on missing folios T1 om the ref —a) K1 D4 भिद्यानीक; B4 D2 भित्त्वा°, B5 भङ्क्त्वा°, D6 विध्य° (for भिन्ध्य°) Bom ed युधा (for युधा) S भिंधि व्यूहं युधि श्रेष्ठ —c) K2 G5 तु; D3 4 6 G1 च; Cd त्वा (as in text). —Ś1 K8 4 D1 om (hapl) 20d–22a, K2 reads the same on marg —d) D5 उप ; S पुत्र (for तात) G1 M1 2 योत्स्यसि (for यास्यसि)

21 Ś2 missing (cf v l 20) Ś1 K8 4 D1 om 21 (cf v l 20) K2 reads 21 on marg —a) S धनंजयस्य प्रतिम —b) S त्वा यांतं (G5 त्वयास्मिन्) (for त्वां वयं) Dn2 D3 4 6 कर्मणा (for संयुगे) —c) K5 D6 7 प्रनिधाय (for प्रणि°) D7 8 [अ]भियास्यामो, T G3–5 गता सर्वे, G1 M [अ]प्रता (G1 M1, 2 °त) सर्वे (for [अ]नुयास्यामो) G2 प्रणिधायागृत सर्वे. —d) Dn2 D4 6 सर्वतोदिशं; D8 °तोदिश (for °तोमुखा) S अनुयास्याम पृष्ठत

22 Ś2 missing (cf v l 20) Ś1 K8 4 D1 om 22a (cf v l 20) K2 reads 22a on marg B2 reads the ref on marg —a) D5 त्वां तु (for त्वानु) S अहं त्वामनुयास्यामि —b) B5 हि, D8 [ऽ]पि, S च (for ऽथ) M3–5 सत्यक —c) B4 D6 पचाला° Dn D3 4–8 कैकया T G2 5 M2 मात्स्यास् (for मत्स्यास्). — D7 reads 22c–23b on marg

23 Ś2 missing (cf. v l 20) D7 reads 23ab on marg (sec. m) —a) K (except K5) D1 तथा

तंग इव संक्रुद्धो ज्वलितं जातवेदसम् ॥ २४
त्कर्माद्य करिष्यामि हितं यद्वंशयोर्द्वयोः ।
ातुलस्य च या प्रीतिर्भविष्यति पितुश्च मे ॥ २५
शेशुनैकेन संग्रामे काल्यमानानि संघशः ।
ाद्य द्रक्ष्यन्ति भूतानि द्विपत्सैन्यानि वै मया ॥ २६

युधिष्ठिर उवाच ।
एवं ते भाषमाणस्य बलं सौभद्र वर्धताम् ।
यस्त्वमुत्सहसे भेत्तुं द्रोणानीकं सुदुर्भिदम् ॥ २७
रक्षितं पुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैः प्रहारिभिः ।
साध्यरुद्रमरुत्कल्पैर्वस्वग्न्यादित्यविक्रमैः ॥ २८ C. 7 1535 B 7 35 20 K 7 35 30

---

for त्वया) — [b]) Dn2 D3 4 6 तेषां (for the second त्र) S त्वया सह (for पुन पुन) — [d]) Ś1 D5 G1 M2 निघ्नमानान्; K5 Dn1 विनिघ्नाना (for निघ्नमाना) Ś1 वर वरान्; Dn2 पराश्च तान्, D6 T G1–4 M2 वरान्व(D6 G2 °न्व)रान् (for वरान्वरान्)

24 Ś1 missing (cf v l 20) — After the ref , K1 2 ins

260* यावतोऽहमर्जुनाद्राजन्सुभद्राया तथैव च ।
महद्बलेन सपूर्णं पश्यध्व पौरुष मम ।
सर्वान्हनिष्यामि कुरून्द्रोणमुख्यान्नराधिप ।
यै कृत दुष्कृत कर्म पाण्डवानां महात्मनाम् ।
ज्येष्ठा माता मदीया यत्सभा नीता दुरासदै ।
दुःशासनेन च तदा पापेन दुष्टकर्मणा ।
पान्चालीं प्रति राजेन्द्र यत्कृत दुष्टकारिभि ।
तत्सर्वं चाद्य तद्व्यूहे दर्शयिष्यामि लाघवात् ।

[(L 2) K2 मम पौरुष (by transp) — (L 5) K2 समापते (for दुरासदै) — (L 6) K2 पापिना (for पापेन) — (L 7) K2 पांचालीं]

— [a]) D4 एव तत् (hypermetric), T G2–4 एक; G1 M एन, G5 एक (for एतत्) K1 8 D4 प्रवक्ष्यामि (for प्रचे°) — [b]) S सुदुर्भिद (for दुरासदम्) — K5 D7 8 om. (hapl) 24[cd] — [d]) Dn1 D8 8 S (except G2) ज्वलत (for ज्वलितं) — After 24, K4 reads 26[cd] for the first time, repeating it in its proper place

25 Ś1 missing (cf v l 20) K4 om. 25[ab] — [a]) D4 गमिष्यामि (for करि°) K5 Dn1 अह तत्कर्म कर्ताद्य — K3 om 25[b]–26[a] — [b]) S क्षमं (for हित) D5 तद् (for यद्) Dn1 युद्धं द्वयोर् (for यद्वश°) Cv as in text — Ś1 om 25[c]–26[b] — [c]) K3 reads from लस्य up to सघश (in 26[b]) on marg K1, 2 B Dc1 च यत्प्रीतिं, K4 D1 महत्प्रीतिं; K5 T G2–5 च मे (K5 या) प्रीतिं (for च या प्रीतिर्) — [d]) K1 2 S करिष्यामि; K4 5 B Dc1 D1 करिष्यति

(for भवि°)

26 Ś1 missing (cf. v l. 20). Ś1 K3 om 26[ab] (cf v l. 25) K3 reads 26[ab] on marg — [a]) S समरे (for सग्रामे) — S transp 26[b] and 26[d] — [b]) Dn2 D8 कल्यमानानि; D1 कल्प° (for काल्य) K1 सर्वश (for सघश) — After 26[ab], K1 ins

261* दुस्थानि सर्वसैन्यानि मारुया * * * * * ।

— K4 reads 26[cd] for the first time after 24 — [c]) K4 अपि (for अद्य) D4 द्रक्षति K2 वामिरस्यति K5 समामे; S राजान (for भूतानि) K4 (second time) B Dc1 D1 द्र, K4 D1 व)क्ष्यति सर्वभूतानि — K3 om 26[d] — [d]) K1 lacuna, T G3 द्विपद्- (for द्विपत्) Ś1 K4 (first time) मम तेजो ह्यनुत्तमं — K4 Dn2 D1, 8 (marg) 6 G1 M1 2 3–5 (last three first time) ins after 26 T G2–5 M3–5 (last three second time) after 7 35 7

262* नाह पार्थेन जात स्यां न च जात सुभद्रया ।
यदि मे सयुगे कश्चिज्जीवितो नाद्य मुच्यते ।
यदि चैकरथेनाह समग्र क्षत्रमण्डलम् ।
न करोम्यष्टधा युद्धे न भवाम्यर्जुनात्मज ।

[(L 1) D8 सजातो (for जात स्यां) G1 M1 2 3–5 (last three both times) सुत (for जात) T G2–5 M3–5 (last three second time) तु (for स्यां). — (L 2) Dn2 D8 जीवतो D8 तत्र (for नाद्य) D6 च जीवतोद्य प्रमुच्यते, T G M1, 2 3–5 (last three both times) जीवमानस्य जीवति (for the post half) — (L. 3) M3–5 (all second time) वा (for च) — (L 4) K4 मृषा (for [अ]ष्टधा) D8 6 T G M1, 2 3–5 (last three both times) न कुर्वि (D8 °र्वे) शतधा युद्धे (for the prior half)]

27 Ś1 missing (cf v l 20) — [a]) D6 (sec m) मा (for ते). K1 8 भाष्यमाणस्य — [c]) K4 यत्तुम्; B3 4 य स्त्वम्, Dn2 D1 8 6 G2 4 यस्त्वम्, D8 स त्वम् (for यस्त्वम्) Dn2 जेतु; D7 8 योद्धु (for भेत्तु) K3 B1 यस्तमुत्सहसे भेत्तु — [d]) Ś1

संजय उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स यन्तारमचोदयत् ।
सुमित्राश्वान्रणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

३५

संजय उवाच ।
सौभद्रस्तु वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।
अचोदयत यन्तारं द्रोणानीकाय भारत ॥ १
तेन संचोद्यमानस्तु याहि याहीति सारथिः ।
प्रत्युवाच ततो राजन्नभिमन्युमिदं वचः ॥ २
अतिभारोऽयमायुष्मन्नाहितस्त्वयि पाण्डवैः ।
संप्रधार्य क्षमं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि ॥ ३
आचार्यो हि कृती द्रोणः परमास्त्रे कृतश्रमः ।

K_{1-4} $D_{1\,3\,4\,6}$ सुदारुण, K_5 B D_{c1} Dn $D_{2,5\,7\,8}$ दुरासद (for सुदुर्मिदम्).

28 $Ś_2$ missing (cf v 1 20) —[b]) $K_{4\,5}$ महारिभि.; B D_{c2} °बलै°, D_{n2} वरासिभि, T $G_{1,3-5}$ M महारथैः; G_2 महास्त्रभि (for प्रहारिभि°). —[c]) D_3 साध्य (for साध्य) $B_{3\,5}$ D_2 -तुल्यैर् (for कल्पैर्) —[d]) $Ś_1$ S (except G_2) वस्वश्व्या($Ś_1$ °स्व्या)दित्य, D_1 वस्वश्व्यादित्य (for वस्वश्व्या°). D_{c1} वर्चसै (for विक्रमै.). D_{n2} $D_{3\,4\,6}$ वस्वादित्यपराक्रमै — After 28, K_4 D_1 read 7 35 1 for the first time, repeating it in its proper place

29 $Ś_2$ missing (cf v 1 20). $Ś_1$ K_{1-4} $D_{1\,3}$ om (hapl) 29. —[a]) K_5 D_{n1} स तस्य (for तस्य तद्) —[b]) K_5 D_{n2} $D_{5,7,8}$ M_{3-5} स्व ; B_3 G_5 स (for स) —[c]) K_5 रथे (for रणे) —[d]) K_3 $D_{7\,8}$ नोदय; B_5 प्रेरय; D_{n1} नोदय°; D_6 नोदयत् (for चोदय)

Colophon om in $Ś_1$ K_{1-3} D_8. $Ś_2$ missing. — *Sub-parvan* K_5 $B_{1,2\,4}$ Dn $D_{2,5\,7\,8}$ अभिमन्युवध — *Day of Drona's Generalship* D_1 तृतीय युद्धदिवस° — *Adhy name* D_2 अभिमन्युप्रतिज्ञा — *Adhy no* (figures, words or both) $B_{1\,2}$ D_{n1} T G $M_{1-3\,5}$ 34 (as in text), M_4 24. — *Śloka no*. D_{c1} 29, D_{n1} 28

35

☞ This adhy. is missing in $Ś_2$ (cf. v 1, 7. 34. 20).

1 K_4 D_1 read 1 for the first time after 7 34 28 —[a]) K_4 (second time) B_3 D_{n1} सौभद्रस्य, K_5 °द्रश्च; $B_{1\,5}$ D_1 (second time) °द्रस्तद् (for °द्रस्तु) $D_{7\,8}$ वचन (for तु वच°). $Ś_1$ $K_{1-3\,4}$ D_1 (last two first time) तस्य तद्वचन श्रुत्वा —[b]) S (except G_2) भारत (for धीमत) —[c]) $Ś_1$ अचोदयस्स; K_4 (first time) प्रचोदयत; K_4 (second time) D_{6-8} अनो°; T G M_{3-5} अचोदयच (G_1 °यति; M_{3-5} °यस्त्व); $M_{1\,2}$ सचोदयेति —[d]) $K_{1-3\,4}$ (second time) D_1 (both times) मारिष, K_4 (first time) मारिष°; G_1 $M_{1\,2}$ मा वह; $M_{3\,4}$ मानद; M_5 मां नय (for भारत)

2 [a]) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 अथ (for तेन). D_{n1} D_{6-8} सनोद्यमानस् —[c]) K_5 D_5 महाराज (D_5 °जन्) (for ततो राजन्)

3 Before 3, S ins सुमित्र° —[b]) D_{n2} $D_{4\,6}$ निहितस; G_1 अहि° (for आहि°). $D_{6\,8}$ तव (for त्वयि) —[c]) K_3 सम, B_4 क्षण; T G_{2-5} M_{3-5} [अ]सकृद्, G_1 $M_{1\,2}$ सकृद् (for क्षम) —[d]) D_{n2} D_{2-6} तत्र (for ततस्). $Ś_1$ K Dn D_{1-6} त्वं कर्तुम्; $D_{7,8}$ G_5 सकर्तुम् (for त्वं योद्धुम्)

4 $D_{5\,7}$ om (hapl.) 4[b]-5[a]. —[b]) Dn $D_{3\,6}$ परमास्त्र° (D_{n1} °स्त्र) (for °मास्त्रे). —[c]) D_{n2} संवृद्धस (for संवृद्धस) —[d]) K_5 $B_{1\,2\,4}$ D_{c1} D_{n1} D_2 चायुद्ध; °D_3 वायुद्ध° (for च युद्ध°). — For 4, S subst :

263* द्रोणो हि कृतवान्यत्नं शस्त्रास्त्रकृतनिश्रमः ।
त्वं तु बालः स बलवान्संग्रामाणामकोविदः ।

अत्यन्तसुखसंवृद्धस्त्वं च युद्धविशारदः ॥ ४
ततोऽभिमन्युः प्रहसन्सारथिं वाक्यमब्रवीत् ।
सारथे को न्वयं द्रोणः समग्रं क्षत्रमेव वा ॥ ५
ऐरावतगतं शक्रं सहामरगणैरहम् ।
योधयेयं रणमुखे न मे क्षत्रेऽद्य विस्मयः ।
न ममैतद्द्विषत्सैन्यं कलामर्हति षोडशीम् ॥ ६
अपि विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूतज ।
पितरं चार्जुनं संख्ये न भीर्मामुपयास्यति ॥ ७
ततोऽभिमन्युस्तां वाचं कदर्थीकृत्य सारथेः ।
याहीत्येवाब्रवीदेनं द्रोणानीकाय माचिरम् ॥ ८
ततः संचोदयामास हयानस्य त्रिहायनान् ।
नातिहृष्टमनाः सूतो हेममाण्डपरिच्छदान् ॥ ९
ते प्रेषिताः सुमित्रेण द्रोणानीकाय वाजिनः ।
द्रोणमभ्यद्रवन्राजन्महावेगपराक्रमाः ॥ १०

C 7 1548
B 7 36 11
K 7 36 13

— [illegible] M₁ [illegible] (for [illegible]) — (L [illegible]

[(L 1) G₁ [illegible] ; (L 2) G₁ [illegible]]

5 D₁ om [illegible] (cf v l 4) — [illegible]) [illegible] D₁ [illegible] (for [illegible]) [illegible] D₁ [illegible] — [illegible]) B₁ [illegible] (for समर्थः) [illegible] G₁ M [illegible] (for को हि मे द्रोणे) — [illegible]) D₁ समग्रः ; T G₁₋₃ [illegible] ; G₁ M [illegible] ; D₁ [illegible] (except K₁) Dn₁ D₁ [illegible] समग्र) [illegible] K (except K₁) Dn₁ D₁₋₃ [illegible] (for क्षत्रम्) Dc₁ Dn₁ D₁₋₃ Ed₁ [illegible] ; [illegible] (for वा) — After 5, Dn₁ D₁ S ins

264* [illegible] हि मे योद्धुं [illegible] ।

[G₁ M [illegible] ; G₁ [illegible] (for [illegible]) ; G₁ M₁ [illegible] Dn₁ D₁ T [illegible] (for [illegible]) ; D₁ [illegible] (for [illegible])]

6 [illegible]) Ś₁ K (except K₁) D₁ [illegible] (for [illegible]) S [illegible] — [illegible]) D₁ [illegible] — After 6ab, Dn₁ S ins

265* [illegible] सर्वभूतगणैर्वृतम् ।

[Dn₁ [illegible] (for [illegible])]

On the other hand, D₁ ins 266* after 6ab [illegible] (G₁ [illegible] D₁ [illegible] S [illegible] — [illegible]) D₁ किंतु (for [illegible] — [illegible]) D₁ योधयेद् — K₁ om 6c — [illegible]) D₁ [illegible] T G₁₋₃ क्षत्रेऽत्र (for [illegible]) [illegible] D₁ [illegible] D₁ [illegible] K₁ D₁ [illegible] (D₁ [illegible]) D₁ [illegible] (for न मे) D₁ विस्मय K₁ D₁ [illegible] — Dn₁ S ins after 6cd [illegible] (sic) — [illegible] after 6ab

266* [illegible] सूत [illegible] ।

[Dn₁ [illegible] D₁ [illegible] (for [illegible]) D₁ M₁₋₃ [illegible] (for सूत) G₁ M [illegible] Dn₁ D₁ [illegible] (for [illegible]) G₁ M₁₋₃ [illegible] (for [illegible]) [illegible] (for the post half)]

— [illegible]) D₁ om न D₁ न ममेद ; T समयाय, G₁ [illegible] M₁ [illegible] न समाय ; G₁ [illegible] ; M₁ [illegible] न मामय M₁ [illegible] न समाय — [illegible]) Ś₁ K₁ [illegible] सर्वंति ; K₁ नार्हति ; (for न ममैतद्) G₁ M₁ [illegible] नार्हति (for मर्हति)

7 [illegible]) D₁ [illegible] D₁ कृष्ण (for विष्णु) Dn₁ S [illegible] विश्वजित (G₁ [illegible]) — [illegible]) S [illegible] (for [illegible]) — [illegible]) K₁ D₁ [illegible] B₁₋₃ Dc₁ युद्धे ; T [illegible] ; G₁ M₁ [illegible] M₁ [illegible] सूत (for सख्ये) S [illegible] G₁₋₃ [illegible] ; G₁ M₁ [illegible] D₁ उपयास्यति ; — [illegible]) G₁ हि (for भीर्) (for [illegible]). — T G M₁ [illegible] (last three second time) ins 262* after 7 M₁₋₃ (all first time) — After the above S cont after 7 34 26

267* [illegible] स सारथिस्तु पुनः पुनः ।
[illegible] ते तेन मा युद्धमिति सौभद्रमब्रवीत् ।

[(L 1) M₁₋₃ तु (for स)]

8 [illegible]) K₁ B₁ [illegible] Dc₁ S अभिमन्युश्च (T G₁ [illegible] M [illegible] (for ततोऽभिमन्यु) G₁ M₁ [illegible] तद्वाक्य, M₁ [illegible] (for तां वाच). — [illegible]) G₁ M₁ [illegible] प्रयाहीति (for [illegible]) [illegible] Dn₁ D₁ [illegible] चैन (for एन) — [illegible]) D₁ om (hapl) from माचिर up to नीकाय (in 10b) D₁ [illegible] (for द्रोणा°)

9 D₁ om 9 (cf v l 8) — [illegible]) K₁ B₁ Dn₁ D₁ [illegible] (D₁ [illegible]) नोदयामास ; D₁ [illegible] (for [illegible]) — [illegible]) K₁ B Dn₁ S [illegible] D₁ [illegible] D₁ G₁ M₁ [illegible] त्रिहायणान् [illegible] (for हयानस्य) — [illegible]) D₁ [illegible] हेमवद्ध (for °भाण्ड)

10 D₁ om up to नीकाय (of v l 8) — [illegible]) Dn₁ om (hapl) from नी up to सर्वे (in 11b) D₁ [illegible] प्रेषिता — [illegible]) D₁ [illegible] (for वाजिन) — K₁ D₁ अभ्याद्रवन् ; D₁ M₁ [illegible] अभ्यद्रवद् — D₁ -पदक्रमा (Ś₁ D₁ -पराक्रमं ; Dc₁ °क्रम ; S महावेगा महाबला° -पराक्रमा).

तमुदीक्ष्य तथा यान्तं सर्वे द्रोणपुरोगमाः ।
अभ्यवर्तन्त कौरव्याः पाण्डवाश्च तमन्वयुः ॥ ११

स कर्णिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजः
सुवर्णवर्मार्जुनिरर्जुनाद्वरः ।
युयुत्सया द्रोणमुखान्महारथा-
न्समासदत्सिंहशिशुर्यथा गजान् ॥ १२

ते विंशतिपदे यत्ताः संप्रहारं प्रचक्रिरे ।
आसीद्गाङ्ग इवावर्तो मुहूर्तमुदधेरिव ॥ १३
शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् ।
संग्रामस्तुमुलो राजन्प्रावर्तत सुदारुणः ॥ १४
प्रवर्तमाने संग्रामे तस्मिन्नतिभयंकरे ।
द्रोणस्य मिषतो व्यूहं भित्त्वा प्राविशदार्जुनिः ॥ १५
तं प्रविष्टं परान्घ्नन्तं शत्रुमध्ये महाबलम् ।
हस्त्यश्वरथपत्त्यौघाः परिवव्रुरुदायुधाः ॥ १६
नानावादित्रनिनदैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टगर्जितैः ।
हुंकारैः सिंहनादैश्च तिष्ठ तिष्ठेति निस्वनैः ॥ १७
घोरैर्हलहलाशब्दैर्मा गास्तिष्ठैहि मामिति ।
असावहममुत्रेति प्रवदन्तो मुहुर्मुहुः ॥ १८

---

11 Dn2 om up to सर्वे (of v l 10). — a) Ś1 K1 2 Dn1 D5 तमुद्वीक्ष्य, S त तु (G5 om तु) दृष्ट्वा (for तमुदीक्ष्य) Ś1 K3-4 D1.7 तदायांत; K1 तमा यांत; D4 महायावं; D8 तमायत, T G2-5 प्रयांत तु; M4 5 [अ](M5 [उ])पयांत तु (for तथा यान्तं) — b) K5 Dn1 पुरःसरा°, D2 -पराक्रमा; S मुख्या रथाः (for पुरोगमा°). — c) Ś1 K (except K5) D1 अभ्य द्रवत; D4 8 °वर्तंत (for °वर्तन्त) — d) D2 4 तम-न्वयु°

12 G5 damaged. — b) K5 Dn Ca d वर्णाभरणो; D3 4 6 -वर्माभरणो (for वर्मार्जुनिर्) Ś1 K3-5 Dn D1-4 6 अर्जुनात्मज; K1 °त्मजा°; B Do1 °वर (for °द्वर) — d) Ś1 समास्तृभे; K1 °दधे, K2 4 Dn D1 2 4 5 °ददे; K5 D7.8 °ययौ; B4 °दधत्; D3 6 °द्रवत् (for °सदत्) B Do1 S द्विपान् (for गजान्). — After 12, Dn2 ins an addl colophon.

13 Before 13, Dn2 ins संजय उवाच G5 damaged — a) M3 4 5 (sup lin) सयसि (for विंशति). K5 -पर्वां; Dn1 D2.7 6 पद; Dn2 मुदा; D1 परे; D5 पद्मैर् (for पदे) K5 Dn1 D3-4.6 गत्वा; Dn2 lacuna, D5 यात्वा; G1 M1 2 स्थित्वा (for यत्ता) — b) B4 स*हार; G5 (marg as in text) समकारम् (for संप्रहार). S अकुर्वत (for प्रचक्रिरे) — d) K2 B Do1 Dn2 D3 4 6 8 उदधाविव; D7 उदये रवे° (for उदधेरिव).

14 b) D8 इतरेतरे — c) K5 Do1 Dn1 D3 4 5 8 तुमलो. — d) D4 सुदारुणं

15 a) K5 Dn1 D2 5 विवर्तमाने; S विमथ्यमाने (for प्रवर्त°). — b) D4.7.8 अभि- (for अति). — d) D5 प्रविशद्; S व्यचरद् (for प्राविशद्) D2 भित्त्वाविपत दारुण — After 15, D6 S ins

268* तदभेद्यमनाधृष्यं द्रोणानीकं सुदुर्जयम् ।
भित्त्वार्जुनिरसम्भ्रान्तो विवेशाचिन्त्यविक्रमः ।

[(L 1) T G3 4 M1 2 तम् (for तद्) D6 महीक्षितां; M1 2 सुदुर्जय (for सुदुर्जयम्). — (L. 2) D6 विध्ये सानल्पविक्रम (for the post half)]

16 a) B3 त प्रहृष्ट; B4 सप्रविष्ट B Do1 T G2 विनिघ्नत; Dn2 परिघ्नत; D7 8 पराक्रांत; G1 3-5 M अरातिघ्न (for परान्घ्नन्तं) D4 तत प्रविष्टमरीन्घ्नत (hypermetric). — b) D4 महाबल. S जिघांसत° (T G2 M3-5 °त) सहस्रश — c) K1 -पत्यौघ°, Dn2 पत्योघा S रथाश्वेभपदात्यौ(G4 5 M4 5 °त्यो)घा°. — d) D5 अपवव्रुर् (for परि°). Dn2 D3.4 6 सुदारुणा (for उदायुधा°).

17 a) S ततो (for नाना) Dn2 D3 4 6 सनादै (for निनदै°) — b) Ś1 क्ष्वेलितोत्क्रुष्ट; Do1 D7 8 क्ष्वेडिताक्रुष्ट; G1 3 4 M क्ष्वेळितोत्क्रुष्ट, G2 5 क्ष्वेळि(G2 °डि)तोत्कुष्ट K1 -निर्जितै; D5 6 नादितै° (for गर्जितै°) Ca as in text. Cd cites क्ष्वेडित, उत्क्रुष्ट and गर्जित — c) T G1 3 5 सीत्कारै°; G2 फट्कारै°; G4 फीत्कारै°; M1 2 झोंकारै°, M3 फिट्कारै°; M4 5 फीट्कारै. (for हुंकारै°) — d) D7 8 निस्वन°; T G2 4 M3-5 च स्वनै° (for निस्वनै°).

18 a) Ś1 हरहराशब्दैर् (for हलहला°). — b) Ś1 K B3 5 Dn1 D1.3-5 7.8 T G2-4 तिष्ठेति; B1.3 G1.5 M1 2 तिष्ठेहि, Dn2 तिष्ठत (for तिष्ठैहि). Cd cites तिष्ठ (as in text). K1-4 नादितै°, K5 मामित°; Dn2 D3.6-8 मां प्रति (for मामिति). — c) K1.3 D2 मे

बृंहितैः शिञ्जितैर्हासैः खुरनेमिस्वनैरपि ।
संनादयन्तो वसुधामभिदुद्रुवुरार्जुनिम् ॥ १९
तेषामापततां वीरः पूर्वं शीघ्रमथो दृढम् ।
क्षिप्रास्त्रो न्यवधीद्व्रातान्मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ २०
ते हन्यमानाश्च तथा नानालिङ्गैः शितैः शरैः ।
अभिपेतुस्तमेवाजौ शलभा इव पावकम् ॥ २१
ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवैश्च सः ।
संतस्तार क्षितिं क्षिप्रं कुशैर्वेदिमिवाध्वरे ॥ २२
बद्धगोधाङ्गुलित्राणान्सशरावरकार्मुकान् ।
सासिचर्माङ्कुशाभीशून्सतोमरपरश्वधान् ॥ २३
सगुडायोमुखप्रासान्सर्ष्टितोमरपट्टिशान् ।
सभिण्डिपालपरिघान्सशक्तिवरकम्पनान् ॥ २४
सप्रतोदमहाशङ्खान्सकुन्तान्सकचग्रहान् ।
सप्रतोदमहाशङ्खान्सकुन्तान्सकचग्रहान् । C 7 1563 B 7 26 23 K 7 26 29
सप्रतोद...

प्रवेति, B1-. D1 3 6 समितेति, T G1-3 M1 3 समु प्रवेति, G1 समुष्णेति, M3-5 ठरम्येति (for समुप्रेति) Cd cites समनद्द (for समुद्र) — d) Ś1 K1 3 4 D1 D3 प्राडन्त (for प्रवदन्त, Dn D3 5 6 प्रसुवन्तो, D1 3 4 प्रवदन्तो) S प्रवदति महीमिश

19 a) K1-3 B Dc1 Dn D3 4 5 6 Cd सिञ्जितैर्, K4 5 D2 सञ्जितैर्; D1 सिञ्जितैर्; Cd सिम्जितैर् (as in text) M2 3 हादैः (for हासैः) — b) Ś1 कर, K1 Dc1 D2 क्षुर (for खुर) B1 om खुरनेमि Dn3 S ते D2 4 5 तथा (for स्वनैः) — c) D2 याभिदुद्रुवुः S शामि (G1 नादयन्तो वसुधा — d) D2 याभिदुद्रुवुर, S समाभि) (for समभि)

20 a) Ś1 K1 2 B1 वीर — b) Dn1 सर्व, T G1-3 M1-3 शीघ्र (for पूर्वं) Dc1 शीघ्रपूर्वम्, Dn1 शूरा (for दृढम्) — c) K2 भूतपूर्वान् (for पूर्वं शीघ्रम्) G3 क्राधान, K2 D2 6 व्रातान्, D1 3 व्रायन्, D2 न्यवधीत् (for न्यव) K4 B (except B1) D1 राजन्, D1 3 क्रायन्, क्रातान्, S क्षिप्र तान (G1 M न्य) D2 क्रांतो (for व्रातान्). S क्षिप्र तान (G1 M 'न्य) हनद्व्रातान् (T G1-4 'वातान्)

21 a) Dn1 D2 5 6 शु. D2 [सं]वि; S हि (for च) K2 B Dc1 विशदाः; K5 च तथा; D1 तु तदा — b) K (except K5) D1 निशीमुखैः, (for च तथा) — c) Dn1 D2 3 वि(Dn2 दा)लै शरैः (for शितैः शरैः) — d) B1 सुमहत्रा (for तमेवाजौ)

22 b) D1 2 तथा (for च सः) — c) B2-5 ध्वान्त, Dn1 समस्तार; D2 G1 स तस्तार; Ś1 K Dn1 M2-5 मनस्तार, Cd समस्ताव (sic) (for संतस्तार) — d) Ś1 K D1 3 4 5 6 तदा भूमिं (for क्षितिं क्षिप्रं) — d) Ś1 K (except K4) D1 भूमिम्, B1 Dc1 D2 6 M6 वेदीम् (for वेदिम्).

23 a) Ś1 -त्राणा — b) Dn D2 4 सशरान्वर (for 'शरावर'). Ś1 कार्मुका. B Dc1 D2 G1 3 5 M सरा रामन (B1 [marg] वर)रा (B1 4 5 'रा)चकान्. T G3 4 सकुन्तान्सकचग्रहान् Cd cites शरावर — After 23ab, T G3 read 25c-26a — c) K1 2 D1 7 8 सा मिघरा (D1 8 'चर्मा)कुशाभीशून्, K2 B Dc1 Dn1 D2 4 5 'च(D1 'व)मांकुशाभी(B1-3 'शान्बे)शून्; Dn2 4 5 'च(D1 'व)मांकुशाभी(G1 'भी D2 6 'चर्माकुशधरान्; G3 4 'चर्माकुशाभीरा (G1 'भी मान्); M2 4 'चर्मांकुशाभीरून् — d) K5 D (except D1 7) परश्वधान्

24 D1 om (hapl) 24a-25b K5 reads 24 after 26ab — a) K1-4 D1 3 लगु K1 'गु)डायोमुखप्रासान्, K4 B Dc1 सगदायोगुड, Dn1 D5 लगुडायोगुडायासा (D1 'पाता)न्; Dn2 गदायोल्गुडप्रासान्, D2 लकुटा योगुड; D2 6 सगदाल्गुड S गदायस्महुल्का(G3 'च हुपा; G1 M2 'गुलका, M1 'हुलका)सान् — b) Ś1 K1 2 4 D1 सामि; K5 Dn1 D2 5 6 8 सार्ष्टि; T G2-5 यष्टि (for सर्ष्टि) K1 2 D1 S पट्टि'S 'ट्ट)सान् — c) Ś1 सर्विदिपाल, K4 Dn2 D2 सभिंड्य(Dn2 D2 'मा)ल; D6 'ट्ट)पाल; B Dc1 Dn1 सभिंदिपा(Dn1 'मा)ल; Cd cites भिंदिपालो 7 8 सभिंदिमाल (for 'पाल) K5 Dn2 D2 5 7 8 शर — d) Ś1 K1-4 D2 परि, K5 Dn2 D2 5 7 8 सशक्तिवरान्वरान् (T G1-4 M1 2-5 सशक्तिनवरान्वरान् (for वर) G2 'न्यहून्), G5 'नवतोमरान्, M2 'नवरासरान्

25 For the sequence in T G3, cf v l 23 — b) Ś1 K (except K5) D1 सुमहाशंखान्; Dn2 D2 6 सकुन्त- (for 'तान्) D1 om 25ab (cf v l 24) — b) Ś1 K (except K5) D1 मदारान्; K5 Dn2 D2 8 M5 कवच' (for सकच') — K5 om (hapl) 25cd — c) Ś1 क्षपा णकान्; K1-3 D2 5 7 8 क्षेपणीकान्; K4 D1 2 6 'णि कान्; B1 4 'नीकान्; Dn2 'निकान्; D5 'णिका (for 'णीयान्) — d) D1 8 सप्रास; S सपाशान् (for सपाश) Ś1 Dn1 D2 S (except T G3) -परिघो 'द्य). K1 Dn1 D2 S (except T G3) -परिघो (for 'पलान्)

26 For the sequence in T G3, cf. v l

सकेयूराङ्गदान्बाहून्हृद्यगन्धानुलेपनान् ।
संचिच्छेदार्जुनिर्वृत्तांस्त्वदीयानां सहस्रशः ॥ २६
तैः स्फुरद्भिर्महाराज शुशुभे लोहितोक्षितैः ।
पञ्चास्यैः पन्नगैश्छिन्नैर्गरुडेनेव मारिष ॥ २७
सुनासाननकेशान्तैरव्रणैश्चारुकुण्डलैः ।
संदष्टौष्ठपुटैः क्रोधात्क्षरद्भिः शोणितं बहु ॥ २८
चारुस्रङ्मुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविराजितैः ।
विनालनलिनाकारैर्दिवाकरशशिप्रभैः ॥ २९
हितप्रियंवदैः काले बहुभिः पुण्यगन्धिभिः ।
द्विषच्छिरोभिः पृथिवीमवतस्तार फाल्गुनिः ॥ ३०
गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ।
वीषामुखान्वित्रिवेणून्न्यस्तदण्डकबन्धुरान् ॥ ३१
विजङ्घकूबराक्षांश्च विनेमीननरानपि ।
विचक्रोपस्करोपस्थान्भग्नोपकरणानपि ॥ ३२

—b) K1 हृन्य ; D5 6 दिव्य ; G1. 5 M पुण्य (for हृद्य) D5 6 लेपितान् — After 26ab, K5 reads 24 —c) Dn1 D4 5 S (except G1 M1. 2) स चिच्छेद B2 व्यूढां ; Do1 युद्धे ; D4 व्रात , G5 वृत्त (for वृत्तांस्). K1 3 4 सचिच्छेदार्जुनसुतस्

27 a) D4 भुजे (hypermetric) (for तै). Ś1 सरद्भिर् ; K1 3 4 D1 शिरोभिर् (for स्फुरद्भिर्) Dn2 D5 6 महावेगै. ; S मही भाति (for महाराज). —b) S वृहद्भिर् (for शुशुभे) Ś1 Dn2 D5 6 रुधिरोक्षितै ; B Do1 Dn1 भू' सु(Do1 स)लोहितै ; D2 लोहितोक्षिता ; D4 'ताक्षितै (for 'तोक्षितै) —c) Ś1 पांचालै (for पञ्चास्यै). —d) K1 गरुडेनैव ; Dn2 गारुडेनेव. K5 Dn D2-6 मेदिनी ; D1 7. 8 मारिप (for मारिष)

28 a) Ś1 सुनसारुण ; K1 2 Dn D6-8 सुनसानन ; D4 सुनासैर्नर , D5 सुनामाथर ; G5 सुनासामुख (for सुनासानन). —b) Ś1 K (except K5) D1 अरुणैश्च , D5 सवर्णैश्च (for अव्रणैश्च). —c) S (except T G2) सदष्टोष्ठ K4 कोपात् (for क्रोधात्) —d) Dn2 सरन्ति. K (except K5) D1 रुधिर ; B4 शोणित (for शोणित). S असृगार्कै (T G2-5 'गार्कै') समंततः

29 a) Dn1 चारुसृङ्ग ; D2 सचारु ; G1 M1 2 रुक्मस्रङ् (for चारुस्रङ्) G M -मकुटोष्णीषैर् (G1 M1 2 'ष) —b) G5 मणिरत्नैर् K5 B4 D2 4 5 7 8 विभूषितै (D7 'त') (for विराजितै). —c) D4 विना*' S (except T G2) विनालमलिनाकारैर् —d) D2 रविप्रभै (for शशि') D5 निशाकरसमप्रभै.

30 a) G1 5 M1 2 हित (for हित). Dn1 प्रियधरै (for -प्रियवदै). —c) S जगतीम् (G5 'तिम्) (for पृथिवीम्) —d) K2 B1. 5 Dn1 स वै तस्तार (for अवत'). K1 M2 फल्गुनि

31 a) K1 नगराकाराद्. —b) Ś1 गिरिवत् ; B2. 3. 5 Do1 D2. 4 विविधान् (for विधिवत्). — After 31ab, D7 8 S ins

269* समास्थितान्योधवरैर्दान्ताश्वान्साधुसारथीन् ।
विपताकाध्वजच्छत्रान्वितूणीरायुधानपि ।
विसूताश्वरथाभीशून्विशम्यायोक्त्रदण्डकान् ।

[(L 1) D7 8 समन्वितान् (for समास्थि') S (except G3-5) यौधवरैर् D7 8 व्यताश्वान् (for दान्ता') —(L 2) D7 8 T G2 M5 विपताक , G1 M1-4 'ताकान् D7 8 ध्वजच्छत्रान् D7 *तूणीराचरानपि , D8 वितूणीरां वरानपि (for the post half). —(L 3) D7 विसूताश्व , D8 विभूताश्व (for विसूताश्व-). D7 8 T G2 -युगाहीनान् (for -रथाभीशून्) G3-5 विसूता(G5 'ध्यता)न्विरथान्मीशून् (for the prior half) D7 8 विशाल्यायोक्त्रकटकान् (for the post half).]

—c) Ś1 K1. 3. 4 D1 रथायुगान् ; K2 Dn2 D4 5 ईषा (D5 इ)पायुगान् ; K5 Dn1 D2 ईषा(Dn1 इ)षामुखान् ; B1. 3 वीषामुखान् ; B2 4 वीशायुगान् ; B2 (marg) विशामुखान् ; D7 8 चापमुक्तान् ; G2 M1. 2 विपामुखान् (for वीषामुखान्) Ś1 K1. 3 D1 नेत्रवेणून् ; K2 B1 3 Dn2 द्विस्त्रि' ; K5 वित्र' ; Dn1 D2. 4 वेत्र' ; D8 चित्र' ; S विस्त्रिदंडान् (for वित्रिवेणून्) D5 6 ईषायुगांश्च त्रिवेणून्. —d) K2-5 B5 Do1 Dn D2 5 6 न्यस्त ; D1 मस्ता (sic), D4 प्रस्त , D7 8 ध्वस्त (for न्यस्त) Ś1 नव्यस्ताचंदकधुरान् ; K1 न्यवस्यादंडकंधुरान् , S ध्वस्तोप(G1 M2 'जाप ; M1. 3-5 'स्ताव) स्करबधुरान् (M3. 4 'धनान्)

32 M3-5 om. 32 —a) D1 कूबराक्षांश्च Ś1 विजंघकूबरक्षणान् ; K1 विजघकूबराक्षांश्च (sic), K2 विजघान्कूबरा' ; K5 Dn1 विजंघकूबराक्षोणीन् ; B Do1 D6 विजघाकूबरांस्तत्र ; Dn2 D4 विजघान्कूबरांस्तत्र , D2 विनेमिकूबरारक्षान् ; D5 विजघान कूबरांस्तत्र (hypermetric), D6. 8 वि(D8 नि)जघान्कूबरानक्षान् , D7 विजंघाकूबराक्षांश्च. —b) D2. 5 अपरानपि ; D7, 8 च नराधिप ; T G2-4 च

प्रशातितोपकरणान्हतयोधान्सहस्रशः ।
शरैर्विशकलीकुर्वन्दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ॥ ३३
पुनर्द्विपान्द्विपारोहान्वैजयन्त्यङ्कुशध्वजान् ।
तूणान्वर्माण्यथो कक्ष्या ग्रैवेयानथ कम्बलान् ॥ ३४
घण्टाः शुण्डान्विषाणाग्रान्क्षुरपालान्पदानुगान् ।
शरैर्निशितधाराग्रैः शात्रवाणामशातयत् ॥ ३५
वनायुजान्पार्वतीयान्काम्बोजारट्टबाह्लिकान् ।
स्थिरवालधिकर्णाक्षाञ्जवनान्साधुवाहिनः ॥ ३६
आरूढाञ्शिक्षितैर्योधैः शक्त्यृष्टिप्रासयोधिभिः ।
विध्वस्तचामरकुथान्विप्रकीर्णप्रकीर्णकान् ॥ ३७
निरस्तजिह्वानयनान्निष्कीर्णान्त्रयकृद्धनान् ।
हतारोहान्भिन्नभाण्डान्क्रव्यादगणमोदनान् ॥ ३८　C. 7. 1573　B 7. 3?. 23　K 7. 35. 43

स्वरानपि (for स्वरानपि) K3 B Dc1 Dn2 D2 विलेमि (Dn2 D1 °मी) ता D1 सं)नानपि D2 विनीमीदहना नपि, G1 M1 2 विमीनाक्ष्यगानपि; G2 विनेमि*नारा नपि — G2 om (hapl) 32cd — e) M2 विपक्षोर स्कोरवगान — D1 reads 32f–34e twice. — f) D2 नटोरकरणान (for कन्नो°) K4 Dn1 स्य (for पपि) D2 सर्वोपचरणानि च, T G2 2 3 विरी° G3 2 °ड/°ल्मिशुरानपि, G1 M1 2 विध्योंदतुरानपि

33 For the repetition in D1, cf v 1. 32 — a) Ś1 K1-4 D1 प्रश्नन्योदि दरि K4 °र°गी. K4 B1-3 प्रनातिनीसन्नरणान. Dn1 D2 2 4 (both times) ° प्रशा ति° Dn2 °माति, D2 °दाति ते परस्तान — b) G1 2 हर्°यान्

34 For the repetition in D1, cf v 1 32 — a) Ś1 K3 2 4 यन्त्यङ्कुशध्वजान — c) B1-2 तूणा. B Dc1 Dn2 D2 2 तूण, S तूणी (G3 °णि) (for तूणान्) Dn2 D2 वर्माण्यसो (D1 °था) K4 Dn D2 4 (both times) ° °नान्, K4 2 B1 2 Dc1 कक्षा, B1 2 कक्ष (for कक्ष्या) — D om 34c–35f — d) K1 ग्रैवेयो न्य, B D2 ग्रैवेयान्यथ, Dc1 D2 2 ग्रैवेयान्य° D1 °न) च; D1 नरनेत्रा° (for ग्रैवेयान्°) D2 2 S रम (D2 2 G3 रान, M1 रम)कम्बला(D2 2 G3 M1 2 °ला)न (for नथ कम्बलान्) Dn D2 ग्रैव्या(D2 °र्यां)श्च पदकान्

35 D2 om 35 (cf v 1 34) D2 om 35ab — a) K1 घाशुशुण्डान, K1 2 B1 Dc1 घटा शुडा, B2 2 G1 M1 2 घटा शुमान् (B2 2 सुदान्); Dn1 घटशुड, D2 घटावर, D1 घंटुन्मुड, D2 2 घटासुदान, T G1-3 घटा घनान M1-2 कठाशुण्डान् (for घण्टा शुण्डान्). — b) K1 2 D1 मुरपालान्, K3 B1 2 छत्रमाला (K3 °लान्); K4 वहपालान्; K6 B1 2 Dn1 D2 2 S क्षुरमाला (B2 °न, B1 [marg], Dn1 D2 T G1-3 °ला D2 °ला; M1-2 °लान्); B1 Cd सुरमाला (Cd °ला); Dn मुरमाणान; Dn1 जरमाला; D2 छत्रमाला; D2 2 धरमाला (for क्षुरपालान्). K1 पदाधिगान् (for °तुगान्)

— D2 om 35cd — c) Ś1 D1 °धारोग्रै. K1 स्थिर- धाराग्रैः शाजय (hypermetric) (cf 36c), S शरैर्नि कृत्य सोमद्र — d) K3 Dc1 अपातयत्, D1 अशातयन्, D2 G2 अयातयत्, G2 अशातयान् (for अशातयत्)

36 D2 om 36abc (cf v 1 34) — a) B D2 M1 2 वाना° B1 2 °णा)युजान्, D1 2 वनायुज्यान Cs d घना° (as in text) Dn2 पारमीजान् (for पार्वतीयान्) — b) Ś1 D1 कांबोजारट्ट K3-5 B Dc1 Dn2 D2 2 3 G2 कायो° Dn2 om. बो°जातय (D2 °रद्द) D1 om. रट्ट Ś1 D2 बाह्लिजान् (for °कान्) — c) K3 D2 4 छिन्न (for स्थिर) G1 M वालधि- K3 -कर्णान्वान् Dn1 छिन्नवालाग्निकर्णान्वान् — d) Ś1 K (except K5) Dn1 D1-4 5 साधुवाहनान्, D2 5 G1 M1 2 °वाहिवान्, T G2 4 मायुधानपि (for साधुवाहिन°)

37 a) Ś1 K3 lacuna, K1 स**न्, K2 B2 4 Dn1 D2 2 आरूढान्; K4 D1 सरयान्, Dn1 G3 मारूढान् (for आरूढान्) Ś1 K1 D2 विक्षितैर्; K3 4 D2 2 विक्षतैर् (for शिक्षि°) G1 M यौधैः (for योधैः) — b) Dc1 शक्तयष्टि Dn1 पाशयोधिभिः; S -प्रास- पाणिभि° (for प्रासयोधिभि°) K1 शक्त्यष्टिप्रासायोधि भिः; Dn2 D2 2 पाशशक्त्यृष्टियोधि(Dn2 °पि)भि°, D2 पाश*त्यृष्टवोमरै°, D2 प्रासशक्त्यर्ष्टियोधिभि° — c) D2 विमस्त (for विध्वस्त) Ś1 K B1 2 3 (last two also as in text) D (except Dc1) -चारुमुकुटान्; G3 2 as in text) — d) B Dc1 S चामरकुतान् (for -चामरकुथान्) D2 5 °कीर्णान्, D2 विनिकीर्ण (for विप्र- विप्रमिद्ध; D2 5 °कीर्णान्, D5 विनिकीर्ण (for विप्र- कीर्ण) M2 4 प्रकर्णिकान् Cs cites प्रकीर्णक, Cd प्रकीर्णं

38 a) M1 2 जिह्व (for जिह्वा) S दशनान् (G3 श्रवणान्) (for नयनान्) D2 नयनाजिह्वान् — b) K3 Dn1 निरस्तांत्र, Dn2 D2 6 विदीर्णान्त्र; D2 *कीर्णान्त्र (for निष्कीर्णान्त्र) Ś1 D4 दा(D2 °प)कृद्धना- (D2 °ता)न्; K1, 3 4 D1 यकृद्गणान् (K3 [marg] °धुनान्); Dn1 °प　D2 8 शकृद्धृतवान् (hyper-

27　　　　　　　　　　　　　

निकृत्तवर्मकवचाञ्शक्रन्मूत्रासृगाप्लुतान् ।
निपातयन्नश्ववरांस्तावकान्सोऽभ्यरोचत ॥ ३९
एको विष्णुरिवाचिन्त्यः कृत्वा प्राक्कर्म दुष्करम् ।
तथा विमथितं तेन त्र्यङ्गं तव बलं महत् ।
व्यहनत्स पदात्योघांस्त्वदीयानेव भारत ॥ ४०
एवमेकेन तां सेनां सौभद्रेण शितैः शरैः ।
भृशं विप्रहतां दृष्ट्वा स्कन्देनेवासुरीं चमूम् ॥ ४१
त्वदीयास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणा दिशो दश ।
संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षणाः ॥ ४२
पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ।
गोत्रनामभिरन्योन्यं क्रन्दन्तो जीवितैषिणः ॥ ४३
हतान्पुत्रांस्तथा पितॄन्सुहृत्संबन्धिबान्धवान् ।
प्रातिष्ठन्त समुत्सृज्य त्वरयन्तो हयद्विपान् ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

---

metric), T G1-4 M -यकृल्लिहान्, G5 यव*हान् (for यकृद्धनान्) B8 निष्कीर्णान्प्रजहु॰ स्वनान् — c) N (Ś2 missing) भि(Do1 Dn2 D3 4.6 छि)न्नघटान् (Dn1 D5 ॰कंठान्) (for भिन्नभाण्डान्) — d) K1 3 4 D1 मोह-नान्; B Do1 -मोजनान्; Dn2 D3 4 6 सेवितान्; D8 मोदितान्; G3 5 मोदकान् (for मोदनान्)

39 D7 8 om. (hapl) 39^{ab} — a) K1 3 निवृत्त, Dn2 D3 5 निकृत, D4 निष्कृत (for निकृत्त-) K2 वर्मकदलीन्; K4 5 B2-5 Do1 Dn2 D3 3 5 6 -चर्मकवचान्; B1 -चर्मकदलीन् T G2-5 कदलीवर्मान्; G1 M -वर्मकदलीन् (for वर्मकवचान्) — b) K4 स्रवन् (for शक्रन्) Ś1 -मूत्रासृगाकुलान् (for ॰प्लुतान्) — c) Ś1 K Dn1 D1 2 5 7 8 ना(D5 7 न)गगणां(D2 ॰नां)स्; B3 अश्ववीरांस् (for अश्ववरास्). Dn2 D3 4 6 विशी(D4 ॰स्ती)र्णनयनापांगांस् — d) K4 5 B Do1 D2 5 स व्यरोचत, Dn2 D3 4 6 सोऽभ्यवर्तत, S सोऽत्यरोचत (for सोऽभ्यरोचत) Dn1 तावकानां व्यरोचत.

40 a) K1.3 4 B5 D1 [अ]चिंत्यं, D4 [आ]दित्य॰ (for [अ]चिन्त्य॰). — b) Dn2 S कृतवान् (for कृत्वा प्राक्) K3 4 D1-6 कृत्वा कर्म सुदुष्कर (K4 ॰ष्कृत) — c) B4 D1 निर्मथितं; Dn2 D3 4 6 [अ]भिमथित; D7 8 प्रम॰ (for विम॰) D4 तत्र, D8 गतं (sic) (for तेन) — d) B1 3 4 ऽयश; Do1 D2 राजन्; D7 ऽयगं; D8 तथा; Ca d ऽयङ्ग (as in text) Ś1 K1.2 4 कौरवाणां; B2 Dn2 भ्रस्त तव; Dn1 अंगनेव; D8 6 भ्रस्त सर्वं; D5 ***व; S चतुरग (G3 5 ॰ग) (for ऽयङ्गं तव). D8 बल महान्; M3-5 महद्बलं (by transp). — After 40^{cd}, N (Ś2 missing) ins.

270* यथासुरबल घोरं ऽयम्बकेनामितौजसा ।
कृत्वा कर्म रणेऽसह्य परैराशुं निराहवे ।

[(L 1) K5 यथा चांध, D7 यथोद्धुर (for यथासुर-) D8 अधिकेन B2 बलीयसा (for [अ]मितौजसा) — (L 2) K1.2 4 D1 तथा (for रणे) B2 यांत (for ऽसह्य) D3 4 शरैर् (for परैर्)]

— D6 reads 40^{ef} twice — e) K3 5 Do1 Dn1 D2 5 6 (first time) 7 8 आभिनत्स; B Dn2 D3 4 व्यभि॰; S न्यहनत्तान् (for व्यहनत्स) K3 Dn1 D2 5 6 (first time) 7.8 T G1-4 M1 2 पदात्योघां(K2 ॰घा)स्, D2 3 ॰न्योघांस् (for ॰त्योघांस्) Ś1 K4 D1 जघान रथसैन्यौघ (Ś1 ॰सत्योघांस्), K1 ******त्येषां; D6 (second time) तृणमुद्वेजयामास — f) D7 8 चैव; T G2-4 त्वपि; G5 चापि (for एव) Ś1 K1-4 Dn2 D1-5 6 (first time) 7 8 सर्वशः (for भारत) K5 त्वदीयान्येव भारत; Dn1 त्वदीयांश्च सहस्रशः.

41 a) B6 एतेन (for एकेन) B1 S ते (for तां). Dn1 दृष्ट्वा; T2 G2-5 सेना (for सेनां) — b) D4 7 सितैः, D8 [अ]सितैः; T G3 4 [अ]चिता; G1 M [अ]मितै; G2 [अ]चितै; G5 [अ]जिता (for शितैः) — c) D4 वि*हतां; G3 4 विप्रहतान् Ś1 K4 D1 घोरां; Dn1 सेनां (for दृष्ट्वा) K1 lacuna from तां up to सुरीं (in 41^{d}) — d) D5 स्कंदेनैव Ś1 K4 D1 दृष्ट्वा युद्धे महाचमूं (D1 ॰शमं)

42 b) K1 Do1 D2.3 5-8 वीक्ष्यमाणा — c) Ś1 संशुष्कास्याश्चलत्सत्रा — d) Ś1 K4 B (except B2) S रोमहर्षणा. (K4 ॰र्षिणा; T G2 3 ॰र्षिण), K1 lacuna, K3 (marg) लोमहर्षण; Dn1 D3.5 लोमहर्षिण

43 a) Dn D3 4 6 परोत्साहा; G4 गतो॰ (for -कृतो॰). — c) Dn2 D3 4 6 वेदनां चक्रुरन्योन्ये — d) K (except K5) D1 जीवितेप्सवः.

44 a) Ś1 (*sup lin.* as in text) तथा शत्रून्। K5

३६

संजय उवाच ।

तां प्रभग्नां चमूं दृष्ट्वा सौभद्रेणामितौजसा ।
दुर्योधनो भृशं क्रुद्धः स्वयं सौभद्रमभ्ययात् ॥ १
ततो राजानमावृत्तं सौभद्रं प्रति संयुगे ।
दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्योधान्पर्याप्नुत नराधिपम् ॥ २
पुराभिमन्युर्लक्ष्यं नः पश्यतां हन्ति वीर्यवान् ।
तमाद्रवत मा भैष्ट क्षिप्रं रक्षत कौरवम् ॥ ३
ततः कृतज्ञा बलिनः सुहृदो जितकाशिनः ।
त्रास्यमाना भयाद्वीरं परिवव्रुस्तवात्मजम् ॥ ४
द्रोणो द्रौणिः कृपः कर्णः कृतवर्मा च सौबलः ।
बृहद्बलो मद्रराजो भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ॥ ५
पौरवो वृषसेनश्च विसृजन्तः शिताञ्शरान् । C 7 1590 B 7 37 6 K 7 37 6

B Dc1 Dn D1-7 पितॄन्भ्रातॄन् (for तथा पितॄन्) T G M1 3 हतान्भ्रातॄन्पितॄन्पुत्रान्; M3-5 हतान्भ्रातॄनपि पितॄन् —ᵇ) S प्रियान् (for सुहृद°) B Dc1 वधून्मयधिनस्तया —ᶜ) D1 प्राविशति S दरस्त्रज्योत्सृज्य गच्छति —ᵈ) —ᵉ) Dn2 D7 ॥ चो(D6 नो)दयंतो (for स्वर°) B5 रथान्ह यान्; D2 4 5 7 8 हयान्द्विपान् S सौभद्रशरपीडिता

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* Ś1 K1 2. 5 B1. 3 4 Dc1 Dn D1 5 6 G1 M1 3 अभिमन्यु(D5 om मन्यु)वध (Dn2 D5 °युद्ध) —*Day of Drona's Generalship* K1-3 तृतीययुद्धदिवसे —*Adhy name* K4 Dn1 व्यूहप्रवेशो सेनाक्षोभ (Dn1 °भग), D2 अभिमन्युव्यूहप्रवेश; D4 चक्रव्यूहसंग्रामनिवर्तन; D5 सेनाप्रवेशे चक्रव्यूहभग, D7 8 चक्रव्यूह —*Adhy no* (figures, words or both) B1 3 Dn1 S 35 (as in text), D3 32 —*Śloka no* Dc1 47, Dn1 45

36

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 34. 20).

1 1ᵃᵇ is mostly damaged in G5 —ᵃ) B4 D6 om. प्रभिन्नां, D2 तु भग्नां (for प्रभग्नां) —D6 om. (hapl) 1ᵇ-2ᵃ —ᵈ) K4 अन्वयात्; B1-3 Dc1 अभ्यगात्; D1 अन्वियात् (for अभ्य°)

2 D6 om 2ᵃ (cf v l 1). D4 reads 2 twice —ᵇ) Dn2 D2 6 सौभद्रेणैव संयुगे, S °द्रेण युयुत्सया. —ᶜ) Dn2 D2 6 दृष्ट्वाब्रवीत्ततो द्रोण; S द्रोणो दृष्ट्वाब्रवी-द्वीराम् —ᵈ) Ś1 पर्यासत, K1 2 5 B1 3 Dc1 Dn1 D1 5 7. 8 °प्लुत; K4 °यत; B2 4 °सांत्वान्, B5 °द्रुतान्; Dn2 D3. 4 (first time) 5 पुनरेव; D3 परीप्सध्वं; D4 (second time) पर्याहं त (for प्नुत) K3 G3 5 M4 5 नराधिपा; B2 4 5 Dn2 D3 4 (first time) 6 °धिपान्, Dn1 नरद्विपान् (for नराधिपम्)

3 ᵃ) Ś1 K1-4 D1 सर्वेषां, Dn D3 4 लक्षत; D2 लक्ष्यम; D6 लक्षत; D7 लाक्ष्यत; T G3 4 लक्ष तं; Some MSS लक्ष न; Cd लक्ष्य न (as in text) —ᵇ) K5 —M3 om from 7 36 3ᵇ up to 7 37 13ᵇ —ᶜ) Dn1 D2 5 कौरव, Cd वीर्यवान् (as in text) —ᵉ) D3 अस्माद्द्रवत, D6 तथाद्द°; S (except M3 4, M5 om) अभिद्र° —After 3, K3 (marg) ins

271* अभिमन्युरसौ वीरो विष्णुतुल्यपराक्रमः ।
सौभद्रो जयमायातो मत्सकाशेतुं महाबल ।

4 M3 om. 4 (cf v. l 3) —ᵃ) K1 प्रतिज्ञा (for कृतज्ञा) S (M3 om) कृ(G5 त)वज्ञानबलोत्सेधा (G1 M1 °त्साहा) —ᵇ) G3 4 M1 सुहृदो (for सुहृदो) Dn2 D3 4 6 शूरा (D2 सर्वे) शत्रुनिबर्हणा —ᶜ) Ś1 त्रास्यमानाद्; K1 त्रास्यमान, K3 D1 त्रास्यमान, D7 त्रायमाणा; D3 त्रा(sup lin त्रा)त्रमाणा; G4 त्रास्यमान; M3-5 त्रातुकामा, Ca d त्रास्यमाना (as in text) K4 om from भया up to शल (in 5ᵈ) Ś1 भयं; G4 हया (for भयाद्) Dn2 S (M3 om) वीरा (for वीर) G5 (inf lin) त्रातुमभ्यागता वीर —ᵈ) K1 2 D1 समवत (for तवात्मजम्)

5 K4 M3 om 5 (cf. v l 4, 3) —ᵃ) D6 चैव (for कर्ण). —ᵇ) Ś1 K1-3 Dn1 D1 2 5 7 8 [अ]थ, G1 M1 8 स (for च) —ᶜ) Dn1 बृहद्बलौ; D5 °द्वयो D7 8 महाराजो (for मद्र°) —ᵈ) K1 Dn1 D5 7 G5 भूरि (for भूरिर्)

6 M3 om. 6 (cf v l. 3) —ᵇ) Dn1 T G2-5 transp शिताञ् and शरान् Dc1 D5-8 सिताम् (for शिता°) —ᵈ) B5 समवारयन्; D7 8 सेनया किरन् (for समवाकिरन्) S (M3 om) संगो लोकमहारया°.

सौभद्रं शरवर्षेण महता समवाकिरन् ॥ ६
संमोहयित्वा तमथ दुर्योधनममोचयन् ।
आस्याद्ग्रासमिवाक्षिप्तं सम्रृपे नार्जुनात्मजः ॥ ७
तान्शरौघेण महता साश्वसूतान्महारथान् ।
विमुखीकृत्य सौभद्रः सिंहनादमथानदत् ॥ ८
तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंहस्येवामिषैषिणः ।
नामृष्यन्त सुसंरब्धाः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ॥ ९
त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
व्यसृजन्निषुजालानि नानालिङ्गानि संघशः ॥ १०
तान्यन्तरिक्षे चिच्छेद पौत्रस्तव शितैः शरैः ।
तांश्चैव प्रतिविव्याध त[illegible]
ततस्ते कोपितास्तेन [illegible]
परिवव्रुर्जिघांसन्तः [illegible]
समुद्रमिव पर्यस्तं त्वदीयं [illegible]
अभिमन्युर्दधारैको वेलेव मकरालयम्
शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम्
अभिमन्योः परेषां च नासीत्कश्चित्[illegible]
तस्मिंस्तु घोरे संग्रामे वर्तमाने भयंकरे ।
दुःसहो नवभिर्बाणैरभिमन्युमविध्यत ॥ १
दुःशासनो द्वादशभिः कृपः शारद्वतस्त्रिभिः

---

7 M3 om 7 (cf v l 3). — a) K1.2.4 D1 तमथो, Dn2 D3.4.6 S (M3 om) संग्रामे (for तमथ). — b) Dn1 D4 अमोचयत्, Dn2 अचोदयन्; D2.5 अपातयन्, D3.6 अवारयन् (D6 °त्); G1 अमोदयन् — c) D3.4.6 आस्ये (for आस्याद्) K4 [उ]त्क्षिप्तं; G5 क्षिप्रं; M3.4 क्षिप्त (for [आ]क्षिप्त).

8 M3 om 8 (cf. v l 3). — a) D7 स तान् (hypermetric) (for तान्) Ś1 K1.2.4.5 शरौघेन; Dn1 °घेण (sic) — d) K1.2 अथोनदत्, K3 D1 अथोन्नदत्.

9 M3 om 9 (cf. v. l 3). — a) Ś1 D7.8 नाद तथा; K1-4 D1 नादमथो; K5 G3 M3.4 नानदत; D2.5 नाद महत्; G1 नादनत; G6 नाननदः (for नाद तत) K1 दृष्ट्वा, Dn1 कृत्वा (for श्रुत्वा) — b) Dc1 D4 G3 सिंहस्यैव.

10 M3 om 10 (cf. v. l. 3) — a) D4 तमेन, T G2.4 तदैन, G3.5 तदेन; Cv त एन (as in text) — c) K4 Dn2 D2-6 T G1-4 विसृजन् (for व्य°) — d) Ś1 K1-4 D1 सर्वशः; K5 Dn D2.5 भागशः (for संघशः). D4.7.8 सिंहनादमथानदन् (of 8d).

11 M3 om 11 (cf v. l 3). — a) D4 om from च्छेद up to कोपितास्तेन (in 12a). — c) K4 ते निशितै°, D2 तु नि°; D7.8 तव सितै°. Dn2 त्रिभि° (for शरै°) — After 11, S (M3 om) ins

272* ततो रथा पदात्योघा कुञ्जराः सादिनश्च ह ।

[G1 M3.4 रथ (for रथा°) T G2 पदात्योघा. M1 तथा (for च ह).]

12 M3 om 12 (cf v l 3) D4 om. (cf. v l 11). — a) Dn2 कुपिताः (for को°) om) कोपितास्तेन शू(G6 वी)रेण — c) D जिगीषंत; D3 जिगीषंत (for जिघांसन्त) — अपलायन, D2 °राजित, D4 °लायितं; M6 °

13 M3 om 13 (cf v l 3). — a) B1.5 B2 (gloss [m] उत्क्रान्तमर्यादम्) पर्यस्तं (as in text) S (M3 om.) समुद्रव(M8 °द्रप)दपर्यंत — b) Dc1 Dn2 तु; B2.4.5 D3 G2.5 त; D3 त्वद् (वद्). — c) Ś1 ददार (for दधार) B Dc1 S (om) दधारैकोऽर्जुनिर्बाणैर् — d) K1-3 D1 [illegible] K4 भरतकर (sic), K5 B Dc1 भरतर्षभ; T G [उ]द्वृत्तमर्णव (for मकरालयम्). M1 वेलोद्वृत्तमिवार्णव

14 M3 om. 14 (cf v l 3). — a) T G2.3.5 वीराणां; G4 वी° (for शू°) — d) Dc1 कोन्यः (for कश्चित्)

15 M3 om. 15 (cf. v l 3) — a) Dn1 तस्मिन्घोरे च; Dn2 D3.4.6 घोरे तस्मिंस्तु (D4 °स्मिन्तु) (by transp.), D7.8 तस्मिन्सुघोरे; S (M3 om) वि- (G6 नि)मथ्यमाने. — b) S (M3 om) तस्मिन्नति- (for वर्तमाने) Ś1 K D1-8 भयावहे; Dn1 [s]ति दारुणे; Dn2 महाभये (for भयकरे) — c) Dn2 G2 दशभिर् (for नव°) — D8 om. (hapl) 15d–18a. — d) Ś1 K1-4 D1 अभिद्यत (for अविध्यत).

16 D8 M3 om. 16 (cf. v. l. 15, 3) — a) D4 [s]थ दशभिः (for द्वाद°). — D8 reads 16cd on marg — d) B Dn2 D3.6 शितैर्; D2 [illegible] शरैर्). — After 16, Dn1

द्रोणस्तु सप्तदशभिः शरैराशीविषोपमैः ॥ १६
विविंशतिस्तु विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ।
बृहद्बलस्तथाष्टाभिरश्वत्थामा च सप्तभिः ॥ १७
भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्मद्रेशः षड्भिराशुगैः ।
द्वाभ्यां शराभ्यां शकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनो नृपः ॥ १८
स तु तान्प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
नृत्यन्निव महाराज चापहस्तः प्रतापवान् ॥ १९
ततोऽभिमन्युः संक्रुद्धस्ताप्यमानस्तवात्मजैः ।
विदर्शयन्वै सुमहच्छिक्षौरसकृतं बलम् ॥ २०

गरुडानिलरंहोभिर्यन्तुर्वाक्यकरैर्हयैः ।
दान्तैरश्मकदायादं त्वरमाणोऽभ्यहारयत् ।
विव्याध चैनं दशभिर्बाणैस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २१
तस्याभिमन्युर्दशभिर्बाणैः सूतं हयान्ध्वजम् ।
बाहू धनुः शिरश्चोर्व्यां स्मयमानोऽभ्यपातयत् ॥ २२
ततस्तस्मिन्हते वीरे सौभद्रेणाश्मकेश्वरे ।
संचचाल बलं सर्वं पलायनपरायणम् ॥ २३
ततः कर्णः कृपो द्रोणो द्रौणिर्गान्धारराट्शलः ।
शल्यो भूरिश्रवाः क्राथः सोमदत्तो विविंशतिः ॥ २४ C.7 1807 B 7 17 25 K 7 17 25

---

17 D8 M2 om 17 (cf v 1 15, 3) — a) Ś1 K1-4 D2 4.6 च विंशत्या, B2 3 Dc1 Dn1 D5 7 च (Dn1 D5 तु; D7 त्रि) सप्तत्या — b) B1 कृतवर्मा D2 4 6 तु, M4 [अ]थ (for च) — B1 om (hapl.) 17cd — c) B3 षड्भिर् (for [अ]ष्टाभिर्) — d) S (M2 om.) पञ्चभि° (for सप्तभि°)

18 M2 om 18 (cf. v 1 3) D5 om 18a (cf v 1 15) — b) K6 D3 6 चापगैः (for आशुगैः) — d) Ś1 K1-4 D1 शितैः; K5 Dn D2-8 शरैः, D2 सितैः, G1 M1 नृपः; G2 पुनः (for नृपः)

19 M2 om. 19 (cf v 1 3) Dn1 reads 19 after 16 — a) D4 चाभि (for प्रति) — c) S (M2 om.) महारणे (for °राज) — d) S (M2 om) रणाजिरे (for प्रतापवान्)

20 M2 om 20 (cf v 1 3) — a) Dn2 D5 6 8 तदा (for ततो). D4 अभिमन्यु सुसंक्रुद्धस् — b) K5 6 B Dc1 Dn D2-8 G5 Ca d आयस्यमानस्, T G1 3 4 M3-5 ताड्य°; G2 ताप्य° (for ताप्य°) G1 तथा स्मजान् (for °त्मजैः) — c) B2 (marg) Dc1 (marg) Dn D3 6-8 व्यदर्शयद्वै, Dc1 (orig) विदर्शयद्वै, S (M2 om.) विदर्शयिष्यन् D5 व्यदर्शयत्सुमहात्मा (hypermetric) — d) B3 शिक्षौरस्य; B3 (marg) शिक्षोरस, B4 शिक्षाविधि, B. Dn1 शिक्षास्याम°, Dn2 corrupt, D2 छित्वा रोप, D4 रोप (submetric), D5 कृजोरस, S (M2 om.) शिक्षाबल (for शिक्षौरस) D4 बल कृत (for °कृत बलम्). Ca d शिक्षौरसकृतं दलं

21 M2 om 21 (cf. v 1 3) — b) Dn1 D2 4 6 M2-4 यत्तु; Cd यन्तुर् (as in text) S (M2 om.) प्रेष्य (G1 M1 प्रेष, G5 प्रेक्ष्य), Cd वाक्य (as in text) — After 21ab, S (M2 om) ins

273* अभ्यद्रवत्त व कार्ष्णिमश्मकेन्द्रः कृतत्वरः ।

[G3 अभ्यद्रवत्त (for °त तु) and कृतश्रम (for °त्वर)]

— c) S (M2 om.) अश्वा(G5 °श्वा)श्च (for दान्तैर्) K1-4 Dn2 D.-7 S (M2 om) [अ]श्मकदायादस् (G5 °मादाय), D2 °दायादेस — d) B (except B4) Dc1 त्वरमाणस् K1 3 [ऽ]त्य(K5 °भ्य)पाहरत्; B Dc1 अ (B4 ह्य)वारयत्, Dn2 D3 भ्यवार°, D4 [ऽ]भ्यवारयत्, D8 [ऽ]भ्यद्रावयत्; T G3 4 M2 4 5 [ऽ]भ्यवा°, G5 समभ्ययु° — K1 3 om (hapl) 21e-22b, K2 reads it on marg — e) K3 B1 विव्याध दशभिर्बाणैस् — f) K3 4 B4 D1 G2 तिष्ठ (for बाणैस्)

22 K1 3 M2 om. 22 (cf. v 1 21, 3) K2 reads 22 on marg — b) K3 हयाश्चय; B1 D4 हयान्ध्वजान्, B4 हय ध्वज; G1 3 M1 3-5 ध्वज हयान् (by transp) — d) Ś1 K4 [ऽ]भ्यपाहरत्; D3 7 8 न्यपातयत्, D6 नि°; G1 3 M1 [ऽ]भ्यशातयत्, G3 4 ह्यपात° (for ऽभ्यपात°)

23 D8 M2 om. 23 (for M2, cf v 1 3) — a) Dn1 शूरे (for वीरे) — b) K4 सौवीरेण (for सौभद्रेण). — c) D1 सर्वे, S (M2 om) तूर्णं (G5 तूर्यां) (for सर्वं)

24 M2 om 24 (cf v 1 3) — ab) M1 कर्णकृपौ D6 G1.2 M1 transp द्रोणो and द्रौणिर् Ś1 K5 Dc1 D5 शल° (for शाल°) — B4 om 24c-25b — c) G2 क्रुद्ध°, M (M2 om) चैव (for क्राथ°). — d) K4 6 सौमदत्तो (K4 °त्तिर्) K3 विशां पतिः (for विविंशतिः).

25 M2 om. 25 (cf. v. 1 3). B4 om 25ab (cf

वृषसेनः सुषेणश्च कुण्डभेदी प्रतर्दनः ।
वृन्दारको ललित्थश्च प्रबाहुर्दीर्घलोचनः ।
दुर्योधनश्च संक्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ २५
सोऽतिक्रुद्धो महेष्वासैरभिमन्युरजिह्मगैः ।
शरमादत्त कर्णाय परकायावभेदनम् ॥ २६
तस्य भित्त्वा तनुत्राणं देहं निर्भिद्य चाशुगः ।
प्राविशद्धरणीं राजन्वल्मीकमिव पन्नगः ॥ २७
स तेनातिप्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव ।
संचचाल रणे कर्णः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ २८
अथान्यैर्निशितैर्बाणैः सुषेणं दीर्घलोचनम् ।
कुण्डभेदिं च
कर्णस्तं पञ्चविंशत्या नाराचानां
अश्वत्थामा च विंशत्या कृतवर्मा च
स शरार्दितसर्वाङ्गः क्रुद्धः
विचरन्दृश्यते सैन्ये पाशहस्त इवान्तकः
शल्यं च बाणवर्षेण समीपस्थमवाकिरत् ।
उदक्रोशन्महाबाहुस्तव सैन्यानि भीषयन् ।
ततः स विद्धोऽस्त्रविदा मर्मभिद्भिरजिह्मगैः
शल्यो राजन्रथोपस्थे निषसाद मुमोह च ॥
तं हि विद्धं तथा दृष्ट्वा सौभद्रेण यशस्विना ।

v 1 24). —ᵃ) Ś1 K Dn1 D1 5 6 8 बृहत्सेन (for वृषसेन) Dn1 D4 6 7 सुखेणश्च; D5 सुसेनश्च —ᵇ) D4 कुण्डभेदी; G4 °भेदि° Dn1 D3 5 T G2–4 M1 5 प्रमर्दन (for प्रतर्दन°). —ᶜ) K1 वृंदाकारी; K2 °करो; Dn2 वृक्षावस्थ°, G3–5 वृंदारको Dn3 कौललिश्च; S (M2 om, G2 damaged) लिलिथ्र(G5 °लस्त)श्च (for ललित्थश्च) —ᵈ) Ś1 K B2 (marg) Dn D1–6 8 सुबाहुर् (for प्र°). —ᵉ) Dn1 तु (for च). —ᶠ) B1 3 Dn G1, 4 M1 3 4 समवाकिरन्.

26 M2 om. 26 (of v 1. 3). —ᵃ) K3 Dn1 D2 5 सुमोच (for आदत्त) —ᵈ) Ś1 K B4 Dn1 D1 5 7 8 वर्म (for पर). B1, 3 D3 G2 पर(D3 वर्म)कायावभेदिनं; B3 Dn2 D5 6 °कायविभेद(Dn3 °दि)न.

27 M2 om. 27 (of. v. 1. 3). —ᵃ) D7 सर्वं; D8 स च (for तस्य). K3 Dn1 छित्त्वा (for भित्त्वा). —ᵇ) D3, 4 6 S (M2 om, G5 damaged) कर्णं (for देहं) D4 3 चाशुगैः. —ᶜ) K4 Dn2 D6 प्रविशद्. B4 वेगाद् (for राजन्)

28 M2 om. 28 (of v. 1 3). —ᵃ) K3 Dn1 G5 [अ]सिप्रहारेण; T G3, 4 विप्रकारेण; G2 हि प्रहारेण (for [अ]तिप्र°) —ᵇ) B1 3 D1 3 विज्वलन् (for विह्व°). —ᶜ) K4 D1 संचचार; D4 स चचाल. K3 G5 तत°; T G1–4 M (M2 om.) तथा (for रणे). —ᵈ) D8 क्षितिपंके (for °कम्पे).

29 M2 om 29 (of. v. 1 3). —ᵃ) K3 B Do1 D2 5 G1 2 3 M1 तथान्यैर्; Dn2 D3, 4 6 अन्यैश्च (for अथान्यैर्). Dn2 विविधैर् (for निशितैर्). —ᵇ) K1, 4 5 D3, 5, 7 सुखेणं; B3 सुसेम; Dn2 D3 सुसेनं. —ᶜ) K4 5 B3 4 Dn2 D5 6 कुंडभेदं (K4 °दीं); कुबीभेदं; D4 कुम्भभेदिं (for कुण्ड°). —ᵈ) S om.) न्यहनद् (for अवधीद्).

30 M2 om 30 (of v 1 3). —ᵃ) K3 D (M2 om) तु (for तं) — D2 om (hapl.) —ᵇ) Ś1 K4 5 B Do1 Dn1 D1 5–8 समार्पयत्; समर्द°; Dn2 अतर्द°. —ᶜ) S (M2 om.) सहस्या (विंशत्या)

31 M2 om. 31 (of. v 1 3). —ᵃ) K1–4 B3–5 Dn1 D1 G3 4 शराचित; T G1, 2 5 M (M2 om) °पित (for °र्दित) —ᶜ) Ś1 B Do1 ददृशे (for दृश्यते) Ś1 K1–4 D1 सर्वे; B1 सख्ये (for सैन्ये).

32 M2 om 32 (of. v 1 3). —ᵃ) S (M2 om.) स शल्यं (for शल्य च) B Do1 Dn2 D3 4 6 शर (for बाण). —ᵇ) D5 शरवर्षैर् (for समीपस्थम्). —ᶜ) D4 om. from उदक्रोश up to राज (in 33ᶜ).

33 M2 om 33 (of. v. 1 3). D4 om up to राज (of. v 1 32). —ᵃ) Ś1 त्रिविधं (for ऽस्त्रविदा). —ᵇ) D7 3 मर्मविद्भिर् (for °भिद्भिर्). S (M2 om) मर्मभेदिभिराशुगैः. —ᶜ) B1 transp. शल्यो and राजन्. G1 M (M2 om) राजा (for राजन्). —ᵈ) K1 2 4 D5 6 (by corr., orig as in text) G5 M4 मुमोच ह; K3 °ह ह; Dn1 °ह स°; D4 °ह वा (for °ह च)

34 M2 om. 34 (of. v. 1. 3). —ᵃ) K3 B3–5 Do1 S (M2 om.) हि दृष्ट्वा; K5 Dn1 D2 6 तु विद्ध; B1 दृष्ट्वा हि (for हि विद्धं). Ś1 शल्य दृष्ट्वा; K1, 2 4 भृश दृष्ट्वा; K3 B Do1 S (M2 om.) तथा विद्धं; D1 विद्ध (for तथा दृष्ट्वा). —ᵉ)

संप्राद्रवच्चमूः सर्वा भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ ३४
प्रेक्षन्तस्तं महाबाहुं रुक्मपुङ्खैः समावृतम् ।
त्वदीयाश्च पलायन्ते मृगाः सिंहार्दिता इव ॥ ३५
स तु रणयशसाभिपूज्यमानः
पितृसुरचारणसिद्धयक्षसंघैः ।
अवनितलगतैश्च भूतसंघै-
रतिविबभौ हुतभुग्यथाज्यसिक्तः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

३७

धृतराष्ट्र उवाच ।
तथा प्रमथमानं तं महेष्वासमजिह्मगैः ।
आर्जुनिं मामकाः सर्वे के त्वेनं समवाकिरन् ॥ १

संजय उवाच ।
शृणु राजन्कुमारस्य रणे विक्रीडितं महत् ।
विभित्सतो रथानीकं भारद्वाजेन रक्षितम् ॥ २ C 7 1624 B. 7 38 2 K. 7 38 2

D7 8 °वश्च सैन्यानि —[d]) B5 चाभ्रत (for पश्यत) 35 M2 om. 35 (cf v l. 3) —[a]) Ś1 सप्रेक्ष्य तु; K1-4 D1 पश्यतस्तं, K5 Dn1 अप्रेक्षतो; B1.3 Dc1 अवेक्षंत; B2 5 त प्रेक्षत; B4 त प्रेक्ष्य त; Dn1 D2.6 8 अप्रेक्षत; D7 अप्रेक्ष्यस्तं; D5 सप्रेक्ष्य तु; D5 सप्रेक्षस्ते; D7 अप्रेक्ष तु; G1 M1 तं प्रेक्षंत; M3-5 प्रेक्षति स्म (for प्रेक्षन्तस्तं) S (M2 om) महेष्वासं (M3-5 °सा) (for महाबाहु) —[b]) K5 Dn1 D2 समावृता, D. शरावृता, T G2-5 M3 5 समर्पित; G1 M1 समर्पिता, M4 सहार्पित (for समावृतम्) —[c]) K1 2 5 D1 त्वदीयाश्च (K2 °श्च) Dn2 तु (for च) K5 B Dc1 D2 °या प्रपलायते (K2 °त, Dc1 पलायत; K5 Dn1 D5 T G1-4 M3-5 °या व्यपलायत (Dn1 °तो); K4 Dn1 D5 T G1-4 M3-5 °यास्त्व(D5 °यामि; D5 M3 4 °ते); D2 4 6 G5 M1 °या स)पलायत —[d]) G2 3 5 M3-5 यथा (for इव) D2 मृगा सिंहा इवार्दिता — After 35, K5 (marg.) ins

274* एकोऽनेकान्जवानाशु प्राणिनामन्तको यथा ।
कालाग्निसदृशो वीर्ये मातरिश्वेव वै जवे ।
युध्यमानो महाबाहुः शक्रतुल्यपराक्रम ।
जघान समरे सर्वाञ्नानाशस्त्रविशारदान् । [5]
इतीव तेषां समरे महात्मा
प्रतापवान्प्रीतिवतां वरिष्ठ ।
युद्धे च तस्मिन्स महाबलो रिपू
श्चकार सर्वान्निपुणि प्रदग्धान् ।

(except M3, M2 om.)
On the other hand, S (except M3, M2 om.) ins. after 35 :

275* सौभद्रशरनिर्भिण्णा समरेऽमरविक्रमा ।
पूर्वं शल्यो विमृद्दिवस्तव पौत्रेण भारत ।
[(L 1) G1 M1 नमग्रा; G5 निर्भग्ना (for निर्भिण्णा) M4 रण (for ऽमर-)]

36 M2 om 36 (cf v. l 3) —[a]) K4 युज्यमान S (M2 om.) विपुलयशसा स्तु (G1 M1 (for पूज्य°) —[b]) Dn2 D2 4 पितृमुनि; S (M2 om) सुरमुनि (for पितृसुर) K1-3 5 B2-4 Dc1 Dn1 8-5 स)पूज्यमान D5 -यक्षसिद्ध-, T G3-5 M3-5 -सिद्धसाध्य (for °यक्ष-) D6 पितृमुनिचारणयक्षसिद्धैः —[d]) Ś1 D5 अभि; D1 7 8 इति (for अति)

Colophon om. in M2 Ś2 missing — Sub-parvan Ś1 K1-3 5 B Dc1 Dn1 D1 5 5-8 अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1. 3 तृतीय युद्धदिवसे; K2 तृतीयदिवसे; G3 तृतीयेह्नि — *Adhy name* K5 Dn1 D2 5 कौरवपराजय; Dn2 अभिमन्युयुद्ध; D4 चक्रव्यूहे अभिमन्युयुद्धं; G4 युद्धकांड — *Adhy no* (figures, words or both) B1. 2 Dn1 S (M2 om) 36 (as in text). — *Śloka no* Dc1 Dn1 37.

37

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v. l 7 34 20)

1 M2 om. 1[a]–13[b] (cf v. l 7 36 3) —[a]) Ś1 तदा; B3 (marg.) तत (for तथा). K5 Dc1 Dn1 D1. 2 प्रमथ्यमान; D4 G5 प्रथम° (by metathesis); K1 (marg.) 3-4 D1 तैद्द (for तं) T G1-4 प्रपत°.

मद्रेशं सादितं दृष्ट्वा सौभद्रेणाशुगै रणे ।
शल्यादवरजः क्रुद्धः किरन्बाणानसमभ्ययात् ॥ ३
स विद्धा दशभिर्बाणैः साश्वयन्तारमार्जुनिम् ।
उदक्रोशन्महाशब्दं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४
तस्यार्जुनिः शिरोग्रीवं पाणिपादं धनुर्हयान् ।
छत्रं ध्वजं नियन्तारं त्रिवेणुं शम्युपस्करम् ॥ ५
चक्रे युगेषां तूणीराननुकर्षं च सायकैः ।
पताकां चक्रगोप्तारौ सर्वोपकरणानि च ।
व्यधमल्लाघवात्तच्च ददृशे नास्य [illegible]
स पपात क्षितौ क्षीणः प्रविद्धा [illegible]
वायुनेव महाचैत्यः सं[illegible] ॥ [illegible]
अनुगाश्चास्य वित्रस्ताः प्राद्रवन्सर्व[illegible] ७
आर्जुनेः कर्म तद्दृष्ट्वा प्रणेदुश्च समन्ततः
नादेन सर्वभूतानि साधु साध्विति ॥ ८
शल्यभ्रातर्यथारुग्णे बहुशस्तस्य सैनिकाः
कुलाधिवासनामानि श्राव[illegible]

—[b]) K2 महेष्वासैर्, K5 B4 5 D2 5 °सान्. —[c]) S (except G1 M1, M2 om) मामक (for °का) B Do1 D2 S (M2 om) सख्ये (G1 3 4 M1 °खे) (for सर्वे) —[d]) Dn1 चैन, D4 च त; D7 8 नूनं (for स्वेन). B Do1 Dn2 D2 5 G1 M1 समवारयन् T G2-5 M3-5 कस्तत्र समवारयत्.

2 M2 om 2 (of v 1 1) —[b]) G1 3 M1 विक्रीडितं —[c]) K1 D5 विमत्सरो, K5 विभिरिसतो; T G2, 5 बीभ° K5 रणानीक; D4 रणेनीक (for रथा°). —[d]) K4 भरद्वाजन

3 M2 om 3 (of v 1 1). —[a]) D2 महीशं (for मद्रेश). —[b]) D7, 8 S (M2 om) शरै (for रणे) —[d]) S (M2 om) त्राणै (for बाणान्). Dn2 तमभ्ययात्, D3 4 6 समभ्यगात्, G1 M1 तमभ्यगात्

4 M2 om 4 (cf v 1 1). —[a]) S (M2 om) आ(G2 3 5 अ ; M3-5 सो)र्जुनिं दशभिर्विद्धा —[b]) K4 (also as in text) आहवे; Dn1 आर्जुनि ; S (M2 om) आशुगै (for आर्जुनिम्) —[c]) D7 8 महाराज (for °शब्द) S (M2 om) शरै (G1 M1 विद्धा; G5 शनै) क्रोश(M3-5 °धा)न्महाशब्दम्

5 M2 om 5 (cf. v 1 1). —[a]) K4 शिरोग्रीवा, D6 7 S (except G3 M1, M2 om.) °वां —[b]) D7 8 पाणिपाद —[c]) S (M2 om) ध्वज छत्र (by transp). Dn1 च (for नि) —[d]) D1 4 त्रिवेणु; Ca d °णु (as in text) K1 om the portion of the text from शम्यु up to सय (in 7 38 12[a]) Ś1 B2 (marg) Dn2 D2 4 6-8 तल्पमेव च (D4 वा), K2-4 D1 ध्वजमेव च; K5 B Do1 Dn1 D3 तुल्यमेव च (for शम्युपस्करम्) D5 त्रिवेणवाकल्पमेव च Ca d cite तल्प. —After 5, K1 reads 7 39 9[b]–7. 40. 3[d]

6 K1 M2 om. 6 (cf. v. 1 5, 1). —[a]) Ś1 K2 Do1 D3, 4, 6 चक्रं (for चक्रे). K3 B5 Dn2 D3, 4, 6 युग च, B1, 2 4 युगेशे, Do1 युगेषा-; (for युगेषां) K3 D2 4 तूणीर B3 च णीरान् —[b]) Ś1 Dn1 अनुकर्षश्च; K3 D2 D3 स (for च). B1 3 4 5 D8 शायकैः; Cv in text) —[d]) D4 om from णानि च up to (in 7[b]) —[e]) Dn1 अधमल्ल, T G2 व्यधम व्यधि° D3 6 लाघव (for °वात्) K5 D7 8 D3 5 G3 तत्र; D6 T G1 3-5 M (M2 om) तस्य तच्च) D3 व्यधमल्लाघवेनास्य —[f]) K5 Dn1 B1-3 5 Do1 [ऽ]स्य न; B4 स न; T G M1 नात्र नास्य) K2 Dn2 D2 7 8 किंचन, D5 कंचन (कश्चन).

7 K1 M2 om 7 (cf v 1. 5, 1). D4 om to प्रविद्धाभर (of v. 1 6). —[a]) Dn2 D3 8 (for क्षितौ) —[c]) B1 D7 8 G1 वायुनैव Ś1 महावृक्ष , K3 B Do1 D2 4 °शैल°; K4 °कक्षे, °कशैल°; Dn1 D3 5 7 8 महाश्चैत्य ; D1 महाकक्ष (for °चैत्य°). Cd cites चैत्य —[d]) D1 प्रभग्नो ; D4 समग्नो (for सभग्नो) S (M2 om.) समूलश्चाश्ववेदिक . —[e]) Ś1 K2-5 Dn1 D1 5 7, 8 चापि, B4 D2 तस्य (for चास्य) —[f]) S (M2 om) विद्रुता (for प्राद्रवन्). B Do1 M1 सर्वतोदिश .

8 K1 M2 om. 8 (cf v 1 5, 1) M3 4 om. (hapl) 8[ab] —[a]) T G1 M3 5 वत्तु (M1 वं तु) कर्मार्जुनेर्दृष्ट्वा —[b]) B Do1 Dn2 D2-4 6 संप्रणेदु° (for प्रणेदुश्च) D7 8 सौभद्र सर्वतो रणे; T G M1 5 प्रणेदु सर्वतोदिशं (G1 3 5 M1 °शः) —[c]) T G2-5 M5 स्वरेण; G1 M3 3 4 तारेण (for नादेन).

9 K1 M2 om. 9 (cf. v 1 5, 1). —[a]) Dn1 तस्य (for शल्य) Dn1 [आ]भग्ने; D7, 8 [आ]रुग्ने (for °रुग्णे). K5 शल्यभ्रातर्यथोभग्ने; Dn1 D2 रथे (D3 °परे)रुग्ने; D4 °स्य

अभ्यवर्तन्त संक्रुद्धा विविधायुधपाणयः ।
रथैरश्वैर्गजैश्चान्ये पादातैश्च बलोत्कटाः ॥ १०
बाणशब्देन महता खुरनेमिस्वनेन च ।
हुंकारैः क्ष्वेडितोत्कुष्टैः सिंहनादैः सगर्जितैः ॥ ११
ज्यातलत्रस्वनैरन्ये गर्जन्तोऽर्जुननन्दनम् ।
ब्रुवन्तश्च न नो जीवन्मोक्ष्यसे जीवतामिति ॥ १२
तांस्तथा ब्रुवतो दृष्ट्वा सौभद्रः प्रहसन्निव ।
यो यः स्म प्राहरत्पूर्वं तं तं विव्याध पत्रिभिः ॥ १३
संदर्शयिष्यन्नस्त्राणि चित्राणि च लघूनि च ।
आर्जुनिः समरे शूरो मृदुपूर्वमयुध्यत ॥ १४
वासुदेवादुपात्तं यद्यदस्त्रं च धनंजयात् ।
अदर्शयत तत्कार्ष्णिः कृष्णाभ्यामविशेषयन् ॥ १५ C 7 163 B 7 38 16 K 7 38 16

'आतृवरे मम्रे; G1 M1 'आतस्तथा रुरणे, G5 'आतुर्यया मम्रा — b) T G2 M1 4 5 हताशा, G3-5 हताश्वा (for बहुशस्) Dn2 D3 4 6 T G1-4 M1 4 5 तव; G5 हव (for तस्य) M3 हता शात्रवसैनिका G2 [ऽ]र्जुनिं D4 [ऽ]र्जुनात्मजा, T G3-5 यथार्जुनिं, — c) B प्रति; M3-5 युधार्जुनिं

10 K1 M2 om 10 (cf v 1 5, 1) — a) B Do1 G1 M1 अभ्यधाव(M1 °व)त; Dn1 D4 °वर्तत, T G1-5 M3-5 °द्रवन्तु (for °वर्तन्त) D3 6 सहसा (for सक्रुद्धा) — c) K2 3 D1 7 8 M1 3-5 अन्ये, Do1 Dn2 D5 चैव (for D3 चान्यै; Dn1 D4 6 T G अन्यै, — d) K4 5 Dn1 D2 4 5 7 8 पदातैश्च; B चान्ये) D3 प्रा(D3 प्र)र्थास्त्वन्ये, T G2-5 Do1 पत्तिश्चान्ये; Dn2 D3 प्रा(D3 प्र)र्थास्त्वन्ये, K2-4 Dn1 D1 4 M1 पादाताश्च; G1 M3-5 पदाताश्च S (M2 om.) 6-8 बलोत्कटैः (K4 °रै), Do1 °श्वता; मदोत्कटा (for बलो°)

11 K1 M2 om 11 (cf v 1 5, 1) — b) Ś1 B4 D2 G2 रथ; B3 क्षुर (for खुर) Before स्वनेन, D4 ins स्वनेमि D4 वा (for च) — c) D3 क्ष्वेडिताक्रुष्टैः; S (M2 om, G5 damaged) क्ष्वेळितो त्कुष्टै — d) Ś1 K2-4 Dn2 D1 6-8 च गर्जितै, K5 T G2-4 सुग°; M1 स्वनैर्जितैः D3 सिंहनादेन गर्जितैः

12 K1 M2 om 12 (cf v 1 5, 1) — a) Dc1 Dn1 ज्यातलप्र; D7 8 सकशब्द (for ज्यातलत्र) K2 D5 -स्वनै(D5 °रै)रन्यैर्, S (M2 om) स्वनैश्चैव (for °रन्ये) — b) Ś1 गर्जतोर्जुनिमन्वयु — c) S (M2 om) ब्रुवाणाश्च (for ब्रुवन्तश्च) Do1 (before corr as in text) मे (for नो) — d) K4 5 Dn1 D3 4 6 8 मोक्षसे, G5 मोक्ष्यस्ये B (B5 marg as in text) Do1 Dn2 D2-6 T G1 2 4 5 M5 जीवितात् (for जीवताम्) K4 Do1 D1 5 अपि (for इति) B3 ins on marg the following gloss ❀ जीवन् न मोक्ष्यसे किं तु जीवि तात् जीवनात् मोक्ष्यसे । नोऽस्माक जीवमाद्वेतोर्न मोक्ष्यसे । एवं यद्वा नोऽस्माकं मध्ये जीवितात् कस्माच्चित्कस्माज्जनात् जीवन् न मोक्ष्यसे इत्यर्थः । ❀

13 K1 om 13 (cf v 1 5) D1 M3 om 13ab — a) S (M2 om.) द्रवतो (M1 for M3, cf v 1 1) — b) K5 D2 5 सौभद्र पर °वितं) (for ब्रुवतो) — c) K2 य तु; K5 Dn1 य स; B2 यश्च; वीरहा — c) K2 य तु; K5 Dn1 य स; B2 यश्च; Do1 यस्य, D4 6 योस्य, D7 8 यस्तु, T G2-5 M3-5 योस्मै; G1 योस्मिन्; M1 2 ह्यस्मिन् (for य स्म) K5 Dn D2 5 व्याहरत्, B3 4 D3 6 G1 5 M3 प्रहरत, D4 व्याहरत्, T G2-4 प्रहरेत्; M1 2 प्रहरन् (for प्राहरत्) Ś1 यो योस्मै प्राह सहार; K3 damaged, K4 D1 यो योऽब्रवीदिद नून — d) B5 च (for the second त) T G2 विव्याय

14 K1 om 14 (cf v 1 5) — a) G2 M1 2 स (for स) Dn1 सदर्शयस्तथास्त्राणि — b) K2 3 B1 4 5 Dn1 D7 8 विचित्राणि; D5 विविधानि (for चित्राणि च) Ś1 K2-5 Dn2 D2 4 5 7 8 बहूनि च; Dn1 सम- लघ (for लघूनि च) — c) Ś1 K2 4 D1 M3 वीरो (for शूरो) D3 6 समरे तत्र वै शूरैर् — d) S अयोध (G3 4 °पोथ)यत् (for अयुध्यत)

15 K1 om 15 (cf v 1 5) — a) K2 Dn1 D1 T G2-4 M3-5 उपादत्त (G3 4 °त्त), K5 Dn2 D2 उपात्त च, G5 अवाप्त यत् (for उपात्त यद्) — b) D5 K3 4 B Do1 अस्त्र यच्च, K5 Dn D2 4 यद्यदस्त्र; D6 यदस्त्र यच्च (hypermetric), T G2-4 M3-5 यदस्त्र यद्, G1 5 M1 2 तदस्त्र यद् (for यदस्त्र च) — c) K2 5 D2 4 5 7 8 अदर्शयत्तत (K5 °त्र) कार्ष्णि; Dn2 अद शीत्तु तत्कार्ष्णि; S सर्वं स(G1 M1 2 तत्सर्वं)दर्शय न्कार्ष्णि — d) K2 5 अवशेषयन्, K3 Dn2 D3 4 6 अविशेषयत्, B2 S अवि(M1 °पि)शेषयत्, B1(marg) Ś1 3-5 अविशेषवत्; D7 8 स विशेषयन् (D3 °त्) K4 D1 इपून्वै विस कृष्णार्जुन (lacuna), Ś1 (marg) — e) B1 Dn2 जनयन्

16 K1 om 16 (cf. v 1. 5). — a) B4 Dn3 Cv दूरमस; M1, 2 °मन्युद् (sic) (for °मसन्).

दूरमस्यन्गुरुं भारं साधयंश्च पुनः पुनः ।
संदधद्विसृजंश्चेषून्निर्विशेषमदृश्यत ॥ १६
चापमण्डलमेवास्य विस्फुरद्दिक्ष्वदृश्यत ।
तमो घ्नतः सुदीप्तस्य सवितुर्मण्डलं यथा ॥ १७
ज्याशब्दः शुश्रुवे तस्य तलशब्दश्च दारुणः ।
महाशनिमुचः काले पयोदस्येव निस्वनः ॥ १८
ह्रीमानमर्षी सौभद्रो मानकृत्प्रियदर्शनः ।
संमिमानयिषुर्वीरानिष्वासांश्चाप्ययुध्यत ॥ १९

मृदुर्भूत्वा महाराज दारुणः समपद्यत ।
वर्षाभ्यतीतो भगवाञ्शरदीव दिवाकरः ॥ २०
शरान्विचित्रान्महतो रुक्मपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
मुमोच शतशः क्रुद्धो गभस्तीनिव भास्करः ॥ २१
क्षुरप्रैर्वत्सदन्तैश्च विपाठैश्च महायशाः ।
नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरञ्जलिकैरपि ॥ २२
अवाकिरद्रथानीकं भारद्वाजस्य पश्यतः ।
ततस्तत्सैन्यमभवद्विमुखं शरपीडितम् ॥ २३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

भाव (for भार) Ś$_1$ रत तस्यांकुर हार, K$_2$ D$_{7, 8}$ दूर मभ्युद्यतं भार; K$_4$ D$_1$ दूर तस्यांगसहार —^{b}) Ś$_1$ K$_4$ D$_1$ सादयश्च; K$_{3\ 8}$ B$_{4\ 5}$ साध्वस च; Cd साधयंश्च (as in text). —^{c}) K$_{4\ 5}$ Dn D$_{3-5\ 7\ 8}$ S सदधन् (for °धद्). Dn$_1$ D$_{4, 5}$ चेष्टन् (for चेषून्) —^{d}) D$_{7\ 8}$ अयुध्यत; G$_1$ M$_{1, 2}$ अपश्यत (for अदृश्यत).

17 K$_1$ om 17 (of v. l 5). —^{a}) Dn$_1$ D$_{7\ 8}$ G$_3$ M$_5$ चाप; G$_1$ M$_{1\ 2}$ धनुर् (for चाप). Ś$_1$ बाणानभ्यस्यतस्तत्र; K$_3$ damaged, K$_4$ D$_1$ भास्क(D$_1$ °स्व)र चक्रमेवास्य. —^{b}) K$_{2-5}$ Dn$_1$ D$_{1\ 5}$ वि(K$_3$ प्र)स्फुरन् (for °रद्) D$_4$ विस्फुरन्निव दृश्यते; S स्फुरदेव (G$_1$ M$_{1\ 2}$ °क्षेव) प्रकाशते —^{c}) D$_1$ सुदीप्तश्च. K$_2$ शरत्काले सुदीप्तस्य; B Do$_1$ Dn$_2$ D$_{2-4\ 6}$ सु(D$_6$ स)दीप्तस्य शरत्काले; D$_5$ तमो घ्नत सुदीप्त च —^{d}) D$_2$ तथा (for यथा). Ś$_1$ सवितुरिव दुःसह.

18 K$_1$ om 18 (of v l 5) —^{a}) T G$_{2-4}$ श्रूयते (for शुश्रुवे). Ś$_1$ K$_{4\ 5}$ Dn$_1$ D$_{1\ 5\ 7\ 8}$ चास्य, K$_2$ वास्य (for तस्य) —^{b}) D$_5$ सु (for च) S भारत (for दारुण) —^{d}) Dn$_1$ ययोदस्य; S नीर(G$_5$ जल)दस्य (for पयो°). Some MSS नि स्वन..

19 K$_1$ om 19 (of v l 5) —^{a}) B$_3$ (marg°) Dn$_2$ D$_8$ G$_4$ श्रीमान् (for ह्री°). Dn$_2$ D$_{2\ 4\ 6}$ दुर्धर्षो (for सौभद्रो). G$_5$ (before corr) ह्रीयमानमसौ भद्रो — M$_{3-5}$ om 19^{cd} —^{c}) B$_5$ स स मानयिपुर्; Dn$_1$ सासि साध°; Dn$_2$ D$_{3, 8}$ M$_{1, 2}$ स मिमान°; D$_5$ स मिमार°; D$_8$ स ममार°. —^{d}) Ś$_1$ इष्वासाश्चापि; K$_{2, 4\ 5}$ B Do$_1$ Dn$_1$ D$_{1\ 2\ 5}$ इष्वस्त्रैश्चापि; K$_3$ ***श्चापि; Dn$_2$ D$_{2\ 4\ 6}$ G$_1$ M$_{1\ 2}$ महेष्वासान्; D$_{7\ 8}$ विश्वासाश्चापि (for इष्वासांश्चापि) G$_1$ M$_{1\ 2}$ अदृश्यत (for अयुध्यत).

20 K$_1$ om 20 (of v l 5). Ś$_1$ K$_{2-4}$ D$_1$ om (hapl) 20^{ab}. —^{b}) Dn$_2$ D$_{2\ 4\ 6}$ समजायत (for °पद्यत) —^{c}) T G$_{3, 4}$ वर्षाभ्यतीतो K$_5$ बलवान् (for भग°).

21 K$_1$ om 21 (of v. l 5) —^{a}) S विपाठान् (for विचित्रान्) K$_3$ B$_5$ D$_1$ सुबहून्; B$_1$ बहुशो; B$_{2-4}$ Do$_1$ Dn$_2$ D$_{2\ 6}$ बृहतो; D$_4$ घहतो; S विशिखान् (for महतो) —^{b}) S स्वर्ण (for रुक्म) Dn$_1$ D$_{4\ 7\ 8}$ शिलासितान् —^{c}) S सहस्रशोमुचत्क्रुद्धो —^{d}) G$_5$ गभस्तीव दिवाकर

22 K$_1$ om 22 (of v l 5) —^{a}) Ś$_1$ क्षुरप्र G$_4$ अर्धदन्तैश्च (for वत्सदन्तैश्च) —^{b}) Ś$_1$ D$_{5\ 6}$ विपाटैश्च D$_4$ महारया, G$_5$ °रथ (for °यशा) —^{c}) Dn$_2$ चार्धनाराचैर्; D$_2$ अतितीक्ष्णैश्च —^{d}) K$_5$ D$_2$ आंजलिकैर्; D$_{5\ 6}$ चांज° B$_4$ तथा (for अपि) — After 22, K$_5$ Dn$_1$ ins

276* तांस्तथा द्रवतो दृष्ट्वा सौभद्रं प्रहसन्निव ।

23 K$_1$ om 23 (of v l 5) —^{a}) S अभ्यद्रवद् (for अवाकिरद्). —^{c}) Ś$_1$ partly damaged. S तत्सैन्यमभवत्सर्वं (M$_{1\ 2}$ °रसैन्य).

Colophon om in K$_1$. Ś$_1$ missing — *Sub parvan* Ś$_1$ K$_{2\ 3\ 5}$ B Do$_1$ Dn$_1$ D$_{1\ 2\ 5-8}$ अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship* · K$_2$ तृतीय

३८

धृतराष्ट्र उवाच ।
द्वैधीभवति मे चित्तं ह्रिया तुष्ट्या च संजय ।
मम पुत्रस्य यत्सैन्यं सौभद्रः समवारयत् ॥ १
विस्तरेणैव मे शंस सर्वं गावल्गणे पुनः ।
विक्रीडितं कुमारस्य स्कन्दस्येवासुरैः सह ॥ २
संजय उवाच ।
हन्त ते संप्रवक्ष्यामि विमर्दमतिदारुणम् ।
एकस्य च बहूनां च यथासीत्तुमुलो रणः ॥ ३
अभिमन्युः कृतोत्साहः कृतोत्साहानरिंदमान् ।
रथस्थो रथिनः सर्वांस्तावकानप्यहर्षयत् ॥ ४
द्रोणं कर्णं कृपं शल्यं द्रौणिं भोजं बृहद्बलम् ।
दुर्योधनं सौमदत्तिं शकुनिं च महाबलम् ॥ ५
नानानृपान्नृपसुतान्सैन्यानि विविधानि च ।
अलातचक्रवत्सर्वाश्चरन्बाणैः समभ्ययात् ॥ ६
निघ्नन्नमित्रान्सौभद्रः परमास्त्रः प्रतापवान् ।
अदर्शयत तेजस्वी दिक्षु सर्वासु भारत ॥ ७ C 7 1252 B 7 29 7 K 7 29 7

दिवसे, K3 तृतीयपुत्रदिवसे — *Adhy name* K4 सेनाभग, Dn2 अभिमन्युयुद्ध. D4 चक्रव्यूहे अभिमन्यु युद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 3 Dn1 T G M1-4 37 (as in text), D3 34, M5 38 — *Śloka no* Dc1 23, Dn1 24

38

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v l 7. 34 20)

1 K1 om up to मम in 12ᵃ (cf. v l 7 37 5). —ᵃ) D2 मच्चित्त (for मे चित्त) —ᵇ) S शुचा (G1 भिया) (for ह्रिया) D3 कुत्वा, G1 (marg as in text) ग्दिया (for तुष्ट्या) Dn2 D2.4 तु (for च) —ᶜ) K4 Dc1 D5 तत् (for यत्) — After 1ᵇ, D5 ins

277* मम पौत्रो निर्यास्यति ।

यथा चैव हि यत्सैन्य

—ᵈ) Ś1 K3 (*inf lin* as in text) 4-6 Dn1 D1 2 5 समपद्यत; Dn2 D2 6 °वाधत, D1 8 °वायत (for °वारयत्). — For 1ᶜᵈ, S subst

278* यत्सैन्यं मम पुत्रस्य मम पौत्रः प्रयाधते ।

[T G3 4 सुत (for the second मम)]

2 K1 om 2 (cf v l 1) —ᵃᵇ) D1 5 [अ]य (for [पु]न) K3 transp शंस and सर्वं A few MSS गात्रगते T G2-5 M1-5 कर्म (for पुन) —ᶜ) K4 Dn1 D2 6 आक्रीडितं; S चि° (for वि°). —ᵈ) Ś1 partly damaged G4 स्कंदस्यैव Dn1 [स]-मरै (for [आ]सुरै)

3 K1 om 3 (cf v l 1) —ᵃ) K3 सह (for हन्त). Ś1 Dn1 D1 8 कथयिष्यामि, D4 सर्वं प्रवक्ष्यामि (hypermetric), T G2-5 वर्णयिष्यामि, G1 M [s]ह प्रवक्ष्यामि (for संप्र°) —ᵇ) Dn1 समर्दम् (for वि°) —ᵈ) K4 यदा (for यथा) Ś1 K3-4 D1 तुमुल, Dn1 D3 4 तुमलो, D2 तुमल Ś1 K3-4 D3 6 7 8 रणे (for रण) S रणे चि(G4 वि)क्रीडित महत्

4 K1 om 4 (cf v l 1) —ᵃ) S महोत्साह (for कृतो°) —ᵇ) D1 अरिंदम, D8 6 8 अरिंदम; D7 अभियमान्; D8 कृत्वा सर्वान् (for कृतोत्साहान्) —ᶜ) Ś1 रथिनो; K3 4 D1 सर्वो (for रथस्थो) —ᵈ) K3 D8 अभ्यहर्षयत्, K4 शारि हर्षयन्, B1 3 Dc1 अभ्यकर्ष(B1 °वर्द्ध)त; S अभ्यवाव(M2-3 °याध)त (for अभ्यहर्षयत्) K4 Dn D1-6 चरन्बाणै समभ्ययात्

5 K1 om. 5 (cf. v l 1) D1 8 om 5ᵃᵇ —ᵇ) M1-2 भूरिं (for भोज). —ᶜ) G2 दुःशासनं (for दुर्योधन) K3 G3 4 सोमदत्त; M1 2 सोमदत्तिं —ᵈ) K3 Dn1 D3 6 महारथ, Dn2 D2 4 6 °रथ (for °बलम्) S शकुनिं सुबलात्मज

6 K1 om. 6 (cf v l. 1) —ᵃ) Dn1 G1 M1 2 नानानृपसुतान्यन्ये (Dn1 °तान्तत्र) — D4 om. 6ᶜ-7ᵇ —ᶜ) K3 अलात Ś1 सैन्याग्र (for सर्वाश्र) —ᵈ) B Dc1 मुन(B1 3 4 °ना)र्पयत्, T G1-3 M अवाकि रत् (T G3 4 °न्); G2 समाकिरन् (for समभ्ययात्) K3 Dn1 D2 6 तावकानपि(D2 °न्य, D3 °य)हर्षयन्; Dn2 D2 4 तावकान्न्यव(D2 °क)र्षत

7 K1 om. 7 (cf. v l 1). D4 om. 7ᵃᵇ (cf. v.l.

तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सौभद्रस्यामितौजसः ।
समकम्पन्त सैन्यानि त्वदीयानि पुनः पुनः ॥ ८
अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
हर्षेणोत्फुल्लनयनः कृपमाभाष्य सत्वरम् ॥ ९
घट्टयन्निव मर्माणि तव पुत्रस्य मारिष ।
अभिमन्युं रणे दृष्ट्वा तदा रणविशारदम् ॥ १०
एष गच्छति सौभद्रः पार्थानामग्रतो युवा ।
नन्दयन्सुहृदः सर्वान्राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ ११
नकुलं सहदेवं च भीमसेनं च पाण्डवम् ।
बन्धून्संबन्धिनश्चान्यान्मध्यस्थान्सुहृदस्तथा ॥ १२
नास्य युद्धे समं मन्ये कंचिदन्यं धनुर्धरम् ।
इच्छन्हन्यादिमां सेनां किमर्थमपि नेच्छति ॥ १३
द्रोणस्य प्रीतिसंयुक्तं श्रुत्वा वाक्यं तवात्मजः ।
आर्जुनिं प्रति संक्रुद्धो द्रोणं दृष्ट्वा स्मयन्निव ॥ १४
अथ दुर्योधनः कर्णमब्रवीद्बाह्लिकं कृपम् ।
दुःशासनं मद्रराजं तांस्तांश्चान्यान्महारथान् ॥ १५
सर्वमूर्धावसिक्तानामाचार्यो ब्रह्मवित्तमः ।
अर्जुनस्य सुतं मूढं नाभिहन्तुमिहेच्छति ॥ १६

---

6) —b) K5 Dn1 D5.7 8 परमास्त्र; B Do1 Dn2 D1-3 6 °स्त्रै. D5 प्रदर्शयन् (for प्रतापवान्) —c) S प्रत्य(G3 अस्य-; G5 अत्य)द्दयत (for अदर्शयत).

8 K1 om 8 (of v. l. 1). —a) D6 T G1-3 M1 2 5 त (for तद्) K5 यस्य (for तस्य) —b) D2.5 महात्मन° (for [अ]मितौजस). Ś1 सौभस्यामित तेजस (sic) —d) D4 lacuna, T G2 M1.2 त्वदीयानां

9 K1 om 9 (of v. l. 1). —b) S महारथ° (for प्रतापवान्). —c) Dn2 प्रहर्षोत्फुल्लनयन —d) Do1 आमाद्य (for आभाष्य). S सस्मित (for सत्वरम्)

10 K1 om. 10 (of v l. 1) —a) K2-4 B4 Do1 Dn D1-2.5-7 घटयन्, K5 भेदयन्, D4 आदायन्; D8 यदयन् (for घट्ट°) B3 (marg as in text) G3.4 चर्माणि (for म°) —b) K4 मारिष B Do1 पुत्रस्य तव भारत; S पुत्रस्योच्चैस्तथा(T1 °था)भिभो (T2 G3 4 °भो) —c) S तदा (T1 G2 °तो) (for रणे) —d) D8 तथा (for तदा) Do1 D4 विशारद. S रणे रणकृत(M5 °त)व्रणं (G5 M3-5 °त)

11 K1 om. 11 (of v l 1) —a) B1 एवं (for एष). —b) B4 प्रथितो; D2 अग्रणी (for °तो).

12 K1 om. up to संब (of v l 1). —ab) Dn1 transp सहदेवं and भीमसेनं. G2 5 धनजयं (for च पाण्डवम्) —c) K1 reads the portion from धिनश्चान्या up to महाबाहु (in 7. 39 9a) after 7 41 4 S सर्वधिर्वा(M3-5 °धीन्वा)धवांश्चान्यान् —d) G1 मध्यमान् (for °स्थान्) D2 सदा; G3 5 सदा (for तथा).

13 For sequence in K1, of v 1. 12. —a) G2.5 नायुध्यस्समरे चैनं. —b) D7.8 कंचिदुर्व्या; G3.5 कश्चिदन्यो (for कंचिदन्य) —c) K4 G1 M1 2 4 हन्याम् (for °द्) —d) T G2-5 M5 (sup lin as in text) इह (for अपि)

14 For sequence in K1, cf v 1 12 Before 14, S (except G1 5) ins संजय° —a) D2 प्रति-; T G1 5 M4 5 प्रिय; G3 4 M3 [अ]प्रिय (for प्रीति). —b) D6 वाक्यं श्रुत्वा (by transp), G5 damaged, M3-5 श्रुत्वा वाच —c) Ś1 K3 D7 आर्जुने, K1 °नौ; K3 °न्यै, D2 °नेर् (for °निं). Ś1 K1 3-5 Dn1 D2.5 7 8 भृश (for प्रति) D6 सक्रोधो S भृशाभिमन्यु संरब्धो —d) T G3 महाबल (for स्मयन्निव)

15 For sequence in K1, cf v 1 12 —a) T G1-3 M ततो (for अथ) —b) K4 5 D5 7.8 नृपं, D1 नृप; D3.4 6 प्रति (for कृपम्). S अब्रवीच्चहसन्निव. —c) G5 damaged, M2 मद्रराजांस् —d) K5 B2 तांस्तानन्यान्; B1 G1 2 5 M2 तांश्चान्यांश्च; B4 Dn1 D2 तांस्तथान्यान्; D5 तांश्चान्यान्स; T तांश्चान्यान्, G4 स्तानन्यान् (sic), M3-5 तांश्चैवान्यान् (for तांस्तांश्चान्यान्).

16 For sequence in K1, cf. v. 1 12 Before 16, G2 ins दुर्योधन. —a) K5 B Do1 Dn D1-4 मूर्धाभिषिक्तानाम्, G5 damaged —b) G5 damaged G2 [ऽ]स्त्रवित्तम° (for ब्रह्म°). —After 16ab, Dn2 reads 18ab for the first time, repeating it in its proper place. G2 ins. after 16ab

279* अभिमन्युं महासत्त्व श्लाघते वन्दिनो यथा ।
तस्मात्संपश्यतस्तस्य द्रोणाचार्यस्य धीमत ।

—c) B Do1 मूढो; Dn2 शूर (for मूढ). —G2.5 om (hapl) 16d-19a —d) K1 नाभिहर्तुम्, K3 B Do1 Dn2 नाय हंतुम् (for नाभिहन्तुम्). D2.4.6 नार्य

न ह्यस्य समरे मुच्येदन्तकोऽप्याततायिनः ।
किमङ्ग पुनरेवान्यो मर्त्यः सत्यं ब्रवीमि वः ॥ १७
अर्जुनस्य सुतं त्वेष शिष्यत्वादभिरक्षति ।
पुत्राः शिष्याश्च दयितास्तदपत्यं च धर्मिणाम् ॥ १८
संरक्ष्यमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्यमात्मनः ।
आत्मसंभावितो मूढस्तं प्रमथ्नीत माचिरम् ॥ १९
एवमुक्तास्तु ते राज्ञा सात्वतीपुत्रमभ्ययुः ।
संरब्धास्तं जिघांसन्तो भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ २०
दुःशासनस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनवचस्तदा ।
अब्रवीत्कुरुशार्दूलो दुर्योधनमिदं वचः ॥ २१
अहमेनं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि ते ।
मिषतां पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानां च पश्यताम् ॥ २२
ग्रसिष्याम्यद्य सौभद्रं यथा राहुर्दिवाकरम् ।
उत्क्रुश्य चाब्रवीद्वाक्यं कुरुराजमिदं पुनः ॥
श्रुत्वा कृष्णौ मया ग्रस्तं सौभद्रमतिमानिनौ ।
गमिष्यतः प्रेतलोकं जीवलोकान्न संशयः ॥ २३

C. 7 1669
B 7 39 24
K. 7 38 24

वै हन्तुमिच्छति, T G1 2 4 M न हिनस्ति न चेच्छति

17 For sequence in K1, cf. v 1 12 G3 5 om 17 (cf v 1 16) —a) T G4 समर (for °रे) —b) D5 तत° को K2 B4 Dn2 युध्येद् (for मुच्येद्) —c) B4 Dn2 अन्य, D2 5 यान्, (for अन्तको) K4 अप्यान्यो, D6 8 पवामौ Cd अङ्ग (as in text) Ś1 किमगदनुगोता (sup lin °स्व)न्यो (for पवान्यो) (sic), K1 2 किमंग*****

18 For sequence in K1, cf. v 1. 12 G3 5 om 18 (cf v 1. 16) Dn2 reads 18ab for the first time after 16ab —a) B1 M2-5 सुतस्र B1 त्वेष, Dc1 T G2 4 चैव (for त्वेष) —b) M1 2 शिष्य त्वाम् (for शिष्यादाद्) D5 अपि रक्षति, M2-5 अभिरक्षित Dn2 (second time) मन्यते नाततायिनो —c) Ś1 (before corr) B Dc1 शिष्या पुत्राश्च (by transp), D5 पुत्रा शिष्यश्च; G2 पुत्रान्शिष्याश्च Ś1 (inf lin by corr) पुत्राच्छिष्यादि दयितन्, K1-3 D1 पुत्रा(K2 °त्र)श्च शिष्यो दयित(K2 °ता)स्त्र —d) Ś1 K1-4 D1 तत्सम, D4 धर्मिणे (for °णाम्)

19 For sequence in K1, cf. v 1 12 G3 5 om 19abc (cf v 1 16) —a) G2 4 सरक्ष्यमाणा —b) S (G2 5 om) आत्मसमा G1 2 4 मन्यते —c) G2 4 वितं मूढ —d) K6 T मप्रमथीत, B1 तमप्र°; G1 2 4 M समप्रमृद्गीव; G2 सम्प्रमृद्य, G6 समप्रमुक्त

20 For sequence in K1, cf v 1 12 —a) K1 D2 उक्त्वा (for उक्तास्) K4 D1 तेन राज्ञा; K2 Dn1 तु ते धीरा; Dn2 ततो राज्ञा, D5 तु ते शूरा, S तु राजान (for तु ते राज्ञा) —b) G5 सत्वती D5 अभ्ययात्, G2 अन्वयु (for अभ्ययु) —c) Ś1 K1-4 D1 सहितास् (for सरब्धास्) B2 म ; B1 Dc1 D2 7 ते, M2-5 तु (for त) —d) S सैनिका (G2 5 ममत) (for पश्यत)

21 For sequence in K1, cf v 1 12 —a) Ś1 K2 B4 -शार्दूल, Dn2 D5 6 च (for तु) —b) D7 8 °र (for °रो) — For 21, S subst

280* दुःशासनस्तु मरब्ध ज्ञात्वा भ्रातरमग्रजम् ।
तावितस्यं स्योदरानय भ्रातरमब्रवीत् ।

[(L 2) Prior half damaged in G5]

22 For sequence in K1, cf v 1 12 —b) Dn2 D2 4 8 ब्रवीहि D7 8 S राजन्सत्य (for महाराज) —c) S मिषतां पाण्डवेयाना मां (for °मि ते) —d) D5 महात्मनां (for च पश्य A few MSS पचालानां D. om (hapl) from सौभद्र up to ताम्) —e) T G1 3 4 M ग्रसि(G3 °ही)ता ह्यसि ग्रस्तं (in 23c) सौभद्र; G2 °ता सैंहिकेयोसि; (G1 M1 2 °तास्म्यद्य) —f) K4 D1 पांचालानां G5 °ता ह्यासिता ह्यसि (sic), S स्वर्भानुरि(G2 5 सौभद्रमि)व च पश्यतां (= 22d), D8 om भास्कर

23 For sequence in K1, cf. v 1 12 Dn2 om 23ab —a) K1 4 23abc (cf. v. 1 22) D1 उत्क्रुष्य; K4 उत्कुश्य, D5 उत्क्रुश्य; D6 उत्कृश्य D1 8 उत्क्रम्य; K2 उत्कुर्य, D1 उत्क्रुश्य — G1 om 23b —b) Ś1 S राजन् (for वाक्य) —c) G1 M1 2 transp कृष्णौ K1 5 D1 5 7 8 S (G1 om) वच (for पुन) K4 D1 वस्यौ (for कृष्णौ) —d) Ś1 B1 अमि ; K4 Dn1 D1 and ग्रस्त Dc1 Dn D2 4 6-8 °मानिन (for °नौ) इति (for अति) —e) G1 M1 2 °नौ) B1 सौभद्रमपलायिनो D6 (marg) पर (for प्रेत स्यत (for गमिष्यत) —f) K4 Dn1 मर्त्ये ; M2-5 इह (for जीव D1 जीवलोकस्य पश्यत

24 For sequence in K1, cf v L 12 T G2 4 Dn2 तांद्र (for तौ). D5 तु श्रुत्वा;

तौ च श्रुत्वा मृतौ व्यक्तं पाण्डोः क्षेत्रोद्भवाः सुताः ।
एकाह्ना ससुहृद्वर्गाः क्लैब्याद्धास्यन्ति जीवितम् ॥ २४
तस्मादस्मिन्हते शत्रौ हताः सर्वेऽहितास्तव ।
शिवेन ध्याहि मा राजन्नेष हन्मि रिपुं तव ॥ २५
एवमुक्त्वा नदन्राजन्पुत्रो दुःशासनस्तव ।
सौभद्रमभ्ययात्क्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ २६
तमभिक्रुद्धमायान्तं तव पुत्रमरिंदमः ।
अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैः षड्विंशत्या समर्पयत् ॥ २७
दुःशासनस्तु संक्रुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
अयोधयत सौभद्रमभिमन्युश्च तं रणे ॥ २८
तौ मण्डलानि चित्राणि रथाभ्यां सव्यदक्षिणम् ।
चरमाणावयुध्येतां रथशिक्षाविशारदौ ॥ २९
अथ पणवमृदङ्गदुन्दुभीनां
क्रकरमहानकभेरिझर्झराणाम् ।
निनदमतिभृशं नराः प्रचक्रु-
र्लवणजलोद्भवसिंहनादमिश्रम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

तु (for च श्रुत्वा). Dn2 हता (for मृतौ) —ᵇ) Ś1 K Dn1 D1, 2, 5, 7, 8 पांडो पुत्रा भयात्तव (K5 Dn1 D2, 5 °त); D4 पांडो क्षत्राद्दमासुता (sic) —ᶜ) Dn2 एकांगा, D7 एकांता; D3, 6 पाचाला (for एकाह्ना) B3 एकात्मान सुहृद्वर्गा; D4 एकांगा सुहृद्वर्माण (sic), S सुहृद्गणास्तदेकाग्रा (G1 M1, 2 °दैकाह्ना, M3-5 °थैकाह्ना) —ᵈ) K3 क्लिशाद्; D7 क्लैश्यद् (for क्लैब्याद्) S त्यक्ष्यति (for द्दास्यन्ति)

25 For sequence in K1, of v l 12 —ᵃ) D7, 8 पुत्रो; G1 M1, 2 राजन् (for शत्रौ) —ᵇ) Ś1 G1 M1-4 सर्वाहितास् D4 सर्वेपि निहतास्तत.. — Ś1 om. (hapl) 25ᶜ-26ᵇ K1-4 D1 om. (hapl) 25ᶜᵈ. —ᶜ) B1, 2, 5 ध्याय मां, B3 मां ध्याहि, Dn2 D3, 6 ब्रूहि मां, D4 ब्रूहि मे K5 B3 Dn1 Dn1 D2, 5, 7, 8 G2-5 मां (for मा). —ᵈ) B4 रिपून्; Dn2 D2, 5 पुरस् (for रिपुं).

26 For sequence in K1, of. v l 12. Ś1 om. 26ᵃᵇ (of v l 25). —ᵃ) K5 B1, 3-5 Dn2 D2, 7 [स]नदद्; D3 M3-5 ततो; T G M1, 2 तदा (for नदन्) —For 26ᵃᵇ, K1-4 D1 subst.

281* दुःशासनस्तथेत्युक्तो भ्रात्रा तव सुतस्तदा ।

—D3 om (hapl) 26ᵈ-28ᵃ. —ᵈ) K2, 4 B1 (marg) 2 D3 T G1, 3, 4 M3, 4 अवाकिरत्

27 For sequence in K1, of v l 12. D3 om 27 (of v. l 26) Dn1 om 27ᵃ-28ᵃ —ᵃ) K1-4 B D1, 2, 7 अविक्रुद्धम् (for अभि°) —ᵇ) S (except G5) धार्तराष्ट्रम् (for तव पुत्रम्). D2, 4, 5 आरिंदम; D5, 7 S °दम —ᶜ) S राजन् (for तीक्ष्णैः) —ᵈ) Ś1 K1-4 D1 सम(Ś1 °मा)र्दयत्; K5 B (except B5) Dn1 Dn2 D2, 5 G3, 4 समार्पयत्

28 For sequence in K1, of v l 12 Dn1 D3 om 28ᵃ (of v l 27, 26) —ᵃ) G3, 4 दुःशासन (for °नस्). —ᶜ) D5 सक्रुद्धम् (for सौभद्रम्) T G1, 3, 4 M अभिमन्यु च सौभद्रम्; G2, 5 दुःशासनश्च (G5 °नं च) सौभद्र —ᵈ) T G1, 3, 4 M3-5 तथा, M1, 2 तदा (for रणे) Ś1 अभिमन्यु ततो रणे; K1-4 D1 धनंजयसुतं रणे; G2, 5 सौभद्रश्चापि त तथा

29 For sequence in K1, of. v l 12 —ᵃ) Dn1 D1, 6, 8 M3-5 मढलानि विचित्राणि —ᶜ) B2 (marg as in text) द्रवमाणाव्; D1, 3, 6 स्वर°; D4 भ्रम° (for चर°) B2 (marg) अयुध्येतां (for अयुध्येतां) —ᵈ) D7, 8 रथे; M1, 2 रणे (for रथ) D3, 6 युद्ध (for °शिक्षा) K4 विशारदै°.

30 For sequence in K1, of v l 12 —ᵇ) Ś1 K1 D1 क्रकच, K2 B Dn1 Dn1 D2-7 T G2-5 M1 क्रकच; K3-5 B2 (marg) D8 क्रकच, Dn2 क्रकण; M2 क्रुद्धच (for क्रकर) Dn1 D5 भेरी- (for भेरि) K4 -जर्जराणां; K5 B2, 3 S (except G5) झर्झरीणां; Dn1 झिल्लिरिणां; D2, 5 झ(D5 झि)ल्लरीणां (for झर्झराणाम्) —ᶜ) K5 Dn1 D7, 8 S जनाः (for नराः).

Colophon Ś1 missing —*Sub-parvan* Ś1 K1-3 B Dn1 Dn1 D1, 3, 7, 8 अभिमन्युवध. — *Day of Drona's Generalship* K1, 3 तृतीययुद्धदिवसे, K2 द्वितीयदिवसे; T G2 तृतीयेह्नि —*Adhy name* K5 D2 अभिमन्यु-

३९

संजय उवाच ।
शरविक्षतगात्रस्तु प्रत्यमित्रमवस्थितम् ।
अभिमन्युः स्मयन्धीमान्दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १
दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे मानिनं शत्रुमागतम् ।
निष्ठुरं त्यक्तधर्माणमाक्रोशनपरायणम् ॥ २
यत्सभायां त्वया राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः ।
कोपितः परुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
जयोन्मत्तेन भीमश्च बह्वबद्धं प्रभाषता ॥ ३
परवित्तापहारस्य क्रोधस्याप्रशमस्य च ।
लोभस्य ज्ञाननाशस्य द्रोहस्यात्याहितस्य च ॥ ४

C. 7 1882
B 7 40 5
K 7 40 5

दुःशासनयुद्ध, Dn_2 D_5 T G_2 अभिमन्युयुद्ध, D_4 चक्र युद्धे अभिमन्युयुद्ध; G_3 अभिमन्युदुःशासनसमागम — *Adhy* no (figures, words or both) $B_{1,3}$ 39, D_2 35, D_8 40 — *Śloka* no Dc_1 Dn_1 30

39

☞ This adhy is missing in $Ś_1$ (cf v l 7 34 20) For the sequence in K_1, cf v l 7 38 12

1 After the ref, S ins

282* तत समभवद्युद्ध तयो पुरुषसिंहयो ।
तस्मिन्काले महाबाहु सौभद्र परवीरहा ।
सशर कार्मुक छित्त्वा लाघवेन न्यपातयत् ।
दुःशासन शरैर्घोरै मन्त्रवत्स समन्वत ।
[(L. 3) T G_2 न्यपानयत्]

K_3 Dn D_8 — ᵃ) K_1 D_5 -विक्षित; G_6 वीक्षित K_6 च (for तु) $D_{4,6}$ T G गात्र (for गात्रस्) — ᵇ) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 प्रत्यमित्रान्, B_3 °मित्र (for °त्रम्) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 अवस्थित°, B_3 व्यवस्थितान्, D_1 अवस्थितान् — ᶜ) K_1 स्वय श्रीमान्, K_3 Dn_1 स्मयञ्श्रीमान्, S महाराज (for स्मयन्धीमान्) — ᵉ) $D_{4,6}$ 2 ᵇ) B_4 $D_{1,6-8}$ शूरम् (for शत्रुम्) — K_4 om 2^d $M_{1,2}$ °ध° (for -ध) $G_{2,5}$ -कर्माणम्, — ᵈ) G_6 विक्रोशन (for आ°)

3 ᵃ) $Ś_1$ $K_{1,2,4}$ $D_{1,8}$ तदा; T तथा (for त्वया) Dn_2 यत्सभा त्वपरा राज्ञो; D_8 पूर्वं सभायां यत्राज्ञो — ᵇ) K_1 B_1 $D_{7,8}$ T G_{2-5} धार्तराष्ट्रस्य (for धृत°) M_3 पश्यत° (for शृण्वत°) — After 3^{ab}, K_2 ins

283* अक्षद्यूत समाश्रित्य सौबलस्याभवद्बलम् ।
शृणु मे वचन तात पितृव्योऽसि महामते ।
सौहृद पृष्ठत कृत्वा सर्वैरेव दुरात्मभि° ।
मुक्त राज्यमिद मूढै सर्वधर्मबहिष्कृतै° ।
सुहृद्भिर्भुज्यते राज्य सुहृद्भिर्भुज्यते सुखम् ।
विना सुहृद्भिर्भोगाश्च ऐहिकामुष्मिक च यत् ।
मिथ्याभूत च तत्सर्वं सुहृद्भिर्वर्जित तदा ।
दुर्द्यूतदेवना यूय पापिष्ठा पापवञ्चका ।
तेषां त्वमग्रणी° पाप येन सा द्रुपदात्मजा ।
आनीता च सभा साध्वी तस्येद कर्मण फलम् ।
दर्शयिष्यामि सर्वेषां कुरूणां च दुरात्मनाम् ।

— ᶜ) K_1 Dn_1 $D_{7,8}$ $G_{3,4}$ पुरुषैर् (for प°) — ᵉ) D_6 त्वयो° — ᶠ) K_1 Dn_1 D_1 $D_{5,7,8}$ वलो°, Dn_2 $D_{4,6}$ °स्य, D_8 $Ś_1$ लोकोन्मत्तेन, K Dn_1 मीमस्तु, Dn_2 D_8 जयोन्माद्दै (for जयो°) Dn_1 भीमस्तु, S जयोन्माद्दै (T G_2 °यस्याजै; $M_{1,2}$ मीमेन (for भीमश्च) — ᶠ) K_5 [अ]भद्र, G_{1-3} °योत्याजे)न सरब्ध Ca d [अ]बद्ध (as in text). K_5 B_5 D_5 [अ]वध; G_6 प्रभाषित°, Dn $D_{4,6}$ T G_{1-4} M °पित $Ś_1$ बह्वमद्रमभाषत, K_{1-4} D_1 बह्वभद्र च श्रावित — After 3, K_5 Dn $D_{7,4-6}$ S ins (cf. 283*, line 1)

284* अक्षद्यूत समाश्रित्य सौबलेन दुरात्मना ।

[M_3 युधिष्ठिर°, M_4 (*sup lin*) महात्मना (for दुरा°) K_5 Dn $D_{2,5}$ सौबलस्याबल बल, D_4 नौबल*** बल, D_6 सौबलस्य पलायिन° (for the posterior half)]

— K_5 Dn_1 $D_{2,4-8}$ cont $Ś_1$ K_{1-4} B Dc_1 $D_{1,5,7,8}$ ins after 3 (of 5^{cd})

285* तत्त्वयेदमनुप्राप्त तस्य कोपान्महात्मन° ।

[Dn_1 त्वयेत्थमिह सप्राप्त (for the prior half) $Ś_1$ D_6 तत्कोपाद्धै D_8 महात्मनां कोपात्तस्य (by transp),]

4 D_6 om (hapl) 4–5 — ᵇ) S_1 K_{1-3} G [अ]पशमस्य; D_8 [अ]पगमस्य, D_4 प्रथमस्य; — ᶜ) $G_{2,5}$ लोकस्य ([अ]विद्या° (for [अ]प्रदा°) — ᵈ) K_5 S हीनस्य (for नाशस्य) $K_{1,4}$ लोभस्य) D_4 लोभस्य (for द्रोहस्य) D_8 मोहस्य;

C 7 1882 B 7 40 6 K 7 40 6 पितॄणां मम राज्यस्य हरणस्योग्रधन्विनाम् ।
तत्त्वामिदमनुप्राप्तं तत्कोपाद्वै महात्मनाम् ॥ ५
सद्यश्चोग्रमधर्मस्य फलं प्राप्नुहि दुर्मते ।
शासितास्म्यद्य ते बाणैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ६
अद्याहमनृणस्तस्य कोपस्य भविता रणे ।
अमर्षितायाः कृष्णायाः काङ्क्षितस्य च मे पितुः ॥ ७
अद्य कौरव्य भीमस्य भवितास्म्यनृणो युधि ।
न हि मे मोक्ष्यसे जीवन्यदि नोत्सृजसे रणम् ॥ ८
एवमुक्त्वा महाबाहुर्बाणं दुःशासनान्तकम् ।
संदधे परवीरघ्नः [illegible]
तस्योरस्तूर्णमासाद्य जत्रुदेशे विभिद्य
अथैनं पञ्चविंशत्या पुनश्चैव समर्पयत् ।
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ [illegible]
दुःशासनो महाराज कश्मलं [illegible]
सारथिस्त्वरमाणस्तु दुःशासनमचेतसम् ।
रणमध्यादपोवाह सौभद्रशरपीडितम् ॥
पाण्डवा द्रौपदेयाश्च विराटश्च समीक्ष्य तम् ।
पाञ्चालाः केकयाश्चैव सिंहनादमथानदन् ॥

[अ]मिहतस्य ; Ca d [अ]त्याहि° (as in text). Ś1 प्रद्रोहस्याहितस्य च ; S कृत्स्नस्यापनयस्य च

5 D6 om. 5 (of v l 4) —a) G4 राज्ञश्च (for राज्यस्य). —b) D3. 4 हरणाच्च (for °णस्य). Ś1 धन्वनां (for धन्विनाम्) S दुर्जयस्योग्रधर्मिणो. —c) K2 B1. 3. 5 Do1 D3 5 तत्त्वया ; B2 4 तत्तु वा ; G1 3 M तं त्वाम् (for तत्त्वाम्). D4 अनुप्राप्य —d) Ś1 कोपा त्तेषां ; K5 Dn1 D3 4 तेषां कोपात् ; B1 Do1 प्रकोपाद्धि (Do1 °द्वै) ; S तस्य कोपात् (G2. 5 °प) (for तत्कोपाद्वै). D2 S महात्मनः.

6 a) G3 5 सद्य ; M3-5 साक्षात् (for सद्यश्च). K2 3 चाग्रम् ; K4 5 Dn1 D1 7 8 चाद्यम् ; Do1 D3 6 चेदम् ; D4 चैतद् ; T G2-4 कृतस्य ; G1 M कृतम् (for चोग्रम्). D2 सद्यश्चायासधर्मस्य. —b) K5 D2 5 G1 M आप्नुहि ; T G2-5 आप्स्यसि (for प्राप्नुहि) —c) Dn1 D8 6 शासिष्यामि (for °ताम्मि) S पातितास्य (G2. 5 °तयिष्ये)द्य पाप (T G3 4 °प) त्वां.

7 d) Dn1 कोपितस्य (for काङ्क्षि°) M3-5 जये (for च मे) K6 रिपु (for पितु°).

8 a) D2 अत्र (for अद्य). K1-3 Dn D1-4. 8 कौरव ; S तातस्य (for कौरव्य). —b) K5 भविता ह्यनृणो S भुवि (for युधि). —c) M3-5 त्व (for मे). Some MSS मोक्षसे.

9 Before 9, S (except M1. 2) ins संजय°. — K1 reads the portion from 9b up to 7 40. 3 after 7. 37 5. —c) K4 T G2 3. 5 -वीरहा —d) K4 कालाग्निनिभ ; T G1-3. 5 M3-5 °निभम- (for °इप· निभ).

10 For sequence in K1, of v. l. 9 B1 D3 6 स घोरम् (for तस्योरस्). —b) Ś1 जत्रुदेश D3 5 विसृज्य (for विभिद्य). Ś1 स ; D5 6 च (for तम्) — For 10ab, S subst

286* तेन स जत्रुदेशे वै विद्धः परपुरंजय. ।
[G1 M ततस् (for तेन). M1. 2 शत्रुदेशे (for जत्रु°
— After 10ab, N (Ś2 missing) ins. :

287* जगाम सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ।

—c) D5 तथा (for अथ). —d) Ś1 K2 5 B D (except D1) एव ; S अन्यैः (for चैव) Ś1 D4 समार्दयत् K1-4 Dn2 D1 समर्द° ; K5 B Dn1 D2 M4 समार्प° D8 6 समार्छ° (for समर्प°). — After 10, N (Ś2 missing) ins :

288* शरैरग्निसमस्पर्शैराकर्णसमचोदितैः ।
[K5 Dn1 D5-8 नोदितैः (for चो°).]

11 For sequence in K1, of. v. l. 9. —b) K5 Dn1 S स्यन्दनोपस्थ आ(K5 Dn1 °स्थमा)विशत्. — K3 reads 11cd on marg —c) G1 दुर्योधनो (for दुःशासनो) —d) S कश्मलापह(M1 2 °पहृ- ; M3-5 °भिह) तो भृशं Cd cites कश्मल (as in text)

12 For sequence in K1, of v l. 9. —a) B1 3 Do1 G1 M1. 2 स (for तु) —b) K4. 5 D3 5 S अचेतन. —c) Dn1 D4 अथोवाह (for अपो°).

13 For sequence in K1, of v. l. 9 G4 reads 13a-15b twice. —b) Dn2 D7 8 तद् (for तम्). S (G4 both times) विराट· सह संजयैः. —c) A few MSS. पञ्चालाः. K6 Do1 D6 7, 8 केकयाद्य ; Dn [illegible] संजयाद्य. —d) K1-3 D1, 4

वादित्राणि च सर्वाणि नानालिङ्गानि सर्वशः ।
प्रावादयन्त संहृष्टाः पाण्डूना तत्र सैनिकाः ॥ १४
पश्यन्तः स्मयमानाश्च सौभद्रस्य विचेष्टितम् ।
अत्यन्तवैरिणं दृप्तं दृष्ट्वा शत्रुं पराजितम् ॥ १५
धर्ममारुतशक्राणामश्विनोः प्रतिमास्तथा ।
धारयन्तो ध्वजाग्रेषु द्रौपदेया महारथाः ॥ १६
सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
केकया धृष्टकेतुश्च मत्स्यपाञ्चालसृञ्जयाः ॥ १७
पाण्डवाश्च मुदा युक्ता युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
अभ्यवर्तन्त सहिता द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥ १८
ततोऽभवन्महद्युद्धं त्वदीयाना परैः सह ।
जयमाकाङ्क्षमाणानां शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ १९
दुर्योधनो महाराज राधेयमिदमब्रवीत् ।
पश्य दुःशासनं वीरमभिमन्युवशं गतम् ॥ २०
प्रतपन्तमिवादित्यं निघ्नन्तं शात्रवान्रणे ।
सौभद्रमुद्यतास्त्रातुमभिधावन्ति पाण्डवाः ॥ २१ C 7 1700 B 7 40 25 K 7 40 25

---

14 For the sequence in K1, cf v 1 9 For the repetition in G1, cf v 1 13 —ᵇ) S (G1 both times) हृष्टवन् (for सर्वशः). —ᶜ) K1 2 Dn D1 1-2 T G1 3 (both times) 2 M1-2 प्रवादयत (K1 Dn D1 T M1-3 °त); G1 प्रावादयन्, G3 प्रमादयत, M1 2 प्रावादयंत (for °वादयन्त)

15 For the sequence in K1, cf v 1 9 For the repetition in G1, cf v 1 13 —ᵃ) B Dc1 अपश्यन्; D1 6 पश्यत, D5 पश्यन्, D1 8 पश्यति (for °न्त) S (G1 both times) स्मयमाना स्म (G1 2 M1 2 °नाश्च) पश्यति —ᵇ) K1 D1 च चेष्टित (D1 °तं) —ᶜ) Dn1 D2 4 6 S (except G1) दृष्ट्वा (for दृप्त) —ᵈ) Dn1 D2 4 6 दुष्ट, S (except G1) दृप्त (M1 2 °प्त) (for दृष्ट्वा) K1 2 D1 4 6 शत्रु (for शत्रुं)

16 For the sequence in K1, cf v 1 9. —ᵇ) K1 Dn1 S प्रतिमाश्चाश्विनो शुभाः. —ᶜ) G1 M1 2 नादयन्तो (for धार°) Dn1 ध्वजाग्र्याश्च, D1 7 8 °ग्र्येषु, S ध्वजाग्रे (G1 3 M1 2 °ग्रे)षु —ᵈ) G1 M1 2 द्रौपदेयान्महारथान् (G1 °था)

17 For the sequence in K1, cf v 1 9 —ᵃ) M1 4 सात्यकिश् —ᶜ) K1 Dn1 D2 7 कैकया; K1 B1 2 Dc1 Dn1 D1 5 5 8 कैकेया, D6 कैकेयो —ᵈ) K2 4 B (except B1) D5 7 मत्स्या (for मत्स्य-) S पांचाल्या मत्स्यसृंजया.

18 For the sequence in K1, cf v 1 9. —ᵃ) D1 पांचालाश्च; G1 पांडवेया (for °वाश्च). —ᶜ) B Dc1 S अभ्यद्र(G1 °धा)वत (for °वर्तन्त) Ś1 मुदिता; K1 Dn1 D5 सहसा; B Dc1 त्वरिता; T G1-3 सहसा; G1 M संक्रुद्धा (for सहिता)

19 For the sequence in K1, cf v 1 9 —ᵃ) Ś1 K1-4 D1 तत्राभवत; S तया° (for ततोऽभ°) K1 6 B Dc1 D5 महा (for महद्) —ᶜ) D6 चाकांक्षमाणानां (for जया°). —ᵈ) D5 अपि (for अनि) S अतिघो रममीतवन् —After 19, N (Ś1 missing) ins

289* तथा तु वर्तमाने वै संग्रामे ऽतिभयंकरे ।

[Ś1 K1 4 D1 7 8 तथापि, K1 युद्धेपि, K6 D1 तथापि, B1 4 तेषा तु; Dn1 तथा च (for तथा तु)]

20 For the sequence in K1, cf v 1 9 —ᵃ) Ś1 K1 2 D1 महाराजो (for °ज) S अथ दुर्योधनो राजा —ᵇ) D5 इति च (for इदम्)

21 For the sequence in K1, cf v 1 9 —ᵃ) K1 प्रपतन्तम M1 2 आयान्त (for आदित्यं) —ᵇ) S निघ्नन् क्षत्रियर्षभान् —After 21ᵃᵇ, N (Ś1 missing, B1 on marg) ins

290* अथ चैते सुसंरब्धा सिंहा इव बलोत्कटा ।

[Ś1 K1-4 Dn1 D7 8 अपि, B1 तथा (for अथ) K5 Dn1 D5 चैन तु, B1 चैनेषु, D1 चैन तु (for चैते तु) K4 Dn1 D5 मदो(D5 °दो)त्कटा]

—ᶜ) Dn D1 2 5-8 G1 M मुदितास्; T G2-5 अभितस् (for उद्यतास्) K1 सौभद्रस्तु त त्रातुम् (submetric) —ᵈ) Ś1 K1 B (except B1) Dc1 Dn1 D1-5 अभ्यधावत (D5 °ति). —After 21, K1 ins

291* तत कर्णो ययौ राजन्नभिमन्युजिघांसया ।
आलोक्य युध्यमानोऽयं मया योद्धुमिहेच्छति ।
एनं वधिष्यामि रिपुं यथा वृत्रं शचीपतिः ।
एवमुक्त्वा तु राधेयो रथारूढो महारथ ।
ययौ योद्धुं महावीरः कुरूणां तत्र पश्यताम् । [5
प्रध्माप्य शङ्खं राधेयो महामेघौघनिस्वनम् ।
रथेनाभ्यपतत्तेजसादित्यसदृशेन वै ।
धनुषा पूर्यमाणेन मौर्वीगुणविभूषिणा ।

1701 AC 23 ततः कर्णः शरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युं दुरासदम् ।
अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पुत्रस्य हितकृत्तव ॥ २२
AC 24 तस्य चानुचरांस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः ।
अवज्ञापूर्वकं वीरः सौभद्रस्य रणाजिरे ॥ २३
अभिमन्युस्तु राधेयं त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ।
अविध्यत्त्वरितो राजन्द्रोणं प्रेप्सुर्महामनाः ॥ २४
तं तदा नाशकत्कश्चिद्द्रोणाद्वारयितुं रणे ।
आरुजन्तं रथश्रेष्ठान्वज्रहस्तमिवासुरान् ॥ २५
ततः कर्णो जयप्रेप्सुर्मानी सर्वधनुर्भृताम् ।
सौभद्रं शतशोऽविध्यदुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥ २६
सोऽस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो रामशिष्यः प्रतापवान् ।
समरे शत्रुदुर्धर्षमभिमन्युमपीडयत् ॥ २७
स तथा पीड्यमानस्तु राधेयेनास्त्रवृष्टिभिः ।
समरेऽमरसंकाशः सौभद्रो न व्यपीदत ॥ २८
ततः शिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
छित्त्वा धनूंषि शूराणामार्जुनिः कर्णमार्दयत् ।
स ध्वजं कार्मुकं चास्य छित्त्वा भूमौ न्यपातयत् ॥ २९
ततः कृच्छ्रगतं कर्णं दृष्ट्वा कर्णादनन्तरः ।

शरैरग्निशिखाकारैराशीविषसमप्रभैः ।

22 For the sequence in K1, of v. 1 9 —a) Ś1 K1 3–5 Dn D1–5 शितैर्बाणैर्; D6–8 सितैर्बाणैर् (for शरैस्तीक्ष्णैर्) K3 विव्याध निशितैर्बाणैर् —b) S महारथं (M4 °थ°) (for दुरासदम्) — B3 reads 22cd on marg. —c) Dn1 अभ्यवर्तत; D3 °वर्षत; S °वर्षन्तु (for °त). K5 Dn1 समासे; G4 5 ·सक्रुद्ध —d) K1 स तस्य (for पुत्रस्य) K5 Dn1 S प्रिय (for हित-).

23 For the sequence in K1, of v 1 9. —a) Ś1 D8 तत्र (for तस्य). —b) S विष्टभ्य (for विव्याध) —c) B Do1 Dn2 D2 4.6 शूर°; S शूरं (for वीर°). —d) S सौभद्र प्रत्ययु(G1 M °वि)ध्यत

24 For the sequence in K1, of v 1 9 —a) Dn2 D2 4 6 च (for तु). —b) D5 सप्तत्या त्रि- (for त्रिसप्तत्या) S शिलाशितै (for शिलीमुखै°). —c) Ś1 D5 त्वरित; Dn2 D2.4 6 कुपितो (for त्वरितो) —d) K1 2 B2 5 D5 S द्रोण (for द्रोण) Dn1 G1 M महारथं; D4 G3 °रथाः; T G2 4 5 °रथ° (for °मना)

25 For the sequence in K1, of v 1 9 —a) D1 8 न (for स) B4 D1 2, 5 6 S तथा (for तदा) Ś1 राजन् (for कश्चिद्). —b) G1 M1 2 द्रोण (for द्रोणाद्) B Do1 Dn2 D2 4 6 रथी (B4 बली) (for रणे). —c) B4 रारुजतं Ś1 D2 4 6–8 रथश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठान्). —d) G2 5 वज्रहस्त (for °स्तम्). N (Ś1 missing) वज्रहस्तात्मजात्मजं (D2 °न्महात्मन°).

26 For the sequence in K1, of v 1 9 —a) Dn2 जय (for जय) —b) K1 तेषां (for मानी). K4 B1 4 Dn D2 4 6 धनुष्मतां (for °र्भृताम्). S राजन्सैन्ये पराजिते —d) S परमास्त्राणि (for उत्त°)

27 For the sequence in K1, of v 1 9 —b) Dn2 D2 4 6 राधेयस्तु (for रामशिष्य°) D5 परमास्त्राणि दर्शयन् —c) S समेत्य (for समरे) D2 6 T G2–4 M1 3–5 शत्रु; M2 शत्रुर् (for शत्रु) D2 6 उद्धर्षम् (for दुर्धर्षम्). K5 Dn1 दुर्धर्षं समरे शत्रुम्

28 For the sequence in K1, of v 1 9 D4 om 28 —a) K4 5 Do1 D1 तदा (for तथा). B3 Do1 च (for तु) D4 पीड्यमानस्तु राधेये. —b) D7 8 राधेयशर; G5 °यास्त्र (for °येनास्त्र) —d) K1 D4 सौभद्रेण (for °द्रो न) K4 व्यपीदित°; B1–3 5 Do1 Dn2 D2 6 व्यसीदत; D3 व्यथी°; S विषीदति

29 For the sequence in K1, of v 1 9 —b) B Do1 D2 आनत- (for संनत) Ś1 सौभद्रो नतपर्वभि —c) D8 6 भित्त्वा (for छित्त्वा) S वीराणाम् (for शू°) —d) D7 8 S अर्दयत् (for मा°) — After 29cd, N (Ś1 missing) ins

292* धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः ।
सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव ।
कर्णोऽपि चास्य चिक्षेप बाणान्संनतपर्वणः ।
असंभ्रान्तश्च तान्सर्वानगृह्णात्फल्गुनात्मजः ।
ततो मुहूर्तात्कर्णस्य बाणेनैकेन वीर्यवान् । [5]

[(L 3) D2 4 6 पश्चास्य (for ऽपि चास्य) Dn2 D2 4 6 नाराचान् (for बाणान्स). D2 पर्वभि° —(L 4) K1 असंभ्रांतश्च D4.5 गृह्णीयात् (for अगृह्णात्) Some MSS फाल्गुनात्मज]

On the other hand, S ins after 29cd

293* तस्मै चिक्षेप निशितं शरं परमसंहितम् ।

सौभद्रमभ्ययात्तूर्णं दृढमुद्यम्य कार्मुकम् ॥ ३०
तत उच्चुक्रुशुः पार्थास्तेषां चानुचरा जनाः ।
वादित्राणि च संजघ्नुः सौभद्रं चापि तुष्टुवुः ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

४०

संजय उवाच ।
सोऽभिगर्जन्धनुष्पाणिर्ज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
तयोर्महात्मनोस्तूर्णं रथान्तरमवापतत् ॥ १
सोऽविध्यद्दशभिर्बाणैरभिमन्युं दुरासदम् ।
सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव ॥ २
पितृपैतामहं कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् ।
दृष्ट्वार्दितं शरैः कार्ष्णिं त्वदीया हृषिताभवन् ॥ ३
तस्याभिमन्युरायम्य स्मयन्नेकेन पत्रिणा ।
शिरः प्रच्यावयामास स रथात्प्रापतद्भुवि ॥ ४
कर्णिकारमिवोद्धूतं वातेन मथितं नगात् ।
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा राजन्कर्णो व्यथां ययौ ॥ ५
विमुखीकृत्य कर्णं तु सौभद्रः कङ्कपत्रिभिः ।
अन्यानपि महेष्वासांस्तूर्णमेवाभिदुद्रुवे ॥ ६ C 7 1720 B 7 41 7 K 7 41 7
ततस्तद्विततं जालं हस्त्यश्वरथपत्तिमत् ।

—[f]) Ñ (Ś1 missing) वीरान् (for चाप्य) —[f]) G4 —[f]) Ñ B2.4 अपातयत् (for न्य°). —[ab]) शत्रून् (for भूमौ)

30 For the sequence in K1, cf. v 1 9 —[ab]) Dn1 कर्णो S transp कर्णं and दृष्ट्वा Dn2 दृष्ट्वा तु D4 दृष्ट्वा कर्णानन्तरज सुहृद् Cd cites अनन्तर तदनन्तरं; (as in text) —[c]) D2 कर्णं (for तूर्णं) —[d]) S भ्यस्य (for उद्यम्य)

31 For the sequence in K1, cf v 1 9 —[a]) S सर्वे (for Ś1 ते चुक्रुशुः, K4 चु चु° (for उच्च°) D4 तेषां पार्थाश्च) —[b]) Dn1 अनुचरा (for चा°) S पार्था सानुचरास्तथा (G1 M °दा) चाद वरानुजा, —[c]) T G2-4 [ज]घ्नुः G1.2 M [ज]ग्मि- (for च) —[d]) Dn1 G1 M1.2 अपि; D4 अपि (for चापि)

Colophon Ś1 missing — Sub parvan Ś1 K1-3 B1-4 Dc1 Dn1 D1.4.5.7.8 अभिमन्युवध — Day of Drona's Generalship K1.3 तृतीययुद्धदिवसे; K2 तृतीयदिवसे — Adhy name K4 कर्णदुःशासनपराजय, Dn2 D6 अभिमन्युयुद्धं; D2.3 दुःशासनकर्णपराजय; D4 चक्रव्यूह — Adhy no (figures, words or both) B1.3 Dn1 S 39 (as in text), D4 36 — Śloka no Dc1 Dn1 37

40

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf. v 1.7.34 20). For the sequence in K1, cf. v 1.7 39 9.

1 [a]) Ś1 B3 सोभिगर्जन्; Dn1 D2.4.6 सोपि राजन्; S सोऽभ्यगच्छद् —[d]) B1 Dn1 D4.5 [अ]पातयत्; Cv [अ]वापतत् (as in text) D6 [अ]वारयत्;

2 D4 om 2[c]-4[a] —[c]) B3 D5 सध्वजच्छत्रयंतार —[d]) K1 माश्ववाहं; G2 कार्ष्णिमाशु (for साश्वमाशु)

3 D4 om. 3 (cf v 1 2) —[b]) S [अ]पराजितं (for [अ]तिमानुषम्) —[c]) K4 D7.8 S [अ]र्दितं (for [अ]र्दितं) —[d]) K1-3 D1.7.8 हर्षिता (for हृषिता)

4 D4 om. 4[a] (cf. v 1. 2) —[a]) D5 [अ]नम्य (for [आ]यम्य) —[b]) K4 स्मयन्नेव पतत्त्रिणा, S स्मय —[cd]) Ś1 B Dc1 Dn शिर(G1 M1-4 °रो)व महास्य K1-4 D1 सकुण्डलशिर काया D2-6 तद् (for स) पातयामास भूतले

5 [a]) B [आ]धूत (for [उ]द्धूतं) —[b]) K1-4 [उ]न्मथित; K6 B2 D2 S पतित; B1.3-5 [आ]पतितं, D7.8 Dn1 D2.4 मृदित; D5 पातित (for मथितं) —After 5[ab], S ins द्रुमं; S भुवि (for नगात्) —After 5[ab], S ins

294* कर्णानुजं च संप्रेक्ष्य तावका व्यथितामवन् ।

—[d]) D2.3 राधेयस्तु (for राजन्कर्णो) S कर्णश्चासीत्प राङ्मुख —After 5, K2 ins a passage given i App I (No 6).

6 Before 6, K2 ins संजय उवाच D4 om 6[b]–7 —[cd]) S अन्यांश्च परमेष्वासांस्तूर्णं कर्णमुपाद्रवत्

1720 41 7 41 7 क्षपः क्रुद्ध इवाभिन्ददभिमन्युर्महायशाः ॥ ७
कर्णस्तु बहुभिर्बाणैरर्द्यमानोऽभिमन्युना ।
अपायाज्जवनैरश्वैस्ततोऽनीकमभिद्यत ॥ ८
शलभैरिव चाकाशे धाराभिरिव चावृते ।
अभिमन्योः शरै राजन्न प्राज्ञायत किंचन ॥ ९
तावकानां तु योधानां वध्यतां निशितैः शरैः ।
अन्यत्र सैन्धवाद्राजन्न स कश्चिदतिष्ठत ॥ १०
सौभद्रस्तु ततः शङ्खं प्रध्माप्य पुरुषर्षभः ।
शीघ्रमभ्यपतत्सेनां भारतीं भरतर्षभ ॥ ११
स कक्षेऽग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा रिपून् ।
मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः पर्यवर्तत ॥ १२
रथनागाश्वमनुजानर्दयन्निशितैः शरैः ।
स प्रविश्याकरोद्भूमिं कबन्धगणसंकुलाम् ॥ १३
सौभद्रचापप्रभवैर्निकृत्ताः परमेषुभिः ।
स्वानेवाभिमुखान्घ्नन्तः प्राद्रवञ्जीवितार्थिनः ॥ १४
ते घोरा रौद्रकर्माणो विपाठाः पृथवः शिताः ।
निघ्नन्तो रथनागाश्वाञ्जग्मुराशु वसुंधराम् ॥ १५
सायुधाः साङ्गुलित्राणाः सखड्गाः साङ्गदा रणे ।

---

7 D_4 om 7^{ab} (of v l 6) — ^{a}) $D_{2\,5}$ तु (for तद्) K_5 Dn_1 $D_{2\,5}$ विविध; T G_{2-5} विहित (for वितत) $Ś_1$ K Dn $D_{1-3\,5-8}$ सैन्य (for जाल) Dc_1 ततस्त्वद्विसजात· — ^{cd}) N ($Ś_2$ missing) क्रुद्धोभिमन्युरभिनत्तिग्म(Dn_2 $D_{3\,6}$ °तीव्र)तेजा महायशा· ($Ś_1$ $K_{1\,2}$ D_8 °रथ). Ca d cite तिग्मतेजैः

8 ^{d}) B_4 Dn_2 $D_{7\,8}$ T G_2 [अ]भज्यत; D_8 [अ]विध्यत (for [अ]भिद्यत) — After 8, T G $M_{3\,4}$ ins.

295* तिष्ठ कर्ण महेष्वास कृप दुर्योधनेति च ।
द्रोणस्य क्रोशतो राजस्तदनीकमभज्यत ।

9 ^{a}) S [आ]काश (for °काशे) — ^{b}) G_2 [अ]भि (for [इ]व) T G_{2-5} सवृत, G_1 M पर्वत (for चावृते) — ^{c}) S छन्न (for राजन्) — $Ś_1$ $K_{1\,3\,4}$ D_1 om (hapl) 9^{d}–10^{c} — ^{d}) $K_{2,5}$ Dn_1 D_5 S प्रज्ञायत (for प्राज्ञा°).

10 $Ś_1$ $K_{1,3\,4}$ D_1 om 10^{abc} (of v l 9) D_6 om. 10^{abc} — ^{a}) K_2 Dn $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ च (for तु) D_3 परेषां तु; $G_{1\,3-5}$ M तु यौधानां (for तु योधानां). — ^{b}) $D_{2,5}$ $M_{1\,2}$ विध्यतां (for व°). — ^{c}) T G_{2-5} M_{3-5} नान्यत्र (for अन्यत्र) — ^{d}) Dn_2 D_3 [अ]शिष्यत (for [अ]तिष्ठत) $Ś_1$ कश्चिन्न स तात व्यतिष्ठत (sic), K_4 ना स कश्चन तिष्ठते, K_5 न स किंचित्स्थिष्ठते, $D_{4\,6}$ न कश्चिदवशिष्यते; T G_{2-5} M_{3-5} कश्चित्तत्राव(T °त्राव्य; $G_{3\,4}$ °त्राप्य)तिष्ठति

11 ^{b}) D_5 प्रदध्मौ (for प्रध्माप्य) $Ś_1$ B_4 Dn_2 D_{3-6} पुरुषर्षभ; K_5 भरतर्षभ· (for पुरुषर्षभ·) S प्रध्माय रणमूर्धनि· — ^{d}) S पितृनन्दन· (for भरतर्षभ).

12 K_2 (marg) Dc_1 S repeat 12 after 21^{ab} — ^{a}) $Ś_1$ D_1 स कक्ष्येग्निर्, K_2 Dc_1 S (all second time) कक्षमग्निर् $Ś_1$ $K_{1\,2}$ [उ]त्कृष्टो ($Ś_1$ इ), $K_{3\,4}$ D_1 [उ]त्कुष्टो (for [उ]त्सृष्टो) — ^{b}) G_{2-4} (all second time) [अ]रिवाहिनीं (for तरसा रिपून्) — ^{c}) $D_{7\,8}$ भरतसैन्यानाम् — K_4 om 12^{d}–13^{d} — ^{d}) K_2 (marg) Dc_1 S (all second time) प्रत्यदृश्यत

13 K_4 om 13 (of v l 12) — ^{a}) Dn_2 $D_{3\,4,6}$ रथान्नागांश्च समरे; S रथाश्वनागमनुजान्· — ^{b}) Dn_1 मर्दयन्; Dn_2 $D_{3\,4\,6-8}$ $G_{3\,4}$ निर्दहन्, T G_2 निर्दयन्; G_5 निर्भिंदन् (for [अ]र्दयन्) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 निर्दहन्निव पावक· — ^{c}) K_2 B_{3-5} $G_{3\,4}$ सप्रविश्य (for स प्र) — ^{d}) Dn_2 $D_{3\,4\,6}$ कबन्धशत (for °गण)

14 ^{a}) $Ś_1$ (*sup lin* as in text) निर्भिन्नैर्, Dn_1 ·निमर्दैर् (for प्रभवैर्) — ^{b}) Dn_2 $D_{3\,5\,6}$ निकुत्ता; D_2 निक्षता· (for निकृत्ता) T $G_{3\,4}$ तव सैनिका· (for परमेषुभि) — ^{c}) Dn_2 D_6 T G_{2-5} [अ]भिमुखा (for °खान्) Dn_1 D_4 जघ्नु· (for घ्नन्त·) — ^{d}) K_{1-4} D_1 जीवितेप्सव· (for °तार्थिन) Dn_1 प्राद्रवंस्तत्तस्तत

15 ^{a}) $D_{3\,6}$ घोर· (for घोरा) $Ś_1$ K Dn_1 $D_{2\,5\,7\,8}$ ते रौद्रा घोरकर्माणो — ^{b}) D_3 वियाता· (for विपाठा.) B Dc_1 Dn_2 बहव· (for पृथव) $Ś_1$ धारा, $K_{4\,5}$ Dn_1 $D_{7\,8}$ सिता· (for शिता) — ^{c}) $Ś_1$ रथि; G_1 $M_{1\,2}$ नर· (for रथ) — ^{d}) Dn_2 समाजग्मुर् (for जग्मुराशु)

16 ^{a}) Dn_2 सतनुत्राणा, $D_{3\,4\,6}$ सतल° (for साङ्गुलि°). — ^{b}) B सगदा·; D_4 सशस्त्रा (for सखड्गा·) $D_{2\,3,5,8}$ S सगदा (for साङ्गदा). — ^{c}) $Ś_1$ K Dn_1 $D_{1,2,5,7\,8}$ अदृश्यंत भुजाश्छिन्ना·

दृश्यन्ते बाहवश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ १६
शराश्चापानि खड्गाश्च शरीराणि शिरांसि च ।
सकुण्डलानि स्रग्वीणि भूमावासन्सहस्रशः ॥ १७
अपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा रथैः ।
शक्तिचापायुधैश्चापि पतितैश्च महाध्वजैः ॥ १८
निहतैः क्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्च विशां पते ।
अगम्यकल्पा पृथिवी क्षणेनासीत्सुदारुणा ॥ १९

वध्यता [illegible]
प्रादुरासीन्महाशब्दो भीरूणां भयवर्धनः ।
स शब्दो भरतश्रेष्ठ दिशः सर्वा व्यनादयत् ॥ २०
सौभद्रश्चाद्रवत्सेना निघ्नन्नश्वरथद्विपान् ।
व्यचरत्स दिशः सर्वाः प्रदिशश्चाहितान्रुजन् ॥ २१
तं तदा नानुपश्याम सैन्येन रजसावृतम् ।
आददानं गजाश्वानां नृणां चायूंषि भारत ॥ २२
क्षणेन भूयोऽपश्याम सूर्यं मध्यंदिने यथा । C 7 1716 B 7 41 25 K 7 41 26

---

17 a) T क्षत्ययश्; G2-4 M क्षत्ययश्; G6 यष्ट्यश् (for शराश्) Dn2 D4-6 चापानि (for चापानि) K6 खड्गानि, D7 8 खड्गाश्च (for खड्गाश्च) — b) D4 वा (for च) — d) Ś1 भूमावापु, K1 3 4 भूमिमापु; K2 Dn2 D3 4 6-8 भूमौ पेतु (for भूमावासन्)

18 a) K1 Dn1 अपस्का(Dn1 °फ)रैर्; K3 4 अप स्कारैर्; K6 Dn1 D2 5 सूपस्करैर्, D6-8 उपस्करैर्, S अवस्करैर्; Ca उपस्कारैर्, Cd अपस्करैर् (as in text) — b) B1 दृढैश्च (for दण्डक) Dn3 [आ]मीदूरथि धंधुरैः; Cv as in text — c) S चित्रैर् (for चक्रैर्) — d) B [आ]युधै (for रथै) Ś1 K Dn D1-8 मग्नै(Ś1 K1-4 D1 भिन्नै; K6 चक्रै)श्च परमायुधै, Dc1 महैश्च बहुधायुधैः; Bom ed बहुधा पतितैर्युगै — e) D8 चैव, S चान्यै (for चापि) B Dc1 शक्ति चापासिभिश्चैव; Dn2 D3 4 6 शक्तिभिश्चासिभिश्चैव — f) G1 M पातितैश् (for प°) D2 स, D6 सु (for च) — After 18, N (Ś2 missing) ins

296* चर्मचापधरैश्चापि व्यवकीर्णं समन्ततः ।

[K3 पाश (for °चाप) K6 Dn1 D2 6 7 8 चरैश्, B3 4 शरैश् (for धरैश्) Bcm ed चैव (for चापि)]

19 a) D3 5 निर्भिन्नै (for निहतै) S शूरै (for क्षत्रैर्) — b) S कुञ्जरैश् (for वारणैश्) — c) K2 अगम्यरूपा; D4 °वर्मा (for °कल्पा). — d) S वीक्षिता (for क्षणेन) Dn2 D3 4 6 समाकुला (for सुदारुणा) Dn1 क्षणेन समपद्यत

20 a) D4 नृपपुत्राणा (for राज°). — b) Dn2 D3 4 6 क्रोशताम् (for क्रन्दताम्) S नदतां च तदा रणे — c) Ś1 महाक्रन्दो, K4 5 Dn2 D6 6 S (except G3-5) महाञ्शब्दो (for महाशब्दो) — d) S क्रदतामितरेतरं (= 20b) — e) K1 3 4 शब्दो भरतश्रेष्ठस्य; S स शब्द स्व नरव्याघ्र. — f) K3 D5 व्यनादयन्, Dn2 D2 6 व्यदारयन् (for व्यनादयत्) S सहसाभिव्यनादयत्

21 a) Ś1 K1 3 D2 5 स्वाद्रवत्, D7 8 तावकीं (for चाद्रवत्) S क्षिप्रमभ्यपतत्सैन्य — b) Ś1 K D1. 7 8 निघ्नन्वै सुमहाबल (K6 °ले), B1-4 ध्वजाश्वरथद्विपान्, Dn D2-4 6 विनिघ्नन्वै महाबल; D5 विनिघ्नस्त्वरयन्परान् — After 21ab, K2 (marg) Dc1 S repeat 12. — B4 om 21cd — c) Ś1 व्यद्रवत्स; K1 व्यचरत; K6 विचरन्स; B1-3 5 Dc1 विचरत; D6 व्यचरन्स (for °रत्स) S स दिशो विचर(G6 °दिश)न्सर्वा (T G3-5 °र्वान्) — d) Dn3 व्रजन्; D7 8 हनन्; G5 भजन् (for रुजन्) B1-3 5 Dc1 D8 प्रदिशश्चापि भारत

22 a) K1-3 5 G1 M3-5 नान्वपश्याम, Dc1 नानु पश्येम; Dn1 D1 5 M1 2 नान्वपश्याम (for नानुप श्याम) Dn2 त तदानीमपश्याम; D2 नाददान च पश्याम — b) D4 सैन्ये च, T G2-5 स्वसैन्ये (for सैन्येन) K5 D2 5 6 S रजसावृते (for °वृतम्) — c) Ś1 आद् धान (for आददान) — d) D8 प्राण (for नृणां) D4 वायूंषि; T G2-4 आयूंषि (for चायूंषि)

23 a) K1 3 B2 भूयोपश्याम; Dn D2 4-8 भूय पश्याम (Dn D7 8 °मि); T G2-5 चाभिपश्याम; M1 2 चान्वपश्याम (for भूयोऽपश्याम) G1 M3-5 तं क्षणेनान्वपश्याम — b) Ś1 सूर्यो (for सूर्यं) Dn1 D4 मध्यदिने, D8 मध्ये दिने (for मध्यंदिने) — Ś1 K1-4 D1. 7 8 om. 23c-24b — c) G4 अभिमन्युर् (for °मन्युं) — d) K5 Dn1 D3 4 6 द्विपद्बल, D2 5 महाबल (for द्विषद्गणान्). Dn3 विनिघ्नन्वै महाबल

24 Ś1 K1-4 D1 7 8 om 24ab (cf. v. l 23) — c) G1 2 4 5 M सख्ये (G4 °घे) (for सख्ये) — d) S सेनामध्ये (for सैन्यमध्ये). Ś1 B1. 4 D7 8 व्यराजत;

1739 41 26 अभिमन्युं महाराज प्रतपन्तं द्विषद्गणान् ॥ २३
41 27 स वासवसमः संख्ये वासवस्यात्मजात्मजः ।
अभिमन्युर्महाराज सैन्यमध्ये व्यरोचत ॥ २४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

४१

धृतराष्ट्र उवाच ।
बालमत्यन्तसुखिनमवार्यबलदर्पितम् ।
युद्धेषु कुशलं वीरं कुलपुत्रं तनुत्यजम् ॥ १
गाहमानमनीकानि सदश्वैस्तं त्रिहायनैः ।
अपि यौधिष्ठिरात्सैन्यात्कश्चिदन्वपतद्रथी ॥ २
संजय उवाच ।
युधिष्ठिरो भीमसेनः शिखण्डी सात्यकिर्यमौ ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च द्रुपदश्च सकेकयः ।
धृष्टकेतुश्च संरब्धो मत्स्याश्चान्वपतन्रणे ॥ ३
अभ्यद्रवन्परीप्सन्तो व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
तान्दृष्ट्वा द्रवतः शूरांस्त्वदीया विमुखाभवन् ॥ ४
ततस्तद्विमुखं दृष्ट्वा तव सूनोर्महद्बलम् ।
जामाता तव तेजस्वी विष्टम्भयिषुराद्रवत् ॥ ५
सैन्धवस्य महाराज पुत्रो राजा जयद्रथः ।

K1-4 Do1 D1 व्यवस्थित (Do1 °त.) (for व्यरोचत) — After 24, S ins

297* यथा पुरा वह्निसुत: सुरसैन्येषु वीर्यवान् ।

Colophon. Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K B D1. 4-8 अभिमन्युवध; D3. 4 अभिमन्युयुद्ध — *Day of Droṇa's Generalship* K1. 2 तृतीययुद्धदिवसे. — *Adhy name* K4 सेनाविमर्द; D3 सेनाप्रमर्दन, D5 सेनाप्रतर्दन — *Adhy no* (figures, words or both) B1. 2 Dn1 S 40 (as in text), D2 37; D8 41. — *Śloka no* Dn1 26

41

☞ Ś2 resumes from त्यन्त सु (in 7. 41 1)

1 b) Ś1 अवाप्य; K2 भुजवीर्य (hypermetric), K4 D1 महार्य; B Do1 स्वबाहु; Dn2 D4 स्ववीर्य; D3 अवीर्य; D6 सुवीर्य (for अवार्य). S प्रहर्तारमभीतवत्. — c) Ś1 K1-3 D1. 2. 7. 8 युद्धे सु- (for युद्धेषु) G1 M युद्धेष्वकुशलं

2 a) Ś2 K3. 4 D1 तैस; B Do1 D5 च (for त). S किशोराश्वैस् (for सदश्वैस्) — c) Ś2 K (except K5) D1 अस्माद्; Dn1 D2 S अस्ति; Dn2 D3 अन्यो, D4 अभि (for अपि) — d) Ś K D (except Do1) बली (for रथी). S एकोप्यन्व(G3. 4 °को नान्व; G5 °कोप्यत्र; M1. 2 °को ह्यन्व; M3 °को ह्यन्य)पतद्रथी

3 d) D3 om द्रुपदश्च. K1 सकेकया; K2 महारथ; K5 B1-3. 5 Dn D2. 3. 5-8 सकेकय, B4 सकेशव; Do1 D4 सकेकया (for सकेकय) S द्रुपद. केकयास्तथा — e) Ś K (except K5) D7. 8 संक्रुद्धो (for संरब्धो). — f) K5 D3. 4 मत्स्यश्च; D8 मत्स्याश्च. K1 [अ]नुपतन्; K3 B1. 4. 5 Dn3 [अ]भ्यपतन् (B3. 5 °तद्); B1 Dn1 D5-8 [अ]न्वपतद्; G5 न्यपतन् (for [अ]न्वपतन्). M3-5 रथै (for रणे) D2 मत्स्यश्चैवान्वपद्यत. — After 3, N ins

298* तेनैव तु पथा याता पितरो मातुलै: सह ।

[Ś2 D4. 6. 8 यथा (for पथा). K3 B Do1 Dn2 यांत; D4. 6 यात (for याता).]

4 a) S अन्वधावन् (for अभ्यद्रवन्). — b) Ś1 व्यूढानीकान्. — d) G4. 5 (*sup. lin* as in text) [अ]भिमुखा (for वि°). D3. 4 ययु (for [अ]भवन्).

5 a) D3. 5 तु; D5. 6 तां; M3-5 तान् (for तद्). Dn2 D4 विद्रुत; D5. 6 विद्रुतां; M3-5 विमुखान् (for विमुख) — b) D5. 6 सेनां (for सूनोर्). B2 Dn2 D2-4. 6-8 महाबलं (D5. 6 °ल°) (for महद्बलम्) — d) K3 B4. 5 Do1 संस्तम्भयिषुर्; B1-3 विस्तम्भ°; D2 विष्टभयितुम् (for विष्टम्भयिषुर्). Ś2 K3. 5. 6 Dn1 D1. 2. 7. 8 आव्रजन्; Dn2 D3. 6 आगमत्

स पुत्रगृद्धिनः पार्थान्सहसैन्यानवारयत् ॥ ६
उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यमस्त्रमुदीरयन् ।
वार्धक्षत्रिरुपासेधत्प्रवणादिव कुञ्जरान् ॥ ७

धृतराष्ट्र उवाच ।

अतिभारमहं मन्ये सैन्धवे संजयाहितम् ।
यदेकः पाण्डवान्क्रुद्धान्पुत्रगृद्धीनवारयत् ॥ ८
अत्यद्भुतमिदं मन्ये बलं शौर्यं च सैन्धवे ।
तदस्य ब्रूहि मे वीर्यं कर्म चाग्र्यं महात्मनः ॥ ९
किं दत्तं हुतमिष्टं वा सुतप्तमथ वा तपः ।
सिन्धुराजेन येनैकः क्रुद्धान्पार्थानवारयत् ॥ १०

संजय उवाच ।

द्रौपदीहरणे यत्तद्भीमसेनेन निर्जितः ।
मानात्स तप्तवान्राजा वरार्थी सुमहत्तपः ॥ ११
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः संनिवर्त्य सः ।
क्षुत्पिपासातपसहः कृशो धमनिसंततः ।
देवमाराधयच्छर्वं गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥ १२ C 7 1784 B 7 42 14 K 7 42 16

(for माद्रवत्) K1 विष्टस्तवयिपुरामजन् ; K4 विष्टमव पुरावजन्, D3 वि*ष्टमयि*रागमत्

6 [a]) S तु यो राज (for महाराज) — [b]) Ś1 राजपुत्रो ; D5 6 पुत्रो राजन् (for पुत्रो राजा). — [c]) Dn1 पुत्रगर्द्धिन — [d]) D5 6 G1 M1 2,4 5 न्यवारयत् (for अवा°)

7 [a]) B1 वार्धक्षेमिर् ; B3 °क्षेत्रिर् ; M3 °क्ष*र् (for °क्षत्रिर्) Ś K Dn D1 3 4 5-8 महातेजा, B1 2 Dc1 G1 M3 Cd अपासेधत् ; D3 5 महाराज ; T G3-5 M5 अवासेधत् ; M1,2 अबाधेत (for उपासेधत्). — [d]) Ś D7 प्रपाणादिव ; K1 3 4 D1 प्रयाणा° ; K5 प्रयानामिव, B1 3 (orig as in text) D5 C8 प्रपानादिव, Dn प्रया(Dn1 °पा)ता° ; D3 4,6 मृगाणामिव ; T G3-5 M3-5 प्रभिन्नानिव ; M1 2 स प्रभिन्नानि, Cap Cd प्रवणादिव (as in text). B1-4 Dc1 Dn3 D3 6 कुञ्जर ; B5 D4, 7 8 कुञ्जर D3 5 सैन्यमध्ये व्यरोचत ; G1 प्रभिन्नानि पंजरान् (submetric)

8 D4 6 om (hapl) 8[b]-9[a], D5 reads the same on marg (sec m) — [b]) Ś K D (except Dc1, D4 6 om) सजयार्पितं. — [c]) T G3 4 यदेतत् (for °क) Dn1 पुत्र (for क्रुद्धान्) — [d]) Ś K B Dc1 Dn3 D3 5 6 पुत्रप्रेप्सून् ; Dn1 प्रेप्सून्क्रुद्धान् ; D7 8 सह सैन्यान् ; T G5 पुत्रगृध्नीन्

9 D4 6 om 9[a] (cf v l 8). D5 reads 9[a] on marg (sec m). — [a]) K3 B D (D4 6 om) मह (for इद) G5 अद्भुतबलं मन्ये — [c]) B Dc1 S तस्य प्रब्रूहि ; Dn1 तस्य ब्रूहि च ; D4 तद*ब्रूहि (for तदस्य ब्रूहि) S रूप (for वीर्यं). — [d]) Dn1 चास्य ; D3 S चोग्रं ; D4 7 वाग्र्यं (for चाग्र्य).

10 [a]) Ś1 K3 किं हुतमिष्ट (for हुतमिष्टं वा). — [b]) Ś1 किं तप्तम् ; B5 सुदीप्तम् ; T G3-5 स्वधी(G5 °धा)तम् ; G3 M स्वाधीनम् (G3 M4 °तम्) (for सुतप्तम्). Dn2 D5 पुन (for तप) — After 10[ab], S ins

299* दमो वा ब्रह्मचर्यं वा सूत यच्चास्य सत्तम ।
देव कतममाराध्य विष्णुमीशानमाभिजम् ।

[(L 1) G4 तपो (for दमो) G1 M क्षमा वा सतसत्तम (for the post half) —(L 2) G5 दैव. G5 अब्जज, M3 अग्रज (for आभिजम्)]

— D4 om (hapl) 10[c]-11[d]. — [c]) Ś1 K5 Dn1 D3 5,7 8 सिंधुराजो हि (for °जेन) S सिंधुराट्तनये सक्तान्. — [d]) D3 T G3 कुद्र. Dc1 अवारयन् Bom ed पांडवान्समवारयत्. —After 10, S ins .

300* नैवं कृतं महत्कर्म भीष्मेणाद्यापि तथा ।
सिन्धुराट्तनयस्त्वेको यथा पार्थानवारयत् ।

[(L 1) G1 M अह (for महत्) T G3 M3-5 पुरा (for तथा).]

11 D4 om 11 (cf v l 10) — [a]) D3 यत्तो ; D5 6-8 यत्तु (for यत्तद्) — [b]) D5 तर्जित° ; D7 वर्जित (for नि°) — [c]) Dn3 अत स, D3 अत सु ; D5 आर्त. सु- ; D7 8 S मानार्तं (for मानात्स) Dc1 D7 S राजन् (for राजा). — [d]) M3-5 फलार्थी (for वरार्थी). Ś1 सुमहत्तम

12 [b]) K4 om. प्रियेभ्य Ś K (except K5) Dn1 D1 3 7 8 सनिवार्य स ; B4 D5 सनि(D5 °न्य)वर्तत — [c]) Dn1 reads from सह up to दयाम् (in 13[b]) o marg — [d]) D4 om आराधयच्छर्व G1 M1 3 भयेत् D3 6-8 G1 सर्वं ; Cd शर्वं (as in text) — K4 D7 गृह्णन् ; D3 सर्वं ; G5 गुणाद् ; Cd गृणन् (in text).

C 7 1784
B 7 42 14
K 7. 42 16

भक्तानुकम्पी भगवांस्तस्य चक्रे ततो दयाम् ।
स्वमान्तेऽप्यथ चैवाह हरः सिन्धुपतेः सुतम् ।
वरं वृणीष्व प्रीतोऽस्मि जयद्रथ किमिच्छसि ॥ १३
एवमुक्तस्तु शर्वेण सिन्धुराजो जयद्रथः ।
उवाच प्रणतो रुद्रं प्राञ्जलिर्नियतात्मवान् ॥ १४
पाण्डवेयानहं संख्ये भीमवीर्यपराक्रमान् ।
एको रणे धारयेयं समस्तानिति भारत ॥ १५
एवमुक्तस्तु देवेशो जयद्रथमथाब्रवीत् ।
ददामि ते वरं सौम्य विना पार्थं धनंजयम् ॥ १६
धारयिष्यसि संग्रामे चतुरः [illegible] १७
एवमस्त्विति देवेशमुक्त्वाबुध्यत [illegible]
स तेन वरदानेन दिव्येनास्त्रबलेन च ।
एकः संधारयामास [illegible]
तस्य ज्यातलघोषेण [illegible]
परांस्तु तव सैन्यस्य हर्षः परमकोऽभवत्
दृष्ट्वा तु क्षत्रिया भारं सैन्धवे सर्वमर्पितम् ।
उत्क्रुश्याभ्यद्रवन्राजन्येन यौधिष्ठिरं बलम् ॥

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

13 Dn1 reads 13^ab on marg. —^a) K1 D7 भक्त्यानुकंपी —^b) S तस्मिन् (for तस्य) Dn2 D5. 8 ततोदय; D5 त***; G1 M1 2 M3 (*sup lin*) महादयां; M3 4 महोदया (M1 °यां) (for ततो दयाम्) D1 तस्याथ विदधे दयां —For S subst. for 13^cd ef, cf v l 15 —^c) Ś1 चास्य; Ś2 K4 D1 तस्य; K1. 3 [s]स्याथ; D5 स्वय (for ऽप्यथ) D6 से प्राह (for चैवाह). —^f) B यमिच्छसि; Do1 यद्दी° (for किमि°)

14 For S subst for 14, cf v. l. 15. —^a) K1-3 उक्त्वा (for उक्तस्) —^cd) Ś1 Dn1 transp प्रणतो and प्राञ्जलिर्. Ś1 नियतात्मवाक्.

15 K4 transp 15^ab and 15^cd. —^b) Dn2 D2-8 भीमवेग (for °वीर्य). —D1 om 15^cd. —^c) Do1 (marg) D3 5 7 8 वारयेय (for धा°) B वारयेय रथेनैकः; Do1 (orig) वारयत्रयघोषेण; Dn2 D3 4 6 व (D6 धा) रयेयं (D6 °येह) रणे ह्येक°. —For 13^e–15^c, S subst

301* तस्य चाल्पेन कालेन नियमेन सुतोषित. ।
प्रीतो महेश्वरस्तस्मै वरं चैवं ददौ तदा ।
स तु वव्रे वरं तत्र पाण्डवेयानहं रणे ।
धारयेय रथेनैकः.

[(L 2) M1. 2 तस्यै (for तस्मै). T G2-5 चेम (for चैवं).]

—^d) D5 समग्रान्; M3 समताद् (for समस्तान्). K5 मे मति (for भारत).

16 For subst for 16, cf v l 17. K5 ins after 17^ab D7. 8 after 16^ab,

302* यमाहुरजित सख्ये शङ्खचक्रगदाधरम् ।
विष्णुमहत्स्वमूर्धान स कृष्ण पाति फाल्गुनम् ।

—^c) Ś1 K (except K5) ददानि (for °मि). तस्माद् (for सौम्य)

17 ^a) B Do1 Dn2 D1-8 वारयिष्यसि —Aft 17^ab, K5 ins 302* D3 4 om 17^cd. —^d) D7 T G3 [अ]बुध्यत; Cd [अ]बु° (as in text) D7 सैंधव°; T G3 पांडवान् (for पार्थिव°) —T ins aft 17. G1 3 4 5 M subst. for 16–17. G2 subst for 16^e–17^b

303* तेनोक्तस्त्वमृते पार्थं शर्वस्तस्मै वरं ददौ ।
एकाहमिति राजेन्द्र तत्रैवादर्शन गत ।

[(L 1) T जयस् (for शर्वस्) —(L. 2) T G3 ययौ (for गत)]

18 ^b) D7 8 दैवेन (for दि°) D3 फलेन (for बलेन) S परमास्त्रबलेन च —^c) K5 B1 3 Do1 Dn2 D1-6 S एकः सवा(Do1 Dn2 स धा)रयामास

19 ^b) D2 T G3. 4 5 क्षत्रिया भयमाविशन्. —^c) D3 4 6 परेषां; D5 परांश्च (for परांस्तु) Ś1 K1. 2 4 Do1 तव तु (Do1 तु) (by transp.). D1 सैन्यानि; M3-5 सैन्यानां (for सैन्यस्य). —^d) Ś1 D4 G4 प्रहर्षः (G4 सहर्ष) परमोऽभवत्.

20 ^a) Dn2 D3. 5 च (for तु). —^b) D7 8 सत्यम्. S महद् (for सर्वम्). —^c) K1 2 Dn1 D2 5 उत्कृप्य; K4 D1 उत्कृष्य; Dn2 उत्क्रम्य (for उत्क्रुश्य). D3 4 6 दुद्रुवू (for [अ]भ्यद्रवन्) —^d) G5 [illegible] येन)

४२

संजय उवाच ।

यन्मा पृच्छसि राजेन्द्र सिन्धुराजस्य विक्रमम् ।
शृणु तत्सर्वमाख्यास्ये यथा पाण्डूनयोधयत् ॥ १

तमूहुः सारथेर्वश्याः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।
विकुर्वाणा बृहन्तोऽश्वाः श्वसनोपमरंहसः ॥ २

गन्धर्वनगराकारं विधिवत्कल्पितं रथम् ।
तस्याभ्यशोभयत्केतुर्वाराहो राजतो महान् ॥ ३

श्वेतच्छत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेन च ।
स बभौ राजलिङ्गैस्तैस्तारापतिरिवाम्बरे ॥ ४

मुक्तावज्रमणिस्वर्णैर्भूषितं तदयस्मयम् ।
वरूथं विबभौ तस्य ज्योतिर्भिः खमिवावृतम् ॥ ५

स विस्फार्य महच्चापं किरन्निषुगणान्बहून् ।
तत्खण्डं पूरयामास यद्व्यदारयदार्जुनिः ॥ ६

स सात्यकिं त्रिभिर्बाणैरष्टभिश्च वृकोदरम् ।
धृष्टद्युम्नं तथा षष्ट्या विराटं दशभिः शरैः ॥ ७

द्रुपदं पञ्चभिस्तीक्ष्णैर्दशभिश्च शिखण्डिनम् ।
केकयान्पञ्चविंशत्या द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ८

युधिष्ठिरं च सप्तत्या ततः शेषानपानुदत् । C 7 1771 B 7 43 9 K 7 42 9

Colophon *Sub parvan* Ś$_{1}$ K$_{1-8}$ B Da$_{1}$ Dn$_{1}$ D$_{1\ 3\ 4\ 6-8}$ अभिमन्युवध (D$_{8}$ °युद्ध) — *Day of Drona's Generalship* K$_{1\ 3}$ तृतीययुद्धदिवसे; K$_{3}$ तृतीयदिवसे — *Adhy name* K$_{5}$ D$_{3\ 5}$ जयद्रथवरप्रदानं, D$_{4}$ चक्रव्यूह — *Adhy no* (figures, words or both) B$_{1\ 3}$ Dn$_{1}$ S 41 (as in text), D$_{3}$ 38.

42

1 ^{a}) Ś$_{1}$ K$_{1\ 3\ 5}$ B Da$_{1}$ Dn D$_{1-6\ 8}$ T G$_{1-5}$ यन्मां S सौहार्दात् (for राजेन्द्र) —^{b}) Ś K (except K$_{5}$) D$_{1}$ चेष्टितं (for विक्रमम्) —^{c}) T G$_{2-4}$ शृणु तत्सहसा राजन्; G$_{1}$ M शृणु तत्स यथा राजन्; G$_{5}$ शृणु तत्त्व यथा सर्वं —^{d}) S क्रुद्धान्पार्थानवारयत्

2 ^{a}) D$_{1\ 8}$ उत्तमा (for तमूहु) B$_{2}$ वाजिनो (for सारथेर्) D$_{8}$ वाक्यात्; G$_{5}$ सत्या (sic) (for वश्या) —^{b}) T सैंधव —^{c}) Dn$_{2}$ D$_{3\ 4\ 6}$ क्रममाणा; Ca d विकुर्वाणा (as in text) Dn$_{2}$ D$_{3}$ बृहतोश्वा (Dn$_{2}$ °श्वान्) —^{d}) Ś$_{1}$ K (except K$_{5}$) D$_{1}$ मनःपवनरंहस; Dn$_{1}$ हेषतो वातर°, D$_{2\ 4,\ 6}$ वहतो वातर°.

3 ^{c}) Ś$_{1}$ Dn$_{2}$ [अ]भ्यशोभयत्; K$_{2}$ [अ]भिशो°; K$_{5}$ T G$_{2-5}$ स्वशो°; Da$_{1}$ [अ]त्यशो°, Dn$_{1}$ D$_{2\ 5}$ व्यशो°; D$_{1}$ [अ]भ्याशोभवत्; D$_{8\ 6}$ ह्यशोभयत्, D$_{4}$ [अ]थ शोभते; D$_{7\ 8}$ न्यस्शोभयत्; G$_{1}$ M [अ]न्वशोभयत् (for [अ]भ्यशोभयत्) K$_{5}$ D$_{2}$ केतु —^{d}) Ś K$_{1,\ 3}$ D (except Da$_{1}$) वराहो; K$_{4}$ lacuna

4 ^{a}) B$_{3}$ ध्वजच्छत्र G$_{1}$ M$_{1\ 2}$ पताकेभ (for °काभिश्) —^{b}) K$_{5}$ Dn$_{1}$ व्यजनैरपि (for °नेन च) —^{c}) D$_{5}$ om स D$_{4}$ om (hapl) from राजलिङ्गै up to विबभौ (in 5^{c}) T G$_{2\ 4}$ M$_{3-5}$ युद्ध, G$_{3\ 5}$ M$_{1\ 2}$ युधि (for राज) —^{d}) T G$_{1-4}$ M चारुश्च (T G$_{2}$ °रुश्च; G$_{1}$ M °रु च) प्रत्यरोचत; G$_{5}$ चारुभि प्रत्यदृश्यत

5 D$_{4}$ om up to विबभौ (of v l 4) —^{a}) K$_{4}$ D$_{1}$ मुक्तामणिव(K$_{4}$ °वै)ज्रस्वर्णैर्, S मुक्तावज्रै (G$_{3}$ °क्तवज्र) स (G$_{4}$ च) मणिभिर् —^{b}) Ś$_{1}$ D$_{2\ 5}$ तम यस्मय, K$_{4}$ यदय°; D$_{8}$ तदुय°; G$_{5}$ तद*° (for तदय°) —^{c}) G$_{1}$ M स्यदन (for वरूथं) D$_{1}$ ताव (for तस्य) —^{d}) D$_{4}$ repeats ज्योतिर्भिर् D$_{7,\ 8}$ द्योतिभि S खमिवाचित

6 ^{a}) G$_{1\ 5}$ M विष्फार्य B$_{1\ 3}$ महाचापं —^{c}) K$_{5}$ तत्पथ, D$_{4}$ तं शस्त्र (for तत्खण्डं) —^{d}) K$_{3-5}$ यथद्दारयद्; Da$_{1}$ यदृदा°; D$_{1}$ य दपदा°; D$_{5}$ यद्विदा°; D$_{8}$ यद्यादा° (for यद्व्यदा°) S यदार्जुनिरदारयत्.

7 ^{a}) Dn$_{2}$ D$_{3\ 4\ 6}$ सात्यकिं च; S स सत्यकं. —^{b}) K$_{3\ 5}$ B Da$_{1}$ D$_{3\ 6-8}$ G$_{1\ 2\ 5}$ M अष्टाभिश् —^{c}) S (except G$_{1}$) पुन° (for तथा)

8 ^{a}) D$_{5}$ दशभिस् (for पञ्च°) —^{b}) B$_{4}$ D$_{1}$ सप्तभिश्; D$_{5}$ पञ्च° (for दश°) —^{c}) K$_{4\ 5}$ B$_{1-3\ 5}$ D कैके(B$_{2}$ D$_{1\ 7}$ °क)यान् D$_{2\ 5}$ पंचसप्तत्या.

9 ^{a}) B Da$_{1}$ D$_{7\ 8}$ तु (for च). D$_{4}$ विंशत्या (for सप्त°) —^{b}) Dn$_{1}$ शेषान्सर्वान्; S विद्ध्वा शिष्टान् (for तत शेषान्). Dn$_{2}$ D$_{3\ 4\ 6}$ उपानुदत्; D$_{7\ 8}$ उपा

1771 43 9 43 9 इषुजालेन महता तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९
अथास्य शितपीतेन भल्लेनादिश्य कार्मुकम् ।
चिच्छेद प्रहसन्राजा धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥ १०
अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
विव्याध दशभिः पार्थं तांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ११
तस्य तल्लाघवं ज्ञात्वा भीमो भल्लैस्त्रिभिः पुनः ।
धनुर्ध्वजं च छत्रं च क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १२
सोऽन्यदादाय बलवान्सज्यं कृत्वा च कार्मुकम् ।
भीमस्यापोथयत्केतुं धनुरश्वांश्च मारिष ॥ १३
स हताश्वादवप्लुत्य छिन्नधन्वा रथोत्तमात् ।
सात्यकेराप्लुतो यानं गिर्यग्रमिव केसरी ॥ १४
ततस्त्वदीयाः संहृष्टाः साधु साध्विति चुक्रुशुः ।
सिन्धुराजस्य तत्कर्म प्रेक्ष्याश्रद्धेयमुत्तमम् ॥ १५
संक्रुद्धान्पाण्डवानेको यद्दधारास्त्रतेजसा ।
तत्तस्य कर्म भूतानि सर्वाण्येवाभ्यपूजयन् ॥ १६
सौभद्रेण हतैः पूर्वं सोत्तरायुधिभिर्द्विपैः ।
पाण्डूनां दर्शितः पन्थाः सैन्धवेन निवारितः ॥ १७
यतमानास्तु ते वीरा मत्स्यपाञ्चालकेकयाः ।

द्रवत् (for अपानुदत्) Ś K1-4 D1 तत दोपानु(K3 °न)गान्नुदन् (K3 4 °द्)

10 ^{a}) D7 अथोस्य K5 Dn D3 4 7 8 सितपीतेन — ^{b}) D6 आच्छिद्य; S उद्दिश्य (for आदिश्य) — ^{c}) T G3 4 राजन् (for राजा) — ^{d}) Ś1 धर्मराज (for °पुत्र°).

11 ^{a}) D8 चक्षुर् (for अक्ष्णोर्). Dn1 निमिष (for निमेष-). S मात्रात्तु (for मात्रेण) D2 5 तत्क्षणात्सोन्यदादाय. — ^{b}) D1.2 आदत्त (for आदाय) D3.5 बल(D2 °ल)वान्सा(D2 °ना)शु कार्मुकं — ^{c}) D8 विव्याध. Dn1 M5 पार्थांस — ^{d}) K1 चैकान्यांस; G5 ता°न्यांस (for चैवा°) K3 om (hapl) from त्रिभि. up to भल्लै (in 12^b)

12 K3 om. up to भल्लै (of. v 1 11) — ^{a}) D1 तत्तस्य (by transp.) Ś1 K1.3.4 D1 वीक्ष्य; G6 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) — ^{b}) G5 भीमस् (for भल्लैस्). K3 5 T G1-4 M त्रिभि°; G5 शरै (for पुनः). — ^{d}) G6 छित्त्वा भूमौ न्यपातयन्.

13 ^{a}) T G2-5 बलवत् (for °वान्) — ^{b}) B1 D1 3 4 5 7 सज्जं. S महद्धनु (for च कार्मुकम्) — ^{c}) K4 B Dc1 [अ]पातयत्; D6 पोथ°; S [उ]न्माथ° (for [अ]पोथ°). K5 B3 (marg) Dn1 D2 5 विरथं भीम कर्माणं — ^{d}) G5 चाश्वांश्च (for अ°). K5 B3 (marg) Dn1 D2.5 भीमं चक्रे महारथं (Dn1 D5 °थ)

14 ^{a}) Ś1 सात्यकेरप्लस्तस्थौ; S स(G5 सा)त्यकस्या प्लुतो यानं. — ^{d}) G1 M1.2 गिर्यग्राद् (for °ग्रम्). K1 B1.2 D3 केशरी.

15 ^{b}) Bom. ed. वादिन (for चुक्रुशु°) — The portion of the text from 15^c up to 7 44 7^a is lost in Ś1 on missing folios — ^{d}) K3 4 B1 3 Dn D1 4 8 T G1-5 श्रद्धेयम् (for [अ]श्र°) K4 5 B Dc1 Dn1 अद्भुत (for उत्तमम्) D2 5 पूजयतो (D2 °यतो) मुहुर्मुहु — After 15, G1 M ins

304* विव्यधु शरवर्षेण समन्तात्पूर्वयत्तमा ।
सछाद्यमानो बहुभि पाण्डवानां महारथै ।
न विव्यथे महाराज दिव्यमस्त्रमुपाश्रित ।
छित्त्वा च ताञ्शराञ्राजञ्शरवर्षैं पृथग्विधै ।
छादयामास तान्सर्वांस्तदभूद्रोमहर्षणम् ।

[(L 3) G1 अपाश्रित (for उपाश्रित)]

16 Ś1 missing (of v. 1 15) D8 om 16^c-17^b — ^{c}) K3 सर्वकर्माणि; G5 सर्वभूतानि (for कर्म भूतानि) — ^{d}) G5 कर्म तत्र (for सर्वाण्येव). Dn1 [अ]भिपूजयन्, D2 [अ]भ्यपूरयत् (for °पूजयन्)

17 Ś1 missing (of v 1 15) D8 om 17^{ab} (of v. 1 16) — ^{b}) K3 D3.5 7 सोत्त(D5 सोत)रायोधिभिर्; K5 B1(marg as in text) 3 Dc1 Dn1 सर्वा (K5 सो)वरायुधिभिर्; D2 सोत्तरा बहुभिर्; Ca सोत्तरयोधिभिर्; Cd सोत्तरायुधिभिर् (as in text) B3 D6 नृपै°; G1 M1.2 गजै (for द्विपै°) — ^{c}) S आवृत° (for दर्शित) — ^{d}) K4 निवारित; S च धन्विना (for निवारित)

18 Ś1 missing (of. v 1 15) K4 D1 om (hapl) 18^a-19^b. — ^{a}) K5 जितमानास्. D1 पत° (for यत°) — ^{b}) D3 मत्स्या°; D5-7 मत्स (for मत्स्य). K3 D8 °पचाल. K3.5 D (except Dc1, D1 om) °केकया. S पाञ्चाला म(T मा)त्स्यकेकया — ^{c}) D2 [अ]स्य पीड्यत, D3 [अ]न्वपद्यत; D6 [अ]न्वपद्यंते (for [अ]

पाण्डवांश्चान्वपद्यन्त प्रत्यैकश्येन सैन्धवम् ॥ १८
यो यो हि यतते भेत्तुं द्रोणानीकं तवाहितः ।
तं तं देववरप्राप्त्या सैन्धवः प्रत्यवारयत् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

४३

संजय उवाच ।
सैन्धवेन निरुद्धेषु जयगृद्धिषु पाण्डुषु ।
सुघोरमभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ॥ १
प्रविश्य त्वार्जुनिः सेनां सत्यसंधो दुरासदाम् ।
व्यक्षोभयत तेजस्वी मकरः सागरं यथा ॥ २
तं तथा शरवर्षेण क्षोभयन्तमरिंदमम् ।
यथाप्रधानाः सौभद्रमभ्ययुः कुरुसत्तमाः ॥ ३
तेषां तस्य च संमर्दो दारुणः समपद्यत ।
सृजतां शरवर्षाणि प्रसक्तममितौजसाम् ॥ ४
रथव्रजेन संरुद्धस्तैरमित्रैरथार्जुनिः ।
वृषसेनस्य यन्तारं हत्वा चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ५
तस्य विव्याध बलवाञ्शरैरश्वानजिह्मगैः । C 7 1737 B 7 44 6 K 7 44 6

न्वपद्यन्त) —d) Ś1 प्रत्येकस्यैप; K1.3 °कस्तेन, K2 °कं ठेन, K5 Dn1 D8 प्रतिशेकुर्न, B1 (marg) 3 5 Dc1 प्रत्येकैकेन, B1 (also marg) 4 एकैकश्येन; Dn2 D4 5 7 8 S प्रत्येक चैव; D2 प्रत्यपेयरन्, D3 प्रत्येकास्तेन, D6 प्रत्यैकाग्रेण; Cd (gloss प्रत्येकशः) प्रत्यैकश्येन (as in text)

19 Ś2 missing (cf. v l 15) K4 D1 om 19ab (cf v l 18) —a) D4 यत्न, D7 8 हतुं (for भेत्तुं) —b) K5 Dn1 D2 5 7 8 समाहित (for तवा°) —c) K1 तद्देव, K3 B Dc1 Dn2 D4 6 तमेव (for त देव) K4 वरप्राप्त; K5 Dn1 वर प्राप्य; Dn2 D3 6 वरं प्राप्त (for वरप्राप्त्या) S त त देवाद्वरं (G1 तं तद्देवावर) प्राप्य

Colophon. Ś2 missing Sub-parvan Ś1 K1-3 B Dc1 Dn D1 3 4.6-8 अभिमन्युवध (Dn2 °युद्ध) — *Day of Drona's Generalship* K1-3 तृतीयदिवसे; G3 तृतीयेह्नि — *Adhy name* K5 D5 पांडवसेना पराजय; D3 जयद्रथयुद्धे पांडवसेनापराजय; D4 चक्रव्यूहं; G2 सैंधववरनिरूपणं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 S 42 (as in text). — *Śloka no* Dn1 19

43

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 42 15)

1 B2 reads the ref on marg —a) M3 सज येन (for सैन्धवेन) Dc1 हि रुद्धेषु; Dn2 D3 4.6 निरस्तेषु, D1 विरुद्धेषु, D7 8 निरुद्धेन (for निरुद्धेषु) —b) B4 D1 T G3 8 M5 (inf lin as in text) जय गृध्नेषु, D2 °गर्द्धिषु, D4.6 G4 °गृध्रिषु; D7 °प्रद्विषु (for °गृद्धिषु) D7 om पाण्डुषु —c) Ś1 K1.2 D1 तद् (for सु-)

2 G5 om 2c-8a —a) K3 B Dc1 [अ]थार्जुनि; D2 7 8 T G2 M3-5 चार्जुनि; Dn1 चार्जुनि (for त्वा°) —b) K1 D3.4 दुरासदं; K2 Dn1 D2 G1 M °सद; D5 °सनां (for °सदाम्) —c) Dn1 अक्षोभयत; G1 M1 2 विक्षो°; G3 व्यक्षोभयति (for व्यक्षोभयत) —d) T G2 4 transp मकर and सागरं

3 G5 om. 3 (cf v l. 2) —a) Dn2 D2 तद् (for त) S (G5 om) शरजालेन (for °वर्षेण) —b) S (G5 om) छादयतम् (for क्षोभ°) K4 अरिंदम —c) D2 5 यथाप्रधान —d) Ś1 K5 B1-3 Dc1 Dn D2-8 नरसत्तमा, K1-4 D1 तत्र कौरवा; B4 5 रथसत्तमा (for कुरु)

4 G5 om 4 (cf. v l 2) —a) D4 वर मर्दो (for च स°) —d) T G2-4 ससक्तम् (for प्रस°) D3 अमितौजस

5 G5 om. 5 (cf. v l 2) —a) Ś1 K1-4 D1 राजमजैस्तु (Ś1 °जेन); B3 Dc1 S (except G1, G5 om) रथमार्गेण (for °व्रजेन) T G2-4 सयुक्तस, G1

C. 7 1787
B 7. 44 6
K. 7 44 6

वातायमानैरथ तैरश्वैरपहृतो रणात् ॥ ६
तेनान्तरेणाभिमन्योर्यन्तापासारयद्रथम् ।
रथव्रजास्ततो हृष्टाः साधु साध्विति चुक्रुशुः ॥ ७
तं सिंहमिव संक्रुद्धं प्रमथ्नन्तं शरैररीन् ।
आरादायान्तमभ्येत्य वसातीयोऽभ्ययाद्द्रुतम् ॥ ८
सोऽभिमन्युं शरैः पष्ट्या रुक्मपुङ्खैरवाकिरत् ।
अब्रवीच्च न मे जीवञ्जीवतो युधि मोक्ष्यसे ॥ ९
तमयस्मयवर्माणमिषुणा *आशुपातिना ।
विव्याध हृदि सौभद्रः स पपात व्यसुः क्षितौ ॥ १०

वसातीयं निहतं दृष्ट्वा क्रुद्धाः
परिवव्रुस्तदा राजंस्तव पौत्रं
विस्फारयन्तश्चापानि
तद्युद्धमभवद्रौद्रं सौभद्रस्यारिभिः सह
तेषां शरान्सेष्वसनाञ्शरीराणि
सकुण्डलानि स्रग्वीणि क्रुद्धश्चिच्छेद
सखड्गाः साङ्गुलित्राणाः सपट्टिशपरश्वधाः
अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः
स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ।

M1. 2 संरुद्धैस् (for संरुद्धस्). —[b]) K2. 5 B2. 4 D2 M1. 2 तथाञ्जुनि (for जया°).

6 G5 om 6 (cf. v 1 2). B5 om 6–8. —[a]) S (except M4, G5 om.) तं च (for तस्य). K4 वि*च; D5 M3 (inf lin as in text) विच्छेद; T G2 विव्याध (for विव्याध). —[b]) S (G5 om) तस्य बाणान् (for शरैर°). —[c]) S (G5 om) तैरश्वैर् (for अथ तैर्) —[d]) S (G5 om.) नि°तज्ञोपहृ(G3 °ह ; M1. 2 °हृ)तो रणात्

7 B5 G5 om. 7 (cf. v. 1. 6, 2) —[a]) Ś1 D1 अभिमन्युर्. —[b]) D6 यत्ता (for यन्ता). Dn2 चो रसारयद्; D5. 6 [अ]वासारयद्; D7 [अ]पसा°; S (G5 om) नि सा° (for [अ]पासा°) G4 हत (for रथम्). Ś1 K3, 4 D1 यवार वारयन्न(Ś1 हरयन्न ; K3 धारयन्न) यात् (K4 °थ); D4 युवासारजयद्रथ. —[c]) D4 अथ पार्थास् (for रथव्रजास्). M4 तथा (for ततो). Dn2 D2, 5, 6, 8 दृष्ट्वा (for हृष्टा°).

8 B5 om 8 (cf. v. 1 6). G5 om. 8[a] (cf v 1. 2). —[a]) T G2–4 स तु सिंहमिव क्रुद्ध. —[b]) D4 M2 प्रथमंतं; D6 G1, 3, 4 M1, 3–5 प्रमथंतं (for प्रमथ्नन्तं). K1 द्विपून्; K2–4 Dn2 D2 रिपून्; D7 असीन् (for अरीन्). —[c]) K1, 3 D1 आराद्यावर्तम्; D4, 7 °यतम् (for °यान्तम्). S आलोक्य (for अभ्येत्य). —[d]) B (B5 om) Do1 वसातीयो. Dn1 रथं; D5, 6 रणं (for द्रुतम्). S वसाति सोभ्ययाद्द्रुतं.

9 [a]) K5 Dn1 रणे (for शरै°). D7, 8 दृष्ट्वा (for पष्ट्या). —[b]) M1, 2 रुग्म (for रुक्म). K4 M1 द्रुवा किरत्; D2, 4–6 M3 अ(M3 द्रु)वाकिरन् (for अवाकिरत्). —[c]) D5 om. जीवन् —[d]) K1 Dn1 G1 M1, 2 जीवितो. S वीर (for युधि). K1, 4, 5 B2, 5 Do1 Dn D1–6 युधिमोक्षसे (Do1 °ति); D8 मे (for युधिमोक्ष्यसे)

10 [a]) Dn1 तं तथास्मय, D5, 6 यमयस्मय). —[b]) Ś1 K1–3 D1 [अ] K4 [अ]भ्यासपा°, K5 S स्वाशु°; B Do1 Dn2 Dn1 [अ]भ्याशुपा°; D2 प्रांशुपा°; D2, 4 शस्त्रपा° ह्याशुपा°; D6 शस्त्रघा°; D7 न्याशुपा°; D8 [अ] प (for *आशुपा°). —[c]) S transp विव्याध (T G2 and हृदि —[d]) S ममार च (for व्यसु क्षितौ). cites व्यसु (as in text) Ś1 निपपात क्षितौ व्यसु

11 [a]) K2 B1, 4 वाहत्य; B3, 3 Do1 वाधात्य; D5, 6 वासात्य, D1, 2 वशात्य; D7 दसात्य; S वसा (for वसात्य). K5 Dn1 D6 वसातीय हत दृष्ट्वा (D श्रुत्वा) —[b]) Dn1 क्षुब्धा (for क्रुद्धा°).

12 Do1 om. 12[ab] —[a]) S (except T G2) विष्फारयतश्च —[c]) Ś1 K5 D7 T G घोर; M3 राजन् (for रौद्रं).

13 [a]) Ś1 सरत्नान्; B5 सकवचान्, Dn1 महेष्वासान्; Dn2 D5, 6 अशेषाश्च; D4 चेष्वसनान्; Cd सेष्वसनान् (as in text) T G2–4 तेषां शरानि(G3 °शि)ष्वसनान्; G5 तेषां शरौघानिष्वासान् —[d]) Ś1 फल्गुनि ; D4 पाण्डवि (for फाल्गुनि.).

14 [a]) K5 सपद्म —[b]) K1 D1 सपट्टिस ; K5 Dn1 सप्रासा. स ; S सपट्टासि (G1 M °ट्टस) (for सपट्टिश) K5 -परिच्छदा ; B1 D पर(D1 °रि)श्वधा°, T G2 परश्वधाः (for परश्वधा.) —[c]) B2–5 Do1 D1 अपश्यंत ; D8 आदृश्यत; G5 अदृश्यत (for अदृश्यन्त) —[d]) Dn1 हेमसारेण; D7, 8 हैमाभरण-, S नानाभरण- (M3–5 °भूषण°) (for हेमाभरण).

वर्मभिश्चर्मभिर्हारैर्मुकुटैश्छत्रचामरैः ॥ १५
अपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः ॥ १६
अनुकर्षैः पताकाभिस्तथा सारथिवाजिभिः ।
रथैश्च भग्नैर्नागैश्च हतैः कीर्णाभवन्मही ॥ १७
निहतैः क्षत्रियैः शूरैर्नानाजनपदेश्वरैः ।
जयगृद्धैर्वृता भूमिर्दारुणा समपद्यत ॥ १८
दिशो विचरतस्तस्य सर्वाश्च प्रदिशस्तथा ।
रणेऽभिमन्योः क्रुद्धस्य रूपमन्तरधीयत ॥ १९
काञ्चनं यद्यदस्यासीद्वर्म चाभरणानि च ।
धनुषश्च शराणां च तदपश्याम केवलम् ॥ २०
तं तदा नाशकत्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुम् ।
आददानं शरैर्योधान्मध्ये सूर्यमिव स्थितम् ॥ २१ C. 7 1802 B 7 44 21 P 7 44 21

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

15 a) D8 अभिमाभरणैर्वस्त्रै — b) K3 B3 पातितैश्च, B1 पत्तिभिश्च (for पतितैश्च) B4 महाभुजे; Dn1 °रथै (for °ध्वजै) S (except G4) पतितैर्विविधैर्ध्वजै — c) D3 5 वर्मभिश्च महार्हैश्च; D7 8 चर्मभिर्वर्मभिर्हारैर् — D4 om (hapl) 15d — d) G1 3–5 M मकुटैश्च (for मुकु°) G3 चित्र (for छत्र)

16 a) Ś1 K3 5 B3 (marg) 3 4 Dc1 Dn1 D5 7 8 उपस्कारैर्, B5 Dn2 D8 अपस्करैर्; T G2–5 M अवस्क (G2 M1. 2 °स्का)रैर् (for अप°) — b) Ś1 ईषादण्डैक बधुरै — c) T G1–3 M transp अक्षैर् and चक्रैर् G4 lacuna, G5 अश्वैर् (for चक्रैर्) — d) B4 युधै; S शरै (for युगै). Ś1 K D (except Dc1 D8) भग्नैश्च परमायुधै

17 G4 om (hapl) 17a–18b — a) K5 D2 3 अनुकर्ष- (for °कर्षै) S (G4 om) पा(G1 प)दातैरनु कर्षैश्च — c) Dn1 ध्वजैर्भग्नैश्च (for रथैश्च भग्नैर्) D5 रथैश्च पतितैर्नागैर् — d) D3 5 हयै; G1 M भग्नै (for हतै) T G3 5 5 पादातैश्चास्तृता मही

18 G4 om 18ab (cf v l 17) — a) Ś1 K2 3 4 हतैश्च (for निहतै) — c) Ś1 जयागतैर्; K1–4 D1 जयेच्छुभिर्; B1 Dc1 D3 7 8 जयगृध्रैर्; D3 जयगर्धी (for जयगृद्धैर्) S हतैर् (G3 M1 2 °यैर्) (for वृता) K5 Dn1 ततो गृध्रावृता भूमिर् — d) D7 8 समदृश्यत, S (अ)प्रियदर्शना (for समपद्यत)

19 c) K1 D8 क्रोधस्य (for क्रुद्धस्य) — d) D2 सर्वम् (for रूपम्)

20 a) K5 Dn1 D2 एव (for अस्य) T G M3–5 यद्धि तस्या(G5 °श्या)सीद्, M1 2 यद्धि यत्तस्य (for यद्य दस्यासीद्). — c) G5 सुधनुश्च (for धनुषश्च) — d) Dn2 तदा पश्याम (for तदप°) Ś1 K1 3 om श्याम केवलम् K4 तदपश्यत्तदाहव; T G2–4 M3–5 तत्तदेवाव दृश्यते (M3–5 °त), G1 M1. 2 तत्तदेवास्य दृश्यत; G5 तत्तदेवाथ दृश्यते

21 a) Ś1 Dn2 तत्; D8 lacuna (for त) G5 नाशकन् S द्रष्टु (for कश्चिच्) — b) Dn1 D5 अपि (D5 °भि)वीक्षितु, S कश्चिदाहवे (for अभिवीक्षितुम्) — c) K3 4 G5 आददान G1 3 M यौधान् — d) Ś1 D5 [उ]दितं, Dn1 D2 7 8 [उ]त्थित; T G2–4 [आ]स्थित (for स्थितम्)

Colophon Ś2 missing *Sub-parvan* Ś1 K1–3 5 B Dc1 Dn D1 3 4 6–8 अभिमन्युवध (Dn2 D3 6 °युद्ध) — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 तृतीययुद्ध दिवसे; K2 तृतीयदिवसे — *Adhy name* K5 D2 कौरव(K5 °वी)सेनामर्दन; D5 सेनाप्रमर्दनं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 S 43 (as in text), D2 40 — *Śloka no* Dn1 21.

४४

C. 7. 1603
B 7 45. 1
K 7 45 1

संजय उवाच ।

आददानस्तु शूराणामायूंष्यभवदार्जुनिः ।
अन्तकः सर्वभूतानां प्राणान्काल इवागते ॥ १
स शक्र इव विक्रान्तः शक्रसूनोः सुतो बली ।
अभिमन्युस्तदानीकं लोडयन्बह्वशोभत ॥ २
प्रविश्यैव तु राजेन्द्र क्षत्रियेन्द्रान्तकोपमः ।
सत्यश्रवसमादत्त व्याघ्रो मृगमिवोल्बणम् ॥ ३
सत्यश्रवसि चाक्षिप्ते त्वरमाणा महारथाः ।
प्रगृह्य विपुलं शस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् ॥ ४
अहं पूर्वमहं पूर्वमिति क्षत्रियपुंगवाः
स्पर्धमानाः समाजग्मुर्जिघांसन्तो ...
क्षत्रियाणामनीकानि ...
जग्रास तिमिरासाद्य क्षुद्रमत्स्या ... ॥
ये केचन गतास्तस्य समीपमपलायिनः
न ते प्रतिन्यवर्तन्त समुद्रादिव सिन्धवः
महाग्राहगृहीतेव वातवेगभयार्दिता ।
समकम्पत सा सेना विभ्रष्टा नौरिवार्णवे ।
अथ रुक्मरथो नाम मद्रेश्वरसुतो बली ।

44

1 Ś1 is missing up to 7. 44. 7 (cf. v. l. 7. 42. 15). B1 reads the ref. on marg. — a) Ś1 K1.4 D1 G3 आददानस्. G5 स (for तु). — b) D2 आयुश्च (for आयूंषि). K1 D6 भवदार्जुनि. (for [अ]भव°). D8 आयुष्यं च तदार्जुनि. — d) Ś1 द्रोणरूपः; K1.3 **काल; K4 D1 काले काल; S साक्षात्काल (for प्राणान्काल). D8.6 इवागत; G3 इवांतक° (for इवागते).

2 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — a) S सम (for इव). D8.6 स शक्रेण समः शूरः. — c) D2 ततोनीक; G3 तदा सैन्यं (for तदानीक). — d) S लोळयन् (for लोड°). K1.2 B1-3 D3 बहु (K1 D3 °हु) शोभत (for बह्वशो°).

3 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — a) D5 स प्रविश्य; D1.8 सप्रविश्य (for प्रविश्यैव). — b) B1 क्षत्रियेष्वंतकोपम°; T G2-5 क्षत्रियाणां यमोपम (G3 भयंकर°); G1 M क्षत्रियानन्तकोपम. — d) G1.6 M1.2 मृग. Ś1 K1-3 D1 इवोद्भव; K4 Dn1 D3 °द्धत (K5 °द्धत°); Dn2 D8.6 G2 M3-5 °ह्यण, D4 °दितं; G3 इवारणं (sic) (for इवोल्बणम्).

4 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — a) B1 च क्षिप्ते; Dn2 D3.4.6 विक्षिप्ते (for चा°). — b) D4 reads महा twice. — c) K B2.3.6 Dc1 D1 S (except G1 M1.2) विविध; D2 विमलं; D3 विमळ (for विपुल). D5 खड्गम् (for शस्त्रम्). — d) S अभिद्रवन्.

5 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — c) Dn1 त्वरमाणा (for स्पर्धमाना). T G2-4 जवाद्याति; M इवायाति (for समाजग्मुर्). — d) Ś1 (except K3) D1 महार्जुनि; D5 रणेर्जुनि (for समजम्).

6 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — a) K3 विद्रुताणि (for प्र°). G1 M [अ]मितौजसं (for [अ]धावतम्). — c) K3 B (except B1) Dc1 Dn जग्राह; D1 जग्रासद; S अग्रसद् (for जग्रास). — B1 क्रुद्धो (for क्षुद्र-). Dn1 यथा (for इव) 2.4 D1 [आ]हवे; D7 [अ]र्णके (for [अ]र्णवे).

7 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — a) K5 D2, केचिदागतास; T G1-4 M3-5 ये समागतास; G1 M1.2 केचनागतास (for केचन गतास). D5 G1 M1.2 तत्र (for तस्य). — b) S (except G1) अनि(G2 परि)वर्तिन (for अपलायिन). — G5 om. 7c-9b. — c) D2 S (G5 om.) न ते प्रतिनिवर्तन्ते; D5.8 न ते प्रत्यभिवर्तन्त. — d) Ś1 K1.2 D1 समुद्रम्. Ś1 निम्नगा°; Cd सिन्धव° (as in text).

8 Ś1 resumes. G5 om. 8 (cf. v. l. 7). — a) D4 गृहीतेन. — b) Ś2 K1.3.4 D1 हतवेगा; Dn1 हतभया; G1 M वायुवेग (for वातवेग). — c) M3-5 ते (for सा). — d) B1-3.5 Dc1 विभ्रांता; B1 विक्रांता; M3-5 विग्रस्ता (for विभ्रष्टा). K3.4 D1 इवाहवे, Dc1 (marg. as in text) इवांतरे. — For 8cd, T G1-4 M1.2 subst.

305* संत्रस्ता वाहिनी तस्य नौरिवासीन्महार्णवे ।

9 G5 om. 9ab (cf. v. l. 7). — a) Ś1

त्रस्तामाश्वासयन्सेनामत्रस्तो वाक्यमब्रवीत् ॥ ९
अलं त्रासेन वः शूरा नैष कश्चिन्मयि स्थिते ।
अहमेनं ग्रहीष्यामि जीवग्राहं न संशयः ॥ १०
एवमुक्त्वा तु सौभद्रमभिदुद्राव वीर्यवान् ।
सुकल्पितेनोह्यमानः स्यन्दनेन विराजता ॥ ११
सोऽभिमन्युं त्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वा वक्षस्यथानदत् ।
त्रिभिश्च दक्षिणे बाहौ सव्ये च निशितैस्त्रिभिः ॥ १२
स तस्येष्वसनं छित्त्वा फाल्गुनिः सव्यदक्षिणौ ।
भुजौ शिरश्च स्वक्षिभ्रु क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १३
दृष्ट्वा रुक्मरथं रुग्णं पुत्रं शल्यस्य मानिनम् ।
जीवग्राहं जिघृक्षन्तं सौभद्रेण यशस्विना ॥ १४
संग्रामदुर्मदा राजन्राजपुत्राः प्रहारिणः ।
वयस्याः शल्यपुत्रस्य सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १५
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ।
आर्जुनिं शरवर्षेण समन्तात्पर्यवारयन् ॥ १६
शूरैः शिक्षाबलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः ।
दृष्ट्वैकं समरे शूरं सौभद्रमपराजितम् ॥ १७
छाद्यमानं शरव्रातैर्हृष्टो दुर्योधनोऽभवत् ।
वैवस्वतस्य भवनं गतमेनममन्यत ॥ १८
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नानालिङ्गैस्त्रिभिस्त्रिभिः । C 7 1821 B 7 45 19 K 7 45 19

K3 Dn D2 G3-5 M1 2 आश्वासयत् (for °यन्)

10 D7 om 10ᶜ–11ᵇ Before 10, G1 ins रुक्मरथ° —ᵃ) D4 वै (for व) —ᵇ) S न मामेषो (G1 5 M नैष मास)भिवर्तते —ᶜ) D4 5 हनिष्यामि (for ग्रही°)

11 D7 om 11ᵃᵇ (cf v l 10) —ᵃ) K4 D1 T G1 2 M स (for तु) Do1 (marg sec m as in text) उक्तस्तु —ᶜ) S महता (for [उ]ह्यमानः)

12 ᵇ) Ś K (except K5) D1, 2 5 भित्त्वा (for विद्ध्वा) —ᶜ) K1 त्रिभिश्च (for त्रिभिश्च) —ᵈ) G5 तु (for च). D4 शरै° (for त्रिभि) — After 12, S ins

306* सोऽभिमन्युस्ततस्तस्य छित्त्वा प्रणदन्बली ।

[G4 तस्य (for ततस्) G4 छित्त्वा, M4 5 तेन (for तस्य) G1 M विद्ध्वा ; G4 बाहू (for छित्त्वा)]

13 ᵃ) Ś1 स तस्येष्वसनेश्छित्वा ; S तस्य सेष्व(G5 °ष्वा)सन सव्य —ᵇ) S दक्षिण च ससायकं —ᶜ) Ś1 स्वक्षत्रक्षि, K5 D2 6 [अ]भिमन्युं (K5 D2 °न्यु°); Do1 [अ]स्य धनु° ; Dn1 [अ]क्षिभ्रुवौ, Dn2 तत्स्वाक्षि ; D2 6 सछित्वा ; D8 T G2 स्वक्षिभ्रू (for स्वक्षिभ्रु)

14 ᵃ) K5 D (except Do1 D1 8) मग्न, S राजन् (for रुग्ण). —ᵇ) D6 मानित ; G5 मानिम°. —ᶜ) D1 जिघृक्षार्णं (for °क्षन्तं). —ᵈ) S निपातित (for यशस्विना).

15 ᵃ) Ś1 समामे. K5 -दुर्मना (for °दा) G2 M शल्यपुत्रे हते राजन् —ᵇ) G1 M1 2 ससत्वरा° (for प्रहारिण) —ᵈ) D4 स्व*र्ण, M3 5 (sup lin , orig as in text) विचित्र (for सुवर्ण) G1 M कवच (for विकृत)

16 ᵃ) S अति (for ताल) The portion of the text from चापानि up to स वि (in 7 47 14ᶜ) is lost in D4 on missing folios —ᵇ) M3 4 5 (sup lin as in text) विष्फारयंतो (for विकर्षन्तो) Ś1 Dn D1-3 5-8 T G3-5 महाबला° (for °रथा°) —ᶜ) K3 D3 6 7 अर्जुनिं ; Dn1 आगत्य (for आर्जुनिं) T G2-5 M3 4 (inf lin) 5 रथ(M3 4 शर)वंशेन (for शर वर्षेण) —ᵈ) G1 M1 2 समवारयन् (M1 °यत्) (for पर्यवारयन्)

17 D4 missing (cf v l 16) —ᵃ) Ś1 K (except K5) D1 शरैश्चैव (for शूरैः शिक्षा) Ś1 शरैः सारफलोपेतस् —ᵇ) K3 B2 3 अस्यम(B3 °ष)र्षणैः ; S अत्य(G1 M1 2 °स्य)मर्षिभि (for अत्यमर्षणैः) Dn2 तरुण*त्यमर्षणै°. — G4 om (hapl) 17ᶜ–19ᵇ. —ᵈ) Dn1 अपलायिन ; S (G4 om) परिवारित (for अपरा जितम्)

18 D4 missing (cf v l 16). G4 om 18 (cf v l 17) —ᵃ) Ś K1 2 Dn2 D1 अर्द्यमानं ; K2 पीड्य° ; D8 अर्द° ; D6 अर्द्यमाण (for छाद्यमान) —ᵇ Ś1 K1 दृष्ट्वा (for हृष्टो) Ś1 K1 4 D1 [ऽ]ब्रवीत् (for ऽभवत्) —ᶜ) K5 D8 भुवनं ; B (except B1 Do1 च गृहं (for भवनं) —ᵈ) G5 दृष्ट्वा (for गत N (D4 missing) ह्येनम् ; G6 गतम् (for एनम्).

19 D4 missing (cf v l. 16) G4 om 19ᵃᵇ v l 17) —ᵃ) D6 विविधैर् (for इषुभिर्)

7 1821 7 45 18 7 45 19 अदृश्यमार्जुनिं चक्रुर्निमेषाच्चे नृपात्मजाः ॥ १९
ससूताश्वध्वजं तस्य स्यन्दनं तं च मारिष ।
आचितं समपश्याम श्वाविधं शललैरिव ॥ २०
स गाढविद्धः क्रुद्धश्च तोत्त्रैर्गज इवार्दितः ।
गान्धर्वमस्त्रमायच्छद्रथमायां च योजयत् ॥ २१
अर्जुनेन तपस्तप्त्वा गन्धर्वेभ्यो यदाहृतम् ।
तुम्बुरुप्रमुखेभ्यो वै तेनामोहयताहितान् ॥ २२
एकः स शतधा राजन्दृश्यते स्म सहस्रधा ।
अलातचक्रवत्संख्ये क्षिप्रमस्त्राणि दर्शयन् ॥ २३
रथचर्यास्त्रमायाभिर्मोहयित्वा परंतपः ।
बिभेद शतधा राजञ्शरीराणि महीक्षिताम् ॥ २४
प्राणाः प्राणभृतां संख्ये प्रेषिता निशितैः शरैः ।
राजन्प्रापुरमुं लोकं शरीराण्यवनिं ययुः ॥ २५
धनूंष्यश्वान्नियन्तॄंश्च ध्वजान्बाहूंश्च साङ्गदान् ।
शिरांसि च शितैर्भल्लैस्तेषां चिच्छेद फाल्गुनिः ॥ २६
चूतारामो यथा भग्नः पञ्चवर्षफलोपगः ।

Ś1 वर्णैस् (for लिङ्गैस्). Ś1 D7 सुतेजितै ; Ś2 K1–3 Dn2 D1 3 6 सुतेजनै, D2 सुतेजसै, D5 सहस्रश ; D8 सुपूजितै (for त्रिभिश्चिभि) — c) D6 G1 M1 2 चार्जुनिं Ś1 अदृश्य कुरवार्जुनिं च (hypermetric) — d) Ś1 K1 नृपात्मज ; Do1 °त्मज

20 D4 missing (cf v l 16). — a) D8 तं वै; D6 तं च; G1 M1 2 चैव (for तस्य) — b) Ś K1–3 D1 तच्च, B2 G1 M1 2 चापि; B3 Do1 यत; D2 6 तत्र, D8 तस्य (for स च) Ś2 K (except K5) D1 भारत (for मारिष) — K1 om (hapl) 20^{c}–21^{d} — c) Ś1 आच्छिवं, Dn2 आर्दितं (for आचित) Dn1 तस्य पश्याम ; D5 7 8 समपश्याम ; S प्रत्यप(G5 °द) श्याम (for समप) D8 आच्छादितमपश्याम — d) Ś2 K3 4 D1 पर्वतं; Dn1 श्वाविद्ध ; D8 चाविद्धं ; S (except G5) Cv श्वाविड (for श्वाविध) Ś K2 D1 सलिलैर् ; K5 Dn1 D2 5 7 8 शलभैर् ; B3 (marg, orig as in text) कश्मलैर् ; B3 (also marg) शशक ; Cv शयलैर् ; Ca d शललैर् (as in text)

21 D4 missing (cf v l 16) K1 om 21 (cf v l 20) — a) B (except B4) Do1 Dn2 क्रुद्धस्तु ; D5 क्षुधितस् (for क्रुद्धश्च) S स गाढमिषुभिर्विद्धस — b) D7 [अ]र्पित ; T G M1 2 श्वसन् (for [अ]र्दित) M3–5 तोत्त्रैरिव गज श्वसन् — c) K4 5 गंधर्व मस्त्रम् ; D6 गांधर्वशस्त्रम् S गांधर्वीमस्त्रमाया च — d) D8 अस्त्रमायां ; M3–5 रक्षोमायां (for रथ). Ś2 om च. N (D4 missing, K1 om.) भारत (for योजयत्)

22 D4 missing (cf v l 16) — a) S ये(G1 M1 2 यो)र्जुनेन (for अर्जु) — b) T G3 4 समाहृते ; G1 2 M निराहृते ; G5 [s]पि चाहृतै (for यदाहृतम्). — c) K4 D8 तुंबरु ; Do1 Dn1 D2 5 तुम्बर (for तुम्बुरु) S तुम्बुरुप्रमुखैर्दत्तै — d) K1 ततो (for तेन). K1, 2 B2 Dn1 समोहयित ; K5 मोहयत (for अमो). S ताभ्यां तान्मोहयाञ्च(G1 2 5 M1 2 °द्रि)पून्

23 D4 missing (cf v l. 16). — a) B4 Dn D8 G1 एकधा ; T G2–5 M एकस्तु (M1 2 °श्च) (for एक स) — b) Do1 अदृश्यत, Dn2 दृश्यते च (for दृश्यते स्म) — c) D8 अला* (for अलात) T G2–4 सर्वं ; G1 5 M क्षिप्र (for सङ्ख्ये). — d) S भ्रमच्च(G5 °यय)स्त्राण्यदर्शयत् (T G2 M1 °यन्)

24 D4 missing (cf v l 16) — a) D8 6 रथ चर्योस्त्र (for चर्यास्त्र) T G2–5 -मायाभ्यां (for मायाभिर्) — b) Ś1 K1–3 Dn1 D5 परंतप — c) K5 शतशो (for °धा) S [अ]नीक (for राजञ्) — d) Dn1 महीभृतां (for क्षिताम्) S क्षत्रियाणां भय दधत् — After 24, S ins

307* भिन्नानीकाश्च दिग्मूढा भूय संत्रस्तचेतस ।
भल्लैरुत्कृत्तशिरस परलोकमथाविशन् ।

[G1 4 5 M भीतानीकाश् (for भिन्ना)]

25 D4 missing (cf v l 16) — a) D8 6 श्रेष्ठ ; G1 2 M सखे ; G4 सखे (for सङ्ख्ये) — b) M3–5 प्रेषितैश्च शितै (for ता नि) G1 M1 2 प्रेषितैरनिवर्तिना —B5 om 25^{c}–26^{d}. — c) T G2–5 M3–5 प्र(G3 प्रा)याति (for प्रापुर्) D5 वरान् (for अमु) Ś1 लोक ; D5 सर्वान् (for लोक) G1 M1 2 शरैर्हियतोमु लोकं. — d) B1 2 G3 4 M3 [अ]वनीं ; D5 क्षितिं (for [अ]वनिं). M1 2 शरीरैरवनिं ययु

26 D4 missing (cf v. l 16) B5 om 26 (cf v l 25) Before 26, G2 ins संजय. — a) K5 Dn1 D7 8 धनूंष्यस्त्राणि यंतॄंश्च — b) D1 संगत (for साङ्गदान्) — c) K4 5 B3 Do1 Dn2 D7 8 G1, 5 M1 2 च सितैर् ; D2 5 निशितैर् (for च शितैर्). S बाणैस् (for भल्लैस्) — d) K2 फल्गुनि

राजपुत्रशतं तद्वत्सौभद्रेणापतद्धतम् ॥ २७
क्रुद्धाशीविषसंकाशान्सुकुमारान्सुखोचितान् ।
एकेन निहतान्दृष्ट्वा भीतो दुर्योधनोऽभवत् ॥ २८
रथिनः कुञ्जरानश्वान्पदातींश्चावमर्दितान् ।
दृष्ट्वा दुर्योधनः क्षिप्रमुपायात्तममर्षितः ॥ २९
तयोः क्षणमिवापूर्णः संग्रामः समपद्यत ।
अथाभवत्ते विमुखः पुत्रः शरशतार्दितः ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

४५

धृतराष्ट्र उवाच ।
यथा वदसि मे सूत एकस्य बहुभिः सह ।
संग्रामं तुमुलं घोरं जयं चैव महात्मनः ॥ १
अश्रद्धेयमिवाश्चर्यं सौभद्रस्याथ विक्रमम् । C 7 1634 B 7 46 2 K 7 46 2

---

27 D4 missing (cf v 1. 16) — a) Ś1 K2 D1 चूत(Ś1 °ता)राजो, K1 3 सुवराजो; B2 5 घृताराभो, Dc1 D6 चूताराभा, D2 5 (marg., sec m) वेल्लाराभो; D5 मूताराभो; D8 चुताराभो; M2 4 चूताराभे (for चूताराभो). Cd cites चूडावान् (meaning आम्रोद्यानं) Dc1 Dn1 D6 मभा — b) K3-5 B2-4 Dn1 G2 4 5 M5 पंचवर्ष (Dn1 °र्षा); M3 4 °वेष (for °वर्ष) K1 Dc1 Dn1 D6 फलोपगा (K1 °मा) — c) G5 कुल (for -द्रात) — d) Ś1 [अ]थेवद्; Ś2 K1-3 D1 [अ]च्चविद्; K5 Dn D2 3 6-8 [अ]भवद् (for अपवद्) K3 हित (for हतम्). K4 सौभद्रेणास्तु वीक्षत, D5 °ण तदा हतं; T G1 2 5 M Bom ed °ण निपातित

28 D4 missing (cf. v 1 16) — b) D6 तान् (for सु) — c) K1 D6 निहितान् — d) Ś K1 2 हीतो; D7 8 [अ]प्रीतो (for भीतो).

29 D4 missing (cf v 1 16). — b) Ś K Dn D1 5 चाभिनस्ततः; B1-3 5 Dc1 चावमज्जत; B4 D6 6 चाभि(B4 °पि)मज्जत, D2 चाभि*त्तत, D7 8 निहतांस्तत (for चावमर्दितान्) — c) Ś1 कृष्णम्; Ś2 K1 2 4 D1 कार्ष्णिम् (for क्षिप्रम्). — d) K3 D1 उपयातम्; K2 B1 (marg.) D6-8 M3 उपायां(B1 D7 8 °या)तम् (for उपायात्तम्). Ś1 अरिंदम, Ś2 K1. 3 4 D1 अमर्षण; D5 अमर्षितं; G4 अमर्षेत (for अमर्षित.)

30 D4 missing (cf v 1 16) — a) K5 Dn D3 6 8 S अपूर्व (G5 °वं) (for °र्ण) — b) G1 5 M3 संग्राम B Dc1 G1 M1 2 तुमुलोभवत्, Dn1 प्रत्यपद्यत, T G3-5 M3-5 समभू(G5 अभव)न्नृप (for समपद्यत) — c) Dc1 G1 M1 2 ततामवत्त, D2 अभवत्ते हि, D7 8 अयामवंस्ते K1. 3 D7 8 M4 विमुखा — d) K3 D7 8 पुत्रा. K1 -शताहता; K2 शरार्दिता, K5 -शतान्वित, Dn1 D5 शताचित, D7 8 शतार्दिता; M3 शरार्दित (for शतार्दित) B4 पुत्र शतशरार्दित

31

Colophon D4 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1-3 5 B Dc1 Dn D1. 3 6-8 अभिमन्युवध (Dn2 D3 6 °युद्ध). — *Day of Droṇa's Generalship* Ś2 तृतीय दिने; K1-3 तृतीययुद्ध(K2 om युद्ध)दिवसे; G2 तृतीयेह्नि — *Adhy name* K5 राजपुत्रसैन्यमर्दन; D3 5 राजपुत्राणा वध (D5 मर्दन) — *Adhy no* (figures, words or both) B1 3 Dn1 44 (as in text), D3 41. — *Śloka no.* Dn1 30

45

☞ This adhy is missing in D4 (cf v. 1. 7. 44. 16)

1 a) G5 सूत त्वम् (for मे सूत). — b) Ś K1-3 त्वेकस्य; D1 ह्येकस्य (for एकस्य) — c) Dn1 D5 7 8 तुमल Dc1 संग्रामे तुमलं क्षयं

2 c) Ś K1 3 4 दृष्ट्वा, B1-3 Dc1 मन्ये (for तेषां)

किं तु नास्त्यनृतं तेषां येषां धर्मो व्यपाश्रयः ॥ २
दुर्योधनेऽथ विमुखे राजपुत्रशते हते ।
सौभद्रे प्रतिपत्तिं कां प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ ३
संजय उवाच ।
संशुष्कास्याश्चलनेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षिणः ।
पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥ ४
हतान्भ्रातॄन्पितॄन्पुत्रान्सुहृत्संबन्धिबान्धवान् ।
उत्सृज्योत्सृज्य समियुस्त्वरयन्तो हयद्विपान् ॥ ५
तान्प्रभग्नांस्तथा दृष्ट्वा द्रोणो द्रौणिर्बृहद्बलः ।
कृपो दुर्योधनः कर्णः कृतवर्माथ सौबलः ॥ ६
अभिद्रुताः सुसंक्रुद्धाः सौभद्रमपराजितम् ।
तेऽपि पौत्रेण ते राजन्प्रायशो विमुखीकृताः ॥ ७
एकस्तु सुखसंवृद्धो बाल्याद्दर्पाच्च निर्भयः ।
इष्वस्त्रविन्महातेजा लक्ष्मणोऽर्जुनिमभ्ययात् ॥ ८
तमन्वगेवास्य पिता पुत्रगृद्धी न्यवर्तत ।
अनु दुर्योधनं चान्ये न्यवर्तन्त महारथाः ॥ ९

—[d]) S transp. येषां and धर्मो. D1 2 कृष्णो (for धर्मो). [d] K1-4 D1 व्यवस्थित (for व्यपाश्रय).

3 [a]) B1-4 5 D2 Dn1 D4 6 T G1 3 4 5 M तु, B1 G2 च; D1 [ऽ]पि (for ऽथ). —[b]) G1 राजन्पुत्रशते. —[c]) D1 (marg.) प्रतिपृच्छि; Cd °पत्ति (as in text). — After 3, D1 2 ins.:

305* मूर्ते हि सर्वधर्माणां दैवत स्वर्गवासिनाम् ।
स कृष्णो दैवतं येषां किं तेषां दुरतिक्रमम् ।
धर्मेणो प्रतिपक्षेर्षे कालेन परिगामिते ।
का चिन्ता महती भूप विमतया बाध्यते जनः ।
[illegible] पूर्वं परिणामदशा सुखम् [5]
तात विना महाराज समाधान न विद्यते ।
सर्वात्मरहितो राजन्भयुत्पापरिते फलम् ।

[(L. 3) D2 प्रतिरोध. — D1 om. lines 5-7]

3 After the ref., G1 M ins.:

306* तावकास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणा परस्परम् ।
[G1 M1.2 [illegible] (for परस्परम्)]

—[a]) [illegible] (sic); S1 K1-3 D1 [illegible] (for [illegible]). K4 [illegible] (sic), G1 M1 2 [illegible]. —[b]) S1 K1-3 B1 2 (marg. as in text) [illegible] D1 2 3 G1 [illegible]; D1 T G1-4 M लोमहर्ष; D1 °[illegible]. —[c]) D1 [illegible] (for [illegible]). —[d]) D1 [illegible] (for निरु°). — After 4, G1 M ins.:

310* [illegible] जीवितैषिणः ।

5 [a]) [illegible] M1 2 [illegible] —[b]) [illegible] G2 [illegible]

—[c]) K1 B1 Do1 D1 2 S गच्छंति; B1 समेइय; Dn1 संजग्मुस; Dn2 यान्तीयुस (for समियुस). B1 समीयुर उत्सृज्योत्सृज्य. —[d]) K4 M1.2 हतद्विपान्; B1 हयान्द्विपान्; Dn1 D1.2.5 G1 रथद्विपान् (for हयद्विपान्).

6 [a]) B1 D5 6 ततो; Dn2 D4 तदा (for तथा). S तां प्रभग्नां चमूं दृष्ट्वा. —[b]) Dn2 D5 6 महा (for बृहद्). —[d]) B1 Dn1 D3 6 G1 च; D1 तु (for [अ]थ). — After 6, G1 M1 2 ins.:

311* तथा सर्वे समभ्येत्य सौभद्रं [illegible] ।
तथा विनिहतां दृष्ट्वा तव सेनामनाथवत् ।

7 G1 M om. 7[ab]. —[a]) B1 3 5 Do1 अभ्यद्रवन्सु संक्रुद्धा; B1 4 अभ्यधावंत सं° (B1 °वन्सुसं°); T G1-4 अभिभूतास्तु सं°. —[b]) T G1-4 अपलायिन (for °राजितम्). —[c]) S K D (D1 missing) तु (for ऽपि). G1 M त्वदीयास्तव पुत्राश्च. —[d]) G1 M प्रायशो विमुखास्त्वभवन्. — After 7, S ins.:

312* सौभद्रेण महाराज शक्रप्रतिमतेजसा ।

8 [a]) B1-4 च (for तु). —[b]) K1 दर्पाच्च; Dn1 लोपाच्च (for दर्पाच्च). G1 बाल्यादप्रतीमय (corrupt). —[c]) Dn1 इष्वस्त्रवित्; D1 इष्वस्त्रयोर् (for °वित्). S इष्वस्त्रकुशलः शूरो. —[d]) Dn1 D5 6 आर्जुनिं लक्ष्मणो. G1 M1 4 लक्षणो (for लक्ष्मणो). K4 अभ्ययात्.

9 K4 om. 9. —[a]) S K (K4 om.) D1 पुत्रान्वगा; D3 5 अन्वगाच्च; D1 2 °गाद् (for °गेव). Cd (also) cites अनुकः; Cd अन्वक् (as in text). —[b]) S D1 गृध्नी (for गृद्धी). K1 निवर्तत; Dn1 स्ववर्तत; D1 2 निवर्तयन्; D1 2 निवारयन् (D1 °न्) (for न्यवर्तत). —[c]) S B1 2 (marg.) अथ; D1 तत्र (for अनु). —[d]) S संनिवृत्ता (for न्यवर्तन्त).

तं तेऽभिपिपिचुर्बाणैर्मेघा गिरिमिवाम्बुभिः ।
स च तान्प्रममाथैको विष्वग्वातो यथाम्बुदान् ॥ १०
पौत्रं तु तव दुर्धर्षं लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ।
पितुः समीपे तिष्ठन्तं शूरमुद्यतकार्मुकम् ॥ ११
अत्यन्तसुखसंवृद्धं धनेश्वरसुतोपमम् ।
आससाद रणे कार्ष्णिर्मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ १२
लक्ष्मणेन तु संगम्य सौभद्रः परवीरहा ।
शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैर्बाह्वोरुरसि चार्पितः ॥ १३
संक्रुद्धो वै महाबाहुर्दण्डाहत इवोरगः ।
पौत्रस्तव महाराज तव पौत्रमभाषत ॥ १४
सुदृष्टः क्रियतां लोको अमुं लोकं गमिष्यसि ।
पश्यतां बान्धवानां त्वां नयामि यमसादनम् ॥ १५
एवमुक्त्वा ततो भल्लं सौभद्रः परवीरहा ।
उद्ववर्ह महाबाहुर्निर्मुक्तोरगसंनिभम् ॥ १६

C 7 1848
B 7 45 16
K 7 46 16

---

10 ^{a}) Ś$_2$ K$_3$ D$_1$ ते ते; K$_1$ ततो (for तं ते) S त तु वै K$_{1-3}$ Dn$_2$ D$_{1\,7\,8}$ सिषिचुर् (for पिपि°) Ś K (except K$_5$) Dn$_2$ D$_{1-3\,6-8}$ सिषिचुर्बाणैर् —^{c}) Ś K (except K$_5$) ... —^{d}) K$_4$ इव (for यथा) G$_{3\,4}$ तु (for च)

11 S reads 11 after 17^{cd} followed by a repetition of 12^{ab} —^{a}) D$_3$ G$_6$ पौत्रस् (for पौत्रं) Ś$_1$ —^{b}) G$_1$ च तव; Bom ed. तव च (for तु तव) —^{d}) S प्राहिणोद्यमसादन M लक्ष्मणं

12 For the repetition in S, cf. v. l 11 —^{a}) K$_4$ D$_1$ सपक्ष, G$_1$ (second time) सरूप (for -स वृद्ध) —^{b}) S (first time) देवैरपि दुरासद —^{c}) T G$_3$ कार्ष्णि (for कार्ष्णिर्) — After 12, K$_3$ (marg) ins

313* अब्रवील्लक्ष्मण क्रुद्धमार्जुनिं परमास्त्रवित् ।
शृणु वाक्य महाबाहो अभिमन्यो महाबल ।
गच्छ त्व पाण्डवाञ्शीघ्र मा युद्ध कुरु सुव्रत ।
तस्य तद्वचन श्रुत्वा अभिमन्यु प्रतापवान् ।
उवाच लक्ष्मण क्रुद्ध प्रहसन्निव भारत ।
गमिष्यामि चिर भ्रात सर्वानिताभिहत्य वै ।
पाण्डवान्प्रति चाद्यैव इति सत्य वदामि ते ।

— After 313*, K$_3$ (marg) reads 15 for the first time, repeating it in its proper place, while S ins after 12

314* सिंहशावो वने यद्वत्पुण्डरीकशिशु यथा ।

13 ^{a}) G$_1$ M लक्षणेन B$_6$ च (for तु) B$_3$ लक्ष्मणेन पद पश्यन् —^{b}) T G$_{2-5}$ सौभद्र शुभलक्षण —^{c}) T G$_{2-5}$ चैव; G$_1$ M पीतैर् (for तीक्ष्णैर्) B$_3$ शरैस्तीक्ष्णै सुनिदितैस्तीक्ष्णैर् (sic) —^{d}) Ś$_1$ चार्दयत्, K$_3$ B$_4$ D$_5$ (before corr.) Ś$_2$ K$_{1\,3\,4}$ B$_3$ Dn D$_1$ चार्दित, $_{7\,8}$ T G$_{2-5}$ चार्पयत् (for चार्पित).

14 K$_3$ repeats 14^a after 15 —^{a}) S सम क्रुध्यन् (for संक्रुद्धो वै) Ś K (K$_3$ both times) B$_5$ D (except Dc$_1$, D$_4$ missing) महाराज (for °बाहुर्) — K$_3$ reads 14^b after the second occurrence of 14^a —^{b}) B$_3$ गजाहत (for दण्डा°). Ś$_2$ द्विप; M$_8$ [ऽ]तक (for [ऽ]रग) M$_5$ (sup lin as in text) दण्डपाणिरिवान्तक — K$_3$ om 14^c —^{c}) S महाबाहुस् (for °राज)

15 Before 15, G$_1$ M$_{3-5}$ ins अभिमन्यु K$_3$ (marg) reads 15 for the first time after 313* —^{a}) B$_6$ अदृष्ट, Dn$_1$ D$_{2\,5-7}$ G$_5$ सुदृष्ट; Dn$_2$ स दृष्ट (for सुदृष्ट) K$_3$ (first time) लोके (for लोको) —^{b}) N (except D$_{7\,8}$; D$_4$ missing, K$_3$ [both times]) अमु; S यम (for अमु) —^{c}) T G$_{2-4}$ पार्थिवानां (for बान्ध) Ś$_2$ K$_{1\,2}$ (both times) D$_7$ त्वा; T G (except G$_6$) M$_{1\,2}$ च (for त्वां) —^{d}) G$_6$ शासन (for सादनम्) — K$_3$ repeats 14^a after 15 and, reading 14^b thereafter, ins

315* तस्य चातिक्रम दृष्ट्वा लक्ष्मणो युद्धकोविद ।
युद्ध चक्रे तदा तेन शस्त्रास्त्रैर्मतिमान्नृप ।
तयोर्युद्धमभीवासीद्बुधाङ्गारकयोरिव ।
अन्योन्य *जिघांसतोर्बलवासवयोरिव ।
शरजालैर्महाघोरैर्विव्यधुस्ते परस्परम् ।
लक्ष्मणो निशितैर्बाणैर्दशभिश्च स्तनान्तरे ।
आजघानार्जुनिं चैव तथा विद्धोऽभिमन्युना ।
पञ्चभि पञ्चभिर्बाणैर्निजघ्ने रथवाजिन ।
सारथिमिषुणैकेन ध्वज चैकेषुणाहनत् ।
त्रिभिर्बाणैर्धनुश्छित्त्वा आर्जुनि सुमहाबल

16 ^{a}) K$_3$ अतितीक्ष्ण, G$_1$ M$_{1\,2}$ एतदुक्त्वा, G ... एवमुक्तस् (for एवमुक्त्वा) G$_{1\,5}$ M$_{1\,2}$ बाण (f... भल्लं) —^{b}) B$_3$ (marg) ऊर्ध्वबाहुर्; D$_2$ उज्जह...

7 1819 7 41 17 7 45 17 स तस्य भुजनिर्मुक्तो लक्ष्मणस्य सुदर्शनम् ।
सुनसं सुभ्रु केशान्तं शिरोऽहार्षीत्सकुण्डलम् ।
लक्ष्मणं निहतं दृष्ट्वा हा हेत्युचुक्रुशुर्जनाः ॥ १७
ततो दुर्योधनः क्रुद्धः प्रिये पुत्रे निपातिते ।
हतैनमिति चुक्रोश क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ १८
ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रोणपुत्रो बृहद्बलः ।
कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ १९
स तान्विद्ध्वा शितैर्बाणैर्विमुखीकृत्य चार्जुनिः ।
वेगेनाभ्यपतत्क्रुद्धः सैन्धवस्य महद्बलम् ॥ २०

आवव्रुस्तस्य पन्थानं गजानीकेन दंशिताः ।
कलिङ्गाश्च निषादाश्च क्राथपुत्रश्च वीर्यवान् ।
तत्प्रसक्तमिवात्यर्थं युद्धमासीद्विशां पते ॥ २१
ततस्तत्कुञ्जरानीकं व्यधमद्धृष्टमार्जुनिः ।
यथा विवान्नित्यगतिर्जलदाञ्शतशोऽम्बरे ॥ २२
ततः क्राथः शरव्रातैरार्जुनिं समवाकिरत् ।
अथेतरे संनिवृत्ताः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ।
परमास्त्राणि धुन्वानाः सौभद्रमभिदुद्रुवुः ॥ २३
तान्निवार्यार्जुनिर्बाणैः क्राथपुत्रमथार्दयत् ।

D5 उद्धरर्षं; C8 d उद्धर्षं (as in text) Ś2 D2 महाबाहो (for °बाहुर्)

17 ^{b}) G1 M लक्षणस्य D2 लक्ष्मण शुभदर्शनं —^{c}) S (except T G2) सुनास D5 6 शु(D5 सु)भ्र (for सुभ्रु) —After 17^{cd}, S reads 11 followed by a repetition of 12^{ab} —^{e}) G1 M लक्षण Dn1 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). —^{f}) D2 हत (for हा हा). —After 17, K3 D7 8 ins

316* स आवन्त्यराजपुत्रांश्च कुमारस्यानुयायिनाम् ।
जघान बाणैः सौभद्रः सहस्राणि चतुर्दश ।
षष्टिं रथसहस्राणि सप्त नागशतानि च ।

[(L 1) K3 अनुयायिन (for °यायिनाम्)]

18 ^{a}) K3 राजा (for क्रुद्ध). —^{b}) Ś1 D1 प्रिय (for प्रिये). —^{c}) B1 Dn2 D2 7 8 S Cd हत (for हत) K1 चुक्रुशु; D5 (marg) सक्रोधी (for चुक्रोश) —^{d}) Ś1 क्षत्रिय; Ś2 K3 क्षत्रिया; D2 चुक्रोश (for क्षत्रियान्). Ś2 B1 3 Dc1 क्षत्रियर्षभ; K1 2 भरतर्षभ (K2 °भ); Dn1 पुरुषर्षभ (for क्षत्रिय°)

19 ^{b}) D7 8 द्रौणिश्चैव; G1 M अ(G1 M1 2 द्रा)-श्वत्थामा (for द्रोणपुत्रो)

20 ^{a}) Ś K1-4 D1 2 6-8 तांस्तु; K5 Dn D3 5 तांश्च (for स तान्). Ś1 भित्त्वा (for विद्ध्वा). Dn1 D7 8 शितैर् (for शितैर्) —^{b}) D7 8 सोऽर्जुनि (for चार्जुनि). —^{c}) Dn2 D5 T G M1 2 [अ]भ्यद्रवत्, D6 8 [अ]प्यपतत् (for [अ]भ्य°) —^{d}) T G2-4 M5 (sup lin as in text) सैंधव च (for °वस्य). D2 T G1-4 महाचमूं; D7 8 बृहद्बल (for महद्बलम्)

21 ^{b}) G1 गजानीकेन (for गजा°). S दंशिता. Ś K (except K5) D1 सौभद्रस्य महात्मन (Ś2 °वला) —^{c}) Ś1 K3 कलिंगास, Dn2 D1 कालिंगा(D1 °ग)श्च (for कलिङ्गाश्च) Ś1 तु (for च). Ś K2 D1 निषादश्च (for °दाश्च). —^{d}) K1 Dc1 G2 पुत्राश्च (for पुत्रश्च) —^{cd}) K5 B Dc1 Dn1 D2 प्रतप्तम् (for प्रसक्तम्) Dn2 D6-8 अत्यत (for अत्यर्थं) S तैर्नदद्भिर्यथादित्यो घनैश्छन्नो विशां पते.

22 ^{a}) D2 6 स (for तत्) —^{b}) D2 व्यधयद् (for व्यधमद्) —^{c}) Ś2 मघौ; K4 Dn1 D1-3 5 6 8 वायुर्; K5 यस्तो (sic), B1 (marg) वहो; B1 (also marg) गच्छन्; B3 4 वहन्, T G3 4 [अ]खिलान्; G1 M1 2 विवस्वान् (hypermetric), G5 लिख (sic) (for श्विवान्) Ś1 K1-3 B3 Dn2 G2 यथाविधानि(B3 Dn2 G2 °धाश्चि)त्यगतिर् —^{d}) K1 3 om जलदान्. Ś1 [ऽ]परान्, K1 D1 [ऽ]परे; Dc1 युधि; D6 रणे (for ऽम्बरे).

23 ^{a}) D7 8 तथा (for तत). Ś1 G5 क्रुद्ध°; Ś2 K1 3 D (D4 missing, Dc1 D5 [by corr]) T G2-4 M5 क्राथ (for क्राथ) B1 शरौर् (for व्रातैर्) B4 सत शरशतव्रातैर् —^{b}) Ś K1 3 D (except D1 2, D4 missing) T G3-5 M5 आर्जुनि (for आर्जुनिं). B3. 4 5 G1 2 3 M समवारयत् (for °किरत्). —^{d}) Dn2 तथा (for रथा). —Ś2 K1 4 D1 om 23^{cf} D6 om 23^{c}—24^{b}. K3 reads 23^{cf} on marg —^{e}) K3 B1 (marg. as in text) 3 Dc1 S (except G5) Cd तन्वाना; D7 8 कुर्वाणा (for धुन्वाना)

24 D6 om 24^{ab} (cf v l 23) —^{b}) S अपोथयत् (for अथार्द°). —^{c}) Ś1 K1 2 4 D1 श(K4 स)-रौघेन (for °घेण). Ś K D1, 2 6, 7 S अप्र(Ś2 °प्य)मे

शरौघेणाप्रमेयेण त्वरमाणो जिघांसया ॥ २४
सधनुर्बाणकेयूरौ बाहू समुकुटं शिरः ।
छत्रं ध्वजं नियन्तारमश्वांश्चास्य न्यपातयत् ॥ २५
कुलशीलश्रुतबलैः कीर्त्या चास्त्रबलेन च ।
युक्ते तस्मिन्हते वीराः प्रायशो विमुखाभवन् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

४६

धृतराष्ट्र उवाच ।
तथा प्रविष्टं तरुणं सौभद्रमपराजितम् ।
कुलानुरूपं कुर्वाणं संग्रामेष्वपलायिनम् ॥ १
आजानेयैः सुबलिभिर्युक्तमश्वैस्त्रिहायनैः ।
प्लवमानमिवाकाशे के शूराः समवारयन् ॥ २

संजय उवाच ।
अभिमन्युः प्रविश्यैव तावकान्निशितैः शरैः ।
अकरोद्विमुखान्सर्वान्पार्थिवान्पाण्डुनन्दनः ॥ ३
तं तु द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च सबृहद्बलः ।
कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ ४ C. 7 1864 B 7 47 4 K. 7 47 4

येन (for °मेयेण)

25 a) D_5 केयूरो (for केयूरौ) — b) D_5 बाहु°, G_3 बाहौ (for बाहू) K_1 D_8 सु (for स) $G_{1.3.4}$ M °मकुटं (for मुकुट) — c) Dc_1 ध्वजं छत्र (by transp), $M_{1.2}$ छत्रध्वजं. Ś K Dn $D_{1-3.5-8}$ सच्छत्र- (D_8 °छिन्न)ध्वजमथार — d) Ś K B_4 D (except Dc_1, D_4 missing, D_7 om) रथ (for अश्वांश्) Bom. ed चाश्वान् (for चास्य) $D_{7.8}$ निपातयत्

26 D_8 om. 26. — a) $B_{4.5}$ श्रुति (for श्रुत-) S -घनै (for -बलैः) — b) S कांत्या (for कीर्त्या). K_1 T G_{2-4} शास्त्र; D_2 चास्य (for चास्त्र) — c) K_3 $D_{2.3.5}$ युद्धे (for युक्ते) $D_{5.6}$ हास्मिन्; G_1 तस्य (for तस्मिन्) G_3 मृते (for हते) T G_{2-4} M_{3-5} शूरा°; G_5 M_5 (sup lin) शूरे (for वीरा°) — d) Dn_2 $D_{5.6}$ ययौ (for [अ]भवन्)

Colophon D_4 missing — *Sub-parvan* Ś K (except K_4) B Dc_1 Dn_1 $D_{1.3}$ अभिमन्युवध — *Day of Drona's Generalship* $Ś_1$ तृतीयदिने; $K_{1.2}$ तृतीय युद्धदिवसे; K_3 तृतीये दिवसे — *Adhy name* K_5 D_5 लक्ष्मणवध; Dn_2 $D_{5.6}$ अभिमन्युयुद्ध; D_3 क्राथवध° — *Adhy no* (figures, words or both) $B_{1.2}$ Dn_1 S 45 (as in text), D_2 42 — *Śloka no* Dn_1 27

46

☞ This adhy is missing in D_4 (cf v 1 7 44 16)

1 a) $Ś_2$ यथा, B_5 अथ (for तथा) K_4 त्वरित (for तरुण) — b) S सौभद्र रथिना वर — c) S (except G_1 $M_{1.2}$) कुलानुरूपकर्माण — d) Bom ed [अ]पराजित (for °लायिनम्)

2 a) Ś $K_{1.2}$ आजानीयै°; Dn_1 आजानयै°, Dn_2 $D_{1.6}$ Cd अजानेयै° (for आजा°) B_2 च; Dn स (for सु) $Ś_1$ T G_{2-5} बहुभिर् (for बलि°) — b) $K_{3.5}$ B Dc_1 Dn_1 $D_{2.5}$ S यां(D_2 या)तम् (for युक्तम्). $D_{5.6}$ G_1 $M_{1.2}$ त्रिहायणै — c) S अनीकानि (for इवाकाशे) — d) $Ś_2$ वीरा (for शूरा°) $K_{4.5}$ B (except B_4) Dc_1 Dn_1 $D_{2.5.8}$ S पर्यवारयन् (for सम°)

3 a) Ś $K_{1.3}$ $D_{1.7}$ [प्]र्नास्, K_4 Dn_2 $D_{5.8}$ [प्]तांस्, K_5 Dn_1 M_{3-5} [प्]व (for [प्]व) — cd) Bom ed transp विमुखान् and पार्थिवान् D_5 (by corr, sec m. as in text) तावकान् (for पार्थिवान्); S बलवान्पांडवात्मज°

4 a) Dn_1 तं च; D_8 ततो; S पुनर् (for तं तु). — b) K_3 न्याय; T G_{2-4} सह (for च ह-).

7 1885 7 47 5 7 47 5 दृष्ट्वा तु सैन्धवे भारमतिमात्रं समाहितम् ।
सैन्यं तव महाराज युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ५
सौभद्रमितरे वीरमभ्यवर्षञ्शराम्बुभिः ।
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ॥ ६
तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्सर्वविद्यासु निष्ठितान् ।
व्यष्टम्भयद्रणे बाणैः सौभद्रः परवीरहा ॥ ७
द्रोणं पञ्चाशता विद्ध्वा विंशत्या च बृहद्बलम् ।
अशीत्या कृतवर्माणं कृपं षष्ट्या शिलीमुखैः ॥ ८
रुक्मपुङ्खैर्महावेगैराकर्णसमचोदितैः ।
अविध्यद्दशभिर्बाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ ९
स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन निशितेन च ।
फाल्गुनिर्द्विषतां मध्ये विव्याध परमेषुणा ॥ १०
पातयित्वा कृपस्याश्वांस्तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
अथैनं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ११
ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्धनम् ।
पुत्राणां तव वीराणां पश्यतामवधीद्बली ॥ १२
तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्पयत् ।
वरं वरममित्राणामारुजन्तमभीतवत् ॥ १३
स तु बाणैः शितैस्तूर्णं प्रत्यविध्यत मारिष ।
पश्यतां धार्तराष्ट्राणामश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ १४
षष्ट्या शराणां तं द्रौणिस्तिग्मधारैः सुतेजनैः ।
उग्रैर्नाकम्पयद्विद्ध्वा मैनाकमिव पर्वतम् ॥ १५

5 M_8 om 5^c–6^b — ^{a}) K_5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). G_5 च (for तु) — ^{b}) K_5 Dn_1 समर्पित (for समाहितम्). — ^{c}) $D_{7,8}$ सैन्यास् (for सैन्य). — ^{d}) S (except G_1, M_8 om) अभिद्रवत् (for उपा°)

6 M_8 om. 6^{ab} (cf v l 5) — ^{a}) $Ś_1$ $D_{8,6}$ अपरे, K_4 D_1 इति ते; G_5 अपि ते (for इतरे) $Ś_1$ राजन्; Dn_1 D_5 S (M_8 om) वीरा (for वीरम्) — ^{b}) K_5 अतिमात्र समर्पितं; Dn_1 अभ्यवर्षञ्शितै शरै; S (M_8 om) रथव्याघ्रास्तथायोध(G_5 °योध; M_4 °वार)यन् — ^{d}) $B_{1,4}$ महाबला; S चर्चैपिण (for महारथा)

7 ^{a}) T G_{2-4} महेष्वास (for °ष्वासान्) — ^{b}) K_8 पारगान्, D_5 [अ]धिष्ठितान्, $D_{7,8}$ [अ]नुष्ठि° (for निष्ठि°) D_2 सर्वान्दिव्यास्त्रनिष्ठित. — ^{c}) Dn_2 $D_{8,6}$ ऽव्यदारयद् (for व्यष्टम्भ°) — ^{d}) S मुहूर्तमिव (G_5 °र्तमपि, $M_{8,4}$ °र्ताद्दिव) भारत.

8 ^{a}) K_2 $D_{2,5}$ $M_{1,2}$ पंचशता (for पञ्चा°) $K_{8,5}$ B D (except D_1, D_4 missing) [अ]विध्यद् (for विद्ध्वा) — ^{b}) S त्रिंशता (for विंशत्या) — ^{d}) S शितै शरै (for शिलीमुखै) Dn_1 षष्ट्या बाणै कृप यथा

9 G_5 om 9–10 — ^{a}) $M_{1,2}$ रुक्म (for रुक्म). S (G_5 om) प्रसन्नाग्रैर् (for महावेगैर्). — ^{b}) K_5 Dn_1 -पूरितै; D_{6-8} नोदितै (for चोदितै) $Ś_1$ आकर्णमथ चोदितै; S (G_5 om) °मभिनिःसृतै — ^{c}) B_5 (marg) अभिक्ष्यद् (for अविध्यद्)

10 10^c = 7. 47 1^c. G_5 om 10 (cf v l. 9) D_2 om 10^c–11^b. — ^{a}) T G_{2-4} कर्णं च (for स कर्णं). — ^{b}) G_1 $M_{1,2}$ तीक्ष्णेन (for पीतेन) B_4 G_2 च शितेन (for निशि°) D_5 हृ (for च)

11 D_2 om 11^{ab} (cf v l 10). — ^{a}) B_2 Dc_1 घातयित्वा, G_4 ताप° (for पात°) D_5 तु तस्य (for कृपस्य). — ^{b}) Ś $K_{1,4}$ D_1 तथोभौ, S उभौ च (for तथोभौ). $Ś_1$ प्रार्ष्टि, K_1 प्रार्दि; D_1 प्रार्ष्णि-; $G_{3,4}$ M प्राष्टि; $G_{8,4}$ प्राष्टि (for पार्ष्णि) — ^{c}) D_2 कर्णं च नवभिर्बाणै

12 ^{a}) G_{8-4} वृन्दारकं — ^{b}) D_5 प्रीति (for कीर्ति) — ^{c}) S (except G_1 $M_{1,2}$) शूराणां (for वीराणां). — ^{d}) D_{6-8} बलं; S पुन (for बली)

13 ^{b}) $Ś_1$ K_1 क्षुद्रकानां Ś K_{1-3} सम($Ś_1$ °मा)र्पयत्; $K_{4,5}$ B (except B_2) Dc_1 $D_{1,6}$ (before corr) समार्प° (for समर्प°) — D_3 om (hapl) 13^{cd} — ^{c}) K_5 Dn_1 $D_{2,5,6}$ एव बल(D_2 वश)म्; T G_{2-5} पर परम्; G_1 M_{8-5} बल परम् (for वर वरम्) — ^{d}) Dn_2 $D_{8,6}$ पातयतम् (for आरुजन्तम्)

14 ^{a}) D_7 om. from स तु up to धारै (in 15^b) $D_{8,6}$ बाण (for बाणै) $D_{3,5,8}$ सितैस्; $D_{8,6}$ -वातैस् (for शितैस्) $Ś_2$ तीक्ष्णै; K_2 कर्णं (for तूर्णं) — ^{b}) $D_{5,8}$ प्रत्यविध्यस्स्तनांतरे; G_5 °ध्यदभीतवत्

15 D_7 om up to धारै (of v. l 14) — ^{a}) S सं द्रौणिर्वि(G_2 द्रोण वि)शिखै षष्ट्या. — ^{b}) K_{1-4} D_1 विष्वग्वातै., K_5 Dn $D_{2,3,5,6}$ G_1 M तिर्यग्धारै; Dc_1 D_8 तिर्यग्बाणै; T G_{2-5} तीक्ष्णधारै (for तिग्म°). $D_{3,5,8}$ सुतेजसै.. — ^{c}) $Ś_2$ K_1 Dn_2 $D_{1,2,6-8}$ विद्धो;

स तु द्रौणिं त्रिसप्तत्या हेमपुङ्खैरजिह्मगैः ।
प्रत्यविध्यन्महातेजा बलवानपकारिणम् ॥ १६
तस्मिन्द्रोणो बाणशतं पुत्रगृद्धी न्यपातयत् ।
अश्वत्थामा तथाष्टौ च परीप्सन्पितरं रणे ॥ १७
कर्णो द्वाविंशतिं भल्लान्कृतवर्मा चतुर्दश ।
बृहद्बलस्तु पञ्चाशत्कृपः शारद्वतो दश ॥ १८
तांस्तु प्रत्यवधीत्सर्वान्दशभिर्दशभिः शरैः ।
तैरर्द्यमानः सौभद्रः सर्वतो निशितैः शरैः ॥ १९
तं कोसलानामधिपः कर्णिनाताडयद्धृदि ।
स तस्याश्वान्ध्वजं चापं सूतं चापातयत्क्षितौ ॥ २०
अथ कोसलराजस्तु विरथः खड्गचर्मधृत् ।
इयेष फाल्गुनेः कायाच्छिरो हर्तुं सकुण्डलम् ॥ २१
स कोसलानां भर्तारं राजपुत्रं बृहद्बलम् ।
हृदि विव्याध बाणेन स भिन्नहृदयोऽपतत् ॥ २२
बभञ्ज च सहस्राणि दश राजन्महात्मनाम् ।
सृजतामशिवा वाचः खड्गकार्मुकधारिणाम् ॥ २३
तथा बृहद्बलं हत्वा सौभद्रो व्यचरद्रणे ।
विष्टम्भयन्महेष्वासान्योधांस्तत्र शराम्बुभिः ॥ २४ C 7 1884 B 7 47 24 K 7 47 24

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

K_5 विध्यन्; D_2 धीमान्; D_5 वीर (for विद्धा) —[d]) Dn_2 $D_{5\ 6}$ मैनाक इ(D_5 °कमि)व पर्वत

16 [a]) G_3 द्रोणं (for द्रौणिं) —[b]) S तिर्यग्धारै महायशा॰ —[c]) S महारणे (for °तेजा) —[d]) T G_{2-5} M_{3-5} भाह; G_1 $M_{1\ 2}$ भाशु (for अप)

17 [a]) $D_{5\ 6}$ शार (for बाण) S तस्मिन्द्रोण शिता न्बाणान् —[b]) Ś D_5 गृध्रो, K_{1-3} Dn $D_{1\ 3\ 7\ 8}$ गृद्धो; D_2 G_5 ॰गृध्नुर्; D_6 गृध्य (sic), G_3 गृध्नो, G_4 गृध्नि (for ॰गृद्धी) G_1 $M_{1,2}$ न्यधारयत् (for न्यपात°) —[c]) S पुन (for तथा) K_5 Dn_1 $D_{2\ 5}$ [अ]ष्टौ तु; B_{1-3} D_{c1} S षाष्टि (for [अ]ष्टौ च) —[d]) S वधात् (for रणे)

18 [a]) K_1 द्वाविंशतं, $D_{3\ 5\ 6}$ द्वाविंशतिर्; S द्वात्रिंशत (G_1 $M_{1\ 2}$ °तो) (for द्वाविंशतिं) Ś K (except K_5) D_1 बाणान् (for भल्लान्) —[b]) Bom ed. च विंशतिं (for चतुर्दश) —[c]) $D_{2\ 7\ 8}$ च (for तु) Dn_2 $D_{5\ 6}$ पञ्चाशत च (Dn_2 तु) कौशल्य°

19 [a]) T G $M_{1\ 2}$ प्रत्य(G_1 $M_{1\ 2}$ °त्या)क्षिपत्; M_{3-5} प्रत्याहनत् (for प्रत्यवधीत्). — Ś K (except K_5) D_1 om. (hapl.) 19[cd], B_3 reads it on marg. —[c]) K_5 Dn_1 $D_{5\ 7\ 8}$ तैर(Dn_1 तम)र्घमानं सौभद्रं; S वध्यमान स(G_5 $M_{4\ 5}$ °नस्तु) सौभद्रो —[d]) S रुष्ट क्रुद्ध पशूनिव

20 [a]) N (except Ś $K_{2\ 3}$; D_4 missing) कोशला नाम्; T $G_{2\ 5}$ कौसला° (for कोसला°) B_1 $D_{3\ 5}$ S (except G_1 $M_{1\ 2}$) अधिप —[b]) D_2 कार्ष्णिमाताडय द्युधि, T G_{2-5} कर्णिनापातयद्रथात् —[c]) S तस्याश्वा नार्जुनिश्चापं —[d]) G_2 रथात् (for क्षितौ).

21 [a]) Some MSS कोशल- (for कोसल) S को (T $G_{2\ 4\ 5}$ कौ)सलानामधिपतिर् —[b]) S (except G_5) चर्मखड्ग (by खड्गचर्म) $Ś_1$ K_1 Dn_2 $D_{7\ 8}$ T $G_{1\ 2}$ $M_{1\ 2}$ धृक्, K_5 B D_{c1} Dn_1 $D_{2\ 3,5\ 6}$ M_{3-5} भृत (for धृत्) —[c]) S (except G_5) चार्जुने (for फाल्गुने). G_1 M कोपात् (for कायात्) —[d]) D_1 हंतु (for हर्तुं)

22 [a]) Dn_1 तं (for स) Some MSS कोशलानां Bom ed. आधिप (for भर्तारं) B S कोस(B कोश; T $G_{2\ 3\ 4\ 5}$ M_4 कौस)लानां तु ($B_{4,5}$ स) भर्तारं —[b]) $Ś_1$ (sup lin as in text) महाबल (for बृहद्बलम्) —[c]) S हृद्यवि(G_4 प्रत्यवि; $M_{1\ 2}$ हृदि वि)ध्यत्पृ($M_{1\ 2}$ °त्पृ)षत्केन ($G_{3\ 4}$ °ण) —[d]) $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{1\ 2}$ स (for स) B_{1-3} D_{c1} Dn_2 T G $M_{1\ 2}$ छिन्न (for भिन्न)

23 [a]) $Ś_1$ K_{1-4} स बभञ्ज; T $G_{2\ 4\ 5}$ M_{3-5} अभ ज्यंत; G_1 $M_{1\ 2}$ अभजत; G_3 अभवंत (for बभञ्ज च) D_3 स (for च). —[b]) D_3 तत्र (for दश). K_2 B D_{c1} Dn_2 $D_{5\ 6}$ राज्ञां (for राजन्). —[c]) D_3 सृजतामसिधारां च

24 [a]) D_7 om. from चरद् up to कर्णो (in 7 47 1)

४७

7 1885
7 48 1
7 48 1 संजय उवाच ।

स कर्णं कर्णिना कर्णे पुनर्विव्याध फाल्गुनिः ।
शरैः पञ्चाशता चैनमविध्यत्कोपयन्भृशम् ॥ १
प्रतिविव्याध राधेयस्तावद्भिरथ तं पुनः ।
स तैराचितसर्वाङ्गो बह्वशोभत भारत ॥ २
कर्णं चाप्यकरोत्क्रुद्धो रुधिरोत्पीडवाहिनम् ।
कर्णोऽपि विबभौ शूरः शरैश्चित्रोऽसृगाप्लुतः ॥ ३
तावुभौ शरचित्राङ्गौ रुधिरेण समुक्षितौ ।
बभूवतुर्महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ४
अथ कर्णस्य सचिवान्षट् शूरांश्चित्रयोधिनः ।
साश्वसूतध्वजरथान्सौभद्रो निजघान ह ॥ ५
अथेतरान्महेष्वासान्दशभिर्दशभिः शरैः ।
प्रत्यविध्यदसंभ्रान्तस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६
मागधस्य पुनः पुत्रं हत्वा षड्भिरजिह्मगैः ।

— ^{b}) K4 विचरद्; D6 व्यद्रवद्; D8 व्याचरन् (for व्यचरद्) · D8 इव (for रणे) — ^{c}) B3 विरराभयन्; B3-5 Dn1 D5.8 T G3-5 व्यष्टभ° (for विष्टभ°) B3 D1 महेष्वासो (for °वांन्) — ^{d}) Dn1 पुत्रास् (for योधांस्). S मोहयन्निव भारत

Colophon om in D1 D4 missing —*Sub-parvan* Ś K1-3 B Do1 Dn1 D3 ... अभिमन्यु वध —*Day of Droṇa's Generalship* Ś1 तृतीय दिने; K1 3 तृतीययुद्धदिवसे; K3 तृतीये द्दिवसे; G1 तृतीयेह्नि —*Adhy name* K6 D3 G1 वृषसेनवध; Dn1 D8 6 अभिमन्युयुद्ध. —*Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 S 46 (as in text) —*Śloka no* Do1 Dn1 24

47

1 D4 missing up to त थि (in 14^{c}) (cf. v. l 7 44 16) D7 om 1^{a} (cf v l 7 46 24) Ś1 om the ref. — ^{a}) = 7 46 10^{a} Ś कर्णं (for कर्णे) S तत कर्णं समासाद्य. — ^{b}) S रणे (for पुनर्) T G1 3 विव्याथ — ^{c}) Dn1 D1 पञ्चदशता. B3 D7 पुनम् (for एनम्). — ^{d}) B1 Dn1 S द्रुत (for भृशम्)

2 D4 missing (cf v l. 1) D6 reads 2^{ab} on marg — ^{a}) T विव्याथ (for विव्याध) — ^{b}) Ś1 2 (*sup lin*) K1 2 D1 शरांश्चिर; Ś1 (orig) स्तनांश्चिर् (for ताव°). — ^{c}) B Do1 Dn D8 6 T G3.4 शारैर्; G2 रथैर्; G5 स पै (for स तैर्) K6 B3 Dn1 D2 आवृत; T G2-4 विकृत्त; G1 5 (before corr) विचित्र; G5 (by corr.) विध्वस्त, M1 2.4 5 (orig) प्रविद्ध (for आचित) M3 5 (*sup lin*) स तैर्विद्धो महाबाहुर् — ^{d}) D7 om from शोभत up to चित्राङ्गौ (in 4^{a}). Dn1 मारिष (for भारत).

3 D4 missing (cf v l 1) D7 om 3 (cf. v l 2) — ^{a}) G5 तं चैव (for कर्णं च) S युद्धे (for क्रुद्धो) — ^{b}) D5 8 रुधिरापीड (for °रोत्पीड) Ś1 वाहन°; B1 धारिण (for वाहिनम्) S रुधिरौघपरिप्लुतं. — ^{c}) D6 स कर्णोपि (for कर्णोऽपि वि). T G M1.2 कर्णस्त्वति (G1 M1 2 °स्तु वि)षमो तस्मात्; M3-5 कर्णश्च विषमौ तत्र. — ^{d}) K6 D5 (by corr) G1 M3-5 छिन्नो; G3 4 चित्रैर्; G6 (marg) विद्धो (for चित्रो) K3 Dn1 [ऽ]ति भारत; G2 4 अभिप्लुत°; M3 [ऽ]सृगाप्लुतं (for °प्लुत°). — After 3, S ins

317* संध्यानुगतपर्यन्त शारदीव दिवाकर ।

[G1 M3-5 मध्यानुराग; Cv सध्यानुगन (as above)]

4 D4 missing (cf v l 1). D7 om 4^{a} (cf v l. 2) — ^{a}) K5 B Do1 Dn1 तौ तथा, S तौ तदा (for तावुभौ) Ś1 दिग्धागौ; Ś3 भिन्नांगौ (for चित्राङ्गौ) — ^{b}) G5 रुधिरौघपरिप्लुतौ — ^{c}) S यमतु कर्णसौभद्रौ

5 D4 missing (cf. v l 1). — ^{a}) D5 6 विविधान् (for सचिवान्) — ^{b}) S रथांश्च (for शूरांश्च). — ^{d}) Dn1 तान् (for नि). S सौभद्रो न्य(T G4 ग, G3 [ऽ]भ्य)हनद्बली

6 D4 missing (cf v. l 1). — ^{a}) K5 B D (except D1, D4 missing) T G5 तथा (for अथ) G2 उत्तरान् (for इत°) — ^{c}) S अविभ्रान्तस् (for असंभ्रान्तस्)

साश्वं ससूतं तरुणमश्वकेतुमपातयत् ॥ ७
मार्तिकावतकं भोजं ततः कुञ्जरकेतनम् ।
क्षुरप्रेण समुन्मथ्य ननाद विसृजञ्शरान् ॥ ८
तस्य दौःशासनिर्विद्ध्वा चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
सूतमेकेन विव्याध दशभिश्चार्जुनात्मजम् ॥ ९
ततो दौःशासनिं कार्ष्णिर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
संरम्भाद्रक्तनयनो वाक्यमुच्चैरथाब्रवीत् ॥ १०
पिता तवाहवं त्यक्त्वा गतः कापुरुषो यथा ।
दिष्ट्या त्वमपि जानीषे योद्धुं न त्वद्य मोक्ष्यसे ॥ ११
एतावदुक्त्वा वचनं कर्मारपरिमार्जितम् ।
नाराचं विससर्जास्मै तं द्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत् ॥ १२
तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा शल्यं त्रिभिरताडयत् ।
तं शल्यो नवभिर्बाणैर्गार्ध्रपत्रैरताडयत् ॥ १३
तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा उभौ च पार्ष्णिसारथी ।
तं विव्याधायसैः षड्भिः सोऽपक्रामद्रथान्तरम् ॥ १४
शत्रुंजयं चन्द्रकेतुं मेघवेगं सुवर्चसम् ।
सूर्यभासं च पञ्चैतान्हत्वा विव्याध सौबलम् ॥ १५
तं सौबलस्त्रिभिर्विद्ध्वा दुर्योधनमथाब्रवीत् ।　C 7 1803 B 7 48 16 K 7 48 18

7 D4 missing (cf v l 1) — a) Ś K1-4 D1 7 8 तत, K6 B6 तथा, B2 [आ]त्मन, D2 निज (for पुन) Dn2 सूत्र (for पुत्र) — d) T G2 4 मत्स्यकेतुम्, G2 अश्म (for अश्व) S अपोथयत्, G6 (sup lin) अबोध° (for अपात°)

8 D4 missing (cf v l 1) — a) Ś1 G2 4 मार्तिकावत(G2 4 °थ)कांभोज, K1 2 4 D1 मातिकावत (K4 D1 °वि)क भोज; K6 Dn1 D6 मा(Dn1 म)र्ति कावतिक भोज; D2 मार्तिकावतिकांभोज; D7 8 मल्लिका वतकांभोज — b) S पुन (for तत°) — After 8ab, M3-5 ins

318* मगधाधिपतेश्चापि जयत्सेनस्य वै शिर ।

[M4 वा (for वै)]

9 D4 missing (cf. v l 1) — a) K1 2 D1 दु शासनिर्

10 D4 missing (cf v l 1) — a) K1 दु शा सनिं, Dn1 दौःशासन — c) T G1-4 M मरम (for संरम्भाद्) G6 सरक्तनयनो वाक्यम् — d) G2 इदमुत्त रमब्रवीत्

11 D4 missing (cf v l 1) — a) D2 कृत्वा (for त्यक्त्वा) — b) D8 om (hapl) from गत° up to दुक्त्वा (in 12a) D7 स्त (for गत°) — c) D6 विद्या (for दिष्ट्या) D2 6 इह, D7 त्वपि (for त्वपि) — d) D2 योद्धुत्वं (for योद्धु न) K2 4 6 Dn1 D1 5-7 मोक्ष्यसे

12 D4 missing (cf v l 1) D8 om up to दुक्त्वा (cf v l 11) — b) Ś1 कदार- (for कर्मार) Ś1 कार्ष्णिरपरिमार्जितं, D7 कार्मुक परिमार्ज्य तत्, D8 कार्मुक परि * * * — c) Dn1 [अ]सौ (for [अ]स्मै) — d) Ś K Dn1 D5, 7 8 द्रोणस्, Dn2 D5 द्रोणिस् (for द्रौणिस्) D2 5 6 G2-5 M अच्छिनत्

13 D4 missing (cf v l 1) — a) S धनुस् (for ध्वज) — K1 2 4 D1 om (hapl) 13b–14a, K2 reads it on marg Dn1 D2 6 om. (hapl.) 13cd — c) S दशभिर् (for नव°) — d) S (except G1) गृध्र (for गार्ध्र) Ś पक्षैर् (for पत्रैर्). — Ś K2 (marg) 4 B Dc1 Dn2 D1 2 5 7 8 ins. after 13 Dn1 D2 6 after 13ab

319* हयसम्भ्रान्तवद्राजस्तदद्भुतमिवाभवत् ।

14 D4 missing up to स वि (cf v l 1) K1 2 4 D1 om 14a (cf v l. 13) K2 reads 14a on marg — a) B1-3 S धनुस् (for ध्वज) — b) Ś K1-4 B1-3 D1 2 6 हत्वा च, K6 B4 5 Dn D5 7 8 हत्वोभौ, Dc1 (by corr sec m) D2 तयोभौ; M3-5 उभौ तौ (for उभौ च) S (except T G2) प्राष्टि- (for पार्ष्णि) — c) Ś [आ]यस, B2 (marg as in text) [आ]युधै°, D1 यत, D2, 4 6 रणे (for [आ]यसै°) K1 स विव्याधयितु खड्गि — d) Ś1 सोयाक्रामद्; Ś1 सोद°, B Dc1 D1 T G1-4 M4 5 सोपा° (for सोऽप°) K6 D7 8 रथांतरे; D4 रथांतरा

15 a) G6 शत्रुसैन्य च केतु च. — b) B (except B1) Dc1 महामेघ; G1 2, 4 M मोघवेगं; G2 मोघमेक (for मेघवेग). — c) Ś K1, 2 D1 सूर्यवासं; K6 सूर्याभास (for सूर्य°). — d) D7 8 पत्रभिः (for सौब-लम्)

16 a) Ś1 K1 स सौभद्रस, Ś1 G1 M1 2 सौबलस्त्व

7 1101 सर्व एनं प्रमथ्नीमः पुरैकैकं हिनस्ति नः ॥ १६
7 48 17 अथाब्रवीत्तदा द्रोणं कर्णो वैकर्तनो नृपा ।
7 48 17 पुरा सर्वान्प्रमथ्नाति ब्रूह्यस्य वधमाशु नः ॥ १७
ततो द्रोणो महेष्वासः सर्वांस्तान्प्रत्यभाषत ।
अस्ति वोऽस्यान्तरं कश्चित्कुमारस्य प्रपश्यति ॥ १८
अन्वस्य पितरं ह्यद्य चरतः सर्वतोदिशम् ।
शीघ्रतां नरसिंहस्य पाण्डवेयस्य पश्यत ॥ १९
धनुर्मण्डलमेवास्य रथमार्गेषु दृश्यते ।
संदधानस्य विशिखाञ्शीघ्रं चैव विमुञ्चतः ॥ २०
आरुजन्निव मे प्राणान्मोहयन्नपि सायकैः ।
प्रहर्षयति मा भूयः सौभद्रः परवीरहा ॥ २१
अति मा नन्दयत्येष सौभद्रो विचरन्रणे ।
अन्तरं यस्य संरब्धा न पश्यन्ति महारथाः ॥ २२
अस्यतो लघुहस्तस्य दिशः सर्वा महेषुभिः ।

(by transp.) K5 Dn1 हत्वा (for विद्धा) —^{c}) K1 5 G3 एव; Dn1 D7 8 एव; D2 एत (for एन) K4 5 B1 D4 प्रमथ्नीम; B3 D3 5 7 विमथ्नीम; S प्रमृ द्नीम (G1 M1, 2 °म) (for प्रमथ्नीम)

17 ^{ab}) D4 om. from द्रोण up to ततो (in 18^{a}). Dn1 अब्रवीच्च (for अथाब्रवीत्) B1 2 5 तथा; B3 पुनर्; D4 त्व*; S ततो (for तदा) D7 8 कर्णो द्रोण (by transp.) N (D4 om.) G5 रणे (for नृपा) —^{c}) G5 परान् (for पुरा) G1 M ह्यस्मान् (for सर्वान्) S प्रमृद्नाति (for प्रमथ्नाति) —^{d}) K5 त्व ब्रूह्य (sic) (for ब्रूह्यस्य).

18 D4 om up to ततो (of v l 17) D5 repeats 18^{ab} after 20 —^{a}) D3 4, 6 G1 5 M1 2 महेष्वासान् (for °ष्वास°) —^{c}) K (except K5) D1 अस्ति वा, Dn1 अस्यतो (for अस्ति वो) K4 B3 D2 5 किंचित् (for कश्चित्). S नास्य (G5 °त्र) बाणांतरं कश्चित् —^{d}) Dn2 om (hapl) from प्रपश्यति up to वास्य (in 20^{a}) Ś K1, 2 प्रपश्यतु; K3 4 Dc1 D2 °श्यत; D1 5 °श्यत°, G5 (sup lin. as in text) प्रचाशति; Bom. ed [अ]थ पश्यत (for प्रपश्यति).

19 Dn2 om 19 (cf. v l 18). Ś K (except K5) D1 om 19. —^{a}) D7 om (hapl) from पितर up to सदधानस्य (in 20^{c}). B1 Dc1 (marg. sec m) अण्वस्य; D4 अन्पिस्य (corrupt), G3 अन्वास्य; Cv अन्यस्य; Ca d अन्वस्य (as in text). D4 वि*रं; Ca. d पितर (as in text). Dc1 D2 ह्यस्य; G5 चा*; Cv यस्य (for ह्यद्य). Dn1 क्रुद्धस्य तरसा चास्य; T G1-4 M अस्यतो (M1, 2 अन्वास्य) विपरं (G1 °विधं) चास्य; Bom. ed. अण्वप्यस्यांतर ह्यद्य. —^{c}) D2 6 8 G3 शीघ्रता. —^{d}) S पांडवस्ये(G5 °स्यै)व (for °वेयस्य). Dn1 D3-6, 8 G1-4 5 (before corr.) M पश्यत; G5 (by corr.) दृश्यते (for पश्यत).

20 Dn2 om 20^{a} (cf v l 18), D7 om up to सदधानस्य (cf v l 19) — After 20^{ab}, M3-5 ins

320* समो ह्यत सुदीप्तस्य सवितुर्मण्डल यथा ।

—^{c}) B1 सदहानस्य —^{d}) K (except K5) D1 S प्रमुचत; D7 8 [अ]विमु° (for विमु°) — After 20, Ś1 K (except K4) ins

321* विकर्षतो धनु श्रेष्ठ नान्तर दृश्यते हि वै ।

while D5 repeats 18^{ab} after it.

21 Dn2 om 21^{a}–23^{b} —^{a}) B Dc1 D2 3 4 6-8 अपि (for इव) —^{b}) K4 5 Dn1 D3 5 T G1-4 M इव; D8 मम (for अपि) G5 मोहयित्वा हि (for °यन्निव) B (except B3) D8 शायकैः; Dn1 चाशुगैः; S सैनिकान् (for सायकैः) —^{c}) D3 4 6 G1-3 M संहर्षयति; D5 (by corr sec m) प्रधर्ष°, T G4 संघर्ष° (for प्रहर्ष°) N (except Ś1 K7 8, Dn2 om.) T G1-4 मां; M1 2 मे (for मा). T G1-4 M वीर (for भूय) G5 संघर्षति महावीर — G4 om 21^{d} K1 2 read 21^{d}–22^{a} twice

22 For the repetition in K1 2, cf v l 21 Dn2 om 22 (cf v l 21). —^{a}) K5 B Dc1 Dn1 D3 4 7 मां (for मा) Ś1 K2 3 (first time) 4 D1 G1 M1 2 4 Cv अतिमान दधात्ये(K3 °दत्ये, G1 M1 2 4 °धत्ये)ष, Ś2 K1 (first time) T G2-5 M3 5 अभि(K1 G5 M3 5 °ति)मान दधात्ये(K1 °दात्ये)ष, D5 अभि(by corr °ति)मान करोत्येष —^{b}) K1 2 विचरद्; D1 व्यचरन् —^{c}) D4 तस्य; D8 चास्य (for यस्य). D8 संधानं (for संरब्धा) —^{d}) D6 पश्यन्ति न (by transp)

23 Dn2 om 23^{ab} (cf v l 21) —^{b}) D7 8 शरान्परमदारुणान्. —^{c}) D3 G5 निर्विशेष (for न वि°).

न विशेषं प्रपश्यामि रणे गाण्डीवधन्वनः ॥ २३
अथ कर्णः पुनर्द्रोणमाहार्जुनिशरार्दितः ।
स्थातव्यमिति तिष्ठामि पीड्यमानोऽभिमन्युना ॥ २४
तेजस्विनः कुमारस्य शराः परमदारुणाः ।
क्षिण्वन्ति हृदयं मेऽद्य घोराः पावकतेजसः ॥ २५
तमाचार्योऽब्रवीत्कर्णं शनकैः प्रहसन्निव ।
अभेद्यमस्य कवचं युवा चाशुपराक्रमः ॥ २६
उपदिष्टा मया *अस्य पितुः कवचधारणा ।
तामेष निखिलां वेत्ति ध्रुवं परपुरंजयः ॥ २७
शक्यं त्वस्य धनुश्छेत्तुं ज्यां च बाणैः समाहितैः ।
अभीशवो हयाश्चैव तयोर्भौ पार्ष्णिसारथी ॥ २८
एतत्कुरु महेष्वास राधेय यदि शक्यते ।
अथैनं विमुखीकृत्य पश्चात्प्रहरणं कुरु ॥ २९
सधनुष्को न शक्योऽयमपि जेतुं सुरासुरैः ।
विरथं विधनुष्कं च कुरुष्वैनं यदीच्छसि ॥ ३०
तदाचार्यवचः श्रुत्वा कर्णो वैकर्तनस्त्वरन् । C 7 1915 B 7 48 31 K 7 48 31

— d) K3 Dn D4 e (before corr as in text) G5 -धन्विन (for -धन्वन)

24 b) D5 अथ (for आह) Ś1 B Dc1 T G1-3 -शराहत (for °र्दित) — d) G2 ताड्यमानो (for पीड्य°).

25 c) T G1-5 क्षिरति; Cd क्षिण्वन्ति (as in text) — d) K5 Dn1 शरा पावकवर्चसा; T G1-3 5 M घोरा पौ(G5 °रा पु, M1-5 °त्रा पौ)रुषव(T G2 3 °रुष)धा; G4 लोकास्तु हि * * यया — After 25, D7 8 ins

322* हीनस्त्वाक्षिविपाडानां पश्यतामद्य च द्विज ।
न मेऽङ्ग हीयते किंचिन्न वै वारोति मां तथा ।
कुमारवरवीरस्य संख्यपरमेषुभिः ।
बाणैरच्छिन्ननिर्मुक्तै शल्यैरन्तर्गतं मम ।
विचिन्वद्भिरिवासून्मे शरीरं न विमाव्यते । [5]
क किं किं स धनुर्वेदो येनैकेन वयं जिता ।

[(L 2) D7 इह ते (for हीयते).]

26 a) D3 तं चाचार्यो (for तमा°) K4 Dn द्रोण (for कर्णं) — b) G3 M प्रहसन्दानकैरिव (M1-5 °दं) — c) D3 पश्य, D5 यस्य (for अस्य) S अमेध कवचं चास्य — d) D8 युधि (for युवा) Ś K1-3 Dn1 D3 धा(K3 शा)स्य (for चाशु-) S युवा च लघुविक्रम

27 a) S (except G5) उपदिष्टं (for °दिष्टा) Ś1 विधा, Ś2 K B1-3 Dc1 D1 2 c-3 T G2 यस्य; B4 5 Dn D2 8 G5 चास्य; D6 यस्य; G1 3 4 M [अ]प्यस्य (for *अस्य) — b) Ś -धारिण; K (except K5) D1 धारिणी (K3 °णा); D4 -धारणात्; S -धारण (for -धारणा) — c) Ś K1-3 एव (for एष) S तदेष निखिलं वेत्ति — d) S (except G5) युधा (for ध्रुवं) — After 27, D7 8 ins.

323* ज्यालक्षण मया चेह नोपदिष्ट तु फल्गुने ।

28 a) Ś1 हास्य, K5 च तद्, T G2-5 नास्य, G1 M1 2 त्वय (for त्वस्य) — b) T G2-5 वा (for च) K5 सुसहितै (for समा°) G1 M अस्यतो हि (M2 °तोस्य) महात्मन — After 28ab, G5 reads 31c-32b G5 om 28c-29d — c) Ś1 अभी*वो, B1-3 5 Dc1 (before corr) D1-c अभीपवो; D3 अमितश्च (for अभीशवो) B1 Dc1 (by corr) Dn2 अभीषूंश्च हयांश्चैव, S (G5 om) अन्यतो लघुहस्तस्य — d) K2 पार्ष्टि-, K3 प्रार्ष्टि, K4 पार्ष्टि, G1 5 प्राष्टि, G3 4 प्राष्टि- (for पार्ष्णि) M4 सारथिं (for सारथी)

29 G5 om. 29 (cf. v. l. 28) G2 om 29ab. — a) D8 एवं (for एतद्). K4 महाराज (for महेष्वास) — b) Ś2 K (except K5) D1 G3 4 शक्यसे, Dn1 मन्यसे, D8 6 शक्य(D6 °क्ष)से (for शक्यते) — c) Ś2 Dn2 विरथीकृत्य — d) S (G5 om) तत (for पश्चाद्)

30 b) Ś1 जेतु सर्वैं (for अपि जेतुं) — d) Dc1 (by corr as in text) D2 4 5 यदिच्छसि (for यदी°). — After 30, D7 8 ins

324* विलक्षकरणं वा(? ना)द विमुखश्चप्रतो नृप ।
संधानकृतलक्षस्य किंचिद्याक्षिप्तचेतस ।

[(L. 1) D3 कर (submetric) (for -करण) D7 धृप (for नृप)]

On the other hand, T G2-5 ins after 30

325* पुर स्थितेन केनापि दुःशक्यो जेतुमार्जुनि ।

31 a) D7 8 इति (for तद्) — After 31ab, D7 8 ins

326* दृष्ट्वा सौभद्रमसपत्नमुखे दाम्यमकुर्वत ।

1916 40 32 4 31 अस्यतो लघुहस्तस्य पृषत्कैर्धनुराच्छिनत् ॥ ३१
अश्वानस्यावधीद्भोजो गौतमः पार्ष्णिसारथी ।
शेषास्तु छिन्नधन्वानं शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३२
त्वरमाणास्त्वराकाले विरथं षण्महारथाः ।
शरवर्षैरकरुणा बालमेकमवाकिरन् ॥ ३३
स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् ।
खड्गचर्मधरः श्रीमानुत्पपात विहायसम् ॥ ३४
मार्गैः स कैशिकाद्यैश्च लाघवेन बलेन च ।
आर्जुनिर्व्यचरद्व्योम्नि भृशं वै पक्षिराडिव ॥ ३५
मय्येव निपतत्येष सासिरित्यूर्ध्वदृष्टयः ।
विव्यधुस्तं महेष्वासाः समरे छिद्रदर्शिनः ॥ ३६
तस्य द्रोणोऽच्छिनन्मुष्टौ खड्गं मणिमयत्सरुम् ।
राधेयो निशितैर्बाणैर्व्यधमच्चर्म चोत्तमम् ॥ ३७
व्यसिचर्मेषुपूर्णाङ्गः सोऽन्तरिक्षात्पुनः क्षितिम् ।
आस्थितश्चक्रमुद्यम्य द्रोणं क्रुद्धोऽभ्यधावत ॥ ३८
स चक्ररेणूज्ज्वलशोभिताङ्गो
बभावतीवोन्नतचक्रपाणिः ।
रणेऽभिमन्युः क्षणदासुभद्रः

नष्टलक्षः कुमारोऽयं हन्यतां हन्यतामिति ।
तस्य चिन्तयमानस्य अभिमन्योर्महात्मनः ।

— G₅ reads 31ᶜ–32ᵇ after 28ᵃᵇ — ᵈ) S (except G₅) पृष्ठतो (for पृषत्कैर्) D₃ ₄ ₅ G₁ ₅ M अच्छिनत्.

32 For sequence in G₅, cf v l 31. — ᵃ) K₃ S द्रोणो (for भोजो) — ᵇ) Ś₁ K₃ ₄ प्रा(K₄ पा)र्ष्णि ; S (except T G₂) प्राष्णि (G₃ ₄ °ष्णि) (for पार्ष्णि) — ᶜ) K₅ Dn₁ D₃ ₅ द्रोणस्, G₅ (marg) द्रौणिस् (for शेषास्). K₆ च ; S (except G₅) च (for तु). D₇ ₈ -वर्माण (for धन्वान). — ᵈ) D₅ G₅ अवाकिरत्.

33 K₁ om (hapl) 33 D₁ repeats 33ᵃᵇ after 33 — ᵃ) T G₂–₅ तदा (for त्वरा-) — ᶜ) T G₂–₅ शरवर्षेण महता — ᵈ) G₆ बाणैर् (for बालम्) D₈ एवापि ; G₄, ₅ पुनम् (for एकम्). D₄ समाकिरन् (for अवा°)

34 D₁ om 34ᵃᵇ. — ᵃ) S (except M₅) स (for स). D₂ छिन्नधन्वापि विरथ. — ᵇ) Dn₁ ससरन् (for -पालयन्) T G₂–₄ हताश्वो हतसारथि — ᶜ) S शीघ्रम् (for श्रीमान्). — ᵈ) K₁ ₄ ₅ Dc₁ Dn D₁–₃ ₅ G₁ M₁ ₂ विहायसा ; K₃ D₄ °यस ; G₂ damaged (for विहायसम्). — After 34, D₇, ₈ ins.

327* मण्डलानि सुशिक्षाभिर्गतप्रत्यागतानि च ।

35 B₄ om. 35ᵃ–36ᶜ — ᵃᵇ) Dc₁ Dn₂ D₂, ₅ च ; D₇ तु (for स) K₃ D₃ ₄ केशिकाद्यैश् ; K₄ B₃ Dn₂ D₆ कौशि° ; Dn₁ D₆ केश° (for कैशि°) S बल-लाघवशिक्षाभि कै(T G₂ ₃ कौ)शिकानां च (G₅ °कश्येन) विद्यया. — ᶜ) K₃ आरुजद् (for आर्जुनिर्). Ś₁ K (except K₆) D₁ व्यरुज(Ś₁ °च)द् (for व्यचरद्). S

भृश युद्धोऽर्जुनिर्व्योम्नि — ᵈ) S व्यचरत् (for भृश वै)

36 B₄ om. 36ᵃᵇᶜ (cf v. l 35) — ᵃ) Dn₁ D₄ मय्येव (D₄ °वा) ; D₅ ₆ मध्ये च (for मय्येव) Dn₂ एव (for एष). S मयि साधि(T G₂ ₄ कि नि)पतेदेष. — ᶜ) Ś K D (except Dc₁) G₁ M₃–₅ महेष्वास (for °ष्वासा). — ᵈ) S निररे (for समरे) Ś K (except K₆) D₁ समरे छिन्नधन्वि(K₁ ₂ D₁ °न्व)नं

37 ᵇ) S K (except K₆) Dc₁ वरत्सरं ; D₂ ₄ -मयच्छर ; D₃ मय शर , D₇ ₈ -मयत्सर (for °त्सरुम्) G₅ खड्गचर्मणि च त्सरुं — After 37ᵃᵇ, N ins

328* क्षुरप्रेण महातेजास्त्वरमाण सपत्नजित् ।

[Dn₁ वेगस् (for तेजास्) Dn₂ स्फुरमाण (for त्वर-माण).]

— ᶜ) G₂ damaged, G₃ कालेयो (for राधेयो) G₁ M दशभिर् (for निशितैर्) — ᵈ) S सुप्रभं (for चोत्तमम्).

38 ᵃ) D₈ व्यसिचर्मेषुपूर्णाग , D₄ व्यासिवर्मा सुपूर्णाग , T G₂ ₄ व्यसिचर्मा निघूर्णाग ; M₁, ₂ व्यसिचर्मेषु चूर्णाग — ᵇ) B Dc₁ च्युत क्षितिं (Dc₁ °तौ), Dn₂ D₅ ₄, ₆ पपात ह (Dn₂ यत्) (for पुन क्षितिम्) — ᵈ) K₃ क्रोधो (for क्रुद्धो). K₁ (before corr as in text) [ऽ]भ्यधावत ; K₄ ₅ D₁ [ऽ]भ्यभापत (for °धावत).

39 ᵃ) K₆ Dn₁ D₂, ₃ ₅ ₆ रेणूत्कर (for °ज्ज्वल). B₄ चित्रिताङ्गो (for शोभि°) S स चक्रपाणिर्ज्व(T G₁ ₂ ₅ °ण्युज्ज्व ; M₁ ₂ °णी ज्व)लदीप्तगात्रो — ᵇ) B₁ ₅ [उ]ज्ज्वल ; D₂ [आ]हृत (for [उ]ज्ज्वल-) T G₂ पत्रिणा स ; G₁ M -वक्त्र(M₃ °क्र)नास (M₁ ₂ °स); G₃ पत्रराशिव ; G₄ पत्रिणा सम ; G₅ -पत्रिनासं (for

स वासुभद्रानुकृतिं प्रकुर्वन् ॥ ३९
सुनखविकृतंकरागवक्त्रो
भ्रुकुटिपुटाकुटिलोऽतिसिंहनादः ।

प्रभुरमितबलो रणेऽभिमन्यु-
र्नृपवरमध्यगतो भृशं व्यराजत् ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

४८

संजय उवाच ।
विष्णोः स्वसानन्दिकरः स विष्ण्वायुधभूषितः ।
रराजातिरथः संख्ये जनार्दन इवापरः ॥ १

मारुतोद्धूतकेशान्तमुद्यतारिवरायुधम् ।
वपुः समीक्ष्य पृथ्वीशा दुःसमीक्ष्यं सुरैरपि ॥ २
तच्चक्रं भृशमुद्विग्नाः संचिच्छिदुरनेकधा । C. 7 1929 B 7 49 3 F 7 49 4

-वक्त्राणि) D₂ ॰ विकाशि वक्त्र' D₃ 'क)चक्त्राणि —ᵃ) K₃ B De₁ D₇ D₃ छत्राभाम स, K₃ De₁ [marg sec m] Dn₁ D₁ रौ)द्र, K₄ छत्र मत्यौद्र (sic), K₁ D₂ ₃ ₅ ₈ क्षितिनाम रौ(D₁ न ड, D₃ छविमान्द्रु रौद्र ; D₄ छत्राभिषद्र, S चन्द्रानुसमद्रज (G₃ M₁ ₂ ₄ ₅ 'मद्र)(for छत्राभुमद्र) —ᵉ) K₂ ₄ ₅ B D (except D₁) S -देवानु (for मद्रानु) F₄ -वृषि (for कृति) K₄ De₁ D₁ ₃ T G₁-₃ M₁-₅ विकुर्वन्, D₄ प्रकुर्वत (for र्वन्)

40 ᵃ) K₃ ₄ B₁ D₂ ₁-₂ ग्रुत, B₁ द्रुत, P₁ De₁ Dn₁ छन, D₁ G₃ युत, D₃ G₁ नृत (for ग्रुत) D₃ ₄ कृतोत्कराग, D₁ तुंक, T G₁-₄ M -कृतांगराग (G₄ 'ज), G₂ कृतान्तांग (for कृतैकराग) B De₁ D₂ वक्त्रो; T G₁-₃ M₃ ₂ ₂ -वक्त्र, G₃ राग (for वक्त्रो) —ᵉ) Ś₁ Dn₁ भ्रुकुटि, De₁ D₁-₁ भ्रू' (for भ्रु) Ś₁ K₃ ₄ B (except B₃) D₃ ₄ -पुटा कुटिलो (for 'कुटिलो) D₄ नृ (for ऽति) S भ्रुकु टिपुटाकुटिलाति(G₃ 'द्रि ; M₁-₅ 'सि)सिंहनाद —ᵉ) D₄ प्रभुरमितबलोऽभिमन्युवीरो, S वभुरमितबल रणेभि मन्योद —ᵈ) Dᵉ (marg as in text) पृप (for नृप) D₃ रण (for वर) Ś K₁-₂ D₂ ₂ ₄ व्यराजतेति; K₄ व्यराजत् ; B De₁ विराजते स्म ; D₂ नृप व्यराजतेति; D₃ ₂ व्यराजतोऽप्र (for भृशं व्यराजत्) T G₁-₄ M न नृपबल सहवेऽप्यरि(T G₁-₄ हे व्यति)प्रणुद, G₂ नृपबल सहननेऽप्यरिप्रणुद

Colophon om in S —*Sub-parvan* Ś K₁ ₂ ₃ B De₁ Dn D₁ ₄ ₅ ₇ ₈ अभिमन्युवध॰ —*Day of* *Droṇa's Generalship* Ś₁ तृतीयदिने, K₁-₃ तृतीययुद्ध दिवसे, D₁ तृतीयेऽहनि —*Adhy name* K₄ धनुर्ज्या छेदन, Dn₁ ज्याछे, D₃ ₂ अभिमन्युयुद्ध ; D₄ चक्रव्यूहे धनुर्ज्याछेदन Dᵉ अभिमन्युयुद्धे धनुर्ज्याछेदन —*Adhy no* (figures, words or both) B₁ Dn₁ 47 (as in text), D₂ 44 —*Śloka no* Dn₁ 40

48

1 S om the ref —ᵃ) Dn₁ विष्णु (for विष्णो) Dn₃ D₂ ₄ ₆ S स्वसुर् (for स्वसा) K (except K₁) B₃ ₃ De₁ (before corr as in text) Dn₁ D₁-₅ ₇ ₈ नन्दकर (for नन्दि') B₁ ₄ ₅ De₁ (by corr) विष्णो स्वस्रानन्दकर —ᵇ) D₃ T G₃-₅ भूषण (for 'षित) Dn₁ विष्ण्वायुधविभूषित Cd cites विष्ण्वायुध —D₇ ₈ om 1ᵉ-2ᵇ —ᶜ) G₁ M रथोत्तम (for रथः संख्ये) T G₂ रणे; G₁-₂ युद्धे (for संख्ये) —ᵈ) S स विष्णु रिव फाल्गुनि

2 De₁ D₁ ₂ om. 2ᵃᵇ (for D₁ ₂, cf v 1 1) —ᵃ) D₃ मारुतोद्धूत, G₁ ₂ ₄ M₁ ₂ 'ताधूत (for 'तोद्धूत-) —ᵇ) Ś₁ B Dn D₁-₃ G₂ रथवासि (for 'तारि) Cs d cite वारि T G₂ ₄ रथकामुकायुध ; G₅ उद्यत सुमहा' —ᶜᵈ) Ś₁ D₃ दुःसमीक्ष, K₁ D₄ 'मीक्ष्य ; Dn₃ दुर्निरीक्ष्य (for दुःसमीक्ष्य) S अभिमन्योर्वपुर्युद्धे सुरैरपि निरीक्षित —After 2, S ins

329* यदि पाणितलादेतच्चक्रं मुच्येत फाल्गुने' ।
सरदानान्मातुलस्य विष्णोश्चक्रमिवापतेत् ।

[(L. 1) G₃ मुचेत (for मुच्येत) T G₂-₃ M₃ (also

महारथस्ततः कार्ष्णिः संजग्राह महागदाम् ॥ ३
विधनुःस्यन्दनासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिः कृतः ।
अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमाद्रवत् ॥ ४
स गदामुद्यतां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमशनीमिव ।
अपाक्रामद्रथोपस्थाद्विक्रमांस्त्रीन्नरर्षभः ॥ ५
तस्याश्वान्गदया हत्वा तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
शराचिताङ्गः सौभद्रः श्वाविद्वत्प्रत्यदृश्यत ॥ ६
ततः सुबलदायादं कालकेयमपोथयत् ।
जघान चास्यानुचरान्गान्धारान्सप्तसप्ततिम् ॥ ७
पुनर्ब्रह्मवसातीयाञ्जघान रथिनो दश ।
केकयानां रथान्सप्त हत्वा च दश कुञ्जरान् ।
दौःशासनिरथं साश्वं गदया समपोथयत् ॥ ८
ततो दौःशासनिः क्रुद्धो गदामुद्यम्य मारिष ।
अभिदुद्राव सौभद्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ९
तावुद्यतगदौ वीरावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
भ्रातृव्यौ संप्रजह्राते पुरेव त्र्यम्बकान्तकौ ॥ १०
तावन्योन्यं गदाग्राभ्यां संहत्य पतितौ क्षितौ ।
इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौ रणमध्ये परंतपौ ॥ ११

---

as above) फाल्गुनि]

3 [b]) K5 D5 7 8 सचिच्छेदुर; D4 संचिच्छेदुर (for सचिच्छिदुर) — [c]) Ś1 तदा; Ś2 K (except K5) D1 तथा (for तत) Dc1 D8 6 महारथसुत कार्ष्णि; S स्वरथात्तुमुलात्का (G1 M1 2 °त्तुमुलां का; M3–5 °त्तु पुन का) र्ष्णि° — [d]) B M1 स; T G M3–5 स्वां (for स) S पुनर् (for महा) Dn1 D4 जग्राह महतीं (D4 सहसा) गदां

4 [a]) Ś1 स्यंदन सोथ, Ś2 K1–3 D1 °नगतैर्; D7 8 °नास्त्र, D5 °ध्व)स्रो (for °नासिस्तैर्) — B5 om 4[c]–7[d] — [d]) Ś2 K5 B (B5 om) D (except D1) भ्यर्दयत्; S अभ्ययात् (for आद्रवत्).

5 B5 om 5 (of v 1 4). — [a]) T G1–4 गदां समुद्यतां दृष्ट्वा — [c]) K4, 5 Dn2 D4 5 M1, 2 5 अपक्रामद् — [d]) Ś K1–3 B1 3 Dc1 D4 नरर्षभ; T G M3–5 रथर्षभ (for नर°).

6 B5 om 6 (of v 1 4) — [a]) D6 जघ्ने (for हत्वा). — [b]) Ś K (except K5) D1 [अ]सौ (for [उ]भौ) Ś1 K3 D1 प्राष्टि; K1 प्राष्णि; K2 पार्ष्टि-; K4 पार्ष्टि; G1 5 M प्राष्टि; G3 4 प्राष्टि (for पार्ष्णि) — [c]) M4 स शराचितसर्वांगः — [d]) K1 श्वकाविश्वत् (sic), D2 6 G5 श्वाविद्वत् (G5 °द्धे); D5 चाविद्ध°; D4 स्वात्पतत् (for श्वाविद्वत्) Cd cites श्वाविद्. Ś2 K B4 D1 2 7 8 सप्रदृश्यत (K1 D2 7 8 °ते), Dn2 D5 4 6 G5 सम° (for प्रत्य°) Dn1 श्वाविद्धत्यश्च दृश्यते, D5 श्वाविद्ध° सप्रवर्तते; T G2–4 M4 श्वाविद्धे (G3 °द्धि)व स दृश्यते; G1 M1–3 5 स श्वाविद्धिव दृश्यते

7 B5 om 7 (of v 1. 4). — [a]) Ś2 K1 3 सुब (Ś2 °प)र्णे (for सुबल-). — [b]) K4, 5 B4 Dn1 D1 5 कालिकेयम्; T G1–5 कोपवेगम्; G1 M कोपावे (M3–5 °द्वे)गम् (for कालकेयम्) D2 समयोधयत् (for अपोथ°) — G5 om (hapl) 7[c]–8[f] — [c]) K5 अस्य (for चास्य). — [d]) B3 (marg) D4 S (G5 om) विंशतिं; D6 सप्तभि° (for सप्ततिम्)

8 G5 om 8 (of v 1 7) — [a]) Dn2 lacuna, D4 ब्राह्म, T G2–4 M5 यदून्; Bom ed चैव (for ब्रह्म) Dc1 -वशातीयान् — [b]) S (G5 om) [अ]ति रथान् (for रथिनो) D5 6 जघानारीननेकधा — [c]) K5 B3–5 Dn1 D7 7 8 कैकयानां, Dc1 Dn1 D5 6 कैके° (for केक°) Ś1 पञ्च (for सप्त) — [d]) Ś2 K5 B2 D (except D1) S (G5 om) दश च (by transp) — [e]) Dn2 T G1–3 M3–5 दौःशासने (for °सनि) D2 दौःशासनिमथेष्वास — [f]) D2 समयोधयत् (for °पोथयत्)

9 [b]) B2 Dn D5 4 6 G5 आदाय (for उद्यम्य). G5 सत्वर (for मारिष). — [c]) S सोभिदुद्राव (for अभि°) — [d]) G5 सौभद्रश्चापि त रणे

10 [b]) G5 अन्योन्य Ś1 G6 जय (for -वध) — [c]) B (except B5) Dc1 भ्रातरौ (for भ्रातृव्यौ) — [d]) K1 सुखे* (for पुरेव) K5 B D (except D1) पुरेव त्र्यम्बकांधकौ

11 [a]) D2 गदायासाद्; G5 °भ्यां तु (for °ग्राभ्यां) — [b]) K5 Dn D2–6 आहत्य; S ताडितौ (for संहत्य) Ś1 K4 B1 2 Dc1 Dn1 D5 6–8 [अ]पतता (for पतितौ) — After 11[ab], D7 8 ins

330* ततो महीतलात्कार्ष्णिर्विपपीत इव स्खलन् ।
समभ्यधावद्दृष्टौष्ठो दौःशासनिमथ क्षितौ ।

दौःशासनिरथोत्थाय कुरूणां कीर्तिवर्धनः । उत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्ध्न्यताडयत् ॥

७।४८।१२

दौःशासनिरथोत्थाय कुरूणां कीर्तिवर्धनः ।
प्रोत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्ध्न्यताडयत् ॥ १२
गदावेगेन महता व्यायामेन च मोहितः ।
विचेता न्यपतद्भूमौ सौभद्रः परवीरहा ।
एवं विनिहतो राजन्नेको बहुभिराहवे ॥ १३
क्षोभयित्वा चमूं सर्वां नलिनीमिव कुञ्जरः ।
अशोभत हतो वीरो व्याधैर्वनगजो यथा ॥ १४
तं तथा पतितं शूरं तावकाः पर्यवारयन् ।
दावं दग्ध्वा यथा शान्तं पावकं शिशिरात्यये ॥ १५
विमृद्य तरुशृङ्गाणि संनिवृत्तमिवानिलम् ।
अस्तं गतमिवादित्यं तप्त्वा भारतवाहिनीम् ॥ १६
उपप्लुतं यथा सोमं संशुष्कमिव सागरम् ।
पूर्णचन्द्राभवदनं काकपक्षवृताक्षकम् ॥ १७
तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा तावकास्ते महारथाः ।
मुदा परमया युक्ताश्चुक्रुशुः सिंहवन्मुहुः ॥ १८
आसीत्परमको हर्षस्तावकानां विशां पते ।
इतरेषां तु वीराणां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ॥ १९
अभिक्रोशन्ति भूतानि अन्तरिक्षे विशां पते ।
दृष्ट्वा निपतितं वीरं च्युतं चन्द्रमिवाम्बरात् ॥ २०
द्रोणकर्णमुखैः षड्भिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।

C 7. 1/8
B 7. 48. 21
? 7. ?. 22

सोऽपि वेगवतीं गृह्य गदामुद्यम्य चार्जुनिम् ।
किंचित्क्लान्तस्तु सौभद्रो दौःशासनिमताडयत् ।
तावुभौ भ्रातरावेव गतौ वैवस्वतक्षयम् । [5]

[After line 3, D7. 8 read 12cd]

— d) D7. 8 S शत्रु (for रण) D8. 6 परतप

12 a) D7. 8 शोषयतो महीपालान्, S ताव(G1 पोत ; M1–3. 5 [sup lin] शोच, M4 पात)यित्वा महीपालान् — b) K4 D8 उर्धन; D7. 8 M वर्धनौ (for वर्धन) — After 12ab, D7. 8 S ins

331* देयकवरो महेष्वास क्षत्र दृष्ट्वा महायशा ।

[D7. 8 M1. 2 देवकवरो महेष्वासो (M1. 2 °सं) (for the prior half)]

— S om 12cd, D7. 8 read it after line 3 of 330*. — c) Ś1 B3. 4. 5 Dc1 D3 प्रतिष्ठमान; K4 B2 (marg.) Dn1 D2. 4. 5 उत्ति° (for प्रोत्ति°) — D4 om 12d–13c.

13 D4 om 13abc (cf v. l. 12) — b) K4 वि (for च) — After 13ab, K2 (marg.) ins a passage given in App. I, No. 7. — c) S विम(G1. 6 °मा)ना (for विचेता). — d) D4 om सौभद्र° — e) Dn2 D6–8 विनिहितो. S अभिमन्युर्हतो राजन्.

14 a) G4 चमू. — b) Some MSS नलिनीम्. — c) G2 रणे (for हतो). K5 Dn1 हतो विरराजे वीरो; T G1. 3–5 M अशोभ निहतो वीरो — d) D6 व्याधैर्; G2 वन्यैर् (for व्याधैर्) Dn1 व्याधैरिव गजो वने

15 a) K5 S वीरं; Dn2 घोरं (for शूर) — b) Dn2 समवारयन् (for पर्य°) — c) S (except T G5) वन (for दाव) — d) G5 पावकं शमयति च

16 a) K1 D2 G6 विसृज्य; B1 त्रिसृज्य (for विमृद्य) B2 नग°; D7 तरुण (hypermetric) (for तरु) G6 गात्राणि (for शृङ्गाणि) — b) Dn2 D2. 4. 6–8 G3 M1. 5 (sup lin as in text) [अ]नलं (for [अ]निलम्) B1 सनिवर्त्यमिवात्यये, D5 विनिवृत्तं यथानल; G6 शांतज्वालमिवानल — Dn2 repeats 16c after 16d

17 Dn2 om 17a–18b — a) Cd उपप्लुत (as in text) — c) G3 मुखेन पूर्णचंद्राभ — d) Ś2 Dc1 Cv काकपक्षावृताक्ष(Cv °लि)क; K6 Dn1 D2. 6–8 °पक्ष(D6. 7 °क्षा)वृताक्षिक, D4 °पक्षधराक्षिक; T G2. 3. 5 °पक्ष(G5 °क्षा)वृताळिक; G1. 4 M °पक्षवृ(G1 M1. 2 °धृ)ताळक — After 17, D7. 8 ins (the gloss)

332* काकपक्षाञ्चितकेश पौगण्डमिति सञ्ज्ञितम् ।

18 Dn2 om 18ab (cf v. l. 17) — a) G5 भूमौ नि (for तं भूमौ) D6 पातित — d) G5 विनेदु (for चुक्रुशु) T G2–4 M सिंहवच्च(G6 M1. 2 °च्च ; M3–5 °द्वि)नदन्मुहु

19 b) G3 महात्मनां (for विशां पते). — c) Dn1 पाण्डवानां (for इतरेषां). G5 सैन्यानां (for वीराणां). — d) K2 नेत्राभ्यां; D8. 6 नेत्रत.

20 ab) T G2–4 अभि (for अभि) T G2–4 अन्तरिक्षे (for अन्त°) N अन्तरिक्षे तु (Ś1 Dc1 D2 °रिक्षे च; B °रीक्षे च; D5 °रीक्षे तु) भूतानि प्राक्रोशत (K6 °शि) विशां पते — K3 om 20cd — c) D4 दृष्ट्वा तु ; S

एकोऽयं निहतः शेते नैष धर्मो मतो हि नः ॥ २१
तस्मिंस्तु निहते वीरे बह्वशोभत मेदिनी ।
द्यौर्यथा पूर्णचन्द्रेण नक्षत्रगणमालिनी ॥ २२
रुक्मपुङ्खैश्च संपूर्णा रुधिरौघपरिप्लुता ।
उत्तमाङ्गैश्च वीराणां भ्राजमानैः सकुण्डलैः ॥ २३
विचित्रैश्च परिस्तोमैः पताकाभिश्च संवृता ।
चामरैश्च कुथाभिश्च प्रविद्धैश्चाम्बरोत्तमैः ॥ २४
रथाश्वनरनागानामलंकारैश्च सुप्रभैः ।
खड्गैश्च निशितैः पीतैर्निर्मुक्तैर्भुजगैरिव ॥ २५
चापैश्च विशिखैश्छिन्नैः शक्त्यृष्टिप्रासकम्पनैः ।
विविधैरायुधैश्चान्यैः संवृता भूरशोभत ॥ २६
वाजिभिश्चापि निर्जीवैः स्वपद्भिः शोणितोक्षितैः ।
सारोहैर्विषमा भूमिः सौभद्रेण निपातितैः ॥ २७
साङ्कुशैः समहामात्रैः सवर्मायुधकेतुभिः ।
पर्वतैरिव विध्वस्तैर्विशिखोन्मथितैर्गजैः ॥ २८
पृथिव्यामनुकीर्णैश्च व्यश्वसारथियोधिभिः ।

तं दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा नि) D6 पातित B (except B1) शूर (for वीर) D2 6 दृष्ट्वाभिमन्यु पतित —d) D5 सूर्यम् (for चन्द्रम्)

21 a) Dn1 कृपै (for मुखै) —b) Dn1 D5 दुरात्माभि॰ (for महारथै) —c) D7 8 एतैर्यैन् (for एकोऽय) D4 om (hapl) from शेते up to निहते (in 22a) T G3 सखये; G1 2 5, M संगे, G4 सघे (for शेते) —d) K5 Dn1 सनातन, D5 मतो मम (for मतो हि न) S (except M3-5) नैतद्दृश्यं मत हि न

22 D4 om up to निहते (of v l 21). —a) Ś K1-3 D1 3 6-8 विनिहते; Dn2 निपतिते (for तु निहते) Ś K1 4 5 Dn1 शूरे (for वीरे) —d) K5 Dn1 ग्रह (for गण)

23 a) K5 B (except B4) Dc1 Dn2 D2, 4 6 G1 M1 2 सकीर्णा; T G2-5 स(G5 स्वा)स्तीर्णा (for सपूर्णा) —b) B1 रुधिरौघै; G1 M1 2 रैश्च (for ॰रौघ) B1-3 5 Dc1 D2 5 रुधिरौघैश्च सप्लुता —c) B1 शूराणां (for वीराणां) —d) D3 राजमानै (for भ्राज॰)

24 a) Dn2 om (hapl) from परिस्तोमै up to लंकारैश्च (in 25b) —b) K4 om from श्च सवृता up to शोभत (in 26d) D3 6 सचिता (for संवृता) —c) S (except G5) कशाभिश् (for कुथा॰) Cd cites कुथाभि (as in text). —d) Ś K (K4 om) Dc1 Dn1 D4 6 प्रवृद्धैश् (for प्रवि॰) Ś K1-3 चांपरोपमै॰; Dc1 च नरोत्तमै॰ (for चाम्ब॰).

25 Dn2 om up to मलंकारैश्च; K4 om 25 (for both, cf. v l 24). —a) B4 Dn1 तथाश्व (for रथा॰). Ś K1-3 वर; D1 चर; T G3 रथ; G4 गज (for नर) —c) Bom. ed सु (for च) M3-5 शिसैर्, Cd पीतैर् (as in text) —d) D1 निपुणैर् (for निर्मु॰). Dn1 S उरगैर् (for भुज॰)

26 K4 om 26 (cf v l 24) —a) Ś1 K1 2 D1 स (for च) B1 D2 5 विविधैश्: S पट्टिशैश् (for विशिखैश्). —b) D5 7 शक्त्यर्ष्टि, G2-5 शक्त्यष्टि (for शक्त्यृष्टि) Dn2 D4 प्राश (for प्रास) K1 Dn2 S तोमर (for कम्पन) —c) K1 B (except B1) D1 8 T G2 M3 चायुधैश् (for श्चायु॰) D5 छिन्नै (for चान्यै) Dn2 D2 4 6 शस्त्रैश्च विविधैश्चान्यै (Dn2 ॰धै राजन्) —d) D3 6 संभृता (for संवृता) D4 पतितैर्भूर्व्यशोभत — After 26, S ins

333* निष्टनद्भिरशीर्यार्तैरुद्वमद्भिरसृग्नवै ।
नरै पतद्भि॰ पतितैरवनिस्त्वधिक बभौ ।

[(L 1) G5 अन्यैर् (for आर्तैर्) G3-5 उद्वहद् (for उद्वमद्) T G2 रुधिरास्रवे; M1 2 ॰रानवे॰ (sic) (for ॰रस्रवे) —(L 2) T G2 नरैश्च पतितैर्धीरैर् (for the prior half)]

27 a) K4 कुथाभिश् (for वाजि॰) S निहतै (for निर्जीवै॰) —b) Ś1 Dc1 (marg sec m) D1, 3 श्वसद्भि॰; Ś1 श्वपद्भि; K4 5 B स्वगद्भि; Dc1 (orig) क्षवद्भि॰; Dn1 पतद्भि, D5 पश्यद्भि॰, G1 M शयानै (for स्वपद्भि॰) B शोणित क्षितौ; D4 ॰तेक्षिणै, D6 ॰तोक्षितौ (for ॰तोक्षितै॰) D5 शयद्भि शोणितोदकै; T G2-5 हेमभांडपरिच्छदै.

28 a) Dc1 Dn2 च (for स) —b) S K1 2 4 D1 सवर्मभु(K4 D1 ॰ध्व)ज; Dn1 सवर्मायुध; D3 6 सव(D6 ॰च)र्माङ्कुश; D7 8 सच(D8 ॰व)र्मांकुश (for सवर्मायुध). D2 सर्वैः सायुधकेतुभि॰. — D6 om. (hapl) 28c-29b. —d) G5 विशिखैर्मथितैर्गजै॰

29 D6 om 29ab (cf v l 28) —a) Dn1 तैर्

ह्रदैरिव प्रक्षुभितैर्हतनागै रथोत्तमैः ॥ २९
पदातिसंघैश्च हतैर्विविधायुधभूषणैः ।
भीरूणां त्रासजननी घोररूपाभवन्मही ॥ ३०
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ चन्द्रार्कसदृशद्युतिम् ।
तावकानां परा प्रीतिः पाण्डूनां चाभवद्व्यथा ॥ ३१
अभिमन्यौ हते राजञ्शिशुकेऽप्राप्तयौवने ।
संप्राद्रवच्चमूः सर्वा धर्मराजस्य पश्यतः ॥ ३२
दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते ।
अजातशत्रुः स्वान्वीरानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३३
स्वर्गमेष गतः शूरो यो हतो नपराङ्मुखः ।
संस्तम्भयत मा भैष्ट विजेष्यामो रणे रिपून् ॥ ३४
इत्येवं स महातेजा दुःखितेभ्यो महाद्युतिः ।
धर्मराजो युधां श्रेष्ठो ब्रुवन्दुःखमपानुदत् ॥ ३५
युद्धे ह्याशीविषाकारान्राजपुत्रान्रणे बहून् ।
पूर्वं निहत्य संग्रामे पश्चादार्जुनिरन्वगात् ॥ ३६
हत्वा दशसहस्राणि कौसल्यं च महारथम् ।
कृष्णार्जुनसमः कार्ष्णिः शक्रसद्म गतो ध्रुवम् ॥ ३७
रथाश्वनरमातङ्गान्विनिहत्य सहस्रशः । C 7 1955 B 7 49 39 K 7 49 40

(for च) —[b]) K_5 Dn_1 $D_{2\ 5}$ ह्यश्व ; G_5 अश्व- (for ह्यश्व) K_5 Dn_1 D_5 वाजिभि॰ (for योधिभि॰) —[c]) G_5 प्रस्फुरितैर् ; $M_{1,2}$ प्रमुक्षुतैर् (sic) (for प्रक्षुभितैर्) —[d]) Ś K B_1 D*(except D_{01} D_8) M_2 ह्रत (for हत) Ś K (except K_5) Dn_2 $D_{1\ 2\ 4\ 6–8}$ ह्रवोत्तमै॰ (for रथो॰)

30 [d]) $M_{1\ 2}$ भवेन् (for [अ]भवन्)

31 [a]) G_5 (marg as in text) सदृशं (for पतितं). —[b]) $Ś_2$ प्रभं (for -द्युतिम्) —[d]) D_2 स्त्वभवद् ; $D_{2\ 5\ 6}$ अभ॰ (for चाभ) Ś K (except K_5) D_1 पांडवानां ह्यथाभवत्, S आसीत्पांडुषु च व्य($M_{2\ 5}$ [*inf lin*] चान्य)था

32 [d]) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 धीमत ; S मारिष (for पश्यत॰)

33 [a]) D_6 (by corr as in text) $_7$ दीर्यमान (D_7 ॰ण) (for दीर्यमाण) D_8 तु तद् (for बलं) —[d]) S K B_4 D (except D_{01} Dn_1) G_4 तान् (for स्वान्) — After 33, K_2 ins

334* अस्त गतोऽयं द्युमणिस्तापयित्वा महाबल॰ ।
सौभद्र॰ शत्रुदमन किं जात न विद्म वै ।
एवं ब्रुवाणो नृपति॰ सैन्येन महता वृत ।
व्यूहद्वार समासाद्य बाष्पपूर्याकुलेक्षण॰ ।
तच्छ्रुत्वा च हतं पुत्र कौरवैर्जिह्मकारिभि ।
लोकै॰ सकथितं सर्वमभिमन्यो॰ पराक्रमम् ।
श्रुत्वा च तैर्हत वीर धैर्यमालम्ब्य सत्वरम् ।
परमं सत्त्वमालम्ब्य प्रत्युवाच युधां वर॰ ।

[(L. 2) The post. half is submetric]

34 Before 34, G_1 M ins युधिष्ठिर॰ —[a]) D_{01} D_6 G_4 एव (for एष) $Ś_1$ D_2 वीरो (for शूरो) —[d]) K_5 B D_{01} D_5 वय (for रणे) S जेष्यामो वै ($M_{3–5}$ विजेष्यामो) वय परान्

35 D_6 om 35 —[a]) Ś K (except K_5) $B_{1–3}$ D_{01} Dn_2 $D_{1\ 2\ 4}$ सु- (for स) $K_{1,3}$ महद् (for महा) S इत्येभ्यो दु खनी(G_5 ॰भी)तेभ्यो —[b]) S महाप्राज्ञो महाद्युति॰ (G_5 ॰बल) —[c]) S युधि ; Ca d युधां (as in text) —[d]) $Ś_1$ K (except K_5) $D_{1\ 7}$ ध्रुव ; T $G_{2–4}$ भृश (for ब्रुवन्) $Ś_1$ $D_{1\ 2\ 5\ 7\ 8}$ उपानुदत्

36 M_3 om 36 —[a]) $D_{7\ 8}$ युधि (for युद्धे) S (M_3 om) [s]पि (for ह्वि) —[b]) Ś K (except K_5) Dn_2 $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ रणे रिपून् ; $D_{7\ 8}$ रणाजिरे ; S (except $M_{4\ 5}$, M_3 om) बहून्रणे (by transp) —[c]) Dn_2 $D_{5\ 6}$ सर्वान् (for पूर्वं) —[d]) Ś $K_{1\ 3}$ D_1 अप्यगात् ; K_2 Dn $D_{2–7\ 8}$ (marg) अभ्यगात् ; $K_{4\ 5}$ B_5 D_8 अभ्ययात् ; $B_{2\ 4}$ G_2 अन्वयात् (for अन्वगात्)

37 B_5 om 37[ab] —[b]) Some MSS कौशल्य D_5 महाबल ; T $G_{2–4}$ बृहद्बलं (for महारथम्) —[c]) K_5 Dn_1 श्रीमान् (for कार्ष्णि) —[d]) D_4 शिव (for शक्र-) $B_{4\ 5}$ D_4 लोकं (for -सद्म)

38 [a]) $D_{7\ 8}$ तथाश्व- (for रथाश्व). Dn_1 $G_{1,4}$ M नराश्वरथमातंगान् ; G_5 नरवाजिरथाश्चागान्. —[b]) B_4 हत्वा शत ; B_5 निहंताथ ; D_5 विनिवृत्य ; S निहत्य स (G_5 स) (for विनिहत्य) —[c]) $D_{7\ 8}$ अभिसृप्त॰ (for अभिसृप्तः). Dn_2 $D_{5,6}$ संग्रामे. B_4 विहत. स सु

अवितृप्तः स संग्रामादशोच्यः पुण्यकर्मकृत् ॥ ३८

वयं तु प्रवरं हत्वा तेषां तैः शरपीडिताः ।
निवेशायाभ्युपायाम सायाह्ने रुधिरोक्षिताः ॥ ३९

निरीक्षमाणास्तु वयं परे चायोधनं शनैः ।
अपयाता महाराज ग्लानिं प्राप्ता विचेतसः ॥ ४०

ततो निशाया दिवसस्य चाशिवः
शिवारुतः संधिरवर्तताद्भुतः ।
कुशेशयापीडनिभे दिवाकरे
विलम्बमानेऽस्तमुपेत्य पर्वतम् ॥ ४१

वरासिशक्त्यृष्टिवरूथचर्मणां
विभूषणानां च समाक्षिपन्प्रभाम् ।
दिवं च भूमिं च समानयन्निव
प्रियां तनुं भानुरुपैति पावकम् ॥ ४२

महाभ्रकूटाचलशृङ्गसंनिभै-
र्गजैरनेकैरिव वज्रपातितैः ।
सवैजयन्त्यङ्कुशवर्मयन्तृभि-
र्निपातितैर्निष्टनतीव गौश्चिता ॥ ४३

हतेश्वरैश्चूर्णितपत्त्युपस्करै-

सग्रामाद्, T G_{1-4} M अतृप्यन्से(G_1 $M_{1\,2}$ °शै)व स°; G_5 व्यायच्छन्नेव स° —[d]) S अगच्छत्पुण्यलोकजित्. — After 38, K_3 (marg.) $_5$ Dn $D_{1\,4-6}$ ins.

335* गतः पुण्यकृतां लोकान्भास्वरान्पुण्यनिर्जितान् ।

[Dn_1 $D_{4\,5}$ कृताल्लँ (for कृतां) D_4 स्ववीर्य-; Bom ed शाश्वतान् (for भास्वरान्) D_6 भास्वराद्वीर्यनिर्जितान् (for the post. half)]

K_3 cont

336* पुत्रशोकात्परं नास्ति दुःखमन्यन्महत्तरम् ।
ऐहिकामुत्रिको दाता फलस्यान्यो न विद्यते ।
स पुत्रो निहतो मेऽद्य नाहं जीवितुमुत्सहे ।
किं मया जीवितेनार्य. सौभद्रेण विना भुवि ।

while K_5 cont

337* अक्षयां गतिमासाद्य स गतः शाश्वती समाः ।

— After 335*, Dn_2 D_4 ins an addl colophon [*Sub parvan* Dn_2 अभिमन्युवध — *Day of Drona's Generalship* D_4 तृतीयो दिवस. — *Adhy. name* D_4 चक्रव्यूहे अभिमन्युयुद्ध]

39 Before 39, all MSS (except G_1 M_{1-4}) ins संजय उवाच —[a]) S प्रवरान् —[b]) Dn_2 $D_{5\,6}$ पूरिता (for पीडिता) —[c]) K_1 [अ]भ्युपायाम, B Dn_1 $D_{1\,7\,8}$ T $G_{1\,2\,5}$ $M_{1\,2}$ [अ]भ्युपायाम; Dn_2 $D_{2\,5}$ °पेयाम (for °पायाम).

40 [a]) $Ś_1$ K B (except B_4) Dn_1 $D_{1\,4-7}$ T $G_{2,4}$ निरीक्ष्यमाणास् (for निरीक्ष°). $Ś_1$ च (for तु). —[b]) S परस्य (for परे च). Ś K B_2 $D_{1\,7,8}$ $M_{1,2}$ पारैः (for शनैः). Dn_2 $D_{3,4,6}$ पूर्णे(D_4 पर)मायोधनं पारे —[c]) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 अभि($Ś_1$ °ति)वता; $D_{3\,5\,7\,8}$ अपायाता (D_8 °त); S अप(T G_{2-4} °पा)याम (for °याता) —[d]) Dn_1 याता; D_2 प्राप्य (for प्राप्ता)

41 [a]) K_2 $D_{7\,8}$ निशायां (for निशाया) $Ś_1$ चाद्भुत; Dn_1 $D_{4,6-8}$ वाशिव, T $G_{3\,4}$ चाशिवं; G_1 $M_{1\,2\,4}$ चाशिवा (for चाशिव) —[b]) K_4 $B_{1\,5}$ Do_1 Dn_2 $D_{1-3\,6}$ रुवै; K_5 Dn_1 स्वन; D_4 नुत; G_1 $M_{1\,2}$ रुता°; G_4 -रव° (for रुत) Ś K (except K_5) B_{1-3} Dn_2 $D_{1\,6}$ सनि(K_1 °ति)रव र्तत (for संधि°) —[d]) Dn_1 विलंब्यमाने; D_5 विलघ°; D_6 वियभ°; $G_{1\,3\,4}$ M विळंब° (for विलम्ब°) $D_{7\,8}$ उपैति (for उपेत्य)

42 [a]) S (except G_5) शरासि- (for वरासि) Do_1 शक्त्यृष्टि, $D_{7\,8}$ शक्त्य(D_8 °क्त्यृ)ष्टिं, G_{2-5} -शक्त्यष्टि (for शक्त्यृष्टि) G_5 वरूथि (for वरूथ) K_5 Dn_2 $D_{3\,4}$ M_5 वर्म(D_4 °र्मि)णां (for चर्मणां) —[b]) D_2 तथा मणीना; T G_3 विभूषिताना (for °षणानां) K_5 $G_{1\,4}$ M समाक्षिपत् Ś K (except K_2) Dn_2 $D_{1\,3\,4\,6}$ G_5 प्रभा —[c]) D_2 समापयन्; Cd °नयन् (as in text) —[d]) G_5 पावकीं (for °कम्). T G_{1-4} M प्रियां तनुं स्वां रविरेति पावकीं (G_4 °क; $M_{4\,5}$ °किं)

43 [a]) D_5 (marg sec m) महाहं (for °भ्र). G_5 -तुंगशृंगैर् (for -शृङ्गसनिभैर्) —[b]) B Do_1 द्विपैर् (for गजैर्) $Ś_1$ D_2 अनीकैर् (for अने°). S $K_{1\,3\,4}$ उत (for इव). $D_{7,8}$ रणे कौशिक (for अनेकैरिव). T G_{1-4} M अने($M_{1-3\,5}$ °नी)कपैर्वज्रहतैरिवाद्रिभिः; G_5 अनेकशो वज्रहतैर्यथाद्रिभि.. —[c]) $B_{3,5}$ Do_1 D_2 चर्म

हताश्वसूतैर्विपताककेतुभिः ।
महारथैर्भूः शुशुभे विचूर्णितैः
पुरैरिवामित्रहतैर्नराधिप ॥ ४४
रथाश्ववृन्दैः सहसादिभिर्हतैः
प्रविद्धभाण्डाभरणैः पृथग्विधैः ।
निरस्तजिह्वादशनान्त्रलोचनै-
र्धरा बभौ घोरविरूपदर्शना ॥ ४५
प्रविद्धवर्माभरणा वरायुधा
विपन्नहस्त्यश्वरथानुगा नराः ।
महार्हशय्यास्तरणोचिताः सदा
क्षितावनाथा इव शेरते हताः ॥ ४६
अतीव हृष्टाः श्वसृगालवायसा
बडाः सुपर्णाश्च वृकास्तरक्षवः ।
वयांस्यसृक्पान्यथ रक्षसां गणाः
पिशाचसंघाश्च सुदारुणा रणे ॥ ४७
त्वचो विनिर्भिद्य पिबन्वसामसृ-
क्तथैव मज्जा पिशितानि चाश्नुवन् ।
वपां विलुम्पन्ति हसन्ति गान्ति च C.7 1976 B 7 30 10 K 7 30 10

(for वर्मै) K4 Dn1 T G2 M5 (*sup lin*) -यन्त्रि भिर्; D4 यन्त्रि° (for यन्तृ°) Ś1 K1-3 सर्वैजयरथ° (Ś1 °थी , K1 °स्था) कुथवर्मयंतृ(Ś1 °त्रि)भिर् — [d]) Dn1 नष्टवति, D2 निष्कवति; D4 निस्वनति, D6 विष्टमति, Cd निष्टनति (as in text) K3 4 चिता°, B2 5 चितान्, B1 युता (for चिता)

44 [a]) G1 चूर्णित्र (for चूर्णित-) K1 * सयस्कारैर्; K3 * * पस्करैर्, S चक्रकूबरैर् (for -पर्युपस्करैर्) — [c]) Cd गौः (for भूः) D2 [S]विचूर्णितै (for विचू°) S महारथैर्मंप्रविचू(G4 °र्मप्रविघू , G5 °स्तै प्रविघू)र्णि तैर्मही — [d]) B3 Dn2 सुरैर् (for पुरैर्) Dn2 नरे श्वरै; D5 6 नराधिपै ; S चिता यमौ (for नराधिप)

45 [a]) K5 Dn1 D2 5 सयाश्व , B1-3 Dc1 वराश्व ; T G1-4 गजाश्व ; G1, 5 M नराश्व (for रथाश्व) K5 धृतै (for हतै°) — *D8 om (hapl) 45[cd]* — [b]) Ś K1 3 4 Dn D2-7 G1 M1, 2 प्रवृद्ध-, T G2 4 प्रसिद्ध-; Ca d प्रविद्ध (for प्रविद्ध) Ś K B2 3 D (except Dn1 D2, D8 om) G5 M2-5 -भाण्डा(D4 माला)भ रणै (for °भरणै) Cd cites भांड — [c]) S1 D4 दशनांत (for °नान्त्र) — [d]) T G1, 3-5 M दर्शिभि°; G2 -रूपिभि° (for दर्शना) D2 4 6 धरा बभौ घोरवि रूपदर्शि(D4 °र्शि)नी

46 [a]) Ś1 K1 D1, 5 6 प्रवृद्ध- (for प्रविद्ध) D1, 2 -धर्माभरणा (for -वर्मा°) D5, 6 युधां वरा; D4 G2 4 युधांवरा; T G3 ययावरा (for वरायुधा) K3-5 B Dc1 Dn3 D2 5 7 8 G1, 5 M प्रवि(K4 D5 °वृ ; D8 °सि)द्धवर्मा(K4 °धर्मा ; D2 5 °बाणा)भरणांवरा युधा (D8 M4 5 °धैर्); K5 Dn1 प्रविद्धवर्मांबरभूषणायुधा — [b]) D2 विशस्त , D8 विपण्ण- (for विपन्न). D8 खुरानुगा (for रथा°) T G2-4 हता° (for नरा) — [c]) K4 B Dc1 Dn1 G. तदा, D2 5 तथा, D6 नृपा (for सदा). G1 M महार्हशय्यास्तरणै सदोचिता — [d]) T G2-4 नृपा (for हता)

47 [a]) Dn1 D2 7 8 च, D1 स्वि (sic) (for श्व-). Some MSS -शृगाल . S दिनक्षये हि श्वसृ(G1 M1, 2 °यो हि श्वसृ ; G3 °येभि श्वशृ , G4 °ये च श्वशृ-; G5 °ये यत्र शृ)गालवायसा — [b]) Ś1 वसा°; Ś2 K1-3 वटा , K4 D1 धुका ; B1 D4 व्याला°; B2 3 5 Dc1 D6 बला°, B4 रणा°; Dn1 बका ; Dn2 बडा°; D2 वय°; D8 बला ; D8 वटा , S Cd ब(T G2 Cd ब)का° (for बडा°) Ś1 सुपर्णाय; B °र्णा स (for °र्णाश्च) K4 बडास्; D1 वटास्, M1 2 वृतास् (for वृकास्) — [c]) M1 2 वयस्तु (for वयांसि) K5 [अ]सृक्प्राप्य च; Dc1 D2 4 °क्पा(Dc1 °का ; D4 °क्पो)प्यय; Dn1 °क्प्राणि च, D1 S °क्पास्त्वथ , D7 8 °क्पानप (for °क्पान्यथ) Ca cites असृतपावे; Cd असृक्पाकि (sic) — [d]) Ś K1 मेघाश्च (for संघाश्च) K4 सुदारुणे रणे; S नश्यति भैरव (for सुदारुणा रणे).

48 G5 om 48[ab] — [a]) D4 तचो, D6 वक्षो; D3 त्वचा (for त्वचो) S (G5 om) विभिंदति (for विनिर्भिद्य) Ś1 वथामिवान् (sic), B3 (marg) 4 Dn2 D8 4 6 पपुर् (for पिबन्) D2 वसा पृथक्; D8 6 वसासृज (for °मसृक्) K5 Dn1 S (G5 om.) पिबंत्य सृग्वसां (M3-5 °सा) (for पिबन्वसामसृक्) — [b]) K1 Dn1 D5 मज्जा ; B Dc1 Dn2 D3 4 6 मज्जां°; D2 मत्ता° (for मज्जां) K5 पिशिताशिनो (for °तानि च) Dn2 D3 4 6 [अ]भक्षयन्; D1 8 चाश्नुवन् (for चाश्नु°). S (G5 om.) वसति मज्जां (M1 2 °ज्जा°) पिशितान्यदंति च — [c]) Ś B2 D1 वपा; K1-3 वटा, Dn1 वसां; D7 8 वपुर्; M3-5 तया (for वपां). B2 स

भित्त्वा व्यूहं प्रविष्टोऽसौ गोमध्यमिव केसरी ॥ ४
यस्य शूरा महेष्वासाः प्रत्यनीकगता रणे ।
प्रभग्ना विनिवर्तन्ते कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ ५
अत्यन्तशत्रुरस्माकं येन दुःशासनः शरैः ।
क्षिप्रं ह्यभिमुखः संख्ये विसंज्ञो विमुखीकृतः ॥ ६
स तीर्त्वा दुस्तरं वीरो द्रोणानीकमहार्णवम् ।
प्राप्य दौःशासनिं कार्ष्णिर्यातो वैवस्वतक्षयम् ॥ ७
कथं द्रक्ष्यामि कौन्तेयं सौभद्रे निहतेऽर्जुनम् ।
सुभद्रां वा महाभागां प्रियं पुत्रमपश्यतीम् ॥ ८
किं स्विद्वयमपेतार्थमश्लिष्टमसमञ्जसम् ।
तावुभौ प्रतिवक्ष्यामो हृषीकेशधनंजयौ ॥ ९
अहमेव सुभद्रायाः केशवार्जुनयोरपि ।
प्रियकामो जयाकाङ्क्षी कृतवानिदमप्रियम् ॥ १०
न लुब्धो बुध्यते दोषान्मोहाल्लोभः प्रवर्तते ।
मधु लिप्सुर्हि नापश्यं प्रपातमिदमीदृशम् ॥ ११
यो हि भोज्ये पुरस्कार्यो यानेषु शयनेषु च ।

T हित्वा (for भित्त्वा). T G₃ ₄ M [अ]नीक; G₆ मध्य (for व्यूह) — d) K₁ B D₈ केशरी — After 4, S ins

340* विक्रीडितं रणे येन निघ्नता वै परान्वरान् ।

5 Ś₁ missing (of v 1 2) — a) Ś₁ K B₁ Dn₁ D₁ ₈₋₈ तस्य (for यस्य). — b) S (except G₆) प्रायनीक (for °नीक-). T G₃ ₄ स्थिता (for गता). — c) D₆ वै; G₁ M हि (for वि) B₄ Dn₁ D₈ ₆ -न्यवर्तंत; B₆ D₄ ₅ निवर्तंत (for °र्तन्ते). — d) K₂ हतास्त्रा (for कृ°)

6 Ś₁ missing (of v 1 2) — a) D₁, ₅ ₈ अत्यंत (for अत्यन्त) S अत्यतवैरी चास्माक — b) D₈ दु स हनः (for दुःशासन) — c) S क्षिप्तमभिमुख (M₃₋₅ °ख°) सख्ये (G₁ M °ख्ये). — d) S नि सज्ञो (for विसज्ञो)

7 Ś₁ missing (of v 1 2) — a) D₄ सतीर्त्वा (for स तीर्त्वा) T G₁₋₃ M स कथं प्राप्य दुष्पार (T G₂ ₃ °ष्प्राप), G₄ ₅ कथं प्राप्य सुदुष्प्राप. — b) K₂ ₅ B₁ T G₁₋₃ M₁₋₃ द्रोणानीक (for °नीक) K₄ महा रथं (for °र्णवम्) — After 7ab, S ins.

341* शूरग्राहाकुलं भीमं तीर्त्वा चैनमभीतवत् ।

[G₅ च तम् (for चैनम्).]

— c) T G₂₋₅ प्राप्तो (for प्राप्य) G₆ दौःषासनि . S पाप (G₅ °पो) (for कार्ष्णिः) — d) Ś₁ K₄ B₁, ₅ प्राप्तो; K₁ याति; Dn₁ D₁₋₆ गतो (for यातो).

8 Ś₁ missing (of v 1 2). — a) D₁ ₈ S किं स्विद् (for कथं). Ś₁ K₁ ₃ ₄ D₁ द्रक्ष्याम; D₁ ₈ S वक्ष्यामि (for द्रक्ष्यामि). T G₃₋₅ सौभद्रं (for कौन्तेय). — b) K₅ Dn₁ D₂, ₅ पतिते (for निहते) T G₃ ₅ निहते चार्जुनं प्रति — c) K₄ D₁ च, D₆ वै (for वा) Do₁ महाबाहु (sic) (for °भागां) S किं वा सुभद्रां वक्ष्यामि — After 8, S ins

342* हतवत्सा यथा धेनुं वद्दर्शनकृतोन्मुखीम् ।

[G₁ हत- (for हत). G₆ हतवत्सा यथा धेनुस् (for the prior half) G₆ -कृतोन्मुखी, M₁ ₂ -समुन्मुखीं (for -कृतो°)]

9 Ś₁ missing (of v 1 2). — a) T G M₃₋₅ वक्ष्यामि (for वयम्). M₁ ₂ किं स्विद्वक्ष्यति मे पार्थो. — b) Ś₁ K₅ B₂ (marg) ₃ Do₁ D₂ ₅ ₇ ₈ T G M₁, ₂ अक्लिष्टम्; M₃₋₅ अनि° (for अश्लि°) — c) D₂ ₄ वक्षामो; D₆ (by corr as in text) S -वक्ष्यामि (for -वक्ष्यामो) — d) T G₂₋₅ प्रियं पुत्रमपश्यतौ (G₄ ₅ °ता); G₁ M प्रियं (M₅ °य) पुत्र(M₁ °त्र)विना कृतौ

10 Ś₁ missing (of. v. 1 2) — a) S ह्येव (G₁ M₁₋₄ °व) (for एव) — b) D₁ ₈ युधि (for अपि) — c) T G₃ ₄ प्रियकारो (for °कामो) D₄ प्रिय**** कांक्षी

11 Ś₁ missing (of v 1 2). — a) Dn₁ दोषं; D₆ G₃ मोहाद् (for दोषान्) — b) Ś₁ K B₁ Dn₁ D₁₋₃, ₆₋₈ लोभान्मोह° (Ś₁ K₁ ₂ ₄ D₁ ₂ °हात्); Do₁ T G₃ ₄ मोहाल्लोभात्; D₅ दोषान्मोह°; G₂ दोषाल्लो भात् (for मोहाल्लोभ°) — c) Ś₁ T G₂₋₄ इव (for हि न) D₈ S [अ]द्राक्ष (D₈ °क्ष्म) (for [अ]पश्य). — d) G₅ (sup lin as in text) प्रवदाद् (for प्रपा तम्) K B₁ ₄ Dn D₁ ₃ ₄ ₆₋₈ अहम्; B₃ ₅ Do₁ D₂ इमम् (for इदम्).

12 Ś₁ missing (of v. 1. 2). — a) T G₃, ₄

भूषणेषु च सोऽस्माभिर्बालो युधि पुरस्कृतः ॥ १२
कथं हि बालस्तरुणो युद्धानामविशारदः ।
सदश्व इव संबाधे विषमे क्षेममर्हति ॥ १३
नो चेद्धि वयमप्येनं महीमनुशयीमहि ।
बीभत्सोः कोपदीप्तस्य दग्धाः कृपणचक्षुषा ॥ १४
अलुब्धो मतिमान्ह्रीमान्क्षमावान्रूपवान्बली ।
वपुष्मान्मानकृद्वीरः प्रियः सत्यपरायणः ॥ १५
यस्य श्लाघन्ति विबुधाः कर्माण्यूर्जितकर्मणः ।
निवातकवचाञ्जघ्ने कालकेयांश्च वीर्यवान् ॥ १६
महेन्द्रशत्रवो येन हिरण्यपुरवासिनः ।
अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण पौलोमाः सगणा हताः ॥ १७
परेभ्योऽप्यभयार्थिभ्यो यो ददात्यभयं विभुः ।
तस्मास्माभिर्न शक्तिस्त्रातुमद्यात्मजो भयात् ॥ १८
भयं तु सुमहत्प्राप्तं धार्तराष्ट्र महद्बलम् ।
पार्थः पुत्रवधात्क्रुद्धः कौरवाञ्शोषयिष्यति ॥ १९
क्षुद्रः क्षुद्रसहायश्च स्वपक्षक्षयमातुरः ।
व्यक्तं दुर्योधनो दृष्ट्वा शोचन्हास्यति जीवितम् ॥ २०
न मे जयः प्रीतिकरो न राज्यं

C. 7 2002
B 7 51 21
K 7 51 25

[s]मौ मोज्ये, G1 2 5 मोज्येषु, M मोज्ये हि (by transp) D2 6 [s]प्रमुख (for पुरस्) —b) T G2 4 धनेषु (for यानेषु) S (except G1) त्वमनेषु (for याय°) —c) G5 सोस्माक (for °भिर्) —d) G. युद्धि- (for युधि)

13 Ś1 missing (cf v 1 2) —a) D2 6 तरुणैर् (for तरुणो) Ca d cite बालस्तरुण (as in text) —b) D6 अविशारदै —d) D1 क्षेतुम् (for क्षेमम्)

14 Ś1 missing (cf. v 1 2) —a) B5 न (for नो) K1 B2 5 (marg) Ca d एव, K5 D3 S (except G2) एव; B (except B5) एवं, Dn1 एक (for एनं) —b) Dn1 D3 4.6 महाम् (for महीन्) S अधि (for अनु) Ś1 अनुमिमीमहि; K1 8 D1 °शामीमहि; Cd अनुमयीमहि; Ca अनुशयीमहि (as in text) —c) D6 G1 M1-3 क्रोध (for कोप-) Ca क्रोध दीप्तस्य Cd cites क्रोध° —d) K1 रुद्रा (for दग्धा) D1 4.5 (by corr sec m) ?8 कृष्णस्य; T G2 4 क्रूरेण, G5 क्रुद्धस्य (for कृपण) ❀ Ca d कृप णचक्षुषा दग्धा इत्यन्वय ❀

15 Ś1 missing (cf v 1 2) —a) G1 M घृति मान् (for मति°) K1 5 D2 5 T G2 5 श्रीमान्; Dn1 शूर°, D7 lacuna (for ह्रीमान्) —b) K4 D1 रूप वान्, Dn2 **वान्; G5 मन्युवान् (for क्षमा°) K4 D1.5 बलवान्, B2 कोप° (for रूप°) —c) K1 2 दानकृद्; K4 D1 दीन°; T G1-5 नय° (for मान°) —d) K5 B1,2 5 Dc1 Dn1 D3 S -पराक्रम° (for °यण).

16 Ś1 missing (cf v 1 2) —a) S श्लाघते यस्य विबुधा —b) S कर्मभिर्भीमकर्मण —c) S योऽहन् (G1 4 5 M5 °त्) (for जघ्ने)

17 Ś1 missing (cf. v 1 2)

18 Ś1 missing (cf v 1 2) —a) B1 अन्येभ्यो (for परे°) K (except K.) D1 तु, T G1-4 हि (for ऽपि) Dc1 भयार्तेभ्यो (for [अ]भयार्थिभ्यो) —b) S ददाद् (for ददाति) B3 प्रभु (for विभु) S यो दद्यादभय प्रभु (G5 °ति) —c) S न च (G. च न) शक्तं (for न शक्तिस्) —d) Ś1 K4.5 B अपि (for अद्य) Ś1 K (except K5) D1 बलात्; B1 Dn2 D3 4.6 रणे, Bom ed बली (for भयात्) T G2-4 M3-5 पुत्रत्राण भयादिह; G1.5 M1 2 त्रागमस्मा न्महाभयात्

19 Ś1 missing (cf. v 1 2) B5 om 19-21 —a) Dc1 च (for तु) —b) D3 धार्तराष्ट्र- (for °राष्ट्र) K1 महद्भय; K2 B1 D4 महाबल (for महद्बलम्) B1-3 Dc1 Dn1 D3 6 धार्तराष्ट्रान्महाबलान्, S धार्तराष्ट्र (G1 °ष्ट्र) बल महत् —d) S क्षात्रवान् (G3 5 °व) (for कौर°) B1-3 सादयिष्यति, Dn दोष°, D5 (by corr) योध°, S दाम° (for शोष°)

20 Ś1 missing (cf v 1 2) B. om 20 (cf v 1 19) —b) Ś1 स (for स्व) G2 भयम् (for -क्षयम्) Ś1 K B3 (marg as in text) 4 D (Dc1, marg sec m) -क्ष (D2 म) यकारक (Ś1 °क) (for °मातुर) —c) Ś1 (sup lin) पार्थं (for व्यक्तं) D7 2 राजा (for दृष्ट्वा) —d) Ś1 मोहाद्, K1 2 सुहृद; K4 D1 सुदान्; Cd शुचा (for शोचन्).

21 Ś1 missing (cf v 1 2). B5 om. 21 (cf v. 1 19) —b) D5 वा (for च) K Dc1 Dn D1.2-5

न चामरत्वं न सुरैः सलोकता ।
इमं समीक्ष्याप्रतिवीर्यपौरुषं
निपातितं देववरात्मजात्मजम् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

M4 5 सलोकतां; M8 स लोकः (for सलोकता). — ²) D8 6 इव (for इम). B1 3 प्रवीक्ष्य; B3 (marg) प्रतीक्ष्य; B3 (marg also) निरीक्ष्य; D3 5 च वीक्ष्य (for समीक्ष्य) Dc1 Dn1 D2 G3 4 वार्य (for वीर्य)

Colophon. Ś1 missing — *Sub parvan* N (except K4 B4 Dc1 D8, Ś1 missing) अभिमन्युवध (D4 prefixing चक्रव्यूहे). — *Day of Droṇa's Generalship* K1. 3 तृतीयमहः (K3 adds समाप्त); K2 तृतीयदिवसे. — *Adhy name*. K3 B4 Dn1 D2 4 5 T G1-3 M1 2 युधिष्ठिरप्र(K5 B4 G3 °वि)लाप. — *Adhy no.* (figures, words or both) B1 2 Dn1 G2 3 49 (as in text), T G1, 2 4 M 48 — *Śloka no.*. Dn1 21

☞ After adhy. 49, most MSS insert nineteen adhyāyas, giving the legends of Mṛtyu (Bom. ed. adhy 52-54) and of Sṛñjaya and his son Suvarṇaṣṭhīvin (*ibid* adhy. 55), and the rather lengthy episode of Soḍaśarājakīya (*ibid* adhy. 56-71), all of which are omitted here and given as additional passages in App I (no 8), on the evidence of ŚK MSS, in which they are entirely absent These legends and episodes are found in the Śānti (Crit ed. adhy 29, 30-31, 248-250), where they are all given by ŚK It should also be noted that internal evidence also proves that these passages are later additions in the Droṇa. In the legend of Mṛtyu, for instance, Droṇaparvan indulges in *phala śruti* (Bom. ed 7 52 22-25, 54 54), which are not found in the Śānti In the Soḍaśarājakīya, the two lists of the "sixteen kings" in the two Parvans do not entirely agree, and the sequence slightly differs The Śānti has Anga Jayadratha and Sagara, for whom the Droṇa substitutes Paurava and Rāma Jāmadagnya (ignored by the Śānti) as one who is not yet dead, but 'will die' (*mariṣyati*), — all of which constitutes an interesting additional evidence that the Droṇa addition is post-Śānti (see Sukthankar, *Epic Studies, no.* VI, *Annals*, B. O R I, xviii, pt 1, pp 1-76) See also the critical note on 12 29 12 (of the Rājadharma sub parvan) given by S. K Belvalkar, editor of the Śāntiparvan, on pp 649-650 of that edition, and on 12 248-250 (of the Mokṣadharma sub parvan).

☞ Editions end the Abhimanyuvadha parvan at this place In the Critical Edition it ends with 7. 51 See note at the end of that adhy.

५०

संजय उवाच ।
तस्मिन्नहनि निर्वृत्ते घोरे प्राणभृतां क्षये ।
आदित्येऽस्तंगते श्रीमान्संध्याकाल उपस्थिते ॥ १
व्यपयातेषु सैन्येषु वासाय भरतर्षभ ।
हत्वा संशप्तकव्रातान्दिव्यैरस्त्रैः कपिध्वजः ॥ २
प्रायात्स्वशिबिरं जिष्णुर्जैत्रमास्थाय तं रथम् ।
गच्छन्नेव च गोविन्दं सन्नकण्ठोऽभ्यभाषत ॥ ३
किं नु मे हृदयं त्रस्तं वाक्यं सज्जति केशव ।
स्पन्दन्ति चाप्यनिष्टानि गात्रं सीदति चाच्युत ॥ ४
अनिष्टं चैव मे श्लिष्टं हृदयान्नापसर्पति ।
भुवि यद्दिक्षु चाप्युग्रा उत्पातास्त्रासयन्ति माम् ॥ ५
बहुप्रकारा दृश्यन्ते सर्व एवाघशंसिनः ।		C 7 2462 B. 7 72 6 K 7 72 12

50

1 Ś2 missing up to 52 (cf v 1 7 49 2) Before the ref, S ins

343* धृतराष्ट्र उवाच ।
अथ संशप्तकैः सार्धं युध्यमाने धनंजये ।
अभिमन्यौ हते चापि बाले पल्गुना वरे ।
महर्षिसत्तमे याते व्यासे स तु युधिष्ठिरः ।
पाण्डवा किमथाकार्षुः शोकोपहतचेतसः ।
कथं संशप्तकेभ्यो वा निवृत्तो वानरध्वजः ।
केन वा कथितस्तस्य प्रशान्तः सुतपावकः ।
एतन्मे शंस तत्त्वेन सर्वमेवेह संजय ।
संजय उवाच ।
शृणु राजन्यथा तेभ्यो निवृत्तः कृष्णसारथिः ।
ततः सर्वाणि सैन्यानि दहन्कृष्णगतिर्यथा ।
संप्रयातेऽस्तमादित्ये संध्याकाल उपस्थिते ।
आयातस्वास्त्मीशिबिरं निमित्तैरपशस्तिभिः ।
यथाग्नीन्मानसं तस्य यथा कृष्णेन भाषितम् ।
यथा च कथितस्तस्य निहतः सुतपावकः ।
चिन्तेनैव मे सर्वं ब्रुवतः शृणु मारिष ।

[M3 om the ref —(L 3) G1 M -सत्तमे त्य (for °मे याते) G1 M व्यासेन स (for व्यासे स तु) G2 युधिष्ठिरपुरोगमाः (for the post half) —(L 4) T G2 M3-5 शोकेन (for शोकोप°) — G3 om (hapl) from line 11 up to 1ᵈ —(L 11) G1 4 अयातस्य (for आ°) —(L 13) M3-5 transp कथित and निहत]
K5 T G1-4 M1 2-5 om the ref Dn3 संजय (for सं°) —ᵃ) G1-4 M महति (for अहनि) K1-3 5 B1 Dn1 D2 7 8 संवृत्ते; D1 6 निवृत्ते (for निर्वृत्ते) —ᵇ) Ś1 D8 पर; K1-4 वधे; D7 परे (for क्षये) —ᶜ) K1 4 गते श्रीमत्, D2 प्रति गते, D4 गते धीमान्, G3 4 गते श्रीमन् (for गते श्रीमान्)

2 Ś2 missing (cf v 1 1) —ᵃ) B1 3 उपा(B3 °प)यातेषु (for व्यप°) B Do1 D1 G5 वासाय (for सैन्येषु) —ᵇ) B Do1 D1 सर्वेषु, Dn2 D3 4 6 सायाह्ने, G ययासि (for वासाय) B2 5 Dn2 भरतर्षभ —ᶜ) K1 5 D संसप्तक

3 Ś2 missing (cf v 1 1) —ᵃ) D6 प्रयात्, T G1-2 M आयात् (for प्रायात्). —ᶜ) K5 G2 M5 तु, Dn1 हि (for च) —ᵈ) B1 3 5 D1 साश्रुकंठो, B2 समुरकंठो; B2 (marg) साश्रुगात्रो (for सन्नकण्ठो) Do1 ह्यभाषत (for ऽभ्यभाषत)

4 Ś2 missing (cf v 1 1) Before 4, S (except G5) ins अर्जुन —ᵃ) D3 6 तु (for नु) D2 हृदयस्तंभो (for °यं त्रस्तं) —ᵇ) B Do1 D1 4 वाक्च (for वाक्यं) K1 Dn D6 मज्जति (for सज्जति) —ᶜ) K2 B1 Do1 Dn1 D1 3 5 7 स्पंदंति, Dn2 D6 स्पदने, D3 4 स्पंदंते (for स्पन्दन्ति) G1 M [अं]गानि (for चापि) T G2-4 स्पंदंतेंगान्यनिष्टानि, G5 स्पंदनेनात्यनिष्टानि —ᵈ) Ś1 B1 Dn1 चाप्युत, D1 वाच्युत (for चाच्युत) S गात्रे सीदामि चाच्युत (G5 °प्युत)

5 Ś2 missing (cf v 1 1) —ᵃ) Dn2 अरिष्टं (for अनिष्टं) D3 सं (for मे) B3 T G2-4 शिष्टं, Dn2 D2-4 6 क्लिष्टं, G5 दृष्टं (for श्लिष्टं) —ᵇ) D7 हृदयं नावसर्पति — D1 reads 5ᶜ-6ᵇ twice —ᶜ) B3 Dn2 भूरि (for भुवि) K4 5 B3 4 D1 (both times) 6 7 ये (B3 यं; D1 या) दिक्षु, D3 ये दिवि; D5 त्रिक्षु च (for यद्दिक्षु) B1 3 4 5 Do1 चास्युग्रा, D1 (both times) वाप्युग्रा (for चाप्युग्रा) D2 धूनय न्दिक्षु वाप्युग्रा, T G1 3-5 M भूम्यां दिवि (G5 द्युव) च वास्युग्रा (G1 च वाप्युग्रा; G6 च चास्युग्रा; M1 2 च

अपि स्वस्ति भवेद्राज्ञः सामात्यस्य गुरोर्मम ॥ ६

वासुदेव उवाच ।

व्यक्तं शिवं तव भ्रातुः सामात्यस्य भविष्यति ।
मा शुचः किंचिदेवान्यत्तत्रानिष्टं भविष्यति ॥ ७

संजय उवाच ।

ततः संध्यामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने ।
कथयन्तौ रणे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ॥ ८
ततः स्वशिबिरं प्राप्तौ हतानन्दं हतत्विपम् ।
वासुदेवोऽर्जुनश्चैव कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ९
ध्वस्ताकारं समालक्ष्य शिबिरं परवीरहा ।
बीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः ॥ १०
नाद्य नन्दन्ति तूर्याणि मङ्गल्यानि जनार्दन ।
मिश्रा दुन्दुभिनिर्घोषैः शङ्खाश्चाडम्बरैः सह ।
वीणा वा नाद्य वाद्यन्ते शम्यातालस्वनैः सह ॥ ११
मङ्गल्यानि च गीतानि न गायन्ति पठन्ति च ।
स्तुतियुक्तानि रम्याणि ममानीकेषु बन्दिनः ॥ १२
योधाश्चापि हि मां दृष्ट्वा निवर्तन्ते ह्यधोमुखाः ।
कर्माणि च यथापूर्वं कृत्वा नाभिवदन्ति माम् ॥ १३
अपि स्वस्ति भवेदद्य भ्रातृभ्यो मम माधव ।
न हि शुध्यति मे भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलम् ॥ १४

चाप्युग्रा, M3-5 तथाप्यत्र) —d) M3-5 मा (for माम्)

6 Ś2 missing (cf v l 1) For the repetition in D4, cf v l 5 —b) G5 यशस्विन (for [अ]घर्शिन) —) M3-5 सानुजस्य (for सामात्यस्य)

7 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K1-3 D4 om 7 with the ref Dn1 G4 श्रीकृष्ण, T G2 3 5 भगवान् (for वासुदेव) —a) T G1-4 M शिवं सह, G5 सह शिवं (for शिव तव) —b) S धर्मराजस्य पाण्डव —c) D2 एवास्य (for °न्यत्) —d) K5 D7 तत्राऽनिष्टं, Dn2 तत्रारिष्टं, D2 स्तोकानिष्टं (for तत्रानिष्टं)

8 Ś2 missing (cf v l 1) —a) Ś1 इति, K1-4 D1 कृष्णौ (for तत) D7 8 सध्या K5 Dn1 उपास्याय, D3 4 6 °स्यैना, D7 8 °स्यैवं (for °स्यैव) —b) Dn1 वीरापसादने; Cd वीराव° (as in text) —d) G5 प्रयातौ D2 आश्रितौ (for आस्थितौ)

9 Ś2 missing (cf v l 1) —a) Ś1 प्राप्य, K1-4 D1 दृष्ट्वा (for प्राप्तौ) —b) S हतामित्रौ (for °नन्दं) K1 B3 हतद्विप, S (except M3-5) °द्विपौ (for °त्विपम्) —c) D7 8 S वासुदेवा(T G3 °वो)र्जुनौ चैव (G5 °वं)

10 Ś2 missing (cf v l 1) —a) S इवालेख्यं (for समालक्ष्य) —b) T G2-5 M5 संवीक्ष्य शिबिरं स्वक; G1 M1-4 5 (sup lin) उद्वीक्ष्य (M3-5 °क्षूतं) शिबिर क्षतं —d) B3 हृदयं Dn1 S तदा; D7 8 पुन (for तत)

11 Ś2 missing (cf v l 1) —a) K1-3 B1 2 (both marg), 3, 5 Do1 D1 नदंति नाद्य; K4 B1 2 नंदंति नाद्य (by transp), K5 Dn1 नाद्य नदंति, Dn2 S नाद्य नदंति, D2 नाभिनंदंति, D5 नाभ्यनदंति, D7 8 नाद्य वाद्यंति —b) K4 D5 मागल्यानि, B3 D3 4 6 मंगलानि, T G3-5 मगळानि (for मङ्गल्यानि) —d) Ś1 चानुस्वनै; K (except K5) D1 चानुस्वरै, S आडंबरै, Ca. d चौदुवरै, Cap dp चाडम्बरै (as in text) —e) K5 Dn D2 5-8 नैवाद्य, B1 2 Do1 वाद्यानि, B3-5 वाद्या न, D3 नैव च, T G2-4 न साधु, G1 M1 वा साधु, G5 M3-5 साधु न, M2 नासाधु (for वा नाद्य) Dn2 वादंते K1 4 5 वीणा वा नाभ्यवाद्यंते —f) Ś1 K1-3 D1 शस्तास्, D2 रम्य-, D3 रम्या; D7 8 शम्यास्, G5 शल्य, Ca शस्या, Cd शाम्या (for शम्या) Ś1 K3 Dn2 -तालस्वरै, B2 -तानस्वनै, D2 -ताळस्वनै, T G2-4 -ताळरवै, G1 M1 2 -ताळतलै, G5 -तालरवै, M3 5 -ताळलयै, M4 -ताळतयै (for -तालस्वनै) D3 om सह

12 Ś2 missing (cf v l 1) —a) B3 Do1 D3 4 6 G1 2 M मंगलानि, D1 5 मागल्यानि, T G3-5 मंगळानि (for मङ्गल्यानि) D2 चरित्राणि, D3 न गीतानि (for च गी°) —b) K2 B1 D3 गायंति न (K2 च) (by transp), S नाद्य गाति K5 B3 Do1 Dn1 पठंति वा, D5 परस्वर (for पठन्ति च) —c) Dn2 श्रुति (for स्तुति) S स्तुतिमंगल(T2 G3 4 M3 °ळ)संयुक्ता —d) Ś1 K1 G1 M वंदिन, T G3 4 वर्तिन (for बन्दिन)

13 Ś2 missing (cf v l 1) —a) G1 M यौधाश्च S च (for हि) D2 दृष्ट्वा मा (by transp) —b) Dn2 D4 निवर्तंति Dn D3 ह्य(Dn1 भ)धोमुखा (for ह्यधो°) —c) K4 om च Ś1 K (except K5) D1 वृत्तं (for -पूर्वं), —d) D7, 8 नाति- (for नाभि)

अपि पाञ्चालराजस्य विराटस्य च मानद ।
सर्वेषां चैव योधानां सामग्र्यं स्यान्ममाच्युत ॥ १५
न च मामद्य सौभद्रः प्रहृष्टो भ्रातृभिः सह ।
रणादायान्तमुचितं प्रत्युद्याति हसन्निव ॥ १६
एवं संकथयन्तौ तौ प्रविष्टौ शिबिरं स्वकम् ।
ददृशाते भृशास्वस्थान्पाण्डवान्नष्टचेतसः ॥ १७
दृष्ट्वा भ्रातॄंश्च पुत्रांश्च विमना वानरध्वजः ।
अपश्यंश्चैव सौभद्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८
मुखवर्णोऽप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्यते ।
न चाभिमन्युं पश्यामि न च मां प्रतिनन्दथ ॥ १९
मया श्रुतश्च द्रोणेन चक्रव्यूहो विनिर्मितः ।
न च वस्तस्य भेत्तास्ति ऋते सौभद्रमाहवे ॥ २०
न चोपदिष्टस्तस्यासीन्मयानीकविनिर्गमः ।
कच्चिन्न बालो युष्माभिः परानीकं प्रवेशितः ॥ २१
भित्त्वानीकं महेष्वासः परेषां बहुशो युधि ।
कच्चिन्न निहतः शेते सौभद्रः परवीरहा ॥ २२
लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
उपेन्द्रसदृशं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २३
सुकुमारं महेष्वासं वासवस्यात्मजात्मजम् ।
सदा मम प्रियं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २४ C 7 om B 7 72.24 K 7 72.30

14 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) K1 अद्य (for अद्य) —b) K (except K5) B1 D1 मानद (for माधव) —c) D4 शुध्यति मे, D5 मे शुध्यते (for शुध्यति मे) G1 M1 2 भावोऽत्र (for मे भावो)

15 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) Dn2 D2.4 6 पचाल (for पाञ्चाल) —b) K1–3 Dn1 D1 माधव, K4 मागध (for मानद) —c) Dn1 D5 एव (for चैव) G1 M योधाना —d) D4 च, D3 या (for स्यान्)

16 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) T G2–5 च माभ्येति, G1 M1 2 च मामिह, M3–5 मामभ्येति (for च मामद्य) —b) T G प्रहृष्टैर् (G1 °ष्टौ) —c) K4 5 आयंतम् (for आयान्तम्) K4 D1 3 5 7 8 G5 उदित (for उचित) —d) D7 8 प्रत्युदेति (for °याति)

17 Ś2 missing (cf v 1 1) G2 damaged Before 17, several MSS ins संजय उवाच —a) G1 M1. 2 तु (for तौ) G5 एव कथयतौ यातौ —b) G3 4 प्रविष्ट D5 प्रति (for स्वकम्)

18 Ś2 missing (cf v 1 1) —b) S दुःखिताश्च चेतस —c) B2 नापश्यंश्च (for अप°) S तत्र (for चैव)

19 Ś2 missing (cf v 1 1) Before 19, S (except G5) ins अर्जुन —b) G1 M1 2 इह, M3–5 अद्य (for एव) D5 7 लक्षये; S दृश्यते (for लक्ष्यते) —c) Ś1 K D (except Do1) अभिमन्युं न पश्यामि —d) Ś1 अभिनंदति, K D (except Do1) प्रतिनंद(Dn2 °स)ति; S अभि(G5 °भ्य)नंदथ (for प्रतिनन्दथ)

20 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) S श्रुतो यथा मे द्रोणेन —b) S पद्म (for चक्र) G1. 5 M1 2 [ऽ]भिनिर्मित, M3–5 सुदुर्भिद (for विनिर्मित) —c) K5 Dn1 न कश्चित्तस्य, D2 न वस्तस्य तु, D7 8 न चान्यस्तस्य (for न च वस्तस्य) —d) B Do1 विना (for ऋते) B1–3 5 Do1 Cd अर्भकं (for आहवे) S अभिमन्युमृते शिशुं

21 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) D4 च मया (for तस्यासीन्) S नोपदिष्टश्च मे तस्य —b) B Do1 D5 मयानीकाद्, D4 तस्यानीक (for मयानीक) D3 च निर्गम (for विनि°) S भित्त्वानीकस्य नि(G4 दु)र्गम —c) K1 2 Do1 D1 4 कश्चिन्, D2 कच्चिद् (for कच्चिन्) D3 6 बालो न (D6 हि) (by transp) —d) K2 तदानीक (for परा°)

22 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) T G3 4 हत्वा नीक (for भित्त्वा°) K5 Dn1 महाबाहु, S नरव्याघ्र (for महेष्वास) —b) S बहुभिर् (for बहुशो) —c) K1 2 D1 कश्चिन् D2 G1 M1 2 [अ]भिहत (for निहत) B4 5 Do1 (marg, orig as in text) संख्ये (for शेते)

23 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) B4 Dn2 D3. 4 6 लोहिताक्षो महाबाहुर् —b) B4 D3 4 6 जात सिंह; Dn1 सिंहं जातं (by transp) —c) B4 Dn2 D3 4 6 -सदृशो —d) Dn1 D2 हृतं, D5 स्थितं (for हत)

24 Ś2 missing (cf v 1 1) K4 D1 om (hapl) 24–26 —a) S महोत्साहं (for महेष्वास) B4 Dn2 D3 4 6 सुकुमारो महेष्वासो —b) B4 Dn2 D3 4 [आ]त्मजात्मज (for °जम्) —c) B4 Dn2 D4 6

5 27 33 वार्ष्णेयीदयितं शूरं मया सततलालितम् ।
अम्बायाश्च प्रियं नित्यं कोऽध्यगात्कालचोदितः ॥ २५
सदृशो वृष्णिसिंहस्य केशवस्य महात्मनः ।
विक्रमश्रुतमाहात्म्यैः कथमायोधने हतः ॥ २६
सुभद्रायाः प्रियं नित्यं द्रौपद्याः केशवस्य च ।
यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ २७
मृदुकुञ्चितकेशान्तं बालं बालमृगेक्षणम् ।
मत्तद्विरदविक्रान्तं शालपोतमिवोद्गतम् ॥ २८

स्मिताभिभाषिणं दान्तं गुरुवाक्यकरं सदा ।
बाल्येऽप्यबालकर्माणं प्रियवाक्यममत्सरम् ॥ २९
महोत्साहं महाबाहुं दीर्घराजीवलोचनम् ।
भक्तानुकम्पिनं दान्तं न च नीचानुसारिणम् ॥ ३०
कृतज्ञं ज्ञानसंपन्नं कृतास्त्रमनिवर्तिनम् ।
युद्धाभिनन्दिनं नित्यं द्विषतामघवर्धनम् ॥ ३१
स्वेषां प्रियहिते युक्तं पितॄणां जयगृद्धिनम् ।
न च पूर्वप्रहर्तारं संग्रामे नष्टसंभ्रमम् ।

(for प्रियं) D4 जात (for भूत) D2 6 मम प्रिय भूत सुत — d) Dn1 D2 5 हृत (for हत)

25 Ś2 missing (cf v l 1) K4 D1 om 25 (cf v l 24) K5 B (except B1) Dc1 Dn1 D2 transp 25^{ab} and 27^{ab} — a) Ś1 वार्ष्णेयी, K5 वृष्णीना, S (except M1–3 5) वार्ष्णेय (for वार्ष्णेयी) Dn2 पुत्रं, D5 वीरं, D8 सुत (for शूरं) — b) K1 -ताडितं, K2 3 D8 -लाडित, S (except G5) लाळित (for -लालितम्) — c) D4 आवयोश्च (for अम्बायाश्च) Dn1 पुत्रं (for नित्य) — d) K5 Dn1 D2 5 मोहित, D6–8 -नोदित (for -चोदित)

26 Ś2 missing (cf. v l 1) K4 D1 om 26 (cf v l 24) — a) K5 Dn1 D2 3 5 6 सदृशं (for °शो) K3 D2 5 G1 M1 2 -वीरस्य, K5 वदास्य (for -सिंहस्य) — c) Dn2 विक्रमाक्रात, D6–8 विक्रमश्रुति G5 -माहात्म्य — d) K5 Dn1 D2 5 हृत

27 Ś2 missing (cf v l. 1) K5 B (except B1) Dc1 Dn1 D2 transp 25^{ab} and 27^{ab} — a) K3 सौभद्राया Ś1 प्रियो (for प्रियं) K5 Dc1 Dn2 D2 3 पुत्र (for नित्यं) — After 27, B1 reads 33^{a} for the first time repeating it in its proper place, while T G1–4 M1. 2 4 5 read 30^{ab} followed by repetition of 27^{cd}

28 Ś2 missing (cf v l 1) D3 om (hapl) 28^{bc} B5 om (hapl.) 28^{c}–30^{d} — d) Ś1 K1–4 B3 D1 S साल, D6 शास्त्र- (for शाल) B1 इवार्भक, Dn1 इवोच्छ्रितं; D2 इवोद्यत (for °द्गतम्) D7 8 शालापोतमिवोद्गत

29 Ś2 missing (cf v l 1) B5 om 29 (cf v l 28) — a) K Dn2 D1 -भाषणं — b) D2 -वाक्य रत; S प्रेष्यकरं (for -वाक्यकरं). — c) K4 S बाले; D5 बाले (for बाल्ये) K4 पृथुल-, K5 B1 Dn2 D1–3 5 6 8 [ऽ]प्यतुल, D4 [ऽ]प्यतनु-, D7 8 ह्यतुल, S चायाल- (for ऽप्यबाल-) Ś1 K1–3 बाल्ये पुत्रलकाराणा — d) D7 8 अमर्षणं (for °त्सरम्) S प्रियोर्थं वीत (G4 °थावित) मत्सर

30 Ś2 missing (cf v l 1) B5 om 30 (cf v l 28) G5 M3 om 30^{ab} T G1–4 M1 2 4 5 read 30^{ab} after 27 followed by repetition of 27^{cd} — a) Ś1 K1–4 D1 सिंहोत्साह (for महो°) K5 B1–3 Dn1 S (G5 M3 om) महावीर्यं (for °बाहु) — c) D2 -सारिण (for -कम्पिन) D5 शांतं (for दान्त) — d) D2 मयि (for न च) S दीनानु- (for नीचानु) D4 नवनीतानुसारिणं

31 Ś2 missing (of v l 1) — a) Ś1 कृतार्थं (for कृतज्ञ) B1 दान (for ज्ञान-) — b) Ś1 कृतज्ञम् (for कृतास्त्रम्) G3 अनुवर्तिन — c) D7 8 दावं (for नित्य) — d) K1 अव, B1 शोक, B5 D4 भय (for अघ) — After 31, D3 ins 344*

32 Ś2 missing (of v l 1) D3 om (hapl) 32 — a) D4 तेषां (for स्वेषां) K1 [ऽ]प्युक्तं (for युक्त) D5 येषां प्रियकृत युद्धे — b) Ś1 K4 D4 -गृध्रिण, K1–3 Dn2 D5 G1 M1–4 -गृद्धिना, D2 -गर्दिनं (for -गृद्धिनम्) — c) D4 नैव (for न च) K4 5 B (except B3) Dc1 Dn2 D2 T G2 M5 पूर्वं (for पूर्व-) — d) D2 -सुप्रभं (for -सभ्रमम्) — S om 32^{ef} — K4 5 B Dc1 Dn D1 2 4 5 7 8 ins after 32 D3 after 31

344* रथेषु गण्यमानेषु गणितं तं महारथम् ।
मयाध्यर्धगुणं सख्ये तरुणं बाहुशालिनम् ।
प्रद्युम्नस्य प्रियं शिष्यं केशवस्य ममैव च ।

[(L 2) B3 (marg) मया नैक-, D1 मया चार्ध-; D4 मया सार्धं; D5 ममायुधा (810), D7 8 ममाप्यधि (for

यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ ३२
सुललाटं सुकेशान्तं सुभ्र्वक्षिदशनच्छदम् ।
अपश्यतस्तद्वदनं का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३३
तन्त्रीस्वनसुखं रम्यं पुंस्कोकिलसमध्वनिम् ।
अशृण्वतः स्वनं तस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३४
रूपं चाप्रतिरूपं तत्त्रिदशेष्वपि दुर्लभम् ।
अपश्यतोऽद्य वीरस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३५
अभिवादनदक्षं तं पितॄणां वचने रतम् ।
नाद्याहं यदि पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३६

सुकुमारः सदा वीरो महार्हशयनोचितः ।
भूमावनाथवच्छेते नूनं नाथवतां वरः ॥ ३७
शयानं समुपासन्ति यं पुरा परमस्त्रियः ।
तमद्य विप्रविद्धाङ्गमुपासन्त्यशिवाः शिवाः ॥ ३८
यः पुरा बोध्यते सुप्तः सूतमागधबन्दिभिः ।
बोधयन्त्यद्य तं नूनं श्वापदा विकृतैः स्वरैः ॥ ३९
छत्रच्छायासमुचितं तस्य तद्वदनं शुभम् ।
नूनमद्य रजोध्वस्तं रणे रेणुः करिष्यति ॥ ४०
हा पुत्रकावितृप्तस्य सततं पुत्रदर्शने । C 7 2319 B 7 72. 43 K 7 72. 49

नयादर्थं) Ca. d cite [illegible] — (L 3) K. Dc1 (*sup lin*, orig as above) D2 s निल, D1 शिल्प, D2 मन्दे (for शिल्प) D5 त्रियं शिल्प येऽत्रस्य (for the prior half) D. मृदुमस्य (for येऽत्रस्य) Dn1 D2 s ननादि (for ननैव)]

33 Ś2 missing (cf. v l 1) B4 reads 33^{a} for the first time after 27 — ^{a}) B1-3 s Dc1 D2 S सुन(S °ना)स सुललाटत (Dc1 °ट त) — M3 om 33^{b} — ^{b}) K1 सुभ्रक्षिप्स, K4 D1 सुचक्षु-, B Dc1 Dn G. स्वक्षित्रू-, D2 सुभ्रुक्षि-, D. सुत्राक्षि, G1 स्वक्त्रन्ति, M1 2 स्वक्त्रक्षि- (for सुभ्र्वक्षि) S (M3 om) दशन- (G2 °न)स्मित

34 Ś2 missing (cf. v l. 1) K4 D1 2 om. (hapl.) 34 B4 om 34^{a}-36^{b} — ^{a}) K1-2 4 Dc1 D4 -स्वनसुख, B1 D. -स्वरसुख, B स्वनं सुख, Dn1 Cd -स्वरसुखं, D2 -वचसुखं, M2-. स्वर(M1 °न)सम (for -स्वनसुख) — ^{b}) Dn2 -समस्वनं (for ध्वनिम्) — ^{c}) K5 B1 Dc1 Dn2 D4 6 G1 5 M स्वर तस्य, D2 तद्वचन, D. 7 8 तद्वचन (for स्वन तस्य) — After 34^{ab}, B. reads 35^{bc} for the first time repeating it in its proper place

35 Ś2 missing (cf. v l 1) B4 om 35 (cf. v l. 34) Dn2 M1 om (hapl) 35 G4 om (hapl.) 35-36 — ^{a}) D2 च, D. तु, T त (for तत्) D1 2 -रूपस्य (for -रूपं तत्) B (B1 om) Dc1 रूप चाप्रतिम तस्य — B2 reads 35^{bc} for the first time after 34^{abc}. — ^{b}) K4 B2 (second time) 5 त्रिदशै-श्चापि, K5 त्रिदिवेश्चापि, Dn1 त्रिषु लोकेषु, D5 त्रिद-शेष्वति-, S (except G., G4 M3 om) °शैरपि (for °शेष्वपि). — ^{c}) B1 2 (second time) 8 5 अपश्यतो हि, B2 (first time) T G3 °श्यतोस्य, D2 °श्यतेद्य (for °श्यतोऽद्य) K4 D1 रूपस्य (for वीरस्य) — ^{d}) D2 हृदये मम (for °यस्य मे)

36 Ś2 missing (cf v l 1) G4 om. 36 (cf. v l 35) B4 om 36^{ab} (cf. v l 34) K1, 2 4 D1 om (hapl.) 36 K3 om 36^{cd} — ^{c}) B2 (marg as in text) नान्याह, T ना द्यह (sic), G1 M न ह्यह, G2 3.. नाप्यह (for नाद्याह) Dn1 तं तु (for यदि)

37 Ś2 missing (cf. v l 1) — ^{c}) Ś1 कश्चिद्ना-नाथवच्छेते

38 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 S समुपा-सते (Ś1 °त), K. Dn1 समुपासति — ^{b}) K5 Dn1 सर्वदा (for य पुरा) D. 6 G. परमा, T G3 4 परित (for परम-) — ^{c}) Ś1 K1-4 D1 विप्रविद्धासु, G2 °विद्ध तम्, Ca रिपुविद्धाग, Cd विप्रविद्धाङ्गम् (as in text) — ^{d}) T G2-4 M2 4 उपासते, M5 उपासतो (for °सन्ति) K1-4 D1 उपयात्यति वै शिवा

39 Ś2 missing (cf. v l 1) — ^{a}) K4 om सुप्त — ^{b}) D2 G1 M -बंदिभि (for -बन्दिभि). — ^{c}) D6 योधयंतेद्यन नून, S तमद्य बोधयिष्यति — ^{d}) K4 D1. 2 4 विकृतं स्वनं, K5 विकृतस्वरं, B2 वितते स्वरं, T G2-. M3 5 विरुतै (M3 °तै) स्वरै (for विकृतै स्वरै)

40 Ś2 missing (cf. v l. 1) — ^{b}) G1 M1. 2 यद् (for तद्) — ^{d}) K2-5 B D (except D1 2) G1 M1 2 रण- (for रणे)

41 Ś2 missing (cf. v l 1) — ^{b}) K1. 3 4 D1 G1 M1 2 तत्र (for पुत्र-) M1. 2 यौवने (for -दर्शने) — ^{c}) K1-3 भाग्यहीनेन; K4 भाग्येन हीन-; S मद-

भाग्यहीनस्य कालेन यथा मे नीयसे बलात् ॥ ४१
साद्य संयमनी नूनं सदा सुकृतिनां गतिः ।
स्वभाभिर्भासिता रम्या त्वयात्यर्थं विराजते ॥ ४२
नूनं वैवस्वतश्च त्वा वरुणश्च प्रियातिथिः ।
शतक्रतुर्धनेशश्च प्राप्तमर्चन्त्यभीरुकम् ॥ ४३
एवं विलप्य बहुधा भिन्नपोतो वणिग्यथा ।
दुःखेन महताविष्टो युधिष्ठिरमपृच्छत ॥ ४४
कच्चित्स कदनं कृत्वा परेषां पाण्डुनन्दन ।
स्वर्गतोऽभिमुखः संख्ये युध्यमानो नरर्षभः ॥ ४५
स नूनं बहुभिर्यत्तैर्युध्यमानो नरर्षभैः ।
असहायः सहायार्थी मामनुध्यातवान्ध्रुवम् ॥ ४६
पीड्यमानः शरैर्बालस्तात साध्वभिधाव माम् ।
इति विप्रलपन्मन्ये नृशंसैर्बहुभिर्हतः ॥ ४७
अथ वा मत्प्रसूतश्च स्वस्रीयो माधवस्य च ।

पुण्यस्य (for भाग्यहीनस्य) —^{d}) G5 न यथा, M3–5 यदा मे (for यथा मे) D1 2 नीयते

42 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 सदा, B3 साथ, B4 5 सा च; D5 8 सोद्य (for साद्य) Ś1 संयमने, Dn1 संयमिनी, D2 5 7 8 सायम(D5 °मि)नी (for सयमनी) —^{b}) B2 (marg as in text) S (except G5) सता (for सदा) K5 B3 Dn D2 4 5 8 समासु कृतिना गति —^{c}) K1 3 D1 सभाभिर्, K2 मताभिर् (sic) (for स्वभाभिर्) K5 B1.4 5 मोहिता, B2 Dc1 Dn1 D2 5 मोदिता, Dn2 D4 6 भासता (for भासिता) K5 Dn1 [अ]त्यर्थं, Dn2 D3 4 6 पुत्र (for रम्या) Ś1 सभा समुदिता रम्या, S सु(G1 M1 2 स्व) धाभिम(G3 4 °भिर्म-, G5 °हिम)ढिता रम्या —^{d}) K5 Dn1 त्वया रम्या (for त्वयात्यर्थं) S विराजिता (for °जते)

43 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D2 5 7 8 स्वा (for त्वा) D3 4 6 नूनं वैव स्वतश्चंशो (D6 °श्चो) —^{b}) D5 G5 वरुणस्य; D7 8 तरुणं च (for वरुणश्च) K5 B2 (marg as in text) 4 5 Dn D2 5 7 8 S प्रियातिथिं —^{d}) D7 8 [अ]भीतकं (for [अ]भीरुकम्) D2 प्राप्ता सर्वे ह्यभीरुकं, D4–6 प्राप्तसर्वं (D5 °पूर्वं, D6 °मर्थ)त्यभीरुक (sic)

44 Ś2 missing (cf v l 1) Before 44, G1 2 4 M ins संजय —^{a}) B5 परं (for एव) T G2–5 बहुलं, G1 M1 2 वहुलं (for बहुधा) M3–5 एव स विल पित्वाथ —^{b}) Dn1 भिन्नपोते यथा वणिक्, S भिन्ना नौरिव सागरे —^{d}) K5 Dn1 उवाच ह, D5 S (except G1) अभाषत (for अपृच्छत) — After 44, S ins

345* अर्जुन ।

कथं त्वयि च भीमे च धृष्टद्युम्ने च जीवति ।
सात्यके शक्रविक्रान्ते सौभद्रो निहत परै ।

[M1 2 om the ref —(L 2) T G2 सात्यकौ G1 M चेंद्र- (for शक्र-)]

45 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) K1 2 D1 कश्चित्; D2 कंचित् (for कच्चित्) —^{b}) Ś1 K (except K5) D1 कुरूणा (for परेषा) Ś1 K B Dn2 D1 3 5 7 कुरुनदन (B1 2 D3 °न, B4 5 D1 °नं), G3–5 M1.2 पाडुनदन (for °नन्दन) —^{c}) Ś1 K (except K5) Dn2 D1 4 स्वर्गाय, B. सद्गतो (for स्वर्गतो) K (except K5) D1 यातो, G1 सघे, G4 M संखे (for सख्ये) — D5 om (hapl) 45^{d}–46^{a} —^{d}) K5 Dn1 नरर्षभान्, B3 5 Dc1 °र्षभै, Dn2 D4 5 °र्षभ, S महारथे (for नरर्षभ)

46 Ś2 missing (cf v l 1) D3 om 46^{a} (cf v l 45) D2 om (hapl) 46^{ab} D7 reads 46^{ab} after line 1 of 346* —^{a}) B2 T G2–5 M3–5 युक्तैर्, D7 युक्तो, G1 M1 2 युद्धैर् (for यत्तैर्) —^{b}) Ś1 K2–4 D1 नरर्षभ, B1 S महारथै (for नरर्षभै) — D3 transp 46^{cd} and 47^{ab} —^{c}) K1–3 D1 सहायार्थे, Dn2 D3 4 6 °यार्हो, T G2–5 °यार्थ (for °यार्थी) —^{d}) K5 ममाभाग्याद्धतो ध्रुव, Dn1 मम भाग्यावृतो ध्रुव

47 Ś2 missing (cf v l 1) D3 transp 46^{cd} and 47^{ab} —^{a}) N (Ś2 missing) तीक्ष्णै (for बालस्) —^{b}) T G3 4 अभिधावता, G2 अनुधाव मा (for साभि°) N (Ś2 missing) कर्णद्रोणकृपादिभि — After 47^{ab}, N (Ś2 missing) ins

346* नानालिङ्गै सुधौताग्रैर्मम पुत्रोऽल्पचेतन ।
इह मे स्यादपि त्राण पितेति स पुन पुन ।

[(L 1) K1–4 Dn2 D1 सुतीक्ष्णाग्रैर् (Dn2 °ग्र्यैर्), K5 B3 सुधूताग्रैर् — After line 1, D7 reads 46^{ab} —(L 2) K2 4 B Dc1 परित्राण, D2 अपि रणे, D5 इति रणे (for अपि त्राण)]

—^{c}) K5 B2 Dn1 प्रविलपन्, B5 Dn2 D3 4 6 [ए]वं विलपन्, D7 8 मां प्रलपन् (for विप्र°) Dc1 Dn1 D2 8 मध्ये (for मन्ये) —^{d}) N (Ś2 missing) नृशंसैर्मुनि पातित

सुभद्रायां च संभूतो नैवं वक्तुमिहार्हति ॥ ४८
वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
अपश्यतो दीर्घबाहुं रक्ताक्षं यन्न दीर्यते ॥ ४९
कथं बाले महेष्वासे नृशंसा मर्मभेदिनः ।
स्वस्रीये वासुदेवस्य मम पुत्रेऽक्षिपञ्शरान् ॥ ५०
यो मां नित्यमदीनात्मा प्रत्युद्गम्याभिनन्दति ।
उपयान्तं रिपून्हत्वा सोऽद्य मां किं न पश्यति ॥ ५१
नूनं स पतितः शेते धरण्यां रुधिरोक्षितः ।
शोभयन्मेदिनीं गात्रैरादित्य इव पातितः ॥ ५२
रणे विनिहतं श्रुत्वा शोकार्ता वै विनंक्ष्यति ।
सुभद्रा वक्ष्यते किं मामभिमन्युमपश्यती ।
द्रौपदी चैव दुःखार्ते ते च वक्ष्यामि किं न्वहम् ॥ ५३
वज्रसारमयं नूनं हृदयं यन्न यास्यति ।
सहस्रधा वधूं दृष्ट्वा रुदतीं शोककर्शिताम् ॥ ५४
हृष्टानां धार्तराष्ट्राणां सिंहनादो मया श्रुतः ।
युयुत्सुश्चापि कृष्णेन श्रुतो वीरानुपालभन् ॥ ५५ C. 7 2536 B 7 72 60 K 7 72.63

---

48 Ś2 missing (cf v l 1) —a) B Dc1 Dn2 ॰प्रसूत म, D2 5 ॰तस्य (for ॰तश्च) —b) K2 3 D1 स्वस्रेयो (for स्वस्रीयो) —c) K4 D1 2 5 G. M1-3 5 सुभद्रायाश्च (for ॰द्राया) —d) K. D4 6 8 इहार्हसि (for ॰र्हति) B Dc1 S न चै(S म नै)व वक्तुमर्हति (B1 ॰सि)

49 Ś2 missing (cf v l 1) —a) S वज्रायमाश्म(G4 5 विज्ञाय चाश्म)मिस्तुल्य Ca cites वज्रसार —b) K1 3 B2 4 5 transp हृदयं and सुदृढ Dn1 च मे (for मम) D3 6 का शाविर्हृदयस्य मे

50 Ś2 missing (cf v l. 1) —a) K1 बाल्ये K4 . B D (except D7 2) महेष्वासा —b) B3 Dc1 D5 (marg sec m as in text) T मर्मभेदिभि, B4 G1 5 M धर्मभेदिन (for मर्म॰) —c) K2-4 D1 स्वक्षेये (for स्वस्रीये) —d) K1-4 D1 [ऽ]क्षरन् (for ऽक्षिपन्)

51 Ś2 missing (cf v l 1) —a) D3 4 योऽमां, G1 M1 2 यो मा (for यो मा) B4 D6 योऽमां निहत्य दीनात्मा —b) K4 D1 प्रद्युम्नस्य, D3 प्रत्यागम्य (for प्रत्युद्गम्य) —c) K1-3 B5 Dn1 D6 उपायात, K4 B1-2 Dc1 D1 4 T G2-. M2 5 उपयातं, Dn2 उपयाति, D2 M1 2 उपायातं, D8 उपायंत (for उपयान्तं) G2 M3 5 रिपु (for रिपून्) —d) B3 Dc1 किं, T G1 2. 4 M मा (for मा) K1-3 किं तु, B3 Dc1 मा न, G2 न तु (for किं न)

52 Ś2 missing (cf. v l 1) G5 om (hapl.) 52a–53d B3 reads 52ab twice —a) K2 B3 (both times) 4 म पातित, Dn1 G3 4 संपतित, D2 निपतित (for स पतित) D8 अभिमन्यु (before corr रणभूमिं) तत शेते —c) K2 3 D5 7 शोभयेन् B2 पार्थैर् (for गात्रैर्). —d) S (G5 om.) भूम्या (M5 भूमौ) चद्र इवोदित — After 52, N (Ś2 missing) ins

347* सुभद्रा ननु शोचामि या पुत्रमपलायिनम् ।
[K5 B D (except D1) अनु- (for ननु)]

53 Ś2 resumes G5 om 53abcd (cf v l 52) —a) K1 4 5 B (except B2) Dn2 D4-8 विनिहित —b) D2 न, D3 6 च, D8 [अ]पि (for वै) K5 भविष्यति, D2 विनश्यति (for विनक्ष्यति) —For 53ab, S (G. om) subst

348* श्रुत्वा निपतित शूरमनघं कृतलाघवम् ।
[G2 वीरम् (for शूरम्)]

—e) K1 2 द्रौपद्याश्चैव, B1 ॰द्यमेव च (hypermetric), B2 T G2-5 M3-5 ॰दीं चापि, B3 ॰द्यथैं च, Dc1 D2 3 ॰द्यपि च, G1 ॰दीं चैव (for ॰दी चैव) K2 3 दुःखांते, K4 5 B Dn D1-4 6 8 दुःखार्ता, S दुःखार्तां (for दुःखार्ते) —f) Dn1 तां च, D3 ते तु, D4 तत्र, S किं वा (for ते च) Ś2 K5 Dc1 Dn D3-8 किं त्वहं; D2 किं त्विह, S तामह (for किं न्वहम्)

54 T G2 om 54 —b) K1 D1 यत्र, Dn2 D3 6 न प्र, D4 मे न (for यन्न) K4 पश्यति, B2 (marg, orig as in text) 3 5 Dn1 दीर्यते (for यास्यति) D2 हृदय न विदीर्यते —d) K1 Dc1 Dn1 D1 6 7 M3-. रुदंशीं (for रुदतीं) Ś K1 3 4 B1 2 Dn2 D4 शोककर्पिता, K2 च प्रकर्पिता (for शोककर्शिताम्)

55 a) K5 संहृष्टो, B Dc1 हसाना, D3 6 दुष्टाना (for हृष्टाना) —b) G5 महाश्च (for मया) —c) Ś K1-3 D1. 2 युयुत्सुनापि (for ॰श्चापि) K4 कृत्स्नेन (for कृष्णेन) Cv as in text —d) D1 श्रुतं (for श्रुतो) Dn1 D7 उपालभत्, D2 4-6 उपालयन् (for उपालभन्) K1-4 श्रुतं (K4 ॰तो) वीरानुपालन; Cv as in text,

अशक्नुवन्तो बीभत्सुं बालं हत्वा महारथाः ।
किं नदध्वमधर्मज्ञाः पार्थे वै दृश्यतां बलम् ॥ ५६
किं तयोर्विप्रियं कृत्वा केशवार्जुनयोर्मृधे ।
सिंहवन्नदत प्रीताः शोककाल उपस्थिते ॥ ५७
आगमिष्यति वः क्षिप्रं फलं पापस्य कर्मणः ।
अधर्मो हि कृतस्तीव्रः कथं स्यादफलश्चिरम् ॥ ५८
इति तान्प्रति भाषन्वै वैश्यापुत्रो महामतिः ।
अपायाच्छस्त्रमुत्सृज्य कोपदुःखसमन्वितः ॥ ५९
किमर्थमेतन्नाख्यातं त्वया कृष्ण रणे मम ।
अधक्ष्यं तानहं सर्वांस्तदा क्रूरान्महारथान् ॥ ६०
निगृह्य वासुदेवस्तं पुत्राधिभिरभिप्लुतम् ।
मैवमित्यब्रवीत्कृष्णस्तीव्रशोकसमन्वितम् ॥ ६१
सर्वेषामेष वै पन्थाः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
क्षत्रियाणां विशेषेण येषां युद्धेन जीविका ॥ ६२
एषा वै युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
विहिता धर्मशास्त्रज्ञैर्गतिर्गतिमतां वर ॥ ६३
ध्रुवं युद्धे हि मरणं शूराणामनिवर्तिनाम् ।
गतः पुण्यकृतां लोकानभिमन्युर्न संशयः ॥ ६४

56 ^{a}) S पार्थस्य (for बीभत्सुं) —^{b}) Ś2 K1-3 मत्वा (for हत्वा) S (except G1 M1 2) महाबल (for °रथा) —^{c}) K4 B (except B1) Do1 मोदध्वम्, D4 वदध्वम् (sic) (for नदध्वम्) S किं न लज्जत्यधर्मज्ञा —^{d}) Ś1 पार्थे वो, K4 Dn2 D3 S पार्थिवा, K5 Dn1 D2 4 5 पार्थाद्वो, B Do1 पाडव, D6 पार्थिवो, D7 8 पार्थे नो (for पार्थे वो) Ś2 K5 Dn1 दृश्यते (for °ता) K5 Dn1 D2 5 भय, D4 मया, M3-5 फल (for बलम्)

57 ^{a}) Ś K1 2 4 5 Dn1 D1 2 5 द्वयोर्, Dn2 D3 6 स्वय, D4 स्वाद्य (for तयोर्) —^{b}) B2 युधि (for मृधे) —^{c}) K1 2 5 Dn1 D2 8 T G1 M नदत, K4 नदतं, B Do1 Dn3 D4 6 G3-5 नदथ, D3 G2 नदथ (for नदत)

58 ^{a}) D3 6-8 च (for व) —^{b}) D2 प्राप्स्यथ (for पापस्य) —^{c}) D5 G5 तीर्थं (for तीव्र)

59 ^{a}) Ś2 B2-5 S परि- (for प्रति) K2 भाषंती (for भाषन्वै) D2 प्रत्यभाषन् —^{b}) Ś1 धर्मपुत्रो, K1-3 कुतीपुत्रो, T कुत्या प्रीतो, G3-5 कुत्या पुत्रो (for वैश्यापुत्रो) B2 (marg, orig as in text) 8 Dn2 महाद्युति (for °मति) —^{d}) B3 Do1 रोष-, D5 T G2-5 कोपाद् (for कोप-)

60 Before 60, T G2 3 ins वासुदेव, G4 श्रीकृष्ण —^{a}) Dn2 D3 4 6 नैतदाख्यातं, G3 5 एतन्नाख्यातस् —^{b}) T G1, 2 5 M पार्थ (for कृष्ण) —^{c}) K4 अध्यान्, B1 3 4 Do1 D2 4 5 7 T G2 3 5 अधक्ष, B2 5 Dn2 अधाक्षं, D1 अवध्य (for अधक्ष्यं) B4 क्रूरांस् (for सर्वांस्) —^{d}) T G1-3 M तत्र, G4 5 तात (for तदा) B4 सर्वान् (for क्रूरान्) B3 तदद्भुतमिवाभवत् —After 60, D4 ins.

349* बालमेकं परिक्षिप्य हत्वा हृष्टान्प्रनर्दितान् ।

D4 cont B1 2 4 5 Dn D3 5 6 ins after 60

350* संजय उवाच ।

पुत्रशोकार्दितं पार्थं ध्यायन्तं साश्रुलोचनम् ।

61 Before 61, Ś K B3 Do1 D1 2 7 8 S ins संजय उवाच —^{a}) D3 6 तु (for त) —^{b}) T G2-5 शोकाधि(G3 5 °दि)भिर् (for पुत्राधि°) —^{d}) D8 -परायणं (for -समन्वितम्)

62 ^{a}) B1 D1 4 7 8 G1 2 5 M एव (for एष) S transp वै and पन्था —^{b}) S (except G1 M1 2) कुरुनदन (for अनिवर्तिनाम्) —D6 om (hapl.) 62^c–63^b, G1 om (hapl) 62^c–64^b —^{d}) S (G1 om) येषां (T एषा, G3 4 M1 एषां) न शस्त्रजीविका

63 D6 om 63^{ab} G1 om 63 (for both, cf v l 62) —^{a}) K1 B1 2 Dn2 D2 4 5 7 G4 M1, 2 एषा (for एषा) —^{b}) S (G1 om) कुरुनंदन (for अनिवर्तिनाम्) —^{c}) K4 D1 क्षत्रधर्मज्ञैर्, B1 5 D3 सर्वशास्त्रज्ञैर् (for धर्म°) —^{d}) Ś2 K5 B4 5 Do1 Dn3 D2-4 6 G3-5 मतिमता (for गति°) D4 वरा (for वर)

64 G1 om 64^{ab} (cf v l 62) K5 transp 64^{ab} and 64^{cd} —^{a}) Ś2 K6 B Do1 Dn1 D2 4 हि युद्धे (by transp) —^{b}) B (except B4) Do1 कुरुनदन (for अनिवर्तिनाम्) —^{c}) Ś1 B2 Dn D6 G4 -कृतांल्, D7 8 -कृतो (for -कृतां) M1 2 लोकम् (for लोकान्)

65 Before 65, M5 ins कृष्ण —^{a}) Ś2 हि, S वै (for च) —^{b}) Ś2 Dn1 S (except G5) पुरुषर्षभ (for भरत°) —^{c}) B (except B2) Do1 D3, 6-8

एतच्च सर्ववीराणां काङ्क्षितं भरतर्षभ ।
संग्रामेऽभिमुखा मृत्युं प्राप्नुयामेति मानद ॥ ६५
स च वीरान्रणे हत्वा राजपुत्रान्महाबलान् ।
वीरैराकाङ्क्षितं मृत्युं संप्राप्तोऽभिमुखो रणे ॥ ६६
मा शुचः पुरुषव्याघ्र पूर्वैरेष सनातनः ।
धर्मकृद्भिः कृतो धर्मः क्षत्रियाणां रणे क्षयः ॥ ६७
इमे ते भ्रातरः सर्वे दीना भरतसत्तम ।
त्वयि शोकसमाविष्टे नृपाश्च सुहृदस्तव ॥ ६८
एतांस्त्वं वचसा साम्ना समाश्वासय मानद ।
विदितं वेदितव्यं ते न शोकं कर्तुमर्हसि ॥ ६९

एवमाश्वासितः पार्थः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ।
ततोऽब्रवीत्तदा भ्रातॄन्सर्वान्पार्थः सगद्गदान् ॥ ७०
स दीर्घबाहुः पृथ्वंसो दीर्घराजीवलोचनः ।
अभिमन्युर्यथा वृत्तः श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा ॥ ७१
सनागस्यन्दनहयान्द्रक्ष्यध्वं निहतान्मया ।
संग्रामे सानुबन्धांस्तान्मम पुत्रस्य वैरिणः ॥ ७२
कथं च वः कृतास्त्राणां सर्वेषां शस्त्रपाणिनाम् ।
सौभद्रो निधनं गच्छेद्वज्रिणापि समागतः ॥ ७३
यद्येवमहमज्ञास्यमशक्तान्रक्षणे मम ।
पुत्रस्य पाण्डुपाञ्चालान्मया गुप्तो भवेत्ततः ॥ ७४ C. 7 2556 B 7 72. 79 K. 7 72 84

[ऽ]भिमुखो, D2 मुखे, D4 °मुखान (for °मुखा) D. मृत्यु Dn. D. संग्रामाभिमुख (Dn2 °खो) मृत्युं — d) K1 4 B (except B2) Dc1 Dn2 D2 4–8 प्राप्नुयामिति (B1 D7 °ति), D3 °याम च (for °यामेति) D2 मानिनं, T G2–5 भारत (for मानद)

66 a) D 8 हि, T G2–5 तु (for च) — b) M3 राजपुत्रो B3 D (except Dn1 D1) S रथान् (for °बलान्) — c) S वीराणा काङ्क्षित मृत्यु — d) T G2–4 प्राप्तेति, G1 . M प्राप्तो हि (for संप्राप्तो) K1 क्षत्रियाणा रणे क्षय (= 67d), K2 प्राप्नुयामेति मानद (= 65d)

67 D2 om 67 G2 damaged — a) S (G2 damaged) मा शुचो नृपश्रेष्ठ — b) Ś K1–4 D1 सर्वैरेव, K. Dn1 D2 . सर्वैरेष (for पूर्वैरेष) S (G2 damaged) पुत्रमेष (G1 5 °व) पुरातन — c) Ś K1–4 D1 7 8 M3 4 धर्मनिष्ठै (for °कृद्भि)

68 a) Ś1 इतीमे, Dn2 D1 6 सर्वते, D3 ते चैते (for इमे ते) D2 इमे सैन्ये नरा सर्वे — b) S दीना ये भ्रातृवत्सल (T °ह, G3 °ला) — D5 repeats 68cd after 69ab — c) T G3 4 शोकं (for शोक-) G1 M1. 2 समापन्ने (for °विष्टे) — d) M3–5 दीनाश्च (for नृपाश्च) K3 Dn2 D3 6 तथा, B1 च ह (for तव)

69 a) B1 6 Dc1 च, D7 त्वां, S वै (for त्वं) Ś1 वचनाद्यम् (sic), Ś2 K1 D1 °नाद्यनाद्, K2 8 °नाद्रान (for °सा साम्ना) — b) Ś K1 8 D1 आश्वासय समादन, K2 श्वासयामास मादन — After 69ab, D5 repeats 68cd — After 69, D2 ins

351* कालो ग्रसति कौन्तेय विश्वमेतच्चराचरम् ।
नाल बुद्धिस्तथाप्यस्य पुमान्वापि विरज्यते ।
उत्पत्तौ च विपत्तौ च कर्मणा गलहस्तिना ।
बद्ध शकुन्तवज्जीवो मध्ये स्वप्नोपमा गति ।
न शोचन्ति कृतप्रज्ञा असतामुपकल्पनात् । [5]
नून जातेन मर्तव्य किमु शोचसि बालवत् ।

70 b) D7 8 [आ]क्लिष्ट- (for [अ]द्भुत-) — c) Dn पार्थ (for भ्रातॄन्) — d) Dn1 भ्रातॄन्सर्वान्, Dn2 सर्वान्भ्रातॄन् (for सर्वान्पार्थ) K B1–3 Dc1 Dn D1 2 4–8 S सगद्गद (B3 D2 7 8 °द-), D3 स मानद (for सगद्गदान्)

71 a) B1–3 Dn2 D8 6 पृथ्वंशो — c) G1 5 M1 2 अभिमन्योर्यथा वृत्त, Ca as in text

72 a) Ś2 T G2–4 -हया (for -हयान्) — b) Ś1 K2–4 D1 6 प्रेक्षध्व, K1 Dn2 D3–5 प्रेक्षध्वं, D2 7 द्रक्षध्वं, S सग्रामे (for द्रक्ष्यध्वं) T G2–4 निहता (for °तान्) K2 यया, D6 (sup lin as in text) हयान् (for मया) Ś2 तिष्ठंश्चापि पुरानिमान् — For 72cd, S subst

352* क्षिप्रं द्रक्ष्यन्ति मे नूनं मम पुत्रं निहत्य वै ।
[M1. 2 द्रक्ष्यति M वै (for मे)]

73 a) Ś1 कथं स च, Ś2 K1–4 D1 स कथ च (Ś2 K1 वा), D4 कथं सर्व- (for कथं च व) — b) K5 Dn1 पश्यता (for सर्वेषां)

74 D7 om 74a–78b D8 om. 74–76 — a) Dc1 D3 4 6 अज्ञासम् (for अज्ञास्यम्) — b) S transp रक्षणे and मम — c) B (except B2) Dc1 -पंचालान् D5

कथं च वो रथस्थानां शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
नीतोऽभिमन्युर्निधनं कदर्थीकृत्य वः परैः ॥ ७५
अहो वः पौरुषं नास्ति न च वोऽस्ति पराक्रमः ।
यत्राभिमन्युः समरे पश्यतां वो निपातितः ॥ ७६
आत्मानमेव गर्हेयं यदहं वः सुदुर्बलान् ।
युष्मानाज्ञाय निर्यातो भीरूनकृतनिश्रमान् ॥ ७७
आहो स्विद्भूषणार्थाय वर्मशस्त्रायुधानि वः ।
वाचश्च वक्तुं संसत्सु मम पुत्रमरक्षताम् ॥ ७८
एवमुक्त्वा ततो वाक्यं तिष्ठंश्चापवरासिमान् ।
न स्माशक्यत बीभत्सुः केनचित्प्रसमीक्षितुम् ॥ ७९
तमन्तकमिव क्रुद्धं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ।
पुत्रशोकाभिसंतप्तमश्रुपूर्णमुखं तदा ॥ ८०
नाभिभाष्टुं शक्नुवन्ति द्रष्टुं वा सुहृदोऽर्जुनम् ।
अन्यत्र वासुदेवाद्वा ज्येष्ठाद्वा पाण्डुनन्दनात् ॥ ८१
सर्वास्ववस्थासु हितावर्जुनस्य मनोनुगौ ।
बहुमानात्प्रियत्वाच्च तावेनं वक्तुमर्हतः ॥ ८२
ततस्तं पुत्रशोकेन भृशं पीडितमानसम् ।
राजीवलोचनं क्रुद्धं राजा वचनमब्रवीत् ॥ ८३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चाशोऽध्याय. ॥ ५० ॥

मम पुत्रस्य पाचालान्　— ^{d}) K5 Dn1 D2 5 तु स (for तत·)　— For 74^{cd}, S subst

353* सूनो पाण्डवपाञ्चालानगोप्स्यं त महारणे ।
[G1. 5 अगोप्स्यंत (for °प्स्यं त)　M अह (for महा-)]

75 D7 8 om 75 (cf v l. 74)　— ^{a}) B1 च वै, B2 3 5 Do1 चैव (for च वो)　— ^{b}) M3–5 शरवर्षैं प्रवर्षता　— ^{c}) S सौभद्रो निधन नीत (M5 गच्छेद्) — Dn2 repeats 75^{d}–76^{b} after यद् (in 77^{b})　— ^{d}) Dn2 (both times) D3 4 6 शरै (for परै·)　M5 देवैरपि समागत

76 For the repetition in Dn2, of v l 75　D7 8 om. 76 (cf v l 74)　— ^{c}) G1 M1 2 यथा (for यत्र)　— ^{d}) B2 3 5 वि-, D2 वै (for वो)

77 For the repetition in Dn2, cf. v l 75　D7 om 77 (cf. v l. 74)　— ^{a}) Do1 Dn D4 अव- (for एव)　K3 गर्हेय　— ^{b}) M3–5 अयं (for अहं)　K2 B Do1 Dn D3 4 6 G1 M1. 2 वै, D5 तु (for व·)　D5 [s]ति- (for सु-)　— ^{c}) Dn2 D3–6 आस्थाय (for आज्ञाय)　— ^{d}) D3 गुरून् (for भीरून्)　K4 B Do1 Dn1 D1–6 -निश्रयान् (for -निश्रमान्)

78 D7 om 78^{ab} (cf v l 74)　— ^{a}) B2 (marg, orig as in text) 3–5 Do1 Dn1 D2 3 अहो स्विद्　K5 B1–3 Do1 Dn1 D2 5 S भूषणार्थानि (for °र्थाय)　— ^{b}) B4 चर्म- (for वर्म-)　S -पत्रा(G5 om त्रा)युधानि (for -शस्त्रा°)　K4 5 Dn1 D2 3 T G M1 2 च (for व·)　— ^{c}) B4 5 Dn2 D3. 4 6 वाचस्तु, M1. 2 वादश्च (for वाचश्च)　K5 वक्तुं शोभिन्यो, S वदता सत्सु (for वक्तुं ससत्सु)　— ^{d}) G5 समीक्ष्यता (for अरक्षताम्)　D5 मम पुत्रस्य पश्यता

79 G2 partly damaged　— ^{b}) Ś K1–4 D1 तिष्ठ श्चापि, B1 श्वसश्चाप-, S (G2 damaged) अतिष्ठद्वै (for तिष्ठंश्चाप-)　Ś1 परासि मा, Ś2 K4 D1 तथैव स· (K4 च), K1–3 lacuna, B1 D4 6 G1 4 M1. 2 -शरासिमान्, Dn2 -धरोसिमान्, T -पराधिमान् (sic) (for -वरासिमान्)　K5 Dn1 D2 5 तिष्ठंश्चास परायण, D3 तिष्ठश्च परमासिमान्　— Before 79^{cd}, Dn2 ins सजय उवाच　— ^{c}) K5 Dn2 D4 6 स्म शक्यत, D7 न स्म शक्ये (for स्माशक्यत)　T G2–5 M3–5 न स्म शक्ष्यति वीभत्सु　— ^{d}) G3–5 केचन (for केनचित्)　D7 स समीक्षितुं, D3 समवी°, S प्रतिवीक्षितु (G5 °वक्षतु) (for प्रसमीक्षितुम्)

80 ^{a}) T G [आ]यातं, M [आ]यस्त (for क्रुद्धं)　— ^{b}) Dn2 S पुन पुन (for मुहुर्मुहु)　— After 80^{ab}, S ins

354* महेन्द्रमिव तिष्ठन्तं वज्रोद्यतमहाभुजम् ।

— ^{d}) Ś K D2–5 तथा (for तदा)

81 ^{a}) K4 B Do1 D6 G1. 3 4 M1 3–5 न (D6 नो) भाषितुं, Dn1 G2 5 नाभाषितु, D3 4 न भाषितं, D5 नाभिभाषुं, M2 नाभाषितं (for नाभिभाष्टुं)　— ^{b}) D3 4 दृष्टं (for द्रष्टुं)　T G2–4 M3–5 वापि तदा, G1 M1 2 वापि तम्, G5 चापि तदा (for वा सुहृदो)　B4 जना (for ऽर्जुनम्)　— ^{c}) T G2–5 हि (for वा)　— ^{d}) T G2–4 वै (for वा)

82 ^{a}) S सर्वावस्थास्वपि हितान्　— ^{d}) D4 तदैवं (for तावेनं)

५१

युधिष्ठिर उवाच ।

त्वयि याते महाबाहो संशप्तकबलं प्रति ।
प्रयत्नमकरोत्तीव्रमाचार्यो ग्रहणे मम ॥ १
व्यूढानीकं वयं द्रोणं वारयामः स्म सर्वशः ।
प्रतिव्यूह्य रथानीकं यतमानं तथा रणे ॥ २
स वार्यमाणो रथिभी रक्षितेन मया तथा ।
अस्मानपि जघानाशु पीडयन्निशितैः शरैः ॥ ३
ते पीड्यमाना द्रोणेन द्रोणानीकं न शक्नुमः ।
प्रतिवीक्षितुमप्याजौ भेत्तुं तत्कुत एव तु ॥ ४
वयं त्वप्रतिमं वीर्ये सर्वे सौभद्रमात्मजम् ।
उक्तवन्तः स्म ते तात भिन्ध्यनीकमिति प्रभो ॥ ५
स तथा चोदितोऽस्माभिः सदश्व इव वीर्यवान् ।
असह्यमपि तं भारं वोढुमेवोपचक्रमे ॥ ६
स तवास्त्रोपदेशेन वीर्येण च समन्वितः । C. 7 2272 B. 7 72 7 K. 7 72 7

---

83 [b]) D2 : मनस- (for पीडित-) M2–4 मृगपीडित-चेतसं

Colophon. — *Sub-parvan* Ś1 K1–3 5 B (B2 marg) Dc1 Dn D1–2 6 - अभिमन्युवध (D3 °युद्ध) — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 तृतीययुद्धदिवसे — *Adhy name* K5 अर्जुनविलाप, Dn1 अर्जुनशोक; D2 4 T G1–3 M1 2 अर्जुनप्रलाप, D4 चक्रव्यूहे अभिमन्युवधे अर्जुनविषाद — *Adhy no* (figures, words or both) B1 D3 S 69, B3 67, Dn1 70 — *Śloka no* Dn1 86

51

1 K4 संजय (for युधिष्ठिर) — [a]) D5 जाते — [b]) K1 4 5 B1 D (except D1) समप्तक- B4 D2, 3 T G2–4 -वर्ग, Dn1 -नाग (for -बल) G1 M महातक्त्ववैरिणि — [c]) S यतते (G4 5 °तो) गजनि साधर्म्

2 D4 om 2[a]–3[b] — [a]) Ś2 K1, 2 4 Dc1 D1, 2 6–8 व्यूढानीका, B व्यूढानीक (for व्यूढानीक) S ततो (for वयं) Ś1 व्यूढानीको श्रय द्रोणं — [b]) Ś Dn1 D1 वारयामास, K (except K5) °मन्तु, Dn2 D3 5 °म स्म, D2 °म च (for °म स्म) B2 सर्वत S यत-मानं महामृधे — [c]) K1 2 D5 प्रतिव्यूह- (for प्रतिव्यूह्य) D3 तथानीक, S महानीका (G3 °क) — [d]) D3 महा-रणे (for तथा रणे) S प्रत्यस्यन्त (T प्रत्यस्त, G2 प्रत्य-स्त, G4 प्रत्यर्थं, G5 प्रत्युद्दाय, M3–5 प्रत्यस्यन्) वयं बल

3 D4 om. 3[ab] (cf. v 1. 2) — [a]) S संग्रामे (for रथिभी) — [b]) B (except B4) Dc1 S मयि चा (B2 [marg] 3 च्या)पि सुरक्षिते — [c]) K3 अति-; B1, 2, 4 3 Dc1 Dn1 असि- (for अपि) B4 5 -जगानाशु, D4 जघाश्यु S अस्मानप्यहनत्क्रुद्ध — [d]) D2 6 आचार्यो (for पीडयन्) T G2–4 पीडयन्निव वाहिनीं

4 [a]) T G2–4 नि- (for ते) — [b]) D5 अशक्नुम (for न श) — [c]) Ś1 पुवाजौ, D2 अयाजौ (for अप्याजौ) M3–5 प्रतिविप्रेक्षितुं गन्तुं — [d]) B2 (marg as in text) जेतुं, D2 ते भेत्तुं (hypermetric) (for भेत्तुं) S हि (for तत्) Ś1 हि, K5 Dn1 वा, T G2–5 न, M2–5 तत्र (for तु)

5 [a]) K1 तु प्रतिम, K3 वय°, Dn1 च प्र°, Dn2 D3 स्वप्र°, D2 चाप्र° (for त्वप्र°) D4 त्वयं तत्प्रति-वीर्येण, D7 8 वय तु प्रतिमवार्य — [b]) Dn1 रणे, Dn2 D2 6 अय (for सर्वे) Ś2 K (except K3) D1 कच्चुत, D2 आत्मज (for आत्मजम्) D3 सौभद्र सर्वमाह्व — [c]) K2 स (for स्म) B Dc1 D7 ह, Dn1 D2, 6 हे (for ते) — The portion of the text from 7 51 5[d] up to च मा in 7 52 30[b] is lost in Ś2 on missing folios — [d]) K1 D2 7 भिन्धनीकम्, K3 D3 भिन्धा°, D4 भिद्या° (for भिन्ध्य°) — For 5, S (except G2) subst

355* ततस्त्वमप्रतिरथमहं सौभद्रमब्रवम् ।
द्रोणानीकमिदं भिन्धि द्वारं सञ्जनयस्व न ।

[(L 1) T G4 5 अद्भुत — (L 2) T भिन्धि]

6 Ś2 missing (cf. v 1. 5) — [a]) K4 D1, 2 6 T G2–5 M3–5 तदा (for तथा) D7–8 नोदितो (for चो°) — [c]) D7 8 चापि तं, D2 (also) तं चापि, T अर्पित (for अपि स) — [d]) Ś1 K1 2, 4 D7 एकोपचक्रमे, Dn2 D2, 4 6 एक प्र° (for एवोप°)

7 Ś2 missing (cf. v 1 5) — [a]) B4 D7 8 स तथास्त्रोप(D7 °यात्रोप)देशेन, D2 स च शास्त्रोप°, S

प्राविशत्तद्बलं बालः सुपर्ण इव सागरम् ॥ ७
तेऽनुयाता वयं वीरं सात्वतीपुत्रमाहवे ।
प्रवेष्टुकामास्तेनैव येन स प्राविशच्चमूम् ॥ ८
ततः सैन्धवको राजा क्षुद्रस्तात जयद्रथः ।
वरदानेन रुद्रस्य सर्वान्नः समवारयत् ॥ ९
ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च स बृहद्बलः ।
कृतवर्मा च सौभद्रं षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ १०
परिवार्य तु तैः सर्वैर्युधि बालो महारथैः ।
यतमानः परं शक्त्या बहुभिर्विरथीकृतः ॥ ११
ततो दौःशासनिः क्षिप्रं तथा तैर्विरथीकृतम् ।
संशयं परमं प्राप्य दिष्टान्तेनाभ्ययोजयत् ॥ १२
स तु हत्वा सहस्राणि द्विपाश्वरथसादिनाम् ।
राजपुत्रशतं चाग्र्यं वीरांश्चालक्षितान्बहून् ॥ १३
बृहद्बलं च राजानं स्वर्गेणाजौ प्रयोज्य ह ।

तव चैवास्त्रोप° —^{c}) K1 D4 वाल- (for बाल) —^{d}) G2 (marg as in text) मकर· सागर यथा

8 Ś2 missing (cf. v l 5) —^{a}) Dn1 अनुयाता, D2 ते न याता, D4 ते त्व°, D5 6 ते तु याता, T G1-3 M तेन्वयाम, G4 ते तु याम, G5 तेन्वयाता (for तेऽनुयाता) D6 7 वीर (for वीरं) —^{c}) D5 6 प्रवेश-कामास्तेनैव —^{d}) D2 5 यत (for येन) Dn1 S स- (G2 तव्) (for स) M5 वलं (for चमूम्)

9 Ś2 missing (cf v l 5) —^{b}) Dn2 D5 4 क्रुद्धस् (for क्षुद्रस्) —^{d}) D6 सर्वत (for सर्वान्न) K4 D1 समचोदयत्, K5 समार्दयत्, D4 स निवार्य तु, T G M1 2 4 5 प्रत्यवारयत् (for सम°) D2 5 सर्वान-स्मानवारयत्, M3 °न्न प्रविवार्य तु

10 Ś2 missing (cf v l 5) D4 om 10^{a}–11^{b} —^{a}) M3 तै· क्षुद्रैर् (hypermetric) (for ततो) —^{b}) G3 द्रोणश् N (Ś2 missing, D4 om.) द्रौणि कौशल्य (Ś1 K1-3 D1 वै शल्य, B4 कौसल्य, D7 8 कौशिल्य) एव च —^{c}) S त वीरं (for सौभद्रं)

11 Ś2 missing (cf. v l 5) D4 om 11^{ab} (cf v l 10) —^{a}) K5 Dn D2 5 T G2-5 च (for तु) S क्षुद्रैर् (for सर्वैर्) —^{c}) Dn2 D3 4 6 परै (for पर) —^{d}) D4 विरथीकृता

12 Ś2 missing (cf v l 5) —^{a}) S पापस् (for क्षिप्रं) —^{b}) G5 तु, M4 तं (for तैर्) G4 विरथी-कृत —^{c}) K1-4 D1 समयं, K5 D2 सयश (for संशय) B4 Dn2 D3 4 7 8 S Cv प्रासं (for प्राप्य) —^{d}) D2 मरणेन, D4 दृष्ट्वा तेन, Cd दिष्टान्तेन (as in text) B3 [अ]भ्ययोधयत् S पदातिनमवस्थितं, Cv as in text —After 12, S ins

356* गदाहस्तोऽभ्ययात्तूर्णं जिघांसुरपराजितम् ।
गदिनं त्वय तं दृष्ट्वा वासवस्यात्मजात्मज ।
स जग्राह गदा वीरो गदायुद्धविशारद ।
गदामण्डलमार्गस्थौ सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
तौ सम्प्रजहतुर्वीरावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।
तावन्योन्य गदाग्राभ्यां ताडितौ युद्धदुर्मदौ ।
इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौ गतसत्त्वौ महीं गतौ ।

[(L 1) G1 M जिघृक्षुर् (for जिघांसुर्) M4 अपरा जिन —(L 2) G2 त्वरथ (for त्वथ त) —(L 4) G1 M गदामण्डलिनौ तौ तु (M3-5 तत्र) (for the prior half) —(L 5) G3-5 सम्प्रजग्मतुर् (for °जहतुर्) —(L 6) T G2 गदाग्र्याभ्या]

13 Ś2 missing (cf v l 5) —^{a}) Dn2 हत्वा (for स तु) Dn2 D4 दश-, D5 6 तदा (for हत्वा) —^{b}) G5 गजाश्व (for द्विपाश्व-) K4 नरसादिना, S -रथपत्तिना (for रथसादिनाम्) B (except B4) Do1 नराश्वरथदंतिना —After 13^{ab}, K4 B D (except D7 8) ins

357* अष्टौ रथसहस्राणि नव दन्तिशतानि च ।

[Dn1 दश (for रथ)]

—^{c}) Dn1 साग्र्य, G1 M4 5 चोग्र, G2 3 5 M3 चाग्र, M1 2 साग्र (for चाग्र्यं) B Do1 Dn2 D3-6 राजपुत्र-सहस्रे द्वे, D2 °श्चिर चाग्र्य —^{d}) B2 (marg) असं-ख्यातान्, B2 (also) अप्रसिद्धान्, Ca. d अलक्षितान् (as in text)

14 Ś2 missing (cf v l 5) —^{b}) D6 प्रयुध्य (for प्रयोज्य) K1-4 B3 5 D3. 6 च, K5 हि (for ह) Dn1 आजौ स्वर्गेण योज्य हि, D7 8 S स्वर्गेण समयोजयत् (D7 8 °युज्यत) —After 14^{ab}, D5 ins

358* ततो दुर्योधनसुतं लक्ष्मण हतवान्बली ।

while S ins after 14^{ab}

359* गत सुकृतिनां लोकान्ये च स्वर्गजितां शुभा ।

ततः परमधर्मात्मा दिष्टान्तमुपजग्मिवान् ॥ १४
एतावदेव निर्वृत्तमस्माकं शोकवर्धनम् ।
स चैवं पुरुषव्याघ्रः स्वर्गलोकमवाप्तवान् ॥ १५

संजय उवाच ।

ततोऽर्जुनो वचः श्रुत्वा धर्मराजेन भाषितम् ।
हा पुत्र इति निःश्वस्य व्यथितो न्यपतद्भुवि ॥ १६
विषण्णवदनाः सर्वे परिगृह्य धनंजयम् ।
नेत्रैरनिमिषैर्दीनाः प्रत्यवेक्षन्परस्परम् ॥ १७
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां वासविः क्रोधमूर्छितः ।
कम्पमानो ज्वरेणेव निःश्वसंश्च मुहुर्मुहुः ॥ १८
पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य श्वसमानोऽश्रुनेत्रवान् ।
उन्मत्त इव विप्रेक्षन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १९
सत्यं वः प्रतिजानामि श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ।
न चेद्वधभयाद्भीतो धार्तराष्ट्रान्प्रहास्यति ॥ २०
न चास्माञ्शरणं गच्छेत्कृष्णं वा पुरुषोत्तमम् ।
भवन्तं वा महाराज श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥ २१
धार्तराष्ट्रप्रियकरं मयि विस्मृतसौहृदम् ।
पापं बालवधे हेतुं श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥ २२ C. 7 2558 B. 7 73. 22 K. 7 73. 29

अदीनश्चाप्यसंभ्रान्तः कृत्वा च यान्यवान् ।
अस्वक्लाम विश्राम्य पितृणा मातुलस्य च ।
[(L. 1) G1 M यान (for गत) G5 M3–5 जित (for जित्वा) — (L 2) G2 पाटवान (for वाच)]
— ^{d}) K4 अपि (for उप°) D5 म दिष्टावमुपेयिवान — For 14^{cd}, S subst

360* वीरो दिष्टान्तमापन्न शोचयन्बान्धवान्बहून् ।
[G5 दिष्टवानन्, M3–5 नटन्तन्]

— After 14, S ins

361* तत स्म शोकसंतप्ता भवताय समेयुष ।

15 Ś2 missing (cf. v 1 5) — ^{a}) Dn1 एतदेव निवृत्तं हि — ^{c}) D3–7 8 पुरुषव्याघ्र — ^{d}) Ś1 D5 G1 M1. 2 उपेयिवान्, Dn1 D7 अवाप्नुयात् (for °सवान्)

16 Ś2 missing (cf v 1. 5) N (Ś2 missing) G5 om. the ref. — ^{c}) K1. 4 5 B3 5 Dn1 D2. 3 5 निश्वस्य, D5 निश्विस्य (for निःश्वस्य) — For 16^{cd}, S subst

362* व्यथितो न्यपतद्भूमौ दुःखार्त स मुमोह च ।
[M4 तु- (for स)]

17 Ś2 missing (cf. v 1. 5) — ^{a}) K1 B4 Dn2 D2. 4. 6 विवर्ण-, G. विषाद- (for विषण्ण) — ^{b}) K5 B (except B1) Dc1 Dn1 D2 5 परिवार्य, M3. 4 प्रतिगृह्य (for परि°) — ^{d}) K B (except B1) Dc1 D4. 6 M. प्रत्यवेक्ष(K5 D5 °क्ष्य)न्, Dn1 °वेक्ष्यन्, T G2–5 °पश्यन्, G1 M1. 2 °पेक्षन् (for °वेक्षन्) B3 धनंजयं (for परस्परम्)

18 Ś2 missing (cf. v 1. 5) — ^{a}) Dn1 पुन (for तत॰) — ^{c}) Ś1 कंम्पमानो K2 6 B1. 8 Dc1 D2–8 T G2–5 M3 4 ज्वरेणैव G1 M1 2 कपयंश्चाप्यमर्षेण — ^{d}) K5 Dn2 D2 5 T G2–5 पुन पुन (for मुहुर्मुहु)

19 Ś2 missing (cf. v 1 5) — ^{a}) Ś1 K1–3 Dc1 D1. 2. 5 पाणौ पाणिं (by transp), D7 पाणि पाणौ D4 विनिक्षिप्य (for °ष्पिष्य) — ^{b}) K4 श्वसमानोस्तु (for °नोऽश्रु-) S हस्तान्कटकटाप्य च — After 19^{ab}, S ins

363* त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा क्रोधसंरक्तलोचन ।

[M2 भ्रुकुटि G1 M1. 2 6 क्रोधाद, M3 4 कोपाद् (for क्रोध)]

— ^{c}) K1–3 विक्षेपन्, K5 Dn2 D3 सप्रेक्षन् , D4 6 सप्रेक्ष्यन्, S रोषेण (for विप्रेक्षन्) — ^{d}) S स्मयन् (for इद)

20 Ś2 missing (cf. v 1. 5) Before 20, Dn2 D3 S (except G5) ins अर्जुन — ^{a}) D2 च, D5 हि, D6 वै (for व) D8 सत्य चैव प्रजानामि — ^{b}) K2 हर्ता (for हन्ता) K5 B2 Dn1 S हन्तास्मि (by transp) — Ś1 K1–3 Dn1 om. (hapl.) 20^{c}–21^{d} — ^{c}) B1 (marg , orig as in text) न चेद्दर , B2 (marg , orig as in text) न चेद्दय, D3 न च द्वेष- (for न चेद्वध-) S त्रस्तो (for भीतो)

21 Ś2 missing (cf. v 1. 5) Ś1 K1–3 Dn1 om. 21 (cf. v 1. 20) — ^{a}) D8 नास्मान् (submetric), T G2–5 न च मा, G1 M1. 2 न वास्मान् (for न चास्मान्) — ^{b}) K5 B4 D (except Dc1 D1, Dn1 om) कृष्ण वा देवकीसुत — ^{d}) K5 B2 S हन्तास्मि (by transp)

22 Ś2 missing (cf. v 1. 5) K5 D3 om (hapl.) 22 — ^{a}) D8 6 प्रियं कर्तुं (for -प्रियकर) — ^{b}) K1

रक्षमाणाश्च तं संख्ये ये मां योत्स्यन्ति केचन ।
अपि द्रोणकृपौ वीरौ छादयिष्यामि ताञ्शरैः ॥ २३
यद्येतदेवं संग्रामे न कुर्यां पुरुषर्षभाः ।
मा स्म पुण्यकृतां लोकान्प्राप्नुयां शूरसंमतान् ॥ २४
ये लोका मातृहन्तॄणां ये चापि पितृघातिनाम् ।
गुरुदारगामिनां ये च पिशुनानां च ये तथा ॥ २५
साधूनसूयतां ये च ये चापि परिवादिनाम् ।
ये च निक्षेपहर्तॄणां ये च विश्वासघातिनाम् ॥ २६
भुक्तपूर्वां स्त्रियं ये च निन्दतामघशंसिनाम् ।
ब्रह्मघ्नानां च ये लोका ये च गोघातिनामपि ॥ २७
पायसं वा यवान्नं वा शाकं कृसरमेव वा ।
संयावापूपमांसानि ये च लोका वृथाश्नताम् ।

माधि (for मयि) — For 22^{ab}, S subst

364* मयि विस्मृतसौहार्दं दुर्योधनहिते रतम् ।

—^{d}) B1 Dn1 S हन्तासि (by transp) K2 हतां (for हन्ता)

23 Ś2 missing (cf v l 5) —^{a}) K1 2 5 D1–3 5 M3. 4 रक्ष्यमाणाश्च G1 4 सघे, G2 5 M संखे (for सख्ये) —^{b}) M3–5 यास्यति (for योत्स्यन्ति) —^{c}) B (except B4) Dc1 राजन् (for वीरौ) —^{d}) D2 छादयिष्ये च (for °ष्यामि) D3 4 6–8 तौ (for तान्) Dn1 छादयेता रणे शरैः — For 23^{cd}, S subst

365* राजन्द्रोणमुखांस्तांस्तान्वारयिष्याम्यहं शरैः ।

24 Ś2 missing (cf v l 5) G2 partly damaged —^{a}) Ś1 यद्येवमेव, K1 3 B2 यद्येतदेव, D2 5 अहो तदेव, T G3–5 एव यदि न, G1 M एतद्यदि न (for यद्येतदेवं) —^{b}) B1–3 Dc1 Dn1 D2 3 5 पुरुषर्षभ S कुर्यां श्च (G4 च) पुरुषोत्तम —^{c}) K5 D7 पुण्यकृताल्ँ —^{d}) Ś1 K2 3 D3 6–8 सुरसम(K2 3 °मि)तान्, K1 सुरसम्मितान्, K4 B5 शूर(K4 सूर)सत्तमान्, K5 Dn1 D2 4 5 साधुसंमतान्, S सदनुष्ठितान् (for शूरसंमतान्)

25 Ś2 missing (cf v l 5) D2 om 25^{ab} —^{a}) S घातीना (for -हन्तॄणा) —^{b}) S लोका (for चापि) — Dn2 om (hapl) 25^{b}–26^{c} —^{c}) Hypermetric Ś1 K1–4 D1 गुरुस्त्री (for गुरुदार) K5 B2 3 Dc1 Dn1 D3 4–8 गुरुदाररताना ये (Dc1 D7 8 च) —^{d}) G4 om (hapl) from पिशुनानां up to ये च (in 26^{d}) B4 D3 ये सदा; S (G4 om) या गति (for ये तथा)

26 Ś2 missing (cf v l. 5) Dn2 om 26^{abc}, G4 om up to ये च (in ^{d}) (for both, cf v l 25) G2 damaged —^{a}) K4 om ये च T G1. 3 5 M साधुर्निंदयतां चापि Cd cites असूयतां (as in text) — K4 om (hapl.) 26^{c}–27^{b} G5 reads 26^{cd} after 29 —^{c}) K5 B1 (marg as in text) 2 3 D1 2 5. 7 8 -हंर्तॄणां; T G1 3. 5 M -हारीणां (for -हर्तॄणां) —^{d}) B1 S (except M5 [*sup lin* as in text], G2 damaged) विश्वस्त- (for विश्वास-) — After 26, K1 3 B4 Dn D1–4 6–8 read 28^{ef}, while D5, after 26, ins 367* followed by 31^{abcd}

27 Ś2 missing (cf v l 5) K4 om 27^{ab} (cf v l 26) —^{a}) G1 M1 2 पूर्वंभुक्ता Dn2 चैव, D3 ये वा, S चापि (for ये च) —^{b}) K2 निर्मिताम्, B4 5 Dn1 D5 8 धिंदताम्, D3 वादिनाम्, D4 7 निंदिताम्, D6 [अ]निंदिताम् (for निन्दताम्) Ś1 K1–3 -शासिना, G5 -मडिना (for शंसिनाम्) B1 2 Dc1 निं (B2 [on marg] Dc1 विं)दतामयशस्विना, D8 [या]-लिंगितामयशस्विना —^{c}) D2 लोका ये (by transp) S ब्राह्मणान्निघ्नता ये च

28 Ś2 missing (cf v l 5) G2 partly damaged D5 reads 28^{ab} on marg —^{a}) K2 D1 8 च (for वा) D2 यावकान्न, T G3–5 पायसान्न (for वा यवान्न) K2–4 D1 4 च (for वा) K1 पायसं च यवान्ने च —^{b}) B1 3 4 Dc1 Dn2 D3 4 6–8 कृष(D3 °श)रम् K1. 2 4 B1 D1 3 6 च (for वा) K5 Dn1 D2 5 कृसर (K5 °शरा, Dn1 °षर) सकृमेव च (D2 वा), Cv as in text — After 28^{ab}, G5 reads 29^{cd} —^{c}) Ś1 K1–3 सयवापूप, D2 यथाश्नता च, D3 सयावपूप, G1 M स्वयं चापूप- (for संयावापूप-) Ś1 K1–3 D1 5 7 8 मांसाना — D2 om 28^{d} —^{d}) K4 D1 लोकाश्च (by transp) Ś1 K (except K5) Dn2 D1 4 5 7 8 वृथाशिना (for °श्नताम्) — For 28^{cd}, K5 Dn1 subst

366* अदत्त्वा भुञ्जता या वै मास वा सा गतिर्मम ।
[Dn1 ये (for या)]

— Ś1 K2 4 5 om 28^{ef} K1 3 B4 Dn D1–4 6–8 read 28^{ef} after 26 B5 reads 28^{e}–30^{d} after 31^{cd} D5 reads 28^{ef} on marg (*sec m*) —^{e}) B3 Dc1 Dn1 M3–5 अद्यैव, B4 अह्नाय, Dn2 D3. 5 अहं च, D2 अन्यान्वा; D4 6–8 अह वा, T G2–5 इहैव (for अद्यैव) T G M1 2 उपगच्छेय; M3–5 उपगच्छामि (for अधि

तानहंवाधिगच्छेयं न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ २८
वेदाध्यायिनमत्यर्थं संशितं वा द्विजोत्तमम् ।
अवमन्यमानो यान्याति वृद्धान्साधूंस्तथा गुरून् ॥ २९
स्पृशतां ब्राह्मणं गां च पादेनाग्निं च यां लभेत् ।
याप्सु श्लेष्म पुरीषं वा मूत्रं वा मुञ्चतां गतिः ।
तां गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ ३०
नग्नस्य स्नायमानस्य या च वन्ध्यातिथेर्गतिः ।
उत्कोचिनां मृषोक्तीनां वञ्चकानां च या गतिः ।
आत्मापहारिणां या च या च मिथ्याभिशंसिनाम् ३१
भृत्यैः संदृश्यमानानां पुत्रदाराश्रितैस्तथा ।
असंविभज्य क्षुद्राणां या गतिर्मृष्टमश्नताम् ।
तां गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ ३२ C. 7 2600 B. 7 73. 34 K. 7 73. 40

गच्छेय) —^{f}) D3 च (for चेद्) D5 हन्या चेज् (by transp), G1. 5 M चेद्धन्मि

29 For the sequence in B., cf. v l 28 Ś2 missing (cf. v l. 5) D2 om. 29^{a}–31^{b} —^{a}) Ś1 K1. 2 4 D1 4–6 G4. 5 वेदाध्यय(K3 °यि)नम् (for °ध्यायिनम्) G4 5 अध्यायी (for अत्यर्थं) T G2 3 येध्यापयंत्यनध्याये, G1 M वेदाध्याय(M2–5 °ध्याय)मनध्याये —^{b}) Ś1 K1. 2 शसितं, K3 D1 शपित, K4 संश्रितं, K5 B1. 3 Dc1 Dn D4 6–8 शसितं, D. शमिन (for संशित) K5 Dn1 D5 च (for वा) S संश्रित (T G2–5 °श्रुता) वापि ब्राह्मण —G. reads 29^{cd} after 28^{ab} —^{c}) K1 अव**मानो, B1 D7 8 अमन्य°, Dn1 अवमन्य** Dn1 ये याति, D4–6 T G1–4 M1. 2 यो (D. T G2–4 या) याति (for यान्याति) K5 अवमानयतन्तात, D3 अवमान्य च ये याति —^{d}) K1–3 B1 3 Dc1 S transp तथा and गुरून् — After 29, G5 reads 26^{cd}

30 For the sequence in B., cf v l 28 Ś2 missing (cf. v l 5) D2 om 30 (cf v l 29) G2 damaged —^{a}) K4. 5 B1 2 (marg) 3 4 Dn1 D3 4 6 स्पृशतो, B2 स्पृशन्तु, Dn2 स्पर्शतो, D7 8 स्पृशन्ते, S (G2 damaged) संस्पृशन (for स्पृशतां) Dn1 D. ब्राह्मणान् (for °णं) K5 Dn1 गाश्च, D4 गाव, D. गाश्च, G. चापि (for गां च) B2 Dc1 स्पृशतो ब्राह्मणाना वा —^{b}) Dn1 यो (for या) Ś1 (sup lin, orig as in text) K. B1 (marg as in text) 4 Dc1 Dn2 D4 5 च या म(D4 यो म, D5 यद्ग-) वेत्, K1–4 D1 तथैव च (for च यां लभेत्) S पदाग्निं चापि यो व्रजेत् —^{c}) K5 B Dc1 Dn D3 6–8 अप्सु, T G2–5 योप्सु, G1 M1. 2 4 5 येप्सु, M3 येपु (for याप्सु) K. S मूत्र (for श्लेष्म) K1 पुरी*, Dn1 पुरीषा,° D4 पुरीषो (for °षं) B1–3 Dc1 च (for वा) —^{d}) K5 श्लेष्म (for मूत्रं) B2 मुंचतो (for मुञ्चतां) Dn1 नृणां (for गतिः) S श्लेष्माणं चापि (G5 वा पि) मुंचति (G1 M °ता). —B5 om 30^{ef} —^{e}) S transp तां and गच्छेयं B1 3 4 Dc1 कष्टां, T G (G2 damaged) M1–3. 5 कृच्छ्रां, M4 कृच्छ्रां घो (for घोरां).

हन्मि (for हन्या) —B1 D4 6 ins after 30 B2 3 after 33 D. after 26

367* क्लीवभीताश्च ये विप्रा रणभीताश्च क्षत्रिया ।
तेषां गतिं गमिष्यामि न चेद्धन्या जयद्रथम् ।

[B1 repeats 367* after 32 —(L 1) D4 ये नृपा (for क्षत्रिया) —D3 om. line 2 —(L. 2) B1 (second time) 2 3 गच्छेय तद्गतिं घोरां (for the prior half) D4 हन्यां चेद् (by transp)]

31 For the sequence in B5, cf. v l 28 Ś2 missing (cf. v l. 5) D2 om 31^{ab} (cf v l 29) D1 om. 31, G2 partly damaged —^{a}) K1 त्राय-मानस्य, D5 त्रप° (for स्नाय°) —^{b}) K6 विध्यातिथेर्, G1 M1 2 वंध्या च ते, M3–5 वंध्यापतेर् (for °तिथेर्) —^{c}) K1 उत्कोचिता, Dn1 उत्कोचिना, D2 उत्कोचीना, D5 उत्कोपिता (for उत्कोचिना) K1–4 वृषोक्तीना, Dc1 मृषोक्ताना (for °क्तीना) T G1–4 M उत्कोट(G1 M °स्कोच-, G2 °त्कोश)कानृ(G3 °नृ)ताना च, G5 उत्कोट घातकाना च —^{e}) D4. 6 आत्मप्रहारिणा, D8 आत्मापहारिणं K6 D2 5 चापि, D7 8 चैव (for या च) S सूचकात्मापहा(G5 °ही)रीणा —^{f}) D8 ये (for या) Dn2 [अ]भिमापिणं, D3 4. 6 °भाषिणा, D5 °शासिना, G1 M °शसतां (for °शंसिनाम्)

32 Ś2 missing (cf v l 5) —^{a}) K1 धूर्तै (for भृत्यै) B1 संदिश्यमानाना, Dn1 संदुह्य°, D2 5 संतुष्य (D5 सश्रिष्य)माणाना, D3 7 8 संवद्धमानाना (for संदृश्य°) —^{c}) Dc1 D8 M3 पुत्राणा, G. तु तदा, M4 5 (sup lin, orig as in text) भृत्याना (for क्षुद्राणा) —^{d}) Ś1 K2 3 (marg as in text) दृष्टम्, K1 घृष्टम्, K4 6 B Dc1 Dn D1 5 8 मिष्टम् (for मृष्टम्) K2 3 अश्नुता (for अश्नताम्) D3 4 6 एकाकीमिष्टमश्न(D4 °श्नु)ता —After 32^{cd}, D2 ins

368* प्रत्यवसितो विप्रो न संन्यासं पुनश्चरेत् ।
श्वित्रेन यस्य स्याच्छुद्धस्तस्य च या गति ।

संश्रितं वापि यस्त्यक्त्वा साधुं तद्वचने रतम् ।
न बिभर्ति नृशंसात्मा निन्दते चोपकारिणम् ॥ ३३
अर्हते प्रातिवेश्याय श्राद्धं यो न ददाति च ।
अनर्हते च यो दद्याद्वृषलीपत्युरेव च ॥ ३४
मद्यपो भिन्नमर्यादः कृतघ्नो भ्रातृनिन्दकः ।
तेषां गतिमियां क्षिप्रं न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ ३५
धर्मादपेता ये चान्ये मया नात्रानुकीर्तिताः ।
ये चानुकीर्तिताः क्षिप्रं तेषां गतिमवाप्नुयाम् ।
यदि व्युष्टामिमां रात्रिं श्वो न हन्यां जयद्रथम् ॥ ३६
इमां चाप्यपरां भूयः प्रतिज्ञां मे निबोधत ।
यद्यस्मिन्नहते पापे सूर्योऽस्तमुपयास्यति ।
इहैव संप्रवेष्टाहं ज्वलितं जातवेदसम् ॥ ३७
असुरसुरमनुष्याः पक्षिणो वोरगा वा
पितृरजनिचरा वा ब्रह्मदेवर्षयो वा ।
चरमचरमपीदं यत्परं चापि तस्मा-
त्तदपि मम रिपुं तं रक्षितुं नैव शक्ताः ॥ ३८

—^{e}) M3-5 transp ता and गच्छेय —^{f}) S हन्मि (for हन्यां) — After 32, B1 repeats and B3 8 ins 367*, while B4 ins 370*

On the other hand, D7 ins after 33 D8 after 32

369* तथा देवलकाञ्श्राद्धे सततं पङ्क्तिदूषकान् ।
ये भोजयन्ति संमूढास्ता गतिं समवाप्नुयाम् ।
[(L 2) D7 मूढास् (for सं°)]

33 Ś2 missing (cf v l 5) B1 om (hapl) 33–35 —^{a}) K5 Dn1 संसृतं K6 B (B1 om) D (except D1 8) च (for वा) —^{b}) G1 5 साधु S सद् (for तद्) —^{c}) D4 विभाति (for बिभर्ति) S नैनं भ (T G2 ह)रति दुष्टात्मा —^{d}) K1 D4 निंदिते K1 4 5 G2 M1 2 [उ]पकारिणा (for °णम्) — After 33, D7 ins 369*

34 Ś2 missing (cf v l 5) B1 om 34 (cf v l 33) —^{a}) K1 प्रातिवेशाय, K3 Dn2 प्रतिवेश्याय; K5 Dc1 D5 7 प्रा(D5 प्र)तिवेश्माय —^{b}) T G2-5 ह, G1 M1 2 हि (for च) —^{c}) K1-4 D1 4 7 अनर्हतेपि (D4 °तेव, D7 °ये च), K5 B (B1 om) Dc1 Dn1 D2 5 G1 M1, 2 अनर्हेभ्यश्च, G5 °र्हेषु च (for °र्हते च) —^{d}) B (B1 om) Dc1 Dn D3 4 6 वृषलीपतये तथा; S °येपि च (G5 वा) — B1 ins after 35 B2 8 after 34 B4, after 32

370* मत्स्यकच्छपभक्षाणां भक्ष्यमस्तकशायिनाम् ।
सैन्धवानां गतिं यामि श्वो न हन्यां जयद्रथम् ।

[(L 1) B2 8 -भक्तानां (for भक्षाणां) B4 अपि (for भक्ष्य) B2 8 अनपाश्रयशालिनां (for the post half) — (L 2) B4 शैवलानां (for सैन्धवानां) B2 8 वैवार्तां गतिमायामि (for the prior half) B1 न चेद् (for श्वो न)]

35 Ś2 missing (cf v l 5) B1 om 35 (cf v l 32) —^{a}) D1 मित्र (for भिन्न) —^{b}) K2-4 B5 Dn1 S भर्तृनिंदक —^{c}) Dn1 एता, D2 एषां (for तेषां) —^{d}) S हन्मि (for हन्यां) — After 35, B1 ins 370*, while D5 reads 37^{ab}

36 Ś2 missing (cf v l 5) D3 om (hapl) 36 D8 reads 36^{ab} after line 8 of App I (No 8) —^{a}) D7 वा (for च) —^{b}) Ś1 ये च (for मया) D7 चात्र (for नात्र) S ये चात्रा(T G2 M4 ये चात्र, M3 5 ये नात्र)परिकीर्तिता — D5 om 36^{cd} —^{cd}) Ś1 K1-3 चानु, S मया (for चानु-) Ś1 K5 Dc1 Dn1 D2-4 transp क्षिप्रं and तेषां D7 S गतिं क्षिप्रम् (for तेषां गतिम्) — G5 om 36^{ef} D7 reads 36^{ef} twice —^{f}) D4 श्वोस्मि, D8 न चेद् (for श्वो न) D1 M1, 2 न हंता, M5 (inf lin as in text) निहन्यां (for न हन्यां) — After 36, D5 ins last three lines of App I (No 8)

37 Ś2 missing (cf v l 5) G4 om 37 D5 reads 37^{ab} after 35 —^{b}) Dn1 निबोधत, D3 नियोध मे — After 37^{ab}, D7 8 ins a passage given in App I (No 8) T G1-3 5 M subst for 37^{cd}, placing it after 372*

371* अनस्तमित आदित्ये न चेद्धन्मि जयद्रथम् ।

—^{e}) D7 8 संप्रवेक्ष्येहं, S च प्रवेक्ष्यामि (for संप्रवेष्टाहं) — After 37^{ef}, T G1-3 5 M ins

372* गाण्डीवहस्तो राज्ञा च समक्षं पृथिवीपते ।

38 Ś2 missing (cf v l 5) —^{a}) K5 Dn2 D2 चोरगा; Dn1 चोरगा (for वोरगा) —^{c}) B1 अचर चरम् (for चरमचरम्) K1-4 D1-4 6 वा (for च) —^{d}) B1 तदति (for तदपि) Dn2 D3 4 6 ते (for त) S नेह (for नैव) Ś1 (sup lin as in text) शक्त, K1 शक्तः (for शक्ताः)

यदि विशति रसातलं तदग्र्यं
वियदपि देवपुरं दितेः पुरं वा ।
तदपि शरशतैरहं प्रभाते
भृशमभिपत्य रिपोः शिरोऽभिहर्ता ॥ ३९
एवमुक्त्वा विचिक्षेप गाण्डीवं सव्यदक्षिणम् ।
तस्य शब्दमतिक्रम्य धनुःशब्दोऽस्पृशद्दिवम् ॥ ४०
अर्जुनेन प्रतिज्ञाते पाञ्चजन्यं जनार्दनः ।
प्रदध्मौ तत्र संक्रुद्धो देवदत्तं धनंजयः ॥ ४१
स पाञ्चजन्योऽच्युतवक्त्रवायुना
भृशं सुपूर्णोदरनिःसृतध्वनिः ।
जगत्सपातालवियद्दिगीश्वरं
प्रकम्पयामास युगात्यये यथा ॥ ४२
ततो वादित्रघोषाश्च प्रादुरासन्समन्ततः ।
सिंहनादाश्च पाण्डूनां प्रतिज्ञाते महात्मना ॥ ४३ C 7 2612 B 7 73 53 K 7 73 59

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ समाप्तमभिमन्युवधपर्व ॥

---

39 Ś2 missing (cf v 1 5) —a) D2 तद्य (for °ग्र्यं) —b) G. ह (for वा) —c) K4 om शर S निशितदारवरैरह प्रमद्य —d) B1 D1 अभिमन्यु (for °पत्य) Ś1 K3 D1 [ऽ]भिहता, Dn1 स्म हर्ता, Dn2 D3 6 निहता (for ऽभिहर्ता) D4 भृशमपि हत्य गिरो शिरो निह वा (sic), S शृणुत हि (M3-5 प्रश्रुणुत) सिंधुपते शिरो हरिष्ये

40 Ś2 missing (cf v 1 5) Before 40, S (G3 om) ins संजय G3 om 40–41 —b) D1 गाढिव K2 पाढव सव्यमाचिन —c) S (G3 om) सर्वम् (for शब्दम्) K (except K2) D1 शब्द तस्य ह्यतिक्रम्य —d) M3 5 transp [ऽ]स्पृशत and दिव

41 Ś2 missing (cf v 1 5) G3 om 41 (cf v 1 40) —b) D3 महात्मना (for जनार्दन) —c) D5 7 प्रदध्मौ (for °ध्मौ) G. तु तत (for तत्र स) —d) K. B De1 Dn1 D1 2, 5 7 8 च फाल्गुन (for धनजय)

42 Ś2 missing (cf v 1 5) —a) D7 8 [ऽ]र्जुन (for ऽच्युत) G2 वायुना तदा, M3 -वक्त्रपासुना (for °वायुना) —b) De1 D3 6 निसृतो, Dn1 D2 5 निसृत (for निःसृत) —c) S (except G. M3-5) पाताळ

43 Ś2 missing (cf v 1 5) —a) K5 Dn1 D2 5 T G3 4 निर्घोषा, D7 -घोपास्तु (for घोषाश्च) —b) K. B De1 Dn1 D2 5 S सहस्रश (for समन्तत) —c) K1 2 4 5 B1 2 4 5 De1 Dn1 D. 6 G4 5 नादश्च S वीराणां (for पाण्डूना) —d) S (except G1 M3 4) महात्मनि — After 43, S ins

373* अनृत्यदिव गाण्डीव शरास्तूणीगता मुदा ।
निराक्रामन्निव तदा स्वयमेव मृधैषिण ।
भीमसेनस्तु सहृष्ट प्रत्यभाषत भारत ।
धनजयमभिप्रेक्ष्य हर्षगद्गदया गिरा ।
प्रतिज्ञोद्भवशब्देन कृष्णशङ्खस्वनेन च ।
निहतो धार्तराष्ट्रोऽय सानुबन्ध सुयोधन ।
अथ मुदितवसाग्र्यदाममाल्य
तव सुतशोकमय च रोषजातम् ।
व्यपनुदति महाप्रभावमेत
न्नरवर वाक्यमिदं महार्थमिष्टम् ।
सजय उवाच ।
अथ शङ्खैश्च भेरीभि पणवै सैनिकास्तथा ।
ससूतमागधा जिष्णु स्तुतिभि समपूजयन् ।
तदा भीम थल सर्वं तेन नादेन मोहितम् ।
तावकं तन्महाराज विषण्णं समपद्यत ।

[(L 1) G1 अनृत्यन्, G3-5 प्रनृत्यद् (for अनृत्यद्) —(L 2) T G2 M5 निराक्रमन् M3 वधैषिण (for मृधै°) —(L 3) G3-5 सु (for तु) — Before line 5, T G1 2 M ins. भीम उवाच —(L 6) G2 निहतोय महामात्य (for the prior half) —(L 7) G1 M -माल्यदाम (for -दाममाल्य) G2 अथ मुदितशिशु कुरु प्रमोद —(L 8) G1 M1 हत, M3 5 मम (for तव) —(L 9) G1 M1 2 पन (for एतन्) —(L 11) M3-5 तदा (for तथा) —(L 13) T G2 भीत (for भीम) —(L 14) M4 5 तु (for तन्)]

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* Ś1 K1-3 5

५२

संजय उवाच ।

श्रुत्वा तु तं महाशब्दं पाण्डूनां पुत्रगृद्धिनाम् ।
चारैः प्रवेदिते तत्र समुत्थाय जयद्रथः ॥ १
शोकसंमूढहृदयो दुःखेनाभिहतो भृशम् ।
मज्जमान इवागाधे विपुले शोकसागरे ॥ २
जगाम समितिं राज्ञां सैन्धवो विमृशन्बहु ।
स तेषां नरदेवानां सकाशे परिदेवयन् ॥ ३
अभिमन्योः पितुर्भीतः सव्रीडो वाक्यमब्रवीत् ।

B D (except D_4) अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* K_{1-3} तृतीयदिवस (K_3 °युद्धदिवस) — *Adhy name* D_4 अर्जुनविषादप्रतिज्ञा ; T $G_{2,3}$ अर्जुनप्रतिज्ञा , G_1 $M_{1,2}$ अर्जुनप्रतिज्ञाने — *Adhy no* (*figures, words or both*) $B_{1,3}$ S 70 , Dn_1 71 , D_2 63 — *Śloka no* Dc_1 46 , Dn_1 43

☞ As we have already noted, the editions end the Abhimanyuvadha sub parvan with adhy 49 This would at first sight appear natural, but the actual closing incident of Abhimanyu's death occurs not in adhy 49, but in adhy 48, while the adhys 49–51 describe its immediate effect Perhaps because twenty adhys of additional matter (which are now omitted) intervene between adhy 49 and 50 and somewhat obscure their proper perspective, the editions thought it best to mark the termination at this point But we cannot accept this procedure because (1) none of our MSS mark the ending of the Abhimanyuvadha at adhy 49, and (2) *most* of our N MSS (including ŚK, B, —S giving no indication at all) agree in ending the sub-parvan at adhy 51 and distinctly add the word समाप्त here It is, therefore, clear that we are amply justified by our MSS in shifting the ending from adhy 49 to adhy 51 But, curiously enough, the very MSS on which we rely straightway begin the Jayadrathavadha sub-parvan after adhy 51 Neither the name nor the place of the Pratijñā sub-parvan is indicated by them ! But on the authority of the Parvasaṁgraha summary (1 2 57), as well as from the testimony of some commentators (see V S Sukthankar, Epic Studies in *JBomRAS*, N S., V, p 174), we know that the Pratijñā follows the Abhimanyuvadha and precedes the Jayadrathavadha sub-parvan This raises a real difficulty, for even if we begin the Pratijñā with adhy 52, we do no know, on MS evidence, where to end it. In other words, the definite ending of the Abhimanyuvadha is indicated by our MSS but not the definite commencement and ending of the Pratijñā ! The difficulty, however, is not without a parallel, for the case is somewhat similar to that of the Bhīṣmābhiṣecana sub parvan of the Udyoga, where the MS indications fail to locate it definitely We have thus no other alternative but to begin the Pratijñā with adhy 52 and end it tentatively with adhy 60, which concludes with Kṛṣṇa and Arjuna resolving to set out on the quest of the Pāśupata weapons

52

1 $Ś_2$ missing up to च मा (cf v l. 7 51 5) —^{a}) K_2 तं तु (by transp), K_4 तु ते, Dn_1 च ते, D_2 तु स G_3 तच्छ्रुत्वा तु महाशब्दं —^{b}) K (except K_4) D_1 पार्थाना (for पाण्डूनां) $Ś_1$ B Dc_1 D_2 जय- (for पुत्र) —^{c}) D_6 चरै (for चारै) $Ś_1$ Dn_1 $D_{7,8}$ Ca d प्रचारिते, K_{1-4} D_1 प्रवेशिते , K_6 प्रवेरिते, Dn_2 प्रचोदिते, D_2 प्रचारितस्, D_4 प्रतिदिवे (sic), D_5 प्रचारिभिस्, T G_{2-4} प्रवेदितस् (for °दिते) $G_{3,4}$ त्रस्त (for तत्र)

2 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) K_2 $D_{3,4}$ शोकसंपूर्ण , $D_{2,7,8}$ °संतप्त- (for °संमूढ-) —^{b}) $D_{5,6}$ दुःखेनापि, D_7 दुःखैरभि (for दुःखेनाभि) B (except B_4) Dc_1 दुःखेनाभिपरिप्लुत , S दुःखेनाभ्याहतो (G_5 °वृतो) भृश

3 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{b}) K_1 B (except B_4) Dn_2 $D_{3,4}$ विसृपन्, Dn_1 विसृजन्, $D_{7,8}$ विलपन् (for विमृशन्) K_5 Dn_1 $D_{2,6}$ मुहु (for बहु) —^{d}) K_3 Dn परिदेवयत्, Dc_1 $D_{7,8}$ S पर्यदेवयत् (G_5 °यन्), $D_{1,3}$ परिवेद(D_3 परदेव)यन् (for °देवयन्)

4 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) K_4 $D_{1,2}$ S अभिमन्यु , D_6 lacuna (for °मन्यो) —^{b}) S (except

योऽसौ पाण्डोः किल क्षेत्रे जातः शक्रेण कामिना ॥ ४
स निनीषति दुर्बुद्धिर्मां किलैकं यमक्षयम् ।
तत्स्वस्ति वोऽस्तु यास्यामि स्वगृहं जीवितेप्सया ॥ ५
अथ वा स्थ प्रतिबलास्त्रातुं मा क्षत्रियर्षभाः ।
पार्थेन प्रार्थितं वीरास्ते ददन्तु ममाभयम् ॥ ६
द्रोणदुर्योधनकृपाः कर्णमद्रेशबाह्लिकाः ।
दुःशासनादयः शक्तास्त्रातुमप्यन्तकार्दितम् ॥ ७
किमङ्ग पुनरेकेन फल्गुनेन जिघांसता ।
न त्रायेयुर्भवन्तो मां समस्ताः पतयः क्षितेः ॥ ८
प्रहर्षं पाण्डवेयानां श्रुत्वा मम महद्भयम् ।
सीदन्तीव च मेऽङ्गानि मुमूर्षोरिव पार्थिवाः ॥ ९
वधो नूनं प्रतिज्ञातो मम गाण्डीवधन्वना ।
तथा हि हृष्टाः क्रोशन्ति शोककालेऽपि पाण्डवाः ॥ १०
न देवा न च गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ।
उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुं कुत एव नराधिपाः ॥ ११
तस्मान्मामनुजानीत भद्रं वोऽस्तु नरर्षभाः ।

C 7 2624
B 7 74 12
K 7 74 12

— Before 4^{cd}, S ins जयद्रथ

G5) सनीळो (for °ढो) M य स (for योऽसौ) T G2-5 पाडो — ^{c}) G1 तन्य, प्रिया, D पाडो पुरा (for पाण्डो किल) T G2-5 पाडो क्षेत्रे यन्तु जात°, Cd योसौ ला (sic) किल क्षेत्रे — ^{d}) Dc1 D 7 जात° धनेग, T G2-5 शक्रेग किल, Cd जा त शक्रेग (as in text)

5 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) D5 तितिर्षति (for निनीषति) D5 युद्धेन (for दुर्बुद्धिर्) Cd as in text — ^{c}) S स्वस्ति वोस्तु गमिष्यामि

6 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) B3 तथा (for अथ) Ś1 K1 - B2 (marg as in text) 1 - Dn1 D2 - यास्त्र, K1-3 D1 त्रा सु, B3 Dc1 चास्त्र, D3 वा तन, D1 वान्य, D5 त्रा स्थित (for वा स्थ) D2 - G1 प्रति — ^{b}) Ś1 K D1 2 7 Cd त्रातं, वलान् (for °लास्) D3 मा (for मा) — ^{c}) G1 G1 स्यातुं (for त्रातु) S पार्थिवा (for प्रार्थित) — ^{d}) M पार्थाच (for पार्थेन) K1 D- - यच्छत, K- S तद् (for ते) Ś1 मारवत, B1 - Dc1 Dn1 n° (also) ममत्त, B3 D3 Dn° ददतु, M3 - (sup lin, orig as in text) महाभय (for ममा) K1-3 मदत्त, D5 ददतु, S ददध्व (for ददन्तु) D1 ते मन्य उप(K1 °यमुप, K2 D1 स्यतप)माय मा (K2 ता)

7 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) K (except K5) Dn1 D1 मुग्वा (for -कृपा) — ^{b}) Ś1 K1 बाह्लिका (for °का°) — ^{c}) Dn1 दुर्योधनान्य D2 चैव (for °स्ता) — ^{d}) K1 B- Dn मामत(K1 Dn1 अत्यत) कार्दितं (for अप्यन्तका°) B1 ते दिशंतु ममाभय, D2 म्यपुत्रमनयाहत, D5 मा रक्षंत नृपात्मजा

8 Ś2 missing (cf v 1 1) D1 om 8^{ab} — ^{a}) Dn1 कि पुनर्मम D3 एकं, Cd अङ्ग (as in text) — ^{b}) K4 6 B D (D6 om) G5 फाल्गुनेन (for फ°) T G2-5 युयुत्सता (T एकेन, D2 किमग दुष्करं तेन °ता) (for जिघांसता) — After 8^{ab}, D2 ins

374* प्रतिज्ञात न जानामि सर्वान्विज्ञापयामि व ।

— D1 om 8^{cd} — ^{c}) D2 तन्नायेयुर्, D3 8 सत्रायेयुर्, D- तत्रायतो, S न त्रास्यति (for न त्रायेयुर्) — ^{d}) Ś1 K (except K-) D1 समवाद् (for समस्ता) D2 समस्ता पृथिवीक्षित°

9 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) T G2-4 प्रतिज्ञां (for प्रहर्षं) D7 8 प्रहर्ष पाडुसेनाया — ^{b}) D8 मे सु (for मम) — 9^{cd} is damaged in G2 — ^{c}) D5 च (for [ङ्ग]न्र) K6 Dn1 D6 मम (for च मे) K2 सीदति दश मेंगानि, B Dc1 S (G2 damaged) सीदति चैव (B Dc1 G- मम) गात्राणि, D2 °ति मम चागानि — ^{d}) K1-3 B1 पाडवात् (for पार्थिवा)

10 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) K8 D4 7 8 वधे (for वधो) D1 8 प्रतिज्ञाते — ^{b}) K1 4 5 Dn1 D1 6 G5 धन्विना — ^{c}) Ś1 K D (except Dc1 D1) यथा (for तथा) K1 दृष्टश्च, K3 D1 हि दृष्टा, Dn1 Dc1 (marg as in text, sec m) क्रोध- (for शोक-) दृष्टा न G3 [अ]पि, M1 2 [अ]भि- (for हि) — ^{d}) B2 -कालेपु (for -कालेऽपि) Ś1 K2-4 B1 3-5 Dc1 D1 2 5 7 8 स्म, K1 स, Dn D3 4 6 हि (for ऽपि) K1 2 पाडव — After 10, B1 ins

375* वधामेष्यन्ति चत्वारस्तस्मृते सर्वपाण्डवा ।

11 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) K1 2 न च देवा न (K2 स) गंधर्वा, K8 B (except B1) Dc1 S तं न (G2 5 तु) देवा न गं° — ^{b}) S नासुरा न च पन्नगा (G1 M राक्षसा) — ^{c}) B3 यया, D3 तया (for ऽन्यथा) S प्रम(G3 शकु)वत्यन्य(G2 5 °स्यय)था कर्तुं — ^{a})

12 Ś2 missing (cf v 1 1) G2 damaged — ^{a})

अदर्शनं गमिष्यामि न मां द्रक्ष्यन्ति पाण्डवाः ॥ १२
एवं विलपमानं तं भयाद्व्याकुलचेतसम् ।
आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १३
न भेतव्यं नरव्याघ्र को हि त्वा पुरुषर्षभ ।
मध्ये क्षत्रियवीराणां तिष्ठन्तं प्रार्थयेद्युधि ॥ १४
अहं वैकर्तनः कर्णश्चित्रसेनो विविंशतिः ।
भूरिश्रवाः शलः शल्यो वृषसेनो दुरासदः ॥ १५
पुरुमित्रो जयो भोजः काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
सत्यव्रतो महाबाहुर्विकर्णो दुर्मुखः सहः ॥ १६
दुःशासनः सुबाहुश्च कलिङ्गश्चाप्युदायुधः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ द्रोणो द्रौणिः ससौबलः ॥ १७
त्वं चापि रथिनां श्रेष्ठः स्वयं शूरोऽमितद्युतिः ।
स कथं पाण्डवेयेभ्यो भयं पश्यसि सैन्धव ॥ १८
अक्षौहिण्यो दशैका च मदीयास्तव रक्षणे ।

B4 Dn2 जानीय, S (G2 damaged) जानीर्ज (for ˚जानीत) —[b]) Ś1 नराधिपा (for नरर्षभा) D5 भद्रं वो मनुजर्षभा, S (G2 damaged) भद्रं व (M8 4 ते) पुरुषर्षभा —[d]) K5 M1 2 मा (for मां) — After 12, D7 8 ins

376* वृत्तमास्थाय तन्पूज्य (sic) सोपनीतो भयाम्यहम् ।
दुःशला भ्रातृसौहार्दान्मां रक्षस्यथ वा ध्रुवम् ।

[(L 1) D7 om तन् —(L 2) D7 दुःशाला D7 मां रक्षिस्यस्य चाहुर (sic) (for the post half)]

13 Ś2 missing (cf v 1 1) Before 13, G1 5 M ins संजय —[a]) G5 व्याकुलमानं (for विलप˚) D7 8 तु (for तं) —[b]) K5 D2 7 S भय, D4 शोक- (for भयाद्) Ś1 K1 3 4 -चेतनं (for -चेतसम्)

14 Ś2 missing (cf v 1 1) Before 14, S ins दुर्योधन G2 damaged —[a]) M3–5 महाराज (for नरव्याघ्र) —[b]) K4 5 B D G5 त्वा (for त्वा) Ś1 K (except K5) B4 D6 T G1 3 4 पुरुषर्षभं, D3 8 भरतर्षभ (D8 ˚भ) (for पुरुष˚) —[c]) G1 M -सिंहानां (for -वीराणा) —[d]) K4 पारयेद्, T G3 4 प्रार्दयेत् (for प्रार्थयेद्) S पुमान् (for युधि) D7 8 तिष्ठ (D8 ˚ष्ठं)व पार्थतो भयं — After 14, S ins

377* एषा हि नरदेवाना मत्तमातङ्गगामिनाम् ।
संघातमुपयातानामपि बिभ्येत्पुरंदर ।

15 Ś2 missing (cf v 1 1) G2 damaged —[c]) G5 om शल D3 6 शैव्यो (for शल्यो) —[d]) D7 दुरासदा ; M3–5 [ऽ]प्यलंबुस (for दुरासद)

16 Ś2 missing (cf v 1 1) G2 damaged —[b]) Ś1 काम्भोजश्च S (G2 damaged) काम्भोजो बाह्लिक कृप -—[c]) D7 8 महावाहो (for बाहुर्) —[d]) D6 दुर्मर्ष (for दुर्मुख) Ś1 K1 2 B Dc1 Dn1 D1–4 8 च ह, Dn2 तथा; M3 5 सह (for सह) D5 विकर्णो दुःसहेव्विह

17 Ś2 missing (cf v 1 1). —[a]) Dn1 महाबाहु (for सुबाहुश्च) —[b]) K1 M3–5 कलिंगाश्च; K2 3 5 B1 3 4 5 Dc1 Dn2 D1 6 6 G3 कालिंगश्च (for कलिङ्गश्च) K1 2 B1 M3–5 [अ]प्युदायुधा, D2 [उ]चतायुधा, D7 8 [अ]प्यलायुधा, T G3 श्रुतायुध (for [अ]प्युदायुध) Dn1 सुबाहुश्च कालिंगराट —[c]) Dc1 विंदानुविंदाव्, Dn1 D4 8 विंदानुवि(Dn1 ˚वि)दाव् —[d]) B1 D1 3 द्रौणि (for द्रौणिः) B4 om ससौबल Dc1 D2 च (for स-) K1 -सौवला, Dn2 सौबल (for -सौबल) S द्रौणिश्च सह(G5 om ह)सौबल — After 17, N (Ś2 missing) ins

378* एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वरा ।
ससैन्यास्त्वाभियास्यन्ति व्येतु ते मानसो ज्वर ।

[(L 1) D2 एते च बहवो राजन् (for the prior half) —(L 2) D3.6 सैन्यानि (for ससैन्यास्) Dn2 D2 4 5 त्वभि (for त्वाभि-)]

— While S ins after 17

379* मायावी बलवाञ्शूरो राक्षसश्चाप्यलम्बुस ।
इमे च त्वाभिगोप्स्यन्ति सैन्येन महता वृता ।

[(L 1) M3 5 अलायुध (for अलम्बुस) —(L 2) T च वाभि, G2 हि वा हि; M1 2 च त्वा हि (for च त्वाभि-) M3 गोप्यति (for -गोप्स्यन्ति)]

18 Ś2 missing (cf v. 1 1) —[a]) D4 वा (for च) —[b]) K (except K5) D1 महाद्युतिः, B Dc1 D2 7 8 [ऽ]मितद्युते; S [ऽ]सि पार्थिव (G1 M ˚व) (for ऽमितद्युति) —[c]) T G2–5 कथं च, M3 5 कथं तु, M4 कथ नु (for स कथं) Dn2 D3 पाण्डवेयस्य (for ˚येभ्यो)

19 Ś2 missing (cf v 1 1) —[a]) D2 8 S (except G5 M5) अक्षोहिण्यो (for अक्षौ˚) B (except B2) D3 दशैकाश्च; S (except G5) महावीर्य (G1 M3 ˚र्या) (for

युक्ता योत्स्यन्ति मा भैस्त्वं सैन्धव व्येतु ते भयम् ॥ १९
एवमाश्वासितो राजन्पुत्रेण तव सैन्धवः ।
दुर्योधनेन सहितो द्रोणं रात्रावुपागमत् ॥ २०
उपसंग्रहणं कृत्वा द्रोणाय स विशां पते ।
उपोपविश्य प्रणतः पर्यपृच्छदिदं तदा ॥ २१
निमित्ते दूरपातित्वे लघुत्वे दृढवेधने ।
मम ब्रवीतु भगवान्विशेषं फल्गुनस्य च ॥ २२
विद्याविशेषमिच्छामि ज्ञातुमाचार्य तत्त्वतः ।
ममार्जुनस्य च विभो यथातत्त्वं प्रचक्ष्व मे ॥ २३

द्रोण उवाच ।
सममाचार्यकं तात तव चैवार्जुनस्य च ।
योगाद्दुःखोचितत्वाच्च तस्मात्त्वत्तोऽधिकोऽर्जुनः ॥ २४
न तु ते युधि संत्रासः कार्यः पार्थात्कथंचन ।
अहं हि रक्षिता तात भयात्त्वां नात्र संशयः ॥ २५
न हि मद्बाहुगुप्तस्य प्रभवन्त्यमरा अपि ।
व्यूहिष्यामि च तं व्यूहं यं पार्थो न तरिष्यति ॥ २६
तस्माद्युध्यस्व मा भैस्त्वं स्वधर्ममनुपालय ।
पितृपैतामहं मार्गमनुयाहि नराधिप ॥ २७ C 7 2540 C. 7 74 28 F 7 74 29

व्यौका च) Ca d as in text —^{c}) D4 योत्स्यन्ति, M1.2 योत्स्यान (for योत्स्यन्ति) S भैषी (for भैस्त्व) —^{d}) G1 M व्यैतु (for व्येतु) D2 7 8 व्येतु ते मानस म(D2 °माद्द)य, D5 व्येतु ते मानसो ज्वर Cd cites व्यैतु, and ज्वर (for भयम्)

20 Ś2 missing (cf. v l 1) Before 20, MSS ins संजय उवाच —^{a}) T G2-4 राजा, M2-4 राजा (for राजन्) —^{b}) D2 transp पुत्रेण and तव —^{d}) Dn1 रात्रौ द्रोणम् (by transp), Dn2 द्रोणपार्श्वम्

21 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) D6 Ca -ग्रह-रणं, Cd संग्रहणं (as in text) S उपसंगृह्य चरणौ —^{b}) G1 M द्रोणस्य (for द्रोणाय) S पति (for पते) — M1 2 om 21^{cd} —^{c}) D1 7 8 उपोपविष्ट (for °विश्य) —^{d}) D2 तथा, T G2-4 M2-4 वच (for तदा) — T G1 ins after 21 M1 2 after 21^{ab}

380* अर्जुनस्यात्मनश्चार्थे विशेषं पर्यपृच्छत ।

[G1 M1 2 चास्त्रे (for चार्थे) G1 M1 2 विशेषं पर्यपृच्छत (for the post half)]

22 Ś2 missing (cf v l 1) Before 22, K3 D7 8 S ins जयद्रथ उवाच —^{b}) K4 D1 दृढविक्रमे, K5 °धन्वनि, D5 °धन्विने, D7 8 °पातने (for °वेधने) —^{c}) Dn1 भगवन् (for °वान्) S ब्रवीतु भगवन्मह्य —^{d}) N (except K2 3, Ś2 missing) फाल्गुनस्य (for फल्गु°)

23 Ś2 missing (cf. v l. 1) —^{ab}) S transp इच्छामि and आचार्य D2 reads from चार्य up to चक्ष्व मे (in 23^{d}) on marg —^{c}) D2 तमार्जुनस्य (for ममा°) B (except B1) Dc1 S अर्जुनस्यात्मनश्चैव —^{d}) K2 T G2 3 5 M1. 2 8 याथातथ्य, B1 2 Dc1 D2 G4 याथा तथ्यं, B2 (marg) याथातथ्यं, Dn2 D5 यथातथ्यं (for यथातत्त्व) Ś1 विचक्ष्व मे, B प्रचक्ष्व मे, Dn2 D2 प्रचक्ष्व मे, D4 प्रचक्ष्व मे, D5 प्रयच्छ मे, S ब्रवीहि मे (for प्रचक्ष्व मे)

24 Ś2 missing (cf. v l 1) D2 reads the ref. on marg —^{a}) Ś K1-3 सममाचार्यकर्नाह, Cv as in text —^{b}) D2 मे (for च) — Before 24^{cd}, B6 ins द्रोण उवाच —^{c}) Dn1 D7 8 योगात्, Ca. d °गाद् (as in text) K2 B6 D2 दुष्पोपि(K2 °दि)तत्वाच् (for °चि तत्वाच) —^{d}) S त्वदधिको (for त्वत्तोऽधिको)

25 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) T G2-4 युद्धि- (for युधि) —^{b}) T G2-5 transp कार्य and पार्थात् K (except K5) D1 कदाचन (for कथं°) —^{c}) B4 एव (for अहं) —^{d}) Ś1 त्वा (for त्वां) S भो न (for नात्र)

26 Ś2 missing (cf v l 1) D6 om 26 —^{a}) S (except G1 M1 2) -बाण- (for -बाहु-) — K4 D1 om 26^{c}-27^{d} —^{c}) B2-4 D7 8 व्यूहयिष्यामि; T G2-4 विधास्यामि च (for व्यूहिष्यामि च) D6 om. च Ś1 D2 ते (for तं) —^{d}) Ś1 य शक्तो, D2 पार्थो यं (by transp)

27 Ś2 missing (cf. v l. 1) K4 D1 om 27 (cf. v l 26) —^{a}) G1 M1 2 भैषी (for भैस्त्वं) —^{b}) B1-3 Dc1 Dn2 D2 8 अनुपालयन (for °पालय) —^{d}) B (except B1) Dc1 D2 S महारथ (G1 M1. 2 °भुज) (for नराधिप)

28 Ś2 missing (cf. v l. 1) —^{a}) Dn1 S अधीता (for °त्य) D2. 6 त्रिविधान, M1. 2 त्रिविधा (for त्रिविध-वद्) Dn1 S वेदा (for वेदान्) —^{b}) Ś1 K (except K5) च (for सु-) —^{c}) D2 इष्टैव (for इष्टं च) G1

541 1 22 4 30 अधीत्य विधिवद्वेदानग्नयः सुहुतास्त्वया ।
इष्टं च बहुभिर्यज्ञैर्न ते मृत्युभयाद्भयम् ॥ २८
दुर्लभं मानुषैर्मन्दैर्महाभाग्यमवाप्य तु ।
भुजवीर्यार्जिताल्लोकान्दिव्यान्प्राप्स्यस्यनुत्तमान् ॥ २९
कुरवः पाण्डवाश्चैव वृष्णयोऽन्ये च मानवाः ।
अहं च सह पुत्रेण अध्रुवा इति चिन्त्यताम् ॥ ३०
पर्यायेण वयं सर्वे कालेन बलिना हताः ।
परलोकं गमिष्यामः स्वैः स्वैः कर्मभिरन्विताः ॥ ३१
तपस्तप्त्वा तु याँल्लोकान्प्राप्नुवन्ति तपस्विनः ।
क्षत्रधर्माश्रिताः शूराः क्षत्रियाः प्राप्नुवन्ति तान् ॥ ३२

संजय उवाच ।

एवमाश्वासितो राजन्भारद्वाजेन सैन्धवः ।
अपानुदद्भयं पार्थाद्युद्धाय च मनो दधे ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

M1 2 विविधैर् (for बहुभिर्) — ^{d}) K5 मृत्युर् (for मृत्यु) B Dc1 Dn1 D2 5 G2 -कृत भय, Dn2 -कृताद्भयं, D5 वशाद्भयं, T G3–5 -भव (G5 °यं) भयं, Bom ed भयकर (for भयाद्भयम्)

29 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 K1–3 D1 अथास, K4 5 B1 D2 4 5 7 8 अवास, Dn2 D3 अवाप्य, M3–5 दुर्लभान् (for दुर्लभ) K5 D2 5 मानुषं, Dn1 मानुषे (for °षैर्) K1 3 D1 दर्पैर्, K2 Dn2 D3 4 6 देहैर्, K4 देवैर्, K5 D2 5 जन्म, Dn1 लोके (for मन्दैर्) — ^{b}) Ś1 K B1 D (except Dc1) सुदुर्लभ (D7 8 °र्लभं), T G3–5 अथाप्युत, G1 M1 2 अवाप्य च (for अवाप्य तु) — ^{c}) M2 om लोकान् — K4 om (hapl) 29^{d}–32^{a} — ^{d}) M3–5 लप्स्यसि (for प्राप्स्यसि)

30 Ś2 missing up to च मा (in 30^{b}) (cf v l 1) K4 om 30 (cf v l. 29) — ^{b}) Ś2 *नुपा, K1 मानुपा, T पाढवा· (for मानवा·) — ^{d}) K5 Dn1 D8 अध्रुवा (Dn1 °वो) नेति (D8 °निति), S (except G1 M1 2) न ध्रुवा इति (G2 इव) (for अध्रुवा इति) Cd cites अध्रुवा (as in text) S (except M2) लक्ष्यता (for चिन्त्यताम्) Ś1 Dn2 ध्रुवा इति (Ś1 [*sup lin*] नेति) विचिंत्यता, Ś2 ध्रुवानीति विचि°, K1–3 D1 ध्रुवा नेति विचि°, D2 अध्रुवाण्यविचिंत्यता, D3 5 6 शूरा इति विचिं°, D4 ध्रुवमिति विचिं°, D7 ध्रुवानिति तपास्विन

31 K4 om 31 (cf v l 29) D7 om (hapl) 31^{a}–32^{b} — ^{a}) D2 च ते (for वयं) — ^{d}) K5 om from रन्विता up to शूरा (in 32^{c}) Ś K1. 2 उच्छ्रिता, K3 उच्छ्रित·, Dn1 अर्चिता, D2 आचिता (for अन्विता)

32 K4 om 32^{a} (cf v l 29) K5 om 32^{abc}, D7 om 32^{ab} (for both, cf v l 31) — ^{a}) Dc1 Dn1 च (for तु) — ^{b}) S यशस्विन (for तप°) — ^{c}) B2 -धर्मान्विता, D3 6 -कर्माश्रिता·, M3–5 -धर्मास्थिता (for धर्माश्रिता) B Dc1 S वीरा (for शूरा)

33 N (except D7 8) om the ref — ^{a}) B4 5 S (except G1 M1 2) राजा (for राजन्) — ^{c}) D7 8 उपानुदद्, S (except G5) व्यपा° (for अपा°) — After 33, K5 B D (except D1) S ins

381* तत प्रहर्ष सैन्याना तवाप्यासीद्विशा पते ।
वादित्राणा ध्वनिश्चोग्र सिंहनादरवै सह ।

[(L 1) D3 G2 प्रहर्षे (for °र्षं) S तस्य चासीद् (for तवाप्या°) Dn1 महामते (for विशा पते) — (L 2) T G4 [उ]च्चै (for [उ]ग्र)]

Colophon *Sub-parvan* Ś K1–3 5 B Dc1 Dn D1. 3–6 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1. 3 तृतीयदिवसे — *Adhy name* K5 सैंधवाश्वासनं, D2 5 जयद्रथसमाश्वासनं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 D3 S 71, B2 Dn1 72 — *Śloka no* Dc1 35, Dn1 34

५३

संजय उवाच ।

प्रतिज्ञाते तु पार्थेन सिन्धुराजवधे तदा ।
वासुदेवो महाबाहुर्धनंजयमभाषत ॥ १
भ्रातॄणां मतमाज्ञाय त्वया वाचा प्रतिश्रुतम् ।
सैन्धवं श्वोऽस्मि हन्तेति तत्साहसतमं कृतम् ॥ २
असंमन्त्र्य मया सार्धमतिभारोऽयमुद्यतः ।
कथं नु सर्वलोकस्य नावहास्या भवेमहि ॥ ३
धार्तराष्ट्रस्य शिबिरे मया प्रणिहिताश्चराः ।
त इमे शीघ्रमागम्य प्रवृत्तिं वेदयन्ति नः ॥ ४
त्वया वै संप्रतिज्ञाते सिन्धुराजवधे तदा ।
सिंहनादः सवादित्रः सुमहानिह तैः श्रुतः ॥ ५
तेन शब्देन वित्रस्ता धार्तराष्ट्राः ससैन्धवाः ।
नाकस्मात्सिंहनादोऽयमिति मत्वा व्यवस्थिताः ॥ ६
सुमहाञ्शब्दसंपातः कौरवाणां महाभुज ।
आसीन्नागाश्वपत्तीनां रथघोषश्च भैरवः ॥ ७
अभिमन्युवधं श्रुत्वा ध्रुवमार्तो धनंजयः ।
रात्रौ निर्यास्यति क्रोधादिति मत्वा व्यवस्थिताः ॥ ८
तैर्यतद्भिरियं सत्या श्रुता सत्यवतस्तव । C 7 2856 B 7 75 9 K 7 75 9

53

1 B. reads the ref on marg D1 reads 1–4 twice — a) D1 - 8 च (for तु) — b) K1–4 D1 तया (for तदा) K. Dn1 सिंधुराजपतेर्वधे — c) S महाबुद्धिर् (for °बाहुर्). Ca d as in text

2 For the repetition in D1, cf v 1 1 Before 2, G1 M ins वासुदेव, G2 - श्रीकृष्ण — a) Ś1 K1 B1 4 5 Dc1 Dn2 D1 6 अज्ञाय (for आज्ञाय) S भ्रातॄणां पार्थिवानां च — b) D2 तत्र (for त्वया) B1 2 Dc1 चापि, B3 चैव, B (marg) मम, S मध्ये (for वाचा) — D1 om 2c–3b — c) Ś K (except K1) B1 D1 - श्वास्मि, B3 Dn2 सोस्मि, Dc1 श्वोस्मि, D1 8 G. श्वो नि (for श्वोऽस्मि) D. हत्वा श्वो (for हन्तेति) — d) B Dc1 Dn2 D1 S साहसमिदं (for °तमं) Ś1 K6 Dn1 D. मम, D1 मत (for कृतम्) D2 4 (both times) तत्साहसमसाय, D1 8 तत्समाप्तता (D3 ता) मतान

3 For the repetition in D1, cf v 1 1 D. om 3ab (cf v 1 2) — c) N (except Ś K1 2 4 B2 D1, D om., D1 [both times]) तु (for नु) S कथं सर्वस्य लोकस्य — d) T G1 3–5 M नापहास्या (for नाव°) D1 2 नावहास्यो भविष्यामि (D3 °ति), G2 नापहास्यामहे वयं

4 For the repetition in D1, cf v 1 1 — b) T G2–5 ये तु, G1 M ये न (for मया) K6 Dn1 ये मया प्रहिताश्चरा — c) Ś1 इति मे, Dn2 D1 (both times) इह मा, D3 6 इह ते (for त इमे) S समनुप्राप्ता (for शीघ्रमागम्य) — d) S कथयति (for वेदयन्ति) D1 (both times) ते, D1 8 व (for न)

5 G3 partly damaged — a) Dn2 D1 8 त्वया वाचा (Dn2 चैव) प्रतिज्ञाते — b) K1 D2 तया, B (except B1) Dc1 प्रभो (for तदा) — For 5ab, S (G. damaged) subst

382* सश्रुते सिन्धुराजस्य वधे गाण्डीवधन्वना ।

[G1 -धन्विना]

— c) K1 Dn1 तु (Dn1 स) पाहूता (for सवादित्र) — d) Dn2 निशि (for इह)

6 a) K1 विभ्रान्ता (for वित्रस्ता) — b) S सबान्धवा (for ससैन्धवा) — c) B1 D1 4 5 अकस्मात्, Ca नाशकात्, Cd नाकस्मात् (as in text) — d) S सर्वे (for मत्वा) — After 6, G. reads 9a–10b

7 a) Dn1 शब्दसंघात, S चात्र (G5 °स्त्र) सवाध (M3–5 °पात) (for शब्दसंपात) — c) T G2–4 M3–5 नराश्व (for नागाश्व-) — d) D8 रथघोषैश् (for °षश्) B1 Dn2 D3 4 8 सु (for च) Ś1 रथानां भयवर्धन, Ś2 K1–4 D1 रथानां च भयावह

8 a) B Dc1 D1 S अभिमन्योर् (for °मन्यु-) — b K6 S भृशम् (for ध्रुवम्) — c) D1 नायास्यति (f निर्या) — d) S सर्वे (for मत्वा).

प्रतिज्ञा सिन्धुराजस्य वधे राजीवलोचन ॥ ९
ततो विमनसः सर्वे त्रस्ताः क्षुद्रमृगा इव ।
आसन्सुयोधनामात्याः स च राजा जयद्रथः ॥ १०
अथोत्थाय सहामात्यैर्दीनः शिबिरमात्मनः ।
आयात्सौवीरसिन्धूनामीश्वरो भृशदुःखितः ॥ ११
स मन्त्रकाले संमन्त्र्य सर्वा नैःश्रेयसीः क्रियाः ।
सुयोधनमिदं वाक्यमब्रवीद्राजसंसदि ॥ १२
मामसौ पुत्रहन्तेति श्वोऽभियाता धनंजयः ।
प्रतिज्ञातो हि सेनाया मध्ये तेन वधो मम ॥ १३
तां न देवा न गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ।
उत्सहन्तेऽन्यथाकर्तुं प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ १४
ते मां रक्षत संग्रामे मा वो मूर्ध्नि धनंजयः ।
पदं कृत्वाप्नुयाल्लक्ष्यं तस्मादत्र विधीयताम् ॥ १५
अथ रक्षा न मे संख्ये क्रियते कुरुनन्दन ।
अनुजानीहि मां राजन्गमिष्यामि गृहान्प्रति ॥ १६
एवमुक्तस्त्ववाक्शीर्षो विमनाः स सुयोधनः ।

---

9 For the sequence in G5, cf v 1 6. — ^{a}) S तैश्चारेम्य इय कृत्वा — ^{b}) K2 D1, 2 श्रुत्वा (for श्रुता) B4 श्रुता सत्यवतस्य तत् — B4 om 9^{cd} — ^{d}) G1 M1 2 वधे रणकृतां वर

10 For the sequence in G5, cf v 1 6 B1 reads 10^{a}–13^{b} after 15 — ^{a}) S (except M3) विचेतस (for विमनस) K1 त्रस्ता (for सर्वे) — ^{b}) Ś1 K2 D2–5 7 8 त्रस्ता, K1 तत (for त्रस्ता) S (except M3) त्रस्ता क्षुभितमानसा — G5 om 10^{cd} — ^{c}) Ś2 K1–4 दुर्योधनामात्या (for सुयो°) — ^{d}) Dn3 सुयोधन (for जयद्रथ) Ś K1–4 D1 स च दुर्योधनस्तथा — After 10, K3 ins 383*

11 For the sequence in B4, cf v 1 10 — ^{b}) D4 दात (for दीन) S दीन स्वशिबिरास्किल — For 11^{ab}, Ś K1 3 4 D1 subst K2 ins after 10

383* भृशं विमनसो भूत्वा शिबिराणि स्वकानि ते ।

[Ś1 राजन् (for भूत्वा) Ś1 स्वकान्ययु (for °नि ते)]

— ^{c}) D6–8 प्रायात् (for आ°) — ^{d}) S राजससद (G2 °सत्तम) (for भृशदुःखित)

12 For the sequence in B4, cf v 1 10 — ^{a}) Ś1 समभ्यर्थयित्वा स चिर, Ś2 K1–4 D1 समन्त्रयित्वा सुचिरं, S समंत्र्य काले सामात्य — Ś2 K1–4 D1 om 12^{bc} — ^{b}) Ś1 om from सर्वा up to सुयोधन (in 12^{c}) B Do1 सर्वां (for सर्वा) Dn3 सर्वां नैःश्रेयसीं क्रियां, D3 सर्वा नैःश्रेयसी कृतान्, S आत्मनि (G3–5 M3 4 °न, M5 °नैः) श्रेयसीं क्रिया — ^{c}) K5 इमं (for इदं) — Ś1 reads 12^{d} twice — ^{d}) S (except G2) उक्तवान् (for अब्रवीद्) G1, 5 M नृप- (for राज-)

13 For the sequence in B4, cf v 1 10 — ^{a}) D2 S ममासौ; D7 8 मा ह्यसौ (for मामसौ) K2 -हर्तेति (for -हन्तेति) — ^{b}) Ś1 D7 8 श्वोभियातो (D7 8 °याद्), D4 श्रुतवान्वै (for श्वोऽभियाता) S श्वोभियास्यति मार्जुन — ^{c}) S प्रतिज्ञा(T G3 4 °श्रु)तश्च (for °ज्ञातो हि) K1 B4 D3 6 सेनाया; G5 सेनाना (for सेनाया) — ^{d}) Ś1 तथा (for वधो) — After 13, Dn1 ins

384* मम पुत्र[त्रो] हतोऽनेन हनिष्येऽह जयद्रथम् ।
इति वाचो बहुविधा[ ] पार्थेन प्रतिज्ञा कृता ।

14 ^{a}) S त (for ता) Dn2 D2 5 सदेवासुरगंधर्वा, D3 त देवा न च ग° — ^{b}) Dn3 D2 5 समहोरग, G5 नासुरा न च (for नासुरोरग-) — ^{c}) Dn3 D2 5 नोत्सहंते, T G3–4 न सहते, G1 M उत्सहति (for उत्सहन्ते) — ^{d}) S यदुक्तं सव्यसाचिना

15 For the sequence in B4, cf v 1 10 D4 om 15^{a}–16^{b} — ^{a}) B1 तेपा, D7 T G2–5 ते मा (for ते मां) K5 G5 रक्षंति, G4 रक्षति (for रक्षत) — ^{d}) S transp मा वो and मूर्ध्नि — ^{c}) B2 S (except G3) पादं (for पदं) K5 B2 Dn D5 7 G1 5 M लक्षं, T G3 4 लक्ष्मीं (for लक्ष्य) — ^{d}) B3 तस्मादस्मिन्, D3 6 तस्मादनु-, T G2–4 युक्तं प्रति-; G1 M1 2 तत्र रक्षा, M3–5 भये युक्तं (for तस्मादत्र) G5 उक्त प्रतिधीयतां (submetric)

16 D4 om 16^{ab} (cf v 1 15) — ^{a}) S सम्यक् (for सख्ये) — ^{b}) D8 क्रियतां (for क्रियते) Ś1 कुरुनदनात्, Ś2 K1 2 नरपुंगवै, K3 4 D1 कुरुपुंगवै (for कुरुनन्दन) — ^{c}) G1 M1 2 मा (for मा) — ^{d}) B4 गृह (for गृहान्) S यास्यामि (G5 यामि च) स्वगृहानहं

17 ^{a}) Ś1 उक्त्वा (for उक्तस्) K1 तु वाक्, D3 6 ह्यवाक् (for त्ववाक्-) S अवाक्शिरास्त्वेवमुक्तो (G2 °मुक्ता, M3 °मुक्त्वा) — ^{b}) D3 6 च (for स) — ^{c}) D7

श्रुत्वाभिशस्तवन्तं त्वां ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ १७
तमार्तमभिसंप्रेक्ष्य राजा किल स मन्त्ववः ।
मृदु चान्महितं चैव मापेक्षमिदमुक्तवान् ॥ १८
नाहं पश्यामि भवतां तथावीर्यं धनुर्धरम् ।
योऽर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेण प्रतिहन्यान्महाहवे ॥ १९
वासुदेवसहायस्य गाण्डीवं धुन्वतो धनुः ।
कोऽर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेन्साक्षादपि शतक्रतुः ॥ २०
महेश्वरोऽपि पार्थेन श्रूयते योधितः पुरा ।
पदातिना महातेजा गिरौ हिमवति प्रभुः ॥ २१
दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
जघानैकरथेनैव देवराजप्रचोदितः ॥ २२
समायुक्तो हि कौन्तेयो वासुदेवेन धीमता ।
सामरानपि लोकांस्त्रीन्निहन्यादिति मे मतिः ॥ २३
सोऽहमिच्छाम्यनुज्ञातुं रक्षितुं वा महात्मना ।
द्रोणेन मद्गुप्रेण वीरेण यदि मन्यसे ॥ २४
स राजा स्वयमाचार्यो भृशमाक्रन्दितोऽर्जुन ।
संविधानं च विहितं रथाश्च किल सज्जिताः ॥ २५
कर्णो भूरिश्रवा द्रौणिर्वृषसेनश्च दुर्जयः ।
कृपश्च मद्रराजश्च षडेतेऽस्य पुरोगमाः ॥ २६
शकटः पद्मपश्चार्धो व्यूहो द्रोणेन कल्पितः । C. 7. 2544 B. 7. 75. 27 K. 7. 75. 27

सु, D2 [अ]नि (for [अ]भि) B2 (marg. as in text) °शस्तवंत Ca cites अभिशस्तवंतं, Cd अनिदा D2 त (for त्वा) Ś2 K1-4 D1 श्रुत्वाभिशस्त(K1 °स)मात्मान, B1 श्रुत्वा त ममय तस्य, D4 श्रुत्वा च ते प्रतिज्ञां वै, S वधाभिशस्तवन्तार्य (G1 M °स्तवन्तजन)

18 a) B इव (for अभि) Ś K1-4 D1 °त्यक्ष्य (for °संप्रेक्ष्य) —b) D2 स राजा किल, T G2-4 राजा स किल (for राजा किल स) G1 M राजा वै मंधव स्तदा —c) D2 चैव (for चैव) S सान्त्वयामहितं वाक्यं —d) Ś K2.3 D1 मावेक्षम्, K1 मावेक्ष्यम्, K5 D2 मापेक्ष्यम्, Dc1 D3.4.6 मासेपम् (for मापेक्षम्) Ś1 Dn D7.8 अब्रवीत् (for उक्तवान्)

19 Before 19, S ins जयद्रथ —a) K. B D (except D1.2.7.8) नेह (for नाह) —b) Ś1 तथा वीरं, S तथा राजन् (for तथावीर्यं) K4 G1 M धनुर्धरं —c) M2-5 अर्जुनस्य (for योऽर्जु°) —d) S महामृधे (for °हवे)

20 b) K1.2 D7 धन्वतो, D4 धन्विनो, G1 M धून्वतो (for धुन्वतो) S रणे (for धनु) —d) D1.2 अपि साक्षात् (by transp.) K4 D1 गाण्डीव यस्य वै धनु — For 20cd, S subst.

385* अर्जुनस्याग्रतो योद्धुं विभियादपि देवराट् ।

21 b) B2 (marg., orig. as in text) S श्रूयते युधि तोषि(G2 °धि योधि, G3 °द्ध्तोपि)त, D5 °तेऽधिगत पुरा —c) K. B Dc1 G1 M महावीर्यो, T G2-5 °वीर्य (for °तेजा) —d) S गिरौ हैमवते तदा

22 c) Bom. ed. [ए]करथेनैव

23 a) Ś1 समाहितो, G3 तस्मायुक्तो (for समायुक्तो) G2 [s]पि (for हि) —d) K4 om. नि K5 B1 Dn1 हन्यादिति मतिर्मम — After 23, D2 ins.

386* यथा दाशरथिं रामं सहायं प्राप्य दुर्धरम् ।
वालिनं घातयामास सुग्रीवोऽस्मौ तथात्र माम् ।

24 a) Ś1 B2 (marg., orig. as in text) Ca d अनुज्ञातं, D4 °ज्ञातो (for °ज्ञातु) —b) Ś1 K1-3 Ca. d रक्षितं, G1 M रक्षणे (for रक्षितु) S महात्मन (for °त्मना) — D5 om. 24c-25b —d) D2 transp. वीरेण and यदि D7 lacuna for वीरेण D1 यद् (for यदि)

25 D6 om. 25ab (cf. v. l. 24) Before 25, T G2-4 ins. भगवान्, G1 M वासुदेव —a) D8 om. स Ś2 K1-3 राज्ञा, D2 G1 M2 राजा (for राजा) Ś2 भृशम् (for स्वयम्) D4 स्व*मावार्य (sic) (for स्वयमाचार्यो) —b) D4 om. भृश B1.5 अभ्यर्थितो (for माक्रन्दितो) —c) T G2-4 विधिवत्, G5 त्रिविध (for विहित) —d) B3 D (except D1) रथाश्वा (for रथाश्च) B1 किल मार्जिता, Dn1 स जिता किल (for किल सज्जिता) K. तथाश्वा सज्जिता किल, S मंत्रयित्वा नरर्षभ

26 a) D7 द्रोणिर् —b) Ś2 सु (for च) K1 दुर्जया —d) D7.8 [s]थ (for स्य)

27 a) B1 D3.6 सकट., Dn2 शाकट. (for शकट.) K1.3 om. पश्चार्धो Ś2 K2.5 B1.5 Dn2 D3.4.6.8 पद्मकश्चार्धो (K2 °र्धे), K4 D1 °गर्भश्च, Dc1 D7 °कश्चार्धो, D2 °पक्षार्धा, G4.5 °पंचार्धो (for °पश्चार्धो)

पद्मकर्णिकमध्यस्थः सूचीपाशे जयद्रथः ।
स्थास्यते रक्षितो वीरैः सिन्धुराड्युद्धदुर्मदैः ।। २७
धनुष्यस्त्रे च वीर्ये च प्राणे चैव तथोरसि ।
अविषह्यतमा ह्येते निश्चिताः पार्थ षड्रथाः ।
एतानजित्वा सगणान्नैव प्राप्यो जयद्रथः ।। २८
तेषामेकैकशो वीर्यं षण्णां त्वमनुचिन्तय ।
सहिता हि नरव्याघ्रा न शक्या जेतुमञ्जसा ।। २९
भूयश्च चिन्तयिष्यामि नीतिमात्महिताय वै ।
मन्त्रज्ञैः सचिवैः सार्धं सुहृद्भिः कार्यसिद्धये ।। ३०

अर्जुन उवाच ।

षड्रथान्धार्तराष्ट्रस्य मन्यसे यान्बलाधिकान् ।
तेषां वीर्यं ममार्धेन न तुल्यमिति लक्षये ।। ३१
अस्त्रमस्त्रेण सर्वेषामेतेषां मधुसूदन ।
मया द्रक्ष्यसि निर्भिन्नं जयद्रथवधैषिणा ।। ३२
द्रोणस्य मिषतः सोऽहं सगणस्य विलप्यतः ।
मूर्धानं सिन्धुराजस्य पातयिष्यामि भूतले ।। ३३
यदि साध्याश्च रुद्राश्च वसवश्च सहाश्विनः ।
मरुतश्च सहेन्द्रेण विश्वेदेवास्तथासुराः ।। ३४

—[b]) D4 द्रोण- (submetric) (for द्रोणेन) B1-3 5 Dc1 Dn1 निर्मित (for कल्पित) —[c]) Ś K1-3 D1 2 5 कर्णिकापाश, K4 5 B4 Dn D3 4 6 कर्णिकाया (Dn D6 °यां) स, D7 8 कर्णिकावास (for पद्मकर्णिक) T G3 4 मध्यस्थे, G1 M1. 2 -मध्यस्थ (for मध्यस्थ) —[d]) K2 B Dc1 Dn2 D3 4 6 Cv सू(B2 Dn2 D3. 6 शू)चीपार्श्वे (Cv °श्वैर्), Dn1 D5 शूचि(D. °ची)पाशे, G5 सूचिपार्श्वे (for सूचीपाशे) —[e]) K4 D3 6 स्थाप्यते (for स्थास्यते) D5 वीर (for वीरै) —[f]) B2 सिंधुराज सु, G5 °राजश्च (for °राड्युद्ध-) Ś K Dn D1-4 7 8 -दुर्मद (for -दुर्मदै) B4 D5 6 सिंधुराट्स सुदुर्मद

28 [a]) K5 D7 8 धनु(D8 °नु)शस्त्रे च, Dn1 धनुर्वेदे च, D1. 6 धनुषास्त्रेण (for धनुष्यस्त्रे च) D2 धनुःशस्त्रेण वीर्येण —[b]) K3 5 तथौरसि; K4 B1 3 5 Dc1 तथौरसे; B2 महारथे, B4 S तथा रथे, D2 तथौरसा, D5 तथोरसै, D7 8 तथोरसे (for तथोरसि) —[c]) B1 3 D3 अविसह्यतमा, B5 अभिसह्य° (for अभिषह्य°) S स्वेते (for ह्येते) —[d]) D7 8 शिक्षिता (for निश्चिता) D2 सर्व- (for पार्थ) —[e]) Ś2 K (except K5) अहत्वा (for अजित्वा) B (except B4) G5 षड्रथान् (for सगणान्) —[f]) D2 नैष (for नैव)

29 [a]) K5 B (B2 marg, orig as in text) Dc1 Dn1 D5 एषाम् (for तेषाम्) —[b]) Ś1 K1 2 D1 समनु- (for त्वमनु-) —[c]) Ś1 ते (for हि) K2 4 B (except B2) Dn2 D3 4 G2-5 M3-5 नरव्याघ्र —[d]) D7 8 ओजसा, Ca d अञ्जसा (as in text)

30 G2 damaged —[a]) B Dc1 Dn तु (for च) B Dc1 Dn1 D1. 2 5 मंत्रयिष्यामि (B2 Dc1 °मो), D3 6 8 चिंतयिष्यामो (for °ष्यामि) S (G2 damaged) मंत्रयिष्याम भूयस्तु —[c]) T G3-4 मंत्रज्ञ (for °ज्ञै) —[d]) K5 -निश्चये (for सिद्धये) — After 30, K5 B Dc1 Dn1 D2 5-7 S ins an addl colophon [*Sub parvan* K. B Dn1 D. 7 जयद्रथवध, Dc1 D6 प्रतिज्ञापर्व — *Adhy name* K. वासुदेवमंत्रं, Dc1 D5 कृष्णवाक्यं, D2 G1 M1 2 वासुदेववाक्य, D5 भगवद्वाक्यं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 S 72, Dc1 D6 75, Dn1 73, D5 74 — *Śloka no* Dc1 32, Dn1 31]

31 [a]) S धार्तराष्ट्रेषु —[b]) D2 5 महारथान्, G1 M मयाधिकान् (for बलाधिकान्) —[c]) Ś1 सहार्धेन, K1 समा° (for ममा°) —[d]) D3 अपि (for इति) K2 लक्ष्यसे, B (except B1) Dc1 S मे मति (for लक्षये)

32 [a]) S अस्त्रैरस्त्राण्यहं तेषां —[b]) S मिषता (for एतेषां) —[c]) D (except Dc1 Dn2 D1. 3) द्रक्षसि (for द्रक्ष्यसि) D2 निर्मग्न (for निर्भिन्नं) — For 32[cd], S subst

387* पश्यतस्ते निहन्तास्मि यदि ते वज्रधारिण ।

33 [a]) D4 द्रोणास्य (for द्रोणस्य) K4 5 D5 श्वोहं, B1 3-5 Dc1 S चाहं; D2 श्वो हि (for सोऽहं) —[b]) B4 D4 विलापिन, D3 6 [अ]पलायिन, D5 विलुप्यतं; T G2-4 विपश्चित, Cd विलप्यत (as in text) G5 सगण सपरिच्छदं —[c]) G5 छेत्स्यामि (for मूर्धानं) —[d]) S छेत्स्यामि (G5 मूर्धानं) निशि(G3 om शि)तै शरै

34 [a]) T G3 4 यस्य (for यदि) K1 यदि साध्यश्च रुद्रश्च, B4 D4 यदि सिद्धाश्च (B4 विश्वे च) साध्याश्च —[b]) S साश्विनौ (G1 M1-4 °ना, M5 °का) वसुभि सह —[c]) K3 T G2-. महेंद्रेण, K5 Dn1 महेंद्रश्च,

पितरः सहगन्धर्वाः सुपर्णाः सागराद्रयः ।
द्यौर्वियत्पृथिवी चेयं दिशश्च सदिगीश्वराः ॥ ३५
ग्राम्यारण्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
त्रातारः सिन्धुराजस्य भवन्ति मधुसूदन ॥ ३६
तथापि बाणैर्निहतं श्वो द्रष्टासि रणे मया ।
सत्येन ते शपे कृष्ण तथैवायुधमालभे ॥ ३७
यश्च गोप्ता महेष्वासस्तस्य पापस्य दुर्मतेः ।
तमेव प्रथमं द्रोणमभियास्यामि केशव ॥ ३८
तस्मिन्द्यूतमिदं बद्धं मन्यते स्म सुयोधनः ।
तस्मात्तस्यैव सेनाग्रं भित्त्वा यास्यामि सैन्धवम् ॥ ३९
द्रष्टासि श्वो महेष्वासान्नाराचैस्तिग्मतेजनैः ।
शृङ्गाणीव गिरेर्वज्रैर्दार्यमाणान्मया युधि ॥ ४०
नरनागाश्वदेहेभ्यो विस्रविष्यति शोणितम् ।
पतद्भ्यः पतितेभ्यश्च विभिन्नेभ्यः शितैः शरैः ॥ ४१
गाण्डीवप्रेषिता बाणा मनोनिलसमा जवे ।
नृनागाश्वान्विदेहासून्कर्तारश्च सहस्रशः ॥ ४२
यमात्कुबेराद्वरुणाद्रुद्रादिन्द्राच्च यन्मया ।
उपात्तमस्त्रं घोरं वै तद्द्रष्टारो नरा युधि ॥ ४३ C. 7 2691 B 7 76 13 K. 7 76 13

D2 महत्वाक्षो (for सहेन्द्रेण) — d) B1 रुद्रा देवास (for विश्वेदेवान्) Ś1 च मेश्वरा, Ś2 K1-4 B1-3 Dc1 D1 म(Ś2 K1 म)हेश्वरा, K Dn D3 4 6-8 तथे श्वरा, D2 तयेश्वर, G1 महासुरा (for नयासुरा)

35 a) K2 G1. 2 M1-3 सर्वं, D1 M4 च म, T G3. 4 सिद्ध (for सह-) — b) K. Dn1 D2 5 पिशाचा (for सुपर्णा) K1 2 B (except B1) Dn2 D3. 4 6 G3 M1 2 सागराद्य, D2 °स्त्रया, D7 8 °भ्रय (for °द्रय)

36 a) Ś2 K1 Dn1 D3 4 6 ग्रामा(K1 °म)रण्यानि (for ग्राम्या°) — d) S भविष्यंति जनार्दन

37 a) S पभिबाणैश्च (G1 °हिं) निहत — b) Ś2 K1-3 D1 द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि) K5 महारणे, Dn1 मया रणे (by transp) S मया द्रक्ष्यसि (M5 °ष्यति) मयुगे — G. om 37c-38d — c) Ś1 [श]ह, K2 B Dc1 Dn2 D1-3. 5-8 च, D4 [श]पि (for ते) — d) Ś1 चर्मागम्, Ś2 K D1 2 चा(K5 D3 या)त्मानम्, Dn1 D2 5 7 [ए]वात्मानम्, S (G. om) [ए]व धनुर् (for [ए]वायुधम्)

38 G5 om 38 (cf. v 1 37) D2 om 38-39 — a) B2 Dn2 यस्य, Dn1 यस्तु, D8 यच्च (for यश्च) — b) T G2-4 द्रोण (for तस्य) D4 मानव (for दुर्मते) G1 M1 2 आचार्यस्तस्य दुर्मते — c) Dn1 याम्ये (for द्रोणम्) — d) S (G5 om) मयुगे (for केशव) Dn1 द्रोण कृष्ण महाभुजं

39 D2 om 39 (cf v 1. 38) D4 reads 39 twice — a) B2-4 Dc1 यस्मिन् (for त°) Dc1 श्रुतम्, S युद्धम्, Ca d द्यूतम् (as in text) D1 भद्रं, Ca d बद्ध (as in text) — b) B Dc1 Dn2 D7 स, S यद् (for स्म) — c) B1 (marg as in text) सेनाग्र्यं — d) D4 (both times) केशव (for सैन्धवम्)

40 K4 D1 om (hapl) 40-46 G2 damaged. — a) Ś2 K1-3 द्रक्ष्यसि श्वो, D3. 6 श्वो द्रष्टासि (by transp), T1 G4 दृष्ट्वा श्वोस्मि, T2 G1. 3. 5 M द्रष्टा श्वोस्मि (G3 श्वोस्सि) D2 पश्य गुप्त महाबाहुं — b) K5 B1 Dn1 D2 5 8 -चेजसैः (for -तेजनैः) S (G2 damaged) रथिनस्तिग्मतेजस — d) Ś1 K1 धार्यमाणान्, K5 Dn1 D3. 4 दीर्यं° (for दार्यं°) K3 हयान (for मया) Dn1 रणे (for युधि) D7 दीर्यमाणात्मनि चायुधि (sic) — For 40cd, S (G2 damaged) subst.

388* मया निपातितान्मन्ये वज्रैरिव गिरिव्रजान् ।

[M1 2 निपतितान् G1. 5 M1-3 मत्ते, G4 M4 मघे (for मन्ये)]

41 K4 D1 om 41 (cf. v 1 40) — a) G5 नरनागतुरगाणा — b) B3 D3-8 विश्रविष्यति, Dn1 विद्र° (for विस्र°) — c) D4 om प K5 पतद्भि — d) D. भिन्नद्भयो नि, S मया न्यस्तै (G1 M हस्तै) (for विभिन्नेभ्य)

42 K4 D1 om 42 (cf v 1 40) — a) D5 प्रेरिता, D7 8 -प्रेषितैर्, S -प्रमया (for -प्रेषिता) D7 8 बाणैर् (for बाणा) — b) D7 8 -समैर्जवे (D8 °वै) (for -समा जवे) — c) Ś2 K1-3 च निर्जीवान्, D2 विदेहास्तु, D5 विदेहास्तान् (for विदेहासून्) Ś1 नरनागाश्वदेहेषु — d) Ś K2 3 कर्तार श्च, D2 कर्तास्मि श्च, D7 8 च (D8 श्च) कर्तास्मि, G5 कर्ता चापि (for कर्तारश्च) D5 सदा रणे (for सहस्रशः)

43 K4 D1 om 43 (cf v 1. 40) — a) K6 मया (for यमात्) S शक्रा(G5 जैत्रा)द्भीष्मात्कृपाद्द्रोणाद् — b) Ś1 रुद्रादित्यात्, B Dc1 Dn2 D2 इंद्राद्रुद्रात् (by

7. 2592 / 7.76.14 / 7.76 14 ब्राह्मेणास्त्रेण चास्त्राणि हन्यमानानि संयुगे ।
मया द्रष्टासि सर्वेषां सैन्धवस्याभिरक्षिणाम् ॥ ४४
शरवेगसमुत्कृत्तैः राज्ञां केशव मूर्धभिः ।
आस्तीर्यमाणां पृथिवीं द्रष्टासि श्वो मया युधि ॥ ४५
क्रव्यादांस्तर्पयिष्यामि द्रावयिष्यामि शात्रवान् ।
सुहृदो नन्दयिष्यामि पातयिष्यामि सैन्धवम् ॥ ४६
बह्वागस्कृत्कुसंबन्धी पापदेशसमुद्भवः ।
मया सैन्धवको राजा हतः स्वाञ्शोचयिष्यति ॥ ४७
सर्वक्षीरान्नभोक्तारः पापाचारा रणाजिरे ।
मया सराजका बाणैर्नुन्ना नंक्ष्यन्ति सैन्धवाः ॥ ४८
तथा प्रभाते कर्तास्मि यथा कृष्ण सुयोधनः ।
नान्यं धनुर्धरं लोके मंस्यते मत्समं युधि ॥ ४९
गाण्डीवं च धनुर्दिव्यं योद्धा चाहं नरर्षभ ।
त्वं च यन्ता हृषीकेश किं नु स्यादजितं मया ॥ ५०

---

transp), S देवाद्रुद्राच् K5 तु (for च) — ^{c}) B (except B2) Dc1 Dn2 घोर तद्, D7 8 घोरं यद्, S य(G1 M त)द्घोर (for घोरं वै) — ^{d}) D4 तं (for तद्) Dc1 द्रष्टारोत्र (for तद्द्रष्टारो) D5 [ऽ]य त्रै नरा (for नरा युधि) S द्रष्टारो युधि शत्रव

44 K4 D1 om 44 (cf v l 40) G3 damaged — ^{a}) K2 G3 ब्राह्मणास्त्रेण, K5 D7 8 ब्रह्मणो°, D4 ब्राह्म्येणा° (for ब्राह्मेणा°) Ś1 जन्यानि, Ś2 K1-3 5 Dn1 D2 3 6-8 चान्यानि, D4 वास्त्राणि, D5 चान्येन (for चास्त्राणि) — ^{c}) K5 S द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि) Ś1 नरनागाश्वसैन्यानि, Ś2 K1-3 मया भवतु सैन्यानि, Dn1 D2-3 मया द्रक्ष्यति सैन्यानि — ^{d}) Ś K1-3 [अ]पि (Ś1 °धि, Ś2 °ति) रक्षिण, Dn1 D3 6 [अ]भिरक्षिण (D3 °क्षण), D2 4 5 G5 [अ]भि(D2 °ति-, G5 °त्र)रक्षणे, G1 M [अ]पि (M1 2 °भि)गोप्तृणा, G3 [अ]पि रक्षणा (for [अ]भिरक्षिणाम्)

45 K4 D1 om 45 (cf. v l 40) — ^{b}) S शिरोभिश्चारुकुण्डलैः — ^{c}) Ś2 आदीर्यमाणा, D5 आकीर्णं° (for आस्तीर्य°) — ^{d}) Ś2 द्रक्ष्यामि, K1-3 द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि) Dn1 रणे (for युधि) — For 45^{cd}, S subst.

389* मया द्रष्टासि विस्तीर्णां कीर्यमाणां च मेदिनीम् ।

[G1 M3 4 सस्तीर्णान्, M1 2 5 सतीर्णा (for विस्तीर्णा) G1 5 M स्ती(M5 दी)र्यमाणां (for कीर्य°)]

46 K4 D1 om 46 (cf v l 40) — ^{b}) S शा(G1 5 M पा)तयिष्यामि (for द्राव°) — ^{c}) D4 सुहृदोंतर्पयिष्यामि — ^{d}) B Dc1 Dn2 प्रमथिष्यामि (for पातयि°) S क्षुद्रं हत्वा जयद्रथं

47 ^{a}) B2 (marg , orig as in text) Dc1 समागस्कृत्, D6 बह्वांग कृत् (for बह्वागस्कृत्) K5 D2 4 5 बह्वागा(D2 5 ग)स्त्यक्तसंबधी (D2 4 °ध°); B1 समागच्छेत्ससंबंधी — ^{b}) D4 पापदेशसुपद्रव — ^{d}) Ś K1-4 D1 G3 स्वां; Dc1 साम् (for स्वाञ्) K1-3 चोदायिष्यति; T G2-5 त्रास°, Ca d शोच° (as in text) D2 हत स्वस्थो भविष्यति

48 ^{a}) Ś2 D3-5 T G M1 2 सर्वे (for सर्व) B1 5 D6 क्षीराणि (for °क्ष) B (except B1) Ca d भोक्तारं — ^{b}) B1-3 5 Dc1 Dn2 पापाचार, B4 D1, 6 पापाचारो (D6 °रान्), D2 प्रपात्य तान् (for पापाचारा) S नराधमा (for रणाजिरे) — ^{c}) K1-3 D2 5 7 8 सराजकान्, B1 Dc1 Dn2 D1 °जक, G6 °जको, M2 °जता (for °जका) — ^{d}) D4 5 नून, T G3 4 छिन्ना, G5 छिन्नो (for नुन्ना) K1 नक्ष्यति; K5 नक्षति, D1 द्रक्ष्यति, D3 4 S नश्य(G. °श्य)ति, D5 नक्ष्यति (for नंक्ष्यन्ति) K1 D4 G3 सैंधव , K2 सैंधवं (for सैन्धवा) B Dc1 Dn1 D2 भिन्नं (D2 नुन्ना) द्रक्ष्यसि (B द्रक्ष्यति, Dn1 रक्षंति) सैंधवं, Dn2 नुन्नान्पश्यसि सैंधव, D6 विनक्ष्यति स सैंधव , D7 8 नूनान्द्रक्ष्यति सैंधवान्

49 ^{a}) Ś K1 3 कर्तासि (for °स्मि) — ^{b}) Ś1 (*sup lin* as in text) राजा (for कृष्ण) — K2 om 49^{cd}, D5 om 49^{c}–50^{b} — ^{c}) Ś K1 3 4 D1 दुर्योधनो (K3 4 °नं) (for धनुर्धर) — ^{d}) S भुवि (for युधि) D2 धनुरन्यं न शस्यते

50 D6 om 50^{ab} (cf. v l 49) S repeats 50 after 52 — ^{b}) K5 धनजय , S (second time) जनार्दन (for नरर्षभ) S (first time) योद्धारं च धनंजयं — ^{cd}) T G2-5 (all second time) तु (for च) D5 यत्ता (for यन्ता) K1 D5 T G2-4 (last five second time) Ca d न, D6 तु (for नु) Dn1 युधि (for मया) S (first time) यंतार च हृषीकेशं कोतिवर्तेत संयुगे — After 50, N ins

390* तव प्रसादाद्भगवन्किमिवास्ति रणे मम ।
अविषह्यं हृषीकेश किं जानन्मा विगर्हसे ।

[D2 om line 1 — (L 1) B1 किमिवास्ते, B5 किमेयास्ति, Dn2 किं नावास, D4 7 8 किमिहास्ति (for किमि

यथा हि लक्ष्म चन्द्रे वै समुद्रे च यथा जलम् ।
एवमेतां प्रतिज्ञां मे सत्यां विद्धि जनार्दन ॥ ५१
मावमंस्था ममास्त्राणि मावमंस्था धनुर्दृढम् ।
मावमंस्था बलं बाह्वोर्मावमंस्था धनंजयम् ॥ ५२
यथा हि यात्वा संग्रामे न जीये विजयामि च ।
तेन सत्येन संग्रामे हतं विद्धि जयद्रथम् ॥ ५३
ध्रुवं वै ब्राह्मणे सत्यं ध्रुवा साधुषु संनतिः ।
श्रीर्ध्रुवा चापि दक्षेषु ध्रुवो नारायणे जयः ॥ ५४

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वा हृषीकेशं स्वयमात्मानमात्मना ।
संदिदेशार्जुनो नर्दन्वासविः केशवं प्रभुम् ॥ ५५
यथा प्रभातां रजनीं कल्पितः स्याद्रथो मम ।
तथा कार्यं त्वया कृष्ण कार्यं हि महदुद्यतम् ॥ ५६ C. 7 2705 B 7 76 27 K 7 76 29

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

वास्ति) —(L 2) D8 अविमद्य, Ca.d °पद्य (as above) Dn1 किं नां जानन्, D2.8 जानन्मा किं (by transp) Dn1 D8 विगर्हमि (for °मे)]

51 a) M1 तथा हि, M4 यथा च (for यथा हि) Dn2 चद्रे वै लक्ष्य, D8 चद्रे लक्ष्मीश्च, D6 चंद्रे लक्ष्मै च (for लक्ष्म चन्द्रे वै) S transp चन्द्रे and वै D7 हि (for वै) B Dc1 यथा लक्ष्म स्थिरं चद्रे —b) Ś1 K (except K4) D3 समुद्रे था, D4 °द्रेषु (for °द्रे च) —c) D2 G1 एव (for एतां) —d) S ध्रुवा (for सत्यां) —After 51, D2 ins

391* यथा रामेण चैकेन साधितो दशकंधर ।
विभुना साधयिष्यामि तथा तं सैन्धव रिपुम् ।

52 D1 om 52a —a) M3 महा (for मम) —b) S च गाडिव (for धनुर्दृढम्) —c) S इमौ (G1 इमे) बाहू (for बल बाह्वोर्) —After 52, S repeats 50

53 D4 om 53 —a) K5 तथा (for यथा) Ś1 यात्वा च, B1 2(marg) 3.5 Dc1 [अ]भियाय, B1 (marg) 2 हि प्राप्य, D1 हि यामि, D6 हि यास्या, G5 [अ]भियाता (for हि यात्वा) K4 5 B1 2 (marg as in text) 3 5 D2 8 S संग्रामं (for °मे) B4 ययोद्वा *संग्रामं (sic), Dn2 तयाभियामि संग्रामं D8 om from मे up to मि च (in 53b) —b) K2 जयो, Dn1 जये; D5 6 जीवे, Cd जीये (as in text) B1 3 4 Dc1 Dn2 D2 S न जीयेयं (S जितो वै) जयामि च; B2 न जीवेयाज(marg °वेयं ज)यामि च, B5 न जीयेम जयामि च

54 G2 damaged —a) T G3–5 ब्रह्म (for सत्यं) —b) Dn1 T G3 4 ध्रुव (for ध्रुवा) K4 वा साधु (for साधुषु) D4 संगति (for संनति) —c) K5 चाति, B1 5 Dn3 [अ]पि च (by transp) B4 Dn2 यज्ञेषु (for दक्षेषु) — After 54, S ins

392* त्वं च माधव सर्वं तत्तथा प्रविविधास्यसि ।
यथा रिपूणा मियता प्रमथिष्यामि सैन्धवम् ।

[(L 1) G4 5 त्व (for तद्) M3 5 यथा (for तथा)]

55 Ś K1–4 D1 om. (hapl) 55–56 with the ref K5 om the ref —b) Dn1 D2 4 7 8 स्वामिव, D3.6 सोपि च (for स्वयम्) —c) D4 राजन्, S विद्वान् (for नर्दन्) —d) B2 विभु, Dn1 D4 प्रभु (for प्रभुम्)

56 Ś K1–4 D1 om 56 (cf v l 55) G2 partly damaged —a) Dn1 D5 T G2 4 यथा प्रभाता रजनी —b) M3–5 कलित (for कल्पित) G5 M3–5 रथोत्तम (for रथो मम) —c) G5 अथ (for तथा) —d) Dn1 अद्भुतं (for उद्यतम्) T G2–5 M5 प्रतिज्ञा स्याद्यथा ध्रुवा (G2 °वं), G1 M1–4.5 (sup lin) मो योद्धुं हि महाद्युते

Colophon om in D2 — *Sub-parvan* Ś K1–3 6 B Dc1 Dn D1. 3–7 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1. 3 D5 6 तृतीययुद्ध (K1 D5 om युद्ध) दिवसे — *Adhy no* (figures, words or both) K2 20, B1 S 73, B2 Dn1 74, D6 76 — *Śloka no* Dc1 54, Dn1 27

५४

संजय उवाच ।

तां निशां दुःखशोकार्तौ श्वसन्ताविव चोरगौ ।
निद्रां नैवोपलेभाते वासुदेवधनंजयौ ॥ १
नरनारायणौ क्रुद्धौ ज्ञात्वा देवाः सवासवाः ।
व्यथिताश्चिन्तयामासुः किं स्विदेतद्भविष्यति ॥ २
ववुश्च दारुणा वाता रूक्षा घोराभिशंसिनः ।
सकबन्धस्तथादित्ये परिघः समदृश्यत ॥ ३
शुष्काशन्यश्च निष्पेतुः सनिर्घाताः सविद्युतः ।
चचाल चापि पृथिवी सशैलवनकानना ॥ ४
चुक्षुभुश्च महाराज सागरा मकरालयाः ।
प्रतिस्रोतःप्रवृत्ताश्च तथा गन्तुं समुद्रगाः ॥ ५
रथाश्वनरनागानां प्रवृत्तमधरोत्तरम् ।
क्रव्यादानां प्रमोदार्थं यमराष्ट्रविवृद्धये ॥ ६
वाहनानि शकृन्मूत्रे मुमुचू रुरुदुश्च ह ।
तान्दृष्ट्वा दारुणान्सर्वानुत्पाताल्लोमहर्षणान् ॥ ७
सर्वे ते व्यथिताः सैन्यास्त्वदीया भरतर्षभ ।
श्रुत्वा महाबलस्योग्रां प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ ८
अथ कृष्णं महाबाहुरब्रवीत्पाकशासनिः ।
आश्वासय सुभद्रां त्वं भगिनीं स्नुषया सह ॥ ९
स्नुषा श्वश्र्वानघायस्ते विशोके कुरु माधव ।

54

1 ^{a}) T एव तौ (for ता निशा) B$_4$ शोकदुःखार्तौ, Dn$_1$ दुःखसंतप्तौ, S भृशसंतप्तौ (G$_1$ M$_{1\ 2}$ °त्रस्तौ) (for दुःखशोकार्तौ) — ^{b}) D$_5$ श्वसन्ताविव K$_5$ Dn$_1$ पन्नगौ, D$_1$ वोरगौ (for चोरगौ) B Do$_1$ Dn$_2$ D$_{1\ 4}$ S नि (D$_4$ om नि)श्वसंताविवोरगौ — ^{c}) D$_8$ निद्रा (for निद्रां) — For 1^{cd}, S subst.

393* वासुदेवार्जुनौ वीरौ न स्वप्नमुपलेभतुः ।

2 ^{b}) Do$_1$ दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा) — ^{d}) K$_{1\ 3\ 4}$ D$_1$ एवं (for एतद्)

3 ^{a}) D$_{4\ 5}$ वभुवुर्, D$_4$ वव्रुश्च (for ववुश्च) — ^{b}) Ś$_2$ transp रूक्षा and घोरा K$_1$ [अ]भिससिन (sic), B$_2$ (marg as in text) S [अ]घशंसिन — ^{d}) D$_8$ परिघै, T परिधि, Ca d परिघ (as in text)

4 ^{a}) D$_7$ T G$_{2-5}$ M$_5$ उल्का(D$_7$ °ल्क)शन्यश् (for शुष्का°) Ś$_1$ D$_{3\ 4\ 6-8}$ सपेतु (for निष्पेतु) — ^{b}) Dn$_1$ च विद्युत (for सवि°)

5 ^{b}) K$_1$ सकला; K$_4$ D$_1$ सजला (for सागरा) Ś$_2$ (*sup lin* as in text) K$_{1\ 3\ 4}$ मकराकरा — ^{c}) K$_{1\ 4\ 5}$ D$_{3\ 6-8}$ प्रतिश्रोत- (D$_8$ °त-), D$_4$ अप्रस्रोत-, T प्रतिस्रोता- (for प्रतिस्रोत-) S (G$_2$ *sup lin* as in text) तु (for च) — ^{d}) D$_6$ सर्वा (for तथा) D$_4$ सर्वा (for गन्तु) S गंतु वै निम्नगा(G$_5$ मनभा)स्तथा (G$_{3-4}$ M$_{1\ 2}$ °स्सदा).

6 ^{a}) Ś$_1$ K$_{1-3\ 5}$ B$_{2\ 3\ 5}$ Do$_1$ Dn$_1$ D$_5$ T G$_{1-4}$ M$_{1\ 2}$ गजाश्व, B$_1$ नराश्व- (for रथाश्व) Ś$_1$ B$_4$ D$_8$ नरनाग च, K$_5$ Dn$_1$ D$_5$ रथपत्तीना, B$_{1-3\ 5}$ Do$_1$ रथनागाना D$_7$ रथनाग च, T G$_{2-4}$ M$_{3-5}$ नरनाशार्थं, G$_5$ °नागाश्च (for °नागाना) — ^{d}) Ś$_1$ K$_5$ D$_{2-8}$ -राष्ट्राभिवृद्धये (for -राष्ट्रविवृ°) Dn$_1$ यमराष्ट्रस्य वृद्धये

7 ^{a}) Ś$_2$ K$_{4\ 5}$ Dn$_1$ D$_{3\ 6}$ S मूत्रं (for मूत्रे) — ^{b}) S मुंचति च रुदति च — K$_4$ om (hapl) 7^{c}–9^{d} — ^{d}) Ś$_2$ K$_3$ रोमहर्षणान्, Dn$_1$ घोरदर्शनान् (for लोमहर्षणान्) — For 7^{cd}, S subst.

394* दीनाश्च पार्थिवा सर्वे नाशमुर्जयमात्मन ।

8 K$_4$ om 8 (cf v l 7) — ^{a}) D$_5$ ते सर्वे (by transp) S एव सा व्यथिता सेना

9 K$_4$ om 9 (cf v l 7) — ^{a}) K$_5$ D$_{4-8}$ G$_{3\ 5}$ -बाहुम् (for बाहुर्) — Before 9^{cd}, G$_1$ M ins अर्जुन — ^{c}) Ś$_2$ D$_5$ T ता, D$_4$ स्वा (for त्व).

10 ^{a}) K$_3$ स्नुषाश्वश्वावथायस्ते, K$_4$ B$_{1\ 2}$ (marg) $_3$ Do$_1$ Dn$_2$ D$_{1\ 3\ 6}$ स्नुषाश्वा(Do$_1$ °षा चा, Dn$_2$ °षां चा)स्या वयस्याश्च (K$_4$ D$_1$ °स्यास्ते, Do$_1$ D$_6$ °स्या च), K$_5$ D$_{7\ 8}$ स्नुषा स्वसा च ते (K$_5$ D$_8$ सा) दीने, B$_2$ (orig) स्नुषा स्वसारमेवाशु; B$_4$ स्नुषा स्वसा च याश्चान्या, B$_5$ स्नुषा स्वसां च ध्यायतौ, Dn$_1$ वधू स्वस्त्रावघायस्ते, D$_2$ स्नुषां श्वश्रूं च पर्यस्ते, D$_4$ ** श्वश्रूवपर्यस्ते, D$_5$ श्नुषा स्वश्रू वपर्यस्ते; S श्वश्रूस्नुषे भृशायस्ते, Ca. d स्नुषाश्वश्वौ अपायान्ते (Cd यद्वययस्ते) — ^{b}) B$_{1\ 3\ 4}$ Do$_1$ Dn$_2$

साम्ना सत्येन युक्तेन वचसाश्वासय प्रभो ॥ १०
ततोऽर्जुनगृहं गत्वा वासुदेवः सुदुर्मनाः ।
भगिनीं पुत्रशोकार्तामाश्वासयत दुःखिताम् ॥ ११
मा शोकं कुरु वार्ष्णेयि कुमारं प्रति सस्नुषा ।
सर्वेषां प्राणिनां भीरु निष्ठैषा कालनिर्मिता ॥ १२
कुले जातस्य वीरस्य क्षत्रियस्य विशेषतः ।
सदृशं मरणं ह्येतत्तव पुत्रस्य मा शुचः ॥ १३
दिष्ट्या महारथो वीरः पितुस्तुल्यपराक्रमः ।
क्षात्रेण विधिना प्राप्तो वीराभिलषितां गतिम् ॥ १४
जित्वा सुबहुशः शत्रून्प्रेषयित्वा च मृत्यवे ।
गतः पुण्यकृतां लोकान्सर्वकामदुहोऽक्षयान् ॥ १५
तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन प्रज्ञयापि च ।
सन्तो यां गतिमिच्छन्ति प्राप्तस्तां तव पुत्रकः ॥ १६
वीरसूर्वीरपत्नी त्वं वीरश्वशुरबान्धवा ।
मा शुचस्तनयं भद्रे गतः स परमां गतिम् ॥ १७
प्राप्स्यते चाप्यसौ क्षुद्रः सैन्धवो बालघातकः ।
अस्यावलेपस्य फलं ससुहृद्गणबान्धवः ॥ १८
व्युष्टायां तु वरारोहे रजन्यां पापकर्मकृत् ।
न हि मोक्ष्यति पार्थात्स प्रविष्टोऽप्यमरावतीम् ॥ १९
श्वः शिरः श्रोष्यसे तस्य सैन्धवस्य रणे हृतम् । C 7 2725 B 7 77 20 K 7 77 21

विशोका, D1 a विशोका (for °कं) —cd) Ś K1-4 D1 transp सत्येन and युक्तेन K Dn1 transp युक्तेन and वचसा D युक्त्या च (for युक्तेन)

11 Before 11, M2-4 ins सञ्जय —c) Dn1 T G1-4 दुःखशोकार्तां, D शोकदुःखार्तां, G शोकसन्तप्ताम् (for पुत्रशोकार्तां). —d) K B1 Dn1 दुर्मना, D2 T G1-4 दुःखित (for दुःखिताम्) M1 आश्वास्य सु (sup lin °यत्)दुःखिता

12 Before 12, Ś1 K B Dc1 Dn1 D1-5 ins वासुदेव, Ś1 Dn1 T G1-4 M2-4 ins श्रीकृष्ण G2 partly damaged —a) S (G2 damaged) वार्ष्णेयि शोकं मा कार्षीः (T G1 M1 °र्षि) —b) D1 सस्नुषा (for सस्नुषा) —d) Ś K1-2 D 6 G1 निष्ठैका, B1 निष्ठेय, G निष्ठेयं (for निष्ठैषा)

13 G1 om 13–14 —a) D1 धीरस्य (for वी°) —d) S (G om.) मा शोचीरात्मजस्य मे

14 G1 om 14 (cf 1 1 13) —a) D3 दृष्ट्या (for दिष्ट्या) B1 धीर (for वीर) —c) Ś1 D3 क्षत्रेण (for क्षा°) —d) D1 5 वीरलोकानभीप्सितान्

15 a) Dn1 स, D2 5 हि, T G1-4 M2-4 च; G1 M1, 2 [स]य (for सु-) D1 यद्य (for -बहुशः) —c) D1 6 तत (for गत) D4 5 6 पुण्यकृतांल्लो°, G2 °कर्तृ (for °कृता) —d) Dn1 D2 5 6 G1 2 M1 2 -काम दुघो, D1 °दुघा (for °दुहो) Dn1 क्षयान (for ऽक्षयान्)

16 b) D1 व्रतेन (for श्रु°) S प्रज्ञया वरयापि च; S प्रज्ञया च श्रुतेन च —d) B Dc1 Dn1 ता प्राप्तस् (by transp), D1 प्राप्तवान, D3 प्राप्नुवन्तान् (hypermetric), D5 6 गतस्ता

17 a) Ś1 च (for स्त्व) —b) K4 5 Dn1 D5 श्वसुर, D1 4 श्वसुर, D श्वशुर (for श्वशुर) B Dc1 Dn1 वीरजा वीरबान्धवा —After 17, S ins

395* स्वाध्याययुक्त ब्राह्मणी याचितारं
गौर्वोढारं त्वाशु गन्तारमश्वा ।
दास शूद्रा कर्मकर तु वैश्या
शूर सूते त्वद्विधा राजपुत्री ।

[L 1) G1 M1 2 5 (sup lin) दीन पुत्र, M2 4 दीन गर्भ (for स्वाध्याययुक्त) T2 ब्राह्मणी, M3 ब्राह्मणी (for ब्राह्मणी) —(L 2) T G1 5 दीप्त, M3-5 त्वाशु (for त्वाशु) M5 अश्वा —(L 3) G5 दास (for दास) G1 2 M1 2 कर्मकार, M3-5 °रत (for °कर) —(L 4) T G1 4 सूत, G1 M प्रेत, G2 वीर (for शूर)]

18 a) Ś1 D1 वा (for च) B Dc1 Dn1 पाप (for क्षुद्र) S (G2 damaged) ध्रुवं प्राप्स्यत्यसौ पाप —Ś1 transp 18b and 18d —b) G1 M बालहाधम (for °घातक) —c) T G1-3 अधर्मस्यास्य तु फलं Ca. d cite अवलेपस्य (as in text) —d) T G3 ससुहृज्जन (for °द्गण)

19 a) S अस्या निशाया (G2 रजन्या) व्युष्टाया —b) S निर्दय (G1 °जय) (for रजन्या) —c) K1 4 D2 4–6 मोक्षति, D1 मोक्षति (for मोक्ष्यति) S मोक्ष्यते न हि पार्थस्य

समन्तपञ्चकाद्ग्राह्यं विशोका भव मा रुदः ॥ २०
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गतः शूरः सतां गतिम् ।
यां वयं प्राप्नुयामेह ये चान्ये शस्त्रजीविनः ॥ २१
व्यूढोरस्को महाबाहुरनिवर्ती वरप्रणुत् ।
गतस्तव वरारोहे पुत्रः स्वर्गं ज्वरं जहि ॥ २२
अनु जातश्च पितरं मातृपक्षं च वीर्यवान् ।
सहस्रशो रिपून्हत्वा हतः शूरो महारथः ॥ २३
आश्वासय स्नुषां राज्ञि मा शुचः क्षत्रिये भृशम् ।
श्वः प्रियं सुमहच्छ्रुत्वा विशोका भव नन्दिनि ॥ २४
यत्पार्थेन प्रतिज्ञातं तत्तथा न तदन्यथा ।
चिकीर्षितं हि ते भर्तुर्न भवेज्जातु निष्फलम् ॥ २५
यदि च मनुजपन्नगाः पिशाचा
रजनिचराः पतगाः सुरासुराश्च ।
रणगतमभियान्ति सिन्धुराजं
न स भविता सह तैरपि प्रभाते ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

---

20 a) Dn2 D6 स्व शिर, D4 श्वशिर (for श्व शिर) K3 श्रेष्ठ मे, K4 B3 Dc1 D2-4 श्रोप्स्यते (for °से) S श्व शिर पादमूलं ते —b) B2 (marg, orig as in text) कृतं, B5 हृत, Cd हृतम् (as in text) S सैंधवस्याहृतं (G3-5 °स्य हृत) ध्रुवं —c) Dc1 Dn1 D2 5 8 स्यमत (for समन्त-) D2 याह्ये (for याह्यं) S पञ्चया प्रमथितासि त्वं, Cd as in text —d) Ś1 K1-4 B1.4 Dc1 D1.3.5 6 8 M5 6 मा रुद, Ś2 मानदे, K6 Dn1 D2-4 मा शुच (for मा रुद)

21 b) K1 गता शूरा (for गत शूर) M3-5 परा (for सता) —c) B4 ता गतिं, Dn2 D4 तां वयं, T यथं च, G2-5 वयं च (for या वयं) D1 प्राप्नुयामो हि, D5 प्रार्थयास्म्येह (for प्राप्नुयामेह) —d) D4 भान्ये (for चान्ये)

22 b) K5 Dn1 D5 महाहवे, B Dc1 D2-4 6-8 रथ प्रणुत्, Dn2 महाभुज, S रिपुप्रणुत् (for वरप्रणुत्) —c) D3 पुत्रस्, D4 6 मृतस् (for गतस्) —d) Ś1 सुत, D3 4 6 गत (for पुत्र) T जहीश्वरं, G2 5 जहि स्वरं; G3 4 जहि ज्वरं (by transp)

23 a) Ś2 K4 B2-5 Dn2 D1 3 8 अनुया(Ś2 °ज्ञा) तश्च, Dc1 °यात स्व, D4 6 °जातस्य; Cd अन्वायातश्च (for अनु जातश्च) Dn1 स्वपितरं, S पितु पक्षं (for च पितरं) —c) D3 4 मातृपक्षाश् (for °क्षं) —c) Dc1 D7 8 [s]रिसंघातान् (for रिपून्हत्वा) — K6 om (hapl) 23^{d}–24^{c} —d) B4 गत, S यात (for हत) B1 D5 महारथै (for °रथ) D7 8 हतान्शूरान्महारथा

24 K6 om 24^{abc} (cf v l 23) —a) T G2-5 ध्रुवं (G5 वधू) भद्रे, G1 M वधूं दीना (for स्नुषा राज्ञि) —b) S क्षत्रिया ह्यसि (for °ये भृशम्) —c) Dn1 G5 कृत्वा (for श्रुत्वा) —d) B4 सुस्था त्वं (for विशोका) S भवितासि हि (M3-5 °ता ह्यसि) (for भव नन्दिनि)

25 b) D4 तदा (for तथा). — Ś K1.3 4 D1 om. 25^{cd} —c) D2 5 7 8 तु (for हि) —d) K5 B4 Dn1 D2 5 तन्मृषा, Dc1 D7 8 चान्यथा (for निष्फलम्)

26 G2 damaged. —a) S स (for च) D7 8 समिध्रा (for पिशाचा) —b) S सगणा (for पतगा) G2 सुरोरगाश् (for सुरासुराश्) —c) D2 अभियातु, Cd °यान्ति (as in text) —d) Ś1 स न (by transp), D2 न च, D4 8 न सं Cd cites न स भविता (as in text) D7 8 प्रभातमात्रे (for अपि प्रभाते)

Colophon — *Sub-parvan* K6 B D5 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 तृतीययुद्धदिवसे — *Adhy name* Ś1 K3 5 D1-6 T G2 3 सुभद्राश्वासनं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 S 74, B2 75, B5 73, D2 66 — *Śloka no* Dc1 27, Dn1 26

५५

संजय उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
सुभद्रा पुत्रशोकार्ता विललाप सुदुःखिता ॥ १
हा पुत्र मम मन्दायाः कथं संयुगमेत्य ह ।
निधनं प्राप्तवांस्तात पितृतुल्यपराक्रमः ॥ २
कथमिन्दीवरश्यामं सुदंष्ट्रं चारुलोचनम् ।
मुखं ते दृश्यते वत्स गुण्ठितं रणरेणुना ॥ ३
नूनं शूरं निपतितं त्वां पश्यन्त्यनिवर्तिनम् ।
सुशिरोग्रीवबाह्वंसं व्यूढोरस्कं निरुदरम् ॥ ४
चारूपचितसर्वाङ्गं स्वक्षं शस्त्रक्षताचितम् ।
भूतानि त्वा निरीक्षन्ते नूनं चन्द्रमिवोदितम् ॥ ५
शयनीयं पुरा यस्य स्पर्ध्यास्तरणसंवृतम् ।
भूमावद्य कथं शेषे विप्रविद्धः सुखोचितः ॥ ६
योऽन्वास्यत पुरा वीरो वरस्त्रीभिर्महाभुजः ।
कथमन्वास्यते सोऽद्य शिवाभिः पतितो मृधे ॥ ७
योऽस्तूयत पुरा हृष्टैः सूतमागधबन्दिभिः । C 7 2722 B 7 78.6 K 7 78 8

55

1 c) B4 शोकदुःखार्ता, G5 दुःखशोकार्ता (for पुत्र°) — d) K5 Dn1 D5 [अ]ति (for सु)

2 Before 2, S (except G3 5) ins सुभद्रा। — b) G5 सङ्ग्रामम् (for संयुगम्) K. Dn1 D3–8 एत्य हि, S एयिवान् (for एत्य ह) B1–3 5 Dc1 Dn2 कथमेत्यामि संयुग (B1 संगमं, B3 5 सयुगे), B4 कथ स*गमेन हि, D2 कथ संयोगमेत्यति — d) Ś B4 D2 5 7 M8 -पराक्रम

3 a) S (except M3–5) इन्दीवराभास (for °वर श्याम) — b) Dn1 सुमृष्ट (for सुदंष्ट्रं) G1 2 5 M -हासिन (for लोचनम्) — d) D1 गुप्त च (for गुण्ठित) S कुठित रणपांसुभि

4 a) D3 रणे, D5 वीरं (for शूर) — b) D7 त्वा पश्यति, T G2–5 प्रपश्यति, G1 M पश्यत्यद्य (for त्वां पश्यन्ति) — c) Ś1 K1. 2 4 सशिरोग्रीव- (for सु°) — d) B1. 2 (marg as in text) 3 5 Dc1 नतोदर, B4 Dn D2 3 5 6 S तनूदर, D4 तनूवर (for निरुद-रम्)

5 a) Dn1 चारुचर्चित (for चारूपचित) — b) Ś1 दर्क्ष, D1–6 वक्ष (for स्वक्ष) Dc1 Dn1 D7 8 -क्षता (D7 °वा)र्चितं, Dn2 G4 -क्षतान्वित, D3 -शताचित, T G3 -क्षता चित्र, G5 -क्षतार्चित (for -क्षताचितम्) — B5 reads 5^cd on marg — c) K5 B Dc1 Dn1 D2–6 T G1–4 M1 2 त्वां (for त्वा) Ś1 K2 D7 8 [अ]भिवीक्षंति (K2 °ते); Ś1 K1 4 D1 [अ]भिवीक्ष्यंते (K4 °ति); K3 D2 3 निरीक्ष्यंते (D2 °ति) (for निरीक्षन्ते) — d) S भूमौ (for नूनं)

6 a) D2 शयन वै (for नीय) B1 3 पुराध्यास्य, D4 पुरा पञ्यस, S पुराध्युष्य (G5 °रा व्युष्ट्या) (for पुरा यस्य) — b) K2 D3. 6 स्पर्धास्तरण, Dn1 स्पृद्धास्त°, D2 5 मेध्यास्तरन, D4 तृध्यास्तरण, S स्वध्यास्त° (G1 M स्वर्ध्यास्त) (for स्पर्ध्यास्त°) Cd cites स्पर्ध्यम् and आस्तरणम् Ś K1–4 D1 सम्भृत, K5 संस्तृत, Dn1 D5 सस्कृतं, D4 संयुत (for -संवृतम्) — c) B2 (marg, orig as in text) अनाथवत् (for अद्य कथ) Ś2 K5 B2 D (except D1) शेते (for शेषे) — d) S विप्रविद्ध विभूषण (G4 °षण, G5 °षित) Ca cites विप्रविद्ध, Cd °विद्धं

7 a) Ś2 K1 3 4 Dn1 D4 योन्वास्यते, B2 (marg, orig as in text) योखडित (for योऽन्वास्यत) Cd cites अवाम्यत Ś2 वरस्त्रीभि (for पुरा वीरो) S योन्वास्यसे पुरा वीर — b) Ś2 पुरा वीरो, Dn1 दिव्य-स्त्रीभिर्, D2 महास्त्रीभिर् (for वरस्त्रीभिर्) Dn1 महा-बल°, G1 M °भुज (for °भुज) D8 सुकटाभिर्वरस्त्रीभि — c) S (except T G2) अन्वास्यसे (for ते) D8 योध, G5 (orig as in text, *sup lin*) सोत्व (sic) (for सोऽद्य) — d) K5 परितो, D4 पातितो (for पतितो) Dn1 रणे, G5 भुवि (for मृधे)

8 a) Ś2 K2 D5 य स्तूयते, S य (G5 स) स्तूयसे (for योऽस्तूयत) G5 सदा (for पुरा) K4 घर्षै, D8 हृष्ट (for हृष्टै) — b) K3 G1 M -वदिभि (for -बन्दिभि) — c) K5 हृष्टैर्, Dn1 रौद्रैर् (for घोरैर्) — d) D7 8 धिननन्दिर् (for °दन्दिर्) S उपास्यसे (for °ते) — After 8, B3 (marg) ins 398*

सोऽद्य क्रव्याद्गणैर्घोरैर्विनदद्भिरुपास्यते ॥ ८
पाण्डवेषु च नाथेषु वृष्णिवीरेषु चाभिभो ।
पाञ्चालेषु च वीरेषु हतः केनास्यनाथवत् ॥ ९
अतृप्तदर्शना पुत्र दर्शनस्य तवानघ ।
मन्दभाग्या गमिष्यामि व्यक्तमद्य यमक्षयम् ॥ १०
विशालाक्षं सुकेशान्तं चारुवाक्यं सुगन्धि च ।
तव पुत्र कदा भूयो मुखं द्रक्ष्यामि निर्व्रणम् ॥ ११
धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य धनुष्मताम् ।
धिग्वीर्यं वृष्णिवीराणां पाञ्चालानां च धिग्बलम् ॥ १२
धिक्केकयांस्तथा चेदीन्मत्स्यांश्चैवाथ सृञ्जयान् ।
ये त्वा रणे गतं वीरं न जानन्ति निपातितम् ॥ १३
अद्य पश्यामि पृथिवीं शून्यामिव हतत्विषम् ।
अभिमन्युमपश्यन्ती शोकव्याकुललोचना ॥ १४
स्वस्रीयं वासुदेवस्य पुत्रं गाण्डीवधन्वनः ।
कथं त्वा विरथं वीरं द्रक्ष्याम्यन्यैर्निपातितम् ॥ १५
हा वीर दृष्टो नष्टश्च धनं स्वप्न इवासि मे ।

---

9 a) G1 M3–5 सपाण्डवेषु (for पाण्डवेषु च) — b) K1 2 Dn1 चाविभो, K3 B Dc1 Dn2 D3 4 6 M3–5 वाविभो, B2 (marg) चातिभो, D2 चाभित, G6 वाविभो (for चाभिभो) Cd cites अभिभो, giving विभो as v l — c) K3 B (except B2) D1 G6 पञ्चालेषु K5 Dn1 D5 नाथेषु (for वीरेषु) — d) Ś1 B1 Dc1 Dn2 D2–8 केनास्य(B4 Dn2 D3 6–8 °द्या, D4 °स्या)नाथवद्धत, K5 Dn1 पुत्रो मेनाथवद्धत — After 9, S (except G5) ins

396* यत्र त्व केशवे नाथे सत्यनाथो यथा हत ।
[M3–5 कथ (for यत्र)]

10 a) D2 अपुत्र- (for अतृप्त-) Ś1 -नयना (for -दर्शना) Dc1 D3 6–8 अतृप्ता दर्शनात्पु(D3 दर्शने पु-, D6 दर्शन पु)त्र — b) B2 (marg as in text) वदनस्य, Dc1 D7 8 स्पर्शनस्य (for दर्शनस्य) S दर्शने तव चानघ — c) G1 M मन्दभागा (for °भाग्या) — d) Ś1 D1 नूनमद्य, D2 5 त्वया हीना (for व्यक्तमद्य)

11 a) D3 6 सुविशाल (for विशालाक्ष) — b) S चारुहास (for °वाक्य) Ś K B1 Dn1 D1–3 5 6 वै (for च) — c) T G2–5 कथं (for कदा) S वक्त्र (for भूयो) — d) S भूयो (for मुख) K4 B1 Dn1 D2 5 G2 पश्यामि (for द्रक्ष्यामि) — K5 B1 3 (marg) 4 Dn2 D3 6–8 ins after 11 Bom ed after 15

397* एह्येहि तृषितो वत्स स्तनौ पूर्णौ पिबाशु मे ।
अङ्कमारुह्य मन्दाया ह्यतृप्तायाश्च दर्शने ।
[(L 2) K5 सयुगास् (for दर्शने)]

12 b) Ś1 K1 3 Dc1 T G2–5 धनुष्मत (for °ताम्) — c) B4 Dc1 Dn1 T G2–5 बल (for वीर्यं) — d) K2 4 D1 3 पंचालानां

13 a) K5 D3 कैकेयास्, B1 Dc1 Dn1 D2 4–8 कैकयास् (for केक°) S मत्स्यांश् (for चेदीन्) — b) Ś1 K1–3 चैव स, K4 चैव च (for चैवाथ) Dn1 D2 संजयान् (for सृञ्ज°) S चेदि(G5 °ति)पाण्डवसृंजयान् — c) Ś1 K1 3 5 B D (except D3) G2 M5 ये त्वा (D4 येषां) (for ये त्वा) D3 रणागत (for रणे गत) M1 2 वीर, M3–5 वीरा (for वीरं) — d) Dn2 नियोजित (for निपातितम्) B2 न शेकुराभिर(marg °वी)क्षितु, D3 6 अजानन्विनियोजित, S नारक्षन्विनिपातनात् (T G1 M4 °तितान्, G3 °तित, M1 2 °तनान्) — After 13, S reads 15

14 M1 2 om 14 — b) Ś2 हतशून्यां (for शून्यामिव) K1 हतद्विप, B4 °श्रिय, S (M1 2 om) गतद्विपं (for हतत्विषम्) — d) Ś K1 3 4 B3 (marg) 4 D1 7 8 -चेतना (for -लोचना) — T G M3–5 ins after 14 B3 (marg) after 8

398* साक्षान्मघवत पौत्र पुत्र गाण्डीवधन्वन ।
स्वस्रीय वासुदेवस्य त गृध्रा पर्युपासते ।
[L 1) B3 पौत्र पुत्रो (for पौत्र पुत्र) — (L 2) B3 स्वस्रीयो, T स्वस्रिय (for स्वस्रीय) M3–5 गृध्रास्त्वां (for त गृध्रा) B3 समुपागते (for पर्युपा)]

15 S reads 15 after 13 — a) Ś2 K2 3 स्वस्रेय — b) K4 5 Dn G6 धन्विन — c) Ś1 K1 2 4 B4 D1 3 4 6 त्वा विरथ, K5 Dn1 D3 त्वा(Dn1 त्व)भिमुखं, B1–3 5 Dn2 त्वातिरथ, T G1 3–5 M1 3–5 त्वतिरथं, G2 चाति° (for त्वा वि°) K1–3 D3 4 वीर (for वीरं) M2 स्वस्रीय वासुदेवस्य — d) Ś1 K5 B1–3 5 Dn D2 5 द्रक्ष्याम्यद्य, Dc1 न जानंति, T G M3–5 पश्याम्यद्य (for द्रक्ष्याम्यन्यैर्) D5 निपूदितं (for निपातितम्) M1 2 गृध्रास्त्वां (M2 पुत्रास्ता) पर्युपासते — After 15, Bom ed ins 397*.

16 a) T G2–5 transp वीर and दृष्टो G1 M1 2

अहो ह्यनित्यं मानुष्यं जलबुद्बुदचञ्चलम् ॥ १६
इमां ते तरुणीं भार्यां त्वदाधिभिरभिप्लुताम् ।
कथं संधारयिष्यामि विवत्सामिव धेनुकाम् ॥ १७
अहो ह्यकाले प्रस्थानं कृतवानसि पुत्रक ।
विहाय फलकाले मां सुगृद्धां तव दर्शने ॥ १८
नूनं गतिः कृतान्तस्य प्राज्ञैरपि सुदुर्विदा ।
यत्र त्वं केशवे नाथे संग्रामेऽनाथवद्धतः ॥ १९
यज्वनां दानशीलानां ब्राह्मणानां कृतात्मनाम् ।
चरितब्रह्मचर्याणां पुण्यतीर्थावगाहिनाम् ॥ २०
कृतज्ञानां वदान्यानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
सहस्रदक्षिणानां च या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ २१
या गतिर्युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
हत्वारीन्निहतानां च संग्रामे तां गतिं व्रज ॥ २२
गोसहस्रप्रदातॄणां क्रतुदानां च या गतिः ।
नैवेशिकं चाभिमतं ददतां या गतिः शुभा ॥ २३
ब्रह्मचर्येण यां यान्ति मुनयः संशितव्रताः । C 7 2756 B 7 78 26 K 7 78 29

इष्ट (*for* इष्टो) —^{b}) T G_2 $M_{1\cdot 2}$ रम्य, G_1 M_{3-5} रम्य- (*for* धर्म) D_4 मो (*for* मे) —^{c}) $Ś_3$ ह्यजनि, S मस्व हि (*for* ह्यनित्यं) —^{d}) Dn_1 -सनिभ (*for* -चञ्चलम्) S जलबुद्बुदवच्चल (G_1 °चंसं)

17 ^{a}) $Ś_1$ च (*for* ते) —^{b}) K_1 त्वदाग्निभिर्, B (B_2 marg as in text) Dc_1 Dn_2 G_5 (*sup lin.*) तवा-धिभिर्, T G_{2-4} पुत्राधि°, Ca d त्वदाधि° (as in text) $Ś_2$ K_2 परिप्लुतां, Dc_1 क्राधि° (*for* अभि°) G_5 पुत्रात्य यिरभीयिता (sic) — After 17^{ab}, S ins

399* उत्तरामुत्तरा जात्या सुशीला प्रियभाषिणीम् ।
शनकैः परिरभ्यैनां स्नुषां मम यशस्विनीम् ।
सुकुमारीं विशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
बालपल्लवतन्वङ्गीं मत्तमातङ्गगामिनीम् ।
बिम्बाधरोष्ठीमबलामभिमन्यो प्रहर्षय ।
त्वया विना कथं पुत्र जीर्णां पतितमानसाम् ।

[(L 1) G_1 M उत्तमा (*for the second* उत्तरा) M_{3-5} ज्ञात्वा (*for* जात्या) — (L 6) G_1 $M_{1\cdot 2}$ जीव्या (*for* जीर्णां) M_{3-5} जीवयामि प्रिया तव (*for the post half*)]

—^{c}) S इमां (*for* कथं) $D_{2\,5\,7\,8}$ सधारयिष्यामि (*for* संधार°) —^{d}) T G_{2-5} ऋषभादिव, G_1 M निर्षभा मिव (*for* विवत्सामिव)

18 ^{a}) D_4 G_5 ह्यकाल (*for* °ले) —^{c}) D_1 विवाह- (*for* विहाय) —^{d}) Ś D_4 सुगृद्ध्रा, $K_{1\cdot 2}$ $D_{6\,7\,8}$ सुगृघ्नीं, Dn_1 सुगृद्धां, D_6 सुगृद्धीं, T G_2 प्रगृद्धा, $G_{1,\,3-5}$ M प्रगृद्धां, Cd सुगृद्धा (as in text)

19 ^{b}) D_4 सुदुर्भिदा, S °स्तरा (*for* °र्विदा) —^{c}) K_4 अत्र, B_2 (marg, orig as in text) $_3$ Dn_1 G_5 पुत्र (*for* यत्र) —^{d}) S सत्यनाथो ($G_{1\,5}$ M_4 °थे) यथा

20 ^{a}) K_5 Dn_1 $D_{3\,4\,6\,8}$ G_1 M यज्विनां (*for* यज्वनां) $D_{7\,8}$ कर्म (*for* दान) —^{b}) K_5 Dn_1 महा-त्मनां (*for* कृता°) — G_4 om (hapl) 20^{cd} —^{d}) Dn_1 सर्व (*for* पुण्य)

21 ^{a}) $D_{7\,8}$ कृतान्यानां (*for* कृतज्ञानां) Ś K_1 वद-न्यानां, Cd वदा° (as in text) —^{c}) Ś $K_{1\,3}$ या (*for* च) —^{d}) K_4 D_1 समाप्नुहि (*for* अवा°) Ś $K_{1\,3}$ गतिस्ता समवाप्नुहि

22 $Ś_1$ $K_{1\,3}$ lacuna for 22^{a} —^{a}) D_6 युद्धमा-नानां $Ś_2$ शास्त्रज्ञानां वदन्यानां —^{b}) $Ś_1$ वीराणाम् (*for* शूरा°) — G_1 M read 22^{cd} twice —^{c}) $Ś_2$ K_{1-4} D_1 या (*for* च) D_2 हतारो निंदमानाश्च, T G_1 (second time) $_{2-5}$ M (last five second time) स्व(G_5 om)परा ङ्मुखानां समरे, G_1 M (all first time) गोब्राह्मणस्वराष्ट्रार्थे —^{d}) $B_{1\,3}$ (marg as in text) Dc_1 S (G_1 M [all both times]) तां गतिं व्रज पुत्रक

23 ^{b}) K_5 Dn_1 $D_{2\,5}$ क्रतुयाजां, $D_{3\,4\,6}$ क्षत्रियाणां (*for* क्रतुदानां) — K_2 om 23^{cd} —^{c}) $Ś_1$ नवाशिकं, $Ś_2$ नैवेशकं, K_1 नैवेशकं, K_5 नैविशिकं, $B_{1\cdot 2}$ (marg as in text) $_3$ D_4 नैवेशिके, D_2 नैवेषिकान्, Ca. d नैवे शिकं (as in text) D_3 चाभिमतान्, D_4 वाभिमत (*for* चाभिमतं) S वैदेशिकानां चाभिमत (G_3 याभि##, M_{3-5} चाभिमतिं [M_5 °ती]), Cap dp नैवेशिकायाभिमत —^{d}) D_4 वदता, G_5 #दता (*for* ददता) D_4 सा (*for* या) S भवेत् (*for* शुभा) — After 23, N ins

400* ब्राह्मणेभ्यः शरण्येभ्यो निधिं निदधता च या ।
या चापि न्यस्तदण्डानां तां गतिं व्रज पुत्रक ।

[K_4 D_1 om line 1 — (L 1) K_1 ब्रह्मणेभ्य K_6 D_2 शरीरेभ्यो, $D_{5\,6}$ शरणेभ्यो (*for* शरण्येभ्यो) $Ś_2$ K_{1-3} धनानि (*for* निधिं नि-) Cd cites निधिं $D_{3\,6}$ प्रददतां (*for* निदधतां) $Ś_1$ निधींश्च दत्ता च या, D_2 निधीनान्दन

एकपत्न्यश्च यां यान्ति तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २४
राज्ञां सुचरितैर्या च गतिर्भवति शाश्वती ।
चतुराश्रमिणां पुण्यैः पावितानां सुरक्षितैः ॥ २५
दीनानुकम्पिनां या च सततं संविभागिनाम् ।
पैशुन्याच्च निवृत्तानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २६
व्रतिनां धर्मशीलानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
अमोघातिथिनां या च तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २७
ऋतुकाले स्वकां पत्नीं गच्छतां या मनस्विनाम् ।
न चान्यदारसेवीनां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २८
साम्ना ये सर्वभूतानि गच्छन्ति गतमत्सराः ।
नारुंतुदानां क्षमिणां या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ २९
मधुमांसनिवृत्तानां मदाद्दम्भात्तथानृतात् ।
परोपतापत्यक्तानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३०
ह्रीमन्तः सर्वशास्त्रज्ञा ज्ञानतृप्ता जितेन्द्रियाः ।

च या (for the post half) —(L 2) D8 च पि (for चापि)]

— After the above, D7 8 read 25^{ab}

24 K4 D1 om (hapl) 24 —^{a}) D4 8 ये (for या) — D8 om (hapl) 24^{bc} —^{b}) K1 5 Dn1 D4–7 शंसितव्रता, K8 सश्रित° (for सशित°) —^{c}) D6 एकपत्निरता याति Cd cites एकपत्न्य —^{d}) K5 transp ता and गतिं Ś2 समवाप्नुहि, Dn2 D4 गच्छ पुत्रक (for व्रज पुत्रक)

25 G4 om (hapl) 25–30 D7 8 read 25^{ab} after 400* —^{a}) B4 चाज्ञा, D7 8 यज्ञै (for राज्ञा) —^{c}) B3 D2 7 8 G1 M1–3 5 चातुराश्रमिणा, T G3 चर मा° (for चतुरा) K5 D7 8 या च, D4–6 पुण्या (for पुण्यै) —^{d}) Ś1 पालिताना, D4 7 8 याचिताना (for पावि°) Ś K1–4 Dn1 सुरक्षिणा, K5 D7 8 स्वकर्मभि, Dn2 सुरर्पिणा, D2 सुदक्षिणै (for सुरक्षितै) D3 पावनाना स्वधर्मिणा, D6 याचताना सुधर्मिणा, S (G4 om) सेविताना (T °ता ता) पुरस्थितै (G1 M1 2 पुरार्जितै, G5 पुरास्थितै)

26 G4 om 26 (of v l 25) G2 damaged —^{a}) D6 दीनानुकपिताना च —^{b}) D5 या च सत्संगभागिना —^{c}) Dc1 Dn1 D5 7 पैशून्याच्, Ca.d पैशु° (as in text) D6 पैशून्यविनिवर्तना —^{d}) Ś2 समवाप्नुहि (for व्रज पुत्रक) — After 26, Ś2 K1–4 D1 4 ins 401*

27 Ś2 K1–4 D1 4 G4 5 om 27 (for G4, of v l 25) G3 om (hapl) 27–28 —^{a}) T G2 M3–5 कृतिना, G1 M1 2 कृतीना (for व्रतिना) — D7 om 27^{bc} —^{b}) T G1 2 M देव (for गुरु) —^{c}) D6 यच्चामोघातिथिना — Ś1 K5 B Dc1 Dn D2 3 5–8 ins after 27 Ś2 K1–4 D1 4 after 26

401* कृच्छ्रेषु या धारयतामात्मानं व्यसनेषु च ।
गति शोकाग्निदग्धाना ता गतिं व्रज पुत्रक ।
पितुर्मातुश्च शुश्रूषा कल्पयन्तीह ये सदा ।
स्वदारनिरताना च या गतिस्तामवाप्नुहि ।

[Ś2 D4 7 om (hapl) lines 1–2 —(L 1) Ca.d कृच्छ्रेषु (as above) D5 आत्मनां, Cd आत्मान (as above) — D4 reads lines 3–4 followed by 28 after 31 —(L 3) B1–3 5 Dc1 मातापित्रोश्च (for पितुर्मातुश्च) K1 Dn1 कल्पयते ह (Dn1 °यति च), D7 8 कारयन्तीह B1 भूतले (for ये सदा) —(L 4) Ś2 -चरिताना (for -निर°) Ś2 तां गतिं समवाप्नुया (for the post half)]

28 G3 4 om 28 (cf v l 27, 25) —^{a}) B (except B2) Dn2 D1 5 भार्यां (for पत्नीं) —^{b}) D5 च, T G2 5 वा (for या) K5 यशस्विना, B Dc1 D5 S (G3 4 om) मनीषिणा, D8 मनस्विनीं (for °स्विनाम्) —^{c}) S (G3 4 om) अनन्यदार (G5 नारी) (for न चान्यदार) B4 Dn2 D2 3 6 -सक्ताना (for -सेवीना) B1–3 5 Dc1 D5 परस्त्रीभ्यो निवृत्ताना —^{d}) Ś2 समवाप्नुहि, Dn1 गच्छ पुत्रक (for व्रज पुत्रक)

29 G4 om 29 (of v l 25) —^{b}) K4 गच्छंत, B Dc1 Dn2 पश्यति (for गच्छन्ति) Dc1 विगतज्वरा (for गतमत्सरा) —^{c}) T G1–3 M अदारुणाना, Cd नारुंतुदाना (as in text) D1 क्षत्रियाणां (hypermetric), Cd क्षमिना G5 अदारुणा क्षत्रियाणा

30 G4 om 30 (of v l 25) —^{a}) D2–4 6 M1 2 मधुमासान् (for °मास-) —^{b}) Dc1 महा (for मदाद्) Ś1 दर्पात्, T G2 3 M दंभात् (for दम्भात्). K2 तु यानृतात् (for तथानृतात्) —^{c}) Ś K1–4 -त्तसाना (for त्यक्ताना) S (G4 om) परोपतापाद (G5 °दा) न्यायात् —^{d}) Ś2 समवाप्नुहि (for व्रज पुत्रक)

31 D1 om (hapl) 31 —^{a}) T G3 यज्वान (for ह्रीमन्त) S -भाव (G1 5 M °व्य) ज्ञा (for -शास्त्रज्ञा). —^{d}) Ś1 K5 transp ता and गतिं Ś2 समवाप्नुहि (for

यां गतिं साधवो यान्ति तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३१
एवं विलपतीं दीनां सुभद्रां शोककर्शिताम् ।
अभ्यपद्यत पाञ्चाली वैराटीसहिता तदा ॥ ३२
ताः प्रकामं रुदित्वा च विलप्य च सुदुःखिताः ।
उन्मत्तवत्तदा राजन्विसंज्ञा न्यपतन्क्षितौ ॥ ३३
सोपचारस्तु कृष्णस्तां दुःखितां भृशदुःखितः ।
सिक्त्वाम्भसा समाश्वास्य तत्तदुक्त्वा हितं वचः ॥ ३४
विसंज्ञकल्पां रुदतीमपविद्धां प्रवेपतीम् ।
भगिनीं पुण्डरीकाक्ष इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३५
सुभद्रे मा शुचः पुत्रं पाञ्चाल्याश्वासयोत्तराम् ।
गतोऽभिमन्युः प्रथितां गतिं क्षत्रियपुंगवः ॥ ३६
ये चान्येऽपि कुले सन्ति पुरुषा नो वरानने ।
सर्वे ते वै गतिं यान्तु अभिमन्योर्यशस्विनः ॥ ३७
कुर्याम तद्वयं कर्म क्रियासुः सुहृदश्च नः ।
कृतवान्यादृगद्यैकस्तव पुत्रो महारथः ॥ ३८
एवमाश्वास्य भगिनीं द्रौपदीमपि चोत्तराम् ।
पार्थस्यैव महाबाहुः पार्श्वमागादरिंदमः ॥ ३९
ततोऽभ्यनुज्ञाय नृपान्कृष्णो बन्धूंस्तथाभिभूः ।
विवेशान्तःपुरं राजंस्तेऽन्ये जग्मुर्यथालयम् ॥ ४० C 7 2774 B 7 72. 74 F 7 72. 47

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

व्रज पुत्रक) — After 31, D_4 reads lines 3–4 of 400* followed by 28

32 Before 32, T G_{2-5} ins संजय — ^{b}) D_1 सुभद्रे Ś $K_{1.2.4}$ B $D_{1.4}$ -कर्पिता (for -कर्शिताम्) — ^{c}) K_4 अभिपद्यत, B Dc_1 अन्वपद्यत, S उपा($M_{3.4}$ °प)गच्छत (for अभ्यपद्यत) — ^{d}) $Ś_1$ (marg., orig. as in text) S उत्तरा-, D_1 वैराटि-, D_4 वैराय (sic) (for वैराटी) $D_{7.8}$ $G_{4.5}$ M_{2-5} सहिता (for °ता) K_5 तथा (for तदा)

33 ^{a}) B_5 S (except G_6) स्ता (for ता) B_1 स्व काम (for प्र°) K_4 B_2 D_1 तु (for च) — ^{b}) D_4 सुविलप्य (for विलप्य च) B_5 मुहुर्मुहु, T G_{1-4} M सुदुःखिता (for सुदुःखिता) — For 33^{ab}, G_6 subst

402* द्रौपदी शोकसंतप्ता रुदित्वा च विलप्य च ।

— D_4 om. (hapl.) 33^{c}–34^{b} — ^{d}) $B_{1.2}$ G_1 M निःसंज्ञा (for विसंज्ञा) S पतिता (for न्यपतन्)

34 D_4 om 34^{ab} (cf. v. l. 33) — ^{a}) Ca d (gloss ज्ञातवृत्तिं) सोपचारा $Ś_1$ $K_{1-3.5}$ Dn $D_{3.5-8}$ ता कृष्णो (by transp.), B_1 D_2 ता कृष्णो, B_5 कृष्णश्च — ^{b}) D_2 कार्यचित्तोपि दुःखित° — ^{c}) $M_{3.4}$ सिक्त्वासम्ना (for °म्भसा) K_5 [आ]श्वास्य तदा (for समाश्वास्य) — ^{d}) D_3 तत उक्त्वा, $D_{7.8}$ बहु चोक्त्वा (for तत्तदुक्त्वा)

35 ^{a}) Dn_2 om. from रुदती up to पाञ्चाल्या (in 36^{b}) — B_4 om 35^{b} — ^{b}) $Ś_2$ K_3 अवविद्धा, $K_{1.2}$ अध विद्धा, K_4 $B_{1-3.5}$ Dc_1 Dn_1 $D_{1.3.4.6}$ G_5 मर्म-, $M_{3.4}$ अम्रविद्धा (for अपविद्धा)

36 ^{a}) S मा शुचोऽद्य सुभद्रे त्वं — ^{b}) T G M_2 स्नुषा च, Cd पाञ्चालि (as in text) Ś $K_{1.3.4}$ पाञ्चालीं श्वासयोत्त($K_{3.4}$ °यातु)रा, M_1 (sup. lin.) स्नुषा चाश्वासयोत्तरा, M_{3-5} स्नुषा जीवय गर्भिणीं — ^{c}) D_5 ततो (for गतो)

37 ^{a}) D_5 चापि वै, S चान्ये च (for चान्येऽपि) S संत (for सन्ति) — ^{b}) B_4 पुरुषा वै, D_4 पुत्रा स्त्वद्य, T G_{2-5} पुरुषाणां, G_1 $M_{1.2}$ पुरुषाश्च, M_{3-5} क्षत्रियाणां (for पुरुषा नो) — ^{c}) T G_{2-5} न (for ते) B Dc_1 Dn_2 D_2 S ता (for वै) Ś $K_{1.2.4}$ D_1 T G $M_{1.2}$ याति (for यान्तु) — ^{d}) K_3 Dn_2 D_5 ह्यभिमन्योर्, $B_{1-3.5}$ Dc_1 S याभि° (for अभि°) B_3 वरानने (for यशस्विनः) B_4 सर्वे ते वै मनस्विनः

38 D_2 om 38^{ab} — ^{a}) $Ś_1$ K_1 D_1 कुर्यामेतद्, $Ś_2$ K_2 $D_{7.8}$ °मेतद्, D_{3-6} T G $M_{1.2.5}$ कुर्या(D_4 °र्वी)मस्तद् (for कुर्याम तद्) $D_{7.8}$ अहं (for वयं) $M_{3.4}$ कुर्यामस्त्वमयं कर्म — ^{b}) $Ś_1$ क्रियास°, $K_{4.5}$ $B_{1.2-5}$ Dn $D_{3.4.6.8}$ G_1 $M_{2.3.5}$ क्रियासु, T G_{2-5} कुर्युर्यत् (for क्रियासु) D_4 हृदयश्च (for सुहृदश्च) — ^{c}) Ś K Dn_1 $D_{3-5.7.8}$ या(D_5 सा)दृशं ह्येकस्(K_4 ह्येकं, K_5 Dn_1 कर्म), D_5 यादृका ह्येकस्, G_4 यावदर्थैकस् (for यादृगद्यैकस्) — ^{d}) Ś K_{1-4} D (except Dc_1 Dn_1) महाबल (for °रथ)

39 Before 39, S ins संजय — ^{d}) D_2 क्षयम् (for पार्श्वम्) S आयाद् (for आगाद्) Dc_1 अरिंदम

40 ^{a}) T G_{2-4} नृप, G_1 $M_{1.2}$ नृपं, G_5 जयं (for नृपान्) — ^{b}) Ś K B_4 Dn_2 $D_{1-4.6-8}$ तथा वि(K_2

५६

संजय उवाच ।

ततोऽर्जुनस्य भवनं प्रविश्याप्रतिमं विभुः ।
स्पृष्ट्वाम्भः पुण्डरीकाक्षः स्थण्डिले शुभलक्षणे ।
संतस्तार शुभां शय्यां दर्भैर्वैडूर्यसंनिभैः ॥ १
ततो माल्येन विधिवल्लाजैर्गन्धैः सुमङ्गलैः ।
अलंचकार तां शय्यां परिवार्यायुधोत्तमैः ॥ २
ततः स्पृष्टोदकं पार्थं विनीताः परिचारकाः ।
दर्शयां नैत्यकं चक्रुर्नैशं त्रैयम्बकं बलिम् ॥ ३
ततः प्रीतमनाः पार्थो गन्धैर्माल्यैश्च माधवम् ।
अलंकृत्योपहारं तं नैशमस्मै न्यवेदयत् ॥ ४
स्मयमानस्तु गोविन्दः फल्गुनं प्रत्यभाषत ।
सुप्यतां पार्थ भद्रं ते कल्याणाय व्रजाम्यहम् ॥ ५
स्थापयित्वा ततो द्वाःस्थान्गोप्तॄंश्चात्तायुधान्नरान् ।
दारुकानुगतः श्रीमान्विवेश शिबिरं स्वकम् ।

D7 8 तथाभि)भु , B1-3 5 Dc1 Dn1 तथार्जुन (for तथा भिभू) S कृष्णं चा(G1 M1 2 कृष्णश्चा)न्याश्च पार्थिवान — c) B1 3-5 Dn2 अतःपुरे S (except G5) श्रीमास् (for राजस्) — d) Ś K1-3 5 B D (except Dn1) च (for ऽन्ये) K4 D1 8 यथायलं, K5 Dn1 D5 यथालयान्, Dc1 यथातथ, S स्वमालयं (for यथालयम्)

Colophon — *Sub parvan* Ś1 K5 B Dc1 Dn D1 3 4 6 7 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 तृतीययुद्धदिवसे, D1 तृतीये युद्धदिवसे — *Adhy name* K1-3 5 D2 सुभद्राविलाप , D5 सुभद्राश्वासनं — *Adhy no* (figures, words or both) K2 22, B1 S 75, B2 Dn1 76 — *Śloka no* Dc1 42, Dn1 43

56

1 a) K5 भुवन, S (M5 *sup lin* as in text) शिबिर (for भवन) — b) Dn1 [अ]नुत्तम, G2 [अ] तःपुर (for [अ]प्रतिम) D8 S भुवि (for विभु) K5 विवेशानुत्तम निभु — c) D2 [अ]प , G2 [अं]बु (for [अ]म्भ) — e) G5 शुभाकारर् (for शुभा शय्या) — f) D1 damaged from दर्भैं up to परिवार्या (in 2d) K3 5 B D2 वैदूर्यसनिभैः ; Bom ed वैदूर्यसानिभ

2 D1 damaged up to परिवार्या — a) Ś K1 3-5 Dn1 D3 5-8 माल्यैश्च, B2 माल्यै स (for माल्येन) K4 5 Dn1 D2 3 5 6 विविधैर् (for विधिवल्) — b) Ś1 B1 Dc1 D6-8 समंगलै , Dn1 मनोरमै , S च मंगलै — d) B2 [अ]वरोत्तमै (for [आ]युधोत्तमै)

3 a) D8 स्पृष्टोदकं K5 D7 8 पार्थो (for पार्थं) B Dc1 Dn2 D3 4 6 ततः स्पृष्टोदके पार्थे — K5 om (hapl) 3b-4a — b) D7 8 S विनीत- (for °ता) Ś2 B2 5 D3 परिचारिका , D7 8 परिचारक — c) D2 दर्शयन् (for °या) D7 चक्रे (for चक्रुर्) Ś2 दर्शयद्देवत चक्रुर्, K4 B Dc1 दर्शयंतोतिके चक्रुर्, Dn D3 T G1-4 M नैत्यक द(M5 °कान्द)र्शया चक्रे (Dn D3 °क्रुर्), D6 8 निशाया नैत्यकं चक्रुर्, G5 दैविकं दर्शया चक्रे Cd cites नैत्यक (as in text) — d) D8 च त्र्यम्बक, M4 भ्यम्यवक (for त्रैयम्बक)

4 K5 om 4a (cf v 1 3) — b) Dn1 D5 6 गधमाल्यैश्च B2 केशव (for माधवम्) — c) T G2-5 च (for त) D4 अलकृत्यो महाराजन्, D6 °कृतोपहार त — d) M3-5 शैवम् (for नैशम्) Ś2 K1-4 B Dc1 Dn2 D1-8 तस्मै (for अस्मै) Dn1 नैश तत्सन्यवेशयत्

5 ab) K1 4 5 B D फाल्गुन (for फल्गुनं) S साधु साध्विति गोविंद फल्गुन वाक्यमब्रवीत् — c) G5 स्वपता (for सुप्यता) T G3 4 प्राप्य (for पार्थ)

6 a) K5 Dn1 प्रस्थाप्य च (for स्थापयित्वा) K5 गोप्तृन, Dn1 गोप्तान् (for द्वाःस्थान्) — b) Dn1 द्वारि, D3 4 6 शौरिश्, D8 गोप्तुं , S आप्तांश् (for गोप्तृंश्) T G2 नानायुधान् (for चात्त°) D3 6 वरान् (for नरान्) K5 द्वाभ्यामात्तायुधान्नरान् — d) K2 सुषिर (for शिबिर) — D7 8 om 6ef — e) Ś K1 4 Dn2 D2 4 5 [स]थ, Dn1 स (for च) M3-5 शुक्ले (for शुभ्रे) — f) S बहुकार्यं (for °कृत्य) — After 6, N (D7 8 after 6cd) ins

403* पार्थाय सर्वं भगवाञ्शोकदुःखापहं विधिम् ।
व्यदधात्पुण्डरीकाक्षस्तेजोद्युतिविवर्धनम् ।
योगमास्थाय युक्तात्मा सर्वेषामीश्वरेश्वरः ।
श्रेयस्कामः पृथुयशा विष्णुर्जिष्णुप्रियकरः ।

[D7 8 om line 1 — (L 2) K1-3 D1 विदध्यौ (K4 °धौ), Dn1 D4 6 8 व्यदधत्, D5 दधार (for व्यद-

शिश्ये च शयने शुभ्रे बहुकृत्यं विचिन्तयन् ॥ ६
न पाण्डवानां शिबिरे कश्चित्सुष्वाप तां निशाम् ।
प्रजागरः सर्वजनमाविवेश विशां पते ॥ ७
पुत्रशोकाभिभूतेन प्रतिज्ञातो महात्मना ।
सहसा सिन्धुराजस्य वधो गाण्डीवधन्वना ॥ ८
तत्कथं नु महाबाहुर्वासविः परवीरहा ।
प्रतिज्ञां सफलां कुर्यादिति ते समचिन्तयन् ॥ ९

कष्टं हीदं व्यवसितं पाण्डवेन महात्मना ।
पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिज्ञा महती कृता ॥ १०
भ्रातरश्चापि विक्रान्ता बहुलानि बलानि च ।
धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण सर्वं तस्मै निवेदितम् ॥ ११
स हत्वा सैन्धवं संख्ये पुनरेतु धनंजयः ।
जित्वा रिपुगणांश्चैव पारयत्वर्जुनो व्रतम् ॥ १२
अहत्वा सिन्धुराजं हि धूमकेतुं प्रवेक्ष्यति । C 7 2283 B 7 79 14 K 7 79 19

धात्) — (L 3) D7 8 योगानां (for कुन्ताना) — (L 4) B2 प्रिय वान (for श्रेयस्कान) K. पृथुनना Ś1 K5 D2-6 त्रिणो (for निष्णु-) Ś2 K1-4 D1 त्रिणा-त्रिणु प्रियक (for the post. half)]

7 ^{b}) G4. कचित् (for कश्चित्) — ^{d}) N ह्या(D3 त्वा)विवेश (for आवि°)

8 Before 8, T G1.2 M1.2 ins जना, M3-5 प्रजा — ^{a}) K1.2.4 D2 -शोकाभिभूनाना, D2.4.6-8 °त सेन (for °भूतेन) — ^{b}) B2 प्रतिज्ञाते, S °त (for °तो) Ś1 K B4 Dn D1-8 प्रतिज्ञा महती कृता (= 10^d) — After 8^{ab}, Dn1 reads 9^{cd} D3 om (hapl) 8^c–10^b — ^{c}) S स्व सिंधुराजस्य वध — ^{d}) Ś1 K1.4.5 D3 8 वधे, S कार्यो (for वधो) K1.4.5 Dn2 G3-5 -धन्विना

9 D5 om 9 (cf. v l. 8) Dn2 om. (hapl.) 9^a–10^b — ^{a}) K4 D2 7 8 तु, B1 चिन्, B? (marg) 5 च (for नु) — Dn1 reads 9^{cd} after 8^{ab} — ^{d}) D2 प्रत्यचिंतयन्, D4 समसंत्रयन्

10 Dn2 D5 om. 10^{ab} (cf v l 9, 8) — ^{a}) Ś1 कथ (for कष्टं) — ^{b}) S [अ]मितात्मना (for महात्मना) — After 10^{ab}, N (D5 om., Dn2 after 9) ins

404* स च राजा महावीर्यं पारयत्वर्जुन व्रतम् ।

[Ś1 K3 पालयतु, Ś2 K4 D1 पारयति, D3 वारयतु (for पारयतु) Ś1 K3 D1 स्व तत् (D1 त), K5 B2 Dn2 D3 5 7 8 कथ, B1 3 5 Dc1 स्व ता (for व्रतम्) Dn1 D2 4 पारयेदर्जुन कथ (Dn2 स्व तत्) (for the post half)]

— D7 om 10^{cd} — ^{c}) B1 2 (marg) T G3-5 -शोकाभिभूतेन (for °तप्तेन).

11 ^{a}) Dn भारतश्च (for भ्रातरश्च) Ś1 K1-4 [अ]प्य, हि (for [अ]पि) S भूयिष्ठा (for विक्रान्ता) — ^{b}) D2 धनानि (for बलानि) T G2-5 सि(G5 त्रि)याणि विपुलानि च, G1 5 (marg) M बलानि विपुलानि च — ^{d}) D4 transp सर्वं and तस्मै S सर्वेन स(T सु)निवेशिता (T G5 [marg] °त)

12 ^{a}) S (except G2 3) सत्रे (G5 M4 °घे) (for संख्ये) — ^{b}) Ś K B2 (marg) D (except Dn2 D7 8) [ए]व, M5 (sup lin) [ए]ति (for [ए]तु) T G1-3 M जयी नुसी (M3-5 °स्व), G4 5 नुसी जयी (for धनंजय) — K4 D1 om (hapl) 12^c–13^d — ^{c}) K1.2 हत्वा (for जित्वा) — ^{d}) B2 2 5 Dn पारयन्, Dc1 °येत्, D2 °येद्, D2 4 6 पालयतु (for पार°) D7 8 [S]ध व (for व्रतम्) Ś2 पालयित्वार्जुनो व्रत — For 12^{cd}, S subst.

405* स जित्वारिगणान्सर्वे वारयित्वा महाव्रतम् ।

[T G2-5 हत्वा (for जित्वा) T G2-5 नाग (for °गान) T G2-5 पारयित्वा (for वार°)]

— After 12, D7 8 read 13^{cd} for the first time repeating it in its proper place S cont after 405* D7 8 ins after the second occurrence of 13^{cd}

406* यद्यन्ति सुकृत किंचिदस्माकं हन्तु सैन्धवम् ।
जित्वा सर्वान्निपृत्पार्यश्चातु नोऽस्मान्महाभयात् ।
पुनरागमसमानाने केचित्तस्थुरपश्चुतिम् ।
श्रुत्वा चेष्टं सुमनसो व्यक्तमाशंसिरे जयम् ।
भविता नु कथं कृत्यमिदमित्यपरेऽब्रुवन् । [5]

[(L 1) G1 M1. 5 हनि, G2 निघु (for हन्तु) M3 सैषव — (L 2) D7 8 सर्वानरीन् (for सर्वान्निपृन्) D7 8 त्रातु चास्मान (for त्रातु नोऽस्मान्) T2 महाभयात् (for °भयात्) — (L 3) M3 आगमसमानान् (for आग°) T G2-5 उपद्रुत, M3 °श्रिति (for °श्रुतिम्) — (L 4) D7 8 स्व- (for सु) — (L 5) T G2 M3 न, G1 M1 2 न (for नु) D7 8 भविता नु (D3 नु) कृतिस्त्वा (D7 °त्वम्) (for the prior half) D7 corrupt,

2791 70 17 79 19 न ह्येतदनृतं कर्तुमर्हः पार्थो धनंजयः ॥ १३
धर्मपुत्रः कथं राजा भविष्यति मृतेऽर्जुने ।
तस्मिन्हि विजयः कृत्स्नः पाण्डवेन समाहितः ॥ १४
यदि नः सुकृतं किंचिद्यदि दत्तं हुतं यदि ।
फलेन तस्य सर्वस्य सव्यसाची जयत्वरीन् ॥ १५
एवं कथयतां तेषां जयमाशंसतां प्रभो ।
कृच्छ्रेण महता राजन्रजनी व्यत्यवर्तत ॥ १६
तस्यां रजन्यां मध्ये तु प्रतिबुद्धो जनार्दनः ।
स्मृत्वा प्रतिज्ञां पार्थस्य दारुकं प्रत्यभाषत ॥ १७
अर्जुनेन प्रतिज्ञातमार्तेन हतबन्धुना ।
जयद्रथं हनिष्यामि श्वोभूत इति दारुक ॥ १८
तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा मन्त्रिभिर्मन्त्रयिष्यति ।
यथा जयद्रथं पार्थो न हन्यादिति संयुगे ॥ १९
अक्षौहिण्यो हि ताः सर्वा रक्षिष्यन्ति जयद्रथम् ।
द्रोणश्च सह पुत्रेण सर्वास्त्रविधिपारगः ॥ २०
एको वीरः सहस्राक्षो दैत्यदानवमर्दिता ।
सोऽपि तं नोत्सहेताजौ हन्तुं द्रोणेन रक्षितम् ॥ २१
सोऽहं श्वस्तत्करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ।

G3 इदमित्यब्रुवञ्जना (for the post half)]
— After 406*, D7 8 read 20^{c}–21^{d} for the first time repeating the same in its proper place

13 K4 D1 om 13 (of v l 12) D8 om 13^{ab} — ^{a}) Dn1 D2 वै (for हि) D4 अहत्वा सिंधुराजस्य — ^{b}) D3 4, 6 प्रवेक्ष्यते — D7 8 read 13^{cd} for the first time after 12 — ^{c}) Ś2 [ए]वम्, K1–3 [ए]नम्, Dn2 D8 [ए]तम् (for [ए]तद्) D7 8 (both first time) S न शक्यमनृता (D7 8 °क्या ह्यनृता, G4 °क्यमनृत) कर्तुं — ^{d}) B Dc1 Dn1 D8 (second time) [अ]लं (for [अ]र्हं) D5 ईहेत्पार्थ कथंचन, D7 8 (both first time) S प्रतिज्ञा विजयेन हि — S ins after 13 D7 after the first occurrence of 13^{cd}

407* महद्धि साहसं पार्थ कृतवाञ्शोकमोहित ।
[D7 अहो धिक् (for महद्धि)]

14 ^{a}) B4 धर्मराज (for °पुत्र) — ^{b}) K3 ऋतेर्जुनात् S करिष्यति सहानुग (G5 °ज) — D6 om 14^{c}–15^{b} — ^{d}) D5 पांडवेये (for °वेन) — For 14^{cd}, S subst.

408* अर्जुने हि जयस्तेषामायत्तो जीवितानि च ।

15 D6 om 15^{ab} (of v l 14) — ^{a}) B2 4 Dn2 यदि नोस्ति कृत किंचिद् — ^{b}) S [अ]थो हुत (for हुतं यदि) — ^{c}) Ś K D2 4 5 7 8 तेन, D3 6 [अ]नेन (for तस्य) K5 Dn1 D2–8 सर्वेण, B2 (marg) धर्मस्य (for सर्वस्य) — ^{d}) Ś K1, 2 4 जयस्त्विति, D2 अरीञ्जयेत् T G2–5 स (G5 वि) जयत्वर्जुनो रिपून्

16 G5 om 16 — ^{b}) Ś2 Dc1 [आ]काङ्क्षतां, T G2–4 आशंसिनाम् (for [आ]शंसताम्). S (G5 om) अपि (for प्रभो) — ^{c}) S (G5 om.) कृच्छ्रेण सा महाराज. — ^{d}) Ś K2–4 D1 सा (Ś स) व्यतीयाय शर्वरी; K5 रजनी साभ्यवर्तत, Dn1 D8 °नी सा (D8 सं) न्यवर्तत, D3 6 T °नी ह्यत्य(D6 °न्व)वर्तत, D4 7 °नी विनि(D7 व्यन्य)वर्तत

17 ^{a}) Ś2 K1–3 च (for तु) B Dc1 Dn D3 7 8 तस्या रजन्या मध्ये तु, S रजन्यामर्धयामाया — ^{d}) D5 समभाषत (for प्रत्य°)

18 ^{b}) S पार्थेन (for आर्तेन) D3 सह बंधुना, M3, 4 5 (sup lin) हतबुद्धिना (for °बन्धुना) — ^{c}) B1–3 5 Dc1 वधिष्यामि, S अहं हंता (for हनिष्यामि) — ^{d}) G5 भारत (for दारुक)

19 ^{a}) K4 S ततो, Dc1 D3–8 तं तु, Dn2 तत्र, D1 तत्तद् (for तत्तु) — ^{b}) S मंत्रयिष्यति मंत्रिभिः (M1, 2 बंधुभिः) — ^{d}) S न हन्यादित्यसंशय

20 G4 om. (hapl) 20^{ab} — ^{a}) D5 अक्षोहिण्यो हि, S (G4 om) अक्षो(M5 °क्षौ)हिण्यश्च — ^{b}) K1 रक्षयिष्यं, D7 क्षयिस्यंति (for रक्षिष्यन्ति) S (G4 om.) न संशय (for जयद्रथम्) — D7 8 read 20^{c}–21^{d} for the first time after 406* — ^{c}) Dn1 D5 तु (for च) — ^{d}) D7 8 (both first time) S ये चान्ये प्रवरा रथा

21 For the repetition in D7 8, of v l 20 — ^{a}) K1 Dn1 D2 एकवीरः, D7 8 (both first time) S स(D8 म)हावीर्यं (for एको वीरः) — ^{b}) B2 Dn D3 4 6 दर्पहा, S -मघजित् (for -मर्दिता) — ^{c}) D7 (first time) साप्येन, D8 (first time) S सोप्येनं (for सोऽपि त) K5 D2–6 7 8 (last two second time) नोत्सहेदाजौ, D7 8 (both first time) °हे हंतुं, S °हेद्धंतुं (M5 [sup lin] °द्योद्धुं) — ^{d}) K1 हर्तुं, D7 8 (both first time) रणे, S संख्ये (G2 4 M4 °घे) (for हन्तुं).

22 ^{a}) D2–4 स्वस्ति (for श्वस्तत्). S अहं तु श्वस्तथा

अप्राप्तेऽस्तं दिनकरे हनिष्यति जयद्रथम् ॥ २२
न हि दारा न मित्राणि ज्ञातयो न च बान्धवाः ।
कश्चिन्नान्यः प्रियतरः कुन्तीपुत्रान्ममार्जुनात् ॥ २३
अनर्जुनमिमं लोकं मुहूर्तमपि दारुक ।
उदीक्षितुं न शक्तोऽहं भविता न च तत्तथा ॥ २४
अहं ध्वजिन्यः शत्रूणां सहयाः सरथद्विपाः ।
अर्जुनार्थे हनिष्यामि सकर्णाः ससुयोधनाः ॥ २५
श्वो निरीक्षन्तु मे वीर्यं त्रयो लोका महाहवे ।
धनंजयार्थे समरे पराक्रान्तस्य दारुक ॥ २६
श्वो नरेन्द्रसहस्राणि राजपुत्रशतानि च ।
साश्वद्विपरथान्याजौ विद्रविष्यन्ति दारुक ॥ २७
श्वस्तां चक्रप्रमथितां द्रक्ष्यसे नृपवाहिनीम् ।
मया क्रुद्धेन समरे पाण्डवार्थे निपातिताम् ॥ २८
श्वः सदेवाः सगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
ज्ञास्यन्ति लोकाः सर्वे मां सुहृदं सव्यसाचिनः ॥ २९
यस्तं द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्तमनु स मामनु ।
इति संकल्प्यतां बुद्ध्या शरीरार्धं ममार्जुनः ॥ ३०
यथा त्वमप्रभातायामस्यां निशि रथोत्तमम् ।
कल्पयित्वा यथाशास्त्रमादाय व्रतसंयतः ॥ ३१
गदां कौमोदकीं दिव्यां शक्तिं चक्रं धनुः शरान् । C 7 2609 B 7 79 35 K. 7.79 38

कर्ता —[b]) D7 8 कुंतीपुत्रो यथार्जुन —[c]) G4 अस्त प्राप्ते S त(G1 M अ)थादित्ये (for दिनकरे) —[d]) K1 हरिष्यति, S हता पाप (for हनिष्यति)

23 [a]) Ś1 K1-4 D1 न भ्राता न च मित्राणि —[b]) S न पुत्रज्ञा(M ज्ञा ज्ञा)तयोपि वा —[c]) Ś1 D2 5 7 8 वान्य, Ś° K5 B Dc1 Dn3 अन्य, Dn° D4 चान्य (for नान्य) Dn1 D4 प्रियकर, M1 2 °तमो —[d]) K5 B3 Dn1 धनजयात् (for ममार्जुनात्) S मर्त्य° (M2 °च, M5 °म) पार्थाद्धनजयात्

24 [a]) Ś1 K1 3 lacuna, S विनार्जुनम् G1.5 M1.2 इद (for इम) D3 अर्जुन विना लोक —[b]) K1 इव (for अपि) —[cd]) Ś1 K1 D1 [पु]व (for न) S नोत्सहे वीक्षितु सूत सत्यमेतद्ब्रवीमि ते

25 [a]) K5 D5 7 8 सर्वास्त्रा, Dn1 D2 ता सर्वा (for शत्रूणा) K3 D3 4 S अह तु (K3 च) ध्वजि(K3 D3 4 वाहि)नी सर्वा —[b]) K2-4 D1 T M5 महाया, Dn1 संग्रामे, M1-4 सरया (for सहना) K5 D2-4 7 8 स नर, M1-4 सहय (for सरथ) B4 सहयाश्वनरद्विपा, D6 सहया सनराधिपा —[c]) K5 S अर्जुनार्थे —[d]) B1-3. 5 Dc1 Dn3 सकर्णान्ससुयोधनान्

26 [a]) D3 4 6 transp मे and वीर्यं S अद्य पश्यति मे वीर्यं —[b]) D3 4 6 लोका सर्वे (for त्रयो लोका) T G3-5 महामृधे (for °हवे) —[c]) K3 8 B4 Dn2 D2 6-8 धनजयार्थे —[d]) D7 8 परिक्रांतस्य

27 [a]) S अद्य राज- (for श्वो नरेन्द्र) —[c]) B1 अश्व (for साश्व) D4 -द्वीप, G1 M1. 2 -ध्वज (for द्विप) —[d]) D2 विद्रूयिष्यामि, G1 विद्रविष्यामि K6 Dn1 सर्वश (Dn1 त) (for दारुक)

28 K1 om. 28[ab] —[a]) Ś ध्वस्ता, K5 D3 6 त्रस्ता, D4 ततस्ता (hypermetric), D7 8 शास्ता, S अद्य (for श्वन्ता) M3-5 -प्रतिहता (for -प्रमथिता) B1. 3 Dc1 श्वो ध्वस्ता च प्रमथिता —[b]) Ś2 रिपु (for नृप) S द्रक्ष्यसि त्व तु वाहिनीं —[c]) K6 महा (for मया) —[d]) D5 महात्मना, M1. 2 निपातिता (for °तिताम्) — After 28, S ins

409* अद्य ज्ञास्यन्ति त्रिदशा नासुरा सचराचरा ।
वासुदेवस्य ता प्रीति पाण्डवेष्वनपायिनीम् ।
[(L 2) T G2 तत् (for ता)]

29 S reads 29 after 36 —[a]) G4 यस्य (for श्व स) —[b]) T G1 M3-5 सयक्षाप्सरसोसुरा, G2 स यक्षा ससुरासुरा, G3-5 M1 2 सरक्षोप्सरसो सुरा —[c]) D4 यास्यति (for ज्ञा°) Ś2 K6 Dn1 D4 सर्वे (K5 Dn1 °र्वं) लोका (by transp)

30 [a]) S (except M3) तान् (for त) —[b]) S तान् (for तम्) Ś1 K5 Dn1 D2 7 8 ह्यनु, B Dc1 चानु, Ca d अनु (as in text) —[c]) K1. 4 Dc1 D2-5 7 सकल्पि(Dc1 D3 5 7 °ल्प)ता (D2 4 °त) M3-5 बुद्धौ (for बुद्ध्या) —[d]) M3-5 धनजय (for ममार्जुन°)

31 [a]) S Bom ed यथा तु त्वं (T G3 4 सत्वं, G5 नु तं, Bom ed त्वं मे) प्रभातायाम् —[c]) Dn1 सशस्त्राख्यम्, S समीपं ये (for यथाशास्त्रम्) —[d]) D2 आचार्य (for आदाय) K3 व्रतसंयुत°, B1-3 5 Dc1 D3 व्रजसीह मां, B4 Dn D2 5 व्रजसंयु(D5 °य)त°, D4 6 व्रज शीघ्रगं (for व्रतसयत°) D7 8 S आगच्छसि तथा कुरु

आरोप्य वै रथे सूत सर्वोपकरणानि च ॥ ३२
स्थानं हि कल्पयित्वा च रथोपस्थे ध्वजस्य मे ।
वैनतेयस्य वीरस्य समरे रथशोभिनः ॥ ३३
छत्रं जाम्बूनदैर्जालैरर्कज्वलनसंनिभैः ।
विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरश्वानपि च भूषितान् ॥ ३४
बलाहकं मेघपुष्पं सैन्यं सुग्रीवमेव च ।
युक्त्वा वाजिवरान्यत्तः कवची तिष्ठ दारुक ॥ ३५
पाञ्चजन्यस्य निर्घोषमार्षभेणैव पूरितम् ।
श्रुत्वा तु भैरवं नादमुपयाया जवेन माम् ॥ ३६
एकाह्नाहममर्षं च सर्वदुःखानि चैव ह ।
भ्रातुः पितृष्वसेयस्य व्यपनेष्यामि दारुक ॥ ३७
सर्वोपायैर्यतिष्यामि यथा बीभत्सुराहवे ।
पश्यतां धार्तराष्ट्राणां हनिष्यति जयद्रथम् ॥ ३८
यस्य यस्य च बीभत्सुर्वधे यत्नं करिष्यति ।
आशंसे सारथे तत्र भवितास्य ध्रुवो जयः ॥ ३९

दारुक उवाच ।

जय एव ध्रुवस्तस्य कुत एव पराजयः ।
यस्य त्वं पुरुषव्याघ्र सारथ्यमुपजग्मिवान् ॥ ४०
एवं चैतत्करिष्यामि यथा मामनुशाससि ।
सुप्रभातामिमां रात्रिं जयाय विजयस्य हि ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

---

32 D_4 om 32^{a}–33^{b} —^{a}) $Ś_3$ कौमोदिकीं —^{b}) M_{3-5} transp शक्तिं and चक्र D_3 धनुर्दधत्, G_1 °र्धर (for धनुः शरान्) —^{c}) S आरोपय (for °प्य वै) D_{c1} च, $D_{7\,8}$ मे (for वै)

33 D_4 om 33^{ab} (cf. v. l. 32) —^{a}) K_3 B D_{c1} D_{n2} च (for हि) $B_{1\,2\,4\,5}$ D_{c1} D_2 [अ]थ (for च) S स्थानं च कल्प्य(G_5 °ल्प)तां तत्र (G_5 °स्य) —^{b}) K_1 B_4 वै (for मे) B_1 D_{c1} ध्वजोत्तमे Cd cites ध्वजस्य (as in text) —^{d}) S समरेष्वभि(G_1 M °ति)शोभिन

34 ^{a}) D_6 $G_{1\,3\,4}$ M छन्नं, T $G_{2\,5}$ छन्न (for छत्रं) D_4 लाजैर्, D_7 जाल्यैर्, S माल्यैर्, Ca. d जालैर् (as in text) —^{b}) K_4 -सनिभ, B M_{3-5} -स(B_2 -सु)प्रभै (for सनिभै) —^{d}) B_2 अश्वैर् (for अश्वान्) K_4 B D_{c1} D_{n2} D_{3-8} विभूषितान्; S च भूषय (for च भूषितान्)

35 ^{b}) B D_{c1} Dn शैब्यं, $D_{1\,2\,4\,6}$ सैब्यं (for सैन्यं) —^{c}) $K_{1,4,5}$ D_{c1} $D_{3\,4\,6-8}$ M_{3-5} युक्ता, K_2 $B_{4\,5}$ D_{n2} $D_{1\,5}$ युक्तान् (for युक्त्वा) M_{3-5} वाजिवरास् K_5 $D_{7\,8}$ तात, B_2 S तत्र (for यत्त)

36 ^{b}) K_2 D_{5-8} आर्षभेनैव; D_{n1} D_2 °णेव Ca cites आर्षभेण, Cd °न K_5 D_{n1} गर्जितं, D_{n2} पूजितं (for पूरितम्) S पर्जन्यनिनदोपमं ❀ Ca आर्षभेण ऋषभरागेण। स यद्यपि सर्वस्य पञ्चमः स्वरस्तथापि ऋषभः। ❀ —^{c}) S श्रुत्वा भैरवमत्यर्थं —^{d}) B_1 D_{c1} $D_{2\,7}$ उपायास्त्वं, B_3 उपेयाया, $B_{4\,5}$ D_{n2} D_5 उपेयास्त्वं, D_1 उपयातु (for उपयाया) K_3 मा, K_5 हि (for माम्) D_{n1} उपयाजवनेन मे, S जवेनैवोपयाहि मा — After 36, S reads 20

37 ^{a}) S (except G_5) अमर्षाच्च D_4 एकाह्ना मम वर्षं च —^{b}) $K_{4\,5}$ Dn $D_{1-3\,5\,6}$ चैव हि, S चामि मो (for चैव ह) —^{c}) $Ś_1$ $D_{2\,7}$ पितृष्वस्रेयस्य, $Ś_2$ $B_{3\,4}$ D_{n1} D_8 G_5 पैतृष्वसे($Ś_2$ D_{n1} D_8 °स्रे)यस्य, K_1 पितृसुश्रेयस्य, $K_{2\,3}$ D_1 °स्वश्रेयस्य

39 ^{a}) D_5 जयद्रथस्य बीभत्सुर् —^{c}) $Ś_2$ K_2 आशासे; D_2 ततोऽस्य (for आशंसे) T $G_{1\,2\,4\,5}$ M आशसे स (G_1 $M_{1,2}$ °सेहं, G_2 °ससे) रणे तं तं, G_3 आशसे सति रण त (sic) —^{d}) S तत्र तत्र हनिष्यति

40 ^{a}) T G $M_{1\,2}$ ध्रुव एव जयस्तस्य, M_{3-5} ध्रुवो हि विजयस्तस्य —^{b}) D_3 कुतस्तस्य, S न तस्यास्ति (for कुत एव)

41 ^{a}) $Ś_2$ चेत्तत्, B_5 मे तत्; D_{3-5} वैतत् (for चै°) —^{b}) B_3 D_{n2} अनुशासति; S °भाषसे (for °शाससि) — K_3 om 41^{cd} —^{c}) $B_{1\,2}$ (marg.) $D_{2\,7\,8}$ अप्रभाताम् (for सु°) D_3 राजन् (for रात्रिं) Ś K_4 D_1 एवमेव त्विमां रात्रिं —^{d}) Ś जयार्थं (for जयाय) D_{c1} विजयाय; Ca d °यस्य (as in text) $B_{3,5}$ ह, D_{c1} $D_{2\,6}$ S च (for हि).

५७

संजय उवाच ।
कुन्तीपुत्रस्तु तं मन्त्रं स्मरन्नेव धनंजयः ।
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्मुमोहाचिन्त्यविक्रमः ॥ १
तं तु शोकेन संतप्तं स्वप्ने कपिवरध्वजम् ।
आससाद महातेजा ध्यायन्तं गरुडध्वजः ॥ २
प्रत्युत्थानं तु कृष्णस्य सर्वावस्थं धनंजयः ।
नालोपयत धर्मात्मा भक्त्या प्रेम्णा च सर्वदा ॥ ३
प्रत्युत्थाय च गोविन्दं स तस्मायासनं ददौ ।
न चासने स्वयं बुद्धिं बीभत्सुर्व्यदधात्तदा ॥ ४
ततः कृष्णो महातेजा जानन्पार्थस्य निश्चयम् ।
कुन्तीपुत्रमिदं वाक्यमासीनः स्थितमब्रवीत् ॥ ५
मा विषादे मनः पार्थ कृथाः कालो हि दुर्जयः ।
कालः सर्वाणि भूतानि नियच्छति परे विधौ ॥ ६
किमर्थं च विषादस्ते तद्ब्रूहि वदतां वर ।
न शोचितव्यं विदुषा शोकः कार्यविनाशनः ॥ ७
शोचन्नन्दयते शत्रून्कर्शयत्यपि बान्धवान् । B 7 2829 C 7 80 9 K 7 80 9

Colophon — *Sub-parvan* N (except K3 D8) G1 M1 2 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 3 तृतीययुद्धदिवसे —*Adhy name* K2 कृष्णदारुक समापणं, K5 वासुदेवचिंतायां दारुकवाक्य, D5 वासुदेव चिंता, T G3 श्रीकृष्णदारुकसंवाद, G2 वासुदेवदारुक संवाद —*Adhy no* (figures, words or both) K2 79, B1 S 76, B2 Dn1 77, B5 74, D2 68 — *Śloka no* Dn1 44

57

1 [a]) D3 च (for तु) D6–8 तन् (for तं) S धार्तराष्ट्रस्य तं मन्त्रं

2 After 2[ab], D2 5 ins

410* निश्वसन्तं महात्मानं सफेनमिव पन्नगम् ।
विमनस्कमनसं ज्ञात्वा अर्जुनं शोकविह्वलम् ।

[(L 1) D5 अनात्मान (for महा°) D5 श्रमतम् (for सफेनम्) —(L 2) D5 विषण्णमनसञ्चाय (sic) (for the prior half) D5 ह्यर्जुन (for अर्जुन)]

—[d]) S ज्वलन्तं (for ध्यायन्तं)

3 [a]) B5 D1 च (for तु) Dn1 कृष्णाय (for कृष्णस्य) —[b]) K4 6 B1 Dn D4 5 7 8 सर्वावस्थो (K4 D4 °स्था) (for °वस्थं) S सर्वावस्थासु फल्गुन —[c]) K3 B Dc1 Dn2 D3 7 S न लोपयति (K3 Dn2 D3 7 °त) —[d]) Ś1 K1 D3 4 प्रेम्ना (for प्रेम्णा) S नित्यश (for सर्वदा)

D2 om (hapl) 4 —[a]) S स प्रत्युत्थाय गोविंदं —[b]) K5 D4 तस्माद् (for तस्मै) Ś1 K1–4 D1 तदा सायासनं ददौ, S स्वं तस्मै चा° —[c]) K5 स (for न) D8 न चासनेषु स्वयं बुद्धि (hypermetric), S नासने च तदा बुद्धिं Ca. d cite आसने (as in text) —[d]) K2 D8 6 8 व्यदधत् S स्वय (for तदा)

5 [a]) M1 2 महाबाहुर् (for महातेजा) —[b]) D6 ध्यायन् (for जानन्) S लोकस्य (for पार्थस्य) —[c]) K5 Dn1 शुभ (for इद) —[d]) Ś K1 D1 आसीन मिति चाब्रवीत्, K2 5 Dn1 D1 8 आसीनमिदम°, D2–6 आसीनं केशवोऽ°

6 [b]) K5 Dn1 [s]ति (for हि) —[d]) K5 पुरा विधौ, Dn1 पुरो विधौ, Dn2 पुरं विधौ, S भवाभवे (for परे विधौ) Ca. d cite परे (as in text)

7 [a]) D1 5 किमर्थश्च (for °र्थं) K5 Dn1 हि (for च) —[b]) B Dc1 D1 8 S द्विपदां (for वदतां) —[c]) B (except B1) Dc1 Dn2 S न (Dn2 ना) शोच्य (G1 M1 2 शुचो, G5 शोच्यो) विदुषा श्रेष्ठ —[d]) Dn2 शोक शत्रुर्धनंजय — After 7, N (except Dn2) ins

411* यत्तु कार्यं भवेत्कार्यं कर्मणा तत्समाचर ।
हीनचेष्टस्य यः शोकः स हि शत्रुर्धनंजय ।

[(L 1) B1 यत्र, D7 य तु (for यत्तु) Cd cites कार्यं प्रयोजन कार्यं कर्तव्य Ś1 समाचरेत् (for °चर) —(2) Dn1 न सञ्जय (for धनजय)]

8 [a]) D4 M3–5 शोको (for शोचन्) K3 ; (for नन्द°) —[b]) Some MSS कर्षयत्यपि, K4 कर्षत्यपि च, Dn1 कर्षयंत्यपि —[c]) Ś K1 2 रतम् (

क्षीयते च नरस्तस्मान्न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ८
इत्युक्तो वासुदेवेन बीभत्सुरपराजितः ।
आबभाषे तदा विद्वानिदं वचनमर्थवत् ॥ ९
मया प्रतिज्ञा महती जयद्रथवधे कृता ।
श्वोऽस्मि हन्ता दुरात्मानं पुत्रघ्नमिति केशव ॥ १०
मत्प्रतिज्ञाविघातार्थं धार्तराष्ट्रैः किलाच्युत ।
पृष्ठतः सैन्धवः कार्यः सर्वैर्गुप्तो महारथैः ॥ ११
दश चैका च ताः कृष्ण अक्षौहिण्यः सुदुर्जयाः ।
प्रतिज्ञायां च हीनायां कथं जीवेत मद्विधः ॥ १२
दुःखोपायस्य मे वीर विकाङ्क्षा परिवर्तते ।
द्रुतं च याति सविता तत एतद्ब्रवीम्यहम् ॥ १३
शोकस्थानं तु तच्छ्रुत्वा पार्थस्य द्विजकेतनः ।
संस्पृश्याम्भस्ततः कृष्णः प्राङ्मुखः समवस्थितः ॥ १४
इदं वाक्यं महातेजा बभाषे पुष्करेक्षणः ।
हितार्थं पाण्डुपुत्रस्य सैन्धवस्य वधे वृतः ॥ १५
पार्थ पाशुपतं नाम परमास्त्रं सनातनम् ।
येन सर्वान्मृधे दैत्याञ्जघ्ने देवो महेश्वरः ॥ १६
यदि तद्विदितं तेऽद्य श्वो हन्तासि जयद्रथम् ।

नरस्) Ś1 तस्मिन्, D8 तन्वन् (for तस्मान्) —^{d}) D7 8 त्वा (for त्व)

9 Before 9, S ins संजय —^{a}) Ś1 K1 8 D1 इत्युक्ते, S तथोक्तो (M8 4 °क्ते) (for इत्युक्तो) —^{c}) S बभाषे हि तथा विद्वान् —^{d}) B1 G4 अब्रवीत् (for अर्थवत्)

10 Before 10, S ins अर्जुन —^{c}) K2 श्वोऽस्मि हर्ता, D5 S श्वो हतास्मि, D7 8 श्वो निहता (for श्वोऽस्मि हन्ता) K5 Dn1 दुराधर्षं (for °त्मानं)

11 ^{a}) D6 यत्- (for मत्-) K5 विनाशार्थं (for विघातार्थं) —^{c}) D2 transp पृष्ठत and सैन्धव G1 M1 2 पृष्ठत सैंधव चक्रे, M3–5 °त स्थास्यते कृष्ण —^{d}) G5 गुप्तैर्, M1 2 गुप्तं (for गुप्तो) D5 महारथ (for °रथैः)

12 ^{a}) T G2–5 तथा (for च ता.) —^{b}) Ś1 K1–4 ह्यक्षौहिण्य, S (except G1 M5) अक्षो° —After 12^{ab}, N ins

412* हतावशेषास्तत्रेमा दश माधव संख्यया ।
ताभि परिवृत संख्ये सर्वैश्चैव महारथै. ।
कथ शक्येत स द्रष्टुं दुरात्मा कृष्ण सैन्धव ।
प्रतिज्ञापारण चैव न भविष्यति केशव ।

[(L 1) B1 5 Dn2 हत (for दश) —(L 2) B2 तत (for ताभि) D2 चेदावृत (for परिवृत) —(L 3) Ś1 स शक्यते (for शक्येत स) K4 5 B Dn D1 2 सद्रष्टु, Do1 वै द्रष्टु (for स द्रष्टु) D4 गुप्त- (for कृष्ण) —(L 4) B1 3 -पालन, D3 6 -तरण (for -पारण) B Do1 Dn2 चापि (for चैव) D2 transp न and भविष्यति]

—^{c}) K. B1–3 तु, D5 7 8 वि (for च) —^{d}) B2 4 5 Dn2 D6 8 जीवति (for जीवेत)

13 D8 om 13^{ab} —^{a}) B4 दुःखोदयस्य, D5 7 8 दु खोपायश्च, G3–5 दु खापायस्य D7 8 मेधावी (for मे वीर) Cv as in text —^{b}) B2 विशंका, Ca. d विकाङ्क्षा (as in text) D2 विकाक्षो ह्यपवर्तते, Cv as in text —^{c}) K1–3 T G3. 4 M1–4 चायाति (for च याति) D2 सा चिंता (for सविता) Cd as in text. —^{d}) K5 पूर्वं, Do1 D3 5 6 एव, Dn1 एव (for एतद्)

14 Before 14, S ins संजय —^{a}) K5 Dn1 च (for तु) S बुद्ध्वा (for श्रुत्वा) —^{c}) K1 स स्पृश्याभस, D2 संस्मृत्यातस, D5 सपश्यामस, D3 सस्पृश्या पस, G5 सस्पृश्य चाभस (hypermetric) (for सस्पृश्याम्भस) D4 7 8 तदा (for तत) —^{d}) Ś1 प्रत्युपस्थित, M3–5 समुप° (for समवस्थित.)

15 ^{b}) G5 बभाषे पुरुषोत्तम —^{c}) G1 M1 2 -पुत्राणा (for पुत्रस्य) —^{d}) K2 3 B3–5 Dn2 D5–7 S धृत, Dn1 कृत, D8 धर्त (for वृत)

16 ^{a}) D5 पार्थं (for पार्थ) D7 भीम- (for नाम) —^{b}) S महास्त्रं तत् (for परमास्त्रं) Ś1 सुदारुणं (for सनातनम्) —Ś K1–3 om 16^{c}–17^{b} —^{c}) D7 8 येन दैत्यान्मृधे सर्वान्, S येन दैत्या मृधे सर्वे —^{d}) S निहता शूलपाणिना

17 Ś K1–3 om 17^{ab} (of v l 16) —^{a}) K4 D5 ते (for तद्) D4 विहितं (for विदितं) —^{b}) Dn2 D8 6 [ऽ]सि हता (by transp) K4 Dn1 T G4 [अ]स्मि (for [अ]सि) —^{c}) Ś K1–4 Dn1 D3 6 यथाज्ञातं (K1 °नं; K4 °तुं), K5 B Do1 Dn2 D1. 2

अथ ज्ञातुं प्रपद्यस्व मनसा वृषभध्वजम् ॥ १७
तं देवं मनसा ध्यायञ्जोषमास्स्व धनंजय ।
ततस्तस्य प्रसादात्त्वं भक्तः प्राप्स्यसि तन्महत् ॥ १८
ततः कृष्णवचः श्रुत्वा संस्पृश्याम्भो धनंजयः ।
भूमावासीन एकाग्रो जगाम मनसा भवम् ॥ १९
ततः प्रणिहिते ब्राह्मे मुहूर्ते शुभलक्षणे ।
आत्मानमर्जुनोऽपश्यद्गगने सहकेशवम् ॥ २०
ज्योतिर्भिश्च समाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ।
वायुवेगगतिः पार्थः खं भेजे सहकेशवः ॥ २१
केशवेन गृहीतः स दक्षिणे विभुना भुजे ।
प्रेक्षमाणो बहून्भावाञ्जगामाद्भुतदर्शनान् ॥ २२
उदीच्यां दिशि धर्मात्मा सोऽपश्यच्छ्वेतपर्वतम् ।
कुबेरस्य विहारे च नलिनीं पद्मभूषिताम् ॥ २३
सरिच्छ्रेष्ठां च तां गङ्गां वीक्षमाणो बहूदकाम् ।
सदापुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतां स्फटिकोपलाम् ॥ २४
सिंहव्याघ्रसमाकीर्णां नानामृगगणाकुलाम् ।
पुण्याश्रमवतीं रम्यां मनोज्ञाण्डजसेविताम् ॥ २५
मन्दरस्य प्रदेशांश्च किंनरोद्गीतनादितान् ।
हेमरूप्यमयैः शृङ्गैर्नानौषधिविदीपितान् ।
तथा मन्दारवृक्षैश्च पुष्पितैरुपशोभितान् ॥ २६
स्निग्धाञ्जनचयाकारं संप्राप्तः कालपर्वतम् ।
पुण्यं हिमवतः पादं मणिमन्तं च पर्वतम् । C. 7 2843 B. 7 80 24 K 7 80 24

---

¹ ⁻ ² अथाज्ञातं (D₃ °तं) (for अथ ज्ञातुं)

18 ᵃ) B Dc₁ Dn₂ D₇ ₆ ₈ M₂₋₅ ध्यात्वा (for ध्यायन्) — ᵇ) B₁₋₂ Dc₁ जपज्ञान्व, D₂ ₆ जयज्ञान्व, Ca. d जोषमास्स्व (as in text) — ᵈ) K₂ श्रुत्वा, K₄ Dn₁ D₂₋₆ भक्त्या, B₄ युक्त, D₇ (marg) S भक्त्या (for भक्तः) D प्राप्स्यसि (for °सि) B₄ यत् (for तत्)

19 ᵃ) Ś₁ D₂ स्पृष्ट्वा (for श्रुत्वा) — ᵇ) D₂ ₂ आपो (for अम्भो) — ᶜ) S भूमावासीत्समापन्नो — ᵈ) S शिवं (for भवम्)

20 ᵃ) Ś₁ B₁ ₂ प्रणिहितो, Ca. d °हिते (as in text) D₂ ब्राह्मे (for ब्राह्मे) — ᵇ) Ś₁ चतुर्थे (for मुहूर्ते) — K₄ B₄ ₄ D₁ read 27ᶜᵈ for the first time after 20, repeating it in its proper place, while B₁.₂ ₃ Dc₁ Dn₂ D₂ ₆ read it after 20

21 ᵇ) S -गंधर्व (for -चारण) — ᶜ) G₁ पूर्व (for पार्थ) — ᵈ) D₃ तं (for खं) S महमाधव (for °केशव)

22 ᵃ) Ś K₁₋₄ D₃ ₆₋₈ च, B₂ स (for स) D₂ गृहीतस्य (for °त स). — ᶜ) Ś₁ K₂₋ D₂₋₆ ₇ ₈ प्रेक्ष्यमाणो (for प्रेक्ष°)

23 ᶜ) K₄ विहारेण, K₃ °रे षु, Dc₁ °रस्य, S °रे च (for °रे च) — ᵈ) K₃ D₁ ₇ ₈ नलिनी, G₁ ₃ ₄ M नलिनीं (for नलिनीं) G₂ भूमि (for पद्म-) D₈ ° for °ताम्)

24 ᵇ) Ś प्रेक्षमाणो, K B₂ Dc₁ D₁ ₃ ₆₋₈ वीक्ष्य°, D₁ ₂ प्रेक्ष्य° (for वीक्ष°) — After 24ᵃᵇ, D₇ ₈ read 27–29 — ᵈ) Ś₁ B Dn₁ D₁ ₅ ₇ ₈ स्फटिकोपमा, K₁.₂ D₃ स्फु(D₃ स्फा)टिकोपला, S स्फ(G₁ M₁₋₃ ₅ स्फा)टिकोज्ज्वला (for स्फटिकोपलाम्)

25 ᵃ) D₃ M₂₋₄ गणाकीर्णां (for समा°) — ᵇ) Ś₁ K₂ B Dc₁ Dn₁ D₂ ₇ ₈ G₂ समाकुला (Dc₁ °लं) — ᶜ) D₁ पुण्या (for रम्या) — ᵈ) Dn D₅ मनोज्ञा उडसेविता, S मनोज्ञा द्विजसेविता (T G₂₋₅ °शोभिता)

26 ᵃ) Ś₁ प्रदेशाद्, K₂ °शाच् (for °शांश्च) — ᵇ) D₂ ₄ ₅ किंनरीगीत (for किंनरोद्गीत-) B₁ D₂ -सेवितान्, D₁ G₁ M₁ ₂ -वाहितान् (for नादितान्) — B₇ om. (hapl) 26ᶜᵈ — ᶜ) Ś K₁₋₄ उद्धैर्, D₈ स्वंगैर् (for शृङ्गैर्) D₂ हेमशृङ्गमयैर्दीप्तैर् — ᵈ) D₃ नानौषध, G₁ M₁ ₂ नानाधातु, G₃ नानौषधि- (for नानौषधि) D₁ ₃ प्रदीपि(D₁ °प्य)ता, D₃ S विभूषितान् (for -विदीपितान्) — ᵉ) Ś₁ K₁.₄ B₁ ₂.₃ (marg as in text) D₅ ₇ ₈ -पुष्पैश्च, D₃ -कुसुमैः (for वृक्षैश्च) — After 26, D₇ ₈ ins

413* विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरन्यानपि च भूषितान् ।

27 D₇ ₈ read 27–29 after 24ᵃᵇ — ᵃ) D₁ -जपाकार (for -चया°) — ᵇ) D₃ समप्राप्तः; M₁ ₂ संप्राप्त (for °प्तः) G₁ ₃.₄ M कालपर्वते — K₄ B₂ ₄ D₁ read 27ᶜᵈ for the first time after 20, while B₁.₃.₅ Dc₁ Dn₂ D₂ ₆ read it after 20 — ᶜ) K₂ B₂ (second time) Dn₁ पुण्ये हिमवत पादे — ᵈ) T मणिरत्नं (for °मन्तं) — ᵉ) B₁ (orig) ब्रह्मदर्शं, B₁ (marg) ब्रह्म-

ब्रह्मतुङ्गं नदीश्चान्यास्तथा जनपदानपि ॥ २७
सुशृङ्गं शतशृङ्गं च शर्यातिवनमेव च ।
पुण्यमश्वशिरःस्थानं स्थानमाथर्वणस्य च ॥ २८
वृषदंशं च शैलेन्द्रं महामन्दरमेव च ।
अप्सरोभिः समाकीर्णं किंनरैश्चोपशोभितम् ॥ २९
तांश्च शैलान्व्रजन्पार्थः प्रेक्षते सहकेशवः ।
शुभैः प्रस्रवणैर्जुष्टान्हेमधातुविभूषितान् ॥ ३०
चन्द्ररश्मिप्रकाशाङ्गीं पृथिवीं पुरमालिनीम् ।
समुद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यद्बहुलाकरान् ॥ ३१
वियद्द्यां पृथिवीं चैव पश्यन्विष्णुपदे व्रजन् ।
विस्मितः सह कृष्णेन क्षिप्तो बाण इवात्यगात् ॥ ३२

ग्रहनक्षत्रसोमानां सूर्याग्न्योश्च समत्विषम् ।
अपश्यत तदा पार्थो ज्वलन्तमिव पर्वतम् ॥ ३३
समासाद्य तु तं शैलं शैलाग्रे समवस्थितम् ।
तपोनित्यं महात्मानमपश्यद्वृषभध्वजम् ॥ ३४
सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानं स्वतेजसा ।
शूलिनं जटिलं गौरं वल्कलाजिनवाससम् ॥ ३५
नयनानां सहस्रैश्च विचित्राङ्गं महौजसम् ।
पार्वत्या सहितं देवं भूतसंघैश्च भास्वरैः ॥ ३६
गीतवादित्रसंह्रादैस्ताललास्यसमन्वितम् ।
वल्गितास्फोटितोत्क्रुष्टैः पुण्यगन्धैश्च सेवितम् ॥ ३७
स्तूयमानं स्तवैर्दिव्यैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।

गुल्म, Dn_1 ब्रह्मतुग, D_4 ब्रह्मतुंगा, $D_{7\,8}$ बहुतुग (for ब्रह्मतुङ्ग) T G_3 चान्या, G_1 M चान्यान् (for चान्यास्) G_{3-5} ब्रह्मतुंग नदीं चान्यान् —^{f}) S नाना (for तथा) M_{3-5} -जनपदानि च (for जनपदानपि)

28 For the sequence in $D_{7\,8}$, cf v l 27 —^{a}) B_5 D_1 स तुग (for सुशृङ्गं) —^{b}) Ś K_{1-4} D_1 श($K_{1\,4}$ D_1 स)र्वाण्या, $D_{3\,4}$ सर्याति (for शर्यावि) S शय्या(G_5 °र्यं)नाभ (T G_{2-5} °गं) तथैव च —^{c}) $Ś_1$ आथर्वण (for अश्वशिर-) —^{d}) Dn_1 आथर्वमेव, T G_2 आधर्वणस्य, M_{3-5} आथर्वण च (for °णस्य) $Ś_1$ तथै वाश्वशिरोपि च

29 For the sequence in $D_{7\,8}$, cf v l 27 —^{a}) Ś K_{1-4} D_1 वृषभ चैव, T G_2 M_5 वृषदश (for वृष°) —^{b}) $K_{2\,4}$ B_3 मदारम् (for -मन्दरम्) —^{d}) K_2 विनरैश्, S विहारैश् (for किंनरैश्)

30 ^{a}) T G_{2-5} ता स (for तांश्च) N तस्मिन्शैले व्रजन्पार्थ —^{b}) N सकृष्ण समवैक्षत —^{c}) D_4 M_{3-5} शुभ्रै (for शुभै) $D_{3\,4\,6-8}$ प्रश्रवणैर् (for प्रस्र°) $Ś_1$ D_5 युक्तां, $Ś_2$ K_{1-4} B Dc_1 Dn $D_{1-4\,6-8}$ T G_2 M_5 (*sup lin* as in text) जुष्टा, K_5 युष्टा (for जुष्टान्) —^{d}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 M_{3-5} हेमपद्म-, G_5 °सानु- (for °धातु-) N विभूषिता (for -विभूषितान्)

31 ^{a}) B_3 Dc_1 -प्रतीकाशा; D_4 -प्रतीकाशागीं (hypermetric), S -परीतागीं (for प्रकाशाङ्गीं) —^{b}) $Ś_1$ K_1 पृथिव्या (for °वीं) $Ś_2$ K_2 पृथिव्या सुरमालिनीं, M_{3-5} °वीं च सकानना —^{c}) $Ś_1$ मद्भुताकारान् (for चाद्भुता°) —^{d}) S पश्यन्सुबहुलाद्भु(T $G_{3\,4}$ °लान्वि)तान्

32 ^{b}) N तथा विष्णुपदं ($D_{5\,6}$ °ष्णो पदं, D_4 °ष्णुपुरीं) व्रजन् —^{c}) D_4 वार्ष्णेय (for कृष्णेन) —^{d}) Ś K_{1-3} इवाधक (Ś °कं), $K_{4\,5}$ B Dn_2 $D_{1\,3-5}$ इवा भ्यगात् (for इवात्य°)

33 ^{a}) G_2 damaged —^{b}) Ś K_1 सूर्याग्नीन्दु, K_{2-4} D_1 °ग्नींदु- (for सूर्याग्न्योश्च) $Ś_2$ $D_{7\,8}$ सम प्रभ, $D_{5\,6}$ °न्वितं (for °त्विषम्) —^{c}) S प्रेक्षते स (for अपश्यत) —^{d}) $Ś_1$ (*sup lin* as in text) K_1 पावक (for पर्वतम्)

34 ^{a}) $Ś_2$ च (for तु) S समाप(G_1 M °स)न्नस्तु तं देशं (T G_3 °व) —^{d}) S अपश्यद्वानरध्वज

35 ^{c}) $D_{3\,7\,8}$ T M_5 जटिनं (for °लं) T $G_{1\,3-5}$ जीर्णं, Ca d गौर (as in text) —^{d}) G_2 damaged

36 ^{a}) G_2 damaged —^{b}) B_2 (marg as in text) विचित्राशु (for °त्राङ्गं) —^{d}) $Ś_1$ भास्करै, $Ś_2$ B_2 भासुरै, K_4 भारत, B_1 भास्वर (for भास्वरै)

37 ^{a}) $D_{7\,8}$ -सघातैस्, T G_{2-5} -सवादैस् (for -सह्रादैस्) —^{b}) B Dc_1 हास्य (for ताल) K_5 B_3 (marg) $_{3\,4}$ -समन्वितै (for °तम्) S ताळ(G_5 °ल)नर्तनलापि(T $G_{3\,4}$ M_5 °सि)तै —^{c}) K_1 Dn_1 D_1 वल्गि(K_1 °ह्लि)तास्फोटितो(D_7 °टनो)त्क्रुष्टै, B_2 वल्गितास्फोटिताक्रोशै, T $G_{3\,4}$ °तास्फोटनोत्क्रुष्टै, M °तास्फोटितोद्घुष्टै —^{d}) $Ś_2$ K_5 B Dc_1 $D_{2\,5-7}$ T G_{2-4} पुण्यैर् (for पुण्य-)

गोप्तारं सर्वभूतानामिष्वामधरमच्युतम् ॥ ३८
वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा जगाम शिरसा क्षितिम् ।
पार्थेन सह धर्मात्मा गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥ ३९
लोकादिं विश्वकर्माणमजमीशानमव्ययम् ।
मनसः परमां योनिं खं वायुं ज्योतिषां निधिम् ॥ ४०
स्रष्टारं वारिधाराणां भुवश्च प्रकृतिं पराम् ।
देवदानवयक्षाणां मानवानां च साधनम् ॥ ४१
योगिनां परमं ब्रह्म व्यक्तं ब्रह्मविदां निधिम् ।
चराचरस्य स्रष्टारं प्रतिहर्तारमेव च ॥ ४२
कालकोपं महात्मानं शक्रसूर्यगुणोदयम् ।
अवन्दत तदा कृष्णो वाङ्मनोबुद्धिकर्मभिः ॥ ४३
यं प्रपश्यन्ति विद्वांसः सूक्ष्माध्यात्मपदैषिणः ।
तमजं कारणात्मानं जग्मतुः शरणं भवम् ॥ ४४
अर्जुनश्चापि तं देवं भूयो भूयोऽभ्यवन्दत । C 7 2258 B 7 80 49 K 7 80 49

38 ^{a}) Dn1 D1 स्तूयमान , M1 °मानं (for °मान) —^{b}) K1 B Dc1 Dn2 D1 B ब्रह्मर्षिभिः (for मुनिभिः) D1 ब्रह्मचारिभि (for °वादिभि) —^{c}) D1 2 °सत्त्वानाम्, S (G1 damaged) लोकानाम् (for भूतानाम्) —^{d}) S K1-4 Dn2 D1 6 G1 M3-5 परम, T G2 परम् (for °धरम) D1 2 ईश्वरं परमाच्युतं

39 ^{a}) The portion of the text from स्तु त in 39^{a} up to 60^{b} is lost on missing folio in S2 —^{b}) D1 2 सव्यसाचिना सह क्षितिं — B1 om 39^{c}–41^{b} —^{d}) S1 स्तुवन, Cd गृणन् (as in text)

40 S2 missing (cf v 1 39) B1 om 40 (cf v 1 39) —^{a}) D1-4 लोकादि- (for °दिं) D1 सर्व (for विश्व) —^{b}) D1 सर्वम्, D3 मृदुम (for अजम्) —^{c}) K2 Dn1 तपस , D2-5 S तमस (for मनस) K1 B Dc1 Dn2 D1 T G2-4 परमं (for °मा) D1 T G2-4 ज्योति (G3 °र्ति) (for योनिं) —^{d}) S1 D1 2 6 T G1-4 सं वायुर्, K1 2 Dn1 D1 G1 सं (K1 2 स-) वायु (for खं वायुं) D वर, S गति (for निधिम्)

41 S2 missing (cf v 1 39) B1 om 41^{ab} (cf v 1 39) —^{a}) D1 स्रष्टारं सर्वभूतानां — D1 om (hapl) 41^{bc} —^{b}) D1 2 M1 भवश्च, G1 M1 2 भवा च, M1 2 सर्वं च (for भुवश्च) Ca d cite भुव (as in text) M2 परात (for पराम्) D भुवश्च परम पदं —^{d}) S मनुष्याणां (for मानवानां) Dn1 साधकं, T G2-5 M (sup lin as in text) साधकं (for साधनम्)

42 S2 missing (cf v 1 39) Dn1 om 42–43 —^{a}) S1 K1-2 B1 2 (marg as in text) 2-5 Dc1 D1 2-5 योगा(B1 °गि)नां च परं ब्रह्म —^{b}) S1 K2 4 D1 ब्रह्म, K1 परं, K3 Dc1 दृष्टं, K2 B1 D1 2 3 स्पष्टं (for व्यक्तं) T G2-5 वेदविदां (for ब्रह्म°) D2 वेदानां परमं निधिं —^{c}) T G2-4 चराचरस्य (for चराचरस्य)

—^{d}) K2 4 प्रतिहन्तारम् (for °हर्तारम्)

43 S2 missing (cf v 1 39) Dn1 om 43 (cf v 1 43) —^{a}) D1 2 कालं (D1 °ले) कोप, T G2-4 कार्त्स्न्यं, G3 कार्त्स्न्यं, M2 कालकोप , Ca d कालकोपं (as in text) —^{b}) K1 B1 Ca शुक्र , K1 G1 शत , B1 (marg) T G1 2 M1 2-4 शुक्र- (for शक्र) B2 गुणार्यं (for गुणोदयम्) K4 D1 शुक्र (D1 °क्र) सूर्येंदुगोचरं, D2 शतसूर्यगुणोदयं, Cd शुक्र सूर्य सतो दयं —^{c}) K1 D1-5 अव(K1 D1 °च)न्दत, B1-3 5 Dc1 ववंदे तं, Dn2 वचमानस, S ववन्दतुस (for अवन्दत) D1 तथा (for तदा) K1 D2 4-5 S कृष्णौ (for कृष्णो) —^{d}) Dn2 D2 3 वाङ्मन कर्म(Dn2 °र्म)- बुद्धिभि

44 S2 missing (cf v 1 39) —^{a}) S1 K1-4 B2 D1 2 3 प्रपश्यंति, D1 प्रविशंति (for प्रपश्यन्ति) —^{b}) D1 सूक्ष्मध्यान , D1 शुभाध्यान (for सूक्ष्माध्यात्म) S1 K1 2 Dn2 D2 6 गवेषिण , B2 त्रिमूर्तय , T G1-4 M2 5 -निदर्शनात (M3 4 °ना) (for पदैषिण) D1 2 सूक्ष्माक्षरगवेषिण , G सूक्ष्ममध्यात्मदर्शनं — After 44^{ab}, D1 2 ins

414* यमृग्वेदविदो गान्ति ऋत्वो ब्रह्मरूमेव च ।
यजुर्वेदविदश्चैवाविष्ययणे तमस परस्तात ।
गायन्ति च सामविद इहैव इति निश्चितम् ।

—^{c}) M2-4 वसु (for अज) —^{d}) D1 जगाम (for जग्मतु) D2 6 जन्मानकरणं भवं — After 44, D1 2 ins

415* तमेवाग्निं तमादित्यं भूयो भूयस्तथेश्वरम् ।

45 S2 missing (cf v 1 39) —^{b}) D1 om from भूयो up to यो (in 46^{a}) B Dc1 D2 [ऽ]पि; G1 M1 2 हि, G1 च (for ऽभि-) G1 M2-5 [अ]निन्दत, G1 केदाय (for [अ]वन्दत) —^{c}) B Dc1 स, T G2-4 [ए]नं, G1

ज्ञात्वैकं भूतभव्यादिं सर्वभूतभवोद्भवम् ॥ ४५
ततस्तावागतौ शर्वः प्रोवाच प्रहसन्निव ।
स्वागतं वां नरश्रेष्ठावुत्तिष्ठेतां गतक्लमौ ।
किं च वामीप्सितं वीरौ मनसः क्षिप्रमुच्यताम् ॥ ४६
येन कार्येण संप्राप्तौ युवां तत्साधयामि वाम् ।
व्रियतामात्मनः श्रेयस्तत्सर्वं प्रददानि वाम् ॥ ४७
ततस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युत्थाय कृताञ्जली ।
वासुदेवार्जुनौ शर्वं तुष्टुवाते महामती ॥ ४८
नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च ।
पशूनां पतये नित्यमुग्राय च कपर्दिने ॥ ४९
महादेवाय भीमाय त्र्यम्बकाय च शंभवे ।
ईशानाय भगघ्नाय नमोऽस्त्वन्धकघातिने ॥ ५०
कुमारगुरवे नित्यं नीलग्रीवाय वेधसे ।
विलोहिताय धूम्राय व्याधायानपराजिते ॥ ५१
नित्यं नीलशिखण्डाय शूलिने दिव्यचक्षुषे ।
हन्त्रे गोप्त्रे त्रिनेत्राय व्याधाय वसुरेतसे ॥ ५२

M1 2 [ए]वं (for °क) K5 B Dc1 Dn1 D3 सर्वभूतादिं, S सर्वलोकादिं (for भूतभव्यादिं) — d) K2 5 B Dc1 Dn1 D1 2 भूतभव्यभवोद्भव, S भूतभव्यभवप्रभु — After 45, T G3 M5 ins

416* शरण्यं शरणं देवमीशानं परमेश्वरम् ।
जगाम जगतां नाथमर्जुनः सजनार्दनः ।

46 Ś2 missing (cf v l 39) D4 om up to वा (of v l 45) — a) D2 5 तौ सहितौ (for तावागतौ) B Dc1 Dn2 D3 6 दृष्ट्वा (for शर्वः) — After 46a, B Dc1 Dn2 D3 6 ins

417* नरनारायणावुभौ ।
सुप्रसन्नमना शर्वः

— b) S उवाच (for प्रो°) — c) Ś1 B2 4 Dn2 D1 6-8 वो, Ca d वां (as in text) S नरव्याघ्राव् (for °श्रेष्ठाव्) — d) T G M1 2 विघूर्णं च न (G1 M1 2 ननु) तिष्ठता, M3-5 ह्रीयवक्ष च गच्छत — e) K3 D7 8 तु (for च) D3 6 किं ददामीप्सितं वीरौ — f) S मनसा (for °स)

47 Ś2 missing (cf v l. 39) — a) S केन (for येन) — b) K3 किं, B4 D2 7 8 [अ]हं (for वाम्) S साधने रतौ (for साधयामि वाम्) — Dn1 om (hapl) 47cd — c) S (except T) क्रियताम् (for व्रिय°) G1 M आत्मनि (for °न) — d) K5 B3 D (Dn1 om) प्रददामि (for °नि)

48 Ś2 missing (of. v l 39) — a) D3 तस्य (for ततस्) — b) K5 Dn1 D2 4 5 समुत्थाय (for प्रत्यु°) — c) K4 D1 6 7 सर्वं; G4 चैनं (for शर्वं) — d) B2 4 महाद्युती; D2 °धर्मं, D6 °धर्मौ (for °मती) S तुष्टावतुरविह्वलौ — After 48, N (Ś2 missing) ins

418* भक्त्या स्तवेन दिव्येन महात्मानमनिन्दितम् ।
[B1 3-5 महात्मानाव् (for °त्मानम्) B Dc1 D3. 5 6 अनिन्दितौ

49 Ś2 missing (of v l 39) Before 49, Ś1 K1-4 B1-3 5 D1 2 4 6 ins श्रीवासुदेवार्जुनावूचतुः, K5 B4 Dc1 Dn2 कृष्णार्जुनौ, D5 7 8 वासुदेव उवाच; D3 तावूचतुः — a) K1 D3 रुद्राय, K4 D2 सर्वाय (for शर्वाय) Ca d cite शर्व — b) K1 शर्वाय (for रुद्राय) Ca. d cite रुद्र D2 वरदायाभयाय च, D5 वरदाय शिवाय च — d) Dc1 रुद्राय, Ca d उग्राय (as in text)

50 Ś2 missing (cf v l 39) D4 om (hapl) 50 G4 om 50-51 S (G4 om) transp 50 and 51 — a) D2 महावेधाय, Ca. d °देवाय (as in text) — b) Cd त्रियकाय Ś1 विपत्तये, K1 शंकराय (sic), K2 B Dc1 D7 च शान्तये, K3 [अ]ष्टमूर्तये, Dn1 S (G4 om) शिवाय च, D3 वशानये, Ca वशान्वये, Cd वशान्नाय (for च शंभवे) — c) K2 5 B1. 3-5 Dn1 D1. 2 5 S (G4 om) भवघ्नाय, D3 भवघ्नाय, Cd भग° (as in text) — d) D7 T G1-3 M [अं]तक- (for [अ]न्धक) D5 नमस्त्र्यंबकधारिणे, G5 नमोंतकनिघातिने

51 Ś2 missing (of v l 39) G4 om 51 (cf v l 50) S (G4 om) transp 50 and 51 — a) B4 5 Dc1 D2 T G2 तुभ्य (for नित्यं) — After 51ab, K2 (marg) B Dc1 D3 ins

419* पिनाकिने हविष्याय सत्याय विभवे सदा ।
[Ca हविर्याय (for °ष्याय). B1 नम (for सदा)]

— D1 om (hapl) 51c-52d — d) K1-3 D1 Ca. d व्याधये, D2 व्यापिने (for व्याधाय) K Dc1 D1-3 7 8 G1 M1 2 नपराजिते, M3-5 [अ]थाप°; Ca. d [अ]न पराजिते (as in text) T G3 व्यालयज्ञोपवीतिने

52 Ś2 missing (of v l 39) D4 om. 52 (of

अचिन्त्यायाम्बिकाभर्त्रे सर्वदेवस्तुताय च ।
वृषध्वजाय पिङ्गाय जटिने ब्रह्मचारिणे ॥ ५३
तप्यमानाय सलिले ब्रह्मण्यायाजिताय च ।
विश्वात्मने विश्वसृजे विश्वमावृत्य तिष्ठते ॥ ५४
नमो नमस्ते सेव्याय भूतानां प्रभवे सदा ।
ब्रह्मवक्त्राय शर्वाय शंकराय शिवाय च ॥ ५५
नमोऽस्तु वाचस्पतये प्रजानां पतये नमः ।
नमो विश्वस्य पतये महतां पतये नमः ॥ ५६
नमः सहस्रशिरसे सहस्रभुजमन्यवे ।
सहस्रनेत्रपादाय नमोऽसंख्येयकर्मणे ॥ ५७
नमो हिरण्यवर्णाय हिरण्यकवचाय च ।
भक्तानुकम्पिने नित्यं सिध्यतां नौ वरः प्रभो ॥ ५८ C. 7 2248 B 7 80.66 K 7 80 65

v l 51) — ^{b}) S दैत्यघातिने, Ca. d दिव्यचक्षुषे (as in text) — ^{c}) B (B2 m as in text) Dn2 D1 होत्रे, G1 M1 2 भर्त्रे, Ca. d हर्त्रे (for हन्त्रे) B1 3 D. गोत्रे, B4 पोत्रे, B5 नेत्रे, Ca d गोप्त्रे (as in text) — ^{d}) K5 Dn1 डिण्डाय, Ca. d व्याघाय (as in text) D2 5 च सुरोत्तमे, Ca. d वसुरे (as in text) — ^{a}) D Ca

53 Ś2 missing (cf v 1 39) D4 -भत्रे (for अर्चिताय, Cd अचिन्त्याय (as in text) — ^{c}) D- M5 -भर्त्रे) — D4 - om. (hapl.) 53^c–54^b B Dn D2 वृषभध्वजाय (hypermetric) (for वृषध्व°) — ^{d}) K2 4 5 S मुण्डाय, Ca. d पिङ्गाय (as in text) Dn2 D1 2 6 जटिले, Ca. d °ने (as in text)

54 Ś2 missing (cf. v 1 39) D4 5 om. 54^{ab} (cf. v l. 53) — ^{a}) T G तपसे तप्य(T °प)मानाय — ^{b}) S [अ]मिताय च, Cd [अ]जिताय (as in text) — K4 G4 K5 D1 ब्रह्मण्या(D1 °ण्य)योनिताय च — ^{c}) Ś1 K1–3 Dn2 D2 6–8 (hapl.) om 54^c–55^d — ^{d}) D8 तिष्ठते देव Ca. d शिवात्मने (for विश्वा°)

55 Ś2 missing (cf v 1 39) K4 G4 om 55 (cf v l 54) — ^{a}) S (G4 om) नमोऽस्तु (for नमस्ते) K. Dn1 D4 5 मन्याय, Cd सेव्याय (as in text) Dn1 — ^{b}) Ś1 D. पतये, Cd प्रभवे (as in text) — After 55^{ab}, S (G4 om.) ins

420* अभिगम्याय काम्याय स्तुत्यायार्याय सर्वदा ।

[T G1 2 कामाय (for काम्याय)]

— ^{c}) B Dn2 D2 Cd सर्वाय, S (G4 om) कालाय (for शर्वाय) K3 ब्रह्मवक्रहराय Ca. d cite ब्रह्मवक्त्राय (as in text) — ^{d}) K5 Dn1 हराय (for शिवाय)

56 Ś2 missing (cf v 1 39) — ^{a}) B2 (marg) पतये, Ca. d वाचस° (as in text) — ^{b}) K5 — K4 5 Dn1 D1 om (hapl) 56^{cd} — ^{d}) D2 3 5 भूताना, S (G4 om) पतीना (for महता) G4 om 56^c–58^b

57 Ś2 missing (cf v 1 39) G4 om. 57 (cf. v l. 56) — ^{b}) K1–4 D1 -चक्षुषे, B3 5 Dc1 मृ(Dc1 म)त्यवे (for मन्यवे) Ca. d cite महस्रभुज° (as in text) — ^{c}) K1–4 Cnp महस्रभुजाय मृत्यवे च मन्यवे — ^{d}) D1 [स]मख्याय, G5 महस्रमौलि (for °नेत्र) मुख्याय (for असंख्येय-)

58 Ś2 missing (cf v 1 39) G4 om 58^{ab} (cf v l. 56) — After 58^{ab}, D8 6 ins

421* कद्रुद्राय नमो विश्वचक्षुषे च हनीयसे ।
मीढुष्टमाय हव्याय अविष्टाय श्रुताय च ।
शिपिविष्टाय गिरये नमो बुध्याय विलिमिने ।
नमः पर्णाय गेह्याय ह्रुद्याय प्रनृशाय च ।
नमः पर्णाय शुष्काय रजस्याय पुलस्त्यये ।
हुदुम्याय हनन्याय स्वायुधाय सुधन्वने ।
नमः स्तुत्याय पथ्याय काव्यायाशुरथाय च ।
नमः सोम्याय वात्याय उर्वयाय निषङ्गिणे ।
वैशन्ताय च कूप्याय नीपाय च वरूथिने ।
नमः सोमाय रुद्राय ताम्राय शिवमूर्तये ।

[D5 om lines 2–3 — (L 4) D6 पनाय (for पर्णाय) D6 ब्रमृशाय (for प्रमृ°) — (L 6) D6 सुध न्विने (for °न्वने) — (L 7) D6 दस्याणि (for पथ्याय) D6 काषायाशुरथाय च (for the post. half) — (L 8) D3 उर्वयोपनिषङ्गिणे (for the post. half) D3 मोम्याय (for सोम्याय) — (L 9) D6 नीप्याय (for नीपाय)]

On the other hand, S (G4 om) ins after 58^{ab}

422* नमोऽस्तु देवदेवाय महाभूतधराय च ।

— ^{d}) K2 4 Dn2 D3 5 7 8 T G M1 2 4 नो; Cd नौ (as in text) D5 सदा (for प्रभो)

59 Ś2 missing (cf v 1. 39) D4 om 59 Before 59, S ins संजय उवाच For 59^{cd}, S subst.

एवं स्तुत्वा महादेवं वासुदेवः सहार्जुनः ।
प्रसादयामास भवं तदा ह्यस्त्रोपलब्धये ॥ ५९
ततोऽर्जुनः प्रीतमना ववन्दे वृषभध्वजम् ।
ददर्शोत्फुल्लनयनः समस्तं तेजसां निधिम् ॥ ६०
तं चोपहारं स्वकृतं नैशं नैत्यकमात्मनः ।
ददर्श त्र्यम्बकाभ्याशे वासुदेवनिवेदितम् ॥ ६१
ततोऽभिपूज्य मनसा शर्वं कृष्णं च पाण्डवः ।
इच्छाम्यहं दिव्यमस्त्रमित्यभाषत शंकरम् ॥ ६२
ततः पार्थस्य विज्ञाय वरार्थे वचनं प्रभुः ।
वासुदेवार्जुनौ देवः स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ ६३
सरोऽमृतमयं दिव्यमभ्याशे शत्रुसूदनौ ।
तत्र मे तद्धनुर्दिव्यं शरश्च निहितः पुरा ॥ ६४
येन देवारयः सर्वे मया युधि निपातिताः ।
तत आनीयतां कृष्णौ सशरं धनुरुत्तमम् ॥ ६५
तथेत्युक्त्वा तु तौ वीरौ तं शर्वं पार्षदैः सह ।
प्रस्थितौ तत्सरो दिव्यं दिव्याश्चर्यशतैर्वृतम् ॥ ६६
निर्दिष्टं यद्वृषाङ्केन पुण्यं सर्वार्थसाधकम् ।
तज्जग्मतुरसंभ्रान्तौ नरनारायणावृषी ॥ ६७

423* अर्जुनाय ददौ बुद्धिं तस्मिंस्तस्त्रे यदीप्सितम् ।

[M3–5 transp बुद्धिं and तस्मिन्]

— After 59, K2 5 B Do1 Dn D1–3 5–8 ins an addl colophon [—*Sub-parvan* K2 5 B Dc1 Dn2 जयद्रथवध, Dn1 संजयवध (810) —*Adhy name* K5 B Dc1 Dn2 D2 3 5–8 शतरुद्रियं, Dn1 शतरुद्रियस्तव —*Adhy no* (figures, words or both) B2 Dn1 78, B3 79, B5 75, D3 76 —*Śloka no* Do1 63, Dn1 60]

60 Ś1 missing (cf v l 39) Before 60, MSS ins संजय उवाच — a) B1–3 5 Do1 S तत पार्थ प्रसन्नात्मा — b) K2 Dn D2 4 वरदं, B1–3 5 Do1 S प्राञ्जलिर् (for ववन्दे) — c) B2 दर्शनोत्फुल्ल, D7 8 प्रहर्षो (for ददर्शो) D3 4 6 M3–5 नयनं (for °न) — d) B5 तेजसान्वित (for °सा निधिम्)

61 Ś1 missing (cf v l 39) — a) B1 पंचोपचार (for तं चोपहार) K4 5 D (except Do1 D1) सुकृत, B3 सद्दर्श, M3–5 कृतवान् (for स्वकृत) — b) K4 D2 नित्यकम्, Cd नै° (as in text) B1–3 Do1 Dn1 आत्मना (for °न) — c) K3 4 B1 2 Do1 Dn1 D3–5 7 8 त्र्यंयकाभ्यासे — d) K4 T G1 2 5 M वासुदेवे (for °देव) G1 M1, 2 निवेशितं (for निवेदितम्)

62 Ś1 missing (cf. v l. 39) — a) D3 6 [s] भिस्तूय (for °पूज्य) K3 3 4 D1 वरदं (K4 °दा) (for मनसा) — b) B1–3 5 Do1 Dn2 S transp शर्वं and कृष्ण

63 Ś1 missing (cf v l 39) — b) D3 S वरार्थं; D4 परार्थे (for वरार्थे) B1, 3, 5 Do1 सदा; D3 5 T G1–4 M विभु°; G5 शिव (for प्रभु) — c) B2 (marg as in text) T G2–4 वीरौ, D7 8 चैव (for देव) G5 ततश्चाप्यर्जुनं वीरं — After 63, N (Ś1 missing) ins

424* स्वागतं वा नरश्रेष्ठ विज्ञातं मनसेप्सितम् ।
येन कामेन संप्राप्तौ भवद्भ्यां त ददाम्यहम् ।

[(L 2) K1 3 संप्राप्तो, D3 6 स प्राप्तौ (for संप्राप्तौ) K1–4 D1 भवतो (for भवद्भ्यां) K2 5 B1 3 Dc1 D2 6 तद्, D1 म- (for त) D2 ददामि (for ददामि)]

64 Ś1 missing (cf v l 39) — a) D7 8 मम (for सरो) — b) K1 2 4 B2 Dn1 D3–5 7 8 Cd अभ्यासे (for °शे) B2 शत्रुतापनौ — d) D6 शराश्च K1 4 5 Dn1 D4 6 निहत, D1 2 6 T G M1 2 निहिता (for °त) S शुभा (M3–5 °भ) (for पुरा)

65 Ś1 missing (cf v l 39) — b) Do1 भुवि (for युधि) T G2–4 निपूदिता, G1 M निसूदिता, G5 निपादिता (for निपातिता) — c) D2 इत, D4 अत्र, D6 ततस्, S तत्र (G5 °द्वा) (for तत) D1 6 चानीयता, S मे तद्वय (for आनीयता) — d) S तदिहानयत (M1 4 °ता) द्रुतं

66 Ś1 missing (cf v l 39) — a) Ś1 ततो, K6 च तौ (for तु तौ) K1–4 D1 त श (K1 स) र्वं, K6 वीरौ तौ (by transp), T G2–5 त देवं — b) Ś1 D3 ते सर्वं, K1–3 D1 तौ वीरौ (K3 °रै), K5 त देव (for त शर्वं) T G2–5 पार्षते (for °दै) B Do1 Dn2 M3–5 स (M3–5 श) र्वपारिषदै सह, G1 M1 2 शर्वपार्षदैः सह (submetric) Cd cites पारिषदै — d) K3 दिव्यैश्वर्य; M3 तस्याश्चर्य (for दिव्या°) K4 5 B Do1 -शतैर्युतं; D5 7 8 -चरैर्वृतं; S -शतायुतं (for -शतैर्वृतम्)

67 Ś1 missing (cf. v l 39). — a) D2 5 यद्

ततस्तु तत्सरो गत्वा सूर्यमण्डलसंनिभम् ।
नागमन्तर्जले घोरं ददृशातेऽर्जुनाच्युतौ ॥ ६८
द्वितीयं चापरं नागं सहस्रशिरसं वरम् ।
वमन्तं विपुला ज्वाला ददृशातेऽग्निवर्चसम् ॥ ६९
ततः कृष्णश्च पार्थश्च संस्पृश्यापः कृताञ्जली ।
तौ नागावुपतस्थाते नमस्यन्तौ वृषध्वजम् ॥ ७०
गृणन्तौ वेदविदुषौ तद्ब्रह्म शतरुद्रियम् ।
अप्रमेयं प्रणमन्तौ गत्वा सर्वात्मना भवम् ॥ ७१
ततस्तौ रुद्रमाहात्म्याद्धित्वा रूपं महोरगौ ।
धनुर्बाणश्च शत्रुघ्नं तद्द्वंद्वं समपद्यत ॥ ७२

ततो जगृहतुः प्रीतौ धनुर्बाणं च सुप्रभम् ।
आजह्रतुर्महात्मानौ ददतुश्च महात्मने ॥ ७३
ततः पार्श्वाद्वृषाङ्कस्य ब्रह्मचारी न्यवर्तत ।
पिङ्गाक्षस्तपसः क्षेत्रं बलवान्नीललोहितः ॥ ७४
स तद्गृह्य धनुःश्रेष्ठं तस्थौ स्थानं समाहितः ।
न्यकर्षच्चापि विधिवत्सशरं धनुरुत्तमम् ॥ ७५
तस्य मौर्वीं च मुष्टिं च स्थानं चालक्ष्य पाण्डवः ।
श्रुत्वा मन्त्रं भवप्रोक्तं जग्राहाचिन्त्यविक्रमः ॥ ७६
सरस्येव च तं बाणं मुमोचातिबलः प्रभुः ।
चकार च पुनर्वीरस्तस्मिन्सरसि तद्धनुः ॥ ७७ C 7 2904 B 7 81 19 K 7 81 19

(for यद्) B Dn2 D3 4 8 वृषाकेण G5 निर्दिष्टमवि-शकेन —b) K5 B2 सर्वाश्च (for सर्वार्थे) K5 Dc1 Dn1 D2 5 साधन (for साधकम्) —c) B Dc1 D7 8 तौ, D2 ते (for तज्)

68 Ś2 missing (cf v l 39) —a) B Dc1 Dn2 T G M1 2 4 तौ (for तु) G5 तु (for तत्) —b) S -वर्चस (for -संनिभम्) —c) K2 भोगं, Dn2 घोरे (for घोर) —d) D7 8 ददर्शाते (for ददृशाते) K5 D5 7 8 T G2–5 M4 5 [ऽ]च्युतार्जुनौ, B4 [ऽ]र्जुनावुभौ (for °च्युतौ)

69 Ś2 resumes from 69c —a) G5 [अ]पि तं (for [अ]पर) —b) Dn1 तदा, D5 च त, D6 चर, S पर (for वरम्) —c) D2 धमत (for वमन्त) K2 4 5 B4 D4 5 7 8 M3 4 वमंत (K4 धमत, D4 वमतु) विपुला ज्वाला

70 b) B Dc1 Dn D2 4 S अभ (for आप) —c) D7 8 द्वौ (for तौ) —d) K2 D7 वृषध्वजौ (for °ध्वजम्)

71 a) N -विद्वांसौ (for -विदुषौ) —b) M1 2 4 तं (for तद्) —c) K1–4 D1 अप्रमेयौ, G3 5 °मेय- (for °मेय) Ś1 K3 8 प्रणमतो, Ś2 K6 D7 8 प्रणमता, K1, 4 D1, 8 प्र(K1 प्रा)णमतौ, D4 प्रणम्योभौ, T G2 3 M5 प्रमाण तौ, G1, 4 5 प्रणाम नौ, M1 2 प्राणमतौ, M3 प्रणम्यतौ (for प्रणमन्तौ) —d) K4 D5 गतौ (for गत्वा)

72 b) D6 दिव्यरूपौ (for हित्वा रूप) —c) Ś1 K3 8 B2 D1, 5 शत्रुघ्नस्, K1 °घ्नश्च (hypermetric), Dn1 D3 4 6 °घ्नौ (for °घ्नं) G1 5 M1 धनुर्बाणे च शत्रुघ्नौ —d) G4 द्वय, Cd द्वद्व (as in text) T G3 समपश्यता, G1 4 M °पद्यता (for °पद्यत) Dn1 D3 6 स्वरूप प्रति(Dn1 सम)पद्यता

73 a) B Dc1 Dn2 D4 तौ तज्, Dn1 D3 ततौ (for ततो) G5 वीरौ (for प्रीतौ) —b) K4 धनु-र्बाणौ (for °बाण) Ś K D1 सुव्रतौ —c) B1 3 Dc1 Dn2 जहतुश्च, B2 S जग्मतुश्च, B5 चक्रतुश्च, D7 8 आजग्मतुर् (for आजह्रतुर्) —d) K5 दधतुश्च, T G2 3 ददृशाते, G4 5 ददर्शाते (for ददतुश्च) G6 महे-श्वर (for महात्मने)

74 a) K4 D3–5 पार्थो, B5 D6 M3 पश्चाद्, T G2–5 पार्श्वे (for पार्श्वाद्) —b) D2 व्यवर्धत, D4 T G1–4 व्यवर्तत, G1 (inf lin) M1 2 न्यवर्धत, Ca. d न्यवर्तत (as in text) — D2 5 (hapl.) om 74cd —c) D7 8 तेजस (for तपस) T G2–5 पिंगाक्षस्तपसा श्रेष्ठो

75 a) S सगृह्य (for तद्गृह्य) S घोर (for -श्रेष्ठ) —b) Ś K1, 2 D1 स्थाने (for स्थान) S2 K2 D1 7 8 समास्थित, K4 B2 D8 श्रित (for हित) —c) Ś K1 व्याकर्षंश्, D4 व्याकर्णंश् (for न्यकर्षच्) K2–4 D1 चारु (for चापि) B Dc1 विचकर्षाथ विधिवत्, S व्यपाकर्षच्च विधि°

76 a) T G2–5 पूर्णां, G1 M पूजा (for मौर्वीं) —b) D6 समालभ्य च पाण्डव —c) T G3 4 स्मृत्वा (for श्रुत्वा) —d) Dn2 -कर्मण (for -विक्रम)

77 a) B4 Dn2 Cv स स(Cv श)रस्येव स बाणं —b K6 G6 [अ]तिबलं (for बल) S पुन (for प्रभु

ततः प्रीतं भवं ज्ञात्वा स्मृतिमानर्जुनस्तदा ।
वरमारण्यके दत्तं दर्शनं शंकरस्य च ।
मनसा चिन्तयामास तन्मे संपद्यतामिति ॥ ७८
तस्य तन्मतमाज्ञाय प्रीतः प्रादाद्वरं भवः ।
तच्च पाशुपतं घोरं प्रतिज्ञायाश्च पारणम् ॥ ७९
संहृष्टरोमा दुर्धर्षः कृतं कार्यममन्यत ।
ववन्दतुश्च संहृष्टौ शिरोभ्यां तौ महेश्वरम् ॥ ८०
अनुज्ञातौ क्षणे तस्मिन्भवेनार्जुनकेशवौ ।
प्राप्तौ स्वशिबिरं वीरौ मुदा परमया युतौ ।
इन्द्राविष्णू यथा प्रीतौ जम्भस्य वधकाङ्क्षिणौ ॥ ८१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

५८

संजय उवाच ।
तयोः संवदतोरेव कृष्णदारुकयोस्तदा ।
सात्यगाद्रजनी राजन्नथ राजान्वबुध्यत ॥ १
पठन्ति पाणिस्वनिका मागधा मधुपर्किकाः ।

—^{c}) S चिक्षेप (for चकार) M_{3-5} धनुर् (for पुनर्) K_5 धीमान् (for वीरस्) —^{d}) M_{3-5} पुन (for धनु)

78 For the incident, cf 3 41 —^{b}) $Ś_2$ K_{1-4} Dn_1 $D_{1\,2\,5}$ स्मृतवान्, S प्रीतिमान्; Ca स्मरमाणो, Cd स्मयमानो (for स्मृतिमान्) —^{c}) D_4 आरण्यक (for °ण्यके) G_5 वरेण्य केशवे दत्तं; Cv as in text —^{d}) T G_{3-5} शकरस्य च दर्शन, Cv as in text —^{f}) K_3 समुद्यताम् (for संपद्यताम्) S भव (for इति)

79 ^{a}) G_1 M हृद्गतम् (for तन्मतम्) K_4 D_1 आदाय, $D_{7\,8}$ आस्थाय (for आज्ञाय) $D_{3\,6}$ तस्य तन्मनसा ज्ञात्वा (D_6 °नसाज्ञाय) —^{b}) D_1 वरे भव, D_4 धनजय, D_5 वर शिव (for वर भव) —^{c}) B_3 तत, B_5 तस्य, D_5 तत्र, T $G_{2\,3\,5}$ तत्तु (for तच्च) —^{d}) $D_{7\,8}$ प्रतिज्ञायास्य (for °याश्च) D_8 पालन (for पारणम्) S अवाप्यास्त्र महेश्वरात् (G_5 महाबलात्) — After 79, N ins

425* तत पाशुपत दिव्यमवाप्य पुनरीश्वरात् ।
[K_4 पाशुपत $Ś_1$ घोरम् (for दिव्यम्)]

80 ^{a}) $Ś_1$ सहृष्ट-, $Ś_3$ K_{1-4} D_1 प्रहृष्ट (for संहृष्ट-) D_4 संहृष्टमाना —^{b}) $K_{1\,2}$ T G_3 कृत (for कृतं) — After 80^{ab}, S ins

426* ततोऽर्जुनहृषीकेशौ पुन पुनररिंदमौ ।

—^{c}) G_4 पुन पुनश् (for ववन्दतुश्) —^{d}) $D_{7\,8}$ शिरसा (for शिरोभ्या) Ś K_{1-4} $B_{4\,5}$ Dn_2 $D_{1\,3\,6}$ G_5 सं (for तौ)

81 ^{a}) K_3 B_4 अनुज्ञातौ (for °ज्ञातौ) —^{b}) $Ś_1$ देवेन (for भवेन) —^{c}) B_1 प्राप्तं (for प्राप्तौ) $D_{7\,8}$ च (for स्व) $Ś_1$ दिव्य (for वीरौ) — After 81^{cd}, K_5 B Dc_1 Dn $D_{2\,3\,5-7}$ S ins

427* तथा भवेनानुमतौ महासुरनिघातिनौ ।

[T G_{2-5} यथा, M_2 तथो, M_{3-5} ततो (for तथा) K_5 Dn_1 D_6 G_{3-5} निपातिनौ, B_1 -विपातिनौ, B_4 -निपातिना, B_5 T -निपातितौ, D_2 -विनाशनौ, D_7 -निपातिते (for -निघातिनौ) D_5 महावैरिविनाशिनौ (for the post. half)]

—^{e}) K_4 B_1 इन्द्रोविष्णु (B_1 °ष्णुर्), K_5 इन्द्रोपेन्द्रौ, $B_{2\,3\,5}$ Dc_1 $D_{7\,8}$ इन्द्रविष्णू (D_8 °ष्णु) S पुरा (for यथा) $D_{3\,4\,5}$ इन्द्रोपेन्द्राविव प्रीतौ —^{f}) $Ś_2$ वधकाक्षया

Colophon — *Sub parvan* Ś K_{1-3} B प्रतिज्ञापर्व; Dc_1 Dn $D_{1\,3\,5-7}$ G_1 $M_{1\,2}$ जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* $K_{1\,3}$ Dn_2 तृतीययुद्धदिवस — *Adhy name* K_5 D_4 अर्जुनपाशुपतास्त्रप्राप्ति, Dn_1 अर्जुनस्वप्ने रुद्रप्राप्तौ, D_2 पाशुपतप्राप्ति, T $G_{2\,3\,5}$ कैलासयात्रा — *Adhy no* (figures, words or both) $B_{1\,2}$ 78, B_5 73, Dn_1 79, D_2 70, D_8 S 77 — *Śloka no* K_2 24, Dn_1 25

58

1 ^{a}) $Ś_2$ $K_{2\,5}$ D_{2-8} G_5 एव, K_1 खे च (for एव) —^{b}) B_3 Dn_2 तथा (for तदा) —^{c}) K_2 Dn_2 $D_{3\,4}$ साभ्यगाद्, B_5 अभ्य° (for सात्य°) $Ś_2$ K D_1 शर्वरी (for रजनी) —^{d}) $Ś_1$ तदा (for अथ).

वैतालिकाश्च सूताश्च तुष्टुवुः पुरुषर्षभम् ॥ २
नर्तकाश्चाप्यनृत्यन्त जगुर्गीतानि गायकाः ।
कुरुवंशस्तवार्थानि मधुरं रक्तकण्ठिनः ॥ ३
मृदङ्गा झर्झरा भेर्यः पणवानकगोमुखाः ।
आडम्बराश्च शङ्खाश्च दुन्दुभ्यश्च महास्वनाः ॥ ४
एवमेतानि सर्वाणि तथान्यान्यपि भारत ।
वादयन्ति स्म संहृष्टाः कुशलाः साधुशिक्षिताः ॥ ५
स मेघसमनिर्घोषो महाञ्शब्दोऽस्पृशद्दिवम् ।
पार्थिवप्रवरं सुप्तं युधिष्ठिरमबोधयत् ॥ ६
प्रतिबुद्धः सुखं सुप्तो महार्हे शयनोत्तमे ।
उत्थायावश्यकार्यार्थं ययौ स्नानगृहं ततः ॥ ७
ततः शुक्लाम्बराः स्नातास्तरुणाष्टोत्तरं शतम् ।
स्नापकाः काञ्चनैः कुम्भैः पूर्णैः समुपतस्थिरे ॥ ८
भद्रासने सूपविष्टः परिधायाम्बरं लघु ।
सस्नौ चन्दनसंयुक्तैः पानीयैरभिमन्त्रितैः ॥ ९ C. 7 1920 B. 7 82.10 K. 7 82.10
उत्सादितः कषायेण बलवद्भिः सुशिक्षितैः ।

D2.. अबुध्यत युधि S न्न बोध्यते (for [अ]न्वबुध्यत) D.. प्रात- (for ष्ठिर

2 a) D1 पवित्र (for पठन्ति) D1 न्वविका, D2 न्विका, K2 न्वकिका, Cv d cite पाणि (as in पानि) D5 न्वरका (for न्वनिका) B. (marg as in text) पठति पाठका मर्त्य, Ś text) B. (marg as in text) —b) Ś1 K2 मनुर्पाकगा, D2 पठति वार्गाश्चानेका (sup lin as in text) पकंगा, B. (marg as in text) D2.. यदिनन्तया, S नरगाय (G1 M कालि)रा, S (except text) Cv d मनुपर्किया (as in text) —c) S (except G) Cd यैताकिराय Ca. निरा —d) ~ (G2 damaged) न्तुवति (for तुष्टुवु) B1 भरतर्षभं (for पुरुष°)

3 a) K D — नर्तनाय, D. नृत्तकाय (for नर्त का°) B2 [अ]नर्तत, Dn1 [अ]नर्तनो, D3 [अ]निर्तनो, S नृत्यंति (for [अ]नृत्यन्त) —b) S गानि (for जगुर) —D1 om K. B Dc1 D. गायना (for का) Ś1 (sup lin) (hapl) 3c–4d —c) Ś1 कुरुवंश (for कुरुवंश) Ś K Ś. K1-3 D1 कुरुकुरुश्च (for कुरुवंश) D1 B (marg) स्तवादानि, Dn1 D1 स्तवार्थं हि B1 कुरुवंशस्तवादानि (marg स्तवाय (for स्तवार्थानि) B1 कुरुवंशस्तवानि, Cd कुरुवंशस्तवान्या °धानि), D2 °गम्नया गाविन्द Ś2 रक्तकण्ठिका, K1 रक्तकापिन, (? -त्या)नि —d) B. यदुकण्ठिन (for रक्तकण्ठिन)

4 D. om. 4 (cf v 1 3) —a) D3 T G1-4 M मृदङ्गा (for मृदङ्गा) Ś1 K1.3 D1 जर्जरी, D2 - S झर्झरी D (inf lin) झर्झरी, D. महरी, D झर्झरी, —b) Dn2 D3 c पटहानक (for पणवा नक) —c) Ś. आडुम्बराश्च, K1 आडम्बरश्च, B. भति (for झर्झरा) T G.– आडम्बराणि (for आडम्बराश्च) K1 स्वराश्च, —d) K1 Dn1 T G1.2 M1 2 दुन्दुभि (Dn1 °भी)- दीम्यश्च D3 °भाश्च, G3 4 दुन्दुभीश्च (for °भ्यश्च) T G.-4 श, D3 °भाश्च,

महास्वनाः

5 a) ~ K1-3 D1 एवमुक्तानि (for एवमेतानि) K Dn1 D2 4 - 8 च (for —b) M2- [अ]न्यानपि —c) B Dc1 Dn. D2 सु (for स्म) S [अ]पि) —b) Dn1 सुव गनीर (for महृष्टा)

6 a) B2 मेघस्वन (for °सम) —c) D3 S दिविस्पृद्धि स्वनो महान —d) K5 स्पाय स्पृशन्दिव, S त पार्थिववर सुप्त पार्थिव (for पार्थिव) S प्रत्यबोधयतानघ D.. अबोधयन (for यत्)

7 a) Dc1 स्वय, G1 M सुगात् (for सुख) D3 प्राप्तो, S तस्मात (for सुप्तो) —b) K2.4 Dc1 D3 - S (except T G2) महार्हं (for महार्हे) S -शयनो —c) D4 5 आवश्यक कर्तुं, S आवश्यकार्याणि तत्ान —d) S कृत्वा (for ययौ) B1-3 5 (for यार्थं) Dc1 पुन, D गत, S Dn. D2.. नृप (D3 °प), B1 ययौ स्व च गृह पुन ययौ (for तत)

8 a) D 4 . शूराम् (for स्नातान्) T G.-5 शुक्ला यरधरा स्नातास् —b) Ś K1-3 D1 तरुणाष्टशत तथा, K1 तरुगनृशत तथा, K. D 4 5 °णाष्टौ शत नरा (D4 समा), Dn2 D. 6 युगानोष्टौ (D3 ष्ट, D5 ष्टा) शत नरा, D7 8 तरुणाञ्जिनव नरा —c) D2.4 5 G1.2 5 M1 2 स्नातका, T G3 4 स्नायका (for स्नापका) D3 पावनै (for काञ्चनै) —d) M1 2 तत, M2- पुण्यै (for पूर्णै) T G3-. संपूर्ण समुपस्थिरे, G1 तत समुप स्थिरे, G2 सपूर्ण समुपस्थिता

9 a) G3 यस्नामने (for भद्रा°) T G2-4 M3-. विष्ट (for विष्ट) Ś1 K4 . B2 5 Dc1 D1 3 4 5 7 भद्रासनेपूपविष्ट, B1 तत्रासनेपूपविष्ट, D3 6 G1.5 M भद्रासनेपूपविष्टं —S transp 9cd and 10ab —c K1-4 D1 8 -समिन्न (K4 °क्तौ) (for -संयुक्तै) S स्नानीयैर् (for पानीयैर्)

आप्लुतः साधिवासेन जलेन च सुगन्धिना ॥ १०
हरिणा चन्दनेनाङ्गमनुलिप्य महाभुजः ।
स्रग्वी चाक्लिष्टवसनः प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः स्थितः ॥ ११
जजाप जप्यं कौन्तेयः सतां मार्गमनुष्ठितः ।
ततोऽग्निशरणं दीप्तं प्रविवेश विनीतवत् ॥ १२
समिद्धं स पवित्राभिरग्निमाहुतिभिस्तथा ।
मन्त्रपूताभिरर्चित्वा निश्चक्राम गृहात्ततः ॥ १३
द्वितीयां पुरुषव्याघ्रः कक्ष्यां निष्क्रम्य पार्थिवः ।
तत्र वेदविदो विप्रानपश्यद्ब्राह्मणर्षभान् ॥ १४
दान्तान्वेदव्रतस्नातान्स्नातानवभृथेषु च ।
सहस्रानुचरान्सौरानष्टौ दशशतानि च ॥ १५
अक्षतैः सुमनोभिश्च वाचयित्वा महाभुजः ।
तान्द्विजान्मधुसर्पिर्भ्यां फलैः श्रेष्ठैः सुमङ्गलैः ॥ १६
प्रादात्काञ्चनमेकैकं निष्कं विप्राय पाण्डवः ।
अलंकृतं चाश्वशतं वासांसीष्टाश्च दक्षिणाः ॥ १७
तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्पभाः पाण्डुनन्दनः ।

---

10 S transp 9^{cd} and 10^{ab} —a) Ś1 आच्छादित, Ś2 K1–4 D1 सछादित, T उच्छोधित, G1 5 M1 2 उच्छादित, G2 3 M4 5 उच्छोधि(M4 °दि)त, G4 उच्छोधिता, M8 उच्छोदिक, Cv उत्सारित (for उत्सादित) Ś1 K1 4 5 D4 5 7 8 कषायेन, Cv °येण (as in text) —b) K1 सुसेवतै (for सुशिक्षितै) —c) Dn1 D2 8. 5 6 सोधिवासेन, Ca d साधि° (as in text) —d) D7 8 गधेन, G5 lacuna (for जलेन) B1–3 5 D5 G1 5 M सुसुगधिना, B4 Dc1 Dn D2–4 6–8 T G3–4 स सुगधिना (for च सुगन्धिना) — After 10, B Dc1 Dn2 D2 3. 5 6 S ins

428* राजहसनिभ प्राप्य उष्णीषं शिथिलार्पितम् ।
जलक्षयनिमित्त वै वेष्टयामास मूर्धनि ।

[(L 1) S गृह्य (for प्राप्य) D2 मस्तकार्पित, G1 M1 2 कुशला° (for शिथिला°) —(L 2) D2 3 5 च (for वै)]

11 a) B2 (marg as in text) D3 Cd हारिणा (for ह°) Cv as in text —b) K4 B Dc1 D1 2 4–8 उप- (for अनु) —c) D7 वा (for च) K5 D3 5 6 M8 [आ]श्लिष्ट (for [आ]क्लिष्ट-) Ś K1–3 -चदन, K5 D1 वचनं (D1 न), S वासाश्च (for वसन) ⁂ Ca. d अक्लिष्टमच्छिन्नदश वसन यस्य । ⁂ —d) Ś2 Dn2 D3 6 7 S प्राजलि प्राङ्मुख स्थित — After 11, S ins

429* कृत्वेन्द्रियाणामैकाग्र्यं मनसश्च महामना ।
[G1 M1 2 महाबल (for °मना)]

12 M8 om 12 —a) T G जप्यान्, M1. 2 जप्या, M4 5 मंत्रान् (for जप्य) —b) D5 उपस्थित (for अनुष्ठित) —c) K3 B1 4 5 तत्र (for ततो) Ś K1–4 D1 [ऽ]ग्निसदन, Ca d °शरणं (as in text) S धीर, Ca d दीप्त (as in text) —d) S समाहित, Ca d विनीतवत् (as in text)

13 a) K1 3 4 D7 8 सु (for स) K2 प्रसिद्ध स, K5 D2 4 5 समित्कुश, S विविधाभि (for समिद्धं स) —b) K4 तदा (for तथा) S आहुतीभिर्हुताशनं —d) S तत पुन (for गृहात्तत)

14 a) S च नर (for पुरुष) Dn1 D4 T G2–4 -व्याघ्र (for व्याघ्र) —b) Ś2 B1 2 Dc1 D2 3 5–8 कक्षा, Dn1 कक्ष (for कक्ष्या) B4 Dn2 निर्गम्य, B5 निष्क्राम्य (for निष्क्रम्य) S पाडव (for पार्थिव) —c) K2 B1. 4 5 Dn2 ततो, D3. 6 तद्वद् (for तत्र) B वृद्धान्, T G2–5 विद्वान् (for विप्रान्) —d) S अपश्य(G5 °विद्य)द्ब्राह्मणाञ्शुचीन्

15 a) K3 शातान् (for दान्तान्) Dc1 D4 वेदाविद (for वेदव्रत-) —b) K5 Dn1 अवभृथेष्वपि, D5 °थेपि च (for °थेषु च) Ca d cite अवभृथेषु (as in text) —c) K4 5 B1–3 Dc1 Dn1 D3 4 6 गौरान्, D7 8 राजन् (for सौरान्) D2 स सहस्रवरान्विप्रान्, S अष्टौ चैषा सहस्र च Cd cites सहस्रानुचरान् (as in text) —d) B Dc1 सहस्रं चाष्ट चापरान्, T G1. 3 4 M सहस्रानुचरान्नृ(G4 र नृ)प, G3 सहस्रानुचरा नृप, G5 सहस्रचरित नृप

16 b) S स्वस्ति वाच्याथ (G5 °च्याधि, M5 °च्य च) मोदकै —c) D4 विद्वान् (for द्विजान्) S दधि- (for मधु-) K1 Dn1 D1 3–5 -सर्पिस्या (for °र्भ्यां) —d) T भक्षै (for फलै) Ś2 K1 4 Dc1 D1 7 8 G1 3–5 चेष्टै (for श्रेष्ठै) Ś2 सम बलै, K1–4 D1 महारसै, Dc1 च मगलै, D3 4 6 समगलै, T G2–4 सुमगळै (for सुमङ्गलै)

17 a) K2 काचनसेवेत (sic) (for °मेकैकं) —b) K5 Dn1 तेभ्य. स° (for विप्राय) —c) D4 वा (for

हेमशृङ्गी रूप्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ १८
स्वस्तिकान्वर्धमानांश्च नन्द्यावर्तांश्च काञ्चनान् ।
माल्यं च जलकुम्भांश्च ज्वलितं च हुताशनम् ॥ १९
पूर्णान्यक्षतपात्राणि रुचकान्रोचनांस्तथा ।
स्वलंकृताः शुभाः कन्या दधिसर्पिर्मधूदकम् ॥ २०
मङ्गल्यान्पक्षिणश्चैव यच्चान्यदपि पूजितम् ।
दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च कौन्तेयो बाह्यां कक्ष्यामगात्ततः ॥ २१
ततस्तस्य महाबाहोस्तिष्ठतः परिचारकाः ।
सौवर्णं सर्वतोभद्रं मुक्तावैडूर्यमण्डितम् ॥ २२
पराध्यास्तरणास्तीर्णं सोत्तरच्छदमृद्धिमत् ।
विश्वकर्मकृतं दिव्यमुपजह्रुर्वरासनम् ॥ २३
तत्र तस्योपविष्टस्य भूषणानि महात्मनः ।
उपजह्रुर्महार्हाणि प्रेष्याः शुभ्राणि सर्वशः ॥ २४
युक्ताभरणवेषस्य कौन्तेयस्य महात्मनः ।
रूपमासीन्महाराज द्विषतां शोकवर्धनम् ॥ २५
पाण्डरैश्चन्द्ररश्म्याभैर्हेमदण्डैश्च चामरैः ।

C 7 2937
B 7 82.27
K 7 83.27

च) — d) D गता निष्ठाद् (for वामामीष्ठाद्) K2 गा दारुगा (for दक्षिगा)

18 a) B4 वत्ता, S पुनर् (for तथा) K1 D5 7 कपिला, D2 गोपालिका (for गा कपिला) — b) B Dc1 Dn दोग्ध्री, K4 दोग्ध्रीं (for दोग्ध्री) — D4 om 18c–19b D3 4 सवत्सा (for सर्वमा) G2- हेमशृङ्गा (for °शृङ्गी) — c) G1 M1-4 हेमशृङ्ग्यो, K4 B4 Dn D2 ° रौप्य (for रूप्य) K4 क्षुरा, M2 सुग्वा (for खुरा) D2 क्षुरीर्, D5 क्षुरी, — d) B4 Dn1 तस्य (for चक्रे)

19 D4 om 19ab (cf v 1 18) — a) D वर्धमा स्नाना (for °नानाश्च) — b) G5 कामिन (for काञ्चनान्) — The portion from 19c to 7 61 19d is lost in Ś1 on missing folios — c) K1 माल्या, D5 माल्या (for माल्यं) S सुमनोल्लाज(G5 लाज°)कुम्भा(M1 2 °भा°)श्च — d) D3 G1 M1 2 ज्वलन Dn1 D2 6 ज्वलन वेदम (for च हुताशनम्)

20 Ś2 missing (cf v 1 19) — b) B Dc1 Dn1 B स्वर्कं, S गेचना (for रुचकान्) K4 Cd रोचन T G3 4 रुचिरम्, Dn1 D1 5 रोचनास्, D3 रोचनास्, G5 रुचिरा, M3-5 रुचकास् (for 3 G1 2 M1 2 रुचकास्, Cv रुचिका रोचनास्तथा — c) K6 Dn1 रोचनान्) — d) K1 D3-5 दधिमपि (for अलंकृता (for स्व°) K4 मधूदकान् °सर्पिर्)

21 Ś2 missing (cf v 1 19) — ab) D2 मङ्गल्या, D3 मङ्गल्यान्, D4 मागल्य, D6 मागल्यान् (for मङ्ग ल्यान्) K2 D1 8 दक्षिणाम् (K3 °णान्) (for पक्षिणश्च) S मृगपक्षिपशून्पुण्यान्स्वस्तन्मं(G3-5 °स्तन्म म°)गल(M1 2 °गल्य°)सूचितं — c) D2 transp दृष्ट्वा and स्पृष्ट्वा — d) K1 D1, 6 7 बाह्य (for बाह्यां) K1 6 B1, 8 Dc1 Dn1 D1-3 5-8 कक्षाम् (for कक्ष्याम्) K6 Dn D1-3 6 7 अगात्तदा, B1-3 5 Dc1 ततोगमत्, B1 उपागमत्, D4 पतस्तत (for अगात्तत) S कक्ष्या बाह्या विनिर्ययौ

22 Ś2 missing (cf v 1 19) — a) C1 M1 2 तत्र (for ततस्) B4 Dn तस्या (for तस्य) T G3 4 महामागास् (for महाबाहोस्) — b) D3-5 विष्ठ (for तिष्ठत) K1 B2 5 D2 परिचारिका (for °रका) — d) B D1 वैडूर्य (for वैडूर्य)

23 Ś2 missing (cf v 1 19) — a) K1 3 परार्ध्यास्तरणास्तूर्णं, B2 °णाकीर्णं, T G1, 2 M4 परार्ध्या(G1 M4 °ध्या)स्तरणास्तीर्णं Cd cites परार्द्ध — b) D2 अर्पयन् (for ऋद्धिमत्) — d) K2 4 D2 4 5 7 उपाजह्रुर् (for उप°)

24 Ś2 missing (cf v 1 19) — a) K5 B3 Dn1 G1 M1 2 तत्र तत्र (by transp), M3-5 ततस्तत्र — b) K5 भूषणारूपमात्मन — c) K-4 B1 2-5 Dn1 D1 7 उपाजह्रुर् (for उप) G5 वराहाणि (for महा°) — d) K1 प्रेष्य (for प्रेष्या) K1 3 4 D1 शस्त्राणि (K1 °णि), T G2-4 शुभ्रा(G4 °भ्रा)श्च (for °णि) D5 मारिष (for सर्वश) — After 24, B1 3 ins

430* शुभानि सर्वपुष्पाणि मुक्ताहाराश्च पुष्कलान् ।

25 Ś2 missing (cf v 1 19) — a) Ś1 K1-4 B1-3 5 D1 2 6 8 G5 मुक्ताभरण (for युक्ता°) Ś1 K1-4 B1-4 D1 2 °वेशस्य (for वेषस्य)

26 Ś2 missing (cf. v 1 19) — a) Ś1 K (except Dc1) चामरैश् (for पाण्डरैश्) — b) Ś1 (sup lin as in text) हेममाण्डैश् (for °दण्डैश्) Ś1 K (except Dc1) सुदोमनै (for च चामरैः) 8 D2 G1 2 M1 2 (marg as in text) — c) — d) B1-3 Dc1 सविद्युदिव तोयद

आप्लुतः साधिवासेन जलेन च सुगन्धिना ॥ १०
हरिणा चन्दनेनाङ्गमनुलिप्य महाभुजः ।
स्रग्वी चाक्लिष्टवसनः प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः स्थितः ॥ ११
जजाप जप्यं कौन्तेयः सतां मार्गमनुष्ठितः ।
ततोऽग्निशरणं दीप्तं प्रविवेश विनीतवत् ॥ १२
समिद्धं स पवित्राभिरग्निमाहुतिभिस्तथा ।
मन्त्रपूताभिरर्चित्वा निश्चक्राम गृहात्ततः ॥ १३
द्वितीयां पुरुषव्याघ्रः कक्ष्यां निष्क्रम्य पार्थिवः ।
तत्र वेदविदो विप्रानपश्यद्ब्राह्मणर्षभान् ॥ १४
दान्तान्वेदव्रतस्नातान्स्नातानवभृथेषु च ।
सहस्रानुचरान्सौरानष्टौ दशशतानि च ॥ १५
अक्षतैः सुमनोभिश्च वाचयित्वा महाभुजः ।
तान्द्विजान्मधुसर्पिर्भ्यां फलैः श्रेष्ठैः सुमङ्गलैः ॥ १६
प्रादात्काञ्चनमेकैकं निष्कं विप्राय पाण्डवः ।
अलंकृतं चाश्वशतं वासांसीष्टाश्च दक्षिणाः ॥ १७
तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पाण्डुनन्दनः ।

---

10 S transp 9^cd and 10^ab — ^a) Ś1 आच्छादित, Ś2 K1-4 D1 सछादित, T उच्छोधित, G1.2 M1.2 उच्छादित, G2.3 M4.5 उच्छोधि(M4 °दि)त, G4 उच्छोधिता, M3 उच्छोदिक, Cv उत्सारित (for उत्साादित) Ś1 K1.4.5 D4.5.7.8 कषायेन, Cv °येण (as in text) — ^b) K1 सुसेवितं (for सुशिक्षितं) — ^c) Dn1 D2.3.5.6 सोधिवासेन, Ca d साधि° (as in text) — ^d) D7.8 गधेन, G5 lacuna (for जलेन) B1-3.5 D5 G1.5 M सुसुगंधिना, B4 Dc1 Dn D2-4.6-8 T G2-4 स सुगधिना (for च सुगन्धिना) — After 10, B Dc1 Dn2 D2.3.5.6 S ins

428* राजहंसनिभ प्राप्य उष्णीष शिथिलार्पितम् ।
जलक्षयनिमित्त वै वेष्टयामास मूर्धनि ।

[(L 1) S गृह्य (for प्राप्य) D2 मस्तकार्पित, G1 M1.2 कुशला° (for शिथिला°) — (L 2) D2.3.6 च (for वै)]

11 ^a) B2 (marg as in text) D3 Cd हारिणा (for ह°) Cv as in text — ^b) K4 B Dc1 D1.2.4-8 उप (for अनु) — ^c) D7 वा (for च) K5 D1.5.6 M3 [आ]श्लिष्ट (for [आ]क्लिष्ट) Ś K1-3 -वदन, K5 D1 वचनं (D1 °न), S वासाश्च (for वसन) ※ Ca d अक्लिष्टमच्छिन्नदश वसन यस्य । ※ — ^d) Ś2 Dn2 D3.6.7 S प्राजलि प्राङ्मुख स्थित — After 11, S ins

429* कृत्वेन्द्रियाणामैकाग्र्य मनसश्च महामना ।
[G1 M1.2 महाबल (for °मना)]

12 M3 om 12 — ^a) T G जप्यान्, M1.2 जप्या, M4.5 मन्त्रान् (for जप्यं) — ^b) D5 उप स्थित (for अनुष्ठित) — ^c) K3 B1.4.5 तत्र (for ततो) Ś K1-4 D1 [ऽ]ग्निसदनं, Ca d °शरणं (as in text) S वीर, Ca d दीप्तं (as in text) — ^d) S समाहित, Ca d विनीतवत् (as in text)

13 ^a) K1.3.4 D7.8 सु (for स) K2 प्रविश्य स, K5 D2.4.5 समिरुग्न, S विविधाभि (for समिद्धं स) — ^b) K4 तदा (for तथा) S आहुतीभिर्हुताशनं — ^d) S तत पुन (for गृहात्तत)

14 ^a) S च नर (for पुरुष) Dn1 D4 T G2-4 -व्याघ्र (for व्याघ्र) — ^b) Ś1 B1.2 Dc1 D2.3.5-8 कक्षा, Dn1 कक्ष (for कक्ष्या) B4 Dn2 निर्गम्य B5 निष्काम्य (for निष्क्रम्य) S पाड़व (for पार्थिव) — ^c) K2 B1.4.5 Dn2 ततो, D7.8 तद्वद् (for तत्र) B वृद्धान, T G2-4 विद्वान (for विप्रान) — ^d) S अपश्य(G5 विप्र)द्ब्राह्मणाञ्छुचीन्

15 ^a) K3 ज्ञातान् (for दान्तान्) Dc1 D4 वेदविद (for वेदव्रत-) — ^b) K5 Dn1 अवभृथेष्वपि, D5 °थेपि च (for °थेषु च) Ca d cite अवभृथेषु (as in text) — ^c) K4.5 B1-3 Dc1 Dn1 D3.4.6 गौरान्, D7.8 राजन् (for सौरान्) D2 स महस्रनरान्विप्रान, S अष्टौ चैषा सहस्र च Cd cites सहस्रानुचरान (as in text) — ^d) B Dc1 सहस्र चाष्ट चापरान्, T G1.2.4 M1 महस्रानुचरान्(G4 °र नृ)प, G3 महस्रानुचरा नृप, G5 सह स्रचरित नृप

16 ^b) S स्वस्ति वाच्याथ (G5 °च्याधि-, M5 °च्य च) मोदकै — ^c) D4 विद्वान् (for द्विजान्) S दधि- (for मधु) K1 Dn1 D1.3-5 सर्पिभ्या (for °र्भ्यां) — ^d) T भक्षै (for फलै) Ś2 K1.4 Dc1 D1.7.8 G1.3-5 श्रेष्ठै (for श्रेष्ठै) Ś2 सम यलै°, K1-4 D1 महारसै, Dc1 च मगलै, D3.4.6 समगलै, T G2-4 सुमंगळै (for सुमङ्गलै)

17 ^a) K2 काचनसेवेत (sic) (for °मेकैक) — ^b) K5 Dn1 तेभ्य स (for विप्राय) — ^c) D4 वा (for

हेमशृङ्गी रूप्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ १८
स्वस्तिकान्वर्धमानांश्च नन्द्यावर्तांश्च काञ्चनान् ।
माल्यं च जलकुम्भांश्च ज्वलितं च हुताशनम् ॥ १९
पूर्णान्यक्षतपात्राणि रुचकान्रोचनांस्तथा ।
स्वलंकृताः शुभाः कन्या दधिसर्पिर्मधूदकम् ॥ २०
मङ्गल्यान्पक्षिणश्चैव यच्चान्यदपि पूजितम् ।
दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च कौन्तेयो बाह्यां कक्ष्यामगात्ततः ॥ २१
ततस्तस्य महाबाहोस्तिष्ठतः परिचारकाः ।
सौवर्णं सर्वतोभद्रं मुक्तावैडूर्यमण्डितम् ॥ २२
परार्ध्यास्तरणास्तीर्णं सोत्तरच्छदमृद्धिमत् ।
विश्वकर्मकृतं दिव्यमुपजह्रुर्वरासनम् ॥ २३
तत्र तस्योपविष्टस्य भूषणानि महात्मनः ।
उपजह्रुर्महार्हाणि प्रेष्याः शुभ्राणि सर्वशः ॥ २४
युक्ताभरणवेषस्य कौन्तेयस्य महात्मनः ।
रूपमासीन्महाराज द्विषतां शोकवर्धनम् ॥ २५
पाण्डरैश्चन्द्ररश्म्याभैर्हेमदण्डैश्च चामरैः । C 7 2037 B 7 82.27 K 7 83 27

च) —[d]) D_5 गवा गिष्टाश् (for वासासीष्टाश्) K_2 दारुणा (for दक्षिणा)

18 [a]) B_4 तदा, S पुनर् (for तथा) K_4 गा कपिला, D_2 गोपालिका (for गा कपिला) K_1 $D_{2\,7}$ दोग्धी, K_4 दोग्ध्रीं (for दोग्ध्री) —[b]) B D_{c1} Dn $D_{3\,4}$ सवत्सा (for सर्पभा) — D_4 om 18[c]–19[b] —[c]) G_1 M_{1-4} हेमशृङ्ग्यो, G_{2-5} हेमशृगा (for शृङ्गी) K_4 $B_{4\,5}$ Dn $D_{2\,5\,6}$ रौप्य (for रूप्य) K_4 -खुरा, D_2 -खुरीर्, D_5 -क्षुरी, M_2 मुखा (for खुरा) —[d]) $B_{4\,5}$ D_{n1} तेभ्य (for चक्रे)

19 D_4 om 19[ab] (cf v l 18) —[a]) D_7 वर्धमा स्माना (for °मानाश्च) —[b]) G_5 कामिन (for काञ्च नान्) — The portion from 19[c] to 7 61 19[d] is lost in $Ś_2$ on missing folios —[c]) K_1 माल्या, D_6 माला (for माल्यं) S सुमनोलाज(G_5 °जाल)कुम्भा($M_{1,2}$ °भा)श्च —[d]) D_3 G_1 $M_{1\,2}$ ज्वलंत D_{n2} $D_{3\,6}$ जात वेदस (for च हुताशनम्)

20 $Ś_2$ missing (cf. v l 19) —[b]) B D_{c1} Dn° रुचकं, S रोचना (for रुचकान्) K_4 Cd रोचन, B D_{n2} $D_{7\,8}$ रोचनास्, D_3 रोचकास्, T $G_{3\,4}$ रुचिरस्, $G_{1\,2}$ $M_{1\,2}$ रुचकास्, G_5 रुचिरा, M_{3-5} रुचकास् (for रोचनाम्) Cv रुचिका रोचनास्तथा —[c]) K_5 D_{n1} मलकृता (for स्व°) —[d]) K_1 D_{3-7} दधिसर्पि (for °सर्पिर्) K_4 मधूदकान्

21 $Ś_2$ missing (cf v l. 19) —[ab]) D_2 मगल्या°, D_8 मगलान्, D_4 मागल्य, D_5 मागल्यान् (for मङ्गल्यान्) K_8 $D_{7\,8}$ दक्षिणाश् (K_8 °णश्) (for पक्षिणश्) S मृगपक्षिपशून्पुण्यास्तत्तन्मं(G_{3-5} °स्तत्र मं)गल($M_{1\,2}$ °गल्य)सूचित —[c]) D_2 transp दृष्ट्वा and स्पृष्ट्वा —[d]) K_1 $D_{1,6\,7}$ बाह्य (for बाह्या) $K_{1,6}$ $B_{1,3}$ D_{c1} D_{n1} $D_{1-3\,5-8}$ कक्षाम् (for कक्ष्याम्) K_5 Dn D_{1-3} $_{6\,7}$ अगात्तदा, $B_{1-3,5}$ D_{c1} ततोगमत्, B_4 उपागमत्, D_4 पतस्वत (for अगात्तत) S कक्ष्या बाह्या विनिर्ययौ

22 $Ś_2$ missing (cf v l 19) —[a]) G_1 $M_{1\,2}$ तत्र (for ततस्) B_4 Dn तस्या (for तस्य) T $G_{3\,4}$ महाभागास् (for महाबाहोस्) —[b]) D_{3-5} तिष्ठ (for तिष्ठत) K_1 $B_{2\,3}$ D_2 परिचारिका (for °रका) —[d]) B D_7 वैदूर्य (for वैडूर्य)

23 $Ś_2$ missing (cf v l 19) —[a]) $K_{1\,2}$ परार्ध्यास्तरणास्तूर्णं, B_2 °णाकीर्णं, T $G_{1,2}$ M_4 परार्ध्या(G_1 M_4 °र्ध्या)स्तरणास्तीर्णं Cd cites परार्द्ध्यं —[b]) D_2 अर्पयन् (for ऋद्धिमत्) —[d]) $K_{2\,4}$ $D_{2\,4\,5\,7}$ उपाजह्रुर् (for उप°)

24 $Ś_2$ missing (cf v l 19) —[a]) K_5 B_3 D_{n1} $G_{1\,5}$ $M_{1\,2}$ तस्य तत्र (by transp), M_{3-5} ततस्तत्र —[b]) K_5 भूषणारूपमात्मन —[c]) K_{2-4} $B_{1\,3-5}$ D_{n1} $D_{1\,7}$ उपाजह्रुर् (for उप°) G_5 वरार्हाणि (for महा°) —[d]) K_1 प्रेष्य (for प्रेष्या) $K_{1\,3\,4}$ D_1 शस्त्रानि (K_1 °णि), T G_{2-5} शुभ्रा(G_5 °भ्रा)श्च (for °णि) D_5 मारिष (for सर्वश) — After 24, $B_{1\,3}$ ins

430* शुभानि सर्वपुष्पाणि मुक्ताहाराश्च पुष्कलान् ।

25 $Ś_2$ missing (cf v l 19) —[a]) $Ś_1$ K_{1-4} $B_{1-3\,5}$ $D_{1\,2\,5\,8}$ G_5 मुक्ताभरण (for युक्ता°) $Ś_1$ K_{1-4} B_{1-4} $D_{1\,2}$ -वेशस्य (for वेषस्य)

26 $Ś_2$ missing (cf v l 19) —[a]) $Ś_1$ K D (except D_{c1}) चामरैश् (for पाण्डरैश्) —[b]) $Ś_1$ (*sup lin* as in text) हेमभाण्डैश् (for °दण्डैश्) $Ś_1$ K D (except D_{c1}) सुशोभनै (for च चामरै) —[c]) B_{2} (marg as in text) $_3$ D_2 $G_{1,2}$ $M_{1\,2}$ दोधूयमानै —[d]) B_{1-3} D_{c1} सविद्युदिव तोयद •

दोधूयमानः शुशुभे विद्युद्भिरिव तोयदः ॥ २६
संस्तूयमानः सूतैश्च वन्द्यमानश्च वन्दिभिः ।
उपगीयमानो गन्धर्वैरास्ते स्म कुरुनन्दनः ॥ २७
ततो मुहूर्तादासीत्तु वन्दिनां निस्वनो महान् ।
नेमिघोषश्च रथिनां खुरघोषश्च वाजिनाम् ॥ २८
ह्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
नराणां पदशब्दैश्च कम्पतीव स्म मेदिनी ॥ २९
ततः शुद्धान्तमासाद्य जानुभ्यां भूतले स्थितः ।
शिरसा वन्दनीयं तमभिवन्द्य जगत्पतिम् ॥ ३०
कुण्डली बद्धनिस्त्रिंशः संनद्धकवचो युवा ।
अभिप्रणम्य शिरसा द्वाःस्थो धर्मात्मजाय वै ।
न्यवेदयद्धृषीकेशमुपयातं महात्मने ॥ ३१
सोऽब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः स्वागतेनैव माधवम् ।
अर्घ्यं चैवासनं चास्मै दीयतां परमार्चितम् ॥ ३२
ततः प्रवेश्य वार्ष्णेयमुपवेश्य वरासने ।
सत्कृत्य सत्कृतस्तेन पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

---

27 Ś2 missing (cf v l 19) —b) K3 नदमानश्, D6 वक्षमाणश् (for वन्द्यमानश्) T G1 3 4 वंदिभि (for वन्दिभि) —c) K5 B3 (marg) Dc1 Dn1 S उद्गीयमानो (for उपगी°)

28 Ś2 missing (cf v l 19) —a) D3 T G1-3 5 M मुहूर्तंम्, G4 °र्तें (for °र्ताद्) T G3 5 आसीच्च, G4 त्वरिते (for आसीत्तु) —b) K1-4 D1 गजाना, K5 B1-3 5 Dc1 D7 8 दन्तिना, S (G3 damaged) वदिनां; (for वन्दिनां) S निनदो (for निस्वनो) D2 4 5 स्यदनाना स्वनो महान् —c) K5 खुरनेमिस्वनैश्चैव, T G2-5 रथाना नेमिघोप (G2 °पै) श्च —d) K5 रथघोषश् (for खुर°)

29 Ś2 missing (cf v l 19) —a) K1 नादेन, K5 शब्देन, T G1-4 M ह्रादश्च (for ह्रादेन) G1 M3 राजघटाना (for गजघण्टाना) Dn1 नागानां चैव घंटाना, G5 ह्रादश्च वै गजाना तु —b) D4 रथाना (for शङ्खाना) K1-4 B3 Dc1 D1 निस्वनेन च, S च रवो महान् (for निनदेन च) —c) K1 5 Dn1 D2 6 S पाद, D4 वाद- (for पद) B1-3 5 Dc1 -शब्देन, S -शब्दश्च (for -शब्दैश्च) —d) S मेदिनीं कंपयन्निव

30 Ś2 missing (cf v l 19) —a) Ś1 K1-4 तं तथान्तरमासाद्य, D7 8 S तत क्षत्ता समासाद्य —b) D6 G5 भूतल (for भूतले) —Ś1 K D1 om 30cd —d) Dn2 D3 5 6 T G1-4 M अभिवाद्य, G5 °गम्य (for °वन्द्य) Dc1 Dn1 महीपतिं; Dn2 D2, 3 5 6 जनेश्वरं (for जगत्पतिम्)

31 Ś2 missing (cf v l 19) —b) D4 संनद्धकवचायुध; S सनद्ध (G5 °गस्था) प्रांजलिर्युवा —S transp 31cd and 31ef —d) Some MSS द्वास्थो B1-4 Dc1 ह्य; B5 T G3 4 तु, G2 5 हि (for वै) Ś1 K Dn1 D1 4 5 7 8 द्वा स्थो (D1 द्वा स्थौ) धर्मात्मजस्य वै (D5 7 8 च) —e) K5 निवेदयद्, D3 आवे° (for न्यवे°) —f) K4 D1 उपायात, B Dn2 D5 T G2-4 Ca d उपयात, D2-5 7 8 उपायात (for उपयातं) Ś1 D4 5 7 महात्मन, K4 महीपते (for महात्मने) — After 31, K5 D7 ins

431* शङ्खचक्रगदापाणि पीतवासाश्चतुर्भुज ।
तवाज्ञादर्शनाकाङ्क्षी द्वारि तिष्ठति केशव ।

32 Ś2 missing (cf v l 19) —a) S तमब्रवीत्ततो राजा —b) G1 M [पु]तु (for [पु]र) S (except G5) माधव (for °वम्) K5 Dn1 D2 4 5 7 8 आगच्छतु जनार्दन — After 32ab, T G2 M ins

432* प्रवेश्यता समीप मे किमर्थं प्रविलम्बसे ।
[M2 प्रविलम्बसे]

—c) K1 अर्च्यं, Dn1 D3 5-8 अर्घं, D4 अर्घ्यैश् (for अर्घ्यं) D4 च वासनं (for चैवा°) D3 5 6 तस्मै (for चास्मै) S आसनं च मधुघ्नाय

33 Ś2 missing (cf v l 19) —a) Ś1 K1 2 4 D3, 6 प्रविश्य; K5 Dn1 D2 4 प्रविष्टं (for प्रवेश्य) —b) Ś1 K1-4 D1 उपविष्टो, K5 Dn1 D2 4 5 °विष्टं; D3 6 °विश्य (for °वेश्य) —Ś1 K1-4 D1 om 33cd —c) K5 D (except Dc1, D1 om) पूजयामास विधिवत्; B सत्कृतस्तेन सत्कृत्य —d) K5 D (except Dc1, D1 om) धर्मराजो (for पर्यपृच्छद्)

५९

युधिष्ठिर उवाच ।
सुखेन रजनी व्युष्टा कच्चित्ते मधुसूदन ।
कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रसन्नानि तवाच्युत ॥ १
संजय उवाच ।
वासुदेवोऽपि तद्युक्तं पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरम् ।
ततः क्षत्ता प्रकृतयो न्यवेदयदुपस्थिताः ॥ २
अनुज्ञातश्च राज्ञा स प्रावेशयत तं जनम् ।
विराटं भीमसेनं च धृष्टद्युम्नं च सात्यकिम् ॥ ३
शिखण्डिनं यमौ चैव चेकितानं च केकयान् ।
युयुत्सुं चैव कौरव्यं पाञ्चाल्यं चोत्तमौजसम् ॥ ४
एते चान्ये च बहवः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।
उपतस्थुर्महात्मानं विविशुश्चासनेषु ते ॥ ५ C. 7 2352 B. 7 83 7 K. 7 83 7

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K B Dc1 Dn D1. 2 6-8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 तृतीयदिवसे, K4 चतुर्थदिवसे, G1 चतुर्थेहनि, M1 2 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* K4 युधिष्ठिरालये कृष्णागमनप्रयोजन, Dn1 युधिष्ठिराह्निक, D2 8 कृष्णागमन, D4 युधिष्ठिरप्रबोधे कृष्णागमन, D6 प्रतिदिनकृत्यानन्तरे कृष्णागमन, G1 M1 2 युधिष्ठिरकाल्यविधि — *Adhy no* (figures, words or both) B1. 3 79, B2 3 Dn1 80, D2 71, D3 S 78 — *Śloka no* Dn1 33

59

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v. l. 7 58 19)

1 Before the ref., N (Ś2 missing) ins

433* संजय उवाच ।
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रतिनन्द्य जनार्दनम् ।
उवाच परमप्रीतः कौन्तेयो देवकीसुतम् ।

N (Ś2 missing) om the ref — a) D5 व्युढा, Cd व्युष्टा (as in text) — d) T G1-4 M महामते (M1. 2 ते), G5 महामुने (for तवाच्युत)

2 N (Ś2 missing) om the ref. — b) S प्रत्युवाच (for पर्यपृच्छद्) — After 2ab, S ins

434* दर्शनादेव ते सौम्य न किंचिदशुभं मम ।
[G2 महत् (for मम)]

— G5 ins श्रीभगवान् before 2cd — c) Dn2 D2 6 ततश्च प्रकृती क्षत्ता, S ततो वै (M3-6 °तोयं) प्रकृती सर्वा Cd cites प्रकृतयो (as in text)

3 a) Dn1 तु (for च) S तत क्षत्ता (for च राजा स) — c) S प्रकृतीर् (T G2-5 °तिं) (for विराट) — d) K1-3 B1-3 Dc1 D3 6 म (for च) G1 M मन्यक, G2 पार्षत (for सात्यकिम्) — After 3, N (Ś2 missing) ins

435* चेदिप धृष्टकेतुं च द्रुपदं च महारथम् ।
[K1 चेदिप, D2 चेदिप, D6 चेदिप (for चेदिप)]

4 a) K3 (sup lin as in text) 5 Dn1 यमौ चोभौ, S चेकितानं (for यमौ चैव) — b) Ś1 K3 B Dc1 म- (for च) K3 B1. 4 केकयं, K1. 5 D2. 5 7 कैकयान्, B2 3 4 Dc1 Dn D3 6 8 कैकयं (for केकयान्) S धृष्टकेतु यमावपि — After 4ab, S ins

436* केकयान्सृञ्जयान्मत्स्यान्पाञ्चालांश्चापि राजकान् ।
[G1 मात्स्यान (for म°) G4 पञ्चालाश्च (for पाञ्चा°) M3-5 च म (for चापि)]

— c) D5 चापि (for चैव) — d) Dn1 पञ्चालं (for पाञ्चाल्यं) S द्रौपदेयान्वरौजसः — After 4, N (Ś2 missing) ins

437* युधामन्यु सुबाहुं च द्रौपदेयाश्च सर्वशः ।
[D1 युधामन्यु- (for °मन्यु) Dn1 पाञ्चालाश्चैव (for द्रौपदेयाश्च) Ś1 सर्वतः (for सर्वशः)]

5 b) K5 B1-3 Dc1 Dn1 D4 7 8 पाण्डवर्षभ, D5 6 क्षत्रियर्षभा (for °र्षभम्) — d) K5 D3 स्वासनेषु ते, B2-5 Dc1 चासने शुभे, Dn2 °नेषु च (for °नेषु ते) — For 5, S subst

438* एताश्च सुहृदश्चान्यान्दर्शयामास पाण्डवम् ।
अनुज्ञाताश्च पार्थेन आसीना आसनेषु ते ।

[(L 1) G1 M2-4 एताश्चान्यांश्च सुहृदो (for the prior half) — (L 2) T1 G2-5 स्वासीना (for आ°) G1 M1-4 स्वासनेषु (for आ°) G5 च (for ते)]

— After 5, G2-5 ins

एकस्मिन्नासने वीरावुपविष्टौ महाबलौ ।
कृष्णश्च युयुधानश्च महात्मानौ महाद्युती ॥ ६
ततो युधिष्ठिरस्तेषां शृण्वतां मधुसूदनम् ।
अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षमाभाष्य मधुरं वचः ॥ ७
एकं त्वां वयमाश्रित्य सहस्राक्षमिवामराः ।
प्रार्थयामो जयं युद्धे शाश्वतानि सुखानि च ॥ ८
त्वं हि राज्यविनाशं च द्विषद्भिश्च निराक्रियाम् ।
क्लेशांश्च विविधान्कृष्ण सर्वांस्तानपि वेत्थ नः ॥ ९
त्वयि सर्वेश सर्वेषामस्माकं भक्तवत्सल ।
सुखमायत्तमत्यर्थं यात्रा च मधुसूदन ॥ १०
स तथा कुरु वार्ष्णेय यथा त्वयि मनो मम ।
अर्जुनस्य यथा सत्या प्रतिज्ञा स्याच्चिकीर्षिता ॥ ११
स भवांस्तारयत्वस्माद्दुःखामर्षमहार्णवात् ।
पारं तितीर्षतामद्य प्लवो नो भव माधव ॥ १२
न हि तत्कुरुते संख्ये कार्तवीर्यसमस्त्वपि ।
रथी यत्कुरुते कृष्ण सारथिर्यत्नमास्थितः ॥ १३

439* स्थितेष्वधिपराध्येंषु यथार्हं वद पार्थिवम् ।

6 ^{a}) G_1 M स्वासने (for आसने) —^{b}) G_3 om from °युप up to °स्मानौ (in 6^d) G_1 M महारथौ (for °बलौ) —^{d}) G_2 हुताशनौ (for महाद्युती) T G_{3-5} वेद्यामिव हुताशनौ, G_1 M वेद्यामिद्धावनलाविव

7 ^{a}) Dn_1 transp ततो and युधिष्ठिर D_5 राजा (for तेषां) —^{d}) Ca d cite आभाष्य (as in text) S सत्यं पथ्यं प्रियं वचः —Ca ends here

8 ^{a}) B_5 एव त्वां, D_6 एकं त्वा, S भवंतं (for एकं त्वां) —^{b}) Dn_1 शतक्रतुम् (for सहस्राक्षम्) —^{c}) B_3 संख्ये, D_4 सर्वे, S चैव (for युद्धे)

9 ^{a}) B_4 च (for हि) —^{b}) D_1 निराक्रिया, $D_{2\ 4\ 5}$ °कृतान् S द्विषद्भिश्चापि (T °प) निष्क्रिया —^{d}) K_{1-4} D_1 [ए]व, D_2 [उ]प- (for [अ]पि) K_5 $B_{1-3\ 5}$ Dc_1 Dn $D_{7\ 8}$ वेत्सि (for वेत्थ) S सर्वं तदुपवेत्थ (G_5 °वेद्धि) न

10 ^{a}) Dn_1 सत्त्व हि (for सर्वेश) —^{c}) K_4 D_1 आयातुम्, D_4 आयातम्, G_6 तायत्तम् (for आयत्तम्) S अत्यंत (for अत्यर्थं) —^{d}) S शत्रूणां च पराजयं (G_{3-5} M_{3-5} °य)

11 ^{b}) D_4 गतो, $D_{7\ 8}$ S मतं (for मनो). B_1 यथा मम मनस्त्वयि —^{d}) S च (for स्याच्)

12 ^{a}) D_4 तारयन् (for °यतु) $Ś_1$ $D_{2\ 5}$ G_2 स भवांस्तारयस्वास्मान् —^{b}) K_4 D_1 दुःखार्णवमहाभयात् —^{d}) S प्लवोऽस्माकं भवाच्युत

13 ^{a}) G_2 तस्य (for न हि). K_{1-3} ते, D_3 तं; M_4 तान् (for तत्) T G_{2-5} M_2 योध (G_5 °धा); $M_{1\ 3-5}$ यौध (for संख्ये) —^{b}) $K_{1\ 4}$ Dn_2 $D_{3\ 8}$ त्वयि, D_4 युधि, T जय, G_1 M [ऽ]पि वा, G_{2-5} [ऽ]पि च (for त्वपि) K_5 B Dc_1 Dn_1 $D_{2\ 5}$ रथी रिपुवधोद्यत —^{c}) $K_{1\ 3\ 4}$ रथे यत्, K_5 B Dc_1 Dn_1 $D_{2\ 4\ 5}$ यथा वै, S युधि यत (for रथी यत्) T $G_{2\ 4\ 5}$ कुरुषे (for °ते) G_6 वीर (for कृष्ण) —^{d}) S सारथ्य (for °थिर्) T $G_{2\ 3}$ स्त्र समास्थित, G_1 M नयमा°, G_4 स्त्रं समर्थित (for यत्नमास्थित) —After 13, N ($Ś_2$ missing) ins

440* यथैव सर्वास्वापत्सु पासि वृष्णीञ्जनार्दन ।
तथैवास्मान्महाबाहो वृजिनात्त्रातुमर्हसि ।
त्वमगाधेऽप्लवे मग्नान्पाण्डवान्कुरुसागरे ।
समुद्धर प्लवो भूत्वा शङ्खचक्रगदाधर ।
नमस्ते देवदेवेश सनातन विशातन ।
विष्णो जिष्णो हरे कृष्ण वैकुण्ठपुरुषोत्तम ।
नारदस्त्वा समाचख्यौ पुराणमृषिसत्तमम् ।
वरद शार्ङ्गिण देव तत्सत्य कुरु माधव ।
इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो धर्मराजेन संसदि ।
तोयमेघस्वनो वाग्मी प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ।

[(L 1) K_5 Dn_1 यथा हि, D_4 तथैव (for यथैव) K_{1-4} D_1 अरिंदम (K_4 °न) (for जनार्दन) —(L 2) Cd cites वृजिनात् (as above) —(L 3) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ [ऽ]प्लवान् (for ऽप्लवे) $Ś_1$ वृजिनागरे (for कुरुसागरे) —(L 4) B_{1-3} Dc_1 $D_{7\ 8}$ तारयाद्य, D_2 प्लवस्त्वं न (for समुद्धर) —(L 5) $D_{7\ 8}$ सत्यं प्रिय, Cd सनातन (as above) K_{1-4} D_1 जनार्दन, K_5 नमोऽस्तु ते, D_2 निशातन, $D_{7\ 8}$ विनाशन (D_8 °न), Cd विशोभन (for विशातन). —(L 6) K_4 D_1 transp विष्णो and जिष्णो. —(L 7) $Ś_1$ D_1 त्वा (for त्वां) $Ś_1$ Dc_1 Dn_1 $D_{1\ 3\ 6}$ समाचख्यौ ($D_{3\ 6}$ °ख्ये) (for समाचख्यौ) K_5 Dn_2 $D_{2\ 3\ 6}$ पुराण पुरुषोत्तम (for the post. half) —(L 8) K_{1-4} Dc_1 $D_{7\ 8}$ शृङ्गिन (for शार्ङ्गिण) Dn_2 $D_{2\ 4}$ श्रेष्ठ (for देव) —(L 10) $Ś_1$ K_3 $B_{1\ 3}$ D_4 ओघ, K_4 D_2

वासुदेव उवाच ।
सामरेष्वपि लोकेषु सर्वेषु न तथाविधः ।
शरासनधरः कश्चिद्यथा पार्थो धनंजयः ॥ १४
वीर्यवानस्त्रसंपन्नः पराक्रान्तो महाबलः ।
युद्धशौण्डः सदामर्षी तेजसा परमो नृणाम् ॥ १५
स युवा वृषभस्कन्धो दीर्घबाहुर्महाबलः ।
सिंहर्षभगतिः श्रीमान्द्विषतस्ते हनिष्यति ॥ १६
अहं च तत्करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ।
धार्तराष्ट्रस्य सैन्यानि धक्ष्यत्यग्निरिवोत्थितः ॥ १७
अद्य तं पापकर्माणं क्षुद्रं सौभद्रघातिनम् ।
अपुनर्दर्शनं मार्गमिषुभिः क्षेप्स्यतेऽर्जुनः ॥ १८
तस्याद्य गृध्राः श्येनाश्च वडगोमायवस्तथा ।
भक्षयिष्यन्ति मांसानि ये चान्ये पुरुषादकाः ॥ १९
यद्यस्य देवा गोप्तारः सेन्द्राः सर्वे तथाप्यसौ ।
राजधानीं यमस्याद्य हतः प्राप्स्यति संकुले ॥ २०
निहत्य सैन्धवं जिष्णुरद्य त्वामुपयास्यति ।
विशोको विज्वरो राजन्भव भूतिपुरस्कृतः ॥ २१　　C 7 2373　B 7 83 23　K 7 83 28

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

अथ, K5 Dn1 ढ्यन्, D7 8 पूर्णं- (for तोय-)　K1 3-5 Dn1 D1 4 6 -स्वनो (for -स्वनो)　K6 Dn1 धीमान् (for वाग्मी)　B2 मेघौघनिस्वनो वाग्मी (for the prior half)　K4 जनार्दन (for युधिष्ठिरम्)]

—After the above, K1 B4 D2 4 5 7 8 ins an addl. colophon [*Sub-parvan*　K1 B4 D2 4 6 7 8 जयद्रथवध　—*Adhy name*　D4 5 वासुदेवप्रसादन　—*Adhy no* (figures, words or both)　D2 72]

14　T G3 श्रीभगवान् (for वासुदेव)　—^{a}) S (except G6) समग्रेषु (for सामरेषु)　—^{b}) T G1-4 M न ह्यन्योस्ति, G5 नेहान्योस्ति (for सर्वेषु न)　K2 Dn1 च (for न)　—^{c}) T G5 शरासनधृत (for °धर)　—^{d}) Dn1 तेषु पार्थो, S सत्यं यादृग् (for यथा पार्थो)　B5 युधिष्ठिर (for धनंजय)

15　^{a}) B1 D5 शस्त्र (for अस्त्र)　—^{b}) Dn1 विक्रातोति- (for पराक्रान्तो)　—^{c}) K5 Dn1 S तथामर्षी, B2 परा° (for सदा°)　—^{d}) S तेजस्वी विगतक्रम

16　^{a}) K1 वायु- (for युवा)　D7 स वृष (for वृषभ)　—^{b}) K4 D1 T G3 4 महाभुजः, G1 2 5 M °हनु (for °बल)　—D3 om 16^{c}–17^{d}　—^{c}) S सिंहद्विरदविक्रातो　—^{d}) B4 Dn2 द्विषदस् (for °तस्)　K5 Dn1 द्विषत प्रवधिष्यति, S °त प्रमथिष्यति

17　D3 om 17 (cf v l. 16)　—^{a}) M3 4 त (for वद्)　—^{b}) S यथा स रथिना (T G2-4 °था सारथिना, G5 °थामौ रथिना) वर　—K4 D1 7 8 om (hapl.) 17^{c}–18^{d}　—^{d}) Dc1 Dn1 D5 6 धक्षते, G3 4 धक्ष्यति, M धक्ष्यते (for धक्ष्यति)　B Dc1 [इ]धनं, T G3-5 [आ]श्रय, G1 2 M [आ]शय (G1 °यान्) (for [उ]त्थित)

18　K4 D1 7 8 om 18 (cf v l 17)　—^{a}) K5 Dc1 अथ त, S अत्यत- (for अद्य त)　T G2 -पापकरण (for पापकर्माण)　—^{b}) Dn1 क्षौद्रं (for क्षुद्र)　S रौद्र सैंधवक नृपं　—^{c}) D5 अपूर्व- (for अपुनर्)　D4 मार्गं (for मार्गम्)　S शरैर्गांडीवनिर्मुक्तैर्, Cv as in text　—^{d}) B2 नेष्यते (for क्षेप्स्यते)　S निशितैर्ध(G5 °र्ह)क्ष्यतेर्जुन

19　^{ab}) K1 [अ]स्य (for [अ]द्य)　K1 गृद्ध (for गृध्रा)　K1 श्येनश्र्　K1-3 D1 वटा, K4 B1-3 Dc1 वला, K5 D4 7 8 वडा, B4 5 Dn2 D2 8 चट-, Dn1 वका (for वड)　Ś1 तव (for तथा)　D5 वडागोमायुवायसा (for ^{b})　S अद्य कङ्का(T G3-5 काका)श्च गृध्राश्च श्येन(T G4 °ना)गोमायवो वळा　—^{d}) S ये चाप्यन्ये च पक्षिण

20　^{a}) D3 देव-, S लोका (for देवा)　—^{b}) Dn1 देवास् (for सर्वे)　B Dc1 युधिष्ठिर (for तथाप्यसौ)　S ससुरासुरमानवा　—^{c}) D1 7 8 यमासाद्य, G5 यमस्याय (for °स्याद्य)　—^{d}) Ś1 K4 5 B2 (marg) Dn1 संकुला, K1 8 D4 °लं (for °ले)　S हतो यास्यति दुर्मति

21　^{b}) S अनु- (for उप)　—^{d}) Dc1 D8 तव (for भव)　Ś1 K1 3 D1 भूरि, G M शांति (for भूति-)

६०

संजय उवाच ।
तथा संभाषतां तेषां प्रादुरासीद्धनंजयः ।
दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठं राजानं ससुहृद्गणम् ॥ १
तं प्रविष्टं शुभां कक्ष्यामभिवाद्याग्रतः स्थितम् ।
समुत्थायार्जुनं प्रेम्णा सस्वजे पाण्डवर्षभः ॥ २
मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय परिष्वज्य च बाहुना ।
आशिषः परमाः प्रोच्य स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ ३
व्यक्तमर्जुन संग्रामे ध्रुवस्ते विजयो महान् ।
यादृग्रूपा हि ते छाया प्रसन्नश्च जनार्दनः ॥ ४
तमब्रवीत्ततो जिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमम् ।
दृष्टवानस्मि भद्रं ते केशवस्य प्रसादजम् ॥ ५
ततस्तत्कथयामास यथादृष्टं धनंजयः ।
आश्वासनार्थं सुहृदां त्र्यम्बकेन समागमम् ॥ ६
ततः शिरोभिरवनिं स्पृष्ट्वा सर्वे च विस्मिताः ।
नमस्कृत्य वृषाङ्काय साधु साध्वित्यथाब्रुवन् ॥ ७
अनुज्ञातास्ततः सर्वे सुहृदो धर्मसूनुना ।
त्वरमाणाः सुसंनद्धा हृष्टा युद्धाय निर्ययुः ॥ ८
अभिवाद्य तु राजानं युयुधानाच्युतार्जुनाः ।
हृष्टा विनिर्ययुस्ते वै युधिष्ठिरनिवेशनात् ॥ ९
रथेनैकेन दुर्धर्षौ युयुधानजनार्दनौ ।

D7 पुरसर (for -पुरस्कृत) T भवति च पुरस्कृत

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* N (except K4.5, Ś2 missing) जयद्रथवध —*Adhy name* K5 D4 अर्जुनप्रशंसा, G1 M1.2 वासुदेवयुधिष्ठिरसंवाद —*Adhy no* (figures, words or both) B1 80, B2 82, B3 Dn1 81, D2 73, D5 S 79 —*Śloka no* K2 26, Dn1 25

60

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 58. 19)

1 ^{a}) K5 संभाष्यत, Dn2 D7.8 संव(D6 °वा)दता, G5 संभाविता (for °षता) —^{c}) D2.6 भरतश्रेष्ठ —^{d}) K4 च (for स-) D7.8 -सुहृज्जन (for °द्गणम्)

2 ^{a}) Dn2 D2.6 निविष्टं (for प्र°) K1 D (except Dn2 D1) कक्षाम् (D4 °क्षा) (for कक्ष्याम्) —^{b}) K5 B2 ह्यभिवद्य (for °वाद्य) —^{c}) K3 तमुत्थाय (for समु°) Dn1 [अ]प्रत, S [आ]सनात् (for [अ]र्जुन) Ś1 K1-3 D1 प्रीत्या (for प्रेम्णा) —^{d}) D5 पुरुषर्षभ, S पाण्डवोऽर्जुन (for °वर्षभ) D4 संमृज्य पुरुषर्षभ

3 ^{a}) D2.7.8 चैवम्, D4 चैतम् (for चैनम्) —^{b}) K1 परिपूज्य; D2 °मृज्य (for °ष्वज्य) S परिमृज्य च पाणिना

4 ^{a}) G2 partly damaged —^{b}) D4 [S]ब्रुवं (for ध्रुवस्) S तव जयो (for ते विजयो) —^{c}) T G2-5 तादृग्, G1 M तथा (for यादृग्) Ś1 K D (except Dc1 D3) च (for हि) Cv तच् (for ते) —^{d}) D8 प्रत्यक्षश् (for प्रसन्नश्)

5 ^{a}) G5 तदा (for ततो) —^{d}) M1.2 प्रसादज

6 ^{b}) G3 यथादृष्टं (for °दृष्टं) D7 धनंजय —6^{cd} is partly damaged in G2 —^{d}) K2 त्र्यंबके च; Bom ed °केण (for °केन)

7 ^{a}) K4.5 B2 D5 T G2-4 M2-5 अवनीं (for अवनिं) —^{b}) K4 D1 स्मृत्वा; D2 गत्वा (for स्पृष्ट्वा) Ś1 K1-4 D1 श्रुत्वा च, G4 सर्वेषु (for सर्वे च) K5 B1 Dn1 D2.6-8 T G1-3.5 M1.2.4.5 सुविस्मिता, B2 स वि°, D5 च पार्थिवा, M3 युधि स्मिता (for च वि°) —^{c}) K3.4 नमस्कृत्वा (for °स्कृत्य) —^{d}) K3 साधु साध्वित्याब्रुवन् (sic), D5 साधु साध्विति चाब्रवीत्

8 ^{a}) G1 M1.2 अनुजातास् (for °ज्ञातास्) D2.4.6 तथा, D5 तदा (for तत-) —^{c}) B1.2 Dc1 D2.6 सुसरब्धा; B3 सुसंबद्धा (for सुसनद्धा) —^{d}) S तुष्टा (for हृष्टा)

9 ^{b}) Ś1 K1-4 D1 युयुधानार्जुनाच्युता —^{c}) G2 damaged Ś1 K D (except Dc1 Dn2) सर्वे (for ते वै)

10 ^{a}) K5 रथानीकेन (for रथेनैकेन). K5 Dn1 संहृष्टौ (for दुर्धर्षौ) —^{b}) B3 -धनंजयौ (for -जनार्दनौ).

जग्मतुः सहितौ वीरावर्जुनस्य निवेशनम् ॥ १०
तत्र गत्वा हृषीकेशः कल्पयामास सूतवत् ।
रथं रथवरस्याजौ वानरर्षभलक्षणम् ॥ ११
स मेघसमनिर्घोषस्तप्तकाञ्चनसप्रभः ।
बभौ रथवरः क्लृप्तः शिशुर्दिवसकृद्यथा ॥ १२
ततः पुरुषशार्दूलः सज्जः सज्जं पुरःसरः ।
कृताह्निकाय पार्थाय न्यवेदयत तं रथम् ॥ १३
तं तु लोके वरः पुंसां किरीटी हेमवर्मभृत् ।
चापबाणासनी वाहं प्रदक्षिणमवर्तत ॥ १४
ततो विद्यावयोवृद्धैः क्रियावद्भिर्जितेन्द्रियैः ।
स्तूयमानो जयाशीभिरारुरोह महारथम् ॥ १५
जैत्रैः सांग्रामिकैर्मन्त्रैः पूर्वमेव रथोत्तमम् ।
अभिमन्त्रितमर्चिष्मानुदयं भास्करो यथा ॥ १६
स रथे रथिनां श्रेष्ठः काञ्चने काञ्चनावृतः ।
विबभौ विमलोऽर्चिष्मान्मेराविव दिवाकरः ॥ १७
अन्वारुरोहतुः पार्थं युयुधानजनार्दनौ ।
शर्यातेर्यज्ञमायान्तं यथेन्द्रं देवमश्विनौ ॥ १८
अथ जग्राह गोविन्दो रश्मीन्रश्मिवतां वरः ।
मातलिर्वासवस्येव वृत्रं हन्तुं प्रयास्यतः ॥ १९
स ताभ्यां सहितः पार्थो रथप्रवरमास्थितः । C 7 2393 B 7 24 19 K 7 24 20

— ^{d}) M4 निकेतन (for निवेशनम्)

11 ^{a}) T G3 ततो (for तत्र) G5 तस्य (for गत्वा) —^{b}) S शास्त्रवित् (for सूतवत्) —^{c}) T G2–5 महारथस्य, G1 M रथर्षभस्य (for रथवरस्य) —^{d}) D2 ध्वजवानरलक्षण

12 ^{a}) K1 D4 मेघस्वन, K4 मेघाशनि, G2 मेघरव- (for °सम) —^{b}) G2 damaged D2 सुप्रभ, T G3 4 -भूषण, G1 5 M भूषित (for -सप्रभ) —^{c}) Ś1 K1–4 क्षिप्त, Cd क्लृप्त (as in text) D7 8 बभौ रथ (D8 °थ) परिक्षिप्त —^{d}) Cv शशी (for शिशुर्)

13 ^{a}) D5 प्रहृष्ट. (for पुरुष) —^{b}) Ś1 D2–8 सज्ज· सज्ज, K1 सज्जं मान, K2 3 सज्जमान- (K3 °न), K4 D1 मज्जमान (D1 °नं), K5 B Dc1 Dn सज्ज सज्ज, T G3. 4 सज्ज सर्वं (G3 °र्वं), G2 सद्य सर्वं (for सज्ज सज्ज) D5 पुरस्कृत·, S न्यवेदयत् (for पुरःसर·) —^{c}) K5 कृताग्निकाय (for कृताह्निकाय) — For 13^{cd}, S subst

441* रथं पुरुषसिंहस्य सध्वज मपताकिनम् ।

14 ^{a}) S स (for त) B2 च (for तु) K3 B2 D2 4 5 7 8 लोक (for लोके) —^{b}) T G2–4 M3. 4. 5 (*sup lin*) हेमवर्मधृक् —^{c}) K4 S बाणी (for बाण-) D8 चाहं (for वाह) B Dc1 Dn2 D3 6 Cdp चापबाणधरो वाह, Dn1 तूणबाणासनी पार्थ, D5 बाणबाणासनिश्चात्र, D7 सबाणबाणासनिरथं, Cd बाणबाणासनवान्

15 ^{a}) K3–5 B4 Dn D2 5 6 तपोविद्या-, T G3 4 M अथ विद्या-; G5 विद्याज्ञान (for ततो विद्या) D4 तपोविद्यादिभिर्वृद्धै·. —^{b}) K5 B2 D4 6 T G3 क्रियाविद्भिर्, B1. 3 Dc1 क्रियावृद्धैर्, D3 कृपावद्भिर्, D7 8 क्षमाव(D8 °वि)द्भिर् (for क्रियावद्भिर्) —^{c}) T G2–5 नंद्यमानो, G1 M1 2 वद्य°, M3–5 वर्ध (for स्तूय°) —^{d}) Ś1 महारय, K5 °रथै, B5 °व्रत, S [अ]र्जुनो रथं (for महारथम्)

16 ^{a}) D5 जैत्र (for जैत्रै) Dc1 D4 6 संग्रामिकैर्, D7 8 सामभ्रिकैर् (for साग्रामिकैर्) D2 तत्रै (for मन्त्रै) —^{b}) K1 3 पूर्णमेव, K5 Dn1 D4 5 पुनरेव (for पूर्वमेव) —^{c}) D6–8 आयुष्मान् (for अर्चिष्मान्) — K5 D4 om (hapl) 16^{d}–17^{a} —^{d}) Ś1 Dn1 D5 उदये, Cd उदय (as in text)

17 K5 D4 om 17^{abc} (cf v 1 16) —^{a}) D3 T G3 4 सरथो (for स रथे) —^{b}) Ś1 काचकवचेनावृत (sic) —^{c}) K1 2 4 Dn1 D1. 3. 6–8 G1 M विमला (Dn1 °ले)र्चिष्मान्, B2 विमले शृंगे, T G2–5 बहुला- (T G2 °ला)र्चिष्मान् (for विमलोऽर्चिष्मान्) —^{d}) Dn1 मेरोरिव, D2 गोभिर्दिवि, D4 5 यथा दिवि (for मेराविव)

18 ^{a}) Ś1 K5 अन्वारुरो(K5 °रु)हत पार्थं, B Dc1 Dn2 D2 3. 5 6 अन्वा(D3 °था)रुरुहतु पार्थं, S अन्वारूढौ तत पार्थं —^{b}) S तत्र गोविंदसा(G1 M °स)त्यकौ —^{c}) S शय्या(G1 M1. 2 शयया, G2 5 शर्या)तियज्ञ गच्छंत (G5 °तौ) —^{d}) B4 Dn2 अथ (for यथा) D7 8 यथेंद्र देवसत्तमौ, S यथा च्यवनमश्विनौ

19 ^{b}) K5 D (except Dc1 D1) रश्मिविदां, B1. 3 4 रश्मिमता (for °वता) S रथरश्मीन्रथर्षभ· —^{c}) G3 वासवस्यैव (for °स्येव)

सहितो बुधशुक्राभ्यां तमो निघ्नन्यथा शशी ॥ २०
सैन्धवस्य वधप्रेप्सुः प्रयातः शत्रुपूगहा ।
सहाम्बुपतिमित्राभ्यां यथेन्द्रस्तारकामये ॥ २१
ततो वादित्रनिर्घोषैर्मङ्गल्यैश्च स्तवैः शुभैः ।
प्रयान्तमर्जुनं सूता मागधाश्चैव तुष्टुवुः ॥ २२
सजयाशीः सपुण्याहः सूतमागधनिस्वनः ।
युक्तो वादित्रघोषेण तेषां रतिकरोऽभवत् ॥ २३
तमनुप्रयतो वायुः पुण्यगन्धवहः शुचिः ।
ववौ संहर्षयन्पार्थं द्विपतश्चापि शोषयन् ॥ २४
प्रादुरासन्निमित्तानि विजयाय बहूनि च ।
पाण्डवानां त्वदीयानां विपरीतानि मारिष ॥ २५
दृष्ट्वार्जुनो निमित्तानि विजयाय प्रदक्षिणम् ।
युयुधानं महेष्वासमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २६
युयुधानाद्य युद्धे मे दृश्यते विजयो ध्रुवः ।
यथा हीमानि लिङ्गानि दृश्यन्ते शिनिपुंगव ॥ २७
सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र सैन्धवको नृपः ।
यियासुर्यमलोकाय मम वीर्यं प्रतीक्षते ॥ २८
यथा परमकं कृत्यं सैन्धवस्य वधे मम ।

20 ^{a}) K_{2-4} D_1 यमौ (for ताभ्या) S शुशुभे (for सहित) Ś$_1$ वीरो, K_{1-4} D_1 ताभ्या (for पार्थौ) —^{b}) K_5 Dn_1 $D_{4\,5\,7\,8}$ वियमौ रथमास्थित° —^{c}) $M_{3\,4}$ सहितौ —^{d}) Ś$_1$ K_{1-4} D_1 [ऽ]भिघ्नन् (for निघ्नन्)

21 ^{a}) $K_{3\,5}$ Dn $D_{2\,3}$ G_6 $M_{2\,4}$ वधं प्रेप्सु, D_4 रथ प्रेप्सु (for वधप्रेप्सु°) —^{b}) B_6 Dc_1 D_4 शत्रुसघ (Dc_1 °ग)हा (for °पूगहा) Cd cites पूग — After 21, D_2 ins

442* धनुर्जैत्र तथा बाणान्दधानो निर्गतोऽर्जुन ।
हन्तु लकापतिं देवो भगवानिव राघव ।

22 ^{a}) K_5 Dn_1 घोषेण, B_{1-3} Dc_1 S घोषैश्च (for निर्घोषैर्) —^{b}) K_4 $B_{2\,4\,5}$ Dn मागल्यैश् (K_4 °लैश्), $B_{1\,3}$ D_4 T $G_{1\,3-5}$ मगलैश् (for मङ्गल्यैश्) Ś$_1$ च स्वनै, K_{1-4} D_1 विविधै (for च स्तवै) $D_{7\,8}$ गुणस्तवै, S शुभै स्तवै (by transp) D_5 मगलै शुशुभे स्तवै° —^{c}) K_1 $D_{3\,5}$ प्रयातम्, B_5 प्रायातम् (for प्रयान्तम्) B_3 Dc_1 अथ त (for अर्जुनं) K_3 सूतं, Dn_1 $D_{4\,5\,7\,8}$ सूत ; T G_3 सख्ये, $G_{2\,4}$ सखे, G_5 सघे (for सूता) —^{d}) D_1 मगधाश्, $D_{7\,8}$ मागधैश् (for मागधाश्) S चापि (G_4 °मि-) (for चैव)

23 ^{a}) B_5 जयाशीभि ; D_2 सपर्यास (for सजयाशी) K_6 $D_{2\,5}$ T G_{2-4} सुपुण्याह (for सपु°) G_5 जयाशी कृतपुण्याह —^{b}) $B_{1\,5}$ T G_2 -निस्वनै, B_4 यदिभि (for निस्वन) —^{c}) $D_{7\,8}$ निर्घोषैस् (for -घोषेण) —^{d}) K_4 $D_{1\,7\,8}$ S प्रीतिकरो (for रति°) Cd cites रति

24 ^{a}) Ś$_1$ अनुप्रपतन्, B_2 Dc_1 Dn_1 $D_{3\,4\,6-8}$ °प्रततो, D_5 °पततो, S °प्रवणो (for °प्रयतो) $K_{1,3\,4}$ तमन्वगंव ततो वायु —^{b}) D_6 पुण्यो (for पुण्य-) T $G_{1\,3\,5}$ पुण्यगध, M_{3-5} °गंधी (for °गन्ध) S (except G_4) शिव (for -वह) K $B_{1-3\,5}$ D शुभ, B_4 शिव (for शुचि) —^{c}) K_2 Dn_1 D_5 सहर्षयन, D_4 सघर्षयन् (for सहर्ष°) $D_{7\,8}$ पार्थान् (for पार्थं) —^{d}) Ś$_1$ चास्य, T G_{2-5} च वि (for चापि) G_1 M द्विपश्चास्य विशोपयन — After 24, N (Ś$_2$ missing) ins

443* ततस्तस्मिन्क्षणे राजन्विविधानि शुभानि च ।
[K_1 सुखानि (for शुभानि)]

25 ^{b}) S transp विजयाय and बहूनि

26 ^{a}) S तत सप्रेक्ष्य तत्सर्वं —^{b}) K_5 B_{1-3} Dc_1 Dn_1 विजयस्य, S विजयस्व (for °याय) Ś$_1$ सदक्षिण (for प्रदक्षिणम्) —^{c}) S सैन्येषु सात्यक सत्यम्

27 ^{a}) S transp युद्धे and मे —^{b}) Ś$_1$ दृढं, K_{1-3} Dn_1 $D_{1\,7\,8}$ ध्रुव, B_1 मम (for ध्रुव) — B_1 om (hapl) 27^{c}–29^{b} —^{c}) $B_{2\,3\,5}$ $D_{4\,7\,8}$ S तथा (G_5 °तो) (for यथा) —^{d}) S मनोज्ञानि भवंति मे

28 B_1 om 28 (cf v l 27) —^{a}) Ś$_1$ [आ]गमिष्यामि (for गमि°) —^{b}) S यत्र यातो (G_1 M पापो) जयद्रथ —^{c}) D_2 यथा सूर्यमय लोको —^{d}) D_8 प्रचक्ष्यते (for प्रतीक्षते) — For 28^{cd}, S subst

444* गच्छ त्वं रक्ष राजान त्वं हि तुल्यो मया रणे ।
[G_5 महारणे (for मया रणे)]

29 B_1 om 29^{ab} (cf v l 27) G_2 partly damaged —^{a}) $B_{2\,3\,5}$ यथा तु परमं कृत्यं, S यथैव च परं कृत्यं —^{b}) $K_{4\,5}$ B_{2-5} Dc_1 Dn_2 $D_{2\,3\,6}$ वधो (for वधे) S धृतं (for मम) —^{c}) S हि परं (for

तथैव सुमहत्कृत्यं धर्मराजस्य रक्षणे ॥ २९
स त्वमद्य महाबाहो राजानं परिपालय ।
यथैव हि मया गुप्तस्त्वया गुप्तो भवेत्तथा ॥ ३०
त्वयि चाहं पराश्वस्य प्रद्युम्ने वा महारथे ।
शक्नुया सैन्धवं हन्तुमनपेक्षो नरर्षभ ॥ ३१
मय्यपेक्षा न कर्तव्या कथंचिदपि सात्वत ।
राजन्येव परा गुप्तिः कार्या सर्वात्मना त्वया ॥ ३२
न हि यत्र महाबाहुर्वासुदेवो व्यवस्थितः ।
किंचिद्व्यापद्यते तत्र यत्राहमपि च ध्रुवम् ॥ ३३
एवमुक्तस्तु पार्थेन सात्यकिः परवीरहा ।
तथेत्युक्त्वागमत्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ समाप्तं प्रतिज्ञापर्व ॥

६१

धृतराष्ट्र उवाच ।
श्वोभूते किमकार्षुस्ते दुःखशोकसमन्विताः ।
अभिमन्यौ हते तत्र के वायुध्यन्त मामकाः ॥ १
जानन्तस्तस्य कर्माणि कुरवः सव्यसाचिनः ।
कथं तत्किल्बिषं कृत्वा निर्भया ब्रूहि मामकाः ॥ २
पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् ।

C 7 2312
B 7 85 3
K 7 85 3

सुमहत्) —[d]) B Dc1 Dn D S रक्षण (for °णे)

30 [c]) G प्रोक्तम् (for गुप्तम्) —[d]) S तथा भवेत् (by transp) — After 30, N (Ś2 missing) ins

415* न हि पश्यामि तं लोके यस्त्वां युद्धे पराजयेत् ।
वासुदेवसमं युद्धे स्वयमप्यमरेश्वर ।

[(L 1) K3 Dn D न पश्यामि त्वां लोके (for the prior half) Ś1 K B1-3 Dc1 Dn1 D युधि (for युद्धे) —(L 2) B1 संख्ये (for युद्धे) K1-2 D1 [अ]मरेश्वरम् (for °र), K1 °रेश्वर (for °श्वर) K Dn1 ... (for the post half)]

31 [a]) Ś1 K1 D1 न हि, K मूर्ति (for त्वयि) Ś1 K1-3 D1 चाथ, K1 चाम्य (sic), B1 3 Dc1 चाह (for चाहं) B3 पराधाम्य, B1 Dn2 D2 °श्वस्त, Cd °श्वस्य (as in text) Cv as in text —[b]) Ś1 प्रद्युम्नस्य, D6 M2 ह्नं च, Cv °म्नेन (for म्ने वा) —[d]) K M1 अनुपेक्षो, M3 अनपेक्ष्य (for °पेक्षो)

32 [a]) K D1 [अ]वेक्षा (for [अ]पेक्षा) —[b]) D4 शाश्वत (for सात्वत) S गोप्तार्थं मम केशव —[c]) G1 3 M राज्ञ एव (for राजन्येव) —[d]) S कार्या सम्यक सर्वदा

33 [b]) B महाबल (for व्यवस्थित) —[c]) Ś1 K3 व्यापन्नं, K1 व्यापतते (for °द्यते) D4 स्वयं (for तत्र) —[d]) Ś1 इति (for अपि) Ś1 K D1 चा (for च) G1 5 M ध्रुव

34 [b]) S मत्यक (for सात्यकि)

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* N (Ś2 missing, D om) G1 M1 2 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1-3 तृतीययुद्धदिवस —*Adhy name* K1-3 रात्रिकथास्वप्नवृत्तांत, K5 D1 G1 M1 2 अर्जुननिर्याण —*Adhy no* (figures, words or both) B1 81, B2 Dn1 82, B 79, D2 74, D3 80, D 81 —*Śloka no* Dn1 36

61

1 Ś2 is missing up to 7 61 19 (cf v l 7 58 19) —[a]) S अकुर्वत (for अकार्षुस्ते) —[b]) D शोकदुःख (for दुःखशोक) —[c]) M3 तात (for तत्र) —[d]) S केऽद् (for के) S पाण्डवा (for मामका)

2 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K1-4 D1 om (hapl) 2 —[a]) Dn1 जानंति, G5 राजानस् (for जानन्तस्) —[c]) T G3-5 नु (for तत्) S चक्रु (for कृत्वा) —[d]) D5 ब्रूत (for ब्रूहि) S प्रतिगृह्य धर्म जयं

3 Ś2 missing (cf v l 1) Dn1 om (hapl) 3-4

आयान्तं पुरुषव्याघ्रं कथं ददृशुराहवे ॥ ३
कपिराजध्वजं संख्ये विधुन्वानं महद्धनुः ।
दृष्ट्वा पुत्रपरिद्यूनं किमकुर्वन्त मामकाः ॥ ४
किं नु संजय संग्रामे वृत्तं दुर्योधनं प्रति ।
परिदेवो महानत्र श्रुतो मे नाभिनन्दनम् ॥ ५
बभूवुर्ये मनोग्राह्याः शब्दाः श्रुतिसुखावहाः ।
न श्रूयन्तेऽद्य ते सर्वे सैन्धवस्य निवेशने ॥ ६
स्तुवतां नाद्य श्रूयन्ते पुत्राणां शिबिरे मम ।
सूतमागधसंघानां नर्तकानां च सर्वशः ॥ ७
शब्देन नादिताभीक्ष्णमभवद्यत्र मे श्रुतिः ।
दीनानामद्य तं शब्दं न शृणोमि समीरितम् ॥ ८
निवेशने सत्यधृतेः सोमदत्तस्य संजय ।
आसीनोऽहं पुरा तात शब्दमग्र्यमनुत्तमम् ॥ ९
तदद्य हीनपुण्योऽहमार्तस्वरनिनादितम् ।
निवेशनं हतोत्साहं पुत्राणां मम लक्षये ॥ १०
विविंशतेर्दुर्मुखस्य चित्रसेनविकर्णयोः ।
अन्येषां च सुतानां मे न तथा श्रूयते ध्वनिः ॥ ११
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या यं शिष्याः पर्युपासते ।
द्रोणपुत्रं महेष्वासं पुत्राणां मे परायणम् ॥ १२
वितण्डालापसंलापैर्हुतयाचितवन्दितैः ।

—^{b}) D_2 कृष्णं (for क्रुद्धं) —^{c}) $D_{3, 4}$ $M_{3, 5}$ आयातं (for आयान्तं) D_2 तं पुरो (for पुरुष)

4 $Ś_2$ missing (cf v l 1) Dn_1 om 4 (cf v l 3) —^{a}) S क्रुद्धं (for संख्ये) —^{b}) $D_{4, 5}$ विधुन्वत (for °न्वान) S धून्वानं गाण्डिवं धनु —^{c}) K_5 $D_{7, 8}$ शोक, D_6 $M_{1, 2}$ तत्र (for पुत्र) D_3 -परिक्लिष्टं, G_1 M °न्यूनं, Cd -परिद्यूनं (as in text) —^{d}) $Ś_1$ अकुर्वत (for °र्वन्त) S मे सुता (for मामका)

5 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) $D_{2, 5, 6}$ तु; G_1 च (for नु) —^{b}) S वृत्त दुर्योधनाप्रिय (M_5 [*sup lin*] °नार्पित) —^{c}) Dn_2 S अद्य, D_2 एत्र, D_4 तत्र (for अत्र) —^{d}) K_3 श्रुतस्ते (for श्रुतो मे) S श्रूयते हि गृहे गृहे

6 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) D_5 च नो योग्या; Cd मनोग्राह्या (as in text) —^{c}) $B_{1, 2}$ Dn_2 $D_{2, 4}$ सर्वे ते (by transp), D_8 सर्वे वै —For 6, S subst.

446* भूयाञ्शब्दानतीवान्याञ्शब्द सैन्धववेश्मनि ।
पौराणिकानां तूर्याणा शङ्खदुन्दुभिघोषवान् ।
[(L 1) G_6 [अ]न्य (for [अ]याञ्)]

7 $Ś_2$ missing (cf v l 1) S transp 7^{ab} and 7^{cd} —^{a}) Dn_1 स्तुवता, D_5 स्तुताना (for स्तुवता) —^{b}) K_5 Dn_1 मम संजय (for शिबिरे मम) —For 7^{ab}, S subst

447* सोऽद्य न श्रूयते शब्द सूतपुत्र यथापुरम् ।
—^{c}) S -वंदीनां (for -संघानां) —^{d}) D_5 सहस्रश, S च निम्नन (for च सर्वश)

8 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) $Ś_1$ नादिता तीक्ष्णम्, Dn_1 [आ]नंदिता तीक्ष्णम् S शब्दो नानाविधोभी क्ष्णम् —^{b}) S श्रुत (G_2 °तं) (for श्रुति) —^{c}) B_1 धीराणाम् (for दीनानाम्) —^{d}) G_2 शृणोमि सममीरितं

9 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{c}) $D_{3, 6}$ य आसीन (for आसीनोऽहं)

10 $Ś_2$ missing (cf v l 1) M_5 reads 10^{ab} twice —^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 क्षीणपुण्योहम्, Dn_1 $D_{4, 5}$ पुण्यहीनोहम्; M_5 (first time) हीनपुण्यानाम्, Cd °पुण्योऽहम् (as in text) —^{b}) D_2 -निनादिकम् (for निनादितम्) S (M_5 [both times]) हीनस्वरविनादितं ($M_{1, 2}$ °कं) —^{c}) B_{3-5} Dn_2 D_2 G_1 गतोत्साह —^{d}) K_1 $D_{3, 6}$ पुत्राणा सम, K_6 Dn_1 मम पुत्रस्य, S विकृतं तात (for पुत्राणां मम) $Ś_1$ K_{1-4} B_1 $D_{4, 5, 7, 8}$ लक्ष्यते, Dn_1 संजय, D_2 लक्षित (for लक्षये)

11 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) G_2 निवेशनेषु मुख्यस्य —^{b}) G_3 चित्रसेनस्य संजय —^{c}) D_3 तु (for च) K_3 D_2 च (for मे) —^{d}) K_3 नान्यथा, T G_{2-5} तथा न (by transp) D_2 श्रूयते तथा (by transp)

12 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{d}) K_5 D_4 S अथाह तं न लक्ष(G_2 संद्र)ये, $D_{7, 8}$ गायना नर्तकाश्च ये (cf. 15^{b})

13 $Ś_2$ missing (cf v. l 1). G_5 om 13^{a}–15^{a} —^{a}) D_4 वितंडानाम (for °डालाप) K_1 -संलभैर् (for संलापैर्) Cd वितंडालापिसंलापै, Cv विमंद्रालापसंलापैर्

गीतैश्च विविधैरिष्टै रमते यो दिवानिशम् ॥ १३
उपास्यमानो बहुभिः कुरुपाण्डवसात्वतैः ।
स्त तस्य गृहे शब्दो नाद्य द्रोणेर्यथा पुरा ॥ १४
द्रोणपुत्रं महेष्वासं गायना नर्तकाश्च ये ।
अत्यर्थमुपतिष्ठन्ति तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥ १५
विन्दानुविन्दयोः सायं शिबिरे यो महाध्वनिः ।
श्रूयते सोऽद्य न तथा केकयानां च वेश्मसु ॥ १६
नित्यप्रमुदितानां च तालगीतस्वनो महान् ।
नृत्यतां श्रूयते तात गणानां सोऽद्य न ध्वनिः ॥ १७
सप्ततन्तून्वितन्वाना यमुपासन्ति याजकाः ।
सौमदत्तिं श्रुतनिधिं तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥ १८
ज्याघोषो ब्रह्मघोषश्च तोमरासिरथध्वनिः ।
द्रोणस्यासीदविरतो गृहे तन्न शृणोम्यहम् ॥ १९
नानादेशसमुत्थानां गीतानां योऽभवत्स्वनः ।
वादित्रनादितानां च सोऽद्य न श्रूयते महान् ॥ २०
यदा प्रभृत्युपप्लव्याच्छान्तिमिच्छञ्जनार्दनः ।
आगतः सर्वभूतानामनुकम्पार्थमच्युतः ॥ २१
ततोऽहमब्रुवं सूत मन्दं दुर्योधनं तदा ।

C 7 3031
B 7 [illegible] 22
K 7 25 22

—[b]) K1 [illegible], G [illegible] (for [illegible]) B D1 Dm C1 [illegible] C1 [illegible] (B1 Dc1 [illegible], Dn1 [illegible]), D1 [illegible] D [illegible] T G [illegible] —[c]) Dn1 [illegible] D [illegible] (for [illegible]) —[d]) D [illegible] (for यो दिवा)

14 [illegible] (cf [illegible] 1 1) G om 14 (cf [illegible] 1 13) —[b]) D [illegible] (G om) [illegible] (for सूत) —[d]) K1 D1 [illegible], M1 [illegible] (for [illegible]) [illegible] (G om) पुरे (for पुरा)

15 [illegible] (cf 1 1) G om 15[a] (cf [illegible] 1 13) —[a]) [illegible] K1 D1 [illegible] (for [illegible]) —[b]) G1 M गायका (for [illegible]) [illegible] K1 B1 Dc1 Dn D1 [illegible] नर्तकाश्च (for [illegible]) D1 [illegible] —[d]) K Dn1 D transp तेषां and न

16 [illegible] (cf [illegible] 1 1) Dn[illegible] om (hapl) 16-18 G om (hapl) 16[ab] —[a]) D [illegible], T G [illegible] G1 M सायं (for सायं) —[b]) K1 D1 [illegible] (for महा) —[c]) [illegible] शिबिरे (for श्रूयते) K1-[illegible] D1 [illegible] (for सोऽद्य) —[d]) K [illegible], Dm D [illegible] (for [illegible]) D1 तु (for च) S [illegible] (for वेश्मसु)

17 [illegible] missing (cf [illegible] 1 1) Dn2 om 17 (cf [illegible] 1 16) T G2 om (hapl) 17 —[a]) K1-3 B Dc1 Dn1 D1-[illegible] 6 नित्यं (for नित्य) D1 तु (for च) —[b]) [illegible] [illegible], D2 [illegible], D [illegible], D1 [illegible] वीणा°, G1 M [illegible] (for [illegible]) —[c]) B1 नित्यता (for नृत्यता) G1 [illegible] M सूत, G2 [illegible] (for तात) —[d]) G[illegible] [illegible] (for सोऽद्य) D3 G1 M [illegible], G [illegible] [illegible] (for न)

18 [illegible] missing (cf [illegible] 1 1) Dn[illegible] om 18 (cf [illegible] 1 16) K1 om (hapl) 18 D5 om (hapl) 18[a]-19[b] —[a]) [illegible] K[illegible] B[illegible] (marg) Dn1 D1-[illegible] Cd सप्ततन्तुं, G तन्त्रीर् (for तन्तून्) [illegible] वितन्वान, D1 वितताय, D वितन्वानो (for °न्वाना) —[b]) K2 Dc1 ये (for यम्) D [illegible] G[illegible] याचका, G1 M3 [illegible] (sup lin) याज्ञा (for याजका) D[illegible] [illegible] याजका यमुपासते —[c]) K[illegible] Dc1 D1 [illegible] G[illegible] सोमदत्तिं, Dn1 सोमदत्तं, Cd सौमदत्तिं (as in text) D2 श्रुतिनिधि, S श्रुत(M[illegible] [illegible])धनात् (for श्रुतनिधिं) —[d]) K[illegible] Dn1 transp तेषां and न

19 [illegible] missing (cf [illegible] 1 1) D5 om 19[ab] (cf [illegible] 1 18) —[a]) G1 [illegible] M ज्याशब्दो (for ज्याघोषो) —[b]) Dc1 [illegible], D [illegible] (for रथ°) —D1 om 19[c]-20[d] —[c]) T G2-[illegible] स्याद् (for आसीद्) G1 [illegible]

20 D1 om 20 (cf [illegible] 1 19) —[b]) D2 [illegible], G1 M [illegible] (for योऽभवत) Dn1 ध्वनि (for स्वन) —[c]) K2 °वादित्राणां, B3 [illegible] Dc1 °[illegible]ताना, Dn1 [illegible], T G M1 [illegible] °घोषिताना (for नादिताना) M[illegible]- वादित्रघोषसमिश्र —[d]) [illegible] Dn1 S ध्वनि (for महान्)

21 Dn2 om 21 —[a]) B2 यत (for यदा) K1 T G1 [illegible] M [उ]पप्लव्यात्, D3 [illegible], D6 च श्रीमान्, Cd [उ]पप्लव्यात् (as in text)

22 [a]) G1 M1 [illegible] अमर्वं (for अब्रुवं) S तात (for सूत) —[b]) Dn1 मूढ (for मन्दं) —[d]) S तात (for पुत्र) [illegible] संगच्छ, Cd संशाम्य (as in text)

सुदेवेन तीथन पुत्र संशाम्य पाण्डवैः ॥ २२
कालप्राप्तमहं मन्ये मा त्वं दुर्योधनातिगाः ।
शमे चेद्याचमानं त्वं प्रत्याख्यास्यसि केशवम् ।
हितार्थमभिजल्पन्तं न तथास्त्यपराजयः ॥ २३
प्रत्याचष्ट स दाशार्हमृषभं सर्वधन्विनाम् ।
अनुनेयानि जल्पन्तमनयान्नान्वपद्यत ॥ २४
ततो दुःशासनस्यैव कर्णस्य च मतं द्वयोः ।
अन्ववर्तत हित्वा मां कृष्टः कालेन दुर्मतिः ॥ २५
न ह्यहं द्यूतमिच्छामि विदुरो न प्रशंसति ।
सैन्धवो नेच्छते द्यूतं भीष्मो न द्यूतमिच्छति ॥ २६
शल्यो भूरिश्रवाश्चैव पुरुमित्रो जयस्तथा ।
अश्वत्थामा कृपो द्रोणो द्यूतं नेच्छन्ति संजय ॥ २७
एतेषां मतमाज्ञाय यदि वर्तेत पुत्रकः ।
सज्ञातिमित्रः ससुहृच्चिरं जीवेदनामयः ॥ २८
श्लक्ष्णा मधुरसंभाषा ज्ञातिमध्ये प्रियंवदाः ।
कुलीनाः संमताः प्राज्ञाः सुखं प्राप्स्यन्ति पाण्डवाः ॥ २९

---

23 a) Ś2 D4 7 T G2-5 कालं प्राप्तम्, K1 5 B1 2 Dn1 Cd प्राप्तकालम् (for कालप्राप्तम्) — b) S नै(G1 M1 2 मै)न (for मा त्वं) B2 D1 5 S दुर्योधनात्यगा (B2 °स्यगा, D1 5 °तिग) Cd cites नाभिगा — After 23^{ab}, S ins

447* संशाम्य भ्रातृभिस्तैस्तु क्षत्रियानभिपाल्य ।

— c) K4 सत्यं, D1 स मे (for शमे) B2 च (for चेद्) T G3 4 याचमानस् (for °मान) K5 तं, D5 त्वा (for त्व) Ś1 शमे च चोद्यमानं त्व, Ś2 K1 3 समेद चोद्यमानस्य (K1 3 °न त्वं); K3 भये सचोद्यमाने त्वं, G2 स मया चोद्यमानस्त्व — e) D8 8 अपि (for अभि-) — K5 om (hapl) 23^{f}–24^{c} — f) K3 4 B1-3 5 D1 तव (for तथा) Ś1 K1 D2 न तथास्ति प(K1 °रीन्प)राजय, B4 Dn D3-8 न तथा(D4 था)स्मि रणे जय, S अवाप्स्यसि पराजयं

24 K5 om 24^{abc} (cf v 1 23) — a) G1 M प्रत्याख्यातस्तु दाशार्हो — b) G1 M वृषभ (for ऋषभ) S सात्वतां (for धन्विनाम्) — c) K1 T G2-4 अनुनीयाभिजल्पतम्, G1 M कुरुपाण्डवपथ्यानि, G5 अनुनेयान्विजल्पंतम् Cd cites अनुनेयानि (as in text) — d) K5 B1 3 Do1 Dn1 n2 (marg) D4 7 8 अन्वबुध्यत, B3 अनुबुध्यत, D6 अवबुध्यत (for अन्वपद्यत) — After 24, S ins

448* कर्णदुःशासनमते सौबलस्य च दुर्मते ।
प्रत्याख्यातो महाबाहु कुलान्तकरणेन मे ।
[(L 1) G3-5 कर्णदुःशासनमत]

25 a) K1-3 तत्तु, S नित्य (for ततो) B1-3 एष (for एव) — b) Ś1 [ए]व (for च) K5 Dn1 D7 8 मतिं, S मते (for मतं) K5 D7 8 तदा, B2 तयो (for द्वयो) — c) Ś K Dn D1-6 transp हित्वा and मां. — d) K3, 5 Dn2 T G2-4 कष्ट; B4 भ्रस्त; M3-5 क्लिष्ट, Cd कृष्ट (as in text)

26 a) S युद्धम् (for द्यूतम्) — c) K4 5 B Do1 Dn2 D2 नेच्छति — d) D7 8 transp भीष्मो and न D6 भीष्मो द्रोणोपि नेच्छति — For 26^{b-d}, S subst

449* विदुरो द्रोण एव वा ।
बाह्लिक सोमदत्तो वा भीष्मो द्रोणायनिस्तदा ।
[(L 2) G3-5 बाह्लिक G3-5 द्रौणायनिर् G1 M तथा (for तदा)]

27 a) D7 G2 शल्ये (for शल्यो) D1 तत्र (for चैव) — b) D2 पुरुमीढो, D5 6 जयमित्रो (for पुरुमित्रो) Ś1 K1-3 B5 जयद्रथ, S विविंशति (for जयस्तथा) — d) Ś K1 D1 7 8 नेच्छति (for °न्ति) — for 27^{cd}, S subst

450* जय कृपो वा धर्मात्मा ये चान्ये मम बान्धवा ।
[T G1 4 न (for ये)]

28 a) T G3 मतिम् (for मतम्) B4 5 Dn2 आदाय, S आस्थाय (for आज्ञाय) — b) D1 परि (for यदि) T G3-4 M वत्स्यति (M °न्ति) (for वर्तेत) B5 सजय, D5 पुत्रका, M3-5 पुत्रक (for पुत्रक) G5 प्रतिपत्स्यति पुत्रक — c) Ś1 स्वज्ञातिपुत्र, B1 स्वज्ञातिबधु K1 सुहृद्गण्, B1 सुमुखं; B3 स्वसुख, Do1 Dn1 सुसुखं (for ससुहृच्) — d) Ś K1-3 B4 D1 2 अनामयं, Cd °मय° (as in text) — For 28^{cd}, S subst

451* एतेभ्यश्च मदूर्ध्वं च अभोक्ष्यद्वसुधामिमाम् ।
[G3 चाभोक्ष्यद्, M1 च भोक्ष्यते, M5 चाभोक्ष्यो]

29 a) Ś K1-3 D1 शुक्ला, K4 B5 शक्ता, B4 T G2-5 शुद्धा, Cd श्लक्ष्णा (as in text) K5 मधुर भाषज्ञा; Dn1 °भाषा च — b) Bom ed ज्ञातिबंधु (for °मध्ये). K5 Dn1 पुरस्कृता (for प्रियंवदा) — c)

धर्मापेक्षो नरो नित्यं सर्वत्र लभते सुखम् ।
प्रेत्यभावे च कल्याणं प्रसादं प्रतिपद्यते ॥ ३०
अर्हन्त्यर्थं पृथिवीपाल भोक्तुं सामर्थ्यसाधनाः ।
तेषामपि समुद्रान्ता पितृपैतामही मही ॥ ३१
नियुज्यमानाः स्थास्यन्ति पाण्डवा धर्मवर्त्मनि ।
सन्ति वै ज्ञातयस्तात येषां श्रोष्यन्ति पाण्डवाः ॥ ३२
शल्यस्य सोमदत्तस्य भीष्मस्य च महात्मनः ।
द्रोणस्याथ विकर्णस्य बाह्लिकस्य कृपस्य च ॥ ३३
अन्येषां चैव वृद्धानां भरतानां महात्मनाम् ।
त्वदर्थं ब्रुवतां तात करिष्यन्ति वचो हितम् ॥ ३४
कं वा त्वं मन्यसे तेषां यस्त्वा ब्रूयादतोऽन्यथा ।
कृष्णो न धर्मं संजह्यात्सर्वे ते च त्वदन्वयाः ॥ ३५
मयापि चोक्तास्ते वीरा वचनं धर्मसंहितम् ।
नान्यथा प्रकरिष्यन्ति धर्मात्मानो हि पाण्डवाः ॥ ३६
इत्यहं विलपन्सूत बहुशः पुत्रमुक्तवान् ।
न च मे श्रुतवान्मूढो मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥ ३७
वृकोदरार्जुनौ यत्र वृष्णिवीरश्च सात्यकिः ।
उत्तमौजाश्च पाञ्चाल्यो युधामन्युश्च दुर्जयः ॥ ३८ C 7 2248 B 7 85 23 K 7 85 40

D मज्ञा (for प्राज्ञा) — d) ... दुर्नाशाभिनाशाश्च ... सुरा ... मान्या

30 a) K1 - B1 - Dr D1 - S धर्मापेक्षी (for पक्षो) b) नाम (for नित्य) — c) The portion of the text from प्रेत्यभावे up to मन्त्र (in 7. 62. 1a) is lost in B on missing fol. C as in text — d) ... प्रसादात (for प्रसादं) Dc1 प्रतिपत्स्यते (for पद्यते)

31 B missing (cf. v. l. 30) — a) S अर्हन्त्यर्थे (for अर्हन्त्यर्थं) B1 ... पृथिवी भोक्तुं — b) D2 साधनात (for साधना) B1-4 सामर्थ्य साधनेषि च, D1 भोक्तुं समर्थ्य ते मता (sic), S महात्मानस्य मा ... , Cd सामर्थ्यसाधनापि च — d) K पैतामहा (for मही) — After 31, P1 ... T G1-2 M ins.:

452* न च स्थामिभविष्यन्ति प्रिया धर्मं पृथामजा ।
[M ... (for प्रिया)]

32 B missing (cf. v. l. 30) — c) K1 B1 Dn2 D... मे (for वै) D2 कामजम (for ज्ञातयस्त) — d) K1 D. G1 M तेषां (for येषां) G1 M2 मे वच (for पाण्डवा)

33 B missing (cf. v. l. 30) — a) D2 शल्यस्य, D1 ... (for शल्यस्य) K1 D2 सोमदत्तस्य (for 'दत्तस्य) — c) G. [द्रो]णि (for [द्रो]ण) — d) K1 ... B2-4 Dn D... T G1 ... M बाह्लीकस्य

34 B missing (cf. v. l. 30) — b) K1 - Dn1 D2-... G1 ... M1 2 भारतानां, Cd भर (as in text) — c) S K1 2 B2 D1 ... T मन्येऽ (for त्वदर्थं) S K1-4 D1 ब्रुवतां, T G2 ब्रुवतं, G3.4 अर्जुना (sic) (for ब्रुवतां) — d) K Dn1 D1 2- ... हितं ते (for हितम्) ... B1 ... T G2 M1 (orig.) न जानु B1 T G2 ... वचनानि मे, Dc1 न जनुवचनानि च, G1 M न जह्युः (M1 [sup. lin.] 2 ...) धर्मम् (M1 [sup. lin.] 2 'र्मं) ... (G1 'का)

35 B missing (cf. v. l. 30) D2 om. (hapl.) 35a-36b — a) S1 Dc1 के, K1 2 B2 Dn1 D1 4 5 G1 M कि (for कं) S1 (sup. lin.) वा तु, Cv वार्थं (for वा त्वं) S1 मन्यते (for मन्यसे) M2 4 तात (for तेषां) — b) S K1-4 D1 कस्य (for यस्त्वा) K1 - Dn1 D... T1 G ... त्वा, B1-4 Dc1 Dn2 तात, G1 M [ब्रू]त (for [ब्रू]या) D1 तद् (for [अतो]) — c) S2 K1 2 D M2 4 कृष्णं (for कृष्णो) B1 2 Dc1 Dn2 T G... M2-5 transp. न and धर्मं S1 सर्वं च, S2 K1-2 सत्यजा, K Dn D 2 T G... सत्यज्यात, D1 सत्यज्य, M2-... सत्यक्ता (for संजह्यात) G1 M1 2 त्वदर्थं ... — d) K... B1 Dn D1 ... ते हि, D2 ... ते ते, S C ... (for ते च) Dc1 तदन्यथा, T G. Cd तदन्वया (for त्वदन्वया) D2 सर्वे पूर्वतदन्वया

36 B missing (cf. v. l. 30) D2 om. 36ab (cf. v. l. 35) — a) G2-... सर्वे (for वीरा) G1 M मयि चापि सूते सूनं (M2-... चाक्ता) — b) G1 M1 2 त्वदर्थं (for वचनं) M2-... मे वीरा वचन हित — c) T G2-5 नै, G1 M तु (for प्र)

37 B1 missing (cf. v. l. 30) — a) K1 D1 इत्यर्थं, Dc1 इत्येव (for इत्यहं) K... S तात (for सूत) — c) T G2 हि (for च) D1 2 मन्दो (for मूढो) — d) Dc1 D पर्ययात, D2 'यात, Cd 'यम (as in text)

38 B1 missing (cf. v. l. 30) — a) Dn1 वृको दरपार्थौ Dm T G2 1 वीरौ, G2 ज्येष्ठौ (for यत्र)

धृष्टद्युम्नश्च दुर्धर्षः शिखण्डी चापराजितः ।
अश्मकाः केकयाश्चैव क्षत्रधर्मा च सौमकिः ॥ ३९
चैद्यश्च चेकितानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभुः ।
द्रौपदेया विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ।
यमौ च पुरुषव्याघ्रौ मन्त्री च मधुसूदनः ॥ ४०
क एताञ्जातु युध्येत लोकेऽस्मिन्वै जिजीविषुः ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणान्संहरेयुररिंदमाः ॥ ४१
अन्यो दुर्योधनात्कर्णाच्छकुनेश्चापि सौबलात् ।
दुःशासनचतुर्थानां नान्यं पश्यामि पञ्चमम् ॥ ४२
येषामभीशुहस्तः स्याद्विष्वक्सेनो रथे स्थितः ।
संनद्धश्चार्जुनो योद्धा तेषां नास्ति पराजयः ॥ ४३
तेषां मम विलापानां न हि दुर्योधनः स्मरेत् ।
हतौ हि पुरुषव्याघ्रौ भीष्मद्रोणौ त्वमात्थ मे ॥ ४४
तेषां विदुरवाक्यानामुक्तानां दीर्घदर्शिनाम् ।
दृष्ट्वेमां फलनिर्वृत्तिं मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ४५
हिमात्यये यथा कक्षं शुष्कं वातेरितो महान् ।

— ^{b}) D_4 स (for च) $Ś_1$ केशव, G_5 सात्यक (for सात्यकि) — ^{c}) Dn_1 T G_{2-5} पाचालो (for °ल्यो) — ^{d}) B_1 वीर्यवान् (for दुर्जय)

39 B_5 missing (cf. v l 30) D_3 om 39^{a}–40^{b} — ^{c}) Dn_1 $D_{2\,3\,6}$ कैकयाश् (for केक°) — ^{d}) K_2 क्षत्रधर्मश्, K_5 चित्रधर्मा; G_1 M क्षत्रवर्मा (for °धर्मा) T $G_{2\,3}$ M [अ]थ (for च) $Ś_1$ $K_{1-3\,.}$ $D_{1\,5}$ सोमकि, Dn_1 सौमिक, D_2 सैंहिका, $G_{1\,2}$ M सोमक (G_2 °का) (for सौमकि) D_7 वृष्णिवीरश्च सात्यकि (cf 38^{b})

40 B_5 missing (cf. v l 30) D_8 om 40^{ab} (cf v l 39) — ^{a}) B_4 $D_{4\,5}$ दौं(D_5 मै)ब्यश् (for चैद्यश्) — ^{b}) D_5 राजा (for पुत्र) $D_{.}$ काश्यश्च (for °श्यस्य) K_1 Dn_1 D_3 चाविभु, B_{1-4} Dc_1 चाविभु (B_1 °भो), $D_{5\,7}$ M_{3-5} चाभिभो (D_7 °भो), T G_{2-5} $M_{1\,2}$ चाभिभू (for चाभिभु) Cd cites अभिभू — ^{d}) D_2 महारथा

41 B_5 missing (cf. v l 30) — ^{a}) Ś K_{1-3} D_1 को (K_2 के) वै तान्, D_2 एकस्तान्, $D_{7\,8}$ एतान्को (by transp) $D_{3\,6}$ युध्येयुर् (for युध्येत) — ^{b}) S अस्मिँल्लोके (for लोकेऽस्मिन्वै) Dn_1 $D_{7\,8}$ त्रिजिजीविषु, $D_{3\,6}$ विजिगीषव (for वै जिजीविषु) — ^{c}) T विकुर्वाणा — ^{d}) $M_{1\,2}$ अरिंदमान (for °दमा) $Ś_1$ Dc_1 Dn_1 $D_{4\,6}$ सहेयुर्वाप्यरिंदमान ($Ś_1$ °म, Dc_1 °मा), $Ś_2$ विषहेद्वारिमर्दनान, K_{1-4} D_1 विषहेदरिमर्दनान (D_1 °नात्); K_5 न विषह्यानरिंदमान, B_{1-3} के सहेरन्(B_3 °युर)रिंदमान्, B_4 Dn_2 प्रसहेद्वा परान्मम, D_2 क सहेदप्यरीन्मम, $D_{3\,6-8}$ क सहेद्वा(D_6 विषहेद-, $D_{7\,8}$ विषह्याद्वा)-प्यरिंदमान्

42 B missing (cf v l 30) — ^{a}) B_1 मन्ये; Dn_1 अन्ये (for अन्यो). — ^{b}) Dn_1 $D_{7\,8}$ वापि (for चापि) — ^{c}) G दुःशासनात्तु पार्थानां

43 $B_{.}$ missing (cf v l 30). — ^{a}) K_5 B (B_5 missing) Dn_1 चाभी(Dn_1 °भि)षु-, $D_{7\,8}$ चाभीशु- (for अभीशु-) T $G_{2-.}$ येषां वचनकृत्स्न स्याद्, G_1 M येषां वचनग स स्याद् — ^{b}) Ś K_1 $D_{1\,5}$ विश्वक्सेनो, D_6 विष्वक्सेनो (for विष्वक्सेनो) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 रथेषुभि, B_{1-3} $D_{.}$ महारथ, Dc_1 जनार्दन, G_1 M रथस्थित (for रथे स्थित) — G_5 om 43^{c}–44^{b} — ^{c}) $M_{3\,4\,.}$ (*sup lin*) मनतश् (for संनद्धश्) — ^{d}) D_2 तेषां किं दुष्करं भवेत्

44 $B_{.}$ missing (cf. v l 30) G_5 om 44^{ab} (cf v l 43) — ^{a}) S ($G_{.}$ om) तथा (for तेषां) K_3 Dn° अथ, $D_{4\,5}$ अपि (for मम) D_2 कृतमद्य विलापानां — ^{b}) $Ś_1$ नार्थं, $Ś_2$ यदि, K_1 तदा, $K_{2\,3}$ Dn_2 $D_{2\,?\,6}$ नाथ, K_4 $D_{.}$ न तु, K_5 Dn_1 M_{3-5} नो चेद्, D_1 न तद्, D_7 ते ह, D_8 ननु, T G_{1-4} $M_{1\,2}$ नेह (for न हि) — ^{c}) Dc_1 इमौ, $M_{3\,4\,.}$ (*sup lin*) हतो (for हतौ) $M_{3\,4\,5}$ (*sup lin*) -व्याघ्रो (for व्याघ्रौ) — ^{d}) Dn_2 त्वमात्थ वै, T G_2 समाहितौ, G_1 $M_{1\,2}$ समागतौ, $G_{.}$ सदेहितौ, M_{3-5} स गौतम (for त्वमात्थ मे)

45 B_5 missing (cf v l 30) — ^{b}) B_2 युक्तानां, $M_{3-.}$ सर्वेषां (for उक्तानां) $D_{7\,8}$ दर्शिना — ^{c}) B_4 दृष्ट्वा तां (for दृष्ट्वेमां) S (except G_5) फलनिष्पत्तिं — ^{d}) $Ś_2$ K_{1-4} D_1 मामका (for पुत्रका) — After 45, B (B_5 missing) Dc_1 Dn_2 $D_{2\,?\,6}$ S ins

453* सेना दृष्ट्वाभिभूता मे शैनेयेनार्जुनेन च ।
शून्यान्दृष्ट्वा रथोपस्थान्मन्ये शोचन्ति पुत्रका ।

[(L 2) T G_2 शून्य दृष्ट्वा रथोपस्थ (for the prior half)]

46 B_5 missing (cf v l 30) — ^{a}) $Ś_1$ $K_{2\,4}$ D_1 कक्ष्यं, D_6 काष्ठं (for कक्षं) — ^{b}) K_2 भार्यं (for शुष्कं) — ^{d}) $Ś_1$ $D_{7\,8}$ मामकीं स, $Ś_2$ मामकानां, $K_{1\,2\,4,\,5}$ Dn_1 $D_{1,\,4\,5}$ मामकां स (for मामिकां स).

अग्निर्दहेत्तथा सेनां मामिकां स धनंजयः ॥ ४६
आचक्ष्व तद्धि नः सर्वं कुशलो ह्यसि संजय ।
यदुपायात्तु सायाह्ने कृत्वा पार्थस्य किल्बिषम् ।
अभिमन्यौ हते तात कथमासीन्मनो हि वः ॥ ४७
न जातु तस्य कर्माणि युधि गाण्डीवधन्वनः ।
अपकृत्वा महत्तात सोढुं शक्ष्यन्ति मामकाः ॥ ४८
किं नु दुर्योधनः कृत्यं कर्णः कृत्यं किमब्रवीत् ।
दुःशासनः सौबलश्च तेषामेवं गते अपि ।
सर्वेषां समवेतानां पुत्राणां मम संजय ॥ ४९
यद्वृत्तं तात संग्रामे मन्दस्यापनयैर्भृशम् ।
लोभानुगतदुर्बुद्धेः क्रोधेन विकृतात्मनः ॥ ५०
राज्यकामस्य मूढस्य रागोपहतचेतसः ।
दुर्नीतं वा सुनीतं वा तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

६२

संजय उवाच ।
हन्त ते संप्रवक्ष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा तव ह्यपनयो महान् ॥ १
गतोदके सेतुबन्धो यादृक्तादृगयं तव । C B 7 K 7

D3 6 इमा मम धनजय

47 B5 missing (cf v 1 30) —[a]) Ś1 अदाक्ष्य (for आचक्ष्व) B (B5 missing) Dc1 Dn2 मम तत्, D7 स्थैं ह्न (sic), D3 ह् स्वन, S मे पुन (for तद्धि न) —[c]) Ś1 K5 B1 Dn D3–8 M3–5 यदुपायात (K5 D3 °यात्म, M3–5 °याथ), D2 युद्धोपयाता, G1 M1 2 यदुवाचाथ, G2 5 यदो(G5 °दा)पयाता —[f]) G1 M मत (for मनो)

48 B5 missing (cf. v 1 30) —[a]) D7 8 विजानतोस्य कर्माणि, S विजानन्तस्य क° —[b]) K1 4 Dn1 D5–8 T -धन्विन (for -धन्वन) —[c]) B1 अपहत्वा, B2–4 Dc1 Dn D2 3 8 T G2–4 अपकृत्य (T G3 °त्यं), D5 अपि कृत्वा (for अपकृत्वा) D1 महात्मात, G1 M1, 2 कथ चैव (for महत्तात) —[d]) K5 B1 4 D4 शक्ष्यति, Dn शक्षति (for शक्ष्यन्ति) S सोढव्य च महात्मन

49 B5 missing (cf. v 1 30) M3 om 49–50 —[a]) Ś2 D1 2 6–8 तु (for नु) —[b]) G5 transp कृत्य and किं Dn1 सत्य (for कृत्य) M4 5 यद् (for किम्) T G2–4 किं कर्ण कृत्यमब्रवीत —[d]) Ś K1–3 B1–3 Dn1 D1 2 4 गते ह्यपि, K4 Dn2 D3 7 गतेष्वपि, K5 D5 T G2–5 गते सति, Dc1 गतो ह्यसि (for गते अपि)

50 B5 missing (cf. v 1 30) M3 om 50 (cf. v 1 49) —[a]) Ś2 मम, Dn1 तत्र (for तात) —[b]) D2 [आ]यतने, G5 [अ]पनये (for °नयैर्) —[c]) K5 B (B5 missing) Dn2 S (M3 om) लोभानुगस्य —D3 6 transp 50[d] and 51[b] —[d]) Ś1 K1, 2 D1 निकृतात्मन, Ś2 निहतात्मन, S (M3 om) विधू(G2 5 °धृ)तात्मन

51 B5 missing (cf. v 1 30) D3 6 transp 50[d] and 51[b] —[c]) Ś1 दुर्विनीत (hypermetric) (for दुर्नीत) K1 सुविनीतं (for वा सुनीत) K2 दुर्विनीतं सुविनित वा (hypermetric) —[d]) M1 2 सजय

Colophon B5 missing —*Sub-parvan* Ś K1–3 5 B (B5 missing) D1–4 6 G1 M1, 2 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थयुद्धदिवसे, K2 चतुर्थे दिवसे —*Adhy name* K5 D5 T G2 3 धृतराष्ट्रप्रश्न, G1 M1 2 धृतराष्ट्रविलाप —*Adhy no* (figures, words or both) B1 82, B2 3 83, D2 75, D3 S 61 —*Śloka no* Dn1 51

62

☞ G5 om adhy 62

1 B5 missing up to संप्र (cf. v 1 7 61 30) —[a]) G2 अह (for हन्त) Ś2 K1, 3 4 D1 G1 M [ऽ]ह प्रवक्ष्यामि, B5 **यिष्यामि, T G2–4 कथयिष्यामि (for संप्रवक्ष्यामि) —[b]) Ś K1 2 4 G1 M सर्व- (for

विलापो निष्फलो राजन्मा शुचो भरतर्षभ ॥ २
अनतिक्रमणीयोऽयं कृतान्तस्याद्भुतो विधिः ।
मा शुचो भरतश्रेष्ठ दिष्टमेतत्पुरातनम् ॥ ३
यदि हि त्वं पुरा द्यूतात्कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
निवर्तयेथाः पुत्रांश्च न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ४
युद्धकाले पुनः प्राप्ते तदैव भवता यदि ।
निवर्तिताः स्युः संरब्धा न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ५
दुर्योधनं चाविधेयं बध्नीतेति पुरा यदि ।
कुरूनचोदयिष्यस्त्वं न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ६
तत्ते बुद्धिव्यभीचारमुपलप्स्यन्ति पाण्डवाः ।
पाञ्चाला वृष्णयः सर्वे ये चान्येऽपि महाजनाः ॥ ७
स कृत्वा पितृकर्म त्वं पुत्रं संस्थाप्य सत्पथे ।
वर्तेथा यदि धर्मेण न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ८
त्वं तु प्राज्ञतमो लोके हित्वा धर्मं सनातनम् ।
दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्चान्वगा मतम् ॥ ९
तत्ते विलपितं सर्वं मया राजन्निशामितम् ।

सर्वं) D7 8 दर्शनात् (for दर्शियान)

2 G2 om 2-3 —c) K3 विलासो (for विलापो) —d) D2 शोक (for शुचो) T G1 3 4 M न तु शक्य मशोचितुं — After 2, D7 8 ins

451* प्रथमं शिरो मुण्डयित्वा पश्चान्नक्षत्रपृच्छनम् ।
किं करोषि च त्वं राजन्कालो हि दुरतिक्रमः ।

[(L 2) D7 राजेंद्र (hypermetric) (for राजन्)]

3 G2 om 3 (cf v 1 2) —a) T G3 4 हि (for ऽयं) —b) K5 [पु]थ दुर्नय, Dn1 च दुर्नय, T G3 4 कृतो विधि (for [अ]द्भुतो विधि) —d) B2 Dc1 Dn1 D3 दृष्टम्; Cd दिष्टम् (as in text) Ś1 D8 पुरातन, B1-3 5 D4 पुरातने, Dn2 पुरागमे (for °तनम्) S (G2 5 om) तत्रैवापनयो महान्

4 a) B4 Dc1 Dn2 D6 G1 M त्वं हि (by transp), D2 त्वं तं —c) Ś2 B Dc1 आ(Ś2 Dc1 अ)वारयिष्य, S (G5 om) न्यवारयिष्य (for निवर्तयेथा) S (G5 om) प्रीतात्मा (for पुत्रांश्च) —d) Ś1 ते; Ś2 K3 त्वा (for त्वां) B Dc1 S (G5 om) नाभविष्यज्जनक्षय

5 Ś1 om (hapl) 5-6 D2 8 G2 4 om (hapl) 5 —a) D4 5 त्वतु (for पुन) —b) Ś2 K1-4 D1 7 8 तथैव, B1-3 5 त्वयैव (for तदैव) K5 G1 M1-4 भरता, D7 8 M5 भरतान् (for भवता) D6 युधि (for यदि) B4 त्वयैते तनया यदि, T G3 तथैव भरतर्षभ — K5 om (hapl) 5c-6b —c) K1 3 4 D1 निवर्तिताश्च (K3 4 °तां च) सरभान्, D6 निवर्तयेथा संरब्धान्, D7 निवर्तेथा सुसंरब्धान्, T G3 निवर्तयेथा पुत्रांश्च; M3-5 न्यवारयिष्य संरब्धान् —d) T न त्वा व्यसनस्समावजेत (hypermetric), M3-5 न भवेद्वैशस महत्

6 Ś1 om 6, K5 om 6ab (for both, cf v 1 5) Ś2 K1-3 D5.7 om (hapl) 6 —a) K4 B2 D1 2 चाभिधर्य (for चावि°) Cd cites अभिधेयं —b) S (G5 om) यमीयास्त्व (for बध्नीतेति) —cd) K1 वानोदयिष्यंत्स, D7 8 अनोदयिष्यस् (for अचोद°) S (G5 om) त्वयेक्ष्य पौरवाञ्राजन्प्राप्स्यसे सुमहद्यश

7 a) Ś1 K2-4 B1 Dn2 D1 2 न ते, Ś2 स्वत्तो, K1 ततो, D7 8 तेन (for तत्ते) D1 6 बुधि (for बुद्धि) Cd cites व्यभिचार D2 6 न बुद्धिव्यभिचार तम्, M3-5 तत्ते नयफल राजन —b) D2 उपलिप्स्यति, D5 °लिप्सत; G1 M उपलप्स्य(M3-5 °योक्ष्य)ति (for °लप्स्यन्ति) T G3 4 त जना (for पाण्डवा) —c) K3 पचाला (for पाञ्चाला) G1 M मैत्र्या (for वृष्णय) K5 B1 2 Dn1 D7 8 T1 G2 4 चैव (for सर्वे) —d) K5 तु, B1 D 8 G1 2 4 M1 2 च (for ऽपि) K5 B Dc1 Dn D2-6 नराधिपा, D7 8 T G M1 2 जनाधिपा (for महाजना) M3-5 ये चान्ये सुहृदस्तव

8 a) D4 5 तत्कृत्वा, G1 M1 2 सकृत्वा (for स कृत्वा) D8 स्वय कृत्वापि तत्कर्म —b) T G1-4 M राजसु (for सत्पथे) — M3 4 ins after 8ab M5 after 8

455* अप्राप्त स महद्धर्म काममर्थं यथातथा ।

— M3 4 om 8cd —c) G1 M1 2 निवर्तयेथा पुत्रांश्च —d) Dn1 त्व (for त्वां) K5 Dn1 आप्नुयात (for आव्रजेत्)

9 b) D4 5 हित्वा धर्मान्सनातनान —d) K4 B1 2 G3 [अ]नुगा, Dn1 D1 4 5 7 8 [अ]न्वगान् (for [अ]न्वगा)

10 ab) K2 ते तु (for तत्ते) Ś2 transp विलपितं and सर्वं K1 विलापित, Cd विल° (as in text) D2 S (G5 om) transp सर्वं and राजन् Dn1 निवेदित, D2 नियम्यते, Cd निशामितम् (as in text) —c) Ś K1-4 D1 नियममानस्य, Dc1 निर्दिश°, Dn1 Cd

अर्थं निविशमानस्य विषमिश्रं यथा मधु ॥ १०
न तथा मन्यते कृष्णो राजानं पाण्डवं पुरा ।
न भीष्मं नैव च द्रोणं यथा त्वां मन्यते नृप ॥ ११
व्यजानत यदा तु त्वां राजधर्मादधश्च्युतम् ।
तदा प्रभृति कृष्णस्त्वां न तथा बहु मन्यते ॥ १२
परुषाण्युच्यमानांश्च यथा पार्थानुपेक्षसे ।
तस्यानुबन्धः प्राप्तस्त्वां पुत्राणां राज्यकामुकम् ॥ १३
पितृपैतामहं राज्यमपवृत्तं तदानघ ।
अथ पार्थैर्जितां कृत्स्नां पृथिवीं प्रत्यपद्यथाः ॥ १४
पाण्डुनावर्जितं राज्यं कौरवाणां यशस्तथा ।
ततश्चाप्यधिकं भूयः पाण्डवैर्धर्मचारिभिः ॥ १५
तेषां तत्तादृशं कर्म त्वामासाद्य सुनिष्फलम् ।
यत्पित्र्याद्भ्रंशिता राज्यात्त्वयेहामिषगृद्धिना ॥ १६
यत्पुनर्युद्धकाले त्वं पुत्रान्गर्हयसे नृप ।
बहुधा व्याहरन्दोषान्न तदद्योपपद्यते ॥ १७
न हि रक्षन्ति राजानो युध्यन्तो जीवितं रणे ।
चमूं विगाह्य पार्थानां युध्यन्ते क्षत्रियर्षभाः ॥ १८
यां तु कृष्णार्जुनौ सेना यां सात्यकिवृकोदरौ ।

निवेश° (for निविश°) B1 नात्र किंचिदतुल्यं स्याद् — d) D1 मनु (for मधु)

11 a) Ś K B1 Dn D1-3 नामन्यत तदा (K2 B1 Dn2 D3 4 6 8 तथा) कृष्णो Cd cites मन्यते (as in text) — b) Dn1 राजानं पाण्डुनन्दन, T G1 3 4 M न च राजा युधिष्ठिर, G2 राजानं च युधिष्ठिर — c) S (G5 om.) भीष्मो (for भीष्मं) Dn1 न तु वै, D2 चैव च, D2 6 चैव न, G2 4 वै न च (for नैव च) S (G5 om.) द्रोणो (for द्रोणं) — d) B2 पुरा, B4 Dn2 D2 5 6 8 [ऽ]च्युत (D2 °त) (for नृप) Ś K Dn1 D1 4 7 यथा त्वामन्यता (Ś1 त्वामन्यदा, K4 त्वा मन्यता, Dn1 त्वा मन्यते) च्युत, D3 यथा त्वामन्यताच्युत, S (G5 om.) यथा त्वं मन्यसे नृप

12 a) K4 6 B1-3 Dc1 Dn1 D2 3 5 8 व्यजानीत, B1 व्यजानीथ, T G2-4 व्यजानंत (for व्यजानत) Ś K1-3 D1 2 च त्वा (K1-3 त्वा), D5 त्वा तु (by transp.) G1 M यदा तु त्वा विजानीते — b) B1 Dc1 अधःस्थित, B2 अवस्थित, Dn1 अपच्युत, D2 अवच्युतं (for अधश्च्युतम्) B3 धर्मराजादधःस्थित, S (G5 om.) लुब्धं धर्मप्रवादिन ‡ Cd राजा भूत्वा धर्मादधःस्थितं पठितं व्यजानीतेत्यन्वयः ‡ — c) Ś K1 2 D1 त्वा (for त्वां) — d) Ś1 transp. न and तथा

13 a) G1 M त्व (for च) T G2 4 अर्थं (G3 °र्द्ध) निविशमानाश्च — b) K5 B1 3 Dn1 यदा, S (G5 om.) पुरा (for यथा) — c) Dn1 D7 [अ]नुबंधं, D2 °बध, M1 °बद्ध, Cd °बन्ध (as in text) B2 D7 8 त्व (for त्वां) Ś K1-3 तस्यानुबन्धप्राप्तत्वात् — d) Ś1 Dn2 कामुक, D1 2 कामुक (for °कामुकम्)

14 K2 om. (hapl.) 14b-15a — b) Ś1 D2 G1 M °दप (D2 M1-2 °पा) वृत्तं, B2 अपावृत्त, T अपवृत्तं; Cd अपवृत्त (as in text) Ś K1 2 4 D1-3 तदानघ, D8 यदानघ, T G2-4 त्वयानघ (for तदा°) — c) D8 पार्थार्जिता, G4 पार्थैः कृता (for पार्थैर्जितां) Ś1 मतां, Dn1 पृथ्वीं (for कृत्स्नां) G1 M कथं पार्थजितां भूमि — d) G1 M त्वं कृ° (M1 2 त्वं कृ) त्स्ना (for पृथिवीं) Ś K1 2 Dn D1 प्रत्यपद्यत, D2 3 S (G5 om.) प्रतिपद्यथा

15 K2 om. 15a (cf. v. l. 14) — a) K4 5 B Dc1 Dn D1-5 Cd निर्जित, D7 8 G1 M वर्जित, T G2-4 [अ]जिर्तितं (for [आ]वर्जित) K4 om. राज्यं D3 पाण्डुना निर्जितं राज्य — c) T G2 4 पुनश्च (for ततश्च) Ś1 K1 2-4 B1 Dn D1 3-5 [अ]प्यधिकं

16 a) B1-3 Dc1 D1 तु (for तत्) T3 Dc1 धर्मं (for कर्म) — b) B सुनिष्ठुर, Cd सुनिष्फलम् (as in text) — c) Dn1 D2 8 यत्पित्र्याद्, S (G5 om.) पैत्र्याद्धि (G1 M °द्धि) (for यत्पित्र्याद्) — d) Dn1 T G2-4 त्वयैव (for त्वयेह)

17 a) K5 B1 3 T G3 तु (for त्व) — b) K1 B1 2 Dc1 Dn1 D1 2 T G2-4 पुत्र (for पुत्रान्) K5 [ऽ]नघ, Dn1 न तु (for नृप) — d) Ś K1 2 Dn1 D1 5 नैतद् (for न तद्) D 8 अन्योपपद्यते (for अद्योप°) Cd cites अद्य (as in text) D2 नैतत्त्वय्युपपद्यते — After 17, M3- ins. [= (var.) 17]:

456* यत्पुनर्युद्धसमये त्वं नरान्निन्दयसे नृप ।
बहु व्याहरसे तन्नाद्य तदद्योपपद्यते ।

18 d) S (G5 om.) क्षत्रिया जयकाङ्क्षिण

19 ab) S (G5 om.) यथा कृष्णार्जुनोपेता सात्यकिवृकोदरा — c) B1 4 पक्षता, B1 2 3 रक्षेति, D2 रक्षेते; D2 रक्षत (for रक्षेरन्) K5 मत्स्ये च (for या गुप्येद्)

रक्षेरन्को नु तां युध्येच्चमूमन्यत्र कौरवैः ॥ १९
येषां योद्धा गुडाकेशो येषां मन्त्री जनार्दनः ।
येषां च सात्यकिर्गोप्ता येषां गोप्ता वृकोदरः ॥ २०
को हि तान्विषहेद्योद्धुं मर्त्यधर्मा धनुर्धरः ।
अन्यत्र कौरवेयेभ्यो ये वा तेषां पदानुगाः ॥ २१
यावत्तु शक्यते कर्तुमनुरक्तैर्जनाधिपैः ।
क्षत्रधर्मरतैः शूरैस्तावत्कुर्वन्ति कौरवाः ॥ २२
यथा तु पुरुषव्याघ्रैर्युद्धं परमसङ्कटम् ।
कुरूणां पाण्डवैः सार्धं तत्सर्वं शृणु तत्त्वतः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

६३

संजय उवाच ।
तस्यां निशायां व्युष्टायां द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
स्वान्यनीकानि सर्वाणि प्राक्रामद्व्यूहितुं ततः ॥ १
शूराणां गर्जतां राजन्संक्रुद्धानाममर्षिणाम् ।
श्रूयन्ते स्म गिरश्चित्राः परस्परवधैषिणाम् ॥ २
विस्फार्य च धनूंष्याजौ ज्याः करैः परिमृज्य च ।
विनिःश्वसन्तः प्राक्रोशन्क्वेदानीं स धनंजयः ॥ ३
विकोशानुत्सरूनन्ये कृतधारान्समाहितान् ।

S (G5 om) को नु ता (T1 G2-4 कोत्र ता, T2 कोत्र त्वा) प्रति युध्येत — d) K5 D3 5 7 8 S (G5 om) कौरवात् (for कौरवै)

20 a) B5 तेषा (for येषा) T G2-4 गोप्ता (for योद्धा) — c) D3 lacuna, D4 5 तु (for च) Ś K1 2 Dn2 D1-5 योद्धा (for गोप्ता) — d) Dn2 D2 8 6 योद्धा (for गोप्ता)

21 d) D7 8 T G3 4 च (for वा) B1 2 (marg) 8 वशानुगा (for पदा°)

22 a) K5 Dn1 हि (for तु) — b) B (B1 [marg as in text]) Dn2 अतरङ्गैर् (for अनुरक्तैर्) Dn1 नराधिपै, D1 7 8 S (G5 om) जनाधिप, D5 नराधिप (for जनाधिपै) — D7 om 22c–23b — c) B (except B1) धर्मपरै (for °रतै) — d) M3-5 बांधवा (for कौरवा)

23 D7 om 23ab (cf v l 22) — c) M3 4 कौरवा (for कुरूणा)

Colophon om in G5 — *Sub-parvan* Ś K1-3 5 B Dn D1-4 6-8 G1 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś1 चतुर्थदिने, K1. 3 चतुर्थ, K2 चतुर्थे युद्धदिवसे; Do1 तृतीयो युद्धदिवस — *Adhy name* K3 D4 पांडवपराक्रमवर्णन — *Adhy no* (figures, words or both) B1 83, B2 Dn1 84, D2 76, D3 T G1 3 4 M 82 — *Śloka no* Dn1 23

63

1 d) K4 5 B1 3 Do1 D1. 5 7 8 G1 2 5 M प्राक्रमद् (for प्राक्रा°) Dn1 D4 व्यूहित (for व्यूहितु)

2 a) Ś K1 3 4 Dn D1 3-5 कुरूणा (for शूराणा) — 2ba is partly damaged in G2 — b) S सनद्धाना (for संक्रु°) D4 5 अमर्षणा, T G3-5 M3-5 मनीषिणा (for अमर्षिणाम्) — c) Ś2 K1 3 M4 च, B4 हि (for स्म) K4 D1 सत्या, S (G2 damaged) चात्र (for चित्रा) — d) Dn2 D2 3 6 गर्जता च परस्पर, S परस्परमवे (G2 °पे) क्षता

3 a) K1-4 Dn1 D1 3 विस्फार्य तु, D3 विस्फूर्ज्य च, D4 विस्फारतो, D5 विस्फार्यत (for विस्फार्य च) B Do1 Dn2 D2 धनूंष्यन्ये (for °ष्याजौ) S वि (M1 नि) ष्फार्य धनुरुग्रस्य — b) K1 ज्या, D5 8 ज्या (for ज्या) Dn2 D2 परे (for करै) S केयूरमव (T1 °मिव, G1 M °मनु) मृज्य च — c) K5 Do1 Dn1 D1 5-7 G5 विनिश्वसंत (for विनि°) — d) G3 4 तदानीं (for क्वेदानी)

4 a) K1 4 5 विशोकान्, B (except B2) विकोपान्; Cd विकोशान् (as in text) — b) D5 सहस्रमान्, Cd

पीतानाकाशसंकाशानसीन्केचिच्च चिक्षिपुः ॥ ४
चरन्तस्त्वसिमार्गांश्च धनुर्मार्गांश्च शिक्षया ।
संग्राममनसः शूरा दृश्यन्ते स्म सहस्रशः ॥ ५
सघण्टाश्चन्दनादिग्धाः स्वर्णवज्रविभूषिताः ।
समुत्क्षिप्य गदाश्चान्ये पर्यपृच्छन्त पाण्डवम् ॥ ६
अन्ये बलमदोन्मत्ताः परिघैर्बाहुशालिनः ।
चक्रुः संबाधमाकाशमुच्छ्रितेन्द्रध्वजोपमैः ॥ ७
नानाप्रहरणैश्चान्ये विचित्रस्रगलंकृताः ।
संग्राममनसः शूरास्तत्र तत्र व्यवस्थिताः ॥ ८
क्वार्जुनः क्व च गोविन्दः क्व च मानी वृकोदरः ।
क्व च ते सुहृदस्तेषामाह्वयन्तो रणे तदा ॥ ९

ततः शङ्खमुपाध्माय त्वरयन्वाजिनः स्वयम् ।
इतस्ततस्तान्रचयन्द्रोणश्चरति वेगितः ॥ १०
तेष्वनीकेषु सर्वेषु स्थितेष्वाहवनन्दिषु ।
भारद्वाजो महाराज जयद्रथमथाब्रवीत् ॥ ११
त्वं चैव सौमदत्तिश्च कर्णश्चैव महारथः ।
अश्वत्थामा च शल्यश्च वृषसेनः कृपस्तथा ॥ १२
शतं चाश्वसहस्राणां रथानामयुतानि षट् ।
द्विरदानां प्रभिन्नानां सहस्राणि चतुर्दश ॥ १३
पदातीनां सहस्राणि दंशितान्येकविंशतिः ।
गव्यूतिषु त्रिमात्रेषु मामनासाद्य तिष्ठत ॥ १४
तत्रस्थं त्वां न संसोढुं शक्ता देवाः सवासवाः ।

समाहितान् (as in text) — d) G2 damaged Ś1 निचिक्षिपु, K B2 3 Dn1 D1 5–8 विचिक्षिपु, D4 निचिक्षिपु (for च चिक्षिपु) S (G2 damaged) असीनुच्चिक्षिपुर्जना

5 a) G2 damaged D4 चरतस् (for चरन्तस्) — b) S रथ(T G3 4 शर)मार्गांश्च शिक्षिता (G2 °तान्) Cd cites मार्गान् — D4 om (hapl) 5^{d}–8^{c} — d) Ś2 K2 [s]थ, K1 हि, K3 तु (for स्म) K5 Dn1 व्यदृश्यंत सहस्रश — For 5^{cd}, S subst

457* दृश्यन्ते कुञ्जरैश्चान्यैर्वाजिभिश्च युयुत्सव ।

6 D4 om 6 (cf v l 5) — a) D3 सर्वत्र, D5 सघदाश् (for सघण्टाश्) — b) D5 6 M4 स्वर्णपत्र (for °वज्र) — K4 om (hapl) 6^{d}–8^{a} — d) K5 Dn1 D7 8 पाडवान

7 K4 D4 om 7 (cf v l 6, 5) — a) Ś K1 2 Dn1 D1 अन्ये मदबलोन्मत्ता, G1 M1 2 अन्ये मदोत्कटा दोर्भिर्, M3 4 5 (sup lin) मदोत्कटान्ये परिघैर् — b) S वृहद्भिर्बाहुशालिन

8 K4 om 8^{a} (cf v l 6) D4 om 8^{abc} (cf v l 5) — a) S K1–3 D1 7 8 -प्रहरणाश् (for °णैश्) D3 6 G1 2 M1–4 चान्यैर् (for चान्ये) — b) D7 8 -विभूषिता (for -अलंकृता) S नानारजितवासस — cd) Ś2 transp शूरास् and तत्र B4 प्रपेदिरे (for व्यवस्थिता)

9 G2 partly damaged — a) B Dc1 Dn2 स (for च) G1 M क्व चार्जुन क्व गोविंद — b) D3 क्व च भीमो यमौ तथा — c) Ś1 चान्ये (for च ते). — d) B2, 4 5 Dn2 D3 आह्वयते, D7 8 °यानो (for °यन्तो) Ś1 K1–3 सदा (for तदा) S (G2 damaged) आह्वयाना सदा रणे

10 b) B3 सदा (for स्वयम्) D5 त्वरन्वाजिगतस्तत — c) K3 ततस्ततस् (for इत°) D7 स्वान् (for तान्) Ś1 दुर्वीरो (sic), Ś2 नुदयन्, D1 सुवीरो, D4 प्रचरन् (for रचयन्) — d) Ś Dn1 D4 5 वेगत (for वेगित)

11 D2 om 11^{a}–12^{b} — a) G1 M यत्तेषु (for सर्वेषु) B1 तेषु सर्वेष्वनीकेषु, D1 संग्रामे तेष्वनीकेषु — b) S -शोभिषु (for -नन्दिषु) — d) Dn1 अभाषत (for अथाब्रवीत्)

12 D2 om 12^{ab} (cf. v l 11) — a) K1 Dc1 Dn1 D4 5 G3. 4 सोमदत्तिश् (for सौम°) — c) B1 D4 5 विकर्णश्, D2 च शलश्, T G2–4 सदाल्यश् (for च श°)

13 a) Dn1 लक्षं, D4 चाष्ट (for चाश्व) D7 शत सहस्रमश्वानां — D4 om (hapl) 13^{b}–14^{a} — b) Ś K1–4 D1 च (for षट्)

14 D4 om 14^{a} (cf. v l 13) — a) S सहस्राणा (for °स्राणि) — b) D2 नियुतानि, D3 बलिनाम् (for दंशितानि) Dn1 D1–8 [ए]काविंशति (for शति) S सहस्राण्यपि (G3 °णि च) पञ्च च — c) S योजनेषु (for गव्यूतिषु) B1 Dc1 Dn2 D2 त्रिमात्रासु (for त्रिमात्रेषु) Dn1 D4 5 Cd गव्यूतित्रि(D5 °तिं त्रि)षु मात्रेषु (Dn1 Cd मात्रासु) — d) D5 तिष्ट हि (for तिष्ठत) S मम सैन्यस्य पृष्ठत ❀ Cd मामनासाद्य, मध्ये व्यवधानं कृत्वे स्थर्य । ❀

किं पुनः पाण्डवाः सर्वे समाश्वसिहि सैन्धव ॥ १५
एवमुक्तः समाश्वस्तः सिन्धुराजो जयद्रथः ।
संप्रायात्सह गान्धारैर्वृतस्तैश्च महारथैः ।
वर्मिभिः सादिभिर्यत्तैः प्रासपाणिभिरास्थितैः ॥ १६
चामरापीडिनः सर्वे जाम्बूनदविभूषिताः ।
जयद्रथस्य राजेन्द्र हयाः साधुप्रवाहिनः ।
ते चैव सप्तसाहस्रा द्विसाहस्राश्च सैन्धवाः ॥ १७
मत्तानामधिरूढानां हस्त्यारोहैर्विशारदैः ।
नागानां भीमरूपाणां वर्मिणां रौद्रकर्मिणाम् ॥ १८
अध्यर्धेन सहस्रेण पुत्रो दुर्मर्षणस्तव ।
अग्रतः सर्वसैन्यानां योत्स्यमानो व्यवस्थितः ॥ १९
ततो दुःशासनश्चैव विकर्णश्च तवात्मजौ ।
सिन्धुराजार्थसिद्ध्यर्थमग्रानीके व्यवस्थितौ ॥ २०
दीर्घो द्वादशगव्यूतिः पश्चार्धे पञ्च विस्तृतः ।
व्यूहः स चक्रशकटो भारद्वाजेन निर्मितः ॥ २१
नानानृपतिभिर्वीरैस्तत्र तत्र व्यवस्थितैः ।
रथाश्वगजपत्त्योघैर्द्रोणेन विहितः स्वयम् ॥ २२
पश्चार्धे तस्य पद्मस्तु गर्भव्यूहः सुदुर्भिदः ।

---

15 ^{a}) M3–5 तत्रस्थान्वो (for °स्थं त्वा) D4 सरोढु (for संसोढुं) T G3–4 तत्र स्थितं न सोढुं त्वा, G5 तत्र स्थितान्न ससोढु —^{b}) M3–5 अल (for शक्ता) T G M1 2 अल लोका सदेवता

16 D2 om 16^{cdef} —^{c}) B4 G3 4 स प्रायात् (for संप्रा°) D3 गधारैर् (for गान्धा°) —^{d}) Ś K1–4 D1 3 6–8 चैव (for तैश्च) —T G5 om (hapl) 16^{ef} —^{e}) Ś1 K4 D1 वदिभि, D5 धान्विभि, G1 3 4 M वार्मिण (for वर्मिभि) G1 M सादिनो (for °दिभिर्) K1–4 यानै, T G2–4 युक्तै; G1 M यात्ति (for यत्तै) —^{f}) B1 2 Dn2 D3, 6 पाश- (for प्रास) G1 M पाशशक्त्यृष्टिपाणय

17 The portion of the text from 17 up to 7 78 25 is lost in Ś2 on missing folios —^{a}) K5 Dn1 चामरापीडसंयुक्ता, D3 सध्रीचीनाश्च ते सर्वे, S (except G5) चामरापीडना सर्वै —^{b}) G5 चामीकर- (for जाम्बूनद) —^{d}) K5 B1 -प्रहारिण (for -प्रवाहिन) T G2–5 योधा साधुप्रहारिण, G1 M गोसार समलंकृता —^{f}) B Do1 Dn2 D2 G1 M त्रिसाहस्राश्, Dn1 D4 त्रिसह°, T G3 द्विसह° (for द्विसाह°) K1 सैंधव; D4 सैंधवै (for °वा) D3 रथयानश्च सैंधवा

18 Ś2 missing (of v l 17) —^{a}) Ś1 K B1–3 Dn1 D1 2 4 6–8 स्वा (K4 5 B2 Dn1 D2 6 7 स्व) धिरूढाना, B4 Dn2 सुविरू°, Do1 युधि रू° (for अधिरू°) —^{b}) Ś1 K1–4 Dn D1–8 विशां पते (for विशारदै) —^{c}) Ś1 K1–4 Dn2 D1–6 गजाना, T G2–4 हस्तिना (for नागाना) —^{d}) Ś1 G5 रौद्रकर्मणा; G1 M °वर्चसा (for °कर्मिणाम्) D4 5 घातिना क्रूरकर्मणा

19 Ś2 missing (of. v l 17) —^{a}) G4 अत्यर्धेन; G5 अर्धेन च (for अध्यर्धेन) G1 M ययौ द्विसप्तसाहस्रै —^{b}) K1–3 दुर्धर्षणस्, D6 दुर्योधनस् (for दुर्मर्षणस्) —^{d}) B Do1 युध्यमानो (for योत्स्यमानो) B4 व्यतिष्ठत (for व्यवस्थित)

20 Ś2 missing (cf. v l 17) —^{b}) Ś1 K1 3 4 D1 3–8 तवास्मज, Dn2 तयात्मज (for तवात्मजौ) —^{c}) Dn1 D4 5 G1 M सिंधुराजस्य, D7 8 °राज्ञोर्थे (for °राजार्थ-) D4 5 रक्षार्थम् (for सिद्ध्यर्थम्) —^{d}) Dn2 D6 [अ]श्वानीके; D2 [अ]ग्रानीकैर् (for [अ]ग्रानीके) D5 व्यवस्थित

21 Ś2 missing (of v l 17) —^{a}) G5 दीर्घश्च द्वादशग्व्यूति —^{b}) K1 4 पंचार्धे, K5 परार्धे, D3 पश्चाद्धे, D7 पार्श्वार्धे, G3 पंचार्ध (for पश्चार्धे) D5 विसृति, Cd विस्तृत (as in text) —^{c}) K5 Dn1 सु (for स) Ś1 K1–3 D1 8 व्यूह सुचक्र शकटो, Dn3 D3 6 T G2–4 व्यूह स (Dn2 D3 6 °हश्च) शकटो नाम; G5 व्यूह सर्वत्र शकटो

22 Ś2 missing (cf. v l 17) D7 om 22^{a}–23^{a} —^{c}) D1 6 T G1 2 M3 4 पत्त्यौघैर् (for पत्त्योघैर्) Ś1 K5 B3 Dn1 D5 M1 गजाश्वरथपत्त्यौघैर् —^{d}) B4 निर्मित (for विहित)

23 Ś2 missing (cf. v l 17) D7 om 23^{a} (cf v l 22) —^{a}) K5 तत्र, Cd तस्य (as in text) Ś1 K1–4 D1, 3 6 Cd पद्मस्य (for पद्मस्तु) —^{b}) S पुन कृत (for सुदुर्भिद) — D6 om. (hapl) 23^{c}–24^{b} —^{c}) T G2–4 पाशस्य (for पद्मस्य). K5 B Dn1 D4 5 गर्भस्थो, D7 M3 5 मध्ये तु, D3 मध्ये च, G3 4 मध्यस्था (for मध्यस्थो) —^{d}) D4 व्यूढो (for गूढो). K5 D4 5 पुरस्कृत., B Do1 कृत पुन (by transp), Dn1 सुदुर्भिद. S दृढव्यूहो जयद्रथ,

सूची पद्मस्य मध्यस्थो गूढो व्यूहः पुनः कृतः ॥ २३
एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य द्रोणो व्यवस्थितः ।
सूचीमुखे महेष्वासः कृतवर्मा व्यवस्थितः ॥ २४
अनन्तरं च काम्बोजो जलसंधश्च मारिष ।
दुर्योधनः सहामात्यस्तदनन्तरमेव च ॥ २५
ततः शतसहस्राणि योधानामनिवर्तिनाम् ।
व्यवस्थितानि सर्वाणि शकटे सूचिरक्षिणः ॥ २६
तेषां च पृष्ठतो राजा बलेन महता वृतः ।
जयद्रथस्ततो राजन्सूचिपाशे व्यवस्थितः ॥ २७
शकटस्य तु राजेन्द्र भारद्वाजो मुखे स्थितः ।
अनु तस्याभवद्भोजो जुगोपैनं ततः स्वयम् ॥ २८
श्वेतवर्माम्बरोष्णीषो व्यूढोरस्को महाभुजः ।
धनुर्विस्फारयन्द्रोणस्तस्थौ क्रुद्ध इवान्तकः ॥ २९
पताकिनं शोणहयं वेदीकृष्णाजिनध्वजम् ।
द्रोणस्य रथमालोक्य प्रहृष्टाः कुरवोऽभवन् ॥ ३०
सिद्धचारणसंघानां विस्मयः सुमहानभूत् ।
द्रोणेन विहितं दृष्ट्वा व्यूहं क्षुब्धार्णवोपमम् ॥ ३१
सशैलसागरवनां नानाजनपदाकुलाम् ।
ग्रसेद्व्यूहः क्षितिं सर्वामिति भूतानि मेनिरे ॥ ३२
बहुरथमनुजाश्वपत्तिनागं
प्रतिभयनिस्वनमद्भुताभरूपम् ।
अहितहृदयभेदनं महद्वै
शकटमवेक्ष्य कृतं ननन्द राजा ॥ ३३ C. B. K.

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

---

24 Ś2 missing (cf. v. l. 17) D2 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23) — a) K. B1. 5 D3 G4 M2–5 एतन, B1 D4 एन (for एत) — b) T G3 [ऽ]भ्यवस्थित (for व्यव°) — D4 om. (hapl.) 24^{c}–28^{b}

25 Ś2 missing (cf. v. l. 17) D4 om. 25 (cf. v. l. 24). — a) D3 G. अनतरञ्, D7 °तरे (for अनन्तर) Ś1 K1. 4 D1 काम्बोजो — b) D. 8 मागध, S वीर्यवान (for मारिष) — c) Ś1 K1–4 Dn2 D1. 2. 5. 6 च कर्णश्च (for सहामात्यस्)

26 Ś2 missing (cf. v. l. 17) D4 om. 26 (cf. v. l. 24) — b) G1. 3 M योधानाम् — c) Ś1 व्यूह-स्थितानि (for व्यव°) — d) K. B1–3 Dn1 D5–8 सूचि-रक्षिण (K. D. 8 °णा), D2 सुचिरक्षणे, T सूचिरक्षिणा (for °रक्षिण)

27 Ś2 missing (cf. v. l. 17) D4 om. 27 (cf. v. l. 24) — a) G1 M वै (for च) T G2. 5 पृष्ठगतो (for च पृष्ठतो) Ś1 K1. 2. 4 G. राजन (for राजा) — Ś1 K1–4 D1 om. (hapl.) 27^{bc} — c) M3–5 तथा (for ततो) B2. 4 Dn2 D2 S राजा (for राजन्) — d) K6 पार्श्वद्, B Dc1 Dn2 D2. 7. 8 Cd पार्श्वे, D3 -पार्श्वे (for -पाशे)

28 Ś2 missing (cf. v. l. 17) D4 om. 28^{ab} (cf. v. l. 24) — a) K2 Dn1 च (for तु) K4 D1 श-(K4 शा)कटस्तस्य राजेंद्र, G1 M शकटस्य पुनर्मुखे — b) D5 G1 M व्यवस्थित, D7. 8 स्थितो मुखे (by transp.) — c) D7. 8 S ना(D7. 8 य)त्र तत्र (T G2–5 °स्य) भवेन्द्रो — d) G1 M भय (for तत)

29 Ś2 missing (cf. v. l. 17) — a) Ś1 K1. 2. 4 D1 श्वेतवर्णाम्बरोष्णीषो, Dn1 D4. 7 G3. 4 श्वेत(D7 कृत)-वर्मा वरो(D4 स्थितो)ष्णीषो — b) D. महाबल (for °भुज) — c) S विस्फारयन् (for विस्फा°) — d) D1 शास्त्रा (for तस्थौ) K1 युद्ध, G1 M काल (for क्रुद्ध) — After 29, S ins.:

458* तस्य सर्वस्य सैन्यस्य नेता गोप्ता च वीर्यवान् ।

30 Ś2 missing (cf. v. l. 17) — a) M1. 2 पताकिन — b) T G2 M वेदि (for वेदी) — c) D7. 8 द्रोणं रथे समालोक्य — d) K1 महान् (for ऽभवन्)

31 Ś2 missing (cf. v. l. 17) — b) Ś1 T G2. 4 स महान् (for सुमहान) — cd) Ś1 K1–4 D1. 3–8 transp. दृष्ट्वा and व्यूह

32 Ś2 missing (cf. v. l. 17) B2 reads 32^{ab} on marg. — a) G5 -कानन (for सागर-)

33 Ś2 missing (cf. v. l. 17
Dn

६४

संजय उवाच ।

ततो व्यूढेष्वनीकेषु समुत्क्रुष्टेषु मारिष ।
ताड्यमानासु भेरीषु मृदङ्गेषु नदत्सु च ॥ १
अनीकानां च संह्रादे वादित्राणां च निस्वने ।
प्रध्मापितेषु शङ्खेषु संनादे लोमहर्षणे ॥ २
अभिहारयत्सु शनकैर्भरतेषु युयुत्सुषु ।
रौद्रे मुहूर्ते संप्राप्ते सव्यसाची व्यदृश्यत ॥ ३
वडानां वायसानां च पुरस्तात्सव्यसाचिनः ।
बहुलानि सहस्राणि प्राक्रीडंस्तत्र भारत ॥ ४
मृगाश्च घोरसंनादाः शिवाश्चाशिवदर्शनाः ।
दक्षिणेन प्रयातानामस्माकं प्राणदंस्तथा ॥ ५
सनिर्घाता ज्वलन्त्यश्च पेतुरुल्काः समन्ततः ।
चचाल च मही कृत्स्ना भये घोरे समुत्थिते ॥ ६
विष्वग्वाताः सनिर्घाता रूक्षाः शर्करवर्षिणः ।

°तानुकार, G4 5 °ताम्ररूप (for °ताम्ररूपम्) — c) D5 -वेदनं, T G2-4 -मेदिन (for भेदन) S महात (for महद्दै)

Colophon om in D7 Ś2 missing — *Sub parvan* Ś1 K1-3 5 B Dc1 Dn D1-4 8 G1 2 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 चतुर्थे, K2 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 D4 सेनाव्यूहरचन (D4 °नं), D5 व्यूहरचने, Bom ed कौरवव्यूहनिर्माणे — *Adhy no* (figures, words or both) B1 84, B2 87, B3 Dn1 85, D2 79, T G1 M 83, G2 5 82 — *Śloka no* Dc1 34, Dn1 33

64

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 63 17)

1 D7 om 1[ab] with the ref M4 om the ref — a) Ś1 D8 व्यूहेषु (for व्यूढेषु) S व्यूढेषु तव सैन्येषु — b) K1 Dn1 D2 5 6 समुत्कृष्टेषु, Cd °त्कुष्टेषु (as in text) Dc1 पार्थिव (for मारिष) — c) T G2-5 नाद्यमानासु, G1 M नर्द° (for ताड्य°) — d) K5 Dn1 S [आ]नकेषु (for नदत्सु)

2 a) B1 ½ (marg as in text) आनकाना (for अनी°) B1 D7 च निर्ह्रादे (B1 °दैर्), D2 4 च सह्रादैर्, D5 सहस्राणि (for च सह्रादे) — b) Ś1 K2 3 5 D1 4 T G1-4 M निस्वने, B1 निस्वनै, D2 5 निस्वनै (for निस्वने) — c) B5 आध्मापितेषु, M4 5 प्राध्मा° (for प्रध्मा°) K1 सख्येषु (for शङ्खेषु) — d) D5 G1 M सहादे (for संनादे) Some MSS रोम (for लोम-) G4 भीषणे (for -हर्षणे)

3 a) Hypermetric K2 अभ्याहरत्सु, B2 (marg) अभिधावयत्सु, B3 °धारत्सु, D2 °सारेषु, D3 6 आवारयत्सु, D5 (before corr as in text) अभिसारयत्सु, Cd °हारयत्सु (as in text) S प्रगृहीतेषु शस्त्रेषु — b) K1-3 Dn1 D1 4 5 8 G1 M भारतेषु (for भर°) K1 3 D1 5 युयुत्सु च (sic), B5 °त्सव, D2 युयुत्सु* (for °त्सुषु) — d) G1 M1 2 प्रदृश्यत M3 4 5 (sup lin) सव्यसाचिरदृश्यत

4 a) K1 2 B4 वटाना, K3 B1-3 5 Dc1 Dn2 D3 4 6 G2 वल्गाना, K4 5 D5 7 8 वडाना, D1 वटाना, D2 वायना, T वलीना, G1 5 M Cd वळाना, G3 4 वलिना (for वडाना) — b) Dn1 पुरस्ताच्च सहस्रश — cd) Dn1 बहुलानि च राजेंद्र प्राक्रीडन्सव्यसाचिना — For 4[cd], S subst

459* पिद्दितासृग्भुजा मघा प्रलीयन्ते सहस्रश. ।

[G4 पीटितासृग्भुजा G1 प्रलीयत, M1 2 °यत, M3-5 प्रालीयन (for प्रलीयन्ते)]

5 b) K1 D4 दर्शिन, M3 -शसिन (for दर्शना) — c) Ś1 प्रवृत्तानाम् (for प्रयाता°) — d) Ś1 K (except K4) Dn1 D2 5 तदा (for तथा) T G3-5 अस्माक नेदुरध्वनि (G5 °न), G1 2 M °क नेदुरस्स्वरा (G2 °न) — After 5, S ins

460* लोकक्षये महाराज यादृशास्तादृशा हि ते ।
अशिवा धार्तराष्ट्राणा शिवा पार्थस्य संयुगे ।

[(L 1) M4 क्षय (for क्षये) M3-5 च (for हि) T G4 ता (for ते)]

6 a) T2 विनिर्घाता (for सनि°) Cd cites निर्घात — b) B Dc1 Dn2 S सहस्रश (for समन्तत) — c) G1 M3-5 पृथिवी (for च मही) S सर्वा (for कृत्स्ना) — d) G5 ह्युपस्थिते (for समुत्थिते) G1 M3-5 भयमोहसमावृता

वक्षुरायाति कौन्तेये संग्रामे समुपस्थिते ॥ ७
नाकुलिस्तु शतानीको धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
पाण्डवानामनीकानि प्राज्ञौ तौ व्यूहतुस्तदा ॥ ८
ततो रथसहस्रेण द्विरदानां शतेन च ।
त्रिभिरश्वसहस्रैश्च पदातीनां शतैः शतैः ॥ ९
अध्यर्धमात्रे धनुषां सहस्रे तनयस्तव ।
अग्रतः सर्वसैन्यानां स्थित्वा दुर्मर्षणोऽब्रवीत् ॥ १०
अद्य गाण्डीवधन्वानं तपन्तं युद्धदुर्मदम् ।
अहमावारयिष्यामि वेलेव मकरालयम् ॥ ११
अद्य पश्यन्तु संग्रामे धनंजयममर्षणम् ।

विषक्तं मयि दुर्धर्षमश्मकूटमिवाश्मनि ॥ १२
एवं ब्रुवन्महाराज महात्मा स महामतिः ।
महेष्वासैर्वृतो राजन्महेष्वासो व्यवस्थितः ॥ १३
ततोऽन्तक इव क्रुद्धः सवज्र इव वासवः ।
दण्डपाणिरिवासह्यो मृत्युः कालेन चोदितः ॥ १४
शूलपाणिरिवाक्षोभ्यो वरुणः पाशवानिव ।
युगान्ताग्निरिवार्चिष्मान्प्रधक्ष्यन्वै पुनः प्रजाः ॥ १५
क्रोधामर्षबलोद्धूतो निवातकवचान्तकः ।
जयो जेता स्थितः सत्ये पारयिष्यन्महाव्रतम् ॥ १६
आमुक्तकवचः खड्गी जाम्बूनदकिरीटभृत् । C 7 31'8 B 7 88 16 K 7 88 20

7 D_{7} om (hapl) 7 —^{a}) $Ś_1$ K_1 D_1 विश्वग्वाता (for विष्व°) T G $M_{1\,2}$ सनीहारा, M_{3-5} सनिर्हादा (for सनिर्वाता) —^{b}) S नीचै (for रूक्षा) $K_{3\,5}$ B (except B_1) Dn $D_{2-4\,6\,8}$ G_1 $M_{1\,2\,4}$ कर्पिण (for वर्षिण) —^{c}) D_6 G_4 कैंतिय, D_8 कौरव्य (for कौन्तेये)

8 ^{a}) $Ś_1$ $B_{2\,4}$ $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ च, G_5 damaged (for तु) —^{c}) G_5 damaged from नामनीकानि up to सहस्रैश्च प (in 9^{cd}) —^{d}) M_{3-5} तु (for तौ) G_1 M तत (for तदा)

9 G_5 damaged up to सहस्रैश्च प —^{a}) Dn_1 सहस्राणि, D_8 स्राणा (for स्रेण) —^{b}) K_4 D_1 द्विपदाना, K_5 द्विपाना च (for द्विरदाना) K_5 Dn_1 $D_{4\,6}$ शतैस्त्रिभि (for शतेन च) Dn_2 $D_{3\,6}$ वै (for च) —^{c}) $D_{7\,8}$ तु (for च) D_4 त्रिभिश्च रथसाहस्रै —^{d}) $Ś_1$ K_{1-4} Dn_1 $D_{1-3,\,5}$ पा(K_1 प)दातैश्च, D_8 पादाताना (for पदातीना) B_2 (marg) Dn_1 D_7 S शत (for the first शतै) B_5 तथा, D_8 शत (for the second शतै)

10 ^{a}) D_4 G_4 अत्यर्ध, Cd अध्यर्ध (as in text) D_3 मात्रैर्, Cd -मात्रे (as in text) —^{b}) B_2 D_3 सहस्रैस्, Cd सहस्रे (as in text) D_4 सहस्रे भरतर्षभ —^{c}) K_{1-4} अग्रणी (for अग्रत) —^{d}) $Ś_1$ (*sup lin* as in text) $K_{1\,2}$ दुर्धर्षणो, $D_{4\,5}$ दुर्योधनो (for दुर्मर्षणो) G_2 damaged from ब्रवीत् up to तप (in 11^{b})

11 G_2 damaged up to तप —^{a}) D_4 गांजीव (for गाण्डीव) —^{b}) $K_{4\,5}$ Dn_1 $D_{1-4\,6}$ पतत, D_8 नृत्यत, S सम(G_2 damaged)रे (for तपन्त) —^{d}) K_{1-4} D_1 मकराकर

12 ^{b}) K_4 T $G_{1\,3-5}$ $M_{1\,2}$ अमर्षिणं (for र्षणम्) —^{c}) K_4 $D_{2\,3\,6}$ अपि, D_4 अथ (for मयि) —^{d}) Cd अश्वकूटम् (for अश्म°) S भिन्न कुम्भमिवाश्मनि — After 12, B Dc_1 Dn_1 $D_{3\,5\,6}$ ins

461* तिष्ठध्व रथिनो यूय सग्राममभिकाङ्क्षिण ।
युध्यामि सहतानेतान्यशो मान च वर्धयन् ।
[(L 1) $D_{3\,5}$ सग्रामाद् (for °मम्)]

13 ^{a}) T G_{2-4} ततोर्जुनो (for एव ब्रुवन्) —^{b}) K_5 Dc_1 Dn_1 D_2- द्युति (for मति) S महात्मा महता पति —^{c}) D_5 महेष्वासो (for °ष्वासैर्) $D_{4\,5}$ राजा (for राजन्) S महारथसमाख्यातो —^{d}) $D_{4\,5}$ तत्र मध्ये (for महेष्वासो) — After 13, G_1 M ins

462* ततोऽर्जुनो महाराज प्रत्यदृश्यत भारत ।

14 ^{a}) Dn_1 ततोंधक S कक्षा($M_{3\,4}$ °क्ष्या)ग्निरिव दुस्पर्श (G_2 °दपर्श, G_5 °स्वर्ग) —^{c}) K_5 Dn_1 [अ]धृष्यो, D_5 क्रुद्धो (for [अ]सह्यो) —^{d}) K_5 $D_{6\,8}$ नोदित (for चोदित) S मृत्यु कालप्र(T $G_{2\,5}$ °ल प्र)-चोदित

15 ^{c}) K_5 Dn [अ]धृष्य (for [अ]र्चिष्मान्) —^{d}) $K_{3\,5}$ B Dn $D_{2\,3\,5-7}$ प्रधक्षन् K_{1-4} D_1 पुन (for प्रजा) S दिधक्षु स्थाणुजगम

16 ^{a}) G_5 क्रोधान्महा (for °मर्ष) K_4 **द्धूतो, D_2 -बलोन्मत्तो, D_8 द्धूत्तो, S °पेतो (for °द्धूतो) —^{c}) S युद्धे, Cd जय (for जयो) $Ś_1$ K_4 $B_{2\,3}$ $D_{2\,7\,8}$ Cd [अ]जित सत्य (B_3 Cd °त्य, B_3 $D_{2\,3}$ त्ये), K_{1-3} D_1 जितासत्यं, K_5 [अ]जित. संख्ये, B_1 स्थित.

शुभ्रवर्माम्बरधरः स्रग्वी चारुकुण्डली ॥ १७

रथप्रवरमास्थाय नरो नारायणानुगः ।

विधुन्वन्गाण्डिवं संख्ये बभौ सूर्य इवोदितः ॥ १८

सोऽग्रानीकस्य महत इषुपाते धनंजयः ।

व्यवस्थाप्य रथं सज्जं शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १९

अथ कृष्णोऽप्यसंभ्रान्तः पार्थेन सह मारिष ।

प्राध्मापयत्पाञ्चजन्यं शङ्खप्रवरमोजसा ॥ २०

तयोः शङ्खप्रणादेन तव सैन्ये विशां पते ।

आसन्संहृष्टरोमाणः कम्पिता गतचेतसः ॥ २१

यथा त्रसन्ति भूतानि सर्वाण्यशनिनिस्वनात् ।

तथा शङ्खप्रणादेन वित्रेसुस्तव सैनिकाः ॥ २२

प्रसुस्रुवुः शकृन्मूत्रं वाहनानि च सर्वशः ।

एवं सवाहनं सर्वमाविग्नमभवद्बलम् ॥ २३

व्यषीदन्त नरा राजञ्शङ्खशब्देन मारिष ।

विसंज्ञाश्चाभवन्केचित्केचिद्राजन्वितत्रसुः ॥ २४

ततः कपिर्महानादं सह भूतैर्ध्वजालयैः ।

सख्ये, Dn1 D. जय सत्य, D1 जितौ सस्यात् (sic) (for स्थित सख्ये) —d) Cd महारथं (for °ग्रतम्)

17 a) Ś1 K D1-3 6 आवद्ध, B2 आयध (for आमुक्त) K5 B5 Dn1 D4 कवची (for -कवच) —b) K5 Dn1 T G1 3-5 M -किरीटवान्, D4 °टधक, G2 विभूषण (for किरीटभृत्) —c) K1-3 श्वभ्र, B1 2 Dc1 शुक्ल, D8 6 शुद्ध, D4 5 G1 M शुभ (for शुभ्र) B Dc1 माल्याधर, D1 8 चर्मा°, D7 वर्णा, G2 -चर्मांगद, M1 2 वर्मांवर (for -चर्माम्बर) —d) K4 सांगदी, K5 Dn1 D4 5 सुस्रग्वी, B Dc1 Dn2 D2 3 6 7 स्वं(D2 सां)गदश्च; T G2-4 स्वगदी, G1 M1 स्वागदी (for स्रग्वी) K2 5 B D T G2-4 कुडल (for कुण्डली)

18 c) T G2-4 विकर्षन्, G1 5 M विधून्वन् (for विधुन्वन्) Dn1 D5 गाण्डीवं, D4 गाजीवं (for गाण्डिवं) G1 M1 2 5 सखे, G4 M3 4 सधे (for सख्ये) —d) D5 [उ]द्यत (for [उ]दित)

19 a) K5 D2 सोग्रेनीकस्य, B5 D4 साग्रा°, D7 द्रोणा°; D8 शोणा°, S अग्रा° (for सोऽग्रा°) Ś1 K1-3 D1 स(D1 म)हित, T G2-4 सोध्यर्धं, G1 M सो प्यर्धं, G5 सोर्ध्वं च (for महत) —b) Ś1 इषुपात, K1-3 °वात, D1 °घात, D4 °पातैर् (for °पाते) —c) D3 6 व्यवस्थाय, S अवस्थाप्य (for व्यव°) D5 धनु (for रथं) K3 सज्जौ (corrupt), K5 Dn1 सख्ये, B5 राजन्, M3 4 5 (sup lin) तज्ज्ञ (for सज्जं) —d) S शर्ख प्रा(G1 5 M3 4 प्र)ध्मापयच्च(M °न्त्र)भु

20 a) K4 D4 सभ्रात (for [अ]स°) —b) D5 सह पार्थेन (by transp) S वीर्यवान् (for मारिष) —c) K1 M2 प्राध्मापयन्, K2 5 D1-6 G2 5 M3 प्रध्मा पयत् (D6 °न्) (for प्राध्मा°) —d) K1 Dn1 शर्ख (for शङ्ख)

21 Dc1 om (hapl) 21b-22c, D7 reads the same twice —b) Dn1 D4 सेना, D3 5 7 (both times) 8 सैन्या, S सैन्य (for सैन्ये) —cd) K4 रोमाणि (for रोमाण) D4 5 आसीत्स(D. °सन्स)विभ्रमनम (for c) D4 चेतना, D. साध्वसा (for -चेतस) S सहृष्टरोम मुद्विग्न महद्बल(M1 [before corr] °भय)मभूत्तव (G2 °दा)

22 For the repetition in D7, cf v 1 21 Dc1 om 22abc (cf v 1 21) G5 M3-5 om (hapl) 22-23 D2 om. 22ab —a) B Dn2 D5 त्रस्यति, D4 त्रंसति, T G1-4 M1 2 त्रस्तानि (for त्रसन्ति) —b) Some MSS निःस्वनात् D4 सर्वान्पश्यति निःस्वनान् —c) D2 तयो (for तथा) —d) K1 2 विभ्रमुस्, D4 वित्रस्तास् (for वित्रेसुस्) K2 तत्र (for तव)

23 G5 M3-5 om 23 (cf v 1 22) —a) A few MSS प्रशुश्रुवु K4 D5 6 सकृन् (for शकृन्-) K3 D6-8 M1 2 मूत्रे (for मूत्र) —cd) K5 Dn1 D4 एवं तव महाराज (for c) T G1-4 M1 2 तथा प्रव(G1 M1 2 °च)लमुद्विग्नं महद्बल(T °भय)मभूत्तव Cd cites आविग्नम् (as in text)

24 a) K1-4 D1-3 6-8 व्यसी(D2 °शी)दत, B Dc1 Dn2 S सीदंति स्म (for व्यषीदन्त) D2 तदा राजन्, D6 ततो रा°, G2 महाराज (for नरा राजन्) —b) Dc1 नादेन (for -शब्देन) S भारत (for मारिष) —c) Dn1 D7 G5 om (hapl) केचित् D5 राजन् (for केचित्) —d) G1 M1-4 राजन् (for केचिद्) D2 5 तत्र, G1 M केचिद् (for राजन्) B5 विदुद्रुवु (for वितत्रसु)

25 a) K1 2 D4 6 7 कपि (for कपिर्) —b) D4 चलाजयै (for ध्वजालयै) —c) Ś1 K1 व्याधिदा(K1 °धा)स्यन्वै, K2 3 व्या(K3 ह्या)दिधास्यन्वै, K5 Dn1 D2 7 °तास्य सन्, B1-3 Dc1 D1 °तास्य च, D4 5 8 °तास्या स(D4 °स्ता स)न्, D6 °तास्य स, S व्याददे

अकरोद्व्यादितास्यश्च भीषयंस्तव सैनिकान् ॥ २५
ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
पुनरेवाभ्यहन्यन्त तव सैन्यप्रहर्षणाः ॥ २६
नानावादित्रसंह्रादैः क्ष्वेडितास्फोटिताकुलैः ।
सिंहनादैः सवादित्रैः समाहूतैर्महारथैः ॥ २७
तस्मिन्सुतुमुले शब्दे भीरूणां भयवर्धने ।
अतीव हृष्टो दाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः ॥ २८
चोदयाश्वान्हृषीकेश यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ।
एतद्भित्त्वा गजानीकं प्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीम् ॥ २९
एवमुक्तो महाबाहुः केशवः सव्यसाचिना ।
अचोदयद्धयांस्तत्र यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ॥ ३०
स संप्रहारस्तुमुलः संप्रवृत्तः सुदारुणः ।
एकस्य च बहूनां च रथनागनरक्षयः ॥ ३१
ततः सायकवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
परानवाकिरत्पार्थः पर्वतानिव नीरदः ॥ ३२
ते चापि रथिनः सर्वे त्वरिताः कृतहस्तवत् ।
अवाकिरन्बाणजालैस्ततः कृष्णधनंजयौ ॥ ३३
ततः क्रुद्धो महाबाहुर्वार्यमाणः परैर्युधि ।
शिरांसि रथिनां पार्थः कायेभ्योऽपाहरच्छरैः ॥ ३४
उद्भ्रान्तनयनैर्वक्त्रैः संदष्टौष्ठपुटैः शुभैः । C 7 2156 B 7 89 7 K 7 89 7

चाभ्य (for व्यादितास्यश्च) —d) Dn1 तत्र (for तव)

26 c) D4 5 अपि (for पुन) G1 M प्रत्याघ्नत (for [अ]भ्यहन्यन्त) —d) K1 प्रकर्षण, K2 प्रवेपण, K4 D1 6 -प्रहर्षिण, K5 -प्रधर्षणा, G5 -प्रभीषणा (for प्रहर्षणा) D2 तत्र सैन्यसमर्पिण, D5 °न्यस्य हर्षण

27 a) Dc1 D4 5 संनादै, G1 M -संह्लादे (for संह्रादै) B2 (marg) नानाविधाश्च वादित्रै Cd cites वादित्रै —b) Ś1 K2 S (except G3 4) क्ष्वेलि(Ś1 K2 °लि)तास्फोटिताकुलै (G1 M °ले), D4 क्ष्वेडितास्फोटिताकुलै —c) B Dc1 T G2–5 समुत्कृष्टै, Dn1 सुवादित्रै (for स°) G1 M सिंहनादे समुत्कृष्टे (G1 °ष्टै) —d) B Dc1 Dn2 समाहूतैर्, D4 5 समुद्भूतैर् (for समाहू°) T G2–5 समाहूय परस्पर, G1 M °हूयेतरेतर —After 27, G1 M1 2 ins

463* दुर्मर्षणबलं पूर्वमथ दुःशासनानुगम् ।
तत्र शकटसैन्यं च घोरनादसमाकुलम् ।

28 a) K B (except B1) Dn D1–5 7 T G2 तु (for सु) Dn1 D4 6 8 तुमले Ś1 K (except K3) Dn D1 3–5 7 8 युद्धे (for शब्दे) —b) Ś1 K1–4 D1 भयवर्धिनि —c) S हर्षाद् (for हृष्टो) —K5 B Dc1 Dn1 D3 (marg) 4 6–8 S ins an addl colophon after 28, D2 after 29 [*Sub parvan* K5 B Dc1 Dn1 D4 7 8 G1 M1 2 जयद्रथवध —*Adhy name* K5 सेनासंग्राम, D4 सेनासमागम, Bom ed अर्जुनरणप्रवेश —*Adhy no* (figures, words or both) B1 85, B2 25, B4 Dn1 86, D2 79, D3 T G1 3 4 M 84, G2 5 83. —*Śloka no* Dc1 Dn1 28]

29 Before 29, MSS (Ś1 missing) ins अर्जुन उवाच —b) K1 दुर्धर्षण (for दुर्मर्षण) —B3, having originally omitted (hapl), reads 29^c–30^d on marg —c) D3 एतद्भित्त्वा, G (marg as in text) एतावता (for एतद्भित्त्वा) —d) Ś1 प्रवेक्ष्यामो

30 B3 reads 30 on marg Before 30, N (Ś1 missing) ins संजय उवाच —a) D5 7 अचोदयद् (for अचोद°) S समचूचुददश्वा(T G2 °श्वा)न्वान —d) K1 दुर्धर्षण

31 a) Dn1 D4 6 8 तुमल —b) Dn1 प्रवृत्तश्च (for संप्रवृत्त) G6 [ऽ]थ (for सु) —d) B5 -बल, Dn2 -हयस्, D5 -रथ (for नर) Ś1 -क्षये, Dn2 तत (sic) (for -क्षये) S कटुको रोमहर्षण

32 a) B1 3 D3 शायक, B2 च शर (for सायक) Ś1 शरवर्षेण महता —b) G5 वृष्टिभि (for वृष्टिमान) —c) D4 नरान्, T1 2 (before corr as in text) शरान्, G6 गजान् (for परान्) K1 D5 7 G5 अवाकिरन् —Dn1 om (hapl) 32^d–34^c —d) D5 S (except G1) वारिद (for नीरद)

33 Dn1 om 33 (cf. v l 32) —a) D4 पदाति (for ते चापि) —d) B4 5 D8 तत्र (for तत) Ś1 धनंजयजनार्दनौ

34 Dn1 om 34^{abc} (cf v l 32) —a) D2 G3 कृष्णो (for क्रुद्धो) —b) Dc1 D4 शरैर् (for परैर्) —d) K5 Dn1 व्यहरन्, B2 S [ऽ]पातयत्, D4 5 [ऽ]पहरत् (for ऽपाह°) S क्षितौ (for शरै)

35 a) B5 उद्भ्रान्तनयन क्रुद्ध —b) D5 सह (for शुभै) Ś1 K D1.4 संद(K4 5 D1 °द्द)ष्टदशनै (K2 °सनै) शुभै, Dn1 संदष्टौ*****, Dn2 D5 6 8 संद-

सकुण्डलशिरस्त्राणैर्वसुधा समकीर्यत ॥ ३५
पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः ।
विनिकीर्णानि योधानां वदनानि चकाशिरे ॥ ३६
तपनीयविचित्राणि सिक्तानि रुधिरेण च ।
अदृश्यन्त यथा राजन्मेघसंघाः सविद्युतः ॥ ३७
शिरसां पततां राजञ्शब्दोऽभूत्पृथिवीतले ।
कालेन परिपक्वानां तालानां पततामिव ॥ ३८
ततः कबन्धः कश्चित्तु धनुरालम्ब्य तिष्ठति ।
कश्चित्खड्गं विनिष्कृष्य भुजेनोद्यम्य तिष्ठति ॥ ३९
नाजानन्त शिरांस्युर्व्यां पतितानि नरर्षभाः ।
अमृष्यमाणाः कौन्तेयं संग्रामे जयगृद्धिनः ॥ ४०
हयानामुत्तमाङ्गैश्च हस्तिहस्तैश्च मेदिनी ।
बाहुभिश्च शिरोभिश्च वीराणां समकीर्यत ॥ ४१
अयं पार्थः कुतः पार्थ एष पार्थ इति प्रभो ।
तव सैन्येषु योधानां पार्थभूतमिवाभवत् ॥ ४२
अन्योन्यमपि चाजघ्नुरात्मानमपि चापरे ।
पार्थभूतममन्यन्त जगत्कालेन मोहिताः ॥ ४३
निष्टनन्तः सरुधिरा विसंज्ञा गाढवेदनाः ।
शयाना बहवो वीराः कीर्तयन्तः सुहृज्जनम् ॥ ४४
सभिण्डिपालाः सप्रासाः सशक्त्यृष्टिपरश्वधाः ।

(Dn2 D2 °द्द)ष्टदशनच्छदै — For 35bcd S subst

464* अमर्षाद्भ्रुकुटीकृतै ।
तथैव क्रोधदष्टोष्ठैरवाकीर्यत मेदिनी ।

[(L 1) T भृकुटी (for भ्रु°) — (L 2) G5 अवकी र्यत]

36 b) S निरस्तानि (for विध्व°) — c) G1 3 4 M यौधाना — d) A few MSS चकासिरे

37 a) B Dc1 -तनुत्राणा (for विचित्राणि) S सुवर्णचित्राभरणा — b) B Dc1 S संसिक्ता (for सिक्तानि) B6 तु, D6 ह (for च) — c) D3 रथा (for यथा) B Dc1 S सम(T M1-4 °मि)क्ता इव दृश्यते, Dn2 D3 6 अदृश्यंत महाराज — d) B2 समुद्यता (for सविद्युत)

38 b) B Dc1 वसुधातले, Dn° पृथिवीपते (for °तले) — d) K3 D2 फलाना (for तालाना)

39 ab) K6 B1 2 (marg as in text) 4 5 D1 8 तत कयधं किंचित्तु (for a) Cd cites किंचित् S कयध उत्थित कश्चिद्विष्फा(T G2 °स्फा)र्य सशर (G1 °दर्श) धनु — Dn1 om (hapl) 39cd — c) K3 5 B Dc1 D1 8 किंचित् (for कश्चित्) B2 (marg) विनिक्षिप्य, D5 °ष्पीड्य, G1 5 M सुनिशित, Cd विनिक्षिप्य (for विनिष्कृष्य) T G2-4 कश्चित्सुनिशितं खड्गं — d) K6 भुजम् (for भुजेन) — After 39, S ins

465* गृहीत्वान्यस्य केशेषु शिरो नृत्यति चापर ।
[G5 न्यस्त (for [अ]न्यस्य).]

40 ab) K1 D1, 4, 8 न जानंत; K2, 4, 5 Dn2 D2, 3, 5, 6 न (D4 ना) जानंति (for नाजानन्त) K1 2 D1 नरर्षभ B Dc1 Dn1 S पतितानि न जानंति शिरांसि पुरुषर्षभा — cd) B Dc1 transp कौंतेय and संग्रामे Ś1 गृध्रिण; Dn1 गृर्धिन, G4 गृध्नित (for -गृद्धिन)

41 c) D1 8 बहुभिश् (for बाहु°) — d) Dc1 शूराणां, G1 धीराणां (for वीराणां)

42 a) Ś1 K1-4 D1 स्वयं (for अयं) — b) K5 D1 5 7 8 एहि (for एष) Dn1 पार्थ एहि इति प्रभो; S पार्थोयमिति सर्वत — After 42ab, S ins

466* तिष्ठ पार्थेहि मा पार्थ क यासीति च जल्पताम् ।

— c) D5 तत (for तव) K1 3 Dc1 T2 G1 2 4 M1-3 5 (sup lin) सैन्यस्य, T1 G3 4 M4 सैन्यस्थ-, M4 सैन्यं च (for सैन्येषु) G1 M यौधाना — d) D1 4 हाहा भूतम् (for पार्थ°)

43 a) D1 6 7 8 एव (for अपि) D1 वा (for च) — b) D7 8 इति (for अपि) Ś1 K D (except Dc1) चाहवे (for चापरे) — d) T G3 4 प्रजा, G5 जना (for जगत्).

44 a) B2 D4 5 निस्वनंत, Dn1 निश्वसत, Cd निष्टनन्त (as in text) K1 3 4 D1 M1 स(K1 सु)रुधिरा, K2 सुरुधिरा, T G2 3 [ऽ]पि रु°, G1 5 निरु° (for सरु°) — b) K5 Dn1 मूढ (for गाढ) K5 Dn1 -चेतस; D4 -वेदिन, G3 वेधना, G5 -वेधिता (for -वेदना) — d) K4 B2 (marg as in text) Dn2 D3 6 कीर्तयति (for °यन्त) K1-3 सुहृज्जनान्, B1 2 (marg.), 3-5 S स्वयां(S च मां)धवान्; B2 (orig) स बांधवान् (for सुहृज्जनम्).

सनिर्व्यूहाः सनिस्त्रिंशाः सशरासनतोमराः ॥ ४५
सबाणवर्माभरणाः सगदाः साङ्गदा रणे ।
महाभुजगसंकाशा बाहवः परिघोपमाः ॥ ४६
उद्वेष्टन्ति विचेष्टन्ति संवेष्टन्ति च सर्वशः ।
वेगं कुर्वन्ति संरब्धा निकृत्ताः परमेषुभिः ॥ ४७
यो यः स समरे पार्थं प्रतिसंरभते नरः ।
तस्य तस्यान्तको बाणः शरीरमुपसर्पति ॥ ४८
नृत्यतो रथमार्गेषु धनुर्व्यायच्छतस्तथा ।
न कश्चित्तत्र पार्थस्य ददर्शान्तरमण्वपि ॥ ४९
यत्तस्य घटमानस्य क्षिप्रं विक्षिपतः शरान् ।
लाघवात्पाण्डुपुत्रस्य व्यस्मयन्त परे जनाः ॥ ५०
हस्तिनं हस्तियन्तारमश्वमाश्विकमेव च ।
अभिनत्फल्गुनो बाणै रथिनं च ससारथिम् ॥ ५१
आवर्तमानमावृत्तं युध्यमानं च पाण्डवः ।
प्रमुखे तिष्ठमानं च न कंचिन्न निहन्ति सः ॥ ५२
यथोदयन्वै गगने सूर्यो हन्ति महत्तमः । C 7 3174 B 7 89 23 K 7 89 23

45 a) B Dc1 सभिंडिपाला, D4 5 6-8 सभिंडिमाला (D8 °ला), G3 सपिंडिपाला (for सभिण्डि°) Some MSS सप्रासा — b) D7 सशक्त्यष्टि, S समुद्गर (for सशक्त्यृष्टि-) Some MSS परश्वधा — c) K B1-4 Dn D1 3-8 सनिर्व्यूहा, B4 (marg) सनिर्यामा, B5 D2 सनिस्त्रिंशा, S सतोमरा (for सनिर्यूहा) Cd cites निर्यूह B T G2- M3-5 सनिर्यू(T G3 °र्व्यू)हा, D2 सपाशाश्च, G1 M1 2 साङ्गुलित्रा (for सनिस्त्रिंशा) — d) G1 M सायका (for -तोमरा) T G2- सबाणा (G2 °बाण, G5 °शरा) सशरासना

46 a) D2 सुवर्ण, S सहासि (for सबाण) D2 -वर्णाभरणा, D4 सर्म संदाना, D5-8 S -चर्माभ(S °व)रणा (for -वर्मा°) — b) K5 D3 मागधा सगदा रणे, S सहस्ताभरणाङ्गदा — c) Ś1 -परिघ, B2 D1 4 G3 4 -भुजग (for -भुजग) — d) K2 D4 5 ग्रहव (for बाहव) Ś1 भुजगोपमा (for परिघो°)

47 a) Ś1 K1 2 4 B3 G5 M2-5 विवेष्टति, Cd (gloss विविधं लुठति) विलुठति (for विचेष्टन्ति) D2 6 उद्वेष्टते विचेष्टते Cd cites उद्वेष्टयन्ति — b) K1 संवि ष्टंति, K3 4 B1 5 Dn D5 सचेष्टति, D2 8 संचेष्टते, D5 चेष्टते, G5 संस्फुरन्ति (sic), Cd सवेष्टयन्ति (sic) (for संवेष्टन्ति) G1 M1 2 भ्रमंते चोपतन्ति च — c) Ś1 K2-5 D1 4 6 विसंकुचन्ति, K1 B2 (marg) Dn1 Cd विप्रकुर्वन्ति, D2 विसंभ्रमन्ति, D5 विसंकुचित-, D7 8 विप्रकुर्वन्ति (for वेगं कु°) — d) D2 3 6 निकृत्ता S निकृत्ता सव्यसाचिना

48 a) K1-4 D1 यस्तु, D3 यो हि, D7 यस्य, G1 M1 2 यस्मात, G5 यस्मिन (for य स्य) ※ Cd पार्थं प्रति पार्थं लक्षीकृत्य । ※ — b) B1 3 (marg as in text) -सतरते, B4 5 -संचरते; S (except G3 M8) °ते Cd संवतते (for -संरभते) M3-5 रिपु (for नर) D2 प्रसभ सरते नर — d) D5 उपविष्टति (for °सर्पति)

49 S transp 49 and 50 — b) B2 M3 4 आय च्छतस् (for व्याय°) K1 2 4 D1 3 6 T G2-4 तदा (for तथा) Dn1 D3 धनुर्ज्यां (Dn1 °ज्या) यच्छतस्तथा, D2 °र्ज्याकिंतुनस्तथा — c) D5 transp कश्चित् and तत्र — d) B Dc1 ददृशे (for ददर्श) Dn2 D2 3 6 आहवे (for अण्वपि)

50 S transp 49 and 50 — ab) K5 तत्तस्य, D7 सत्तस्य (sic) (for यत्तस्य) D7 om. from स्य क्षिप्रं up to बाणै (in 51c) B1-3 Dc1 S यतमानस्य (for घट°) B2 वै क्षिपत, D5 च वि°, D3 चिक्षि°, S आक्षि° (for विक्षि°) — d) B1 2 (marg) 3 व्यस्मयन, Dc1 व्यायच्छत, D2 3 व्यस्मयं(D3 °य)ति, D3 M3 विस्मयंति (D3 °त) (for व्यस्मयन्त) B1 2 (marg) 3 D2 8 S (except M4 5) [अ]परे (for परे)

51 D7 om 51abc (cf v 1 50) — b) D4 5 चाश्वि(D4 °श्व)कम्, Cd आश्विकम् (as in text) S अश्व-मश्वप्रयायिनं — c) K1 अभिनत्, D4 अभित (for अभिनत) K1 फुल्गुनो (sic), K3-5 B D (D7 om) फाल्गुनो, S पाण्डवो (for फल्गुनो) — d) B2 (marg) रथेन (for रथिन) D7 8 सह (for च स-)

52 a) Dn1 D4 G3 आवृत्तमानम्, D1 प्रावर्त°, G4 आनर्त, Cd आवर्त° (as in text) D4 आदर्श, G1 M आवृत्य, Cd आवृत्त (as in text) — b) D7 तु (for च) Ś1 (by corr as in text) K1-4 Dn2 D3 6 M1-4 पाण्डव — c) Dn2 D8 6 युध्यमानं, S वर्त° (for तिष्ठ°) — d) K6 B Dc1 Dn D3, 4 6 G2 4 5 किंचिन् (for कं°) Ś1 च भिनत्ति, K1 च न हस्ति (corrupt), K2-4 D1 च (K4 स) न हति; K6 Dn1 T G2-5 M6 न हि(M6 ह)नस्ति (for न निहन्ति). D2 न कचन विहंति

तथार्जुनो गजानीकमवधीत्कङ्कपत्रिभिः ॥ ५३
हस्तिभिः पतितैर्भिन्नैस्तव सैन्यमदृश्यत ।
अन्तकाले यथा भूमिर्विनिकीर्णैर्महीधरैः ॥ ५४
यथा मध्यंदिने सूर्यो दुष्प्रेक्ष्यः प्राणिभिः सदा ।
तथा धनंजयः क्रुद्धो दुष्प्रेक्ष्यो युधि शत्रुभिः ॥ ५५
तत्तथा तव पुत्रस्य सैन्यं युधि परंतप ।
प्रभग्नं द्रुतमाविग्नमतीव शरपीडितम् ॥ ५६
मारुतेनेव महता मेघानीकं विधूयता ।
प्रकाल्यमानं तत्सैन्यं नाशकत्प्रतिवीक्षितुम् ॥ ५७
प्रतोदैश्चापकोटीभिर्हुंकारैः साधुवाहितैः ।
कशापार्ष्ण्यभिघातैश्च वाग्भिरुग्राभिरेव च ॥ ५८
चोदयन्तो हयांस्तूर्णं पलायन्ते स्म तावकाः ।
सादिनो रथिनश्चैव पत्तयश्चार्जुनार्दिताः ॥ ५९
पार्ष्ण्यङ्गुष्ठाङ्कुशैर्नागांश्चोदयन्तस्तथापरे ।
शरैः संमोहिताश्चान्ये तमेवाभिमुखा ययौ ।
तव योधा हतोत्साहा विभ्रान्तमनसस्तदा ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

स, D7 न किंचन न हंति य, D8 न किंचन हि त यया, G1 M1-4 5 (*sup lin*) न कश्चन हिनस्ति न (M5 न)

53 [a]) Dn D8 6 [उ]दये (for [उ]दयन्) S यथो दयान समये (G3 5 M3 4 °रे) — [c]) T G1 3 महानीक (for गजा°) — [d]) G2 damaged S (G2 damaged) व्यध(T G3 4 °थ)मत् (for अवधीत्)

54 Ś1 K D (except Dc1 Dn2) read 54-55 after 59[ab] — [a]) K1, 2 B1 3 Dc1 D1 पातितैर् (for प°) D5 भग्नैस् (for भिन्नैस्) — [c]) S आदि- (for अन्त) — [d]) K4 5 B1-3 Dc1 D5 6 विनिकीर्णा, B4 5 व्यवकीर्णा (for विनिकीर्णैर्) S विनिक्षिप्तमहीधरा

55 For the sequence in Ś1 K D (except Dc1 Dn2), cf v 1 54 — [b]) Ś1 Dc1 Dn1 D2 6 दुष्प्रेक्ष (for °क्ष्य) Ś1 K1 4 Dn2 D1 6 प्राणिना (for प्राणिभि) Dn1 D8 सह (for सदा) — [d]) Ś1 D2 G5 दुष्प्रेक्षो K5 Dn1 D4 5 7 8 भाति (for युधि)

56 [a]) Ś1 D5 तं (for तत्) — [b]) B4 सैन्यं तत्र, G2 युधि सैन्यं (by transp) — [c]) T G4 5 प्रहृत, G3 प्रभूतं; M3-5 प्रभिन्नं, Cd प्रगल्भं (for प्रभग्नं) Ś1 K1-4 D1 आविष्टम्, G2 damaged, M3-5 °द्रुम्, Cd आविग्नं (for °ग्नम्)

57 [a]) G3 5 [ए]व (for [इ]व) K1 विहिता (for महता) — [b]) Dn1 मेघानीव (for °नीक) K3 विदूयता, K5 B3 Dn1 G2 व्य(K5 वि)दीर्यत, B1 2 4 D1-6 विदार्यते (D5 °ता); B5 Dc1 Dn2 D2 8 विदीर्यते; D7 8 विधार्यते; T G3 4 उदीरितं, G1, 5 M उदीर्यता (G5 °त; M3 °त,) (for विधूयता). — [c]) Dn1 प्रज्वाल्मानं, D2 प्रकाश°; D4 6 प्रकंप°, D- प्रकल्य°, Cd प्रकाल्य° (as in text) — [d]) Ś1 B1 D3 4 नाशकन्; K1 नाशक्त, D5 नाशयत् (for नाशकत्) S न शक्नोति स्म वेदितुं

58 [b]) D4 फेत्कारैः, T G2-5 फीत्कारैः, G1 M3 4 भीत्कारैः, M1 2 5 भित्कारैः (for हुंकारैः) B4 D5 -वादिभि°, S वादितैः, Cd -वाहितैः (as in text) — [c]) Ś1 K1 3 4 B3 5 Dn1 D2 कपा, K2 B1 तया, D4 7 कसा, Cd कशा (as in text) Ś1 K1-3 D1 पा(K3 -प)दाभिघातैश्, Dn2 पार्श्वाभि°, D2 -पार्ष्णिवि° (for -पार्ष्ण्यभि°) Cd cites पार्ष्णि D3 6 कशायाश्चाभिघातैस्तु

59 [a]) D5-7 नोदयंतो (for चोद°) Ś1 (also as in text) हयानीक, G1 रथास्तूर्णं (for हयास्तूर्णं) — [b]) Ś1 K1-3 D1 द्रुप(Ś1 तेप, D1 अप)लायंत, K4 5 Dn1 D4 5 7 8 M3 5 पलायति स्म, G2 damaged (for पलायन्ते स्म) K1 तावक, K5 Dn1 D4 5 7 8 सैनिका, D2 तावता (for तावका) — After 59[ab], Ś1 K D (except Dc1 Dn2) read 54-55 — [d]) D5 पदाताना सहस्रश

60 [a]) B4 नाग (for नागाश्) K1 D4-6 पार्ष्ण्यांगुष्ठाङ्कुशैर्नागाश्, B2 पार्ष्ण्यंगुष्ठागुणैर्नागं, D2 पार्ष्ण्युद्भूता कुशैर्नागाश् — [b]) D6 8 नोदयंतस्, D7 तोद°, G1 M चोदयंति (for °यन्तस्) — [c]) D3 शनैः, G1 शतैः (for शरैः). — [d]) Dn2 S [अ]भिमुखं (for °मुखा) — [e]) D2 ततो (for तव) S (except G2) तव योधा महो(T हतो)त्साहा. — [f]) K1-4 D1 तथा, B4 [s]भवन् (for तदा).

६५

धृतराष्ट्र उवाच ।
तस्मिन्प्रभग्ने सैन्याग्रे वध्यमाने किरीटिना ।
के नु तत्र रणे वीराः प्रत्युदीयुर्धनंजयम् ॥ १
आहो स्विच्छकटव्यूहं प्रविष्टा मोघनिश्चयाः ।
द्रोणमाश्रित्य तिष्ठन्तः प्राकारमकुतोभयाः ॥ २
संजय उवाच ।
तथार्जुनेन संभग्ने तस्मिंस्तव बले तदा ।
हतवीरे हतोत्साहे पलायनकृतक्षणे ॥ ३
पाकशासनिनाभीक्ष्णं वध्यमाने शरोत्तमैः ।
न तत्र कश्चित्संग्रामे शशाकार्जुनमीक्षितुम् ॥ ४
ततस्तव सुतो राजन्दृष्ट्वा सैन्यं तथागतम् ।
दुःशासनो भृशं क्रुद्धो युद्धायार्जुनमभ्ययात् ॥ ५
स काञ्चनविचित्रेण कवचेन समावृतः ।
जाम्बूनदशिरस्त्राणः शूरस्तीव्रपराक्रमः ॥ ६
नागानीकेन महता ग्रसन्निव महीमिमाम् ।
दुःशासनो महाराज सव्यसाचिनमावृणोत् ॥ ७
ह्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
ज्याक्षेपनिनदैश्चैव विरावेण च दन्तिनाम् ॥ ८ C. 7. 2193 B. 7. 90. 8 K. 7. 97. 8

Colophon partly damaged in G5. Ś2 missing. — *Sub-parvan*: N (except D7, Ś2 missing) G1. 3. 4 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: K1. 3 चतुर्थे युद्धदिवसे, K2 चतुर्थे दिवसे, T G2. 5 चतुर्थेऽह्नि. — *Adhy. name*: K3 Dn1 दुर्मर्षणसेनावध, D4 दुर्मर्षणसेनावध(क)थयोर्व्यापनं, D5 कथयोर्व्यापन; Bom. ed. अर्जुनयुद्ध. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 86, B2 26, Dn1 D5 87, D2 80, D3 T G1. 3. 4 M 85, G5 त्रिरशीतितम (?).

65

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 63. 17).

1 [a]) K5 प्रभिन्ने (for प्रभग्ने). Dc1 D3 सैन्ये स्वे (D3 च), T G2. 4 सैन्याग्रे (for सैन्याग्रे). — [b]) D1. 2 वध्यमाना, S हन्यमाने (for वध्यमाने). — [cd]) K1. 5 B1 D1-3. 6-8 के तु, B3. 5 के च, D1. 2 केचित् (for के नु). D5 तं च. (for तत्र). S को नु तत्रार्जुनं युद्धे (G3 संख्ये) वीर (G3 धीर) प्रत्युद्ययाद्रथी. Cd cites प्रत्युदीयु (as in text).

2 [a]) D (except D1. 2) अहो (for आहो). — [b]) D2 -निश्चिता (for निश्चया). Ś1 प्रविष्टमतिनिश्चया. — [c]) K4. 5 Dn1 D3. 6-8 S तिष्ठन्ति (for तिष्ठन्त). — [d]) B Dc1 Dn2 D2. 4. 6-8 [अ]कृतोभयं (for °भया).

3 [a]) D5 तदा, T G3 ततो (for तथा). — [b]) B बलेनच, D1 बले तथा, S महाबले (for बले तदा). — [d]) Dn1 पलायनपरायणे.

4 [a]) Dn1 तूर्णं, D1. 6 तीक्ष्णैर्, D7 तीक्ष्ण (for [अ]भीक्ष्ण). — [c]) K5 Dn1 D7. 8 S transp. तत्र and कश्चित्.

5 [a]) K1-4 D1 तथा (for ततस्). S तु सतो (for तव सुतो). — [b]) G1 M2-5 तथाहत, M1. 2 तथागत (for तथागतम्). — [c]) B2 दुर्योधनो (for दुःशासनो). — [d]) D5 युद्धम् (for युद्धाय). B3. 5 Dn2 [अ]भ्यगात्, G1 M [आ]द्रवत (for [अ]भ्ययात्).

6 D7. 8 om. 6[ab]. — [d]) D6 परायण (for -पराक्रम).

7 [a]) D5 गजानीकेन, D7 नाना° (for नागा°). — [b]) Ś1 ग्रसन (for ग्रसन्). K1-4 D1 चालयन्निव मेदिनीं. — [c]) G1 M युद्धशौण्ड (for महाराज). — [d]) K1-4 D1 G1 M [अ]भ्ययात् (for [आ]वृणोत्). — After 7, S ins.:

467* युवराजो बलश्लाघी पिङ्गलः प्रियदर्शनः ।

— After the above, S reads 9[cd].

8 [a]) G6 प्रह्लादैर् (for ह्रादेन). — [b]) D3. 6 मृदङ्ग, S ज्याक्षेप (for शङ्खाना). — [c]) D2 ज्याक्षेपैर्बहुनिनदै, D5 ज्यानिक्षेपनिनादैश्च, S शङ्खतूर्यप्रणादेन. — [d]) S निनदेन (for विरावेण). D2 सिंहनादैर्महोद्धतै, D5 गजानां बृंहितैस्तथा.

9 [ab]) D2 सुघनं (for दिशस्). D7. 8 सर्वमासीत् (for शब्देना°). S द्यावापृथिव्योर्विवरं मातङ्गैः समावृत

भूर्दिशश्चान्तरिक्षं च शब्देनासीत्समावृतम् ।
स मुहूर्तं प्रतिभयो दारुणः समपद्यत ॥ ९
तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णमङ्कुशैरभिचोदितान् ।
व्यालम्बहस्तान्संरब्धान्सपक्षानिव पर्वतान् ॥ १०
सिंहनादेन महता नरसिंहो धनंजयः ।
गजानीकममित्राणामभितो व्यधमच्छरैः ॥ ११
महोर्मिणमिवोद्धूतं श्वसनेन महार्णवम् ।
किरीटी तद्गजानीकं प्राविशन्मकरो यथा ॥ १२
काष्ठातीत इवादित्यः प्रतपन्युगसंक्षये ।
ददृशे दिक्षु सर्वासु पार्थः परपुरंजयः ॥ १३
खुरशब्देन चाश्वानां नेमिघोषेण तेन च ।
तेन चोत्क्रुष्टशब्देन ज्यानिनादेन तेन च ।
देवदत्तस्य घोषेण गाण्डीवनिनदेन च ॥ १४
मन्दवेगतरा नागा बभूवुस्ते विचेतसः ।
शरैराशीविषस्पर्शैर्निर्भिन्नाः सव्यसाचिना ॥ १५
ते गजा विशिखैस्तीक्ष्णैर्युधि गाण्डीवचोदितैः ।
अनेकशतसाहस्रैः सर्वाङ्गेषु समर्पिताः ॥ १६
आरावं परमं कृत्वा वध्यमानाः किरीटिना ।

— S reads 9^{cd} after 467* — ^{c}) D_{n1} $D_{4\ 6}$ समुहूर्तं (for स मुहूर्तं) K_{1-3} D_1 अप्युभयो (for प्रतिभयो) — ^{d}) D_3 प्रत्यपद्यत (for सम°)

10 D_7 om 10 — ^{a}) D_3 नदतस् (for पततस्) S नागान् (for तूर्णम्) — ^{b}) K_5 D_{n1} $D_{4-6\ 8}$ अभि ($D_{4\ 5}$ °पि)नोदितान् (for °चोदितान्) S शिक्षितैः साधु चोदितान् — ^{c}) D_3 व्यालंब्य, S गृहीत (for व्यालम्ब-)

11 ^{b}) B_5 श्वसन्निव महीमिमा — ^{d}) Ś1 $K_{1\ 2\ 4\ 5}$ B_{1-3} $D_{1\ 3\ 6-8}$ अभीतो, D_4 व्यभीतो (for अभितो) D_5 व्यधमन्निशितैः शरैः — After 11, S ins

468* तदाचलघनप्रख्यं पताकाशतसंकुलम् ।

[T G_{2-4} तस्य (for तदा)]

12 ^{a}) $B_{3\ 4}$ महोर्मयम् (for °र्मिणम्) Ś1 इवाधूतं, $B_{2\ 4}$ इवोद्धूता (for °द्धूत) — ^{b}) D_5 स्वनेनेव (for श्वसनेन) B_4 समीरिता (for महार्णवम्) — After 12^{ab}, B D_{c1} D_{n1} ins

469* धनंजयशरोद्विग्ना पलायन्तो बभुर्गजा ।

[B_3 [s]भवन् (for बभुर्)]

— ^{cd}) B_2 तत्प्रविश्य गजानीकं मकरः सागरं यथा — After 12, B_4 ins 470*

13 B_4 om 13^{a}–15^{b} — ^{a}) S खमाश्रित, Cd काष्ठातीत (as in text) — ^{b}) Ś1 प्रपतन् (for प्रतपन्) D_{c1} D_{n1} सयुगक्षये (for युगसक्षये) — G_6 om 13^{c}–14^{f} — ^{c}) D_7 दृश्यते (for ददृशे)

14 B_4 G_6 om. 14 (of v 1 13) — ^{a}) D_5 -घोषेण (for -शब्देन) — ^{b}) T G_{2-4} -शब्देन (for -घोषेण) $B_{1\ 2}$ D_5 नेमिघोषस्वनेन च — $D_{3\ 6}$ M_6 om (hapl) 14^{cd} — ^{e}) D_4 चाक्रुद्ध- (for चोत्क्रुष्ट) — ^{f}) K_5 T G_{1-4} $M_{1\ 2}$ पाञ्चजन्यस्वनेन च — Ś1 $K_{1\ 2\ 4\ 5}$ $B_{1-3\ 5}$ D_{c1} D_n $D_{1\ 2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ ins after 14^{cd} B_4 after 12 $D_{3\ 6}$ M_6 after 14^{ab}

470* नानावादित्रशब्देन पाञ्चजन्यस्वनेन च ।

[$G_{3\ 4}$ om the prior half.]

— ^{e}) D_5 शब्देन (for घोषेण)

15 B_4 om. 15^{ab} (of v 1 13) — ^{a}) K_5 D_{n1} $D_{2\ 4\ 5}$ मंदवेगा नरा नागा — ^{b}) D_5 गत, S त्रस्त- (for ते वि-) — ^{c}) $D_{7\ 8}$ -विषसमैर् (for -विषस्पर्शैर्) S शरव्रातमये सत्रे — ^{d}) D_{c1} $D_{1\ 5}$ विभिन्ना, S वितते (for निर्भिन्ना)

16 ^{a}) $D_{7\ 8}$ विविधैस् (for विशिखैस्) S ते गजा समसीदतस् — After 16^{a}, S ins

471* तीर्णा पङ्कार्णवेष्विव ।
युगपच्च समाविष्टैर्

[(L 2) T $G_{2\ 5}$ शराविष्टा (G_2 °ष्टैर्), $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 समाविष्टा]

— ^{b}) Ś1 $K_{1-3\ 5}$ D_{4-8} शरैर् (for युधि) D_{n1} $D_{2\ 4-7}$ -नोदितैः, S -धन्व(G_2 °न्वि)न (for -चोदितैः) — ^{d}) Ś1 K_{1-4} समार्दिता, $B_{3\ 5}$ समर्पितै, D_{n2} समन्विता (for समर्पिता) S द्रुमा मधुकरैरिव — After 16, S ins

472* पुङ्खावशिष्टैर्बहुभिः शोणितोत्पीडवाहिनः ।

17 ^{a}) Ś1 निनदं, K_{1-4} D_1 कदनं; G_1 M निनादं (for आरावं) — ^{b}) S सपताकायुध(G_5 °त)ध्वजा — ^{c}) $D_{2,\ 3\ 6}$ निषेदुर् (for निपेतुर्) D_5 भूयश् (for

निपेतुरनिशं भूमौ छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥ १७

अपरे दन्तवेष्टेषु कुम्भेषु च कटेषु च ।
शरैः समर्पिता नागाः क्रौञ्चवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १८

गजस्कन्धगतानां च पुरुषाणां किरीटिना ।
आच्छिद्यन्तोत्तमाङ्गानि भल्लैः संनतपर्वभिः ॥ १९

सकुण्डलानां पततां शिरसां धरणीतले ।
पद्मानामिव संघातैः पार्थश्चक्रे निवेदनम् ॥ २०

यन्त्रबद्धा विकवचा व्रणार्ता रुधिरोक्षिताः ।
भ्रमत्सु युधि नागेषु मनुष्या विललम्बिरे ॥ २१

केचिदेकेन बाणेन सुमुक्तेन पतत्रिणा ।
द्वौ त्रयश्च विनिर्भिन्ना निपेतुर्धरणीतले ॥ २२

मौर्वीं धनुर्ध्वजं चैव युगानीषास्तथैव च ।
रथिनां कुट्टयामास भल्लैः संनतपर्वभिः ॥ २३

न संदधन्न चाप्यस्यन्न विमुञ्चन्न चोद्वहन् । C 7.2228 B. 7.90.25 K 7.90.25

भूमौ) S मोऽगमदुर्वीं पेतुर् —[d]) D1 M1 4 5 (sup. lin.) द्रुमा (for [इ]वाद्रय)

18 [a]) Ś1 K1-4 D1 °वरोष्टेषु, Cd °वेष्टेषु (as in text) —[b]) Ś1 मर्मेषु (for कुम्भेषु) Ś1 K1 2 करटेषु, B1 कटकेषु, D2 3 G च करेषु, T G3 4 [अ]पि करेषु, G1 M1 2 च घटेषु (for च कटेषु) Cd cites कटेषु (as in text) —[c]) K1 2 4 D1-3 c स(K2 4 D1 म)मर्पिता, K3 Dn1 D2 संतापिता (for समर्पिता)

19 [c]) B Dc1 Dn D1 2 S (except G) छि(G1 M छि)द्यंते च, D2 4 5 अच्छिद्यन्त (for आच्छिद्यन्त)

20 [ab]) D transp. पतता and शिरसा S पृथिवीं कर्णे (M1 [sup. lin.] पर्णे) (for धरणीतले) — G om. (hapl.) 20[c]-22[d] —[c]) T G3-4 मरा (for सघातैः) —[d]) D स्मापनं, G1 M1 2 निवर्तनं, Cd निवेदनम् (as in text)

21 G om. 21 (cf. v. l. 20) —[a]) D c भिन्न वर्मा, D यत्र बद्धा, G2 सन्नबद्धा, Cd यंत्रे बद्धा (for यन्त्रबद्धा) D2 पेतुर्विदीर्णकवचा —[b]) Ś1 K2-4 D1 4 5 विरुधा, K1 विरथ्या, Dn1 घाताः, D2 शाणां, T G2 4 स्यंदना(T1 स्व)श्च, G1 M स्यगाश्च, G2 स्यंगा स (for व्रणार्ता) K D1 विरु(K2 °थ; D1 °ध)नागेष्वमुच्छिना —[c]) Ś1 K1 2 4 D1 पतत्सु (for भ्रमत्सु) S (G om.) भ्रमत्स्वपि नागेषु (G2 नरेषु) —[d]) T G2-4 ने (for वि) D2 र्गामेनुष्याविराचिरे (sic)

22 G om. 22 (cf. v. l. 20) —[a]) K1 भल्लेन (for बाणेन) —[b]) K2 समुग्येन, B1 2 4 5 Dn2 सुयुक्तेन (for सुमु°) B1 2-5 Dc1 Dn2 D2 सुपत्रिणा (for पतत्रिणा) G2 सुसहृत्तेन पत्रिणा —[c]) K2 D1 2 क्षत्रियाश्च, T G2 4 द्वे त्रयश्च, G2 बहुधा ते, M1 2 द्वौ भू(M2 °म)यश्च (for द्वौ त्रयश्च) S (G om.) विनिर्भिण्णा (G1 M1 2 °र्णा) (for °भिन्ना) —[d]) M3-5 पेतुस्तु (for निपेतुर्) S (G2 om.) पृथिवीं (for धरणी)

— After 22, S ins.

473* अपरे मन्दर्संकाशा मातङ्गा पर्वतोपमा ।
पेतु पृथिव्या निहता वज्रभग्ना इवाचला ।

[(L. 1) G1 M3-5 मन्द्र (for मन्द) —(L. 2) G1 M3-5 अहता (for अनता)]

— S cont.: B Dc1 Dn D2 3 c ins. after 22:

474* अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमन्तो रुधिरं मुखैः ।
सारोहा न्यपतन्भूमौ द्रुमवन्त इवाचलाः ।

[(L. 1) =27[ab] B2 अभिविद्धास्, Dn1 अनिरुद्धास् (for अतिविद्धास्) D2 दसतो (for वमन्तो) —(L. 2) S उर्व्यां (for भूमौ)]

— S cont.:

475* ततोऽर्जुनो भृशं क्रुद्ध प्रदहन्निव तेजसा ।
ददर्श शस्त्रपाणि योधानामनिवर्तिनाम् ।

[(L. 2) G शस्त्रपाणि (for श°) M1 2 5 यौधानाम् (for योधा°)]

23 K3 om. (hapl.) 23-25 —[a]) Ś1 K1 2 Dn2 D1 2-5 मौर्वी (for मौर्वीं) B1 transp. धनु and ध्वज Ś1 K (K3 om.) Dn2 D1-2 c 7 ध्वजान्, D1 5 शरान् (for ध्वजं) —[b]) Ś1 D युगानीषान्, B Dc1 युगमीषा, Dn2 युगानीशान्, D2 युगानक्षान्, D5 युगामीषा (for युगानीषास्) Dn1 तरस्विना (for तथैव च) S युगमक्षमनस्कर —[c]) K1 कुन्तयामास, Dn1 छेदया°, D2 c कर्तया°, G1 M घट्टयामास, Cd कुट्टया° (as in text)

24 K3 om. 24 (cf. v. l. 23) —[a]) D1 T G2-4 सदधानन् (D1 °नं), Cd संदधन् (as in text) K1 चाप्यसृजन् (hypermetric), K5 चापदयन, B Dc1 D1 चा(Dc1 चा)कर्षन् (for चाप्यस्यन्) Cd cites अस्यन् (as in text) —[b]) B Dc1 चोद्वहन्, Dn2 D2 4 7 8 S Cd चोद्द(G2-4 °ध)सन् (for चोद्वहन्) K5 Dn1 न

मण्डलेनैव धनुषा नृत्यन्पार्थः स दृश्यते ॥ २४
अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमन्तो रुधिरं मुखैः ।
मुहूर्तान्निपतन्त्यन्ये वारणा वसुधातले ॥ २५
उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।
अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥ २६
सचापाः साङ्गुलित्राणाः सखड्गाः साङ्गदा रणे ।
अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ २७
सूपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
चक्रैर्विमथितैरक्षैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः ॥ २८
वर्मचापशरैश्चैव व्यवकीर्णैस्ततस्ततः ।
स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ॥ २९
निहतैर्वारणैरश्वैः क्षत्रियैश्च निपातितैः ।
अदृश्यत मही तत्र दारुणप्रतिदर्शना ॥ ३०
एवं दुःशासनबलं वध्यमानं किरीटिना ।
संप्राद्रवन्महाराज व्यथितं वै सनायकम् ॥ ३१
ततो दुःशासनस्त्रस्तः सहानीकः शरार्दितः ।
द्रोणं त्रातारमाकाङ्क्षञ्शकटव्यूहमभ्यगात् ॥ ३२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

मुचश्चापि चोद्वहन् —d) S नित्य (for नृत्यन्) K2 B5 स, D4 5 प्र (for स) D7 8 व्यदृश्यते

25 K3 om 25 (cf v l 23). —a) Dn1 D7 अभि, D4 5 प्रति (for अति-) —b) D5 युधि (for मुखै) —c) B Dc1 Dn2 T G2-4 न्यपतन्, Dn1 नि श्वसंति; D3 6 प्रपतति (for निपतन्ति) Ś1 K (K3 om) D (except Dc1 Dn2) [ए]व (for [अ]न्ये) —d) Ś1 K (K3 om) Dn1 D1 3-8 धरणी (for वसुधा)

26 a) D4 M3 4 उच्छ्रितानि (for उत्थि°) —b) D5 सहस्रश (for समन्तत)

27 a) D3 सवाया (for सचापा) —b) K3 4 D2 4 T G2-6 M3-5 सगदा (for साङ्गदा) D7 8 तथा (for रणे) K1 खड्गपाशगदा रणे

28 a) K1 न्यायस्करैर्, K3 4 D1 स्वपस्करैर्, D2 अपस्करैर्, D3 6 अयस्करैर्, D4 5 परस्वधैर्, S अव-स्करैर्; Cd सूपस्करैर् (as in text) —c) D4 निपाति-तैर्, D5 नियति°, D6 निमर्दि (for विमथि°) —d) D4 भिन्नैश् (for भग्नैश्) Ś1 K B3 Dn D1 3-8 परमा युधै (for बहुधा युगै)

29 a) B D चर्म- (for वर्म) Ś1 K1 3 4 B1 3-5 Dn D2 4-6 8 M3-5 परैश्, K5 D7 G1 5 M1, 2 वरैश्, B2 करैश् (for शरैश्) —b) K1-4 D1 5 समतत, D4 यतस्तत (for ततस्तत) —c) D5 चैव (for वस्त्रै) —d) D2 6 पातितैश् (for प°) Dn1 महारथै, D4 °धनै, D5 °भुजै (for °ध्वजै)

30 D3 6 om. 30ab —b) S महाबलै (for निपातितै) —d) K1 2 4 5 Dn1 D4 S दारुणाप्रति(S °प्रिय)-दर्शना

31 a) S दुःशासनबल सर्वं —b) G1 M हन्यमानं (for वध्य°) —d) K1 सैव, B Dc1 सह-; S हत- (for वै स) — After 31, S ins

476* एव बले द्रुते याते राजपुत्रं महारथम् ।
विव्याध दशभिर्बाणैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
जीवितेन कथं गन्ता दुरुक्त यावदद्य ते ।
वद्वाक्यसदृशं कर्म कुरु त्वं यदि मन्यसे ।
एवमुक्त्वा ततो राजन्पार्थः पार्थिवमर्दन । [5]
भृशं क्रुद्धो महाराज अविध्यत्तनयं तव ।

[(L 1) G1 M महारथ (for °रथम्) —(L 2) G1 M विव्याध चैन दशभिर् (for the prior half). G1 M बाणैस् (for the first तिष्ठ) —(L 3) G1 M1 2 दुरुक्त यच्च वाच मे, M3-5 दुरुक्त यस्त्वया तु मे (for the post half) —(L 4) M3 4 दुरुक्त (for कुरु त्व) — Before line 5, G1 M ins संजय —(L 5) M1 2 -नन्दन (for -मर्दन)]

32 K1-3 om 32 —a) Ś1 K4 5 Dn1 D1 3-8 तत्र (for त्रस्त) —b) Ś1 महानीके, K4 5 महानीक, D2 6 8 सहानीकं, D6 °नीकै (for °नीक) —d) K4 Dn1 D1 2 6 अभ्ययात्, B1 अन्वगात् (for अभ्यगात्)

६६

संजय उवाच ।

दुःशासनबलं हत्वा सव्यसाची धनंजयः ।
सिन्धुराजं परीप्सन्वै द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १
स तु द्रोणं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ।
कृताञ्जलिरिदं वाक्यं कृष्णस्यानुमतेऽब्रवीत् ॥ २
शिवेन ध्याहि मां ब्रह्मन्स्वस्ति चैव वदस्व मे ।
भवत्प्रसादादिच्छामि प्रवेष्टुं दुर्भिदां चमूम् ॥ ३
भवान्पितृसमो मह्यं धर्मराजसमोऽपि च ।
तथा कृष्णसमश्चैव सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ४
अश्वत्थामा यथा तात रक्षणीयस्तवानघ ।
तथाहमपि ते रक्ष्यः सदैव द्विजसत्तम ॥ ५
तव प्रसादादिच्छामि सिन्धुराजानमाहवे ।
निहन्तुं द्विपदां श्रेष्ठ प्रतिज्ञां रक्ष मे विभो ॥ ६
एवमुक्तस्तदाचार्यः प्रत्युवाच स्मयन्निव ।
मामजित्वा न बीभत्सो शक्यो जेतुं जयद्रथः ॥ ७
एतावदुक्त्वा तं द्रोणः शरव्रातैरवाकिरत् ।
सरथाश्वध्वजं तीक्ष्णैः प्रहसन्वै ससारथिम् ॥ ८
ततोऽर्जुनः शरव्रातान्द्रोणस्यावार्य सायकैः । C 7 3225 B 7 91 9 K. 7 91 9

Colophon. Ś2 missing — *Sub parvan* Ś1 K B T G1 2 4 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, G2 5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* K5 D4 दुःशासनसेनाप्रमर्दन, G1 M1 2 दुःशासन पलायनं, Bom. ed दुःशासनसैन्यपराभव — *Adhy no* B1 2 87, B3 Dn1 D5 88, B5 T2 G2 85, D2 81, D3 T G1. 3 M1. 2 86, G5 84 — *Śloka no* Dn1 34

66

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v 1 7 63 17)

1 b) K5 B2 G1 M महायल, B1 3 5 D (except D1) महारथ, T G2-5 परतप (for धनंजय) — d) G1 M1 2 अभिद्रवद् (for उपा°)

2 b) B2 च मुखे (for प्रमुखे) — d) T G3 [अ]नुमतो (for °मते)

3 a) K1 महिमा, D3 ध्यायता, D4 G M1 2 ध्याहि मा, D6 ध्यायता (for ध्याहि मा) — b) D5 शिवेन च (for स्वस्ति चैव) K (except K5) D1 ब्रवीहि, G5 वदस्व (for वदस्व) — c) B2 4 D7 8 S (except G.) तव (for भवत्-) — d) D6 दुर्मदा, T G3 4 दुर्हृदा (for दुर्भिदा)

4 b) D8 [s]सि (for ऽपि) D. हि (for च) — c) T G2-5 सौम्य (for तथा) Dn1 चासि (for चैव) — d) M3-5 तथा सत्यं (for सत्यमेतद्) D2 [अ]हं (for ते)

5 b) K3 B Dc1 Dn2 D2 3 5 6 8 G. त्वया, M तथा (for तव) — d) D5 तथैव (for सदैव)

6 a) K5 D4 5 S भवत् (for तव) B Dc1 D2 S इच्छेय (for इच्छामि) — b) G1 M सिंधुराज वमाहवे — d) G4 प्रतिष्ठा (for °ज्ञां) B Dc1 Dn2 D8 6 S प्रभो (for विभो)

7 Before 7, K1 B Dc1 Dn2 D8 G2-5 ins संजय उवाच — a) G1 M तमाचार्य (for तदा°) — b) K4 हसन्निव, D4 धनंजयं (for स्मयन्निव) S प्रत्युवाचार्जुन स्मयन् — After 7ab, D7 8 ins

477* यथा त्व भाषसे पार्थ ममाप्येवं मतं विभो ।
किं तु स्वाम्यर्थयुक्तैस्तु कार्यं युद्धं मनीषिभिः ।

[(L 2) D8 सामर्थ्य- (for स्वाम्यर्थ-)]

— d) D7 शक्तो, T G M3-5 शक्यं (for शक्यो) S प्राप्तु (for जेतु) K4 D8 T G2-5 M5 जयद्रथ (for °द्रथ)

8 b) D3 -जालैर्, S -वर्षैर् (for -व्रातैर्) A few MSS अवाकिरन् — c) S बाणै (for तीक्ष्णै) — d) Dc1 चक्ररक्षा (for प्रहसन्वै) S प्रहरन्स(G2 प्राहरत्स)ह-सारथिं

9 a) Ś1 K2-4 Dn1 -व्रातैर् (for -व्रातान्) — b) Ś1 K (except K5) Dn1 D1 सायकान् (for सायकैः) — c) Ś1 B Dn2 D2 3 6 अभ्यद्रवद्, K1 अभ्यर्दयन्, K2 4 5 D4 T G3 4 M3 4 अभ्यर्दयन्, Dc1 °द्रवन्, G2 °र्षयद्; G5 °र्दयन् (for °र्दयद्). — d) Ś1 K1-3 Dn1

द्रोणमभ्यर्दयद्बाणघाररूपैर्महत्तरैः ॥ ९
विव्याध च रणे द्रोणमनुमान्य विशां पते ।
क्षत्रधर्मं समास्थाय नवभिः सायकैः पुनः ॥ १०
तस्येषूनिषुभिश्छित्त्वा द्रोणो विव्याध तावुभौ ।
विषाग्निज्वलनप्रख्यैरिषुभिः कृष्णपाण्डवौ ॥ ११
इयेष पाण्डवस्तस्य बाणैश्छेत्तुं शरासनम् ।
तस्य चिन्तयतस्त्वेवं फल्गुनस्य महात्मनः ।
द्रोणः शरैरसंभ्रान्तो ज्यां चिच्छेदाशु वीर्यवान् ॥ १२
विव्याध च हयानस्य ध्वजं सारथिमेव च ।
अर्जुनं च शरैर्वीरं स्मयमानोऽभ्यवाकिरत् ॥ १३
एतस्मिन्नन्तरे पार्थः सज्जं कृत्वा महद्धनुः ।
विशेषयिष्यन्नाचार्यं सर्वास्त्रविदुषां वरम् ।
मुमोच षट्शतान्बाणान्गृहीत्वैकमिव द्रुतम् ॥ १४
पुनः सप्त शतानन्यान्सहस्रं चानिवर्तिनाम् ।
चिक्षेपायुतशश्चान्यांस्तेऽघ्नन्द्रोणस्य तां चमूम् ॥ १५
तैः सम्यगस्तैर्बलिना कृतिना चित्रयोधिना ।
मनुष्यवाजिमातङ्गा विद्धाः पेतुर्गतासवः ॥ १६
विद्रुताश्च रणे पेतुः संछिन्नायुधजीविताः ।
रथिनो रथमुख्येभ्यः सहयाः शरपीडिताः ॥ १७
चूर्णिताक्षिप्तदग्धानां वज्रानिलहुताशनैः ।
तुल्यरूपा गजाः पेतुर्गिर्यग्राम्बुदवेश्मनाम् ॥ १८
पेतुरश्वसहस्राणि प्रहतान्यर्जुनेषुभिः ।

D1 3 6–8 बृहत्तरै, D5 बृहत्तमै°, G2 भयानकै (for महत्तरै°)

10 ^{a}) T G2 विव्याथ (for °ध) — ^{b}) Dn अनुमन्ये (for °मान्य) — ^{d}) B (except B5) D3 शायकै (for सा°) K5 Dn1 D8 T G2–5 नवभि सायकोत्तमै°

11 ^{a}) D6 तस्येषुम् (for °षून्) D7 8 निशितैश् (for इषुभिश्) — ^{b}) T G2 विव्याथ (for °ध) B2 शायकै°, Dn1 D5 सायकै (for तावुभौ) — ^{c}) Ś1 K2 B Do1 Dn2 D3–7 -ज्वलित (for -ज्वलन-)

12 ^{b}) S transp बाणैः and छेत्तु D8 छर्त्तं (for छेत्तुं) — ^{c}) K1, 3 4 D1 S (except M3–5) एव (for एवं) — ^{d}) K3–5 B Do1 Dn D1, 2 5–8 फाल्गुनस्य — ^{f}) M3–5 नुनोद (for चिच्छेद) Ś1 K Dn D1 2 6 8 [अ]स्य, D4 च, D5 स (for [आ]शु)

13 ^{a}) T G2 विव्याथ (for °ध) — ^{c}) K4 B Do1 Dn2 D6 G5 वीर ; K5 Dn1 D2 4 5 7 8 T G1–4 M1–4 द्रोण, D3 M5 घोरै (for वीर) — ^{d}) K1 Do1 D1 4–6 8 G5 [ऽ]भ्यवाकिरन्, B1 D3 व्यवाकिरन् (for ऽभ्यवाकिरत्)

14 ^{b}) K1 2 B1 (marg) Do1 D1, 6 8 G5 सर्ज्यं, B1 सद्य (for सज्जं) — ^{d}) D3, 6 शस्त्रास्त्र (for सर्वास्त्र) B1 वर्लं, B4 Dn2 D3 वर (for वरम्) D7 8 प्रत्यविध्य (D7 प्रत्युवाच) स्मयन्निव — ^{ef}) S transp मुमोच and गृहीत्वा D4 खड्ग (for षट्-) K1 2 इवाश्रुतं, D2 8 इवाद्रुतं (for इव द्रुतम्)

15 ^{a}) D3 निघ्नन्; G1 M चान्यान् (for श°) — B3 D3 read 15^{bc} on marg — ^{b}) Ś1 K2–4 D1 6 सहस्र चाथ (D6 °ति-) वर्तिना (Ś1 कर्णिनां, K2 कर्तिना; K3 वर्तिन), K1 °स्रं चातिकृत्तिना, K5 D3 8 °स्रं चावकर्तनान् (D8 °त्), D7 °स्रं च विवर्तनान् — ^{c}) Dn1 चायुतांश्च (for [अ]युतशश्) — ^{d}) K5 D5–7 निघ्नन्, Dn1 जघ्नुर्, T G2–5 तेन (for तेऽघ्नन्)

16 ^{a}) B2 4 G5 अस्त्रैर् (for अस्तैर्) G5 निहता (for बलिना) — ^{b}) G4 बलिना (for कृतिना) — ^{c}) D3 6 मनुष्या (for °ष्य) — ^{d}) D4 भिन्ना, D8 द्विपा (for विद्धा) Ś1 K (except K2) Dn2 D1–8 सहस्रश° (for गतासव°) Dn1 पेतु शतसहस्रश.

17 ^{a}) D2 विहताश्च, D8 विद्रुताश्च (for विद्रु°) B Do1 S विसु (B2 Do1 °सृ, G1 M °धू) ताश्वध्वजा पेतु — ^{b}) K4 संछिन्नायुधि (for °युध-) — ^{c}) K1, 4 रथि (for रथ-) — ^{d}) K4 5 B Do1 Dn D4 7 8 सहसा (for सहया) D4 पीडितान् (for °ता) S सरथा बाणपीडिता

18 ^{a}) B4 Dn1 D1 चूर्णिता क्षिप्त-, T G3 4 °ताक्षत (for °क्षिप्त) K5 -दग्धांगा, G2–5 -सर्वांगा (for -दग्धाना) — ^{b}) D5 वनानि च (for वज्रानिल-) G5 -हुताशनै° (for -हुताशनै°) — ^{c}) S द्विपा (for गजा) — D2 om 18^d–20^c — ^{d}) D7 संनिभा; T G2–4 -वर्ष्माण (for -वेश्मनाम्) D8 गिर्यग्रांबरसंनिभा

19 D2 om 19 (of v l 18) — ^{b}) B2 (marg, orig as in text) D5 प्रयुतानि (for प्रह°) S प्रयुतान्यर्दितानि च — ^{c}) Ś1 K (except K3) Dn D1 4–6 सिंहा (for हंसा). B (except B5) Do1 प्रस्थे (for पृष्ठे),

हंसा हिमवतः पृष्ठे वारिविप्रहता इव ॥ १९
रथाश्वद्विपपत्त्योघाः सलिलौघा इवाद्भुताः ।
युगान्तादित्यरश्म्याभः पाण्डवास्त्रशरैर्हताः ॥ २०

तं पाण्डवादित्यशरांशुजालं
कुरुप्रवीरान्युधि निष्टपन्तम् ।
स द्रोणमेघः शरवर्षवेगैः
प्राच्छादयन्मेघ इवार्करश्मीन् ॥ २१

अथात्यर्थविसृष्टेन द्विषतामसुभोजिना ।
आजघ्ने वक्षसि द्रोणो नाराचेन धनंजयम् ॥ २२
स विह्वलितसर्वाङ्गः क्षितिकम्पे यथाचलः ।
धैर्यमालम्ब्य बीभत्सुर्द्रोणं विव्याध पत्रिभिः ॥ २३
द्रोणस्तु पञ्चभिर्बाणैर्वासुदेवमताडयत् ।
अर्जुनं च त्रिसप्तत्या ध्वजं चास्य त्रिभिः शरैः ॥ २४
विशेषयिष्यञ्शिष्यं च द्रोणो राजन्पराक्रमी ।
अदृश्यमर्जुनं चक्रे निमेषाच्छरवृष्टिभिः ॥ २५
प्रसक्तान्पततोऽद्राक्ष्म भारद्वाजस्य सायकान् ।
मण्डलीकृतमेवास्य धनुश्चादृश्यताद्भुतम् ॥ २६
तेऽभ्ययुः समरे राजन्वासुदेवधनंजयौ ।
द्रोणसृष्टाः सुबहवः कङ्कपत्रपरिच्छदाः ॥ २७
तद्दृष्ट्वा तादृशं युद्धं द्रोणपाण्डवयोस्तदा । C 7 3245 B 7 91 29 K 7 91 31

—d) Ś1 K1 3 विप्रहिता, K4 Dn1 D1 विप्रहिता, Dn2 वेगहता, D7 -धारा हता (for विप्रहता) D8 वारिभि प्रहता इव, G1 M3- ह्रादिन प्रहुता इव

20 D2 om 20ab (cf v l 18) —a) K3 Dc1 Dn1 D2 4 6 8 G1 2 M1-4 -पत्त्यौघा (for पत्त्योघा) Ś1 K4 5 D1 रथाश्वद्विपमर्त्यौघा —b) B1 इवोद्धता, Dn2 D2 6 इवार्णवान (D3 °वाद्), D4 5 इव द्रुता, D7 इवोद्गता, D8 इवोद्गतं (for इवाद्भुता) —c) A few MSS -रश्मार्भै —d) N (except K1 B2 D2) पाडवास्त्र, T G3-5 °वस्त्र (for °वास्त्र) Cd cites अस्त्रशरं

21 a) Dn1 D7 8 T G2-4 तत् (for तं) —b) D2 निस्सरत, D5 निष्पतन, D6 निष्ठुरत, D8 निष्टनंतं (for निष्टपन्तम्) Ś1 K (except K5) D1 कुरुप्रवीरेष्वधिनिष्टपत (Ś1 °भिनि ⸗ वतं, K1 2 D1 °विनिष्टनंतं) —c) D4 तद् (for स) K4 D1 द्रोणवेग (for °मेघ) K3 B Dc1 D2 शरवृष्टि (for °वर्ष) K1 4 Dn1 D1 -मेव, B2 -जालै, D3 6 -तोयै (for -वेगै) —d) K1 2 5 Dc1 Dn2 D1 2 4 5 T G1 2 5 प्रच्छादयन् (for प्रा°) K5 Dn1 D4 5 इवोष्णरश्मिं (for इवार्करश्मीन्)

22 a) K5 B1 5 Dn1 D4 5 T अथात्ययं, Dn2 ऊधाकर्ण-, D3 6 आरात्यार्थ, G5 तयात्ययं (for अथात्यर्थ-) G1 M -विकृष्टेन (for विसृष्टेन) —b) Ś1 उदवाजिना, K2-4 D1 2 रक्तभोजिना, K5 असुशोषिना, B1 अस्त्रभेदिना, D5 असुयोधिना, Cd °भोजिना (as in text) —c) S वक्षस्यभ्या(G1 M °स्यभ्य, G2 °स्यभि-, G5 °स्याभ्या)हनद्रो(G2 °तो द्रो)णो

D2 स विद्धो भिन्नसर्वांग —c) S आस्थाय (for आलम्ब्य) —d) T G2 विव्याथ (for °ध) D3 6 पञ्चभि°, T G2-5 सप्तभि (for पत्रिभि)

24 b) Ś1 वातनुन्नैरिव द्रुमै, K (except K5) D1 वातनुन्न इव द्रुम —c) D3 om च

25 a) D3 विशोषयिष्यति शरान् (sic) —b) D8 शरवाते (for द्रोणो राजन्) Ś1 K1-4 परतपं, K5 पराक्रमै, D1 परंतप (for पराक्रमी) —d) G1 M निमेषार्धादिव प्रभु

26 a) D7 प्रसक्त्यान् T G3 4 यच्छतो, G1 5 M गच्छतो (for पततो) B1-3 5 D2 3 5-7 [ऽ]द्राक्ष (B3 °क्ष्य, D7 °क्ष्य), Dn2 राजन्, T G1 3-5 M [ऽ]पश्य (T °श्यद्, G3-5 M3 °श्यन्) (for ऽद्राक्ष्म) G2 सुप्रसक्तान्गतोपश्यत्

27 a) Ś1 K (except K5) Dn1 D1 2 3 [ऽ]भ्यघ्नन् (for ऽभ्ययु) —c) Dc1 D3 6 तु, D4 5 च (for सु) —d) Dn1 -शरच्छदा (for परि°) — After 27, S ins

478* तत्राद्भुतमपश्याम शिलानामिव सर्पणम् ।
यद्द्रोण तरसा पार्थो वृद्ध बालोऽपि नातरत् ।
चिन्तयामास वार्ष्णेयो दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् ।
नातिवर्तिष्यते ह्येन वेलामिव महार्णव ।

[(L 1) G1 तस्य (for तत्र) G1 M1. 2 अपश्याम, Cv °श्याम as above. — (L 4) G2 द्रोण (for ह्येन)]

28 a) B2 D4 तं दृष्ट्वा; D3 6 दृष्ट्वा च —c) K4 महाबाहु (for °बुद्धि°) —d) A few MSS. अचिंतयन्.

वासुदेवो महाबुद्धिः कार्यवत्तामचिन्तयत् ॥ २८
ततोऽब्रवीद्वासुदेवो धनंजयमिदं वचः ।
पार्थ पार्थ महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् ॥ २९
द्रोणमुत्सृज्य गच्छामः कृत्यमेतन्महत्तरम् ।
पार्थश्चाप्यब्रवीत्कृष्णं यथेष्टमिति केशव ॥ ३०
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा द्रोणं प्रायान्महाभुजः ।
परिवृत्तश्च बीभत्सुरगच्छद्विसृजञ्शरान् ॥ ३१
ततोऽब्रवीत्स्मयन्द्रोणः क्वेदं पाण्डव गम्यते ।
ननु नाम रणे शत्रुमजित्वा न निवर्तसे ॥ ३२

अर्जुन उवाच ।

गुरुर्भवान्न मे शत्रुः शिष्यः पुत्रसमोऽसि ते ।
न चास्ति स पुमाँल्लोके यस्त्वां युधि पराजयेत् ॥ ३३

संजय उवाच ।

एवं ब्रुवाणो बीभत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ।
त्वरायुक्तो महाबाहुस्तत्सैन्यं समुपाद्रवत् ॥ ३४
तं चक्ररक्षौ पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
अन्वयातां महात्मानौ विशन्तं तावकं बलम् ॥ ३५
ततो जयो महाराज कृतवर्मा च सात्वतः ।
काम्बोजश्च श्रुतायुश्च धनंजयमवारयन् ॥ ३६
तेषां दशसहस्राणि रथानामनुयायिनाम् ।
अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः ॥ ३७
मावेल्लका ललित्थाश्च केकया मद्रकास्तथा ।

— For 28, S subst

479* तत पार्थं समुद्विग्नं लक्ष्य चिन्तयतेऽच्युत ।
द्रोणस्य चापि विक्रान्तं दृष्ट्वा मधुनिघातन ।

[(L 1) G_2 [ऽ]र्जुन (for ऽच्युत) — (L 2) G_1 M transp च and अपि G_5 -निपातन, M_{3-5} निसूदन° (for -निघातन)]

29 ^{a}) S इति (for ततो) — ^{b}) S उदारधी (for इदं वच) — ^{c}) $Ś_1$ महाभाग (for °बाहो) — ^{d}) K_1 D_4 तत (for न न)

30 ^{a}) Dn_1 $D_{2-5\,7\,8}$ S गच्छाव (for °म) — ^{b}) S ब्राह्मणोऽसौ जितक्लम° — K_2 reads 30^{c}–31^{d} twice — ^{c}) S त पार्थश्चाब्रवीत्कृष्ण — ^{d}) Dn_1 कुरु (for इति) $B_{1\,2}$ Do_1 Dn_2 $D_{6\,7}$ T G_{2-5} केशव

31 For the repetition in K_2, of v l 30 — ^{a}) G_1 M द्रोणं (for कृत्वा) — ^{b}) $Ś_1$ B_4 Dn_2 महाभुजं G_1 M कृत्वा प्रायात्सकेशव° — ^{c}) G_6 बीभत्सु (for °त्सुर्) — ^{d}) K_1 D_3 अगच्छन्, D_6 गच्छन्वै (for अगच्छद्) K_1 विसृजद् (for °जन्) T G_{2-5} गच्छन्नस्यञ्शिताञ्शरान्, G_1 M गच्छन्नस्यति मार्गणान्

32 ^{a}) $Ś_1$ K (except K_6) Dn_1 $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ समब्रवीत् (for ततोऽब्र°) $Ś_1$ K_{1-3} B_1 (marg as in text) $_{2\,4.5}$ Do_1 Dn_2 $D_{1\,2}$ स्वयं (for स्मयन्) — ^{b}) $Ś_1$ नेदं; K (except K_6) नेत्थ, D_2 क्वेह (for क्वेदं) $D_{4\,5}$ क्व नु त्वं यास्यसेऽर्जुन. — ^{c}) $D_{4\,5\,7.8}$ S शत्रून् (for शत्रुम्). — ^{d}) S अजित्वा ($M_{1.2}$ न जित्वा) त्वं प्रतिष्ठसे ($M_{1.2}$ °से.).

33 ^{b}) D_4 पुत्र शिष्य (for शिष्य पुत्र-) $D_{7\,8}$ च (for ऽसि) — ^{d}) $Ś_1$ त्वा, $K_{1\,2\,4}$ D_1 मा (for त्वा) S यस्त्वा क्रुद्धमभिद्रवेत्

34 M_{3-5} om the ref — ^{a}) $Ś_1$ उक्त्वा स, K (except K_2) Dn_1 D_{1-6} ब्रुवन्वै, $D_{7\,8}$ ब्रुवन्स (for ब्रुवाणो) — ^{c}) $K_{1.2}$ D_4 त्वया (for त्वरा-) Dn_1 महाबुद्धिस्, $D_{7.8}$ °राज (for °बाहुस्) G_1 M अभ्यद्रवत संरब्धस् — ^{d}) K_2 B Do_1 त्वत्सैन्यं (for तत्सैन्यं) G_1 M तव पुत्रस्य वाहिनीं

35 ^{a}) G_4 चक्ररक्षौ च (hypermetric) (for चक्ररक्षौ) G_5 M_{3-5} पाचालौ (for पाञ्चाल्यौ) — ^{c}) K_3 अथायाता, K_6 B_2 $D_{1\,5}$ अनुयातौ, G_1 $M_{1\,2}$ अनुयाता (for अन्वयाता) Dn_1 महावीर्यौ, D_4 °त्मान, D_5 °बाहौ, G_1 M °राज (for °त्मानौ) — ^{d}) D_2 विशतौ, D_5 विशेतां (for विशन्तं) S विशत तावकीं चमूं

36 ^{a}) K_6 Dn D_6 ययौ, T जयं (for जयो) — ^{b}) K_6 Dn_1 D_6 तु (for च) — ^{c}) $Ś_1$ D_1 काम्भोजश् (for काम्बो°) D_4 reads श्रुतायुश्च twice — ^{d}) $K_{1\,3\,4}$ D_1 उपाद्रवन् (for अवारयन्)

37 ^{a}) B_2 नाग-, $D_{7\,8}$ अथ (for दश-) — ^{c}) K_1 अभीषाह, K_4 Dn_1 अभीवाहा; D_4 अभी वाहा, D_7 अभिषाहा, G_1 M अभीषहा, G_5 अभीष्टगा (for अभीषाहाः) — ^{d}) K_3 B Dn_3 $D_{2,3}$ T G_2 शिवयो (for शिवयो). B (except B_5) Dn_1 वशातय° (for वसा°), G_6 शिवयोथाश्च वातय (sic).

नारायणाश्च गोपालाः काम्बोजानां च ये गणाः ॥ ३८
कर्णेन विजिताः पूर्वं संग्रामे शूरसंमताः ।
भारद्वाजं पुरस्कृत्य त्यक्तात्मानोऽर्जुनं प्रति ॥ ३९
पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् ।
त्यजन्तं तुमुले प्राणान्संनद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४०
गाहमानमनीकानि मातङ्गमिव यूथपम् ।
महेष्वासं पराक्रान्तं नरव्याघ्रमवारयन् ॥ ४१
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
अन्योन्यं वै प्रार्थयतां योधानामर्जुनस्य च ॥ ४२
जयद्रथवधप्रेप्सुमायान्तं पुरुषर्षभम् ।
न्यवारयन्त सहिताः क्रिया व्याधिमिवोत्थितम् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

६७

संजय उवाच ।
संनिरुद्धस्तु तैः पार्थो महाबलपराक्रमः ।
द्रुतं समनुयातश्च द्रोणेन रथिनां वरः ॥ १
किरन्निषुगणांस्तीक्ष्णान्स्वरश्मीनिव भास्करः ।

C 7 3252
B 7 92.2
K 7 92.2

---

38 [a]) K1.3.5 B1 (marg , orig as in text) 2 4 5 Dc1 Dn D1-3 5-7 मावेल्लका, K4 मावेल्लिका, B3 माचेल्लका, T G2 माचिल्लका, G1 3 M माच्टिल्लिका, G4 मच्छल्लका, G5 माचिल्लिका (for माचेल्लका) S ल्लि(G1 M1 2 वि)ल्लिधाश् (for ल्लित्थाश्) — [b]) G1 M transp केकया and मद्रका K D2 4 7 8 कैकया, Dc1 Dn D3 6 कैकेया, D5 मागधा (for केकया) D3 माद्रकास्, D7 माद्रिकास्, T G2-5 मद्रकास् (for मद्रकास्) — [c]) D7 8 स (for च) — [d]) Ś1 K4 D1 काम्बोजाना Ś1 K1-3 गजाश्च ये, K4 5 Dn D1 3 4 6-8 गणाश्च ये (by transp), D5 रथाश्च ये

39 [a]) D7 8 निर्जित (for विजिता) Dn1 कर्णेन स हिता सर्वे — [b]) Ś1 संगता , G1 M1-4 (inf lin as in text) सत्तमा (for समता) — [d]) K1 D4 त्यक्त्वात्मा(D4 °त्म)नो, B1 2 Dc1 G1 M मृष्टा°, B3-5 T G2-5 हृष्टा°, D5 कृता° (for त्यक्ता°)

40 [a]) D5 शोकाग्नि- (for °भि) — [b]) G2 transp क्रुद्धं and मृत्युम् — [c]) D4 त्याजितं, D7 8 त्यजंतस् (for त्यजन्त) Dn1 D4 5 8 तुमले Ś1 (orig as in text, sup lin) बाणान् (for प्रा°) — [d]) D2 सरब्ध, D5 संक्रुद्ध, D3 संजद्धारं (for सनद्ध) D3 7 -योधिन, D4 8 °ना (for °नम्)

41 [b]) Dc1 यूथग; D3 यूथप (for °पम्) — Ś1 K (except K5) D1 om 41[c]-42[d] — [c]) T G3 4 महे- D3 6 महात्मानं (for पराक्रान्तं)
— [d]) Dn1 D4 अवारयत्, D5 °किरन् (for °रयन्)

42 Ś1 K1-4 D1 om 42 (cf. v 1 41) — [b]) Dn1 D5 8 तुमल S रोमहर्षण (for लोम°) — [c]) D8 चैव (hypermetric) (for वै) D8 प्रपतता (for प्रार्थयता) Dn1 D5 अन्योन्य प्रार्थयतो (Dn1 °येता) वै — [d]) K5 Dn1 D4 5 7 8 योधानामर्जुनेन ह (K5 Dn1 हि, D6 च), S यो(G1 M यौ)धाना जयगृद्धिना

43 [a]) Dn1 D5 वध, G1 5 M3 -वधे (for -वध) — [c]) Dn1 D4 5 8 निवारयंत (for न्यवा°) D7 8 सहसा (for सहिता) — [d]) G1 M1 2 इवोत्थित (for इवोत्थितम्)

Colophon om in G1 M, Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1-3 B Dc1 Dn D1-3 5 6 8 T G3 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 द्रोणयुद्धं, Dn1 D4 5 द्रोणार्जुनयुद्ध, Bom ed द्रोणातिक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B1 88, Dn1 89, D2 82, D3 T G3 4 87, G2 86, G5 85 — *Śloka no* K2 46, Dn1 44, G5 47

67

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v 1.7 63 17)

1 G1 M om the ref — [a]) K5 G1 M1.2 स निरुद्धस् (for संनि°) — [b]) S पराक्रमैः (for °क्रम) — [c])

तापयामास तत्सैन्यं देहं व्याधिगणो यथा ॥ २
अश्वो विद्धो ध्वजश्छिन्नः सारोहः पतितो गजः ।
छत्राणि चापविद्धानि रथाश्चक्रैर्विना कृताः ॥ ३
विद्रुतानि च सैन्यानि शरार्तानि समन्ततः ।
इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्राज्ञायत किंचन ॥ ४
तेषामायच्छतां संख्ये परस्परमजिह्मगैः ।
अर्जुनो ध्वजिनीं राजन्नभीक्ष्णं समकम्पयत् ॥ ५
सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां सत्यसंगरः ।
अभ्यद्रवद्रथश्रेष्ठं शोणाश्वं श्वेतवाहनः ॥ ६
तं द्रोणः पञ्चविंशत्या मर्मभिद्भिरजिह्मगैः ।
अन्तेवासिनमाचार्यो महेष्वासं समर्दयत् ॥ ७
तं तूर्णमिव बीभत्सुः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
अभ्यधावदिषूनस्यन्निषुवेगविघातकान् ॥ ८
तस्याशु क्षिपतो भल्लान्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
प्रत्यविध्यदमेयात्मा ब्रह्मास्त्रं समुदीरयन् ॥ ९
तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्याचार्यकं युधि ।
यतमानो युवा नैनं प्रत्यविध्यद्यदर्जुनः ॥ १०
क्षरन्निव महामेघो वारिधाराः सहस्रशः ।
द्रोणमेघः पार्थशैलं ववर्ष शरवृष्टिभिः ॥ ११
अर्जुनः शरवर्षं तद्ब्रह्मास्त्रेणैव मारिष ।

B_2 (marg, orig as in text) समनुजातश् (for °यातश्) —^{d}) G_4 वर (for वर)

2 ^{a}) D_4 तीव्रान् (for तीक्ष्णान्) —^{b}) B Dn_2 स, D_2 स्वान्; D_4 lacuna, G_6 सु- (for स्व) —^{c}) M_{3-5} तापयंस्तव (for °यामास) D_8 तत्सेना, G_1 M सैन्यानि (for तत्सैन्यं) —^{d}) D_7 व्याधिगणैर् (for °गणो) G_1 M देहान्व्याधीरु(M_3 °धिं रु, M_4 °धीन्रु) जन्निव

3 ^{a}) B (except B_2) Dn_2 रथश्छिन्न, S रथो विद्ध (for ध्वजश्छिन्न) K_1 अश्वविद्धो ध्वजश्छिन्ना, K_5 Dn_1 D_{4-6} अश्वा विद्धा ध्वजाश्छि(D_5 तथा छि)न्ना —^{b}) G_5 सारोह (for °ह) K_3 $B_{2.3}$ Dc_1 Dn_2 $D_{2.3}$ G_3 पातितो (for प°) K_5 $D_{5.6}$ सारोहा प(K_5 पा)तिता गजा, D_4 सारोह पतितो ध्वज, D_7 सारोह पर्वतो गत —^{c}) G_1 M_{3-5} चक्राणि, G_5 शराणि (for छत्राणि) M_2 पाप (for चाप) —^{d}) B_1 निराकृता (for विना कृता) $Ś_1$ रथश्चक्रैर्विना कृत; D_2 रथाश्चैव विनाशिता

4 ^{a}) K_5 Dn_1 $D_{4.5.7.8}$ विद्रावितानि सैन्यानि —^{b}) G_1 M प्राद्रवंति (M_5 °वंत) दिशो दश —^{c}) Dn_1 D_{5-8} तुमलं —^{d}) $K_{1.4}$ B_5 D_{3-5} S (except $G_{3.4}$ M_5) प्रज्ञायत (for प्राज्ञा°)

5 ^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 ह्यायच्छता; K_5 Dn_1 D_{4-6} $M_{4.5}$ व्याय°, $B_{1.3-5}$ Dc_1 सय°, B_2 (marg) प्राय°, D_2 व्यापतता, D_7 प्रपतता, D_3 प्रयतता, G_3 आगच्छता (for आय°) $G_{1.5}$ $M_{1-3.5}$ संखे, G_4 M_4 संघे (for सख्ये) —^{b}) S पर पारमिवेच्छता —^{c}) D_4 अर्जुनो ध्वजिनां मायम् —^{d}) D_2 सुतीक्ष्णैः, Cd अभीक्ष्णं (as in text) K_1 समकरपयत् (for °कम्पयत्)

6 ^{a}) K_{1-3} D_1 च, B_3 ता (for तु) —^{c}) K_5 Dc_1 Dn_1 $D_{3.5.6}$ अभ्य(Dc_1 °स्या)र्दयद् (for अभ्यद्रवद्) G_2 M रथश्रेष्ठ —^{d}) A few MSS श्वोणाश्वं (for शो°) D_2 श्वेताश्व, शोणवाहनं

7 ^{b}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ D_1 मर्मविद्भिर् (for °भिद्भिर्) S मर्मज्ञो म(G_5 [marg] आशुगैर्म)र्मभेदिभि —^{d}) $Ś_1$ (also as in text) मर्मविद्भि (for महेष्वास) $Ś_1$ K_{2-4} D_1 समार्दयत्, $B_{4.5}$ Dn_2 D_6 समार्प°, Dn_1 $D_{3-5.7.8}$ समर्प, D_2 अमर्द° (for समर्द) S पांडव समपीडयत्

8 ^{a}) $Ś_1$ तत् (for त) S तं तु तूर्णतरं (T °पर) पार्थो —8^{bc} partly damaged in G_2 —^{b}) S द्रोणं (for सर्व-) K (except K_5) S (G_2 damaged) वर (for वर) $D_{4.5}$ प्रतिज्ञा सत्यसगर —^{c}) K_{1-3} D_1 अभ्यद्रवद् (for °धावद्) K_1 D_7 अस्यान् (for अस्यन्) —^{d}) D_4 निघातितान्, M_{3-5} विघातवान् (for -विघातकान्)

9 ^{a}) Dn_2 $D_{3.6}$ अन्यास्तु (for तस्याशु) $B_{4.5}$ क्षिप्तान् (for क्षिपतो) D_2 सक्तान् (for भल्लान्) —^{c}) K_{1-3} अदीनात्मा, S स्मयन्द्रोणो (for अमेयात्मा) —^{d}) K_1 समुदीरयत् (for °यन्) S ब्रा(G_1 ब्र)ह्ममस्त्रमुदीरयन्

10 ^{a}) K_1 Dn_1 D_5 G_2 अपश्यामो —^{b}) D_6 $M_{3.4.5}$ (*inf lin* as in text) आचार्यता (for °कं) —^{c}) $B_{2.3}$ $D_{3.6}$ युधा (for युवा) K_5 नैतं; $D_{2.3}$ चैनं, D_5 चैकं (for नैन) $D_{7.8}$ यतमान युवान च —^{d}) Dn_1 प्रत्यगच्छद् (for °विध्यद्) B_2 यदर्जुनं, B_5 यथार्जुन, D_6 अथार्जुन, T $G_{3.4}$ M_{3-5} यदार्जुन (for यद°). D_7 प्रत्याविध्य तदर्जुनं

प्रतिजग्राह तेजस्वी बाणैर्बाणान्विशातयन् ॥ १२
द्रोणस्तु पञ्चविंशत्या श्वेतवाहनमार्दयत् ।
वासुदेवं च सप्तत्या बाह्वोरुरसि चाशुगैः ॥ १३
पार्थस्तु प्रहसन्धीमानाचार्यं स शरौघिणम् ।
विसृजन्तं शितान्बाणानवारयत तं युधि ॥ १४
अथ तौ वध्यमानौ तु द्रोणेन रथसत्तमौ ।
आवर्जयेतां दुर्धर्षं युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ॥ १५
वर्जयन्निशितान्बाणान्द्रोणचापविनिःसृतान् ।
किरीटमाली कौन्तेयो भोजानीकं न्यपातयत् ॥ १६

सोऽन्तरा कृतवर्माणं काम्बोजं च सुदक्षिणम् ।
अभ्ययाद्वर्जयन्द्रोणं मैनाकमिव पर्वतम् ॥ १७
ततो भोजो नरव्याघ्रं दुःसहः कुरुसत्तम ।
अविध्यत्तूर्णमव्यग्रो दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ १८
तमर्जुनः शितेनाजौ राजन्विव्याध पत्रिणा ।
पुनश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मोहयन्निव सात्वतम् ॥ १९
भोजस्तु प्रहसन्पार्थं वासुदेवं च माधवम् ।
एकैकं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् ॥ २०
तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा विव्याधैनं त्रिसप्तभिः । C 7 3221 B 7 92.21 K 7 92.21

---

11 a) K6 D2 8 क्षिपन् (for क्षरन्) Dn1 वेगा, D3.6 घोरा, G3 वेगो (for मेघा)

12 Dc1 om 12 — a) Dn1 D1 7 8 S (except G1 M1 2 4) च, D3 तु (for तद्) B2 अर्जुनस्य प्रव पंत — b) D3 6 च (for [त]त्र) D4 प्रहृष्टोऽस्त्रेण मानिप — c) K2 3 4 Dn1 D4 6-8 परिजग्राह (for प्रति°) — d) K1 D1 transp बाणैं and बाणान् K1 D1 विशातयन्, K3 निशातयत्, B1 4 Dn1 निशातयन्, D1 विशातयन्, D4 अवारयत् (for विशातयन्) — For 12bcd, S subst.

480* शरवर्षेण वीर्यवान् ।
अवारयदसंभ्रान्तो न चाचार्यमपीडयत ।

13 a) K (except K5) D1 च त तु (for तु पञ्च-) — b) K1 आर्दयन्, K4 Dn1 D1 S (except G4 M5) अर्दयत् (for आर्द°) — d) Ś1 K4 Dn D2.4 6 G2 चार्पयत् (D5 °न), K2-4 D1 2 7 8 चार्दयत् (D3 °न) (for चाशुगैः) K1 बाह्वोरुरसिचार्दयन् (sic)

14 G1 M om 14 — a) Ś1 K (except K5) D1 च (for तु) — b) D2 त (for स) K4 आचार्यं मदर्पणं तु, T G2-5 आचार्यस्य शरौ(T °रो)घिणौ — c) K1 D7 शतान्बाणान्, K5 Dn1 D5 शरान्घोरान् (for शितान्बाणान्) D3.6 विसृजञ्शितान्बाणान्, T G2-4 क्षपयन्वा यथा शक्त्या, G5 क्षपतश्च यथा शक्त्या — d) D3 6 आवारयत (for अवा°) Dn1 घोरैरवारयन्युधि, T G2-5 न स्म वारयते युधि

15 a) B1.2 (marg , orig as in text) 3 Dc1 Dn1 D2 4 G2 युध्यमानौ, D3.6 विध्य°, D5 बुध्य°, G1 M हन्य° (for वध्य°) — b) Ś1 K1 2 4 D1.4 5 नर, — c) K6 B1 D2 4 6 S (except G2) अवर्जयेतां (for आव°) Ś1 K1 D1 7 8 T G2-5 दुर्धर्षौ (for °र्षं) — d) D4 युगान्ताग्निर् (for °ग्निम्) S इवोल्बण (for °त्थितम्)

16 a) Ś1 Dn2 D3-8 वर्जयतौ (D7 8 °यन्तौ) शरांस्तीक्ष्णान्, K Dn1 D1 वर्जयंस्तान्शरांस्तीक्ष्णान् (K6 °रांस्तीक्ष्णान्, Dn1 °रान्घोरान्), D2 वर्जयतां शरैस्तीक्ष्णैर् — b) Ś1 K6 Dn D2-4 6-8 व(Dn2 D3 ध)रातिगान्, K1-4 D1 धरच्युतान् (for विनिःसृतान्) — c) Dc1 कौरव्यो, S स्वग्वी तो (for कौन्तेयो) — d) K6 न्यवारयत्, B Dc1 Dn2 व्यशातयत्, D5 अपातयत्, D7 8 अशातयत्, S अथाविशत् (for न्यपातयत्) D2 8 6 भोजानीकान्यपातयत्

17 a) D3 सोत्तरी (sic) (for सोऽन्तरा) S सोत्तरायुधव(G1 °क)र्माणं — b) Ś1 K4 D1 काभोज — K4 D1 om 17cd — c) B1 प्रत्ययाद् (for अभ्य°) Ś1 K1.2 D2 दुर्जय (for वर्जयन्) — d) G1 M क्रुद्ध मृत्युमिवान्तकं

18 a) K1 2 B Dc1 Dn2 D1-6 G1 M नरव्याघ्रो (for °व्याघ्रं) — b) K1 4 दुष्प्रह, K2 3 Dn1 D1 3-5 7 8 दुःसह, B Dc1 Dn2 T G2 3 दुर्धर्षं, G4 दुर्धर, G5 दुर्धर्ष (for दुःसह) All MSS (except Ś1 D1, Ś2 missing) कुरुसत्तम — c) G4 अवध्यत् (for अवि°) D7 कृष्णम् (for तूर्णम्)

19 a) D8 ततोऽर्जुन (for तम°) Ś1 K1-4 Dn1 D1 शरेणाजौ, K5 B1 Dn2 D2 4-6 8 शतेनाजौ (for शिते°) — b) D5 शरैर् (for राजन्) K4 5 D2 पत्रिणा, D6 चाशुगैः (for पत्रिणा) — c) T G2-5 transp चान्यैस् and बाणै K (except K5) D1 चैनं (for चान्यैस्)

20 a) D6 प्रहरन् (for °सन्) — d) K1-3 B1

शरैरग्निशिखाकारैः क्रुद्धाशीविषसंनिभैः ॥ २१
अथान्यद्धनुरादाय कृतवर्मा महारथः ।
पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं विव्याधोरसि भारत ॥ २२
पुनश्च निशितैर्बाणैः पार्थं विव्याध पञ्चभिः ।
तं पार्थो नवभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥ २३
विषक्तं दृश्य कौन्तेयं कृतवर्मरथं प्रति ।
चिन्तयामास वार्ष्णेयो न नः कालात्ययो भवेत् ॥ २४
ततः कृष्णोऽब्रवीत्पार्थं कृतवर्मणि मा दयाम् ।
कुरुसांबन्धिकं कृत्वा प्रमथ्यैनं विशातय ॥ २५
ततः स कृतवर्माणं मोहयित्वार्जुनः शरैः ।
अभ्यगाज्जवनैरश्वैः काम्बोजानामनीकिनीम् ॥ २६
अमर्षितस्तु हार्दिक्यः प्रविष्टे श्वेतवाहने ।
विधुन्वन्सशरं चापं पाञ्चाल्याभ्यां समागतः ॥ २७
चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यावर्जुनस्य पदानुगौ ।
पर्यवारयदायान्तौ कृतवर्मा रथेषुभिः ॥ २८
तावविध्यत्ततो भोजः सर्वपारशवैः शरैः ।
त्रिभिरेव युधामन्युं चतुर्भिश्चोत्तमौजसम् ॥ २९
तावप्येनं विव्यधतुर्दशभिर्दशभिः शरैः ।
संचिच्छिदतुरप्यस्य ध्वजं कार्मुकमेव च ॥ ३०
अथान्यद्धनुरादाय हार्दिक्यः क्रोधमूर्छितः ।
कृत्वा विधनुषौ वीरौ शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३१
तावन्ये धनुषी सज्ये कृत्वा भोजं विजघ्नतुः ।

Dn1 समर्दयत्, K4 D1-3 6 समार्दयत्, Dc1 D4 7 S समर्पयत् (for समा°)

21 ^{b}) D8 पतत्रिभि (for त्रिसप्तभि) — ^{c}) K5 D6 -विपाकारै (for शिखाकारै) — ^{d}) D5 T G2-5 सक्रुद्धाशीविषोपमै

22 ^{b}) S महाबल (for °रथ) — ^{c}) A few MSS शायकैस् (for सा°) K5 तीक्ष्णैर् (for तूर्णं) — ^{d}) K2 3 B1 3 5 Dc1 G1 M1 2 4 5 भारत, D5 पार्थिव (for भारत)

23 ^{a}) D4 विंशतिर् (for निशितैर्) T G2-5 उग्रै (for बाणै) — ^{b}) D8 सप्तभि (for पञ्चभि) D4 मोहयन्निव सात्वत (= 19^{d})

24 ^{a}) G1 दृश्यते (hypermetric) (for दृश्य) N (Ś2 missing) दृष्ट्वा विषक्तं (D8 विधस्तु) कौंतेय (Ś1 कौरव्यं) — ^{b}) D4 8 कृतवर्मा (for °वर्म) Dn1 महारथं (for रथं प्रति) — ^{c}) M8 कौंतेयो (for वार्ष्णेयो)

25 ^{b}) Ś1 नो दया, T G2 3 5 मा दया, G4 मार्दवं (for मा दयाम्) Dn1 कृतवर्माणमाह्वयन्, D2 7 °र्माण मार्दयन्, D4 8 °र्माणमार्दय — D2 om 25^{cd} — ^{c}) G1 M कार्पी, G2 कार्या; G5 कार्ष्णि (for कुरु) K1 -सावतिकं, K2 D3 -सायधक, B (except B1) Dc1 Dn D3. 6 G3 M3-5 -संयंधक, D1 -सावांधिकं, G1. 5 M1 2 -संबंधिकं (for -सावन्धिकं) K3 B2 4 5 Dn2 हित्वा (for कृत्वा) T G3 कार्ष्णिसबधकं मुक्त्वा, G4 तत संस्तंभितं स्मृत्वा — ^{d}) S घ्न (G3-5 प्र) जाहितान् (for विशातय)

26 ^{c}) B2 Dc1 Dn1 D4 5 7 G3-5 अभ्ययाज्, G1 M अत्ययाज् (for अभ्य°) — ^{d}) Ś1 K4 D1 काम्भोजानाम् D8 अनिकिनी (sic)

27 ^{c}) G1 5 M विधून्वन् (for विधु°) — ^{d}) K1. 2 4 B2 Dc1 Dn1 D3-8 T G M1 2 पांचालाभ्या (for °ल्याभ्या) K1 समागता

28 ^{b}) Dn1 रथानुगौ (for पदा°) — ^{d}) Ś1 K1 4 Dn D1 3 5 6 तयेषुभि (for रथे°)

29 ^{a}) Dn1 reads from ताव up to त्रिभिरे (in 29^{c}) on marg G3 भोजा — ^{b}) K3 सर्वैं (for सर्व-) Ś1 K1 2 पारगवै, K3 पारगवै (for पारशवै) B Dc1 Dn2 कृतवर्मा शितै शरै Cv as in text — K5 D5 repeat 29^{cd} after 30^{ab} — ^{c}) Dc1 M5 (orig as in text, sup lin) एप (for एव) K5 (second time) D4 5 (second time) युधामन्युर् (for °मन्युं) — ^{d}) K1-3 D1 उत्तमौजसं (for चोत्त°) K5 (second time) D4 5 (second time) उत्तमौजास्त्रिभिस्तथा (K5 °स्तथा त्रिभि)

30 D4 om. 30^{ab} — ^{a}) D8 तावप्येवं, K5 B3-5 Dn2 D8 विविधतुर्, D8 विव्यधतु, T G1-4 M3 4 5 (sup lin) विव्यथतुर् (for °धतुर्) — After 30^{ab}, K5 D5 repeat 29^{cd} — ^{c}) K5 B1. 2 Dn2 D3-5 7 संचिच्छेदतुर् (for सचिच्छि°) Ś1 एव (for अपि) Dn1 चिच्छेद तु रथ तस्य, D6 स सचिच्छेदतुरस्य

31 D6 reads 31^{cd} on marg — ^{c}) M1. 2 विधनुपो (for °नुपौ) Ś1 K (except K5) D1 वीर (for

तेनान्तरेण बीभत्सुर्विवेशामित्रवाहिनीम् ॥ ३२
न लेभाते तु तौ द्वारं वारितौ कृतवर्मणा ।
धार्तराष्ट्रेष्वनीकेषु यतमानौ नरर्षभौ ॥ ३३
अनीकान्यर्दयन्युद्धे त्वरितः श्वेतवाहनः ।
नाब्रवीत्कृतवर्माणं प्राप्तमप्यरिसूदनः ॥ ३४
तं दृष्ट्वा तु तथायान्तं शूरो राजा श्रुतायुधः ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो विधुन्वानो महद्धनुः ॥ ३५
स पार्थं त्रिभिरानर्छत्सप्तत्या च जनार्दनम् ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन पार्थकेतुमताडयत् ॥ ३६
तमर्जुनो नवत्या तु शराणां नतपर्वणाम् ।
आजघान भृशं क्रुद्धस्तोत्त्रैरिव महाद्विपम् ॥ ३७

स तन्न ममृषे राजन्पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
अथैनं सप्तसप्तत्या नाराचानां समार्पयत् ॥ ३८
तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा शरावापं निकृत्य च ।
आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तभिर्नतपर्वभिः ॥ ३९
अथान्यद्धनुरादाय स राजा क्रोधमूर्छितः ।
वासविं नवभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ ४०
ततोऽर्जुनः स्मयन्नेव श्रुतायुधमरिंदमः ।
शरैरनेकसाहस्रैः पीडयामास भारत ॥ ४१
अश्वांश्चास्यावधीत्तूर्णं सारथिं च महारथः ।
विव्याध चैनं सप्तत्या नाराचानां महाबलः ॥ ४२
हताश्वं रथमुत्सृज्य स तु राजा श्रुतायुधः । C 7. 3303 B 7. 92. 43 K 7. 92. 43

वीरौ) —^{d}) K_4 इवाकिरत्, D_{c1} D_{4-6} $_8$ G_5 अवाकिरन् (for °किरत्)

32 ^{b}) K_5 B_2 (marg) $D_{5\ 7}$ विभेदतु, $B_{1-3\ 5}$ D_{c3} विचेरतु, B_4 व्यभिद्यतां, D_{n1} D_3 विभेदतु, D_{n2} च जघ्नतु, $D_{3\ 6}$ निजघ्नतु, D_4 निवेदतु, T $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{1.2}$ विरेदतु, G_2 वितेरतु, G_5 M_{3-5} विदेरतु (for विजघ्नतु)

33 ^{a}) Ś1 $D_{3\ 6}$ ततो, K_5 D_{n1} च तौ (for तु तौ) —^{d}) D_{c1} M_{3-5} रथर्षभौ, T G_{2-5} महारथौ (for नरर्षभौ)

34 ^{a}) क्रुद्धो (for युद्धे) S अनीकानि तु समृद्धस (G1 M °द्नस्) —^{c}) $D_{1\ 8}$ -कर्माण (for -वर्माणं) —^{d}) S प्राप्य चारिनिपू(G1 M °सू)दन

35 ^{a}) K_4 D_{n1} S transp दृष्ट्वा and तु D_2 [अ]थ (for तु) K_1 तथायातं, D_2 तदायातं, D_3 तथा न्यायं (for तथायान्तं) —^{b}) T G_3 पार्थं (for शूरो) —^{c}) K_5 अभ्यर्दयत्, D_3 अभिद्रवत्, G_4 अत्यब्रवीत् (for अभ्यद्रवत्) —^{d}) $G_{1.6}$ M विधून्वानो $K_{4.6}$ महाधनु (for महद्धनु) —After 35, D_3 ins

481* द[द्रा]व्यमाणेषु सैन्येषु पाण्डवेन ततस्तत ।
श्रुतायुधो महातेजा किरन्बाणानसमभ्ययात् ।

36 ^{a}) T $G_{3\ 4}$ धनुर् (for त्रिभिर्) D_3 आजघ्ने (for आनर्छत्). —^{b}) D_{c1} D_{n1} तु (for च) —^{c}) S (except M_{3-5}) च (for तु) —^{d}) T G_3 पार्थं.

37 ^{a}) Ś1 तथार्जुनो, $B_{4\ 5}$ D_{n2} D_2 G_4 ततोर्जुनो (for तम°) Ś1 K_{1-3} $D_{1\ 2.\ 4-6}$ [अ]शु, $K_{4\ 5}$ [अ]थ, $D_{7\ 8}$ च (for तु) —^{b}) $D_{3\ 6}$ शरेणानतपर्वणा —^{c}) K_5 स संक्रुद्धस् (for भृशं क्रुद्धस्)

38 ^{a}) D_{n1} D_{3-6} त न (for तन्न) S राजा (for राजन्) —^{d}) Ś1 K_{2-4} B_2 $D_{1-3\ 6}$ समार्दयत्, K_1 समर्द°; B_4 D_{n1} $D_{4.\ 7\ 8}$ S (except G_4) समर्प° (for समार्प°)

39 $G_{4.\ 5}$ om. (hapl.) 39–40 —^{a}) $M_{3\ 4}$ ततो (for तस्य) —^{b}) K_5 D_{n1} हत्वावाप, B_2 $D_{2\ 3.\ 6\ 7}$ शराश्चापि, D_4 शर चाप, D_5 शरानन्यान्, D_8 शराश्चापं (for शरावाप) S ($G_{4\ 5}$ om.) च मारिष (for निकृत्य च)

40 $G_{4.\ 5}$ om. 40 (cf v. l. 39) —^{c}) G_2 वास वस्यात्मज वीरं —^{d}) Ś1 K (except K_5) $D_{1.\ 2}$ चार्दयत् (for चार्प°)

41 D_{c1} om 41 —^{b}) K_1 शतायुधम् (for श्रुता°) K D_{n1} $D_{1.\ 4}$. S अरिंदम, D_{n2} अरिक्षम (for अरिंदम) —^{d}) T $G_{3\ 4}$ योधयामास, $G_{2\ 5}$ पोथया° (for पीडया°)

42 ^{a}) Ś1 G_1 M अस्य, D_{n1} चापि (for चास्य) —^{b}) D_{n2} S (G_3 lacuna) महाबल (for °रथ) —G_4 om (hapl.) 42^{cd} —^{c}) $K_{4\ 5}$ विव्यधे (for विव्याध) K (except K_3) D_1 चैव (for चैनं) —^{d}) D_5 समर्पयत् (for महाबल.).

43 ^{b}) Ś1 D_7 च (for तु). —$D_{4\ 6}$ om. (hapl.)

अभ्यद्रवद्रणे पार्थं गदामुद्यम्य वीर्यवान् ॥ ४३
वरुणस्यात्मजो वीरः स तु राजा श्रुतायुधः ।
पर्णाशा जननी यस्य शीततोया महानदी ॥ ४४
तस्य माताब्रवीद्वाक्यं वरुणं पुत्रकारणात् ।
अवध्योऽयं भवेल्लोके शत्रूणां तनयो मम ॥ ४५
वरुणस्त्वब्रवीत्प्रीतो ददाम्यस्मै वरं हितम् ।
दिव्यमस्त्रं सुतस्तेऽयं येनावध्यो भविष्यति ॥ ४६
नास्ति चाप्यमरत्वं वै मनुष्यस्य कथंचन ।
सर्वेणावश्यमर्तव्यं जातेन सरितां वरे ॥ ४७
दुर्धर्षस्त्वेष शत्रूणां रणेषु भविता सदा ।
अस्त्रस्यास्य प्रभावाद्वै व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ ४८
इत्युक्त्वा वरुणः प्रादाद्गदां मन्त्रपुरस्कृताम् ।
यामासाद्य दुराधर्षः सर्वलोके श्रुतायुधः ॥ ४९
उवाच चैनं भगवान्पुनरेव जलेश्वरः ।
अयुध्यति न मोक्तव्या सा त्वय्येव पतेदिति ॥ ५०
स तया वीरघातिन्या जनार्दनमताडयत् ।
प्रतिजग्राह तां कृष्णः पीनेनांसेन वीर्यवान् ॥ ५१
नाकम्पयत शौरिं सा विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ।

43°–44ᵇ, D3 reads the same on marg (see m) —ᵉ) K1 रथे (for रणे) Dn1 तूर्णं (for पार्थं)

44 D4 5 om 44ᵃᵇ (cf v l 43) D3 reads 44ᵃᵇ on marg (see m) —ᶜ) Ś1 K1–4 D1 4 वर्णासा, K5 D2 7 8 वर्णाशा, D5 6 G1 M पर्णासा, T G2 वेण्णासा, G3 वेण्णास; G4 5 वण्णासा (for पर्णाशा) D1–6 तस्य (for यस्य) —ᵈ) Ś1 K1–3 D1 शततोया, D2 6 सित° (for शीत°)

45 ᵃ) B S राजन् (for वाक्यं) —ᶜ) B4 न वध्यो (for अवध्यो)

46 ᵃ) K (except K5) D1 प्रीत्या, D4 प्राज्ञो (for प्रीतो) —ᵇ) K1 4 D1 3 5 6 M3–5 ददानि, D8 द्रास्यामि, G3 4 ददाति (for ददामि) —ᶜ) M3–5 येनास्त्रेण (for दिव्यमस्त्र) Ś1 K1 3 अतस्तेयं, D7 सुत स्तेहं, D8 सुत तेहं (for सुतस्तेऽय) —ᵈ) Ś1 तेन (for येन) M3–5 अवध्यो वै (for येनावध्यो)

47 ᵃ) Dn1 D4 वास्य, D5 चास्य (for चापि) Ś1 वा (for वै) K4 D1 न चास्ति चाप्यमरत्व —ᵇ) Ś1 K1–4 D1 मानुषाणां, K5 D4 8 G4 मानुषस्य, B2 Dn1 D2 3 5 7 G3, 5 मानुष्यस्य, D5 मानुषेषु (for मनुष्यस्य) —ᶜ) K1 3 D1 मंतव्यं, K5 D4 G4 -कर्तव्य (for -मर्तव्य) Ś1 (sup lin as in text) जातेनावश्यकर्तव्यं

48 ᵃ) D4 M3, 4 5 (inf lin as in text) एव (for एष) —ᵇ) B3 रणे प्र (for रणेषु) —ᶜ) D4 5 तस्यास्य, D5 अस्यास्त्रस्य (by transp), T G3 4 अस्त्र स्यास्त्र T G2–5 -प्रभावेन (for प्रभावाद्वै) —ᵈ) S (except G5) व्यैतु (for व्येतु) K2 Dn1 G5 मनसो ज्वर, K4 मानुषो ज्वर (for मानसो ज्वर)

49 D6 om. 49. —ᶜ) B4 माम् (for याम्). K5 Dn1 D4 5 आश्रित्य (for आसाद्य) K5 Dn1 सदुर्धर्ष (for दुराधर्ष)

50 ᵇ) N (except B Do1 Dn2, Ś2 missing) स्वयमेव (for पुनरेव) —ᵈ) K5 Dn1 त्वय्येव (Dn1 त्वयैव) निपतिष्यति, S त्वय्येव (M2 °व) निपतेदिति —After 50, K4 B Do1 Dn2 D1–3 5 6 S ins

482* इत्यादेषा प्रतीप हि प्रयोक्तारमिति प्रभो ।
न चाकरोत्स तद्वाक्य प्राप्ते काले श्रुतायुध ।

[S om line 1 —(L 1) B3 5 अपि (for इति) —(L 2) S transp प्राप्ते and काले. D3 काल° (for काले)]

51 ᵃ) Ś1 K1 3–5 D1–4 6–8 तया स (by transp), K2 तया सह; Do1 स तथा, Dn1 तथा स D5 सर्वं (for वीर-) —ᵇ) G2 5 गदयोरस्यताडयत् —ᶜ) D4 त (for ता) Ś1 (orig) विष्णु, Ś1 (sup lin) विप्र (for कृष्ण) —ᵈ) K1 Dn1 D4–6 8 पीतेन (for पीनेन) D3, 4 6 8 अंशेन (for अंसेन)

52 G2 partly damaged —ᵃ) A few MSS सौरिं (for शौरिं) G1 M न चकंपे तदा शौरिर् —ᵇ) G1 M भिद्यमान (for विन्ध्यं गिरिम्) B1 2 5 Do1 Dn1 D2 T G3–5 इवाचल, B3 °शनि, D4 7 °नल°, D6 °नळ, G1 M °चल (for °निल°) —After 52ᵃᵇ, S ins

483* ततोऽर्जुन क्षुरप्राभ्या भुजौ परिघसनिभौ ।
विव्याध पाण्डव शीघ्र जलेश्वरसुतस्य वै ।
सा ज्वलन्ती महोल्केव समासाद्य जनार्दनम् ।

[(L. 1) G1 इति, M तस्य (for ततो)]

—ᶜ) Dn2 D3 6 प्रत्युद्याता तु; D2 प्रतप्यर्त नु (for

प्रत्यभ्ययात्तं विप्रोढा कृत्येव दुरधिष्ठिता ॥ ५२
जघान चास्थितं वीरं श्रुतायुधममर्षणम् ।
हत्वा श्रुतायुधं वीरं जगतीमन्वपद्यत ॥ ५३
हाहाकारो महांस्तत्र सैन्यानां समजायत ।
स्वेनास्त्रेण हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिंदमम् ॥ ५४
अयुध्यमानाय हि सा केशवाय नराधिप ।
क्षिप्ता श्रुतायुधेनाथ तस्मात्तमवधीद्गदा ॥ ५५
यथोक्तं वरुणेनाजौ तथा स निधनं गतः ।
व्यसुश्चाप्यपतद्भूमौ प्रेक्षतां सर्वधन्विनाम् ॥ ५६

पतमानस्तु स बभौ पर्णाशायाः प्रियः सुतः ।
संभग्न इव वातेन बहुशाखो वनस्पतिः ॥ ५७
ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनामुख्याश्च सर्वशः ।
प्राद्रवन्त हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिंदमम् ॥ ५८
ततः काम्बोजराजस्य पुत्रः शूरः सुदक्षिणः ।
अभ्ययाज्जवनैरश्वैः फल्गुनं शत्रुसूदनम् ॥ ५९
तस्य पार्थः शरान्सप्त प्रेषयामास भारत ।
ते तं शूरं विनिर्भिद्य प्राविशन्धरणीतलम् ॥ ६०
सोऽतिविद्धः शरैस्तीक्ष्णैर्गाण्डीवप्रेषितैर्मृधे । B 7. 2323 C 7. 87. 63 K 7. 87. 64

प्रत्यभ्ययात्तं) Cd cites प्रत्यत्ययात् Ś1 विप्रोदी, Dn2 D3 6 विप्रोढा, D5 विक्रुवा, D7 विप्रौढा, D8 विग्राह्य, Cd (gloss ब्राह्मणायोपसाधिता) विप्रोढा (as in text) B Dc1 Dn1 प्रत्युद्याती त(B1 प्रत्युद्याता त, B4 सम भ्ययात्त)मैवैषा, B1 (marg) प्रत्यभ्ययात्तु विप्रोढा, S प्रत्यागता (G1 M1 2 °हत-, G4 °हता) महावेगा (G2 °मागा) — d) D4 प्रत्येवे (sic?) (for कृत्येव) S दुरनुष्ठिता (for °धिष्ठिता) Cd cites अनधिष्ठिता

53 a) Dn1 D4 8 S च स्थित, D7 चावस्थित (hypermetric) (for चास्थित) Cd cites आस्थित (as in text) D1 वीर, T G2 3 सख्ये, G1 M1. 3 5 संखे, G4 5 M2 4 संवे (for वीर) — b) K (except K5) D1 2 अरिंदम (for अमर्षणम्) — After 53^{ab}, S ins

484* न पपात हतो भूमौ विशिरा विभुजो बली ।
स भग्न इव वातेन बहुशाखो वनस्पति ।
सा विस्फुरन्ती ज्वलिता वज्रवेगसमा गदा ।

[(L 2) G1 M ममग्न (for स भग्न) — (L 3) G1 M विस्फुरन्ती (for विस्फु°)]

— c) S भीमा (for वीर) — d) B Dc1 Dn2 धरणीम् (for जगतीम्) — After 53, K1 B (except B1) Dc1 D5 ins

485* गदा निवर्तिता दृष्ट्वा निहत च श्रुतायुधम् ।

54 a) D5 S आसीत् (for तत्र) — b) D8 सैन्यानि समराजंयत्, S °ना तव भारत — c) Dn1 वेनास्त्रेण, D7 श्वेता°, G1 M श्रुतायुव (for स्वेनास्त्रेण) D1 5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — d) Dn1 T G1-5 अमर्षणं (for अरिंदमम्) G1 M सचार्थ विनिपातित

a Dn2 तत, Dc1 यत, Dn1 हि ता (for हि सा) — c) D7 om from युधेनाथ up to वातेन (in 57^{c}) — d) Dc1 G1 5 M1 3 तदा (for गदा)

56 D7 om 56 (cf v l 55) — a) D3 6 [अ]मौ (for [आ]जौ) — b) Dn1 तया सा निधनंकरा — c) Ś1 K3 D1 वपुश्च, D2 वसुश्च (for व्यसुश्च) D4 [अ]हनद् (for [अ]पतद्) — G5 om 56^{d}–57^{a} — d) K1, 4 D1 4 5 प्रेक्ष्यता, D5 S (G5 om.) पश्यता (for प्रेक्षतां)

57 D7 om 57^{abc} (cf. v l 55) G5 om. 57^{a} (cf. v l 56) — a) T G1, 2 4 M स (G4 सु) विबभौ (for तु स बभौ) — b) Ś1 D8 वर्णाशाया, K1 वर्णां माय, K2 वर्णामाया, K3 D4 वर्णासाया, D1. 3 6 G1 M पर्णासाया (for पर्णाशाया) T G2-5 व(T वे; G2 3 पे)र्णाया सुप्रिय सुत — c) B1 5 D2 3 6 8 G. स भग्न (for संभग्न)

58 B4 om 58^{ab} — a) T G2-5 transp सर्वाणि and सैन्यानि — b) T G2-5 सैन्य (for सेना) — c) B3 Dc1 मृत (for हत) Dn1 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — d) K4 D3 अरिंदम; D4 अरिक्षय, G1 M अमर्षण (for अरिंदमम्)

59 a) D1 om. तत Ś1 K4 D1 काम्भोजराजस्य — b) T G2-5 वीर (for शूर) K1 पुत्रा शूरा प्रदक्षिणा — c) K1 अत्ययाज् (for अभ्य°) — d) N (except Ś1 K1-3, Ś2 missing) फाल्गुनं

60 a) D2 तस्मै, D1 5 तत (for तस्य) — b) D3. 4 6 प्रेरयामास (for प्रेष°) — c) Ś1 ते तु, D2 4 तत (for ते तं) T G2-4 वीर (for शूरं) — d) K1-3 Dn1 D4 G4. 5 प्राविशद् (for °शन्) Dc1 D2 4 धरणीतले

अर्जुनं प्रतिविव्याध दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ६१
वासुदेवं त्रिभिर्विद्ध्वा पुनः पार्थं च पञ्चभिः ।
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा केतुं चिच्छेद मारिष ॥ ६२
भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां तं च विव्याध पाण्डवः ।
स तु पार्थं त्रिभिर्विद्ध्वा सिंहनादमथानदत् ॥ ६३
सर्वपारशवीं चैव शक्तिं शूरः सुदक्षिणः ।
सघण्टां प्राहिणोद्घोरां क्रुद्धो गाण्डीवधन्वने ॥ ६४
सा ज्वलन्ती महोल्केव तमासाद्य महारथम् ।
सविस्फुलिङ्गा निर्भिद्य निपपात महीतले ॥ ६५

तं चतुर्दशभिः पार्थो नाराचैः कङ्कपत्रिभिः ।
साश्वध्वजधनुःसूतं विव्याधाचिन्त्यविक्रमः ।
रथं चान्यैः सुबहुभिश्चक्रे विशकलं शरैः ॥ ६६
सुदक्षिणं तु काम्बोजं मोघसंकल्पविक्रमम् ।
विभेद हृदि बाणेन पृथुधारेण पाण्डवः ॥ ६७
स भिन्नमर्मा स्रस्ताङ्गः प्रभ्रष्टमुकुटाङ्गदः ।
पपाताभिमुखः शूरो यन्त्रमुक्त इव ध्वजः ॥ ६८
गिरेः शिखरजः श्रीमान्सुशाखः सुप्रतिष्ठितः ।
निर्भग्न इव वातेन कर्णिकारो हिमात्यये ॥ ६९

61 $^{a)}$ T G_{2-5} उग्रैर् (for तीक्ष्णैर्) —$^{b)}$ D_{8} गांजीव (for गाण्डीव) K_{5} B_{2} Dn_{2} $D_{3\ 6}$ G_{4} प्रेरितैर्, D_{4} प्रेरिता (for प्रेषितैर्) Ś$_{1}$ K Dn_{2} D_{1-8} रणे, Dn_{1} शरै (for मृधे) —$^{c)}$ D_{2} सोर्जुनं (for अर्जुनं)

62 $^{a)}$ Dn_{1} पुनर् (for त्रिभिर्) —$^{b)}$ K_{5} Dn_{1} D_{7} G_{1} M सप्तभि॰ (for पञ्चभि॰) D_{5} पांडवं पंचभि॰ शरैः — K_{2} om 62^{c}–63^{b} —$^{c)}$ G_{4} भित्त्वा (for छित्त्वा) —$^{d)}$ D_{5} ध्वजं (for केतुं)

63 K_{2} om 63^{ab} (cf v l 62) —$^{a)}$ T G_{2-5} पृथु (for भृश) D_{4} भल्लाभ्यां चायसाभ्यां च —$^{b)}$ D_{4} विव्याध च (by transp), T G_{2} च विव्याथ Ś$_{1}$ $K_{1.\,3\ 4}$ D_{1} पंचभि (for पाण्डव) —$^{c)}$ G_{1} M तं तु पार्थस् (for स तु पार्थं) $D_{3\ 6}$ स च पार्थेन निर्विद्ध —$^{d)}$ Ś$_{1}$ $K_{1.\,2}$ अथोन्नदन्, K_{3} Dn_{1} $D_{1\ 4\ 7}$ अथोन्नदत्, $K_{4\ 5}$ D_{5} अथोनदत्, D_{2} इवानदत्, D_{3} अथासृजत्, D_{6} मनिंदत, D_{8} अथानदन् (for °नदत्)

64 $^{a)}$ Ś$_{1}$ $K_{1\ 2}$ -पारगवीं, K_{3} -पारगमीं, $K_{4\ 5}$ Dn_{1} $D_{3.\,5-7}$ Cd -पारसवीं, D_{2} -पारसविं, D_{8} -पाप सर्वीं (for -पारशवीं) —$^{b)}$ Ś$_{1}$ वीर॰ (for शूर॰) K_{4} D_{1} शूर॰ शक्तिं च दारुणं —$^{d)}$ Ś$_{1}$ K Dn_{1} $D_{1.\,3-5\ 7\ 8}$ क्रोधाद् (for क्रुद्धो) D_{4} गाजीव Dn_{1} $D_{3\ 4\ 6}$ -धन्विने (for -धन्वने)

65 D_{6} om 65^{a}–66^{b} —$^{a)}$ G_{2} महोल्काभा (for °ल्केव) —$^{b)}$ $K_{3\ 4}$ S समासाद्य (for तमा°) Ś$_{1}$ महोरगं; K (except K_{5}) D_{1} महोरसं (for महारथम्) —$^{c)}$ B_{2} परिस्फुलिंगा, S सविष्फुलिंगा (for सविस्फु°) D_{8} सा शक्तिर्; D_{7} निर्भित्त्वा (for निर्भिद्य). —$^{d)}$ D_{4} निष्पपात (for निप°) D_{5} धरा- (for मही). —After 65, D_{5} ins.

486* शक्त्या चाभिहतो गाढं मूर्छयाभिपरिप्लुत ।
समाश्वास्य महातेजा सृक्किणी परिलेलिहन् ।

66 D_{6} om 66^{ab} (cf v l 65) —$^{a)}$ Ś$_{1}$ D_{8} चतुर्द(D$_{8}$ त च द)शभि पार्थेन —$^{c)}$ D_{3} साश्वबाण, T G_{3} °ध्वज (for °ध्वज) —$^{d)}$ T $G_{3\ 4}$ $M_{1\ 2\ 4}$ विक्रम (for -विक्रम॰) — D_{3} om (hapl) 66^{e}–67^{b} —$^{f)}$ D_{7} रणे, S (except M_{3-5}) पुन (for शरै)

67 D_{3} om 67^{ab} (cf v l. 66) —$^{a)}$ $K_{1\ 2\ 4}$ T G_{3} च, B Dc_{1} $D_{1\ 2\ 7}$ तं (for तु) Ś$_{1}$ D_{1} कांभोजं —$^{cd)}$ Ś$_{1}$ K Dn_{2} $D_{1-3\ 6}$ transp हृदि बाणेन (K_{5} बाणेन हृदि) and पृथुधारेण D_{4} युयुधानेन पाडव

68 $^{a)}$ K_{5} B (except B_{2}) Dn_{2} $D_{2\ 4}$ S भिन्नवर्मा (for °मर्मा) G_{1} M_{3-4} त्रस्तांग (for स्र°) — K_{4} om 68^{b}–69^{b} —$^{b)}$ K_{1-3} B_{1-3} $D_{1\ 5}$ प्रभिन्न-, $G_{3\ 4}$ °हृष्ट- (for °भ्रष्ट) K_{5} -कनकागद, T $G_{1\ 3-5}$ $M_{3\ 4}$ -मकुटा° (for मुकुटाङ्गद) G_{2} प्रभ्रष्टांगदकुंडल॰ —$^{c)}$ Ś$_{1}$ $K_{1\ 2}$ D_{1} प्रवाताभि (for पपाताभि) D_{4} [अ]भिमत, D_{8} °मुखं (for °मुख) —$^{d)}$ $D_{1\ 3}$ यन्त्र मुक्त, S मुक्तयन्त्र (for यन्त्रमुक्त)

69 K_{4} om 69^{ab} (cf v l 68) —$^{a)}$ $D_{3.\,6\ 7}$ शिखरत (for °रज) K_{5} श्रीमान्सुशाख॰ सुच्छाय —$^{b)}$ $M_{3\ 4}$ सशाख. (for सु°) D_{8} स प्रतिष्ठित॰ (for सुप्र°) —$^{c)}$ Ś$_{1}$ $K_{1\ 2}$ $D_{1\ 5}$ निर्भिन्न, K_{4} प्रभिन्न, Dn_{1} $G_{1\ 2\ 5}$ M संभग्न, T $G_{3\ 4}$ स भग्न (for निर्भग्न) —$^{d)}$ D_{3} हिमालये, Cd °त्यये (as in text) —After 69, S ins

487* विकीर्णं पतितो राजा प्रसार्य विपुलौ भुजौ ।
[G_{5} निसार्य (for प्रसार्य).]

शेते स्म निहतो भूमौ काम्बोजास्तरणोचितः ।
सुदर्शनीयस्ताम्राक्षः कार्ष्णिना स सुदक्षिणः ।
पुत्रः काम्बोजराजस्य पार्थेन विनिपातितः ॥ ७०

ततः सर्वाणि सैन्यानि व्यद्रवन्त सुतस्य ते ।
हतं श्रुतायुधं दृष्ट्वा काम्बोजं च सुदक्षिणम् ॥ ७१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

६८

संजय उवाच ।
हते सुदक्षिणे राजन्वीरे चैव श्रुतायुधे ।
जवेनाभ्यद्रवन्पार्थं कुपिताः सैनिकास्तव ॥ १

अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ।
अभ्यवर्षंस्ततो राजञ्शरवर्षैर्धनंजयम् ॥ २
तेषां षष्टिशतानार्यान्प्रामथ्नात्पाण्डवः शरैः । C. 7 3340 B. 7 93.3 K 7 93 3

—S cont B Dc1 Dn1 D2–4 6–8 ins. after 70

488* धारयन्नग्निसंकाशां शिरसा काञ्चनीं स्रजम् ।

70 ^{a}) S वि (for स्म) B2 वीर॰ (for भूमौ) —^{b}) Ś1 K4 D1 कामोज(K4 ॰जा)स्तरणोचित, K1 2 B2 Dn1 काबोजस्तर(B2 ॰र)णो॰, K3 D2–6 काम्बोजस्तु (D4 ॰जास्ते) रणो॰, S काबोज(T G2 ॰जा)स्तरणो विभु Cd cites आस्तरणं — After 70^{ab}, N (Ś2 missing) ins.

489* महार्हाभरणोपेतः सानुमानिव पर्वतः ।

[K1 D3 महार्ह(D8 ॰र्घा)भरणोपेन (for the prior half) K2 माधुमान्, D3 मानुगान्, Cd सानुमान् (as above)]

— Dc1 om. (hapl) 70^{cdef} —^{c}) D5 6 सुदर्शकाय (for ॰नीयस्) —^{d}) D7 8 सुनास, Cd कार्ष्णिना (as in text) D2.6 च, D8 lacuna (for स) S भिन्नो हेमगिरिर्यथा —^{e}) Ś1 K4 D1 कामोज (for काम्बोज) —^{f}) S श्रीमान्पार्थेन पातित (G1 M वै हत) — After 70, B Dc1 Dn1 D2–4. 6–8 ins 488* and cont

490* अशोभत महाबाहुर्व्यसुर्भूमौ निपातित ।
[D4 om. the post half]

On the other hand, S ins

491* शोचयन्सर्वभूतानि केशवं च महार्जुनम् ।

71 D4 om. 71^{abc} —^{b}) D3 G1 M2.4 प्राद्रवंत (for व्यद्र॰) D5 सुतस्य वै, D8 स सेनुगा (for सुतस्य ते) —^{c}) K4 M1.2 श्रुत्वायुधं B2 G4 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) ˋ . for काम्बोज)

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1–4 B Dc1 Dn2 D1 6–8 G1 M1.2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1.3 चतुर्थदिवसे, T G2 3 5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* K4 5 Dn1 D5 6 7 8 G1.2 M1 2 श्रुतायुधसुदक्षिणवध (K5 Dn1 D7 8 ॰योर्वध), Dc1 श्रुतायुधकाबोजवध, D2 श्रुतायुधसुदक्षिणसुत — *Adhy no* (figures, words, or both) K4 92, B1 D2 89, Dn1 D5 90, D3 T G3 4 88, G1.2 M 87, G5 86 — *Śloka no* Dc1 76, Dn1 73, G5 75

68

1 Ś2 missing up to 54 (cf. v l. 7 63 17) G3 om the ref. —^{a}) S transp हते and सुदक्षिणे —^{c}) K1 प्राद्रवन्, D1 8 M3–5 [अ]भ्यपतन् (for ॰द्रवन्) K5 reads from पार्थं up to राज (in 2^{c}) on marg —K4 om (hapl.) 1^{d}–4^{a}

2 Ś2 missing, K4 om 2 (for both, cf v l 1) K5 reads 2^{abc} on marg —^{a}) K1 अभीषाह॰, Dn1 अभीवाहा, D2 7 अभिषाहा, D4 5 आभीषाहा, G1. 3–5 M अभीषहा (for ॰षाहा) Some MSS सूरसेना —^{b}) Ś1 K1 2 Dc1 D1. 2 5–8 G1. 6 M1. 2 शिवयो, D4 शिबिरो (for शिबयो) B वशातय, D4 वसातय (for वसा॰) —^{c}) M1 2 अभ्यद्रवस् (for ॰वर्षंस्) G1 M सुसंक्रुद्धा (for ततो राजन्) —^{d}) G1 M शस्त्रवृष्ट्या (for शरवर्षैर्)

3 Ś2 missing, K4 om. 3 (for both, cf v l. 1) —^{a}) K5 Dn1 -शतान्याजौ, B4 Dc1 Dn2 D3 6 ॰नन्यान्,

ते स्म भीताः पलायन्त व्याघ्रात्क्षुद्रमृगा इव ॥ ३
ते निवृत्य पुनः पार्थं सर्वतः पर्यवारयन् ।
रणे सपत्नान्निघ्नन्तं जिगीषन्तं परान्युधि ॥ ४
तेषामापततां तूर्णं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
शिरांसि पातयामास बाहूंश्चैव धनंजयः ॥ ५
शिरोभिः पतितैस्तत्र भूमिरासीन्निरन्तरा ।
अभ्रच्छायेव चैवासीद्ध्वाङ्क्षगृध्रवडैर्युधि ॥ ६
तेषु तूत्साद्यमानेषु क्रोधामर्षसमन्वितौ ।
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च धनंजयमयुध्यताम् ॥ ७
बलिनौ स्पर्धिनौ वीरौ कुलजौ बाहुशालिनौ ।
तावेनं शरवर्षाणि सव्यदक्षिणमस्यताम् ॥ ८
त्वरायुक्तौ महाराज प्रार्थयानौ महद्यशः ।
अर्जुनस्य वधप्रेप्सू पुत्रार्थे तव धन्विनौ ॥ ९
तावर्जुनं सहस्रेण पत्रिणां नतपर्वणाम् ।
पूरयामासतुः क्रुद्धौ तडागं जलदौ यथा ॥ १०
श्रुतायुश्च ततः क्रुद्धस्तोमरेण धनंजयम् ।

D4 °नार्यात्, D7 8 °न्योधान्, Cd °नार्यान् (as in text) Ś1 तेषा षष्टिमहावीर्यान्, T G3 4 °शतान्वर्यानि —^{b}) K1–3 Dn1 D1 प्रमथ्नात्, D2 प्रमथ्नत्, D3 7 प्रामृद्नात्, D6 प्रमृद्नन्; S अहनत् (for प्रामथ्नात्) D1 निशितै (for पाण्डव) —^{c}) D4 तस्यै, D5 तस्माद्, D7 तस्य (for ते स्म) K5 B Do1 Dn2 D6 S पलायते; D1 2 °यतो (for °यन्त) —^{d}) D5 भीता (for क्षुद्र-) S सिंहेनेवार्दिता गजा (G1 M मृगा)

4 Ś2 missing, K4 om 4^{a} (for both, cf v l 1) —^{a}) B1, 3 5 Do1 Dn2 निवृत्ता, B2 वर्त्यंते, D2 निर्वृत्य (for निवृत्य) —^{b}) K4 परिवारयन्, K5 Dn1 D5 6 सम° (for पर्य°) G5 कुपिता सैनिकास्तव —^{d}) Dn1 वरान्युधि, D5 रणे परान् (for परान्युधि) S वज्रहस्त मिवासुरा (M3 °स्ता इवासुरान्)

5 Ś2 missing (cf v l 1) Dn1 om (hapl) 5–6 —^{d}) K1 B1, 3 5 Do1 Dn2 D2 चापि (for चैव) — For 5^{cd}, S subst

492* उच्चकर्त शिरांस्युग्रो नाळेभ्य इव पङ्कजान् ।

[G3 4 नालेभ्य]

6 Ś2 missing (cf v l 1) Dn1 om. 6 (cf v l 5) —^{a}) Ś1 K3 B4 D4 5 8 पातितैस् (for पति°) D7 8 चैव (for तत्र) S शिरोभि प्रपतद्भिस्तैर् —^{b}) D6 अनंतरा; D8 निराशया (for निरन्तरा) S अंतरिक्षं समावृत —^{c}) G5 सुभ्रच्छायेव (for अभ्र°) D2 7 8 S तत्र (for चैव) —^{d}) Ś1 K1 2 4 D1 -वृतैर्, K3, 5 B Do1 D3 वलैर्; Dn2 D4 5 8 वडैर्, D2 -चरैर्, D6 -वधैर् (for -वडैर्) B4 सह, D8 अपि (for युधि) D7 ध्वांक्षगृध्रवडैरिव, S °वळै (G3 4 °वलै) पुन

7 Ś2 missing (cf v. l 1) —^{a}) D2 G5 च; D4 5 तच् (for तु) K2–4 D1 [उ]त्सार्यमाणेषु, B2 D4 5 छाद्यमानेषु, Dn1 D3 [उ]च्छाद्य°, D2 [आ]छाद्य° (for [उ]त्साद्य°) K1 तेष्वभूत्सार्यमाणेषु —^{b}) G2 जयामर्ष- (for क्रोधा°) D8 समन्विते (for °न्वितौ) — D5 reads 7^{cd} on marg (*sec m*) —^{c}) Dn2 om. (hapl) from युश्चाच्युतायुश्च up to त्वरा (in 9^{a}) Do1 D1 8 T G2–5 [अ]श्रुतायुश्, Dn1 [अ]युता°, D6 [अ]च्युता° (for [अ]च्युता°)

8 Ś2 missing (cf v l 1) Dn2 om 8 (cf v l. 7) Ś1 K1–3 om (hapl) 8 —^{a}) D4 S श्लाघिनौ (for बलिनौ) — G2 om 8^{b}–9^{a} —^{b}) G1 M बल पाळिनौ, G3–5 बाहुपालिनौ (for °शालिनौ) —^{c}) B5 तथैन, Do1 तावेवं, D4 तावेव (for तावेन) B2 D7 8 शरवर्षेण, S (G2 om) °वर्षाभ्या (for °वर्षाणि) — After 8^{abc}, D7 reads from पत्रिणा (in 10^{b}) up to पूरया (in 10^{c}) for the first time, repeating it in its proper place —^{d}) S (except G5, G2 om) सव्यं (for सव्य)

9 Ś2 missing (cf v l 1) Dn2 om up to त्वरा (cf v l. 7) G2 om 9^{a} (cf v l 8) B5 om 9 —^{b}) K5 Do1 Dn1 D4 5 S प्रार्थयंतौ (for °यानौ) D8 महायशा (for महद्यश) —^{c}) K1 D1 7 वधप्रेप्सु, B1 2 Dn1 वधं प्रेप्सु, D3 वधं प्रेप्सू, D4 वधे प्रेप्सु, D5 वध प्रेप्सु, D8 वधप्रेप्सुं (for वधप्रेप्सू) —^{d}) B1 2 Do1 D1 8 G1 M पुत्रार्थं (for °र्थे) G5 पुत्रौ तव च धन्विनौ

10 For the repetition in D7, cf v l. 8 Ś2 missing (cf. v l 1) —^{b}) D8 S शराणा (for पत्रिणा) —^{c}) D4 5 पूरयामास संक्रुद्ध — D4 om. 10^{d}–12^{b} —^{d}) K3 D1 तडाक, B5 Dn1 D2 तटाग, S (except G2 5) तटाक (for तडाग) K1 4 Dn1 D1 2 5 G5 जलदो (for °दौ)

11 Ś2 missing (cf. v l 1) D4 om. 11 (cf, v. l.

आजघान रथश्रेष्ठः पीतेन निशितेन च ॥ ११
सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्शनः ।
आजगाम परं मोहं मोहयन्केशवं रणे ॥ १२
एतस्मिन्नेव काले तु सोऽच्युतायुर्महारथः ।
शूलेन भृशतीक्ष्णेन ताडयामास पाण्डवम् ॥ १३
क्षते क्षारं स हि ददौ पाण्डवस्य महात्मनः ।
पार्थोऽपि भृशसंविद्धो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥ १४
ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशां पते ।
सिंहनादो महानासीद्धतं मत्वा धनंजयम् ॥ १५
कृष्णश्च भृशसंतप्तो दृष्ट्वा पार्थं विचेतसम् ।
आश्वासयत्सुहृद्याभिर्वाग्भिस्तत्र धनंजयम् ॥ १६
ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ लब्धलक्षौ धनंजयम् ।
वासुदेवं च वार्ष्णेयं शरवर्षैः समन्ततः ॥ १७
सचक्रकूबररथं साश्वध्वजपताकिनम् ।
अदृश्यं चक्रतुर्युद्धे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १८
प्रत्याश्वस्तस्तु बीभत्सुः शनकैरिव भारत ।
प्रेतराजपुरं प्राप्य पुनः प्रत्यागतो यथा ॥ १९
संछन्नं शरजालेन रथं दृष्ट्वा सकेशवम् ।
शत्रू चाभिमुखौ दृष्ट्वा दीप्यमानाविवानलौ ॥ २०
प्रादुश्चक्रे ततः पार्थः शाक्रमस्त्रं महारथः ।
तस्मादासन्सहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ॥ २१
ते जघ्नुस्तौ महेष्वासौ ताभ्यां सृष्टांश्च सायकान् । C 7 3209 B 7 93 22 K 7 93 22

---

10) —a) B4 5 Dc1 S (except M3–5) तु (for च) —c) K4 Dn2 G1 M नरश्रेष्ठ, B2 Dn1 D3 रथश्रेष्ठ, B3 D1. 8 नरश्रेष्ठ (D3 °ष्ट), D2 वरश्रेष्ठ, D7 8 [ङ] रमि क्रुद्ध, T G2–5 सुतीक्ष्णेन (for रथश्रेष्ठ) —d) B1 च शितेन (for निशि°)

12 Ś2 missing (cf. v l 1) D4 om 12ab (cf. v l 10) —b) Ś1 K2–4 B (except B2) Dn2 D1–3 6 7 शत्रुकर्षण, K1 °कर्पिण, D5 °सूदन, G2 °तापन (for °कर्शन) —c) K5 B Dc1 S जगाम परम मोहं —d) G6 परम (for केशवं)

13 Ś2 missing (cf. v l 1) —b) S अच्यु(G1 M °च्यु)तायुर्महाबल —c) K5 शरेण (for शूलेन) —d) Ś1 पीडयामास (for ताड°) B4 लब्धलक्ष्यो धनजय

14 Ś2 missing (cf v l 1) D3 om 14ab —a) B (except B4) Dc1 D7 T G2–5 M5 transp स and हि G1 M (M5 inf lin) हि प्रददत्, Cv हि स शरौ (for स हि ददौ) —b) K5 Dn1 अर्जुनस्य (for पाण्डवस्य) T G2–5 रणाजिरे (for महात्मन) —c) K2 B1. 2 5 D3 भृशसक्रुद्धो, K5 Dn1 D5 7 8 °समूढो, D4 °समूढौ (for °संविद्धो) S पार्थोपि भृशमाविद्धो (G2 3 °भो) —d) K1 समाश्रिता, K5 Dn1 D5 उपाश्रित, S समाश्र(M5 °श्रि)यत् (for समाश्रित)

15 Ś2 missing (cf. v l 1) —a) D7 8 M3–5 transp सर्वस्य and सैन्यस्य —d) D3 धनजय

16 Ś2 missing (cf. v l 1) K1–3 om (hapl) —a Ś1 K4 D1–3. 6 तु (for च) Ś1 सक्रुद्धो (for सतप्तो) —b) K4 विचेष्टितं, K5 B2 Dn1 D3 °सनं (for °तसम्) —c) B1. 2 (marg, orig as in text) 3 D4 S (G4 om) आश्वासयत (G3 यत) हृद्याभिर् (D4 सत्याभिर्)

17 Ś2 missing (cf v l 1) K1–3 om 17ab (cf. v l. 16) —a) D3 6 धन्विना (for रथिना) —d) D5 समाकिरन् (for समन्तत)

18 Ś2 missing (cf. v l. 1) —a) Ś1 K1. 2 Dc1 Dn1 D1. 4 6 -कुबर (for -कूबर) S सचक्रकूबर साश्व —b) D7 8 -सूत (for -ध्वज) S सध्वज स पताकिनं

19 Ś2 missing (cf v l. 1)

20 Ś2 missing (cf. v l 1) —a) D3 5 G5 स च्छन्नं, D7 T G3 सछिन्न (for सछन्नं) —b) M3–5 [अ]थ (for म) — Dc1 om 20cd —c) S च प्रमुखे (for चाभिमुखौ) Ś1 K1–3 D1 क्रुद्धौ (for दृष्ट्वा) K4 सचक्रचाभिमुख्यौ क्रुद्धौ (sic) —d) Ś1 K1–3 D1 [अ]चलौ, D2 [अ]द्भुतौ (for [अ]नलौ)

21 Ś2 missing (cf. v l 1) D4 reads 21 twice —a) D4 (second time) तेजश्चक्रे (for प्रादु°) —b) K4 5 B2 Dn1 D4 (first time) 6 शक्रमस्त्रं, S ऐन्द्रमस्त्र (for शाक्र°) —c) D4 (both times) दश-, D8 तदा (for आसन्) —d) D7 reads नतपर्वणा twice.

22 Ś2 missing (cf. v l. 1) —a) K1. 3 ते जघ्नतुर्, B4 तेभिजघ्नुर्, D3 जघ्नाते तौ, D6 जघ्नतुस्तौ, S हत्वा तु तौ (for ते जघ्नुस्तौ) —b) K5 Dn1 D4. 6 सृष्टास्त्र, B Dc1 मुक्तास्त्र; D2 दृष्टास्त्र (for सृष्टास्त्र) B

विचेरुराकाशगताः पार्थबाणविदारिताः ॥ २२
प्रतिहत्य शरांस्तूर्णं शरवेगेन पाण्डवः ।
प्रतस्थे तत्र तत्रैव योधयन्वै महारथान् ॥ २३
तौ च फल्गुनबाणौघैर्विबाहुशिरसौ कृतौ ।
वसुधामन्वपद्येतां वातनुन्नाविव द्रुमौ ॥ २४
श्रुतायुषश्च निधनं वधश्चैवाच्युतायुषः ।
लोकविस्मापनमभूत्समुद्रस्येव शोषणम् ॥ २५
तयोः पदानुगान्हत्वा पुनः पञ्चशतान्रथान् ।
अभ्यगाद्भारतीं सेनां निघ्नन्पार्थो वरान्वरान् ॥ २६
श्रुतायुषं च निहतं प्रेक्ष्य चैवाच्युतायुषम् ।
अयुतायुश्च संक्रुद्धो दीर्घायुश्चैव भारत ॥ २७
पुत्रौ तयोर्नरश्रेष्ठौ कौन्तेयं प्रतिजग्मतुः ।
किरन्तौ विविधान्बाणान्पितृव्यसनकर्शितौ ॥ २८
तावर्जुनो मुहूर्तेन शरैः संनतपर्वभिः ।
प्रेषयत्परमक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ २९
लोडयन्तमनीकानि द्विपं पद्मसरो यथा ।
नाशक्नुवन्वारयितुं पार्थं क्षत्रियपुंगवाः ॥ ३०
अङ्गास्तु गजवारेण पाण्डवं पर्यवारयन् ।

(except B_7) शायकान्; Dn_1 $D_{4\ 5}$ सायका (for साय कान्) —^{c}) D_5 निपेतुर् (for विचेरुर्) —^{d}) K (except K_5) D_1 पार्थयाणा (K_1 °ण, K_4 °ण) प्रहा रिण; $D_{3\ 6}$ S °चापनिर्गिसृता, D_7 °याणविदारितान्

23 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) $K_{1\ 2}$ $D_{6\ 7\ 8}$ प्रतिहन्य (for °हत्य) —^{b}) D_5 -चर्पेण (for -वेगेन) —^{c}) K_1 तत्र चै (for तत्रैव) —^{d}) $Ś_1$ $K_{1\ 2}$ Dn_1 D_{5-8} पोथयन् (for योध°) Dn_1 तान् (for वै) $Ś_1$ महारथ, D_2 °रथौ; D_8 °शरान् (for °रथान्) —After 23, D_4 reads 26^{cd}

24 $Ś_2$ missing (cf v l 1). D_4 om 24 —^{a}) G_1 M तु (for च) B Dc_1 Dn $D_{1\ 2\ 5-8}$ G_1 $M_{3\ 4}$ फाल्गुन, D_3 नाराच (for फल्गुन) —^{c}) G_1 अनु-पश्येता (for अन्वपद्येता) —^{d}) $Ś_1$ वातरुग्णाव्, $D_{1\ 8}$ °छिन्नाव्, D_3 °नुन्ना (for °नुन्नाव्)

25 $Ś_2$ missing (cf v l 1) D_1 om (hapl) 25^{b}–27^{a} —^{b}) $Ś_1$ K_{1-3} Dn_1 D_{5-7} T $G_{3\ 4}$ वधं; K_4 प्रेत्य, D_2 दृष्ट्वा, $D_{4\ 8}$ G_2 प्रेक्ष्य (for वधश्च) D_6 [अ]च्युतायुत; D_8 T G_{2-5} [अ]श्रुतायुष, G_1 [अ]धुता° (for [अ]च्युता°) —K_4 om (hapl) 25^{c}–27^{b} D_4 om. 25^{c}–26^{b} —^{c}) G_1 M_{1-4} लोके (for लोक) K_5 M_8 विस्मापयम्; M_5 (*sup lin* as in text) °पकम् (for °पनम्) D_8 भूमौ (for अभूत्) —^{d}) B_5 वि (for [ए]व)

26 $Ś_2$ missing (cf v l 1) K_4 D_1 om 26, D_4 om 26^{ab} (for all, cf v l 25). —^{a}) K_1 $D_{2\ 3\ 5}$ M_4 पादानुगान् (for पदा°). —^{b}) $Ś_1$ $K_{2\ 3\ 5}$ $D_{2\ 3}$ T पंचाशतान्, B Dc_1 Dn_1 पंचाशतं, D_7 पंचशतं, D_8 पंचायुत (for पञ्चशतान्) —D_4 reads 26^{cd} after 23

—^{c}) K_3 S अत्ययाद्, B Dc_1 Dn_2 प्रत्ययाद्, D_2 अभ्यागाद्, D_5 अभ्यपयाद् (for °गाद्) —^{d}) K_3 वरान्वहन, Dn_1 महारथान, T G_{3-5} M_{2-8} रथा(M_{5-8} परा)न्वरान; G_2 वराग्रथान् (for वरान्वरान्)

27 $Ś_2$ missing (cf v l 1) K_4 om 27^{ab}, D_1 om 27^{a} (for both, cf v l 25) G_2 damaged —^{a}) B_1 $D_{4\ 6\ 7\ 8}$ S (G_2 damaged) श्रुतायुषस्त् (for °षं) T G_{3-5} तु (for च) $D_{3\ 4\ 6\ 7}$ S (G_2 damaged) निधनं (for निहत) —^{b}) $D_{4\ 6\ 7\ 8}$ S (G_2 damaged) अच्यु (D_5 T G_{3-5} °श्रु)तायुष (for °युषम्) —^{c}) K_1 आयुतायुश्, $B_{1\ 3-5}$ $G_{1\ 3}$ $M_{1,\ 2}$ नियतायुश्; B_2 Dc_1 T G_5 M_{3-8} नियुतायुश् (for अयुतायुश्) T $G_{2\ 4}$ हि (for च) D_4 आयुताश्च सुसंक्रुद्धो

28 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) $Ś_1$ Dn_1 ताभ्या, $D_{7\ 8}$ आभ्या (for तयोर्) $Ś_1$ नरश्रेष्ठं; S रथश्रेष्ठौ (for नरश्रेष्ठौ) —B_2 om 28^{bc} —^{b}) K_3 Dn_1 -जग्मतु (for जग्मतु°), S तौ प्रधावतुरर्जुनं —^{c}) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 निशितान (for विविधान्) —^{d}) $Ś_1$ K_{2-4} B (except B_4) Dn_2 $D_{2\ 3\ 6}$ -कर्पितौ

29 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{c}) K_{2-5} $B_{1\ 3-5}$ Dc_1 Dn_2 $D_{2\ 7}$ प्रैषयत् (for प्रेष°) B_2 प्रैषयत्परलोकाय, S अप्रेषयत्सुसंक्रुद्धो

30 $Ś_2$ missing (cf v l 1) G_2 partly damaged —^{a}) B_4 क्षोभयंतम्, B_5 लोभ°, S लोळ° ($G_{3,\ 4}$ लोल°) (for लोड°) —^{b}) $K_{1\ 5}$ B_3 Dn_1 $D_{2\ 5-7}$ द्विप (for द्विपं) $Ś_1$ K D_{4-6} पद्मवनं, D_3 अग्रशिरो (for पद्मसरो) —^{c}) K_5 D_2 $M_{3,\ 4}$ न शक्नुवन् (for नाश°) S (G_2 damaged) धारयितु (for वार°) —^{d}) D_8 -पुंगव. (for °वा)

क्रुद्धाः सहस्रशो राजञ्शिक्षिता हस्तिसादिनः ॥ ३१
दुर्योधनसमादिष्टाः कुञ्जरैः पर्वतोपमैः ।
प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च कलिङ्गप्रमुखा नृपाः ॥ ३२
तेषामापततां शीघ्रं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
निचकर्त शिरांस्युग्रो बाहूनपि सुभूषणान् ॥ ३३
तैः शिरोभिर्मही कीर्णा बाहुभिश्च सहाङ्गदैः ।
बभौ कनकपाषाणा भुजगैरिव संवृता ॥ ३४
बाहवो विशिखैश्छिन्नाः शिरांस्युन्मथितानि च ।
च्यवमानान्यदृश्यन्त द्रुमेभ्य इव पक्षिणः ॥ ३५

शरैः सहस्रशो विद्धा द्विपाः प्रस्रुतशोणिताः ।
व्यदृश्यन्ताद्रयः काले गैरिकाम्बुस्रवा इव ॥ ३६
निहताः शेरते स्मान्ये बीभत्सोर्निशितैः शरैः ।
गजपृष्ठगता म्लेच्छा नानाविकृतदर्शनाः ॥ ३७
नानावेषधरा राजन्नानाशस्त्रौघसंवृताः ।
रुधिरेणानुलिप्ताङ्गा भान्ति चित्रैः शरैर्हताः ॥ ३८
शोणितं निर्वमन्ति स्म द्विपाः पार्थशराहताः ।
सहस्रशश्छिन्नगात्राः सारोहाः सपदानुगाः ॥ ३९
चुक्रुशुश्च निपेतुश्च बभ्रमुश्चापरे दिशः । C 7 1577 B 7 83 40 K 7 83 40

31 Ś2 missing (cf. v l. 1) — a) K2 D4 7 भगस् (for अङ्गास्) Dn1 च (for तु) Ś1 D3 गजवारेण, K2 °वारेण, K5 Dn1 °सैन्येन, Dc1 D7 °राजेन, Dn2 D2. 8 शरवर्षेण; D2 गजमयेन, S °मर्दैश्च (for °वारेण) — b) D4 reads पाण्डवं twice. D4 पर्यवारयन्, S प्रत्यवारयन (for पर्य°) — D7 om. 31c — c) S म्लेच्छा (for राजन्) — d) Ś1 गजसादिन, D2 हस्तिमारना (for °सादिन)

32 Ś2 missing (cf. v l 1) — a) K5 G8 -समाविष्टा (for °दिष्टा) — c) A few MSS दाक्षिणात्याश्च K1 प्राच्यश्च दाक्षिणात्यश्च — d) Ś1 -प्रमवा (for -प्रमुखा) D2 नरा, S गणा (for °नृपा)

33 Ś2 missing (cf. v l. 1) G2 partly damaged — a) K4 मापतिता (for °तता) D4 तूर्णं (for शीघ्रं) — b) D4 5 गाण्डीवप्रेरितैः शरैः, D3 गाण्डीवप्रेषितैः शरैः — c) Ś1 G1 M1. 2 निश्चकर्त, K1 निचकृन्त, D4 6 7 8 विचकर्त (for नि°) D2. 6 S उग्रैर् (G5 तीक्ष्णैर्) (for उग्रो) — d) K2 D1. 7 बहून् (for बाहून्) Ś1 सुभूषितान्, K1-3 D2 2. 6 च भूषितान्, K4 D1 च भूषणान्, B1 3 Dc1 Dn1 D7 सभूषणान्, S च सायुधान् (for सुभूषणान्)

34 Ś2 missing (cf. v l 1) — b) K1. 2 महाराजैः (for महा°) — c) S -पाषाणैर् (for -पाषाणा) — d) B4 transp भुजगैरिव and संवृता K2 Dn1 D7 भुजगैर् S उरगैरिव चावृता

35 Ś2 missing (cf. v l 1) — b) B4 M3-6 [अ]पि (for च) — c) K4 5 च्यवमानान्, B3 Dc1 Dn D2 6 पतमानानि, B4 वध्यमा°, B5 विध्यमा°; D3 4 submetric) (for अदृश्यन्त) D2 6 8 च्य (D5 च्य)वमाना व्यदृश्यंत

36 Ś2 missing (cf v l. 1) — a) G2 om from विद्धा up to नानावेषधरा (in 38a) — b) D4 6-8 प्रस्रुत- (for प्रस्रुत-) — c) K3 B Dc1 D2 अदृश्यत (for व्यदृ°) B2 तत (for [अ]द्रय) — d) Ś1 गैरिकाद्रु-धरा, B2 3 Dn2 D3-8 °स्रवा, B4 5 °स्रुता (for °स्रवा) T G1 3 4 M गैरिकप्रसृता इव, G2 (orig) गैरिककैप्रसृता इव (sic), G5 (marg) गैरिकच्छुरिता इव

37 Ś2 missing (cf v l. 1) G2 om. 37 (cf. v l 36) — a) D4 निकृत्ता (for निहता) K5 Dn1 D2 6 चान्ये (for स्मान्ये) — b) B4 मर्दिता (for निशितैः)

38 Ś2 missing (cf. v l. 1) G2 om. नानावेषधरा (cf. v l. 36) — a) Ś1 K1 2 B (except B4) D1 वेश- (for -वेष-) — b) Ś1 पीडिता (for संवृता) — c) Ś1 K1. 3 4 D1 8 विलिप्ताङ्गा, K2 [अ]विलु°, K5 Dn1 D3-7 [अ]वलि° (for [अ]नुलि) — d) G5 हंत (for भान्ति).

39 Ś2 missing (cf. v l. 1) G5 om. (hapl) 39a-46b D5 om (hapl.) 39ab K4 D1 repeat 39a after 39b — a) B1 M3-5 निर्वपति, T G2 3 5 °मंत (for °मन्ति) D1 (both times) lacuna, T G2 3 5 च (for स्म) — b) K1. 3 D1 G1 M -शरैर्हता, B4 -शरार्दिता (for °हता) — K4 D1 om 39c — c) D3 6 महामात्रा (for छिन्नगात्रा) — d) G2 (sup lin, orig as in text) सपरिच्छदा (for °दानुगा)

40 Ś2 missing (cf v l 1) G5 om 40 (cf v. l 39) — a) T G2 4 निपेतुश्च; G3 उपेतुश्च (for निपेतुश्च). — b) D1 8 दुद्रुवुश्च (for बभ्रमुश्च). — c)

भृशं त्रस्ताश्च बहुधा स्वानेन ममृदुर्गजाः ।
सान्तरायुधिका मत्ता द्विपास्तीक्ष्णविषोपमाः ॥ ४०
विदन्त्यसुरमायां ये सुघोरा घोरचक्षुषः ।
यवनाः पारदाश्चैव शकाश्च सुनिकैः सह ॥ ४१
गोयोनिप्रभवा म्लेच्छाः कालकल्पाः प्रहारिणः ।
दार्वाभिसारा दरदाः पुण्ड्राश्च सह बाह्लिकैः ॥ ४२
न ते स्म शक्याः संख्यातुं व्राताः शतसहस्रशः ।
वृष्टिस्तथाविधा ह्यासीच्छलभानामिवायतिः ॥ ४३
अभ्रच्छायामिव शरैः सैन्ये कृत्वा धनंजयः ।
मुण्डार्धमुण्डजटिलानशुचीञ्जटिलाननान् ।
म्लेच्छानशातयत्सर्वान्समेतानस्त्रमायया ॥ ४४
शरैश्च शतशो विद्धास्ते संघाः संघचारिणः ।

Ś1 K1-3 D1 4 भृशतसा(K1 °स)श्र (for भृश त्रस्ताश्र) B Do1 D2 बहव (for बहुधा) —[c]) Ś1 D6 7 सोंत रायुधिका, Dn1 D5 सोतरा°, D8 सोत्तरायोधिका (for सान्तरायुधिका) Cd cites उत्तरायुधिन K (except K5) D1 दाता, D2 मार्ता, D5 7 मर्ता (for मत्ता) B Do1 Dn2 सातरायुधिनश्चैव, T G2-4 सातरा(T सोंतरा-, G2 मोत्तरा)युधयंत्राश्च, G1 M उत्तरायुधिम तश्च —[f]) S (G5 om) ये चान्ये ती(G1 M ये द्विपास्ती) क्ष्णसंमता Cd cites तीक्ष्णविषा

41 Ś2 missing (cf v l. 1) G5 om. 41 (of v l 39) —[a]) D2 8 विंदंति, D4 सेवते, D6 विंदतो, D7 8 वहंति, T G1-4 M1 2 वसति, M3-5 हसति (for विदन्ति) Ś1 K1-3 D1 3 G1 2, 4 M1 2 [अ]सुरमाया, M3-5 [अ]जरमाया (M5 °या) (for [अ]सुर°) —[b]) D1 -चक्षुप, D4 -चक्षुपा, D8 -चक्षुपा (for -चक्षुप) —[c]) T G2-4 यवनांवा(G3 °वु)दराश्चैव —[d]) D8 शक्याश्च (for शकाश्च) Ś1 (orig) D6 मुनिभि, Ś1 (*sup lin*) मुनिकैं ; K4 D4 8 सुनकै, Dn1 D2 शुनिकै, D3 6 वाह्लिकै, D7 ममुकै (for सुनिकै) B Do1 Dn2 शकाश्च सहवाह्लिका (B2-4 Dn2 °कै), T G1-4 M1 2 शकाश्चैव सहस्रश, M3-5 काश्याश्च सहवाह्लिकै — After 41, D7 8 ins

493* काकवर्णा दुराचारा स्त्रीलोला कलहप्रिया ।
द्राविडास्तत्र युध्यन्ते मत्तवारणवारणा ।

42 Ś2 missing (of v l 39) G5 om 42 (of v l 39) —[a]) D2 om (hapl) from च्छा up to म्ले (in line 2 of 494*) Ś1 K (except K5) D1 6 प्रमुखा, Cv प्रभवा (as in text) D8 गोपयो निमुखा म्लेच्छा —[b]) D7 8 कालकेया (for °कल्पा) —[c]) Ś1 K1 3 D1, 7 दावाभिसारा, B1 5 दार्वाति°, Dn2 दर्भाभि°, D3 दार्वावि°, D6 दीर्घाविशा*, S (G5 om) उर्वा(G1 गुर्वा)भिसारा (for दार्वाभि°) K1 D1 दरद (for °दा) —[d]) D8 सुह्माश्च, D6 युग्मांश्च; G1 M1 2 दग्धाश्च; M3 4 दंडाश्च, M5 मुंड्राश्च (for पुण्ड्राश्च) Dn2 D3 5 6 बाह्लिका (for °कै) B Do1 पुंड्राश्चैव सहस्रश, T G2-4 ग(G3 द)रदाश्च सवाह्लिका

43 Ś2 missing (of v l 1) D2 G5 om 43 (of v l 42, 39) —[a]) D8 transp स्म and शक्या D4 5 संख्धा (for सख्यातु) B1 S (G5 om) ते न शक्या समाख्यातुं, B2-5 Do1 D7 ते न शक्या स्म संख्यातु (B4 संग्रामे) —[b]) K1 2 व्रात°, Dn2 व्रात्या, D8 नरा, D4 पुड्रा, T G2 4 वृता (for व्राता) K4 सहस्रका (for °स्रश) B4 D. स्यातु व्राता (D5 शत शोथ) सहस्रश — After 43[ab], N (except K5 B2 Dn1 D4, D2, after 42[a], Ś2 missing) ins

494* अभ्यवर्षन्त ते सर्वे पाण्डव निशितै शरै ।
अवाकिरश्च ते म्लेच्छा नानायुद्धविशारदा ।
तेषामपि ससर्जाशु शरवृष्टिं धनंजय ।

(L 1) Ś1 अभियांति स्म, K (except K5) D1 अभ्य गच्छन; B1 3 5 Do1 °वर्नंत, Dn2 D8 6 अभियाय तु, D7 अभियात्वा तु (for अभ्यवर्षन्त) B1 3 Do1 संग्रामे (for ते सर्वे)]

— K4 D1 om (hapl.) 43[c]-44[b] —[c]) B Do1 Dn2 सृष्टिस्, D7 8 ततस् (for वृष्टिस्) S (G5 om) तेषां सृष्टि(M3-5 घृष्टि)स्तथाप्यासीत् —[d]) Ś1 B (except B1) Do1 D3 6 8 इवायती, M3 4 इवाततिः (for °यति)

44 Ś2 missing (cf. v l. 1) G5 om 44 (cf. v l. 39) K4 D1 om 44[ab] (of v l 43) —[a]) D3, 6 अभ्रच्छायाशरैश्चैव —[b]) G3 4 सद्य (for सैन्ये) —[c]) Ś1 K2 3 मुंडावमुंडाश्च, K1 4 B Do1 Dn2 D1-3 5 6 मुंडार्धमुंडान्, D4 मुंडाद्विमुंड (for मुण्डार्धमुण्ड) Cd cites जटिलान् —[d]) Do1 कुटिलाननान्, D4 ज्वलितान° (for जटिलान°) D3 6 मुक्तकेशांस्तथापरान्, S (G5 om.) अशुचीञ्शीलवासस —[e]) Ś1 K D1 5 विशा तयत्, D3 6 व्यशा° (for अशा°) S (G5 om) पार्थ (for सर्वान्) D7 8 म्लेच्छा द्विजातय सर्वा —[f]) K1 समवेतान् (hypermetric), K3 समस्तान्; S (G5 om.) पिशाचान् (for समेतान्) K (except K5) B1 2 (marg as in text) 3-5 Do1 D1 3 6 -तेजमा (for

प्राद्रवन्त रणे भीता गिरिगह्वरवासिनः ॥ ४५
गजाश्वसादिम्लेच्छानां पतितानां शतैः शरैः ।
वडाः कङ्का वृका भूमावपिबन्रुधिरं मुदा ॥ ४६
पत्त्यश्वरथनागैश्च प्रच्छन्नकृतसंक्रमाम् ।
शरवर्षप्लवां घोरां केशशैवलशाद्वलाम् ।
प्रावर्तयन्नदीमुग्रां शोणितौघतरङ्गिणीम् ॥ ४७
शिरस्त्राणक्षुद्रमत्स्यां युगान्ते कालसंभृताम् ।
अकरोद्गजसंबाधां नदीमुत्तरशोणिताम् ।
देहेभ्यो राजपुत्राणां नागाश्वरथसादिनाम् ॥ ४८

यथा स्थलं च निम्नं च न स्याद्वर्षति वासवे ।
तथासीत्पृथिवी सर्वा शोणितेन परिप्लुता ॥ ४९
षट्सहस्रान्वरान्वीरान्पुनर्दशशतान्वरान् ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ ५०
शरैः सहस्रशो विद्धा विधिवत्कल्पिता द्विपाः ।
शेरते भूमिमासाद्य शैला वज्रहता इव ॥ ५१
स वाजिरथमातङ्गान्निघ्नन्व्यचरदर्जुनः ।
प्रभिन्न इव मातङ्गो मृद्नन्नडवनं यथा ॥ ५२
भूरिद्रुमलतागुल्मं शुष्केन्धनतृणोलपम् । C 7 3293 B 7 93 56 K 7 93 56

मायया) D7 8 समेता शस्त्रमायया Cd cites मायया

45 Ś2 missing (cf. v l 1) G5 om 45 (cf v l 39) — a) K5 D4 5 S (G5 om.) तु (for च) — b) G1 M स (for ते) B Dc1 गिरि-, D4 संख्य (for मेव) — c) D2 भिन्ना (for भीता) — d) D2 -चारिण (for -वासिन)

46 Ś2 missing (cf v l 1) G5 om 46ab (cf v l 39) — a) K5 -संवाना (for -म्लेच्छाना) Dn1 T G2-4 M8-5 गजाश्वसादिनो म्लेच्छा (Dn1 °न मेवा), G1 M1 2 जगा(G1 गजा)श्वा सादिनो म्लेच्छा — b) B2 D2 5 पातिताना (for पति°) B3 D1 शितै (for शतै°) S (G5 om) पत्तयश्च शरैर्हता — c) K1 D1 वटा, K2 4 B4 D5 बका, K5 Dn D7 8 यडा, B1-3 6 Dc1 वला, D2 वटा, D3 6 चडा, D4 विडा (for वडा) D5 गृध्रा (for भूमाव्) T G1. 5 M वळकङ्कवृकं पीता, G2-4 वलकङ्क(G3 वले कंक, G4 परे कक)वृकै पातुं — d) D- अपिबन् (for अपि°) Ś1 K (except K5) बहु, Dn1 D2 भुवि, D2 (sup lin) तदा (for मुदा) S वमतो रुधिर हता

47 Ś2 missing (cf v l 1) — b) D3 प्रच्छन्ना (for प्रच्छन्न) Ś1 K1-3 सक्रमान, M2 -सक्रमात् (for °सक्रमाम्) K5 प्रच्छन्नगतिसंक्रमा, D2 प्रभूतरथसंक्रमा, T G2-5 प्रच्छन्न(T G3. 4 °र्षा)रथसकुला (G5 °क्रमा), M8-5 प्रच्छन्नाश्वसंक्रमा — c) D7 8 -चराप्लवा (for -वर्ष) — D4 om 47de — d) K2 -शाद्वल-, D1 G2 -शैवाल- (for -शैवल) Ś1 K1-3 B D1 6 8 -शाद्वला — e) K- प्रावर्तत, D-1 प्रवर्तयन् (for प्रा°) Ś1 K (except K) D1 घोरा (for उग्रा)

— a Ś1 K1-3 Dn2 शि(D4 5 रा)रपोता, B Dc1 शिरोव(B2 °हु)पा (for शिरस्त्राण-) K5 B Dc1 Dn1 D4 . स्वङ्गमत्स्या, D7 क्षुद्र वत्मा (for °मत्स्या) — b) Ś1 K1-8 D (except Dc1) -संनिभा, B2-5 सवृता, T G2-5 समिता (for -सभृताम्) — c) K8 प्रकरोद् (for अक°) D2 जल, D7 8 गत (for गज) — d) Ś1 K Dn1 D1 5 M (except M2) उत्तम, D7 8 सत्वर, Cd उत्तर (as in text) — f) M4 6 रथि- (for रथ) K2 5 दविना (for -सादिनाम्)

49 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K4 स्थानं (for स्थल) S वा (for the first and second च) — b) Dn1 D3 6 सम, D4 तस्य (for न स्याद्) — For 49cd, S subst

495* तथासीदाप्लुता धात्री रुधिरेण विशा पते ।

50 Ś2 missing (cf. v l. 1) — a) K1 B Dc1 Dn1 (marg) D4 हयान, M8-5 च तान् (for वरान्) — b) B3 D8 नरान्, Dc1 T G2-5 परान, D5 रथान् (for वरान) — d) D7 क्षत्रियार्दन°, G5 क्षत्रियपुंगव° (hypermetric) (for °र्षभ)

51 Ś2 missing (cf. v l 1) — a) Ś1 K3 D1 नरै (for शरै) D2 4 विद्धा (for विद्वा) K1 नरै° सहस्रैर्विद्धापि — b) Ś1 K Dn D1 5 6 8 रथा (for द्विपा) D2 विधिवत्कल्पिताश्रयान्, D4 °स्कल्पितो रथ, D7 °स्कल्पितै रथै — c) M8-- शिश्यिरे (for शेरते) — d) D7 यथा (for इव)

52 Ś2 missing (cf v l 1) — b) K1 2 विचरद् (for व्यच) — c) K5 Dn1 प्रमत्त (for प्रभिन्न) — d) Ś1 K (except K5) D2 T G3 4 निघ्नन्, G5 नृत्तन् (for मृद्नन्) K1-3 नडवरं, B Dc1 Dn D2-7 G2-4 नलवनं, D1. 8 तालवन, T G1 M नळवनं; G5 नाल्वनं S महत् (for यथा).

निर्दहेदनलोऽरण्यं यथा वायुसमीरितः ॥ ५३
सैन्यारण्यं तव तथा कृष्णानिलसमीरितः ।
शरार्चिरदहत्क्रुद्धः पाण्डवाग्निर्धनंजयः ॥ ५४
शून्यान्कुर्वन्रथोपस्थान्मानवैः संस्तरन्महीम् ।
प्रानृत्यदिव संबाधे चापहस्तो धनंजयः ॥ ५५
वज्रकल्पैः शरैर्भूमिं कुर्वन्नुत्तरशोणिताम् ।
प्राविशद्भारतीं सेनां संक्रुद्धो वै धनंजयः ।
तं श्रुतायुस्तथाम्बष्ठो व्रजमानं न्यवारयत् ॥ ५६
तस्यार्जुनः शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रपरिच्छदैः ।
न्यपातयद्धयाञ्शीघ्रं यतमानस्य मारिष ।
धनुश्चास्यापरैश्छित्त्वा शरैः पार्थो विचक्रमे ॥ ५७
अम्बष्ठस्तु गदां गृह्य क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
आससाद रणे पार्थं केशवं च महारथम् ॥ ५८
ततः स प्रहसन्वीरो गदामुद्यम्य भारत ।

---

53 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) K4 B1 G5 भूमि, B5 गिरि (for भूरि) Ś1 K1-3 D7 8 गुल्म, D2 -गुल्मै, D1 गुग्म (for -गुल्मं) —^{b}) Ś1 K4 B3 D1-6 -तृणोपल (D5 °ळ), K1-3 तृणोपम; Dc1 Dn1 D7 तृणोलुप, D8 तृणोत्तमं, G3 -चयं महत्, Cd तृणोलपम् (as in text)

54 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K (except K5) D1 om. (hapl) 54^{ab} —^{a}) Dc1 Dn* D2-6 8 S सेनारण्यं, D7 सेनारथं (for सैन्यारण्य) Dn2 D3 6 अथा जिष्णु, D2 तथा तत्र (for तव तथा) —^{b}) K4 समन्वित (for -समीरित) —^{c}) K (except K4) D1 तथा (K2 तत) शरार्चिरदहत् —^{d}) G2 भयंकर, M3-5 महाबल (for धनंजय.) — After 54, Ś1 K1 2 read 58^{c}–59^{b}

55 Ś2 resumes Ś1 K1 2 read 55^{ab} after 56^{cd} Ś2 K2 4 D1 transp 55^{ab} and 55^{cd} and read it after 59^{ab} —^{b}) Ś1 K1-4 D1 सायकै (for मानवै) Ś K2 3 संस्तृणन, K1 सम्तृणन् (for संस्तरन) S निघ्नन्नश्वरथकुञ्जरान — D4 om 55^{cd} —^{c}) Ś1 प्रावृत्यद्, K1-4 D3 5 7 8 G1 M प्रनृत्यन्, K5 Dn1 T G2-4 प्रनृत्यद्, Dc1 D6 प्रानृत्यन्, D1 प्रवृत्यन (for प्रानृत्यद्) K5 Dn1 D5 7 8 सङ्ग्रामे (for संबाधे)

56 K2 4 D1 om (hapl) 56^{abcd} —^{a}) Ś2 om from वज्रकल्पै up to श्चास्यापरै (in 57^{c}) K5 वज्रहस्तै; D8 चक्रकल्पै (for वज्र°) —^{b}) D2 चकार, G5 चरैद् (for कुर्वन्) Ś1 K1 3 5 Dn1 D5 G1 5 M1-4 5 उत्तम- (for उत्तर) — After 56^{ab}, S ins

496* तत प्रावर्तत नदी शोणितस्य तरङ्गिणी ।
नराश्वद्विपकायेभ्य पर्वतेभ्य इवापगा ।
अस्थिशर्करसंबाधा ध्वजवृक्षा रथह्रदा ।
संछिन्नशीर्षपाषाणा हस्तिहस्तमहाग्रहा ।
मांसमज्जास्थिपङ्काढ्या हताश्वमकराकुला । [5]
योधगोमायुसंकीर्णा कबन्धशतसंकुला ।
उष्णीषफेनसंछन्ना नरघोरतमावहा ।
नद्यस्यार्णवगामिन्यो भूमिं कुर्वन्विभीषणाम् ।
[(L 1) G2 3 तरङ्गिणी —(L 2) G2 नदाश्च (for नगाव) —(L 3) M2 4 वरकृत (for रथह्रदा) —(L 4) G1 2 M1 3 हयाहि, M4 हस्तिहस्ता (for हस्तिहस्त) T G2 महामहा (for °ग्रहा) —(L 5) M2 मकरास्था (for °कुला) —(L 6) G1 M योध (for योध-) —(L 7) G1 नरघोरा (for नरघोर) —(L 8) G1 M महती (for -गामिनी)]

—^{c}) D4 प्रामृद्नन् (for प्राविशद्) G1 M प्राविशत्स हर्ता सेना —^{d}) K1 स क्रुद्धो वै, G1 M त्वर निघ्न (for संक्रुद्धो वै) — After 56^{cd}, Ś1 K1 2 read 55^{ab} —^{e}) K4 श्रुतायुधम्; D4 श्रुतायुर्द (for तं श्रुतायुस्) D1 5 तदाम्बष्ठो Ś1 K1-3 D1 श्रुतायुधमुखोम्बष्ठो, D2 सुत श्रुतायुपोम्बष्ठो — G5 om 56^{f}–58^{a} —^{f}) D7 8 यतमानं; S (G5 om) त्वरमाणो (for व्रजमानं) D1 भवायत्; T G3-4 [s]न्यवारयद् (for न्यवारयत्)

57 Ś2 om up to श्चास्यापरै (cf v l 56) G5 om 57 (cf v l 56) —^{a}) D5 तथा (for तस्य) G1 M पुनर्बाणे (for शरैस्तीक्ष्णै) —^{c}) D1 न्यपातयद्, (for न्यपा°) D1 8 रथं (for हयान्) D7 6-8 शीघ्रान (for शीघ्र) —^{d}) G2 सायकै (for मारिष) —^{e}) D2 तद्धनुश्च, D3 6 धनुश्चापि (for °श्चास्य) B2 D5 शरैरु (for [अ]परैरु) —^{f}) D5 शितै, G1 M1 2 स्मरन् (for शरै) S (G5 om) व्यतिक्रमत् (for विचक्रमे) D4 शरैश्चापि परै रणे

58 For the sequence in Ś1 K1 2, cf v l 54 G5 om 58^{a} (cf v l 56) —^{a}) D1 च (for तु) Ś K (except K5) D1 गदासक्त, D3 6 गदाहस्त; M3-5 तत क्रुद्धो (for गदां गृह्य) —^{b}) M3-5 विद्रवत रथोत्तमं — After 58^{ab}, M3-5 ins

497* गदापाणिर्द्रुतं यात्वा प्रगृह्य महतीं गदाम् ।

रथमावार्य गदया केशवं समताडयत् ॥ ५९
गदया ताडितं दृष्ट्वा केशवं परवीरहा ।
अर्जुनो भृशसंक्रुद्धः सोऽम्बष्ठं प्रति भारत ॥ ६०
ततः शरैर्हेमपुङ्खैः सगदं रथिनां वरम् ।
छादयामास समरे मेघः सूर्यमिवोदितम् ॥ ६१
ततोऽपरैः शरैश्चापि गदां तस्य महात्मनः ।
अचूर्णयत्तदा पार्थस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६२
अथ तां पतितां दृष्ट्वा गृह्यान्यां महतीं गदाम् ।
अर्जुनं वासुदेवं च पुनः पुनरताडयत् ॥ ६३
तस्यार्जुनः क्षुरप्राभ्यां सगदावुद्यतौ भुजौ ।
चिच्छेदेन्द्रध्वजाकारौ शिरश्चान्येन पत्रिणा ॥ ६४
स पपात हतो राजन्वसुधामनुनादयन् ।
इन्द्रध्वज इवोत्सृष्टो यन्त्रनिर्मुक्तबन्धनः ॥ ६५
रथानीकावगाढश्च वारणाश्वशतैर्वृतः ।
सोऽदृश्यत तदा पार्थो घनैः सूर्य इवावृतः ॥ ६६ C. 7 3408 B 7 93. 70 K 7 93 74

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

—ᵈ) K. B D-1 महावल, Dn1 °वर, S (except G) °रथ (for °रथम्)

59 For the sequence in Ś1 K1 2, cf v 1 54 —ᵃ) B1 च, Dn1 G. तु, D2 6 त, D7 स (for स) K3 B1 3 G2 प्रहरन्, K4 प्रहसन्, Dn1 महस्नन् (for प्रहरन्) —ᵇ) Ś K1-4 D1 गर्जन्(K2 °र्गा)ञ्चनृता वर —After 59ᵃᵇ, Ś2 K. 4 D1 read 55ᵃᵇ and 55ᶜᵈ (by transp). —Ś K1-4 D1 om (hapl) 59ᶜ–60ᵈ —ᶜ) K. Dn1 D1 2 शरान् (for रथम्) S आकृष्य (for आवार्य) —ᵈ) D1 om (hapl.) from समताडयत् up to केशवं (in 60ᵇ)

60 Ś K1-4 D1 om 60, D1 om up to केशवं in 60ᵇ (for both, cf v 1 59) —ᶜ) B Dc1 Dn2 [ऽ]थ नृपं, D. प्रति स (for भृशसं-) D1 सक्रुद्ध (for °द्ध) —ᵈ) D1 5 मायष्ट, S त्वयष्ट (for सोऽम्बष्ठ)

61 ᵃ) S शरैरनेकसाहस्रैः —ᵇ) D1 स्वरथ (for सगद) D2-' S गदिना (for रथिना) D1 8 वर (for वरम्) —ᶜ) B1 आच्छादयच्च समरे —ᵈ) D1 6 मेघं (for मेघ) K1 [इ]चर्त (for [इ]दितम्)

62 ᵃ) K4 D1 तत परै, B1 S तथापरै, B2-5 Dc1 Dn2 अथापरै, D1 2 सतोमरै (for ततोऽपरै) D5 चापि महान (for शरैश्चापि) —ᶜ) Ś K1 2 4 Dn2 D1 2 6 8 अपातयन्, D2 आपात°, D1 6 अशात°, G1 M4 आचूर्ण° (for अचूर्ण°)

except K6) D1 गृहीत्वा (for गृह्यान्या) (for महतीं) D2

64 ᵃ) T G2 4 वामविस्तु (for तस्यार्जुन) —ᶜ) D3 न, D च (for [इ]न्द्र-) —ᵈ) Dn1 स्वन्येन, G2 चिच्छेत् (for चान्येन) Ś1 निशितेन च पत्रिणा, Ś2 K1-3 D1 शितेन च (Ś2 शिरश्चैव) पतत्रिणा, K4 शते च * * पत्रिणा

65 ᵃ) T G2 4 ततो (for हतो) — After 65, S ins

498* अभ्यष्टे तु तदा भग्ने तव सैन्यमभज्यत ।

[T स्वष्टे (for अम्बष्ठे) G1, 2 6 M श्रुतायुषि (M3 यथा श्रुता) तथा भग्ने (for the prior half)]

66 ᵃ) Ś2 D3 रथानीकावगूढ(D3 °गाह)स्त, S °गूढ (G1 °गूह, G3 गूढाग्र) G1 M तु (for च) —ᵇ) S वारणाश्वनरैर्वृत (G3 °नरेषु त, G5 °नरैर्वृत) — After 66ᵃᵇ, S ins

499* आददानं शरैः प्राणान्गजाश्वरथसादिनाम् ।

[G5 रथाश्वगजसादिना (for the post. half)]

— B1 om. (hapl.) 66ᶜᵈ, B3 reads the same on marg —ᶜ) B (B1 om) Dc1 D5 अदृश्यत (for सोऽदृ°) S नान्व(G5 °नु)पश्यामि (G1 M1, 2 5 °स) बीभत्सु —ᵈ) S (except G1) सूर्यम् (for सूर्य) Ś1 D3, 5 6 [उ]दित, Ś2 K (except K5) D1 [अ]शुमि, T G1, 3–5 M [आ]वृतं, G2 [उ]दितं (for [आ]वृत)

Colophon. — *Sub parvan* Ś K1-3 6 B D G1 M1, 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K2 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 D1 अर्जुनमोहे महारथवध, Dn1 अर्जुनसंमोहनमहारथवध, D2 अंबष्ठवध,

६९

संजय उवाच ।

ततः प्रविष्टे कौन्तेये सिन्धुराजजिघांसया ।
द्रोणानीकं विनिर्भिद्य भोजानीकं च दुस्तरम् ॥ १
काम्बोजस्य च दायादे हते राजन्सुदक्षिणे ।
श्रुतायुधे च विक्रान्ते निहते सव्यसाचिना ॥ २
विप्रद्रुतेष्वनीकेषु विध्वस्तेषु समन्ततः ।
प्रभग्नं स्वबलं दृष्ट्वा पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ॥ ३
त्वरन्नेकरथेनैव समेत्य द्रोणमब्रवीत् ।
गतः स पुरुषव्याघ्रः प्रमथ्येमां महाचमूम् ॥ ४
अत्र बुद्ध्या समीक्षस्व किं नु कार्यमनन्तरम् ।
अर्जुनस्य विघाताय दारुणेऽस्मिञ्जनक्षये ॥ ५
यथा स पुरुषव्याघ्रो न हन्येत जयद्रथः ।
तथा विधत्स्व भद्रं ते त्वं हि नः परमा गतिः ॥ ६
असौ धनंजयाग्निर्हि कोपमारुतचोदितः ।
सेनाकक्षं दहति मे वह्निः कक्षमिवोत्थितः ॥ ७
अतिक्रान्ते हि कौन्तेये भित्त्वा सैन्यं परंतप ।
जयद्रथस्य गोप्तारः संशयं परमं गताः ॥ ८
स्थिरा बुद्धिर्नरेन्द्राणामासीद्ब्रह्मविदां वर ।
नातिक्रमिष्यति द्रोणं जातु जीवन्धनंजयः ॥ ९
सोऽसौ पार्थो व्यतिक्रान्तो मिषतस्ते महाद्युते ।

G_1 $M_{1\ 2}$ श्रुतायुरच्युतायुवध — *Adhy no* (figures, words or both) $B_{1\ 2}$ D_2 90, Dn_1 91, D_3 T G_{2-4} 89, D_5 94, G_1 M 88, G_5 87 — *Śloka no* Dn_1 66, G_5 64

69

1 ^{b}) D_5 वधे तदा (for -जिघांसया) — ^{d}) D_4 भोजराज (for भोजानीकं) K_5 B_4 D_2 G_1 M सुदुर्भिदं, Dn_1 सुपुष्कल, $D_{4\ 5}$ T G_{2-5} सुदुस्तर (for च दुस्तरम्)

2 ^{a}) $Ś_1$ K_4 D_1 कांभोजस्य Dn_1 D_7 G_1 M तु (for च) — ^{b}) D_6 तस्मिन् (for राजन्) K_5 सुदारुणे (for सुदक्षिणे) — ^{c}) S श्रुतायुधि (for °युधे) K_1 निष्क्राते, D_5 निहते (for विक्रान्ते) — ^{d}) D_5 भवष्टे पतिते तथा

3 ^{a}) D_2 विप्रदष्टेषु (for °द्रुतेषु) G_1 M सैन्येषु (for [अ]नीकेषु) B_4 विद्रुतेष्वप्यनीकेषु — ^{b}) Ś K (except K_5) $D_{1\ 4}$ ततस्तत, D_2 इतस्तत (for समन्तत) $D_{7\ 8}$ किं नु (D_8 तु) कार्यमत पर — ^{c}) K_3 D_7 स्वं बलं, D_4 च बल, S सर्वतो (for स्वबलं) D_6 प्रभग्नां च चमू दृष्ट्वा — ^{d}) $Ś_1$ B_4 $D_{2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ G_1 M_1 अभ्यगात् (for °यात्)

4 ^{a}) Do_1 Dn_1 चरन् (for त्वरन्) D_6 एको (for एक-) — ^{b}) G_1 M पुत्रस्ते (for समेत्य) — Before 4^{cd}, T G_1 M ins दुर्योधन — ^{c}) D_4 G_1 -व्याघ्र (for -व्याघ्र) — ^{d}) K_3 प्रमथ्यैता, $D_{5\ 8}$ °थ्यैना (for °थ्येमा) K_2 महाबलं (for °चमूम्)

5 ^{a}) $Ś_1$ अद्य, $B_{2\ 4}$ D_1 अथ (for अत्र) K_{1-3} अत्र वत्स, B_3 Do_1 आत्मबुद्ध्या, D_6 अनुबुद्ध्वा, S त(G_1 M अ)त्र कार्यं (for अत्र बुद्ध्या) A few MSS समीक्ष्यस्व — ^{b}) K_5 अनुत्तर (for अनन्तरम्) G_{3-5} ब्रह्मन्नि श्रेयस हितं — ^{c}) G_1 M विघातार्थं (for °ताय)

6 ^{a}) T G_{2-5} व्याघ्र (for व्याघ्रो) — ^{b}) K_5 जयेत्तं, B_3 हि हन्याज्, $D_{3\ 6}$ हन्याच्च (for हन्येत) K_{1-3} $B_{1\ 2}$ Dn_2 $D_{1\ 3-6\ 8}$ जयद्रथ — ^{c}) $D_{3\ 6}$ विधेय (for विधत्स्व)

7 ^{a}) G_1 M अहो (for असौ) D_2 जनक्षयाग्निर्, $D_{3\ 6}$ धनजयोग्निर् (for धनजया°) — ^{b}) $Ś_1$ Dn_1 D_{4-8} क्रोध(D_5 कृष्ण)मारुतनो($Ś_1$ °चो)दित — ^{c}) $Ś_1$ D_1 सेनाकक्ष्य, Cd °कक्ष (as in text) K_5 B_2 (marg, orig as in text) Do_1 Dn_1 वै; S न (for मे) — ^{d}) $Ś_1$ D_1 कक्ष्यम् (for कक्षम्) K_3 B_4 [उ]ज्झित, K_5 Dn_1 $D_{1\ 7\ 8}$ [अ]र्जित, B_1 (marg, orig as in text) [उ]द्गत, B_3 (marg as in text) $_5$ $D_{3\ 6}$ [उ]दित, Do_1 [उ]द्धृत (for [उ]त्थितं) S कक्षमग्निरिवोत्थि(M_{3-5} °द्ध)त

8 ^{a}) T G_{2-5} तु (for हि) $D_{3\ 6\ 7}$ अति(D_3 अभि)क्रांतो हि कौंतेयो — ^{b}) K_5 जित्वा, S तव (for भित्त्वा) D_2 सेना, T $G_{3\ 4}$ सैन्या (for सैन्य) — ^{d}) D_5 transp संशयं and परमं

9 ^{a}) $Ś_1$ स्थिर- (for स्थिरा) — ^{b}) D_6 धर्मविदा, T G_{2-5} बुद्धिमतां (for ब्रह्मविदा) K_4 आसीत्तेषां तु भारत — ^{c}) K_5 Dn_1 G_1 M नातिक्रमिष्यते (for °ष्यति). K_5 द्रोणो (for द्रोणं). — ^{d}) K_5 धनजयं (for °जय).

सर्वं ह्यधातुरं मन्ये नैतदस्ति बलं मम ॥ १०
जानामि त्वां महाभाग पाण्डवानां हिते रतम् ।
तथा मुह्यामि च ब्रह्मन्कार्यवत्त्वां विचिन्तयन् ॥ ११
यथाशक्ति च ते ब्रह्मन्वर्तये वृत्तिमुत्तमाम् ।
प्रीणामि च यथाशक्ति तच्च त्वं नाववुध्यसे ॥ १२
अस्मान्न त्वं सदा भक्तानिच्छस्यमितविक्रम ।
पाण्डवान्सततं प्रीणास्यस्माकं विप्रिये रतान् ॥ १३
अस्मानेवोपजीवंस्त्वमस्माकं विप्रिये रतः ।
न ह्यहं त्वां विजानामि मधुदिग्धमिव क्षुरम् ॥ १४
नादास्यच्चेद्वरं मह्यं भवान्पाण्डवनिग्रहे ।
नावारयिष्यं गच्छन्तमहं सिन्धुपतिं गृहान् ॥ १५
मया त्वाशंसमानेन त्वत्तस्त्राणमबुद्धिना ।
आश्वासितः सिन्धुपतिर्मोहाद्दत्तश्च मृत्यवे ॥ १६
यमदंष्ट्रान्तरं प्राप्तो मुच्येतापि हि मानवः ।
नार्जुनस्य वशं प्राप्तो मुच्येताजौ जयद्रथः ॥ १७
स तथा कुरु शोणाश्व यथा रक्ष्येत सैन्धवः । C 7 3429 B 7 94 18 K 7 94 18

---

10 Ś2 damaged — a) K5 S अर्मो, B Dc1 Dn2 D1-3 5 6 योर्मा (for योऽर्मा) Dn1 [ऽ]त्यनिभानो, T G2-5 ह्यवि॰ (for ह्यति॰) — b) D4 नियतस् (for मिपतस्) — c) K1 ह्यातर, K2 Dn1 णुवातुर (for ह्यधातुर) Cd cites आतुर (as in text) Ś1 D2 सैन्ये, Ś2 K1 3 4 D1 सैन्य (for मन्ये) — d) B S नेदम् (for नैतद्)

11 a) K1 G1 M1 2 त्वा (for त्वां) K2 महाबाहु, D2 ॰भागं (for ॰भाग) — c) Ś1 M2-5 यथा, T G2-5 ततो (for तथा) D1 4 5 हि (for च) — K5 om (hapl) 11d–12a — d) D1 2 हि (for वि)

12 K5 om 12a (cf v l 11) — a) K3 D3 5 8 यथाशक्तिं (for ॰शक्ति) — b) Ś1 K1 2 4 D1 वर्तेयं, S (except T G2) वर्तयन् (for वर्तये) — c) G1 प्रीणुयामि, M3 4 प्रीणयामि (for प्रीणामि च) Ś K1-3 D1 2 5 यथाशक्त्या, D1 ॰शक्तिं (for ॰शक्ति) — d) Dn1 न वि, D4 न च (for नाव)

13 a) B1 नून, S अपि (for न त्व) — b) S इच्छसे शत्रुकर्षा(G1 ॰सूद)न — c) G1 M चापि (for प्रीणासि) — d) B3 (marg as in text) विजये, T G2-5 अहिते (for विप्रिये) D5 रत G1 M प्रीयसे त्व सदा प्रभो — After 13, S reads 14cd for the first time, repeating it in its proper place.

14 D7 om (hapl) 14ab — a) K1 D1 3-6 8 [उ]पजीवस् — b) G1 M1 2 रत (for रत) — S reads 14cd for the first time after 13 — c) M4 (first time) [अ]पि (for हि) Ś1 K1-4 त्वामि, G2 (first time) त्वा न (for त्वां वि) Ś2 न ह्येतं प्रतिजानामि — After the first occurrence of 14c, S ins

500* वचसा ललितं सदा ।

[(L 1) T G2 लक्ति, G1 M3 4 नलित, M1 2 5 जुल्ति (for ललित)]

— d) Ś1 प्रतिदिग्धम्, Ś2 प्रत्यदिग्धम्, K (except K5) D1 प्रतिपक्षम्, D2 3 6 विषदिग्धम् (for मधु॰) T G2-5 M5 (all second time) सर्पं मद्धकराविं(M5 [also sup lin] ॰धारि)णं, G1 M1-4 (all second time) सर्पम(M1 ॰पं म)द्धकधारिण, Cv सर्वमद्धकरावणि

15 a) K1 D2 6 नादास्यास्, D2 न दास्यच्, D5 नादास्ये, D3 T G2-4 M2-5 ॰स्यश्च (for ॰स्यच्) Cv तत्रानाश्चेद्वर मृत्यम् — b) K1 B2 5 D3 विग्रहे (for नि॰) — c) K1 3 Dn1 न वारयिष्य, D5 T G2-5 नावारयिष्ये, M1 2 ॰यिष्यद् (for ॰यिष्य) — d) G1 M इम (for अह) Ś1 K2 3 D1 गृह (for गृहान्)

16 D3 reads 16 twice — a) Ś2 D1 3 6 G5 मया त्वा शाम(D1 G5 त्वा शम, D3 6 ह्याशम)मानेन — d) B2 3 Dc1 स (for च)

17 a) D7 दष्ट्रातरे (for ॰न्तर) — b) T G2-4 M अपि मुच्येत मानव, G5 ह्यमुच्येत वै स मानव (hypermetric) — c) D1 च स, D5 वध, G5 वर्ष (for वश) — d) B (B3 marg as in text) Dc1 मुच्येताद्य, D5 ॰तापि, T G2-4 मुच्य(G2 ॰च्ये)ते हि, G1 5 M मुच्येत (for मुच्येताजौ)

18 a) D3 6 transp स and तथा — b) K2 D1 रक्षेत, K3 5 B Dc1 Dn D2 4 5 T G1-4 M1 2 मुच्येत, G5 मुह्येत (for रक्ष्येत) — D1 om 18c–19b — c) K1 D5 चात-, D3 वार्त (for चार्त) M3-5 प्रलापेन (for ॰पाना) — d) K1 D3 7 मा क्रुद्ध, K2 मा क्रुधा, D5 कुरु त्व (for मा क्रुध) G1 M त्राहि (for पाहि)

19 D4 om 19ab (cf. v l 18) — a) K5 नामि-

मम चार्तप्रलापानां मा क्रुधः पाहि सैन्धवम् ॥ १८

द्रोण उवाच ।

नाभ्यसूयामि ते वाचमश्वत्थाम्नासि मे समः ।
सत्यं तु ते प्रवक्ष्यामि तज्जुषस्व विशां पते ॥ १९
सारथिः प्रवरः कृष्णः शीघ्राश्चास्य हयोत्तमाः ।
अल्पं च विवरं कृत्वा तूर्णं याति धनंजयः ॥ २०
किं नु पश्यसि बाणौघान्क्रोशमात्रे किरीटिनः ।
पश्चाद्रथस्य पतितान्क्षिप्ताञ्शीघ्रं हि गच्छतः ॥ २१
न चाहं शीघ्रयानेऽद्य समर्थो वयसान्वितः ।
सेनामुखे च पार्थानामेतद्बलमुपस्थितम् ॥ २२
युधिष्ठिरश्च मे ग्राह्यो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
एवं मया प्रतिज्ञातं क्षत्रमध्ये महाभुज ॥ २३
धनंजयेन चोत्सृष्टो वर्तते प्रमुखे मम ।
तस्माद्व्यूहमुखं हित्वा नाहं यास्यामि फल्गुनम् ॥ २४
तुल्याभिजनकर्माणं शत्रुमेकं सहायवान् ।
गत्वा योधय मा भैस्त्वं त्वं ह्यस्य जगतः पतिः ॥ २५
राजा शूरः कृती दक्षो वैरमुत्पाद्य पाण्डवैः ।
वीर स्वयं प्रयाह्याशु यत्र यातो धनंजयः ॥ २६

दुर्योधन उवाच ।

कथं त्वामप्यतिक्रान्तः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
धनंजयो मया शक्य आचार्य प्रतिबाधितुम् ॥ २७
अपि शक्यो रणे जेतुं वज्रहस्तः पुरंदरः ।

सूयामि (for नास्य°) B4 om. from वाच up to याति (in 20^{d}) B (B4 om) Do1 Dn2 वाक्यम् (for वाचम्) — b) Dn1 अश्वत्थामासि D2 मत, M1-3 सम (for सम) D7 8 अश्वत्थाम्न समोसि मे — c) S तथ्य (for सत्यं) — d) B3 (marg, orig as in text) तत्त्वमद्य, D3 4 तज्जयस्व (for तज्जुषस्व)

20 B4 om up to याति (of v l 19) — a) Ś2 K1 3 B1 3 Do1 Dn1 D1 3 8 G4 सारथि, B6 सारथे, D7 सारथी (for सारथि) — c) G1 M1 2 कुर्वन् (for कृत्वा) M3-5 रक्षा च विपुला कृत्वा — d) G1 M याति शीघ्रं (for तूर्णं याति)

21 a) N (except K2 B1 3) T G M1 2 न (for नु) K2 पश्यामि (for पश्यसि) G5 बाणाग्रान् (for बाणौघान्) — b) D3 क्रोशमात्र (for °मात्रे) Ś1 K1 D3 6 8 किरीटिना (for °टिन) — c) D8 पतिता (for °तान्) — d) D8 क्षिप्ता, M3-5 शीघ्रात् (for क्षिप्तान्)

22 a) Dn2 D3 6 -यानस्य (for -यानेऽद्य) — b) D5 शक्तोह (for समर्थो) D4 वयसातिग, D5 T G2-5 °धिक, Cd °न्वित (as in text) — c) Ś1 K1-3 D6 मुखेन, M3-5 -मुखे च (for मुखे च) — d) G4 अत्रस्थित (for उप°) G1 M एतदभ्येति मामपि

23 D8 om 23 — a) K4 स (for मे) — b) T G2-5 समक्षं (for मिषता) — d) D5 महाबल (for °भुज)

24 b) S transp वर्तते and प्रमुखे B4 D1 नृप, D3 न मे (for मम) — d) K2 4 5 B Do1 Dn D2-6 योत्स्यामि (for यास्यामि) Ś2 फल्गुण, K2 4 5 B Do1 Dn D1 3 5 6 फाल्गुनं, D2 G1 M पाण्डवं (M1 2 °व) (for फल्गुनम्) D7 8 नाह योत्स्ये धनजय

25 a) Ś2 K1 3 om from जन up to सहाय (in 25^{b}) Ś1 तुल्याभिजनसंबंध — b) D8 शत्रुमध्ये (for °मेकं) Ś1 पुरुषोस्यभिमानवान् — Before 25^{cd}, Ś2 ins. द्रोण — c) B1 न (for मा) — d) K1 ह्यसि, D2 ह्यद्य (for ह्यस्य)

26 a) D5 राजा दक्ष कृती शूरो — After 26^{ab}, D2 reads 28^{ab} for the first time repeating it in its proper place — c) B Dn2 D3-4 वीर (for वीर) B1 D4 5 [अ]द्य, B2-4 Do1 Dn2 D2 3 6-8 [अ]त्र, B5 स्व (for [आ]शु) — d) K2 तत्र (for यत्र)

27 a) K5 B (except B2) Do1 Dn1 D4 5 7 G1 M अभ्यति- (for अप्यति-) — b) B1 2 4 Dn2 G1 वरं (for वर) — D4 om (hapl) 27^{c}–28^{b} — c) The portion of the text from जयो up to तं च (in 65^{c}) is lost in Ś2 on a missing fol Ś1 महाबाहु (for मया शक्य) — d) Ś1 शक्रस्त्वं, K1 बलेन, K4 D1 न जातु, D5 नाचार्य (for आचार्य) Ś1 K (except K5) D1 युधि (for प्रति) B2 3 -वारितुं, S -योधितुं (for बाधितुम्)

28 Ś2 missing D4 om 28^{ab} (for both, cf v l 27) D2 reads 28^{ab} for the first time after 26^{ab} — a) D2 (first time) शक्तो (for शक्यो) — b) Ś1 K (except K5) D1 पुन पुन (for पुरंदर) D2 (first time) वज्रहस्तं पुरंदर — d) S जेतुमिच्छन्कथचन

नार्जुनः समरे शक्यो जेतुं परपुरंजयः ॥ २८
येन भोजश्च हार्दिक्यो भवांश्च त्रिदशोपमः ।
अस्त्रप्रतापेन जितौ श्रुतायुश्च निबर्हितः ॥ २९
सुदक्षिणश्च निहतः स च राजा श्रुतायुधः ।
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च म्लेच्छाश्च शतशो हताः ॥ ३०
तं कथं पाण्डवं युद्धे दहन्तमहितान्बहून् ।
प्रतियोत्स्यामि दुर्धर्षं तन्मे शंसास्त्रकोविद ॥ ३१
क्षमं चेन्मन्यसे युद्धं मम तेनाद्य शाधि माम् ।
परवानस्मि भवति प्रेष्यकृद्रक्ष मे यशः ॥ ३२

द्रोण उवाच ।
सत्यं वदसि कौरव्य दुराधर्षो धनंजयः ।
अहं तु तत्करिष्यामि यथैनं प्रसहिष्यसि ॥ ३३
अद्भुतं चाद्य पश्यन्तु लोके सर्वधनुर्धराः ।
विषक्तं त्वयि कौन्तेयं वासुदेवस्य पश्यतः ॥ ३४
एष ते कवचं राजंस्तथा बध्नामि काञ्चनम् ।
यथा न बाणा नास्त्राणि विषहिष्यन्ति ते रणे ॥ ३५
यदि त्वां सासुरसुराः सयक्षोरगराक्षसाः ।
योधयन्ति त्रयो लोकाः सनरा नास्ति ते भयम् ॥ ३६ C 7 2444 B 7 94 25 K 7 94 26

29 Ś1 missing (cf v l 27) —a) D भोजं (for भोजश्च) D1 तु (for च) K2-4 Dn2 D1-2, 6 त्रिशतो (for हार्दिक्यो) —b) Ś1 त्रिदशोपम, K1 D7 °पमा (for °पम) —c) S शस्त्र (for अस्त्र) K- D3 जित, D1 6 जिता (for जितौ) —d) K Dn1 D1, 5 निपातित, Cd निर्बर्हित (as in text)

30 Ś1 missing (cf. v l 27) D4 om. 30 D2 om 30c–31b —b) K1 Dn1 D- 7 तु (for च) —c) B2 (orig) श्रुतवाक्षश्च, B3 (marg) Dn1 D3 1 शतायुश्च, D2 दीर्घायुश्च (for श्रुतायुश्च) B3 (marg as in text) [श्र]श्रुतवाक्षश्च, T G2-- [श्र]श्रुतायुश्च (for [श्र]च्युता) —d) K2 B (B3 marg as in text) Dn2 D2 [श्र]युतशो, S यहयो (for शतशो) M2 हुता (for हता)

31 Ś1 missing (cf v l 27) D3 om 31ab (cf v l. 30) —a) G1 M1 2 इत (for कथं) Dn1 T G2 3 संख्ये, G1 M3, 4 मधे, G1 2 M1 2 2 संखे (for युद्धे) —b) M4 इव तान (for अहितान) B Dc1 Dn D2 4-7 दहन्तमिव पावक —c) T G2-- कथ (for प्रति) Ś1 K1-3 दुर्धर्षं (for °र्षं) D- प्रतियुध्यामि कौंतेय —d) K2 B2 4 D5 [अ]स्त्रिकोविद, D2 [अ]त्र कोविद (for [अ]स्त्रकोविद) Dn2 D1 तमहं शस्त्रकोविद, D2 6 सर्वं शस्त्रास्त्रकोविदं, S तन्ममाचक्ष्व सत्तम Cd cites शंस (as in text)

32 Ś1 missing (cf v l 27) —a) D1 G- क्षेम (for क्षम) B Dc1 च (for चेन्) —b) B Dc1 Dn1 D1 5 7 8 मयुगे, G1 M1, 2 शाधि मा (for शाधि माम्) , D1 2 S भवता, D5 भगतु, Cd 1 D1 4 प्रेक्ष्यकृद, K2 K5 B3 (also as in text) प्रह्वश्य, Dn1 प्रेक्षकृद्, D8 प्रेक्षवद् (for प्रेष्यकृद्) K1 D1 रक्ष्यसे, K3 4 रक्षसे, D1 रक्ष्यतो, D- रक्षता (for रक्ष मे)

33 Ś1 missing (cf. v l. 27) —a) B2 D2 कौंतेयो (for कौरव्य) —c) K5 D3 च (for तु) —d) S (except G3) येन (for यथा) G1 प्रसहिष्यति (for °ष्यसि) Ś1 K3 D--4 6 यथैन (D6 तथैन) वै (D2 त्व) प्रसहस्यसि (K3 प्रसहसि, D2 6 सहिष्यसे), K- Dn1 D7 8 यथा चैन (K5 यथैवैनं, D7 यथो वैन) प्रसहस्य (D7 °क्ष)सि

34 Ś1 missing (cf. v l 27) —a) Dn1 चाद्य, M3-5 चात्र (for चाद्य) D4 पश्यामि (for पश्यन्तु) —b) Ś1 K (except K5) चान्ये (for सर्वे) D8 लोकेश्वरधनुर्धरा —Dc1 reads 34cd twice

35 Ś1 missing (cf. v l 27) —a) M2-5 एतद् (for एष) K1-3 कवचो (for °च) G1 M तात (for राजस्) —b) G- [अ]वयध्नामि (hypermetric) (for बध्नामि) —c) D1 तथा (for यथा) K2 B2 Dn1 D1 G1 M3 4 बाणान (for बाणा) Dn1 चास्त्राणि (for ना°) Dc1 (orig) यथा नराणामस्त्राणि, Dc1 (by corr) यथारीणा महास्त्राणि —d) K3 B1 2 (marg) 3 5 Dn2 प्र (K3 वि) हरिष्यंति, K5 Dn1 D5 विप्रवे (Dn1 °व) क्ष्यति, B2 (orig) 3 (marg) M3-5 प्रसहिष्यति, B3 प्रहसिष्यति, Dc1 प्रसहिष्यति, D3 विहसिष्यति, D4 विप्रसिक्षति, D5 विप्रविक्ष्यंति, D7 विप्र- क्ष्यति, D8 विप्रशास्यति, T G M1 2 प्रसविष्यंति (for विषहिष्यन्ति) Ś1 K3-5 D1-6 वै रणे, K1 Dn1 D7 वैरिणे, D8 वैरिण (for ते रणे)

Ś1 missing (cf v l 27), K5 transp 36 and

न कृष्णो न च कौन्तेयो न चान्यः शस्त्रभृद्रणे ।
शरानर्पयितुं कश्चित्कवचे तव शक्ष्यति ॥ ३७
स त्वं कवचमास्थाय क्रुद्धमद्य रणेऽर्जुनम् ।
त्वरमाणः स्वयं याहि न चासौ त्वां सहिष्यते ॥ ३८
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वा त्वरन्द्रोणः स्पृष्ट्वाम्भो वर्म भास्वरम् ।
आबबन्धाद्भुततमं जपन्मन्त्रं यथाविधि ॥ ३९
रणे तस्मिन्सुमहति विजयाय सुतस्य ते ।
विसिस्मापयिषुर्लोकं विद्यया ब्रह्मवित्तमः ॥ ४०
द्रोण उवाच ।
करोतु स्वस्ति ते ब्रह्मा स्वस्ति चापि द्विजातयः ।
सरीसृपाश्च ये श्रेष्ठास्तेभ्यस्ते स्वस्ति भारत ॥ ४१
ययातिर्नहुषश्चैव धुन्धुमारो भगीरथः ।
तुभ्यं राजर्षयः सर्वे स्वस्ति कुर्वन्तु सर्वशः ॥ ४२
स्वस्ति तेऽस्त्वेकपादेभ्यो बहुपादेभ्य एव च ।
स्वस्त्यस्त्वपादकेभ्यश्च नित्यं तव महारणे ॥ ४३

---

37 —^{a}) Ś1 K2–5 T G2–5 M1 5 स्वा (for त्वा) Ś1 K1–4 D1 सुरगधर्वा, K5 सासुरनरा, S सासु (M1 °धु) रगणा (for °सुरा) —^{b}) K1 सयज्ञोरगराक्षस (sic), Dn2 D2–4 6–8 S सय (G1 M °र) क्षोरगपक्षिण, D5 सौरगा यक्षपक्षिण —^{d}) D4 समरे, D6 सुतरा, S (except M3–5) तरसा (for सनरा) Ś1 K D1–4 6 नाद्य, D7 8 च न (for नास्ति) G1 मे (for ते) K4 भृश (for भयम्) Dn1 D5 नाद्य ते भयमस्ति वै

37 Ś2 missing (cf v 1 27) K5 transp 36 and 37 —^{a}) Ś1 K1 2 4 Dn D3–8 न च कृष्णो न कौंतेयो (Ś1 गधर्वौ) —^{b}) K4 D1 G1 M शस्त्रकृद्, D3 °विद् (for °भृद्) —^{c}) S शरम् (for शरान्) T G3–5 शक्य, G1, 2 M शक्त (for कश्चित्) —^{d}) K1 4 तस्य (for तव) B1 5 शक्यते, B3 शक्ष्यते, S कौरव (for शक्ष्यति) K5 Dn1 शक्तो (Dn1 सक्तो) न तव वर्मणि; D2 कवचे न च वक्षसि, D5 कवचे ते प्रशक्ष्यति

38 Ś2 missing (cf. v 1 27) D4 om 38 —^{a}) K5 Dn1 आदाय, D5 आसाद्य (for आस्थाय) —^{b}) K5 Do1 Dn1 D5 7 8 युध्यस्वाद्य (for क्रुद्धमद्य) Dn1 transp रणे and अर्जुनम् —^{c}) K2 यावन् (for याहि) —^{d}) D3 6 च स (for चासौ) K1–3 त्वा (for त्वां) Cd cites असौ and त्वां (both as in text) D2 3 6 सहिष्यति (for °ते) K4 न त्वासौ त्व हि शक्ष्यते, K5 B Do1 न त्वासौ (K5 चासौ) वि (B3 प्र) सहिष्यति, Dn1 न चासौ त्वयि शिक्ष्यति, D5 न चासौ शक्ष्यति त्वयि, D7 8 न त्वसौ त्वा विशक्ष्यति, S न स्वासौ (G1 M1 2 त्वा स; M3–5 त्वा स) विष (T2 °स-, G5 °ज) हिष्यति

39 Ś2 missing (cf v 1 27) —^{a}) D5 ततो, M3–5 स्वयं (for त्वरन्) —^{b}) Ś1 B2 Do1 D7 भासुरं, K1 भेदनं, D6 भास्करं (for भास्वरम्) T G3 5 स्पृष्ट्वा चांभो विभास्वरं; G4 स्पृष्ट्वा चांगे च भास्वरं. Cd cites स्पृष्ट्वा (as in text) —^{c}) Ś1 आनयद्ध (for °बन्ध) G1 M [अ]द्भुत तत्र (for [अ]द्भुततमं) — After 39^{abc}, G1 M read 40^a and 40^b by transp —^{d}) G1 M पठन्मन्त्रान् (for जपन्मन्त्रं)

40 Ś2 missing (cf v 1 27) G1 M transp 40^a and 40^b and read it after 39^{abc} —^{a}) D3 transp रणे and तस्मिन् Dn1 तु महति, D5 सुतस्येते (for सुमहति) S रणाय महते राजन् —^{b}) B1 5 D2 विजयस्य (for °याय) D3 कवच धारयत्सुत —^{c}) K1 D1 5 विशिस्मापयिषुर्, K3 D1 G1 M विसिस्मा° (for विसिस्मा°) K1 2 लोके, B Do1 Dn2 S लोकान् (for लोकं) —^{d}) K4 D1 ब्रह्मकृत्तम, G3 °सत्तम (for °वित्तम) — After 40 G1 M ins

501* स संयुक्तो महाबाहुराचार्येण महात्मना ।
[G1 M1 2 संयत्तो (for °युक्तो)]

41 Ś2 missing (cf v 1 27) S om the ref —^{a}) D1 2 करोति (for °तु) B3–5 ब्रह्म (for ब्रह्मा) —^{b}) B3–5 ब्रह्मा (for स्वस्ति) D2 द्विजाग्रय (for °तय) T G2–5 स्वस्ति कुर्वंतु ब्राह्मणा —^{c}) D5 ये सृष्टास, G2 श्रेष्ठास्ते (for ये श्रेष्ठास्) K1 सरीसृपश्च यो श्रेष्ठस् —^{d}) B2 (marg, orig as in text) 3 Do1 Dn1 ते तुभ्य, G2 कुर्वंतु (for तेभ्यस्ते) D3 6 स्वस्त्यस्तु (for ते स्वस्ति) G1 M चाप्यथ (for भारत)

42 Ś2 missing (cf v 1 27) —^{a}) K2 D1 ययाति- (for °तिर्) B1 D2 3 6 नाहुषश् (for नहु°) —^{b}) Ś1 दुधुमारो, K1–3 दुंदुमारो, D7 8 बुद्धिमांश्च (for धुन्धुमारो) D3 जयद्रथ (for भगीरथ) —^{d}) K5 B (except B2) Do1 Dn1 D1 5 7 8 नित्यश, T G2 3 5 सर्वत, G1 4 M1, 2 ते सदा, M3–5 सर्वदा (for सर्वश)

43 Ś2 missing (cf. v. 1 27). D1 G3 om. 43^{ab}.

स्वाहा स्वधा शची चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा ।
लक्ष्मीररुन्धती चैव कुरुतां स्वस्ति तेऽनघ ॥ ४४
असितो देवलश्चैव विश्वामित्रस्तथाङ्गिराः ।
वसिष्ठः कश्यपश्चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते नृप ॥ ४५
धाता विधाता लोकेशो दिशश्च सदिगीश्वराः ।
स्वस्ति तेऽद्य प्रयच्छन्तु कार्तिकेयश्च षण्मुखः ॥ ४६
विवस्वान्भगवान्स्वस्ति करोतु तव सर्वशः ।
दिग्गजाश्चैव चत्वारः क्षितिः खं गगनं ग्रहाः ॥ ४७
अधस्ताद्धरणीं योऽसौ सदा धारयते नृप ।
स शेषः पन्नगश्रेष्ठः स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छतु ॥ ४८
गान्धारे युधि विक्रम्य निर्जिताः सुरसत्तमाः ।
पुरा वृत्रेण दैत्येन भिन्नदेहाः सहस्रशः ॥ ४९
हृततेजोबलाः सर्वे तदा सेन्द्रा दिवौकसः ।
ब्रह्माणं शरणं जग्मुर्वृत्राद्भीता महासुरात् ॥ ५० C 7 2458 B 7 84 50 K 7 84 52

G1 om 43^{a}–44^{b} —^{a}) G1 M1 3 [ऽ]न्यैक, G2 [ऽ]स्त्वधि (for न्यैक) —^{c}) K3 न्यन्यस्ति (for °स्तु) Ś1 D1 [अ]पादुकेभ्यश्च, K1 2 पादुकें (for [न] पान्कें) G1 M अपादकेभ्यस्ते स्वस्ति —^{d}) Ś1 transp निर्द and तव

44 Ś2 missing (cf v l 27) G1 om 44^{ab} (cf v l 43) —^{a}) Dn1 transp स्वाहा and स्वधा G1 M transp स्वधा and शची —^{b}) K4 D1 कुर्वंति (for कुर्वन्तु) Dn1 G1 M–– सर्वन्त, D1 – 7 निस्यश (for ते सदा) —^{c}) D1 3 चारुन्धती (for अरुन्धती) —^{d}) Dn1 कुर्वंत, S कुर्याता (for कुरुता) G1 M1 – तेन च (for तेऽनघ) D1 कुर्वंति – – ते नृप, D3 स्वस्ति कुर्वंतु तेनघ

45 Ś2 missing (cf v l 27) D1 om (hapl) 47 —^{b}) K1 D1 तथागिर —^{c}) K1 B2 2 2 D1 2-7 वसिष्ट (for वसिष्ठः) B2 2 Dc1 S काश्यपश्च (for क) —^{d}) Ś1 Dn1 सदा, K (except K) D1 G– [ऽ]नघ (for नृप)

46 Ś2 missing (cf v l 27) D1 8 om. (hapl) 46^{a}–48^{b} —^{a}) S लोकाश्च (for लोकेशो) —^{b}) D2 [अ]पि (for स) G2 दिशश्च विदिशश्च ता — K1 om 46^{c}–47^{b} —^{c}) S तुभ्यं (for तेऽद्य) Ś1 K1-3 2 Dn1 D1 2-– प्रकुर्वंतु (K1 °न्ति) (for प्रयच्छन्तु) D2 स्वस्ति तेनघ कुर्वंतु —^{d}) G2 तु (for च) — After 46, S ins

502* येन देवा सकृन्दमा संग्रामे तारकामये ।
हता स चाहव शूरो हव्यवो देवतागणैः ।

(L 2) M3– धृतश्च (for धृता स) G2 च हत 47^{ab}, दा, B1 5 सर्वत (for सर्वशः) S तथा (M1-3 ततो) वैवस्वतो यम — After 47^{ab}, S ins

503* पार्षदा वशगा यस्य स्वस्ति तुभ्य प्रयच्छतु ।

[G3 4 बहवो (for वशगा) M2 (orig as above, inf lin) प्रयुतां (for प्रयच्छतु)]

— T1 om (hapl) 47^{c}–48^{d} —^{c}) S (T1 om) दिशा गजाश्च चत्वार —^{d}) B1 2 (marg as in text) 3-5 Dn1 च, D2 4 कं, Cd सं (as in text) Dn2 पवने, Cd गगन (as in text) Ś1 गुहा, K1 गुह (for ग्रहा) M2-4 क्षिति सं पवनस्तथा — After 47, S (T1 om) ins

504* दिशश्च विदिशश्चैव स्वस्ति तुभ्यं प्रकुर्वताम् ।
प्रजानां पतयश्चैव सिद्धा लोकहिते रता ।
स्वस्ति कुर्वन्तु ते नित्य मन्त्रेणानेन संस्तुता ।

[(L 1) T2 G3-5 om (hapl) the post half and the prior half of line 2 M3 प्रयच्छतां (for प्रकुर्वताम्) —(L 3) G3 4 सत्य (for नित्य) G3 4 M3 5 सत्कृता, M4 सत्कृता (for संस्तुता)]

48 Ś2 missing (cf v l 27) D7 8 om 48^{ab} (cf v l 46) T1 om 48 (cf. v l 47) —^{a}) G1 M च (for ऽसौ) —^{c}) B1 2 4 शेषश्च (for स शेष) Dn2 D3 6 स शेष सर्वनागेश (Dn3 °स्य) —^{d}) D2 (marg) स्त्रा च (for तुभ्यं)

49 Ś2 missing (cf. v l 27) —^{a}) D2 गाधारेषु च, M4 गाधारयुधि (for °रे युधि) D5 निर्जित्य (for विक्रम्य) —^{b}) D4 शूर (for सुर-) °S निर्जिते पाकशासने —^{c}) B4 transp वृत्रेण and दैत्येन —^{d}) B5 देवा (for देहा)

50 Ś2 missing (cf v l 27) —^{a}) D2 7 8 हत-) T G2-5 दीप्ते (for सर्वे). —^{b}) K5 G2-5 कृत्तु (for सदा) G4 चेन्द्रा

देवा ऊचुः ।

प्रमर्दितानां वृत्रेण देवानां देवसत्तम ।
गतिर्भव सुरश्रेष्ठ त्राहि नो महतो भयात् ॥ ५१

द्रोण उवाच ।

अथ पार्श्वे स्थितं विष्णुं शक्रादींश्च सुरोत्तमान् ।
प्राह तथ्यमिदं वाक्यं विषण्णान्सुरसत्तमान् ॥ ५२
रक्ष्या मे सततं देवाः सहेन्द्राः सद्विजातयः ।
त्वष्टुः सुदुर्धरं तेजो येन वृत्रो विनिर्मितः ॥ ५३
त्वष्ट्रा पुरा तपस्तप्त्वा वर्षायुतशतं तदा ।
वृत्रो विनिर्मितो देवाः प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् ॥ ५४
स तस्यैव प्रसादाद्वै हन्यादेव रिपुर्बली ।
नागत्वा शंकरस्थानं भगवान्दृश्यते हरः ॥ ५५
दृष्ट्वा हनिष्यथ रिपुं क्षिप्रं गच्छत मन्दरम् ।
यत्रास्ते तपसां योनिर्दक्षयज्ञविनाशनः ।
पिनाकी सर्वभूतेशो भगनेत्रनिपातनः ॥ ५६
ते गत्वा सहिता देवा ब्रह्मणा सह मन्दरम् ।
अपश्यंस्तेजसां राशिं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ५७
सोऽब्रवीत्स्वागतं देवा ब्रूत किं करवाण्यहम् ।

(for सेन्द्रा) — For 50^{ab}, G1 M subst

505* विद्रुता हतवीर्याश्च सहेन्द्रा विबुधा द्रुता ।

— c) K1 D4 G3 ब्राह्मण (for ब्रह्माण) T G2–5 गत्वा (for जग्मुर्) — d) B5 महाबलात् (for °सुरात्) G2 5 वृत्रासुरनिपीडिता

51 Ś2 missing (cf v l 27) — b) B3 D4 5 सुर; D6 चैव (for देव-) — d) S पाहि (for त्राहि).

52 Ś2 missing (cf v. l 27). MSS om the ref — a) K1 3 अत्र (for अथ) B4 D2 3 6 G1 M पार्श्वस्थितं, D7 8 पार्श्वस्थितान् (for पार्श्वे स्थितं) D1 8 दृष्ट्वा (for विष्णुं) — b) D1, 8 शक्रादीश् (for °दींश्) D7 8 तान् (for च) S तथा सुरान् (for सुरोत्तमान्) — D2 om (hapl) 52^{cd} — c) S ब्रह्मा पथ्यम् (for प्राह तथ्यम्) K5 प्रिय (for इदं) — d) D3 संविषण्णान्सुरोत्तमान्; T G1–3 5 M जगाद जगतां पति, G4 वाक्यज्ञो जगतीपति

53 Ś2 missing (cf. v l 27) — a) K1 3 रक्ष्यमे, K4 रक्ष्यामहे (hypermetric), B1 3 5 रक्ष्यामि, B2 (marg as in text) वक्ष्यामि, Dc1 D2 रक्षामि, T G2–5 रक्ष्या हि (for रक्ष्या मे) — b) K2 सेंद्रा मह, Dn1 समहेंद्रा (for सहेन्द्रा स) D7 महेंद्रा द्विजजायत (sic), G1 M महेंद्रा ब्राह्मणै सह — B1 reads 53^{d}–55^{c} on marg — d) G3–5 तेन (for येन) D7 8 येन शक्रेण निर्जिता

54 Ś2 missing (cf v l 27) B1 reads 54 on marg — a) K1 2 B6 D2 5 6 G1 M त्वष्टा (for त्वष्ट्रा) Ś1 तदा, T G2–5 महत् (for पुरा) D4 तेपे (for तप्त्वा) — b) Ś1 D2 पुरा (for तदा) D5 वर्षाणामयुतं तदा — c) B2 Dc1 D7 S देवात् (for देवा) — d) G1 M अनुज्ञा प्राप्य शंकरात्

55 Ś2 missing (cf v l 27) B1 reads 55^{abc} on marg — a) B3 न (for स) Ś1 K (except K5) D1 तस्यैव स (by transp), S शंकरस्य K1–3 वा, B Dc1 Dn2 वो (for वै) — b) K1–3 D1 हन्यो देव, B1 Dn1 S हन्यादेव-, B2 हन्यान्देव, D2 हति देव; D3 6 हन्याद्देवान्, D7 8 हंता देव- (for हन्यादेव). K1 2 रिपून्, D2 M3–5 -रिपुं (for रिपुर्) — c) K3 प्रगत्वा, Dn1 न गत्वा, D3 तद्गत्वा (for नागत्वा) Ś1 K1 D1 4 5 7, 8 शांकरं (D5 °र-), K2–5 Dc1 Dn1 D6 शंकरं (for °र). Dc1 स्थाणुर् (for स्थानं).

56 Ś2 missing (cf v l 27) — a) Ś1 D2, 5 हनिष्यत (D5 °ति) (for °ष्यथ). D7 8 रिपून् B Dc1 दृष्ट्वा जेष्यथ वृत्र तं, T G2–5 वृत्रं हनिष्यथ सुरा, G1 M निहनिष्यति ते श(G1 M1 2 तच्छ)क्र — b) B1 गच्छथ, T G2–5 गच्छेम, G1 M गच्छामि (M5 °म) (for गच्छत) K4 Dn1 T G2–5 मंदिरं (for मन्दरम्) — D3 M3 om. (hapl) $56^{c'ef}$ — c) Ś1 K1–3 D1 7 8 स तपो, D4 5 तपसो (for °सा) — d) T G4 यज्ञानैक, G1, 5 M1 2 यज्ञांतक, G2 M4 5 रजोंतक, G3 युंजानैक (for दक्षयज्ञ-) Ś1 B4 M4 5 -विनाशक (for °शन-) — D7 8 om (hapl) 56^{ef} — f) D3, 6 विनाशन (for -निपातन)

57 Ś2 missing (cf v l 27) Before 57, D3 6 ins द्रोण उवाच — a) K5 अगच्छन् (for ते गत्वा) D3 S (except M3) तं (D3 M4 5 ते) देवा सहिता गत्वा — Ś1 K1 2 D1 4 om (hapl) 57^{b}–58^{a} — b) K4 Dn1 T G2–5 मंदिर (for मन्दरम्) K3 ददृशुस्तत्र त्र्यंबक — K3 om 57^{cd} — c) K4 om from स्तेजसा up to देवा (in 58^{a}) D3 5–8 तेजसो, T G2–5 तपसो (for तेजसा) D2 अपश्यंस्ते महाराशिं, G1 M अथा पश्यंस्तपोराशिं. — d) B3 D5 कोटिसूर्यसमप्रभं

अमोघं दर्शनं मह्यं कामप्राप्तिरतोऽस्तु वः ॥ ५८
एवमुक्तास्तु ते सर्वे प्रत्यूचुस्तं दिवौकसः ।
तेजो हृतं नो वृत्रेण गतिर्भव दिवौकसाम् ॥ ५९
मूर्तीरीक्षस्व नो देव प्रहारैर्जर्जरीकृताः ।
शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म गतिर्भव महेश्वर ॥ ६०
महेश्वर उवाच ।
विदितं मे यथा देवाः कृत्येयं सुमहाबला ।
त्वष्टुस्तेजोभवा घोरा दुर्निवार्याकृतात्मभिः ॥ ६१
अवश्यं तु मया कार्यं साह्यं सर्वदिवौकसाम् ।
ममेदं गात्रजं शक्र कवचं गृह्य भास्वरम् ।
वधानानेन मन्त्रेण मानसेन सुरेश्वर ॥ ६२
द्रोण उवाच ।
इत्युक्त्वा वरदः प्रादाद्वर्म तन्मन्त्रमेव च ।
स तेन वर्मणा गुप्तः प्रायाद्वृत्रचमूं प्रति ॥ ६३
नानाविधैश्च शस्त्रौघैः पात्यमानैर्महारणे ।
न संधिः शक्यते भेत्तुं वर्मबन्धस्य तस्य तु ॥ ६४
ततो जघान समरे वृत्रं देवपतिः स्वयम् ।
तं च मन्त्रमयं बन्धं वर्म चाङ्गिरसे ददौ ॥ ६५ C. 7 3473 B 7 94 65 K 7 94 69

58 Ś2 missing (cf. v l 27) Ś1 K1 2 4 D1 4 om 58ª (cf v l 57) —ª) D6 मृत (for देवा) K3 स तानुवाच त्रिदशान —ᵇ) Dn1 मूहि (for मृत) Dc1 D7 8 त्र (for [म]हम्) D5 6 किंचन (D5 मृत किं) करवाण्यह —ᶜ) Ś1 K° 3 D1 6 मेत्र्या, K1 4 5 मेत्या, Dn1 D2 5 मे (Dn1 ते) स्यात्, D4 मेत्र्यं (for मह्यं) D2 अमोघदर्शनं दिव्यं —ᵈ) D2 कार्य (for काम) D3 M3–5 तथा, D7 8 इतो (for अतो) D4 ध्रुवं (for ऽस्तु व)

59 Ś2 missing (cf v l 27) —ª) Ś1 (orig as in text, sup lin) गत्वा (for उक्ताम्) D7 8 च ते, G1 M1 2 तु त, M2–5 तत (for तु ते) —ᵇ) D7 8 G1 M ते, G3 तद् (for तं) D5 प्रोचुस्तत्र (for प्रत्यूचुस्तं) —ᶜ) S हृतौजसा (for तेजो हृत)

60 Ś2 missing (cf v l 27) —ª) D2 मुहुर्, T G M1 2 मूर्ति, Cd मूर्तिर् (for मूर्तीर्) D5 निरीक्षस्व (hypermetric), G1 M सपश्य (for ईक्षस्व) D1 om (hapl) from व up to दे (in 61ª) D7 8 देवेश, G1 M भो देव (for नो देव) —ᵇ) T G2 भर्मरीकृता, G1 3–5 M1 2 जर्जरीकृता (for °कृता) —ᶜ) K1 त्वा (for त्वां) K1, 3 D1 2 स्मो (for स्म) —ᵈ) M अगतीनां गतिर्भव Cd cites गति (as in text)

61 Ś2 missing (cf v l 27) D1 om up to दे (cf. v l. 60) D5 om. 61 K2 5 om the ref B Dc1 शर्व, T G1–5 ईश्वर, M3–5 शंकर (for महेश्वर) —ª) K5 B2 4 5 Dn2 वो, D3 ते (for मे) D3 विद्धितेयं मम सुरा, M4 यथा मे विदित देवा —ᵇ) G3, 5 कृत्येव (for °य) B3 5 Dn1 D3 T G2–5 सुमहा D2 कृत्यमेव महाबला —ᶜ) G1 ᵒ orig as in text) 5 ह्नवो घोरो —ᵈ) Ś1 दुर्निवाराकृतात्मभि

62 Ś2 missing (cf v l. 27) —ᵇ) B सह्यं, Dc1 (marg) कार्यं, Cd साह्य (as in text) G1 सर्वं (for सर्व) —ᵈ) Ś1 K1–3 D1, 2, 6 गृहीत्वा वर्म (for कवचं गृह्य) Ś1 B2 भासुरं, K1 भास्करं (for भास्वरम्) —G5 om 62ᶜ–64ᵇ —ᵉ) K2 बुधा न, Dc1 Dn1 वध्वा न, Dn2 D5 ययथ, D1 वधा न; D2 6 ववध (for वधान) M3–5 एनं तु (for अनेन) K1 वदानानेन मन्त्रेण, D2 बौधायनेन मं°, T G3 4 साधनेन तु म°, G1 M1 2 बद्धानेन (G1 °नेव) तु म° —ᶠ) B1 सुरोत्तम, D3 सुरेश्वरं, S (G5 om) ममैव तु (for सुरेश्वर) — After 62, D5 ins

506* वधायासुरमुख्यस्य वृत्रस्य सुरघातिन ।

63 Ś2 missing (cf. v l 27) G5 om 63 (cf. v l. 62) G2 om. the ref. —ª) K5 मंत्रवत् (for वरद॰) —ᵇ) K5 धर्म, G4 मम (for वर्म) —ᶜ) D5 [आ]यत्त (for गुप्त) —M5 om (hapl.) from 63ᵈ up to prior half of 507* —ᵈ) G1 M1–4 ययौ (for प्रायाद्)

64 Ś2 missing (cf v l 27) G5 om 64ᵃᵇ (cf v l 62) M5 om 64 (cf v l 63) —ª) Dc1 स, T G2–4 तु (for च) D2 शरास्त्रौघै (for च शस्त्रौघै) —ᵇ) D3 4 महामृधे, S (G5 M5 om) सहस्रश (for महारणे) —ᶜ) Dn1 तस्य (for संधि) D1 छेत्तुं, D5 तस्य, D7 8 ज्ञातुं, G5 मोक्तुं (for भेत्तुं) —ᵈ) D2 G1 M3–4 यद्धस्य (for बन्धस्य) D2 तत्, D3 6 ते, D7 8 च (for तु) D5 वर्म भेत्तुं कथंचन — After 64, S (M5 after 63ᶜ) ins

507* स तेन वर्मणा गुप्तो वृत्रं देवरिपुं तदा ।
[M5 om the prior half]

65 Ś2 missing up to तं च (in 65ᵃ) (cf v l 27)

अङ्गिराः प्राह पुत्रस्य मन्त्रज्ञस्य बृहस्पतेः ।
बृहस्पतिरथोवाच अग्निवेश्याय धीमते ॥ ६६
अग्निवेश्यो मम प्रादात्तेन बध्नामि वर्म ते ।
तवाद्य देहरक्षार्थं मन्त्रेण नृपसत्तम ॥ ६७
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वा ततो द्रोणस्तव पुत्रं महाद्युतिः ।
पुनरेव वचः प्राह शनैराचार्यपुंगवः ॥ ६८
ब्रह्मसूत्रेण बध्नामि कवचं तव पार्थिव ।
हिरण्यगर्भेण यथा बद्धं विष्णोः पुरा रणे ॥ ६९
यथा च ब्रह्मणा बद्धं संग्रामे तारकामये ।
शक्रस्य कवचं दिव्यं तथा बध्नाम्यहं तव ॥ ७०
बद्ध्वा तु कवचं तस्य मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ।
प्रेषयामास राजानं युद्धाय महते द्विजः ॥ ७१
स संनद्धो महाबाहुराचार्येण महात्मना ।
रथानां च सहस्रेण त्रिगर्तानां प्रहारिणाम् ॥ ७२
तथा दन्तिसहस्रेण मत्तानां वीर्यशालिनाम् ।
अश्वानामयुतेनैव तथान्यैश्च महारथैः ॥ ७३
वृतः प्रायान्महाबाहुरर्जुनस्य रथं प्रति ।
नानावादित्रघोषेण यथा वैरोचनिस्तथा ॥ ७४
ततः शब्दो महानासीत्सैन्यानां तव भारत ।
अगाधं प्रस्थितं दृष्ट्वा समुद्रमिव कौरवम् ॥ ७५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

— For 65^{ab}, S subst.

508* जघान समरेऽभीतः शक्रो देवाग्रणीस्तदा ।

— ^{c}) $D_{3, 6, 7}$ तद्य, D_8 तव, S स तन् (for तं च) Ś K_{1-3} $D_{1, 7, 8}$ $G_{1, 5}$ बद्ध, K_4 धर्म (for बन्धं) — ^{d}) K_4 lacuna, B_2 शक्रश् (for वर्म) $K_{1, 2}$ D_1 सोंगिरसे $Ś_1$ K_3 Dn_1 $D_{2, 4}$ वर्मणोंगिरसे ददौ

66 ^{a}) S (except M_{3-5}) चापि (for प्राह) $M_{3, 4, 5}$ (*inf lin* also as in text) पुत्राय (for पुत्रस्य) — ^{b}) $M_{3, 4, 5}$ (*inf lin* also as in text) मन्त्रज्ञाय (for °ज्ञस्य) — ^{d}) D_4 om (hapl) from श्याय up to अग्निवे (in 67^{a}) K_{1-3} D_1 अग्निवेशाय (for °श्याय)

67 D_4 om up to अग्निवे (of v l 66) B_3 reads 67^{ab} on marg — ^{a}) K_1 अग्निवेशा, $K_{2, 3}$ $D_{1, 6}$ °वेशो (for °वेश्यो) — ^{b}) M_{3-5} वर्मणा (for वर्म ते) — D_4 om 67^{c}–68^{b} — ^{c}) T देहे (for देह) — ^{d}) Dn_1 धर्मेण (for मन्त्रेण) G_1 M शर्म तेन क्रमिष्यति

68 D_4 om 68^{ab} (cf. v l 67) $D_{3, 6}$ G_1 M om the ref. — ^{b}) B_2 Dn_2 D_2 महाद्युतिं, $D_{7, 8}$ °द्युते (for °द्युति) — ^{c}) K_5 Dn_1 $D_{4, 5, 7, 8}$ तत (for वच) — For 68^{bcd}, G_1 M subst

509* तस्य कर्म ययन्ध च ।
उवाच चैनमाचार्यस्तव पुत्रमिद वच ।

69 ^{a}) T $G_{3, 4}$ M_5 (*sup lin* as in text) -सूक्तेन (for -सूत्रेण) — ^{b}) B_4 भारत (for पार्थिव) — For 69^{ab}, G_2 subst

510* ब्रह्मणश्च स्वसूक्तेन बध्नामि कवचं तव ।

— ^{c}) K_5 Dn_1 पुरा (for यथा) — ^{d}) B_2 बद्धो विष्णु, M_5 (*sup lin* as in text) बद्ध जिष्णो (for बद्धं विष्णो) $K_{1, 5}$ Dn_1 D_4 यथा रणे, S तु वैशसे (for पुरा रणे)

70 ^{a}) B_2 वर्मणा (for ब्रह्मणा) D_7 बध (for बद्धं) — ^{b}) D_4 च तथामये (for तारका°) — ^{c}) D_6 बंधन (for कवच)

71 Before 71, G_1 M ins. सजय उवाच — ^{a}) D_2 $G_{4, 5}$ बध्नातु (for बद्ध्वा तु) — ^{d}) $D_{3, 6}$ समरे (for महते)

72 ^{a}) $D_{4, 5}$ सुसंनद्धो, S सुसयुक्तो ($G_{1, 5}$ $M_{1, 2}$ °यत्तो) (for स सनद्धो) — ^{b}) D_7 अर्जुनस्य रथ प्रति (= 74^{b}) — After 72^{ab}, K_5 Dn_1 S ins

511* प्रस्थित सहसा राजन्यत्र यातो धनंजय ।
[Dn_1 आस्थित (for प्र°)]

— ^{c}) S ततो रथ- (for रथाना च)

73 B_1 reads 73^{ab} on marg — ^{a}) Ś K Dn_1 $D_{1, 3, 6}$ दंतिना च (for तथा दन्ति-). — ^{c}) B Dn_1 Dn_2 S नियुतेन (for अ°)

74 ^{a}) B_1 प्रायात्ततो (for वृत प्रायान्) — G_1 M om 74^{c} — ^{c}) $D_{7, 8}$ -निर्घोषैर् (for -घोषेण) — T G_{2-5} ins after 74^{abc} G_1 M after 74^{ab}

512* नानाजनपदायुत ।
तव पुत्र. प्रयातस्तु
[G_1 M om line 1.]

७०

संजय उवाच ।
प्रविष्टयोर्महाराज पार्थवार्ष्णेययोस्तदा ।
दुर्योधने प्रयाते च पृष्ठतः पुरुषर्षभे ॥ १
जवेनाभ्यद्रवन्द्रोणं महता निस्वनेन च ।
पाण्डवाः सोमकैः सार्धं ततो युद्धमवर्तत ॥ २
तद्युद्धमभवद्घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
पाञ्चालानां कुरूणां च व्यूहस्य पुरतोऽद्भुतम् ॥ ३
राजन्कदाचिन्नास्माभिर्दृष्टं तादृङ्न च श्रुतम् ।
यादृङ्मध्यगते सूर्ये युद्धमासीद्विशां पते ॥ ४
धृष्टद्युम्नमुखाः पार्था व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
द्रोणस्य सैन्यं ते सर्वे शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ५
वयं द्रोणं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
पार्षतप्रमुखान्पार्थानभ्यवर्षाम सायकैः ॥ ६
महामेघाविवोदीर्णौ मिश्रवातौ हिमात्यये ।
सेनाग्रे विप्रकाशेते रुचिरे रथभूषिते ॥ ७
समेत्य तु महासेने चक्रतुर्वेगमुत्तमम् ।　C 7 2493 B 7 85 K 7 95

75 b) D5 पार्थिव (for भारत) — c) D1 नागार्ध (for अगार्ध) D7 8 प्रेषितं (for प्रस्थित) — d) Ś1 अपि (for इव)

Colophon. — *Sub-parvan* N (except K4 D1 6) G1. 4 M1. 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K6 Dn1 D4 5 दुर्योधनप्रयाग, G1 M1 2 कवचयजन, G2 मत्र कवचप्रदान, Bom ed दुर्योधनकवचबंधन — *Adhy no* (figures, words or both) B1 D2 91, B. G1 M 89, Dn1 92, D3 T G-4 90, G. 88 — *Śloka no* Dn1 75, G5 79

70

1 a) K4 महाबाहो, Dn1 °राजन, D1 °बाहो (for °राज) — b) B Dn1 S (except G1 M3-5) रणे, Dc1 तयो, D. तथा (for तदा) K. Dn2 कृष्णपाद्वयोस्तदा — c) G1 M चानुयाते (for प्रयाते च) — d) D6 प्रस्थिता (for पृष्ठत) Ś1 K1-3 B1 D2 4 G2. 5 पुरुषर्षभ, K4 D3 °र्षभ, B5 °र्षस, D5 T G3 4 °र्षभा (for °र्षभे)

2 a) Ś2 K3 4 D1 4 T G2-4 [अ]भ्यपतन, K1 °पतद् (for °द्रवन) K1 D6 द्रोणो (for द्रोण) — b) Ś K1-3 B (except B2) Dc1 Dn D1 4 6 S (except G3-5) निस्वनेन (for निस्व°) — d) B2 (marg, orig as in text) 3 G. तयोर्, G1 M तत्र (for ततो)

K. B Dc1 Dn2 D2 6 S तीव्र (for ° for तुमुलं) Ś D2 ल्याना, B3 G1 M पाण्डवाना, D2 पचाल्याना (for पाञ्चालाना) D1 कुनराणा (hypermetric) (for कुरूणा) B2 6 कुरूणा पाण्डवाना च — d) D3 . द्भुतं (for ऽद्भुतम्)

4 a) D. कथामिर् (for कदाचिन्) Ś2 D3 अस्मामिर् (for ना°) D4 यस्कथाभिर्न चास्माभिर् — b) D3 नापि (for तादृङ्) K4 D1 वा (for च) — For 4ab, G1 M subst

513* राजन्न तादृशं युद्धं दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।

— c) Dc1 Dn1 D7 8 G2 मध्यगते, D4 5 मध्यदिने (for मध्यगते) — Ś K1-3 om 4d–5c

5 Ś K1-2 om 5abc (cf v 1 4) — b) Dn1 नानानीका (for व्यूढा°) — c) S सैन्यं तव कुरुश्रेष्ठ — d) Ś K1 अवाकिरद् (for °रन्)

6 D. om 6a–7b — a) Ś2 lacuna for वयं द्रोणं — b) D6 G2 5 सर्वे (for सर्व) D3 वरा (for वरम्) — d) K. S अभिवर्षाम (for अभ्य°) D3 6 तम्यवर्षन्स्तु (D3 °न्स) सायकैः

7 D7 om 7ab (cf. v 1 6) — a) Ś1 K (except K5) D1 महार्णवाव् (for °मेघाव्) D5 इवोदीर्णान् (for °दीर्णौ) — b) Ś1 मिश्रवीर्यौ, K2 B Dn2 D1 5 °वातैर्, G6 मिश्रौ तौ तु (for मिश्रवातौ) T G2-5 युगात्यये (for हिमा°) — c) D5 सैन्याग्रे (for सेनाग्रे) B Dc1 Dn2 प्रचकाशेते, Dn1 प्रवि°, S ते प्र° (for विप्र°) — d) D3 रुधिरे (for रुचिरे) D2. 6 शार, S रत्न- (for रथ-) Ś2 K1 2 4 D1 रुचि(K4 °धि)रध्वजभूषिते, B5 रुचिरैं रथभूषितैं, Dn1 वीरे रथविभूषिते

8 a) K2 सर्वेत्यत, S (except G2) ते समेत्य (for

जाह्नवीयमुने नद्यौ प्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ८
नानाशस्त्रपुरोवातो द्विपाश्वरथसंवृतः ।
गदाविद्युन्महारौद्रः संग्रामजलदो महान् ॥ ९
भारद्वाजानिलोद्धूतः शरधारासहस्रवान् ।
अभ्यवर्षन्महारौद्रः पाण्डुसेनाग्निमुद्धतम् ॥ १०
समुद्रमिव घर्मान्ते विवान्घोरो महानिलः ।
व्यक्षोभयदनीकानि पाण्डवानां द्विजोत्तमः ॥ ११
तेऽपि सर्वप्रयत्नेन द्रोणमेव समाद्रवन् ।
विभित्सन्तो महासेतुं वार्योघाः प्रबला इव ॥ १२
वारयामास तान्द्रोणो जलौघानचलो यथा ।
पाण्डवान्समरे क्रुद्धान्पाञ्चालांश्च सकेकयान् ॥ १३
अथापरेऽपि राजानः परावृत्य समन्ततः ।
महाबला रणे शूराः पाञ्चालानन्ववारयन् ॥ १४
ततो रणे नरव्याघ्रः पार्षतः पाण्डवैः सह ।
संजघानासकृद्द्रोणं विभित्सुररिवाहिनीम् ॥ १५
यथैव शरवर्षाणि द्रोणो वर्षति पार्षते ।
तथैव शरवर्षाणि धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्षत ॥ १६
सनिस्त्रिंशपुरोवातः शक्तिप्रासर्ष्टिसंवृतः ।

समेत्य तु) B$_1$ महासैन्यं (for °सेने) —^{b}) Dn$_2$ चक्राते (for चक्रतुर्) Ś$_2$ (*sup lin* , orig as in text) K (except K$_4$) Dn$_2$ D$_{4,5}$ G$_1$ M अद्भुतं (for उत्तमम्) —^{c}) B$_2$ चैव ; A few MSS नद्य (for नद्यौ) —^{d}) Ś$_1$ D$_{1,5,7,8}$ [उ]द्धतोदके (for [उ]ल्बणो°)

9 ^{a}) K$_1$ D$_5$ नानाशस्त्रपुरोवाते —^{b}) T G$_{2-4}$ पत्त्यश्व-, G$_1$ M जात्यश्व , G$_5$ प्रत्यश्व (for द्विपाश्व) K$_1$ -सयुत , B$_{1,2}$ -संभृत , D$_2$ सकुल (for संवृत) —^{c}) D$_4$ तथा (for गदा) — D$_4$ om (hapl) 9^d–10^c —^{d}) Dn$_1$ G$_5$ संग्रामो, D$_{7,8}$ संग्रामे (for संग्राम) Ś K$_{2,3}$ D$_{1,3}$ [ऽ]नदत्, K$_1$ D$_{2,3,5-7}$ नदन्, K$_4$ न तत् (for महान्)

10 D$_4$ om 10^{abc} (of v l 9) —^{a}) Ś K$_2$ D$_1$ भारद्वाजानिलोद्धूता (D$_1$ °द्भूता) —^{b}) D$_2$ सहायवान् (for -सहस्र°) Ś K$_{1-3}$ B$_1$ D$_1$ S शरधारा (M$_{2-5}$ °वर्षै) सहस्रश —^{c}) Ś K$_{1,2}$ महारौद्रा , B$_{4,5}$ Dn$_2$ °सैन्य , S °रौद्रं (for °रौद्र) —^{d}) Ś$_2$ K$_{1-3}$ D$_{1,4}$ उद्यतं ; Dn$_1$ अद्भुतं, D$_2$ उद्धृत , D$_5$ उद्यत (for उद्धतम्) D$_{7,8}$ पार्थसेना समंतत , T G$_{2-5}$ पांडुसैन्याभिमुस्थितं

11 ^{a}) G$_5$ मेघाते (for घर्मान्ते) Cv as in text —^{b}) Ś$_2$ प्रवन्, K$_2$ विवस्वान् (hypermetric), K$_4$ B$_{2,4}$ Dn$_2$ D$_{1,8}$ M$_5$ विशन्, D$_2$ विभुर् ; D$_5$ विध्यन्, D$_6$ पिबन्, T G$_{2-5}$ महा-, Cd विवान् (as in text) D$_2$ वन्यो (for घोरो) D$_1$ महाबल (for °निल) Cv as in text

12 ^{a}) Ś K$_{1,2}$ D$_{1,3}$ T G$_5$ सर्वे (for सर्वं) —^{b}) Dn$_1$ समाव्रजन् (for °द्रवन्) —^{c}) K$_3$ महावेग, K$_5$ °सेना, S रथानीकं (for महासेतु) —^{d}) K$_2$ वातौघा , Do$_1$ Dn$_1$ D$_{5-7}$ S (except M$_{3-5}$) वार्यौघा (for वार्योघा) D$_6$ प्रलये (for प्रबला)

13 ^{a}) Ś$_1$ K (except K$_5$) D$_1$ M$_{3,4}$ धारयामास (for वारया°) D$_4$ G$_2$ M$_5$ त (for तान्) —^{b}) B$_{4,5}$ Dn$_2$ जलौघं, S वार्यौ(G$_{3,4}$ M$_5$ °र्यो)घान् (for जलौ°) B$_3$ (marg as in text) महान् (for यथा) —^{c}) T G$_{3-5}$ जित्वा (for क्रुद्धान्) —^{d}) B$_{3-5}$ Do$_1$ Dn$_2$ G$_2$ पचालाश्च (B$_2$ °लास्तु), G$_1$ M$_{1,2}$ सपाचालान् (for पाञ्चालाश्च) B$_2$ Dn D$_{2,3,5-8}$ सकैकयान् (for सके°) K$_4$ पाचालाना च केकयान् ; K$_5$ पाचालान्सहकैकयान्

14 ^{a}) B$_4$ तथा, B$_5$ यथा (for अथ) B$_3$ Dn$_2$ D$_1$ च (for ऽपि) S पर्यवर्तंत राजान —^{b}) K$_3$ B Do$_1$ Dn$_2$ D$_2$ परिवृत्य (for परा°) S कुर्वाणास्तव शासनं —^{d}) K$_3$ B$_4$ Do$_1$ D$_6$ पंचालान् (for पाञ्चा°) Ś$_1$ अभ्यवारयन्, K$_{1-3}$ अनुवा°, D$_6$ व्यवहा° (for अन्ववा°)

15 ^{a}) G$_1$ M पाचालाना रथव्याघ्र (G$_1$ °घ्रं) —^{c}) K$_2$ D$_{4,5}$ स (for स) K$_1$ D$_{1,3}$ सकृद् (for [अ]स°) G$_1$ M अभ्यमदसकृधुद्धे —^{d}) D$_5$ विधत्सुर्, D$_6$ बीभत्सुर्, D$_{7,8}$ विभित्सन्, G$_{3,4}$ बीभित्सुर् ; G$_5$ M$_{3-5}$ बीभत्सुर् ; M$_5$ (*inf lin*) विभासुर्, A few MSS विभत्सुर् (for विभित्सुर्) Ś$_1$ K$_3$ B$_1$ Dn$_2$ D$_{7,8}$ M$_{3,4}$ इव, Ś$_2$ K$_{1,2,4}$ B$_2$ D$_1$ रिपु , Do$_1$ अपि (for अरि)

16 B$_1$ om (hapl) from शरवर्षाणि (in 16^a) up to तथैव (in 16^c) D$_{6,8}$ om (hapl) 16^{bc} —^{b}) B$_2$ (marg , orig as in text) Do$_1$ वर्षत (for वर्षति) S सयुगे (for पार्षते) —^{c}) D$_1$ -वर्षेण (for वर्षाणि) —^{d}) Ś$_2$ K$_4$ B Do$_1$ T G$_{2,3,5}$ [ऽ]प्यवर्ष(Ś$_2$ °र्ष)त, K$_5$ [ऽ]थ पार्षत , Dn$_1$ [ऽ]पि वर्षति, D$_3$ [ऽ]भ्यवर्षति (for °वर्षत) G$_1$ M पाचालो विप्रक(G$_1$ M$_{3,4}$ °व)र्षति

17 ^{b}) G$_1$ M प्रासासि (for -प्रासर्ष्टि-) K$_5$ Dn$_1$ D$_5$ -सयुत ; D$_4$ -तोमर- (for -संवृत) —^{c}) Dn$_1$ T G$_{2-5}$ निर्ह्रादो (for संह्रादो) G$_1$ M ज्याविद्युन्निनदह्रादो

ज्याविद्युच्चापसंह्रादो धृष्टद्युम्नबलाहकः ॥ १७
शरधाराश्मवर्षाणि व्यसृजत्सर्वतोदिशम् ।
निघ्नन्रथवराश्वौघांश्छादयामास वाहिनीम् ॥ १८
यं यमार्छच्छरैर्द्रोणः पाण्डवानां रथव्रजम् ।
ततस्ततः शरैर्द्रोणमपाकर्षत पार्षतः ॥ १९
तथा तु यतमानस्य द्रोणस्य युधि भारत ।
धृष्टद्युम्नं समासाद्य त्रिधा सैन्यमभिद्यत ॥ २०
भोजमेके न्यवर्तन्त जलसंधमथापरे ।
पाण्डवैर्हन्यमानाश्च द्रोणमेवापरेऽव्रजन् ॥ २१
सैन्यान्यघटयद्यानि द्रोणस्तु रथिनां वरः ।
व्यधमच्चापि तान्यस्य धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ २२
धार्तराष्ट्रास्त्रिधाभूता वध्यन्ते पाण्डुसृञ्जयैः ।
अगोपाः पशवोऽरण्ये बहुभिः श्वापदैरिव ॥ २३
कालः संग्रसते योधान्धृष्टद्युम्नेन मोहितान् ।
संग्रामे तुमुले तस्मिन्निति संमेनिरे जनाः ॥ २४
कुनृपस्य यथा राष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधितस्करैः ।
द्राव्यते तद्वदापन्ना पाण्डवैस्तव वाहिनी ॥ २५
अर्करश्मिप्रभिन्नेषु शस्त्रेषु कवचेषु च ।
चक्षूंषि प्रतिहन्यन्ते सैन्येन रजसा तथा ॥ २६
त्रिधाभूतेषु सैन्येषु वध्यमानेषु पाण्डवैः । C 7 3317 B 7 95 27 K 7 95 27

— d) D7 8 धृष्टद्युम्नो (for °द्युम्न) S (except T G2) वलाहक° (for -बलाहक)

18 a) Ś K (except K4) Dn1 D2 7 8 -धारासि, D4 -धाराभि-, T G3 4 -धाराशु; G5 6 धाराशु (for -धाराश्म) — b) K2 B2 (marg, orig as in text) Dc1 Dn1 D4.7 8 विसृजन्, D6 G1.4 M (except M1) व्यसृजन् (for °जत्) K5 Dn1 D4 दिश (for -दिशम्) — c) Dn1 D7 8 -नराश्वौघान्, D5 -वरौघान्, G1 M1.2 -वराश्वौघां (for -वराश्वौघान्) T G2-5 निघ्नन्तत्र नराश्वौघान् — G6 om. 18d — d) B Dc1 D2 6 द्रावयामास, S (G5 om) पातया° (for छादया°)

19 a) G1 M1 2 यमाघ्नत, M3-5 यमघ्नत्, A few MSS यमाच्छ्रंद् (for यमार्छत्) — b) K5 B1 रथध्वज, D2 °व्रजान, D6 महारथ (for रथव्रजम्) — c) S तस्मात्तस्मात् (for ततस्तत) — d) K1 lacuna, G2 पाण्डव (for पार्षत)

20 a) D3 M3-5 यथा (for तथा) D2 नु (for तु) — b) S मारिष (for भारत) — d) G3 क्रिया- (for त्रिधा) Ś K (except K5) Dc1 (*sup lin* as in text) D1-3 5 7 8 अभज्यत (for अभिद्यत) D6 त्रि सैन्यमभिमज्यत

21 a) B Dc1 Dn2 G2 [ऽ]भ्य(G2 °न्व)वर्तंत, G1 M [ऽ]न्वपर्यंत (for न्यवर्तन्त) — b) B Dc1 Dn2 for अथ) — c) D7 जयमानाश् d- 2a twice. — d) B

22 For the repetition in D5, cf. v 1 21 — a) K1 3 [अ]वट्टयद्, K2 घट्टयद्; K4 घटयद्, D2 [अ]चोदयद्, D3 6 घट्येद् (for [अ]घटयद्) K5 B Dc1 Dn D4 5 (both times) मघट्ट(K4 Dn1 °घात)यति सैन्यानि, D7 8 संघाटयित्वा सैं°, S सघाते यतते द्रोण (G3 4 °ण) — b) S सैन्यस्य (for द्रोणस्तु) B1 धन्विना (for रथिना) — c) Ś2 K (except K5) D1 तानि चापि (by transp), B1.2.3 तानि तानि D4 सैन्यस्य (for तान्यस्य) S व्यधमच्चास्य सैन्यानि

23 a) K1 4 D4 M1 धार्तराष्ट्रस् (for °राष्ट्रास्) Ś1 द्विधाभूता, Dn1 D2 7 8 T G2-5 तथाभूता (for त्रिधाभूता) — b) D4 वध्यता, T G5 व्यधंते, G3 4 व्यधते (for वध्यन्ते) B1 T G3 4 -नदनै, Dn1 D2 -सजयै (for -सृञ्जयै) — d) Dc1 चापदैर् (for श्वापदैर्)

24 Dn2 om. 24 — a) Ś K B2 4 Dn1 D1-6 स (K2 स) ग्रसते, Dc1 संक्रमते, G5 स ग्रहते (for संग्रसते) B1 लोकान्, G1 3 M यौधान् (for यो°) — b) G1 M2 मोक्षितान् (for मोहि°) — c) Dn1 D3-5 तुमले (for तुमुले) — d) T G2-5 तं (for स) D7 8 प्रजा (for जना)

25 a) K5 D2 राज्य (for राष्ट्रं) — b) Dn2 D5 S व्याधिदुर्भिक्षतस्करैः — c) D7 5 प्राप्यते (for द्राव्यते) D2 आयत्ता, D3 आयाता (for आपन्ना) — d) T G3.4 शत्रु (for तव)

26 a) B Dc1 -विभिन्नेषु, S विभिन्नेषु (for प्रभि°) — c) B Dc1 S प्रत्यहन्यंत, Dn2 D3 प्रत्यहन्यंते, D4 for °हन्यन्ते). — d) K5 D1 सैन्यानां (for

7 17 अमर्षितस्ततो द्रोणः पाञ्चालान्व्यधमच्छरैः ॥ २७
मृद्गतस्तान्यनीकानि निघ्नतश्चापि सायकैः ।
बभूव रूपं द्रोणस्य कालाग्नेरिव दीप्यतः ॥ २८
रथं नागं हयं चापि पत्तिनश्च विशां पते ।
एकैकेनेषुणा संख्ये निर्बिभेद महारथः ॥ २९
पाण्डवानां तु सैन्येषु नास्ति कश्चित्स भारत ।
दधार यो रणे बाणान्द्रोणचापच्युताञ्शितान् ॥ ३०
तत्पच्यमानमर्केण द्रोणसायकतापितम् ।
बभ्राम पार्षतं सैन्यं तत्र तत्रैव भारत ॥ ३१
तथैव पार्षतेनापि काल्यमानं बलं तव ।
अभवत्सर्वतो दीप्तं शुष्कं वनमिवाग्निना ॥ ३२
वध्यमानेषु सैन्येषु द्रोणपार्षतसायकैः ।
त्यक्त्वा प्राणान्परं शक्त्या प्रायुध्यन्त स्म सैनिकाः ३३
तावकानां परेषां च युध्यतां भरतर्षभ ।
नासीत्कश्चिन्महाराज योऽत्याक्षीत्संयुगं भयात् ॥ ३४
भीमसेनं तु कौन्तेयं सोदर्याः पर्यवारयन् ।
विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च महारथः ॥ ३५
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ क्षेमधूर्तिश्च वीर्यवान् ।

सैन्येन) D8 तेजसा (for रजसा) S धृते (for तथा) Ś K2 3 सैन्याना भास्वता (Ś1 K2 3 lacuna) तव, K1 सैन्याना तव पुत्रक, K4 सैन्येन तव मारिष

27 ^{d}) Ś1 पाचालं, K3 B1 4 5 D6 पंचालान्, B3 पचाल्य, Dc1 D7 8 पाचाल्य (for पाञ्चालान्) D2 अध मत् (for व्यध°) Dn1 व्यधमत्पाडुसृजयान्, G2 पचालानन्ववारयत्

28 ^{a}) Dn1 D5 7 8 मर्दतस्, D3 6 अर्दतस् (for मृद्गतस्) K4 B4 चापि (for तानि) B1 सैन्यानि (for [अ]नीकानि) — ^{b}) A few MSS शायकैः (for सा°) T G2-5 निघ्नत शात्रवान्रणे, G1 M °श्चाहितान्रणे — ^{c}) G1 M1 2 सैन्यस्य (for द्रोणस्य) — ^{d}) Ś1 Dc1 कालाग्निर् (for °ग्नेर्) Ś K1-3 D1 दीप्तिमत्, K4 दीप्तवान्, Dc1 दीपित (for दीप्यतः).

29 ^{a}) D5 रथान्नागान्हयांश्चापि, T G2-5 रथनागहयाश्चापि — ^{b}) Ś K1 2 4 D1, 4 पत्ति चैव (Ś1 K2 चापि; D1 तस्य), K5 B1 2 Dc1 Dn2 D2 3 6 M4 पत्तिनं च, Dn1 पत्तिना च, D5 G2 5 पत्तयश्च, D7 8 पदातींश्च, G1 पत्तीना च, G3 4 पत्तींश्चापि (for पत्तिनश्च) D6 महारणे (for विशां पते) — ^{c}) G1 4 5 M संखे (for संख्ये) — D4 om 29^{d}–30^{a} — ^{d}) B2 महारथं (for °रथ)

30 D4 om 30^{a} (cf. v l 29) — ^{a}) K5 Dn D6 च, D8 तेषु (hypermetric) (for तु) K1-3 सैन्यस्य (for सैन्येषु) — ^{b}) S नास्ति राजन्स मानव — B3 reads 30^{c}–31^{d} on marg — ^{c}) K5 D2 4 5 7 8 प्राणान् (for बाणान्) S अधारयत (G1 M न धारयति) यो बाणान्. — ^{d}) K5 Dn1 D2-5 7 8 शरान्; B Dc1 Dn2 S प्रभो (for शितान्)

31 B3 reads 31 on marg — ^{a}) Ś2 K (except K5) D1 उच्छाद्यमानेनार्केण — ^{b}) G2 वादितं (for तापितम्) G4 द्रोणबाणप्रतापितं — ^{c}) G1 M भ्रमते (for बभ्राम) B (except B1) Dc1 पाडवं, D2 [आ]मर्षितं (for पार्षत) — ^{d}) Ś2 K (except K5) D1 स्म (for [ए]व) — After 31, S ins

514* हन्यमानं तु तत्सैन्यं भारद्वाजेन सर्वत ।
शरैरग्निशिखाकारैर्दह्यते भरतर्षभ ।

[(L. 1) T सर्वश° (for सर्वत)]

32 ^{b}) B2 चाल्यमान (for काल्य°) — ^{c}) S विद्रुतं (G5 °त) सर्वत क्षीणं — ^{d}) Dn2 D2 5 शुष्केंधनम् (for शुष्कं वनम्)

33 ^{a}) K3 Dn2 G5 बाध्यमानेषु, G3-4 मध्य° (for वध्य°) B4 om सैन्येषु — ^{c}) Ś1 त्राण (for प्राणान्) — ^{d}) K4 5 Dn2 D5 प्रायुध्यंति, D2 °ध्यते (for °ध्यन्त) B Dc1 युध्यंते सर्वतोमुखा, S युध्यते स्वर्गलिप्सव

34 ^{b}) B Dc1 पुरुषर्षभ (for भरत°) — ^{d}) S [s]जहात् (G1 M1 2 °न्) (for ऽत्याक्षीत्) K5 संगरं (for सयुग) D7 8 तदा (for भयात्) — After 34, Ś2 reads 7 71 26 – 7 73 3

35 D2 om. 35^{a}–36^{b} — ^{b}) Dn1 D5 7 सौदर्या, D4 8 सौ° (for सो°) — ^{d}) B4 om विकर्णश्च Dn1 महाबल (for °रथ) — After 35, D7 reads 37 for the first time, repeating it in its proper place

36 D2 om 36^{ab} (cf v l 35). — ^{a}) Dc1 D8 बिंदानुबिंदाव् (for विन्दानुविन्दाव्). S तेषां तु (for आवन्त्यौ). — ^{b}) D6 -मूर्तिश्च (for -धूर्तिश्च). S पौरव°

त्रयाणां तव पुत्राणां त्रय एवानुयायिनः ॥ ३६
बाह्लीकराजस्तेजस्वी कुलपुत्रो महारथः ।
महसेनः महामात्यो द्रौपदेयानवारयत् ॥ ३७
शल्यो गोवासनो राजा योधैर्दशशतावरैः ।
काश्यस्याभिभुवः पुत्रं पराक्रान्तमवारयत् ॥ ३८
अजातशत्रुं कौन्तेयं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
मद्राणामीश्वरः शल्यो राजा राजानमावृणोत् ॥ ३९
दुःशासनस्त्ववस्थाप्य स्वमनीकममर्षणः ।
सात्यकिं प्रययौ क्रुद्धः शूरो रथवरं युधि ॥ ४०

स्वकेनाहमनीकेन संनद्धः कवचावृतः ।
चतुःशतैर्महेष्वासैश्चेकितानमवारयम् ॥ ४१
शकुनिस्तु सहानीको माद्रीपुत्रमवारयत् ।
गान्धारकैः सप्तशतैश्चापशक्तिशरासिभिः ॥ ४२
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्छताम् ।
प्राणांस्त्यक्त्वा महेष्वासौ मित्रार्थेऽभ्युद्यतौ युधि ॥ ४३
शिखण्डिनं याज्ञसेनिं रुन्धानमपराजितम् ।
बाह्लिकः प्रतिसंयत्तः पराक्रान्तमवारयत् ॥ ४४
धृष्टद्युम्नं च पाञ्चाल्यं क्रूरैः सार्धं प्रभद्रकैः । C. 7 2535 B 7 95 45 K 7.95 45

(for त्रीयैवान) — D2 reads 36^{c}–37^{d} after 42 — ^{d}) D. योधिन (for -यायिन)

37 For the sequence in D., cf v l 36 — ^{a}) Ś1 K1-3 D1 2 . 3 राजा (for -राजम्) — ^{b}) T G2-. कुलपुत्रान् (for °पुत्रो) S (except G2) तनुत्यज (for महारथ) — D. reads 37^{cd} for the first time after 35 — ^{c}) Ś1 K. B. Dn1 D. महासेन G1 M सह सैन्य (for सेन) D महामात्यो (for महा°) — ^{d}) D2 द्रौपदेयम (for °यान) Ś1 B1 सवारयत, K2 त्ववारयत, Dc1 अवारयत G1 M1 2 सवाकिरत (for °रयत्) Dn1 D2 द्रौपदेयान्यवारयत, D. तव पुत्रा महारथा

38 D. om (hapl) 38 — ^{a}) B1 D3 6 सैन्यो (for शल्यो) K1. 3 गोवाचनो, K2 °जिनो, D1 °दानो, D. गोवायनो, S गोपायनो (for गोवासनो) — ^{b}) T G.-3 शतोत्तरं G1 M1 2 शतापरं, M3-. शतं परं (for -शतावरं) — ^{c}) K1 D [अ]भिभुव, D3 °भुव (for °भुव) — ^{d}) Ś K Dn2 D1 2 .-3 अयोधयत् (for अवार°) Dn1 पराक्रातेन योधयत

39 ^{c}) D. सत्ये (for शल्यो) — ^{d}) K4 lacuna, D. राजन, D5 शल्यो (for राजा) B1 (marg as in text) आर्दयत (for आवृणोत) B राजानमावृणोत्तरं, G4 रणे चार्जुनमावृणोत्

40 B om 40^{ab} — ^{b}) T G2 4 अमर्षण, G मनीषिण (for अमर्षण) — ^{c}) D2 शूर, G2 क्रुद्ध (for क्रुद्ध) — ^{d}) D2 क्रुद्धो (for शूरो) D1 2 युधि (for रथवर) Ś1 K2 Dn1 G2 प्रति (for युधि)

— ^{b}) K2 B D (except
; 8

शतैर्, D2 चतु शत, G1 M1 2 शत शरैर् (for चतुःशतैर्) Ś1 महेष्वासग, K1 2 4 °ष्वास (for °ष्वासैश्) — ^{d}) Ś K2 B1-3 Dn1 D2-8 S अवारयत्, K1 . °यन् (for °यम्)

42 D1 om. (hapl.) 42^{ab} — ^{a}) K3 4 Dn1 च (for तु) D2 सहसेन (for शकुनिस्तु) K3 D1. 2 G2 महानीको, B2 D2 महामात्यो (for °नीको) — ^{b}) K. Dn1 D 8 S माद्रीपुत्राय्, D2 द्रौपदेयम् (for माद्रीपुत्रम्) D1 अवारय (for °यत्) — ^{c}) D2 गधारकै, S सगान्धार (for गान्धारकै) — ^{d}) D2 S -चरासिभि (for -शरा°) B1 . 3 (marg) 4 5 Dc1 Dn2 चापशक्त्यसिपाशि(B3 [orig] °ऋष्टि)भि — After 42, D2 reads 36^{c}–37^{d}

43 ^{a}) Dc1 Dn1 विंदानुविंदाय् (for विन्दानुविन्दाव्) D1 कैकयौ (for आवन्त्यौ) — ^{b}) S (except G5) मात्स्यम् (for मत्स्यम्) D3 6 विराटं त्वयत्(D3 °स्य)तां शरान — ^{c}) D. 8 चतुःशतैर्महेष्वासैर् (=41^{c}), G1 M मित्रार्थे च पराक्रात — ^{d}) Ś1 ह्युद्यतौ, K4 [s]भ्युदितौ, D1 °दितौ, T G2. 4 °स्थितौ, G5 ह्यद्य तौ (for ऽभ्युद्यतौ) B Dc1 Dn D4 5 7 8 मित्रार्थेऽभ्युद्यतायुधौ (D7 8 °धं), G1 M °र्थे च व्यवस्थितौ

44 ^{a}) D2 याज्ञसेनि तु (hypermetric) (for याज्ञसेनिं) — ^{b}) Ś1 D3 तन्वानम्, Ś2 धन्विनम्, K1 2 4 D1 धन्वानम्, D1 केचनाम्, D. सुधन्वम् (for रुन्धानम्) S युवानममितौजसं — ^{c}) B1 3 4 Dc1 D2 3 8 वाह्लीक, G1 4 M वाह्लीक, G3 वाह्लिक (for बाह्लिक) K2 पुत्र (for प्रति) K2 -यपत (sic), K. सयुक्त, D4 -संवृत, D5 -संयात ; T G2-3 -संरब्ध, G1 M -संयात (for -संयत्त)

5 Ś K1-4 D2 G2 om (hapl) 45 D4 reads 45

45 आवन्त्यः सह सौवीरैः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४५
46 घटोत्कचं तथा शूरं राक्षसं क्रूरयोधिनम् ।
अलायुधोऽद्रवत्तूर्णं क्रुद्धमायान्तमाहवे ॥ ४६
अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं कुन्तिभोजो महारथः ।
सैन्येन महता युक्तः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४७
सैन्धवः पृष्ठतस्त्वासीत्सर्वसैन्यस्य भारत ।
रक्षितः परमेष्वासैः कृपप्रभृतिभी रथैः ॥ ४८
तस्यास्तां चक्ररक्षौ द्वौ सैन्धवस्य बृहत्तमौ ।
द्रौणिर्दक्षिणतो राजन्सूतपुत्रश्च वामतः ॥ ४९
पृष्ठगोपास्तु तस्यासन्सौमदत्तिपुरोगमाः ।
कृपश्च वृषसेनश्च शलः शल्यश्च दुर्जयः ॥ ५०
नीतिमन्तो महेष्वासाः सर्वे युद्धविशारदाः ।
सैन्धवस्य विधायैवं रक्षां युयुधिरे तदा ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

---

twice G_5 repeats 45 after 47 —^{a}) T $G_{2.4}$ धृष्टद्युम्नश् (for °द्युम्नं) B (except B_3) Dn_2 $D_{1.8}$ $M_{1.2.5}$ तु (for च) T $G_{2.4}$ पाचात्य (for पाञ्चाल्य) —^{b}) $D_{2.4}$ (both times) क्रूर (for क्रूरै) D_1 G_1 प्रभेदकै, G_5 (both times) प्रहारकै (for प्रभद्रकै) —^{c}) T $G_{2.5}$ (both times) आवत्यौ (for आवन्त्य) —^{d}) T G_4 क्रुद्धरूपाव् (for °रूपम्)

46 D_4 G_4 om (hapl) 46–47, B_3 reads the same on marg —^{a}) K_5 Dn_1 महाशूरं, $D_{3.6}$ महा वीर, G_1 M ततो वीर (G_1 °र-) (for तथा शूर) —^{b}) D_5 क्षुद्र-, D_6 कूट, G_5 शूर- (for क्रूर) B Dc_1 कर्मिण, S (G_4 om) -कर्मकृत् (for -योधिनम्) —^{c}) D_3 आलायुधो, D_6 अलवुधो, T $G_{2.3.5}$ अलम्बुमो (for अलायुधो) —^{d}) $D_{7.8}$ क्रूरम्, G_5 क्रातम् (for क्रुद्धम्) D_5 आसाद्य (for आयान्तम्)

47 D_4 G_4 om. 47 (cf v l 46) B_3 reads 47 on marg —^{a}) B Dc_1 अलवुधं, Dn $D_{2.3.5.7.8}$ अलंबुसो (Dn_2 D_8 °षो), T G_3 अलवल (for अलम्बुसं) K_5 Dn $D_{2.3.5.7.8}$ राक्षसेंद्र (for °सेन्द्र) —^{b}) K_5 Dn $D_{3.7.8}$ कुंतिभोज, $D_{2.5}$ कुंतीभोज (for कुन्तिभोजो) K_5 Dn $D_{3.5.7.8}$ महारथ, T $G_{2.3.5}$ °बल (for °रथ) —^{c}) Dn_1 G_5 M_{3-5} युक्तं (for युक्त) K_5 घटोत्कचं महाशूर —^{d}) = 45^{d} G_2 क्रूररूपम् (for क्रुद्ध°) — After 47, B_{2-4} ins

515* एवं द्वंद्वशतान्यासंस्तत्र तेषां च भारत ।

[B_2 द्वंद्व- (for द्वंद्व),]

while G_5 repeats 45.

48 ^{a}) Dn_1 च (for तु) —^{c}) D_2 रक्षित स महेष्वासै —^{d}) Dn_1 रणे, G_1 M नृपै (for रथै) D_5 कृपप्रभृतिभारत (sic)

49 ^{a}) $D_{4.5}$ तौ, S (except G_1 $M_{1.2}$) तु (for द्वौ) —^{b}) $Ś_1$ K_{1-3} बृहत्तरौ, Dc_1 $D_{5.6}$ महत्तमौ (for बृह°) —^{c}) $D_{3.6}$ तु दक्षिणे (for दक्षिणतो)

50 ^{a}) B_3 (marg as in text) -गुप्ताश् (for -गोपास्) K_5 $B_{1.3}$ Dn_1 D_5 च (for तु) G_1 M तत्र (for तस्य) —^{b}) $D_{5.7.8}$ T G_{2-4} सोमदत्ति K_3 M_2 -पुरोगम (M_2 °मात्) (for °गमा) —^{c}) B_2 (marg, orig as in text) $_3$ (marg as in text) Dc_1 सोमदत्तश् (for वृषसेनश्) —^{d}) $D_{1.7}$ शल्य (for शल) D_4 शल्लश्, T G_{2-5} चैव, G_1 $M_{1.2}$ साल्वश् (for शल्यश्) D_5 वीर्यवान्, G_5 दुर्जया (for दुर्जय)

51 ^{b}) S सर्वशा (G_5 °शा) स्त्र (for सर्वे युद्ध-) —^{c}) Ś K_{1-4} वधायैव ($Ś_1$ K_4 °व), G_1 M_1 रथ चैव, G_{3-5} M_{3-5} रथस्यैव, M_2 रथश्चैव (for विधायैव) —^{d}) $Ś_1$ K_{2-4} D_1 विदधिरे (for युयु°) K_5 B Dc_1 Dn $D_{1.8}$ तत (for तदा) S रक्षार्थं युयुधुस्त (G_1 M हि ययुस्त) दा

Colophon —*Sub parvan* Ś $K_{1-3.5}$ B Dc_1 Dn $D_{1-5.7.8}$ $G_{1.4}$ $M_{1.2}$ जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* $K_{1.3}$ चतुर्थदिवसे; G_5 चतुर्थेऽह्नि —*Adhy name* K_5 D_4 सेनाप्रमर्दन, G_1 $M_{1.2}$ योधाभिसार, Bom ed संकुलयुद्धं —*Adhy no* (figures, words or both) B_1 92, B_2 88, B_3 $D_{3.5}$ 93, D_8 T G_{2-4} 91, G_1 M 90, G_5 89. —*Śloka no*, Dn_1 49, G_5 55.

७१

संजय उवाच ।

राजन्संग्राममाश्चर्यं शृणु कीर्तयतो मम ।
कुरूणां पाण्डवानां च यथा युद्धमवर्तत ॥ १
भारद्वाजं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ।
अयोधयन्रणे पार्था द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥ २
रक्षमाणाः स्वकं व्यूहं द्रोणस्यापि च सैनिकाः ।
अयोधयन्रणे पार्थान्प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ३
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं दशभिः शरैः ।
आजघ्नतुः सुसंक्रुद्धौ तव पुत्रहितैषिणौ ॥ ४
विराटश्च महाराज तावुभौ समरे स्थितौ ।
पराक्रान्तौ पराक्रम्य योधयामास सानुगौ ॥ ५
तेषां युद्धं समभवद्दारुणं शोणितोदकम् ।
सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने ॥ ६
बाह्लीकं रभसं युद्धे याज्ञसेनिर्महाबलः ।
आजघ्ने विशिखैस्तीक्ष्णैर्घोरैर्मर्मास्थिभेदिभिः ॥ ७
बाह्लीको याज्ञसेनिं तु हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
आजघान भृशं क्रुद्धो नवभिर्नतपर्वभिः ॥ ८
तद्युद्धमभवद्धोरं शरशक्तिसमाकुलम् ।
भीरूणां त्रासजननं शूराणां हर्षवर्धनम् ॥ ९
ताभ्यां तत्र शरैर्मुक्तैरन्तरिक्षं दिशस्तथा ।
अभवत्संवृतं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ॥ १०
शैब्यो गोवासनो युद्धे काश्यपुत्रं महारथम् । C 7 3552 B 7 96 11 K 7 96 11

71

1 ^{c}) G3 transp कुरूणां and पाण्डवानां

2 ^{b}) G1 वीरस्य (for व्यूहस्य) D6 8 स्थिता (for स्थितम्) — ^{c}) S योधयन्ति (for अयोधयन्) — D8 0 om (hapl) 2^{d}–3^{c} — ^{d}) G1 M द्रोणानीक (for °नीकं) S विभिन्सवो (for °त्सवः)

3 D3 6 om 3^{abc} (cf v 1 2) Dn1 om 3 — ^{a}) Ś1 K3 B4 Dc1 D2 T G2-5 रक्षमाण, Ś2 K1 2 4 B1 3 5 D4 5 रक्ष्यमाण (Ś2 K4 °णा) (for रक्षमाणा) Ś1 K4 स्वयं (for स्वकं) D7 8 T G2-5 सैन्यं (for व्यूहं) — ^{b}) B Dc1 D2 T G2-5 द्रोणोपि सहसैनिकः (B1 5 D2 T G2-5 °कैः), G1 M भारद्वाजस्य सैनिकाः — ^{c}) Ś2 K3 B Dc1 D2 4 T G2-5 अयोधयद् (for °यन्) — ^{d}) B Dc1 D2 T G2-5 प्रार्थयानो (for °यन्तो)

4 ^{a}) D3 विंदानुविंदाव् — D1 om (hapl) 4^{bcd} — ^{c}) D1 समं, S रणे (for सुसं) B3 (marg as in text) Dc1 जघ्नतुर्युधि संक्रुद्धौ

5 ^{a}) Ś1 K1 2 4 6 D (except Dc1 D2) तु (for ...) K3 समव (for समरे) — ^{c}) N ...क्रम्य) — ^{d}) G1

6 D6 om 6 — ^{a}) S तेषां समभवद्युद्धं — ^{b}) T G दारुणं रोमहर्षणं — ^{d}) K5 वले (for वने)

7 ^{a}) K5 B1 3 Dc1 Dn1 D2-8 G1 M3-5 बाह्लिकं D7 च ततो (for रभसं) Dn1 युद्ध Ś K1-4 D1 बाह्लीकं चा(Ś1 ह्लीकम, Ś2 K1 °ह्लिक चा)थ संयु(K2 यु)द्ध — ^{c}) S उग्रैर् (for तीक्ष्णैर्)

8 ^{a}) Ś K1 2 5 B5 Dn1 D1, 3-6 8 G1 बाह्लिको K5 Dn1 च (for तु) — ^{b}) K4 6 Dn1 D3 4 5 शिलासितैः, B1 शिलीमुखैः S शरैः सन्नतपर्वभिः — T G3-5 om (hapl) 8^{cd} — ^{c}) D5 [उ]रसि (for भृशं)

9 ^{b}) T G1-3 5 M शरशक्त्यृष्टि(G1 M °क्त्यसि)संकुलं, G4 शक्त्यृष्टिशरसंकुलं — After 9, S ins

516* आवन्त्यौ भ्रातरौ शूरौ धृष्टद्युम्नमयुध्यताम् ।
सात्वतो बिल्वकश्चोभौ यथा विष्णुं कृते युगे ।
[(L 2) T G3 चैव (for चोभौ)]

10 ^{a}) S तेषां (for ताभ्यां) — ^{b}) B (except B1) D8 अतरीक्षं — ^{c}) D8 सम्भृतं (for संवृतं) — ^{d}) K5 Dn1 D3 5 प्रज्ञायत — For 10^{cd}, G1 M subst.

517* न स विज्ञायते राजन्नाप्यन्यो बुबुधे क्रियाम् ।
[M1. 2 अन्या (for अन्यो)]

11 D2 om 11^{ab} — ^{a}) K4 शैब्यो, B1 D1

ससैन्यो योधयामास गजः प्रतिगजं यथा ॥ ११
बाह्लीकराजः संरब्धो द्रौपदेयान्महारथान् ।
मनः पञ्चेन्द्रियाणीव शुशुभे योधयन्रणे ॥ १२
अयोधयंस्ते च भृशं तं शरौघैः समन्ततः ।
इन्द्रियार्था यथा देहं शश्वद्देहभृतां वर ॥ १३
वार्ष्णेयं सात्यकिं युद्धे पुत्रो दुःशासनस्तव ।
आजघ्ने सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ १४
सोऽतिविद्धो बलवता महेष्वासेन धन्विना ।
ईषन्मूर्छां जगामाशु सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ १५
समाश्वस्तस्तु वार्ष्णेयस्तव पुत्रं महारथम् ।
विव्याध दशभिस्तूर्णं सायकैः कङ्कपत्रिभिः ॥ १६
तावन्योन्यं दृढं विद्धावन्योन्यशरविक्षतौ ।
रेजतुः समरे राजन्पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ १७
अलम्बुसस्तु संक्रुद्धः कुन्तिभोजशरार्दितः ।
अशोभत परं लक्ष्म्या पुष्पाढ्य इव किंशुकः ॥ १८
कुन्तिभोजं ततो रक्षो विद्ध्वा बहुभिरायसैः ।
अनदद्भैरवं नादं वाहिन्याः प्रमुखे तव ॥ १९
ततस्तौ समरे शूरौ योधयन्तौ परस्परम् ।

ससैन्यो; D8 शैब्यो (for शैब्यो) Ś2 K2 3 D1 गोवाश (Ś2 °शि)ने, K1 °सिने, Dn1 गोसवने, T G2–5 गोपायनो, G1 M1 2 गोधा(G1 °द्धा)यनिर्, M3–5 गोपायनिर् (for गोवासनो) D7 8 राजा (for युद्धे) —ᵇ) N (except B Dc1 Dn2, D2 om.) वाह्लिक (K6 D4 6 काशिप, Dn1 काश्यप, D3 6 वाह्लीक) सह सेनया —ᶜ) T G2–5 सहसा, G1 M समरे (for ससैन्यो)

12 ᵃ) K4 om (hapl) from वाह्लीक up to यथा (in 13ᶜ) Ś K1–3 D1–3 6–8 काश्य(D7 °शि, D8 °सि)पुत्रस्तु, K5 Dn1 D4 5 वाह्लिकस्तु सु (for वाह्लीकराज) B Dc1 Dn2 D2–5 7 8 संक्रुद्धो, T G2 संरब्धो (for संरब्धो) —ᵇ) Ś1 बलान् —ᵈ) G1 M transp शुशुभे and योधयन् D5 (marg) सयमी (for शुशुभे) D2 सयम्या योधयद्रणे

13 K4 om up to यथा (cf v l 12). D1 om 13ᵃᵇ —ᵃ) K5 B4 सु, Dn D6 [s]थ, D8 (also as in text) [s]पि, G2 न (for च) D2 वर्षत (for च भृशं) —ᵇ) D2 शरौघाश्च (for त शरौघै) —ᶜ) S इन्द्रियाणि (G5 °णा), Cd °यार्था (as in text) —ᵈ) K3 5 B (except B4) Dn2 D2 S देहवतां (for °भृतां) D1 4 7 8 वर, G5 वर्ं (for वर)

14 ᵃ) Dn1 D4 5 योधयन् (for सात्यकि) Ś2 क्रुद्ध (for युद्धे) K5 सात्यकिं योधयन्युद्धे —ᶜ) B4 om (hapl) from आजघ्ने up to तव in (16ᵇ) B1 3. 5 D3 शायकैस् —ᵈ) = 8ᵈ G1 M दशभिर् (for नवभिर्) S दशभिस्तथा (for नतपर्वभि·)

15 B4 om 15 (cf v l 14) —ᵇ) B5 G1 M धीमता (for धन्विना) —ᶜ) Dn1 शरैर् (for ईषन्) T G2–5 अथ (for आशु) —ᵈ) Dn1 परवीरहा (for सत्यविक्रम)

16 B4 om up to तव (cf v l 14) —ᵇ) Ś1 K1–4 D1 G1 M महाबल (D1 °बल), B3 D2 °रथ (for महारथम्) —ᶜ) T G2 विव्याथ (for °ध) —ᵈ) Some MSS शायकै Ś· सायकैस्तीक्ष्णपर्वभि

17 ᵃ) B1 3 6 Dc1 भृश (for दृढं) K5 B3 (marg) Dn2 D2 3 6–8 T G1–4 M विद्धा, G5 कृत्वा (for विद्धाव्) —ᵇ) Ś2 K2 3 5 Dn2 D1 6–8 ह्यन्योन्य, K1 B1 2 4 D4 M1 2 अन्योन्यं, Dn1 D5 ह्यन्योन्य, D2 स्वन्योन्य· (for अन्योन्य·) Ś2 K1 D1 5 6 8 G3 5 निक्षितौ, B4 D2 पीडितौ, D4 वीक्षितौ (for विक्षतौ) Ś1 अन्योन्यं च शरक्षतौ, K4 ह्यन्योन्यं सरवीक्ष्यतौ (sic) —G5 om 17ᶜᵈ —ᶜ) S (G5 om) सयुगे (for समरे)

18 ᵃ) B Dc1 Dn D8 6 अलम्बुपस्, T °बलस्, G3 °घुलस् (for °बुसस्) —ᵇ) T G2–5 शरातुर, G1 M शराचित (for °र्दित) —ᶜ) B Dc1 Dn2 S भृश (for पर) —ᵈ) Ś2 K1–4 D1 पुष्पिता; Dn1 पुष्पाढ्या, D2 सुपुष्प (for पुष्पाढ्य) K1 2 4 Dn1 D1 किंशुका

19 D5 om 19 —ᵃ) B. कुंतीभोजं Ś2 K1–4 तथा (for ततो) Ś2 D1 रक्षौ (for रक्षो) —ᵇ) K5 D7 8 दशभिर् (for बहुभिर्) K1 D4 सायकै, K5 B1 (marg) 4 5 Dn1 D7 8 आशुगै (for आयसै) —ᶜ) D4 भैरवो (for भैरव) D4 राजन्, G1 M राव (for नाद) —ᵈ) Ś K B5 D (except Dc1, D5 om) स्थित (K1 °ता, K4 5 D1 °त) (for तव)

20 ᵃ) B1 (marg) 8 (marg as in text) Dc1 प्रमुखे (for समरे) Ś K2 3 D3 6 M3–5 वीरौ (for शूरौ) —ᶜ) K1 B Dc1 Dn2 D4 S सैन्या(M3 -यौधा)नि (for

ददृशुः सर्वभूतानि शक्रजम्भौ यथा पुरा ॥ २०
शकुनिं रभसं युद्धे कृतवैरं च भारत ।
माद्रीपुत्रौ च संरब्धौ शरैरर्दयतां मृधे ॥ २१
तन्मूलः स महाराज प्रावर्तत जनक्षयः ।
त्वया संजनितोऽत्यर्थं कर्णेन च विवर्धितः ॥ २२
उद्धुक्षितश्च पुत्रेण तव क्रोधहुताशनः ।
य इमां पृथिवीं राजन्दग्धुं सर्वां समुद्यतः ॥ २३
शकुनिः पाण्डुपुत्राभ्यां कृतः स विमुखः शरैः ।
नाभ्यजानत कर्तव्यं युधि किंचित्पराक्रमम् ॥ २४
विमुखं चैनमालोक्य माद्रीपुत्रौ महारथौ ।
ववर्षतुः पुनर्बाणैर्यथा मेघौ महागिरिम् ॥ २५
स वध्यमानो बहुभिः शरैः संनतपर्वभिः ।
संप्रायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणानीकाय सौबलः ॥ २६
घटोत्कचस्तथा शूरं राक्षसं तमलायुधम् ।
अभ्ययाद्रभसं युद्धे वेगमास्थाय मध्यमम् ॥ २७
तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ।
यादृशं हि पुरा वृत्तं रामरावणयोर्मृधे ॥ २८
ततो युधिष्ठिरो राजा मद्रराजानमाहवे ।
विद्ध्वा पञ्चाशता बाणैः पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ २९
ततः प्रववृते युद्धं तयोरत्यद्भुतं नृप । C 7 3371 B 7 96 20 K 7 96 70

भूतानि) —^{d}) D8 मयशक्रौ, G1 M जमशक्रौ (for शक्रजम्भौ)

21 G. om 21^{ab} —^{a}) B1 नाकुलिं (for शकुनिं) D2 क्रुद्धौ (for युद्धे) Dn1 सौबलं शकुनिं युद्धे —^{c}) Ś1 K1.4.6 Dc1 Dn1 D1-3.8.9 T G1.3.4 M सु, D4 G5 स, D7.8 तु (for च) T G3-5 सक्रुद्धौ (for संरब्धौ) —^{d}) K5 B1 Dc1 आर्दयता, B2- Dn2 G2 चार्द, Dn1 हर्द° (for अर्द°) B Dc1 Dn1 S मृधा (for मृधे)

22 D4 om 22 —^{a}) K1-3 D1 तन्मूल°, B Dn2 D2 तुमुल, Dc1 तुमल, D3 त्वन्मूल, G1 तन्मूल (for तन्मूल°) K5 Dn1 D5 सहसा राजन, B Dc1 Dn2 D2 S सुम(B3-5 Dn2 D2 स स)हाश्रानन (G. °जा) (for स महाराज) D6 शक्रजम्भौ महाराज —^{b}) S अवर्तत (for प्राव°) — G1 repeats 22^{c} after 22 —^{c}) N (except B1-4 Dc1 Dn2, D4 om) त्वया चोपेक्षितो (K4 °क्षय) राजन्

23 ^{a}) Dn1 D3.5.6 उ(D5 त)द्दीपितश्, D2 उच्छ्रितश्, D7 उद्धृक्षितश्, D8 उद्धू° (for उद्धु°) B Dc1 S रक्षितस्तव पुत्रैश्च (Dc1 °त्रेण) —^{b}) B Dc1 S क्रोधमूलो (for तव क्रोध) —^{cd}) Dc1 D2 S transp राजन् and सर्वां G3 समेत्य (for समुद्यत)

24 ^{c}) K3 B Dc1 Dn2 D2 न स्म जानाति कर्तव्य, K4.5 Dn1 D3 S नाभि(K4 °भ्य)जानाति क°, D4 नान्य° —^{d}) B Dc1 S युद्धे (for युधि) M3-5 (for °क्रमम्)

चैनम्) —^{b}) D5 महाबलौ (for °रथौ) —^{d}) Ś K D2.7.8 T G2-4 M3 मेघो, D5 मेघैर् (for मेघौ) S महीधर (M1 °र°) (for महागिरिम्)

26 ^{a}) D3 G1 M विध्यमानो (for वध्य°) —^{c}) D5 अपायाज् (for संप्रायाज्) —^{d}) D5 भारत (for सौबल°)

27 ^{a}) G5 कटोत्कचस् D4 तदा, D5 तत्र, D7.8 तत (for तथा) K5 B1.3.5 Dn1 D3-8 S शूरो, Dc1 क्रूरो, D1 वीर (for शूर) —^{b}) G3 राक्षसस् B1.4 Dc1 हलायुध, B5 D2.8 T G3-5 अलंबुसं (B5 D3 °ष) (for अलायुधम्) —^{c}) D1 अभ्यगाद् (for °याद्) D7.8 द्र(D8 द्रा)वयन् (for रभस) D8 reads from युद्धे up to मध्यमम् (in 27^{d}) twice. K4 D3.6 क्रुद्धो (for युद्धे) —^{d}) T G3.4 वैरम् (for वेगम्)

28 ^{a}) Ś2 K5 D. ततो (for तयोर्) —^{b}) D7.8 प्रावर्तत जनक्षय —^{c}) D2 तु (for हि) —^{d}) Ś2 D2.7.8 युधि, D3.6 इव (for मृधे)

29 ^{b}) D3.6 मद्रराज महाहवे —^{c}) K2.4.5 D2.7.8 S पञ्च(G1 M °चा)शद्भिर् (for पञ्चाशता) —^{d}) T G2 विव्याध (for °ध)

30 ^{a}) B4 तयो (for तत). —^{b}) B4 राज्ञोर् (for तयोर्) G1 M महत् (for नृप) B5 T G2-5 तयोरत्यंतमाहवे (B5 °मद्भुतं), D7.8 तुमु(D3 °म)लं लोमहर्षण —^{c}) Dc1 D2 S महाराज, D3.6 महायुद्ध, D4.5 अभूद्युद्धं (for महद्युद्ध)

31 ^{b}) B1 तवात्मजा, S महारथ (G5 °था) (for त्मज) —^{c}) Dc1 D1.4 M3 अयोधयद्, D5 अवा

यथा पूर्वं महद्युद्धं शम्बरामरराजयोः ॥ ३०
विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च तवात्मजः ।
अयोधयन्भीमसेनं महत्या सेनया वृताः ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

७२

संजय उवाच ।
तथा तस्मिन्प्रवृत्ते तु संग्रामे लोमहर्षणे ।
कौरवेयांस्त्रिधाभूतान्पाण्डवाः समुपाद्रवन् ॥ १
जलसंधं महाबाहुर्भीमसेनो न्यवारयत् ।
युधिष्ठिरः सहानीकः कृतवर्माणमाहवे ॥ २
किरन्तं शरवर्षाणि रोचमान इवांशुमान् ।
धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमभ्यद्रवद्रणे ॥ ३
ततः प्रववृते युद्धं त्वरतां सर्वधन्विनाम् ।
कुरूणां सोमकानां च संक्रुद्धानां परस्परम् ॥ ४
संक्षये तु तथा भूते वर्तमाने महाभये ।
द्वंद्वीभूतेषु सैन्येषु युध्यमानेष्वभीतवत् ॥ ५
द्रोणः पाञ्चालपुत्रेण बली बलवता सह ।
विचिक्षेप पृषत्कौघांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६
पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः ।

किरन् (for अयोधयन्) —d) Ś1 K1 3 4 D1. 7 8 वृत, Ś2 K2 भृश, B1 D2-4 वृत (for वृता)

Colophon — *Sub-parvan* N (except K4) G1 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* D4 सेनायुद्ध, G2 द्वंद्वयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 D2 93, B2 83, B3 Dn1 94, B5 101, D3 T G2-4 92, G1 M 91, G5 90 — *Śloka no* Dc1 31, Dn1 G5 30

72

1 a) Ś2 ततस्, D2 तदा (for तथा) Ś2 प्रववृते, Dc1 सप्रवृत्ते, T G3 4 प्रवृद्धे तु (for °त्ते तु) —b) Ś1 S (except T G2) रोम (for लोम) — D6 repeats 1cd after 2ab —c) Ś1 कौरवेयास्, D7 °वेयस् (for °येयास्) G5 तथाभूतान् (for त्रिधा°) Ś2 K1 3 D1 कौरवेयास्त्रिधाभूता —d) Ś K1 2 D1 पाण्डवान् (for पाण्डवा) Ś2 समवारयन्, D6 (both times) G1 M समभिद्रवन (for समुपा°)

2 a) Dn1 जलसार्धं (for °संधं) K2 4 5 B Dn D4 6-8 T G2-5 महाबाहुं, Dc1 °राजं (for °बाहुर्) —b) K4 निवारयत्, K5 [s]भ्यवारयत्, B1 2 (marg as in text) 3 (marg) 4 5 S [s]भ्य(T G2-5 °त्य)वर्तत, D6 महारणे (for न्यवारयत्) — After 2ab, D6 repeats 1cd —c) G4 सहामात्य (for °नीक)

3 a) B1. 2 3 (marg) 4 Dn2 G1 M किरंस्तु (for किरन्तं) —b) B2 (marg) रोचमानम् —c) B3 (marg as in text) महातेजा (for °राज) —d) Ś2 K (except K5) D1 बली (for रणे)

4 b) Dc1 T G3-5 चरता, D3 त्वरित (for त्वरता) —c) K5 B Dc1 Dn D4 5 7 8 T G2-5 पाण्डवाना (for सोमकाना) —d) D5 सयुक्तानाम् K5 Dn D4 5 8 अमर्षिणा (for परस्परम्) D7 सक्रुद्धाना महर्षिणा; S क्रुद्धानामितरेतर

5 a) B3 च (for तु) D5 तथा वृत्ते, D7 8 तयो भूते (for तथा भूते) —b) K4 D1 तथा भये, B5 (*sup lin* as in text) D3 महाहवे, T G2-5 महारणे (for महाभये) —c) B2 दूरी-, D4 द्वेधी, D7 8 द्वंद्व-, M5 द्वैधी- (for द्वंद्वी-) D5 [अ]नीकेषु (for सैन्येषु) —d) K5 क्रुध्यमानेषु, Dn2 D3 6 मुह्य°, T G2-5 मध्य°, G1 M वध्य° (for युध्य°) K1 D3 6 भीतवत् (for [अ]भीत°)

6 a) K2 B3 पचाल (for पाञ्चाल-) —c) B Dc1 यदाक्षिपद्, S व्यवासृजत् (G5 °जन्) (for विचिक्षेप)

चक्राते द्रोणपाञ्चाल्यौ नृणां शीर्षाण्यनेकशः ॥ ७
विनिकीर्णानि वीराणामनीकेषु समन्ततः ।
वस्त्राभरणशस्त्राणि ध्वजवर्मायुधानि च ॥ ८
तपनीयविचित्राङ्गाः संसिक्ता रुधिरेण च ।
संसक्ता इव दृश्यन्ते मेघसंघाः सविद्युतः ॥ ९
कुञ्जराश्वनरान्संख्ये पातयन्तः पतत्रिभिः ।
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ॥ १०
असिचर्माणि चापानि शिरांसि कवचानि च ।
विप्रकीर्यन्त शूराणां संप्रहारे महात्मनाम् ॥ ११
उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।
अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥ १२
गृध्राः कङ्का वडाः श्येना वायसा जम्बुकास्तथा ।
बहवः पिशिताशाश्च तत्रादृश्यन्त मारिष ॥ १३
भक्षयन्तः स्म मांसानि पिबन्तश्चापि शोणितम् ।
विलुम्पन्तः स्म केशांश्च मज्जाश्च बहुधा नृप ॥ १४
आकर्षन्तः शरीराणि शरीरावयवांस्तथा ।
नराश्वगजसंघानां शिरांसि च ततस्ततः ॥ १५
कृतास्त्रा रणदीक्षाभिर्दीक्षिताः शरधारिणः । C 7 2863 B 7 97 16 K 7 97 16

Ś K1 पृषत्कौघास्, D2 वन कोपान् (for पृषत्कौघास्)

7 D4 om (hapl.) 7^{c}–8^{b} — ^{c}) K8 -पश्चात्यौ, G1. 2 M1-4 -पांचालौ (for -पाञ्चाल्यौ) — ^{d}) Ś K1-4 D1 अशेषत (for अनेकश)

8 D4 om 8^{ab} (cf. v l. 7) — ^{a}) D7 8 आवि कीर्णानि, G1. 2 4 M विकीर्णानि च, G3 विकर्णानीव (for विनिकीर्णानि) — ^{b}) K3 अनेकानि, Dn1 S अनीकानि (for केषु) D3 6 सहस्रश (for समन्तत) — ^{d}) D5 G3 ध्वजवर्मायुतानि च

9 ^{a}) Dn2 -पवित्राणा, Bom ed -तनुत्राणा (for विचित्राङ्गा) S सुवर्णचित्राभरणा — ^{b}) D3 संसक्ता, D7 8 संयुक्ता (for संसिक्ता) D1 om (hapl) from रुधिरेण up to संसक्ता (in 9^{c}) K6 शतशोथ सहस्रश — ^{cd}) K1 संसक्त, K4 D3 4 संसिक्ता, D7 सम्प्रक्त्या, D8 संप्रक्ता (for संसक्ता) S कोविदारा इवाभाति पुष्पितास्तत्र भारत —After 9, S ins

518* तावका समरे योधा पाण्डवेयाश्च विक्षता ।
[G1 M यौधा G1 वीक्षिता (for विक्षता)]

10 ^{b}) D2 6 7 8 T G2-5 कुजराश्च (for कुञ्जराश्व) D7 8 रथान (for -नरान्) K4 D1 सर्वे, B Dc1 S अन्ये, D5 चापि (for संख्ये) — ^{b}) B Dc1 Dn2 S पात(B1 2 घात, Dc1 धार)यति स्म पत्रिभि, D5 पातयन्निशितै शरै — ^{c}) T ताळ (for ताल) — K5 om (hapl.) 10^{d}–11^{a} — ^{d}) D2 8 6 कर्षयंतो (for विकर्षन्तो) Dn1 महाबला (for °रथा)

11 K5 om. 11^{a} (cf. v l. 10) — ^{a}) B4 प्रास (for असि) D3 6 असिचापानि चर्माणि — ^{c}) Ś K1. 2 4 D1 2, 6 प्रत्य(D3 6 °व्य)कीर्यंत शूराणा; T G M1 2 विप्रकीर्णानि दृश्यते, M3-5 प्रकीर्णानि स्म दृश्यते — ^{d}) D6 सन्निपाते (for संप्रहारे)

12 ^{b}) G5 M8 कवचानि (for कबन्धानि) D5 (marg as in text) सहस्रश (for समन्तत) — ^{d}) B2 (marg) समर- (for परम-) — After 12, K5 reads 17^{c} for the first time, repeating it in its proper place

13 K5 om. 13^{a} — ^{a}) K1 गृध्र D7 काक, T G2 8 कक-, G4 काका (for कङ्का) Ś2 K1-3 D1. 2 वटा, K4 B4 D5 चका, B1-3 5 Dc1 Dn2 D6 बला, Dn1 D4 7 8 बदा, D3 वला, T G2 5 M3 5 वळा, G1 M1 2 4 वळा, G3 4 वला (for वडा) — ^{b}) D1 खगा (for तथा) D7 8 वायसा जम्बुकादय — ^{c}) K4 B1 2 4 5 Dc1 Dn2 D2 T G2-5 बहुश (for बहव) B3 बहवश्च पिशाचाश्च

14 ^{a}) D5 G1 M भक्षयति (for °यन्त) K1 2 स, B Dc1 Dn2 D2 7 8 T G2-5 च (for स्म) — ^{b}) D8 पिबंति K5 Dn1 D4 5 च स्म, D7 8 स्म हि, T G2-5 चैव (for चापि) — ^{c}) K1 2 स, K4 5 B (except B3) Dn2 D2-4 6-8 च (for स्म) S विलुप(G5 °लंप)-माना केशाश्च — ^{d}) Ś1 K4 मज्जाना, K5 Dn1 मज्जा च (for मज्जाश्च) Ś K1-4 D1 2 [अ]पि च, D3. 6 [अ]-पिबन् (for नृप)

15 ^{a}) S कर्षतश्च (for आकर्षन्त) — ^{b}) B2 (marg) तदा (for तथा) Ś K (except K5) D1 शरीरावयवानि च — D7 om 15^{c} — ^{c}) D8 सिंहाना (for संघाना) — ^{d}) Ś1 शरीराणि (for शिरांसि च)

16 Dn2 om 16 — ^{a}) Ś1 K1-3 D1 कृतास्त्र (for °स्त्रा) Ś1 -शर- (for रण), T G2-5 शिक्षाभिर् (for

रणे जयं प्रार्थयन्तो भृशं युयुधिरे तदा ॥ १६
असिमार्गान्बहुविधान्विचेरुस्तावका रणे ।
ऋष्टिभिः शक्तिभिः प्रासैः शूलतोमरपट्टिशैः ॥ १७
गदाभिः परिघैश्चान्ये व्यायुधाश्च भुजैरपि ।
अन्योन्यं जघ्निरे क्रुद्धा युद्धरङ्गगता नराः ॥ १८
रथिनो रथिभिः सार्धमश्वारोहाश्च सादिभिः ।
मातङ्गा वरमातङ्गैः पदाताश्च पदातिभिः ॥ १९
क्षीवा इवान्ये चोन्मत्ता रङ्गेष्विव च चारणाः ।
उच्चुक्रुशुस्तथान्योन्यं जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ २०
वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे विशां पते ।
धृष्टद्युम्नो हयानश्वैर्द्रोणस्य व्यत्यमिश्रयत् ॥ २१
ते हया साध्वशोभन्त विमिश्रा वातरंहसः ।
पारावतसवर्णाश्च रक्तशोणाश्च संयुगे ।
हयाः शुशुभिरे राजन्मेघा इव सविद्युतः ॥ २२
धृष्टद्युम्नश्च संप्रेक्ष्य द्रोणमभ्याशमागतम् ।
असिचर्माददे वीरो धनुरुत्सृज्य भारत ॥ २३
चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म पार्षतः परवीरहा ।
ईषया समतिक्रम्य द्रोणस्य रथमाविशत् ॥ २४

-दीक्षाभिर्) — b) Ś2 शस्त्र, B1 3–5 D2 रण- (for शर) B Do1 D2 G5 -शालिन, D3 -वारिण, T G2–4 मालिन, G1 M -जालिन (for -धारिण) — c) B (except B4) Do1 D2 T G3–5 प्रार्थयाना (for °यन्तो) — d) Ś2 तत, B1 S जना., D5 नृपा (for तदा)

17 a) Dn1 -ग्रामान् (for -मार्गान्) — b) B3 वितेरु (for विचेरुस्) K3 B Do1 सैनिका; S चापरे (for तावका) K5 Dn1 तावका व्यचरन्रणे — K5 reads 17c for the first time after 12 — c) K5 (first time) कृष्टिभि, Dn2 अष्टिभि, D4 7 8 रिष्टिभि, T G2–5 यष्टिभि (for ऋष्टिभि) D3 6 ऋष्टिभि प्रासशक्तीभि (D6 °श्च) — d) Ś K1 3 4 D1–3 6 -मुद्गर (for तोमर-) K3 पट्टिसै, S -पट्टसै (G5 °शै) (for -पट्टिशै) Dn2 D4 5 शू(Dn2 शै)लपट्टिशतोमरै

18 a) Ś2 K1 4 5 B4 5 Dn2 D2 3 6 S चान्यैर्, D7 8 चापि (for चान्ये) — b) K3–5 D5 7 T G1–3 5 M व्यायुधैश्, B4 5 Dn D2 3 6 8 G4 आयुधैश्, Cd व्यायुधाश् (as in text) — c) T G1, 2 5 M1 2 न्यहनन्, G3 4 न्यहनत्, M3–5 अहनन् (for जघ्निरे) D4 वीरा (for क्रुद्धा) — d) B1 Dn1 रणे, D8 इव (for नरा)

19 b) G3 तु (for च) K3 सारथि (for सादिभि) — c) Do1 इव, T G2–5 चैव, G1 पर- (for वर) — d) Ś1 K4 5 B2 D1 M5 पादाता(D1 °तै)श्, D4 पदातीश् (for °ताश्) D7 8 पदातैश्च पदातय, T G2–5 पा(G3 4 प)दाताश्चैव पत्तिभि

20 a) D4 चान्येव (for इवान्ये) — b) K4 D1 रणेषु (for रङ्गेषु) K5 Dn1 तु (for च) K1 चारण, K2 4 5 B Do1 Dn2 D1–3 5–7 T G1, 2 5 M वारणा — c) Ś2 K (except K5) D1 3 6 तदा, B Do1 T G2–5 अथ (for तथा) G1 M तानि तानि प्रभाषतो — d) K1–4 D1 चान्योन्यम् (for अ°) B Do1 T G M1 2 [ए]व च (for [आ]हवे).

21 a) T G2–5 महा (for तथा) B1 तेषां युद्धे वर्तमाने — b) B1 घोररूपे (for निर्मर्यादे) — c) Dn1 महानश्वैर्, D3 6 हयाश्चैव (for हयानश्वैर्) — d) S द्रोणस्यामिश्रयत्स्वकै (G1 M1 2 4 °न्स्वकै, G5 °त्स्वक°)

22 a) D3 6 चानु, D7 8 बहु (for साधु) K1 D7 8 शोभंत, K4 अशोभंति — b) K5 B Do1 Dn D7 8 मिश्रिता; D8 संमिश्रा (for वि°) — B3–5 Dn2 D3 T G2–5 read 22cd twice — c) Do1 D4 5 7 8 पारापत (for °वत) B3 3–5 T (all [except B3] second time) G1, 2–5 (last four second time) M ते (for च) — d) T G3–5 (all first time) मारिष (for संयुगे) B3 3–5 T (last five second time) G1 2–5 (last four second time) M रक्तशोणैर्विमिश्रिता

23 a) K5 B Do1 Dn D2 5 S तु (for च) D4 5 संक्रुद्धो (for संप्रेक्ष्य) — b) K1 4 B1–3 5 Dn1 D1, 3, 4, 6–8 अभ्यासम् (for °शम्) D4 आगत (for °तम्) — c) Ś1 D3 आसिं (for असि-) Ś2 दधे, D7 8 [आ]ददद् (for °दे) — d) G1 M वीर्यवान् (for भारत)

24 a) S (except T G3) चिकीर्षन् (for °र्षुर्) K1 दुस्तरं (for दुष्करं) — c) D3 4 5 शिक्षया, G5 ईषाया, Cd इषया (for ईषया) G3–5 समभि (for °ति-) B3 ईषपाशसतिक्रम्य, B5 एष सर्वानति°; G1 M ईषां सम भ्यति° — d) Dn2 D5 द्रोणस्य समुपाविशत्

25 a) B1, 3 D2 -मध्येषु, S -पाळीषु (for -मध्ये स). Cd cites युगमध्ये (as in text) — b) Dn D2 5 6

अतिष्ठद्युगमध्ये स युगसंनहनेषु च ।
जघनार्धेषु चाश्वानां तत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥ २५
खड्गेन चरतस्तस्य शोणाश्वानधितिष्ठतः ।
न ददर्शान्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २६
यथा श्येनस्य पतनं वनेष्वामिषगृद्धिनः ।
तथैवासीदभीसारस्तस्य द्रोणं जिघांसतः ॥ २७
ततः शरशतेनास्य शतचन्द्रं समाक्षिपत् ।
द्रोणो द्रुपदपुत्रस्य खड्गं च दशभिः शरैः ॥ २८
हयांश्चैव चतुःषष्ट्या शराणां जघ्निवान्बली ।
ध्वजं छत्रं च भल्लाभ्यां तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २९

अथास्मै त्वरितो बाणमपरं जीवितान्तकम् ।
आकर्णपूर्णं चिक्षेप वज्रं वज्रधरो यथा ॥ ३०
तं चतुर्दशभिर्बाणैर्बाणं चिच्छेद सात्यकिः ।
ग्रस्तमाचार्यमुख्येन धृष्टद्युम्नममोचयत् ॥ ३१
सिंहेनेव मृगं ग्रस्तं नरसिंहेन मारिष ।
द्रोणेन मोचयामास पाञ्चाल्यं शिनिपुंगवः ॥ ३२
सात्यकिं प्रेक्ष्य गोप्तारं पाञ्चाल्यस्य महाहवे ।
शराणां त्वरितो द्रोणः षड्विंशत्या समर्पयत् ॥ ३३
ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो ग्रसन्तमिव सृञ्जयान् ।
प्रत्यविध्यच्छितैर्बाणैः षड्विंशत्या स्तनान्तरे ॥ ३४ C. 7 2607 B. 7 97 K. 7 97

S -संहननेषु (for -संनह°) Cd gloss युगसंनहना, अश्वा —c) Ś जघानार्धेषु, K1.2.4 D1 °नार्धेषु, D2.4 जघनार्धेषु, T जघानार्येषु, M3–5 °नाम्येषु (for °नार्धेषु) —d) Dn2 D3–5.7.8 तत्सैन्या (for तत्सैन्यानि) Ś1 K1 अभिपूजयन्, K1 अत्य°, Dn2 D4.7.8 प्रत्य°, D5 सम° (for अभ्य°) S तत्सैन्य समपूजयत्

26 a) K5 पद्मेन (for खड्गेन) Dn1 D3 च ततस्, D7 च * तस् (for चरतस्) —b) D3.6 शोणाश्वम् (for °श्वान्) D3.7.8 अभि- (for अधि) D5 शोणानश्वान-धितिष्ठत —D3 reads 26c–27b on marg —c) D2 तं (for न) K5 B1.2.4 Dn1 ददर्श (Dn1 दर्शमा-) नान्तर द्रोणस्

27 D4 om. 27 D3 reads 27ab on marg —a) Dn1 (before corr as in text) D2.6 पततो, D7.8 पतने, S चरतो (for पतनं) —b) D7.8 वने स्वामिष-, S द्रुतमामिष (for वनेष्वा°) Ś K5 गृध्रिण —c) G1 M1.2 तत्र (for तथा) D7 S Cd अभिस(Cd °मा)-रस् (for अभीसारस्)

28 a) Ś1 Dn1 [भा]सु (for [अ]स्य) T G2–5 तत शि(G5 श)तनरेणास्य (G5 °णाथ) —b) K1–3 D1 स चाक्षिपत्, S अपातयत् (for समाक्षिपत्)

29 a) T G2–5 हयाना च (for हयाश्चैव) G1 M हयाश्च चतुर् षष्ट्या —c) K1.2 वल्लाभ्या (for भ°) —d) B सौ (for [ष्णि]भौ) K3 G3 प्राष्टि, K5 पार्ष्टि-; G1 M प्राष्ठि; G4.5 प्राष्टि (for पार्ष्णि)

30 a) B3.5 तथा (for अथ). Dn1 [अ]सौ (for [अ]स्मै) —b) G5 परम (for अपर) —c D7.8 -पूर्रं (for -पूर्णं —

519* धृष्टद्युम्नाय चिक्षेप शचीपतिरिवाशनिम् ।

31 a) B (except B3) Dc1 (marg as in text) D1 तीक्ष्णैर् (for बाणैर्) —b) B (except B3) Dc1 बाणेन (for बाणं) Dn1 सारथि (for सात्यकि) —d) K4 D1.2 अमोदयत्, K5 B4 D2 व्यमोचयत्, B1–3.5 Dc1 Dn1 विमोचयन् (Dc1 Dn1 °द्), T G2–6 प्रमोचयन् (G3 °द्) (for अमोचयत्)

32 a) D2 राजन् (for ग्रस्तं) —b) S संयुगे (for मारिष) —c) D5.8 द्रोणास्त, T G1.3–5 M द्रोणार्दं, G2 द्रोणार्त्त (for द्रोणेन) —d) G1 M1 पांचालं

33 a) S (except G3) सत्यक (G3 °किं) (for सात्यकिं) —b) K1.4 D3 T G M1.2 पाञ्चालस्य, B5 Dn2 °ल्यं च (for °ल्यस्य) D2 महात्मन (for °हवे) —c) D2.3.6 शरैश्च, T G1–4 M प्रमुखे, G5 प्राङ्मुखे (for शराणा) —d) Ś K1–3 D1 सम(Ś1 °मा)र्दयत्; K4 °र्दयति (hypermetric), K5 B Dc1 Dn2 D3–5 समार्पयत् (for समर्प°)

34 a) K4 D1.8 पुत्रो, S नप्ता (for पौत्रो) —b) K5 B1.5 अपि (for इव) D7.8 स मत्तमिव कुंजर —c) D4 शरैर् (for शितैर्) —d) D7.8 षट्त्रिंशत्या (for षड्वि°)

35 a) Ś1 B2 सर्वे (for सर्वे) D5 G1 M1.2 स्याद् (for स्याद्). —b) Ś1 K1–4 B2.4.5 पांचाल्या; B3 D2.6

ततः सर्वे रथास्तूर्णं पाञ्चाला जयगृद्धिनः ।
सात्वताभिसृते द्रोणे धृष्टद्युम्नममोचयन् ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

७३

धृतराष्ट्र उवाच ।
बाणे तस्मिन्निकृत्ते तु धृष्टद्युम्ने च मोक्षिते ।
तेन वृष्णिप्रवीरेण युयुधानेन संजय ॥ १
अमर्षितो महेष्वासः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
नरव्याघ्रः शिनेः पौत्रे द्रोणः किमकरोद्युधि ॥ २
संजय उवाच ।
संप्रद्रुतः क्रोधविषो व्यादितास्यशरासनः ।
तीक्ष्णधारेषुदशनः शितनाराचदंष्ट्रवान् ॥ ३
संरम्भामर्षताम्राक्षो महाहिरिव निःश्वसन् ।
नरवीरप्रमुदितैः शोणैरश्वैर्महाजवैः ॥ ४
उत्पतद्भिरिवाकाशं क्रमद्भिरिव सर्वतः ।
रुक्मपुङ्खाञ्शरानस्यन्युयुधानमुपाद्रवत् ॥ ५
शरपातमहावर्षं रथघोषवलाहकम् ।
कार्मुकाकर्षविक्षिप्तं नाराचबहुविद्युतम् ॥ ६

°भिसृतं द्रोणाद् — d) Ś1 Dn1 D8 अथाक्षिपत्; K1–3 G5 अमोचयत्; K4 D1 T G2–4 अचोदयन् (K4 D1 °त्), K5 B Do1 Dn2 D2 4 5 7 अवा(B2 D4 5 °पा)क्षिपन्; B3 (marg) व्यमोचयन्; D3 6 अपातयन् (for अमोचयन्).

Colophon. — *Sub-parvan* Ś K1–3 5 B D (except D4 5) G1 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1–3 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेऽहि — *Adhy name* K5 G1 M1 2 धृष्टद्युम्नमोक्षणं; D4 धृष्टद्युम्नविमोक्षणं; D5 धृष्टद्युम्नविमोचन, Bom ed द्रोणधृष्टद्युम्नयुद्ध. — *Adhy no* (figures, words or both) B1 D2 94, B2 24, B3 Dn1 95, D3 T G2–4 93, G1 M 92, G5 91. — *Śloka no* Do1 Dn1 36, G5 37

73

1 a) Ś1 K1–4 द्रोणे (for बाणे) K3 4 Do1 D1 निवृत्ते तु, K5 Dn1 D4 5 7 8 निपतिते, D2 निकृत्ते च; D6 निर्कृते तु, G5 निकृत्तेषु (for °त्ते तु) — b) K4 D1 मोहिते, K5 Dn1 रक्षिते; D2 मोचिते (for मोक्षिते) — d) S संयुगे (for संजय)

2 a) Ś K1 2 अमर्षिते — b) K2 D7 -शास्त्र (for -शस्त्र). — G5 om. (hapl.) 2c–4b — c) Ś K2–5 Dn1 D1, 3–5, 8 -व्याघ्रे; K1 D6 -व्याघ्र; D7 -व्याघ्रेण (hypermetric) (for -व्याघ्रः). K4, 5 D3, 6 पुत्रे. S (G5 om.) रथव्याघ्रं (G3 °घ्रे.) शिनेः पौ(G4 पु)त्रं.

3 D4 G5 om 3 (for G5, cf v l 2) M4 om the ref — a) D1 6 8 संप्रद्रुत-, D2 M3–5 संप्रा(D2 °प्र)द्रवत्; T G2 संप्रस्तुत, G1 M1 2 °द्रुत; G3 °श्रुत, G4 °स्रुत (for °द्रुत) D2 क्रोधवशो, M3 क्रोधविष्टो (for क्रोधविषो). — b) Ś1 व्युदितास्य, K1, 2 4 D1 व्याधितास्य (for व्यादि°) G1 M इवांतक (for -शरासन) — c) B1 -धारेण (for °षु) — d) B1 T G3 शात-; B2 4 Dn2 सित-, D2 शिव, G1, 4 M1 2 शर (for शित) Ś1 दंष्ट्रियान्; D2 3 6 दष्ट्रिक (for दंष्ट्रवान्)

4 G5 om 4ab (cf v l 2) — b) Ś2 K1 निस्वनं; K5 Dn D2 6 S (G5 om) निश्वसन् (for निःश्व°) B Do1 महोरग इव श्वसन् — c) K5 lacuna, B Do1 Dn2 नरवीर; D8 °धीरै (for °धीर) Ś2 B1 5 -प्रमुदित; Do1 प्रस्युदित, Dn1 D2 6 8 प्रणु(D6 °नु)दितै°, T G1 2 M प्रचु° (for -प्रमु°) — d) Ś1 K1–4 Dn D1 4 5 मनोजवै; B3 महारथै (for °जवै)

5 a) B2 उत्पतंतम् (for °तद्भिर्) Ś1 Do1 Dn1 आकाशे — b) B Do1 Dn2 D2 क्रामद्भिर्; S पतद्भिर् (for क्रम°) Ś2 K1–4 D1, 2 5, 6 सर्वशः; B Do1 Dn1 पर्वतान् (Dn2 °तं) (for सर्वतः) K5 निष्पतद्भिश्च सर्वशः; Dn1 नृत्यद्भिश्चैव सर्वदा. — c) D7, 8 रुक्मपुंखैः शरै राजन्

6 a) K2 3 ताप; D4 G5 M3 5 वात; M1 2 -वार्त (for पात). K5 घोरं; Dn1 -घोषं (for -वर्षं) D7 संरंभामर्षताम्राक्षो (= 4a). — b) B1, 3, 5 Do1

शक्तिखड्गाशनिवरं क्रोधवेगसमुत्थितम् ।
द्रोणमेघमनावार्यं हयमारुतचोदितम् ॥ ७
दृष्ट्वैवाभिपतन्तं तं शूरः परपुरंजयः ।
उवाच सूतं शैनेयः प्रहसन्युद्धदुर्मदः ॥ ८
एतं वै ब्राह्मणं शूरं स्वकर्मण्यनवस्थितम् ।
आश्रयं धार्तराष्ट्रस्य राज्ञो दुःखभयावहम् ॥ ९
शीघ्रं प्रजवितैरश्वैः प्रत्युद्याहि प्रहृष्टवत् ।
आचार्यं राजपुत्राणां सततं शूरमानिनम् ॥ १०
ततो रजतसंकाशा माधवस्य हयोत्तमाः ।
द्रोणस्याभिमुखाः शीघ्रमगच्छन्वातरंहसः ॥ ११
इषुजालावृतं घोरमन्धकारमनन्तरम् ।
अनाधृष्यमिवान्येषां शूराणामभवत्तदा ॥ १२
ततः शीघ्रास्त्रविदुषोर्द्रोणसात्वतयोस्तदा ।
नान्तरं शरवृष्टीनां दृश्यते नरसिंहयोः ॥ १३ C. 7 B 7 K. 7

महाध्वानिं, D2 -महारय, D5 6 -महारव; G1 3 M -वला हकं (for -वला°) — ^{c}) K4 5 B Dc1 Dn1 D7 8 विक्षेप (for विक्षिप्त) S कार्मुकैराव(G5 °वृ)त राजन्

7 ^{a}) K5 -वरं, G2 -धन (for -धर) K1 शक्ति-खड्गं पाशधर, D5 बहुशक्त्याशनि°, G1 M खड्गशक्त्या शनिरव — ^{b}) D2 7 समुच्छ्रित, D5 -सस्थितं (submetric), T G2–5 -समन्वित (for -समुत्थितम्) — Dc1 om. (hapl.) 7^{cd} — ^{c}) B1 क्रोधवेगम् (for द्रोणमेघम्) — ^{d}) K5 D.–8 नोदितं (for -चोदितम्)

8 ^{a}) G1 वै (for तं) Ś K D (except Dc1) दृष्ट्वामि(Ś1 °ष्ट्वा तु, Ś2 K1–4 D1 °ष्ट्वा त्वा-, D7 8 °ष्ट्वामि)पति(K4 D1 °त)तं तूर्णं (K1 द्रोणं, K5 शूर, Dn1 शूरस्) — ^{b}) K5 Dn1 तूर्णं (for शूर॰) G1 M शूरं परपुरंजय — ^{c}) K1 D4 - सैनेय — ^{d}) Ś1 Dn1 युधि (for युद्ध-) G1 M1 2 -दुर्मद

9 ^{a}) Ś2 K4 Dc1 D2 एव, K3 एते, K5 B3. 5 Dn D3–6 G1 5 एनं, B1 मल (for एतं) K3 च (for वै) K1 एव ब्राह्मणं तं शूर (irregular), D7 8 एष वै ब्राह्मण शूर. — ^{b}) Ś2 सु-, B3 स्वे (for स्व) D7 8 स्थित (for -स्थितम्) D2 शूरकर्मण्यमस्थितं — K3 om 9^{c}–10^{b} — ^{c}) Ś K1 D1 आश्रयाद्, Dn1 संस्रय (sic), D2 शूर हि, D7 8 आश्रयो (for आश्रय) K5 Dn1 D2. 3. 6 S धार्तराष्ट्राणा (for °राष्ट्रस्य) — K5 om (hapl) 9^{d}–10^{c} — ^{d}) D7 8 राज्ञा दुःख-, S धर्मराज (for राज्ञो दुःख-) K4 -भयापहं, D7 8 °वह (for °वहम्)

10 K3 om. 10^{ab}, K5 om. 10^{abc} (for both, cf. v l. 9) — ^{a}) D4 प्रज्वलितैर्, D6–8 प्रमजितैर् (for प्रजवितैर्) — ^{b}) D4 प्रत्युत्याहि K1 सुहृष्टवत्, Dn1 प्रहृष्टवान्, G1 M गतव्यथ (for प्रहृष्टवत्) — ^{c}) B1. 2 (marg) 3 Dc1 पाण्डुपुत्राणां, D2 शूर°, D7 8 धार्तराष्ट्राणा (for राजपुत्राणा) — ^{d}) D3 -मानिनां S एव युद्धाभिनन्दिन — After 10, S ins

520* एवमुक्तस्तत सूत सत्यकस्यावहद्धयम् ।

[M4 सात्यकस्य (for सत्य°) M3. 5 द्रुत (for यम्)]

11 ^{b}) K3 सात्यकेश्च, Dn1 मागधस्य, Cd माधवस्य (as in text) — ^{c}) G1 M द्रोणाय (for द्रोणस्य) — ^{d}) Dn2 om (hapl) from मगच्छ up to तत शीघ्रा (in 13^{a}) Ś2 K1–3 आगच्छन्, S अवहन् (for अगच्छन्) — After 11, B Dc1 D5 ins

521* ततस्तौ द्रोणशैनेयौ युयुधाते परंतपौ ।
शरैरनेकसाहस्रैस्ताडयन्तौ परस्परम् ।
इषुजालावृत व्योम चक्रतु पुरुषर्षभौ ।
पूरयामासतुर्वीरावुभौ दश दिश शरै ।
मेघाविवातपापाये धाराभिरितरेतरम् । [5]
न स्म सूर्यस्तदा भाति न ववौ च समीरण ।

[(L 5) B1 तपापाये, Dc1 (before corr as above) तपो (for [आ]तपा°)]

12 B5 Dc1 Dn2 om 12 (for Dn2, cf. v l. 11), B1 3 read it on marg — ^{a}) D3 -जालवृतं (for -जाला°) — ^{b}) Ś1 K1 3. 4 D1. 4 T G2–5 तदंतर, K2 तया°, B (B5 om) समतत, D2 दढत्तर (sic), D5. 6 महत्तरं (for अनन्तरम्) D5 अधकारवृत तदा — ^{c}) Ś2 D7 अनादृश्यम्, D2 °कृश्यम् (for °धृष्यम्) K5 Dn1 [अ]न्योन्यं (for [अ]न्येषां) — ^{d}) Ś2 K D (Dc1 Dn2 om) G1 M वीराणाम् (for शूरा°) B1 शूराणामनिवर्तिना — After 12, B Dc1 ins

522* अन्धकारीकृते लोके द्रोणशैनेययो शरै ।

13 Dn2 om up to तत शीघ्रा (cf. v l. 11) — ^{a}) B Dc1 S तयो (for तत) G1 M दिव्यास्त्र (for शीघ्रास्त्र) — ^{b}) S -सा(G1 M -स)त्यकयोस् (for -सात्वत) B1 3 D5. 6 तथा (for तदा) — ^{d} B Dc1 D1 ददृशे (for दृश्यते) —
16^{ab} for the

इषूणां संनिपातेन शब्दो धाराभिघातजः ।
शुश्रुवे शक्रमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ॥ १४
नाराचैरतिविद्धानां शराणां रूपमावभौ ।
आशीविषविदष्टानां सर्पाणामिव भारत ॥ १५
तयोर्ज्यातलनिर्घोषो व्यश्रूयत सुदारुणः ।
अजस्रं शैलशृङ्गाणां वज्रेणाहन्यतामिव ॥ १६
उभयोस्तौ रथौ राजंस्ते चाश्वास्तौ च सारथी ।
रुक्मपुङ्खैः शरैश्छन्नाश्चित्ररूपा बभुस्तदा ॥ १७
निर्मलानामजिह्मानां नाराचानां विशां पते ।
निर्मुक्ताशीविषाभानां संपातोऽभूत्सुदारुणः ॥ १८
उभयोः पतिते छत्रे तथैव पतितौ ध्वजौ ।
उभौ रुधिरसिक्ताङ्गावुभौ च विजयैषिणौ ॥ १९
स्रवद्भिः शोणितं गात्रैः प्रस्रुताविव वारणौ ।
अन्योन्यमभिविध्येतां जीवितान्तकरैः शरैः ॥ २०
गर्जितोत्क्रुष्टसंनादाः शङ्खदुन्दुभिनिस्वनाः ।
उपारमन्महाराज व्याजहार न कश्चन ॥ २१
तूष्णींभूतान्यनीकानि योधा युद्धादुपारमन् ।
ददृशे द्वैरथं ताभ्यां जातकौतूहलो जनः ॥ २२
रथिनो हस्तियन्तारो हयारोहाः पदातयः ।
अवैक्षन्ताचलैर्नेत्रैः परिवार्य रथर्षभौ ॥ २३

14 G4 om. 14–15 T G1–3 5 M om 14^{ab} — ^{b}) D7 ध्वानाभि- (for धाराभि) Ś1 (*sup lin* as in text) -घोषज (for -घातज) — ^{c}) K4 D1 4 शर (for शक्र) S (G4 om) प्रावृषीवेंद्र(M3–5 °षींद्रवि) मुक्तानाम् — K4 om (hapl) 14^{d}–15^{c}

15 G4 om 15, K4 om 15^{abc} (for both, cf v l 14) — ^{a}) K5 B Do1 Dn D4 7 व्यतिविद्धानां, D2 3 8 प्रतिभिन्नाना (for अतिविद्धानां) — ^{c}) D5 विदष्टाणा, D6 G2 -विशिष्टानां, D7 8 विमिश्राणा, T G1, 3 5 M -निविष्टाना (for -विद°) — ^{d}) K1 *स्वन (for भारत)

16 S (except G4) reads 16^{ab} for the first time after 13 — ^{a}) T G1–3 5 M (all second time) स तयोस् (for तयोर्ज्या) — ^{b}) D6 7 व्यश्रूयत (for व्यश्रू°) D4 सुदक्षिण , D7 पुरातन (for सुदारुण) T G1–3 (all both times) 4 5 M (last six both times) श्रूयते युध्यमान(M3–5 [all first time] °न्नुशौंढ)यो — ^{d}) D5 वज्राणाम् (for वज्रेण) B2 D6 इति (for इव)

17 Dn2 om. (hapl) 17–18 — ^{a}) S उभौ तौ हि (for उभयोस्तौ) D3 सेनयो (for तौ रथौ) — ^{b}) G3 4 तौ चाश्वस्तौ (for ते चाश्वास्तौ) — ^{c}) Ś2 K5 B (except B1) Dn1 D4 G1 3–5 M छिन्नाश्, K4 छन्नं; D5 विद्धाश् (for छन्नाश्) — ^{d}) K1 तथा D3 चित्ररूपाभवस्तथा

18 Dn2 om. 18 (cf v l 17) — ^{b}) K5 Dn1 तोमराणा (for नाराचाना) — ^{c}) Ś2 K1–3 Do1 Dn1 D7 8 विषाभाणां, D2 -विषाणां हि (for °भानां)

19 ^{b}) S पतितौ च महाध्वजौ — After 19^{ab}, S ins

523* निकृन्ततो शरैस्तीक्ष्णैर्द्रोणसत्यकयोस्तदा ।

[G3 5 -सात्यकयोस्]

— ^{c}) T G2–5 -ससिक्ताव्, G1 M -रक्तागाव् (for -सिक्ताङ्गाव्) — ^{d}) Ś2 K1 विषयैषिणौ, K5 Dn1 विजिगी° (for विजयै°)

20 ^{a}) Dn1 D3–8 श्रवद्भि (for स्रवद्भि) — ^{b}) K4 प्रस्तुताष्, Dn1 D3 4 6 7 प्रश्रुताव्, D5 8 प्रभिन्नाव्; G3–5 प्रसृताव् (for प्रस्रुताव्) Ś2 K1 D4 7 8 वारुणौ (for वारणौ) — ^{c}) Ś1 B Do1 D5 6 अभ्यविध्येतां, K1 3 अत्यवि°, D2 4 अभि(D4 °भ्य)व° (for अभिवि°)

21 ^{a}) Ś2 K1 2 गर्जितोत्कृष्ट-, Do1 Dn1 D7 8 °तोक्रुष्ट-, T G2–5 °ताक्रुष्ट- (for °तोत्क्रुष्ट) — ^{b}) Some MSS -निःस्वना — ^{d}) D3 व्याहरन्न च कश्चन, D4 व्याजहारानकस्वन

22 ^{a}) K4 5 Dn1 D4 6–8 तूष्णी (for तूष्णीं) Some MSS अनेकानि (for अनी°) — ^{b}) D1 3–5 योद्धा (for योधा) D4 वै तद् (for युद्धाद्) G1 M युद्धा द्यौधा उपारमन् — ^{c}) B2 (*marg* as in text) Dn2 ददर्श, B4 D7 8 M1 2 ददृशुर् (for ददृशे) Ś K1–4 D1, 7 8 द्वैरथे (for द्वैरथं) D2 तात; T G2 5 द्वाभ्यां (for ताभ्या) — ^{d}) B4 5 D3 6–8 M1 2 जातकौतूहला जना , G1 M3–5 °हलैर्जनै

23 ^{a}) K5 D7 8 रथ (for हस्ति-) — ^{b}) D3 चाश्वारोहा (for हया°) K6 पताकिन , B1 4 5 पदातिन°, D7 प्रहारिण (for पदातय.) — ^{c}) Ś2 K1 Dn D3–8

हस्त्यनीकान्यतिष्ठन्त तथानीकानि वाजिनाम् ।
तथैव रथवाहिन्यः प्रतिव्यूह्य व्यवस्थिताः ॥ २४
मुक्ताविद्रुमचित्रैश्च मणिकाञ्चनभूषितैः ।
ध्वजैराभरणैश्चित्रैः कवचैश्च हिरण्मयैः ॥ २५
वैजयन्तीपताकाभिः परिस्तोमाङ्गकम्बलैः ।
विमलैर्निशितैः शस्त्रैर्हयानां च प्रकीर्णकैः ॥ २६
जातरूपमयीभिश्च राजतीभिश्च मूर्धसु ।
गजानां कुम्भमालाभिर्दन्तवेष्टैश्च भारत ॥ २७
सबलाकाः सखद्योताः सैरावतशतह्रदाः ।
अदृश्यन्तोष्णपर्याये मेघानामिव वागुराः ॥ २८
अपश्यन्नस्मदीयाश्च ते च यौधिष्ठिराः स्थिताः ।
तद्युद्धं युयुधानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥ २९
विमानाग्रगता देवा ब्रह्मशक्रपुरोगमाः ।
सिद्धचारणसंघाश्च विद्याधरमहोरगाः ॥ ३०
गतप्रत्यागताक्षेपैश्चित्रैः शस्त्रविघातिभिः ।
विविधैर्विस्मयं जग्मुस्तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ३१
हस्तलाघवमस्त्रेषु दर्शयन्तौ महाबलौ ।
अन्योन्यं समविध्येतां शरैस्तौ द्रोणसात्यकी ॥ ३२ C. 7 B 7 K. 7

अवेक्षंत (K1 °तो) (for अवे°) B3 च शैलेया (for [अ]चलैर्नैत्रैं) — d) Dn2 नरर्षभ। (for रथ°) — For 23cd, S subst

524* मवंत परिवार्योर्भा प्रततात्राभिर्वीक्षिरे ।

[G1 M प्रतीताक्षाभि , G3.4 घृतनाक्षा हि (for प्रतना-क्षाभि)]

24 a) S तिष्ठति (for [अ]तिष्ठन्त) — b) M4 रथानीकानि (for तथा°) — K2 om. 24c–25b — c) S तिष्ठंति (for तथैव) — d) K1 प्रतिव्यूह-, D3 °व्यूह, D5 6 प्रत्यव्यूह- (D. °ह्य), S प्रतिव्यूहे (for °व्यूह्य)

25 K2 om. 25ab (cf. v l. 24) — b) K4 Dn1 D1.4 -भूषणै (for -भूषितैं) — c) S (except G4 5) छत्रै (for चित्रै)

26 a) Cd वैजयंति- — b) D7 8 -स्तोमाग्र; S स्तोमैश्च (for -स्तोमाङ्ग-) Ś K2-4 D1 -मंगलैं, K1 -मलै (corrupt), T G2 कवलै (for -कम्बलै) ❀ Cd परिस्तोमोऽङ्गकम्बलमंजेत्यपानरत्तयम्। ❀ — c) S (except T G2) निर्मलैर् (for विम°) B1.2 (marg) 3 Dc1 खड्गैर् (for शस्त्रैर्) — d) Dn1 रथाना च, D7 8 हयौघाना (for हयाना च) — Ś1 K1-4 D1 read (with var) 7 74 5–6 for the first time after 26, repeating them in their proper place, while Ś2 reads the same thereafter

27 a) Dn1 D3 4 -मयैश्चैव (for मयीभिश्च) — b) B3 सजालीभिश्च (for राजती°) S मूर्धनि — c) M3 5 (sup lin) क्षुर- (for कुम्भ-) G4 5 -जालाभिर् (for -माला°) — d) Ś1 दाताघा**श्च, Ś2 दतमाल्यैश्च, K1 दंतो **तैश्च, K2 3 दंत**श्च, K4 D1 दतमालाश्च, B3 दंतैगंडैश्च, Cd दन्तवेष्टैश्च (as in text) S दंतैश्च पृथिवी त(T G3 य)दा

28 a) K1 मवलाक मम्वद्योत, B2 Dn1 D8 S सब-(G1 M °व)लाका सखद्योता (G1 M1.2 °त-) — b) K5 ऐरावण, D2 5 6 8 ऐरावत- (for सैरा°) K1 -शतहृद°, S °हृदा (for °ह्रदा) — c) B2 अदृश्यंतस्तु, B3 °श्यत स्म (for °श्यन्तोष्ण) T G2-4 अदृश्यतोष्णपर्यंते, G1 M प्रवृत्ते घर्मकालाते — d) B2 (marg) Dc1 पक्षय, T G2-5 M3-5 वागुरा, Cd वागसवा (for वागुरा)

29 a) Dn1 प्रापश्यन्, D3 6 अपश्यत (for °श्यन) D4 वा (for च) — b) T G2-5 तदा, G1 M स्मृता (for स्थिता) Dn1 D3.4 6 ते च यौधिष्ठिरास्थिता (D6 °श्रिता), D7 8 °ष्ठिरादय — c) K5 Dn1 युद्ध तद् (by transp)

30 B. reads 30–35 twice — a) S विमानस्था-स्तदा (G1 M3-5 °तो) देवा — b) B (B5 both times) Dc1 Dn2 G1.2 5 M -सोम-, T G3 4 -देव (for -शक्र) — After 30, S ins.

525* गन्धर्वा दानवा यक्षा राक्षसाप्सरस खगा ।

[G5 राक्षमाप्सरस]

31 For the repetition in B5, cf. v l. 30 — a) D3 6 8 G1 M Cd -प्रत्यागतक्षेपैश्च, D7 °गते क्षेपे (for °गताक्षेपैश्च) — b) B (B5 both times) D2 G3 अस्त्रवि-, D. शस्त्राभि (for शस्त्रवि-) T G M1.2 -वातनै (for -घातिभि) — c) G1 M अतीव (for विविधैर्)

32 For the repetition in B5, cf. v l. 30 — b K5 बलाघर, D4 5 च लाघवं, S — c) K5 B1.3 4

ततो द्रोणस्य दाशार्हः शरांश्चिच्छेद संयुगे ।
पत्रिभिः सुदृढैराशु धनुश्चैव महाद्युते ॥ ३३
निमेषान्तरमात्रेण भारद्वाजोऽपरं धनुः ।
सज्यं चकार तच्चाशु चिच्छेदास्य स सात्यकिः ॥ ३४
ततस्त्वरन्पुनर्द्रोणो धनुर्हस्तो व्यतिष्ठत ।
सज्यं सज्यं पुनश्चास्य चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ ३५
ततोऽस्य संयुगे द्रोणो दृष्ट्वा कर्मातिमानुषम् ।
युयुधानस्य राजेन्द्र मनसेदमचिन्तयत् ॥ ३६
एतदस्त्रबलं रामे कार्तवीर्ये धनंजये ।
भीष्मे च पुरुषव्याघ्रे यदिदं सात्वतां वरे ॥ ३७
तं चास्य मनसा द्रोणः पूजयामास विक्रमम् ।
लाघवं वासवस्येव संप्रेक्ष्य द्विजसत्तमः ॥ ३८
तुतोषास्त्रविदां श्रेष्ठस्तथा देवाः सवासवाः ।
न तामालक्षयामासुर्लघुतां शीघ्रकारिणः ॥ ३९
देवाश्च युयुधानस्य गन्धर्वाश्च विशां पते ।
सिद्धचारणसंघाश्च विदुर्द्रोणस्य कर्म तत् ॥ ४०
ततोऽन्यद्धनुरादाय द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
अस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो योधयामास भारत ॥ ४१

M8-5 अन्योन्यमतिशूरौ तौ — d) K1 शरैस्तैर्, S समरे (for शरैस्तौ) T G1 5 °सात्यकौ, G1 M सत्यकौ (for सात्यकी)

33 For the repetition in B5, of v l 30 — a) D7 8 S वार्ष्णेय (for दाशार्ह) — b) T G2-5 वार्ण, G1 M बाणाश् (for शराश्) Dn1 सायकै, D6 सात्यकि (for संयुगे) — D5 om (hapl) 33c-34d — c) Dn1 सयुगे (for पत्रिभि) D5 पत्रिभि सुदृढ चापि — d) Ś1 वर्म (for धनुश्) K5 Dn D2 7 8 महाद्युते, D3 S महीपते (for महाद्युते)

34 For the repetition in B5, of v l 30 D6 om 34 (of v l 33) — b) Ś1 महा (for ऽपर) — c) Ś1 Dn1 D4 5 7 8 सज्जं; D3 सज्जी (for सज्यं) B (B5 both times) Dc1 Dn2 तदपि, Dn1 तच्चास्त (sic), D2 8 तच्चापि (for तच्चाशु) — d) Ś2 च (for स) T G3 4 सत्यक K5 Dn1 सचिच्छेदास्य सात्यकि

35 For the repetition in B5, of v l 30 — a) G5 तत्र (for ततस्) S आशु (for त्वरन्) — D4 om (hapl) 35b-36a — b) Ś2 K1-4 D1 व्यदृश्यत; K5 Dn1 D5 व्यवस्थित (for व्यतिष्ठत) — c) Ś1 K1 Dn1 D5 सज्जं सज्जं (K1 °ज्यं), D7 8 सज्ज चक्रे (for सज्यं सज्यं) B2 Dn2 धनुश्, G5 परश् (for पुनश्) Dn1 चक्रे, D8 चास्य; T G2-5 चापं (for चास्य) — d) B1 (marg.) 2 ⁝ Dc1 चिच्छेद नव सप्त च, D5 °द नर सत्तम — After 35, B5 ins

526* चकार तत्र पन्थानं ययौ येन जनार्दन ।

while, D7 8 ins

527* एवमेकशतं छिन्नं धनुषा दृढधन्विना ।
न चान्तरं तयोर्दृष्टं सधाने छेदनेऽपि च ।

36 D4 om. 36a (of v l 35) — a) D8 ततस्य (for ततोऽस्य) — d) Ś2 मनसि (for मनसा) B Dc1 T G2-5 [ए]तद्, G1 M [ए]वानु (for [इ]दम्).

37 a) K2 D2 अस्ति (for अस्त्र) — d) B2 (marg) सत्वता B1 यदिदं मानुषर्षभे, Dn2 D2 3 6 °द सात्व तोत्तमे, T G1-4 M सत्यके चाशुविक्रमे, G5 सात्यको (? कौ) * * * क्रमे

38 a) Ś1 तं चापि, D4 5 ततोस्य (for त चास्य)

39 a) The portion of the text from स्त्रविदां up to 7 78. 25 is lost in Ś2 on missing folios D6 ततो वास्त्र, D7 8 तत शस्त्र- (for तुतोषास्त्र) K2 श्रेष्ठास् — b) Dn1 यथा (for तथा) — For 38c-39b, S subst

528* लाघव वृष्णिवीरस्य वासवस्येव दृश्य स ।
तुष्टुवुर्लाघवात्तस्य देवा साग्निपुरोगमा ।
[(L 2) G1 M1 2 चास्य (for तस्य)]

— After 39ab, S ins

529* सिद्धचारणसघाश्च साधु साध्विति चुक्रुशु ।

— G5 om 39c-40b — c) B2 न तामालोकयामासुर् S (G5 om) न तस्य (G1 M3-5 तस्यैव, M1 2 तस्येव) लघुतामन्ये — d) S (G5 om) [ऽ]लक्षयन् (for लघुतां) B3 4 Dn2 D8 -चारिण (for -कारिण)

40 Ś2 missing (of v l 39) G5 om 40ab (of v l 39) — a) D2 देवास्य, T G1 2 M देवास्तु (for देवाश्च) — b) M1 तु (for च) — d) D6 द्रोणश्च (for द्रोणस्य) D5 पूजयामासु कर्म तद्

41 Ś2 missing (of v l 39). G4 5 om (hapl) 41-42 — a) Dn1 T G3 अथ (for ततो) — b) S (G4 5 om) द्रोण शस्त्रभृतां वर — c) Dc1 M3-5 शस्त्रैर् (for अस्त्रैर्) D2 M3-5 अस्त्रभृतां (for °विदा) K1-3

तस्यास्त्राण्यस्त्रमायाभिः प्रतिहन्य स सात्यकिः ।
जघान निशितैर्बाणैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४२
तस्यातिमानुषं कर्म दृष्ट्वान्यैरसमं रणे ।
युक्तं योगेन योगज्ञास्तावकाः समपूजयन् ॥ ४३
यदस्त्रमस्यति द्रोणस्तदेवास्यति सात्यकिः ।
तमाचार्योऽप्यसंभ्रान्तोऽयोधयच्छत्रुतापनः ॥ ४४
ततः क्रुद्धो महाराज धनुर्वेदस्य पारगः ।
वधाय युयुधानस्य दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ॥ ४५
तदाग्नेयं महाघोरं रिपुघ्नमुपलक्ष्य सः ।
अस्त्रं दिव्यं महेष्वासो वारुणं समुदैरयत् ॥ ४६
हाहाकारो महानासीद्दृष्ट्वा दिव्यास्त्रधारिणौ ।
न विचेरुस्तदाकाशे भूतान्याकाशगान्यपि ॥ ४७
अस्त्रे ते वारुणाग्नेये ताभ्यां बाणसमाहिते ।
न तावदभिपद्येते व्यावर्तदथ भास्करः ॥ ४८
ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः ।
नकुलः सहदेवश्च पर्यरक्षन्त सात्यकिम् ॥ ४९
धृष्टद्युम्नमुखैः सार्धं विराटश्च सकेकयः ।
मत्स्याः शाल्वेयसेनाश्च द्रोणमाजग्मुरञ्जसा ॥ ५० C 7 3662 B. 7 98 33 K 7 98 34

D1 श्रेष्ट T G2. 3 युयुधानं नरव्याघ्रं

42 Ś2 missing (cf v 1. 39) G1. 3 om 42 (cf v. l. 41) —a) Ś1 K1–4 अस्त्रमादाय (for °मायाभि) Cd cites मायाभि —b) K4 D1 3 प्रति(D3 °स्य)-हन्यत्, B Dc1 Dn D2 6 °हत्य, D7 8 प्रनिहत्य (for प्रतिहन्य) S (G1. 3 om) विहमञ्छिा(T1 व्यघमच्छि)निपुंगव —Ś1 K1–3 om (hapl) 42c–44b —c) S (G1 3 om) निजघ्ने (for जघान)

43 Ś2 missing (cf. v 1 39) Ś1 K1–3 om. 43 (cf. v 1. 42) —a) Dn1 D7 [अ]पि (for [अ]ति-) —b) D2 तस्य तैर्, D4 दृष्ट्वान्येन (for °न्यैर्) D7 न सम, G1 M न कृतं (for असम) K4 D7 परैः (for रणे) D8 दृष्ट्वा सैन्यसम परैं —d) S पूजयति स तावका

44 Ś2 missing (cf v 1 39) Ś1 K1–3 om 44ab (cf. v 1. 42) —a) D3 यदस्त्रमस्य द्रोणस्य —c) K2 3 5 B1 5 D4 8 [ऽ]थ सभ्रांतो, K4 [ऽ]न्य स° (for ऽप्य-स°) Dn2 D3 6 तदा(Dn2 °मा)चार्यमसंभ्रातो, S असंभ्रात(G3 °मार्य)स्तदाचार्यो —d) Ś1 K1–3 D1 3 4 6–8 योधयत् (for ऽयोधयत्) D6 -पावन (for -तापन) S योधयस्यारिसूद(G1 M °मर्द)न —After 44, Dn2 D5 ins

530* इत्यासीत्तुमुल शब्दो दुर्धर्षस्य रथं प्रति ।

45 Ś2 missing (cf. v 1 39) —c) S आग्नेय (for वधाय) —d) K1 3 5 B5 D1. 4–6 उदी(K5 °दै)-रयन्; Dn1 D2 2. 7 8 T G2–5 M3–5 उदीरयत् (for उदैर°)

46 Ś2 missing (cf v 1. 39) Ś1 K1–3 Dn2 om. (hapl.) 46. D1 reads 46 twice —a D महाराज (for °घोरं) —b °लक्ष्य) D8 तु (for स) B1 रिपुं समुपलक्ष्य स —c) K4 B Dc1 D1 (both times) G2 दिव्यमस्त्रं (by transp) —d) K4 D1 (both times) 3 5 6 8 समुदीरयन्, B2 5 Dn1 D2 4 T G2–5 M3–5 °दीरयत् (for °दैरयत्)

47 Ś2 missing (cf v 1 39) —b) K5 Dn1 -पारगौ (Dn1 °गै), D4 6 धार(D4 °रि)णे (for -धारिणौ) G1 M तयोर्लघुपराक्रमे —c) S चेरुश्च (for विचेरुस्) K2 D2 तया (for तदा) —d) G1 M भूतान्यंतर्हितान्यपि

48 Ś2 missing (cf. v 1 39) —b) T G2–5 यदा (for ताभ्या) Dn1 बाणा, D2 S बाणै (for बाण) D3 -समीहते (sic), D6 -शनीहते (sic), G1 M1. 2 समाहते, M3–5 समाहृते (for -समाहिते) Ś1 K B1–3 Dc1 D1 ताभ्या बाणासना(B2 Dc1 °मा)हिते, D7 8 ताभ्या पाणिसमागते —c) B1–3 Dc1 Dn2 D3 न यावद्, D1 नंतावद् (sic) (for न तावद्) Ś1 अभिस*ते, K1–4 D1 आभि(K2 °ति)संधाते; K5 भिपधेते (corrupt), B Dc1 Dn2 अभ्य(Dc1 °भ्यु)पद्येता, Dn1 अनुपज्येते, D2 अभ्य°, D5 अन्यसज्येते (sic) (for अभिपज्येते) T G2–4 M5 (sup lin as in text) न तदा ह्य(T G2 °दाभ्य)-भिपज्येते, G5 ततदरभ्यभिपज्येते (corrupt) —d) K1. 3 4 D1 व्यावर्तत च, K2 °र्ततेव (for °र्तदथ).

49 Ś2 missing (cf v 1 39) —b) K4 D1 पार्थंत (for पाण्डव) —d) K1 4 D1 पर्यरक्ष्यंत (K4 °ति) (for °रक्षन्त)

50 Ś2 missing (cf. v 1 39 —a) G1

दुःशासनं पुरस्कृत्य राजपुत्राः सहस्रशः ।
द्रोणमभ्युपपद्यन्त सपत्नैः परिवारितम् ॥ ५१
ततो युद्धमभूद्राजंस्तव तेषां च धन्विनाम् ।
रजसा संवृते लोके शरजालसमावृते ॥ ५२
सर्वमाविग्नमभवन्न प्राज्ञायत किंचन ।
सैन्येन रजसा ध्वस्ते निर्मर्यादमवर्तत ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

७४

संजय उवाच ।
परिवर्तमाने त्वादित्ये तत्र सूर्यस्य रश्मिभिः ।
रजसा कीर्यमाणाश्च मन्दीभूताश्च सैनिकाः ॥ १
तिष्ठतां युध्यमानानां पुनरावर्ततामपि ।
भज्यतां जयतां चैव जगाम तदहः शनैः ॥ २
तथा तेषु विपक्तेषु सैन्येषु जयगृद्धिषु ।

मत्स्य (for मत्स्या) K2 D1 4 5 साल्वेय- (for शाल्वेय-) K1 मत्स्यासालेयसेनश्च (corrupt), D7 8 मात्स्य सा(D8 शा)ल्वोश्वसेनश्च, S (G4 om) मात्स्यसाल्वेयसेनाश्च — d) K2 द्रोणेन, D2 द्रोणाय (for द्रोणम्) B3 आजघ्नुर्, S (G4 om) अभ्ययुर् (for आजग्मुर्) Dn2 D2–8 ओजसा (for अञ्जसा)

51 Ś1 missing (cf v 1 39) Dn1 G4 om 51 (cf v 1 50) — c) K5 D4, 5 T G2 3 5 द्रोणमभ्यवपर्यंत (D5 °ते), D3, 6 °मेवाभ्यपर्यंत, D7 8 °मभ्यवरक्षंत, G1 M °मभ्यपतन्यत्ता — d) D7 8 शत्रुभि (for सपत्नै.) K1–4 D1 विनिवारित (for परि°)

52 Ś1 missing (cf v 1 39) — b) K5 B1–4 Do1 Dn D1–6 तेषा तव च (B3 [marg] Do1 तु वर-; Dn D3 5 च तव) धन्विनां — d) Ś1 K1–4 D1 -समाश्रिते, D3 समुद्धते, S (except G5) समाकुले (for °वृते)

53 Ś1 missing (cf v 1 39) — a) S आविद्धम् (for °ग्नम्) G3 lacuna for मभवन्न — b) K1–3 5 Dn D3 T G1, 2 5 M1–4 प्रज्ञायत, G3 lacuna (for प्राज्ञायत) — After 53, S ins

531* तेनान्तरेण पार्थस्तु रणे जित्वा महारथान् ।
अतिक्रान्तस्तदा युद्धं कृत्वा पर्यवतस्थिवान् ।

[(L. 1) G3–5 छित्वा (for जित्वा). G1 M नराधिपान् (for महारथान्). — (L. 2) G1, 4 M तथा (for तदा). G5 कृत्वा पर्यव*स्थिताम् (for the post. half).]

Colophon. Ś1 missing — *Sub parvan* Ś1 K1–3, 5 B D (except D2 5) G1 M1, 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, D7 8 चतुर्थ युद्धदिवसे, G5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* K5 D4 5 सात्यकियुद्धं, G1 M1 2 द्रोणसात्यकियुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 95, B2 25, B3 Dn1 D5 96, B5 103, D2 99, D8 T G2–4 94, G1 M 93, G5 92 — *Śloka no* Do1 55, Dn1 51, G5 50

74

☞ This adhy (except st 5–6) is missing in Ś1 (cf v 1 7 73 39)

1 After the ref., S ins

532* वर्तमाने तथा युद्धे द्रोणस्य सह पाण्डुभि ।
[G2 महा (for तथा)]

— a) Hypermetric K3 B3–5 Do1 विवर्तमाने; B1, 2 D2 निवर्त° (for परिवर्त°) D3 चादित्ये, D4 T G आदित्ये (for त्वा°) — b) K3 तत, G4 तस्य, M3–5 तथा (for तत्र) T G2–5 सूर्ये च (for सूर्यस्य) B Do1 D3 5 6 तत्रास्तशिखर प्रति, B3 (marg) तत्र अस्ताचलं प्रति — c) B Do1 Dn2 D3, 5–8 कीर्यमाणे, Dn1 D4 °माणैश्च, T1 G3 M4 °माणश्च (for °माणाश्च) — d) K3 मंदे भूताश्च Dn2 स (for च) K3 सोमका, K4 शैन्यका; Dn2 S कौरवा (for सैनिका) K5 B Do1 Dn1 D2–8 मंदीभूते (D7 °तो) दिवाकरे (D7 °र)

2 a) K1 वध्यमानाना (for युध्य°). — b) Do1 भावर्तिनाम् (for °र्तताम्). — c) D2 भज्यतां (for जयतां). S जयतां भज्यमानानां. — d) Dn2 दिवस (for तदह.). D7, 8 सार(D8 °व)काश्च शरैश्चिता .

3 Dn1 om. 3–4. — a) D2 तदा; D7, 8 तेषु (for

अर्जुनो वासुदेवश्च सैन्ववार्यैव जग्मतुः ॥ ३
रथमार्गप्रमाणं तु कौन्तेयो निशितैः शरैः ।
चकार तत्र पन्थानं ययौ येन जनार्दनः ॥ ४
यत्र यत्र रथो याति पाण्डवस्य महात्मनः ।
तत्र तत्रैव दीर्यन्ते सेनास्तव विशां पते ॥ ५
रथशिक्षां तु दाशार्हो दर्शयामास वीर्यवान् ।
उत्तमाधममध्यानि मण्डलानि विदर्शयन् ॥ ६
ते तु नामाङ्किताः पीताः कालज्वलनसंनिभाः ।
स्नायुनद्धाः सुपर्वाणः पृथवो दीर्घगामिनः ॥ ७
वैणवायसमयशराः स्वायता विविधाननाः ।
रुधिरं पतगैः सार्धं प्राणिनां पपुराहवे ॥ ८
रथस्थितः क्रोशमात्रे यानस्यत्यर्जुनः शरान् ।
रथे क्रोशमतिक्रान्ते तस्य ते घ्नन्ति शात्रवान् ॥ ९
तार्क्ष्यमारुतरंहोभिर्वाजिभिः साधुवाहिभिः ।
तथागच्छद्धृषीकेशः कृत्स्नं विस्मापयञ्जगत् ॥ १०
न तथा गच्छति रथस्तपनस्य विशां पते । C 7 36 B 7 99 K 7 99

तथा) K1.2 निपक्वेपु, Dn2 त्रिभक्त्येपु, Some MSS विभक्तेपु, D7 8 प्रभग्नेपु (for विपक्केपु) —^{b}) Ś1 D4 जयगृद्धिपु (for °गृद्धिपु) —^{d}) Dc1 D7 8 दप (for एव)

4 Dn1 om. 4 (cf v l. 3) —^{c}) Dc1 तेन, T G2-5 य च, M2-5 यत्र (for तत्र) —^{d}) K5 गतो (for ययौ) S तेन (for येन) K3 धनंजय (for जनार्दन)

5 Ś1 K (except K5) D1 read 5–6 for the first time after 7 73 26, Ś2 reads it after 7 73 26 —^{b}) Ś2 K3 (first time) माधवस्य, D1 (first time) सात्वतस्य (for पाण्डवस्य) —^{c}) K4 (both times) Dn1 D5 तत्र च (D5 स) (for तत्रैव) Dn1 दीर्यंत (for दीर्यन्ते) —^{d}) Ś1 D1 (both first time) T G M1 2 सैन्यास्, K2 (first time) सैन्यस् (for सेनास्) Ś2 K1.2 D1 (last three first time) नरर्षभ (for विशां पते) Dn1 दीर्यंते तत्र मारिष

6 For the repetition in Ś1 K1–4 D1 and the sequence in Ś2, cf v l. 5 G2 repeats 6^{ab} after 10 —^{a}) D2 रथदीक्षा (for °शिक्षा) Dn1 च (for तु) —^{b}) Ś1 K1–3 D1 (all second time) विक्रिया (for वीर्यवान्) —^{d}) Ś2 मंगलानि (for मण्ड°) Ś K1 2 D1 (all [except Ś2] first time) निदर्शयन्, K1 (second time) D2 5 7 8 व्यदर्शयन् (D8 °यत्), K6 व्युदीरयन्, Dc1 प्रदर्शयन् (for विद°)

7 ^{a}) B1 D2 G5 तेन, T G3 4 ते नु (for ते तु) K1 नामाकित Ś1 K8 पीना, K1 पीत, K4 पीडा, T G2–5 प्राणा (for पीता) —^{b}) K1 -सनिभ —^{c}) K1 स्नायुनद्ध, K5 D2 7 6 T G1 M °बद्धा, G2 5 °यंधा (for °नद्धा) —^{d}) K3 पृथिवी D7 8 S पृथवो घोर- (S °व प्रिय)दर्शना

8 ^{a}) T1 G3 4 -शिरा (for -शरा) Ś1 K1.2 वैण्णवायसमयशरा (K1 °र), K4 B Dc1 Dn2 D1 वैणवाश्चायसाश्चोग्रा, D2 °वायोमयशरा, D3 6 विशिखा- (D6 °ख)श्चायसाश्चोग्रा, D5 वैणवायसयाश्चैव, D7 8 वैणवा(D3 °व)श्चायसमया —^{b}) K3 सा स्वया, K2 स्वायता, K4 B Dc1 Dn2 D2 3 प्रसंतो, K5 Dn1 सायका, D5 सुपत्रा, D3 धमते, T2 G5 स्वायता (for स्वा°) K1.2 विविधा नरा (K1 °र), K3 D7 8 °धा शरा, K5 B Dc1 D2 3 6 G5 °धानरीन् (for °धानना) —^{c}) D3 पन्नगै, S विहगै (for पतगै) —^{d}) K1 पपुर्, D6 वपुर् (for पपुर्)

9 ^{a}) D2 रथास्थित, D8 S (except G2) रथे स्थितो (G3 °ते) (for रथस्थित) B (except B2) Dc1 D6 S [ऽ]प्रत क्रोशं (S °शे) (for क्रोशमात्रे) Dn2 रणे स्थित क्रोशमात्रेण (hypermetric), Cv रथस्थितोऽर्जुन क्रोशे —^{b}) D4 यान्यान्यस्यार्जुन शरान्, G1 M यान्शरान्मुचतेऽर्जुन, Cv as in text —^{c}) M3 रथ (for रथे) T G3 4 रथात्क्रोशमतिक्राता —^{d}) Ś1 K1 2 4 5 तेस्य नि, K3 Dn1 D1.4.5 तस्य नि, S पतंतो (for तस्य ते) D3 6 तस्य ते पेतुराहवे (D6 °रभिवत्) ❀ Cd यान शरान् क्रोशमात्रे स्थित क्षिपति ते शरास्तस्मिन् क्रोशमात्र गते रथे महीं पतंतीति लाघवमुक्त रथस्य ॥ Cv क्रोशे क्रोशपरिमितस्थले यान् शरानप्रत पश्यति तस्य अर्जुनस्य ते शरा रथे क्रोशमतिक्रान्ते सति पृष्ठभागे शात्रवान् घ्नन्ति । शरवेगादपि रथवेगोऽतिमहानिति भाव । ❀

10 ^{a}) Dn1 D6 तार्क्ष- (for तार्क्ष्य-) —^{b}) D4.5 वाजिभि मम(D5 सुम)नोदितै, D8 °भि बहु साधुभि — G5 om 10^{c}–12^{b} —^{c}) K4 B Dc1 Dn2 D2 3.6 तदा (for तथा) Dn1 D4 G1 4 M1 2 [अ]गच्छन् (for °च्छद्) —^{d}) Dn1 सर्वं (for कृत्स्नं
G2 repeats 6^{ab}

नेन्द्रस्य न च रुद्रस्य नापि वैश्रवणस्य च ॥ ११
नान्यस्य समरे राजन्गतपूर्वस्तथा रथः ।
यथा ययावर्जुनस्य मनोभिप्रायशीघ्रगः ॥ १२
प्रविश्य तु रणे राजन्केशवः परवीरहा ।
सेनामध्ये हयांस्तूर्णं चोदयामास भारत ॥ १३
ततस्तस्य रथौघस्य मध्यं प्राप्य हयोत्तमाः ।
कृच्छ्रेण रथमूहुस्तं क्षुत्पिपासाश्रमान्विताः ॥ १४
क्षताश्च बहुभिः शस्त्रैर्युद्धशौण्डैरनेकशः ।
मण्डलानि विचित्राणि विचेरुस्ते मुहुर्मुहुः ॥ १५
हतानां वाजिनागानां रथानां च नरैः सह ।
उपरिष्टादतिक्रान्ताः शैलाभानां सहस्रशः ॥ १६
एतस्मिन्नन्तरे वीरावावन्त्यौ भ्रातरौ नृप ।
सहसेनौ समार्छेतां पाण्डवं क्लान्तवाहनम् ॥ १७
तावर्जुनं चतुःषष्ट्या सप्तत्या च जनार्दनम् ।
शराणां च शतेनाश्वानविध्येतां मुदान्वितौ ॥ १८
तावर्जुनो महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
आजघान रणे क्रुद्धो मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ १९
ततस्तौ तु शरौघेण बीभत्सुं सहकेशवम् ।
आच्छादयेतां संरब्धौ सिंहनादं च नेदतुः ॥ २०
तयोस्तु धनुषी चित्रे भल्लाभ्यां श्वेतवाहनः ।
चिच्छेद समरे तूर्णं ध्वजौ च कनकोज्ज्वलौ ॥ २१
अथान्ये धनुषी राजन्प्रगृह्य समरे तदा ।

(for नेन्द्रस्य). B4 5 Dn2 न तु, Dn1 D7 8 च न (by transp) D2 चद्रस्य (for रुद्रस्य) S (G6 om.) न शक्रस्य न रुद्रस्य — ^{d}) S (G6 om) न च (for नापि)

12 D3 6 G5 om. 12^{ab} (for G5, cf v l 10) — ^{a}) D5 यथास्य (for नान्यस्य) — D7 8 om. (hapl) 12^{b}–13^{a} — ^{b}) B4 Dc1 Dn1 तथाविध, D5 तथा परै (for तथा रथ) — ^{c}) K5 D5 यथा यथा चार्जुनस्य, Cv as in text — ^{d}) Cd cites मनोभिप्राय K5 -वीर्यग (for -शीघ्रग) Cv as in text

13 D7 8 om 13^{a} (cf v l 12) — ^{a}) Ś1 स प्रविश्य, K1 3 5 प्रविश्य च K2 प्रविश्य महाराजन् (submetric) — ^{c}) B3 5 Dc1 सैन्यमध्ये (for सेना°) — ^{d}) K5 Dn1 प्रेषयामास, D6–8 नोद° (for चोद°)

14 ^{a}) Ś1 तथा, D4 तत्र (for ततस्) — ^{c}) D1 om (hapl) from मूहु up to विचेरुस्ते (in 15^{d}) B1 2 D3 5 T G1 2 5 M ते (for तं) G6 (*sup lin*, *sec m*) कृच्छ्रेण रथभारेण — ^{d}) K4 5 Dn2 D2 4 -समन्विता, Dn1 श्रमाकुला (for °न्विता)

15 D1 om up to विचेरुस्ते (cf v l. 14) — ^{a}) D2 G4 कृताश्च (for क्ष°) — ^{d}) Dn1 समतत (for मुहुर्मुहु)

16 ^{b}) D7 8 सहस्रश (for नरै सह) — ^{d}) Ś1 शैलाना च, K1.3 *** च, K4 D1 नागाना च (for शैलाभानां) — After 16, S ins

533* श्रमेण महता युक्तास्ते हया वातरंहस ।
मन्दवेगगता राजन्संवृत्तास्तत्र संयुगे ।

[(L 2) G5 M -वेगतरा (for °गता) G5 सवर्तास (for सवृत्तास)]

17 ^{a}) D7 वीराश (for वीराव्) — ^{b}) D7 चावत्यौ D4 5 युधि (for नृप) — ^{c}) S सहसैन्यौ त(G3 स)मार्छेता — ^{d}) D4 क्रात-, T G (except G1) श्रात (for क्लान्त-)

18 K1–3 om (hapl) 18 — ^{c}) B (except B2) Dn2 शतैरश्वान् (for शतेना°) — ^{d}) D3 अभिध्येता, D7 8 संविध्येता, T G3–5 अयु° (for अवि°) G1 M मुदायुतौ (for °न्वितौ)

19 ^{a}) D2 शरैराशीविषाकारैर् — B4 om. (hapl.) 19^{d}–22^{c} — ^{d}) B2 मंत्रभेदिभि (for मर्म°)

20 B4 om 20 (cf v l 19) — ^{a}) Some MSS शरौघेन — After 20^{ab}, Dn1 reads 21^{cd} — ^{c}) Ś1 विश्रब्धौ (for संरब्धौ) S छादयेता सुसंर(G2 5 °क्रु)द्धौ — ^{d}) T G (except G1) सिंहनादाश् B1–3 S च (B3 तु) चक्रतु, B5 Dc1 प्रचक्रतु, D2 3 6–8 विनेदतु (for च ने°)

21 B4 om. 21 (cf v l 19) — ^{a}) B5 om तु D4 चात्र, D7 8 शुभ्रे, S मु(G4 सू)ष्टौ (for चित्रे) — After 21^{abc}, T G2 3 5 read 23^{d}–24^{a}, for the first time, repeating the same in its proper place. Dn1 reads 21^{cd} after 20^{ab}. G4 om (hapl) 21^{d}–23^{c} D5 transp 21^{d} and 24^{d}

22 B4 om. 22^{abc} (cf v.l 19). G4 om. 22 (cf.

पाण्डवं भृशसंक्रुद्धावर्दयामासतुः शरैः ॥ २२
तयोस्तु भृशसंक्रुद्धः शराभ्यां पाण्डुनन्दनः ।
चिच्छेद धनुषी तूर्णं भूय एव धनंजयः ॥ २३
तयान्यैर्विशिखैस्तूर्णं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
जघानाश्वान्सपदातांस्तयोर्मौ पार्ष्णिसारथी ॥ २४
ज्येष्ठस्य च शिरः कायात्क्षुरप्रेण न्यकृन्तत ।
स पपात हतः पृथ्व्यां वातरुग्ण इव द्रुमः ॥ २५
विन्दं तु निहतं दृष्ट्वा अनुविन्दः प्रतापवान् ।
हताश्वं रथमुत्सृज्य गदां गृह्य महाबलः ॥ २६
अभ्यद्रवत संग्रामे भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ।
गदया गदिनां श्रेष्ठो नृत्यन्निव महारथः ॥ २७
अनुविन्दस्तु गदया ललाटे मधुसूदनम् ।
स्पृष्ट्वा नाकम्पयत्क्रुद्धो मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २८
तस्यार्जुनः शरैः षड्भिर्ग्रीवां पादौ भुजौ शिरः ।
निचकर्त स संछिन्नः पपाताद्रिचयो यथा ॥ २९
ततस्तौ निहतौ दृष्ट्वा तयो राजन्पदानुगाः ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धाः किरन्तः शतशः शरान् ॥ ३०
तानर्जुनः शरैस्तूर्णं निहत्य भरतर्षभ । C 7 2696 B 7 99 31 K 7 99 32

v l. 21) —^{a}) Ś1 B2 वयान्यं, K1. 2 D1 वावन्ये (for भयान्ये) —^{b}) D2 प्रतिगृह्य नराधिपौ —^{c}) Ś1 °संक्रुद्धं (for °क्रुद्धाव्) —^{d}) Ś1 व*यामास्तु°, K1 2 वद्या°, B1 D5 अर्थया°, D. वर्धया° (for अर्दया°)

23 G1 om. 23^{abc} (cf v l. 21) Dn2 om 23^{ab} For 23^{ab}, S (G1 om) subst

534* तौ तु शस्त्रभृतां श्रेष्ठ शरैः मतो॰य भारत ।

—^{c}) = var 21^{c} Ś1 चिच्छिदे (for चिच्छेद) K B (except B2) D (except Dn2 D1) T G2 3 4 धनुषी चिच्छिदे तूर्णं —T G2 3. 4 read 23^{d}–24^{a} for the first time after 21^{abc}

24 For the repetition in T G2 3. 5, cf v l 21 —^{a}) B1 Dn D3 6 T (both times) G1. 2 3 (last two both times) 4. 6 (both times) भयान्यैर्, D2 तथा वैर्, D. तया च (for तयान्यैर्) Ś1 K Dn1 D1 2 4 7 8 निमर्न्स्, D5 निशितैस्, T G2 (all second time) विशिखैस् (for विशिखैस्) —^{b}) K2 B Dc1 Dn2 D2 रुक्मपुङ्खैः (for हेम°) Dc1 Dn1 D2 4 7 8 शिला सितैः —^{c}) B Dc1 G2 तथा सूतौ, Dn2 D2–4 6 पदा तींश्च, T G3–5 तथा सूत, G1 M तत सूत (for सपदा तास्) —D. transp 21^{d} and 24^{d} —^{d}) K1 तयो तौ, B तावुभौ (for तयोर्मौ) K7 4 D1 पार्ष्टि (for पार्ष्णि-) T G1 3–5 M प्राष्टि (T पार्ष्णि) च सपदानुगं (G3 °ग), G2 पार्ष्णि चापवधानुग

25 ^{ab}) Dn2 श्रेष्ठस्य (for ज्येष्ठस्य) D2 3 6 T G1–3. 5 M (except M2) तु (for च) S (except M2) transp शिर कायान् and क्षुरप्रेण K5 Dn1 निकृन्तत, G5 अकृन्तत —^{c}) B2 पपात च (for स पपात) Ś1 हत (for हत) D2 पृथिव्यां (for पृथ्व्यां) —^{d}) K1 K5 Dc1 Dn1 D1 5 °भग्न, D2 वाताहत (for वातरुग्ण) K1 द्रुमा —After 25, D2 ins

535* निहतो रुधिराक्ताङ्ग कम्पयन्निव मेदिनीम् ।

26 ^{a}) Ś1 हि, K4 D1 वि (for तु) Dn1 M3 निहितं (for निहत) D2 स विंदं तु हत दृष्ट्वा —^{b}) N (except Ś1 D2, Ś2 missing) ह्यनुविंद (for अनु°) —^{c}) M3–5 हताश्व (for °श्वं) D2 ह्युत्सृज्य (for उत्सृज्य) —^{d}) D2 3 5 गदाहस्तो महारथ (D3 °बल)

27 ^{a}) K4 Dn2 अभ्यवर्तत; K4 S °द्रवत्स (for °द्रवत) D2 प्रदुद्राव च समामे —^{c}) D2 तरसा (for गदया) B Dc1 Dn1 D1. 4 5 रथिना (for गदिना) —^{d}) D2 मूर्ध्नि कृष्णमताडयत्

28 ^{a}) D2 अनुविंदस्य, D4 7 °विंदस्तु, S °विंद स —^{b}) D2 मूर्ध्नि वै (sic) (for ललाटे) —^{c}) Ś1 K4 D1 विद्ध्वा (for स्पृष्ट्वा) —^{d}) G4 मैनाक इव पर्वत

29 ^{a}) Ś1 K Dn1 D1–8 तूर्णं (for षड्भिर्) —^{b}) M1 2 गद्रां (for ग्रीवां) G1 उभौ (for भुजौ) G4 ग्रीवा पाद शिरो भुजौ —^{c}) Ś1 K1. 2 4 B1. 5 Dc1 D1 2 4 5 7 8 निचकर्त (for निच°) Ś1 K2 4 D7 8 समं छिन्न, B2 च संछिन्न°, D3 6 तु (D6 सु) सं°, S स तु छिन्न° (for स संछिन्न) —^{d}) K2 G5 अद्रिचलो, K5 D8 °वरो (for °चयो) Dn1 पपाताद्रिचयोपम

30 ^{b}) T G5 ततो (for तयो) K4 D1 पदातय (for °नुगा) —^{c}) D4 6 अभ्यवर्तत (for °द्रवन्त)

31 ^{b}) B5 Dn1 M1 2 भरतर्षभ°, Dc1 —^{c}) K1–3 D3 ह्यरोचत (for ° यथा) —^{d}

व्यरोचत यथा वह्निर्दावं दग्ध्वा हिमात्यये ॥ ३१
तयोः सेनामतिक्रम्य कृच्छ्रान्निर्याद्धनंजयः ।
विबभौ जलदान्भित्त्वा दिवाकर इवोदितः ॥ ३२
तं दृष्ट्वा कुरवस्त्रस्ताः प्रहृष्टाश्चाभवन्पुनः ।
अभ्यवर्षंस्तदा पार्थं समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ३३
श्रान्तं चैनं समालक्ष्य ज्ञात्वा दूरे च सैन्धवम् ।
सिंहनादेन महता सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ३४
तांस्तु दृष्ट्वा सुसंरब्धानुत्स्मयन्पुरुषर्षभः ।
शनकैरिव दाशार्हमर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५
शरार्दिताश्च ग्लानाश्च हया दूरे च सैन्धवः ।
किमिहानन्तरं कार्यं ज्यायिष्ठं तव रोचते ॥ ३६
ब्रूहि कृष्ण यथातत्त्वं त्वं हि प्राज्ञतमः सदा ।
भवन्नेत्रा रणे शत्रून्विजेष्यन्तीह पाण्डवाः ॥ ३७
मम त्वनन्तरं कृत्यं यद्वै तत्संनिबोध मे ।
हयान्विमुच्य हि सुखं विशल्यान्कुरु माधव ॥ ३८
एवमुक्तस्तु पार्थेन केशवः प्रत्युवाच तम् ।
ममाप्येतन्मतं पार्थ यदिदं ते प्रभाषितम् ॥ ३९

अर्जुन उवाच ।

अहमावारयिष्यामि सर्वसैन्यानि केशव ।
त्वमप्यत्र यथान्यायं कुरु कार्यमनन्तरम् ॥ ४०

---

32 ^{a}) D8 सेनामतिक्रम्य कृच्छ्रान् — ^{b}) B Dc1 Dn2 D2 इव, D5 S निघ्नन्, Cd निर्याद् (as in text) D8 निर्यातश्च धनजय· — ^{c}) D2 निर्बभौ (for विबभौ) B2 4 Dn2 D4 5 जलद (for °दान्) B4 Dn2 D2 4 5 7, 8 G5 हित्वा, D6 हत्वा (for भित्त्वा) — ^{d}) K5 Dn1 निशाकर (for दिवा°) K1–3 D1 इवोत्थित (for °दित·)

33 ^{a}) D2 शतश· (for कुरवस्) Ś1 क्रुद्धा, D3 शूरा, T G2–5 सर्वे (for त्रस्ता) — ^{b}) D2 नृप (for पुन) — ^{c}) K3 5 Dn D3 4 7 8 अभ्यवर्तंस् (for °वर्षंस्) Dn1 तथा (for तदा) B Dc1 D5 S अभ्यवर्तं- (T G2–5 °द्रवं)त पार्थं च (G1 M3 4 ते) — ^{d}) D2 सर्वतोद्धुतदर्शन

34 K4 D1 om (hapl) 34^a–35^b — ^{a}) D4 आर्तं चैव (for श्रान्तं चैनं) Dn1 समालोक्य (for °लक्ष्य) ❁ Cd अर्जुनत्रास श्रातत्वदर्शनात् ❁ — D5 reads 34^b–35^b twice — ^{b}) Dn1 D6 मत्वा, D8 गत्वा (for ज्ञात्वा) D3 दूर (for दूरे) — ^{d}) Dn1 समवारयन् (for पर्य°)

35 For the repetition in D5, cf v l 34 K4 D1 om. 35^{ab} (cf v l 34) — ^{a}) K1–3 दृष्ट्वा तास्तु (by transp), Dn1 तान्दृष्ट्वा च, D2 स तान्दृष्ट्वा G1 M सुसंक्रुद्धान् (for °रब्धान्) — ^{b}) K5 Dn1 D5 (both times) 6 विस्मयन्, B2 अस्मयत्, Dc1 व्यस्मयन्, G5 उत्स्मरन्, M3–5 उत्सृजन्, Cd उत्स्मयन् (as in text) Ś1 D8 M3 पुरुषर्षभ, K1–3 D2 4 G2 भरतर्षभ (G2 °भ)

36 ^{a}) D2 भग्नाश्, D8 6 म्लानाश्, S क्लांताश् (for ग्लानाश्) — ^{c}) D3 6 किं मया (for किमिह) — D6 reads 36^d–38^a twice — ^{d}) K5 D2 7 8 भूयिष्ठ, Dn1 D4 यदिष्टं, Dn2 श्रेष्ठं वै, D3 6 (both times) ह्यपीष्टं, T G3 4 श्लाघिष्टं, M3–5 ज्यायिष्ठ्य (for °ष्ठं) D4 इह (for तव)

37 For the repetition in D6, cf v l 36 — ^{a}) B3 (marg as in text) यथावृत्त (for °तत्त्वं) — ^{b}) D6 (second time) तदा (for सदा) D2 त्वं हि प्राज्ञो मतो मम, D5 त्वं हि कार्यमत सदा — ^{c}) K3 ** नेत्रा, Dc1 भवत्कृते, Dn1 D3 6 (second time) भवज्जितान्; D2 भवद्भयाद्, Cd भवन्नेत्रा (as in text) — ^{d}) Ś1 K1 3 4 Dn D1 3 6 (both times) विजे(Dn1 °जि)ष्यंते (Dn1 D3 6 [both times] °ति) हि, D5 जयिष्यतीह, D7 विजेष्यंति ह (for °ष्यन्तीह)

38 For the repetition in D6, cf. v l 36 — ^{a}) D6 (first time) कार्यं (for कृत्यं) D4 ममाप्येतन्मत कृत्य — ^{b}) D7 8 युद्धे (for यद्वै) B Dc1 Dn2 D2, 6–8 तत्त्व (for तत्सं-) — ^{c}) Ś1 K1–3 D1 विमुंच (for विमुच्य) D2 विमुखान् (for हि सुखं)

39 ^{b}) Dn2 ह (for तम्) D5 केशव परवीरहा — Before 39^{cd}, Ś1 K1–3 D1 ins केशव, K4 श्री वासुदेव उवाच — ^{d}) D6 तेत्र, D7 मे प्र- (for ते प्र). — After 39, K4 Dn2 ins an addl colophon.

40 ^{a}) T G3–5 अहं हि वारयिष्यामि. — ^{b}) Dc1 G5 माधव (for केशव) D2 सूदयिष्यामि केशव. — ^{c}) Ś1 K1 D1 7 8 यथा न्याय्यं. — ^{d}) D2 अवातरं (for अनन्तरम्). — K5 Dn1 D4–6 ins an addl colophon after 40, K4 Dn2, after 39 [*Sub-parvan* K5 जयद्रथसेनाप्रवेशो विंदानुविंदयोर्वध, Dn1 D5 6 विंदानु

संजय उवाच ।

सोऽवतीर्य रथोपस्थादसंभ्रान्तो धनंजयः ।
गाण्डीवं धनुरादाय तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ४१
तमभ्यधावन्क्रोशन्तः क्षत्रिया जयकाङ्क्षिणः ।
इदं छिद्रमिति ज्ञात्वा धरणीस्थं धनंजयम् ॥ ४२
तमेकं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
विकर्षन्तश्च चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ॥ ४३
अस्त्राणि च विचित्राणि क्रुद्धास्तत्र व्यदर्शयन् ।
छादयन्तः शरैः पार्थं मेघा इव दिवाकरम् ॥ ४४
अभ्यद्रवन्त वेगेन क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।
रथसिंहं रथोदाराः सिंहं मत्ता इव द्विपाः ॥ ४५
तत्र पार्थस्य भुजयोर्महद्बलमदृश्यत ।
यत्क्रुद्धो बहुलाः सेनाः सर्वतः समवारयत् ॥ ४६
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतो विभुः ।
इषुभिर्बहुभिस्तूर्णं सर्वानेव समावृणोत् ॥ ४७
तत्रान्तरिक्षे बाणानां प्रगाढानां विशां पते ।
संघर्षेण महार्चिष्मान्पावकः समजायत ॥ ४८
तत्र तत्र महेष्वासैः श्वसद्भिः शोणितोक्षितैः ।
हयैर्नागैश्च संभिन्नैर्नदद्भिश्चारिकर्शनैः ॥ ४९
संरब्धैश्चारिभिर्वीरैः प्रार्थयद्भिर्जयं मृधे । C 7 37.. B 7 93 K 7 93

[illegible]य , D₁ अर्जुनसेनाग्रेण [illegible] — All ms (except, words of 1 ...) Dn₁ 97]

41 ᵃ) D सोऽवतीर्णो (for °तीर्य) —ᶜ) D₁ गाण्डीव, D₂ गाडिव

42 ᵃ) D अन्वधावन् (for अभ्य°) —ᵇ) B₁ शूदिन, D °र्दिन (for °ङ्क्षिण) —ᶜ) K₂ इति ज्ञात्वा, G₁ M इदं छिद्र (for इति ज्ञात्वा) —ᵈ) Ś₁ K₁₋₃ Dn D₁ ... धरणिस्थ, G₁ M₃₋₄ [illegible] D [illegible], G₁ M₃₋ धनंजय

43 ᵃ) B [illegible], S [illegible] (for [illegible]) M₁ (by corr as in text) [illegible] (for रथ) —ᵇ) D₁ क्षत्रिया, S [illegible] (for महता) — After 43ᵃᵇ, D₃ ins lines 5-6 of 537*, repeating the same in their proper place —ᶜ) T G₁ ₄ ते [illegible] (for चापानि) D₅ [illegible] चापानि —ᵈ) P (except B₅) D₂ सायकान्

44 ᵃ) Dn₂ शस्त्राणि (for अ°) T G₂₋₃ विचित्राणि च शस्त्राणि, G₁ M ते विचित्राणि शस्त्राणि —ᵇ) B₃ क्रुद्धास्ते तु, D₂ ₃ ते च क्रुद्धा (for क्रुद्धास्तत्र) — Ś₁ K (except K₄) D₁ om 44ᶜᵈ

45 ᵃ) S शार्ङ्गचापेन (G₁ M °पि चे)गेन —ᵇ) T G₂₋ नरवर्षभ (for क्षत्रिय°) D₆ क्षत्रिय क्षत्रियर्षभा —ᶜ) Ś₁ K B₁ ₂ Dn D₁₋₂ नरसिंह, B₃ Dc₁ रथोदारे (for रथसिंह) Ś₁ K₁ ₂ ₄ D (except Dc₁ Dn₂) रथोदार (for °दाराः) —ᵈ) D lacuna for सिंहं K₂ D₄₋₅ मत्तम्, M₂ मग्ना, M₃ मत्त, M₄ [illegible] (for मत्ता) Ś₁ मत्तं गजमिव द्विपा, K₁ ₂ ₄ Dn₁ D₁ ₅ गजं मत्तमिव द्विपा, D₂₋₃ राजन्म(D₃ गजा म)त्तमिव द्विप (D₃ °

46 ᵃ) B₁ Dn₂ तत (for तत्र) —ᵇ) D₄ बृहद् (for महद्) — After 46ᵃᵇ, D₂ ins

536* तत्र पार्थस्य जेतव्यो महाबाहुबलाश्रय ।

—ᶜ) K₁ यत्क्रुद्धा, K₂₋₃ D₁ ₃ ₈ T G₂₋ यत्क्रुद्धा, Dn₁ य क्रुद्धो, D₂ क्रुद्धोय; D₄ ₆ य क्रुद्धा (D₅ °द्धो), G₁ M मद्धुर्द्धं (G₁ M₁ ₄ °द्धा) (for यत्क्रुद्धो) Dn₁ G₁ M बहुला (M₁ ₂ °ला) सेना (M₁ ₂ °ना) —ᵈ) K₁₋₂ B₄ D₂ S पर्यवारयत् (K₁ ₂ °यन्) (for सम°)

47 K₄ om 47 —ᵇ) B₁ सर्वधन्विना, D₄ °तोर्जुन, T G₂₋ °तोमिन् (for °तो विभु)

48 ᵃ) B (except B₁) अंतरीक्षे —ᶜ) K₄ संवर्षेण, B Dn₁ D₅ ₆ सह°, T G₂₋ संरम्भेण (for संघर्षेण)

49 G om (hapl) 49-50 —ᵃ) K₁₋₄ D₁ तत्र (for the first तत्र) S (G₃ om) तैश्च (for the second तत्र) Ś₁ महेष्वासा (for °ष्वासैः) —ᵇ) Ś₁ K₂ ₃ D₁ श्वसद्भि, K₁ श्वसद्भि (for श्वसद्भि) D शोणिताक्तैश्च (for °तोक्षितैः) —ᶜ) K₁ संनिनाद् (for संभिन्नैर्) —ᵈ) Ś₁ K₁₋₃ D₁ चारिदर्शना , K₄ D₄ ₇ ₈ S (G om) चारिकर्शन (K₄ M₃₋ °न), K₅ °मर्दनै , B₁ D₂ °कर्षण (D₂ °ण), B₂ Dn₂ D₃ ₆ °कर्षणे , B₃ °कर्षिभि , B₄ ₅ °कर्षणा, Dc₁ °कर्शणे , Dn₁ °मर्दन , D₁ चातिमर्षन (for चारिकर्शनैः)

50 G₁ om 50 (cf 7 1 49) —ᵃ) Dn₂ o from श्चारि up to नागनक्र (in 5 ᵇ
(for °

एकस्थैर्बहुभिः क्रुद्धैरूर्म्येव समजायत ॥ ५०
शरोर्मिणं ध्वजावर्तं नागनक्रं दुरत्ययम् ।
पदातिमत्स्यकलिलं शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् ॥ ५१
असंख्येयमपारं च रजोऽऽमीलमतीव च ।
उष्णीषकमठच्छन्नं पताकाफेनमालिनम् ॥ ५२
रथसागरमक्षोभ्यं मातङ्गाङ्गशिलाचितम् ।
वेलाभूतस्तदा पार्थः पत्रिभिः समवारयत् ॥ ५३
ततो जनार्दनः संख्ये प्रियं पुरुषसत्तमम् ।
असंभ्रान्तो महाबाहुरर्जुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५४
उदपानमिहाश्वानां नालमस्ति रणेऽर्जुन ।
परीप्सन्ते जलं चेमे पेयं न त्ववगाहनम् ॥ ५५
इदमस्तीत्यसंभ्रान्तो ब्रुवन्नस्त्रेण मेदिनीम् ।

जय युधि, M3-5 महामृधे (for जयं मृधे) — c) D6 एकस्य (for एकस्थैर्) D5 (also as in text) धीरैर् (for क्रुद्धैर्) — d) Dn1 D2 G2 ऊर्म्यैव, D3 6 ऊर्म्या च, D4 रौद्रेव (for ऊर्म्येव) K5 D8 नदीरूपं व्यजायत, Cv ऊर्मिव (510) समजायत

51 Dn2 om up to नागनक्रं, D7 om up to दुन्दुभि (for both, cf v l 50) — a) D4 ध्वजावृत्तं, D5 रथावर्तं, S (except G5) गजावर्तम् (for ध्वजावर्तं) — b) S अश्वनक्रं (for नाग°) B3 (marg as in text) दुरासदं (for दुरत्ययम्) — c) D6 पदात- (for पदाति) D4 सलिलं (for -कलिलं) S पदातिमत्स्यसुखूतं — d) Ś1 K3 5 B1 D2 3 5 6 S (except G5) -नि.स्वन, K2 -*स्वनं, D4 -निःस्वनै (for -निस्वनम्)

52 a) D5 अपारैश् (for °रं) — b) K4 corrupt; K5 D7 8 रणोदीर्णम्; B Dc1 Dn2 D1 8 रथोर्मिणम्; Dn1 सरथोर्मिम्, D2 5 रथानीकम्, D4 रथालीढम्, D6 रजोर्मिनम्, T G2 4 5 रजो नीरम्, Cd रथाभीरम् (for रजोऽऽमीलम्) B1-3 Dc1 Dn1 अभीतवत् (for अतीव च) G1 M1 2 राजानीकतरंगिण; M3-5 राजानीकम्(M4 °कं म)हाह्रदं — c) Ś1 K B1 Dn1 D1 3 4 6 G1 5 M1 (sup lin) 2-5 -कवच(K4 °चि)च्छन्नं, B2 4 5 Dn2 -कमठ छन्न, Dc1 -कमलच्छन्नं, D2 -कवचच्छन्न, D5 -कवच छन्नं, D7 -कवचं छन्न, D8 -कवचच्छन्नं (for -कमठच्छन्नं) — d) Ś1 K1-4 पताकाहेम-; D8 °पात (for °फेन) D7 पताकाफेनमाविलं

53 a) Ś1 K1-3 B1 3 Dc1 D1 रण, K5 Dn1 D4 5 सेना-; D6 lacuna (for रथ) — b) K1 -शि**त, B4 विलोडितं, D3 -शिलान्वितं, D8 °चित (for °चितम्) Cd cites मातङ्गाङ्गं — c) K1 वलोभूतस्, D2 वलो द्भूतस्, Cd वेलाभूतस् (as in text) B4 D8 तथा (for तदा) — D7 8 ins after 53 Dn1 D3 6 (lines 5-6 only) after 7 75 8 D2 4 5 after 7 76 1

537* धृतराष्ट्र उवाच ।
अर्जुने धरणीं प्राप्ते हयहस्ते च केशवे ।
एतदन्तरमासाद्य कथं पार्थो न निर्जित ।
संजय उवाच ।
सव पार्थिव पार्थेन निरुद्धा सर्वपार्थिवा ।
रथस्था धरणीस्थेन वाक्यमच्छन्दसं यथा ।
भूमिस्थोऽपि रथस्थांस्तान्पार्थ सर्वधनुर्धरान् । [5]
एको निवारयामास लोभ. सर्वगुणानिव ।

[Dn1 D5 6 om lines 1-4 — (L 1) D4 केशव — (L 2) D7 8 घातित (for निर्जित) — (L 3) D3 4 5 अथ (for सव) D3 मय पार्थेन निरुद्धा (for the prior half) D8 सर्वपार्थिवसत्तम (for the post. half) — (L 4) D8 धरणिस्थेन D4 5 अच्छांदसा (for अच्छान्दस) — D2 5 7 om. lines 5-6 D8 ins lines 5-6, for the first time, after 43ab — (L 5) Dn1 D2 6 स पार्थ पार्थिवान्सर्वान्भूमिस्थो(Dn1 °ष्ठो)पि रथस्थितान्, D8 (both times) भूमिस्थ पार्थ सर्वांस्तान्भूमिपाग्रथसंस्थितान्]

54 a) G1 2 4 M संखे (for संख्ये) — b) Ś1 D3 -सत्तम (for सत्तमम्) — Dn2 om 54cd — c) S असंभ्रांतं (G5 °तो) महाबाहुम् (T G2 °हुर्)

55 Before 55, T G2 3 M5 ins श्रीभगवान्, G1 श्रीकृष्ण — a) G1 M1 2 उपदानम् (for उदपानम्) — b) T G2-4 अल्पम्; G1 5 M अलम् (for नालम्) — c) Ś1 K1-3 परीप्संतो, D2 7 8 S °प्सति (for °प्सन्ते) — d) D5 जले चापि; D6 पेय ननु, D7 8 पेयं तत्र (for पेयं न तु) Ś1 K1-3 यत्र त्वमवगाहन, K4 D1 कुरु त्वमव°, G1 M1 2 पेय नाश्वावगाहन

56 Before 56, T G (except G5) M1 2 ins संजय, M3-5 ins अर्जुन — a) K4 संभ्रांतो (for [अ]सं°) — b) K5 Dn1 वीर्यवान् (for मेदिनीम्) G1 M वारुणास्त्रेण मेदिनीं — c) Dn1 D1 5 अभिहन्य (for °हत्य) D7 8 तूर्णं (for चक्रे) — d) D7 8 सरो जनपदाकुल· — After 56, B Dc1 Dn D5-8 ins

538* हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ।
सुविस्तीर्णं प्रसन्नाम्भ प्रफुल्लवरपङ्कजम् ।
कूर्ममत्स्यगणाकीर्णमगाधमृषिसेवितम् ।
भगवन्नारदमुनेर्दर्शनार्थं कृतं क्षणात् ।

अभिहत्यार्जुनश्चक्रे वाजिपानं सरः शुभम् ॥ ५६
शरवंशं शरस्थूणं शराच्छादनमद्भुतम् ।
शरवेश्माकरोत्पार्थस्त्वष्टेवाद्भुतकर्मकृत् ॥ ५७
ततः प्रहस्य गोविन्दः साधु साध्वित्यथाब्रवीत् ।
शरवेश्मनि पार्थेन कृते तस्मिन्महारणे ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

७५

संजय उवाच ।
सलिले जनिते तस्मिन्कौन्तेयेन महात्मना ।
निवारिते द्विषत्सैन्ये कृते च शरवेश्मनि ॥ १
वासुदेवो रथात्तूर्णमवतीर्य महाद्युतिः ।
मोचयामास तुरगान्वितुन्नान्कङ्कपत्रिभिः ॥ २
अदृष्टपूर्वं तद्दृष्ट्वा सिंहनादो महानभूत् ।
सिद्धचारणसंघानां सैनिकानां च सर्वशः ॥ ३
पदातिनं तु कौन्तेयं युध्यमानं नरर्षभाः ।
नाशक्नुवन्वारयितुं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४
आपतत्सु रथौघेषु प्रभूतगजवाजिषु । C. 7. 3730 B. 7. 100. 5 K. 7. 100. 5

[(L. 1) B1-2 कृतेन (for °तेनितम्) — (L. 2) B1 °वन (for °सर) — (L. 3) B3 क्रमात् (for अगा धम्) B1-2 Dc1 Dn1 नव, D2 मम (for इति) — Dn2 D7 om. line 4 — (L. 4) B ह्यवान्, D अगच्छन् (for भगवन्) B1.3 Dc1 Dn1 नारदमुनि D3 कृष्णस्य (for कृष्ण तथा) B2. 4. 5 Dc1 D 3 द्रुमान्द्रमा श्रुतात् (D7 °र इत) (for the post. half)]
— D7 cont.

539* एवं पार्थस्ततश्चक्रे वाजिना च सर शुभम् ।

57 a) Ś1 K1.2 D2.6 शरपर्ण, G. M4 °पंश (for °वंश) K2 शरस्तूर्ण, K4 B °स्तूर्ण, D5 रथस्थूण, D1 शरस्तूर्ण (for °स्थूणं) — b) B1.2 Dc1 D. S शरच्छ (Dc1 D. T G2 °च्छा)दनम् (for शराच्छा°) D7 reads from द्भुतम् up to महा (in 7. 75. 3b) twice. B1 एव च (for अद्भुतम्) — c) K4 D5 शरपर्णं (for °वेश्म) — d) Ś1 तथैव, K1-4 D1 सत्वरो, D. कृष्णो च (for त्वष्टेव) Dn1 °कर्म तत् (for °कर्मकृत्)

58 For the repetition in D7, cf. v. l. 57. K4 om. 58b — d) Ś1 K D (except Dc1, D7 both times) महात्मना (for °रणे)

Colophon Ś1 missing — Sub-parvan: N (Ś1 missing) G3 जयद्रथवध — Day of Drona's Generalship: K1.2 चतुर्थदिवसे — Adhy. name: K5 D. अश्वजलपा(D5 °ना)नं; D2 T G2.6 विंदानुविंदवध G1 वाजिपानसरण, M1.2 वाजिपानसरकरणं, Bom. ed. विंदानुविंदवधे अर्जुनसरोनिर्माणं — Adhy. no. (figures, words or both): B1 96, B2.3 97, B5 104, Dn1 98, D2 100, D3 T G2-4 95, G1 M 94, G5 10 — Śloka no.: Dc1 21, Dn1 20, G. 55

75

☞ This adhy. is missing in Ś1 (cf. v. l. 7. 73. 39).

1 For the repetition in D7, cf. v. l. 7. 74. 57 — c) Dn2 निस्तारिते (for निवा°) G1 M1.2 च तत् (for द्विषत्)

2 For the repetition in D7, cf. v. l. 7. 74. 57 — c) B3 (marg. as in text) पाययामास (for मोचया°) — d) K B1 Dc1 Dn D1 2. 4. 5. 7 (both times) 8 विलुप्तान्, D3.6 °घुन्वन् (for °तुन्नान्)

3 For the repetition in D7, cf. v. l. 7. 74. 57. S transp. 3ab and 3cd — a) K1.2 Dn2 D2.6.7 (both times) 8 T G1.2.4 M1-4 सं (for तद्) — b) K4 B Dc1 Dn2 D2.6 साधुवादो (for सिंहनादो) S साधुवादा समुत्थिता — c) D1 सिद्धि- (for सिद्ध-) — d) S विस्मयात् (G2 °य; G5 °या) (for ...

4 a) D1 2. 7. 8

नासंभ्रमत्तदा पार्थस्तदस्य पुरुपानति ॥ ५
व्यसृजन्त शरौघांस्ते पाण्डवं प्रति पार्थिवाः ।
न चाव्यथत धर्मात्मा वासविः परवीरहा ॥ ६
स तानि शरजालानि गदाः प्रासांश्च वीर्यवान् ।
आगतानग्रसत्पार्थः सरितः सागरो यथा ॥ ७
अस्त्रवेगेन महता पार्थो बाहुबलेन च ।
सर्वेषां पार्थिवेन्द्राणामग्रसत्ताञ्शरोत्तमान् ॥ ८
तत्तु पार्थस्य विक्रान्तं वासुदेवस्य चोभयोः ।
अपूजयन्महाराज कौरवाः परमाद्भुतम् ॥ ९
किमद्भुततरं लोके भविताप्यथ वाप्यभूत् ।
यदश्वान्पार्थगोविन्दौ मोचयामासतू रणे ॥ १०
भयं विपुलमस्मासु तावधत्तां नरोत्तमौ ।
तेजो विदधतुश्चोग्रं विस्रब्धौ रणमूर्धनि ॥ ११
अथोत्स्मयन्हृषीकेशः स्त्रीमध्य इव भारत ।

शक्नु*न् (for नाशक्नुवन्) T G3 5 न हि (G5 भू) प्रासु, G1 2 4 अभिप्रासु (for वारयितु)

5 b) G1 M1 2 पतत्सु (for प्रभूत-) — c) Ś1 K1 3–5 B4 D1 5 7 8 अ(K5 D7 8 न, D5 ना)सभ्रमस्, K2 असभ्रमत्, D3 6 न व्यभ्रमत् (D6 °मं), T G3 4 न सभ्रातस्, G5 नासंभ्रातस् (for °भ्रमत्) G2 असभ्रात मना. पार्थस्; Cv as in text — D4 om (hapl) 5d–7c — d) D6 न्यस्यत (for तदस्य) B1 प्रति (for अति) D3 तदस्य पुरुपर्षभ, D5 7 8 °रुपोन्नति, T G3–5 वदास्यन्पुरुपानिति, G1 M पौरुपे पर्ये(M3–5 °षेण व्य)वस्थित, Cd v as in text.

6 D4 om 6 (cf. v 1 5) — a) K4 Dn1 विसृजंत (K4 °त), D3 व्यसृजंते, G3 व्यसृजत (for °जन्त) — c) D7 8 विव्यथे च, T G2–5 चावार्यत, G1 M1 2 चाव्यथत्स (for °थत) M3–5 नाचाल्यत स धर्मात्मा

7 D4 om 7abc (of v 1 5) — a) K4 B2 4 D3 6 शतानि (for स तानि) — b) Ś1 K4 B1 2 D5 7 8 G1 M1 2 गदा, B3 तथा, Dn1 गदा (for गदा) K1–3 प्रासाश्च — c) K5 Dn1 D5 अग्रहीत्, B2 अग्रत, D3 अनशत् (for अग्रसत्) Ś1 अग्रसत्सर्वंत पार्थ, D7 8 ग्रसति स्वागतांस्तूर्णं, S समताद्ग्रसते पार्थ

8 b) B1 2 6 Dc1 बाह्वोर्, D7 घहु- (for बाहु-) — After 8, Dn1 D3 6 ins lines 5–6 of 537*

9 a) K1–4 D1 3–6 G1 M तं (for तत्) D7 8 विक्राम (for °न्त) — c) G3 5 (sup lin as in text) अपूरयन् (for अपूज°) — d) K5 पार्थिवा (for कौरवा) Ś1 K B5 D (except Dc1) महदद्भुत (for परमा°)

10 Before 10, S ins कौरवा — a) T G2–5 M3–5 ऱ्याद्भुत, G1 M1 2 वाद्भुत- (for अद्भुत-) Ś1 K1–4 B4 D (except Dc1 Dn1) -तम (for -तरं) — b) K2 5 B1 2 5 Dc1 T G2–5 वाथ वा, Dn1 G1 M1 2 वा तथा, D4 स्वथ वा, D7 8 [अ]न्यत्तया, M3–5 वाप्यथ (by transp) Dn2 G5 ह्यभूत् (for [अ]प्यभूत्) B3 भावि वाथ न वाप्यभूत् — d) D7 8 T G2–4 M3–5 पाय यामासतू रणे

11 a) T G3–5 आस्थाय, G1 M अस्माक (for अस्मासु) — b) T G1 2 M धत्ताम(T G2 °मि)ति, G3 5 यत्तावि (G5 °मि)ति, G4 ययाविति (for तावधत्तां) S महा रथौ (for नरोत्तमौ) — c) D7 8 ततो (for तेजो) B2 वै दधतुश् (for विद°) Ś1 K1–4 D1 चोग्रौ, D2 तूर्णं, D7 8 शीघ्र (for चोग्र) — d) Ś1 संरब्धौ, K4 5 Dn D3–8 विश्रब्धौ, D2 नियता, T G2–5 M3–5 विस्तं भाद्, G1 M1 2 जृम्भतौ (for विस्रब्धौ) — After 11, S ins

540* सजय ।

तत्राद्भुततर मन्ये तत्सैन्यं तावकं प्रभो ।
दधारैकौ रणे पार्थो वेलोद्धृत्तमिवार्णवम् ।
पार्थस्य शरसंछन्ने सैन्ये महति भारत ।
आकाशमिव संप्राप्य विचेरुस्तत्र पक्षिण ।
न चैन युधि तिष्ठन्त तव सैन्येषु मारिष ।
अभ्यद्रवत संक्रुद्ध पुमान्कश्चित्तु तावक ।
सर्वे विमनसो भूत्वा तव यौधा विशा पते ।
संप्रेक्ष्य तत्र गोविन्द पाण्डवं च धनंजयम् ।

[T G2–5 om line 1 — (L 1) M1 2 यत् (for तत्) — (L 2) M3–5 वेलेवोद्धृत्तमर्णव (for the post half) — (L. 3) G1 M1 2 -सछन्ने (for -सछन्ने) T G2–5 तस्मिन्वेश्मनि (G3 5 °न्वर्षति) भारत (for the post. half) — (L 4) G1 M नैव (for इव) — (L 6) G1 M सक्रुद्ध (for सक्रुद्ध) G5 न (for तु) — (L 7) G1 M1 2 [S]भूवस् (for भूत्वा) T G2 योधा (for यौधा)]

12 a) K1 2 B2 (marg) Dn1 D4 7 G4 5 अथो स्मयन् (D4 °द्), B (except B3) Dc1 Dn2 D2 3 6 अथ स्मयन्

अर्जुनेन कृते संख्ये शरगर्भगृहे तदा ॥ १२
उपावर्तयदव्यग्रस्तानश्वान्पुष्करेक्षणः ।
मिषतां सर्वसैन्यानां त्वदीयानां विशां पते ॥ १३
तेषां श्रमं च ग्लानिं च वेपथुं वमथुं व्रणान् ।
सर्वं व्यपानुदत्कृष्णः कुशलो ह्यश्वकर्मणि ॥ १४
शल्यानुद्धृत्य पाणिभ्यां परिमृज्य च तान्हयान् ।
उपावृत्य यथान्यायं पाययामास वारि सः ॥ १५
स ताँल्लब्धोदकान्स्नाताञ्जग्धान्नान्विगतक्लमान् ।
योजयामास संहृष्टः पुनरेव रथोत्तमे ॥ १६
स तं रथवरं शौरिः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
समास्थाय महातेजाः सार्जुनः प्रययौ द्रुतम् ॥ १७
रथं रथवरस्याजौ युक्तं लब्धोदकैर्हयैः ।
दृष्ट्वा कुरुबलश्रेष्ठाः पुनर्विमनसोऽभवन् ॥ १८
विनिःश्वसन्तस्ते राजन्भग्नदंष्ट्रा इवोरगाः ।
धिगहो धिग्गतः पार्थः कृष्णश्चेत्यब्रुवन्पृथक् ॥ १९
सर्वक्षत्रस्य मिषतो रथेनैकेन दंशितौ ।
बालक्रीडनकेनेव कदर्थीकृत्य नो बलम् ॥ २०
क्रोशतां यतमानानामसंसक्तौ परंतपौ । C 7 3747 B 7.100 22 K 7 100 27

(D6 °द्), D5 श्रयास्मयद्, G1 M1.2 श्रय यदि (for श्रयोत्स्मयत) —[c]) S (except T) सख्ये —[d]) Ś1 K1-3 D5 शरगर्भे (for °गर्भ) D5 कृते (for गृहे) K2 यदा, S विभो (for तदा)

13 [a]) T G2-5 उपावर्तयताव्यग्रस् Cd cites उपावर्तयद् (as in text) —[b]) K1-4 D1 तानश्वान्पुरुषोत्तम — After 13, S ins.

541* उपावृत्योत्थितानश्वान्पाणिभ्यां पुष्करेक्षण ।
समार्जयद्रणे राजन्पश्यतां सर्वयोधिनाम् ।

[(L 1) T परिवृत्य, Cd उपा (as above) G1 M उपावृत्योत्थितान् (for °वृ थां°) —(L 2) G1 नव (for सर्व) G3-5 M3-5 योधिनां (for -योधि)]

14 [a]) K5 Dn1 तेषां चैव श्रम ग्लानिं —[b]) K4 D1.7.8 च पृथु-, K5 स्वप(? श्वय)थु, Dn1 D4.5 च इषु-, Dn2 D3.6 च त(D6 प)था, D2 च शर, Cd क्लमथु (for वमथु) D3.6 व्रण (for व्रणान्) B Dc1 S वमथुं वेप(G4 वै पृ)थुं व्रणान्, B2 (marg) क्लमथुं श्वयथु म° —[c]) Ś1 G1.2 M1.2 ह्यपानुदत्, D8 व्युपा° (for व्यपा°) T G3.4 सर्वाण्युपानुदत्कृष्ण

15 [a]) Ś1 शल्यान्युद्धृत्य D3 हस्ताभ्यां (for पाणिभ्यां) —[b]) D4 परिरभ्यत तान्हयान —[c]) B2 D2.7.8 उपावर्त्य, D6 उपवृत्य, Cd उपा° (as in text) Ś1 K1 यथा न्याय्यं (for यथान्याय) T G2-5 M3-5 उपावृत्ता-(T G3 °त्या)न्यथाकाम(T °करप), G1 M1.2 °वृत्य च तान्सर्वान् —[d]) G1 वारयामास (for पाय°) B Dc1 वाजिन, D2.4.5.7 वारि तत्, D3 T G2-5 M1.2 वारि च, G1 M2-5 सारिप (for वारि स)

16 [a]) S ततो (for स ताँ°) D4 स्थिरा लघूदकाञ्जातान् (sic) —[b]) D3.6 हयाश्चान्, D4 ◡ D7.8 जग्धाश्च, G1 M1.2 शुभाश्चान (for जग्धान्नान्)

17 [a]) D3 ततो, D6 श्वमन (!) (for स त) G1 M1.2 वर रथ (for रथवर) —[d]) K1-3 D1.2.8 सो-(K2 सा)र्जुन, Dc1 D6.7 सोर्जुन (for सार्जुन) T G2-5 तदा (for द्रुतम्) — After 17, S ins

542* योजयित्वा हयांस्तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा ।
रणे चचार गोविन्दस्तूर्णीकृत्य महारथान् ।
[(L 2) T G2-4 रथे (for रणे)]

18 [a]) M3-5 रथं (for रथ) —[b]) G5 लवोदरैर् (for लब्धोदकैर्) —[c]) K1 D2.4.6 -चर- (for बल-)

19 [a]) Some MSS विनिश्वसतस् D2 विनिश्वसस्ततो राजन् —[b]) Dc1 भ्रष्ट (for भग्न) —[c]) D4.5 G1 M1.2 धिग्ग(D5 °ग)तो (for धिगहो) T G3.4 धिग्जित, M3-5 निर्गत (for धिग्गत) Ś1 धिगा******, K1-3 D1 धिगा(K1 °पा)ह्यो धि**प्राप्त (K3 D1 पार्थ), D7.8 धिगाह्य धिगत पार्थ —[d]) Ś1 K1-3 कृष्णस्तेन्य-(Ś1 *)ब्रवीत्पृथक् — After 19, K4 B Dc1 D1 ins

543* तत्सेना सर्वतो दृष्टा लोमहर्षणमद्भुतम् ।
त्वरध्वमिति चाक्रन्दंस्तदस्तीति चाब्रुवन् ।
[(L 1) K4 B1 D1 तत्सैन्य (for तत्सेना) K4 B2 (marg as above) 4 D1 सवतो दृष्टा, Dc1 °तो दृष्टा (for °तो दृष्टा) —(L. 2) B2 नेदम् (for नेतद्)]

20 [b]) K1-3 S दर्सितौ (for दंशितौ) —[c]) T G1.3-5 M1.2 बाल, M3-5 बाले (for बाल-) D7.8 G2.4.5 एव (for इव) Ś1 K1-4 D1.4.5 बालक्रीडनकैरेव (D5 °व) —[d]) K5 Dn1 राजक, B1.5 सैन्यत fo नो बलम्)

3747 CO 22 OO 17 दर्शयित्वात्मनो वीर्यं प्रयातौ सर्वराजसु ॥ २१
तौ प्रयातौ पुनर्दृष्ट्वा तदान्ये सैनिकाब्रुवन् ।
त्वरध्वं कुरवः सर्वे वधे कृष्णकिरीटिनोः ॥ २२
रथं युक्त्वा हि दाशार्हो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
जयद्रथाय यात्येष कदर्थीकृत्य नो रणे ॥ २३
तत्र केचिन्मिथो राजन्समभाषन्त भूमिपाः ।
अदृष्टपूर्वं संग्रामे तद्दृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥ २४
सर्वसैन्यानि राजा च धृतराष्ट्रोऽत्ययं गतः ।
दुर्योधनापराधेन क्षत्रं कृत्स्ना च मेदिनी ॥ २५
विलयं समनुप्राप्ता तच्च राजा न बुध्यते ।
इत्येवं क्षत्रियास्तत्र ब्रुवन्त्यन्ये च भारत ॥ २६
सिन्धुराजस्य यत्कृत्यं गतस्य यमसादनम् ।
तत्करोतु वृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रोऽनुपायवित् ॥ २७
ततः शीघ्रतरं प्रायात्पाण्डवः सैन्धवं प्रति ।
निवर्तमाने तिग्मांशौ हृष्टैः पीतोदकैर्हयैः ॥ २८
तं प्रयान्तं महाबाहुं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं योधाः क्रुद्धमिवान्तकम् ॥ २९
विद्राव्य तु ततः सैन्यं पाण्डवः शत्रुतापनः ।
यथा मृगगणान्सिंहः सैन्धवार्थे व्यलोडयत् ॥ ३०
गाहमानस्त्वनीकानि तूर्णमश्वानचोदयत् ।

—^{b}) K_5 Do_1 Dn_1 M_{2-5} असम्भ्रातौ, G_1 M_1 असरक्तौ (for °सक्तौ) —^{c}) $D_{7\,8}$ ततो (for [आ]त्मनो) —^{d}) $Ś_1$ $K_{1,2}$ D_1 प्रयतो (for प्रयातौ) — After 21, S ins

544* यथा देवासुरे युद्धे तृणीकृत्य सदानवान् ।
इन्द्राविष्णू पुरा राजञ्जम्भस्य वधकाङ्क्षिणौ ।

[(L 1) G_1 $M_{1\,2}$ स्म, M_{3-5} च (for स-) —(L 2) G_1 $M_{1,2}$ जृभस्य]

22 G_1 $M_{1\,2}$ om 22^{ab} —^{a}) M_5 प्रयातौ तौ (by transp) —^{b}) B_3 त्वदन्ये, S (G_1 $M_{1\,2}$ om.) तवान्ये (for तदान्ये) B_2 बहून् (for [अ]ब्रुवन्) —^{c}) G_1 M कौरवा (for कुरव) —^{d}) M_{3-5} वधं (for वधे) $D_{4\,5}$ किरीटिनौ (for °टिनो) G_1 $M_{1\,2}$ वध्येता कृष्णपाण्डवौ

23 ^{a}) Dn_2 $D_{3\,6}$ रथयुक्तो, D_2 रथं युक्तो, T G_2 रथ युंक्त्वा, M_{3-5} रथयता (for रथं युक्त्वा) T G_{2-5} M_5 तु (for हि) G_1 $M_{1\,2}$ कथं यातौ हि दाशार्हौ —^{c}) K_{1-4} D_1 (by corr) $_{2\,3}$ जयद्रथ प्रयात्येष (K_1 °व), D_6 °थवधायैष

24 G_5 partly damaged —^{a}) $B_{1,3}$ (marg) $_{4\,5}$ D_1 S (G_5 damaged) महाराज (for मिथो राजन्) —^{b}) D_5 सैनिका, S (G_5 damaged) पार्थिवा (for भूमिपा) —^{d}) B_2 $D_{7\,8}$ दृष्ट्वा तन् (by transp), $D_{2\,6}$ $G_{3\,4}$ तं दृष्ट्वा

25 ^{a}) Dn_1 राज्ञा, D_5 राज्यं (for राजा) K_5 न (for च) —^{b}) $Ś_1$ D_1 धृतराष्ट्रा, K_5 D_7 G_1 $M_{1,2}$ धार्तराष्ट्रो; M_{3-5} धार्तराष्ट्रा (for धृतराष्ट्रो) $Ś_1$ K_1 B_5 D_1 T $G_{2\,3}$ M_{3-5} [ऽ]त्यय गता, K_5 $D_{4\,5}$ [ऽ]प्यसशयं (D_5 °य), Dn_1 [ऽ]थ सजय, D_6 क्षय गत, G_1 $M_{1\,2}$ [ऽ]प्यय हत (for ऽत्यय गत) Cd cites अपय गत (sic) —^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 क्षता, K_4 क्षत्राद् (for क्षत्र) Dn_1 कृत्वा, $G_{1,3-5}$ M_{1-3} कृत्स्न (for कृत्स्ना)

26 ^{a}) $Ś_1$ विजयं (for विलय) G_1 $M_{1\,2}$ परम (for समनु-) Do_1 T G_{2-4} -प्राप्तास्, D_4 -प्राप्तस् (for प्राप्ता) —^{b}) $D_{7\,8}$ तत्तु, G_1 M स च (for तच्च) B_5 इष्यते (for बुध्यते) — Before 26^{cd}, G_1 M ins सजय $Ś_1$ K_{1-3} om 26^{cd} —^{c}) M_5 एव (for एव) Do_1 त्रस्ता (for तत्र) —^{d}) K_4 $B_{1\,3}$ Do_1 $D_{1\,5}$ G_1 M ब्रुवन्, B_2 D_3 [अ]ब्रुवन् (for ब्रुवन्ति) Dn_1 परस्पर (for च भारत)

27 ^{b}) M_2 हतस्य (for गतस्य) —^{c}) D_5 करोतु तद् (by transp), D_7 करोमि तु $K_{1,2}$ B_1 यथा, $D_{4\,5}$ मृषा (for वृथा-) —^{d}) Dn_1 [ऽ]नुपायवद्; D_4 °या यिवित् (for °पायवित्) $D_{3\,6}$ G_4 धार्तराष्ट्रा (D_6 °ष्ट्रो) नुपाविशत्

28 ^{b}) G_1 $M_{1\,2}$ अर्जुन (for पाण्डव) T G_{2-5} M_{3-5} सैंधवं प्रति पाण्ड(G_3 पार्थि)व· —^{c}) K_5 B Do_1 Dn $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ T G_{2-5} विवर्तमाने, Cd निवर्त° (as in text) B_3 त्वादित्ये (for तिग्मांशौ)

29 ^{a}) Dn_1 $D_{1\,4\,5}$ प्रयात (for प्रयान्त) —^{c}) $G_{1\,3\,5}$ $M_{3\,4}$ धारयितु (for वार°) —^{d}) G_1 M यौधा·

30 ^{a}) K_{1-4} D_1 स तत् (for तत·) $Ś_1$ (before corr) तस्मै, $Ś_1$ (by corr) तान्वै, T $G_{3\,4}$ सैन्यान् (for सैन्यं) —^{b}) S पांडवः श्वेतवाहनः —^{d}) Dn_1

वलाकवर्णान्दाशार्हः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ३१
कौन्तेयेनाग्रतः सृष्टा न्यपतन्पृष्ठतः शराः ।
तूर्णात्तूर्णतरं ह्यश्वास्तेऽवहन्वातरंहसः ॥ ३२
वातोद्धूतपताकान्तं रथं जलदनिस्वनम् ।
घोरं कपिध्वजं दृष्ट्वा विषण्णा रथिनोऽभवन् ॥ ३३
दिवाकरेऽथ रजसा सर्वतः संवृते भृशम् ।
शरार्ताश्च रणे योधा न कृष्णौ शेकुरीक्षितुम् ॥ ३४
ततो नृपतयः क्रुद्धाः परिवव्रुर्धनंजयम् ।
क्षत्रिया बहवश्चान्ये जयद्रथवधैषिणम् ॥ ३५
अपनीयत्सु शल्येषु धिष्ठितं पुरुषर्षभम् ।
दुर्योधनस्त्वगात्पार्थं त्वरमाणो महाहवे ॥ ३६ C 7 B 7 1 K 7 1

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

विलोडयत्, S व्यलोळयत् (M2 °न्) (for व्यलोड°)

31 a) S हि (for तु) — b) D5-8 अनोदयत् — c) G1 M1.5 वलाक (for वलाक) B2.4.5 D7.8 वर्ण (for -वर्णान्) Ś1 K1-3 वरा(Ś1 वला)हवर्णान्दाशार्ह, K4 Dn2 D2.3.5 वलाकाम तु दा° — d) Dn1 अनादयत्, D7.8 G5 च ना° (for व्यना°) G3.4 पाचजन्यस्य नादयत् — After 31, B3.5 ins

545* धनुर्गजाश्वमिकाना वेदिस्वाह्लावनेन च ।

B5 cont

546* प्रेपमाणो जयतु हि पियासूनपि रहसा ।
अमोघा शत्रुहन्तारो विमला कोशपानिन ।
मनोजवान्तेऽपि रणे वाजिनो जवसंपदा ।
कृष्णप्रतोदतुन्नाना रथवृन्दानुशालिनाम् ।
विशेपिता प्रयोगाच्च सर्वशत्रुनिबर्हणा । [5]

32 a) B1.2.5 सृष्टान — b) D4.5 T G2-5 ह्यपतन् (for न्यप°) K1-4 D1 शरान B1.2.6 पतत पृष्ठत शरान् — c) Ś1 K1-4 D1 G1 M1.2 तूर्णं (for तूर्णात्) K5 Dn1 G1 M1.2 तूर्णतरा (for °तर) D4 तूर्णतूर्णं हि अश्वास्ते — d) B1 प्राद्रवन, B2-5 Dc1 Dn2 D2.3.6 प्रावहन्, D4 अत्र° (for तेऽत्र°) — After 32, Dn2 D3.6 read 35-36

33 a) B1.3.5 -पताक तु, B2.4 Dc1 Dn2 D2.3.6 G1.3-5 M1.2 °क त (for °कान्तं) — b) Some MSS निस्वन — d) B2 विमिन्ना; D4 विखिन्ना, D7.8 विवर्णा (for विषण्णा) B1.2.3 (orig) 4.5 S बहवो fo

रथिनो)

34 a) Dc1 तु, D4 G1 M1.2 च (for ऽथ) — b) M3-5 सवृत (M5 °ता) (for सर्वत) K5 सवृतं, D2 सवृतो (for संवृते) — c) G1-3.5 M1-3.5 यौधा — d) D3.6 शेकु कृष्णौ न वीक्षितुं

35 Dn2 D3.6 read 35-36 after 32 — a) K5 Dn1 सर्वे (for क्रुद्धा) — d) G4 धनंजयवधैपिण

36 For the sequence in Dn2 D3.6, cf. v l 35 — a) D5 अपनीतेपु, Cd नीयत्सु (as in text) h. D5 सैन्येपु (for शल्येषु) B1.3.5 सैन्येपु विप्रयातेपु, B2 Dc1 D3.6 शास्त्रेष्वाध्मा(D6 पु ध्मा)यमानेपु, Dn2 T G2.4 सले(Dn2 सैन्ये)पु ध्रियमाणेपु, G1.3.5 M शल्येपु ध्रि (G3 °पु ध्या-, M1.2 °पूद्धि)यमाणेपु — b) Ś1 K1-3 D1 विष्टित, B2 वेष्टितं, D7.8 तिष्ठतं, S वीक्ष्य तं (for धिष्ठित) — c) B (except B2) Dn2 [ऽ]न्वयात्, D3.6 [ऽ]न्वगात्, T G M3-5 [ऽ]भ्ययात्, M1.2 [ऽ]भ्यगात् (for स्त्वगात्) — d) B2 Dc1 S सहानुग (B2 °गै) (for महाहवे)

Colophon. Ś2 missing — *Sub-parvan* N (except K4, Ś2 missing) G1 M1.2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1.3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 पार्थसेनाप्रवेश, Dn1 दुर्योधनप्राप्ति, D2 अर्जुन स्योदपान, D5 अर्जुनसेनाप्रवेश, Bom. ed सैन्यविस्मय — *Adhy no* (figures, words or b
B3 98, Dn1 9

७६

संजय उवाच ।

स्रंसन्त इव मज्जानस्तावकानां भयान्नृप ।
तौ दृष्ट्वा समतिक्रान्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥ १
सर्वे तु प्रतिसंरब्धा ह्रीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
स्थिरीभूता महात्मानः प्रत्यगच्छन्धनंजयम् ॥ २
ये गताः पाण्डवं युद्धे क्रोधामर्षसमन्विताः ।
तेऽद्यापि न निवर्तन्ते सिन्धवः सागरादिव ॥ ३
असन्तस्तु न्यवर्तन्त वेदेभ्य इव नास्तिकाः ।
नरकं भजमानास्ते प्रत्यपद्यन्त किल्बिषम् ॥ ४
तावतीत्य रथानीकं विमुक्तौ पुरुषर्षभौ ।
ददृशाते यथा राहोरास्यान्मुक्तौ प्रभाकरौ ॥ ५
मत्स्याविव महाजालं विदार्य विगतज्वरौ ।
तथा कृष्णावदृश्येतां सेनाजालं विदार्य तत् ॥ ६
विमुक्तौ शस्त्रसंबाधाद्द्रोणानीकात्सुदुर्भिदात् ।
अदृश्येतां महात्मानौ कालसूर्याविवोदितौ ॥ ७
अस्त्रसंबाधनिर्मुक्तौ विमुक्तौ शस्त्रसंकटात् ।

76

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf. v 1 7 73 39)

1 Before 1, D4 5 read 7 D2 4 om the ref B1 reads 1^{ab} on marg M4 reads 1^{a} twice —^{a}) Ś1 संसुप्त, K5 संस्रत, B1 स्रसक्ता, Dc1 (marg, orig as in text) D4 5 श्रसत, D8 श्रसत, G3 संस्रत (for स्रसन्त) Ś1 lacuna, B1 Dc1 D4 5 राजानस्, D8 सज्जानस्, G3 4 मज्जानास् (for °नस्) K1-4 D1 ससुप्तमिव तत्सैन्य, D2 प्रमत्ता इव सर्जतस्, D8 6 संश्रते स (D6 °तोस्मै) च मज्जासस्, G1 M1-3 4 (second time) अभवत्सर्वयोधाना (M3 4 °भूताना), M4 (first time) 5 स्रसत्य इव सज्जतौ (M5 मज्जास्तु) —^{b}) D8 6 तावकास्तद् (for °काना) M1 2 4 भय (for भयान) B4 अथ, D5 तत (for नृप) D2 भयार्दिता (for °नृप) B1 तावकास्त्वरया नृप —^{d}) Ś1 वासुदेवजनार्दनौ

2 Dn2 om (?hapl) 2 —^{a}) Ś1 K1-3 ते; D7 8 सु (for तु) D6 सरब्धाद्, T G3 -सरब्धौ (for संरब्धा) —^{b}) D6 भीमत (for ह्रीमन्त) K2 सर्वे, G5 सत्य (for सत्त्व) K5 Dn1 D5 7 8 नोदिता, D6 -रोदिता (for -चोदिता) —^{c}) B1 3 (marg as in text) 5 Dc1 स्थिरात्मानं, T G2-5 स्थिरीभूत्वा (for °भूता) Dn1 महात्मानं, G1 M1 2 ह्यदारमान (for महा°) —^{d}) Ś1 प्रत्युदीयुर्, K3 5 B1 2 4 Dn1 D3 प्रत्यगच्छद्, K4 प्रत्युद्गच्छद्; D5 प्रत्युद्गच्छन्; D7 8 प्रत्यगृह्णान्, G1 M प्रत्यागच्छन् (for प्रत्य°) M1 2 धनंजय

3 ^{a}) Ś1 K1. 3 4 D1 पांडवान् (for पाण्डवं) —^{b}) Ś1 K (except K5) Dn D1 3 4 7 8 रोषामर्ष- (for क्रोधा°) —^{c}) Dc1 (by corr) ततोपि, Cd अद्यापि (for तेऽद्यापि) —^{d}) D5 सरित, D6 7 सैंधव (for सिन्धव)

4 ^{a}) D5 असतस्, Cd असन्तस् (as in text) G4 तन् (for तु) K1 3 G3 4 निवर्तते, K4 D4 T निवर्तत, G5 न्यवर्तते (sic) (for न्यवर्तन्त) —^{b}) Ś1 K (except K3) Dn2 D2 4-6 G2 5 देवेभ्य (for वेदेभ्य) K1 3 ह्रुति (for इव) B1 याज्ञिका (for नास्तिका)

5 ^{a}) K (except K5) तद् (for ताव्) —^{b}) B1 (marg as in text) G2 भरतर्षभौ (for पुरुष°) —^{c}) D7 8 ददर्शाते (for ददृशाते) D4 ग्रहो (for राहोर्) —^{d}) G2 5 प्रहारणौ (G5 °कौ) (for प्रभाकरौ)

6 ^{a}) D2 5 झपान्, D4 झपाम्, D3 मत्स्याम्, G3 4 मत्स्या (for मत्स्याव्) D8 महज्जाल (for महा जाल) —^{b}) Ś1 K (except K2) D (except Dc1) विगतक्लमौ (for ज्वरौ) —^{c}) D2 न्यदृश्येता (for अदृ°) Dn1 तथा सकृष्णौ दृश्येता —^{d}) D4 त (for तत्)

7 D4 5 read 7 before 1 —^{a}) K4 D1 सकाशाद् (for -संबाधाद्) —^{b}) S द्रोणानीकमहार्णवात् —^{c}) G1 M महावीर्यौ (for °त्मानौ) —K4 D1 6 om (hapl) 7^{d}–8^{c} — After 7^{abc}, the sequence in D2 is 8^{d}, 9^{ab}, 8^{c}, 7^{d}, 8^{d}, 8^{ab}, 9^{cd} D4 transp 7^{d} and 8^{d} —^{d}) D4 कालसूर्यम् (for °सूर्याव्)

8 For the sequence in D2, cf v 1. 7 K4 D1 6 om 8^{abc} (cf. v 1 7) —^{a}) B (except B4) Dc1 D8 शस्त्र (for अस्त्र) Dn1 संघात (for -संबाध) K5 शर सघाद्विनिर्मुक्तौ, G5 असंबाधविनि° —^{b}) D2 4 7 निर्मुक्तौ (for विमुक्तौ) B1-3 D8 रथ (for शस्त्र), D3

अदृश्येतां महात्मानौ शत्रुसंबाधकारिणौ ॥ ८
विमुक्तौ ज्वलनस्पर्शान्मकरास्यात्झषाविव ।
व्यक्षोभयेतां सेनां तौ समुद्रं मकराविव ॥ ९
तावकास्तव पुत्राश्च द्रोणानीकस्थयोस्तयोः ।
नैतौ तरिष्यतो द्रोणमिति चक्रुस्तदा मतिम् ॥ १०
तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ द्रोणानीकं महाद्युती ।
नाशशंसुर्महाराज सिन्धुराजस्य जीवितम् ॥ ११
आशा बलवती राजन्पुत्राणामभवत्तव ।
द्रोणहार्दिक्ययोः कृष्णौ न मोक्ष्येते इति प्रभो ॥ १२
तामाशां विफलां कृत्वा निस्तीर्णौ तौ परंतपौ ।
द्रोणानीकं महाराज भोजानीकं च दुस्तरम् ॥ १३
अथ दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ ज्वलिताविव पावकौ ।
निराशाः सिन्धुराजस्य जीवितं नाशशंसिरे ॥ १४
मिथश्च समभाषेतामभीतौ भयवर्धनौ ।
जयद्रथवधे वाचस्तास्ताः कृष्णधनंजयौ ॥ १५
असौ मध्ये कृतः षड्भिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
चक्षुर्विषयसंप्राप्तो न नौ मोक्ष्यति सैन्धवः ॥ १६
यद्यस्य समरे गोप्ता शक्रो देवगणैः सह । C 7 3773 B 7 101 17 K 7 101 17

-कटकात् (for -सकटात्) D5 अतिघोरात्सुदारुणात् —D5 om 8^{c}–9^{b} —^{c}) D2 ददृशाते (for अदृश्येतां) S असंबाधे (G1 M2 °धौ) (for महात्मानौ) — D4 transp 7^{d} and 8^{d} —^{d}) Ś1 K (except K3) Dn2 D1.4 S शस्त्र (for शत्रु-) K1 -धारिणौ Dn2 कारणौ (for -कारिणौ)

9 For the sequence in D2, cf v l 7 D5 om 9^{ab} (cf v l. 8) —^{a}) G1 M3 4 5 (*sup lin*, orig as in text) -स्पर्शौ (for -स्पर्शान्) —^{b}) S झषास्यान्मकरा(G1 M1 2 °न्मत्स्यका)विव — M3.4 om. (hapl) 9^{cd}, B3 reads the same on marg —^{c}) Dn2 D1.8 G5 अक्षोभयेतां, D4 विक्षो°, D5 आक्षो° (for व्यक्षो°) Ś1 K1 3.4 ता, G1 M1.2 ते (for तौ) —^{d}) D2 यथा (for इव)

10 ^{b}) Dn1 तदा, T G3 4 M3–5 द्वयो (for तयो) —^{c}) B Dc1 S नेमौ (for नैतौ) Dn1 D3 7 8 G3 4 तरिष्यते (for °तो) —^{d}) D7 8 transp तदा and मतिम्

11 ^{a}) D7 ततो, G1 M1.2 तौ च (for तौ तु) D6 तौ दृष्ट्वा समतिक्रांत —^{b}) K1 3 4 D1 महामती (for °द्युती) D6 द्रौणे सैन्य महाबल, T G2–5 ज्वलंताविव पावकौ —^{c}) B4 नाशसिरे (for नाशशंसुर्) — Ś1 K (except K5) D1 om. (hapl) 11^{d}–13^{c} —^{d}) Dc1 D3 जीविते (for °तम्)

12 Ś1 K (except K5) D1 om 12 (cf v l 11) D3 om 12^{ab} Dn1 repeats 12^{ab} after 13 D6 reads 12^{ab} twice —^{a}) D3 विनीता सा (for बलवती) D4 वासीत् (for राजन्) —^{b}) D5 (second time) तदा (for तव) K5 Dn1 (second time) n2 D2 4 5 (first time) 6–8 सिंधुराजस्य जीविते (D5 °त, D7 °तु), B2 पुत्राणां तव पार्थिव —^{d}) A few MSS मोक्षेते, G1 M मोक्ष्यत (for मोक्ष्येते)

13 Ś1 K (except K5) D1 om 13^{abc} (cf v l 11) —^{a}) B1 3 D2 तामाशां विफलीकृत्य (D2 त्वा) —^{b}) K6 B1 6 Dn D3–8 संतीर्णौ (for निस्तीर्णौ) Dc1 च (for तौ) —^{c}) S सुदुर्धर्षं (for महाराज) —^{d}) K1 3.4 D1 2 सुदुस्तर, K6 च दुष्कर, D4 5 सुदुर्भिद (for च दुस्तरम्) — After 13, Dn1 repeats 12^{ab}

14 ^{a}) B4 इति (for अथ) Ś1 K1 3 4 D1 दृष्टौ (for दृष्ट्वा) —^{c}) D3 निराशा कौरवा राजन —^{d}) D3 सिंधुराजस्य जीविते

15 ^{a}) D7 8 संप्र, T G2–5 सह (for सम) —^{b}) B5 Dn1 D2 6–8 G1 M अतीतौ, T G2–5 इति तौ (for अभीतौ) D7 वर्धितौ (for -वर्धनौ) —^{c}) T G2–5 M3–5 यत्तौ (for वाचस्) —^{d}) T G2–5 M3–5 शूरौ (for तास्ता)

16 ^{a}) Dc1 मध्यगत, D2 मध्ये कृत, D3 मध्यकृत (for मध्ये कृत) G1 M संस्थे (for षड्भिर्) —^{b}) T G3 4 धार्तराष्ट्र (for राष्ट्रैर्) K4 महात्मभि, G5 °बलै (for °रथै) —^{c}) K1 3 Dn1 समप्राप्ते, D3 5 – T G3–5 M2 4 समप्राप्तौ (for -संप्राप्तो) K5 चक्षुर्विषयमापन्नौ —^{d}) K1 B3–5 Dn2 D3.6 न मे, B1 2 नाथ, Dc1 Dn1 नाथ, D4 5 7 8 न वि, G1 2 M न नो (for न नौ) D2 मुच्यते, D7 8 मोक्षति (for मोक्ष्यति)

17 ^{b}) S शक्रो देवैः समागतैः (G1 M1 2 समागत, G1 सहागत) —^{c}) B4 तथाप्येव, D3 तथाप्येत, M1 2 तथा ह्येन (for तथाप्येनं) Ś1 K Dn D1.2 4–8 निहस्याव, D8 विहस्याव (for हनिष्याव) —^{d}) D6 व्यथा

तथाप्येनं हनिष्याव इति कृष्णाववभाषताम् ॥ १७
इति कृष्णौ महाबाहू मिथः कथयतां तदा ।
सिन्धुराजमवेक्षन्तौ तत्पुत्रास्तव शुश्रुवुः ॥ १८
अतीत्य मरुधन्वेव प्रयान्तौ तृषितौ गजौ ।
पीत्वा वारि समाश्वस्तौ तथैवास्तामरिंदमौ ॥ १९
व्याघ्रसिंहगजाकीर्णानतिक्रम्येव पर्वतान् ।
अदृश्येतां महाबाहू यथा मृत्युजरातिगौ ॥ २०
तथा हि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
तावका दृश्य मुक्तौ तौ विक्रोशन्ति स्म सर्वतः ॥ २१
द्रोणादाशीविषाकाराज्ज्वलितादिव पावकात् ।
अन्येभ्यः पार्थिवेभ्यश्च भास्वन्ताविव भास्करौ ॥ २२
तौ मुक्तौ सागरप्रख्याद्द्रोणानीकादरिंदमौ ।
अदृश्येतां मुदा युक्तौ समुत्तीर्यार्णवं यथा ॥ २३
शस्त्रौघान्महतो मुक्तौ द्रोणहार्दिक्यरक्षितान् ।
रोचमानावदृश्येतामिन्द्राग्न्योः सदृशौ रणे ॥ २४
उद्भिन्नरुधिरौ कृष्णौ भारद्वाजस्य सायकैः ।
शितैश्चितौ व्यरोचेतां कर्णिकारैरिवाचलौ ॥ २५
द्रोणग्राहह्रदान्मुक्तौ शक्त्याशीविषसंकटात् ।

षतां (for अभा°)

18 ^{b}) S (except G5) कथयतस् (for °यतां) B3 कथा (for तदा) — ^{c}) K4 अवेक्ष्यतौ, D2 अपेक्षंतौ (for अवेक्षन्तौ) — ^{d}) B D01 Dn1 D2 4 5 स्वत् (for तत्) K4 पुत्रास् (for पुत्रास्) B (except B1) D01 Dn1 तच्च, D4 बहु (for तव) Ś1 K (except K5) D1 4 चुक्रुशु (for शुश्रुवु) D3 6 तव पुत्राश्च शुश्रुवु, G1 M (M3-5 sup lin, orig as in text) पुत्रास्तव च शुश्रुवु

19 ^{a}) B D01 Dn1 धन्वानं, Dn2 धन्वे त्व, D5 G5 -धन्वे च, D6 धन्वी च, D7 8 -धन्वानौ, G1 M -धन्वेषु (for -धन्वेव) — ^{b}) Ś1 प्रतातौ, B1 3 D01 Dn1 D7 8 प्रयातौ, D3 6 प्रश्रातौ, D4 5 प्रवृत्तौ, T G2-5 तपाते, G1 M द्रवतौ (for प्रयान्तौ) B1 गतौ (for गजौ) K (except K5) तृपातौ (K2 3 तृषितौ) क्षुधितौ गजौ — ^{d}) G1 M1 2 तथा वास्ताम् (for तथै वा°) B4 तद्वत्कृष्णावदृश्यतां

20 ^{a}) D2 -गजाकीर्णम्, T G3-5 -समाकीर्णम् (G5 °र्णा), G2 मृगाकीर्णं (for -गजाकीर्णान्) — ^{b}) K2 B4 D01 Dn3 D5 अतिक्रम्य च, D1 अभिरवान्येव (for अतिक्रम्येव) D2 T G2-4 पर्वतं (for पर्वतान्) — ^{c}) B D01 D3 6 S वणिजाविव दृश्येता — ^{d}) B D01 D3 6 T G2-5 हीनमृत्यू (D6 °ह्यु, G5 °त्यौ) जरातिगौ, G1 M हीनमृत्युजराविव

21 21^{ab} = (var) 31^{ab} — ^{a}) G2 [अ]भि (for हि) — ^{b}) Dn1 भाति मे (for मेनिरे) — ^{c}) Ś1 lacuna, K3 Dn3 D2 3 6 वीक्ष्य (for दृश्य) D3 तु (for तौ) — ^{d}) Dn1 आक्रोशत, D2 व्यत्रसंत (for विक्रोशन्ति) Ś1 K3 5 Dn D1-8 M3-5 सर्वश (for °त) B D01 विक्रोशतौ समतत

22 ^{a}) D5 आशीविषाकारौ (for °काराज्) — ^{b}) D3 5 G1 M1 2 ज्वलिताद् (for °ताद्) K4 D1 पर्वताद् (for पावकाद्) — ^{d}) K1 भास्वराद्, K2 भास्कराद्; K4 D1 भासुराद् (for भास्वन्ताव्)

23 ^{a}) K3 Dn3 D1-3 6 M3 4 वि; M1 2 ते (for तौ) G3 मुख्यौ (for मुक्तौ) — ^{b}) D5 सुदुर्भिदाव् (for अरिंदमौ) — D6 om (hapl) 23^{d}-26^{a} — ^{d}) B1 [अ]तरं (for [अ]र्णव)

24 D6 om 24 (cf v l 23) — ^{a}) Ś1 K B2 D (except D7, D6 om) क्षस्त्रौघान्, G1 M1 2 शस्त्रौघं (for शस्त्रौघान्) K4 om from मुक्तौ up to व्यरो (in 25^{c}) — After 24^{a}, D2 reads 26^{b} for the first time repeating it in its proper place D2 om 24^{b} — ^{b}) B2 (marg as in text) वारितान्; B4 -निक्षतौ (for रक्षितान्) D7 8 द्रोणहार्दिक्ययोस्तदा — ^{d}) K1 2 B (except B5) D01 D1 इंद्राग्नि, Dn1 चन्द्राग्न्यो, G1 M वाय्वग्नि (for इन्द्राग्न्यो) T G2-5 गुणे (for रणे)

25 D6 om 25 (cf v l 23) K4 om up to व्यरो (cf v l 24) — ^{a}) T G2-5 उदीर्ण (for उद्भिन्न) K5 Dn1 उद्भिन्नरुधिरापीडौ — ^{b}) B1 2 5 D3 शायकै, Dn2 पावकै (for सायकै) — ^{c}) Ś1 K5 Dn1 D5 7 8 शरैश्चितौ, K1 B1 D4 शरैश्च तौ, D2 शितै श्वेतैर्, T G2-5 क्षितै शरैर् (for शितैश्चितौ) G3 व्यरेजेता, G5 विरेजेता, M6 अरोचेता (for व्यरोचेता)

26 D6 om 26^{a} (cf v l 23) — ^{a}) Ś1 K1 G1 M1 2 द्रोणाग्ना (G1 °ग्ना) हग्रहान्मुक्तौ; K2-4 D1 2 द्रोणग्राहग्रहान्मुक्तौ, D4 °द्रुतान्मुक्तौ — D2 reads 26^{b} for the first time after 24^{a} — ^{b}) B3 (marg as in text) तावाशीविषसकटात्, D3 शस्त्राशीविष°, S शक्त्यृष्टि (G1 M शस्त्राशी) विषकटकात् — ^{c}) B1 3 (marg, orig as in text) 5 धनु (for भय-) D2, 5 6 -शिरोम, D7

अयःशरोग्रमकरात्क्षत्रियप्रवराम्भसः ॥ २६
ज्याघोषतलनिर्ह्रादाद्गदानिस्त्रिंशविद्युतः ।
द्रोणास्त्रमेघान्निर्मुक्तौ सूर्येन्दू तिमिरादिव ॥ २७
बाहुभ्यामिव संतीर्णौ सिन्धुषष्ठाः समुद्रगाः ।
तपान्ते सरितः पूर्णा महाग्राहसमाकुलाः ॥ २८
इति कृष्णौ महेष्वासौ यशसा लोकविश्रुतौ ।
सर्वभूतान्यमन्यन्त द्रोणास्त्रबलविस्मयात् ॥ २९
जयद्रथं समीपस्थमवेक्षन्तौ जिघांसया ।
रुरुं निपाने लिप्सन्तौ व्याघ्रवत्तावतिष्ठताम् ॥ ३०
यथा हि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
तव योधा महाराज हतमेव जयद्रथम् ॥ ३१
लोहिताक्षौ महाबाहू संयत्तौ कृष्णपाण्डवौ ।
सिन्धुराजमभिप्रेक्ष्य हृष्टौ व्यनदतां मुहुः ॥ ३२
शौरेरभीशुहस्तस्य पार्थस्य च धनुष्मतः ।
तयोरासीत्प्रतिभ्राजः सूर्यपावकयोरिव ॥ ३३
हर्ष एव तयोरासीद्द्रोणानीकप्रमुक्तयोः ।
समीपे सैन्धवं दृष्ट्वा श्येनयोरामिषं यथा ॥ ३४
तौ तु सैन्धवमालोक्य वर्तमानमिवान्तिके ।
सहसा पेततुः क्रुद्धौ क्षिप्रं श्येनाविवामिषे ॥ ३५
तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ हृषीकेशधनंजयौ ।
सिन्धुराजस्य रक्षार्थं पराक्रान्तः सुतस्तव ॥ ३६
द्रोणेनाबद्धकवचो राजा दुर्योधनस्तदा । C 7 3799 B 7 101 37 K 7 101 38

-शराग्र (for शरोग्र-) D2 करकात् (for -मकरात्) S अयोमुख(T G1 °योमद-, G3 °घोमद-, G5 °घोमुख)-रथसंनादात् Cd cites अय शरा —^{d}) D2 6 क्षत्रिय-प्रभवा(D2 °वरा)त्मक

27 ^{a}) Ś1 K1, 3 4 -निर्वापाद् (for निर्ह्रादाद्) —^{c}) K4 B4 -मेघ, G5 -वेगान् (for -मेघान्)

28 ^{a}) Ś1 K2-4 संतीर्णा, K1 B2 सकीर्णौ (for संतीर्णौ) —^{b}) Dn1 D5 सिंधुपृष्ठा, Cd °षष्ठा (as in text) —^{c}) Ś1 तेपा ते, K1 3 4 D1 तेपाता (for तपान्ते) —^{d}) M3-5 तद्वत्तीर्णाववरिंदमौ — After 28, S ins

547* महार्णवोच्चया घोरा लङ्घयित्वा महानदीम् ।
निस्तीर्णावध्वगौ यद्वत्तद्वत्तौ तारितौ रणे ।

[(L 1) G1 M3-5 महाटवीं (for °नदीम्) —(L 2) T उद्धतौ (for अध्वगौ) T G1, 2 M1-4 तारितौ, G. त्वरितौ, M5 तरतो (for तारितौ) G1 2 M रण (for रणे)]

29 ^{a}) D2 महात्मानौ, S महाभागौ (for महेष्वासौ) —^{b}) Ś1 K1 3 4 D1 मनसा, K2 B2 (marg, orig as in text) प्रशस्तौ (for यशसा) —^{d}) D2 विस्मय, D5 -विभ्रमात् (for विस्मयात्)

30 ^{a}) G4 समीपस्थौ (for °स्थम्) —^{b}) T G2-6 समीक्षतौ (for अवेक्षन्तौ) —^{c}) Ś1 K2 3 तरु, K1 टरु, K5 तरोर्, D2 तं त, D3 तरून्, D6 कुरून्, Cd रुरुं (as in text) Ś1 K1-4 D1 निदावे, K5 Dn1 D5 6 G2 4 निपाते, Cd निपाने (as in text) Ś1 K1-3 लिप्सत (for °न्तौ) —^{d}) B4 अदृश्यता (for अति ष्ठताम्) K5 B. व्याघ्राविव व्यवस्थिता

31 31^{ab}=(var) 21^{ab} —^{a}) G1 M तथा (for यथा) —^{c}) G1 6 M1-3 5 योधा (for योधा) —^{d}) D2 S आहुर् (for एव)

32 ^{b}) K2 3 B2 4 Dn2 D3 6 सयुक्तौ, K5 संयुतौ, B. सयतौ, D4 सयतौ, D5 7 8 सयातौ, G1 M ससक्तौ (for संयत्तौ) —^{c}) G. अनुप्रेक्ष्य (for अभि) —^{d}) B2 (marg as in text) 3-5 Dc1 D6 कृष्णौ (for हृष्टौ) D7 व्यानदता, T G1-4 M निनदतुर् (for व्यनदता) G6 प्रहृष्टौ नदतुर्मुहु

33 ^{a}) D8 सौरेर् (for शौ°) Ś1 K2 4 B Dc1 Dn D1-3 5 6 अभीषु, D4 अभीसु (for अभीशु-) —^{b}) D5 धनुर्भृत (for °ष्मत) —^{c}) B Dc1 Dn2 D1 3 6 प्रभा राजन्, T G2-. M4 5 परिभ्राज, M3 परा° (for प्रति°) Cd cites प्रभा

34 ^{a}) B4 चैव, T G2-4 एव (for एव) —^{b}) M3-5 द्रोणानीकात् (for °नीक-) B Dc1 D4 विमुक्तयो (for प्र°)

35 ^{a}) K1 ते (for तौ) —^{c}) K5 Dn1 D4 5 7 8 [उ]त्पेततु (for पेततु) —^{d}) Ś1 श्येन (for श्येनाव्) K2 5 B Dc1 Dn1 D3 4 7 8 इवामिषं, D. इवोद्धतौ (for इवामिषे)

36 ^{a}) B4 D1 2 दृष्ट्वा तु (by transp) G2 ह्यति क्रान्तौ, G4 [अ]प्यति°, Cd व्यति° (as in text)

ययावेकरथेनाजौ हयसंस्कारवित्प्रभो ॥ ३७
कृष्णपार्थौ महेष्वासौ व्यतिक्रम्याथ ते सुतः ।
अग्रतः पुण्डरीकाक्षं प्रतीयाय नराधिप ॥ ३८
ततः सर्वेषु सैन्येषु वादित्राणि प्रहृष्टवत् ।
प्रावाद्यन्समतिक्रान्ते तव पुत्रे धनंजयम् ॥ ३९
सिंहनादरवाश्चासन्शङ्खदुन्दुभिमिश्रिताः ।
दृष्ट्वा दुर्योधनं तत्र कृष्णयोः प्रमुखे स्थितम् ॥ ४०
ये च ते सिन्धुराजस्य गोप्तारः पावकोपमाः ।
ते प्रहृष्यन्त समरे दृष्ट्वा पुत्रं तवाभिभो ॥ ४१
दृष्ट्वा दुर्योधनं कृष्णस्त्वतिक्रान्तं सहानुगम् ।
अब्रवीदर्जुनं राजन्प्राप्तकालमिदं वचः ॥ ४२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

७७

वासुदेव उवाच ।
सुयोधनमतिक्रान्तमेनं पश्य धनंजय ।
आपद्गतमिमं मन्ये नास्त्यस्य सदृशो रथः ॥ १
दूरपाती महेष्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।

---

37 K1 om 37^{a}–38^{b} — ^{a}) B4 D5 7 8 S यद्ध- (for [आ]यद्ध-) — ^{b}) S1 K (K1 om) B2 D (except Dc1 D5 8) तत (for तदा)

38 K1 om 38^{ab} (cf v l 37) — ^{a}) B3 (marg) व्यतिक्रान्तौ (for महेष्वासौ) — ^{b}) D2 S तु, D7 8 च (for [अ]थ) K3 4 D1 व्यतिक्रम्य सुतस्तव — ^{d}) K1 4 D1 G1 M1 2 व्यतीयाय, D5 7 प्रतियाय (for प्रती°) B1 2 Dc1 Dn1 D2–5 7 8 T G3–5 नराधिप

39 ^{a}) D2 4 7 8 transp सर्वेषु and सैन्येषु T G1–5 M3–5 तत सर्वाणि सैन्यानि, G1 M1 2 तत सैन्यानि सर्वाणि — ^{c}) K4 प्रवाद्यन्, B1–3 Dc1 अवा° (for प्रावा°) K2 B4 5 Dn2 D3 6 प्रा(B5 D8 6 अ)वाद्यंत व्यतिक्रांते, S अवादयन्नति° — ^{d}) S transp तव and पुत्रे

40 ^{c}) D7 om (hapl) from तत्र up to दुर्योधन (in 42^{a}) B4 दुर्योधन तत्र दृष्ट्वा

41 D7 om 41 (cf v l 40) — ^{a}) K6 तु (for च) — ^{b}) D5 8 पर्वतोपमा (for पावको°) — ^{c}) Ś1 K (except K4) B2 4 5 Dn1 D1 G3–5 [s]प्यहृष्यत, B1 [s]प्ययुध्यत, B3 Dn2 M1 2 प्राहृष्यत, D3 प्रहृष्यंति, D4 8 त्वहृष्यत, D5 [s]न्वहृष्यंत (for प्रहृष्यन्त) — ^{d}) Ś1 K2 3 G1 M1 2 तवाभिभो, K1 Dn2 तव विभो; K6 समाभिभो, B Dc1 D2 3 6 तव प्रभो, D1 तवाभिभो (for तवाभिभो)

42 D7 om up to दुर्योधन (cf v l 40) — ^{b}) K2 5 B D (except D6) व्यतिक्रांतं (for त्वति°) K1 D8 महानुग, D2 सहानुजं (for °नुगम्)

Colophon om in K1–3 Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D1–3 5–8 जयद्रथवध — *Adhy name* K5 D4 7 वासुदेवार्जुनसेना(D4 om सेना)प्रवेश, Dn2 अर्जुनसेनाप्रवेश, G1 M1 2 सैनिकवितर्क, G2 4 जयद्रथदर्शन, Bom ed दुर्योधनागम — *Adhy no* (figures, words or both) B1 98, B2 88, B3 99, B5 106, Dn1 100, D2 102, D3 T G1–4 97, G1 M 96, G5 95 — *Śloka no* Dc1 Dn1 42, G5 43

77

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 73 39)

1 M4 om the ref Dc1 Dn1 G4 M3 5 श्रीकृष्ण उवाच, T G2 3 5 श्रीभगवानुवाच (for वासुदेव उवाच) — ^{a}) Dc1 D5 7 G5 दुर्योधनम् (for सुयो°) B1 व्यतिक्रातम् (for अति°) — ^{b}) K2 Dc1 D1 एत (for एन) — ^{c}) Ś1 आपद्गताम्, B2 अत्यद्भुतम्, D3 6 अपद्गुतम्, Cd आपद्गतम् (as in text) K5 D6 दृट (for इम) K1 आपद्गता महामन्ये (sic), K3 अत्यद्गताम*मन्ये, K4 D1 आपद्गतामलं मन्ये — M3 om. 1^{d}–5^{b} — ^{d}) T G2–5 अत्र (for अस्य) Dn2 D3 6 रथी, D7 8 रिपु (for रथ) — After 1, D2 reads 3

2 M3 om 2 (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 दूरापाती

दृढास्त्रश्चित्रयोधी च धार्तराष्ट्रो महाबलः ॥ २
अत्यन्तसुखसंवृद्धो मानितश्च महारथैः ।
कृती च सततं पार्थ नित्यं द्वेष्टि च पाण्डवान् ॥ ३
तेन युद्धमहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ।
अत्र वो द्यूतमायातं विजयायेतराय वा ॥ ४
अत्र क्रोधविषं पार्थ विमुञ्च चिरसंभृतम् ।
एष मूलमनर्थानां पाण्डवानां महारथः ॥ ५
सोऽयं प्राप्तस्तवाक्षेपं पश्य साफल्यमात्मनः ।
कथं हि राजा राज्यार्थी त्वया गच्छेत संयुगम् ॥ ६
दिष्ट्या त्विदानीं संप्राप्त एष ते बाणगोचरम् ।
स यथा जीवितं जह्यात्तथा कुरु धनंजय ॥ ७
ऐश्वर्यमदसंमूढो नैष दुःखमुपेयिवान् ।
न च ते संयुगे वीर्यं जानाति पुरुषर्षभ ॥ ८
त्वां हि लोकास्त्रयः पार्थ ससुरासुरमानुषाः ।
नोत्सहन्ते रणे जेतुं किमुतैकः सुयोधनः ॥ ९
स दिष्ट्या समनुप्राप्तस्तव पार्थ रथान्तिकम् ।
जह्येनं वै महाबाहो यथा वृत्रं पुरंदरः ॥ १०
एष ह्यनर्थे सततं पराक्रान्तस्तवानघ ।
निकृत्या धर्मराजं च द्यूते वञ्चितवानयम् ॥ ११
बहूनि सुनृशंसानि कृतान्येतेन मानद । C 7 2816 B. 7 102 12 K. 7 102 12

(for दूर) — [b]) G. कृतार्यो (for स्त्रो) D7 -मर्दन (for -दुर्मद) — [c]) S (except M5, M8 om.) दृढहस्तश्चित्रयोधी — [d]) K5 Dn D2 S (M8 om.) महारथ (for °बल)

3 M8 om. 3 (cf. v. l. 1) D2 reads 3 after 1 — [a]) D3 6 अन्यर्थं (for अत्यन्त) — [b]) Ś1 K1-3 D1 महानकै, B. रथ, G5 रथा (for °रथैः) — [d]) Ś1 K1-3 मया सह, K4 D1 त्वया सह (for च पाण्डवान्)

4 M8 om. 4 (cf. v. l. 1) — [a]) Dn1 ततो (for तेन) — [b]) S (M8 om.) अरिंदम (for तवानघ) — [c]) B3 तत्र (for अत्र) B2 (marg., orig. as in text) वो युद्धम्, D1 G1. 2. 5 M (M8 om.) नो (D4 वा) द्यूतम्, D3 चोद्यतम् (for वो द्यूतम्) K1. 4. 5 D5-8 आयात, B Dc1 Dn1 S (M8 om.) आयत्त, D2 आयाहि (for आयातं) — [d]) K1-3 Dn1 D3 6-8 च, K5 वै (for वा) B Dc1 T G2 विजयस्येतरस्य वा

5 M8 om. 5[ab] (cf. v. l. 1) — [a]) D4 तत्र (for अत्र) S (except M4. 6, M8 om.) कोप- (for क्रोध) — [b]) B5 -संभृतं (for -सम्भृतम्) — [c]) S ह्यनर्थाना (for अन°) — [d]) S महात्मना (for °रथः)

6 [a]) T G3-. एष, G1. 2 M एक (for सोऽय) D7. 8 पार्थ (for प्राप्तस्). K5 D5. 7. 8 तवार्याय; B5 °श्रेयं, Dn1 D4 °र्थो य, D1 °श्रेयं; T G1-4 M1. 2 °क्षेपे, G5 °क्षेप, M5 (sup. lin. as in text) ध्रुव क्षेपं (for तवाक्षेप) — [b]) Dc1 यथा (for पश्य) M6 (sup. lin., orig. as in text) सावज्ञ्यम् (for साफल्यम्) — [c]) Dn1 तु राजा, G1 M1. 2 ह्यराजा (for हि राजा) Ś1 D2 राज्यार्थे, K1. 3 राजार्थे, G2 राज्यार्थं (for र्थी) — [d]) D2 स्वयं (for त्वया) B2 Dc1 Dn1 D2. 8 M3-5 संयुगे (for संयुगम्) Ś1 कथ यास्यति संयुग

7 D3 om. (hapl.) 7[b]–10[a] — [b]) Dn1 राजा (for एष) — [c]) B2 यथा वै, B3-5 Dc1 Dn2 D1. 6 यथार्थं, T G2-. यथेष्ट, G1. 2 M यथैष (for स यथा)

8 D3 om. 8 (cf. v. l. 7) — [a]) D8 -संमत्तो (for -सम्मूढो) — [b]) K5 Dc1 Dn1 D4. 5. 7. 8 नैव, G4 नैक (for नैष) — [c]) G3 तव (for न च) Dn1 मे (for ते) — [d]) Dn1 पुरुषर्षभ

9 D3 om. 9 (cf. v. l. 7) — [a]) D8 M8 त्वा (for त्वां) — [b]) K4 D2 S मानवा, Dn1 (marg. as in text) पन्नगा (for मानुषा) — [d]) D2 M3. 4. 6 (sup. lin., orig. as in text) किमु चैक, D6 किं पुनस्तु (for किमुतैक)

10 D3 om. 10[a] (cf. v. l. 7) — [a]) S transp. स and दिष्ट्या D1 तव स, D2 S समरे (for समनु) K4 स दिष्ट्या तव मप्राप्तो, D6 दिष्ट्या त्विदानीं संप्राप्य — [b]) D5 रथ प्रति (for रथान्तिकम्) K4 D1 रथाते तत्र पाडव — [c]) K4 B4 D1 त्वं, G5 वा (for वै) Ś1 K (except K4) जह्येवैनं, Dn1 जह्य चैन (for जह्येन वै) D2 महाबाहु (for °बाहो).

11 [a]) Ś1 K2. 3 B2 Dn1 D1. 7. 8 ह्यनर्थं; D2 ह्यमर्षी (for ह्यनर्थे) — [c]) D2 निकृत्य, Cd निकृत्या (as in text) K5 Dn1 D2 राजानं; B1-3 राजं तु (for राजं च) — [d]) D3 च जितवान् (for वञ्चित°)

12 [b]) Dc1 D4 M3. 4 एतानि (for एतेन) D4 नारद

युष्मासु पापमतिना अपापेष्वेव नित्यदा ॥ १२
तमनार्यं सदा क्षुद्रं पुरुषं कामचारिणम् ।
आर्यो युद्धे मतिं कृत्वा जहि पार्थाविचारयन् ॥ १३
निकृत्या राज्यहरणं वनवासं च पाण्डव ।
परिक्लेशं च कृष्णाया हृदि कृत्वा पराक्रम ॥ १४
दिष्ट्यैष तव बाणानां गोचरे परिवर्तते ।
प्रतिघाताय कार्यस्य दिष्ट्या च यततेऽग्रतः ॥ १५
दिष्ट्या जानाति संग्रामे योद्धव्यं हि त्वया सह ।
दिष्ट्या च सफलाः पार्थ सर्वे कामा हि कामिताः ॥ १६
तस्माज्जहि रणे पार्थ धार्तराष्ट्रं कुलाधमम् ।
यथेन्द्रेण हतः पूर्वं जम्भो देवासुरे मृधे ॥ १७
अस्मिन्हते त्वया सैन्यमनाथं भिद्यतामिदम् ।
वैरस्यास्यास्त्ववभृथो मूलं छिन्धि दुरात्मनाम् ॥ १८

संजय उवाच ।

तं तथेत्यब्रवीत्पार्थः कृत्यरूपमिदं मम ।
सर्वमन्यदनादृत्य गच्छ यत्र सुयोधनः ॥ १९
येनैतद्दीर्घकालं नो भुक्तं राज्यमकण्टकम् ।
अप्यस्य युधि विक्रम्य छिन्द्यां मूर्धानमाहवे ॥ २०

(for मानद) D5 कृतानन्येन मारिष —d) Ś1 K1 3 4 स्वपापेषु, B1-3, 5 Do1 Dn1 D3-8 ह्यपा° (for अपा°) K5 D4 7 8 S (except M3-5) [अ]पि, B4 D2 च (for [ए]व)

13 a) Ś1 त्वम् (for तम्) K4 महा (for सदा) Dn1 D1, 7 8 क्रुद्धं (for क्षुद्र) —b) K1, 5 Dn2 D2-4 G3 4 M3 4 परुष (for पु°) D1 -रूपिणं, D4 -चारिण (for चारिणम्) —d) Dn1 विधारयन्; D6 [अ]वार्चित-यन् (for [अ]विचार°)

14 d) Ś1 कृत्वा हृदि (by transp), K (except K5) D1 स्मृत्वा यदि; G4 इति कृत्वा K (except K1) B1, 5 Dn D2 4 6-8 G1 2 4 5 M1 2 पराक्रमं (for °क्रम)

15 a) Ś1 K (except K5) D1 दिष्ट्यायं, B6 दृष्ट्वैष, D2 G4 दिष्ट्यैव, D7 8 यद्येष (for दिष्ट्यैष) —c) Ś1 K1 3 प्रवि (for प्रति) D2 S विघाते (D2 °ती) तव कार्यस्य —d) B2 Do1 [अ]द्य यतते, B4 [अ]य पतितो, B5 ह्यापतते, D3 च पतते, S च M5 (sup lin as in text, orig [अ]भि) चरते (for च यतते) Dn1 D8 यत° (for ऽग्रत)

16 b) Ś1 B3 Dn1 च (for हि) —c) K1 3 4 Dn1 S हि, B1, 2 5 Do1 D5 [अ]द्य, D2 ते (for च) M3 4 सफला (for °ला) Dn1 सर्वे, D2 कामा (for पार्थ) — K4 D1 om (hapl) 16d-17a —d) Ś1 K5 सर्वं, Dn1 त्वया (for सर्वे) Dn1 S च (for हि) B Do1 D5 6 [अ]कामिता. (B5 °मत), D3 [अ]-कामिका, D8 कामिका; T G1-4 M1 2 कामद, G5 कामद°; M3-5 मानद (for कामिता)

17 K4 D1 om 17a (of v. l 16). Dn1 om (hapl.) 17b-19a, —b) K (except K5) D1 सहानुगं (for कुलाधमम्) —d) K2 जंबो (for जम्भो) K (except K5) D1 होकरथे (for देवासुरे) Ś1 K1, 2 D1 रणे (for मृधे)

18 Dn1 om 18 (cf. v 1 17) —a) Ś1 K B1 D1 4 7 8 तस्मिन् (for अस्मिन्) G1 M1 2 हते (for हते) —b) K1 3 सनार्थ (for अनार्थ) B4 हन्यताम् (for भिद्य°) —c) B1 अवभृतं, B2-4 अवभृथं, D3 तव भृश, D6 अवभृशं (for अवभृथो) T G3-5 वैरस्य दिष्ट्या (G5 दृष्ट्या) च भृश, G1 2 M (M5 sup lin) वैरस्य दिष्ट्यावभृथं (M5 orig °ष्ट्यावभृशं) —d) K1 2 4 D1 त्वमात्मन; K3 S दुरात्मन (for °त्मनाम्)

19 Dn1 om 19a (cf v 1 17) —a) Ś1 K1-3 D1 तत्, G5 स (for त) B5 हि (for [इ]ति) —b) K1 कृतरूपम् (for कृत्य°) K5 इदं वच, Do1 अर्चित यत् (for इदं मम) M3-5 केशव शत्रुतापन (M4 °न°) —c) Ś1 कार्यम्, M3-5 सैन्य (for सर्वम्) K1 4 T G M1 2 सैन्यम्, M3-5 सर्वम् (for अन्यद्) —d) M3 4 गच्छ तत्र (for गच्छ यत्र)

20 D7 om 20a-21b —a) M3 4 5 (inf lin as in text) तेन (for येन) M3-5 तु (for नो) T G M1 2 येनैतद्दीर्घमध्वान —b) D4 भुक्ष्व राज्यम्, D5 राज्यं भुक्तम् (by transp) —c) B3 अप्यह; Do1 अथास्य, Dn1 जह्यस्य (for अप्यस्य) D2 तस्याद्य (for अस्य युधि) T G2-5 ततोप्यस्य व्यतिक्रम्य, G1 M ततोहमस्य वि(M3-5 °भ्यति)क्रम्य —d) D1 छित्त्वा (for छिन्द्या)

21 D7 om 21ab (of v 1 20) —a) Do1 Dn2 D1 2 5, 6 G5 तस्य (for तस्या) K (except K1) B Dn2 D1-3, 5, 6, 8 G1 ह्यनर्हायाः; Do1 M3-5 अ(Do1 ह्य)-

अपि तस्या अनर्हायाः परिक्लेशस्य माधव ।
कृष्णायाः शक्नुयां गन्तुं पदं केशप्रधर्षणे ॥ २१
इत्येवंवादिनौ हृष्टौ कृष्णौ श्वेतान्हयोत्तमान् ।
प्रेषयामासतुः संख्ये प्रेप्सन्तौ तं नराधिपम् ॥ २२
तयोः समीपं संप्राप्य पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
न चकार भयं प्राप्ते भये महति मारिष ॥ २३
तदस्य क्षत्रियास्तत्र सर्वे एवाभ्यपूजयन् ।
यदर्जुनहृषीकेशौ प्रत्युद्यातोऽविचारयन् ॥ २४
ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशां पते ।
महान्नादो ह्यभूत्तत्र दृष्ट्वा राजानमाहवे ॥ २५

तस्मिञ्जनसमुन्नादे प्रवृत्ते भैरवे सति ।
कदर्थीकृत्य ते पुत्रः प्रत्यमित्रमवारयत् ॥ २६
आवारितस्तु कौन्तेयस्तव पुत्रेण धन्विना ।
संरम्भमगमद्भूयः स च तस्मिन्परंतपः ॥ २७
तौ दृष्ट्वा प्रतिसंरब्धौ दुर्योधनधनंजयौ ।
अभ्यवैक्षन्त राजानो भीमरूपाः समन्ततः ॥ २८
दृष्ट्वा तु पार्थं संरब्धं वासुदेवं च मारिष ।
प्रहसन्निव पुत्रस्ते योद्धुकामः समाह्वयत् ॥ २९
ततः प्रहृष्टो दाशार्हः पाण्डवश्च धनंजयः ।
व्याक्रोशेतां महानादं दध्मतुश्चाम्बुजोत्तमौ ॥ ३० C. 7.3534 B. 7.102.30 K. 7.102.21

नायाया, Dn1 ह्यनार्याया, G5 अनार्हाया (for अनर्हाया) —b) K5 D5 -क्लेश च, Dn1 -क्लेशश्च (for -क्लेशस्य) K3 पार्थिव, D2 मानद (for माधव) D4 पराक्लिश्य च माधव —c) K4 शक्नुया गतुं कृष्णाया —d) Ś1 (marg, orig as in text) पार (for पद) K4 कृष्ण (for केश) B1 D2.3 -प्रधर्षणं, Dn2 D4 -प्रकर्षणे (D4 °णं) (for -प्रधर्षणे) S पदवीं कलहस्य च — After 21, S ins

548* अप्यह तानि दुःखानि पूर्वंवृत्तानि माधव ।
दुर्योधन रणे हत्वा प्रतिमोक्ष्ये कथंचन ।

22 ab) K4 B3-5 Dc1 Dn2 D1-3.5.6 G2 M2-5 transp हृष्टौ and कृष्णौ Dn1 श्वेत (for श्वेतान्) —c) G1.2 M सख्ये, G4 सधे (for सख्ये) —d) S प्रेक्षंतौ (G2 °ते) K4 D1.3.6 G1 तौ, B2 च (for त)

23 b) B2 Dn1 पुरुषर्षभ (for भरत°) —d) Dn1 दारुणे, D4 चागते (for मारिष)

24 a) T तस्य ते (for तदस्य) G5 क्षत्रिय (for °यास्) D2 S कर्म (for तत्र) —b) D3 चैव (for एव) —c) D2 M2.4.5 (sup lin, orig as in text) यत्रा(D2 °त्रा)र्जुन (for यद°) —d) Ś1 K D प्रत्युद्यातौ (for °द्यातो) Ś1 K Dn D1.6.8 ह्य(K4 वि)धारयत्, Dc1 चिराचरन, D3.6 न्यवारयत्, D4.7 ह्यधारयन् (for ऽविचा°)

25 M3.4 repeat 25^{ab} after 26^{ab}, M5 after 26 —a) Ś1 K1.3 D1 स सर्व- (for सर्वस्य) M3-5 (all second time) पश्यत सर्वसैन्यस्य —c) K (except K5) B1.5 D (except Dn1) G3 M1.2 महानादो (for °न्नादो) G3 [ऽ]पि (for ह्य)

26 a) K1-3 -समावाये, K4 -समाधाये, D1 समाह्वाये (for समुन्नादे) —b) D4 प्रवर्ते K (except K5) D1) प्रवृत्ते भरतर्षभ — After 26^{ab}, M3.4 repeat 25^{ab} —c) D4.5.7.8 पुत्रस्ते (by transp) —d) G2 प्रत्यनीकम् (for °मित्रम्) D7 अवारयन् — After 26, M5 repeats 25^{ab}

27 a) K3 B3 Dn2 D4 G5 अवारितस् (for आवा°) D2 च (for तु) —b) K5 Dn धीमता, D2 S सयुगे (for धन्विना) —c) T भरतर्षभ (for संरम्भम्) G5 अभवद् (for अगमद्) Ś1 भीम, K (except K5) तीव्र, D2 तस्मिन् (for भूय) D3 शूर समभवद्भूय —d) Ś1 K (except K5) B4 Dn1 D1.5 G2.4 परंतप M3-5 तव पुत्रेण भारत

28 c) Ś1 D3 T G2-4 अभ्यवेक्षत, K2 अत्यवैक्षत, B1.2 (marg, orig as in text).3 प्रत्य°, Dn1 D3 अभ्यवर्षंत, D6.7 °वेक्ष्यत, G5 °वर्षंत, M3.5 अभ्यवैक्षन्स, M4 वैक्षन्तु (for °वैक्षन्त) B1.2 D7.8 राजानौ (for °नो) —d) B1-3 Dc1 भीमरूपौ, D5.7 भीतरूपा, T G2-5 भीमवेगा (for °रूपा) K3.4 D1 महस्रश (for समन्तत)

29 a) K5 च (for तु) D4.6 सरब्धौ (for °ब्ध) —c) K3.4 D3.6 एव (for इव) —d) B4 समभ्ययात्, D3 समाह्वयन् (for °ह्वयत्)

30 b) D5 कुन्तीपुत्रो (for पाण्डवश्च) —c) K2.3 B4.5 Dn D1-7 व्यक्रोशेता, B1-3 Dc1 G5 व्यक्रोशता, T G1-4 M1.2 व्याक्रोशता (for °शेता) D2 S महास्मानौ, D3.6 °राज (for °नादं)

तौ हृष्टरूपौ संप्रेक्ष्य कौरवेयाश्च सर्वशः ।
निराशाः समपद्यन्त पुत्रस्य तव जीविते ॥ ३१
शोकमीयुः परं चैव कुरवः सर्व एव ते ।
अमन्यन्त च पुत्रं ते वैश्वानरमुखे हुतम् ॥ ३२
तथा तु दृष्ट्वा योधास्ते प्रहृष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
हतो राजा हतो राजेत्यूचुरेवं भयार्दिताः ॥ ३३
जनस्य संनिनादं तु श्रुत्वा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
व्येतु वो भीरहं कृष्णौ प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ॥ ३४
इत्युक्त्वा सैनिकान्सर्वाञ्जयापेक्षी नराधिपः ।
पार्थमाभाष्य संरम्भादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३५
पार्थ यच्छिक्षितं तेऽस्त्रं दिव्यं मानुषमेव च ।
तद्दर्शय मयि क्षिप्रं यदि जातोऽसि पाण्डुना ॥ ३६
यद्बलं तव वीर्यं च केशवस्य तथैव च ।
तत्कुरुष्व मयि क्षिप्रं पश्यामस्तव पौरुषम् ॥ ३७
अस्मत्परोक्षं कर्माणि प्रवदन्ति कृतानि ते ।
स्वामिसत्कारयुक्तानि यानि तानीह दर्शय ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

---

31 a) Ś1 K1.2.4 D1 संप्राप्य (for संप्रेक्ष्य) — b) B4.5 Dn2 D2-4 तु (for च) Dn1 कौरवाश्च सहस्रश, S कुरवस्तत्र सर्वश (G1 M1.2 °त) — d) G3 transp पुत्रस्य and तव Dn1 सैंधवस्य च रक्षणे

32 a) Dn2 D2 आपु (for ईयु) Dn1 विषण्णा सुचिर काल — b) Ś1 K1-3 भीरव (for कुरव) S हि (for ते) — c) K1 अमन्यंतश् (for °न्यन्त) K5 Dn1 D2.4.5.7.8 T G4 अमन्य(T G4 °न्वं)स्तव पुत्रं ते, G1 M तव पुत्रं ह्यमन्यंत — d) G1 M मुखं (for -मुखे) K5 B2 Dn1 G1 M गत (for हुतम्)

33 a) Ś1 तदा, M3.5 यथा (for तथा) T G2-4 च (for तु) D5.7.8 पुत्रास्, T G3.5 M3-5 यौधास् (for योधास्) — c) G3 हतो (for the second हतो) — d) K3 B3 D4 T ऊचुरेव, K5 Dn1 D2 एवमूचुर् (by transp), B4 Dc1 G3.4 ऊचिरे च, Dn2 इत्यूचुस्ते

34 B3 reads from 34a up to 7 78 2d on marg — a) B1 जनस्तु, D2 सैन्यस्य (for जनस्य) Dc1 च, T G2-4 स (for सं-) Ś1 च, K4 B4 S त (for तु) — c) S (except G5) व्यैतु (for व्येतु) D7 भीरवं, S भी रणे (for भीरह) M3.4.5 (sup lin, orig as in text) तौ च (for कृष्णौ)

35 B3 reads 35 on marg — a) K3.4 D1 पार्थिवान् (for सैनिकान्) — b) Ś1 जयपक्षे; K (except K5) D1 जनपक्षे, D5 जयाकाक्षी, D3 °न्वेषी, M1.2 °वेक्षी (for °पेक्षी) T G2.3.5 जनाधिप (for नरा°) — c) D2 संरब्धम् (for संरम्भाद्)

36 B3 reads 36 on marg — a) D2 यथार्जितं, D6 [अ]नुशिक्षित, M3-5 सशिक्षितं (for यच्छि°) — G4 om 36b — b) K1 मानुप, K2 B2.3 Dc1 मानुष्यम्, K3 D3.6 पार्थिवम् (for मानुषम्) Ś1 K Dn1 D2.4.8 वा (for च) — c) M3-5 दर्शयाद्य (for तद्दर्शय)

37 B3 reads 37 on marg K5 transp 37 and 38 — a) K (except K5) D1 यद्वास्ति, D5 वद्बल (for यद्बल) — d) K4 B D7.8 पश्यामि (for °मस्) D2 (marg, orig as in text) कौतुक (for पौरुषम्)

38 B3 reads 38 on marg K5 transp 37 and 38 — a) B1 D5 T G3.4 परोक्ष (for परोक्ष) — b) D2 G1 M [अ]नृतानि, T G2-5 [अ]द्भुतानि (for कृतानि) K4 च (for ते) — c) D5 तानि; D6 M3-5 स्वानि (for स्वामि-) K5 -सस्कार, D4 -शकर, Cd सत्कार (for °र-) D2 S भूतानि (for -युक्तानि) — d) K4 lacuna, D6 तानि (for यानि)

Colophon Ś2 missing B3 reads the colophon on marg — *Sub parvan* Ś1 K (except K4) B Dc1 Dn D1.3.5-8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1.3 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy*

७८

संजय उवाच ।
एवमुक्त्वार्जुनं राजा त्रिभिर्मर्मातिगैः शरैः ।
प्रत्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ १
वासुदेवं च दशभिः प्रत्यविध्यदनन्तरे ।
प्रतोदं चास्य भल्लेन छित्त्वा भूमावपातयत् ॥ २
तं चतुर्दशभिः पार्थश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः ।
अविध्यत्तूर्णमव्यग्रस्तेऽस्याभ्रश्यन्त वर्मणः ॥ ३
तेषां वैफल्यमालोक्य पुनर्नव च पञ्च च ।
प्राहिणोन्निशितान्बाणांस्ते चाभ्रश्यन्त वर्मणः ॥ ४
अष्टाविंशत्तु तान्बाणानस्तान्विप्रेक्ष्य निष्फलान् ।
अब्रवीत्परवीरघ्नः कृष्णोऽर्जुनमिदं वचः ॥ ५
अदृष्टपूर्वं पश्यामि शिलानामिव सर्पणम् ।
त्वया संप्रेषिताः पार्थ नार्थं कुर्वन्ति पत्रिणः ॥ ६
कच्चिद्गाण्डीवतः प्राणास्तथैव भरतर्षभ ।
मुष्टिश्च ते यथापूर्वं भुजयोश्च बलं तव ॥ ७
न चेद्विधेरयं कालः प्राप्तः स्यादद्य पश्चिमः । G. 7 3350 B 7 101. 8 K. 7 101. 8

---

name K1 D1 दुर्योधनार्जुनसमागम, D1 दुर्योधनसमागम, D दुर्योधनागमन वाक्य, G1 M1 2 दुर्योधनाभिगमन, Bom ed दुर्योधनवचन — *Adhy no* (figures, words or both) B1 99, B2 89, B3 107, Dn1 101, D2 103, D3 T G M1 2 98, M3-5 97 — *Śloka no* Dn1 35, G 39

78

1 Ś2 missing up to 25 (cf v l. 7 73 39) B2 reads 1ᵃ–2ᵇ on marg —ᵃ) B1 D2 राजन् (for राजा) —ᵇ) D5 मायातिगैः (for मर्मा) —ᶜ) Ś1 अभ्यविध्यन्, K1 अविरि°, K2–4 B1 Dn2 D1, 2–6 अभ्यवि (for प्रत्यवि°)

2 Ś2 missing (cf v l. 1) D1 om. 2 B3 reads 2ᵃᵇ on marg —ᶜ) B दण्डं (for प्रतोदं) D2 S बाणेन (for भल्लेन) —ᵈ) Ś1 K1, 2 4 D1 तूर्णम् (for भूमाव्)

3 Ś2 missing (cf v l 1) —ᵇ) Dn1 D5 8 शिलाशितैः, D2 शिलीमुखैः (for शिलाशितैः) —ᵈ) B1 Dn2 D1, 2 6 G1 M3–5 च (for स्य) B1 (marg, orig as in text) [अ]मज्यंत (for [अ]भ्रश्यन्त) Ś1 K1 2 B1 Dn D2–8 चर्मणि, K1–3 वर्मनि, D1 वर्मणि (for वर्मण) T G2–5 देहाद्भ्रश्यत वर्मण

4 Ś2 missing (cf. v l 1) Ś1 K (except K6) D1 2 6 G2 om. (hapl) 4 —ᵃ) K5 B2 Dn2 D2 4 8 नैष्फल्यम् (for वैफल्यम्) —ᵇ) D2 पुनर्बाणाश्चतुर्दश —ᶜ) D2 अन्यास् (for बाणास्) — B1 D2 om. (hapl.) 4ᵈ–5ᵃ —ᵈ) B1 तस्य (for ते च) B2 प्रभ्रश्यंत, B2 Dc1 G1 [अ]प्यभ्रश्यत, Dn1 D2 [अ]स्याभ्र°, D3 चाभ्रश्यत, D1 चाभ्रश्यंति, T G3 4 ह्यभ्रश्यंत, G2 [अ]प्यदृश्यत, M1 2 व्यभ्रश्यत (for चाभ्रश्यन्त) K5 Dn D3 4 7 T वर्मणि, G2 वर्मणा (for °णः)

5 Ś2 missing (cf v l 1) B1 D2 om 5ᵃ (cf. v l. 4) —ᵃ) K1 अष्टाविंशास्तु, K2 Dn1 D2–4 °विंशति (for °विंशत्तु) B2 ततो, 5 शिताम् (for तु तान्) D5 (marg, orig as in text) अन्यान् (for बाणान्) —ᵇ) Ś1 K1, 2 4 अन्यान्, K2 B3 तान्, B3 पुन, Dn1 कृष्णा, D7 8 जातान् (for अस्तान्) B3 Dn1 संप्रेक्ष्य, G1 M वै प्रेक्ष्य (for विप्रेक्ष्य) D1 निर्मलान् (for निष्फलान्) D2 सुष्टान्विप्रेक्ष्य वर्मणि, D6 निष्फलान्प्रेक्ष्य तान्नृप, T G2–5 तान्वै प्रेक्ष्य स निष्फलान् — After 5ᵃᵇ, D2 ins

549* वैफल्य चागतान्बाणाञ्छित्रान्परपुरंजय ।

6 Ś2 missing (cf v l. 1) —ᵃ) K5 पश्याम (for मि) —ᵇ) K5 B2 D3 7 8 G1 M1 2 शैलानाम् (for शिला°) D2 शराणा नतपर्वणा —ᵈ) D2 कार्यं नार्यंति पत्रिण

7 Ś2 missing (cf v l 1) —ᵃ) Ś1 कश्च, K1 2 D1 कश्चिद्, D3 4 G2 5 क्वचिद् (for कच्चिद्) Dn2 D5 गाण्डीवज (for °वत) K (except K1) B Dc1 Dn D1, 6 7 8 M3–5 Cd प्राणस्, D2 8 T बाणास् (for प्राणास्) —ᵇ) Ś1 K2 8 तवैव; D1 स्वचतुरश्चा (for तथैव) B5 पुरुषर्षभ (for भरत°) —ᶜ) B2 मुष्टेश्च, B3 मुष्टिश्चैव (hypermetric) (for मुष्टिश्च) D5 8 तथापूर्वं, M5 यथापूर्वा (for °पूर्वं) —ᵈ) D2 तथा (for तव)

तव चैवास्य शत्रोश्च तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ८
विस्मयो मे महान्पार्थ तव दृष्ट्वा शरानिमान् ।
व्यर्थान्निपततः संख्ये दुर्योधनरथं प्रति ॥ ९
वज्राशनिसमा घोराः परकायावभेदिनः ।
शराः कुर्वन्ति ते नार्थं पार्थ काद्य विडम्बना ॥ १०

अर्जुन उवाच ।

द्रोणेनैषा मतिः कृष्ण धार्तराष्ट्रे निवेशिता ।
अन्ते विहितमस्त्राणामेतत्कवचधारणम् ॥ ११
अस्मिन्नन्तर्हितं कृष्ण त्रैलोक्यमपि वर्मणि ।
एको द्रोणो हि वेदैतदहं तस्माच्च सत्तमात् ॥ १२
न शक्यमेतत्कवचं बाणैर्भेत्तुं कथंचन ।
अपि वज्रेण गोविन्द स्वयं मघवता युधि ॥ १३
जानंस्त्वमपि वै कृष्ण मां विमोहयसे कथम् ।
यद्भूतं त्रिषु लोकेषु यच्च केशव वर्तते ॥ १४
तथा भविष्यच्चैव तत्सर्वं विदितं तव ।
न त्वेवं वेद वै कश्चिद्यथा त्वं मधुसूदन ॥ १५
एष दुर्योधनः कृष्ण द्रोणेन विहितामिमाम् ।
तिष्ठत्यभीतवत्संख्ये बिभ्रत्कवचधारणाम् ॥ १६

---

8 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) B Do1 D2, 5 6 न वा (B5 D5 च) कश्चिद्, D4 न चेद्विधिर्, D7 8 °द्विद्धिर्, S विधेर्वशाद् (for न चेद्विधेर्) Cd विधेर् (as in text) K1 प्रास (for काल) —ᵇ) D3 6 अथ, D4 7 8 यदि (for अद्य) D4 पचम, Cd पश्चिम° (as in text) —ᶜ) D3 चैवाशु (for °स्य) —ᵈ) Ś1 तत्त्वमाख्याहि, K (except K2) Dn1 D4 तत्त्वमाचक्ष्व (for तन्ममाचक्ष्व) K1 D7 पृष्टत. (for पृच्छत)

9 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) D4 reads महान् twice. —ᶜ) K5 वृथान् (sic) (for व्यर्थान्) K2 B Do1 Dn2 D1–3 6 निपतितान्, Dn1 निष्पतता, D4 निष्पन्नत (for निपतत°) T G3 4 सम्रामे पवतो व्यर्थान्, G1, 2 5 M व्यर्थान्पतत सम्रामे

10 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) Ś1 (*sup lin* as in text) K1–4 D4 -समाकारान् (for समा घोरा) —ᵇ) B4 परकायावदारणा, Dn1 °काया च भेदिन, D2–4, 6 M5 °कायानु (D4 °यावि, M5 °यामि) भेदिन —ᶜ) Ś1 (*sup lin* as in text) K1 2 शूरा (for शरा) Ś1 K1–4 पार्थाना, D4 S ते पार्थ (for ते नार्थं) —ᵈ) D2 अत्र (for पार्थ) Ś1 K1–3 D1 चाद्य, K5 सेद्य, Dn1 ते का, D8 नाद्य (for काद्य) Ś1 D1 विडबनं, K1, 3 विडंबना, D6 विडबिता (for विडम्बना) S पार्थिवेंद्र (G1 °वेभ्यो, G2 3 M °वेद्य) विड (G1 M °ळं)-यनां (G3 °नं)

11 Ś2 missing (of. v l 1) —ᵃ) T G2–5 नियत, Cd [ए]षा मति° (as in text) —ᵇ) D6 निवेदिता; T G2–5 निदर्शित, G1 M1 2 विदार्शिता, M3–5 निदार्शिता (for निवेशिता) —ᶜ) K2 D1 अंतर्-, D5–8 अतो (for अन्ते) B Do1 Dn2 D5 अभेद्या हि ममास्त्राणाम्, D2 एषा नो विहिता°; D3 अभेद्याहितबाणानाम्, D4 अतो विहतमस्त्राणि —ᵈ) M1, 2 -धारणा (for -धारणम्) N (Ś2 missing) एषा कवचधारणा (K2 °णात्)

12 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) B4 सर्वं, G2, 5 कर्म, M4 5 कृत्स्नं (for कृष्ण) —ᵇ) D2 G5 कर्मणि (for वर्मणि) —ᶜ) Ś1 विद्ध्यैतद्, K1–4 वेत्त्येतद्, Dn2 D3 6 वै वेद (for वेदैतद्) —ᵈ) D4 5 7 8 अ स्माच् (for तस्माच्) D2 चाहमनंतरं (hypermetric) (for च सत्तमात्)

13 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) D2 अशक्यम् (for न शक्यम्) D4 तन्न शक्नोमि कवचं —ᵇ) Ś1 K1 3, 4 छेत्तु (for भेत्तुं) B हि माधव (for कथंचन) —ᶜ) Ś1 K1 4 D1 शक्रेण, K3 चक्रेण (for वज्रेण) —ᵈ) B5 यदि, T G2–5 अपि (for युधि)

14 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) Ś1 K1, 3, 4 अपि च (for त्वमपि) Dn2 om. (hapl) from कृष्ण up to वै (in 15ᶜ) K6 कृष्णेमा, S चेत्कृष्ण (for वै कृष्ण) B5 जानंस्त्वं मम गोविंद —ᵇ) S वै (for वि) —ᵈ) K (except K5) विद्यते (for वर्तते) S वर्तते यच्च केशव

15 Ś2 missing (of. v l 1) Dn2 om up to वै (of v l 14) K4 om 15ᵃ–16ᵇ —ᵃ) D4 तथा हि (hypermetric), G1 M भूतं (for तथा) M3–5 यच्चै तत् (for यच्चैव) K1 तथा भविष्यच्चैव तच्, D2 तथा भव्य च यत्सर्वं —ᵇ) K1 चैतत्सर्वं (hypermetric), D2 तच्चैवं; D4 तव सर्वं (hypermetric) (for तत्सर्वं) —ᶜ) K2 D1 त्विद, Dn1 स्वयं, M3–5 त्वेतद् (for त्वेवं) D4 वेत्ति वै, T G2–5 वदसे, G1 M वेद ते (for वेद वै) —ᵈ) Ś1 B2 4 Do1 D3 5 [अ]हं, D7 8 वै (for त्व)

16 Ś2 missing (of. v l. 1) K4 om 16ᵃᵇ (of.

यत्त्वत्र विहितं कार्यं नैष तद्वेत्ति माधव ।
क्लीबदेष विभर्त्येतां युक्तां कवचधारणाम् ॥ १७
पश्य बाह्वोश्च मे वीर्यं धनुषश्च जनार्दन ।
पराजयिष्ये कौरव्यं कवचेनापि रक्षितम् ॥ १८
इदमङ्गिरसे प्रादाद्देवेशो वर्म भास्वरम् ।
पुनर्ददौ सुरपतिर्महं वर्म ससंग्रहम् ॥ १९
दैवं यद्यस्य वर्मैतद्ब्रह्मणा वा स्वयं कृतम् ।
नैतद्गोप्स्यति दुर्बुद्धिमद्य बाणहतं मया ॥ २०

संजय उवाच ।
एवमुक्त्वार्जुनो बाणानभिमन्त्र्य व्यकर्षयत् ।
विकृष्यमाणांस्तेनैवं धनुर्मध्यगताञ्शरान् ।
तानस्यास्त्रेण चिच्छेद द्रौणिः सर्वास्त्रघातिना ॥ २१
तान्निकृत्तानिषून्दृष्ट्वा दूरतो ब्रह्मवादिना ।
न्यवेदयत्केशवाय विस्मितः श्वेतवाहनः ॥ २२
नैतदस्त्रं मया शक्यं द्विः प्रयोक्तुं जनार्दन ।
अस्त्रं मामेव हन्याद्धि पश्य त्वद्य बलं मम ॥ २३ C 7 3357 B 7 103 25 K 7 103 24

---

v l. 15) —ᵉ) G1 M संधे, G2 सखे (for संरुये)

17 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K (except K5) D1 om (hapl) 17 —ᵃ) B2 यस्मके, S (except M3-5) यत्तत्र (for यत्त्वत्र) B2 (marg, orig as in text) नाय (for कार्यं) —ᶜ) G1 एव, Cd अय (for एष) B1-3 S (except G1) विभर्त्येना, D3 °र्तीमा (for °र्त्येता)

18 Ś2 missing (cf v l 1) —ᵃ) D3 7 बाहोश्च (for बाह्वोश्च) D4 बलं वीर्यं, T G2-5 बल मेद्य (for च मे वीर्यं) Dn1 पश्य त्व मेधुना वीर्यं —ᵈ) D2 6 [क]मि- (for [क]पि) M3-5 कवचेन च सवृत

19 Ś2 missing (cf v l. 1) —ᵃ) T G2-5 अप्यगिरा, G1 M1. 2 चाप्यगिरा (for अङ्गिरसे) —ᵇ) Ś1 B2 भासुर (for भास्वरम्) T G M1 2 सुरेशायास्त्र मुत्तमं, M3-5 सुरेशो वर्म चोत्तम —After 19ᵃᵇ, Dc1 (marg) Dn2 ins

550* तस्माद्बृहस्पति प्राप तत प्राप पुरदर ।

—D7 reads 19ᶜᵈ on marg —ᶜ) Ś1 K1 3 4 D1 पूर्वं (for पुनर्) G5 देवं (for ददौ) K4 सुरपतिं (for °पतिर्) —ᵈ) K1. 3 4 D1 दृढ (for महं) D3 घहा (for वर्म) Ś1 स साप्रत, K1. 3 4 D1 हि साप्रत, K5 B1 D3 6-8 T G2-5 सुसंग्रह, D2 सुसस्कृतं, Cd ससंग्रहम् (as in text) G1 M1 2 महामस्त्रपरिग्रह

20 Ś2 missing (cf v l. 1) —ᵃ) Ś1 K (except K5) देव (sic), D5-8 दिव्य (for दैवं) D1 यथास्य, D8 यदस्य (for यद्यस्य) Ś1 हर्म्येतद् (sic), K1. 3 बर्द्धं तद्, K4 यर्धं तद् (for वर्मैतद्) —ᵇ) Ś1 ब्रह्मणामा, K1. 3 4 D1 ब्राह्मणेन, Dc1 D2 4 5 7 8 ब्रह्मणा च (for ब्रह्मणा वा) Ś1 K (except K5) स्वलंकृत, Dn1 स्वयभुवा (for स्वय कृतम्) —ᶜ) B2 3 Dc1 D2 नैनं; B1 5 नैतं; D3, 6 न तद्, T G1 M1 2 नैव (for नैतद्). Ś1 T G2-5 दुर्बुद्धिर् (for °द्धिम्) —ᵈ) Ś1 K (except K5) Dn1 D1 7 8 अति, B2 (marg, orig as in text) अमि, Dn2 इति, S वर्म (G5 वर्मं) (for अद्य) D1 यया (for मया) D2 मद्बाणस्याशितं क्षणात्, D3 6 मम बाणस्य शिक्षया

21 Ś2 missing (cf v l 1) D2 om the ref —ᵇ) Ś1 K1 3 4 D1 [ए]व वर्मसु, K2 5 Dn S न्य(G5 वि; M3-5 प्र)कर्षत, D4 विकर्षयत्, D7 च कर्षयत्, D5 च कर्षत (for व्यकर्षयत्) —After 21ᵃᵇ, Ś1 K2 5 D2 4 7 8 ins

551* मानवास्त्रेण मानार्हं सूक्ष्मावरणभेदिना ।

[Ś1 lacuna D2 मनसार्हेण मानार्हं, D4 मानीवास्त्रेण सयोज्य (for the prior half) K2 5 ती(K5 क्ष्ण)क्ष्णावरणभेदिना, D4 फाल्गुन परवीरहा (for the post half)]

—ᶜ) Ś1 K1. 3. 4 निकृष्यमाणास् (for विकृष्य°) K2 4 B5 Dc1 Dn2 D1-3 5 7 तेनैव, S एवैतान् (for तेनैवं) B4 निकृष्यमाणासनक —ᵈ) D2 वरान् (for शरान्) —ᵉ) D2 तानपि, G4 न तस्य (for तानस्य) D1 विच्छेद (for चि) —ᶠ) D1 G5 द्रोणि (for द्रौणि) Dn1 द्रौणि सर्वास्त्रनिवि

22 Ś2 missing (cf. v l. 1) —ᵃ) K1 D8 6 निकृतान् (for निकृत्तान्) Dn1 शरान् (for इषून्) —ᶜ) B4 अवेदयत् (for न्यवे°) —ᵈ) Ś1 K1. 3 4 विस्मयात् (for विस्मित°)

23 Ś2 missing (cf. v l. 1) —ᵇ) G3 निष्प्रयोक्तुं (for द्विः प्र) K (except K5) कदाचन, D5 कथंचन (for जनार्दन) —ᶜ) K4 ममैव (for मामेव) Dn1 च, D4 वै (for हि) —ᵈ) K4 5 B1 Dc1 पश्यस्त्वद्य, B2 (marg, orig as in text) 4 5 Dn2 D3 6 हन्यात्वापि, T G2-5 पश्याद्यास्त्र, G1 M1 2 पश्यस्यन्यद्; M3-5 पश्यस्त्वद्य (for पश्य त्वद्य), Ś1 मया (for मम).

ततो दुर्योधनः कृष्णौ नवभिर्नतपर्वभिः ।
अविध्यत रणे राजञ्शरैराशीविषोपमैः ।
भूय एवाभ्यवर्षच्च समरे कृष्णपाण्डवौ ॥ २४
शरवर्षेण महता ततोऽहृष्यन्त तावकाः ।
चक्रुर्वादित्रनिनदान्सिंहनादरवांस्तथा ॥ २५
ततः क्रुद्धो रणे पार्थः सृक्कणी परिसंलिहन् ।
नापश्यत ततोऽस्याङ्गं यन्न स्याद्वर्मरक्षितम् ॥ २६
ततोऽस्य निशितैर्बाणैः सुमुक्तैरन्तकोपमैः ।
हयांश्चकार निर्देहानुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥ २७
धनुरस्याच्छिनच्चित्रं हस्तावापं च वीर्यवान् ।
रथं च शकलीकर्तुं सव्यसाची प्रचक्रमे ॥ २८
दुर्योधनं च बाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यां विरथीकृतम् ।
अविध्यद्धस्ततलयोरुभयोरर्जुनस्तदा ॥ २९
तं कृच्छ्रामापदं प्राप्तं दृष्ट्वा परमधन्विनः ।
समापेतुः परीप्सन्तो धनंजयशरार्दितम् ॥ ३०
ते रथैर्बहुसाहस्रैः कल्पितैः कुञ्जरैर्हयैः ।
पदात्योघैश्च संरब्धैः परिवव्रुर्धनंजयम् ॥ ३१
अथ नार्जुनगोविन्दौ रथो वापि व्यदृश्यत ।

D2 पश्य त्वं तद्बल मम

24 Ś2 missing (cf v l 1) — [a]) B4 Dn1 D1 2 कृष्णं (for कृष्णौ) — [b]) Ś1 K1–4 B2 3 (last two marg as in text) Dc1 D1 नवभिर्नवभिस्तत॰ (K1–4 D1 ॰स्तदा), K5 Dn2 D3 4 6–8 ॰र्नवभि शरै (D4 7 8 ॰भि शितै॰) — [c]) D5 7 8 अवध्यत (for अवि॰) K1, 3 4 D1 शरै (for रणे) T G2–5 शरैरविध्यत रणे — [d]) K1 3 4 D1 रणे ह्याशी, T G3 4 स्वरयाशी, G1 2 5 M स्वरश्चाशी (for शरैराशी-) — [e]) D2 लाघवेन, D4 5 7 8 पुनरेव (for भूय एव) D3 6 [अ]भ्यवर्षतौ (for ॰वर्षच्च) — [f]) S (except G5) स रणे (for समरे)

25 Ś2 missing (cf. v l 1) — [b]) Dc1 कौरवा, D2 मामका (for तावका) — [d]) K4 B3 D1 G2 M3, 4 5 (*sup lin*, orig as in text) तदा (for तथा)

26 Ś2 resumes — [b]) Ś1 सृक्किनी, Ś2 D4 8 T G2 सृक्किणी, K3 4 5 Dc1 Dn2 D2, 5–7 G3–5 सृक्किणी, K3 सृक्किर्णी, B1 D3 सृक्कणा, G1 M स्रक्कणी (for सृक्कणी) B1 5 Dc1 Dn S -लेलिहन् (for -संलिहन्) — [c]) K2 B Dc1 Dn2 D1 5 6 नापश्यच्च (for ॰श्यत) Ś2 K3, 4 D5 तदस्य (for ततोऽस्य) — [d]) Ś K1 3 4 वर्माभि, D4 स्याद्धर्मे (for स्याद्धर्म)

27 [a]) Ś1 [ऽ]स्या नि, Ś2 K (except K5) [ऽ]र्जुन (for ऽस्य नि-) — [b]) D2 सुमुखैश्चान्तकोपमै ; S ज्वलनार्कानिलो॰ (M3–5 ॰कांतको॰). — [c]) K2 घाघाश्च (for हयांश्च) — [d]) K5 D3 5–8 उभौ वै ; Dn1 S तयोमौ (for उभौ च) Ś1 K1 प्राष्टि-; K3 D1 G2 पार्ष्टि-; T G1, 3–5 M प्राष्ठि (for पार्ष्णि)

28 [a]) K2 B5 D5 तूर्णं, K4 द्विश्रं, D4 छत्रं, S क्षिप्रं (for चित्रं) — [b]) Dn2 D3 4, 6 हस्तावाप, Cd ॰वापं (as in text) — [c]) G1 M1 2 तु (for च)

29 [ab]) S (except M3–5) तु (for च) Ś1 transp बाणाभ्या and तीक्ष्णाभ्या G2 पार्थेन (for तीक्ष्णाभ्या) — [c]) Ś2 अवध्येद्, K3 B2 D1 2 5 7 आविद्धद् (for अवि॰) — [d]) M3–5 अर्जुन परवीरहा — After 29, D2 4 5 ins

552* प्रयत्नकारी कौन्तेयो नखमासान्तरेषुभि ।
　　स वेदनाभिराविग्न पलायनपरायण ।

[(L 1) D5 नखेष्वशांतरषुभि (for the post. half) — (L 2) D2 -परोभवत् (for -परायण)]

30 [a]) K5 T कृच्छ्राद्, B2 D2 कृत्स्नाम् (for कृच्छ्राम्) Ś2 K2 3 त तु कृच्छ्रापद प्राप्तं — [b]) D5 प्राप्ता (for दृष्ट्वा) B2 Dc1 G2 धन्विनं (for ॰न) — B1 reads 30[cd] on marg — [c]) T G3 4 समुत्पेतु (for समापेतु)

31 [a]) Ś1 Dn1 D5 7 8 तै, Ś2 Dc1 D1 तं (for ते) — [c]) B2 पदात्याश्चैश्च, Dn1 D3 प(Dn1 पा)दात्यौघैश्च Dn1 सरथै॰ (for संरब्धै) S पदात्योघा(G1 2, 5 M4 ॰त्यौघा, M1 2 ॰त्योघा)श्च संरब्धा (G1 M1, 2 ॰ब्धै॰).

32 [a]) Dn2 D4 वार्जुन (for ना॰) Ś2 K (except K5) नार्जुनोथ न गोविंदो, D1 नार्जुनोप्यनगोविंदो (sic), D3 अथार्जुनश्च गोविंदो — [b]) Dn2 D2 6 न रथो वा; G1 M1, 2 रथौ वापि; G5 रथावापि (for रथो वापि). Ś K (except K5) D1 न दृश्यते, B3 D7 न (D7 च) दृश्यत; Dn1 D3 व्यदृश्यत ; D2 6 [अ]प्यदृश्यत (for व्यदृश्यत) D3 न रथश्चाप्यदृश्यत, M3 5 न रथो वापि दृश्यते — [c]) D4 om महता — [d]) K4 यानौघैश्च, S शरोघैश्च (for जनौघैश्च) Ś2 K3 4 D1 T G3–5 संवृता॰, K1 2 D3 5 संवृत, Dc1 D4 संवृतं (for सवृतौ)

अस्त्रवर्षेण महता जनौघैश्चापि संवृतौ ॥ ३२
ततोऽर्जुनोऽस्त्रवीर्येण निजघ्ने तां वरूथिनीम् ।
तत्र व्यङ्गीकृताः पेतुः शतशोऽथ रथद्विपाः ॥ ३३
ते हता हन्यमानाश्च न्यगृह्णंस्तं रथोत्तमम् ।
स रथस्तम्भितस्तस्थौ क्रोशमात्रं समन्ततः ॥ ३४
ततोऽर्जुनं वृष्णिवीरस्त्वरितो वाक्यमब्रवीत् ।
धनुर्विस्फारयात्यर्थमहं ध्मास्यामि चाम्बुजम् ॥ ३५
ततो विस्फार्य बलवद्गाण्डीवं जघ्निवान्रिपून् ।
महता शरवर्षेण तलशब्देन चार्जुनः ॥ ३६
पाञ्चजन्यं च बलवद्दध्मौ तारेण केशवः ।
रजसा ध्वस्तपक्ष्मान्तः प्रस्विन्नवदनो भृशम् ॥ ३७
तस्य शङ्खस्य नादेन धनुषो निस्वनेन च ।
निःसत्त्वाश्च ससत्त्वाश्च क्षितौ पेतुस्तदा जनाः ॥ ३८
तैर्विमुक्तो रथो रेजे वाय्वीरित इवाम्बुदः ।
जयद्रथस्य गोप्तारस्ततः क्षुब्धाः सहानुगाः ॥ ३९
ते दृष्ट्वा सहसा पार्थं गोप्तारः सैन्धवस्य तु ।
चक्रुर्नादान्बहुविधान्कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥ ४०
बाणशब्दरवांश्चोग्रान्विमिश्राञ्शङ्खनिस्वनैः ।
प्रादुश्चक्रुर्महात्मानः सिंहनादरवानपि ॥ ४१
तं श्रुत्वा निनदं घोरं तावकानां समुत्थितम् । C 7 3335 B 7 103 45 K 7 103 45

---

33 Dc1 om 33 — ^{a}) Ś K1 3. 4 B1. 3 . T G2- -वर्षेण (for -वीर्येण) — ^{b}) B1 विजयेना, D2 न्यहनत्ता, S न्यहनत्ता (for निजघ्ने ता) D5 5 7 8 च वाहिनीं (for वरूथिनीम्) K4 धनौघैश्चापि महता — ^{c}) M3-5 ततो (for तत्र) S व्यगा (for व्यङ्गी) D5 तेपु (for पेतु) — ^{d}) Dn1 स (for ऽथ) K4 D. 8 महत्वग (for रथद्विपा) M3 नागैश्चापि संवृतौ

34 ^{b}) Ś1 K4 व्यगृह्णन्ते, K1 न्यगृह्णात B2 (orig) नागृह्णन्ते, B2 (marg) Dc1 नाजहुस्ते, D2 व्यगृह्णत, D2 6 G1 M1 2 न्यगृह्णन्ते, D3 °ह्णन (for °ह्णन्) — ^{c}) Ś1 स रथ (for स रथस्) D7 8 तत्र (for तस्थौ) — ^{d}) K. B Dc1 Dn2 D2 . क्रोशमात्रे

35 ^{a}) Dn1 वृष्णिवर (for °वीरस्) — ^{b}) Dn1 प्रस्विन्नो D7 8 त्वरितं (for °तो) — ^{c}) T G1 2 M विस्फारय (for विस्फा°) — ^{d}) D5 M2 धास्यामि, T प्रध्मामि G3 4 प्राध्मामि (for ध्मास्यामि)

36 ^{a}) S (except G.) विस्फार्य K. Dn1 बलवान्, B2 (marg, orig as in text) सुमहद् (for बलवद्) — ^{b}) K6 गाण्डिव, D1 गाण्डीव (for गाण्डीवं) D2 व्यहनद्, S न्यहनद् (for जघ्निवान्) Dn2 नृप, D2 हनु D2 (sup lin) दृढ, D4 6 7 8 मृधे (for रिपून्) — ^{cd}) M2-5 transp शरवर्षेण and तलशब्देन B2 तालघोषेण (for तलशब्देन) D2 पाण्डव (for चार्जुन)

37 ^{a}) T G3 4 पाञ्चजन्यस्य (for °जन्यं च) K. B2 4 5 Dn D1 7 8 बलवान, D5 जलज (for बलवद्) Cv as in text. — ^{b}) D2 वेगेन (for तारेण) Cv as in text — ^{c}) Dc1 Dn1 D3 -पक्ष्माता, S -पक्ष्माक्ष (for पक्ष्मान्त) — ^{d}) Dc1 Dn2 D2 8 -वदना (for -वदनो) — After 37, S ins

553* तेनाच्युतोष्ठयुगपूरितमारुतेन
शङ्खान्तरोदरविवृद्धविनिःसृतेन ।
नादेन भासुरवियत्सुरलोकपाल-
बुद्धिभ्रमीश्वरजगत्स्फुटतीव सर्वम् ।

[(L. 1) G5 lacuna for तेनाच्युतोष्ठयुगपूरितमारु G1 M1-4 8 (sup lin, orig as above) पुटमारुतपूरितेन, G2 -पुटपूरित**** — (L. 3) G1 M भावनिवियद् (for भासुर°) G1 M1 2 नृपाललोकम् (for °लोकपाल)]

38 ^{a}) D. M2-5 तस्य शङ्खप्रणा(D5 °निना)देन — ^{b}) Ś K1-3 B (except B2) Dc1 Dn2 D1 3. 4 7 8 S (except G1) निःस्वनेन — ^{c}) K1 निःसत्वश्च ससत्वश्च, D2 विमूढाश्च क्षितौ पेतुर् — ^{d}) Ś1 transp क्षितौ and तदा D2 भयत्रस्तास् (for क्षितौ पेतुस्) K5 नरा (for जना)

39 ^{a}) D2 5 राजन् (for रेजे) — ^{b}) T G2-5 [श्र]-नल (for [श्र]म्बुद) — ^{d}) B2 तस्थु (for तत) Ś2 K1. 3. 4 क्षुब्धा, B4 D5 7 8 G3 क्रुद्धा (for क्षुब्धा) Ś1 समतत (for सहानुगा)

40 ^{b}) Dn1 G5 च, D3 ते (for तु) — ^{c}) K2 वाधी (sic), K6 Dn1 नाद (for नादान्) K3 5 B (except B2) Dc1 Dn D1 2 6 S महेष्वासा (for बहुविधान्) — After 40, D2 reads 43^{cd} for the first time, repeating it in its proper place

41 D4 om (hapl) 41^{a}–43^{b} — ^{a}) K4 D1 बाहु-, Dc1 रणे (for बाण-) M4. 5 -पत्र (for -शब्द-) — ^{b}) K5 मिश्रिताम् (for विमिश्रान्) Ś K (except K4)

C. 7. 3556 B 7 103 45 K 7. 103 45 प्रदध्मतुस्तदा शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ४२
तेन शब्देन महता पूरितेयं वसुंधरा ।
सशैला सार्णवद्वीपा सपाताला विशां पते ॥ ४३
स शब्दो भरतश्रेष्ठ व्याप्य सर्वा दिशो दश ।
प्रतिसस्वान तत्रैव कुरुपाण्डवयोर्बले ॥ ४४
तावका रथिनस्तत्र दृष्ट्वा कृष्णधनंजयौ ।
संरम्भं परमं प्राप्तास्त्वरमाणा महारथाः ॥ ४५
अथ कृष्णौ महाभागौ तावका दृश्य दंशितौ ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

७९

संजय उवाच ।
तावकास्तु समीक्ष्यैव वृष्ण्यन्धककुरूत्तमौ ।
प्रागत्वरञ्जिघांसन्तस्तथैव विजयः परान् ॥ १
सुवर्णचित्रैर्वैयाघ्रैः स्वनवद्भिर्महारथैः ।

B1 4 Do1 Dn D1, 3 5-8 G1-4 M शंख(Do1 शर)नि स्वनै (for शङ्खनिस्वनै) —^{d}) Dn1 तथा (for अपि)

42 D4 om 42 (of v l 41) —^{a}) D3 6 G3 4 तत् (for तं) —^{b}) D2 उपस्थितं (for समुत्थितम्) —^{c}) Ś1 K5 Dn1 D1 7 8 तत॰, B2 तथा (for तदा) B4 Dn2 D2 3 6 S शंखवरौ (for तदा शङ्खौ)

43 D4 om 43^{ab} (of v l 41) S repeats 43^{ab} after 45^{ab} —^{b}) T G3-5 (all first time) पूरितेव (for °तेयं) S (all second time) सर्वसैन्येषु पार्थि(G2 पांड)वा — D2 reads 43^{cd} for the first time after 40 —^{c}) Ś2 K1, 3 सवन , D8 सा वन (for सार्णव-) D2 (first time) सशैला सार्णवद्वीपा —^{d}) D2 (first time) सपाताला — After 43, Dn1 reads 46^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

44 ^{b}) Dn1 सर्वं (for सर्वा) D7 दिश (for दश) —^{c}) Cd प्रतिसस्वान् (sic) (for °सस्वान)

45 ^{a}) D5 सर्वे (for तत्र) — After 45^{ab}, S repeats 43^{ab} —^{d}) Dn1 विशां पते (for महारथा)

46 Dn1 reads 46^{ab} for the first time after 43 —^{b}) B1 5 Do1 प्रेक्ष्य, B2 4 Dn2 D2 3 6 8 वीक्ष्य, Cd दृश्य (as in text) S दृसि(G3 5 °दि)ता (for दंशितौ) D4 7 तावक छा(D7 °काभ्छा)द्य दंशितौ, D5 तावकाभ्छाद्य सर्वदा॰ —^{c}) D1, 5 7 8 अभ्यद्रवेतां (for °न्त) Ś1 K1-3 B1-3 D1 3-5 सक्रुद्धा, Ś2 सक्रुद्धं (for संक्रुद्धास्) D2 अत्यद्भुताभ्यधावंत, S अभ्यद्रवन्युधा श्रेष्ठास्

Colophon —*Sub-parvan* N (except K4 D4 5) जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* D4 7 अर्जुनदुर्योधनयुद्ध, D5 दुर्योधनार्जुनयोर्युद्धं, Bom. ed दुर्योधनपराजय —*Adhy no* (figures, words, or both) B1 100, B3 101, B5 108, Dn1 102, D2 104, D3 T G1-4 M1 2 99, G5 97, M3-5 98 —*Śloka no* Dn1 45, G5 48

79

1 ^{a}) D3 तावकास्तु (for °कास्तु) Ś2 K1-4 च, K5 B2 4 Dn D1 2 4 5 7 8 हि (for तु) K2 5 B1 5 Dn D7 8 समीक्ष्यैवं, T G1-4 M [अ]भि(M3-5 °ति)समेक्ष्य (for समीक्ष्यैव) Ś1 तावका प्रसमीक्ष्यैव, G5 °का समभिप्रेक्ष्य —^{b}) B1-3 Do1 वृष्णिसिंह , Dn1 D3 G1 M वृष्णिवीर- (for वृष्ण्यन्धक-) M3-5 -कुरूद्वहौ (for °त्तमौ) D5 वृष्ण्यधकुरुसत्तमौ — B3 reads 1^{cd} on marg —^{c}) T G2-5 अत्वरस्तौ; G1 M1 2 प्रास्त्वरस्तौ, M3-5 प्रातस्त्वरञ् (for प्राग°) Dn1 प्रागप्रण्व जिघांसंतस् —^{d}) Ś1 K (except K5) तत्रैव (for तथैव) Ś K (except K5) D1 विजयं, B1 2 (marg) 3 5 च ययु , B4 (orig) [अ]भिययु , D6 च जय॰ (for विजय॰)॰ Ś1 पुन , Ś2 K1 2 4 D1 रणे, D4 परा (for परान्)॰ G1 M1-4, 5 (*sup, lin* as in text) तथैव विजयाय ते॰

दीपयन्तो दिशः सर्वा ज्वलद्भिरिव पावकैः ॥ २
रुक्मपृष्ठैश्च दुष्प्रेक्ष्यैः कार्मुकैः पृथिवीपते ।
कूजद्भिरतुलान्नादान्रोपितैरुरगैरिव ॥ ३
भूरिश्रवाः शलः कर्णो वृषसेनो जयद्रथः ।
कृपश्च मद्रराजश्च द्रौणिश्च रथिनां वरः ॥ ४
ते पिबन्त इवाकाशमश्वैरष्टौ महारथाः ।
व्यराजयन्दश दिशो वैयाघ्रैर्हेमचन्द्रकैः ॥ ५
ते दंशिताः सुसंरब्धा रथैर्मेघौघनिस्वनैः ।
समावृण्वन्दिशः सर्वाः पार्थं च विशिखैः शितैः ॥ ६
कौलूतका हयाश्चित्रा वहन्तस्तान्महारथान् ।
व्यशोभन्त तदा शीघ्रा दीपयन्तो दिशो दश ॥
आजानेयैर्महावेगैर्नानादेशसमुत्थितैः ।
पार्वतीयैर्नदीजैश्च सैन्धवैश्च हयोत्तमैः ॥ ८
कुरुयोधवरा राजंस्तव पुत्रं परीप्सवः ।
धनंजयरथं शीघ्रं सर्वतः समुपाद्रवन् ॥ ९
ते प्रगृह्य महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ।
पूरयन्तो दिवं राजन्पृथिवीं च ससागराम् ॥ १०
तथैव दध्मतुः शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ।
प्रवरौ सर्वभूतानां सर्वशङ्खवरौ भुवि ।
देवदत्तं च कौन्तेयः पाञ्चजन्यं च केशवः ॥ ११

---

2 ^{b}) Ś$_1$ महावलैः, D$_5$ °मृधे (for °रथैः) — Ś$_2$ K$_{1.2.4}$ D$_1$ om 2^{cd} — ^{d}) D$_2$ पन्नगैः (for पावकैः)

3 D$_{c1}$ om 3^{ab} — ^{a}) Ś K (except K$_5$) D$_n$ D$_{1-6}$ रुक्मपुंखैश्च (for °पृष्ठैश्च) Ś T G$_{2-5}$ च दुष्प्रेक्षैः, B$_{1.5}$ दुरानम्यैः, B$_2$ दृढानम्यैः, B$_3$ दुराधर्षैः, D$_2$ दुराम्नायैः (for च दुष्प्रेक्ष्यैः) — ^{b}) T G$_{2-5}$ -तले (for पते) — ^{c}) B$_5$ कुर्वद्भिर्, D$_2$ क्रोशद्भिर् (for कूजद्भिर्) B D$_{c1}$ विपुलान्, D$_{3.6}$ तुमुलान् (for अतुलान्) — ^{d}) Ś$_1$ रोपद्भिर्, Ś$_2$ D$_{c1}$ D$_{n2}$ कोपितैर्, B$_2$ रोपवैर्, B$_4$ रोषितैर्, G$_1$ M$_{1.2}$ दर्पितैर् (for रोपितैर्)

4 ^{a}) D$_2$ शल्यो (for कर्णो) — ^{c}) D$_4$ कर्ण कृपश्च द्रौणिश्च — ^{d}) D$_2$ प्रययौ (for द्रौणिश्च)

5 ^{a}) Ś$_2$ D$_4$ इवाकाशे (for °शम्) — ^{b}) T G$_{3-5}$ तत्र (for अष्टौ) S (except M$_{3-5}$) महाजवैः (for °रथाः) — ^{c}) S व्यनादयन् (for व्यराज°) — ^{d}) D$_{n1}$ -चित्रितैः, D$_{4.5.7.8}$ -चित्रकैः (for -चन्द्रकैः)

6 ^{a}) D$_{n1}$ तैर् (for ते) K$_{2-4}$ D$_1$ S (except T) दंसिता — ^{b}) D$_6$ सनिर्मैः (for -निस्वनैः) — ^{c}) Ś K B$_{4.5}$ D$_n$ D$_{1.3-8}$ दश दिशः (for दिशः सर्वाः) — ^{d}) Ś$_1$ पार्थस्य (for पार्थं च) T G$_{2-5}$ सह (for शितैः) Ś$_2$ K B D M$_{3-5}$ पार्थस्य (D$_2$ M$_{3-5}$ °र्थं च, D$_4$ °र्थश्च) निशितैः शरैः

7 ^{a}) Ś K$_3$ कैलूतका, K$_1$ कैलूतकान्, D$_{n2}$ कौलनिका, D$_{3.6}$ कुलीनाश्च, D$_8$ कौलूतकान्, T G$_3$ एकीभूतान्, G$_1$ M$_{1.2}$ एकीभूता, G$_{2.4}$ कौतूहलान्, G$_5$ कुतूहलान् (for कौलूतका) K$_1$ D$_2$ T G$_{3-5}$ हयाश्च K$_{3.4}$ T G$_{3-5}$ चित्रान् (for चित्रा) M$_{3-5}$ कु ण — ^{b}) T G M$_{1.2}$ च (for तान्) K$_{3.4}$ रथोत्तमान् (for महारथान्) M$_{3-5}$ वहति स्म हयोत्तमा — ^{c}) D$_{4.5.7.8}$ महा- (for तदा) D$_{n1}$ चित्रा, D$_5$ शीघ्र, S [आ]काशे (for शीघ्रा) — B$_1$ reads 7^d–9^c on marg — ^{d}) D$_2$ द्योतयन्तो (for दीप°) D$_7$ दिशोदिशः (for दिशो दश)

8 B$_1$ reads 8 on marg — ^{a}) Ś K$_{1.3}$ आ(K$_1$ अ)-जानीयैर्; B$_{1.3-5}$ Cd अजानेयैर्, G$_4$ आजनेयैर् (for आजानेयैर्) — ^{b}) D$_{n1}$ D$_8$ S समुद्भवैः, D$_{4.7}$ -समुच्छ्रितैः (for °त्थितैः) — ^{d}) B$_4$ महाहयैः (for हयोत्तमैः)

9 B$_1$ reads 9^{abc} on marg — ^{a}) G$_{1.5}$ M -यौधवरा (for -योध°) D$_4$ युक्तास् (for राजंस्) — ^{b}) D$_{n1}$ G$_1$ M पुत्र- (for पुत्रं) T G$_{2-5}$ अभीप्सवः (for परी°) D$_2$ तव पुत्रहिते रता — ^{d}) Ś$_2$ B$_4$ सर्वतः पर्य(B$_4$ सम)वारयन्

10 D$_4$ om 10^a–12^b — ^{a}) D$_{n1}$ प्रदध्मु सु-, T G M$_{1.2}$ प्रगृह्य च (for ते प्रगृह्य) — ^{b}) K$_5$ D$_{n1}$ प्रदध्मु (D$_{n1}$ प्रगृह्य) पुरुषर्षभाः — ^{c}) D$_2$ दिशः (for दिवं) D$_{n1}$ S पूरयंतो दिशः (G$_5$ °शा) खं च

11 D$_4$ om. 11 (cf v. l. 10) Ś K$_{1-3}$ om 11^a–12^b — ^{a}) K$_4$ तथैव पाञ्चजन्योपि, D$_{n1}$ तौ दध्मतुस्तथा शङ्खौ — ^{c}) B$_4$ -देवानां, S -यौधानां (for भूतानां) — ^{d}) D$_8$ -धरौ (for -वरौ) K$_5$ D$_{n1}$ D$_5$ M$_{3-5}$ युधि (for भुवि) D$_2$ सर्वशस्त्रभृतां वरौ — ^{f}) M$_{3-5}$ जनार्दनः (for च केशवः)

12 Ś$_1$ K –

C 7 3002 B. 7. 104 12 K. 7. 104 12

शब्दस्तु देवदत्तस्य धनंजयसमीरितः ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिशश्चैव समावृणोत् ॥ १२
तथैव पाञ्चजन्योऽपि वासुदेवसमीरितः ।
सर्वशब्दानतिक्रम्य पूरयामास रोदसी ॥ १३
तस्मिंस्तथा वर्तमाने दारुणे नादसंकुले ।
भीरूणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्धने ॥ १४
प्रवादितासु भेरीषु झर्झरेष्वानकेषु च ।
मृदङ्गेषु च राजेन्द्र वाद्यमानेष्वनेकशः ॥ १५
महारथसमाख्याता दुर्योधनहितैषिणः ।
अमृष्यमाणास्तं शब्दं क्रुद्धाः परमधन्विनः ।
नानादेश्या महीपालाः स्वसैन्यपरिरक्षिणः ॥ १६
अमर्षिता महाशङ्खान्दध्मुर्वीरा महारथाः ।
कृते प्रतिकरिष्यन्तः केशवस्यार्जुनस्य च ॥ १७
बभूव तत्र तत्सैन्यं शङ्खशब्दसमीरितम् ।
उद्विग्नरथनागाश्वमस्वस्थमिव चाभिभो ॥ १८
तत्प्रयुक्तमिवाकाशं शूरैः शङ्खनिनादितम् ।
बभूव भृशमुद्विग्नं निर्घातैरिव नादितम् ॥ १९
स शब्दः सुमहान्राजन्दिशः सर्वा व्यनादयत् ।
त्रासयामास तत्सैन्यं युगान्त इव संभृतः ॥ २०
ततो दुर्योधनोऽष्टौ च राजानस्ते महारथाः ।

— K4 om (hapl) 12^{c}–13^{b} — ^{c}) B (except B4) चातरीक्षं D2 खं (for च) — ^{d}) D4 5 7 8 सर्वा (for चैव) K6 Dn1 [आ]वृणोत्तदा (for समावृणोत्)

13 K4 om 13^{ab} (cf v l 12) B3 reads 13 on marg — ^{a}) M1 चा (for ऽपि) M3–5 तथैव पाञ्च जन्यस्य — ^{c}) Ś K1 3 4 D1 सर्वान् (for सर्वं)

14 B3 reads 14 on marg — ^{a}) Ś1 K4 B1 G2–5 तदा (for तथा) — ^{b}) D2 रण, D4 ध्यान; M3–5 प्राण (for नाद) — ^{d}) Ś1 वर्धनि, K1 वर्धनी (for -वधने)

15 ^{a}) B1–3 Dc1 वादितासु च, D2 प्रणोदितासु (for प्रवादि°) — ^{b}) Ś1 जर्झरेषु, K1 3 4 जर्जरेषु, K6 Dn1 G2 5 झल्लरी(Dn1 °री)षु; D4 7 8 मुरजेषु, G1 M झर्झरीषु (for झर्झरेषु) K6 Dn1 च भारत (for [आ]नकेषु च) — ^{c}) D4 झल्लरेषु, D5 झर्झरेषु, D7 हल्लरीषु, D8 झल्लरीषु (for मृदङ्गेषु) D1 [अ]पि (for च) D3 चे शब्दा (for राजेन्द्र) — ^{d}) T मृद्यमानेषु (sic) (for वाद्य°) Dn1 सर्वशः (for [अ]नेकशः) D5 वाद्यमाने समतत, D7 8 °मानास्वनेकशः

16 ^{a}) G3 महारथ (for °रथ-) Ś K1–4 B2 D1 समाज्ञाता (for °ख्याता) K6 B1 2 (marg) 3–5 Dc1 Dn D2 3 6–8 महारथा समाज्ञाता (K6 B3 D7 8 °याता, B4 Dn2 D3 6 °हूता, D2 °ज्ञसो) — After 16^{ab}, D2 reads 17^{cd} for the first time, repeating it in its proper place — ^{e}) S (M5 *sup lin* as in text) कर्णादयो महेष्वासा — ^{f}) B1 2 G2 5 M1 2 स्वस्सैन्य-, B4 Dc1 तस्सैन्य, Dn1 स्वे सैन्यै (for स्वसैन्य) Ś2 K Dn1 -रक्षिता (for °ण)

17 ^{a}) D2 अमर्षेण (for °र्षिता) G1 M1 2 महा वीरा (for °शङ्खान) — ^{b}) M1 2 शङ्खान्दध्मुर् (for दध्मुर्वीरा) M3–5 दध्मु सर्वे ह्यनेकशः — D2 reads 17^{cd} for the first time after 16^{ab} — ^{c}) B3 (marg as in text) 4 परि- (for प्रति)

18 ^{a}) Ś1 सबभूव च तत्सैन्यं, Ś2 K1 3 4 सर्वं बभूव तत्सैन्य, D4 बभूव तत्सैन्य च (submetric) — ^{b}) S शंखशब्दे समीरिते — D4 om (hapl) 18^{c}–19^{d} — ^{c}) B1–3 T G2–4 नर (for रथ) — ^{d}) S अपि (G3 4 अभि) (for इव) K1 चाविभो, K3 D1 चाभिभो, K6 Dn1 भारत, B च प्रभो, Dc1 Dn2 D3 वा (Dc1 च) विभो, D2 6 चाप्रभो (for चाभिभो)

19 D4 om 19 (cf v l 18) — ^{a}) B1 त (for तत्) Ś1 K1 3–5 B4 Dn D1 7 8 प्रयुद्धम्, Ś2 K2 B1 2 Dc1 D2 3 5 प्रविद्धम्, B3 5 D6 प्रवृद्धम् (for प्रयुक्तम्) Ś2 इवाकाशे, K4 °काशे, Dn1 D5 अनाकाशं, Dn2 महाराज, G1 M अनाधृष्य (for इवाकाशं) T G2–5 तत्प्रह(G3 °स)ष्टजनाबाध — ^{b}) S भेरी (M5 शौरि-) (for शूरै-) K B4 Dn2 D1 3 M3–5 विनादित, D2 निनादितै, D6 -विनादितै (for निनादितम्) — ^{c}) B (except B4) Dc1 बभूव व्याकुलं सर्वं — ^{d}) B3 D2 8 G3 4 निर्घातैर् (for निर्घातैर्) T G2–5 संवृत (for नादितम्) D5 घातैरिव निनादितं, D7 8 निर्घातरवनादित

20 ^{a}) D2 4 तु (for सु-) — ^{b}) K1 3 4 D2 6 G1 व्यनादयन्, K6 B Dn1 D4 5 T G5 M5 विनादयन्, Dc1 निनादयन्, D7 8 G3 4 विनादयत् (for व्यना°). — D4 om 20^{c}–21^{d} — ^{d}) K2 B Dc1 D3 5 6 संवृतः, K4 Dn2 D2 G1 संभृतं, T G2–5 संवृतं; M1 2 संहतः

जयद्रथस्य रक्षार्थं पाण्डवं पर्यवारयन् ॥ २१
ततो द्रौणिस्त्रिसप्तत्या वासुदेवमताडयत् ।
अर्जुनं च त्रिभिर्भल्लैर्ध्वजमश्वांश्च पञ्चभिः ॥ २२
तमर्जुनः पृषत्कानां शतैः षड्भिरताडयत् ।
अत्यर्थमिव संक्रुद्धः प्रतिविद्धे जनार्दने ॥ २३
कर्णं द्वादशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं त्रिभिस्तथा ।
शल्यस्य सशरं चापं मुष्टौ चिच्छेद वीर्यवान् ॥ २४
गृहीत्वा धनुरन्यत्तु शल्यो विव्याध पाण्डवम् ।
भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ २५
कर्णो द्वात्रिंशता चैव वृषसेनश्च पञ्चभिः ।
जयद्रथस्त्रिसप्तत्या कृपश्च दशभिः शरैः ।

मद्रराजश्च दशभिर्विव्यधुः फल्गुनं रणे ॥ २६
ततः शराणां षष्ट्या तु द्रौणिः पार्थमवाकिरत् ।
वासुदेवं च सप्तत्या पुनः पार्थं च पञ्चभिः ॥ २७
प्रहसंस्तु नरव्याघ्रः श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
प्रत्यविध्यत्स तान्सर्वान्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २८
कर्णं द्वादशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
शल्यस्य समरे चापं मुष्टिदेशे न्यकृन्तत ॥ २९
सौमदत्तिं त्रिभिर्विद्ध्वा शल्यं च दशभिः शरैः ।
शितैरग्निशिखाकारैर्द्रौणिं विव्याध चाष्टभिः ॥ ३०
गौतमं पञ्चविंशत्या सैन्धवं च शतेन ह ।
पुनर्द्रौणिं च सप्तत्या शराणां सोऽभ्यताडयत् ॥ ३१ C B K

(for सम्भृत) M3–5 युगातवनवत्कृश

21 D4 om. 21 (cf. v l. 20) — ^{a}) D3 6 चैव, G5 चाष्टौ (by transp) — ^{d}) B4 समवारयन् (for पर्यवा°)

22 D5 om. 22–23 — ^{a}) Ś1 [s]स्त्राणा, G6 द्रोणिस् (for द्रौणिस्) — Dn1 om (hapl) 22^{c}–23^{b}

23 Dn1 om 23^{ab}, D5 om 23 (for both, cf v l 22) D8 om 23^{a}–24^{b} — ^{a}) Ś K3 G2 पृषत्काना — ^{b}) G1 शितै (for शतै) — ^{c}) Dc1 D2 अत्यतम् (for अत्यर्थम्) K4 सक्रुद्धे, T G3–5 सहृष्ट, G1 M (M5 sup lin) सविघ्न, G2 ससृष्ट, M6 (orig) सरुष्ट (for सक्रुद्ध) — ^{d}) G1 M1 2 प्रविद्धे तु (for प्रतिविद्धे)

24 D8 om. 24^{ab} (cf v l 23) — ^{a}) K3 B4 5 Dn2 D1–3 5 6 च (D6 स) दशभिर् (for द्वादश°) D2 बाणैर्, M3–5 भल्लैर् (for विद्ध्वा) — ^{b}) Ś2 त्रिभिस्तदा, D2 विशेषत (for त्रिभिस्तथा)

25 ^{a}) B2 (orig) अत्यर्थं, B2 (marg) D4 6–8 T G3–5 मन्य तु, G1 M1 2 मन्यच्च (for अन्यत्तु) — ^{d}) Dc1 Dn1 D5 शिलाशितै

26 ^{a}) D4 7 8 T G M1 2 द्वाविंशता (for द्वात्रिं°) Ś1 कर्णो वै द्वात्रिंशता च, Ś2 K (except K5) D1 द्वात्रिं (K1 2 °विं) शता तथा कर्णो — ^{b}) Dn1 M3–5 तु (for च) K2 B2 (marg, orig as in text) 4 Dn2 D2 5 6 सप्तभि (for पञ्चभि) — G4 om (hapl) 26^{c}–2^{d}

— ^{c}) B1–3 Dc1 च, G1 M1 2 तु (for त्रि) — G5 om (hapl.) 26^{d}–27^{c}

27 G4 om 27, G5 om 27^{abc} (for both, cf v l 26) — ^{a}) D2 च (for तु) — D5 om 27^{b}–28^{a} — ^{b}) D1 द्रोणि (for द्रौणि) D4 6 अवाकिरन् (for रत्) — ^{c}) K4 B4 Dn2 D3 6 विंशत्या (for सप्तत्या) — ^{d}) B2 (marg, orig as in text) D2 4 S (except M3–5, G4 om) सप्तभि (for पञ्चभि)

28 D5 om 28^{a} (cf. v l 27) — ^{a}) Ś2 K1 3 च (for तु) — ^{c}) S प्रत्यविध्यत (for °ध्यत्स) B3 वीरान् (for सर्वान्) — ^{d}) Ś1 हस्त (for पाणि-)

29 ^{a}) D2 च दशभिर् (for द्वाद°) — D5 G1 M1 2 om. (hapl.) 29^{b}–30^{a} — ^{b}) D1 तथा (for शरै) — K6 Dn2 om. (hapl) 29^{c}–30^{b} — ^{c}) B4 Dc1 D1 3 6 7 सशर (for समरे)

30 K6 Dn2 om 30^{ab}, D5 G1 M1 2 om 30^{a} (for all, cf v l 29) — ^{a}) Dn1 D4 G4 5 सोमदत्तिं (for सौम°) — ^{b}) Ś K1–3 D1. 4 7 8 M3. 4 शल्ं, D5 शळं (for शल्य) S नवभि (for दशभि) — ^{c}) Dn1 सितैर्; D8 M3 5 शरैर् (for शितैर्) T G M1. 2 शरैराशीविषाकारैर् — ^{d}) G2 5 द्रोणिं (for द्रौणिं) T G2 विव्याय (for °ध) Ś2 (sup lin as in text) D4 5 सप्तभि (for चाष्टभि)

31 D4 om (hapl) 31^{bc} — ^{b} • 7 8 हि, B4 T

C 7 3123 B 7 104 33 K 7 104 33 भूरिश्रवास्तु संक्रुद्धः प्रतोदं चिच्छिदे हरेः ।
अर्जुनं च त्रिसप्तत्या बाणानामाजघान ह ॥ ३२

ततः शरशतैस्तीक्ष्णैस्तानरीञ्श्वेतवाहनः ।
प्रत्यपेधद्द्रुतं क्रुद्धो महावातो घनानिव ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

८०

धृतराष्ट्र उवाच ।
ध्वजान्बहुविधाकारान्भ्राजमानानतिश्रिया ।
पार्थानां मामकानां च तान्ममाचक्ष्व संजय ॥ १
संजय उवाच ।
ध्वजान्बहुविधाकाराञ्शृणु तेषां महात्मनाम् ।
रूपतो वर्णतश्चैव नामतश्च निबोध मे ॥ २
तेषां तु रथमुख्यानां रथेषु विविधा ध्वजाः ।
प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र ज्वलिता इव पावकाः ॥ ३
काञ्चनाः काञ्चनापीडाः काञ्चनस्रगलंकृताः ।
काञ्चनानीव शृङ्गाणि काञ्चनस्य महागिरेः ॥ ४
ते ध्वजाः संवृतास्तेषां पताकाभिः समन्ततः ।
नानावर्णविरागाभिर्विबभुः सर्वतो वृताः ॥ ५
पताकाश्च ततस्तास्तु श्वसनेन समीरिताः ।
नृत्यमानाः व्यदृश्यन्त रङ्गमध्ये विलासिकाः ॥ ६

D_2 om 31^c–32^d — ^{c}) S विंशत्या (for सप्तत्या)

32 Dn_2 D_2 om 32 (cf v l 31) — ^{a}) $D_{5\,7\,8}$ च, G_1 $M_{1,2}$ सु (for तु) — ^{b}) G_5 प्रतोदं चिच्छेद मल्लकैः (hypermetric) — ^{c}) K_5 तु (for च) — ^{d}) K_4 D_1 स जघान (for आज°)

33 Do_1 reads 33^{ab} after 31^{ab} — ^{b}) D_2 नृपान् (for अरीन्) — ^{c}) K_5 Dn_1 प्रत्यविध्यद् (for °पेधद्) $D_{3\,6}$ भृशं (for द्रुतं) D_2 T G_{2-5} M_5 (sup lin as in text) प्रत्यविध्यत्सुसंक्रुद्धो

Colophon — *Sub parvan* N (except $K_{3\,4}$) T $G_{3\,5}$ जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K_1 चतुर्थे, $K_{2\,3}$ चतुर्थदिवसे, T $G_{3\,5}$ चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* D_7 संकुलयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 101, B_3 102, B_5 109, Dn_1 103, D_2 105, D_3 T G_{1-4} $M_{1\,2}$ 100, D_7 104, G_5 98, M_{3-5} 99 — *Śloka no* Dn_1 33, G_5 34.

80

1 Ś K_{1-4} D_6 om (hapl) 1 $Ś_2$ $K_{1\,3}$ om the ref Do_1 reads 1 after 3^{ab} — ^{a}) Dn_1 ध्वजाश्च विविधाकारा — ^{b}) B_1 (marg as in text) Dn_1 D_2 राजमानान् (for भ्राज°) B_1 अभिश्रिया, Dn_1 ह्यति°, D_2 बहु° (for अति°) — ^{c}) K_5 B_5 Dn_1 $D_{4\,5\,7\,8}$ पार्थस्य (for पार्थाना) — ^{d}) B_{1-3} $D_{4\,5\,7\,8}$ त्व; Dn_1 $D_{1,2}$ तन् (for तान्) $D_{3-5\,7}$ समाचक्ष्व (for ममा°)

2 K_4 G_5 om the ref. — ^{a}) G_4 राजन् (for ध्वजान्) D_6 ध्वजान्बहुविधाभ्राजन् — ^{d}) T G_{2-5} त्वं (for च)

3 ^{b}) D_2 विपुला (for विविधा) — After 3^{ab}, Do_1 reads 1, while D_2 ins 554*

4 ^{a}) D_2 काचनालकृता सर्वे — ^{b}) D_2 विभूषिता (for अलकृता) — Ś K B Do_1 Dn $D_{1\,3-8}$ ins. after 4 D_2 after 3^{ab}

554* अनेकवर्णा विविधा ध्वजा परमशोभिनः ।

[D_2 विपुला (for विविधा) $Ś_2$ B Do_1 Dn $D_{2-4\,6}$ -शोभना, D_8 -शोभिता (for -शोभिनः)]

5 ^{c}) $Ś_2$ $D_{3\,4\,6}$ -विसागाभिर्, $B_{1\,3-5}$ Do_1 विकाराभिर्, B_2 (marg as in text) पताकाभिर्, G_1 M -विचित्राभिर् (for विरागाभिर्) — ^{d}) K_3 Dn_2 $D_{2\,3,\,5\,6}$ शुशुभु°, D_8 विविशु° (for विबभु) D_4 -भुसा, D_5 नृप, G_1 -दिश, $M_{1\,2}$ -दिश (for वृता) B Do_1 अशोभत समुच्छ्रिता, T G_{2-5} शोभते स्म वृता नरा ($G_{2\,5}$ वृतातरा)

6 ^{a}) K_5 B_{2-4} $D_{2\,3,\,6\,7}$ तु (for च) K_5 Dn_1 च (for तु) — ^{b}) M_{3-5} पवनेन (for श्वसनेन) —^{c})

इन्द्रायुधसवर्णाभाः पताका भरतर्षभ ।
दोधूयमाना रथिनां शोभयन्ति महारथान् ॥ ७
सिंहलाङ्गूलमुग्रास्यं ध्वजं वानरलक्षणम् ।
धनंजयस्य संग्रामे प्रत्यपश्याम भैरवम् ॥ ८
स वानरवरो राजन्पताकाभिरलंकृतः ।
त्रासयामास तत्सैन्यं ध्वजो गाण्डीवधन्वनः ॥ ९
तथैव सिंहलाङ्गूलं द्रोणपुत्रस्य भारत ।
ध्वजाग्रं समपश्याम बालसूर्यसमप्रभम् ॥ १०
काञ्चनं पवनोद्धूतं शक्रध्वजसमप्रभम् ।
नन्दनं कौरवेन्द्राणां द्रौणेर्लक्षणमुच्छ्रितम् ॥ ११
हस्तिकक्ष्या पुनर्हैमी बभूवाधिरथेर्ध्वजे ।
आहवे खं महाराज ददृशे पूरयन्निव ॥ १२
पताकी काञ्चनस्रग्वी ध्वजः कर्णस्य संयुगे ।
नृत्यतीव रथोपस्थे श्वसनेन समीरितः ॥ १३
आचार्यस्य च पाण्डूनां ब्राह्मणस्य यशस्विनः ।
गोवृषो गौतमस्यासीत्कृपस्य सुपरिष्कृतः ॥ १४
स तेन भ्राजते राजन्गोवृषेण महारथः ।
त्रिपुरघ्नरथो यद्वद्गोवृषेण विराजते ॥ १५
मयूरो वृषसेनस्य काञ्चनो मणिरत्नवान् ।
व्याहरिष्यन्निवातिष्ठत्सेनाग्रमपि शोभयन् ॥ १६

B (except B_4) D_{c1} न्त दृश्यते, S प्रदृश्यते (*for* न्यदृश्यन्त) —^{d}) D_2 रणमध्ये (*for* रङ्ग°) S यथा स्त्रिय, Cd विलासिका (as in text)

8 ^{a}) S सिंहलाङ्गूल उग्रास्यो —^{b}) Ś1 K (except K_5) D_1 -लक्षितं (*for* -लक्षणम्) $D_{7,8}$ वानर ध्वजलक्षणं, S ध्वजो वानरलक्षण —^{d}) Ś2 प्रतिपश्याम, K_2 B_1 D_{n2} $D_{1,2}$ S प्रत्यदृश्यत (G_2 °श्यंत), D_{c1} $D_{7,8}$ °दृश्याम (*for* °पश्याम) T G_{2-5} भारत, G_1 M_{3-5} भैरव (*for* भैरवम्)

9 ^{a}) S (except M_{3-5}) -ध्वजो (*for* -वरो) —^{d}) D_4 गाजीव (*for* गाण्डीव) $K_{1,5}$ Dn D_{8-7} $G_{2,5}$ -धन्विन (*for* -धन्वन)

10 ^{a}) $G_{2,5}$ -लांगूलो (*for* °लं) —^{c}) D_2 S ध्वजाग्रे, D_5 ध्वजाग्र्य (*for* °ग्रं) D_2 G_1 $M_{1,2}$ प्रत्य- (D_2 मम)पश्यामो, T G_{2-5} M_{3-5} प्रत्यदृश्याम (*for* समपश्याम) —^{d}) D_{n1} बालसूर्यमिवोदित, D_4 °सूर्य इव प्रभं

11 K_4 D_1 *om.* (hapl.) 11^{cd} —^{a}) D पवनोद्धूतं —^{b}) K_5 D_{n1} -निभं शुभं, $B_{1,2}$ (orig) $_3$ G_{2-5} -समद्युति, B_5 D_{c1} T G_1 M -समद्युतिं (T °ति) (*for* °प्रभम्) —^{c}) G $M_{1,2}$ कौरवेयाना (*for* °वेन्द्राणा) —^{d}) K_1 D_2 $G_{1,5}$ $M_{1,2}$ द्रोणेर् (*for* द्रौणेर्) Ś K_{1-4} D_1 उत्तम (*for* उच्छ्रितम्) K_5 B D_{c1} Dn D_{2-8} द्रौ- ($D_{4,8}$ द्रो)णेर्लक्ष्म समुच्छ्रि- (K_5 °मन्वि, D_3 °मुच्चि)तं, G_4 मत्स्यमर्पणमुच्छ्रितं

12 ^{a}) Ś2 K_5 D_{n1} $D_{3,4,6,8}$ Cd हस्तिकक्षा, D_2 °कार्क्ष, M_1 मास्तिकक्ष्या (*for* हस्ति°) D_3 हैमं (*for* हैमी) Cv हस्तकाक्ष्या पुनर्हैमी, C Ś $K_{1,3}$ D_{n1} $D_{1,4,5,8}$ बभूवाधि(Ś2 °ति)रथे, D_2 भ्राजतेधिरथे, G_1 M बभावाधिरथेर् (*for* बभूवाधि°) K_5 B D_{c1} D_{n2} $D_{3,6}$ G_1 M_{3-5} ध्वज, $M_{1,2}$ ध्वज (*for* ध्वजे) $K_{2,4}$ बभूवाधिरथध्वजे, T G_{2-5} प्रभूद्वा तिरथे ध्वजे —^{c}) Ś2 K (except K_5) D_1 ददृशे च (Ś2 °शेय), D_2 S स (S सं) चाहवे (*for* आहवे ख) $D_{1,2}$ महाराजन —^{d}) D_2 दिश (*for* इव) Ś3 K (except K_5) D_1 पूरयतीव स रणे

13 ^{a}) $K_{2,4,5}$ B D_{c1} Dn D_{3-8} G_5 पताका (*for* °की) K_2 B Dn D_{3-6} $G_{1,3,4}$ $M_{1,2}$ काचनी (*for* काञ्चन) D_2 पताकाना च य स्रग्वी —^{b}) $K_{1,3}$ $B_{1,5}$ D_4 ध्वजे (*for* ध्वज) —^{d}) K_1 T समीरिता, $B_{1,2}$ (marg as in text) D_{n2} D_{1-6} $G_{1,3}$ $M_{1,2}$ °रिता (*for* °रित)

14 ^{a}) $B_{2,3}$ D_{n1} D_{2-8} M_{3-5} तु (*for* च) —^{b}) K_3 D_{n2} $D_{3,6}$ तपस्विन (*for* यश°) —^{d}) $K_{3,5}$ D_{n1} $D_{1,3,4,7,8}$ सुपरिस्कृ(D_7 °स्तु)त, B_4 T $G_{3,4}$ च परिस्कृत, Cd सुपरिक्रुत (sic) (*for* °ष्कृत)

15 ^{a}) D_4 ततस्तश्चावरो राजन् —^{b}) B_4 वृषसेन (*for* गोवृषेण) K_4 महात्मना, D_1 °त्मन, D_5 विराजता (*for* महारथ). —^{c}) B_{1-3} D_{c1} $D_{4,5}$ त्रिपुरारि- (*for* °रघ्न-) Ś K_{1-3} D_5 त्रिपुराणा रिपुर्यद्वद् — After 15^{abc}, D_7 reads 17^b for the first time, repeating it in its proper place. D_7 om 15^d —^{d}) K_4 M_2 विराजिते, $B_{1,2,3}$ (marg) $_4$ D_{c1} D_{n1} $D_{2-4,6}$ T G_{2-5} M_{3-5} °जता (*for* °जते)

C 7 2942 B 7 105 17 K 7 105 17

तेन तस्य रथो भाति मयूरेण महात्मनः ।
यथा स्कन्दस्य राजेन्द्र मयूरेण विराजता ॥ १७
मद्रराजस्य शल्यस्य ध्वजाग्रेऽग्निशिखामिव ।
सौवर्णीं प्रतिपश्याम सीतामप्रतिमां शुभाम् ॥ १८
सा सीता भ्राजते तस्य रथमास्थाय मारिष ।
सर्वबीजविरूढेव यथा सीता श्रिया वृता ॥ १९
वराहः सिन्धुराजस्य राजतोऽभिविराजते ।
ध्वजाग्रेऽलोहितार्काभो हेमजालपरिष्कृतः ॥ २०

शुशुभे केतुना तेन राजतेन जयद्रथः ।
यथा देवासुरे युद्धे पुरा पूषा स्म शोभते ॥ २१
सौमदत्तेः पुनर्यूपो यज्ञशीलस्य धीमतः ।
ध्वजः सूर्य इवाभाति सोमश्चात्र प्रदृश्यते ॥ २२
स यूपः काञ्चनो राजन्सौमदत्तेर्विराजते ।
राजसूये मखश्रेष्ठे यथा यूपः समुच्छ्रितः ॥ २३
शलस्य तु महाराज राजतो द्विरदो महान् ।
केतुः काञ्चनचित्राङ्गैर्मयूरैरुपशोभितः ॥ २४

हरन, Cd व्याहरिष्यन् (as in text) S व्याहरन्निव चाति एव् — [d]) K4 B4 Dc1 Dn2 D1–3 6 उप-, B1–3 5 S अभि (for अपि)

17 K3 om 17 (cf v l 16). — [a]) D3 तथा (for तेन) — D7 reads 17[b] for the first time after 15[abc] — [b]) K4 5 D3 8 महात्मना (for °त्मन) — G2 om 17[cd] — [c]) D3 S (G2 om) यथा स्कन्दरथो राजन् — [d]) Ś2 K1 4 5 B3 Dn1 D5 G1 M1 2 विराजते, D8 M3–5 व्यराजत (for विराजता) — After 17, D7 reads 16[ab]

18 [a]) B4 om मद्रराजस्य K1 शैलस्य (for शल्यस्य) — D4 om (hapl) 18[b]–19[a] — [b]) G5 शिखाग्रे (for ध्वजाग्रे) — [c]) K6 Dn1 G1 3–5 M1 सौनर्णां, D3 5 7 T G2 सौवर्णं (for सौवर्णीं) Ś K1–3 D1 प्रतिपश्याम , K5 B (except B4) Dc1 Dn1 D3 समपश्याम (D2 °मि), D6 7 8 अभिपश्याम (D6 °म), T G M1–3 5 प्रत्यपश्याम (G1 M1. 2 °म), M4 प्रत्यदृश्याम (for प्रतिप°) — [d]) K5 Dn1 इव (for शुभाम्) Ś K1–4 सी(K3 [sup lin]स्फी)तामग्निशिखामिव (Ś2 °स्विव), Cv सीरामप्रतिम शुभं

19 D4 om. 19[a] (cf v l 18) — [a]) T G1–3 5 राजते (for भ्राजते) — [b]) Ś K Dn1 D1 भारत, D7 मारिप (for मारिष) — [c]) B5 lacuna for the portion from जविरूढेव up to वृता (in 19[d]) B2 (marg as in text) विरूढेयं, D6 विरूढेन, T G3–5 -विरूढेन, G1 M1 2 विरोहैव (for विरूढेव) — [d]) D4 वृत (for वृता)

20 [a]) K5 D4 7 8 G1 M1 2 वाराह. — [b]) D4 राजानो (for राजतो) Ś K1 4 [ऽ]पि, K5 B1 Dn1 D4 5 7 8 हि (for ऽभि-) — [c]) K6 राजते (for ध्वजाग्रे) D3 [ऽ]लोहितार्कामौ, T G1 3 4 M °तागामो, G2 5 °ताकाभो (for ऽलोहितार्काभो) — [d]) K1 4 5 Dn1 D1 3 4 6–8 -परिस्कृत (Dn1 °त)

21 [a]) D4 5 7 8 स तेन भ्रा(D5 रा)जते राजन् — [b]) D5 भ्राजतेन, D8 स च तेन (for राजतेन) D4 5 7 8 महारथ (for जयद्रथ) — [c]) D8 पुरा (for यथा) — [d]) B5 om from पूषा up to राजसूये (in 23[c]) Ś1 व्यशोभत, K1 D8 सुशोभते, K2 स शोभन°, Dn1 स्वशोभत (for स्म शोभते)

22 B5 om 22 (cf v l 21) — [a]) K6 Dn1 D4 7 8 G5 सोमदत्ते B1 ध्वजो, T G3 4 पुरा (for पुनर्) — [b]) K1 यज्ञशूलस्य, K5 °सेनस्य, G5 वज्रशीलस्य (for यज्ञ°) — D5 om 22[cd] — [d]) T G2–5 स्ये, G1 M1 2 सौम्यश् (for सोमश्)

23 B5 om up to राजसूये (cf. v l 21) — [b]) D2 सोमदत्तेर्, D4 7 T G2–4 सोमदत्तेर् (for सौम°) Dn1 व्यराजत (for विराजते) — [c]) K5 Dn1 यथा यज्ञे, S क्रतुश्रेष्ठे (for मख°) — [d]) K5 Dn1 यूप श्रेष्ट (for यथा यूप) B3 (marg as in text) प्रदृश्यते (for समुच्छ्रित)

24 [a]) Ś2 K1 2 4 5 B (except B2) Dn D4 7 8 S (except G3 4 M1 2) शल्यस्य, D2 शकुनेस्, D3 स तस्य, D5 शळस्य (for शलस्य) Ś K1. 2 4 D5 च (for तु) — [b]) D2 8 G2 5 राजते (for °तो) B3 (marg as in text) यथा (for महान्) — [c]) B5 lacuna for the portion from न चित्राङ्गै up to यथा (in 25[c]) B3 -चित्रागो (for °ङ्गैर्) T G3–5 केतन काचन(G5 °नै)स्तत्र, G1 M केतना कांचनास्तत्र, G2 केतु कांचनस्तत्र (submetric) — [d]) D2 S मयूखैर् (for मयूरैर्) G1 M इव (M3–5 उप-) शोभिता (for उपशोभित)

25 B5 lacuna up to यथा (in 25[c]) — [a]) B1–3

स केतुः शोभयामास सैन्यं ते भरतर्षभ ।
यथा श्वेतो महानागो देवराजचमूं तथा ॥ २५
नागो मणिमयो राज्ञो ध्वजः कनकसंवृतः ।
किङ्किणीशतसंह्रादो भ्राजंश्चित्रे रथोत्तमे ॥ २६
व्यभ्राजत भृशं राजन्पुत्रस्तव विशां पते ।
ध्वजेन महता संख्ये कुरूणामृषभस्तदा ॥ २७
नवैते तव वाहिन्यामुच्छ्रिताः परमध्वजाः ।
व्यदीपयंस्ते पृतनां युगान्तादित्यसंनिभाः ॥ २८
दशमस्त्वर्जुनस्यासीदेक एव महाकपिः ।
अदीप्यतार्जुनो येन हिमवानिव वह्निना ॥ २९
ततश्चित्राणि शुभ्राणि सुमहान्ति महारथाः ।
कार्मुकाण्याददुस्तूर्णमर्जुनार्थे परंतपाः ॥ ३०
तथैव धनुरायच्छत्पार्थः शत्रुविनाशनः ।
गाण्डीवं दिव्यकर्मा तद्राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ३१
तवापराधाद्धि नरा निहता बहुधा युधि ।
नानादिग्भ्यः समाहूताः सहयाः सरथद्विपाः ॥ ३२
तेषामासीद्व्यतिक्षेपो गर्जतामितरेतरम् ।
दुर्योधनमुखानां च पाण्डूनामृषभस्य च ॥ ३३ C B K

Dc1 M3.5 शोभयन्सैन्य (for शोभयामास) T G M1.2 स ध्वजोशोभयत्सैन्यं, M4 स केतुरशोभयत्सैन्य (hypermetric) —^{b}) Dc1 S तावकं (for सैन्य ते) —^{d}) Ś1 वत, Ś2 K1-4 D1 नृप, K5 प्रति, B2.3 T G3.4 M3-5 तदा, Dn1 पुरा, D3 यथा (for तथा)

26 G4 om (hapl) 26–27 —^{a}) Ś2 K (except K5) स वै (for नागो) Ś K (except K5) नागो (for राज्ञो) —^{b}) D5 ध्वजे (for ध्वज) B (B2 marg as in text) काचन, S (G4 om) केतन (for कनक) Ś2 K1.3.4 D1 -भूषित (for संवृत) —^{c}) Ś2 K4 क्वण, K1.2 -काय (for -शत) D2 G1-3.5 M निर्ह्रादो (for -संह्रादो) —^{d}) B1.2 (marg as in text) Dc1 T G3.5 राजन् (for भ्राजन्) K1.3 B2.4.5 Dc1 Dn2 D1.3.4.6 चित्रो, B1 (marg) चित्र-, T G1.2 M जैत्रे, G3.5 चैत्रे (for चित्रे) S (G4 om) महारथे (for रथोत्तमे) D2 भ्राजते स ध्वजोत्तम

27 G4 om. 27 (cf v l. 26) —^{a}) B5 lacuna for the portion from त up to तव (in 28^{a}) Ś1 D4 विभ्रा जत, B1.3 Dc1 D2 व्यरा° (for व्यभ्रा°) —^{b}) D2.6 तव पुत्रो (by transp) —^{c}) Ś2 K1.3.4 तेन, G1.2 M मख्ये, G5 शख्ये (for मख्ये) —^{d}) Ś1 K1 D4.5.7.8 तथा (for तदा) M3-5 यथा वासुकिभूषित

28 B5 lacuna for नवैते तव —^{a}) Dc1 न चैते (for नवैते) —^{b}) K1 उच्छ्रित परमध्वज —^{c}) D4 व्यदीपयंस् (for °पयंस्) B4 च (for ते) —^{d}) K1 सनिभ D2 युगान्तचितिर्मसंनिभा

29 ^{b}) Ś2 K1.3 D8 महान् (for महा) —^{c}) Dn1 प्रदीप्तो हि, D2.3 M3-5 आदीप्यत Ś1 [ऽ]र्जुन, Ś2 K3.4 D3.6 M3-5 तेन (for येन) T G M1.2 अ(G1.4 M1.2 आ)दीप्यदर्जुनस्तेन —^{d}) S दांशुना (for D5 हिमवान्वह्निना यथा

30 ^{a}) Ś K (except K5) तव शुभ्राणि चित्राणि —^{b}) D5 विविधानि (for सुमहान्ति) —^{c}) Ś1 K1.2.3 Dn1 D3 M2 कार्मुकानि, B4 कथितानि, G5 कार्मुकस्य (for काणि) D2 [आ]दधुस् B5 lacuna for तूर्ण up to तपा (in 30^{d}) —^{d}) Ś1 K4 T G M1.2.4 अर्जुनार्थं Dn1 परंतप

31 D1 om (hapl) 31–32 —^{a}) B1.2 (marg, orig as in text) D2 आदाय (for [आ]यच्छत्) —^{b}) K4.5 B4 Dn1 T G1.3-5 M1.2 -विनाशन (for °शन) D2 [अ]र्जुन परपुरंजय, D7.8 स पार्थ शत्रुनाशन —^{c}) D3 G1 M कर्माणं, D3 कर्मैतद् (for -कर्मा तद्) T G2-5 धनुस्त्वथाद्भिव दिव्य —^{d}) B5 राजन्दुर्मन्त्रितेन च

32 D4 om 32 (cf v l 31) —^{a}) B Dc1 हि नृपा, Dn2 D1-3.6 राजानो, T G M1.2 राजेंद्र, M3 हि तदा (for हि नरा) —^{b}) S (except G1 M1.2) transp निहता and बहुधा B1.3-5 Dc1 Dn1 D5 बहवो, B2 Dn2 D1-3.6 बहुशो (for बहुधा) B2 (marg, orig as in text) रणे, S (except M3-5) नरा (for युधि) —^{c}) D2 S नानादेश, D3.6 °देश्या (for दिग्भ्य) B1 समाभूता, D7.8 °याता (for °हूता) —^{d}) D2 राजान (for सहया) K5 Dn1 सरथद्विपपत्तय, D3.5-8 सरथा सहयद्विपा

33 ^{a}) Ś1 प्रतिक्षेपो, Ś2 K1.3 अति°, K5 D5 व्यधि°, D2 ध्वनि शूर, D3.6 G1 M1.2 व्यतिक्षोभो (for °क्षेपो) —^{b}) M3-5 निघ्नताम् (for गर्ज°) D2 सरन्धाना पर स्परं —^{c}) D8 सुयोधन (for दुर्यो°)

34 ^{a} M3

तत्राद्भुतं परं चक्रे कौन्तेयः कृष्णसारथिः ।
यदेको बहुभिः सार्धं समागच्छदभीतवत् ॥ ३४
अशोभत महाबाहुर्गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ।
जिगीषुस्तान्नरव्याघ्राञ्जिघांसुश्च जयद्रथम् ॥ ३५
तत्रार्जुनो महाराज शरैर्मुक्तैः सहस्रशः ।
अदृश्यानकरोद्योधांस्तावकाञ्शत्रुतापनः ॥ ३६
ततस्तेऽपि नरव्याघ्राः पार्थं सर्वे महारथाः ।
अदृश्यं समरे चक्रुः सायकौघैः समन्ततः ॥ ३७
संवृते नरसिंहैस्तैः कुरूणामृषभेऽर्जुने ।
महानासीत्समुद्भूतस्तस्य सैन्यस्य निस्वनः ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

८१

धृतराष्ट्र उवाच ।
अर्जुने सैन्धवं प्राप्ते भारद्वाजेन संवृताः ।
पाञ्चालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत संजय ॥ १

संजय उवाच ।
अपराह्णे महाराज संग्रामे लोमहर्षणे ।
पाञ्चालानां कुरूणां च द्रोणे द्यूतमवर्तत ॥ २

बहुभि) —ᵈ) D4 अन्वगच्छद् (for समाग°)

35 ᵃ) Ś K1-3 D1 4 8 सोशोभत, D2 अरोचत; D5 अशोभते, D7 सा शोभते (for अशोभत) D5 महाराज (for °बाहुर्) —ᵇ) D4 गांजीवं (for गाण्डीवं) D2 विधूम इव पावक —ᶜ) M3 जिहीर्षुस् (for जिगीषुस्) K2 तं (for तान्) K1-3 नरव्याघ्रा, B4 Dn2 D1 G5 °व्याघ्रो, D3 T G1-4 M रथश्रेष्ठान् (for नरव्याघ्रान्) —K1 3 om (hapl) 35ᵈ–37ᵃ, K2 om 35ᵈ–37ᵇ —ᵈ) D4 त्वं (for च)

36 K1-3 om 36 (of v l 35) —ᵃ) Ś1 तत्रार्जुनं, K4 5 S ततोर्जुनो (for तत्रार्जुनो) Ś K4 5 B5 Dn D1 3-8 नरव्याघ्र. (Ś1 D1 4 °घ्रा, Dn1 °घ्रान्), M3-5 महाबाहु (for °राज) —Ś K4 D1 om (hapl) 36ᵇ–37ᵃ —ᵇ) G5 महात्मन (for सहस्रश) —ᶜ) K5 Dn D3-8 तावकान् (for अकरोद्) D1 सर्वांस्, G1 M यौधास् (for योधास्) —ᵈ) K5 Dn D3-8 प्रचक्रे (for तावकान्) D2 -कर्पण ; M5 -कर्शन (for -तापन)

37 K2 om. 37ᵃᵇ (of v l 35) Ś K1 3 4 D1 om 37ᵃ (of v l 36, 35) —ᵃ) D5 सर्वे (for तेऽपि) Dn1 नरव्याघ्रं, S महाभागा (for नरव्याघ्रा.) —ᵇ) S transp पार्थं and सर्वे D2 सव्यसाचिनमाहवे

38 ᵃ) Ś1 D3 6 नरसिंहे (for °सिंहैस्) Ś K B1 5 Dn D1 3-8 तु (for तैः) —ᵇ) D2 कुरूणामृषभोर्जुन —ᶜ) K (except K1) Do1 Dn D1, 2, 4-6 T समुत्पन्नस् (for °द्भूतस्) —ᵈ) D5 S तव (for तस्य) Ś K (except K4) B1 D (except Dn1 D3 5) S (except G5) निस्वन (M4 °नं) (for निस्वन)

Colophon om in Ś1 K4 D1 —*Sub parvan* Ś1 K1-3 5 B Do1 Dn D2-4 6-8 G2 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, G2 5 चतुर्थेऽह्नि —*Adhy name* K5 D5 ध्वजविभागवर्णन; Dn1 ध्वजवर्णन, D7 रथध्वजवर्णन, D8 ध्वजवर्णन —*Adhy no* (figures, words or both) B1 102, B2 98, B3 103, B5 111, Dn1 104, D2 106, D3 T G1-4 M1 2 101, G5 99, M3-5 100 —*Śloka no* Dn1 38

81

1 ᵃ) S याते (for प्राप्ते) —ᵇ) K1 सवृत, D5 °ते (for °ता) —ᶜ) K1 पांचाल, D1, 5 G1 M3 4 पचाला (for पाञ्चाला) —ᵈ) Ś1 K1 B1 3 4 D (except Do1 D1) G1 3 4 M अकुर्वंत (for °र्वत)

2 ᵃ) K1 D (except Dn2 D2 3) अपराह्ने —ᵇ) S रोम (for लोम) D2 संग्रामस्तुमुलोभवत् —After 2ᵃᵇ, D2 reads 4ᶜᵈ D3 om (hapl) 2ᶜᵈ —ᶜ) K2 D1 6 पचालाना, D3 पाचालाना च (hypermetric) (for पाञ्चालाना). —G4 om. (hapl) 2ᵈ–4ᶜ —ᵈ) K2 3 5 B Do1 Dn मोणघूतम्, D4 प्राणा घूतम्; D5, 7, 8 प्राणघूतम्,

पाञ्चाला हि जिघांसन्तो द्रोणं संहृष्टचेतसः ।
अभ्यवर्षन्त गर्जन्तः शरवर्षाणि मारिष ॥ ३
ततः सुतुमुलस्तेषां संग्रामोऽवर्ततादुतः ।
पाञ्चालानां कुरूणां च घोरो देवासुरोपमः ॥ ४
सर्वे द्रोणरथं प्राप्य पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
तदनीकं बिभित्सन्तो महास्त्राणि व्यदर्शयन् ॥ ५
द्रोणस्य रथपर्यन्तं रथिनो रथमास्थिताः ।
कम्पयन्तोऽभ्यवर्तन्त वेगमास्थाय मध्यमम् ॥ ६
तमभ्यगाद्बृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ।
प्रवपन्निशितान्बाणान्महेन्द्राशनिसंनिभान् ॥ ७

तं तु प्रत्युदियाच्छीघ्रं क्षेमधूर्तिर्महायशाः ।
विमुञ्चन्निशितान्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८
धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
त्वरितोऽभ्यद्रवद्द्रोणं महेन्द्र इव शम्बरम् ॥ ९
तमापतन्तं सहसा व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
वीरधन्वा महेष्वासस्त्वरमाणः समभ्ययात् ॥ १०
युधिष्ठिरं महाराज जिगीषुं समवस्थितम् ।
महानीकं ततो द्रोणो न्यवारयत वीर्यवान् ॥ ११
नकुलं कुशलं युद्धे पराक्रान्तं पराक्रमी ।
अभ्यगच्छत्समायान्तं विकर्णस्ते सुतः प्रभो ॥ १२

---

9 (G1 om) द्रोणं पुनः (for द्रोणं पूरम्) B1 सनूपदा (for सर्वतः)

3 G1 om 3 (cf v 1 2) — a) K1 B 2 D. पश्चात्त G1 M1 2 [ज]ग्नि (for हि) — c) ... K1 4 B Dc1 Dn Ds ... T G 2 3 अभ्यद्रवन्, K2 3 अभ्यद्रवत् (for अभ्यवर्षन्त) D3 संरब्धा (for गर्जन्त) D4 अभ्याघ्नन्निशिता — d) Dr 8 (G1 om) भूरिश, D3 मारिष (for मारिष)

4 G1 om 4ab (cf v 1 2) — a) Ś K1 B1 Dc1 Dn D1-4 e सु (Ś K1 स) तुमुलस्, K2 सु तुमुलस्, D 5 स सुमहान् (for सुतुमुलस्) — b) T G2 [अ]ह्नुत (for °तः) — D3 reads 4cd after 2ab — c) B (except B1) D5 6 पञ्चालानां — d) Ś1 घोरो देवासुरे यथा, K Dn1 देवासुरोपम

5 a) Ś1 प्राप्त, D ... प्राप्ता (for प्राप्य) — b) B2 4 D3 पश्चात्त — c) T G विसर्गतो (for बिभि°) D सर्वानीकमसंप्राप्तौ — d) K (except K1) विदर्शयन्, D1 व्यदर्शयत् (for व्यदर्शयन्) D महा शस्त्राणि दर्शयन्

6 Ś K (except K1) D1 om 6 — a) D1 2 पर्यंत (for न्तं) — b) K D2 4 ... रथिनो रथमास्थिता — c) D e r [ऽ]भ्यवर्तन्त

7 a) B1 2 बृहत्क्षेत्र — b) K1 B1 2 Dc1 D1 2 5-8 कैकयानां, Dn1 D1 कैके° (for केक) G महारथा (for °रथ) — c) D. प्रवर्षन्, T G2 4 प्रवमन् (for प्रवपन्) T G1 निरतान् (sic) (for निशितान्) — Ś K (except K1) D1 2 om (hapl) 7d–8c — d) B1 -सुप्रभान्, Dn1 -भीषणान्, D1 (sup lin as in text

G निभ्रनान्, D1 समप्रभान् (hypermetric) (for -संनिभान्) K. शतशोऽथ सहस्रश, D1 इन्द्राशनिसमप्रभान्

8 Ś K (except K) D1 2 om 8abc (cf. v 1 7) — a) K1 M2- प्रत्युदयात्, Dc1 Dn2 D3 e °ययौ, D1 प्रत्यदर्शयत् (for प्रत्युदियात्) — b) D2 4 5 -मूर्तिर् (for धूर्तिर्) S महारथ (for °यशा) — c) G1 विमुञ्चन्ना (for विमुञ्चन्)

9 a) G1 2 . M1 2 तु (for च) — b) Ś K1. 2 D1 वर्गोद्धत, Kt Dn1 D1 - 2 °चित, D2 -बलो महान्, D बलो विभु, M -बलान्वित (for बलो दित) — c) Ś1 K1. 2 [ऽ]भ्यपतद् (for द्रवद्) — d) D महेन्द्रम् D1 शम्बर (for शम्बरम्) S महेन्द्रमिव शम्बर

10 K1 om 10ab — c) Dn1 वीरो धन्वी, D1 5 वीरधर्मा, D1 3 वर्मा (for °धन्वा) — d) B1 इवाभ्य यात्, G 1 तमभ्ययात्, G3 समभ्यधात् (for °यात्)

11 B1 reads 11a–14b on marg — a) K3 B (B1 marg , orig as in text) Dc1 Dn2 D1 2, 6 G5 महा राज, M3 °बाहुर् (for °राज) — b) K5 D1 6 जिगीषु (for जिगीषुं) D. तमवस्थित S (except G3 4) जिगीषुं (G1 °हीषुं) समुपस्थित — c) Ś1 K1. 2 D1 4 महानीक (D1 °कम्) (for महानीकं) S सपन् (for ततो) — d) D1 3 व्यवर्तयत, M5 व्यवारयत (for न्यवार) D2 S त स(T G2 4 तद्)ली (for वीर्यवान्)

12 B1 reads 12 on marg — a) T G1 रभस, G1 M1 2 रभसे, G2 4 रभसा, G सहसा (for कुशलं) — c) D1 समगच्छन्स (for अभ्यगच्छत्) D. (for °यान्त) — Ś1

सहदेवं तथायान्तं दुर्मुखः शत्रुकर्शनः ।
शरैरनेकसाहस्रैः समवाकिरदाशुगैः ॥ १३
सात्यकिं तु नरव्याघ्रं व्याघ्रदत्तस्त्ववारयत् ।
शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः कम्पयन्वै मुहुर्मुहुः ॥ १४
द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुञ्चतः सायकोत्तमान् ।
संरब्धान्रथिनां श्रेष्ठान्सौमदत्तिरवारयत् ॥ १५
भीमसेनं तथा क्रुद्धं भीमरूपो भयानकम् ।
प्रत्यवारयदायान्तमार्ष्यशृङ्गिर्महारथः ॥ १६
तयोः समभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे ।
यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयोर्नृप ॥ १७

ततो युधिष्ठिरो द्रोणं नवत्या नतपर्वणाम् ।
आजघ्ने भरतश्रेष्ठ सर्वमर्मसु भारत ॥ १८
तं द्रोणः पञ्चविंशत्या निजघान स्तनान्तरे ।
रोषितो भरतश्रेष्ठ कौन्तेयेन यशस्विना ॥ १९
भूय एव तु विंशत्या सायकानां समाचिनोत् ।
साश्वसूतध्वजं द्रोणः पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ २०
तान्शरान्द्रोणमुक्तांस्तु शरवर्षेण पाण्डवः ।
अवारयत धर्मात्मा दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २१
ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य संयुगे ।
चिच्छेद सहसा धन्वी धनुस्तस्य महात्मनः ॥ २२

---

13 Ś1 om 13^{a} (cf v l 12) B8 reads 13 on marg — ^{a}) D5 7 8 G1 M3-5 समायांत (for तथायान्त) — ^{b}) Ś K1-3 -सूदनं, K4 D8 सूदन, B Dc1 M3-5 -तापन, Dn2 D1-3 6 -कर्षण (for -कर्शन) — ^{d}) D2 S (except M3-5) समवारयदाशुगै

14 B8 reads 14^{ab} on marg — ^{a}) Ś2 K (except K2) च (for तु) D7. 8 नरव्याघ्र (for °घ्रं) — D8 om (hapl) 14^{b}–15^{a} — ^{b}) D3 8 G3 व्याघ्रदतस् (for °दत्तस्) D2 S त्ववाकिरत् (for °रयत्) — D4 om 14^{c}–15^{b} — ^{c}) Ś1 K1 3 4 D7 तु (for सु) Dn1 चैव, S (except G4 M3-5) उग्रै (for तीक्ष्णै) — ^{d}) K1 कामयन्वै, B3 Dc1 कङ्कपत्रैर्, D5 7 उरसायन्वै (for कम्प°)

15 D4 om 15^{ab}, D8 om 15^{a} (for both, cf v l 14) — ^{a}) D3 नरव्याघ्र (for °व्याघ्रान्) — ^{b}) D2 पंचभि (for मुञ्चत°) Dn1 सायकान्बहून् (for °कोत्तमान्) — ^{c}) K1 सशब्दान्, B1 2 Dc1 D3 सरब्धो (for °ब्धान्) K4 B (except B1) D2 S (except M3-5) रथिन (for °ना) B (except B1) Dc1 D2 S (except M3-5) श्रेष्ठ° (for श्रेष्ठान्) — ^{d}) D1 2 4 7 G1 5 M1 2 सोमदत्तिर् (for सौम°) D2 सौमदत्तिस्त्ववाकिरत्

16 ^{a}) Ś2 K1 तत क्रुद्धं, K3 8 Dn D3 6 7 तदा क्रुद्ध, D2 G1 M1 2 तथायात, T G2-5 अथायातं, M3-5 तमायात (for तथा क्रुद्ध) — ^{b}) K1 D3 भीमरूप, B Dc1 D2 5 S घोररूपं (T G M1. 2 °पो) (for भीमरूपो) K3 Dn D4 6-8 G2-5 भयानक°, D3 °नका, G1 M1 2 °वह (for °नकम्) — ^{c}) B1 पर्यवारयद्; B4 अभ्य° (for प्रत्य°) G1 M1 2 आयत्तम् (for आयान्तम्) — ^{d}) Ś2 S Cv आर्श्य(Cv °र्श)शृंगिर् (for आर्ष्य°) K1 महायशा, K8 B1-3 5 Dc1 M Cv °बल, D2 °भुज (for °रथ)

17 ^{a}) M2 समफलद् (for °भवद्) — ^{b}) D2 युधि (for मृधे) — ^{c}) S (except M3-5) यादृशा वै (for यादृगेव) — ^{d}) K5 B1 5 Dn1 D4 5 7 8 G2 मृधे, Dc1 G1 M इव (for नृप)

18 ^{a}) Ś2 K3 ततो युधिष्ठिरं द्रोणो — ^{b}) Ś K (except K5) D1 M3 4 पर्वभि, D4 पर्वणा (for -पर्वणाम्) — ^{c}) K4 -श्रेष्ठ, K5 B Dn2 D7 8 T G1-3 -श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ) — Ś K1-3 D1 om (hapl) 18^{d}–19^{c} K4 om 18^{d} — ^{d}) D5 वर्मसु (for -मर्मसु) M2 भारत, M3-5 स त्वरन् (for भारत)

19 Ś K1-3 D1 om 19^{abc} (cf v l 18) — ^{d}) S महात्मना (for यशस्विना) Ś2 K1 2 4 कौंतेयं शत्रुकर्षण

20 ^{a}) M3-5 हि (for तु) — ^{b}) D5 7 8 समावृणोत् (for °चिनोत्) — For 20^{ab}, T G M1 2 subst

555* अदृश्यं समरे चक्रे राजान सायकोत्तमैः ।

21 ^{a}) T G3 4 स (for तु) — ^{c}) Ś K1 अधारयत, D8 6 अवारयच्च, S न्यवारयत (for अवा°) — ^{d}) D7 पाणिलोघल (sic), S हस्तलाघव (for पाणि°)

22 ^{a}) Ś K1-4 D (except Dc1 D2) समरे, K5 सशर (for सहसा) D3 क्रुद्धो (for धन्वी)

23 ^{a}) Ś1 K3 4 D1 तथैनं (for भृ°) — ^{b}) Dc1

अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
शरैरनेकसाहस्रैः पूरयामास सर्वतः ॥ २३
अदृश्यं दृश्य राजानं भारद्वाजस्य सायकैः ।
सर्वभूतान्यमन्यन्त हतमेव युधिष्ठिरम् ॥ २४
केचिच्चैनममन्यन्त तथा वै विमुखीकृतम् ।
हतो राजेति राजेन्द्र ब्राह्मणेन यशस्विना ॥ २५
स कृच्छ्रं परमं प्राप्तो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
त्यक्त्वा तत्कार्मुकं छिन्नं भारद्वाजेन संयुगे ।
आददेऽन्यद्धनुर्दिव्यं भास्वरं वेगवत्तरम् ॥ २६
ततस्तान्सायकान्सर्वान्द्रोणमुक्तान्सहस्रशः ।
चिच्छेद समरे वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७

छित्त्वा च ताञ्शरान्राजा क्रोधसंरक्तलोचनः ।
शक्तिं जग्राह समरे गिरीणामपि दारणीम् ।
स्वर्णदण्डां महाघोरामष्टघण्टां भयावहाम् ॥ २८
समुत्क्षिप्य च तां हृष्टो ननाद बलवद्बली ।
नादेन सर्वभूतानि त्रासयन्निव भारत ॥ २९
शक्तिं समुद्यतां दृष्ट्वा धर्मराजेन संयुगे ।
स्वस्ति द्रोणाय सहसा सर्वभूतान्यथाब्रुवन् ॥ ३०
सा राजभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसंनिभा ।
प्रज्वालयन्ती गगनं दिशश्च विदिशस्तथा ।
द्रोणान्तिकमनुप्राप्ता दीप्तास्या पन्नगी यथा ॥ ३१
तामापतन्तीं सहसा प्रेक्ष्य द्रोणो विशां पते । C 7 3997 B 7 106 33 K. 7 106 32

भारद्वाजो (for त्वरमाणो) D5 महारथं (for °रथ) Ś1 त्वरमाणा महारथा, B2 (marg, orig as in text) भारद्वाजेन संयुगे — d) Dn1 सर्वशः (for °त) Ś1 पूरयामासुरजसा

24 a) B Dc1 Dn2 D1–2 5 6 वीक्ष्य, D7 8 प्रेक्ष्य (for दृश्य) — b) Ś2 संयुगे, B1 2 5 शायकैः (for सा°) — B1 G3 om (hapl) 24d–25a — d) K1 युधिष्ठिर (sic)

25 B1 G3 om. 25a (cf v l 24) — a) D7 8 चैवम् (for चैनम्) — b) N (except K5 B1 Dc1) [ए]व (for वै) G3 कृत्र (for कृतम्) — c) N (except Ś1 K1 B1 2 5 D1) M3–5 हतो, G2 ततो (for हतो) K5 D2 [इ]ति राजेति, D5 हतो राजा, G1 नरेंद्रंद्र (for [इ]ति राजेन्द्र) — d) K5 ब्राह्मणेति (for °णेन) Dn1 D2–4 6 महात्मना (for यशस्विना)

26 b) Dn1 महारथ (for युधिष्ठिर) — D4 om 26c–28b — c) Ś1 आदधे, M2–5 आदत्ते (for आददे) K5 Dn1 D6 7 8 घोर (for दिव्य) — f) Dn2 D3 6 भास्वर (for भास्वरं) B Dc1 भार(B4 बल)साधन मुत्तम

27 D4 om 27 (cf v l 26) — a) B1 2 शायकान् Ś K Dn D1 5–8 M3–5 तत्र, D2 तीक्ष्णान् (for सर्वान्) — b) Ś2 K2 B2 Dn2 D2 3 5–8 द्रोणनुन्नान् (for °मुक्तान्) Ś2 (orig, sup lin as in text) समतत (for सहस्रशः) — c) Dn1 चिच्छेद परवीरहा

28 D4 om 28ab (cf v l. 26) — a) K2 B4 Dn D1 3 6–8 तु, K5 तास्, M3–5 [ए]व (for च) K3 B° 4 Dn D1 3. 8 S राजन्, D5 7 घोरान् (for राजा) — b) D5 7 8 शरैरेव युधिष्ठिर — d) B3 इव (for अपि) Ś2 K1 2 Dc1 Dn2 D1 2 4 5 दारिणीं, B1 D7 G5 M1 2 दारुणीं, Dn1 दाराणीं, T G3 दारणा (for दारणीम्) K5 गिरीणामवदारण — e) T G1–4 M1 2 हेम (for स्वर्ण) G5 -घटा (for दण्डा) S (except G5) -घोपाम् (for घोराम्) — f) K5 Dn2 महाभया (for भयावहाम्)

29 a) Ś2 तु (for च) — b) K3 Dn1 D2 बलवान् (for °वद्) — c) K5 S ता रणे (for नादेन) — d) S त्रासयतीमिव प्रभो

30 b) B4 धर्मराजस्य संयुगे — d) B1 2 (marg as in text) 4 5 T G3–5 सैन्यानि (for -भूतानि) D5 अवारयत् (for अथाब्रुवन्)

31 d) B2 M3–5 स, B3 सा (for च) Ś K B4 Dc1 Dn D1. 3–6 स प्र, B1 D3 च प्र-, Dn2 स्वं प्र-, D2 चोप, D7 दश (for च वि-) — D4 om. (hapl) 31ef — e) S (except G2 M3–5) द्रोणानीकम् (for °न्तिकम्) Dn1 अनुप्राप्तो, D2 °प्राप्ता (for °प्राप्ता) — After 31e, S ins

556* कालरात्रीव भारत ।
कन्येवोरगराजस्य

— f) D2 दीप्तास्या पन्नगीं यथा

32 a) K2 D1. 6 आपतन्तीं (for °तन्तीं) — b) K3 Dn2 D1 2 6 G2 दृष्ट्वा, B2 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) — c)

प्रादुश्चक्रे ततो ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ३२
तदस्त्रं भस्मसात्कृत्वा तां शक्तिं घोरदर्शनाम् ।
जगाम स्यन्दनं तूर्णं पाण्डवस्य यशस्विनः ॥ ३३
ततो युधिष्ठिरो राजा द्रोणास्त्रं तत्समुद्यतम् ।
अशामयन्महाप्राज्ञो ब्रह्मास्त्रेणैव भारत ॥ ३४
विव्याध च रणे द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन चिच्छेदास्य महद्धनुः ॥ ३५
तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
गदां चिक्षेप सहसा धर्मपुत्राय मारिष ॥ ३६
तामापतन्तीं सहसा गदां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
गदामेवाग्रहीत्क्रुद्धश्चिक्षेप च परंतपः ॥ ३७
ते गदे सहसा मुक्ते समासाद्य परस्परम् ।
संघर्षात्पावकं मुक्त्वा समेयातां महीतले ॥ ३८
ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य मारिष ।
चतुर्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्हयाञ्जघ्ने शरोत्तमैः ॥ ३९
धनुश्चैकेन बाणेन चिच्छेदेन्द्रध्वजोपमम् ।
केतुमेकेन चिच्छेद पाण्डवं चार्दयत्त्रिभिः ॥ ४०
हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य युधिष्ठिरः ।
तस्थावूर्ध्वभुजो राजा व्यायुधो भरतर्षभ ॥ ४१
विरथं तं समालोक्य व्यायुधं च विशेषतः ।

K_4 reads from ब्राह्म up to पर्वभि (in 35^{a}) on marg D_2 तदा (for ततो) K_1 $D_{2\,4\,7\,8}$ ब्रह्मम्, K_4 (marg) D_1 द्रोणो (for ब्राह्मम्) The portion of the text in $Ś_2$ from ह्मस्त्र up to निनादं (in 7 83 33^{c}) is lost on missing folios —^{d}) K_4 D_1 ब्राह्ममस्त्र स चास्त्रवित्

33 $Ś_2$ missing (cf v l 32) K_4 reads 33 on marg —^{a}) D_2 तदीया, D_5 ता शक्तिं (for तदस्त्रं) — D_5 om 33^{b}–34^{c} —^{b}) K_5 शक्तिं हेमविभूपिता —^{d}) K_2 D_4 S महात्मन (for यशस्विन)

34 $Ś_2$ missing (cf v l 32) D_5 om 34^{abc} (cf v l 33) K_4 reads 34 on marg —^{c}) $B_{1\,3}$ Dc_1 $D_{1\,8}$ M_5 अशातयन्, D_6 अशोभयन् (for अशामयन्) D_2 G_2 महाराज (for °प्राज्ञो)

35 $Ś_2$ missing (cf v l 32) D_4 om. 35^{a}–45^{b} K_4 reads 35^{ab} on marg —^{a}) $D_{1\,6}$ विद्ध्वा त च, D_2 विचरतं, T $G_{3\,4}$ स विव्याध (for विव्याध च) —^{b}) B_2 (marg as in text) नवभिर् (for पञ्चभिर्) —^{c}) B_4 Dn_2 $D_{2\,3\,6}$ सु, G_2 [ए]व (for च) G_1 $M_{1\,2}$ तीव्रेण (for तीक्ष्णेन)

36 $Ś_2$ missing (cf v l 32) D_4 om 36 (cf v l 35) —^{d}) D_2 G_2 राजाय (for पुत्राय) D_2 भारत (for मारिष)

37 $Ś_2$ missing (cf v l 32) D_4 om 37 (cf v l 35) —^{a}) K_5 Dn_1 संप्रेक्ष्य (for सहसा) —^{b}) Dc_1 गदा K_5 Dn_1 गुर्वीं (for दृष्ट्वा) —^{c}) D_5 [अ]व धीत् (for [अ]ग्रहीत्) —^{d}) $Ś_1$ K (except K_5) Dn_2 $D_{1\,5\,6}$ T $G_{3\,4}$ परतप

38 $Ś_2$ missing (cf v l 32) D_4 om 38 (cf v l 35) —^{c}) B_1 हत्वा (for मुक्त्वा) —^{d}) $Ś_1$ समयेता, $K_{1\,4}$ D_2 G_1 $M_{1\,2}$ समीयाता, B_3 समापेता, D_3 शमयेता, D_6 समीयांतं, M_3 सह याता, M_4 सहा याता, M_5 सहायाते (for समेयाता) D_2 S (except $G_{4\,5}$) महीतल, D_3 °पते (for °तले)

39 $Ś_2$ missing (cf v l 32) D_4 om 39 (cf v l 35) D_6 om 39^{ab} —^{cd}) K_5 $D_{2\,5\,7\,8}$ विशिखैस् (for निशितैस्) T G_{2-5} transp तीक्ष्णै and जघ्ने K_5 $D_{7\,8}$ नरोत्तम°, D_2 नरर्षभ; D_5 नरोत्तम (for शरोत्तमै)

40 $Ś_2$ missing (cf v l 32) D_4 om. 40 (cf v l 35) —^{a}) K_3 भल्लेन (for बाणेन) Dn_2 $D_{1\,5\,6}$ चिच्छेदैकेन भल्लेन —^{b}) $Ś_1$ K_1 G_3 चिच्छिदेंद्र, Dn_2 $D_{1,5\,6}$ धनुश्चेंद्र- (for चिच्छेदेन्द्र) B Dc_1 Dn_1 चिच्छेदेंद्रायुधोपम —^{c}) D_5 छत्रम् (for केतुम्) —^{d}) B_1 $D_{3\,7\,8}$ चार्दयन् (for °यत्) D_2 पाडवस्यार्दयस्त्रिभि

41 $Ś_2$ missing (cf. v l 32) D_4 om 41 (cf v l. 35) —^{a}) T G_{2-5} तद् (for तु) B_1 तस्माद् (for तूर्णम्) —^{c}) $D_{7\,8}$ बाहुर् (for राजा) ❁ Cd ऊर्ध्वभुज इति केवलं भुजयुद्धं सूचयते तत्र हेतुर्व्यायुध इति । ❁

42 $Ś_2$ missing (cf v l 32) D_4 om 42 (cf v l 35) —^{c}) K_5 Dc_1 Dn_1 $G_{1\,2}$ M व्या(M_{3-5} वि)मोहयत् (for व्यामोह°) T $G_{3\,4}$ शीघ्र (for शत्रून्) —^{d}) $K_{1\,2}$ Dn_2 $D_{1\,5\,6}$ या विभो, B Dc_1 Dn_1 च प्रभो, D_2 G_1 M चाभिभू°, D_5 भारत (for चाभिभो)

43 $Ś_2$ missing (cf v l 32) D_4 om 43 (cf v. l

द्रोणो व्यमोहयच्छत्रून्सर्वसैन्यानि चाभिभो ॥ ४२
मुश्वन्निपुगणांस्तीक्ष्णाल्लघुहस्तो दृढव्रतः ।
अभिदुद्राव राजानं सिंहो मृगमिवोल्बणः ॥ ४३
तमभिद्रुतमालोक्य द्रोणेनामित्रघातिना ।
हा हेति सहसा शब्दः पाण्डूनां समजायत ॥ ४४
हतो राजा हतो राजा भारद्वाजेन मारिष ।
इत्यासीत्सुमहाञ्शब्दः पाण्डुसैन्यस्य सर्वतः ॥ ४५
ततस्त्वरितमारुह्य सहदेवरथं नृपः ।
अपायाज्जवनैरश्वैः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

८२

संजय उवाच ।
बृहत्क्षत्रमथायान्तं केकयं दृढविक्रमम् ।
क्षेमधूर्तिर्महाराज विव्याधोरसि मार्गणैः ॥ १
बृहत्क्षत्रस्तु तं राजा नवत्या नतपर्वणाम् ।
आजघ्ने त्वरितो युद्धे द्रोणानीकबिभित्सया ॥ २
क्षेमधूर्तिस्तु संक्रुद्धः केकयस्य महात्मनः । C 7 4015 B 7 107 3 K 7 107 3

---

35) —^{a}) Ś1 K1.2.4 D5.7.8 इषुवरास्, B4 Dn2 D2.3.6 नैपुगणास् (for इषु°) —^{b}) D2 चाप (for लघु) K5 दृढायुध°, M3–5 महाबल (for दृढव्रत°) —^{c}) K5 वेगेन (for राजानं) —^{d}) Ś1 K1.4 गजम्, S द्विपम् (for मृगम्) Dn1 S (except M3–5) इवो- ल्वणं (Dn1 °णा) (for °ण) B4 सिंहो मृगगणानिव

44 Ś2 missing (cf. v l. 32) D4 om. 44 (cf v l. 35) —^{c}) K5 transp सहसा and शब्द Ś1 K1–4 समभूत्, D2 सुमहान् (for सहसा) B5 lacuna for the portion from शब्द up to जायत (in 44^{d}) —Ś1 K (except K5) D1.6 om (hapl) 44^{d}–45^{c} —^{d}) D2 पाण्डवानामजायत

45 Ś2 missing (cf. v l. 32) D4 om 45^{ab} (cf v l. 35) Ś1 K (except K5) D1.6 om 45^{abc} (cf v l 44) —^{a}) B4 Dc1 Dn2 D2.3.5.7.8 हतो राजा हतो राजा —^{b}) K5 Dn2 D7.8 G1 M1.2 भारत (for मारिष) —^{c}) K5 D5 तुमुल, Dc1 S (except M3–5) च (Dc1 तु) महान् (for सुमहान्) —^{d}) D2 T G2–5 -सैन्येषु (for सैन्यस्य) Ś1 K (except K5) D1.4.7.8 भारत, Dn2 D3.5.6 मारिष, D2 दारुण (for सर्वत°)

46 Ś2 missing (cf v l 32) —^{a}) D2 आसाद्य —^{b}) T G2–5 सात्यकेश्च (for सहदेव-) D3 प्रति (for कुन्तीपुत्रो)

Colophon Ś2 missing —*Sub parvan* Ś1 K1–3 B Dc1 Dn D1–3.5–8 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* K5 D4.6.7.8 युधिष्ठिरपलायन, D2 धर्मराजपराजय°, D3 युधिष्ठिरापयान —*Adhy no* (figures, words or both) B1 103, B2 99, B3 104, B5 112, Dn1 105, D2 107, D6 106, T G1–4 M1.2 102, G5 100, M3–5 101 —*Śloka no* Dc1 24, Dn1 47, G5 46

82

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf. v l 7 81 32)

1 —^{a}) B (except B5) बृहत्क्षेत्रम्, D6 महाक्षत्रम् (for बृहत्क्षत्रम्) D3 अथायात, M3–5 तथायांतं (for अथायान्त) —^{b}) K5 B (except B3) Dn D1–3.5.6.8 G3.4 कैकेय, D7 कैकयं (for केकयं) —^{c}) Dn1 क्षेमे धूर्तिर्, D2 क्षेममूर्तिर् (for °धूर्तिर्) D4.7.8 महाराजा (for °राज) —^{d}) Ś1 सायकै° (for मार्गणै)

2 —^{a}) B बृहत्क्षेत्रस् (for °क्षत्रस्) D8 om (hapl) from तं up to क्षेमधूर्तिस्तु (in 3^{a}) K4.5 B1 Dc1 D2 M3–5 तं राजन्, B3 D3.5.6 राजानं (for तं राजा) —^{b}) T G2–5 -पर्वभि, G1 M1.2 -पर्वणा (for °णाम्) —^{c}) K2 B4.5 Dn D1 राजन्, D2.3.6 राजा (for युद्धे) —^{d}) D8 G1.5 M1.2 द्रोणानीकं (for °नीक)

3 D5 om. up to क्षेमधूर्तिस्तु (cf. v. l. 2). —^{a})

धनुश्चिच्छेद भल्लेन पीतेन निशितेन च ॥ ३
अथैनं छिन्नधन्वानं शरेण नतपर्वणा ।
विव्याध हृदये तूर्णं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ ४
अथान्यद्धनुरादाय बृहत्क्षत्रो हसन्निव ।
व्यश्वसूतध्वजं चक्रे क्षेमधूर्तिं महारथम् ॥ ५
ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
जहार नृपतेः कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ ६
तच्छिन्नं सहसा तस्य शिरः कुञ्चितमूर्धजम् ।
सकिरीटं महीं प्राप्य बभौ ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ७
तं निहत्य रणे हृष्टो बृहत्क्षत्रो महारथः ।
सहसाभ्यपतत्सैन्यं तावकं पार्थकारणात् ॥ ८
धृष्टकेतुमथायान्तं द्रोणहेतोः पराक्रमी ।
वीरधन्वा महेष्वासो वारयामास भारत ॥ ९

तौ परस्परमासाद्य शरदंष्ट्रौ तरस्विनौ ।
शरैरनेकसाहस्रैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ १०
तावुभौ नरशार्दूलौ युयुधाते परस्परम् ।
महावने तीव्रमदौ वारणाविव यूथपौ ॥ ११
गिरिगह्वरमासाद्य शार्दूलाविव रोषितौ ।
युयुधाते महावीर्यौ परस्परजिघांसया ॥ १२
तद्युद्धमासीत्तुमुलं प्रेक्षणीयं विशां पते ।
सिद्धचारणसंघानां विस्मयाद्भुतदर्शनम् ॥ १३
वीरधन्वा ततः क्रुद्धो धृष्टकेतोः शरासनम् ।
द्विधा चिच्छेद भल्लेन प्रहसन्निव भारत ॥ १४
तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं चेदिराजो महारथः ।
शक्तिं जग्राह विपुलां रुक्मदण्डामयस्मयीम् ॥ १५
तां तु शक्तिं महावीर्यां दोर्भ्यामायम्य भारत ।

---

3 संरब्ध (for संक्रुद्ध) —^{b}) K2 5 B Dn D1-3 5-7 कैके(B1 5 D7 °क)यस्य (for केकयस्य) —^{d}) D1 ह (for च)

4 M3 om (hapl) 4^{a}–6^{b} —^{b}) S (except M4 5, M3 om.) शितेन (for शरेण) Ś1 K5 B Do1 Dn D1 3 6 [आ]नत (for नत) —^{c}) K2 3 B4 Dn2 D2 समरे (for हृदये) D7 8 पूर्णं, M4 5 शूर (for तूर्णं)

5 M3 om 5 (cf v l 4) —^{b}) B बृहत्क्षेत्रो (for °त्क्षत्रो) D5 स्मयन् (for हसन्) —K (except K5) D1 om 5^{c}–6^{b} —^{c}) Ś1 B4 Dn3 D2 4 6 रथं (for ध्वज) —^{d}) D2 5 -मूर्तिं (for धूर्तिं) D6 महारथ

6 K (except K5) D1 M3 om 6^{ab} (cf v l 5, 4)

7 ^{a}) D2 शिर (for छिन्न) —^{b}) Ś1 K (except K5) नील (for शिर) K1 3 G5 -कुजित- (for कुञ्चित) D2 कुचितानीलमूर्धज —^{d}) T G3 4 [अं]भसि (for [अ]-म्बरात्)

8 ^{a}) T G3 4 दृष्ट्वा, G5 दृष्टौ (for हृष्टो) —^{b}) B (except B2) बृहत्क्षेत्रो (for °त्क्षत्रो) B4 महाबल (for °रथ) —^{c}) T G2-4 सहयो (for सहसा) Ś1 K1 3 4 D4 न्यपतत्, G1 M [अ]भ्यद्रवत् (for °पतत्) T G2-5 तूर्णं (for सैन्यं) —^{d}) S पाण्डु (for पार्थ-)

9 ^{a}) G5 धृष्टकेतुर् (for °केतुम्) Ś1 K Dn2 D1 4. 5 7 8 G4 तथायान्तं, D3 6 तमा° (for अथा°)

10 ^{b}) D2 शार्दूलाविव दर्पितौ, D3 शरहस्तौ महारथौ — M1 2 repeat 10^{cd} after 12^{ab}

11 ^{c}) Do1 महाहवे (for °वने) Ś1 K1 2 [ऽ]तीव (for तीव्र)

12 After 12^{ab}, M1 2 repeat 10^{cd} M3-5 om 12^{cd} —^{c}) K4 महावीरौ, B4 °राज (for °वीर्यौ) —^{d}) B Do1 परस्परजयै(B4 °वधै)षिणौ — For 12^{cd}, T G2-5 M1 2 subst

557* तावुभौ नरशार्दूलौ पीडयन्तौ परस्परम् ।

13 ^{a}) D4 5 8 तुमल, G5 विपुल (for तुमुलं) —^{d}) D4 विस्मयोद्भुतदर्शनं, D5 चिरायाद्भुत°

14 ^{c}) D4 समरे (for भल्लेन) D2 विद्ध्वा भल्लेन चिच्छेद —^{d}) M3-5 तदद्भुतमिवाभवत् (= 30^{d})

15 ^{a}) M3-5 समुत्सृज्य (for तदुत्सृज्य) —^{b}) S चैद्यो राजा महायशा (G2 M3-5 विशां पते) —^{c}) D2 M3-5 विमलां (for विपुलां) —^{d}) K3 B4 D1 हेम, G5 उग्र (for रुक्म) D2 3. 6 अयोमयीं (for अयस्मयीम्)

16 ^{a}) B4 तां शक्तिं स, Dn3 जातु शक्तिं (for तां तु शक्तिं), Dn1 D2 3 6 महावीर्यो (for °वीर्यां) —^{b}) Do1 Dn1 भुजेनोद्यम्य भारत, D2 भुजाभ्यां गृह्य भा°; T G M1. 2 महतीमस्य भा°, M3-5 भुजाभ्यामथ भा° Cd

चिक्षेप सहसा यत्तो वीरधन्वरथं प्रति ॥ १६
स तया वीरघातिन्या शक्त्या त्वभिहतो भृशम् ।
निर्भिन्नहृदयस्तूर्णं निपपात रथान्महीम् ॥ १७
तस्मिन्विनिहते शूरे त्रिगर्तानां महारथे ।
बलं तेऽभज्यत विभो पाण्डवेयैः समन्ततः ॥ १८
सहदेवे ततः षष्टिं सायकान्दुर्मुखोऽक्षिपत् ।
ननाद च महानादं तर्जयन्पाण्डवं रणे ॥ १९
माद्रेयस्तु ततः क्रुद्धो दुर्मुखं दशभिः शरैः ।
भ्राता भ्रातरमायान्तं विव्याध प्रहसन्निव ॥ २०
तं रणे रभसं दृष्ट्वा सहदेवं महाबलम् ।
दुर्मुखो नवभिर्बाणैस्ताडयामास भारत ॥ २१
दुर्मुखस्य तु भल्लेन छित्त्वा केतुं महाबलः ।
जघान चतुरो वाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥ २२
अथापरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
चिच्छेद सारथेः कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ २३
क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन कौरव्यस्य महद्धनुः ।
सहदेवो रणे छित्त्वा तं च विव्याध पञ्चभिः ॥ २४
हताश्वं तु रथं त्यक्त्वा दुर्मुखो विमनास्तदा ।
आरुरोह रथं राजन्निरमित्रस्य भारत ॥ २५
सहदेवस्ततः क्रुद्धो निरमित्रं महाहवे ।
जघान पृतनामध्ये भल्लेन परवीरहा ॥ २६
स पपात रथोपस्थान्निरमित्रो जनेश्वरः । C 7 4039 B 7 107 27 K 7 107 27

---

cites आयस्य (as in text) —c) K D2 क्रुद्धो, G2 युक्तो (for यत्तो) — G4 om 16d–20c —d) Ś1 वीर धन्वि, D1 4 7 8 T1 G2 6 °धन्वा (for °धन्व)

17 G4 om 17 (cf v l 16) —a) D4 तया तु (for स तया) —b) D2 त्वतिहतो, D1 7 8 तु निहतो, D5 विनि° (for त्वभि°) D5 मत्वराभिहतो भृश —c) K1 संभिन्न, S (G4 om) निर्भिण्ण (for निर्भिन्न) D7 तूर्णा (for तूर्णं) —d) G2 (inf lin as in text) महीं प्रति (for रथान्महीम्)

18 G4 om 18 (cf v l 16) —a) Ś1 K1 3 4 D1 निपतिते, D2 त्वतिहते (for विनिहते) K3 . B1 Dn2 S (G4 om) वीरे (for शूरे) —b) K3 B1 6 Dn2 D1 3 -8 T G1-3 6 M1 2 5 त्रैगर्तानां (for त्रिग°) —c) = 36c D7 8 विभज्यत (for तेऽभज्यत) D8 विभो —d) Ś1 K1 पाण्डवीर्य, K. पीड्यमानं, B1 पाण्डवैश्च (for पाण्डवेयैः) — After 18, K6 D7 8 ins

558* सहदेवस्ततः क्रुद्धो दुर्मुखेन समागतः ।

[D8 स देवस्तु (for सहदेवस्) D7 8 समाहितः (for °गतः)]

19 G4 om 19 (cf v l 16) —a) M3-. सहदेव (for °देवे) —b) B2 D4 6 [s]क्षिपन् (for ऽक्षिपत्) —d) D2 पाण्डवान्

20 G4 om 20abc (cf v l 16) —b) K1 निशितैः, Dn1 D1 च शितैः, D3 6 च ततः (for दशभिः) —c) B1, 2 G1 M4 आयस्तो, B3 अत्रस्तो; Dc1 Dn1 T G3 8 5 M3 5 आयत्तो, M1 2 आयस्तं (for आयान्तं) —d) T G2 4 विव्याथ (for °ध)

21 a) K4 स (for तं) D3 सुदृढ, Cd रभसं (as in text)

22 a) B3 G5 च (for तु) — M3 om. (hapl) 22b–23a —b) D4 M4 5 महारथ (for °बल) —c) D2 जहार (for जघान) D2 बाणाश् (for वाहाश्) —d) B1 तु (for नि)

23 M3 om. 23a (cf v l. 22) Dc1 Dn1 om 23ab —b) K3 Dn2 D1 3 6 M5 ह (for च) D2 4 5 7 8 T G M1 2 पीतेन परवीरहा

24 a) K5 B2 (marg, orig as in text) 3 4 Dc1 Dn1 D2 4 6 7 8 सुतीक्ष्णेन, G1 M1 2 तु तीव्रेण (for च तीक्ष्णेन) —b) D7 G3 5 कौरवस्य D3 महाधनु —c) K1 3 4 D1 भित्त्वा (for छित्त्वा) —d) B5 शरैर् (for तं च) T G M1. 2 transp च and विव्याध M4 5 पत्रिभि (for पञ्चभि) K4 D1 तं विव्याध महद्धनु

25 a) D3 च, D4 स (for तु) —b) K1 दुर्मनो (for दुर्मुखो) D2 विमुखस् (for विमनास्) K1 M3 4 5 (also as in text) तथा (for तदा)

26 a) K6 D2 S तु सं (M3-5 तु तं) (for ततः) —c) S जघान पृ(G3 4 प्र)थुधारेण

27 D6 reads 27a on marg —a) M3-5 रथोपस्थे (for °स्थान्) —b) Ś1 K1-4 D1 om from जनेश्वर up to

त्रिगर्तराजस्य सुतो व्यथयंस्तव वाहिनीम् ॥ २७
तं तु हत्वा महाबाहुः सहदेवो व्यरोचत ।
यथा दाशरथी रामः खरं हत्वा महाबलम् ॥ २८
हाहाकारो महानासीत्रिगर्तानां जनेश्वर ।
राजपुत्रं हतं दृष्ट्वा निरमित्रं महाबलम् ॥ २९
नकुलस्ते सुतं राजन्विकर्णं पृथुलोचनम् ।
मुहूर्ताज्जितवान्संख्ये तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३०
सात्यकिं व्याघ्रदत्तस्तु शरैः संनतपर्वभिः ।
चक्रेऽदृश्यं साश्वसूतं सध्वजं पृतनान्तरे ॥ ३१
तान्निवार्य शराञ्शूरः शैनेयः कृतहस्तवत् ।
साश्वसूतध्वजं बाणैर्व्याघ्रदत्तमपातयत् ॥ ३२
कुमारे निहते तस्मिन्मागधस्य सुते प्रभो ।
मागधाः सर्वतो यत्ता युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३३
विसृजन्तः शरांश्चैव तोमरांश्च सहस्रशः ।
भिण्डिपालांस्तथा प्रासान्मुद्गरान्मुसलानपि ॥ ३४
अयोधयन्रणे शूराः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
तांस्तु सर्वान्स बलवान्सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
नातिकृच्छ्राद्धसन्नेव विजिग्ये पुरुषर्षभ ॥ ३५
मागधान्द्रवतो दृष्ट्वा हतशेषान्समन्ततः ।
बलं तेऽभज्यत विभो युयुधानशरार्दितम् ॥ ३६
नाशयित्वा रणे सैन्यं त्वदीयं माधवोत्तमः ।
विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं व्यभ्राजत महायशाः ॥ ३७

हत्वा (in 28^{d}) B4 जनेश्वर (for °श्वर)

28 Ś1 K1–4 D1 om up to हत्वा (of v l 27) —^{a}) T G2–5 transp तं तु and हत्वा —^{b}) D3 व्यरोचयत् (for °चत) —^{d}) D2 रक्षो (for खर) Ś1 K1–3 D1 G5 M3 4 महाबल°, D2 °बली, G2 °रथं (for °बलम्)

29 ^{b}) Ś1 जनेश्वरे, K4 B (except B4) D1 °श्वर, K5 G3 °श्वर (for °श्वर) —^{d}) N (except Ś1 K2 B4 D5, Ś2 missing) G3 महारथं (for °बलम्)

30 ^{a}) K1 3 D1 तं, D8 तत् (for ते) Ś1 K1 3 4 D1 2 महाराज, D7 (also as in text) यथा राजन्, S सुत वीरो (for सुतं राजन्) —^{b}) D3 6 वृप (for पृथु) T G2–4 -लोचन (for °नम्) —^{c}) Ś1 मुहूर्तं (for °र्ताज्) B4 Dn लोके, G1–4 M संखे (for संख्ये)

31 ^{a}) D3 -दंतस् (for -दत्तस्) —^{c}) D2 रथं (for ऽदृश्य) —^{d}) D2 सर्वत (for सध्वजं) —For 31^{cd}, G1 M subst

559* साश्वसूतध्वजं चक्रे अदृश्य पृतनान्तरे ।
[G1 पृतनामुखे (for °नान्तरे)]

32 M3 om 32^{a} —^{a}) K1 D4 तन् (for तान्) G1 M1 2 तत (for शरान्) D8 तीव्र (for शूर°) —D8 om 32^{bcd} —^{b}) D4 सैनेय (for शै°) —K2 om (hapl) 32^{cd} —^{c}) D4 -रथं (for ध्वजं) —^{d}) D3, 5 दंतम् (for -दत्तम्) B2 (marg, orig as in text) M1 अवारयत् (for अपात°)

33 ^{b}) G1 M1 3 मगधस्य (for मा°) —^{c}) Ś1 सर्वशो (for °तो) —^{d}) K2 उपाद्रवत्, S अयोधयन् (G1 M2 °धयत्) (for उपाद्रवन्)

34 ^{a}) D2 तीक्ष्णास् (for चैव) —^{c}) Ś1 दिंडि पालास्, K5 D2 5 7 8 भिंडिमाला(D5 °ळा)स्, B Dc1 Dn भिंदिपा(Dn1 °मा)लास् (for भिण्डिपालास्) D3 प्राशान् —^{d}) K1 5 B Dn1 D2 3 5–8 मुश(B °ष)-लान(D7 8 °न्य)पि, D4 मुशलानि च (for मुसलानपि) S (except M3–5) मुसलान्मुद्गरानपि

35 ^{a}) Dc1 Dn1 अपोथयन् (for अयोध°) S वीरा (for शूरा) —^{b}) M3–5 सत्यक (for सात्वतं) B (except B3) M3–5 -कोविद (for दुर्मदम्) —D2 om (hapl) 35^{cd} —^{c}) D3 6 तु (for स) G2 तान्सर्वान्सबलान्युद्धे —^{d}) M3 सत्यकिर् (for सा°) —^{e}) D7 8 -कृत्स्नाद् (for -कृच्छ्राद्) —^{f}) K (except K1) B Dn1 D2 3 6 T G3 4 पुरुषर्षभ, Dn2 D4 5 7 8 भरतर्षभ (for पुरुष°)

36 ^{a}) D4 निहतान् (for द्रवतो) M3–5 द्रवतो मागधान्दृष्ट्वा —^{b}) D3 -शेषं, D4 -सत्त्वान् (for -शेषान्) —^{c}) = 18^{c} S अभवच्च बलं तत्ते (G5 तेषु)

37 ^{a}) T G2 3 रणेनैव, G3 4 क्षणेनैव (for रणे सैन्यं) —^{b}) D3 त्वदीयं यादवोत्तम, S (except M3–5) त्वदीयास्तु (G1 M1, 2 °य तु) समंतत —^{c}) K1 D1 विधुन्वानो; D7 T G1 2 5 M विधू° (for विधु°) —^{d}) B2 व्यराजत; D2 6 विभ्राजत, M3–5 व्यरोचत (for व्यभ्राजत) K5 Dn D4 5 7 8 महारथ (for °यशा) —After 37, S ins

भज्यमानं बलं राजन्सात्वतेन महात्मना ।
नाभ्यवर्तत युद्धाय त्रासितं दीर्घबाहुना ॥ ३८
ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धः सहसोद्वृत्य चक्षुषी ।
सात्यकिं सत्यकर्माणं स्वयमेवाभिदुद्रुवे ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

८३

संजय उवाच ।
द्रौपदेयान्महेष्वासान्सौमदत्तिर्महायशाः ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १
ते पीडिता भृशं तेन रौद्रेण सहसा विभो ।
प्रमूढा नैव विविदुर्मृधे कृत्यं स्म किंचन ॥ २
नाकुलिस्तु शतानीकः सौमदत्तिं नरर्षभम् ।
द्वाभ्यां विद्ध्वानदद्धृष्टः शराभ्यां शत्रुतापनः ॥ ३
तथेतरे रणे यत्तास्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
विव्यधुः समरे तूर्णं सौमदत्तिममर्षणम् ॥ ४
स तान्प्रति महाराज चिक्षिपे पञ्च सायकान् । C 7 4057 B 7.108 5 K 7 108 5

560* यथा दैत्यचमूं हत्वा शक्रो राजन्व्यरोचत ।

[G3- व्यराजत (for व्यरोचत)]

33 a) Dc1 दृष्ट्वा, T G2-4 सर्वं (for राजन्) G1 M1.2 भज्यमाने बले राजन् —b) D2 युयुधानेन चार्दितं —c) T G1 2-4 M1 2 नाभ्यद्रवत, M3-5 न व्यवर्तत (for नाभ्यवर्तत) —d) K1 भ्रामित (for त्रासित)

39 b) M3-5 क्रोधाद् (for सहसा) K3 D3 G1 M1 2 [उ]द्धृत्य (for [उ]द्वृत्य) —c) D1 सत्यकिं, M3-5 सत्यकं (for सात्यकिं) T G2- धर्माणं (for -कर्माणं)

Colophon om in Dn2 Ś2 missing —*Sub parvan* N (except K6, Dn2 om , Ś2 missing) जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* K5 जयपराजयपुत्रवध , Dn1 D1 7 8 राजपुत्रवध , Bom ed संकुलयुद्धं —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1-4 M1 2 103, B3 105, Dn1 106, D2 108, G6 101, M3-5 102 —*Śloka no* B2 Dn1 38, G6 40

83

1 Ś2 missing up to निनर्द (in 33a) (cf. v l 7 81 32) Dn2 om 1ab with the ref. —a) T G3 4 महेष्वास —b) D1 6 7 सोमदत्तिर्, G5 सौमदत्तिं (for °दत्तिर्) Dn1 8 महारथ (G5 °थं) (for °यशा) —c) K6 भित्त्वा (for विद्ध्वा) —d) K5 D3 M3-5 पञ्चभि (for सप्तभि)

2 Ś2 missing (cf v l 1) —a) M3-5 [s]भ्यर्दिता (for पीडिता) T G3 4 सेना (for तेन) —b) D2 7 8 द्रोणेन, D3 रौद्रेन (for °ण) D4 महता (for सहसा) Ś1 K3 [अ]भिभो, S (except G3 4) प्रभो (for विभो) —c) T G M1 2 सम्मूढा (for प्र°) K5 D2-5 विदधुर् (for विविदुर्) D6 मूढा तेनैव विदधुर्, D8 प्रमूढा तेनैव विदुर्, M3-5 °ढा नाभ्यपद्यत —d) M3-5 रणे (for मृधे) S हि (for स्म)

3 Ś2 missing (cf v l 1) —a) K2 Dn2 च (for तु) —b) D2 सोमदत्तिं, D4 सोमदत्तिर्, D5 G1 सोमदत्ति, D7 सोमदत्तं (for सौमदत्तिं) K1-4 महाबल (K4 °र), B1. 5 Dn1 T G2 6 M1 2 रथर्षभं, D3 नरर्षभ , G1 3 महारथ (for नरर्षभम्) —c) K1-3 G1 M1 2 भित्त्वा, K6 हत्वा (for विद्ध्वा) M1 2 [अ]नदन, M3 भृशं (for [अ]नदद्) —d) Ś1 K1 3 4 D1-3 6 कर्षण , K6 Dn1 मर्दन , D4 7 8 -कर्शन (for -तापन)

4 Ś2 missing (cf v l. 1) —a) B5 अथेतरे (for तथे°) B4 [s]पि स (for रणे) D2 राजस् (for यत्तास्) —D5 repeats 4d–5b after 6a —d) D2 सौमदत्तिम्, D4 6 (second time) T G2 6 सोमदत्तिम् (D5 °त्तिर्) (for सौम°) G2 रथर्षभ, M3. 5 समर्पिणं (for °र्षणम्)

5 Ś2 missing (cf. v l 1) For the repetition in

एकैकं हृदि चाजघ्ने एकैकेन महायशाः ॥ ५
ततस्ते भ्रातरः पञ्च शरैर्विद्धा महात्मना ।
परिवार्य रथैर्वीरं विव्यधुः सायकैर्भृशम् ॥ ६
आर्जुनिस्तु हयांस्तस्य चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
प्रेषयामास संक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ ७
भैमसेनिर्धनुश्छित्त्वा सौमदत्तेर्महात्मनः ।
ननाद बलवन्नादं विव्याध च शितैः शरैः ॥ ८
यौधिष्ठिरो ध्वजं तस्य छित्त्वा भूमावपातयत् ।
नाकुलिश्चाश्वयन्तारं रथनीडादपाहरत् ॥ ९
साहदेविस्तु तं ज्ञात्वा भ्रातृभिर्विमुखीकृतम् ।
क्षुरप्रेण शिरो राजन्निचकर्त महामनाः ॥ १०
तच्छिरो न्यपतद्भूमौ तपनीयविभूषितम् ।
भ्राजयन्तं रणोद्देशं बालसूर्यसमप्रभम् ॥ ११
सौमदत्तेः शिरो दृष्ट्वा निपतत्तन्महात्मनः ।
वित्रस्तास्तावका राजन्प्रदुद्रुवुरनेकधा ॥ १२
अलम्बुसस्तु समरे भीमसेनं महाबलम् ।
योधयामास संक्रुद्धो लक्ष्मणं रावणिर्यथा ॥ १३
संप्रयुद्धौ रणे दृष्ट्वा तावुभौ नरराक्षसौ ।

D_5, cf v l 4 — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ D_1 त (for तान्) D_5 (first time) महेष्वासाश्र् (for महाराज) — ^{b}) K_2 B D_{c1} $D_{3.4}$ चिक्षेप (for चिक्षिपे) B (except B_3) शायकान् (for सा°) $Ś_1$ $K_{1\ 3\ 4}$ D_{n1} पच चिक्षेप सायकान्

6 $Ś_2$ missing (cf v l 1) For the repetition in D_5, cf. v l 4 — ^{a}) G_3 मारवा· (for भ्रातर) — D_6 om 6^b — ^{b}) K_1 D_{n1} विद्ध्वा (for विद्धा) $D_{4\ 7\ 8}$ महारथा (for °त्मना) — ^{c}) K_2 $B_{4\ 6}$ D_{c1} D_{n2} $D_{1-3\ 6}$ G_5 रणे (for रथैर्) — ^{d}) B_2 D_3 शायकैर् (for सा°)

7 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — ^{a}) K_1 तत्र (for तस्य) — K_1 om (hapl) 7^c–8^d — ^{c}) $D_{2\ 6}$ तान् (for स) — ^{d}) K_{2-4} D_1 विपर्यं (for सदन) D_6 महत् (for प्रति)

8 $Ś_2$ missing (cf v l 1) K_1 om 8 (cf v l 7) — ^{a}) D_4 om धनुश्छित्त्वा D_8 ध्वज (for धनुश्) — ^{b}) K_4 D_1 सौबलस्य, $D_{4\ 5}$ $G_{2\ 5}$ सोमदत्तेर् (for सौम°) D_5 महायशा (for °त्मन) — ^{c}) D_{n1} $D_{3\ 6-8}$ S (except G_{2-4}) बलवान् (for °वन्) $D_{4\ 7\ 8}$ नादैर् (for नाद) — ^{d}) D_{n1} विद्ध्वा तं (for विव्याध) K_6 D_{c1} D_{n1} $D_{2.6}$ S (except M_{3-5}) निशितैः, D_5 दशभि (for च शितैः)

9 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — ^{ab}) $K_{3\ 5}$ B D (except $D_{1\ 2}$) M_{3-5} यौधिष्ठिरिं (D_4 °रं) (for °ष्ठिरो) S transp तस्य and छित्त्वा — B_1 om 9^{cd} — ^{c}) $Ś_1$ नकुलिश् (for ना°) $Ś_1$ B_2 $D_{2\ 6}$ T G_{2-4} चास्य, K_2 D_{n2} चाथ, $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ साश्व, G_5 तस्य (for चाश्व) G_1 $M_{1\ 2}$ -यतारौ (for यन्तारं) — ^{d}) D_2 -पीठाद्, S (except G_5) -नीळाद् (for नीडाद्). K_6 B_2 D_{n1} $D_{1\ 2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ T $G_{1\ 5}$ $M_{1\ 2}$ अपातयत् (for °हरत्)

10 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — ^{a}) K_1 M_1 साहदेवस् (for °देविस्) T $G_{2\ 3\ 5}$ मत्वा, G_1 M दृष्ट्वा, G_4 हत्वा (for ज्ञात्वा) — ^{b}) K_5 D_{n1} $D_{7\ 8}$ M_{3-5} विरथीकृतं (for विमुखी°) — D_4 om (hapl) 10^c–11^b — ^{c}) G_3 महा (for शिरो) — ^{d}) B (except B_4) विचकर्त, $D_{3\ 6}$ विचकर्ष, S उच्चकर्त (for निचकर्त) K_3 B D_{c1} $D_{2\ 3\ 6}$ महात्मन (K_3 °ना), D_{n2} $D_{5\ 7\ 8}$ T G $M_{1\ 2}$ °हवे, $M_{3\ 4\ 5}$ (*sup lin* as in text) °बल (for °मना)

11 $Ś_2$ missing (cf v l 1) D_4 om. 11^{ab} (cf. v l 10) — ^{a}) D_{n1} वि (for तप) — ^{c}) $Ś_1$ भ्राजयंस्त, K_6 D_{n2} $D_{1\ 3}$ °यत्तं, $B_{1\ 5}$ D_{c1} भासयंत, $B_{2\ 4}$ भाप(B_4 °स)यान, B_3 भासयन्तु, S भासयत्तद् (for भ्राजयन्त) $D_{2\ 4\ 7}$ रणे देशं (for रणोद्देश)

12 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — ^{a}) K_1 सोमदते·, $D_{4\ 5}$ $G_{2\ 4}$ सोमदत्ते (for सौम°) G_5 भूमौ (for दृष्ट्वा) — K_5 om (hapl) 12^b–14^a — ^{b}) $Ś_1$ पतित तु, K (K_5 om) पात्यमान, B_{1-3} निपतन्तु, B_4 $D_{1-3\ 6}$ निहतं तन्, B_5 D_{c1} D_4 $G_{1\ 5}$ $M_{1\ 2}$ निपतत, D_{n2} $D_{7\ 8}$ पतितं तन्, D_5 निपतच्च, G_4 न्यपतत्तन् (for निप°) D_{n2} महीतले (for महात्मन) — ^{c}) B_4 T विस्तस्तास् (for वित्र°) — ^{d}) G_5 प्रचुक्रुशुर् (for प्रदुद्रुवुर्) $D_{4\ 5.\ 7\ 8}$ अनेकशः (for °कधा) M_{3-5} विप्रसस्रुर्दिशो दश

13 $Ś_2$ missing (cf v l 1) K_5 om 13 (cf v l. 12) — ^{a}) K_4 B D_{c1} D_{n2} $D_{3\ 6\ 7}$ अलम्बुपस — ^{b}) M_3 महाबल· — ^{c}) G_5 (*sup lin* as in text) रोधयामास (for योध°) $K_{1\ 3\ 4}$ समरे (for संक्रुद्धो)

14 $Ś_2$ missing (cf v l 1) K_5 om 14^a (cf.

विस्मयः सर्वभूतानां प्रहर्षश्चाभवत्तदा ॥ १४
आर्ष्यश्रृङ्गिं ततो भीमो नवभिर्निशितैः शरैः ।
विव्याध प्रहसन्राजन्राक्षसेन्द्रममर्षणम् ॥ १५
तद्रक्षः समरे विद्धं कृत्वा नादं भयावहम् ।
अभ्यद्रवत्ततो भीमं ये च तस्य पदानुगाः ॥ १६
स भीमं पञ्चभिर्विद्धा शरैः संनतपर्वभिः ।
भीमानुगांस्त्रघानाशु रथांस्त्रिंशदरिंदमः ।
पुनश्चतुःशतान्हत्वा भीमं विव्याध पत्रिणा ॥ १७
सोऽतिविद्धस्तदा भीमो राक्षसेन महाबलः ।
निषसाद रथोपस्थे मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ १८
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मारुतिः क्रोधमूर्छितः ।
विकृष्य कार्मुकं घोरं भारसाधनमुत्तमम् ।
अलम्बुसं शरैस्तीक्ष्णैरर्दयामास सर्वतः ॥ १९
स विद्धो बहुभिर्बाणैर्नीलाञ्जनचयोपमः ।
शुशुभे सर्वतो राजन्प्रदीप्त इव किंशुकः ॥ २०
स वध्यमानः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
स्मरन्भ्रातृवधं चैव पाण्डवेन महात्मना ॥ २१
घोरं रूपमथो कृत्वा भीमसेनमभाषत ।
तिष्ठेदानीं रणे पार्थ पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥ २२
बको नाम सुदुर्बुद्धे राक्षसप्रवरो बली ।
परोक्षं मम तद्वृत्तं यद्भ्राता मे हतस्त्वया ॥ २३
एवमुक्त्वा ततो भीममन्तर्धानगतस्तदा । C 7 4077 B 7 108 23 K 7 108.24

---

v l. 12) —^{a}) B2 (marg) संप्रलुब्धौ, B3 G1 M3–5 सप्रयुक्तौ, T G3 4 °युद्धे (for °युद्धौ) T G2–5 ततो, G1 M1. 2 तदा (for रणे) —^{b}) S (except M3–5) भीम (for नर) —^{d}) D1 प्रहर्ष समजायत, S भय चासीत्सुदारुण

15 Ś2 missing (cf v l. 1) —^{a}) D4 आर्ष्यशृंग, D3 आर्षिशृंगीं, S आर्श्यशृंगिं (G5 °शृग) (for आर्ष्य शृङ्गिं) K1–3 च त मीमो, K4 D1 भीमसेनो, M3–5 तथा भीमो (for ततो भीमो) —^{b}) K5 B5 Dn D4 5 7 8 M3–5 नवभिर्नतपर्वभि — Dn1 om. (hapl) 15^{c}–17^{b} —^{c}) D5 बाणै (for राजन्) —^{d}) D2 G1 M1. 2 अमर्षण, M3–5 महाबल (for अमर्षणम्)

16 Ś2 missing (cf. v l. 1) Dn1 om 16 (cf v l. 15) —^{a}) D3 क्रुद्ध, G1 M1 2 विध्यन् (for विद्धं) —^{b}) K5 S (except M3–5) transp कृत्वा and नाद M3–5 महाभय (for भयावहम्) —^{c}) B3 D3 अभ्यद्रवंस (for °द्रवत्)

17 Ś2 missing (cf. v l. 1) Dn1 om 17^{ab} (cf. v l 15) —^{b}) D5 राक्षस परवीरहा —^{c}) B5 महा वीरान् (for जघानाशु) Ś1 K D1 3 4 6–8 भेमान्प(Ś1 K1–3 D1 भीम प-, K4 भीमान्प)रिजघानाशु —^{d}) B1–4 Dc1 रथांस्त्रिं(B3 Dc1 त्रि)शत्तमोजमा, B5 शरा न्विंशतिनोजसा, Dn2 D3 6 रथास्त्रि(D3 °थास्त्रि)शतमाहवे, G5 lacuna

18 Ś2 missing (cf v 1 1) G3 reads 18^{ab} twice. —^{a}) K (except K5) Dn2 D1 3 6 G4 तथा, B3 ततो (for तदा) G3 (second time) भूयो (for भीमो) —^{b}) B4 महात्मना (for °बल) G3 (second time) भीमं विव्याध पत्रिणा (= 17^{d})

19 Ś2 missing (cf. v l 1) —^{b}) Cv कैर्मीरि (for मारुति) —^{e}) K4 B Dc1 Dn D1. 3 6 G3 4 मलबुपं, D4 °बुसै (for °बुस) —^{f}) K5 दारयामास (for अर्दया) B4 D5 S (except M3–5) भारत (for सर्वत)

20 Ś2 missing (of v l. 1) —^{a}) T G2–5 दश भिर् (for बहु°) —^{b}) K3. 5 नीलाबरचयोपमै —^{c}) Ś1 सर्वत शुशुभे राजन् —^{d}) B Dc1 D2 3 6 S (except G1 M1. 2) प्रफुल्ल (for प्रदीप्त) D2 किंशुभि, D7 8 किंशुकै (for °क)

21 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) B4 D7 8 T G2–4 विध्यमान (for वध्य°) —^{b}) D7 8 गतै (for च्युतै) —^{c}) Dc1 भ्रातुर् (for भ्रातृ) —^{d}) D5 यशस्विना (for महात्मना)

22 Ś2 missing (cf. v 1 1) —^{a}) K1. 2 4 B5 D1 6 S (except G2 M4 5) घोर (for घोरं) D2 स वैर हृदये कृत्वा — Before 22^{cd}, M3–5 ins अलम्बुस

23 Ś2 missing (of. v l. 1) —^{a}) D2 G5 सुदु र्धर्षो, G4 महायुद्धे (for सुदुर्बुद्धे) —^{b}) K4 5 D1 6 राक्षस (for °स-) —^{c}) K5 M3–5 यद् (for तद्) —^{d}) M3–5 सन् (for यद्) S transp भ्राता and मे D4 त्वया हत (by transp)

24 Ś2 missing (cf v l. 1) Before 24, G2 M3–5

महता शरवर्षेण भृशं तं समवाकिरत् ॥ २४
भीमस्तु समरे राजन्नदृश्ये राक्षसे तदा ।
आकाशं पूरयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥ २५
स वध्यमानो भीमेन निमेषाद्रथमास्थितः ।
जगाम धरणीं क्षुद्रः खं चैव सहसागमत् ॥ २६
उच्चावचानि रूपाणि चकार सुबहूनि च ।
उच्चावचास्तथा वाचो व्याजहार समन्ततः ॥ २७
तेन पाण्डवसैन्यानां मृदिता युधि वारणाः ।
हयाश्च बहवो राजन्पत्तयश्च तथा पुनः ।
रथेभ्यो रथिनः पेतुस्तस्य नुन्नाः स्म सायकैः ॥ २८
शोणितोदां रथावर्तां हस्तिग्राहसमाकुलाम् ।
छत्रहंसां कर्दमिनीं बाहुपन्नगसंकुलाम् ॥ २९
नदीं प्रवर्तयामास रक्षोगणसमाकुलाम् ।
वहन्तीं बहुधा राजंश्चेदिपाञ्चालसृञ्जयान् ॥ ३०

---

ins संजय — ^{b}) K2 3 B Do1 D5 7 8 G2 अतर्धानं (for °र्धान) G4 5 तथा (for तदा) — Ś1 K1 3 om (hapl) 24^{c}–25^{b}, K2 reads the same on marg — ^{d}) K2 4 5 B2 D1 7 8 T G2–5 M3–5 भृशं स, Do1 G1 M1 2 स भृश, D2 सुभृश, D5 नृशंस (for भृश त) Do1 Dn1 D4 6 8 G5 समवाकिरन्; D2 समयोधयत् (for °वाकिरत्)

25 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K1 3 om 25^{ab} (cf v l 24) K2 reads 25^{ab} on marg

26 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) G5 विध्यमानो (for वध्य°) D2 स विद्धो भीमसेनेन — ^{b}) T G3 द्रुतम् (for रथम्) — ^{c}) D2 पृथिवीं; D7 8 धरणिं (for धरणीं) B1 3 Dn3 D3 क्रुद्ध, D1 3 6 चैव (for क्षुद्र) — ^{d}) B3 D1 क्षुद्र खं, D3 6 क्रुद्ध खं (for खं चैव) G2 सहसैव खमागमत्, M3–5 पुन खं च समुत्पतत्

27 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) D2 om (hapl) from नि रूपाणि up to स्तथा (in 27^{c}) — ^{b}) Dn1 D4 5 7 8 [अ]पि (for च) S स चकार बहूनि च — B1–4 Do1 ins after 27^{ab} B5 after 27^{cd}

561* अणुर्भूत्वा पुन स्थूलो नादान्मुञ्चन्निवाम्बुद ।

[B5 अश्वंपृत् (for अणुर्भूत्वा) B5 दादन्पचान् (sic) (for नादान्मुञ्चन्)]

— B5 reads 27^{cd} after 562* — ^{c}) K4 B3 5 ततो (for तथा) — ^{d}) B4 सहस्रश (for समन्तत.) — B1–4 Do1 D5 ins after 27 B5 after 27^{ab}

562* निपेतुर्गगनाच्चैव शरधारा सहस्रश ।
शक्त्य कणपा प्रासा शूलपट्टिशतोमरा ।
शतघ्न्य. परिघाश्चैव भिण्डिपाला परश्वधा ।
शिला खड्गा गुडाश्चैव ऋष्टीर्वज्राणि चैव ह ।
सा राक्षसविसृष्टा तु शस्त्रवृष्टि सुदारुणा । [5]

[B4 om (hapl) line 1 —(L 1) B3 (marg as above) समतत (for सहस्रश) —(L 2) D5 शूला (for शूल-) —(L 3) MSS भिंदिपाला Do1 D5 परस्वधा (for °श्वधा) —(L 4) B (except B1) गुलाश् (for गुडाश्) B1 ऋष्टयो, B2–5 [अ]ग्निा (for ऋष्टीर्) B4 च, B5 D5 हि (for ह)]

— B Do1 D5 cont. D2 ins after 27

563* जघान पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान्रणमूर्धनि ।

28 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) D4 7 8 तत (for तेन) D2 -सैन्येषु (for सैन्याना) — ^{b}) K3 B1. 5 Dn2 D3 सूदिता, D2 मर्दिता (for मृदिता) D5 पत्तय (for वारणा) — ^{c}) G5 राजा (for राजन्) — ^{d}) K5 Dn1 D4 7 8 रथा पुन, T G3–5 M1 2 समंतत, M3–5 तथैव हि (for तथा पुन). — ^{e}) T G3–4 तत्र, G5 तु ये (for पेतुस्) — ^{f}) G1 M1 2 तत्र, G2 पेतुर् (for तस्य) K5 Dn1 D3 6 तु, B1. 3. 4 D7 8 च, M3–5 [अ]त्र (for स्म) B1 2 4 5 शायकैः (for सा°)

29 Ś2 missing (cf v l 1) Do1 reads 29^{a}–30^{b} on marg (*sec m*) — ^{a}) D3 सुशोणितां (for शोणितोदा) D3 6 महावर्तां (for रथा°) — ^{b}) K1. 3 4 S हस्तिग्राहा ध्वजा (K1 3 4 हया, M3–5 द्रुमा) कुला — For 29^{ab}, D2 subst

564* स हत्वा रथभूयिष्ठा नदीं प्रावर्तयत्तदा ।

— D4 om (hapl) 29^{cd} — ^{c}) Ś1 K1 4 D1 छत्रहस्तां, T G3 चित्रहसा (for छत्र°). D2 पत्तिमीना, D7 कर्दमिनं, S मज्जपका (for कर्दमिनीं) — ^{d}) D2 भूषितां (for संकुलाम्) D5 बहुदेहसमाकुला

30 Ś2 missing (cf v l 1) Do1 reads 30^{ab} on marg S transp 30^{ab} and 30^{cd} — ^{a}) Ś1 K2 B Dn2 D5 T G2 4 नदीं प्रावर्तयामास — ^{b}) G2 5 -समावृता (for °कुलाम्) — ^{d}) B4 5 Dn2 पचाल, D7 -पांचाल्य (for पाञ्चाल-) — For 30^{cd}, S subst.

तं तथा समरे राजन्विचरन्तमभीतवत् ।
पाण्डवा भृशसंविग्नाः प्रापश्यंस्तस्य विक्रमम् ॥ ३१
तावकाना तु सैन्यानां प्रहर्षः समजायत ।
वादित्रनिनदश्चोग्रः सुमहाल्लोमहर्षणः ॥ ३२
तं श्रुत्वा निनदं घोरं तव सैन्यस्य पाण्डवः ।
नामृष्यत यथा नागस्तलशब्दं समीरितम् ॥ ३३
ततः क्रोधाभिताम्राक्षो निर्दहन्निव पावकः ।
संदधे त्वाष्ट्रमस्त्रं स स्वयं त्वष्टेव मारिष ॥ ३४
ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन्समन्ततः ।
तैः शरैस्तव सैन्यस्य विद्रावः सुमहानभूत् ॥ ३५
तदस्त्रं प्रेपितं तेन भीमसेनेन संयुगे ।
राक्षसस्य महामायां हत्वा राक्षसमार्दयत् ॥ ३६
स वध्यमानो बहुधा भीमसेनेन राक्षसः ।
संत्यज्य संयुगे भीमं द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ३७
तस्मिंस्तु निर्जिते राजन्राक्षसेन्द्रे महात्मना ।
अनादयन्सिंहनादैः पाण्डवाः सर्वतोदिशम् ॥ ३८
अपूजयन्मारुतिं च संहृष्टास्ते महाबलम् ।
प्रह्लादं समरे जित्वा यथा शक्रं मरुद्गणाः ॥ ३९ C 7 4095 B 7 108 44 K 7 108.43

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

565* बहन्तीं सञ्जयाश्चैव पाञ्चालानथ बाह्लिकान् ।

[G2 चैव (for अथ)]

31 Ś2 missing (cf v l 1) —a) Dn1 transp त and तथा D. तत् (for त) — D3 om 31^{c}–32^{b} —c) Ś1 B2 (marg as in text) -सङ्क्रुद्धा (for -संविग्ना) —d) K3 G. प्रपश्यस्, K4 अप° (for प्राप) D4 अस्त्र, D. उग्र, G. तत्र (for तस्य)

32 Ś2 missing (cf v l 1) D3 om 32^{ab} (cf v l 31) —a) Ś1 K1 4 B2 3 D1 M3-5 च (for तु) —b) B3 5 हर्ष समुपजायत —c) S ततो वादित्रनिनद —d) B1 D5 सुमहल्लँ (for °हाल्लँ) Ś1 K (except K6) B4 5 M3 5 रोम (for लोम) T G M1 2 4 सुमहान्समजायत — After 32, S ins

566* प्रहर्षयद्रणे रक्ष पाण्डवांश्च व्यमोहयत् ।

[G1 M प्रहर्षयन् (for °यद्) T व्यमोचयत्, G1 M1 2 विमोहयन् (for व्यमोहयत्)]

33 Ś2 missing up to निनदं (cf v l 1) —a) Ś1 तद् (for त) —b) D2 S (except M3-5) सैन्येषु (for सैन्यस्य) D1 T G3-5 पाण्डवा — D3 om 33^{c}–34^{b} —c) T नामृष्यंत (for °ष्यत) K4 T नागास् (for नागस्)

34 D2 om 34^{ab} (cf v l 33) —a) Ś2 तथा (for तत) K1 3 क्रुद्धाभि, B1 D3, 4 M3-5 क्रोधाति; D6 क्रोधेन (for क्रोधाभि-) —b) S (except M2) भारत (for पावक) —c) Ś2 K1, 3 4 D1 G1 M1 च, B5 (also as in text) वै, D2 य, D3 6 यत् (for स) —d) Ś सृष्ट; K1 4 D1 श्रेष्ठं (for स्वयं) Ś K1 D2 5 6 8 G6 त्वष्टेव, Dn1 त्वष्ट्रेव, D1 7 त्वष्ट्रे च (for त्वष्टेव) M2 मारुति (for मारिष)

35 b) D5 सहस्रश (for समन्तत) —c) T G2-5 सह (for तव) —d) K3 B2 4 5 S विद्रव, Do1 विराव, Cd विद्राव (as in text)

36 a) B4 5 Dn3 D1 8 प्रेरितं (for प्रेपितं) —d) B2 Dn D2-6 S अर्दयत् (for आर्द)

37 a) K3 सं (for स) K5 M3-5 बहुभिर् (for बहुधा) —b) Dn1 सायकै (for राक्षस) —c) Ś2 K2 3 5 B4 5 Dn3 D2 समरे (for संयुगे) —d) B Do1 S अथाद्रवत् (B3 5 Do1 °द्रवत्, T2 °ब्रवीत्) (for उपाद्रवत्)

38 a) D7 8 च (for तु) K6 विजिते, D6 निर्गते (for निर्जिते) —b) G1 M1 2 महाबले (for °त्मना) —c) S (except M3-5) व्यनादयन् (for अना°) Ś2 K1 3 4 सिंहनादान्; G2 °नादं (for °नादै) D2 विद्राव्य सर्वसैन्यानि —d) D2 मृधं (for दिशम्)

39 a) G5 आपूजयन् (for अपू°) M3-5 च संहृष्टा (for मारुतिं च) —b) T G M1, 2

८४

संजय उवाच ।

अलम्बुसं तथा युद्धे विचरन्तमभीतवत् ।
हैडिम्बः प्रययौ तूर्णं विव्याध च शितैः शरैः ॥ १
तयोः प्रतिभयं युद्धमासीद्राक्षससिंहयोः ।
कुर्वतोर्विविधा मायाः शक्रशम्बरयोरिव ॥ २
अलम्बुसो भृशं क्रुद्धो घटोत्कचमताडयत् ।
घटोत्कचस्तु विंशत्या नाराचानां स्तनान्तरे ।
अलम्बुसमथो विद्ध्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ ३
तथैवालम्बुसो राजन्हैडिम्बं युद्धदुर्मदम् ।
विद्ध्वा विद्ध्वानदद्धृष्टः पूरयन्खं समन्ततः ॥ ४
तथा तौ भृशसंक्रुद्धौ राक्षसेन्द्रौ महाबलौ ।
निर्विशेषमयुध्येतां मायाभिरितरेतरम् ॥ ५
मायाशतसृजौ दृप्तौ मोहयन्तौ परस्परम् ।
मायायुद्धे सुकुशलौ मायायुद्धमयुध्यताम् ॥ ६

भीमसेन (for सहृष्टास्ते) B5 Dn1 D2 महाबला (for °बलम्) —^{c}) Ś K1 2 4 D1 3 8 प्रह्राद (for प्रह्रादं) S प्रह्रादमिव दैतेया —^{d}) M2 चक्रु (for शक्र) K1 मरुद्गण

Colophon —*Sub-parvan* Ś K1–4 B Do1 Dn2 D1–3 6–8 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेह्नि —*Adhy name* K5 भीमसेनालम्बन, Dn1 अलम्बुषभीमसेनयुद्ध, D2 भीमालम्बुसयुद्ध, D4 5 7 8 भीमसेनालम्बुसयुद्ध, Bom ed अलम्बुषपराजय —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1–4 M1 2 104, B2 95, B3 106, Dn1 107, D2 109, G5 102, M3–5 103 —*Śloka no* Do1 42, Dn1 38, G5 50

84

1 After the ref, S ins a passage given in App I, (No 9) T G1–4 M om. 1 G5 om 1^{a}–5^{b} —^{a}) K4 B Do1 Dn2 D3 6 अलम्बुष K5 यथा, D6 तदा (for तथा) —^{c}) Ś1 K1–3 5 B1 3–5 Dn2 हैडिंबि, Dn1 D1 5–8 हैडंबि, D2 4 हैडंब (for हैडिम्ब°) D2 स्वाययौ; D4 प्रा° (for प्र°) —^{d}) K5 B2 (marg, orig as in text) 3 5 Do1 Dn1 D2 3 6 निशितै, D7 8 च शतै (for च शितैः) K1 transp शितैः and शरैः K4 स तैः (for शरैः)

2 G5 om 2 (cf v l. 1) —^{a}) K4 प्रतिभव, D2 S (G5 om) अप्रतिम (for प्रतिभयं) —^{c}) D5 कुर्वाणौ; S (G5 om) मुंचतोर् (for कुर्व°) Dn1 विविधा माया, M3–5 °धान्यावाग्न्ये (for °धा माया) —^{d}) D7 शक्रं (for शक्र). K4 D3 7 °संबरयोर्, D2 °प्रह्राद° (for °शम्बर°)

3 G5 om 3 (cf v l. 1) —^{a}) K4 5 B Do1 Dn2 D3 6 अलम्बुषो —After 3^{ab}, N (D3 reading twice) ins

567* तयोर्युद्धं समभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ।
यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयोः प्रभो ।

[(L 1) D3 (second time) तादृग् (for तयोर्) Cd reads post half as above —(L 2) = line 32 of App I (No 9) D7 8 (both times) पुरेन्द्रवृ° (for पुरा वृत्त) K1. 3 4 D1 पुरा, D2 5 7 8 (both times) स्व (for प्रभो)]

—K5 Dn1 D7 8 cont

568* तादृग्युद्धं समभवत्तयोः राक्षससिंहयोः ।

—^{e}) B Do1 Dn2 D3 6 7 G3 4 अलम्बुषम् B4 हत्वा (for विद्ध्वा) —^{f}) K1 आहवे (for सिंहवद्) K5 विनदन् (for व्यन°)

4 G5 om 4 (cf v l 1) —^{a}) S (G5 om) राक्षसो (for [अ]लम्बुसो) —^{b}) K4 5 Dn2 हैडिंबि, Do1 हिडिंब, Dn1 D6–8 हैडंबि, D2 5 हैडंब, D4 हैडंबिर् (for हैडिम्ब) M3 4 °दुर्मद —^{c}) T G3 4 [अ]नदन्हृष्ट (for °दद्धृष्ट) —^{d}) Ś1 K5 Dn1 D4. 5 7 8 त, Ś2 K2–4 D1 2 वै, K1 वा (for ख) Ś2 K (except K5) D1 दिशो दश (for समन्ततः)

5 G5 om 5^{ab} (cf v l 1) —^{a}) G2 तदा (for तथा) D6 7 8 तयोर्भौ (for तथा तौ) T तथा तेन भृश क्रुद्धौ

6 ^{a}) K4 °सततजौ (for °शतसृजौ) Ś2 K (except K5) Dn2 D1 दीप्तौ; B5 नित्यं; D3 5, 6 हृष्टौ (for

यां यां घटोत्कचो युद्धे मायां दर्शयते नृप ।
तां तामलम्बुषो राजन्माययैव निजघ्निवान् ॥ ७
तं तथा युध्यमानं तु मायायुद्धविशारदम् ।
अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं दृष्ट्वाक्रुध्यन्त पाण्डवाः ॥ ८
त एनं भृशसंक्रुद्धाः सर्वतः प्रवरा रथैः ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा भीमसेनादयो नृप ॥ ९
त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
सर्वतो व्यकिरन्बाणैरुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥ १०
स तेषामस्त्रवेगं तं प्रतिहत्यास्त्रमायया ।
तस्माद्रथव्रजान्मुक्तो वनदाहादिव द्विपः ॥ ११

स विस्फार्य धनुर्घोरमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
मारुतिं पञ्चविंशत्या भैमसेनिं च पञ्चभिः ।
युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥ १२
नकुलं च त्रिसप्तत्या द्रौपदेयांश्च मारिष ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्विद्ध्वा घोरं नादं ननाद ह ॥ १३
तं भीमसेनो नवभिः सहदेवश्च पञ्चभिः ।
युधिष्ठिरः शतेनैव राक्षसं प्रत्यविध्यत ।
नकुलश्च चतुःषष्ट्या द्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १४
हैडिम्बो राक्षसं विद्ध्वा युद्धे पञ्चाशता शरैः ।
पुनर्विव्याध सप्तत्या ननाद च महाबलः ॥ १५ C.7 4118 B 7 109 18 K.7 109 41

दर्श) D2 मायासहस्र संजर्वा —c) B1 कुशलिनां, D5 तु कुशलां (for सुद्दु°) K2-4 B1-2 5 Dc1 Dn2 D2 2 6 T G2-4 मायायुद्धेषु कुशलां —d) Dn1 अवसंता, D1 -4 8 अनुर्वता (for अयुध्यताम्) Cd as in text

7 a) D1 माया (for या या) D2 T G M1 2 माया, M3-4 रातन (for युद्धे) —b) D2 मायानी दर्शयंयुधि, T G1-4 M माययास्त्रां(M2-4 °या मंदर्श)यद्युधि (G2 °यन्मुधि), G5 मायया***** —c) K2 B Dc1 Dn2 D3 6 G5 अलबुषो M3-4 घोरा (for राजन्) —d) D2 माययेव (for यैव) K1 विजघ्निवान्, D5 S (except M2-4) [अ]भिजघ्निवान (for निजघ्नि)

8 a) D2 (before corr) ते (for त) Dn1 च, T G2-4 M2-5 त (for तु) —b) D1 om from यायुद्ध up to भीमसे in (9d) K4 मायायुधि, D1 °युद्धि- (for °युद्ध) —c) B Dc1 Dn2 D3 6 अलबुष

9 D1 om. up to भीमसे (in 9d) (cf v 1. 8) —a) Ś1 ते च त (for त एन) K1-4 D1 2 6 -संरब्धा, B1 Dn2 D- सविग्ना (for संक्रुद्धा) T G1 2 4 M तत एनं भृशं क्रुद्धा, G- त एनमभृश क्रुद्धा —b) Dn1 सर्वे वै (for सर्वत) T G2-4 पर्यवारिता, G1 M प्रवरा रथा, G- lacuna (for प्रवरा रथैः) —c) D2 अभ्यवर्तत (for °द्रवन्त) K4 T G1-4 संरब्धा; K5 संग्रामे (for संक्रुद्धा) —d) K1. 4 Dn1 T G2-5 नृपा (for नृप)

10 a) D2 सर्वशो (for °तो) Ś1 [ऽ]भ्यधिकं, Ś2 K1 4 [ऽ]भ्यर्दयन्; K2 [ऽ]भ्यनदन, K5 B2 Dn1 D2-8 [ऽ]भ्य(D1 °भ्या)किरन, D2 G1 M1 2 [ऽ]वा°, G3 4 [ऽ]भ्यकिरन् (for व्यकिरन्) —d) Ś1 कुंजरे, K4 कुंजरं (for कुञ्जरम्)

11 a) K4 G4 मन्त्रवेग, G1 M अस्त्रवर्षं (for °वेग) B2 Dc1 D2 6 तु, G1 M1 2 5 तद् (for त) —b) K4 . D1. 6 8 प्रतिहन्य (for °हत्य) B1 समतत (for [अ]स्त्रमायया)

12 K2 om 12ab —a) S (except G5) विष्फार्य G1 M1 2 घोरम् (for घोरम्) D6 विस्फारय च धनुर्घोर —b) S (except M3-5) इन्द्रायुध- (for °शनि) K1. 6 B1 D2 4 समप्रभं, G5 -समन्वित (for °स्वनम्) —c) K4 G5 भैमसेन, D6 भीमसेन (for भैमसेनिं) D- सप्तभि (for पञ्चभि) — G4 om (hapl) 12ef, B2 reads the same on marg —e) Ś1 हत्वा (for विद्ध्वा) — M2 om. (hapl) 12f-13c —f) K3 B2 (marg, orig as in text) T G1-3 5 M1 पंचभि (for सप्तभि)

13 M2 om 13abc (cf. v 1 12) Dc1 reads 13a-14b on marg (sec m) —c) Ś1 हत्वा (for विद्ध्वा) —d) B Dc1 S चकार (for ननाद) D8 च (for ह)

14 Dc1 reads 14ab on marg —a) K5 दशभि (for नवभि) —b) K2 Dn2 D2 तु (for च) B (except B2) सप्तभि (for पञ्चभि) —c) D2 आजौ (for एव) —e) K2. 4 B D (except Dn1) G1. 2 M1 2 तु (for च) Dc1 D5 तत (for चतु-)

15 a) Dn1 D2 4-8 हैडवो (for हैडिम्बो) Dn1 D- 7 8 राक्षसो (for °सं) Ś1 हत्वा, K5 D7 8 [ऽ]-विध्यद् (for विद्ध्वा) —b) Dn1 D3-4 पञ्चशता, D2 M1 पञ्चाशतैं (for °शता) D3 शतै (for शरैः) — 15ab, D5 reads 17ab for

सोऽतिविद्धो महेष्वासः सर्वतस्तैर्महारथैः ।
प्रतिविव्याध तान्सर्वान्पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ १६
तं क्रुद्धं राक्षसं युद्धे प्रतिक्रुद्धस्तु राक्षसः ।
हैडिम्बो भरतश्रेष्ठ शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥ १७
सोऽतिविद्धो बलवता राक्षसेन्द्रो महाबलः ।
व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ॥ १८
ते शरा नतपर्वाणो विविशू राक्षसं तदा ।
रुषिताः पन्नगा यद्वद्गिरिमुग्रा महाबलाः ॥ १९
ततस्ते पाण्डवा राजन्समन्तान्निशिताञ्शरान् ।
प्रेषयामासुरुद्विग्ना हैडिम्बश्च घटोत्कचः ॥ २०
स वध्यमानः समरे पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
दग्धाद्रिकूटशृङ्गाभं भिन्नाञ्जनचयोपमम् ॥ २१

(G1 M1 2 कुपितस्तु) महारथ° — After 15, N M3–5 ins

569* तस्य नादेन महता कम्पितेव वसुंधरा ।
सपर्वतवना राजन्सपादपजलाशया ।
[K5 om the post half of line 2]

16 K5 om. 16^{abc} — ^{a}) D7 8 सोपि क्रुद्धो (for सोऽतिविद्धो) B4 5 Dn2 D1 S महेष्वासै (for °स) — ^{b}) Dn1 D7 8 राक्षसस्तैर् (D8 °सस्तु); D1 सर्वतस्थैर् (for °तस्तैर्) — ^{c}) B (B3 [marg, orig as in text]) Dc1 पुनर् (for प्रति) M3–5 transp तान् and सर्वान्

17 D5 reads 17^{ab} for the first time after 15^{ab} — ^{a}) D4 (first time) ते क्रुद्ध, D5 T G2–5 सक्रुद्ध (for त क्रुद्ध). M3–5 स राक्षस पुनर्युद्धे — ^{b}) M3–5 सोति (for प्रति). — ^{c}) Ś K Dn2 D1 2 4 6–8 G1 M1 2 हैडिंबिर्, D3 हैडबिर्, D5 हैडर्धि, G5 हैडंबो (for हैडिम्बो) K4 B2 D3 T भरतश्रेष्ठ, G3 4 राक्षसश्रेष्ठ (for भरतश्रेष्ठ) — ^{d}) Ś K1 3 प्रति, D4 स सैर्; D5 बाणैर् (for शरैर्)

18 D3 repeats 18^{ab} after 19. — ^{a}) D3 (second time) प्रत्यविध्यत तान्बाणान् — ^{b}) D4 7 8 महारथ (for °बल) — ^{c}) K4 5 D4 विसृजत् (for व्यसृ°) B1 तीक्ष्णान् (for तूर्णं) — ^{d}) Ś K (except K5) B3 D (except Dc1 Dn1) रुक्म- (for स्वर्ण) K4 सिताञ्शितान्; D3 6 8 G5 शिलासितान् (for °शितान्)

19 ^{b}) B Dc1 हैडिंबं विविशुर्भृशं (B1 2 5 °स्तदा), S भैमसेनिं विनिर्भिद्य (G1 M1 2 व्यदारयन्) — ^{c}) G5 यावद् (for यद्वद्) — ^{d}) K3 B1 5 Dn2 D1 गिरिशृंग, B1 2 (marg) D2 3 6 °मुग्र, B2 (orig) Dc1 D5 °मग्र्य, B3 °मग्र, Dn1 मुग्र (for °मुग्रा) K5 Dn1 महाविषा (for °बला) T G2–5 यौधमुख्यान्महाबलान् — After 19, D3 repeats 18^{ab}

20 ^{b}) M3–5 समस्ता (for समन्तान्) T G M1 2 समंतान्निशितैः शरैः — ^{c}) S (except M3–5) छादयामासुर् (for प्रेषया°) — ^{d}) K4 5 Dn1 D2 4–6 हैडबिश्, Dc1 D7 8 हैडंबश्, G3 हैडिंबिश् (for हैडिम्बश्) D1 तु (for च)

21 ^{a}) K3 Dn विध्यमान (for वध्य°) — After 21^{ab}, S ins a passage given in App 1 (No 10), while N ins after 21^{ab}

570* मर्त्यधर्ममनुप्राप्त कर्तव्यं नान्वपद्यत ।
तत समरशौण्डो वै भैमसेनिर्महाबल ।
समीक्ष्य तदवस्थं त वधायास्य मनो दधे ।
वेग चक्रे महान्त च राक्षसेन्द्ररथ प्रति ।

[(L 1) K4 अनुप्राप्य (for °प्राप्त) Ś2 नान्वबुध्यत, K5 नाभ्यपद्यत, B5 नानु° (for नान्व°) — (L 2) K4 D6 7 -शौंडो, Cd शौण्डो (as above) D5 महारथ (for °बल) Dn1 भैमसेनो घटोत्कच (for the post. half) — (L 3) B3 Dc1 D2 समीक्ष्य त तथावस्थ (D2 महाबाहु) (for the prior half) — (L 4) Ś K1–3 वेग च चक्रे सुमहद्, D1 वेग च चक्रिरे सुमहान् (for the prior half). D4 5 7 8 -वध (for रथ)]

— G3 4 om 21^{cd} — ^{c}) D5 दग्धा हि (for दग्धाद्रि-) D5 7 8 सकाशं, S (G3 4 om) -सदृशं (for शृङ्गाभं). — ^{d}) G1 2 5 M तमजनचयोपम — After 21, N ins

571* रथाद्रथमभिद्रुत्य क्रुद्धो हैडिम्ब आक्षिपत् ।
उद्बबर्ह रथाच्चापि पन्नगं गरुडो यथा ।

[Dn1 om line 1 — (L 1) Ś1 K1 3 B2 D4 5 अभिप्लुत्य, K4 D1 अवप्लुत्य, D7 8 अतिप्लुत्य (for अभिद्रुत्य) K5 रक्षो (for क्रुद्धो) K5 D2 4–8 हैडबिर्, Some MSS हैडिंबिर् (for हैडिम्ब) Ś K1 3 4 D1 क्रुद्धो हैडिंबि (K1 3 °डिंब, K4 °डब) राक्षस (K3 °स) (for the post. half) — (L 2) B2 (marg as above) उद्बबाह, Cd उद्बबर्ह (as above) Dn1 तूर्णं (for चापि) Ś K B1–3 Dn1 D4 5 7 8 त नाग (for पन्नग)]

22 G5 om 22^{ab} — ^{a}) Ś K (except K5) महा

समुत्क्षिप्य च बाहुभ्यामाविध्य च पुनः पुनः ।
निष्पिपेष क्षितौ क्षिप्रं पूर्णकुम्भमिवाश्मनि ॥ २२
बललाघवसंपन्नः संपन्नो विक्रमेण च ।
भैमसेनी रणे क्रुद्धः सर्वसैन्यान्यभीषयत् ॥ २३
स विस्फुटितमर्माङ्गश्चूर्णितास्थिविभूषणः ।
घटोत्कचेन वीरेण हतः सालकटङ्कटः ॥ २४
ततः सुमनसः पार्था हते तस्मिन्निशाचरे ।
चुक्रुशुः सिंहनादांश्च वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥ २५
तावकाश्च हतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ।
अलम्बुसं भीमरूपं विशीर्णमिव पर्वतम् ।
हाहाकारमकुर्वन्त सैन्यानि भरतर्षभ ॥ २६
जनाश्च तद्ददृशिरे रक्षः कौतूहलान्विताः ।
यदृच्छया निपतितं भूमावङ्गारकं यथा ॥ २७
घटोत्कचस्तु तद्धत्वा रक्षो बलवतां वरम् ।
मुमोच बलवन्नादं बलं हत्वेव वासवः ॥ २८
स पूज्यमानः पितृभिः सबान्धवै- C 7 4132 B 7 109 26 K 7 109 54

बाहुम् (for च बाहुभ्याम्) S (G₁ om) भैमसेनिरथो क्षिप्य — b) D₂ निष्पाद्य च, S (G₅ om) समाविध्य (for आविध्य च) Cd cites आविध्य (as in text)

23 b) D₂ वीर्येविक्रमशालिना G₁ विक्रमेण नयेन च — c) D₁ भीमसेनी, D₂ भीमसेनो (for भैमसेनी) T G₂₋₄ अथ, G₁ M₁₋₃ ततो, M₂ अपि (for रणे) K₂ Dn₁ तत समरशौण्डैत (Dn₁ शौण्डो वै) — d) Ś₁ K₁ ₂ D₁ [अ]तारयत, K₄ वारयत; Dn₁ [अ]भीषयत, D₂ ₆ भीषयन् (for [अ]भीषयत्) D₂ S सर्वसैन्यान्य पश्यत, D ₃ °न्यमभीषयत्

24 a) K₁ ₂ B Dc₁ Dn D₁ ₄ ₇ ₈ विस्फु(Dn₂ °स्फा)रित, D₂ तु चूर्णित (for विस्फुटित) T G₁₋₄ असृक्स्र(T G₂ °स्रु)तितसर्वाङ्गः, G₁ M₁ ₂ शस्त्रक्षतितम°, M₃₋ मस्त्रस्फुटितम° — b) K₁ ₂ B Dn D₁ ₈ चूर्णिता स्थिर्, Dc₁ सचूर्णास्थिर, D₂ चूर्णितास्थि, G₁ चूर्णिताक्षि (for °स्थि) K B Dc₁ Dn D₃ ₄ ₆₋₈ G₁ M₃₋ विभीषण (for विभूषण) D₂ चूर्णितत्रिसभूषण — c) S निष्पिष्टो (for वीरेण) — d) K₂ B Dc₁ Dn D₁ ₂ ₆ ₈ G₂ Cr शाल्कटङ्कट, D₂₋₆ ₇ सा(D₁ शा)ल्क कंटक, Cd साल्कटङ्कट (as in text) — After 24, G₁ M₁ ₂ ins

572* पाण्डवाना तत सेना सं दृष्ट्वा विनिपातितम् ।
ननाद सुमहानाद हर्षेणेनमभिप्लुता ।
ततस्तु निपपाताशु गतासुर्भुवि राक्षस ।
शिखर पर्वतस्येव वज्रवेगेन पातितम् ।
पतता तेन महता रथिना श्वस्तिना दश । [5]
तव सैन्ये महाराज निहता सुबृहत्त्वया ।

[(L 3) G₁ M₁ ₂ निष्पपात (for निपपात) — (L 4) G₁ M₁ ₂ वज्रवेगनिपातित (for the post half) — (L 5) G₁ M₁ ₂ हयानां रथिनां दश (for tl

25 a) B₃ Dc₁ सर्वे (for पार्था) — b) B₁ महारथे (for निशाचरे) — c) D₂ ₅ सर्वे (for सिंह-) — d) M₃₋₅ वचांसि (for वासांसि) D₅ दुधुवुश्च, G₁ [आ]दधुवुश्च (for [आ]दुधुवुश्च) Ś₁ D₄ ₅ T G₃ ₄ सह (for च ह)

26 G₃ reads 26ab twice — a) S (except M₃₋₅, G [second time]) तु (for च) — b) Dn₁ अमर्षण (for महाबलम्) — c) B Dc₁ Dn₂ D₃ ₈ अलंबुष Ś K₁₋₃ D₁ ₂₋₇ तथा शूर, K₄ B₁ Dn₂ तथा शूरा, D₈ तथासुरं (for भीमरूप) — d) K₃ विदीर्णम्; G₁ विकीर्णम् (for विशीर्णम्) — e) Ś K B₃ Dn D₁ ₃ ₅₋₈ अकार्षुश्च, B₂ अकुर्वाणा (for °वन्त) D₁ हा शब्दमहाकार्षु (sic) — f) D₂ तव सैन्यानि मारिष, S सैन्यानि च निशा पते

27 a) K₁ जनाश्च (for जनाश्च) T G₁₋₅ M₃₋₅ चैन, G₁ M₁ ₂ चैतद् (for च तद्) — b) D₂ कौतूहलसमन्विता, D₁ रक्ष कौतूहलसमन्विता (hypermetric) — d) D₃ भूम्याम् (for भूमाव्)

28 a) Ś₁ च (for तु) B (except B₁) Dc₁ Dn₁ D₂ ₂ ₆ T G M₁ ₂ तं (for तद्) — b) K₅ Dn D₂ ₄ ₇ ₈ T G₁₋₅ वर (for वरम्) — c) T G₁₋₄ M₁ ₂ मुमोद (for °च) K₄ D₃₋₆ G₁ M₁ ₂ बलवान् (for °वन्) T G M₁ ₂ राजन् (for नादं) — d) D₂ हत्वेव बलिमिन्द्रक

29 a) Ś K₁ ₄ B₃ ₄ D₁ T G₂ संपूज्यमान, B₂ संपृच्छ° (for स पूज्य°) D₅ बांधवैश्च, T G₁ M₁ ₂ च (T सु) बान्धवैर् (for सबा°) — b) D₁ ₅ om कर्मणि दुष्करे कृते D₃ G₃ ₄ दुष्कृते (for दुष्करे) — For 28a–29b, M₃₋₅ subst

घटोत्कचः कर्मणि दुष्करे कृते ।
रिपुं निहत्याभिननन्द वै तदा
अलम्बुसं पक्वमलम्बुसं यथा ॥ २९
ततो निनादः सुमहान्समुत्थितः
सशङ्खनानाविधबाणघोषवान् ।
निशम्य तं प्रत्यनदंस्तु कौरवा-
स्ततो ध्वनिर्भुवनमथास्पृशद्भृशम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

८५

धृतराष्ट्र उवाच ।
भारद्वाजं कथं युद्धे युयुधानोऽभ्यवारयत् ।
संजयाचक्ष्व तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥ १

संजय उवाच ।
शृणु राजन्महाप्राज्ञ संग्रामं लोमहर्षणम् ।
द्रोणस्य पाण्डवैः सार्धं युयुधानपुरोगमैः ॥ २

ननाद चातीव हि पाण्डवात्मजो
रणाजिरे हृष्टमना घटोत्कच ।
[(L 1) M4 सनिम° (for °भम्)]

— c) D4 [अ]भिननाद, M8-5 [अ]तिननंद (for [अ]भि°) — d) Ś K1-4 Dn2 D1 2 4 G2-5 ह्यलवुस, B D6 ह्यलबुष, D01 Cd अलबुषं, D8 स्वलबुष (for अलम्बुसं) B D01 D8 पक्वमलबुष, D2 6 वृत्ररिपुर्बलं (for पक्वमलम्बुसं) K5 Dn1 D7 8 ह्यलवुसं राक्षसमुग्रयोधिन, D5 ह्यलंबुसं पक्वमल यथैव

30 D2 7 8 repeat 30 after 7 85 39, 44, and 36[ab] respectively — a) D01 तेषां (for ततो) B1 2 5 D01 सहसा (for सुमहान्) — b) D2 (first time) सुशख (for सशङ्ख) K3 4 T G2-5 -विधि (for -विध) B1 -वेणुशब्दकृत्, B8 D6 -वाद्यघोषवान्, D7 8 (both second time) -बाणघोपान्, T G2-5 बाणनादवान् (for -बाणघोष°) — c) M8-5 निशाम्य (for निशम्य) D2 (first time) ते (for तं) B1 M5 च (for तु) K1 कौरवस्, M5 सैनिकास् (for कौरवास्) D2 7 8 (all second time) निशम्य ते प्रत्यनद स कौरवास् — d) Ś K1. 3 4 उपास्पृशद्, S अनादयद् (G4 °यन्) (for अथास्पृशद्) B4 Dn2 भुवनपथास्पृशद् (for °नमथास्पृशद्) K5 Dn1 तदा, D2 (first time) दिव (for भृशम्) D2 (second time) ततो ध्वनिर्भुवनमस्पृशद्दिश, D7 8 (both second time) °तल स्पृशद्दिव, G2 °निर्भृशमनुनादयन्नुवं — After 30, S ins

574* ततोऽभिगम्य राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
स्वकर्मावेदयन्मूर्ध्ना साञ्जलिर्निपपात ह ।
मूर्ध्न्युपाघ्राय तं ज्येष्ठ परिष्वज्य च पाण्डव ।
प्रीतोऽस्मीत्यब्रवीद्राजन्हर्षादुत्फुल्ललोचन ।
घटोत्कचेन निष्पिष्टे मृते सालकटङ्कटे । [5]
बभूवुर्मुदिता सर्वे हते तस्मिन्निशाचरे ।
[(L 1) G1 पाडुपुत्र (for धर्मपुत्र) — (L 2) G2 5 वेदयन्, M8-5 [आ]प्रथयन् (for [आ]वेद°) — (L 4) M8-5 राजा (for राजन्)]

Colophon — *Sub-parvan* Ś K4 5 B D01 Dn1 D1 5 7 8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 8 चतुर्थदिवसे, K4 चतुर्थयुद्धदिवसे, T G8 5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* Ś1 K1 2 4 B D01 Dn1 D1 2 5 7 8 T G1-8 M1 2 अलवुसवध, K8 अलंवुसवध समाप्त, K5 अलंबुसोवध, Dn2 D6 ह्यलवुसवध, D8 स्वलबुषवध, D4 अलवुसयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 106, B2 96, B3 107, B5 115, Dn1 108, D2 110, D3 5(?), T G1-4 M1 2 105, G5 103, M8-5 104 — *Śloka no* Dn1 36

85

1 a) K5 Dn1 D4 5 7 8 भारद्वाज (for °द्वाजं) D3 सूत, M8-5 द्रोण (for युद्धे) — D7 om (hapl) 1[b]-2[c] — b) K5 Dn1 D4 5 8 G5 युयुधान (for °धानो) B D01 Dn D1 4 5 8 न्यवारयत्, T G3 4 व्यपोथयत्, G2 [s]प्ययोधयत्, G5 सुयोधयत्, M1 2 ह्ययोधयत् (for ऽभ्यवार°) — d) Dn1 मम (for हि मे) S कौतूहल मतीव मे

2 D1 om. 2[abc] (of v 1 1). — a) B D01 एकमनाः ।

वध्यमानं बलं दृष्ट्वा युयुधानेन मारिष ।
अभ्यद्रवत्स्वयं द्रोणः सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ३
तमापतन्तं महसा भारद्वाजं महारथम् ।
सात्यकिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ॥ ४
द्रोणोऽपि युधि विक्रान्तो युयुधानं समाहितः ।
अविध्यत्पञ्चभिस्तूर्णं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ५
ते वर्म भित्त्वा सुदृढं द्विपत्पिशितभोजनाः ।
अभ्यगुर्धरणीं राजञ्श्वसन्त इव पन्नगाः ॥ ६
दीर्घबाहुरभिक्रुद्धस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
द्रोणं पञ्चाशताविध्यन्नाराचैरग्निसंनिभैः ॥ ७
भारद्वाजो रणे विद्धो युयुधानेन सत्वरम् ।
सात्यकिं बहुभिर्बाणैर्यतमानमविध्यत ॥ ८
ततः क्रुद्धो महेष्वासो भूय एव महाबलः ।
सात्वतं पीडयामास शतेन नतपर्वणा ॥ ९
स वध्यमानः समरे भारद्वाजेन सात्यकिः ।
नाभ्यपद्यत कर्तव्यं किंचिदेव विशां पते ॥ १०
विषण्णवदनश्चापि युयुधानोऽभवन्नृप ।
भारद्वाजं रणे दृष्ट्वा विसृजन्तं शिताञ्शरान् ॥ ११
तं तु संप्रेक्ष्य ते पुत्राः सैनिकाश्च विशां पते ।
प्रहृष्टमनसो भूत्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १२
तं श्रुत्वा निनदं घोरं पीड्यमानं च माधवम् ।
युधिष्ठिरोऽब्रवीद्राजन्सर्वसैन्यानि भारत ॥ १३

C 7 4146
B 7 110 13
K 7 110 13

---

2 महाश्चर्यं (G1 °वीर्यं) (for महाप्राज्ञ) —^b) K4 G2 संग्रामे (for °म) D3 6 S रोम (for लोम) — D2 om. 2^d–3^a

3 D2 om 3^a (cf v.l 2) —^a) M3-5 हन्यमानं (for वध्य°) —^c) Ś K (except K5) Dn1 D5 7 8 स्वयन्, Dn2 रणे (for स्वयं) — D2 om 3^c–5^a —^d) T G2 3 5 -विक्रम (for -विक्रमम्)

4 D2 om 4 (cf. v l. 3) —^b) K4 महारणे (for °रथम्) —^d) D4 क्षुरप्राणा, Cd क्षुद्रकाना (for °काणा) Ś1 K4 समार्दयत्, Ś2 K1 2 समर्दयत्, D5 6 8 S (except M5) समर्पयत् (for समा°)

5 D2 om 5^a (cf v l 3) Dc1 reads 5 on marg —^a) Ś2 K1 2 4 D1 विक्रम्य, D 7 8 विक्रात (for विक्रान्तो) —^b) K4 T G2-5 समाहित (for °हित) M3-5 युयुधानेन वारित — M3-5 read 5^{cd} twice. —^c) G3 वार्णैर् (for तूर्णं) M3-5 (all second time) सात्यकिं त्रिभिरानर्छद् —^d) K2 Dn2 D1 शरैः शितैः, K4 5 D4 7 8 शिलाश्रितैः, B2 3 Dc1 G1 M1 2 3- (last three first time) शितैः शरैः (for शिलाशितैः)

6 ^b) T G2-5 रुधिर (for पिशित) Ś1 K3 Dn1 D1 -भोजिन (for भोजना) —^c) K1 5 G1 M3-5 अत्य(K5 °भ्य)गुर्, K2 4 B Dc1 Dn2 D1 4-8 T G2-5 M1. 2 अभ्ययुर्, D2 आययुर् (for अभ्यगुर्) Ś1 धरणिं. —^d) B1 T G2-5 वल्मीकम् (for श्वसन्त)

7 ^a) K4 अपि; B (except B1) तत; D4 च सं; D5 अति (for अभि). D4 -क्रुद्ध (for -क्रुद्धस्) T G M3-5 तं दी(G5 तदी)र्घबाहु (G4 °हु) सक्रुद्धस्, M1 2 त सात्यकि सुसंक्रुद्धस् —^c) K1 द्रोण पचशताविध्यन्, D2 °शतैविध्यन्

8 D2 om 8 —^a) D6 तथा (for रणे) K5 D4 5 क्रुद्धो (for विद्धो) —^b) Ś1 G5 सत्त्ववान्, K5 Dn1 स्युगे (for सत्वरम्) —^c) S नराभिर् (for बहुभिर्) —^d) G4 युध्यमानम् (for यत°) T G2 3. 5 अयुध्यत, G4 अनु° (for अवि°)

9 ^b) T G M1 2 महारथ, M3-5 तु ब्राह्मण (for महाबल) —^c) Dc1 D6 सात्यकिं (for सात्वतं) —^d) B (B2 marg as in text) Dc1 Dn2 D3 5 6 G1 3 M1 2 शरेण, D4 शितेन, T G3-5 घातेन (for शतेन) Ś1 K1 D7 8 T G3-5 नतपर्वणा, B Dc1 Dn2 D3 6 [आ]नतपर्वणा D2 तीक्ष्णधारैः शिलीमुखैः

10 ^a) B2 (marg as in text) युध्यमान, Dn D4 विध्य° (for वध्य°) —^c) K1 [अ]भ्यवर्तत, Dn2 D1-4 6 [अ]न्वपद्यत (for [अ]भ्य°) D4 om from कर्तव्य up to पते (in 10^d)

11 B4 D7 8 om (hapl) 11^a–12^b —^a) Ś K D2 3 5 6 चाथ (for चापि) D4 विपसाद नरश्चापि —^b) M3-5 सात्यकोऽप्यभवन्नृप —^c) K4 ततो (for रणे) —^d) T G2-4 विकिरन्त (for विसृजन्तं) K5 Dn1 T G2-5 शराञ्शितान् (by transp), D4 शरान्वरान्

12 B4 D7 8 om 12^{ab} (cf. v l 11) —^a) D5 संक्रुद्धा (for ते पुत्रा) —^b) D5 पुत्रास्तव (for सैनिकाश्च). —^c) G2 -वदना (for मनसो)

एष वृष्णिवरो वीरः सात्यकिः सत्यकर्मकृत् ।
ग्रस्यते युधि वीरेण भानुमानिव राहुणा ।
अभिद्रवत गच्छध्वं सात्यकिर्यत्र युध्यते ॥ १४
धृष्टद्युम्नं च पाञ्चाल्यमिदमाह जनाधिप ।
अभिद्रव द्रुतं द्रोणं किं नु तिष्ठसि पार्षत ।
न पश्यसि भयं घोरं द्रोणान्नः समुपस्थितम् ॥ १५
असौ द्रोणो महेष्वासो युयुधानेन संयुगे ।
क्रीडते सूत्रबद्धेन पक्षिणा बालको यथा ॥ १६
तत्रैव सर्वे गच्छन्तु भीमसेनमुखा रथाः ।
त्वयैव सहिता यत्ता युयुधानरथं प्रति ॥ १७
पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि त्वामहं सहसैनिकः ।
सात्यकिं मोक्षयस्वाद्य यमदंष्ट्रान्तरं गतम् ॥ १८
एवमुक्त्वा ततो राजा सर्वसैन्येन पाण्डवः ।
अभ्यद्रवत्ततो द्रोणं युयुधानस्य कारणात् ॥ १९
तत्रारावो महानासीद्द्रोणमेकं युयुत्सताम् ।
पाण्डवानां च भद्रं ते सृञ्जयानां च सर्वशः ॥ २०
ते समेत्य नरव्याघ्रा भारद्वाजं महारथम् ।
अभ्यवर्षञ्शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥ २१
स्मयन्नेव तु तान्वीरान्द्रोणः प्रत्यग्रहीत्स्वयम् ।
अतिथीनागतान्यद्वत्सलिलेनासनेन च ॥ २२

---

13 a) D4 5 तत् (for तं) —c) Ś1 K3 4 5 B Do1 Dn2 D5 6 राजा; D3 पार्थं (for राजन्) —d) D4 मारिष (for भारत)

14 Before 14, G1 M ins युधिष्ठिर G5 damaged —b) B1 Dn1 D2 3 6 S (G5 damaged) सत्यविक्रम; D4 5 सर्वकर्मकृत् (for सत्य°) —c) G4 यस्य ते (for ग्रस्यते) —d) S (G5 damaged) आदित्य (for भानुमान्) —e) Ś1 K3, 4 D4 अभ्यद्रवत; K1 अत्य° (for अभि°) T G M1 आगच्छता(M1 °दा)भिद्रवत, M2 आगच्छेदाभिद्रवत (sic) —f) T G1 3 4 M1 2 सत्यको (for सात्यकिर्) B2 3 5 Do1 यध्यते (for युध्यते)

15 Before 15, S (G5 lacuna) ins संजय —b) Ś1 K4 5 B1 3 (marg) 4 5 Do1 Dn D1 2 4 6 जनाधिप; B3 महीपते; S जनेश्वर (for जनाधिप) —After 15ab, S ins

575* द्रोणं वारय सुक्षिप्र सत्यकं मा वधीद्द्विज ।

[T सात्यक G3 4 M1 2 सत्यकर्मावधीद् द्विज, G5 °मेविपि द्विज (for the post half)]

—c) K3 D7 अभ्यद्रव; K4 अभिन्द्रव (for अभिद्रव) Dn1 अभिद्रवत द्रोण च —d) K2 5 B1 Dn D1 8 किमु; D6 कि तु, D7 8 किं त्वं (for किं नु) K4 पार्थिव, B4 पांयव (for पार्षत) —e) M3-5 जानासि (for पश्यसि) B3-5 भय द्रोणाद्, D2 यथा द्रोणं (for भयं घोरं) —f) B3-5 घोरं न, D2 न सदा, D4 द्रोणत (for द्रोणान्नः) Ś1 K1, 3 4 D1 समुपागतं (for °पस्थितम्)

17 Ś K (except K5) D1 om 17ab. —a) B4 अत्र; D2 तथा (for तत्र). —c) K4 सहितो (for °ता) Dn2 सर्वे; M3 युक्ता (for यत्ता) c K1-3 D1 त्वयैव सहितो (Ś1 °तां) यत्तो (Ś1 °त्तां), T G2 4 त्वं चापि तत्र संरब्धो; G3 5 त्वं (G5 तं) च या तत्र संरब्धो —G5 om 17d–19b —d) S (G5 om) युयुधानस्य कारणात् (=19d)

18 G5 om 18 (cf. 5. 1. 17) —a) Ś1 K3 [ऽ]नु, K1 4 पा (for ऽनु) —b) D4 7 सर्वं (for सह) Ś K1 3 4 D3 M2 3 सैनिकैः, D1 1 सैनिका (for सैनिकः) —c) Ś1 मोक्षयामि; D2 6 T G1 3 4 M मोचयस्व; G2 मोचयित्वा, M3 (sup lin) मोचयामि (for मोक्षयस्व) —d) B2 दष्ट्रान्तरे (for दंष्ट्रान्तर)

19 a) D4 गतो (for ततो) B2 (marg, orig as in text) राजन् (for राजा) —b) Dn1 सर्वं; D2, 6 सह (for सर्व) K. Dn1 D1 3 7 8 सैन्यानि (for सैन्येन) K2 3 Dn1 D1 3 6 भारत (for पाण्डव) —c) Dn1 अभ्यधावद् (for अभ्यद्र°)

20 a) K3 Dn1 G5 M1 2 तत्र रावो; D3 6 तदारावो (for तत्रारावो) —b) B4 जिघांसतां (for युयुत्सताम्) —c) D2 भवन्तेतो (for च भद्र ते) —d) D2 सञ्जयानां (for सृञ्ज°) G2 सर्वत (for °शः)

21 G4 om 21ab —a) D3 नरव्याघ्र, G2 °व्याघ्रं (for °व्याघ्रा) —d) D4 कंकपर्णवाजिभि

22 a) M1 2 तद् (for तान्) Ś1 K1, 4 T G1-5 वीरो; D4 सर्वान् (for वीरान्) K5 स स्मयन्नेव तान्द्रोणो; D5 6 स(D5 [sup lin] वि)स्मयन्नेव तान्वीरान् —b) K5 वीरान् (for द्रोण) D4 प्रत्यवधीत् (for °ग्रहीत्) —c) B Do1 अतिथीनिव संप्राप्तान् —d) B1 [अ]मलेन (for [आ]सनेन). S आसनेनोदकेन च

तर्पितास्ते शरैस्तस्य भारद्वाजस्य धन्विनः ।
आतिथेयगृहं प्राप्य नृपतेऽतिथयो यथा ॥ २३
भारद्वाजं च ते सर्वे न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ।
मध्यंदिनमनुप्राप्तं सहस्रांशुमिव प्रभो ॥ २४
तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
अतापयच्छरव्रातैर्गभस्तिभिरिवांशुमान् ॥ २५
वध्यमाना रणे राजन्पाण्डवाः सृञ्जयास्तथा ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव द्विपाः ॥ २६
द्रोणस्य च व्यदृश्यन्त विसर्पन्तो महाशराः ।
गभस्तय इवार्कस्य प्रतपन्तः समन्ततः ॥ २७

तस्मिन्द्रोणेन निहताः पाञ्चालाः पञ्चविंशतिः ।
महारथसमाख्याता धृष्टद्युम्नस्य संमताः ॥ २८
पाण्डूना सर्वसैन्येषु पाञ्चालानां तथैव च ।
द्रोणं स ददृशुः शूरं विनिघ्नन्तं वरान्वरान् ॥ २९
केकयानां शतं हत्वा विद्राव्य च समन्ततः ।
द्रोणस्तस्थौ महाराज व्यादितास्य इवान्तकः ॥ ३०
पाञ्चालान्सृञ्जयान्मत्स्यान्केकयान्पाण्डवानपि ।
द्रोणोऽजयन्महाबाहुः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३१
तेषां समभवच्छब्दो वध्यतां द्रोणसायकैः ।
वनौकसामिवारण्ये दह्यतां धूमकेतुना ॥ ३२ C 7 4186 B 7 110 37 K 7 110 23

23 a) B3 अर्पितास् (for तर्पि) K5 Dn1 D5 8 तेन (for तस्य) — b) K4 Dn1 D5 6 7 8 भारद्वाजेन (for °जस्य) K4 D7 G4 धन्विना (for °नः) — c) K2 4 5 Dn D1. 7 8 M3–5 आ(Dn2 अ)तिथेयं, B1 6 G5 अतिथेय (for आ°) — d) S तर्प्यंते (for नृपते)

24 a) S युद्धे (for सर्वे) — b) S नाशक्न् (for न शेकुः) — c) D5 मध्यदिनमुपं प्राप्त — d) D om. (hapl.) from प्रभो up to रिव (in 25d) K5 Dn D4 8 प्रजा (for प्रभो)

25 D4 om up to रिव (cf v l 24) — a) D7 8 सर्वं, G1 M दृष्ट्वा (for सर्वान्) — b) M4 सर्वं (for द्रोण) — c) D5 T G2–5 अपातयन्, G1 M अताडयद् (for अतापयद्) — d) K4 om. रिवांशुमान

26 a) M3–5 हन्यमाना (for वध्य) Ś K B1 D (except Dc1) महाराज (for रणे राजन्) — b) G2 मामका (for पाण्डवा) K1. 2 तदा (for तथा) — c) D5 अतर (for त्रातार) K4 नाधिगच्छंत, T G2–5 नाभ्य गच्छति (G5 °त) (for नाध्यगच्छन्त) — d) T G M1 2 पङ्के मग्ना (for पङ्कमग्ना) G1. 3–5 M1. 2 यथा (for इव)

27 a) S तस्य द्रोणस्य दृश्यते — b) S प्रभवतो (for विसर्पन्तो) D4 महायशा, T G2–5 °रथा (for शरा) — T G3 om. 27c–28d — d) S (T G3 om) प्रभवत (for प्रतपन्त) K5 Dn1 D5 6 7 8 महस्रश (for समन्तत)

28 T G3 om. 28 (cf v l 27) — b) K3 B4 Dc1 D3 G4 पञ्चाला — c) Ś1 K2 3 B Dc1 Dn D1. 2. 4–8 महारथा (for °रथ-) — d) Ś K (except K6) सगता (for समता)

29 a) B3–5 -सैन्याना, Dc1 सैन्यस्य (for -सैन्येषु) — b) B1 6 समवत (for तथैव च) — For 29ab, S subst

576* पाञ्चालेष्वथ शूरेषु केकयेषु च मानवा ।

— c) D2 द्रोण स, G2 द्रोण हि (for द्रोण स) D2 om from ददृशु up to पाञ्चाला (in 31a) D5 तत्र, T G2–5 शूरा, G1 M1. 2 वीरा, M5 शूरान् (for शूर) D2. 6 द्रोण स ददृशे शूरो — d) D5 विनिघ्नन्वै (for °घ्नन्त) T G2–5 M3–5 परान्वरान, G1 M1 2 परान्परान् (for वरान्वरान्) D3. 6 विनिघ्नन्सृञ्जयान्वरान्

30 D2 om 30 (cf v l 29) — a) B1. 2 5 Dn2 D3 7 कैकयाना, Dn1 D 8 कैके° (for केक°) — b) M3–5 हत्वा तस्य (for विद्राव्य च) Ś1 पुन पुन, D5 7 8 ततस्तत (for समन्तत) — D7 repeats 30c after 31 — d) S (except M1. 2) व्यात्तानन (for व्यादितास्य)

31 D2 om up to पाञ्चाला (cf v l 29) — ab) K3 B2 4 Dc1 D3 पञ्चालान Ś1 transp सृञ्जयान् and केकयान् T G2 मात्स्यान् (for म°) K3 5 B4 D3 5 7 8 कैकयान्, Dn1 D2 कैकेयान् (for केक°) N (except B Dc1) च नराधिप (for पाण्डवानपि) — c) D2 महाराज (for बाहु) — After 31, D7 repeats 30c

32 b) K2 3 Dn D3 6 छिद्यताना (for वध्यतां) B1. 2 4 -शायकै — d) Dn2 D3 व्याप्ताना, D6 दग्धाना, D7 दह्यता, G1 दहता (for दह्यता)

33 a) Ś2 K1 3 4 D2 ततो (for तत्र) — b) D5 7 8

तत्र देवाः सगन्धर्वाः पितरश्चाब्रुवन्नृप ।
एते द्रवन्ति पाञ्चालाः पाण्डवाश्च ससैनिकाः ॥ ३३
तं तथा समरे द्रोणं निघ्नन्तं सोमकान्रणे ।
न चाप्यभिययुः केचिदपरे नैव विव्यधुः ॥ ३४
वर्तमाने तथा रौद्रे तस्मिन्वीरवरक्षये ।
अशृणोत्सहसा पार्थः पाञ्चजन्यस्य निस्वनम् ॥ ३५
पूरितो वासुदेवेन शङ्खराट् स्वनते भृशम् ।
युध्यमानेषु वीरेषु सैन्धवस्याभिरक्षिषु ।
नदत्सु धार्तराष्ट्रेषु विजयस्य रथं प्रति ॥ ३६
गाण्डीवस्य च निर्घोषे विप्रनष्टे समन्ततः ।
कश्मलाभिहतो राजा चिन्तयामास पाण्डवः ॥ ३७
न नूनं स्वस्ति पार्थस्य यथा नदति शङ्खराट् ।
कौरवाश्च यथा हृष्टा विनदन्ति मुहुर्मुहुः ॥ ३८
एवं संचिन्तयित्वा तु व्याकुलेनान्तरात्मना ।
अजातशत्रुः कौन्तेयः सात्वतं प्रत्यभाषत ॥ ३९
बाष्पगद्गदया वाचा मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ।
कृत्यस्यानन्तरापेक्षी शैनेयं शिनिपुंगवम् ॥ ४०
यः स धर्मः पुरा दृष्टः सद्भिः शैनेय शाश्वतः ।

ऋषयश् (for पितरश्) D2 चाययुर् (for चाब्रुवन्) K1. 3 4 तदा, M3 4 हि ते (for नृप) — ^{c}) D2 यत्र (for एते) The portion of the text from न्ति पाञ्चाला up to चेदमब्रवीत् (in 7 88 28^{d}) is lost in Ś2 on missing folios D7 पचाला — ^{d}) K (except K5) सहस्रश, T G M1 2 सकेकया (for ससैनिका) D2 सर्वत सहसैनिका, M3–5 पाढवा केकयास्तथा

34 Ś2 missing (cf v 1 33) — ^{a}) Ś1 K1. 3 D1 तास् (for त) K1 3 4 D1 वीरं, D5 भ्रंत (for द्रोण) — ^{b}) T G M1. 2 सायकै (for सोमकान्) K5 Dn1 युधि, B1–3 5 Dc1 रुषा, B4 D2 नृप, G2 परान् (for रणे) D5 द्रोण शस्त्रभृता वर — ^{c}) S (except M3–5) त (for न) T [अ]नुययु (for [अ]भि°) — ^{d}) Ś1 न च, D5 चैव (for नैव)

35 Ś2 missing (cf v 1 33) — ^{a}) B4 तथा रौद्रे वर्तमाने — ^{b}) Ś1 K1 3 4 वीरवरान् (for °वर) — ^{c}) D7 8 नाशृणोत् (for अशृ°) Dn1 पार्था, D5 राजा, D7 पार्थे (for पार्थ) — ^{d}) K5 Dn1 D7 8 देवदत्तस्य निस्वन

36 Ś2 missing (cf v 1 33) — ^{a}) D7 8 S पूरिते (for °तो) — ^{b}) K4 transp शङ्खराट् and स्वनते S शखराजे महात्मना — After 36^{ab}, D8 repeats 7 84 30 — Before 36^{cd}, D8 ins संजय उवाच — ^{c}) Ś1 K3 अर्द्यमानेषु, K2 अर्त्य°, M4 वध्य° (for युध्य°) — ^{d}) T G2–5 च, M3–5 [अ]थ (for [अ]भि) — ^{f}) M1. 2 विजयस्तुरथं प्रति

37 Ś2 missing (cf v 1 33) B4 om. 37^{a}–40^{b} — ^{a}) D7 8 गांजीवस्य (for गाण्डीवस्य) — ^{b}) K3 D2 T G2–4 विप्रणष्टे, K5 °ध्रुष्टे, D7 8 °मुष्टे (for °नष्टे) S तथैव च (for समन्तत) — ^{d}) Dn1 धर्मराट् (for पाण्डव)

38 Ś2 missing (cf. v 1 33) B4 om. 38 (cf v 1 37) — ^{a}) B (B4 om) Dc1 Dn2 D3 पार्थाय (for पार्थस्य) — ^{c}) D5 7 8 तथा (for यथा) — ^{d}) K4 G1 3–5 M निनदति (for विन°) — After 38, S ins

577* व्यक्तमद्य विनश्यन्ते सर्वलोकमहारथा ।

Colophon

संजय उवाच ।

श्रुत्वा तु निनदं घोरं पाञ्चजन्यस्य मारिष ।

[(L 1) G1 5 M3–5 हि नश्यति (G5 °ते), M1 2 हि दृश्यते (for विनश्यन्ते) — *Colophon* — *Sub parvan* M1 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* G5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* M1 2 युधिष्ठिरचिंता — *Adhy no* (figures, words or both) T G1–4 M1 2 106, G5 104, M3–5 105 — *Śloka no* G5 38]

39 Ś2 missing (cf v 1. 33) B4 om 39 (cf v 1 37) D7 om. (hapl) 39^{a}–40^{b} — ^{a}) Dn1 D5 स (for सं) D4 स एव चिंतयित्वा तु, S चिंतयित्वा भृश राजा — ^{c}) T G2–5 शैनेयम् (for कौन्तेय) — ^{d}) G1 M3–5 सात्यकिं (for सात्वत) Dn1 सात्वत वाक्यम ब्रवीत्; T G2–5 अभ्यभाषत सात्यकिं — After 39, D2 repeats 7 84 30

40 Ś2 missing (cf v 1. 33) B4 D7 om. 40^{ab} (cf v 1 37, 39) — ^{c}) K4 M3 4 कृतस्य K3. 4 D3 5 [अ]नतरावेक्षी, D1 °वैक्षी, D4 °प्रेक्षी (for °पेक्षी) G2 5 कृत्यस्य नांतरापेक्षी — ^{d}) D4 7 सैनेय (for शै°) K4 सिनिपुगव; K5 Dn1 D4 5 7 8 कुरुपुंगव; D6 निशि पुंगवं (for शिनि°) D2 शैनेयं धर्मजोब्रवीत् — After 40, K1–3 ins an addl colophon [*sub-parvan*

सांपराये सुहृत्कृत्ये तस्य कालोऽयमागतः ॥ ४१
सर्वेष्वपि च योधेषु चिन्तयञ्शिनिपुंगव ।
त्वत्तः सुहृत्तमं कंचिन्नाभिजानामि सात्यके ॥ ४२
यो हि प्रीतमना नित्यं यश्च नित्यमनुव्रतः ।
स कार्ये सांपराये तु नियोज्य इति मे मतिः ॥ ४३
यथा च केशवो नित्यं पाण्डवानां परायणम् ।
तथा त्वमपि वार्ष्णेय कृष्णतुल्यपराक्रमः ॥ ४४
सोऽहं भारं समाधास्ये त्वयि तं वोढुमर्हसि ।
अभिप्रायं च मे नित्यं न वृथा कर्तुमर्हसि ॥ ४५
स त्वं भ्रातुर्वयस्यस्य गुरोरपि च संयुगे ।
कुरु कृच्छ्रे सहायार्थमर्जुनस्य नरर्षभ ॥ ४६
त्वं हि सत्यव्रतः शूरो मित्राणामभयंकरः ।
लोके विख्यायसे वीर कर्मभिः सत्यवागिति ॥ ४७
यो हि शैनेय मित्रार्थे युध्यमानस्त्यजेत्तनुम् ।
पृथिवीं वा द्विजातिभ्यो यो दद्यात्सममेव तत् ॥ ४८
श्रुताश्च बहवोऽस्मामी राजानो ये दिवं गताः ।
दत्त्वेमां पृथिवीं कृत्स्नां ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ॥ ४९
एवं त्वामपि धर्मात्मन्प्रयाचेऽहं कृताञ्जलिः ।
पृथिवीदानतुल्यं स्यादधिकं वा फलं विभो ॥ ५०
एक एव सदा कृष्णो मित्राणामभयंकरः । C 7 4126 B 7 110 52 K 7 110 54

K1 3 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1–3 चतुर्थदिवसे]

41 Ś2 missing (cf v l. 33) Before 41, MSS ins युधिष्ठिर उवाच —^{a}) T G1 2 5 M योय (for य स) Dc1 T G2 5 सृष्ट (for दृष्ट) —^{b}) K4 D4 7 सैनेय (for शैनेय) Dn1 सात्वत, D4 शाश्वत (for °त) —^{c}) K5 सात्यकिके, Cd सापराये (as in text) Ś1 K (except K5) सुहृत्कार्ये, D3 6 महत्कृत्य, D4 समु त्कृत्ये, M3–5 सुहृत्कृच्छ्रे (for सुहृत्कृत्ये)

42 Ś2 missing (cf v l 33) —^{a}) G1. 5 M यौधेषु (for यो°) —^{b}) A few MSS शिनिपुंगव —^{c}) S सुहृत्तर (for °त्तमं) K4 5 Dn1 D4 5 7 8 G1 4 5 M1 2 किंचिन् (for क) —^{d}) D7 नात्र (for नाभि) T G2–4 M3–5 सात्वत (for सात्यके)

43 Ś2 missing (cf v l. 33) —^{a}) T G2–4 M3–5 प्रिय (for यो हि) K4 प्रीतिमना, T G2–4 प्रिय° (for प्रीत°) — D5 om (hapl) 43^{b}–44^{a} K4 repeats 43^{bcd} and M3 43^{bc} after 44^{a} —^{b}) G2 त्व (for यश्च) —^{c}) B4 कार्ये स (by transp), G1 M1 2 स कृत्ये B4 च, S (M3 both times) वा (for तु) Cv कार्ये च सापराये वा —^{d}) Cv cites नियोज्य (as in text) M3 4 मत (for मति)

44 For the repetition in K4 M3, cf v l 43 Ś2 missing (cf v l 33). D5 om 44^{a} (cf v l 43) —^{a}) S (except G1 M1 2) हि (for च) — K1 om. (hapl) 44^{b}–45^{c} —^{b}) D5 G5 परायण, Cd °णम् (as in text) —^{c}) B3 असि (for अपि) — After 44, D7 repeats 7 84 30

45 Ś2 missing (cf v l 33) K1 om 45^{abc} (cf v l 44) —^{a}) K2–4 D1 T G2–5 त्वयि (for सोऽहं) —^{b}) K3 4 D1 सोहं (for त्वयि) Ś1 त्वं (for तं) Ś1 Dn1 D4 5 सोढुम् (for वोढुम्) T G2–5 तत्त्वं वोढु मिहार्हसि — B3 reads 45^{cd} on marg

46 Ś2 missing (cf v l. 33) —^{a}) Ś1 कृच्छ्र (for कृच्छ्रे) K1 सहायार्थे (for °र्थम्) —^{d}) S महामृधे (for नरर्षभ)

47 Ś2 missing (cf. v l 33) —^{c}) T G2–4 लोके विख्यायते शूर —^{d}) G1 M3–5 विक्रम (M3 °म); M1. 2 -वागिव (for -वागिति)

48 Ś2 missing (cf. v l 33) —^{a}) B2 योय (for यो हि) K4 D4 5 7 सैनेय (for शैनेय) G1 M1 2 मित्रार्थं (for °र्थे) —^{b}) S transp त्यजेत् and तनुं —^{c}) K2 4 B4 Dn D1. 2 T G2–5 च (for वा) —^{d}) K2 B Dc1 स समो (Dc1 तत्समो) भवेत् (for सममेव तत्)

49 Ś2 missing (cf v l. 33) —^{a}) D7 8 वीर (for ऽस्मामी) —^{c}) Ś1 सर्वां (for कृत्स्नां) — After 49, S ins

578* दीयमाना हि बहुभिर्दास्यते च मुहुर्मही ।
ननु कश्चिद्रणे प्राणान्मित्रार्थे त्यक्तवानिह ।

[(L 1) G1 M च (for हि) G1 पुनर् (for मुहुर्) — (L 2) G3–5 M न तु (for ननु)]

50 Ś2 missing (cf. v, l. 33). —^{b}) D2 प्रयाहि

रणे संत्यजति प्राणान्द्वितीयस्त्वं च सात्यके ॥ ५१
विक्रान्तस्य च वीरस्य युद्धे प्रार्थयतो यशः ।
शूर एव सहायः स्यान्नेतरः प्राकृतो जनः ॥ ५२
ईदृशे तु परामर्दे वर्तमानस्य माधव ।
त्वदन्यो हि रणे गोप्ता विजयस्य न विद्यते ॥ ५३
श्लाघन्नेव हि कर्माणि शतशस्तव पाण्डवः ।
मम संजनयन्हर्षं पुनः पुनरकीर्तयत् ॥ ५४
लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च तथा लघुपराक्रमः ।
प्राज्ञः सर्वास्त्रविच्छूरो मुह्यते न च संयुगे ॥ ५५
महास्कन्धो महोरस्को महाबाहुर्महाधनुः ।
महाबलो महावीर्यः स महात्मा महारथः ॥ ५६
शिष्यो मम सखा चैव प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे ।
युयुधानः सहायो मे प्रमथिष्यति कौरवान् ॥ ५७
अस्मदर्थे च राजेन्द्र संनह्येद्यदि केशवः ।
रामो वाप्यनिरुद्धो वा प्रद्युम्नो वा महारथः ॥ ५८
गदो वा सारणो वापि साम्बो वा सह वृष्णिभिः ।
सहायार्थं महाराज संग्रामोत्तममूर्धनि ॥ ५९
तथाप्यहं नरव्याघ्रं शैनेयं सत्यविक्रमम् ।
साहाय्ये विनियोक्ष्यामि नास्ति मेऽन्यो हि तत्समः ६०
इति द्वैतवने तात मामुवाच धनंजयः ।

पाडव प्रति —^{c}) D_{n1} वा (for स्याद्) S (except M_{3-5}) पृथिवीदानतस्तुल्यम् —^{d}) D_7 च (for वा) D_{n1} फलं स्यादधिकं विभो

51 Ś$_2$ missing (cf. v l 33) D_4 om 51^{c}–53^{b} —^{c}) K_1 स त्यजति, S त्यजति च (for संत्यजति) —^{d}) M_{3-5} सत्यक (for सात्यके)

52 Ś$_2$ missing (cf. v l 33) D_4 om. 52 (cf. v l 51) —^{a}) D_8 सविक्रातस्य युद्धेषु, S शूरस्य युध्यमानस्य —^{b}) K_4 युद्धं, B D_{c1} $D_{2\ 4}$ T G $M_{1\ 2}$ युद्धात् (for युद्धे) D_8 प्रार्थयतो महद्यश —^{c}) D_2 S सहायार्थे (for °य स्यान्) —^{d}) B_2 D_5 नर (for जन)

53 Ś$_2$ missing (cf. v l 33) D_4 om 53^{ab} (cf v l 51) —^{a}) T G_{2-5} हि (for तु) K_1 परानंदे, D_3 °मर्शे; D_6 °मर्षे, Cd °मर्दे (as in text) —^{b}) $D_{7\ 8}$ T $G_{3\ 4}$ वर्तमाने च ($D_{7\ 8}$ तु) (for °मानस्य) D_2 सात्यके; D_5 मारिष (for माधव) —^{c}) D_2 [ऽ]भिजनो (for हि रणे)

54 Ś$_2$ missing (cf. v l 33) —^{a}) K_5 $D_{7,8}$ श्लाघते स; D_6 श्लाघयते (for श्लाघन्नेव) D_6 $M_{1\ 2}$ च (for हि). $D_{2\ 3}$ T G M_{3-5} श्लाघयन्नेव (D_2 श्लाघ्यते तव) कर्माणि. —^{b}) B_2 D_{c1} D_2 सततं तव (D_2 स हि) पांडव; S विजयस्तव माधव —^{c}) K_5 सर्वं; T G_4 हर्षान् (for हर्षं) —^{d}) D_{n2} अगायत (for अकीर्तयत्).

55 Ś$_2$ missing (cf v l 33) —^{a}) Dn $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ लघुहस्तश्चित्रयोधी —^{c}) G_5 सर्वार्थवित् (for °स्त्रवित्) D_2 प्रथितो ह्यस्त्रविच्छूरो —^{d}) Ś$_1$ नैव, D_5 स न (for न च) B D_{c1} S न च मुह्यति संयुगे (G_1 $M_{1\ 2}$ °गरे)

56 Ś$_2$ missing (cf v l. 33). —^{a}) S (except G_1 $M_{1\ 2}$) महोरस्को महास्कधो —^{b}) $K_{2\ 3}$ $D_{3,6}$ T G महाहनु, D_5 M_{3-5} °रथ (for °धनु) —^{d}) S (except M_{3-5}) transp स and महात्मा

57 Ś$_2$ missing (cf. v l 33) —^{b}) D_{3-5} च (for ऽसि) —^{c}) T G_{2-5} सात्यकेन सहायेन, M_{3-5} युयुधानसहायोहं —^{d}) S प्रमथिष्यामि (for °ष्यति) T G_{2-5} [अ]ह कुरून् (for कौरवान्)

58 Ś$_2$ missing (cf v l 33) —^{a}) K_4 D_2 अस्मदर्थे (for °र्थं) —^{c}) G_5 [अ]नुरुद्धो (for [अ]नि°) —^{d}) G_1 $M_{1,2}$ [ऽ]थ (for वा) Ś$_1$ महामना (for °रथ)

59 Ś$_2$ missing (cf. v l 33) —^{a}) $B_{2,5}$ शारणो (for सा°) —^{b}) $D_{2\ 3\ 6}$ शाम्बो (for साम्बो) G_1 $M_{1\ 2}$ transp सह and वृष्णिभि — B_4 om. 59^{cd} —^{c}) $B_{1-3\ 5}$ साहाय्यार्थं (for सहायार्थं)

60 Ś$_2$ missing (cf v l 33), —^{a}) K_5 एक, T G_{2-5} एनं (for अहं). Ś$_1$ $K_{1\ 3,4}$ B_2 D_3 नरव्याघ्र (for °घ्रं) —^{b}) $D_{4\ 7,8}$ सैनेयं (for शै°) —^{c}) K_1 D_{n1} D_{3-5} G_{3-5} सहाय्ये (for सा°). —^{d}) M_{3-5} न हि (for नास्ति). B_2 (marg; orig. as in text) M_{3-5} [ऽ]स्ति (for हि).

61 Ś$_2$ missing (cf v l 33) —^{a}) D_5 राजन् (for तात) —^{c}) $K_{1\ 4\ 5}$ परोक्ष्यं, K_2 B D_{c1} Dn $D_{1,3}$ परोक्षे, D_6 परेपस्, T G_3 परोक्षास् (for परोक्षं) D_3 बहुगुणास्, D_4 त्वद्गुणस् (for त्वद्गुणांस्) Ś$_1$ K तोष्यन्, D_2 तात, G_1 $M_{1,2}$ तुल्यान् (for तथ्यान्),

परोक्षं त्वद्गुणांस्तथ्यान्कथयन्नार्यसंसदि ॥ ६१
तस्य त्वमेवं संकल्पं न वृथा कर्तुमर्हसि ।
धनंजयस्य वार्ष्णेय मम भीमस्य चोभयोः ॥ ६२
यच्चापि तीर्थानि चरन्नगच्छं द्वारकां प्रति ।
तत्राहमपि ते भक्तिमर्जुनं प्रति दृष्टवान् ॥ ६३
न तत्सौहृदमन्येषु मया शैनेय लक्षितम् ।
यथा त्वमस्मान्भजसे वर्तमानानुपप्लवे ॥ ६४
सोऽभिजात्या च भक्त्या च सख्यस्याचार्यकस्य च ।
सौहृदस्य च वीर्यस्य कुलीनत्वस्य माधव ॥ ६५
सत्यस्य च महाबाहो अनुकम्पार्थमेव च ।
अनुरूपं महेष्वास कर्म त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ६६
सुयोधनो हि सहसा गतो द्रोणेन दंशितः ।
पूर्वमेव तु यातास्ते कौरवाणां महारथाः ॥ ६७
सुमहानिनदश्चैव श्रूयते विजयं प्रति ।
स शैनेय जवेनात्र गन्तुमर्हसि माधव ॥ ६८
भीमसेनो वयं चैव संयत्ताः सहसैनिकाः ।
द्रोणमावारयिष्यामो यदि त्वां प्रति यास्यति ॥ ६९
पश्य शैनेय सैन्यानि द्रवमाणानि संयुगे ।
महान्तं च रणे शब्दं दीर्यमाणां च भारतीम् ॥ ७०
महामारुतवेगेन समुद्रमिव पर्वसु । C. 7 4106 B 7 110 7 K 7 110 7

—d) Ś1 K1.3.4 आत्म (for आर्य-) S कथयामास संसदि

62 Ś2 missing (cf v l. 33) —a) B1.3 तस्माद् (for तस्य) Ś1 K1.3.4 Dc1 D4–8 [ए]न, B1 [ए]तद् (for [ए]वं) —cd) M3–5 transp वार्ष्णेय and भीमस्य

63 Ś2 missing (cf v l. 33) —a) Ś1 तच्चापि, Ś1 (sup lin) न चापि, K (except K5) D1 यदापि, D4 ये चापि, D7.8 ययापि (for यच्चापि) T G2–5 तीर्थं वि- (for तीर्थानि) D2 तदा तीर्थान्यनुचरन् —b) Ś1 K1.4 Dc1 T G2 M5 (sup lin) अगच्छन्, D2 G1 M3–5 °च्छद्, D4 आगम, D5 अगमन् (for अगच्छ) —c) D4 तथा (for तत्र) T G2 ताम् (for [अ]हम्) —d) M3.4 चापि (for प्रति) M5 अर्जुनस्यापि दृष्टवान्

64 Ś2 missing (cf. v l. 33) —a) D4.5.7.8 ते (for तत्) K5 अन्यत्र (for अन्येषु) S तत्ते सौहार्दमस्मासु —b) D5 G1 M1–4 तथा, T G2–5 M5 यथा (for मया) K4 D4.7 सैनेय (for शै°) —c) K5 T G2–4 M5 तथा (for यथा) G5 भजते (for °से) —d) T G1–4 M3–5 उपद्रवे, Cd °प्लवे (as in text) G5 सवर्तमनुपद्रवे, M1.2 वर्तमानोनुपद्रवे

65 Ś2 missing (cf v l 33) —a) D2 सौहृदेन (for सोऽभिजात्या) S सौहार्दस्य च भक्तस्य (M3–5 °क्तेश्च) —b) Ś1 K1.3 सख्ये हि, K5 सत्यस्य, B1 सख्युश्च, G5 सुखस्य (for सख्यस्य) Ś1 चित् (for च) D4 सख्येस्यार्यकरस्य च —c) D7.8 हृदयस्य (for सौहृदस्य) B1.4 वीरस्य (for वीर्यस्य) D2 मैत्रभावस्य वीर्यस्य, S संभावनाया पार्थस्य —d) D5 मारिष (for माधव) D2 कौलीनस्य च माधव

66 Ś2 missing (cf. v l. 33) —a) K5 Dn1 शौर्यस्य, D2 श्रुतस्य, S (except G3.4) सत्त्वस्य (for सत्यस्य) —b) D2 अनुक्रोशस्य चाविभो —d) Dn2 कर्तुमिह, D2 S कर्तुं त्वम् (by transp) Ś1 कर्तुं कर्म त्वमर्हसि

67 Ś2 missing (cf v l. 33) —a) M3.4 [ऽ]पि (for हि) D2 दुर्योधनो ह्यागतो वै —b) Dn1 D5.7.8 यत्तो, D2 ह्यद्य, D4 G1.3–5 M यातो (for गतो) K3.4 S दसित, D7.8 दर्शित, Cd दंशित (as in text) —c) K3.4 B4 Dn D1.2.5.7 [अ]नु, S (except G1 M1.2) च (for तु)

68 Ś2 missing (cf v l. 33) —b) S (except M3–5) हि रण (G5 °णे), Cd विजय (as in text) —c) D4 सैन्येव, D7.8 सैनेय (for शैनेय) K3.5 B Dc1 Dn D1.2.4.5.7.8 [आ]शु (for [अ]त्र) —d) Ś1 K D (except Dc1) मानद (for माधव)

69 Ś2 missing (cf v l 33) —a) M3–5 चात्र (for चैव) —b) K4 सपत्ना, S समस्ता (for संयत्ता) K4 -सैन्यका, D2 -सैनिकै (for -सैनिका) —d) G1 M1.2 त्व, M3–5 त्वा (for त्वां) B1–3.5 D5 M3–5 योत्स्यति, B4 D2 T G2–5 योत्स्यते, Dc1 रोत्स्यति, G1 M1.2 यास्यसे (for °ति)

70 Ś2 missing (cf. v l. 33) —a) K1.4 D4–7 G5 सैनेय (for शै°) —c) S (except G1 M1.2) महांश्च तुमुल शब्दो —d) B4 वाहिनीं (for भारतीम्) T G2–5 दीर्यमाणा च भारती, M3–5 °णेव मेदिनी

71 Ś2 missing (cf. v l 33) —a) T G2–5 महावातसमुद्भूत —b) S (except G1 M1.2) समुद्र

धार्तराष्ट्रबलं तात विक्षिप्तं सव्यसाचिना ॥ ७१
रथैर्विपरिधावद्भिर्मनुष्यैश्च हयैश्च ह ।
सैन्यं रजःसमुद्भूतमेतत्संपरिवर्तते ॥ ७२
संवृतः सिन्धुसौवीरैर्नखरप्रासयोधिभिः ।
अत्यन्तापचितैः शूरैः फल्गुनः परवीरहा ॥ ७३
नैतद्बलमसंवार्य शक्यो हन्तुं जयद्रथः ।
एते हि सैन्धवस्यार्थे सर्वे संत्यक्तजीविताः ॥ ७४
शरशक्तिध्वजवनं हयनागसमाकुलम् ।
पश्यैतद्धार्तराष्ट्राणामनीकं सुदुरासदम् ॥ ७५
शृणु दुन्दुभिनिर्घोषं शङ्खशब्दांश्च पुष्कलान् ।
सिंहनादरवांश्चैव रथनेमिस्वनांस्तथा ॥ ७६
नागानां शृणु शब्दं च पत्तीनां च सहस्रशः ।
सादिनां द्रवतां चैव शृणु कम्पयतां महीम् ॥ ७७
पुरस्तात्सैन्धवानीकं द्रोणानीकस्य पृष्ठतः ।
बहुत्वाद्धि नरव्याघ्र देवेन्द्रमपि पीडयेत् ॥ ७८
अपर्यन्ते बले मग्नो जह्यादपि च जीवितम् ।
तस्मिंश्च निहते युद्धे कथं जीवेत मादृशः ।
सर्वथाहमनुप्राप्तः सुकृच्छ्रं बत जीवितम् ॥ ७९
श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।
लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च प्रविष्टस्तात भारतीम् ॥ ८०
सूर्योदये महाबाहुर्दिवसश्चातिवर्तते ।
तन्न जानामि वार्ष्णेय यदि जीवति वा न वा ।

(for °द्रम्) — c) B1-3 धृतराष्ट्र-, D1. 4 8 धार्तराष्ट्र (for °राष्ट्र-) D1 तद्वद्, M3-5 तत्र (for तात) — d) T विक्षतं, G2 4 वीक्षित, G3 5 वीक्षत (for विक्षिप्त)

72 Ś2 missing (cf. v 1 33) — a) D3 T G2-4 च (for वि) — b) K3 Dn1 तथा, B (except B5) D4 सह (for च ह) S मनुष्यगजवाजिभि — c) K2-5 B1 2 5 Dc1 Dn D1 5 7 S (except G1 5) -समुद्भूतम् — d) Ś1 एतद्धिपरिवर्तते, B1 D3 एतत्सर्वं परिवर्तते (hypermetric), S °त्संप्रति दृश्यते

73 Ś2 missing (cf. v 1 33) — a) K1 वीरेण (for सौवीरैर्) — b) G5 नगरप्रायसादिभि — c) Ś1 धीरै (for शूरै) K2 B Dc1 Dn D1 3 5 6 अत्यंतोपचितै शूरै, D2 समततोन्वित शूरै, D7 8 S अत्यतापचित (G1 M °घजित, G5 °पजितै) शूरै — d) N (except Ś1 K1-3, Ś2 missing) फाल्गुन (for फ°)

74 Ś2 missing (cf v 1 33) — a) Ś1 K1 B1. 2 4 Dn D2 4 6 असवार्यं, T G2-5 °हार्यं (for °वार्य) — b) M1 2 शक्य (for शक्यो) K1 हर्तुं, K3 B4 5 Dn D3 6 S जेतु (for हन्तु) — d) D5 सर्वे त्यक्षति जीवित

75 Ś2 missing (cf v 1 33) — a) K3 5 B D (except Dn1) ध्वजवरं (D5 °रथं) (for °वनं) — b) K4 Dn1 नर (for हय) K5 Dn1 D4 7 8 M3-5 -रथाकुलं (for समाकुलम्) — d) T G2-5 च (for सु)

76 Ś2 missing (cf v 1 33). — b) B4 5 पुस्करान् (for पुष्कलान्) — c) D4 G3 शख- (for सिंह) — d) B (except B2) Dc1 स्वनं (for -स्वनांस्)

77 Ś2 missing (cf v 1 33) D6 reads 77[abc] on marg — a) D1 T G1-3 M1 2 शब्दांश् (for शब्द) — b) Ś1 समतत (for सहस्रश) — c) M4 सादीनां (for सादिनां) S (except G1 M1 2) शब्द (for चैव)

78 Ś2 missing (cf v 1. 33) — a) T G3 पुरस्तव्, G5 पुनस्तत् (for पुरस्तात्) — b) K (except K5) Dn D1 3 6 द्रोणानीक च (for °नीकस्य) — c) D2 गच्छ त्वं, S बहुत्व (for बहुत्वाद्) — d) D2 दूपये, S दूपयेत् (for पीड°)

79 Ś2 missing (cf v 1 33) — a) B3 Dc1 D3 5 6 M3. 4 अपर्यंत (for °र्यन्ते) B4 5 रणे (for बले) — b) S प्रजह्यादपि जीवितं — Ś1 K1-4 D1 om (hapl) 79[cdef] — d) D3 जीवति (for जीवेत) — e) S समनु- (for [अ]हमनु-) — f) Dn1 D4 7 सुकृत्स्नं; T M3-5 Cv सकृच्छ्रं (for सुकृच्छ्रं) Dn2 त्वयि, D2 तस्य, D3 6 तत्र, D5 तव, Cv बत (as in text) Dn2 जीवति, Cv जीवितम् (as in text)

80 Ś2 missing (cf v 1 33) — a) T G2-5 अभ्रश्यामो (for श्यामो युवा) D3 महाकेशो (for गुडा°) — c) K1 D4 6 लब्धास्त्रश् (for लघ्वस्त्रश्) — d) Ś1 चैव, K5 चापि, S तत्र (for तात) K3 D5 7 8 वाहिनीं (for भारतीम्)

81 Ś2 missing (cf v 1 33) M3-5 om (hapl) 81[a]-82[b], B1 reads the same on marg — c) D5 om.

कुरूणां चापि तत्सैन्यं नागप्रतिमं महत् ॥ ८१
एक एव च बीभत्सुः प्रविष्टस्तात भारतीम् ।
अविषह्यां महाबाहुः सुरैरपि महामृधे ॥ ८२
न च मे वर्तते बुद्धिरद्य युद्धे कथंचन ।
द्रोणोऽपि रभसो युद्धे मम पीडयते बलम् ।
प्रत्यक्षं ते महाबाहो यथासौ चरति द्विजः ॥ ८३
युगपच्च समेतानां कार्याणां त्वं विचक्षणः ।
महार्थं लघुसंयुक्तं कर्तुमर्हसि माधव ॥ ८४
तस्य मे सर्वकार्येषु कार्यमेतन्मतं सदा ।
अर्जुनस्य परित्राणं कर्तव्यमिति संयुगे ॥ ८५
नाहं शोचामि दाशार्ह गोप्तारं जगतः प्रभुम् ।
स हि शक्तो रणे तात त्रीँल्लोकानपि संगतान् ॥ ८६
विजेतुं पुरुषव्याघ्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
किं पुनर्धार्तराष्ट्रस्य बलमेतत्सुदुर्बलम् ॥ ८७
अर्जुनस्त्वेव वार्ष्णेय पीडितो बहुभिर्युधि ।
प्रजह्यात्समरे प्राणांस्तस्माद्विन्दामि कश्मलम् ॥ ८८
तस्य त्वं पदवीं गच्छ गच्छेयुस्त्वादृशा यथा ।
तादृशस्येदृशे काले मादृशेनाभिचोदितः ॥ ८९ C. 7 4225 B 7 110 82 K 7 110 93

---

from कर्ण up to प्रति (in 81ᶜ) K₅ दश, D तेन (for कर्ण) M₁ ₂ जानाति (for °ति) —ᶜ) D₁ ₂ चापि तत्र, S (M₅ om) सुमहत् (for चापि तत्) —ᵈ) D₂ श्रुति, S (M₅ om) शुभं (for महत्)

82 Ś₁ missing (cf v l 33) M₅ om. 82ᵃᵇ (cf v l 61) B₁ reads 82ᵃᵇ on marg —ᵃ) K तु, Dn₁ हि (for च) —ᵇ) D₅ ₆ T G₁₋₃ तत्र (for तात) D₃ वाहिनीं (for भारतीम्) —ᶜ) D G₁ M महानागं, T G₂₋₅ °वेगं (for °बाहुः) —ᵈ) D₂ शूरैर् (for सुरैर्) D₁ एव (for अपि) K₂ ₃ B Dn₁ D₂ ₆ महाहवे, T G₃ °चमूं (for °मृधे)

83 Ś₁ missing (cf v l 33) —ᵃ) K₂ D₁₋₃ ₆ हि (for च) D ₂ बुद्धिर् (for बुद्धिर्) —ᵇ) S युद्धेऽन्यत्र च (G₁ युद्धादन्यद्, M₁₋₄ यथा नान्यो च, M₅ अन्यथाथ च)निश्चयात् —ᶜ) S हि (for ऽपि) K₃ रभया (sic), D₂ ₆ तरसा, T G₁₋₄ सहसा, G₁ M₂ रभसे, Cd रभसो (as in text) G₁ M₁ ₃ नित्य (for युद्धे) —ᵈ) K₁ D₁ मन (for मम) D₅ कर्षयते (for पीड°) —ᵉ) G₃ महानागो (for °बाहो) —ᶠ) S (except M₁ ₂) स (for [अ]सौ) Ś₁ B Dc₁ Dn₂ D चरते, M₂ नरते (for चरति) —After 83, D₇ ₈ read 86ᵃᵇ

84 Ś₁ missing (cf. v l 33) —ᵃ) B Dc₁ D₂ समवेतानां, T G₁₋₄ समुपे(G₁ °पे)तानां (for च समे°) —ᵇ) T G₁₋₃ M₁₋₃ च, G₁ M₁ ₂ हि (for त्व) T G₃ विचारणां, G₁ विचक्षणा, M₁ ₂ विचारणा (for विचक्षण) —ᶜ) D₂ मनार्थं, D₃ रहार्थं (sic), M₁₋₃ महार्थ्र (for महार्थं) D₅ नेधुमयुक्त (sic), D₁ लघु मयुक्त (for °मयुक्त) —ᵈ) B₂ मानद, G₁ M₁ ₂ माधव (for माधव) T G₁₋₃ M₁₋₃ इंहते कश्चिद् (M₃₋₅ कर्तुम्)च्युत, M₁ ₂ कर्तुमर्हति माधव

85 Ś₁ missing (cf v l 33) —ᵃ) D₂ पश्य (for तस्य) D₅ सर्वकार्येष्व, D₁ कार्यसर्वेषु (for सर्व कार्येषु) —ᵇ) Ś₁ कर्तुम् (for कार्यम्) D₇ सहा (sic) (for मत) Ś₁ K₁ ₂ ₄ D₁ ₂ मम, K₂ महत्, B₂ तदा (for सदा) —ᵈ) D₂ ₆ इह (for इति)

86 Ś₁ missing (cf v l 33) D₇ ₈ read 86ᵃᵇ after 83 —ᵇ) Ś₁ K₁ ₂ B₃ (marg as in text) Dn₂ D₁ ₄ ₆ पति (for प्रभुम्) —ᶜ) B₁ transp हि and शक्तो B₁ ₂ ₄ ₅ Dc₁ रणे भ्रातु (B₁ यात), T G₂₋₅ M₁₋₄ महाबाहुर् (for रणे तात) —ᵈ) D₃ ₆ त्रिलोकान् (for त्रीँल्लोकान) D₃ G₁ M₁ ₂ त्रीँल्लोकान्वै (D₂ °काश्च) समागतान्, T G₂₋₄ त्रींश्च लोकान्समा°, G₅ M₃₋₅ त्रीन्वै (G₅ त्रींस्तु) लोकान्समा

87 Ś₁ missing (cf. v l 33) —ᵃ) K₄ व्यजेतु (for वि) K₁ ₃ B Dc₁ Dn D₁ ₂ ₅ ₇ ₈ M₃₋₅ °व्याघ्र (for °व्याघ्र) —ᵈ) Ś₁ B₁ D₅ ₇ G₅ सुदुर्लभं, Dn₂ सुदृ महद् (for सुदुर्बलम्)

88 Ś₁ missing (cf v l 33) —ᵃ) K₃ B₄ Dn₂ D₁₋₃ ₆ एष, Dn₁ चापि (for एव) —ᵇ) G₅ om बहुभिर्युधि D₅ यया (for युधि) Dn₁ बहुभिर्युधि पीडित —ᶜ) D₂ ₆ चाहवे (for समरे) —ᵈ) Ś₁ M₃₋₅ तेन, D₅ तदा (for तस्माद्) K₁ कल्मषं, Cd कश्मलम् (as in text)

89 Ś₁ missing (cf v l 33) —ᵇ) G₁ ₄ तादृशा, M₁ ₂ तादृशो (for त्वादृशा) T G₂₋₅ स्या (for यथा) Ś₁ K (except K₂) रुद्रस्य सदृशो (K₁ °शे) यथा —ᶜ) M₃ ₄ मादृशस्य (for ताद°) Ś₁ कार्ये (for काले) D₇ ₈ त्वा(D₅ ता)दृशश्चेदृशे काले —ᵈ) K₁ [अ]भिचोदिता, Dn₁ D₁ ₆₋₈ [अ]भिनोदित, D₄ प्रचोदित (for [अ]भि°)

रणे वृष्णिप्रवीराणां द्वावेवातिरथौ स्मृतौ ।
प्रद्युम्नश्च महाबाहुस्त्वं च सात्वत विश्रुतः ॥ ९०
अस्त्रे नारायणसमः संकर्षणसमो बले ।
वीरतायां नरव्याघ्र धनंजयसमो ह्यसि ॥ ९१
भीष्मद्रोणावतिक्रम्य सर्वयुद्धविशारदम् ।
त्वामद्य पुरुषव्याघ्रं लोके सन्तः प्रचक्षते ॥ ९२
नासाध्यं विद्यते लोके सात्यकेरिति माधव ।
तत्त्वां यदभिवक्ष्यामि तत्कुरुष्व महाबल ॥ ९३
संभावना हि लोकस्य तव पार्थस्य चोभयोः ।
नान्यथा तां महाबाहो संप्रकर्तुमिहार्हसि ॥ ९४
परित्यज्य प्रियान्प्राणान्रणे विचर वीरवत् ।
न हि शैनेय दाशार्हा रणे रक्षन्ति जीवितम् ॥ ९५
अयुद्धमनवस्थानं संग्रामे च पलायनम् ।
भीरूणामसतां मार्गो नैष दाशार्हसेवितः ॥ ९६

B1-3 D2 S मादृशैरभिचो(G1 M1 2 °शैरपि चो)दित (T G2-5 M5 °ता) — After 89, M3-5 ins

579* त्वादृशास्तादृश गच्छेस्तादृश गच्छ सत्यक ।

[M4 त्वादृशस् M3 यदमल (for सत्यक)]

— M3-5 cont T G M1 2 ins after 89

580* सुहृदो वै सुहृत्कृत्ये परमास्थाय विक्रमम् ।
सुहृद पदमन्विच्छन्न व्यथेत कथंचन ।

[(L 1) G5 परमार्थाय (for °मास्थाय) — (L 2) G4 व्यथते स (for न व्यथेत)]

90 Ś2 missing (of v 1 33) —[a]) S ननु सत्यक वृष्णिना —[d]) T G2-4 M3-5 सत्यक, G5 सात्यक (for सात्वत)

91 Ś2 missing (of v 1 33) —[a]) Ś1 K (except K5) अस्त्रे रुद्रस्य च समो —[b]) Ś1 K (except K5) नारायण (for संकर्षण) G3 मह्यो सकर्षणोपम —[c]) B1 भारताना, D2 धीरत्वे च (for वीरताया)

92 Ś2 missing (of v 1 33) —[a]) T G2-5 अतिक्रात (for °क्रम्य) —[b]) G1 M विशारदौ (for °रदम्). —[c]) B5 स्वम् (for त्वाम्) Dc1 Dn2 D3 5 6 एव (for अद्य) B1-3 Dc1 Dn1 D5 7 पुरुषव्याघ्र, S °पा सर्वे (G1 M संतो) (for °पव्याघ्रं) —[d]) D1 om (hapl) from सन्त up to लोके (in 93[a]) T G2-5 नित्यं, G1 M1 2 तात (for सन्त.) K4 5 प्रच(K4 °च)क्ष्यते (for °क्षते) — After 92, S ins

581* सदेवासुरगन्धर्वान्सकिंनरमहोरगान् ।
योधयेरस जगत्सर्वं विजयेत रिपून्यहून् ।
इति ब्रुवन्ति लोकेषु जनास्तव गुणास्तथा ।
समागमेषु जल्पन्ति पृथगेव च सर्वदा ।

[(L 1) M3-5 -गधर्वं M3-5 -महोरगं — (L 2) G3 योजयेद् (for योध°) G1 2 5 M विजित्य च (for विजयेत) — (L 3) T G3 जनांस् (for जनास्) G1 M (M5 inf lin as above) तदा, G3 4 तव (for तथा) — (L 4) G1 M चैव (for एव)]

93 Ś2 missing (of v 1 33) D1 om 93[a] (of v 1 92) —[a]) B4 Dn D3 6 नाशक्य (for नासाध्य) D2 विद्यते न समो लोके —[b]) B3 (marg as in text) मे मति (for माधव) S सत्यकस्येति माधव —[c]) K1 तत्त्वा, G1 M1 2 तं त्वां, M3-5 त त्वा (for तत्त्वा) D2 अत्र, S इह (for अभि) B4 यदत्र त्वां तु वक्ष्यामि —[d]) D4 7 महाबल, S नरर्षभ (for महाबल)

94 Ś2 missing (of. v 1. 33) —[a]) G1 M संभावना D4 तु (for हि) T G1-4 M पार्थस्य (for लोकस्य) G3 संभवानभि पार्थस्य —[b]) K4 5 B Dc1 Dn2 D3 S मम (for तव) S भीमस्य (for पार्थस्य) —[c]) D2 3 6 त्वं, T G1-4 M तं, G5 हि (for तां) B3 (marg, orig as in text) मान्यता च (for नान्यथा ता) —[d]) T G2-5 संप्रवक्तुम् (for °कर्तुम्)

95 Ś2 missing (of v 1 33). G5 om. 95-96 —[a]) T G3 4 परित्यजन् (for °त्यज्य) Dn1 रणे (for प्रियान्) Ś1 पुत्रान् (for प्राणान्) —[b]) K5 B1, 3-5 D2 4 7 रणे चर अ(B1 3 4 वि-, B5 ह्य)भीतवद्; B2 Dc1 रणे चरस्वभीतवत्, Dn1 प्रियाश्चर नभीतवत् —[c]) K4 D4 6 सैनेय (for शै°) —[d]) K1 3-5 B2 Dc1 D2 3 6-8 युद्धे (for रणे)

96 Ś2 missing (of v 1 33) G5 om 96 (of v 1 95) —[a]) Ś1 अयुद्धमेव संस्थानं; G4 °मानस स्थान (sic), Cd as in text —[b]) Ś1 युद्धे चैव (for संग्रामे च) D6 [अ]पलायनं (for पला°) —[c]) B (except B1) Dc1 समतो (for असता) T G1-4 M1, 2 एष भीरुगतो मार्गो —[d]) S (except M3-5, G5 om) नैव (for नैष)

97 Ś2 missing (of v 1 33). —[a]) D4 तथा (for

तत्रार्जुनो गुरुस्तात धर्मात्मा शिनिपुंगव ।
वासुदेवो गुरुश्चापि तव पार्थस्य धीमतः ॥ ९७
कारणद्वयमेतद्धि जानानस्त्वाहमब्रुवम् ।
मावमंस्था वचो मह्यं गुरुस्तव गुरोर्ह्यहम् ॥ ९८
वासुदेवमतं चैतन्मम चैवार्जुनस्य च ।
सत्यमेतन्मयोक्तं ते याहि यत्र धनंजयः ॥ ९९
एतद्वचनमाज्ञाय मम सत्यपराक्रम ।
प्रविशैतद्बलं तात धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ॥ १००
प्रविश्य च यथान्यायं संगम्य च महारथैः ।
यथार्हमात्मनः कर्म रणे सात्वत दर्शय ॥ १०१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

८६

संजय उवाच ।
प्रीतियुक्तं च हृद्यं च मधुराक्षरमेव च ।
कालयुक्तं च चित्रं च स्वतया चाभिभाषितम् ॥ १ C 7 4240 B 7 111 2 K 7 111 2
धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुंगवः ।

तव) T G2–5 अर्जुनस्ते गुरुर्वृत्तो —b) Ś1 K4 Dc1 D1 5 G5 M1. 2 -पुंगव (for -पुंगव) —c) S (except M3–5) चैव (for चापि) —d) Ś1 K1. 4 B1–3 Dc1 G1 M1. 2 तथा (for तव) K5 Dn1 D4 5 7 8 धोमयो, D8 धर्मत (for धीमत) T G2–5 M3–5 अर्जुनस्य (T G3. 4 °श्च) तथैव च

98 Ś2 missing (cf v 1. 33) —b) B Dn2 D1–3. 6 S जानस्त्वामहमब्रुव (G1 M °ब्रव) —c) S (except M3–5) मेद्य (for मह्य) —d) K3. 4 S transp गुरुस् and गुरोर् Ś1 K1 गुरोस् K5 B1 D8 अहं (for ह्यहम्)

99 Ś2 missing (cf v 1 33) —a) K3 B2 4 Dn D1. 2 6 G3 चैव, D5 चापि, M3–5 ह्येतन् (for चैतन्) —b) B3 5 Dc1 मतं (for मम) —c) D2 वाक्यमेवं, D7 तस्समेत (for सत्यमेतन्) K4 D6 मया प्रोक्तं (for मयोक्तं ते) T G2–5 व्यक्तं ब्रवीमि वार्ष्णेय

100 Ś2 missing (cf. v 1 33) —a) D2 3 6–8 S (except M1 2) आस्थाय (for आज्ञाय) —b) D3. 6 [अ]सह्य (for सत्य-) K1 D1 2 -पराक्रम, D4 M1 2 °क्रम (for °क्रम) —c) K1. 3 B2 D3 6 T G2 प्रविश्य (for °श) —d) K2 3 दुर्बुद्धे (for दुर्मते)

101 Ś2 missing (cf. v 1 33) —a) Ś1 K3 D2 यथा न्याय्यं —d) S सत्यक (for सात्वत) M1. 2 दर्शय (for °य)

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* Ś1 K B Dc1 Dn D1–3 6 G1 M1. 2 जयद्रथवध —*Day of Droṇa's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेह्नि —*Adhy name* K3 B2 Dn1 D4 5 7 8 सात्यकिप्रवेशे (B2 °किं प्रति) युधिष्ठिरवाक्यं, B1 3–5 Dc1 Dn2 सात्यकिप्रवेशे, G1 युधिष्ठिरनियोग, M1 2 सात्यकिप्रवेशे युधिष्ठिरनियोग —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1–4 M1. 2 107, B2 97, B5 D2 113, Dn1 109, D3 6, G5 105, M3–5 106 —*Śloka no* Dn1 104, G5 67

86

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v 1 7 85 33)

1 The portion of the text from 1 up to the end of adhy 87 is lost in B1 on missing folios D2 सात्यकिर् (for सजय) —a) D2 प्राप्तकाल (for प्रीतियुक्त) D8 om (hapl) from हृद्य च up to युक्तं च (in 1c) G1 प्रीतिहृद्य च युक्त च —b) D2 प्रेम्णा चैवाभिभाषितं, T G3–5 माननीयं च सर्वश (G3 °त) —D3 om 1a–2d —c) K5 G1 M1 2 विचित्र, M3–5 च मृष्ट (for च चित्रं) —d) K5 D7 8 सुनयाद्य (K5 °या च), B3 युक्तं यच्च; Dc1 स्वनया च, Dn1 श्रुत्वा चैव, Dn2 D3 6 न्याय्यं (D3 °य) यच्च; D5 सुनयेन; S स्वधिया च (G5 °याभि) (for स्वतया च) Cd cites स्वतया (as in text). K5 B5 Dc1 Dn2 D1 3 6 [अ]पि; D4 [अ]ति, G2 प्र (for [अ]भि) K5 भाखित; Dc1 भावितं, Bom ed भावितुं (for भापितम्)

2 D2 om 2 (cf v 1. 1) —b) M1 2 निगृह्य, M3 निशाम्य (for निशम्य) A few MSS शनिपुगव

सात्यकिर्भरतश्रेष्ठ प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ २
श्रुतं ते गदतो वाक्यं सर्वमेतन्मयाच्युत ।
न्याययुक्तं च चित्रं च फल्गुनार्थे यशस्करम् ॥ ३
एवंविधे तथा काले मादृशं प्रेक्ष्य संमतम् ।
वक्तुमर्हसि राजेन्द्र यथा पार्थे तथैव माम् ॥ ४
न मे धनंजयस्यार्थे प्राणा रक्ष्याः कथंचन ।
त्वत्प्रयुक्तः पुनरहं किं न कुर्यां महाहवे ॥ ५
लोकत्रयं योधयेयं सदेवासुरमानुषम् ।
त्वत्प्रयुक्तो नरेन्द्रेह किमुतैतत्सुदुर्बलम् ॥ ६
सुयोधनबलं त्वद्य योधयिष्ये समन्ततः ।
विजेष्ये च रणे राजन्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ७
कुशल्यहं कुशलिनं समासाद्य धनंजयम् ।
हते जयद्रथे राजन्पुनरेष्यामि तेऽन्तिकम् ॥ ८
अवश्यं तु मया सर्वं विज्ञाप्यस्त्वं नराधिप ।
वासुदेवस्य यद्वाक्यं फल्गुनस्य च धीमतः ॥ ९
दृढं त्वभिपरीतोऽहमर्जुनेन पुनः पुनः ।
मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य वासुदेवस्य शृण्वतः ॥ १०
अद्य माधव राजानमप्रमत्तोऽनुपालय ।
आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा यावद्धन्मि जयद्रथम् ॥ ११
त्वयि वाहं महाबाहो प्रद्युम्ने वा महारथे ।
नृपं निक्षिप्य गच्छेयं निरपेक्षो जयद्रथम् ॥ १२
जानीषे हि रणे द्रोणं रभसं श्रेष्ठसंमतम् ।

—^{c}) K4 . B1 3 Dc1 Dn1 D4 5 7 8 G5 M3-5 भरत श्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ)

3 Before 3, G1 M ins सात्यकि —^{a}) Dn1 गदित, D4 6 7 8 वदतो (for गदतो) —^{b}) G1 M1 2 एवं (for एतन्) Ś1 [अ]नघ (for [अ]च्युत) —^{c}) Dn1 वि (for च) T G2-5 सत्य (for चित्र) —^{d}) N (except Ś1 K1 2, Ś2 B4 missing) फाल्गुनार्थे (for फल्गु°)

4 ^{a}) D2 ईदृशे तु (for एवंविधे) T G3 4 तत (for तथा) —^{b}) D3 5 मदृशे (for मादृशं) S (except G1 M1 2) सत्तम (for संमतम्) —^{d}) D1 पार्थस् Ś1 K1-4 Dn1 D1 च (for माम्)

5 ^{b}) A few MSS रक्षा — D1 4 om (hapl) 5^{c}–6^{b} —^{d}) B3 (marg) महारणे, D2 S विशां पते (for महाहवे)

6 D1 4 om 6^{ab} (cf 5 1 5) —^{a}) D5 लोकत्रये K4 योधयेय; D2 यधिस्यामि, D5 योधयेहं (for °येय) S यैल्लोक्यान्वार(G1 M1 2 °कान्वा ज)येय च —^{b}) T G1-3 मानुषान, G1 2 M मानवान (for -मानुषम्) —^{c}) K2 4 5 B1-3 Dc1 D2 4 5 7 8 G1 M नरेंद्रेंद्र, T G1-4 मंद्रस्त्र (for नरेन्द्रेह) G त्वत्प्रयुक्तेन राजेंद्र —^{d}) D2 [ए]तेन्न् (for [ए]तत्) Dc1 D1 7 8 सुदुर्लभं (for °र्बलम्) S किं पुनस्त्वान्सुदुर्बलान्

7 ^{a}) P1 2 Dc1 S (except G1 2 M1 2) दुर्योधन (for सुयो°) Ś1 K1-4 तेष; D2 सैतद्, G1 M1 2 दत (for त्वद्य). —^{b}) S योधयेयं (for °यिष्ये)

—^{c}) K2 4 5 D7 8 G8 विजिष्ये च (G3 °ष्येथ), D2 विजेष्यामि (for °ष्ये च). T G2-5 M3-5 तथा, G1 M1 2 यथा (for रणे).

8 ^{a}) K5 Dn1 D4 5 7 8 कुशलो (for °ली) S (except G1 M1 2) कुशली कुशलं (G4 °ली) संख्ये (G3 °ख्ये, M3 4 °घे). —^{c}) D2 पार्थ, S पापे (for राजन्) — Ś1 K1-3 repeat 8^{d} after 11^{a}. —^{d}) S संस(G3 °प)दं (for तेऽन्तिकम्)

9 ^{a}) D2 साधु (for सर्वं) —^{b}) Ś1 तु (for त्वं) —^{c}) S धनजयस्य (for वासुदेवस्य) —^{d}) Some MSS फाल्गुनस्य D7 [अ]पि, D3 तु (for च) S वासुदेवस्य चोभयो

10 ^{a}) K5 चापि (for त्वभि-). D2 S हि(G4 -ह)तश्च (for -परीतो) —^{b}) S आचार्येण (for अर्जुनेन). —^{c}) D3 transp सर्वस्य and सैन्यस्य —^{d}) B5 धीमत (for शृण्वत)

11 ^{a}) K1 मा जानन् (for राजानम्) K3 (*sup lin* as in text) अथ सात्यकेनाजानन् — After 11^{a}, Ś1 K1-3 repeat 8^{d} —^{d}) G5 (*inf lin* as in text) धनजयं (for जयद्रथम्)

12 ^{a}) K3 5 B1(marg) 2 Dn D1 3 5-7 S च, D2 तु (for वा) —^{c}) Dn1 अथ (for नृपं) T G2-5 M3-5 राजगोपे इमिष्यामि; G1 M1 2 राजगोपेथ गच्छेयं. — After 12, S (except G3) ins

682* स एव वै विनिक्षिप्तो निक्षेप सव्यसाचिना ।
भारद्वाजभयं तेऽद्य मन्यते वै धनंजय ।
[(L. 2) M1 2 भारद्वाजे (for भारद्वाज).]

प्रतिज्ञा चापि ते नित्यं श्रुता द्रोणस्य माधव ॥ १३
ग्रहणं धर्मराजस्य भारद्वाजोऽनुगृध्यति ।
शक्तश्चापि रणे द्रोणो निगृहीतुं युधिष्ठिरम् ॥ १४
एवं त्वयि समाधाय धर्मराजं नरोत्तमम् ।
अहमद्य गमिष्यामि सैन्धवस्य वधाय हि ॥ १५
जयद्रथमहं हत्वा ध्रुवमेष्यामि माधव ।
धर्मराजं यथा द्रोणो निगृह्णीयाद्रणे बलात् ॥ १६
निगृहीते नरश्रेष्ठे भारद्वाजेन माधव ।
सैन्धवस्य वधो न स्यान्ममाप्रीतिस्तथा भवेत् ॥ १७

एवं गते नरश्रेष्ठ पाण्डवे सत्यवादिनि ।
अस्माकं गमनं व्यक्तं वनं प्रति भवेत्पुनः ॥ १८
सोऽयं मम जयो व्यक्तं व्यर्थ एव भविष्यति ।
यदि द्रोणो रणे क्रुद्धो निगृह्णीयाद्युधिष्ठिरम् ॥ १९
स त्वमद्य महाबाहो प्रियार्थं मम माधव ।
जयार्थं च यशोऽर्थं च रक्ष राजानमाहवे ॥ २०
स भवान्मयि निक्षेपो निक्षिप्तः सव्यसाचिना ।
भारद्वाजाद्भयं नित्यं पश्यमानेन ते प्रभो ॥ २१
तस्यापि च महाबाहो नित्यं पश्यति संयुगे । C 7 4780 B 7 111 22 r 7 111 .8

13 ^{a}) S (except G1 M1 2) जानासि (for जानीषे) Dn1 त्वं, D1.6 G4 ह्व (for हि) —^{b}) B. कुरुषु (for रमसं) K4 मत्तम (for -मंमतम्) D1 रमसा श्रेष्ठमुत्तमं —^{c}) D2 5 G5 वा (for च) Dn2 मे (for ते) K. Dn1 D1 7 8 प्रतिज्ञातं हि तेनेदं, M3-5 प्रतिज्ञा च त्वया तस्य —^{d}) K1 श्रोता, D1.2.6 श्रुत्वा, G5 श्रुतो (for श्रुता) B1 मारिष, D2 सात्वत, G1 M दाशुहन (for माधव) K5 Dn1 D1 7 8 पश्यमानेव वै प्रभो

14 ^{a}) K5 Dn D1.4-8 M3-5 ग्रहणे (for °ण) — After 14^{a}, G. ins 583* G5 om 14^{b}–15^{d} —^{b}) K5 [s]भि, Dc1 Dn1 D1.4 5 7 8 [s]पि, T G1-4 M1.2 हि (for ऽनु-) K1 -गृह्णति, D2 गृध्यते (for °ति) K4 भारद्वाजेन गच्छति, M3-5 गृध्यति ब्राह्मणो ध्रुव — D6 om. (hapl) 14^{d}–16^{c} —^{d}) Ś1 K2 8 Dn1 D1 7 8 G3 4 निग्रहीतु Dn2 निगृह्णीयाद्रणे बलात् = (16^{d})

15 D5 G. om 15 (cf v l. 14) —^{b}) K. Dn1 D2 7 T G3 4 नरोत्तम, D5 युधिष्ठिरं, G2 नृपोत्तम (for नरोत्तमम्) —^{d}) D2 च, M3-5 वै (for हि) — T G1-4 M ins after 15 G. after 14^{a}

583* म त्वमद्य रणे यत्तो रक्ष माधव पाण्डवम् ।
रक्षणे धर्मराजस्य ध्रुवो हि विजयो मम ।

[G5 om. (hapl) line 1, and the prior half of line 2 — (L 1) G2 शक्तो (for यत्तो)]

16 D5 om 16^{ab} (cf v.1 14). —^{a}) Ś1 K1-4 Dn2 D1-3 च हत्वाह (for महं हत्वा). —^{b}) Ś1 K1-4 Dn2 D1-3 द्रुतम् (for ध्रुवम्) K3 (*sup lin* as in text) सात्यके (for माधव) — D4 om. (hapl.) 16^{c}–17^{b} —^{c}) B (B1 missing) Dc1 D1 M3-. धर्मराज न चेद्द्रोणो, T G M1.2 न धर्मराज द्रोणश्चेन् —^{d}) Ś1 K Dn D2 3 6-8 न (for नि-)

17 D4 om 17^{ab} (cf. v l. 16) —^{a}) D2 7 8 निगृहीते (for °हीते) K1 4 D7 8 G4 नरश्रेष्ठ, D3 6 रथश्रेष्ठे (D3 °ष्ठ), D5 नृप° (for नर°) —^{b}) M3-5 धर्मराजे च माधव —^{c}) Ś1 K1 G3 4 वधे (for वधो) D2 सैन्धवस्य वधेनाथ, D5 जयद्रथवधे वापि —^{d}) D2 न मे, D3 न माम् (for मम) T G2 8 प्रीतिस् (for [अ]प्रीतिस्) D7 8 अयो (for तथा) D1 युधि (for भवेत्) K1.2 4 मम प्रीतिस्तथा युधि, D5 न मे प्रीतिकरो भवेत्

18 ^{a}) K6 नरव्याघ्रे, B1 2.5 D (except Dc1 D1) S (except G1 M1 2) नर(D5 नृप)श्रेष्ठे (for °श्रेष्ठ) —^{b}) Ś1 K (except K5) D1 पाडवे सव्यसाचिनि — M3-5 read 18^{c}–19^{d} (except 18^{d}–19^{a}) twice. —^{c}) K4 D1 G1 M1 2 3-5 (last three second time) व्यर्थं (for व्यक्तं) — T G M1.2 om. (hapl.) 18^{d}–19^{a}

19 For the repetition in M3-5, cf. v l. 18 T G M1.2 om 19^{a} (cf. v l. 18) —^{a}) D4 5 7 8 transp मम and जयो —^{b}) B5 पुव (for एव) S (M3-5 [all second time]) व्यक्तमेव भवेद्युधि —^{c}) Ś1 K1-4 रणे (for यदि) Ś1 K1.2 M1.2 यदि, K4 T G M3-5 (last three both times) युधि (for रणे)

20 ^{b}) K4 प्रियार्थे (for °र्थं).

21 ^{a}) K5 D5 7 8 मम (for मयि). D8 सहायं (for निक्षेपो) —^{c}) Ś1 K1-4 B1.3 Dc1 D2 4 6.8 भारद्वाजमयं नि(Ś1 K1-3 D4 °भयादि)त्यं —^{d}) Ś1 K (except K5) D (except Dc1 D2) मन्यमानेन (for पश्य°) Ś1 K Dn D1.3-8 वै (D3 च) प्रभो, D2 सयुगे (for ते प्रभो)

नान्यं हि प्रतियोद्धारं रौक्मिणेयादृते प्रभो ।
मां वापि मन्यते युद्धे भारद्वाजस्य धीमतः ॥ २२
सोऽहं संभावनां चैतामाचार्यवचनं च तत् ।
पृष्ठतो नोत्सहे कर्तुं त्वां वा त्यक्तुं महीपते ॥ २३
आचार्यो लघुहस्तत्वादभेद्यकवचावृतः ।
उपलभ्य रणे क्रीडेद्यथा शकुनिना शिशुः ॥ २४
यदि कार्ष्णिर्धनुष्पाणिरिह स्यान्मकरध्वजः ।
तस्मै त्वां विसृजेयं वै स त्वां रक्षेद्यथार्जुनः ॥ २५
कुरु त्वमात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
यः प्रतीयाद्रणे द्रोणं यावद्गच्छामि पाण्डवम् ॥ २६
मा च ते भयमद्यास्तु राजन्नर्जुनसंभवम् ।
न स जातु महाबाहुर्भारमुद्यम्य सीदति ॥ २७
ये च सौवीरका योधास्तथा सैन्धवपौरवाः ।
उदीच्या दाक्षिणात्याश्च ये चान्येऽपि महारथाः ॥ २८
ये च कर्णमुखा राजन्रथोदाराः प्रकीर्तिताः ।
एतेऽर्जुनस्य क्रुद्धस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २९
उद्युक्ता पृथिवी सर्वा ससुरासुरमानुषा ।
सराक्षसगणा राजन्सकिंनरमहोरगा ॥ ३०
जङ्गमाः स्थावरैः सार्धं नालं पार्थस्य संयुगे ।
एवं ज्ञात्वा महाराज व्येतु ते भीर्धनंजये ॥ ३१
यत्र वीरौ महेष्वासौ कृष्णौ सत्यपराक्रमौ ।
न तत्र कर्मणो व्यापत्कथंचिदपि विद्यते ॥ ३२

---

22 Ś1 K1–4 D1 om (hapl) 22^{abcd} — a) M3–5 यस्य (for तस्य). B1 महाराज (for °बाहो) — b) B (B4 missing) फलं, D5 नान्य, T G3–4 सत्यं, G5 सत्व (for नित्यं). B (B4 missing) Do1 D2 पश्यसि; Dn D5 S पश्यामि (for पश्यति) — D2 om 22^{cdef} — d) G2 रौग्मिणेयाद् K5 D3 4 6 [इ]ति (for [ऋ]ते) — e) Ś1 K B1 3 Dn D1 3–6 मां चापि, T G3–4 मा वासौ, G5 भवान्स (for मा वापि) — After 22, M3–5 ins

584* भीमो वापि महाराज प्रभञ्जनसमो बले ।

23 a) B (B4 missing) Do1 D4 5 7 8 M3–5 एताम्, D1 T G M1 2 चैवम् (G5 °व) (for चैताम्) — b) K4 च यत्, D4 तत (for च तत्) — d) D4 M3 त्वा K1 च; K2 तु, M3–5 वै (for वा) T G M1. 2 न त्वां (M1 2 त्वा) त्यक्षामि पाढव

24 a) T G1–4 M1. 2 -हस्तत्त्वाम् (for °त्वाद्) — b) S (except M3) अवध्य- (for अभेद्य) — c) K5 B2 D7 8 उपालभ्य, D2 उपलक्ष्य (for °लभ्य) Dn1 क्रीडन्, G5 क्रुद्धे (for क्रीडेद्) — d) M3–5 शकुनिन (for °निना) G5 रिपु (for शिशु)

25 c) Ś1 त्वा तस्मै (by transp), G1 M1. 2 तस्मै त्वा, M3–5 तस्मिन्हि — d) Ś1 M3–5 त्वा (for त्वां) G1 M3–5 यथा ह्यहं (for यथार्जुन)

26 a) D4 करोति, G5 गुरुत्वम् (for कुरु त्वम्) — b) K4 त्वां (for ते)

27 a) S मा (G1 M1. 2 न) हि (for मा च). — c) S स्म (M3–5 हि) (for स)

28 a) G1 M1 2 यौधास्, M3–5 सर्वे — b) K5 M3–5 ये च (for तथा) G5 -पौरुषा (for -पौरवा) Ś1 G1 M1 2 तथा पौरवसैंधवा, D7 तथा मागधपौषिका

29 b) Do1 महोदारा. (for रथो°) — T G3 om 29^{c}–30^{a} — c) G3 4 5 M3–5 धनजयस्य क्रुद्धस्य — d) Ś1 K1–3 B2 नार्धंति (for नार्हन्ति)

30 T G3 om 30^{a} (cf v l 29) — a) K1–4 इत्येव, B5 तद्युक्ता; G5 उद्युक्त्वा (for °क्ता) G1 M कृत्स्ना, G2 4 5 राजन् (for सर्वा) — b) K3 D4 -मानुषा, S -मानवा (G1 M °वा) — c) T G2–4 चैव (for राजन्) G5 सगधर्वगणाश्चैव — d) K1 5 Dn1 D6 T G2–5 -महोरगा

31 a) K1 2 B2 3 Do1 T G3–4 M1 2 जंगम-, K5 B1 Dn1 D2 4 5 7 8 जगमै (for °मा) B5 Dn2 D1. 3 6 जगमा (Dn2 °मै) स्थावरा सर्वे — c) T G M1. 2 एतद् (for एव) — d) G1 5 M व्यैतु (for व्येतु) Ś1 K1 3–5 D4. 5 7 8 धनजयात् (for °जये) Dn1 व्येतु ते मनसो ज्वर

32 a) G1 M3 4 तत्र (for यत्र) T G2–5 कृष्णौ (for वीरौ) — b) T G2–5 गतौ पुरुषसत्तमौ — c) D3. 6 व्यासि, G1 M1 2 ह्यापत्, Cd व्या (as in text) Ś1 K1–3 न तत्र कर्मणा व्याध (K1 व्यासः, K2 न्यास; K3 व्यास)

33 a) Ś1 K1 3. 4 दैवं कृत्वा योगस(Ś1 K1 °म)हम् Cd cites योगम् (as in text) — b) D7 om from चाहवे up to चित्रास्त्र (in 34^{c}) D3 संयुगे (for चाहवे).

दैवं कृतास्त्रतां योगममर्षमपि चाहवे ।
कृतज्ञतां दयां चैव भ्रातुस्त्वमनुचिन्तय ॥ ३३
मयि चाप्यपयाते वै गच्छमानेऽर्जुनं प्रति ।
द्रोणे चित्रास्त्रतां संख्ये राजंस्त्वमनुचिन्तय ॥ ३४
आचार्यो हि भृशं राजन्निग्रहे तव गृध्यति ।
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्सत्यां कर्तुं च भारत ॥ ३५
कुरुष्वाद्यात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
यस्याहं प्रत्ययात्पार्थ गच्छेयं फल्गुनं प्रति ॥ ३६
न ह्यहं त्वा महाराज अनिक्षिप्य महाहवे ।
क्वचिद्यास्यामि कौरव्य सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३७

एतद्विचार्य बहुशो बुद्ध्या बुद्धिमतां वर ।
दृष्ट्वा श्रेयः परं बुद्ध्या ततो राजन्प्रशाधि माम् ॥ ३८

युधिष्ठिर उवाच ।

एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव ।
न तु मे शुध्यते भावः श्वेताश्वं प्रति मारिष ॥ ३९
करिष्ये परमं यत्नमात्मनो रक्षणं प्रति ।
गच्छ त्वं समनुज्ञातो यत्र यातो धनंजयः ॥ ४०
आत्मसंरक्षणं संख्ये गमनं चार्जुनं प्रति ।
विचार्यैतद्द्वयं बुद्ध्या गमनं तत्र रोचये ॥ ४१
स त्वमातिष्ठ यानाय यत्र यातो धनंजयः । C. 7 4281 B 7 III 43 K. 7 III 44

T G2-5 अमर्षं शौर्यमाहवे —c) T G2-5 चापि (for चैव) —d) T G M1 2 [अ]पि (for [अ]नु) Ś1 -कीर्तय, D5 2 -चिंतयन् (for चिन्तय)

34 D7 om up to चित्रास्त्र (cf v l 33) K4 om 34a–35b —a) K2 B2 (marg as in text) Dc1 उपयाते, T G3 4 अमहाये (for अपयाते) G1 M1 2 चेद्, G2-4 ते, G5 तु, M3-5 त्व (for वै) —b) M3-5 भीममेने च पाडवे — Ś1 K1 3 om (hapl) 34c–36d, D4 om. 34c–35b —c) D8 कृतास्त्रता, G1 विचित्रता (for चित्रास्त्रता) B2 युद्धे, G1 2 M मंत्रे (for संख्ये) —d) D2 सर्वं (for राजंस्) S [अ]पि (for [अ]नु)

35 Ś1 K1 3 om 35, K4 D4 om 35ab (for all, cf v l 34) K2 reads 35–36 on marg —a) K2 [ऽ]पि (for हि) M3-5 तात (for राजन्) —b) D2 G1 M निग्रहे गृध्न(G1 M3-5 °ध्य)ते तव —c) D4 राजन् (for रक्षन्) —d) K4 Dn1 D3 मर्त्यं (for सत्या)

36 Ś1 K1 3 om 36 (cf v l 34) K2 reads 36 on marg —a) M3 4 [आ]त्मना (for °नो) —b) T G M1. 2 भवेदिह (for गते मयि) —c) K2 4 पार्थं K5 D7 8 यस्याह प्रत्ययार्थाय, B2 (marg) यास्याम्यहं यत्र पार्थो, M1 2 यस्याह प्रतीया पार्थं Cd cites प्रत्यात् (as in text) —d) M1. 2 फाल्गुन Dn1 गमिष्याम्यर्जुनं प्रति — For 36cd, T G M3-5 subst.

585* प्रत्ययो न हि मे पार्थ यावद्गच्छामि पाण्डवम् ।
[M3-5 फल्गुन (for पाण्डवम्)]

37 G5 om 37 —a) K4 5 Dn D1-3 5-8 त्वां (for त्वा) B (B1 missing) न ह्यह त्वामनि(B5 °नु)-क्षिप्य, S (G5 om) न ह्यह (T G3 4 तर्ह्यहं) त्वयि कौरव्य —b) B (B1 missing) कौरवेंद्र महारणे, S (G5 om) वि(G1 2 M अ)निक्षिते महारथे —c) B2 Dc1 कौंतेय (for कौरव्य) S (G5 om) कस्मिंश्चित्सं-(M3-5 एकस्मिन्सं)प्रयास्यामि — After 37, S (except G5) ins

586* न पश्यामि रथं कंचिद्यस्ते गोप्ता भवेदिह ।
शक्त य मन्यसे राजन्गोप्तार प्रति पाण्डव ।

[(L 1) G1 रणे (for रथ) G1 3 4 कश्चिद्, M1. 2 किंचिद् (for क°) G1 M1 2 इति (for इह) —(L 2) M3-5 मृहि (for प्रति)]

38 a) D3 6 हि कार्यं (for विचार्य) D3. 6 बहुधा (for °शो) —b) D3 6 बुद्धा Ś1 K1 वर —c) D3 6 स्वयं (for श्रेय) G1 M1 2 यस्मात् (for बुद्ध्या) —d) M5 मा (for माम्)

39 a) D3 एव (for एतन्) —c) B (B1 missing) Dc1 हि (for तु) D3 6 बुध्यते (for शु°) —d) B1 5 D5 माधव, Dn1 मानद, D3 6 भारत (for मारिष)

40 a) K4 S च पर, D2 प्रथमं (for परम) G2 ज्ञानम् (for यत्नम्) —b) D6 आत्मनो रक्षणे ह्यहं — K1 om 40c–42d —c) K2 मदनु (for समनु-) — After 40, G1 M1 2 read 42cd

41 K1 om 41 (cf v l 40) Ś1 K2-4 D1 5 G3 om. (hapl) 41a–42b, G4 om 41–43 —a) D2 चैव, G1. 2 5 M1 2 सखे, M3 4 संघे (for संख्ये) —b) Dc1 वा (for च) D2 सयोगमर्जुनं प्रति —c) D2 3 तद्

ममापि रक्षणं भीमः करिष्यति महाबलः ॥ ४२
पार्षतश्च ससोदर्यः पार्थिवाश्च महाबलाः ।
द्रौपदेयाश्च मां तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥ ४३
केकया भ्रातरः पञ्च राक्षसश्च घटोत्कचः ।
विराटो द्रुपदश्चैव शिखण्डी च महारथः ॥ ४४
धृष्टकेतुश्च बलवान्कुन्तिभोजश्च मारिष ।
नकुलः सहदेवश्च पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ।
एते समाहितास्तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥ ४५

न द्रोणः सह सैन्येन कृतवर्मा च संयुगे ।
समासादयितुं शक्तो न च मां धर्षयिष्यति ॥ ४६
धृष्टद्युम्नश्च समरे द्रोणं क्रुद्धं परंतपः ।
वारयिष्यति विक्रम्य वेलेव मकरालयम् ॥ ४७
यत्र स्थास्यति संग्रामे पार्षतः परवीरहा ।
न द्रोणसैन्यं बलवत्क्रामेत्तत्र कथंचन ॥ ४८
एष द्रोणविनाशाय समुत्पन्नो हुताशनात् ।
कवची स शरी खड्गी धन्वी च वरभूषणः ॥ ४९

(for [तु]तद्) K5 B (B4 missing) D (D1 5 om) स्वय (for द्वय) —d) B2 (marg as in text) तव (for तत्र). Dn1 D2 8 रोचय (for °चे)

42 Ś1 K2-4 D1 5 G3 om 42ab (cf v l 41) K1 G4 om 42 (cf v l 40, 41) —a) G5 damaged D7 स्ता (for स). D3 6 उत्तिष्ठ (for आतिष्ठ) T G2 M5 (sup lin as in text) गच्छ त्वं समनुज्ञातो — G1 M1 2 read 42cd after 40 —d) D8 करिष्यंति न संशय — G1 M1 2 ins after 42ab M3 4 5 (sup lin) after 42

587* पृष्ठत पुरुषव्याघ्र भीमस्त्वानुगमिष्यति ।
[M2 भीमस (for °स्तु)]

while after 42, D8 reads 41ab

43 G4 om 43 (cf v l 41) —a) D7 8 पार्षतस्तु, M1 2 पार्थतश्च, M3-5 धृष्टद्युम्न (for पार्षतश्च) K4 सहोदर्यं, K5 D4-6 ससौ° (for ससो°) —b) S (G4 om) महारथा (for °बला) K1 पार्थिवश्च महाबल —c) M3-5 मा (for मा) —d) D5 G3 4 करिष्यंति, T तरिष्यति (for रक्षिष्यन्ति) D8 रक्षयिष्यति न सशय (hypermetric)

44 K1 om (hapl) 44-45 D8 reads 44ab after 42 —a) K5 B2 Dc1 D2 4 7 8 कैकया, B1 3 5 Dn1 D1 3 5 6 कैकेया (for केकया).

45 K1 om 45 (cf v.l 44) —b) D5 7 कुंतीभोजश्च K5 Dn1 वीर्यवान्, B (B4 missing) Dc1 D3 6 S मातुल, D1 7 मारिष —d) K3 D4 पचाला° M3-5 पाचालाश्च ससृंजया —e) D2 3 6 समस्ता मा, Cd सावहितास (for समा°)

46 b) D4 [श]त्र (for च) M3-5 सात्वत (for सयुगे). —c) Ś1 K1 3 4 D1 2 मामासादयितुं K4 सक्तो, K5 B2 5 Dc1 D3 5-8 S (except G5) शक्तौ (for शक्तो) —d) M3-5 मा (for मा) K5 B1 2 5 Dc1 Dn1 D3 5-8 S धर्षयिष्यत

47 a) K1-3 B3 Dc1 Dn D3 S तु (for च) —b) D5 क्रुद्ध (for क्रुद्धं) Ś1 K1 3 Dn1 D1-3 T G2-5 परंतप, B3 समंतत (for परंतप) —c) K5 Dn1 T G M1 2 धारयिष्यति; Dn2 वारयिष्यते Dn2 om from विक्रम्य up to कथ (in 48d) M3-5 वेगेन (for विक्रम्य) —d) M3-5 वरुणालय (for मकरालयम्)

48 Dn2 om. up to कथं (cf. v l 47) —c) Ś1 K1-3 द्रोणे (K3 °णो) न सैन्येन वल; K5 Dn1 D1 3 4 6-8 द्रोणो न सैन्यं बलवान् (K5 °वद्), D2 द्रोण ससैन्यो बलवान्, S न द्रोणस्य बलं तात —d) Ś1 K4 S क्रमेत्तत्र (Ś1 °त्तु), K1-3 न क्रमेत्तत्, K5 आक्रमेत्तु; Dn1 D6 नाक्रमेत, D2 आगच्छेत, D3 संक्रामेत्तत्, D7 8 क्रामत तु (for क्रामेत्तत्र)

49 For the incident, cf 1 155 38 —b) K5 विनाशनात् (for हुता°) —c) Ś1 K1-3 B (B4 missing) Dc1 सशर, M3-5 स रथी (for स शरी) —d) K1-4 B (B4 missing) Dc1 D3 5 6 G1 M1 2 चर्मी, Dn1 T G2-5 M3-5 वर्मी (for धन्वी) G1 पर- (for वर-) D2 वर्मांवरविभूषण —After 49, S ins

588* एष द्रोण रणे क्रुद्धं वारयेत स वै प्रभो ।
पाञ्चालः सहित सर्वैः पाण्डवाना च धन्विभि ।

[(L 1) G2 क्रूर (for क्रुद्ध) —(L 2) G1 M पांचाले (for °ल°) G5 पांचाला° सहिता सर्वै (for the prior half)]

50 a) K2-4 B1 D1 2 T G1 2 M विस्रब्धो, K5 Dn2 D5 7 8 विश्रब्धं (for °ब्धो) K4 D6 सैनेय. B2 (marg as in text) शीघ्रमागच्छ सैनेय —b) K1 2 सभव; D4 विभ्रम (for सभ्रमम्). —c) B (B4 miss

विश्रब्धो गच्छ शैनेय मा कार्षीर्मयि संभ्रमम् । धृष्टद्युम्नो रणे क्रुद्धो द्रोणमावारयिष्यति ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

८७

संजय उवाच ।

धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुंगवः ।
पार्थाच्च भस्माशङ्कन्परित्यागान्महीपतेः ॥ १
अपवादं ह्यात्मनश्च लोकाद्रक्षन्विशेषतः ।
न मां भीत इति ब्रूयुरायान्तं फल्गुनं प्रति ॥ २
निश्चित्य बहुधैवं स सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
धर्मराजमिदं वाक्यमब्रवीत्पुरुषर्षभ ॥ ३
कृतां चेन्मन्यसे रक्षां स्वस्ति तेऽस्तु विशां पते ।
अनुयास्यामि बीभत्सुं करिष्ये वचनं तव ॥ ४
न हि मे पाण्डवात्कश्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
यो मे प्रियतरो राजन्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ५
तस्याहं पदवीं यास्ये संदेशात्तव मानद । C. 7 4295 B 7 112.6 K. 7. 112.7

---

ing) Dc1 Dn2 T G M1 2 क्रुद्धं (for क्रुद्धो) —^{d}) D2 धारयिष्यति T G3 4 स द्रोण वारयिष्यति

Colophon. Ś2 B4 missing — *Sub-parvan* K1. 2–5 B3 5 Dc1 Dn D1–3 5–8 जयद्रथवध — *Adhy name* Ś1 K2–5 B (B4 missing) Dc1 D1. 3 6 सात्यकिप्रवेशे, Dn1 D4 7 8 सात्यकिप्रवेशे युधिष्ठिररक्षाया, G1 M1. 2 सात्यकियुधिष्ठिरसंवादः, Bom ed युधिष्ठिरसात्यकिवाक्य — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1–4 108, Dn1 110, D2 114, D3 7, G5 106, M 107 — *Śloka no* Dn1 G2 52

87

☞ This adhy is missing in Ś2 B4 (cf v l 7 85 33, 86 1)

1 K2 om. (hapl) 1^{a}–3^{b} Dn2 om the ref. G5 transp 1^{b} and 1^{d} —^{b}) Dn1 आकर्ण्य (for निशम्य) K5 D4 6–8 शनि (for शिनि-) —D4 om 1^{c}–2^{b} —^{c}) K1 D1 पार्थश्च, Dn2 D5 स पार्थाद्, D6 पार्थस्य (for पार्थाच्च) K5 B (B4 missing) Dc1 Dn2 D5 7 8 T G3 4 आशंसन्, D2 G1 2 5 M आशक्य (for आशङ्कन्) —^{d}) D2 3 6 परित्यागे (for °त्यागान्) K5 B2 5 Dn1 D5 G3 4 M4 महीपते

2 K2 om 2, D4 om. 2^{ab} (for both, cf. v l 1) —^{a}) G4 om from ह्यात्मनश्च up to दुर्मद (in 3^{b}) D5–8 च (for हि) M3–5 आत्मनश्चापवाद च —^{b}) B2 G1 M3–5 लोके, D5–8 लोकान् (for लोकाद्) Ś1 K (K2 om) Dn D1 3 5–8 पश्यन् (for रक्षन्) D2 लोकवादं विशेषत —^{c}) Dn2 म, D3 ते (for न) K4 G1. 4 M1 2 मा, G5 वा (for मा) Dc1 Dn2 D5–8 भीतम् (for भीत) Ś1 K1. 3 D1. 3 ब्रूयाद् (for ब्रूयुर्) Dn1 न भीत इति मा ब्रूयुर् —^{d}) K4 5 B2 Dn2 D3 4 प्रयात, T G2 3 प्रयातु, G1 M3–5 प्रयात, G5 M1 (inf lin) प्रयातं, M1. 2 न यातं (for आयान्त) Some MSS फाल्गुन

3 K2 G4 om 3^{ab} (cf v l 1, 2) —^{a}) K5 चैव, M3–5 राजन् (for [ए]व स) D2 निश्चित्यैव बहुविधं — After 3^{ab}, S ins

589* नातिव्यक्तमिवाभाष्य धर्मराज महायशा ।
शोकगद्गदया वाचा शोकोपहतचेतन ।

[G4 om. up to शोकगद्गदया (in line 2) —(L 1) G2 5 इह (for इव)]

—^{d}) K4 5 B (B4 missing) Dc1 Dn2 D3 5–8 पुरुषर्षभ, Dn1 °भ (for °भ) —For 3^{cd}, S subst

590* यथेदानीमिति ध्यात्वा धर्मराजमथाब्रवीत् ।

4 ^{a}) K2 D2 5 G5 कृता (for कृतां) D5 7 G5 च (for चेन्) D2 रक्षा — D2 om (hapl.) 4^{c}–5^{d} —^{c}) M1. 2 अहं (for अनु-) — After 4, G1 M1. 2 read 7^{ab}

5 D2 om 5 (cf. v l 4) B2 reads 5^{a}–7^{b} on marg —^{c}) B1. 3 5 D1 4 5 7 8 S मे (for वै) Ś1 K2 D5 7 8 G1 M1 2 प्रियतमो (for °तरो)

त्वत्कृते न च मे किंचिदकर्तव्यं कथंचन ॥ ६
यथा हि मे गुरोर्वाक्यं विशिष्टं द्विपदां वर ।
तथा तवापि वचनं विशिष्टतरमेव मे ॥ ७
प्रिये हि तव वर्तेते भ्रातरौ कृष्णपाण्डवौ ।
तयोः प्रिये स्थितं चैव विद्धि मां राजपुंगव ॥ ८
तवाज्ञां शिरसा गृह्य पाण्डवार्थमहं प्रभो ।
भित्त्वेदं दुर्भिदं सैन्यं प्रयास्ये नरसत्तम ॥ ९
द्रोणानीकं विशाम्येष क्रुद्धो झष इवार्णवम् ।
तत्र यास्यामि यत्रासौ राजन्राजा जयद्रथः ॥ १०
यत्र सेनां समाश्रित्य भीतस्तिष्ठति पाण्डवात् ।
गुप्तो रथवरश्रेष्ठैर्द्रौणिकर्णकृपादिभिः ॥ ११
इतस्त्रियोजनं मन्ये तमध्वानं विशां पते ।
यत्र तिष्ठति पार्थोऽसौ जयद्रथवधोद्यतः ॥ १२
त्रियोजनगतस्यापि तस्य यास्याम्यहं पदम् ।
आसैन्धववधाद्राजन्सुदृढेनान्तरात्मना ॥ १३
अनादिष्टस्तु गुरुणा को नु युध्येत मानवः ।
आदिष्टस्तु त्वया राजन्को न युध्येत मादृशः ।
अभिजानामि तं देशं यत्र यास्याम्यहं प्रभो ॥ १४
हुडशक्तिगदाप्रासखड्गचर्मर्ष्टितोमरम् ।
इष्वस्त्रवरसंबाधं क्षोभयिष्ये बलार्णवम् ॥ १५

---

6 T G_{2-5} om 6, Dn_1 om 6^{ab} B_2 reads 6 on marg — ^{a}) M_4 यस्य (for तस्य) — ^{b}) $K_{3.4}$ D_1 मारिष (for मानद) — ^{c}) $B_{1.3}$ D_2 न हि, G_1 M च न (by transp) $D_{7.8}$ न. (for मे)

7 B_2 reads 7^{ab} on marg G_1 $M_{1.2}$ read 7^{ab} after 4 — ^{a}) M_{3-5} तथा हि वचन तेद्य — ^{b}) K_5 B_3 Dn_2 D_5 $M_{4.5}$ (*sup lin*) च (for मे)

8 ^{a}) $D_{2.3.6}$ $M_{3.4}$ प्रियौ — ^{b}) D_2 त्रातारौ (for भ्रातरौ) — ^{c}) Ś$_1$ प्रिये हित, G_3 प्रियस्थितश् — ^{d}) M_{3-5} नृप (for राज-) S -सत्तम (for पुगव)

9 ^{a}) T त्वदाज्ञा, G_3 त्वमाज्ञा, G_4 सदाज्ञा (for तवाज्ञा) $D_{2.3.6}$ T G_{2-5} [आ]दाय (for गृह्य) — ^{b}) $D_{4.5}$ इति, $G_{2.5}$ महीं (for अहं) D_2 विभो, G_2 इमा (for प्रभो) — ^{c}) T G_{2-5} भेत्स्यामि (for भित्त्वेद) M_{3-5} भित्त्वेदा (sic) दुर्भिदां सेना — ^{d}) D_5 T G $M_{1.2}$ राज (for नर) $D_{4.5}$ -पुंगव (D_4 °वं) (for -सत्तम). M_{3-5} प्रयास्ये यत्र पाडव

10 ^{a}) K_5 [ए]व, D_3 [ए]तत् (for [ए]ष) — ^{c}) T G $M_{1.2}$ यामि च; M_{3-5} गच्छामि (for यास्यामि) — ^{d}) $D_{3.6}$ राजा राजन् (by transp)

11 ^{a}) M_{3-5} पाप (for यत्र) T G_{2-5} M_{3-5} तमाश्रित्य (for समा°) — ^{b}) B (B_4 missing) Do_1 फाल्गुनात् (for पाण्डवात्) — ^{c}) Dn_1 रथवरै° (for °वर-) — ^{d}) Dn_1 D_6 $M_{3.4}$ द्रोण- (for द्रौणि)

12 ^{a}) K_{1-4} D_1 फ(K_4 °फा)ल्गुनार्थमह यास्ये — ^{b}) K_{1-4} D_1 मही (for विशा) — ^{c}) S बीभत्सुर् (for पार्थोऽसौ) — ^{d}) G_1 M (M_5 also as in text) -वधोत्सुक (for °द्यत°)

13 G_5 om 13^{ab} — ^{a}) Ś$_1$ $K_{1.2}$ त्रियोधन (for °जन) G_4 -पदस्य (for -गतस्य) K_1 [अ]द्य (for [अ]पि) — ^{b}) $D_{3.6}$ T G_2 तत्र (for तस्य) — ^{c}) M_{3-5} पथाद् (for -वधाद्) — ^{d}) D_7 सुदृष्टेन, $M_{1.2}$ निहितेन (for सुदृढेन)

14 ^{b}) D_4 om. (hapl) from मानव up to युध्येत (in 14^{d}) G_5 माधव (for मानव) — Ś$_1$ K_{1-4} om (hapl) 14^{cd} — ^{c}) D_6 T G $M_{1.2}$ च (for तु) B_5 Dn_2 D_1 यथा (for त्वया) — ^{d}) K_5 B (B_4 missing) Dn_2 D_3 G_{3-5} $M_{1.2}$ नु (for न) — ^{e}) $D_{3.6}$ अनु (for अभि) — ^{f}) B_2 पर (for यत्र) S इत पूर्णं त्रि(G_4 °वं त्रि, $M_{1.2}$ °र्णत्रि)योजनं — After 14, S ins

591* यत्र तिष्ठति राजासौ सैन्धवो बालघातक ।
सागरप्रतिम सैन्यं गर्जन्तमिव सागरम् ।

15 ^{a}) K_1 उड्ड-, K_4 $B_{2.3.5}$ Dn_2 हल, B_1 $G_{3.4}$ हुल-, Do_1 Dn_1 शूल, D_1 हुत-, D_2 हढ, $D_{3.6}$ खड्ग, $D_{4.7.8}$ बहु-, D_5 शक्ति, T $G_{1.2}$ M हुळ, G_5 शुभ- (for हुड-) D_5 -चर्म- (for -शक्ति-) S रथ (for -गदा) K_4 D_3 -पाश- (for -प्रास) — ^{b}) K_5 B (B_4 missing) Do_1 Dn $D_{2-4.6-8}$ -च(D_6 -व)र्म, S गदा (for -खड्ग-) K_5 B (B_4 missing) Do_1 Dn $D_{2.4.7.8}$ G_1 M_{3-5} -खड्गर्ष्टि-, $D_{3.6}$ -शक्त्यृष्टि, D_5 -तोमर; T G_{2-5} -शक्त्यष्टि-; $M_{1.2}$ -शंखर्ष्टि- (for -चर्मर्ष्टि) K_5 B_5 Dn D_4 -तोमरै, D_5 -पट्टिशं (for -तोमरम्) — ^{c}) S इष्वास- (for इष्वस्त्र) Ś$_1$ K_{1-4}

यदेतत्कुञ्जरानीकं साहस्रमनुपश्यसि ।
कुलमञ्जनकं नाम यत्रैते वीर्यशालिनः ॥ १६
आस्थिता बहुभिर्म्लेच्छैर्युद्धशौण्डैः प्रहारिभिः ।
नागा मेघनिभा राजन्क्षरन्त इव तोयदाः ॥ १७
नैते जातु निवर्तेरन्प्रेषिता हस्तिसादिभिः ।
अन्यत्र हि वधादेषां नास्ति राजन्पराजयः ॥ १८
अथ यान्रथिनो राजन्समन्तादनुपश्यसि ।
एते रुक्मरथा नाम राजपुत्रा महारथाः ॥ १९
रथेष्वस्त्रेषु निपुणा नागेषु च विशां पते ।
धनुर्वेदे गताः पारं मुष्टियुद्धे च कोविदाः ॥ २०

गदायुद्धविशेषज्ञा नियुद्धकुशलास्तथा ।
खड्गप्रहरणे युक्ताः संपाते चासिचर्मणोः ॥ २१
शूराश्च कृतविद्याश्च स्पर्धन्ते च परस्परम् ।
नित्यं च समरे राजन्विजिगीषन्ति मानवान् ॥ २२
कर्णेन विजिता राजन्दुःशासनमनुव्रताः ।
एतांस्तु वासुदेवोऽपि रथोदारान्प्रशंसति ॥ २३
सततं प्रियकामाश्च कर्णस्यैते वशे स्थिताः ।
तस्यैव वचनाद्राजन्निवृत्ताः श्वेतवाहनात् ॥ २४
ते न क्षता न च श्रान्ता दृढावरणकार्मुकाः ।
मदर्थे विष्ठिता नूनं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ २५ C 7 4316 B. 7 112.26 K 7 112.27

नर (for -चर) —[d]) D3 6 महावर्तं (for बलार्णवम्) S (except M3--) क्षोभयित्वा गजान्यहं

16 [b]) B1 2 3 Dn1 D2 3 6 S सहस्रम् D3 अनुप श्यसि —[c]) Dn2 D2 3 Cv भाजनक (for अञ्ज°) Ś1 K1 2 D1 कुलमंजनकं नाम —[d]) S मत्ता हैमवता स्तृता

17 [b]) Dn1 D3 युद्धशौंडा (for °शौण्डैः). K5 Dn1 D2 प्रहारिण, M3-5 महात्मभि (for प्रहारिभि) —K4 D1 om (hapl) 17[c]–18[b] —[c]) Ś1 K (K4 om) Dn D2-5 G2 3 नाना (for नागा) S नग- (for मेघ) K1 B3 (marg) निभाकारा, D3 -प्रतीकाशा, T G--5 -निभाश्चैव (for -निभा राजन) —[d]) D. पर्वता (for तोयदा)

18 K4 D1 om. 18[ab] (cf v l 17) —[a]) M3 4 5 (sup lin) निवर्तंते (for °र्तेरन) —[b]) Ś1 K1-3 Dn2 D2 3 6 प्रेरिता, D7 8 प्रेष्ये(D7 °पे)ता (for प्रे षिता) —[c]) G1 M3-5 तेषा (for एषा) —[d]) Ś1 K Dn1 D2-5 6 परिक्षय (for पराजय)

19 [a]) D2 अजेयान्, D7 8 अत्ययान् (for अथ यान्) M3-5 रथेतान (for राजन्) —Dc1 reads 19[bc] on marg —[b]) Ś1 K4 D3 6 महस्रान्, K1-3 5 Dn1 D1. 4 5 7 8 साहस्रान्; Dn2 M3-5 सहस्रम्, D2 समस्तान् (for समन्वाद्) —[d]) Ś1 K1-4 G2 M3-5 महायला, . °यशा (for °रथा)

G1 M3-5 [अ]श्वेषु; D2 6).

°वेदे) —[d]) D2 गदा (for मुष्टि) B3 -युद्धेषु (for -युद्धे च)

21 [a]) D2 शक्ति (for गदा-) D5 -युद्धे (for -युद्ध) —[b]) K4 तदा (for तथा) —[c]) Ś1 प्रहरणा, D1, 7 8 G5 °रणैर् (for °रणे) —[d]) K5 Dn1 निपाते (for संपाते) K4 M3 -वर्मणो, D2 -कर्मणि (for -चर्मणो)

22 K4 om 22[c]–23[b] —[c]) K5 Dn2 D3 4 5 7 8 M3-5 हि (for च) —K5 om (hapl) 22[d]–23[a] —[d]) Dn1 विजिगीषंति हि, D4 °षंतीह (both hypermetric) (for °षन्ति) B2, 5 Dc1 मानुषान् (for मानवान्) T G M1 2 जिगीषंतो रणे स्थिता (M1, 2 रणप्रिया)

23 K4 om. 23[ab], K5 om 23[a] (for both, cf v l 22) G1 om (hapl) 23[c]–24[b] —[a]) Dn D1 4, 5 7 8 T G3 विहिता (for विजिता) —[cd]) S (G1 om.) एतानेव रथोदारान्वासुदेव प्रशंसति

24 G1 om 24[ab] (cf. v l 23) —[a]) B1-3 Dc1 S (G1 om) हि (for च) —[b]) Dn2 अपि (for एते) K4 व्यवस्थिता (for वशे स्थिता) —[c]) D6 तस्यैते (for तस्यैव) Cv as in text —[d]) T G2 निवृत्ताश्च, G1 M1 2 नृवृत्ता (sic) (for निवृत्ता) Cv as in text

25 D4 om (hapl) 25 Dn1 om 25[ab] —[a]) B5 D1 क्लांता, D2 स्वेते; D3 क्षांता, D5 क्षाता; D7 8 कृत्ता (D8 °ता); G1 damaged (for क्षता) K1– च न (by transp) —[b]) G5 दृढवारणकार्मुका C cites आवरण. —[c]) K5 B (B4 missing) D (exce . D4 om) M3-5 मदर्थं (for मदर्थे). Ś1 K

एतान्प्रमथ्य संग्रामे प्रियार्थं तव कौरव ।
प्रयास्यामि ततः पश्चात्पदवीं सव्यसाचिनः ॥ २६
यांस्त्वेतानपरान्राजन्नागान्सप्तशतानि च ।
प्रेक्षसे वर्मसंछन्नान्किरातैः समधिष्ठितान् ॥ २७
किरातराजो यान्प्रादाद्गृहीतः सव्यसाचिना ।
स्वलंकृतांस्तथा प्रेष्यानिच्छञ्जीवितमात्मनः ॥ २८
आसन्नेते पुरा राजंस्तव कर्मकरा दृढम् ।
त्वामेवाद्य युयुत्सन्ते पश्य कालस्य पर्ययम् ॥ २९
तेषामेते महामात्राः किराता युद्धदुर्मदाः ।
हस्तिशिक्षाविदश्चैव सर्वे चैवाग्नियोनयः ॥ ३०
एते विनिर्जिताः सर्वे संग्रामे सव्यसाचिना ।
मदर्थमद्य संयत्ता दुर्योधनवशानुगाः ॥ ३१
एतान्भित्त्वा शरै राजन्किरातान्युद्धदुर्मदान् ।
सैन्धवस्य वधे युक्तमनुयास्यामि पाण्डवम् ॥ ३२
ये त्वेते सुमहानागा अञ्जनस्य कुलोद्भवाः ।
कर्कशाश्च विनीताश्च प्रभिन्नकरटामुखाः ॥ ३३
जाम्बूनदमयैः सर्वैर्वर्मभिः सुविभूषिताः ।
लब्धलक्ष्या रणे राजन्नैरावणसमा युधि ॥ ३४

चेष्टिता, K_5 $B_{3.5}$ D (D_4 om) G_4 धिष्ठिता, B_1 निश्चिता, M_{3-5} विह्विना (for विष्टिता)

26 ^{a}) K_5 तान्वै; G_1 एतद् (for एतान्) —^{b}) $D_{3.4}$ प्रियार्थे G_1 $M_{1.2}$ भारत, $M_{3.4}$ पाण्डव (for कौरव) —^{c}) $K_{1.2}$ पश्यन् (for पश्चात्) —^{d}) G_2 समीपं (for पदवीं)

27 D_1 om (hapl) 27^a–28^b G_5 om (hapl) 27–28 —^{ab}) K_5 एतास्तु (for यास्त्वेतान्) D_2 transp राजन् and नागान् K B (B_4 missing) Dc_1 Dn_1 $D_{3.6}$ -शतानि ह, Dn_3 $D_{2.4.5.7.8}$ °निमान्, M_{3-5} °नपि (for °नि च) —D_4 om 27^c–28^b D_7 om. 27^c–28^d —^{c}) A few MSS प्रेक्ष्यसे K_5 संछिन्नान् (for -संछ°) —^{d}) B_3 (marg as in text) सह सवृतान्, $M_{1.2}$ समतिष्ठितान् (for °धिष्ठितान्)

28 $D_{1.4}$ om 28^{ab}, D_7 G_5 om 28 (for all, cf v l 27) —^{b}) B (B_4 missing) Dc_1 विजित (for गृहीत°) Ś$_1$ K Dn $D_{2.3.6.8}$ द्विरदान्सव्यसाचिन (K_5 $D_{3.6}$ °ने) —^{c}) B_2 Dc_1 अलंकृतास्, S (G_5 om) अ($G_{3.4}$ स्व)लंकृत्य (for स्वलंकृतास्) B Dc_1 Dn_2 S (G_5 om) तदा (for तथा) Dn_1 D_5 प्रेक्ष्यान्; T G_3 प्रेष्या (for प्रेष्यान्). —^{d}) T G_3 निजं (for इच्छञ्)

29 ^{a}) M_{3-5} चैते (for एते). Ś$_1$ K_{1-4} तदा (for पुरा). K_5 आसन्नेते महाराज; G_5 शाकाधस्तैधनाद्राजंस् (sic) —^{b}) Ś$_1$ K_{1-4} D_1 -कृतो (for -करा). —^{c}) Ś$_1$ D_2 युयुत्संत° (for °त्सन्ते) M_{3-5} ते त्वा प्रतियुयुत्संते. —^{d}) T $G_{3.4}$ पर्यय

30 ^{a}) K_5 Dn $D_{1.4.5}$ एषाम्, $D_{7.8}$ एवम् (for तेषाम्) T G $M_{1.2}$ महावीर्या, Cd °मात्रा° (as in text) —Dn_2 repeats 30^c–32^d after 35 —^{c}) D_2 S हस्तिशिक्षाव($G_{1.2}$ °क्षाप, M_3 °क्षा प)दाताश्च° —^{d}) K_4 D_1 सर्व (for सर्वे) Ś$_1$ $K_{1.3.4}$ D_1 दे(Ś$_1$ दै)वाग्नि°, K_2 देवाग्नि, D_2 वाजित, $D_{7.8}$ चैवाद्रि; $M_{1.2}$ चैवाद्रि (for चैवाग्नि) Dn_1 -जातय (for -योनय) $B_{1.2}$ (marg as in text) सर्वे चैवाहिताग्नय; G_1 M_{3-5} °वाश्म(M_4 °श्म)योधिन Cd cites आहिताग्नय

31 For the repetition in Dn_2, cf v l 30 —^{a}) T $G_{3.4}$ च (for वि-) Ś$_1$ K_{1-4} D_1 चैत्र; Dn_2 (first time) संख्ये (for सर्वे) —^{b}) G_1 $M_{1.2}$ किराता (for संग्रामे) —^{c}) D_2 यदर्थं, M_{3-5} त्वदर्थम् (for मद°) D_2 पश्य, $D_{3.6}$ अस्य (for अद्य) K_4 संयुक्ता, Dn_2 (second time) संपन्ना, D_3 अरातो (for संयत्ता) T G $M_{1.2}$ म(G_1 $M_{1.2}$ त्व)दर्थमुद्यता यत्ता° —^{d}) D_2 S सुयोधनवशे (M_{3-5} °मते) स्थिता

32 For the repetition in Dn_2, cf v l 30 —^{a}) B_2 विद्ध्वा, Dn_2 (both times) $D_{1.4.5.7.8}$ T G_{1-4} हत्वा, D_2 M_{3-5} जित्वा, $M_{1.2}$ छित्त्वा (for भित्त्वा) Dc_1 T $G_{3.4}$ शनै, D_2 रणे (for शरै) G_5 एतानि पद्शते राजन् —^{b}) D_3 काश्मीरान् (for किरातान्) —^{c}) Ś$_1$ K Dn_1 n_2 (both times) $D_{1.4.5.7.8}$ यत्तम् (for युक्तम्) —^{d}) Ś$_1$ पश्यामि (for -यास्यामि).

33 ^{a}) T G $M_{1.2}$ एते हि (for ये त्वेते). —^{b}) M_{3-5} सुप्रतीक (for अञ्जनस्य) Ś$_1$ K_{1-3} अर्जुनस्य कुलोद्वहा. —^{c}) G_2 विभिन्नाश् (for विनीताश्).

34 K_2 repeats 34^{ab} (without var) after 35. —^{a}) Ś$_1$ K_{1-4} B_2 (marg) Dc_1 $D_{1.3.6}$ M_{3-5} निर्मै, B_2 (orig) चित्रै. (for -मयै). $K_{1-3.5}$ Dc_1 $D_{3.6}$ M_{3-5}

उत्तरान्पर्वतादेते तीक्ष्णैर्दस्युभिरास्थिताः ।
कर्कशैः प्रवरैर्योधैः कार्ष्णायसतनुच्छदैः ॥ ३५
सन्ति गोयोनयश्चात्र सन्ति वानरयोनयः ।
अनेकयोनयश्चान्ये तथा मानुषयोनयः ॥ ३६
अनीकमसतामेतद्धूमवर्णमुदीर्यते ।
म्लेच्छानां पापकर्तॄणा हिमवद्दुर्गवासिनाम् ॥ ३७
एतद्दुर्योधनो लब्ध्वा समग्रं नागमण्डलम् ।
कृपं च सौमदत्तिं च द्रोणं च रथिनां वरम् ॥ ३८

सिन्धुराजं तथा कर्णमवमन्यत पाण्डवान् ।
कृतार्थमथ चात्मानं मन्यते कालचोदितः ॥ ३९
ते च सर्वेऽनुसंप्राप्ता मम नाराचगोचरम् ।
न विमोक्ष्यन्ति कौन्तेय यद्यपि स्युर्मनोजवाः ॥ ४०
तेन संभाविता नित्यं परवीर्योपजीविना ।
विनाशमुपयास्यन्ति मच्छरौघनिपीडिताः ॥ ४१
ये त्वेते रथिनो राजन्दृश्यन्ते काञ्चनध्वजाः ।
एते दुर्वारणा नाम काम्बोजा यदि ते श्रुताः ॥ ४२   C 7 4333 B 7 112.43 K 7 112.44

सर्वे, T G M1 2 एते (for सर्वैर्) — b) T G M1 2 भूषणं (for वर्मभि) S समलंकृता (for सुविभूषिता) — c) All MSS (except Ś1 D7, Ś2 B1 missing) लब्धा (for लब्ध्वा) — d) D2 ऐवतेमत् (sic), S (except G.) ऐरावत (for °वण)

35 For the repetition in K2 Dn2, cf. v l 34 and 30 respectively — a) Ś1 उत्त॰, K1-3 उत्तरा (for उत्तरान्) — b) K. Dn1 भीमैर्, Cd तीक्ष्णैर् (as in text) K4 आर्दिता (for आस्थिता) — For 35ab, S (except M3-.) subst

592* आस्थिता दस्युभिस्तीक्ष्णैः शूरैरुत्तमपार्वतैः ।

[G1 . -पर्व॰ (for पा॰)]

— c) D2 तस्कर- (for कर्कशैः) G1 M यौधैः — d) T G1-3 M काम्यायस , G4 काम्यायुध , G5 काम्यायस- (for कार्ष्णायस) D1 परि-, T G3 5 धनु- (for तनु-)

36 a) Ś1 चैव, Dn2 चान्य (for चात्र) M3-. ऋक्षगोयोनय सन्ति ❁ Cd योमायोनयो (sic) भूमि जन्मान । ❁ — b) D2 T G2-. M3-5 वारण (for वानर) — c) S मक्षिका (for अनेक) K2 चात्र (for चान्ये) — d) T G2-. वानर-, G1 M1 2 वारण (for मानुष)

37 a) Ś1 K D (except D3 6) अनीक ममवेताना — b) B (B1 missing) D3 धूम्र (for धूम) G3 वक्त्रम् (for -वर्णम्) K4 D7 8 उदीक्ष्यते (for र्यते) — c) D2 -योनीना, D4 T G2-5 -कर्माणा (for -कर्तॄणा) — d G4 भीमवद् (for हिम॰) T G2-5 गामिनां (for 4 6 M3-. हिमदुर्गनिवासिनां

.)

K5 B (B1 missing) D (except Dn2 D1) रा(D5 ग)-ज (for नाग) — c) D. . सोमदत्त (for सौमदत्तिं) — d) Ś1 K2 द्रौणिं (for द्रोणं)

39 a) Dn1 अयो (for तथा) Dn1 D. 7 8 तूर्णम् (for कर्णम्) — b) K2 D4 5 अथामन्यत, Dc1 अव-मन्य च, D3 °मन्येत (for °मन्यत) Ś1 K1.3 संदल (for पाण्डवान्) — For 38c–39b, S subst.

593* भीष्म द्रोण कृप कर्णमावन्त्यात्रय सैन्धवम् ।
द्रौणिं च सौमदत्तिं च पाण्डवानतिमन्यते ।

[(L 1) G2-5 M1 2 भीष्म- (for भीष्म) — (L 2) T G सोमदत्ति (for सौम॰) G2 अवमन्यते]

— c) D2 - 8 इव (for अथ) Dn1 G4 M1 2 वा (for च) K4 कृतार्थमिदमात्मान — d) K5 D7-8 -नोदित (for -चोदित)

40 a) B1 3 Dc1 Dn2 D. G1 4 5 M ते तु, D2 एते (for ते च) K5 D5 [ऽ]त्र, B (B4 missing) Dc1 Dn2 [ऽ]थ, Dn1 D7 8 T G2-4 तु, D2 च (for ऽनु) D4 वश (for ऽनुस) D. 6 ते सर्वे समनुप्राप्ता — b) K6 गोचरे — G1 M1 2 repeat 40cd after 41 — c) K5 च मोक्ष्यन्ति, Dn1 D3-8 विमोक्षति, T G1 (both times) 2-5 M1 2 (last two both times) भवि ष्यति (for विमोक्ष्यन्ति) K2 D2 M3-5 कौरव्य, D3 6 8 कौन्तेय, G1 (second time) सप्राप्ता (for कौन्तेय) — d) D4 युगपत् (for यद्यपि) G1 M1 2 (all second time) हुताशमिव पक्षिण

41 For the repetition in G1 M1 2, cf. v l. 40 — a) D2 सतापिता (for संभाविता) — D4 om 41c–42b — c) Dn1 अनु-, D2 अव , M6 एते (for उप) — d) Dn1 शरौघेन (for मच्छरौघ-) D2 मच्छ-रौघेण पीडिता , T G3 हुताशमिव पक्षिण

a) D5 ये ते हि, T G3 4 यथा (T °दा) ते

शूराश्च कृतविद्याश्च धनुर्वेदे च निष्ठिताः ।
संहताश्च भृशं ह्येते अन्योन्यस्य हितैषिणः ॥ ४३
अक्षौहिण्यश्च संरब्धा धार्तराष्ट्रस्य भारत ।
यत्ता मदर्थं तिष्ठन्ति कुरुवीराभिरक्षिताः ॥ ४४
अप्रमत्ता महाराज मामेव प्रत्युपस्थिताः ।
तांस्त्वहं प्रमथिष्यामि तृणानीव हुताशनः ॥ ४५
तस्मात्सर्वानुपासङ्गान्सर्वोपकरणानि च ।
रथे कुर्वन्तु मे राजन्यथावद्रथकल्पकाः ॥ ४६
अस्मिंस्तु खलु संग्रामे ग्राह्यं विविधमायुधम् ।
यथोपदिष्टमाचार्यैः कार्यः पञ्चगुणो रथः ॥ ४७
काम्बोजैर्हि समेष्यामि क्रुद्धैराशीविषोपमैः ।
नानाशस्त्रसमावापैर्विविधायुधयोधिभिः ॥ ४८
किरातैश्च समेष्यामि विषकल्पैः प्रहारिभिः ।
लालितैः सततं राज्ञा दुर्योधनहितैषिभिः ॥ ४९
शकैश्चापि समेष्यामि शक्रतुल्यपराक्रमैः ।
अग्निकल्पैर्दुराधर्षैः प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥ ५०
तथान्यैर्विविधैर्योधैः कालकल्पैर्दुरासदैः ।
समेष्यामि रणे राजन्बहुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥ ५१

G2 5 य एते (for ये ह्येते) — ^{b}) Ś1 कनक (for काञ्चन) — ^{c}) Ś1 K Dn1 D1. 4. 5 7 8 दुर्वारयो (for °रणा) — ^{d}) Ś1 K4 कामोजा

43 ^{b}) S प्रतिष्ठिता (for च नि°) — ^{c}) D2 सङ्घताश्च, D6 सन्नृ°, D7 8 T G3 4 संहि°, G1 M सहि°, G2 5 संग° (for सह°-) K1–3 ये ते (for ह्येते) — ^{d}) K5 परस्पर-, G4 M3–5 ह्यन्योन्यस्य (for अन्यो°)

44 ^{a}) D5 T G1 2 M1–4 अक्षोहिण्यश्च Ś1 K1–4 समाप्ता, M3–5 सयत्ता (for संरब्धा) — ^{b}) T G2–5 धर्मराजाय (sic) (for धार्तराष्ट्रस्य) S भागशः (for भारत) — ^{c}) K4 तथा, D2 यदा, D7 यथा (for यत्ता) Ś1 K Dn1 D1–3 5 6 मदर्थे

45 M3 4 om 45–46 — ^{b}) G1 M1. 2 प्रत्यवस्थिता — ^{c}) D7 8 अहं, G1 M1 2 चाहं (for त्वहं) S (M3 4 om, G5 *sup lin*) प्रतिध(G5 °व)क्ष्यामि (for प्रमथिष्यामि) — ^{d}) G1 M1 2 तृणानिव, G5 °नि च (for °नीव)

46 M3 4 om 46 (cf v l 45) — ^{c}) K1–4 अद्य (for रथे) — ^{d}) Ś1 K D (except Dc1 D1) उप (for रथ-) K4 5 Dn1 D2 4 5 7 8 कल्पितान्, D6 -कल्पिता. (for कल्पकाः)

47 K4 om 47^{a}–48^{b} — ^{a}) B1 5 तस्मिंस्त् (for अ°) Ś1 K (K4 om) D (except Dc1 D2) अ(K5 D3 6–8 त)स्मिंस्तु किल समर्दे — ^{c}) D2 यथोपपन्नम् (for °दिष्टम्) — After 47^{abc}, D2 reads 50^{d}–51^{a} for the first time, repeating the same in proper place — ^{d}) K1 D2 कार्या पञ्चगुणा रथा, D4 कार्यः पंचरथो गुण, G1 M कार्यं (M1 2 5 °र्यः) पचगुणं रथे Cd cites पञ्चगुणो (as in text)

48 K4 om 48^{ab} (cf v l 47) — ^{a}) Ś1 D1 काम्भोजैर् — ^{b}) Ś1 K (K4 om) D (except Dc1 D2) तीक्ष्णैर् (for क्रुद्धैर्) M5 शक्रतुल्यपराक्रमैः — M3. 4 om (hapl) 48^{b}–50^{a} D2 om (hapl) 48^{c}–50^{b} — ^{c}) K1–3 B (B4 missing) Dc1 Dn D1 4 8 G5 -समावायैर्, D3 °कीर्णैर् (for °वापैर्) — ^{d}) S (except G1, M3 4 om) विविधातर (for °धायुध) T G2–5 मोदिभि°, M5 वादिभि (for -योधिभि)

49 D2 M3 4 om. 49 (cf v l 48) — ^{b}) K4 om (hapl) from विषकल्पैः up to समेष्यामि (in 51^{c}) — ^{b}) T G3 4 M5 विषकल्प- (for °कल्पैः) — ^{c}) Dn2 लाढितैः; T G2–5 पादातैः, G1 M1 2 5 पुलिन्दैः (for लालितैः) D3 S (except G5, M3 4 om) राजन् (for राज्ञा)

50 D2 om 50^{ab}, M3 4 om 50^{a} (for both, cf. v l 48) K4 om 50 (cf. v l 49) — ^{a}) T G3 4 गमिष्यामि (for समे°) — ^{b}) S (except M3 4) बलैः सह (for पराक्रमैः) — In D4, the portion of the text from 50^{c} up to 96 7^{f} is lost on missing folios. D2 reads 50^{d}–51^{a} for the first time after 47^{abc}

51 For the repetition in D2, cf v l 50 D4 missing (cf v l 50) K4 om up to समेष्यामि (cf. v l 49) — ^{a}) T G2–5 कालैः, G1 M3 4 योधैः (for योधैः) D2 (first time) अन्येषामपि योधानां — ^{b}) D2 धीर (for काल-) — D3 6 om (hapl) 51^{cd} — After 51, S ins

594* त्रियोजनगतस्याहं पदवीं सव्यसाचिन ।
यास्यामि रथिनां श्रेष्ठ प्रवर च धनुष्मताम् ।
सूर्योदयगतस्याह पाण्डवस्य गतिं चरन् ।
अपरेण गते सूर्ये गमिष्यामि न संशय ।

तस्माद्वै वाजिनो मुख्या विश्रान्ताः शुभलक्षणाः ।
उपावृत्ताश्च पीताश्च पुनर्युज्यन्तु मे रथे ॥ ५२
तस्य सर्वानुपासङ्गान्सर्वोपकरणानि च ।
रथे प्रास्थापयद्राजा शस्त्राणि विविधानि च ॥ ५३
ततस्तान्सर्वतो मुक्त्वा सदश्वांश्चतुरो जनाः ।
रसवत्पाययामासुः पानं मदसमीरणम् ॥ ५४
पीतोपवृत्तान्स्नातांश्च जग्धान्नान्समलंकृतान् ।
विनीतशल्यांस्तुरगांश्चतुरो हेममालिनः ॥ ५५
तान्यत्ताञ्रुक्मवर्णाभान्विनीताञ्शीघ्रगामिनः ।
संहृष्टमनसोऽव्यग्रान्विधिवत्कल्पिते रथे ॥ ५६
महाध्वजेन सिंहेन हेमकेसरमालिना ।
संवृते केतनैर्हैमैर्मणिविद्रुमचित्रितैः ।
पाण्डुराभ्रप्रकाशाभिः पताकाभिरलंकृते ॥ ५७
हेमदण्डोच्छ्रितच्छत्रे बहुशस्त्रपरिच्छदे ।
योजयामास विधिवद्धेमभाण्डविभूषितान् ॥ ५८
दारुकस्यानुजो भ्राता सूतस्तस्य प्रियः सखा । C 7 4350 B 7 112 60 K 7 112 63

[(L 2) G1 M1.3.5 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ)]

52 D4 missing (cf v 1 50) —a) B. अस्मान् S मे (for वै) D2 युक्ता, D5 शुभ्रा, T G M1.2 मुक्तान्, M3.4.5 (sup lin) मुक्ता, M5 मुक्त्वा (for मुख्या) —b) Dn2 D2 विस्रुता, D5 दाता वै (for विश्रान्ता) T G2-5 अश्वाश्चैव विचक्षणान्, G1 M5 (sup lin as in text) विश्रान्ताञ्शुभलक्षणान्, M1.2 °ताश्च विचक्षणान् —c) Ś1 मुख्याश्च, D1.2 पीनाश्च (for पीताश्च) S (except M2-5) उपावृत्तांश्च पीतांश्च Cd cites उपावृत्ता and पीताश्च —d) D. युज्यत, D7 युद्धतु, T G2.4 युंजत, G3 युजतु, Cd युज्यन्तु (as in text) K1 D1 रणे (for रथे) Dn2 D2.3.6 युज्य(D6 °ज्ज)ता मे रथे पुना

53 D4 missing (cf. v 1 50) Before 53, B3.5 Dn2 D1.2.7.8 S ins संजय —a) Dn2 रथं (for रथे) K1 Dn2 D2.3.6 M2 प्रस्थापयद्, K5 B1.2 D1.7 T G M3-5 चास्था°, B3.5 Dc1 Dn1 [s]वस्थापय(Dn1 °ये)द्, D.8 च स्था° (for प्रास्था°) B2 चापि, D2.5 राजन् (for राजा) —d) D2 अस्त्राणि (for शस्त्राणि) Dn1 मत्यकेस्त्रतेजस

54 D4 missing (cf v 1 50) —a) Ś1 K1.2.4 च (for तान्) Dn1 महसा (for सर्वतो) Ś1 K1-3 G5 मुक्तान्, K4 Dc1 Dn2 D1-3.5-8 युक्तान्, B3 युक्त्वा (for मुक्त्वा) —b) D7.8 चतुरा (for °रो) —c) M1.2 पातयामासु —d) D3.6 समीरिण, D5 °रित (for °रणम्) S पानं परमहर्षणं

55 D4 missing (cf v 1 50) —a) D2 पीतवो-, D3 पीतोद° (for पीतोप°) D2 तान्स्नातान्, श्च) —b) D2 मदश्वान्, G5.8 विनीतकल्पास्, शल्यास् (hypermetric)

56 D4 missing (cf. v 1 50) —a) K4.5 B5 Dn D1.2.5 T G2-5 युक्तान्, B1.2 Dc1 D3.6 तदा, B3 तथा, D7.8 युक्त्वा (for यत्तान्) K5 D5 हेम, B1.2 (marg as in text) रूक्म, B2 D3.6 G1 M रूप्य, Dc1 रूक्ष, D2 रौप्य, D7.8 रत्न, T G2-5 रूप (for रुक्म) K2 -वालमान्, T G3.4 -संपन्नान् (for वर्णाभान्) —b) M3-5 विहिताञ् (for विनीताञ्) D2 दीर्घ, M2 प्रत्य (for शीघ्र) G1 M1.2 -चा(G1 -गा)-हिन (for गामिन.) —c) D6 G5 व्याघ्रान् (sic), M2 [s]व्ययान् (for sव्यग्रान्). —d) B1 विविधै (for विधिवत्) Ś1 K B2 D (except Dc1, D4 missing) G2 -कल्पि(D2 °धि)तान् (for -कल्पिते)

57 D4 missing (cf v 1 50) —a) T G M1.2 युक्ते, M3-5 हेम (for महा) —b) D7.8 रथे (for हेम-) K4 B1 Dc1 D6 -केशर (K4 °रि) (for -केसर) — D5 om 57cdef —c) Ś1 K D1.7.8 वृते(K1 °त्ते)-न (for संवृते) Ś1 B2 (marg) 3 Dn G3.5 केतकैर्, K4.5 D2.3.6-8 कौतुकैर् (for केतनैर्) —d) K4 महा (for मणि) B2 विद्युत (for विद्रुम-) Dn1 -भूषितै, T G3.4 -चिह्नितै (for -चित्रितै) —e) K4 S (except G3.4) पाण्डराभ्र (for पाण्डु°) B1 -प्रकाशैश्च, M3-5 -प्रकाशाभि (for प्रका°) —f) Ś1 K1-4 Dn1 D1.7.8 अलंकृतं (for °कृते)

58 D4 missing (cf. v 1 50) —a) Ś1 K1-4 Dn1 D1 -दण्डोच्छ्रितं, D2 -दण्डान्विते, T G3.4 -दण्डोद्धृत, G2 °द्धृत (for °च्छ्रित) Ś1 K Dn1 D1.2.5.7.8 -च्छत्र (for -च्छत्रे) —b) D2 रत्न (for -शस्त्र) Ś1 K Dn D1.5.7.8 परिच्छद, D2 °च्छतं (for °च्छदे) —d) Ś1 K2.3 D1.2.7.8 दंड, K1 कुंड (for -भाण्ड) Ś K Dn1 D1.2.5-8 विभूषितं (for °षितान्)

न्यवेदयद्रथं युक्तं वासवस्येव मातलिः ॥ ५९
ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा कृतकौतुकमङ्गलः ।
स्नातकानां सहस्रस्य स्वर्णनिष्कानदापयत् ।
आशीर्वादैः परिष्वक्तः सात्यकिः श्रीमतां वरः ॥ ६०
ततः स मधुपर्कार्हः पीत्वा कैलावतं मधु ।
लोहिताक्षो बभौ तत्र मदविह्वललोचनः ॥ ६१
आलभ्य वीरकांस्यं च हर्षेण महतान्वितः ।
द्विगुणीकृततेजा हि प्रज्वलन्निव पावकः ।
उत्सङ्गे धनुरादाय सशरं रथिनां वरः ॥ ६२
कृतस्वस्त्ययनो विप्रैः कवची समलंकृतः ।
लाजैर्गन्धैस्तथा माल्यैः कन्याभिश्चाभिनन्दितः ॥ ६३
युधिष्ठिरस्य चरणावभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
तेन मूर्धन्युपाघ्रात आरुरोह महारथम् ॥ ६४
ततस्ते वाजिनो हृष्टाः सुपुष्टा वातरंहसः ।

---

59 D4 missing (of v l 50) —b) K5 D7 8 ततस् (for सूतस्) D2 T G1 सदा, G3 तदा (for सखा) —c) T G1 3 4 M1 2 न्यवेदयत तं युक्तं (G1 M1 2 युक्तं त), G5 °यत्तं युक्तं वा

60 D4 missing (of v l 50) —b) T G2 मंगळ —c) S सहस्राणा (for °स्रस्य) —d) G1 M2 प्रति (for स्वर्ण) Ś1 K5 D5 7 8 अवाचयत्, K1–3 प्रदापयत्, B Do1 Dn D3 6 अथो ददौ, M2 अपादयत्; M3–5 प्रदाय च (for अदापयत्) K4 D2 स्वर्णनिष्कानि दापयेत् (D2 °न्यथो ददौ), T G2–5 M1 प्रति निष्काण्यदाप(G5 °ण्यपाद, M1 °न्यदाप)यत् —T G2–5 om 60cd, G1 M1 2 read it after 62 —e) B2 Dn1 D5 8 आशिर्वादै°.

61 D4 missing (of v l 50) —a) S मधुपर्काभ (G1 M °भं) —b) B1–3 Do1 Dn1 S Cdp कैरात(T G3 4 °ति)कं, B2 (marg) 5 Dn2 कैलातकं, D2 कौलवतं, D3 6 केवलकं, D7 8 स्यैलावतं, Cd कैलानकं; (by corr) किरातादृतं (for कैलावत) —c) K1–3 ददौ (for बभौ) —d) D1 विकल, M3–5 रक्तात (for विह्वल)

62 D4 missing (of v l 50) —a) M1 2 आरभ्य, Cd आलभ्य (as in text) T G2–5 M5 वीर कांस्य, Cd वीरकांस्यं (as in text) —b) D2 G1 M युत; D5 T G2–5 घृत (for [अ]न्वित°) —c) T G2–4 M3–5 -तेजोभि, G5 -देहाभि (for -तेजा हि) —d) B2 (marg) M3–5 ज्वलन्निव हुताशन —e) Ś1 K1–4 उत्सृज्य (for उत्सङ्गे) —f) D3 सदर्शं (for सशर) —After 62, G1 M1 2 read 60cd

63 D4 missing (of. v l 50) —b) D7 कवचै. (for कवची). —d) B1–3 Do1 D3 S अभि (for चाभि)

64 D4 missing (of v. l 50). —a) K4 वचनाद् (for चरणाद्). —c) M3–5 राज्ञा (for तेन). Ś1 K4, 5 [उ]पघ्रात, K1 [उ]पाघ्राय, T G2–5 M1 2 चाघ्राय (G5 M1 2 °त) —d) S (except G5) कृतस्वस्त्ययनोपि च —After 64, S ins

595* आशिषो विपुला श्रुत्वा धर्मराजमुखोद्गता ।
हर्षेण महता युक्तस्त्वारुरोह रथोत्तमम् ।

65 D4 missing (of v l 50) —a) K1–4 [ऽ]स्य (for ते) —c) K1 अजया, D2 G1 M अजय्य (for अजय्या) D2 नूनम् (for जैत्रम्) K1 ऋद्धस् (for ऊहुस्) D1 ते (for तं) T G2–3 आजानेया जैत्र मूहुर् —d) B (B1 missing) Do1 Cd त्रिकुर्वाणा, Dn1 °वंति (for °र्वन्त) D2 संप्रयातस्य सैंधवा, T G1–4 M1 2 Cv विकुर्वाणाश्च सैं°; G5 कुर्वाणाश्चैव सैं° —After 65, K4 B (B1 missing) Do1 D1 5 S ins

596* यथा शक्ररथ राजन्नूहुस्ते हरय पुरा ।
तथैव भीमसेनोऽपि धर्मराजेन पूजित ।
प्रायात्सात्यकिना सार्धमभिवाद्य युधिष्ठिरम् ।
तौ दृष्ट्वा प्रविविक्षन्तौ तव सेनामरिंदमौ ।
सयत्तास्तावका सर्वे तस्थुर्द्रोणपुरोगमा । [5]
संनद्धमनुगच्छन्तं दृष्ट्वा भीम स सात्यकि ।
अभिनन्द्याब्रवीद्वीरस्तदा हर्षकर वच ।

[K4 B (B1 missing) Do1 D1 om. line 1 D5 om lines 1–3 —(L 2) G3 हि (for ऽपि) T G1 3–5 M5 (*sup lin* as above) चोदित°, M4 पूरित° (for पूजित) —(L 3) S स(G5 सा)त्यकेन सह प्रायाद् (for the prior half) —S om lines 4–5 —(L 4) B2 तौ तु दृष्ट्वा प्रवेक्षन्तौ (for the prior half) —(L 5) D5 सपत्नास् (for सयत्तास्) —(L 6) S त्व(G5 चा)नु- (for अनु) K4 गच्छन्त (for °न्त) S भीम प्रेक्ष्य स स(G1 M1 2 सप्रेक्ष्य स-; G5 प्रेक्ष्य स सा)त्यक° (for the post. half). —(L. 7) G1 M वीर (for वीरस्). S प्रहर्षणमिद वच. (for the post. half).]

अजय्या जैत्रमुहूर्तं विकुर्वन्तः स्म सैन्धवाः ॥ ६५
अथ हर्षपरीताङ्गः सात्यकिर्भीममब्रवीत् ।
त्वं भीम रक्ष राजानमेतत्कार्यतमं हि ते ॥ ६६
अहं भित्त्वा प्रवेक्ष्यामि कालपक्वमिदं बलम् ।
आयत्यां च तदात्वे च श्रेयो राज्ञोऽभिरक्षणम् ॥ ६७
जानीषे मम वीर्यं त्वं तव चाहमरिंदम ।
तस्माद्भीम निवर्तस्व मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥ ६८
तथोक्तः सात्यकिं प्राह व्रज त्वं कार्यसिद्धये ।
अहं राज्ञः करिष्यामि रक्षां पुरुषसत्तम ॥ ६९
एवमुक्तः प्रत्युवाच भीमसेनं स माधवः ।
गच्छ गच्छ द्रुतं पार्थ ध्रुवोऽद्य विजयो मम ॥ ७०
यन्मे स्निग्धोऽनुरक्तश्च त्वमद्य वशगः स्थितः ।
निमित्तानि च धन्यानि यथा भीम वदन्ति मे ॥ ७१
निहते सैन्धवे पापे पाण्डवेन महात्मना ।
परिष्वजिष्ये राजानं धर्मात्मानं न संशयः ॥ ७२
एतावदुक्त्वा भीमं तु विसृज्य च महामनाः ।
संप्रैक्षत्तावकं सैन्यं व्याघ्रो मृगगणानिव ॥ ७३
तं दृष्ट्वा प्रविविक्षन्तं सैन्यं तव जनाधिप ।
भूय एवाभवन्मूढं सुभृशं चाप्यकम्पत ॥ ७४
ततः प्रयातः सहसा सैन्यं तव स सात्यकिः । K 7 4371
दिदृक्षुरर्जुनं राजन्धर्मराजस्य शासनात् ॥ ७५ B 7 112 20 K. 7 112 63

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

---

66 D4 missing (cf. v l 50) Before 66, G1 ins सत्यक ; M सात्यकि S om 66[ab]. — [a]) Ś1 K1-3 D1 -परीतात्म (for °ताङ्ग) — [d]) Ś1 K1-4 D1 हितं, D3 हि मे (for हि ते) Dn1 एतत्कार्यं महीपते

67 D4 missing (cf. v l 50) — [a]) Ś1 K1-4 D1 हत्वा (for भित्त्वा) — [b]) Ś1 D3 -कल्पम् (for -पक्वम्) K1 3 B. Dn3 फल, B1-3 रणे, D4 वने (for बलम्) — [c]) D7 8 तदात्वेव, T G3 °त्वेन, Cv तथात्वे च (for तदात्वे च) Cd cites आरत्याम् (sic) and तदात्वे — [d]) T G1 3 4 M1.2 हि (for ऽभि)

68 D4 missing (cf v l. 50) — [a]) G5 च (for त्व) — [d]) M3 5 यदि (for मम)

69 D4 missing (cf v l. 50) Before 69, S ins संजय — [a]) D3 6 तथोक्ते, T G M1 2 इत्युक्त. (for तथोक्त) — After 69, M1 2 ins 597*

70 D4 missing (cf. v 1 50) — [b]) K1 च, B (B4 missing) स्म (for स) — [c]) Dn D2 5 ध्रुव — [d] Dn D1-3 5-8 हि (for ऽद्य)

— [a] Dn1 D1.6 मास्थित — [d]) B1 तथा (for यथा) Ś1 K D (except Dc1, D4 missing) मा (for मे)

72 D4 missing (cf v 1 50). — [d]) D2 धर्मराज (for धर्मात्मान) Dn1 D2 3 5-8 युधिष्ठिरं (for न संशय) — T G M3-5 ins after 72 M1 2 after 69

597* अप्रमादश्च ते कार्यो द्रोणं प्रति महारथम् ।

[M1 2 महारथ]

73 D4 missing (cf v 1 50) — [a]) Ś1 स, D2 च (for तु) — [b]) Dn3 D2 5 7 8 G1 M3-5 महायशा (for °मना) — [c]) K1 4 T G2-5 M3-5 संप्रेक्ष्य, K3 G1 M1 2 संप्रेक्षत्, K5 अवेक्ष्य, Dn1 अवैक्षत्, Dn2 D2 3 6 सोपश्यत्, D5 7 8 अप्रे(D7 °प्रे)क्षत् (for संप्रै°) — [d]) S (except M3 4, M5 [sup lin] as in text) सिंहो (for व्याघ्रो)

74 D4 missing (of v l. 50) — [ab]) D3 6 प्रतिगच्छंतं, D7 8 T G3 4 प्रविवि(G3 4 °वी)क्षंत, G1 M1.2 प्रविशतं वै (for प्रविविक्षन्त) K1 नराधिप, B विशां पते (for जनाधिप) D2 तद्दृष्ट्वा तावकं सैन्यं प्रविशंच सात्यकिं. — [c]) M5 (sup. lin) तव (for एव) D8 ° (for मूढं). — [d]) Ś1 K1-4 सुदृढं; T G M

८८

संजय उवाच ।
प्रयाते तव सैन्यं तु युयुधाने युयुत्सया ।
धर्मराजो महाराज स्वेनानीकेन संवृतः ।
प्रायाद्द्रोणरथप्रेप्सुर्युयुधानस्य पृष्ठतः ॥ १
ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः समरदुर्मदः ।
प्राक्रोशत्पाण्डवानीके वसुदानश्च पार्थिवः ॥ २
आगच्छत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ।
यथा सुखेन गच्छेत सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ ३
महारथा हि बहवो यतिष्यन्त्यस्य निर्जये ।
इति ब्रुवन्तो वेगेन समापेतुर्बलं तव ॥ ४
वयं प्रतिजिगीषन्तस्तत्र तान्समभिद्रुताः ।
ततः शब्दो महानासीद्युयुधानरथं प्रति ॥ ५
प्रकम्प्यमाना महती तव पुत्रस्य वाहिनी ।
सात्वतेन महाराज शतधाभिन्यदीर्यत ॥ ६

असकृत् (for सुभृशं) B3 (marg as in text) पर्यकपत, D5 चास्य° (for चाप्य°)

75 D4 missing (cf v l 50) —^{b}) K B2 Dn D1 2 5 T G M1 2 तव सैन्यं (by transp)

Colophon. Ś2 B4 D4 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1 3–5 B3 (marg) 5 Dn D1–3 5–8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś1 K B (B4 missing) Dc1 Dn D1 3 5 6 सात्यकिप्रवेश, D2 सात्यकिप्रस्थान, D7 8 सात्यकिप्रतिज्ञा, G1 M1 2 सात्यकिनिर्याणं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1–4 M1 2 109, B3 110, B5 112, Dn1 111, D2 114, G5 107, M3–5 108 — *Śloka no* Dc1 80, Dn1 76, G5 82

88

☞ This adhy is missing in D4 (cf v 1 7 87 50)

1 Ś2 is missing for 1–28 (cf v l 7 85 33) B4 resumes —^{a}) B1 Dc1 सैन्ये (for सैन्यं) D5 तत प्रयाते सैन्य तु —^{d}) D5 सेनानीकेन (for स्वेना°) M1, 2 सर्वश (for संवृत) —^{e}) K4 5 B Dn D2 3 5 G5 द्रोणरथं (K4 °थ), D6 °रण (for °रथ) T G M1 2 -प्रेक्षी, Cv प्रेप्सुर् (as in text)

2 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{b}) D6–8 पुत्रा (for पुत्र) K5 B Dc1 Dn1 S (except M3–5) संग्राम (for समर) D6–8 -दुर्मदा, M3–5 -दुर्जय (for दुर्मद) — After 2^{ab}, S ins

598* प्रयाते माधवे राजन्निदं वचनमब्रवीत् ।

— K4 om (hapl) 2^{c}–3^{d} G1 M1 2 om 2^{cd} —^{c}) D7 8 प्रा(D8 आ)क्रोशन् —^{d}) Ś1 K1, 3 वसुधानश्, T G2–5 °दामा (for °दानश्) D2 वसुदानस्य पृष्ठत.

3 Ś2 missing (cf v 1 1) K4 om 3 (cf v 1 2)

4 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) K5 च (for हि) —^{b}) G5 om from यतिष्य up to प्रतिजिगीष (in 5^{a}) T2 G (G5 om.) M1 2 यतिष्यंते B4 वै जये (for निर्जये) — After 4^{ab}, S (G5 om) ins

599* सेनापतिवच श्रुत्वा पाण्डवेया समन्तत ।
अभ्युद्ययुर्महाराज तव सैन्य समन्तत ।
जहि प्रहर गृह्णीहि विध्य विद्राव चाद्रव ।

[Before line 1, T G3 4 ins संजय उवाच —(L 3) G1 M3–5 गृहीत, M1 2 गृह्णाहि (for गृह्णीहि) G2 विद्धि (for विध्य)]

—^{c}) K2 वेगेषु, Dn1 राजानो (for वेगेन) —^{d}) T G2–4 समासेदुर् (for °पेतुर्) Ś1 K D (except Dc1 D2, D4 missing) नि(K2 स)पेतुस्ते महारथा

5 Ś2 missing (cf v 1 1) G5 om up to प्रतिजिगीष (cf. v 1 4) —^{a}) B5 D3 6 जयं, D2 वधं (for वयं) Ś1 K (except K5) D3, 6 -चिकीर्षतस्, D1 चिकीर्षंति, G1 M3–5 -जीहीं(G1 °गी-; M4 °की)र्षतस् (for -जिगीषन्तस्) —^{b}) T G1–4 M1 2 ततस् (for तत्र) K1–4 D1 प्रतिविद्रुता, K5 Dn1 प्रतिसंगता (Dn1 °तान्), D3 5–8 T G2–4 समभिद्रुतान् (for °द्रुता) — After 5^{ab}, S ins

600* बाणशब्दरवान्कृत्वा विमिश्राञ्शङ्खनिस्वनै ।
युयुधानरथं दृष्ट्वा तावका अभिदुद्रुवु ।

[(L 2) M1 2 5 त्वभि (for अभि-).]

6 Ś2 missing (cf v 1 1) —^{a}) Ś1 K1–4 Dn D1 3 5–8 आकीर्यमाणा (K4 °ना); K5 M1, 2 आ(M1 2

तस्यां विदीर्यमाणायां शिनेः पौत्रो महारथः ।
सप्त वीरान्महेष्वासानग्रानीके व्यपोथयत् ॥ ७
ते भीता मृद्यमानाश्च प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ।
आयोधनं जहुर्वीरा दृष्ट्वा तमतिमानुषम् ॥ ८
रथैर्विमथिताक्षैश्च भग्ननीडैश्च मारिष ।
चक्रैर्विमथितैश्छिन्नैर्ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥ ९
अनुकर्षैः पताकाभिः शिरस्त्राणैः सकाञ्चनैः ।
बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः साङ्गदैश्च विशां पते ॥ १०
हस्तिहस्तोपमैश्चापि भुजगाभोगसंनिभैः ।
ऊरुभिः पृथिवी छन्ना मनुजानां नरोत्तम ॥ ११
शशाङ्कसंनिकाशैश्च वदनैश्चारुकुण्डलैः ।
पतितैर्वृषभाक्षाणां बभौ भारत मेदिनी ॥ १२ C 7 4288 B 7 113 17 K 7 113 19

भ)कम्प्यमाना, D2 प्रविश्य° (for प्रकम्प्य°) Dn1 धावती (for महती) — c) B Dc1 महाबाहो, D2 तदा राजन् (for महाराज) — d) K1-3 D2 6 [अ]भित्यजी(K1 °धी)र्यत, D2 समकीर्यत, D. [अ]तिस्यदी, D7 8 [अ] विविदीर्यत, G हि व्यदीर्यत, M2-- ग्यत° (for [अ]-भिद्य°)

7 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) B1 2 विदार्य माणाया, D° च दीर्य°, G1 व्यदीर्य (for विदीर्य) — b) K3-. Dn1 D3 पुत्रो, M2- नप्ता (for पौत्रो) Dc1 Dn2 D2 3 6 महाबल (for °रथ) — d) Dc1 अग्रानीके (for अग्रा°) B2 Dn2 D7 2 5 अग्रानीकेव्यपोथ(D7 5 °योध) यत्, M1 °कस्य पोथयत — After 7, B Dc1 Dn2 Cd ins

601* अथान्यानपि राजेन्द्र नानाजनपदेश्वरान् ।
शरैरनलसंकाशैर्निन्ये वीरान्यमक्षयम् ।
शतमेकेन विव्याध शतेनैकं च पत्रिणाम् ।
द्विपारोहान्द्विपाश्चैव हयारोहान्हयान्यथा ।
रथिनः साश्वसूतांश्च जघानेशः पशूनिव [5]
तं तथाद्भुतकर्माणं शरसंपातवर्षिणम् ।
न केचनाभ्यधावन्त सात्यकिं तत्र सैनिकाः ।

[(L 1) B1 2 5 Dc1 तथा (for अथ) —(L 2) B2 दानल (for अनल°) B1 तथा निन्ये यमन्तं (for the post half) —(L 5) Cd cites इव पशूनिव as above —(L 6) B1-3 Dc1 °वर्षिन (for °वर्षिणम्)]

8 Ś2 missing (cf v 1. 1) — a) T G जिता (for भीता) — b) T G1 प्रमृष्टा, G2 प्रदिष्टा, Cd प्रमृष्टा (for प्रमृष्टा) — G3 om. (hapl) 8c–14f — d) K5 Dn1 तत्तस्य, D3 तमभि (for तमति) K5 Dc1 Dn2 T G (G3 om) M1 2 °पौरुष, D7 8 मानिनं (for °मानुषम्) — After 8, B Dc1 ins.

धा पश्यन्मोहितास्तस्य तेजसा ।

8) — a) K2 B2 4 रथैर्विमथितैश्चैव (K2 °ताश्चैव); D3 रथैर्विनाशिताश्चैश्च — b) B1 भग्नकीर्णैश्च, B5 °धीरैश्च; T G2 4 5 °चक्रैश्च, G1 M3 4 °नीडैश्च, M1 2 °चक्रैश्च (for °नीडैश्च) — c) B1 2 छत्रैश्च (for चक्रैश्च) D3 विनाशितैश्च, G5 च मथितैश्च (for विम°) B1 Dn D2 5 7 8 छत्रैश्च, Dc1 विचित्रैश्च, M3-5 भिन्नैश्च (for छिन्नैश्च) — G. om (hapl) 9d–13a — d) B1 [अ]वनि- (for विनि-)

10 Ś2 missing (cf v 1 1) G3 5 om. 10 (cf v 1. 8, 9) — ab) Ś1 transp पताकाभि and शिरस्त्राणै K5 Dn1 शिरोभिश्च (for शिरस्त्राणैः) Ś1 तथैव च, K1-4 B (except B1) Dc1 D1 च काञ्चनैः, K5 Dn1 S (G3 5 om.) सकुण्डलैः (for सकाञ्चनैः) — After 10ab, M3-5 read 11c–12b — c) G1 M1 2 बहुशश्च (for बाहुभिश्च) — d) T G (G3 5 om) M1 2 सकेयूरैश्च (for साङ्गदैश्च)

11 For the sequence in M3-5, cf v 1 10 Ś2 missing (cf v 1 1) G3 5 om 11 (cf. v 1 8, 9) — b) K3 B1 Dn2 D1. 7 8 भुजगाभोग (for भुजगा°) — c) K1 Dn1 D6 कुरुभिः, D1. 5 ऊरुभिः, D3 जानुभिः (for ऊरुभिः) — d) K (except K5) D1 6 (before corr as in text) नरर्षभ, Dn2 नरोत्तम°, D2 5 7 8 नराधिप (for नरोत्तम) S (G3 5 om) नराणां पृथिवीपते

12 For the sequence in M3-5, cf v 1 10 Ś2 missing (cf v 1 1) G3. 5 om 12 (cf. v 1 8, 9) — a) Ś1 K5 B1 Dn2 D2 3. 6-8 शशाङ्कसनिभैश्चैव (D5 °आपि), K1-4 Dn1 D1 °सदृशैश्चैव, T G2 4 °सदृशाकारैः — b) S (G3 5 om) शिरोभिश्च (for वदनैश्च) — c) Ś1 K1 B1 Dc1 D. M1 2 पार्थिवैः (for प°) K3 4 B5 D (except Dc1 Dn1, D4 missing) ऋषभाक्षाणां; Cd वृषभा° (as in text) — d) B1 M3-5 भाति (for बभौ) Ś1 K D (except Dc1 D3, D4 missing) सर्व(Dn D2 6-8 मा य)भाव्यते मेदिनी

13 Ś2 missing (cf v 1 1) G3 om 13 (cf v 8) G5 om 13a (cf v 1 9) — a) D2 S (G3. m) बहुभिश्च (for °धा) B (except B1) Dc1

17 20 गजैश्च बहुधा छिन्नैः शयानैः पर्वतोपमैः ।
रराजातिभृशं भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥ १३
तपनीयमयैर्योक्त्रैर्मुक्ताजालविभूषितैः ।
उरश्छदैर्विचित्रैश्च व्यशोभन्त तुरंगमाः ।
गतसत्त्वा महीं प्राप्य प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ॥ १४
नानाविधानि सैन्यानि तव हत्वा तु सात्वतः ।
प्रविष्टस्तावकं सैन्यं द्रावयित्वा चमूं भृशम् ॥ १५
ततस्तेनैव मार्गेण येन यातो धनंजयः ।
इयेष सात्यकिर्गन्तुं ततो द्रोणेन वारितः ॥ १६
भारद्वाजं समासाद्य युयुधानस्तु मारिष ।
नाभ्यवर्तत संक्रुद्धो वेलामिव जलाशयः ॥ १७
निवार्य तु रणे द्रोणो युयुधानं महारथम् ।
विव्याध निशितैर्बाणैः पञ्चभिर्मर्मभेदिभिः ॥ १८
सात्यकिस्तु रणे द्रोणं राजन्विव्याध सप्तभिः ।
हेमपुङ्खैः शिलाधौतैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥ १९
तं षड्भिः सायकैर्द्रोणः साश्वयन्तारमार्दयत् ।
स तं न ममृषे द्रोणं युयुधानो महारथः ॥ २०
सिंहनादं ततः कृत्वा द्रोणं विव्याध सात्यकिः ।
दशभिः सायकैश्चान्यैः षड्भिरष्टाभिरेव च ॥ २१
युयुधानः पुनर्द्रोणं विव्याध दशभिः शरैः ।

$D_{7,8}$ छन्नै (for छिन्नै) — ^{d}) D_2 प्रकीर्णैर् (for वि°). K_2 पातितै (for पर्वतै)

14 $Ś_2$ missing (cf v l 1) G_3 om 14 (of v l 8) D_3 om 14^{ab} — ^{a}) M_{3-5} त(M_3 अ)पनीय निभैर् K_4 युक्तैर् (for योक्त्रैर्) $D_{P\,0}$ तपनीयैश्च योक्त्रैश्च — ^{b}) B_3 परिच्छदै, D_2 परिष्कृतै (for -विभूषितै) — ^{c}) Some MSS उरच्छदैर् B_4 भूषितैश् (for विचित्रैश्) — ^{d}) D_3 [अ]शोभयंत, T $G_{4,5}$ व्यरोचत, G_2 बभासत (for व्यशोभन्त) M_{3-5} शोभ(M_5 घोर)ते तुरगोत्तमा — ^{e}) M_4 गत्वा (for गत) T $G_{2,4,5}$ प्राप्ता (for प्राप्य)

15 $Ś_2$ missing (cf. v l 1) — ^{b}) Dn_1 om (hapl) from सात्वत up to युयुधानस्तु (in 17^{b}) K_5 B_4 सात्यकि (for सात्वत) — ^{d}) $Ś_1$ तव भित्त्वा (for द्रावयित्वा) B_5 D_2 T G $M_{1,2}$ चमू तव, M_{3-5} चमू मुखं (for चमू भृशम्)

16 $Ś_2$ missing (cf v l 1) Dn_1 om 16 (cf v l 15) — ^{a}) $Ś_1$ गतस्, $B_{1,3,4}$ यातस्, Do_1 (before corr) यते (for ततस्) — ^{b}) $K_{1,3}$ D_1 चेतयानो (for येन यातो) — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1,3,4}$ D_1 द्रोणनि (for द्रोणेन) K_5 om from वारित up to समासाद्य (in 17^{a})

17 $Ś_2$ missing (cf v l 1) K_5 om 17^{a} (cf v l 16) Dn_1 om up to युयुधानस्तु (cf v l 15) — ^{b}) $K_{3,5}$ B Do_1 Dn_2 $D_{1,7,8}$ $M_{3,5}$ च, D_5 स (for तु) $Ś_1$ K Dn $D_{1-3,5-8}$ सात्यकि (for मारिष) — K_4 om 17^{cd} — ^{c}) K_5 B_4 S नात्यवर्तत, Dn_1 नान्य°, $D_{1,7,8}$ न न्य°, D_5 न नि° (for नाभ्यवर्तत) B_4 सम्रामे, G_3 संरब्धो, G_4 सरुद्धो (for संक्रुद्धो) — ^{d}) K_5 Dn_1 $D_{7,8}$ महार्णव, B_2 (marg as in text) महोदधि (for जलाशय)

18 $Ś_2$ missing (cf. v l 1) — ^{a}) K_4 सात्यकिस्, S (except M_{3-5}) निगृह्य (for निवार्य) — D_2 om. (hapl) 18^{b}–20^{a} G_5 om (hapl) 18^{c}–20^{d} — ^{c}) T G_2 विव्याथ (for °ध) — ^{d}) $Ś_1$ वर्म (for मर्म)

19 $Ś_2$ missing (cf. v l 1) $D_{2,3}$ G_5 om 19 (for D_2 G_5, cf v l 18) — ^{ab}) M_{3-5} transp द्रोण and राजन् B_4 पंचभि (for सप्तभि) — ^{c}) T $G_{1,3,4}$ रुक्म, G_2 $M_{1,2}$ रुग्म, M_{3-5} स्वर्ण (for हेम) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 तैलधौतै, D_7 शिलाधूतै (for °धौतै) K_5 दशभिर्हेमपुंखैश्च — ^{d}) Dn_1 -वर्हण (for बर्हिण) K_4 D_7 M_{3-5} वाजिभि, $B_{4,5}$ -राजितै (for वाजितै) $Ś_1$ कंकपत्रविराजितै

20 $Ś_2$ missing (cf v l 1) D_2 om. 20^{a}, G_5 om 20 (for both, cf v l 18) — ^{a}) K_4 आयसैर् (for सायकैर्) — B_2 reads 20^{b}–22^{a} on marg — ^{b}) $K_{4,5,7,8}$ अर्दयत्, $B_{1-3,5}$ Do_1 आर्प°, B_4 S (G_5 om) अर्प° (for आर्द°) — ^{c}) $K_{2,4}$ $D_{3,6}$ G_1 M तन् (for तं) $Ś_1$ $K_{1-3,5}$ Dn_1 $D_{3,6-8}$ द्रोणाद् (for द्रोण) — ^{d}) Do_1 महाबल, T G_{2-4} °रथं (for °रथ)

21 $Ś_2$ missing (cf v l 1) B_2 reads 21 on marg — ^{a}) M_{3-5} नादरव (for -नाद तत) — ^{b}) T G_2 विव्याथ M_{3-5} पत्रिभि (for सात्यकि) — ^{c}) B (except B_3) शायकैश्, S सप्तभिश्

22 $Ś_2$ missing (cf v l 1) B_2 reads 22^{a} on

एकेन सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
ध्वजमेकेन बाणेन विव्याध युधि मारिष ॥ २२
तं द्रोणः साश्वयन्तारं सरथध्वजमाशुगैः ।
त्वरन्प्राच्छादयद्बाणैः शलभानामिव व्रजैः ॥ २३
तथैव युयुधानोऽपि द्रोणं बहुभिराशुगैः ।
प्राच्छादयदसंभ्रान्तस्ततो द्रोण उवाच ह ॥ २४
तवाचार्यो रणं हित्वा गतः कापुरुषो यथा ।
युध्यमानं हि मां हित्वा प्रदक्षिणमवर्तत ॥ २५
त्वं हि मे युध्यतो नाद्य जीवन्मोक्ष्यसि माधव ।
यदि मां त्वं रणे हित्वा न यास्याचार्यवद्द्रुतम् ॥ २६

सात्यकिरुवाच ।

धनंजयस्य पदवीं धर्मराजस्य शासनात् ।
गच्छामि स्वस्ति ते ब्रह्मन्न मे कालात्ययो भवेत् ॥ २७

संजय उवाच ।

एतावदुक्त्वा शैनेय आचार्यं परिवर्जयन् ।
प्रयातः सहसा राजन्सारथिं चेदमब्रवीत् ॥ २८
द्रोणः करिष्यते यत्नं सर्वथा मम वारणे ।
यत्तो याहि रणे सूत शृणु चेदं वचः परम् ॥ २९
एतदालोक्यते सैन्यमावन्त्यानां महाप्रभम् ।
अस्यानन्तरतस्त्वेतद्दाक्षिणात्यं महाबलम् ॥ ३०

C 7 4408
B 7 113. 37
K. 7 113 40

---

marg — ^{a}) G. युयुधान पुनर्द्रोण — G2 5 om 22^{b}–23^{c} — ^{b}) T विव्याध — ^{c}) D7 वाम्य, M4 चापि (for चास्य) — ^{e}) B (except B2) Dc1 चैकेन (for एकेन) G1 चिच्छेद (for बाणेन) — ^{f}) T विव्याध युधि, G2 4 युधि विव्याध (by transp) M2–5 भारद्वाजस्य सोऽर्पयत्

23 Ś2 missing (cf v l. 1) G2 5 om 23^{abc} (cf. v l 22) — ^{a}) K2 स तु (hypermetric) (for स) — ^{b}) M2 4 सशर (for सरथ) B4 सरथध्वजमार्गणैः, Dn1 शैनिं सरथमाशुगैः — M3 om (hapl) 23^{c}–24^{b} — ^{c}) K1–4 D8 प्रच्छादयद्, K6 Dn1 M4 प्राच्छादयन्, D5 T G3 4 M1 2 प्रच्छादयन् (for प्राच्छादयद्) B1 त्वरन्प्रच्छादयामास — ^{d}) K4 शलभानाम्

24 Ś2 missing (cf v l 1) M3 om 24^{ab} (cf v l 23) — ^{b}) K5 दशभिर् (for बहुभिर्) K (except K6) Dn2 D1 3 आयसैः (for आशुगैः) — D8 om 24^{cd} — ^{c}) K3 Dn1 D5 7 प्राच्छादयद्, D1 T G2 M1 2 4 प्रच्छा° (for प्राच्छा°) G4 5 प्रच्छादयत संभ्रान्तम् — ^{d}) D2 [ऽ]भ्युवाच (for उवाच) B Dc1 तं (for ह) S त्वरमाणो महारथ (M1 2 °थं) — After 24, S ins

603* द्रोणस्तु परमक्रुद्धः सात्यकिं परवीरहा ।
अवाकिरच्छितैर्बाणैर्वासुदेवपराक्रमम् ।
स तथा शरजालेन प्रच्छाद्य महता पुनः ।
द्रोणः प्रहस्य शैनेयमिदं वचनमब्रवीत् ।

for सात्यकिं) — (L 2)

25^{b}–26^{c} — ^{b}) S यात (for गत) — ^{c}) Dn1 युध्यमानो B4 Dn2 D2 5 7 8 च (for हि) S योधयत हि हित्वा मां — ^{d}) D2 अवैक्षत (for अवर्तत) S मां प्रदक्षिणतो बली

26 Ś2 missing (cf v l 1) K4 om. 26^{abc} (cf v l. 25) — ^{a}) K3 8 नात्र (for नाद्य) S त्वं न मे युध्यमानस्य — ^{b}) K2 6 Dn1 D1–3 मोक्षसि, B3–5 D5, 7 8 यास्यसि (for मोक्ष्यसि) B1 मारिष (for माधव) S जीवन्मन्यक मोक्ष्यसे — ^{c}) K1–3 त्वं मां (by transp), G5 मां त्वं — ^{d}) M1 2 आचार्यक (for °र्यवद्)

27 Ś2 missing (cf v l. 1) — ^{c}) D7 8 M3–5 मे, G6 नो (for ते) — After 27, K4 B1 2 3 (marg) 5 Dc1 (marg) Dn2 D1–3 5 6 ins

604* आचार्यानुगतो मार्गः शिष्यैरन्वास्यते सदा ।
तस्मादेव व्रजाम्याशु यथा मे स गुरुर्गतः ।

[(L 1) B5 अन्विष्यते (for अन्वास्यते) B1 3 (marg) शिष्येनाप्यनुगम्यते, B2 °ण वांछते सदा (for the post. half) — (L 2) B2 D1 एव (for एव)]

28 Ś2 missing (cf. v l 1) B4 T G2–4 om. the ref. — ^{a}) D7 8 सैनेय K5 Dn1 T G2–5 एवमुक्त्वा तु शैनेय — ^{b}) D8 6 परिवर्ज्य त (for °वर्जयन्)

29 Ś2 resumes — ^{c}) B4 G5 यतो (for यत्तो) — ^{d}) K4 वेदं, G5 मेद (for चेद) K5 (orig) [ऽ]ब्रवीत्, B Dc1 G1 M मम, T G2–5 [ऽ]पर (for परम्)

30 ^{a}) K6 सर्वम् (for सैन्यम्) — ^{b}) M6 अवतीना Dn1 महाबलं (for °प्रभम्) — After 30^{ab}, S ins

59 37 41 तदनन्तरमेतच्च वाह्लिकानां बलं महत् ।
वाह्लिकाभ्याशतो युक्तं कर्णस्यापि महद्बलम् ॥ ३१
अन्योन्येन हि सैन्यानि भिन्नान्येतानि सारथे ।
अन्योन्यं समुपाश्रित्य न त्यक्ष्यन्ति रणाजिरम् ॥ ३२
एतदन्तरमासाद्य चोदयाश्वान्प्रहृष्टवत् ।
मध्यमं जवमास्थाय वह मामत्र सारथे ॥ ३३

वाह्लिका यत्र दृश्यन्ते नानाप्रहरणोद्यताः ।
दाक्षिणात्याश्च बहवः सूतपुत्रपुरोगमाः ॥ ३४
हस्त्यश्वरथसंबाधं यच्चानीकं विलोक्यते ।
नानादेशसमुत्थैश्च पदातिभिरधिष्ठितम् ॥ ३५
एतावदुक्त्वा यन्तारं ब्राह्मणं परिवर्जयन् ।
स व्यतीयाय यत्रोग्रं कर्णस्य सुमहद्बलम् ॥ ३६

605* अमेयमरिभिर्वीरैः सुमहद्भिर्महद्बलम् ।
[G1 M महा- (for महद्)]

— Dc1 reads 30ᶜ–31ᵈ on marg —ᶜ) B3 तस्य (for अस्य) D2 त्वेते, D3 चैतद्, D6 चैत्र (for च्चैतद्) M3–5 तदनन्तरमेवैतद् —ᵈ) T G वाह्ली(G1 ˚ह्लि) कानां, M3–5 दाक्षिणात्य- (for ˚त्य) K (except K4) B1 2 4 5 Dn1 D1 7 8 T G M1 2 महद्बल, M3–5 बल महत् (for महाबलम्) D2 दाक्षिणात्या महाबला

31 Ś K1–4 D6 7 om (hapl) 31 D1 om 31ᵈ–32ᵇ G4 M3–5 om (hapl) 31ᵃᵇ Dc1 reads 31 on marg —ᵃ) B3 एतदंतरम् K5 T G2 3 5 M1 2 एवैतद् (for एतच्च) —ᵇ) T G2 3 5 M1 2 दाक्षिणात्य (G5 ˚त्या) (for वाह्लिकानां) K5 B2 4 Dn D3 T G1–3, 5 M1 2 महद्बल (by transp), D2 3 5 महाबल —ᶜ) K5 वाह्लिकेभ्य शतो युक्त (sic), B Dn2 D3 5 8 ˚काभ्यासतो युक्त, D2 वाह्ली काभ्याशतो युक्त, T G M1 2 वाह्लि(T M1 2 ˚ह्ली)काभ्याश(G5 ˚स)संयुक्त, M3–5 वाह्लीकस्य च संयुक्त —ᵈ) K5 B4 Dn D3 8 G1 च (for [अ]पि) D2 महाबल, M1, 2 बृहद्बल (for मह˚)

32 D1 om 32ᵃᵇ (cf v l 31) —ᵃ) B (except B4) Dc1 S च (for हि) —ᵈ) Ś K1–3 न न(K2 3 न)क्ष्यति, K4 B1, 3 5 D1 न रक्ष(K4 ˚क्ष्यं)ति, K5 विसृक्ष्यति, B2 4 Dn2 D3, 6 न त्यक्षति, Dn1 D2 5 7 8 स(Dn1 वि-; D5 प्र)रक्षंति (for न त्यक्ष्यन्ति) Ś K1–4 D1 M1 2 रणाजिरात्, K5 B5 Dn1 D5 7 8 T G2 ˚जिरे (for ˚जिरम्) — For 32ᶜᵈ, M3–5 subst

606* देशसाकल्यमासाद्य दृश्यते सुमहद्बलम् ।

33 ᵃ) M3–5 तस्माद्यत्तो रणे सूत —ᵇ) D2 नयस्व, D6 नोदय (for चो˚) Dn1 D6 7 प्रहृष्टवान् (for ˚वत्) —ᶜ) G5 गुणम् (for जवम्) —ᵈ) D2 नय मा तत्र सारथे

34 ᵃ) K1 वह्लिका; K4 B1 4 5 D2 G1 M1–3 5 वाह्लीका K1 यात्र (for यत्र) —ᶜ) T G M1, 2 बहुश (for बहव.) —ᵈ) D2 शतशश्च, D7 8 तत पुत्र- (for सूतपुत्र).

35 ᵇ) B (except B4) Dc1 S यत्रानीकं, D7 8 यथा˚ (for यच्चा˚). Ś1 प्रदृश्यते, K1 4 व्य(K4 वि)लो क्येत् (for विलोक्यते) —ᵈ) M3–5 अलंकृत (for अधि ष्ठितम्) — After 35, S ins

607* तत शक्यो महाव्यूहो भेत्तु स सहसा रणे ।
तं देश त्वरिता यामो मृद्नन्तो युधि शात्रवान् ।
तत्रैते सम्प्रहृष्टत्वान्नास्मान्प्रति युयुत्सव ।
अयुध्यमानो बहुभिरेक प्राप्य सुदुर्बलम् ।
बल प्रमथ्य गच्छामि मिषता सर्वधन्विनाम् । [5]

[(L 1) G1 M [स]शक्यो (for शक्यो) M3–5 महा व्यूह (for ˚व्यूहो) G3 om from स सहसा up रेक (in the post half of line 4) G2 विभेत्तु, G4 5 M1, 2 भेत्तु स (for भेत्तु स्म) — (L 2) G2 त्वरितौ T1 G1 M4 यासो (sic), G2 यावो (for यामो) G2 मृद्नतौ — (L 3) G1 M1, 2 तत्र ते (for तत्रैते) G5 तत्रैव सम्प्रहृष्टानां (for the prior half) G3 lacuna, M3–5 अस्मान् (for नास्मान्) — (L 4) T2 अभिध्यमानो, G5 अयुध्यमाना G5 वर्म (for प्राप्य) M3–5 एवैक प्राप्य दुर्बल (for the post. half)]

36 S om 36ᵃᵇ —ᵃ) B (except B4) उक्तो (for उक्त्वा) B1 2 यता तु (for यन्तार) —ᵇ) Dc1 (by corr as in text) D6 परिवर्जयेत्, D2 7 ˚वर्जयत —ᶜ) K5 Dn1 D7 8 सात्वतोया(Dn1 ˚तोगा)त्स यत्रोग्र, B Dc1 D2 स व्यती(B5 सर्वतो-, D3 सात्वतो)यादसभ्रात˚, Dn2 D1 मध्यतो यदि यच्चोग्र, D3 स व्यतीयात्स यत्रोग्र, D5 मध्यतो यास्यसे घोरं, D6 सव्यतोयात्स यत्रोग्र, S सव्यतो याहि यत्रो(G1 5 ˚त्रा)ग्र —ᵈ) Dn2 D1 5 7 8 G2 च (for सु-) Dn1 महाबल (for -महद्बलम्) — After 36, S ins

608* यत्रैते परमक्रुद्धा दाक्षिणात्या महारथा ।
एतान्विजित्य संग्रामे ततो यामो धनंजयम् ।
संजय उवाच ।
युयुधानवच श्रुत्वा युयुधानस्य सारथिः ।

तं द्रोणोऽन्वयौ क्रुद्धो विकिरन्विशिखान्बहून् ।
युयुधानं महाबाहुं गच्छन्तमनिवर्तिनम् ॥ ३७
कर्णस्य सैन्यं सुमहदभिहत्य शितैः शरैः ।
आविशद्भारतीं सेनामपर्यन्तां स सात्यकिः ॥ ३८
प्रविष्टे युयुधाने तु सैनिकेषु द्रुतेषु च ।
अमर्षी कृतवर्मा तु सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ ३९
तमापतन्तं विशिखैः पञ्चभिराहत्य सात्यकिः ।
चतुर्भिश्चतुरोऽस्याश्वानाजघानाशु वीर्यवान् ॥ ४०
ततः पुनः षोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः ।
सात्यकिः कृतवर्माणं प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ४१
स तुद्यमानो विशिखैर्बहुभिस्तिग्मतेजनैः ।
सात्वतेन महाराज कृतवर्मा न चक्षमे ॥ ४२
स वत्सदन्तं संधाय जिह्मगानलसंनिभम् ।
आकृष्य राजन्नाकर्णाद्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ४३
स तस्य देहावरणं भित्त्वा देहं च सायकः ।
सपत्रपुङ्खः पृथिवीं विवेश रुधिरोक्षितः ॥ ४४ C 7 4422 B 7 113 51 K 7 113 53

यथोक्तमगमद्राजन्वर्जयन्द्रोणमाहवे ।

[(L. 1) G1 M1. 2 यत्र ते, M3. 4 5 (sup lin) तत्रैव M3 परमक्रुद्धो — (L 2) T G2 3 यातो (for यानो) T G M1. 2 om. the ref. — (L 4) G2 4 वञ्चयद्]

37 D5 om. 37 — a) Ś1 नान्वयात्, Ś2 K1-3 चान्वयात्, K4 चान्वयद् (for ऽन्वयौ) Ś1 तूर्णं (for क्रुद्धो) — b) Ś1 विसृजन्, D- किरन्स (for विकिरन्) M3-5 निशितान् (for विशिखान्) D2 विशिखान्विकिरन्बहून्, T G M1 2 विकिरन्निशितान्शरान् — M3-5 om 37cd — c) Ś K (except K5) D (D1 missing, D5 om.) महामार्गं (for °बाहुं) — d) K4 अनिवर्तयं, D7 G5 अनुवर्त(G° °र्ति)न (for अनि°) — T G M1 2 ins after 37 M3-5 after 37ab

609* स च सैन्यं महच्छित्त्वा दाक्षिणात्यबलं च तत् ।

[M3 च यत्, M4 5 महत् (for च तत्)]

38 b) Ś1 D2. 5 7 8 अभिहन्य, T G2-4 निहत्य च K4 सितैः — For 38ab, M2-5 subst

610* प्रययौ त्वरितो भित्त्वा कर्णस्य च महद्बलम् ।

— c) B1. 2 प्रविशद् T G1-4 M1. 2 महतीं (for भारतीं) M (except M1. 2) तूर्णं (for सेनाम्) — d) B Dc1 आदित्यता, D5 समर्पंता (for अपर्यन्ता) B1 5 च (for स) M1 (marg as in text) 3-5 शुष्कं वनमिवानलः — After 38, S ins

611* सात्यकौ हि तत सैन्यं द्रावयन्स समन्ततः ।

[T सात्यको, M2 सत्यको (for °कौ) G2-5 सैन्याद् M हि (for स)]

39 a) Ś K (except K5) B1 च (for तु) — For 39ab, S subst

तस्मिन्समये भारत भारते ।

[G1 M बले द्रवति तस्मिंस्तु (for the prior half) G2-4 भरते (for भा°)]

— c) D1 अमर्षात् (for °र्षी) Dn2 D3 6 च (for तु) — d) M3-5 सत्यकं (for सात्यकिं) K4 परिवारयत्, B2 D2 M3-5 प्रत्य° (for पर्य°)

40 a) G1 तत पतत्तं — b) M3-5 सत्यक (for सात्यकि) — M3 om. 40c-41b — c) K5 D7 8 M4 वाहान्, B1 3 [s]प्यसान्, D5 चाश्वान् (for ऽस्या°) — d) B1 G2 [अ]थ, D5 (marg) च (for [आ]शु) G1 सात्यकि (for वीर्यवान्)

41 M3 om. 41ab (cf. v 1 40) K4 om 41b-42a — c) M2-5 सत्यक (for सात्यकि)

42 K4 om 42a (cf v l. 41) — ab) K1 तुद्यमानो, K5 B2. 4 Dn1 D2 5 7 बाध्य° (for तुद्य°) K1-3 5 B4 D5 G1 M1 2 transp विशिखैः(K5 °पै)र् and बहुभिस्, G5 [s]पि शिखैर्, M3-5 विविधैर् (for विशिखैर्) Ś2 चतुर्भिस्, K4 विशिखैस् (for बहुभिस्) Dn1 तेजिभि, D1 2. 5 6 8 -तेजसैः (for °नैः) — c) M3-5 सत्यकेन (for सात्वतेन)

43 a) Ś1 K1 संधार्य (for °य) — b) Ś2 तिग्मगानल, B5 जिह्मगानिल (for °गानल-) Ś1 Dn2 D2 3 6 -वर्चसं (for -संनिभम्) K2 जिह्मगादलसंनिभान; D7 8 वह्निज्वालासमप्रभ Cd cites जिह्मग — c) T आयम्य, G M आय(G5 °ग)म्य (for आकृष्य) B1-3 T G2-5 आकर्ण, D2 कर्णाग्रान् (for आकर्णाद्)

44 b) T G2-5 छित्त्वा (for भित्त्वा) K4 om च Ś1 (by corr as in text) K1-3 D3. 6 8 सायकैः, Ś2 Dn1 T G M1. 2 सात्यके, K5 मार्गण, D7 सात्यकि (for सायक) — c) Ś K1-3 सपत्रपुष्प, Dn1 D5 सपुङ्खपत्र, Dn2 D3 6 सचित्रपुङ्ख (for सपत्र°)

45 a) M3-5 अथान्यैर् (for °स). — b) Ś K

अथास्य बहुभिर्बाणैरच्छिनत्परमास्त्रवित् ।
समार्गणगुणं राजन्कृतवर्मा शरासनम् ॥ ४५
विव्याध च रणे राजन्सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरभिक्रुद्धः स्तनान्तरे ॥ ४६
ततः प्रशीर्णे धनुषि शक्त्या शक्तिमतां वरः ।
अभ्यहन्दक्षिणं बाहुं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥ ४७
ततोऽन्यत्सुदृढं वीरो धनुरादाय सात्यकिः ।
व्यसृजद्विशिखांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४८
सरथं कृतवर्माणं समन्तात्पर्यवाकिरत् ।
छादयित्वा रणेऽत्यर्थं हार्दिक्यं तु स सात्यकिः ॥ ४९
अथास्य भल्लेन शिरः सारथेः समकृन्तत ।
स पपात हतः सूतो हार्दिक्यस्य महारथात् ।
ततस्ते यन्तरि हते प्राद्रवंस्तुरगा भृशम् ॥ ५०
अथ भोजस्त्वसंभ्रान्तो निगृह्य तुरगान्स्वयम् ।
तस्थौ शरधनुष्पाणिस्तत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥ ५१
स मुहूर्तमिवाश्वस्य सदश्वान्समचोदयत् ।
व्यपेतभीरमित्राणामावहत्सुमहद्भयम् ।
सात्यकिश्चाभ्यगात्तस्मात्स तु भीममुपाद्रवत् ॥ ५२

(except K5) D1 अकिरत्, D3 6 T G3 आच्छिनत्; M3-5 अभि° (for अच्छि°). — c) Ś K B1 Dn2 D1-3 5-8 -गण, G5 गुणांश् (for -गुण) S चापं (for राजन्) B5 समाकुलदहं राजन् — d) B2 कृतवर्म, M3-5 सत्यकस्य (for कृतवर्मा) S महारथ (for शरासनम्)

46 a) Dn1 स (for च) — b) B2 सात्यकिं; M3-5 सत्यक (for सात्यकिं) B2 T G2 M3-5 सत्यावि क्रम° — c) D3 निशितैस् (for विशिखैस्) — d) Ś2 K B (except B1) D1 अतिक्रुद्ध, D5 अभिवीक्ष्य (for °क्रुद्ध°)

47 a) Ś2 K2-5 B1 Dn2 D3 6 T G2-5 प्रकीर्णे, Cd प्रशीर्णे (as in text) — c) K5 Dn1 D7 8 S अभ्यघ्नद् (Dn1 G1, 3 M1 2 °न्), B Do1 आ(B5 Do1 अ)र्दयद्, Dn2 D2 3 5 6 जघान (for अभ्यहन्)

48 a) M3-5 दुर्जय (for सुदृढ) D5 चाप (for वीरो) — b) T G वीर्यवान् (for सात्यकि) D5 पूर्णमायस्य सात्यकि — D7 om (hapl) 48c-49d — c) K4 विसृजद्, B1 D5 G1 M वि(D5 व्य)सृजन् (for व्यसृजद्) M3-5 तीक्ष्णान् (for तूर्णं) — After 48, B Do1 ins

613* ते शरा सात्वतेनास्ता कृतवर्माणमाहवे ।
छादयाचक्रिरे वृक्षं शलभा इव घोषिण ।
[(L 1) B1 घोषिण (for °ण)]

49 D1 om 49 (cf v. l 48) B3-5 Do1 om. 49ab — b) T G2-5 सायकैः; G2 M इषुभिः (for समन्तात्). Ś2 K4, 5 B1 Dn1 D1, 2 5, 8 G2 M3-5 पर्य(B1 प्रत्य)वा रयत्; B2 प्रत्यवाकिरत् (for पर्य°). — c) D2 अर्द यित्वा (for छाद°) M3-5 ततो (for रणे). B (except B1) Do1 Dn2 S राजन्; D5 8 थांत, D6 (before corr as in text) पार्थं (for ऽत्यर्थं) — d) K5 हार्दिकि (for °क्य) B1 न तु, Dn2 स तु (by transp), D2 च स M3-5 सत्यक (for सात्यकि) B1 3 5 Do1 हार्दिक्य सात्यकि शरैः, G5 °कस्य च सात्यकि

50 a) D1 यथा (for अथ) — b) K5 समकृंतत सारथे (by transp) — c) Dn1 रणे, G1 M तत (for हत) K5 G5 शूरो (for सूतो) — d) K5 B2 (marg) रथोत्तमात्, Dn1 रथाद्धत, S ततो रथात् (for महारथात्) — e) Dn1 तु (for ते) Ś1 यत्त रहिता, K1 यतरि हिते, Dn2 D3 5 7 8 यतृरहिता (for यन्तरि हते) — f) D6 M4 5 रणे (for भृशम्)

51 a) K1 3 4 B2 5 Dn1 तु सभ्रांतो, D2 [s]प्य सं; M1 2 स्वसंभ्रातान् (for °तो) — b) K5 विगृह्य (for नि°) — c) K5 B3 Dn D1 2 5 7 8 वीरो, G2 रथ- (for शर°) M3-5 तस्थौ शरशतान्मुचन् — d) Ś1 K4 अभ्यपूजयत्; K1 2 Dn1 अभिपूजयन्, D2 व्यपूरयन्, D8 6 अस्य पूज° (for अभ्यपूज°) Do1 तत्सैन्यानभ्यपूज यत्, S तं सै(G1 M तत्सै)न्यं प्रत्य(M1 सम)पूजयत् (T G2 °न्)

52 D8 om. 52 — a) B2 D5 7 सु (for स) Ś1 अथ (for इव) Ś2 K2-5 D7 8 T G M1 2 [आ]श्वास (for [आ]श्वस्य) — b) K1 5 D1, 2 5 6 समनोदयत् (D5 °यन्); T G M1 2 अभ्य(T2 G3 4 °भि ; G5 °स)चू सुदत्, M3-5 अभ्यचोदयत् (for सम°) — c) D2 अपे तभीर् (for व्यपे°) — d) Ś1 अवहत्, Ś2 K2 3, 5 B1, 3 G1 M1, 2 आवहन्, D2 T G3-5 आदधत् (D2 °न्) (for आवहत्) B1 सुमहत्तरं, B3 4 भयमुत्तमं (for सुमहद्भयम्). M3-5 आहवे सुमहाभये. — e) Ś2 K2 D1 स्वभ्यगात्; K1 3 4 स्वस्य°; K5 चात्य°; B2 Do1 D2 7 8 चाभ्ययात्; D6 चाप्यगात् (for चाभ्य°). T G M1 2 सात्यकिं नाभ्यया(G4 °स्यया, G5 °भ्यधा)त्तस्मात्,

युयुधानोऽपि राजेन्द्र द्रोणानीकाद्विनिःसृतः ।
प्रययौ त्वरितस्तूर्णं काम्बोजानां महाचमूम् ॥ ५३
स तत्र बहुभिः शूरैः संनिरुद्धो महारथैः ।
न चचाल तदा राजन्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ५४
संधाय च चमूं द्रोणो भोजे भार निवेश्य च ।
अन्वधावद्रणे यत्तो युयुधानं युयुत्सया ॥ ५५
तथा तमनुधावन्तं युयुधानस्य पृष्ठतः ।
न्यवारयन्त संक्रुद्धाः पाण्डुसैन्ये बृहत्तमाः ॥ ५६
समासाद्य तु हार्दिक्यं रथानां प्रवरं रथम् ।
पाञ्चाला विगतोत्साहा भीमसेनपुरोगमाः ।
विक्रम्य वारिता राजन्वीरेण कृतवर्मणा ॥ ५७
यतमानांस्तु तान्सर्वानीषद्विगतचेतसः ।
अभितस्ताञ्शरौघेण क्लान्तवाहानवारयत् ॥ ५८
निगृहीतास्तु भोजेन भोजानीकेप्सवो रणे ।
अतिष्ठन्नार्यवद्वीराः प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ५९ C 7 44*9 B 7 113 67 K 7 113 75

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

M2-5 सत्यकोपि महाबाहुर् — f) Dn1 च (for तु) M3- अन्वगाद्वारणीं चमू

53 M3-5 om 53ab — b) K2 Dn2 D2 4 विनिसृत T G M1 2 सोनानीकमतिक्रमत् (G1 M1 2 °तीत्य च) — c) Ś1 K1-4 D1 चैव, B1 2 Dc1 यत्र (for तूर्णं) M2- प्रयातस्त्वरित तूर्णं — d) Ś1 K4 D1 काम्बोजाना B Dc1 महाचमू, Dn2 अनिकिनीं, M2-5 महद्बलं

54 b) D5 संनिवृत्तो (for रुद्धो) Ś1 K2-4 D1 G1 M1 2 महाबलैः (for °रथैः) — c) K1-4 D1 ततो राजन्, T G M1 2 महाराज (for तदा राजन्) — d) T G2 M1-2 सत्यक, G3 4 सत्यकि·

55 a) Dn1 संरुधार, D2 संधार्य च, D1 8 स मधाय (for संधाय च) D3 चमु — b) B Dc1 भोज राजं (for भोजे भार) — c) Dn1 अनुधावद्, D1 अन्व° (for अन्व°) — d) Dn1 D3 4 T G2-4 युयुधान (for °धानं) B1 यदृच्छया (for युयुत्सया)

56 a) D3 तथैनम् (for तथा तम्) Ś1 K4 अन्वधावंत — c) B1 न्यवारयन्तु; B3 D1 8 G1 न्यवारयत, D2 न्यवारय° Dn1 D1 8 4-5 महृष्टा, D2 सैन्यास्ते (for संक्रुद्धा) — d) Ś1 K1-3 पाण्डुसैन्य (K3 2 °न्य), T G2-5 पाञ्चाल्यै°, G1 M3-5 पाण्डुपुत्रा (M3 4 °त्र), M1 2 °सैन्या (for °सैन्ये) K4 महत्तमा (for बृहत्तमा), D2 आचार्यं युधि भारत

57 K4 D1 om (hapl) 57abcd. — a) M2-5 हि or समासाद्य तु) — b) S रथिनां (for D2 अन्वधा-
वन्नातोत्साहा — f) Dn1 भोजेन (for वीरेण)

58 a) Dn1 जितमानास्, M3-5 यतमानस् Ś2 K (except K5) B Dc1 Dn2 D1-2 6 च, D5 7 8 स (for तु) — b) S द्वि(G4 मि)पतो (for ईषद्वि) D6 उद्विग्न (for विगत) Ś1 K4 चेतनान् — c) Ś K (except K) महितांस्तान्, B (except B1) Dc1 G1 M अभितस्तान्, Dn1 अन्वितस्तान्, D5 आनीतांस्तान् (for अभित°) Dn1 रथौघेण (for शरौ°) — d) D2 S रूपान् (for -वाहान) K2 अकारयत्, B1 8 5 Dc1 M3-5 न्यवारयत्, Dn1 अगाहयत्, D1 8 अपूरयत् (for अवार°)

59 a) G1 M1 2 निगृहीतास् D3 च (for तु) — b) Ś1 K1-3 रण (for रणे) — G5 om 59c-7 89 1b — c) S (G5 om) आहवे (for आर्यवद्) G1 M1 2 शूरा (for वीरा) — d) T G1-4 M1 2 प्रती(G1 M1 2 °भी)क्षतो (for प्रार्थयन्तो) D6-8 महायशा (for महद्यशः) — After 59, S (G5 om) ins

614* हार्दिक्य समरे यत्ता न शेकु प्रतिवीक्षितुम् ।

[G3 4 शेतु (sic) (for शेकु)]

Colophon om in G5 D1 missing —*Sub-parvan* Ś1 K1 3-5 B3-5 Dn D1 2 5 7 8 जयद्रथवध —*Day of Droṇa's Generalship* K1 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* Ś1 K2-5 B Dc1 Dn D1, 2 5 6 सात्यकिप्रवेशे, D3 7 8 सात्यकिप्रवेशे सेनाप्रम(D3 °नाम)र्दनं (D8 °न); G1 M1 2 कृतवर्मनिवारणं —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1-4 M1 2 110, B3 111, B5 119, Dn1 113, D2 115, D3 9, M3-5 109. —*Śloka no* Dn1 59

८९

धृतराष्ट्र उवाच ।
एवं बहुविधं सैन्यमेवं प्रविचितं वरम् ।
व्यूढमेवं यथान्यायमेवं बहु च संजय ॥ १
नित्यं पूजितमस्माभिरभिकामं च नः सदा ।
प्रौढमत्यद्भुताकारं पुरस्ताद्दृढविक्रमम् ॥ २
नातिवृद्धमबालं च न कृशं नातिपीवरम् ।
लघुवृत्तायतप्राणं सारगात्रमनामयम् ॥ ३
आत्तसंनाहसंपन्नं बहुशस्त्रपरिच्छदम् ।
शस्त्रग्रहणविद्यासु बह्वीषु परिनिष्ठितम् ॥ ४
आरोहे पर्यवस्कन्दे सरणे सान्तरप्लुते ।
सम्यक्प्रहरणे याने व्यपयाने च कोविदम् ॥ ५
नागेष्वश्वेषु बहुशो रथेषु च परीक्षितम् ।
परीक्ष्य च यथान्यायं वेतनेनोपपादितम् ॥ ६
न गोष्ठ्या नोपचारेण न संबन्धनिमित्ततः ।

89

☞ This adhy is missing in D1 (cf v 1 7 87. 50)

1 = (var) 6 72 1 G5 om 1^ab (cf v 1 7 88 59) —^a) B Dc1 S (G5 om) -गुणं (for -विधं) —^b) Ś K1-4 B (except B1) Dc1 (orig) प्रविदित; K5 प्रवि*तं, Dc1 (marg) D3 6 °सतं; Dn1 प्रत्य चितं, D2 प्रमथित, T G2-4 विम्र(G2 °र)चित (for प्रविचित) B Dc1 D1-3 6 बलं, Dn1 T G2-4 पर (for वरम्) —^c) D5 व्यूहम् B1.4 D2 6 T G3 एव (for एवं) Ś1 K1-3 यथा न्याय्यम् (for यथान्यायम्) —^d) D3 6 च बहु (by transp)

2 = (var) 6 72 2 —^b) B3 5 D2 5 6 अति कामं, T G2-4 अभिराम; Cd अभिकालं (sic) (for °काम) M3-5 (all also as in text) संजय (for न सदा) —^c) Ś2 K (except K5) प्रौढमन्य(K4 °त्य)द्भुतो भार (K4 °घ); D5 °कृत्यद्भुताकारं —^d) B2 (marg) 4 Dc1 D1-3 S दृष्ट (for दृढ)

3 = (var) 6 72 3 —^a) K5 न बालं (for अबालं) M3-5 नातिप्रवृद्धबालं च —^b) K1 तत्कृशं, K5 B5 D1 2 नाकृशं (for न कृशं) S न च (for नाति) —^c) B1-3 5 T G2-4 M1 2 -प्रायं, G5 lacuna (for प्राणं) B4 वृत्तायतलघुस्थूलं; G1 M3-5 लघुवृत्तायतं प्रांशु (G1 °शु) —^d) B1 2 (marg as in text) 4 मात्रम् (for -गात्रम्) D2 नरगात्रमयं दृढं, S सारयोध(T °योथ, G1 M3-5 °यौध)समन्वितं

4 4^ab = (var) 6 72 4^ab B1 om 4^ab. —^a) B3 आत्म; G5 आर्तं (for आत्त) K1-4 Dn2 D1 -संछन्न; M3-5 -शास्त्रं च (for संपन्नं). —^b) K3 बहुवस्त्र; G5 बभ्रुवान्न, M3-5 बहुपत्र- (for °शस्त्र) S (except M1) परिग्रहं (for °च्छदम्) —4^cd = (var) 6 72 7^cd. K4 D1 om (hapl) 4^c-5^d —^c) K5 Dn1 D2 T G M2 अस्त्र (for शस्त्र) —^d) D7 8 परिनिर्वृता (for °निष्ठितम्) D2 वाह्लीकेषु परिष्ठिता

5 = 6 72 8 K4 D1 om 5 (cf v 1 4) —^a) K1-3 पर्यवस्कंधे Cd as in text —^b) B2 समरे; B3 मरणे; B5 धारणे, Cd सरणे (as in text) T G1-4 सोत्तर (for सान्तर) K5 प्लवे, Cd प्लुते (as in text) —^c) T G3 याते, Cd याने (as in text) —^d) K1 Dn1 D7 व्यपयाते; G5 व्यपायेन, M3-5 अपयाने; Cd उप° (for व्यप°)

6 6^ab = (var) 6 72 9^ab —^a) D7 8 नागेपि (for नागेषु) D2 अन्येषु (for अश्वेषु) D2 बहुषु —^b) K4 B1 Dc1 (by corr as in text) D2 G (except G2) परिक्षितं, D2 परिस्थिता (for परीक्षितम्) — After 6^ab, S ins

615* चर्मनिस्त्रिंशयुद्धे च नियुद्धे च विशारदम् ।
[G2-5 धर्म (for चर्म-).]

—6^cd = 6 72 9^cd K2 om 6^cd —^c) K1 3 4 समीक्ष्य च, D3 5 6 परीक्षितं, D7 8 °क्ष्यैव (for °क्ष्य च) Ś1 K1 3 D3 6 यथा न्याय्य —^d) M3-5 उपसादितं (for °पादितम्)

7 7^ab = (var) 6 72 10^ab —^a) G1 M1 नागोष्ठ्या (for न गोष्ठ्या) Ś K1-3 D1 नापचारेण, B (except B1) Dc1 D2 S नोपकारेण (for °चारेण) Cd cites गोष्ठ्या and उपचारेण —^b) D6 संयधान्, D7 सबधि (for संबन्ध) Cd cites संपधो —^c) B1-3 Dc1 Dn M1 2 नानाहूत; B4 °हूतं; B5 °भूतं; D2 °हतो, T G °भूतो; M4 °भूतो (for °हूतो). Cd cites अनाहूतं.

नानाहृतो न ह्यभृतो मम सैन्ये बभूव ह ॥ ७
कुलीनार्यजनोपेतं तुष्टपुष्टमनुद्धतम् ।
कृतमानोपकारं च यशस्वि च मनस्वि च ॥ ८
सचिवैश्चापरैर्मुख्यैर्बहुभिर्मुख्यकर्मभिः ।
लोकपालोपमैस्तात पालितं नरसत्तमैः ॥ ९
बहुभिः पार्थिवैर्गुप्तमस्मत्प्रियचिकीर्षुभिः ।
अस्मानभिसृतैः कामात्सबलैः सपदानुगैः ॥ १०
महोदधिमिवापूर्णमापगाभिः समन्ततः ।
अपक्षैः पक्षिसंकाशै रथैरश्वैश्च संवृतम् ॥ ११
योधाक्षय्यजलं भीमं वाहनोर्मितरङ्गिणम् ।
क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्रासझषाकुलम् ॥ १२
ध्वजभूषणसंबाधं रत्नपट्टेन संचितम् ।
वाहनैरपि धावद्भिर्वायुवेगविकम्पितम् ॥ १३
द्रोणगम्भीरपातालं कृतवर्ममहाह्रदम् ।
जलसंधमहाग्राहं कर्णचन्द्रोदयोद्धतम् ॥ १४
गते सैन्यार्णवं भित्त्वा तरसा पाण्डवर्षभे ।
संजयैकरथेनैव युयुधाने च मामकम् ॥ १५
तत्र शेषं न पश्यामि प्रविष्टे सव्यसाचिनि । C 7 4036 B 7 114 17 K 7 114 17

K4 B Dc1 Dn2 नाप्यभृत, K6 G1 M3 4 नाप्यभृतो, D1 नाप्यहृतो, T G2-6 नाप्यभृतो, M1 2 नाप्यनुत (for न ह्यभृतो) Cd cites अभृत — d) B Dc1 Dn T G2-4 सैन्य (for सैन्ये) D 8 च, M2-6 हि (for ह)

8 =(var) 6 72 11 — a) Ś2 D1 कुलेनार्यं, T G2-5 कुलीनाभि (for °नार्य) D2 कुलीनमार्यवृत्ति च, M1-5 मूर्धा कुलीनमार्यं च Cd cites आर्यं — b) K1 D2 8 अनुव्रत, G1 M3-5 अनामय (for अनुद्धतम्) M1 2 तुष्टपुष्टजनामय — c) K5 Dn D1 4-8 कृतमानोपचारं च (Dn1 हि), D7 8 क्रियमाणोपचारं च, M3-5 कृतो पकारमानं च — d) B1 om (hapl) मनस्वि च Ś2 K1-4 मनस्वि च यशस्वि च

9 =(var) 6 72 12 — b) K5 B1 5 Dn1 D2 7 8 पुण्य (for मुख्य) K4 बहुभि कर्ममुख्यभि — c) D7 -धर्मोपमैस् (for पालो°) D धीर (for तात) — d) D2 रथ (for नर) Dn1 पालित पुरुषर्षभै

10 =(var) 6 72 13 — a) K1-3 अस्माद् (for अस्मान्) K3 अभिमतै, Dc1 श्रितै (for °सृतै) Dn1 कामै, D2 काम (for कामात्) — d) G5 सैधवै (for सबलै) G2 सयत्नानुगै (for सपदा°)

11 =(var) 6 72 14 — b) Ś2 damaged Ś1 अगाधाभि, D2 नानानागै (for आपगाभि) — c) D2 7 8 पक्ष (for पक्षि) Cd as in text — d) D3 च परि (for अश्वैश्च) T G2-6 समावृत (for च सं°) — After 11, B Dc1 Dn2 D5 ins

616* प्रभिन्नकरटैश्चैव द्विरदैरावृत महत् ।
यदहन्यत मे सैन्य किमन्यद्भागधेयत ॥
[(L 2) Cd cites भागधेय]

12 — a) Ś1 K1-3 यूपाक्षय-, Ś2 ध्वजाक्षय, Dn1 D2 6-8 योधा(D6 °द्रा)क्षय-, T M1-5 योधाक्षय्य (for योधा°) Ś1 भीम, K5 Dn1 D5 घोर (for भीम) — b) Ś2 वातेनोर्मि, D2 कार्मुकोर्मि (for वाहनोर्मि) K4 तरंगिन, T G2-5 °गिव (for तरङ्गिणम्) — G5 om 12c-14d — c) B1-3 क्षेपणासि, M3 4 क्षेपिण्यसि (for क्षेप°) — d) Dn2 D3 6 प्राश, T G1-4 -प्राव, M3-5 -शूल- (for -प्रास) G1 समाकुल (for झषा°)

13 =(var) 6 72 16 G5 om 13 (cf v l 12) — a) Ś1 B3 4 D2 सबाध (for °धं) K5 Dn1 D7 8 गजपाषाणसंबाधं, S (G5 om) ध्वजाग्रमणि° — b) D2 पटान, D3 पट्टाग (for पट्टेन) G1 M संवृत (for संचितम्) Ś1 रत्नपट्टरसाचित, K4 B Dc1 D1 6 रत्नोपलसुसंचि(B1 समन्वि)त, K5 रथपोपट्टस°, Dn1 रथं पद्मसमा°, Dn2 रत्नयत्रनस° (sic), D7 8 रथपोतम्समा, T G2-4 रत्नपट्टसुसंवृतं — c) Ś1 अप, Ś2 B Dc1 Dn D2 अभि, S (G5 om) परि (for अपि) — d) D2 इषु (for वायु) B (except B1) Dc1 वेगेन, T G2-4 -वेगैर्वि (for -वेगवि) K1 T G2-4 M3-5 -कल्पित (for कम्पितम्)

14 G5 om. 14 (cf v l 12) — a) T G2 -पाताळ B Dc1 द्रोणपातालगम्भीर — d) M3-5 भोज (for कर्ण) Ś2 K D1. 3 6 कर्णचंद्रोदयोल्बण

15 a) D2 T G2 5 हित्वा (for भित्त्वा) — b) K5 तरसा पाडुनंदने, D5 पाडवे भरतर्षभे — d) K4 D1 5 8 G5 M3-5 युयुधानेन (for °धाने च) D2 समागते (for च मामकम्)

16 b) K3 B5 D8 सव्यसाचिना — M8 om. 16c-17b — d) D2 सैन्ये च, G1 M (M8 om) सैन्ये तु (for सैन्यस्य)

सात्वते च रथोदारे मम सैन्यस्य संजय ॥ १६
तौ तत्र समतिक्रान्तौ दृष्ट्वाभीतौ तरस्विनौ ।
सिन्धुराजं च संप्रेक्ष्य गाण्डीवस्येषुगोचरे ॥ १७
किं तदा कुरवः कृत्यं विदधुः कालचोदिताः ।
दारुणैकायने काले कथं वा प्रतिपेदिरे ॥ १८
ग्रस्तान्हि कौरवान्मन्ये मृत्युना तात संगतान् ।
विक्रमो हि रणे तेषां न तथा दृश्यतेऽद्य वै ॥ १९
अक्षतौ संयुगे तत्र प्रविष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
न च वारयिता कश्चित्तयोरस्तीह संजय ॥ २०
भृताश्च बहवो योधाः परीक्ष्यैव महारथाः ।
वेतनेन यथायोग्यं प्रियवादेन चापरे ॥ २१
अकारणभृतस्तात मम सैन्ये न विद्यते ।
कर्मणा ह्यनुरूपेण लभ्यते भक्तवेतनम् ॥ २२
न च योधोऽभवत्कश्चिन्मम सैन्ये तु संजय ।
अल्पदानभृतस्तात न कुप्यभृतको नरः ॥ २३
पूजिता हि यथाशक्त्या दानमानासनैर्मया ।
तथा पुत्रैश्च मे तात ज्ञातिभिश्च सबान्धवैः ॥ २४
ते च प्राप्यैव संग्रामे निर्जिताः सव्यसाचिना ।
शैनेयेन परामृष्टाः किमन्यद्भागधेयतः ॥ २५
रक्ष्यते यश्च संग्रामे ये च संजय रक्षिणः ।

---

17 M8 om 17^{ab} (cf v l 16) B4 om (hapl) 17–20 — [a]) B8 तत्र तौ (by transp) B1 Do1 G1 M1 2 समनु (for समति) — [b]) B (B4 om) Do1 भीमौ, D1 [श]वीव, D2 S (M8 om) वीरौ, D5 सीणौ (for [अ]भीतौ) — [c]) Ś2 D1 7 8 G5 तु (for च) Dn1 सवीक्ष्य (for सप्रेक्ष्य) — [d]) K4 5 T G2–5 M1 2 [ए]व, D8 च, G1 M3–5 [ए]क- (for [इ]षु-) D8 S (except G2) गोचर

18 B4 om 18 (cf v l 17) — [a]) Bom ed तु वा (for तदा) — [b]) K1 5 D7 8 व्यदधु (for वि°) K5 Dn D3 5 6 नोदिता (for -चोदिता) — [d]) D7 8 च (for वा)

19 B4 om 19 (cf v l 17) — [a]) M3–5 ग्रस्तान् (for ग्रस्तान्) D2 ग्रस्ता हि कौरवा सर्वे — [b]) T G2–4 चाभि, G1 M चाद्य, G5 वा हि (for तात) B (B4 om) Do1 सयुगे, D2 सगता (for सगतान्) — [c]) B (B4 om) Dc1 S [s]पि (for हि) — [d]) Ś K1–4 तेषां (for तथा) D6 7 8 हि (for sद्य) Ś2 घा (for वै)

20 B4 om 20 (cf v l 17) — [a]) Ś1 K1–3 D1 सयुगं (for °गे) D3 5–8 M3–5 यत्र (for तत्र) — [d]) T G M1 2 मम सैन्येपि (G5 M1 2 °न्येषु) सजय

21 [a]) T G3 4 हताश्च, G2 5 मृतश्च (for भृताश्च) G1 M यौधा D2 मृदिता बहव शूरा — [b]) K1 D2 7 8 परीक्षैव (for °क्ष्यैव) Ś2 महायला, S तु संजय (G2–5 °यं) (for महारथा) — [c]) B (except B4) Dc1 Dn1 योगं, D2 G1 M1 2 न्यायं (for -योग्यं) — [d]) M3–5 चापि द (for चापरे)

22 [a]) B1 अकारणे, B2 (marg) 5 Dc1 °ले च, G2 5 °रणान् (for °रण-) D3 -घृतस्, G2 5 -मृतस् (for -भृतस्) T G3–5 तत्र (for तात) D2 आख्यात पौरुषस्तात — [b]) Dn1 कर्मणा (for विद्यते) — Dn2 om 22^{c}–23^{d} — [c]) B5 G1 M कर्मणो (for °णा) Ś2 त्वनु, K2 स्वेन (for ह्यनु) — [d]) Ś K1–4 D2 लक्ष्यते (for लभ्यते) D3 भक्ष्य-, D6 लक्ष्य- (for भक्त) — After 22, D1 reads 24^{c} for the first time, repeating it in its proper place

23 Dn2 om. 23 (cf v l 22) D1 om. (hapl) 23^{abc} — [a]) M5 मम (for न च) B2 (marg) 4 5 D5 [अ]योधो, Dn1 T G2–4 योद्धा, D6 [अ]प्रीतो, G1 M यौधो (for योधो) K4 B2 4 5 Do1 (by corr as in text) Dn1 G1 3 4 M भवेत् (for sभवत्) — [b]) K5 B1 5 Do1 Dn1 D2 S सैन्येषु (for सैन्ये तु) K5 om from संजय up to तात (in 23^{c}) — [c]) T G2–5 M5 नाल्प (for अल्प-) D2 कश्चिन् (for तात) K4 तथा पुत्रैश्च मे तात (= 24^{c}) — [d]) K1–3 D1 तथा च (for न कुप्य-) Ś K4 5 B5 D6 7 8 त(K5 य)था चा(D5 वा)भृतको नर ; B1–4 Do1 Dn1 न ह्यग्राभृ°, D3 6 मम सैन्ये न विद्यते (= 22^{b}), T G2–5 नाकुप्यभृतकोपि वा

24 [a]) Dn D2 3 5 6 पूजितो Ś K1–4 D3 5 6 M3–5 यथाशक्ति — [b]) K4 5 Do1 D3 6 -मानाशनैर् (for °सनैर्) D5 यथा (for मया) Ś2 (by corr as in text) दानमानासनादिभि — D1 reads 24^{c} for the first time after 22 — [d]) K4 B3 सह- (for च स) S तथैव च (G1 3 5 M1 2 मे) (for सबान्धवै)

25 [a]) B2 प्राप्य वै च (for च प्राप्यैव) T G2–5 ते चावाप्य च (G5 °प्यथ) संग्रामं — D3 om (hapl)

एकः साधारणः पन्था रक्ष्यस्य सह रक्षिभिः ॥ २६
अर्जुनं समरे दृष्ट्वा सैन्धवस्याग्रतः स्थितम् ।
पुत्रो मम भृशं मूढः किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥ २७
सात्यकिं च रणे दृष्ट्वा प्रविशन्तममीतवत् ।
किं नु दुर्योधनः कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥ २८
सर्वशस्त्रातिगौ सेनां प्रविष्टौ रथसत्तमौ ।
दृष्ट्वा कां वै धृतिं युद्धे प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ २९
दृष्ट्वा कृष्णं तु दाशार्हमर्जुनार्थे व्यवस्थितम् ।
शिनीनामृषभं चैव मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३०
दृष्ट्वा सेनां व्यतिक्रान्तां सात्वतेनार्जुनेन च ।
पलायमानांश्च कुरून्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३१
विद्रुतान्रथिनो दृष्ट्वा निरुत्साहान्द्विषज्जये ।
पलायने कृतोत्साहान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३२
शून्यान्कृतान्रथोपस्थान्सात्वतेनार्जुनेन च ।
हतांश्च योधान्संदृश्य मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३३
व्यश्वनागरथान्दृष्ट्वा तत्र वीरान्सहस्रशः ।
धावमानान्रणे व्यग्रान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३४
विवीरांश्च कृतानश्वान्विरथांश्च कृतान्नरान् । C 7 4476 B 7 114 37 K 7 114 37

25^{b}–26^{a} —^{c}) T G M1 2 च मन्दृष्टा, M3–5 [ज]पिचा° (for परा°)

26 D3 om. 26^{a} (cf v l. 25) —^{a}) D3 रक्ष्येत, D 1 रक्षते —^{c}) D- 8 G1 M1 2 एष, Cd एक (as in text) —^{d}) S रक्ष्येण सह रक्षिणा

27 ^{c}) D2 मम पुत्रो (by transp) D7 8 मूढ —^{d}) D3 किं च कार्यं प्रपद्यत

28 Ś K1–4 om (hapl) 28^{b}–32^{a} D1 om 28^{b}–35^{d} —^{b}) B- प्रमीर्पवम् (for प्रविशन्तम्) —^{c}) K- Dn1 D3 c तु (for नु) —^{d}) B1 अरिंदम (for अमन्यत)

29 Ś K1–4 D1 om 29 (cf. v l 28) —^{a}) T G2–4 -शक्त्या(G1 °स्त्र)धिकौ, G1 M -शस्त्यातिगौ, G5 कृन्याधिकौ (for -शस्त्रातिगौ) K2 सर्वशस्त्राश्रमपरौ —^{b}) B om ed रथि- (for रथ) —^{c}) B2 च, G1 M3–5 वा (for वै) K5 D (except Dc1, D1 om) मतिं (for धृतिं)

30 Ś1 K1–4 D1 om 30 (cf v l 28) —^{a}) G1 M1 2 वार्ष्णेयम् (for दाशार्हम्) T G- दृष्ट्वा तु कृष्ण वार्ष्णेयम्, M3–5 दृष्ट्वा कृष्ण हृषीकेशम्

31 Ś K1–4 D1 om 31 (cf v l 28) D- om (hapl) 31 G2 om (hapl.) 31–37 G4 om (hapl) 31–34 M3–5 om (hapl) 31–32 G- om (hapl) 31^{c}–33^{b} —^{c}) T G3 द्रवतस्तु कुरून्दृष्ट्वा —^{d}) B5 मामका (for पुत्रका)

32 Ś K1–4 om 32^{a} (cf. v l 28) D1 G2 4 5 M3–5 om. 32 (cf v l 28, 31) K5 om (hapl) 32–33, B1 om (hapl) 32 —^{b}) Ś K1 8 निरुत्साहा (for °त्साहान्) —^{c}) Ś K1 8 कृतोत्साहा —^{d}) B5 मामका (for पुत्रका) Ś2 (marg as in text) किमन्यद्भागधेयत (= 25^{d})

33 K5 D1 G2 4 om 33 (cf v l. 32, 28, 31) G5 om 33^{ab} (cf. v l 31) Ś K1–4 om (hapl) 33–35 Dn1 om. (hapl.) 33 —^{a}) T G3 कृत्वा (for कृतान्) D5 अथ शून्यान्रथोपस्थान् —^{b}) T G3 M3–5 सत्यकेन (for सात्वतेन) —^{c}) G1. 5 M3–5 तावान् (for योधान्) B1 सदृष्ट्वा, D6 सप्रेक्ष्य (for संदृश्य) T G3 M3–5 दृष्ट्वा च शतशो यो(M3–5 यौ)धान्

34 Ś K1–4 D1 G2 4 om. 34 (cf v l. 33, 28, 31) D5 om (hapl) 34 —^{a}) G6 अश्व- (for व्यश्व-) B2 रथ (for रथान्) — G5 om (hapl.) 34^{b}–36^{a} —^{b}) D2 विद्वान् (for वीरान्) —^{c}) S (G2 4 5 om) धावतश्च (for मानान्) B5 (also as in text) रथे (for रणे) M3–5 [s]व्यगान् (for व्यग्रान्) — After 34, B1 Dn2 ins 617*

35 Ś K1–4 D1 G2 5 om 35 (cf. v l 33, 28, 31, 34) B1 Dn2 om. (hapl) 35 —^{a}) B2 3 5 Dc1 विहीनाश्च, B4 विलीनाश्च, D2 निर्वीराश्च, D5 T विविराश्च (for विवीरांश्च) B2 3 5 रथेनाश्वान्, T G3 4 रथेभा°, M3–5 रथान्दृष्ट्वा (for कृतानश्वान्) G1 M1 पीवराश्च रथे भग्नान् —^{b}) Dn1 रथान् (for नरान्) M3–5 विरथाश्च महारथान् —^{c}) M3–5 ते स सत्यकपार्थाभ्यां —K5 B2–5 Dc1 D2 3 5–8 G1 M ins after 35 B1 Dn2 after 34

617* महानागान्विद्रवतो दृष्ट्वार्जुनशराहतान् ।
पतितान्पततश्चान्यान्मन्ये शोचन्ति पुत्रका ।
हयौघांश्चिहतान्दृष्ट्वा भ्राम्यमाणास्ततस्तत ।
रणे सात्वतपार्थाभ्या मन्ये शोचन्ति पुत्रका ।

[B1 reads lines 1–2 on marg —(L 1) G1 M

तत्र सात्यकिपार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३५
पत्तिसंघात्रणे दृष्ट्वा धावमानांश्च सर्वशः ।
निराशा विजये सर्वे मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३६
द्रोणस्य समतिक्रान्तावनीकमपराजितौ ।
क्षणेन दृष्ट्वा तौ वीरौ मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३७
संमूढोऽस्मि भृशं तात श्रुत्वा कृष्णधनंजयौ ।
प्रविष्टौ मामकं सैन्यं सात्वतेन सहाच्युतौ ॥ ३८
तस्मिन्प्रविष्टे पृतनां शिनीनां प्रवरे रथे ।
भोजानीकं व्यतिक्रान्ते कथमासन्हि कौरवाः ॥ ३९
तथा द्रोणेन समरे निगृहीतेषु पाण्डुषु ।
कथं युद्धमभूत्तत्र तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ४०
द्रोणो हि बलवाञ्शूरः कृतास्त्रो दृढविक्रमः ।
पाञ्चालास्तं महेष्वासं प्रत्ययुध्यन्कथं रणे ॥ ४१
बद्धवैरास्तथा द्रोणे धर्मराजजयैषिणः ।
भारद्वाजस्तथा तेषु कृतवैरो महारथः ॥ ४२
अर्जुनश्चापि यच्चक्रे सिन्धुराजवधं प्रति ।
तन्मे सर्वं समाचक्ष्व कुशलो ह्यसि संजय ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

द्रवतस्तु महात्मा(M3–5 °भा)गान् (for the prior half) M3–5 -समागतान् (for -शराह°) — (L 2) M1 2 पतति (for पतितान्) D2 पातितांश् (for पततश्) K6 पतितान्पात्यमानांश्च, D3, 6 °तांश्च ततस्त्वन्यान् (for the prior half) — D5 om (hapl.) lines 3–4, B3 reads them on marg — (L 3) D6 हयांश्च (for हयौघान्) B4 5 Dn2 द्रवमाणांस् (for द्राव्य°) G1 M रथौघांश्च सकौरवान् (for the post half) — B2 reads line 4 on marg — (L 4) D2 कृत (for रणे) B4 Dn2 माधव, M3–5 सत्यक- (for सात्वत-)]

36 G2 om 36 (cf v l 31) G5 om 36^{a} (cf v l 34) M3–5 om. (hapl.) 36–37 B1 reads 36 on marg — ^{a}) Ś2 K2–4 D3 बहून् (for रणे) — D1 reads 36^{bcd} twice — ^{b}) K4 D1 (both times) ततस्तत, B Dc1 Dn1 D2 6 समंतत, D5 सहस्रश (for च सर्वश) — ^{cd}) D2 G1 M1 2 निराशान् G1 M1 2 transp सर्वे and मन्ये D3 सर्वान् K4 मेने, D8 मृधे (for मन्ये)

37 G2 M3–5 om 37 (cf v l. 31, 36) — ^{a}) D6 रणस्य (for द्रोणस्य) — ^{b}) G5 चापराजितौ — ^{c}) K5 transp क्षणेन and दृष्ट्वा Ś2 वीरौ तौ (by transp) B2 क्षणे दृष्ट्वा च तौ वीरौ

38 ^{a}) Ś2 G1 M1, 2 स (for सं) Dn1 तावत् (for तात) — ^{b}) Ś D5 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) — ^{c}) G3 तावक (for मामक) D3 6 प्रविष्टौ मामके सैन्ये — ^{d}) M3–5 सत्यकेन (for सात्वतेन) K1 अत्यतौ (sic), D8 अद्युतौ, S अक्षतौ (for अच्युतौ)

39 ^{a}) T G1–4 M1 2 तत (for तस्मिन्) M3–5 प्रविष्टे महतीं सेना — ^{b}) D2 ऋषभे (for प्रवरे) — ^{c}) Ś2 K1–4 अतिक्राते — ^{d}) M3–5 मामका (for कौरवा) Bom ed किमकुर्वत कौरवा

40 ^{a}) S सहसा (for समरे) — ^{b}) D7 8 साधुषु (for पाण्डुषु) — ^{c}) B1–3 5 Dc1 सूत, S तेषा (for तत्र)

41 ^{a}) M3 [ऽ]पि (for हि) B4 D7 8 श्रेष्ठ (for शूर) — ^{b}) G4 कृत-, G5 वृद्ध- (for दृढ-) Ś2 K1–4 Dn1 D1 कृतास्त्रो युद्धदुर्मद — ^{c}) Ś K1–3 पाचालस्, D1 पाचालिस्, D2 पाचाळास्, D8 G5 पचालास्, M3–5 पाचालाश् (for °लास्) D2 5 तु, M3–5 च (for त) Ś K1, 3 महेष्वास, K4 D2 5 M3–5 °ष्वासान्, Dn1 D1 °ष्वासा (for °ष्वास) — ^{d}) Ś K1, 2 D2 3 प्रत्याविध्यत्, K3 Dn D3 6 7 °विध्यन्, K4 प्रतिविध्यन्, D5 युधि विध्यन्, M4 5 प्रत्ययुध्यत् (for °युध्यन्) K5 B4 रणे कथ (by transp)

42 ^{a}) Ś2 D5 बद्धवैरस् B Dc1 Dn1 D1 ततो (for तथा) Ś2 D2 5 G5 द्रोणो — ^{b}) B3–5 धनंजय- (for धर्मराज-) S भारद्वाजवधैषिण — ^{c}) Ś K2 3 Dn2 D3 5 6 ततस् (for तथा) B4 D2, 7 8 भारद्वाजसुतस्तेषु — ^{d}) B D2 7 8 S दृढवैरो (S °री), Dc1 बद्धवैरो (for कृत°) B Dc1 S -बल- (for -रथ)

43 ^{a}) Dc1 D3 7 8 G3 यश् (for यच्) — ^{b}) D5 -जयं (for -वध) — ^{c}) T G2–5 M3–5 त्वमाचक्ष्व, G1 M1, 2 तथा° (for समा°)

९०

संजय उवाच ।
आत्मापराधात्संभूतं व्यसनं भरतर्षभ ।
प्राप्य प्राकृतवद्वीर न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ १
तव निर्गुणतां ज्ञात्वा पक्षपातं सुतेषु च ।
द्वैधीभावं तथा धर्मे पाण्डवेषु च मत्सरम् ।
आर्तप्रलापांश्च बहून्मनुजाधिपसत्तम ॥ २
सर्वलोकस्य तत्त्वज्ञः सर्वलोकगुरुः प्रभुः ।
वासुदेवस्ततो युद्धं कुरूणामकरोन्महत् ॥ ३
आत्मापराधात्सुमहान्प्राप्तस्ते विपुलः क्षयः ।
न हि ते सुकृतं किंचिदादौ मध्ये च भारत । C 7 4494 B 7 114 53 K 7 114 53

Colophon om in the editions, D1 missing —*Sub-parvan* Ś K1 3–5 B3 4 Dc1 D2 5 7 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1. 3 चतुर्थेदिवसे —*Adhy name* Ś1 K B Dc1 D5 सात्यकिप्रवेशे, Dn2 D3. 5 धृतराष्ट्रचिंता, D2 G1 M1. 2 धृतराष्ट्रपरिवेदनं, D7 सात्यकिप्रवेशे धृतराष्ट्रचिंता —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–4 M1. 2 111, B2 3 112, B5 120, Dn 13, D3 10, G. 108, M3–5 110 —*Śloka no* Dc1 36

90

☞ This adhy is missing in D1 (cf v 1 7 87 50)

1 a) K5 Dn1 D2 T G M1 2 आत्मापराध (for °राधात्) — b) B2 (marg) G5 धीर, D2 राजन् (for वीर) — After 1, K4 B Dc1 Dn D1. 5 ins

618* पुरा यदुच्यसे प्राज्ञैः सुहृद्भिर्विदुरादिभिः ।
माहार्षीः पाण्डवान्राजन्निति तन्न त्वया श्रुतम् ।
सुहृदां हितकामानां वाक्यं यो न शृणोति ह ।
स महद्व्यसनं प्राप्य शोचते वै यथा भवान् ।
याचितोऽसि पुरा राजन्दाशार्हेण शमं प्रति । [5]
न च तं लब्धवान्कामं त्वत्तः कृष्णो महायशाः ।

[D5 om lines 1–2 —(L 2) K4 महर्षीन्, B1–3 5 माहार्षी (for माहार्षीः) — Dc1 Dn1 om lines 3–4 —(L 3) B1 3 हि (for ह) — D5 om lines 5–6 Dn1 reads line 5 after 2ab —(L 5) K4 B2 4. 5 D1 मम (for शम)]

2 a) T G M1 2 मत्वा (for ज्ञात्वा) — After 2ab, Dn1 reads line 5 of 618* — c) B1 वैरि, D7 8 द्विधा (for द्वैधी) T G2–5 पृथग्, G1 वृथा, M3 व्यथा (for तथा) B1 भावे (for धर्मे) M1. 3–5 द्वैधीभूतं च ते चित्तं. — d) K4 पाढवेषु मत्सरः B4 °वेषु महात्मसु — After 2cd, K4 B Dc1 Dn2 D1 ins

619* तव जिह्ममभिप्रायं विदित्वा पाण्डवान्प्रति ।

— Dn2 cont, after the above, 620* while D5 ins it after 2cd Dc1 reads 2ef followed by 621* after 4 — e) D6 °प्रतापाश् (for प्रला°) M3–5 सु (for च) — f) M3–5 ज्ञात्वा तव च मारिष

3 Dc1 om 3ab — b) Ś K1–4 B2 5 Dn2 D1. 3 5–8 सर्वलोकेश्वर° (D6 °र-) प्रभु° (Dn2 D3. 6 °भो) — D8 om. 3c–4b, B1 reads the same twice — d) K5 D7 अकरोत्कुरुसमत (D7 °सत्तम), B1 (second time) 2 (marg) 3 Dc1 Dn1 इदं घोरमयोजयत्

4 For the repetition in B1, cf v l. 3 D8 om. 4ab (cf v l 3) Dn1 repeats 4ab after 4 — a) D1 आत्मापराध° (for °धात्) K5 Dn1 (first time) D7 महत (for सुमहान्) B1 (second time) 4 Dc1 Dn1 (second time) तथैवाचिनयाद्राजन् — b) K2 D6 M1. 2 विपुल, B1 (second time) 4 Dc1 Dn1 (second time) स्वजन, Dn1 (first time) परम (for विपुल) — B ins after 4ab Dn1 after the repetition of 4ab Dn2 cont. after 619* D5 ins after 2cd

620* नैव दुर्योधने दोषं कर्तुमर्हसि मानद ।

[Dn D5 नैन B3 (marg as above) दातुम्, Dn2 D5 वक्तुम् (for कर्तुम्)]

— c) D6 वा (for ते) K5 Dn1 M1 2 सुकृते (for सुकृतं) — e) D2 तात (for चैव) M3–5 दृश्यते हि तथा पश्चात् — f) D7 8 त्वन्निमित्त (for त्वन्मूलो हि) — B ins after 4 Dc1 after 2ef Dn1 cont. after 620*

621* आर्तप्रलापानिह यानिदानीं कुरुषे नृप ।
नैतत्सुहृदस्य ते साधु गतासोरिव मण्डलम् ।

[Dc1 om line 1 —(L 2) B1. 2 साधुर् (for साधु) B3–5 नैतत्सुहृदस्य ते साधु (for the prior half). Dn1 मदन.]

दृश्यते पृष्ठतश्चैव त्वन्मूलो हि पराजयः ॥ ४
तस्मादद्य स्थिरो भूत्वा ज्ञात्वा लोकस्य निर्णयम् ।
शृणु युद्धं यथा वृत्तं घोरं देवासुरोपमम् ॥ ५
प्रविष्टे तव सैन्यं तु शैनेये सत्यविक्रमे ।
भीमसेनमुखाः पार्थाः प्रतीयुर्वाहिनीं तव ॥ ६
आगच्छतस्तान्सहसा क्रुद्धरूपान्सहानुगान् ।
दधारैको रणे पाण्डून्कृतवर्मा महारथः ॥ ७
यथोद्वृत्तं धारयते वेला वै सलिलार्णवम् ।
पाण्डुसैन्यं तथा संख्ये हार्दिक्यः समवारयत् ॥ ८
तत्राद्भुतममन्यन्त हार्दिक्यस्य पराक्रमम् ।
यदेनं सहिताः पार्था नातिचक्रमुराहवे ॥ ९
ततो भीमस्त्रिभिर्विद्ध्वा कृतवर्माणमायसैः ।
शङ्खं दध्मौ महाबाहुर्हर्षयन्सर्वपाण्डवान् ॥ १०
सहदेवस्तु विंशत्या धर्मराजश्च पञ्चभिः ।
शतेन नकुलश्चापि हार्दिक्यं समविध्यत ॥ ११
द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या सप्तभिश्च घटोत्कचः ।
धृष्टद्युम्नस्त्रिभिश्चापि कृतवर्माणमार्दयत् ।
विराटो द्रुपदश्चैव याज्ञसेनिश्च पञ्चभिः ॥ १२
शिखण्डी चापि हार्दिक्यं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
पुनर्विव्याध विंशत्या सायकानां हसन्निव ॥ १३
कृतवर्मा ततो राजन्सर्वतस्तान्महारथान् ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा भीमं विव्याध सप्तभिः ।

5 ^{a}) D7 अद्य स्थितो; Bom. ed अवस्थितो (for अद्य स्थिरो) —^{b}) D2 ज्ञातुं (for ज्ञात्वा) Dc1 शोकस्य (for लो°) —^{cd}) D6 transp वृत्तं and घोरं Ś1 भूत (for वृत्तं)

6 ^{a}) K4 Dn2 D3. 6–8 सैन्ये तु; D5 सैन्येषु (for सैन्य तु) M3–5 वाहिनीं ते प्रविष्टे तु —^{b}) D6–8 सैनेये (for शैनेये) — K4 om (? hapl) 6^{c}–9^{b} —^{d}) D5 प्रययुर् (for प्रतीयुर्) M3–5 अभ्ययुस्तव वाहिनीं

7 K4 om 7 (cf v l 6) —^{a}) M3–5 स ताना पतनस्तूर्णं —^{b}) D2 महाबलान्, G3 दुरासदान् (for सहानुगान्) —^{c}) Dc1 पार्थान् (for पाण्डून्) —^{d}) Ś2 G1 M1. 2 महाबल (for °रथ)

8 K4 om 8 (cf v l 6) —^{a}) K1 D2 यथोद्वृतं, D8 यथोद्धृत, M1. 2 तथोद्वृत्त (for यथो°) B1–4 Dc1 Dn1 D1 T G M1. 2 वारयते (B1. 3 Dc1 Dn1 °ति), B5 धारयति (for धारयते) —^{b}) Ś K1–3 D2 T G वेलेव (for वेला वै) Ś2 मकरालय, B3 सलिलालय (for °र्णवम्) — For 8^{ab}, M3–5 subst

622* उद्वृत्तं सागरं यद्वद्वेला वारयते सदा ।

—^{c}) M3–5 पाण्डुसेनार्णवं तद्वद् —^{d}) K5 समधारयत्

9 K4 om. 9^{ab} (cf v l 6) —^{a}) Ś1 K1 अपश्यत, B Dc1 Dn1 अपश्याम (for अमन्यन्त) —^{c}) B1. 2 Dc1 सहसा (for सहिता) —^{d}) S नातिक्रामस्तु संयुगे

10 K3 reads 10^{a}–12^{d} twice —^{a}) M3–5 भीमसेन (for ततो भीमस्). —^{b}) S आशुगैः (for आयसैः) —^{c}) S प्रदध्मौ वारिज तत्र —^{d}) G1 M1. 2 पार्थिवान् (for °पाण्डवान्)

11 For the repetition in K3, cf v l 10 —^{a}) K4 B1 M3–5 च (for तु) M3–5 सप्तत्या (for विंशत्या) — G2. 5 om (hapl) 11^{b}–13^{c} —^{b}) Ś1 K5 B2 D5 T G1. 3. 4 M1. 2 तु (for च) — D3 om (hapl) 11^{c}–12^{f} —^{c}) T G3. 4 M3–5 नकुलश्च शतेनैव — K4. 5 om (hapl) 11^{d}–12^{c} —^{d}) T विव्यधुः शरैः, G3. 4 M3–5 विविधैः (G3. 4 °धुः) शरैः (for समविध्यत)

12 For the repetition in K3, cf v l. 10 K4. 5 om 12^{abc}, D2 G2. 5 om 12 (for all, cf v l 11) —^{b}) B4 पञ्चभिश् (for सप्तभिश्) —^{c}) S (G2. 5 om.) बाणैः (for चापि) —^{d}) K4 G1 अर्दयत्, D6. 7 आर्दयन्, T1 G3. 4 अर्पयत्, M1. 2 अर्दयन् (for आर्दयत्) —^{e}) B1. 3 Dc1 चापि (for चैव) S (G2. 5 om.) विराट पञ्चदशभिर् —^{f}) Ś K1–4 तु (for च) B Dc1 त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत, S (G2. 5 om) द्रुपदश्चैव पंचभि॰

13 G2. 5 om 13^{abc} (cf v l 11) —^{a}) K5 B4 Dn D1. 2. 5. 7. 8 T G3. 4 M3–5 चैव (for चापि) —^{b}) G3. 4 भित्त्वा (for विद्ध्वा) D5 सप्तभिर् (for पञ्चभिर्) G3. 4 आयसैः (for आशुगैः) T1. 2 (marg, *sec m*) कङ्कपत्रैस्त्रिभिरायसैः —^{c}) T विव्याथ Ś2 K1–4 D2. 5 G1 M3 सप्तत्या (for विंशत्या) —^{d}) M3–5 विशिखैः प्रहसन्निव

14 ^{b}) D1 महारथ (for °रथान्) — D1 om. (hapl.) 14^{c}–15^{b}. —^{d}) T G3 विव्याथ T G3. 4

धनुर्ध्वजं च संयत्तो रथाद्भूमावपातयत् ॥ १४
अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तत्या निशितैः शरैः ॥ १५
स गाढविद्धो बलवान्हार्दिक्यस्य शरोत्तमैः ।
चचाल रथमध्यस्थः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ १६
भीमसेनं तथा दृष्ट्वा धर्मराजपुरोगमाः ।
विसृजन्तः शरान्घोरान्कृतवर्माणमार्दयन् ॥ १७
तं तथा कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
विव्यधुः सायकैर्हृष्टा रक्षार्थं मारुतेर्मृधे ॥ १८
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां भीमसेनो महाबलः ।
शक्तिं जग्राह समरे हेमदण्डामयस्मयीम् ।
चिक्षेप च रथात्तूर्णं कृतवर्मरथं प्रति ॥ १९
सा भीमभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसंनिभा ।
कृतवर्माणमभितः प्रजज्वाल सुदारुणा ॥ २०
तामापतन्तीं सहसा युगान्ताग्निसमप्रभाम् ।
द्वाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यो निचकर्त द्विधा तदा ॥ २१
सा छिन्ना पतिता भूमौ शक्तिः कनकभूषणा ।
द्योतयन्ती दिशो राजन्महोल्केव दिवश्च्युता ।
शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा भीमश्चुक्रोध वै भृशम् ॥ २२
ततोऽन्यद्धनुरादाय वेगवत्सुमहास्वनम् ।
भीमसेनो रणे क्रुद्धो हार्दिक्यं समवारयत् ॥ २३
अथैनं पञ्चभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ।
भीमो भीमबलो राजंस्तव दुर्मन्त्रितेन ह ॥ २४
भोजस्तु क्षतसर्वाङ्गो भीमसेनेन मारिष । C. 7 4 17 B 7 114 78 K 7 1 4 78

पञ्चभि॰ (for सप्तभि) —[e]) Ś K1-4 चा(K4 वा)स्य यत्तो, B1-3 5 Dc1 D5 च यतार, D7 8 वास्य तदा, G5 च म्युक्तो (for च संयत्तो) —[f]) D7 8 M1. 2 अपातयन् (for °तयत्)

15 K5 D1 om. 15[ab] (for D1, cf. v 1 14) —[a]) B5 तथा (for अथ) —[b]) Ś2 त्वरमाणं (for °माणो)

16 K5 repeats 16[a] and 16[d] after 17 —[b]) Ś1 दितै शरै॰ (for शरोत्तमैः) —[c]) S प्रचचाल रथोपस्थे —[d]) K5 (second time) प्रचकपे (for क्षिति°)

17 For the repetition in K5, cf. v 1. 16 —[a]) K5 G2 5 तदा, G4 ततो (for तथा) —[c]) K3 B1 Dn1 D1. 2 राजन् (for घोरान्) —[d]) K4 T G1 3-5 M1. 2 अर्दयन् (for आर्दयन्)

18 [ab]) M3-5 transp तं and तथा M3-5 transp कोष्ठकीकृत्य and रथवंशेन D2 शरवर्षेण —[c]) G1 M1. 2 विव्यंत (for विव्यधु॰) B1 3 5 शायकैर् D2 दृष्ट्वा (for हृष्टा) —[d]) M3-5 रक्षार्थे (for रक्षार्थं) G1 M1 2 भीमस्य बलमादधु

19 [a]) M3-5 उपलभ्य (for प्रति°) — G3 om 19[b]-20[d] —[d]) S (G3 om) स्वर्ण॰ (for हेम) K4 Dn2 D3 5. 6 अयोमयीं, D7 8 अयसया (for °स्मयीम्) —[e]) Ś2 K1-3 D1 विचिक्षेप, K4 विक्षिपे च (for चिक्षेप च) M3-5 रथी (for रथात्) M2 तुष्टं (for तूर्णं), —[f]) K4 D6-8 M2 कृतवर्मा (for °वर्म)

20 G3 om 20 (cf. v 1 19) —[a]) M3-5 भीमसेन (for भीमभुज॰) —[b]) D2 विमुक्तोरग (for निर्मुक्तो॰) —[d]) S (G3 om) प्रज्वलती ह्यु(G4 °त्यप्यु)पाद्रवत्

21 [b]) B5 युगातामेरिव प्रभा, M3-5 मृत्यो स्वस्रीयसनिभा —[d]) Ś K1-4 Dn D1. 2 5-8 निजघान (for निचकर्त) Ś1 दृढ, S त्रिधा (for द्विधा) D2 चिच्छेद कृतहस्तवत्

22 [a]) T G3 4 M5 सं (for सा) D5 7 8 भिन्ना (for छिन्ना) D7 पातिता, T G M1. 2 सहसा, M3-5 न्यपतद् (for पतिता) —[b]) M3-5 शक्तिर्भूषणमेखला —[c]) Dc1 रेजे (for राजन्) —[d]) K5 B Dc1 Dn D1. 5 7 8 M3-5 नभश् (for दिवश्) — D6 om. 22[e]-23[b] —[f]) G5 चुक्रोश (for चुक्रोध) B4 D2 तदा (for भृशम्) M3-5 भृश चुक्रोध पाण्डव

23 D6 om 23[ab] (cf v 1 22) —[b]) B2 5 D3 सुमहत् (for सुमहा) —[c]) T G2 4 5 यत्तो, G3 रक्तो (for क्रुद्धो) B6 नवभिर्मार्गणै क्रुद्धो —[d]) K2 3 B1-3 5 Dc1 T G4 5 समवाकिरत्

24 [a]) G1 M1 2 तथैव (for अथैन) —[c]) B4 ततो (for भीमो) K4 D2 3 G1 M1 2 भीमबल (for °बलो) —[d]) Ś2 K1 3 B4 5 D5 7 8 च, Dn1 हि (for ह)

25 K2 reads 25-34 on marg —[a]) M3-5 तै (for तु). —[b]) B3 पातित॰, S संयुगे (for मारिष).

रक्ताशोक इवोत्फुल्लो व्यभ्राजत रणाजिरे ॥ २५
ततः क्रुद्धस्त्रिभिर्बाणैर्भीमसेनं हसन्निव ।
अभिहत्य दृढं युद्धे तान्सर्वान्प्रत्यविध्यत ॥ २६
त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासो यतमानान्महारथान् ।
तेऽपि तं प्रत्यविध्यन्त सप्तभिः सप्तभिः शरैः ॥ २७
शिखण्डिनस्ततः क्रुद्धः क्षुरप्रेण महारथः ।
धनुश्चिच्छेद समरे प्रहसन्निव भारत ॥ २८
शिखण्डी तु ततः क्रुद्धश्छिन्ने धनुषि सत्वरम् ।
असिं जग्राह समरे शतचन्द्रं च भास्वरम् ॥ २९
भ्रामयित्वा महाचर्म चामीकरविभूषितम् ।
तमसिं प्रेषयामास कृतवर्मरथं प्रति ॥ ३०
स तस्य सशरं चापं छित्त्वा संख्ये महानसिः ।
अभ्यगाद्धरणीं राजंश्च्युतं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ३१
एतस्मिन्नेव काले तु त्वरमाणा महारथाः ।
विव्यधुः सायकैर्गाढं कृतवर्माणमाहवे ॥ ३२
अथान्यद्धनुरादाय त्यक्त्वा तच्च महद्धनुः ।
विशीर्णं भरतश्रेष्ठ हार्दिक्यः परवीरहा ॥ ३३
विव्याध पाण्डवान्युद्धे त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
शिखण्डिनं च विव्याध त्रिभिः पञ्चभिरेव च ॥ ३४
धनुरन्यत्समादाय शिखण्डी तु महायशाः ।

— c) M3–5 यथा फुल्लस् (for इवोत्फुल्लो) — d) B1 4 Dc1 व्यराजत (for व्यभ्रा°) T G M1 2 रणाकणे (for रणाजिरे) M3–5 तथा रेजे स संयुगे

26 K2 reads 26 on marg — a) G5 त्रिभिस् (for क्रुद्धस्) — b) D2 अताडयत्, S त्वरान्वित (for हसन्निव) — c) D2 3, 5 अभिहन्य (for °हत्य) B1 भृश (for दृढ) B3 सख्ये (for युद्धे) S आहत्य रभसो (G5 °से, M3 °सा) युद्धे — d) Dc1 transp तान् and सर्वान् K5 D7 8 प्रत्ययुध्यत (for °विध्यत)

27 K2 reads 27 on marg — a) Dc1 महेष्वासान् (for °ष्वासो) — b) Ś1 K4 यतमानो, D7 8 °मानं (for °मानान्) — c) Ś1 प्रत्ययुध्यत, M3–5 °विध्यस्तु (for °विध्यन्त)

28 K2 reads 28 on marg — a) G1 शिखंडिन (for °ण्डिनस्) T G M1 2 क्षुरप्रेण, M3–5 तु सहसा, (for तत क्रुद्ध°) — b) T G M1, 2 धनुश्छित्त्वा (for क्षुरप्रेण) — c) T G M1 2 पुनर्विव्याध (T G2 °थ) समरे — d) B Dc1 Dn1 T G2–5 सात्वत° (Dn1 °त) (for भारत)

29 K2 reads 29 on marg — a) K5 Dn1 च (for तु) — b) Ś K1–4 B1, 4 Dn2 D1, 3 5–8 G5 सत्वर° (for °रम्) — d) Cd शातचद्र K5 सु (for च) B4 D2 भानुमत्, Dc1 Dn1 D6 7 भास्कर (for भास्वरम्) D8 शतचद्रा च भास्वरा

30 K2 reads 30 on marg — a) Ś1 K1 3 D1 भासयित्वा (for भ्राम°). K2 4 B Dc1 Dn D2, 3, 5 6 महचर्म, K5 महाखड्गं, S ततश्चर्म (for महाचर्म) — For 30^{bcd}, M3–5 subst

623* निस्त्रिंशं च महाप्रभम् ।
कृतवर्माणमुद्दिश्य प्रेषयत्तमसिं द्रुतम् ।

31 K2 reads 31 on marg — a) K4 B3 समरे (for सशर) — b) Ś1 K1–4 Dc1 Dn D1–3, 5–8 G5 M3–5 राजन्, Ś2 बाणान्, G1 संघे, G2 M1, 2 संखे (for संख्ये) — c) Dn1 अध्ययाद्, D5 G2 M1 2 अभ्ययाद्; M3–5 अत्यगाद् (for अभ्यगाद्) Ś2 K1, 3, 4 D1 सद्यश्च, M3–5 तूर्णं (for राजंश्च)

32 K2 reads 32 on marg — a) D1 च (for तु). — b) B2–5 त्वरमाणो, Dn2 D1 G1 M1 2 °माणं, G2 °माण (for °माणा) — Dn2 om 32^{c}–33^{a}, D7 repeats 32^{c}–33^{b} after 33 — c) B4 विव्याध (for विव्यधु) K5 समरे, B1 2 4 शायकैर् (for सायकैर्). T G M1 2 तूर्णं, M3–5 तत्र (for गाढ)

33 For the repetition in D7, of v l 32 Dn2 om 33^{abc} (of v l 32) K2 reads 33 on marg G4 5 om (hapl) 33^{b}–36^{a} — b) D8 महा (for महद्).

34 G4, 5 om 34 (of v l 33) K2 reads 34 on marg M3–5 transp 34^{ab} and 34^{cd} — a) S (G4 5 om) भूयस (for युद्धे) — c) Ś1 तु (for च) T G2 विव्याथ — After 34, Dn2 ins

624* पुनरन्येन बाणेन धनुरस्याच्छिनद्द्रुतम् ।

— On the other hand, after 34, G1 M ins

625* शिखण्डिनं त्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वा चिच्छेद कार्मुकम् ।

अवारयत्कूर्मनखैराशुगैर्हृदिकात्मजम् ॥ ३५
ततः क्रुद्धो रणे राजन्हृदिकस्यात्मसंभवः ।
अभिदुद्राव वेगेन याज्ञसेनिं महारथम् ॥ ३६
भीष्मस्य समरे राजन्मृत्योर्हेतुं महात्मनः ।
विदर्शयन्बलं शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ३७
तौ दिशागजसंकाशौ ज्वलिताविव पावकौ ।
समासेदतुरन्योन्यं शरसंघैररिंदमौ ॥ ३८
विधुन्वानौ धनुःश्रेष्ठे संदधानौ च सायकान् ।
विसृजन्तौ च शतशो गभस्तीनिव भास्करौ ॥ ३९
तापयन्तौ शरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यं तौ महारथौ ।
युगान्तप्रतिमौ वीरौ रेजतुर्भास्कराविव ॥ ४०

कृतवर्मा तु रभसं याज्ञसेनिं महारथम् ।
विद्धेषूणां त्रिसप्तत्या पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ४१
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृजन्सशरं चापं मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ ४२
तं विषण्णं रथे दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ ।
हार्दिक्यं पूजयामासुर्वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥ ४३
शिखण्डिनं तथा ज्ञात्वा हार्दिक्यशरपीडितम् ।
अपोवाह रणाद्यन्ता त्वरमाणो महारथम् ॥ ४४
सादितं तु रथोपस्थे दृष्ट्वा पार्थाः शिखण्डिनम् ।
परिवव्रू रथैस्तूर्णं कृतवर्माणमाहवे ॥ ४५
तत्राद्भुतं परं चक्रे कृतवर्मा महारथः । C 7 4518 B 7 114 99 K 7 114 99

---

35 G4 5 om. 35ᵃ (cf v l 33) —ᵇ) G4 त्यक्त्वा तच्च (for शिखण्डी तु) Dn1 D7 8 च (for तु) Dn1 महारथ (for °यशा) —ᶜ) K5 Dn1 अदारयत्, S Cv अवाकिरत् (for अवारयत्) D2 दीप्तमुखैर्, D5 कंक पत्रैर्, Cv कूर्मनखैर् (as in text) —ᵈ) T हृदि हार्दिक (for हृदिकात्मजम्) Dn1 हृदिकस्यात्मसंभवं

36 ᵃ) Ś2 T G2–5 महाराज (for रणे राजन्) —D3 om. (hapl) 36ᵇ–37ᵃ D6 om. 36ᶜ–37ᵇ —ᵈ) D2 महारथ, G1 5 M1 2 °बल (for °रथम्)

37 D3 om. 37ᵃ, D6 om 37ᵃᵇ (for both, cf. v l 36) —ᵃ) K5 च रणे (for समरे) —ᵇ) Ś K1.2 D1 मृत्युहेतुर्, K4 D2 3 5 7 8 मृत्युहेतु, Dn1 G1 5 M1 2 मृत्योर्हेतुर्, M3–5 हेतु मृत्यो (by transp) Dc1 दुरासदं (for महात्मन) —ᶜ) Ś1 K1–4 D2 व्यदर्शयद् (K3 °न्) (for विदर्शयन्) T G2–5 घोर, G1 M1 2 क्रूर (for शूर) M3–5 समराभिमुखं शौरि

38 ᵃ) Ś2 K1–4 D1 दिवाकर, B1–3 Dc1 Dn D7 8 दिशा गज-, D2 M3–5 तु दिग्गज, D5 6 च दिग्गज (for दिशागज-) D8 तावादित्यप्रभकाशौ —ᵇ) S ज्वलताव् (for ज्वलिताव्) —ᶜ) B Dc1 D1 समापेततुर्, G5 °देवतुर् (for °सेदतुर्) —ᵈ) G3 शरै (for शर-)

39 B1 reads 39ᵃ–40ᵇ on marg —ᵃ) S (except G3 4) विधून्वानौ (for विधु°) D2 अमुचंतौ शरास्तीक्ष्णान् —ᶜ) K4 शतसो, T G2–5 °धा (for °शो)

40 B1 reads 40ᵃᵇ on marg. —ᵃ) M1 2 करैस् (for शरैस्) M3–5 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्) —ᵇ) K4 तु (for तौ) —ᶜ) M3–5 युगाते (for °त)

41 ᵃ) B Dc1 Dn2 च समरे, T G3 4 M3–5 सरभस (for तु रभस) —ᵇ) B5 lacuna, G1 4 M1 2 याज्ञसेनिर् (for °सेनिं) Ś1 महाबल —ᶜ) B Dc1 Dn2 विद्धेषुभिस्, D2 विव्याधैन, T G1 3–5 M1 2 विद्ध्वा ततस् (G4 त्र), G2 विद्ध्वा पुनस् (for विद्धेषूणा) M3–5 त्रिसप्तत्या शरैर्विद्ध्वा —ᵈ) T G2 विव्याथ M3–5 पञ्चभि (for सप्तभि)

42 ᵈ) B2 (marg as in text) [अ]थ, T G2–5 च (for [अ]भि)

43 ᵃ) Ś1 K D1.5 निषण्ण, D2 विसंज्ञं (for विषण्णं) K3 5 B Dc1 Dn D1 3 रणे, S तथा (for रथे) —ᵇ) B Dc1 Dn1 D1 पुरुषर्षभ (for भरत°) —ᶜ) G1 M पूजयंति स्म हार्दिक्यं —ᵈ) Ś1 K1 आदुदुवुश्च G2 वासांसि दुधुवुस्तदा

44 ᵃ) Ś1 तथा दृष्ट्वा, K5 D6 7 8 रथे दृष्ट्वा, Dc1 G2 ततो ज्ञात्वा (for तथा ज्ञात्वा) —ᶜ) B4 5 रणे, M3–5 रथं (for रणाद्) D2 तूर्णं (for यन्ता) —ᵈ) M1.2 महारथ (for °रथम्)

45 ᵃ) D2 पतितं, D3.6 सूदित (for सादित) D3 5–8 त (for तु) —ᵇ) T G2–5 तत्र दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा पार्था) —ᶜ) Ś1 रणे (for रथैस्) D3 वीरै, D6 घोरै (for तूर्णं)

46 ᵃ) Ś2 K3 तदद्भुतं (for तत्रा°) K5 (*sup lin.*

यदेकः समरे पार्थान्वारयामास सानुगान् ॥ ४६
पार्थाञ्जित्वाजयच्चेदीन्पाञ्चालान्सृञ्जयानपि ।
केकयांश्च महावीर्यान्कृतवर्मा महारथः ॥ ४७
ते वध्यमानाः समरे हार्दिक्येन स्म पाण्डवाः ।
इतश्चेतश्च धावन्तो नैव चक्रुर्धृतिं रणे ॥ ४८
जित्वा पाण्डुसुतान्युद्धे भीमसेनपुरोगमान् ।
हार्दिक्यः समरेऽतिष्ठद्विधूम इव पावकः ॥ ४९
ते द्राव्यमाणाः समरे हार्दिक्येन महारथाः ।
विमुखाः समपद्यन्त शरवृष्टिभिरर्दिताः ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

९१

संजय उवाच ।
शृणुष्वैकमना राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
द्राव्यमाणे बले तस्मिन्हार्दिक्येन महात्मना ॥ १
लज्जयावनते चापि प्रहृष्टैश्चैव तावकैः ।
द्वीपो य आसीत्पाण्डूनामगाधे गाधमिच्छताम् ॥ २
श्रुत्वा तु निनदं भीमं तावकानां महाहवे ।

---

as in text) महाचक्रे (for पर चक्रे) — After 46^{ab}, D_7 reads 48^{ab} — ^{d}) $D_{7\ 8}$ प्रार्थयामास (for वारया°) K_5 सायकै ; T G $M_{1\ 2}$ सयुगे, M_{3-5} धन्विन (for सानुगान्)

47 Ś $K_{1\ 3\ 4}$ D_1 om (hapl) 47^{a}–49^{b} K_3 reads 47–48 on marg — ^{b}) B_4 D_6 पचालान् (for पाञ्चा°) D_2 तथा (for अपि) — ^{c}) $K_{2\ 5}$ D_{c1} D_{n1} $D_{2\ 5\ 7\ 8}$ G_5 कैक(D$_{n1}$ $D_{2\ 7}$ °के)याश् (for केक°) K_3 $D_{3\ 6}$ महावीर्ये, M_3 °वीरान् (for °वीर्यान्) M_{3-5} केकयाश्चा जयद्युद्धे

48 $Ś_1$ $K_{1\ 3\ 4}$ D_1 om 48 (cf v l 47) K_3 reads 48 on marg D_7 reads 48^{ab} after 46^{ab} — ^{a}) M_{3-5} हन्यमाना (for वध्य°) — D_{n2} om 48^{b}–49^{c} — ^{b}) K_5 D_2 G_1 $M_{1\ 2}$ तु (G_1 $M_{1\ 2}$ च) पाण्डवा, D_{n1} $D_{7\ 8}$ महारथा, D_5 महात्मना (for स्म पाण्डवा) — D_8 om (hapl) 48^{c}–50^{b} — ^{d}) D_{n1} $D_{5\ 7}$ मतिं, Cd धृतिं (as in text) S न च जग्मुर्धृ(G_1 $M_{1\ 2}$ नैव जग्मुर्धृ, M_{3-5} जग्मुस्तेन धृ)तिं क्वचित्

49 $Ś_1$ $K_{1\ 3\ 4}$ D_1 om 49^{ab} (cf v l 47) D_{n2} om 49^{abc}, D_3 om 49 (for both, cf v l 48) — ^{d}) D_2 निर्धूम (for विधूम)

50 D_8 om 50^{ab} (cf v l 48) — ^{a}) M_{3-5} वि (for ते) — ^{b}) D_{n1} G_2 महात्मना, T G_{3-5} स्म (G_3 स) पाण्डवा (for महारथा) — ^{d}) $Ś_2$ K_3 D_{n2} $D_{3\ 6}$ आर्दिता, B_4 T G_{2-4} आहता, G_1 M आचिता ; G_5 आवृता (for अर्दिता) — After 50, M_{3-5} ins

626* लज्जयावनता भूत्वा न किंचित्प्रवदन्ति ते ।

Colophon D_4 missing — *Sub-parvan* $Ś_1$ $K_{1\ 3-5}$ B_{2-5} D_{c1} D_{n1} $D_{1-3\ 6-8}$ जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K_3 चतुर्थे दिवसे — *Adhy name* $Ś_1$ $K_{1-3,\ 5}$ B $D_{1\ 6}$ सात्यकिप्रवेश, Dn $D_{2\ 5\ 7\ 8}$ सात्यकिप्रवेशे पांडवसेनापराजय, G_1 $M_{1,\ 2}$ कृतवर्मपराक्रम, G_2 कृतवर्मयुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 T G_{3-4} 112, B_3 116, D_{n1} 114, D_2 117, D_8 11, G_1 M 111, G_5 109 — *Śloka no* D_{n1} 56, G_5 48

91

☞ This adhy is missing in D_4 (cf v l 7 87 50)

1 ^{a}) $Ś_2$ K_5 D_{n2} $D_{5\ 7\ 8}$ T $G_{2\ 3}$ शृणुष्वेक, G_1 $M_{1\ 2}$ °ष्वैतन् (for °ष्वैक°) G_1 $M_{1\ 2}$ महाराज (for °मना राजन्) — ^{b}) $Ś_2$ M मा (for मां) — ^{c}) Some MSS द्राव्यमाने

2 ^{a}) M (except M_3) सैन्ये (for चापि) — ^{b}) $K_{1\ 4\ 5}$ $B_{1\ 2}$ (marg as in text) $_{3-5}$ D_{c1} Dn $D_{1\ 2}$ चापि (for चैव) S परिहृष्टे च तावके — ^{c}) Cd द्वीप

3 ^{a}) B_1 च, B_2 (marg as in text) स (for तु) D_2 निहत (for निनद्) T G_{3-5} घोर (for भीम) — ^{b}) G_2 महात्मना (for °हवे) — ^{c}) M_{3-5} कुपितो (for त्वरितो) — ^{d}) D_2 अभ्यगात् (for °याव्) — After 3, D_{n1} ins

शैनेयस्त्वरितो राजन्कृतवर्माणमभ्ययात् ॥ ३
कृतवर्मा तु हार्दिक्यः शैनेयं निशितैः शरैः ।
अवाकिरत्सुसंक्रुद्धस्ततोऽक्रुध्यत सात्यकिः ॥ ४
ततः सुनिशितं भल्लं शैनेयः कृतवर्मणे ।
प्रेषयामास समरे शरांश्च चतुरोऽपरान् ॥ ५
ते तस्य जघ्निरे वाहान्भल्लेनास्याच्छिनद्धनुः ।
पृष्ठरक्षं तथा सूतमविध्यन्निशितैः शरैः ॥ ६
ततस्तं विरथं कृत्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
सेनामस्यार्दयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥ ७
साभज्यताथ पृतना शैनेयशरपीडिता ।
ततः प्रायाद्वै त्वरितः सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ८
शृणु राजन्यदकरोत्तव सैन्येषु वीर्यवान् ।
अतीत्य स महाराज द्रोणानीकमहार्णवम् ॥ ९
पराजित्य च संहृष्टः कृतवर्माणमाहवे ।
यन्तारमब्रवीच्छूरः शनैर्याहीत्यसंभ्रमम् ॥ १०
दृष्ट्वा तु तव तत्सैन्यं रथाश्वद्विपसंकुलम् । C. 7 4353 B. 7 115 14 K 7 115 14

627* उवाच सारथिं तत्र क्रोधामर्षसमन्वितः ।
हार्दिक्याभिमुखं सूत कुरु मे रथमुत्तमम् ।
कुरुते कदनं पश्य पाण्डुसैन्ये ह्यमर्षितः ।
एनं जित्वा पुनः सूत यास्यामि विजयं प्रति ।
एवमुक्ते तु वचने सूतस्तस्य महामते । [5]
निमेषान्तरमात्रेण कृतवर्माणमभ्ययात् ।

4 ^{a}) Ś1 K4 D1.3 कृतवर्माय, B1 Dn1 D5 7 8 °वर्मा च, D5 °वर्माग (for °वर्मा तु) — M3 om (hapl) 4^{c}–6^{d} D3 repeats 4^{cd} after 6 — ^{c}) Ś1 D अवारयत्, G1 M (M3 om) अभ्यविध्यत् (for अवाकिरत्) T G2 4 तु (for सु) K1 संरब्धस् (for संक्रुद्धस्) — ^{d}) Ś K1 2 4 5 B1 Dc1 Dn1 D2 3 (both times) ~3 [ऽ]युध्यत, K3 B3 6 Dn2 M4 5 [ऽ]क्रुध्यरम, G1 M1. 2 क्रुद्ध स (for ऽक्रुध्यत)

5 M3 om. 5 (cf. v l 4) — ^{a}) Ś1 तत स, B1. 4 Dn2 अयाञ्च, B2 3 5 Dc1 अयो सु, T G2–5 अयान्य (for तत सु) D2 ततो निशितपीतेन — ^{b}) D2 भल्लेन (for शैनेय) B (except B2) Dc1 D2 T G2–5 कृतवर्मण, D3 6 7 °र्मणि (for °र्मणे) — ^{c}) D2 यतार, T G3 समुद्र (for समरे) — ^{d}) K1 चतुरोपमान्, B3 सुनगोपमान, G1 M (M3 om) चतुर पुन (for °रोऽपरान्)

6 M3 om 6 (cf v l 4) — ^{a}) B4 तस्य ते (by transp), D2 अन्येन D1 जघ्निवान, S (M3 om) न्यहनन (G2 ~ °द्) (for जघ्निरे) — ^{b}) T G2–5 भल्लैश्च (for भल्लेन) D° अन्येन धनुराच्छिनत्, G1 M1 2.4 5 भल्लैश्च (M1 ~ °छोस्य) धनुरच्छिनत — ^{c}) G1 M1 2 4 5 पृष्ठरक्षाम् (for °रक्षं) D2 शूरम् (for सूतम्) T G2–4 पृष्ठरक्षौ (G5 पृष्ठे **) तथा चास्य — ^{d}) T G2 4 व्यवि ध्यन्; G5 प्रवि° (for अवि°) — After 6, D3 repeats 4^{cd}

7 ^{a}) Ś1 K1 2 4 दृष्ट्वा (for कृत्वा) — The portion from 7^{b} up to 50^{c} is lost in Ś2 on a missing folio D8 G5 om. (hapl) 7^{c}–8^{d}, D7 reads the same after 10^{ab} — ^{c}) D2 ता सेनाम्; T G3 सेना ताम् (for सेनामस्य) K6 D3 5–7 सेनामस्य (D3 6 °ना सम) °र्दयामास — ^{d}) D5 शैनेय शरवृष्टिभि

8 For the sequence in D7, cf v l. 7 Ś2 missing (cf. v l 7) D8 G5 om 8 (cf. v l. 7) — ^{a}) K5 B Dc1 अभज्यताय, D2 7 साभज्यमाना (for °ताय) S (G5 om.) प्राभज्यत तत सेना — ^{b}) G3 4 शैनेयं पर पीडिता — After 8^{ab}, S (G5 om) ins

628* पलायनकृतोत्साहा भ्रमन्ती तत्र तत्र ह ।

[G1 M भारती (for तत्र ह) G2 विभ्रमति स तत्र ह (for the post half)]

— ^{c}) K1–4 D2 T G2 प्रयाद्वै, K6 प्रायाद्धि; B Dc1 Dn2 G1 M2. 4 प्रायात्स (for °द्वै) — ^{d}) K4 om सत्य

9 Ś2 missing (cf. v l 7) — ^{a}) G5 om करो — ^{b}) Ś1 तव सैन्यस्य, K D2 5 7 8 तव सैन्ये स, T G M1 2 सैन्येषु तव (by transp) M3–5 सात्यकि (for वीर्यवान) — ^{c}) G5 (sup lin) सात्यक (for अतीत्य) B1 च, M3–5 तु (for स) D2 T G M1. 2 अती (G5 ति) त्य महसा राजन् — ^{d}) B (except B2) D3. 5 G2 4. 5 द्रोणानीकं, D2 भोजानीक (for द्रोणा°)

10 For the sequence in D7, cf v l 7 Ś2 missing (cf. v l. 7) — ^{a}) K5 D5 7 परित्यज्य, D8 परिहृत्य (for पराजित्य) B1 2 4 5 Dc1 Dn2 D1 G5 M3–5 तु, B3 सु; D2 स (for च) — ^{c}) B1 (marg as in text) सूत; T G2 4 शौरि; G2 वीर (for शूर). — ^{d}) B3 सत्वरं (for असंभ्रमम्).

पदातिजनसंपूर्णमब्रवीत्सारथिं पुनः ॥ ११
यदेतन्मेघसंकाशं द्रोणानीकस्य सव्यतः ।
सुमहत्कुञ्जरानीकं यस्य रुक्मरथो मुखम् ॥ १२
एते हि बहवः सूत दुर्निवार्याश्च संयुगे ।
दुर्योधनसमादिष्टा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
राजपुत्रा महेष्वासाः सर्वे विक्रान्तयोधिनः ॥ १३
त्रिगर्तानां रथोदाराः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
मामेवाभिमुखा वीरा योत्स्यमाना व्यवस्थिताः ॥ १४
अत्र मां प्रापय क्षिप्रमश्वांश्चोदय सारथे ।
त्रिगर्तैः सह योत्स्यामि भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ १५
ततः प्रायाच्छनैः सूतः सात्वतस्य मते स्थितः ।
रथेनादित्यवर्णेन भास्वरेण पताकिना ॥ १६
तमूहुः सारथेर्वश्या वल्गमाना हयोत्तमाः ।
वायुवेगसमाः संख्ये कुन्देन्दुरजतप्रभाः ॥ १७
आपतन्तं रथं तं तु शङ्खवर्णैर्हयोत्तमैः ।
परिवव्रुस्ततः शूरा गजानीकेन सर्वतः ।
किरन्तो विविधांस्तीक्ष्णान्सायकाँल्लघुवेधिनः ॥ १८
सात्वतोऽपि शितैर्बाणैर्गजानीकमयोधयत् ।
पर्वतानिव वर्षेण तपान्ते जलदो महान् ॥ १९
वज्राशनिसमस्पर्शैर्वध्यमानाः शरैर्गजाः ।

---

11 Ś2 missing (cf v 1 7) — a) D7 8 सैन्य च; M3-5 सैन्य तु (for तत्सैन्य) — b) G3 -कुंजर (for सकुलम्) D5 रथद्विपसमाकुलं — c) Ś1 K1-3 रथ, D3 6 गण (for -जन) D2 सकीर्णम् (for संपू°) — d) Ś1 वच (for पुन·) S पुनर्यंतारमब्रवीत्

12 Ś2 missing (cf v 1 7) Before 12, T G2-5 ins सात्यकि· — b) Ś1 K1-3 D1 द्रोणानीकेन (for °कस्य) D8 मध्यत. (for सव्यत) — d) K2 4 D6 (marg, sec m) यत्र; D3 पश्य (for यस्य) Ś1 महान् (for मुखम्)

13 Ś2 missing (cf v 1 7) — a) T G2-5 च (for हि) Ś1 बलवंतोथ, K1-4 D1 बलवत्सूत, Dc1 बहव· शूरा (for बहव सूत) — b) Ś1 B Dc1 Dn2 दुर्निवाराश्, K1 दुर्वार्याश्(submetric), G2 सनिवार्याश् (for दुर्नि°) K5 D8 हि (for च) — d) K5 समरे (for मदर्थे) — After 13, S ins

629* न चाजित्वा रणे ह्येताञ्शक्य प्राप्तु जयद्रथ ।
नापि पार्थो मया सूत शक्य प्राप्तुं कथंचन ।
एते तिष्ठन्ति सहिता सर्वे विद्यासु निष्ठिता· ।

[(L 1) M3 च जित्वा G3 योधान् (for ह्येतान्) — (L 3) G1 M' सर्व- (for सर्वे)]

14 Ś2 missing (cf v 1 7) — a) D8 त्रिगर्तार (sic) (for °र्तानां) Ś1 रथोदंडा (for °दारा)

15 Ś2 missing (cf. v 1 7) — a) T G3 4 M5 (sup lin as in text) तत्र (for अत्र) M3-5 मा (for मां) — b) D6 नोदय (for चो°) K1-4 प्रचोदयाश्वाश्च सारथे (hypermetric) — c) D2, 7, 8 त्रैगर्तैं (for त्रि°). S योत्स्येहं (for योत्स्यामि).

16 Ś2 missing (cf v 1 7) Before 16, S (except M1 2) ins संजय — a) K4 तत्र प्रयात शनकै सूत (hypermetric) — b) T सात्वकस्य, G M सत्यकस्य (for सात्वतस्य) — d) K1 3 4 भासुरेण, D3 8 भास्क° (for भास्व°).

17 Ś2 missing (cf v 1 7) — a) T धृत्या, G2 5 घृत्या (sic), G3 4 धृत्वा (for वश्या) — b) D3 चाल्यमाना, G1 M1 2 प्रगर्जंतो, M3 4 प्रवल्गंतो, M5 प्रव्रजंतो (for वल्गमाना) — c) B1 partly damaged B4 G2 युद्धे, G1 3 4 M1 2 सखे (for संख्ये) — d) B3 शखेंदु (for कुन्देन्दु) — For 17cd, M3-5 subst.

630* मारुतस्य गतौ तुल्याश्चन्द्रकुन्दनिभा शुभा ।

18 Ś2 missing (cf v 1 7) — a) B Dc1 Dn2 D1 3 रणे, D6 7 रथे (for रथं) K5 तत्र, B3 D3 6 तूर्णं (for त तु) — b) D5 इन्दु (for शङ्ख) — c) D7 8 च ते (for तत) D8 वीरा (for शूरा) — d) K5 Dn1 D2 5 7 8 सात्वत (D8 °ता), B1 सर्वश, T संवृत·, G2 दसिता (for सर्वत) — e) Ś1 K1-4 D5 6 विशिखास् (for विविधांस्) D5 M3-5 बाणान् (for तीक्ष्णान्) — f) D5 तीक्ष्णांश्च (for सायकाल्) B5 ऋजु- (for लघु-) Ś1 -वेदिन (sic), K4 -भेदिन, K5 D3 6 -वेगिन, B (except B4) Dc1 Dn1 D2 T G1-4 M1. 2 योधिन· (for वेधिन) G5 पायकल्पपुरोधिन (sic), M3-5 युयुधानरथ प्रति

19 Ś2 missing (cf v 1 7) — a) K3 तत्त्वतो (for सात्वतो) B4 D2 5 G2 नि (for ऽपि) — b) B3 (marg) अपोथयत् (for अयोध°) — d) D2 8 G1 M1-3, 4 (inf. lin.) यथा (for महान्).

प्राद्रवन्रणमुत्सृज्य शिनिवीर्यसमीरिताः ॥ २०
शीर्णदन्ता विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डकाः ।
विशीर्णकर्णास्यकरा विनियन्तृपताकिनः ॥ २१
संभिन्नवर्मघण्टाश्च संनिकृत्तमहाध्वजाः ।
हतारोहा दिशो राजन्भेजिरे भ्रष्टकम्बलाः ॥ २२
रुवन्तो विविधान्रावाञ्जलदोपमनिस्वनाः ।
नाराचैर्वत्सदन्तैश्च सात्वतेन विदारिताः ॥ २३
तस्मिन्द्रुते गजानीके जलसंधो महारथः ।
यत्तः संप्रापयन्नागं रजताश्वरथं प्रति ॥ २४
रुक्मवर्णकरः शूरस्तपनीयाङ्गदः शुचिः ।
कुण्डली मुकुटी शङ्खी रक्तचन्दनरूषितः ॥ २५
शिरसा धारयन्दीप्तां तपनीयमयीं स्रजम् ।
उरसा धारयन्निष्कं कण्ठसूत्रं च भास्वरम् ॥ २६
चापं च रुक्मविकृतं विधुन्वन्गजमूर्धनि । C. 7 4322 B 7 115.23 K 7 115 24

20 Ś2 missing (cf. v 1 7) — ^{b}) K4 B2 D5–8 विध्यमाना ; G. वाध्यमानं , M.–. हन्यमाना (for वध्य) B3 गिरिगजा , D2 शरोत्तमं , D. G2 गजोत्तमा (for गिरिगजा) — ^{c}) K1 2 प्राद्रवद् — ^{d}) Ś1 शिनिवर्य-, K1 °वीर्यं , K. B Dc1 D1 . . 8 °वीरं , D3 अतिवीर्य- (for शिनि°) B Dc1 -समीरिता , D2 -हता गजा , D. समुद्धितं (for समीरितं) S नि(G3 न)निपुणव पीडिता

21 Ś2 missing (cf v 1 7) — ^{a}) D2 स (for वि) — ^{b}) Ś1 K2–4 B Dc1 Dn2 D1. 8 पिंडिका , D2 पिंडित (for पिण्डका) D. भिन्नपिंडकमस्तका , G1 M1. 2 भिन्नमस्तिष्कपीडिता Cd cites मस्तकपिंडक — ^{c}) K5 Dn1 D7 विदीर्ण , D2 G1 M1 2 निर्भिन्न , T G2–5 M2–. निर्भिण्ण (for विशीर्ण-) G2 यत्रास्य- (for -क र्णास्य-) D5 शिरा (for -करा) — ^{d}) Ś1 K1–3 D2 T विनियत्र-, M5 (sup lin) वियोक्ता वि (for विनि यन्तृ)

22 Ś2 missing (cf v 1 7) — ^{a}) K2 D. G5 समिद्ध , Dc1 सच्छिन्न-, D7 सनिक- (for संभिन्न-) Ś1 K1–4 B1. 4 Dn2 D1 मर्म , D3 -चर्म (for वर्म) K1 -घटाश्च ; D2 . 6 संवाहा (for -घण्टाश्च) M3–5 समिन्न घटवर्माग — ^{b}) B Dc1 D1 त्रिनिकृत्त (for संनि°) — ^{d}) B2 (marg) नष्ट , Dn1 भिन्न (for भ्रष्ट) T G2–4 M2–5 -कंचुका

23 Ś2 missing (cf. v 1 7) — ^{a}) B3 G1 मुवतो , B1 2 Dn1 D7 8 नदतो , Dc1 D2 कुर्वंतो , G5 भ्रयंतो (for रुवन्तो) K. रावन्न , B Dc1 Dn D1 . 7 S नादान् (for रावान्) — ^{b}) Ś1 K3 5 6 B1. 4 Dc1 Dn2 D1 2 T G2–4 -निःस्वना , B2 3 D5 निस्वनान् (for °ना) — After 23^{ab}, B Dc1 D1 ins.

631* महोरगास्तिमिस्तथा ।
सुरपैरर्घचन्द्रैश्च
[D1 om. line 1]

— D1 reads 23^d twice — ^{d}) K4 सात्विकेन, M3–5 मत्यकेन (for सात्वतेन) — After 23, K4 B Dc1 D1 ins

632* क्षरन्तोऽसृक्तथा मूत्रं पुरीषं च प्रदुद्रुवुः ।
वभ्रमुश्चस्खलुश्चान्ये पेतुर्मम्लुस्तथापरे ।
एवं तत्कुञ्जरानीकं युयुधानेन पातितम् ।
शरैरग्न्यर्कसंकाशैः प्रदुद्राव समन्ततः ।

[(L 2) B1 8 चाम्खलुश्च — (L 3) B1–8 Dc1 ता पित, B1 पीडित (for पातितम्)]

24 Ś2 missing (cf v 1. 7) — ^{a}) K2 द्रुते, B Dc1 D1 2 6–8 G5 हते (for द्रुते) — ^{b}) B2 4 . Dc1 D2 T G1. 3–5 M1. 2 महाबल , D7 °रथा , G2 °मना (for °रथ) — ^{c}) Ś1 K1–4 नागान् (for नागं) — ^{d}) D7 8 राजताश्व (for रज°)

25 Ś2 missing (cf v 1 7) — ^{a}) K5 Dn D2 8 -8 G5 -वर्म(D7 8 °वर्म)धर , B1–3 5 Dc1 T G2–4 -वर्णरथ , B4 G1 M -वर्णतनु (for °कर) K1 2 4 D1 श्रीमान् (for शूरस्) — ^{b}) D5 प्रभु (for शुचि) — ^{c}) D7 मुकुद , T G M1 2 मकुटी K5 Dn1 D2 7 8 स्रग्वी , B3 4 खङ्गी (for शङ्खी) — ^{d}) Ś1 K Dn D. 3 –8 भूषित (for -रूषित) — For 25^{cd}, M3–5 subst.

633* रक्तचन्दनदिग्धाङ्गः साङ्गदः सहकुण्डलः ।

26 Ś2 missing (cf v 1. 7) Dn2 om. 26^{ab} — ^{a}) T G4 शिरस्या- (for °सा) K5 माला, D5 श्रीमान् (for दीप्तां) — ^{b}) K5 शुभ्रां, D1 मणीं (for स्रजम्) — ^{d}) T G2–4 कर्णत्राणं, G1. 5 M कठत्राण (for °सूत्रं) Ś1 K3 Dc1 D1 भासुरं (for भास्वरम्)

27 Ś2 missing (cf. v 1. 7) — ^{a}) D5 रत्न , G5 M1 2 रुक्म (for रुक्म) M3–5 स रुक्मविकृत चाप — ^{b}) K4 T G1. 2 5 M विधून्वन् K2 D2 6 राज-, K5

अशोभत महाराज सविद्युदिव तोयदः ॥ २७
तमापतन्तं सहसा मागधस्य गजोत्तमम् ।
सात्यकिर्वारयामास वेलेवोद्धृत्तमर्णवम् ॥ २८
नागं निवारितं दृष्ट्वा शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
अक्रुध्यत रणे राजञ्जलसंधो महाबलः ॥ २९
ततः क्रुद्धो महेष्वासो मार्गणैर्भारसाधनैः ।
अविध्यत शिनेः पौत्रं जलसंधो महोरसि ॥ ३०
ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
अस्यतो वृष्णिवीरस्य निचकर्त शरासनम् ॥ ३१
सात्यकिं छिन्नधन्वानं प्रहसन्निव भारत ।
अविध्यन्मागधो वीरः पञ्चभिर्निशितैः शरैः ॥ ३२
स विद्धो बहुभिर्बाणैर्जलसंधेन वीर्यवान् ।
नाकम्पत महाबाहुस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३३
अचिन्तयन्वै स शरान्नात्यर्थं संभ्रमाद्बली ।
धनुरन्यत्समादाय तिष्ठ तिष्ठेत्युवाच ह ॥ ३४
एतावदुक्त्वा शैनेयो जलसंधं महोरसि ।
विव्याध षष्ट्या सुभृशं शराणां प्रहसन्निव ॥ ३५
क्षुरप्रेण च पीतेन मुष्टिदेशे महद्धनुः ।
जलसंधस्य चिच्छेद विव्याध च त्रिभिः शरैः ॥ ३६
जलसंधस्तु तत्त्यक्त्वा सशरं वै शरासनम् ।

D7 8 रण, D5 नाग (for गज) — ^{c}) Ś1 K1–4 अरोचत, D1 रोच*त (for अशोभत) G5 महाराजा — G5 om (hapl) 27^{d}–29^{c}

28 Ś2 missing (cf v l 7) G5 om 28 (cf v l 27) — ^{b}) Ś1 K माधव स (K5 °वश्च) (for मागधस्य) — ^{d}) K4 Dn2 D1 8 उद्धृतम्, B उद्धूतम्, D6 उद्धतम् (for उद्धृत्तम्) D2 G1 M वेलोद्धृत्त(D2 °द्धृत)-मिवार्णव, D5 वेलेव मकरालयं

29 Ś2 missing (cf v l 7) G5 om. 29^{abc} (cf v l 28) — ^{c}) K1 अरुध्यत (for अक्रु°) — ^{d}) G3 महामना (for °बल) — After 29, M3–5 ins

634* सम्प्रापयद्रणे राजन्नागराज महाबलम् ।

30 Ś2 missing (cf. v l 7) — ^{a}) B4 D1. 5 महाराज, D2 M3–5 रणे नागे (D2 राजन्) (for महेष्वासो) — ^{b}) Ś1 विशिखैर् (for मार्गणैर्) D5 अरि- (for भार) M3–5 वारिते भरत(M3 पुरुष)र्षभ — After 30^{ab}, M3–5 ins

635* स वार्यमाणो बाणौघै शैनेयेनाथ वीर्यवान् ।

— ^{c}) K1 शिते, K4 सने, K5 शने (for शिने) — For 30^{cd}, M3–5 subst

636* अविध्यन्निशितैर्बाणै सत्यक प्रहसन्निव ।

31 Ś2 missing (cf v l 7) G5 om (hapl) 31^{a}–35^{b} — ^{c}) M3–5 अथास्य (for अस्यतो) — ^{d}) Ś1 निश्चकर्त, B2 Dc1 विच° (for निच°)

32 Ś2 missing (cf. v l 7) G5 om 32 (cf v l 31) — ^{c}) G1 अपश्यद् (for अविध्यन्) K1–4 मगधो; S (G5 om) विवरे (for मागधो) K1 वीरा D1 अविध्यद्द्विरदस्योर्यं — ^{d}) G1 M1 2 पचाशन (for पञ्चभिर्) D3 6 विशिखै (for निशितै) B Dc1 D2 T G2–4 M3–5 पचाशद्भि शितै शरै

33 Ś2 missing (cf v l 7) G5 om 33 (cf. v l 31) — ^{b}) M3–5 सात्यकि (for वीर्यवान्) — ^{c}) T G2–4 तदा राजस्, G1 M महाराज (for °बाहुस्)

34 Ś2 missing (cf v l 7) G5 om 34 (cf v l 31) D3 om 34^{ab} — ^{a}) T G1–3 M अचिंतयित्वा (for °यन्वै) G4 अर्पयित्वा च स शरान् — ^{b}) K5 D7 S (G5 om) अत्यर्थं (for ना°) T G3 4 सम्भ्रत, G1 2 M सम्भ्रमे (for °माद्) K1–3 वशी (for बली) — ^{d}) B4 G1 M चाब्रवीत्, D6 उवाच च (for उवाच ह)

35 Ś2 missing (cf v l 7) G5 om 35^{ab} (cf v l 31) — ^{a}) K4 D6 सैनेयो D2 S (G5 om) एवमुक्त्वा तु शैनेयो — K2 om 35^{cd} — ^{c}) M3–5 विव्याध सायकै षष्ट्या — ^{d}) G3 शराणा नतपर्वणा, M3–5 व्यथयन्निव भारत

36 Ś2 missing (cf v l 7) — ^{a}) Ś1 D2 सुपीतेन, K Dn D1 3 5–8 सुतीक्ष्णेन (for च पीतेन) — ^{b}) Ś1 K1–3 D1 मुष्टिच्छेदे (for °देशे) D3 महा- (for महद्) — ^{d}) S त विव्याध (T G2 °थ) (for विव्याध च) Ś1 K1–4 D1 दशभि, K5 त्रिशतै (for च त्रिभि)

37 Ś2 missing (cf v l 7) — ^{a}) Ś1 K1–3 B1 2 D1 3 8 तु त, B3 M3–5 ततस्, G5 तनु (for तु तत्) B3 कोपात् (for त्यक्त्वा) — ^{c}) K5 Dn1 विसृजत् (for त्य°)

तोमरं व्यसृजत्तूर्णं सात्यकिं प्रति मारिष ॥ ३७
स निर्भिद्य भुजं सव्यं माधवस्य महारणे ।
अभ्यगाद्धरणीं घोरः श्वसन्निव महोरगः ॥ ३८
निर्भिन्ने तु भुजे सव्ये सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
त्रिंशद्भिर्विशिखैस्तीक्ष्णैर्जलसंधमताडयत् ॥ ३९
प्रगृह्य तु ततः खड्गं जलसंधो महाबलः ।
आर्षभं चर्म च महच्छतचन्द्रमलंकृतम् ।
तत आविध्य तं खड्गं सात्वतायोत्ससर्ज ह ॥ ४०
शैनेयस्य धनुश्छित्त्वा स खड्गो न्यपतन्महीम् ।
अलातचक्रवच्चैव व्यरोचत महीं गतः ॥ ४१

अथान्यद्धनुरादाय सर्वकायावदारणम् ।
शालस्कन्धप्रतीकाशमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
विस्फार्य विव्यधे क्रुद्धो जलसंधं शरेण ह ॥ ४२
ततः साभरणौ बाहू क्षुराभ्यां माधवोत्तमः ।
साङ्गदौ जलसंधस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ॥ ४३
तौ बाहू परिघप्रख्यौ पेततुर्गजसत्तमात् ।
वसुंधराधराद्भ्रष्टौ पञ्चशीर्षाविवोरगौ ॥ ४४
ततः सुदंष्ट्रं सुहनु चारुकुण्डलमुन्नसम् ।
क्षुरेणास्य तृतीयेन शिरश्चिच्छेद सात्यकिः ॥ ४५
तत्पातितशिरोबाहुकबन्धं भीमदर्शनम् । C. 7 4232 B 7 115 53 K 7 115 54

38 Ś2 missing (cf v 1 7) — a) Ś1 K2 निर्विद्य, K1.3 निर्विश्य (for निर्भिद्य) — b) K5 सात्यकेस्तु (for माधवस्य) — c) Ś1 K1 M1 2 अस्यगाद्, D3 अगमद् (for अभ्यगाद्) B3 शूर, S भित्त्वा (G2 गत्वा) (for घोर) — After 38, Dn1 reads 41^{ab}

39 Ś2 missing (cf. v 1. 7) — a) D7 8 निर्भिन्नस्तु, T G2-5 M1.2 °ण्णस्तु, G1 निर्नैतुस्ते, M3-5 निर्भिण्णे तु (for °न्ने तु) — c) B1-2 5 Dc1 त्रिंशता (for °द्भिर्) S त्रिं(G1 M2 विं)शद्भिर्नि(M1 [sup lin as in text] 3-5 °ता नि)शितैर्बाणैर्

40 Ś2 missing (cf v 1. 7) — a) D2.5 प्रगृह्य च, G1 M1.2 प्रतिगृह्य — K1 om (hapl.) 40^{b-de} — b) B4 T G M1.2 महारथ (for °बल) — c) B1-3 Dc1 तु (for च) D5 आर्षभं च महच्चर्म — d) Ś1 K2 3 D1 अलंकृत, B4 च भानुमत् B1-3 5 Dc1 T G1.3-5 M1.2 शतचन्द्रक(T G3-5 °म)सकुलं, G2 °द्र-सम*हत्, M3-5 °द्रेण सकुलं — Dn1 reads 40^{ef} after 41 — e) D2 3 6 खड्गं च (for तं खड्ग) D1.5 7 8 आविध्य च (D7 8 °ध्यत) तत खड्गं Cd cites आविध्य (as in text)

41 Ś2 missing (cf v 1 7) Dn1 reads 41^{ab} after 38 — a) M3-5 सत्यकस्य (for शैनेयस्य) — b) M3-5 [s]भ्यपतन् (for न्यप°) B Dc1 D2 3 6 G1 M1.2 भुवि (for महीम्) — c) D5 तत्र (for चैव) — d) G1 M1 2 मही तत (for महीं गत) — For 41^{cd}, M3-5 subst.

637* अग्निचक्रमिवाविद्ध यथा साश्मसरुग्युतम् ।

— After 41, Dn1 reads 40^{ef}, while M ins after it

638* भ्राजति स्म तत खड्ग संप्राप्त पृथिवीतलम् ।
[M1.2 भ्राजति]

42 Ś2 missing (cf v 1. 7) — a) K2 तथा (for अथ) — b) D3 6 M3-5 सर्वकायविदारण — After 42^{ab}, S ins

639* जलसंधमभिप्रेक्ष्य उत्स्मयित्वा च माधव ।
[M1.2 अभि (for अभि-)]

— c) K2-4 S सालस्कध, B1-3.5 Dc1 शा(B2 सा)-लस्तम, B4 °स्तम्भ- (for °स्कन्ध) — d) K1 B2 D5 8 T G5 -समप्रभ (for °स्वनम्) — e) D7 8 विस्फार्य क्रुद्धो विव्याध, S विष्फार्य संदधे (G5 दधते) क्रुद्धो — f) Ś1 रणेन ह, K1.3 4 रणे स्वरन्, K2 शरे स्वरन्, B1-4 Dc1 शरेण तु (B4 च), D2 7 8 रणे हसन् (for शरेण ह) S जलम्धवधे शरान्

43 Ś2 missing (cf. v 1. 7) — a) G1 M स हस्ताभरणौ बाहू — b) Ś1 K1.4 D2 6 शराभ्या (for क्षु°) M3-5 क्षुराभ्या परिघोपमौ — c) K3 D1 सागदो, Dn1 D5 7 8 सात्यकिर् M3-5 सागदौ मगधेन्द्रस्य — d) M3-5 चिच्छेद शिनिपुंगव

44 Ś2 missing (cf. v 1. 7) — a) D7 8 तौ बाहू परिघाकारौ, M3-5 तौ बाहू जलसधस्य — c) K5 D5 7 8 वसुधराधराकृष्टौ, D2 वसुधामंधरा°, D3.6 वसुधराया विभ्रष्टौ Cd cites वसुधराधरा

45 Ś2 missing (cf v 1. 7) — a) Ś1 K1.3 D3 G1.2 5 M1.2 सुहनु, K5 B4 Dn D2 5 7 8 सुमहद्, B1-3.5 Dc1 सुभग (for सुहनु) — b) Ś1 K B (except B4) Dn2 D1-3 6 उत्तमं, Dn1 उन्नत (for उन्नसम्) D5

द्विरदं जलसंधस्य रुधिरेणाभ्यषिञ्चत ॥ ४६
जलसंधं निहत्याजौ त्वरमाणस्तु सात्वतः ।
नैषादिं पातयामास गजस्कन्धाद्विशां पते ॥ ४७
रुधिरेणावसिक्ताङ्गो जलसंधस्य कुञ्जरः ।
विलम्बमानमवहत्संश्लिष्टं परमासनम् ॥ ४८
शरार्दितः सात्वतेन मर्दमानः स्ववाहिनीम् ।
घोरमार्तस्वरं कृत्वा विदुद्राव महागजः ॥ ४९
हाहाकारो महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ।
जलसंधं हतं दृष्ट्वा वृष्णीनामृषभेण ह ॥ ५०
विमुखाश्चाभ्यधावन्त तत्र योधाः समन्ततः ।
पलायने कृतोत्साहा निरुत्साहा द्विपज्जये ॥ ५१
एतस्मिन्नन्तरे राजन्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्युयुधानं महारथम् ॥ ५२
तमुदीर्णं तथा दृष्ट्वा शैनेयं कुरुपुंगवाः ।
द्रोणेनैव सह क्रुद्धाः सात्यकिं पर्यवारयन् ॥ ५३
ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां सात्वतस्य च ।
द्रोणस्य च रणे राजन्घोरं देवासुरोपमम् ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

चारुकुंडलमंडित, D$_{7, 8}$ °संयुत

46 Ś$_{2}$ missing (cf. v l 7) Ś$_{1}$ K$_{1-4}$ D$_{1}$ om 46^{ab} — ^{a}) Dn$_{1}$ G$_{1}$ शिरोबाहु, D$_{5, 6}$ °बाहु, D$_{7}$ G$_{2}$ °बाहू (for °बाहु) — ^{c}) Ś$_{1}$ K$_{1-4}$ D$_{1}$ द्विरदो (for °दं) — ^{d}) K$_{4}$ अभिसिंचत

47 Ś$_{2}$ missing (cf v l 7) D$_{8}$ om. 47 — ^{b}) B$_{2}$ M$_{3-5}$ स (for तु) B$_{1}$ (marg as in text) D$_{5}$ G$_{2}$ M$_{3, 5}$ सात्यकि (for सात्वत) — ^{c}) Ś$_{1}$ K$_{1-4}$ D$_{1}$ विषाणं, K$_{5}$ D$_{6}$ विमानं, D$_{2, 7}$ वितान (for नैषादिं) — ^{d}) D$_{2}$ महीपते (for विशां पते) — For 47^{cd}, S subst

640* कबन्धं द्विरदं चैव शरवर्षैरवाकिरत् ।

[G$_{1, 2}$ M द्विरथ (for °द)]

48 Ś$_{2}$ missing (cf v l 7) — ^{a}) K$_{2}$ अवलिप्ताङ्गो (for सिक्ताङ्गो) — ^{c}) G$_{1}$ M विळंबमानम् K$_{2}$ अचरत् (for अवहत्) — ^{d}) D$_{7, 8}$ सुश्लिष्टं (for सं°) Dn$_{2}$ om from मासनम् up to सैन्यस्य (in 50^{b}) K$_{2}$ श्लिष्ट परममानस, D$_{2}$ संश्लिष्ट परमेपुणा, D$_{3, 6}$ °ष्टं स शरासनं, S कवचं शि(G$_{1, 2}$ M श्लि)ष्टमासने

49 Ś$_{2}$ missing (cf v l 7) Dn$_{2}$ om. 49 (cf v l 48) — ^{b}) B$_{2}$ मार्दयाण (for मर्दमान) — ^{c}) Ś$_{1}$ स्वनं (for स्वर) M$_{4}$ (inf lin as in text) श्रुत्वा (for कृत्वा) — ^{d}) M$_{3-5}$ गजोत्तमः (for महागज)

50 Ś$_{2}$ missing up to 50^{abc} (cf v l 7) Dn$_{2}$ om up to सैन्यस्य (cf. v l 48) G$_{5}$ om 50^{b}–52^{a} — ^{b}) Ś$_{1}$ K$_{1-4}$ कुरु (for तव) M$_{3, 4, 5}$ (inf lin as in text) जलसंधे निपातिते — ^{d}) Ś K$_{1, 2}$ D$_{6}$ वृषभेण; K$_{3, 4}$ ऋषभेन, B$_{2}$ Dn$_{2}$ प्रवरेण K$_{5}$ B$_{1-3, 5}$ Dc$_{1}$ Dn D$_{1, 2, 5, 7, 8}$ S (G$_{5}$ om) तु, B$_{4}$ च (for ह)

51 G$_{5}$ om 51 (cf v l 50) — ^{a}) S (G$_{5}$ om) विमुखा विद्रुताश्चैव — ^{b}) G$_{1, 3, 4}$ M यौधा Ś$_{2}$ K$_{1-4}$ D$_{1}$ सहस्रशः, M$_{3-5}$ विशां पते (for समन्ततः)

52 G$_{5}$ om 52^{a} (cf. v l 50) — After 52^{ab}, S ins

641* सैन्यस्य भारं सुमहत्कृतवर्मणि भारत ।
स हि पार्थात्रणे यत्तान्दधारैको महाबलः ।

[(L 1) T सैन्यस्य, G$_{3, 4}$ स न्यस्य (for सन्यस्य) G$_{2, 5}$ स न्यस्य सुमहद्भार (for the prior half) — (L 2) G$_{1}$ रणा (for रणे) G$_{2-5}$ यत्नाद् (for यत्तान्) G$_{1}$ M महारथः (for °बल)]

— ^{d}) M$_{3-5}$ भारद्वाजोपि सात्यकिं — After 52, G$_{1}$ M ins

642* जलसंधं हतं दृष्ट्वा पुत्रस्ते कुरुपुंगव ।
सहोदरैस्तु संयुक्तः सात्यकिं समुपाद्रवत् ।
ततः समभवद्युद्धं कुरूणां सात्यकस्य च ।

[(L 1) G$_{1}$ M$_{1, 2}$ पुंगव — (L 2) G$_{1}$ M$_{1, 2}$ ससोदरैः सुसंक्रुद्धः (for the prior half) G$_{1}$ M$_{1, 2}$ सत्यकं (for सात्यकिं)]

53 ^{a}) K$_{2}$ G$_{2}$ ततो, K$_{3}$ हतं (for तथा) — ^{d}) G$_{2}$ lacuna, M$_{3-5}$ शैनेयं (for सात्यकिं) K$_{3}$ B Dn$_{2}$ S समुपाद्रवन्, K$_{4}$ परिवारयन्; Dn$_{1}$ D$_{7, 8}$ पर्यवारयत् (for °वारयन्)

54 M$_{3, 4}$ om 54^{ab} — ^{b}) B$_{4}$ सात्वतेन (for °तस्य)

९२

संजय उवाच ।
ते किरन्तः शरव्रातान्सर्वे यत्ताः प्रहारिणः ।
त्वरमाणा महाराज युयुधानमयोधयन् ॥ १
तं द्रोणः सप्तसप्तत्या जघान निशितैः शरैः ।
दुर्मर्षणो द्वादशभिर्दुःसहो दशभिः शरैः ॥ २
विकर्णश्चापि निशितैस्त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ।
विव्याध सव्ये पार्श्वे तु स्तनाभ्यामन्तरे तथा ॥ ३
दुर्मुखो दशभिर्बाणैस्तथा दुःशासनोऽष्टभिः ।
चित्रसेनश्च शैनेयं द्वाभ्यां विव्याध मारिष ॥ ४
दुर्योधनश्च महता शरवर्षेण माधवम् ।
अपीडयद्रणे राजञ्शूराश्चान्ये महारथाः ॥ ५
सर्वतः प्रतिविद्धस्तु तव पुत्रैर्महारथैः ।
तान्प्रत्यविध्यच्छैनेयः पृथक्पृथगजिह्मगैः ॥ ६
भारद्वाजं त्रिभिर्बाणैर्दुःसहं नवभिस्तथा ।
विकर्णं पञ्चविंशत्या चित्रसेनं च सप्तभिः ॥ ७
दुर्मर्षणं द्वादशभिश्चतुर्भिश्च विविंशतिम् । C 7 4609 B. 7 116 8 K 7 116 10

D3 6 ह, G. वै (for च)

Colophon D1 missing — *Sub-parvan* Ś1 K2-4 B1-4 Dn1 D1.2 5 7 8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś K1-4 D1.2 6 सात्यकि(Ś2 °क)प्रवेश, K. B Dc1 D2 5 7 8 G1 M सात्यकिप्रवेशे जयद्रथवध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G3-4 113, B2 3 114, B. 122, Dn1 115, D2 118, D3 12, G1 M 112, G5 109 — *Śloka no* G. 49

92

☞ This adhy is missing in D4 (cf. v l. 7 87 50)

1 After the ref, S ins

643* सात्वतस्य रणे कर्म योद्धु दृष्ट्वा महारथा ।
असृष्यमाणा संयत्ता शैनेय समुपाद्रवन् ।

[(L 1) G2 M3-5 योद्धुर् (for योद्धु) —(L 2) M2-5 पर्यवारयन् (for समुपाद्रवन्)]

—^{b}) Ś1 महारथा (for प्रहारिण) —^{d}) Ś2 शिनेपुत्रम् (for युयुधानम्)

2 K2 B. om. (hapl.) 2^{cd} —^{c}) Ś2 दुर्दर्शनो, K1 D5 8 दुर्धर्षणो (for दुर्मर्षणो) D8 [ऽ]थ दशभिर् (for द्वादशभिर्) —^{d}) S दुष्षहो (for दुःसहो) M2-5 नवभि (for दशभि) D2 तथा (for शरै)

3 ^{a}) B5 किरंतश् (for विकर्णश्) D. 7 8 विशिखैस् (for निशितैस्) —^{b}) B1-3 Dc1 त्रिंशता; D2 त्रिंशद्भि (for त्रिं°). —^{c}) S विव्याध (T G1.2 °थ) मार्गणैस्तूर्णं —^{d}) B1-3 Dc1 D3 5 6 स्तनयोर् (for स्तनाभ्याम्) S वामपार्श्वे स्तनान्तरे

4 B4 repeats 4^{ab} after 7 —^{a}) K1 दुर्मर्षणो (hypermetric), B4 (second time) दुर्मुख (for दुर्मुखो) —^{b}) B4 (second time) दुःशासनमथाष्टभि —^{c}) K1 दर्शनीयं, D5 च सैनेय (for च शैनेय) — K4 om (hapl) 4^{d}–6^{c}

5 K4 om 5 (cf v l 4) —^{a}) D2 तु (for च) D1 सहसा, D3 महत्य (for महता) —^{c}) B2 (marg) G3 4 अपीडयन् (for °यद्) —^{d}) D3 शरैश् (for शूराश्)

6 K4 om. 6^{abc} (cf v l 4) Ś K1-3 D1 om (hapl) 6^{ab} — After 6^{ab}, S ins

644* स तुद्यमानश्च तथा सर्वत कुरुपुंगवै ।
[M5 तु (for च)]

—^{c}) B4 Dn2 D1 5 7 8 वार्ष्णेय (for शैनेय) —^{d}) M3-5 [अ]रिंदम (for अजिह्मगै) — After 6, S (except G5) ins

645* सात्यकि पुण्डरीकाक्षो ह्यस्त्रेषु परिनिष्ठित ।
[M1 2 सत्यक (for सात्यकि)]

7 G2 reads 7^{ab} twice —^{a}) G2 (first time) आश्चर्यशृङ्गि (for भारद्वाज) —^{b}) Some MSS दुष्पह, G2 (first time) दुर्मुख B1-3 5 Dc1 D2 S (G2 [both times]) दशभिस् (for नव°) K5 B Dc1 Dn1 D5 7 8 S (G2 [both times]) शरै (for तथा) —^{d}) Ś1 D2 पचभि (for सप्तभि) — For 7^{cd}, D8 subst

646* दशभिश्चित्रसेनं च विकर्णं पञ्चविंशत्या ।

सत्यव्रतं च नवभिर्विजयं दशभिः शरैः ॥ ८
ततो रुक्माङ्गदं चापं विधुन्वानो महारथः ।
अभ्ययात्सात्यकिस्तूर्णं पुत्रं तव महारथम् ॥ ९
राजानं सर्वलोकस्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
शरैरभ्याहनद्गाढं ततो युद्धमभूत्तयोः ॥ १०
विमुञ्चन्तौ शरांस्तीक्ष्णान्संदधानौ च सायकान् ।
अदृश्यं समरेऽन्योन्यं चक्रतुस्तौ महारथौ ॥ ११
सात्यकिः कुरुराजेन निर्विद्धो बह्वशोभत ।
अस्रवद्रुधिरं भूरि स्वरसं चन्दनो यथा ॥ १२
सात्वतेन च बाणोघैर्निर्विद्धस्तनयस्तव ।
शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ १३
माधवस्तु रणे राजन्कुरुराजस्य धन्विनः ।
धनुश्चिच्छेद सहसा क्षुरप्रेण हसन्निव ।
अथैनं छिन्नधन्वानं शरैर्बहुभिराचिनोत् ॥ १४
निर्भिन्नश्च शरैस्तेन द्विषता क्षिप्रकारिणा ।
नामृष्यत रणे राजा शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ १५
अथान्यद्धनुरादाय हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
विव्याध सात्यकिं तूर्णं सायकानां शतेन ह ॥ १६
सोऽतिविद्धो बलवता पुत्रेण तव धन्विना ।
अमर्षवशमापन्नस्तव पुत्रमपीडयत् ॥ १७
पीडितं नृपतिं दृष्ट्वा तव पुत्रा महारथाः ।
सात्वतं शरवर्षेण छादयामासुरञ्जसा ॥ १८

— After 7, B4 repeats 4^{ab}

8 D8 om (hapl) 8^{ab} — a) Ś2 दुर्दर्शनं (for दुर्मर्षण) — b) B Dc1 Dn3 D1 2 S अष्टा(D2 T G3 5 °ष्ट)भिश् (for चतुर्भिश्) — c) Ś2 K1 2 4 B1 Dn1 D3 5–8 S दशभिर् (for नव°) — d) Ś2 K1 2 4 B4 Dn1 D1 3 5–8 नवभि (for दशभि) — After 8, S ins

647* दुर्योधन त्रिभिर्विद्धा सुपुखैस्तिग्मतेजसै ।
[G1 M1 2 मित- (for तिग्म) G3 4 -तेजनै (for °सै)]

9 a) D2 3 6 G5 M5 रुक्मागदश् (for °गद) Dn1 D2 8 चापि (for चाप) — b) S (except G3–5) विधून्वानो (for विधु°) D2 महद्धनु (for महारथ) — D8 om (hapl) 9^{c}–10^{b} K3 reads 9^{cd} twice — d) K5 D2 5 S (except G5) तव पुत्र (by transp)

10 D8 om 10^{ab} (cf. v 1 9) Ś K1–4 D1 6 7 G2 om (hapl) 10^{ab} — a) B4 -लोकाना (for लोकस्य) — b) K5 Dn D2 5 S (G2 om) सर्वलोकमहारथ (K5 Dn D2 5 G5 °थ) — c) Dc1 D2 3 6 G1 3–5 M1 2 अभ्यहनद् (for अभ्या°) — d) D3 6 तदा (for तयो·) — For 10^{cd}, M3–5 subst

648* तत प्रववृते युद्धं कुरुमाधववीरयो ।

11 c) M3 अदृश्यत् (for अदृश्य)

12 a) D7 कुरुराजेंद्र — b) Ś1 निर्विण्णो; D2 स विद्धो (for निर्विद्धो) K1 D3. 6 शोभत (for [अ]शो°). M3 4 5 (sup lin) निर्विद्ध पचभि शरै — c) Ś K1–3 Dn1 D7 8 G1 5 M1 2 आस्रवद्, B1 प्राद्र°, D3. 6 प्राश्र° (for अस्र°) M3–5 सुस्राव रुधिरं रक्तं — d) K1 B1 3 4 D3 6 सुरस (for स्वरसं) B4 D8 M1 चंदन, Cd चन्दनो (as in text)

13 a) B Dc1 स सात्वतेन, T G M1 2 सात्वतस्य च, M3–5 सत्यकस्य च (for सात्वतेन च) — b) D3 6 विद्धस्तु (for निर्विद्धस्) — c) Ś K1–3 D2 शातकौंभमयापीडो, T G3 4 शातकुंभमयो विद्धो — d) B4 G1 M3 4 5 (sup lin) बभौ सूर्य इवोदित

14 b) M3 4, 5 (sup lin) निर्विद्ध पचभि शरै — c) N (except B Dc1 D2, D4 missing) समरे (for सहसा)

15 a) Ś1 निर्भिन्नाश्, K4 विच्छिन्नस्, S निर्भिण्णस् (for निर्भिन्नश्) Dc1 D8 S तु, D2 स (for च) Ś1 शरास् (for शरैस्) — b) D3 6 त्रिशता, M3–5 शत्रुणा (for द्विषता) — c) Ś2 D2 नामृश्यत K5 Dn1 D3 6 7 राजन् (for राजा) — d) Ś2 K2 3 -कारण (for लक्षणम्) D2 शत्रोर्विजयमागतं

16 b) Ś2 K3 G1 5 M दुरानमं (G5 °नं) (for °सदम्) — c) T G2 विव्याथ K1 2 G3 सात्यकिस् (for °किं) — d) B3–5 D3 शायकानां Ś2 B4 5 Dc1 च, D2 तु, T G M1 2 वै (for ह) M3–5 शतेनैन शिलीमुखै

17 b) Dn3 धीमता (for धन्विना) — d) D2 दुर्योधनमपीडयत्

18 a) M3–5 तु नृपं (for नृपतिं). — b) D3, 6 G3

स छाद्यमानो बहुभिस्तव पुत्रैर्महारथैः ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १९
दुर्योधनं च त्वरितो विव्याधाष्टभिराशुगैः ।
प्रहसंश्चास्य चिच्छेद कार्मुकं रिपुभीषणम् ॥ २०
नागं मणिमयं चैव शरैर्ध्वजमपातयत् ।
हत्वा तु चतुरो वाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
सारथिं पातयामास क्षुरप्रेण महायशाः ॥ २१
एतस्मिन्नन्तरे चैव कुरुराजं महारथम् ।
अवाकिरच्छरैर्हृष्टो बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २२
स वध्यमानः समरे शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
प्राद्रवत्सहसा राजन्पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
आप्लुतश्च ततो यानं चित्रसेनस्य धन्विनः ॥ २३
हाहाभूतं जगच्चासीद्दृष्ट्वा राजानमाहवे ।
ग्रस्यमानं सात्यकिना खे सोममिव राहुणा ॥ २४
तं तु शब्दं महच्छ्रुत्वा कृतवर्मा महारथः ।
अभ्ययात्सहसा तत्र यत्रास्ते माधवः प्रभुः ॥ २५
विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं चोदयंश्चैव वाजिनः ।
भर्त्सयन्सारथिं चोग्रं याहि याहीति सत्वरः ॥ २६
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
युयुधानो महाराज यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २७
कृतवर्मा रथेनैष द्रुतमापतते शरी ।
प्रत्युद्याहि रथेनैनं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ २८ C. 7 4631 B 7 116 30 K. 7 116 20

पुत्र (for पुत्रा) B3 Dc1 महाबला (for रथा) —c) Dn1 D5 7 8 G1 M3-5 सात्यकिं (for सात्वत) —d) Ś2 K5 Dn1 D2, 5 7 8 ओजसा, Cd अञ्जसा (as in text)

19 a) Ś2 B1, 2, 5 D5 T G1, 2 M स (for स) B1-3 बलिभिस् (for बहुभिस्) —b) M3-5 पुत्रैस्तव (by transp) —c) Dc1 दशभिर् (for पञ्चभिर्) —d) K3 सर्व (sic) (for पुनर्) T G2 विव्याथ

20 b) T G2 विव्याथ K2 B2 [अ]ष्टाभिर् (for [अ]ष्टभिर्) —D6 om. 20c–21d, D7 reads the same twice —cd) D5 सायक (for कार्मुक) D2 शत्रु सूदन (for रिपुभीषणम्) M3-5 प्रहसन्निव शैनेयो राज्ञ श्चिच्छेद कार्मुकं

21 For the repetition in D7, cf. v l 20 D6 om. 21abcd (cf v l 20) —b) D3 रथान् (for शरैर्) K5 अपाहरत् (for °तयत्) —c) K2 4 5 B (except B1) Dc1 Dn2 D3 5 T G1, 3 5 M1 2 हत्वा च, M3-5 चतुर्भिश्च (for हत्वा तु) —d) M3-5 अनयद्यमसादनं —e) G5 प्रेषयामास (for पातया°)

22 a) Ś K1 2 4 D1 राजन्, T G2-5 वीर (G5 °रं) (for चैव) —b) Ś2 D2 कुरुराज- (D2 °जो). Ś K1-3 B3 D1 2 महारथ, S °बलं (for °रथम्) —c) B1 शरैस्तीक्ष्णैर्, D2 शरव्रातैर् (for शरैर्हृष्टो) —d) B3 महद्भिर् (for बहुभिर्)

23 G6 om. 23ab —a) M3-5 हन्यमान (for वध्य°) K1 सशरै (for समरे) —b) Ś2 D2 शैनेयेन (for °यस्य) —c) M3 4 राजा (for राजन्) G5 प्राद्रवत्स महाराजा —d) K5 तथा (for तव) —Dn2 om 23ef —e) D3 राजन् (for यानं)

24 a) S सर्वं (for चासीद्) —b) B4 G2 दृष्ट्वा राजन्महाहवे —c) T G M1, 2 सात्वतेन, M3-5 सत्यकेन (for सात्यकिना) —d) D2 चन्द्रम् (for सोमम्) S राहुणेव निशाकरं

25 a) Ś K1-4 तत्र (for त तु) Dn D1, 5 7 8 अथ, D2 S तत (for महत्) Ś2 K1-4 D3 कृत्वा (for श्रुत्वा) —b) D3 महारथ (for °रथ) —c) S आप तत् (for अभ्ययात्) D8 राजन् (for तत्र) —d) S यत्रस्थो (for यत्रास्ते) M5 प्रभो

26 a) T G2 5 M विधून्वानो (for विधु°) —b) Dn1 D3 6 नोदयंश्चैव, S नोदयानश्च (G5 °नं च) (for चोदयंश्चैव) D2 सारथिं (for वाजिन) —c) K5 चैव, B1, 5 Dn2 D1, 5 7 8 चाग्रे, Dn1 व्यग्रो (for चोग्रं) D2 तरसा घोररूपेण, M3-5 चोदयामास यंतार —d) K4 6 B Dc1 Dn2 G1 3 M3-5 सत्वरं (for सत्वर)

27 a) M3-5 सहसा (for संप्रेक्ष्य) —b) M3-5 व्यात्ताननम् (for व्यादितास्यम्) —c) M3-5 [ऽ]थ संदृश्य (for महाराज) —d) D8 प्रविशानो धनुष्मता (= 29d), D5 सारथिं चेदमब्रवीत्

28 B4 om. 28ab —a) K4, 5 D2 6 G1, 3 M1-4 5 (sup lin) रथेनैव (for नैष) —b) Dn1 बली, D5 7 8 स्वरी (for शरी) K5 S द्रुतमायाति मां वशी (K5 ते स्वरी, G1 M1-4 मा वशी) —c) G1 M रणे चैन

ततः प्रजविताश्वेन विधिवत्कल्पितेन च ।
आससाद रणे भोजं प्रतिमानं धनुष्मताम् ॥ २९
ततः परमसंक्रुद्धौ ज्वलन्ताविव पावकौ ।
समेयातां नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव तरस्विनौ ॥ ३०
कृतवर्मा तु शैनेयं षड्विंशत्या समार्पयत् ।
निशितैः सायकैस्तीक्ष्णैर्यन्तारं चास्य सप्तभिः ॥ ३१
चतुरश्च हयोदारांश्चतुर्भिः परमेषुभिः ।
अविध्यत्साधुदान्तान्वै सैन्धवान्सात्वतस्य ह ॥ ३२
रुक्मध्वजो रुक्मपृष्ठं महद्विस्फार्य कार्मुकम् ।
रुक्माङ्गदी रुक्मवर्मा रुक्मपुङ्खानवाकिरत् ॥ ३३
ततोऽशीतिं शिनेः पौत्रः सायकान्कृतवर्मणे ।
प्राहिणोत्त्वरया युक्तो द्रष्टुकामो धनंजयम् ॥ ३४
सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ।
समकम्पत दुर्धर्षः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ ३५
त्रिषष्ट्या चतुरोऽस्याश्वान्सप्तभिः सारथिं शरैः ।
विव्याध निशितैस्तूर्णं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥ ३६
सुवर्णपुङ्खं विशिखं समाधाय स सात्यकिः ।
व्यसृजत्तं महाज्वालं संक्रुद्धमिव पन्नगम् ॥ ३७

(for रथेनैनं) —^{d}) G1 M प्रवर रथिना भुवि — After 28, S ins

649* प्रयाहि सत्वर सूत रथेन रथसत्तमम् ।
निहनिष्यामि तं सखे वृष्णिवीरमरिंदमम् ।
[(L 2) T सख्ये (for सखे)]

29 ^{a}) T G3-5 प्रजविना (for °विता) —^{b}) S रथेन रथिना वर (M °र) —^{c}) T G2-5 M5 राजन् (for भोज) G1 M1-4 5 (*sup lin*) समासादयदित्युक्त —^{d}) Dn2 D3 6 धनुर्भृता (for °ष्मताम्)

30 ^{a}) D2 S ततो गभस्तिमत्प्रख्यौ (D2 °सकाशौ) —^{b}) K4 5 B Dc1 Dn D2 3 5 6 T G3-5 ज्वलिताव् (for ज्वलन्ताव्) —^{c}) Ś3 समीयातौ, T समेयेता, G4 समवेता (for समेयाता) D3 चेरतु समरे वीरौ —^{d}) M1, 2 दिव्याव् (for व्याघ्राव्)

31 ^{b}) D7 8 षट्त्रिंशत्या (for षड्विंशत्या) Ś1 K4 D1, 3 6 समार्दय(K4 °ये)त्, Ś2 K1-3 समर्दयत्, B3 5 Dn1 D2 7 T G M1-3 समर्पयत् (for समार्प°) —^{c}) B1-3 शायकैस् G1 M क्रुद्धो (for तीक्ष्णैर्) —^{d}) Ś K1-4 D1 चापि (for चास्य) Dn2 पचभि (for सप्तभि)

32 ^{a}) Ś K1-4 D5 चतुर्भिश्च, Cd चतुरश्च (as in text) Ś K B4 D (except Dc1, D4 missing) चतुरो वाहाश्च (for च हयोदाराश्च) —^{b}) Ś K1-4 B1 (marg) चतुर, D5 विशिखै (for चतुर्भि) D2 S चतुर्भि सायकोत्तमै —^{c}) K5 D7 8 वाहान् (for दान्तान्) D5 च (for वै) K4 अविध्यत्सायुधात्ताश्च (sic) —^{d}) G1 M सत्यकस्य (for सात्वतस्य) K1-3 B1 3 D5 T G2-5 च, K4 5 B5 Dn D1 2 7 8 हि; G1 M तु (for ह) B1 सैंधवान्साधुसंगतान्

33 ^{a}) Ś1 रुक्मरथो (for °ध्वजो) —^{b}) T G1 3 4 M विष्फार्य D3 महद्विस्फारयन्धनु —D7 8 om (hapl) 33^{cd} —^{c}) Ś2 K5 D3 रुक्मागदो, B1 °गदं (for °गदी) Ś1 K1-4 रुक्मवर्णान्, Ś2 D3, 6 T G3 4 °वर्णो (for °वर्मा) —^{d}) K4 रुक्मपुंपान्, B1 °पृष्ठैर्, B2-5 Dc1 Dn2 D1-3, 6 S °पुखैर् (for °पुङ्खान्) K3 D1 2 अवारयत्, G1 M समाकिरत् (for अवा°)

34 ^{a}) D3 शत, S [ऽ]शीत्या (G3 °त्यां, M2 °त्यै) (for ऽशीतिं) K4 पुत्र (for पौत्र) —^{b}) B1, 2 5 शायकान्, B3 मार्गणान्, T G2-5 प्रहरत्, G1 M प्राहरत् (for सायकान्) T G2-5 वर्मण (for वर्मणे) —^{c}) T G2-5 M5 त्वरितस्, G1 M1-4 त्वरित (for प्राहिणोत्) —^{d}) G1 M द्रष्टुमिच्छन् (for °कामो)

35 ^{b}) D5 (marg) बलिना, M1 2 शत्रूणा (for शत्रुणा) — For 35^{cd}, G1 M subst

650* अचल स पुरा भूत्वा समकम्पत मारिष ।

36 ^{a}) B4 [ऽ]श्वाश्च, D5 8 चाश्वान्, G1 5 M1 2 [ऽ]प्यश्वान् (for ऽस्याश्वान्) —^{b}) D5 तथा, M3-5 पुन (for शरै) Ś3 K1-4 B4 D1 सारथिं सप्तभि शरै, D2 3 6 शरै सूत च सप्तभि —^{c}) K2 विधिवन्, T G3 विव्याथ (for °ध) B1 (marg) T G M1 2 बाणै (for तूर्णं) M3-5 शरैर्विव्याध निशितै —^{d}) K5 Dn1 D1 5 7 8 सत्यविक्रम (for कृतवर्मण) — After 36, S ins

651* हताश्वसूते तु रथे स्थिताय शिनिपुगव ।

37 ^{b}) Ś K1-3 B3 4 समादाय B5 Dn1 D1 3 5-8 G2 च सात्यकि, T G1 3-5 M व्यपा(M3-5 °वा)सृजत् (for स सात्यकि) —^{c}) Ś2 K1 Dn1 D2 3 वि(D3 अ)सृजत्तं, K2 D5 6 व्य(D5 वि)सृजंतं, D7 8 विससर्ज

सोऽविशत्कृतवर्माणं यमदण्डोपमः शरः ।
जाम्बूनदविचित्रं च वर्म निर्भिद्य भानुमत् ।
अभ्यगाद्धरणीमुग्रो रुधिरेण समुक्षितः ॥ ३८
संजातरुधिरस्त्राजौ सात्वतेषुभिरर्दितः ।
प्रचलन्धनुरुत्सृज्य न्यपतत्स्यन्दनोत्तमे ॥ ३९
स सिंहदंष्ट्रो जानुभ्यामापन्नोऽमितविक्रमः ।
शरार्दितः सात्यकिना रथोपस्थे नरर्षभः ॥ ४०
सहस्रबाहोः सदृशमक्षोभ्यमिव सागरम् ।
निवार्य कृतवर्माणं सात्यकिः प्रययौ ततः ॥ ४१
खड्गशक्तिधनुःकीर्णां गजाश्वरथसंकुलाम् ।
प्रवर्तितोग्ररुधिरां शतशः क्षत्रियर्षभैः ॥ ४२
प्रेक्षतां सर्वसैन्यानां मध्येन शिनिपुंगवः ।
अभ्यगाद्वाहिनीं भित्त्वा वृत्रहेवासुरीं चमूम् ॥ ४३
समाश्वास्य च हार्दिक्यो गृह्य चान्यन्महद्धनुः ।
तस्थौ तत्रैव बलवान्वारयन्युधि पाण्डवान् ॥ ४४ C. 7 4247 B 7 116 43 K 7 116 43

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

(for व्यसृजत्तं) S स (M1.2 सं) सूयश्च महावीरं —d) K1.2 स (for सं-) —After 37, S ins

652* प्रेषयत्सात्यको बाण हार्दिक्यस्य नरर्षभ ।

[T G2 प्रेषयत्, G1 M1-4 प्रेरयत् (for प्रेष°) M2 बाह्य (for बाण) T G5 नरर्षभ]

38 Dn1 om 38 —a) K2 प्रविशत्, B4 Dn2 D1-3 5-8 सोविध्यत् (for सोऽविशत्) —cd) D8 जाम्बुनद- T G2.4 स चर्म (for च वर्म) Ś1 भासुर, D2 भारत (for भानुमत्) —For 38cd, G1 M subst

653* महेमविकृतं वर्म निर्भिद्य कृतवर्मण ।

—e) Ś K1-3 अभ्ययाद् (for °गाद्) S जगाम च्चा (G1 M °त्वरा)रयन्भूमिं —f) D1 समुच्छ्रित (for क्षित°)

39 a) D3.5 स (for सं-) Ś1 Dc1 -रुधिरश्रान्तौ, S °रोत्पीड (for °रस्त्राजौ) —b) Ś1 D5 आर्दित (for अर्दित) T G2-5 सात्वतेनाभिपीडित, G1 M सत्यकेन स (M3-5 च) मारिष —c) Ś1 K1.5 Dn1 D5 G2.5 प्र(Dn1 D5 प्रा)चलद्, B Dc1 D1 न्यचार, Dn2 प्रजलद् (sic), D2 प्रचलं, D7.8 प्राद्रवद् (for प्रचलन्) —d) K5 प्रापतत्, D5 G4 न्यपतन् (for न्यपतत्) Ś1 K1-4 B Dc1 Dn2 D1.8.6 स्यदनोत्तमात्

40 a) D2 सभिन्न सात्यकिशरैः —b) Ś2 K1.2 आसन्नो, B Dc1 पतितो, D2 सम्भिन्नो, S ससन्न (for आपन्नो) Ś2 [ऽ]तिसु-, G1 M सिंह- (for ऽमित) —c) G1 M सत्यकेन (for सात्यकिना) —d) Ś2 K1-4 रथर्षभ, Dc1 D3.6 G2.4 नरर्षभ (for °र्षभ)

41 K4 om. 41a–42b —a) Ś K (K4 om) Dn D1-3 6-8 सहस्रबाहु- (for °बाहो°) —c) G1 M निर्जित्य (for निवार्य) —d) G1 M सत्यक (for सात्यकि) B Dc1 D2 G1 M पुन, T G2-5 बहि (for तत) —After 41, S ins

654* न हि तस्य रणे पार्थ कथंचिदपि भारत ।
दिदृक्षु स हि वेगेन प्रायाद्यत्र धनंजय ।
स्वशक्त्या क्षत्रियैस्तत्र निरुद्धो बलवत्तर ।
युयुधे सात्वतो राजन्दिदृक्षु पाण्डुनन्दनम् ।

[T G3.4 om. line 1 —(L 1) G2 शर°, G5 तु- (for -णे) G2.5 [अ]पि पार्थिव, M3-5 हि व्यदृश्यत (for [अ]पि भारत) —(L 2) G3 तु (for हि) —(L 4) G1 M सत्यतो (for सात्वतो)]

42 K4 om. 42ab (cf. v l 41) —a) S शस्त्र (for खड्ग-) G1 M1.2 धनुस्तीर्णां, G4 धनुस्तूर्णां (for -धनुःकीर्णां) —b) S (except T) हताश्व- (for गजाश्व-) S -कुञ्जरा (G2.5 °रां) (for -संकुलाम्) —c) S प्रवृत्तरुधिरस्रोता (G5 °त) —d) Ś1 K1.3 D1.7.8 क्षत्रियर्षभ (D3 °भा)

43 a) K4.5 Dc1 Dn2 D6 प्रेक्ष्यतां, S पश्यतां (for प्रेक्षतां) G1 M1.2 -भूतानां (for सैन्यानां) —b) B4 मध्ये तु (for मध्येन) T G2-4 शैनेय शत्रुकर्श(G5 °मर्द)न —c) K1 S (except G5) अत्यगाद् (for अभ्य°) K4 B1 Dn1 D1 छित्त्वा (for भित्त्वा) —d) K4 वृत्रो दैवासुरीं चमू, B Dn3 D2.3.5.6 वृत्रो देवचमूमिव, G5 पुत्रके वासुकीं चमू

44 a) Ś2 K5 B Dc1 Dn D1.2 5-8 G2-5 समाश्वस्य (for °श्वास्य) S हि (for च) D2 निवर्तय हार्दिक्यो —b) K4 गृह्य वा, S गृहीत्वा (for गृह्य च) K1

९३

संजय उवाच ।
काल्यमानेषु सैन्येषु शैनेयेन ततस्ततः ।
भारद्वाजः शरव्रातैर्महद्भिः समवाकिरत् ॥ १
स संप्रहारस्तुमुलो द्रोणसात्वतयोरभूत् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां बलिवासवयोरिव ॥ २
ततो द्रोणः शिनेः पौत्रं चित्रैः सर्वायसैः शरैः ।
त्रिभिराशीविषाकारैर्ललाटे समविध्यत ॥ ३
तैर्ललाटार्पितैर्बाणैर्युयुधानः स्वजिह्मगैः ।
व्यरोचत महाराज त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ॥ ४
ततोऽस्य बाणानपरानिन्द्राशनिसमस्वनान् ।
भारद्वाजोऽन्तरप्रेक्षी प्रेषयामास संयुगे ॥ ५
तान्द्रोणचापनिर्मुक्तान्दाशार्हः पततः शरान् ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां सुपुङ्खाभ्यां चिच्छेद परमास्त्रवित् ॥ ६
तामस्य लघुतां द्रोणः समवेक्ष्य विशां पते ।
प्रहस्य सहसाविध्यद्विंशत्या शिनिपुंगवम् ॥ ७
पुनः पञ्चाशतेषूणां शतेन च समार्पयत् ।
लघुतां युयुधानस्य लाघवेन विशेषयन् ॥ ८
समुत्पतन्ति वल्मीकाद्यथा क्रुद्धा महोरगाः ।
तथा द्रोणरथाद्राजन्नुत्पतन्ति तनुच्छिदः ॥ ९
तथैव युयुधानेन सृष्टाः शतसहस्रशः ।

G4 M1 2 [अ]न्यं (for [अ]न्यन्) Ś2 महाधनु (for महद्धनु) —c) K5 B4 Dn D1 2 5 7 8 स तत्र (for तत्रैव) S समरे (for बलवान्) —d) Ś2 K1–3 पांडव B5 पांडवान्युधि वारयन्, S वारयान (810) स पाडवान्

Colophon D4 missing —*Sub parvan* K5 B3 4 Dn D1 2 7 8 G1 M1 2 जयद्रथवध —*Adhy name* N (except Do1 Dn2, D4 missing) सात्यकिप्रवेश, Bom ed सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनकृतवर्मपराजय —*Adhy no* (figures, words or both) B1–3 T G2–4 114, B5 123, Dn1 116, D2 119, G1 M 113, G5 26 —*Śloka no* Dn1 44, G5 50

93

☞ This adhy is missing in D4 (cf v 1 7 87 50)

1 Do1 om the ref. —a) T G2–5 वध्यमानेषु, G1 M हन्य° (for काल्य°) D2 योधेषु (for सैन्येषु) —b) B3 समतत (for ततस्तत) G1 M सत्यकेन महात्मना —cd) K B (except B1) तमवाकिर(B3 5 °रय)त् (for सम°) T G2–4 मर्मभिद्भिरवाकिरत्, G5 मर्मभेदिभिराकि° (for d) G1 M महता शरवर्षेण भारद्वाजस्तमावृणोत्

2 a) D5 8 तुमलो —b) D7 8 G1 M स(D7 8 -सा)त्यकयोर् (for -सात्वत°) —d) K1–3 वद्धि-, K5 D7 8 बल- (for बलि) —After 2, S ins

655* प्रावर्तत महारौद्र. संग्रामो लोमहर्षण ।
शैनेयस्य च राजेन्द्र भारद्वाजस्य चोभयो ।
[(L 1) Some MSS रोम (for लोम-)]

3 a) G1 M तु शैनेय (for शिने पौत्र) —b) S सर्वपारशवै शरै —d) G1 M समताडयत् (for °विध्यत)

4 b) B Do1 G1 M स्व(B4 स्व)लंकृत, T G2–5 विशा पते (for स्वजिह्मगै)

5 b) B2 -समस्वरान्, D5 S °प्रभान् (for °स्वनान्) —c) S अतरे च (for भारद्वाजो) D2 द्रोण क्रुद्धो महाराज —d) S द्रोणश्चिक्षेप सयुगे

6 a) D2 हस्त (for द्रोण) K5 द्रोणचापविनिर्मुक्तान्; S विमुक्तान्द्रोणचापाग्र (G5 °पाना) —b) S द्रवत (for पतत) —c) Ś1 K1 2 M4 सपुंखाभ्या (for सुपुङ्खाभ्या)

7 d) B4 D5 त्रिंशता (for विंशत्या)

8 a) Ś2 तत (for पुन) K1 पचशता (for पञ्चा°), D2 पुन पचाशतैस्तूर्णं, S पुन पंचाशता पत्र्या —b) Ś1 K2 3 D1 5 8 शितेन (for शतेन) Ś2 K1–4 समा(Ś2 K1 °म)र्दयत्, B3 Dn1 D2 3 6–8 समर्प° (for समार्प°) S सहस्रेण शतेन च —Dn1 om 8cd —c) D5 युध्यमानस्य (for युयुधानस्य) —d) K1 D3 T G2–5 व्य(K1 D3 वि)शेषयत्

9 a) M3 4 5 (*sup lin*) समुद्रमति (for °त्पतन्ति) —b) Ś2 K1–4 D1 विद्धा, G1 M घोरा (for क्रुद्धा). —d) B2 Dn2 G5 आपतंति (for उत्प°).

अवाकिरन्द्रोणरथं शरा रुधिरभोजनाः ॥ १०
लाघवाद्द्विजमुख्यस्य सात्वतस्य च मारिष ।
विशेषं नाध्यगच्छाम समावास्तां नरर्षभौ ॥ ११
सात्यकिस्तु ततो द्रोणं नवभिर्नतपर्वभिः ।
आजघान भृशं क्रुद्धो ध्वजं च निशितैः शरैः ।
सारथिं च शतेनैव भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ १२
लाघवं युयुधानस्य दृष्ट्वा द्रोणो महारथः ।
सप्तत्या सात्यकिं विद्ध्वा तुरगांश्च त्रिभिस्त्रिभिः ।
ध्वजमेकेन विव्याध माधवस्य रथे स्थितम् ॥ १३
अथापरेण भल्लेन हेमपुङ्खेन पत्रिणा ।
धनुश्चिच्छेद समरे माधवस्य महात्मनः ॥ १४
सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धनुस्त्यक्त्वा महारथः ।
गदां जग्राह महतीं भारद्वाजाय चाक्षिपत् ॥ १५
तामापतन्तीं सहसा पट्टबद्धामयस्मयीम् ।
न्यवारयच्छरैर्द्रोणो बहुभिर्बहुरूपिभिः ॥ १६
अथान्यद्धनुरादाय सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
विव्याध बहुभिर्वीरं भारद्वाजं शिलाशितैः ॥ १७
स विद्ध्वा समरे द्रोणं सिंहनादममुञ्चत ।
तं वै न ममृषे द्रोणः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ १८
ततः शक्तिं गृहीत्वा तु रुक्मदण्डामयस्मयीम् ।
तरसा प्रेषयामास माधवस्य रथं प्रति ॥ १९
अनासाद्य तु शैनेयं सा शक्तिः कालसंनिभा ।
भित्त्वा रथं जगामोग्रा धरणीं दारुणस्वना ॥ २०
ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो राजन्विव्याध पत्रिणा । C. 7 4169 B. 7 117 22 K. 7 117 22

---

10 c) D6 अवाकिरत त द्रोणं, S अवाकिरत (G1 °पार्यंत, G5 °वाकिरन्त) द्रोणस्य — d) S रथ (for शरा) Ś K1. 3 D1 -भोजिन (for -भोजना)

11 a) Dc1 लावव (for °वाद्) G3-5 विप्रमुख्यस्य, M3-5 सत्यमवस्य (for द्विजमुख्यस्य) — b) M3-5 सत्यकस्य (for सात्वतस्य) — c) Ś2 K4 D1 नाधिगच्छाम, K1 नाध्यगच्छति, D3 5 G3 4 °गच्छाम, G5 °गच्छामि (for °गच्छाम)

12 a) T G2-5 सात्वतस्, M3-5 सत्यकस् (for सात्यकिस्) D2 3. 6 रणे (for ततो) — b) S नवभि कङ्कपत्रिभि — d) S (except G5) त्रिभि (for शरैः) — e) G5 रथेन, M1 शितेन B2 [भा]जौ, M3 4 [भ]स्य (for [ए]व) — f) K4 पृष्ठत (for पश्यत)

13 c) Ś K1-4 B4 सप्तभि (for सप्तत्या) B2 Dn2 D5 7 8 सारथिं (for सात्यकिं) — d) Ś1 K1 B Dc1 Dn2 D2 6 8 तुरंगाश्च, Ś2 K2-4 D1 सारथिं (for तुरगाश्च) B2 तु (for च) — e) B2 4 G1 M (M5 inf lin as in text) चिच्छेद (for विव्याध) — f) D6 रणे (for रथे) K2 स्थित (for स्थितम्)

14 a) B3 तथा (for अथ)

15 a) M1 सत्यकिस्तु — c) G1 M वेगेन (for महतीं) — d) K5 T G M1. 2 भारद्वाजस्य (for °जाय) M3-5 ब्राह्मणाय प्रचिक्षिपे

16 b) K1 पट-, D5 हेम-; D7 8 पद (for पट्ट) Ś2 K4 5 S (except G2 5) नद्धाम्, D2 बंधाम्, D5 -पट्टाम् (for -बद्धाम्) D2 अयोमयीं

17 b) B4 सात्यकिं परवीरहा — c) Ś K1 3 4 विद्ध्वा च (for विव्याध) B Dc1 वीरो (for वीर) S विव्याध (T G2 °थ) विवरे राजन् — d) B Dc1 D3 शितैः शरैः, S शिलीमुखैः (for शिलाशितैः)

18 a) B Dc1 विद्ध्वा च (for स विद्ध्वा) K4 स विद्ध्वा बहुभिर्वीर, S विद्ध्वा विद्ध्वा रणे (M3-5 च त) द्रोणं — b) S विमु (G1 M स्म मु) ञ्चति (for अमुञ्चत) — c) K4. 5 D5 न (K4 तं) चैन (for तं वै न) — d) S सिंहनादं महात्मन

19 a) Dn1 तत्र (for ततः) S रणे द्रोणो (for गृहीत्वा तु) — b) D2 6 अयोमयीं — c) K5 B (except B5) Dc1 त्वरया, G5 ता शक्तिं (for तरसा) — d) M3-5 सत्यकस्य (for माधवस्य)

20 a) Ś K1-4 D1 अनादृत्य, D3 भारद्वाज (for अनासाद्य) — b) M3-5 द्रोण (for काल) S -चोदिता (for -संनिभा) — c) D 7 8 [उ]ग्रा (for [उ]ग्रा) — d) M1 2 -स्वना (for स्वना) B1 (marg as in text) धरणीं कालसंनिभा

21 a) Dn1 पुत्रो — b) T G2 विव्याय (for विव्याध) M3 पत्रिभि (for पत्रिणा) — d) D2 सोऽर्दयद् (for पीडयन्) — For 21cd, M3-5 subst

656* माधवोऽपि महाराज ब्राह्मणं पीडयन्निव ।

दक्षिणं भुजमासाद्य पीडयन्भरतर्षभ ॥ २१
द्रोणोऽपि समरे राजन्माधवस्य महद्धनुः ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद रथशक्त्या च सारथिम् ॥ २२
मुमोह सारथिस्तस्य रथशक्त्या समाहतः ।
स रथोपस्थमासाद्य मुहूर्तं संन्यषीदत ॥ २३
चकार सात्यकी राजंस्तत्र कर्मातिमानुषम् ।
अयोधयच्च यद्द्रोणं रश्मीञ्जग्राह च स्वयम् ॥ २४
ततः शरशतेनैव युयुधानो महारथः ।
अविध्यद्ब्राह्मणं संख्ये हृष्टरूपो विशां पते ॥ २५
तस्य द्रोणः शरान्पञ्च प्रेषयामास भारत ।
ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ॥ २६
निर्विद्धस्तु शरैर्घोरैरक्रुध्यत्सात्यकिर्भृशम् ।
सायकान्व्यसृजच्चापि वीरो रुक्मरथं प्रति ॥ २७
ततो द्रोणस्य यन्तारं निपात्यैकेषुणा भुवि ।
अश्वान्व्यद्रावयद्बाणैर्हतसूतान्महात्मनः ॥ २८
स रथः प्रद्रुतः संख्ये मण्डलानि सहस्रशः ।
चकार राजतो राजन्भ्राजमान इवांशुमान् ॥ २९
अभिद्रवत गृह्णीत हयान्द्रोणस्य धावत ।
इति स्म चुक्रुशुः सर्वे राजपुत्राः सराजकाः ॥ ३०
ते सात्यकिमपास्याशु राजन्युधि महारथाः ।
यतो द्रोणस्ततः सर्वे सहसा समुपाद्रवन् ॥ ३१
तान्दृष्ट्वा प्रद्रुतान्सर्वान्सात्वतेन शरार्दितान् ।

---

22 ^{a}) M_{3-5} ततो द्रोणो महाराज — ^{b}) Ś K_{1-4} $D_{2,3,6}$ पुनर् (for महद्) — ^{d}) T सारथि M_{3} रथशक्त्यानुपगयो

23 M_{3} om 23^{c}–24^{b} — ^{a}) G_{1} $M_{1,2,4}$ मुमोच (for °ह) $M_{4,5}$ तत्र (for तस्य) — ^{b}) $K_{1,3}$ समाहित — ^{c}) B_{3} रथोपस्थं समासाद्य — ^{d}) $K_{1,2}$ $D_{5,7}$ स न्यपीदत, K_{4} D_{1} त न्य(K_{4} नि)पेधत, B_{1-4} D_{c1} वे न्यसीदत; B_{5} सन्यसी°, $D_{2,3,6}$ स (D_{2} सु) न्यपी°, S (M_{3} om) समलीयत (for सन्यपीदत)

24 M_{3} om 24^{ab} (cf v l 23) — ^{a}) $M_{4,5}$ सत्यको — ^{b}) Dn_{2} $D_{3,5,6}$ T G_{2} सूत, $M_{4,5}$ तत (for तत्र) — ^{c}) D_{3} भृश (for च यद्) Dn_{1} द्रोण स, $G_{3,4}$ त द्रोण (for यद्द्रोण) $Ś_{1}$ अयोधयत काद्रोण (sic, त का, sec m, in the original blank space) — ^{d}) K_{4} D_{2} T $G_{3,5}$ रश्मिं (for रश्मीन्) $Ś_{1}$ स, K_{3} D_{c1} यत् (for च)

25 ^{a}) $Ś_{2}$ K_{1-4} D_{1} एन (for एव) — ^{c}) G_{1-3} $M_{1,2}$ सखे, M_{3-5} चैव (for संख्ये) $Ś_{1}$ K_{1} *($Ś_{1}$ ह)*****संख्ये, $Ś_{2}$ जघान द्रोणं संख्ये तु, $K_{3,4}$ विव्याध सात्यकिः (K_{4} त्वरित) संख्ये — ^{d}) M_{3-5} क्रोधयन्निव मानद

26 ^{a}) D_{2} एव (for पञ्च) — ^{b}) M_{3-5} प्रे(M_{5} प्रै) षयत्स महारणे — ^{c}) Ś K D (except D_{c1}, D_{4} missing) घोरा (for तस्य) — ^{d}) G_{5} पेतु (for पपु)

27 ^{a}) T G $M_{1,2}$ स (for तु) — ^{b}) D_{2} अविध्यत् (for अक्रुध्यत्) S युयुधानश्चुकोप ह — ^{c}) Some MSS शायकान् $K_{1,2}$ Dn_{1} D_{2} व्यसृजश्च; T G_{3} व्यजहच् (for व्यसृजच्) M_{3-5} व्यसृजत्सायकाञ्शाजन् — ^{d}) $Ś_{2}$ द्रोणो (for वीरो).

28 ^{b}) M_{3-5} निहत्य (for निपात्य) D_{5} भृश, M_{3-5} युधि (for भुवि) D_{c1} विनिपात्येषुणा भुवि — ^{c}) $Ś_{1}$ $K_{1,2}$ प्राद्रावयद्, $Ś_{2}$ K_{3} यच्चाद्रवद्, K_{4} च प्राद्रयद्, Dn_{1} M_{1} विद्रावयद्, $D_{3,6}$ व्यद्रावयन्, T $G_{3,4}$ अद्रावयद्, $G_{2,5}$ विद्रावयन् (for व्यद्रावयद्) M_{2} अश्वान्यद्रावयन्याणैर् (sic), M_{3-5} तस्याश्वान्द्रावयन्वा° — ^{d}) K_{5} Dn_{1} $D_{5,7,8}$ ततस्तत°, B_{1} (marg as in text) महाबल°, $D_{3,6}$ °रथ (for °त्मन)

29 ^{a}) T G_{3} रथे (for रथ) T G_{2-5} व्यचरत्, G_{1} M विचरन् (for प्रद्रुत) Ś K_{1-4} D_{1} सैन्ये, G_{2} $M_{1,2,5}$ सखे, G_{4} $M_{3,4}$ सघे (for संख्ये) — ^{c}) K_{4} D_{2} चचार, Dn_{2} $D_{3,6}$ तेजसा, S शुशुभे (for चकार) K_{5} जवनो, Dn_{2} $D_{3,6}$ राजते (for °तो) D_{3} राजा — After 29, K_{4} D_{1} ins

657* ततः सारथिन हत्वा द्रोणस्यापातयद्रथात् ।
शोणाश्वाश्च रथं गृह्य दुद्रुवुः सर्वतोदिशम् ।

30 ^{a}) $Ś_{2}$ अभ्यद्रवत — ^{b}) $Ś_{2}$ K_{1-4} D_{1} सत्वरा (K_{1} °र, K_{4} °रान्). $B_{1,4}$ Dn_{1} T $G_{2,4,5}$ धावत, G_{1} M धीमतः (for धावत) — ^{c}) M_{3-5} इति सर्वे तदा क्रोशन्

31 ^{a}) M_{3-5} सत्यकम् — ^{b}) G_{1} M महारथं (for °रथा) — ^{c}) K_{1-3} द्रौणिस् (for द्रोणस्)

32 ^{a}) G_{4} त (for तान्) K_{5} B (except B_{2}) D_{c1} Dn $D_{1,5,7,8}$ संख्ये (for सर्वान्) D_{2} दृष्ट्वा प्रदश्य तान्स-

प्रभग्नं पुनरेवासीत्तव सैन्यं समाकुलम् ॥ ३२
व्यूहस्यैव पुनर्द्वारं गत्वा द्रोणो व्यवस्थितः ।
वातायमानैस्तैरश्वैर्हतो वृष्णिशरार्दितैः ॥ ३३
पाण्डुपाञ्चालसंभग्नं व्यूहमालोक्य वीर्यवान् ।
शैनेये नाकरोद्यत्नं व्यूहस्यैवाभिरक्षणे ॥ ३४
निवार्य पाण्डुपाञ्चालान्द्रोणाग्निः प्रदहन्निव ।
तस्थौ क्रोधाग्निसंदीप्तः कालसूर्य इवोदितः ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

९४

संजय उवाच ।
द्रोणं स जित्वा पुरुषप्रवीर-
स्तथैव हार्दिक्यमुखांस्त्वदीयान् ।
प्रहस्य सूतं वचनं बभाषे
शिनिप्रवीरः कुरुपुंगवाग्र्य ॥ १
निमित्तमात्रं वयमत्र सूत
दग्धारयः केशवफल्गुनाभ्याम् ।
हतान्निहन्मेह नरर्षभेण C 7 4683 B 7 118 2 K 7 118 2

वान् — [b]) D₄ सात्वतस्य, D₇ माधवेन, D₈ G₁ M₃₋₅ स(D₈ सा)त्यकेन (for सात्वतेन) D₈ ₆ (before corr) शरोर्मिणा (for शरार्दितान्) — [c]) D₇ ₈ आसभ्र (for प्र°) — [d]) G₈ महाकुलं (for समा°)

33 [a]) Ś₁ D₃ G₁ M₁ ₂ इव, B₅ एव, T G₂₋₅ M₃₋₅ अथ (for पुन) — [b]) B₁ ₅ द्रोणो गत्वा (by transp) K₅ व्यतिष्ठत (for व्यवस्थित) — [c]) D₆ (by corr as in text) अश्वैस्तैर् (by transp) — [d]) B₁ ₅ D₁ नीतो (for हतो) Ś₁ K₁₋₃ B₄ Dc₁ Dn D₁ ₅ ₇ ₈ -शरार्दित, D₃ ₆ (marg) बलार्दितै (for -शरा°) S हतो वार्ष्णेयपीडितैः

34 [a]) K₆ Dn₁ D₁ ₂ ₄ ₇ ₈ -सभिन्नं (for संभग्नं) — [b]) T G₂₋₅ दृष्ट्वाथ (for आलोक्य) K₆ D₂ बुद्धिमान् (for वीर्यवान्) — [c]) K₄ युद्धं (for यत्न) — [d]) K₁ ₂ व्यूहस्यास्य, D₅ °स्येव (for °स्यैव) B Dc₁ Dn₂ D₂ व्यूहमेवाभ्य(Dn₂ °न्व)रक्षत, S °मेव ररक्ष स (G₁ M₁ ₂ च)

35 [a]) Some MSS पचालान् — [b]) D₂ प्रहसन् (for प्रदहन्) G₁ M द्रोणो ह्यासीदमर्षित — [c]) Ś₁ D₇ ₈ T G₂ द्रोणाग्नि, Bom ed. क्रोधेध्म (for क्रोधाग्नि) D₅ व्यूहद्वार ममासाद्य — [d]) D₄ तस्थौ काल (for काल सूर्य) Dn₂ इवोद्यत (for °दित) G₂ कालाग्नि प्रदह न्निव

Colophon D₄ missing — *Sub-parvan* Ś₁ K₆ B₂ ₄ ₅ Dn₁ D₁ ₃ ₇ ₈ जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K₁ ₈ चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś K Dn₁ D₁ ₂ ₅ ₇ ₈ सात्यकिप्रवेश, B Dc₁ D₆ सात्यकिप्रवेशे द्रोणपराजय, G₁ M₁ ₂ रथविद्रावणं, Bom ed सात्यकिप्रवेशे सात्यकिपराक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B₁ T G₂₋₄ 115, B₅ 124, Dn₁ 117, D₂ 120, D₃ 14, G₁ M 114, G₅ 111 — *Śloka no* Dc₁ Dn₁ 36, G₅ 35

94

☞ This adhy is missing in D₄ (cf. v l 7 87 50)

1 [a]) S तु (for स) D₇ भित्वा (for जित्वा) D₂ प्रवीर (for -प्रवीरस्) — [b]) Dn₂ om from स्तथैव up to वयमत्र (in 2[a]) Ś₂ K₁₋₄ प्रवीरान् (for त्वदीयान्) — [d]) K₂ D₃ कुरुपुंगवाग्र्य, K₄ °पाद्रवाग्र्य, Dn₁ D₂ G₁ M यदुपुंगवाग्र्य (Dn₁ °ग्र्य)

2 Dn₂ om up to वयमत्र (cf v l 1) Before 2, G₁ M₃₋₅ ins सात्यकि — [a]) K₄ एष; B₂ ₄ अथ D₈ damaged (for अत्र) — [b]) Ś₁ दधार**न्, Ś K₁₋₃ दधार यत्, K₄ D₁ ₈ ₆ दग्धो रिपु (for दग्धारय Some MSS फाल्गुनाभ्या D₅ दग्धारय साभ्या — [c]) Ś₁ ***न, K₂ निहन्मे*, K₃ D₃ ₆ °न्मीह; K₆ D₅ ₇ °न्मिह (for °न्मेह) K₄ B₈ भेण, D₂ नरर्षभेयान् (for °र्षभेण) — [d]) Ś₂ सर्व शास्मजसंभवेन, D₂ °रेशस्य सुवेन संख्ये — For 2

वयं सुरेशात्मसमुद्भवेन ॥ २
तमेवमुक्त्वा शिनिपुंगवस्तदा
महामृधे सोऽभ्ययधनुर्धरोऽरिहा ।
किरन्समन्तात्सहसा शरान्वली ।
समापतच्छ्येन इवामिषं यथा ॥ ३
तं यान्तमश्वैः शशिशङ्खवर्णै-
र्विगाह्य सैन्यं पुरुषप्रवीरम् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं समन्ता-
दादित्यरश्मिप्रतिमं नराग्र्यम् ॥ ४
असह्यविक्रान्तमदीनसत्त्वं
सर्वे गणा भारत दुर्विषह्यम् ।
सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावं
दिवीव सूर्यं जलदव्यपाये ॥ ५
अमर्षपूर्णस्त्वतिचित्रयोधी
शरासनी काञ्चनवर्मधारी ।
सुदर्शनः सात्यकिमापतन्तं
न्यवारयद्राजवरः प्रसह्य ॥ ६
तयोरभूद्भारत संप्रहारः
सुदारुणस्तं समभिप्रशंसन् ।
योधास्त्वदीयाश्च हि सोमकाश्च
वृत्रेन्द्रयोर्युद्धमिवामरौघाः ॥ ७
शरैः सुतीक्ष्णैः शतशोऽभ्यविध्य-
त्सुदर्शनः सात्वतमुख्यमाजौ ।
अनागतानेव तु तान्पृषत्कां-
श्चिच्छेद बाणैः शिनिपुंगवोऽपि ॥ ८
तथैव शक्रप्रतिमोऽपि सात्यकिः

---

subst

658* हतानिहन्तास्मि किरीटमालिना
एह समीम सह पार्थतेन ।

[(L 1) G1 M हि (for नि) G5 -मालीना (for -मालिना) —(L 2) G5 अह, M1 2 वय (for एह)]

3 Before 3, G1 M ins संजय —^{a}) Ś1 [s]थ (for तदा) —^{b}) K5 B1-3 Do1 M3-5 महाहवे (for °मृधे) D7 8 [s]सौ (for सो) D3 6 T G2-5 [s]प्र- (for ऽभ्य- —^{c}) T G2-5 स शरान्वलीय (for सहसा शरान्वली) —^{d}) Ś K1-3 [अ]पिधाय स, K5 B1-3 Do1 Dn1 S [आ]मिषाशया, D2 [आ]मिषेच्छया (for [आ]मिष यथा) B4 परान् (for यथा)

4 ^{a}) D5 स यातम्, D7 8 प्रयांतम् (for तं यान्तम्) —^{b}) D2 विहाय (for विगाह्य) D1 सेना (for सैन्यं) S विगाहमान (for °ह्य सैन्य) K5 B5 D2 -प्रवीरा; D5 -प्रवीर, T G3 -प्रवीर॰ (for -प्रवीरम्) —^{c}) T G2-5 धारयितु (for वार°) S तपतम् (for समन्ताद्) —^{d}) D7 नराग्र्या, D8 रथाग्र्य॰, Bom ed रथाग्र्यं (for नरा°) M3-5 आदित्यरश्मिप्रतिमैः शरैस्तै

5 ^{a}) Ś1 (*sup lin* as in text) अनेकसत्त्व, S अशक्नुवंस्ते (for अदीनसत्त्व) —^{b}) K5 D7 8 सर्वात्मना, Dn2 D3 सर्वैर्गुणैर्, D6 सर्वैर्गणैर् (for सर्वे गणा) Ś1 B5 दुर्विसह्यं, B1-4 Do1 D2 4 ये त्वदीया; D8 दुर्विगाह्य, S सत्त्ववतं (for दुर्विषह्यम्) —^{c}) Ś2 K2 D8 -स्वभाव (for प्रभावं) —^{d}) S प्रतिवीक्षितु त (for जलदव्यपाये)

6 ^{a}) D2 M3-5 त्वथ (for त्वति) —^{b}) M3-5 शरान्किरन् (for शरासनी) —^{d}) K4 D5 निवारयद् (for न्यवा°) Ś2 प्रगृह्य (for प्रसह्य)

7 ^{a}) S तदा (for अभूद्) S सप्रहार (G5 °भावं) (for °हार) —^{b}) B4 5 Dn1 समति- (for समभि-) Ś K2 3 D2 5 -भ्यशसन्, K1 -भ्यसंशन्, K4 -प्रशंसयन् (for -प्रशसन्) S प्रैक्षत सर्वैर्निमिषैस्तु (G5 °ष तु) नेत्रै —^{c}) G1 M यौधास् B4 5 सह-, D2 M3-5 स्वय, D6 हि स (for च हि) K5 तयोश्च युद्ध (for हि सोमकाश्च) —^{d}) D3 [अ]मरेन्द्रा (for [अ]मरौघा) S शक्रस्य (G5 °क्रं च) वृत्रेण यथैव पूर्वं

8 ^{a}) G4 च (for सु-) K1 3 G1 M1. 2 [s]त्यविध्यद्; B (except B2) Do1 D2 7 8 T G2-5 न्यवि°, M3-5 व्यवि° (for ऽभ्यवि°) —D8 repeats 8^{bcd} after सुदर्शन (in 10^b) —^{b}) T G2-5 सात्वतमुग्रम् (for °मुख्यम्) M3-5 सुदर्शनो राजवरप्रवीर॰ —^{c}) S च (for तु) Ś2 K2 D2 पृषत्कैश्, Dn1 प्रसक्ता (for पृषत्कांश्) K5 D7 8 (both times) अनागतांस्तानथ बाणसंघान् —^{d}) Ś1 K1-3 राजा, Ś2 K4 5 Do1 Dn D1. 3 5 7 8 (both times) राजन् (for बाणै) M3-5 युयुधान आशु (for शिनिपुंगवोऽपि)

सुदर्शने यान्क्षिपति स सायकान् ।
द्विधा त्रिधा तानकरोत्सुदर्शनः
शरोत्तमैः स्यन्दनवर्यमास्थितः ॥ ९
संप्रेक्ष्य बाणान्निहतांस्तदानीं
सुदर्शनः सात्यकिबाणवेगैः ।
क्रोधाद्दिधक्षन्निव तिग्मतेजाः
शरानमुञ्चत्तपनीयचित्रान् ॥ १०
पुनः स बाणैस्त्रिभिरग्निकल्पै-
राकर्णपूर्णैर्निशितैः सुपुङ्खैः ।
विव्याध देहावरणं विभिद्य
ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥ ११
तथैव तस्यावनिपालपुत्रः
संधाय बाणैरपरैर्ज्वलद्भिः ।
आजघ्निवांस्तान्रजतप्रकाशां-
श्चतुर्भिरश्वांश्चतुरः प्रसह्य ॥ १२
तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वी
नप्ता शिनेरिन्द्रसमानवीर्यः ।
सुदर्शनस्येषुगणैः सुतीक्ष्णै-
र्हयान्निहत्याशु ननाद नादम् ॥ १३
अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य
भल्लेन वज्राशनिसंनिभेन ।
सुदर्शनस्यापि शिनिप्रवीरः
क्षुरेण चिच्छेद शिरः प्रसह्य ॥ १४
सकुण्डलं पूर्णशशिप्रकाशं
भ्राजिष्णु वक्त्रं निचकर्त देहात् ।
यथा पुरा वज्रधरः प्रसह्य C 7 4598 B. 7 118 15 K 7 118 15

---

9 [b]) S सुदर्शनाय (for °ने यान्) K_1 म (for स) $B_{1 2 5}$ D_3 शायकान् D_2 सुदर्शनायोत्क्षिपते पृषत्कान् —[d]) B_2 D_8 आश्रित (for आस्थित·) S शरोत्तमै· स्यदनवर्यविष्टि(G_5 °ष्ठ)त

10 For the repetition in D_5, cf v l. 8 —[a]) Ś $D_{3 6}$ संप्रेक्षमाणो, Dn_1 $D_{4 5 7}$ M_{2-5} सान्प्रे(M_2 °न्वी)-क्ष्य बाणान् (for संप्रेक्ष्य बा°) B_1 (marg as in text) विहतास् (for निहतास्) M_{3-5} सुदर्शनो (for तदानीं) —[b]) D_5 om त्यकि Ś K_{1-4} Dn_2 $D_{1 3 6}$ -बाणजालै·, Dn_1 बाणवर्षै, D_3 lacuna (for बाणवेगै) M_{3-5} महाहवे सत्यकबाणवेगै —[c]) $B_{1-3 5}$ Dc_1 D_2 T G $M_{1 2}$ प्रनृत्यन्, M_{3-5} स नृत्यन् (for दिधक्षन्) $Ś_1$ तिग्मतेजस, S तीव्रतेजा (for तिग्म°) —[d]) B_4 व्यमुचत्, $D_{3 6}$ विमुचंस् (for अमुञ्चत्) K_5 D_2 S पुङ्खान् (for -चित्रान्)

11 [a]) D_2 तथा स बाणै पुनरग्निकल्पैर् —[b]) G_1 $M_{1 3}$ तपनीय (for निशितै सु) $K_{4 5}$ सपुङ्खै, M_{3-5} सुमुक्तै (for सुपुङ्खै) —[c]) T G_2 विव्याथ (for °ध) $G_{1 3-5}$ M विदार्य (for विभिद्य) —[d]) M_{3-5} सत्यकस्य (for सात्यकेर्)

12 [a]) S पुनश्च (for तथैव) —[b]) Ś K_{1-4} सं($Ś_2$ सा)नाप्य (for संधाय) —[c]) $D_{3 6}$ जघान बाणै (for आजघ्निवांस्तान्) $Ś_1$ K_{1-3} तं (for तान्) $Ś_1$ रजत प्रकाशं, D_2 ज्वलनप्रकाशांश् (for रजतप्रकाशांश्) —[d]) T G_{2-5} प्रगृह्य (for प्रसह्य)

13 [a]) K_5 $B_{2 5}$ G_2 [अ]पि, B_3 च, Dc_1 [आ]शु (for तु) T कृतेन (for तु तेन) —[b]) $Ś_1$ [अ]प्रति वार्यवीर्य, $Ś_2$ K_{1-4} D_1 वासवतुल्यवीर्य, K_5 B Dc_1 Dn $D_{3 7 8}$ Cd इन्द्रसमानकल्प·, D_2 इन्द्रसमप्रभाव (for इन्द्रसमानवीर्य) — K_4 om 13[c]–14[b] —[c]) D_3 [ए]व शरै (for [इ]षुगणै) S [इ]षुभिराशुकारी (for [इ]षुगणै सुतीक्ष्णैर्) —[d]) K_{1-3} अश्वान् (for हयान्) $Ś_1$ अथ (for आशु) S नादान् (for नादम्)

14 K_4 om 14[ab] (cf. v l 13) —[a]) K_5 तथा (for -अथ) M_{3-5} निकृत्य शीर्षं (for शिरो निकृत्य) $D_{2 7 8}$ न्यकृंतन, $D_{3 6}$ निपात्य (for निकृत्य) —[b]) $Ś_1$ G_5 शरेण (for भल्लेन) $Ś_2$ K_{1-3} दीप्ताशनि-, K_5 B Dc_1 Dn $D_{1-3 5 6}$ शक्राशनि, $D_{7 8}$ शक्त्याशनि, G_5 भल्लेनाशनि- (for वज्राशनि) — $Ś_2$ K_{1-3} om. 14[cd] —[c]) T [अ]स्य (for [अ]पि) B (except B_4) T G $M_{1 2}$ शितेन वीर (for शिनिप्रवीरः) —[d]) G_4 प्रगृह्य (for प्रसह्य) $Ś_1$ $K_{4 5}$ Dn $D_{1-3 5-8}$ क्षुरेण कालानल संनिभेन

15 [b]) K_3 B_4 Dn $D_{5 7 8}$ विचकर्त; S निपपात (for निचकर्त) —[c]) $B_{1-3 5}$ Dc_1 D_2 transp यथा and पुरा S वज्रधरेण कृत्तं (for °धर· प्रसह्य) —[d]) S ब($G_{1 3}$ M व)लस्य शीर्षं महदुग्ररूपं Cd cites बलस्य (as in text)

बलस्य संख्येऽतिबलस्य राजन् ॥ १५
निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं
रणे यदूनामृषभस्तरस्वी ।
मुदा समेतः परया महात्मा
रराज राजन्सुरराजकल्पः ॥ १६
ततो यथावर्जुनमेव येन
निवार्य सैन्यं तव मार्गणौघैः ।
सदश्वयुक्तेन रथेन निर्या-
ल्लोकान्विसिस्मापयिषुर्नृवीरः ॥ १७
तत्तस्य विस्मापयनीयमभ्य-
मपूजयन्योधवराः समेताः ।
यद्वर्तमानानिषुगोचरेऽरी-
न्ददाह बाणैर्हुतभुग्यथैव ॥ १८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

९५

संजय उवाच ।
ततः स सात्यकिर्धीमान्महात्मा वृष्णिपुंगवः ।
सुदर्शनं निहत्याजौ यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ १
रथाश्वनागकलिलं शरशक्त्यूर्मिमालिनम् ।

---

16 ^{a}) T G2-5 पार्थिवमुख्यरूप D2 -राजपौत्र, M3-5 -पुत्रमुख्यं (for -पुत्रपौत्रं) — ^{b}) D2 S संख्ये (G1 2 M °खे) (for रणे) T G3-5 M3-5 मधूनाम् (for यदूनाम्) K1-3 वृषभस् (for ऋषभस्) G1 M प्रमाथी (for तरस्वी) — M3 om 16^c-18^d. — ^{c}) Ś1 परीत, K1 समीत, D2 सयुक्त (for समेत) D3 मनस्वी (for महात्मा) — ^{d}) D2 सख्ये (for राजन्) Dc1 -तुल्य- (for -कल्प) — For 16^{cd}, S (M3 om.) subst

659* मुदा महत्याभिवृतो महात्मा
महाहवे शक्र इवामरेश ।

17 M3 om 17 (cf. v 1 16) — ^{a}) S (M3 om) प्रयातो (for यथाव्) B Dc1 Dn D3 6 अर्जुन (for अर्जुनम्) Ś K1-4 D1 तेन, S (M3 om) वीरो (for येन) — ^{b}) B3 Dc1 सेना (for सैन्यं) M4 5 सैन्यानि राजन्सहसा विदार्य — ^{c}) K4 D3 6 निर्ययौ, B1-3 5 Dc1 D2 S (M3 om) नृपाँल्ल्, B4 Dn D1 5 7 8 राजँल्ल् (for निर्याल्ल्) — ^{d}) D1 5 7 8 लोकं, D2 क्रोधाद् (for लोकान्) Ś1 K1 3 विविस्मापयिषुर् (K1 °पून्), G1 3 4 M1. 2 विसिस्माप° (for विसिस्माप°) D2 नृवीरान् (for नृवीर) M4 5 गतेन विस्मापयतीव लोकं

18 M3 om. 18 (cf v 1 16) — ^{a}) D3 6 G1 M1 2 त (for तद्) S (M3 om) ते विस्मयनीयम् (for विस्मापयनीयम्) — ^{b}) G1 M (M3 om) यौधवरा (for योध°) S (M3 om) त्वदीया (for समेता) — ^{c}) D1. 5 प्र, T G1-4 M1 2 तान्, M4 5 यान् (for यद्) D3 6 वर्तमानो (for °मानान्) Ś2 K1-3 इषुणाजिरे, D3 6 रिपुगोचरे (for इषु°) K4 यद्वर्तमानाद्धि रणाजिरे रिपून्, G5 यावन्विवानेषु च गोचरेषु — ^{d}) D2 यथाज्यं (for यथैव)

Colophon D4 missing — *Sub-parvan* Ś1 K4 5 B2 4 5 Dc1 Dn D1. 2 7 8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś K D1 3 6-8 सात्यकिप्रवेश, B Dc1 Dn D2 5 G1 M1 2 सात्यकिप्रवेशे सुदर्शनवध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-4 116, B2 146, B5 125, Dn1 118, D2 121, D3 15, G1 M 115, G5 112 — *Śloka no* Dc1 Dn1 G5 18

95

☞ This adhy is missing in D4 (cf v 1 7 87.50)

1 After the ref., S ins

660* निर्जित्य कृतवर्माणं भारद्वाजं च संयुगे ।

— ^{a}) D2 तु (for स) D7 धीरान् (for धीमान्) S स सात्यकि सत्यधृतिर् — ^{b}) S शिनि (for वृष्णि) — After 1^{ab}, S ins

खड्गमत्स्यं गदाग्राहं शूरायुधमहास्वनम् ॥ २
प्राणापहारिणं रौद्रं वादित्रोत्कुष्टनादितम् ।
योधानामसुखस्पर्शं दुर्धर्षमजयैषिणाम् ॥ ३
तीर्णाः स्म दुस्तरं तात द्रोणानीकमहार्णवम् ।
जलसंधबलेनाजौ पुरुषादैरिवावृतम् ॥ ४
अतोऽन्यं पृतनाशेषं मन्ये कुनदिकामिव ।
तर्तव्यामल्पसलिलां चोदयाश्वानसंभ्रमम् ॥ ५

हस्तप्राप्तमहं मन्ये सांप्रतं सव्यसाचिनम् ।
निर्जित्य दुर्धरं द्रोणं सपदानुगमाहवे ॥ ६
हार्दिक्यं योधवर्यं च प्राप्तं मन्ये धनंजयम् ।
न हि मे जायते त्रासो दृष्ट्वा सैन्यान्यनेकशः ।
वह्नेरिव प्रदीप्तस्य ग्रीष्मे शुष्कं तृणोलपम् ॥ ७
पश्य पाण्डवमुख्येन यातां भूमिं किरीटिना ।
पत्त्यश्वरथनागौघैः पतितैर्विषमीकृताम् ॥ ८ C 7 4710 B 7 119 9 K 7 119 1

661* दुर्योधन च निर्जित्य शूर चैव सुदर्शनम् ।
जलमध निहत्याजौ शूरसेनं च पार्थिवम् ।
म्लेच्छाश्च बहुधा राजन्काश्यपुत्र च संयुगे ।
निपादास्तकणाश्चैव कलिंगान्मगधानपि ।
केकयाञ्शूरसेनाश्च तथा पर्वतवासिन ।
काम्बोजान्यवनाश्चैव वसातींश्च शिबीनपि ।
कोसलान्मगधाश्चैव यातुधानान्सवित्तिरान् ।
एताश्चान्यात्रणे हत्वागच्छद्युद्धे स सात्यकि ।
रुधिरौघनदीं घोरा केशशैवलशाद्वलाम् ।
शक्तिग्राहसमाकीर्णां छत्रहंसोपशोभिताम्
दुस्तरा भीरुभिर्नित्य शूरलोकप्रवाहिनीम् ।

[(L 1) T G2–4 निर्भिद्य (for निर्जित्य) — (L 4) G1 M1.2 मागधान् (for म°) — (L 6) G3–5 काम्बोजान् M3 वसातीश्च — (L 7) G2 कौसलान् G1 M वाटधानांश्च, G2 मगधांश्चापि (for °श्चैव) G2 सहस्रश° (for सतित्तिरान्) — (L 8) G1 M गच्छन् (for [अ]गच्छद्) G1 M1.2 स सात्वत (for °त्यकि) — (L 9) G1 M रुधिरस्य (for °रौघ) G2–5 -शैवाल (for -शैवल) — (L 10) G1 M शस्त्र (for शक्ति)]

— c) S प्रव (G1 M1.2.5 प्राव, M3.4 प्राव्रु)त्थं हृषितो राजन् — d) K5 B Dc1 Dn1 D6.7.8 पुनर् (for इदम्) S पुनर्यंतारमब्रवीत्

2 a) Ś1 K1–4 G1 M रथनागाश्वक (G1 M1–4 °स)लिल — b) D3 om शर K1.2 D5.7 -शक्त्युर्मि, D2 -शक्त्यृष्टि-, T G2–5 -शक्त्यष्टि (for -शक्त्यूर्मि) B1 M3–5 संकुलं (for -मालिनम्) — c) D8 M3–5 मत्स्य (for -मत्स्य) D3 -महा (for गदा) — d) Ś K1–4 Dn2 D1.3.6 शूरयोध, B1 नरायुध, B2 (marg).3 Dc1 शरा°, B4 शूराराव, D2 M1.2 °युत- (for °युध)

3 a) M3–5 शूरापहारिणं (for प्राणा°) B (except B1) Dc1 D2 S (except M3–5) घोरं (for रौद्रं) — b) Ś1 D1 वादितोत्कुष्ट-, Ś2 Dc1 D2.3 वादित्रोत्कृष्ट, S °त्रोद्घुष्ट (for °त्रोत्कुष्ट-) — c) S शूराणा सुखसस्पर्शं — d) K1 दुर्धर्षण जयैषिणा, B5 दुर्धर्षममरैरपि, Dn1 दुर्गंधं च जयैषिणा, D2 दुर्धर्षममितौजसं, D3.6 °र्षं संजयैषिणा, T G2–5 अस्पर्शमय (G5 °र्शमय-) भीरूणा, G1 M दुस्पर्शमय (G1 °र्शनम-) भीरुभि°

4 a) K1 Dc1 D5 तीर्णं, B3 G1 M तीर्त्वा, D3.5 तीर्णं, D7.8 G3.4 तीर्णा (for तीर्णाः) K5 Dn1 D6–8 M3–5 सु, B5 स्मो, G1 M1.2 तु (for स्म) — b) G1 M द्रोणानीक (for °नीक-) — c) K4 Dc1 D1–3.7.8 -बलैराजौ, K6 -बलै राजन्, D5 -वधेनाजौ (for -बलेनाजौ) — For 4cd, S subst.

662* शौर्यसत्त्वबलोपेत शूरवाणिजसेवितम् ।

[G1.4.5 M1.2 -जलोपेत (for -बलो°) G5 शौयवर्णजशोभित, M3–5 शूरवाणिज्यसेविक (M3 °त) (for the post half)]

5 a) Ś1 K1.2.4 B Dc1 ततो (for अतो) N (except B Dc1, D4 missing) T G2–5 [ऽ]न्यत् (for ऽन्य) — c) Ś1 K1.2.4 G5 कर्तव्याम् (for तर्त°) T G2.3.5 M3–5 स्वल्प- (for अल्प-) G1.4 M1.2 तरितव्या सुसलिला — d) Dn1 D6 नोदय (for चो°) K5 अभीतवत्, B1–3.5 Dc1 G1.4 M1.2 असंभ्रमाद् (for °भ्रमम्)

6 a) B1 हस्तप्राप्यम् (for प्राप्तम्) Ś1 (sup lin as in text).2 इद, K1–4 इमं (for अह) — b) Ś2 K2 संप्राप्त, D2 सैंधव (for सांप्रत) G1 M सव्यसाचिनमाहवे — c) B1–3 Dc1 विजित्य (for निर्जित्य) Ś2 K1–4 D2 S दुर्जय (G2 °न) (for दुर्धरं) — d) G1 M ये च तस्य पदानुगा

7 a) Ś K1–4 योधवर्णं (for °वर्यं) S हार्दिक्यमपि योद्धार — b) S K B4 Dn D1.2.5–8 T G2–5 transp प्राप्त and मन्ये — d) T G2–5 दृष्ट्वा सैन्यमशेषत — f) Ś K B4 Dn D1.3.5–8 वने (Ś2 °न), G1 M1.2 दृष्ट्वा

अभ्याशस्थमहं मन्ये श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
स एष श्रूयते शब्दो गाण्डीवस्यामितौजसः ॥ ९
यादृशानि निमित्तानि मम प्रादुर्भवन्ति वै ।
अनस्तंगत आदित्ये हन्ता सैन्धवमर्जुनः ॥ १०
शनैर्विश्रम्भयन्नश्वान्याहि यत्तोऽरिवाहिनीम् ।
यत्रैते सतनुत्राणाः सुयोधनपुरोगमाः ॥ ११
दंशिताः क्रूरकर्माणः काम्बोजा युद्धदुर्मदाः ।
शरबाणासनधरा यवनाश्च प्रहारिणः ॥ १२
शकाः किराता दरदा बर्बरास्ताम्रलिप्तकाः ।
अन्ये च बहवो म्लेच्छा विविधायुधपाणयः ।
मामेवाभिमुखाः सर्वे तिष्ठन्ति समरार्थिनः ॥ १३
एतान्सरथनागाश्वान्निहत्याजौ सपत्तिनः ।
इदं दुर्गं महाघोरं तीर्णमेवोपधारय ॥ १४

सूत उवाच ।

न संभ्रमो मे वार्ष्णेय विद्यते सत्यविक्रम ।
यद्यपि स्यात्सुसंक्रुद्धो जामदग्न्योऽग्रतः स्थितः ॥ १५

(for ग्रीष्मे) Ś2 K4 B1 Dn D1–3 5–8 शुष्क- (for शुष्क) K5 B1 Dn1 तृणोलुप, D1 2 T G2 4 तृणालयं, D3 5 6 -तृणालये, G5 तृणोच्चय (for तृणोलपम्)

8 a) Ś1 (orig) सैन्येन, Ś1 (sup lin) -वीरेण (for मुख्येन) — b) Ś K1 2 याता, Dn1 चिता, D5 (marg as in text) जिता (for याता) Ś K1–3 भूमि- (for भूमिं) — d) G1 M पालितैर् (for प°) D7 8 विपमा (for विपमी-) Ś K1–3 D1 -कृता, T1 G3 कृतै (for -कृताम्) — After 8, B Dc1 ins

663* द्रवते तद्यथा सैन्यं तेन मम महात्मना ।
रथैर्विपरिधावद्भिर्गजैरश्वैश्च सारथे ।
कौशेयारुणसंकाशमेतदुद्धूयते रज ।

9 G2 om 9 — a) K4 B1 2 4 5 Dn1 D3 5–8 अभ्यासस्थम् (for °शस्थम्) — c) B Dc1 D2 3 6 एष सं, Dn2 य एष (for स एष) — d) D7 8 गाजि(D8 °जी)वस्य — For 9^{cd}, S (except G2) subst

664* श्रूयते ह्येष निर्घोषो जलदस्येव गर्जत ।

[M3–5 [s]पि (for हि)]

— T G1, 3–5 M ins after 9 G2 after 8

665* विष्फार्यमाणस्य रणे गाण्डीवस्यामितौजस ।
अभ्याशस्थमह मन्ये सैन्धवस्य किरीटिनम् ।
तादृश श्रूयते शब्द सैन्याना सागरोपम ।

[G2 om lines 1–2 —(L 1) M1 गणे (for रणे) G1 M महात्मन (for [अ]मितौजम) —(L 3) G5 तादृश G5 सागरोपम]

10 b) D2 सूत, G2 तथा (for मम). D2 मे, S च (for वै) — c) S अनस्तमित आदित्ये — d) S सैंधवं निहनिष्यति

11 a) Ś1 K4 D1 विष्टंभयन्, D2 S विश्राम° (for विश्रम्भ°) Ś2 K1–3 शनैर्विष्टंभयित्वाश्वान् — b) B Dn2 D1 S चाहि यत्रारिवाहिनी (B5 M3 4 °नीं) — K2 G5 repeat 11^{cd} after 13^{cd} — c) K2 (second time) 5 B1 Dc1 Dn1 D1 2 7 8 G5 (second time) सतल, D5 सुतल, T G3, 4 [s]स्य तल-, G1 5 (first time) M सुतनु- (for स°) — d) Ś K1 2 (both times) 3–5 B3 दुर्योधन (for सुयो°)

12 Ś K1–3 5 Dn1 D5 7 8 read 12^{a}–13^{d} after 17^{ab}, K4 B1 D1 repeat the same after 17^{ab} D2 om. 12^{a} — a) K2 3 4 (second time) B1 (first time) G (except G2) M वंसिता — b) Ś1 D1 (second time) कामोजा — c) Ś1 -परा (for -धरा) K4 (first time) शरबाणायुधधरा — d) Dn2 om from यवना up to बहवो (in 13^{c}) B1 (second time) कावोजा युद्धनिर्जिता

13 For the sequence in Ś K1–3 5 Dn1 D5 7 8 and the repetition in K4 B1 D1, cf v l 12 Dn2 om up to बहवो (of v l 12) — a) D2 शूरा, M1, 2 शता (for शका) — b) M1 2 दर्दरास् (for बर्ब°) K4 (first time) B1 (both times) 2 3 D5 7 8 G1 M ताम- (for ताम्र-) Ś2 -लिप्सका, D7 लिप्तगा (for °का) — c) D2 T G M1 2 विविधा (for बहवो) B4 बहवोन्ये च म्लेच्छा वै — d) K1 विविधायुधपरायणा (hypermetric) — After 13^{cd}, K2 G5 repeat 11^{cd} — e) D3 6 ममैव (for मामेव) D6 (marg as in text) कर्णे (for सर्वे) D2 ममैवाभिमुखं सख्ये — f) Ś स परार्थिन, K1–3 स्मापरा°, T G1–4 M कलहा°, G5 **हायना (for समरार्थिन)

14 a) K2 एव (for एतान्) K5 -पत्यश्वान्, G4 -नागांश्च (for नागाश्वान्) — b) M3 om. हत्याजौ सपत्ति D8 निपत्य (for निहत्य) Ś2 मध्यान् (for आजौ). K2

द्रोणो वा रथिनां श्रेष्ठः कृपो मद्रेश्वरोऽपि वा ।
तथापि संभ्रमो न स्यात्त्वामाश्रित्य महाभुज ॥ १६
त्वया सुबहवो युद्धे निर्जिताः शत्रुसूदन ।
न च मे संभ्रमः कश्चिद्भूतपूर्वः कदाचन ।
किमु चैतत्समासाद्य वीर संयुगगोष्पदम् ॥ १७
आयुष्मन्कतरेण त्वा प्रापयामि धनंजयम् ।
केषां क्रुद्धोऽसि वार्ष्णेय केषां मृत्युरुपस्थितः ।
केषां संयमनीमद्य गन्तुमुत्सहते मनः ॥ १८

के त्वां युधि पराक्रान्तं कालान्तकयमोपमम् ।
दृष्ट्वा विक्रमसंपन्नं विद्रविष्यन्ति संयुगे ।
केषां वैवस्वतो राजा स्मरतेऽद्य महाभुज ॥ १९

सात्यकिरुवाच ।

मुण्डानेतान्हनिष्यामि दानवानिव वासवः ।
प्रतिज्ञां पारयिष्यामि काम्बोजानेव मा वह ।
अद्यैषां कदनं कृत्वा क्षिप्रं यास्यामि पाण्डवम् ॥ २०
अद्य द्रक्ष्यन्ति मे वीर्यं कौरवाः ससुयोधनाः । C. 7 4729 B. 7 119 28 K 7 119 23

मदातिन ; D2 c पदातिन , T G M1 2 4 5 समैनिकान् (for मपत्तिन) —c) B. युद्ध , T G. दुर्ग , G1–4 M1 2 दुर्ग (for दुर्गं) G3 4 अहो (for महा) —d) Ś2 तीक्ष्णम्, K4 D1 दीर्घम्, G5 कीर्णम् (for तीर्णम्) D2 3 c S अवधा(G. °ता)रय (for उप°)

15 D2 सुमित्र (for सूत) —a) G1 M1 2 सम्भ्रमे (for °मो) G. वा (for मे) D2 मत्र्रमो मे न वार्ष्णेय —c) K3 न मक्रुद्धो, K5 च म° ; Dn D1 5 7 तव क्रुद्धो (for सुमक्रुद्धो)

16 G1 M read 16ab twice —a) G1 M (all second time) कर्णो (for द्रोणो) Ś1 वारयितु , Ś2 K1–4 D1 वा जयतां , T G2–4 [ऽ]पि रथिना (for वा रथिना) —b) G1 M (all second time) तथा (for कृपो) K5 वा त्र्यंबको , S शारद्वतो (for मद्रेश्वरो) K3 D1 मद्रेशोपि कृपो(K4 °तो)प वा , B1 कृपो दुर्योधन स्वयं , D2 मद्र राड्वा कृप स्वयं —c) S नास्ति (for न स्यात्) —d) B1 D6 महाभुज

17 For the sequence in Ś K1–3 5 Dn1 D5 7 8 and the repetition in K4 B1 D1, cf. v l 12 —a) B1 [अ]च (for सु) K5 बहुशो (for बहवो) —b) D2 तापन (for -सूदन) —c) Ś1 नैव, B1 न मे, S न हि (for न च) B1 च, D2 तत् (for मे) —d) B3 भूत पूर्वं, Dn1 भूतपूर्वं, G5 वृत पूर्वं (for भूतपूर्व) Ś2 B3 5 Dc1 Dn2 D2. 6 कथचन (for कदाचन) —e) K4 T G3 4 किमु वैतत्, K. B Dc1 Dn D2 3 5–8 G1 M1 2 किमुतैतत्, G2 किमु वैतान (for किमु चैतत्) —f) B3 Dc1 Dn1 D1 धीर, G1 M रणे (M4 °ण) (for वीर)

18 ab) Ś1 अंतरेण, B1 कतमेण (for कतरेण) Ś1 K5 B D (D4 missing) त्वा (for त्वा) G1 M पथा र्जुन (for धनंजयम्). T G2–5 आयुष्मन्प्रापयामि त्वा कत रेण (G5 त्वामथरेण) पथार्जुन — G5 om. 18e–19d —c) K3 तेषा, S (G5 om) के(G2 ते)ष्य (for केषा) —d) T G2–4 कास्विन्, G1 M काश्च (for केषा) D. - 8 अवस्थित (for उप°) —e) K5 सय- मिनीम्, D3 G1 M1–4 सायम(M3 4 °मि)नीम्, Cd मयमनीम् (as in text) M3–5 त्वद्य (for अद्य) T G2–4 केषा मघ(G1 °य)मनीकस्य —f) T G2–4 हतुम् (for गन्तुम्)

19 G5 om 19abcd (cf. v l 18) —a) Ś K1–4 श्रुत्वा, D3 6 केषा, T G (G5 om.) M1. 2 के वा, M3–5 के वै (for के त्वां) —c) T G3 4 विनय- (for विक्रम) —d) T G2–4 विद्रविष्यंति, Cd विद्राति° (for विद्रवि°) —e) G1 2 M1 2 तेपा (for केषां) —f) S स्मरत्यद्य (for °तेऽद्य) — After 19, B1 Dn2 D2 5 6 ins

666* सूत उवाच ।

इत्येव कर्म कुर्वाणमन्तकप्रतिम रणे ।
शिने पौत्रस्तयोवाच यन्तार हृष्टमानस ।

[B1 Dn2 D6 om the ref. D2 सजय (for सूत) B1 om line 1 —(L 2) D2 transp शिने and पौत्र B1 [ऽ]थ यतारम् (for तयोवाच) Dn2 दृष्ट (for हृष्ट) B1 उवाच प्रहमन्निव (for the post half)]

20 a) Ś2 मढान् (for मुण्डान्) M3–5 इमान् (for एतान्) —b) Ś1 वामन (for वासव) —c) B2. 3 5 D2 5 7 T G2–5 पालयिष्यामि, Cd पार° (as in text) —d) Ś1 K4 कामोजान Ś2 K4 5 B1. 2 4 5 D (D4 missing) G1 M Cd मा (for मा) T G2–5 कामो (G4 5 यो)जाजेतुमाहवे —e) Dn2 अत्रैषा; D2 6 अद्यैव, T G3–5 अन्येपा (for अद्यैपा) —f) N (except B1–3 5 , D4 missing) प्रिय (for क्षिप्रं)

21 a) Ś K1–4 D1 प्रेक्ष्यं(Ś °क्षं)ति, D2 5 द्रक्ष्यंतु

मुण्डानीके हते सूत सर्वसैन्येषु चासकृत् ॥ २१
अद्य कौरवसैन्यस्य दीर्यमाणस्य संयुगे ।
श्रुत्वा विरावं बहुधा संतप्स्यति सुयोधनः ॥ २२
अद्य पाण्डवमुख्यस्य श्वेताश्वस्य महात्मनः ।
आचार्यककृतं मार्गं दर्शयिष्यामि संयुगे ॥ २३
अद्य मद्बाणनिहतान्योधमुख्यान्सहस्रशः ।
दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा पश्चात्तापं गमिष्यति ॥ २४
अद्य मे क्षिप्रहस्तस्य क्षिपतः सायकोत्तमान् ।
अलातचक्रप्रतिमं धनुर्द्रक्ष्यन्ति कौरवाः ॥ २५
मत्सायकचिताङ्गानां रुधिरं स्रवतां बहु ।
सैनिकानां वधं दृष्ट्वा संतप्स्यति सुयोधनः ॥ २६
अद्य मे क्रुद्धरूपस्य निघ्नतश्च वरान्वरान् ।
द्विरर्जुनमिमं लोकं मंस्यते स सुयोधनः ॥ २७
अद्य राजसहस्राणि निहतानि मया रणे ।
दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा संतप्स्यति महामृधे ॥ २८
अद्य स्नेहं च भक्तिं च पाण्डवेषु महात्मसु ।
हत्वा राजसहस्राणि दर्शयिष्यामि राजसु ॥ २९

संजय उवाच ।

एवमुक्तस्तदा सूतः शिक्षितान्साधुवाहिनः ।
शशाङ्कसंनिकाशान्वै वाजिनोऽचूचुदद्द्रुतम् ॥ ३०

(for द्रक्ष्यन्ति) —^{b}) D5 7 8 कौरवेया, G1 M कुरव स- (for कौरवा स) — After 21^{ab}, D2 ins

667* पार्थिवास्तस्य विविधं महास्त्रस्य प्रयोजनम् ।
मकरध्वजान्महामुष्टिं कृष्णाद्दूरेषुपातनम् ।
जगाद संभ्रमो युद्धे मोक्ष शूरात्मजात्मज ।

—^{c}) G2 सैन्ये (for सूत) —^{d}) K1 मर्वे (for सर्वे) T G2–4 वासकृत्, G1 M दारुणे (for चासकृत्) B1 सर्वसैन्ये निराकृते, D6 सर्वानीकेषु चासकृत्

22 ^{a}) G1 M अद्यैव कुरुसैन्यस्य —^{b}) G3–5 कीर्यमाणस्य (for दीर्य°) — Ś1 D3 om (hapl) 22^{c}–23^{d} —^{d}) Dn1 D8 सत्रस्यति, S तप्यते स (for संतप्स्यति)

23 Ś1 D3 om 23 (cf v l 22) —^{c}) B Dc1 Dn D1 8 6 आचार्यस्य, D7 8 °र्यैक, G3 4 आचार्यैक-, G5 आचार्येण (for आचार्यक-) M3 5 कृतान्मार्गान् (for कृत मार्गं) — After 23, S ins

668* अद्य मे युध्यमानस्य फल्गुनस्येव सायकान् ।
पतिताश्वरथनागेषु दृष्ट्वा शोचन्ति शात्रव ।

[G1 M1 2 repeat line 2 after 25^{ab} — (L 2) T G3–5 शोचतु (for शोचन्ति)]

24 M3–5 om 24^{a}–25^{b} —^{a}) D7 8 अथ (for अद्य) —^{b}) G1 M1 2 यौध- (for योध) — Ś K1–3 om 24^{c}–28^{b} —^{d}) D2 5 6 करिष्यति (for गमिष्यति) K4 D1 संतप्स्य(K4 °प्स)ति महामृधे — After 24, Dn1 reads 27^{ab}

25 Ś K1–3 om 25, M3–5 om 25^{ab} (for both, cf v l 24) —^{a}) B3 अद्य मोक्ष प्रहस्तस्य —^{b}) G1 M1, 2 अस्यत- (for क्षिपत-) K4 Dn2 D1, 5 6 क्षिपत सायकान्बहून् — After 25^{ab}, G1 M1, 2 repeat line 2 of 668*

26 Ś K1–3 om 26 (cf v l 24) —^{b}) D3 5–7 श्रवता (for स्रवता) B5 D1 मुहु (for बहु) D8 वमता रुधिर बहु —^{c}) D5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — For 26^{abc}, S subst

669* रुधिरोक्षितसर्वाङ्गान्मद्बाणशकलीकृतान् ।
दृष्ट्वा नागवरान्संख्ये

—^{d}) D3 6 सत्रस्यति, T G2–5 M3–5 विप(G5 °व)-त्स्यति, G1 M1 2 विवेत्स्यति (for संतप्स्यति)

27 Ś K1–3 om 27 (cf. v l 24) Dn1 reads 27^{ab} after 24 —^{a}) D1 om (hapl.) from अद्य up to ते स (in 27^{d}) Dc1 D7 8 अथ (for अद्य) D2 स- (for मे) —^{b}) D7 तु (for च) D7 नरान्वरान्, T G1–4 M3–5 परान्वरान्, G1 M1 2 परान्परान् (for वरान्वरान्) G6 पदातीन्निघ्नतश्चरान् —^{c}) S द्विफल्गुनम् (for द्विरर्जुनम्) —^{d}) D2 6 G2 मन्यते (for मंस्यते) B5 Dn2 D5 7 [s]द्य, D2 [s]सौ, D3 च, D6 स्म, T G2–5 वा (for स)

28 Ś K1–3 om 28^{ab} (cf v l 24) —^{a}) D7 8 अथ (for अद्य) —^{b}) K4 हतानि च (for निहतानि) Dn1 G1 महा (for मया) —^{c}) B1–3 M3 4 सुयोधनो (for दुर्यो°) —^{d}) S भविष्यति सुदुर्मना

29 ^{a}) Ś1 अति (for अद्य) D3 G1 M1, 2 transp स्नेहं and भ(D8 श)क्तिं —^{b}) K4 महत्सु च (for महात्मसु) — After 29^{ab}, D5 ins

670* बल वीर्यं कृतज्ञत्व मम ज्ञास्यन्ति कौरवा ।

ते पिबन्त इवाकाशं युयुधानं हयोत्तमाः ।
प्रापयन्यवनाञ्शीघ्रं मनःपवनरंहसः ॥ ३१
सात्यकिं ते समासाद्य पृतनास्वनिवर्तिनम् ।
बहवो लघुहस्ताश्च शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३२
तेषामिषून्यथास्त्राणि वेगवन्नतपर्वभिः ।
अच्छिनत्सात्यकी राजन्नैनं ते प्राप्नुवञ्शराः ॥ ३३
रुक्मपुङ्खैः सुनिशितैर्गार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ।
उच्चकर्त शिरांस्युग्रो यवनानां भुजानपि ॥ ३४

शैक्यायसानि वर्माणि कांस्यानि च समन्ततः ।
भित्त्वा देहांस्तथा तेषां शरा जग्मुर्महीतलम् ॥ ३५
ते हन्यमाना वीरेण म्लेच्छाः सात्यकिना रणे ।
शतशो न्यपतंस्तत्र व्यसवो वसुधातले ॥ ३६
सुपूर्णायतमुक्तैस्तानव्यवच्छिन्नपिण्डितैः ।
पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च बिभेद यवनाञ्शरैः ॥ ३७
काम्बोजानां सहस्रैस्तु शकानां च विशां पते ।
शबराणां किरातानां बर्बराणां तथैव च ॥ ३८ C. 7 4747 B. 7 119 46 K 7 119 53

— D. om. 29^{cd}

30 ^{a}) Ś2 K1–4 T G3–4 तत (for ततः) —^{c}) Dn2 om (hapl.) from शशाङ्क up to मन (in 31^{d}) —^{d}) Ś2 K1–4 वाहिनो (for वाजिनो) Dn1 D5–8 [s]न्नुदद्, Bom. ed. स्यन्दद् (for स्नूदुदद्) —For 30, G1 M subst

671* चोदितो वृष्णिवीरेण स सूत साधुशिक्षित ।
तत शशाङ्कसंकाशान्विकुर्वाणान्हयोत्तमान् ।

— After 30, S ins

672* सैन्धवाश्चोदिता यत्रा रुरुहुस्ते मत्सक रणे ।

[G1 M1 2 चोदयत्सात्, G2 चोदयत्ता, M3–5 चोदया नाम (for चोदिता यत्रा) G5 सैंधवाश्चादनाग (for the prior half) G3 रुरुहुम् (for रुरुहुः) G2 5 रथात् (for रणे)]

31 Dn2 om. up to मन (cf. v l. 30) —^{c}) D3 यवना (for °नाम्) Ś1 B3 D2 M3–5 प्रापयन्यवनानीकं, G5 प्रापयत्यवनीं शीघ्रं —^{d}) D2 मनोमारुतरंहम, M3–5 हरयो वामवं यथा

32 ^{a}) M3–5 मत्सक (for सात्यकिं) D3 तु (for ते) —^{b}) T G2 [अ]निवर्तिन (for °वर्तिनम्) D7 8 पृतनाप्रविवर्तिनं, G1, 3–5 M यवनास्वनिवर्तिन —^{c}) B1 बहुधा (for बहवो) —After 32^{abc}, D5 ins

673* यवना सुमहाबला ।
केचेति वाजिन सर्वे

33 ^{a}) D2 3 5–7 S तथा (for अथ) —^{b}) K3 B2, 4 5 Dn2 D1–3, 6 T G M1, 2 वेगवान् (for °वन्) —^{c}) Ś D7 अच्छिनत् (sic) (for °नत्) M3–5 सत्यको (for सात्यकी) —^{d}) D2 न चैनं, D8 नैवं ते, S न ते सं (for नैनं ते) G1 M प्राप्नुवत्यय (M3–5 °स्युत)

34 ^{b}) Ś K3 4 गार्ध्रपक्षैर्, K1, 2 गृध्रपक्षैर्, Dc1 D1, 3 6 7 गार्द्ध्रपत्रैर्, D2 S गृध्र° (for गार्ध्र°) Ś K1–4 Dn2 D1 3 6 सुते (Dn2 सते, D3 तु ते) जनैः (for अजिह्मगैः) —^{c}) D1 उच्चकर्त (for उच्च°) Ś2 (marg as in text) [आ]नौ (for [उ]ग्रो)

35 ^{a}) Ś1 K1–4 B5 D1, 7 8 G1, 3 4 M सं (B5 श) क्या यमानि (for शैक्या°) Cd cites शैक्यायसो Dc1 सर्वाणि, D8 चर्माणि (for व°) —^{b}) D2 S महांति च (D2 M3–5 °स्युत) (for समन्वत) Dc1 कवचानि समतत —^{c}) D2 3 6 G2 भित्त्वा तेषा तदा (G2 °था) देहं (D3 G2 देहाम्), M3–5 भित्त्वा देहान्शरास्तन्य —^{d}) M3–5 तेषा पेतुर् (for शरा जग्मुर्) D7 8 महीतले (for °तलम्)

36 D5 om. (hapl.) 36 —^{b}) M3–5 नप्त्रा शिने (for सात्यकिना) K5 मृधे (for रणे) —^{c}) B4 Dn D5 7 G3 [s]न्यपतंस् (for न्यप°) B Dc1 D2 राजन् (for तत्र) T G1, 2 4 5 M शतशो निपतंति स —^{d}) S (except G5) धरणी (for वसुधा) K5 वसुधा वसुधाधिपा

37 ^{a}) Ś K1–3 सुपर्णायत, B2 4 Dn1 D7 8 स (D2 श) पूर्ण° (for सुपूर्ण) Ś K1–4 -मुक्तैस्तान्, B (except B4) Dc1 -निर्मुक्तैर्, S -मुक्तैस्तैर् (for -मुक्तैस्तान्) —^{b}) B (except B4) Dc1 -गामिभि, Dn1 D7 8 -पीडितान् (for पिण्डितैः) Dn2 D2 6 व्य (D5 अ) धमच्छिन्निपुणत्व —^{c}) Dc1 D2 चाष्टौ (for चाष्टौ) —^{d}) B1–3 Dc1 विव्याध (B4 चिच्छेद) युगपच्छरैः (B1 3 °द्वली) — After 37, B3 Dc1 ins 674*

38 B3, 4 Dc1 om. 38 —^{a}) Ś1 K4 कांमोजाना K5 B1, 2, 5 Dn D1–3 5 6 8 T G3–5 च (for तु) —^{b}) D5 यवनानां, D8 lacuna (for शकाना च) —^{c}) Ś2 K1–4 D1 दरदाना शब (D1 संब) राणा — K4 B1 D1 ins after 38 B3 Dc1 after 37 B4 after 46

674* हतैर्यवनकाम्बोजैः किरातैः सह बर्बरैः ।

अगम्यरूपां पृथिवीं मांसशोणितकर्दमाम् ।
कृतवांस्तत्र शैनेयः क्षपयंस्तावकं बलम् ॥ ३९
दस्यूनां सशिरस्त्राणैः शिरोभिर्लूनमूर्धजैः ।
तत्र तत्र मही कीर्णा विबर्हैरण्डजैरिव ॥ ४०
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गैस्तैस्तदायोधनं बभौ ।
कबन्धैः संवृतं सर्वं ताम्राभ्रैः खमिवावृतम् ॥ ४१
वज्राशनिसमस्पर्शैः सुपर्वभिरजिह्मगैः ।
ते साश्वयाना निहताः समावव्रुर्वसुंधराम् ॥ ४२

अल्पावशिष्टाः संभग्नाः कृच्छ्रप्राणा विचेतसः ।
जिताः संख्ये महाराज युयुधानेन दंशिताः ॥ ४३
पार्ष्णिभिश्च कशाभिश्च ताडयन्तस्तुरंगमान् ।
जवमुत्तममास्थाय सर्वतः प्राद्रवन्भयात् ॥ ४४
काम्बोजसैन्यं विद्राव्य दुर्जयं युधि भारत ।
यवनानां च तत्सैन्यं शकानां च महद्बलम् ॥ ४५
स ततः पुरुषव्याघ्रः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
प्रहृष्टस्तावकाञ्जित्वा सूतं याहीत्यचोदयत् ॥ ४६

पदातिभिश्च वीरेण सात्वतेन हते रणे ।
पतितैरभवद्राजन्संवृता रणभूमय ।
एव तद्यवनानीकं हत्वा छित्त्वा च माधव ।

[K4 D1 om line 1 —(L 1) B1–3 जवन- (for य°) —(L 2) K4 Dc1 D1 नृ- (for च) —(L 4) B1–3 जवनानीक]

39 ^{a}) D7 आगम्य (for अगम्य-) —^{d}) G3–5 कप यंस् (for क्षपयंस्)

40 B3 reads 40^a–41^b on marg —^{a}) Ś1 च (for स) Ś K1–4 -शिरस्त्राणा (for °स्त्राणै°) —^{b}) D2 क्षिप्र, T G3 4 मुक्त- (for लून) Ś1 (sup lin as in text) मूर्धभि (for °जै) —^{c}) S बभौ तत्र, Bom ed दीर्घकूर्चैर् (for तत्र तत्र) M1 2 महीं —^{d}) G1 M1 2 विपक्षैर् (for विबर्हैर्) M3–5 विबर्हैरिव पक्षिभि

41 B3 reads 41^{ab} on marg —^{a}) D3.6 रुधिरा चित (for °रोक्षित-) S -संनाहैस् (for -सर्वाङ्गैस्) —D5 om 41^b–42^a —^{b}) D2 S महद् (for बभौ) Ś K1–4 D1 तदायोधनमाबभौ —^{c}) B1.2 (marg) 3 Dc1 T G M1 2 अभूत्, M3–5 भाति (for सर्वं) —^{d}) K1 2 B3 Dc1 D6 ताम्राभ्रै°, D7 °भि (for °भ्रै) D7 [आ]हृत, G1 M [आ]चितं (for [आ]वृतम्)

42 D5 om 42^a (cf v 1 41) —^{a}) B1–3.5 दीप्ता स्त्रानि (for वज्रा°) —^{b}) S अपर्वभिर् (for सुप°) —^{c}) B1 तौ (for ते) K5 सायानाश्च (sic), Dn2 D3 6 सात्वतेन; S साश्वनागा (for °याना). K1 D6 निहिता (for निहता). D2 गजाश्वयोधा निहता —^{d}) M3–5 परिवव्रुर् (for समा°) — After 42, S ins

675* तेषामस्त्राणि बाणाश्च शैनेयो नतपर्वभि ।
निचकर्त महाराज यवनाना शिरोधरान् ।
ते शरा नतपर्वाणो युयुधानेन प्रेरिता ।
भित्त्वा देहास्तथा तेषा पतन्ति स्म महीतले ।
ते हन्यमाना वीरास्तु वृष्णिवीरेण संयुगे
शस्त्राहता पतन्त्युर्व्यां काम्बोजा सपदानुगा ।
काम्बोजाना भुजैश्छिन्नै यवनाना च भारत ।
तत्र तत्र मही भाति पञ्चास्यैरिव पन्नगै ।

[(L 3) G1 M प्रेषिता (for प्रेरिता) M5 (inf lin) युयुधाने समीरिता (for the prior half) —(L 4) M3–5 भित्त्वा तेषां तथा देहान् (for the prior half) —(L. 7) M4 करैश् (for भुजैश्)]

43 ^{a}) D2 हतावशिष्टा, G5 अल्पावशेषा (for °शिष्टा) —^{b}) Ś2 K1–4 कृच्छ्रप्राप्ता, D2 मुह्यमाना (for कृच्छ्र-प्राणा) —^{c}) G1 2 4 M1–3 5 संखे, M4 संघे (for संख्ये) —^{d}) K2–4 D1 दंसिता, B Dc1 (marg as in text) G1 M ते सुता, T G2–5 पोथिता (for दंशिता)

44 ^{a}) Ś1 K1–4 B कषाभिश् (for कशा°) —^{b}) M3–5 वाग्भिश्चाश्वानचोदयन् —^{d}) B3 सर्वे ते, M3–5 सर्वश (for सर्वत) Ś2 K2 D5 प्राद्रवन्सर्वतो भयात्

45 ^{a}) Ś1 K4 काभोज —^{b}) T G2–5 M3–5 भुवि भारत, G1 M1 2 भरतर्षभ (for युधि भारत) —^{d}) D2 दरदाना (for शकाना च) D3.6 महाबल (for मह द्बलम्)

46 ^{b}) M3–5 सात्वत (for सात्यकि) — B1 2 om 46^{cd} —^{c}) Dn D3 5 प्रविष्टस्, M3–5 प्रहसस् (for प्रहृष्टस्). B1–3 Dc1 प्रहृष्ट. पुरुषव्याघ्र. —^{d}) D3.6 तूर्णं; T G3 4 सूत (for सूतं) Dn1 D6 अनोदयत् (for अचो°) — After 46, B4 ins 674* -B1–3 Dc1 ins after 46 B4 cont after 674*

676* तत्तस्य समरे कर्म दृष्ट्वान्यैरकृतं पुरा ।
चारणा सह गन्धर्वा पूजयांचक्रिरे भृशम् ।

तं यान्तं पृष्ठगोप्तारमर्जुनस्य विशां पते ।
चारणाः प्रेक्ष्य संहृष्टास्त्वदीयाश्चाप्यपूजयन् ॥ ४७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

९६

संजय उवाच ।
जित्वा यवनकाम्बोजान्युयुधानस्ततोऽर्जुनम् ।
जगाम तव सैन्यस्य मध्येन रथिनां वरः ॥ १
शरदंष्ट्रो नरव्याघ्रो विचित्रकवचच्छविः ।
मृगान्व्याघ्र इवाजिघ्रंस्तव सैन्यमभीषयत् ॥ २
स रथेन चरन्मार्गान्धनुरभ्रामयद्भृशम् ।
रुक्मपृष्ठं महावेगं रुक्मचन्द्रकसंकुलम् ॥ ३
रुक्माङ्गदशिरस्त्राणो रुक्मवर्मसमावृतः ।
रुक्मध्वजवरः शूरो मेरुशृङ्ग इवाबभौ ॥ ४
सधनुर्मण्डलः संख्ये तेजोभास्वररश्मिवान् ।
शरदीवोदितः सूर्यो नृसूर्यो विरराज ह ॥ ५
वृषभस्कन्धविक्रान्तो वृषभाक्षो नरर्षभः । C 7 4763 B 7 120 6 K 7 120 6

---

47 a) D7 8 ते (for तं) — b) B1. 3–5 Dc1 Dn2 D2 T G M1 2 महामृधे (for विशां पते) — d) K6 D3 5–8 G1 M1. 2 चाभ्यपूजयन् — For 47cd, B Dc1 Dn1 subst

677* न केचिदभ्यवर्तन्त तावका वृष्णिनन्दनम् ।

Colophon D4 missing — *Sub-parvan* Ś1 K B3–5 Dc1 Dn D1 6–8 जयद्रथवध — *Adhy name* Ś K B Dc1 Dn D1–3, 5–8 T G2, 3 5 M3–5 सात्यकिप्रवेश, G1 M1 2 सात्यकिप्रवेशे काम्बोजपराजय, Bom ed सात्यकिप्रवेशे यवनपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–4 117, B2 118, B3 126, D2 122, D3 16, Dn1 119, G1 M 116, G5 113

96

1 D4 is missing up to 7 (cf. v l 7 87 50) — a) B1 2 (marg, orig as in text) 3 भित्त्वा (for जित्वा) Ś K4 D1 -काम्बोजान् — d) K6 मध्येन दानिपुंगव

2 D4 missing (cf v l 1) — a) Ś K3 D6 धनुर्व्यासो, K1 धनुश्छित्वा, K2 धनु**, D2 महाराज, D8 धनुर्वक्त्रो (for नरव्याघ्रो) — b) N (D4 missing) -ध्वज (for -च्छवि) — c) B4 5 Dn D1 S मृगं (for मृगान्) Ś2 K1 D8 इवाजिघ्रंस्, K2 D2 °जिघ्रंस्, D8 इव क्रुद्धस्; G. इवाजिघ्रन् (for इवाजिघ्रंस्) — d) K5 सैन्यान् (for सैन्यं) Dn1 D7 विभीषयत् (for अभी°) T G2–5 तव भीषयते बलं, G1 M अभीषयत ते बलं

3 D4 missing (cf. v l 1) — a) Ś2 नागान् (for मार्गान्) — b) Ś K1. 3 अभ्रामयन्; D2. 6 G1 M3. 4 उद्भ्रा(D2 °द्भ्र)मयन्, T G2–4 M1. 2 5 उद्भ्रामयत्, G5 *भ्रामयद् (for अभ्रामयद्) T G1. 3 4. 5 M शुभं, G3 भुवं (sic) (for भृशम्) B Dc1 भ्रामयंश्च मह(B4 बृह)द्धनु — B4 om (hapl) 3cd — c) M3–5 हेमपृष्ठं (for रुक्म°) — d) Ś K1–3 चन्द्रार्क (for -चन्द्रक) B1–3 रुक्मकोटि(B1 °टिं)महास्वन, S °चित्रलतावृत

4 D4 missing (cf v l 1) — b) K2 -प्रधावत (for -समावृत) B* 3 Dc1 D2 S रुक्माभ(D2 G1 M3–5 °भ्माव, M1 2 °रमाव)रणसंवृत (B2 [marg] 3 Dc1 G2 °भूषित) — c) Dn2 om from रुक्म up to वोदित (in 5c) B4 Dn1 -धनु, D5 6 -धर (for वर) — d) Ś2 K4 B* 3 Dc1 Dn1 D3 7 8 मेरुशृंगम् Ś1 K2 3 B1. 4 D1 सरथमौ, K1 सुरथमौ (sic) (for इवाबभौ)

5 D4 missing (cf v l 1) Dn2 om. up to वोदित (cf v l 4) — a) G1 2 4 M1–3 5 संखे, M4 संघे (for संख्ये) — b) D2 M3–5 शर (for तेजो) Ś Dc1 T G2–4 -भासुर-, G1 M -भास्कर- (for -भास्वर-) B1. 2 (marg as in text) 3 4 T G2. 5 M3–5 -रश्मिमान् — d) Dn1 D5 द्विसूर्यो, D6 वार्ष्णेयो (for नृसूर्यो) D2 विरराज स माधव, T G2–5 नरसूर्यो (G4 मेराविव) रराज ह

6 D4 missing (cf v. l 1) — a) G3. 4

तावकानां बभौ मध्ये गवां मध्ये यथा वृषः ॥ ६
मत्तद्विरदसंकाशं मत्तद्विरदगामिनम् ।
प्रभिन्नमिव मातङ्गं यूथमध्ये व्यवस्थितम् ।
व्याघ्रा इव जिघांसन्तस्त्वदीयाभ्यद्रवन्रणे ॥ ७
द्रोणानीकमतिक्रान्तं भोजानीकं च दुस्तरम् ।
जलसंधार्णवं तीर्त्वा काम्बोजानां च वाहिनीम् ॥ ८
हार्दिक्यमकरान्मुक्तं तीर्णं वै सैन्यसागरम् ।
परिवव्रुः सुसंक्रुद्धास्त्वदीयाः सात्यकिं रथाः ॥ ९
दुर्योधनश्चित्रसेनो दुःशासनविविंशती ।
शकुनिर्दुःसहश्चैव युवा दुर्मर्षणः क्रथः ॥ १०

अन्ये च बहवः शूराः शस्त्रवन्तो दुरासदाः ।
पृष्ठतः सात्यकिं यान्तमन्वधावन्नमर्षिताः ॥ ११
अथ शब्दो महानासीत्तत्र सैन्यस्य मारिष ।
मारुतोद्धूतवेगस्य सागरस्येव पर्वणि ॥ १२
तानभिद्रवतः सर्वान्समीक्ष्य शिनिपुंगवः ।
शनैर्याहीति यन्तारमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥ १३
इदमेति समुद्धूतं धार्तराष्ट्रस्य यद्बलम् ।
मामेवाभिमुखं तूर्णं गजाश्वरथपत्तिमत् ॥ १४
नादयन्वै दिशः सर्वा रथघोषेण सारथे ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च कम्पयन्सागरानपि ॥ १५

(for वृ°) D2 वृषभाक्षो वृषस्कंधो —^{b}) D2 माधव स, G3 ऋषभाक्षो Ś1 नरर्षभ, D5 महाबल (for नरर्षभ.) —^{c}) D2 ययौ (for बभौ) —^{d}) D3 यथा वै वृषभध्वज, M3-5 गोष्ठमध्य इवर्षभ

7 D4 missing (cf. v. l. 1) B4 om. 7^{a} —^{a}) B2 3 5 Dc1 D3 -मातंग- (for -द्विरद-) S विक्रांतं (for -संकाशं) —^{b}) T G2-5 -मातग (for द्विरद) Dn1 -विक्रमं (for -गामिनम्) —^{d}) D3 6 पशुमध्ये; G5 युद्ध° (for यूथ°) —^{e}) D2 T G1 2 M व्याघा, G3 व्याजा (for व्याघ्रा) —^{f}) K1-3 B4 व्यद्रवन्, K5 [अ]भ्यर्दितान्, B1 D2 3 °द्रवद् (for °द्रवन्) B2 3 Dc1 Dn1 D5 स्वदीया (B2 3 Dc1 तावका) समुपाद्रवन्, T G2-5 द्विषं(T °ष)तस्तजयैषिण; G1 M1-3 तद्विषाण जयैषिण, M4 तद्विषाणग्रहैषिण, M5 विषाणग्रहणैषिण —After 7, S ins

678* सात्यकिं समरे राजन्परिवव्रुस्तवात्मजा ।
[G3 4 त्वदात्मजा (for तवा°)]

8 D4 resumes —^{ab}) G1 M1 2 transp द्रोणानीकम् and भोजानीकं D5 सुदुर्भिद, G2 सुदुस्तर (for च दुस्तरम्) —^{d}) Ś K4 काम्भोजाना

9 ^{a}) B2 D3 G1 M -समरान्मुक्त, T G4 5 मकरोन्मुक्तं D2 म्लेच्छानीकं विनिर्मुक्त —^{b}) T G3 4 भित्त्वा; G1, 2 M तीर्त्वा, G5 नीत्वा (for तीर्णं) D2 सैन्यस्य, M3-5 तं सैन्य (for वै सैन्य) D1 -सागरात् (for -सागरम्) Ś K1-4 संतीर्णं सैन्यसागरात् —^{d}) G1 M सत्यकं (for सात्यकिं) B5 यथा (for रथा) D3 6 सात्यकिं तावका रणे

10 ^{a}) K5 चित्ररथो (for °सेनो) —^{b}) D4 विशांपते, A few MSS -विविंशति —^{c}) Ś1 K3, 4 B दुःषहश्, K1 दुष्प्रहश्, K2 दुर्मुखश् (for दुःसहश्) —^{d}) Ś2 K1 2 B3 Dc1 Dn2 D1 2 4 7 8 दुर्धर्षण (for दुर्मर्षण) T G2-5 M1 2 तथा (for क्रथः)

11 ^{a}) B1 3 5 Dc1 राजन् (for शूरा) —^{b}) Dn2 D3 8 महारथा, D2 S धनुर्धरा (for दुरासदा) B1 2 5 Dc1 सेनामुख्या धनुर्भृत —^{c}) M3-5 सत्यकं (for सात्यकिं) D3 यातम् (for यान्तम्) —^{d}) K5 अन्वगच्छन्, B3, 5 अभ्यधावन् (for अन्व°) B2 (marg as in text) 5 D3, 6 नरर्षभा (D3 °भ), Dn2 अमर्षिण (for °र्षिता) D4 G5 अन्वधावत मर्षिता (G5 मारिष)

12 ^{a}) B2 3 5 Dc1 तत (for अथ) —^{b}) Dn1 सैन्येषु (for सैन्यस्य) B3 Dc1 भारत (for मारिष) —^{c}) D7 8 मारुतोद्भूत —^{d}) B2 3 समुद्रस्य (for सागरस्य) S (except M1 2) यथा ध्वनि (for [इ]व पर्वणि)

13 ^{a}) D7 8 शूरान् (for सर्वान्) —^{b}) B3 5 Dc1 स दृष्ट्वा (for समीक्ष्य) Dc1 शिनिनंदन (for °पुंगव)

14 Before 14, M3-5 ins सात्यकिरुवाच —^{a}) Ś K Dn D1 4 5 7 8 एतत् (for एति) K5 Dn2 D1 3 5 7 8 समुद्भूत (for °द्धूतं) —^{b}) Ś K1-4 तद्, B1 4 5 वै (for यद्) B2 3 Dc1 धार्तराष्ट्रं महद्बलं (B3 महाबलं); T G2-5 M3 5 °द्बलं महत् —^{c}) D2 ममैव (for मामेव) D2 यातं (for तूर्णं) —^{d}) K5 जगाम (for गजाश्व-) B5 धार्तराष्ट्रस्य वै बलं (= 14^{b}), Dn2 गजाश्वरथमतिकान्

15 ^{a}) Ś2 K1 2 नादयद्वै, M3-5 संनादयन् (for नाद

एतद्बलार्णवं तात वारयिष्ये महारणे ।
पौर्णमास्यामिवोद्धूतं वेलेव सलिलाशयम् ॥ १६
पश्य मे सूत विक्रान्तमिन्द्रस्येव महामृधे ।
एष सैन्यानि शत्रूणां विधमामि शितैः शरैः ॥ १७
निहतानाहवे पश्य पदात्यश्वरथद्विपान् ।
मच्छरैरग्निसंकाशैर्विदेहासून्सहस्रशः ॥ १८
इत्येवं ब्रुवतस्तस्य सात्यकेरमितौजसः ।
समीपं सैनिकास्ते तु शीघ्रमीयुर्युयुत्सवः ।
जह्याद्रवस्व तिष्ठेति पश्य पश्येति वादिनः ॥ १९
तानेवं ब्रुवतो वीरान्सात्यकिर्निशितैः शरैः ।
जघान त्रिशतानश्वान्कुञ्जरांश्च चतुःशतान् ॥ २०
स संप्रहारस्तुमुलस्तस्य तेषां च धन्विनाम् ।
देवासुररणप्रख्यः प्रावर्तत जनक्षयः ॥ २१
मेघजालनिभं सैन्यं तव पुत्रस्य मारिष ।
प्रत्यगृह्णाच्छिनेः पौत्रः शरैराशीविषोपमैः ॥ २२
प्रच्छाद्यमानः समरे शरजालैः स वीर्यवान् । C 7 4781 B 7 120 24 K 7 120 23

यन्वै) D2 विदिश (for वै दिश) —^{b}) G5 नाद (for रथ) Ś2 मारिष, D2 वीर्यवान् (for सारथे) —^{c}) M2 4 5 (*inf lin* as in text) दिवं चैव (for पृथिवीं च) —^{d}) Ś2 कपयेत् (for °यन्)

16 ^{a}) Dc1 एतं, D2 एनं, T G2-5 शरैर् (for एतद्) Dn D1. 4 5 8 सूत (for तात) —^{b}) T G3-5 तारयिष्ये (for वार°) T G2-4 महाहवे, G. °र्णवे (for °रणे) D2 प्रतरिष्ये रणाजिरे —^{c}) Dn1 D1 पूर्णिमास्याम्, D7 8 पौर्णि° (for पौर्ण°) Ś1 K1 2 D3 6 इवोद्धृत्त, Ś2 °द्धृत्तं (for °द्धूत) —^{d}) Ś2 B2 D2 4 5 मकरालयं, K5 B1 D5 G1 M1 2 सलिलालयं, B3 5 Dc1 सरितां पतिं, B4 T G2-5 सलिलार्णव (for °शयम्)

17 ^{b}) T G M1 2 महारणे (for °मृधे) K5 वासवस्येव संयुगे — For 16^{a}–17^{b}, M3-- subst

679* तूर्णचिर्मामिमद्धोर गजाश्वरथसंकुलम् ।
उद्धृत्त सागरो यद्वद्वेलामाश्रयते तथा ।
मामासाद्य हि तिष्ठन्ति योधा शतसहस्रश ।
[M3 om line 3]

— M3 om 17^{c}–18^{d} M4 5 om. 17^{cd} —^{c}) D7 8 सर्वाणि (for शत्रूणां) —^{d}) D6 M1 2 व्यधमामि, G1 विव्यधमामि (sic), G5 व्यथयामि (for विधमामि) K5 शरोत्तमै (for शितै शरै) D3 व्यधमाशिशितै शरै

18 M3 om 18 (cf v l 17) D6 reads 18^{a}–20^{b} on marg —^{a}) Ś K1-4 D6 चाहवे (for आहवे) K1 om. पश्य —^{d}) K5 D7 8 विदेहास्तान् (K5 °स्ता), B (except B4) Dc1 छिन्नदेहान्, Dn1 D1 5 विद्धदेहान्, Dn2 D3 विदेहाश्च, D2 विगतासून्, D4 विद्धि देहान् (for विदेहासून्) B3 (marg) वि*देहान्समंतत

19 D6 reads 19 on marg D1 om (hapl) 19^{b}–20^{a} —^{b}) M3-5 सत्यकस्य महात्मन —^{c}) B2-4 Dn D4 5 7 8 समीपे (for °पं) K4 तस्य, D8 तत्र (for ते तु) S समीपं तानि सैन्यानि —^{d}) D6 (*sup lin* as in text) नरर्षभा , T G1 3 4 M युयुत्सया (for °त्सव) G5 वियातन्युयुयुत्सया (sic) —^{e}) D8 एहि (for जहि) Ś K1 2 D6 आद्रव च, K3 °वस्व, K4 D3 °वत, G5 °वाद्य (for °वस्व) B1 2 (marg , orig as in text) 3. 5 Dc1 जह्याद्रव क्षिप प्रैहि —^{f}) B2 Dc1 छिंधि भिंधि (for पश्य पश्य)

20 D1 om 20^{a} (cf v l 19) D6 reads 20^{ab} on marg —^{a}) B3 Dc1 वदतो (for ब्रुवतो) D2 8 शूरान्, M3-- राजन् (for वीरान्) —^{c}) S प्राहिणोत् (for जघान) Ś1 K1-3 G1 M1 2 त्रिंशतान्, K5 त्रिंशत, B1 त्रिंशता (for त्रिशतान्) Ś1 K1-4 B2 3 5 D1 8 चार्यान्, K5 चाश्वान्, B1 चार्यान् (for अश्वान्) —^{d}) K5 कुंजराणा (for °रांश्च) K1 चतुष्पथा, K5 चतुःशत — After 20, S ins

680* लम्बस्त्र चित्रयोधी च प्रहसञ्शिनिपुंगव ।

21 ^{a}) G3 सु (for स) K4 5 D4 5 8 तुमलस् (for तुमु) —^{b}) B3 D5 तव (for तस्य) —^{c}) G1 M1 2 -समप्रख्य (for रण°) —^{d}) D4 6 प्रवर्तत, M3-5 संप्रवृत्तो (for प्रावर्तत) — For 21^{cd}, B1-3 Dc1 subst

681* प्रावर्तत महाराज देवासुररणोपम ।

22 ^{a}) B2 3 5 Dc1 -समं (for -निभं) —^{b}) D तन्महत् (for मारिष) B1-3 Dc1 पुत्रस्य तव —^{c}) B1 2 4 5 Dc1 नप्ता (for पौत्र) —^{d}) B महावात इवाम्बुदान्

23 D5 om 23 —^{a}) Ś K1-4 सछाद्यमान (प्रच्छा°) M3-5 प्रच्छाद्य तानि सैन्यानि —^{b}) K1-3 T G2-5 च (for स) D2 सवितेव बलाहकै,

असंभ्रमं महाराज तावकानवधीद्बहून् ॥ २३
आश्चर्यं तत्र राजेन्द्र सुमहद्दृष्टवानहम् ।
न मोघः सायकः कश्चित्सात्यकेरभवत्प्रभो ॥ २४
रथनागाश्वकलिलः पदात्यूर्मिसमाकुलः ।
शैनेयवेलामासाद्य स्थितः सैन्यमहार्णवः ॥ २५
संभ्रान्तनरनागाश्वमावर्तत मुहुर्मुहुः ।
तत्सैन्यमिषुभिस्तेन वध्यमानं समन्ततः ।
बभ्राम तत्र तत्रैव गावः शीतार्दिता इव ॥ २६
पदातिनं रथं नागं सादिनं तुरगं तथा ।
अविद्धं तत्र नाद्राक्षं युयुधानस्य सायकैः ॥ २७
न तादृक्कदनं राजन्कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।
यादृक्क्षयमनीकानामकरोत्सात्यकिर्नृप ।
अत्यर्जुनं शिनेः पौत्रो युध्यते भरतर्षभ ॥ २८
ततो दुर्योधनो राजा सात्वतस्य त्रिभिः शरैः ।
विव्याध सूतं निशितैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ २९
सात्यकिं च त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सोऽष्टभिः ।

शरजालेन सत्यक — For 23^{ab}, B Do1 subst

682* स शरैरनलस्पर्शैराकर्णादभिचोदितै ।

[B2 -प्रख्यैर् (for स्पर्शैर्) B1 शरैरनलसस्पर्शैर् (for the prior half) B1 4 वाकर्णाद् (for आक°) B4 [अ]भिचोदित (for °दितै)]

— ^{c}) Ś2 असंभ्रमो, K1–3 B4 Dn2 D1. 6 °भ्रमन्, S °भ्रावो (for °भ्रम) B (except B4) Do1 वृष्णिव(B1 2 °वी)रस् (for महाराज) — ^{d}) M3–5 तावकाच्यहनद्बली

24 ^{c}) G3–5 अमोघ. (for न मोघ.) B1. 2 5 शायक· (for सा°) — ^{d}) Ś2 D5 G2 4 प्रभो· — For 24^{cd}, M3–5 subst

683* नासीन्मोघ शर कश्चिदासन्सर्वे तनुच्छिद ।

25 ^{a}) B1 4 G3–5 रथाश्वनागकलिल, B3 (marg as in text) नरनागाश्वसलिल — Dn2 om 25^{b}–26^{a} — ^{b}) B4 पदात्यश्व- (for °त्यूर्मि-) — ^{c}) K4 D3 सैनेयवेलाम्, D7 शैनेयाचलम्, D8 शैनेयवलम् (for °वेलाम्) — ^{d}) B1–3 S तव (for सैन्य) K4 -महार्णव, B1 3 S बला र्णव·, B5 महाबल: (for °र्णव)

26 Dn2 om. 26^{a} (of v l 25) — ^{a}) B2 3 Do1 सत्रस्त (for संभ्रान्त) D3 5 6 -रथनागाश्व, D7 8 -रथ- नागाश्व (for नरनागाश्वम्) — ^{b}) Ś1 D2 M5 (inf lin) अवर्तत, Dn2 D3 6 प्राव°, G1 M न्यव° (for आव°) — ^{c}) B3 transp तत् and सैन्य — ^{d}) T G3 4 ताड यानं, G2 5 ताड्यमान; M1 3–5 हन्य° (for वध्य°) B4 सहस्रश·, D2 5 त(D5 इ)तस्तत· (for समन्तत·) — After 26^{cd}, B1 2 (marg) 3 5 Do1 ins

684* रथिन पत्तिनागाश्च सादिनश्च शरा हता ।

— K2 reads 26^{ef} twice — ^{e}) Ś K1 2 (both times) 3 भसाम; B Do1 बभ्रमुस् (for बभ्राम) S तत्र तत्रैव बभ्राम (G1 °ज) — ^{f}) B1–3 Do1 व्याघ्रभयाद्, B4 G1 3–5 M सिंहार्दिता, B5 व्याघ्रा° (for शीता°) K2 (both times) इवार्दित

27 ^{a}) S रथं ना(G5 °थना)गं पदातिं वा (G5 °ती वा, M °तिं च) — ^{b}) D2 S transp सादिनं and तुरग — ^{c}) D8 तं तु (for तत्र) Ś1 K1–3 [अ]द्राक्ष्म (for °क्षं) B1–3 Do1 सर्वमाविद्धमद्राक्ष, S अपश्यं तत्र नाविद्ध — ^{d}) T G M1 2 युयुधानेन (for °नस्य) D4 सात्यकि (for सायकै) B2 3 Do1 सैन्यं ते सात्वतेषुभि, M3–5 सत्यकेन महात्मना

28 ^{ab}) B4 transp कदन and कृतवान् Ś2 फल्गुण, K4 5 B4 Dn1 D1. 2 4 5 7 8 फाल्गुन, Dn2 D3 6 चार्जुन (for फल्गुन) B1–3 5 Do1 कृतवानर्जुनो युधि — ^{c}) B1 (marg, orig as in text) 2 3 Do1 यादृक्चक्रे शिने- र्नसा — ^{d}) M1 2 सात्यकिं (for °किर्) B1 (marg, orig as in text) 2 3 बले ते (B1 रणे च) कदन महत्, M3–5 अकार्षीत्सत्यको नृप — ^{e}) K4 D4 ह्यर्जुन (for अत्य°) Ś1 पौत्र, D3 M3. 4 5 (inf lin as in text) पुत्रो (for पौत्रो) B2 3 Do1 अत्यर्जुन महाराज — ^{f}) Ś1 विद्धि त्वं, B2 3 5 Do1 युयुधे (for युध्यते) B1 4 5 Dn2 D3 4 6 पुरुषर्षभ (B1 D4 °भ), B2 युद्धदुर्मद, B3 Do1 यदुपुंगव·, T G1–4 M स महाबल· (G1 M °रथ), G5 [ऽ]सि महाबलि (for भरतर्षभ) D2 व्यति छच्छिनिपुंगव — After 28, B Do1 ins

685* वीतभीर्लाघवोपेत कृतित्व सम्प्रदर्शयन् ।

29 ^{b}) D2 3 transp त्रिभि and शरै· K5 T G M1 2 शितै· (for त्रिभि) — ^{c}) M3–5 transp सूत and निशितै· — ^{d}) D7 om श्चतुर्भि

30 ^{a}) D5 सात्वतं, M3–5 सत्यक (for सात्यकिं) M2 पत्रिभिर् (for च त्रिभिर्) — ^{b}) G2 3 विव्याध·

दुःशासनः षोडशभिर्विव्याध शिनिपुंगवम् ॥ ३०
शकुनिः पञ्चविंशत्या चित्रसेनश्च पञ्चभिः ।
दुःसहः पञ्चदशभिर्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ३१
उत्स्मयन्वृष्णिशार्दूलस्तथा बाणैः समाहतः ।
तानविध्यन्महाराज सर्वानेव त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३२
गाढविद्धानरीन्कृत्वा मार्गणैः सोऽतितेजनैः ।
शैनेयः श्येनवत्संख्ये व्यचरल्लघुविक्रमः ॥ ३३
सौबलस्य धनुश्छित्त्वा हस्तावापं निकृत्य च ।
दुर्योधनं त्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ३४
चित्रसेनं शतेनैव दशभिर्दुःसहं तथा ।
दुःशासनं च विंशत्या विव्याध शिनिपुंगवः ॥ ३५
अथान्यद्धनुरादाय स्यालस्तव विशां पते ।
अष्टभिः सात्यकिं विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ ३६
दुःशासनश्च दशभिर्दुःसहश्च त्रिभिः शरैः ।
दुर्मुखश्च द्वादशभी राजन्विव्याध सात्यकिम् ॥ ३७
दुर्योधनस्त्रिसप्तत्या विद्ध्वा भारत माधवम् ।
ततोऽस्य निशितैर्बाणैस्त्रिभिर्विव्याध सारथिम् ॥ ३८
तान्सर्वान्सहिताञ्शूरान्यतमानान्महारथान् ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैः पुनर्विव्याध सात्यकिः ॥ ३९
ततः स रथिनां श्रेष्ठस्तव पुत्रस्य सारथिम् । C. 7 4789 B 7 120 42 K 7 120 41

B_3 Dn_2 पंचभि (for सोऽष्टभि) Ś K Dn_1 D_{1-8} पुनरष्टाभिरेव च — D_2 om. 30^c–33^b D_4 om. (hapl.) 30^d–31^c — ^{d}) $K_{2\,3}$ D_7 शनिपुगव, $B_{3\,5}$ शिनिनदन (for °पुगवम्) Dn_1 विव्याधोरसि सात्यकिं (= 31^d)

31 D_2 om. 31, D_4 om. 31^{abc} (for both, cf. v. l. 30) B_3 reads 31^{ab} on marg. — ^{b}) Dn_1 तु (for च) $Ś_2$ K B (except B_2) Dc_1 Dn_2 $D_{1.6}$ S (except M_{3-5}) सप्तभि (for पञ्चभि) — ^{c}) $K_{2\,3}$ S दुःषह, B_5 दुःशह (for दुःसह) S सप्त- (for पञ्च-) D_8 -विंशत्या (for दशभिर्) — ^{d}) T $G_{3\,4}$ M_5 सात्यके, G_2 सायकै (for सात्यकिम्) K_5 विव्याध परवीरहा, B_5 शरैर्विव्याध सात्यकिं

32 D_2 om. 32 (cf. v. l. 30) $M_{3.4}$ om. 32^{ab} — ^{a}) $B_{2\,3.5}$ Dc_1 विहसन्, $D_{5\,6}$ विव्याध (for उत्स्मयन्) — ^{b}) D_5 समाचित, S (except G_5, M_4 om.) समर्पित (for समाहत) — B_3 reads 32^c–33^b on marg. — ^{c}) K_5 महाबाहु (for °राज) — ^{d}) D_8 शरै (for the second त्रिभि)

33 D_2 om. 33^{ab} (cf. v. l. 30) M_{3-5} om. 33^{ab} B_3 reads 33^{ab} on marg. — ^{a}) S (M_{3-5} om.) शर- (for गाढ) $Ś_2$ K_{1-3} हत्वा; K_4 दृष्ट्वा (for कृत्वा) — ^{b}) S (M_{3-5} om.) मर्मगै (for मार्गणै) $B_{2\,3\,5}$ Dc_1 बाणैर्मर्मवि(B_2 °र्माति)भेदिभि — ^{c}) G_1 M सख्ये — ^{d}) T_1 व्याकिरल्लँ (for व्यचरल्) Dn_2 $D_{3\,6}$ सत्समं तत, G_4 बलविक्रम (for लघु°) — For 33^{cd}, $B_{2\,3}$ Dc_1 subst.

686* श्येनवद्व्यचरत्संख्ये शैनेयो लघु सुष्ठु च ।

34 ^{a}) M_{3-5} दुःशासन (for सौबलस्य) — ^{b}) Dn_1 $D_{1.3\,6\,8}$ हस्त्रावाप (for °वाप) D_5 om. निकृत्य च — ^{d}) K_{1-3} अत्यविध्यत्, B_3 भविध्यत (for अभ्यविध्यत्)

35 ^{a}) $K_{1.3}$ च तेनैव, S च दशभिर् (for शतेनैव) — ^{b}) K_1 दुष्महं, $K_{2\,3}$ T $G_{1.3-5}$ $M_{1.2}$ दुःषह, M_{3-5} सौबलं (for दुःसह) $Ś_1$ दुःसह दशभिस्त्रया — ^{c}) $Ś_2$ K Dn $D_{1\,4\,5\,7\,8}$ तु (for च) M_{3-5} सौबलस्य धनुश्छित्त्वा — ^{d}) $K_{1\,2}$ $D_{4\,8}$ शनिपुगव

36 ^{b}) $K_{1\,5}$ B (except B_4) Dc_1 D_3 श्यालस्, Dn_1 lacuna, D_{4-8} शालस् (for स्यालस्) — ^{c}) $Ś_2$ K_2 $B_{1\,2}$ Dn D_{3-8} G_5 अष्टाभि M_{3-5} सत्यक (for सात्यकिं) B_4 भित्त्वा (for विद्ध्वा) — ^{d}) K_5 B_2 (marg., orig. as in text) D_2 T G_{2-5} सप्तभि (for पञ्चभि)

37 $B_{2\,3\,5}$ Dc_1 D_2 S transp. 37^a and 37^c — ^{a}) D_6 नवभिर् (for दश°) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{2\,3}$ D_1 S दुःषहश्, K_1 दुष्महश् B_4 om. त्रिभि D_4 शरैराशीविषोपमै — ^{c}) $B_{2\,3\,5}$ Dc_1 दुर्मुखोऽथ, D_2 तं दुर्मुखो (for दुर्मुखश्च) S चित्रसेनस्त्रिभिश्चैव — ^{d}) M_{3-5} सत्यक (for सात्यकिम्)

38 ^{a}) M_{3-5} च (for त्रि) — ^{b}) D_2 छित्त्वा, G कृत्वा (for विद्ध्वा) Dn_2 $D_{3\,6}$ सात्वत (for माधवम्) K_5 $D_{7\,8}$ M_{3-5} विव्याध शिनि($D_{7\,8}$ शनि)पुगवं — M_{3-5} च (for ऽस्य) — ^{d}) $Ś_2$ पुनर् (for त्रिभि) K_4 सप्तभि, G_1 $M_{1.2}$ सारथि (for सारथिम्)

39 D_7 G_4 om. (hapl.) 39^a–40^b — ^{a}) D_2 (for सहितान्) — ^{b}) D_2 महाहवे (for °रथान्) $B_{2\,3}$ D_2 S (G_4 om.) भृशं (for पुनर्) D_1 (for सात्यकि)

आजघानाशु भल्लेन स हतो न्यपतद्भुवि ॥ ४०
पातिते सारथौ तस्मिंस्तव पुत्ररथः प्रभो ।
वातायमानैस्तैरश्वैरपानीयत संगरात् ॥ ४१
ततस्तव सुता राजन्सैनिकाश्च विशां पते ।
राज्ञो रथमभिप्रेक्ष्य विद्रुताः शतशोऽभवन् ॥ ४२
विद्रुतं तत्र तत्सैन्यं दृष्ट्वा भारत सात्यकिः ।
अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णै रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ४३
विद्राव्य सर्वसैन्यानि तावकानि समन्ततः ।
प्रययौ सात्यकी राजञ्श्वेताश्वस्य रथं प्रति ॥ ४४
तं शरानाददानं च रक्षमाणं च सारथिम् ।
आत्मानं मोचयन्तं च तावकाः समपूजयन् ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

40 D7 G4 om 40^{ab} (cf. v l 39) K4 reads 40^{a}–43^{b} twice. —^{a}) G5 सारथिना (for स र°) M3–5 ततस्तु स रथोपस्थे —^{c}) B2 3 Dc1 T G1 3, 4 M1 2 [अ]थ (for [आ]शु) M3–5 पातयामास भल्लेन —^{d}) B3 Dc1 प्रापतद् (for न्यप°) B2 (orig) रणे, B2 (marg) रथात् (for भुवि)

41 For the repetition in K4, cf. v l 40 —^{a}) Ś2 K4 (both times) 5 B1–3 Dn D1–3 5 G1 2 M1 2 पतिते Ś2 G1 3–5 M राजंस् (for तस्मिंस्) B4 सारथौ पतिते तत्र —^{b}) B1 D2, 6 T G2–5 रथात् (for रथ) B2 (marg as in text) 3 5 Dc1 गतासौ रथसत्तमात् (B2 °त्तम), G1 M तव पुत्रस्य स्यंदनात् —^{c}) B1 वाताय मानं, G1 पातयमानैस् (sic) B2 3 5 Dc1 D3 transp तैर् and अश्वैर् —^{d}) Ś1 K1 2 4 (both times) D3 5 G1 M1 2 अपनीयत, M3–5 अपनीत स (for अपानीयत) B1 3 स राजापहृतो रणात्, B2 (marg as in text) 5 अपायास्समदुर्गत

42 For the repetition in K4, cf. v l 40 B5 lacuna for 42^{a} —^{a}) B1 Dn2 D2 5 6 T G2 5 सुत (for सुता) S चैव (for राजन्) B1–3 Dc1 अ(B1 त)थापरे तव सुता —^{b}) B2 3 5 Dc1 नराधिप (for विशा पते) S तव सैन्यं च मारिष —^{d}) D3 विद्रुता (for विद्रुता) B1–3 Dc1 प्राद्रवञ्शतशो दिश, S व्यद्रवंस्ते समतत

43 For the repetition in K4, cf. v l 40 —^{a}) Dn1 D3 विद्रुत (for विद्रुतं) S तु तत (for तत्र तत्) B1, 5 विद्रवतं त(B5 °वस्तत्त)दा सैन्यं, B2 3 Dc1 ततस्तु प्रद्रुत सैन्यं. —^{b}) M3–5 सत्यक (for सात्यकि) —^{c}) B2, 3 5 Dc1 शरशतै, S शरैस्तूर्णं (for शरैस्तीक्ष्णै) —^{d}) K5 D4 6 8 शिलासितै, B2 3 5 Dc1 महारय (for शिलाशितै)

44 ^{b}) M3, 4 तावकाना (for °कानि) Dn1 D4 7 8 सहस्रश, D5 सहस्रिण (for समन्तत) —^{c}) B2 3 Dc1 जगाम (for प्रययौ) M3–5 सत्यको (for सात्यकी) K4 reads from राज up to सारथिम् (in 45^{b}) twice —^{d}) D5 अर्जुनस्य (for श्वेताश्वस्य) S (except M3–5) येन यातो धनजय — After 44, S ins

687* तं प्रयान्तं महाबाहु तावका प्रेक्ष्य मारिष ।
दृष्टं चादृष्टवत्कृत्वा क्रियामन्या प्रयोजयन् ।

[(L 1) M3 स- (for त) — (L 2) G5 प्रयोजयत]

45 For the repetition in K4, cf. v l 44 —^{a}) K1 ताम् (for त) B2 3 Dc1 तमरीनारुजंतं च, M3–5 आददान शराश्चैव —^{b}) B2 3 Dc1 G1 M रक्षंतं चैव, T G4 5 कर्षतं चैव (for रक्षमाण च) K1–3 सात्यकिं, G5 भारतीं (for सारथिम्) —^{c}) Ś K Dn D1 2 4–7 पालयानं, D3 पालयाना (sic), G4 मोचयतश्च (for °यन्तं)

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K B3–5 Dc1 D1–3 G1 M1 2 जयद्रथवध — *Adhy name* Ś K2 4 5 D1 5 7 8 G1 सात्यकिप्रवेश, B Dc1 सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनापयानं, D2 सात्यकिप्रवेशो कौरवपराजय, D3 संकुलयुद्धं, M1 2 धार्तराष्ट्रपलायनं, Bom. ed सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनपलायन — *Adhy no* (figures, words or both) B1, 2 T G3 4 118, D2 123, D3 17, G1 M 117, G2 116, G5 114. — *Śloka no* Dc1 48, G5 49.

९७

धृतराष्ट्र उवाच ।
संप्रमृद्य महत्सैन्यं यान्तं शैनेयमर्जुनम् ।
निर्ह्रीका मम ते पुत्राः किमकुर्वत संजय ॥ १
कथं चैषां तथा युद्धे धृतिरासीन्मुमूर्षताम् ।
शैनेयचरितं दृष्ट्वा सदृशं सव्यसाचिनः ॥ २
किं नु वक्ष्यन्ति ते क्षात्रं सैन्यमध्ये पराजिताः ।
कथं च सात्यकिर्युद्धे व्यतिक्रान्तो महायशाः ॥ ३
कथं च मम पुत्राणां जीवतां तत्र संजय ।
शैनेयोऽभिययौ युद्धे तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥ ४
अत्यद्भुतमिदं तात त्वत्सकाशाच्छृणोम्यहम् ।
एकस्य बहुभिर्युद्धं शत्रुभिर्वै महारथैः ॥ ५
विपरीतमहं मन्ये मन्दभाग्यान्सुतान्प्रति ।
यत्रावध्यन्त समरे सात्वतेन महात्मना ॥ ६
एकस्य हि न पर्याप्तं मत्सैन्यं तस्य संजय । C. 7 4712 B 7 121 7 K 7 121 7

97

1 [a]) K5 T G2 4 सप्रमथ्य, B1 °मृज्य, D4 सप्र-*थ्य, G5 तं प्रमथ्य (for सप्रमृद्य) B2 8 Dc1 महा सैन्य — D5 repeats 1[b] after 2[abc] — [b]) D3, 4 5 (both times) यानं (for यान्त) K4 D4 सैनेयम्, B2 3 5 सात्यकिम् (for शैनेयम्) — After 1[ab], D5 reads 2[abc] — [c]) Dn2 D3, 5–7 निह्रीका (for निर्ह्रीका) — [d]) Ś2 K2 3 5 D1, 2–8 G1, 2 4 M अकुर्वत, K1 4 Dn1 G5 °र्वंति (for °र्वत) B2, 3 Dc1 वीक्ष्य वै (for सजय)

2 For the sequence in D5, cf. v l. 1 — [a]) Dn2 D8 वैपा, D2 5 S तेपा (for चैपा) K5 B (except B3) Dc1 Dn2 D5 S (except G4 5) तदा (for तथा) — D4 om (hapl) 2[b]–4[c] — [b]) D8 6 मतिर् (for धृतिर्) B1 (marg , orig as in text) 2–4 Dc1 S च (S तु) संजय (for मुमूर्पताम्) — D8 om 2[c]–3[d] G4 om. (hapl) 2[c]–4[b] — [c]) Ś2 K1–4 चरतं (K4 चरता) सात्यकिं दृष्ट्वा, B Dc1 शैनेये (B4 5 °य) समनुप्राप्ते —D5 om 2[d] — [d]) K5 Dn D1, 2 7 यादृशं, B Dc1 सदृशे (for °श) S (G4 om) संग्रामे परमाद्भुत

3 D4, 8 G4 om. 3 (cf v l. 2) — [a]) Dn1 D2 तु, D3 6 वा (for नु) Ś2 K1 D1 रक्षंति, K3 8 रक्ष्यंति, K4 रक्षति (for वक्ष्यन्ति) K1–4 D1 तं (for ते) Ś1 lacuna, Ś2 क्षंतुं, K1 दृष्ट्वा, K3 D1 देवा , B4 सूत, B5 D5 7 क्षत्रं, Dn1 सर्वे, D2 क्षत्त , D3 6 T G1–3 5 M2 तत्र (for क्षात्रं) B1, 2 Dc1 विदधे किं नु तत्क्षत्रं; M3–5 किमवोचंश्च ते तत्र — [b]) B1, 2 Dc1 ते च युद्धे (Dc1 °द्ध-), Dn1 युद्धे चैव (for सैन्यमध्ये) Ś2 K3 4 पराजित (for °ता) — [c]) Ś K1 2 न, K3–5 B3 4 Dn D1 7 तु, B5 वा, D2 तु (for च) Dn सात्यकिं, M3–5 सत्यको (for सात्यकिर्) B2 5 तत्र, Dn1 युद्ध (for युद्धे) D3 6 कथं सात्यकिना युद्धे — [d]) T G1–3 5 M1, 2 महारथ (for °यशा) Dn2 D3 6 व्यतिक्रांता महारथा

4 D4 om. 4[abc], G4 om 4[ab] (for both, cf v l. 2) — [b]) K2 D3 6 T G2 3 5 जीवित (for जीवता) B (except B4) Dc1 एव (for तत्र) D1 संजय , D5 सयुगे (for सजय) — K4 D1 om 4[cd] — [c]) D5 सैनेयो D5 [ऽ]पि; T G2 हि, M3–5 प्र- (for ऽभि-) K1 क्रुद्ध, K5 संख्ये, G1, 4 5 M1, 2 जित्वा (for युद्धे) — [d]) Ś2 K2 3 Dn1 D4 5 7 8 M3–5 संजय, Dn2 D2 पृच्छत (for तत्त्वत) T G1–4 M1 2 सर्वसैन्यानि सयुगे, G5 lacuna

5 [a]) D4 अमु (for इदं) B3 Dc1 सूत (for तात) — [b]) Ś2 K4 कर्म यत्तद्, K1 कर्म कार्यं, K3 तद्यत्कर्म, S त्वत्समीपात् (for °काशात्) B2 3 श्रुत मया (for शृणोम्यहम्) — [c]) Ś K1–3, 5 B4 5 D (except Dc1 D2) सार्धं, K4 lacuna, M5 युद्धे (for युद्ध) — [d]) S शत्रुमध्ये (for °भिर्वै) B2 3 Dc1 सु-, B5 Dn1 D1, 2 4 5 7 8 तैर् (for वै) Ś K (except K5) Dn2 D1, 3, 6 महामृधे (for °रथै)

6 [a]) T M3–5 विपरीतान् (for °तम्) B3 Dc1 इद (for अहं) B2 3 Dc1 दैवं (for मन्ये) — [b]) B2 3 Dc1 सूत मन्ये, B4 5 मंदभाग्यं, D5 °भाग्या (sic), S अल्पभाग्यान् (for मन्द°) G1 M मम (for प्रति) — [c]) T G2–5 तत्र (for यत्र) M3–5 [अ]हन्यंत (for [अ]व-ध्यन्त) Ś1 *तान्वध्य* समरे, Ś2 K1–4 वध्यंते यत्र (K1–3 यत्तु) समरे — G5 lacuna for 6[d] — [d]) Dn1 D2 4 5 7 8 S (G3 lacuna) सा(G1 M स)त्यकेन (for सात्व

क्रुद्धस्य युयुधानस्य सर्वे तिष्ठन्तु पाण्डवाः ॥ ७
निर्जित्य समरे द्रोणं कृतिनं युद्धदुर्मदम् ।
यथा पशुगणान्सिंहस्तद्वद्धन्ता सुतान्मम ॥ ८
कृतवर्मादिभिः शूरैर्यत्तैर्बहुभिराहवे ।
युयुधानो न शकितो हन्तुं यः पुरुषर्षभः ॥ ९
नैतदीदृशकं युद्धं कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।
यादृशं कृतवान्युद्धं शिनेर्नप्ता महायशाः ॥ १०
संजय उवाच ।
तव दुर्मन्त्रिते राजन्दुर्योधनकृतेन च ।
शृणुष्वावहितो भूत्वा यत्ते वक्ष्यामि भारत ॥ ११
ते पुनः संन्यवर्तन्त कृत्वा संशप्तकान्मिथः ।
परां युद्धे मतिं कृत्वा पुत्रस्य तव शासनात् ॥ १२
त्रीणि सादिसहस्राणि दुर्योधनपुरोगमाः ।
शकाः काम्बोजबाह्लीका यवनाः पारदास्तथा ॥ १३
कुणिन्दास्तङ्गणाम्बष्ठाः पैशाचाश्च समन्दराः ।
अभ्यद्रवन्त शैनेयं शलभाः पावकं यथा ॥ १४
युक्ताश्च पार्वतीयानां रथाः पाषाणयोधिनाम् ।
शूराः पञ्चशता राजञ्शैनेयं समुपाद्रवन् ॥ १५

तेन) B (except B1) Do1 महारथा (for °रमना)

7 a) D3.6 [ए]व (for हि) M3–5 एकस्य माधवस्यैव — b) Ś K4 D2 T G M1.2 तत्, K5 B1.5 Dn D1.3–7 यत्, B2 स (for मत्-) Ś1 मम, Ś2 K1.2.4 तत्र, D4 तव (for तस्य) M3–5 मम सैन्यं च सजय — c) M3–5 क्रुद्धस्य नैव पर्याप्तं — d) B5 Dn1 D2.4 तिष्ठंति (for तिष्ठन्तु)

8 G5 partly damaged — b) Ś K1 Dn D1.3–8 कृतिन चित्रयोधिन — c) M3.5 सिंह पशुगणान्यद्वत् — d) D5 तथा (for तद्वद्) D3.6 एतान्; D4 हस्तान् (for हन्ता) B2.3.5 Do1 Dn1 विनिघ्नन्मम सैनिकान्

9 b) D5.7 यत्तो, D6 G5 यत्नैर् (for यत्तैर्) Ś1 एव च (for आहवे) — c) B1 (marg as in text) युधा नो शकितु जेतुं, B3.5 D2 युधा न (B5 युवा न, D2 युद्धे न) शकितो जे(D2 ह)तुं — d) B4 मन्ये, D3.6 जेतु (for हन्तुं) Ś K Dn2 D1 यत् (for य) Ś K1–3 D1 पुरुषर्षभ B1–3.5 Do1 Dn1 जेतुं (B1 मन्ये, B5 हंतु) जेष्य(B1.5 हस्य)ति मे सुतान्, D2 शैनेय पश्य मे सुते — For 9^{cd}, S subst

688* न शक्य समरे जेतु निहनिष्यति मे सुतान् ।

10 a) Ś K1–4 कर्म; D3.6 युद्धे, D5 कर्तुं (for युद्धं) B2.3.5 Do1 Dn1 न चैतदीदृशं कर्म — b) D2 सूत, M3–5 तात (for तत्र) N (except Ś K1.2) फाल्गुन — c) Ś K1.2.4 D3 युद्धे, B3 सर्वं, Do1 कर्मं (for युद्धं) S चकार ता(G1 M या)दृशं युद्धं — d) M3–5 पौत्रो (for नप्ता) D2 M3–5 महाबल, G2 °रय (for °यशा) B3 Do1 यदुवीर प्रतापवान्

11 M3.4 om 11 B3 reads 11^{a}–14^{b} on marg G5 partly damaged — For 11, B Do1 subst

689* शृणुष्व राजन्संग्राम नरवाजिगजक्षयम् ।
दुर्योधनापनीतेन तव दुर्मन्त्रितेन च ।

[(L 2) B1.4 दुर्योधनापराधेन (for the prior half)]

12 B3 reads 12 on marg — b) Ś1 हत्वा, Ś2 योधा (for कृत्वा) Some MSS संसप्तकान्, K5 Do1 Dn2 D4.7 ससप्तका, T1 सशपथ; T2 G3–5 संशपथं, G1 M1.2 सशपथान्; G2 तु शपथान्, M3–5 च शपथं (for सशप्तकान्) Ś K1–3 इव, Dn1 पुन, G5 दिश (for मिथ) K4 D1.5 कृत्वा संनय(D5 °ह)नानि च — c) Ś2 K5 कृत्वा; K1–4 D1.4.5.7.8 पुरा, D2 आर्यां (for परां) Ś1 lacuna, D7 मध्ये (for युद्धे) Ś1 युद्धे, Ś2 K2–4 D1 राजन्; K5 B Dn2 D4.7.8 क्रूरा (for कृत्वा) — d) K5 Dn2 D2.8 T G2 M3–5 तव पुत्रस्य (by transp)

13 B3 reads 13 on marg — a) D6 शत, T G3.4 (sup lin as in text) वाजि (for सादि-) — c) K3.5 B Do1 Dn D2.3.5.7.8 T G2 शक, D4 शाक (for शका) Ś D1 काम्भोजबाह्लीका, D5 -बाह्लीककाम्बोजा, S यवनकाम्बो(T G2 °भो)जा — d) Ś K1.2 पारतास् (for °दास्) S पा(G3–5 द)रदा बाह्लिकास्तथा (G3.4 °दा) — After 13, D3 reads 14^{c}–15^{b}

14 For the sequence in D3, cf. v 1 13 D4 om. (hapl) 14 B3 reads 14^{ab} on marg — a) Ś2 कुविंदास्, K1.3.4 D1 कुनिंदास्, K2.5 B1.2.4 Do1 Dn D2.3 कुलिंदास्, B3 कलिंगास्, B5 D6 कुलिंगास् (for कुणिन्दास्) Ś1 तंगनांबष्ठा, K2 तंगणास्वष्ठा, K4 B2 (marg as in text) तुगणांबष्ठा, T G1–4 M1.2 तंकणांबष्ठा (for तङ्गणाम्बष्ठा). M3–5 पुंड्रास्तंकणकांबष्ठा — b)

ततो रथसहस्रेण महारथशतेन च ।
द्विरदानां सहस्रेण द्विसाहस्रैश्च वाजिभिः ॥ १६
शरवर्षाणि मुञ्चन्तो विविधानि महारथाः ।
अभ्यद्रवन्त शैनेयमसंख्येयाश्च पत्तयः ॥ १७
तांश्च संचोदयन्सर्वान्घ्नतैनमिति भारत ।
दुःशासनो महाराज सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ १८
तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं महत् ।
यदेको बहुभिः सार्धमसंभ्रान्तमयुध्यत ॥ १९
अवधीच्च रथानीकं द्विरदानां च तद्बलम् ।
सादिनश्चैव तान्सर्वान्दस्यूनपि च सर्वशः ॥ २०
तत्र चक्रैर्विमथितैर्भग्नैश्च परमायुधैः ।
अक्षैश्च बहुधा भग्नैरीषादण्डकबन्धुरैः ॥ २१
कूबरैर्मथितैश्चापि ध्वजैश्चापि निपातितैः ।
वर्मभिश्चामरैश्चैव व्यवकीर्णा वसुंधरा ॥ २२ C 7 4627 B 7 121 23 K 7 121 22

B1 Dc1 M3–5 पिशाचाश्च (for पैशा°) Ś K1–4 D1 समस्वरा, K5 Dn2 सवर्वरा, D7 सवर्चन (for सम न्दरा) D3 6 पैशाचाश्चैव वर्वरा — After 14ab, K5 B (B3 [marg]) Dc1 (last six first time) ins 694* — c) K4 अभ्यद्रवति, B2 3 Dc1 M5 °द्रवस्ते, M3 4 अभिद्रवस्ते (for अभ्यद्रवन्त) K4 D1 सेनेय (for शै°) — After 14abc, B3 reads 17c–18b for the first time repeating it in its proper place. B3 om 14d–15b — d) B2 Dc1 M3–5 शलभा इव पावक

15 For the sequence in D3, cf v l 13 B3 om 15ab (cf v l 14) B3 4 Dc1 om 15ab — a) Ś1 K3 4 सुयुक्ता, K1 सयुक्ता, K2 संयुक्ता (for युक्ताश्च) M3–5 पार्वतीयाश्च (for °याना) — b) Dn1 -पाणय, M3–5 -योधिन (for -योधिनाम्) — c) Ś1 K1–3 क्रूरा, B3 Dc1 युक्ता, D2 वीरा (for शूरा) Ś1 K3 B2 4 D1 पचाशता, B1 3 5 पचशतो, T G1 2 M3–5 पचशत, G3–5 पचाशत (for पञ्चशता) — d) K4 D4 सैनेय (for शै°) D3 6 M3–5 समभिद्रवन (for समुपाद्रवन)

16 a) B4 अतो (for ततो) — b) B1–3 Dc1 शूरा (for महा) T G2 द्विसहस्रेण वाजिना, G3–5 M3–5 द्विसाहस्रैश्च दन्तिभि (G3–5 वाजिभि) — c) M1 2 द्विप-दाना (for द्विर°) — d) D4 8 द्विनहस्रैश्च (for द्विसा°) B4 वाजिना (for °भि) — For 16cd, T G2–5 M3–5 subst G1 M1 2 ins after 16

690* नियुतैश्च पदात्यौघैर्विविधायुधपाणिभि ।
[M3 4 पाणय]

17 For the repetition in B3, cf. v l 14 M3 4 om. 17ab — a) B1 4 D2 S (except G5, M3 4 om) वर्षतो (for मुञ्चन्तो) — c) B3 (both times) अभ्यद्रवस्ते, Dc1 °द्रवस्तु (for °द्रवन्त) K4 D1 सैनेयम् (for शै°) — d) B2 3 (both times) Dc1 परतप, M3 4 5 (orig as in text, sup lin) च सर्वत (for च पत्तय)

18 For the repetition in B3, cf. v l 14 G5 om 18a–20b — a) K4 B1. 5 तु (for च) Dn3 D5 सनोदयन (for सचो°) M3–5 योधान् (for सर्वान्) — b) K1 घ्नतनम्, K5 घ्नंतनम्, B (B3 [both times]) Dc1 D2 हत , D1 8 घ्नतेनम् (for घ्नतैनम्) M3–5 निघ्न तेति पुन पुन — D4 om 18c–19d — c) M3–5 रणे यत्त (for महाराज) — d) B5 शैनेय (for सात्यकिं) D3 मन्यवारयत्, M3–5 प्रसवा° (for पर्यवा°)

19 D1 G5 om 19 (cf v l 18) — a) D7 G3 अपश्याम — b) K4 D1 सेनेय- (for शैनेय) — d) B3 अचोदयत् (for अयुध्यत)

20 G5 om 20ab (cf v l 18) — a) M3–5 सोऽहनत्तद् (M5 °द्र)थानीकं — b) D8 यद् (for तद्) D3 शरौघेण स सात्यकि — c) G3 सादिन (for नश्च) D2 चापि (for चैव) M3–5 महाबाहुर् (for [ग]च तान्सर्वान्) — d) D2 दस्यूश्चैव सहस्रश, M3 4 5 (orig as in text, sup lin) दस्यूना विविधै शरै — After 20, M4 5 ins

691* न्यपतन्महस्रैन्य भग्न च बहुधा शरै ।

21 M3 om 21, M4 om (haplogr) 21ab — a) Ś1 K4 प्रमथितैर् (for विम°) — b) B1 4 5 विविधायुधै, B2 3 Dc1 बहुधायुधै (B3 °धै), D2 सुमहायुधै, S (M3 4 om) बहुधा रथै (for परमायुधै) K4 D1 ध्वजैश्च विनि पातितै — c) K4 B (except B1) Dc1 च बहुभिर्, M4 5 विमथितैश्च (for च बहुधा) B1 भग्नैर्, S (M3 om) छिन्नैर् (for भग्नैर्)

22 a) Ś K B1–3 5 D कुञ्जरैर् (for कूब°) K4 B2 3 Dc1 D1 2 T G M1 2 चैव (for चापि) B1 मथितैं कुञ्जरैश्चापि — b) N M3–5 च वि (for चापि) — c) B5 मसमभिश्च, D6–8 चर्म° (for वर्म) Ś1 K B1 Dn D1–3 च तथानीकं (K4 B1 D2, 6 7 °थानेकै,

स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैरनुकर्षैश्च मारिष ।
संछन्ना वसुधा तत्र द्यौर्ग्रहैरिव भारत ॥ २३
गिरिरूपधराश्चापि पतिताः कुञ्जरोत्तमाः ।
अञ्जनस्य कुले जाता वामनस्य च भारत ।
सुप्रतीककुले जाता महापद्मकुले तथा ॥ २४
ऐरावणकुले चैव तथान्येषु कुलेषु च ।
जाता दन्तिवरा राजञ्शेरते बहवो हताः ॥ २५
वनायुजान्पार्वतीयान्काम्बोजारट्टबाह्लिकान् ।
तथा हयवरान्राजन्निजघ्ने तत्र सात्यकिः ॥ २६
नानादेशसमुत्थांश्च नानाजात्यांश्च पत्तिनः ।
निजघ्ने तत्र शैनेयः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २७
तेषु प्रकाल्यमानेषु दस्यून्दुःशासनोऽब्रवीत् ।
निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ॥ २८
तांश्चापि सर्वान्संप्रेक्ष्य पुत्रो दुःशासनस्तव ।

D2 °थानिर्कै)र्, B1-3 5 Do1 चर्मभिश्चैव, T G3 चापरैश्चैव (for चाम°) Ś1 सवर्मभिस्तथानीकैर् — After 22^{abc}, G5 ins 692* G5 om 22^{d}–24^{b} — ^{d}) K5 D3 6 अवकीर्णा, D2 व्यासासीरसा (for व्यवकीर्णा) B1-3 5 Do1 विनिकीर्णै (B3 ध्वजै कीर्णै) समतत

23 G5 om 23 (cf. v l 22) — ^{b}) Dn1 अनुकार्यैश् (for °कर्षैश्) D2 वाजिनाँ (for मारिष) — ^{c}) D2 सछन्ना पृथिवी सर्वा — ^{d}) K2 विग्रहैर्, D2 सा नागैर् (for द्यौर्ग्रहैर्) B2 3 Do1 Dn1 शरदि द्यौर्ग्रहैरिव, G1 M (M5 inf lin as in text) वसंते स्तबकैरिव

24 G5 om 24^{ab} (cf v l 22) D3 om (hapl) 24^{abcd} — ^{a}) Ś K2 4 5 -निभास्, K1 3 निभा, S (G5 om) धैरश् (for -धराश्) Ś K1-4 तत्र, K5 Do1 G1 M चैव (for चापि) — ^{b}) Ś1 परित , Dn1 D2 6 पातिता (for पतिता) D1 कुजरोपमा S (G5 om) पतितैश्च महागजै — T G1-4 M ins after 24^{ab} G5 after 22^{abc}

692* म्लेच्छास्थितैर्महाराज भिन्नाञ्जनचयोपमै ।
मृगैर्मन्दैश्च भद्रैश्च मृगमन्दैस्तथापरै ।
भद्रैर्मन्दमनोभिश्च मृगभद्रैस्तथैव च ।
मन्दैर्मन्दमदैश्चैव तथा मन्दमृगैरपि ।
तत्र तत्र धराकीर्णा शयानै पर्वतोपमै । [5]

[(L 1) G5 om from म्लेच्छास्थितै up to मदैश्चैव (in the prior half of line 4) — (L 2) M3 मृगमस्तैस् (for °मन्दैस्) G3 4 च च (for तथा) — (L 3) T1 -मृगैश्चैव (for -मनोभिश्च) — (L 5) G5 पराकीर्णा (for धरा°) G1 M पर्वतैरिव (for °तोपमै)]

— ^{c}) K2 अर्जुनस्य (for अञ्जनस्य) — D3 om (hapl) 24de — ^{e}) G5 सुप्रकीर्णं (for °तीक-)

25 ^{a}) K5 B Do1 Dn D2 G3-5 ऐरावतकुले B4 न्नापि; T G2-5 जातास् (for चैव). — ^{c}) T G2-5 दंतिकुले (for °वरा) — D3-5 om (hapl) 25^{d}–26^{c} — ^{d}) K5 रणे ते (for शेरते) Ś1 जना , Ś2 K1-4 रणे (for हता) B2 3 5 Do1 शेरते स्म हता युधि — For 25, G1 M subst

693* कुमुदस्य तथा नागा ऐरावतकुलोद्भवा ।
निहता सत्यकेनाजौ नाराचैरग्निसंनिभै ।

26 D3-5 om 26^{abc} (cf v l 25) — ^{a}) B1-3 D6 वाणायुजान्, D2 शोणा° (for वना°) — ^{b}) Ś K1-3 कावो(Ś1 °भो)जारट्टका(Ś1 °जा)नपि, K4 B Do1 D1 कां(D1 कं)भोजानथ बाह्लिकान्, K5 काभोजान्दरदानपि, Dn D6 8 काभोजानद्रि(Dn1 D3 °भ्रद)जानपि, D7 काभोजारबजानपि — ^{c}) D2 हैमवतान् (for हयवरान्) G1 M1 2 स्थिरबालधिकर्णाक्षान् — ^{d}) Ś1 विजघ्ने, B3 3 Do1 अवधीत्, D5 जघ्निरे (for निजघ्ने) G1 M निजघानात्र सत्यक (M3-5 सात्यकि)

27 ^{a}) B2 3 5 Do1 नानादेशोद्भवान्पत्तीन्, D5 °देशसमुत्थाश्च — ^{b}) K4 Dn2 D5 नानाजात्याश्, K5 °रूपाश्, B2 °जाताश्, B3 D1 5 6 °जातीश्, Do1 °ज्ञातींश्, D2 °सत्त्वाश् (for जात्याश्) Ś1 मानवान्, K5 D1 2 दन्तिन , B2 3 5 Do1 D3 6 सर्वश , B4 पत्तिकान्, Dn D4 5 7 8 पत्तय (for पत्तिन) S पत्तिसंघान्सुजन्मन — ^{c}) Ś1 विजघ्ने, B2 3 5 Do1 G1 M जघान (for निजघ्ने) T G5 सात्यकिस्तत्र, G1 M सत्यकस्तत्र (for तत्र शैनेय)

28 ^{a}) B3 प्राकल्प्यमानेषु, Dn1 D4 6 प्रकल्य°, G1 M1 2 प्रणश्य° (for प्रकाल्य°) — ^{b}) S दुर्योधनो (for दुःशासनो) — ^{c}) K4 5 निवर्तध्वजधर्मज्ञा (sic) — ^{d}) G1 M1 2 स्थीयता (for युध्यध्व) Ś K1 3 D4 ऋतेन, K5 D7 8 S द्रुतेन, D3 6 स्थितेन, D5 श्रुतेन (for सृतेन). D5 वै (for व)

29 ^{a}) K5 B Do1 D1 [अ]तिम(K5 °पि भ)मान् (for [अ]पि सर्वान्). D2 तांश्चापि निहतान्प्रेक्ष्य; S ततस्ता-

पाषाणयोधिनः शूरान्पार्वतीयानचोदयत् ॥ २९
अश्मयुद्धेषु कुशला नैतज्जानाति सात्यकिः ।
अश्मयुद्धमजानन्तं घ्नतैनं युद्धकामुकम् ॥ ३०
तथैव कुरवः सर्वे नाश्मयुद्धविशारदाः ।
अभिद्रवत मा भैष्ट न वः प्राप्स्यति सात्यकिः ॥ ३१
ततो गजशिशुप्रख्यैरुपलैः शैलवासिनः ।
उद्यतैर्युयुधानस्य स्थिता मरणकाङ्क्षिणः ॥ ३२
क्षेपणीयैस्तथाप्यन्ये सात्वतस्य वधैषिणः ।
चोदितास्तव पुत्रेण रुरुधुः सर्वतोदिशम् ॥ ३३
तेषामापततामेव शिलायुद्धं चिकीर्षताम् ।
सात्यकिः प्रतिसंधाय त्रिंशतं प्राहिणोच्छरान् ॥ ३४
तामश्मवृष्टिं तुमुलां पार्वतीयैः समीरिताम् ।
बिभेदोरगसंकाशैर्नाराचैः शिनिपुंगवः ॥ ३५
तैरश्मचूर्णैर्दीप्यद्भिः खद्योतानामिव व्रजैः । C. 7 4842 B 7 121 43 K 7 121 40

न्ममरे यो(G1 M यो)धान् —b) D2 8 G3 दुर्योधनस् (for दुःशास°) —c) Ś2 K (except K5) D1 सर्वान्, Dc1 पूर्वान् (for शूरान्) —d) Dn2 D1 7 8 अनोदयत्, G. अचोदयन (for °दयत्) D3 6 पार्वतीयाश्च नोदयत

30 Before 30, S ins दुःशासन —a) G. om अश्म Ś1 K5 B2 Dn1 D1 G5 कुशलो, D2-5 8 T G2-4 [अ]कुशलो (D1 °ला), M3-5 [अ]कुशल (for कुशला) G1 M1. 2 अस्त्रयुद्धेषु कुशल —b) G1 M नैते जानति (for नैतज्जानाति) D2 T G2-4 सात्वत, M सात्वत (for सात्यकि) — D3 om (hapl) 30c-31d —c) D2 अश्मयुद्धान्यजानंत —d) K5 घ्नतैन, B Dc1 Dn1 D2 हत्वैन (for घ्नतैनं) D3 8 दुर्मदं (for कामुकम्) G1 M एन निघ्नत माचिर

31 D3 om 31 (cf v I 30) —b) K1 D1 विशारद —c) Ś K D1 4 5 7 समाद्रवत (for अभि°) —d) G5 तत (for न व) T G2-5 सात्वत, G1 M सत्यक (for सात्यकि) — K4 B Dc1 (last six second time) D1-3 5 6 ins after 31 K5 B (B3 [marg]) Dc1 (last six first time) after 14ab

694* ते पार्वतीया राजान सर्वे पाषाणपाणय ।

[K5 B Dc1 (last six first time) पात्वनीयाश्च राजान (K5 °जेंद्र) (for the prior half) K5 B Dc1 (last six first time) क्रुद्धा (for सर्वे) B1 (second time) D2 ग्रावाण, B2 (marg, second time) ग्रावोग्र (for पाषाण)]

— K4 B Dc1 D1-3 5 6 cont. G1 M1 2 ins. after the repetition of 38ab

695* अभ्यद्रवन्त शैनेयं राजानमिव मत्रिण ।

[G1 M1 2 अभिद्रवति (for अभ्यद्रवन्त) D6 मत्रिणा]

32 a) Ś2 K5 D (except D1) गजशिर (Dn1 D1 °र) (for °शिशु-) —c) B1 6 उद्यता; T G2 4 उद्यतैर; G3 उद्यतैर, G5 वर्धतेर (for उद्य°) Dn2 D3 6 युयुधानेन (for °नस्य) —d) D2 यया, D5 स्थित (for स्थिता) K5 Dn D3-8 समर (for मरण-) B2 3 5 Dc1 पुरस्ते त(B3 °स्तात्त, B5 °स्तस्त)स्थुराहवे

33 a) T G2-5 क्षेपणीभिस् (for °णीयैस्) Ś2 K1 3 D1 तथाप्यन्यै, D2 तथैवान्ये, G1 M सुबहुभि, G2 5 अथाप्यन्ये (for तथा°) —b) G1 M सत्यकस्य (for सात्वतस्य) —c) K5 D3. 6-8 नोदितास् (for चोदि°) G2-5 सह (for तव) —d) K1 रुरुदु Ś2 K1-3 B2 4 5 Dc1 D1 सर्वतोदिश — After 33, S ins

696* शैनेयमभ्यधावंस्ते ग्रावभिर्दंवहस्तवत् ।
म्लेच्छा पिपासव प्राज्ञा राजानमिव मत्रिण ।

[(L 2) G1 om. the prior half G2 पियासव, G5 पिशाचव M3-5 सर्वे (for प्राज्ञा)]

34 a) G1 M तेषामागच्छमानाना —c) G1 M4 5 सत्यक K1-3 प्रत्यमधाय, D1 प्रतिसयत्त, D7 8 °बधाय (for °संधाय) —d) Ś2 K1 Dc1 D1 8 M3 4 त्रिंशतं K2 B1 Dn D3 6 निशितान्, K5 D5 7 T G M1 त्रिशतान्, B6 D4 त्रिंशतान् (for °त) D2 प्राहिणत्सर्वत शरान् —S reads 38 for the first time a 34, T G2-5 repeating it (G1 M repeating 38ab on in the proper place

35 a) Ś K D2-8 अतुला (for तुमुला) —b पार्वतीय- (for °तीयै) M3-5 समाचिता (for —c) B Dc1 Dn D1 चिच्छेद (for बिभेद) D2 [(for [उ]रग) —d) K5 D1 7 8 शनिपुगव (sic M1 2 अग्निमनिभै, M3. 4 5 (inf lin as in text) शरै (for शिनिपुगव)

36 a) Ś1 K1 3 G3 4 -पूर्णैर्, Dc1 -वर्णैर् (for -चूर्णैर्) Ś1 द्योतद्भि, B6 दीर्यै D3 6 T G2 4 M3-5 दीप्यद्भि (for दीप्यद्भि) तैरग्निचूर्णसंकाशै: —c) Ś2 B2-4 Dn1

प्रायः सैन्यान्यवध्यन्त हाहाभूतानि मारिष ॥ ३६
ततः पञ्चशताः शूराः समुद्यतमहाशिलाः ।
निकृत्तबाहवो राजन्निपेतुर्धरणीतले ॥ ३७
पाषाणयोधिनः शूरान्यतमानानवस्थितान् ।
अवधीद्बहुसाहस्रांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३८
ततः पुनर्व्यस्तमुखैरश्मवृष्टिं समन्ततः ।
अयोहस्तैः शूलहस्तैर्दरदैः खशतङ्गणैः ॥ ३९
अम्बष्ठैश्च कुणिन्दैश्च क्षिप्तां क्षिप्तां स सात्यकिः ।
नाराचैः प्रतिविव्याध प्रेक्षमाणो महाबलः ॥ ४०
अद्रीणां भिद्यमानानामन्तरिक्षे शितैः शरैः ।

[अ]हन्यत, K3 [अ]वर्तत, B1 Dn2 [अ]वध्यत, D8 [अ]वध्यंत (for [अ]वध्यन्त)

37 a) Ś2 D5 पचशत, K1 2 4 5 B5 G3 पचाशता (K1 °त), G1 M पचशात, G6 °शारा (for °शता) B4 पचाशतास्तत शूरा — b) K3 महाबल, G1 M1 2 -शिलायुधा (for महाशिला) — c) K1 निवृत्ता K4 4 G3 निकृत्ता; D2 निहता, D3 7 8 भिन्न (for निकृत्त) Ś K1 2 4 D4 G2 वहवो (for वा) — After 37, K4 5 B Dc1 Dn2 D1 2 7 8 ins

697* पुनर्दशशताश्चान्ये शतसाहस्रिणस्तथा ।
सोपलैर्बाहुभिश्छिन्नैः पेतुरप्राप्य सात्यकिम् ।

[(L 1) Dn2 -साहस्रशः (for -साहस्रिणः) K5 D7 8 शतस(K5 °सा)हस्रमेव च (for the post half) —(L 2) B1 8 D7 8 बाहुभिश्(for बा°) D8 चिन्नै (for छिन्नै)]

On the other hand, S ins after 37

698* सात्वतस्य च भल्लेन निष्पिष्टैस्तैस्तथाद्रिभिः ।
निपतद्भिहता म्लेच्छास्तत्र तत्र गतासवः ।
ते हन्यमाना समरे सात्वतेन महात्मना ।
अश्मवृष्टिं महाघोरां पातयन्ति स्म सात्वते ।

[(L 1) G1 M सत्यकस्य तु (for सात्वतस्य च) G1 M1 2 यथाद्रिभि —(L 2) T G2-4 न्यपतन् (for नि°) M3-5 निपता न्यपतन् —(L 3) G1 M1 2 समागे (for समरे) G1 M सत्यकेन (for सात्वतेन) —(L 4) G2-5 अश्मवृष्टि G1 M सात्यके (for सात्वते)]

38 For the sequence and repetition in S, cf v 1 34 — a) G1 M1-4 (all second time) म्लेच्छान्, M5 (second time) घोरान् (for शूरान्). — b) K5 युधि स्थितान्, B1 8 D1 5 7 8 T (both times) G1 (first time) 2-5 (last four both times) M (last five first time) व्यवस्थितान् (for अव°) G1 M (all second time) घोरा (M3-5 म्लेच्छा) पर्वतवासि(M3 4 °योधि)न — After the repetition of 38ab, G1 M1 2 ins 695* — c) B Dc1 Dn1 D1 2 5 न्यवधीद् (for अव°) Ś K1-3 -साहस्रं, G3 4 (both second time) साहस्रैस्. T (both first time) G1, 2-5 (last four first time) M तेभ्यश्चाप्यशतसाहस्रांस्

39 G6 partly damaged — a) Ś K D1 3 4 6-8 ध्वस्तमुखैर्, B1-4 Dc1 तु (B1 च) समूय, B5 व्यात्तमुखास्, Dn1 व्यात्तमुखैर्, D2 हस्ति°, D5 शस्त्र°, G5 तत्र पुखैर् (for वस्तमुखैर्) — b) B Dc1 तेऽश्मवृष्टी, Dn1 D5 T G2-4 श्मवृष्टि, D1 4 6 G5 °वृष्टि- (for °वृष्टिं) G1 M समुद्यता (for समन्ततः) — c) Ś1 अयो°*, Ś2 K2 D5 6 अयोधयन्, G1 M1 2 ता तु वर्मे, G3 4 अयो वस्ते, M3-5 तनुहस्ते (for अयोहस्तैः) Ś2 K3 स्थूल-वस्तैर्, Dn D6 G1 M स्थूलहस्तैर्, D5 G3 4 स्थूलवस्तैर् (for शूलहस्तैर्) K1 अयोधयदस्यूनश्चै (sic), K3 °दयैं स्थूलवस्त्रैर्, K4 D1 °धयन्स्थूलवक्षैर्(D1 °क्षै)र्, K5 °धर्षै स्थूलवर्णैर्, B Dc1 °हस्ता शूलहस्ता, D4 °वते स्थूलवतैर्, D1 8 अयोवष्टै स्थूलदेहैर् — d) K4 B5 Dn2 D2 5 6 दरदैश्च सत(K4 B5 शतं)गणै, K5 D7 °दै परतगणै, B1 °दा खशतगणा, B2 8 Dc1 °दास्तगणा खशा, B4 °दै सह तगणै, D8 °दै परतङ्गणै, T °दै कर्पतकणै, G1 M1 2 °दैरथ तकणै, G3 8 M3-5 °दै खप(G3 °ष्ट)तकणै, G4 °दै खपितकणै, G5 °दैर घतघणै

40 a) B2 G6 लपकैश्, D2 लुब्धकैश्, T G1 2 4 M लंपकैश्, G3 अंचकैश् (for अम्बष्ठैश्) Ś2 कुविंदैश्, K1-3 B4 5 Dn2 D2 8 कुलिंदैश्, G1 M कालिंगैश् (for कुणिन्दैश्) B1 8 Dc1 संपाका(B1 अवष्टा)श्च कुलिंदाश्च — b) K1 5 D5 क्षिप्तान्क्षिप्तान्, D8 क्षिप्तागै*, T G2-4 क्षिप्ता क्षिप्ताश् (for क्षिप्तां क्षिप्ता) Ś K1 2 4 T G2-4 च सात्यकि, D2 सहस्रश, G1 M स सत्यक (for स सात्यकि) B1-8 Dc1 चिक्षिपुस्ताश्च सात्यकि, G5 निक्षिप्तांश्चैव सा° — c) B (except B4) Dc1 D8 चिच्छेद (for -विव्याध) — d) Ś2 K4 5 B1 D1 5 प्रेक्ष्यमाणो, Dn1 प्रेक्ष्यमाणैर्, G. प्रेक्षमाणे (for °माणो) S समततः (for महाबल) B1-3 5 Dc1 D8 प्रतिपत्तिविशारदः; D2 सात्यकि शिनिपुंगव

41 a) Ś2 K (except K5) छिद्यमानानाम् (for भिद्य°) — b) B1-3 5 अंतरीक्षे D2 शरै कालाग्निसंनिभै — c) K1 Dn2 D3-6 प्राद्रवद् (for °वन्) B2 8 5 Dc1 सख्ये (for राजन्) — d) K5 B2-5 Dc1 T G1-4 M रथा-

शब्देन प्राद्रवन्राजन्गजाश्वरथपत्तयः ॥ ४१
अश्मचूर्णैः समाकीर्णा मनुष्याश्च वयांसि च ।
नागाश्चकृन्तनस्त्रातुं भ्रमरैरिव दंशिताः ॥ ४२
हतशिष्टा विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डिकाः ।
कुञ्जराः संन्यवर्तन्त युयुधानरथं प्रति ॥ ४३
ततः शब्दः समभवत्तव सैन्यस्य मारिष ।
माधवेनार्द्यमानस्य सागरस्येव दारुणः ॥ ४४
तं शब्दं तुमुलं श्रुत्वा द्रोणो यन्तारमब्रवीत् ।
एष सूत रणे क्रुद्धः सात्वतानां महारथः ॥ ४५
दारयन्बहुधा सैन्यं रणे चरति कालवत् ।
यत्रैष शब्दस्तुमुलस्तत्र सूत रथं नय ॥ ४६
पाषाणयोधिभिर्नूनं युयुधानः समागतः ।
तथा हि रथिनः सर्वे ह्रियन्ते विद्रुतैर्हयैः ॥ ४७
विशस्त्रकवचा रुग्णास्तत्र तत्र पतन्ति च ।
न शक्नुवन्ति यन्तारः संयन्तुं तुमुले हयान् ॥ ४८
इत्येवं ब्रुवतो राजन्भारद्वाजस्य धीमतः ।
प्रत्युवाच ततो यन्ता द्रोणं शस्त्रभृतां वरम् ॥ ४९
आयुष्मन्द्रवते सैन्यं कौरवेयं समन्ततः । C. 7 4537 B 7 121 53 F 7 121 59

°गजपत्तय (M3 °पत्त्य), G5 रथनागाश्व°

42 a) Ś1 तस्मचूर्णं, Ś2 K1-4 D1 °वर्णै, K5 D- 8 अयश्चूर्णै, Dc1 अश्मवृंदैर्, D1 अ ० चूर्णै, G2 6 अश्म पूर्णैर् (for °चूर्णै) B2-5 Dc1 अवाकीर्णा, T G2-5 अया°, G1 M2-5 अवाकीर्णैर्, G6 अयानीका, M1.2 तयाकीर्णैर् (for समाकीर्णा) — b) B2 3 5 Dc1 मनुष्यगजवाजिन — d) G1 M भ्रमरैर् (for भ्रमरैर्) K1-4 D1 दंमिता, T G1-3 M दशकै, G4 6 दारुकै (for दंशिता)

43 a) Ś K1-4 D1 तत्र शिष्टा, D2 अवशिष्टा, G1 M हतगच्छा (for °शिष्टा) B2-5 Dc1 Dn मरुधिरा (for विरु°) — b) D2 M2-5 छिन्न- (for भिन्न-) K1 4 5 B1 Dn2 D7 5 6 G2 M2.5 -पिंडका, D2 -पीडिता, D1 -पिंडिता (for पिण्डिका) G1 M1 2 भिन्नगात्रापरास्तथा — After 43ab, S ins

699* विभिन्नशिरसो राजन्दन्तैश्छिन्नैश्च दन्तिन ।
निर्धूतैश्च करैर्नागा व्यङ्गाश्च शवश कृता ।
हत्वा पञ्चशतान्योधान्स क्षणेनैव मारिष ।
व्यचरत्पृतनामध्ये शैनेय कृतहस्तवत् ।

[(L 1) G6 विभिन्न — (L 3) G3 पञ्चशतान् (for °शतान्) G1 M1 2 यौधान्, M3-5 नागान् (for योधान्) — (L 4) G1 M क्षिप्र- (for कृत)]

— c) B1 3 (marg as in text) 5 Dc1 वर्जयामासुर्, B5 शून्यकर्तव्या, Dn1 D7 8 M1 सनिवृत्त (for सन्य°) — d) B1-3 Dc1 तदा (for प्रति) S युयुधानेन मोहिता — After 43, S ins

700* अश्मना भिद्यमानाना सायकै श्रूयते ध्वनि ।
पद्मपत्रेषु धाराणा पतन्तीनामिव ध्वनि ।

44 G1 M1-4 om. 44 — a) B1 तत्र (for तत) — b) Dc1 सैन्यस्य तव (by transp) D- 8 तस्य (for तव) — d) Ś2 K2 8 D1 गर्जत, K1 गर्जिता, K4 नर्जित, B2 3 5 Dc1 पर्वणि (for दारुण)

45 a) D5 ते (for त) Ś2 Dn1 D5 8 तुमल — Before 45cd, M2-5 ins द्रोण — d) D2 महा रथा

46 a) Dn1 सैन्ये — b) Dn1 D4 कौरवेयं समवत, M1 2 रणे चरति काकवत् — c) Dn1 D4 6 8 तुमलस्, B1 यत्रैव तुमुल शब्दस् — d) K1 Dn1 प्रति (for नय)

47 a) G1 M -पाणिभिर् (for योधिभिर्) D2 शूरैर् (for नून) — b) K- समागमत् (for °गत) K1 युयुधाना समागता — d) A few MSS ह्रीयते Ś1 प्रद्रुतैर्, Ś- विहतैर्, B1 बहुभिर् (for विद्रुतैर्)

48 a) K5 विवस्त्र, D3 विस्रस्त, G5 विचित्र (for विशस्त्र) D2 7 8 भग्नास् (for रुग्णास्) — b) K4 सूत (for the first तत्र) — d) G5 सारथ (for संयन्तु) Ś1 G1 M1 2 तुमुलान, Dn1 D4 5 8 तुमले (for तुमुले)

49 a) G1 M तस्य (for राजन्) B2 3 5 Dc1 इत्ये तद्वचन श्रुत्वा — b) B2 3 Dc1 D2 सारथि, G2 पश्यत (for धीमत) — c) G1 M रणे (for ततो) K5 B2 3 5 Dc1 द्रोणं, Dn2 यत्ता (for यन्ता) — d) K5 सूत; B2 3 5 Dc1 सर्व, D4 द्रोण (for द्रोणं) G1 M1 2 दर्शयन्ब्राह्मण तदा

50 Before 50, G1 M ins सारथि — a) D3 द्रवता (for °ते) B2 3 Dc1 सैन्य द्रवति चायुष्मन् — For 50ab, G1 M subst.

701* आयुष्मन्विद्रवत्येव कुरूणा सैन्यमातुरम् ।

— After 50ab, Dn1 D4 read 51 — Ś K1-3 0

पश्य योधास्त्रणे भिन्नान्धावमानांस्ततस्ततः ॥ ५०
एते च सहिताः शूराः पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
त्वामेव हि जिघांसन्तः प्राद्रवन्ति समन्ततः ॥ ५१
अत्र कार्यं समाधत्स्व प्राप्तकालमरिंदम ।
स्थाने वा गमने वापि दूरं यातश्च सात्यकिः ॥ ५२
तथैवं वदतस्तस्य भारद्वाजस्य मारिष ।
प्रत्यदृश्यत शैनेयो निघ्नन्बहुविधान्रथान् ॥ ५३
ते वध्यमानाः समरे युयुधानेन तावकाः ।
युयुधानरथं त्यक्त्वा द्रोणानीकाय दुद्रुवुः ॥ ५४
यैस्तु दुःशासनः सार्धं रथैः पूर्वं न्यवर्तत ।
ते भीतास्त्वभ्यधावन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ॥ ५५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

९८

संजय उवाच ।
दुःशासनरथं दृष्ट्वा समीपे पर्यवस्थितम् ।
भारद्वाजस्ततो वाक्यं दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १
दुःशासन रथाः सर्वे कस्मादेते प्रविद्रुताः ।

(hapl) 50c–51d —c) G1 M यौधान् K4 B (except B4) Dc1 Dn1 D1 T G2–5 M3–5 भग्नान्, G1 M1 2 प्राग्मान् (for भिन्नान्) —d) K4 B2 3 Dc1 Dn2 D1 धावतो वै, D2 माधवेन, D3 6 द्रावमाणास्, G1 M धावतस्तु (for °मानास्) D1 om the second तत B1 4 5 इतस्तत, G1 M1 2 समतत (for ततस्तत)

51 Ś K1–3 om 51 (cf. v l. 50) Dn1 D4 read 51 after 50ab —a) K4 B2 3 Dc1 D1 इमे च, K5 B4 एते हि, Dn1 D4 एतेन, S इमे तु (for एते च) K4 B2 3 5 Dc1 D1 सहता (for सहिता) D3 4 सर्वे (for शूरा) —b) B4 पचाला G1 M पाडुभि (for पाण्डवै) G3 पाडवेयाश्च पार्षता —c) K4 वि, K5 B1 D2 4 5 7 8 [अ]भि (for हि) —d) K4 B1 2 4 Dc1 Dn2 D1 आद्रवति, K5 Dn1 D3 5–8 T G2–5 आ(D3 5 6 प्रा)द्रवते, D4 आर्द्रवते (for प्राद्रवन्ति)

52 a) B3 तत्र (for अत्र) —c) Dn2 वेह, D3 6 नेह, D3 चापि (for वापि) —d) Ś K1–3 दूरप्राप्तश्, K4 D5 7 8 M1, 2 दूरयात(D8 °न)श् (for दूरं यातश्) D3 6 स (for च) Ś K1–3 D1 सात्यके, G1 5 M1 2 सत्यक° (for सात्यकि)

53 Before 53, S (except G5) ins संजय —a) B4 अथ (for तथा) Ś2 K1–3 D4 [ए]व, B1–3 5 Dc1 D6 च, Dn2 D3 [इ]ति (for [ए]व) S तथा तेनोच्यमानस्य —b) B2 3 5 Dc1 सारथे (for मारिष) —c) D4 सैनेयो —d) G1 M यहुशतान् (for °विधान्) Ś1 K1 3 4 नरान् (for रथान्) K2 विनिघ्नन्बहुधा नरान्; B2 3 Dc1 निघ्नन्रथवरान्बहून् (Dc1 °न्वरान्)

54 a) G1 M हन्यमाना (for वध्य°) —b) Ś2 द्रोणानीकेन तावका —c) B1 3 Dc1 युद्धमुत्सृज्य सत्रस्ता, G1 M युयुधानं रणे त्यक्त्वा —d) Ś K1 2 4 D1 द्रोणानीकानि (for °काय) B4 द्रोणानीक प्रदुद्रुवु

55 a) B4 T G1 2 5 M तैस् (for यैस्) B3 Dc1 पूर्वं (for सार्धं) —b) S रथ (for रथै) B3 Dc1 सार्धं, M3 तूर्णं (for पूर्वं) T G1, 2 4 M न्यवर्तयत्, G3 °र्धयत् (for °र्तत) —c) Ś1 [ऽ]तीतास्, T G3 4 हता (for भीतास्) K1 स्वभिधावत, K5 पर्यधा°, B1–3 Dc1 S समकीर्यंत, D2 समधावत (for त्वभ्य°)

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K1–4 B2–4 Dn1 D2 3, 5–8 G1 M1 2 जयद्रथवध — *Adhy name* Ś K1–4 B D G4 5 सात्यकिप्रवेश — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 T G2–4 119, Dn1 121, D2 124, D3 18, G1 118, G5 115 — *Śloka no* Dn1 55, G5 59

98

1 b) D4 पर्युपस्थितं, D3 G4 पर्यवस्थित, G1 M प्रत्युपस्थितं, G5 [ऽ]थ व्यव° (for पर्यव°) —c) T G2–5 राजन् (for वाक्यं)

2 Before 2, G1 M ins द्रोण —b) D1 2 4 7, 8 चैते (for एते) Dc1 D4 प्रतिद्रुता, G1 M द्रवंति ह

कच्चित्क्षेमं तु नृपतेः कच्चिज्जीवति सैन्धवः ॥ २
राजपुत्रो भवानत्र राजभ्राता महारथः ।
किमर्थं द्रवसे युद्धे यौवराज्यमवाप्य हि ॥ ३
स्वयं वैरं महत्कृत्वा पाञ्चालैः पाण्डवैः सह ।
एकं सात्यकिमासाद्य कथं भीतोऽसि संयुगे ॥ ४
न जानीषे पुरा त्वं तु गृह्णन्नक्षान्दुरोदरे ।
शरा ह्येते भविष्यन्ति दारुणाशीविषोपमाः ॥ ५
अप्रियाणां च वचनं पाण्डवेषु विशेषतः ।
द्रौपद्याश्च परिक्लेशस्त्वन्मूलो ह्यभवत्पुरा ॥ ६
क्व ते मानश्च दर्पश्च क्व च तद्वीर गर्जितम् ।
आशीविषसमान्पार्थान्कोपयित्वा क्व यास्यसि ॥ ७
शोच्येयं भारती सेना राजा चैव सुयोधनः ।
यस्य त्वं कर्कशो भ्राता पलायनपरायणः ॥ ८
ननु नाम त्वया वीर दीर्यमाणा भयार्दिता ।
स्वबाहुबलमास्थाय रक्षितव्या ह्यनीकिनी ।
स त्वमद्य रणं त्यक्त्वा भीतो हर्षयसे परान् ॥ ९ C 7 4675 B 7 122 12 K 7 122.12

(for प्रविष्टुता) —c) D5 कचित्, A few MSS कश्चित् (for कच्चित्) D4 om मं तु नृपते B1-3 G1 M1 2 नु, D5 च, T G3 4 न (for तु) —d) D6 कचित् (for कच्चित्) Ś1 K1-3 मजय, Ś2 मजय (for सैन्धव)

3 a) K3 महानत्र, D5 मदा तत्र, G1 M भवान्यत्र (for भवानत्र) —c) Dn D2 4 द्रवते (for °मे) B (except B1) Dc1 D3 युद्धाद्द्रवसि कस्मात्त्व, G1 M युद्धे किमर्थं द्रवसि —d) Ś हे, K1 2 4 D1 तन्, B (except B3) D2.6 ह, S च (for हि) Dn2 यौवराज्यमवाप्य हि, D7 8 °मवाप्यति — After 3, K4 B Dc1 Dn2 D1 3 5 6 ins

702* दासी जितासि द्यूते त्वं यथाकामचरी भव ।
वाससां वाहिका राज्ञो भ्रातुर्ज्येष्ठस्य मे भव ।
न सन्ति पतयः सर्वे तेऽद्य षण्ढतिलैः समाः ।
दुःशासनैवमुक्त्वा त्वं पूर्वं कस्मात्पलायसे ।

[(L 1) B4 जानासि, D2 6 कृतासि (for जि°) D3 6 कृष्णे (for द्यूते) —(L 2) Dn2 मदा (for भव) D3 वस त्व गामि गणेय, D3.6 वास (D5 दास) मवाहिका मदा (D5 गाणे) (for the prior half) D2 ज्येष्ठभ्रातुगृहे मम (for the post half) —(L 3) Dn1 D3 6 सजाना (for न सन्ति) K4 B1 Dn2 D1 3 6 transp सर्वे and तेऽद्य D1 तेष (for सर्वे) —(L 4) Bom ed transp पूर्वं and कस्मात्]

4 a) T G3-5 पुरा, G1 M त्वं हि (for स्वय) D3.6 वैरे (for वैर) D3 6 मति (for महत्) —b) B1 Dc1 D4 पंचालैः B5 पाडुभिस् (for पाण्डवै) B (except B1) Dc1 तथा (for सह) D3 6 पांचालैः सह पांडवैः, S पांडवैः सह बन्धुभि —c) K2 Dn2 D5 6 पूर्वं, T G3 4 एक (for एकं) G1 M सत्यकम् (for सात्यकिम्) —d) Dc1 कस्माद् (for कथं)

5 a) T G2-4 जानासि (for जानीषे) D3 स्वैतान्, D6 स्वेतद् (for त्व तु) G1 M अज्ञोसि त्व (M3-5 नाज्ञासीस्त्वं) पुरा मूढ —b) K1 सुरोदरौ, K2 सुरोदरे, G1 2 M दरोदरे (sic) (for दुरो°) —c) K2 M3-5 एते (for ह्येते) —d) T G2-5 दारुणाग्निशिखोपमा, G1 M घोरा आशीविषो°

6 a) B (except B1) D (except D3) T G2-4 हि (for च) Ś K D (except Dc1 D3) वचसा (for वचन) G1 M आप्रिय यच्च वचनं, G5 अप्रिया एव हि वच —b) Dn D1 पाडवस्य, D6 °वाना (for °वेषु) Ś1 [अ]विशेषत (for विशे°) —c) K1 3 5 D1 4 5 G2 4 परिक्लेश, D3 5 °क्लेशे (for °क्लेशस्) —d) D3 7 तन्मूल, M3 4 5 (inf lin as in text) त्वन्मुखो (for त्वन्मूलो) D8 प्राभवत् (for ह्यभवत्) Ś2 K Dn1 D1, 3 4-6 8 त्वन्मूलमभवत्तदा (D4 वत्पुरा)

7 a) B3 G1 M1 2 transp मानश् and दर्पश् —b) B5 T G2 ते, D6 तत्, G3-5 तु (for च) Ś K1-4 B3 D1 च तद्वीर्यं, K5 B1 Dn D2-5 8 ते वीर्यं क्व (for च तद्वीर) — B3 reads 7cd twice —d) M3 4 5 (sup lin) योधयित्वा, M5 (orig) क्रोध° (for कोप°)

8 b) K5 B1 Dn1 D5 राज्य, D3 शोच्यो (for राजा) D3 राजा, D5 शोच्य (for चैव)

9 a) K4 om from वीर up to परान् (in 9f —b) D4 T G2-4 दार्यमाणा (for दीर्य°) Dn2 D समार्दिता, D2 भयान्विता, A few MSS भया~ (for भयार्दिता) —c) D3 आसाद्य, G1 M आ (for आस्थाय) B1-3 Dc1 रणे स्वबलमास्थाय —d स्ववाहिनी, B2 3 Dc1 वरूथिनी (for ह्यनीकिनी) D3 सत्यसंध, D4 सत्यमद्य, T G3 4 यस्त्वमद्य (f त्वमद्य) K1, 3 रणे (for रणं), Ś K2, 3, 5 D (

विद्रुते त्वयि सैन्यस्य नायके शत्रुसूदन ।
कोऽन्यः स्थास्यति संग्रामे भीतो भीते व्यपाश्रये ॥ १०
एकेन सात्वतेनाद्य युध्यमानस्य चानघ ।
पलायने तव मतिः संग्रामाद्धि प्रवर्तते ॥ ११
यदा गाण्डीवधन्वानं भीमसेनं च कौरव ।
यमौ च युधि द्रष्टासि तदा त्वं किं करिष्यसि ॥ १२
युधि फल्गुनबाणानां सूर्याग्निसमतेजसाम् ।
न तुल्याः सात्यकिशरा येषां भीतः पलायसे ॥ १३
यदि तावत्कृता बुद्धिः पलायनपरायणा ।
पृथिवी धर्मराजस्य शमेनैव प्रदीयताम् ॥ १४
यावत्फल्गुननाराचा निर्मुक्तोरगसंनिभाः ।
नाविशन्ति शरीरं ते तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १५
यावत्ते पृथिवीं पार्था हत्वा भ्रातृशतं रणे ।
नाक्षिपन्ति महात्मानस्तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १६
यावन्न क्रुध्यते राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
कृष्णश्च समरश्लाघी तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १७
यावद्भीमो महाबाहुर्विगाह्य महतीं चमूम् ।
सोदरांस्ते न मृद्नाति तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १८

D_{c1} D_{2}) हित्वा, B_{5} कृत्वा (for त्यक्त्वा) —^{f}) K_{2} ततो (for भीतो) T G_{1-4} M भीपयसे, G_{5} भिक्ष° (for हर्ष°)

10 ^{a}) K_{3} तव (for त्वयि) —^{b}) D_{3} -सूदने (for °न) —^{c}) D_{2} T G_{2-4} कोद्य (for कोऽन्य) —^{d}) $Ś_{2}$ $B_{1\ 2}$ (marg as in text) D_{2} भीत ; K_{2} T $G_{3\ 4}$ भीतो, K_{4} D_{1} भीरु, B_{5} भीता, $D_{5\ 7}$ भीतं (for भीते) $D_{6\ 7}$ व्यपाश्रयेत् (for °श्रये) K_{3} $B_{3\ 4}$ D_{c1} D_{n2} D_{6} भीतो भीतव्यपाश्रय , G_{1} M भीतो भीतान्हि पश्यति

11 ^{a}) G_{1} $M_{1\ 2}$ एतेन (for एकेन) G_{1} M सत्यकेन (for सात्वतेन) —^{b}) $K_{1\ 2}$ युयुधानस्य, B_{3} युयुधानेन (for युध्यमानस्य) $Ś_{1}$ K_{5} तेनघ, D_{n} D_{5-8} तेन वै, D_{2} सयुगे, S ते युधि (for चानघ) —^{c}) G_{1} M बुद्धि पलायने व्यक्तं —^{d}) $Ś_{2}$ D_{c1} $D_{4\ 5\ 8}$ विप्र-, G_{2} विनि (for हि प्र)

12 ^{a}) D_{c1} गाजीव , D_{7} गाण्डिव (for गाण्डीव) —^{b}) K_{5} D_{4-8} कौरवं, G_{1} M भारत, G_{5} मारिष (for कौरव) —^{c}) B_{5} D_{n} $D_{1\ 3-8}$ वा (for च) K_{5} द्रष्टासि वा यमौ युद्धे ; $B_{2\ 3}$ D_{c1} युधि द्रष्टासि च यमौ, S यमौ च द्रक्ष्यसि रणे —^{d}) B_{3} transp त्वं and किं D_{2} वा, T G $M_{1\ 2}$ वै (for त्वं)

13 ^{a}) B (except B_{1}) D_{c1} D_{2} T G_{2} एते, D_{n2} $D_{5\ 6}$ अपि (for युधि) $Ś_{2}$ K_{1} T फल्गुण- ; K_{2} $D_{1\ 6}$ फाल्गुण , $K_{4\ 5}$ B D_{c1} D_{n} $D_{2-5\ 7\ 8}$ G_{1} $M_{3,4}$ फाल्गुन (for फल्गुन) —^{b}) K_{2} D_{n} $D_{3\ 5-8}$ S (except G_{1} $M_{1,2}$) वर्चसा, D_{4} -वर्धतां (for तेजसाम्) —^{c}) G_{1} M सत्यक (for सात्यकि) —^{d}) $Ś_{2}$ K_{1-4} $B_{2\ 3}$ D_{c1} D_{6} S येभ्यो (for येषां) $K_{1\ 2}$ D_{n1} D_{4} पलायसि (for °से) — After 13, D_{2} ins

703* त्वरितो वीर गच्छ त्वं गान्धार्युदरमाविश ।
पृथिव्या धावमानस्य न संपश्यामि ते शमम् ।

14 ^{c}) K_{3} D_{5} $G_{1\ 2}$ M (M_{5} *inf lin* as in text) पृथिवीं B D_{c1} D_{n2} $D_{1\ 2}$ धर्मराजाय, G_{1} M °पुत्राय (for °राजस्य) —^{d}) B_{1} सात्त्वेन, B_{2} (marg as in text) कालेन, D_{2} साम्नेन (sic) (for शमेन) M_{3-5} [उ]प (for प्र) D_{4} साम्नैव प्रतिपद्यता

15 ^{a}) $Ś_{2}$ फल्गुण , K_{3-5} B D फाल्गुन- (for फ°) K_{4} -नाराचान्, $B_{1-3\ 5}$ D_{c1} D_{2} -बाणा वै, S -बाणास्ते (for नाराचा) —^{c}) $Ś_{1}$ B_{1} न विशंति, D_{2} न भिंदति, $D_{7\ 8}$ नाविशते (for °शन्ति) —^{d}) D_{3} संगास्य (for सशाम्य) — After 15, T G_{4} $M_{4\ 5}$ read 19^{abcd} and G_{1} $M_{1\ 2}$ 18 and 19^{abcd} (transposed), while G_{2} reads after 15, 18^{a}–19^{b} The sequence of G_{3} after 15 is 19^{ab}, 17, 16 19^{ab} (r), 17 (r), 704*

16 For the sequence in G_{3}, cf v l 15 $Ś_{2}$ $K_{1\ 4}$ D_{1} om (hapl) 16–17 D_{2} om (hapl) 16 —^{c}) G_{1} M महेष्वासास् (for महात्मानस्)

17 For the sequence in G_{3}, cf v l 15 $Ś_{2}$ $K_{1\ 4}$ D_{1} om 17 (cf v l 16) $D_{3\ 8}$ G_{5} om (hapl) 17 D_{4} om (hapl) 17–18 G_{2} om (hapl) 17^{a}–19^{b} D_{n2} transp 17 and 18 —^{a}) $B_{2\ 3}$ D_{c1} क्रुध्यति नो, B_{5} न क्रुध्यति, G_{1} $M_{1\ 2}$ न क्रुध्यते (for न क्रु°) G_{1} M व्यक्तं (for राजा) —^{b}) $Ś_{1}$ धर्मराजो (for °पुत्रो)

18 For the sequence in $G_{3\ 5}$, cf v l 15 D_{4} G_{2} om 18 (cf v l 17) K_{3} om (hapl) 18 D_{n2} transp 17 and 18 G_{1} $M_{1\ 2}$ transp 18 and 19^{abcd},

पूर्वमुक्तश्च ते भ्राता भीष्मेण स सुयोधनः ।
अजेयाः पाण्डवाः संख्ये सौम्य संशाम्य पाण्डवैः ।
न च तत्कृतवान्मन्दस्तव भ्राता सुयोधनः ॥ १९
स युद्धे धृतिमास्थाय यत्तो युध्यस्व पाण्डवैः ।
गच्छ तूर्णं रथेनैव तत्र तिष्ठति सात्यकिः ॥ २०
त्वया हीनं बलं ह्येतद्विद्रविष्यति भारत ।
आत्मार्थं योधय रणे सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ २१
एवमुक्तस्तव सुतो नाब्रवीत्किंचिदप्यसौ ।
श्रुतं चाश्रुतवत्कृत्वा प्रायाद्येन स सात्यकिः ॥ २२
सैन्येन महता युक्तो म्लेच्छानामनिवर्तिनाम् ।
आसाद्य च रणे यत्तो युयुधानमयोधयत् ॥ २३
द्रोणोऽपि रथिनां श्रेष्ठः पाञ्चालान्पाण्डवांस्तथा ।
अभ्यद्रवत संक्रुद्धो जवमास्थाय मध्यमम् ॥ २४
प्रविश्य च रणे द्रोणः पाञ्चालानां वरूथिनीम् ।
द्रावयामास योधान्वै शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५
ततो द्रोणो महाराज नाम विश्राव्य संयुगे । C. 7. 4182 B 7. 122. 22 K. 7. 122. 22

— ^{b}) The portion of the text from गाढा up to समरे द्रो (in 55^{a}) is lost in Ś2 on a missing folio — ^{c}) K1. 4 B1 Dn2 D1–3. 5. 6. 8 गृह्णाति, Dn1 मृह्णाति, G3 मन्त्राति (for मृह्णाति) G1 M न हंति सोदरान्सखे (M4 °षे) — After 18, S (G2 om) ins.

701* मया शमवता चोक्तो रक्ष शेषं सुयोधन ।
संशाम्य वीर पार्थैस्त्वं रक्ष सर्वान्महीक्षितः ।

[(L. 1) G3. 4 चोक्ता (for चोक्तो) — (L. 2) G3. 4 मन्त्राम्य पार्थैः सरक्ष (for the prior half) G3. 4 वीर (for रक्ष)]

19 For the sequence in G3. 5, cf. v. l. 15 Ś2 missing (cf. v. l. 18) G2 om 19^{abcd} (cf. v. l. 17) M3 om. (hapl.) 19^{abcd} After 15, T G1 M1. 2 read 19^{abcd}, while G1 M1. 2 read 18 and 19^{ab-d} transp — ^{a}) D7. 8 पूर्वं सूक्तश्च K5 तु (for च) — ^{b}) K5 B1. 3–5 D (except D1) [भ्रा]मा, B2 [भ्रा]ता, G5 च (for स) — D3. 8 om. (hapl.) 19^{cdef} G3. 5 om. 19^{cd} — ^{c}) G1 M (M3 om) अजय्या पाडवा संखे (M4 °षे) — ^{d}) K5 तावत् (for सौम्य) B (except B1) Dc1 Dn2 D3 तैः सह (for पाण्डवैः) Ś1 K3 D1. 5–7 सौम्य शाम्यस्व (K3 D1 साम्यस्व, D5 शाम्य च, D8 शंसाम्य) तैः सह, K1–3 सौम्य चास्य (K2 शास्य, K3 शाम्य) सुतैः सह — ^{e}) Ś1 तावत् (for च तत्) — After 19, Dn1 D2 ins

705* तथापि शोणितं भीमः पास्यतीति मया श्रुतम् ।
तथाप्यवितथं तस्य तत्तथैव भविष्यति ।
किं भीमस्य न जानासि विक्रमं त्वं सुबालिश ।
येन ते वैरमारब्धं संयुगे प्रपलायता ।

[(L. 3) D2 transp भीमस्य and न जानासि — (L. 4) Bom. ed. यस्त्वया (for येन ते)]

20 Ś2 missing (cf. v. l. 18) — ^{a}) Ś1 K5 स्व-; K1. 4 B1–4 D5 T G3 सु- (for स) K5 D3. 5 मतिम्, G1 M बुद्धिम् (for धृतिम्) — ^{b}) K2 ब्रूते, D2 ततो, D4. 6 यतो, G3 lacuna (for यत्तो) B1. 4 D2 S भारत, B2. 3. 5 Dc1 (before corr.) कौरव (for पाण्डवैः) — ^{c}) K1–3 D1 [पु]प, B3 Dc1 [भ्रा]तु, M1. 2 [पु]र्वं (for [पु]त्र) — ^{d}) K1–4 D1 सत्वं (for तत्र) M3–5 सत्यक (for सात्यकि) B2. 8 Dc1 वर्तते यत्र सात्यकिः

21 Ś2 missing (cf. v. l. 18) — ^{a}) G5 भिन्नं (for हीनं) — ^{b}) B4 वै ध्रुवं (for भारत) — ^{c}) B2 (marg. as in text) T G2–5 आत्मान, D3 G1 M आत्मार्थे (for °र्थं) T G2–5 योजय (for योधय) — ^{d}) G1 M सत्यकं (for सात्यकिं).

22 Ś2 missing (cf. v. l. 18) — ^{b}) B Dc1 D2 T G2–5 नावोचत् (for नाब्रवीत्) G1 M नोक्तवान्किंचिदेव तु — ^{c}) K4 वा (for च) B1. 4 G1 M अश्रुतवत् (for चाश्रुत) B2. 8 Dc1 श्रुतमप्यश्रुतं कृत्वा — ^{d}) K1 प्रयात्येव, D2 प्रायात्तत्र (for प्रायाद्येन) Ś1 च (for स). G1 M प्रयात्येव च सत्यक

23 Ś2 missing (cf. v. l. 18) — ^{d}) D2 उपाद्रवत् (for अयोधयत्) — After 23, Ś1 K1–4 D1 read 25^{cd}.

24 Ś2 missing (cf. v. l. 18) — ^{b}) K3 पचालान्. — ^{c}) K1 अत्यद्रवत (for अभ्य°) B2 D5 G1 M अभ्य- (D5 अभि)द्रवत्सुसंक्रुद्धो — ^{d}) D3. 6 वेगम्, D4 युद्धम्; D5 जैत्रम्, G1 M1. 2 गुणम् (for जवम्)

25 Ś2 missing (cf. v. l. 18) — ^{a}) T G2–5 तथा (for रणे) — ^{b}) Dn पांडवाना, D4 पचालाना (for पाञ्चालाना) B2. 3 Dc1 Dn2 अनीकिनीं (for वरूथिनीम्) — Ś1 K1–4 D1 read 25^{cd} after 23 — ^{c}) S व्य(G3. 4 वि)द्रावयद्रणे योधान् — After 25, K5 rea 28^{ab} for the first time, repeating it in proper place

26 Ś2 missing (cf. v. l. 18) K5 om 26^{ab},

पाण्डुपाञ्चालमत्स्यानां प्रचक्रे कदनं महत् ॥ २६
तं जयन्तमनीकानि भारद्वाजं ततस्ततः ।
पाञ्चालपुत्रो द्युतिमान्वीरकेतुः समभ्ययात् ॥ २७
स द्रोणं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
ध्वजमेकेन विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥ २८
तत्राद्भुतं महाराज दृष्टवानस्मि संयुगे ।
यद्द्रोणो रभसं युद्धे पाञ्चाल्यं नाभ्यवर्तत ॥ २९
संनिरुद्धं रणे द्रोणं पाञ्चाला वीक्ष्य मारिष ।
आवव्रुः सर्वतो राजन्धर्मपुत्रजयैषिणः ॥ ३०
ते शरैरग्निसंकाशैस्तोमरैश्च महाधनैः ।
शस्त्रैश्च विविधै राजन्द्रोणमेकमवाकिरन् ॥ ३१
निहत्य तान्बाणगणान्द्रोणो राजन्समन्ततः ।
महाजलधरान्व्योम्नि मातरिश्वा विवानिव ॥ ३२
ततः शरं महाघोरं सूर्यपावकसंनिभम् ।
संदधे परवीरघ्नो वीरकेतुरथं प्रति ॥ ३३
स भित्त्वा तु शरो राजन्पाञ्चाल्यं कुलनन्दनम् ।

K2 D7 G3 विश्राम्य (for °म्य) G1 M1 2 चात्मन (for सयुगे) B1 4 नाम विश्रावयन्युधि — ^{c}) I (1₂ मात्स्याना — ^{d}) D2 चक्रे कदनमुत्तम

27 Ś2 missing (cf v l 18) — ^{a}) S (except G5) तर्जयतम् (for त जयन्तम्) — ^{b}) S (except G2 5) समतत (for ततस्तत) — ^{c}) B (except B1) Dc1 S बलवान् (G5 °वद्) (for द्युतिमान) — ^{d}) G5 विच्छेतुं स * मभ्ययात्

28 Ś2 missing (cf v l 18) K5 reads 28^{ab} for the first time after 25 — ^{a}) B1 4 Dn2 D3 6 G1 M बाणैर् (for विद्ध्वा) K5 (first time) द्रोणस्तु बहुभिर्विद्ध्वा — ^{b}) B1 4 Dn2 D3 6 G1 M विद्ध्वा, B3 5 Dc1 बाणै (for शरै) K1 om सनतपर्वभि — G4 om (hapl) 28^{cd} — ^{d}) K5 तस्य, M4 चापि (for चास्य) — For 28^{cd}, G1 M1 2 subst

706* ननाद बलवान्नाद तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।

29 Ś2 missing (cf v l 18) K4 reads 29^{ab} twice — ^{a}) K4 (first time) ध्वजं तत्राद्भुत राजन् — ^{b}) D3 6 नाम विश्राव्य सयुगे (= 26^{b}) — D1 reads 29^{c} on marg — ^{c}) D3 य (for यद्) Ś1 द्रोण B (except B1) Dc1 M रभसो, T G2-4 रभसा, G1 रभसे (for रभस) D4 यतो द्रोण सुसंरब्ध — ^{d}) Ś1 पाचाल्यो, G2 5 M3-5 पाचालान् (for ल्यं) Ś1 K1 3 D1 न न्य(D1 नि)वर्तत, K4 न निवर्तित, K5 Dc1 S (except M1 2) नात्यवर्तत, B2 (marg as in text) नान्यव°, D8 नाभिवर्तते; D7 नात्यमर्षत (for नाभ्यवर्तत).

30 Ś2 missing (cf v l 18) — ^{a}) T G2-4 संनिरुध्य, G5 यन्निरुध्य (for सनिरुद्धं) D2 तूर्णं (for द्रोण) — ^{b}) Ś1 पांचालैर्, B5 Dc1 पचाला S प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) M2 मारिप — ^{c}) K4 5 अवव्रु, Dn1 आजघ्नु, D8 आचक्रु (for आवव्रु) D2 सहसा; D4 च रणे (for सर्वतो) G1 M द्रोणं (for राजन्). — ^{d}) B1-3 Dc1 धर्मराजजयेप्सव, D2 S °राज(D2 °पुत्र)हितैषिण

31 Ś2 missing (cf v l 18) — ^{a}) K1-3 B (except B1) Dc1 D8 तै (for ते) — ^{b}) B2 3 4 Dc1 सहस्रश, Dn1 महास्वनै, Dn2 D3 °ध्वजै, D2 °हवे, D4 °शरै, D6 °बलै, T G2-5 °मुखै, G1 M तथा शितै (for महाधनै) — ^{c}) Dn1 D3 4 6 अस्त्रैश् (for श°) T G3 4 विविधा — ^{d}) K3 द्रोणपुत्रम्, G5 °मेव (for °मेकम्) Dn1 D4 अवारयन् (D4 °यत्), D7 इवाकिरन्; G1 M अपूर(G1 °ज)यन् (for अवाकिरन्) Dn2 D3 5 6 द्रोणमेव समाकिरन्

32 Ś2 missing (cf v l 18) — ^{a}) T G2-5 निवार्य (for निहत्य) K3 B D (except D2 6) गणैर् (for गणान्) — ^{c}) K2 D4 6 महाजलधरा (sic) — ^{d}) D1 3 6 घनानिव, T G3 4 विवाति च, G2 यथा तथा (for विवानिव) B3 Dn1 D2 5 मातरिश्वेव धन्विन (B3 मारिप, D5 चाभिमु) — For 32^{cd}, G1 M subst

707* यथा वायुर्महाभ्राणि विवाश्रित्य वियच्युत ।

[M1 2 विविधानि (for विवाश्रित्य)]

33 Ś2 missing (cf v l 18) — ^{a}) B Dc1 D3 G2 4 महावेग, G1 M °राज (for °घोर) — ^{b}) G1 M सूर्याग्निसदृश तदा (G1 M1 2 °शप्रभं) — ^{d}) K3 B2-5 Dc1 D2 वीरकेतो (for °केतु-)

34 Ś2 missing (cf v l 18) — ^{a}) D2 भित्त्वा तु; D8 संभित्त्वा (for स भित्त्वा) D2 स, G1 M [आ]शु (for तु) Ś1 शरान्, T G3 4 शरै (for शरो) — ^{b}) K1-3 B3 पांचाल्य, B3 5 Dc1 Dn D1 2 5 6 T G M1 2 पाचाल-; D8 पंचाल, M3-5 पाचालं K3 4 B1 4 D7 8 M3 4 कुरुनदन (for कुलनन्दनम्) — ^{c}) D8 अभ्ययाद्; M1 2 अत्यगाद् (for अभ्यगाद्) D2 उभो, G1 M1 2 राजर्ँ (for तूर्णं). — K2, 5 om. (hapl.) 34^{d}–35^{a},

अभ्यगाद्धरणीं तूर्णं लोहिताद्रो ज्वलन्निव ॥ ३४
ततोऽपतद्रथात्तूर्णं पाञ्चाल्यः कुलनन्दनः ।
पर्वताग्रादिव महांश्चम्पको वायुपीडितः ॥ ३५
तस्मिन्हते महेष्वासे राजपुत्रे महाबले ।
पाञ्चालास्त्वरिता द्रोणं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ३६
चित्रकेतुः सुधन्वा च चित्रवर्मा च भारत ।
तथा चित्ररथश्चैव भ्रातृव्यसनकर्शिताः ॥ ३७
अभ्यद्रवन्त सहिता भारद्वाजं युयुत्सवः ।
मुञ्चन्तः शरवर्षाणि तपान्ते जलदा इव ॥ ३८
स वध्यमानो बहुधा राजपुत्रैर्महारथैः ।
व्यश्वसूतरथांश्चक्रे कुमारान्कुपितो रणे ॥ ३९
तथापरैः सुनिशितैर्भल्लैस्तेषां महायशाः ।
पुष्पाणीव विचिन्वन्हि सोत्तमाङ्गान्यपातयत् ॥ ४०
ते रथेभ्यो हताः पेतुः क्षितौ राजन्सुवर्चसः ।
देवासुरे पुरा युद्धे यथा दैतेयदानवाः ॥ ४१
तान्निहत्य रणे राजन्भारद्वाजः प्रतापवान् । C. 7. 4910 B. 7. 122. 50 K. 7. 121. 50

—[d]) Ś1 K1.3.4 लोहिताक्षो, D7.8 °तांगो (for °ताद्रो) T G2-5 लोहिताद्रिकृतच्छवि

35 Ś2 missing (cf. v l 18) K2.5 om. 35[a] (cf v l 34) —[a]) G1 M स पपात (for ततोऽपतद्) —[b]) K1.2 D1.3.4 पाचाल्य, B2.3.5 T G M1.2 पाचाळ, D7 पाचाल्य, M3-5 पाचाल K3.4 B1.4 Dn1 D4-8 M3-5 कुरुनदन — B5 T G3.4 om. 35[cd] —[c]) G1 M1.2 पर्वताग्रे D7.8 इव महीं, G1 M यथा मभग (for इव महाग्र) —[d]) K1 च पावको (hypermetric), Dn° D3.6 अशोको (for चम्पको) D7 पीडिते (for °त)

36 Ś2 missing (cf v l 18) —[b]) B Dc1 T G2-5 M3-5 महारथे (for बले) D5 पाचाळकुळनदने —[c]) K3 D1 पचालास् Ś1 K1-4 Dn2 D4.5.7.8 राजन्, G5 तूर्णं (for द्रोण) —[d]) G1 M पीडयति स सर्वत

37 Ś2 missing (cf v l 18) —[a]) K4.5 सधन्वा, G5 सुधर्मा (for सुधन्वा) D2 सुकेतुश्चैव धर्मात्मा —[b]) D3.6 G5 चित्रधन्वा (for °वर्मा) Dn2 मारिष (for भारत) —[c]) D2 रविन्द्र (for चित्र) —[d]) G1 M भ्रातुर् (for भ्रातृ) Ś1 K1-4 B (except B2) Dn2 D1.2.6 -कर्षिता, D3 G3 -पीडिता (for -कर्शिता)

38 Ś2 missing (cf. v l. 18) —[a]) K4 D4 अभ्यद्रवति, Dn2 तेभ्यद्रवंत, G1 M अभ्यद्रवन्ते (for °द्रवन्त) K4 T G3.4 सहसा (for सहिता) —[b]) G1 M1.2 युयुत्सया —[c]) K4 मुंचति (for मुञ्चन्त) —[d]) K5 D1.7 वर्षांते, D6 घर्मांते (for तपान्ते) G1 M1.2 जलदो S यथा (for इव) B2.3 Dc1 वर्षास्विव वलाहका — After 38, S ins

708* अदृश्यं समरे चक्रुर्भारद्वाजं सुधन्विन ।

39 Ś2 missing (cf v l 18) —[a]) D2 ताड्यमानो, D4 विध्य°, G1 M हन्य (for वध्य°) —[b]) Ś1 महाबलै (for रथै) — After 39[ab], K4 B Dc1 D1 ins

709* क्रोधमाहारयच्चेषामभावाय द्विजर्षभ ।
तत शरमय जाल द्रोणस्तेषामवासृजत् ।
ते हन्यमाना द्रोणस्य शरैराकर्णचोदितै ।
कर्तव्य नाभ्यजानन्वै कुमारा राजसत्तम ।
तान्विमूढाग्रणे द्रोण प्रहसन्निव भारत । [5]

[(L 2) B4 अवारयत् (for °सृजत्)]

—[c]) D1 अप्रहृत्य रथ चक्रे —[d]) D2 युधि (for रणे) K4 D1 कुपितोपि महारणे, B (except B1) Dc1 कुपित कंकपत्रिभि, Dn2 कुमारान्सूर्यवर्चस

40 Ś2 missing (cf v l 18) —[a]) B Dc1 D1.2 S (except G2) अथापरै, Dn1 D4.5.7.8 तथा शरै (D4 शब्दै) (for तथापरै) K1 सुनिश्चितैर् —[b]) B1.3.5 Dc1 transp भल्लै and तेषा Ś1 K1-4 D1 G2 महात्मना, K5 °रथ (for °यशा) —[c]) B Dc1 D2.8 विचिन्वान, T महान्वायुर्, G3.5 विवान्वायुर्, G4 धुवन्वायुर् (for विचिन्वन्हि) —[d]) B Dc1 D3.6 T G3.5 उत्तमांगानि (for सोत्तमाङ्गानि) D2 ह्युत्तमागान्यशातयत्, G3.4 उत्तमागान्यपातयत् — For 40[cd], G1 M subst

710* न्यकृन्तच्चोत्तमाङ्गानि यथा तालवनानि ह ।

[G1 M1.2 फलानि (for वनानि)]

41 Ś2 missing (cf v l 18) —[a]) T G2.4.5 रथा, G3 रथात् (for हता) G1 M ते हता निपतति स —[b]) G1 M तदा (for क्षितौ) T G2-5 सहस्रश (for सुवर्चस) —[cd]) K5 D2 T G2-5 transp पुरा and यथा B4 देवासुरेषु युद्धेषु, G1 M यथा देवासुरे युद्धे K1-3 D4.7 दैतेय- (for दैतेय-) G1 M दैतेया निहतास्तथा (M3.4.5 [inf lin] °दा)

कार्मुकं भ्रामयामास हेमपृष्ठं दुरासदम् ॥ ४२
पाञ्चालान्निहतान्दृष्ट्वा देवकल्पान्महारथान् ।
धृष्टद्युम्नो भृशं क्रुद्धो नेत्राभ्यां पातयञ्जलं ।
अभ्यवर्तत संग्रामे क्रुद्धो द्रोणरथं प्रति ॥ ४३
ततो हा हेति सहसा नादः समभवन्नृप ।
पाञ्चाल्येन रणे दृष्ट्वा द्रोणमावारितं शरैः ॥ ४४
संछाद्यमानो बहुधा पार्षतेन महात्मना ।
न विव्यथे ततो द्रोणः स्मयन्नेवान्वयुध्यत ॥ ४५
ततो द्रोणं महाराज पाञ्चाल्यः क्रोधमूर्छितः ।
आजघानोरसि क्रुद्धो नवत्या नतपर्वणाम् ॥ ४६
स गाढविद्धो बलिना भारद्वाजो महायशाः ।
निषसाद रथोपस्थे कश्मलं च जगाम ह ॥ ४७
तं वै तथागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नः पराक्रमी ।
समुत्सृज्य धनुस्तूर्णमसिं जग्राह वीर्यवान् ॥ ४८
अवप्लुत्य रथाच्चापि त्वरितः स महारथः ।
आरुरोह रथं तूर्णं भारद्वाजस्य मारिष ।
हर्तुमैच्छच्छिरः कायात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ४९
प्रत्याश्वस्तस्ततो द्रोणो धनुर्गृह्य महाबलः ।
शरैर्वैतस्तिकै राजन्नित्यमासन्नयोधिभिः ।
योधयामास समरे धृष्टद्युम्नं महारथम् ॥ ५०

---

42 Ś$_2$ missing (cf v 1 18) M$_3$ om 42^{bcd} —^{c}) K$_{2.3}$ भ्रमयामास (for भ्राम°) —For 42^{cd}, G$_1$ M (M$_3$ om) subst

711* भ्रामयन्बहुधा चापं हंसपृष्ठं दुरानमम् ।

—T G M$_{1.2.4.5}$ ins after 42 M$_3$ after 42^{a}

712* तदस्य भ्राजते राजन्मेघमध्ये तडिद्यथा ।

[M$_3$ om the prior half. G$_5$ तत्तस्य (for तदस्य)]

43 Ś$_2$ missing (cf v 1 18) Dc$_1$ om 43^{ab} —^{a}) K$_3$ D$_6$ पचालान् —B$_1$ reads 43^{b}–44^{c} on marg —^{b}) K$_1$ -कार्यान् (for -कल्पान्) B$_{3.5}$ दुरासदान्, D$_{7.8}$ महारथ° —^{c}) K$_{1-4}$ Dn$_2$ D$_{1.2}$ भृशो द्विग्नो, K$_5$ रणे क्रोधान्, D$_{5.7.8}$ रणे क्रुद्धो, G$_1$ M सुसंक्रुद्धो; G$_3$ भृश क्रुद्धान् (for भृश क्रुद्धो) —^{d}) Dn$_2$ D$_{2.4.6}$ पातयञ् B Dc$_1$ नेत्राभ्यामश्रु (B$_{1.4}$ °भ्या वारि) पातयन्, S °भ्यामश्रु मुंचत (G$_1$ M$_{1.2}$ °श्रु मुंचति, G$_4$ M$_{3-5}$ °श्रमुंचत) —^{e}) Ś$_1$ K$_{1-4}$ D$_2$ अभ्यद्रवत, M$_3$ अभिवर्तत (for अभ्यव°) —^{f}) D$_{7.8}$ यत्तो (for क्रुद्धो)

44 Ś$_2$ missing (cf v 1 18) B$_1$ reads 44^{abc} on marg —^{a}) Ś$_1$ तदा (for ततो) G$_1$ M बहुधा (for सहसा) —^{b}) B$_3$ Dc$_1$ M$_{3.4}$ महान् (for नृप) —^{c}) K$_{1.2.4}$ G$_1$ M$_{3.4}$ पाचालेन D$_3$ राजन् (for दृष्ट्वा) —^{d}) Ś$_1$ संपीडितं; K$_{1.2}$ संछादितं, K$_4$ D$_1$ संछा(D$_1$ °सा)द्य तं; Dn$_1$ आवाकिरन् (for आवारितं)

45 Ś$_2$ missing (cf. v 1 18) —^{a}) K$_2$ संछिद्यमानो, K$_5$ B$_{3.4}$ Dn D$_{1.5.7.8}$ G$_{3.4}$ स छाद्य° (for संछाद्य°) D$_3$ G$_1$ सहसा (for बहुधा) —^{c}) K$_5$ D$_{7.8}$ रणे (for ततो) S न स्म विव्यथते द्रोणो. —^{d}) B (except B$_1$) S हसन (for स्मयन्) K$_2$ B (except B$_1$) Dc$_1$ G$_1$ M$_{1.2}$ [ह्]च (for [न्]व) K$_{1-3}$ [अ]नुयुध्यत, K$_5$ D$_{7.8}$ [अ]भ्ययु°, B$_{1.3}$ Dc$_1$ त्वयु°; B$_4$ व्ययु°, G$_2$ M च युध्यते (for [अ]न्वयुध्यत)

46 Ś$_2$ missing (cf v 1 18) —^{b}) S पाचाल्यो (M$_{3-5}$ °लो) नतपर्वभिः —^{d}) S नवत्या सायकोत्तमैः

47 Ś$_2$ missing (cf v 1 18) D$_2$ om 47^{ab} —^{a}) D$_4$ व्यथितो; G$_3$ बहुधा (for बलिना) —^{b}) D$_{2.6}$ महारथ (for °यशा) B (except B$_1$) Dc$_1$ पार्षतेन द्विजर्षभ° —^{d}) G$_1$ M [आ]जगाम (for ज°)

48 Ś$_2$ missing (cf v 1 18) —^{a}) Ś$_1$ या (for वै) —^{b}) Ś$_1$ भारद्वाजं (for धृष्टद्युम्न) B$_{2.3.5}$ Dc$_1$ प्रतापवान (for पराक्रमी) —^{c}) D$_{7.8}$ रथ (for धनुस्) Dn$_1$ D$_5$ चापमुत्सृज्य शीघ्रं तु —^{d}) B$_1$ जग्राहासिं स वीर्यवान्

49 Ś$_2$ missing (cf v 1 18) —^{a}) B$_{2.3}$ Dc$_1$ चैव (for चापि) —^{b}) B$_1$ महाबल (for °रथ) S त्वरित खड्गचर्मधृक (G$_1$ M °भृत्) —^{c}) D$_{2.6}$ चापि (for तूर्णं) —^{e}) K (except K$_1$) हंतुम् B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{1.4.5.7.8}$ S (except G$_1$ M$_{1.2}$) इच्छञ् (for ऐच्छत्)

50 Ś$_2$ missing (cf. v 1 18) —^{a}) B$_{1-3}$ Dc$_1$ लब्धसंज्ञस्; S प्रत्याश्वस्य (for °श्वस्तस्) T G$_{3.4}$ रथे (for ततो) —^{b}) Ś$_1$ K$_{1-3}$ D$_{1.2}$ महारथ, K$_4$ °रथं, D$_{4.7.8}$ G$_1$ M$_{3-5}$ °बलं (for °बल) B (except B$_1$) Dc$_1$ चापमादाय वीर्यवान् —After 50^{ab}, B Dc$_1$ ins

713* आसन्नमागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नं जिघांसया ।

ते हि वैतस्तिका नाम शरा आसन्नयोधिनः ।
द्रोणस्य विदिता राजन्धृष्टद्युम्नमवाक्षिपन् ॥ ५१
स वध्यमानो बहुभिः सायकैस्तैर्महाबलः ।
अवप्लुत्य रथात्तूर्णं भग्नवेगः पराक्रमी ॥ ५२
आरुह्य स्वरथं वीरः प्रगृह्य च महद्धनुः ।
विव्याध समरे द्रोणं धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ ५३
तदद्भुतं तयोर्युद्धं भूतसंघा ह्यपूजयन् ।
क्षत्रियाश्च महाराज ये चान्ये तत्र सैनिकाः ॥ ५४
अवश्यं समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नेन संगतः ।
वशमेष्यति नो राज्ञः पाञ्चाला इति चुक्रुशुः ॥ ५५
द्रोणस्तु त्वरितो युद्धे धृष्टद्युम्नस्य सारथेः ।
शिरः प्रच्यावयामास फलं पक्वं तरोरिव ।
ततस्ते प्रद्रुता वाहा राजंस्तस्य महात्मनः ॥ ५६
तेषु प्रद्रवमाणेषु पाञ्चालान्सृञ्जयांस्तथा ।
व्यद्रावयद्रणे द्रोणस्तत्र तत्र पराक्रमी ॥ ५७
विजित्य पाण्डुपाञ्चालान्भारद्वाजः प्रतापवान् । C. 7 4933 B. 7 122. 73 K 7 125 73

[B2 (marg) इव तु (for आगत)]

—^{c}) K5 विवस्तिमी, Dn1 D1.7 8 T G3 वितस्तिकं (for वै°) —^{d}) D7 8 -योगिभि· B (except B2) Dc1 Dn2 विव्याधासन्नयोधिभि· —^{e}) Ś1 K1–4 D1 चोदया नाम (for योध°) —^{f}) D महारणे (for °रथम्)

51 Ś2 missing (cf. v l 18) —^{a}) K3 वै, D2 तु (for हि) —^{b}) G1 M ह्यासन्न (for आसन्न) —^{c}) K5 D7 8 द्रोणेन (for द्रोणस्य) D1.7 8 निहिता (for विदिता) G- प्रत्याश्वस्य ततो राजन् —^{d}) K4 मवाक्षिपद्, K5 D7 8 मयोधयन् (D5 °यत्), Dn2 समाक्षिपद्, D4 6 मयाक्षिगोद्, G5 मकर्षगोद् (sic) (for मवाक्षिपन्) B1–3 4 Dc1 Dn1 D2 5 T G2–4 यैर्धृष्टद्युम्नमाक्षि(Dc1 D2 T G2–4 °मक्षि, Dn1 °मक्ष)गोद्, G1 M1.2 5 तैर्द्रोण ममयोधयद्, M3.4 तैर्द्रोणमयोधयद् (submetric)

52 Ś2 missing (cf. v 1 18) —^{a}) D2 बाध्यमानो, T G2.4 विध्य° (for वध्य°) —^{b}) B1 महारथै, B2 4 5 Dc1 D2 रथ, T G2 4 °बलैः, G2 °रमन (for °बल) —^{c}) K5 अवद्रुत्य (for °प्लुत्य) B1 D2 S तस्माद् (for तूर्णं) —^{d}) D1 6 भग्नवेग S भग्नवेगपराक्रम — For 52^{cd}, B1–3 Dc1 subst

714* कृतमकस्यमूर्धिष्ठ प्राद्रवत्स्वरथं प्रति ।

53 Ś2 missing (cf. v l. 18) —^{a}) K1 सु, M2–5 च (for स्व-) D- तूर्णं (for वीर°) B1–3 Dc1 तत स्वरथमास्थ —^{b}) D1.6 महा (for महद्) —^{d}) D5 6 T G2–5 महाबल (for °रथ) B (except B1) Dc1 कङ्कपत्रैर्निरायसैः — After 53, K4 B Dc1 D1 ins

715* द्रोणश्चापि महाराज शरैर्विव्याध पार्षतम् ।
तदद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपाञ्चाल्ययोस्तदा ।
त्रैलोक्यकाङ्क्षिणोरासीच्छक्रप्रह्लादयोरिव ।
मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च ।
चरन्तौ युद्धमार्गज्ञौ ततक्षतुरथेषुभिः ।
मोहयन्तौ मनास्याजौ योधानां द्रोणपार्षतौ ।
सृजन्तौ शरवर्षाणि वर्षाणीव बलाहकौ ।
छादयन्तौ महात्मानौ शरैर्व्योम दिशो महीम् ।

[(L 2) Dc1 -पाञ्चाल्ययोस् — (L 3) MSS प्रह्लादयोर् — (L 5) K4 युद्धमार्गौ]

54 Ś2 missing (cf. v l. 18) —^{a}) K2 T G3 4 ततो, K4 भवेद् (for तयोर्) K5 तदद्भुततमं युद्ध —^{b}) Ś1 T G2.4 भूतमवान्यपूजयन्, D3 6 °संघोऽस्यपूजयत्, G1 M °सहारकारक —^{c}) D2 हन्यमाना (for क्षत्रियाश्च) —^{d}) K3 B Dc1 तत्र (for तत्र) D2 पाञ्चाल्येन तु सैनिका — For 54^{cd}, G1 M subst

716* क्षत्रिया अब्रुवन्राजन्वनतेयोऽत्यमिस्तुत ।

55 Ś2 missing up to द्रो (cf. v l 18) K4 om 55^{c}–56^{b} Dn1 om 55^{ab} —^{a}) Ś1 K1.2 G1 M1.2 अपश्यन्, K2 अपश्यद्, D3 G5 अपश्य (for अवश्य) Ś1 K1 2 G1 M1 2 द्रोण —^{b}) Ś K1–3 D1 G1 M1.2 संगतं — G3 om. 55^{c}–56^{d} —^{c}) K1 यो (for नो) B Dc1 D2 3 - 6 राजन, G1 M1 2 राजा (for राज्ञ). —^{d}) Ś1 (*sup lin* as in text) D2 पांचाल्य, D3 पचाला (for पाञ्चाला)

56 K4 om 56^{ab}, G3 om. 56^{abcd} (for both, cf v l. 55) —^{a}) D3 6 च (for तु) D3.6 G1 M राजन् (for युद्धे) —^{c}) K3 प्रकंपयामास, Dn1 D4 5 7 8 प्राच्याव° —^{d}) D5 गिरेर् (for तरोर्) Dn1 D4 यथा (for इव) S तालात्पक्वफलं यथा —^{ef}) B2 Dn D1.4 6 7 8 तु (for ते) S transp वाहा and राजंस् B1 5 चाश्वा (for वाहा) B2 3 5 Dc1 पार्षतस्य (for राजंस्तस्य)

57 ^{a}) Ś1 K1–3 G1 - प्रद्रवमानेषु, D3 प्रद्रुतमाणेषु

13 .73 .73 स्वं व्यूहं पुनरास्थाय स्थिरोऽभवदरिंदमः । न चैनं पाण्डवा युद्धे जेतुमुत्सहिरे प्रभो ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

९९

संजय उवाच ।
ततो दुःशासनो राजञ्शैनेयं समुपाद्रवत् ।
किरञ्शरसहस्राणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ १
स विद्ध्वा सात्यकिं षष्ट्या तथा षोडशभिः शरैः ।
नाकम्पयत्स्थितं युद्धे मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २
स तु दुःशासनं वीरः सायकैरावृणोद्भृशम् ।

$B_{2\,8}$ D_{c1} तेषु द्रुतेष्वथाश्वेषु —[b]) K_3 B_1 पञ्चालान् —[c]) Ś K D (except D_{c1}) अयोधयद् (for व्यद्राव°) —[d]) D_7 ततस् (for the first तत्र) D_6 शक्र (for the second तत्र)

58 $K_{2\,4}$ D_{n1} $D_{4\,8}$ om (? hapl) 58^{ab} —[b]) Ś $K_{1\,8}$ D_{n2} $D_{2\,3\,5\,7}$ पराक्रमी (for प्रतापवान्) —[c]) K_4 त, D_{6-8} T G_{2-5} स्व (for स्वं) Ś $K_{1\,2\,4}$ पुरत स्थाय (K_4 °स्य), S पुनरागम्य (for °रास्थाय) —[d]) K_5 $B_{4\,5}$ Dn $D_{1\,3-5\,8}$ T G_{2-3} स्थितो (for स्थिरो) $Ś_1$ K_1 $D_{4\,7\,8}$ G_5 अरिंदम B_{1-3} D_{c1} प्रत्यतिष्ठदरिंदम —[e]) B_2 $M_{1\,2}$ राजन् (for युद्धे) —[f]) K_3 B (except B_3) T G_2 M_5 उत्सेहिरे, D_3 उत्सहिता (for उत्सहिरे) K_6 रणे, $B_{2\,3\,5}$ तदा (for प्रभो)

Colophon — *Sub parvan* $Ś_1$ K B_{3-4} D_{c1} Dn $D_{1,2\,4\,5\,7\,8}$ G_1 $M_{1\,2}$ जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* $Ś_1$ चतुर्थदिने — *Adhy name* Ś K B D_{c1} D_{n1} D_{3-8} सात्यकिप्रवेश, D_2 पांचालवध, G_1 $M_{1,2}$ सात्यकिप्रवेशे पांचालयुद्धं, Bom ed सात्यकिप्रवेशे द्रोणपराक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 T G_{2-4} 120, B_2 50, B_5 129, D_{n1} 122, D_2 125, D_3 18, G_1 M 119, G_5 116 — *Śloka no* D_{c1} 73

99

1 [a]) D_5 युद्धे, $G_{3,4}$ राजा (for राजन्) Ś K_{1-4} D_1 दुःशासनो महाराज ($Ś_1$ °बाहु) —[b]) K_4 $D_{1\,6}$ सैनेयं B (except B_4) D_{c1} शैनेयं प्रत्यवारयत् — B D_{c1} ins after 1^{ab} K_4 D_1 after 2

717* रथव्रातेन महता नानादेशोद्भवेन च ।
सर्वतो भरतश्रेष्ठ विसृजन्सायकान्बहून् ।
पर्जन्य इव घोषेण नादयन्वै दिशो दश ।
समापतन्तमालोक्य सात्यकिं कौरवं रणे ।
अभिद्रुत्य महाबाहुश्छादयामास सायकैः ।
ते छाद्यमाना बाणौघैर्दुःशासनपुरोगमाः ।
प्राद्रवन्समरे भीतास्तव पुत्रस्य पश्यतः ।
तेषु द्रवत्सु राजेन्द्र पुत्रो दुःशासनस्तव ।
तस्थौ व्यपेतभी राजन्सात्यकिं चार्दयच्छरैः ।
चतुर्भिर्वाजिनस्तस्य सारथिं च त्रिभिः शरैः ।
सात्यकिं च शतेनाजौ विद्ध्वा नादं मुमोच सः ।
ततः क्रुद्धो महाराज माधवस्तस्य संयुगे ।
रथं सूतं ध्वजं तं च चक्रेऽदृश्यमजिह्मगैः ।

[K_4 D_1 om line 1 —(L 1) $B_{1\,3}$ D_{c1} इ (for च) —(L 2) K_4 B_{1-3} भरतश्रेष्ठ $B_{1,3\,5}$ सायकान्. —(L 4) K_4 तमालोक्य तदा युद्धे (for the prior half) —(L 5) $B_{2\,4}$ सायकैः —(L 7) D_1 सैन्यस्य (for पुत्रस्य) —(L 8) B_2 (marg as above) प्रायाद् (for पुत्रो) —(L 9) K_4 D_1 om (hapl) from the post. half of line 9 up to the prior half of line 12 B_3 छादयन् (for चार्दयत्) — B_5 om (hapl) line 10 B D_{c1} om line 12]

— B D_{c1} om 1^{c}–2^{d} —[c]) T G_3 शत (for शर)

2 B D_{c1} om 2 (cf. v. l. 1) —[a]) G_1 $M_{1\,2}$ सत्यकं (for सात्यकिं) —[b]) S पुनः (for तथा) —[c]) S (except G_5) स्थिरं (for स्थितं) $D_{3\,6}$ नाकंपयत तं युद्धे —After 2, K_4 D_1 ins 717*

3 D_4 om 3 D_3 reads 3^{ab} twice —[a]) D_{n2} तं (for स) K_1 D_{n2} दुःशासन $K_{2\,4}$ B D_{c1} D_{n1} $D_{3,5\,7\,8}$ (both times) शूरे, $K_{3\,4}$ D_{n2} $D_{2\,6}$ G_5 शूरः (for वीरः) — D_{n2} D_3 om 3^{cd} —[c]) Ś K_{1-4} D_{n1} D_1

मशकं समनुप्राप्तमूर्णनाभिरिवोर्णया ॥ ३

दृष्ट्वा दुःशासनं राजा तथा शरशताचितम् ।
त्रिगर्तांश्चोदयामास युयुधानरथं प्रति ॥ ४

तेऽगच्छन्युयुधानस्य समीपं क्रूरकारिणः ।
त्रिगर्तानां त्रिसाहस्रा रथा युद्धविशारदाः ॥ ५

ते तु तं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
स्थिरां कृत्वा मतिं युद्धे भूत्वा संशप्तका मिथः ॥ ६

तेषां प्रयततां युद्धे शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
योधान्पञ्चशतान्मुख्यानग्रानीके व्यपोथयत् ॥ ७

तेऽपतन्त हतास्तूर्णं शिनिप्रवरसायकैः ।
महामारुतवेगेन रुग्णा इव महाद्रुमाः ॥ ८

रथैश्च बहुधा छिन्नैर्ध्वजैश्चैव विशां पते ।
हयैश्च कनकापीडैः पतितैस्तत्र मेदिनी ॥ ९

शैनेयशरसंकृत्तैः शोणितौघपरिप्लुतैः ।
अशोभत महाराज किंशुकैरिव पुष्पितैः ॥ १०

ते वध्यमानाः समरे युयुधानेन तावकाः ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव द्विपाः ॥ ११

ततस्ते पर्यवर्तन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ।
भयात्पतगराजस्य गर्तानीव महोरगाः ॥ १२

हत्वा पञ्चशतान्योधाञ्शरैराशीविषोपमैः । C 7 4134 B 7 123 20 K 7 123 21

---

3 6 7 सकाश, K5 D2 नामस्य, B5 मशक (for मशकं) G1 M1. 2 समनुप्राप्य (for °प्राप्तम्) —^{d}) K3 2 D7 G° पूर्णनाभिर्, B1. 2. 4 Dc1 D3 6 ऊ(D6 पू)र्णनाभ, D2 °भम् (for °नाभिर्) Ś इवान्वयात्, K1 इव कथ (sic), K3 इवोच्छदन; K4 इवस्तत, B2 (marg, orig as in text) इवोपम, D1 इव स्थित (for इवोर्णया) — *After 3, B Dc1 ins.*

718* त्वरन्समावृणोद्द्रोणं दुःशासनममित्रजित् ।

[B. lacuna for the prior half.]

4 ^{a}) G2 राजन् (for राजा) —^{b}) Dn2 D2 शर शतार्दितं B (except B1) Dc1 सात्वतेन शरान्वित —^{d}) D5 सात्यकेश्च (for युयुधान)

5 ^{b}) Ś2 K1 5 B (except B1) Dc1 Dn D1 5 7 T G1 3 -कर्मण ; D8 -कर्मणि, M1. 2 कर्मिण (for -कारिण) —^{c}) K1 G2 4 M2-5 त्रिसाहस्त्रं, B1 सहस्त्राणि, B5 द्विसाहस्रा (for त्रि°) —^{d}) T G2 4 रथ- (for रथा) K1 -विशारद

6 ^{ab}) B1-3 Dc1 त तु ते (for ते तु त) B3 lacuna for वंशेन महता —^{c}) D3 स्थिरी (for स्थिरा) B1 (marg, orig as in text) क्रुद्धा, G1 M1 2 युद्धे (for कृत्वा) —^{d}) K4, 5 B1 Dn D2-8 समस्तका B2 8 Dc1 मरणाय जयाय वा

7 G1 M1-4 om. 7^{ab} —^{a}) Ś2 K3-5 B2 4 5 Dn D1-3. 5 प्रपततां, B1 3 Dc1 आप° (for प्रय°) B2 3 5 Dc1 सख्ये (for युद्धे) T G2-5 M5 तेषा प्रय(G5 °या)-समानाना —^{c}) G1 M योधान् B3 Dc1 पंचशत —^{d}) Ś2 B Dn1 D1 4 G3 अग्र्यानीके, K2 समानीकं; D3 गजानीके (for अग्रा°) D4 न्यपोथयत्, D7 8 व्यपो ह्यन् (for व्यपोथयत्)

8 ^{a}) D5 पतति (for ऽपतन्त) B1-3 5 Dc1 बाणै (for तूर्णं) B4 Dc1 Dn D1 2 4 S तेपतन्निहतास्तूर्णं, D7 8 ते चापतन्निहतास्तूर्णं —^{b}) D2 7 निशि (for शिनि) B4 पुगव (for प्रवर) B1-3, 5 सात्वतस्य नराधिप —^{c}) Ś1 रथ-, Ś2 सह (for महा) —^{d}) K5 B2-5 D भग्ना (D1 रुग्ना) (for रुग्णा) Ś K1 3-5 B3 D1 नगाद्रुमा, K2 D4 नगद्रुमा ; B1 Dn D2 वरद्रुमा, B2 वने द्रुमा, D3 5 6 वनद्रुमा (for महाद्रुमा)

9 ^{a}) K1 B3 Dn D1 5 7 8 नागैश् (for रथैश्) K5 B1 2 4 5 Dc1 D2 बहुभिश् (for बहुधा) Ś1 Dn1 भिन्नैर् (for छिन्नैर्) —^{b}) K8 विशेषत (for विशा पते)

10 B4 om 10^{ab} —^{a}) K1 -सवृत्तै, D5 -सकृतै, D7 8 -सक्षितै (for सकृत्तै) — K4 repeats 10^{c}–11^{b} after 11 D4 om. (hapl) 10^{d}–16^{a} G4 om (hapl) 10^{cd} —^{d}) D5 शोभिनो (for पुष्पितै) Dn2 D3, 6 पुष्पि(Dn2 °ष्प)तैरिव किंशु(D3 °शि)कै

11 For the repetition in K4, cf v l 10 D4 om 11 (cf v l 10) —^{a}) Ś2 युध्यमाना, K1 वध्यमान (for वध्यमाना) S शतशो (for समरे) —^{c}) G1 M [अ]भ्यगच्छंस्ते (for °च्छन्त) —^{d}) G1 M1. 2 पंके

12 D4 om 12 (cf v l. 10) Dn1 om (hapl.) 12^{c}–13^{d} —^{c}) G1 M पतगाधिपतेर्भीता —^{d}) K5 D2 3. 6 गर्तानिव, D7 8 बिलं प्रति (for गर्तानीव) S पाताल(G1 M3-5 °ळ)मिव पन्नगा

13 Dn1 D4 om 13 (cf v l. 12, 10). —^{a}) Ś

प्रायात्स शनकैर्वीरो धनंजयरथं प्रति ॥ १३
तं प्रयान्तं नरश्रेष्ठं पुत्रो दुःशासनस्तव ।
विव्याध नवभिस्तूर्णं शरैः संनतपर्वभिः ॥ १४
स तु तं प्रतिविव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
रुक्मपुङ्खैर्महेष्वासो गार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥ १५
सात्यकिं तु महाराज प्रहसन्निव भारत ।
दुःशासनस्त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ १६
शैनेयस्तव पुत्रं तु विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
धनुश्चास्य रणे छित्त्वा विस्मयन्नर्जुनं ययौ ॥ १७
ततो दुःशासनः क्रुद्धो वृष्णिवीराय गच्छते ।
सर्वपारशवीं शक्तिं विससर्ज जिघांसया ॥ १८
तां तु शक्तिं तदा घोरां तव पुत्रस्य सात्यकिः ।
चिच्छेद शतधा राजन्निशितैः कङ्कपत्रिभिः ॥ १९
अथान्यद्धनुरादाय पुत्रस्तव जनेश्वर ।
सात्यकिं दशभिर्विद्ध्वा सिंहनादं ननाद ह ॥ २०
सात्यकिस्तु रणे क्रुद्धो मोहयित्वा सुतं तव ।
शरैरग्निशिखाकारैराजघान स्तनान्तरे ।
सर्वायसैस्तीक्ष्णवक्त्रैरष्टाभिर्विव्यधे पुनः ॥ २१

K_2 पचशत, G_3 पचदशान् (for पञ्चशतान्) G_1 M योधान् $Ś_1$ तत पचाशतान्योधान् — For 13^{ab}, $B_{1-3, 5}$ Da_1 subst

719* ततस्तान्हतविध्वस्तान्कृत्वा योधान्सहस्रश ।

— ^{c}) D_8 च; G_1 M तु (for स) D_5 वीर (for वीरो)

14 D_4 om 14 (cf v l 10) — ^{a}) Ś $K_{1, 3, 4}$ उपयात, K_2 तमायत, D_1 उपयात, $D_{2, 5, 7}$ तं प्रयात (for स प्रयान्तं) K_5 रथश्रेष्ठं, D_8 नरश्रेष्ठ, G_1 M °व्याघ्र (for °श्रेष्ठ) — ^{b}) D_6 यत्र (for पुत्रो) K (except K_5) D_1 दुर्योधनस् (for दु शासनस्)

15 D_4 om 15 (cf v l 10) G_5 om 15^{ab} — ^{b}) Dn_2 om (hapl) from निशितै शरै up to दु शासन स्त्रिभि (in 16^c) D_5 पचभिर्नतपर्वभि — ^{d}) Ś $K_{1, 2}$ गार्ध्रपक्षैर्, K_5 $D_{3, 5, 7}$ T G_{3-5} M_3 गृध्रपत्रैर्; Da_1 D_8 गार्द्ध° (for गार्ध्र°) S महारथ (G_5 °थै, M_{3-5} °थं) (for अजिह्मगै)

16 D_4 om 16^a (cf v l 10) Dn_2 om up to दु शासनस्त्रिभि (cf v l 15) K_4 D_2 om (hapl) 16^a–17^b — ^{a}) T G_{2-5} सात्यकिस् (for °किं) B_1 च, $D_{5, 7, 8}$ M_{3-5} त (for तु) K_5 स सात्यकि महाराज — ^{b}) $B_{1-3, 5}$ Da_1 प्रहसन्वै (B_3 °न्स) पुनस्तदा (B_1 पुन पुन) — ^{c}) D_5 $G_{3, 4}$ दु शासन (for °सनस्) — ^{d}) $B_{1, 2, 5}$ Da_1 G_5 सप्तभि (for पञ्चभि) K_5 सिंहनाद ननाद ह (= 20^d)

17 K_4 D_2 om 17^{ab} (cf v l 16) — ^{a}) D_1 सैनेयस् G_1 M शैनेयस्तु ततस्तूर्णं — ^{b}) B_4 Dn_1 G_2 हत्वा, Dn_2 $D_{3, 4, 7, 8}$ भित्त्वा (for विद्ध्वा) K_5 पुनर्विव्याध पंचाभि (= 16^d). — D_6 om 17^{cd}. — ^{c}) S क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा — ^{d}) B (except B_4) Da_1 प्रस्मयन्, D_5 व्यस्मयन्, T G_{2-5} प्रहसन् (for विस्मयन्) G_1 M प्रहसन्नभ्यवर्तत

18 ^{c}) Ś K_{1-3} सर्वपारगवीं, $K_{4, 5}$ Dn_1 D_{2-5} °सवीं (for °शवीं)

19 ^{a}) K_5 D_8 ततो घोरा, T तदामोघा, G_1 $M_{1, 2}$ तथा घोरां, G_3 महामोघा; M_{3-5} महाघोरा (for तदा घोरा) — ^{c}) Ś K_{1-4} दशधा, D_8 शतशो, M_{3-5} सहसा (for शतधा)

20 ^{a}) G_1 M ततो (for अथ) — ^{b}) B_3 G_1 M विशा पते, Dn_2 D_8 जनेश्वर (for °श्वर) — ^{c}) B_2 नवभिर्, Dn_1 च सितैर्, $D_{4, 5}$ च शतैर्, M_{3-5} बहुभिर् (for दशभिर्) — ^{d}) B (except B_4) Da_1 चकार, D_5 ननर्द (for ननाद) $Ś_1$ D_3 T G_3 M_5 च (for ह) G_4 ननादवान् (for °द ह)

21 ^{b}) K_1 प्रति (for तव) S मोहयन्निव ते सुत — After 21^{cd}, $K_{1, 3, 5}$ Dn_2 D_2 M_5 ins

720* त्रिभिरेव महाभाग शरै संनतपर्वभि ।
[$K_{1, 3}$ महाभाग, M_5 °वेगै (for भाग)]
— M_5 cont

721* ततोऽस्य वाहान्निशितैश्चतुर्भिरहनच्छरै ।
सारथिं चास्य संक्रुद्धो रथि* * * * * * ।

— K_1 D_2 om 21^e–22^f K_3 om. 21^e–23^d — ^{e}) D_1 तीक्ष्णचक्रैर्, S °दंष्ट्रैर् (for °वक्त्रैर्) Dn_1 D_4 शरै सर्वायसैस्तीक्ष्णैर् — ^{f}) B_{1-3} Da_1 S पुनर्विव्याध चाष्टभि, B_5 विव्याध चाष्टभि पुन

22 $K_{1, 3}$ D_2 om 22 (cf. v l 21) — ^{a}) S संक्रुद्धो (for विंशत्या) — ^{b}) D_5 समवाकिरत् (for प्रत्य-

दुःशासनस्तु विंशत्या सात्यकिं प्रत्यविध्यत ।
सात्वतोऽपि महाराज तं विव्याध स्तनान्तरे ।
त्रिभिरेव महावेगैः शरैः संनतपर्वभिः ॥ २२
ततोऽस्य वाहान्निशितैः शरैर्जघ्ने महारथः ।
सारथिं च सुसंक्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ॥ २३
धनुरेकेन भल्लेन हस्तावापं च पञ्चभिः ।
ध्वजं च रथशक्तिं च भल्लाभ्यां परमास्त्रवित् ।
चिच्छेद विशिखैस्तीक्ष्णैस्तयोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २४
स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
त्रिगर्तसेनापतिना स्वरथेनापवाहितः ॥ २५
तमभिद्रुत्य शैनेयो मुहूर्तमिव भारत ।
न जघान महाबाहुर्भीमसेनवचः स्मरन् ॥ २६
भीमसेनेन हि वधः सुतानां तव भारत ।
प्रतिज्ञातः सभामध्ये सर्वेषामेव संयुगे ॥ २७
तथा दुःशासनं जित्वा सात्यकिः संयुगे प्रभो ।
जगाम त्वरितो राजन्येन यातो धनंजयः ॥ २८

E 7 4971
B 7 123 37
K 7 123 28

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

विध्यत) B1-3 Dc1 शरैः सात्यकिमार्दयत्, S वृष्णिवीराय गच्छते (= 18^b) — After 22^ab, S ins

723* प्रेषयामास वीराय गृध्रपक्षान्शिलाशितान् ।

[G1 M1 2 त्वरितः प्रेषयामास (for the prior half) T G3 M5 गाध्रपत्राग्र्, G2 गाध्रपक्षान्, M3 4 गृध्रपत्रान् (for गृध्रपक्षान्)]

— ^c) Dn2 D3 6 G1 M सात्यको (for सात्वतो) D7 8 [ऽ]थ (for ऽपि) — ^e) Ś1 Dn1 D3 5 6 महाभाग, K2 3 B1 Dn2 D1 ˚भाग, K4 D7 8 ˚राज (for ˚वेगैः)

23 K3 om 23 (cf v. l. 21) Ś K2 D5 om (hapl.) 23 — ^b) B4 महाहवे (for ˚रथः) B1-3 5 Dc1 S चतुर्भिरवधीच्छ(B3 ˚र्निशितैः श, S ˚रहनच्छ)रैः — ^c) B2 (marg as in text) 3 5 Dc1 तु (for च) D2 सुसंरब्धः (for क्रुद्धः) S सारथिं चास्य संक्रुद्धो (M3-5 भल्लेन) — ^d) B (except B4) Dc1 त्रिभिः (for शरैः) S रथनीडादपाहरत्

24 ^a) S बाणेन (for भल्लेन) — ^b) Dc1 D6 हस्ता चाप, Dn1 हस्तचाप (for हस्तावाप) D7 8 हस्ते च (D7 हस्ता वा) पंचभिः शरैः — ^e) Ś K1 3 निशितैस्, K5 विविधैस्, D5 समरे (for विशिखैस्) — ^f) K1-3 तथा तौ, K4 तथासौ (for तयोभौ) Ś1 K3 पार्ष्णिसारथी — For 24^ef, S subst

723* निमेषमात्रेण शरैरुभौ च पार्ष्णिसारथी ।

25 ^a) S (except G3-5) संछिन्न (for स छिन्न) — ^d) D5 स्वयमेव (for स्वरथेन) Dn1 D5 G2 [ऽ]पवाहितः (for [अ]प˚)

26 B1 3 read 26^ab on marg — ^a) D7 अभिद्रुत्य (for ˚द्रुत्य) K4 D4 सैनेयो — For 26^ab, B2 5 Dc1 subst B1 3 ins after 26^ab

724* तं प्रासमपि नैयेष हन्तुं दुःशासनं रणे ।

[B2 नृप (for रणे)]

— ^c) T G3-5 नि (for न) B (except B4) Dc1 शैनेयो भरतश्रेष्ठ

27 ^a) Ś K D G1 तु वधः, G5 [अ]भिहतः (for हि वधः) — ^b) B2 3 5 Dc1 पुत्राणां (for सुतानां) D4 चैव (for तव) — ^d) D2 भारत (for संयुगे)

28 ^a) K3 B2 4 5 Dn D4 5 7 8 S ततो (for तथा) — ^b) K5 संयुगे सात्यकिः प्रभो, B (except B4) Dc1 सात्यकिर्युधि वीर्यवान्, D5 सात्यकिः सत्यविक्रमः — ^d) S यत्र (for येन)

Colophon —*Sub-parvan* Ś1 K1 3-5 B2 4 Dc1 Dn D1 2 4-7 जयद्रथवधः —*Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* Ś K1-4 B3 4 Dc1 Dn1 D1 5-6 8 सात्यकिप्रवेशः, K5 B1 2 5 D2 G2 5 सात्यकिप्रवेशो दुःशासनपराजयः ; G1 M1 2 दुःशासनपराजयः —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-4 M1 2 121, B2 51, B5 130, Dn1 123, D2 126, D3 20, G1 M3-5 120, G5 117 —*Śloka no* Dn1 28

१००

धृतराष्ट्र उवाच ।

किं तस्यां मम सेनायां नासन्केचिन्महारथाः ।
ये तथा सात्यकिं यान्तं नैवाघ्नन्नाप्यवारयन् ॥ १

एको हि समरे कर्म कृतवान्सत्यविक्रमः ।
शक्रतुल्यबलो युद्धे महेन्द्रो दानवेष्विव ॥ २

अथ वा शून्यमासीत्तद्येन यातः स सात्यकिः ।
एको वै बहुलाः सेनाः प्रमृद्नन्पुरुषर्षभः ॥ ३

कथं च युध्यमानानामपक्रान्तो महात्मनाम् ।
एको बहूनां शैनेयस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ४

संजय उवाच ।

राजन्सेनासमुद्योगो रथनागाश्वपत्तिमान् ।
तुमुलस्तव सैन्यानां युगान्तसदृशोऽभवत् ॥ ५

आह्निकेषु समूहेषु तव सैन्यस्य मानद ।
नास्ति लोके समः कश्चित्समूह इति मे मतिः ॥ ६

तत्र देवाः स्म भाषन्ते चारणाश्च समागताः ।
एतदन्ताः समूहा वै भविष्यन्ति महीतले ॥ ७

100

1 ^{b}) K_1 नाम (for नासन्) T G_{3-5} किंचिन् (for केचिन्) D_7 महारथ —^{c}) M_{3-5} तथा हि (for ये तथा) G_1 $M_{1\,2}$ तत्र (for यान्तं) D_3 ये सात्वत पथा यात —^{d}) B_4 नैवापुर् (for नैवाघ्नन्) D_4 वाप्यवारयन्, D_5 नाम्य° (for नाप्य°) S नाघ्नन्ना(G_1 $M_{1\,2}$ यातं ना)वारयंस्तदा — $B_{2\,3\,5}$ D_{c1} ins after 1 B_1 after 2

725* यस्कृत वृष्णिवीरेण कर्म शंससि मे रणे ।
नैतदुत्सहते कर्तुं कर्म शक्रोऽपि संजय ।
अश्रद्धेयमचिन्त्यं च कर्म तस्य महात्मन ।
वृष्ण्यन्धकप्रवीरस्य श्रुत्वा मे व्यथित मन ।

[L 1) B_2 वे (for मे) — B_1 om line 2]

2 B_1 om 2^{ab} $B_{2\,3}$ D_{c1} om (hapl.) 2^{a}–3^{b} —^{a}) S (except M_{3-5}) [ऽ]पि (for हि) —^{b}) D_3 कृतवान्सात्यकि क्षम, S (G_5 lacuna) °श्रोमहर्षण — B_1 reads 2^{cd} on marg —^{c}) M_{3-5} -समो (for बलो) $D_{3\,6}$ शक्रतुल्यो महायुद्धे —^{d}) Ś K_{1-4} D_1 दानवानिव (K_4 °नि च) (for °वेष्विव) — After 2, B_1 ins 725*

3 B_{1-3} D_{c1} om 3^{ab} (for $B_{2\,3}$ D_{c1}, cf v l 2) $D_{2\,5\,6}$ read 3^{ab} twice. —^{a}) G_5 शून्य D_4 आसीत्तु; S एवासीद् (for आसीत्तद्) $D_{2\,5\,6}$ (all second time) हतभूयिष्ठमथ वा —^{b}) D_2 (first time) सैन्यमर्जुनसंगमात् —^{c}) $B_{1-3.\,5}$ D_{c1} एकेन, B_4 G_1 M एको हि, T G_{2-5} एकोपि K_1 बहुल, K_4 S बहुधा, $D_{2\,8}$ चहुला (for बहुला) $D_{2\,7\,8}$ S (except G_5) सेनां —^{d}) K_5 B_4 प्रमृद्नाव, D_{n1} D_1 प्रामृद्नन, D_{n2} D_3 प्रामृद्नात्, S विमृद्नन् (for प्रमृद्नन्) D_2 स नरर्षभ (for पुरुष°) $B_{1-3\,5}$ D_{c1} यथा ता मृदिता रणे — After 3, $B_{1-3\,5}$ D_{c1} ins

726* न सन्ति तस्मात्पुत्रा मे यथा संजय भाषसे ।

4 ^{a}) K_5 वा कथ, $B_{1-3\,5}$ D_{c1} स कथं, T कथंचिद् (for कथं च) —^{b}) $B_{1\,2}$ D_2 S अतिक्रातो, D_{c1} अभि° (for अप°) —^{c}) K_4 $D_{3\,4\,7}$ सैनेयस् (for शै°)

5 K_2 om the ref K_1 अर्जुन (for संजय) —^{a}) B_{1-3} रण, D_{c1} बल (for सेना) $Ś_2$ -समुद्वेगो (for °द्योगो) —^{b}) $D_{3-5\,7\,8}$ G_5 पत्तिना (D_3 °भि) (for °मान्) — T G_3 om 5^{cd} —^{c}) D_{n1} अतुलस्, D_2 आकुलस्, $D_{4\,5\,8}$ तुमलस्, $G_{1\,4}$ M अतुल्यस् (for तुमुलस्) B_{1-3} D_{c1} D_2 G_1 M सेनाया, $G_{2\,4\,5}$ सेनाया (for सैन्याना) —^{d}) B_{1-3} D_{c1} क्षत्रियाणां तदाभवत्

6 ^{a}) K_5 बाह्लीकेषु, B_1 (also as in text) $_{2-5}$ D_{c1} $D_{2\,6}$ आहूतेषु, B_1 (marg) उच्छ्रितेषु, D_{n1} आहतेषु, D_4 अह्निकेषु, T $G_{3.\,4}$ अनीकेषु, M आहितेषु (for आह्निकेषु) Ś $K_{1\,3\,4}$ D_1 समूढेषु, G_1 $M_{1\,2}$ तु सर्वेषु, Cd समूहेषु (as in text) —^{b}) K_5 D_{n1} भारत, $B_{2\,3}$ D_{c1} G_1 M मारिष (for मानद) —^{c}) The portion of the text in $Ś_2$ from नास्ति लोके up to काले (in 7 101 44^{d}) is lost on missing folios $B_{2\,4}$ $D_{1\,5}$ नाभूत् (for नास्ति) D_5 [ऽ]भवत् (for सम) —^{d}) K_{1-4} D_1 स मूढ (for समूह)

7 $Ś_2$ missing (cf v l 6) —^{a}) $D_{7\,8}$ स्वयं (for तत्र) $Ś_1$ K Dn $D_{1-3\,5\,6}$ स्वभाषंत, B_4 T G_{2-4} तु (B_4 G_2 च) भाषंते, D_3 स्म भाषत, G_5 स्वभाषंते (for स्म

न चैव तादृशः कश्चिद्व्यूह आसीद्विशां पते ।
यादृग्जयद्रथवधे द्रोणेन विहितोऽभवत् ॥ ८
चण्डवाताभिपन्नानां समुद्राणामिव स्वनः ।
रणेऽभवद्बलौघानामन्योन्यमभिधावताम् ॥ ९
पार्थिवानां समेतानां बहून्यासन्नरोत्तम ।
त्वद्बले पाण्डवानां च सहस्राणि शतानि च ॥ १०
संरब्धानां प्रवीराणां समरे दृढकर्मणाम् ।
तत्रासीत्सुमहाञ्शब्दस्तुमुलो लोमहर्षणः ॥ ११
अथाक्रन्दद्भीमसेनो धृष्टद्युम्नश्च मारिष ।
नकुलः सहदेवश्च धर्मराजश्च पाण्डवः ॥ १२
आगच्छत प्रहरत बलवत्परिधावत ।
प्रविष्टावरिसेनां हि वीरौ माधवपाण्डवौ ॥ १३
यथा सुखेन गच्छेतां जयद्रथवधं प्रति ।
तथा प्रकुरुत क्षिप्रमिति सैन्यान्यचोदयत् ।
तयोरभावे कुरवः कृतार्थाः स्युर्वयं जिताः ॥ १४
ते यूयं सहिता भूत्वा तूर्णमेव बलार्णवम् । C. 7. 4926 B. 7. 124. 18 K. 7. 124. 22

भापन्ने) —c) Dn1 एतदव समूहो वै —d) Dn1 भविष्यति

8 Ś1 missing (cf v 1 6) B3 reads 8ab twice —a) K B2 4 Dn D1 4 6–8 च वै, G1 M1 2 स्वेच, G4 धैन, M3–5 स्वेव (for चैव) D [ए]तादृश (for तादृश) Dn1 व्यूहे, D1 6 7 8 व्यूह, G1 M राजन (for कश्चिद्) —b) B1 व्यूहमासीद्, Dn1 D4 5 7 8 आसीत्कश्चिद् (for व्यूह आसीद्) B4 महीपते (for विशां पते) B3 समूह इति मे मति , G1 M1 2 कश्चिदासी त्समागम , M3–5 महान्कश्चित्समागम —c) G6 यावज् (for यादृग्) —d) K4 निहतो (for विहितो) K1 T G2 भवेत (for ऽभवत) — After 8, S (except G6) ins

727* उद्धृता पृथिवी नूनं युद्धहेतो समागतं ।
इति तत्र जना स्माहुर्दृष्ट्वा ता जनसंसदम् ।

[(L 1) G1 M1 2 उद्वृत्ता (for उद्धृता) — (L 2) G2–4 च (for स्म) G1 M जनसंपद]

9 Ś1 missing (cf v 1 6) —a) M2 पच (for चण्ड-) Ś1 K Dn D1 4–8 चडवातविभिन्नाना —b) D1 भविष्यति, M3–5 इव ध्वनि (for इव स्वन) —c) K1 2 4 D1 तथाभवद्, S एवमासीद् (for रणेऽभवद्) —d) Ś1 K1 2 4 D1 अन्योन्यस्य (for °न्यम्) D2 अति (for अभि)

10 Ś1 missing (cf v 1 6) —b) B1 3 Dc1 तथा मघ (for नरोत्तम) D2 योगो घोरो यथा नृप —c) B1–3 5 Dc1 सैन्यानि, D8 [ए]तद्बले (for त्वद्बले) —d) B4 तु (for च) B1–3 5 Dc1 शतशोथ सहस्रश — For 10, S subst

728* तावकानां तदा ह्यासन्प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
तथैव राजन्पाण्डूनां सहस्राणि सहस्रश ।

11 Ś1 missing (cf v 1 6) G6 om. 11 —a) D7 8 मरयाना (for संरब्धाना) —b) S (except G3, G6 om) दृष्ट (for दृढ-) B4 -कर्मिणा —cd) S (G6 om) transp सुमहान and तुमुलो K3 B4 5 Dn D1 2 सुमहा , D3 तु महाश (for सुम°) K4 तुमुरो, Dn1 D7 8 तुमलो (for तुमुलो) Ś1 K4 D2 S (G6 om.) रोम- (for लोम) — After 11, S (G6 after 10) ins

729* पाण्डवाना कुरूणा च गर्जतामितरेतरम् ।
क्ष्वेडा किलकिलाशब्दास्तत्रासन्वै सहस्रश ।
भेरीशब्दाश्च तुमुला बाणशब्दाश्च भारत ।
अन्योन्यं निघ्नतां चैव नराणा शुश्रुवे स्वन ।

[G6 om. (hapl.) lines 1–2 — (L 2) Some MSS क्ष्वेला (for क्ष्वेडा) — (L 3) G1 M1 2 शङ्खा स्तु, G6 -शब्दाश्च.]

12 Ś1 missing (cf v 1 6) —a) Ś1 K1–4 D5 G6 तथा, G1 M तत्र (for अथ) D7 8 अथाक्रन्दद् (for अथा°) D2 अथायाद्भीमसेनेन —b) B Dc1 G3 4 5 M3–5 पार्षत , D2 पार्षतं, T G1 8 M1 2 भारत (for मारिष) —c) D1 नकुल

13 Ś1 missing (cf. v 1. 6) —b) Dn2 पर्यधावत (for परि°) B1–3 5 Dc1 D1–3 G1 M द्रुत (G1 M तूर्णं) विपरिधावत —c) Ś1 नोरिसेना, S कुरु° (for अरि°) Dn1 -सेनाया (for सेना हि) B1–3 Dc1 तौ, T G2–4 तु (for हि) —d) G3 -पार्थिवौ (for पाण्डवौ) K4 B (except B4) Dc1 वीरौ फाल्गुन (K4 पाडव) माधवौ

14 Ś1 missing (cf. v 1. 6) —a) G1 M1 गच्छेया (for °ता) —b) K1–3 B1–3, 5 D6 रथं (for वधं) —c) D2 तथैव, T G2–5 तदाशु, G1 तथाशु (for तथा प्र-) —d) K3 5 B1 3–5 Dn2 G1 M1–3 5 अचो(Dn2 D8 °नो)दयन्, D1 मनो (for अचो°) T G2–5 इति सैन्यमचोदयत् —

क्षोभयध्वं महावेगाः पवनाः सागरं यथा ॥ १५
भीमसेनेन ते राजन्पाञ्चाल्येन च चोदिताः ।
आजघ्नुः कौरवान्संख्ये त्यक्त्वासूनात्मनः प्रियान् ॥१६
इच्छन्तो निधनं युद्धे शस्त्रैरुत्तमतेजसः ।
स्वर्गार्थं मित्रकार्यार्थं नाभ्यरक्षन्त जीवितम् ॥ १७
तथैव तावका राजन्प्रार्थयन्तो महद्यशः ।
आर्या युद्धे मतिं कृत्वा युद्धायैवोपतस्थिरे ॥ १८
तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ।
हत्वा सर्वाणि सैन्यानि प्रायात्सात्यकिरर्जुनम् ॥ १९
कवचानां प्रभास्तत्र सूर्यरश्मिविचित्रिताः ।
दृष्टीः संख्ये सैनिकानां प्रतिजघ्नुः समन्ततः ॥ २०
तथा प्रयतमानेषु पाण्डवेयेषु निर्भयः ।
दुर्योधनो महाराज व्यगाहत महद्बलम् ॥ २१
स संनिपातस्तुमुलस्तेषां तस्य च भारत ।

14, S ins

730* यत्र यातौ महात्मानौ तूर्णं परपुरंजयौ ।

15 Ś2 missing (cf v l 6) —^{a}) B1 सर्वे ते (for ते यूयं) —^{b}) Ś1 D2 एवं, K1-3 Dc1 D1 G1 M एतद् (for एव) M3-5 बलार्णवात् —^{c}) B2 3 महाभागा (for °वेगा°) —^{d}) Dn1 D4 5 M3-5 पवन, D2 प्लवगा (for पवना)

16 Ś2 missing (cf v l 6) —^{a}) T G2-5 भीमसेनस्त(G5 °न त)तो राजन् — B5 reads 16^{b}–18^{a}, followed by the repetition of 18^{b}–19^{c}, after 19^{c} —^{b}) K4 Dc1 D1 4 6 7 पांचालेन K5 Dn D3, 6-8 प्रनोदिता, B4 प्रचो°, Dc1 M4 [प्]व चो°, T G2-5 प्रचोदित (G5 °त) (for च चोदिता) —^{c}) D7 8 आवघ्नु, T G2-4 आजघ्ने (for °घ्नु) K5 युद्धे (for संख्ये) G1 M अभ्यघ्नंस्ते कुरून्संख्ये

17 For the sequence in B5, cf v l 16 Ś2 missing (cf v l 6) —^{a}) G1 2 M रणे (for युद्धे) —^{b}) S शस्त्रेण (for शस्त्रैर्) —^{c}) B1 -कार्येषु (for -कार्यार्थं) B2 3 Dc1 स्वर्गेप्सवो मित्रकार्ये, S स्वर्गाद्य मित्रकार्या(G2 °भावा)द्य —^{d}) Ś1 K1-3 D1 व्यरज्यत, K4 व्यराजत, K5 Dn1 D4 5 7 8 व्यरक्षंत, B2 Dn2 [अ]भ्यनदंत, D2 तु रक्षति (for [अ]भ्यरक्षन्त)

18 For the sequence and the repetition in B5, cf. v l 16 Ś2 missing (cf v l. 6) —^{b}) Ś1 K D1 5-8 प्रार्थयाना (for °यन्तो) Ś1 महा- (for महद्) —^{d}) B1-3 5 (both times) Dc1 Dn D2 4 7 8 T G2-5 M3-5 [अ]वतस्थिरे; B4 मनो दधु, G1 M1 2 प्रतस्थिरे (for [उ]प°)

19 For the sequence and the repetition in B5, cf. v l 16 Ś2 missing (cf v l 6) —^{a}) Ś1 K4 B3 4 5 (both times) D2 सुतुमुले, Dn D3-5 8 तु तुमले (for तु तुमुले) —^{b}) B1 2 (marg, orig as in text) 3 4 Dc1 Dn1 D2 5 T G1 2 M भयावहे (G1 M °नके) (for महाभये) —^{c}) K3 B1-3, 5 (both times) Dc1 जित्वा, G1 M भिंदन् (for हत्वा) T हत्वा सैन्यानि सर्वाणि

20 Ś2 missing (cf v l 6) —^{b}) B1 5 D2 T G2-5 M3-5 विमिश्रिता, B2-4 Dc1 -विराजिता (for -विचित्रिता) G1 M1 2 सूर्यरश्मिमिवाश्रिता —^{c}) K2 दृष्टे, K4 D1 3 6 दृष्ट्वा, D2 दृष्टिं, D4 द्रष्टा (for दृष्टी) —^{d}) K4 Dn1 D1 प्रतिजग्मु (for °जघ्नु) — For 20^{cd}, S subst.

731* ध्वजशस्त्रप्रतिहता लोकान्समवदीपयन् ।

[M3 om from शस्त्र up to दीपयन् G1 M1 2 समुप (for समव-)]

— After 20, T G1 M1 2 read 38^{c}–39^{d} twice, while, after 20, G3-5 read 38^{c}–39^{d} followed by 737* for the first time, repeating the same in the proper place

21 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M4 5 om 21^{a}–38^{b} M3 om 21-38 —^{a}) B5 तत (for तथा) K3 प्रयातमानेषु, B (except B4) Dc1 प्रयतमानाना, D6 प्रमथमानेषु, T G4 5 प्रवर्त°, G1 M1 2 प्रवल्ग°, G3 प्रवृत्त° (for प्रयत°) —^{b}) Ś1 पाढवीयेषु B (except B4) Dc1 पाढवाना महात्मना, Dn1 D2 3 5 8 G1 M1 2 पाढवेषु स (D3 G1 M1 2 च) निर्भय (Dn1 महाबल°, D2 महात्मसु) —^{c}) B (except B4) Dc1 महाबाहुर् (for °राज) D2 ततो दुर्योधनो राजन् —^{d}) K4 विजगाहत (sic), T G1 3-5 M1 2 विजगाहे (for व्यगाहत) B1 4 महाबलं, T G3 4 द्विपद्दल, G1 M1 2 द्विपप्रभम् (for महद्बलम्)

22 Ś2 missing (cf v l. 6) G2 M3-5 om 22 (cf. v l 21) —^{a}) Dn1 D2 5 8 तुमलस् —^{b}) B4 om तस्य —^{c}) B Dc1 D1 -भूतानाम् (for सैन्यानाम्) —^{d}) D2 यथा (for महान्) T G1 3, 4 M1 2 महानकरुणोदय (G1 M1 2 °यं) —After 22, D2 ins. an

अभवत्सर्वसैन्यानामभावकरणो महान् ॥ २२

घृतराष्ट्र उवाच ।

तथा गतेषु सैन्येषु तथा कृच्छ्रगतः स्वयम् ।
कच्चिद्दुर्योधनः सूत नाकार्षीत्पृष्ठतो रणम् ॥ २३
एकस्य च बहूनां च संनिपातो महाहवे ।
विशेषतो नृपतिना विषमः प्रतिभाति मे ॥ २४
सोऽत्यन्तसुखसंवृद्धो लक्ष्म्या लोकस्य चेश्वरः ।
एको बहून्समासाद्य कच्चिन्नासीत्पराङ्मुखः ॥ २५

संजय उवाच ।

राजन्संग्राममाश्चर्यं तव पुत्रस्य भारत ।
एकस्य च बहूनां च शृणुष्व गदतोऽद्भुतम् ॥ २६
दुर्योधनेन सहसा पाण्डवी पृतना रणे ।
नलिनी द्विरदेनेव समन्ताद्विप्रलोडिता ॥ २७
तथा सेना कृतां दृष्ट्वा तव पुत्रेण कौरव ।
भीमसेनपुरोगास्तं पाञ्चालाः समुपाद्रवन् ॥ २८
स भीमसेनं दशभिर्माद्रीपुत्रौ त्रिभिस्त्रिभिः ।
विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च शिखण्डिनम् ॥ २९
धृष्टद्युम्नं च विंशत्या धर्मपुत्रं च सप्तभिः ।
केकयान्दशभिर्विद्ध्वा द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३०
शतशश्चापरान्योधान्सद्विपांश्च रथान्रणे । C 7 5003 B 7 124 34 Y 7 124.43

---

addl Colophon [*Sub parvan* जयद्रथवध —*Adhy name* सात्यकिप्रवेश —*Adhy no* 127]

23 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 23 (cf v l 21) —^{a}) B2 3 5 Dc1 यातेषु (for गतेषु) —^{b}) D2 कृत्स्नगत —^{c}) K1 2 कश्चिद (for कच्चिद्) —^{d}) D4 अकार्षीत् G5 रणे

24 Ś2 missing (cf. v l 6) G2 M3-5 om 24 (cf v l. 21) —^{a}) T एतस्य (for एकस्य) Dn1 हि (for the second च) D3 एकस्य बहूना चैव —^{b}) K1 D3-5 सनिपाते Ś1 K Dn D1 3-8 महारणे (for °हवे) —^{c}) B Dc1 नरपतेर् (for नृपतिना) S (G2 M3-5 om) विशेषतस्तु नृपतेर् —^{d}) T G3 4 M1 2 विषम

25 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 25 (cf. v l 21) —^{a}) B1 5 सोऽत्यन्त, Dn2 D2 6 मत्पुत्र (for सोऽत्यन्त) G5 सवृत्तो (for सवृद्धो) —^{b}) K5 D7 S (G2 M3-5 om) रत्न्यो (for लक्ष्म्या) —D4 om 25^{c}-27^{b}

26 Ś2 missing (cf v l 6) D4 G2 M3-5 om 26 (cf v l. 25, 21) —^{a}) D5 तत्र (for राजन्) K5 राजस्त्वाश्चर्यं सग्रामं —^{b}) K2 4 transp तव and पुत्रस्य —^{c}) B2 3 Dc1 एकस्य बहुभि सार्धं —^{d}) S (G2 M3-5 om) शृणु त्व (for शृणुष्व) K5 G5 वदतो (for ग°) K5 B Dc1 Dn2 D3 5 T G3-5 मम, Dn1 D2 6 7 8 भूयो (for ऽद्भुतम्)

27 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 27 (cf. v l 21) D4 om 27^{ab} (cf v l 25) —^{a}) B2 (orig) 3-5 Dc1 समरे, B2 (marg) महती (for सहसा) —^{b}) B4 3 5 Dc1 पृतना पाण्डवी रणे; G1 M1 2 पाण्डूना रथिना चमू —^{c}) B1 5 D5 G1 M1 2 [ए]व (for [इ]व) —^{d}) Ś1 परिलोडिता, B1-3 Dc1 प्रवि°, T G1 M1 2 प्रवि(T विप्र, G1 परि)लोलिता (for विप्रलोडिता)

28 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 28 (cf v l 21) D8 om 28 —^{a}) Ś1 transp तथा and सेनां B1-3 Dc1 ततस्ता प्रहता सेनां, B4 S (G2 M3-5 om) पाण्डुसेना हता दृष्ट्वा, B5 ततस्ता प्रहिता दृष्ट्वा —^{b}) G5 पाण्डु (for तव) K5 D2 भारत, B4 D5 S (G2 M3-5 om.) मारिष (for कौरव) B1-3 5 Dc1 दृष्ट्वा (B5 सेना) पुत्रेण ते नृप —^{c}) G1 M1 2 -सहायास् (for पुरोगास्) K Dn1 D1 2 5 7 8 T G3 4 ते (for तं) —^{d}) Dc1 पचाला T G3-5 तमुपाद्रवन्, G1 M1 2 समभि° (for समुपा°)

29 Ś2 missing (cf v l. 6) G2 M3-5 om 29 (cf v l 21) K4 reads 29^{ab} twice. —^{a}) K5 G भीमसेन च (K5 तु) दशभिर्, Dn1 D1 5 7 8 स दशभिर्विद्ध्वा —D8 om (hapl) 29^{b}-30^{c} —^{b}) K1-3. 4 (both times) Dn2 D1-3. 6 तथा (for the seco[nd] त्रिभि°) B (except B1) Dc1 शरैर्विव्याध —After 29^{ab}, B1-3 4 Dc1 ins

732* त्रिभिस्त्रिभिर्यमौ वीरौ धर्मराज च सप्तभि ।

—T G3-5 om (hapl) 29^{c}-30^{d} —^{d}) K5 तु (fo[r च] G1 M1 2 विंशत्या) —B2 Dc1 om 30^{bc} —^{c}) Ś1 एकैकं, K5 B1 Dn1 G1 कैकयान्; B1 3 Dn2

30 Ś2 missing (cf v l 6). S (except G1 om 30 (cf. v l 21, 29) D8 om 30^{abc} (c[f v l] 29) —^{a}) D8 तु (for च) G1 M1 2

शरैरवचकर्तोग्रैः क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥ ३१
न संदधन्विमुञ्चन्वा मण्डलीकृतकार्मुकः ।
अदृश्यत रिपून्निघ्नञ्शिक्षयास्त्रबलेन च ॥ ३२
तस्य तान्निघ्नतः शत्रून्हेमपृष्ठं महद्धनुः ।
भल्लाभ्यां पाण्डवो ज्येष्ठस्त्रिधा चिच्छेद मारिष ॥ ३३
विव्याध चैनं बहुभिः सम्यगस्तैः शितैः शरैः ।
वर्माण्याशु समासाद्य ते भग्नाः क्षितिमाविशन् ॥ ३४
ततः प्रमुदिताः पार्थाः परिवव्रुर्युधिष्ठिरम् ।
यथा वृत्रवधे देवा मुदा शक्रं महर्षिभिः ॥ ३५
अथ दुर्योधनो राजा दृढमादाय कार्मुकम् ।
तिष्ठ तिष्ठेति राजानं ब्रुवन्पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३६
तं तथा वादिनं राजंस्तव पुत्रं महारथम् ।
प्रत्युद्ययुः प्रमुदिताः पाञ्चाला जयगृद्धिनः ॥ ३७
तान्द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन्युधि पाण्डवम् ।

कैके° (for केक°) B6 सप्तभिर् (for दशभिर्) B1 8 M1 2 पच (for विद्धा)

31 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 31 (cf v l 21) — a) G1 M1 2 यौधान् (for यो°) — b) Ś1 K1 3 D2 4 G5 सद्विपाश्व, Dc1 °पाश्व (for °पांश्व) D2 G1 M1 2 स (for च) — c) B3 D5-8 एव (for अव) — d) D2 क्रूरो (for क्रुद्धो), B. समप्रभ (for इव प्रजा)

32 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 32 (cf v l 21) — a) Ś1 B1-3 D1 संदधद् (for °धन्) B3 विमुचद्वा, T G1 3, 4 M1 2 अमुचन्वा, G5 विमुंचानो (for विमुञ्चन्वा) — Dn2 om 32c-33c — c) D2 सोऽदृश्यत (for अद°) — d) D1 [अ]थ (for [अ]स्त्र) T G3 वा (for च)

33 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 33 (cf v l 21) Dn2 om 33abc (cf v l 32) — a) D3 6 अस्यतो (for तस्य तान्) — b) G1 M1 2 दुरानम (for महद्धनु.) — c) D1 पाण्डवश्रेष्ठो, T G1 3-5 °वश्रे ष्ठस्, M1 2 °वज्येष्ठस् (for °वो ज्येष्ठस्) — d) D2 कार्मुकं (for मारिष) Dn2 भल्लाभ्यामच्छिनद्धनु — For 33, B (except B1) Dc1 subst

733* अजस्रं मण्डलीभूतं ददृशु समरे जना ।
ततो युधिष्ठिरो राजा भल्लाभ्यामच्छिनद्धनु ।
तव पुत्रस्य कौरव्य यतमानस्य संयुगे ।

34 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 34 (cf v l 21) — a) K6 B Dc1 Dn D1 4 5 7 8 G1 M1, 2 दशभि, T G5 बहुधा, G3 4 विविधा (for बहुभि) — b) K4 5 Dn1 D1 3, 5 6 T अस्त्रै (for अस्तै) B1-3 Dc1 Dn2 शरोत्तमै; D5 शिलाशितै (for शितै शरै) — c) K1 3 4 G1 M1 2 वर्मण्याशु, K6 D4 7 8 मर्माण्याशु; B Dc1 Dn2 D1 G3 वर्म चाशु, D2 वर्म चास; D3 वर्मणा च, D6 वर्माणं च (for वर्माण्याशु) B1-3 Dc1 T G3-5 समासाद्य (for समा°) — d) B1 D1 भित्त्वा (for भग्ना)

35 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 35 (cf v l 21) — c) Dc1 घोरे (for देवा) — d) Ś1 तदा, B Dc1 Dn2 पुरा (for मुदा) Ś1 Dn1 G1 M1 2 सहर्षिभि; B1-4 Dc1 महर्षय, B3 महर्षिणा, D5 महर्षिता (for महर्षिभि)

36 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 36 (cf v l 21) — b) D3, 6 आयम्य (for आदाय) — For 36ab, B (except B1) Dc1 subst.

734* ततोऽन्यद्धनुरादाय तव पुत्र प्रतापवान् ।
[B1 अथ (for ततो)]

— d) K1 क्रूर (for ब्रुवन्)

37 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3-5 om 37 (cf v l 21) — a) Dn2 राजा (for राजंस्) B Dc1 तमायांतमभिप्रेक्ष्य, D2 T G1 3-5 M1 2 तमेवं (D2 तदैव; T तथैवं, G3 4 तथैव) वादिनं दृष्ट्वा — b) B (except B1) Dc1 T G1 3-5 M1 2 महामृधे (for °रथम्) — c) B1 स, G1 M1 2 ते (for प्र) — d) G1 M1 2 राज (for जय-) Ś1 गृद्धिण

38 For the repetition in T G1 3-5 M1 2, cf v l 20 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M1 5 om 38ab, M3 om 38 (for all, cf v l 21) — b) D2 परीप्सून् B1 2 4 Dn2 D7 8 T G3-5 पार्थिवं, D2 पार्थिवान्, D5 पार्थिव (for पाण्डवम्) — c) K3-5 B1 Dn D2 4, 5 7 8 T G1 5 M1, 2 (last six second time) चद्वद्या (D4 °पा)तोद्ध-(D1 °द्ध)तान्मेघा(Dn2 °न्वेगा)न्, D3 6 सदधारोद्धतान्वेगान् — d) Dn2 D3 6 जलदान्, D4 सजलाम्, D7 3 सबलान् (for सज°) B (except B1) Dc1 गिरिरग्रमुचो यथा, T G1 (all first time) 3 3-5 M1, 2 (last five first time) 3-5 विकिरन्नद्रिमिमानिव, T G1 3-5 M1, 2 (all

चण्डवातोद्धुतान्मेघान्सजलानचलो यथा ॥ ३८
तत्र राजन्महानासीत्संग्रामो भूरिवर्धनः ।
रुद्रस्याक्रीडसंकाशः संहारः सर्वदेहिनाम् ॥ ३९

C. 7. 5013
B. 7. 124. 44
K. 7. 124. 85

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

---

second time) गिरिमंमुमुचो यथा — T G1 3–5 M1 2 ins after the first occurrence of 38^cd G3 M1 3 after 38^cd M2 after 20

735* तथा तत्र सहसैन्य व्यरोचत तापयन् ।
मप्रहृष्टस्तु महमा तव सैन्यार्णवं प्रति ।
लोळयन्पर्वतो गत्वा समुद्रं मकरो यथा ।

[(L 1) M2 om. from तथा up to मप्र (in the prior half of line 2) G1 M (M2 om.) व्यरोचत म पात (G1 M1 2 ताप)दन् (for the post half) — (L 2) G1 M मप्र(M2 om. प्र)विष्ट (for °हृष्ट) T2 G2–5 म (for तु) G1 M प्रतु (for प्रति) — (L 3) G3–5 लोल्यन् (for लोळ°)]

39 For the repetition in T G1, 3–5 M1 2, of v 1. 20 Ś2 missing (cf v 1 6) — ^a) K1 महाराजन् (for महानासीत्) — ^b) D1, 7 संग्रामे (for °मो) K5 B1 D7 भूमि , D2 3 6 भय , T (both times) G2 3, 4 (last two both times) 5 (first time) भीति- , M3–5 भूति , Cd भूरि (as in text) B2 (marg as in text) 3 5 Dc1 G1 M1 2 (last three both times) संग्रामो लो(G1 M1 2 रो)महर्षण , D5 °मोरिजनक्षय — K4 B Dc1 Dn2 D1–3 5 6 S ins after 39^ab

736* पाण्डवाना महाबाहो तावकानां च संयुगे ।

[T G1 2 M1, 2 पांडवस्य , M3–5 अर्जुनस्य (for पाण्डवानां) M3–5 महाबाहोस् (for °बाहो) T G1 2 M1 2 दारुण , M3–5 धन्विनां (for संयुगे)]

— ^c) B Dc1 Dn2 G1 M1, 2 (last three both times) सदृश (for -संकाश) K4 D2 रुद्रस्याक्रीडयामास (D2 °नमिव) Cd cites रुद्राक्रीड° — ^d) D1 5 7 8 प्रहार (for सं°) — K4 B Dc1 Dn2 D1–3 5 8 G2 M3–5 ins after 39 T G1, 3–5 M1 2 after the first occurrence after 39 G3–5 (also) after the second occurrence of 39

737* तत शब्दो महानासीत्पुनर्येन धनंजय ।
अतीव सर्वशब्देभ्यो लोमहर्षकर प्रभो ।
अर्जुनस्य महाबाहो तावकाना च धन्विनाम् ।
मध्ये भारतसैन्यस्य माधवस्य महारणे ।
द्रोणस्यापि परैः सार्धं व्यूहद्वारे महारणे । [5]
एवमेष क्षयो वृत्त पृथिव्यां पृथिवीपते ।
क्रुद्धेऽर्जुने तथा द्रोणे सात्वते च महारथे ।

[T G1 M1 2 read lines 1–2 and 6–7 twice — (L 1) G3–5 (all second time) तत्र , M1, 2 (both both times) यत (for तत) D2 6 पुनर्यत्र , D5 पुन युद्धे , T G1 (all both times) 2 3–5 (last three first time) M1 2 (last two both times) प्रायात्र , G3–5 (all second time) M3–5 यातो यत्र (for पुनर्येन) D5 निवर्तता (for धनंजय) — (L 2) K4 सैन्याना , D2 6 शब्दानां (for -शब्देभ्यो) G2 3–5 (last three second time) रोमहर्षप्रदो भृश (for the post. half) — For line 2, T G1 (all both times) 3–5 (last three first time) M1 2 (both both times) 3–5 subst

738* तत्र स कदन घोर वर्तते पाण्डुपूर्वज ।

— G2 3–5 (last three second time) om lines 3–5 — (L 3) M3–5 पाडवस्य (for अर्जुनस्य) Dc1 महाशब्दो , T G1 M1 2 °बाहोस् M3–5 कौरवाणां च दारुण (M3 °ण) (for the post half) — (L 4) B2 महामृधे , G1 M1, 2 तदा रणे (for महारणे) — (L 5) T G1, 3–5 M सुदारुण (M3–5 °णा) (for महारणे) — (L 6) K4 वृत्त (for वृत्त) D2 समरे (for पृथिव्या) — (L 7) G1 M1 2 (all both times) तदा (for तथा) B1 सतानां च , G1 M1 2 (all both times) 3–5 सत्यकेन , G2 3–5 (last three second time) शाल्वेन (for सात्वते च)]

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* Ś1 K1–4 B3 5 D जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K2 3 चतुर्थदिवसे , G5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* Ś1 K1–4 B Dc1 Dn D1, 3 5 7 8 सात्यकिप्रवेश , G1 4 5 M सात्यकिप्रवेश समास , Bom ed सात्यकिप्रवेशे सकुलयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–122 , B2 123 , Dn1 124 , D2 128 , D8 21 , G M 121 , G5 118 — *Śloka no* Dc1 46 , G5 50

१०१

संजय उवाच ।
अपराह्णे महाराज संग्रामः समपद्यत ।
पर्जन्यसमनिर्घोषः पुनर्द्रोणस्य सोमकैः ॥ १
शोणाश्वं रथमास्थाय नरवीरः समाहितः ।
समरेऽभ्यद्रवत्पाण्डूञ्जवमास्थाय मध्यमम् ॥ २
तव प्रियहिते युक्तो महेष्वासो महाबलः ।
चित्रपुङ्खैः शितैर्बाणैः कलशोत्तमसंभवः ॥ ३
वरान्वरान्हि योधानां विचिन्वन्निव भारत ।
अक्रीडत रणे राजन्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ४
तमभ्ययाद्बृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ।
भ्रातॄणां वीरपञ्चानां ज्येष्ठः समरकर्कशः ॥ ५
विमुञ्चन्विशिखांस्तीक्ष्णानाचार्यं छादयन्भृशम् ।
महामेघो यथा वर्षं विमुञ्चन्गन्धमादने ॥ ६
तस्य द्रोणो महाराज स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
प्रेषयामास संक्रुद्धः सायकान्दश सप्त च ॥ ७
तांस्तु द्रोणधनुर्मुक्तान्घोरानाशीविषोपमान् ।

101

1 Ś2 missing up to काले (in 44^{d}) (cf. v l 7 100 6) —^{a}) Some MSS अपराह्ने, D8 अपराह्ने तु —^{b}) B1-3 5 Dc1 Dn1 सग्राम सुमहानभूत् —^{d}) B5 D2 5 सायकै (for सोमकै)

2 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) K2 3 शोणाश्वो, D3 शोणाश्व (for °श्व) —^{b}) D7 नरवीरान्, D8 नृवीरान्स (for नरवीर) Ś1 K1-3 नरवीरसमाहितं —^{c}) B2 व्यद्रवत् (for ऽभ्य°) K6 द्रोणो (for पाण्डून्) —^{d}) Dn1 भारद्वाज प्रतापवान् (= 4^{d})

3 Ś2 missing (cf v l. 1) —^{ab}) D4 प्रिये (for प्रिय) B1-3 Dc1 Dn1 महारथ (for महाबल) G1 M विमुंचन्विशिखांस्तीक्ष्णान्भारद्वाजो महारथ —^{c}) D2 हेमपुङ्खै (for चित्र°) K4 D4 7 8 सितैर् (for शितैर्) —^{d}) T G3 4 अर्दयन्कलशोद्भवै (G4 °व); G2 जघान कलशोद्भव Cd as in text — T G2-5 ins after 3 G1 M subst for 3^{cd}

739* जघान सोमकान्राजन्सृञ्जयान्केकयानपि ।

[T G2 transp सोमकान् and केकयान् G1 M1 2 पांडवान् (for केकयान्)]

4 Ś2 missing (cf v l 1.) —^{a}) T G3 4 M4 5 परान्वरान्; G1 2 M1 2 प(G2 व)रान्परान् (for वरान्वरान्) K5 D5 योधान्वै, D7 8 योधांश्च; G1 M1-4 यौधाना (for यो°) —^{b}) D8 विचिन्वंति च भारत, G1 M प्रचरन्नथ ब्राह्मण —^{c}) K3-5 B4 Dn D1, 3-8 आक्रीडत (for अक्री°) B1-3, 5 Dc1 क्रीडन्निव रणे द्रोणो, S चिक्रीड समरे राजन् —^{d}) B1-3 5 Dc1 जघानारीन्वरान्वरान्, G1 M गवा मध्ये वृषो यथा

5 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B बृहत्क्षेत्र (for °त्क्षत्र) —^{b}) K4 Dn1 D1 3 6 कैकेयाना, K5 B3 Dc1 D2, 4 5 8 कैकयाना (for केक°) — After 5^{ab}, G1 M ins

740* भ्रातॄणा पञ्चमो ज्येष्ठ स्पर्धमानो महारथ ।

—^{c}) A few MSS भ्रातृणा B1-3 D1 नृपपंचाना, B4 Dc1 D3-6 पचवीराणा (for वीरपञ्चाना) Dn1 कैकेयानां स वै ज्येष्ठ —^{d}) B1 3, 4 Dn1 G1, 5 M1 2 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ) D2 -दुर्जय (for -कर्कश)

6 Ś2 missing (cf v l 1) —^{b}) K4 आचार्यें K4 छादयद्, B1 4 5 S चार्दयद् (for छादयन्) D1 शरै (for भृशम्) B2 3 Dc1 आचार्यं भृशमार्दयत् —^{c}) K3 यथा (for महा) K5 S (except G5) वृष्टिं (for वर्षं) —^{d}) G1 M मुचते (for विमुञ्चन्) Dc1 गधंमादन

7 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) D2 तस्मै (for तस्य) —^{b}) K1 om शिला K4 5 D4 6-8 शिलासितान् —^{d}) K B3-5 Dc1 Dn1 D1 पच च, B1 (marg as in text) 2 (marg) सप्तभि , T G3 चाष्टभि , G1 2 4 5 M चाष्ट च (for सप्त च)

8 Ś2 missing (cf. v l 1) —^{a}) K3 5 B2 4 विनिर्मुक्तान् (for -धनुर्मु°) —^{b}) K5 B1 (orig) 4 Dn1 D4, 5 7 8 शरान् (for घोरान्) K6 D5 आसी- (for आशी) B1 (marg) 2 3 5 Dc1 क्रुद्धाशीविषसंनिभान् — Dn1 om 8^{c}–10^{b} —^{c}) B1-4 Dc1 Dn2 पंचभिर् (for दशभिर्) —^{d}) D6 विव्याध (for चिच्छेद) K1-4 D1

एकैकं दशभिर्बाणैर्युधि चिच्छेद हृष्टवत् ॥ ८
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा प्रहसन्द्विजसत्तमः ।
प्रेषयामास विशिखानष्टौ संनतपर्वणः ॥ ९
तान्दृष्ट्वा पततः शीघ्रं द्रोणचापच्युताञ्शरान् ।
अवारयच्छरैरेव तावद्भिर्निशितैर्दृढैः ॥ १०
ततोऽभवन्महाराज तव सैन्यस्य विस्मयः ।
बृहत्क्षत्रेण तत्कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ॥ ११
ततो द्रोणो महाराज कैकेयं वै विशेषयन् ।
प्रादुश्चक्रे रणे दिव्यं ब्राह्ममस्त्रं महातपाः ॥ १२

तदस्य राजन्कैकेयः प्रत्यवारयदच्युतः ।
ब्राह्मेणैव महाबाहुराहवे समुदीरितम् ॥ १३
प्रतिहन्य तदस्त्रं तु भारद्वाजस्य संयुगे ।
विव्याध ब्राह्मणं षष्ट्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ १४
तं द्रोणो द्विपदां श्रेष्ठो नाराचेन समर्पयत् ।
स तस्य कवचं भित्त्वा प्राविशद्धरणीतलम् ॥ १५
कृष्णसर्पो यथा मुक्तो वल्मीकं नृपसत्तम ।
तथाभ्यगान्महीं बाणो भित्त्वा कैकेयमाहवे ॥ १६
सोऽतिविद्धो महाराज द्रोणेनास्त्रविदा भृशम् । C 7 5033 B 7 125 17 K 7 125 17

भारत, D8 सायकान् (for हृष्टवत्)

9 Ś2 missing (cf v l 1) Dn1 om 9 (cf v l 8) —^{a}) B Dc1 S तत्र (G1 म त)स्य (for तस्य तल्) —^{b}) K4 B Dc1 D1 प्रहस्य, D2 सहसा (for प्रहसन्) B2 3, 5 Dc1 D1 -पुंगव (for -सत्तम) —^{d}) Ś1 पर्वणा — For 9^{cd}, G1 M subst

741* प्रेषयत्स शरानष्टौ सहस्र च पुन पुन ।

10 Ś2 missing (cf. v l 1) Dn1 om 10^{ab} (cf. v l 8) —^{a}) G1 M सहसा (for तान्दृष्ट्वा) K3 पतत B Dc1 Dn2 D1, 3 6 तूर्णं, T G2-5 शीघ्रान्, G1 M सर्वान् (for शीघ्र) —^{c}) D3 बृहत्क्षत्रस् (for शरैरेव) G1 M शितैः (M5 शरैः)र्वारितवान्राजस् —^{d}) B1-3 5 Dc1 मृधे, B4 D2 4 6-8 S शरैः (for दृढैः) D3 नवभिर्निशितैर्दृढं

11 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) G1 M1 2 तत्र (for ततो) —^{b}) Ś1 K Dn1 D1, 3, 5-8 पुत्रस्य (for सैन्यस्य) B3 4 सैन्यस्य तव विस्मय — D5 om. 11^{c}–12^{b} —^{cd}) B1 3 4 बृहत्क्षेत्रेण, G4 °त्क्षत्रस्य (for °त्क्षत्रेण) B3 transp कर्म and दृष्ट्वा

12 Ś2 missing (cf. v l 1) D6 om 12^{ab} (cf v l 11) —^{b}) K2 4 Dn D1-4 8 कैके(D1 8 °क)यं वै- (D8 च), B1-3 5 Dc1 बृहत्क्षे(Dc1 °त्क्ष)त्रं, T G3 4 M3-5 केकयान्वै; G1 M1 2 केकयं स (for °यं वै) —^{c}) Ś1 K1-4 D (except Dc1) ततो, K5 महद् (for रणे) —^{d}) K1-3 अस्त्र ब्राह्मं (by transp), D5 6 ब्राह्मयमस्त्र B Dc1 सुदुर्जय (for महातपा)

13 Ś2 missing (cf. v l 1) —^{c}) K2 Dn1 D4 5 ब्राह्मणेन (for ब्राह्मे°) —^{d}) D3 आहवे समुदाहृत — For 13^{cd}, G1 M subst

742* ब्राह्मेणास्त्रेण तन्मुक्त ब्राह्ममस्त्रं विशां पते ।

14 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) K1 Dn1 प्रतिहन्यत्, D8 S प्रतिहत्य (for °हन्य) G1 M ततस्त (for तदस्त्र) — For 13^{a}–14^{b}, B (except B1) Dc1 subst.

743* कैकेयोऽस्त्र समालोक्य मुक्तं द्रोणेन संयुगे ।
ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र ब्राह्ममस्त्रमशातयत् ।
ततोऽस्त्रे निहते ब्राह्मे बृहत्क्षत्रश्च भारत ।

[(L 1) B1 केकयोऽस्त्र (for कैकेयोऽस्त्र) B5 युक्त (for मुक्त) — (L 3) B1, 3 5 बृहत्क्षेत्रश्च (for बृहत्क्षत्रश्च)]

—^{c}) T G2 निव्याय —^{d}) T G1-4 M1, 2 हेम, M3-5 रुक्म (for स्वर्ण) K4 5 Dc1 Dn1 D4 8 शिलाशितै

15 Ś2 missing (cf v l 1) K4 Dc1 om. (hapl.) 15^{a}–18^{b} B3 reads 15–18 on marg —^{a}) D4 5 7 8 द्विपतां (for द्विपदां) D5 श्रेष्ठं (for श्रेष्ठो) —^{b}) Ś1 K1 2 समार्दयत्, K3 B Dn D1 2 4 समार्पयत् (for समर्प°) —^{c}) B2 तस्य तत् (for स तस्य) —^{d}) D7 8 धरणीतले (for °तलम्)

16 Ś2 missing (cf v l 1) K4 Dc1 om 16 (cf v l 15) B3 reads 16 on marg B3 reads 16^{ab} twice —^{a}) B3 (second time) 5 महाहिरिव वल्मीकं —^{b}) B3 (second time) 5 आश्रितो, T G2 4 वल्मीकान् (for वल्मीकं) G1 M वल्मीकं प्राविशन्नृप —^{c} B3 Dn1 D2 4 5 7 8 ततो (for तथा) B2 4 5 Dn2 (except M1 2) [अ]त्यगात् (for [अ]भ्य°) —^{d}) क्षिप्र (for भित्त्वा) Ś1 T G2 5 केक(Ś1 °के)यम्, D2 कैकयम (for कैके°) G1 M1 2 आशुग (for आहवे)

क्रोधेन महताविष्टो व्यावृत्य नयने शुभे ॥ १७
द्रोणं विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
सारथिं चास्य भल्लेन बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ १८
द्रोणस्तु बहुधा विद्धो बृहत्क्षत्रेण मारिष ।
असृजद्विशिखांस्तीक्ष्णान्केकयस्य रथं प्रति ॥ १९
व्याकुलीकृत्य तं द्रोणो बृहत्क्षत्रं महारथम् ।
व्यसृजत्सायकं तीक्ष्णं केकयं प्रति भारत ॥ २०
स गाढविद्धस्तेनाशु महाराज स्तनान्तरे ।
रथात्पुरुषशार्दूलः संभिन्नहृदयोऽपतत् ॥ २१
बृहत्क्षत्रे हते राजन्केकयानां महारथे ।
शैशुपालिः सुसंक्रुद्धो यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २२
सारथे याहि यत्रैष द्रोणस्तिष्ठति दंशितः ।

---

17 Ś2 missing (cf v l 1) K4 Do1 om 17 (cf v l 15) B3 reads 17 on marg —^{b}) D2 4 5 भृश विद्धा (D5 °भृता) D3 चर, T G2-5 हर्ष (for भृशम्) B (except B1) कैकेयो द्रोणसा(B2 5 °शा)यकै

18 Ś2 missing (cf v l 1) K4 Do1 om 18^{ab} (cf. v l 15) B3 reads 18 on marg —^{a}) T G2 विव्याथ T G3 4 बाणैश्च, G2 बाणौघै, G5 lacuna (for सप्तत्या) —^{b}) G1 M हेम (for स्वर्ण) K5 Dn1 D1 4 8 शिलासितैः —^{c}) K5 Dn D3 5-8 G5 भल्लैस्तु, B1 2 (marg as in text) 3. 5 Do1 बाणेन (for भल्लेन) —^{d}) Ś1 K1-3 D1 चार्दयत्, K4 चोद° (for चार्प°) B (except B1) Do1 भृश मर्मस्वताडयत्

19 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B2-5 Do1 बहुभिर्, G1 M1 2 सहसा (for बहुधा) T G3 4 तेन (for विद्धो) —^{b}) B1 3 5 D7 8 बृहद्क्षेत्रेण (for °क्षत्रेण) — D1 om 19^{c}–20^{b} —^{c}) K1-3 Do1 S (except G2) व्यसृजद् (for असृ°) — D3 6 8 om (hapl) 19^{d} 20^{c} —^{d}) N (except K1 4, D1 3 6 8 om, Ś2 missing) G1 3 5 M1 2 कैके(K3 Do1 D7 °क)यस्य (for केक°)

20 Ś2 missing (cf v l 1) D1 om 20^{ab}, D3 6 8 om 20^{abc} (for all, cf. v l 19). —^{a}) G1 M1 2 द्रोणस्तु, M3-5 तु रणे (for त द्रोणो) —^{b}) B1 3-5 बृहत्क्षेत्र D2 महाबलं (for °रथम्) — After 20^{ab}, Dn1 reads 21 and 22^{ab} (transposed) for the first time, repeating the same in the proper place B1 3 5 Do1 ins after 20^{ab} B2 Dn1 after 20

744* अश्वांश्चतुर्भिर्न्यवधीच्चतुरोऽस्य पतत्रिभि ।
सारथिं चास्य बाणेन रथनीडादपाहरत् ।
द्वाभ्यां ध्वजं च छत्रं च छित्त्वा भूमावपातयत् ।

[Dn1 reads line 1 after 21 —(L 2) B3 सूत चैकेन बाणेन (for the prior half) B1-3 अपातयत् (for °हरत्) — B3 om (hapl) line 3]

— B1, 3 5 Do1 om. 20^{cd} —^{c}) B2, 4 Dn D2 सा(B3 शा)यकास्तीक्ष्णान् —^{d}) K4 5 B2 4 Dn D1-6 कैकेय; D7 8 कैकयं (for केकयं) — For 20^{cd}, S subst

745* व्यसृजत्सर्वतो बाणान्केकयस्य विमोहनात् ।
[G5 कैकयस्य G3 4 विमोहनान्]

— After 20, S ins.

746* तमविध्यत्पृषत्केन द्रोणो राजन्स्तनान्तरे ।
भ्रातृणा पञ्चमो ज्येष्ठो महाबलपराक्रम ।

[(L 1) T G2 5 पृषत्केण — (L 2) G5 M3-5 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठो) M4-5 om the post half]

21 For the repetition in Dn1, cf v l 20 Ś2 missing (cf v l. 1) M3-5 om 21^{abc} —^{c}) Dn1 (first time) D4 G1 M1 2 तथा (for रथात्) G3 -शार्दूल (for °ल) — For $21^{ab?}$, B (except B1) Do1 Dn1 (second time) subst

747* ततः साधुविसृष्टेन नाराचेन द्विजर्षभ ।
हृद्यविध्यद्बृहत्क्षत्र

[(L 1) Dn1 द्विजर्षभ — (L 2) B (except B1) बृहत्क्षेत्र]

—^{d}) B1 2 Dn2 D2-8 स भिन्न, B3-5 Do1 Dn1 (second time) S स छि(S सं.छ)न्न (for संभिन्न)

22 For the repetition in Dn1, cf v l 20 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B (except B2) D8 बृहत्क्षेत्रे —^{b}) K4 5 B3 Dn1 (both times) D2-6 G1 M1 2 कैकेयाना, B2 D8 कैक° (for केक°) D3 महारणे (for °रथे) —^{c}) Ś1 शैशुपाल, G1 M धृष्टकेतु. B Do1 Dn D1 अभि(B1 2 °ति)क्रुद्धो, D2 8 तु सं°; D7 स स° (for सुसं°)

23 Ś2 missing (cf v l 1). Before 23, M3-5 ins धृष्टकेतु —^{a}) T G3 transp याहि and यत्र D2 यत्रैव, D1 तत्रैव (for यत्रैष) —^{b}) K2-4 D1 S दसित —^{c}) K5 D (except Dn2) कैकयान् (for केक°). —^{d}) Bom ed पञ्चालानां.

विनिघ्नन्केकयान्सर्वान्पाञ्चालानां च वाहिनीम् ॥ २३

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सारथी रथिनां वरम् ।
द्रोणाय प्रापयामास काम्बोजैर्जवनैर्हयैः ॥ २४

धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
सहसा प्रापतद्द्रोणं पतंग इव पावकम् ॥ २५

सोऽभ्यविध्यत्ततो द्रोणं षष्ट्या साश्वरथध्वजम् ।
पुनश्चान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुप्तं व्याघ्रं तुदन्निव ॥ २६

तस्य द्रोणो धनुर्मध्ये क्षुरप्रेण शितेन ह ।
चिच्छेद राज्ञो बलिनो यतमानस्य संयुगे ॥ २७

अथान्यद्धनुरादाय शैशुपालिर्महारथः ।
विव्याध सायकैर्द्रोणं पुनः सुनिशितैर्दृढैः ॥ २८

तस्य द्रोणो हयान्हत्वा सारथिं च महाबलः ।
अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् ॥ २९

विरथो विधनुष्कश्च चेदिराजोऽपि संयुगे ।
गदां चिक्षेप संक्रुद्धो भारद्वाजरथं प्रति ॥ ३०

तामापतन्तीं सहसा घोररूपां भयावहाम् ।
अश्मसारमयीं गुर्वीं तपनीयविभूषिताम् ।
शरैरनेकसाहस्रैर्भारद्वाजो न्यपातयत् ॥ ३१

सा पपात गदा भूमौ भारद्वाजेन सादिता ।
रक्तमाल्याम्बरधरा तारेव नभसस्तलात् ॥ ३२

C 7 5050
B 7 125 24
K 7 125 24

---

24 Ś2 missing (cf v l. 1) Before 24, S (except T G3) ins संजय — b) M8 वर (for वरम्) — c) G1 M प्रापयामास द्रोणाय B8 G2 द्रोणाय प्रेषयामास, — d) Ś1 K4 D1 कांबोजैर्

25 Ś2 missing (cf. v l. 1) — a) G1 M तु (for च) — b) Ś1 -बलोद्धत, K1-4 D1 7 8 बलोर्जित, D5 -बलोचित, G1 M बलो रथी (for बलो मत, D2 बलोदित) — c) K2 प्रणमद्, D5.6 प्राद्रवद् (for प्रापतद्) B Dc1 Dn1 D2 S वधायाभ्यद्रवद्द्रोण — D2 reads 25d and 26a (transposed) twice

26 For the repetition in D2, cf v l. 25 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K8 D6 [s]त्य(D5 °ध्य)-विध्यद्, G5 ह्यवि° (for ऽभ्यवि°) B Dc1 Dn D2 (both times) सोवि(D2 सोव)ध्यत तदा (D2 रणे) द्रोण, G1 M सोविध्यद्ब्राह्मण षष्ट्या — b) Ś1 K D1 2-8 च स- (for साश्व) T2 G2-5 द्विपं (for ध्वजम्) D2 षष्ट्या साश्वं ससारथिं, G1 M साश्वसूतरथध्वज (G1 M1 2 °द्विप) — c) D5 T G3 4 अन्यै (for चान्यै) Ś1 तीक्ष्ण (for तीक्ष्णै) — d) Dc1 सुप्त (for सुप्त) Ś1 K1 2 4 D1 व्यालं (for व्याघ्रं) K5 G5 तुदन्निव, D4 तु ग्रति घत् (for तुदन्निव)

27 Ś2 missing (cf v l 1) — b) K4 5 Dn2 D4 7 8 सि(D4 श)तेन (for शि°) K5 हि, B (except B1) D4 5 7 8 T G2-5 च (for ह) G1 M धुरप्रेण समाच्छिनत् — c) D2 T G2 8 राजन्, G4 5 राजा (for राज्ञो) B1-3. 5 Dc1 Dn1 चकर्त गार्ध्रपत्रेण, G1 M क्षिप्रं राजन्बलवतो — d) B1-3 5 Dc1 Dn1 Cd शुष्मिण (for संयुगे)

28 Ś2 missing (cf v l 1) — a) D4 तथा, G1 M1 2 ततो, M8-5 हित्वा (for अथ) — b) G1 M धृष्टकेतुर (for शैशुपालिर्) — c) T G2 विव्याध B2 4 शायकैर् — d) K2 lacuna, Dn2 D2.6 तु, D2 5 स, D1 7 8 म (for सु) K5 T G M8-5 दृढं, B1-3. 5 Dc1 Dn1 D3 6 शरै°, M1. 2 भृशं (for दृढै) B4 Dn2 Bom ed कङ्कबर्हि(Dn1 °र्हि)णवाजिभि (Bom. ed °तैः), D1 पुन सुनिशितेन ह

29 Ś2 missing (of v l. 1) — a) K4 D1 G5 महारथ (for °बल) — b) B4 महारथ (for °बल) — After 29ab, B1-3. 5 Dc1 Dn1 ins:

B (except B1) Dc1 Dn1 ins:

748* सारथेश्च शिरः कायाच्चकर्त प्रहसन्निव ।

— d) Ś1 K1-4 D1 8 समार्द(D8 र्जे)यत्, B3 Dc1 D2.6 समर्पयत्, S समाचिनोत् (for °र्पयत्)

30 Ś2 missing (cf v 1 1) — b) B4 Dn2 च, D2 [s]थ (for ऽपि) D8 6 चेदिनाथो विसयुगे — c) T संध्रातो, G2-5 D4 चिच्छेद (for चिक्षेप) — For 30, B1-3 5 (marg as in text) Dc1 Dn1 subst (for संक्रुद्धो)

749* अवप्लुत्य रथात्वीरो गदामादाय सत्वर ।
भारद्वाजाय चिक्षेप रुषितामिव पन्नगीम् ।

31 Ś2 missing (cf. v 1 1) — a) B1-3 Dc1 Dn1 क्षामाय (for सहसा) — b) G2 6 G4. 5 भयापहा (for वहाम्) B1-3 Dc1 Dn1 [s]भिमिचोषता — f) B1-3 Dc1 Dn1 [s]भि- Dn2 D8 6 न्यवारयत्, G2 न्यपेधयत् (for

32 Ś2 missing (cf v l. 1) — a) G1 (for गदा) B (except B1) Dc1 Dn1 सा ६

गदां विनिहतां दृष्ट्वा धृष्टकेतुरमर्षणः ।
तोमरं व्यसृजत्तूर्णं शक्तिं च कनकोज्ज्वलाम् ॥ ३३
तोमरं तु त्रिभिर्बाणैर्द्रोणश्छित्त्वा महामृधे ।
शक्तिं चिच्छेद सहसा कृतहस्तो महाबलः ॥ ३४
ततोऽस्य विशिखं तीक्ष्णं वधार्थं वधकाङ्क्षिणः ।
प्रेषयामास समरे भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ३५
स तस्य कवचं भित्त्वा हृदयं चामितौजसः ।
अभ्यगाद्धरणीं बाणो हंसः पद्मसरो यथा ॥ ३६

पतंगं हि ग्रसेच्चापो यथा राजन्बुभुक्षितः ।
तथा द्रोणोऽग्रसच्छूरो धृष्टकेतुं महामृधे ॥ ३७
निहते चेदिराजे तु तत्खण्डं पित्र्यमाविशत् ।
अमर्षवशमापन्नः पुत्रोऽस्य परमास्त्रवित् ॥ ३८
तमपि प्रहसन्द्रोणः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
महाव्याघ्रो महारण्ये मृगशावं यथा बली ॥ ३९
तेषु प्रक्षीयमाणेषु पाण्डवेयेषु भारत ।
जरासंधसुतो वीरः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ ४०

वा(B2 5 Dn1 °भिर्वा)णेर्, D1 पपात गदया भूमौ — b) B (except B4) Dc1 Dn1 मारिष, D2 पातिता, G1 M ताडिता (for सादिता) — c) K1-3 D1 रुक्ममाल्यधरधरा, B1 गदामासाद्य कौरव्य, B2 3 5 Dc1 Dn1 गदा पपात कौरव्य — d) D1 3 M3-5 च नभस् (for नभसस्) K1-4 D1 2 च्युता, T G2-5 तदा, G1 M स्थलात् (for तलात्) K5 D1 5 तार(D5 °रि)केव नभस्तलात् (D1 °ल), B1-3 5 Dc1 Dn1 ना(B5 सा)दयती धरा(B3 रसा)तल

33 Ś2 missing (cf v 1 1) — b) T G2-5 महाबल, G1 M महारथ (for अमर्षण) — c) D1 विसृजन् (for व्यसृजत्) B Dc1 Dn1 वीर· (for तूर्णं) — d) T G3 शक्तिं च कलितायता, M4 शक्तिं च कर कोज्वला

34 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) D1 तोमरंश्, Ś1 K B1 Dn2 D1 3 6 T G2-5 च (for तु) Ś1 K5 छित्वा (for बाणैर्) — b) Ś1 बाणैर्द्रोणो, K5 त्रिभिर्बाणैर्, D7 8 छित्त्वा द्रोणो (by transp) B1 महाहवे, D4 5 7 8 °रथ (for °मृधे) — c) K4 D1 चिक्षेप (for चिच्छेद) B4 5 शतधा, T G2-5 दशधा (for सहसा) — d) K5 G1 M महारथ (for °बल) — For 34, B1-3 Dc1 Dn1 subst

750* तोमर पञ्चभिश्छित्त्वा शक्तिं चिच्छेद सप्तभि ।
तौ जग्मतुर्महीं छिन्नौ सर्पाविव गरुत्मता ।

[(L 1) Dn1 भित्त्वा (for छित्त्वा) Bom ed पञ्चभि (for सप्त°)]

35 Ś2 missing (cf v 1 1). — a) G1 M अथ (for ततो) D1 चूर्णं (for तीक्ष्णं) — b) B1-4 Dc1 Dn1 वधाय; D3 T G2-5 यधार्थे (for °र्थं)

36 Ś2 missing (cf v 1 1) — ab) K5 G2 transp कवचं and हृदय — c) S (except G3 4) अत्यगाद्

(for अभ्य°) M3 भित्त्वा (for बाणो) — d) B1-3 Dc1 Dn1 G1 M पद्मजल (for °सरो) — After 36, K4 B1 Dn2 D1 ... ins

751* स गाढविद्धस्तेनाशु हृदि राजन्महारथ ।
पपात च रथात्तूर्णं धृष्टकेतुर्महायशा ।

[(L 1) D.. स नाराचेनाभिहतो (for the prior half) — (L 2) B3 Dn2 प्रतापवान् (for महायशा)]

37 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) Ś1 पतंगो, B5 तद्वंग, D3 6 पन्नगं (for पतगं) G.. ग्रसते (for हि ग्रसेच्) Ś1 lacuna, K5 D1 7 8 चाखिर्, B1 Dn1 चासौ, Dn2 D3 6 तार्क्ष्यो, D5 व्याघ्रो (for चापो) K1-4 D1 पतगराड्ग्रसेत्सर्पं, B4 G1 M क्षुद्र पतग ग्रसते, D2 T G2-4 पतग ग्रसते राहुर् (D2 सर्पो) — b) B1-3 5 Dc1 Dn1 क्षुद्रं, B1 lacuna, G1 M1 2 व्याळो, M3-5 चापो (for राजन्) — cd) M4 यथा (for तथा) B Dc1 Dn1 D2 T G3-5 M4 महाहवे (for °मृधे) G1 M1 2 तथा द्रोणेन संग्रस्तो व्याघ्रेणेव च गोपति

38 Ś2 missing (cf v 1 1) — b) Ś1 K1 3 D1 तत्खड्गं; K5 Dn1 तद्भाग, D1 तत्सुत (for तत्खण्ड) Ś1 (marg) आददत् (for आविशत्) — d) D1 पुत्रे (for पुत्रो)

39 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) K4 तमथ, K5 स चापि (for तमपि) — c) T G2-5 M3-5 महाव्याळो (for °व्याघ्रो) B4 5 G1 M1 2 यथारण्ये (for महा°) — d) B4 5 G1 M बुभुक्षित (for यथा बली)

40 Ś2 missing (cf v 1 1) — b) D6 पाडवेषु च भारत — d) B1.4 सायन्; S स्वरन् (for स्वय)

41 Ś2 missing (of v 1 1) — a) B1 lacuna, D4 5 7 8 स स (for स तु) B1-3 Dc1 Dn1 महाबाहुर्

स तु द्रोणं महाराज छादयन्सायकैः शितैः ।
अदृश्यमकरोत्तूर्णं जलदो भास्करं यथा ॥ ४१
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४२
छादयित्वा रणे द्रोणो रथस्थं रथिनां वरम् ।
जारासंधिमथो जघ्ने मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥ ४३
यो यः स्म लीयते द्रोणं तं तं द्रोणोऽन्तकोपमः ।
आदत्त सर्वभूतानि प्राप्ते काले यथान्तकः ॥ ४४

ततो द्रोणो महेष्वासो नाम विश्राव्य संयुगे ।
शरैरनेकसाहस्रैः पाण्डवेयान्व्यमोहयत् ॥ ४५
ततो द्रोणाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
नरान्नागान्हयांश्चैव निजघ्नुः सर्वतो रणे ॥ ४६
ते वध्यमाना द्रोणेन शक्रेणेव महासुराः ।
समकम्पन्त पाञ्चाला गावः शीतार्दिता इव ॥ ४७
ततो निष्टानको घोरः पाण्डवानामजायत ।
द्रोणेन वध्यमानेषु सैन्येषु भरतर्षभ ॥ ४८ C 7 1066 B. 7 125 30 K 7 125 30

(for °राज) — ^{b}) G1 M1 2 मादयन् (for छादयन्) K2 4 5 Dn1 D7 8 सितै, D5 शतै, D6 M3–5 शरै (for शितै) B1–3 Dc1 शरधाराभिराहवे, B4 छादया मास सायकै, D2 सायकैश्छादयञ्शितै — K5 om (hapl) 41^d–42^c

42 Ś2 missing (cf v l 1) K5 om 42^{abc} (cf v l 41) — ^{a}) G1 M स तस्य (for तस्य तल्ल°) — D3 om. (? hapl) 42^b–43^a — ^{c}) D2 असृजत्, D3 6 विसृजन् (for व्यसृजत्) D3 शायकांस् D4 असृजन्सा यकांस्तीव्रान्

43 Ś2 missing (cf v 1 1) D8 om 43^a (cf. v l 42) — ^{a}) K3 D6 7 द्रोणं (for द्रोणो) — ^{b}) B3 D5 रथस्थो (for °स्थं) D6 वर (for वरम्) — ^{c}) Ś1 K1 2 4 D1 4–8 T G2 3 5 जरासंधिम् (for जारा°) K5 D2–4, 6 अथाजघ्ने, B1–3 5 Dc1 Dn1 जघानाशु (for मथो जघ्ने) — ^{d}) G1 M1 (sup lin) 2 द्विषता (for मिषता)

44 Ś2 missing up to काले (cf. v l. 1) — ^{a}) K2 3 Dn2 D1 3 6 7 द्रोणे, K4 5 D3 द्रोणस् (for द्रोण) B1–4 Dc1 Dn1 यो यो विनी(B3 योवली, B4 यो निघी-, Dc1 Dn1 यो विली)यते तत्र, B5 यो यो विद्ध रणे तत्र, D2 यो यो हि युध्यते तत्र, D4 corrupt, T G2–5 M1 2 यो यो विधीयते खड्गस् (G3. 4 स्वस्तस्, G5 खस्त, M1. 2 खड), G1 यो य स नीयते तत्र, M3–5 यो यो हि धीयते खडस् — ^{b}) D7 8 स त, G5 lacuna (for तं तं) D4 तथा परमकोपन, G1 स द्रोणो ऽन्तकोपम, M3–5 त त कालांतको — Ś1 K1–4 D1 om (? hapl.) 44^{cd} — ^{c}) B4 5 D2 7 8 T G2–4 आदत्ते (for °त्त) — ^{d}) D4 G3 प्राप्तकाले (for प्राप्ते काले) Ś2 [अ]न्तको पम (for यथान्तक)

45 ^{a}) Ś2 K1–3 ततो (for द्रोणो) K5 B Dc1 Dn1 D$^•$ 4 S महाराज (for महेष्वासो) — ^{b}) Dn2 D3 5 चाहवे (for संयुगे) — B3 reads 45^c–46^d on marg — ^{d}) B (except B4) Dc1 Dn1 D4 समावृणोत्, D1 व्यपोथयत्, M3–5 विमोहयन् (for व्यमोहयत्)

46 B3 reads 46 on marg — ^{a}) B4 D2 S ते तु, Dn2 D6 तत्र (for ततो) Ś1 K1–3 D2 4 5 7 8 द्रोणां तिका (Ś1 K2 °काद्) (for द्रोणाङ्किता) Ś2 ततो द्रोणस्य बाणौघा, B1–3 5 Dc1 Dn1 ते तु नामाङ्किता बाणा — ^{b}) Ś1 K1 2 lacuna, B2 3 5 Dc1 Dn द्रोणेनास्ता, G1 M हेमपुंखा (for स्वर्ण°) K5 Dc1 D4 8 शिलासिता — ^{c}) D4 7 8 नरनागान्, D5 रथनाग (for नरान्नागान्) — ^{d}) K1 विजघ्नु (for नि°) K3 B (except B4) Dc1 Dn1 निजघ्नु शतशो मृधे, S परलोकाय निन्यि(G1 °न्यु)रे

47 ^{a}) G1 M हन्यमाना (for वध्य°) — ^{b}) D2 वज्रिणेव (for शक्रेणेव) — ^{c}) D8 पचाला — B1 reads 47^d–48^d on marg — ^{d}) Dc1 सिंहार्दिता (for शीता°)

48 B1 reads 48 on marg — ^{a}) D5 द्रोण, T घोर (for घोरः) — ^{c}) Ś1 वध्यमानस्य, Ś2 K1–4 D1 °मानानां, G1 M हन्यमानाना (for वध्यमानेषु) — ^{d}) Ś1 सैन्यस्य, Ś2 सैन्यानां, K1 पाडूनां, K3 4 D1 शूराणा (for सैन्येषु) K5 om भरतर्षभ — After 48, B1 3 4 Dc1 (marg) D2 ins

752* प्रताप्यमाना सूर्येण हन्यमानाश्च सायकैः ।
अन्वपद्यन्त पाञ्चालास्तदा संत्रस्तचेतसः ॥

[(L 1) B1 reads (on marg) from प्रताप्य ° to पाञ्चाला (in line 2) D2 प्रकम्पमानास्त्वार्येण (for the prior half) — (L 2) B3 पंचालास् (for पाञ्चा° B1 मानमा (for -चेतम°)]

49 B3 reads 49 on marg — ^{a}) K5 महता (मोहिता) B3 5 बाण- (for शर-) B Dc1 Dn

२ 52 मोहिताः शरवर्षेण भारद्वाजस्य संयुगे ।
ऊरुग्राहगृहीता हि पाञ्चालानां महारथाः ॥ ४९
चेदयश्च महाराज सृञ्जयाः सोमकास्तथा ।
अभ्यद्रवन्त संहृष्टा भारद्वाजं युयुत्सया ॥ ५०
हत द्रोणं हत द्रोणमिति ते द्रोणमभ्ययुः ।
यतन्तः पुरुषव्याघ्राः सर्वशक्त्या महाद्युतिम् ।
निनीषन्तो रणे द्रोणं यमस्य सदनं प्रति ॥ ५१
यतमानांस्तु तान्वीरान्भारद्वाजः शिलीमुखैः ।
यमाय प्रेषयामास चेदिमुख्यान्विशेषतः ॥ ५२
तेषु प्रक्षीयमाणेषु चेदिमुख्येषु भारत ।
पाञ्चालाः समकम्पन्त द्रोणसायकपीडिताः ॥ ५३
प्राक्रोशन्भीमसेनं ते धृष्टद्युम्नरथं प्रति ।
दृष्ट्वा द्रोणस्य कर्माणि तथारूपाणि मारिष ॥ ५४
ब्राह्मणेन तपो नूनं चरितं दुश्चरं महत् ।
तथा हि युधि विक्रान्तो दहति क्षत्रियर्षभान् ॥ ५५
धर्मो युद्धं क्षत्रियस्य ब्राह्मणस्य परं तपः ।
तपस्वी कृतविद्यश्च प्रेक्षितेनापि निर्दहेत् ॥ ५६
द्रोणास्त्रमग्निसंस्पर्शं प्रविष्टाः क्षत्रियर्षभाः ।
बहवो दुस्तरं घोरं यत्रादह्यन्त भारत ॥ ५७
यथाबलं यथोत्साहं यथासत्त्वं महाद्युतिः ।
मोहयन्सर्वभूतानि द्रोणो हन्ति बलानि नः ॥ ५८
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्षत्रधर्मा व्यवस्थितः ।

-जालेन (for -वर्षेण) —[b]) B Dc1 Dn D1–3 6 T G2–5 M3–5 भारद्वाजेन सयुगे —[c]) Ś2 B Dc1 Dn1 G3 4 -गृहीताना, K2 -गृहीतानि (for °ता हि) K5 D2 5 7 8 [इ]व, M3–5 च (for हि) —[d]) B1 2 Dc1 पचालाना K5 D2 4 5 7 8 अनीकिनी (for महारथा)

50 [b]) K1 सृजय (for सृञ्जया) D2 तदा (for तथा) B (except B4) Dc1 Dn1 संजया काशिकोशा (Dn1 °स)ला —[d]) K2 3 D1 2 7 8 भारद्वाज- (for °द्वाजं) T G2–5 युयुत्सव (for °त्सया) —After 50, K4 5 B D ins

753* ब्रुवन्तश्च रणेऽन्योन्य चेदिपाञ्चालसृञ्जया ।

[B1 रुवतश् (for ब्रुवन्तश्) K5 तथा (for रणे) K4 B5 पचाल, D4 -पाडव (for पाञ्चाल)]

51 [a]) B3 D3 6 हतो द्रोणो हतो द्रोण, D4 7 8 हत द्रोण हत द्रोणम्, S घ्नत द्रोण घ्नत द्रोणम् —[b]) Ś2 इत्येके, D7 8 lacuna. K2 इति द्रोण समभ्ययु —[c]) B (except B4) Dc1 Dn1 ते यततो (Dn1 °ते) नरव्याघ्रा, S ते यततो यथाशक्ति —[d]) K4 सर्वतो वा, S व्यथयतो (for सर्वशक्त्या) Ś K1–4 B4 महाद्युते, B4 (marg) °मृधे, D7 8 °युधि (for °द्युतिम्) —[e]) K4 B1–4 Dc1 Dn1 निनीषवो, D1 नेनीषतो, G2 निरीक्षतो (for निनीषन्तो) B2 3 Dc1 Dn1 T G2–5 युधि (for रणे)

52 [a]) G1 M1 2 यतमानस् (for °मानास्) B3 Dc1 Dn1 च (for तु) B1–3 Dc1 Dn1 S शूरान् (for वीरान्) —[b]) Ś1 शितै शरै, K1 शिलाशितै (for शिलीमुखै) —[d]) B5 विशा पते, D5 सहस्रशः (for विशेषत)

53 [b]) B1–3 Dc1 Dn1 D5 S सर्वश (G2 °त) (for भारत) —[c]) B4 5 D3 6 पचाला —[d]) B2 3 D3 -शायक

54 [a]) K5 आक्रोशन्, S प्राक्रोशद् (for °शन्) K5 D3 भीमसेन तु (D3 त), D4 °सेनेन, S °सेनस्तु (for °सेनं ते) —[b]) B Dc1 Dn1 धृष्टद्युम्नं च भारत

55 Before 55, G1 2 5 M ins भीम° —[a]) Ś1 तथा, D4 7 8 ततो (for तपो) —[b]) D2 3 7 8 दुष्करं, D4 दुष्कृत (for दुश्चरं) Ś K1–4 Dn2 D1 3 5 6 पुरा, D4 7 8 तप (for महत्) —[c]) K5 B Dc1 Dn D3 6 S संक्रुद्धो (for विक्रान्तो) —[d]) G1 M दहति क्षत्रपुंगवान्

56 [a]) D4 धर्म (for धर्मो) Ś2 K1–3 युद्ध° (sic) (for युद्ध) —[b]) Dn2 D3 6 महत् (for पर) —[d]) D4 T G3–5 प्रेषितान(G5 °द)पि, D6 8 M1 2 प्रेषितेनापि (for प्रेक्षि°)

57 [a]) D4 5 7 8 संपन्न (for -संस्पर्शं) Dn G2 द्रोणाग्निमस्त्रसस्पर्शं (G2 °संज्ञ च) —[b]) K1 प्रविष्ट क्षत्रियर्षभ —[c]) Ś K1–4 D1 विस्तरं (for दु°) —[d]) G1 M2 दह्यत (for [अ]द°) D2 यत्रादाप्यत मारिष

58 [a]) B4 om. यल —[b]) Ś K1–4 यथामत्रं, G1 M यथासर्वं, G2 यथाशक्ति (for यथासत्त्व) Ś1 बलोद्धत ; Ś2 K1–3 महाद्युते, B2 यथाद्युति (for महाद्युति°) —[c]) B4 5 S -सैन्यानि (for -भूतानि) —[d]) Ś K1–4

अर्धचन्द्रेण चिच्छेद द्रोणस्य सशरं धनुः ॥ ५९
स संरब्धतरो भूत्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
अन्यत्कार्मुकमादाय भास्वरं वेगवत्तरम् ॥ ६०
तत्राधाय शरं तीक्ष्णं भारघ्नं विमलं दृढम् ।
आकर्णपूर्णमाचार्यो बलवानभ्यवासृजत् ॥ ६१
स हत्वा क्षत्रधर्माणं जगाम धरणीतलम् ।
स भिन्नहृदयो वाहादपतन्मेदिनीतले ॥ ६२
ततः सैन्यान्यकम्पन्त धृष्टद्युम्नसुते हते ।
अथ द्रोणं समारोहच्चेकितानो महारथः ॥ ६३
स द्रोणं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
चतुर्भिः सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ६४
तस्याचार्यः षोडशभिरविध्यद्दक्षिणं भुजम् ।
ध्वजं षोडशभिर्बाणैर्यन्तारं चास्य सप्तभिः ॥ ६५
तस्य सूते हते तेऽश्वा रथमादाय विद्रुताः ।
समरे शरसंवीता भारद्वाजेन मारिष ॥ ६६
चेकितानरथं दृष्ट्वा विद्रुतं हतसारथिम् ।
पाञ्चालान्पाण्डवांश्चैव महद्भयमथाविशत् ॥ ६७
तान्समेतान्रणे शूरांश्चेदिपाञ्चालसृञ्जयान् । C 7. 5083 B 7. 125. 72 K 7. 125. 72

D1, 2 4, 6–8 च (for न)

59 a) S तस्य (for तेषां) D2 4 5 7 8 तु (for तद्) — b) Ś K D1 G1 M क्षत्रवर्मा, Do1 Dn1 G4 °धर्मं (for °धर्मा) D7 8 धृष्टद्युम्नसुत स्थित — After 59abc, B Do1 Dn1 ins

754* क्षत्रधर्मा महाबल ।
क्रोधसंविग्नमनसो

60 a) G1 M सु (for स) T G3 4 भूयो (for भूत्वा) K4 B (except B4) Do1 Dn1 D2–4 स संरब्ध (B2 °रंभ)स्ततो भूत्वा (D4 °यो) — b) M3 4 पुंगव (for मर्दन) B (except B4) Do1 Dn1 द्रोण प्रहरता वर — d) K2 4 D1 भासुर, D4 भास्कर (for भास्वरं) B1–3 Do1 Dn1 वेगवद्भारसाधनं

61 a) Ś2 K1–4 G3 4 तत्रादाय, G1 M संधाय च (G1 M1 2 स) (for तत्राधाय) Dn2 D3 6 तीव्रं (for तीक्ष्णं) B1–3 Do1 Dn1 शरं संधाय कालाभ — b) B4 5 S परघ्नं, D6 वीरघ्नं (for भारघ्न) K2 5 D4 5 G1 विपुलं, G2 वेगवद् (for विमल) B1–3 Do1 Dn1 परानीक विशातन, D2 विमलं विपुलं दृढ — c) Ś1 पूरम् (for पूर्णम्) — d) K1 3 अत्यवासृजत्, D4 अस्य चासृजत्, G1 M1 2 अभिसृष्टवान् — After 61, B (except B4) Do1 Dn1 ins

755* स जीवितमुपादाय धार्ष्टद्युम्नेः शरोत्तम ।
[Dn1 धृष्टद्युम्ने]

62 a) Ś K1, 4 5 G1, 5 M -व(M2 क)र्माणं (for धर्माणं) B (except B4) Do1 Dn1 आशीविष इव क्रुद्धो — b) D3, 5 6 तले (for -तलम्) — c) B1–3 Do1 S सं(B1–3 Do1 स)छिन्न, D4 8 सभिन्न (for स भिन्न) K5 वेगाद् (for वाहाद्) — d) K5 पपात, B2 4 5 Dn2 D5–3 G2 न्यपतन्, D4 आपतन् (for अ°) K1–4 Dn2 D1 6 T G2–5 मेदिनीतल, K5 D2 5 7 G1 M1, 2 धरणीतले (for मेदिनी°)

63 a) D2 अथ (for तत) — b) B4 om. हते — c) B4 तथा (for अथ) B (except B4) Do1 समासाद्य (for °रोहच्च) S ततस्तु समरे वीरश् — d) D4 5 7 8 महाबल (for °रथ) — After 63, B (except B4) Do1 Dn1 ins

756* व्यसृजत्समरे बाणान्प्रत्यमित्रजिघांसया ।
[Dn1 प्राणान् (for बा°)]

64 a) D1 3 4 5 7 8 विद्ध्वा (for बाणै) — D6 om (hapl) 64b–65c — c) B (except B4) Do1 Dn1 पञ्चभि (for चतुर्भिं) Ś2 तस्य (for चास्य) — d) K4 om चतुर्भिं

65 D6 om 65abc (cf v l 64) — a) D4 तु दशभिर् (for षोड°) — b) Ś1 (before corr) शुभ, Dn2 D3 करं (for भुजम्) — c) D4 तत (for ध्वज) — d) B4 चापि, D3 अपि, S चैव (for चास्य) D2 चाष्टभि (for सप्तभि) — For 65, B (except B4) Do1 Dn1 subst.

757* तमाचार्यस्त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्दयत् ।
ध्वजं सप्तभिरुन्मथ्य यन्तारमवधीत्त्रिभि ।
[(L 1) B1 Dn1 चार्पयत्]

66 a) B5 [s]श्वास्तु (for तेऽश्वा) — c) D3, 6 समरात् (for समरे) — d) B (except B4) Do1 Dn1 भारत (for मारिष)

67 b) Ś K B3 4 5 Dn2 D1 2 5 हतार्श्वं, D3 4 6–8 द्रुतार्श्वं (for विद्रुत) T G3 4 सह (for हत) — c) M3 4 अपि (for एव) K5 Dn° पाचालान्पाडवेयाश्च,

समन्ताद्द्रावयन्द्रोणो बह्वशोभत मारिष ॥ ६८
आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिकात्परः ।
रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ ६९
अथ द्रोणं महाराज विचरन्तमभीतवत् ।
वज्रहस्तममन्यन्त शत्रवः शत्रुसूदनम् ॥ ७०
ततोऽब्रवीन्महाराज द्रुपदो बुद्धिमान्नृप ।
लुब्धोऽयं क्षत्रियान्हन्ति व्याघ्रः क्षुद्रमृगानिव ॥ ७१
कृच्छ्रान्दुर्योधनो लोकान्पापः प्राप्स्यति दुर्मतिः ।
यस्य लोभाद्विनिहताः समरे क्षत्रियर्षभाः ॥ ७२
शतशः शेरते भूमौ निकृत्ता गोवृषा इव ।
रुधिरेण परीताङ्गाः श्वसृगालादनीकृताः ॥ ७३
एवमुक्त्वा महाराज द्रुपदोऽक्षौहिणीपतिः ।
पुरस्कृत्य रणे पार्थान्द्रोणमभ्यद्रवद्द्रुतम् ॥ ७४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

— ^{d}) Ś2 K5 D1 उपाविशत् (for अथावि°)

68 D3 om 68 — ^{a}) D5 रथे शूराश्च, T G2-5 रथे (G2 5 °णे) दृष्ट्वा (for रणे शूरांश्च) — ^{b}) K3 4 पचाल-, D4 पाडव (for पाञ्चाल) D2 -सोमकान् (for सृञ्जयान्) — After 68^{ab}, Dn1 reads 72 — ^{d}) K1. 4 शोभत (for [अ]शो°) Ś2 B (except B2) Dc1 Dn D6 G2 M3-5 भारत, D7 मारिप (for मारिष) T G3-5 बहुशो भरतर्षभ (G5 °भ)

69 ^{a}) Ś K1-3 आसन्न, D2 4 आपन्न (for आकर्ण) D5 G3-5 पलित, D6 पलिता (for पलित) — ^{b}) Ś K B1 (marg as in text) 2 (marg) D [अ]शीति-पंचकः Cd वयसाशीतिकापर — ^{c}) D4 पर्यद्रवद् (for °चरद्)

70 ^{a}) D6 तथा (for अथ) — ^{b}) D5 G2 व्यचरंतम् (for विचरन्तम्)

71 ^{a}) Dn1 महाबाहुर् (for °राज) — ^{b}) Dn2 om. (hapl) from बुद्धिमा up to द्रुपदो (in 74^{b}) Ś1 B1. 5 Dc1 Dn1 D2 4 6 8 T G3-5 नृप (for नृप) Ś2 K1-4 D1 द्रुपदो वृद्धपार्षतः — Dc1 reads 71^{c}–72^{b} on marg — ^{c}) B3 (marg) Dn1 सरब्धान्, D4 7 G2 लब्धोयं (for लुब्धोऽयं) B2 3 Dn1 S हंतुं (for हन्ति) — ^{d}) B1-3 Dc1 Dn1 पशुगणान् (for क्षुद्रमृगान्)

72 Dn2 om 72 (cf v l 71) Dn1 reads 72 after 68^{ab} Dc1 reads 72^{ab} on marg — ^{a}) K1-3 T G1 M3 4 5 (sup lin) कृच्छ्राद्, D2 कृत्स्नाद्, D4 कृच्छ्रो (for कृच्छ्रान्) Ś2 लोके (for लोकान्) — ^{b}) Ś2 नृप, Dc1 D2 7 8 T G2-5 प्राय (for पाप) G1 M1 2 प्राप्स्यसि (for °ति) — ^{c}) Ś K1-4 लोभेन, B3 (marg) 5 D3 6 कोपाद्धि, D4 5 लोकाद्धि (for लोभाद्धि) — ^{d}) K5 सर्वे वै, B (except B1) Dc1 Dn1 बलिन, D4 क्षत्रिया (for समरे)

73 Dn2 om 73 (cf v l 71) — ^{a}) D2 शेरते शतशो भूमौ — ^{b}) K1 2 G2 M1 (sup lin) निवृत्ता, D1 3 6 निकृता (for निकृत्ता) D2 निवृत्ता इव गोवृषा, D4 निकृत्तागा वृषा इव Cd cites गोवृषा (as in text) — ^{c}) B1-3 Dc1 Dn1 परिक्लिन्ना, G1 M परीतास्तु (for °ताङ्गा) — ^{d}) Ś K1-4 D1 श्वसृ(Ś2 °सृ)गाल(K3. 4 D1 °ला)समावृता, D4 7 T G2-5 श्वसृगालोदनीकृता

74 Dn2 om up to द्रुपदो (cf v l 71) Before 74, S ins संजय — ^{a}) G1 M महाबाहुर् (for °राज) — ^{b}) Dc1 D5 T G1 2 M1 3 4 [ऽ]क्षोहिणी — ^{c}) D8 रथे (for रणे) — ^{d}) G1 M1 2 अभ्यपतद् (for °द्रवद्) B1 रणे (for द्रुतम्)

Colophon — *Sub parvan* Ś1 K1 3-5 B3 4 Dc1 Dn D1 2 4-8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś2 चतुर्थे दिवसे — *Adhy name* Ś K4 B Dc1 Dn D1 3-5 सात्यकिप्रवेश, K1-3 D7 8 सात्यकिप्रवेश समाप्त, G1 M1 2 बृहत्क्षत्रवध, G2 द्रोणपराक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-5 123, B2 52, B5 132, Dn1 125, D2 129, D3 22, G1 M 122 — *Śloka no* Dc1 74, Dn1 78

१०२

संजय उवाच ।

व्यूहेष्वालोड्यमानेषु पाण्डवानां ततस्ततः ।
सुदूरमन्वयुः पार्थाः पाञ्चालाः सह सोमकैः ॥ १
वर्तमाने तथा रौद्रे संग्रामे लोमहर्षणे ।
प्रक्षये जगतस्तीव्रे युगान्त इव भारत ॥ २
द्रोणे युधि पराक्रान्ते नर्दमाने मुहुर्मुहुः ।
पाञ्चालेषु च क्षीणेषु वध्यमानेषु पाण्डुषु ॥ ३
नापश्यच्छरणं किंचिद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
चिन्तयामास राजेन्द्र कथमेतद्भविष्यति ॥ ४
तत्रावेक्ष्य दिशः सर्वाः सव्यसाचिदिदृक्षया ।
युधिष्ठिरो ददर्शाथ नैव पार्थं न माधवम् ॥ ५
सोऽपश्यन्नरशार्दूलं वानरर्षभलक्षणम् ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषमशृण्वन्व्यथितेन्द्रियः ॥ ६
अपश्यन्सात्यकिं चापि वृष्णीनां प्रवरं रथम् ।
चिन्तयाभिपरीताङ्गो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
नाध्यगच्छत्तदा शान्तिं तावपश्यन्नरर्षभौ ॥ ७
लोकोपक्रोशभीरुत्वाद्धर्मराजो महायशाः ।
अचिन्तयन्महाबाहुः शैनेयस्य रथं प्रति ॥ ८ C 7 3104 B 7 126 9 K 7 126 6

102

1 ^{c}) D4 S अ(G3 आ)दूरम् (for सुदूरम्) D7 8 अन्वगु (for °यु) B (except B3) D5 पार्थान, S द्रोण (for पार्था) — Dn2 om. 1^{d}–2^{a} D7 om. 1^{d}–3^{b} — ^{d}) G1 M पाण्डवा (for पाञ्चाला) B1 3. 4 Dc1 transp सह and सोमकै S1 K (except K6) D1 T G3 सोमका, D4 कैकयै (for सोमकै)

2 Dn2 D7 om 2 (cf v l 1) — ^{a}) G3 (orig as in text, inf lin) महा (for तथा) D2 घोरे, T G2 द्रोणे (for रौद्रे) — ^{b}) S1 B2 S रोम (for लोम) — ^{c}) Ś K D2 4–6 8 सक्षये, D3 सक्षयो, G1 M प्रक्षयो (for प्रक्षये) Ś K1–3 D1 तीक्ष्णे, Dn1 तीव्रं, G1 M तीव्रो (for तीव्रे) — ^{d}) G1 M1 2 चाभवत् (for भारत)

3 D7 om 3^{ab} (cf. v l 1) — ^{a}) D5 lacuna for पराक्रान्ते — ^{b}) K1 3 D1 नर्दमाने, D2 मर्दमाने, D6 lacuna, G1 M1. 2 नदत्यपि (for नर्दमाने) — ^{c}) K3 B1 3 पञ्चालेषु D4 om. च K1 च छिन्नेषु, G1 प्रनष्टेषु (for च क्षीणेषु) Dc1 Dn1 वध्यमानेषु योधेषु — ^{d}) G1 M त्रास्यमानेषु (for वध्य°) B1–3 Dc1 Dn1 पाण्डवेयेषु भारत.

4 ^{a}) Ś2 K1–3 B4 Dc1 Dn1 G1–3 5 M कश्चिद् (for किं°) D3 नापश्यत रणे किंचिद् — ^{b}) G1 M महायंस; G2 धर्मपुत्रो (for °राजो) — D2 om (hapl.) 4^{c}–7^{d} — ^{c}) B1 3 Dc1 Dn1 धर्मात्मा, D4 राजेंद्र (for राजेन्द्र) — ^{d}) D6 स्वेतद् (for ए°)

5 D2 om 5 (cf v l 4) — ^{a}) Ś2 K2 T G2–5 तत्र वीक्ष्य, B1 3 5 Dn1 ततो वीक्ष्य, B2 D5 तदा(D5 °या)वेक्ष्य, D4 7 तत्रावेक्ष (sic), D6 तत प्रेक्ष्य (for तत्रावेक्ष्य)

6 D2 om 6 (cf. v l. 4) — ^{a}) Ś2 रथ (for नर) B2 S (except G4 M5) -शार्दूलो (for °ल-) — ^{b}) B5 lacuna for मलक्षणम् B1 2 (marg, orig as in text) 3 वरवानरकेतन, G2 वानरध्वजलक्षण — ^{c}) D4 गाजीवस्य — ^{d}) G3 न शृण्वन् (for अशृ°)

7 D2 om 7^{abcd} (cf. v l 4) — ^{a}) K1–3 D5 अपश्यत्, G1 M1 2 नापश्यत् (for अपश्यन्) B1–3 Dc1 Dn1 चैव (for चापि) — ^{b}) G1 M तथा (for रथम्) — ^{c}) K6 चिंतया वि, S तत शोक- (for चिन्तयाभि-) — B4 D6 om 7^{e}–8^{b} — ^{e}) S नाभ्यगच्छत् (for नाध्य°) D2 तत (for तदा) — ^{f}) G1 M1. 2 अपश्यस्तौ (by transp) K6 Dn2 D3. 4 6–8 नरोत्तमौ (for नरर्षभौ) D2 नापश्यन्भरतर्षभ

8 B4 D5 om. 8^{ab} (cf. v l. 7) — ^{a}) D2 -भीतस्तु (for -भीरुत्वाद्) Ś K1–3 लोकोपाक्रोशभीरुत्वाद्, G1 M लोकापवादभी° Cd cites उपक्रोश — ^{b}) B (B4 om.) Dc1 Dn1 T G2–5 धर्मपुत्रो (for °राजो) B3 5 G1 M1 2 युधिष्ठिर, D4 महामना, D7 **मना, D8 महायश (for °यशा) — ^{d}) Ś2 K1–3 D1 सात्वतस्य, D4 7 सैनेयस्य (for शै°)

9 Before 9, G1 4 M ins युधिष्ठिर — ^{a}) B1 चापि (for चैव) — ^{b}) N (except Ś K1 2 4) फा

पदवीं प्रेषितश्चैव फल्गुनस्य मया रणे ।
शैनेयः सात्यकिः सत्यो मित्राणामभयंकरः ॥ ९
तदिदं ह्येकमेवासीद्द्विधा जातं ममाद्य वै ।
सात्यकिश्च हि मे ज्ञेयः पाण्डवश्च धनंजयः ॥ १०
सात्यकिं प्रेषयित्वा तु पाण्डवस्य पदानुगम् ।
सात्वतस्यापि कं युद्धे प्रेषयिष्ये पदानुगम् ॥ ११
करिष्यामि प्रयत्नेन भ्रातुरन्वेषणं यदि ।
युयुधानमनन्विष्य लोको मां गर्हयिष्यति ॥ १२
भ्रातुरन्वेषणं कृत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
परित्यजति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ १३
लोकापवादभीरुत्वात्सोऽहं पार्थं वृकोदरम् ।
पदवीं प्रेषयिष्यामि माधवस्य महात्मनः ॥ १४
यथैव च मम प्रीतिरर्जुने शत्रुसूदने ।
तथैव वृष्णिवीरेऽपि सात्वते युद्धदुर्मदे ॥ १५
अतिभारे नियुक्तश्च मया शैनेयनन्दनः ।
स तु मित्रोपरोधेन गौरवाच्च महाबलः ।
प्रविष्टो भारतीं सेनां मकरः सागरं यथा ॥ १६
असौ हि श्रूयते शब्दः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
मिथः संयुध्यमानानां वृष्णिवीरेण धीमता ॥ १७
प्राप्तकालं सुबलवन्निश्चित्य बहुधा हि मे ।
तत्रैव पाण्डवेयस्य भीमसेनस्य धन्विनः ।
गमनं रोचते मह्यं यत्र यातौ महारथौ ॥ १८

ल्गुनस्य Ś $K_{1\ 3\ 4}$ $D_{2\ 3}$ T $G_{3\ 4}$ महारणे, K_2 धनजय, $B_{1\ 2\ 5}$ G_2 महामृधे, B_3 D_{c1} D_{n1} मया मृधे (for मया रणे) —^{c}) D_4 सैनेय B_4 D_2 शूरो, T सद्यो, G_1 $M_{1-3\ 5}$ संखे, G_2 सोद्य, M_4 संघे (for सत्यो) B_2 (marg as in text) $_{3\ 5}$ D_{c1} D_{n1} गत स पुरुषव्याघ्रो

10 ^{a}) $Ś_1$ तदेक हीदमेवासीद्, B (except B_4) D_{c1} D_{n1} द्वैध चित्तमिदं मेद्य, G_1 M शातम(M_{3-5} तन्ममा)-प्येवमवेद —^{b}) K_5 तमद्य, B_4 $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ मनोद्य, $D_{7\ 8}$ मयाद्य (for ममाद्य) B_4 D_2 मे (for वै) $B_{1-3\ 5}$ D_{c1} D_{n1} पार्थसात्वतयो कृते, G_1 M द्विधा जात मन पुन —^{c}) $D_{3\ 6}$ स तु, $D_{7\ 8}$ चेह, T G_{2-5} चापि (for च हि) K_4 D_1 स हि (for हि मे) K_5 B_5 Dn $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ विज्ञेय, T मैत्रेय, G_4 वार्ष्णेय (for मे ज्ञेय) D_3 सात्यकिश्चाहमाज्ञेय (sic), G_1 M सत्यकश्चैव मे ज्ञेय —^{d}) Ś K_{1-4} $D_{2\ 3}$ फ(K_4 D_2 फा)ल्गुनश्

11 ^{a}) G_1 $M_{1\ 2}$ सत्यक (for सात्यकिं) $D_{7\ 8}$ [भ्रा]शु, G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ च (for तु) —^{b}) Ś K_{1-4} D_3 फ-(K_4 D_2 फा)ल्गुनस्य (for पाण्डवस्य) — K_5 om (hapl) 11^{cd}, B_2 reads the same on marg —^{c}) D_3 G_2 स(G_2 सा)त्यकेश्च, G_1 M सत्यकस्य (for सात्वतस्य) K_{1-3} किं (for क)

12 ^{b}) K_4 lacuna, D_1 युधि, D_6 T G_3 M_3 प्रति (for यदि) —^{c}) K_4 $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ अनन्वेष्य, D_2 अहं ज्ञास्ये (for अनन्विष्य) —^{d}) K (except K_5) G_1 M लोको मा, D_4 लोकाना (for लोको मा) B_2 गर्हयेत्तु तत्, D_{c1} D_{n1} °येत्तत (for °यिष्यति)

13 ^{b}) Ś K_{1-4} D (except D_{c1} Dn) M_{3-5} धर्मपुत्रो (for °राजो) —^{d}) B_1 सात्वता, $B_{2\ 3}$ D_{c1} D_{n1} $G_{2\ 5}$ सात्वत (for सात्यकिं) G_5 lacuna for सत्यविक्रमम्

14 ^{a}) K_4 om from त्वा up to वृष्णि (in 15^c) B_1 (marg, orig as in text) लोकप्रवादभीरुत्वाद्, marg also लोकाववाद°; B_2 लोकापरागभी°, D_{n3} लोकोपरवभी°, $D_{3\ 6}$ लोकोपक्रोशभी°, T G_{2-5} $M_{1,2}$ लोके (G_5 lacuna) परमभी°, G_1 लोकोपवादभी°

15 K_4 om up to वृष्णि (cf. v l 14) —^{a}) $B_{1\ 3}$ D_{c1} मे परा, D_5 मम च (by transp) —^{c}) B_5 यथैव (for तथैव) D_2 तु (for ऽपि) M_{3-5} तथैव च मम प्रीति —^{d}) $Ś_2$ $K_{2\ 4}$ युधि (for युद्ध-) — After 15, $D_{3\ 6}$ read 39^c–41^b for the first time, repeating the same in the proper place

16 $D_{3\ 6}$ om 16 —^{a}) T $G_{3\ 4}$ अतिभार- (for °भारे) D_2 तु (for नि) —^{b}) K_4 D_4 सैनेय (for शैनेय) —^{c}) $Ś_2$ D_{n2} च (for तु) K_3 मित्रापरोधेन, S मित्रानु° (for मित्रोप°) —^{d}) B D_{c1} D_{n1} ममानघ (B_4 D_{c1} °घ) (for महाबल) — After 16, D_{n2} reads 39^c–41^b for the first time, repeating the same in the proper place

17 ^{c}) D_2 मृधे (for मिथ) G_1 $M_{1\ 2}$ प्रयुध्यमानाना (for संयुध्य°)

18 ^{a}) K_4 $D_{4\ 5}$ सुबलवान्, B_{1-3} D_{c1} D_{n1} हि बलव(D_{n1} °वा)न्, D_3 सुब**न्, S अह मन्ये (for सुबलवन्) —^{b}) $K_{2\ 5}$ $B_{1\ 5}$ D_{n2} $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ निश्चितं

न चाप्यसह्यं भीमस्य विद्यते भुवि किंचन ।
शक्तो ह्येष रणे यत्तान्पृथिव्यां सर्वधन्विनः ।
स्वबाहुबलमास्थाय प्रतिव्यूहितुमञ्जसा ॥ १९
यस्य बाहुबलं सर्वे समाश्रित्य महात्मनः ।
वनवासान्निवृत्ताः स्म न च युद्धेषु निर्जिताः ॥ २०
इतो गते भीमसेने सात्वतं प्रति पाण्डवे ।
सनाथौ भवितारौ हि युधि सात्वतफल्गुनौ ॥ २१
कामं त्वशोचनीयौ तौ रणे सात्वतफल्गुनौ ।
रक्षितौ वासुदेवेन स्वयं चास्त्रविशारदौ ॥ २२
अवश्यं तु मया कार्यमात्मनः शोकनाशनम् ।
तस्माद्भीमं नियोक्ष्यामि सात्वतस्य पदानुगम् ।
ततः प्रतिकृतं मन्ये विधानं सात्यकिं प्रति ॥ २३
एवं निश्चित्य मनसा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
यन्तारमब्रवीद्राजन्भीमं प्रति नयस्व माम् ॥ २४
धर्मराजवचः श्रुत्वा सारथिर्हयकोविदः ।
रथं हेमपरिष्कारं भीमान्तिकमुपानयत् ॥ २५
भीमसेनमनुप्राप्य प्राप्तकालमनुस्मरन् ।
कश्मलं प्राविशद्राजा बहु तत्र समादिशन् ॥ २६ C 7 5124 B 7 125 28 K 7 125 23

(for °न्त) Ś1 D2 [अ]पि (for हि) S यान भीमस्य यत्र तु —^{c}) K4 B1 D1 यत्र (for तत्र) B1 Dc1 D6 S ह्ये (for [ए]ष) —^{d}) K4 M1- धीमत°, B1 मयुगे (for धन्विन) —^{e}) G4 [s]त्यश्च (for मद्य) T G1 3-5 M गमन रोचये स्यन —^{f}) S यत्र यातो महात्म

19 ^{a}) Ś1 चाविपद्य, G1 M1 -- चाप्यसाध्य, M3 चान्य साध्य (for चाप्यसह्यं) T G-- नासाध्य भीमसेनस्य —^{b}) G1 lacuna for भुवि —K4 om. 19^{c}–20^{b} —^{c}) B1 2 Dc1 एष (for ह्येष) K- B1 Dn2 D 5 7 8 G1 M यत्त, B1-2 Dc1 Dn1 हतु, G2 3 यत्नात (for यत्तान्) —^{d}) Ś K1-2 D1 पृथिवी (for °व्यां) B1 2 D G M- धन्विना, Dn धन्वन (for °धन्विन) —^{e}) B1 2 Dc1 Dn D4 6 S आश्रित्य (for आस्थाय) —^{f}) D प्रत्यव्यूहितुम् D ओजसा (for अञ्जसा) B (except B1) Dc1 Dn1 भीमसेनो हि (Dc1 Dn1 °नोऽरि)-मर्दन

20 K4 Dn1 om. 20^{ab} (for K4, cf v l 19) —^{c}) K4 D2 निवृत्ते, B1 3 निवृत्ता स्मो —^{d}) M2- तु (for च) G1 M1 2 युद्धेन (for °षु) Ś1 विश्रुता, D2 6 निर्जिता (for निर्जिता)

21 ^{a}) T G2- प्रयातेन च (G1 म) भीमेन, G1 M संप्रयातेन भीमेन (M2 4 सेन भीमे तु, M1 ते तु भीमे च [sup lin तु]) —^{b}) T G2-- सात्यकिं, G1 M सत्यक (for सात्वत) K5 मयुगे, S (M [sup lin] as in text) पाण्डव (for पाण्डवे) —^{c}) S नाथवन्तौ भवेतां तौ —^{d}) K- युद्धे (for युधि) G1 M सत्यक (for सात्वत) Ś1 पाण्डवौ, K1 4 2 B1 3 D1 3 4 6 8 -फाल्गुनौ B1-2 Dc1 युधि (Dc1 °द्धे) सात्यकिफाल्गुनौ, D2 युधि फाल्गुणसात्यकी, D- युधि फाल्गुनपाण्डवौ

22 D3 6 om. (hapl) 22^{ab}, D7 8 read the same after 29 —^{a}) G1 कर्म (for काम) K1 3 5 B1-3 Dn- D1 2 स्वशोचनीयौ, K4 तु शोच , B1 6 न शोच°, G M ह्यशोच (for त्वशोच) T कामस्य शोचनीयौ तु —^{b}) K4 D1 M3 6 युधि (for रणे) M3 6 सत्यक (for सात्वत) K2 4 - Dn2 D5 7 8 -फाल्गुनौ B Dc1 Dn1 D- रणे फाल्गुन(D2 °ण)सात्यकी, T G M1 2 रणे शूरौ महारथौ, M4 रणे फल्गुनसत्यकौ —^{d}) K1 2 शास्त्र , D- शस्त्र (for चास्त्र) Ś1 स्वय शस्त्रभृता वरौ

23 ^{d}) S (except G3) सत्यकस्य (for सात्वतस्य) D5 रथ प्रति (for पदानुगम्) —D5 om (hapl) 23^{ef} —^{e}) B2 (marg , orig as in text) प्रीतिकृत (for प्रति°) —^{f}) B (marg) - Dc1 Dn1 सात्वत, G1 M सत्यक (for सात्यकिं)

24 Before 24, S ins संजय —^{a}) D बहुधा (for मनसा) —D om 24^{c}–25^{b} —^{c}) B (except B1) Dc1 Dn1 D1 6-8 राजा (for राजन्) —^{d}) G1 M भीमसेनाय मा वह

25 D- om 25^{ab} (cf v l 24) —^{b}) G1 M धर्मराजस्य सारथि —^{c}) K4 Dc1 Dn1 D2 4 6 7 -परिस्कार Cd cites भीमपरिस्कार —^{d}) B1 उपावहत्, B- 3 Dc1 Dn1 T G2-5 उपावहत्, D4 अपातयत्, G2 अथागमत् (for उपानयत्) G1 M भीमसेनातिकेवहत् (G1 °न)

26 ^{a}) B3 भीमान्तिकम् (for भीमसेनम्) S (except G3 6) भीमसेनरथ प्राप्य —^{b}) G1 M कृच्छ्र (for प्राप्त) —^{d}) D2 [अ]वशस् (for बहु) Ś K1-4 तत्त्व, D3 T G2-6 तत्तत् (for तत्र) Ś1 K3 Dc1 Dn D1-3 6-8 T G2 समादिशत, K4 D3 G3 4 °विशत् (for °दि

यः सदेवान्सगन्धर्वान्दैत्यांश्चैकरथोऽजयत् ।
तस्य लक्ष्म न पश्यामि भीमसेनानुजस्य ते ॥ २७
ततोऽब्रवीद्धर्मराजं भीमसेनस्तथागतम् ।
नैवाद्राक्षं न चाश्रौषं तव कश्मलमीदृशम् ॥ २८
पुरा हि दुःखदीर्णानां भवान्गतिरभूद्धि नः ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र शाधि किं करवाणि ते ॥ २९
न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते मम मानद ।
आज्ञापय कुरुश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः ॥ ३०
तमब्रवीदश्रुपूर्णः कृष्णसर्प इव श्वसन् ।
भीमसेनमिदं वाक्यं प्रम्लानवदनो नृपः ॥ ३१
यथा शङ्खस्य निर्घोषः पाञ्चजन्यस्य श्रूयते ।
प्रेरितो वासुदेवेन संरब्धेन यशस्विना ।
नूनमद्य हतः शेते तव भ्राता धनंजयः ॥ ३२
तस्मिन्विनिहते नूनं युध्यतेऽसौ जनार्दनः ।
यस्य सत्त्ववतो वीर्यमुपजीवन्ति पाण्डवाः ॥ ३३
यं भयेष्वभिगच्छन्ति सहस्राक्षमिवामराः ।
स शूरः सैन्धवप्रेप्सुरन्वयाद्भारतीं चमूम् ॥ ३४
तस्य वै गमनं विद्मो भीम नावर्तनं पुनः ।

शन्) G_1 M बभाषे च वृकोदर — After 26, B D_{c1} D_{n1} ins

758* स कश्मलसमाविष्टो भीममाहूय पार्थिव ।
अब्रवीद्वचन राजन्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिर ।

[(L 1) $B_{1.3}$ D_{c1} D_{n1} स कश्मल, B_5 कश्मर स (for स कश्मल) — (L 2) $B_{1.3}$ D_{c1} D_{n1} राजा (for राजन्)]

27 Before 27, G_1 M ins युधिष्ठिर — ^{b}) S सर्वांश्च (for दैत्यांश्च) D_6 एक- (for चैक)

28 Before 28, S ins संजय — ^{a}) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} D_2 S तमब्रवीद् (for ततोऽब्र°) B_1 (marg as in text) $_{2.3.5}$ D_{c1} D_{n1} महाबाहुर्, D_2 T G_{3-5} तदा राजन्, G_1 M महाराज (for धर्मराज) — ^{b}) B_1 (marg) भीमसेन B (except B_4) D_{c1} D_{n1} युधिष्ठिर (for तथागतम्) — Before 28^{cd}, B_4 ins भीमसेन उवाच — ^{c}) K_4 नैवाश्रौषं न चाद्राक्ष — K_4 om 28^{d}–29^{c}

29 K_4 om 29^{abc} (cf v l 28) — ^{a}) B_5 D_{n2} [अ]ति- (for हि) B_4 दीप्ताना, B_5 पूर्णाना, D_2 -तीर्णाना (for दीर्णाना) S पुरा दुःखान्वितानां हि — ^{b}) K_2 भवानातिर् (for भवान्गतिर्) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} भवाञ्छोभूत्परायण (B_2 °ण), $B_{4.5}$ D_2 T G_{2-5} M_{3-5} भवान्भवति नो गति ; G_1 $M_{1.2}$ भवान्हि परमा गति — ^{c}) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} T G_{2-5} M_{3-5} उत्तिष्ठ (B_3 $G_{3.4}$ °ष्ठा-) धत्स्व, G_1 $M_{1.2}$ समुत्तिष्ठस्व (for उत्तिष्ठोत्तिष्ठ) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} D_2 S कौंतेय (for राजेन्द्र) — B_{1-3} D_{c1} D_{n1} repeat 29^{d}–30^{a} after 30^{abc} — ^{d}) D_2 G_1 $M_{1.2}$ ब्रूहि (for शाधि) G_1 M [अ]हं (for ते) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} (all first time) यत्र कृत्यमनंतर — After 29, $D_{7.8}$ read 22^{ab}.

30 For the repetition in B_{1-3} D_{c1} D_{n1}, cf v l 29 — ^{a}) K_1 सगम्यम्, K_2 साध्यम्, D_2 कार्यम् (for [अ]साध्यम्) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} (all first time) न ह्यकार्यमसाध्यं वा ; B_{1-3} D_{c1} D_{n1} (all second time) मयि स्थिते नरव्याघ्र — ^{c}) D_2 नृपश्रेष्ठ (for कुरु°) — ^{d}) $Ś_1$ स्म शोके ; G_1 $M_{1.2}$ शोकेन (for च शोके)

31 Before 31, $G_{1.2.4.5}$ M ins संजय — ^{b}) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} कृष्णोरग (for कृष्णसर्प)

32 Before 32, B_4 G_1 M ins युधिष्ठिर — For 32^{ab}, B (except B_4) D_{c1} D_{n1} S subst.

759* यथा हि पाञ्चजन्यस्य श्रूयते निनदो महान् ।

[S श्रूयते (for यथा हि) S यथा शङ्खस्य निस्वन (for the post half)]

— ^{c}) B D (except $D_{1.2}$) पूरितो, T $G_{3.4}$ प्रेषितो, G_1 M ईरितो (for प्रेरितो) — ^{d}) B_{1-3} D_{c1} Dn $D_{3.6}$ S (except G_5) तरस्विना ; D_2 महात्मना (for यशस्विना) — ^{e}) T $G_{3.4}$ सख्ये, $G_{1.2}$ M सखे (for शेते) — ^{f}) T G_{2-5} transp तव and भ्राता

33 ^{a}) B_3 D_{c1} D_{n1} अस्मिन् (for त°) K_1 D_6 विनिहिते (for °हते) — ^{b}) S स्म (for ऽसौ) — ^{c}) K_2 तस्य (for यस्य) — ^{d}) B_2 $D_{5.7.8}$ ह्युपजीवंति (for उपजीवन्ति)

34 ^{a}) D_{n1} $D_{2.3.6}$ G_5 [अ]पि, M_{3-5} [अ]धि- (for [अ]भि) — ^{c}) B_5 य (for स) B_3 सैंधव (for °व-) — ^{d}) $B_{2.3}$ D_{c1} अविशद्, G_1 M अत्यगाद् (for अन्वयाद्)

35 With 35^{ab}, cf 760*, line 6. — ^{a}) $Ś_1$ यस्य वै ; D_1 तस्यैव (for तस्य वै) D_6 om. from गमनं up

श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयो महाभुजः ॥ ३५
व्यूढोरस्को महास्कन्धो मत्तद्विरदविक्रमः ।
चकोरनेत्रस्ताम्राक्षो द्विषतामघवर्धनः ॥ ३६
तदिदं मम भद्रं ते शोकस्यानमरिंदम ।
अर्जुनार्थं महाबाहो सात्वतस्य च कारणात् ॥ ३७
वर्धते हविषेवाग्निरिध्यमानः पुनः पुनः ।
तस्य लक्ष्म न पश्यामि तेन विन्दामि कश्मलम् ॥ ३८
तं विद्धि पुरुषव्याघ्रं सात्वतं च महारथम् ।
स तं महारथं पश्चादनुयातस्तवानुजम् ।
तमपश्यन्महाबाहुमहं विन्दामि कश्मलम् ॥ ३९

---

to केशो (in 35^{c}) Dn1 D4 5 7 8 G M त्रिय, T वीर (for त्रिशो) —^{b}) D3 भीमे च, T G1-3 न च हि (for भीम न) S2 नावर्तत (for न) —^{d}) K4 D5 6 7 8 महारथ, D2 G2 च पाडव (for महाभुज)

36 ^{a}) K2 Dn1 D2 4 5 7 8 T G1-3 महाबाहुर्, B1-3 Dc1 D1 वृषस्कन्धो (for महा°) —^{b}) B3 (marg) गंध-, G3 मुक्त (for मत्त) B2 3 चारण (for द्विरद-) G1 M शार्दूलसमविक्रम —^{c}) K1 2 B Dc1 Dn D1 2 G1 M ताम्रास्यो (Dn1 °स्ये), D3 ताम्रादयो, G2 ताम्राक्ष (for ताम्राक्षो) D1 चकोरनेत्रसदृशो —^{d}) Dn1 द्विषतो (for °ताम्) B4 Dn1 D2 6 T G2 4 भय वर्धन, D3 भयदर्शन, D7 8 शत्रुवर्धन (for अघव°) — After 36, S ins.

760* मम प्रियहितार्थं च शक्रलोकादिहागत ।
वृद्धोपसेवी धृतिमान्कृतज्ञ सत्यसंगर ।
प्रविष्टो महतीं सेनामपर्यन्तां धनंजय ।
प्रविष्टे च चमूं घोरामर्जुने शत्रुनाशने ।
प्रेषित सात्वतो वीर फल्गुनस्य पदानुग । [5]
तस्याभिगमन जाने नेति नावर्तन पुन ।

[(L 1) T G2 4 मत- (for मम) —(L 2) M1-3 द्युतिमान् (for धृति°) G2 विक्रम (for संगर) —(L 3) G3 भारती (for महतीं) —(L 4) G1 M नाशने, G2 6 (also as above) सूदने (for नाशने) —(L. 6) M2 3 तस्यापि (for °नि)]

37 M1 om (hapl.) 37^{a}–38^{b} —^{b}) G1 M (M2 om.) महायशा (for अरिंदम) —^{c}) B (except B1) Dc1 Dn1 अर्जुनार्थे (for °र्थं) —^{d}) D5 सात्वकस्य (for °तस्य) D6 om. च

38 M2 om. 38^{ab} (cf. v 1 37) B1 om 38^{c}–39^{d} —^{a}) M1 2 च (for [पु]व) —^{b}) D3 8 वर्धमान (for इध्य°) —^{d}) K1 कल्मष, Dn2 किल्बिषं (for कश्मलम्) — After 38, D2 ins 761*

39 K1 B4 om 39^{abcd} (for B4, cf v 1. 38) K2 3 D3 M1-2 om. (hapl.) 39 —^{a}) D5 तद् (for त) Dc1 Dn1 G1 M1 3 पुरुषव्याघ्र —^{b}) T G1-4 M1 2 महायश G रथ (for रथम्) —^{cd}) S (M2-3 om) त ते (for स त) S1 transp महारथ and तवानुज D1 8 महारथ (for रथ) S (M1-3 om) अनुयातं (for °यातम्) — Dn2 reads 39^{c}–41^{b} for the first time after 16, D6 do the same after 15 —^{e}) S (M2- om.) समपश्यन् (for तमप°) Dn2 D6 8 (all first time) महायो नास्ति वै (D6 मे) कश्चिद् —^{f}) D5 तेन (for अहं) Dn2 D1 6 (all first time) किल्बिष (for कश्मलम्) — K4 5 B Dc1 Dn D1 3-8 ins after 39 D2 after 38

761* पार्थे तस्मिन्हते चैव युध्यते नूनमग्नी ।
महायो नान्य वै कश्चित्तेन विन्दामि कश्मलम् ।

[(L 1) K4 Dn2 D1 3 6 नूनम्, D2 पश्चम् (for नूनम्) —(L 2) K4 D1 8 नास्ति (for नान्य) D (marg) तत्सम (for कश्मलम्)]

— While S ins after 39

762* अथैन पुनराचक्ष्व लोहिताक्ष महेश्वरम् ।
[T G2 4 यथा (for अथ)]

— S cont. K4 B Dc1 Dn D1 3 8 ins after 42

763* दृष्ट्वा कुशलिनौ कृष्णौ सात्वत चैव सात्यकिम् ।
मन्ये मम कुर्यास्त्वं सिंहनादेन पाण्डव ।

[(L. 1) Dn1 दृष्टो (for कृष्णौ) S दृष्ट्वा कुशलिन पार्थं (for the prior half) D1 सत्व चैव तु, T G1 3-4 M कृष्णवार्ष्णेय (for सात्वत चैव) G1 M1 2 सात्वत (for सात्यकिम्) G4 लोहिताक्ष महेश्वर (for the post. half) —(L. 2) K4 Dn1 चैव (for मम) S (except M1 2) कुशलत्व (for °स्त्व)]

— S cont. (cf. 32–33)

764* असौ हि पाञ्चजन्यस्य सदा श्रूयते स्वन ।
कुद्धेन वासुदेवेन पूर्यमाणस्य पाण्डव ।
नून विनिहत शूर सव्यसाची परंतप ।
पार्थे तस्मिन्हते चैव युध्यते गरुडध्वज ।
न ह्यस्य प्रियकृत्कश्चिदन्य पाण्डव विद्यते । [5]

तस्मात्कृष्णो रणे नूनं युध्यते युद्धकोविदः ।
यस्य वीर्यवतो वीर्यमुपजीवन्ति पाण्डवाः ॥ ४०
स तत्र गच्छ कौन्तेय यत्र यातो धनंजयः ।
सात्यकिश्च महावीर्यः कर्तव्यं यदि मन्यसे ।
वचनं मम धर्मज्ञ ज्येष्ठो भ्राता भवामि ते ॥ ४१
न तेऽर्जुनस्तथा ज्ञेयो ज्ञातव्यः सात्यकिर्यथा ।
चिकीर्षुर्मत्प्रियं पार्थ प्रयातः सव्यसाचिनः ।
पदवीं दुर्गमां घोरामगम्यामकृतात्मभिः ॥ ४२

भीमसेन उवाच ।

ब्रह्मेशानेन्द्रवरुणानवहद्यः पुरा रथः ।
तमास्थाय गतौ कृष्णौ न तयोर्विद्यते भयम् ॥ ४३
आज्ञां तु शिरसा बिभ्रदेष गच्छामि मा शुचः ।
समेत्य तान्नरव्याघ्रांस्तव दास्यामि संविदम् ॥ ४४

संजय उवाच ।

एतावदुक्त्वा प्रययौ परिदाय युधिष्ठिरम् ।
धृष्टद्युम्नाय बलवान्सुहृद्भ्यश्च पुनः पुनः ।

[(L 2) G1 M1 2 transp वासुदेवेन and पूर्यमाणस्य — (L 3) G3-5 हि (for वि)]

40 For the repetition in Dn2 D8 6, of v l 39 — a) B4 एष; Dn2 D8 6 (all first time) तस्य (for तस्मात्) B4 मूल (for नून) B1-3 5 Dc1 Dn1 तस्मिन्कृष्णो हते नूनं — b) B1-3 5 Dn1 रणकोविद, B4 Dn2 D8 6 (last three first time) युद्धदुर्मद (for °कोविद) — D5 om 40cd — c) = (var) 33cd Ś1 तस्य (for यस्य) Ś1 K1 D4 सत्त्ववतो (for वीर्य°) — d) D4 ह्युपजीवंति — B Dc1 Dn1 ins after 40 K2 D8 after 40ab

765* न हि शुध्यति मे भावस्तयोरेव परंतप ।

[K2 D8 मे शुध्यते (for शुध्यति मे) K2 Dc1 Dn1 D8 एव (for एव)]

41 For the repetition in Dn2 D8 6, of v l 39 — a) S त्व (for स) Dn2 D8 6 (all first time) न तत्र गच्छेच्छैनेयो — b) G5 भ्राता (for यातो) S स फल्गुन (for धनंजय) — c) B (except B4) Dc1 Dn1 महाबाहु (for °वीर्य) — f) K5 B1 5 D1-8 transp ज्येष्ठो (D4 श्रेष्ठो) and भ्राता G5 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो) Ś1 तवापि ते, Ś2 K1-3 तवास्मि च (for भवामि ते)

42 G5 partly damaged — a) K4 D1 ततो, S (G5 damaged) न मे (for न ते) — b) G1 M सत्यको (for सात्यकिर्) — c) M3-5 चिकीर्षन् (for °र्षुर्) Ś2 K2-4 तात (for पार्थ) — d) Ś2 K1-3 D1 सयात, K4 5 B Dc1 Dn D2-8 स यात (for प्रयात) Ś K Dn2 D1. 4 5 8 सव्यसाचिन (for °न) — f) S भीरुभिश्चाकृतात्मभि — After 42, K4 B Dc1 Dn D1 2 5 6 ins 763* K4 Dn D1 2 5 ins after the above, K5 D4 7 8 after 42, an addl. colophon [*Sub parvan* K4 5 Dn D1 2 7 8 जयद्रथवध — *Adhy name* K4 Dn2 भीमसेनप्रवेश, K5 Dn1 D4 7 8 युधिष्ठिरचिंता, D1 सात्यकिप्रवेश, D2 सात्यकिप्रवेशे धर्मवाक्य; D5 युधिष्ठिरचिंताया भीमसेनप्रवेश — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 126, D2 130 — *Śloka no* Dn1 51]

43 a) G1 M2 °वरुणैर् (for वरुणान्) D6 यो ही शानेंद्रवरुणान्, D7 8 ब्रह्मेशानिंद्रव° — b) D3 अवहच्च, T G2-5 अनयद्य, G1 M2 अप्यवध्य (for अवहद्य) — c) K5 समास्थाय (for तमा°) G2 वीरौ (for कृष्णौ)

44 a) Ś1 K5 B3 D2 आज्ञा ते (K5 च), S तवाज्ञा (for आज्ञा तु) K5 B3 गृह्य, D2 4 T G3 बिभ्रन् (for बिभ्रद्) — b) K5 चैष, D2 अद्य, D8 आर्य (for एष) Ś2 मारिष, Dn1 D2 4 5 7 8 मा शुच (for मा शुच) — c) T G2-5 त, G1 M तैर् (for तान्) T G2-5 नरव्याघ्र, G1 M °व्याघ्र (for °व्याघ्रास्) — d) D6 तदा यास्यामि सविदं Cd cites सविद (as in text)

45 S om the ref — a) S (except G1 M1 2) वचनं (for प्रययौ) — b) Ś K2 3 D6 परिधाय, K4 D1 प्रणिधाय, B1 4 5 Dc1 Dn1 D3 परिहाय, B2 (orig) प्रविहाय, B2 (marg) प्रविदाग, D2 परिपृच्छ्य, S (except M3-5) अभिवाद्य, Cd परिदाय (as in text) D8 युधिष्ठिरे — c) G1 M1 (*inf lin* as in text) 2 विधिवत् (for बलवान्) — d) K1 सुहृद्भ्या च, G1 M1 2 सप्रदाय (for सुहृद्भ्यश्च) M1 (marg, orig as in text) युधिष्ठिर (for पुन पुन) — e) B1-3 5 Dc1 Dn1 पार्षत चाब्रवीद्वीर, D3 6 धृष्टद्युम्नायेदमाह — f) Ś2 महारथ (for °बल)

46 Before 46, G2 4 ins भीम — b) Ś2 B2 (marg, orig as in text) T G2-5 M3-5 महाबल;

धृष्टद्युम्नं चेदमाह भीमसेनो महाबलः ॥ ४५
विदितं ते महाबाहो यथा द्रोणो महारथः ।
ग्रहणे धर्मराजस्य सर्वोपायेन वर्तते ॥ ४६
न च मे गमने कृत्यं तादृक्पार्षत विद्यते ।
यादृशं रक्षणे राज्ञः कार्यमात्ययिकं हि नः ॥ ४७
एवमुक्तोऽस्मि पार्थेन प्रतिवक्तुं स्म नोत्सहे ।
प्रयास्ये तत्र यत्रासौ मुमूर्षुः सैन्धवः स्थितः ।
धर्मराजस्य वचने स्थातव्यमविशङ्कया ॥ ४८
सोऽद्य यत्तो रणे पार्थं परिरक्ष युधिष्ठिरम् ।
एतद्धि सर्वकार्याणां परमं कृत्यमाहवे ॥ ४९
तमब्रवीन्महाराज धृष्टद्युम्नो वृकोदरम् ।
ईप्सितेन महाबाहो गच्छ पार्थाविचारयन् ॥ ५०
नाहत्वा समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नं कथंचन ।
निग्रहं धर्मराजस्य प्रकरिष्यति संयुगे ॥ ५१
ततो निक्षिप्य राजानं धृष्टद्युम्नाय पाण्डवः ।
अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं प्रययौ यत्र फल्गुनः ॥ ५२
परिष्वक्तस्तु कौन्तेयो धर्मराजेन भारत ।
आघ्रातश्च तथा मूर्ध्नि श्रावितश्चाशिषः शुभाः ॥ ५३ C 7 5156 B 7 127 13 K 7 127 12

G1 M1 2 यथाबल (for महारथ) — c) B1 2 5 Dc1 Dn1 ग्रहीतु (B4 ग्रहणे, Dn1 गृहीतु) धर्मराज वै (B2 म), B3 निगृहीतु धर्मराज — d) D2 गृह्यते, D8 विद्यते (for वर्तते) B1-3 5 Dc1 Dn1 सर्वोपायैरभीप्सति B1. 2 °प्सुभि)

47 B1 repeats 47^{ab} after 49 — a) B5 D8 G1 M1 2 गमनं (for °ने) — b) Dn1 पार्थेन (for पार्षत) — c) B1-3 Dc1 Dn1 यादृक्सरक्षण (B1 3 °णे) द्रोणाद् (B1 राज्ञ) — d) Ś K2-4 D1 G1 M आवेदितं, K1 आचोदित, B1 आवेदितं, B3 5 आवेदित, D2 4 8 आत्ययिकं, T G2-5 आदर्शित (T °न), Cd आत्य यिकं (as in text) K5 पुन, D2 G1 M1 2 हित, D7 8 हि मे (for हि न) B2 8 Dc1 Dn1 राज कृत्य-तम हि न

48 a) G1 M तु (for ऽस्मि) — b) K2 स, B1 2 5 D3 G5 च, T G1-4 M हि (for स्म) K4 B1 4 Dc1 Dn D3 न चोत्सहे, D7 ततोत्स° (for स्म नोत्स°) — B2 5 Dn1 om 48^{cd}, Dc1 reads the same on marg — c) D4 मत्वा (for यत्र) S तत्र यास्यामि यत्रासौ — f) B1-3 Dc1 Dn1 इति पार्षत, D4 अति शंकया (for अवि°) — After 48, B1-3, 5 Dc1 Dn1 D5 ins

766* यास्यामि पदवीं भ्रातु सात्वतस्य च धीमत ।

49 a) B5 lacuna for द्य यत्तो Dn2 त्व (for ऽद्य) B1 3 Dc1 Dn1 वीर, S तात (for पार्थं) — c) B2 Dc1 Dn1 S कृत्यानां (for °कार्याणां) — d) B4 उच्यते, G1 M एव न (for आहवे) — After 49, B1 repeats 47^{ab}

50 a) T G3 4 तत्राब्रवीन, G2 5 ततोब्र° (for तम ब्र°) B1-3 Dc1 Dn1 महाबाहुर् (for °राज) — c) B2 (marg as in text) 3. 5 Dc1 Dn1 ईप्सितं ते करि ष्यामि Cd cites ईप्सितेन (as in text) — d) D2 S यथासुख, D4 7 8 [अ]त्र (D4 °वि) धारयन् (for [अ] विचार°)

51 a) D2 6 न हत्वा (for नाहत्वा) — For 51^{ab}, B2 3 5 Dc1 Dn1 subst

767* मयि जीवति कौन्तेय भारद्वाज कथंचन ।

— c) T G3 4 ग्रहणं (for निग्रहं) — d) B1 2 (marg as in text) 3 5 न (for प्र) B4 करिष्यति महाहवे

52 Before 52, S ins संजय — a) G1 M नि क्षिप्य धर्मराजान — b) Dn2 धृष्टद्युम्ने च (for °म्नाय) K3 B4 Dn2 D4 6 7 T G2-4 पाण्डव, G1 M पार्थिव (for पाण्डव) B3 5 Dc1 Dn1 धृष्टद्युम्ने महामति (B3 महात्मनि, B5 दुरात्मनि) — c) Ś1 K1 D2 4 G5 गुरु (G5 °रु) श्रेष्ठ, D6 7 गुरुज्येष्ठं, T G2-4 कुरुश्रेष्ठ (for गुरु ज्येष्ठ) — d) Ś1 B5 D4 6 येन, D6 तत्र (for यत्र) K4 5 B1 2 4 5 Dn2 D1-8 फाल्गुन, G1 M फल्गुन (for फल्गुन) B3 Dc1 Dn1 भ्रातर मारुतात्मज

53 a) Ś1 K5 B4 D2 4 5 7 8 च (for तु) — b) S मारुति (for भारत) — For 53^{ab}, B (except B4) Dc1 Dn1 subst

768* राज्ञा मूर्धनि चाघ्रात परिष्वक्तश्च शत्रुहा ।

— c) T G3 4 यथा, G5 सद्य (for तथा) B1 3 विजयावेदिनिर्घोषा, B2. 5 Dc1 Dn1 विजयावेदिनीस्तोषाद् — D6 om 53^{d}–54^{a} — d) Ś1 K1 श्रावितास्र T G2-5 तथा, G1 M1 2 शिवा (for शुभा) — After 53, B Dc1 Dn D2 5 ins

769* कृत्वा प्रदक्षिणान्विप्रानर्चितांस्तुष्टमानसान् ।
आलभ्य मङ्गलान्यष्टौ पीत्वा कैरातकं मधु ।

भीमसेनो महाबाहुः कवची शुभकुण्डली ।
साङ्गदः सतनुत्राणः सशरी रथिनां वरः ॥ ५४
तस्य कार्ष्णायसं वर्म हेमचित्रं महर्द्धिमत् ।
विबभौ पर्वतश्लिष्टः सविद्युदिव तोयदः ॥ ५५
पीतरक्तासितसितैर्वासोभिश्च सुवेष्टितः ।
कण्ठत्राणेन च बभौ सेन्द्रायुध इवाम्बुदः ॥ ५६
प्रयाते भीमसेने तु तव सैन्यं युयुत्सया ।
पाञ्चजन्यरवो घोरः पुनरासीद्विशां पते ॥ ५७
तं श्रुत्वा निनदं घोरं त्रैलोक्यत्रासनं महत् ।
पुनर्भीमं महाबाहुर्धर्मपुत्रोऽभ्यभापत ॥ ५८
एष वृष्णिप्रवीरेण ध्मातः सलिलजो भृशम् ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च विनादयति शङ्खराट् ॥ ५९
नूनं व्यसनमापन्ने सुमहत्सव्यसाचिनि ।
कुरुभिर्युध्यते सार्धं सर्वैश्चक्रगदाधरः ॥ ६०
नूनमार्या महत्कुन्ती पापमद्य निदर्शनम् ।
द्रौपदी च सुभद्रा च पश्यन्ति सह बन्धुभिः ॥ ६१

द्विगुणद्रविणो वीरो मदरक्तान्तलोचनः ।
विप्रैः कृतस्वस्त्ययनो विजयोत्पादसूचितः ।
पश्यन्नेवात्मनो बुद्धिं विजयानन्दकारिणीम् । [5]
अनुलोमानिलैश्चाशु प्रदर्शितजयोदयः ।

[(L 1) D2 कृत (for कृत्वा) B3 D2 5 प्रदक्षिण (for °णान्) B4 स्वर्चितास् (for अर्चितांस्) — (L 2) B4 आरभ्य, Do1 आलब्य, Dn1 आलिंग्य (for आलभ्य) D2 कैलासक, D5 कैलासर (for कैरा°) — Dn2 om the prior half of line 3 — (L 3) D2 5 धीमान् (for वीरो) D2 रक्तास्य (for रक्तान्त) — (L 4) Dn2 lacuna, D2 विजयेत्यादिसूचित, D5 °योत्पादसूचिते (for the post half) — D2 om (hapl) line 5 — (L 5) B Do1 पश्यन्निव (for °न्नेव) B1. 3 5 वृद्धिं (for बुद्धिं) D5 -कारिणी — (L 6) B3 Do1 D2 5 प्रदे(D5 °धे)शित- (for प्रदर्शित) B4 -जयो बभौ (for -जयोदय)]

54 D6 om 54^{abc} (of v l 53) — ^{a}) G1 M प्रययौ त्वरितो भीम — ^{b}) B1-3 5 चारु(B1 [marg] शुद्ध)कुंडल, Do1 Dn1 D8 S शुभ(Do1 M3-5 कृत) कुंडल (G2 4 5 °लक्षण) (for °कुण्डली) — ^{c}) Ś2 K D1-5 7 8 सांगदी, B4 अंगदी; T G2-5 सगद (for साङ्गद) K5 B1 3-5 Do1 Dn D3 5 7 8 S सतल- (for सतनु) — ^{d}) Ś1 K5 B Do1 Dn D2-5 7 8 G2 सरथी, D6 रथस्थो (for सशरी) Ś2 K1-4 D1 सरथ (K1 सुरथ, K3 सरथा) सुमहाबल — After 54, S ins

770* रथमारुह्य निर्युक्तं सर्वोपकरणान्वितम् ।
[T निर्यात, G1 निमुक्त (for निर्युक्त)]

55 ^{a}) Dn1 D7 चर्म (for वर्म) — ^{b}) K1 समर्धिमत् (for महर्द्धि°) S हेमराजिविभूषित — ^{c}) Ś2 पर्वताश्लिष्ट K5 B3 5 Dn2 D3-8 S विबभौ (D4 °पम) सर्वतश्लिष्टं (D8 6 T G2-5 °ष्ट), D2 विबभौ गात्रसंविष्ट — ^{d}) B3 lacuna for दिव तोयद D4 5 7 8 तोयदं (for °द) B2 (marg as in text) Do1 Dn1 सविद्युत्तोयदोपमं

56 ^{a}) Ś1 T G2-5 श्वेतैर्, D6 शितैर् (for सितैर्) Ś2 K1 3 4 B1 D1 पीतरक्तासितैर्धौतैर्, D2 5 °शितसि(D5 °शि)तैर् — ^{b}) Ś2 K2 च सुवेष्टितै, B1-3. 5 Do1 Dn1 च विभूषित; M3-5 परिवेष्टित (for च सुवे°) T G M1 2 वासोभिर्वेष्टि(G5 °र्वाजि)तेन स — ^{c}) T G2-4 कंठ(G4 कर्ण)सूत्रेण (for कण्ठत्राणेन) D3. 6 च युत, S (except G5) विबभौ (for च बभौ)

57 ^{a}) T G2-5 प्रयाते तव सैन्यं तु — ^{b}) Ś2 K1 3 Do1 Dn1 D7 8 तव सैन्य, T G2-5 भीमसेने (for तव सैन्यं)

58 ^{a}) K5 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) — ^{b}) K3 त्रामन (for -त्रासन) S त्रैलोक्यस्यापि भीषणं — ^{c}) K1 5 B (except B1) Do1 Dn D4 6 7 8 G3 5 महाबाहु (for °हुर्) — ^{d}) B1 4 5 S धर्मराजो (for °पुत्रो) K5 ह्यभाषत

59 ^{a}) Ś2 K2 T G3 एवं (for एष) — ^{b}) S प्रध्मात परमो भृश — ^{c}) G5 पृथिव्या (for °वीं) Ś1 अंतरिक्षं, B D5 चांतरीक्षं — ^{d}) Ś K5 Do1 Dn1 D3 निनादयति, T G3 4 विराव° (for विनाद°)

60 ^{a}) D7 नूनं व्यसनमोहेन — ^{b}) K1 स महत् (for सुम°) D7 सव्यसाचिन — ^{c}) B1-3. 5 Do1 Dn1 T G1-4 M3-5 वीर, G5 धीरै, M1 2 वीर (for सार्धं) — ^{d}) Ś2 D3 शस्त्र (for सर्वैश्) S कृष्णो (for चक्र) B4 सर्वैश्चक्रधर स्वयं

61 ^{a}) Ś K Dn2 D2-8 आह (D3. 6 अहो) कुंती नूनमार्या; D1 आह कुंत्या ममामार्या (sic) — T G3 om 61^{a}–62^{b} G4 om 61^{a}–62^{d} — ^{b}) G1 2 5 M पापं व्यसनकर्शिता (G2 5 °तं) — ^{c}) B2 चा (for the first च)

स भीमस्त्वरया युक्तो याहि यत्र धनंजयः ।
मुह्यन्तीव हि मे सर्वा धनंजयदिदृक्षया ।
दिशः सप्रदिशः पार्थ सात्वतस्य च कारणात् ॥ ६२
गच्छ गच्छेति च पुनर्भीमसेनमभाषत ।
भृशं स प्रहितो भ्रात्रा भ्राता भ्रातुः प्रियंकरः ।
आहत्य दुन्दुभिं भीमः शङ्खं प्रध्माय चासकृत् ॥ ६३

विनद्य सिंहनादं च ज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
दर्शयन्घोरमात्मानममित्रान्सहसाभ्ययात् ॥ ६४
तमूहुर्जवना दान्ता विकुर्वाणा हयोत्तमाः ।
विशोकेनाभिसंयत्ता मनोमारुतरंहसः ॥ ६५
आरुजन्विरुजन्पार्थो ज्यां विकर्षंश्च पाणिना ।
सोऽवकर्षन्विकर्षंश्च सेनाग्रं समलोडयत् ॥ ६६ C 7 3174 B 7 127 31 K 7 127 30

— ^{d}) Ś D1 पश्यस्व, K1-3 पश्यत, K5 B4 5 Dn2 D4 5 7 8 पश्यत्सौ, Dn1 पश्यती, D3 पश्यते, D6 पश्यता, G1, 2 5 M द्रक्ष्यंति (for पश्यन्ति) - D2 पश्यता सर्वयुधु

62 T G3 om. 62^{ab}, G4 om. 62^{abcd} (for both, cf. v l. 61) — ^{a}) G1 M1 2 सर्व, G2 5 M3-5 तद् (for स) — ^{b}) G1 M transp याहि and यत्र — ^{c}) G1 M1 2 [इ]ह (for [इ]व) Ś2 D2 S (G3 om) च (for हि) D2 मे स्मृता, D8 मेंगानि (for मे सर्वा) — ^{e}) K1 Dn2 दिशा Ś2 चाप्यदिशश्च, K1-3 B1, 2 4, 5 D1 2 च प्रदिश(K1 °शा)श्च, B3 स विदिशश्च, T G3 4 च विदिशा, G5 सम्प्रदिशा (for सप्र°) Ś2 K1-4 B Dc1 Dn1 D1 चैव, D2 सर्वा (for पार्थ) — ^{f}) D2 हि (for च) Ś2 K1-4 D1 सात्यकेश्चैव कारणात्, B1-3 Dc1 Dn1 पार्थं सात्वतका° — After 62, B1 3 5 Dc1 Dn1 ins

771* एव सचोदितस्तेन धर्मपुत्रेण सयुगे ।
भीमसेनो महाबाहु कवची दशितो बली ।
[(L 1) B5 मंत्रेरितस्तु (for सचोदि°) .]

63 Before 63, S (except T G3) ins सजय — ^{a}) K1 *पुनर्, B (except B4) Dc1 Dn1 गुरुणा (for च पुनर्) — ^{b}) B (except B4) Dc1 Dn1 सो- (Dn1 सा)नुज्ञातो वृकोदर — After 63^{ab}, B (except B4) Dc1 Dn1 ins

772* तत पाण्डुसुतो राजन्भीमसेन प्रतापवान् ।
वल्गोधाङ्गुलित्राण प्रगृहीतशरासन ।
[(L 1) B3 वीरो (for राजन्)]

— ^{c}) B1-3 Dc1 Dn1 ज्येष्ठेन, B4 स भीमं, B5 सभय, T G2-5 स भृश (by transp), G1 M स भीम· B4 प्राहिणोद्, T G2-5 प्रेषितो (for प्रहितो) K1, 4 B4 Dn M3 भ्राता (for भ्रात्रा) — ^{d}) K4 Dn1 D7 भ्राता, B Dc1 Dn1 D5 S (except M2) भ्रात्रे (for भ्राता) D2 T भ्रातृ (for भ्रातु) — ^{e}) K1 दुदुभी, K5 दुदुर्भी, D2 3 G1, 2 M1-4 दुदुभीर्, T G3-5 M5 दुंदुभीन (for दुन्दुभिं) B2 D6 वीर, Dn2 वीरं, D3 वीर, T G2-5 M5 सर्वान्, G1 M1-4 सर्वा (for भीम) — ^{f}) M5 शखान् Ś2 K B Dc1 Dn D2-7 T G2-5 प्रध्माप्य (for °य) M2 वासकृत्

64 ^{a}) K5 निनद्य, S नदित्वा (for विनद्य) B1, 2 4 D2 3 6 सिंहनादेन (for °नादं च) — ^{b}) D1, 7 8 ज्या- (for ज्या) D2 G1 M विकृष्य, T G2-5 विस्फार्य (for विकर्षन्) — After 64^{ab}, B (except B4) Dc1 Dn1 D5 ins

773* तत्शब्देन वीराणा पातयित्वा मनास्युत ।
[B5 D. तेन (for तत्) D5 भीरूणां (for वीराणां) B1-3 D. तापयित्वा (for पात°)]

— ^{c}) B1, 3 5 Dc1 रौद्रम्, B2 द्रोणम् (for घोरम्) — ^{d}) Ś K1-3 ह्यमित्रान्सह सात्यकिं

65 ^{a}) M3-5 यत्ता (for दान्ता) — ^{b}) Ś K1-4 विकर्षतो, K. D4-8 विकु(D7 वै कु)र्वतो, Dn2 D3 विस्फुर्जतो, D1 विरुध्यतो (for विकुर्वाणा) — ^{c}) K2 [अ]-ति, D7 [अ]पि (for [अ]भि) Ś1 K2 -संयत्रा, K1 सतता, B4 Dn2 D1 7 8 संयता, D2 -सत्यक्ता; D6 -संयता (for संयत्ता) B1-3, 5 Dc1 Dn1 संगृहीता विशोकेन, S सुसंयत्ता (G5 °युक्ता) विशोकेन

66 ^{a}) S प्रययौ धनुरादाय — ^{b}) Cd अपकर्षन्, Cd विकर्षन् (as in text) B1-3 5 Dc1 Dn1 D2 स्फूर्जंश्चैव, B4 कर्षंश्चैव, S विमृ(G3 स मृ)ज्य च (for विकर्षंश्च) Ś1 पुन पुन (for च पाणिना) — ^{c}) K4, 5 B3 D2-6 8 सोपकर्षन्, B1, 2 4 Dc1 Dn1 सो तु क°, B5 Dn2 सोतिक°, D6 सोपि क°, D7 सापि क° (for सोऽवक°) D1 च सेनाग्रं (for विकर्षंश्च) S विस्फारयन्धनुर्भीम — ^{d}) B4 सैन्याग्रं, D1 भीम· (submetric) (for सेनाग्रं) B1-3 G5 अवलोडयत् (G5 °न्), Dc1 Dn1 T G1-4 M अवलोकयन्, Dn2 D5 समलोडयन् (for °डयत्) — After 66, B4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* जयद्रथवध — *Adhy name* भीमप्रवेश].

तं प्रयान्तं महाबाहुं पाञ्चालाः सहसोमकाः ।
पृष्ठतोऽनुययुः शूरा मघवन्तमिवामराः ॥ ६७
तं ससेना महाराज सोदर्याः पर्यवारयन् ।
दुःशलश्चित्रसेनश्च कुण्डभेदी विविंशतिः ॥ ६८
दुर्मुखो दुःसहश्चैव विकर्णश्च शलस्तथा ।
विन्दानुविन्दौ सुमुखो दीर्घबाहुः सुदर्शनः ॥ ६९
वृन्दारकः सुहस्तश्च सुषेणो दीर्घलोचनः ।
अभयो रौद्रकर्मा च सुवर्मा दुर्विमोचनः ॥ ७०
विविधै रथिनां श्रेष्ठाः सह सैन्यैः सहानुगैः ।
संयत्ताः समरे शूरा भीमसेनमुपाद्रवन् ॥ ७१
तान्समीक्ष्य तु कौन्तेयो भीमसेनः पराक्रमी ।
अभ्यवर्तत वेगेन सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ७२
ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र वीरा अदर्शयन् ।
वारयन्तः शरैर्भीमं मेघाः सूर्यमिवोदितम् ॥ ७३
स तानतीत्य वेगेन द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
अग्रतश्च गजानीकं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ७४
सोऽचिरेणैव कालेन तद्गजानीकमाशुगैः ।
दिशः सर्वाः समभ्यस्य व्यधमत्पवनात्मजः ॥ ७५

---

67 D7 om 67^{a}–68^{b} Before 67, B1 ins संजय उवाच —^{a}) K1-4 D1 यं (K4 D1 त) यांत चं, D2 3 5 6 तं प्रयात (for त प्रयान्त) K4 महाबाहो —^{b}) D6 पंचाला D2 4 S सोमकै (for °का) — For 67^{ab}, Ś1 subst

774* त समायान्तमालोक्य घोररूप सुतास्तव ।

— Ś2 om. 67^{c}–68^{b} —^{c}) K1 [ऽ]न्वययु (for ऽनु°)

68 Ś2 D7 om 68^{ab} (of v l 67). —^{a}) Ś1 K1 2 om from सेना up to वारयन् (in 68^{b}) K3 B5 Dn2 D1 3 6 समेता, K4 5 Dn1 D2 4 8 समेत्य, D5 प्रयात (for ससेना) D5 महाबाहु (for °राज) —^{b}) B5 तावका (for सोदर्या) —^{c}) K5 चत्रसेनश् (for चित्र°) B (except B4) Dc1 S (except M1 2) दु शासनश्चित्रसेन —^{d}) Ś K1 2 4 Dn2 D1-6 विशा पते (for श्चिविंशति)

69 ^{a}) K1 G4 दुष्प्रहश्, D1 G1 5 M दुःपहश्, T G3 दुष्प्रमश् (for दुःसहश्) —^{b}) B1-3 Dc1 Dn1 S [ऽ]थ (for च) K5 D4 6 7 सलस् (for शलस्) —^{c}) D7 om (hapl) विन्दानु K5 B2 3 5 Dc1 Dn1 D1 5-8 G2 5 सुमुखौ —^{d}) D8 दुर्गबाहु (for दीर्घ°)

70 ^{a}) T G2 वृंदारक —^{b}) T G3 4 सुघोषो (for सुषेणो) — K4 D1 2 om (hapl) 70^{cd} —^{d}) K5 Dn1 D7 सुधर्मा, Dc1 सुधन्वा, S सुशर्मा (for सुवर्मा)

71 ^{a}) Ś K1-4 D1 वियभू, K5 Dn2 D4 5 7 8 शोभतो (D4 5 °ते); Dc1 विविधं; D2 विविधा, D3 6 चित्रस् (D6 °भू) (for विविधै). D3 5 7 8 रथिन (for °नां) S श्रेष्ठै (for श्रेष्ठा) —^{b}) Ś K Dn2 D1 3-8 सहसैन्यपदानुगा, B1-3 Dc1 Dn1 स्व (B1-3 स) सैन्यै सपदानुगै —^{c}) D1 सयता, D2 सहिता.; T G3 सयुक्ता (for सयत्ता) D3, 6 सहसा (for समरे). Ś K2 3 Dn2 D1-5 7 8 वीरा, D6 वीर (for शूरा) — Ś K2 3 read 74^{cd} after 71, while K4 D1 read it for the first time after 71, repeating it in its proper place — After 71, B Dc1 Dn1 ins

775* तै समन्तावृत शूरै समरे स महारथ ।
[B4 5 समरेषु (for समरे स)]

72 ^{a}) Ś1 समेत्य (for समीक्ष्य) Ś2 G1-4 M स, D3 6 [अ]थ, T च (for तु) B1-3 Dc1 Dn1 निरीक्ष्य चैतान्सक्रुद्धो —^{b}) B3 Dc1 Dn1 प्रतापवान् (for पराक्रमी) —^{c}) K4 D1 S अभ्यद्रवत (for °वर्तत) —^{d}) B2 क्रुद्धो, B2 (marg) क्षुद्रो (for क्षुद्र-) B4 (marg, orig as in text) भीमसेन पराक्रमी (= 72^{b})

73 ^{a}) D3 मंदास्त्राणि (for महा°) D2 घोराणि (for दिव्यानि) —^{b}) Ś छादर्शयन्, K1-4 Dc1 Dn D1 3 प्रदर्श°, B (except B1) S व्यदर्श° (for अदर्श°) D2 तत्र दिव्यान्यदर्शयन् —^{c}) B (except B1) Dc1 Dn D2 छादयंत. (for वार°) S तीक्ष्णैर् (for भीमं) —^{d}) D2 [उ]दिता (for °तम्) S भीमसेनं महाहवे — After 73, S reads 90-105

74 S om (hapl) 74^{a}–77^{b} Ś K2 3 read 74^{cd} after 71, while K4 D1 read the same for the first time after 71 —^{c}) D2 अग्रत कुंजरानीकं —^{d}) Ś2 कृत्वा बाणैर्, D2 इषुसघैर् (for शरवर्षैर्) K1 4 (both times) 5 D4-6 अवाकिरन्

75 S om 75 (of v l 74) —^{b}) D6 मातंगानीकम् (for तद्गजा°) B4 आशु वै (for आशुगै) —^{c}) D2 om सर्वा B1 2 समं न्यस्य, B3 सुसंन्यस्य, D2 सममेत्य (for समभ्यस्य)

76 S om. 76 (of. v 1 74). —^{a}) Ś2 K1, 2 च

त्रासिताः शरभस्येव गर्जितेन वने मृगाः ।
प्राद्रवन्द्विरदाः सर्वे नदन्तो भैरवान्रवान् ॥ ७६
पुनश्चातीत्य वेगेन द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
तमवारयदाचार्यो वेलेवोद्वृत्तमर्णवम् ॥ ७७
ललाटेऽताडयच्चैनं नाराचेन स्मयन्निव ।
ऊर्ध्वरश्मिरिवादित्यो विबभौ तत्र पाण्डवः ॥ ७८
स मन्यमानस्त्वाचार्यो ममायं फल्गुनो यथा ।
भीमः करिष्यते पूजामित्युवाच वृकोदरम् ॥ ७९
भीमसेन न ते शक्यं प्रवेष्टुमरिवाहिनीम् ।
मामनिर्जित्य समरे शत्रुमध्ये महाबल ॥ ८०
यदि ते सोऽनुजः कृष्णः प्रविष्टोऽनुमते मम ।
अनीकं न तु शक्यं भोः प्रवेष्टुमिह वै त्वया ॥ ८१
अथ भीमस्तु तच्छ्रुत्वा गुरोर्वाक्यमपेतभीः ।
क्रुद्धः प्रोवाच वै द्रोणं रक्तताम्रेक्षणः श्वसन् ॥ ८२
तवार्जुनो नानुमते ब्रह्मबन्धो रणाजिरम् ।
प्रविष्टः स हि दुर्धर्षः शक्रस्यापि विशेद्बलम् ॥ ८३
येन वै परमां पूजां कुर्वता मानितो ह्यसि ।
नार्जुनोऽहं घृणी द्रोण भीमसेनोऽस्मि ते रिपुः ॥ ८४
पिता नस्त्वं गुरुर्बन्धुस्तथा पुत्रा हि ते वयम् ।
इति मन्यामहे सर्वे भवन्तं प्रणताः स्थिताः ॥ ८५　C 7 5184 B 7 127 50 K 7 127 64

नमस्येव, D5 शरमंवेण (for शरभस्येव) — b) K4 Dn2 D1 8 महा, D5 यथा (for वने) Ś K1-3 गजा (for मृगा) — d) D2 रवतो (for नदन्तो) D1 रणात् (for रवान्)

77 S om 77ab (cf v l 74) — a) Dn2 D1 . 8 [अ]तीव, D6 [अ]तीत (for [अ]तीत्य) — c) B Dc1 D. 4 T लावारयद् — d) Dn1 D4 [उ]द्धूतम्, D1 [उ]द्धुतम्, D2 [उ]द्धतम्, D7 [उ]धृतम् (for [उ]द्वृत्तम्) B2 3 Dc1 M1 2 वेलोद्वृत्तमिवार्णव, Dn2 D3 6 वेलेवोद्धत-सागर, D8 वेलोद्धतमहार्णव — After 77, S ins

776* तस्य द्रोणो रथं राजञ्छादयामास सयुगे ।
साश्वसूतध्वज तूर्णं तदद्भुतमिवाभवत् ।

78 b) B3 Dc1 Dn1 M3 हसन् (for स्मयन्) — d) B1 3 Dc1 Dn1 तेन (for तत्र)

79 a) G1 M1 2 हन्यमानस् (for मन्य°) D2 न्वाचार्यो, D3 6 आचार्यो (for त्वा°) — b) Ś2 समये (for ममाय) N (except Ś K1) फाल्गुनो G1 M2 तद्य फल्गुनवत्तदा — c) D2 भीम प्रदक्षिण धरम्व — d) D2 क्षयोवाच, M1 2 प्रत्यु° (for इत्यु°) — For 79cd, G1 M2 subst

777* भीम पूजा करिष्यन्त गुरुवृत्तमथाब्रवीत् ।

80 Before 80, S ins द्रोण — a) D3 6 G1 M शक्या (for शक्यं) B1 Dc1 Dn1 भीम नेह त्वया शक्य — b) K2 B1 Dn2 D3 6 G1 M अरिवाहिनी, D2 पर-वाहिणी — c) B1-3 Dc1 Dn1 कौंतेय, D2 सङ्ग्रामे (for समरे) — d) K5 B1 Dn2 D2-8 T G1-5 शत्रुमध्य (for °मध्ये) Ś2 D4 महाबल°, K6 D2 3, 6-8 °बल, B2-4 Dc1 Dn1 °हवे (for °बल)

81 a) B1-3 Dc1 Dn1 [अ]सौ (for ते) Ś K1-3 D3 4 T G3-5 स्मानुज, B1-3 Dc1 Dn1 तेनुज (for सोऽनुज) — c) D6 अनीत (for अनीक) Ś D8 तु न (by transp), K5 ननु B Dc1 Dn1 D6 T G2 5 शक्य मे (Dc1 Dn1 हि, G2 ते), G1 M ते (M3-5 मे) न्नक्य (for शक्य भो) — d) Ś2 G5 इह भो (G5 वा), Dn1 अपि ते (for इह वै) Ś2 om. त्वया D8 काम्यया (for वै त्वया)

82 a) D2 च (for तु) — b) D3 6 गुरु (for गुरोर्) Ś2 (marg as in text) अभीतवत्, B (except B4) Dc1 Dn1 T G2-6 अशेषत (for अपेतभी) G1 M तत्रा(G1 M1 2 तदा)चार्यवचो भृश — c) Ś2 K1-4 भीमो (for द्रोण) — d) Ś2 क्रुधा (for रक्त-) D4 5 स्वरन्, D7 8 त्वरो (for श्वसन्) B (except B4) Dn1 रक्तापाङ्गेक्षण श्वसन्, G1 M क्रोधदीप्तेक्षण श्व° ❀ Cd रक्तताम्रे अरुणे अक्षिणी यस्य । ❀

83 Before 83, Dn2 S (except G1 M1 2) ins भीम — a) Ś1 नानुमतो (for ते) G1 M नार्जुनोनुमतेनाद्य — b) Ś K1-4 D1, 3 6 रणाजिरे, B3 रणा-तिक (for रणाजिरम्) — c) B5 T G3-5 ह, D8 च, D6 तु (for हि) G1 M1 2 प्रविष्ट प्रविशेत्सोपि — d) M3 4 5 (sup lin, orig as in text) महद् (for विशेद्) G1 M2 शक्रस्येव महाबल

84 a) Dn2 D3 6 तु, D1 [ए]व, S त्व (for वै) Dn2 D3 6 [अ]नुपमा (for परमा) — c) B2 हि (for ऽहं) S विप्र (for द्रोण)

85 b) B (except B4) Dc1 Dn1 च (for हि) — d) B (except B4) Dc1 Dn1 सदा, Dn2 D3 6 वय (for स्थिता),

अद्य तद्विपरीतं ते वदतोऽस्मासु दृश्यते ।
यदि शत्रुं त्वमात्मानं मन्यसे तत्तथास्त्विह ।
एष ते सदृशं शत्रोः कर्म भीमः करोम्यहम् ॥ ८६
अथोद्भ्राम्य गदां भीमः कालदण्डमिवान्तकः ।
द्रोणायावसृजद्राजन्स रथादवपुप्लुवे ॥ ८७
साश्वसूतध्वजं यानं द्रोणस्यापोथयत्तदा ।
प्रामृद्नाच्च बहून्योधान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ ८८

तं पुनः परिवव्रुस्ते तव पुत्रा रथोत्तमम् ।
अन्यं च रथमास्थाय द्रोणः प्रहरतां वरः ॥ ८९
ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः पराक्रमी ।
अग्रतः स्यन्दनानीकं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ९०
ते वध्यमानाः समरे तव पुत्रा महारथाः ।
भीमं भीमबलं युद्धेऽयोधयंस्तु जयैषिणः ॥ ९१
ततो दुःशासनः क्रुद्धो रथशक्तिं समाक्षिपत् ।

---

86 ^{a}) B3 5 Do1 Dn1 अथेद, D3 यथेवं, T G1–4 M तदद्य (by transp), G5 यद्यद्य —^{c}) Dn1 D2 5 8 G4 5 शत्रुत्वम्, D4 शत्रूंस्त्वम्, Bom ed त्व शत्रुं (by transp) —^{d}) G3 मन्यते (for °से) Ś K1–3 D1 तु हि, D4 द्विज (for त्विह) — D4 om 86^{e}–88^{d} —^{ef}) D3 एतत् (for एष) S transp शत्रो and कर्म Ś K1–3 5 B4 5 D1, 5 7 8 भीम (for भीम॰) S करिष्यति (for करोम्यहम्)

87 D4 om 87 (cf. v l. 86) Before 87, S ins सजय —^{a}) B4, 5 तथो(B5 °तो)द्भ्राम्य, G1 M एव मुक्त्वा (for अथोद्भ्राम्य) Do1 T G3 4 वीर (for भीम) —^{b}) Dn2 D3 कालदण्डाम् Ś2 इवापर, Dn2 D3 6 °परं (for °न्तक॰) G2 कालदंडोपमा मृशं —^{c}) Dn2 D3 द्रोणस्य (for द्रोणाय) Ś1 K2 Dn1 D2 6 G5 व्यसृजद्, B2 3 5 Do1 प्रासृ°, S (except G5) [अ]वासृ° (for [अ]वसृ°) B2 3 5 Do1 Dn1 G1 M क्रुद्ध (for राजन्) —^{d}) D7 8 अवदुद्रुवे (for °पुप्लुवे)

88 D4 om 88 (cf v l 86) —^{a}) D2 वाहं (for यान) —^{b}) B2 (marg, orig as in text) गदा, M3–5 तथा (for तदा) — After 88^{ab}, S ins

778* तदद्भुतमपश्याम पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
द्रोण तु विरथ कृत्वा भीमसेनो महाबल ।
अभ्यवर्तत सैन्यानि तावकानि समन्तत ।

[(L 1) T G2 तम् (for तद्)]

—^{c}) Ś2 K3 4 प्रमृद्नाच्च, K1 प्रमृद्नश्च, K2 प्रमृद्याश्च, B2 3 Do1 अमृद्नाच्च, Dn1 अगृह्णाच्च, D1 प्रमृद्नाश्च, D2 प्रमृदित्वा; D3 प्रममर्द (for प्रामृद्नाच्च) S स मृद्न स्तरसा यो(G1 M यौ)धान् —^{d}) A few MSS इवो॰जसा (for इवौ°) — After 88, S ins

779* विचचार रणे राजन्वायुतुल्यपराक्रम ।

89 ^{b}) B Do1 महारथा, Dn2 D3 रथोत्तमा (for °त्तमम्) D6 तव योधा समंतत — For 89^{ab}, S subst

780* निर्जितस्तु तदानेन पाण्डवेन महात्मना ।

—^{c}) B2 आरुह्य, B3 Do1 Dn1 आरूढो, D2 6 आत स्थे, T G2–5 आतिष्ठद् (for आस्थाय) G1 M अन्यं रथं समातिष्ठद् —^{d}) D5 शस्त्रभृतां (for प्रहरता) — After 89, N (except D2 3) ins

781* व्यूहद्वार समासाद्य युद्धाय समवस्थित ।

[Ś2 व्यूहद्वारि, D3 °स्थान (for °द्वार) Ś1 B2 3, 5 Do1 समास्थाय (for °साद्य) B3 4 Dn2 D3 समुपास्थित॰ (for समव°)]

while, D2 ins after 89

782* भीमेनैवाकरोद्यत्न व्यूहमेवाभ्यरक्षत ।

90 S reads 90–105 after 73 —^{a}) T G1–4 M स तैर्विद्धो, G5 lacuna (for तत क्रुद्धो) —^{b}) B2 3 Do1 Dn1 प्रतापवान्, S महाबल (for पराक्रमी) —^{d}) K1 Do1 D4 8 G2 अवाकिरन् (for °रत्)

91 For the sequence in S, cf v l 90 —^{a}) G1 M हन्यमाना (for वध्य°) Ś1 ते बद्ध*सला सर्वे —^{b}) D5 महाबला (for °रथा) —^{c}) K3 B4 5 भीम बला (for °बल) K4 भीमसेनबलं युद्धे —^{d}) Ś K1–4 Do1 Dn1 D1 2 योधयतो, K5 B5 Dn2 D5 योधयंति, B1–3 D3 6–8 [ऽ]योधयत (for °यस्तु) D5 वधैषिण (for जयै°)

92 For the sequence in S, cf v l 90 —^{a}) D2 दु शासनस्तत क्रुद्धो —^{b}) B (except B4) Do1 अथाक्षिपत्, D2 T G2–5 विचिक्षिपे (for समाक्षिपत्) G1 M रणे शक्तिं परामृशत् Cd cites रथशक्तिं (as in text) —^{c}) Ś K1–3 -पारशवीं; K4 Dn1 D2–5 7 8 पारसवीं (for °शवीं) B1–3 Do1 दीप्ता, D3 शक्तिं (for तीक्ष्णा) B4 5 यमदण्डोपमा गुर्वीं —^{d}) D7 8 जिघांसन्न (for जिघांसु॰)

सर्वपारशवीं तीक्ष्णां जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥ ९२

आपतन्तीं महाशक्तिं तव पुत्रप्रचोदिताम् ।

द्विधा चिच्छेद तां भीमस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९३

अथान्यैर्निशितैर्बाणैः संक्रुद्धः कुण्डभेदिनम् ।

सुषेणं दीर्घनेत्रं च त्रिभिस्त्रीनवधीद्बली ॥ ९४

ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्धनम् ।

पुत्राणां तव वीराणां युध्यतामवधीत्पुनः ॥ ९५

अभयं रौद्रकर्माणं दुर्विमोचनमेव च ।

त्रिभिस्त्रीनवधीद्भीमः पुनरेव सुतांस्तव ॥ ९६

वध्यमाना महाराज पुत्रास्तव बलीयसा ।

भीमं प्रहरतां श्रेष्ठं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ९७

विन्दानुविन्दौ सहितौ सुवर्माणं च ते सुतम् ।

प्रहसन्निव कौन्तेयः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ९८

ततः सुदर्शनं वीरं पुत्रं ते भरतर्षभ ।

विव्याध समरे तूर्णं स पपात ममार च ॥ ९९

सोऽचिरेणैव कालेन तद्रथानीकमाशुगैः । C 7 5212 B 7 127 68 K 7 127 50

---

93 For the sequence in S, cf v l. 90 —^{a}) D3 आयातीं त्व (for आपतन्तीं) B2 3 Dc1 Dn1 तु ता, D5 तदा (for महा) D3 6 महाराज (for °शक्ति) —^{b}) K5 B4 Dn2 D2–3 प्रणो(K. D2 4 6 °नो)दिता, B1–2 5 Dc1 Dn1 -भुजेरिता (for -प्रचोदिताम्) G1 M तव पुत्रेण प्रेषिता —^{c}) B2 3 5 Dc1 Dn1 कौंतेयो (for ता भीमस्) G1 M शरैश्चिच्छेद समरे —^{d}) B2 3 5 Dc1 Dn1 महेनानतपर्वणा

94 For the sequence in S, cf v l. 90 —^{a}) K5 अन्यैस्तु, D2 अन्यैश्च (for अथान्यैर्) K. D7 8 सुमुखं, B4 Dn2 D3 6 S तु शितैर्, D4 5 विशिखैर् (for निशितैर्) —^{b}) K1 D3 स क्रुद्ध, B1–3 Dc1 Dn1 पाडव (for संक्रुद्ध) K5 Dn2 D7 8 सक्रुद्ध पाडुनंदन, S सुषेणं दीर्घलोचन —^{c}) K1 दीर्घसूत्रं (for °नेत्र) S कुडभेदिनमप्याशु —^{d}) B1. 3 Dc1 Dn1 तान् (for त्रीन्) S न्यहनद् (for अवधीद)

95 For the sequence in S, cf v l 90 —^{a}) M3 4 5 (sup lin, orig as in text) त्रिविंशतिं (for वृन्दारक) T G2–4 वीर (for वीर) —B4 om 95^{cd} B5 repeats 95^{cd} after 784* —^{c}) B1–3 5 (second time) Dc1 Dn1 D2 T G1 3 4 M शूराणा (for वीराणा) —^{d}) S पश्यताम् (for युध्यताम्) Ś1 बलाद्, D. बली (for पुन)

96 For the sequence in S, cf. v l. 90 —^{a}) D2 सरौद्र (for अभय) —^{c}) T G1 2 M न्यहनद्, G3–5 अहनद् (for अवधीद्) B4 D2 6 वीर (for भीम) —K2 om 96^{d}

97 For the sequence in S, cf v l. 1 90 —^{a}) S हन्यमाना (for वध्य°) —^{b}) D2 तेन (for तव) Dn2 D3 8 यवीयस (for बलीयसा) —For 97^{cd}, B1. 2 (marg) 3 Dc1 Dn1 subst. B2 (marg) 4 5 D5 ins after 97

783* बाहुं मृत्युमय कृत्वा समावव्रुर्वृकोदरम् ।

—B1 . D5 cont. K4 B1–3 Dc1 Dn1 D1 ins after 97

784* ते शरैर्भीमकर्माणं ववर्षु पाण्डव युधि ।
मेघा इवातपापाये धाराभिर्धरणीधरम् ।
स तद्बाणमय वर्षमश्मवर्षमिवाचल ।
प्रतीच्छन्पाण्डुदायादो न प्राव्यथत शत्रुहा ।

[(L 1) B3 Dc1 Dn1 ववृषु (for ववृषु) — Dc1 Dn1 om lines 2–4 — (L 2) D5 परोग्राभिर् (for [आ]तपापाये) B1 तल, D5 -तले (for धरम्) — (L 3) D1 वर्षाकाल (for अश्मवर्षम्) — (L 4) D5 प्राच्याव्याथ (for प्राव्यथत)]

— After 784*, B5 repeats 95^{cd}

98 For the sequence in S, cf v 1 90 —^{a}) D4 सुहितौ (for सहितौ) B (except B4) Dc1 Dn1 T G2–5 ततो विंदानुविंदौ तु (T G2–5 तौ) —^{b}) K3 B2 3 5 Dc1 Dn1 G2 सुध(B3 °क)र्माण, D3 T G3 4 सुश(D3 °स)र्माणं (for सुवर्माण) T भूमिप (for ते सुतम्) —^{c}) Ś K B2 D (except Dc1 D2) एव (for इव)

99 For the sequence in S, cf v 1 90 —^{b}) G1 M सुत (for पुत्रं) M4 पुरुषर्षभ (for भरत) —^{c}) S हृदये (for समरे) —^{d}) D2 रथाद्भुत, D8 महारथ (for ममार च) —For 99^{cd}, B (except B4) Dc1 Dn1 subst

785* तोमरेण निहत्याजौ प्रेषयामास मृत्यवे ।

100 For the sequence in S, cf v 1 90 —^{b}) T G2–4 आशु वै (for आशुगै) —^{c}) K3–5 D3 6 समभ्यस्यन्, D4 7 8 समालोक्य (D8 °क्य) (for समभ्यस्य) —^{d}) Ś2 व्यधमत्पाकशासनि, Dn2 D3. 6 °स्पवनात्मज — For 100^{cd}, B (except B4) Dc1 Dn1 subst

786* दिशो विद्रावयामास नीहारमिव भास्कर ।

दिशः सर्वाः समभ्यस्य व्यधमत्पाण्डुनन्दनः ॥ १००
ततो वै रथघोषेण गर्जितेन मृगा इव ।
वध्यमानाश्च समरे पुत्रास्तव विशां पते ।
प्राद्रवन्सरथाः सर्वे भीमसेनभयार्दिताः ॥ १०१
अनुयाय तु कौन्तेयः पुत्राणां ते महद्बलम् ।
विव्याध समरे राजन्कौरवेयान्समन्ततः ॥ १०२
वध्यमाना महाराज भीमसेनेन तावकाः ।
त्यक्त्वा भीमं रणे यान्ति चोदयन्तो हयोत्तमान् १०३
तांस्तु निर्जित्य समरे भीमसेनो महाबलः ।
सिंहनादरवं चक्रे बाहुशब्दं च पाण्डवः ॥ १०४
तलशब्दं च सुमहत्कृत्वा भीमो महाबलः ।
व्यतीत्य रथिनश्चापि द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १०५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

---

101 For the sequence in S, cf v l 90 — ^{a}) G1 M [s]स्य (for वै) D8 घोरेण, G3 निर्घोष (for °घोषेण) — K2 reads 101^c followed by 103^b twice — ^{c}) D2 5–8 भज्यमानाश्च, D4 सृज्य°, G1 M हन्य° (for वध्य°) T G2–5 तु (for च) Ś2 च ते सर्वे, B (except B1) Do1 Dn1 तथा तेन (for च समरे) — Ś K1 3 4 D1 om (hapl) 101^d–103^a — ^{d}) D2 transp पुत्रा and तव G1 M भयार्दिता (for विशां पते) B (except B1) Do1 Dn1 सिंहेनेव सुतास्तव — K2 om 101^e–102^d — ^{e}) B Do1 Dn1 सहसा, G1 M ते रथा (for सरथा) T G2–5 प्राद्रवन्समरे राजन् — ^{f}) G1 M1 2 शरार्दिता (for भया°)

102 For the sequence in S, cf v l 90 Ś K1–4 D1 om 102 (cf v l 101) Before 102, G4 ins संजय — ^{a}) B3 D2 T G2–5 अन्वियाय, B5 अनुया तस् (for °याय) D5 7 8 च (for तु) B1 D1 अनुदुद्राव (B4 °यायाच्च) कौंतेय — ^{b}) G1 तु (for ते) B6 D8 महा (for महद्) — ^{c}) D8 तूर्णं (for राजन्) — D2 om (hapl) 102^d–103^a — ^{d}) T G2–5 स कुरून्वै, G1 M कुरून्सर्वान् (for कौरवेयान्) B2 Do1 ततस्तत (for समन्तत)

103 For the sequence in S and the repetition in K2, cf v l 90, 101 Ś K1 3 4 D1 om 103^a (cf v l 101) — ^{a}) G1 M हन्यमाना (for वध्य°) — ^{b}) G1 M भीमेन कुरवस्तथा (M3–5 °दा) — ^{c}) T G2–4 हित्वा, G5 सृत्वा (for त्यक्त्वा) B (B2 marg, orig as in text) Do1 G2–5 रणाज् (for रणे) Ś1 K1–3 यातं, Ś2 यत्त, B Do1 Dn1 T G2–5 जग्मुश् (for यान्ति) G1 M अगच्छंस्ते (for रणे यान्ति) D2 ते त्यजन्समरे भीम — ^{d}) Ś K1–4 चोदयत, Dn2 D6–8 नोदयतो (for चोद°)

104 For the sequence in S, cf v l, 90. — ^{a}) K5 B3 8 Do1 Dn1 D8 तान्विनिर्जित्य संग्रामे (K5 समरे) — ^{b}) G1 2 M प्रतापवान् (for महाबल) B2 3 Do1 Dn1 भीमो भीमपराक्रम — K5 B1 D3 om (hapl) 104^c–105^b — ^{d}) K1 D7 बहुशब्द (for बाहु°) B2 3 Do1 Dn1 भैरव (for पाण्डव)

105 For the sequence in S, cf v l 90 K5 B1 D3 om 105^{ab} (cf v l 104) — ^{a}) Do1 Dn1 तत (for तल) — ^{b}) D6 भीमसेनो (for कृत्वा भीमो) — For 105^{ab}, D2 subst

787* कृत्वा शब्दं च भीमं च भीमो वै श्वसनात्मज ।

On the other hand, S subst

788* महान्तं तलशब्दं च कृत्वा द्रोणान्तिकं ययौ ।

[G1 M1 2 महानाद तत शब्द (for the prior half)]

— After 105^{ab}, B (except B1) Do1 Dn1 D5 ins

789* भीषयित्वा रथानीकं हत्वा योधान्वरान्वरान् ।

[D5 भ्रामयित्वा (for भीष°) D5 योध (for योधान्)]

— G3–5 om 105^{cd} — ^{c}) B1–4 Do1 Dn D2 8 अतीत्य (for व्यतीत्य) B2 3 Do1 Dn1 D2 चैव (for चापि)' G1 M स तानतीत्य वेगेन (G1 M1 2 समरे)

Colophon — *Sub parvan* Ś1 K5 B° 4 Do1 Dn D1–4 6 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* Ś1 चतुर्थे युद्धदिने, K1–3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś1 K2 4 B5 D1 7 8 G1 M1 2 भीमसेनप्रवेश, Ś2 K1 3 B1 D3 4 भीमप्रवेश, K5 भीमसेनप्रवेशो द्रोणविरथीकरणः B1–3 Do1 Dn1 D5 6 भीमसेन(B1 भीम)प्रवेशो द्रोणपराजय, Dn2 भीमसेनप्रयाण, D2 भीमसेनप्रवेशो धार्तराष्ट्रवध, Bom ed भीमसेनप्रवेशे भीमपराक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–5 124, B2 54, Dn1 127, D2 131, D3 23, G1 M 123 — *Śloka no* Dn1 72.

१०३

संजय उवाच ।

तमुत्तीर्णं रथानीकात्तमसो भास्करं यथा ।
दिधारयिषुराचार्यः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १
पिबन्निव शरौघांस्तान्द्रोणचापवरातिगान् ।
सोऽभ्यवर्तत सोदर्यान्मायया मोहयन्बलम् ॥ २
तं मृधे वेगमास्थाय परं परमधन्विनः ।
चोदितास्तव पुत्रैश्च सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ३
स तथा संवृतो भीमः प्रहसन्निव भारत ।
उदयच्छद्गदां तेभ्यो घोरां तां सिंहवन्नदन् ।
अवासृजच्च वेगेन तेषु तान्प्रमथद्बली ॥ ४
सेन्द्राशनिरिवेन्द्रेण प्रविद्धा संहतात्मना ।
घोषेण महता राजन्पूरयित्वेव मेदिनीम् ।
ज्वलन्ती तेजसा भीमा त्रासयामास ते सुतान् ॥ ५
तां पतन्तीं महावेगां दृष्ट्वा तेजोभिसंवृताम् ।
प्राद्रवंस्तावकाः सर्वे नदन्तो भैरवान्रवान् ॥ ६
तं च शब्दमसंसह्यं तस्याः संलक्ष्य मारिष । C. 7 3226 B. 7 128.8 K. 7 128.8

103

1 [a]) B1 Dn2 D1 4 S (except M.) समुत्तीर्णं (for तमु°) D2 T G.-. रथानीकं (for °कात्) B1-3 Dc1 Dn1 तं निवार्यतमायात —[b]) B1-3 Dc1 Dn1 पाडव विहम्(Dn1 °र)श्रेणे —[c]) B T G2-5 विवारयिषुर्, Dc1 निवार°, Dn1 विचार°; D4 5 विदार° (for दिधार°) G1 M पाडवेय तदाचार्य

2 [a]) B. स निवार्य (for पिबन्निव) —[b]) K5 निनिसृवान्, B1 च्युतान्धारान्, B2-5 Dc1 Dn1 S परिच्युतान्, D. -.-. निपून् (for वरातिगान्) D2 द्रोणस्य स शरातिगान् —[c]) T G3 यो (for सो) B2 3 5 Dc1 G2 [S]भ्यद्रवत, D2 वर्धत (for वर्तत) Cd cites अभिद्रु K. Dn2 D1 सौदर्यान्, D4 सौंदर्यान् (for सोदर्यान्) —[d]) K3 Dn2 D3-6 मोहयद् K. B Dc1 Dn1 D2 T G2-5 M2-5 मोहयन्बलमायया (D2 °लाघवात्, M2-. °मोजसा)

3 [a]) D1 वधे (for मृधे) —[b]) B (except B1) Dc1 Dn1 पुन (for पर) —[c]) D3 6-8 नोदितास् (for चोदि°) K1 B1. 2 D2 8 पुत्रैस्तु, S पुत्रेण (for पुत्रैश्च) —[d]) B2 Dc1 समतात् (for सर्वत)

4 [a]) B2 3 Dc1 Dn स तैस्तु संवृतो राजन, D2 S तैर्वृत (D2 मवृत) सर्वतो भीम —[b]) S क्रोधेन प्रटहसिव —[c]) K5 B2 4 Dn2 D1 2 उद्यच्छन्स, D2.4 उद्यच्छस, D5 उद्यच्छत, D3 G1 M उद्यम्य च (D6 स), T G2-5 उद्धृत्य स (for उदयच्छद्) —[d]) B Dc1 Dn1 सुघोरां, D2 स घोरा, S शत्रुभ्य (for घोरा ता) D1 सिंहनादयन्, T G2-5 सहमानदन् (T °दत्) (for सिंहवन्नदन्) —[e]) K1 अवासृजत, G1 M व्यपा(M2-. °वा)सृजच्च (for अवा°) —[f]) Ś K1. 2 प्रामथद्, G1 M2 प्रमथन्, M2-. प्रायमद् (for प्रमथद्) K. D2 4 7 8 शत्रुपक्षनिनादि(K. D1 8 °श्र)नीं, B1. 2 ते सु(B2 [orig] तेषु, [marg] ते सु)तान्सुमहानय, B3 Dc1 Dn1 ते सुतान्प्रमाय च, B4 स तान्प्रामथयद्बली, B5 स्वसुतान्प्रमथन्बली, Dn2 ते सुता अमथन्बली, D3 6 त्वत्सुतान्प्राभ्ययद्बली, T G2-. तान्सूतान्प्रा(G2. 5 ता स तान्प्रा)थैयन्बली

5 [a]) B1-2 Dc1 Dn1 इन्द्रादालिर् (for सेन्द्रा°) —[b]) K3 D2-4 6 प्रवृद्धा (for प्रविद्धा) Ś K1-3 मद्वृतानना, K4 तु इवात्मना, B4 सुमहा°, D1 सुकरा, D3 सा महा°, D4 संहिता°, T G3 4 सयता°, G1 2 5 M मगिता° (for संहता°) B1-2 Dc1 Dn1 प्रहिता (B2 [marg] प्रविद्धा, Dn1 प्रहता) महती गदा — After 5[ab], B1-3 Dc1 Dn1 D5 ins

790* प्रामभ्नात्सा महाराज सैनिकांस्तव संयुगे ।

[Dc1 प्रामथ्य, Dn1 प्रमथ्य (for प्राम्नात्)]

—[d]) K5 B Dc1 Dn1 D2 6 पूरयतीव (for °यित्वेव) Dn2 D2 च (for [इ]व) T G2-5 पूरयति दिशो दश —[e]) M1. 2 भीमस् (for भीमा) —[f]) D2 त्रासयंती च (for °यामास)

6 [a]) B1 नपतंतीं, D3 पतंतीं ता (by transp) S तामापतन्तीं वेगेन —[b]) Ś1 D2 दृष्ट्वा तेजोभिरावृता, B2 (marg, orig as in text) D5 °भूषिता —[c]) K4 आद्रवस् (for प्राद्र°) —[d]) D2 7 8 रवतो, D3-6 रुवतो (for नदन्तो) G3 नदतो भैरव नृपान्

7 [a]) B2 3 5 Dc1 तु (for च) K1 5 B1 4 Dn

प्रापतन्मनुजास्तत्र रथेभ्यो रथिनस्तदा ॥ ७
स तान्विद्राव्य कौन्तेयः संख्येऽमित्रान्दुरासदः ।
सुपर्ण इव वेगेन पक्षिराडत्यगाच्चमूम् ॥ ८
तथा तं विप्रकुर्वाणं रथयूथपयूथपम् ।
भारद्वाजो महाराज भीमसेनं समभ्ययात् ॥ ९
द्रोणस्तु समरे भीमं वारयित्वा शरोर्मिभिः ।
अकरोत्सहसा नादं पाण्डूनां भयमादधत् ॥ १०
तद्युद्धमासीत्सुमहद्घोरं देवासुरोपमम् ।
द्रोणस्य च महाराज भीमस्य च महात्मनः ॥ ११
यदा तु विशिखैस्तीक्ष्णैर्द्रोणचापविनिःसृतैः ।
वध्यन्ते समरे वीराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १२
ततो रथादवप्लुत्य वेगमास्थाय पाण्डवः ।
निमील्य नयने राजन्पदातिर्द्रोणमभ्ययात् ॥ १३
यथा हि गोवृषो वर्षं प्रतिगृह्णाति लीलया ।
तथा भीमो नरव्याघ्रः शरवर्षं समग्रहीत् ॥ १४
स वध्यमानः समरे रथं द्रोणस्य मारिष ।
ईषायां पाणिना गृह्य प्रचिक्षेप महाबलः ॥ १५
द्रोणस्तु सत्वरो राजन्क्षिप्तो भीमेन संयुगे ।

D_{2-8} असह्य वै (for असंसह्य) — ^{b}) K_{3} तथा (for तस्या) K_{5} सयुगे (for मारिष) — For 7^{ab}, S subst

791* सिंहनादमसह्य हि श्रुत्वा भीमस्य सयुगे ।

— ^{c}) S प्रापतश्च नरास्त्रस्ता — ^{d}) K_{1} $B_{1, 5}$ Dn_{2} D_{2-3} $M_{1, 2, 5}$ तथा (for तदा) — After 7, B (except B_{4}) Dc_{1} Dn_{1} D_{5} ins

792* ते हन्यमाना भीमेन गदाहस्तेन तावका ।
प्राद्रवन्त रणे भीता व्याघ्रघ्राता मृगा इव ।

[(L 2) Dc_{1} Dn_{1} व्याघ्राद्भीता (for व्याघ्रघ्राता)]

8 ^{a}) K_{5} एव (for स तान्) B_{1-3} Dc_{1} वेगेन (for कौन्तेय) — ^{b}) K_{1} दुरासदा, B (except B_{4}) Dc_{1} Dn_{1} °सदान् (for °सद) S सर्वानेव महारथ — ^{c}) $B_{2, 3}$ Dc_{1} कौंतेय (for वेगेन) — ^{d}) Ś $K_{2, 3}$ $D_{1, 2, 5}$ अन्वगाच्, K_{1} अनु°, K_{5} Dc_{1} Dn_{1} $D_{3, 4, 6}$ अभ्य°, B_{3} अभ्ययाच् (for अत्यगाच्)

9 ^{a}) B_{1} transp तथा and त Ś$_{2}$ K $B_{3, 4}$ Dn $D_{1, 2, 4-7}$ G_{1} M तु (for त) B_{2} च वि-, $D_{7, 8}$ प्रति- (for विप्र) — ^{b}) D_{6} यूथपान् — ^{cd}) B_{4} transp भारद्वाजो and भीमसेन Ś$_{1}$ समाद्रवत् (for समभ्ययात्)

10 ^{a}) $D_{2, 4, 5, 7, 8}$ भीम तु समरे द्रोणो — ^{b}) S पीडयित्वा (for वार°) — ^{c}) G_{1} $M_{1, 2}$ प्रणदतं महानाद, M_{3-5} अकरोत्सुमहा° — ^{d}) M_{3-5} परेषाम् (for पाण्डूना) B_{1-3} Dc_{1} Dn_{1} भयवर्धन, $D_{2, 3, 5, 6}$ भयमादधन्, T G_{2-5} M_{3-5} आदधद्भय (by transp) G_{1} $M_{1, 2}$ भयमादधत घले

11 ^{a}) $B_{2, 3}$ Dc_{1} Dn_{1} ततस्तयोर्महद्युद्ध, G_{1} M महदासीच्च तद्युद्धं — ^{b}) G_{1} $M_{1, 2}$ तुमुलं रोमहर्षण — ^{cd}) Dn_{2} om (hapl) महाराज भीमस्य च $B_{1, 3}$ Dc_{1} Dn_{1} महाबाहोर् (for °राज) D_{5} भीमसेनस्य पश्यत

12 ^{a}) K_{3} B_{2} यथा (for यदा) K_{5} च (for तु) — ^{b}) Ś$_{1}$ -विनिर्गतै, $B_{1, 2}$ Dc_{1} Dn_{1} -चरातिगै, B_{3} G_{1} $M_{1, 2}$ परिच्युतै, B_{4} च्युतै शरै (for विनि सृतै) — ^{c}) Ś K_{1-3} B_{1-3} Dn_{1} $D_{1, 3, 7, 8}$ वध्यते समरे ($B_{1, 3}$ स्म रणे, B_{2} न रणे) वीर, G_{1} M अहन्यत रणे वीर

13 ^{a}) B_{4} तदा (for ततो) — ^{b}) S मध्यम (for पाण्डव) — ^{c}) D_{1} न्यमील्य (for नि°) — ^{d}) D_{2} अभ्यगात् (for °यात्) — After 13, Bom. ed ins

793* असे शिरो भीमसेन करौ कृत्वोरसि स्थिरौ ।
वेगमास्थाय बलवान्मनोनिलगरुत्मताम् ।

14 ^{a}) $D_{7, 8}$ तथा (for यथा) T $G_{3, 4}$ च (for हि) — ^{c}) B_{4} वीरो (for भीमो) B_{1-3} Dc_{1} S महाराज (for नरव्याघ्र) — ^{d}) K_{5} तमग्रहीत्, B_{1-3} Dc_{1} तदग्र° (for समग्र°)

15 ^{c}) $B_{1-3, 5}$ ईशाया $B_{2, 3}$ Dc_{1} [आ]दाय (for गृह्य) — ^{d}) $M_{3, 4}$ च मारिष (for महाबल)

16 ^{a}) Ś$_{2}$ Dc_{1} Dn_{1} D_{2} समरे, T G_{2-5} सहसा (for सत्वरो) G_{1} M द्रोणस्य सरथो राजन् — After 16^{ab}, K_{4} B_{1-3} Dn_{2} $D_{1, 3, 6}$ S ins

794* दृश्यते तावकैर्योधैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनैः ।
परित्यज्य रथ तूर्णं द्रोणो भग्नं महीतले ।

[(L 1) S ददृशे (for दृश्यते) K_{4} D_{1} सैन्यैर्, G_{1} M योधैर् (for योधैर्) — D_{1} om. line 2 — (L 2) T $G_{3, 4}$ परिहृत्य (for °त्यज्य) G_{1} $M_{1, 2}$ रणे (for रथ) K_{4} B_{1-3} D_{6} transp तूर्णं and द्रोणो S द्रोणश् (for तूर्णं) B_{1-3} द्रोणो तस्मान्, S चूर्णित त (for द्रोणो भग्न)]

रथमन्यं समास्थाय व्यूहद्वारमुपाययौ ॥ १६
तस्मिन्क्षणे तस्य यन्ता तूर्णमश्वानचोदयत् ।
भीमसेनस्य कौरव्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १७
ततः स्वरथमास्थाय भीमसेनो महाबलः ।
अभ्यवर्तत वेगेन तव पुत्रस्य वाहिनीम् ॥ १८
स मृद्नन्क्षत्रियानाजौ वातो वृक्षानिवोद्धतः ।
अगच्छद्दारयन्सेनां सिन्धुवेगो नगानिव ॥ १९
भोजानीकं समासाद्य हार्दिक्येनाभिरक्षितम् ।
प्रमथ्य बहुधा राजन्भीमसेनः समभ्ययात् ॥ २०
संत्रासयन्ननीकानि तलशब्देन मारिष ।
अजयत्सर्वसैन्यानि शार्दूल इव गोवृषान् ॥ २१
भोजानीकमतिक्रम्य काम्बोजानां च वाहिनीम् ।
तथा म्लेच्छगणांश्चान्यान्बहून्युद्धविशारदान् ॥ २२
सात्यकिं चापि संप्रेक्ष्य युध्यमानं नरर्षभम् ।
रथेन यत्तः कौन्तेयो वेगेन प्रययौ तदा ॥ २३
भीमसेनो महाराज द्रष्टुकामो धनंजयम् । C. 7 5244 B 7.122 20 K 7 122 21

— c) G2 अन्यत् (for अन्य) Ś K Dn2 D1. 2 4–7 G3 समारुह्य (for °स्थाय) — G3 om (hapl.) 16d–18a — d) B1. 3 D2 4 5 7 8 T G2 4 5 अथाययौ, B4 समभ्ययात्, B5 Dn2 D3 6 समाययौ, Dc1 Dn1 M2–5 अथो ययौ (for उपाययौ) — After 16, Dn1 Bom ed ins

795* पराङ्मुखं तथा यान्तं मन्नोत्साहं गुरुं तदा ।
गत्वा वेगेन तं भीमो धुरं गृह्य रथस्य तु ।
तमप्यतिरथं भीमश्चिक्षेप भृशरोषितः ।
एवमष्टौ रथा क्षिप्ता गुरोर्भीमेन लीलया ।
द्रोणोऽपि तु निमेषेण पुनः स्वरथमास्थितः । [5]

[(L 1) Bom. ed. तमायान्तं तथा दृष्ट्वा (for the prior half) — (L 2) Bom. ed वेगात्पुनर् (for वेगेन तं) — (L 4) Bom ed भीमसेनेन लीलया (for the post half) — (L 5) Bom ed व्यदृश्यत निमेषेण (for the prior half)]

17 G3 om. 17 (cf. v l 16) — a) B (except B1) तु संयंता, Dc1 Dn1 [ऽ]थ सयता, T G4 [ऽ]पि यंतास्य, G1 M [ऽ]स्य यता तु, G2 [ऽ]पि यता तु, G5 [ऽ]प्ययंता त (for तस्य यन्ता) — b) M1 द्रोणम् (for तूर्णम्) D3 6–8 अनोदयत् (for अचो°) — c) K3 B D4 कौरव्यस् (for °व्य)

18 G3 om. 18a (cf. v l. 16) — a) K1 सु, Dn2 स (for स्व) — b) G1 M महारथ (for °बल) — c) B Dc1 Dn S अभ्यद्रवत (for °वर्तत) — d) D5 transp तव and पुत्रस्य

19 a) B1 संमृद्नन् (for स मृ°) — b) K1 [उ]द्धृत, M3 4 5 (inf lin as in text) [उ]द्धतान् (for [उ]द्धत) — c) B2 D1 आगच्छद्, D3 अगाम (for अगच्छद्) B4 धारयन् (for दार°) B2 सैन्यं (for सेना) D7 3 आ(D3 अ)गच्छद्गिरिमेना तु — d) D3 6 सिंहवेग इवोद्धतः Cd cites नगान्

20 B4 om (hapl.) 20–21 — a) Ś K1–4 D1 गजानीकं, M3 4 5 (inf lin as in text) राजा° (for भोजा°) — b) D 7 हार्दिक्येन B1 तु, G4 [ना]पि (for [ना]भि) — c) B (B4 om) Dc1 Dn1 प्रमथ्य तरसा वीरस् — d) Dn3 D2 6 तमभ्ययात्, T G3–5 समभ्यगात् (for °यात्) B (B4 om) Dc1 Dn1 तद्-व्यतिरलोऽभ्ययात्

21 B4 om 21 (cf v l. 20) — a) Ś2 मतापयन्, K5 B1 Dn1 G4 स (Dn1 तं) त्रामयन्, D2 5 स भ्रा (D5 संभ्रा)मयन्, G1 M1 2 स लोळयन (for संत्रासयन्) — b) K3 B (B4 om) Dc1 Dn1 T G2–5 M3–5 पाण्डव, G1 M1 2 वीर्यवान (for मारिष) — c) B1–3 Dc1 Dn1 अर्दयन् (B1 °त्) (for अजयत्) T G2–5 अजयत्सर्वत सैन्य — d) B1 5 D3 गोवृष, S गोकुलं (for गोवृषान्)

22 a) D3 मतीकृत्य (for अतिक्रम्य) — b) S K4 कामोजाना, B1 2 5 Dc1 Dn1 दरदाना (for काम्बोजानां) Ś2 अनीकिनीं (for च वाहिनीम्) — c) K5 सर्वान्, B1 2 4 5 Dc1 Dn1 T G2–5 M3–5 अन्यान्, G1 M1. 2 चैव (for चान्यान्) Dn2 D2 6 तथा म्लेच्छगणाना च — d) S प्रययौ स्वरयान्वित

23 a) B Dc1 Dn2 S चैव (for चापि) — b) D5 युयुधान (for युध्यमान) B Dc1 Dn2 D3 8 S महारथं, D2 8 नरर्षभ (for °र्षभम्) — M3 4 om (hapl) 23c–25b — c) Ś K1–3 D5 यातं, D8 यात, T G3 4 यस्त (for यत्त) K2 कौरव्यो (for कौन्तेयो) G1 M1 2 सा(M2 स)त्वेन सह कौंतियो — d) B1 3 Dc1 Dn1 तत, D3 तथा (for तदा)

24 M3 4 om 24 (cf v l. 23) — a) G1 M1 2 अर्जुनार्थं (for भीमसेनो) — c) G2 घोरास्, M5 यौ

5 30 31 अतीत्य समरे योधांस्तावक्रान्पाण्डुनन्दनः ॥ २४
सोऽपश्यदर्जुनं तत्र युध्यमानं नरर्षभम् ।
सैन्धवस्य वधार्थं हि पराक्रान्तं पराक्रमी ॥ २५
अर्जुनं तत्र दृष्ट्वाथ चुक्रोश महतो रवान् ।
तं तु तस्य महानादं पार्थः शुश्राव नर्दतः ॥ २६
ततः पार्थो महानादं मुमुचे माधवश्च ह ।
अभ्ययातां महाराज नर्दन्तौ गोवृषाविव ॥ २७
वासुदेवार्जुनौ श्रुत्वा निनादं तस्य शुष्मिणः ।
पुनः पुनः प्रणदतां दिदृक्षन्तौ वृकोदरम् ॥ २८
भीमसेनरवं श्रुत्वा फल्गुनस्य च धन्विनः ।
अप्रीयत महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २९
विशोकश्चाभवद्राजा श्रुत्वा तं निनदं महत् ।
धनंजयस्य च रणे जयमाशास्तवान्विभुः ॥ ३०
तथा तु नर्दमाने वै भीमसेने रणोत्कटे ।
स्मितं कृत्वा महाबाहुर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३१
हृद्गतं मनसा प्राह ध्यात्वा धर्मभृतां वरः ।
दत्ता भीम त्वया संवित्कृतं गुरुवचस्तथा ॥ ३२
न हि तेषां जयो युद्धे येषां द्वेष्टासि पाण्डव ।
दिष्ट्या जीवति संग्रामे सव्यसाची धनंजयः ॥ ३३
दिष्ट्या च कुशली वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।

धास् (for योधास्) G1 M1 2 समतीत्य रणे यो॰ (G1 यो) धास्

25 M3 4 om 25ab (cf v 1 23) — b) B D01 Dn1 S (M3 4 om) महारथं (for नरर्षभम्) — c) S वधार्थाय (for °र्थं हि)

26 a) K5 च; B1 5 S तु, D2 lacuna (for [अ]थ) B1-3 D01 त दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रश् — After 26ab, B D01 Dn1 D5 ins

796* प्रावृट्काले महाराज नर्दन्निव बलाहक ।
[D5 गदायव (for बलाहक)]

— c) D1 5 7 8 तत्र (for त तु) G3 om नादं B1 5 त तस्य सुमहानाद, B2-4 D01 Dn1 त तस्य निनदं घोरं — d) K1 पार्था Ś K1-3 D1 नदित (K1 °ता), D1 मर्दन (for नर्दत) Dn1 पार्थ श्रुत्वा स्वनादत — After 26, B1-3 D01 Dn1 D5 ins

797* वासुदेवश्च कौरव्य भीमसेनस्य सयुगे ।

27 B1-3 5 D01 Dn1 D5 transp 27 and 28 — a) Ś1 (marg, before corr as in text) भीमो (for पार्थो) — b) D2 M3-5 अमुचन् (for मुमुचे) D2 हि (for ह) — c) D3 अभ्ययाश्च (for °याता) S तदा (T तथा) राजन् (for महाराज) — d) B5 नर्दतौ, Dn1 नर्दतौ; D4 गर्जतौ, D5 नर्दतो, T G1 2 4 5 M गर्जंतौ (for नर्दन्तौ) Ś1 K1-4 D1 नर्दता (K4 नंदिता) विव गोवृषौ, G3 गर्जतो सिंहपुंगविव (sic)

28 B1 om 28 G3 4 om 28ab B1-3 5 D01 Dn1 D5 transp 27 and 28 — a) D4 वा***र्जुनौ B (B1 om.) D01 Dn1 तौ श्रुत्वा (B3 श्रुत्वा च) युगपद्वीरौ — D1 om (hapl) 28b-29a — b) K3 4 5 B (B1 om) D01 Dn1 D2 3 7 8 निनर्द (for निनादं) Dn2 D2 6 तत्र (for तस्य) S (G3 4 om) नाद तस्याभिगर्जत — c) D6 om the first पुन K. B (B1 om) Dn D3 प्राणदता, T G1-3 प्रणदतो (for प्रणदता) Ś K1-4 D1 तत प्रणेदतुर्दृष्टौ (Ś1 °दुर्न्तौ च) — d) K1 दिदृक्षे तु, T °क्षन्ते, G1-3 M °क्षू त, G4 °क्षुन्तं (for °क्षन्तौ)

29 D1 om 29a (cf v 1 28) — a) M1 2 रवात् (for रवं) — b) S (except Ś K1 3) फाल्गुनस्य — c) Ś1 K1 3 महाराजो, G1 M तदा राजन् (for महाराज) — d) D1 7 8 धर्मराजो (for °पुत्रो)

30 B1 T G1 4 om (hapl) 30-31 — a) G3 M3-5 राजञ्च (for राजा) — b) B3-5 D01 Dn1 तयो, D5 शुद्ध, Cd महत् (as in text) — c) B5 Dn2 G1 2 5 M समरे (for च रणे) — d) D3 6 आशासयन् (for °स्तवान्) K. G1 M1 2 प्रभु Dn2 D4 6 विभो (for विभु) M3-5 जयमाशास्य पाडव

31 B1 T G3 4 om 31 (cf. v 1 30) — a) Ś K1-4 वर्धमाने (K1 °नो), D1 नर्दमानो (for °माने) — b) B2-5 D01 D2 G3 5 मदोत्कटे (for रणो°)

32 a) K4 प्राप्य, G1 M1 2 स्वाह (for प्राह) — b) Ś1 धर्मविदा (for °भृता) — Before 32cd, G1 M1 2 ins युधिष्ठिर — c) K4 D1 6-7 दत्वा (for दत्ता) D6 सर्वं, Cd संवित् (as in text) S उक्तेन संविदं भीम — d) K5 च तत्, D5 T G2-5 M1 3-5 त्वया, G1 M2 तदा (for तथा)

33 a) D3 6 निहता कौरवा युद्धे — b) Dn1 D7 8 पाडव, D5 फाल्गुन (for पाण्डव) — c) D4 M2 जीवसि (for °ति) — d) K4 om from सत्य up to

दिष्ट्या शृणोमि गर्जन्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ३४
येन शक्रं रणे जित्वा तर्पितो हव्यवाहनः ।
स हन्ता द्विषतां संख्ये दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ३५
यस्य बाहुबलं सर्वे वयमाश्रित्य जीविताः ।
स हन्ता रिपुसैन्यानां दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ३६
निवातकवचा येन देवैरपि सुदुर्जयाः ।
निर्जिता रथिनैकेन दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३७
कौरवान्सहितान्सर्वान्गोग्रहार्थे समागतान् ।
योऽजयन्मत्स्यनगरे दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३८

कालकेयसहस्राणि चतुर्दश महारणे ।
योऽवधीद्भुजवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३९
गन्धर्वराजं बलिनं दुर्योधनकृतेन वै ।
जितवान्योऽस्त्रवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ४०
किरीटमाली बलवाञ्श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
मम प्रियश्च सततं दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ४१
पुत्रशोकाभिसंतप्तश्चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ।
जयद्रथवधान्वेषी प्रतिज्ञां कृतवान्हि यः ।
कच्चित्स सैन्धवं संख्ये हनिष्यति धनंजयः ॥ ४२ C 7 5264 B 7 128 53 K. 7 128 50

दिष्ट्या (in 34ᶜ) M2 धनजय

34 K4 om. up to दिष्ट्या (cf v l 33) —ᵇ) T G2-4 सात्वत, M3-5 मलक (for मात्सकि) —ᶜ) G1 M युद्धेमि (for शृणोमि)

35 Ś K1-4 D1 om (hapl) 35ᶜᵈ —ᵃ) D2 6 महर्ता, D4 5 महता (for स हन्ता) D7 3 द्विषत (for °ता) G1 2 सवे, M सखे (for सख्ये) —ᵈ) N (Ś K1-4 D1 om) फाल्गुन

36 D4 om. (hapl) 36 —ᵃ) Ś2 K1-4 D1 सत्य, K5 युद्धे (for सर्वे) —ᵇ) S जीवाम मश्रिता वय — K4 repeats 36ᶜᵈ after 37 —ᶜ) Dn2 D3 6 महर्ता, D5 यो हता (for स हन्ता) D5 T G3-5 सर्व- (for रिपु) G2 स हता द्विषता सखे —ᵈ) Ś2 फल्गुण, K3 4 (first time) 5 B D (except D8, D1 om) फाल्गुन (D2 °ण) K4 (second time) दिष्ट्या पार्थ स जीवति

37 D8 om 37ᵃ-41ᵇ —ᵇ) T G2-5 दुरासदा (for सुदुर्जया) —ᶜ) B Dc1 Dn1 धनुषा (for रथिना) K4 D1 येन (for [ए]केन) —ᵈ) Dn2 जीवित (for जीवति) — K3 G1 M read 40 after 37, while K4 repeats 36ᶜᵈ after it

38 D8 om. 38 (cf v l 37) S2 K1 3 D2 4 om (hapl) 38 K2 om (hapl.) 38-39 —ᵃ) M1. 2 समरे कौरवान्सर्वान् —ᵇ) Ś1 K4 5 Dn2 D1 3 6 7 गो ग्रहार्थं, S गोधनार्थे (for गोग्रहार्थे) G1 M1 2 समा हितान (for °गतान) —ᶜ) T G3 योधयन् (for योऽ-जयन्)

39 K2 D8 om 39 (cf v l 38, 37) B1 T G3 4 om (hapl) 39-40 Ś2 K1 4 D1 transp 39 and 40 —ᵃ) Ś1 कालीयीक, Ś2 K (K2 om.) D1 2 3 का(D2 क)ल्किय, D1 कार्त्तिकेय (for कालकेय-) — For 39ᵃᵇ, S (T G3 4 om) subst

798* कालकेयान्महेष्वासान्सहस्राणि चतुर्दश ।

—ᶜ) Ś2 K1. 3 4 हतानि येन समरे, G1 M1 2 निम्नचि मिषमात्रेण, G2 5 M3-5 योऽभ्रच्चिमे(G5 °मि)षमात्रेण

40 B1 D8 T G3 4 om 40 (cf. v l 37, 39) B4 om. 40-41 Ś2 K1. 4 D1 transp 39 and 40 K3 G1 M read 40 after 37 —ᵃ) K1 गधर्वराजानं (hypermetric) —ᵇ) D2 -कृते तु (for -कृतेन), D1 G1 M च (for वै) —ᶜ) D4 7 G1 M अस्त्र (for योऽस्त्र) G2 5 वेगेन (for वीर्येण)

41 D3 om. 41ᵃᵇ (cf. v l 37) B4 M3-5 om 41 (for B4, cf. v l. 40) —ᵃ) K3 T G2-5 भगवान् (for बल°) —ᶜ) D6 स मे (for मम) S (M3-5 om.) यो नित्य (for सतत) —ᵈ) G2 om. ष्ट्या जीवति फल्गु D4 जीवसि Ś2 फल्गुण, K2-5 B (B4 om) Dc1 Dn D1 4 6-8 फाल्गुन, T G3-5 पाण्डव (for फल्गुन) D5 दिष्ट्या पार्थ स जीवति

42 ᵇ) K1 चिकीर्षं, B Dc1 Dn D2 G1 M चिकीर्षन् (for चिकीर्षु) D7 8 दुस्तर (for दुष्करम्) —ᶜ) T G2-5 रथान्वेषी (for वधा°) —ᵈ) T G2-5 M3-5 च, G1 M1 2 तु (for हि) Ś K D (except Dc1 Dn1 D2) स (for य) —ᵉ) K1 2 D4 7 कश्चित् (for कच्चित्) D5 च (for स) B1 S सैंधवक (for स सैन्धव) B1 युद्धे, G1 2 M मखे, G4 सवे (for संख्ये) —ᶠ) S पात(G1 M1 2 घान)यिष्यति फल्गुन

43 B8 reads 43ᵃ-45ᵇ on marg —ᵃ) K1. 2 D7 कश्चित् (for कच्चित्) Ś2 B4 D2 तीर्णं, D4 तीर्णे (for तीर्णं) Ś2 B4 D2 4 प्रविश्य हि, K1 2 प्रतिज्ञ वा,

कच्चित्तीर्णप्रतिज्ञं हि वासुदेवेन रक्षितम् ।
अनस्तमित आदित्ये समेष्याम्यहमर्जुनम् ॥ ४३
कच्चित्सैन्धवको राजा दुर्योधनहिते रतः ।
नन्दयिष्यत्यमित्राणि फल्गुनेन निपातितः ॥ ४४
कच्चिद्दुर्योधनो राजा फल्गुनेन निपातितम् ।
दृष्ट्वा सैन्धवकं संख्ये शममस्मासु धास्यति ॥ ४५
दृष्ट्वा विनिहतान्भ्रातॄन्भीमसेनेन संयुगे ।
कच्चिद्दुर्योधनो मन्दः शममस्मासु धास्यति ॥ ४६
दृष्ट्वा चान्यान्बहून्योधान्पातितान्धरणीतले ।
कच्चिद्दुर्योधनो मन्दः पश्चात्तापं करिष्यति ॥ ४७
कच्चिद्भीष्मेण नो वैरमेकेनैव प्रशाम्यति ।
शेषस्य रक्षणार्थं च संधास्यति सुयोधनः ॥ ४८
एवं बहुविधं तस्य चिन्तयानस्य पार्थिव ।
कृपयाभिपरीतस्य घोरं युद्धमवर्तत ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

T G3 4 °ज्ञात, G1 M °ज्ञ त (for °ज्ञ हि) — ^{b}) Ś2 B4 D3 रक्षित (for °तम्) — ^{d}) G1 M1 2 सद्र क्ष्यामि (for समेष्यामि) B4 धनजयं (for [अ]हमर्जुनम्)

44 B8 reads 44 on marg — ^{a}) K1 2 D7 कश्चित् (for कच्चित्) — ^{b}) D5 -हितैषिण (for हिते रत) — ^{c}) K2 5 B Dc1 Dn D2 8 5 [अ]मित्रान्हि, T G2-5 [अ]मित्रांश्च (for [अ]मित्राणि) — ^{d}) K4 5 B D फाल्गुनेन

45 K5 D6 S om (hapl) 45^{ab} B3 reads 45^{ab} on marg — ^{a}) K1 2 D1 7 कश्चिद् (for कच्चिद्) D3 om (hapl) from राजा up to कच्चिद्दुर्योधनो (in 47^{c}) — ^{b}) K3 4 B D (D1 6 om) फाल्गुनेन — ^{c}) S च सैंधव (for सैन्धवक) G1 4 M3 4 सघे, G2 M1 2 5 सखे (for सङ्ख्ये) — ^{d}) Ś K1-4 D1 दास्यति, D2 S (except G2 3) यास्यति (for धास्यति) Dn2 शममस्मान्प्रदास्यति

46 D3 om 46 (cf. v l 45) D2 6 om (hapl) 46 — ^{a}) G1 M1 2 शत्रून् (for भ्रातॄन्) — ^{c}) K1 2 D7 कश्चिद्, S भयाद् (for कच्चिद्) T G2-5 राजा (for मन्द) — Dn2 om (hapl) 46^{d}–47^{c} — ^{d}) S (except G2 3) यास्यति (for धास्यति) Ś K1 2 4 D1 शममेवानुदा(S °या-, K3 धा)स्यति

47 D2 om up to दुर्योधनो (cf v l 45) Dn2 om 47^{abc} (cf v l 46) Dc1 Dn1 om (hapl) 47^{a}–48^{b} — ^{a}) D6 विनिहितान् (for चान्यान्बहून्) K2 B महा (for बहून्) T G2-5 पदातिरथनागाश्वान्; G1 M पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄंश्चैव — ^{b}) Ś2 K1 3 D2 5 T G M1 2 पतितान् (for पा°). — D3 om. (hapl) 47^{cd} — ^{c}) K1 2 D7 कश्चिद्, S दृष्ट्वा (for कच्चिद्) — ^{d}) Ś2 K1 2 4 D1 प्रयास्यति, K3 5 Dn2 D2 3 नु (K5 D2 तु) यास्यति, B गमिष्यति (for करिष्यति) Ś1 D4-7 पश्चात्तापोनुयास्यति

48 K4 Dc1 Dn1 D1 2 om (hapl) 48^{ab} (for Dc1 Dn1, cf v l 47) D6 lacuna for 48^{ab} — ^{a}) K1 2 D7 कश्चिद् (for कच्चिद्) K3 lacuna for ण नो वैर D4 नौ (for नो) D4 6 वीरम्, D3 वीर (for वैरम्) Cv कच्चिद्भीष्मेण ते वैरात् — ^{b}) K3 प्रयास्यति, Dn2 [उ]पशाम्यति, S [अ]प(G3 [उ]प)यास्यति (for प्रशाम्यति) Ś K1 2 एकेन प्रतियास्यति, B (except B4) Cv शम मेकेन यास्यति — ^{c}) Dn2 D3 हि (for च) Dc1 D2 3 शेपस्य रक्षणार्थाय, S कच्चिच्छेपस्य रक्षार्थं

49 ^{b}) K2 4 D3 8 G1 M1 2 पार्थिव, D4 °वा B2 3. 5 Dc1 Dn1 राज्ञश्चिंतयतस्तदा — Dc1 reads 49^{cd} on marg — ^{d}) K1 घोर (for घोरं)

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K4 5 B4 Dn1 D1 2 4 8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* Ś2 चतुर्थे दिवसे — *Adhy name* Ś1 K1 3. 4 Dn2 D1 3 6 भीमसेनप्रवेश, Ś2 K2 D2 4 5 भीमप्रवेश, K5 D7 8 भीमसेनप्रवेशे युधिष्ठिरानंद, B Dc1 भीम(B2 भीमसेन)प्रवेशे युधिष्ठिरप्रमोद, Dn1 भीमप्रमोद, G1 M1 2 भीमसेनप्रवेशो अर्जुनदर्शन, Bom ed भीमसेनप्रवेशो युधिष्ठिरहर्षं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-5 125, B2 53, B5 135, Dn1 128, D2 132, D8 24, G1 M 124 — *Śloka no* Dn1 54.

१०४

धृतराष्ट्र उवाच ।
तथा तु नर्दमानं तं भीमसेनं महाबलम् ।
मेघस्तनितनिर्घोषं के वीराः पर्यवारयन् ॥ १
न हि पश्याम्यहं तं वै त्रिषु लोकेषु संजय ।
क्रुद्धस्य भीमसेनस्य यस्तिष्ठेदग्रतो रणे ॥ २
गदामुद्यच्छमानस्य कालस्येव महामृधे ।
न हि पश्याम्यहं तात यस्तिष्ठेत रणाजिरे ॥ ३
रथं रथेन यो हन्यात्कुञ्जरं कुञ्जरेण च ।
कस्तस्य समरे स्थाता साक्षादपि शतक्रतुः ॥ ४
क्रुद्धस्य भीमसेनस्य मम पुत्राञ्जिघांसतः ।
दुर्योधनहिते युक्ताः समतिष्ठन्त केऽग्रतः ॥ ५
भीमसेनदवाग्नेस्तु मम पुत्रतृणोलपम् ।
प्रधक्ष्यतो रणमुखे के वीराः प्रमुखे स्थिताः ॥ ६
काल्यमानान्हि मे पुत्रान्भीमेनावेक्ष्य संयुगे ।
कालेनेव प्रजाः सर्वाः के भीमं पर्यवारयन् ॥ ७
भीमवह्नेः प्रदीप्तस्य मम पुत्रान्दिधक्षतः ।　C. 7 5180 B 7 129 9 K 7 129 9

104

1 K1-4 B1 नदमान, D4 मर्द°, G. दर्द° (for नर्द°) B1 D3.6 तु (for त) K. तथा तु त नर्दमान, B1-2.3 Dc1 Dn1 नि(B2 वि)नदत (B1 °तु) तथा त तु —c) B1-3 पर्जन्यवद्धिनिर्घोषं, B. Dc1 पर्जन्यरवनिर्घोष —d) B2 के वीरा प्रत्यवारयन

2 Dn2 om 2c-3b —a) D5 तु (for वै) D2 न पश्याम्यहमेन वै —b) B1 4 Dc1 Dn1 कवन (for सजय) —T G3.4 om 2c-4d —d) G1 M1 2 प्रमुखे (for अग्रतो) B5 पुमान (for रणे)

3 Dn* om 3ab, T G3 4 om 3 (for all, cf v 1 2) —a) K4 D* 3 5 6 8 उद्यम्यमानस्य, B1 5 Dn1 युयुत्स°, D4 उत्माद्य° (for उद्यच्छ) Dc1 गदामुद्यच्छतस्तस्य —b) Dn1 मृधेन हि (for महामृधे) B2 Dc1 कालस्येवेह सजय —c) D2 तु (for हि) B2 युद्धे, B5 हंता (for तात) —K1 om (hapl) 3d-1c —d) Ś K2-4 B1 4 5 D1 तिष्ठति (for तिष्ठेत) B1 यत्नाग्रत (for रणाजिरे) B2 3 Dc1 Dn1 यस्तिष्ठेदग्रत पुमान, G1 M यस्तिष्ठेत्प्रमुखे रणे

4 T G3 4 om. 4 (cf. v 1 2) K1 om 4abc (cf. v 1 3) —a) ¬(T G3 4 om) हति (for हन्यात्) —b) Ś2 K2-4 Dc1 Dn1 D1 5 G1.2 M ह, K5 Dn2 D2-4 तु, G5 हि (for च) —After 4ab, Dn2 D2 8 6 ins

799* अश्वमश्वेन समरे मनुजैर्मनुजास्तथा ।

—c) D5 पुरत, S (T G3 4 om.) प्रमुखे (for समरे) D. तात, G1 M1 2 स्थातु (for स्थाता) —d) K4 D1 साक्षादिव, G1 M अपि साक्षाद् (by transp) K5 B Dc1 Dn1 D2 G1 M पुरदर (for शतक्रतु)

5 a) K5 D4 5 7 8 रणे क्रुद्धस्य भीमस्य —b) D3.6 S (except M3-5) transp मम and पुत्रान् Ś K1-3 मम पुत्रा जिघासव —c) K1 युक्त°, D2 रक्ता (for युक्ता) —d) K1.3 5 D4 6 समतिष्ठति (for °ष्ठन्त) K1 D3 को, D4 ते (for के) G1 M1 2 के वीरा प्रमुखे स्थिता

6 a) G1 M1 2 च (for तु) D7 भीमसेनदवाग्नेण —b) Ś1 K1 4 B1 D1 2 4 पुत्रास्, K2 पुत्रस्, K3 पुत्रास् (for पुत्र) Ś2 M2 तृणोपल, K4 D1 3 6 तृणालय, K5 Dn2 D7 8 M3 4 तृणोलुप, B1 3 4 Dn1 D2 तृणोपमान्, B2 5 Dc1 तृणोलपान्, D5 तृणोपम, G5 तृणाल्व (for तृणोल्पम्) —c) K4 B D (except D3) प्रधक्ष्यतो G1 M दहतस्तस्य समरे —d) Ś1 D2 3 8 के तिष्ठन्त्यग्रतो रणे (D2 6 नरा), Ś2 K4 5 Dc1 Dn D2 4 5 7 8 केतिष्ठन्नग्रतो नरा (Ś2 K4 °वस्तदा, B4 °तो नृपा), K1-3 D1 केतिष्ठताग्रतस्तदा (K2 °तो नरा), G2 के वीरा पर्यवारयन्

7 a) Ś K1-3 D1 G1 M1-4 काल्यमाना (for °मानान्) K5 रणे, G1 M1-4 च मे (for हि मे) K3.4 पुत्रा B2 3 5 Dc1 Dn1 काल्यमानास्तु पुत्रान्मे —b) Ś2 K1-3 आवीक्ष्य B* 3 Dc1 Dn1 दृष्ट्वा भीमेन सयुगे, D1 G1 M (M5 [inf lin] as in text) भीमसेनेन सयुगे —c) K2 T G3 4 कालेनैव —d) M3 वीरा (for भीमं) M1 2 वीरा केस्य प्रपेदिरे —After 7, K4 B Dc1 Dn D1-3 6 ins.

के शूराः पर्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ८
संजय उवाच ।
तथा तु नर्दमानं तं भीमसेनं महारथम् ।
तुमुलेनैव शब्देन कर्णोऽप्यभ्यपतद्बली ॥ ९
व्याक्षिपन्बलवच्चापमतिमात्रममर्षणः ।
कर्णस्तु युद्धमाकाङ्क्षन्दर्शयिष्यन्बलं बली ॥ १०

प्रावेपन्निव गात्राणि कर्णभीमसमागमे ।
रथिनां सादिनां चैव तयोः श्रुत्वा तलस्वनम् ॥ ११
भीमसेनस्य निनदं घोरं श्रुत्वा रणाजिरे ।
खं च भूमिं च संबद्धां मेनिरे क्षत्रियर्षभाः ॥ १२
पुनर्घोरेण नादेन पाण्डवस्य महात्मनः ।
समरे सर्वयोधानां धनूंष्यभ्यपतन्क्षितौ ॥ १३

800* न मेऽर्जुनाद्भयं तादृक्कृष्णाद्वापि च सात्वतात् ।
हुतभुग्जन्मनो नैव यादृग्भीमाद्भयं मम ।

[(L 1) B2 कृष्णाद्वापि, B4 नापि कृष्णात् (by transp), Dn2 D3 6 न कृष्णात् D2 न कृष्णानु सात्वतात् (for the post half) — (L 2) D2 जन्मनो, D3 6 प्रभव (for -जन्मनो) D2 नैव]

8 ^{a}) M1 2 च (for प्र) — ^{b}) D3 S प्रधक्ष्य- (D3 °क्ष)त (for दिधक्षत) — ^{c}) M4 पर्यवार्यंत (for °वर्तन्त) G1 M1 2 के पुन प्रमुखे स्थातुं

9 Ś1 reads the ref on marg — ^{a}) K1-4 नद- मान K4 D3 तु (for त) D3 नर्दत तु तथा तत्र, D4 तथा दुर्मदमान त, G1 M1 2 प्रणदत तथा घोर — ^{b}) K Dn2 D1 3.6 महारवान्, B Dc1 Dn1 S (except G1 M1 2) °बल (for °रथम्) — ^{c}) Dn1 D5 7 तुमलेन, D4 क्षतुल्येन (for तुमुलेन) Ś2 K1-4 D1 च (for [दृ]व) — ^{d}) D7 8 स कर्णो (for कर्णोऽपि) Ś1 [s]स्यापतद्, K4 D5 ह्यभ्यपतद्, B Dc1 Dn1 [s]प्य(B4 5 ह्य)स्यद्रवद्, D2 [s]प्यभ्याययौ, D4 चाभ्यपतद्, D6 [s]त्याप्यपतद् (for ऽप्यभ्यपतद्) S योद्धु कर्णोऽभ्ययाद्बली (G1 M1 2 °भृश) — For 9^{cd}, K5 subst

801* कर्णोऽप्यभ्यपतद्भीमास्तुमुलेन रवेण च ।

10 ^{a}) Ś- K4 5 Dn2 D3 5-8 T G2-6 व्याक्षिपद्, B (except B1) Dc1 Dn1 आक्षिप्य, G1 M विक्षिपन् (for व्याक्षि°) B1-3 Dc1 Dn1 सुमहच्च, B4 सुमहान्, D4 बलवान् (for बलवच्) D2 क्षिपन्स शरजालानि — ^{b}) S अमर्षित (for °र्षण) D6 अतिमात्रप्रमर्षण — ^{c}) Ś K1-4 कर्णस्य, B Dc1 Dn D4 7 कर्ण सु, T G2 शूर स, G1 4 5 M3-5 शूर सु, G3 शूरस्य (for कर्ण स्तु) D3.6 आकाङ्क्षी — ^{d}) S transp बलं and बली B (except B1) Dc1 Dn1 मृधे (for बली) — After 10, K4 5 B D ins

802* रुरोध मार्गं भीमस्य वातस्येव महीरुह ।
भीमोऽपि दृष्ट्वा सावेग पुरो वैकर्तन स्थितम् ।
चुकोप बलवद्वीरश्चिक्षेपास्य शिलाशितान् ।
तान्प्रत्यगृह्णात्कर्णोऽपि प्रतीप प्रेषयच्छरान् ।
ततस्तु सर्वयोधाना यतता प्रेक्षता तदा । [5]

[(L 1) K4 5 Dn2 D1-3.6-8 महीधर (for °रुह) — (L 2) K4 D1 3 6 सर्वेषां, K5 महावेग (hyper- metric), Dc1 D3 सवेग, D2 मरथ, D5 त वीर (for सावेग) — (L 3) K4 Dc1 Dn1 D1-3 6 बल वान् (for °वद्) D6 भीमश्च (for वीरश्) D2 च (for [अ]स्य) K4 5 Dc1 D6 8 शिलाभितान्, D4 शताञ्शरान्, D5 शिलातलान् (for °शितान्) — (L 4) Dc1 Dn2 D2 5 8 प्रेषयश्च, D7 प्रेरयन् (for प्रेषयत) — (L 5) K4 D2 च, D7 8 स (for तु) K4 B3 5 Dn1 D1 पतता, B2 4 Dc1 प्रजत, Dn2 प्रति त, D2 यतन, D3 6 पतत, D4 प्रनता, D7 सुनत (for यतता) K5 D5 प्रेक्षयता K4 D1 3 6 प्रेक्ष्य ताञ्शरान् D8 द्रुत सर्वीक्ष्यतां तदा (for the post half)]

11 ^{a}) B4 प्राविशन्, D1 प्रवेपन् (for प्रावेपन्) D3 वेपततीव गात्राणि (sic), T G-, M3.8 प्रत्रेपतीव गा°, G1 M1 2 4 प्रवेपति च गा° — ^{b}) D5 S भीमकर्ण — ^{c}) D4 रथाना — ^{d}) B4 तु नि- (for तल-)

12 ^{b}) B (except B1) Dc1 Dn2 D2 S transp घोर and श्रुत्वा B2 3 5 Dc1 Dn1 महात्मन, D2 महारणे (for रणाजिरे) — ^{c}) Ś K1-3 खखभूमि, D1 विस्वभूमिं (for ख च भूमिं) B (B2 marg as in text) Dc1 Dn1 सरुद्धा, D2 सविद्धा, T G1 M1 2 संबंध, G3 4 M3-5 संबद्ध (for संबद्धा) — ^{d}) B (except B1) Dc1 Dn1 D2 G1 M मेनिरे तव (D2 G1 M तत्र) सैनिका (G1 M भूमिपा)

13 ^{a}) D3 7 घोषेण (for घोरेण) D8 शूरेण, S शब्देन (for नादेन) — ^{c}) G1 4 M यौधाना D2 पति- तानि च योधाना — ^{d}) Ś1 B4 D2 3 6 न्यपतन् (for [अ]भ्यप°) D2 भुवि (for क्षितौ) — For 13, B (except B1) Dc1 Dn1 subst.

803* केषांचिदल्पसत्त्वानां तं श्रुत्वा निनद युधि । —

वित्रस्तानि च सर्वाणि शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ।
वाहनानि महाराज बभूवुर्विमनांसि च ॥ १४
प्रादुरासन्निमित्तानि घोराणि च बहूनि च ।
तस्मिंस्तु तुमुले राजन्भीमकर्णसमागमे ॥ १५
ततः कर्णस्तु विंशत्या शराणां भीममार्दयत् ।
विव्याध चास्य त्वरितः सूतं पञ्चभिराशुगैः ॥ १६
प्रहस्य भीमसेनस्तु कर्णं प्रत्यर्पयद्रणे ।
सायकानां चतुःषष्ट्या क्षिप्रकारी महाबलः ॥ १७
तस्य कर्णो महेष्वासः सायकांश्चतुरोऽक्षिपत् ।
असंप्राप्तांस्तु तान्भीमः सायकैर्नतपर्वभिः ।
चिच्छेद बहुधा राजन्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ १८
तं कर्णश्छादयामास शरव्रातैरनेकशः ।
संछाद्यमानः कर्णेन बहुधा पाण्डुनन्दनः ॥ १९
चिच्छेद चापं कर्णस्य मुष्टिदेशे महारथः ।
विव्याध चैनं बहुभिः सायकैर्नतपर्वभिः ॥ २०
अथान्यद्धनुरादाय सज्यं कृत्वा च सूतजः ।　C 7. 5. 96 B 7. 123. 25 K 7. 149. 25

शस्त्राणि न्यपतन्दोर्भ्यः केषांचिच्चासवोऽद्रवन् ।
[(L. 2) B3 चापतन् (for न्यप°)]

14 ᵃ) B2 वित्रस्ताणीव, D2 वित्रस्थानि च (for वित्रस्तानि च). D. वाहाणि, T G1–3 M1 (sup. lin. as in text) सैन्यानि (for सर्वाणि) —ᵇ) Dc1 Dn1 D3 मूत्रे. K5 D1. 7 च (for प्र). —ᶜ) B2–5 Dc1 Dn D3. 5 6 च सर्वाणि (for महाराज). — K4 om. (hapl.) 14ᵈ–15ᶜ. —ᵈ) T G2–4 M1 विमनास्तुव, G. °नान्युत (for नांसि च). K. D1 न (for च). — For 14, G1 M1. 2 subst.

804* तं श्रुत्वा निनदं घोरं शकृन्मूत्रं सशोणितम् ।
प्रसुस्रुवुर्वाहनानि स्थधानि च ततोऽभवन् ।

15 K4 om. 15ᵃᵇᶜ (cf. v. l. 14). —ᵃ) D. पुनश्चासन्, G1 M1. 2 प्रादुरासीन्. Ś1 K1 न मित्राणि (for निमित्तानि). —ᵇ) B1–2. 5 Dc1 Dn D1. 5 सुबहूनि, B3 च महान्ति (for च बहूनि). — After 15ᵃᵇ, B Dc1 Dn D1. 2 6 8 S ins.

803* गृध्रकङ्कबडैश्चासीदन्तरिक्षं समावृतम् ।
[B1–2. 6 Dc1 Dn D5. 8 काक (for कङ्क). B1–3. 5 Dc1 D1. 2 8 बलैर्, Dn1 बटैश्, S बकैश् (for बडैश्). B4 गृध्रकाकबलकैर्, D5 गृध्रकाकवनैश्चासीद् (for the prior half). B अन्तरीक्षं]

—ᶜ) Ś K1–3 B D1 सुतुमुले, Dn1 D1. 5 तु तुमले (for तु तुमुले). —ᵈ) B Dc1 Dn1 D1. 2 कर्णभीम (for भीमकर्ण).

16 ᵃ) Ś K1–4 तत (Ś1 °यो)स्तु कर्णो विंशत्या, G1 M1. 2 त कर्णं पंचविंशत्या. —ᵇ) Ś K1–4 D1 बाणानां (for शराणां). Dn2 D3. 6 T G2–5 M2–5 अर्पयत् (T G3 °न), D2 अर्दयत्, D5 आर्दयन्. G1 M1. 2 आहनत् (for आर्दयत्). —ᶜ) K2 D5 त्वरित. —ᵈ) Ś1 G1 M1. 2 स च (for सूत).

17 ᵃ) Ś K1. 2 4 प्रगृह्य, B2 (marg., orig. as in text) उत्स्मयन् (for प्रहस्य). B1–3. 5 Dc1 Dn1 D1. 2 S [s]पि, B1 च (for तु). —ᵇ) Ś1 K1. 3 प्रत्यद्रवद्, Ś2 °त्रर्दीद्, K2. 4 B. Dn2 D1 प्रत्याद्रवद्, K Dc1 D7 प्रत्यार्दयन् (D7 °द्), B1. 3 5 D4. 5 प्रत्यर्दयद्, Dn1 D5 °र्पयन् (for °र्पयद्). K1. 2 4 बली (for रणे). —ᶜ) B1. 2 4. 5 सायकानां, D. सायकाणां. Dn. D5. 6 महस्राणि (for चतुःषष्ट्या). —ᵈ) B2. 3 Dc1 Dn1 महायशा, D. °रथ, T G1–5 वृकोदर (for महाबल).

18 ᵃ) K5 D1. 6 7 8 महाराज (for महेष्वास). —ᵇ) K1 Dn1 D1. 5 [s]क्षिपन्. B4 व्यक्षिपच्चतुर शरान्. —ᶜ) B2. 3. 5 Dc1 Dn1 च (for तु). Dc1 Dn1 वीर (for भीम). —ᵈ) = 20ᵈ. B4 सायकान्नतपर्वण, S कैरेव सायकान्. —ᶠ) S हस्त (for पाणि). D. क्षिप्रकारमहाबल.

19 ᵃ) K1 D1 कर्णं. —ᵇ) Ś2 K1–4 D1 अनेकधा (for °कशः). —ᶜ) Ś K2. 3. 5 Dc1 D1. 4 5 6 7 8 स छाद्यमान (for संछा).

20 ᵇ) B1 महाबल (for °रथ). —ᶜ) K5 D2. 4. 5. 8 S दशभि (for बहुभि). — K4 repeats 20ᵈ–23ᵇ after 25ᵃᵇ. —ᵈ) = 18ᵈ. Dn2 D5. 6 सूतं पंचभिराशुगैः.

21 For the repetition in K4, cf. v. l. 20. —ᵃ) B1 तथा (for अथ). —ᵇ) Ś1 K1–3 सज्यं, K5 B Dn2 D2–6 T G2–5 सज्ज (for सज्य). D2 तु, T G3–5 स (for च). G1 M1. 2 सज्यं कृत्वा महारथ. —ᶜ) Ś2 तूर्णं, D. घोर (for भीम). —ᵈ) G1 M1. 2 स सूतज (for महारथ). Ś2 K1–3. 4 (both times) D1 भीमकर्मणमाशुगैः, D4 नतपालनपर्वणा.

विव्याध समरे भीमं भीमकर्मा महारथः ॥ २१
तस्य भीमो भृशं क्रुद्धस्त्रीञ्शरान्नतपर्वणः ।
निचखानोरसि तदा सूतपुत्रस्य वेगितः ॥ २२
तैः कर्णोऽभ्राजत शरैरुरोमध्यगतैस्तदा ।
महीधर इवोदग्रस्त्रिशृङ्गो भरतर्षभ ॥ २३
सुस्राव चास्य रुधिरं विद्धस्य परमेषुभिः ।
धातुप्रस्यन्दिनः शैलाद्यथा गैरिकराजयः ॥ २४
किंचिद्विचलितः कर्णः सुप्रहाराभिपीडितः ।
ससायकं धनुः कृत्वा भीमं विव्याध मारिष ।
चिक्षेप च पुनर्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५
स छाद्यमानः सहसा कर्णेन दृढधन्विना ।
धनुर्ज्यामच्छिनत्तूर्णमुत्स्मयन्पाण्डुनन्दनः ॥ २६
सारथिं चास्य भल्लेन प्राहिणोद्यमसादनम् ।
वाहांश्च चतुरः संख्ये व्यसूंश्चक्रे महारथः ॥ २७
हताश्वात्तु रथात्कर्णः समाप्लुत्य विशां पते ।
स्यन्दनं वृषसेनस्य समारोहन्महारथः ॥ २८
निर्जित्य तु रणे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ।
ननाद सुमहानादं पर्जन्यनिनदोपमम् ॥ २९

22 For the repetition in K4, cf v l 20 —a) S (except G5) ततो (for तस्य) Ś2 K1-3. 4 (both times) D1 दृढ, B3 Dc1 [ऽ]थ सं (for भृशं) —b) D4 त्रींस्तु स-, T G2-5 सायकान् (for त्रीञ्शरान्) —c) D3 6 M3-5 निजघान Dc1 D2 5 क्रुद्ध (for तदा) —d) Ś2 K1 2 4 D4 5 7 वेगत, K5 B4 Dc 8 6 8 वेगिन, B1-3 5 Dc1 Dn1 पार्थिव (B3 5 Dn1 °व) (for वेगित)

23 a) B1-3 Dc1 Dn [ऽ]राजत (for ऽभ्रा°) Ś2 K1-4 D1 तदा (for शरैर्) S तै शरैर्विषमौ कर्ण —b) B5 सदा, D3 5 तथा (for तदा) Ś2 K1-4 D1 क्षुरो मध्यगतै शरै —d) T G2-5 त्रिशृगो भीमदर्शन — For 23cd, G1 M subst

806* मध्यदिनमनुप्राप्तस्त्रितेजा इव भास्कर ।

24 a) B3 तस्य (for चास्य) S तस्य सुस्राव रुधिर —c) D4 प्रादु (for धातु-) K4 5 प्रस्यदन, D5 -प्रस्यदत (for -प्रस्यन्दिन) S गिरे प्रस्तुवसानोस्तु —d) K5 B4 5 D4 5 7 धातव (for राजय) S यथा गैरिकजो रस (T G3 4 °ज रज, G2 5 °जो रज) — After 24, D3 reads 29 for the first time, repeating it in its proper place

25 For the repetition in K4, cf v l 20 —a) Ś1 D7 प्रचलित, D8 विक°, G1 M1 3 च च° (for विच°) —b) K3 4 B2 D1 T G2-5 सम्प्रहाराभि(K3 °दि)पीडित, K5 प्रहाराभिनि° —c) G1 M सशर तु (for ससायक) Ś K1 4 छित्त्वा (for कृत्वा) B (except B4) Dc1 Dn1 आकर्णपूर्णमाकृष्य —d) B1 5 शायकै, B3 Dc1 Dn सायकै (for मारिष) — B3 reads 25e-26d on marg B1 2 5 om. 25f

26 B3 reads 26 on marg —a) K1 Dn2 D3 6 G3-5 संछाद्यमान K5 कर्णेन, S समरे (for सहसा) B (except B4) Dc1 Dn1 स शरैरर्दितस्तेन —b) Ś1 धन्वना K5 दृढचापेन धन्विना, G1 M1 2 कर्णेन लघुहस्तवत् —c) Dn1 अलुनात्, D3 सोच्छिनत्, T G2 5 आच्छिनत् (for अ°) Ś2 K2 कर्णम् (for तूर्णम्) G1 M1 2 धनुश्छित्वाथ भल्लेन —d) B4 प्रस्मयन्, D3. 6 विस° (for उत्स°) B1-3 5 Dc1 Dn1 भीमस्तस्य क्षुरेण ह, S कर्णस्य च (G1 M1 2 स) महात्मन

27 D8 om 27a-28a —a) G1 M1 2 सारथेस्तु शिर कायात् —b) B (except B4) Dc1 Dn1 रथनीडाद पाहरत् (B1-3 °पातयत्), T G2-5 M3-5 रथनीळादपाहरव, G1 M1 2 पातयामास लीलया —c) G1 M1 2 तथाश्वाश् (for वाहाश्च) B Dc1 Dn1 S तस्य (for सख्ये) —d) D6 व्याधूश्, D7 व्यस्त (for व्यसूश्) B4 5 महाबल, D8 6 °रथ, G2 च मारिष (for महारथ)

28 D8 om 28a (cf v l 27) —a) G1 M1 2 तद् (for तु) K4 5 D1 3-7 S तूर्णं (for कर्ण) —b) K5 D4-8 अवप्लुत्य, D2 समुत्पत्य (for समाप्लुत्य) K4 D1 उत्स्मयन्सूतनदन, G1 M1 (sup lin, orig as in text) 2 पुप्लुवेन्य महारथ —d) G1 M1 2 आरुरोह (for समारोहन्) T G2-5 महाबल (for °रथ) B2 3 5 Dc1 Dn1 तूर्णमापुप्लुवे भयात्

29 D2 reads 29 for the first time after 24 —a) D2 (second time) विजित्य (for निर्जित्य) D2 (first time) दृष्ट्वा किंचिद्विचलित —b) D2 (first time) कर्णं भीम प्रतापवान् —c) D7 नारदं (for ननाद) K5 Dn1 D3 4 6 7 G3. 4 च (G3 4 स) महा, B2. 3 Dc1 Dn1 D5 बलवान् (for सुमहा-)

30 a) Ś2 K3 5 G5 तन् (for सं) —b) G1 M

तस्य तं निनदं श्रुत्वा प्रहृष्टोऽभूद्युधिष्ठिरः ।
कर्णं च निर्जितं मत्वा भीमसेनेन भारत ॥ ३०
समन्ताच्छङ्खनिनदं पाण्डुसेनाऽकरोत्तदा ।
शत्रुसेनाध्वनिं श्रुत्वा तावका ह्यपि नानदन् ।
गाण्डीवं प्राक्षिपत्पार्थः कृष्णोऽप्यब्जमवादयत् ॥ ३१
तमन्तर्धाय निनदं ध्वनिर्भीमस्य नर्दतः ।
अश्रूयत महाराज सर्वसैन्येषु भारत ॥ ३२
ततो व्यायच्छतामस्त्रैः पृथक्पृथगरिंदमौ ।
मृदुपूर्वं च राधेयो दृढपूर्वं च पाण्डवः ॥ ३३ C.7 5310 B 7 129 23 K. 7 129 23

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

हृष्ट आसीद् (for प्रहृष्टोऽभूद्) — c) K Dn D- S तु (for च) Ś- च निहतं, B (except B1) Dc1 Dn1 पराजितं (for च निर्जितं) D- T G M1 - श्रुत्वा, M- दृष्ट्वा (for मत्वा) — K4 om (hapl) 30d–31c — d) Ś1 D - मारिष, Ś भारत (sic), B - Dc1 Dn1 मद्गुरं (for भारत)

31 K4 om. 31ab (cf v 1 30) — a) B1–3 Dc1 Dn1 S समन्तात्तु (G1 M1 - °नद्य)निनदं (B1–3 Dc1 Dn1 °दा, T G - °द) — b) B (except B1) हर्षा द्राजा स्वबाहिनी, T G- M- पाञ्चालानामकम्पयत्, G1 M1 पाण्डुसेनाभिघातरात् — After 31ab, B (except B1) D- Dn1 ins

807* यथा युधिष्ठिर स्वयं हर्षनादश्च संकुलम् ।

— c) G1 M पाण्डु (for शत्रु) Dn- D- नर्द, D- ध्वन (for ध्वनिं) G1 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) — d) Ś- K5 B1 D - अपि (for ह्यपि) Ś- D3 चानदन्, K4 मानर्द, K5 चाभ्यवन्, B1 D [अ]नादयन् (D1 °व्), D2 [अ]वादयन् (for नानदन्) Dc1 Dn1 D2 T G-–3 तावका ह्यनदन्नृ (Dc1 ह्यनन्नृ, T G- 1 ह्यनदन्नृ)पा, D4 तावकापि नदन्नृपाः, D तावका अभिनादयन्, D3 °का प्रणिनादयन्, G1 M हर्षेण समुन्नादितं — e) D1 8 गाण्डीवं B Dc1 Dn D- T G2 M- व्या(Dn1 प्र)क्षिपत्, G- विक्षिपत् (for प्राक्षिपत्) — f) Ś1 D3 अपूरयत्, S अनादयत (for अवादयत्)

32 a) B1 8 ततोऽन्तर्धाय (for तमन्त°) B1–3 Dc1 Dn1 अन्तर्धाय निनादं त, G1 M अन्तर्धायान्यनिनदं — b) K2 8 D1 नदत B1. 3 - Dc1 Dn1 भीमस्य नद(Dc1 Dn1 ध्वन)तो ध्वनि (B- ध्वनिं), B- Dn2 D2 - 6 भीमसेनस्य नर्द(B2 °द)त, D4 ध्वनिभ्रंस्यन्नर्दन G1 M पाञ्चजन्यस्य स ध्वनि — c) B1 अर्जुनस्य, D2 6 व्या (D- व्य)श्रूयत (for अ°) K3 B (except B1) Dc1 Dn- D3 T G -- तदा राजन् (for महाराज) — d) K5 B1 D1 - T G2–- मारिष, B1–3 5 Dc1 Dn1 दारुण (for भारत) — For 32cd, G1 M subst

808* शुश्रुवे भीमसेनस्य तद्द्रुतमिवाभवत् ।

33 S repeats 33 after 823* — a) D4 [s]व्यायच्छताम् (for व्याय) B1–3 Dc1 Dn1 वीरौ (for अस्त्रैः) — b) Ś K1–4 D1 अरिंदम, K5 B1 Dn2 D7 8 अनिघ्नौ (for अरिंदमौ) — c) B (except B1) तु (for च) — d) T G -- (all first time) क्रोधपूर्वं (for दृढ°) B (except B1) तु (for च) — For 33, G1 M (all first time) subst

809* ततो व्यायच्छमानस्य भीमसेनस्य संयुगे ।
तत्सैन्यं कलुषीभूतं न प्राज्ञायत किंचन ।

— After the first occurrence of 33, T G2–5 ins a passage given in App I (No 11)

Colophon — *Sub parvan* Ś1 K4 - B2–4 Dn2 D1–3 - 8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś2 K1 3 भीमप्रवेश , K5–- D1 3 4 7 8 भीमसेनप्रवेश , B1. 3–- G2 8 भीमप्रवेशे कर्णपराजय , B2 Dc1 Dn D5. 6 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजय , D2 T G3 कर्णपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–- 126, B2 Dn2 129, Dn1 139, D2 133, D3 25, G1 M 125 — *Śloka no* Dn1 39

१०५

संजय उवाच ।
तस्मिन्विलुलिते सैन्ये सैन्धवायार्जुने गते ।
सात्वते भीमसेने च पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ।
त्वरन्नेकरथेनैव बहुकृत्यं विचिन्तयन् ॥ १
स रथस्तव पुत्रस्य त्वरया परया युतः ।
तूर्णमभ्यपतद्द्रोणं मनोमारुतवेगवान् ॥ २
उवाच चैनं पुत्रस्ते संरम्भाद्रक्तलोचनः ।
अर्जुनो भीमसेनश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ ३
विजित्य सर्वसैन्यानि सुमहान्ति महारथाः ।
संप्राप्ताः सिन्धुराजस्य समीपमरिकर्शनाः ।
व्यायच्छन्ति च तत्रापि सर्व एवापराजिताः ॥ ४
यदि तावद्रणे पार्थो व्यतिक्रान्तो महारथः ।
कथं सात्यकिभीमाभ्यां व्यतिक्रान्तोऽसि मानद ॥ ५
आश्चर्यभूतं लोकेऽस्मिन्समुद्रस्येव शोषणम् ।
निर्जयं तव विप्राग्र्य सात्वतेनार्जुनेन च ॥ ६
तथैव भीमसेनेन लोकः संवदते भृशम् ।
कथं द्रोणो जितः संख्ये धनुर्वेदस्य पारगः ॥ ७
नाश एव तु मे नूनं मन्दभाग्यस्य संयुगे ।

105

1 ^{a}) G1 M विलुळिते, G5 विलुखिते (for विलुलिते) — ^{b}) D4 मते (for गते) — ^{c}) B2 3 Do1 सात्यकौ, Dn1 G1 M सात्यके (for सात्वते) — ^{d}) K5 D2 G1 M1 2 अभ्यगात् (for °यात्) — ^{e}) Ś2 K2–4 D1 त्वरंस्त्वेक-, K1 सत्वरं त्वेक, G1 M1 2 त्वरयैक (for त्वरन्नेक) — ^{f}) D7 विचिंत्ययन्

2 ^{a}) T G2–4 पुत्रस्तु (for पुत्रस्य) — ^{b}) T G2–5 [अ]न्वित (for युत) — ^{c}) G2 transp तूर्णं and द्रोणं B Do1 Dn D8 S अभ्यद्रवद् (for °पतद्) — ^{d}) G1 M1 2 मनोमारुतवत्तदा — After 2, S ins

810* इह दृष्ट इतो नष्ट सरथ प्राद्रवन्नृप ।
मुहूर्तादिव पुत्रस्ते द्रोणमासाद्य मारिष ।
[(L 2) G1 M1 2 मुहूर्तम् (for °र्ताद्)]

3 ^{a}) B1 3 5 Do1 Dn1 द्रोणातिकमुपागम्य, G1 M2 उवाच त्वरया द्रोण — ^{b}) B (except B4) Do1 Dn1 राजा रक्तातलोचन — After 3^{ab}, B (except B4) Do1 Dn1 D5 ins

811* ससंरम्भमिदं वाक्यमब्रवीत्कुरुनन्दन ।
[B5 सरब्धस्तम् (for समरम्भम्)]

— Before 3^{cd}, M5 ins अर्जुन — ^{d}) G1 M1 2 महारथ (for [अ]पराजित)

4 D2 repeats 4^{ab} after 4^{cd} — ^{a}) D2 (second time) आलोक्य (for विजित्य) — For 4^{ab}, G1 M subst.

812* अतिक्रम्य च हत्वा च सैन्यानि सुमहान्ति च ।

— ^{d}) Ś K1 3 4 Dn2 D1 2 अरिकर्षणा, K2 D3 6 °कर्षण, B Do1 Dn1 S अनिवारिता, D4 5 7 8 अरिकर्शन, D5. 8 °कर्शन (for °कर्शना) — D2 om 4^{ef} — ^{e}) Ś1 व्यायच्छत, Ś2 K1–4 D1 व्यायच्छतश्, B2 (marg, orig as in text) व्यायुध्यते, G1 M2 व्यायच्छता, M1 3–5 °च्छते (for °च्छन्ति) T G2–5 तत्रस्था, G1 M1 2 नस्तात, M3–5 नस्तत्र (for तत्रापि) — ^{f}) K2 B Do1 S महारथा (for [अ]पराजिता)

5 ^{b}) D2 व्यतिक्रामन् (for °क्रान्तो) B4 D2 महाबल (for °रथ) — ^{c}) G1 M कथ सत्यकपार्थाभ्या — ^{d}) D1 M1 2 मानद

6 ^{a}) B1–3 Do1 Dn1 T G M1 2 भूतो D3 लोकेषु (for लोकेऽस्मिन्) — ^{c}) B (except B4) Do1 Dn1 D3 T G2–5 निर्जयस्, D8 निर्जित, G1 M विजय (for निर्जयं) K4 S विप्रेंद्र (for विप्राग्र्य) — ^{d}) G1 M सत्यकेन (for सात्वतेन)

7 ^{b}) G4 5 सवदतो (for °ते) B2 3 5 Do1 Dn1 लोके ख्यातिं गमिष्यति, G1 M1 2 लोको वदति सत्तम (G1 °म) — ^{c}) G1 M3 4 संघे; M1 2 5 संखे (for सख्ये) — After 7, B Do1 Dn1 ins

813* इत्येव ब्रुवते योधा अश्रद्धेयमिदं तव ।

8 G3 om. 8^{ab} — ^{a}) B2 3 Do1 transp मे and नून B5 भवेन् (for तु मे) D3 6 नाशाय यत मे नून — ^{b}) D2 दृश्यते (for सयुगे) — ^{c}) D6 यस्त (for

यत्र त्वां पुरुषव्याघ्रमतिक्रान्तास्त्रयो रथाः ॥ ८
एवं गते तु कृत्येऽस्मिन्ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
यद्गतं गतमेवेह शेषं चिन्तय मानद ॥ ९
यत्कृत्यं सिन्धुराजस्य प्राप्तकालमनन्तरम् ।
तद्ब्रवीतु भवान्क्षिप्रं साधु तत्संविधीयताम् ॥ १०
द्रोण उवाच ।
चिन्त्यं बहु महाराज कृत्यं यत्तत्र मे शृणु ।
त्रयो हि समतिक्रान्ताः पाण्डवानां महारथाः ।
यावदेव भयं पश्चात्तावदेषां पुरःसरम् ॥ ११
तद्गरीयस्तरं मन्ये यत्र कृष्णधनंजयौ ।
सा पुरस्ताच्च पश्चाच्च गृहीता भारती चमूः ॥ १२
तत्र कृत्यमहं मन्ये सैन्धवस्याभिरक्षणम् ।
स नो रक्ष्यतमस्तात क्रुद्धाद्भीतो धनंजयात् ॥ १३
गतौ हि सैन्धवं वीरौ युयुधानवृकोदरौ ।
संप्राप्तं तदिदं द्यूतं यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ॥ १४
न सभायां जयो वृत्तो नापि तत्र पराजयः ।
इह नो ग्लहमानानामद्य तात जयाजयौ ॥ १५
यान्स तान्ग्लहते घोराञ्शकुनिः कुरुसंसदि ।
अक्षान्संमन्यमानः स प्राक्शरास्ते दुरासदाः ॥ १६
यत्र ते बहवस्तात कुरवः पर्यवस्थिताः । C. 7 5230 B. 7 130 18 K. 7 130 18

यत्र) K3 4 T G2-4 त्वा (for त्वां) K2 B Dn2 D3 G1 M पुरुषव्याघ्र (G1 M1 2 °घ्रा) —[d]) K2 Dn1 D5 व्यतिक्रान्ताम् (for अति°) B5 G2 महा (for त्रयो)

9 Before 9, S ins द्रोण —[a]) B3 G1.2 कृत्ये (for गते) K4 एवं गतेषु कृत्येषु —[b]) B2 3 Dc1 Dn1 मनोगत (for विवक्षितम्) —[c]) Ś1 ध्रुव (for the first गत) B1 4 5 Dn2 G2 एवेह, G1 M1 2 इत्येव (for एवेह)

10 Before 10, S ins दुर्योधन —[b]) B1 4 5 G2 4 5 अरिंदम (for अनन्तरम्) —[c]) K1.2 4 D1 यद् (for तद्) Ś1 K1.2 D1 ब्रवीति, K3 ब्रवीमि (for ब्रवीतु) B2 (marg) 3-5 Dc1 Dn1 तस्मिन्वि(B3 4 Dc1 तस्मिंवि)धीयतां क्षिप्रं (B5 शीघ्रं) —[d]) K3 साधु तत्स-विधीयतां, B2 3 5 Dc1 Dn1 साधु म(Dn1 त)श्चिंत्य नो द्विज, G2 साधु तन्मविमृश्य च

11 [a]) Dn2 D2 6 G1 M1 2 विचिंत्य तु (for चिन्त्यं बहु) B (except B1) Dc1 Dn1 चिंत्यं बहुविधं तात —[b]) D2 4 5 8 यत्कृत्यं (by transp), D7 यत्कृतम् K5 B1 S तत्तु, Dn2 D2 6 तत्र, D2 4 5 तच्च, D7 अद्य, D3 स्वत्र (for तत्र) K1 मत् (for मे) B1-3 5 Dc1 Dn1 यत्कृत्यं तच्छृणुष्व मे —[c]) T G2-5 [ऽ]पि (for हि) —[e]) Ś K Dn D1 3-5 7 तेषां, D2 एषां (for एव) B1 पुनः, S भयं (for भय) — B1 om 11[f] —[f]) G1 M2 यावद् (for तावद्) Ś K1 D5 6 तेषां, K5 B (B4 om) Dc1 D2 T G2-4 एवं (for एषां)

12 [a]) Ś K1.2 D1 गरीयः प(K1 °यान्प)र (for °यस्तर) — D2 om. 12[b] —[b]) K4 यत्र तौ कृष्णपाण्डवौ —[c]) G1 M1 2 तौ (for सा) D4 om पश्चाच्च Ś2 K1-4 D1 सेना पुरस्तात्पश्चाच्च, B5 एव तेन मता राजन्, Cv as in text —[d]) Ś K D (except Dc1 Dn1) गृहीता तव भारती (Ś K1 3 4 D1 °त), Cv as in text

13 [a]) Ś K1 3 B4 D1 5 6 कृत्यतम (for °मह) — D2 om 13[c] —[c]) D4 G1 M2 रक्ष्यमतस् (for °त मस्) —[d]) Ś2 क्रोधाद् B5 D5 6 भीमाद् (for भीतो)

14 [a]) B2 3 Dc1 Dn1 च (for हि) D5 6 सैंधवे —[b]) D2 -धनजयौ (for -वृकोदरौ) —[c]) S तत्र द्यूत हि सम्(G1 M1-4 क्रा)न्त

15 [a]) G4 स भूयो (for सभायां) —[b]) Ś1 transp नापि and तत्र G1 M न च (for नापि) Ś2 K1-4 D1 तात (for तत्र) B5 पराभव (for °जय) —[c]) B5 सैंधव (for इह नो) —[d]) K1 Dn D2 5 7 8 तावज् (for तात)

16 [a]) G2-5 M2 4 या (for यान्) Ś2 न स्म, K4 स ह, B2 सत्वान्, D6 शरान्, M3 स ते (for स तान्) D5 6 वहते (for ग्लहते) Ś1 यद्रूपं सहते घोरान्, G1 M1 (sup lin, orig as in text) 2 यान्स तान्मन्यते मत्राम् —[b]) S स्वर तान्, K1 **तान्, K3 D1 वितवान, K4 रचितान् (for शकुनि) —[c]) Ś1 K B1.4 Dc1 (marg) Dn D5 7 स, T G2-5 तु (for सं-) K1 सं, K2 4.5 Dn D2.4 6-8 सन्, B1.4 Dc1 (marg) प्राक् (for स) D2 सक्षान्समानमाशंसन्, G1 M1.2 °न्संमत्रयान स —[d]) Ś1 K1 3 lacuna, B1.4 Dc1 (marg) शरास्ते हि (for प्राक्शरास्ते) Ś1 K1.4 दुरासद, T G2-5 दुरावरा, G1 M °त्मन (for °सदा) Ś2

सेनां दुरोदरं विद्धि शरानक्षान्विशां पते ॥ १७
ग्लहं च सैन्धवं राजन्नत्र द्यूतस्य निश्चयः ।
सैन्धवे हि महाद्यूतं समासक्तं परैः सह ॥ १८
अत्र सर्वे महाराज त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
सैन्धवस्य रणे रक्षां विधिवत्कर्तुमर्हथ ।
तत्र नो ग्लहमानानां ध्रुवौ तात जयाजयौ ॥ १९
यत्र ते परमेष्वासा यत्ता रक्षन्ति सैन्धवम् ।
तत्र याहि स्वयं शीघ्रं तांश्च रक्षस्व रक्षिणः ॥ २०
इहैव त्वहमासिष्ये प्रेषयिष्यामि चापरान् ।
निरोत्स्यामि च पाञ्चालान्सहितान्पाण्डुसृञ्जयैः ॥ २१
ततो दुर्योधनः प्रायात्तूर्णमाचार्यशासनात् ।
उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे सपदानुगः ॥ २२
चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
बाह्येन सेनामभ्येत्य जग्मतुः सव्यसाचिनम् ॥ २३
तौ हि पूर्वं महाराज वारितौ कृतवर्मणा ।
प्रविष्टे त्वर्जुने राजंस्तव सैन्यं युयुत्सया ॥ २४

शकुनि दुदुरासद, D2 तेन्न याणा वियोल्वणा — For 16^cd, B2 3 6 Dc1 subst Dn1 ins after 16

814* न तेऽक्षा निशिता घोरा शरा युष्मत्तनुच्छद ।

17 a) Ś1 K5 T G2-5 कुरवस् (for ग्लह°) G1 M तत्र (for तात) — b) Ś1 K5 यद्दव (for कुरव) D2 पर्युपस्थिता (for पर्यव°) B (except B1) Dc1 Dn1 S कौरवेया (T G2-5 ग्लहमाना, G1 M1 2 कितवाश्च, M3-5 कितवास्ते) व्यवस्थिता — c) D5 G3 4 सेना G दरो दरं, M3 4 दरोदरान्, M5 (sup lin as in text) दुरोदरान् (for °दर) — d) D2 क्षरान् (for शरान्) D2 महीपते, G1 M3 विधीयते (for विशां पते)

18 G1 M om 18^ab — a) K5 ग्लाह हि, B5 आदाय, D2 ग्लहन (for ग्लह च) — D3 om (hapl) 18^b-19^a — b) K5 D2 6 G2 यत्र, B2 (orig) पुत्र, B2 (marg) रणे, B1 5 अक्ष, Dn2 D1 5 7 तत्र (for अत्र) T G2-5 द्यूत च (for द्यूतस्य) Ś1 निर्णय, K4 T G2 3 5 निश्रय, G1 न स्वयं (for निश्चय) — D3 om 18^c-19^b — c) Ś1 सैंधवस्य, Ś2 K1 3 4 D1 °वेन, K2 B2 5 Dc1 Dn1 °वे तु, K5 °वे ह, B3 M3-5 °वे च, Dn2 lacuna, G2 5 सैंधवं हि (for सैन्धवे हि) K2 5 B (except B1) Dc1 Dn1 D2 5 महद् (for महा) — d) Ś1 समावृत्तं, S (except G1 M1 2) समायत्त (for °सक्तं) — After 18, S ins

815* अत्र ते ध्रुवमायत्तो जयो वाजय एव वा ।

[G1 M1 2 तत्र (for अत्र) G1 आयत्ता M3-5 जयोपजय M4 च (for वा)]

19 D3 om 19^a, D3 om 19^ab (for both, cf v l 18) — a) Ś K1 4 G1 M1 2 तत्र (for अत्र) T स त्व, G1 M1 2 सर्वं, G3 सत्यं, G4 सत्वे (for सर्वे) — b) M1 2 गर्जितम् (for जीवितम्) — c) Ś K1-3 D1 वधे (for रणे). D1 यत्तां (for रक्षां). — d) D2 विविधा (for विधिवत्) S अर्हसि (for °थ) — e) K5 S (except G5 M2-5) अत्र (for तत्र) — f) Ś2 D2 T G2-5 M3-5 ध्रुव, D1 ध्रुवस्, G1 M1 2 अद्य (for ध्रुवौ) B2-4 Dc1 Dn1 ध्रुवौ (B1 °च) जयपराजयौ, B5 ध्रुवेशेतजयाजयौ (sic)

20 a) T G3 4 M3-5 तत्र (for यत्र) — b) Ś2 रक्षत, K1 3 रक्ष्यत (for रक्षन्ति) — c) D1 अत्र, G3 lacuna, G5 यत्र (for तत्र) B2 3 Dc1 Dn गच्छ (for याहि) K5 D1 5 7 ध्रुव (for स्वय) B1 वीर (for शीघ्र) — d) D3 6 स्वाश् (for ताश्) T G3-5 स्स, G2 तु (for च) B2 रक्षथ (for °स्व) G1 M तेभिर (M3-5 तेपि र) क्ष्या हि रक्षिण

21 a) K1 B Dc1 Dn1 D1-3 5 7 8 आशिष्ये (for आसिष्ये) — c) Ś K1 3 D1-6 8 नियोत्स्यामि (for निरो°) D2 सनिरोत्स्यामि पाचालान् — d) K5 G1 M1 3-5 सृजयान् (for °सृञ्जयैः)

22 Before 22, K4 Dn2 D1-3 6 S (except G5) ins संजय उवाच — a) K4 राजा, B (except B1) Dc1 Dn [s]गच्छत् (for प्रायात्) — c) T G3 4 जह्यामि (for उद्यम्य) D1 5 अग्राह्य (for उग्राय) B5 सैंधवं वरणार्थाय

23 a) Ś1 K5 D3 6 T G3 च (for तु) G1, 3 M1 2 पांचालौ — b) G1 M अर्जुनस्य पदानुगौ — After 23^ab, D7 ins 816* D7 om 23^c-24^d — d) K4 G4 सव्यसाचिन (for °नम्)

24 D7 om 24 (cf. v l 23) — a) K5 D1 5 G2 यौ, D2 यो (for तौ) B (except B1) Dc1 Dn1 तु (for हि) — c) Ś1 तात, S तत्र (for राजस्) — d) D2 सैन्ये, D5 पुत्रं (for सैन्यं) — Ś K B4 Dn2 D1-6 8 ins after 24 D7 after 23^ab

816* पार्थेन सेनामायान्तौ कुरुराजो ददर्श ह ।

ताभ्यां दुर्योधनः सार्धमगच्छद्युद्धमुत्तमम् ।
त्वरितस्त्वरमाणाभ्यां भ्रातृभ्यां भारतो बली ॥ २५
तावभिद्रवतामेनमुभावुद्यतकार्मुकौ ।
महारथसमाख्यातौ क्षत्रियप्रवरौ युधि ॥ २६
युधामन्युस्तु संक्रुद्धः शरांस्त्रिंशतमायसान् ।
व्यसृजत्तव पुत्रस्य त्वरमाणः स्तनान्तरे ॥ २७ C 7 5344 B 7 130 24 K 7 130.22

[S K1-3 D1.4 पार्श्वे च (K1 2 तु), D2 पार्थेन, D7 वाक्येन (for पार्थेन) Ś1 K1 3 D1 आयातौ D1 युधामन्यूत्तमौजसौ (=23[b]) (for the post half)]

— On the other hand, B1-4 5 Dc1 Dn1 S ins

817* पार्श्वे भित्त्वा चमूं वीरौ प्रविष्टौ तव वाहिनीम् ।

[S (except G3) पार्श्वं S (except G3) तूर्णं (for वीरौ) B3 अनुनीतस्य तां वीरौ (for the prior half)]

25 [a]) G2 तूर्णम् (for सार्धम्) — [b]) K2 B3 D1 3 M1.2 समाच्छद्, B1-4 5 Dc1 जगच्छत्, D2 संगच्छद्, D2.6 जगमद्, D7 8 समादाद् (for अगच्छद्) B1 D2 M1 2 युद्धदुर्मद T G2-4 योद्धुमिच्छन्सुदारुण, G1 M3-5 युद्धमाच्छन्सुदारुण — [c]) G2 4 त्वरित — [d]) K4 G2 ताभ्यां स (for भ्रातृभ्यां) Ś1 K1.3 भरतो, K4 G3 5 M3-5 रथमो, T G2 4 महता (for भारतो) D2 वल्भ्यां चरतो बली

26 [a]) Ś1 B1 Dn2 D3 6 [अ]भ्यद्रवताम्, K5 D7 8 [अ]भ्यव्रज (for [अ]भिद्रव॰) K1 2 D1 पुनम्, D5 पुनाच् (sic) (for पुनम्) B1-3 Dc1 Dn1 तावेनमभ्यद्रवताम्, D2 4 तावभिद्रवतां सैन्यम् (D2 तामेनम्), S तावेनमभ्यगाहेताम् (G3 ॰भागेनाम् [sic]) — [b]) G1 M1 2 भ्रात्राभ्यां पृथगाहवे — [c]) Ś K Dn2 D1 3 4 7 8 समा(Ś2 D5 ॰म)ख्यातौ, D2 महाख्यातौ (for ॰समाख्यातौ) B1 महारथौ महावेग — [d]) G1 M1 2 क्षत्रियप्रवरोत्तमौ
— After 26, N ins

818* तत्र विद्ध्वा युधामन्युस्त्रिंशता कङ्कपत्रिभिः ।
विंशत्या सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
दुर्योधनो युधामन्योर्ध्वजमेकेषुणाच्छिनत् ।
इषुधीकार्मुकं चास्य समकृन्तद्रथोत्तमे ।
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् । [5]
ततोऽविध्यच्छरैस्तीक्ष्णैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।

[(L 1) B2 तदुत्तमौजस राजा (for the prior half) — D3 om (hapl.) from the post half of line 1 up to the prior half of line 3 — (L 2) K5 D5 7 8 चापि (for चास्य) — (L 4) K2 इषुभि, B Dc1 Dn1 एकेन, D3 2 इषुणा (for इषुधी) B5 चकृत तद् (sic), D4 समकपद्, D5 समकृन्त (for समकृन्तद्) B1-3 Dc1 Dn1 चकर्त तनयस्तव (for the post half) — B3 om lines 5-6. — (L 5) K4 Dc1 Dn1 D4 5 अपा-
नयत् (for ॰हरत्)]

— On the other hand, S ins after 26

819* युधामन्युश्च पाञ्चाल्य उत्तमौजास्तथैव च ।
भित्त्वा पार्श्वेन सैन्यं तु प्रविष्टौ फल्गुनं प्रति ।
तौ समासाद्यद्वीरं शरैः कायान्यभेदिभि ।
ससमिश्र युधामन्युं पड्भिश्चैवोत्तमौजसम् ।
तौ च सुनिशितैर्बाणैरविध्येतां महारथौ । [5]
उत्तमौजास्तु भल्लेन चापं चिच्छेद वीर्यवान् ।
अथान्यं सुमहातेजा धनुर्गृह्य महाबल ।
छादयामास संक्रुद्ध पाञ्चालौ कुरुनन्दन ।

[(L 1) G3 युयुधानश्च (for युधामन्युश्च) G1 M1 2 4 युधामन्यु च पांचाल्यस् (for the prior half) G1 M1 2 4 2 (sup lin , orig as above) उत्तमौजसमेव च (for the post half) — (L 2) G1 M1 2 हित्वा (for भित्त्वा) M3 भित्त्वा सैन्येन पार्श्वं तु (for the prior half) — (L 3) T G2 4 समासाद्य दद् (for ॰साद्यद्) Cv शरैः कङ्कालप्रभि (for the post half) — (L 5) G1 M1.2 तु तैर् (for तु सु) — (L 7) T G2 4 सुमहाराज (for ॰तेजा) G1 M महारथ (for ॰बल) — (L 8) G2 M5 पाञ्चाल्यौ G1 M1-4 पाञ्चाल्कुरुनन्दनौ, G5 पांचाल्य कुरुनन्दन]

27 B1 om 27[a]-28[b] — [a]) S उत्तमौजास् (for युधामन्युस्) B (B1 om.) Dc1 Dn1 D4 6-8 च (for तु) G1 M तत क्रुद्ध (for तु स) — [b]) B1.2 5 Dn2 D3 T G3 5 त्रिंशतम् K4 आशुगान्, B1-3 Dc1 Dn1 आहवे, B5 D5 आयतान् (for आयसान्) K1 2 D1 शरांस्त्रिंशतमायकान् — [c]) T G2 4 विसृजद् (for व्यसृ॰) G1 M पुत्राय — N (except Ś K1-3, B1 om.) G2 5 (last two first time) ins after 27 T G2-5 M3-5 (G2 5 repeating) after 31

820* तथोत्तमौजा संक्रुद्ध शरैर्हेमविभूषितैः ।
अविध्यत्सारथिं चास्य प्राहिणोद्यमसादनम् ।

[(L 1) K4 D1.2 6 अथ (for तथा) D5 स क्रुद्ध D7 हि(? है)म- (for हेम) B1 5 विभूषणैः, T G2 (both times) 3 4 5 (both times) M3-5 -परिष्कृतैः (for विभूषितैः) D8 सशरैर्हेमभूषितैः (for the post half)]

28 Ś K1-3 om 28[a]-29[b] — [a]) D7 8 राजेन्द्र॰

6 36 34 दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र पाञ्चाल्यस्योत्तमौजसः ।
जघान चतुरश्चाश्वानुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥ २८
उत्तमौजा हताश्वस्तु हतसूतश्च संयुगे ।
आरुरोह रथं भ्रातुर्युधामन्योरभित्वरन् ॥ २९
स रथं प्राप्य तं भ्रातुर्दुर्योधनहयाञ्शरैः ।
बहुभिस्ताडयामास ते हताः प्रापतन्भुवि ॥ ३०
हयेषु पतितेष्वस्य चिच्छेद परमेषुणा ।
युधामन्युर्धनुः शीघ्रं शरावापं च संयुगे ॥ ३१
हताश्वसूतात्स रथादवप्लुत्य महारथः ।
गदामादाय ते पुत्रः पाञ्चाल्यावभ्यधावत ॥ ३२
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य क्रुद्धं परपुरंजयम् ।
अवप्लुतौ रथोपस्थाद्युधामन्यूत्तमौजसौ ॥ ३३
ततः स हेमचित्रं तं स्यन्दनप्रवरं गदी ।
गदया पोथयामास साश्वसूतध्वजं रणे ॥ ३४
हत्वा चैनं स पुत्रस्ते हताश्वो हतसारथिः ।
मद्रराजरथं तूर्णमारुरोह परंतपः ॥ ३५
पाञ्चालानां तु मुख्यौ तौ राजपुत्रौ महाबलौ ।
रथमन्यं समारुह्य धनंजयमभीयतुः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

— ^{b}) S (except G2 5 M4) पाचालस्य D2 4 6 7 पाचाल्यस्यौत्तमौजस — ^{c}) K4 हि, Dn D1-3 5-7 [ऽ]स्य (for च) K4 [ऽ]श्वाश्व, B4 [ऽ]श्वांस्तु (for चाश्वान्) — ^{d}) B2 Dn1 तथा तौ, B4 तयोमौ, Dn2 D3 6-8 तथा वै (for उभौ च) S प्राष्ठिसारथी

29 Ś K1-3 om 29^{ab} (cf v l 28) — ^{a}) K4 G1 M1 2 च (for तु) — ^{b}) B4 D3 6-8 तु (for च) — B5 om (hapl) 29^{c}–31^{d} D7 reads 29^{d}–30^{a} twice — ^{d}) D3, 6 अपि (for अभि) B2 अभिद्रवन् (for °त्वरन्) — For 29^{cd}, S subst

821* युधामन्युरथ शीघ्रमारुरोह परतप ।
[M5 तूर्णम् (for शीघ्रम्)]

30 For the repetition in D7, of v l 29 B5 om 30 (cf v l 29) — ^{a}) D4 सारथिं (for स रथं) K4 रथं सप्राप्य तं भ्रातुर्, T G3 4 तं भ्रातु स रथ प्राप्य — ^{b}) G4 सुयोधन (for दुर्यो°) — ^{c}) G1 M1 2 बहुशस् (for °भिस्) — D4 om (hapl) 30^{d}–34^{c} — ^{d}) D6 हया (for हता)

31 B5 D4 om 31 (cf v l 29, 30) — ^{a}) T G3 4 [अ]द्य (for [अ]स्य) — ^{b}) G1 M1 2 परमेषुधी (for °पुणा) — ^{c}) T G3 4 युधामन्युरथ शीघ्र — ^{d}) D8 शरान्सूत (for शरावाप) — After 31, T G2-5 (G2 5 repeating) M3-5 ins 820*

32 D4 om 32 (cf. v l 30) — ^{b}) B3 8 Dc1 Dn1 S अवतीर्य, D7 °हृत्य; D8 °द्रुत्य (for °प्लुत्य) Ś K1-4 Dn2 D1 रथर्षभ, K5 B1 4 D2 3 6 नरर्षभ, B2, 3 5 Dc1 Dn1 नराधिप, D6 7 8 नरर्षभ (for महारथ) — ^{d}) D1 8 G1 2 M1 2 पाचालान् K1 [अ]त्यधावत, D1 G3 [अ]भि° (for [अ]भ्य°) B1 2 Dc1 पाचाल्यौ तौ समा(Dc1 °म)र्दयत्

33 D4 om 33 (cf v l 30) B3 reads 33^{ab} on marg — ^{a}) B2 आपतत तु समेक्ष्य. — ^{b}) D2 पुरजयौ K3 B2 3 Dc1 Dn1 क्रुद्ध कुरुपतिं तदा — ^{c}) D3 अथ क्रांतौ, D6 G1 M1 2 अवप्लुत्य (for °प्लुतौ) Ś1 रथोपस्थे, K6 रथात्तस्माद् (for रथोपस्थाद्)

34 D4 om 34^{abc} (cf. v l 30) — ^{a}) B1-4 Dc1 Dn1 D2 T1 G1-3 5 चित्राग, G4 -चित्राभं (for चित्रत) — ^{b}) K2 D1 2 स्यदन (for °न) G4 प्रवरा B1 4 वली, G2 रथं, G5 यदि (for गदी) Dc1 Dn1 गदया स्यदन गदी — ^{c}) B3 8 Dc1 Dn सक्रुद्ध (for गदया) T G2-5 M3-5 चूर्णयामास (for पोथ°) — ^{d}) Ś2 K2 4 तथा, K3 D1 तदा, B2 3 Dc1 Dn नृप (for रणे) K1 साश्वसूतरथं प्रति, B5 °रथध्वज, D7 8 °तस्वरन्रणे, G1 M सयतार सवाजिन — After 34, S ins

822* एतदीदृशक कार्पास्पुत्रस्तव जनाधिप ।
गदया गदिना श्रेष्ठः सर्वलोकमहारथ ।

35 ^{a}) B1-3 Dc1 Dn1 T G2-5 भक्त्वा, B5 भर्म, D2 त्यक्त्वा (for हत्वा) B (except B4) Dc1 Dn1 D5 T G2-5 रथ (for चैनं) G1 M संछिन्नधन्वा विरथो — ^{d}) K1 रथ तप (sic), Dn1 D3 7 परतप

36 ^{a}) B1 T G2-5 पचालाना D3 च, D7 8 सु (for तु) B1-3 Dc1 Dn1 D5 G1 M transp मुख्यौ

१०६

धृतराष्ट्र उवाच ।
यौ तौ कर्णश्च भीमश्च संप्रयुद्धौ महाबलौ ।
अर्जुनस्य रथोपान्ते कीदृशः सोऽभवद्रणः ॥ १
पूर्वं हि निर्जितः कर्णो भीमसेनेन संयुगे ।
कथं भूयस्तु राधेयो भीममागान्महारथः ॥ २
भीमो वा सूततनयं प्रत्युद्यातः कथं रणे ।
महारथसमाख्यातं पृथिव्यां प्रवरं रथम् ॥ ३
भीष्मद्रोणावतिक्रम्य धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नान्यतो भयमादत्त विना कर्णं धनुर्धरम् ॥ ४
भयान्न शेते सततं चिन्तयन्वै महारथम् । C 7 5361 B 7 121 7 K 7 131 8

---

and तौ —[b]) K• ₋ B s D₁ Dn₁ D₂ ₄ ₅ ₋ G₁ M महारथौ (for °बलौ) —[c]) K₂ B₂ ₃ Dc₁ Dn₁ D₂ T G•–₅ M₃ (sup lin as in text) रथानन्यौ (for रथ मन्य) D₂ S समान्याय (for °स्य) —[d]) B₁ ₄ T G•–₅ M₃–₅ उपेयतु, G₁ M₁ ₂ अगच्छता (for अभीयतु) B₂ ₃ ₅ Dc₁ Dn₁ भीमार्जुनमभिजग्मतु, D₂ ₄ ₋ धनंजय मभीयतु

Colophon. —*Sub-parvan* Ś₁ K₁ ₅ B₂–₄ Dc₁ Dn₂ D₁ ₂ • • ₃ जयद्रथवध —*Day of Droṇa's Generalship* T G₂–₅ चतुर्थेह्नि —*Adhy name* Ś₁ K₂ B₁ ₃ ₄ भीमप्रवेश, K₃–₅ B₂ ₋ Dc₁ Dn₂ D₁ ₃–₇ ₈ G₁ M₁ ₂ भीमसेनप्रवेश, D₂ दुर्योधनयुद्धं, D₋ भीमसेनप्रवेशो दुर्योधनस्य युधामन्यूत्तमौजसाभ्या युद्ध, T G₂–₅ भीमप्रवेशो दुर्योधनयुधामन्यूत्तमौजोयुद्धं; G₂ भीमप्रवेशो युधामन्यूत्तमौ जसयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) B₁ T G₂–₅ 127, B₂ 57, B₃ 128, B₋ 136, Dn₁ 130, D₂ 134, D₃ 26, G₁ M 126 —*Śloka no* K₂ Dc₁ Dn₁ 44

106

1 Before the ref, K₄ B Dc₁ Dn D₁ ₂ ₋ S ins

823* संजय उवाच ।
वर्तमाने महाराज संग्रामे लोमहर्षणे ।
व्याकुलेषु च सैन्येषु पीड्यमानेषु सर्वश ।
राधेयो भीममानर्च्छद्युद्धाय भरतर्षभ ।
यथा नागो वने नाग मत्तो मत्तमभिद्रवत् ।

[(L 1) G₁ ₃ ₋ M लोम (for लोम-) —(L 2) K₁ B₁ Dn₂ D₂ ₅ सर्वेषु (for सैन्येषु) B₁ सवश°, Dn₂ D₂ S संयुगे (for सर्वश) —(L 3) S आगच्छद् (for आन-र्च्छद्) D₂ तु राधेयो भीममार्च्छद् (for the prior half) —(L 4) B Dn₂ M₃ अभिद्रवन्, D₂ G₂ ₅ अभिद्रवेत् (for °द्रवत्)]

—After 823*, S repeats 7 104 33 —[a]) K₅ B₁ D₋ ₄ ₋ ₇ ₈ G₁ M₁ ₂ यो तौ (B₄ वतो, D₋ यौ तु) भीमश्च कर्णश्च —[b]) G₄ समयुद्धौ (for संप्र°) S K₁–₄ D₁ महारथौ, D₂ °रणे (for °बलौ) G₁ M₁ ₂ संप्रयुक्तौ महारथौ —[d]) G₄ रणे

2 [a]) Ś K₁–₄ D₁ ₆ सत्पुत्रे (for कर्णो) —[b]) Ś₁ K₁–₄ वीर्यवान्, G₁ M संजय (for संयुगे) —[c]) B Dc₁ Dn₁ D₂ ₃ स, S (except G₂ ₃) [s]पि (for तु) —[d]) Ś₁ K₅ आयात् (for आगात्) T G₂ महारथ, M₃–₅ °हवे (for °रथ)

3 Before 3, G₁ M₁ ₂ ins धृतराष्ट्र G₁ M₁ ₂ read 3[ab] twice —[a]) B₂ (marg) Dc₁ Dn₁ सूर्यं (for सूत) G₁ M₁ ₂ (all first time) पुनर्भीमश्च राधेयं —[b]) G₁ M₁ ₂ (all second time) ₃–₅ प्रत्युद्यायाद् (for °यात) B₄ कथ यातो रणं प्रति —[c]) B₂ Dn₂ D₂ महारथ (for °रथ) B₁ ₃–₅ Dc₁ Dn₁ महारथ समाख्यात —[d]) Ś₁ क्वापि त, Ś₂ K₁ ₃ पितर (for प्रवर) B₁ पृथिव्या प्रवरो रथ

4 M₁ reads 4[ab] after 5[ab] —[a]) B₃ Dc₁ S द्रोणभीष्माव् (for भीष्मद्रोणाव्) —[b]) B (except B₁) Dc₁ Dn धर्मराजो (for धर्मपुत्रो) —K₅ om 4[c]–5[b] —[c]) Ś₁ आयत्त, D₁–₆ ₈ S आदत्ते (for आदत्त) —[d]) B (except B₁) Dc₁ Dn₁ यथा (B₅ Dn₁ विना) कर्णान्महारथात्

5 K₅ om 5[ab] (cf v 1 4) —[a]) B₁ भयात्तु- (for °न्न) —[b]) D₄ चिंतयित्वा (for °यन्वै) —B₁–₂ ₅ Dc₁ Dn₁ subst for 5[ab]

824* भयाद्यस्य महाबाहोर्न शेते बहुला समा ।
चिन्तयन्निशो वीर्यं राधेयस्य महात्मन ।

[(L 1) B₂ ₅ Dn₁ महाबाहो)]

—After 5[ab], M₁ reads 4[ab] —[c]) B (except B₁)

तं कथं सूतपुत्रं हि भीमोऽयुध्यत संयुगे ॥ ५
ब्रह्मण्यं वीर्यसंपन्नं समरेष्वनिवर्तिनम् ।
कथं कर्णं युधां श्रेष्ठं भीमोऽयुध्यत संयुगे ॥ ६
यौ तौ समीयतुर्वीरावर्जुनस्य रथं प्रति ।
कथं नु तावयुध्येतां सूतपुत्रवृकोदरौ ॥ ७
भ्रातृत्वं दर्शितं पूर्वं घृणी चापि स सूतजः ।
कथं भीमेन युयुधे कुन्त्या वाक्यमनुस्मरन् ॥ ८
भीमो वा सूतपुत्रेण स्मरन्वैरं पुरा कृतम् ।
सोऽयुध्यत कथं वीरः कर्णेन सह संयुगे ॥ ९
आशास्ते च सदा सूत पुत्रो दुर्योधनो मम ।
कर्णो जेष्यति संग्रामे सहितान्पाण्डवानिति ॥ १०
जयाशा यत्र मन्दस्य पुत्रस्य मम संयुगे ।
स कथं भीमकर्माणं भीमसेनमयुध्यत ॥ ११
यं समाश्रित्य पुत्रैर्मे कृतं वैरं महारथैः ।
तं सूततनयं तात कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥ १२
अनेकान्विप्रकारांश्च सूतपुत्रसमुद्भवान् ।
स्मरमाणः कथं भीमो युयुधे सूतसूनुना ॥ १३
योऽजयत्पृथिवीं सर्वां रथेनैकेन वीर्यवान् ।
तं सूततनयं युद्धे कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥ १४
यो जातः कुण्डलाभ्यां च कवचेन सहैव च ।

Do1 Dn2 D3 6 तु (for हि) D5 तं कथं सूततनय —^{d}) Ś1 K1 4 युध्येत, K8 वध्येत (for ऽयुध्यत) B2 3 Do1 Dn1 भीमोयोधयताहवे

6 ^{a}) Ś2 K4 D1 6 ब्राह्मण्य (for ब्रह्मण्य) G1 M शौर्य (for वीर्य) M3 राशिं च (for -संपन्नं) K1 ब्रह्मण्य वीर्यवत त —^{b}) K. D1 [अ]नुवर्तिनं, D6 7 [अ]निवर्तन (for °वर्तिनम्) —^{d}) Ś K1–4 B1 Dn2 D1 3 4 7 8 M5 सजय (for सयुगे) B2 3 Do1 Dn1 योधयामास पांडव

7 ^{a}) S समेयतुर् (for समीय°). K4 वान्याव् (for वीराव्) —^{b}) B (except B4) Do1 Dn1 वैकर्तनवृकोदरौ —^{c}) Ś2 K5 B4 Dn D3 5 7 G5 तु, D6 च, G1 M हि (for नु) D2 8 कथ तावन्न यु(D2 °वप्ययु) ध्येता —^{d}) K8 D3 8 सूतपुत्रौ (for °पुत्र) B (except B4) Do1 Dn1 महाबलपराक्रमौ — After 7, G1 M read (with var) 16^{ab}

8 For the incident, cf 5 144 20-25 —^{a}) B1 (marg) दर्शयन्, G1 M श्रुतवान् (for दर्शित) —^{b}) D2 सजय, D6 चापि च, G1 M चैव स (for चापि स) —^{c}) S कथ युध्यत (T G2–5 M5 °ति) भीमेन

9 ^{a}) B3 वै (for वा) G2 5 मम (for सूत) T G2–5 पुत्रस्य (for पुत्रेण) — G1 M1 2 om 9^{cd} —^{c}) K8 B Do1 Dn1 D5 T G2–5 M3–5 अयुध्यत (for सोऽयु°) G3–5 रणे (for कथं) B Do1 T G3–5 M3–5 शूर (for वीर°) —^{d}) G3–5 कथं कर्णेन सयुगे

10 ^{a}) D2 4 सूत (for सूत) G1 M1 2 नित्यमाशंसते सूत —^{b}) Dn2 पुत्रे (for पुत्रो) —^{d}) B2 3, 5 Do1 Dn1 समस्तान, D1 सहितान् (for सहि°) D2 6 प्रति (for इति) B4 सहितान्पाडुनदनान्, G1 M सहितान्सर्वपाडवान्

11 ^{a}) D2 यस्य (for यत्र) B Do1 Dn1 D5 G3 पुत्रस्य, Dn2 सदस्य, D5 वीरस्य, G3 मर्मस्य (for मन्दस्य) —^{b}) B Do1 Dn1 G2 मम (B4 यत्र) मदस्य, D5 7 8 T G2–5 M मम पुत्रस्य (by transp), G1 मम पूर्वस्य Dn2 D3 6 S संजय (for संयुगे) —^{c}) D1 कथं हि (for स कथं) —^{d}) B2 3, 5 Do1 Dn1 D5 अयोधयत् (for अयुध्यत) G1 M भीम युध्यत सयुगे (M5 सजय)

12 ^{a}) Dn2 समासाद्य, D6 °सृत्य (for °श्रित्य) B4 पुत्रो (for पुत्रैर्) —^{b}) B4 [ऽ]करोद् (for कृत) — B4 om 12^{c}–15^{d} Dn2 om 13^{c}–13^{d} —^{c}) S स (for तं) S तनयस् (for -तनयं) D2 युद्धे (for तात) —^{d}) D5 [अ]युध्यत (for [अ]योधयत्) T G2–5 कथं भीममयोधयत्, G1 M कथं युध्यत संयुगे (M3–5 पाडव)

13 B4 Dn2 om 13 (cf v l 12) D3 repeats 13 after 14 —^{b}) D6 -समुद्गतान् (for °द्भवान्) — M3 reads 13^{c}–14^{b} after 15^{ab} —^{c}) G1 M1 2 स्मरंश्च स (for स्मरमाण) —^{d}) G1 M1 2 सूतपुत्रेण युध्यते

14 For the sequence in M3, cf v l 13 B4 om 14 (cf v l 12) D6 om 14^{cd} —^{c}) K5 भीमो (for युद्धे) B1–3 Do1 G1 M तं सूतपुत्रं समरे —^{d}) K5 योधयामास संजय; G1 M कथं युध्यत मारुति, G3 कथ भीमोऽभ्ययोधयत् — After 14, D3 repeats 13

तं सूतपुत्रं समरे भीमः कथमयोधयत् ॥ १५
यथा तयोर्युद्धमभूद्यश्चासीद्विजयी तयोः ।
तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन कुशलो ह्यसि संजय ॥ १६
संजय उवाच ।
भीमसेनस्तु राधेयमुत्सृज्य रथिना वरम् ।
इयेष गन्तुं यत्रास्तां वीरौ कृष्णधनंजयौ ॥ १७
तं प्रयान्तमभिद्रुत्य राधेयः कङ्कपत्रिभिः ।
अभ्यवर्षन्महाराज मेघो वृष्ट्येव पर्वतम् ॥ १८
फुल्लता पङ्कजेनेव वक्त्रेणाभ्युत्स्मयन्बली ।
आजुहाव रणे यान्तं भीममाधिरथिस्तदा ॥ १९
भीमसेनस्तदाह्वानं कर्णान्नामर्षयद्युधि ।
अर्धमण्डलमावृत्य सूतपुत्रमयोधयत् ॥ २०
अवक्रगामिभिर्बाणैरभ्यवर्षन्महायसैः ।
द्वैरथे दंशितं यत्तं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ २१

C – 5379
B 7 131 23
K 7 131 27

15 For the sequence in M>, cf. v 1 13 B1 om 15 (cf v 1 13) K1-4 D1 om (hapl) 15 —ᵃ) S वै (for च) —ᵇ) B3 Dn2 D1 6 तु, D1 3 त (for च) D2 S कवचेन च वीर्यवान —ᶜ) D1 8 सूतपुत्र च समरे, G1 M त सूततनय युद्धे —ᵈ) D2 . T G1-. कथ भीमोऽय (D2 . G. मो ह्य)योधयत्, G1 M कथ युध्यत मारुति — After 15, T G2-. ins

825* अस्त्रहेतो पुरा तात भार्गव समपूजयत् ।
तस्य प्रसादाद्ब्रह्मास्त्रं लब्धवांश्च नृपोत्तमात् ।

16 G1 M read 16ᵃᵇ after 7, B1 reads the same twice —ᵃ) Ś1 D1 तथा (for यथा) D1 8 तथा तथा तयोर्युद्ध, G1 M यथा युद्ध तयोरासीत् —ᵇ) K1 2 यश्चासीद, K य आसीद B1 (first time) पश्चाद्वि, T G1-. यश्च वै, G1 M2-4 कश्चैव (for यश्चासीद्) B2 तथा (for तयो) D2 . 6 ययासीद्विजयस्तयो , M1 2 कस्यत्र विजयस्त्वयो —ᶜ) K5 तं ममाचक्ष्व तत्वेन —ᵈ) G1 समर्थो (for कुशलो) M1 2 मजय

17 ᵃ) D2 G2 च (for तु) B1 भीमसेन( )समुत्सृज्य —ᵇ) B1 राधेय (for उत्सृज्य) B5 वर (for वरम्) —ᶜ) D. यत्रोर्मा, G1 M यत्रास्तां (for यत्रास्ता) —ᵈ) G. कर्ण (for कृष्ण) G1 M किरीटी कृष्णमारुति

18 ᵃ) Some MSS प्रयानम् (for °न्तम्) K2 समस्तृत्य, D1 अभिलुत्य, S अनादृत्य (for अभिद्रुत्य) —ᵈ) D. वृष्टेव (for वृष्ट्येव) S यथा (G1 M इवा)चल

19 ᵃ) S फुल्लेन (for फुल्लता) K1 2 4 D 6 T G2-4 पङ्कजेनैव, G5 corrupt (for °जेनेव) —ᵇ) G1. 5 M1 2 पद्मेण (for वक्त्रेण) B (except B1) Dc1 Dn1 विहसन् (for [अ]भ्युत्स्मयन्) Ś K1-4 D1 इव (for बली) —ᶜ) G1 M1. 2 रणेऽभ्याजुहुवे यांत —ᵈ) K4 आधिरयस्, T G2-5 मातिरथिस् (for आधि°) K1 4 B1 5 D3 तथा, G1 M तत (for तदा) — After 19, K4 B Dc1 Dn D1-3 5 6 ins

826* कर्ण उवाच ।
भीमाहितंस्त्वं रणे स्वप्नेऽपि न विभावितम् ।
तद्दर्शयसि कस्मात्मे पृष्ठ पार्थदिदृक्षया ।
कुन्त्या पुत्रस्य सदृशं नेदं पाण्डवनन्दन ।
तेन मामभितः स्थित्वा शरवर्षैरवाकिर ।

[(L 1) D3 भीमाहिताद् (for °हितैस्) K4 Dn2 D1 5 6 रण (for रणे) K4 D3 6 युधि (for न वि) K4 B1. 2 Dn2 D3 विभावित , Dn1 विमाति त (for °वितम्) D2. 5 रणे यात्यनिवारित (for the post half) —(L 2) D1 विमदयसि (for तद्दर्शयसि) D1 नो (for मे) —(L 3) D2 ते पाडु (for पाण्डव-) B1 नेद पाडुसुतस्य ते (for the post. half) —(L 4) D2 ते नृपाभिगत स्थित्वा (for the prior half)]

20 ᵃ) D2 5 6 तथा (for तदा) —ᵇ) B (except B2) Dc1 Dn1 कर्णेन (for कर्णान्न) Ś2 K2 4 B2 (marg) 4 5 D3 अमर्षयन् (for र्षयद्) K1 कर्णादामर्षयन्युधि, S कर्णेनामर्षयन्यु(M3 °स्यद्रवधु)धि —ᶜ) B5 युद्ध, Dn1 अर्क, G3 4 अथ (for अर्ध-) D2 आस्थाय, D. आश्रित्य (for आवृत्य) —ᵈ) K5 सूर्य (for सूत)

21 ᵃ) Dn2 D2 6 आकाश (for अवक्र) G1 M वृकोदरस्तु राधेयम् —ᵇ) K5 अभ्यकर्षन् (for °वर्षन्) K5 B D (except D1) महायशै , G1 M ससायकं (for महायसै) —ᶜ) Ś1 K4 D1 द्वैरथ, K2 8 द्वे रथे K1. 2 4 D1 दमित, D1 धशल (sic) K5 D2 4 5 7 8 यांत (for यत्त) B Dc1 Dn1 दर्शित द्वैरथे यांत, S दंसि(G5 °शि)त द्वैरथे (G2 वै रथे, M3-5 द्वैरय) यत्तं —ᵈ) B4 वर (for वरम्) K5 B2 3 5 सर्वशास्त्रविदा वर , B1 D (except D1) G1 M सर्वश(D2-4 M1 2 °शा)स्त्रविशारद (B1 Dc1 Dn1 °द)

विधित्सुः कलहस्यान्तं जिघांसुः कर्णमक्षिणोत् ।
तं च हत्वेतरान्सर्वान्हन्तुकामो महाबलः ॥ २२
तस्मै प्रासृजदुग्राणि विविधानि परंतपः ।
अमर्षी पाण्डवः क्रुद्धः शरवर्षाणि मारिष ॥ २३
तस्य तानीषुवर्षाणि मत्तद्विरदगामिनः ।
सूतपुत्रोऽस्त्रमायाभिरग्रसत्सुमहायशाः ॥ २४
स यथावन्महाराज विद्यया वै सुपूजितः ।
आचार्यवन्महेष्वासः कर्णः पर्यचरद्रणे ॥ २५
संरम्भेण तु युध्यन्तं भीमसेनं स्मयन्निव ।
अभ्यपद्यत राधेयस्तममर्षी वृकोदरम् ॥ २६
तन्नामृष्यत कौन्तेयः कर्णस्य स्मितमाहवे ।
युध्यमानेषु वीरेषु पश्यत्सु च समन्ततः ॥ २७
तं भीमसेनः संप्राप्तं वत्सदन्तैः स्तनान्तरे ।
विव्याध बलवान्क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥ २८
सूतं तु सूतपुत्रस्य सुपुङ्खैर्निशितैः शरैः ।
सुमुक्तैश्चित्रवर्माणं निर्बिभेद त्रिसप्तभिः ॥ २९
कर्णो जाम्बूनदैर्जालैः संछन्नान्वातरंहसः ।
विव्याध तुरगान्वीरः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ ३०

---

22 B4 reads 22 twice — ^{a}) Ś K1-4 D1 3 विधिवत्, D4 G1 M1 2 विव(D4 °चि)क्षु, M3 दिधित्सु (for विधित्सु°) — ^{b}) K1 जिघांसु (for जिघासु°) K1 3 4 B4 (second time) D2-5 आक्षिणोत्, D6 आवृणोत्, T G2-5 अक्षमी, G1 M ऐक्षत (for अक्षिणोत्) — ^{c}) Ś K1-4 Dn2 D1-3 तांश्च, K5 Dn1 D4 7 8 तांस्तु (for तं च) B4 (second time) इहेभवान् (sic) (for हत्वेतरान्) D6 Bom ed हत्वा तस्यानुगान्सर्वान् (Bom. ed °गांस्तं च) — ^{d}) Ś K D1 3-8 भीमसेनो, B4 (second time) इद्रकामो, D2 अनुकर्षान् (for हन्तुकामो) D5 T G2-5 महारथ (for °बल)

23 ^{a}) B4 अस्मै, B5 तस्मात् (for तस्मै) D6-8 प्रसृजद् (for प्रा°) — ^{b}) D3 5 G2 4 परतप — ^{c}) B4 Dn2 D8 6 G4 अमर्षात् (for अमर्षी) — ^{d}) B4 संयुगे (for मारिष)

24 ^{a}) G5 तु (for [इ]षु-) — ^{b}) K5 Dn2 D8 6-8 -घातिन, D2 -शालिन (for -गामिन) — ^{c}) K5 तु, D2 [ऽ]थ (for ऽस्त्र) — ^{d}) B1 स (for सु) K5 D4 7 8 T G1-5 -बल- (for -यशा) B2 3 5 Dc1 Dn1 अग्रसत्परमास्त्रवित्, G1 M ग्रसते स पुन पुन

25 ^{a}) Ś2 K5 तथावन्, D5 यथा वै (for यथावन्) B2 3 5 Dc1 Dn1 महाबाहुर् (for °राज) — D4 om. 25^{b}-32^{a} — ^{b}) K4 D1 [ए]व सु, S (except T G3) वैद्य (for वै सु) B4 मायया वै प्रपूजित — ^{c}) D2 T G2-5 महाराज (for महेष्वास°) — ^{d}) B1 Dc1 पर्यचरन्, D5 °पतद् (for °चरद्) B2 3 5 Dc1 Dn1 बली (for रणे) S कर्ण पर्यपतद्रथी

26 D4 om 26 (cf v l 25) — ^{a}) Ś2 B1 (orig) 4 T G2-5 च (for तु) Ś K1 3 4 D1 युद्धेन (for युध्यन्त) B1 (marg.) 2, 3 5 Dc1 Dn1 युध्यमानं तु (B1 °नस्तु) सरभाद्, D2 समेत्य त च युध्यत, G1 M भसरभेण त विद्धा — ^{b}) B Dc1 Dn1 S हसन् (for स्मयन्) — ^{c}) K5 D5 7 8 अवमन्यत, D2 अत्युत्स्मयत, S अत्यमन्यत (for अभ्यपद्यत) B2 3 5 Dc1 Dn1 G1 M कौंतेयं (for राधेयस्) — ^{d}) B2 3, 5 Dc1 Dn1 कर्णो राजन्, T G3 4 कर्णो मानी, G1 M अतदहं, G2 5 कर्णोमर्षी (for तममर्षी)

27 D4 om. 27 (cf v l 25) — ^{a}) T G2 नो (for न) Ś2 K1, 2 D1 5 [अ]मर्षंत, K4 [अ]मर्षीत (for [अ]मृष्यत) — ^{c}) G1 M शूरेषु (for वीरेषु) — ^{d}) B2 (marg) स्तनातरे (for समन्तत)

28 D4 om. 28 (cf v l 25) — ^{a}) Dn1 D7 सप्राप्त (for °प्त) — ^{b}) G1 M समतत (for स्तनान्तरे) — ^{c}) T G2 विव्याथ S बलवत् (for °वान्)

29 D4 om 29 (cf v l 25) — ^{a}) Ś K1-4 D1 पुत्रं तु, K5 B4 D5 7 8 पुनस्तु, B1-3 5 Dc1 Dn1 D2 3, 6 पुनश्च (for सूत तु) K5 B Dc1 Dn D2 3 5-8 -पुत्रं तु (D5 7 8 त) (for -पुत्रस्य) — ^{b}) K4 सपुङ्खैर् G1 M सुसुखै (for निशितै°) B2 3, 5 Dc1 Dn1 स्वर्णपुङ्खै शिलाशितै° — B1 om. (hapl) 29^{c}-30^{d} — ^{c}) Ś1 K2 स, T G M1, 2 वि- (for सु-) — ^{d}) Ś1 शितै शरै, Ś2 K1-4 D1 महाबल (K2 °लं), D2 महामृधे, T G2 3 त्रिभिस्त्रिभि (for त्रिसप्तभि°) G1 M1 2 ताडयामास सप्तभि

30 B1 D4 om 30 (cf v l 29, 25) — ^{a}) S अश्वान् (for कर्णो) Ś2 भाछै°, D2 बाणै, D5 तस्य (for जालै) — ^{b}) Ś2 स छन्नान्, D5 स हयान्; S प्रच्छन्नान् (for सछन्नान्) — ^{c}) T G2 विव्याथ D5 चतुरो, T G2-5 [अ]तिरथो, G1 M [अ]तिरथैर् (for तुरगान्) B Dc1 Dn1 हयान्विव्याध भीमस्य — ^{d}) D2

ततो बाणमयं जालं भीमसेनरथं प्रति ।
कर्णेन विहितं राजन्निमेषार्धाददृश्यत ॥ ३१
सरथः सध्वजस्तत्र सछत्रः पाण्डवस्तदा ।
प्राच्छाद्यत महाराज कर्णचापच्युतैः शरैः ॥ ३२
तस्य कर्णश्चतुःषष्ट्या व्यधमत्कवचं दृढम् ।
क्रुद्धश्चाप्यहनत्पार्श्वे नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३३
ततोऽचिन्त्य महावेगान्कर्णकार्मुकनिःसृतान् ।
समाश्लिष्यदसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥ ३४
स कर्णचापप्रभवानिषूनाशीविषोपमान् ।
बिभ्रद्भीमो महाराज न जगाम व्यथां रणे ॥ ३५
ततो द्वात्रिंशता भल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।
विव्याध समरे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ३६
अयत्नेनैव तं कर्णः शरैरुप समाकिरत् ।
भीमसेनं महाबाहुं सैन्धवस्य वधैषिणम् ॥ ३७
मृदुपूर्वं च राधेयो भीममाजावयोधयत् ।
क्रोधपूर्वं तथा भीमः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ३८
तं भीमसेनो नामृष्यदवमानममर्षणः ।
स तस्मै व्यसृजत्तूर्णं शरवर्षममित्रजित् ॥ ३९ C 7 5337 B 7 131 43 K. 7 131 45

तथा (for शरैः)

31 D1 om 31 (cf v 1 25) —a) S शरं (for बाण) —c) D5 प्रहित (for विहित) —d) G1 M1 2 निमिषार्धेन दृश्यते

32 D1 om 32a (cf. v 1 25) —a) T G2–5 M2–5 तस्य (for तत्र) B5 सध्वज सरथस्तत्र —b) K1 B1 D 2 3 तथा (for तदा) T G स च्छन्न पाण्डवस्य ह —c) D1 4–5 T G2–5 प्रच्छाद्यत (for प्राच्छा°) — K4 om. (hapl) 32d–35c

33 K4 om 33 (cf v 1 32) —a) T G2– त स (G4 5 च) कर्णस्तु, G1 M2 स कर्णस्य (for तस्य कर्णः) —b) D1 व्यधमत, S बिव्याध (T G4 °ध) (for व्यधमत्) G1 M1 2 शर (for दृढम्) —c) K2 चास्य हनत, B Dc1 चाप्यर्दयत्, D 2 4 चाभ्यहनत (for चाप्य°) B Dc1 Dn1 D2–4 5 पार्थं (for पार्श्वे) D1 सक्रुद्धश्चाप्यहन्पार्श्वे, G1 M1 2 क्रुद्धो द्वादश नाराचान —d) D4 नागचर्मनिपर्वभि, G1 M1 2 वामपार्श्वे समर्पयत्

34 K4 om. 34 (cf v 1 32) —a) G1 M अचिन्त्य (for ततोऽचिन्त्य) Cd cites अचिन्त्य (as in text) G1 M1 2 महाराज, Bom ed °बाहु (for °वेगान्) —b) K D चापाग्र (for -कार्मुक) T G2 -निसृतान G1 M1 2 कर्णचापच्युताञ्शरान —c) T समाच्छदद्, G1 M समाहनद् (for समाश्लिष्यद्) K1–3 D1 समाश्लिष्य च संभ्रान्त —d) Ś1 K2 3 D2 सूतपुत्रो, K6 पाण्डुपुत्रो (for सूतपुत्र)

35 K4 om 35abc (cf v 1 32) —a) Ś1 प्रवहान (for प्रभवान) Ś2 K1–3 D1 कर्णचापप्रवहना(K3 D1 °णा)न — D7 om (hapl) 35c–36d —c) G1 M1 2 चापि (for भीमो) G1 M महावेगान (for °राज) —d) D1 न च प्राप, T G4–5 M3–5 नाजगाम (for न जगाम) G1 M1 2 न विव्यथत पाण्डव — After 35, D5 ins

827* स कर्णचापं चिच्छेद भीमसेनो महाबल ।
भ्रामयित्वा महाराज गामभितविक्रम ।

36 D7 om 36 (cf v 1 35) —a) The portion of the text from द्वात्रिंशता up to 7 110 35d is lost in Ś2 on missing folios B3 D4 5 द्वाविंशता, D2 द्वात्रिंशतैर् (for द्वात्रिंशता) G1 M ततो द्वादशभिर्नागैर् —b) D4 5 8 तेजसै (for °तेजनै)

37 Ś2 missing (cf v 1 36) —a) B1 प्रयत्नेन (for अ°) D1 च (for [ए]व) D6 तान् (for तं) —b) D5 कोपात्, G3–5 अपि (for उप) D4 समाचिनोत्, D 6 8 °किरन् (for °किरत्) B Dc1 Dn1 शरै क्रुद्ध(B 4 Dn1 शरैर्भृश)मवाकिरत् —c) D5 महाबाहु (for °बाहु)

38 Ś2 missing (cf v 1 36) —a) B1 3. 5 Dc1 Dn D3 G1 M तु, B2 हि (for च) —b) K2 B5 Dn2 D2 3 6 भीमसेनम् (for भीममाजाव्) —c) K3 D7 भीम (for भीम) T G2–5 क्रुद्धो वै भीमसेनस्तु, G1 M क्रुद्धो भीमस्तत क्रुद्ध

39 Ś2 missing (cf. v 1 36) —a) D5 नामर्षद् (for नामृष्यद्) —b) T G3 4 असर्पित (for °र्षण) —c) G1 M1 2 transp स and तस्मै —d) K4 D1 शरवर्षैर्, G1 M1 2 °वृष्टिम् (for °वर्षम्) B2 3 Dc1 Dn1 अमित्रहा (for °जित्) D2 शरवृष्टिं महाबल

40 Ś2 missing (cf v 1 36) —a) K1–4 D1 4 7 8 प्रेरिता (for प्रेषिता) B2 3 5 Dc1 Dn1 तेन (for राजन्) —b) Ś1 भीमसेनस्य (for °सेनेन) —c) D2

ते शराः प्रेपिता राजन्भीमसेनेन संयुगे ।
निपेतुः सर्वतो भीमाः कूजन्त इव पक्षिणः ॥ ४०
हेमपुङ्खा महाराज भीमसेनधनुश्च्युताः ।
अभ्यद्रवंस्ते राधेयं वृकाः क्षुद्रमृगं यथा ॥ ४१
कर्णस्तु रथिनां श्रेष्ठश्छाद्यमानः समन्ततः ।
राजन्व्यसृजदुग्राणि शरवर्षाणि संयुगे ॥ ४२
तस्य तानशनिप्रख्यानिषून्समरशोभिनः ।
चिच्छेद बहुभिर्भल्लैरसंप्राप्तान्वृकोदरः ॥ ४३
पुनश्च शरवर्षेण छादयामास भारत ।
कर्णो वैकर्तनो युद्धे भीमसेनं महारथम् ॥ ४४
तत्र भारत भीमं तु दृष्टवन्तः स्म सायकैः ।
समाचिततनुं संख्ये श्वाविधं शललैरिव ॥ ४५
हेमपुङ्खाञ्शिलाधौतान्कर्णचापच्युताञ्शरान् ।
दधार समरे वीरः स्वरश्मीनिव भास्करः ॥ ४६
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गो भीमसेनो व्यरोचत ।
तपनीयनिभैः पुष्पैः पलाश इव कानने ॥ ४७
तत्तु भीमो महाराज कर्णस्य चरितं रणे ।
नामृष्यत महेष्वासः क्रोधादुद्वृत्य चक्षुषी ॥ ४८

S सपेतु (for निपेतु) Ś1 भीमाव्, K4 भीम, B2 3 5 Do1 Dn1 वीरे, Dn2 Ds. 6 भूमौ, D2 कर्णं, D5 मार्गं, D8 भीता, G5 भीम (for भीमा) —^{d}) D2 रुजत, D4 कुकुज, D5 गर्जत, D6 कूजति (for कूजन्त)

41 Ś2 missing (cf. v l 36) —^{a}) D1 हेमपुंखो B2 3 5 Do1 Dn1 प्रसन्नाग्रा, T G3 शरावेगा, G2 महा घोरा (for °राज) —^{b}) G1 M1 2 भीमस्य धनुपश्च्युता — B1 reads 41^{cd} on marg —^{c}) K1 5 D2 5 6 T G2–5 M3–5 अभ्यद्रवत, B2–5 Do1 Dn1 प्राच्छादयस्ते, Dn2 D7 8 G1 M1 2 अभ्यद्रवंस्तु (for °द्रवंस्ते) —^{d}) S व्याघ्रा (G5 °घ्र) (for वृका) K1 3 4 D1 मृगा निव, K2 मृगा इव (for मृगं यथा) B2 3 5 Do1 Dn1 शलभा इव पावकं

42 Ś2 missing (cf. v l 36) —^{c}) D1 4 विसृजद् (for व्यसृजद्) —^{d}) B2 3 Do1 Dn1 भारत, T G2–5 मारिष, G1 M1 2 सर्वश, M3–5 सर्वत (for संयुगे)

43 Ś2 missing (cf. v l 36) —^{b}) Ś1 K Dn2 D1 3 4 7 8 परम (for समर) D5 बाणान्परमशोभन, G1 M1 2 इषून्वीरदकर्मण —^{c}) K5 G1 M बहुधा, D2 विमलैर् (for बहुभिर्) —^{d}) K1–4 Dn2 D1 3 5 6 तानप्राप्तान्, D2 स्वर्णपुङ्खैर्, S तानवाप्तान् (for असप्राप्तान्) G1 M ससूतज (for वृकोदर)

44 Ś2 missing (cf. v l 36) —^{a}) G1 M1 2 भीम (for पुनश्च) — D7 8 om 44^{cd} —^{c}) G1 M1 2 राजन् (for युद्धे) —^{d}) B2 3 Do1 Dn1 M3 4 अरिंदम; B4 महारणे (for °रथम्) G1 M1 2 सर्वलोकमहारथ — After 44, G1 M1. 2 ins

828* पुनर्बाणमय वर्षं व्यसृजत्पाण्डवं प्रति ।
तथा कर्णेन समरे पीड्यमान समन्तत ।

45 Ś2 missing (cf v l 36) —^{a}) G1 M1 2 तव भारत सैन्ये तु —^{b}) T G2–4 तु (for स्म) B1 2 D3 सायकै —^{c}) B1 युद्धे, G4 M3 4 संवे, G5 M5 संखे (for संख्ये) G1 M1 2 शकलीकृतसर्वांगं —^{d}) K5 D5 7 8 छादितं, Dn1 श्वाविद्ध, D3 6 श्वाविद्धं, D4 श्वाविस्स, S श्वावि(G3 4 °यि)द्धं, Cd श्वाविधं (as in text) Ś1 K1–3 सलिलैर्, K5 Dn2 D3 5 7 8 शलभैर्, D4 सिलकैर्, Cd शललैर् (as in text)

46 Ś2 missing (cf v l 36) —^{a}) D4 शिलान् (for शिला) —^{c}) K5 D1 5 7 G1 M1 2 भीम°, D2 वीर (for वीर) —^{d}) B2 रश्मिमान् (for भास्कर)

47 Ś2 missing (cf v l 36) —^{a}) D1 रुधिरोपित —^{b}) D2 राजन्भीमो (for भीमसेनो) K1 विरोचित, B (except B1) Do1 Dn D1 2 5–8 व्यराजत, D4 व्यसृजन् (sic) (for व्यरोचत) G1 M1 2 राजन्राजत भारत —^{c}) D5 6 तपनीयचिते (D6 °निभै) (for °निभै) G3 फुल्लै, G4 भल्लै (for पुष्पै) —^{d}) G1 M1 2 यथा स्याकिंशुको वने — For 47^{cd}, B2 3 5 Do1 Dn1 Bom ed subst

829* समृद्धकुसुमापीडो वसन्तेऽशोकवत्तरु ।

[Bom ed [s]शोकवृक्षवत् (for °वत्तरु)]

48 Ś2 missing (cf v l 36) —^{a}) K1–4 D1 3 4 7 8 G3 M3 स तु, D6 ततो (for तत्तु) B3 5 Do1 महाबाहो, B4 महेष्वास, Dn1 महाबाहु (for °राज) —^{b}) B4 महत् (for रणे) —^{c}) B2 3 Do1 Dn1 महाबाहु, T G2–5 महाराज (for महेष्वास) —^{d}) K1–4 D1 कोपाद् (for क्रोधाद्) K4 5 D3 G4 उद्धृत्य, D1 उद्धृत्त, D4 संवृत्य, D7 8 आवृत्य (for उद्वृत्य) B2 3 5 Do1 Dn1 क्रोधादुद्वृत्तलोचन .

स कर्णं पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्पयत् ।
महीधरमिव श्वेतं गूढपादैर्विषोल्बणैः ॥ ४९
तं विव्याध पुनर्भीमः षड्भिरष्टाभिरेव च ।
मर्मस्वमरविक्रान्तः सूतपुत्रं महारणे ॥ ५०
ततः कर्णस्य संक्रुद्धो भीमसेनः प्रतापवान् ।
चिच्छेद कार्मुकं तूर्णं सर्वोपकरणानि च ॥ ५१

जघान चतुरश्चाश्वान्सूतं च त्वरितः शरैः ।
नाराचैरर्करश्म्याभैः कर्णं विव्याध चोरसि ॥ ५२
ते जग्मुर्धरणीं सर्वे कर्णं निर्भिद्य मारिष ।
यथा हि जलदं भित्त्वा राजन्सूर्यस्य रश्मयः ॥ ५३
स वैकल्यं महत्प्राप्य छिन्नधन्वा शरार्दितः ।
तथा पुरुषमानी स प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ॥ ५४ C 7 5412 B 7 131 58 K 7 131 60

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

49 Ś2 missing (cf v 1 36) —^{b}) K1 4 B3 समर्पयत्, K2 3 Dc1 Dn1 D1 समार्दयत्, Dn2 D2 5 6 S समर्पयन् (for समा°) —^{d}) K1-3 D1 विषोद्धतैः, K4 विषोद्धृतैः, Dn2 D3 6 विषोल्बणैः (for विषोल्बणैः) B1 गूढपादैरिवोल्बणैः, Cd cites गूढपादैः (as in text) — For 49^{cd}, G1 M subst

830* विविशुश्च यथा क्रोधा वल्मीके भुजगोत्तमाः ।

[M2-5 तु (for च)]

— After 49, Dn2 ins

831* सततं निर्गतैस्तूर्णं शरैराशीविषोपमैः ।

50 Ś2 missing (cf v 1 36) —^{a}) G1 M विव्याध (G1 च) (by transp) T G2 विव्याध B2 3 5 Dc1 Dn1 पुनरेव च विव्याध —^{b}) G3 5 अष्टभिर् G1 शरैः षष्टिभिरेव च —^{c}) T G2-5 M3-5 विक्रान्त (for विक्रान्त) Ś1 K1-4 D1 मत्त समरविक्रान्त, D5 मत्त द्विरदविक्रान्त —^{d}) B2 3 5 Dc1 M3 4 तनुत्यजं (for महारणे) — For 50^{cd}, G1 M1 2 subst

832* मर्मण्यनपराधी मध्ये भित्त्वा कलहं तदा ।

51 Ś2 missing (cf v 1 36) —^{a}) G1 M स तु (for ततः) D1 संयुक्तो (for संक्रुद्धो) B2 3 5 Dc1 पुनरन्येन बाणेन, D5 तत कर्णं सुसंक्रुद्धो —^{b}) D5 महाबल (for प्रतापवान्) —^{d}) B2 3 Dc1 कर्णस्य प्रहसन्निव — After 51, B1 2. 5 Dn2 ins

833* तथापि समरे तूर्णं विव्याधोरसि पाण्डवं ।
पाण्डवस्तु पुनर्विद्ध्वा सप्तभिः सायकोत्तमैः ।
अन्यैश्च बहुभ(?)राजन्शरैराशीविषोपमैः ।
[(L 1) B1 त चापि (for तथापि)]

52 Ś2 missing (cf v 1 36) —^{a}) G1 M1 2 विव्याध (for जघान) B1 4 त्वरित, G5 त्वरितश् (for चतुरश्) K2-4 D (except Dc1 D1) [s]स्य (for च) T G2-4 जघान त्व(G3 प)रितोऽश्वांश्च —^{b}) K4 5 Dc1 D3 त्वरित, D7 त्वरितं, M3-5 बहुभि (for त्वरित) B4 सूत च बहुभि शरै (sic), D5 सूत महेन मारिष —^{c}) D3 सूर्य (for अर्क) —^{d}) T G2 विव्याध G1 M वक्षसि (for चोरसि)

53 Ś2 missing (cf v 1 36) —^{a}) B2 3, 5 Dc1 Dn1 आशु, S बाणा (for सर्वे) —^{b}) D5 भित्त्वा च (for निर्भिद्य) B2 3 5 Dc1 पत्रिण (for मारिष) —^{c}) K2 B2 3 5 Dc1 Dn1 जलधर, Dn2 D2 5 6 हि जलदान् (for हि जलद) —^{d}) B2 3 5 Dc1 Dn1 दिवाकरमरीचय — After 53, K5 B1 3 ins

834* समाश्वस्तस्तु कर्णो वै पुनर्युद्धमरोचयत् ।
भीमसेनो दृढं कोपात्पुनर्विव्याध पत्रिणा ।

[(L 1) B1 3 च (for तु) K5 [s]पि (for वै) B1 3 अत्यन्तम्]

54 Ś2 missing (cf v 1 36) —^{a}) K1-3 D1-6 वैकल्य, B3 4 G5 वक्तव्यं (for वैकल्य) D5 om मह —^{b}) B2 3 5 Dc1 Dn1 शराहत, G1 M1 2 चित (for °र्दित) — With 54^{cd}, cf 858* —^{c}) Ś1 पुरुषमान (for °मानी) Ś1 lacuna, B1 D5 च, T G M1 2 सन् (for स) — After 54^{c}, S ins

835* लज्जामुत्सृज्य भारत ।
भीमसेनभयात्कर्णं

—^{d}) D3 प्रतिपायाद्, D4 7 प्रत्ययायाद् (for °पायाद्) — After 54, B1 3 5 Dn2 D2 ins

836* अपचक्राम समरे युद्धाय भरतर्षभ ।

[D2 उपचक्राम समरात् (for the prior half) D2 युद्धाच्च (for युद्धाय) B6 भरतर्षभ]

१०७

धृतराष्ट्र उवाच ।
यस्मिञ्जयाशा सततं पुत्राणां मम संजय ।
तं दृष्ट्वा विमुखं संख्ये किं नु दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
कर्णो वा समरे तात किमकार्षीदतः परम् ॥ १
संजय उवाच ।
भीमसेनं रणे दृष्ट्वा ज्वलन्तमिव पावकम् ।
रथमन्यं समास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
अभ्ययात्पाण्डवं कर्णो वातोद्धूत इवार्णवः ॥ २
क्रुद्धमाधिरथिं दृष्ट्वा पुत्रास्तव विशां पते ।
भीमसेनममन्यन्त वैवस्वतमुखे हुतम् ॥ ३
चापशब्दं महत्कृत्वा तलशब्दं च भैरवम् ।
अभ्यवर्तत राधेयो भीमसेनरथं प्रति ॥ ४

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K4 5 B2 4 Dc1 Dn1 D1 2 5 6 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K2 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* Ś1 K2-4 Dc1 Dn2 D1 8 ॰ भीमसेनप्रवेश, K॰ B2 D3 7 8 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजय, B1 8-॰ Dn1 भीमप्रवेशे कर्णपराजय, D4 कर्णपराजय, D6 भीमसेनप्रवेशे भीमेन कर्णजय, T G2-॰ कर्णपलायन, G1 M1 2 भीमसेनप्रवेशे कर्णपलायन — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-5 128, B2 59, B3 129, B॰ 137, Dn1 131, D2 135, D3 27, G1 M 127 — *Śloka no* Dc1 Dn1 59

107

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 106 36)

1 After the ref, D2 5 ins 839* — a) B (except B1) Dc1 Dn महती (for सतत) — b) D5 मम पुत्रस्य सजय — c) D1 तद् (for तं) B Dc1 Dn1 भीमात्, T G M3-5 यात, M1 2 सखे (for संख्ये) — d) K3 Dc1 Dn D6 7 तु (for नु) — After 1cd, Ś1 K1-3 read 2cd, while D1 reads 2cd for the first time, repeating it in its proper place K5 B (except B1) Dc1 Dn D॰ 4 5 7 ins after 1cd

837* कथ च युयुधे भीमो वीर्यश्लाघी महाबल ।

[D5 नु (for च) B3 5 Dc1 Dn1 महारथ (for °बल)]

— e) T G2-4 [ऽ]पि; M3-5 [ऽ]थ (for वा). — f) D2 5 G1 M1 2 तत (for अत)

2 B Dc1 Dn1 D2 3 6 T G2-5 om the ref D2 ins. after the ref D5 after 2

838* तवापराधाद्राजेन्द्र पुनर्युद्धमवर्तत ।

— K4 Dn2 D1 3, 6 ins after 2ab D2 ॰ after the ref in 1

839* स्वय शिष्यो भूतपतेर्भार्गवस्य धनुर्धर ।

[D5 महादेवस्य शिष्यस्य (for the prior half) Dn2 भृगूत्तम, D॰ शिष्य कर्णा (for भार्गवस्य)]

— K4 Dn2 D1 3 6 cont

840* तस्य तुल्योऽस्त्रमायाभिस्तद्विशिष्टोऽथ वा नृप ।
शिष्य शिष्यगुणैर्युक्त कालान्तकयमोपम ।
स भीमसेनेन जित पाण्डुपुत्रेण भारत ।

[(L 1) D6 यथा (for ऽथ वा) Dn2 D3 दृढ, D1 नृप (for नृप) — (L 2) D1 6 सर्वे (for शिष्य) Dn2 D3 -गणैर् (for -गुणैर्) K4 मिष्य सिष्यगुणायुक्त (sic) (for the prior half) K4 युगोपम, D1 -युगोपम (for -यमोपम)]

while D2 5 cont after 839*

841* शिष्यत्व प्राप्तवान्कर्णस्तस्य तुल्योऽस्त्रमायया ।
तद्विशिष्टोऽपि वा कर्ण शिष्य शिष्यगुणैर्युत ।
कालान्तकयमो यद्वद्भीमसेनेन निर्जित ।
कुन्तीपुत्रेण भीमेन निर्जित स तु लीलया ।

[(L 3) D2 कालातकोपमो यद्वा (for the prior half)]

— Before 2cd, B Dc1 Dn1 D2 6 T G2 3 5 ins सजय उवाच Ś1 K1-3 read 2cd after 1cd, while D1 reads it for the first time after 1cd — d) D3 तत, T G3 4 पुरा (for पुन)

3 a) K4 G1 M1 2 आधिरथ, T G2-4 आतिरथिं, G5 आदिरथिं (for आधि°) — b) D7 8 ते च (for तव) — d) K3 B2 3 5 Dc1 Dn1 D2 S वैश्वानर (for वैवस्वत-) K1 D4 -मुखे हृतं, D3 6 -मुखागत (for मुखे हुतम्) — After 3, D5 ins

842* भीमसेनोऽपि समरे राधेय प्रत्यमार्दत ।

पुनरेव ततो राजन्महानासीत्सुदारुणः ।
विमर्दः सूतपुत्रस्य भीमस्य च विशां पते ॥ ५
संरब्धौ हि महाबाहू परस्परवधैषिणौ ।
अन्योन्यमीक्षांचक्राते दहन्ताविव लोचनैः ॥ ६
क्रोधरक्तेक्षणौ क्रुद्धौ निःश्वसन्तौ महारथौ ।
युद्धेऽन्योन्यं समासाद्य ततस्तुरिंदमौ ॥ ७
व्याघ्राविव सुसंरब्धौ श्येनाविव च शीघ्रगौ ।
शरभाविव संक्रुद्धौ युयुधाते परस्परम् ॥ ८

ततो भीमः स्मरन्क्लेशानक्षद्यूते वनेऽपि च ।
विराटनगरे चैव प्राप्तं दुःखमरिंदमः ॥ ९
राष्ट्राणां स्फीतरत्नानां हरणं च तवात्मजैः ।
सततं च परिक्लेशान्सपुत्रेण त्वया कृतान् ॥ १०
दग्धुमैच्छश्च यत्कुन्तीं सपुत्रां त्वमनागसम् ।
कृष्णायाश्च परिक्लेशं सभामध्ये दुरात्मभिः ॥ ११
पतिमन्यं परीप्सस्व न सन्ति पतयस्तव ।
नरकं पतिताः पार्थाः सर्वे षण्ढतिलोपमाः ॥ १२ C 7 5427 B 7 122. 16 K. 7 122. 17

---

4 [a]) D1-3 बाणशब्दं, D5 बाणवर्षं, G1 M धनुःशब्दं (for चापशब्दं) B4 (marg as in text) 5-8 Dc1 Dn1 तत (for महत्) —[b]) D3 तु (for च) G1 M1. 2 भारत (for भैरवन्) —[c]) B3 अन्यद्ध्वत, D °वर्षत (for °वर्तत) D5 राधेय —[d]) D5 भीमसेनो महाबल

5 [a]) K5 D2. 4. 7. 8 G1 M1. 2 महा, B (except B1) Dc1 Dn1 G2. 4 तयो (for ततो) —[b]) B2. 3 Dc1 Dn1 घोर आसीत्, D5 महाभीम- (for महानासीन्) B4. 5. 6 Dc1 Dn1 समागम, D7. 8 तदा रण (for सुदारुण) D2 युद्धमासीत्सुदारुण —[c]) D1 सूर्य (for सूत-) B2. 3. 6 Dc1 Dn1 वैकर्तनस्य शूरस्य —[d]) Dn1 [प]त्र (for च) B2. 3 Dc1 Dn1 महात्मन (for विशां पते)

6 [c]) D1 G2-5 सुसंरब्धौ, T सुसंक्रुद्धौ (for संरब्धौ हि) D6 महाबाहो, D7. 8 °राज, G1 M1. 2 रणे (for °बाहू) —[b]) Ś1 भीमसेन (for परस्पर) Ś1 K1-4 D1 -जयैषिणौ (for वधै°) —[c]) D7. 8 ईर्ष्यां चक्राते Ś1 K1-3 अन्योन्यपीडां चक्राते, G1 M1. 2 अन्योन्य समुदीक्षंतौ, M3. 4. 5 (sup lin) अन्योन्य समुदीक्षेता —[d]) G1 M1. 2 चक्षुषा (for लोचनैः)

7 [a]) Ś1 K1-4 D1 तस्मिन्, B2. 3. 6 Dc1 Dn1 M3 वीरौ (for क्रुद्धौ) — M3 om (hapl.) 7[b]–8[a] —[b]) K5 पुनः पुनः, B1 महाबलौ (for महारथौ) B4-6 Dc1 Dn1 D1. 7. 8 T G2-5 M4. 5 निःश्वसन्ताविवोरगौ, Dn2 D3. 6 युयुधाते परस्पर (=8[d]), D2. 5 निश्वसंतौ (D5 श्वसंतौ च) यथोरगौ —[c]) G2 समास्थाय (for °साद्य) B2. 3. 6 Dc1 Dn1 शूरावन्योन्यमासाद्य, G1 M (M3 om.) युद्धे त्वन्योन्यमासाद्य

8 M3 om. 8[a] (cf. v. l. 7) —[a]) K4 B4 Dn2 S (M3 om) सुसं(G1 च सं)क्रुद्धौ (for सुसंरब्धौ) D1 गजाविव मदोन्मत्तौ —[b]) D1 व्याघ्राव् (for श्येनाव्) K4 D1. 6 तु (for च) D2 भीरुकृतौ (for शीघ्रगौ) —[c]) Ś1 चरताव्, D5 सरभाव् (for शरभाव्) Ś1 K1-3 D1. 5 च क्रुद्धौ, S (except G2) संरब्धौ (for संक्रुद्धौ)

9 [a]) D4 पर, D7. 8 परि, M2-5 [ऽ]स्मरत् (for स्मरन्) —[b]) D2 तथा, M2-5 [ऽ]पि वा (for ऽपि च) —[c]) G5 वराट (sic) (for विराट) S यच्च (for चैव) —[d]) B2. 3. 6 Dc1 Dn1 T G2-5 transp प्राप्तं and दुःखम् Ś1 K1. 2 D4. 5 अरिंदम, B4 T G3-5 °दमं, G1 M1. 2 अनुत्तम (for अरिंदम)

10 D1 om 10 —[c]) D1 om. (hapl.) from परिक्लेशान् up to कृष्णायाश्च (in 11[c]) Ś1 K1-4 परिक्लेशं — K3. 4 om (hapl) 10[d]–11[c] —[d]) Ś1 K1. 2 कृत

11 D1 om up to कृष्णायाश्च, K3. 4 om. 11[abc] (for both, cf. v. l. 10) —[a]) K1 B1. 5 D2. 6-8 S (except G5) ऐच्छच्च (for ऐच्छत्) B3 Dc1 Dn D6 य (for यत्) D5 इष्टा स्वय (for ऐच्छश्च यत्) B4 यत्कुंतीं दग्धुमैच्छश्च —[b]) K5 D2. 4. 7. 8 S सहपुत्रां, D2. 6 सपुत्रां ताम् (for सपुत्रां त्वम्) Dn2 D2. 5. 8 अनागसां, D4 S अ(M2-5 स्व)नागसीं (G1 M1. 2 °सीं) (for अनागसम्) —[cd]) T G2-5 transp परिक्लेशं and सभामध्ये G1 M1. 2 परिक्लेशान — After 11, B Dc1 Dn1 G3 ins

843* केशपक्षग्रहं चैव दुःशासनकृतं तथा ।
परुषाणि च वाक्यानि कर्णेनोक्तानि भारत ।
[B4 om. line 2]

12 [a]) B1. 3 Dc1 D4 S परी(G2 अभी)प्स त्व (for परीप्सस्व) —[c]) B4 G1 M नरके, T G2-5 पंके नि- (for नरक) D4 पातिता B2. 3. 6 Dc1 Dn1 पतिता नरक पार्था —[d]) D2 -तिलं समा, S -तिला इति (for तिलोपमा) D5 सर्वे शृण्वति वै जना

13 [b]) Ś1 K Dn2 D1. 3-5 याम्; D7. 8 यान् (for

समक्षं तव कौरव्य यदूचुः कुरवस्तदा ।
दासीभोगेन कृष्णां च भोक्तुकामाः सुतास्तव ॥ १३
यच्चापि तान्प्रव्रजतः कृष्णाजिननिवासिनः ।
परुषाण्युक्तवान्कर्णः सभायां संनिधौ तव ॥ १४
तृणीकृत्य च यत्पार्थांस्तव पुत्रो ववल्ग ह ।
विषमस्थान्समस्थो हि संरम्भाद्गतचेतसः ॥ १५
बाल्यात्प्रभृति चारिघ्नस्तानि दुःखानि चिन्तयन् ।
निरविद्यत धर्मात्मा जीवितेन वृकोदरः ॥ १६
ततो विस्फार्य सुमहद्धेमपृष्ठं दुरासदम् ।
चापं भरतशार्दूलस्त्यक्तात्मा कर्णमभ्ययात् ॥ १७
स सायकमयैर्जालैर्भीमः कर्णरथं प्रति ।
भानुमद्भिः शिलाधौतैर्भानोः प्रच्छादयत्प्रभाम् ॥ १८
ततः प्रहस्याधिरथिस्तूर्णमस्यञ्शिताञ्शरान् ।
व्यधमद्भीमसेनस्य शरजालानि पत्रिभिः ॥ १९
महारथो महाबाहुर्महावेगैर्महाबलः ।
विव्याधाधिरथिर्भीमं नवभिर्निशितैः शरैः ॥ २०
स तोत्त्रैरिव मातङ्गो वार्यमाणः पतत्रिभिः ।
अभ्यधावदसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥ २१
तमापतन्तं वेगेन रभसं पाण्डवर्षभम् ।
कर्णः प्रत्युद्ययौ योद्धुं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ २२

यद्) B4 Dn2 कौरवास्, S तनयास् (for कुरवस्) G1 M तव (for तदा) —^{c}) K1–3 -भोग्येन, B2 Dn2 D2 8 6 S (except M8 4, M5 also as in text) भावेन (for भोगेन) —^{d}) T G2–5 M5 तवात्मजा, G1 M1–4 5 (also) सुदारुणा (for सुतास्तव)

14 ^{a}) D7 8 यथा (for यच्च) K5 D7 8 प्रव्रजितान्, D6 प्रवदत (for प्रव्रजत) S यच्च (G5 यत्र) प्रव्रजितान्पार्थान् —^{b}) K1 2 B4 D1 विवासिन Cd cites कृष्णाजिनवासस —D7 8 repeat 14^{c} after 15 —^{d}) D7 8 तथा (for तव) G1 M1 2 सतत तव सनिधौ — After 14, Dn2 D2 8 6 ins

844* पुत्रस्तव विशेषेण कालद्यूतेन नोदित ।

[D2 तु ते (for तव) Dn2 D3 -दूतेन (for द्यूतेन) D2 दूतकाले प्रचोदित (for the post half)]

15 ^{a}) K8 B2 यथा, B1 D2 च य, Dn2 D8 6 तु यत् (for च यत्) D6–8 पार्थं —^{b}) Dn2 D8 6 [ऽ]वमन्यत, D1 चचाल ह (for ववल्ग ह) Dn1 सूतपुत्रा महाबला, D2 सूतपुत्रेण सयुत, G1 M1 2 सूतपुत्रस्य वल्गितं —^{c}) D2 समस्था T G2–4 [ऽ]पि, G1 M तान् (for हि) —^{d}) B2–4 Dc1 संरब्धो, D5 G3 संरभाद् (sic), G1 M1 2 संरंभ (for सरम्भाद्) K3 5 B1–4 Dn1 D2 5 7 8 S (except M1 2 4) -चेतन — After 15, D7 8 repeat 14^{c}

16 D8 om 16^{a} —^{a}) D2 चारिघ्नंस —^{b}) B3 8, 5 Dc1 Dn1 D5 स्वानि, G1 M1 2 यानि (for तानि) D6 चिंत्य च (for चिन्तयन्) —^{c}) D2 5 निर्विष (D5 °ण्ण) श्चैव धर्मात्मा; G1 M1 2 निरविद्यद्धि ध°, Cd cites निरविद्यत (as in text) Cv as in text. —^{d}) G4 सूतपुत्र (for जीवितेन) Cv as in text — After 16, T G2–5 ins

845* एव बहुविधान्घोरान्स्मरन्दीप्ताग्निसंनिभ ।

17 ^{a}) G1 M विष्फार्य D3 6 च (for सु) —^{b}) M4 (also as in text) 5 दुरानम (for °सदम्) G1 M1 2 चाप हेमपरिष्कृत —^{c}) G1 M1 2 भीमो (for चाप) Dc1 T M2 -शार्दूल —^{d}) D6 त्यक्त्वान्यान् (for त्यक्तात्मा) Ś1 त्यक्त्वा कौरव्यमभ्ययात्, K1–4 D1 कर्णं सूतजमभ्ययात्, K5 D4 7 8 सुदृढं वेगवत्तर

18 ^{a}) G1 M1 2 कृष्णायसमयैर्भल्लैर् —^{d}) K5 B Dc1 Dn D3 7 8 M8 5 प्राच्छादयत् D7 T G2–4 प्रभा D2 कङ्कपत्रिभिरायसै

19 ^{a}) Ś1 तत्रा**स्य, K1 2 4 D1 ततस्तु तस्य (for तत प्रहस्य) T G2–4 [अ]तिरथिस् (for [आ]धि°) —^{b}) K4 D1 8 6 अस्य, G1 M1 2 मुचन् (for अस्यन्) K5 शराञ्शितान् (by transp), D5 शिलाशितान् B (except B4) Dc1 Dn तूर्णमस्य शिलाशितै

20 K8 om (hapl) 20^{a}–21^{b} —^{a}) S महाराज (for °रथो) D8 महाबाहु —^{b}) Ś1 मर्मभिद्भिर्, B1–3 Dc1 Dn महाबाणैर्, B4 D. °वेगो (for °वेगैर्) Ś1 K1, 2 D2 महाबल, D5 S °रथ, D6 °बलै (for °बल) D1 महाबलसमन्वित —^{c}) D2 T G2–4 अतिरथिर् K5 G1 M1, 2 तूर्णं, B3 धीमान् (for भीम) —^{d}) K4 5 B3 5 Dc1 Dn1 तदा (for शरै) Ś1 K1 2 Dn2 D2 3 6 नवभिर्नतपर्वभि (Ś1 °णि)

21 K8 om. 21^{ab} (cf v l 20) —^{c}) Ś1 अपोथयद् (for अभ्यधावद्) —^{d}) K5 -सूनुं (for -पुत्रं)

22 ^{b}) D1 T G2–5 रभसात्, D2 प्रसभं, Cd रभसे

ततः प्रध्माप्य जलजं भेरीशतनिनादितम् ।
अक्षुभ्यत बलं हर्षादुद्धूत इव सागरः ॥ २३
तदुद्धूतं बलं दृष्ट्वा रथनागाश्वपत्तिमत् ।
भीमः कर्णं समासाद्य छादयामास सायकैः ॥ २४
अश्वानृक्ष्यसवर्णांस्तु हंसवर्णैर्हयोत्तमैः ।
व्यामिश्रयद्रणे कर्णः पाण्डवं छादयञ्शरैः ॥ २५
ऋक्ष्यवर्णान्हयान्कर्कैर्मिश्रान्मारुतरंहसः ।
निरीक्ष्य तव पुत्राणां हाहाकृतमभूद्बलम् ॥ २६
ते हया व्यशोभन्त मिश्रिता वातरंहसः ।
सितासिता महाराज यथा व्योम्नि बलाहकाः ॥ २७
संरब्धौ क्रोधताम्राक्षौ प्रेक्ष्य कर्णवृकोदरौ ।
संत्रस्ताः समकम्पन्त त्वदीयानां महारथाः ॥ २८
यमराष्ट्रोपमं घोरमासीदायोधनं तयोः ।
दुर्दर्शं भरतश्रेष्ठ प्रेतराजपुरं यथा ॥ २९
समाजमिव तच्चित्रं प्रेक्षमाणा महारथाः ।
नालक्षयञ्जयं व्यक्तमेकैकस्य निवारणे ॥ ३०
तयोः प्रैक्षन्त संमर्दं संनिकृष्टमहास्त्रयोः ।
तव दुर्मन्त्रिते राजन्सपुत्रस्य विशां पते ॥ ३१ C 7 5445 B 7 132 23 F 7 132.25

(as in text) B1.4 पाडुनदन, S पाडव रणे (for पाण्डवर्षभम्) —c) B2.3.5 Dc1 Dn1 युद्धे (for योद्धु) G1 M कर्ण प्रत्युदियाद्युद्धे —d) B4 मत्त इव द्विप

23 a) Ś1 Dn1 D2 प्रध्माय, Ś1 (sup lin) K1.4 G1 M1.2 प्रध्मात, D1 M3- प्राध्मात (for प्रध्माप्य) K1 -जलद, G1 M1.2 -शङ्ख तद् (for जलज) —b) G1 G2 भेरीगण (for भेरीशत) B1.2.5 Dc1 Dn1 मम स्वनं, S (except G1 M1.2) विनादित (for -निनादितम्) —c) K5 अभ्युत्थत, D2 अक्षोभत, D1.2 अभ्यधावद्, D. प्रक्षोभ्यत, D7 अभ्यधावच्च (hypermetric), T G2-5 अक्षोभयद्, G1 M व्यक्षोभत (for अक्षुभ्यत) Ś1 K1-4 D1 सर्वम् (for हर्षाद्) —d) D1 उद्वृत्त (for उद्धूत) G2.4 सागर

24 a) Ś1 K (except K2) D1 तम् (for तद्) Dc1 Dn1 D4 अद्भुत, D7.8 G1 उद्भूत (for उद्धूत) Ś1 तत्र (for दृष्ट्वा) —b) D4.7.8 -पत्तिमान् B Dc1 Dn1 नागाश्वरथपत्तिमत् —c) S (except G5 M3-5) भीम कर्ण —d) B1.2 शायकै, D2 पत्रिभि, T G2-5 सयुगे (for सायकै) G1 M छादयच्छरवृष्टिभि

25 a) D2 corrupt Ś1 K1-3 B2 (marg) Dc1 ऋष्य, K4.5 B Dn D1.3.5-8 ऋक्ष-, Cv ऋश्य (as in text) B1.2.4 Dn1 च, G1 M1.2 तान (for तु) —b) Ś1 हंसशुभ्रैर्, K4 हेमवर्णैर् (for हंस°) —c) Ś1 K1 D2.4 व्यमिश्रयद् K5 G1 M1.2 रथे (for रणे) —d) G1 M1.2 वार्दयञ् (for छाद°)

26 a) Ś1 K1-3.6 ऋष्यवर्णान्, K4 B2-5 Dn1 D1-2.4.6 ऋक्ष°, Dc1 Dn2 ऋष्य°, D8 रिक्ष° (for ऋश्य°) Ś1 महान्, K1-3.6 D4 महा (for हयान्) K4 Dn2 D1 महाकायान्, D2 महाकंठान्, D3 हंसवर्णान्, D5 शुक्लवर्णैर्, D7.8 S (except G1) हंसवर्णैर् (for हयान्कर्कैर्) B1 (marg, orig as in text) श्वेतैर्, B2 (marg, orig as in text) शुक्लैर्, G1 स्वर्गैर्, Cd कर्कैर् (as in text) —b) D2 S वि (G. व्या) मिश्रान्वातरंहस —Ś1 K1-4 D1.2 om (hapl) 26c-27b —c) S आलोक्य (for निरीक्ष्य) —d) Dc1 T G2.3 हाहाभूतम्, D1.6 °कारम् (for °कृतम्)

27 Ś1 K1-4 D1.2 om. 27ab (cf v l. 26) —b) D5 S (except T) विमिश्रा (for मिश्रिता) —c) Ś1 विरोचत, K1-4 D1 व्यरोचंत (for सितासिता) G1 M घना राजन् (for महाराज) —d) G3-5 बलाहका G1 M यथैव स्युर्नभस्तले

28 a) D2 G2.3 संसक्तौ, T G1.3.4 M समेतौ (for संरब्धौ) B2.3 Dc1 रक्ताक्षौ (for -ताम्राक्षौ) —c) D4.7.8 समस्ता (for संत्रस्ता) Ś1 समतप्यन्त, K1.3.4 D1 °सर्पंत, K2 °सर्पंत (for °कम्पन्त) —d) B1-3 Dc1 Dn1 त्वदीया वै (for °याना)

29 K4 D2.3.6.7 om (hapl) 29a-30b —a) G1 M रौद्रम् (for घोरम्) —K. om. 29cd —c) Ś1 दुर्दृश, K1-3 D1 दुर्दृश्य, B1.2.5 दुर्धर्षं, D4.5 G3 दुर्दर्श (for दुर्दर्शं)

30 K4 D2.3.6.7 om 30ab (cf v l. 29) B1 om 30ab —a) Ś1 K1-2.5 D1.4.5.8 तं (for तच्) K1 D1 मित्र (for चित्र) —b) K1.2.5 B1.5 Dc1 D1.4.6.8 प्रेक्ष्यमाणा —c) G1 M नाशासत (for नालक्षयन्) D5 घोरम् (for व्यक्तम्) —d) B3-5 Dc1 Dn1 तदा रणे (for निवारणे) B1.2 S एकस्यैकस्य वा रणे, Dn2 D3.6 एकस्यैव महारणे

31 a) K4 Dn1 D2.4.6 प्रेक्ष्यत, K. D3 प्रैक्ष्यत, Dc1 D1.6.7 प्रेक्षत (for प्रैक्षन्त) K2 तयो *** सस्मरन्,

छादयन्तौ हि शत्रुघ्नावन्योन्यं सायकैः शितैः ।
शरजालावृतं व्योम चक्राते शरवृष्टिभिः ॥ ३२
तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ ।
प्रेक्षणीयतरावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ३३
सुवर्णविकृतान्बाणान्प्रमुञ्चन्तावरिंदमौ ।
भास्वरं व्योम चक्राते वह्न्युल्काभिरिव प्रभो ॥ ३४
ताभ्यां मुक्ता व्यकाशन्त कङ्कबर्हिणवाससः ।
पङ्क्त्यः शरदि मत्तानां सारसानामिवाम्बरे ॥ ३५
संसक्तं सूतपुत्रेण दृष्ट्वा भीममरिंदमम् ।
अतिभारममन्येतां भीमे कृष्णधनंजयौ ॥ ३६
तत्राधिरथिभीमाभ्यां शरैर्मुक्तैर्दृढाहताः ।
इषुपातमतिक्रम्य पेतुरश्वनरद्विपाः ॥ ३७
पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः ।
कृतो महान्महाराज पुत्राणां ते जनक्षयः ॥ ३८
मनुष्याश्वगजानां च शरीरैर्गतजीवितैः ।
क्षणेन भूमिः संजज्ञे संवृता भरतर्षभ ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

S तयोरथासीत्संमर्द° —[b]) K2–5 B D (except D1 4) सनिकृष्टं —[c]) G1 M1 2 युद्धे (for राजन्) —[d]) T G2–5 पुत्रस्य च (for सपुत्रस्य) B1 3 5 Dc1 Dn1 रणाजिरे (for विशां पते)

32 [a]) D7 स्थादयतौ (sic) G1 M1 2 संक्रुद्धाव् (for शत्रुघ्नाव्) —[b]) D4 om (hapl) from सायकै up to तावन्योन्य (in 33[a]) B2 5 शायकै Dc1 सितै T G2–5 अन्योन्यमपराजितौ, M3–5 अन्योन्य निशितै शरै (M8 om शरै) —[c]) G2 घोर (for व्योम) —[d]) B2 3 Dc1 Dn1 चक्रातेऽद्भुतविक्रमौ

33 D4 om up to तावन्योन्य (cf v l 32) —[b]) G1 M1 2 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्) —[c]) Ś1 प्रेक्षणीयत मामास्ता

34 [a]) Ś1 K1 2 4 D1 सुवध (for सुवर्ण) —[b]) K4 5 Dc1 Dn1 G1 3–5 M1 3 विमुचताव्, D8 प्रमुचताम् (for प्रमुञ्चन्ताव्) B4 इवाम्बुदौ, D5 महाबलौ (for अरिंदमौ) K2 D2 M3–5 मुचतावरिमर्दनौ —[c]) B3 Dc1 भासुर (for भास्वरं) G1 M चक्राते भास्वदाकाशम् —[d]) K4 T G3. 4 याहुल्काभिर्; B2 3 Dc1 तावुल्का°; Dn1 D2 6 महोल्का°, G5 वसुल्का° (sic) (for वह्न्युल्का°) B1 4 D5 7 8 G1 M उ(D5 7 8 ह्यु)ल्काभिरिव च प्रभो (D7 8 ते प्रभो, G1 M1 3 भास्वरौ, M3–5 भासुरौ)

35 [a]) K4 व्यभासंत, K5 D5 T G2–5 प्रकाशत, B2 3 5 Dc1 Dn1 शरा राजन्, Dn2 D3 6 व्यरोचत, D2 G1 M प्रकाशंते, D4 7 8 प्रकाशत (for व्यकाशन्त) —[b]) B• 3 5 Dc1 Dn1 गार्धपत्राश्चकाशिरे —Ś1 K1–4 D1 om 35[cd] —[c]) B2 3 Dc1 Dn1 श्रेण्य, D7 8 पंक्ति (for पङ्क्त्य) D2 पक्तय शरदि स्पष्टा —[d]) D4 इवातरे (for इवाम्बरे) — After 35, M1 3–5 (all inf lin) ins

846* ततो भीमो महाराज कर्णं विद्ध्वा त्रिभि शरै ।
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।
अश्वांश्च चतुर श्वेतान्निजघान शितै शरै ।
छित्वा ध्वज च छत्र च रथं च शतधाकरोत् ।
चकार विरथं कर्णं तव पुत्रस्य पश्यत । [5]
स तथा विरथ कर्णो भीमसेनेन निर्जित ।
अन्यं रथ समास्थाय पुनर्विव्याध मारुतिम् ।
महागजौ यथा दृप्तौ विषाणाग्रै परस्परम् ।
ततक्षतुस्तथा तौ तु अन्योन्य च निजघ्नतु ।

36 [b]) G1 M2 अरिंदमौ D5 भीम दृष्ट्वा महाबल —[c]) D6 अथ (for अति) G1 M2 तौ हि सर्वज्ञम ब्रूता —[d]) D4 7 8 तदा कृष्ण, G1 M2 वासुदेव (for भीमे कृष्ण)

37 [a]) B3 Dn1 ततो, T G1 2 M1 2 यत्र (for तत्र) T G2–4 [अ]तिरथि- Ś1 तत्राधिरथिमुक्तैस्तु —[b]) B2 3 Dc1 दृढक्षता, Dn2 D6 T G2–5 दृढ हता (for दृढा हता) —[d]) K1–4 B1 3 Dc1 D1 5 -रथ (for -नर). T G2–4 पेतुरश्वा नरा द्विपा

38 [a]) Dn2 om from श्चान्यै up to जीवितै (in 39[b]) —[c]) B1 om. (hapl) महा Dc1 Dn1 कृतोत्सा हान्, T G2–5 तत कृतो, G1 M1 2 जातो महान् (for कृतो महान्) Ś1 K1–4 B6 D1 कृतो महात्मना राजन्

39 Dn2 om 39[ab] (cf v l 38) —[a]) Ś1 K1–4

१०८

धृतराष्ट्र उवाच ।

अत्यद्भुतमहं मन्ये भीमसेनस्य विक्रमम् ।
यत्कर्णं योधयामास समरे लघुविक्रमम् ॥ १
त्रिदशानपि चोद्युक्तान्सर्वशस्त्रधरान्युधि ।
वारयेद्यो रणे कर्णः सयक्षासुरमानवान् ॥ २
स कथं पाण्डवं युद्धे भ्राजमानमिव श्रिया ।
नातरत्संयुगे तात तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ३
कथं च युद्धं भूयोऽभूत्तयोः प्राणदुरोदरे ।
अत्र मन्ये समायत्तो जयो वाजय एव वा ॥ ४
कर्णं प्राप्य रणे सूत मम पुत्रः सुयोधनः ।
जेतुमुत्सहते पार्थान्सगोविन्दान्ससात्वतान् ॥ ५
श्रुत्वा तु निर्जितं कर्णमसकृद्भीमकर्मणा ।
भीमसेनेन समरे मोह आविशतीव माम् ॥ ६
विनष्टान्कौरवान्मन्ये मम पुत्रस्य दुर्नयैः ।
न हि कर्णो महेष्वासान्पार्थाञ्जेष्यति संजय ॥ ७
कृतवान्यानि युद्धानि कर्णः पाण्डुसुतैः सह । C 7 5462 B 7 133 8 K 7 133 8

M3–5 मनुष्यागा (for °ष्याश्व) G1 M हि (for च) B2 3 Dc1 Dn1 मनुष्यवाजिनागाना —b) K5 D7 8 -चेतनं (for -जीवितं) — After 39, G2 ins

847* स्फोटमिव रुद्रस्य दक्षयज्ञनिबर्हणे ।

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K4 5 B2–4 D1–3 6–8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K2 चतुर्थे दिवसे — *Adhy name* K1–4 B1. 3 4 Dc1 D2 5 भीमप्रवेश, K5 B2. 5 Dn D1 3. 6–8 भीमसेनप्रवेश, Bom. ed भीमकर्णयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–4 M 129, B2 58, B5 138, Dn1 132, D2 136, D3 G1 128, G5 131 — *Śloka no* Dc1 40, Dn1 41

108

This adhy is missing in Ś2 (cf v 1 7 106 36)

1 a) B3 इह (for अह) — K4 om (hapl) 1cd —d) D5–8 T G3 विक्रम (for विक्रमम्)

2 a) K3 B1 चे(B4 चो)द्युक्त, D5 5 चाप्युक्तान्, D4 चेद्यु°, Bom ed वा युक्तान् (for चोद्यु) —b) D2 7 सर्वशास्त्र (for °शस्त्र) B1–3 5 Dc1 -भृता वर, B4 भृतो युधि, D4 -वरान्युधि, D7 8 धरानपि (for °न्युधि) —c) K4 D3 6 धारयेद्यो, G1 M1 2 वारयेत (for °येद्यो) —d) B4 D2 G1 M1 2 यक्षोरग, G3–5 M5 (inf lin) देवासुर, M5 (orig) यक्षसुर (for यक्षासुर-) Ś1 B5 Dc1 D5 M5 (inf lin) मानुपान्, K2 मानवं, B3 D2 G1 M1–4 (orig) राक्षसान् (for मानवान्)

3 b) B1–4 Dc1 D2 राजमानम् (for भ्राज°) —c) Ś1 K D (except Dc1 D2) पार्थं (for तात)

4 a) Dc1 तु (for च) B5 संभूत (for भूयोऽभूत्) S भूय कथमभूद्युद्ध —b) B4 Dc1 D2 दुरोदर, G1 M -दरोदरे, Cd v -दुरोदरे (as in text) T G2–5 तयो प्र(G5 प्रा)णदवो रणे —c) B4 तत्र (for अत्र) K5 महायत्तो, B (except B4) Dc1 समायत्तौ, D2 °वेतौ, D3 4 °यातो, D6 °पन्नो (for °यत्तो) —d) K3 Dn2 D2 6 च (for the second वा) B (except B4) Dc1 युद्धे जयपराजयौ

5 a) G3–5 सूत (for सूत) —b) G1 बृहन्मना (for सुयोधन) M1 (inf lin as in text) 2 कर्णं प्राप्य बृहन्मना —d) G1 M सस(M4 °सा)त्यकान् (for ससात्वतान्) Cd cites सात्वत

6 a) B2 3 Dc1 विजित (for निर्जित) K2 om कर्णं —b) D7 om from भीम up to कर्ण (in 8b) —c) B2 3 Dc1 निरस्य (for समरे) —d) D3 भयम् (for मोह) D त्वाविशति (for आ) B3 मे (for माम्) S मोहो मा (G1. 5 M मा) सुत आविशत्

7 D7 om 7 (cf v 1 6) —a) S नष्टानेव कुरून्मन्ये —b) B Dc1 D2 पुत्रस्य मम दुर्नयै —c) B4 D2 महेष्वास (for °ष्वासान्) —d) D4 पार्थिवान् (hypermetric) (for पार्थान्) Ś1 K B1 (marg) 4 D1 4 5 8 सयुगे (for संजय)

8 D7 om up to कर्ण (cf v 1. 6) —c) K1 D5 पाण्डव (for °वा) —d) T G2–5 अजयस्ते, G1 M व्यजयत (for अजयन्त) D2 महामृधे (for रणाजिरे)

सर्वत्र पाण्डवाः कर्णमजयन्त रणाजिरे ॥ ८
अजय्याः पाण्डवास्तात देवैरपि सवासवैः ।
न च तद्बुध्यते मन्दः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ९
धनं धनेश्वरस्येव हृत्वा पार्थस्य मे सुतः ।
मधुप्रेप्सुरिवाबुद्धिः प्रपातं नावबुध्यते ॥ १०
निकृत्या निकृतिप्रज्ञो राज्यं हृत्वा महात्मनाम् ।
जितानित्येव मन्वानः पाण्डवानवमन्यते ॥ ११
पुत्रस्नेहाभिभूतेन मया चाप्यकृतात्मना ।
धर्मे स्थिता महात्मानो निकृताः पाण्डुनन्दनाः ॥ १२
शमकामः सदा पार्थो दीर्घप्रेक्षी युधिष्ठिरः ।
अशक्त इति मन्वानैः पुत्रैर्मम निराकृतः ॥ १३
तानि दुःखान्यनेकानि विप्रकारांश्च सर्वशः ।
हृदि कृत्वा महाबाहुर्भीमोऽयुध्यत सूतजम् ॥ १४
तस्मान्मे संजय ब्रूहि कर्णभीमौ यथा रणे ।
अयुध्येतां युधि श्रेष्ठौ परस्परवधैषिणौ ॥ १५

संजय उवाच ।

शृणु राजन्यथा वृत्तः संग्रामः कर्णभीमयोः ।
परस्परवधप्रेप्स्वोर्वने कुञ्जरयोरिव ॥ १६
राजन्वैकर्तनो भीमं क्रुद्धः क्रुद्धमरिंदमम् ।
पराक्रान्तं पराक्रम्य विव्याध त्रिंशता शरैः ॥ १७

---

9 a) K5 Dn2 D2-4 6 T G2-5 अजेया (for अजय्या) S सूत (for तात) K1 अजय्य पाडवस्तात — c) K1-4 D1 मन्यते (for बुध्यते) — d) D7 8 स तु (for पुत्रो)

10 a) D4 इह (for इव) — b) D2 हृष्ट्वा, D6 हत्वा, G2 5 वल, G3 4 मद (for हृत्वा) D7 8 हत्वार्थस्य न (D7 om. न) मे सुत — For 10^{ab}, G1 M subst

848* कर्णस्य मतमास्थाय स्वार्थमित्येव मे सुत ।
[M3 4 आशाय (for आस्थाय) M4 माढम् (for स्वार्थम्)]

— With 10^{cd}, cf 7 49 11^{cd} — c) S (except G1 M1 2) मधुलिप्सुर् (for °प्रेप्सुर्) G1 M1 2 सदा मंद (for इवाबुद्धि) Dn1 D8 मधु पश्यति दुर्बुद्धि — d) Ś1 प्रपाते (for °त) D8 नैव बुध्यते, D7 M3-5 नानुपश्यति (for नावबुध्यते)

11 a) Ś1 (marg as in text) प्रकृत्या (for नि°) K1 4 B· D7 प्राज्ञो (for प्रज्ञो) — b) D2 6 राष्ट्र (for राज्य) K2 D7 8 हत्वा (for हृत्वा) — c) K3. 4 B Dc1 Dn2 D3 4 जितम् (for जितान्) — d) Ś1 K1-4 D1 4 अभ्यमन्यत (D4 °ते), B2 Dc1 अवमन्यत; Dn1 इति मन्यते, D7 8 अन्यमन्यते (D8 °त) (for अव°)

12 a) D2 वशेन (for भूतेन) — b) D7 8 वापि (for चापि) — c) D2 मयि (for धर्मे) S (except G1 M1 2) महाभागा (for °त्मानो)

13 a) K4 सम (for शम) Bom ed ससोदर्यो (for सदा पार्थो) — b) K1 5 B (except B4) Dc1 Dn D-6 8 दीर्घापे(K1 D6 8 प्रे)क्षी; S (except G1 M1 2) धर्मान्वेषी (for दीर्घप्रेक्षी) — c) B3 D5 7 8 इव (for इति) M3-5 मत्वा वै (M4 तै.); Bom ed. मत्वा तु (for मन्वानै) S (except T) मे स (for मम) K4 निराकृतै — After 13, G1 M1 2 ins

849* तानुत्क्रम्याब्रवीत्पुत्रो मम द्यूते सुमन्दधी ।

14 D8 reads 14 on marg G1 M2 om 14^{ab} — a) D5 सर्वाणि (for [अ]नेकानि) — b) S (G1 M2 om) पाडव (for सर्वश) — c) B2 महाराज, G1 M1 2 महेष्वास (M1 °स) (for महाबाहुर्) — d) D4 युध्येत, G3-5 युध्यति (for ऽयुध्यत) G1 M कर्णं युध्यति (M3-5 °त) मारुति

15 a) D7 अस्मान् (for त°) Ś1 K1-4 D1 3 6 सशय, K5 D4 7 8 सशयो (for सजय) G1 M1 2 [आ]चक्ष्व (for ब्रूहि) — b) B4 रणे यथा (by transp), G1 M यथाक्रम — c) B4 T G M1 2 युधा श्रेष्ठौ, M3-5 महात्मानौ (for युधि श्रेष्ठौ)

16 After the ref., M3-5 ins.

850* हन्त ते कथयिष्यामि तयोः प्राणद(? दु)रोदरम् ।
पश्यता सर्वसैन्याना केशवार्जुनयोरपि ।

— ab) K4 Dn D3 6-8 S वृत्तं (for वृत्त) K4 Dn D1. 3. 6 संग्राम (for °म·) D4 यथा वृत्त सग्रामे K5 D7 8 S सग्राम (K5 °मो) भीमकर्णयो, B1 सग्राम· कर्णपार्थयो — c) Dn1 G1 M1 2 वधप्रेप्सोर्, D2 °प्रेक्षूर्, D4 वधं प्रेप्सुर्, D5 7 वधे प्रेप्सोर् (D7 °प्स्वोर्), D6 वध प्रेप्सोर् (for -वधप्रेप्स्वोर्) Ś1 K1-4 D1 अन्योन्यस्य जयप्रेप्स्वो(K1 °प्सु)र्, T G2-5 परस्परमभिप्रेप्स्वोर् — d) K3 D3 वन- (for वने) D2 मत्तद्विरदयोरिव

17 a) K5 D2 4 5 7 8 राजन्वैकर्तन भीम. (D5 कर्णं).

महावेगैः प्रसन्नाग्रैः शातकुम्भपरिष्कृतैः ।
आहनद्रथश्रेष्ठ भीमं वैकर्तनः शरैः ॥ १८
तस्यास्यतो धनुर्भीमश्चकर्त निशितैस्त्रिभिः ।
रथनीडाच्च यन्तारं भल्लेनापातयत्क्षितौ ॥ १९
स काङ्क्षन्भीमसेनस्य वधं वैकर्तनो वृषः ।
शक्तिं कनकवैडूर्यचित्रदण्डां परामृशत् ॥ २०
प्रगृह्य च महाशक्तिं कालशक्तिमिवापराम् ।
समुत्क्षिप्य च राधेयः संधाय च महाबलः ।
चिक्षेप भीमसेनाय जीवितान्तकरीमिव ॥ २१

शक्तिं विसृज्य राधेयः पुरंदर इवाशनिम् ।
ननाद सुमहानादं बलवान्सूतनन्दनः ।
तं च नादं ततः श्रुत्वा पुत्रास्ते हृषिताभवन् ॥ २२
तां कर्णभुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ।
शक्तिं वियति चिच्छेद भीमः सप्तभिराशुगैः ॥ २३
छित्त्वा शक्तिं ततो भीमो निर्मुक्तोरगसंनिभाम् ।
मार्गमाण इव प्राणान्सूतपुत्रस्य मारिष ॥ २४
प्राहिणोन्नव संरब्धः शरान्बर्हिणवाससः ।
स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाधौतान्यमदण्डोपमान्मृधे ॥ २५　C 7 5480 B 7 133 26 K 7 133 26

—^{b}) D2 क्रुद्धरूपम्, D· क्रुद्धक्रुद्धो (for क्रुद्ध क्रुद्धम्) Ś1 K1–3 D3 G· अरिंदम, K4 T G2 3 दम (for °दमम्) D5 भीम क्रुद्धो महाबल —^{c}) Ś1 K1–3 पराक्रान्तो (K3 °न्तौ) (for पराक्रम्य) —^{d}) T G2 विन्याय Ś1 K1–4 D1 चतुर्भि°, D4 त्रिंशतं (for ता)

18 K4 om. (hapl.) 18 —^{a}) Ś1 प्रसन्नोग्रै —^{b}) Ś1 K1 3 D1 2 6 शा(D5 श)तकौम्भ, D2 हेमजाल- (for शातकुम्भ) K5 Dn1 D1. 4 6–8 परिस्कृतैः, D5 -विभूषितैः, T G2–5 -मयैर्दृढैः (for परिष्कृतैः) —^{c}) K1–3 D1 प्राहरद्, B Dc1 Dn1 D2 अहनद्, S नाव- रद् (for आहनद्) —^{d}) B2 (marg) वैकर्तनं

19 ^{a}) G1 M1 2 तस्याशु तद्, M2–5 स तस्याशु (for तस्यास्यतो) —^{b}) B4 S (except G1 M1 2) विशिखैस्, D8 त्रिंशतं (for निशितैस्) K2–4 B (except B4) Dc1 Dn1 D1. 2 5 7 8 G1 M1. 2 शरै° (for त्रिभि) —^{c}) S रथनीडाच्च (for नीडाच्च) —^{d}) K2 बलेन, G1 M1 2 शरेण (for भल्लेन)

20 ^{a}) Ś1 (marg) K1–4 D1 चि(D1 वि)कीर्षन्, D7 8 संकाङ्क्षन् —^{b}) B1 4 नृप, B2 3 5 Dc1 Dn2 D3 6 भृश; S रणे (for वृष) —^{c}) K1 3 4 Dc1 D1 2 8 -वैडूर्यां, B1 3–5 T G2 -वैदूर्य-; B2 Dn2 D3 G1 M -वैदूर्यां, Dn1 वैडुर्य-, D5 वैडुर्यां, D7 -वैडूर्यं (for वैडूर्य-) —^{d}) K1 चित्रचडा (for -चित्रदण्डा) Ś1 K1 2 4 B (except B4) D1 परामृषत्, D7 G3 4 मृशन्

21 ^{a}) K5 T G2–5 प्रतिगृह्य (for प्रगृह्य च) —^{b}) G1 4 5 M काळ (for काल-) K5 Dc1 D7 8 दंडम्, S -रात्रिम् (for -शक्तिम्) K5 अपर —^{c}) D7 8 स (for च) D2 अमृष्यमाणो राधेय°, G1 M तोळयित्वा भृशं कर्ण — Dn1 D2 4 om. (hapl) 21^{d}–22^{a} —^{d}) T G3–5 स(G3 सु-, G5 म)लक्ष्य च, G1 M सरद्घो वै (for संधाय च) T G3 5 महाबल (for °बल) —^{e}) S भीमसेनस्य (for °सेनाय) —^{f}) S प्राणानि (T G2 °नी)व विचिन्वतीं

22 Dn1 D2 4 om 22^{a} (cf v l 21) — For 22^{ab}, G1 M1. 2 subst

851* शक्तिं वियद्गतां दृष्ट्वा शक्राशनिसमद्युतिम् ।

—^{c}) D5 निनाद (for न°) S बलवा(G3–5 °व)न् (for सुमहा) —^{d}) S नादेनानादयज्ज(M3–5 °ञ्ज)गत् —^{e}) S तस्य (for त च) B1–4 Dc1 तदा, S भृशं (for तत) —^{f}) D2 5 पुत्रस् B4 5 Dn1 D3 4 हर्षिता, D5 रुषितो (for हृषिता) D2 8 [अ]भवत्

23 ^{a}) D6 ता च (for ता) D1 -हस्त- (for -भुज) —^{c}) Dn1 D7 8 चिक्षेप (for चिच्छेद) B4 शक्तिं चिच्छेद भीमस्तु — K4 om. (hapl) 23^{d}–27^{a} —^{d}) B4 तदा (for भीम)

24 K4 om 24 (cf v l. 23) —^{a}) G1 M भित्त्वा (for छित्त्वा) B3 Dc1 तदा, M3–5 तथा (for ततो) —^{b}) Ś1 -संनिभान् —^{c}) Ś1 D3 G2 4 5 मार्गमाणान्, T G3 °माणाम्, G1 M विचिन्वंतीम् (for मार्गमाण) —^{d}) S पाण्डव (for मारिष)

25 K4 om 25 (cf. v l. 23) —^{a}) K3 B Dc1 D5 कृत-, D2 सत्र, D3 न च (for नव) Ś1 K1 2 D1 2 सक्रुद्ध, K3 B Dc1 -सरभ, Dn2 D3 संरब्धान् (for °ब्ध) —^{b}) D4 7 8 बर्हण (for बर्हिण-) —^{c}) G1 M1. 2 हेम- (for स्वर्ण-) —^{d}) G1 M1 2 -दूतो- पमान् (for -दण्डो°) Ś1 K1 2 D1 हृदि, B2 4 युधि, T G2–5 रणे (for मृधे)

कर्णोऽप्यन्यद्धनुर्गृह्य हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
विकृष्य च महातेजा व्यसृजत्सायकान्नव ॥ २६
तान्पाण्डुपुत्रश्चिच्छेद नवभिर्नतपर्वभिः ।
वसुषेणेन निर्मुक्तान्नव राजन्महाशरान् ।
छित्त्वा भीमो महाराज नादं सिंह इवानदत् ॥ २७
तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे ।
शार्दूलाविव चान्योन्यमत्यर्थं च ह्यगर्जताम् ॥ २८
अन्योन्यं प्रजिहीर्षन्तावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ गोष्ठेष्विव महर्षभौ ॥ २९
महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ३०
निर्दहन्तौ महाराज शरवृष्ट्या परस्परम् ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ कोपाद्विवृतलोचनौ ॥ ३१
प्रहसन्तौ तथान्योन्यं भर्त्सयन्तौ मुहुर्मुहुः ।
शङ्खशब्दं च कुर्वाणौ युयुधाते परस्परम् ॥ ३२
तस्य भीमः पुनश्चापं मुष्टौ चिच्छेद मारिष ।

---

26 K4 om 26 (cf v l 23) — a) D8 6 G1 M1 2 कर्णोन्यद्ध(G1 M1 2 °र्णोपि भ)नुराडाय — b) B4 हेमदड (for °पृष्ठं) — c) D8 6 T तन् (for च) Dn2 विकृष्य तन्महद्धापं, G1 M °ष्य बलवच्चाप — d) M8 5 विसृजत् (for व्यसृ°) G1 M1 2 transp सायकान् and नव B2 शायकान् Ś1 नृप, B Dc1 Dn1 बहून्, Dn2 तदा, D8 6 तथा (for नव) D5 व्यसृजत्सायको-त्तमान्

27 K4 om 27a (cf v l 23) — a) G1 M सूत (for पाण्डु) — After 27ab, B4 ins 852* — c) K1–4 B4 D1 T G2–5 वसुषेणविनिर्मुक्तान्, G1 M भीम-सेनेन निर्मुक्तान् — d) G1 M राजस्तत्र (for नव राजन्) — B4 ins after 27ab S after 27cd

852* सुवर्णविकृतैर्बाणैः सुवर्णविकृताञ्शरान् ।

— e) D7 om छित्त्वा G1 M सूतपुत्रो (for छित्त्वा भीमो) D5 महाबाहुर् (for °राज) D8 भीमो महा मना राजन् — f) D4 सिंहनाद, G1 M छित्त्वा सिंह (for नाद सिंह) Ś1 M3–5 [उ]न्नदन्, K1 Dc1 Dn1 [अ]नदन् (for °दत्)

28 a) D7 ततो (for तौ) K1 3 नदतौ (for न र्दन्तौ) — b) D5 अन्योन्यं (for बलिनौ) K4 5 B Dc1 Dn D1 4 5 7 8 T G2 वासितांतरे, D2 3 6 वासि ताङ्(D2 °रु)ते (for वाशितान्तरे) Cd cites वासिता and अतरं — c) K1 वा (for च) — d) K1 3 ह्यत्यगर्जता, K2 4 5 Dn D1 3–8 ह्यस्य(K5 Dn2 D3 6 °भि)ग° (for च ह्यग°) B Dc1 आभिपार्थेभ्यगर्जता, D2 अत्यर्थमाधिगच्छता, T G3 4 अभीक्ष्ण मर्म मर्दतु, G1 2 5 M अभीक्ष्ण सजगर्जतु

29 G2 om (hapl) 29ab. — a) G1 M1 2 अंतरे (for अन्योन्यं) Dn1 D5 T G3 4 M3–5 प्रजि(D5 °जी)गीष ताव्, D4 प्रजहीर्षताव्, D6 8 प्रतिजिही° (hypermetric) (for प्रजिही°) D3 अन्योन्यस्य जिहीर्षताव् — b) D5 7 G3–5 अतरेषिणौ — After 29ab, D2 reads 31ab — c) B (except B3) Dc1 वीक्षेता, D5 -चर्षता (for वी क्षन्तौ) T G M1 2 अन्योन्यमन्ववेक्षाता (G1 °वेक्षेता, G2 4 M1 2 °वेक्षेता, G3 °वेक्ष्याता), M3–5 °मभ्युदैक्षेता — d) Dn1 महावृषौ (for महर्षभौ) D2 S (except M3–5) गोष्ठे गोवृषभाविव

30 b) Dn1 विषाणैश्च (for °णाग्रै) — D4 om (hapl) 30c–31b — c) D7 om. शरै — d) K4 अपि (for अभि-)

31 D4 om 31ab (cf v l 30) D2 reads 31ab after 29ab — b) K2 3 5 B D (except D2, D4 om) T G2–5 शस्त्र (for शर-) — K4 Dn2 D6 om (hapl) 31c–32d — c) D2 वर्षतौ, T G2–5 -स रब्धौ (for वीक्षन्तौ) K5 B Dc1 Dn1 D4 5 7 8 अन्यो-न्यस्यांतरप्रेप्सू (B1–3 5 Dc1 D4 °क्षौ), G1 M °मभ्यु-दैक्षेता — d) K5 Dn1 D4 5 7 8 रोषाद्, B2 T G3–5 क्रोधाद् (for कोपाद्) K1 B2 विवृत्त-, S उद्धृत्त (for विवृत-)

32 K4 Dn2 D6 om 32 (cf v l 31) — a) K5 D7 8 प्रहरतौ, G2 प्रसहतौ (for प्रहसन्तौ) B (except B5) Dc1 G2 4 5 तदा, Dn1 D4 T G3 यथा, G1 M1 2 अथ (for तथा) — b) G1 M1 2 तत्तदुक्त्वा (for भर्त्स-यन्तौ) K5 परस्परं, D2 पुन पुन (for मुहुर्मुहु) — c) B4 D3 4 7 8 -शब्दौ (for शब्दं) B4 प्र- (for च) — d) G1 M अयुध्येता (for युयुधाते) K5 मुहु-र्मुहु (for परस्परम्)

33 b) D1 7 8 आशु (for मुष्टौ) M1 चिक्षेप (for चिच्छेद) — c) D4 महाकर्कांश (for शङ्खवर्णांश) D6 शरवर्णोज्ज्वलानश्वान् — d) T G2–5 शरैर् (for बाणैर्). — After 33, Bom ed ins

शङ्खवर्णांश्च तानश्वान्बाणैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ३३
तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णं दुर्योधनो नृपः ।
वेपमान इव क्रोधाद्व्यादिदेशाथ दुर्जयम् ॥ ३४
गच्छ दुर्जय राधेयं पुरा ग्रसति पाण्डवः ।
जहि तूबरकं क्षिप्रं कर्णस्य बलमादधत् ॥ ३५
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा तव पुत्रस्तवात्मजम् ।
अभ्यद्रवद्भीमसेनं व्यासक्तं विकिरञ्शरान् ॥ ३६
स भीमं नवभिर्बाणैरश्वानष्टभिरर्दयत् ।
षड्भिः सूतं त्रिभिः केतुं पुनस्तं चापि सप्तभिः ॥ ३७
भीमसेनोऽपि संक्रुद्धः साश्वयन्तारमाशुगैः ।
दुर्जयं भिन्नमर्माणमनयद्यमसादनम् ॥ ३८
स्वलंकृतं क्षितौ क्षुण्णं चेष्टमानं यथोरगम् ।
रुदन्नार्तस्तव सुतं कर्णश्चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ ३९
स तु तं विरथं कृत्वा स्मयन्नत्यन्तवैरिणम् ।
समाचिनोद्बाणगणैः शतघ्नीमिव शङ्कुभिः ॥ ४०
तथाप्यतिरथः कर्णो भिद्यमानः स सायकैः ।
न जहौ समरे भीमं क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ ४१ C 7 5499 B 7 133 45 K 7 133 43

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

853* सारथिं च तथाप्यस्य रथनीडादपातयत् ।
ततो वैकर्तनः कर्णश्चिन्तां प्राप दुरत्ययाम् ।
स छाद्यमानः समरे हताश्वो हतसारथिः ।
मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत ।

34 ab) D5 transp दृष्ट्वा and कर्णं D3 7 8 G1 4 6 M1 2 नृप (for नृपः) Ś1 तथा दुर्योधनो दृष्ट्वा कर्णं कृच्छ्रगतं नृपः — c) K4 D1. 4 क्रुद्धो (for क्रोधाद्) — d) D2 मदिदेश, D5 S (except G5) आदिदेश (for व्यादि°) T G2-5 च (for [अ]थ)

35 b) K3 4 B2 . Dn D1 3 6 T G2-4 पुरो, Cd पुनः (as in text) G1 M पाण्डवो ग्रसते पुरा — c) G1 M1 2 गच्छ (for जहि) Ś1 Dc1 D5 6 तूवरक, Cd दूबरक Dn1 जहि शत्रु महाभीमं, G4 जह्यत्र परम क्षिप्रं — d) K5 D. 6 G3 आदधन्, B4 आचरन् (for आदधन्)

36 b) D5 सूत (for तव) Dn2 D2 3 6 G1 पुत्र (for पुत्रस्) K4 5 Dn2 D2 3 6 तवात्मज (for °जम्) — c) D2 अभ्यद्रवत कौंतेय — d) D5 विशिखान् (for विकिरञ्) K5 B D शरं (for शरान्)

37 a) K5 B1. 2 Dc1 D3 7 8 S दशभिर् (for नवभिर्) — b) K2 अश्वैर् (for अश्वान्) Dn1 D2-8 G1 M अष्टाभिर् (for अष्ट°) B Dc1 G2 आर्पयत्, D2 पुत्र च, D6-8 अर्दयन्, G1 3-5 M1 2 अर्पयत् (for अर्द°) — c) M3-5 transp सूत and केतु — d) D2 S भीमं च, D7 तं वापि (for तं चापि) T G2-5 पञ्चभि (for सप्तभि)

38 a) D2 G1 M [ऽ]थ, D3 [ऽ]भि (for ऽपि) — b) D7 आहवे (for आशुगैः) — c) D2 G1 2 M भीम (for भिन्न) K1 T G2 -वर्माणम्, D2 G1 M -कर्माणम् (for -म)

39 a) T G2-4 वाढ (G2 बाल, G4 गाढ) हत (for स्वलंकृत) K2 Dn1 क्षिप्त, B2 D4 8 क्षिप्र, D3 G1 M क्षीणं (for क्षुण्ण) — b) Ś1 K1-3 D1 4 S (except G.) वेष्टमान (for चेष्ट°) D2 T G1 3-. M इवोरग, D8 महो°, G2 महीतले (for यथोरगम्) — c) Dc1 नदन् (for रु°) K2 3 D1 सुत (for सुतं) — d) K1-3 D1 कर्णं (for कर्णश्)

40 K6 D6 om (hapl) 40ab — a) Ś1 B1 स च, Dn1 D7 8 भीमस् (for स तु) S स तु तं विरथीकृत्य — b) Ś1 K1-4 B2 (marg) 3 Dc1 Dn2 D1-4 6-8 स्वयम्, S (except T G2) स्मरन् (for स्मयन्) — c) D5 समाचितो (for °चिनोद्) K6 D5 7 8 -शरैः, D4 -मितं (for -गणैः) — d) K. Dn1 D2 6 7 8 शतघ्नी मिश्र (for °मिव) D5 सर्वशः, D7 8 शक्तिभि (for शङ्कुभिः)

41 G. partly damaged — a) K4 चाधिरथि, D3 [अ]प्याधिरथि, T G2-4 तु विरथ, G1 M1 2 [अ]पि वि°, G6 तु वि**, M3-5 हि वि° (for [अ]प्यति°) T G2-4 क्षुण्णश् (for कर्णो) D7 8 स तथा विरथ कर्णो

१०९

संजय उवाच ।

स तथा विरथः कर्णः पुनर्भीमेन निर्जितः ।
रथमन्यं समास्थाय सद्यो विव्याध पाण्डवम् ॥ १
महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २
अथ कर्णः शरव्रातैर्भीमं बलवदर्दयत् ।
ननाद बलवन्नादं पुनर्विव्याध चोरसि ॥ ३
तं भीमो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदजिह्मगैः ।
पुनर्विव्याध विंशत्या शराणां नतपर्वणाम् ॥ ४
कर्णस्तु नवभिर्भीमं विद्ध्वा राजन्स्तनान्तरे ।
ध्वजमेकेन विव्याध सायकेन शितेन ह ॥ ५
सायकानां ततः पार्थस्त्रिषष्ट्या प्रत्यविध्यत ।
तोत्त्रैरिव महानागं कशाभिरिव वाजिनम् ॥ ६
सोऽतिविद्धो महाराज पाण्डवेन यशस्विना ।

— ^{b}) S (G5 damaged) छाद्यमान (for भिद्य°) K2 4 5 B1–3 5 Dc1 T G2–4 M3–5 स, B4 तु, Dn D5 6 [s]स्य, D2 8 G1 M1 2 च (for स) B1 2 4 शायकै (for सा°) — ^{d}) K3 क्रुद्धन्भीम, D5 क्रुद्ध रूप (for क्रुद्धरूप) Ś1 K1–4 D1 परतप, Dc1 Dn1 D4 6 G1 2 M1 2 °तप (for °तप).

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* Ś1 K4 5 B2–4 Dc1 Dn1 D4 5 जयद्रथवध — *Adhy name* Ś1 K1–4 B2 Dn2 D1 भीमसेनप्रवेश°, K5 भीमेन दुर्जयवध; B1 3–5 Dc1 भीमप्रवेश, Dn1 D2 5 T G2–5 दुर्जयवध, D3 6–8 भीमसेनप्रवेशो दुर्जयवध°, Bom ed कर्णभीमयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–5 130, B2 60, B3 131, B5 139, Dn1 133, D2 137, D3 G1 M 129 — *Śloka no* Dc1 43, Dn1 41

109

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7. 106 36)

1 M3 om 1–2 — ^{a}) B2 G3 सर्वथा (for स तथा). — ^{b}) Ś1 G1 M1 2 भीमसेनेन (for पुनर्भीमेन) K4 D1 गर्जित (for निर्जित) — ^{c}) M4 5 अन्य रथं (by transp) — ^{d}) Dn2 T G2–5 M4 5 क्रुद्धो; D2 कर्णो; Bom ed पुनर् (for सद्यो) T G3 विव्याथ.

2 M3 4 om 2 (for M3, cf v l 1). — ^{a}) G1 M1 2 यथा दृप्तौ (for इवासाद्य). — ^{c}) D5 पूर्णायतो स्फुटैर् G1 M1 2 ततक्षुस्तथा तौ तु. — ^{d}) G1 M1, 2 चापि (for अभि)

3 ^{a}) Ś1 (*sup lin* as in text) भीम (for कर्ण) D3 6 शरशतैर् (for °व्रातैर्) — ^{b}) Dn2 बलिनम् (for बलवद्) Ś1 K1 2 D1 [अ]र्दयत्, K3–5 B1 D5 7 8 [आ]र्पयत्, D2 4 T G2–5 [अ]र्पयत् (for [अ]र्दयत्) B1–3 5 Dc1 Dn1 D3 6 G1 M भीमसेन सम(B1 2 5 Dc1 Dn1 °मा)र्पयत् — ^{c}) D7 ननदे (for ननाद) K5 D1 3 4 बलवान्, B (except B1) Dc1 Dn2 T G2–5 M3–5 च महा, D2 G1 M1 2 च पुनर् (for बलवन्) — ^{d}) D2 भीम (for पुनर्) T G2 विव्याथ

4 ^{a}) D2 तीक्ष्णै (for बाणै) T G2–5 भीमोपि दशभिस्तीक्ष्णै, G1 M तं भीमो नवभिर्विद्धा — ^{b}) G1 M हेमपुंखैर् (for प्रत्यविध्यद्) — ^{c}) T G2 विव्याथ D1 2 5 S ससत्या (for विंशत्या) — ^{d}) G1 M शतेन च पुन पुन

5 ^{a}) Dn1 D2 4 7 8 कर्ण (for कर्णस्) D2 4 7 8 भीमो, G1 M बाणैर् (for भीम) — ^{b}) D2 भित्त्वा राजन्; G1 M भीम विद्धा (for विद्ध्वा राजन्) K4 D7 8 स्तनातरं (for स्तनान्तरे) — ^{c}) D2 रथम् (for ध्वजम्) K5 Dn1 D4 5 7 8 चिच्छेद; T G2 विव्याथ (for विव्याध) — ^{d}) B2 शायकेन Dc1 D4 सितेन K5 D2 6 च (for ह) S विशोकं च त्रिभि शरै

6 ^{a}) B1 2 5 शायकाना Dn1 D4 7 8 त्रिषष्ट्या तु (for तत पार्थस्) S प्रतिविव्याध (T G2 °थ) त पार्थस् — ^{b}) D2 तमविध्यत (for प्रत्य°) Dn1 D4 7 8 प्रत्यविध्यत सारथिं (D7 सात्यकिं), D5 त्रिषष्ट्या नतपर्वणा, S °ष्ट्या निशितै शरै — ^{d}) Ś1 K4 Dc1 D1 2 कषाभिर् (for कशाभिर्).

7 ^{c}) Ś1 K2–5 D1, 2, 4, 8 G2, 4 सृक्किणी; B1, 3, 5 D3, 6 सृक्कणी; D5 साक्किणी; G1 M स्रक्कणी; G5 सृक्कणी; Cd सृक्किणी (as in text). Cd लेलिहत् — ^{d}) Ś1 K Dn1 D1 3–8 कोप; G2 5 क्रोधात् (for क्रोध) — After 7, M3–5 ins

सृक्किणी लेलिहन्वीरः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ७
ततः शरं महाराज सर्वकायावदारणम् ।
प्राहिणोद्भीमसेनाय बलायेन्द्र इवाशनिम् ॥ ८
स निर्भिद्य रणे पार्थं सूतपुत्रधनुश्च्युतः ।
अगच्छद्दारयन्भूमिं चित्रपुङ्खः शिलीमुखः ॥ ९
सर्वशैक्यां चतुष्किष्कुं गुर्वीं रुक्माङ्गदां गदाम् ।
प्राहिणोत्सूतपुत्राय षडस्रामविचारयन् ॥ १०
तया जघानाधिरथेः सदश्वान्साधुवाहिनः ।
गदया भारतः क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ॥ ११
ततो भीमो महाबाहुः क्षुराभ्यां भरतर्षभ ।
ध्वजमाधिरथेश्छित्त्वा सूतमभ्यहनत्तदा ॥ १२
हताश्वसूतमुत्सृज्य रथं स पतितध्वजम् ।
विस्फारयन्धनुः कर्णस्तस्थौ भारत दुर्मनाः ॥ १३
तत्राद्भुतमपश्याम राधेयस्य पराक्रमम् ।
विरथो रथिनां श्रेष्ठो वारयामास यद्रिपुम् ॥ १४
विरथं तं रथश्रेष्ठं दृष्ट्वाधिरथिमाहवे ।
दुर्योधनस्ततो राजन्नभ्यभाषत दुर्मुखम् ॥ १५
एष दुर्मुख राधेयो भीमेन विरथीकृतः ।
तं रथेन नरश्रेष्ठं संपादय महारथम् ॥ १६
दुर्योधनवचः श्रुत्वा ततो भारत दुर्मुखः । C 7 5316 B. 7 134 17 K 7 134 17

854* चिच्छेद कार्मुकं तूर्णं पाण्डवस्य महात्मन ।

8 D2 om 8-9 —b) K D3 4 G1 M सर्वकाय(D1 °या)विदारण —d) K Dn D3-8 वधाय, G1 6 M बलाय (for बलाय)

9 D2 om 9 (cf v l 8) —a) M3 4 5 (sup lin) निर्भिद्य (for निर्भिद्य) —b) G1 M सूतपुत्रेण चोदित —c) D5 7 आगच्छ(D6 °म)द, T अविच्छद्, G3 4 अविध्यद् (for अगच्छद्) G2 M3-5 भीम (for भूमिं) —d) G3-5 रुक्मपुङ्ख (for चित्रपुङ्ख) G1 M1 2 वेगितो दृढधन्वना, M3-5 रुक्मपुङ्ख शिलाशित —After 9, K4 5 B D (except Dn1 D2) ins

855* ततो भीमो महाबाहु क्रोधसंरक्तलोचन ।

[Prior half = 12a, post half = 7d K क्रोप (for क्रोध)]

10 Dn1 om 10-11 —a) Ś1 K1 2 4 5 B1 Dc1 D1. 3 6 सर्वसै(K1 °स)क्या, K3 °भीमा, B3 5 °शक्त्या, Dn2 वज्रकल्पा, T G2 तत शक्त्या, G1 3-5 M C4 ता सैक्या(M4 4 क्या), Cd सर्वशैक्या (as in text) —b) G1 M हेमाङ्गदा (for रुक्माङ्गदा) —d) K2-4 D3 T G2 षडश्राम्, B1-3 5 D5 °स्रिम, B1 M5 °श्रिम्, G1 3-5 M1-4 °श्राम् (for °स्राम्) K5 षडश्री-मभिवारयन, D1 षडग्राम विचारयन (sic), D2 षडश्रीं स विचारयन, D1 7 8 हतमेव विचा(D4 °धा)रयन

11 Dn1 om 11 (cf v l 10) —a) K2 D5 G3 4 तथा (for तया) D6 T G2-5 [अ]तिरथे (for [आ]धि°) —c) M3-5 मारुति (for भारत) D2 गदया भरतश्रेष्ठ —d) G1 M शक्रवज्रसमानया

12 —a) S धनुर्गृहीत्वा स पुन —b) D1 क्रोधसंरक्तलोचन —c) T G2-5 अतिरथेश् (for आधि) M1 भित्त्वा (for छित्त्वा) —d) K1-4 D1 तत, B (except B1) Dc1 शरै, D2 पुन (for तदा) T G2-5 सूतमभ्यवधीच्छरै, G1 M सूत प्रैषी(M3 4 प्रेष्य, M5 प्रैज्य)द्यमक्षयं —After 12, D2 G1 M ins

856* महाबलान्महावेगान्सदश्वान्गदया हतान् ।
सूतं च निहतं दृष्ट्वा केतुं च विनिपातितम् ।

[(L 2) D2 गुराभ्या च हत केतु दृष्ट्वा सूत च पातित]

13 b) K4 5 Dn1 D4 5 6 7 8 G3 4 रथ सं, B (except B1) Dc1 D1 स रथ (by transp), G1 M रथ नि —c) S (except G3 4) विस्फारयन्

14 c) K5 1 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठो) G1 M विरथो रथश्रेष्ठ —d) Ś1 यद्रिपून, D5 G1 M पाण्डव, T G2-5 त रिपु (for यद्रिपुम्)

15 a) K4 त रणे, K5 B1-3 5 Dc1 Dn D1. 2 4 6-8 त (B2 3 5 Dc1 तु) नर, B4 D5 S (except M3-5) रथिना (for त रथ) D3 त रथेन नरश्रेष्ठ —b) D6 विरथम्, T G2-4 [अ]तिरथि(G3. 4 °थ)म् (for [आ]धिरथिम्) D3 सपादयन्महारथ —c) S तदा (for ततो)

16 Before 16, G1 M1 2 ins दुर्योधन —a) D2 एवं (for एष) —c) K2 D5 G1 3 4 M रथश्रेष्ठ(K2 D5 °ष्ठं), D2 6 रथिश्रेष्ठ(D2 °ष्ठ), T G2 5 नरश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ) —d) K1-4 D1 सभावय (for सपादय) Ś1 K1-3 D1 महारथ, D6 नरर्षभं (for महारथम्) G1 M1 2 सपादयितुमर्हसि

10 17 त्वरमाणोऽभ्ययात्कर्णं भीमं चावारयच्छरैः ॥ १७
दुर्मुखं प्रेक्ष्य संग्रामे सूतपुत्रपदानुगम् ।
वायुपुत्रः प्रहृष्टोऽभूत्सृक्किणी परिलेलिहन् ॥ १८
ततः कर्णं महाराज वारयित्वा शिलीमुखैः ।
दुर्मुखाय रथं शीघ्रं प्रेषयामास पाण्डवः ॥ १९
तस्मिन्क्षणे महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
सुपुङ्खैर्दुर्मुखं भीमः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ २०
ततस्तमेवाधिरथिः स्यन्दनं दुर्मुखे हते ।
आस्थितः प्रबभौ राजन्दीप्यमान इवांशुमान् ॥ २१

शयानं भिन्नमर्माणं दुर्मुखं शोणितोक्षितम् ।
दृष्ट्वा कर्णोऽश्रुपूर्णाक्षो मुहूर्तं नाभ्यवर्तत ॥ २२
तं गतासुमतिक्रम्य कृत्वा कर्णः प्रदक्षिणम् ।
दीर्घमुष्णं श्वसन्वीरो न किंचित्प्रत्यपद्यत ॥ २३
तस्मिंस्तु विवरे राजन्नाराचान्गार्ध्रवाससः ।
प्राहिणोत्सूतपुत्राय भीमसेनश्चतुर्दश ॥ २४
ते तस्य कवचं भित्त्वा स्वर्णपुङ्खा महौजसः ।
हेमचित्रा महाराज द्योतयन्तो दिशो दश ॥ २५
अपिबन्सूतपुत्रस्य शोणितं रक्तभोजनाः ।

---

17 Before 17, G1 M ins सजय — ^{ab}) B (except B1) Do1 D2 S transp श्रुत्वा and ततो —^{c}) D2 तूर्णं (for कर्णं) —^{d}) B4 D7 8 अवारयत्, T अवकिरन्, G1 M अभ्यकिरत्, G3-5 अवाकिरत्; Bom ed आवारयन् (for आवारयत्)

18 ^{a}) Ś1 K1-4 D1 दुर्मुखं स (Ś1 D1 °खं तु, K2 °ख स, K4 °खं तं) समालोक्य —^{c}) S (except T) भीमसेन (for वायुपुत्र) —^{d}) Ś1 K2-5 D1 4 8 T G2 सृक्किणी (D4 °णीं), K1 D2 5 6 सृक्किणी (D. °णीं), B D3 सृक्कणी, G1 M स्रक्कणी; G3 5 सृक्वाणी (for सृक्किणी) T G M1 2 चापि (for परि) Ś1 K Dn2 D1 4 5 7 8 G1 M1 2 सलिहन् (for लेलि°)

19 ^{a}) D2 तु स (for कर्णं) — K5 om (hapl) 19^{b}-20^{a} —^{b}) Ś1 K1-3 भीमसेन (for वारयित्वा) D5 शितैः शरैः (for शिलीमुखैः) K4 नवभिर्नतपर्वभि (= 20^{b}) —^{c}) K1-4 Dn1 D1 1 7 8 दुर्मुखस्य (for °खाय) K1-3 D1 रथे, K1 रणे, B2 (marg) 3 D. शरान्, B1 शर (for रथ) B1 2 (orig) 5 Do1 Dn2 D2 3 T G3-5 तूर्णं, B2 (marg) 3 आशु, B1 तीक्ष्णं (for शीघ्र) —^{d}) D1 7 8 योधयामास (for प्रेषया°)

20 K5 om 20^{a} (cf v l 19) —^{c}) K1 2 4 सपुंखैर्, K5 B4 Dn D1 7 8 S सुमुखैर् (G3 4 °खो) (for सुपुङ्खैर्) K4 दुर्मुखो Ś1 K B1 Dn1 D1, 2 4 6-8 वीर (Dn1 °र) (for भीम) —^{d}) D5 बाणैर् (for शरैर्). G1 M1, 2 प्रैषीद् (for निन्ये). B1 प्रेषयामास मृत्यवे.

21 ^{a}) T G2-4 एवातिरथि (for °धिरथि.). —^{b}) D2 हर्त (for हते). —^{c}) G2-5 प्रययौ (for प्रबभौ) G2 भीमं (for राजन्) —^{d}) T G M1 2 [अ]नल (for [अ]शुमान्)

22 ^{a}) D4 M3 4 भीम (for भिन्न) K4 Do1 Dn1 D1 2 4 7 8 S (except G3 5) वर्माण (for °मर्माणं) —^{b}) Ś1 रुधिरोक्षितं (for शोणितो°)

23 ^{c}) S उष्णमार्तं (T G2 3, 5 °र्तं) (for दीर्घमुष्ण) D5 विनिश्वस्य (for श्वसन्वीरो) —^{d}) K4 D1 प्रत्य विध्यत, B1 °भापत, M3 4 °दृश्यत, M5 (sup lin as in text) °पश्यत (for °पद्यत).

24 ^{a}) Do1 सु (for तु) Ś1 K1-4 B1 (marg) Dn2 D1 विरथे (for विवरे) K5 D1 5 7 8 तस्मिन्क्षणे महाराज, B1 तस्मै चातिरथो राजन् — D7 om (hapl) 24^{b}-25^{c} —^{b}) Ś1 K1 3 5 Dn2 D1 3-5 8 T G M1 2 गृध्र, K2 गृद्ध, B5 सार्धं, Do1 D6 गार्धं, D2 दीर्घ (for गार्ध्र) D2 वर्चस (for वा सस) Dn1 नवभिर्नतपर्वभि —^{c}) K1 D1 प्राहिणो द्भीमसेनाय

25 D7 om 25^{abc} (cf v l 24) D5 om (hapl) 25 —^{b}) B (except B1) Do1 स्वर्णचित्रं (for °पुङ्खा) S महोरस्कस्य चाप्युर —^{c}) B (except B1) Do1 S हे (T2 G3 है) मपुङ्खा (for °चित्रा) T G2-5 M1-5 व्यराजंत, G1 M1 2 व्यरोचत (for महाराज) —^{d}) B1-3 Do1 व्यद्योतत, B5 द्योतयत, Dn1 द्योपयत्तो (for द्योतयन्तो)

26 ^{a}) B Do1 S तेपियन् (for अपि°). —^{b}) Ś1 K (except K4) D (except Do1 D2 5) G2, 5 भोजिन। (D1 °नं); M3-5 भूषणा. (for °भोजना:). —^{c}) B1 5 महाराज; D2 मनुष्येषु (for मनुष्येन्द्र). —^{d}) K3 B2, 8 Dn D1 भुजंगा. (for भुजगा). K5 D3-8 मोदिता: (for चोदिता:).

27 ^{a}) D1 प्रत्यर्पमाणा मेदिन्या. —^{b}) K4 विरोजित,

क्रुद्धा इव मनुष्येन्द्र भुजगाः कालचोदिताः ॥ २६
प्रसर्पमाणा मेदिन्यां ते व्यरोचन्त मार्गणाः ।
अर्धप्रविष्टाः संरब्धा बिलानीव महोरगाः ॥ २७
तं प्रत्यविध्यद्राधेयो जाम्बूनदविभूषितैः ।
चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरविचारयन् ॥ २८
ते भीमसेनस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः ।
प्राविशन्मेदिनीं भीमाः क्रौञ्चं पत्ररथा इव ॥ २९
ते व्यरोचन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुंधराम् ।
गच्छत्यस्तं दिनकरे दीप्यमाना इवाशवः ॥ ३०
स निर्भिन्नो रणे भीमो नाराचैर्मर्मभेदिभिः ।
सुस्राव रुधिरं भूरि पर्वतः सलिलं यथा ॥ ३१
स भीमस्त्रिभिरायस्तः सूतपुत्रं पतत्रिभिः ।
सुपर्णवेगैर्विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥ ३२
स विह्वलो महाराज कर्णो भीमबलार्दितः ।
प्राद्रवज्जवनैरश्वै रणं हित्वा महायशाः ॥ ३३
भीमसेनस्तु विस्फार्य चापं हेमपरिष्कृतम् ।
आहवेऽतिरथोऽतिष्ठज्ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३४ C 7 .554 B 7 134 25 K 7 134 34

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

D5 व्यराजन (for व्यरोचन्त) D6 सायका (for मार्गणा) — For 27ab, S subst

857* ते मेदिनीं प्रसर्पन्त शोभन्ते रुधिरोक्षिता ।

— c) B1 . 3 अर्धं (for अर्ध) — d) M3-5 बिलादिव (for बिलानीव)

28 b) S विभूषणै (for विभूषितै) — c) D2 सन्येश्च, S आयसो (G1 M1-4 °सो) (for °रत्युग्रैर्) — d) Ś1 K6 अविचारयन्, K1 चिन्तयन्, D2 सत्य वारयन् (for अविचारयन्)

29 c) D धरणीं (for मेदिनीं) S विदार्य प्राविश न्भूमिं — d) Ś1 क्रौञ्चपत्र, K1 2 D2 क्रौञ्चपत्र (for क्रौञ्च पत्र) ‡ Cd क्रौञ्च स्कन्दादिशृङ्ग । पत्ररथा पक्षिण । ‡

30 a) G1 M [s]प्रकाशन्त (for व्यरोचन्त) — b) D5 G6 प्राविशन्तो (for प्रवि°) K1 धरातल (for वसु धराम्) — c) S अस्तं गच्छन्तमादित्य — d) S प्रवि शत (for दीप्यमाना) D2 खगा इव (for इवाशव)

31 a) S निर्विण्णो (for निर्भिन्नो) G1 M पार्थो (for भीमो) — b) G1 M रुधिरेण समुक्षित — D7 om (hapl) 31c–32d — c) K3 B1 Dn1 D2–6 8 सु- (D3 6 सु)स्राव, Dc1 सुस्रुवे (for सुस्राव) G1 M गात्रे (for भूरि) — d) N (except B Dc1, Ś2 missing, D7 om) कैलास इव पर्वत

32 D7 om 32 (cf v l 31) — a) K1 D4 T G2 3 आयस्त, Dc1 आयस्तै, D2 आजघ्ने (for आयस्त) — b) B4 प्राविशतो वसुधरा — c) Ś1 B1-3 Dc1 Dn1 D2 4 सु(D3 स)पत्रवेगैर्, D2 सपूर्ण°, D6 8 T G M1 2 सुव(G2-5 °प)र्णपुङ्खैर्, M3-5 स्वर्णपुङ्खैश्च (for सुपर्णवेगैर्) T G2 विव्याय — d) M4 चापि (for चास्य) D2 पञ्चभि (for सप्तभि)

33 b) G1 M3-5 भीमसेन (for कर्णो भीम) B Dc1 D1 S शराहत, Dn1 D4 शरार्दित (for बलार्दित) — Dc1 reads 33c–34b on marg — c) B5 तरलैर् (for जवनैर्) D2 प्रदुद्राव च तैरश्वै — d) Dc1 Dn2 D3 6 त्यक्त्वा (for हित्वा) K6 D5 महाभयात्, Dc1 D2 T G2-5 M3-5 रथ (for °यशा) — For 33cd, G1 M1 2 subst

858* तथा पुरुषमानी सन्प्रत्यपायाद्रणाजिरात् ।

34 Dc1 reads 34ab on marg — a) G1 3-5 M विस्फार्य — b) K1 4 5 Dn D3 4 6-8 -परिष्कृत (for °ष्कृतम्) S चाप रुक्माङ्गद दृढ — c) B4 आहवे सम राभिष्ट, D7 8 आजावतिरथ(D3 थ)स्तिष्ठन्

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1 3-5 B3 4 D1-3 6-8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K1-3 B2 Dn2 D1 3 4 भीमसेनप्रवेश, B1. 3-5 Dc1 भीम-प्रवेश, D5 भीमप्रवेशे दुर्मुखवध, D6 भीमसेनप्रवेशो भीमसेनेन कर्णजय, D7 8 भीमसेनप्रवेशो कर्णपराजय, T G2 3 5 कर्णपलायन, Bom ed भीमकर्णापयान — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-5 131, B2 132, B5 140, Dn1 134, D2 137, D3 G1 M 130 — *Śloka no* Dc1 35, Dn1 32

११०

धृतराष्ट्र उवाच ।
दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकम् ।
यत्राधिरथिरायस्तो नातरत्पाण्डवं रणे ॥ १
कर्णः पार्थान्सगोविन्दाञ्जेतुमुत्सहते रणे ।
न च कर्णसमं योधं लोके पश्यामि कंचन ।
इति दुर्योधनस्याहमश्रौषं जल्पतो मुहुः ॥ २
कर्णो हि बलवाञ्शूरो दृढधन्वा जितक्लमः ।
इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनः पुरा ॥ ३
वसुषेणसहायं मां नालं देवापि संयुगे ।
किमु पाण्डुसुता राजन्गतसत्त्वा विचेतसः ॥ ४
तत्र तं निर्जितं दृष्ट्वा भुजंगमिव निर्विषम् ।
युद्धात्कर्णमपक्रान्तं किं स्विद्दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ५
अहो दुर्मुखमेवैकं युद्धानामविशारदम् ।
प्रावेशयद्धुतवहं पतंगमिव मोहितः ॥ ६
अश्वत्थामा मद्रराजः कृपः कर्णश्च संगताः ।
न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं नूनं भीमस्य संजय ॥ ७
तेऽपि चास्य महाघोरं बलं नागायुतोपमम् ।
जानन्तो व्यवसायं च क्रूर मारुततेजसः ॥ ८

110

1 Ś2 missing up to भीमध (in 35c) (cf v l 7 106 36) — b) D2 अकर्मकं (for अनर्थकम्) D4 कर्णे बलसमन्वित, T G2–5 M3–5 पौरुष तु निरर्थक — c) D4 यदा (for यत्र) G3 4 [अ]तिरथिर् K1 आयस्ते, K3 B4 5 Dn D3 T G2–5 आयत्तो, D2 4 6 आधेयो, Cd आयस्तो (as in text) — d) B4 युधि (for रणे) D2 नातरद्युधि पाडव, D1 तान्ननाद ह पाडवान्

2 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K1–3 om (hapl) 2ab — b) K4 5 D (except Dc1 Dn1) पुरा (for रणे) — cd) B4 G1 M transp योध (G1 M यौधं) and लोके D3 7 8 पश्याम (for °मि) — f) D5 बहु (for मुहु) — After 2, D7 reads 4cd, for the first time, repeating it in its proper place

3 Ś2 missing (cf v l 1) D7 om. 3ab — a) K1 3 G1 M [ऽ]पि (for हि) — c) D2 मन्ये (for सूत) — d) D2 सोय (for मन्दो) Ś1 तदा (for पुरा)

4 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K1 वासवेन, K5 वसुसेण, D2 वैकर्तन (for वसुषेण) G1 M1 2 मा (for मा) Dn1 D4 सूतपुत्रस्य स(D4 om स)तत — b) Ś1 K1–3 D1 2 देवो (for देवा) S (except M3–5) च (for [अ]पि) S याधितु (for सयुगे) — D7 reads 4cd for the first time after 2 — c) K5 Dn2 D4 किं नु, Dn1 किं तु (for किमु) — d) B4 विचेतना (for °स)

5 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K5 T G2–5 त तत्र (by transp), D2 त भीम- — c) Ś1 तद्वत्, K1–4 D1 तथा (for युद्धात्) K1 6 D3 8 M3–5 अपाक्रात, D5 उपक्रात, G1 M1 2 सुभीत च (for अपक्रान्त) — d) K2 D4 8 किंचिद् (for किं स्विद्)

6 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Dn1 अद्य (for अहो) D4 हि दुःखम् (for दुर्मुखम्) K1–3 एकैक, T G2–5 एवैनं (for एवैक) — d) D2 पतग (for °गम्) — For 6cd, K5 D5 subst

859* को हि प्रावेशयेत्सूत मुक्त्वा त मम पुत्रकम् ।

while, G1 M subst

860* पतगमिव सदीप्त भीमाग्नि समवेशयत् ।
[M3–5 दीप्त स (for सदीप्त)]

7 Ś2 missing (cf v l 1) — ab) K5 transp मद्रराज and कृप कर्ण K1 Dn1 D2 3 6 सगत — c) K1–4 D1 शेकु, D7 शक्त्या (for शक्ता) Dn1 [अ]शक्नुवन्, D4 शक्नुवन् (for शक्ता प्र) D2 G3–5 समरे (for प्रमुखे) — d) Dn1 सयुगे (for संजय) D4 वर्तत इव सजय, D7 भीम नून स सजय

8 Ś2 missing (cf v l 1) — a) B2 3 Dn1 transp ऽपि and च K6 बल घोर, D5 महाबाहोर्, M1 °घोर (for °घोर) — b) D3 महा, D7 मूल- (for बलं) K5 नागायुतबलोपमं — d) Ś1 K1 2 4 D1 क्रुद्धं, D7 3 क्रूर (for क्रूर) Ś1 K1 3 D1 तेजस, D6 चेतस, T G2 4 रहसं, G3, 5 रहस. (for तेजस)

किमर्थं क्रूरकर्माणं यमकालान्तकोपमम् ।
बलसंरम्भवीर्यज्ञाः कोपयिष्यन्ति संयुगे ॥ ९
कर्णस्त्वेको महाबाहुः स्वबाहुबलमाश्रितः ।
भीमसेनमनादृत्य रणेऽयुध्यत सूतजः ॥ १०
योऽजयत्समरे कर्णं पुरंदर इवासुरम् ।
न स पाण्डुसुतो जेतुं शक्यः केनचिदाहवे ॥ ११
द्रोणं यः संप्रमथ्यैकः प्रविष्टो मम वाहिनीम् ।
भीमो धनंजयान्वेषी कस्तमर्छेज्जिजीविषुः ॥ १२
को हि संजय भीमस्य स्थातुमुत्सहतेऽग्रतः ।
उद्यताशनिवज्रस्य महेन्द्रस्येव दानवः ॥ १३

प्रेतराजपुरं प्राप्य निवर्तेतापि मानवः ।
न भीमसेनं संप्राप्य निवर्तेत कदाचन ॥ १४
पतंगा इव वह्निं ते प्राविशन्नल्पचेतसः ।
ये भीमसेनं संक्रुद्धमभ्यधावन्विमोहिताः ॥ १५
यत्तत्सभायां भीमेन मम पुत्रवधाश्रयम् ।
शप्तं संरम्भिणोग्रेण कुरूणां शृण्वतां तदा ॥ १६
तन्नूनमभिसंचिन्त्य दृष्ट्वा कर्णं च निर्जितम् ।
दुःशासनः सह भ्रात्रा भयाद्भीमादुपारमत् ॥ १७
यश्च संजय दुर्बुद्धिरब्रवीत्समितौ मुहुः ।
कर्णो दुःशासनोऽहं च जेष्यामो युधि पाण्डवान् ॥ १८ C 7 5553 B 7 135 19 K 7 135 12

---

9 Ś1 missing (cf. v. l. 1) —^{b}) K3 D2 कालान्तकसमोपमं, T G2-4 कालमृत्य्वन्तकोपमं —^{c}) B1 -कोप च, D1 -वीर्यज्ञ (for वीर्यज्ञा) —^{d}) Ś1 D2.4 कोपयिष्यति. S पाडव सनकोरनन्

10 Ś1 missing (cf. v. l. 1) —^{a}) K1.2 स्त्वेव, K4 D1 स्त्वय, G1 M1.2 क्व, M3-5 चैको (for स्त्वेको) —^{b}) Ś1 K1-4 D1 लाश्रित, B4 अर्पित (for आश्रित) —^{d}) S युयुधे शत्रुकर्शन — After 10, M1.2 read 11^{cd}

11 Ś1 missing (cf. v. l. 1) T G2.4.5 repeat 11^{cd} after 11 —^{a}) B2 (marg. as in text) यो जयेद्; D2 अजयद (for योऽजयत्) —^{b}) K1.2.4 Dn2 D1.2 इवासुरान् T (second time) G1.2 (both times).4.5 (both second time) M वज्रहस्तो यथा बल (M1.2 °लौ) — After 11^{cd}, Dc1 reads 12^{c}–13^{b} G2 om. 11^{cd} M1.2.3 read 11^{cd} after 10 —^{c}) T च (for स) G1 M न हि भीमो रणे जेतुं —^{d}) T G2-5 शक्य मन्ये (G3 मत्वे, G5 मन्ये) कथंचन, G1 M शक्य संजय केनचित्

12 For the sequence in Dc1, cf. v. l. 11 Ś1 missing (cf. v. l. 1) G3 om. 12^{a}–13^{b} —^{a}) G1 M1.2 नु (for मं-) K1-3 [प्र]विश (for [प्र]वि°) —^{d}) K1.2 अर्छेत्, K3 D5 आर्छेत्, K. B (except B2) Dn D1-3 Cd साछेत्, D2 S (G3 om.) इच्छेत्, D3 मृत्येत्, D5 कल्येत् (for अर्छेत्)

13 For the sequence in Dc1, cf. v. l. 11 Ś1 missing (cf. v. l. 1) G3 om. 13^{ab} (cf. v. l. 12) —^{c}) B1 उद्यतायुध, T G2 उद्धृताशनि (for उद्यता°) Cd cites अशनि K3 B Dc1 Dn D2 T G2-5 M2-5 -हस्तस्य (for वज्रस्य) —^{d}) Dc1 G1.2 M दानवा

14 Ś1 missing (cf. v. l. 1) Ś1 K1-4 D1.4 om. (hapl.) 14^{ab} G. M2-5 om. (hapl.) 14^{bc} —^{b}) D2 हि (for [ता]पि) G1 M1.2 मानुष (for मानव) K. निवर्तेते कदाचन —^{d}) T G2-5 M3-5 कथचन, G1 M1.2 हि कश्चन (for कदाचन) D. निवर्तेदिति मे मति

15 Ś1 missing (cf. v. l. 1) —^{b}) B4 मन्दचेतस, D2 अल्पतेजस, D. चेतसा (for चेतस) —^{c}) K1 येन, G1.2 M यद् (for ये) —^{d}) K3 B Dc1 Dn1 T G2 अन्वधावन् (for अभ्य°) D2 अभ्यधावत मोहिता

16 Ś1 missing (cf. v. l. 1) —^{a}) G1 M1.2 यत्त (for यत्तत्) —^{c}) K4 B1 सप्त, D3 शस्त्र (for शप्त) D. 3 अत्रे हि (for उग्रेण) —^{d}) T G2 कृपणा (for कुरूणां) K1-4 D1 ननिबो (for शृण्वतां) D3 lacuna, G1 M1.2 वत (for तदा)

17 Ś1 missing (cf. v. l. 1) —^{a}) B4 हे, Dc1 Dn1 तु (for तन्) T G2-5 M3-5 न्यमिति, G1 M1.2 नूननतु (for नूनमभि) —^{b}) G3 भीमेन (hypermetric) (for च) Ś1 K1.2.4 च वर्जितं, K3.5 D1.2 T G2-4 M3-5 विजि(K3 °च)जितं (for च नि°) — D4 om. (hapl.) 17^{c}–19^{b} —^{c}) D1.2.5.6 G1 M1.2 भ्राता (for भ्रात्रा) —^{d}) D. अपारमत् D. भीमसेनादुपाद्रवत्, S भयाद्भीममवर्जयत्

18 Ś1 missing (cf. v. l. 1) D4 om. 18 (cf.

स नूनं विरथं दृष्ट्वा कर्णं भीमेन निर्जितम् ।
प्रत्याख्यानाच्च कृष्णस्य भृशं तप्यति संजय ॥ १९
दृष्ट्वा भ्रातॄन्हतान्युद्धे भीमसेनेन दंशितान् ।
आत्मापराधात्सुमहन्नूनं तप्यति पुत्रकः ॥ २०
को हि जीवितमन्विच्छन्प्रतीपं पाण्डवं व्रजेत् ।
भीमं भीमायुधं क्रुद्धं साक्षात्कालमिव स्थितम् ॥ २१
वडवामुखमध्यस्थो मुच्येतापि हि मानवः ।
न भीममुखसंप्राप्तो मुच्येतेति मतिर्मम ॥ २२
न पाण्डवा न पाञ्चाला न च केशवसात्यकी ।
जानन्ति युधि संरब्धा जीवितं परिरक्षितुम् ॥ २३

संजय उवाच ।

यत्संशोचसि कौरव्य वर्तमाने जनक्षये ।
त्वमस्य जगतो मूलं विनाशस्य न संशयः ॥ २४
स्वयं वैरं महत्कृत्वा पुत्राणां वचने स्थितः ।
उच्यमानो न गृह्णीषे मर्त्यः पथ्यमिवौषधम् ॥ २५
स्वयं पीत्वा महाराज कालकूटं सुदुर्जरम् ।
तस्येदानीं फलं कृत्स्नमवाप्नुहि नरोत्तम ॥ २६
यत्तु कुत्सयसे योधान्युध्यमानान्यथाबलम् ।

---

v l 17) — [a]) K1 3–5 D1 3 5 G1 M यच, D7 8 यथा (for यश्च)

19 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om 19[ab] (cf v l 17) For 19[ab] G1 M1 2 subst

861* स नूनं निर्जितं कर्णं दृष्ट्वा भीमेन संयुगे ।

— [c]) G1 5 M1 2 प्रत्याख्यानेन (for °नाच्च) — [d]) S भृशं संजय तप्स्यति

20 Ś2 missing (cf v l 1) — [a]) Ś1 K Dn2 D1 3–5 रुंहये (for युद्धे) — [b]) K2 4 T G1 2 5 M दसितान, B1 सश्शि°, B5 निर्जि° (for दंशि°) — [c]) N (except Dc1 D5, Ś2 missing) आत्मा(D5 महा) पराधे (for °राधात्) K1 सुम*न्, K4 5 सुमहान्, T G2–5 समूढो, G1 M सुभृश (for सुमहन्) — [d]) G1 M शोचति, G3–5 तप्स्यति (for तप्यति)

21 Ś2 missing (cf v l 1) — [a]) D1 G1 M1 2 जीवितुम् — [b]) Ś1 पाडवाद् S प्रतीप मृत्युमाव्रजेत् — [c]) D4 क्रुध्येत् (for क्रुद्धं) K5 भीम भीमाकृतिं दृष्ट्वा — [d]) D5 [उ]दित (for स्थितम्)

22 Ś2 missing (cf v l 1) — [a]) D2 वाडवामुखमध्यस्थो — [b]) D5 जीवेत (for मुच्येत) T G2 [इ]ह (for हि) D4 मुच्यतेतापि मानद (sic), G1 M ह्यपि मुच्येत मानव — B4 om 22[cd] — [c]) S न भीममुखमासाद्य — [d]) K1 2 4 Dn2 D3 4 8 T G1 2 5 M मुच्यतेति, B2 3 5 Dc1 मुच्येदिति, D2 5 मुच्यते हि (for मुच्येतेति)

23 Ś2 missing (cf v l 1) — [a]) B5 Dc1 D2 S Cv पार्था (Dc1 D2 °र्थो) न च (for पाण्डवा न) B3 4 पचाला — [b]) G1 M सत्यकौ Cv as in text — [c]) Ś1 K1 3 5 B Dc1 Dn2 D1 जानते, K2 जानीते, K4 Dn1 D3 4 6–8 T जानते (for जानन्ति) Cv as in text — [d]) K2 D1 4 6 8 T G1 5 जीवितु Cv as in text. — After 23, B Dc1 D5 ins

862* अहो मम सुताना हि विपन्न सूत जीवितम् ।

[D5 यदि (for सूत)]

24 Ś2 missing (cf v l 1) — [a]) B1 3 Dc1 य (for यत्) K5 B4 Dn1 D7 8 T G2 यस्त्वं, D2 G3–5 M5 (inf lin) यस्त्व, D5 स त्व, G1 M1 2 किं तु, M3–5 सर्व (for यत्स) — [b]) B Dc1 Dn2 D1 महाभये, T G2–5 महाहवे, G1 M1 2 भयावहे (for जनक्षये)

25 Ś2 missing (cf. v l 1) — [a]) D4 चैव (for वैरं) — [c]) G1 M गृह्णासि (for गृह्णीषे) — [d]) S मर्तुकामो यथौषधं

26 Ś2 missing (cf v l 1) — [a]) Ś1 K1 3 4 D1 अय, D2 स्वीय (for स्वय) — [b]) G1 M कालकूट Ś1 K1–3 D1 2 4 सुदुर्जय (for °र्जरम्) — [c]) Ś1 K1 2 4 D1 अस्य (for तस्य) — [d]) Ś1 K1 2 अवाप्नोति, K4 D1 °प्नोषि (for °प्नुहि) — For 26[cd], G1 M subst

863* प्राप्स्येदानीं फलं तस्य यथा पीत्वा विषं तथा ।

— After 26, D5 ins

864* सुकृतस्य सुपृष्टस्य सुजातस्य महामृधे ।

27 Ś2 missing (cf v l. 1) B4 om. 27[a]–28[b] — [a]) Dc1 यस्त्वं, D1 यत्तत्, D6 यत्र, T G3 4 M5 (sup lin as in text) त्व तु, G2 5 स तु (for यत्तु) K2 लोकान्, G1 M यौधान् (for योधान्) — [b]) D5 यतमानान्, S घटमानान् (for युध्य°) B1 महाबलं,

अत्र ते वर्णयिष्यामि यथा युद्धमवर्तत ॥ २७
दृष्ट्वा कर्णं तु पुत्रास्ते भीमसेनपराजितम् ।
नामृष्यन्त महेष्वासाः सोदर्याः पञ्च मारिष ॥ २८
दुर्मर्षणो दुःसहश्च दुर्मदो दुर्धरो जयः ।
पाण्डवं चित्रसंनाहास्तं प्रतीपमुपाद्रवन् ॥ २९
ते समन्तान्महाबाहुं परिवार्य वृकोदरम् ।
दिशः शरैः समावृण्वञ्शलभानामिव व्रजैः ॥ ३०
आगच्छतस्तान्सहसा कुमारान्देवरूपिणः ।
प्रतिजग्राह समरे भीमसेनो हसन्निव ॥ ३१
तव दृष्ट्वा तु तनयान्भीमसेनसमीपगान् ।
अभ्यवर्तत राधेयो भीमसेनं महाबलम् ॥ ३२
विसृजन्विशिखान्राजन्स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
तं तु भीमोऽभ्ययात्तूर्णं वार्यमाणः सुतैस्तव ॥ ३३
कुरवस्तु ततः कर्णं परिवार्य समन्ततः ।
अवाकिरन्भीमसेनं शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३४
तान्बाणैः पञ्चविंशत्या साश्वान्राजन्नरर्षभान् ।
ससूतान्भीमधनुषो भीमो निन्ये यमक्षयम् ॥ ३५
प्रापतन्स्यन्दनेभ्यस्ते सार्धं सूतैर्गतासवः ।
चित्रपुष्पधरा भग्ना वातेनेव महाद्रुमाः ॥ ३६
तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् । C 7 5372 B 7 135 28 K 7 135 29

Dn1 D1 7 8 महाबलम् (for यथाबलम्) — c) K3 B (B1 om) Dc1 Dn2 D2 8 S तत्र (for अत्र) K. B1 2.3 Dc1 Dn2 D5 8 S वर्तयिष्यामि, Dn1 D1 6 कीर्त°, D2 कथ° (for वर्णयिष्यामि)

28 Ś missing (cf v 1 1) B1 om. 28ab (cf v 1 27) — a) K4 D1 7 8 तु कर्णं (by transp), G1 M हि कर्णं — b) K1-4 D1 भीमसेनेन निर्जितं — d) B Dc1 D. S (except T) भारत (for मारिष)

29 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) K1 दुर्धर्षणो, G3 4 अमर्षणो, G अमर्षणो (for दुर्मर्षणो) Ś1 दुःसहश्च, T G2-4 M3-5 दुर्मदश्च, G1 M1 2 दुर्जयश्च, G. दुर्मर्षश्च (for दुःसहश्च) — b) B1 Dc1 दुर्दमो, D2 दुर्गमो (for दुर्मदो) K. दुर्जयो (for दुर्धरो) D5 8 दुर्धरो दुर्मुखो जय, S दुष्प्रधो विजयो जय — c) K4 नाह (for संनाहास्) — d) D5 स (for त) M3 4 5 (orig as in text, sup lin) प्रतीपम् (for प्रतीपम्) A few MSS उपाद्रवन्, G1 M1 2 °द्रवत (for °द्रवन्)

30 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) B1 समन्त्य (for समन्तान्) — D1 om 30c-32d — c) D5 समावृण्वन् (for समा°)

31 Ś2 missing (cf v 1 1) D1 om 31 (cf. v 1 30). — a) G1 M1 2 सहसापततस्तान्स

32 Ś1 missing (cf v 1 1). D1 om 32 (cf. v 1 30) — a) G1 M दृष्ट्वा ते (M2-4 तु) तनयास्तवैतान् — b) B1 Dc1 पुरोगमान् (for समीपगान्) B3 T G2-4 दुर्मर्षण(B. भीमसेन)पुरोगमान् — c) G1 3 4 M अभ्यधावत (for °वर्तत) — d) B3 महारथ, T G2 4 यथाबल, G1 M1 2 महारथ (for बलम्)

33 Ś2 missing (cf. v 1 1) — a) B Dc1 Dn2 S (except G1 M1 2) तीक्ष्णान्, D8 तूर्णं (for राजन्) — b) G1 M हेम (for स्वर्ण) K1 2 D1 7 8 शिलाशितान — c) Ś1 K1-4 D1 महायुद्धे (for ऽभ्ययात्तूर्णं)

34 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) T G2-4 कुमारान् (for कुरवस्) G1 M पुत्रास्तु तत्र राधेयं — b) B3 वार्यमाणा (for परिवार्य) — c) D3 अवाकिरन्, G3 4 अवारयन (for अवाकिरन) G1 M भीमसेनमपि भ्रन्ते

35 Ś2 missing up to भीमध (cf. v 1 1) — a) S तान्पञ्चभिः (M तानथ त्रिं)शता राजन (M बाणैः) — b) D1 राज (for राजन) Dn2 नरर्षभ, G1 M1 2 महारथान, M2-5 रथर्षभान (for नर°) — For 35ab, D5 subst

865* भीमसेनस्ततो बाणैः पञ्च राजन्सुतांस्तव ।

— c) G. lacuna from ससूता up to नि (in 35d) S (G. lacuna) धन्वा तु (for धनुषो) D5 8 भीम धन्वा भीमबलो — d) D. बाणैर्निन्ये, G1 M1 2 प्रैषी-द्भीमो (for भीमो निन्ये) After निन्ये, K4 reads 37bcd for the first time, repeating it in its proper place

36 a) Ś1 K1 अपतन्, K3 D1 4 प्रपतन् (for प्राप°) Ś2 K1-4 D1 8 च (for ते) S ते स्यन्दनेभ्य प्रपतन्. — d) G3 4 वातेनैव.

37 For the repetition in K4, cf. v 1 35 G3 lacuna for 37c — c) K4 (both times) D1 [आ]-श्चिर्यं T G2-4 नित्रायाविरयैर्बाणैर् — d) D5 जवान

संवार्याधिरथिं बाणैर्यज्ञघान तवात्मजान् ॥ ३७
स वार्यमाणो भीमेन शितैर्बाणैः समन्ततः ।
सूतपुत्रो महाराज भीमसेनमवैक्षत ॥ ३८
तं भीमसेनः संरम्भात्क्रोधसंरक्तलोचनः ।
विस्फार्य सुमहच्चापं मुहुः कर्णमवैक्षत ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

१११

संजय उवाच ।
तवात्मजांस्तु पतितान्दृष्ट्वा कर्णः प्रतापवान् ।
क्रोधेन महताविष्टो निर्विण्णोऽभूत्स जीवितात् ॥ १
आगस्कृतमिवात्मानं मेने चाधिरथिस्तदा ।
भीमसेनं ततः क्रुद्धः समाद्रवत संभ्रमात् ॥ २
स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा राधेयः प्रहसन्निव ।
पुनर्विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ३
अवहासं तु तं पार्थो नामृष्यत वृकोदरः ।
ततो विव्याध राधेयं शतेन नतपर्वणाम् ॥ ४
पुनश्च विशिखैस्तीक्ष्णैर्विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।

च, G_1 M आजघान (for यज्ञघान)

38 ^{a}) $K_{2\ 3\ 5}$ $B_{1\ 3\ 5}$ Dn_1 $D_{3\ 7\ 8}$ G_1 $M_{1\ 2}$ स- (for स) — ^{b}) $K_{4\ 5}$ Dn_1 $D_{4\ 5}$ सितैर् — ^{c}) Dn_1 सूतपुत्रा D_5 महाबाहुर् (for °राज) — ^{d}) $D_{1\ 7\ 8}$ G_5 अवेक्षत

39 K_1 om (hapl) 39 — ^{a}) D_1 संरब्धा , T G M_{3-5} सरब्ध , $M_{1\ 2}$ सक्रुद्ध (for सरम्भात्) — ^{b}) D_6 T G_{3-5} $M_{3\ 5}$ क्रोधात् (for क्रोध) G_1 $M_{1\ 2}$ रक्तात (for सरक्त) — ^{c}) K_5 Dn_1 $D_{2\ 4\ 5}$ च, $D_{3\ 6-8}$ तु (for सु) K_4 $D_{7\ 8}$ महाचाप S (except G_5) विस्फारयन्महच्चाप — ^{d}) D_2 G_1 M मुहुर् (for कर्णम्)

Colophon om in D_4 — *Sub parvan* Ś K_4 B_{2-4} Dc_1 Dn_1 $D_{1\ 2}$ जयद्रथवध — *Adhy name* $Ś_1$ $K_{3\ 5}$ $B_{2\ 4}$ Dn_2 $D_{1\ 7\ 8}$ G_1 $M_{1\ 2}$ भीमसेनप्रवेश , $K_{1\ 2}$ $B_{1\ 3\ 5}$ Dc_1 Dn_1 भीमप्रवेश , K_4 भीमसात्यकीप्रवेश , Dn_1 D_5 पचकुमारवध, D_2 भीमसेनपराक्रमे धार्तराष्ट्रवध , $D_{3\ 6}$ भीमसेनप्रवेशे दुर्मर्षणादिपचवध — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 T G_{2-4} 132, B_2 62, B_5 141, Dn_1 135, D_2 138, G_1 M 131, G_5 130 — *Śloka no* Dc_1 40, Dn_1 39

111

1 ^{a}) G_1 M पुत्रांस् (for [आ]त्मजास्) — ^{d}) G_1 M निरविद्यत (for निर्विण्णोऽभूत्) $Ś_2$ $K_{2\ 3}$ $D_{1\ 2\ 5\ 7\ 8}$ S जीविते, $B_{1\ 5}$ $D_{4\ 6}$ जीवितान् (for °तात्)

2 $D_{3\ 6}$ om 2 Dc_1 reads 2^{ab} on marg — ^{b}) T G_{2-4} चातिरथिस् $Ś_2$ तत , $D_{4\ 8}$ तथा (for तदा) — After 2^{ab}, Dc_1 (marg) ins

866* यत्प्रत्यक्ष तव सुता भीमेन निहता रणे ।

— $Ś_1$ om 2^c–3^b — ^{c}) B Dc_1 Dn_1 $G_{1\ 5}$ $M_{1\ 2}$ भीमसेनस्, T $G_{3\ 4}$ °वेग, G_2 °वेगस् (for °सेन) $Ś_2$ B_3 तदा (for तत) Dn_2 क्रुद्ध — ^{d}) Dn $D_{2\ 4\ 7\ 8}$ समारोहन् (for °द्रवत) D_7 सभ्रमान् K_5 D_5 G_1 M_2 समारोहत्सम्भ्रमात्, B तमाधावन्(B_1 तमधाव , B_4 समाधाव , D_5 तमावाह)दसभ्रमन (B_1 °म , B_4 °म, B_5 °मात्), Dc_1 तमधावदसभ्रमन, T G_{2-5} समारोहद्रथ (G_4 °हद्रुढ) शुभ, $M_{1\ 3-5}$ समाह्वयदरिंदम , Bom ed कर्णस्य निशितान्शरान् — After 2, Bom ed ins

867* निचखान स सभ्रान्त पूर्ववैरमनुस्मरन् ।

3 $Ś_1$ om 3^{ab} (cf v l 2) — ^{b}) G_1 M राधेयो पहसन्भृश — ^{d}) G_1 $M_{1\ 2}$ हेम (for स्वर्ण) $K_{4\ 5}$ Dc_1 $D_{4\ 7\ 8}$ शिलाम्भितै , T G_{3-5} शिलीमुखै (for शिला शितै)

4 ^{a}) Dn_1 अवहार, S अपहास (for अवहास) T G_{2-5} कृतं (for तु त) D_1 तान्पार्थो, D_4 पार्थेन, D_6 ते पार्थो (for तं पार्थो) B Dc_1 अविचिन्त्याथ तान्बाणान्; D_2 अथ हेलां तु ता पार्थो — ^{b}) B Dc_1 कर्णेनास्तान् (for नामृष्यत) — ^{c}) B Dc_1 रणे (for ततो) — ^{d}) T $G_{3\ 4}$ शरेण (for शतेन) K_3 B_{1-4} Dn_2 D_3 [आ]-

धनुश्चिच्छेद भल्लेन सूतपुत्रस्य मारिष ॥ ५
अथान्यद्धनुरादाय कर्णो भारत दुर्मनाः ।
इषुभिश्छादयामास भीमसेनं समन्ततः ॥ ६
तस्य भीमो हयान्हत्वा विनिहत्य च सारथिम् ।
प्रजहास महाहासं कृते प्रतिकृतं पुनः ॥ ७
इषुभिः कार्मुकं चास्य चकर्त पुरुषर्षभः ।
तत्पपात महाराज स्वर्णपृष्ठं महास्वनम् ॥ ८
अवारोहद्रथात्तस्मादथ कर्णो महारथः ।
गदां गृहीत्वा समरे भीमसेनाय चाक्षिपत् ॥ ९
तामापतन्तीं सहसा गदां दृष्ट्वा वृकोदरः ।
शरैरवारयद्राजन्सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ १०
ततो बाणसहस्राणि प्रेषयामास पाण्डवः ।
सूतपुत्रवधाकाङ्क्षी त्वरमाणः पराक्रमी ॥ ११
तानिषूनिषुभिः कर्णो वारयित्वा महामृधे ।
कवचं भीमसेनस्य पातयामास सायकैः ॥ १२
अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ।
पश्यतां सर्वभूतानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १३
ततो भीमो महाराज नवभिर्नतपर्वणाम् ।
रणेऽप्रेषयत क्रुद्धः सूतपुत्रस्य मारिष ॥ १४
ते तस्य कवचं भित्त्वा तथा बाहुं च दक्षिणम् । C 7 5580 B 7 139 16 K 7.133 16

नतपर्वणा, B5 Dn1 D4-6 T G1 3 4 M नतपर्वणा

5 ^{a}) T G2-5 तत स, M3-5 ततश्च (for पुनश्च) — ^{b}) B Dc1 विद्ध्वा मर्मसु पञ्चभि — For 5^{ab}, G1 M1 2 subst.

868* रणे भूयोऽपि राधेय विद्ध्वा पञ्चभिरायसैः ।

— ^{d}) D7 तव (for सूत) M3-5 भारत (for मारिष)

6 B5 reads 6^{bc} on marg — ^{b}) K5 D5 7 8 स युगे (for दुर्मना) Dn1 D4 कर्णो भारतमाहवे, D2 कर्णो भारमह इद — B5 reads 6^{d} twice — ^{d}) B1-4 5 (both times) Dc1 परंतप (B3 5 °प) (for समन्तत)

7 ^{b}) G1 M [अ]पि (for च) K1 मारिष (for सार थिम्) D2 निहत्य च स सारथि — ^{c}) D8 महामस्ये (for °हास) D4 प्रजहा****स — ^{d}) Ś1 K1 2 4 B1 D1 5 T G कृत- (for कृते) K1 5 D8 प्रतिकृतिं, K2 4 °कृति-, K3 B Dc1 °कृते, D6 °कृतान्, D7 प्र*कृति (for प्रतिकृतं) B1 मति, T G3 4 महत, G1 2 5 M स्मरन् (for पुन)

8 ^{b}) D5 7 8 पुरुषर्षभ G1 M न्यकृन्तत्तद्रथान्तरे — ^{c}) Ś1 K1-4 B1 2 D1 2 तत्पपात (for तत्प°) — ^{d}) T G2-5 महद्धनु (for महास्वनम्) — For 8^{cd}, G1 M subst

869* पपाताथ महच्चाप हेमपृष्ठ दुरासदम् ।

[G1 M1 2 च (for [अ]थ) G1 M1 2 दुरानम (for °सदम्)]

9 ^{a}) G1 M अवप्लुत्य (for अवारोहद्) G1 M1 2 तूर्णं (for तस्माद्) — ^{b}) G1 M1 2 तस्मात्, M3-5 द्रुत (for अथ) D5 महाबल (for रथ) — ^{d}) D चाक्षिपन्, D3 चाक्षिपन (for °पत्) L -- न पार प्राहिणोद्रुपा (B1 तदा), G1 M मथवानरानं मित्र

10 ^{a}) D3 आपतन्तं B2-4 Dc1 आलक्ष्य (for स हसा) D1 त पिपतन्तीं सहसा — ^{b}) B 4 Dc1 भीमसेनो महा°° — ^{c}) D2 6 आवारयद्, G1 M1 2 वारितवान् (for अवारयद्)

11 ^{b}) D1 प्रेरयामास (for प्रेष°) D5 भारत (for पाण्डव)

12 ^{b}) S महाहवे (for मृध) — ^{cd}) M3-5 transp भीमसेनस्य and पातयामास Ś2 K3 पाटयामास, K5 G2 वारया° (for पातया)

13 ^{a}) G1 M त (for [ए]न) — ^{b}) Ś2 (marg as in text) K1 2 D1 क्षुद्रकाना, B Dc1 नाराचाना Dn1 D4 क्षुरप्राणा, S सायकाना (for क्षुद्रकाणा) Ś K1-3 Dn2 D1 3 6 समा(K1 म)र्पयन्, K1 र्पयन्, D2 4 7 T G M1-4 समर्पयन् (for समा) — ^{c}) Ś1 B Dc1 Dn D8 6 सैन्यानां (for भूताना) — ^{d}) D1 [अ]भवन्

14 ^{a}) B Dc1 T G2-5 M3-5 महाबाहुर् (for राज) — ^{b}) Ś2 K2-5 D1 5-8 G3 4 नवातिं (for नवभिर्) B4 5 Dc1 Dn1 D2 G1 M -पर्वभि, D3 पर्वणी (for पर्वणाम्) — ^{c}) Ś K1 D1 [ऽ]प्रैषयत, D2 6 समप्रेषयत (for ऽप्रेषयत) B Dc1 S प्रेषयामास संक्रुद्ध (B2 [marg] संरब्ध) — ^{d}) G1 M सूतपुत्राय (for अस्य) M3-5 भारत (for मारिष)

15 ^{b}) G1 M भित्त्वा (for तथा) — ^{c}) K1-3 G2

अभ्यगुर्धरणीं तीक्ष्णा वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ १५
राधेयं तु रणे दृष्ट्वा पदातिनमवस्थितम् ।
भीमसेनेन संरब्धं राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
त्वरध्वं सर्वतो यत्ता राधेयस्य रथं प्रति ॥ १६
ततस्तव सुता राजञ्श्रुत्वा भ्रातुर्वचो द्रुतम् ।
अभ्ययुः पाण्डवं युद्धे विसृजन्तः शिताञ्शरान् ॥ १७
चित्रोपचित्रश्चित्राक्षश्चारुचित्रः शरासनः ।
चित्रायुधश्चित्रवर्मा समरे चित्रयोधिनः ॥ १८
आगच्छतस्तान्सहसा भीमो राजन्महारथः ।
साश्वसूतध्वजान्यत्तान्पातयामास संयुगे ।
ते हता न्यपतन्भूमौ वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ १९
दृष्ट्वा विनिहतान्पुत्रांस्तव राजन्महारथान् ।
अश्रुपूर्णमुखः कर्णः कश्मलं समपद्यत ॥ २०
रथमन्यं समास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
अभ्ययात्पाण्डवं युद्धे त्वरमाणः पराक्रमी ॥ २१
तावन्योन्यं शरैर्विद्ध्वा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
व्यभ्राजेतां महाराज पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ २२
षट्त्रिंशद्भिस्ततो भल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।

M3–5 अत्यगुर्, B1 3 5 प्रत्ययुर्, B2 4 Do1 Dn D2 3 6 अभ्ययुर्, D5 अगच्छद् (for अभ्यगुर्) S राजन् (for तीक्ष्णा) — After 15, B Do1 ins

870* स छाद्यमानो बाणौघैर्भीमसेनधनुश्च्युतै ।
पुनरेवाभवत्कर्णो भीमसेनात्पराङ्मुख ।

[(L 1) B1 2 Do1 सछाद्यमानो, B4 आच्छाद्य° — (L 2) B4 भीमसेन- (for °सेनात्)]

16 B3 reads 16^{abcd} twice —^{a}) G3 4 स (for तु) B1 2, 3 (second time) 4 5 Do1 त पराङ्मुखमालोक्य —^{b}) B3 (first time) D5 7 8 T G2–5 M3–5 पदातिं (D7 सदासि [sic]) समवस्थितं, D4 पदातिन*वस्थित, G1 M1 2 पदातिं स महारथ —^{c}) Ś2 D2 भीमसेनं च (for °सेन) D1 सरब्धै, S ससक्त (for संरब्ध) B1 2 3 (second time) 4 5 Do1 D3 कौंतेयशरसछन्न (D3 °स रब्धं) —^{d}) S भ्रातॄन् (for राजा) B3 (first time) राजन्युधि पराङ्मुख —^{e}) Dn1 D4 8 यत्नाद् (for यत्ता) —^{f}) K5 Dn1 D4 5 7 8 [अ]भि(Dn1 °पि)रक्षणे (for रथ प्रति)

17 ^{b}) D2 G1 M1 2 भ्रातृ (for भ्रातुर्) Do1 D3 [ऽ]द्भुत (for द्रुतम्) Ś1 श्रुत्वा वाक्यं **दितं, Ś2 K1–4 D1 श्रुत्वा राज्ञोदितं वच, K6 D4 7 8 भ्रातु श्रुत्वा वचो हित —^{c}) Dn2 D3 6 सर्वे (for युद्धे) —^{d}) G1 M1 2 विकिरंत (for विसृजन्त) B1 Do1 शिलीमुखान्, T G2–5 शरान्शितान् (by transp.) K4 D4 7 8 सिताञ्.

18 ^{a}) D3 चित्रोपचित्रौ; T चित्रो पिचित्रश्च (for चित्रोपचित्रश्च) K2 Do1 (marg as in text) चित्राख्यश्च; B1 (marg as in text) चित्रागश्च (for चित्राक्षश्च) —^{b}) D5 चारुचित्र, D7 8 G3–5 चारुश्चित्र, G1 M1 2 6 चापचित्र, M3 4 चापश्चित्र (for चारुचित्र) D2 सनातन, G1 M शरासनि (for °सन) —^{c}) D4 चित्र युद्धश्च —^{d}) G1 M1 2 तत्र सेनाग्रयायिन

19 ^{a}) G1 M1 2 सहसापततस्तान्स —^{b}) D5 महा रथान्; T G2–5 M3–5 °मना, G1 M1 2 °बल (for °रथ) — For 19^{ab}, B2–5 Do1 subst

871* तानापतत एवाशु भीमसेनो महारथ ।
[Do1 महाबल- (for °रथ)]

—^{c}) B5 हत्वा, D4 युक्तान्, D7 8 मत्तान् (for यत्तान्) B1–4 Do1 एकैकेन शरेणाजौ (B4 °णाशु), D2 G1 M साश्वसूतध्वजरथान् (M3–5 °छन्नान्) —^{d}) B1–4 Do1 ते सुतान्, S पाडव- (for संयुगे) —^{e}) D7 8 चापतन् (for न्यप°) —^{f}) Ś1 B Do1 वातरुग्णा, Dn2 D3 5 6 °भग्ना, S वायुनुन्ना (for वात°) K5 द्रुमा इव (by transp), G1 M नगा इव

20 ^{b}) G2 महामना (for रथान्) —^{c}) T G2–5 अश्रुनेत्र- (for °पूर्ण) G1 M साश्रुनेत्रो भृश कर्ण —^{d}) Ś2 D5 T G2–5 M3–5 प्रत्यपद्यत (for सम°) B2–4 Do1 क्षत्तु सस्मार तद्वच

21 ^{a}) K3 B3 4 Do1 रथ चान्य, T G2–5 सोन्य रथ (for रथमन्यं) G1 M अथान्य रथमास्थाय

22 ^{a}) Dn2 om from विद्ध्वा up to निशितै (in 23^{b}) B2 3 5 Do1 भित्त्वा (for विद्ध्वा) —^{b}) K4 5 D4 8 शिलासितै, D7 शितासितै (for शिलाशितै). —^{c}) B2 M3–5 व्यराजेतां, Dn1 D1 विभ्रा°, D5 7 8 अभ्रा° (for व्यभ्रा°). B1, 3, 4 Do1 यथा मेघौ; G1 M महारंगे (for महाराज). —^{d}) T G2 किंशुकै Ś1 किंशुकाविव पुष्पितौ; B1 3, 4 Do1 D1 संस्यूतौ सूर्यरश्मिभि.

23 Dn2 om up to निशितै (of v l 22) B4 om 23^{ab} Dn1 reads 23 twice —^{a}) D3 6 षड्विंश

व्यधमत्कवचं क्रुद्धः सूतपुत्रस्य पाण्डवः ॥ २३

रक्तचन्दनदिग्धाङ्गौ शरैः कृतमहाव्रणौ ।
शोणिताक्तौ व्यराजेतां कालसूर्याविवोदितौ ॥ २४

तौ शोणितोक्षितैर्गात्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ ।
विवर्माणौ व्यराजेतां निर्मुक्ताविव पन्नगौ ॥ २५

व्याघ्राविव नरव्याघ्रौ दंष्ट्राभिरितरेतरम् ।
शरदंष्ट्रा विधुन्वानौ ततक्षतुररिंदमौ ॥ २६

वारणाविव संसक्तौ रङ्गमध्ये विरेजतुः ।
तुदन्तौ विशिखैस्तीक्ष्णैर्मत्तवारणविक्रमौ ॥ २७

प्रच्छादयन्तौ समरे शरजालैः परस्परम् ।
रथाभ्यां नादयन्तौ च दिशः सर्वा विचेरतुः ॥ २८

तौ रथाभ्यां महाराज मण्डलावर्तनादिषु ।
व्यरोचेतां महात्मानौ वृत्रवज्रधराविव ॥ २९

सहस्ताभरणाभ्यां तु भुजाभ्यां विक्षिपन्धनुः ।
व्यरोचत रणे भीमः सविद्युदिव तोयदः ॥ ३०

स चापघोषस्तनितः शरधाराम्बुदो महान् । C 7 5610 B 7 136 36 K 7 136 37

ञ्चिम् B2 3 Dc1 षट्त्रिंशता ततो बाणैर्, S तत (M6 पुन) षट्त्रिंशता भल्लैर् —[b]) D2 6 7 8 तेजनं (for वे जम्ं) B3 5 Dc1 स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः (=22[b]) —[c]) T G2 व्ययमत् G2 भीम (for क्रुद्ध) — After 23, B Dc1 ins

872* सूतपुत्रोऽपि कौन्तेय शरैः सनतपर्वभिः ।
पञ्चाशता महाबाहुर्विव्याध भरतर्षभ ।

24 B2 Dc1 om 24 —[c]) Dn1 शोणाक्तौ तु, D3 शोणिताक्षौ (for °ताक्तौ) Ś2 K1-4 Dn1 D2-6 विराजेता (K4 °ते), D2 व्यरोचेता (for व्यराजेता) — Ś2 K4 D1 om. (hapl.) 24[d]–25[c] —[d]) Ś1 K (K4 om) B1 4 5 Dn D2-8 चन्द्रसूर्याव्, D2 सूर्यचन्द्राव् (for काल सूर्याच्) B4 इवापरौ (for इवोदितौ)

25 Ś2 K4 D1 om. 25[abc] (cf. v. l. 24) —[a]) Ś1 K2 D. शोणितोक्षितौ —[c]) B Dc1 Dn1 कर्णभीमौ, S विवृताङ्गौ (for विवर्माणौ) K1-3 D4 6 7 8 विराजेता, D2 व्यरोचेता (for व्यराजेता) K. विराजेता विवर्माणौ — After 25, S ins

873* क्रोधाग्नितेजसा दीप्तौ सरम्भाद्रक्तलोचनौ ।
व्यभ्राजेतां महाराज विधूमाविव पावकौ ।

26 [a]) G2 महाराज (for नरव्याघ्रौ) — Dn1 om 26[cd] —[c]) Ś1 K1-2 Dn2 D3-6 7 8 S शरदंष्ट्रौ K2 G3 4 विधन्वानौ, G1 2 6 M विधू° (for विधु°) —[d]) T ततक्षतुर् (sic) (for तत°) G1 M शरैर्वीरौ परस्पर — For 26[cd], B Dc1 subst

874* शरधारासृजौ वीरौ मेघाविव ववर्षतु ।

27 [a]) Dn1 संरब्धौ, G3-. व्यासक्तौ (for संसक्तौ) —[b]) K3 रक्तमध्ये (for रङ्ग°) S विचेरतु (for विरेजतु) —[c]) G1 M2 सुदन्तौ, M3-6 नु° (for तु°) K3 5 Dn D1 3 6-8 T G2-. तूर्णं (for तीक्ष्णैर्) —[d]) K4 -द्विरद (for वारण) G1 M1 (sup lin, orig as in text) 2-5 तूर्णरूपौ जयैषिणौ

28 [a]) K2 परमे (for समरे) —[b]) D5 7 T G2-5 समतन (for परस्परम्) —[d]) Dn1 विरेजतु (for विचेरतु)

29 Ś2 om 29[ab] —[c]) Ś2 K1 2 D4 6 G3 4 व्यरोचता (for °चेता) Ś2 K2 Dn1 महाराज (for °त्मानौ) —[d]) D5 7 यत्र (for वृत्र) — For 27–29, B Dc1 subst.

875* वारणाविव चान्योन्य विषाणाभ्यामरिंदमौ ।
निर्भिन्दन्तौ स्वगात्राणि सायकैश्चारु रेजतु ।
नादयन्तौ प्रवल्गन्तौ विक्रीडन्तौ परस्परम् ।
मण्डलानि विकुर्वाणौ रथाभ्यां रथसत्तमौ ।
वृषभाविव नर्दन्तौ बलिनौ वासितान्तरे ।
सिंहाविव पराक्रान्तौ नरसिंहौ महाबलौ ।
परस्पर वीक्षमाणौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
युयुधाते महावीर्यौ शक्रवैरोचनी यथा ।

[(L 2) B1 3 विभिदतौ (for निर्भिन्दन्तौ) B2 3 Dc1 स्म (for स्व) Dc1 चाव- (for चारु) —(L 3) Dc1 नर्दयन्तौ (for नाद) Dc1 प्रवर्षतौ, Bom. ed प्रहर्षतौ (for प्रवल्गन्तौ) B4 विक्रीडनौ]

30 [a]) K3-5 Dn D3 4 7 8 M3 सहस्राभ(M3 °स्तात्र)रणाभ्या तु, B Dc1 ततो भीमो महाबाहुर् —[b]) Ś K1-4 Dn2 D1 3 6 7 व्याक्षिपद् (K3 4 D3 7 °न्), K5 D3 चाक्षिपन्, B Dc1 विक्षिपद्, Dn1 D4 5 चाक्षिपद् (for विक्षिपन्) —[c]) B Dc1 व्यराजत रणे राजन्

31 [a]) B (except B1) नेमि (for चाप) —[b]) K5 शरधाराम्बुजो, D1 °रोम्बुदो B (except B4) Dc1 चापविद्युच्छराम्बुभि, S शरधारामहाम्बुद —[c]) Ś K1-3

भीमसेनो महाराज कर्णपर्वतमभ्ययात् ॥ ३१
ततः शरसहस्रेण धनुर्मुक्तेन भारत ।
पाण्डवो व्यकिरत्कर्णं घनोऽद्रिमिव वृष्टिभिः ॥ ३२
तत्रावैक्षन्त पुत्रास्ते भीमसेनस्य विक्रमम् ।
सुपुङ्खैः कङ्कवासोभिर्यत्कर्णं छादयच्छरैः ॥ ३३

स नन्दयन्रणे पार्थं केशवं च यशस्विनम् ।
सात्यकिं चक्ररक्षौ च भीमः कर्णमयोधयत् ॥ ३४
विक्रमं भुजयोर्वीर्यं धैर्यं च विदितात्मनः ।
पुत्रास्तव महाराज ददृशुः पाण्डवस्य ह ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

११२

संजय उवाच ।
भीमसेनस्य राधेयः श्रुत्वा ज्यातलनिस्वनम् ।
नामृष्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजस्वनम् ॥ १
अपक्रम्य स भीमस्य मुहूर्तं शरगोचरात् ।

भीमसेनो, K_5 Dn_1 $D_{3\,4\,5\,7\,8}$ महाघोषो, Dn_2 भीमघोष, S भीममेघ (G_5 °च) (for भीममेघो) B (except B_1) Dc_1 भीमसेनमहामेघ — ^{d}) $Ś_2$ Dn_2 $D_{3\,5\,6}$ अभ्यगात्, B (except B_1) Dc_1 न्यावृणोत (for अभ्ययात्) S कर्णमेघाभ्य(G_5 °मेवाभ्य)याधुधि

32 ^{b}) $B_{2\,3}$ Dc_1 सम्यगस्तेन भारत, S सुप्रयुक्तेन भा° — ^{c}) $B_{1\,3\,4}$ [ऽ]वाकिरत (for व्यकि°) K_4 पाडवो व्यधिरत्कर्णं (sic) — ^{d}) B Dc_1 भीमो भीमपराक्रम — For 32^{cd}, S subst.

876* भीममाच्छादयत्तूर्णं यथाद्रिं तोयदोऽम्बुना ।

33 ^{a}) G_1 $M_{1\,2}$ तत (for तत्र) $Ś_2$ $D_{6\,8}$ [अ]वेक्षत, G_{1-4} M प्रेक्षत, G_5 ईक्षत (for [अ]वैक्षन्त) B Dc_1 तत्रापश्यस्तव सुता — ^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} $D_{1\,4\,7\,8}$ सपुङ्खै $B_{3\,4}$ Dc_1 सुवर्णपुङ्खैरिपुभि — ^{d}) $Ś_1$ सोगिरत, $Ś_2$ K_2 Dn_1 $D_{1\,8}$ छादयन् (for छादयत्) $B_{2\,3}$ Dc_1 $D_{3\,6}$ $G_{1\,3\,4}$ M कर्णं प्रा(D_6 $G_{3\,4}$ प्र, G_1 M आ)च्छादय च्छरै (B_2 [marg] °च्छितै), B_1 D_7 T $G_{2\,5}$ कर्णं प्रच्छादयन्वारै (G_5 °जवै)

34 ^{a}) B_1 नदयद् — ^{b}) D_2 महाद्युतिं (for यशस्विनम्) — ^{c}) D_2 तु (for च) — ^{d}) $B_{2\,4}$ Dc_1 अवारयत् (for अयोध°)

35 ^{b}) S ददृशुर् (for धैर्यं च) B (except B_1) Dc_1 सुमहात्मन (for विदिता) — ^{d}) D_2 तु (for ह) B_{2-4} Dc_1 दृष्ट्वा विमनसोऽभवन् (Dc_1 °वन्), S भीमसेन(G_5 om न)स्य संयुगे

Colophon —*Sub parvan* $Ś_1$ K_{1-4} $B_{3\,4}$ Dc_1 Dn_1 $D_{1-3\,6-8}$ जयद्रथवध —*Adhy name* $Ś_1$ $K_{3\,4}$ Dn_2 D_1 भीमसेनप्रवेश, $Ś_2$ $K_{1\,2}$ B_1 D_8 भीमप्रवेश, K_5 भीमसेनप्रवेशे पुन कर्णपराजय, $B_{1\,3\,5}$ Dc_1 भीमप्रवेशे कर्णपराजय, B_2 $D_{1\,7\,8}$ भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजय, Dn_1 धृतराष्ट्रसुतपुत्रवध, D_2 भीमप्रवेशे कुमारवध, D_5 महत्कुमारवध, D_6 भीमसेनप्रवेशे भीमसेनयुद्धप्रागल्भ्य —*Adhy no* (figures, words or both) B_1 T G_{2-4} 133, B_2 134, B_5 142, Dn_1 136, D_2 139, G_1 M 132, G_5 130 (?)

112

1 Dc_1 om 1^{abc} with preceding ref — ^{b}) T G_{2-5} ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) $Ś_1$ $K_{1-3\,5}$ $D_{1\,4\,7\,8}$ $G_{3\,4}$ निस्वन — ^{c}) G_1 $M_{1\,2}$ तथा (for यथा) — ^{d}) K_5 D_5 गज प्रतिगज यथा

2 ^{a}) $Ś_2$ K_{1-3} D_1 G_1 M च (for स) B Dc_1 सोपक्रम्य मुहूर्तं तु — ^{b}) D_1 मुहूर्ते (for °र्तं) $Ś_1$ K_3 **रान्, K_1 शक्तिमान्, K_4 D_1 °ताडितान् (for गोचरात्) $Ś_2$ मुहूर्तं श*शोत्करान्, B Dc_1 भीमसेनस्य ($B_{1\,3}$ Dc_1 °स्य रथ) गोचरात्, Dn_2 मुहूर्तंशरणेचरात् (sic) —G_5 lacuna for 2^{c} — ^{c}) D_4 चाधिरथ, D_5 °रथिं, T G_{2-4} चातिरथिर् (for चाधि°) G_1 M दृष्ट्वा चाधिरथि पुत्रान् — ^{d}) $Ś_2$ K_1 D_1 च तान् (for सुतान्) K_1 D_5 शरान्, G_1 M तव (for सुतान्) — For 2^{cd}, B Dc_1 D_2 subst.

तव चाधिरथिर्दृष्ट्वा स्यन्दनेभ्यश्च्युतान्सुतान् ॥ २
भीमसेनेन निहतान्विमना दुःखितोऽभवत् ।
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च पुनः पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३
स ताम्रनयनः क्रोधाच्छ्वसन्निव महोरगः ।
बभौ कर्णः शरानस्यन्रश्मिवानिव भास्करः ॥ ४
रश्मिजालैरिवार्कस्य विततैर्भरतर्षभ ।
कर्णचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छाद्यत वृकोदरः ॥ ५
कर्णचापच्युताश्चित्राः शरा बर्हिणवाससः ।
विविशुः सर्वतः पार्थं वासायेवाण्डजा द्रुमम् ॥ ६
कर्णचापच्युता बाणाः संपतन्तस्ततस्ततः ।
रुक्मपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥ ७
चापध्वजोपस्करेभ्यश्छत्रादीषामुखाद्युगात् ।
प्रभवन्तो व्यदृश्यन्त राजन्नाधिरथेः शराः ॥ ८
खं पूरयन्महावेगान्खगमान्खगवाससः ।
सुवर्णविकृतांश्चित्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥ ९
तमन्तकमिवायस्तमापतन्तं वृकोदरः ।
त्यक्त्वा प्राणानभिक्रुध्य विव्याध नवभिः शरैः ॥ १०
तस्य वेगमसंसह्यं दृष्ट्वा कर्णस्य पाण्डवः ।
महतश्च शरौघांस्तान्नैवाव्यथत वीर्यवान् ॥ ११
ततो विधम्याधिरथेः शरजालानि पाण्डवः । B 7 5626 C 7 137 12 Y 7 137 12

877* पुत्रांस्तव ददर्शाथ भीमसेनेन पातितान् ।

3 ^{a}) B Dc1 D2 तानवेक्ष्य (B1 तांस्तु दृष्ट्वा, B. D2 तांश्च दृष्ट्वा) नरश्रेष्ठ (D2 महाराज) —^{b}) B Dc1 तदा, D2 नृप (for ऽभवत्) G1 M संग्रामे नातिहृष्टवत् —^{c}) K4 5 B Dn1 D3 5 6 G2 5 निश्वसन् —^{d}) D2 S कर्णं (for पुनः) D6 अभ्यगात् (for °यात्)

4 ^{a}) D5 आताम्र- (for स ताम्र) K6 कोपात् (for क्रोधात्) —^{c}) K4 om. नस्य —^{d}) T2 damaged. B1. 2 T1 G1. 3–. M रश्मिमान् B3–. Dc1 रश्मीनिव दिवाकर

5 ^{a}) B3–5 Dc1 किरणैरिव सूर्यस्य — D2 om 5^{cd}, D4 reads the same twice —^{c}) G1 M भीम- (for कर्ण-) —^{d}) Ś2 K1–3 D4 (first time) 5 6 G2 3 5 प्रच्छादयत, D4 (second time) प्राभाद्यत (sic), G1 M प्रा(M1. 3 प्र)च्छादयत (for प्राच्छाद्यत)

6 ^{a}) Ś2 B2–5 Dc1 ते कर्णचापप्रभवा —^{b}) Dn1 D4 8 बर्हिण- —^{c}) K5 Dn1 D2 4 7 8 शतशः (for सर्वतः) —^{d}) D5 वासार्थं च (for वासायेव) G5 M1 2 [ए]व (for [इ]व) D2 4 7 8 वासार्थं पादपद्रुम

7 ^{a}) Ś2 om बाणा —^{b}) D2 कङ्कबर्हिणवासस —^{c}) D2 व्यरोचंत, G1 M प्रकाशंत (M2. 5 °ते) (for व्यराजन्त) —^{d}) D5 G2 श्रेणीगता (for °कृता)

8 Ś K1–4 D1 om 8^{ab} —^{a}) S चापध्वजाव(G1 M1. 2 °च्युताप)स्करेभ्यश्च —^{b}) D7 om from खाद्युगात् up to सुवर्णवि (in 9^{c}) B1. 2 4 ईषामुखाद् D2 छत्रादिभ्य समुत्थित, D3 6 छत्रादीषामुखाच्च(D5 °खाद्यु)गात्, D4 °दीषासमुद्युगात्; S चक्रादीषायुगादपि(G6 °दिव) —^{c}) K6 निपतन्तो, D2 प्रपतन्तो (for प्रभवन्तो) K5 व्यराजंत, T [s]प्यदृश्यत, G1 M स दृश्यते (for व्यदृश्यन्त) —^{d}) T G2–4 नाधिरथे, G5 अति° (for नाधि°)

9 D7 om. up to सुवर्णवि (cf. v l. 8) —^{a}) Ś1 K4 D2 3 -वेगात्; Ś2 K1 3 Dn2 D1. 3 5 6 वेगा, K2 -वेगं (for वेगान्) S खं पूरयंत खचरा (G1 M खगमा) —^{b}) Ś2 K1. 2. 4 Dn2 D3 5 6 T G2–5 खगमा, Dn1 खगस्थान्, G1 M खेचरा (for खगमान्) B1 (marg , orig as in text) Dc1 गार्ध-, B2–5 गृध्र- (for खग-) —^{c}) K4 विकृताग् S सुवर्णविकृता श्चित्राश्च —^{d}) S चेरुराधि(G5 धि)रथे शरा

10 ^{a}) Ś1 K1 2 4 B Dc1 T G2–5 इवायातम्, Ś2 इवाज्ञातम्, D2 M3 4 इवायत्तम् (for °यस्तम्) —^{b}) B5 T2 G1. 5 M वृकोदरं —^{c}) K1 बाणान् (for प्रा) Ś2 अभिक्रुत्य, B Dc1 Dn1 D5 S अतिक्रम्य, D3 अभिक्रुद्धो, D4 अभिक्रुश्य, D6 अतिक्रुद्धो, D7 8 अभिक्रुध्य (for °क्रुध्य) K4 त्यक्त्वासनानिभिक्रुद्धं (sic) —^{d}) Dn2 om (hapl.) from नवभि up to नैवाव्य (in 11^{d}) K6 B Dc1 Dn1 D2 4. 5 7 8 T G2–5 निशितै, G1 M दशभि (for नवभि)

11 Dn2 om up to नैवाव्य (cf. v l 10) —^{a}) T2 damaged K6 अयासह्यं, B Dc1 Dn1 D3 5 6 T1 G2–5 असह्यं च (B Dc1 D5 स, T1 G2–5 तु), G1 M अनिवार्यं (for असंसह्य) — Ś K1–4 D1. 6 om (hapl.) 11^{c}–12^{b} —^{c}) S अविचिंत्य (for महतश्च) —^{d}) B1 4 पौरव (for वीर्यवान्)

विव्याध कर्णं विंशत्या पुनरन्यैः शितैः शरैः ॥ १२
यथैव हि शरैः पार्थः सूतपुत्रेण छादितः ।
तथैव कर्णं समरे छादयामास पाण्डवः ॥ १३
दृष्ट्वा तु भीमसेनस्य विक्रमं युधि भारत ।
अभ्यनन्दंस्त्वदीयाश्च संप्रहृष्टाश्च चारणाः ॥ १४
भूरिश्रवाः कृपो द्रौणिर्मद्रराजो जयद्रथः ।
उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिः केशवार्जुनौ ॥ १५
कुरुपाण्डवानां प्रवरा दश राजन्महारथाः ।
साधु साध्विति वेगेन सिंहनादमथानदन् ॥ १६
तस्मिंस्तु तुमुले शब्दे प्रवृत्ते लोमहर्षणे ।
अभ्यभाषत पुत्रांस्ते राजन्दुर्योधनस्त्वरन् ॥ १७
राज्ञश्च राजपुत्रांश्च सोदर्यांश्च विशेषतः ।
कर्णं गच्छत भद्रं वः परीप्सन्तो वृकोदरात् ॥ १८
पुरा निघ्नन्ति राधेयं भीमचापच्युताः शराः ।
ते यतध्वं महेष्वासाः सूतपुत्रस्य रक्षणे ॥ १९
दुर्योधनसमादिष्टाः सोदर्याः सप्त मारिष ।
भीमसेनमभिद्रुत्य संरब्धाः पर्यवारयन् ॥ २०
ते समासाद्य कौन्तेयमावृण्वञ्शरवृष्टिभिः ।
पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकाः ॥ २१
तेऽपीडयन्भीमसेनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः ।

---

12 Ś K_{1-4} $B_{1,4}$ $D_{1\ 5}$ om 12^{ab} (for Ś K_{1-4} $D_{1\ 5}$, cf v l 11) —^{a}) D_2 विनाश्य, D_3 विधूय, $D_{4\ 7\ 8}$ विहस्य, S विद्धा(M_5 °ध्व)स्य (for विधम्य) T G_{2-4} [अ]तिरथे (for [आ]धि°) —^{b}) Dc_1 -चालानि (for जालानि) —^{d}) D_2 सूतम् (for पुनर्) S भीम (for अन्यै) K_5 B Dc_1 Dn_1 $D_{2\ 5\ 7}$ S शिलाशितै, $D_{4\ 8}$ शिलासितै (for शितै शरै)

13 T_2 is partly damaged —^{a}) $M_{1\ 2}$ तथैव (for य°) S च (for हि) B स कर्णेन (for शरै पार्थ) —^{b}) B पार्थ प्रच्छादित शरै —^{c}) $Ś_1$ Dn $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ स रणे (for समरे) B Dc_1 $D_{2\ 3\ 6}$ S (T_2 damaged) तथैव समरे (B स रणे, Dc_1 D_6 स रणे, D_2 स रथे, D_3 हि रणे, G_1 M च रणे) कर्णं

14 ^{a}) D_2 त दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु) —^{b}) B_4 जीवितं (for भारत) —^{c}) D_5 नाभ्यनदस् K_1 त्वदीयश्, T G_3 त्वदीयाश् (for °याश्) G_1 M तु (for च) —^{d}) K_1 सम्प्रहृष्टश् $Ś_1$ K_{2-4} D_1 दारुणा, K_1 दारुण, D_2 वैरिण (for चारणा) G_1 M युध्यमान वृकोदरं

15 ^{a}) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ कृतवर्मा (for भूरिश्रवा) K_1 Dn_2 द्रोणो (for द्रौणिर्) $Ś_2$ कृपो द्रौणिर्मद्रराज —^{b}) $Ś_2$ उत्तमौजा (for मद्रराजो) D_7 युधिष्ठिर (for जयद्रथ) —^{c}) $Ś_2$ भूरिश्रवा (for उत्तमौजा) —^{d}) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ सत्यक (for सात्यकि)

16 T_2 damaged —^{a}) Hypermetric B Dc_1 Dn_2 $D_{2-4\ 6}$ कुरुपाण्डव-, D_4 °पाण्डूनां (for °पाण्डवानां) K_5 $D_{7\ 8}$ प्रवरा कुरुपाण्डूना, Dn_1 प्रवरा कुरूणां पाण्डूनां (hypermetric), S (T_2 damaged) कुरुपाण्डवपक्षस्था —^{c}) T_1 $G_{3\ 4}$ सायुधा इतिवेगेन —^{d}) K_4 अनादयन् (for अथानदन्)

17 D_3 om. 17 —^{a}) B Dc_1 S समुत्थिते, Dn_1 तु तुमले $Ś_1$ K_5 Dn_1 $D_{4\ 5\ 7}$ युद्धे (for शब्दे) K_4 तस्मिंस्तुमुलशब्देन —^{b}) B Dc_1 S तुमुले (for प्रवृत्ते) Some MSS रोम (for लोम) —^{c}) B_1 अभ्यधावत (for °भाषत) B D (except D_1) T G $M_{3\ 4}$ पुत्रस् (for पुत्रांस्) —^{d}) $Ś_1$ K (except K_5) D (except Dc_1) $G_{2\ 5}$ M_4 राजा (for राजन्) S तदा (for त्वरन्)

18 Before 18, G_1 $M_{1,2\ 5}$ ins दुर्योधन —^{a}) D_5 राजन् (for राज्ञश्) K_5 B Dc_1 Dn_2 $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ स, Dn_1 $D_{4\ 8}$ तान् (for the first च) S राजानो राजपुत्राश्च —^{b}) $Ś_2$ K Dn_1 D_{3-8} सोदराश्, S सोदर्याश् (for सोदर्यांश्) B_1 तु (for च) —^{c}) S रक्षत (for गच्छत) T $G_{3\ 4}$ न (for व) —^{d}) B_4 सव[र]क्षध्व; G_1 $M_{1\ 2}$ परीप्सत, M_5 परीप्सत (for परीप्सन्तो) K_5 $D_{4\ 7\ 8}$ S वृकोदर (for °दरात्)

19 T_2 damaged —^{a}) $M_{3\ 4}$ पुनराघ्नति राधेयं —^{c}) D_2 प्रयातध्व, M_5 ते त्वरध्व (for ते यतध्व) —^{d}) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ गोपने (for रक्षणे)

20 Before 20, T G_{1-4} $M_{1\ 2\ 5}$ ins संजय —^{b}) G_1 M भ्रातर (for सोदर्या) B_{2-5} Dc_1 भारत (for मारिष) —^{c}) G_1 $M_{1,2\ 5}$ अथावृत्य (for अभिद्रुत्य) —^{d}) K_2 संक्रुद्ध, G_1 M समतात् (for संरब्धा) Dn_2 समवारयन् (for पर्य°)

21 T_2 partly damaged —^{b}) $Ś_2$ अवृण्वन्, D_2 अवर्षत्, G_1 $M_{1-4\ 5}$ (orig as in text, *sup lin*) छादयन् (for आवृण्वन्) —^{c}) D_2 शर (for वारि-) —^{d}) G_1 M बलाहका

प्रजासंहरणे राजन्सोमं सप्त ग्रहा इव ॥ २२
ततो वामेन कौन्तेयः पीडयित्वा शरासनम् ।
मुष्टिना पाण्डवो राजन्दृढेन सुपरिष्कृतम् ॥ २३
मनुष्यसमतां ज्ञात्वा सप्त संधाय सायकान् ।
तेभ्यो व्यसृजदायस्तः सूर्यरश्मिनिभान्प्रभुः ॥ २४
निरस्यन्निव देहेभ्यस्तनयानामसूंस्तव ।
भीमसेनो महाराज पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ २५
ते क्षिप्ता भीमसेनेन शरा भारत भारतान् ।
विदार्य खं समुत्पेतुः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ॥ २६
तेषां विदार्य चेतांसि शरा हेमविभूषिताः ।
व्यराजन्त महाराज सुपर्णा इव खेचराः ॥ २७
शोणितादिग्धवाजाग्राः सप्त हेमपरिष्कृताः ।
पुत्राणां तव राजेन्द्र पीत्वा शोणितमुद्गताः ॥ २८
ते शरैर्भिन्नमर्माणो रथेभ्यः प्रापतन्क्षितौ ।
गिरिसानुरुहा भग्ना द्विपेनेव महाद्रुमाः ॥ २९
शत्रुंजयः शत्रुसहश्चित्रश्चित्रायुधो दृढः । C. 7 5444 B 7 137 30 K 7 137 30

22 [a]) D1 7 8 तदा भीम (for भीमसेन) — [b]) K2 क्रुद्धः Ś1 तात (for सप्त) — [c]) T G2-5 घोरा (for राजन्) G1 M प्रजाना हरणे घोरा

23 [a]) K3 Dn D1. 7 8 वेगेन, G1 M सव्येन (for वामेन) — [b]) G1 M पाणिना पीड्य तद्धनु — [c]) Ś1 K D1 2 4. 5 7 8 कौरवो, G1 M1 2 5 भारतो (for पाण्डवो) — [d]) K1. 4 5 Dc1 Dn D1. 2. 4 6-8 सुपरिष्कृत D. गृह्य स्वर्ण परिक्षित (sic)

24 T2 partly damaged — [a]) Ś. K1-4 D1 धनुष, B3 (marg, orig as in text) Dc1 समुष्टि (for मनुष्य) G1. 5 M समिति (for समता) D2 मत्वा मनुष्यसमता, T G2. 4 अमानुष कर्म कृत्वा — [b]) B. 5 D3 शायकान् — [c]) M3 4 [s]वासृजद् (for व्य°) T1 G2-. स तेभ्यो वासृजद्युक्तान (G5 °युक्त), G1 M1. 2 5 तानपा (G1 M5 °वा) सृजदायस्त — [d]) Ś K1-4 D1 प्रति, K5 Dn D2-4 6-8 प्रभो, Dc1 D. दारान, G1 M शितान् (for प्रभु) — After 24, G1 M read 27

25 [a]) Cd cites निरस्यन (as in text) — For 25[ab], G1 M subst

878* निराभत स देहेभ्य पुत्राणामथ तैरसून ।

26 B1 om 26[ab] — [b]) D5 स्युगे, G1 M ते सुतान (for भारतान्) — [c]) Ś2 विद्धत्व (for विदार्य) S विदार्य प्राविशन्भूमिं — [d]) Dc1 रुक्म, S हेम (for स्वर्ण)

27 T2 partly damaged G1 M read 27 after 24 — [a]) T1 G2-4 देहान्ते (for चेतांसि) G1 M ते तान भिपर्यतश्च (M3 °ति स) — [b]) Ś1 K3 5 B1 -परिष्कृता; K1 4 D1 -परिष्कृता (K2 °त) (for विभूषिता) — After 27[ab], T G2-5 ins

879* छित्वा छित्वा क्षितिं जग्मुस्तेषामेवासुभि सह ।

[G2 4 5 भित्त्वा (for the first छित्वा) G2 मत्वा (sic), G4 भित्त्वा, G5 हत्वा (for छित्वा)]

— [c]) T G2-5 ते व्यराजन् (for व्यराजन्त) — [d]) Ś K1. 2 4 D1 सुपक्षा (for सुपर्णा) D5 सुपर्णा खेचरा इव

28 M5 om. 28 T2 partly damaged — [a]) Ś1 K1-4 Dn1 -वाजाश्च, Ś2 D1 वस्त्राश्च, B1 -सर्वांगा, D2 5 -जठरा, D3 -चक्राग्रा, D6 वस्त्राग्रा, T G2-4 M1-4 -पादाग्रे, Cd v वाजाग्रा (as in text) — [b]) K5 तप्तभेद, Dn1 D3 6 तप्तहेम, D5 तपनीय, G1 M1-3 हेमतप्त (for सप्त हेम) Ś2 K1 2 3 (orig as in text, sup lin) D5 -विभूषिता, Dc1 Dn1 D3 4 6 8 -परिस्कृता, T G2-5 M4 विभूषितै, G1 M1-3 विभूषणै (for परिष्कृता) — [c]) S (M5 om) सङ्ग्रामे (for राजेन्द्र) — [d]) S (M5 om.) पीत (for पीत्वा) Ś1 K1-3 B (except B1) Dc1 D3 उद्गत, D2 अद्भुत, D6 S (M5 om.) उत्तम (for उद्गता)

29 T2 partly damaged — [a]) D3 5 तै (for ते) Ś1 खेचरैर् (for ते शरैर्) Ś2 K5 D1 T G2 5 M5 भिन्नमर्माणो, D2 G1 M1 2 4 5 छिन्नव (for भिन्नम°) — [b]) D2 भुवि (for क्षितौ) — [d]) D3 द्विपेनेह, S (T2 damaged) वायुनेव (for द्विपेनेव)

30 T2 partly damaged — [b]) D1 शत्रुश (for चित्रश) S (T2 damaged) सुबाहुर्मदनो (M3 4 दुर्मदो) द्रुम (G5 दृढ) — After 30, Dn2 D3. 5 6 Bom ed. ins

880* पुत्राणा तव सर्वेषां निहताना वृकोदर ।
शोचत्यतिभृशं दुःखाद्विकर्णं पाण्डव प्रियम् ।
प्रतिज्ञेयं मया दत्ता निहन्तव्यास्तु संयुगे ।
विकर्ण तेनासि हतः प्रतिज्ञा रक्षिता मया ।
त्वमागा समरं वीर क्षात्रधर्ममनुस्मरन् । [5]
विशेषतोऽसि नृपतेस्त्वयास्माकं हिते रतः ।

चित्रसेनो विकर्णश्च सप्तैते विनिपातिताः ॥ ३०
तान्निहत्य महाबाहू राधेयस्यैव पश्यतः ।
सिंहनादरवं घोरमसृजत्पाण्डुनन्दनः ॥ ३१
स रवस्तस्य शूरस्य धर्मराजस्य भारत ।
आचख्याविव तद्युद्धं विजयं चात्मनो महत् ॥ ३२
तं श्रुत्वा सुमहानादं भीमसेनस्य धन्विनः ।
बभूव परमा प्रीतिर्धर्मराजस्य संयुगे ॥ ३३
ततो हृष्टो महाराज वादित्राणां महास्वनैः ।
भीमसेनरवं पार्थः प्रतिजग्राह सर्वशः ॥ ३४
अभ्ययाच्चैव समरे द्रोणमस्त्रभृतां वरम् ।
हर्षेण महता युक्तः कृतसंज्ञे वृकोदरे ॥ ३५
एकत्रिंशन्महाराज पुत्रांस्तव महारथान् ।
हतान्दुर्योधनो दृष्ट्वा क्षत्तुः सस्मार तद्वचः ॥ ३६
तदिदं समनुप्राप्तं क्षत्तुर्हितकरं वचः ।
इति संचिन्त्य राजासौ नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥ ३७
यद्द्यूतकाले दुर्बुद्धिरब्रवीत्तनयस्तव ।

न्यायतोऽन्यायतो नैवमेक. शोको महाद्युति ।

[(L 3) Bom ed [आ]वृत्ता (for दत्ता) D_5 रम (for तु) — D_5 om line 5 — (L 5) D_6 सगरे, Bom ed समर Dn_2 क्षात्र (for क्षात्र) — After line 5, Bom ed ins

881* ततो विनिहत सर्व्ये युद्धधर्मो हि निष्ठुर' ।

— (L 6) D_8 ०[ऽ]सिम, D_5 च, Bom ed हि (for ऽसि) D_5 रता — (L 7) Bom ed वापि (for नैवम्) Bom ed हत शेते (for एक शोको) Dn_2 D_8 महामते, D_5 °मति (for द्युति)]

— D_5 Bom ed cont.

882* संजय उवाच ।

अगाधबुद्धिर्गाङ्गेय क्षितौ सुरगुरो सम ।
त्याजित' समरे प्राणानजेयस्त्रिदशैरपि ।
युद्धधर्मे न सबन्धा भवन्ति कुरुसत्तम ।

— (L 2) Bom ed तस्माद्युद्ध हि निष्ठुर (for the post half)]

31 ^{a}) $Ś_1$ D_5 महाबाहून्, B_2 Dn_2 $D_{2\ 8}$ G_1 M °राज, $D_{7\ 8}$ °बाहो (for °बाहू) — ^{b}) K_4 च (for [पु]त्र) — ^{d}) T G_{2-4} आनदत्, $G_{1\ 5}$ M अनदत् (for असृजत्)

32 T_2 partly damaged — ^{a}) Ś K_{1-4} B_1 Dn_1 $D_{1\ 5\ 7\ 8}$ रावस् (for रवस्) — ^{b}) D_2 धर्मराजाय (for °राजस्य) D_5 पश्यत, T G_{2-5} $M_{3\ 4}$ सयुगे (for भारत) — ^{c}) $Ś_2$ K_2 युक्तं (for युद्ध) $D_{3\ 6}$ आचख्यौ वितत युद्ध — ^{d}) $Ś_1$ Dn_1 महान्, K_1 [ऽ]भवत् (for महत्) $Ś_2$ विजयमात्मनो हित — For 32^{cd}, G_1 M subst

883* आचष्टेव च तद्युद्धं भीमस्य विजय तथा ।

33 T_2 partly damaged — ^{a}) $Ś_2$ $B_{1.4}$ G_3 तत् (for त) K_5 B Dc_1 Dn_1 $D_{2-5\ 7\ 8}$ T G_{2-5} $M_{3\ 4}$ तु (for सु) D_2 त तु श्रुत्वा महानाद, G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ तं तु श्रुतवतो नाद — ^{b}) K_1 भीमनादस्य (for °सेनस्य) — ^{c}) $G_{1\ 2}$ $M_{2\ 5}$ परम- — ^{d}) K_3 B_{2-4} Dc_1 धीमत, G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ भारत (for संयुगे)

34 ^{a}) Ś $K_{1\ 3}$ D_1 महाराजो, G_1 M धर्मराजो (for महाराज). — ^{b}) K_5 Dn_1 $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ G_2 च निस्वनै, (for महा°) — ^{c}) D_7 om from रव up to एकत्रिंश (in 36^a) Ś $K_{1\ 3\ 4}$ D_1 $M_{1\ 2}$ -रथ (for -रव) G_1 M तूर्णं (for पार्थ) B (except B_1) Dc_1 Dn_2 सिंहनादरव भ्रातु (B_4 पार्थ) — ^{d}) B (except B_1) Dc_1 पांडव, D_2 S सर्वत (for सर्वश)

35 D_7 om 35 (of v l 34) T_2 partly damaged B Dc_1 Dn_1 transp 35^{ab} and 35^{cd} — ^{a}) B (except B_1) Dc_1 अभ्ययात्समरे द्रोणं — ^{b}) T G_{3-5} अस्त्रविदा (for °भृता) Dn_2 D_6 G_5 वर (for वरम्) B (except B_1) Dc_1 सर्वशस्त्रभृता वर — ^{c}) K_5 Dn_1 $D_{1\ 5\ 8}$ [आ]विष्ट (for युक्त) — ^{d}) $Ś_2$ B_{1-3} Dn_2 $D_{3\ 6}$ कृतसञ्ज्ञो, D_1 °संगे, D_5 °कार्ये (for °संज्ञे)

36 D_7 om up to एकत्रिंश (cf v l 34) T_2 partly damaged — ^{b}) B (except B_1) Dc_1 निपातितान्; D_5 विशा पते; D_6 महारथा (for महारथान्) — ^{c}) $B_{2\ 3}$ Dc_1 ततो (for हतान्) K_4 सुयोधनो (for दुर्यो°) $Ś_1$ हृष्ट, G_2 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — ^{d}) B_3 मुहु; Cd क्षत्तु (as in text)

37 ^{b}) B (except B_1) Dc_1 D_2 S नै(G_1 M नि·)श्रेयसं (for हितकरं) — $Ś_2$ om (hapl) 37^c–38^d, K_4 reads the same on marg — ^{c}) B_1 सस्मृत्य (for संचिन्त्य) T_2 राजानो; G_5 lacuna (for राजासौ) — ^{d}) K_4 B_5 प्रतिपद्यत

38 $Ś_2$ om 38 (of v l 37) K_4 reads 38 on

यश्च कर्णोऽब्रवीत्कृष्णां सभायां परुषं वचः ॥ ३८
प्रमुखे पाण्डुपुत्राणां तव चैव विशां पते ।
कौरवाणां च सर्वेषामाचार्यस्य च संनिधौ ॥ ३९
विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे शाश्वतं नरकं गताः ।
पतिमन्यं वृणीष्वेति तस्येदं फलमागतम् ॥ ४०
यत्स्म तां परुषाण्याहुः सभामानाय्य द्रौपदीम् ।
पाण्डवानुग्रधनुषः क्रोधयन्तस्तवात्मजाः ॥ ४१
तं भीमसेनः क्रोधाग्निं त्रयोदश समाः स्थितम् ।
विसृजंस्तव पुत्राणामन्तं गच्छति कौरव ॥ ४२
विलपंश्च बहु क्षत्ता शमं नालभत त्वयि ।
सपुत्रो भरतश्रेष्ठ तस्य भुङ्क्ष्व फलोदयम् ।
हतो विकर्णो राजेन्द्र चित्रसेनश्च वीर्यवान् ॥ ४३
प्रवरानात्मजानां ते सुतांश्चान्यान्महारथान् ।
यान्यांश्च ददृशे भीमश्चक्षुर्विषयमागतान् । C 7 5665 B. 7 137 52 K 7 137 52

marg — ᵃ) K5 D2 G1 M1 2 4 (*inf lin* as in text) तद् (for यद्) — After 38ᵃᵇ, B (except B5) Dc1 ins

884* सभामानाय्य पाञ्चालीं कर्णेन सहितोऽल्पधी ।

— B2 Dc1 om (hapl.) 38ᶜ–39ᵇ — ᶜ) K4 न (for यश्च) Ś1 काले (for कर्णो)

39 B2 Dc1 om 39ᵃᵇ (of v l 38) G5 partly damaged. — ᵇ) M3 4 विशेषत (for विशां पते) — ᶜ) D7 कौरव्याणा G1 M कुरूणा चैव सर्वेषाम् — For 39ᶜᵈ, B (B1 marg) Dc1 subst

885* शृण्वतस्तव राजेन्द्र कौरवाणा च सर्वश ।

40 ᵃ) Dn2 निवृत्ता (for विनष्टा) — ᵇ) T G2–5 निरय (for नरकं) — ᵈ) B3 तदिद (for तस्येदं) K4 आगमत् (for आगतम्) B1 2 फल तस्येदमागतं, T G3 तस्येद्र कर्मण फल — After 40, B2 ins 886*

41 T2 partly damaged — ᵃ) K5 B2 Dn D2 5–8 ये, D1 2 ते (for यत्) K4 G1 M यतस्तान्, T G2–5 यानि तान् (for यत्स्म तां) B2 G1 M1. 2 5 परुषाण्यूचु, D1 7 8 परुषानाहु — ᵇ) K5 आनाय्य द्रौपदीं सभा, D2 समानाय्य च द्रौपदीं — ᶜ) Ś K Dn D2 4–8 धन्वान (for ॰धनुष) — ᵈ) Ś1 क्रोश यतस्, K5 B2 Dn D2 3. 5–8 T1 G2–5 कोपयतस् (for क्रोधयन्तस्) K1. 2 तवात्मज D4 कोपयंस्तव चात्मज — For 41, B Dc1 subst B2 ins after 40

886* यश्च पण्ढतिलादीनि परुषाणि तवात्मजै ।
श्रावितास्ते महात्मान पाण्डवा कोपयिष्णुभि ।

42 T2 partly damaged — ᵃ) Ś K (except K5) D1 भीमसेनस्तु (Ś1 ॰श्च) क्रोधाग्नि — ᵇ) Dn2 om from दश up to सपुत्रो (in 43ᶜ) B4 समा कृतं; T G2–5 समाहित, G1 M समार्जितं (for समा स्थितम्) D4 त्रयोदशसमवस्थित — ᶜ) B2–5 Dc1 उद्गिरन् (for विसृजंस्) — ᵈ) B Dc1 पाण्डव, D4 कौरवा (for कौरव) G1 M1. 2 5 गतवानतमीश्वर

43 Dn2 om up to सपुत्रो (cf. v l. 42) — ᵃ) G5 विफलं (for विलपंश्च) K2 तत्र, B (except B4) Dc1 M3. 4 बहून् (for बहु) — ᵇ) B5 D3 6 M3 4 नाल भते, D2 नालब्धवान् (for ॰भत) — For 43ᵃᵇ, G1 M1 2 5 subst.

887* बहु क्षत्ता च विलपन्न लेभे प्रशम त्वयि ।

— ᶜ) D2 सपुत्रे (for सपुत्रो) — ᵈ) S पश्य (for भुङ्क्ष्व) — After 43ᶜᵈ, B Dc1 D5 ins

888* त्वया वृद्धेन धीरेण कार्यतत्त्वार्थदर्शिना ।
न कृत सुहृदा वाक्य दैवमत्र परायणम् ।
तस्मा शुचो नरव्याघ्र सर्वैवापनयो महान् ।
विनाशहेतु पुत्राणा भवानेव मतो मम ।

[(L 1) D5 वीरेण (for धी॰) — (L 4) B2 (marg, orig as above) Dc1 अत्र (for ॰व)]

44 G3 om 44 T2 damaged — ᵃ) Ś K1 2 प्रका रान् (for प्रवरान्) K5 B (except B4) Dc1 Dn2 D5 8 प्रवराश्चात्मजाना ते, S (G3 om, T2 damaged) सुतानां प्रवरौ तौ ते (G1 M यौ तौ) — ᵇ) Ś1 D1 3 4 7 सुताश्, B5 पुत्राश् K5 B1–4 Dc1 D5 S (G3 om, T2 damaged) सु(T1 G2 4 5 ह)ताश्चान्ये महारथा — ᶜ) B1 D8 यांश्चान्यान्, B2–5 Dc1 Dn D1. 7 8 यानन्यान्, D5 पांचालान्, G1 M1 2 यान्यान्स, M3. 4 यानस्मि (for यान्यांश्च) G1 M दृष्टवान् (for ददृशे) — ᵈ) B Dc1 D2 4 T G1 2 4 5 M1. 2 5 महाराज (for ॰षाद्दो) — ᶠ) D2 शरपाताञ् (for त्वरया ताञ्) T G4 सज हार, G1 M स हिनस्ति; G2 5 सजघान (for साञ्जघान) T G1. 2 5 M तान् (for ह) — After 44, S ins

889* एव स वर्तते रौद्र संग्रामो भरतर्षभ ।

[G1 M1 2 5 [illegible] (5 भ)रतान्वय, G2 रोमहर्षण (for [illegible])]

52 पुत्रांस्तव महाबाहो त्वरया ताञ्जघान ह ॥ ४४
त्वत्कृते ह्यहमद्राक्षं दह्यमानां वरूथिनीम् ।
महत्सैन्यं शरैर्मुक्तैः पाण्डवेन वृषेण च ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

११३

धृतराष्ट्र उवाच ।
महानपनयः सूत ममैवात्र विशेषतः ।
स इदानीमनुप्राप्तो मन्ये संजय शोचतः ॥ १
यद्गतं तद्गतमिति ममासीन्मनसि स्थितम् ।
इदानीमत्र किं कार्यं प्रकरिष्यामि संजय ॥ २
यथा त्वेष क्षयो वृत्तो ममापनयसंभवः ।
वीराणां तन्ममाचक्ष्व स्थिरीभूतोऽस्मि संजय ॥ ३
संजय उवाच ।
कर्णभीमौ महाराज पराक्रान्तौ महाहवे ।
बाणवर्षाण्यवर्षेतां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ४
भीमनामाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
विविशुः कर्णमासाद्य भिन्दन्त इव जीवितम् ॥ ५

---

45 a) Ś1 [ऽ]च; D5 6 [ऽ]पि (for हि). — b) Ś1 धक्ष्यमाणां (for दह्यमानां) G1 M प्रदग्धां वाहिनीं तव — c) B4 युक्ता (for मुक्तै) — d) K3 (orig as in text, sup lin) पाण्डवानां (for °वेन) D5 [अ]र्जुनेन, Cd वृषेण (as in text) Ś K1-4 ह (for च) G1 M आचितौ वीरसत्तमौ

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K3-5 B2-4 Dc1 Dn1 D1 6 G1 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* Ś1 चतुर्थेदिने, G5 चतुर्थेऽहनि — *Adhy name* Ś1 K1 2 B4 भीमप्रवेश , K3 Dc1 D1 M1 2 5 भीमसेनप्रवेश , K4 भीमयुद्ध, K5 भीमयुद्धे विकर्णादिसप्तकुमारवध , B2 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजय , B3 5 भीमप्रवेशे कर्णपराजय , Dn1 D7 8 भीमप्रवेशे त्रिकर्णवध , Dn2 D3 भीमसेनसमागम , D2 भीमयुद्धे सप्तकुमारवध , D4 भीमसेनप्रवेशे कर्णवध , D5 सप्तकुमारवध , D6 भीमसेनप्रवेशे तेन सप्तधार्तराष्ट्रवध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2 4 5 134, B2 3 135, B5 143, Dn1 137, D2 140, D3 G1 M 133. — *Śloka no* Dc1 46, Dn1 47.

113

1 a) B2 अपचय (for °नय) — b) K2 मामेव (for ममैव) K5 D5 न संशय (for विशेषतः) — c) G1 M अतिक्रान्त (for अनुप्राप्तो) T G2-5 इदानीं समतिक्रान्त — d) S प्राप्त (for मन्ये) G1 M शोचितुं (for शोचतः)

2 T2 partly damaged — a) Dn1 इम (for इति) G1 M यद्गत गतमेव स्यात् — b) Dn1 मत मनसि स स्थितं, G1 M ममापनयमुत्तमं — c) B4 अनु (for अत्र) Ś K1-4 ते (for किं) — d) G1 प्रमरिष्यामि (for प्रक°)

3 D2 8 om (hapl) 3 D1 reads 3 twice T2 damaged — a) B3 तथा, G2 तदा, G5 यदा (for यथा) B2 Dn1 हि (for तु) D3 रणे राजन् (for क्षयो वृत्तो) — b) D3 क्षयो वृत्ते महाहवे — d) G5 स्म (for ऽस्मि)

4 b) Ś2 K (except K5) D1 महारथौ, B2-5 Dc1 °बलौ, D2 T G2-3 °रणे, G1 M1 2 5 पराक्रमे (for महाहवे) — c) K1 बाणावर्षाणि, K2 बाणवर्षेण (for बाणवर्षाणि) B2-5 Dc1 Dn2 [अ]सृजतां, D4 [अ]वर्षतौ (for [अ]वर्षेतां) — d) K3 वृष्टिमंताघ् (sic)

5 T2 partly damaged — a) Ś K1-4 D2 3, 6 भीमसेनेरिता, K5 Dn D4 7 8 भीमसेनाङ्किता, G5 भीमनामाक्षिता — b) K4 Dc1 D4 8 शिलासिता — c) B2 4 5 आहृत्य (for आसाद्य) — d) B1-3, 5 Dc1 क्षिण्वत, B4 Dn1 छिंदंत, Dn2 भिक्षत, D1 भिद्रत (sic), D2 5 हरंत, D6 भियत; D7 विंदंत, T1 G2-4 M कर्षत, G5 lacuna (for भिन्दन्त).

तथैव कर्णनिर्मुक्तैः सविषैरिव पन्नगैः ।
आकीर्यत रणे भीमः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६
तयोः शरैर्महाराज संपतद्भिः समन्ततः ।
बभूव तव सैन्यानां संक्षोभः सागरोपमः ॥ ७
भीमचापच्युतैर्बाणैस्तत्र सैन्यमरिंदम ।
अवध्यत चमूमध्ये घोरैराशीविषोपमैः ॥ ८
वारणैः पतितै राजन्वाजिभिश्च नरैः सह ।
अदृश्यत मही कीर्णा वातनुन्नैर्द्रुमैरिव ॥ ९
ते वध्यमानाः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
प्राद्रवंस्तावका योधाः किमेतदिति चाब्रुवन् ॥ १०
ततो व्युदस्तं तत्सैन्यं सिन्धुसौवीरकौरवम् ।
प्रोत्सारितं महावेगैः कर्णपाण्डवयोः शरैः ॥ ११

ते शरातुरभूयिष्ठा हताश्वनरवाहनाः ।
उत्सृज्य कर्णं भीमं च प्राद्रवन्सर्वतोदिशम् ॥ १२
नूनं पार्थार्थमेवास्मान्मोहयन्ति दिवौकसः ।
यत्कर्णभीमप्रभवैर्वध्यते नो बलं शरैः ॥ १३
एवं ब्रुवन्तो योधास्ते तावका भयपीडिताः ।
शरपातं समुत्सृज्य स्थिता युद्धदिदृक्षवः ॥ १४
ततः प्रावर्तत नदी घोररूपा महाहवे ।
बभूव च विशेषेण भीरूणां भयवर्धिनी ॥ १५
वारणाश्वमनुष्याणां रुधिरौघसमुद्भवा ।
संवृता गतसत्त्वैश्च मनुष्यगजवाजिभिः ॥ १६
सानुकर्षपताकैश्च द्विपाश्वरथभूषणैः ।
स्यन्दनैरपविद्धैश्च भग्नचक्राक्षकूबरैः ॥ १७ C. 7 5083 B 7 133. 17 K. 7 133 17

---

6 ^{a}) B4-6 Dc1 निर्मुक्ता —^{b}) D8 जिह्मगै (for पन्नगै) B (except B1) Dc1 शरा बर्हिणवाससः —^{c}) K1 D1. 2 अकीर्यत, K3 प्रकी°, Dn2 D3 6 प्राकी°, T G2-5 अवार्यत (for आकी°) B (except B1) Dc1 छादयाचक्रिरे वीरं (B3-6 भीम), G1 M कीर्यते स्म (G1 M2 °र्यते स्म, M3 4 °र्यंते स) रणे भीम

7 ^{c}) K3 B1 तत्र (for तव) —^{d}) Dc1 सागरोत्तर

8 G1 M om 8^{c}–9^{b}. —^{c}) D1. 4 6 अविध्यत (for अव°) Ś1 चमू सध्ये, Ś2 K1-4 D1 महामध्ये (for चमूमध्ये) —^{d}) T G2-5 शरैर् (for घोरैर्)

9 G1 M om 9^{ab} (cf v l 8) —^{c}) G1 M वध्यमानैर् (for अदृश्यत) —^{d}) S K1 2 4 वातरुग्णैर्, K5 B Dc1 Dn D4 -8 °भग्नैर्, D2 वायुरुग्णैर्, D1 वायुभग्नैर् (for वातनुन्नैर्)

10 ^{c}) G1 M यौधा (for योधा)

11 ^{a}) D5 द्रुवत, G1 M [s]द्रुवत (for व्युदस्त)
—^{d}) G3 -चापच्युतै (for -पाण्डवयो)

12 ^{a}) B Dc1 Dn1 शूरा हत (for शरातुर) D2 से शरान्कर्णभूयिष्ठा (sic) —^{b}) B3 वर- (for नर-) B1. 2 4 5 Dc1 हताश्ववर(B2 4 5 °रथ)वारणा , D5 नराश्वरथवाहना , S पत्त्यश्वरथवारणा —^{c}) K5 Dn1 D4 5 कर्णभीमौ, B2-4 Dc1 T G3-5 भीमं कर्णं (by transp) D4 om. च —^{d}) B4 Dc1 व्यद्रवन्, D4 5 प्राद्रवत् (for °वन्) B Dc1 Dn2 T G2-5 सर्वतोदिशा (for °दिशम्) G1 M ब्रह्माजल्पंस्तया (M3 4 °दा) मिथ

13 ^{a}) D4 G5 पा * र्थम् G2 M3 4 न नून पार्थ एवास्मान् —^{c}) G1 M1 2 5 यद्भीमकर्णप्रवरैर् —^{d}) D6 वध्यमान (for °ते नो) K1 B1 (marg as in text) महद् (for शरै) S बल वध्यति न शर

14 ^{a}) Dn2 om. from एव up to प्राव (in 15^{a}) Dn1 D4 7 8 इति (for एव) B Dc1 ब्रुवाणा (for ब्रुवन्तो) G1. 2 M यौधास् —^{b}) D5 शर (for भय-) —^{c}) K2 शरचाप (for °पात) —^{d}) B1 D8 युद्ध, B5 lacuna , D1 6 युधि (for युद्ध-) B5 lacuna , T G3 4 दिदृक्षया (for °क्षव)

15 Dn2 om up to प्राव (cf. v l 14) —^{a}) B5 प्राद्रवत * * नदी —^{b}) B1 S विशा पते, B2-5 Dc1 रणाजिरे (for महाहवे) —^{c}) B Dc1 शूराणा हर्षजननी —^{d}) K4 5 Dc1 D3 4 8 T G1 2 M1-4 भयवर्धनी

16 ^{c}) K1 सवृत्ता, B2 5 सम्भृता (for सवृता)

17 ^{a}) Ś1 सानुकल्प , D4 7 सानुकर्ण- (for सानुकर्ष) B5 om. from ताक up to भूषणै (in 17^{b}) —Dn1 om. 17^{b} B3 repeats 17^{b} after 890* —^{b}) Ś K1 2 4 5 Dn2 D1 3-5 गजाश्व- (for द्विपाश्व) K4 -यूयपै (for -भूषणै) B1. 3 (first time) सोपसंगध्वजै रथै ; D2 गजावरणभूषणै —After 17^{ab}, B1 3 ins

890* शतकुम्भविचित्रैश्च

—Dn1 reads 17^{cd} after 20 —^{c}) Ś2 परि- (for अप-) —^{d}) Ś K1-4 D1 भग्नचक्रैश्च (for °चक्राक्ष)

जातरूपपरिष्कारैर्धनुर्भिः सुमहाधनैः ।
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नाराचैश्च सहस्रशः ॥ १८
कर्णपाण्डवनिर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ।
प्रासतोमरसंघातैः खड्गैश्च सपरश्वधैः ॥ १९
सुवर्णविकृतैश्चापि गदामुसलपट्टिशैः ।
वज्रैश्च विविधाकारैः शक्तिभिः परिघैरपि ।
शतघ्नीभिश्च चित्राभिर्बभौ भारत मेदिनी ॥ २०
कनकाङ्गदकेयूरैः कुण्डलैर्मणिभिः शुभैः ।
तनुत्रैः सतलत्रैश्च हारैर्निष्कैश्च भारत ॥ २१

वस्त्रैश्छत्रैश्च विध्वस्तैश्चामरव्यजनैरपि ।
गजाश्वमनुजैर्भिन्नैः शस्त्रैः स्यन्दनभूषणैः ॥ २२
तैस्तैश्च विविधैर्भावैस्तत्र तत्र वसुंधरा ।
पतितैरपविद्धैश्च संबभौ द्यौरिव ग्रहैः ॥ २३
अचिन्त्यमद्भुतं चैव तयोः कर्मातिमानुषम् ।
दृष्ट्वा चारणसिद्धानां विस्मयः समपद्यत ॥ २४
अग्नेर्वायुसहायस्य गतिः कक्ष इवाहवे ।
आसीद्भीमसहायस्य रौद्रमाधिरथेर्गतम् ।
निपातितध्वजरथं हतवाजिनरद्विपम् ॥ २५

Ś1 K1 D4 -कूबरै D2 भग्नैश्च रथकूबरै

18 ^{a}) D1 जाति (for जात) K1 4 5 Dn1 D4 6-8 -परिस्कारैर् —^{b}) B2 ज्वलद्भि, D3 हेतिभि, G1 M1 2 5 राजतै (for धनुर्भि) K3 सुमहारथै, B2 5 D2 6 °स्वनै, Dn1 च महास्वनै, Dn2 सुमहाघलै, D4 7 8 G1 M च महाधनै (for सुमहा°) T G2-5 शक्तिभि परिघैरपि —Ś K D (except Dc1) om (hapl) 18^{c}–19^{d} —^{c}) G5 स्वर्ण (for सुवर्ण) —^{d}) T G2-5 समतत (for सहस्रश)

19 Ś K D (except Dc1) om 19 (cf. v 1 18) —^{a}) G2 कर्णभीमविनिर्मुक्तैर् —^{c}) T G2-5 -निर्घातै, G1 M शक्तिभि (for सघातै) —^{d}) Dc1 सपरस्वधै G3-5 सशक्त्यृष्टि(G4 शतघ्यष्टि)परश्वधै

20 Dc1 reads 20^{ab} on marg —^{a}) G5 स्वर्ण (for सुवर्ण-) Ś K (except K5) D1 चापैर् (for चापि) —Dn1 reads 20^{b} twice —^{b}) Ś मुसुल, K4 मुद्गर, K5 B2 Dn1 (both times) D2 8 मुशल, B1 3 मुषल (for मुसल-) K2 3 पट्टिसै, S (except G2) पट्टसै —After 20^{ab}, Dn1 reads 21^{ab} —^{c}) B2 (marg, orig as in text) D5 6 चक्रैश्, B4 Dn ध्वजैश् (for वज्रैश्) —^{d}) T G M1-4 शकुभि (for शक्तिभि) B1 D6 G1 M1. 2 इव (for अपि) M5 शंकुभि परिवारितै —^{e}) G1 M वि (for च) —After 20, Dn1 reads 17^{cd}

21 Dn1 reads 21^{ab} after 20^{ab} —^{a}) B Dc1 हारैश्च (for केयूरै) S किरीटा(T G2-5 कटका)गदकेयूरै —^{b}) D6 [आ]शुगै (for शुभै) B Dc1 कुण्डलैर्मुकुटैस्तथा (B3 °दा); Dn1 D4 7 8 कुंडलैर्मणि(D7 8 °लैर्हेम)भूषितै —After 21^{ab}, B Dc1 ins

891* वलयैरपविद्धैश्च तथैवाङ्गुलिवेष्टनै ।
चूडामणिभिरुष्णीषै स्वर्णसूत्रैश्च मारिष ।

[(L 1) B3 om the prior half B5 -वेष्टकै (for °नै) B4 तथा चांगुलिवेष्टकै (for the post half)]

—D5 repeats 21^{cd} after 22 —^{c}) D5 तनुत्रै शतपत्रैश्च; S °त्रै सतल(T G2 °नु)त्राणैर् —^{d}) B2-4 Dc1 Dn2 ग्रैवेयैश्चैव भारत Cd cites निष्कै (as in text)

22 ^{a}) D7 8 चित्रैश्, G1 2 4 M1 2 5 शस्त्रैश् (for छत्रैश्) Dn1 T G3-5 विविधैश् (for विध्वस्तैश्) —^{b}) B1 2 D3 चामरैर् (for चामर-) —^{c}) D5 नागाश्व (for गजाश्व) Ś1 -मनुष्यैर् (for -मनुजैर्) M1 2 5 छिन्नै (for भिन्नै) —^{d}) Ś K1-3 D1 5 शस्त्र, D2 6 वस्त्रैर्, G1 M छत्रै (for शस्त्रै) B1 T G2-5 शोणित, D2. 6 चंदन (for स्यन्दन) D6 8 -भूषितै (for भूषणै) B2-4 Dc1 शोणिताक्तैश्च पत्रिभि —After 22, D5 repeats 21^{cd}

23 ^{a}) D2 अन्यैर् (for तैश्च) K3 4 D1 भारैस्; B Dc1 भिन्नैस्, M3 4 भांडैस् (for भावैस्) —^{c}) K1 3 D1 पातितैर् —^{d}) B Dc1 वि, G1 M सा (for स) K4 अपि (for इव) D2 संभ्रमैर्घोरविग्रहै

24 ^{c}) B4 om from दृष्ट्वा up to the end of the adhy G1 M1 2 चामर- (for चारण) —^{d}) Ś K1-4 B2 3 Dc1 D1 समजायत (for °पद्यत)

25 B4 om 25 (cf v 1 24) B5 lacuna for 25^{a} —^{b}) G3 4 गतिं Ś1 कक्ष्य G1 M1 2 [अ]भवद्, G2 [आ]यसौ (for [आ]हवे) —^{c}) D5 आसीद्भीमस्य सग्रामो —^{d}) M3 4 रौद्रा (for रौद्रम्) T G2-4 मातिरथेर् Ś K1-3 Dn2 D2 3 रणं, K4 5 Dn1 D1 4 6-8 रणे, D5 तथा, M3 4 गतिः (for गतम्) —^{e}) Ś K1. 2. 4 5 D1-8 परं (for रथ) —^{f}) D1 हत्वा (for हत-) Ś2 K1-3 D1 4 5 -रथ(D4 -पर)द्विपं, D7 8 -नराधिपं (for नरद्विपम्)

गजाभ्यां संप्रयुक्ताभ्यामासीन्नडवनं यथा ।
तथाभूतं महत्सैन्यमासीद्भारत संयुगे ।
विमर्दः कर्णभीमाभ्यामासीच्च परमो रणे ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

११४

संजय उवाच ।
ततः कर्णो महाराज भीमं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
मुमोच शरवर्षाणि चित्राणि च बहूनि च ॥ १
वध्यमानो महाराज सूतपुत्रेण पाण्डवः ।
न विव्यथे भीमसेनो भिद्यमान इवाचलः ॥ २
स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन निशितेन च ।
विव्याध युधि राजेन्द्र भीमसेनः पतत्रिणा ॥ ३
स कुण्डलं महत्कर्णात्कर्णस्यापातयद्भुवि ।
तपनीयं महाराज दीप्तं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ४
अथापरेण भल्लेन सूतपुत्रं स्तनान्तरे ।
आजघान भृशं भीमः स्मयन्निव महाबलः ॥ ५
पुनरस्य त्वरन्भीमो नाराचान्दश भारत । C 7 5701 B 7 139 6 K 7 139 6

26 B4 om 26 (cf. v l. 24) — a) Ś K1-3 D3 5 6 G1 M संप्रयुद्धाभ्याम्, D2 °हृष्टाभ्याम्, G3 °वृत्ताभ्याम् (for °युक्ताभ्याम्) — b) K4 5 B (B4 om) Dc1 Dn1 D1 4 6-8 G3 4 नलवन, Dn2 D2 3 तालवन, D5 ताळ°, T G1. 2 5 M नळ° (for नड°) — c) B5 T G M3-5 तथारूप (for °भूत) — For 26cd, B2 3 Dc1 subst

892* मेघजालनिभं सैन्यमासीत्तत्र नराधिप ।

— e) B5 lacuna for कर्णभीमाभ्या D2 विमर्दो भीमकर्णाभ्याम् — f) Dn1 D4 देवासुररणोपम (D4 °समो रणे)

Colophon om in B4 — *Sub parvan* Ś1 K3-6 B2 3 Dc1 Dn1 D1 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* G5 चतुर्थेऽह्नि —*Adhy name* Ś1 K2 3 B2 Dc1 Dn2 D1-4 6-8 भीमसेनप्रवेश, Ś2 K4 B5 Dn1 D5 भीमप्रवेश, K5 M4 भीमकर्णयुद्ध, B1 3 भीमप्रवेशे कर्णपराजय, G1 M1 2 भीमसेनप्रवेशे भीमकर्णयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) B1. 2 T G2-5 135, B5 144, Dn1 138, D2 141, D8 34, G1 M 134 —*Śloka no* Dn1 26

114

1 B4 om the ref — b) D6 शितै (for त्रिभि) — After 1ab, S ins

893* पुनश्चतुर्भिस्तीक्ष्णाग्रैराविध्यत्कङ्कपत्रिभि ।
[T G2-5 च षड्भिस् (for चतुर्भिस्)]

— c) B4 ववर्ष (for मुमोच) — d) K5 B2 4 Dn1 D2-5 7 8 T G3-5 विचित्राणि, B1 3 Dc1 चित्राणि सु, D6 विविधानि (for चित्राणि च)

2 a) K3 B Dc1 Dn महाबाहु, G5 lacuna (for महाराज) — c) B5 स (for न) B5 lacuna for भीमसेनो G1 M न स विव्यथते भीमो — d) K4 D1 विध्यमान (for भिद्य°)

3 b) Dn2 D3 6 ह (for च) — c) D6 युद्धे (for युधि) — d) Ś1 [s]थ पत्रिणा, Ś2 K1 2 4 D1 तु प°, G5 (orig as in text, *sup lin*) च प° (for पत°) D4 भीमसेनेन पत्रिणा — For 3cd, B Dc1 subst

894* विव्याध सुभृश संख्ये तैलधौतेन मारिष ।

4 D8 reads 4 after 6ab — a) Ś2 K1 D8 कर्णं, B2 4 चारु (for कर्णात्) — b) G1 M1-3. 5 (*sup lin*, orig as in text) कर्णस्य भुवि पातयन् — c) B3 D3 6 T1 G2-4 तापनीयं, G6 lacuna (for तप°) G1 M1 2 5 भयं राजन् (for महाराज) — After 4, D5 ins

895* गाङ्गेयपुलिनान्मत्तश्चक्रवाको नदन्निव ।
मणिमाणिक्यजडित हुतभुक्तिग्मतेजसम् ।
निगडवदमृतादेकात्तामरसं सुरशिल्पिना कृतम् ।

रणे प्रैषीन्महावेगान्यमदण्डोपमांस्तथा ॥ ६
ते ललाटं समासाद्य सूतपुत्रस्य मारिष ।
विविशुश्चोदितास्तेन वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ७
ललाटस्थैस्तु तैर्बाणैः सूतपुत्रो व्यरोचत ।
नीलोत्पलमयीं मालां धारयन्स पुरा यथा ॥ ८
ततः क्रुद्धो रणे कर्णः पीडितो दृढधन्वना ।
वेगं चक्रे महावेगो भीमसेनवधं प्रति ॥ ९
तस्मै कर्णः शतं राजन्निषूणां गार्ध्रवाससाम् ।
अमर्षी बलवान्क्रुद्धः प्रेषयामास भारत ॥ १०
ततः प्रासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
समरे तमनादृत्य नास्य वीर्यमचिन्तयत् ॥ ११
ततः कर्णो महाराज पाण्डवं निशितैः शरैः ।
आजघानोरसि क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ १२
जीमूताविव चान्योन्यं तौ ववर्षतुराहवे ।
तलशब्दरवैश्चैव त्रासयन्तौ परस्परम् ॥ १३
शरजालैश्च विविधैश्छादयामासतुर्मृधे ।

श्रवणकुण्डल कर्णमच्युतो न्यपतद्यास्य शुद्धमुत्तमम् ।

5 ^{a}) B_3 G_1 M तथा (for अथ) — ^{c}) B_{2-4} Dc_1 क्रुद्धो (for भीम) — ^{d}) G_1 M हसन (for स्मयन्) B_{2-4} Dc_1 दृष्टेव वृकोदर

6 ^{a}) $D_{7.8}$ अन्यास् (for अस्य) G_1 $M_{1.2.5}$ ततोस्य त्वरितो भीमो — After 6^{ab}, D_3 reads 4 — ^{c}) B_{2-5} Dc_1 Dn_2 $D_{3.6}$ महाबाहुर्, T G_{2-5} °राज (for °वेगान) G_1 M प्रेषयन्समरे (M_4 °न्स रणे) भीमान् — ^{d}) K_5 $B_{1.5}$ Dn_2 $D_{1.7.8}$ T G_{2-5} तदा, G_1 M शितान् (for तथा) B_{2-4} Dc_1 निर्मुक्ताशीविषोपमान

7 ^{a}) B Dc_1 विनिर्भिद्य, D_6 समापद्य (for °साद्य) — ^{c}) $D_{5.6}$ नोदितास्, $D_{1.8}$ प्रेरि° (for चोदि°)

8 ^{a}) Ś K_{1-4} $B_{2.4.5}$ D_1 ततो, B_1 Dn_2 $D_{3.6}$ च भैर् (for तु तैर्) — ^{b}) Ś K_{1-3} व्यराजत, K_4 D_1 विराजत, G_3 विरोचत (for व्यरो°) — ^{d}) B_{2-5} Dc_1 T G_{2-5} वै (for स) $Ś_1$ B_{2-5} Dc_1 transp पुरा and यथा G_1 M धारयन्निव भारत — After 8, K_4 B Dc_1 $D_{1.2.3}$ T G_{2-5} ins

896* सोऽतिविद्धो भृशं कर्ण पाण्डवेन तरस्विना ।
रथकूबरमालम्ब्य न्यमीलयत लोचने ।
स मुहूर्तात्पुनः संज्ञां लब्ध्वा कर्णः परंतप ।
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः क्रोधमाहारयत्परम् ।

[D_2 om lines 1–2 — (L 1) T G_{2-5} स विद्धोऽति Dc_1 T G_{2-5} युद्ध (for रण) K_4 यशस्विना (for तर°) — (L 2) G_2 आलम्ब (for आलम्ब्य) — (L 3) K_4 D_1 मुहूर्तात्, G_3 स मुहूर्तं T G_{2-5} तत (for पुन) K_4 प्रज्ञां; D_2 T G_{2-5} कर्णो (for संज्ञां) D_2 संज्ञां लेभे, T G_{2-5} लब्ध्वा संज्ञां (for लब्ध्वा कर्ण) G_3 तत पर, $G_{1.4}$ परंतप (for परंतप). — K_4 $D_{1.2}$ om line 4 — (L 4) T G_{2-5} रोषम् (for क्रोधम्)]

9 ^{a}) K_5 transp क्रुद्धो and कर्ण — ^{b}) $K_{1.2.4.5}$ Dn D_{3-8} T G_{2-5} -धन्विना — ^{d}) $Ś_2$ B Dc_1 S रथ (for -वध)

10 ^{a}) $D_{3.6}$ तस्मिन् (for तस्मै) G_4 om कर्ण — ^{b}) T G_{2-5} शराणां (for इषूणां) Ś $K_{1.2.4.5}$ Dn D_{1-8} T G_{2-5} गृध्र (for गार्ध्र) G_1 M शरान्बर्हिणवाससः — ^{c}) $M_{3.4}$ बलवत् — $G_{4.5}$ om (hapl) 10^{d}–12^{c}

11 $G_{4.5}$ om 11 (cf v 1 10) — ^{a}) T $G_{2.3}$ $M_{3.4}$ तस्मै (for तत) — ^{b}) K_5 $D_{2.4.5.8}$ -जालानि (for वर्षाणि) — D_8 om 11^{c}–12^{d} — ^{d}) $Ś_2$ K_5 B Dc_1 Dn $D_{2.6.7}$ T $G_{2.3}$ तस्य (for नास्य) $Ś_2$ $K_{1.5}$ B Dc_1 Dn D_{1-6} T $G_{2.3}$ $M_{1.2}$ माचिंतयत् — For 11^{cd}, D_2 subst

897* तानचिन्त्य महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रम ।

12 $G_{4.5}$ om 12^{abc} (cf v 1 10) D_8 om 12 (cf v 1 11) D_2 transp 12^{ab} and 12^{cd} — ^{a}) B_{2-5} Dc_1 Dn_1 transp तत and कर्ण — ^{b}) K_5 B Dc_1 Dn_1 G_1 M नवभि (for निशितै) — ^{d}) $Ś_1$ B_4 $D_{3.4}$ G_5 परंतप D_2 क्रुद्धरूपतर तत — After 12, B Dc_1 Dn_2 $D_{2.3.6}$ S ins

898* तावुभौ नरशार्दूलौ शार्दूलाविव दंष्ट्रिणौ ।
[T G_{2-5} समरे (for तावुभौ)]

— S cont

899* शरदंष्ट्रौ समासाद्य ततक्षतुरनन्तरम् ।
[T तरक्षुर् T G_{2-5} अरिंदमौ (for अनन्तरम्).]

13 ^{a}) $D_{1.8}$ जीमूतम् (for °ताव्) — ^{b}) K_3 B Dc_1 Dn_1 प्र (for तौ) K_3 D_4 विकर्षतुर् (for ववर्°). K_3

अन्योन्यं समरे क्रुद्धौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ १४
ततो भीमो महाबाहू राधेयस्य महात्मनः ।
क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा कर्णं विव्याध पत्रिणा ॥ १५
तदपास्य धनुश्छिन्नं सूतपुत्रो महामनाः ।
अन्यत्कार्मुकमादत्त वेगघ्नं भारसाधनम् ॥ १६
दृष्ट्वा च कुरुसौवीरसैन्धवानां बलक्षयम् ।
सवर्मध्वजशस्त्रैश्च पतितैः संवृतां महीम् ॥ १७
हस्त्यश्वनरदेहांश्च गतासून्प्रेक्ष्य सर्वतः ।
सूतपुत्रस्य संरम्भाद्दीप्तं वपुरजायत ॥ १८
स विस्फार्य महच्चापं कार्तस्वरविभूषितम् ।
भीमं प्रैक्षत राधेयो राजन्घोरेण चक्षुषा ॥ १९
ततः क्रुद्धः शरानस्यन्सूतपुत्रो व्यरोचत ।
मध्यंदिनगतोऽर्चिष्मान्शरदीव दिवाकरः ॥ २०
मरीचिविकचस्येव राजन्भानुमतो वपुः ।
आसीदाधिरथेर्घोरं वपुः शरशतार्चिषः ॥ २१
कराभ्यामाददानस्य संदधानस्य चाशुगान् । C 7 5719 B 7 139 28 K 7 139 29

पाडवे (for महाहवे) G1 M प्रगर्जंतौ महारथौ —c) G1 M घात- (for -शब्द) D1 रमैश्च (for स्वैश्च) —d) Ś1 K B Dc1 Dn1 D1. 3 . T G2-5 नामयेता, D3 °यानौ (for °यन्तौ)

14 a) D2 तु (for च) Ś K Dn1 D1 4-5 महद्भिश्च (for च त्रिविधैश्च) Dn1 D3 शरजालैश्च महद्भिश्च —b) B1 2 3 Dc1 G2. 4 नामयामासतुर्, D2 अर्दया (for छादया°) K. Dn1 D1 7 8 रणे (for मृधे) G1 M छादयेता महारथौ —d) M2. 8 कृते (for कृत)

15 a) D2 S महाराज (for °बाहू) —b) B (except B1) Dc1 G. सूतपुत्रस्य भारत —d) K1 कर्णो, S तं च (for कर्णं) B (except B1) Dc1 ननाद परवीरहा

16 a) G2 तम् (for तद्) —b) B3-5 Dc1 महारथ (for °मना) —c) Ś2 आधत्त, Dn1 D. T G2-. M1 2 आदाय (for आदत्त) —d) D3 सुदृढ (for वेगघ्न) B Dc1 S C7 भा(B1 वी)रस्य वेगवत्तर — After 16, Dn1 D. . ins

900* तदप्यस्य निमेषार्धाच्चिच्छेदास्य वृकोदर ।
तृतीय च चतुर्थं च पञ्चम षष्ठमेव च ।
सप्तम चाष्टम चैव नवम दशम तथा ।
एकादश द्वादश च त्रयोदशमथापि वा ।
चतुर्दश पञ्चदशं षोडश च वृकोदर ।
तथा सप्तदशं चैवमष्टादशमथापि वा ।
बहूनि भीमश्चिच्छेद कर्णस्यैव धनूंषि च ।
निमेषार्धाच्चत कर्णो धनुर्हस्तो व्यतिष्ठत ।

[(L 1) D2 तदस्यान्यत् (for °प्यस्य) D2 स (for [अ]स्य) —(L 3) D2 चापि (for चैव) —(L 4) D2 तथैव तु त्रयो° (for the post. half) —Dn1 D3 om (hapl) lines 5-6 —(L 7) D2 हि (for च) —(L 8) D2 पुन (for तत°) D2 व्यरोचत, D3 व्यदृश्यत (for व्यतिष्ठत)]

17 a) Ś2 K1-4 B1 3 . Dc1 Dn2 D1 3 6 G1 5 M1-4 स, B3 4 [अ]सौ, D2 M5 तु (for च) D7 8 दृष्ट्वा चकुरुसौवीर (sic) —b) B Dc1 सिंधुवीर, S सिंधूनां च (for सैन्धवानां) T G2-. जनक्षय (for बल) —c) Dn1 D3 सचर्म (for सवर्म) D2 -यंत्रैश्च (for -शस्त्रैश्च) —d) D1 पतिता, D2 T G2-4 पातितै (for पतितै) Ś K1-4 D1 संहता (for संवृता) B1 पतितै संहता मही — After 17, S ins.

901* रथैर्विमथितैर्भग्नैरश्वैश्चान्यै प्रवेगितै ।
भ्रष्टश्रीकैर्नरवरै पांसुकुण्ठितमूर्धजै ।

[(L 1) T G3 4 महैर् (for भग्नैर्) T G3 4 प्रवलितै, G1 M1 2 प्रवेशितै (for प्रवेगितै)]

18 a) K B2 (marg, orig as in text) 3 5 Dc1 Dn1 D1 2 4 . 7 8 रथ (for नर) D2 सवाश्च (for देहांश्च) —b) K2 गवान्स, D2 संहतान् (for गतासून्) Ś2 D2 T G3-4 M5 वीक्ष्य, D4 एव, D8 तत्र (for प्रेक्ष्य) K5 D. 7 8 G1 5 M1-4 सर्वश, Dn1 D3 सयुगे (for सर्वत)

19 a) S (except G3 4) विस्फार्य K4 B4 महाचाप —d) B. घोर (for राजन्)

20 b) K4 व्यरोचयत्, K5 Dn D3. 5-8 T G2-5 M3-5 व्यराजत (D3 °त), B3 Dc1 व्यदृश्यत, D1 G1 M1 2 व्यजायत (for व्यरोचत)

21 a) Ś1 मरीचिकवचस्येव —b) T G2-5 अंशुमतो (for भानु°) —c) K1 2 D2 6 7 8 अधिरथेर् (sic), T G2-4 भाति° (for आधि) D2 रूप (for घोर) B5 आसी * * * * घोर — D1 om (hapl) 21d-23a M3 om 21d —d) Ś1 राजन्, D2 धनु (for वपु) K5 B Dc1 Dn D. 7 8 T G2-5 M1 वपु शरशताचि(G3 °तर्चि)त

विकर्षतो मुञ्चतो वा नान्तरं ददृशू रणे ॥ २२
अग्निचक्रोपमं घोरं मण्डलीकृतमायुधम् ।
कर्णस्यासीन्महाराज सव्यदक्षिणमस्यतः ॥ २३
स्वर्णपुङ्खाः सुनिशिताः कर्णचापच्युताः शराः ।
प्राच्छादयन्महाराज दिशः सूर्यस्य च प्रभाम् ॥ २४
ततः कनकपुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ।
धनुश्च्युतानां वियति ददृशे बहुधा व्रजः ॥ २५
शरासनादाधिरथेः प्रभवन्तः स्म सायकाः ।
श्रेणीकृता व्यराजन्त राजन्क्रौञ्चा इवाम्बरे ॥ २६
गार्ध्रपत्राञ्शिलाधौतान्कार्तस्वरविभूषितान् ।
महावेगान्प्रदीप्ताग्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥ २७
ते तु चापबलोद्धूताः शातकुम्भविभूषिताः ।
अजस्रमन्वकीर्यन्त शराः पार्थरथं प्रति ॥ २८
ते व्योम्नि रत्नविकृता व्यकाशन्त सहस्रशः ।
शलभानामिव व्राताः शराः कर्णसमीरिताः ॥ २९
चापादाधिरथेर्मुक्ताः प्रपतन्तः स्म सायकाः ।

22 D4 om 22 (cf v l 21). M8 reads 22 after 24 — [a]) K1.2 G2 आदधानस्य — [b]) D4 वाशुगां; T G2-5 सायकान, G1 M वा शरान (for वाशुगान्) — [c]) Ś2 विकर्षंतो D2 मुंचतश्च; D3 विमुंचंतो; G1 M1.2.5 वास्य रणे (for मुञ्चतो वा) B Dc1 कर्षतो मुंचतो बाणान्, G5 वीक्षतो मुंचतो वापि — [d]) Ś2 K1.2 B1 D2.7.8 ददृशे (for ददृशू)

23 D4 M8 om 23[a] (for D4, cf v l 21) — [b]) Dn2 D2.3.6 G1 M मडलीकृतकार्मुकं Cd cites आयुधं (as in text) — [c]) G1 M1.2 [अ]पि, M5 तत्र (for [आ]सीन्) D5 om (hapl) from न्महाराज up to प्राच्छादय (in 24[c]) K2 B2-5 महीपाल (for महाराज) — [d]) D3 S (except G5) सव्यं; D6 सव्य (for सव्य)

24 D5 om up to प्राच्छादय (cf v l 23) — [a]) G3 M3.4 सुवर्णपुंखा निशिता — [c]) K5 D4 G3.5 प्रच्छादयन् (for प्राच्छा°) — [d]) K6 B Dc1 Dn प्रभां (for प्रभाम्) D2 भीम दश दिशस्तथा, S दिश सूर्यं इवांशुभिः — After 24, D2 reads 32-35 and M8 22

25 [b]) D4 शरेण नतपर्वणा — [c]) D2 कर्णचापच्युतानां च — [d]) D6 ददृशुर्; T G3.4 दृश्यते, G1.2.5 M दृश्यंते (for ददृशे) D2 वियति, M3.4 बहुला (for बहुधा) Ś1 K1-3 D1 G5 M व्रजा, T G3 प्रभा., G1 प्रजा (for व्रज) D8 ददृशे बहुलव्रज

26 [a]) B (except B1) Dc1 D1 बाणासनाद् (for शरा°) D2.6 अधिरथे; T G2-4.5 (sup lin, orig as in text) आति° (for आधि°) — [b]) K5 D2.4.5.7.8 प्रा(K5 D4 प्र)वर्तंत; B4 प्रभवंते, Dn1 T G2-5 प्रभवंति; D6 प्रलयंत (for प्रभवन्त) K5 B3 च, B2 स; G1 M1.2.5 हि (for स्म) B1.2 सायका — [c]) Dn2 D3.5.6 श्रेणीभूता (for °कृता) B2-5 Dc1 D2 G1 M व्यरोचंत (for व्यराजन्त) — [d]) G1 M हंसा (for राजन्) K1.2 इवाबने (for °म्बरे) Ś1 क्रौंचा इव महावने

27 [a]) Ś K1-4 D 2.6 T G गृध्रपत्रान्; Dc1 Dn1 D1.3.7.8 गार्द्ध; M1.2.4 गृध्रपत्राणाम् (for गार्ध्रपत्राम्) — [c]) Ś1 K2-4 D1 सुदीप्ताग्रा(K4 °प्री)न् (for प्रदी°) — [d]) D2 [अ]प्य बहून्, T G2-4 [अ]तिरथि (for [आ]धिरथि) G2 शरा (for शरान्)

28 M5 om 28-32 — [a]) B2 ते च, D2.6 G1 तेपि; G1 M1.2 तेन (for ते तु) K1 G4 चापि (for चाप) — [b]) Ś K1.2.4 D2.6 शातकौंभ, B1.2.5 Dc1 कार्तस्वर — [c]) Dn1 D2.4.7.8 अन्वयतंत, D1 अवकीर्यंत, T G2.4 अनु° (for अन्व°) B (except B1) Dc1 अजस्रमपतन्बाणान् — [d]) B (except B1) Dc1 भीमसेनरथं प्रति

29 M5 om 29 (cf v l 28) — [a]) B Dc1 हेम (for रत्न) — [b]) K2-4 Dn2 D1 व्य(K4 वि)काशंत, K5 Dn1 D2.7.8 S (M5 om) व्यराजंत (for व्यकाशन्त) D5 शरोत्तमा (for सहस्रश) — [c]) K1 G1 M1.2 व्रात. — [d]) D1 om कर्ण D2 विभूषिता (for -समीरिता)

30 M5 om 30 (cf v l 28) — [a]) D2.6 अधिरथेर्; T G2-4 आति° (for आधि°) B Dc1 बाणा (for मुक्ता) — [b]) K5 D6 प्रपतंति; B1.2 (marg, orig as in text) S (M5 om) प्रभवंत (T G2-5 M3.4 °ति) (for प्रपतन्त). K2 D1 स; D2 च (for स्म) B2-5 Dc1 चकाशिरे (for स्म सायका) — [c]) B1.3.4 Dc1 इवात्यर्थम्, B2 (marg; orig as in text) G2.5 M3.4 इवापांगाद्, T G3 इवापांग; G4 इवापांगा (for इव प्राशु) G1 M1.2 एको दृश्य इवापांगे — [d]) Ś1 प्रभावाद्, Ś2 प्रभावो, T G2.4

दीर्घ इव प्रांशुः प्रभवन्दृश्यते शरः ॥ ३०
वारिधाराभिश्छादयन्निव तोयदः ।
प्राच्छादयत्क्रुद्धो भीमं सायकवृष्टिभिः ॥ ३१
भारत भीमस्य बलवीर्यपराक्रमम् ।
त्मायं च पुत्रास्ते प्रैक्षन्त कुरुभिः सह ॥ ३२
समुद्रमिवोद्धूतां शरवृष्टिं समुत्थिताम् ।
चिन्तयित्वा भीमस्तु क्रुद्धः कर्णमुपाद्रवत् ॥ ३३
मपृष्ठं महच्चापं भीमस्यासीद्विशां पते ।
र्षणान्मण्डलीभूतं शक्रचापमिवापरम् ।
मास्छराः प्रादुरासन्पूरयन्त इवाम्बरम् ॥ ३४

सुवर्णपुङ्खैर्भीमेन सायकैर्नतपर्वभिः ।
गगने रचिता माला काञ्चनीव व्यराजत ॥ ३५
ततो व्योम्नि विषक्तानि शरजालानि भागशः ।
आहतानि व्यशीर्यन्त भीमसेनस्य पत्रिभिः ॥ ३६
कर्णस्य शरजालौघैर्भीमसेनस्य चोभयोः ।
अग्निस्फुलिङ्गसंस्पर्शैरञ्जोगतिमिराहवे ।
तैस्तैः कनकपुङ्खानां द्यौरासीत्संवृता व्रजैः ॥ ३७
स भीमं छादयन्बाणैः सूतपुत्रः पृथग्विधैः ।
उपारोहदनादृत्य तस्य वीर्यं महात्मनः ॥ ३८
तयोर्विसृजतोस्तत्र शरजालानि मारिष । C. 7 5778 B 7 139 47 K 7 139 47

त्तो (for प्रभवन्) Dn₂ D₃ दृश्ये (for दृश्यते) (marg as in text) — D₃ साकाशे सन्निभ D₂ हि स्थित, D₃ पीडित) शरः, D₃ प्रावर्तन्दृश्यते, D दृश्यते प्रभवन्शरः, G₁ M₁₋₄ दृश्यते महत त

31 M om 31 (cf v 1 28) — ᵃ) D₃ पर्वत (for पर्वत) — ᵇ) G₃ छादयन्मोघदो यथा — D reads 1ᶜᵈ after 33 — ᶜ) D₂ G₁ M₁₋₄ कर्णं (for कर्णं) B D₂ D₃ T G₁ M₁ प्रच्छादयत, D प्राच्छा त, D₁ प्रच्छादयन् (for प्राच्छादयत्) Dn₁ कर्णं च्छादयामास — ᵈ) D G₁ M₁₋₄ भीम (for भीमं) सायकः

32 M om 32 (cf v 1 28) D₂ reads 32–35 after 21 — ᵇ) Ś₁ B D₁ Dn₁ बल वीर्यं, K₁ D₂ T G₁ M₁ बलं वीर्यं (for बलवीर्य) — ᵈ) Ś₁ प्रैक्षन्त, K₁ प्रैक्षंत (sic), Dn₂ D प्रेक्षन्त (for प्रैक्षन्त) B (except B₁) D₁ ददृशुः सहसैनिकाः

33 For the sequence in D₂, cf v 1 32 — ᵃ) B₂ (marg, orig as in text) S (except G₁ M₁) समुद्राद्; D₁ समूर्तम् (for समुद्रम्) K₁ इवोद्धूत, G₁ M ॰द्धूता (for ॰द्धूतां) — ᶜ) G₁ M₁₋₄ नाधितयत भीमस्तु — ᵈ) D₂ रोषी (for क्रुद्ध) G₁ M अभिद्रवत् (for उपा॰)

34 For the sequence in D₂, cf v 1 32 — ᵃ) Ś₁ रत्नपुंखं, D₁ रत्नपर्णं (for ॰पृष्ठ) K₁ महाचापं — ᶜ) Ś K₁₋₄ B₂ आकर्षन्, K₁ Dn₂ D₂₋₄ ₆₋₈ कर्षतो, S विकृष्ट (G₁ M₁ ₂ ॰त) (for आकर्षात्) — ᵈ) S श (T G₂ ₄ च) कार्मुकम् (for शक्रचापम्) G₁ M इवातत (for ॰परम्) — ᶠ) Dc₁ इवार्णव (for ॰म्बरम्)

35 For the sequence in D₂, cf. v 1 32 — ᵃ) D₃ भीमस्य (for भीमेन) — K₁ om (hapl) 35ᶜ–36ᵈ — ᶜ) D₅ चरिता (for रचिता) — ᵈ) K₄ विराजते, D व्यरोचत, D G₁ M (except M₅) व्यरोचत (for व्यराजत) — After 35, D reads 31ᶜᵈ

36 K₁ om 36 (cf v 1 35) — ᵃ) Ś₁ विभक्तानि, B विप, D₂ विद्ध॰ (for विप॰) — ᵇ) G क्षुरप्राणि॰ (for शरजालानि) Ś₁ भारत, T G₁₋₃ मारिष (for भागशः) — ᶜ) M₂ आगतानि (for आह॰) D व्यदह्यन (for व्यशीर्यन्त) D₂ व्यपयति व्यशीर्यन्ति — ᵈ) B₃ D भीमसेनेन पत्रिभि (D₂ भारत)

37 ᶜ) D₂ सविस्फुलिंगैरंगारैर्, D अग्निरकंगमस्पर्शैर् — ᵈ) Ś₁ K₁ ₂ D₁ ₄ ₇ ₈ अजो, D₃ ₆ अहो, G₁ M मनो, Cd अञ्जो (as in text) D₂ राजन्नातिरिवाहवे, D सर्वाभरणभेदनैः, Cv as in text — ᵉ) D₁ ॰भूषाना (for ॰पुङ्खाना) — ᶠ) D₁ शान्दतो (for संवृता) D₂ खद्योतानामिव व्रजैः — After 37, B Dc₁ ins

902* न स्म सूर्यस्तदाभाति न स्म वाति समीरण ।
शरजालावृते व्योम्नि न प्राज्ञायत किंचन ।
[(L 2) B₁ प्राजायत (for प्राज्ञा॰)]

38 ᵃ) D₂ G₁ M भीम (for भीमं) — ᵇ) D₂ G₁ M₁ ₂ ₄ ₅ सूतपुत्र, D₇ सत पुत्र (for सूतपुत्र) — ᶜ) D₁ अपारोहद्, M₁ ₂ उपारोहाद् (for ॰रोहद्) K₁ अनाकृत्य, D₅ ॰वृत्य (for दृत्य) — ᵈ) G₁ M transp तस्य and वीर्यं

46 47 वायुभूतान्यदृश्यन्त संसक्तानीतरेतरम् ॥ ३९
तस्मै कर्णः शितान्बाणान्कर्मारपरिमार्जितान् ।
सुवर्णविकृतान्क्रुद्धः प्राहिणोद्वधकाङ्क्षया ॥ ४०
तानन्तरिक्षे विशिखैस्त्रिधैकैकमशातयत् ।
विशेषयन्सूतपुत्रं भीमस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४१
पुनश्चासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
अमर्षी बलवान्क्रुद्धो दिधक्षन्निव पावकः ॥ ४२
तस्य तान्याददे कर्णः सर्वाण्यस्त्राण्यभीतवत् ।
युध्यतः पाण्डुपुत्रस्य सूतपुत्रोऽस्त्रमायया ॥ ४३
तस्येषुधी धनुर्ज्यां च बाणैः संनतपर्वभिः ।
रश्मीन्योक्त्राणि चाश्वानां कर्णो वैकर्तनोऽच्छिनत् ४४
अथास्याश्वान्पुनर्हत्वा त्रिभिर्विव्याध सारथिम् ।
सोऽवप्लुत्य द्रुतं सूतो युयुधानरथं ययौ ॥ ४५
उत्स्मयन्निव भीमस्य क्रुद्धः कालानलप्रभः ।
ध्वजं चिच्छेद राधेयः पताकाश्च न्यपातयत् ॥ ४६
स विधन्वा महाराज रथशक्तिं परामृशत् ।
तामवासृजदाविध्य क्रुद्धः कर्णरथं प्रति ॥ ४७
तामाधिरथिरायस्तः शक्तिं हेमपरिष्कृताम् ।

39 ᵇ) S -वर्षाणि (for -जालानि) — ᶜ) D2 नांत राणि प्रदृश्यत, G3 M3 4 वायुमार्गे (G3 आहवानि) व्यशी र्यंत — ᵈ) D2 G1 M1, 2 5 परस्पर (for [इ]तरेतरम्) — After 39, B Dc1 D5 ins

903* अन्योन्यशरसंस्पर्शात्तयोर्मनुजसिंहयो ।
आकाशे भरतश्रेष्ठ पावक समजायत ।

[(L 1) B (except B1) -सङ्घर्षात्, Dc1 सघर्षात् (for -संस्पर्शात्) B5 पुरुष (for मनुज-)]

40 ᵃ) Ś2 B3 4 तथा (for तस्मै) K4 5 D7 8 सितान् — ᵇ) G1 कार्मार (for कर्मार) K2 कर्मार परमाहितान् — ᵈ) G1 M1 2 5 जय (for वध)

41 ᵃ) B (except B1) अंतरीक्षे G1 M निशितैस् (for विशिखैस्) — ᵇ) Ś K D (except Dc1 D2) समा(Ś1 तथा, K5 Dn D3-8 अथा)च्छिनत्, M3 अशा- तयन् (for °यत्) — ᶜ) D8 तत पुत्रं (for सूतपुत्र)

42 ᵇ) K5 D4 6 7 8 -जाला(D5 °ळा)नि (for -वर्षा णि) — ᶜ) D5 अमर्षी भीमसेनस्तु — ᵈ) D2 दिधक्षु पावको यथा — After 42, B Dc1 D5 ins a passage given in App I (No. 12).

43 ᵃ) Ś K1, 2 B5 तान्याददे; G1 M सोऽभ्यहनत् (for तान्याददे) — G4 om. 43ᶜ–46ᵈ. — ᶜ) K2 पश्यतः; S (G4 om) कुर्वत (for युध्यत). B (except B1) Dc1 युध्यमानस्य भीमस्य — ᵈ) M3 4 वसुषेणो (for सूतपुत्रो)

44 G4 om 44 (cf v l 43) — ᵃ) K4 तस्येसुधी (sic) — ᵇ) Ś2 तु (for स) — ᵈ) B (except B1) Dc1 क्रुद्ध कर्णोच्छिनन्मृधे

45 G4 om 45 (cf v l 43) — ᵃ) D3 तथा (for अथ) S (G4 om.) च (for [अ]स्य) B (except B1) Dc1 D6 तस्याश्वांश्च (for अथास्याश्वान्) S (G4 om) विद्ध्वा (for हत्वा) — ᵇ) M3 4 पुनर् (for त्रिभिर्) D2 M5 विद्धाथ (for त्रिव्याध) B (except B1) Dc1 सूत विव्याध पत्रिभि (B2 3 5 पचभि) — K3 om 45ᶜᵈ — ᶜ) K5 B Dc1 Dn1 D5 7 8 [ऽ]पसृत्य, Cv [ऽ]विश्रुत्य (for ऽवप्लुत्य) S (G4 om) Cv रथात् (for द्रुतं) — ᵈ) B Dc1 Dn1 S (except M1 2, G4 om) युधामन्यो (for युयुधान)

46 G4 om 46 (cf v l 43) — ᵃ) B (except B1) Dc1 Dn2 विहसन् (for उत्स्मयन्) D5 भीमस्तु (for °स्य) — ᵇ) B Dc1 द्युति (for प्रभ) S (G4 om) युध्यमा(G1 युयुधा)नस्य मारिष — ᶜ) D5 कर्णस्य (for राधेय) — ᵈ) K5 B Dc1 Dn D3 4 6 7 G1 M1-4 5 (marg, orig as in text) पताका (for °काश्च) B2 3 Dc1 Dn1 व्यपा(B3 °शा)तयत्, D2 [अ]न्वपात यत्, D7 8 [अ]प्यपातयत् (for न्यपा°)

47 ᵃ) B1 2 (marg, orig as in text) 3-5 Dc1 Dn2 महाबाहू (for °राज) — ᵇ) Ś K1 4 B1 2 5 D1 परामृषत्; B3 समाददे, D4 8 T G3 4 M2 3 परामृशन् (for °मृशत्). — ᶜ) G5 सम् (for ताम्) B5 व्यवा- सृजत् D2 अव्यग्र.; D4 आविध्यत् (for आविध्य).

48 ᵃ) T G2-4 आतिरथिर् (for आधि°). Dn1 आदाय; D2 आयाता, D3 आयांती; D4 T G2-4 M5 (marg, orig as in text) आयत्त (for °स्त) — ᵇ) K4 सार्क्ति K1 Dn2 D1-8 परिस्कृता B (except B1) Dc1 शर्क्ति काचनभूषणां (B3 °पिता) — ᵈ) D5 च शितै, G1 M निशितै (for दशभि°),

तन्तीं महोल्काभां चिच्छेद दशभिः शरैः ॥ ४८
तद्दशधा राजन्निकृत्ता कर्णसायकैः ।
ततः सूतपुत्रस्य मित्रार्थे चित्रयोधिनः ॥ ४९
चर्मादत्त कौन्तेयो जातरूपपरिष्कृतम् ।
ङ्गं चान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रे जयस्य वा ।
स्य सहसा कर्णो व्यधमत्प्रहसन्निव ॥ ५०
विचर्मा महाराज विरथः क्रोधमूर्छितः ।
सिं प्रासृजदाविध्य त्वरन्कर्णरथं प्रति ॥ ५१

स धनुः सूतपुत्रस्य छित्त्वा ज्यां च सुसंशितः ।
अपतद्भुवि निस्त्रिंशश्च्युतः सर्प इवाम्बरात् ॥ ५२
ततः प्रहस्याधिरथिरन्यदादत्त कार्मुकम् ।
शत्रुघ्नं समरे क्रुद्धो दृढज्यं वेगवत्तरम् ॥ ५३
स भीमसेनः कुपितो बलवान्सत्यविक्रमः ।
विहायसं प्राक्रमद्वै कर्णस्य व्यथयन्मनः ॥ ५४
तस्य तच्चरितं दृष्ट्वा संग्रामे विजयैषिणः ।
लयमास्थाय राधेयो भीमसेनमवञ्चयत् ॥ ५५ C. 7 5767 B 7 129 76 K 7 129 75

49 [a]) B (except B1) Dc1 छित्वा, S भूमौ (for नन) — [b]) K3 ज्वाल (for कर्ण-) Dn2 -सायक-, 1 -सायकैः B (except B1) Dc1 S कर्णन्य निशितैः (G1 [illegible] निहता, M1.2 निहतैः) शरैः, D3 कृत्ता कर्णस्य सायकैः — [c]) D3 पश्यत (for अस्यत) — [d]) B3 चित्रिन (for -योधिन)

50 [a]) Ś2 चर्माधत्त — [b]) Ś1 -परिच्छद, K1.4.5 D (except D1.2.7) °स्कृत — [c]) Ś2 (sup lin as in text) B D2.6 T G2.3 चान्यतर, K4 चान्यतरे, K5 D5 चान्यातर-, D2 चाप्यतर, D7 वास्यांतर, D3 [illegible]स्यावर- (for चान्यतर) Cd cites अन्यतरप्रेप्सु (as in text) — [d]) Ś2 K (except K5) D1 अग्रं, D2.7.8 अर्थे (for अग्रे) S K Dn1 D2.4.5-8 जयाय (for जयस्य) K1.2 व, Dn1 वै, D2.8 च (for वा) S जय मरणमेव वा (T1 G2 च) — [e]) Ś1 Dn1 D4.5 तमस्य; S चर्मास्य (for तदस्य) B (except B1) Dc1 तरसा (for सहसा) — [f]) K4 विधिवत्, D2 विव्याध (for व्यधमत्) B (except B1) Dc1 व्यधमच्चर्म सुप्रभ — After 50, B Dc1 ins

904* शरैर्बहुभिरत्युग्रैः प्रहसन्निव भारत ।
[B5 स हसन् (for प्रह°)]

51 [a]) Ś K1-3 D5 स विचर्मा, D3 सासिचर्मा D2 महाबाहुर् (for °राज) — [c]) K1 D4 प्रासृज्यद् Dn2 आददे च, D2 अव्यग्र, M1.2 आविध्यद् (for आविध्य) — [d]) K5 D2 क्रुद्ध, G1 M भीम (for त्वरन्)

52 [a]) D8 धनुं — [b]) K1 चास्य, D4 ज्या च (for ज्या च) Ś2 K1 सुदंशित, K3 सुदसित, K4 *सं-सित, B5 सुमास्थित, Dn1 सुदशित, Dn2 सुसाधित्ता, D2.5 सुमहित, D3.6 सुसंधितं (D5 °ता), D3 सुसंचित, G1 M सुमहिता (for सुसंशित) B1-4 Dc1 नज्य छित्वा महानसि, T G2-5 छित्वा मौर्वी च सहित (G5 °स) — [c]) D3 निस्तृशश् B2.4.5 Dc1 पपात भुवि राजेंद्र — [d]) B (except B1) Dc1 क्रुद्ध (for च्युत) G2 खड्ग (for सर्प) — After 52, Dn2 ins an addl colophon [Adhy name भीमसेनप्रवेश]

53 Before 53, Dn2 ins संजय उवाच — [a]) T G2-4 आतिरथिर् (for आधि°) — [b]) B Dn G1 M1-4 आदाय, D7.8 चादत्त (for आ°) — [d]) D2.6 बलवत्तर (for वेग°) — After 53, B Dc1 D5 ins

905* व्यायच्छत्स शरान्कर्णं कुन्तीपुत्रजिघांसया ।
महत्तरो महाराज रुक्मपुङ्खान्सुतेजनान् ।
[(L. 1) D5 शर (for शरान्)]

54 [b]) D5 बलवान, T G2-5 दृढवान्, G2 दृढवत् (for बलवान्) — B1-4 Dc1 subst for 54[ab] B5 cont. after 905*

906* स वध्यमानो बलवान्कर्णचापच्युतैः शरैः ।
[B5 विध्यमानो]

— [c]) B4 वैहायस, Cd वि° (as in text) D5 प्राक्रोशद् (for प्राक्रमद्) D2 विहायसा प्रक्रमन्वै, S वैहायसमनुप्राप्य — [d]) Ś K1 2.4 पुन (for मन) D2 कर्णस्य व्यधमद्धनु, S स रथमाविशत्

55 Dc1 om 55[ab] — [a]) B2-4 स तस्य (for तस्य तच्) D2 लाघव (for चरित) D5 ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा) — [b]) D2 विक्रमं पाण्डवस्य च, G2 संग्रामे भीमकर्मण — [c]) B1 लवम्, B2 (marg as in text) बलम्, Cd ल्यम् (as in text) K5 D7.8 आधाय, Cd आस्थाय (as in text) S ध्वजाल्यस्थो राधेयो

56 [a]) Ś K1-4 D1 स तं दृष्ट्वा, K5 B Dc1 Dn D2-8 त च (D8 om च) दृष्ट्वा, D2 त दृष्ट्वाय (for तमदृष्ट्वा) — [b]) Ś2 Dc1 D3 विलीन, K1.2 व्यलीनं

तमदृष्ट्वा रथोपस्थे निलीनं व्यथितेन्द्रियम् ।
ध्वजमस्य समासाद्य तस्थौ स धरणीतले ॥ ५६
तदस्य कुरवः सर्वे चारणाश्चाभ्यपूजयन् ।
यदिचेप रथात्कर्णं हन्तुं तार्क्ष्य इवोरगम् ॥ ५७
स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् ।
स्वरथं पृष्ठतः कृत्वा युद्धायैव व्यवस्थितः ॥ ५८
तद्विहत्यास्य राधेयस्तत एनं समभ्ययात् ।
संरब्धः पाण्डवं संख्ये युद्धाय समुपस्थितम् ॥ ५९
तौ समेतौ महारङ्गे स्पर्धमानौ महाबलौ ।
जीमूताविव घर्मान्ते गर्जमानौ नभस्तले ॥ ६०
तयोरासीत्संप्रहारः क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ।
अमृष्यमाणयोः संख्ये देवदानवयोरिव ॥ ६१
क्षीणशस्त्रस्तु कौन्तेयः कर्णेन समभिद्रुतः ।
दृष्ट्वार्जुनहतान्नागान्पतितान्पर्वतोपमान् ।
रथमार्गविघातार्थं व्यायुधः प्रविवेश ह ॥ ६२
हस्तिनां व्रजमासाद्य रथदुर्गं प्रविश्य च ।
पाण्डवो जीविताकाङ्क्षी राधेयं नाभ्यहारयत् ॥ ६३
व्यवस्थानमथाकाङ्क्षन्धनंजयशरैर्हतम् ।

(for निलीन) D3 7 8 T G6 व्यथितेन्द्रिय —^{c}) D2 ध्वजे तस्य, G6 ध्वजवस्त्रं (for ध्वजमस्य) B2 (marg as in text) 3–5 G1 3 4 M1 2 समारुह्य, Dc1 T G2 5 M3–5 °रुज्य, D2 °रोहत्, Cd °साद्य (as in text) —^{d}) K1 om स B (except B1) Dc1 Dn2 तस्थौ भीमो महीतले (B2 महाबल) — After 56, M5 ins 910*

57 ^{a}) T G2–5 M3, 4 तत्तस्य (for तदस्य) —^{b}) D2 [अ]प्यपूजयन् (for [अ]भ्य°) —^{c}) D3 6 पातयेच्च, Cd यादियेप (as in text) M3 4 रणे (for रथात्) —^{d}) K1 3 B3 5 Dc1 D1 5 7 8 हर्तुं, B1 2 तूर्णं (for हन्तु) D2 5 तार्क्षे

58 ^{a}) T G2 सच्छिन्नधन्वा —^{c}) B1 सरथ (for स्व°) Cv as in text. —^{d}) D2 मनो दधे (for व्यवास्थित) Ś1 K (except K5) D1 युद्धाय समवस्थित

59 D2 om 59 —^{a}) M5 त (for तद्) Ś2 K1 2 4 5 B1–3 Dn2 D3 4 6 विहन्यास्य, B4 विहत्यास्य, Dc1 निहत्याथ, D3 विहत्याशु, T G2–5 विचिंत्य स, G1 M1–4 अतीत्याथ, M5 विमोह्याथ (for विहत्यास्य) Cv तद्विहत्य स राधेय —^{b}) D3 6 भूयश्चैन, D7 तत एवं (for तत एन) —^{c}) K4 5 Dn1 D4 7 8 सरब्धं, B Dc1 D5 S सरभात् (for सरब्ध) D5 S युद्धे (for संख्ये) —^{d}) Ś2 K1 2, 4 5 B2 4 5 Dc1 Dn2 D1 3 5 6 T G3 5 समवस्थितं (for समुप°)

60 ^{a}) G3 4 समतौ, G5 समेरौ (sic) (for समेतौ) B2 4 महाराज, D5 °वेगौ (for °रङ्गे) —^{b}) D2 T G2–5 महारथौ, D5 परस्पर (for महाबलौ) —^{d}) B1–3 5 Dc1 S नरर्षभौ, B4 महारणौ, D5 परस्परं, D6 नमस्थले (for नभस्तले)

61 Dn2 om 61^{ab} —^{b}) K3 4 D1 इव (for नर) —^{c}) G1 4 5 M1–4 सख्ये B3 अमृष्यमाणयो संख्ये —^{d}) S शक्रशबरयोरिव

62 Ś K1–3 om 62^{ab} After 62^{ab}, G1 M ins

907* शरैर्भीममतिक्रम्य कर्णो भृशमपीडयत् ।
विधन्वा विरथश्चैव विचर्मा निरासिस्तत ।
अमृष्यमाणश्च भृश शान्त कर्णास्त्रपीडित ।

[(L 2) M3, 4 विरमिश् (for °थश्) — (L 3) M3 4 अमर्षमाणश्]

—^{d}) Ś K1–3 D1 पर्वतानिव (for °तोपमान्) —^{e}) Ś2 विघातार्थौ —^{f}) K3 D1 व्याकुल, K4 lacuna, Cd व्यायुध (as in text) Ś2 K1 व्याल इव विवेश ह

63 ^{a}) B4 आलोक्य, D2 आस्थाय (for आसाद्य) T G2–5 गजप्राकार(G3 °प्रकर)मध्यस्थो —^{b}) S (except G5) रथमार्गं (for °दुर्गं) T G2–5 M5 विहत्य, G1 M1 2 प्रपश्य, M3 4 प्रपद्य (for प्रविश्य) Ś K1–4 Dn2 D1 3 5 6 ह (for च) —^{c}) G1 M संलीन (M1 2 °ल) समराकाक्षी (M3 4 °रक्षिणो) —^{d}) D2 om राधेय B2 (marg, orig as in text) नाभ्ययोधयत्, B5 °घातयत, D2 °वारयत्, T G2–5 °वर्तत, Cd नाभ्यवहारयत् (hypermetric) (for नाभ्यहारयत्) G1 M न न्यवर्तत (M3 4 न व्यवर्ते च, M5 व्यवर्तत न) पाण्डव

64 D3 om 64^{ab} —^{a}) B2 (marg as in text) Dn2 D3 6 Cd व्यवधानम्, Dn1 D4 अवस्थानम् (for व्यव°) S स व्यवस्थानमाकाक्षन् —^{c}) K1 2 उदस्य (for उद्यम्य) G2 वारणं (for कुञ्जर) —^{d}) D2 तस्थौ परमदुर्मना — After 64, B Dc1 Dn2 D1 2 6 ins

य कुञ्जरं पार्थस्तस्यौ परपुरंजयः ॥ ६४
य विशिखैः कर्णो व्यधमत्कुञ्जरं पुनः ।
ङ्गान्यथ कर्णाय प्राहिणोत्पाण्डवो नदन् ॥ ६५
ण्यश्वांस्तथा वाहान्यद्यत्पश्यति भूतले ।
दादाय चिक्षेप क्रुद्धः कर्णाय पाण्डवः ॥ ६६
स्य सर्वं चिच्छेद क्षिप्तं क्षिप्तं शितैः शरैः ।
व्यायुधं नावधीच्चैनं कर्णः कुन्त्या वचः स्मरन् ॥ ६७
धनुष्कोट्याग्रेण तं कर्णस्त्वभिद्रुत्य परामृशत् ।
उत्स्मयन्निव राधेयो भीमसेनमुवाच ह ॥ ६८
पुनः पुनस्तूबरक मूढ औदरिकेति च ।
अकृतास्त्रक मा योत्सीर्बाल संग्रामकातर ॥ ६९
यत्र भोज्यं बहुविधं भक्ष्यं पेयं च पाण्डव । C 7 5427 B 7 129 56 K 7 123 95

908* महौषधिसमायुक्त हनूमानिव पर्वतम् ।

65 a) Ś1 तस्य त (for तमस्य) K5 कुजर (for शखै) — b) K4 त्रिधिवत्, T G2 व्यथमत् (for धमत्) — After 65ab, D2 ins

909* रथायुतानि चिक्षेप हयानामयुतानि च ।
नरायुतानि च तथा कर्णायामिततेजसे ।
शक्त्यृष्टिप्रासपरिघकम्पनाकुटमुद्गरान् ।
चिक्षेप कर्णाय बली गृहीत्वा मेदिनीतलात् ।
तान्क्षिप्तान्भीमवलवद्वायुना समुदीरयन् । [5]
रणाङ्गणाभ्यासगतश्चिच्छेदाशु वृषस्तदा ।
महाग्रह इवाविष्टो निर्विषण्णो वृकोदर ।
अभ्यधावत राधेयं मूर्तिमाननिल स्वयम् ।

[(L 5) D2 समुदीरितान् — (L 6) D2 रणांगणाशगतांश् (for the prior half) — (L 7) D2 महाग्राह]

— c) D7 8 हस्त्यश्वानय K4 कर्णो* (for कर्णाय) K1–3 D1 हस्त्यग तच्च कर्णाय — d) D2 प्रहित्वा, S व्यसृजत् (M2 °जन्) (for प्राहिणोत्) Ś2 पाढव, G1 पाढवा K2 4 Dn1 D2 T G5 [ऽ]नदत् (for नदन्) K5 B Dc1 Dn2 D5 प्राहिणोत्पाडुनदन — After 65, K5 (marg, sec m) ins an addl colophon [*Adhy name* भीमपराजय]

66 a) Ś K (except K.) Dn D3 4 6–8 छत्राणि, D2 अस्त्राणि (for चक्राणि) B Dc1 चान्यद्, T G2–5 नागान् (for वाहान्) — b) Dn1 D4 यत्पश्यति स भूतले, D2 पदातीश्रयभू°

67 a) G1 M1 2 4 तदास्य D2 कर्णश् (for सर्वं) — b) D2 om the second क्षिप्त D5 क्षिप्रं क्षिप्रं (for क्षिप्तं क्षिप्त) D4 शरै (for शितै) — B Dc1 Dn1 D3. 5 6 ins after 67ab D2 after 67 M4 after 56

910* भीमोऽपि मुष्टिमुद्यम्य वज्रगर्भं सुदारुणम् ।
हन्तुमैच्छत्सूतपुत्रं संस्मरन्नर्जुन क्षणात् ।
शक्तोऽपि नावधीत्कर्णं समर्थं पाण्डुनन्दन ।
रक्षमाण प्रतिज्ञा ता या कृता सव्यसाचिना ।
तमेव व्याकुल भीम भूयो भूय शितै शरै । [5]
मूर्च्छयाभिपरीताङ्गमकरोत्सूतनन्दन ।

[(L 1) D5 शक्तिम् (for मुष्टि°) B (except B5) Dc1 Dn1 D3 सवर्त्म (for उद्यम्य) D3 6 दुरानद (for सुदारुणम्) D2 5 वज्रगर्भा सुदारुणा (for the post. half) — (L 3) B5 M5 समर्थं (for °थं) — M. om lines 5–6 — (L 5) D3 6 तमेव व्याकुलीभूत (for the prior half)]

— c) Dn1 D2 3 6 कर्णे, D4 चैव (for चैन) — d) D2 तदा (for कर्ण) Dn2 D3 6 कुन्त्या वाक्यमनुस्मरन्

68 a) D5 6 8 धनुषाग्रेण D2 भीम (for कर्णस्) — b) Ś K1–3 D1 त्वभिद्रुत्य, D7 G5 त्वभिद्रुत्स, D8 तमभिद्रुत्य (hypermetric) (for त्वभिद्रुत्य) Ś K1 2 4 B (except B3) D1 परामृषन्, D4 7 8 T G2–4 M3 4 °मृशन्, Cd °मृषत् (for °मृशत्) — After 68ab, K4 D1 5 ins

911* धनुषा स्पृष्टमात्रेण क्रुद्ध सर्प इव श्वसन् ।
आच्छिद्य स धनुस्तस्य कर्णं मूर्धन्यताडयत् ।
ताडितो भीमसेनेन क्रोधादारक्तलोचन ।

[L 1) K4 स्पृष्टमानस्तु, D1 °मात्रस्तु (for °मात्रेण)]

— c) B (except B1) Dc1 Dn1 विहसन्, D2 विस्मयन्, D6 उत्सृजन् (for उत्स्मयन्) Ś2 अपि, K1–3 D1 चैव (for इव) — d) B Dc1 वाक्यमेतद्, D2 S वाक्य चेदम् (for भीमसेनम्)

69 a) Ś1 K1 2 Dc1 Dn1 D4 तूवरक, D2 6 तूद° (for तूब°) Cv cites तूवरक Cd as in text — b) B Dc1 कौदरिक, Cd औदाधिक (for औदरिक) Cv cites औदरिक Ś K (except K) Dn2 D2 मूढेत्यौद(K1 °दा)रिकेति च — c) D4 om ता K (except K4) योधीर्, D7 यासीर् (for योत्सीर्).

तत्र त्वं दुर्मते योग्यो न युद्धेषु कथंचन ॥ ७०
मुनिर्भूत्वाथ वा भीम फलान्यद्धि सुदुर्मते ।
वनाय व्रज कौन्तेय न त्वं युद्धविशारदः ॥ ७१
फलमूलाशने युक्तस्त्वं तथातिथिभोजने ।
न त्वां शस्त्रसमुद्योगे योग्यं मन्ये वृकोदर ॥ ७२
पुष्पमूलफलाहारो व्रतेषु नियमेषु च ।
उचितस्त्वं वने भीम न त्वं युद्धविशारदः ॥ ७३

क्व युद्धं क्व मुनित्वं च वनं गच्छ वृकोदर ।
न त्वं युद्धोचितस्तात वनवासरतिर्भव ॥ ७४
सूदान्भृत्यजनान्दासांस्त्वं गृहे त्वरयन्भृशम् ।
योग्यस्ताडयितुं क्रोधाद्भोजनार्थं वृकोदर ॥ ७५
कौमारे यानि चाप्यासन्नप्रियाणि विशां पते ।
पूर्ववृत्तानि चाप्येनं रूक्षाण्यश्रावयद्भृशम् ॥ ७६
अथैनं तत्र संलीनमस्पृशद्धनुषा पुनः ।

—[d]) G1 M1 2 6 कामुक (for कातर)

70 [b]) D2 यत्र भक्ष्य, T2 G2-5 पेय भक्ष्यं (by transp) B3 भैक्ष्यं —[d]) D6 च युद्धे, T G3-5 युद्धस्य (for युद्धेषु) B Dc1 S कदाचन (for कथं°) — After 70, B3-5 Dc1 read 73-75

71 [a]) K5 Dn1 D4 5 7 8 [अ]धुना, T G3-5 यथा (for [अ]थ वा) K5 D4 5 7 8 वीर (for भीम) —[b]) Dn1 फलान्यत्ति, D3 °न्यादद्, D4 °अश्नि; D6 °न्यश, D7 8 °नत्ति (for °न्यद्धि) B1 2 Dc1 Dn2 D2 5 फला न्यादत्स्व (B1 2 °न्यकेषु) दुर्मते — After 71, Ś1 D2 read 74[ab]

72 B3 reads 72 on marg Ś1 D2 transp 72 and 73 —[a]) D6 युक्त, G3 यत्तस् (for युक्तस्) —[b]) Ś K1 2 4 D1 तथा विधि (K1 3 °ध) पूजने, K2 5 B3-5 Dc1 D2 4 5 7 8 तथातिथिपू° —[c]) K5 lacuna, D7 शास्त्रे —[d]) D4 धनुर्धर (for वृकोदर) — T G3 4 ins after 72 G5 after 73

912* सूदं त्वामहमाजाने मात्स्यप्रेष्यककारकम् ।

— After the above, G3-5 cont 913*

73 For the sequence in B3-5 Dc1, cf v 1 70 Ś1 D2 transp 72 and 73 K5 Dn1 om 73 —[a]) B1 G5 मूलपुष्प, D5 फळमूळ (for पुष्पमूल) D5 M3-5 °फलाहारे —[c]) G5 अन्येषु*** त्वेषु —[d]) D5 G1 विशारद — After 73, G5 ins 912*

74 For the sequence in B3-5 Dc1, cf. v 1 70 Ś1 D2 read 74[ab] after 71 T G2-5 transp 74[ab] and 74[cd] —[a]) B. Dc1 नियुद्धं, D2 मौनित्वं (for मुनित्वं) —[b]) K1 2 व्रज (for गच्छ) —[c]) T G2-5 transp न and त्वं —[d]) D1 वनवासो (for °वास) Ś1 D1 7 8 रतो, Dc1 गतिर् (for रतिर्) Ś1 K B Dc1 Dn1 D1 2 4 भवान् (for भव)

75 For the sequence in B3-5 Dc1, cf v 1 70 G5 om 75 Ś2 repeats 75 after 76 —[b]) T G2-4 तान्, G1 M स्व (for त्व) —[c]) T G2-4 स्व बाधितु (for ताडयितुं) —[d]) T G2-4 भोजनार्थे D4 7 वृकोदर — After 75, T G2 ins G3-5 cont. after 912*

913* संजय ।
एव त विरथं दृष्ट्वा स्मृत्वा कर्णोऽब्रवीद्वच ।

76 B3 reads 76 on marg —[a]) K2 om (hapl) from चाप्यासन् up to पूर्ववृत्तानि (in 76[c]) K1 अप्येनम्, B3-5 Dc1 वृत्तानि, D4 7 8 चास्यासन् B2 कौरवे यानि वृत्तानि, D5 कौमारेषु च यान्यासन् — K4 om (hapl) 76[bc] —[b]) B (except B1) Dc1 विप्रियाणि (for अप्रि°) —[c]) B Dc1 तानि सर्वाणि, D5 पूर्वं वृत्तानि (for पूर्ववृ°) Ś1 [अ]स्य, Ś2 D4 5 [ए]व, Dn1 D7 8 [ए]व (for [ए]न) —[d]) K2 D5 8 आश्रावयन्, G1 M आश्रावयद् (for अश्रा°) K3 Dn2 D3-6 G1 M नृप, D2 दृश (sic), D7 8 नृप (for भृशम्) — After 76, Ś2 repeats 75, while B5 ins

914* भीमसेन उवाच ।
राधेय शृणु मे वाक्यं सूर्यपुत्र बलाधिक ।
लोके त्वत्सदृशो योधो न विद्येत कथंचन ।
युष्माभिर्यद्गृह मार्ग्यैस्तदा किं बहुजल्पितैः ।
अथ त्वया न मार्ग्योऽह तदा गच्छामि मुञ्च माम् ।

On the other hand, G1 M ins after 76

915* एव तं विरथीकृत्य उच्चैः संतर्ज्य पाण्डवम् ।
मुदा परमया युक्तो दर्शयन्कृष्णपाण्डवौ ।

77 [a]) G5 om from अथैनं up to धनुषा (in 77[b]) D2 तथैव (for अथैन) —[b]) Ś2 अस्पृशन्; D4 संस्पृशद्, D3 सस्पृश्य (for अस्पृशद्) B1 D2 भृशं, D5 युत°, G5 वपु (for पुन) —[c]) K5 तु (for च) —[d]) T G2-5 वचस्, Cd वृषस् (as in text) Ś K (except K5) D1 पुन, G4 तव (for तदा)

श्व पुनर्वाक्यं भीममाह वृषस्तदा ॥ ७७
व्यमाविशान्यत्र न योद्धव्यं तु मादृशैः ।
शैर्युध्यमानानामेतच्चान्यच्च विद्यते ॥ ७८
ङ वा यत्र तौ कृष्णौ तौ त्वा रक्षिष्यतो रणे ।
गृहं वा गच्छ कौन्तेय किं ते युद्धेन बालक ॥ ७९
एवं तं विरथं कृत्वा कर्णो राजन्व्यकत्थत ।
प्रमुखे वृष्णिसिंहस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ८०
ततो राजञ्शिलाधौताञ्शराञ्शाखामृगध्वजः ।

C 7 5802
B 7 129 111
K 7 129 115

B Before 78, B1 ins कर्ण उवाच — [a]) K3 5 Dc1 D3 5 7 8 G5 मारिष, Dn2 D3 मादृशो, T 1 तु त्वया (for आविश) D7 8 [अ]न्येन (for [अ]-) Ś1 योद्धव्य बालिशान्यत्र, Dn1 D2 योद्धव्यं तेरत्र (D2 °शैरेव), D5 °व्य तादृशेनात्र, G1 M1 2 5 तु बलादन्यैर्, M3 4 अन्यैरमर्षी योद्धव्य, Cv as in t — [b]) B1 Dc1 Dn2 D3 6 च, D1 नानु (sic) or तु) Ś K (except K5) D1 योद्धव्य न तु मादृशै [d]) Ś K1 2 D1 अन्यस्य, K4 अन्यच्च, D3 नान्यच्च or चान्यच्च) T G2-5 Cv दृश्यते, G1 M1. 2 5 यते (for विद्यते)

79 [a]) Dc1 तत्र (for यत्र) — [b]) Ś1 K4 5 B 1 Dn D1-5 G3-5 त्वा, K1 lacuna (for त्वा) [c]) K2 om. वा — [d]) T G2 5 वा (for ते) D1 7 लक, T G2-5 बालिश (for बालक) — After 79, 5 ins

916* भीम शब्दार्थसद्भावी पुराणस्त्वं हि मे मत ।
मारुतिर्मारुतसुत शस्त्रेष्वस्त्रेषु चोत्तम ।
यज्ञशास्त्रार्थविद्यासु धर्मप्रवचनेषु च ।
निपुणोऽसि सदा भीम न त्व युद्धविशारद ।
तमुत्क्षयन्कण्ठदेशे पाणिना सस्पृशन्नृप । [5]
छत्रवज्राङ्कुशाङ्केन मातुर्वाक्यमनुस्मरन् ।

— D5 cont K2 (marg) 4 D1 ins after 79

917* कर्णस्य वचन श्रुत्वा भीमसेनोऽरिविदारणम् ।
उवाच कर्ण प्रहसन्सर्वेषा शृण्वता वच ।
जितस्त्वमसकृद्दुष्ट कथमे त्व वृथात्मना ।
जयाजयौ महेन्द्रस्य लोके दृष्टौ पुरातनै ।
मद्युद्धं मया सार्धं कुरु दुष्कुलसभव । [5]
महाबलो महाभोगी कीचको निहतो यथा ।
तथा त्वां घातयिष्यामि पश्यत्सु सर्वराजसु ।
भीमस्य मतमाज्ञाय कर्णो बुद्धिमतां वर ।
विरराम रणात्तस्मात्पश्यता सर्वधन्विनाम् ।

[(L 3) K2 कथमे D5 किं (for त्व) — (L 4) D5 हि चेंद्रस्य (for महेन्द्रस्य) D1 5 पुरातनौ (for °तनै) — (L 5) D5 कुरु त्व हि कुलाधम (for the post half) — (L 6) K2 महायोगी K4 D1 मया (for यथा) — (L 7) D5 पश्यमानेषु राजसु (for the post half) — K2 om line 9]

— D5 cont. D2 ins after 80[ab]

918* भीमोऽपि रथिना श्रेष्ठो धनदाच्छापमाप्तवान्
गत पद्मापहारेण प्रणाम नाकरोत्पुरा ।
अनेन कारणेनैव कर्णाद्भयमवाप्तवान् ।
कर्णेनापि तदोत्सृष्टो मातुर्वचनकारिणा ।

[For the incident, cf 3 152 — (L 1) D2 धनदस्थानम् (for °दाच्छापम्) — (L 2) D2 यतस्तु पद्महरणम् (for the prior half) D2 अगनार्थे (for प्रणाम न) — D2 om line 3 — (L 4) D2 मृष्टो (for [उ]त्सृष्टो) D2 मातुर्वाक्यमनुस्मृता (sic) (for the post half)]

80 [a]) D1 ते (for त) — [b]) K1 व्यकर्षत, K4 व्यकथ्यते, B2 4 Dc1 T G2-5 व्यकत्थयत्, B5 न गच्छति, Dn1 व्यवस्थित, Dn2 D3 6 विकत्थन, D5 विमथ्य च (for व्यकत्थत) — After 80[ab], D2 ins 918* — [c]) Dn1 तस्य (for वृष्णि) G1 -वीरस्य, G4 वयस्य (for -सिंहस्य) — [d]) D4 समवत (for महात्मन) — After 80, T G2-5 ins

919* त ब्रुवाण तु भीमस्तु काङ्क्षन्भीमपराक्रम ।
न चाकार्षीद्द्रुत स्मृत्वा ह्यर्जुनस्य महाबलम् ।
तस्य कार्मुकमारुज्य यमजाग्रु पराक्रमी ।
ततो दृष्ट्वा महाराज वासुदेवो महाद्युति ।
अर्जुनार्जुन पश्येम भीम कर्णेन बाधितम् । [5]
संजय ।
एवमुक्तस्तदा पार्थ केशवेन महात्मना ।
भीमसेनं तथाभूतं क्रोधसंरक्तलोचन ।
अमर्षवशमापन्नो निर्दहन्निव चक्षुषा ।

[(L 2) G2 वध (for द्रुत) G5 महाबल — (L 4) G2 पराक्रमी (for महाद्युति) — (L 7) G5 लोचन]

On the other hand, M1. 2 5 ins after 80

920* कर्णेन विरथीकृत्य तर्ज्यमान वृकोदरम् ।

प्राहिणोत्सूतपुत्राय केशवेन प्रचोदितः ॥ ८१
ततः पार्थभुजोत्सृष्टाः शराः काञ्चनभूषणाः ।
गाण्डीवप्रभवाः कर्णं हंसाः क्रौञ्चमिवाविशन् ॥ ८२
स भुजंगैरिवायस्तैर्गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
भीमसेनादपासेधत्सूतपुत्रं धनंजयः ॥ ८३
स छिन्नधन्वा भीमेन धनंजयशराहतः ।
कर्णो भीमादपायासीद्रथेन महता द्रुतम् ॥ ८४
भीमोऽपि सात्यकेर्वाहं समारुह्य नरर्षभः ।
अन्वयाद्भ्रातरं संख्ये पाण्डवं सव्यसाचिनम् ॥ ८५
ततः कर्णं समुद्दिश्य त्वरमाणो धनंजयः ।
नाराचं क्रोधताम्राक्षः प्रैषीन्मृत्युमिवान्तकः ॥ ८६
स गरुत्मानिवाकाशे प्रार्थयन्भुजगोत्तमम् ।
नाराचोऽभ्यपतत्कर्णं तूर्णं गाण्डीवचोदितः ॥ ८७
तमन्तरिक्षे नाराचं द्रौणिश्चिच्छेद पत्रिणा ।
धनंजयभयात्कर्णमुज्जिहीर्षुर्महारथः ॥ ८८
ततो द्रौणिं चतुःषष्ट्या विव्याध कुपितोऽर्जुनः ।
शिलीमुखैर्महाराज मा गास्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ८९
स तु मत्तगजाकीर्णमनीकं रथसंकुलम् ।
तूर्णमभ्याविशद्द्रौणिर्धनंजयशरार्दितः ॥ ९०
ततः सुवर्णपृष्ठानां धनुषां कूजतां रणे ।

दृष्ट्वार्जुनो भृश क्रुद्ध क्रोधसरक्तलोचन ।

81 a) Ś2 शिलाधौता — b) Ś1 K1 3 शूरा, Ś2 D1 शूरः (for शरान्) D4 शाखामृग.** — d) K5 प्रणोदित ; D6–8 प्रनो° (for प्रचो°)

82 b) B Do1 Dn2 S कनक (for काञ्चन) B3 -भूपिता (for भूषणा) D2 शरा विविशुराहवे — c) K5 -प्रहिता (for प्रभवा) — d) D4 [अ]भवन्, D8 शरान् (for [आ]विशन्) D2 हसा पद्मसरो यथा Cd cites हसा क्रौञ्चमिव (as in text)

83 a) B1–4 Do1 आविष्टैर्, B5 आयास्तैर्, Cd आयत्यैर् (for आयस्तैर्) — b) D4 G3 4 प्रेरितै (for प्रेषितै) — c) Ś2 K1 अपासीदत्, K5 D7 8 °निन्ये, B1 उपासेधत्, D2 अपारोधत्, D3, 5 6 अपा(D8 °वा)पेधत्, D4 अपास्यैव, T G2–4 M1 2 अवासेधत् (for अपा°) Cv as in text

84 a) K5 Dn2 D4 5 7 8 G3–5 स छिन्नवर्मा, T G1 2 M सच्छिन्नवर्मा (G2 °धन्वा) (for स छिन्नधन्वा) — b) D5 -शरार्दित — c) Ś1 भीमम् (for भीमाद्) — d) G2 जवेन (for रथेन) D4 द्रुवन्; G2 रणे (for द्रुतम्).

85 a) B5 S यान (for वाह) — b) Ś1 K2 B5 D4 नरर्षभ; Ś2 नराधिप (for नरर्षभ). D2 S आरुह्य पुरुष(D2 G4 M3, 4 भरत)र्षभ (G2 5 °भ) — c) D5 T G2–5 अभ्ययाद् (for अन्व°) K3 5 B1 (marg as in text) भारतं, D2 T G3–5 M3 4 पाडव (for भ्रातरं) B4 D2 M3 4 युद्धे, G1 2 5 M1 2 संख्ये, G4 सघे (for संख्ये) Dn2 D3 6 आयात पाडव सख्ये — d) Dn2 D3 5 6 T G2–5 भ्रातरं, M3 भारतं (for पाण्डव) — After 85, K3 4 D1 ins

921* सोऽवप्लुत्य द्रुतं सूतो युयुधानरथं ययौ ।

86 Ś1 K (except K5) D1 om. 86 — a) D2 तत स बाधयस्तूर्णं, S तत ससाधयन्कर्णं (T G2 5 M3 °य स्कर्णं) — b) M3 4 धनजय — c) D2 -दीप्ताक्ष, M1 2 -ताम्राक्ष (for -ताम्राक्ष) — d) K5 D5 7 8 इवापर (for °न्तक) D2 प्रैषीत्कर्णरथं प्रति, T G3–5 प्रेषयामास निश्वसन्, M2 प्रैषीन्मृत्युरिवात्तकृत्

87 a) B2 G1 2 M1 2 5 ग(B2 म)रुत्मानिव चाकाशे — b) K5 प्रार्थयन्पन्नगोत्तम — c) B5 lacuna for पतत्कर्णं B1 [ऽ]भ्यगमत्, T G3–5 न्यपतत् (for ऽभ्यपतत्) K1–3 राजस्, K4 D1 3 T M3 4 तूर्णं (for कर्णं) — d) K4 D1 राजन्, T G3–5 M3 4 कर्णं (for तूर्णं) K5 Dn1 D4–6 नोदित (for -चोदित)

88 a) B (except B4) अतरीक्षे — d) Ś2 B1 2 5 Do1 Dn1 D2 G3 4 उज्जिहीर्षन्, K3 °जीर्षुर्, B4 °धीर्षुर् (for °हीर्षुर्) T G2–5 M3–4 महारथं

89 b) T G2 विव्याथ. — After 89ab, G2 ins

922* तं परीप्सन्महाराज सत्यजित्पार्थमभ्ययात् ।
शरेणैकेन विव्याथ तं राजान महाबल ।
कर्णे पार्थेन विक्षिप्त नाराच द्रौणिरच्छिनत् ।

90 a) Ś मत्तगजानीकम् — b) Ś1 अनेकं (for अनीकं) — c) B2 (orig) अस्याविशद्, B2 (marg) अभ्य°, T G2–5 तत्राविं° (for अभ्यावि°) — d) Ś2 K (except K5) Dn2 D1, 3, 5–8 T G2–5 -शरा-

गाण्डीवघोषेण कौन्तेयोऽभ्यमवद्वली ॥ ९१
नयस्तथा यान्तं पृष्ठतो द्रौणिमभ्ययात् ।
दीर्घमिवाध्वानं शरैः संत्रासयन्बलम् ॥ ९२
र्थ देहान्नाराचैर्नरवारणवाजिनाम् ।
कङ्कबर्हिणवासोभिर्बलं व्यधमदर्जुनः ॥ ९३
तद्बलं भरतश्रेष्ठ सवाजिद्विपमानवम् ।
पाकशासनिरायस्तः पार्थः संनिजघान ह ॥ ९४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

११५

धृतराष्ट्र उवाच ।
न्यहनि मे दीप्तं यशः पतति संजय ।
हता मे बहवो योधा मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥ १
धनंजयस्तु संक्रुद्धः प्रविष्टो मामकं बलम् । C. 7 5818 B 7 140 2 K 7 140 6

r, D4 -मयार्दित (for -शरार्दित)

91 b) B Dc1 Dn1 D4 7 8 S चापाना (for धनुषा) : वाणाना कुंजराद्दणे —c) D2 मच्छाद् —d) K4 n2 D1-4 8 [ऽ]भ्यपतद्, Dc1 M3 4 [ऽ]भ्यद्रवद्, T -5 M2 ह्यमवद् (for ऽभ्यमवद्) M3 4 रणे (for ली)

92 b) B1 D2 अभ्यगात्, B3 ~ अन्वयात् (for अभ्य त्) Ś2 * * *भ्ययात् —c) D4 अयाध्वान, D5 वात्मानं (for इवाध्वानं) —d) B1 8 मत्रासयद् B c1 D2 4 वली (for बलम्)

93 b) K1 lacuna, K3 -वाहन, D1 -वानर (for वारण) D2 रथाश्वगजवाजिना — D4 om 93e–94b — e) K1 D2 -बहंण- —d) T व्ययमद्, G2 व्यय-द् (for व्यधमद्)

94 D4 om. 94ab (cf v l. 93) —b) K5 D2 7 8 रथ (for -द्विप) D5 -वाहनं (for मानवम्) —c) B1 आयस्त —d) K3 4 D1 4 स नि-, D6 ह स, T G2-5 तु नि (for संनि-) G1 M पार्थ प्रै(G1 M8 प्रे)-त्यधमक्षय

Colophon. — *Sub-parvan* Ś1 K1 B2-4 Dc1 Dn D1. 4 G1 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś2 चतुर्थदिने, K1 चतुर्थदिवसे, T G3 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* Ś1 K1 3 4 B1. 2 Dc1 D1 3. 6 G1 M1-4 भीमसेन प्रवेश, Ś2 K2 B3-5 D5 G2 भीमप्रवेश, K5 D4. 7 भीमसेनप्रवेशे भीम(D4 भीमसेन)पराजय, Dn1 D2 8 M5 भीमपराजय, Dn2 D5 G1 M1. 2 (last three, second time) भीमसेनपराजय, Bom ed भीमकर्णयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) B1. 2 T G2-5 136, B5 145, Dn1 139, D2 142, D3 34, G1 M 135 — *Śloka no* Dc1 114, Dn1 100

115

After the ref., S Cv ins

923* ज्ञातव्यमद्य मन्येऽहं पाण्डवानां स्वक पुन ।
न विग्रहो हि बलिना श्रेयसे स्याद्ययातथा ।
पादयो प्रणतेनापि भुक्त्वाप्युच्छिष्टमप्यरे ।
अतोऽप्यद्यापि कुर्वैव जीव्य लोके नरेण वै ।
जीवतैव परो लोक माप्यते चैव सर्वथा । [5]
अजीवतस्त्वयवासीन्न सुख न परा गति ।
विनाशे सर्वयोत्पन्ने न बालो बुध्यते क्रियाम् ।
मिथ्याभिमानदग्धो हि न बुध्येत कृताकृते ।

[(L 1) Cv post half as above — (L 2) M1 [ऽ]ति- (for हि) T G2 बलिना, G1 M बलिभि- (for बलिना) M2 श्रेयसो (for °से) — (L 4) M1 कुलैव, M2 कुल्वेव (for कुलैव) — G3 om. lines 5-6 — (L 5) M3 4 सर्वत्र (for सवथा) — (L 6) T G2 आजी वतस् (for अजीव°) Cv अजीवतस्तु नैवास्ति G1 M1. 2 न पर, G2 M3 4. 5 (orig as above, *sup lin*) नरक, Cv नरको (for न सुख) — (L 7) M1. 2 सर्वतो यत्ने (for सर्वयोत्पन्ने) M5 युध्यते (for बुध्यते) M4 क्रिया (for क्रियाम्) — G3 om. (hapl) line 8 — (L 8) G1 M1-4 5 (*sup lin*) -दग्धेन, M5 -दहेन (for -दग्धो हि) G1 M2 4 न बुध्येतागते कुले, M1 3 5 न बुध्येतां फलाफले (for the post half).]

1 a) D4 सं (for मे) Cd cites दीप्तं (as in

रक्षितं द्रोणकर्णाभ्यामप्रवेश्यं सुरैरपि ॥ २
ताभ्यामूर्जितवीर्याभ्यामाप्यायितपराक्रमः ।
सहितः कृष्णभीमाभ्यां शिनीनामृषभेण च ॥ ३
तदा प्रभृति मा शोको दहत्यग्निरिवाशयम् ।
ग्रस्तान्हि प्रतिपश्यामि भूमिपालान्ससैन्धवान् ॥ ४
अप्रियं सुमहत्कृत्वा सिन्धुराजः किरीटिनः ।
चक्षुर्विषयमापन्नः कथं मुच्येत जीवितः ॥ ५
अनुमानाच्च पश्यामि नास्ति संजय सैन्धवः ।
युद्धं तु तद्यथा वृत्तं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ६
यच्च विक्षोभ्य महतीं सेनां संलोड्य चासकृत् ।
एकः प्रविष्टः संक्रुद्धो नलिनीमिव कुञ्जरः ॥ ७
तस्य वृष्णिप्रवीरस्य ब्रूहि युद्धं यथातथम् ।
धनंजयार्थे यत्तस्य कुशलो ह्यसि संजय ॥ ८

संजय उवाच ।

तथा तु वैकर्तनपीडितं तं
भीमं प्रयान्तं पुरुषप्रवीरम् ।
समीक्ष्य राजन्नरवीरमध्ये
शिनिप्रवीरोऽनुययौ रथेन ॥ ९
नदन्यथा वज्रधरस्तपान्ते
ज्वलन्यथा जलदान्ते च सूर्यः ।
निघ्नन्नमित्रान्धनुषा दृढेन
संकम्पयंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥ १०

---

text) — c) G1 M1 3 4 5 (*sup lin*, orig as in text) यौधा (for योधा)

2 a) K3 B Do1 सुसं, S यदा (for तु सं) — c) B Do1 Dn1 T G2 द्रौणि (for द्रोण) — Ś2 om (hapl) 2^{d}–3^{a}

3 Ś2 om. 3^{a} (cf v l 2) — a) G1 M -सत्त्वाभ्याम् (for वीर्याभ्याम्) — b) K (except K5) Dn1 D1 आप्यायत, Cd आप्यायित (as in text) — c) K1 सहितो भीमकर्णाभ्या — d) K4 प्रवरेण (for ऋषभेण)

4 a) Ś1 K3 4 Dn D1 3–6 8 तत (for तदा) Ś K1–4 Dn2 D1–4 6 G3 मे, B Do1 Dn1 D8 मां (for मा) D2 शका (for शोको) K5 D7 तत प्रभृति शोकोय — b) D2 ह्वापय (sic), D7 8 °श्रयं, T G3 °शर्नि, G4 °निशं (for °शयम्) Cd cites आशयम् (as in text) — c) B Do1 Dn1 ह्व प्र, G1 M1 3 5 ह्युति च, G2 5 हि तान्प्र- (for हि प्रति)

5 a) S हि (for सु-) — b) K3 सिंधुराजा K1 M3 किरीटिना, Cd °न. (as in text) — c) Ś1 अक्ष्णोर् (for चक्षुर्) — d) K B1 Dn1 D1, 2 4 5 7 8 T G2–5 Cd जीवितात्; M2 जीवितं (for °त.). B1 (marg) 2–4 Do1 कथं जीवितमाप्नुयात्, B5 कथं जीवति सैंधव

6 a) Cv as in text — b) Dn1 D8 नास्ति सैंधव संजय (sic) — After 6^{ab}, S ins

924* क्रुद्धस्य देवराजस्य शक्रस्येव महाद्युते ।

[G1 M दानवो (for क्रुद्धस्य)]

— c) Ś2 K1 3 D1 तत्तद्, K4 तत्र, K5 तद्यद्, D2 7 8 तु यद्, T G1 3 4 M1–3 5 त्वेतद्, G2 5 चैतद्, M4 च तद् (for तु तद्) — d) K1 D4 पृष्टत (sic), K5 G2 M3 4 सजय, B Do1 तत्त्वत (for पृच्छत)

7 a) K1–3 D4 7 8 T G3–5 M3–5 यश्च; B3 तच्च, Dn1 यस्य, D2 यत्र (for यच्च) — b) D3 om सेनां B Do1 आलोड्य, G3 सलोप्य (for संलोड्य) — c) S सरब्धो (for सक्रुद्धो) — d) G1 M4 नळिनीम्

8 D4 om. 8^{a}–10^{b} — a) B Do1 S मे वृष्णि (for वृष्णिप्र-) — b) G1 M युद्ध शस (for ब्रूहि युद्ध) — c) Ś K1–4 D1 2 धनजयार्थं G1 M1 2 यातस्य (for यत्तस्य) Dn1 D5 धनंजयसहायस्य

9 D4 om 9 (cf. v l 8) — a) D5 [अ]पि (for तु) K5 पीडितास (for °त त) Ś K1–4 D1 वै, Dn2 D2 6 रणे (for तं) — b) D5 प्रयातं — c) G1 M रोपान् (for राजन्) B Do1 नरमुख्यमध्ये, T G M1 2 4 5 नर(T G3–5 रथ)मुख्यमग्रे, M3 नरवीरमग्रे (for नरवीरमध्ये). — d) S स पश्चात् (for रथेन).

10 D4 om 10^{ab} (of v l 8) G5 partly damaged. — a) Ś2 तदन्यथा; T G2–5 वर्षन्यथा (for नदन्यथा) S वारिधरस्; Cd वज्रधरस् (as in text) — b) G1 M तपन् (for ज्वलन्) G2 गगनाते, Cd जलदान्ते (as in text) — c) K5 D5 रिपून्विमृद्नन् (for निघ्नन्नमित्रान्). — d) K3 B4 Dn1 D1–3. 8 स चालयस्, S

तं यान्तमश्वैः रजतप्रकाशै-
रायोधने नरवीरं चरन्तम् ।
नागकुवन्वारयितुं त्वदीयाः
सर्वे रथा भारत माधवाग्र्यम् ॥ ११
अमर्षपूर्णस्त्वनिवृत्तयोधी
शरासनी काञ्चनवर्मधारी ।
अलम्बुसः सात्यकिं माधवाग्र्य-
मवारयद्राजवरोऽभिपत्य ॥ १२
तयोरभूद्भारत संप्रहार-
स्तथागतो नैव बभूव कश्चित् ।
प्रैक्षन्त एवाहवशोभिनौ तौ
योधास्त्वदीयाश्च परे च सर्वे ॥ १३
अविध्यदेनं दशभिः पृषत्कै-
रलम्बुसो राजवरः प्रसह्य ।
अनागतानेव तु तान्पृषत्कां-
श्चिच्छेद बाणैः शिनिपुंगवोऽपि ॥ १४
पुनः स बाणैस्त्रिभिरग्निकल्पै-
राकर्णपूर्णैर्निशितैः सुपुङ्खैः ।
विव्याध देहावरणं विदार्य
ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥ १५
तैः कायमस्याग्न्यनिलप्रभावै-
र्विदार्य बाणैरपरैर्ज्वलद्भिः । C 7 5232 B. 7 140.18 K. 7 140 20

ऽपयम् (for मक्कम्पयंस) K2 D- 3 मैन्य, Dn1 D1 न्यान् (for मेनाम)

11 G. partly damaged — ^{a}) D. मजातमन्यै for त यान्तमश्वै) — ^{b}) K2 आयोधनी (for ने) [ ] Dc1 D. वीरव(B1 2 °उ)र (for नरवीर) B3 4 5 ञ्न, D2 च रानन्, M3 4 स्वरत (for चरन्तम्) — ^{c}) [ ]3 ईक्षयितुं, D1 T G2–. M2 4 धार° (for वार°) [ ]1 2 प्रवीरा, D2 त्वया च (for त्वदीया) — ^{d}) Ś1 [ ]Dc1 वदा, B1 M2 यथा, B2–. तथा (for रथा)

12 ^{a}) Ś1 M1 -पूर्वम्, M3 -पूर्ण (for पूर्णम्) Dn1 D 2 G1 2 3 M स्वविचित्र, T G3 4 स तु चित्र (for त्वनिवृत्त) Cd cites निवृत्तयोधी — ^{b}) G1 2 M शरान्किरन् (for शरासनी) M3 4 काञ्चनचित्रयोधी — ^{c}) Ś K1–2 D3 6 T G2 M1 अलत्रिप, K. Dn1 D1 2 3 °म्भिप, B Dc1 °म्बुप, Dn2 D1 M2 5 त्रिप, D2 °म्बुम, D1 अलिंभिप, G1 2 3 . M1 2 3 (sup lin) अलयल (for अलम्बुस) G2 4 सत्यकिं (for सा°) D2 G3–5 मानसाग्र्यम् (for माध°) — ^{d}) D1 आधार*द्; D1 2 आनारयद्, G1 M1, 2 3 न्यवारयद् (for अ°) K1 [ऽ]भिपद्य, D2 निपत्य, D5 [ऽ]भिपत्त, G3 [ऽ]भिपद्यत (for ऽभिपत्य)

13 ^{a}) Dn2 D6 चमौ (for अभूद्) — ^{b}) Ś1 D1 2 तथागते, B Dc1 यथाविधो, D3 यथागतो, D. तथा गतौ, G1 M1, 2 3 तथाविधो, M3. 4 तथा यथा (for तथागतो) G1 M1 2 3 नापि (for नैव) T G2–. तथा यथा नैव कश्चित्पुराभूत् — ^{c}) Ś K3 4 B2 (marg , orig as in text) 3 4 Dn2 D1 3 प्रेक्षत, D1 1 प्रेक्ष्यत (for प्रैक्षन्त) D1 एकाहवमोहितौ, T G2–5 सर्वाहवशोभिनौ, M2–. चैवाहव° (for एवाहव°) — ^{d}) G1 M योधास् (for यो°) Ś K (except K5) D1 3 त्वपरे, D2 च परान् (for च परे) D1 परेण च, D3 परेण (for परे च)

14 ^{a}) Ś2 K B (except B2) Dn2 D1 T G2 M1. 2 3 आविध्यद्, G1 अविंदद् (for अविध्यद्) Ś2 B3 एव (for एन) Ś K1 पृषत्कैर् — ^{b}) Ś K1, 2 D3 6 M1 अलंत्रिपो, K3 4 B Dc1 G3 °म्बुपो, K5 Dn1 D1 5 7 8 °म्भिपो, Dn2 D1 M3 °षिपो, T °चमो, G1. 2 4 5 M1. 2 . °यत्ने (for अलम्बुसो) K3. 5 B5 D1. 5 राजवर D1 7 8 प्रहृन्य, G1 प्रगृह्य (for प्रसह्य) — After 14^{ab}, M3 reads 15^{c} for the first time, repeating it in its proper place — ^{c}) Ś पृषत्कान् — ^{d}) Ś K (except K.) D1 5 M3 4 राजन् (for बाणै) K2 D1 7 8 शनि (for शिनि) Dn1 D1 8 हि, T G–. यत्नी (for ऽपि)

15 ^{a}) Dn2 D3 6 च, G1 त्रि (for स) — ^{b}) D1 पुर्णैर् (for -पूर्णैर्) K1 Dc1 Dn1 D1. 4 सपुङ्खै, S प्रसह्य (for सुपुङ्खै) — M3 reads 15^{c} for the first time after 14^{ab} — ^{c}) T G2 विव्याध — ^{d}) M1. 2 सत्यकेर्

16 ^{a}) M3. 4 ते (for तैं) K2 कार्यम् (for कायम्) D2 7 8 अस्याप्यनल (for °ग्न्यनिल-) K5 B1 D. -प्रकाशैर् (for प्रभावैर्) G1 3–5 M तै कायमस्यावनिपालपुत्र — ^{b}) S (except M5) सधाय (for विदार्य) K5 D1 6–8 विदार्यमाणैर् (for °र्य बाणैर्) B Dc1 D2 T निशि

आजघ्निवांस्तान्रजतप्रकाशा-
नश्वांश्चतुर्भिश्चतुरः प्रसह्य ॥ १६
तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वी
नप्ता शिनेश्चक्रधरप्रभावः ।
अलम्बुसस्योत्तमवेगवद्भि-
र्हयांश्चतुर्भिर्निजघान बाणैः ॥ १७
अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य
भल्लेन कालानलसंनिभेन ।
सकुण्डलं पूर्णशशिप्रकाशं
भ्राजिष्णु वक्त्रं निचकर्त देहात् ॥ १८
निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं
संख्ये मधूनामृषभः प्रमाथी ।
ततोऽन्वयादर्जुनमेव वीरः
सैन्यानि राजंस्तव संनिवार्य ॥ १९
अन्वागतं वृष्णिवरं समीक्ष्य
तथारिमध्ये परिवर्तमानम् ।
घ्नन्तं कुरूणामिषुभिर्बलानि
पुनः पुनर्वायुरिवाभ्रपूगान् ॥ २०
ततोऽवहन्सैन्धवाः साधु दान्ता
गोक्षीरकुन्देन्दुहिमप्रकाशाः ।
सुवर्णजालावतताः सदश्वा
यतो यतः कामयते नृसिंहः ॥ २१
अथात्मजास्ते सहिताभिपेतु-
रन्ये च योधास्त्वरितास्त्वदीयाः ।
कृत्वा मुखं भारत योधमुख्यं
दुःशासनं त्वत्सुतमाजमीढ ॥ २२

वैर् (for क्षपैर्) D4 कलद्भि (for ज्वलद्भि) —c) D6 ज्वलन (for रजत-) —d) D2 च रश्मीन् (for चतुर्भिर्) Ś2 D5 7 8 प्रहस्य (for प्रसह्य)

17 a) Ś K (except K5) G2–5 स, B5 Dn2 D6 [अ]पि, D1 [अ]सि, D2 G1 M1 2 5 च, D3 हि (for तु) —b) Ś2 स्वभाव, M3 4 प्रकाश (for प्रभाव) —c) The portion of the text from म्बुसस्योत्तम up to विद्धवान् (in 122 69c) is lost in Ś2 on missing folios Ś1 K1–3 D2 4 6 T M3 4 अलंबिपस्य, K5 Dn1 D5 7 8 °भिषस्य, B Dc1 D3 °बुषस्य, Dn2 D1 G3 °म्बिषस्य, G1 2 4 5 M1 2 5 °यलस्य (for अलम्बुसस्य) —d) B Dc1 Dn D2 G1 M अश्वान् (for हयान्) T G2–5 जघान वाहान्निशितैः (G5 °ता) ससूतान्

18 Ś2 missing (cf v l 17) —a) K5 D5 तथा (for अथ) —b) K1 D6 कालानिल, D2 S शक्राशनि (for कालानल-) —d) D4 चक्र (for वक्त्र) G1 M प्रचकर्त (for नि°)

19 Ś2 missing (cf v l 17) —a) D4 समर्थित- (for त पार्थिव) D2 -पुण्यराजं, T G1, 2 4 5 M1 2 4 5 पुत्रमुख्य (T G2 4 °मध्य), G3 पुत्रमत्य, M3 पुत्रपुत्रं (for पुत्रपौत्रं) —b) G1 4 5 M संख्ये K3 B D2 T G2 यदूनाम् (for मधू°) —c) K4 G3 वीरं, Dc1 धीर (for वीर) —d) D5 तरसा (for तव सं). G1 M सर्वाणि सैन्यानि यलाभिवार्य.

20 Ś2 missing (cf v l 17) —a) Dn2 D3 6 अयागत (for अन्वा°) K3 Dn D2 8 S -वीरं (for -वरं) —b) G1 M घ्नतव्रत मंयुगेष्वाचरत —c) G3 रिपूणाम् (for कुरूणाम्) —d) K5 D4 5, 7 8 पूग, Dn1 -वृन्दं (for पूगान) S पुन पुनर्वारयितुं न शेकु — After 20, D2 ins किंचित्पतित ज्ञेय

21 Ś2 missing (cf v l 17) —a) G1 M1 2 5 विकुर्वाणा, G4 ततोभवन् (for ततोऽवहन्) S (except G1) सिंधुभवा (M3 4 °वहा) सुदान्ता —b) S (except M5) शंखेन्दु- (for -कुन्देन्दु-) G1 M शशि (M5 दर)- प्रकाश —c) D4 8 -जालावनता, D5 G2 जाला (D6 °ल) वितता, G1 M मालाविचिता (M3 4 °चिता) —d) G1 M1 2 5 ययुर्यतो कामयदार्यसत्त्व

22 Ś2 missing (cf v l 17) —a) B5 यथा, D5 तच (for अथ) Ś1 K1 D4 [आ]त्मजस् Ś1 त (for ते) Dn2 D3 6 M3 4 सहसा (for सहिता) Ś1 K (except K5) Dc1 T G2–5 निपेतुर्, D6 [अ]विपेतुर् (for [अ]भिपेतुर्) G1 M1 2 5 पुत्रास्त्वदीया सहसाभ्युपेयुर् —b) G1 M योधास्. T G1 3 5 M समाजौ, G2 4 तदाजौ (for त्वदीया) —c) K1, 2 मुख्य; D3 6 मुखे (for मुखं) K1 2 D4 भारत मुख्ययोधं, D2 भारमुख्यस्य योधं, T G2–5 भारतमाजमीढं (G5 °ढ), G1 M भारत योधमुख्य —d) D6 तव सुतम् (for त्वत्सुतम्). T G2–5 त्वत्सुतयो (G3 °यौ) धमुख्या.

सर्वतः संपरिवार्य संख्ये
शैनेयमाजघ्नुरनीकसाहाः ।
चापि तान्प्रवरः सात्वतानां
न्यवारयद्बाणजालेन वीरः ॥ २३

निवार्य तांस्तूर्णममित्रघाती
नप्ता शिनेः पत्रिभिरग्निकल्पैः ।
दुःशासनस्यापि जघान वाहा-
नुद्यम्य बाणासनमाजमीढ ॥ २४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

११६

संजय उवाच ।
महाबाहुं दुःशासनरथं प्रति ।
त्वरणीयेषु धनंजयहितैषिणम् ॥ १
नीनां महेष्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
सेनासमुद्रमाविष्टमानर्तं पर्यवारयन् ॥ २
अथैनं रथवंशेन सर्वतः संनिवार्य ते ।
अवाकिरञ्शरव्रातैः क्रुद्धाः परमधन्विनः ॥ ३
अजयद्राजपुत्रांस्तान्यतमानान्महारणे । C. 7 5605 B 7 141 4 K. 7 141 4

S2 missing (cf v 1 17) — a) G1 4 6 M — b) D5 आजग्मुर् (for °घ्नुर्) K3 अनीकवाहा, ...सहा, B2-5 °मवा, Dn1 D7 8 °माह, D2 6 ...वा(D. °मा)हा, D4 अनीकहाम्, S अमित्रमाह °हाम्, G4 °साहा) (for अनीकसाहा) — d) ...गणं, D7 8 -गणेन, T G2-6 वत्रेन (for जालेन) ...नृवीर, D. समवात्, G1 M1 2 6 राजन् (for ...)

4 S2 missing (cf. v 1. 17) — a) G1 M तीव्रम् (for तूर्णम्) — b) D5 शिलाशितै (for नप्ता शिने) ... सान्याकिर् (for पत्रिभिर्) D5 आग्निकल्प — c) B Dc1 Dn D2 3 6-8 G1 M1 2 6 [अ]भि, D4 ... (for [अ]पि) D. बाणान् (for वाहान्) — d) ... नियम्य (for उद्यम्य) S जवीयसस्तान्मनसोपि बाणै... (M5 °न्महता जवेन) — After 24, B Dc1 Dn2 D. ...

925* ततोऽर्जुनो हर्षमवाप संख्ये
कृष्णश्च दृष्ट्वा पुरुषप्रवीरम् ।

Colophon. S2 missing — *Sub-parvan* K B Dc1 Dn1 D1. 2 4 6 7 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* K6 भीमसेनप्रवेश, B1. 3. 6 Dc1 D1 2 G3 अलंबुष(D2 °स)वध., B2 अलंबुषवधे भीमसेनप्रवेश, B4 सात्यकिप्रवेशे अलंबुषवध, Dn1 भीमप्रवेश, Dn2 D2-8 भीमसेनप्रवेश, T G1 . M1 2 5 अलंबल(T °बष)-वध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 ... B5 146, Dn1 D1 140, D3 143, T G2-. 137, G1 M 136 — *Śloka no* Dc1 Dn1 24

116

☞ This adhy is missing in S2 (cf. v 1. 7 115 17)

1 a) B3 समुद्यत, B4 D7 8 तमुद्यंत (for °द्यत) — b) D2 वर्ध (for रथ) D2 महात्मान (for °बाहु) G1 M1 2 5 त्वरया युक्त, — c) D7 T G2-6 त्वदनीकेषु, — d) B Dc1 T G2 -जये- Cd त्वरणीयेषु (as in text) — d) B Dc1 T G2 -जयैषिण, D2 पत्रै°, G3-5 M3. 4 रथै° (for हितैषिणम्)

2 a) T G2-6 M3. 4 रथोदारा (for महेष्वासा) — d) S1 K2 3 D1 आनर्तं, B Dc1 Dn1 D4 5 अनत, Dn2 D2 3 6-8 आवर्तं (sic), T G2-6 M1 (inf lin) 3-6 समवात् (for आनर्तं)

3 a) B2 5 तथा, D7 यथा (for अथ) — b) S1 K2 D2 परिवार्यं, K1. 4 D5 पर्यवार्य (for संनिवार्य) K4 B5 त (for ते) S मंडलीकृत्य सर्वत (G1 M °ता) — c) D7 शरान्घातै (for शरव्रातै)

4 a) S अस्यमद् (G3 4 M1. 2 °न्) (for अजयद्)

एकः पञ्चाशतं शत्रून्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ४
संप्राप्य भारतीमध्यं तलघोषसमाकुलम् ।
असिशक्तिगदापूर्णमप्लवं सलिलं यथा ॥ ५
तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं रणे ।
प्रतीच्यां दिशि तं दृष्ट्वा प्राच्यां पश्याम लाघवात् ॥ ६
उदीचीं दक्षिणां प्राचीं प्रतीचीं प्रसृतस्तथा ।
नृत्यन्निवाचरच्छूरो यथा रथशतं तथा ॥ ७
तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सिंहविक्रान्तगामिनः ।
त्रिगर्ताः संन्यवर्तन्त संतप्ताः स्वजनं प्रति ॥ ८
तमन्ये शूरसेनानां शूराः संख्ये न्यवारयन् ।
नियच्छन्तः शरव्रातैर्मत्तं द्विपमिवाङ्कुशैः ॥ ९
तान्न्यवारयदायस्तान्मुहूर्तमिव सात्यकिः ।
ततः कलिङ्गैर्युयुधे सोऽचिन्त्यबलविक्रमः ॥ १०
तां च सेनामतिक्रम्य कलिङ्गानां दुरत्ययाम् ।

D3 रथमुख्यास् (for राजपुत्रास्) S तु (for तान्) — ^{b}) Dn1 भ्राजमानान् (for यत°) S त्वरमाणो महारथ — ^{c}) Ś1 K1-3 B1 4 पंचाशत , K4 5 Dn1 D4 5 7 8 S पचाश(K5 D6 T G1 2 5 M °च श)तान्, D1 पचाशता (for पञ्चाशत) D2 शूरान् (for शत्रून्) — ^{d}) D1 M1 2 5 सत्यक (D1 °कि) (for सात्यकि) K4 सत्य विक्रम

5 ^{a}) Ś1 K1 3 D1 स प्राप्य, T G2-4 संप्राप्तो, G6 M3 4 सप्राप्त (for °प्य) — ^{b}) D2 3 6 नरवीर- (for तलघोप) D7 8 -समाकुल (for °लम्) — ^{d}) K1 अपूर्वं (for अप्लवं) D2 S सागर (for सलिलं) —After 5, S ins

926* अथैनमनुवृत्तास्तु त्रिगर्ता सहिता पुन ।
तीव्रेण रथवशेन महता पर्यवारयन् ।
विकर्षन्तोऽतिमात्राणि चापानि भरतर्षभ ।

[(L 1) G1 M अनुवृत्त्याशु (for °वृत्तास्तु) M1 2 5 तत (for पुन) — (L 3) G6 भरतर्षभ]

6 ^{a}) B4 अत्यद्भुतम्, D5 तथाद्भु° Dc1 D4 अप श्याम — ^{b}) G1 M युधि (for रणे) — ^{d}) Ś1 K (except K5) B4 Dn1 D1 7 8 पश्यामि (for °म) Ś1 लाघव, D2 माधव (for लाघवात्)

7 ^{a}) K5 उदीच्या (for °चीं) D2 वापि (for प्राचीं) S उदीच्या दक्षिणस्यां च — ^{b}) K5 D3 5 प्रयतस्, B Dc1 Dn3 विदिशस्, Dn1 D4 7 8 सूदयस्, D2 सुतर्पस्, D3 6 प्रपतंस् (for प्रसृतस्) K (except K5) D1 सदा (for तथा) S प्रतीक्षाम (G1 M विदिक्षु च) पुन पुन — After 7^{ab}, Dn1 ins

927* नृत्यन्निव जले श्रान्तो यदा स्थरमुपेयिवान् ।

— S (except G4) ins after 7^{ab}

928* पुनर्मध्यगतो वीर आहवे युद्धदुर्मद ।
एक पर्यचरद्रङ्गे बहुधा स महारथ ।

[(L 2) G1 M1-4 सख्ये, M5 सखे (for रङ्गे)] — G4 om 7^{c}-8^{b} — ^{c}) D3 [आ]पतत्, D5 T G1 2 5 M चरन्, D6 [अ]भवन् (for [आ]चरत्) D2 नृत्यतमिव वार्ष्णेय — ^{d}) Ś1 नृप (for तथा) G1 M यथा रंगगतस्तथा

8 G4 om 8^{ab} (of v l 7) — ^{a}) Ś1 K4 5 D1 4 ते दृष्ट्वा, K1 3 Dc1 D3 8 T G1 M1-4 स दृष्ट्वा, D6 दृष्ट्वा तु (for तद्दृष्ट्वा) — ^{b}) G1 M मत्तद्विरदगामिन — ^{d}) D5 T G2-5 सप्राप्ता , D7 8 संत्रस्ता , G1 M प्रतप्ता (for संतप्ता) D2 संत्रस्ता सात्वत प्रति — After 8, Ś1 K1-4 D1 ins

929* ता च सेनामतिक्रम्य त्रिगर्तानां नरर्षभ ।
अजयच्छूरसेनाश्च यतमानान्महारणे ।
एकस्ततो महाबाहु सहस्रान्शत्रुतापन ।
संनद्धाना पदातीनामवधीत्पुरुषर्षभ ।

[(L 1) K1 नरर्षभ — (L 3) Ś1 सहस्रा (for °स्रान्) — (L 4) K1 2 पुरुपर्षभ, K4 °र्षभ]

9 ^{a}) Ś1 K D1 3-5 7 8 त(D4 य)थान्ये, B5 त मध्ये (for तमन्ये) Dn1 D6 य(D8 त)थान्ये शूरसेनायां — ^{b}) G3 शूर° M3 4 सखे G1 M1 2 5 सखे (M5 °ख्ये) शूरा न्य(G1 न्य)वारयन् — ^{c}) K4 नियच्छेत (for °च्छन्त) — ^{d}) Dn1 D2 4 7 S मत्त- (for मत्त)

10 ^{a}) K5 D5 7 8 तान्नि(K5 तन्न्य)वारयदायातान्, B Dc1 T G2-5 Cv तैर्न्यवा(T G3 4 °पा)रयदार्यात्मा, Dn2 D4 तान्य(D4 °न्नि)वारयदार्यात्मा, D2 तान्यगाहद- मेयात्मा ; D3 6 तान्निवार्य यदायासीन् Cd cites आर्यात्मा — ^{b}) K5 D5 7 8 मुहूर्तादेव — ^{d}) Ś1 K (except K5) D1 -दर्पित (for -विक्रम)

11 ^{b}) Ś1 K (except K5) D1 कौरवाणां (for कालि- ङ्गानां) — ^{c}) Ś1 K1-3 D3 5 7 महाबाहुं (for °बाहुर्) — ^{d}) Ś1 K (except K5) D1 अवासदत् (for उपा°). —For 10-11, G1 M subst

पार्थं महाबाहुर्धनंजयमुपासदत् ॥ ११
त्र जले श्रान्तो यथा स्थलमुपेयिवान् ।
ष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं युयुधानः समाश्वसत् ॥ १२
यान्तमभिप्रेक्ष्य केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
वायाति शैनेयस्तव पार्थ पदानुगः ॥ १३
शिष्यः सखा चैव तव सत्यपराक्रमः ।
न्योधांस्तृणीकृत्य विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥ १४
कौरवयोधानां कृत्वा घोरमुपद्रवम् ।
प्राणैः प्रियतरः किरीटिन्नेति सात्यकिः ॥ १५
एष द्रोणं तथा भोजं कृतवर्माणमेव च ।
कदर्थीकृत्य विशिखैः फल्गुनाभ्येति सात्यकिः ॥ १६
धर्मराजप्रियान्वेषी हत्वा योधान्वरान्वरान् ।
शूरश्चैव कृतास्त्रश्च फल्गुनाभ्येति सात्यकिः ॥ १७
कृत्वा सुदुष्करं कर्म सैन्यमध्ये महाबलः ।
तव दर्शनमन्विच्छन्पाण्डवाभ्येति सात्यकिः ॥ १८
बहूनेकरथेनाजौ योधयित्वा महारथान् ।
आचार्यप्रमुखान्पार्थ आयात्येष हि सात्यकिः ॥ १९
स्वबाहुबलमाश्रित्य विदार्य च वरूथिनीम् । C. 7 5361 B 7 141 20 K 7 4 22

930* वैर्वारितो महाराज सत्यक प्रत्यवारयत् ।
जघान सुबहून्योधान्गतशोऽथ सहस्रश ।
ते हता निपतन्ति स्म प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ।
तत प्रायादसम्भ्रान्तो ददर्श च धनंजयम् ।
(L 1) M3 4 सात्यकि पर्यवारयत् (for the post. half)]

12 K4 om. 12 G1 M om. 12ab —a) B1 त्वरन् (for त°) —b) Dn1 उपाविशत् (for उपेयिवान्) —c) G1 M दृष्ट्वा तु (M1. 2 5 च) (for त दृष्ट्वा) —d) G1 M3 4 समाश्वसन् (for °सत्) K5 D4 6 7 8 युयुधानमरिंदमं (D7 °म)

13 a) K5 Dn1 D4 7 8 समायातम् (for तमा°) —b) B Dc1 Dn1 D2 S पार्थम् (for ऽर्जुनम्) —Before 13cd, M3–5 ins श्रीकृष्ण —c) Dn1 M3 4 एष आ(Dn1 चा)याति (for असावा°) D2 वार्ष्णेयस् (for शैनेयस्)

14 K4 om 14 —a) K1 स्वयम् (for सखा) —c) G1 M योधान् (for यो°) M1. 2 5 (sup lin) जना इत्य (for तृणीकृत्य) —d) Ś1 K1–3 D1 पुरुषर्षभ (for °र्षभ) K5 Dn1 D2 4 7 8 फाल्गुनाभ्येति सात्यकि, G1 M क्षिप्रमायाति सात्यकि

15 a) G1 M एष कौरव्ययोधाना —b) K1. 2 B5 D4 8 G. उपाद्रव, K4 G1 M3. 4 उप(M3. 4 °पा)द्रवत् (for उपद्रवम्) Dn2 D2 8 6 कृत्वा कदनमाहवे —c) B2 ते च (for तव) Ś1 B Dc1 प्रियतम (for °तर) G1 M1. 2 5 प्राणैं प्रियतरश्चैयं —d) Ś1 K1–3 D1 पार्थिव (for सात्यकि) K4 किरिटीमेव पार्थिव (sic), G1 M1. 2 5 पार्थ आयाति सात्यकि, M3 4 किरीटिश्चैष सत्यक

16 D5 om. (hapl) 16–19 —a) K1 तथा भीमं, G1 M1. 2. 5 च भोजं च (for तथा भोजं) —b) Ś1 K Dn1 D1. 4 6 7 8 आहवे (for एव च) —c) G1 M1. 2 5 संग्रामे (for विशिखैः) —d) K2 4 5 B Dc1 Dn D2–5. 7 8 फाल्गुन, D1 किरीटी (for फल्गुन) D3 अभ्येत्य, G3 सत्येति (for अभ्येति) G1 M1. 2 5 पार्थं आयाति सत्यक

17 D6 om. 17 (cf v l. 16) K4 Dn1 D1 2 5 om (hapl.) 17 D4 om 17–21 Dn2 D3 read 17 after 22 —b) G1 M योधान (for योधान्) T G1–4 M1 2 5 परान्वरान्, M3 वरान्परान् (for वरान्वरान्) —c) Ś1 K (K4 om) D3 7 8 शूरा(D3 °र)श्चैव कृतास्त्रा(K1 2 °तज्ञा)श्च —d) K2 5 B Dc1 Dn2 D3 7 8 फाल्गुन (for फल्गुन) G1 M क्षिप्रमायाति सत्यक

18 D4 6 om 18 (cf v l. 17, 16) K3 Dn2 D3 om. (hapl.) 18–19 K5 om (hapl.) 18 —b) G1 M1. 2 5 महारथ (for °बल) —c) G1 M एष भ्राता सखा तुभ्य —d) D5 फाल्गुन (for पाण्डव) T G2–5 पार्थागच्छति सात्यकि, G1 M क्षिप्रमायाति सत्यक

19 K3 Dn2 D3 4. 6 om 19 (cf. v l. 18, 17, 16) Dn1 om (hapl.) 19–20 —c) D2 T G2–5 प्रमृतीन् (for प्रमुखान्) G1 M1. 2 5 द्रोणादीनेष रमस —d) Ś1 K1 2 4 B Dc1 D1 6 प्रयाति (for आ°) K4 एव (for एष) B5 D1. 6 स (for हि) K5 D2 7 8 G1 M1 2 5 क्षिप्रमायाति सात्यकि (G1 M1 2. 5 सत्यक)

20 Dn1 D4 om 20 (cf. v 1 19, 17) K1. 2 5 D3 om. (hapl.) 20 —a) K4 सु (for स्व) T G2–5 M3 4 -बलवीर्येण (for °माश्रित्य) —b) D2 निहत्य (for विदार्य) G1 M1. 2. 5 विदार्य महतीं चमूं —c) K3 4 D1 धर्मराजेन (for °पुत्रेण) —d) D2 पार्थैकोभ्येति, D3 6 पार्थ सो°, D5 फाल्गुनाभ्येति T G2–5 पार्थं याहीति सात्यकि, G1 M क्षिप्रमायाति सत्यक

प्रेपितो धर्मपुत्रेण पार्थैपोऽभ्येति सात्यकिः ॥ २०
यस्य नास्ति समो योधः कौरवेषु कथंचन ।
सोऽयमायाति कौन्तेय सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ २१
कुरुसैन्याद्विमुक्तो वै सिंहो मध्याद्गवामिव ।
निहत्य बहुलाः सेनाः पार्थैपोऽभ्येति सात्यकिः ॥ २२
एप राजसहस्राणां वक्त्रैः पङ्कजसंनिभैः ।
आस्तीर्य वसुधां पार्थ क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥ २३
एप दुर्योधनं जित्वा भ्रातृभिः सहितं रणे ।
निहत्य जलसंधं च क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥ २४
रुधिरौघवतीं कृत्वा नदीं शोणितकर्दमाम् ।
तृणवन्न्यस्य कौरव्यानेप आयाति सात्यकिः ॥ २५

ततोऽप्रहृष्टः कौन्तेयः केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
न मे प्रियं महाबाहो यन्मामभ्येति सात्यकिः ॥ २६
न हि जानामि वृत्तान्तं धर्मराजस्य केशव ।
सात्वतेन विहीनः स यदि जीवति वा न वा ॥ २७
एतेन हि महाबाहो रक्षितव्यः स पार्थिवः ।
तमेप कथमुत्सृज्य मम कृष्ण पदानुगः ॥ २८
राजा द्रोणाय चोत्सृष्टः सैन्धवश्चानिपातितः ।
प्रत्युद्यातश्च शैनेयमेप भूरिश्रवा रणे ॥ २९
सोऽयं गुरुतरो भारः सैन्धवान्मे समाहितः ।
ज्ञातव्यश्च हि मे राजा रक्षितव्यश्च सात्यकिः ॥ ३०
जयद्रथश्च हन्तव्यो लम्बते च दिवाकरः ।

— After 20, S (except G4 5) ins

931* प्रियशिष्यश्च ते पार्थ त्वया तुल्यपराक्रम ।
विदार्य कौरवीं सेनामेप आयाति सत्यक ।

[(L 2) T G3 महतीं (for कौरवीं) G1 M1 2 5 इत (for एप) T G2 3 सात्यकि (for सत्यक)]

21 D4 om 21 (cf v l 17) D1 om. (hapl) 21–22 —^{a}) D7 तस्य (for यस्य) S (except G2 M3 4) योद्धा (for योध) —^{b}) G1 M1 2 5 कुरुष्वपि च कश्चन —^{c}) D5 महामदबलोपेत, G1 M त्वया तुल्यबल पार्थ (M1 2 °र्थम्) —^{d}) B Do1 Dn1 D2 3 5 T G2–5 सात्यकिर्युद्धदुर्मद, G1 M एप आयाति सत्यक

22 D1 om 22 (cf v l 21) —^{a}) K3 4 विनिर्मुक्त, D2 विमुक्तोसौ (for विमुक्तो वै) T G2–5 विमुक्त कुरुसेनात, G1 M विमुक्त कुरुसेना ता (M3 4 °नाना, M5 °नांतात्) —^{b}) D2 वृकमध्याधथा वृप —^{c}) K4 सेना (for सेना) K5 D2 5 S निहत्य बहुश (K5 D2 5 G1 M °ला) सेना —^{d}) B5 वो, Dn2 D3 6 7 सो, D2 [ए]को (for [ए]पो) T G2–5 बाणैर्विक्षोभ्य सात्यकि, G1 M एप आयाति सत्यक (M3 4 सात्यकि) — After 22, Dn2 D3 read 17

23 Dn2 D4 om (hapl) 23 —^{b}) D2 वक्त्राब्जै सात्वतोत्तम —^{c}) D2 अस्मै (for पार्थ) —^{d}) D2 अभ्येति (for आयाति) G1 M1 2 5 सत्यक (for सात्यकि)

24 D5 transp. 24 and 25 —^{a}) K2 दुर्योधनो —^{b}) G1 M युधि (for रणे) —^{d}) G1 M (except M4) सत्यक (for सात्यकि)

25 D4 om (hapl) 25 D5 transp 24 and 25 —^{b}) Dn1 नदीं कर्दमशोणिता — For 25^{ab}, G1 M subst

932* रुधिरस्य नदीं कृत्वा रथेभनरवाजिनाम् ।

—^{c}) K5 B Do1 Dn D5–8 व्यस्य (for न्यस्य) G1 M तृणीकृत्य कुरून्सर्वान् —^{d}) B Do1 D5 ह्यायाति (for आयाति) G1 M सत्यक (for सात्यकि) — After 25, D2 ins

933* इति तस्य वच श्रुत्वा केशवस्यार्जुनस्तदा ।

26 Before 26, S ins संजय D7 reads 26 twice —^{a}) D2 अप्रहृष्टमन[ना] पार्थस् —^{b}) D2 तत्र केशवमब्रवीत् —^{c}) D4 महाबाहुर् (for °बाहो) —^{d}) D2 समभ्येति, M1 3 मामन्वेति (for मामभ्येति)

27 ^{a}) T G2, 5 नास्मि (for न हि) —^{c}) G1 M सत्यकेन (for सात्वतेन) Ś1 K1–4 B4 D1 5 7 8 च, D2 तु, G1 M सन् (for स) K5 B5 Dn2 D3 4 6 सात्वतेन विहीनस्य —^{d}) T G2–5 सत्य (for यदि)

28 ^{d}) Ś1 मम पादवशानुग.

29 ^{b}) T G2–5 न (for [अ]नि) Cd cites अनिपातित (as in text) —^{c}) B Do1 Dn D3 6 S प्रत्यु- (D6 तमु)द्यासि (for °द्यातश्च)

30 ^{a}) D2 सोयं मम महाभाग —^{b}) B Do1 Dn2 D2 T G2–5 सैंधवार्थे (D2 °र्थं) (for °वान्मे) —^{c})

ऽपि महाबाहुरल्पप्राणश्च सांप्रतम् ॥ ३१
न्ता हयाश्चास्य हययन्ता च माधव ।
भूरिश्रवाः श्रान्तः ससहायश्च केशव ॥ ३२
र्नीं भवेदस्य क्षेममस्मिन्समागमे ।
त सागरं तीर्त्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
ं प्राप्य सीदेत महौजाः शिनिपुंगवः ॥ ३३
अपि कौरवमुख्येन कृतास्त्रेण महात्मना ।
समेत्य भूरिश्रवसा स्वस्तिमान्सात्यकिर्भवेत् ॥ ३४
व्यतिक्रममिमं मन्ये धर्मराजस्य केशव ।
आचार्याद्भयमुत्सृज्य यः प्रेषयति सात्यकिम् ॥ ३५
ग्रहणं धर्मराजस्य खगः श्येन इवामिषम् ।
नित्यमाशंसते द्रोणः कच्चित्स्यात्कुशली नृपः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

११७

संजय उवाच ।
पतन्तं संप्रेक्ष्य सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
क्रोधाद्भूरिश्रवा राजन्सहसा समुपाद्रवत् ॥ १
तमब्रवीन्महाबाहुः कौरव्यः शिनिपुंगवम् ।　C 7 5330 B 7 142. 2 K 7 141. 2

वोद्व्यश्च (for ज्ञात°) — ^{d}) G1 M1 2 . सत्यक सात्यकि)

1 K4 om 31　D7 om. 31^{c}–32^{d} — ^{c}) D1. 2–8 द्र, S द्वि (for [पु]व) — ^{d}) D3 6 G (except , M वाणश्च (for प्राणश्च) Ś1 K1–3 D1 सात्यकि , M1. 2. . संप्रति (for सांप्रतम्)

32 D7 om. 32 (cf. v l. 31) G1 M1 2 5 transp ^{ab} and 32^{cd} — ^{a}) D2 अतिश्रान्ता, S प्रविद्धा (for श्रान्ता) — ^{b}) K2 हयहर्ता (for °यन्ता) D. 8 G1 1 2 माधव (for माधव) D2 हता चास्यापि माधव ^{d}) K5 वीर्यवान् Dn1 D4 8 माधव (for केशव) For 32^{cd}, G1 M1. 2 5 subst

934* भूरिश्रवा कृतास्त्रश्च रथ्यो माधव सत्यक ।

33 ^{a}) D2 जयो जयो, D7 lacuna (for अपीदानीं) Dn1 D4 - 8 तस्य, G1 M1. 2 5 अद्य (for अस्य) — ^{c}) 1. 2 D1. 5–8 कश्चित् (for कच्चिन्) Dc1 तु (for न) Dn2 तीर्णे , D2 भित्त्वा (for तीर्त्वा) — Ś1 K (except K5) D1 om 33^{ef} — ^{e}) G1 M वार्ष्णेयो (for सीदेत) — ^{f}) T G2–5 नंदन (for पुंगव) Dn1 महौजा सत्य विक्रम; G1 M विषीदेदिह माधव

34 ^{a}) K4 D1. 3 4 6 8 कौरव्य- (for कौरव) G1 M अपी(M3. 4 °थे)ह कुरुमुख्येन — ^{c}) M1 2 भूरिश्रवस (for °वसा) — ^{d}) M3. 4 सत्यको (for सात्यकिर्) K4 G1 M1 2 5 स्वस्तिमान्सत्यको भवेत् (K4 °न्सत्यविक्रम)

35 ^{a}) D2 S अतिक्रमम् (for व्यति°) K1 2 Dn1 इदं (for इमं) — ^{b}) D2 om (hapl) from केशव up to राजस्य (in 36^{a}) D7 8 कौरव (for केशव) — ^{d}) B (except B5) Dc1 Dn2 प्रैषयत (for प्रेषयति) T G2–. यत्प्रे(T य प्रे)ष्यति च सात्यकिं, G1 M1. 2 5 प्रै(G1 प्रे)षयद्धि सत्यक (M1 2 °क), M3. 4 प्रैषयद्धि सात्यकिं

36 D2 om 36^{a} (cf. v l. 35) — ^{b}) T G2–5 वेगात् (for खग) D4 खे श्येन इव चामिष — ^{c}) D2. 8. 6 T G2–. M3. 4 आकाङ्क्षते (for आशंसते) — ^{d}) K1. 2 5 D1 2 8 M3. 4 कश्चित् (for कच्चित्) D3 M3 4 स (for स्यात्) — For 36, G1 M1 2 5 subst

935* आमिषार्थी यथा श्येनो नित्यं तिष्ठति ब्राह्मण ।
　　ग्रहणे धर्मपुत्रस्य कश्चित्क्षेमी भवेन्नृप ।

Colophon om. in Ś1 K1–3 — *Sub-parvan* K4 5 B D G1 M1 2. 5 जयद्रथवध — *Adhy name* B1 T G2. 4 सात्यकिप्रवेश , Dn1 भीमप्रवेश , D1 भीमसेन प्रवेश , G6. 8 सात्यकिदर्शन, Bom ed सात्यक्यर्जुनदर्शनं — *Adhy no* (figures, words or both) B1. 2 T G2–5 138, Dn1 141, D2 144, D3 37, G1 M 137 — *Śloka no.* Dn1 34

117

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 115 17)

1 Ś1 K1–3 om the ref. — ^{b}) T G2–5 माधव, G1 M सत्यक (for सात्वत) — ^{d}) D1. 7 समुपाद्रवत्

अद्य प्राप्तोऽसि दिष्ट्या मे चक्षुर्विषयमित्युत ॥ २
चिराभिलषितं काममद्य प्राप्स्यामि संयुगे ।
न हि मे मोक्ष्यसे जीवन्यदि नोत्सृजसे रणम् ॥ ३
अद्य त्वां समरे हत्वा नित्यं शूराभिमानिनम् ।
नन्दयिष्यामि दाशार्ह कुरुराजं सुयोधनम् ॥ ४
अद्य मद्बाणनिर्दग्धं पतितं धरणीतले ।
द्रक्ष्यतस्त्वां रणे वीरौ सहितौ केशवार्जुनौ ॥ ५
अद्य धर्मसुतो राजा श्रुत्वा त्वां निहतं मया ।
सव्रीडो भविता सद्यो येनासीह प्रवेशितः ॥ ६
अद्य मे विक्रमं पार्थो विज्ञास्यति धनंजयः ।
त्वयि भूमौ विनिहते शयाने रुधिरोक्षिते ॥ ७
चिराभिलषितो ह्यद्य त्वया सह समागमः ।
पुरा देवासुरे युद्धे शक्रस्य बलिना यथा ॥ ८
अद्य युद्धं महाघोरं तव दास्यामि सात्वत ।
ततो ज्ञास्यसि तत्त्वेन मद्वीर्यबलपौरुषम् ॥ ९
अद्य संयमनीं याता मया त्वं निहतो रणे ।
यथा रामानुजेनाजौ रावणिर्लक्ष्मणेन वै ॥ १०
अद्य कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजश्च माधव ।
हते त्वयि निरुत्साहा रणं त्यक्ष्यन्त्यसंशयम् ॥ ११
अद्य तेऽपचितिं कृत्वा शितैर्माधव सायकैः ।
तत्स्त्रियो नन्दयिष्यामि ये त्वया निहता रणे ॥ १२
चक्षुर्विषयसंप्राप्तो न त्वं माधव मोक्ष्यसे ।
सिंहस्य विषयं प्राप्तो यथा क्षुद्रमृगस्तथा ॥ १३
युयुधानस्तु तं राजन्प्रत्युवाच हसन्निव ।

---

2 ^{a}) Dn2 D2 8 6 ततोऽब्रवीन् B3 4 Dn1 T G2-5 महाराज, G1 M1 2 5 महेष्वास॰ (for महाबाहु॰) —^{b}) G3-5 M3 4 कौरव (for कौरव्य) — Before 2^{cd}, G1 M ins भूरिश्रवा —^{c}) T G M3 4 मे दिष्ट्या (by transp) D6 S (except G3 4) अच्युत (for इत्युत)

3 ^{a}) D8 -लिखित (for -लषित) K1 कमेम् (sic) (for कामम्) —^{b}) B Dc1 Dn2 D2 8 6 S (except G5) ह्यह (for अद्य) —^{c}) K4 D2 4 6 मोक्षसे (for मोक्ष्यसे) —^{d}) G1 M1 2 5 यदि त्वं न पलायसे

4 ^{a}) K1, 2 स्वा (for त्वां) —^{b}) D4 नदिन (for -मानिनम्) —^{c}) G1 M1 2 5 कौरव्य (for दाशार्ह) —^{d}) G1 M1 2 5 दुर्योधनमरिंदम

5 ^{a}) K4 5 D6 मे (for मद्-) —^{b}) G1 M1 2 5 पतित त्वा धरातले —^{c}) Ś1 K1 3 D1 द्रक्ष्यता, D2 रक्षतस् (for द्रक्ष्यतस्) K3 च रणे, G1 M समरे (for त्वां रणे) M3 4 शूरौ (for वीरौ) —^{d}) Ś1 D2 सहितौ कृष्णपाण्डवौ

6 D7 om 6-9 —^{b}) K1 D6 निहितं (for निहत). — B4 om 6^{c}-8^{b}. —^{c}) T G2-5 M3 4 सव्रीळो (for सव्रीडो) K4 भवति. G1 M1 2, 5 भविष्यति स सव्रीळो —^{d}) K4 [अ]स्य (for [अ]सि) G1 M1 2 5 अद्य (for इह) Ś1 प्रवेरित (for °शित)

7 B4 D7 om 7 (cf v l 6) —^{b}) G1 M1 2 5 किरीटवान् (for धनंजय) —^{c}) Dn2 D2 6 T G3-5 M3 4 निपतिते (for विनिहते) G1 M1 2 5 त्वयि वै निहते भूमौ

8 D7 om. 8, B4 om 8^{ab} (for both, cf v l 6) —^{a}) K2 ह्यत्र, D2 [ऽ]स्यद्य, Bom ed ह्येष (for ह्यद्य) —^{b}) G1 M1 2 5 मम (for सह)

9 D7 om 9 (cf v l 6) —^{a}) K5 महारौद्रं, D4 °वाहो (for °घोरं) —^{b}) G1 M सत्यक (for सात्वत) —^{c}) D1 3 G1 सत्त्वेन (for तत्त्वेन) —^{d}) Ś1 Dn2 D3 6 -विक्रमं (for पौरुषम्)

10 ^{a}) A few MSS संयमिनीं K5 यातो, B Dc1 T G2-5 तात, Dn2 D3 गंता, D6 गत्वा, G1 M याया (for याता) —^{b}) B Dc1 याता, T G2-5 यायास् (for मया) B1-3 Dc1 T G2-5 मया (for रणे) — After 10^{ab}, Dn1 reads 13^{ab} —^{d}) B1 तु, B2-5 Dc1 ह, D3 च, S स (for वै)

11 ^{a}) D2 धर्मात्मा (for पार्थश्च) —^{b}) D4 पार्थिव (for माधव) —^{d}) A few MSS त्यक्षति D4 रणं त्यक्षंत संजय, G1 M रणं मोक्ष्यंति सर्वश ·

12 ^{a}) G1 M अद्य यास्याम्यपचितिं (G1 °तं). —^{b}) K5 D4 5 7 सितैर्; G1 M तेषां (for शितैर्). —^{d}) S transp त्वया and ये

13 Dn1 reads 13^{ab} after 10^{ab} —^{a}) B Dc1 Dn S मच्चक्षुर्विषय प्राप्तो (G1 M1 2 5 य प्राप्य) — D7 om. (hapl) 13^{bc} —^{b}) D5 अद्य वि (for माधव) A few

य न संत्रासो विद्यते मम संयुगे ॥ १४
निहन्यात्संग्रामे यो मां कुर्यान्निरायुधम् ।
तु शाश्वतीर्हन्याद्यो मां हन्याद्धि संयुगे ॥ १५
नृपोक्तेन बहुना कर्मणा तु समाचर ।
स्येव मेघस्य गर्जितं निष्फलं हि ते ॥ १६
तद्गर्जितं वीर हास्यं हि मम जायते ।
कालेऽप्सितं लोके युद्धमद्यास्तु कौरव ॥ १७
ते मे मतिस्तात त्वयि युद्धाभिकाङ्क्षिणि ।
त्वा संनिवर्तिष्ये त्वामद्य पुरुषाधम ॥ १८

अन्योन्यं तौ तदा वाग्भिस्तक्षन्तौ नरपुंगवौ ।
जिघांसू परमक्रुद्धावभिजघ्नतुराहवे ॥ १९
समेतौ तौ नरव्याघ्रौ शुष्मिणौ स्पर्धिनौ रणे ।
द्विरदाविव संक्रुद्धौ वाशितार्थे मदोत्कटौ ॥ २०
भूरिश्रवाः सात्यकिश्च ववर्षतुररिंदमौ ।
शरवर्षाणि भीमानि मेघाविव परस्परम् ॥ २१
सौमदत्तिस्तु शैनेयं प्रच्छाद्येषुभिराशुगैः ।
जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ विव्याध निशितैः शरैः ॥ २२
दशभिः सात्यकिं विद्ध्वा सौमदत्तिरथापरान् । C 7 5931 B. 7 142. 23 K. 7 142 23

S मोक्षमे —[d]) D1 6 मृगाम् (for मृगान्)

4 Before 14, D2 ins संजय —[a]) D2 5 ततो (for तु त) D2 वाक्य (for राजन्) — Before 14[cd], 4 ins सात्यकि —[c]) G1 M1. 2 ०कौरव्य नैव संत्रासो [d]) T G2-4 वर्तते (for विद्यते) — After 14, B 1 Dn2 D7 8 ins

935* नाहं भीषयितुं शक्यो वाङ्मात्रेण तु केवलम् ।
[D7 8 [द]व (for तु)]

15 K4 5 D3 om (hapl) 15 D3 G4 read 15[ab] vice —[a]) K1 2 स मा, D4 काम (for स मा) (G4 [both times]) न त पश्यामि संग्रामे (G1 M1 2 4 समरे) —[b]) D7 निरामयं (for °युधम्) S (G5 both times]) यो मा हन्यात्महायुधे ॐ Cd यो मा निरा युधं कुर्यात् स मा निहन्यात् । ॐ — D2 om. 15[cd] —[c]) D5 नैव (for हन्याद्) S स तु (G4 त्वं) मा शाश्वत् इन्याद् —[d]) Ś1 K1-3 D1 तु (for हि) D5 मम निष्यति सयुगे, S यो मा हन्यात्समरे (G4 °न्याच्च समरे, M3 °दनायुध) ॐ Cd तत्र सयुगे यो मा नाशयेत् स शाश्वती समा निहन्यात् । ॐ

16 [a]) K5 B Dc1 Dn D4 7 8 नृपोक्तेन, D2 सुघो°, T G2-5 M3 4 चिरो° (for नृपो°) Ś1 K1. 2 4 D1 5 बहुधा (for बहुना) G1 M1 2 5 वचसा किं सवोक्तेन —[b]) B1 Dn1 D2 T G2-4 तत्, D7 8 तु, G1 M स्व (for तु) —[d]) K (except K5) D1 तव, B3 भवेत् (for हि ते)

17 G2 om. 17[ab] —[a]) K (except K5) B Dc1 D1 स्वद् (for [ए]वद्) D4 गर्जनं (for गर्जितं) —[b]) Ś1 वै, B1 स (for हि) —[d]) G1 M1 2 5 स भारत (for [अ]स्तु कौरव)

18 [a]) D3 S मनस् (for मतिस्) —[b]) K3 B Dc1 D8 तव (for त्वयि) K4 D6 ०काङ्क्षिण, B Dc1 Dn D2 7 8 G4 ०काङ्क्षिणी, G1 M1. 2 5 नदिनि (for ०काङ्क्षिणि) —[c]) K6 D4 त्रि, B Dc1 [अ]द्य (for स०) —[d]) B2. 3 5 G1 M1 2 5 पुरुषर्षभ, T G3-5 भरतर्षभ, M3. 4 पुरुषो भव (for पुरुषाधम)

19 Before 19, M3 4 ins संजय —[a]) D4 तु (for तौ) K3 B Dn2 D1 तथा वाग्भिस्, D2 तदो फालु०, D4 तदावद्भिस् (sic) (for तदा वाग्भिस्) —[b]) D2 तक्षन्तौ रथमत्तमौ —[c]) Ś1 समभि० (for परम०) —[d]) M2 4 वाग्भिर् (for अभि०) Ś1 K (except K4) Dn1 D4 5 जग्मतुर् (for जघ्नतुर्)

20 [a]) D5 T G2-4 तौ समेतौ (by transp), M2 4 मदितौ तौ B Dc1 Dn2 D2 8 6 T G2-5 महेष्वासौ, D5 महात्मानौ (for नरव्याघ्रौ) —[b]) D2 अन्योन्य०, Cd शुष्मिणौ (as in text) S तदा (for रणे) —[c]) Ś1 K (except K5) संरब्धौ (for संक्रुद्धौ) —[d]) K1 वाचितार्थे, K4 5 6 B Dc1 Dn D1. 2-8 T G2 वासितार्थे, D2 क्षरदान (for वाशितार्थे) D3 6 मदोत्कटौ

21 [c]) B Dc1 Dn2 D2 घोराणि (for भीमानि) — For 21[ab], S subst

937* तावुभौ शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिवर्षताम् ।
भूरिश्रवा सात्यकिश्च
[(L 2) G1 M1. 2 5 सत्यकश्च]

—[d]) S महारथा (for परस्परम्)

22 [a]) K2 D5 G4 सोमदत्तिस् (for सौम°) K6 B2 च (for तु) —[b]) D2 जवान त्रिभिराशुगैः —[c]) D4 M3 4 श्रेष्ठो (for श्रेष्ठ) —[d]) T G2 विन्याय G1 M दशभि (for निशितैः)

मुमोच निशितान्बाणाञ्जिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥ २३
तानस्य विशिखांस्तीक्ष्णानन्तरिक्षे विशां पते ।
अप्राप्तानस्त्रमायाभिरग्रसत्सात्यकिः प्रभो ॥ २४
तौ पृथक्शरवर्षाभ्यामवर्षेतां परस्परम् ।
उत्तमाभिजनौ वीरौ कुरुवृष्णियशस्करौ ॥ २५
तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाप्यकृन्तताम् ॥ २६
निर्भिदन्तौ हि गात्राणि विक्षरन्तौ च शोणितम् ।
व्यष्टम्भयेतामन्योन्यं प्राणद्यूताभिदेविनौ ॥ २७
एवमुत्तमकर्माणौ कुरुवृष्णियशस्करौ ।
परस्परमयुध्येतां वारणाविव यूथपौ ॥ २८
तावदीर्घेण कालेन ब्रह्मलोकपुरस्कृतौ ।
जिगीषन्तौ परं स्थानमन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २९
सात्यकिः सौमदत्तिश्च शरवृष्ट्या परस्परम् ।
हृष्टवद्धार्तराष्ट्राणां पश्यतामभ्यवर्षताम् ॥ ३०
संप्रैक्षन्त जनास्तत्र युध्यमानौ युधां पती ।
यूथपौ वाशिताहेतोः प्रयुद्धाविव कुञ्जरौ ॥ ३१
अन्योन्यस्य हयान्हत्वा धनुषी विनिकृत्य च ।

23 M_5 om 23 —[b]) $D_{2\,4\,5}$ G_6 सोमदत्तिर् (for सौम°) — For 23[abc], G_1 M_{1-4} subst

938* दशभि सत्यकोऽविध्यत्सौमदत्तिमथाशुगै ।
सौमदत्ति शरानस्यन्

—[d]) Dn_2 om from शिनि up to सात्यकि (in 24[d]) $D_{4\,7\,8}$ शनि (sic) (for शिनि)

24 Dn_2 om up to सात्यकि (cf v l 23) —[b]) B (except B_4) D_8 अतरीक्षे —[d]) G_1 M सत्यको ग्रसते प्रभो

25 [a]) T G_{2-6} तावुभौ (for तौ पृथक्) $B_{3\,4}$ Dc_1 अस्त्र (for शर) Dn_1 तौ तु पृषतवृष्टिभ्याम्, D_4 तौ तु पृथग्वर्षाभ्याम् (submetric) —[b]) G_1 M अन्योन्यमभिवर्षेतां —[c]) Dn_1 उत्तमाभिगतौ वीरौ —[d]) D_4 क्रुद्ध (for कुरु) T $G_{3\,4}$ -यशस्विनौ (for यशस्करौ)

26 K_5 M_5 om (hapl) 26[a]–28[b] —[b]) D_2 महागजौ (for °द्विपौ) —[c]) $Ś_1$ K (K_5 om) Dn $D_{1-4,\,6}$ शर (for रथ) D_2 वृष्टिभिर्, M_8 रश्मि° (for शक्ति°) $D_{7\,8}$ विविधुश्च तथान्योन्य — M_8 om (hapl) 26[d]–27[c] —[d]) T G_{2-5} चाभ्यकृततां D_2 विशिखैश्चाभिजघ्नतु, G_1 $M_{1\,3\,4}$ विशिखैश्च ततक्षतु

27 K_5 M_6 om 27, M_8 om 27[abc] (for both, cf. v. l 26) —[a]) $K_{1\,4}$ B (except B_1) T G_{2-4} निर्भिंदतौ; D_2 अभिद्येता, $D_{4\,6-8}$ निर्भिद्यतौ, D_8 °द्यतौ, G_1 $M_{1\,2\,4}$ विभिंदतौ (for निर्भिदन्तौ) $D_{2\,4\,7\,8}$ T G_{2-6} $M_{1\,2}$ च, G_1 M_4 तु (for हि) —[b]) K_8 Dn_2 D_6 हि (for च) —[c]) $K_{1\,2}$ D_{4-6} वि(D_5 व्य)ष्टभयेताम् ($D_{4\,5}$ °ताव्), Dn_2 T G_2 विजृंभ° (for व्यष्टम्भ°) G_1 $M_{1\,2}$ चान्योन्य (for अन्योन्यं) —[d]) G_4 नदिनौ (for देविनौ) $D_{8\,6}$ प्राणद्यूतैरदीव्यता

28 K_5 M_6 om 28[ab] (cf v l 26) —[b]) D_2 कुरुपाडवनंदनौ —[c]) D_7 om. from परस्पर up to मन्योन्य (in 29[d]) T G_{2-5} तत परम् (for परस्परम्)

29 D_7 om up to मन्योन्य (cf. v l 28) —[a]) $D_{2\,6}$ च दीर्घेण (for अदी°) —[b]) Cd v as in text —[c]) B Dc_1 यियासतौ, S गमिष्यतौ (for जिगीषन्तौ) —[d]) K_{1-4} D_1 सप्रजघ्नतु, K_5 B Dc_1 Dn $D_{3\,4\,6-8}$ संजगर्जतु; $D_{2\,5}$ अभिगर्जितौ (D_5 °तु), T G_{2-5} मंततक्षतु (for अभिजघ्नतु)

30 [a]) G_1 $M_{1\,2\,5}$ सत्यक (for सात्यकि) $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ G_5 सोमदत्ति(D_2 °दति)श्च (for सौम°) —[b]) G_1 M बाण (for शर) —[c]) D_2 योधाना तत्र दृष्टाना —[d]) $D_{2\,4}$ अभ्यवर्तता, $D_{8\,6}$ अभिवर्षेता (for अभ्य°) — For 30[cd], S subst.

939* वृष्टिं तामभिवर्षन्तौ शराणां महतीं तदा ।

31 [a]) K_2 Dn_1 $D_{4\,6}$ सप्रेक्षत, Dc_1 $D_{5\,7\,8}$ सप्रे(Dc_1 D_7 °प्रै)क्ष्यत, S तौ प्रै($G_{3\,4}$ प्रे)क्षत (for संप्रै°) D_5 तदा (for जनास्) B Dc_1 तौ तु, T G_{2-5} $M_{3\,4}$ ते च, G_1 $M_{1\,2\,5}$ सर्वे (for तत्र) —[b]) K_5 परस्पर, T G_{2-5} विशां पते, Cd युधा पती (as in text) —[c]) $K_{2\,4\,5}$ B D (except D_1) T G_2 वासिता (for वाशिता) —[d]) K_4 $G_{1\,3-5}$ $M_{1\,2\,5}$ प्रवृद्धाव्, K_5 मिश्रिताव्, D_2 प्रवुद्धाय्; D_6 प्रयुक्ताव् (for प्रयुद्धाव्) — After 31, S ins

940* भूयो भूय शरै राजंस्तक्षन्तौ क्रोधमूर्च्छितौ ।
अयुध्येता महारङ्गे वने केसरिणाविव ।
मर्मज्ञाविव सक्रुद्धौ जिघांसन्तौ जगर्जतु ।
विमर्दन्तावथान्योन्यं बलवज्रधराविव ।
मथान्योन्यं पताकाश्च रथोपकरणानि च । [5]

ाावसियुद्धाय समेयातां महारणे ॥ ३२
मे चर्मणी चित्रे प्रगृह्य विपुले शुभे ।
ाौ चाप्यसी कृत्वा समरे तौ विचेरतुः ॥ ३३
तौ विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
ाजघ्नतुः क्रुद्धावन्योन्यमरिमर्दनौ ॥ ३४
द्वौ चित्रवर्माणौ सनिष्काङ्गदभूषणौ ।
रणोत्कटौ राजन्नन्योन्यं पर्यकर्षताम् ॥ ३५
तमिव राजेन्द्र परिकृष्य परस्परम् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां वीरावाश्वसतां पुनः ॥ ३६
असिभ्यां चर्मणी शुभ्रे विपुले च शरावरे ।
निकृत्य पुरुषव्याघ्रौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ॥ ३७
व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ ।
बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ॥ ३८
तयोरासन्भुजाघाता निग्रहप्रग्रहौ तथा ।
शिक्षाबलसमुद्भूताः सर्वयोधप्रहर्षणाः ॥ ३९
तयोर्नृवरयो राजन्समरे युध्यमानयोः । C 7 5921 B 7 142. 43 K 7 142. 46

संचिच्छेदतुरायस्तौ बाणे मनतपर्वभिः ।
पुनश्च शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिवर्षताम् ।
उभौ च जघ्नतुस्तूर्णमितरेतरमारथी ।
[(L 3) M1 2 4 5 अभिमन्नुर्द्धौ (for तत्र मद्भुद्धौ)]

32 a) D2 6 अन्योन्य तु, G2–5 °न्य च (for °न्यन्य) 2 अन्योन्यमर्दनौ हत्वा — D4 om (hapl.) 32b–33c b) G1 M1. 2 5 सनिकृत्य (G1 M5 °त्य), M3 4 च कृत्य (for विनि°) — D5 om 32d–33c — d) 3 Dc1 महामृधे (for °रणे)

33 D1 5 om. 33abc (cf v 1 32) — a) Ś1 M3. 4 त्रे (for चित्रे) — b) D2 त्रिषु लोकेषु विश्रुते — c) D2 6 निकोषौ G1 M1 ° विकोशावायतौ खड्गौ — d) Ś1 समरे तु, G1 M1 2 - कृत्वा चारु (for समरे तौ) T G2–5 चारु (for तौ वि) Dn2 D2. 5 6 विरेजतु (for विचेरतु)

34 M3 om 34ab — b) B1 Dn1 D1 7 विभागश, T G2–5 च भारत, M4 विचेरतु (for च भागश) — c) D3 6 क्रोधाद् (D6 °द्) (for क्रुद्धाव्) D2 बहुधा जघ्नतु क्रुद्धाव् — d) D7 8 अन्योन्य तावरिंदमौ

35 D2 om. 35 — b) K4 G1 M1. 2 5 भूषितौ (for °भूषणौ) — After 35ab, B Dc1 Dn2 D8. 5 ins

941* भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं द्रुतम् ।
सम्पातं समुदीर्णं च दर्शयन्तौ यशस्विनौ ।
असिभ्यां सम्प्रजह्राते परस्परमरिंदमौ ।
उभौ छिद्रैषिणौ वीरावुभौ चित्रं ववल्गतुः ।
दर्शयन्तावुभौ शिक्षां लाघवं सौष्ठवं तथा । [5]

[(L. 1) Prior half as in Cv D3 6 प्रसृत (for वि प्लुत) B1. 2 (marg as above) Dn2 सृत (for द्रुतम्) — D3 6 om line 4 — (L 5) B2 रणे (for तथा)] — c) B1 (orig) तौ हि रणोत्कटौ राजन्, B1 (marg) 2–5 Dc1 Dn2 रणे रणकृता श्रेष्ठाव्, T G2–5 रणोत्कटौ महावेगाव् — d) K3 M1 परिकर्षतां, Dn1 D6 पर्यवर्षतां, D4 धावतां, G1 समकर्षतां (for पर्य) K4 D1 मडलानि च भागश (= 34b)

36 a) Ś1 K (except K4) D1 बाहू नसी (Ś1 °सि) च राजेन्द्र, D5 तत्र पश्याम राजेन्द्र — b) B2–4 Dc1 Dn2 समाहत्य, B2 (marg) विजेत्य च, G1 परिप्लुत्य, M1 2 परिष्कम्य (for परिकृष्य) — d) D2 उभाव् (for वीराव्) G1 M1 2 5 (sup lin) वीरौ निश्वसतु (M1. 2 °त) पुन

37 a) D2 अ[श्रा]च्छिद्य (for असिभ्यां) M1 2 चर्मणी (for चर्मणी) K5 B1 (marg) 2–4 Dc1 Dn2 D2 3 5 6 चित्रे (for शुभ्रे) — b) B1 D4 7 8 विमले, D2 विफले (for विपुले) Ś1 शरासने, M1 2 परे, M3 4 °वरौ (for °वरे) K1–4 D1 विमले च शरासने, K5 Dn1 D5 विमले बहुतारके, B1 (marg) 2–5 Dc1 Dn2 शतचन्द्रे नराधिप, D3 6 शतचन्द्रे असी तथा — c) Cv as in text

38 a) M4 दीर्घबाहू (for °भुजौ) — c) D1 समरे ष्वेताम्, G1 M1 2 5 °युध्येताम् (for °सज्जेताम्)

39 Dn1 D4. 7 8 om 39ab — a) T G3 4 ततो (for तयोर्) K5 B1. 3 4 Dc1 Dn2 D3 5 6 T G2–5 राजन्, D2 आसीद् (for आसन्) K4 5 Dn2 भुजाघातान्, D2 °घातो, D5 °घातो, D6 न भुजयो, Bom ed भुजाघात- (for °घाता) — b) Dn2 D2 निग्रहौ, M3 4 °ह्रा (for °ह-) D4 lacuna, T G1 2 M -प्रग्रहास् (G1 M1 °ह्रात्) (for -प्रग्रहौ) Cd cites निग्रहप्रग्रहौ (as in text) Dc1 उभौ (for तथा) G3–5 Cv निग्रहावग्रहास् (Cv °हौ व)था — After 39ab, D5 ins 942* D4 reads 39cd twice. — c) Ś1 K1 Dc1 समुद्भूता, S विशेषाश्च (for समुद्भूता) Cd as in text. — d) K1. 3 B2 D1 प्रहर्षिण (B2 °णा), K5 D2 4 (second time) 8 °र्षणौ, D4 (first time)

भीमोऽभवन्महाशब्दो वज्रपर्वतयोरिव ॥ ४०
द्विपाविव विषाणाग्रैः शृङ्गैरिव महर्षभौ ।
युयुधाते महात्मानौ कुरुसात्वतपुंगवौ ॥ ४१
क्षीणायुधे सात्वते युध्यमाने
ततोऽब्रवीदर्जुनं वासुदेवः ।
पश्यस्वैनं विरथं युध्यमानं
रणे केतुं सर्वधनुर्धराणाम् ॥ ४२
प्रविष्टो भारतीं सेनां तव पाण्डव पृष्ठतः ।
योधितश्च महावीर्यैः सर्वैर्भारत भारतैः ॥ ४३
परिश्रान्तो युधां श्रेष्ठः संप्राप्तो भूरिदक्षिणम् ।
युद्धकाङ्क्षिणमायान्तं नैतत्सममिवार्जुन ॥ ४४
ततो भूरिश्रवाः क्रुद्धः सात्यकिं युद्धदुर्मदम् ।
उद्यम्य न्यहनद्राजन्मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ४५
रथस्थयोर्द्वयोर्युद्धे क्रुद्धयोर्योधमुख्ययोः ।

प्रहारिणा, D7 प्रहर्षिणौ (for °र्षणा)

40 ^{b}) G1 M जयार्थे (for समरे) — ^{c}) D4 6 ततो (for भीमो) K2 5 D6–8 महान् (for महा) G1 M अभवद्भीम(M8 4 °द्भुज)निह्रादो — ^{d}) K. D1 7 8 संपातयोर् (for पर्वतयोर्)

41 B Dc1 Dn2 D5 5 6 ins after 41^{ab} D2 after 39^{ab}

942* भुजयोक्त्रावबन्धैश्च शिरोभ्या चावघातनै ।
पादावकर्षसदानैस्तोमराकुशलासनै ।
पादोदरविबन्धैश्च भूमावुद्भ्रमणैस्तथा ।
गतप्रत्यागताक्षेपै पातनोत्थानसप्लुतै ।

[(L 1) D5 भुजवक्त्रावनद्धैश्च (for the prior half) D2 8 6 चावघट्टनै, D5 चाभ्यहन्यत्तु (for चावघातनै) — (L 2) B1–8 सधानैस्, D2 सनादैस् (for °सदानैस्) B2 4 Dn2 D5 तोमरांकुशलांज(B2 °लाश°, Dn2 °पाश, D5 °लाल)नै, D2 तोमराक्षविलासनै (for the post half) D8. 6 वराहोद्धूननिनदै पृष्ठारोहणपातनै — (L 3) D5 विलवैश् (for विबन्धैश्) D5 भूतलभ्रामणैस्तथा (for the post half) — (L 4) D3 6 गतप्रत्यागतक्षेपै (for the prior half) B3–5 पातनोत्पातकाप्लुतै, D2 °त्पातनप्लुतै, D8 °त्थापनोत्प्लुतै, D6 °त्पापनोत्प्लुतै (s c) (for the post half)]

— ^{c}) G5 damaged — After 41, B Dc1 Dn2 D5 ins

943* द्वात्रिंशत्करणानि स्युर्यानि युद्धानि भारत ।
तान्यदर्शयता तत्र युध्यमानौ महाबलौ ।

[(L 1) Prior half as in Cv — (L 2) B1 2 (marg as above) 5 दर्शयतां]

42 Before 42, G1 M1 2 ins वासुदेव G1 M1 2 5 transp 42^a and 42^b — ^{a}) G1 M1 2 6 सात्यके (for सात्वते) — ^{c}) T G2–5 सपश्यैनं, G1 M पुन पश्य (for पश्यस्वैनं) K5 D1 7 8 सपश्य चैन (K5 पश्य चैन; D1 पश्यस्वेन) सात्वत युध्यमान — ^{d}) B Dn2 D3 रणे वर, D2 6 S योसौ केतु (for रणे केतु) — After 42, S ins

944* सजय उवाच ।
सिन्धुराजवधे सक्त पार्थं कृष्णोऽब्रवीत्पुन ।
सीदन्त सात्यकिं पश्य पार्थेन परिरक्ष च ।

[T G2–5 om the ref M3 4 कृष्ण (for सजय) — (L 2) M1 2 5 (by corr as above) सत्यक (for सीदन्त) M8 4 सत्यक सत्यपराक्रम (for the prior half)]

43 ^{a}) K5 B Dc1 Dn D2 भित्त्वा, G1 M तीर्त्वा (for सेना) — ^{b}) D3 6 भित्त्वा (for तव) K2 पश्यत — ^{c}) G1 M1 (inf lin as in text) 2 युद्धकांक्ष, M5 (sup lin) युध्यते (for योधितश्) D7 8 महावीर्य, S महाबाहु (for °वीर्यैः) — ^{d}) D2 6 T G2–5 सत्तमै (D3 °म) (for भारतै) — After 43, S ins

945* धार्तराष्ट्राश्च ये मुख्या ये च मुख्या महारथा ।
निहता वृष्णिवीरेण शतशोऽथ सहस्रश ।

44 ^{a}) K1 D3 युधा श्रेष्ठ, G1 M महाबाहु (for युधा श्रेष्ठ) B Dc1 Dn T G2–5 परिश्रांत युधा श्रेष्ठं — ^{b}) B Dc1 Dn2 D5 T G2–5 दक्षिण (for °णम्) — ^{c}) K D1 3–8 युद्धाकाङ्क्षिणम् G1 M आसीनं (for आयान्त) B Dc1 Dn2 D2 G3 4 युद्धकांक्षी समायातं (G3 4 °सीनो), T G2 5 युद्धकांक्षी समा(G5 महा)सीनो — ^{d}) K1 Dc1 D1–6 8 [अ]र्जुनं, B1 D7 G5 °न (for °न)

45 Before 45, G1 M1 2 5 ins संजय — ^{b}) D1 सात्वत (for सात्यकिं) B2–4 D2 दुर्मद S1 M3 4 सात्यकिं सत्यविक्रम — ^{c}) D2 उद्दिश्य (for उद्यम्य) K2 [अ]रुरुजद्, K3–5 D1 2 [अ]भ्या(K5 °त्या)रुजद्, B Dc1 Dn2 D5 [अ]भ्याहनद्, Dn1 D1 7 8 न्य(D1 नि)रुजद् (for न्यहनद्) S1 उद्यम्यो रुजद्राजन्, K1 तहस्याररुजनद्राजन् — ^{d}) D6 7 G1 मत्तोन्मत्तम् — After 45, S ins

र्जुनयो राजन्समरे प्रेक्षमाणयोः ॥ ४६
कृष्णो महाबाहुरर्जुनं प्रत्यभाषत ।
वृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ॥ ४७
ान्तं गतं भूमौ कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
तेवासिनं शूरं पालयार्जुन सात्यकिम् ॥ ४८
र्श यज्ञशीलस्य गच्छेदेष वरारिहन् ।
कृते पुरुषव्याघ्र तदाशु क्रियतां विभो ॥ ४९

अथाब्रवीद्धृष्टमना वासुदेवं धनंजयः ।
पश्य वृष्णिप्रवीरेण क्रीडन्तं कुरुपुंगवम् ।
महाद्विपेनेव वने मत्तेन हरियूथपम् ॥ ५०
हाहाकारो महानासीत्सैन्यानां भरतर्षभ ।
यदुद्यम्य महाबाहुः सात्यकिं न्यहनद्भुवि ॥ ५१
स सिंह इव मातङ्गं विकर्षन्भूरिदक्षिणः ।
व्यरोचत कुरुश्रेष्ठः सात्वतप्रवरं युधि ॥ ५२ C 7 5937 B 7 142 59 K 7 142 62

46* ततो जलदनिर्घोष समीपे नृपसत्तम ।
[M1 2 गभीर]
After 946*, T G-- read 51

46 a) K1 D5 6 तयो (for द्वयोर्) K3 मध्ये, 6 S मध्ये (for युद्धे) — b) K1 युध्य, Dn1 D1 7, M2 4 योध (for योध) G1 कुद्धयोर्युध्यमानयो — d) G1 समीपे (for समरे) K1 Dn1 D1 3 प्रेक्ष्यमा ते, K4 D1 वीक्ष्य° — After 46, G1 M1 2 5 read ^{ab} for the first time, repeating it in its proper ace, followed by 949*

47 G1 om (hapl) 47^{ab} — b) D1 अर्जुन सम — After 47^{ab}, B1 5 Dn2 D2 5 6 ins
947* बहुभिर्यैस्तु सेनाभिर्दुर्जय समरेऽनघ ।
— Before 47^{cd}, M2 4 ins कृष्ण — 47^{cd} = 55^{ab} — c) K1 पश्य कृष्णनरव्याघ्र (sic, hypermetric) — d) D1 2 7 8 G5 M2 सोमदत्ति (for सौम)

48 K2 om (hapl) 48^{a}–55^{b} — a) G1 M1 2 5 मूर्ध्नि (for भूमौ) — c) G1 M1 2 5 पार्थ, Bom ed वीर (for शूर) D2 नमतेनाग्नि शूर — d) G1 M1 2 5 पालयेन महारथ

49 K2 om 49 (cf v l 48) — a) Dn2 D3 यज्ञसेनस्य (for °शीलस्य) — b) Dn2 वरोर्जुन (for वरारिहन्) S गच्छेदेषाद्य माधव (G5 °च) — d) G1 5 M प्रभो (for विभो)

50 K2 om 50 (cf v l 48) Before 50, G1 M1 2 5 ins संजय — a) G2 इति (for अथ) G3 4 5 हृषीकेशो; Cd हृष्टमना (as in text) G1 M1 2 5 अथ धीदय कौन्तेयो — b) G6 वासुदेवो G1 M1 2 5 यशस्विन, G4 धनजयं (for °जय) G2 M3 4 वासुदेवो धनंजय — d) Ś1 K (K2 om) Dn1 D1 4 7 8 पुरुषर्षभ, D2 नरपुंगव (for कुरुपुंगवम्) — K4 om (hapl) 50^{e}–51^{b} — f) G1 M3 5 क्रीडंत (for मत्तेन) T G3 4 5 द्विप, G4 गज (for हरि) Cd cites हरियूथप — After 50, Ś1 K1 3 5 B1 3 4 D (except Dc1) ins
946* संजय उवाच ।
इत्येव भाषमाणे तु पाण्डवे वै धनंजये ।
[Some MSS om. the ref. B3 च, D7 8 तु (for वै)]

51 K2 om 51 (cf v l 48) K4 om 51^{ab} (cf v l 50) Before 51, B2 T G2–5 ins संजय उवाच T G2–5 read 51 after 946*, while G1 M1 2 5 read 51^{ab} for the first time after 46, repeating it in its proper place G1 M1 2 5 ins after the first occurrence of 51^{ab} M3 4 after the first occurrence of 52
949* पातिते त्वय शैनेये कृष्णोऽर्जुनमभाषत ।
[M3 4 कौन्तेय कृष्णमब्रवीत् (for the post half)]
— c) Dc1 D3 तद् (for यद्) D8 उद्दिश्य (for उद्यम्य) K1 3 Dn1 D1 4 7 8 M3 महाबाहु (for °बाहु) — d) D1 Cv न्यपतद्, D5 चाहनद्, D7 8 व्यहनद्, G1 M1 2 5 पातयद्, M3 न्यविशद् (for न्यहनद्) D2 पातयामास त क्षितौ

52 K2 om 52 (cf v l 48) S (except G5) repeats 52 after 950* — b) D6 8 व्यकर्षन् (for विक°) — c) Dn2 D1 5 T G3 (last three first time) 5 कुरुश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठः) — d) D2 प्रवरो (for °र) — D2 T G1–4 M1 2 5 Cv ins after 52 M3 4 cont after 949*
950* अर्जुन उवाच ।
मामेव च महाबाहो परियान्ति महारथा ।
यथाशक्ति यतन्ते मां योधयन्तो जनार्दन ।
ध्रुवं च योधयाम्येताञ्छ्रान्त्वेषणतत्परान् ।
रक्षामि सात्यकिं चैव सौमदत्तिं वशं गतम् ।
अप्राप्तो न मया कृष्ण हन्तुं भूरिश्रवा रणे । [5]
अन्येन तु समासक्त मनो नोत्सहते मम ।

अथ कोशाद्विनिष्कृष्य खड्गं भूरिश्रवा रणे ।
मूर्धजेषु निजग्राह पदा चोरस्यताडयत् ॥ ५३

तथा तु परिकृष्यन्तं दृष्ट्वा सात्वतमाहवे ।
वासुदेवस्ततो राजन्भूयोऽर्जुनमभाषत ॥ ५४

अवश्यं च मया कृष्ण वृष्णिवीरस्य रक्षणम् ।
मदर्थं युध्यमानस्य कार्यं प्राणैरपि प्रभो ।
अधर्मो वास्तु धर्मो वा मम माधव माधव ।
परेण निहतो मा स्म प्राणान्हासीन्महारथ ।
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वार्जुन कृष्ण परानाशु शितै शरै ।
छादयामास सक्रुद्ध परे चापि धनंजयम् ।
एव स्म युध्यते वीर सात्यकिं च मुहुर्मुहु ।
प्रेक्षते स्म नरव्याघ्रो भूरिश्रवसमेव च ।

[(L 1) D2 मम चापि (for मामेव च) G1 M1 2 परे चापि (for परियान्ति) D2 प्रहराभिमुखो रथ , M3–5 परे चाभिमुखा रथा (for the post. half) —(L 2) D2 यथा हि शक्तिमतेन, T G2–4 यतनं मां यथाशक्ति (for the prior half) D2 योधयेत्त जनार्दन (for the post. half) —(L 3) M3 4 एनान् (for एनान्) D2 यथा हि योधयेतान् (for the prior half) D2 छिद्रान्वेषप्रियेषिण (for the post. half) — D2 om lines 4–8 —(L 5) G1 M1 2 सप्राप्तो (for अ°) T G3–4 [s]य, Cv हि (for न) —(L 6) G3 4 समासक्तो, Cv युक्त (for °सक्त) T G2–4 Cv transp मनो and मम —(L 9) D2 वा म, G3.4 वा स तु (hypermetric) (for वास्तु) D2 न मे रोचेन माधव (for the post half) —(L 10) D2 परैरभ्यर्हितश्चापि (for the prior half) G3 4 आसीन् (for हा°) D2 प्राण ह्यस्यति केशव (for the post half) — D2 T G3–4 om the ref —(L 11) D2 सुनि , G3 4 अथ (for आशु) —(L 12) D2 पराश्चापि धनंजय (for the post. half) —(L 13) D2 स (for स्म) D2 वीर G1 M1 2 5 सत्यक (for सात्यकिं) —(L 14) D2 पुरुष-, M3 4 च नर- (for स्म नर)]

53 K2 om 53 (of v 1 48) B1 om 53 S reads 53 after 956* —[a]) B1 3 5 कोपाद् Ś1 K1 D01 D1 विनिष्क्र(Ś1 °ष्का)म्य; D4 G1 M1 2 °ष्कृत्य (for °ष्कृष्य) —[b]) S शितं (for रणे) —[c]) T G2–5 च (for नि) —[d]) G1 M1 2 5 सत्यकं (for [स्य]ताडयत्) — After 53, D2.3 5 6 S (except G5) ins

951* आक्रम्य चाप्ययोधस्य स सार्सि सुभुजो भुजम् ।
शुशुभे स भुजस्तस्य तपनीयविभूषित ।
मध्ये रथसमूहस्य इन्द्रध्वज इवोच्छ्रित ।

[(L 1) D2 6 अक्रान्यस्तयोधस्य, D3 आलुपनतोधस्य (sic), D5 अवपत्तिलाप्यथो तस्य (for the prior half) M3 om from the post half up to इवोच्छ्रित (in line 3) D2 3 5 चापि (for सार्सि) D6 स चाप्यबुभुजो भुजं (for the post. half) —(L 2) T G2–4 विभूषण (for °ित) —(L 3) D2 3 5 6 रण (for रथ) G1 M5 सहस्रस्य (for समूहस्य)]

— D2 3 5 6 cont B D01 Dn ins after 53

952* ततोऽस्य छेत्तुमारब्ध शिर कायात्सकुण्डलम् ।
तावत्क्षणात्सात्वतोऽपि शिर संभ्रमयंस्त्वरन् ।
यथा रथाग कौलालो दण्डविद्ध तु भारत ।
सहैव भूरिश्रवसो बाहुना केशधारिणा ।

[B1 om. lines 1–2 —(L 2) D01 D3 6 उद्भ्रामयस् (for सभ्र°) Dn1 D3 5 शिर उद्भ्रा(D3 °रक्षाभ्रा , D5 °रम्यभ्रा)मयद्भृश (for the post half) —(L 3) B5 (marg) D5 चक्र तु (for रथाग) D2 कुम्भकारो, D3 5 6 कौलाल (for °लो) Dn1 यथा चक्र कुलालस्य (for the prior half) D5 6 दण्डाविद्ध D5 विभ्रमेत् (for भारत)]

— Dn1 D1 5 6 cont K4 ins after 53

953* ग्रस्तं तमविभीमेन पद्मास्येनेव भोगिना ।

[K4 D8 गृहीतमतिवीर्येण, Dn1 ग्रस्त तमभि भीमेन (for the prior half)]

— T G1–4 M cont after 951* G5 ins after 53

954* हाहाकृतमभूत्सर्वं पाण्डवाना महद्बलम् ।
तावकाश्च मुदा युक्ता सिंहनाद विचुक्रुशु ।
निमीलिताक्षास्त्वभवञ्जना संग्राममीरव ।
तथा भूरिश्रवोग्रस्ते सात्वते नष्टविक्रमे ।

[G5 M3 om line 1 —(L 2) M3 4 प्र- (for वि) —(L 3) G1 M1 2 [अ]पि (for तु) —(L 4) T G2 तदा (for तथा) G1 M1 2 5 (inf lin as above) भूरिश्रव(M2 °वा)ग्रस्ते, M3 4 °श्रवे ग्रस्ते. G1 M सत्यके (for सात्वते)]

54 K2 om 54 (of v. l. 48). —[a]) K5 B D01 Dn2 तं तथा, Dn1 D3 6 तथापि (for तथा तु). K5 स्वपकृष्यंतं; S कृष्यमाणं तं (for परिकृष्यन्तं) —[b]) T G2–5 M3 4 सात्यकिम्; G1 M1 2 5 सत्यकम् (for सात्वतम्) —[c]) S तदा (M3 4 °था) (for ततो) —[d]) Dn1 D1 7 8 अर्जुन प्रत्यभाषत, S भूयोप्यर्जुनमब्रवीत्

55 55^{ab} = 47^{cd} K2 om 55^{ab} (cf v 1 48) Before 55, G1 M1 2 5 ins. वासुदेव. —[b]) D1 5 G5

पश्य वृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ।
तव शिष्यं महाबाहो धनुष्यनवरं त्वया ॥ ५५
अनन्यो विक्रमः पार्थ यत्र भूरिश्रवा रणे ।
विशेषयति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ५६
एवमुक्तो महाबाहुर्वासुदेवेन पाण्डवः ।
मनसा पूजयामास भूरिश्रवसमाहवे ॥ ५७
विकर्षन्सात्वतश्रेष्ठं क्रीडमान इवाहवे ।
संहर्षयति मां भूयः कुरूणां कीर्तिवर्धनः ॥ ५८
प्रवरं वृष्णिवीराणां यन्न हन्याद्धि सात्यकिम् ।
महाद्विपमिवारण्ये मृगेन्द्र इव कर्षति ॥ ५९
एवं तु मनसा राजन्पार्थः संपूज्य कौरवम् ।
वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः प्रत्यभाषत ॥ ६०
सैन्धवासक्तदृष्टित्वान्नैनं पश्यामि माधव ।
एष त्वसुकरं कर्म यादवार्थे करोम्यहम् ॥ ६१
इत्युक्त्वा वचनं कुर्वन्वासुदेवस्य पाण्डवः ।
सखड्गं यज्ञशीलस्य पत्रिणा बाहुमच्छिनत् ॥ ६२

C 7. 5950
B 7. 142. 72
K 7. 142. 65

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

[illegible] (for सौम°) —c) [illegible] K1 [illegible], K[illegible] D[illegible] [illegible] (for [illegible]) —d) D [illegible] [illegible], D[illegible] G (except G[illegible]) [illegible] Cd [illegible] (as in text) [illegible]

56 [illegible] (marg) [illegible] C[illegible] [illegible] (more correctly as in text) [illegible], Cdp [illegible] (as in text) Ś1 K (except K[illegible]) D[illegible] [illegible] (for [illegible]) —b) D[illegible] [illegible] (for [illegible]) —d) G1 M[illegible] [illegible] (for [illegible]) K[illegible] [illegible] D [illegible] [illegible] —After 56, K reads 59ab for the first time, repeating it in its proper place, while [illegible]

955* [illegible] ।
[illegible] ।
[(L. 1) Prior half, hypermetric M[illegible] [illegible] (for [illegible])]

57 Before 57, G1 M[illegible] ins संजय —a) T G[illegible] [illegible] (for °बाहुर्) —Ś1 K (except K[illegible]) D1 om (hapl) 57cd

58 D[illegible] om (hapl) 58ab —a) K[illegible] [illegible]; D[illegible] S (except M[illegible]) [illegible] (for [illegible]) —b) K[illegible] D[illegible] [illegible], D [illegible] (for °मान) B[illegible] [illegible] G[illegible] M [illegible] —c) D[illegible] T G[illegible] [illegible] (for [illegible]) K[illegible] S (except G[illegible]) मा (for मां) —d) K1 [illegible], D[illegible] [illegible], S [illegible] (for कीर्ति)

59 K reads 59ab for the first time after 56 —b) B[illegible] (marg) यत्र (for यन्न) Ś1 K[illegible] [illegible] (K[illegible] [illegible]), K[illegible] D[illegible] [illegible], K[illegible] (both times) न हन्यात्, D[illegible] G1 M [illegible], T G[illegible] [illegible] (T [illegible]) (for न हन्याद्धि) D [illegible] (for हि) G1 M[illegible] [illegible] (for सात्यकिम्) —c) Ś1 K D[illegible] [illegible] (for [illegible]) —D om from 59d up to 7. 118. 3ab —d) K1 [illegible] S [illegible] (G1 M [illegible]) [illegible]

60 D[illegible] om 60 (cf. v. l. 59) Before 60, G1 M ins संजय —a) B[illegible] D[illegible] त (for तु) —b) G1 M[illegible] [illegible] (for कौरवम्) —After 60ab, S ins

956* [illegible] ।
[T G[illegible] [illegible], G[illegible] [illegible] (for [illegible])]

After 956*, [illegible] reads 53, followed by 951* and 954*

61 D[illegible] om 61 (cf. v. l. 59) —a) K[illegible] B D[illegible] Dn[illegible] D[illegible] T G[illegible] M[illegible] सैंधवे सक्त; G1 M[illegible] सैंधवाय [illegible] —b) T G[illegible] न तं (for नैनं) Ś1 K (except K[illegible]) Dn[illegible] D[illegible] माधवं (for माधव). —c) K[illegible] B[illegible] एतत् (for एष) —d) K[illegible] यादवार्थं; D[illegible] [illegible]; G1 M सत्यकार्थे (for यादवार्थे) —After 61, S ins

957* मम शिष्यो ममार्थाय युध्यते मम शत्रुभिः ।
तं कृष्ण मोक्षयिष्यामि दावाग्निहशिशुं यथा ।

62 D[illegible] om 62 (cf. v. l. 59) Before 62, G1 M ins संजय —b) G[illegible] माधव (for पाण्डव) —After 62ab, K1 B D[illegible] Dn[illegible] D[illegible] S ins

११८

संजय उवाच ।

स बाहुरपतद्भूमौ सखड्गः सशुभाङ्गदः ।
आदधज्जीवलोकस्य दुःखमुत्तममुत्तमः ॥ १
प्रहरिष्यन्हृतो बाहुरदृश्येन किरीटिना ।
वेगेनाभ्यपतद्भूमौ पञ्चास्य इव पन्नगः ॥ २
स मोघं कृतमात्मानं दृष्ट्वा पार्थेन कौरवः ।
उत्सृज्य सात्यकिं क्रोधाद्गर्हयामास पाण्डवम् ॥ ३
नृशंसं बत कौन्तेय कर्मेदं कृतवानसि ।

958* तत क्षुरप्रं निशित गाण्डीवे समयोजयत् ।
पार्थबाहुविसृष्ट स महोल्केव नभश्च्युता ।

[(L 2) K₄ बाण (for -बाहु) D₅ -प्रमुक्ता हि (for विसृष्ट स)]

— ᶜ) Dn₁ सखड्ग भूरिश्रवस — ᵈ) B Dc₁ Dn₂ सागद (for पत्रिणा) D₁ ₆ आच्छिनत् (for आच्छि°). S (G₅ damaged) बाहु दक्षिणमच्छिनत्

Colophon om in D₅ ₇ Ś₂ missing — *Sub-parvan* K₁₋₄ B Dc₁ Dn D₁ ₆ ₈ M₁ ₂ जयद्रथवध — *Adhy name* K₅ Dc₁ Dn₁ D₃ ₆ ₈ भूरिश्रवसो बाहुच्छेद , Dn₂ भूरिश्रवसो बाहुपरिच्छेद , D₁ भीमसेनप्रवेश , T G₂₋₅ भूरिश्रवोभुजच्छेद , G₁ M₁ ₂ ₅ सात्यकिभूरिश्रव युद्धं, Bom ed भूरिश्रवोबाहुच्छेद — *Adhy no* (figures, words or both) B₁ T G₂₋₅ 139, B₂ 126, B₅ 148, Dn₁ 142, D₃ 38, G₁ M₁ ₂ ₅ 138 — *Śloka no* Dn₁ 66

118

☞ This adhy is missing in Ś₂ (cf v 1 7 115 7)

1 D₇ om 1^{a}–34^{b} (cf v 1 7 117 59) — ᵃ) B Dc₁ Dn₂ D₃ S न्यपतद् (for अ°) — Dn₁ om (hapl) 1^{b}–2^{c} — ᵇ) B₁ पंचास्य इव पन्नग (= 2^{d}) — After 1^{ab}, B₁ ₄ ₅ S ins

959* यन्त्रमुक्तो महेन्द्रस्य ध्वजो वृत्तोत्सवो यथा ।

[G₃ ₄ यद्द (for यन्त्र). B₁ यत्रोन्मुक्त इवेंद्रस्य, B₄ यन्त्रोन्मुक्तस्य शक्रस्य, B₅ यन्त्रोन्मुक्तो हि शक्रस्य (for the prior half) B₁ वृत्तोत्सवे B₁ ध्वजो वृत्तो महोत्सवे (for the post. half)]

— D₃ om 1^{cd} — ᶜ) K₃ ₄ D₁ ₈ आददज् G₁ M आत्पत्तव पुत्राणां — ᵈ) B₁ ₄ ₅ Dc₁ Dn₂ D₃ अद्भुतम् (for उत्तमम्)

2 D₇ om 2, Dn₁ om 2^{abc} (for both, cf v 1 1) — ᵃ) Ś₁ K₁ ₂ ₄ D₁ ₈ M₆ हतो (for हृतो) — ᵇ) G₃₋₅ अदष्टेन — ᶜ) K₃ B Dc₁ Dn₂ न्यपतद्, D₃ ₆ [अ]भ्यपतद्

3 D₇ om 3 (cf v 1 1) — ᵃ) K₁₋₃ Dn₁ D₂ ₈ स मोघी॰, M₁ ₂ ₅ मोघं च (for स मोघं) — ᵇ) S पार्थिव (G₅ °व) (for कौरव) — ᶜ) G₁ M₁ ₂ ₅ सत्यकं G₁ M रोषाद् (for क्रोधाद्) — ᵈ) T G₃₋₅ चार्जुनं (for पाण्डवम्) G₁ M₁ ₂ ₅ गर्हयन्पाडव भृशं — B₁ (marg) ins after 961* B₃ (marg) ₅ S after 3

960* स विबाहुर्महाराज एकपक्ष इवाण्डज ।
एकचक्रो रथो यद्वद्धरणीमास्थितो नृप ।
उवाच पाण्डव चैव सर्वक्षत्रस्य पश्यत ।

[Before line 1, B₁ ins सजय — (L 1) B₁ निर्बाहुर् (for विबा°) B₁ इवाभुज — (L 2) B₁ एकश्चैकरथे युद्धे, B₃ ₅ एकचक्रे रथे युद्धे (for the prior half) B₁ धरण्याम् B₃ ₅ धरणीमास्थिते नृप (for the post half) — (L. 3) G₁ M शृण्वत (for पश्यत)]

4 D₇ om 4 (cf. v 1 1) Before 4, MSS ins भूरिश्रवा उवाच — ᵃ) D₁ T नृशस D₄ तव (for बत) — ᵇ) T G₂₋₅ कर्मेह — B₁ (marg) repeats 4^{c} after 20^{ab} — ᶜ) B₁ (first time) [S]न्यासक्तस्य, B₁ (second time) प्रमत्तस्य, D₃ ₆ [S]भिपक्तस्य, G₁ M₃ ₄ प्रसक्तस्य, Cd विरक्तस्य, Cv [S]विपक्तस्य (for विप°) — B₁ (marg.) ins after the second occurrence of 4^{c} S after 4^{abc}

961* व्यासक्तस्य च सात्वते ।
अभागसोऽन्यमनसो

[(L 1) G₅ स व्यासक्तस्य (for व्यासक्तस्य च) B₁ सात्यके , G₁ M सत्यके (for सात्वते) — B₁ om line 2]

— ᵈ) D₂ मम (for यन्मे) K₄ D₁ ₆ ₈ अविच्छिद , B (except B₂) त्वमाच्छिद (for अचिच्छिद) S यन्मे त्वं बाहुमच्छिन (T G₂ °द)

अपश्यतो विषक्तस्य यन्मे बाहुमचिच्छिदः ॥ ४
किं नु वक्ष्यसि राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
किं कुर्वाणो मया संख्ये हतो भूरिश्रवा इति ॥ ५
इदमिन्द्रेण ते साक्षादुपदिष्टं महात्मना ।
अस्त्रं रुद्रेण वा पार्थ द्रोणेनाथ कृपेण वा ॥ ६
ननु नाम स्वधर्मज्ञस्त्वं लोकेऽभ्यधिकः परैः ।
अयुध्यमानस्य कथं रणे प्रहृतवानसि ॥ ७
न प्रमत्ताय भीताय विरथाय प्रयाचते ।
व्यसने वर्तमानाय प्रहरन्ति मनस्विनः ॥ ८
इदं तु नीचाचरितमसत्पुरुषसेवितम् ।
कथमाचरितं पार्थ त्वया कर्म सुदुष्करम् ॥ ९
आर्येण सुकरं ह्याहुरार्यकर्म धनंजय ।
अनार्यकर्म त्वार्येण सुदुष्करतरं भुवि ॥ १०
येषु येषु नरः पार्थ यत्र यत्र च वर्तते ।
आशु तच्छीलतामेति तदिदं त्वयि दृश्यते ॥ ११
कथं हि राजवंश्यस्त्वं कौरवेयो विशेषतः ।
क्षत्रधर्मादपक्रान्तः सुवृत्तश्चरितव्रतः ॥ १२
इदं तु यदतिक्षुद्रं वार्ष्णेयार्थे कृतं त्वया ।
वासुदेवमतं नूनं नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ १३
को हि नाम प्रमत्ताय परेण सह युध्यते ।
ईदृशं व्यसनं दद्याद्यो न कृष्णसखो भवेत् ॥ १४
व्रात्याः संश्लिष्टकर्माणः प्रकृत्यैव विगर्हिताः । C 7.5415 B 7.143.18 V 7.143.17

5 D7 om. 5 (cf. v. l. 1). — a) Dn1 D2.6 तु (for नु). — b) K5 T G2-5 धर्मराज, Dn1 D1.2 धर्मात्मान (for धर्मपुत्र). — c) K1 त्वि (for किं). M2-5 त्वया (for मया). B1 युद्धे, G1.5 M1.2 संख्ये, M3.4 संख्ये (for संख्ये). — d) B1 Dn2 रणे, G1 M युधि (for इति).

6 D7 om. 6 (cf. v. l. 1). — d) D2.5 च (for [अ]थ). B. D2-5.2 च (for वा).

7 D7 om. 7 (cf. v. l. 1). — a) K1 नु-; K2 B Dc1 D2.6 [अ]त्र (for त्व). D3 कि (for त्वं). — b) K1 [ऽ]भ्यधिक, K6 ह्यधिक, Dn1 [ऽ]प्यधिक (for ऽभ्य°). G1 M1.2.3 मत (for परै). — cd) K1 ह्ययुध्यमानस्य; B Dc1 Dn D2.4.6 सोऽयुध्य°, G1 M1.2.3 ह्ययुध्यमानाय. S transp. कथं and रणे. Ś1 K1-3 D1 पार्थ प्र, K4 त्वं पार्थ (for रणे प्र-). Dn1 प्रहित- वान, D2.6.3 प्रहृत° (for प्रहृत°).

8 D7 om. 8 (cf. v. l. 1). — a) K2 कथमत्ताय (for न प्रम°). — d) S मनीषिणः (for मनस्विनः).

9 D7 om. 9 (cf. v. l. 1). — a) Dn1 नीचचरितम्; Cd cites नीच. — c) D7 मार्येण. — d) B.4 पार्थ (for त्वया). D2 त्वया चैव महात्मना.

10 D7 om. 10 (cf. v. l. 1). D2 om. 10cd. — a) B1 D2.3 ह्याहुः; B2.3 Dn ह्याहुः; G1 [illegible] (for ह्याहुर). — d) B Dn Dn2 सुदुष्करतरं. S विदुः (for भुवि). — After 10, T G2.3 M read 12.

11 D7 G1-3 om. 11 (for D7, cf. v. l. 1). — a) Ś1 D2.5.6 नरः, K (except K4) D1 नर (for नरः). Dn2 नरव्याघ्र (for नरः पार्थ). — b) K4 B2 प्र, D1 हि (for च). S (G2-5 om.) वर्तन्ते सुखमाश्रिताः. — d) S (G2-5 om.) तदिदं दृश्यते त्वयि.

12 D7 om. 12 (cf. v. l. 1). T G1.3 M read 12 after 10. — a) D. च (for हि). K4.5 D2.4.5.6 वंशस्त्वं, S वंशस्य. — b) S कौरव सन् (for °वेयो). — c) K4 क्षत्रकुलात्, G. स्वधर्मात् (for क्षत्र°). Ś1 K Dn1 D1.4.5.6 व्यतिक्रान्त, B1-3 Dn2 व्यपाक्रान्त (for अप°). — d) B चरितं D2 सद्वृत्ताचरितात्मना, [illegible] दुर्वृत्तश्च G2 °त च चरितव्रतः. — After 12, [illegible]

662* कस्मात्सागरगांश्च न त्वां तात विगर्हये ।

— T G1-3 M3 cont. G1 M1-3 subst. for 13ab:

663* वार्ष्णेयार्थमिदं पार्थ क्षुद्रं कृतमिदं त्वया ।

13 D7 om. 13 (cf. v. l. 1). — a) K1.2 D7 om. तु. Dn1 यदिदं, D2 यदितर (for °क्षुद्रं). — b) Ś1 वार्ष्णेयार्थे, B1 (marg., orig. as in text) [illegible] Dn1 रणे पार्थ (for वार्ष्णेयार्थे). — c) D. [illegible] (for [illegible]). G1 M1.3 कर्म (for मत). — d) G M1.2 [illegible] त्वाज्ञानिः.

14 D7 om. 14 (cf. v. l. 1). — a) G [illegible]. — b) B1 (marg., as in text) [illegible] (for [illegible]). S [illegible]. — d) B (marg., orig. as in text) [illegible] D. कृष्णसखौ, Dn1 M1-3 °सखा, D2 °सखो (for °सखो).

15 D7 om. 15 (cf. v. l. 1). — a) B (marg.

वृष्ण्यन्धकाः कथं पार्थ प्रमाणं भवता कृताः ॥ १५
एवमुक्त्वा महाबाहुर्यूपकेतुर्महायशाः ।
युयुधानं परित्यज्य रणे प्रायमुपाविशत् ॥ १६
शरानास्तीर्य सव्येन पाणिना पुण्यलक्षणः ।
यियासुर्ब्रह्मलोकाय प्राणान्प्राणेष्वथाजुहोत् ॥ १७
सूर्ये चक्षुः समाधाय प्रसन्नं सलिले मनः ।
ध्यायन्महोपनिषदं योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ॥ १८
ततः स सर्वसेनाया जनः कृष्णधनंजयौ ।
गर्हयामास तं चापि शशंस पुरुषर्षभम् ॥ १९
निन्द्यमानौ तथा कृष्णौ नोचतुः किंचिदप्रियम् ।
प्रशस्यमानश्च तथा नाहृष्यद्यूपकेतनः ॥ २०
तांस्तथा वादिनो राजन्पुत्रांस्तव धनंजयः ।
अमृष्यमाणो मनसा तेषां तस्य च भाषितम् ॥ २१
असंक्रुद्धमना वाचा स्मारयन्निव भारत ।
उवाच पाण्डुतनयः साक्षेपमिव फल्गुनः ॥ २२
मम सर्वेऽपि राजानो जानन्त्येतन्महाव्रतम् ।
न शक्यो मामको हन्तुं यो मे स्याद्बाणगोचरे ॥ २३
यूपकेतो समीक्ष्य त्वं न मां गर्हितुमर्हसि ।

as in text) व्रात्ता (for व्रात्या) K1 3 B1 2 4 5 Dc1 Dn D2 4 T G· 5 M4 5 सक्लिष्ट-, B3 सुश्लिष्ट (for संश्लिष्ट) D3 6 धर्माण (for क°) Cd क्लेशासक° D5 व्रात्य सस्कारहीन स्यात् — b) K3 B (except B1) Dc1 Dn2 च, D5 हि (for वि) T G2–5 M3–5 क्षत्र (for [ए]व वि) G1 M1 2 द्वेष्या क्षत्रियगर्हिता Cd cites व्रतृस्या (as in text) — After 15, Dn2 D3 5 6 S ins a passage given in App I (No 13)

16 D7 om 16 (cf. v l 1) Before 16, B Dc1 Dn2 D1–3, 6 S ins सजय उवाच — a) K4 B (except B2) D2 3 5 S एवमुक्तो T G M1 2 6 महाराज, M3 4 रणे राजन् (for महाबाहुर्) — b) G2 सूपकेतुर् K1 2 G1 M1 · 2 महारथ (for °यशा) — After 16ab, S ins

961* धनजयेन वीरेण विनिश्वस्य मुहुर्मुहु ।

— c) K2 B1–4 Dc1 Dn D1 3 S समुत्सृज्य, B5 समुत्सृष्य (for परित्यज्य) — d) Ś1 K1–4 D2–6 8 प्राय (for प्रायम्)

17 D7 om 17 (cf. v l 1) — a) B1 शरेणास्तीर्य G1 M वामेन (for सव्येन) — b) D2 पाणि॰सुपुल क्षण — c) D1 निर्ययौ, M1 2 5 इयासुर् (for यियासुर्) D° यियासुर्ब्रह्मणो लोक — d) D2 रणे प्राण मयाजुहोत् Cd cites प्राणान् and प्राणेषु (as in text)

18 D7 om 18 (cf. v l 1) — a) Ś1 समादाय Cd as in text — b) K1 प्रस॰॰, K2 Dn1 D5 प्रसन्न, K3 D1 2 6 M2 4 °न्ने (for °न्न) Cd as in text — c) G1 M गृणन् (for ध्यायन्) — d) G1 M1 2 5 मग्न (for मुनि)

19 D7 om. 19 (cf v l 1) — a) D2 कृत (for तत) Dn1 D1 च, S तु (for स) D3 सर्वत्र (for स सर्व) Dc1 -सैन्याना, S सेनासु (for सेनाया) — b) D2 नृप, S जना (for जन) D1 कृष्ण — d) Cd शशसु (for °स) — For 19cd, S subst

965* गर्हयामासुरप्येतौ शशंसुर्भूरिदक्षिणम् ।

20 D7 om 20 (cf v l 1) — a) K2 तत, K5 तदा (for तथा) B1 जेष्ठौ (for कृष्णौ) — b) Cd as in text. — After 20ab, B1 (marg) repeats 4a — K1–4 D1 om 20cd — c) Ś1 प्रसह्यमानश्च तथा, B तथा (B4 तत, B5 यथा) प्रशस्यमानश्च (B3 °न स), Dc1 तथा प्रशसमान स, S प्रशस्यमान च तथा (G1 M3 4 तदा) — d) S नामृष्यद्, Cd नाहृ° (as in text) T G M1 2 यूपकेतनं

21 D7 om 21 (cf v l 1) — c) S (except G1) च तदा (G4 M2 3 °था) (for मनसा) — d) T G2–5 तत्र (for तस्य) G1 M यूपकेतु समीक्ष्य च

22 D7 om 22 (cf. v l 1) — a) B Dc1 Dn2 D2 3 वाच, Dn1 T G2 राजन् (for वाचा) G1 M1 2 सक्षुब्धमनसो भूत्वा, M3–5 असक्षुब्धमना भूत्वा — b) Dn1 स्मयन्निव च भारत, G1 M कृपया च परिप्लुत — d) D2 संक्षेपम् K4 B D (D7 om) फाल्गुन, K5 भारत (for फल्गुन)

23 D7 om 23 (cf v l 1) Before 23, M3 4 ins अर्जुन — a) Ś1 K1–3 सम, D1 यूयं (for मम) K3 4 D1 5 च (for ऽपि) — b) Ś1 K1–4 B Dc1 Dn D1 2 6 [ए]व (B. D2 °ध) (for °तन्) — c) Ś1 K1 3 हर्तुं (for हन्तु) — d) Ś1 शर (for बाण) B5 D5 T G2–4 गोचर (for गोचरे)

24 D7 om. 24 (cf v l 1) — a) T G2–5 यूप-

न हि धर्ममविज्ञाय युक्तं गर्हयितुं परम् ॥ २४
आत्तशस्त्रस्य हि रणे वृष्णिवीर जिघांसतः ।
यद्यहं बाहुमच्छैत्सं न स धर्मो विगर्हितः ॥ २५
न्यस्तशस्त्रस्य बालस्य विरथस्य विवर्मणः ।
अभिमन्योर्वधं तात धार्मिकः को न पूजयेत् ॥ २६
एवमुक्तस्तु पार्थेन शिरसा भूमिमस्पृशत् ।
पाणिना चैव सव्येन प्राहिणोदस्य दक्षिणम् ॥ २७
एतत्पार्थस्य तु वचस्ततः श्रुत्वा महाद्युतिः ।
यूपकेतुर्महाराज तूष्णीमासीदवाङ्मुखः ॥ २८
अर्जुन उवाच ।
या प्रीतिर्धर्मराजे मे भीमे च वदतां वरे ।
नकुले सहदेवे च सा मे त्वयि शलाग्रज ॥ २९
मया तु समनुज्ञातः कृष्णेन च महात्मना ।
गच्छ पुण्यकृतॉल्लोकाञ्शिबिरौशीनरो यथा ॥ ३० C 7 5998 B 7 143 47 K 7 143 59

केतु Dn* निरीक्ष्यैतत्, D2 समीपस्थ (for °क्ष्य त्व) B Dc1 Dn1 S [न]तत्र (B- च) (for त्व) — b) B1 Dn2 न मामर्हसि गर्हितु — c) K1 स्वज्ञात — d) T G ∪ च मा, G1 M परान् (for परम्) D2 युक्त गर्हितुमात्मन

25 D1 om 25 (cf v 1 1) — a) B3 Dn2 प्रेक्ष्यस्य, Dc1 Dn1 D- 6 T G-∪ M3 4 छन्देत्स्य (M3 4 °स्य) (for अच्छैत्सम्) — d) T G2-∪ स धर्मो न (by transp) M3 4 तत्र कि गर्हणमस्य (M4 °स्ति) च — For 25cd, G1 M1 2 ∪ subst

966* छिन्नेन यदह बाहु तत्र गर्हा स्मिमास्ति च ।

26 D1 om 26 (cf v 1 1) — a) S च (G1 3 M हि) पुनर् (for वालस्य) — b) D3 विवर्मिण, G2- विवर्मना, M1 विवर्मिण — d) K B1-4 Dc1 Dn1 D2-6 8 नु (for न) B [ऽ]प्यपूजयत् — For 26cd, S subst

967* नाभिमन्योर्वध यूय गर्हयध्व कृतश्रमः ।

— After 26, S ins a passage given in App I (No 14)

27 D- om 27 (cf v 1 1) M3 4 om 27 M∪ om 27-28 — a) D2 ह्यत्ते B Dc1 Dn स (for तु) — c) Ś1 K D1 2 6 चापि, Dn1 D1 चास्य, D2 5 चाप (for चैव) M1 2 सत्येन (for सव्येन) D8 पाणिमादाय सव्येन — d) G1 M1 2 यस्य (for अस्य) Cv लक्षण (for दक्षिणम्) T G2-∪ प्राहिणोद्दक्षिणे भुजे (G2 5 °ण भुजं) ❀ Cd पाणिना सव्येन दक्षिण भुजमर्जुनस्य समीपे प्राहिणोत् । ❀

28 D7 M5 om 28 (cf v 1 1, 27) — a) B3 4 Dn1 च (for तु) — b) Ś1 K (except K5) D1 सूत, D1 2 तस्य (for तत) D6 श्रुत्वा राजन्, T G2-5 M1 तत्र श्रुत्वा (for तत श्रुत्वा) Dc1 महामुनि, Dn1 D1 5 महारथ (for °द्युति) — c) B1 महाबाहुस (for °राज) — d) T G2-∪ पराङ्मुख (for अवा°) Cd as in text

29 D1 om 29 (cf v 1 1) — a) D च (for मे) — b) B Dc1 Dn2 D3 6 वलिना (for वदता) K4 5 B D2 G3 5 M2 वर, D1 5 वर (for वरे) — cd) B1 transp च and मे

30 D1 om 30 (cf v 1 1) — a) B Dc1 Dn2 D2 S त्व (for तु) D8 समनुज्ञात — b) D1 तु (for च) — After 30, K4 (marg) 5 B Dc1 Dn D1-3 5 6 ins

968* वासुदेव उवाच ।
ये लोका मम विमला सकृद्विभाता
ब्रह्माद्यैः सुरवृषभैरपीष्यमाणाः ।
तान्क्षिप्रं व्रज सततामिहोत्रयाजि
न्मत्तुल्यो भव गरुडोत्तमाङ्गयानः ।

[K4 Dn1 श्रीकृष्ण (for वासुदेव) — (L 1) K4 B2 3 Dc1 D1 3 5 6 सकृद्विभानि, B1 स्वर्गवद्भाति, Dn1 सकृद्विदृष्टु (for सकृद्विभाता) — (L 2) D3 सुरवृषैर् (for °षभैर्) D6 अवाप्यमाना (for अपीष्यमाणा) — (L 4) D3 गरुडोत्रांगयान]

— After 968*, D5 ins an addl colophon [*Adhy name* भूरिश्रवोबाहुच्छेद]

On the other hand, S ins after 30

969* संजय उवाच ।
धनंजये ब्रुवत्येव घृणया च परिप्लुते ।
अवाङ्मुखा बभूवुश्च सैनिका सर्व एव ते ।
मुहूर्तादिव विश्रम्य सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः ।
अमर्षवशमापन्नः सौमदत्तिनिराकृतः ।

[T G2-5 om the ref — (L 1) G1 M1 2 5 कृपया (for घृणया) M3 4 समभिप्लुते (for च परि°) — M3 4 om (hapl) line 2 — (L 3) G1 M1 2 विश्राम्य, M3 4

संजय उवाच ।

तत उत्थाय शैनेयो विमुक्तः सौमदत्तिना ।
खड्गमादाय चिच्छित्सुः शिरस्तस्य महात्मनः ॥ ३१
निहतं पाण्डुपुत्रेण प्रमत्तं भूरिदक्षिणम् ।
इयेष सात्यकिर्हन्तुं शलाग्रजमकल्मषम् ॥ ३२
निकृत्तभुजमासीनं छिन्नहस्तमिव द्विपम् ।
क्रोशतां सर्वसैन्यानां निन्द्यमानः सुदुर्मनाः ॥ ३३
वार्यमाणः स कृष्णेन पार्थेन च महात्मना ।
भीमेन चक्ररक्षाभ्यामश्वत्थाम्ना कृपेण च ॥ ३४
कर्णेन वृषसेनेन सैन्धवेन तथैव च ।
विक्रोशतां च सैन्यानामवधीत्तं यतव्रतम् ॥ ३५
प्रायोपविष्टाय रणे पार्थेन छिन्नबाहवे ।
सात्यकिः कौरवेन्द्राय खड्गेनापाहरच्छिरः ॥ ३६
नाभ्यनन्दन्त तत्सैन्याः सात्यकिं तेन कर्मणा ।
अर्जुनेन हतं पूर्वं यज्जघान कुरूद्वहम् ॥ ३७
सहस्राक्षसमं तत्र सिद्धचारणमानवाः ।
भूरिश्रवसमालोक्य युद्धे प्रायगतं हतम् ॥ ३८
अपूजयन्त तं देवा विस्मितास्तस्य कर्मभिः ।

°भाश्रय (for विश्रम) — M8 4 om line 4 — (L. 1) G3-5 सोमदधि (for सौम°)]

31 D7 om 31 (cf v l 1) G6 partly damaged S om the ref — a) Ś1 K3 4 D1 अथो(Ś1 मयु)त्थि तस्तु शै(K4 सै)नेयो, K6 B Dc1 Dn D5-6 8 उत्थित स तु शै(K5 Dn1 D2 3 5 6 8 °तस्तु स शै , D1 °तस्तु स सै)नेयो — b) Dn1 D4 6 सोमदत्तिना ; D3 सौम दत्तिना — M1 reads line 3 of 970* for the first time, after 31ab, while M8 4 ins 970* after 31ab M1 3 4 om 31cd — c) K5 B1 D2 4 चिच्छेद, D3 जग्राह (for चिच्छित्सु) — After 31, M6 ins 970*

32 D7 om 32 (cf v l 1) M1 2 read 32 twice M2 om 32ab G1 reads 32ab after 970* — a) K1 निहित, D2 विहितु, D4 न हि त (for निहत) G1 M6 तव (for पाण्डु) — b) B Dc1 Dn2 प्रसक्तं (for प्रमत्तं) — D3 om 32c–33b — cd) M4 चिच्छेद M5 न्यहनत्सात्यकी राजन्पापात्मा वधकिल्बिष — G1 ins after 32 M1 2 after the first occurrence of 32 M8 4 after 31ab M6 after 31

970* निवार्यमाण कृष्णेन फल्गुनेन च मारिष ।
प्रायोपविष्टस्य सत पार्थच्छिन्नभुजस्य च ।
नृशंस कृतवान्पापो युयुधानो नराधिप ।

[M3 4 om lines 1–2 M1 reads line 3 for the first time after 31ab]

33 D7 om 33 (cf v l 1) D3 om 33ab (cf v l 32) K4 om (hapl) 33d–35c G6 partly damaged — a) D6 8 निकृत्त — c) B1 2 Dc1 क्रोशता B1 3 4 Dc1 सैन्येन ; B6 सैन्यानि — M8 repeats 33d–34b after 35abc — d) K1 निंद्यमान., D4 निंद्य (for निन्द्य) D2 सुमनसं, G1 M1 2 3 सुदुर्मुर (for सुदुर्मना)

34 For the repetition in M3, cf v l 33 D7 om 34ab (cf v l 1) K4 om 34 (cf v l 33) M5 om 34c–36b G6 partly damaged — c) M1 2 रक्ष्याभ्याम्

35 For the repetition in M3, cf v l 33 K4 om 35abc (cf v l 33) M5 om 35 (cf v l 34) G6 damaged — c) M1 2 तु (for च) B D3 8 क्रोशतां सर्वसैन्यानाम — d) G1 M1-4 मावधीत् (for अवधीत्) Ś1 K1 2 यतव्रत, B1 2 T G2 धृतव्रत (for यतव्रतम्)

36 M5 om 36ab (cf v l 34) — a) D2 प्रायोपविष्टे च, T G2 4 M1 (sup lin as in text) 3 4 °विष्टस्य, Cd °विष्टाय (as in text) — b) D2 बाहुके, G4 बाहुन (for बाहवे) M1 (sup lin as in text) 3 4 पार्थच्छिन्नभुजस्य तु (M1 च). — c) K5 D2 6 कौरवेन्द्रस्य, B Dc1 Dn2 G5 °वेयाय ; T G3 4 M3 4 °वेयस्य (for °वेन्द्राय) — d) Ś1 D3 [अ]पातयत ; K (except K2) B D3 4 7 8 T G2 3 [अ]पहरत् — For 36cd, G1 M1 2 3 subst

071* सत्यक कुरमुख्यस्य चिच्छेदैव शिरस्तत ।

37 a) Ś1 K1 2 Dn1 D1 4-6 8 G3 नाभ्यनन्दत K3 8 B1 Dn1 D1 7 8 G3-5 त सैन्या ; B3-6 Dc1 D3 सैन्यानि (for तत्सैन्या) G1 M नाभ्यनन्दस्तथा (M4 6 °दा) वीरा — d) D3 यतव्रत (for यज्जघान) D6 कुरुध्वज (for कुरूद्वहम्)

38 a) Dn1 तथा ; D6 चैव (for तत्र) S समाध यत (G1 M °यस्तु) तं तत्र — K2 om 38bc — d)

पक्षवादांश्च बहुशः प्रावदंस्तस्य सैनिकाः ॥ ३९
न वार्ष्णेयस्यापराधो भवितव्यं हि तत्तथा ।
तस्मान्मन्युर्न वः कार्यः क्रोधो दुःखकरो नृणाम् ॥ ४०
हन्तव्यश्चैष वीरेण नात्र कार्या विचारणा ।
विहितो ह्यस्य धात्रैव मृत्युः सात्यकिराहवे ॥ ४१

सात्यकिरुवाच ।

न हन्तव्यो न हन्तव्य इति यन्मां प्रभाषथ ।
धर्मवादैरधर्मिष्ठा धर्मकञ्चुकमास्थिताः ॥ ४२
यदा बालः सुभद्रायाः सुतः शस्त्रविनाकृतः ।
युष्माभिर्निहतो युद्धे तदा धर्मः क्व वो गतः ॥ ४३
मया त्वेतत्प्रतिज्ञातं क्षेपे कस्मिंश्चिदेव हि ।
यो मां निष्पिष्य संग्रामे जीवन्हन्यात्पदा रुषा ।
स मे वध्यो भवेच्छत्रुर्यद्यपि स्यान्मुनिव्रतः ॥ ४४
चेष्टमानं प्रतीघाते सभुजं मां सचक्षुषः ।
मन्यध्वं मृतमित्येवमेतद्वो बुद्धिलाघवम् ।
युक्तो ह्यस्य प्रतीघातः कृतो मे कुरुपुंगवाः ॥ ४५ E 7 6016 B 7 143.64 Y 7 14* 81

D7 8 प्रायो गत Ś1 हि त (for हतम्)

39 a) K1 ते (for त) S अ(G1 M ना)पूजयश्च (for अपूजयन्त) K4 D3 अपूजयस्तवो देवा —b) K5 चास्य, Dn1 तेस्य (for तस्य) S सात्यकिं (M1 2 5 सत्यक) तेन (T G2-5 पूर्व-) कर्मणा (= 37^{b}) —c) T G2-4 M3 पक्ष(G3 4 °क्षि)पानाश्, G5 पक्षापाकाश् (for पक्षवादाश्) G1 M तु (for च) B Dc1 Dn2 सुब हून् (for बहुश) —d) K1 प्रापदस्, K2 Dn1 प्रव दस्, M1 2 प्रवादस् (for प्रावदस्) B Dn2 तत्र, D2 8 अस्य, S तत्र (for तस्य) D5 प्रवदस्यस्य सैनिका

40 a) D2 6 वार्ष्णेयस्यापराधोपि (D2 °राधेन), S न वार्ष्णेयेप(G1 M1. 2 5 सत्यकेप-, M3 4 वार्ष्णेयाप)राधोस्ति —c) K3 वा (for व) —d) K5 B Dc1 Dn2 D4 7 8 M5 दुस्तरो (for °करो)

41 G1 M2 5 om 41 M1 reads 41 (inf lin, sec m) —a) K3-5 B Dn2 D4 7 8 T G2 M1 3 4 चैव (for चैष) —c) Dn1 D4 7 [s]स्य हि (by transp), D3 [s]स्य वि, G5 [s]प्यस्य, M3 यस्य K1-3 B (except B2) D (except Dn2) M1. 3 4 धात्रैव, T G2-4 धात्रेह —After 41, S (G1 M2 5, after 40) ins

972* मर्तव्यमेव सर्वेण चरम पूर्वमेव वा ।
मन्यध्व मृत इत्येव मा भूद्वो बुद्धिलाघवम् ।
तस्मिन्हते महाबाहौ यूपकेतौ महात्मनि ।
धिगेनमिति चाक्रन्दन्क्षत्रिया क्रोधमूर्छिता ।
अन्येन युक्तमित्येव भवितव्यं तथेति च ।
केचिदासन्विमनस केचिद्दुःखसमन्विता ।

[(L 1) M3 परम (for च°) —(L 2) = (var) 45^{cd} G1 M मृतम् (for मृत) T -लाघव° —(L 3) G3-5 धूपकेतौ (for यूप°) —(L 5) M4 तथैव (for तथेति)]

42 b) K3 G1 M1-4 5 (sup lin) यन्मा, K5 B4 मा यद् (by transp), T G2-5 मदा K B2 Dn1 D1-3 6 8 M5 प्रभाषत (for °षथ) —c) D2 अध मेस्था, T G2-5 अविष्टाय (for अधर्मिष्ठा) K2 धर्मवादेन धर्मिष्ठा —d) K5 D6 7 8 T G2-5 M3 आश्रिता (for आस्थिता)

43 D6 om 43 D2 transp 43 and 44 —a) D2 जड (for बाल) —b) D2 -विशारद (for विनाकृत) —c) D2 बहुभिर् (for युष्माभिर्) —d) K1 वे (for वो)

44 D2 transp 43 and 44 —a) D2 3 च (for तु) K4 परिज्ञात —b) B5 क्षये, Dn1 D7 8 पक्षे, Cd v क्षेपे (as in text) K2 कस्यचिद्, Cd v कस्मिंश्चिद् (as in text) T G2-5 आहवे (for एव हि) Dn1 D4 Cv तु (for हि) — After 44^{ab}, S ins

973* श्रुत्वा तत्सर्वभावेन गर्हयध्व न चार्जुनम् ।
[T G2 M3 4 वा (for च)]

— T G2-5 cont K5 D5 7 8 ins after 44^{ab}

974* शृणुध्व सर्वमेवेह श्रुत्वा गर्हथ मानवा ।
[K5 D5 7 8 सर्वं K5 D5 8 मा नरा, D7 मा नृपा (for मानवा)]

—c) D5 निक्षिप्य, G1 M1 2 5 निष्पीड्य, M3 4 निपीड्य (for निष्पिष्य) —d) Ś1 K1 2 D5 जीवं, Cd जीवन् (as in text) Dn1 D7 8 यदा, T G2-5 नरो (for पदा) D2 जीवन्हास्यति वै रुषा, G1 M जीवंतं न्यहनत्पदा

45 a) B2 (marg, orig as in text) प्रतीघाते, D2 प्रतिज्ञाते, D7 प्रतिघाते (for प्रतीघाते) — D5 om (hapl) 45^{bcde} —b) K1 D1 च (for मा) K1 4 सु (for स) D4 7 8 T G2 सुभुज मा सु(D4 म)चक्षु-

15 33 यत्तु पार्थेन मत्स्नेहात्स्वां प्रतिज्ञां च रक्षता ।
सखड्गोऽस्य हृतो बाहुरेतेनैवास्मि वञ्चितः ॥ ४६
भवितव्यं च यद्भावि दैवं चेष्टयतीव च ।
सोऽयं हतो विमर्देऽस्मिन्किमत्राधर्मचेष्टितम् ॥ ४७
अपि चायं पुरा गीतः श्लोको वाल्मीकिना भुवि ।
पीडाकरममित्राणां यत्स्यात्कर्तव्यमेव तत् ॥ ४८
संजय उवाच ।
एवमुक्ते महाराज सर्वे कौरवपाण्डवाः ।
न स्म किंचिदभाषन्त मनसा समपूजयन् ॥ ४९
मन्त्रैर्हि पूतस्य महाध्वरेषु
यशस्विनो भूरिसहस्रदस्य ।
मुनेरिवारण्यगतस्य तस्य
न तत्र कश्चिद्वधमभ्यनन्दत् ॥ ५०
सुनीलकेशं वरदस्य तस्य
शूरस्य पारावतलोहिताक्षम् ।
अश्वस्य मेध्यस्य शिरो निकृत्तं

प (D4 °पा), G1 3-5 M परम यत्नमास्थितं (G1 M3 4 °त), Cv as in text —45^{cd} = (var) line 2 of 972* G1 M1 2 5 om 45^{cdef} —^{c}) Dn1 D4 5 7 8 G3-5 पश्यध्वं (for मन्यध्व) B Dn D2 8 मृत (for मृतम्) —^{e}) D7 8 वा (for हि) —^{f}) D4 [s]पि, D8 हि (for मे)

46 D7 om 46^{a}–47^{a} —^{a}) K5 B2 Dn2 D1 3 6 8 मे स्नेहात्, B1 3-5 Dc1 T G2-5 M4 मा दृष्ट्वा (for मत्स्नेहात्) —^{b}) D5 स्व (for स्वां) K1 D1 4 रक्षिता B Dc1 प्रतिज्ञामभिरक्ष(Dc1 °क्षि)ता, D2 प्रतिज्ञा रक्षिता मम, Dn2 D3 6 प्रतिज्ञा चाभिरक्षिता, S प्रतिज्ञा (M3 °ज्ञा) परि(G3 प्रति)रक्षता (G1 °क्षिता, G3 °क्षत, M1-3 °क्षिता) —^{c}) M1 2 सखड्गस्य (for °ड्गोऽस्य) D1 2 6 हतो, M1 2 5 [आ]हतो (for हृतो) —^{d}) Ś1 अह तेन, K5 D3 अनेनैव (for एतेनैव)

47 D7 om 47^{a} (cf v l 46) K4 om 47^{a}–48^{a} —^{a}) B (except B1) Dc1 D2 हि (for च) M3 4 तद् (for यद्) —^{b}) K5 तद्दैवं चेष्टते तथा, Dn1 D7 8 S दैव चेष्टयते हि तत् (Dn1 °तेथ वा, D7 8 °ते यथा; G1 M1 2 °ते हि त). — After 47, B4 ins 975*

48 K4 om 48^{a} (cf v l 47) B4 reads 48^{ab} after 976*. —^{a}) S अपि चे(M2 मो)दं पुरा गीतम्. —^{b}) Ś1 K1-4 D1 शब्दो, S एवं (for श्लोको) D4 7, 8 पुरा (for भुवि) — Ś1 K1-4 B1-3, 5 Dc1 D1-3 6 ins after 48^{ab} B4 after 47 Dn1 after 977*

975* न हन्तव्याः स्त्रिय इति यद्ब्रवीषि प्लवंगम ।
[= Rām. 6 81 28^{ab} D3 ब्रवीमि (for ब्रवीषि)]
— B1 (marg) 4 Dn1 cont K5 D4 5 7 8 ins after 48

976* सर्वकालं मनुष्येण व्यवसायवता सदा ।
[D5 सर्वे कार्यं (for सर्वकाल) K5 D5 व्यवसायस्मात्मना, D8 °य च शासता (for the post half)]
— 48^{cd} = Rām 6 81 28^{cd} —^{d}) D4 या (for तत्) — After 48, Dn1 D5 S ins

977* अनुष्ठितं मया यच्च तस्माद्द्रष्टय मूढवत् ।
[D5 तत्र (for यच्च) G1 M मद्य्ध मूढवत्स्य (for the post half)]

49 ^{a}) Ś1 K (except K1) Dn1 4 5 7 8 एवमुक्त्वा, Dn1 D1 G3-5 °मुक्ता (for °मुक्ते) K2 Dn1 D4 7 8 महाबाहो (for °राज) —^{b}) K1 2 D1 सर्वे (for सर्वे) S च कुरु (for कौरव) K3 B Dc1 पुत्राः (for °पाण्डवा) Dn2 D3 5 6 सर्वे पाण्डवकौरवा —^{c}) D2 तस्य (for न स्म) D2 3, 6 अभाषतो S न किंचिदभ्य भाषत —^{d}) B2 (orig) 4 5 तमपूजयन्, B2 (marg as in text) D8 समपूजयत् S मनसापूजयंश्च त

50 ^{a}) B Dc1 Dn2 T G1-4 M3 4 मन्त्राभि, M1 मंत्राति-, M2 5 मन्त्रादि (for मन्त्रैर्हि) K1 पूतैस्तु, G1 3 4 M3 भूतस्य (for पूतस्य) —^{b}) G3 यशस्विनौ S काम (for भूरि-) —^{c}) S कश्चिन् (for तस्य) — For 50^{abc}, D2 subst

978* मन्त्रैः पूतस्य सुमहत्स्वध्वरेषु यशस्विन ।
भूरिश्रवस (sic) तस्याशु मैवारण्यगतस्य च ।
—^{d}) B1 Dn D3, 8 तस्य (for तत्र) S यूपकेतोर् (for तत्र कश्चिद्)

51 ^{a}) Ś1 सुनीच, B2 (marg, orig as in text) सुनाल, D2 सुवीत-, G3 आनीच-, G5 अनीच- (for सुनील) D3 8 वदन हि (D3 च), D6 च शिरो हि, G2-5 परमस्य (for वरदस्य) —^{b}) K2 रोहिताक्षं — After 51^{ab}, D2 ins

979* दृष्ट्वा सुनास सुकपोलयुक्तं ।

न्यस्तं हविर्धानमिवोत्तरेण ॥ ५१
स तेजसा शस्त्रहतेन पूतो
महाहवे देहवरं विसृज्य ।
आक्रामदूर्ध्वं वरदो वरार्हो
व्यावृत्य धर्मेण परेण रोदसी ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

११९

धृतराष्ट्र उवाच ।
अजितो द्रोणराधेयविकर्णकृतवर्मभिः ।
तीर्णः सैन्यार्णवं वीरः प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरे ॥ १
स कथं कौरवेयेण समरेष्वनिवारितः ।
निगृह्य भूरिश्रवसा बलाद्भुवि निपातितः ॥ २

संजय उवाच ।
शृणु राजन्निहोत्पत्तिं शैनेयस्य यथा पुरा ।
यथा च भूरिश्रवसो यत्र ते संशयो नृप ॥ ३
अत्रेः पुत्रोऽभवत्सोमः सोमस्य तु बुधः स्मृतः ।
बुधस्यासीन्महेन्द्राभः पुत्र एकः पुरूरवाः ॥ ४　C 7 6928 B 7 144 4 P 7 144 5

—c) D2 सैन्यस्य (for मेध्यस्य) Ś1 K D1 2 6 निहृत्य, D2 निर्हृन, S प्रहृत्त (for निहृत्त) —d) Ś1 K1 2 D2 हविर्धान, Cd °नम् (as in text) K4 B1 2 (marg as in text) 3- Dc1 Dn2 D3-6 इवातरेण, G2 4 M2 4 सयोच° (for इवोत्त°) Cd cites उत्तरेण (as in text)

52 a) K4 G1 M1 2 4 स्व (for स) B2 D7 8 S (except G1) -कृत्तेन, D2 -हृतश्च, D4 8 पूतेन (for हतेन) Cv as in text —b) K देहवरं, G1 M1 2 4 देहमिमं (for देहवरं) D3 महा महेदेहवर विसृष्टं —c) D2 अक्रामद्, D4 प्राक्रम्य, D7 8 प्राक्रामद्, G1 M उत्क्रामद् (for आक्रामद्) —d) K1 D व्यावृत्त-, K4 D4 3 ह्यावृत्य, D7 ह्यभिवृत्य, G1 M1 2 3 विवृत्य, Cd व्यावृत्य (as in text) A few MSS and Cd रोदसीं

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* K1 2 6 B Dc1 Dn D1-3 5-8 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 चतुर्थेद्दिवसे, K4 चतुर्थयुद्धदिने, G5 चतुर्थेऽहनि —*Adhy name* K5 D2 5 6 8 भूरिश्रवसो वध (D2 °सोर्व°)- B1-4 G1 3-5 भूरिश्रववध, Dc1 Dn भूरिश्रवावध, T M1 2 - भूरिश्रवोवध —*Adhy no* (figures, words or both) B1 3 T G2-- 140, B1 Dn1 143, B4 149, D2 145, D3 39, G1 M 139 —*Śloka no* Dn1 55.

119

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v 1 7 115 17)

1 After the ref, Dn1 (omitting 1-2) ins

980* शैनेयस्य च वोत्पत्तिर्भूरिश्रवसमेव च ।
विस्तरेण ममाचक्ष्व सर्वमेव तु संजय ।

— For 1ab, G1 M subst

981* अजितो द्रोणभीष्माभ्यां कर्णेन च कृपेण च ।

— After 1ab, S ins

982* यश्चरोत्सहते जेतु समस्त मामक बलम् ।

—c) G1 M1 2 5 तीर्णसैन्यार्णवो वीर

2 Dn1 om 2 (cf v 1 1) —a) M5 तया (for कथं) Ś1 K1 2 G3-5 कौरवेयेन, D1 °णाय —b) K3 समरे परिवारित, Dc1 समरेष्व्यनिवा°, D3 6 समरे च (D5 स) निवारित, D7 8 समरेष्वभिवा°; S समरे ष्वनिवर्तिना —c) G1 M1. 2 भूरिश्रवसो —d) D1 बनाद् (for बलाद्) G1 M युधि (for भुवि)

3 a) T G2-5 M5 यथा (for इह) Dc1 D7 [ऽ]त्पत्ति, D4 व्यक्ति —b) K4 D5 सैनेयस्य D4 7 पुरा यथा (by transp), D5 यशस्विन, G1 M यथातथ —c) B1 यथा हि, G1 M1 3 4 क्षेप च, M2 क्षयाच्च, M5 क्षयाय (for यथा च) —d) K5 महान् (for नृप). — After 3, S (except G3 4) ins .

पुरूरवस आयुस्तु आयुषो नहुषः स्मृतः ।
नहुषस्य ययातिस्तु राजर्षिर्देवसंमितः ॥ ५
ययातेर्देवयान्यां तु यदुर्ज्येष्ठोऽभवत्सुतः ।
यदोरभूदन्ववाये देवमीढ इति श्रुतः ॥ ६
यादवस्तस्य च सुतः शूरस्त्रैलोक्यसंमतः ।
शूरस्य शौरिर्नृवरो वसुदेवो महायशाः ॥ ७
धनुष्यनवरः शूरः कार्तवीर्यसमो युधि ।
तद्वीर्यश्चापि तत्रैव कुले शिनिरभून्नृपः ॥ ८
एतस्मिन्नेव काले तु देवकस्य महात्मनः ।
दुहितुः स्वयंवरे राजन्सर्वक्षत्रसमागमे ॥ ९
तत्र वै देवकीं देवीं वसुदेवार्थमाप्तवान् ।
निर्जित्य पार्थिवान्सर्वान्रथमारोपयच्छिनिः ॥ १०
तां दृष्ट्वा देवकीं शौरे रथस्थां पुरुषर्षभः ।
नामृष्यत महातेजाः सोमदत्तः शिनेर्नृप ॥ ११
तयोर्युद्धमभूद्राजन्दिनार्धं चित्रमद्भुतम् ।
बाहुयुद्धं सुबलिनोः शक्रप्रह्रादयोरिव ॥ १२
शिनिना सोमदत्तस्तु प्रसह्य भुवि पातितः ।
असिमुद्यम्य केशेषु प्रगृह्य च पदा हतः ॥ १३

983* ब्रह्मणस्त्वभवत्पुत्रो मानसोऽत्रिर्महातपा ।
[G5 post half. damaged M3.4 महायशा (for °तपा)]

4 G5 partly damaged —^{b}) Ś1 D3.6 सोमस्य च, D4 तस्य सूनुर् (for सोमस्य तु) D3 [अ]थ भवत् (for तु बुध) B (except B4) D2 G5 सुत (for स्मृत) — After 4^{ab}, D3 ins

984* यदुर्नाम महाराज सर्वशास्त्रविशारद ।
— K1 om (hapl.) 4^{c}–5^{b} D2 om (hapl) 4^{c}–6^{b} —^{c}) Ś1 K2 D1 [अ]भून्, K3 B4.5 Dn1 [ए]को; B1–3 Do1 [ऐ]लो, T G2–4 [ए]व, G1 M [ऐ]ळो (for [आ]सीन्) D5 महेष्वास (for °न्द्राभ) —^{d}) K4 D1 ऐल, B Do1 Dn1 T G2–5 आसीत्, D5 चैव (for एक) G1 M इळा(M3.4 °ळ)पुत्र पुरूरवा

5 K1 om. 5^{ab}, D2 om 5 (for both, cf v l 4) G5 damaged —^{a}) D3 च (for तु) T G2–4 पुरूरव सुतस्त्वायुर् —^{b}) T G2–4 नहुषस्त्वायुष B Dn2 D3.8 G3.4 सुत (for स्मृत) — D4 om. 5^{c}–6^{d} —^{d}) Ś1 K2 Dn1 D5 G3.4 M3–5 -समत, K1 -सत्तम (for °संमित.). K3.4 D1 राजन्दे(K4 °जा दे)वर्षिसंमत .

6 D3 om 6^{ab} (cf. v. l. 4). D4 om. 6 (cf v. l. 5). G5 damaged —^{a}) Ś1 K1–3 देवयान्यास् (for °यान्यां). —^{b}) G1 M1.2.5 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो) Do1 प्रभु; D5 नृप (for सुत.) —^{c}) K3 भवेद् (for अभूद्) D7 अन्वयार्ये —^{d}) D6 देवरात; T G2 आजमीढ, G3–5 अज° (for देव°) B3.5 D8 श्रुति, Dn1 D7.8 स्मृत (for श्रुत)

7 G5 partly damaged —^{a}) K5 B1.4 Dn D2–8 तु, B3 Do1 हि (for च) S यादवस्य सुतस्तस्य —^{b}) Ś1 D3 T G2–4 M3.4 -विश्रुत, (for संमत) — D4 om 7^{c}–8^{d} —^{c}) Ś1 K1 शूराश्च, D1 शूराच्च (for शूरस्य) D1 सौरिर् —^{d}) B4 G1.3–5 M1.2 वासुदेवो

8 D4 om 8 (cf v l 7) —^{a}) D7.8 S धनुष्यनवम G2 वीर (for शूर) —^{c}) Ś1 K1–4 D1 एव, K5 B4 D (except Do1, D4 om.) चैव (for चापि) —^{d}) Ś1 K2 B D3.5.7.8 G3.5 नृप, D2 तत (for नृप) K5 कुले शिनिवरो नृप

9 ^{a}) K4 तस्मिन्नेव तु काले (submetric) —^{c}) Ś1 K (except K5) D1.4.7.8 G1 M3.4 स्वयवरो, D2 समागमे (for स्वयंवरे) —^{d}) M3 -समागत T G M1.3–5 सर्वक्षत्रं समागत

10 ^{a}) K1.3.4 D1.3 [ए]व (for वै) —^{b}) D1.2 वसुदेवोयम् B Do1 Dn2 आशु वै, D3.6 S आत्मवान् (for आप्त°)

11 ^{a}) K5 D4.7.8 शूरो (for शौरे) —^{b}) B1.3 D3.4–7 पुरुषर्षभ — For 11^{ab}, S subst

985* तां दृष्ट्वा नीयमाना तु वसुदेवाय देवकीम् ।
[M3.4 दीयमाना (for नीय°)]

—^{c}) S महाराज (G3.4 °जः) (for °तेजा.) —^{d}) G5 सोमदत्ति. K4 सिने.; T G2.5 शिर्नि, G3.4 शिनिर् (for शिनेर्). Ś1 K2–4 सुतः; K1 D1 सुतं; B1 Do1 (marg., sec m.) Dn2 D2.8 T G1.2.5 M1.2 नृप ; M3.4 स तत् (for नृप)

12 ^{a}) Ś1 ततो (for तयोर्) D2 भूयो (for राजन्) —^{b}) D4 दिवार्धं (for दिनार्धं) —^{c}) Ś1 K D1–3 बा(Ś1 K2 D2.5 ब)हुभिर्वै (for बाहुयुद्धं) —^{d}) Some MSS प्रह्लादयोर् B Do1 Dn3 S प्रसक्त पुरुषर्षभ(G5 °भ, M1.2 °भे)

13 ^{a}) K4 सिनिना K2 सौमदत्तस् —^{b}) Dn1

मध्ये राजसहस्राणां प्रेक्षकाणां समन्ततः ।
कृपया च पुनस्तेन जीवेति स विसर्जितः ॥ १४
तदवस्थः कृतस्तेन सोमदत्तोऽथ मारिष ।
प्रसादयन्महादेवममर्षवशमास्थितः ॥ १५
तस्य तुष्टो महादेवो वराणां वरदः प्रभुः ।
वरेण छन्दयामास स तु वव्रे वरं नृपः ॥ १६
पुत्रमिच्छामि भगवन्यो निहन्याच्छिनेः सुतम् ।
मध्ये राजसहस्राणां पदा हन्याच्च संयुगे ॥ १७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोमदत्तस्य पार्थिव ।
एवमस्त्विति तत्रोक्त्वा स देवोऽन्तरधीयत ॥ १८
स तेन वरदानेन लब्धवान्भूरिदक्षिणम् ।
न्यपातयच्च समरे सौमदत्तिः शिनेः सुतम् ॥ १९
एतत्ते कथितं राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
न हि शक्या रणे जेतुं सात्वता मनुजर्षभ ॥ २० C. 7. 6045 B. 7. 144. 21 K. 7. 144. 20

D₂ ₄ ₆₋₈ प्रहस्य, D₅ प्रगृह्य, G₁ M निगृह्य (for प्रगृह्य) K₄ मनि (for भुवि) D₂ प्रगृह्य तु विपोथित —ᵈ) D₇ om from गृह्य up to समन्ततः (in 14ᵇ) G₁ M परामृश्य (for प्रगृह्य च) K (except K₂) D₁ [आ]हनत् (for हत) Ś₁ प्रगृह्य नपदानुग

14 D₇ om 14ᵃᵇ (cf v 1 13) —ᵇ) D₁ G₁ M₁ ₂ ₆ प्रेक्ष्यमाण D₅ महत्तदा (for समन्ततः) — After 14ᵃᵇ, G₁ reads 14ᶜ and 15ᵇ twice —ᶜ) K₃ D₋ तु, D₃ [अ]त्र, M₃ ₄ म (for च) D₆ ततम् (for पुनस्) — G₁ om 14ᵈ–15ᵃ —ᵈ) Ś₁ K D₁ ₆ ₈ स जीवन्तं, B Dc₁ Dn D₁ ₇ स जीवेति (by transp), D₃ सजीवो तं, D₋ जीवन्तं स T G₂ ₃ ₆ च (for स) D₂ मुक्त सैन्यामममध्यपान

15 For the repetition in G₁, cf v 1 14 G₁ om. 15ᵃ (cf v 1 14) D₋ om 15ᵃᵇ —ᵇ) M₁ om च T G₂ ₃ ₄ (both times) ₆ नरर्षभ (G₆ °भ), M₃ न मारिष (for थ मारिष) —ᶜ) K₁₋₃ B₁ ₂ ₄ Dn₁ प्रसादयन —ᵈ) K (except K₂) आगत (for आस्थित)

16 ᵃ) K₃ T G₂ महाबाहो (for °देवो) —ᵇ) D₂ वरेण्यो (for वराणा) K₋ वराणा प्रभुरीश्वर°, B (except B₁) Dc₁ Dn₂ वरदाना महाप्रभु, T G₋₅ वरदाना वरो विभु —ᵈ) Ś₁ K₁, ₃ D₁ ₂ ₆ ₈ च (for तु) K₂ B Dn D₂₋₃ T G M₁ ₂ ₅ वर नृप, D₂ नराधिप (for वर नृप)

17 ᵇ) B Dc₁ निपात्य, D₋ निहति (for निहन्यात्) S शिनेर्नसारमाहवे —ᵈ) S यो (G₋ ये) निर्जित्य (M₃ ₄ विजित्य) पदाहनेत्

18 ᵃ) D₂ तदा (for तस्य) —ᵇ) D₋ मारिष (for पार्थिव) T G₂ भगवान्नीललोहित — After 18ᵃᵇ, T G₂ ins

986* स शिरःकम्पमाहेद नैतदेवं भवेन्नृप ।
स पूर्वमेव तपसा मामाराध्य जगत्त्रये ।
कन्याप्यजयस्तस्मात्त प्राप्तवान्वरमुत्तमम् ।
तथाप्यथ प्रयासस्तु निष्फलो न भविष्यति ।
तस्य पौत्र तु समरे त्वत्पुत्रो मोहयिष्यति । [5]
न तु मारयितु शक्य कृष्णसरक्षितो ह्यसौ ।
अहमेव च कृष्णोऽस्मि नावयोरन्तर क्वचित् ।

[(L 1) G₃ वर° (for शिर°) —(L 3) T [अ]जयत्ता (for [अ]त्र्यथस्तत्) —(L 4) T तथाप्यथ प्रयत्नस्तु (for the prior half) —(L 5) T पौत्रस् (for पौत्र) T यो हनिष्यति (for मोहयि°) — with line 7, cf 12 330 64]

—ᶜ) G₁ ₄ ₆ M₁₋₄ देवेश, G₂ M₅ देवेश (for तत्रोक्त्वा) T G₃ इति तस्य (G₃ तस्मै) वरं दत्त्वा —ᵈ) B₁ S तत्रैव (for स देवो) — After 18, T G₂ ins

987* नातिहृष्टमना सोऽपि पुरमागान्महीपति ।
[G₃ महीपतिं]

19 ᵇ) K₃ भूरिदक्षिण —ᶜ) K₁ om च B₃ स रणे (for समरे) G₁ M₁ ₂ ₅ तस्मादपातयद्भूमौ —ᵈ) D₂ सौमदत्ति°, D₁ ₋ ₇ G₁ ₆ सोमदत्ति G₁ M₁ ₂, ₆ तु सात्यकिं (for शिने सुतम्) — After 19, K₄ B Dc₁ Dn₂ D₁ ₃ ₅ ₆ ins

988* पश्यता सर्वसैन्याना पदा चैनमताडयत् ।

20 ᵇ) M₃ ₄ यन्मा —ᶜ) D₈ च (for हि) Ś₁ K₁ ₂ ₄ ₆ B₁ ₂ (marg as in text) ₃₋₅ Dc₁ Dn₁ D₁ ₂ ₄ ₆ ₇ T G₂ शक्यो, D₅ शक्ता, D₈ शक्तो (for शक्या) —ᵈ) Ś₁ K B₁ ₂ (marg as in text) ₃₋₅ Dc₁ Dn D₁ ₂ ₄ ₆₋₈ T G₂ सात्वतो (for सात्वता) Ś₁ पुरुषर्षभ, K₂ D₇ ₈ G₅ मनुजर्षभ, B (except B₁) Dn₂ D₅ मनुजर्षभं, G₁ M₁₋₄ भरतर्षभ (for मनुजर्षभ)

21 G₅ partly damaged —ᵃ) K B₃ Dc₁ D₁ ₂ ₄₋₆, ₈ S लक्षाद्य S समरे (for सग्रामे) —ᵇ) B

लब्धलक्ष्याश्च संग्रामे बह्वश्चित्रयोधिनः ।
देवदानवगन्धर्वान्विजेतारो ह्यविस्मिताः ।
स्ववीर्यविजये युक्ता नैते परपरिग्रहाः ॥ २१
न तुल्यं वृष्णिभिरिह दृश्यते किंचन प्रभो ।
भूतं भव्यं भविष्यच्च बलेन भरतर्षभ ॥ २२
न ज्ञातिमवमन्यन्ते वृद्धानां शासने रताः ।
न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
जेतारो वृष्णिवीराणां न पुनर्मानुषा रणे ॥ २३
ब्रह्मद्रव्ये गुरुद्रव्ये ज्ञातिद्रव्येऽप्यहिंसकाः ।
एतेषां रक्षितारश्च ये स्युः कस्यांचिदापदि ॥ २४
अर्थवन्तो न चोत्सिक्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।
समर्थान्नावमन्यन्ते दीनानभ्युद्धरन्ति च ॥ २५
नित्यं देवपरा दान्ता दातारश्चाविकत्थनाः ।
तेन वृष्णिप्रवीराणां चक्रं न प्रतिहन्यते ॥ २६
अपि मेरुं वहेत्कश्चित्तरेद्वा मकरालयम् ।
न तु वृष्णिप्रवीराणां समेत्यान्तं व्रजेन्नृप ॥ २७
एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्र ते संशयो विभो ।
कुरुराज नरश्रेष्ठ तव ह्यपनयो महान् ॥ २८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

Dc1 Dn2 D6 S बहुशश् (for बह्वश्) — d) D5 6 गधर्व- (for °र्वान्) — d) D8 विजितारो, D8 विस्तृतारो (for विजे) T [s]प्यविस्मिता; G2 ह्यवस्थिता, G3–5 [s]प्यवस्थिता, M3 4 ह्यवस्थिता (for ह्यविस्मिता) — D2 repeats 21ef after 26 — e) K1 सु- (for स्व) D2 (second time) विभवे (for विजये) — f) Ś1 नैते मम परिग्रह, D6 नैते परमविग्रहा Cd cites परपरिग्रहा (as in text)

22 a) D2 यद् (for न) — b) D2 कथय (for किंचन) Dc1 S दृश्यते भुवि (M5 न तु) किंचन (T G2–5 कश्चन) — c) K4 B D (except D1 8) भविष्यं (for °ष्यच्)

23 G5 partly damaged — a) Ś1 K1 D1 5 ज्ञातम्, G3–5 M3–5 ज्ञातीन् M3 4 अवमन्यतो — b) T G2–5 वचने (for शासने) — d) D7 8 स (for न) — f) K5 B Dc1 Dn2 D5 S मानवा (for मानुषा) G2 युधि (for रणे)

24 a) S ब्रह्मस्वे च सुहृत्स्वे च — b) K B1–3 Dc1 Dn D1 3–6 S ज्ञातिस्वे च (K1–4 D3 °स्वे वा, D6 °स्वे च), D7 8 जातिस्वेव (for ज्ञातिद्रव्ये) — c) M3 4 न तेषां (for एतेषा) — d) M1 2 स्या (sic) (for स्यु)

25 a) Dc1 बलोत्सिक्ता, D1 धनो° (for न चो°) Cd cites ऽत्सिक्ता (as in text) D1 शूराश्च सत्यवतश्च — D1 om 25b–26a — b) D1 ब्राह्मणा — c) K1 3 B2 (marg as in text) D2–6 8 M1 2 5 समर्था G3 4 अपमन्यंते (for नाव°) — d) K5 ते (for च)

26 D1 om 26a (cf. v 1 25) — a) M3 4 दैवपरा — b) D3 वदान्याश् (for दातारश्) Ś1 [s]विकत्थिन, Cd °त्थका D2 दातारो ह्यथ मानदा — c) S तद्वृष्णि (for वृष्णिप्र) — d) M4 चित्रं; Cd चक्रं (as in text) — After 26, D2 repeats 21ef

27 a) M1 2 न हि (for अपि) D2 नेतु क्षम, D6 मेरुं हरेत् (for मेरुं वहेत्) — b) D2 वेला च (for तरेद्वा) S वरुणालयं (for मकरा°) — c) K3 तेन, G3–5 न हि (for न तु) D1 -प्रवीरेण — d) A few MSS नृप D4 समेत्यान्नजेन्नृप — After 27, Dn1 ins

989* शिनेर्दुहितृसभूत एष वीरः स सात्यकि ।

28 a) B1 एव (for एतत्) — b) K3 भव, K4 भवान्, K5 B4 महान्; D1 [s]भवद् (for विभो) — c) D4 G5 कुरुराजन् D2 कुरूणा च कुरुश्रेष्ठ — d) T G2–5 [ए]व (for हि) K5 प्रभो, D4 भवान् (for महान्)

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* K2 4 B Dc1 Dn1 D1 3 5–8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 Dn1 D2 4 7 8 भूरिश्रवसोत्पत्ति; B1 भूरिश्रवोवध, B3 भूरिश्रववध, D1 भीमसेनप्रवेश, D6 शिनिसोमदत्तवार्ताकथनं, T G2–5 युयुधानवंश (G2 °वध) कथनं Bom ed सात्यकिप्रशंसा — *Adhy no* B1 T G2–5 141, B5 150, Dn1 144, D2 146, D8 40, G1 M 140. — *Śloka no* Dc1 30.

१२०

धृतराष्ट्र उवाच ।
तदवस्थे हते तस्मिन्भूरिश्रवसि कौरवे ।
यथा भूयोऽभवद्युद्धं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ १
संजय उवाच ।
भूरिश्रवसि संक्रान्ते परलोकाय भारत ।
वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः समचूचुदत् ॥ २
चोदयाश्वान्भृशं कृष्ण यतो राजा जयद्रथः ।
अस्तमेति महाबाहो त्वरमाणो दिवाकरः ॥ ३
एतद्धि पुरुषव्याघ्र महदभ्युद्यतं मया ।
कार्यं संरक्ष्यते चैष कुरुसेनामहारथैः ॥ ४
नास्तमेति यथा सूर्यो यथा सत्यं भवेद्वचः ।
चोदयाश्वांस्तथा कृष्ण यथा हन्यां जयद्रथम् ॥ ५
ततः कृष्णो महाबाहू रजतप्रतिमान्हयान् ।
हयज्ञश्चोदयामास जयद्रथरथं प्रति ॥ ६
तं प्रयान्तममोघेषुमुत्पतद्भिरिवाशुगैः ।
त्वरमाणा महाराज सेनामुख्याः समाव्रजन् ॥ ७
दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्रराट् ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैन्धवः ॥ ८ C. 7. 6763 B. 7. 145. 8 K. 7. 145. 8

120

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 115. 17).

1 a) Ś1 K2 तथाभूते (for तदवस्थे). — b) K2 कौरव. — c) K4 M1.2 भवेद् (for ऽभवद्). D2 यथा युद्ध ह्यभूत्तत्र. — d) M1.2 संजय.

2 G4 om. the ref. — a) K5 om. संक्रान्ते. — c) B4 D7.8 T G2 M5 महाबाहुम्. — d) K5 om. सम.

3 Before 3, M2-5 ins. अर्जुन. B1 repeats 3ab after 990*. — a) Dn1 D5-8 नोदय, Cd चो° (as in text). Dn1 तथा, S (G4 lacuna) द्रुतं (for भृशं). Ś1 K1-4 D1 भृशं क्रुद्धो, B1 (first time) 2.3 Dc1 D2 Cd हृषीकेश (for भृशं कृष्ण). — b) B1 (second time) M3.4 यत्र राजा, Dn1 यथा हन्या, D2 यत्रास्ति स (for यतो राजा). B1 (first time) 2.3 Dc1 यत्र सैंधवको नृप. — Ś1 K B2-5 D (except Dn1) Cd ins. after 3ab; B1, after the second occurrence of 3ab:

990* प्रतिज्ञा सफला चापि कर्तुमर्हसि मेऽनघ ।
[D2 माधव (for मेऽनघ)]

— B2-5 Dc1 D3.5 Cd cont.: B1 ins. after the first occurrence of 3ab:

991* श्रूयते पुण्डरीकाक्ष त्रिषु धर्मेषु वर्तते ।
[Dc1 लोकेषु (for धर्मेषु)]

Dn1 om. (hapl.) 3c-5d. — c) K1 महाबाहुम्. D2 भास्करमस्येति भगवान्.

4 Dn1 om. 4 (cf. v. l. 3). — b) B2.4 D1 अभ्युदितं. D2 मम (for मया). — c) D2.5 संरक्षते, D4 °क्षता (for °क्ष्यते). K (except K1) B2.3 Dn2 D1.5 G1.3 चैव, D2 चापि, D7.8 सैव, T चैतत्, G1 M चैषा, G2 lacuna (for चैष). — d) D2 अरि (for कुरु°).

5 Dn1 om. 5 (cf. v. l. 3). — a) B1.2.3 Dc1 D1.7.8 M2.4 यथा नाभ्येति सूर्योऽस्त (B2.3 Dc1 सूर्यो मे, M2.4 सूर्यो मा), B2 यथा नास्तमभ्येति सूर्यो (hypermetric), B4 यथास्तमेति सूर्यो नो, T G M1.2.5 यथा नात्येति मा सूर्यो. — B2 om. 5cd. — c) D3.6.8 नोदय (for चो°). Dc1 तथा सूत, T G2-5 हृषीकेश (for तथा कृष्ण). — After 5, B4 ins.:

992* संजय उवाच ।
जयद्रथवधे प्राप्ते तावुभौ कुरुपाण्डवौ ।
सस्मितौ समुदैक्षेतां प्रौढा बाला वधूरिव ।

6 Before 6, M2-5 ins. संजय उवाच. — a) K4 D1 तथा (for ततः). — b) S श्वेताभ्रजतसंनिभान्. — c) D5 नोदयामास (for चोद°). — d) B5 D5 G1 M1.2 -रथ (for रथं).

7 a) K4 सम्प्रयान्तम्, D2.4.5 तं प्रयातम्. — b) S उत्पतन्तम् (for °तद्भिर्). T G2-5 इवाशुभिः, G1 M3 इवाशुगं. — d) B Dc1 D2.6 S समाद्रवन्, D7 °द्रजन् (for °व्रजन्).

8 a) D6 [ऽ]थ (for च). K6 D7.8 तत (K6 °था) कर्णो (for च कर्णश्च). Dn1 D4 यतो (Dn1 ततो) दुर्योधन कर्णो. — b) B1 D2.8 S च (for ऽथ). — d)

समासाद्य तु बीभत्सुः सैन्धवं प्रमुखे स्थितम् ।
नेत्राभ्यां क्रोधदीप्ताभ्यां संप्रेक्षन्निर्दहन्निव ॥ ९
ततो दुर्योधनो राजा राधेयं त्वरितोऽब्रवीत् ।
अर्जुनं वीक्ष्य संयान्तं जयद्रथरथं प्रति ॥ १०
अयं स वैकर्तन युद्धकालो
विदर्शयस्वात्मबलं महात्मन् ।
यथा न वध्येत रणेऽर्जुनेन
जयद्रथः कर्ण तथा कुरुष्व ॥ ११
अल्पावशिष्टं दिवसं नृवीर
विघातयस्वाद्य रिपुं शरौघैः ।
दिनक्षयं प्राप्य नरप्रवीर
ध्रुवं हि नः कर्ण जयो भविष्यति ॥ १२
सैन्धवे रक्ष्यमाणे तु सूर्यस्यास्तमयं प्रति ।
मिथ्याप्रतिज्ञः कौन्तेयः प्रवेक्ष्यति हुताशनम् ॥ १३
अनर्जुनायां च भुवि मुहूर्तमपि मानद ।
जीवितुं नोत्सहेरन्वै भ्रातरोऽस्य सहानुगाः ॥ १४
विनष्टैः पाण्डवेयैश्च सशैलवनकाननाम् ।
वसुंधरामिमां कर्ण भोक्ष्यामो हतकण्टकाम् ॥ १५
दैवेनोपहतः पार्थो विपरीतश्च मानद ।
कार्याकार्यमजानन्वै प्रतिज्ञां कृतवान्रणे ॥ १६
नूनमात्मविनाशाय पाण्डवेन किरीटिना ।
प्रतिज्ञेयं कृता कर्ण जयद्रथवधं प्रति ॥ १७

Ś1 K (except K5) D1 5 स्वयमेव (K1 2 4 D1 °यं चैव) जयद्रथ

9 a) K5 B Do1 Dn D2 4 7 8 M3. 4 च (for तु) D5 बीभत्सुं Ś1 K3 स समासाद्य बीभत्सु — b) B5 सैंधवे — c) B4 T G2–5 ताम्राभ्यां (for दीप्ताभ्यां) — d) Ś1 K1 3 D1 4 7 8 अ(Ś1 K3 आ)प्रेक्षन्, K5 अद्राक्षीन्, D3 स प्रेक्ष्यन्, D5 संप्रेक्षन्, D6 स प्रेक्षन् (for संप्रेक्षन्) D2 सम्प्रेक्षव*भारत, S प्रेक्षते स्म दहन्निव — T G2–5 M4 read 7 122 27c–123 20d after 9, while G1 M1–3 5 read the same, for the first time, after 9, repeating it in its proper place

10 a) G1 M1 2 दुर्योधनो महाराज — b) D2 ययौ (for ऽब्रवीत्) D6 7 8 राधेयमिदमब्रवीत् — After 10ab, S ins

993* समानुपाणि कर्माणि कुर्वन्तौ पुरुषर्षभौ ।
सात्यकिं भीमसेनं च यत्तौ तौ दर्शयन्निव ।

[(L 1) M3 4 कुर्वाणौ (for कुर्वन्तौ) T G2–5 भरतर्षभौ (for पुरुष°) — (L 2) T G2–5 M3 4 सात्यकि]

— T G2–5 M5 om 10cd — c) K3 B Do1 D2 G1 M1–4 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) K3 B Dn1 D2–6 8 संयातं, Dn2 संप्राप्तं, G1 M1–4 संयत्त (for संयान्तं) — d) B Do1 Dn2 D3 M3 4 वधं (for रथं) — After 10, D2 3 5 6 ins

994* उवाच राजपुत्रस्ते कर्णं राजा सुयोधन ।
[D6 पुत्रास्ते]

11 a) D5 युद्धकाले, M1 2 °काले — b) Ś1 K1–3 D1 5 निदर्शयस्व (Ś1 °ति), K5 विदीर्यते च D2 महामृधे (for °त्मन्) — c) Ś1 नश्येत (for वध्येत)

12 a) K4 अल्पावशिष्ट, D2 M3 4 °शेष (for °शिष्ट) K5 Dn D4 5 8 अल्पावशिष्टो (K5 °सिष्टो, Dn2 °शिष्ट) दिवसो, B Do1 T G1–4 M1 2 5 अल्पावशेषो दिवसो, G5 अवशेषो हि दिवसो D2 च मन्ये, T G1 3–5 M1 2 5 हि (G1 [ऽ]पि) साम्प्रतं, M3 4 तु वीर (for नृवीर) — b) S निवारयेह (M5 °यित्वा) (for विघातयस्व) K1 [अ]न्य, D2 [आ]हम- (for [अ]द्य) — d) K5 B Do1 D2 G1 3–5 M ध्रुवो (for ध्रुवं)

13 a) K2 4 5 Do1 Dn1 D3 4 7 8 रक्षमाणे G1 M हि (for तु) — b) B Do1 Dn D3 4 7 8 G1 M1 2 अस्तमनं (for °मयं)

14 a) D3 6 अर्जुनेन विना भूमौ, G1 M1. 2 अर्जुनेमिप्र- (G1 °मिं प्र)विष्टे तु — b) Ś1 K3 मुहूर्ताद् K1 इव (for अपि) — c) K4 5 जीवित — d) Ś1 (sup lin as in text) K2 3 पदानुगा (for सहा°)

15 a) S पाण्डवेषु च (G1 M वि-) नष्टेषु — c) S कर्णेमां वसुधा कृत्स्ना — d) Ś1 K1–4 D1 भोक्ष्य(K4 °क्ष)से, K5 भोक्ता स्म, D4 भोक्ष्या*, D7 8 भोज्यामो (for भोक्ष्यामो)

16 a) D1 7 देवेन B2 [ए]व (for [उ]प) — c) B Do1 अजानान, Dn1 °नत°, Dn2 D3 4 7 8 °नन्य (for °नन्वै)

17 a) D1 om विनाशाय — b) D5 कृतात्मना (for

कथं जीवति दुर्धर्षे त्वयि राधेय फल्गुनः ।
अनस्तंगत आदित्ये हन्यात्सैन्धवकं नृपम् ॥ १८
रक्षितं मद्रराजेन कृपेण च महात्मना ।
जयद्रथं रणमुखे कथं हन्याद्धनंजयः ॥ १९
द्रौणिना रक्ष्यमाणं च मया दुःशासनेन च ।
कथं प्राप्स्यति बीभत्सुः सैन्धवं कालचोदितः ॥ २०
युध्यन्ते बहवः शूरा लम्बते च दिवाकरः ।
शङ्के जयद्रथं पार्थो नैव प्राप्स्यति मानद ॥ २१
स त्वं कर्ण मया सार्धं शूरैश्चान्यैर्महारथैः ।
युध्यस्व यत्नमास्थाय परं पार्थेन संयुगे ॥ २२

एवमुक्तस्तु राधेयस्तव पुत्रेण मारिष ।
दुर्योधनमिदं वाक्यं प्रत्युवाच कुरूत्तमम् ॥ २३
दृढलक्ष्येण शूरेण भीमसेनेन धन्विना ।
भृशमुद्वेजितः संख्ये शरजालैरनेकशः ॥ २४
स्थातव्यमिति तिष्ठामि रणे संप्रति मानद ।
नैवाङ्गमिङ्गति किंचिन्मे संतप्तस्य रणेषुभिः ॥ २५
योत्स्यामि तु तथा राजञ्शक्त्याहं परया रणे ।
यथा पाण्डवमुख्योऽसौ न हनिष्यति सैन्धवम् ॥ २६
न हि मे युध्यमानस्य सायकांश्चास्यतः शितान् ।
सैन्धवं प्राप्स्यते वीरः सव्यसाची धनंजयः ॥ २७ C. 7 6063 B. 7 145 29 K. 7 146 44

किरीटिना) —^{c}) G5 वृथा (for कृता) T G3 4 मिथ्या प्रतिज्ञैव कृता

18 ^{a}) T G3 4 नामर्षे, M3 4 दुर्धर्ष (for दुर्धर्षे) —^{b}) Ś1 K2–4 D1 चैवेह, K1 देवेह (for राधेय) K4 5 B D फाल्गुन —^{c}) S मनस्तमित (for °स्तगत) —^{d}) Dn1 D4 7 8 निहन्यात्सैंधवं नृप

20 D4 om 20^{a}–22^{b} G5 partly damaged —^{a}) K1 द्रोणेन A few MSS रक्षमाण —^{b}) D2 तथा (for मया) —^{d}) Ś1 -चोदिता, K5 Dn2 D5 6–8 नोदित, B5 G5 -चोदितं

21 D4 om 21 (cf v l. 20) —^{a}) K5 तिष्ठति (for युध्यन्ते) —^{d}) K4 प्राप्नोति (for प्राप्स्यति)

22 D4 om 22^{ab} (cf. v l 20) G5 damaged —^{a}) D5 om from स त्वं up to पार्थेन (in 22^{d}) — After 22^{ab}, B (except B2) Dc1 Dn2 ins

995* द्रौणिना त्वं हि सहितो मद्रेशेन कृपेण च ।

—^{c}) D5 यत्नम्; M3 4 स्वयम् (for यत्नम्).

23 G5 partly damaged Before 23, T G1, 2, 4 5 M1, 2 5 ins संजय —^{b}) K5 पुत्रेण तव मारिष —^{c}) K5 om मिदं वाक्य —^{d}) K4 T G2–4 M5 कुरूद्वहं; B1, 3 Dc1 कुरूत्तम B2 उवाच कुरुसत्तमं

24 G5 partly damaged Before 24, M3 4 ins कर्ण —^{a}) K4 5 B3 Dc1 Dn D2 3 6–8 S (G5 damaged) लक्षेण K2 B Dc1 Dn2 D2 T G2–4 वीरेण (for शूरेण) —^{c}) T G2–5 दृढम् (for भृशम्) B Dc1 Dn2 भिन्नतनु, Dn1 उद्वेजिता, D2 युद्धे जित (for उद्वेजित°) G1 5 M1–3 सख्ये, G4 M4 संघे (for संख्ये) —^{d}) D7 8 वर्षैर् (for जालैर्) D1 अने कम, S °कधा (for °कशः)

25 ^{a}) D2 इह (for इति) —^{c}) Hypermetric K2 Dn1 D3–8 इगते D6 कश्चिन् (for किंचिन्) Ś1 K1 नैवमिति ते किंचित् (submetric), K3 नाग*मिति ते किंचिद्, K5 नैवा गर्ति गत किंचित्, B Dc1 Dn2 S नागमिंगति किंचिन्मे (B2 S मे किंचिद्), D1, 2 नैवागमिति (D2 नाग विंदति) मे किंचिद् —^{d}) K4 B Dc1 Dn D2 G4 महेषुभि, D5 G1–3 5 M रणे°, D6 [ष्ठ]व षेपुभि (for रणे°)

26 ^{a}) Dn1 D4 च (for तु) K1 2 4 5 D1 यथा राजन्, B Dc1 Dn2 यथा शक्त्या (Dc1 °क्ति) S योत्स्ये चाहं यथाशक्ति —^{b}) D4 शक्त्यार्थं (for शक्त्याहं), B Dc1 Dn2 S त्वदर्थे जीवितं मम (S हि मे) — After 26^{ab}, G1 2, 5 M ins

996* तथथा प्रयतिष्येऽहं परं शक्त्या सुयोधन ।

[G1 M1, 2 तत्तथा, M5 तथा च (for तथथा). G2, 5 यथा (for परं).]

— T G3 4 om 26^{c}–27^{d}. —^{c}) B1 तथा (for यथा) D3 6 वै (for ऽसौ) —^{d}) D4 हनिष्यति स सैंधवं

27 T G3, 4 om 27 (cf v l 26) —^{a}) D2 G1 2 5 M जीवमानस्य (for युध्य°) Ś1 न मया युध्यमानेन, K1 2 4 D1 न युध्यमानेन मया —^{b}) Ś1 K1–3 D1 चास्यता, K5 D4 मुचत, B Dc1 Dn2 G2 5 अस्यत (for चास्यत) K4 5 D3 शितान D2 यतमानस्य वै तथा —^{c}) G1 2 5 M प्राप्नुयाद् (for प्राप्स्यते) Ś1

यत्तु शक्तिमता कार्यं सततं हितकारिणा ।
तत्करिष्यामि कौरव्य जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ २८
अद्य योत्स्येऽर्जुनमहं पौरुषं स्वं व्यपाश्रितः ।
त्वदर्थं पुरुषव्याघ्र जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ २९
अद्य युद्धं कुरुश्रेष्ठ मम पार्थस्य चोभयोः ।
पश्यन्तु सर्वभूतानि दारुणं लोमहर्षणम् ॥ ३०
कर्णकौरवयोरेवं रणे संभाषमाणयोः ।
अर्जुनो निशितैर्बाणैर्जघान तव वाहिनीम् ॥ ३१
चिच्छेद तीक्ष्णाग्रमुखैः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
भुजान्परिघसंकाशान्हस्तिहस्तोपमान्रणे ॥ ३२
शिरांसि च महाबाहुश्चिच्छेद निशितैः शरैः ।
हस्तिहस्तान्हयग्रीवा रथाक्षांश्च समन्ततः ॥ ३३
शोणिताक्तान्हयारोहान्गृहीतप्रासतोमरान् ।
क्षुरैश्चिच्छेद बीभत्सुर्द्विधैकैकं त्रिधैव च ॥ ३४
हयवारणमुख्याश्च प्रापतन्त सहस्रशः ।
ध्वजाश्छत्राणि चापानि चामराणि शिरांसि च ॥ ३५
कक्षमग्निमिवोद्धूतः प्रदहंस्तव वाहिनीम् ।
अचिरेण महीं पार्थश्चकार रुधिरोत्तराम् ॥ ३६

वीरं, K_3 वीरे, $D_{4.6}$ वीर (for वीर) —^{d}) G_1 पर तव, $M_{1.2.5}$ परतप (for धनजय)

28 ^{a}) D_2 यत्र (for यत्तु) N ($Ś_2$ missing) मक्तिमता (for शक्ति°) —^{b}) $Ś_1$ K_{1-4} B_4 D_1 -काम्यया, K_5 $B_{1-3.5}$ D_{c1} D_n D_{2-8} काङ्क्षिणा (for कारिणा) —^{d}) D_1 G_5 द्वेवे (for दैवे) —$Ś_1$ $K_{3.5}$ B D_{c1} D_n $D_{7.8}$ ins after 28 D_2 after 29^{ab}

997* सैन्धवार्थे पर यत्न करिष्याम्यद्य संयुगे ।
त्वत्प्रियार्थं महाराज जयो दैवे प्रतिष्ठित ।

[D_2 transp lines 1 and 2. —(L 2) $Ś_1$ K_3 महाबाहो (for °राज). D_2 त्वदर्थं पुरुषव्याघ्र (for the prior half)]

29 $Ś_1$ K_{1-4} D_1 om (hapl) 29. —^{a}) $D_{2.3.8}$ अय (for अद्य) —^{b}) D_2 S पौरुषे स्वे (for °षं स्वं) B_6 समास्थित, S व्यवस्थित (for व्यपाश्रित) — After 29^{ab}, D_2 ins 997* —^{c}) D_4 तदर्थं (for त्वदर्थं) D_2 त्वत्प्रियार्थं महाबाहो —^{d}) D_7 देवे, G_6 दैवं. (for दैवे).

30 ^{b}) D_4 पार्थिव (for पार्थस्य). —^{c}) D_{6-7} पश्यंति K_5 B D_{c1} D_n $D_{2,3.5.6}$ -सैन्यानि (for भूतानि). —^{d}) S (except T_1) रोम (for लोम-)

31 Before 31, B_4 S ins संजय —^{a}) $Ś_1$ $K_{3.4}$ $D_{1.3.6.7}$ कौरव्ययोर् —^{b}) D_6 अजस्र भाषमाणयो —^{c}) K_2 [ऽ]पि (for नि) — B_4 D_2 om (hapl) 31^{d}–32^{a} $M_{3.4}$ repeat 31^{d} after 33^{a}

32 B_4 D_2 om 32^{a} (cf. v.l 31) —^{a}) B (B_4 om.) D_{c1} D_{n2} S चिच्छेद निशितैर्बाणै (D_{n2} निशितैर्भल्लै ; G_6 समरे बाणै), $D_{7.8}$ °द तीक्ष्णप्रमुखै. — $M_{3.4}$ repeat 32^{b} after 33^{b} —^{c}) S भुजग (M_5 °जंग) (for परिघ-) — D_3 om 32^{d}–34^{a}

33 For the repetition in $M_{3.4}$, cf v l 31 and 32 D_3 om 33 (cf v l 32) —^{c}) K_{3-5} B (except B_2) $D_{1.4-8}$ हय(K_4 D_1 रय)ग्रीवान्, S द्विप(G_1 M_{1-4} हय)स्कधान् (for हयग्रीवा) —^{d}) D_5 रथकक्षां, D_7 नृरथाक्षा, G_1 $M_{1.2}$ रथरक्षान् (for रथाक्षाश्च) D_7 om (hapl) from समन्तत up to मुख्या (in 35^{a}) D_5 रथकक्षा तु मारिष

34 D_3 om 34^{a} (cf v l 32) D_7 om 34 (cf. v.l 33) —^{a}) S बाहू(T G_{2-5} °हू)श्चकर्त वै नृणां (G_1 M_{1-4} °र्त ताश्राजन्) —^{c}) $D_{2.5}$ शरैश्च (for क्षुरैश्च) —^{d}) D_8 तु, G_1 $M_{1.2}$ ह (for च)

35 D_7 om up to मुख्या (cf. v l. 33) —^{a}) B D_{n1} हयान्; D_{c1} D_3 हया (for हय-) D_2 -वाहन- (for वारण) K_3 B_1 D_{n1} D_2 -मुख्याश्च —^{b}) $D_{3,5-7}$ प्रापतंत, D_8 प्रपतंत; T G_{2-5} $M_{3.4}$ प्रापतंश्च (for प्रापतन्त) $Ś_1$ K_3 D_{n2} समंतत (for सहस्रश). —^{c}) $K_{1.2.4}$ $D_{1.3}$ ध्वज ; D_7 ध्वजा; D_8 T G_{2-5} $M_{3.4}$ ध्वजांश्च (for ध्वजाश्च). T G_{2-5} चित्राणि (for छत्राणि). —^{d}) D_4 चरणानि (for चामराणि) K_3 $B_{1.3}$ D_{c1} सितानि; K_4 सिरांसि; B_{3-5} शितानि (for शिरासि)

36 ^{a}) $Ś_1$ K_3 कक्ष्यम् D_4 om मिवोद्धूत —^{b}) T G_{2-5} M_5 प्रादहत् G_1 $M_{1.2}$ अरि- (for तव) — D_2 om 36^{cd} —^{d}) $K_{1.2.4}$ $D_{1.5}$ S रुधिरोक्षिता, D_{n1} °घता (for °त्तराम्)

37 G_6 damaged —^{a}) G_1 M -यौधं K_5 D_{c1} $D_{2.6-8}$ $M_{3.4}$ तु, D_3 स (for तत्). —^{b}) G_2 बभूव

हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ।
आससाद दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः ॥ ३७
बीभत्सुर्भीमसेनेन सात्वतेन च रक्षितः ।
स बभौ भरतश्रेष्ठ ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३८
तं तथावस्थितं दृष्ट्वा त्वदीया वीर्यसंमताः ।
नामृष्यन्त महेष्वासाः फल्गुनं पुरुषर्षभाः ॥ ३९
दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्रराट् ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैन्धवः ॥ ४०
संरब्धाः सैन्धवस्यार्थे समावृण्वन्किरीटिनम् ।
नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनिस्वनैः ॥ ४१
संग्रामकोविदं पार्थं सर्वे युद्धविशारदाः ।
अभीताः पर्यवर्तन्त व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥ ४२
सैन्धवं पृष्ठतः कृत्वा जिघांसन्तोऽर्जुनाच्युतौ ।
सूर्यास्तमयमिच्छन्तो लोहितायति भास्करे ॥ ४३
ते भुजैर्भोगिभोगाभैर्धनूंष्यायम्य सायकान् ।
मुमुचुः सूर्यरश्म्याभाञ्शतशः फल्गुनं प्रति ॥ ४४
तानस्तानस्यमानांश्च किरीटी युद्धदुर्मदः ।
द्विधा त्रिधाष्टधैकैकं छित्त्वा विव्याध तान्रणे ॥ ४५
सिंहलाङ्गूलकेतुस्तु दर्शयञ्शक्तिमात्मनः ।
शारद्वतीसुतो राजन्नर्जुनं प्रत्यवारयत् ॥ ४६
स विद्ध्वा दशभिः पार्थं वासुदेवं च सप्तभिः ।
अतिष्ठद्रथमार्गेषु सैन्धवं परिपालयन् ॥ ४७
अथैनं कौरवश्रेष्ठाः सर्व एव महारथाः ।
महता रथवंशेन सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ४८ C 7 6105 B 7 145 51 K 7 145 66

तव वाहिनी —^{c}) D5 दुराधर्ष —^{d}) D7 8 G5 विक्रम

38 ^{b}) Ś1 शैनेयेन, K1 2 4 T सात्यकेन, K3 शैन येन, G M1 2 5 सत्यकेन (for सात्वतेन) —^{c}) B Dc1 Dn2 प्रबभौ, S बभूव (for स बभौ) D3 6 M1–4 भरतश्रेष्ठो

39 ^{a}) G2 5 तदा (for तथा) K6 [अ]धिष्ठित (for [अ]वस्थित) K1 2 4 D1 ते तथा त (K4 मं) स्थित दृष्ट्वा —^{b}) M3 4 तावका (for त्वदीया) S वीर- (for वीर्य) Ś1 K1. 3 4 D1 समिता, K2 मत्रिता, B Dc1 Dn2 मपरा, D5 -शालिन- (for समता) —^{d}) K3–5 B1. 3 5 D फाल्गुन, B2 4 पाण्डव (for फल्गुन) D1 S पुरुषर्षभ, D4 5 °र्षभ

40 ^{b}) G1 M1. 2 5 च (for ऽथ) —^{c}) D7 8 कृपश्च (for कृपश्च) —^{d}) K4 5 जयद्रथ (for च सैन्धव)

41 ^{a}) K1 D7 सरब्ध, B Dc1 Dn2 S सनद्धा, D4 सैंधव (for संरब्धा) —^{b}) K6 D5 S समावव्रु- (for °वृण्वन्) —^{c}) T G2–5 नृत्यत रथमास्थाय —^{d}) Ś1 K3 D3 4 8 निःस्वन, K1 निस्वलं, K2 M3 निस्वनं, K4. 5 Dn1 D5–7 -निस्वन, D2 -नादित, T G M1 2 4 5 नादितै (for निस्वनैः)

42 ^{b}) T G2 3 5 सर्व- (for सर्वे) A few MSS -विशारद —^{c}) B5 अमित-, M3 4 आयत्ता (for अभीता) Ś1 K3 अभीता पर्यवार्यंत —^{d}) S व्यात्ता ननम् (for व्यादितास्यम्) B व्यादिवास्या इवान्तका

43 ^{b}) B Dc1 D2 S [ऽ]च्युतार्जुनौ, Dn2 जयाच्युतौ (for ऽर्जुनाच्युतौ) —^{c}) K5 B Dc1 Dn D2–8 G1 M1. 2 सूर्यास्तमनम् K1 D3 5 M1. 2 इच्छन्तौ —^{d}) K1 लोहितायत-

44 ^{a}) Dn1 D6 7 तैर् (for ते) K1 2 4 D1 भोगैर् (for भुजैर्) —^{b}) D5 5 6 धनुंषि K1 2 आयस्य, K3 5 B Dc1 Dn D3 6 7 आनम्य, D8 आयुज्य (for आयम्य) B2 5 D8 शायकान् —^{d}) N (except Ś1 K1 2, Ś2 missing) फाल्गुनं

45 ^{a}) B2 Dc1 Dn D. 8 ततस्तान् (for तान°) —^{c}) T G2–5 छित्वा (for [ए]कैकं) —^{d}) K4 D1 भित्त्वा, T G2–5 सद्यो (for छित्त्वा) K3 B Dc1 D2 रथान्, S रथी (for रणे)

46 ^{a}) K1 -केतुंस्, K4 B3 D1–3 च; D5 हि (for तु). —^{b}) B Dc1 Dn1 वीर्यम् (for शक्तिम्) —^{c}) Ś1 K (except K6) D1 2 शारद्वतसुतो, Cd °तीसुत —^{d}) T G M1 2 5 अर्जुनं प्रत्ययोधयत्

47 K1 om (hapl) 47–48 After 47^{ab}, B5 reads 51^{ab} for the first time, repeating it in its proper place —^{d}) K2 B Dc1 D3. 6 प्रतिपालयन्, Dn1 D4 प्रत्यपा° M3. 4 सैंधवं पालयन्रणे

48 K1 om 48 (cf. v l 47) —^{a}) D5 तं (for [ए]नं) —^{b}) B Dc1 S समन्तत (for महारथा) —D4

विस्फारयन्तश्चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ।
सैन्धवं पर्यरक्षन्त शासनात्तनयस्य ते ॥ ४९
तत्र पार्थस्य शूरस्य बाह्वोर्बलमदृश्यत ।
इषूणामक्षयत्वं च धनुषो गाण्डिवस्य च ॥ ५०
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ।
एकैकं नवभिर्बाणैः सर्वानेव समर्पयत् ॥ ५१
तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या वृषसेनश्च सप्तभिः ।
दुर्योधनश्च विंशत्या कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ५२
त एनमभिगर्जन्तो विध्यन्तश्च पुनः पुनः ।
विधुन्वन्तश्च चापानि सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ५३
श्लिष्टं तु सर्वतश्चक्रू रथमण्डलमाशु ते ।
सूर्यास्तमयमिच्छन्तस्त्वरमाणा महारथाः ॥ ५४
त एनमभिनर्दन्तो विधुन्वाना धनूंषि च ।
सिषिचुर्मार्गणैर्घोरैर्गिरिं मेघा इवाम्बुभिः ॥ ५५
ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र राजन्व्यदर्शयन् ।
धनंजयस्य गात्रेषु शूराः परिघबाहवः ॥ ५६
हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ।
आससाद दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः ॥ ५७

---

om 48^{cd} —^{c}) B5 M5 (*sup lin*, orig as in text) शरवर्षेण; Dn1 D7 8 रथमघेन (for °वशेन)

49 ^{a}) D6 S (except G1 2) विष्फा(D6 °स्पा)-रयंतश्च —^{b}) B3 5 शायकान् —^{c}) D3 S परि(D3 °यें)रक्षंत

50 G5 partly damaged —^{a}) B D01 D2 G3 तत (for तत्र) —^{b}) D01 अदर्शयत् —^{c}) B1–3 D01 इषुध्योर्, B5 इषुध्योर्, S इषुधेर् (for इषूणाम्) —^{d}) D1 3 5 8 गाढीवस्य; D7 गाजि° (for गाण्डि°) D2 तु (for च)

51 B5 reads 51^{ab} for the first time after 47^{ab} —^{b}) A few MSS द्रोणे —^{c}) B D01 D2 M3 4 दशभिर्, T G1–5 बहुभिर्, G1 M1 2 5 पचभिर् (for नवभिर्) —^{d}) Ś1 K3 D3 6 समार्दयत्, K4 D1 सम र्दयत्, K5 B D01 Dn D4 8 समार्पयत्, D5 समाक्षिपत् (for समर्पयत्)

52 G5 partly damaged —^{b}) T G1–4 M1 2 5 पंचभि (for सप्तभि) K4 D1 कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभि (= 52^{d}) — D5 reads 52^{cd} twice —^{c}) B2 Dn2 D3 4 (first time) 7 8 तु (for च) B S सप्तत्या (for विंशत्या). D5 (second time) प्रासृद्गणयमार्गेषु. —^{d}) D5 कर्णे शल्यश्च. B D01 D5 (second time) S कर्णश्च दशभि शरै.

53 ^{a}) M1 2 सम् (for त) D7 एतम् (for एनम्) B4 अतिगर्जंतो, D5 6 8 अभिगर्जंतौ, D7 T G2–5 अभि गच्छन्तो (for °गर्जन्तो) — M3 4 om (hapl) 53^{b}–55^{a} —^{b}) Dn2 om (hapl) from ध्यन्तश्च up to वि (in 55^{b}) K D3 4 विव्यधुश्च —^{c}) D7 T G1–5 M1 2 5 विधुन्वंतस्त D3 6 धनुश्चापि (for च चापानि) —^{d}) D1 परिवारयन्

54 Dn2 M3 4 om 54 (cf v l 53) G5 partly damaged —^{a}) Ś1 K1 2 श्लिष्ट, B5 T G2 3 5 शिष्टं, Cd श्लिष्ट (as in text) K3 5 B D01 Dn1 D4 7 8 T G2–5 च (for तु) —^{b}) Ś1 lacuna for मण्डल K1 lacuna for मण्डलमाशु ते Ś1 K3 आगते, B4 D5 T G1–4 M1 5 आशुगै, D6 आदधे, D8 आपतत् (for आशु ते) K6 Dn1 D4 7 तत्, D8 वै (for ते) —^{c}) K1 2 B D01 Dn1 D1–6 7 8 G1 M1 2 सूर्यास्तमनम् D4 अन्वेच्छंस् (for इच्छन्तस्)

55 Dn2 om up to वि, M3 4 om 55^{a} (for both, cf v l 53) T G2–4 om (hapl) 55^{ab} G5 partly damaged —^{a}) D6 एवम् (for एनम्) K1 3 4 D1 3 6 अभिनर्दंतो, D2 G1 M1 2 5 °गर्जंत (for °नर्दन्तो) —^{b}) D3 8 विधुन्वतो (for °न्वाना) G1 M सर्वे एव महारथा —^{c}) D3 विव्यधुर्, G5 निषिच्य (for सिषिचुर्) B D01 Dn D2–4 6–8 तीक्ष्णैर्, T G3 4 वीरा, G2 एन (for घोरैर्)

56 G5 partly damaged —^{a}) D7 8 च शस्त्राणि (for महा°) D8 सर्वाणि (for दिव्यानि) D4 ते च दिव्यानि शस्त्राणि, T G2–5 ते समेता महास्त्राणि —^{b}) Ś1 K3 D2 अदर्शयन्; K4 विदर्श° (for व्यद°). — G4 om 56^{cd}. —^{c}) Dn1 D2 गात्रे तु; M हस्तेषु (for गात्रेषु). — After 56, S (except G4) ins :

908* निवार्य सान्दरश्चास्त्रैर्दिव्यान्यस्त्राणि दर्शयन् ।

[M1 2 [अ]पूजयत्; M5 (also as above) पूरयन् (for दर्शयन्)]

57 ^{a}) K6 योधे, D1 शेष, S (except G3 5) -योधं (for योधं) D2 तु, D3 तं (for तत्) —^{b})

तं कर्णः संयुगे राजन्प्रत्यवारयदाशुगैः ।
मिषतो भीमसेनस्य सात्वतस्य च भारत ॥ ५८
तं पार्थो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यद्रणाजिरे ।
सूतपुत्रं महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ५९
सात्वतश्च त्रिभिर्बाणैः कर्णं विव्याध मारिष ।
भीमसेनस्त्रिभिश्चैव पुनः पार्थश्च सप्तभिः ॥ ६०
तान्कर्णः प्रतिविव्याध षष्ट्या षष्ट्या महारथः ।
तद्युद्धमभवद्राजन्कर्णस्य बहुभिः सह ॥ ६१
तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य मारिष ।
यदेकः समरे क्रुद्धस्त्रीन्रथान्पर्यवारयत् ॥ ६२
फल्गुनस्तु महाबाहुः कर्णं वैकर्तनं रणे ।
सायकानां शतेनैव सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ६३
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
शरैः पञ्चाशता वीरः फल्गुनं प्रत्यविध्यत ।
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा नामृष्यत रणेऽर्जुनः ॥ ६४
ततः पार्थो धनुश्छित्त्वा विव्याधैनं स्तनान्तरे ।
सायकैर्नवभिर्वीरस्त्वरमाणो धनंजयः ॥ ६५
वधार्थं चास्य समरे सायकं सूर्यवर्चसम् ।
चिक्षेप त्वरया युक्तस्त्वराकाले धनंजयः ॥ ६६
तमापतन्तं वेगेन द्रौणिश्चिच्छेद सायकम् ।
अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन स छिन्नः प्रापतद्भुवि ॥ ६७
अथान्यद्धनुरादाय सूतपुत्रः प्रतापवान् । C. 9 B. 9 K. 9

S कृत्वा ते व(G_{1} त्वद्द-, M_{1-4} वद्द)लमर्जुन (G_{6} °मार्जुन) —^{c}) Dn_{2} $D_{4\ 7\ 8}$ सुदुर्धर्ष (for दुराधर्ष) —^{d}) K_{4} Dn_{1} $D_{6\ 7\ 8}$ सत्यविक्रम

58 G_{6} partly damaged —^{a}) G_{5} सगमे (for संयुगे) —^{d}) K_{4} तु (for च) D_{5} मारिष (for भारत)

59 $D_{5\ 8}$ om (hapl) 59^{b}–60^{a} —^{c}) $Ś_{1}$ D_{7} महा याहुं

60 $D_{5\ 8}$ om 60^{a} (cf. v l 59) —^{a}) K_{4} Dn $D_{1\ 7}$ तु, T G_{2-4} M [ऽ]पि, G_{1} [ऽ]भि , G_{5} हि (for च) —^{b}) T G_{2} विव्याय —^{c}) K_{6} D_{2} बाणै (for चैव)

61 ^{a}) T $G_{2.\ 3\ 5}$ तौ (for तान्) Dn_{2} om. (1 hapl.) from प्रतिविव्याध up to पर्य (in 62^{d}) T G_{2} प्रतिविव्याय —^{b}) G_{1} M राजन्, G_{4} चैव (for the second षष्ट्या) Dn_{1} $M_{3\ 4}$ महारथान्

62 Dn_{2} om. up to पर्य (cf. v l 61) —^{a}) Dn_{1} D_{8} अपश्याम —^{b}) $K_{1\ 2\ 4}$ D_{1} G_{2} विक्रमं, M_{4} मा≠र्ष (for मारिष) T G_{3-5} सूतजस्य च विक्रमं —^{c}) $D_{7\ 8}$ यदेष , G_{1} $M_{1.\ 2}$ एकस्तु (for यदेक) T G_{2-5} M_{3-5} क्रुद्धास् —^{d}) T $G_{1.\ 2}$ $M_{1-3\ 5}$ तांश्च त्रीन्, M_{4} तास्त्रीन्व (for त्रीन्रथान्) $Ś_{1}$ K_{3} पर्यपालयत्, D_{4-6} T G_{4} °वारयन्, $M_{3.\ 4}$ प्रत्यवारयत

63 D_{5} om. 63 —^{a}) $K_{4\ 6}$ B D (D_{5} om.) फाल्गुनस् $Ś_{1}$ $K_{1.\ 2\ 4}$ D_{4} T G_{2-6} च (for तु) —^{b}) K_{6} Dn $D_{2\ 4\ 6\ 7}$ मृधे, D_{2} तत (for रणे) —^{c}) $B_{2\ 5}$ D_{8} शायकाना — $Ś_{1}$ $K_{1\ 2\ 4}$ $D_{1\ 8}$ om 63^{d}–64^{a}

64 $Ś_{1}$ $K_{1\ 2\ 4}$ $D_{1.\ 8}$ om 64^{a} (cf. v l. 63) —^{c}) $D_{2\ 3}$ G_{1} $M_{3\ 4}$ पचाशतैर्, $D_{5\ 6}$ $M_{1.\ 2\ 5}$ (inf lin as in text) पचशतैर् K_{2} वीरा , $D_{3\ 6}$ वीरैः, T G_{2-5} राजन् (for वीर) —^{d}) N (except $Ś_{1}$ $K_{1\ 2}$, $Ś_{2}$ missing) फाल्गुन T G_{2-5} $M_{3.\ 5}$ प्राविध्यत्फल्गुन रणे, G_{1} $M_{1.\ 2}$ प्रत्यविध्यत्स फल्गुन —^{f}) S सव्यसाची न मृष्यते (G_{1} $M_{1\ 2\ 5}$ [inf lin] मृष्यत, G_{2} मुह्यते)

65 ^{a}) K_{6} Dn_{2} $D_{4\ 7\ 8}$ S तस्य (for तत) — D_{1} om 65^{cd} —^{c}) B_{3} Dc_{1} बहुभिर् (for नव) D_{2} तीक्ष्णैस् (for वीरस्) — After 65, $Ś_{1}$ K Dn D_{2-8} read 68^{ab}

66 ^{a}) G_{1} $M_{1-3\ 5}$ वधाय B S तस्य (for चास्य) —^{b}) B_{2} शायक B_{5} शायकानर्जुनो रणे, D_{2} सैधवस्याकैवर्चसं —^{c}) T G_{2-6} राजस् (for युक्तस्)

67 ^{a}) T G_{2-5} भल्लेन (for वेगेन) —^{b}) K_{1} सायकान्, $B_{2\ 5}$ D_{3} शायकं — D_{5} om. 67^{cd} —^{c}) $Ś_{1}$ K_{3} छिन्नेन, K_{5} Dn_{1} $D_{4\ 7\ 8}$ भीमेन (for तीक्ष्णेन) —^{d}) $Ś_{1}$ K_{3} स भिन्न , D_{3} संछिन्नं, G_{1} M सच्छिन्न (for स छिन्न)

68 D_{1} om. 68^{ab} $Ś_{1}$ K Dn D_{2-8} read 68^{ab} after 65 —After 68^{ab}, N (except B_{4}, D_{1} after 67 , $Ś_{2}$ missing) ins

999* सायकैर्बहुसाहस्रैश्छादयामास पाण्डवम् ।

कर्णोऽपि द्विषतां हन्ता छादयामास फल्गुनम् ।
सायकैर्बहुसाहस्रैः कृतप्रतिकृतेप्सया ॥ ६८
तौ वृषाविव नर्दन्तौ नरसिंहौ महारथौ ।
सायकौघप्रतिच्छन्नं चक्रतुः खमजिह्मगैः ।
अदृश्यौ च शरोघैस्तौ निघ्नतामितरेतरम् ॥ ६९
पार्थोऽहमस्मि तिष्ठ त्वं कर्णोऽहं तिष्ठ फल्गुन ।
इत्येवं तर्जयन्तौ तौ वाक्शल्यैस्तुदतां तथा ॥ ७०
युध्येतां समरे वीरौ चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
प्रेक्षणीयौ चाभवतां सर्वयोधसमागमे ॥ ७१
प्रशस्यमानौ समरे सिद्धचारणवातिकैः ।
अयुध्येतां महाराज परस्परवधैषिणौ ॥ ७२
ततो दुर्योधनो राजंस्तावकानभ्यभाषत ।
यत्ता रक्षत राधेयं नाहत्वा समरेऽर्जुनम् ।
निवर्तिष्यति राधेय इति मामुक्तवान्नृपः ॥ ७३
एतस्मिन्नन्तरे राजन्दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
आकर्णमुक्तैरिषुभिः कर्णस्य चतुरो हयान् ।
अनयन्मृत्युलोकाय चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥ ७४
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।

तां शस्त्रवृष्टिमतुलां कर्णचापसमुत्थिताम् ।
व्यधमत्सायकैः पार्थः शलभानिव मारुतः ।
छादयामास च तदा सायकैरर्जुनो रणे ।
पश्यतां सर्वयोधानां दर्शयन्पाणिलाघवम् । [5]

[(L 1) Dn D_5 अष्ट- (for बहु-) — (L 2) Dn_2 बाण (for शस्त्र-) Do_1 वृष्टितुमुलां — (L 3) $B_{1-3\ 5}$ शायकैः $B_{1-3\ 5}$ भारत (for मारुत) — (L 4) $Ś_1$ स (for च) K_5 रणे (for तदा) $B_{1-3\ 5}$ शायकैर् K_5 तदा पार्थः प्रतापवान् (for the post half) — (L 5) $B_{1\ 3\ 5}$ D_2 -सैन्यानां (for योधानां) — After the prior half, D_2 ins

1000* नरसिंहौ महारथ ।
ववर्ष सायकैस्तीक्ष्णैर्

— S om 68^{cd} — ^{c}) $K_{1\ 2}$ हर्ता, K_5 मध्ये, D_7 संध्ये (sic), D_8 सख्ये (for हन्ता) — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1\ 2\ 4}$ D_1 पाण्डव, K_5 B Do_1 Dn D_{2-6} फाल्गुन, $D_{7\ 8}$ पार्थिव (for फल्गुनम्)

69 ^{a}) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 वर्धंतौ (for नर्दन्तौ) — ^{b}) Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ महारणे (for °रथा) — ^{c}) $Ś_1$ K_{1-3} D_5 सायकौघै, K_4 $D_{1\ 2}$ सायकैश्च, $B_{2\ 4\ 5}$ D_3 शायकौघ (for साय°) K_4 D_4 G_5 -प्रतिच्छिन्न, M_3 परिच्छन्न (for प्रतिच्छन्नं) — ^{e}) B_5 D_6 वैर् (for तौ) — ^{f}) $Ś_1$ K (except K_5) $D_{1\ 5}$ न्यघ्नताम्, $B_{1\ 3}$ Do_1 न्यहताम्, B_2 हन्यताम्, B_4 न्यघ्नताम्, B_6 Dn_2 D_2 G_{2-5} $M_{3\ 5}$ निघ्नंताव् (for निघ्नताम्)

70 ^{a}) $K_{1\ 2\ 4}$ $B_{1\ 5}$ Dn_1 $D_{1-3\ 5\ 6}$ तिष्ठस्व, D_4 भद्रं ते, $D_{7\ 8}$ तिष्ठेह (for तिष्ठ त्वं) K_5 पार्थो हतोसि तिष्ठस्व, B_{2-4} Do_1 कर्ण पार्थोस्मि तिष्ठस्व — ^{b}) K_{3-5} B D फाल्गुन — ^{c}) Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ तर्जमानौ (for तर्जयन्तौ) D_3 तु (for तौ) S इत्येव प्रतिगर्जंतौ — ^{d}) K_1 Do_1 वाक्छलैस् $Ś_1$ K (except K_5) D_{1-3} तुदतस्, D_6 तुदतुस्, D_8 तुदतौ (for तुदतां) K_{2-4} B Do_1 Dn $D_{1-4\ 6\ 7}$ तदा; K_5 D_5 स्म ह (for तथा) S वाक्शल्यैस्तु परस्पर

71 G_5 partly damaged — ^{a}) $Ś_1$ K_{2-4} $D_{1-3\ 5}$ युध्यतौ, K_1 युध्यते (sic), $B_{1\ 2\ 4\ 5}$ Dn_2 $D_{4\ 5}$ G_1 युध्यता, T G_{2-5} विध्येता (for युध्येतां) — ^{b}) Cd cites चित्र, लघु, and सुष्ठु (as in text) — ^{c}) B Do_1 Dn_2 D_5 अभवता, D_2 भवेतायां (for चाभवतां) Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ प्रेक्षणीय तदभवत्, S प्रेक्षणीयतमा(G_1 M °रा)वास्तां — ^{d}) Dn_1 D_4 तयोर् (for सर्व) G_1 M -यौध D_2 योधानां च समागमे

72 ^{a}) K_1 D_4 प्रपश्यमानौ समरे — ^{b}) $Ś_1$ K_3 B_1 वातिगैः, $K_{1\ 4}$ वंदिभिः, K_2 D_1 वदिभिः, K_5 $D_{5\ 7\ 8}$ पन्नगैः, B_4 Dn D_6 वार्तिकैः; D_2 किंनरैः, D_3 गुह्यकैः, D_4 वातीकैः, S वादिकैः (M_5 °तैः), Cd वातिकैः (as in text) ❁ Cd वातिकैः, वातवत्क्रमणशीलैः । ❁ — ^{c}) $K_{1\ 2\ 4}$ $D_{2\ 3\ 6-8}$ अयुध्यतां — ^{d}) D_2 जयैषिणौ (for वधै°)

73 G_5 partly damaged — ^{a}) $K_{2\ 4}$ $D_{1-3\ 6}$ T G_{2-5} राजा (for राजन्). — D_4 om (hapl) 73^b–74^a — ^{c}) B_4 D_2 यस्माद् (for यत्ता) — ^{e}) $Ś_1$ K_3 निवर्तयिष्ये; D_2 °र्तिष्यामि (for °र्तिष्यति) D_1 राधेयम् — ^{f}) $Ś_1$ K (except K_5) D_5 तान् (for माम्) $Ś_1$ K (except K_5) $B_{2\ 5}$ Do_1 नृपः, $D_{7\ 8}$ नृपा (for नृप) T $G_{3\ 4}$ न वा जित्वाद्य फल्गुनं, $G_{1\ 2}$ $M_{1-3\ 5}$ नावजित्याद्य फल्गुनं, M_4 नाविजित्यापि फल्गुनं

74 D_4 om. 74^a (of v l 73). G_5 partly dam-

छादयामास च शरैस्तत्र पुत्रस्य पश्यतः ॥ ७५
स छाद्यमानः समरे हताश्वो हतसारथिः ।
मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत ॥ ७६
तं तथा विरथं दृष्ट्वा रथमारोप्य स्वं तदा ।
अश्वत्थामा महाराज भूयोऽर्जुनमयोधयत् ॥ ७७
मद्रराजस्तु कौन्तेयमविध्यत्त्रिंशता शरैः ।
शारद्वतस्तु विंशत्या वासुदेवं समार्पयत् ।
धनंजयं द्वादशभिराजघान शिलीमुखैः ॥ ७८
चतुर्भिः सिन्धुराजश्च वृषसेनश्च सप्तभिः ।
पृथक्पृथङ्महाराज कृष्णपार्थावविध्यताम् ॥ ७९
तथैव तान्प्रत्यविध्यत्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
द्रोणपुत्रं चतुःषष्ट्या मद्रराजं शतेन च । ८०

सैन्धवं दशभिर्भल्लैर्वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
शारद्वतं च विंशत्या विद्ध्वा पार्थः [illegible] ८१
ते प्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छन्तः सव्यसाचिनः
सहितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्धनंजयम् ॥ ८२
अथार्जुनः सर्वतोधारमस्त्रं
प्रादुश्चक्रे त्रासयन्धार्तराष्ट्रान् ।
तं प्रत्युदीयुः कुरवः पाण्डुपुत्रं
रथैर्महार्हैः शरवर्षाण्यवर्षन् ॥ ८३
ततस्तु तस्मिंस्तुमुले समुत्थिते
सुदारुणे भारत मोहनीये ।
नामुह्यत प्राप्य स राजपुत्रः
किरीटमाली विसृजन्पृषत्कान् ॥ ८४

aged —c) D5 पृत**न्. — D7 om. 74bc —e) D2, 5, 6 M2, 5 -पूर्णैर् (for -मुक्तैर्) Ś1 K (except K6) D1 विशिखैः (for इषुभिः) — D4 om 74e–75b —e) B Dc1 D1 प्रेत- (for मृत्यु) —f) B Dc1 Dn2 D2 चतुर्भिः श्वेतवाहन

75 D4 om. 75ab (cf. v l 74) —b) S -नीकाद् K6 B Dc1 Dn1 D2, 7, 8 अपातयत, D. 6 °तयन् (for °हरत्) —c) M4 समरे (for च शरैस्) —d) K1, 2 धीमत (for पश्यत)

76 c) K1 B4, 5 Dn2 D5, 6 S सं- (for स) —d) D2, 5 नान्वपद्यत

77 a) D2, 6 transp तं and तथा —b) K. D. च, B1 (marg, orig as in text) 2, 4, 5 तं, D5, 6 वै (for स्वं) K5 D5, 5, 6 स्वकं (for तदा) Dn1 D7, 8 रथमारोपयत्स्वक, S आरोप्य स्वरथ तदा (G2 तत, G5 तथा) —e) D7 om. (hapl) from ज up to रा (in 78a)

78 D7 om. मद्ररा (cf. v l. 77) —a) D5 मद्रराजस् B S च (for तु) —b) D2 निशितैः (for त्रिंशता) — After 78ab, S ins

1001* धावमेऽर्जुनमार्गं च शरजालेन भारत ।

—d) Ś1 K1, 2, 4 D1, 3, 8 समा(K1 °म)र्दयत्, Dn1 D2 T G M1–3, 5 समर्पयत्, M4 अतर्प° (for समार्प°) — D2 om 78c–79d. —f) Dn1 शिलाशितैः (for शिलीमुखैः)

79 D2 om 79 (cf. v l 78) —d) Dn1 ध्यता B Dc1 विव्यधु कृष्णपाण्डवौ

80 a) D2 एव ताश्च तदायुध्यत् —d) D2 ह, D. हि (for च)

81 a) K2 वत्सैर्, B Dc1 Dn S बाणैर् (for भल्लैर्) —c) D2 तु (for च) —d) Ś1 D6, 8 M2–5 समुन्नदन्, B Dc1 ननाद ह (B4 च), T G2, 4 समानदत् (for समुन्नदत्)

82 c) Dn2 रोषितास्, D4 सिंहकास्, M5 - सिंहतास् (for सहि°)

83 G5 partly damaged —a) D2 S ततो (for अथ) K4 सर्वतो**मस्त्रं, B2, 4 Dn2 D3 °तो वारुणास्त्रं, Dn1 °तो बाणजालान्, D1, 7 °तोद्वारमस्त्रं, D2 °तोत्रायमस्त्रं, D5, 8 सर्वयोधारमस्त्रं, D4 तो बाणान्, D5 °तो घोरमस्त्रं, T °तोदारमस्त्रं Cd cites सर्वतोवारम् —b) D4 त्रासन्सर्वं (sic) (for त्रासयन्) K2 धार्तराष्ट्रं —c) G4 प्रत्युद्युदीय B Dc1 D2 पाण्डुपुत्रं —d) K2 वलैर् (for रथैर्) S शरवर्षं सृजत (for °र्षाण्यवर्षन्) K1, 2, 4 अवर्षयन्, D2 अमुचन्, D2 प्रवर्षयत् (for अव-र्षन्)

84 G6 partly damaged —a) Dn1 D4, 6, 7 तुमले K5 D5 समुच्छ्रिते —c) K3 Dn D2 नोमुह्यत S न

राज्यप्रेप्सुः सव्यसाची कुरूणां
सरन्क्लेशान्द्वादशवर्षवृत्तान् ।
गाण्डीवमुक्तैरिषुभिर्महात्मा
सर्वा दिशो व्यावृणोदप्रमेयैः ॥ ८५

प्रदीप्तोल्कमभवच्चान्तरिक्षं
देहेषु भूरीण्यपतन्वयांसि ।
यत्पिङ्गलज्येन किरीटमाली
क्रुद्धो रिपूनाजगवेन हन्ति ॥ ८६

किरीटमाली महता महायशाः
शरासनेनास्य शराननीकजित् ।
हयप्रवेकोत्तमनागधूर्गता-
न्कुरुप्रवीरानिषुभिर्न्यपातयत् ॥ ८७

गदाश्च गुर्वीः परिघानयस्मया-
न्नसींश्च शक्तीश्च रणे नराधिपाः ।
महान्ति शस्त्राणि च भीमदर्शनाः
प्रगृह्य पार्थं सहसाभिदुद्रुवुः ॥ ८८

स तानुदीर्णान्सरथाश्ववारणा-
न्पदातिसंघांश्च महाधनुर्धरः ।
विपन्नसर्वायुधजीवितान्रणे
चकार वीरो यमराष्ट्रवर्धनान् ॥ ८९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

समुमोहाथ (for नामुख्यत प्राप्य) B3.5 Do1 राजपुत्र — d) K2 B1-4 Dn2 व्यसृजन्, B5 D2 व्यसृजत्, D3 प्रसृजन् (for विसृजन्) B Do1 S शरौघान् (for पृषत्कान्)

85 G5 partly damaged — a) B1.2 वाह्यं, B3 वह्यं; B5 वाह्य, D2.6 राज्य, S वधं (M3-5 वध) (for राज्य) — b) D5 क्लेश D2 भूतान्; D5 वृत्तं (for वृत्तान्) — c) D7 गाडिव — d) K1 D3 व्यवृणोद् B Do1 Dn D2.3.5.6 अप्रमेय, S अंतरिक्षं (for अप्रमेयैः)

86 a) D2 तस्सप्रदीप्तम्, D3 तत्प्रदीप्तम्; D5 तत्स-प्रदीप्तोल्कम्, D6 संदीप्तम् (for प्रदीप्तोल्कम्) Ś1 K1-3 D1 चाभवद् (by transp) T G2-5 प्रदीप्तोल्केव प्रभया (for °प्तोल्कमभवच्) B चांतरीक्षं — b) D1.2.5 मृतेषु देहेषु (for देहेषु भूरीणि) D7 अतपन् (for अपतन्) — c) B Do1 D3.5.6 Cv तान् (for यत्) D2 तान्युद्ध मानान्हि, D4 यत्तत्त्वलब्धेन, D5 पीडाळाज्येन (sic) (for यत्पिङ्गलज्येन) — d) Ś1 K3 आज**न, K1.2 धनुपाये, D6 नोग्रजवेन, T G3.4 उग्रज°, G1.2 M1-3.5 अभ्यज°, M4 उग्रवेगेन, Cd आजगवेन (as in text) K4 D1 आजगवे निहंति

87 a) Dn D2.4.7.8 ततः किरीटी (for किरीटमाली) — b) B3 शरासने न्यस्य Dn1 D4 शरैर् (for शरान्) G1 M1 (sup lin) 2 अनेकजित्, M1.4 अनेकश (for अनीकजित्) — c) B4 Do1 D3.5.6 G5 M4 प्रवेगोत्तम- (for °कोत्तम) Dn2 धूर्यतान् Cv cites हयप्रवेकान् — d) K1.2.4 Do1 Dn D1-3.6-8 व्यपातयत्, M3 निवारयन् (for न्यपातयत्)

88 b) D3 ऋष्टीश् (for शक्तीश्) B4.5 D5.8 नराधिप — Dn2 om 88^{cd} — c) G1 वीर्यवति (for भीमदर्शना) — d) T G2-5 समेता (for [अ]भिदुद्रुवु) — B Do1 D5 ins after 88 Dn2 after 88^{ab}

1002* ततो युगान्ताभ्रसमस्वन मह-
न्महेन्द्रचापप्रतिम स गाण्डिवम् ।
चकर्ष दोर्भ्यां विहसन्भृशं ययौ
दहंस्त्वदीयान्यमराष्ट्रवर्धन ।

[Dn2 om lines 1-2 — (L 1) D5 ततो युगांताभ्र सम महाबळ — (L 2) Bom ed च (for स)]

89 a) D1 शतान् (for स तान्) D5 तथाश्वसादी (for स तानुदीर्णान्) Do1 G1 M सरथाश्व B1 वा*णान् Ś1 K3 सरथान्सबाणान्, K2 T G3.4 सरथाश्वबा (K2 °थाश्व बा)णान्; K5 Dn D4.7.8 सरथान्सनागान्, D2 सरथान्सवाहनान्, G5 °न्सवारणान् (for सरथाश्ववार-

१२१

संजय उवाच ।
स रणे व्यचरत्पार्थः प्रेक्षणीयो धनंजयः ।
युगपद्दिक्षु सर्वासु चित्राण्यस्त्राणि दर्शयन् ॥ १
मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ।
न शेकुः सर्वभूतानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम् ॥ २
प्रसृतांस्तस्य गाण्डीवाच्छरव्रातान्महात्मनः ।
संग्रामे समपश्याम हंसपङ्क्तीरिवाम्बरे ॥ ३
विनिवार्य स वीराणामस्त्रैरस्त्राणि सर्वशः ।
दर्शयन्रौद्रमात्मानमुग्रे कर्मणि धिष्ठितः ॥ ४
स तान्रथवराग्राजन्नभ्यतिक्रामदर्जुनः । C 7 61 B 7 14 K 7 14

णान्) —[b]) D3 धनुर्धरान —[c]) D2 -नस्त्रायुध (for -सर्वा) —[d]) K3 Dn1 D4-8 वर्धन (Dn1 °न)

Colophon om in S Ś2 missing —*Sub-parvan* K3 4 5 B D (except D1) जयद्रथवध —*Adhy name* K. धार्तराष्ट्रसैन्यभंग, D1 भीमसेनप्रवेश, D2 कर्णपराजय, Bom ed संकुलयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) B1 142, B2 72, Dn1 145, D2 146, D3 41 —*Śloka no* Dc1 101, Dn1 94

121

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf. v l. 7 115 17)

1 After the ref., B Dc1 Dn D3. 5 ins.

1003* श्रुत्वा निनादं धनुपश्च तस्य
विस्पष्टमुत्क्रुष्टमिवान्तकस्य ।
शक्राशनिस्फोटसमं सुघोरं
विकृष्यमाणस्य धनंजयेन ।
त्रासोद्विग्नं भयोद्भ्रान्त त्वदीयं तद्बलं नृप । [5]
युगान्तवातसंक्षुब्ध चलद्वीचितरङ्गितम् ।
प्रलीनमीनमकरं सागराम्भ इवाभवत् ।

[(L 3) D3 सुघोष (for °र) —(L 5) B Dn2 भयोद्भ्रांत, D3 भयोद्भूत (for भयोद्भ्रान्त) —(L 6) Dc1 संक्षुब्द (for संक्षुब्ध) B1 तरंगिण D3 प्रतद्वीचितरङ्गार्त (for the post half). —B1 reads line 7 on marg]

—S transp 1 and 2 —[a]) Ś1 K1. 2 D1 G2 4 विचरन, K3 4 T विचरत्, Dn1 व्यचरन (for °रत्) —[b]) Dn2 प्रेक्ष्यमाणो (for प्रेक्षणीयो) G2 धनुर्धर, M1 महारथ (for धनंजय) D2 प्रदीप्त इव पावक —[d]) Dc1 Dn D2 3 5 सर्वाणि (for चित्राणि) Ś1 K3 T G2 [अ]दर्शयन, D1 दर्शयत्, M3 [अ]दर्शयन् (for दर्शयन्) —B S and editions ins after 1 Dc1 after 7 Dn1 D3 after 8[ab]

1004* आददानं महाराज संदधानं च पाण्डवम् ।
उत्कर्षन्तं विकर्षन्तं नान्वपश्याम लाघवात् ।

[(L 1) B1 T G2-4 आदधान —(L 2) B Dc1 Dn1 D3 सृजन च (for विकर्षन्त) Editions न स्म पश्याम (for नान्व°) D3 लाघव]

—After 1004*, B Dc1 Dn1 D3 ins a passage given in App I (No 15)

2 B om 2[a]–5[b] —[b]) S (M3 [sup lin], orig as in text) आपतंतम् (for प्रतपन्तम्) —K1 om (hapl.) 2[c]–3[d] —[c]) Dc1 Dn1 D3 सैन्यानि (for -भूतानि)

3 K1 B om 3 (cf v l. 2) —[a]) Dc1 Dn1 प्रसृतास्, D5 प्रसृतास् (for प्रसृतान्) D3 अस्य (for तस्य) S सर्वत इव गाडीवात् —[b]) D3 S शरव्राता K3 महद्ब्रज (for महात्मन) —Ś1 K3 om. (hapl) 3[c]–7[b] —[c]) Dn D1 2 3 समपश्यामो (D2 3 °मि) —[d]) K2 4 5 Dn D1 4-8 हंसपङ्क्ति (K4 D7 8 °क्तिम्). —For 3[cd], S subst

1005* आकाशे समदृश्यन्त हंसानामिव पङ्क्तय ।

4 Ś1 K3 B om 4 (cf v l 3, 2) G. damaged —[a]) S आ(G1 अ)वारयत् (for विनिवार्य). K3 D5 वीर्येण (for वीराणाम्) D2 समभाचार्यवीराणाम्, D2 6 निवार्य सर्ववीराणाम् —[b]) S (G5 damaged) सर्वत —[d]) K1 2 4 D3 [अ]धिष्ठित, Dc1 Dn1 निष्ठित, D2 चेष्टितं, D4 निष्ठित (for धिष्ठित) S उग्रमु(G1 M1 2 प्र उ)प्रपराक्रम

5 B om 5[ab] (cf v l. 2) Ś1 K3 om. 5 (cf v l.

43 44 मोहयन्निव नाराचैर्जयद्रथवधेप्सया ॥ ५
विसृजन्दिक्षु सर्वासु शरानसितसारथिः ।
स रणे व्यचरत्तूर्णं प्रेक्षणीयो धनंजयः ॥ ६
भ्रमन्त इव शूरस्य शरव्राता महात्मनः ।
अदृश्यन्तान्तरिक्षस्थाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७
आददानं महेष्वासं संदधानं च पाण्डवम् ।
विसृजन्तं च कौन्तेयं नानुपश्यामहे तदा ॥ ८
तथा सर्वा दिशो राजन्सर्वांश्च रथिनो रणे ।
आकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ।
विव्याध च चतुःषष्ट्या शराणां नतपर्वणाम् ॥ ९
सैन्धवस्तु तथा विद्धः शरैर्गाण्डीवधन्वना ।
न चक्षमे सुसंक्रुद्धस्तोत्रार्दित इव द्विपः ॥ १०
स वराहध्वजस्तूर्णं गार्ध्रपत्रानजिह्मगान् ।
आशीविषसमप्रख्यान्कर्मारपरिमार्जितान् ।

---

3) —^{a}) D_3 नरवरान् (for रथ°) —^{b}) K_5 $D_{4\,5}$ अभ्यत्यक्रामद्, D_7 अत्यभ्य° (for अभ्यति°) K_5 om (hapl) from दर्जुन up to शरव्राता (in 7^{b}) Dn_2 अत्यक्रामत्तदार्जुन, D_8 अभ्यत्यक्रामते° (sic), T $G_{3,4}$ न ह्यतिक्रामद(G_3 °म)र्जुन —Dn_1 om 5^{cd} —Dc_1 reads 5^{c}–7^{d} twice, and transp 5^{cd} and 6^{ab} —^{d}) D_1 वधेच्छया

6 For the repetition in Dc_1, of v l 5 Ś$_1$ $K_{3\,5}$ om 6 (of v l 3, 5) Dc_1 transp 5^{cd} and 6^{ab} G_5 damaged —^{a}) G_1 $M_{1\,2}$ व्यसृजद् (for विसृजन्) —^{b}) T G_{2-4} अच्युत, Cd असित- (as in text) —^{c}) B_{1-3} Dc_1 (second time) D_2 S रथो, B_4 रथे (for रणे) K_4 विधमत्, D_1 व्यधमत्, D_6 व्यचरन्, G_5 [ऽ]प्यचरत् (for व्यच°)

7 For the repetition in Dc_1, of v l 5 Ś$_1$ K_3 om 7^{ab} (of v l 3) K_5 om up to शरव्राता (cf v l 5) —^{a}) K_2 त्रसत, Dc_1 (both times) Dn_1 क्रमत (for भ्रमन्त) —^{b}) K_5 महारथ°, B Dc_1 (both times) सहस्रश° (for महात्मन°) —Dn_1 reads 7^{c}–8^{b} twice —^{c}) $M_{1\,2}$ अदृश्यत G_1 $M_{1-3\,5}$ [अ]तरिक्षे तु (for °क्षस्था) —After 7, Dc_1 ins 1004*

8 For the repetition in Dn_1, of v l. 7 G_5 damaged —^{a}) Ś$_1$ K (except K_5) D_1 T G_{2-4} आदधानं. D_3 महाराज (for महेष्वास) —^{b}) Dn_1 (first time) संदधानस्य; D_4 °दानं च (for °धानं च). $B_{1\,3\,4}$ Dc_1 Dn_1 (second time) सायकान्; $B_{2\,5}$ शायकान् (for पाण्डवम्) —After 8^{ab}, Dn_1 D_3 ins 1004* —^{d}) D_5 तथा (for तदा) K_3 B Dc_1 Dn_1 $D_{3\,6}$ नानु(Dc_1 Dn_1 D_6 °न्व)पश्याम ($B_{1\,5}$ °मि) वै तदा D_2 न त पश्यामहे तदा, T G $M_{1\,2\,4}$ नान्वपश्यामहे तदा

9 ^{a}) B_4 अथ, B_5 S तत, (for तथा), $D_{2\,3}$ दश (for सर्वा) —^{b}) D_3 रथिना —^{c}) B Dc_1 Dn $D_{2\,3\,6}$ व्याकुलीकृत्य —After 9, B Dc_1 Dn_1 D_3 ins

1006* सैन्धवाभिमुखं यान्तं योधा संप्रेक्ष्य पाण्डवम् ।
न्यवर्तन्त रणाद्वीरा निराशास्तस्य जीविते ।
यो योऽभ्यधावदाक्रन्दे तावक पाण्डव रणे ।
तस्य तस्यान्तगा बाणा शरीरे न्यपतन्प्रभो ।
कबन्धसकुल चक्रे तव सैन्य महारथ ।
अर्जुनो जयता श्रेष्ठ शरैरर्कांशुसनिभै ।
एव तत्तव राजेन्द्र चतुरङ्गबल तदा ।
व्याकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ।
द्रौणिं पञ्चाशताविध्यद्वृषसेनं त्रिभि शरै ।
कृपायमाण कौन्तेय कृप नवभिरार्दयत् ।
शल्यं षोडशभिर्बाणै कर्णं द्वात्रिंशता शरै ।
सैन्धवं तु चतु षष्ट्या विद्धा सिंह इवानदत् ।

[(L 1) Dn_1 पार्थिव (for पाण्डवम्) —(L 4) $B_{1\,2}$ (marg) $_5$ तस्यांतको बाण, $B_{2\,3}$ Dc_1 °गो बाण, B_4 Dn_1 °गो बाणा, D_3 तस्यागतो बाणा $B_{1-3\,5}$ Dc_1 Dn_1 न्यपतत्, D_3 [ऽ]भ्यपतन् (for न्यपतन्) —(L 5) D_3 कबधे. $B_{1\,2}$ Dc_1 बहुल (for सकुल) —(L 6) $B_{4,5}$ अग्न्यशु (for अर्कांशु) —(L 7) $B_{2\,3\,5}$ Dc_1 तु (for तत्). D_3 चतुरग. —(L. 8) = (var.) 9^{cd} —(L. 10) B_4 अर्दयत्. —(L. 12) B_{1-4} Dc_1 च (for तु).]

10 ^{a}) K_5 $D_{2,7,8}$ सदा (for तथा). —^{b}) Dc_1 D_7 गांडिव $K_{1\,5}$ $D_{4,6-8}$ धन्विना —^{c}) D_2 सुसंरब्धस्, D_6 तु कौंतेय (for सुसंक्रुद्धस्) —^{d}) B_3 D_2 तोत्राहत, Dn_2 $D_{4\,7\,8}$ क्रोधार्दित (for तोत्रार्दित)

11 ^{b}) Ś$_1$ K_4 D_1 T G_{2-5} गृध्रपक्षान्, $K_{1\,2\,5}$ $D_{4\,5\,7\,8}$ गृध्रपत्रान्, Dn_1 $D_{2\,3\,6}$ गार्ध°, G_1 $M_{3\,4}$ गाध्र° (for गार्ध्र°) —^{c}) D_4 -प्रक्षान्, D_6 स्पर्शान् (for

मुमोच निशितान्संख्ये सायकान्सव्यसाचिनि ॥ ११
त्रिभिस्तु विद्ध्वा गाण्डीवं नाराचैः पञ्चिरर्जुनम् ।
अष्टाभिर्वाजिनोऽविध्यद्ध्वजं चैकेन पत्रिणा ॥ १२
स विक्षिप्यार्जुनस्तीक्ष्णान्सैन्धवप्रेषितान्शरान् ।
युगपत्तस्य चिच्छेद शराभ्यां सैन्धवस्य ह ।
सारथेश्च शिरः कायाद्ध्वजं च समलंकृतम् ॥ १३
स छिन्नयष्टिः सुमहाञ्शीर्यमाणः शराहतः ।
वराहः सिन्धुराजस्य पपाताग्निशिखोपमः ॥ १४

C 7 6213
B 7 145 63
K 7 147 60

॰श्यान्) B Dc1 Dn1 D3 क्रुद्धानिविषमकाशान —e) G1 M1-4 मध्ये K. Dn2 D1 7 8 आकर्णपूर्णांक्षिक्षेप —f) B2 4 शायकान B Dc1 Dn1 D1 2 T G1 2 4 5 M सव्यसाचिने (B Dc1 Dn1 ॰न) (for ॰चिनि) G5 शरवर्षैरवाकिरत्

12 G2 om. 12 —a) K1 om, S (G3 om) च (for तु) D2 विध्यद्, D1 lacuna (for विद्ध्वा) K1 Dn1 गाडिव, K3 B Dc1 Dn2 D3 गोविंद (for गाण्डीवं) —c) K3 B2 3 D2 अष्टभिर् D1 8 T G2 4 5 अष्ट(D1 ष्टधा)भिर्वाजिनो विद्ध्वा —d) Ś1 K3 एकेन (for चैकेन) — After 12, B1 (marg) 8 5 Dn2 ins

1007* सर्वमर्मसु मर्मज्ञो वासुदेवं शतेन च ।
पुन पार्थं ध्वज पार्थं किरीट वाजिनो धनु ।

[(L 1) Dn2 चदामो (for ममज्ञो) — (L 2) Dn2 पुन पार्थध्वज चैव (for the prior half)]

— On the other hand, S (except G3) ins after 12

1008* भूयश्चैवार्जुनं मध्ये शरवर्षैरवाकिरत् ।

[G5 अर्जुन G1 3 5 M1 2 4 मर्ये G. अवाकिरन्]

13 a) D1 चिक्षेप, S विधूय (for विक्षिप्य) G5 अर्जुन K4 D7 तीक्ष्णं, B (except B1) Dc1 Dn1 D2 तूर्णं, S (except M4) मध्ये (for तीक्ष्णान्) —b) K4 सैंधवे K5 D. अच्युताज, B Dc1 Dn D2-4 6-8 ॰प्रहितान्‌ (for ॰प्रेषितान्) S (except M1) सैंधवस्य शरान्य हून्, G. ॰वप्रशरान्बहून् —c) T G2-4 संग्र, G1 M च य, G5 सचि- (for तस्य) —d) D2 शरासान् (for शराभ्यां). D2 हि, M2-5 च (for ह) —e) D1 शार (for शिर), — D1 om. 13f. —f) D1 छत्रं (for ध्वज).

14 a) Dn2 om. from यष्टि up to तत्र (in 15c) G1 M सच्छिन्न (for स छिन्न) —b) K1 शीर्यमान, B (except B1) Dc1 Dn1 D3 धनजय, D5 कीर्यमाण, D2 G2 दीर्य॰ (for शीर्य॰) G1 समंतत (for शराहत) — After 14ab, D1 ins a passage given in App I (No 16) D1 om. (hapl.) 14c-15d —d) Ś1 K D2 8 पपाताभिमुखो रथा(K1 ॰णा)त्, S पपातेंदु(G1 ॰द्र)समप्रभ — After 14, S ins.

1009* आदित्य प्रेक्षमाणस्तु बीभत्सु सृक्किणी लिहन् ।
अपश्यन्नान्तर तस्य रश्मिभि सवृतस्य वै ।
अभवत्क्रोधरक्ताक्षो व्यात्तानन इवान्तक ।
अथाब्रवीद्वासुदेव कुन्तीपुत्र धनंजयम् ।
श्रीभगवानुवाच ।
नैव शक्यस्त्वया हन्तु निर्व्याज भरतर्षभ । [5]
स्रक्ष्याम्यहमुपाय तमादित्यस्यापवारणे ।
ततोऽस्त गतमादित्य मस्यते सिन्धुराडिह ।
ततोऽस्य विस्मय पार्थ हर्षश्चैव भविष्यति ।
आत्मजीवितलाभाच प्रतिज्ञायाश्च नाशनात् ।
अस्तगतमिवादित्य दृष्ट्वा मोहेन बालिश । [10]
न हि शल्यलयात्मान रक्षितु हर्षसंभवात् ।
एवस्मिन्नेव काले तु प्रहर्तव्यं धनजय ।
जयद्रथस्य क्षुद्रस्य भवितुर्दर्शनार्थिन ।
संजय उवाच ।
इत्युक्त्वा तु तत पार्थं क्षिप्रमेवाहरत्प्रभाम् ।
पार्थस्तु बलवाञ्ज्ञात्वा तमो दृष्ट्वाविदु स्थित । [15]
जनार्दनेन सृष्ट वै तम आदित्यनाशनम् ।
अभवस्तावका दृष्ट्वा हर्षव्याकुलचेतस ।
उन्नमय्य शिरोग्रीवमपश्यत्सैन्धवो रविम् ।
अथार्जुन हृषीकेश शोकपूर्णमथाब्रवीद् ।
पश्य कौन्तेय सिन्धूना पार्थिवं पापकारिणम् । [20]
एष तिष्ठति मध्ये वै स्यन्दनस्य धनजय ।
उन्नमय्य शिरोग्रीवं वीक्षते सूर्यमण्डलम् ।
तस्य शीघ्रं पृषत्केन कायाच्छीर्षमपाहर ।
संजय उवाच ।
केशवेनैवमुक्त सक्तसर्पाङ्कलोचन ।
उद्बवर्ह शरं तीक्ष्णममरैरपि दु सहम् । [25]

[(L 1) T आदित्य (for आदित्य) G1 M च (for तु) G1. 3-5 M3. 4 स्र(G2-5 सु)क्वणी (for सृक्किणी) — (L 2) G2 च (for वै) — (L 3) G1 2 M1-3 5 ॰ताम्राक्षो (for रक्ताक्षो) G1 M1-2 5 वासुदेव, G3. 4 श्रीकृष्ण,

एतस्मिन्नेव काले तु द्रुतं गच्छति भास्करे ।
अब्रवीत्पाण्डवं तत्र त्वरमाणो जनार्दनः ॥ १५
धनंजय शिरश्छिन्धि सैन्धवस्य दुरात्मनः ।
अस्तं महीधरश्रेष्ठं यियासति दिवाकरः ।
शृणुष्वैव च मे वाक्यं जयद्रथवधं प्रति ॥ १६
वृद्धक्षत्रः सैन्धवस्य पिता जगति विश्रुतः ।
स कालेनेह महता सैन्धवं प्राप्तवान्सुतम् ॥ १७
जयद्रथममित्रघ्नं तं चोवाच ततो नृपम् ।
अन्तर्हिता तदा वाणी मेघदुन्दुभिनिस्वना ॥ १८
तवात्मजोऽयं मर्त्येषु कुलशीलदमादिभिः ।

M4 om (for श्रीभगवान्) —(L 5) T G3 4 नैव, G1 M1 2 नैष (for नैव) G3–5 शक्य (for शक्यस्) G1 जेतु (for हन्तु) —(L 6) G M द्रक्ष्यामि (for सद्र्यामि) G1 M तु (for तम्) M3 5 च वारणे (for [अ]पवारणे) —(L 7) T G2–5 मन्यते (for मस्यते) —(L 8) T G2–4 विस्मयात् (for विस्मय) G3 चैप (for चैव) —(L 9) G1 M1 2 -लोभाच् (for -लाभाच्) —(L 14) T एवमुक्त्वा, G2–5 तथेत्युक्त्वा (for इत्युक्त्वा तु) G2 तथा (for तत) G3 अहनत् (for आहरत्) —(L 15) G1 M1 2 4 पार्थस्य, M3 पार्थ स्व-, M5 पार्थ स्तु (for पार्थस्तु) G1 M बलम(M3–5 °मा)ज्ञाय, G2 बलमज्ञानात् (for बलवाञ्ज्ञात्वा) G1 M1–3 5 तदा, M4 तथा (for तमो) G1 M तु दुःखित —(L 17) G5 तावकां (for °का) T G3 4 -चेतना (for चेतस) — After line 17, T G2–5 ins

1010* अनस्तमित आदित्य एतान्निर्जित्य सैन्धव ।
न शक्यो हन्तुमित्येव मन्यमानो जनार्दनः ।
सस्मार चक्रं दैत्यारिर्हरिश्चक्र सुदर्शनम् ।
तदादिदेश भगवान्स्मृतमात्रमुपस्थितम् ।
अस्तं गतमिवादित्य तमसा छादयेति वै । [5]
तत्तथोक्तं भगवता तमो भूत्वा विशां पते ।
अन्ध तम इवाज्ञानमादित्यस्याहरत्प्रभाम् ।

[[(L 1) G2 एतन् (for एतान्) T निश्चित्य (for निर्जित्य) —(L 2) G3 4 एव (for एष) —(L 3) G5 हरि (for हरिश्) T हरि शत्रुविनाशन (for the post half)]]

—(L 18) T G3 4 ग्रीवाम् (for ग्रीवम्) —(L 19) G1 M1–3 5 तदा (for अथ) —(L 20) T G2–4 अधिप, G5 अधिक (for पार्थिव). G1 M पार्थिव दुष्टचारिण (M4 °चेतन) (for the post half) —(L 22) T G3 4 ग्रीवाम् (for ग्रीवम्). G1 M1 2 वीक्ष्यते (for वीक्षते) —(L 23) T G2–5 पृषत्केण M4 om. the ref —(L 24) G5 स (for सन्) M1 2 -लोचन (for °न) G5 मर्षा व्यक्तलोचन (submetric) (for the post. half). —(L 25) T समुद्वहम् (for उद्वहं) G1 M1 2 दुर्जय (for दुःसहम्)]

— After 1039*, S reads 30c–34d

15 Dn3 om 15abc, D1 om 15 (for both, cf v 1 14) —a) D2 ततोऽस्तमानकाले तु —b) K1 2 4 तूर्णं (for द्रुत) S त्वरमाणे दिवाकरे —c) B Dc1 D3 राजस्, D3 तस्ये (for तत्र) D3 अब्रवीत्तत्र * * * — K4 B Dc1 Dn D2 3 ins after 15 D1 after 14ab D5 after 16cd, a passage given in Appendix I (No 16)

16 Before 16, D3 ins श्रीकृष्ण उवाच Dc1 Dn1 om 16ab —d) K3 इयासति (for यियासति) Dc1 Dn1 दिवाकरे — After 16cd, D5 ins a passage given in App I (No 16) —e) K2 [इ]व, D2 [इ]दं (for [ए]व) K3 B Dc1 Dn1 शृणु चैतच्च कार्यं (K3 B1 5 वाक्य) मे — For 16, S subst

1011* पार्थ पार्थ शिरो ह्येतत्त्वत्कृतेन पतेद्भुवि ।
अस्तं गिरिमथासाद्य त्वरते वै दिवाकर ।
श्रूयतां तद्यथावृत्तं करणं सैन्धवं प्रति ।

[(L 1) G1 5 M यत् (for त्वत्-) M4 न तद् (for पतेद्)]

17 a) K5 D1 3 5 6 8 बृहत् (for वृद्ध-) B1 4 5 -क्षेत्र S पिता ह्यस्य (for सैन्धवस्य) —b) S बभूव भुवि विश्रुत —c) D4 च कालेन (for कालेनेह) S स च घोरेण तपसा

18 D5 om 18ab —b) Ś1 K (except K5) D1 तदा; Dn1 तच्च (for त च) B3 4 Dc1 Dn1 D2 T G1–3 M तदा, G4 तथा (for ततो) K4 B3 T G4 नृप, G3 नृप (for नृपम्) K5 D4 7 8 तं चोवाचाशरीरि(D7 °र)णी, Dn2 वायुवाचाशरीरिणी —c) K5 D5 ततो, B Dc1 S पुरा (for तदा) Dn2 D4 7 8 नृपमंतर्हिता वाणी —d) G1 M1. 2 गभीर (for दुन्दुभि)

19 a) Ś1 K3 मर्त्यैम, K1 2. 4 D1 राजेंद्र; D2 अत्यर्थं, D4 वर्तेपु; D6 7 मर्तेपु, D8 मत्तेपु (for मर्त्येषु) B Dc1 Dn1 तवात्मजो मनुर्व्येंद्र —b) B2 समादिभि, M4 दमाश्रित (for °दिभि) —f) T G2–5 शौर्याभि (for शूराभि) Dn1 संस्कृत

गुणैर्भविष्यति विभो सदृशो वंशयोर्द्वयोः ।
क्षत्रियप्रवरो लोके नित्यं शूराभिसत्कृतः ॥ १९
शत्रुभिर्युध्यमानस्य संग्रामे त्वस्य धन्विनः ।
शिरश्छेत्स्यति संक्रुद्धः शत्रुर्नालक्षितो भुवि ॥ २०
एतच्छ्रुत्वा सिन्धुराजो ध्यात्वा चिरमरिंदम ।
ज्ञातीन्सर्वाननुवाचेदं पुत्रस्नेहाभिपीडितः ॥ २१
संग्रामे युध्यमानस्य वहतो महतीं धुरम् ।
धरण्यां मम पुत्रस्य पातयिष्यति यः शिरः ।
तस्यापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ॥ २२
एवमुक्त्वा ततो राज्ये स्थापयित्वा जयद्रथम् ।
वृद्धक्षत्रो वनं यातस्तपश्चेष्टं समास्थितः ॥ २३
सोऽयं तप्यति तेजस्वी तपो घोरं दुरासदम् ।
समन्तपञ्चकादस्माद्बहिर्वानरकेतन ॥ २४
तस्माज्जयद्रथस्य त्वं शिरश्छित्त्वा महामृधे ।
दिव्येनास्त्रेण रिपुहन्घोरेणाद्भुतकर्मणा ॥ २५
सकुण्डलं सिन्धुपतेः प्रभञ्जनसुतानुज ।
उत्सङ्गे पातयस्वाशु वृद्धक्षत्रस्य भारत ॥ २६
अथ त्वमस्य मूर्धानं पातयिष्यसि भूतले ।
तवापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ॥ २७
यथा चैतन्न जानीयात्स राजा पृथिवीपतिः ।
तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ दिव्यमस्त्रमुपाश्रितः ॥ २८
न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते तव किंचन । C. 7 6271 B. 7 146 119 K. 7 148 16

20 a) Dn2 D4-8 किं त्वस्य (for शत्रुभिर्) — b) Ś1 K3 समरे, K1 2 4 D1 समरे (for संग्रामे) S सह (for त्वस्य) G5 धन्विन Dn2 D4-8 संग्रामे क्षत्रियर्षभ (Dn2 °भ) — c) D1 चिच्छेद (for छेत्स्यति) — d) G1 शत्रून् K1 4 B4 D1 चालक्षितो, K4 5 B1-3. 5 Dc1 Dn D4 7 8 Cd श्याल° (for नाल°) Ś1 K3 T G1 2. 4 M2 शत्रुणा लक्षितो भुवि

21 b) Ś1 K (except K4) चिरम् (for चिरम्) K5 B1 2 Dn D5 G1 2 M अरिंदम, D2 °दमे — d) Ś1 K3 स्नेहार्ति (for °भि) B Dc1 Dn1 D2 S -चोदित (for -पीडित)

22 G1 partly damaged — a) K5 वर्तमानस्य (for युध्य°) — d) G1 M1 2 यत् (for यः) — f) B1 2 (marg., orig. as in text) 3 4 स्फुटिष्यति, D2 G4 पतिष्यति, G3 भवि° (for फलि°) — After 22, S ins.:

1012* यदि चेदास्ति मे लाभस्तपसो वा दमस्य वा ।
[G2 चेतासि (for चेदास्ति)]

23 c) K5 D3-6 वृद्धक्षत्रो, B1 3 5 D5 7 वृद्धक्षेत्रो — d) K5 D5 7 8 तेपे, B1 2 5 S चोग्र, Dc1 Dn श्रेष्ठ, D3. 6 तीव्र (for चेष्ट) K4 B3 Dc1 Dn1 D4 M4 समाश्रित, K5 D3 5 6 °हित (for °स्थित)

24 G5 partly damaged — a) B1 असौ, D3. 6 योसौ (for सोऽय) Ś1 K3 8 D1 तपति B2 3 Dc1 स तप्यते (Dc1 °त) च तेजस्वी, S (except G1) स एव (M एष) तप्यते (T त्रस्यते) राजा (M1 2 राजन्) — b) B4 5 पुरातन, B5 सुदारुण, S सनातन (for दुरासदम्) — c) D2 4 T G2-4 स्यमत (for समन्त) — d) S बहिरेव धनजय (G5 °य)

25 a) D4 [अ]त (for त्व) — b) G1 M1 2 5 छिन्न (for छित्त्वा) D5 महाद्युते (for °मृधे) — c) K3 रिपुणा, B4 5 प्रहरन् (for रिपुहन्)

26 G5 partly damaged — b) K1 सुतार्जुन (for °नुज) — c) K4 पातयस्वासु (sic), B2 8 Dc1 °याद्याशु, B4 Dn1 °यस्वास्य, D1 6 T G2-5 °यास्याशु, D7 8 यित्वा तु (for °यस्वाशु) — d) B1 3 5 वृद्धक्षेत्रस्य, D5 वृहत्क्षत्रस्य

27 b) K4 पातयामास, B1 Dn D7 8 G5 M3 °यिष्यामि (for यिष्यसि) — d) K3 G2 भविष्यति, K4 B1 2 4 5 Dn2 फलिष्यसि, B3 स्फुटिष्यति, D2 5 T G3 4 पति (for फलि)

28 D3 om. 28ab — a) Ś1 K1-3 च तन्, B2-4 Dc1 Dn1 चेद, D2 एव, G5 वै तन् (for चैतन्) Ś1 K3 जानीते (for जानीयात्) D1 यथावत्तव जानीयात् — b) K1 2 D1 सैंधव (for स राजा) Ś1 K3 वृद्धक्षत्र स भूपति, K4 सैंधव पृथिवीपते, B Dc1 Dn1 D2 स राजा तपसि स्थित (D2 शसितव्रत) — c) D3 यथा (for तथा) D3. 6 कुलश्रेष्ठ — d) S अस्त्रमेतद् (for दिव्यमस्त्रम्)

29 a) D8 तर्हि (for न हि) D2 न ह्यशक्यमसह्य वा, M4 न ह्यकार्यमसाध्य वा — b) G3-5 भुवि (for

समस्तेष्वपि लोकेषु त्रिषु वासवनन्दन ॥ २९

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सृक्किणी परिसंलिहन् ।

इन्द्राशनिसमस्पर्शं दिव्यमन्त्राभिमन्त्रितम् ॥ ३०

सर्वभारसहं शश्वद्गन्धमाल्यार्चितं शरम् ।

विससर्जार्जुनस्तूर्णं सैन्धवस्य वधे वृतः ॥ ३१

स तु गाण्डीवनिर्मुक्तः शरः श्येन इवाशुगः ।

शकुन्तमिव वृक्षाग्रात्सैन्धवस्य शिरोऽहरत् ॥ ३२

अहरत्तत्पुनश्चैव शरैरूर्ध्वं धनंजयः ।

तव) G1 M विद्यते किंचिदेव ते — After 29[ab], S ins

1013* अस्त्रस्यास्य प्रभावेण पशुभर्तुं कथचन ।
यथैतत्सैन्धवशिर शरैरेव धनजय ।
वृद्धक्षत्रे पतत्येव तथा नीतिर्विधीयताम् ।

[(L 1) G3 4 प्रमुक्तस्य (for प्रभावेण) M4 हर्तुं (for भर्तुं)]

— S om 29[cd]

30 Before 30, D3 S ins सजय — [b]) Ś1 Dc1 D4 6–8 सृक्विणि, K1 सृक्विणी, B1 2 D3 सृक्कणी, D5 सृकीणी (for सृक्किणी) K3 lacuna, Dn1 D2 4 परिलेलिहन्, G M वासुदेवस्य भारत — After 30[ab], S ins

1014* अर्जुनस्त्वरया युक्तस्तदस्त्र समुपाश्रित ।
वृद्धक्षत्राश्रमद्वारमहरत्तद्वरे शिर ।

[(L 1) G3–6 समुपास्थित]

— S reads 30[c]–34[d] after 1009* — [d]) K1 3 D1 4 7 8 दिव्यमस्त्राभि(K3 °तु)मन्त्रित, D2 °मस्त्रमनुस्मरन्

31 For the sequence in S, cf. v l 30 — [a]) K4 D1 दिव्य (for शश्वद्) — [b]) D3 4 6 -माल्याचित (D6 °न्वित) (for °र्चित) — For 30[c]–31[b], S subst

1015* एक तूणीशय घोरमिन्द्राशनिसमप्रभम् ।
सर्वभेदिनमत्यर्थं गन्धमाल्यार्चित सदा ।

[(L 1) G6 एतद् (for एक) G1 M1 2 तूणीयशं (sic) (for °शय) G1 M1 2 इद्रायुध- (for °शनि-) — (L 2) G3–6 वर्म (for सर्व) M4 तदा (for सदा)]

— After 31[ab], D6 ins

1016* रौद्रेणास्त्रेण मयोज्य विधिवत्कुरुनन्दन ।
समाधत्त महाबाहुर्गाण्डीवे क्षिप्रमर्जुन ।

— [c]) S ततस् (for [अ]र्जुनस्) — [d]) B1 नून तस्य (for सैन्धवस्य) K4 B2 (marg , orig as in text) वधे वृत, B1 2 4 Dc1 Dn वधे धृत, B6 वधेच्छया, D7 8 वधे द्दत , T G3–6 रथ प्रति, G1 2 M वधं प्रति (for वधे वृत) — After 31, B Dc1 ins

1017* ततो धनंजय शीघ्र शर तं भास्करत्विपम् ।
उज्जिहीर्षु शिर कायात्सैन्धवस्य महात्मन ।

[(L. 1) B6 भास्करार्चिप]

32 For the sequence in S, cf v l 30 — [a]) B2 3 Dc1 पार्थभुज (for तु गाण्डीव) — [b]) Ś1 K3 च्युत (for श्येन) — B2 reads 32[c]–33[b] after 34[ab] — [c]) Ś1 K3 5 B1 2 6 शकुत, D1 शकुदम् (for शकुन्तम्) K1 2 D1 वृक्षातात्, D7 वृक्ष्याग्रा, G5 वृक्षाग्रान् (for वृक्षाग्रात्) — [d]) S transp शिर and अहरत् — B1 2 ins after 32[ab] B3 4 Dc1 D5 subst for 32[cd]

1018* छित्त्वा शिर सिन्धुपतेरुत्पपात विहायसम् ।

[B2 D6 शिरच्छित्त्वा (by transp) B3 सिंधुराजस्य D6 उत्पतच्च]

— After 32, S ins

1019* प्रपतिष्यति शीर्षं तु कृष्णोऽर्जुनमथाब्रवीत् ।
पार्थ पार्थ शिरो ह्येतद्यथा नेयान्महीतलम् ।
तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ वक्ष्ये तस्यापि कारणम् ।
सजय उवाच ।
श्रुत्वा तु वचन तस्य स्वरमाणोऽस्त्रमायया ।

[(L 3) G1 M1 3 4 5 (sup lin) तत्रापि (for तस्यापि) — Some MSS om the ref]

33 For the sequence in B2 S, cf. v l 32, 30 B1 repeats 33[ab] after 34 — [a]) K5 B2 5 D6 8 आहरत्, Dn2 अहरन्, D8 आहरन्, D7 lacuna (for अहरत्) Ś1 K3 तु शरैश्, K1 *पुनश्, D6 तु पुनश् (for तत्पुनश्) B1 (first time) 3 4 Dc1 D5 तच्छिर सिंधुराजस्य, Dn1 अहारयत्पुनश्चैव, S तथाहरच्छिरस्तस्य — [b]) Ś1 K3 पुनर् (for शरैर्) B1 (first time) 3 4 Dc1 D5 अवाहयत् (for धनजय) — After 33[ab], B2 ins 1021* — B3 4 Dc1 om 33[c]–34[b], B1 reads the same after the second occurrence of 33[ab] — [c]) T G2 अपहर्पाय — After 33, S ins .

स तु गाण्डीवनिर्मुक्त: शर: श्येन इवाशुग । शकुन्तामिग वृक्षाग्रात्तोन्धास्य शिरोऽहरत् ॥
आहरत्तत्पुनश्चैव शरैरूर्ध्वं धनजय. । ७।१२१।३२ आणि ७।१२१।३३ पू

दुर्हृदामप्रहर्षाय सुहृदां हर्षणाय च ॥ ३३
शरं कदम्बकीकृत्य काले तस्मिंश्च पाण्डवः ।
समन्तपञ्चकाद्बाह्यं शिरस्तद्व्यहरत्ततः ॥ ३४
एतस्मिन्नेव काले तु वृद्धक्षत्रो महीपतिः ।
संध्यामुपास्ते तेजस्वी संबन्धी तव मारिष ॥ ३५
उपासीनस्य तस्याथ कृष्णकेशं सकुण्डलम् ।
सिन्धुराजस्य मूर्धानमुत्सङ्गे समपातयत् ॥ ३६
तस्योत्सङ्गे निपतितं शिरस्तच्चारुकुण्डलम् ।
वृद्धक्षत्रस्य नृपतेरलक्षितमरिंदम ॥ ३७
कृतजप्यस्य तस्याथ वृद्धक्षत्रस्य धीमतः ।
उत्तिष्ठतस्तत्सहसा शिरोऽगच्छद्धरातलम् ॥ ३८
ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्धनि भूतलम् ।

C 7 6221
B 7 146 190
K. 7 148 23

1020* विधेयर्थेनमर्थेन पुनरूर्ध्वनयापि च ।
गैरिकाल्मनयार्थेव समरोऽद्य्यार्जुन ।
तस्मिन्नेव संधमोऽस्यन्महात्मथर्मनुत्तमम् ।
कायस्य शिरो तस्यात्मोपयपेव पार्थिवान् ।

[(L 1) M3 ... (for ...) —(L 2) M3 ... (for ...) —(L 4) G1 M1 2 प्रापय (for ...) M2 ... (for ...)]

34 For the sequence in Pi - S, cf v 1 33, 32, 30 B1 3 Dc1 om 34ab (cf v 1 33) —a) D ... , S ... (T G ... , M ...) ... —b) D2 ... , D ... (for च) S ... (G1 M ...) ... पाण्डव — B1 2- Dc1 D ins after 34ab B2 after 33ab

1021* योजयामास ताश्चैव पाण्डव षण्महारथान् ।
ता सुमहदाश्चर्यं तत्रापश्याम भारत ।

[(L 1) D ...]

—c) Dn1 D1 2 8 T G ... D2 ... G1 M1 ... S1 K3 ... , D S ... —d) Dc1 D2 ... (for तत्) S1 K1-3 D1 ... D2 ... , S ... (T G2 ...) — After 34, B1 repeats 33ab On the other hand, S ins after 34

1022* जयद्रथस्यार्जुनयाणनुन्न
मुखारविन्दं रुधिराम्बुसिक्तम् ।
दृष्टं नरश्रेष्ठोपरि वर्तमान
त्रियावरोऽस्मद्दृष्टमिवैकपद्मम् ।
स देवराजेन देवराज
किरीटमाली स्वयमप्यपश्यन् ।
यथा समाप्यस्तु दिवस्तमोघ
पूर्णां प्रतिज्ञां समवाप्य धीर ।
मयाब्रवीत्केशव पाण्डवेय
कियन्तमध्वानमिदं हरामि ।
किमर्थमेतस्य निपात्यमुर्व्यां
स च प्रयातव्यमिदं च धाम ।
गमोऽस्यह यत्र भवानब्रवीति
न भूमिदेश च शिरो विनेतुम् ।

Colophon

[(L 1) Some MSS ... —Lines 5–8 = (var) 49 —(L 5) G1 देवराज —(L 6) G2 व्यसृजत (for व्यपश्यत्) —(L 8) G2 M1 2 पूर्वा (for पूर्णां) G2-3 धीर (for धीर) —(L 11) T एक (for एतत्) —(L 13) G1 M ... हि (for ...) T ब्रवीतु —(L 14) T G2 M1 2 3 [s]वि (for वि) Colophon — *Sub-parvan* T G2 M1-3 5 जयद्रथवध — *Adhy name* T G5 शिरोहरण — *Adhy no* (figures, words or both) T G2 143, G1 M 142]

35 b) B1 3 5 वृद्धक्षेत्रो —c) S विधिवज् (for तेजस्वी) —d) S जपयुक्तः समाहित

36 D3 reads 36a on marg —a) K1 उपा*नस्य, D2 तत्रासी° S संध्या तु (for तस्याथ) —b) T G3 4 वृद्धक्षत्रस्य पादव, G1 2 - M तेजसास्त्रस्य पादव — D8 om (hapl) 36c–37b —c) Dn1 वृद्धक्षत्रस्य नृपतेर्, S स शि(G1 M तच्छि)र सिंधुराजस्य —d) S1 स न्यपातयत्, K1 2 5 D3 5 तदपा°, Dn2 D1 7 तमपा°, D1 ससुपा°, D6 तदवापतत् (for समपातयत्)

37 D3 om 37ab (cf v 1 36) —a) G5 निपातित —b) Dc1 D2 S transp शिरस् and तच् D1 चर (for चार) —c) K5 D2 5 वृहत्क्षत्रस्य, B1 5 वृद्धक्षेत्रस्य —d) T G3 4 असूत्तदा (for अरिंदम)

38 K4 om 38a–40a —a) K5 D1 8 कृतजाप्यस्य, B Dc1 Dn1 D2 5 S ततो भीत(M2 °भ)स्य (for कृतजप्यस्य) G1 M1-3 5 [स]स्य (for [स]य) —b) K5 D5 वृहत्क्षत्रस्य, B1 5 वृद्धक्षेत्रस्य B2-4 Dc1 Dn भारत, T G3 4 पश्यत (for धीमत) —c) K3 B Dc1 Dn1

गते तस्यापि शतधा मूर्धागच्छदरिंदम ॥ ३९
ततः सर्वाणि भूतानि विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ।
वासुदेवश्च बीभत्सुं प्रशशंस महारथम् ॥ ४०
ततो दृष्ट्वा विनिहतं सिन्धुराजं जयद्रथम् ।
पुत्राणां तव नेत्रेभ्यो दुःखाद्बह्वपतज्जलम् ॥ ४१
भीमसेनोऽपि संग्रामे योधयन्निव पाण्डवम् ।

S प्रोत्क्षिप्तस् (for उत्क्षि°) Dn1 प्रोत्क्षिप्तत्र सहसा — ^{d}) D2 मही (for धरा)

39 K4 om 39 (cf v 1 38) Ś1 K1-3 D8 om (hapl) 39^{ab} — ^{a}) D1 om (hapl) from स्य up to गते त (in 39^{c}) S तस्मिन् (for तस्य) — ^{b}) D2 om from लम् up to त्तमम् (in 40^{b}) D8 4 भूतले, D5 भूतळ (for भूतलम्) S क्षितिं प्राप्ते शिरस्यथ (G3 4 °ध) — ^{c}) Ś1 Jnouna, K1 2 ततस् (for गते) Ś1 K1-3 D1 [अ]थ (for [अ]पि) —For 39^{cd}, S subst

1023* तच्छिरः शतधा राजन्पपात पृथिवीतले ।

[G1 5 M स्व- (for तत्) M4 सहसा (for शतधा) G3 धरणी- (for पृथिवी)]

40 K4 om 40^{a} (cf v 1 38) D2 om 40^{ab} (cf v 1 39) — ^{a}) B3 4 M4 सैन्यानि (for भूतानि) — ^{c}) Ś1 K (except K5) V1 2 5 वासुदेवस्तु, B2 4 5 Dn G1 M °देव च, D4 °देवस्य (for °देवश्च) — ^{d}) K4 B2 4 5 Dn2 M3 5 प्रशशसुर् Dn1 महारथ

41 K5 om 41 — ^{a}) S दृष्ट्वा तु निहतं सखे (T सख्ये, M4 सखे) — ^{b}) K1 2 S महारथं (for जयद्रथम्) — For 41^{ab}, B Dc1 Dn1 subst

1024* ततो विनिहते राजन्सिन्धुराजे किरीटिना ।

—B Dc1 Dn D5 ins after 41^{ab} K4 D1 after 41

1025* तमस्तद्वासुदेवेन संहृतं भरतर्षभ ।
पश्चाज्ज्ञातं महीपाल तव पुत्रैः सहानुगैः ।
वासुदेवप्रयुक्तेयं मायेति नृपसत्तम ।
एवं स निहतो राजन्पार्थेनामिततेजसा ।
अक्षौहिणीरष्ट हत्वा जामाता तव सैन्धव ।
हतं जयद्रथं दृष्ट्वा तव पुत्रा नराधिप ।

[(L 2) K4 वृत्त (for ज्ञात) —(L 4) K4 D1 राजा (for राजन्) —(L 5) K4 D1 सप्त (for अष्ट) — K4 D1 om line 6 —(L 6) Dn1 om from थ up to नराधिप]

— On the other hand, S ins after 41^{ab}

1026* कर्मणा तेन पार्थस्य विस्मिता सर्वदेवता ।
सर्वथा समरे यस्य गोप्ता नित्यं जनार्दनः ।
कथं तस्य जयो न स्यादिति भूतानि मेनिरे ।
एतदर्थं शिरस्तस्य च्यावयामास पाण्डव ।
स्यमन्तपञ्चकाद्वाह्यं शरैरेव यथाक्रमम् ।
कृत्वा तथा महत्कर्म निहत्य च जयद्रथम् ।
शस्त्रं पाशुपतं पार्थः संहर्तुमुपचक्रमे ।
संहरत्यपि कौन्तेये तदस्त्रं तत्र भारत ।
ववौ शीतः सुगन्धश्च पवनो ह्लादयन्निव ।
संहारं च प्रमोक्षं च दृष्ट्वा तत्र दिवौकसः ।
विस्मयं परमं जग्मुः प्रशशंसुश्च पाण्डवम् ।
एवमस्त्रेण तान्वीरो योधयित्वा धनंजयः ।
जयद्रथशिरः पश्चाच्च्यावयामास पाण्डवः ।
तच्छिरश्च्यावमानं तु ददृशुस्तावका युधि ।
शल्यकर्णकृपा राजन्मोहिता सव्यसाचिना ।
शिरसि च्याविते तस्य शरैराशीविषोपमैः ।
पश्चात्कायोऽपतद्भूमिं शोचयन्सर्वपार्थिवान् ।
दृष्ट्वा तु निहतं सखे सिन्धुराजं महारथम् ।

[(L 2) G1 M4 सर्वत, G2-5 सर्वदा (for सर्वथा) —(L 3) G6 जनो (for जयो) —(L 4) G3 4 व्यापयामास (for च्यावया°) —(L 5) G1 5 M समन (for स्यमन्त) —(L 8) G1 5 M [अ]थ (for [अ]पि) —(L 9) T G2 शीत, G5 शित (for शीत) G5 वत्सनो (for पवनो) —(L 10) G1 M तस्य (for तत्र) —(L 13) G3 4 व्यापयामास (for च्याव) —(L 14) G1 M च्याव्यमान (for च्याव°) —(L 15) G1 M कर्णशल्य (for शल्यकर्ण)]

— ^{d}) K1 2 D1 बहु पतज्, K4 Dn2 अभ्यप°, K4 चापि प°, D7 8 चैवाप° (for बह्वपतज्) S दुःखादास्रमवर्तत — For 41^{cd}, B Dc1 Dn D5 subst K4 D1 cont after 1025*

1027* दुःखादश्रूणि मुमुचुर्निराशाश्चाभवञ्जये ।

[K4 मुने (for जये) D1 निराशिश्चाभवज्जये (sic) (for the post half)]

— K4 D1 cont. B Dc1 Dn D5 ins after 41

1028* ततो जयद्रथे राजन्हते पार्थेन केशव ।
दध्मौ शङ्खं महाबाहुरर्जुनश्च परंतप ।

सिंहनादेन महता पूरयामास रोदसी ॥ ४२

तं श्रुत्वा तु महानादं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
सैन्धवं निहतं मेने फल्गुनेन महात्मना ॥ ४३

ततो वादित्रघोषेण स्वान्योधानभिहर्षयन् ।
अभ्यवर्तत संग्रामे भारद्वाजं युयुत्सया ॥ ४४

ततः प्रववृते राजन्नस्तं गच्छति भास्करे ।
द्रोणस्य सोमकैः सार्धं संग्रामो लोमहर्षणः ॥ ४५

ते तु सर्वप्रयत्नेन भारद्वाजं जिघांसवः ।
सैन्धवे निहते राजन्नयुध्यन्त महारथाः ॥ ४६

पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सैन्धवं विनिहत्य च ।
अयोधयंस्ततो द्रोणं जयोन्मत्तास्ततस्ततः ॥ ४७

अर्जुनोऽपि रणे योधांस्तावकान्रथसत्तमान् ।
अयोधयन्महाराज हत्वा सैन्धवकं नृपम् ॥ ४८

स देवशत्रूनिव देवराजः C 7 5295 B 7 146 144 K 7 148 om

[(L 1) B5 कृते (for हत) — (L 2) B1 transp त्यक्तौ and हत D1 ... B1 ... Dn1 ...]

— On the other hand, S ins after 41

1029* तस्मिंस्तु निहते वीरे सैन्धवे लोकनिन्दिते ।
प्रहर्षमतुलं लेभे कृष्णः पार्थश्च भारत ।

[(L 1) G2 तस्मिन् (for तस्मिंस्तु)]

42 D1 om 42^ab — ^a) S तु प्राक्क्रोशद् (for ऽपि संग्रामे) — D1 om (hapl) 42^b–44^c — ^b) T G2-4 पाण्डवान्, M4 पाण्डव — ^d) S पूरयन्निव (for °यामास) — For 42, K4 B Dn1 subst. D1 ... cont after 1028*

1030* भीमश्च वृष्णिसिंहश्च युधामन्युश्च भारत ।
उत्तमौजाश्च विक्रान्ता शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ।

[(L 1) D4 युयुधानश्च (for वृष्णिसिंहश्च) — K1 om line 2 — (L 2) D4 उत्तमौ]

43 D1 om. 43 (cf v 1 42) — ^a) Ś1 K2 4 महाशब्द (for °नाद) B Dc1 Dn D2 श्रुत्वा महान्तं शब्दं, S तस्य तं निनदं श्रुत्वा — ^b) B Dc1 Dn1 D2 S राजा (for -पुत्रो) — ^c) K1 निहितं — ^d) K2 6 B Dc1 Dn D2 5-8 फाल्गुनेन, T G2-4 पाण्डवेन (for फल्गुनेन) K4 D1 महता फाल्गुनेन हि

44 D1 om 44^ab (cf. v 1 42) — ^a) K1 2 D2 -शब्देन (for -घोषेण) — ^b) D3 6 तान् (for स्वान्) M1 योधान् K4 D1 अभ्यहर्षयन, B1 Dn2 D4 6 अभि (B1 अभ्य)हर्षयत्, B2 4 6 Dc1 Dn1 पर्यहर्षयत् (B2 °यन्), B3 प्रत्यहर्षयत्, D2 परिहर्षयन् (for अभि°) T G2-4 सह दुन्दुभिनिस्वनं, G1 M1-3 5 सह पुंसां महास्वनं — ^c) D2 सन्यवर्तत (for अभ्य°) — ^d) D7 भारद्वाज — For 44^cd, S subst

1031* उदपद्यत सैन्यस्य पाण्डूनां हृष्टचेतसाम् ।

45 ^a) S (except M4) क्षय (for तत) D3 6 युद्धम् (for राजन्) — ^b) S (except M4) लोहितायति भास्करे — ^d) D4 G4 संग्रामे (for °मो) D4 लोमहर्षणे, S रोमहर्षण

46 ^a) B1 6 D2 3 5 6 8 G3 4 सर्वे (for सर्व) — ^b) K1 B5 भारद्वाज K4 D1 महारणे (for जिघांसव) — G3 om 46^c–47^d — ^c) K1 निहिते S (G3 om) निहते सैन्धवे राजन

47 G3 om 47 (cf v 1 46) Dn1 om 47^ab, Dc1 reads it on marg (sec m) — ^b) D2 विनिपात्य (for °हत्य) — ^c) B2 तु ते, D2 तदा, S (G3 om) रणे (for ततो) D8 द्रोण — ^d) K4 समतत , D1 7 8 यतस्तत , T G2 4 6 महत्तरा (for ततस्तत)

48 G4 partly damaged — ^a) B2 D6 ततो, D4 रण (for रणे) M1 4 योधास् — ^b) D2 नर (for रथ) — D8 om 48^c–49^b — ^c) D2 अयोधयन् B Dc1 Dn1 महाबाहुर् (for °राज) S योधयामास बहुधा — ^d) B3 रणे (for नृपम्) S हत्वा सिंधुपतिं नृपं (M1 [inf lin] नृप, M4 नृप)

49 = (var 1022*, lines 5–8) D8 om 49^ab (cf v 1 48) G1 M om 49 — ^b) D4 स सर्वान, D4 T G2-5 सपत्नान् (for समन्तात्) — ^c) D6 तथा (for यथा) — ^d) K4 B Dc1 Dn D2 6 पूर्वप्रतिज्ञा (D3 °ज्ञ), K6 T G2-4 पूर्णां प्रतिज्ञा, G4 पूर्ण ... (for पूर्वां प्रतिज्ञा) D3 6 T G2-4 च समाप्य (for समवाप्य) D8 धीर (for वीर) — After 49, D2 5 ins

1032* वैशंपायन उवाच ।
एतत्सुचरितं राजन्य शृणोतीह भक्तितः ।
अपमृत्यु जयत्याशु लभते सर्वसंपदः ।

[(L 1) D2 हि (for [य]इ)]

किरीटमाली व्यधमत्समन्तात् । पूर्वां प्रतिज्ञां समवाप्य वीरः ॥ ४९
यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नः

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

॥ समाप्तं जयद्रथवधपर्व ॥

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* N (Ś2 missing) जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 2 चतुर्थदिवसे, K5 चतुर्दिवसे, G5 चतुर्थेऽहनि — *Adhy name* B1 3 Dc1 Dn वृद्धक्षेत्रवध, T G1 3 4 शिरश्चयावन, G3 जयद्रथवधप्रशसा, G5 जयद्रथ शिरश्चयावनं — *Adhy no* (figures, words or both) B1. 3 G1 143, Dn1 146, D3 147, D8 42, T G2-5 144 — *Śloka no* Dc1 45, Dn1 44

THE

MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S SUKTHANKAR†
(Aug 1925—Jan. 1943)

S K BELVALKAR
(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI; R N DANDEKAR, S K DE, F EDGERTON,
A B GAJENDRAGADKAR†; P V KANE, R D KARMARKAR, V G PARANJPE,
V K RAJAVADE†, N B UTGIKAR†, P L VAIDYA, V P VAIDYA†,
RAGHU VIRA, M WINTERNITZ†, R ZIMMERMANN†,
AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI
RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh, the British Academy, London, the Central Government of India, the Provincial Governments of Bombay, Madras Burma and U P, the States of Baroda, Hyderabad (Deccan), Gwalior, Phaltan, Mysore, Bhavnagar, Sangli Kolhapur Patiala Dhar and Ratlam, the Universities of Bombay Calcutta and Trivandrum and other Distinguished Donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1947

THE

BHĪSHMAPARVAN

BEING THE SIXTH BOOK OF THE MAHĀBHĀRATA
THE GREAT EPIC OF INDIA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED

SHRIPAD KRISHNA BELVALKAR

Honorary Fellow of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland
Silver Jubilee Medallist, Bhandarkar Oriental Research Institute,
SOMETIME PROFESSOR OF SANSKRIT, DECCAN COLLEGE, POONA
AND BENARES HINDU UNIVERSITY, BENARES

POONA
BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE
1947